Ο

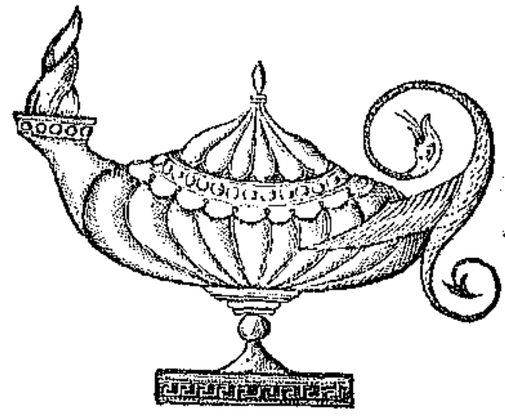
ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ.

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ.

ΤΟΜΟΣ ΙΣΤ'.

1881-82.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ,

1884.

Ἕδρα τοῦ Συλλόγου:

Πέραν, Ὁδὸς Τοπτσιλάρ, ἀριθ. 18.

Πράκτορες διὰ τὸ ἐξωτερικόν:

Lorentz und Keil, Librairie internationale.

Πέραν, Μεγάλη Ὁδὸς, ἀριθ. 457.

ΤΥΠΟΙΣ Σ. Ι. ΒΟΥΤΥΡΑ.

ΜΕΛΗ

ΤΟΥ

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ.

ΙΔΡΥΤΑΙ.

1861.

† **Αποστολιδης Τ. Δ.**, ἔμπορος.
† **Αποστολιδης Ι.**, ἰατρός.
Αριστοκλης Ἰωάννης, καθηγητής.
Βασιλειδης Ἡροκλῆς, ἰατρὸς ἐν Κ/πόλει.
Βαφειαδης Ἀπόστολος, ἰατρὸς ἐν Κ/πόλει.
† **Βλαστος** Ἀντώνιος, τραπεζίτης.
† **Γαλατης** Ἰ. Σ., ἰατρός.
Γενιαδουνιας Δημήτριος, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει.
Γεωργαντοπουλος Ἰωάννης, δικηγόρος ἐν Κων/πόλει.
Γκιουμουτσκερδανης Μ., ἔμπορος ἐν Φιλιππουπόλει.
† **Ευθυφρων** Η., ἰατρός.
† **Ζανος** Α. Π.
† **Ζωγραφος** Θεόδωρος, ἰατρός.
Ζωγραφος Ξενοφῶν, ἰατρός.
Ζωηρος Ἀλέξανδρος, ἰατρὸς ἐν Κ/πόλει.
† **Ιγγλεσης** Α., ἔμπορος ἐν Κ/πόλει.
Ιωαννιδης Ἐμμανουήλ, καθηγητὴς ἐν Ἀμοργῷ.
Καλλιαδης Κωνσταντῖνος, πρώην Σύμβουλος τῆς Ἐπικρατείας.
Καραθεοδωρη Ἀλέξανδρος, πρώην ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Τουρκίας.
† **Καραθεοδωρη** Κωνσταντῖνος, ἰατρός.
† **Καραθεοδωρη** Στέφανος, ἰατρός.
Κοσογιαης Θεμιστοκλῆς, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει.

δ'.

† **Κωνσταντινιδης Χ'** Γεώργιος, κτηματίας ἐν Κ/πόλει.
† **Λασκαρις** Ἀλέξανδρος, μητροπολίτης Σισανίου.
Μαυρογενης Πασας Σπυρίδων, ἀρχίατρος καὶ ἰδιαίτερος ἰατρὸς τῆς Α.Α.Μ. τοῦ Σουλτάνου.
Νεοκοσμος Δημήτριος, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει.
† **Παλαιολογος** Α., γενικὸς πρόξενος τῆς Ἑλλάδος.
Πασπαλας Δημήτριος, τραπεζίτης ἐν Κ/πόλει.
Πυλαδης Βασίλειος, λόγιος ἐν Κ/πόλει.
Ραζης Δημήτριος.
Σαββας παπᾶς Ἰωάννης, πρώην ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Τουρκίας.
Σοφοκλης Γαβριήλ, καθηγητὴς ἐν Ἀθήναις.
† **Χρυσοβεργης** Γεώργιος, καθηγητής.

ΤΑΚΤΙΚΑ ΜΕΛΗ.

Α.

	Ἔτος ἐκλογῆς.
Αγγελιδης Γεώργιος, ἔμπορος	1880
Αγγελαστος Δημοσθένης Στ., ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1873
Αδαμαντιδης Γεώργιος, γραμματεὺς τοῦ ἁγίου Στρωμνίτσης	1871
Αθηνογενης Γεώργιος, τραπεζίτης ἐν Ἀθήναις	1861
Αθηνογενης Παῦλος, τραπεζίτης ἐν Σμύρνῃ	1871
Ακατος Νικόλαος, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1865
Albert Long, καθηγητὴς ἐν τῷ Ῥοβερτείῳ Λυκείῳ	1879
Αλεξανδριδης Δημήτριος, ὑπάλληλος τῶν αὐτοκρατ. τηλεγράφων	1872
Αλεξανδριδης Δημήτριος, ἰατρός	1872
Αλεξανδριδης Ζαχαρίας, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1869
Αλεξιαδης Ἀλέξιος, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1880
Αλιμπερτης Ἰωάννης, γραμματεὺς τοῦ κ. Κων. Ζάππα ἐν Βροσθενίῳ	1872
Αμαξοπουλος Εὐάγγελος, καθηγητὴς ἐν Κ/πόλει	1880
Αμπατης Σθενέλαος, ἀξιωματικός	1881
Αναστασιαδης Ι., μητροπολίτης Καισαρείας	1876
Αναστασιαδης Ἰωακείμ, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1872
Ανδρεαδης Ὀδυσσεύς, λόγιος ἐν Κ/πόλει	1881
Ανδρεαδης Ὄθων, κτηματίας ἐν Σηλυβρίᾳ	1881
Ανδρεου Χ' Δημήτριος, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1873
Ανδρονικος ἱερομόναχος	1879
Ανθοπουλος Κωνσταντῖνος, Γερουσιαστὴς καὶ γενικὸς εἰσαγγελεὺς τοῦ Κράτους	1864
Αντωνιαδης Ἰωάννης, διευθυντὴς τοῦ ἐν Πέρᾳ Τηλεγραφείου	1879
Αντωνιαδης Ἰωάννης, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1874
Αντωνιαδης Σωτήριος, ἰατρὸς ἐν Φιλιππουπόλει	1873
Αποστολιδης Γεώργιος, δικηγόρος ἐν Κ/πόλει	1874
Αποστολιδης Θεόδωρος, ἐλεγκτὴς τῆς Τραπέζης Κων/πόλεως	1878
Αποστολιδης Καλλιάρχης, ἐν Κ/πόλει	1871
Αποστολιδης Περικλῆς, ἔμπορος ἐν Βώλῳ	1870
Αργυριαδης Δημήτριος, ἔμπορος ἐν Φιλιππουπόλει	1871
Αργυρος Ἀ0	1880
Αριστάρχης Σταυράκης, Μέγας Λογοθέτης καὶ Γερουσιαστής	1862
Αριστοκλης Ἰωάννης Δ., πρώην μέλος τοῦ ἀνωτάτου Συμβουλίου τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας	1861
Αρτεμιαδης Ἰάκωβος, πρώην Σύμβουλος τῆς Νομαρχίας Ἰωαννίνων	1876

Β.

	Έτος ἐκλογῆς.
Βλαλιδης Κωνσταντῖνος, Μητροπολίτης Μυτιλήνης	1874
Βλαλιανος Βασίλειος Μ., ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1871
Βλασαμος Ι., ἐμπορομεσίτης ἐν Κ/πόλει	1872
Βλατατζης Μιλτιάδης, ἐν Παρισίοις	1871
Βαμβακης Νικόλαος, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1871
Βαος Γ., ἰατρὸς ἐν Κ/πόλει	1881
Bardaut A., δικηγόρος ἐν Κ/πόλει	1878
Βαροτσης Ἰάκωβος » »	1878
Βασιλαδης Πρόκλης, ἰατρός	1861
Βασιλειαδης Γ., κτηματίας ἐν Χάλκῃ	1881
Βασματζιδης Ι., Διευθυντὴς τοῦ ἐν Πέρᾳ Ἑλλ. Ἐκπαιδευτηρίου	1881
Βαφειαδης Γεώργιος, δημοσιογράφος ἐν Βουκουρεστίῳ	1868
Βαφειδης Φιλάρετος, καθηγητὴς ἐν τῇ κατὰ Χάλκην Θεολογικῇ Σχολῇ	1878
Βαφιαδης Ἀπόστολος, ἰατρὸς ἐν Κ/πόλει	1861
Βελισσαριος Γεώργιος, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1872
Βελισσαριος Ἰωάννης, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1873
Βελλογιαννης Μ., τραπεζίτης ἐν Κ/πόλει	1877
Βερναρδακης Ἀθανάσιος, οἰκονομολόγος ἐν Ἀθήναις	1870
Berggren Jean, ἀρχαιολόγος ἐν Κ/πόλει	1881
Βιθυνος Ἰωάννης, πρωτοδίκης ἐν Πέρᾳ	1876
Βικελας Δ., ἐν Παρισίοις	1872
Βλαστάρης Κωνσταντῖνος, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1874
Βλαστος Ἐρνέστος, μηχανικὸς ἐν Παρισίοις	1874
Βογιαλας Χριστόδουλος, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1877
Βουρος Περικλῆς, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1867
Βουτυρας Σταῦρος Ι., διευθυντὴς καὶ ἀρχισυντάκτης τῆς ἐφημερίδος *Νεολόγου*	1866
Βρετος Ἰωάννης, δημοσιογράφος ἐν Ἀθήναις	1871

Γ.

Γενιδουνιας Δημήτριος, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1861
Γεραρδος Κωνσταντῖνος, βιβλιοδέτης ἐν Κ/πόλει	1873
Γερασιμος, μητροπολίτης Σκυθουπόλεως	1879
Γερμανος, μητροπολίτης Ῥόδου	1876
Γεωργαλας Κ., διδάσκαλος ἐν Κων/πόλει	1876
Γεωργαντοπουλος Ἰωάννης, δικηγόρος ἐν Κων/πόλει	1861
Γεωργιαδης Θεόδωρος, ἰατρός	1878
Γιαλουσης Μιλτιάδης, τραπεζομεσίτης	1879
Γιανναρος Θρασύβουλος, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1867
Γκιουμουσγκερδανης Μ., ἔμπορος ἐν Φιλιππουπόλει	1861
Γκιων Ἰωάννης, διευθυντὴς τοῦ πρακτορ. τῆς ἀσφαλιστ. ἑταιρίας *Φοίνικος* ἐν Κ/πόλει	1864
Γκιωνης Μιχαήλ, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1871

	Έτος ἐκλογῆς.
Γαυκας Νικηφόρος, μητροπολίτης Μεθύμνης	1872
Gödel Lannoy, ἐπιτετραμμένος τῆς Αὐστροουγγαρίας ἐν Τεχεράνῃ	1874
Gonzalez del Campillo	1881
Γοργορινης Γεώργιος, ἐν Ῥοστοβίῳ	1879
Γρηγοριος, μητροπολίτης Ἡρακλείας	1674

Δ.

Dalessio I., τραπεζίτης	1874
Δανιηλ ἱεροδιάκονος	1874
Δεκαστρος Αὔγουστος, τραπεζίτης ἐν Κ/πόλει	1872
Δελλαπορτας Βρασίδας, ἔμπορος ἐν Ταϊγανίῳ	1873
Δεπαστας Νικόλαος, βιβλιοπώλης ἐν Κ/πόλει	1872
Derenthal Chev. de, σύμβουλος τῆς Γερμανικῆς Πρεσβείας ἐν Ῥώμῃ	1872
Develux Emile, διευθυντὴς τῆς Α. Ὀθωμανικῆς Τραπέζης ἐν Κ/πόλει	1873
Δημητριαδης Ἀθανάσιος, καθηγητὴς ἐν Κ/πόλει	1871
Δημητριαδης Γ. Α., μηχανικός	1871
Δημητριαδης Κοσμᾶς, ἔμπορος	1879
Δημητριαδης Ξενοφῶν, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1873
Διαγγελης Γ., δικηγόρος ἐν Κων/πόλει	1874
Διγενης Β., ὑπάλληλος τοῦ ἑλλ. Προξενείου ἐν Κ/πόλει	1878
Δορδουφης Π., ἐμποροϋπάλληλος ἐν Ὀδησσῷ	1878
Dorigny Al. Sorlin, ὀδοντοϊατρὸς ἐν Κ/πόλει	1882
Δουλας Κωνσταντῖνος, καθηγητής	1879
Δρακος Ἀντώνιος, ἐμπορομεσίτης ἐν Κων/πόλει	1880
Δρακος Νικόλαος, μεσίτης ἐν Κ/πόλει	1873

Ε.

Ελευθεριαδης Λεόντιος, μέγας ἀρχιμανδρίτης τῆς Μ. τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας	1881
Ελιαδης Γ., γραμματεὺς τοῦ ἐνταῦθα Ἑλληνικοῦ Προξενείου	1874
Εμμανουηλ Παναγιώτης, ἔμπορος	1879
Εξακουστος Πέτρος, μηχανικὸς ἐν Κ/πόλει	1872
Ευγενιδης Δημοσθένης, τραπεζίτης ἐν Κ/πόλει	1873
Ευγενιαδης Εὐστάθιος, διευθυντὴς τῆς Ὀθ. Ἑταιρίας Συναλλαγῶν καὶ Ἀξιῶν	1871
Ευθυπουλης Δημήτριος, ἰατρὸς ἐν Κ/πόλει	1878
Ευμορφοπουλος Ἀλ. ἱερομόναχος, γραμματεὺς τῆς Κοινότητος τοῦ Ἁγ. Ὄρους	1875

Ζ.

Ζαμβακος Δημήτριος, ἰατρὸς ἐν Κ/πόλει	1871
Ζαννειδης Ἐμμανουήλ, ἔμπορος ἐν Μυτιλήνῃ	1868
Ζαριφης Γεώργιος Π., ἐμποροϋπάλληλος ἐν Κ/πόλει	1880
Ζαριφης Ἰωάννης Π., » » » »	1880

	Έτος ἐκλογῆς.
Ζαριφης Λεωνίδας, τραπεζίτης ἐν Κ/πόλει	1872
Ζαριφης Πέτρος, τραπεζίτης ἐν Κ/πόλει	1873
Ζαφειροπουλος Νικόλαος, ἐν Ῥοστοβίῳ	1879
Ζερβουδακης Π., ἔμπορος ἐν Μαγχεστρίᾳ	1878
Ζιφος Ἰωάννης, ἰατρὸς ἐν Κ/πόλει	1869
Ζιφος Θεμιστοκλῆς, ἐν Ῥοστοβίῳ	1879
Ζιφος Μιλτιάδης, ἐν Ῥοστοβίῳ	1879
Ζιφος Παῦλος, ἐν Ῥοστοβίῳ	1879
Ζωγραφος Ξενοφῶν, ἰατρός	1861
Ζωτος Στέφανος, ἐν Πανόρμῳ	1874

Η.

Ηιαδης Στέφανος, ἔμπορος	1878
Ηεαϊας Μιχαήλ, γραμματεὺς τοῦ Μητροπολίτου Ἐφέσου	1881

Θ.

Θεοδωριδης Ἀθανάσιος, καθηγητὴς ἐν Φιλιππουπόλει	1875
Θωμιδης Ἀθανάσιος, ἔμπορος ἐν Φιλιππουπόλει	1872

Ι

Ιακωβος, ἐπίσκοπος Ἀμφιπόλεως	1875
Ιακωβου Ἰάκωβος, τραπεζίτης ἐν Κ/πόλει	1874
Ιακωβου Μιλτιάδης, δικηγόρος ἐν Κ/πόλει	1872
Ιαλεμος Ὀδυσσεύς, δημοσιογράφος	1872
Ιωακειμ, μητροπολίτης Δέρκων	1874
Ιωακειμ, » Λήμνου	1874
Ιωαννιδης Εὐστάθιος, ἰατρὸς ἐν Βώλῳ	1879
Ιωαννιδης Κωνσταντῖνος, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1871
Ιωασαφ, ἱεροψάλτης ἐν Κ/πόλει	1874

Κ.

Καβουρ Σ., ἰατρὸς ἐν Αἴνῳ	1878
Καζανοβας Γεώργιος, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1871
Καζανοβας Παντελῆς, » »	1872
Καλβοκορεσσης Δημήτριος, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1871
Καλβοκορεσσης Ν. Ζ., λογιστὴς	1879
Καλλιαδης Κωνσταντῖνος, πρώην μέλος τοῦ συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας	1861
Καλλιβουρτσης Πέτρος, ἰατρός	1871
Καλλινικος, μητροπολίτης Θεσσαλονίκης	1875
Καλλινικος Δημήτριος, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1871
Καλφογλους Κ., ἰατρὸς ἐν Κ/πόλει	1879
Κανακης Κ., ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1871

	Έτος ἐκλογῆς.
Κανακης Ἀθανάσιος Π., ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1871
Καραβασιδης Ἰωάννης, δημοσιογράφος	1876
Καραβελλας Τίτος, λόγιος ἐν Κ/πόλει	1879
Καραβοκυρος Μιλτιάδης, δικηγόρος ἐν Κ/πόλει	1876
Καραθεοδωρη Ἀλέξανδρος πασσᾶς, πρώην ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν	1861
Καραθεοδωρη Ἀλέξανδρος Κ., Α' γραμματεὺς τῆς ἐν Βρυξέλλαις Ὀθ. Πρεσβείας	1874
Καραθεοδωρη Κωνσταντῖνος Στεφ., Σύμβουλος τῆς Ἐπικρατείας	1867
Καραθεοδωρη Στέφανος, πρεσβευτὴς τῆς Υ. Πύλης ἐν Βρυξέλλαις	1867
Καραθεοδωρη Τηλέμαχος, μηχανικὸς ἐν Κ/πόλει	1874
Καραπαναγιωτης Γ.	1880
Καραπανος Κωνσταντῖνος, βουλευτής, μέλος ἀντεπιστέλλον τοῦ Πανακαδημίου τῆς Γαλλίας ἐν Ἀθήναις	1862
Καρατζας Πρίγκηψ Ι. Κ., πρεσβευτὴς τῆς Ὑψ. Πύλης ἐν Στοκχόλμῃ καὶ Χάγῃ	1879
Καριος Νικόλαος, ἐν Κ/πόλει	1881
Καροδιδης Ἰορδάνης, καθηγητὴς ἐν τῇ κατὰ Χάλκην Θεολογικῇ Σχολῇ	1871
Καστελλης Ἰωάννης, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1872
Κατσελιδης Γεώργιος, ὑπάλληλος τῆς Τραπέζης Ἠπειροθεσσαλίας ἐν Βώλῳ	1882
Κατσιγρας Θωμᾶς, ἔμπορος ἐν Φιλιππουπόλει	1872
Κεπετζης Σταῦρος, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1872
Κεσσισογλους Α., ἐν Ῥοστοβίῳ	1879
Κεχαγια Καλλιόπη, διευθύντρια τοῦ Ζαππείου Παρθεναγωγείου ἐν Κ/πόλει	1875
Κλεανθης Ζήνων, ἀρχιτέκτων ἐν Κ/πόλει	1865
Κλουμασης Δ., ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1878
Κουρτζης Πάνος, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1879
Κορωνακης Π., ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1873
Κορωνιος Γ., τραπεζίτης ἐν Παρισίοις	1872
Κοσογδης Θεμιστοκλῆς, τραπεζίτης ἐν Κ/πόλει	1861
Κοστομυρης Γεώργιος, ἰατρὸς ἐν Ἀθήναις	1880
Κοτζαμπασης Γεώργιος, καπνέμπορος ἐν Ἀμισῷ	1875
Κουγιουμτζιαν Πετρὸς ἐφένδης, διευθυντὴς τῶν δασῶν καὶ μεταλλείων	1872
Κουμαριανος Δημήτριος, διευθυντὴς τῆς ἐφημερίδος *ἡ Φιλιππούπολις* ἐν Φιλ/πόλει	1877
Κουματος Ἀνδρέας, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1872
Κουμπαρης Ἀριστείδης, διευθυντὴς τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Μετεωρολογίου	1864
Κουππας Ἰωάννης, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1882
Κριεζης Κωνσταντῖνος, γραμματεὺς τῆς Ἑλλ. Πρεσβείας ἐν Βερολίνῳ	1880
Κρικοτσος Ἰωάννης, μεσίτης ἐν Παρισίοις	1879
Κρικοτσος Νικόλαος, μεσίτης ἐν Παρισίοις	1864
Κρινος Κ., ἐν Ῥοστοβίῳ	1879
Κυμπριτης Δημήτριος, δικηγόρος ἐν Κ/πόλει	1879
Κυριακογλους Ἐτεοκλῆς, διευθυντὴς τῆς ἐφημερίδος Phare du Bosphore	1872
Curtis Rev. C. G., πρεσβύτερος τῆς Ἀγγλικανῆς Ἐκκλησίας Memorial Church ἐν Κ/πόλει	1871
Kutschera Hugo, γραμματεὺς τῆς ἐνταῦθα Αὐστριακῆς Πρεσβείας	1880

Ἔτος ἐκλογῆς.

Κωνσταντάρας Χρ., κοσμηματοπώλης ἐν Κ/πόλει 1879
Κωνσταντινίδης Γεώργιος, ἀδαμαντοπώλης ἐν Κ/πόλει 1872
Κωνσταντινίδης πασσᾶς Ἀλέξανδρος, πρώην σύμβουλος τῆς νομαρχίας Θεσσαλονίκης. 1872

Λ.

Λαζοπουλος Γεώργιος, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει 1871
Λατρης Γεώργιος, ἐμποροϋπάλληλος ἐν Κ/πόλει 1871
Λεοντιας Σαπφώ, διευθύντρια τοῦ Παρθεναγωγείου *Παλλάδος* ἐν Κ/πόλει 1872
Λιανοπουλος Γεώργιος, καθηγητὴς τῶν μαθηματικῶν ἐν τῇ Θεολογικῇ καὶ Ἐμπορικῇ Σχολῇ τῆς Χάλκης 1875
Λουσης Βασίλειος, ἰατρὸς ἐν Κ/πόλει 1881
Λουτραρης Νικόλαος, καθηγητής 1879

Μ.

Μαρκαης Σακελλάριος, ζωγράφος ἐν Κ/πόλει 1881
Μαθιουδακης Ἀλέξανδρος, διευθυντὴς τῆς Τραπέζης Ἠπειροθεσσαλίας ἐν Βώλῳ 1875
Μακρης Κωνσταντῖνος, ἰατρὸς ἐν Κ/πόλει 1880
Μαλιακας Ἀβρακὼμ, καθηγητὴς ἐν Κ/πόλει 1877
Μαλαιδης Δημήτριος, δικηγόρος ἐν Κ/πόλει 1865
Μαλαιδης Μ. 1878
Μανος Γρηγόριος 1880
Μανωλοπουλος Ἐμμανουήλ 1881
Μαριανος Γεώργιος, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει 1873
Μαστορακης Ἀριστείδης 1879
Μαυρογενης Ἀλέξανδρος Σπ., Α' γραμματεὺς τῆς ἐν Μαδρίτῃ Ὀθωμ. Πρεσβείας 1870
Μαυρογενης Δημήτριος 1871
Μαυρογενης Σπυρίδων, ἀρχίατρος καὶ ἰδιαίτερος ἰατρὸς τῆς Α. Μεγαλειότητος τοῦ Σουλτάνου 1861
Μαυρογοραατος Ἐλευθέριος 1876
Μαυρογοραατος Θεόδωρος Α., τραπεζίτης ἐν Κ/πόλει 1872
Μαυρογοραατος Α. Φραγκούλης, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει 1874
Μαυρογοραατος Ἐμμανουήλ, τραπεζίτης ἐν Κ/πόλει 1873
Μαυρουδης Νικόλαος, ἐν Ἀθήναις 1874
Μεγακλης Ἀθανάσιος, μητροπολίτης Σισανίου 1877
Μεθοδιος, πρόεδρος Διδυμοτείχου 1876
Μελανδινος Ἐμμανουήλ, ἐν Κ/πόλει 1877
Μενδωνιδης Σταῦρος, ἔμπορος ἐν Ἰσμαηλίῳ 1872
Μητσορας Κυριακός, ἔμπορος ἐν Φιλιππουπόλει 1871
Μισαηλιδης Εὐαγγελινός, διευθυντὴς τῆς ἐφημερίδος ἡ *Ἀνατολή* 1872
Μιχαηλ Μιχαὴλ Ν., ἔμπορος ἐν Θεσσαλονίκῃ 1870
Mizzi Lewis, δικηγόρος ἐν Κ/πόλει 1873
Μομφιαιος Ἐμμανουήλ, βιομήχανος 1879
Mordtmann Dr A. D., ἰατρός, μέλος τοῦ Ὑγειονομικοῦ Συμβουλίου ἐν Κ/πόλει 1871

Ἔτος ἐκλογῆς.

Mordtmann Jean, διερμηνεὺς τῆς Γερμανικῆς πρεσβείας ἐν Κ/πόλει 1872
Μοσχοπουλος Χ. Θεόδωρος, γραμματεὺς τῆς Ῥουμουνικῆς Πρεσβείας ἐνταῦθα 1880
Μουζαλας Π., ἔμπορος ἐν Κ/πόλει 1872
Μουσικος Ἰωάννης, διδάσκαλος 1878
Μηλιδης Σταῦρος, ἰατρὸς ἐν Κ/πόλει 1875
Μιλεσσας Ν. Γ., γενικὸς ἐλεγκτὴς τῆς Γενικῆς Ἑταιρίας τοῦ Ὀθωμ. Κράτους 1871
Μυκαρος Γ. 1873

Ν.

Ναϊδης Νικόλαος, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει 1880
Ναουμ Ἀλέξανδρος, διδάκτωρ τῆς νομικῆς 1880
Νεγροποντης Ἰωάννης, τραπεζίτης ἐν Ἀθήναις 1871
Νεγρης Νικόλαος, ἐν Ἀθήναις 1874
Νεμτσογλους Ἰησοῦς, ἔμπορος ἐν Φιλιππουπόλει 1871
Νεοκοσμος Δημήτριος, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει 1861
Νεοφυτος, μητροπολίτης Ἀδριανουπόλεως 1871
Νεοφυτος, μητροπολίτης Λαρίσσης 1874
Νικοδημος, μητροπολίτης Κυζίκου 1877
Νικοκαβουρας Σ. Α., ἀρχιμανδρίτης ἐν Βενετίᾳ 1871
Νικολαϊδης Γεώργιος, ἔμπορος ἐν Ξάνθῃ 1873
Νικολαϊδης Δ., δημοσιογράφος 1878
Νικολαϊδης Ἰωάννης, ἐν Ῥοστοβίῳ 1879
Νικολαϊδης Ἰωάννης, ἐν Ῥοστοβίῳ 1879
Νικολαων Δ., Α' γραμματεὺς τῆς ἐνταῦθα Ἀγγλικῆς Πρεσβείας 1880
Νομικος Α., ἐν Ῥοστοβίῳ 1879
Νοννοτης Αἰμίλιος, καθηγητὴς ἐν Κ/πόλει 1873

Ξ.

Ξυδιας Δ., ἐν Ῥοστοβίῳ 1879
Ξυδιας Θ., ἐν Ῥοστοβίῳ 1879

Ο.

Οἰκιαδης Ἰωάννης, σύμβουλος τῆς Ἐπικρατείας 1881
Οἰκονομιδης Γεώργιος, ἰατρὸς ἐν Κ/πόλει 1880
Ολυμπιαδης Δ., ἐν Ῥοστοβίῳ 1879
Ομηρος Γ., τραπεζίτης ἐν Κ/πόλει 1873
Ορφανουδακης Κωνσταντῖνος, καλλιτέχνης 1879

Π.

Παγουνης Ἰωάννης, διευθυντὴς τῆς ἐν Νεοχωρίῳ ἑλληνικῆς Σχολῆς τῶν ἀρρένων 1874
Παλαμας Γρηγόριος, ἀρχιμανδρίτης, σχολάρχης τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς ... 1879
Πανουργιας Δημήτριος ἔμπορος ἐν Κ/πόλει 1880

	Ἔτος ἐκλογῆς
Πανουργιας Κ., ὑποπρόξενος τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ἐν Κ/πόλει	1878
Παντζειρης Δημήτριος, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1871
Παντζειρης Κωνσταντῖνος, ὑπάλληλος ἐν Κ/πόλει	1875
Πανωριος Κ., ἔμπορος	1865
Παπα Δανιήλ, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1872
Παπα Θεοδόσιος, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1874
Παπαδοπουλος Γεώργιος, ἐν Κ/πόλει	1881
Παπαδοπουλος Δημήτριος, ἰατρὸς ἐν Κ/πόλει	1871
Παπαδοπουλος Εὐστράτιος, ψάλτης ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῶν Εἰσοδίων	1882
Παπαδοπουλος Κεραμευς, Ἀθανάσιος	1881
Παπαρρουσης Πέτρος, καθηγητὴς ἐν Κ/πόλει	1875
Παπης Τιμολέων, λογιστὴς τραπεζιτικοῦ καταστήματος	1874
Παρανικας Ματθαῖος, γυμνασιάρχης ἐν Σμύρνῃ	1862
Παρανικας Νικόλαος, καθηγητὴς ἐν Κ/πόλει	1871
Παρηγορης Κ. Α., ἀρχιτέκτων ἐν Κ/πόλει	1872
Παρισης Γεώργιος, τραπεζίτης ἐν Ἀθήναις	1873
Πασπαλας Ἀλέξανδρος, ἔμπορος	1870
Πασπαλας Δημήτριος, τραπεζίτης	1861
Πασπαλας Νικόλαος, ἔμπορος	1871
Πασπατης Ἀλέξανδρος Γ., ἰατρός	1862
Παυλιδης Ξενοφῶν, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1881
Παυλητης Ἀργύριος, ἔμπορος ἐν Φιλιππουπόλει	1872
Pears Edwin, δικηγόρος ἐν Κ/πόλει	1874
Περδικιδης Κυριακός, ἔμπορος	1871
Πιλατελης Ν., ἐν Ῥοστοβίῳ	1879
Πισανης Νικόλαος, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1880
Πολυκαρπος, ἱεροδιάκονος	1872
Πορτοκαλης Περικλῆς, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1880
Πορφυριος, ἡγούμενος τοῦ Σιναϊτικοῦ μετοχίου	1874
Πρωιος Νικόλαος, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1874
Πυλαδης Βασίλειος, λόγιος ἐν Κ/πόλει	1874

Ρ.

Ραζης Ἀλέξανδρος, πρώην διερμηνεὺς τῆς Ἑλληνικῆς Πρεσβείας ἐν Κ/πόλει	1875
Ραζης Ἀριστείδης, μηχανικὸς ἐν Κ/πόλει	1873
Ραλλης Ἀλέξανδρος Στεφ., τραπεζίτης	1872
Ραλλης Κωνσταντῖνος, ἐμπορουπάλληλος ἐν Κ/πόλει	1875
Ραλλης Στέφανος, τραπεζίτης ἐν Παρισίοις	1863
Ραφαηλ Ἀλέξανδρος, ὑπάλληλος ἐν Κ/πόλει	1874
Ραφαηλ Ἐλευθέριος, δικηγόρος	1874
Ρεβελακης Δημοσθένης	1878
Ρενιερης Α., ἐν Ῥοστοβίῳ	1879

	Ἔτος ἐκλογῆς.
Ροδωδακης Σ. Σ., ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1881
Ροσολυμος Ἀθανάσιος, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1871

Σ.

Σαββας Πασσας Ἰωάννης, πρώην ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἐν Κ/πόλει	1861
Σαγραντης Ἰωάννης, ἔμπορας ἐν Ἀθήναις	1878
Σακελλαριδης Δ., ἐν Ἀλεξανδρείᾳ	1878
Σαλβαγος Κ., τραπεζίτης ἐν Μασσαλίᾳ	1878
Σαλτελης Θ., καθηγητὴς ἐν Κ/πόλει	1875
Σαμαρτζιδης Χριστόφορος, καθηγητὴς ἐν Ἀδριανουπόλει	1877
Σαρακιωτης Βασίλειος, ἰατρὸς ἐν Κ/πόλει	1865
Σαραινεκης Κωνσταντῖνος, δικηγόρος ἐν Κ/πόλει	1868
Σαρσεντης Ἠλίας, ἐν Ῥοστοβίῳ	1879
Sartoris Maitland,	1882
Σατραζαμης Σταῦρος, κυβερνητικὸς ὑπάλληλος	1879
Σγουτας Δημήτριος, τραπεζίτης ἐν Μασσαλίᾳ	1871
Σεβαστοπουλος Ζωρζῆς, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1871
Σεβαστοπουλος Νικόλαος, ἰατρὸς ἐν Κ/πόλει	1880
Σεϊτανιδης Γεώργιος, βιβλιοπώλης ἐν Κ/πόλει	1872
Σιδεροπουλος Ξενοφῶν Α., ἐν Κ/πόλει	1880
Σισμανογλους Ἰωάννης, τραπεζίτης ἐν Κ/πόλει	1873
Σκαναβης Νικόλαος, ἐν Ῥοστοβίῳ	1879
Σκαραμαγκας Ε., ἐν Ῥοστοβίῳ	1879
Σκαραμαγκας Ἰωάννης, ἐν Ῥοστοβίῳ	1879
Σκλαβος Φώτιος, φαρμακοποιὸς ἐν Κ/πόλει	1879
Σκορδος Κωνσταντῖνος, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1878
Σκουλουδης Στέφανος, πρεσβευτὴς τῆς Ἑλλάδος ἐν Μαδρίτῃ	1871
Schroeder Paul, γενικὸς πρόξενος τῆς Γερμανίας ἐν Βηρυττῷ	1871
Σουβατζογλους Βασίλειος, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1871
Σουγδουρης Π., ἐν Ῥοστοβίῳ	1879
Σουλιδης Νικόλαος, δικηγόρος ἐν Κ/πόλει	1871
Σουτσος Ἀλέξανδρος γραμματεὺς τῆς Ἑλλην. Πρεσβείας ἐν Σοφίᾳ	1881
Σοφοκλης Γαβριήλ, καθηγητὴς ἐν Ἀθήναις	1861
Σπαθαρης Ἀνδρέας, καθηγητὴς τῶν μαθηματικῶν ἐν Κ/πόλει	1874
Σπανδωνης Γ., ἐμπορουπάλληλος	1874
Σταματιαδης Δημήτριος, ἰατρὸς ἐν Κ/πόλει	1872
Σταματιαδης Νικόλαος, διδάκτωρ τῶν νομικῶν ἐν Σάμῳ	1878
Σταμουλης Ἀναστάσιος, ἔμπορος ἐν Σηλυβρίᾳ	1879
Στεφανοβικ Παῦλος, τραπεζίτης ἐν Κ/πόλει	1875
Στογιαννοπουλος Εὐθύμιος, ἀρχιτέκτων	1879
Συγγρος Ἀνδρέας, τραπεζίτης ἐν Ἀθήναις	1871
Shaw William, ἐν Ἀθήναις	1872
Σωφρονιος, μητροπολίτης Ἰωαννίνων	1871

Τ.

	Έτος ἐκλογῆς.
Ταγης Ἀναστάσιος	1872
Ταγης Φίλιππος, καθηγητὴς ἐν Κ/πόλει	1875
Ταμβακοπουλος, ταμίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Προξενείου	1880
Ταμβακος Ν. Δ., ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1863
Ταντααιδης Ἰωάννης, δημοσιογράφος ἐν Κ/πόλει	1875
Ταπεινος Ἐλευθέριος, ἔμπορος	1872
Ταξης Βασίλειος, ἔμπορος	1871
Τετσης Γεώργιος, δικηγόρος ἐν Ἀθήναις	1874
Τετσης Ἰωάννης, καθηγητὴς ἐν Γαλαζίῳ	1872
Τζετζης Ἰωάννης, καθηγητὴς ἐν Ἰωαννίνοις	1879
Τσεραεντης Βελισσάριος, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1873
Τσερωνης Κωνσταντῖνος, δικηγόρος ἐν Κ/πόλει	1871
Τσιακας Γεώργιος	1881
Τσικαλιωτης Στέφανος, ἔμπορος	1871
Τσιτσοπουλος Κωνσταντῖνος, κοσμηματοπώλης	1878
Τηομαν Α., διδάσκαλος ἐν τῇ Γερμανοελβετικῇ Σχολῇ	1875

Υ.

Υπαναρεγμενος Ζαφείριος, ὑπάλληλος τῆς Ὑψ. Πύλης	1877

W.

Weissbach Augustin, ἰατρὸς ἐν Κ/πόλει	1873

Φ.

Φακαρος Μ., διερμηνεὺς τοῦ Ἑλληνικοῦ Προξενείου	1874
Φεϊζη μπέης, πρόξενος τῆς Τουρκίας ἐν Ὀδησσῷ	1874
Φιλιος Δ., διδάκτωρ τῆς φιλοσοφίας ἐν Ἀθήναις	1872
Φιλιπποβιτς Δημήτριος, ὑπάλληλος τοῦ Λύστρο-Οὐγγρικοῦ ταχυδρομείου	1872
Φραγκατος Μιχαήλ, δικηγόρος	1880
Φρυδας Ν., καθηγητὴς τῆς γαλλικῆς	1874
Φωτιαδης Δ. Ν., ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1876
Φωτιαδης Ν., ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1861
Φωτιαδης Φώτιος, ἰατρὸς ἐν Κ/πόλει	1878
Φωτιος, ἐπίσκοπος Εἰρηνουπόλεως, ἀρχιερ. προϊστάμενος Σταυροδρομίου	1881

Χ.

Χαραλαμπιαδης Ν., δικαστὴς ἐν Κ/πόλει	1879
Χαρμαντας Χ. Θ., ἰατρὸς ἐν Κ/πόλει	1882
Χασιωτης Γεώργιος, λόγιος ἐν Παρισίοις	1869
Χατζηχριστου Χρῆστος, ἱδρυτὴς καὶ γυμνασιάρχης τοῦ ἐν Σταυροδρομίῳ Ἑλλ. Λυκείου	1872

	Έτος ἐκλογῆς.
Heidenstam Oscar G. de, ἐπιτετραμμένος τῆς Σουηδίας καὶ Νορβηγίας ἐν Ἀλεξανδρείᾳ	1874
Χεαμης Μιχαήλ, φαρμακοποιός	1873
Χριστιδης Ἀναστάσιος, ἰατρός	1879
Χριστοφοριδης Θεμιστοκλῆς, πρόεδρος τοῦ κακουργοδικείου ἐν Κ/πόλει	1875
Χριστοφοριδης Συμεών, ἰατρὸς ἐν Κ/πόλει	1876
Χρυσοβελωνης Λεωνίδας, ἔμπορος ἐν Μαγχεστρίᾳ	1866
Χρυσοβελωνης Μιχαήλ, ἔμπορος ἐν Λιβερπούλῃ	1876
Χρυσολεων Ξενοφῶν Ε.	1880

Ψ.

Ψαχαροπουλος Κωνσταντῖνος, ταμίας τῆς Ῥωσσικῆς Ἀτμοπλοϊκῆς Ἑταιρ. ἐν Κ/πόλει	1875
Ψυχαρης Νικόλαος	1880
Ψωμιαδης Κωνσταντῖνος, ἔμπορος ἐν Κ/πόλει	1881

ΕΠΙΤΙΜΑ ΜΕΛΗ.

Α.

	Έτος ἐκλογῆς.
Ἀγαθάγγελος, Μητροπολίτης Ἐφέσου	1881
Ἀλή Φουάτ μπεης, διευθυντὴς τοῦ τμήματος τῶν ἐμμέσων φόρων	1882
Ἀριστάρχης Γρηγόριος, πρεσβευτὴς τῆς Ὑψ. Πύλης ἐν Οὐασιγκτῶνι	1879
Ἀριστάρχης Ἰωάννης, πρώην πρεσβευτὴς τῆς Ὑψ. Πύλης ἐν Βερολίνῳ	1873
Ἀρμένης Βράϊλας, πρεσβευτὴς τῆς Ἑλλάδος ἐν Παρισίοις	1864

Β.

Βαλέττας Ἰωάννης, διευθυντὴς τοῦ ἐν Λονδίνῳ Ἑλληνικοῦ Ἐκπαιδευτηρίου	1874
Barthélémy Saint-Hilaire, μέλος τοῦ Πανακαδημίου τῆς Γαλλίας καὶ Γερουσιαστής.	1871
Βαλλιάνος Ἀνδρέας, ἔμπορος ἐν Μασσαλίᾳ.	1817
Bancroft Georges, πρώην πρεσβευτὴς τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς ἐν Βερολίνῳ	1872
Βασιλείου Γεώργιος, ὑποδιοικητὴς τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος	1871
Βερναρδάκης Δημήτριος, καθηγητὴς τῶν βασιλοπαίδων ἐν Ἀθήναις	1874
Βέρναρδος Χ., ἰατρὸς ἐν Σμύρνῃ	1863
Βησάνης Πανταζῆς, ἐν Τάντᾳ	1881
Βιττώρης Ἰωάννης, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ	1881
Blackie J. Stuart, καθηγητὴς τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν τῷ ἐν Ἐδιμβούργῳ Πανεπιστημίῳ	1868
Vogué Melchior Comte de, μέλος τοῦ Πανακαδημίου τῆς Γαλλίας, πρώην πρεσβευτής, ἐν Παρισίοις	1871
Boker, πρώην πρεσβευτὴς τῶν Ἡν. Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς ἐνταῦθα, Washington.	1862
Βουτσίνας Ἀλέξανδρος, ἔμπορος ἐν Ὀδησσῷ	1881
Βουτσίνας Ἰωάννης, Γεν. Πρόξενος τῆς Ἑλλάδος ἐν Ὀδησσῷ	1881
Burnouf Emile, πρώην διευθυντὴς τῆς ἐν Ἀθήναις Γαλλικῆς Σχολῆς, ἐν Παρισίοις.	1867

Γ.

Gemma Adolfo, διευθυντὴς τοῦ Περιοδικοῦ *Revista*	1871
Gevaer F. A., διευθυντὴς τοῦ Βασιλικοῦ Ὠδείου ἐν Βρυξέλλαις	1881
Gladstone William, πρωθυπουργὸς τῆς Ἀγγλίας	1862

Δ.

Derby Lord, ὑπουργὸς τῆς Ἀγγλίας	1876
Dumont Albert, μέλος ἀντεπιστέλλον τοῦ Πανακαδημίου τῆς Γαλλίας, διευθυντὴς τῆς ἀνωτέρας ἐκπαιδεύσεως ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῆς Παιδείας, ἐν Παρισίοις	1868

	Ἔτος ἐκλογῆς.
Duruy Victor, μέλος τοῦ Πανακαδημίου τῆς Γαλλίας, πρώην ὑπουργὸς τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, ἐν Παρισίοις	1882
Dufferin Lord, Πρεσβευτὴς τῆς Ἀγγλίας ἐν Κ/πόλει	1881

Ε.

Echstreïx, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Λειψίας καὶ γυμνασιάρχης τῆς Σχολῆς τοῦ Ἁγίου Νικολάου	1879
Ἐλχέμ πασσᾶς, Ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν	1865
Egger Emile, μέλος τοῦ Πανακαδημίου τῆς Γαλλίας, καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου ἐν Παρισίοις	
Eichthal Gustave d', μέλος τῆς ἀσιατικῆς Ἑταιρίας ἐν Παρισίοις	1864
Elliot Sir G. Henri, πρεσβευτὴς τῆς Ἀγγλίας ἐν Βιέννῃ	1872
Εὐστρατιάδης Π., πρώην ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων ἐν Ἑλλάδι	1879

Ζ.

Zambaldi F., καθηγητὴς τῆς ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς γραμμ. ἐν Βενετίᾳ	1872
Ζάμπας Κωνσταντῖνος, κτηματίας ἐν Βροσθενίῳ	1874
Ζαρίφης Γεώργιος, τραπεζίτης ἐν Παρισίοις	1863
Ζαφειροπουλος Στέφανος, ἐν Μασσαλίᾳ	1880
Zichy Comte, πρώην πρεσβευτὴς τῆς Αὐστροουγγαρίας ἐν Κ/πόλει	1874
Ζωγράφος Χριστάκης, τραπεζίτης ἐν Παρισίοις	1863

Ι.

Ignatieff, Général	1865
Ἰστριας Δώρα	1868
Ἰωακείμ Γ', πρώην Κωνσταντινουπόλεως	1878
Lecqiemyns G. Rolin, ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τοῦ Βελγίου	1881
Jebb, καθηγητὴς ἐν Γλασκώβῃ	1878

Κ.

Καλλιγᾶς Π., καθηγητὴς τοῦ ἐν Ἀθήναις Πανεπιστημίου	1871
Καραθεοδωρὴ Ἀλέξανδρος πασσᾶς, πρώην ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν	1881
Καστορχης Εὐθύμιος, καθηγητὴς τοῦ ἐν Ἀθήναις Πανεπιστημίου	1871
Καφταντζόγλους Α., ἀρχιτέκτων ἐν Ἀθήναις	1871
Κεμάλ πασσᾶς, γερουσιαστής, ὑπουργὸς τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Οἴκου	1871
Keudell von, πρεσβευτὴς τῆς Γερμανίας ἐν Ῥώμῃ	1872
Christ G., καθηγητὴς τοῦ ἐν Μονάχῳ Πανεπιστημίου	1870
Kirchhoff A., καθηγητὴς τοῦ ἐν Βερολίνῳ Πανεπιστημίου	1872
Κοντος Κ., καθηγητὴς τοῦ ἐν Ἀθήναις Πανεπιστημίου	1874
Κουμανούδης Στέφανος, καθηγητὴς τοῦ ἐν Ἀθήναις Πανεπιστημίου	1863
Κουντουριώτης Ἀνδρέας Γ., πρεσβευτὴς τῆς Ἑλλάδος ἐν Κ/πόλει	1875
Curtius Ernst, καθηγητὴς τοῦ ἐν Βερολίνῳ Πανεπιστημίου	1870
Chassang, γενικὸς ἐπιθεωρητὴς τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως ἐν Παρισίοις	1868

Α.

	Έτος ἐκλογῆς.
Ἀμβρος Π., νομισματολόγος ἐν Ἀθήναις	1871
Lesseps Ferdinand de, ἐν Παρισίοις	1865
Lévêque Charles, μέλος τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γαλλίας, καθηγητὴς ἐν τῷ Collège de France, ἐν Παρισίοις	1866
Λιβαδᾶς Θεαγένης, λόγιος ἐν Βιέννῃ	1874
Lister Joseph, καθηγητὴς τῆς χειρουργίας ἐν Λονδίνῳ	1881
Ludolff Comte, πρώην πρεσβευτὴς τῆς Αὐστροουγγαρίας ἐν Κ/πόλει	1872
Lyons Lord, πρεσβευτὴς τῆς Ἀγγλίας ἐν Παρισίοις	1865

Μ.

Μαυροκορδάτος Ν., πρόεδρος τοῦ ἐν Ἀθήναις πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων Συλλόγου	1864
Μεταξᾶς Σταῦρος, ἰατρὸς ἐν Μασσαλίᾳ	1880
Μητσόπουλος Ἡρακλῆς, καθηγητὴς τοῦ ἐν Ἀθήναις Πανεπιστημίου	1873
Miller Emmanuel, μέλος τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γαλλίας, καθηγητὴς ἐν τῇ Σχολῇ τῶν νεωτέρων ἀνατολικῶν γλωσσῶν	1863
Morris Joy, πρώην πρεσβευτὴς τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς ἐν Κ/πόλει	1865
Μουνὶφ πασσᾶς	1865

Ο.

Ὀρφανίδης Θεόδωρος, καθηγητὴς τοῦ ἐν Ἀθήναις Πανεπιστημίου	1867

Π.

Παλλῆς Α., καθηγητὴς τοῦ ἐν Ἀθήναις Πανεπιστημίου	1872
Πανταζίδης Ἰωάννης, καθηγητὴς τοῦ ἐν Ἀθήναις Πανεπιστημίου	1874
Παπαρρηγόπουλος Κ., καθηγητὴς τοῦ ἐν Ἀθήναις Πανεπιστημίου	1879
Παράσχος Ἀχιλλεύς, Πρόξενος τῆς Ἑλλάδος ἐν Ταϊγανίῳ	1880
Perrot Georges, μέλος τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γαλλίας, ἐν Παρισίοις	1874
Πέτρος Β', Αὐτοκράτωρ τῆς Βρασιλίας	1873
Πρετεντέρης Χ., καθηγητὴς τοῦ ἐν Ἀθήναις Πανεπιστημίου	1871

Ρ.

Ραγκαβῆς Ἀλέξανδρος, πρεσβευτὴς τῆς Ἑλλάδος ἐν Βερολίνῳ	1863
Rascon Comte de, πρώην πρεσβευτὴς τῆς Ἱσπανίας ἐν Κ/πόλει	1881
René Briant, βιβλιοφύλαξ τῆς ἐν Παρισίοις Ἰατρικῆς Ἀκαδημίας	1876
Ρενιέρης Μ., διοικητὴς τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος	1864
Rivier Alphonse, διδάκτωρ τῆς νομικῆς ἐν Βρυξέλλαις	1881
Rossignol J. P., μέλος τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γαλλίας	1864

Σ.

Σαΐτ Πασσᾶς, μέγας Βεζύρης	1879
Σαρηγιάννης Νικόλαος, μέλος τοῦ ἐν Βρυξέλλαις Συλλόγου τοῦ Διεθνοῦς Δικαίου	1861

	Έτος ἐκλογῆς.
Sauppe Herrmann, καθηγητὴς τοῦ ἐν Γοτίγγῃ Πανεπιστημίου	1875
Schmidt Bernard	1870
Schmidt Moritz, καθηγητὴς τοῦ ἐν Ἰένῃ Πανεπιστημίου	1871

Τ.

Tissot Charles, πρώην πρεσβευτὴς τῆς Γαλλίας ἐν Λονδίνῳ	1880
Τρικούπης Χαρίλαος, πρωθυπουργὸς ἐν Ἀθήναις	1878
Thuriot Charles, μέλος τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γαλλίας ἐν Παρισίοις	1873
Tuckerman Charles, πρώην πρεσβευτὴς τῶν Ἡν. Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς ἐν Κ/πόλει.	1873

Υ.

Υψηλάντης Γρηγόριος, πρεσβευτὴς τῆς Ἑλλάδος ἐν Βιέννῃ	1874

V.

Vogué Melchior de, μέλος τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γαλλίας, πρώην πρεσβευτής, ἐν Παρισίοις	1871

W.

Waddington W. Henri, μέλος τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γαλλίας, γερουσ. ἐν Παρισίοις.	1878
Weil Henri, καθηγητὴς τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας ἐν Παρισίοις	1867
Werther Baron von, πρώην πρεσβευτὴς τῆς Γερμανίας ἐν Κ/πόλει	1875
Wieseler Friedrich, καθηγητὴς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Γοτίγγης	1873
Witte Baron de, μέλος τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γαλλίας, ἐν Παρισίοις	1876

Φ.

Fabri	1878
Φιλήμων Τιμολέων, ἔφορος τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἑλληνικῆς Βουλῆς	1879
Φιλίππωφ, στρατηγὸς ἐν Ῥωσσίᾳ	1878
Fournier Ch., πρώην πρεσβευτὴς τῆς Γαλλίας ἐν Κ/πόλει	1878
Φρεαρίτης Κωνσταντῖνος, καθηγητὴς τοῦ ἐν Ἀθήναις Πανεπιστημίου	1867

Η.

Hatzfeldt V., πρεσβευτὴς τῆς Γερμανίας ἐν Κ/πόλει	1880
Havet Ernest, καθηγητὴς ἐν τῷ Κολλεγίῳ τῆς Γαλλίας ἐν Παρισίοις	1867
Heap H. G., Γεν. Πρόξενος τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς ἐν Κ/πόλει	1880
Hengen, W., Γραμματεὺς τοῦ Instituto di Corrèspondenza Archeologica	1872
Heuzey Léon, καθηγητὴς ἐν τῇ Σχολῇ τῶν Ὡραίων Τεχνῶν ἐν Παρισίοις	1874
Hoetzendorff Franz von, καθηγητὴς τοῦ Δικαίου ἐν Βερολίνῳ	1872
Houssaye Henri, λόγιος ἐν Παρισίοις	1879

ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΑ ΜΕΛΗ.

Α.

	Έτος ἐκλογῆς.
Αγγελιδης Τηλέμαχος, κτηματίας ἐν Κίῳ	1863
Ανθιμος, μητροπολίτης Βελεγράδων	1868
Αρβανιτακης Λέανδρος, καθηγητὴς τῆς ἐν Χάλκῃ Θεολογικῆς Σχολῆς	1863
Αργυροπουλος Β., καθηγητὴς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ	1872
Αριστάρχης Δημήτριος, ἐν Κ/πόλει	1875
Αριστειδης Γ., σχολάρχης ἐν Κυδωνίαις	1876

Β.

Βαλλιανης Ἰω., καθηγητὴς	1876
Βελουδος Ι., διευθυντὴς τῆς ἐν Βενετίᾳ Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης	1871
Βεργωτης Παναγῆς, ἐν Κεφαλληνίᾳ	1878
Berthérand, γενικὸς γραμματεὺς τῆς ἐν Ἀλγερίᾳ κλιματολογικῆς Ἑταιρίας	1870
Βλαβιανος Ν. Νικήτας, δήμαρχος ἐν Ἀμοργῷ	1864
Βλαχος Ἄγγελος, τμηματάρχης ἐν τῷ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Ὑπουργ. τῆς Ἑλλάδος.	1875
Βυζαντιος Ἀλέξανδρος, δημοσιογράφος ἐν Τεργέστῃ	1879
Βυζαντιος Ἀναστάσιος	1879

Γ.

Gebhardt W., ἀρχαιολόγος ἐν Γοτίγγῃ	1873
Γεωργιαδης Ν., ἰατρὸς ἐν Βώλῳ	1863
Gidel Charles A., proviseur τοῦ λυκείου Louis-le-Grand, ἐν Παρισίοις	1867
Γρηγορας Γερμανός	1863
Γρηγοριαδης Α., καθηγητὴς	1864

Δ.

Δαμων Δ., ἰατρός	1872
Δεκιγαλλας Ι., ἰατρὸς ἐν Νάξῳ	1864
Δεστουνης Γ., καθηγητὴς τῆς ἑλλ. γλώσσης ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Πετρουπόλεως	1876
Δεφνερ Μιχαήλ, ὑφηγητὴς ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις Πανεπιστημίῳ	1875
Δημητσας Κ., ἰατρὸς ἐν Ἀδριανουπόλει	1871
Dozon Auguste, πρόξενος τῆς Γαλλίας ἐν Θεσσαλονίκῃ	1872

Η.

Ηιαδης Λεωνίδας, καθηγητὴς ἐν Ἀθήναις	1873

Θ.

Θεοδωριδης Κ., ἔμπορος ἐν Ῥαιδεστῷ	1870
Θερειανος Διονύσιος, δημοσιογράφος ἐν Τεργέστῃ	1863

Ι.

Ιωαννιδης Ἐμμανουήλ, καθηγητὴς ἐν Ἀμοργῷ	1861
Ιωαννιδης Σάββας, πρώην διδάσκαλος ἐν Τραπεζοῦντι	1870
Ιωαννιδης Σεραπίων, καθηγητὴς ἐν Καισαρείᾳ	1863

Κ.

	Έτος ἐκλογῆς.
Caillemer Exupère, πρύτανις τῆς νομικῆς Σχολῆς Λουγδούνου	1870
Κοεν, συντάκτης τῶν *Ἰσραηλιτικῶν Χρονικῶν* ἐν Κερκύρᾳ	1863
Κοσμιδης Κυριακός, ἔμπορος ἐν Πτολεμαΐδι	1863
Κουμπαρις Παναγιώτης	1864
Coussemaker Arthur, νομικὸς ἐν Αἴῃ	1870
Κρινος Δ., φαρμακοποιὸς ἐν Ἀθήναις	1865
Queux de Saint-Hilaire marquis de, λόγιος ἐν Παρισίοις	1867
Cullen Dr	1880
Κυριακιδης Κ., πρώην σχολάρχης τῆς ἐν Τραπεζοῦντι Ἑλληνικῆς Σχολῆς	1864
Ciliari Chevalier Gérard de,	1872
Κωλλιατσος Σωκράτης, πρώην διευθυντὴς τῆς ἐν Ἀθήναις Ῥιζαρείου Σχολῆς	1878
Κωνσταντινιδης Γ., διδάκτωρ τῆς φιλοσοφίας ἐν Ἀθήναις	1876

Λ.

Λαμπριδης Ἰωάννης, ἰατρὸς ἐν Ἰωαννίνοις	1874
Λεβιδης Δ. Ν., δικηγόρος, πρώην πρόεδρος τοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ ἐν Ἀθήναις	1872
Leghand Emile, προγυμναστὴς ἐν τῇ Σχολῇ τῶν νεωτέρων ἀνατολικῶν γλωσσῶν ἐν Παρισίοις	1870
Leonardi Giovanni, φαρμακοποιὸς ἐν Κερκύρᾳ	1871
Λιμνιος Ν., ἰατρὸς ἐν Ἀρτάκῃ	1872
Λυκουδης Ἐμμανουήλ, δικηγόρος ἐν Ἀθήναις	1874

Μ.

Μανουκας Ἀνδρέας, γραμματεὺς τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως τῆς Ἑλλάδος	1878
Μανδρης Σπυρίδων, Γυμνασιάρχης ἐν Ἀθήναις	1863
Μανδρας Γρηγόριος, ἔμπορος ἐν Μυτιλήνῃ	1873
Ματσανος Γ., καθηγητὴς ἐν τῇ Ζωσιμαίᾳ Σχολῇ ἐν Ἰωαννίνοις	1872
Montani Pierre	1866
Μορδοε Σαμουήλ, δημοσιογράφος ἐν Κερκύρᾳ	1864
Μυριανθευς Ἱερώνυμος, ἐφημέριος τῆς ἐν Λονδίνῳ ἑλληνικῆς ἐκκλησίας	1872

Ν.

Ναχαμουδης Ἰωσήφ, δημοσιογράφος ἐν Κερκύρᾳ	1864
Νεροττσος Τάσος, ἰατρός, διευθυντὴς τοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὑγειονομικοῦ Συμβουλίου	1875

Ξ.

Ξανθοπουλος Κωνσταντῖνος, καθηγητὴς	1863

Ο.

Οικονομου Παναγιώτης, διευθυντὴς ἰδιωτικῆς Σχολῆς ἐν Κερκύρᾳ	1868

Π.

Παπαγεωργιου Γ., διδάσκαλος ἐν Ἄρτῃ	1872
Παπαδοπουλος Μ., ἰατρὸς ἐν Θεσσαλονίκῃ	1863

	Έτος ἐκλογῆς.
Παπαδοπουλος Χρῆστος, δικαστὴς ἐν Κύπρῳ	1864
Παπαζογλουε Κλεάνθης, λόγιος ἐν Βραΐλᾳ	1871
Παρανικας Ματθαῖος, διευθυντὴς τῆς ἐν Σμύρνῃ Εὐαγγελικῆς Σχολῆς	1882
Πετριδης Ἀθανάσιος, σχολάρχης ἐν Κυπαρισσίᾳ	1864
Πιερίδης Δ., λόγιος ἐν Κύπρῳ	1871
Μινιατωρος Γεράσιμος	1878
Πολιτης Ν. Γ., τμηματάρχης ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῆς Παιδείας ἐν Ἀθήναις	1878

P.

Ραγκαβης Ρ. Ἀλέξιος, ὑπάλληλος τοῦ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Ὑπουργείου τῆς Ἑλλάδος.	1870
Ραλλης Ν., ἰατρὸς ἐν Περγάμῳ	1872
Ραμιος Ι., σχολάρχης Ἄρτης	1864
Rossi Scotti, Comte G. B., ἐπίτιμ. πρόεδρος τοῦ ἀρχ. Μουσείου Περουσίας ἐν Τολώσσῃ	1882
Ρωμανος Ἰωάννης, καθηγητὴς ἐν Κερκύρᾳ	1874

Σ.

Σαθας Κωνσταντῖνος, μεσαιωνοδίφης ἐν Βενετίᾳ	1868
Σακελλιων Ι., ἐν Ἀθήναις	1881
Σαρρος Στέφανος, ἰατρὸς ἐν Βουκουρεστίῳ	1874
Σκορδελης Βλάσιος, καθηγητὴς ἐν Ἀθήναις	1868
Σκυλιτσης Ι., δημοσιογράφος ἐν Ἀθήναις	1863
Σοφοκλης Γαβριήλ, καθηγητὴς ἐν Ἀθήναις	1881
Σταματιαδης Ἐπαμεινώνδας, διευθυντὴς τοῦ ἡγεμονικοῦ γραφείου ἐν Σάμῳ	1867
Schliemann Ἕρρικος, διδάκτωρ τῆς φιλοσοφίας ἐν Ἀθήναις	1871
Σχορτσανιτης Δ., πρώην σχολάρχης ἐν Ἄρτῃ	1871

Τ

Τριανταφυλλιδης Κ., καθηγητὴς τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν Βενετίᾳ	1872
Τριανταφυλλιδης Ν.	1863
Τσαπαρας Π., γυμνασιάρχης ἐν Κερκύρᾳ	1876

V.

Veidner André, καθηγητὴς ἐν Μαγδεμβούργῳ	1872

Φ.

Φιλαδελφευς Χ. Ν., τυπογράφος ἐν Ἀθήναις	1864
Freshfield Edwin, ἐν Λονδίνῳ	1877

Χ.

Χασιωτης Δ., ἰατρὸς ἐν Ἰωαννίνοις	1874
Hirschfeld Gustave, καθηγητὴς τῆς ἀρχαιολογίας ἐν Καινιγσβέργῃ	1873
Χρονιδης Κ., λόγιος ἐν Ἀδριανουπόλει	1863
Hughes, πρώην γραμματεὺς τῆς ἐν Κ/πόλει Ἀγγλικῆς Πρεσβείας	1874

ΜΕΓΑΛΟΙ ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ.

Χρ. Ζωγραφος.

ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ.

† Γεωργιος Ζαριφης.
Μενελαος Νερρομοντης.
† Ευανθια Θεοφιλιδου.

ΜΕΓΑΛΟΙ ΔΩΡΗΤΑΙ.

Κωνσταντινος Καραπανος.
Το εν Αθηναις Εθνικον Πανεπιστημιον.
Γεωργιος Κορωνιος.
Στεφανος Ραλλης.
† Αντωνιος Βλαστος.
† Παντιας Σεκιαρης.

ΔΩΡΗΤΑΙ.

Αυτοκρατορικη Οθωμανικη Τραπεζα.
Γενικη Εταιρια του Οθωμανικου κρατους.
Το εν Αθηναις Υπουργειον της Δημοσιας Εκπαιδευσεως.
Ο εν Αθηναις προς διαδοσιν των Ελληνικων Γραμματων Συλλογος.
Ζαννης Στεφανοβικ.
Ανδρεας Βλαλιανος.
Αυστροτουρκικη Πιστωσις.
† Κωνσταντινος Δοσιος.
Θεοδ. Α. Μαυρογορδατος.
† Κωνσταντινος Ξενοκρατης.
Βασιλειος Σουβατζογλους.
Θ. και Β. Σουβατζογλους και Σ/α.
Αλεξανδρος Σεβαστοπουλος.
Ανδρεας Συγρος.
Στεφανος Σκουλουδης.
Αναστ. Ηφαιστιδης.
† Αρχιμανδριτης Ανανιας Βατοπαιδινος.
Ζηνων Καλλονης.
Εμμανουηλ Σπιθακης.
Αδελφοι Αντωνιαδαι.
† Σ. Αρχιγενης, ἰατρός.
Στεφανος Η. Σκυλιτσης.
Υιοι Σεβαστοπουλου.
Γεωργιος Ζαφειροπουλος.
Γρηγοριος Κουμπας.
Κωνσταντινος Παιδεκος.
Κωνσταντινος Ζαππας.

ΠΡΟΕΔΡ. ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ.

Στεφανος Καραθεοδωρη ...	1861—62
Πετρος Ζανος ...	1862—63
Πρ. Βασιαδης ...	1863
Σπ. Μαυρογενης ...	1863—64
Αλ. Γ. Κασπατης ...	1864—65
Σπ. Μαυρογενης ...	1865—66
Κ. Καραθεοδωρη ...	1866—67
Ξεν. Ζωγραφος ...	1867—68
Πρ. Βασιαδης ...	1868—69
Ιουλιος Μιλιγεν ...	1869—70
Σταυρ. Αριστάρχης ...	1870—71
Κ. Καραπανος ...	1871—72
Κ. Καραπανος ...	1872—73
Πρ. Βασιαδης ...	1873—74
Κ. Καλλιαδης ...	1874—75
Αλ. Γ. Κασπατης ...	1875—76
Ιω. Αριστοκλης ...	1876—77
Ιω. Αριστοκλης ...	1877—78
Οδ. Ιλλεμος ...	1878—79
Αλ. Κασπατης ...	1879—80
Πρ. Βασιαδης ...	1880—81
Σ. Μαυρογενης ...	1881—82

ΚΟΣΜΗΤΟΡΕΣ

Κατὰ τὸ ἔτος 1881—82.

Πρόεδρος ...	Σ. Μαυρογενης.
Ἀντιπρόεδροι ...	Κ. Ξανθοπουλος. / Θ. Σαλτελης.
Γεν. Γραμματεὺς ...	Τ. Καραθεοδωρη.
Εἰδ. Γραμματεὺς ...	Οδ. Ανδρεαδης.
Ταμίας ...	Ν. Βαμβακης.
Βιβλιοφύλαξ ...	Θ. Σαλτελης.

ΜΕΛΗ ΔΙΑΡΚΩΝ ΕΠΙΤΡΟΠΗΩΝ

κατὰ τὸ ἔτος 1881—82.

Α'. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ.

1. Αντωνιαδης Θ.
2. Βασιλαδης Ηρ.
3. Θεοδωριδης Αθανασιος.
4. Ιαλεμος Οδυσσευς.
5. Μαλιακας Αβρ.
6. Ξανθοπουλος Κωνστ.
7. Παπαρρουσης Πετρος.
8. Σαατσλης Θ.
9. Χατζηχριστου Χριστος.

Β'. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ.

1. Αγγελιδης Γ.
2. Βαμβακης Ν.
3. Βελλογιαννης Μ.
4. Βλασταρης Κ.
5. Γιανναρος Θρ.
6. Γκιων Ι.
7. Μαυρογορδατος Φραγκουδης Α.
8. Τσιτσοπουλος Κ.

Γ'. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ.

1. Αριστarχης Στ.
2. Δημητριαδης Γ.
3. Καραθεοδωρη Κ. Στ.
4. Curtis C. G.
5. Mordtmann A.
6. Mordtmann J.
7. Νασπατης Αλ.
8. Περδικιδης Κυριακος.
9. Schroeder Paul.

Δ'. ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗΣ.

1. Βασιλαδης Ηρ.
2. Μαλιακας Αβρ.
3. Περδικιδης Κ.
4. Σαατσλης Θ.
5. Χατζηχριστου Χρ.
6. Καραθεοδωρη Τ., *Γεν. Γραμματεὺς.*
7. Ανδρεαδης Θα., *Ειδ. Γραμματεὺς.*

Ε'. ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗΣ.

1. Αμαξοπουλος Ευαγγ
2. Βασιλαδης Ηρ.
3. Βασματζιδης Ι.
4. Μαλιακας Αβρ.
5. Ξανθοπουλος Κ.
6. Σαατσλης Θ.
7. Χατζηχριστου Χριστος.

ΣΤ'. ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ.

1. Αποστολαδης Γ.
2. Αριστarχης Στ.
3. Βαρουξης Ιακ.
4. Ρεωργαντοπουλος Ιω.
5. Δημητριαδης Γεωργιος.
6. Ζοφος Ιω.
7. Ιαλεμος Θα.
8. Καλλιαδης Κωνστ.
9. Καραθεοδωρη Κ. Στ.
10. Καραθεοδωρη Τηλεμαχος.
11. Κυμηρτης Δ.
12. Κωστομυρης Γ.
13. Λουσης Β.
14. Μακρης Κ.
15. Στραματιαδης Δ.
16. Φωτιαδης Φ.

ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΣ
τῆς Ὀργανοθήκης.
Θεα. Καραθεοδωρη.

ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΣ
τῶν ἀρχαιολογικῶν συλλογῶν
Κ. Περδικιδης.

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ.

ΑΠΟ ΜΑΪΟΥ 1881 ΜΕΧΡΙ ΜΑΪΟΥ 1882.—ΤΟΜΟΣ ΙΣΤ'.

ΠΕΡΙ
ΓΕΝΕΣΕΩΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΕΩΣ
ΤΗΣ ΑΡΜΕΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ

μέχρι τέλους τῆς ε' χριστιανικῆς ἑκατονταετηρίδος.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ἀναγνωσθὲν ἐν ταῖς συνεδριάσεσι χνθ', χν', χξδ' καὶ χλε'.

Ἀπὸ πολλοῦ εἴθισται ἡμῖν πρὸς τῇ μελέτῃ τῆς πατρῴας γραμματολογίας, καὶ ἡ τῆς ῥωμαϊκῆς, ἡ τῆς τῶν μεταγενεστέρων εὐρωπαϊκῶν λαῶν καὶ ἡ τῆς τῶν μουσουλμανικῶν· τὴν δὲ ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὸ βαθμιαῖον τοῦ πολιτισμοῦ τῶν πέραν τῆς ἐλάσσονος Ἀσίας λαῶν ἀγνοοῦμεν παντελῶς, οὐδενὸς οὐδέποτε τῶν ἡμετέρων ἐξερευνήσαντος τὰ κατ' ἐκείνους. Δὲν ἐννοοῦμεν τοὺς Σίνας, ὧν ἡ ἀπέραντος φιλολογία οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς ἡμᾶς· οὔτε τοὺς Ἰνδούς, ὧν ἡ ἀρχαιοτάτη φιλολογία ἔστιν ἡμῖν σχεδὸν ἄγνωστος· οὐδὲ αὐτοὺς τοὺς Ἰρανίους περὶ ὧν ἄριστα ἐπραγματεύθη ἤδη ἐν τῷ ἡμετέρῳ Συλλόγῳ ὁ ἐξ. κ. Ἀλ. Καραθεοδωρῆ, ἀλλὰ τοὺς γείτονας ἡμῶν Ἀρμενίους, ὧν τὴν ἱστορίαν γινώσκομεν ἐκ τῶν ὀλίγων πληροφοριῶν τῶν παλαιῶν καὶ τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων, ἐκ τῶν γεωγραφικῶν συγγραμμάτων τῶν μεταγενεστέρων καὶ ἐκ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἀρμενικῶν μελετημάτων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ φιλολογία τοῦ λαοῦ τούτου τυγχάνει ἀξία σπουδῆς, ἔγνωμεν νὰ διαλάβωμεν ἐνταῦθα τὰ κατὰ τὴν γένεσιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς μέχρι τέλους τῆς ε' ἑκατονταετηρίδος σκοποῦντες τὸ μὲν νὰ δηλώσωμεν ὅσον ἡμῖν ἐφικτὸν τὴν βαθμιαίαν διανοητικὴν ἐπίδοσιν τοῦ ἀρμενικοῦ ἔθνους, τὸ δὲ νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι καὶ ἐκ τῆς γραμματολογίας αὐτοῦ δύναται ἡ ἡμετέρα φιλολογία νὰ ἀρυσθῇ σπουδαίας τινὰς συμβολάς.

Τὸ ἀρμενικὸν ἔθνος συμπεριλαμβανόμενον ἐν τῇ ἀρίᾳ φυλῇ, ἤρξατο ἐνωρὶς νὰ παρακολουθῇ τὰς πρὸς διανοητικὴν ἀνάπτυξιν ἀποπείρας τῶν ἐκλεκτοτέρων τῆς μεγάλης ταύτης φυλῆς μελῶν, ἤτοι τῶν Ἰνδῶν, τῶν Περσῶν καὶ τῶν Ἑλλήνων· ἀλλ' ἡ πρὸς ἐκπολιτισμὸν ἔφεσις αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἀείποτε ὀλιγοχρόνιος, διότι ἀπ' ἀρχῆς τῆς ἐμφανίσεως αὐτοῦ ὃν ὀλιγοπληθές, διηρημένον καὶ στενοχωρούμενον ὑπὸ τῶν περιοικούντων ἑτερογενῶν λαῶν, ἐκωλύετο συνεχῶς τῆς ἐλευθέρας καὶ ἀνεξαρτήτου αὐτοῦ ἐνεργείας. Ἄγνωστον ἀκριβῶς πότε τὸ ἔθνος τοῦτο ἀποσπασθὲν ἐκ τοῦ μεγάλου ἀρίου κορμοῦ κατέλαβε τὴν χώραν, ἥτις ἐκλήθη Ἀρμε-

νία· διότι σχεδὸν μέχρι τοῦ Χ' αἰῶνος π.Χ. τὴν χώραν ταύτην κατεῖχεν ἕτερόν ἔθνος, καυκάσιον, τὰ μέγιστα συγγενεῦον πρὸς τὸ νῦν γεωργιανόν. Ἐν τοσούτῳ οἱ Ἀρμένιοι ἀποτελοῦντες ἰδίαν ἐθνότητα, ἧς ἡ γλῶσσα ἀνατομικῶς ἐτυμολογουμένη ἀποδείκνυται μεσάζουσα ὡς τις κεχωρισμένος γλωσσικὸς κλάδος μεταξὺ τοῦ ἰρανίου καὶ τοῦ σλαβολεττικοῦ[1], ἐνωρὶς ἀπεδέξαντο τὰ πρῶτα ἐκπολιτιστικὰ σπέρματα παρὰ τῶν Ἀσσυρίων. Τὰ σπέρματα ὅμως ταῦτα σημιτικὰ ὄντα καὶ οὐθενεία, οὕτως εἰπεῖν, εἰς λαὸν ἄριον ἐξηφανίσθησαν ἅμα τῇ ὑπὸ τῶν Μήδων καταλύσει τοῦ ἀσσυριακοῦ κράτους κατ' οὐδὲν ἀπολύτως συντελέσαντα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀρμενικοῦ λαοῦ. Ἐκτοτε δὲ ἤρξατο μεταφυτευόμενος παρ' αὐτοῖς ὁ μηδικὸς καὶ περσικὸς πολιτισμός, οὗ αἱ ἀρχαὶ τοσοῦτον μεγάλως ἐπενήργησαν ἐν Ἀρμενίᾳ ὥστε ταχέως ἀπερρόφησαν πᾶν ἔμφυτον πρὸς ἰδίαν ἐνέργειαν αἴσθημα τῶν κατοίκων αὐτῆς· οἱ τότε Ἀρμένιοι σχεδὸν ἐξωμοιώθησαν τοῖς Ἰρανίοις καὶ μόλις που ἐφαίνοντο σημειά τινα ἰθαγενοῦς βουλήσεως· ἀλλ' ἀφ' ἧς ἐποχῆς κατελύθη καὶ τὸ περσικὸν κράτος ὑπὸ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, οἱ δὲ Ἀρμένιοι ἠξιώθησαν νὰ διοικῶνται ὑπὸ ἀρχόντων πεπολιτισμένων, παρατηρεῖται ὅτι ἔκτοτε πραγματικῶς ἐξεδηλώθη ὁποιόν τινα προορισμὸν εἶχεν ὁ λαὸς οὗτος ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ, ἐπιδοθεὶς ἀμέσως εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν καὶ εἰς πορισμὸν παντὸς ἀγαθοῦ στοιχείου τοῦ καθόλου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ· τὸ μὲν διότι αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ ἀρμενικὸν ἔθνος ἦν φύσει ἐπιδεκτικὸν μαθήσεως καὶ ἐξημερώσεως, τὸ δὲ διότι καὶ οἱ ὑπὸ τοὺς μακεδόνας διοικηταὶ ἕλληνές τε καὶ ἑλληνίζοντες ἰθαγενεῖς ἐπεμελήθησαν ἀφθόνως νὰ παράσχωσι πάντα τὰ πρὸς ἡμέρωσιν μέσα εἴτε διὰ τῆς καθιδρύσεως νέων ἐν Ἀρμενίᾳ πόλεων, εἴτε διὰ τῆς προσλήψεως λογίων ἀνδρῶν, εἴτε διὰ τῆς εἰσαγωγῆς σωτηριωδῶν νόμων βασιζομένων ἐπί τε τῶν ἀρχῶν τοῦ μεγάλου κατακτητοῦ καὶ τοῦ ἀποικιακοῦ πνεύματος τῶν ἑλλήνων. Ἔκτοτε παρεσκευάσθη γενεά τις, ἥτις ἐκπαιδευθεῖσα διὰ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐπέρρωτο νὰ ἐμφυσήσῃ εἰς τὸ ἀρμενικὸν ἔθνος τὴν συναίσθησιν παντὸς κοινωνικοῦ ἀγαθοῦ. Οὕτω λοιπὸν βάσις τῆς ἐξημερώσεως τῶν Ἀρμενίων ἐγένετο ἡ ἑλληνικὴ παιδεία, ἥτις ἐπὶ ἑπτὰ ὅλας ἑκατονταετηρίδας τοσοῦτον ἀνεμόρφωσε τὸ ἀρμενικὸν ἔθνος, ὥστε καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἔτι διασώζονται τὰ σπέρματα αὐτῆς ἀδιάσειστα καὶ ἀκαταγώνιστα κείμενα ἐν παντὶ κλάδῳ τοῦ διανοητικοῦ αὐτοῦ βίου. Αὐτῇ καὶ μόνῃ δὲ ὀφείλονται πάντα τὰ ἐκπολιτιστικὰ στοιχεῖα τοῦ ἀρμενικοῦ ἔθνους: τὰ χριστιανικὸν θρήσκευμα, ἡ πρὸς τὰ γράμματα γενικὴ ἔφεσις, οἱ κοινωνικοὶ θεσμοὶ καὶ ἡ παραγωγὴ ἰθαγενοῦς φιλολογίας ὑποκινηθεῖσα ἐκ τῆς συναισθήσεως διὰ τὴν ἐθνικὴν ἀνάγκην καθολικῆς μορφώσεως καὶ ἐκπαιδεύσεως τοῦ ἀρμενικοῦ λαοῦ.

Ἡ κυρίως ἀρμενικὴ φιλολογία ἄρχεται ἀπὸ τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς Ε' μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος· διότι ἔκτοτε ἐγένετο χρῆσις ἰδίου ἀλφαβήτου, δι' οὗ διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν πάντα τὰ διανοητικὰ προϊόντα τῆς ἀρμενικῆς μαθήσεως. Ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ὑπῆρξεν ἐν Ἀρμενίᾳ περίοδος διανοητικῶν ἀγώνων, ἥτις, εἰ καὶ ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὴν καθόλου ἱστορίαν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, δύναται ὅμως νὰ θεωρηθῇ κοινὸν κτῆμα ἑλλήνων καὶ ἀρμενίων· διότι ἡ μελέτη πασῶν τῶν ἀπόψεων τῆς περιόδου ταύτης καταδείκνυσι τὸ μὲν οἷα ἦσαν τὰ αἴτια τὰ πρὸς γένεσιν ἰθαγενοῦς φιλολογίας συνδραμόντα, τὸ δὲ ὁπόσον ἡ ἑλληνικὴ παίδευσις συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐξημέρωσιν καὶ ἠθικὴν ἀνύψωσιν λαοῦ πλειστάκις συνταυτίσαντος τὰς ἑαυτοῦ τύχας μετὰ τοῦ ἡμετέρου ἀποικιακοῦ.

Διαιροῦμεν λοιπὸν τὸ θέμα τοῦτο εἰς δύο μέρη. Καὶ ἐν μὲν τῷ πρώτῳ τμήματι θέλομεν ἐκθέσει πάσας τὰς φάσεις τοῦ διανοητικοῦ βίου τῶν ἀρμενίων ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς ἐποχῆς τῆς ἐφευρέσεως τοῦ ἀρμενικοῦ ἀλφαβήτου, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς κυρίως αὐτῶν φιλολογίας.

Ἡ γραμματολογία πάντων τῶν πεπολιτισμένων τῆς ἀρχαιότητος λαῶν ἄρχεται ἐξ ᾀσμάτων δημοτικῶν καὶ θρησκευτικῶν ὕμνων καὶ εἶτα ἐξ ἐποποιίας· οὕτως ἡ μὲν ἰνδικὴ ἄρχεται ἐκ τῶν Βεδῶν, τῆς Ῥαμαϋάνης καὶ τῆς Μαχαβαράτας, ἡ δὲ ἑβραϊκὴ ἐκ τῆς μωσαϊκῆς γενέσεως, ἡ δὲ ἡμετέρα ἐκ τῶν ὀρφικῶν ὕμνων καὶ τῶν ἐπῶν Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσείας. Δύναται δέ τις εἰπεῖν ὅτι πάντων ἀνεξαιρέτως τῶν ἀρχαίων ἐθνῶν ἡ γραμματολογία ἦτο πεπροικισμένη ὑπὸ τοιούτων φιλολογικῶν προϊόντων· ἀλλὰ τινῶν τούτων ἡ γραμματεία ἀπολεσθεῖσα ἐνωρὶς δὲν περιεσώθη μέχρις ἡμῶν. Παρομοίως λοιπὸν ἀναφέρεται ὅτι καὶ τὸ ἀρμενικὸν ἔθνος ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων εἶχε τὰ δημοτικὰ ᾄσματά του δι' ὧν ἐξύμνει τοὺς ἡρωϊσμοὺς τῶν βασιλέων καὶ ἀπεμνημόνευε τὰς ἐνδόξους πράξεις αὐτῶν. Καὶ ἂν μέχρι σήμερον ὀλίγιστα αὐτῶν ἴχνη ἐγνώσθησαν διὰ λίαν μεταγενεστέρου συγγραφέως, βέβαιον ὅμως φαίνεται, ὅτι ὡς σήμερον ὁ ἀρμενικὸς λαὸς εἶνε φύσει ἐπιρρεπὴς πρὸς τὴν ποίησιν, οὕτω καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἠδύνατο νὰ ᾖ πεπροικισμένος ὑπὸ τοῦ φυσικοῦ τούτου χαρίσματος· διότι ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων διήγων πάντῃ πολεμικῶς πρὸς τὰ περίοικα ἔθνη ἠναγκάζετο νὰ ἐξυμνῇ τὰς πράξεις καὶ τοὺς ἄθλους τῶν ἀρχηγῶν αὐτοῦ. Ἐὰν δὲ μάλιστα ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν καὶ αἱ φυσικαὶ καλλοναὶ τῆς χώρας τοῦ ἔθνους τούτου καὶ ὁ ἐν γένει χαρακτὴρ αὐτοῦ ὡς ἀσιατικοῦ λαοῦ, τότε οὐδεμία, νομίζομεν, ὑπολείπεται ἀμφιβολία ὅτι καὶ ὁ ἀρμενικὸς λαὸς λίαν ἐνωρὶς ἐθεράπευσε πάντα τὰ εἴδη τῆς δημοτικῆς ποιήσεως. Δυστυχῶς δὲν ηὐνόησεν αὐτῷ ὡς πρὸς τοῦτο καὶ ὁ χρόνος· τὸ μὲν ἕνεκα τῆς ἀπωλείας τῶν σχετικῶν μνημείων, τὸ δὲ ἕνεκα τῆς ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἐλλείψεως ἰδίου ἀλφαβήτου· ὅθεν γινώσκονται τεμάχιά τινα μόνον ἀρχαιοτάτων δημοτικῶν ᾀσμάτων, ὧν ἡ διάσωσις ὀφείλεται εἰς συγγραφέα τῆς Ε' μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, εἰς Μωϋσέα τὸν Χωρηνόν. Τινὲς τῶν ἀρμενίων φιλολόγων τῆς σήμερον ὑποτιθέασιν ὅτι τὰ περισωθέντα ταῦτα τεμάχια ἀνήκουσιν εἰς μεγάλην τινὰ ἐποποιΐαν, ἥτις ηὔξανε πλουτιζομένη κατὰ καιροὺς ὑπ' ᾀσμάτων ὑμνούντων τ' ἀνδραγαθήματα διαφόρων ἡγεμόνων· ἡ νῦν ὅμως κατάστασις τῶν ἀρμενικῶν σπουδῶν ἀδυνατεῖ νὰ ἀποδείξῃ ἐὰν ποτε τὰ ᾄσματα ταῦτα περισυλλεγέντα ἐγράφησαν ἐν βιβλίῳ πρὸ τοῦ Ε' αἰῶνος τῆς ἡμετέρας χρονολογίας· ἄλλως τε βεβαιούμεθα παρὰ τοῦ Χωρηνοῦ, ὅτι πάντα ταῦτα διεσώζοντο ἐκ παραδόσεως, ζήτημα δὲ εἶνε καθ' ἡμᾶς καὶ ἐάν, ὡς ἔχουσι νῦν, παριστῶσιν ἀκριβῶς καὶ τὸν γλωσσικὸν τύπον τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἐποιήθησαν. Ὅτι δὲ ἦτο δυνατὸν νὰ περισωθῶσιν ἐκ παραδόσεως λίαν ἀρχαίας ἐποχῆς δημοτικὰ ᾄσματα, μαρτυρεῖ περίεργός τις ἀνέκδοτος ἐπιστολὴ τοῦ κατὰ τὴν ΙΔ' ἑκατονταετηρίδα ἀκμάσαντος ἀρμενίου φιλολόγου Γρηγορίου τοῦ Μαγίστρου, ἐν ᾗ, κατὰ τοὺς ἀναγνόντας αὐτήν, φέρεται στροφὴ ἀρχαίου ποιήματος τῆς βασιλείας Ἀρταξίου τοῦ Πάρθου[1], ὅπερ ἤδετο μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Ὅπως ποτ' ἂν ᾖ, τὰ ἐλάχιστα ταῦτα λείψανα τῆς ἀρμενικῆς ποιήσεως ἔτυχον ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις σπουδαίας ἐρεύνης παρὰ τοῦ ἐν Μόσχᾳ Ἐμίν[2], παρὰ τοῦ ἐν Βιέννῃ Κατερτζεὰν[3] καὶ παρὰ τοῦ ἐν Βενετίᾳ Καρεκίν[4]· ὁ δὲ γαλλὸς Dulaurier δὶς ἐξήτασε ταῦτα μεταφράζων καὶ ἀναλύων τὴν εἰδικὴν περὶ ἀρμενικῆς ποιήσεως συγγραφὴν τοῦ Ἐμίν[5].

Ἡ μελέτη τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου βιβλίου τοῦ Μωϋσέως Χωρηνοῦ ἀποτυποῖ ἐν τῷ νῷ τοῦ ἀναγνώστου τὴν ἀναμφισβήτητον ἰδέαν ὅτι πρὸ τῆς χριστιανικῆς χρονολογίας ὑπῆρξε ποιητικός τε καὶ μυθολογικὸς κύκλος εὐρύτατος, ἀρχόμενος ἀπὸ ἀμνημονεύτων χρόνων καὶ διήκων ἄχρις αὐτῶν τῶν ἡμερῶν τοῦ Χωρηνοῦ. Αἱ πρὸς τοῦτο δὲ μαρτυρίαι μόνον παρὰ τῷ συγγραφεῖ τούτῳ εὑρίσκονται. Καὶ ὅτι μὲν παραδόσεις καὶ μυθεύματα ἐκ παλαιῶν χρόνων ἐσώζοντο ἐν Ἀρμενίᾳ μέχρι τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ φαίνεται λίαν πιστευτόν· διότι ἡ χώρα αὕτη διετέλεσεν ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας κέντρον συναντήσεων καὶ συγκρούσεων πάντων σχεδὸν τῶν ἀσιατικῶν λαῶν, τουρανίων, ἀρίων, ἢ σημιτῶν, οἵτινες κατέλιπον ἐν αὐτῇ ἀναμφιβόλως σημαντικὰ τῆς διαβάσεως αὐτῶν ἴχνη, ἅτινα μνημονευόμενα ὑπὸ τῶν διηγημάτων τῶν κατοίκων καθιστῶντο κατ' ὀλίγον μυθεύματα ὅλως ἀρμενικά. Ὁ Χωρηνὸς ἐναπεταμίευσεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ σὺν ἄλλοις παραδοξοτάτας τινὰς περὶ πάνυ παλαιῶν τῆς Ἀρμενίας βασιλέων διηγήσεις, αἵτινες, κατὰ τὰς μαρτυρίας τοῦ ἰδίου, εἰσὶν ἢ παζῶν παραδόσεων ἢ ἐκτεταμένων ᾀσμάτων λείψανα. Ὁ τρόπος ὅμως τῆς διηγήσεως αὐτοῦ παρακωλύει ἡμᾶς εἰς τὸ

---

1. H. Hübschmann, Armenische Studien I. Leipzig, 1883, σ. 2.

---

1) Τῆς ἐπιστολῆς ταύτης τὸ περιεχόμενον ἐγνώσθη ἡμῖν τὸ πρῶτον ἐκ τῆς συγγραφῆς τοῦ Ἰωσὴφ Κατερτζεὰν (*Յովսէփ Կաթերճեան, Հայոց մատենագրութեան պատմութիւն· Վիեննա*, 1851, σ. 21 κ. ἑ.)—Πρβλ. [*Յարութիւն*], *պատմ. Հայ. գրականութեան Վենետիկ*, 1865, τόμ. Α', σ. 47.—V. Langlois, Journal asiatique, 1869, σ. 53, ἀριθμὸς ἐπιστ. 48.

2) *Մովսէս Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց· Մոսկվա*, 1850.

3) *Յովսէփ Կաթերճեան. Հայոց մատենագրութեան պատմութիւն· Վիեննա*, 1851.

4) *Պատմութիւն Հայկազն գրականութեան*, τόμ. Α', σ. 45—61.

5) Journal asiatique, 1852, σ. 7.—Revue des Deux Mondes, 1852, τ. ΙΔ' σ. 224 κ. ἑ.

νὰ παράσχωμεν πλήρη πίστιν εἰς τὴν αὐθεντικότητα μερῶν τινων τῶν εἰρημένων διηγημάτων καὶ παραδόσεων διὰ πολλοὺς μὲν λόγους· ἀλλὰ κυρίως διότι ἡ πηγὴ ἐξ ἧς ἠρύσατο αὐτὰς ὁ ἱστορικὸς τυγχάνει εἰσέτι ὕποπτος, ἀπόκρυφος, καί, ὡς τινες λέγουσι, χάλκευμα μεταγενέστερον· διότι τὸ ἔργον τοῦ σύρου Μὰρ Ἀβᾶ Κατίνα, εἰς ὃ στηρίζεται ὁ Χωρηνός, φαίνεται ἔργον μᾶλλον τῆς χριστιανικῆς ἐποχῆς. Ἀκολουθοῦντες ὅμως τὸν εἰρμὸν τῆς μυθολογικῆς περιόδου τῶν Ἀρμενίων παρατηροῦμεν ἐν πρώτοις ὅτι ὁ Χωρηνὸς ἀρύεται ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Σύρου συγγραφέως πάσας τὰς περὶ ἀρμενικῆς ἀρχαιότητος πληροφορίας αὐτοῦ. Οὕτως ἀναφέρων τὰ κατὰ τὸν γενάρχην Χαὶκ (*Հայկ*), ὃν ποιεῖται υἱὸν τοῦ ἐν τῇ Γενέσει (Ι',3) μνημονευομένου Θοργομᾶ (*Թորգոմ*), προστίθησιν ὅτι τὰ κατὰ τὸν ἥρωα τοῦτον πιστοποιοῦνται καὶ ἐκ τῶν παλαιῶν ἀγράφων διηγήσεων (*գրոյց անգիր*). Ταύτας ὅμως παρασιωπᾷ παντελῶς. Ἐπειδὴ δὲ ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων οἱ Ἀρμένιοι καλοῦσιν ἑαυτοὺς Χαΐκ, τὸ δὲ ἐνικὸν Χαΐ (*Հայ*) ἐπώνυμον ὢν ἐθνικὸν ἐκπροσωπεῖ, κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸν ἡμέτερον *Ἕλλην*, πρόσωπον μυθικὸν περὶ οὗ πλεῖσθ' ὅσα παρεδίδοντο, ἕπεται ὅτι καὶ αἱ περὶ τούτου διηγήσεις, ἃς ὑπαινίττεται ὁ Χωρηνός, θὰ ἦσαν αὗται μόναι αἱ ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ Μὰρ Ἀβᾶ ἀποταμιευθεῖσαι[1]. Κατωτέρω δὲ ἀναφέρων ὁ Χωρηνὸς τὰ κατὰ τὸν Ἀρμενὰκ (*Արմենակ*) υἱὸν τοῦ Χαὶκ γεννηθέντα ἐν Βαβυλῶνι παρατίθησι διαφόρους παραδόσεις ἐν αἷς καὶ τὴν περὶ τοῦ υἱοῦ τούτου Σσάρα (*Շարայ*), παρ' οὗ ἐλέγετο ὅτι ἐκλήθη ἡ χώρα Σαιράκ (*Շիրակ*), ἡ παρὰ Πτολεμαίῳ Σιρακηνή[2], τοῦθ' ὅπερ διασαφεῖ τὴν ἐπὶ Χωρηνοῦ συνήθη παρὰ τοῖς χωρικοῖς παροιμίαν (*Քէ քո Շարայի արիւն է, մեր Շիրակայ սահմանն չեն*)[3]· ἔχουσαν ὧδε· *Εἰ σὺ ἔχεις τὸν φόβον τοῦ Σσάρα, ἐλλείπουσιν ὅμως ἡμῖν οἱ τῆς Σιρακηνῆς σιτοβολῶνες.* Ἐλέγετο δὲ αὕτη, διότι ἐμυθεύετο ὅτι ὁ Σσάρας πολυφάγος ὢν ἀπεστάλη παρὰ τοῦ πατρὸς μετὰ πολλῶν ἀκολούθων εἰς πεδιάδα εὐφορωτάτην, ἥτις καλουμένη Ἀραγάτζ (*Արագած*) μετεκλήθη ἀπ' αὐτοῦ Σσιράκ.

Περιεργότατον δ' ἐν τῇ μυθικῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἀρμενίας εἶνε ὅτι ὁ Χωρηνὸς ἀναφέρει φιλοσόφου τινὸς ἕλληνος Ὀλυμπιοδώρου καλουμένου χωρίον, ἐν ᾧ γίγνεται λόγος περὶ τοῦ ἐν καιρῷ τοῦ παγκοσμίου κατακλυσμοῦ πλοῦ τοῦ Ξισούθρου. Τὸ χωρίον τοῦτο προστίθησιν ὅτι μετὰ τὴν ἐπὶ τῆς ξηρᾶς ἀπόβασιν τοῦ Ξισούθρου ἀπεστάλη ὁ υἱὸς αὐτοῦ Σὴμ πρὸς ἐξέτασιν τῆς χώρας καὶ ὅτι ὀνοματίσας μέρη τινὰ αὐτῆς ἀφίκετο πρὸς τὰ ὅρια τῆς Βακτριανῆς. Ἐπιλέγει δὲ ὁ Ὀλυμπιόδωρος ὅτι τῶν παραδόσεων τούτων οἱ ἀρχαῖοι τοῦ Ἀρὰμ ἀπόγονοι (οἱ κατὰ Χωρηνὸν Ἀρμένιοι) συνεχέστατ' ἀνεμιμνήσκοντο δι' ᾀσμάτων, ἅτινα χορεύοντες ἔψαλλον διὰ τοῦ μουσικοῦ ὀργάνου *βαμβίρ* (*բամբիռ*=βάρβιτος, κρέμβαλον)[1]. Καὶ δὲν ἀμφιβάλλομεν μὲν περὶ τῆς πιστότητος τούτων, ἀλλὰ νομίζομεν ὅτι τὸ παρὰ Χωρηνῷ χωρίον τοῦ ἕλληνος Ὀλυμπιοδώρου ἀναφέρεται μᾶλλον εἰς τοὺς Ἀραμαίους, οἵτινες ἐν χρόνοις μεταγενεστέροις πολλὰς τοιαύτας παραδόσεις ἔπλασαν διὰ τῆς διαδόσεως τῆς μωσαϊκῆς Γενέσεως, εἰς ἣν ἕκαστον ἀσιατικὸν ἔθνος χριστιανίσαν προσεπάθει ν' ἀναγάγῃ τὴν ἀρχαιότητα αὐτοῦ. Αἱ περὶ κατακλυσμοῦ παραδόσεις, κοιναὶ οὖσαι παρὰ τοῖς ἀρχαίοις σημιτικοῖς λαοῖς, εἰσὶ μὲν ἀρχαιόταται, ἀλλὰ πηγάζουσιν ἐκ τῶν συροχαλδαϊκῶν παραδόσεων, αἵτινες φαίνεται ὅτι μόλις περὶ τὸν τρίτον αἰῶνα πρὸ Χρ. ἐγενικεύθησαν ἔν τε Ἀρμενίᾳ καὶ Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ. Ἡ ἐν τῇ Γενέσει παράδοσις τῆς κιβωτοῦ τοῦ Νῶε[2] ἀπεδείχθη νῦν ἀρχαιοτάτη διὰ τῆς ἀνακαλύψεως τῆς περὶ κατακλυσμοῦ βαβυλωνιακῆς ἐποποιΐας, ἐν ᾗ ἀναγινώσκομεν ὅτι ἡ κιβωτὸς ἔστη ἐπὶ τοῦ ὄρους Νιζίρ[3]. Τὸ ὄνομα ὅμως τοῦ ἐν αὐτῇ δρῶντος προσώπου δὲν ἀνεγνώσθη εἰσέτι, τῶν συλλαβικῶν τούτου στοιχείων οὐδεμίαν φωνητικὴν ἐνάρθρωσιν ἐπιδεχομένων· καὶ τούτου ἕνεκα ἀντικατέστησαν αὐτὸ διὰ τοῦ Ξισούθρου, εἰς ὃν ἀποδίδωσιν ὁ Βηρωσσὸς τὰ περὶ κατακλυσμοῦ παραδιδόμενα. Κατὰ τοὺς ἐπιτομεῖς δὲ αὐτοῦ Ἀλέξανδρον τὸν Πολυίστορα καὶ τὸν Ἀβυδηνὸν ἔθετο καὶ ὁ Βηρωσσὸς τὴν στάσιν τῆς κιβωτοῦ ἐν

1) *Ա. Նար. պատմութիւն*, βιβλ. *Β*, κεφ. *ϑ* καὶ *ժ*. Ὁ Χαὶκ ἐκλαμβανόμενος ὡς πρόσωπον ἱστορικὸν παρὰ τῶν ἀρμενίων ἱστορικῶν χρονολογεῖται τῷ 2107 ἔτει π. Χρ.

2) Ἴδε Πτολεμ. V, 13, 9.

3) Ἴδε *Ա. Նար.* βιβλ. *α*, κεφ. *ιε*, σ. 27 (ἔκδ. Βενετ. 1865).

1) *Ա. Նար.* βιβλ. *Β*, κεφ. *η*, σ. 17. Ὑποτίθεται ὅτι ὁ Ὀλυμπιόδωρος οὗτος εἶνε ὁ ἐκ Θηβῶν τῆς Αἰγύπτου ἱστορικός. Langlois, collection I, σ. 388 ἐν ὑποσημ.

2) Η', 4, ἔκδ. Tisch.

3) J. Ménant, Babylone et la Chaldée, σ. 27.

Ἀρμενίᾳ, ἔνθα ἔλεγεν ὅτι καὶ τμῆμα αὐτῆς ἐσώζετο ἔτι ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ ἐν τοῖς Καρδυαίοις ὄρεσιν· οἱ δὲ κάτοικοι συνείθιζον, ὥσπερ καὶ οἱ ξένοι, ἀπὸ τοῦ πλοίου «κομίζειν ἀποξύοντες ἄσφαλτον, χρᾶσθαι δὲ αὐτῇ πρὸς τοὺς ἀποτροπιασμούς[1]». Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν κατὰ τὸν κατακλυσμόν· ὅτι δὲ καὶ αἱ περὶ αὐτοῦ παραδόσεις ἤδοντο κατὰ τὸν παρὰ Χωρηνῷ Ὀλυμπιόδωρον ἐν χοροῖς, εἶνε ἥκιστα πιθανόν, διότι καὶ αὐτὸς ὁ ἀρμένιος ἱστορικὸς ὁμολογεῖ τέλος ὅτι ὀλίγον μέλει αὐτῷ εἰ ταῦτά εἰσιν ἀληθῆ ἢ ψευδῆ[2].

Καὶ ὅμως ἐν ἄλλαις περιστάσεσι γράφων ὁ Χωρηνὸς τὴν ἀρχαιοτάτην ἱστορίαν τῆς Ἀρμενίας προσφεύγει εἰς τὰς τοιαύτας παραδόσεις, αἵτινες, λέγει, περισυλλεγεῖσαι ἐνωρὶς ἐν βιβλίοις διετηροῦντο ἐν μεγάροις καὶ ἐν ἱεροῖς ἱδρύμασι· διὸ καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ μεμφόμενος τῶν προγόνων ἐπ' ἀμαθίᾳ κρίνει ἀξίους ἐπαίνων μόνον τοὺς ἐκ τῶν βασιλέων μεταδόντας εἰς τὴν γραπτὴν ἱστορίαν τὰς ἑαυτῶν πράξεις διὰ διηγήσεων καὶ ἱστοριῶν[3]. Φαίνεται δὲ συγκαταλέγων τούτοις τὸν Ἀρὰμ ἢ Ἄραμον, ὅστις κατὰ τὸν Ἰώσηπον εἶνε γενάρχης τῆς σημιτικῆς φυλῆς τῶν Ἀραμαίων[4],

1. Müller, Fr. hist. Grace. II, σ. 504-2, fr. 7.-Ἰωσήπου C. Apion. Α', ιθ'. «Οὗτος τοίνυν ὁ Βηρωσσὸς ταῖς ἀρχαιοτάταις ἐπακολουθῶν ἀναγραφαῖς περί τε τοῦ γενομένου κατακλυσμοῦ καὶ τῆς ἐν αὐτῷ φθορᾶς τῶν ἀνθρώπων, καθάπερ Μωϋσῆς οὕτως ἱστόρηκε· καὶ περὶ τῆς λάρνακος, ἐν ᾗ Νῶχος ὁ τοῦ γένους ἡμῶν ἀρχηγὸς διεσώθη, προσενεχθείσης αὐτῆς ταῖς ἀκρωρείαις τῶν Ἀρμενίων ὀρέων». Πρβλ. Fr. hist. II, σ. 506, fr. 14. Διήγημά τι περὶ τοῦ ἐπὶ τοῦ ὄρους Ἀραρὰτ ξύλου τῆς κιβωτοῦ περιγράφει Φαῦστος ὁ Βυζάντιος· *Փաւստոսի Բիւզանդացւոյ պատմութիւն Հայոց. Ի Վենետիկ*, 1832, σ. 22 κ. ἑ.

2) *Ա. Նար.* βιβλ. *Β*, κεφ. *η*, σ. 17: «*Եւ պատմիկ գրոյցք ասեն եւ համարձակ արդարեւ լեզուք, ասեն չեն ինչ ճշմարիտ*».—Τὰς λέξεις *լեզուք* καὶ *պատմութիւնս* μεταφράσαμεν εἰς διηγήσεις καὶ ἱστορίας. Ὁ Ἐμὶν (ἴδε τῆς διατριβῆς αὐτοῦ *Հետք Հնոյ Հայաստանի* σ. 7) τὴν λέξιν *լեզու* ἑρμηνεύει εἰς ἔπος, ἐποποιΐαν, ἢ ποίημα ἱστορικόν. Ἀλλ' ὡς παρατηρεῖ ὁ Dulaurier (Journal asiat. 1852, σ. 7) ἡ λέξις αὕτη ἑρμηνεύεται ὀρθότερον εἰς διήγημα ἢ σύνθεσιν πεζήν· ὁ Langlois (Collection II, σ. 55) ἑρμηνεύει ἀμφοτέρας τὰς λέξεις εἰς poésies traditionnelles et annales.

3) *Ա. Նար.* βιβλ. *Β*, κεφ. *ϑ*, σ. 6.

4) Ἰωσήπ. 1, 6, 4. Τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ μέμνηται ἡ Γένεσις ἐν Ι', 22, 3,

πέμπτος ὢν τοῦ Σὴμ υἱός, ὃν πλάσσει ὁ Χωρηνὸς κατὰ τὸν σύρον Κατίναν γόνον τοῦ Χάρμα (*Հարմա*) καὶ βασιλέα τῆς Ἀρμενίας[1]. Ἐκ τούτου δέ, προστίθησιν, οἵ τε Ἕλληνες καὶ Πέρσαι καὶ Σύροι ἐκάλεσαν τοὺς Χαὶκ *Ἀρμενίους*[2]. Διηγεῖται δὲ συγχρόνως τοῦ βασιλέως τούτου ποικίλας ἀνδραγαθίας, ὧν ἡ περιγραφὴ εἶνε ποιητικωτάτη. Αἱ περὶ αὐτοῦ παραδόσεις, ὡς εὑρηνται παρὰ Κατίνᾳ, εἶναι ὅλως πρωτότυποι· διότι οὐδὲ λεπτοτάτην αὐτῶν ἠχὼ ἀνευρίσκομεν παρ' ἄλλοις συγγραφεῦσιν, ἕλλησι, ρωμαίοις καὶ ἀσιάταις. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Χωρηνὸς γινώσκων τοῦτο καλῶς ἐρωτᾷ· τίνος ἕνεκα δὲν ἀνεγράψησαν τὰ κατὰ τὸν Ἀρὰμ ἐν τοῖς βασιλικοῖς καὶ ἱεροῖς βιβλίοις; ἀλλὰ προλαμβάνων ἀμέσως τὴν κρίσιν τῶν ἀναγνωστῶν συνίστησιν αὐτοῖς μηδαμῶς ν' ἀμφιβάλωσι περὶ τούτων (*Ի միում ևնդ այս երիցս տարակուսեսցի*)· διότι λέγει ὁ μὲν Ἀρὰμ ἦν προγενέστερος τοῦ Νίνου, οἱ δὲ σύγχρονοι αὐτοῦ οὐδόλως ἠσχολοῦντο περὶ τὰ τοιαῦτα, ἔτι δὲ μᾶλλον οὐδὲ τὰ ξένα ἔθνη ἐνδιεφέροντο εἰς τὸ ν' ἀσχοληθῶσι περὶ ξένους λαοὺς καὶ ἀπομεμακρυσμένας χώρας πρὸς συλλογὴν τῶν περὶ αὐτῶν ἀρχαίων παραδόσεων καὶ διηγημάτων ἐν βασιλικοῖς βίβλοις καὶ ἱεροῖς. Ὁμολογεῖ ἄρα ὁ Χωρηνὸς ὅτι τὰ κατὰ τὸν Ἀρὰμ. ἀνεῦρε μόνον παρὰ Κατίνᾳ, ὅστις πάλιν συνειρμολόγησεν αὐτὰ ἐξ ᾀσμάτων τυχαίων τινῶν καὶ ἀσημάντων ποιητῶν διατηρουμένων ἐν τοῖς βασιλικοῖς ἀρχείοις (*Ի գրեանսի արքունեացդ*)· προστίθησι δ' ὁ αὐτὸς κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ σύρου Κατίνα ὅτι Νίνος ὁ κατακτητὴς τῆς Ἀρμενίας ἐγωϊστὴς ὢν καὶ θέλων μόνος αὐτὸς ν' ἀναφέρηται ἐν τῇ ἱστορίᾳ κατέκαυσεν οὐ μόνον πλεῖστα τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων ἀρχεῖα, ἐν οἷς περιελαμβάνοντο τ' ἀνδραγαθήματα διαφόρων προσώπων, ἀλλὰ καὶ τὰ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, ἀξιῶν οὕτως ἵνα τοῦ λοιποῦ ἡ ἱστορία μόνον περὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ πραγματεύηται[3].

Ἐκ τῶν προειρημένων μαρτυρεῖται, νομίζομεν, ἐπαρκῶς ὅτι ὁ Χωρηνὸς προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὴν ὕπαρξιν φιλολογικοῦ τινος ὀργασμοῦ

1) Οὕτω καὶ οἱ μεταγενέστεροι ἀρμένιοι ἱστορικοὶ τάξαντες αὐτὸν τῷ 1827 ἔτει π. Χρ.

2) *Ա. Նար.* βιβλ. *Β*, κεφ. *իբ*, καὶ *իդ*.—Ὁ Στράβων (ΙΑ', 14, 432) ἀναφέρει ὅτι οἱ Ἀρμένιοι κατήγοντο ἐξ Ἀρμένου τοῦ ἐξ Ἀρμενίου, πόλεως Θετταλικῆς, ἣ ἔκειτο μεταξὺ Φερῶν καὶ Λαρίσσης. Πρβλ. Justini histor. XLII, 2.

3) *Ա. Նար.* βιβλ. *Β*, κεφ. *իդ*, σ. 33.

ἐν Ἀρμενίᾳ εἰς χρόνους ἀρχαιοτάτους· τὰ λεγόμενα ὅμως αὐτοῦ μένουσιν εἰσέτι ὅλως ἀναπόδεικτα· καὶ ἐὰν πρὸς στιγμὴν δώσωμεν πίστιν εἰς τὰ διηγήματα ταῦτα, ὀφείλομεν ἴσως, μεταβαλόντες ὀνόματα καὶ χώρας, νὰ ἐφαρμόσωμεν ταῦτα εἰς λαοὺς τῆς Συρίας καὶ μάλιστα τῆς Ἀσσυρίας, παρ' οἷς, ὡς ἐκ τῶν σφηνοειδῶν ἐπιγραφῶν ἀπεδείχθη, ὑπῆρχεν ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων ἡ συνήθεια τοῦ νὰ σημειῶσι καὶ καταγράφωσιν ἐν ἱεροῖς ἱδρύμασι τὰς πράξεις καὶ τ' ἀνδραγαθήματα τῶν βασιλέων αὐτῶν. Οὐχ ἧττον ὁ Χωρηνὸς ἐξακολουθῶν τὰς περὶ ἀρχαιοτάτης ἀρμενικῆς ἱστορίας ἐρεύνας αὐτοῦ, φέρει εἰς μαρτυρίαν καὶ ἑτέρας ὁμοίας παραδόσεις εἰλημμένας, ὡς λέγει, ἐξ ἀρχείων. Οὕτως ὁμιλῶν περὶ Παρουὶρ (Φωριμμ), βασιλέως τῆς Ἀρμενίας, ἀνεξαρτήτου γενομένου ἀπὸ τοῦ κράτους τῆς Ἀσσυρίας (τῷ 768 κατὰ τὸν Τσαμτσεάν), καὶ ἀναμιμνησκόμενος ἐκ δευτέρου τῆς κατὰ τῶν προγόνων μορφῆς αὐτοῦ, ὅτι δηλαδὴ τότε οὐδόλως ἠσχολοῦντο περὶ τὰς ἐπιστήμας, ὁμολογεῖ τέλος ὅτι ἠρύσατο τὰ κατὰ τὸν βασιλέα τοῦτον ἐκ τῶν παλαιῶν βασιλικῶν ἀρχείων τῶν Χαλδαίων, τῶν Ἀσσυρίων καὶ τῶν Περσῶν, ἐν οἷς γίγνεται μνεία τῶν τε ὀνομάτων καὶ τῶν πράξεων τῶν προγόνων αὐτοῦ ὡς διοικητῶν ἐντεταλμένων ὑπὸ τῶν βασιλέων τῶν χωρῶν ἐκείνων. Πράγματι δὲ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ὑπῆρχον παρὰ τοῖς ἀσιατικοῖς λαοῖς τοιαῦτα ἀρχεῖα, ὡς γινώσκομεν ἤδη ἐκ τῆς μαρτυρίας τοῦ Πολυΐστορος περὶ Βηρωσσοῦ[1], ἐκ τῆς Ἐσθὴρ (X, 1) τῆς Π. Διαθήκης, ἐκ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου ὁμιλοῦντος περὶ Κτησίου[2] καὶ ἀλλαχόθεν. Ἀλλ' ἀρά γε τά τε περὶ Παρουὶρ καὶ ἄλλων ἀρμενίων βασιλέων παραδιδόμενα παρὰ Χωρηνῷ εἰσὶν ἀκριβῆ καὶ ἐπομένως ἀναμφισβήτητα ἱστορικὰ γεγονότα; Δυστυχῶς ἡ νῦν κατάστασις τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης ἀδυνατεῖ νὰ βεβαιώσῃ τὰ τοῦ Χωρηνοῦ. Κατὰ τὸν Ménant ὅμως καὶ ἄλλους ἀσσυριολόγους[3] ὀνόματά τινα τῶν παρὰ Χωρηνῷ βασιλέων εἰσὶ μᾶλλον ὀνόματα πόλεων.

Χροιὰν δὲ ποιητικωτάτην καὶ ὅλως πρωτότυπον ἔχουσιν αἱ παρὰ τῷ συγγραφεῖ τούτῳ ἀρμενικαὶ παραδόσεις περὶ Ἄρα καὶ Σεμιράμιδος, ἃς τινας παρατρέχομεν ὡς ἀναλυθείσας ἤδη ἀρκούντως ὑπὸ Dulaurier[1] καὶ Lenormant[2].

Καὶ ταῦτα μὲν ὡς ἐν συνόψει περὶ τῆς μυθολογικῆς ταύτης περιόδου τῆς ἀρμενικῆς φιλολογίας, ἥτις καθ' ὅλας τὰς ἐπόψεις αὐτῆς ἀνήγεται εἰς τὴν ἀσσυριακὴν κυριαρχίαν τῆς χώρας ταύτης, καθ' ἃς γνώσεις εἶχεν ὁ Χωρηνός. Εἶνε δὲ ἀληθὲς ὅτι, κατὰ τὰς ἀσσυριολογικὰς μελέτας, ἡ περίοδος αὕτη τῶν ἀρμενικῶν χωρῶν δείκνυσιν ἐποχὴν ἀγώνων καὶ συγκρούσεων μεταξὺ τῶν ἰθαγενῶν καὶ τῶν Ἀσσυρίων, τῶν μὲν ἀεννάως ἐργαζομένων πρὸς ἐντελῆ πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν, τῶν δὲ πρὸς πλήρη ἐξασφάλισιν συνόρων καὶ χωρῶν λίαν προσοδοφόρων εἰς τὸ ἀσσυριακὸν κράτος· οὗ καταλυθέντος, ἡ Ἀρμενία ὑπετάγη ὁλοσχερῶς τοῖς Μήδοις, οἵτινες ὅμως ἐπέτρεψαν τοῖς κατοίκοις νὰ διατηρῶσιν ἰδίαν δυναστείαν ὑπόφορον καὶ ὑπεύθυνον. Ἡ δυναστεία αὕτη, ἧς ἡ καταγωγὴ ἀγνοεῖται ὑπό τε τῶν Ἑλλήνων καὶ Λατίνων συγγραφέων, ἔχει κατὰ τὸν Χωρηνὸν τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἐκ τοῦ Χαΐκ, οὗ τινος πάντες οἱ μέχρι τῆς μηδικῆς κατακτήσεως διάδοχοι συμποσοῦνται εἰς τεσσαράκοντα καὶ δύο, ὧν τελευταῖος ἦν ὁ προμνησθεὶς Παρουὶρ (τῷ 768 ἔτει), ὁ κατὰ τὸν Χωρηνὸν συνενωθεὶς μετὰ τοῦ παρὰ Κτησίᾳ καὶ Διοδώρῳ τῷ Σικελιώτῃ (βιβλ. B', 24) ἀναφερομένου Ἀρβάκη πρὸς κατάλυσιν τοῦ ἀσσυριακοῦ κράτους[3].

Ἀλλὰ τὸν μὲν βασιλέα Παρουὶρ καὶ τοὺς διαδόχους αὐτοῦ ἀγνοεῖ παντελῶς ἡ αὐθεντικὴ ἱστορία τῆς ἀρχαιότητος, τὸ δὲ ἀρμενικὸν ἔθνος κατὰ τὴν μηδικὴν κυριαρχίαν ἀσημότατον καὶ σχεδὸν ἄγνωστον ὄν, ἤρξατο ἤδη νὰ ἐξαπλῶται ἐφ' ὅλων τῶν χωρῶν ἐκείνων, ἐν αἷς ἐπὶ τῆς προηγουμένης ἀσσυριακῆς κυριαρχίας ὑπῆρχον ταὐτοχρόνως διάφοροι ἡγεμόνες

1) Müller, Fr. hist. Graec. II, σ. 496.
2) Βιβλ. B', 32, 4 Didot.
3) J. Ménant, Annales des rois d'Assyrie, σ. 10.

1) Revue des Deux Mondes, 1853, τόμ. XIV, σ. 244 κ. ἑ.
2) La Legende de Semiramis. Paris, 1872. Πρβλ. Maspéro, hist. ancienne etc. σ. 277 κ. ἑ.
3) Τὸν Ἀρβάκην ὀνομάζει ὁ Χωρηνὸς Βαρβάκην (Պարպակեն). Ἐν οἷς δὲ λέγει ὅτι τὰ κατὰ τὸν Παρουὶρ ἄλλως ἀναφέρονται παρὰ τοῖς ἱστορικοῖς (βιβλ. Β, κεφ. ϰϑ), φαίνεται ὅτι εἶχεν ἐνταῦθα ὑπ' ὄψιν τὸν Κτησίαν, Διόδωρον, Ἀθήναιον καὶ εἴ τινα ἄλλον, ὧν τὰς διηγήσεις ζητεῖ ν' ἀναπληρώσῃ διὰ τοῦ ἄλλως ἀγνώστου ἡμῖν ἀρμενίου βασιλέως Παρουίρ, ᾧ τινι ὁ Χωρηνὸς ἀποδίδωσι τὴν σύνταξιν τεσσάρων βιβλίων. Τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ μνεία γίγνεται ἐν τῇ ἀρμενικῇ μεταφράσει τοῦ Ἱερεμίου, κεφ. ΝΑ', 27.

βασιλεύοντες ἐν Ἀραράτ (Ουράρτι), Ναϊρί, Βάν (Βιάινα) καὶ ἄλλοις διαμερίσμασι τῆς νῦν Ἀρμενίας κατοικουμένοις ὑπὸ μιᾶς καὶ μόνης φυλῆς συγγενευούσης πρὸς τὰ καυκάσια ἔθνη[1]. Κέντρον ὅμως τῆς ἐθνότητος αὐτοῦ ἦν φαίνεται ἀνέκαθεν τὸ Ἀραράτ, καὶ μάλιστα τὸ ΝΔ αὐτοῦ μέρος, ὁπόθεν ἤρξατο νὰ ἐξαπλῶται καὶ ν' ἀντικαθιστᾷ τὰ λοιπὰ περίοικα φῦλα· διότι περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἕκτου αἰῶνος, κυριαρχούντων τῶν Ἀχαιμενιδῶν, ἡ χώρα αὕτη ἦν τῆς τρισκαιδεκάτης σατραπείας μέρος, ὅπερ ἐν τοῖς ἐπισήμοις ἐπὶ λίθων σφηνοειδέσιν ἐγγράφοις ἐκαλεῖτο Ἀρμινά, ἐν δὲ τῇ σκυθικῇ αὐτῶν μεταφράσει Ἀρμινυὰ (Harminya), ἐν δὲ τῇ ἀσσυριακῇ Ουραάστα(του), Ουραάρτι ἢ καὶ Ἀραάρτι[2]. Ἀπὸ τοῦ Z' λοιπὸν καὶ τοῦ ΣΤ' αἰῶνος οἱ κυρίως Ἀρμένιοι ἐγένοντο πλέον κύριοι τῶν πέριξ χωρῶν, ἐν αἷς βραδύτερον, κυριαρχούντων τῶν Περσῶν, μετεβλήθησαν κατά τε τὴν φυσιογνωμίαν καὶ τὴν γλῶσσαν εἰς ἔθνος σχεδὸν ἰρανικόν, οἷόν ἐστι τὸ νῦν ἀρμενικόν[3]. Μοναρχοῦντος τοῦ μεγάλου Κύρου, ἡ Ἀρμενία ἀπετέλει ὑποτελὲς βασίλειον, ὅπερ ὑπεχρεοῦτο νὰ παρέχῃ ἐν πάσῃ περιστάσει τῇ Περσίᾳ στρατὸν καὶ δασμόν[4]. Τὸ σύστημα δὲ τοῦτο ἦρξατο ἀπὸ τοῦ Ἀστυάγους, παρ' οὗ ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀρμενίας κρατηθεὶς εἶχε συνομολογήσει «δασμὸν οἴσειν καὶ συστρατεύεσθαι ὅπου ἐπαγγελοῖ, καὶ ἑρύματα μὴ ἔξειν»[5]. Ἀλλ' ἡ πολιτικὴ αὕτη κατάστασις τῆς χώρας ἀπήρεσκε τοῖς Ἀρμενίοις· ἔτι δὲ μᾶλλον ἐδεινώθη ἡ κατάστασις αὕτη ὁπότε ἐπὶ Δαρείου ὑπεχρεώθη ἡ Ἀρμενία νὰ δίδῃ τῇ περσικῇ μοναρχίᾳ τακτικὸν φόρον. Κατὰ τὴν τρίγλωσσον σφηνοειδῆ ἐπιγραφὴν τῆς Βιζιτούν, τοῦ Δαρείου κυριεύσαντος τῆς Βαβυλῶνος, ἡ Ἀρμενία σὺν ἄλλαις πολλαῖς χώραις ἐπανέστη ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν Μήδου τινὸς καλουμένου Φραβάρτου καὶ καταγομένου ἐκ τῆς γενεᾶς Κυαξάρου. Αὐτὸς δὲ οὗτος ὁ μονάρχης ἰδοὺ πῶς ἐκτίθησι τὰ κατὰ τὴν κατάσβεσιν τῆς ἐπαναστάσεως ταύτης. «Ἔστειλα λοιπὸν εἰς Ἀρμενίαν ἄνδρα τινὰ Ἀρμένιον, καλούμενον Δαδαρσῆν (Dadarsès), ἡμέτερον δοῦλον. Τῷ εἶπον τάδε· Ὕπαγε καὶ ὑπόταξον τὸν ἀντάρτην τοῦτον λαόν, ὅστις οὐχ ὑπακούει μοι. Καὶ ὁ μὲν Δαδαρσῆς ἀνεχώρησε πρὸς ὑποταγὴν τῆς Ἀρμενίας· ἀλλ' οἱ ἐπαναστάται εἶχον προχωρήσει κατὰ τοῦ Δαδαρσῆ ἕτοιμοι νὰ πολεμήσωσι πρὸς αὐτόν. Ὁ Δαδαρσῆς ἀπεδέξατο τὴν μάχην. Ἐν Ἀρμενίᾳ ὑπάρχει πόλις καλουμένη Ζοῦσα· ἐνταῦθα συνεπλάκησαν. Ὁ Ὀρμούζδ[1] παρέσχε μοι τὴν ἑαυτοῦ βοήθειαν· τῇ προστασίᾳ αὐτοῦ ὁ στρατός μου ἐφόνευσε πολὺν ἐχθρικὸν στρατόν. Ἐγένετο δὲ τοῦτο τῇ 8ῃ τοῦ μηνὸς Θυραυάρα (Thuravara)[2]. Οἱ ἐπαναστάται ἐξεστράτευσαν τὸ δεύτερον, ἐπέσπευσαν κατὰ τοῦ Δαδαρσῆ προσφέροντες αὐτῷ τὴν μάχην. Ὑπάρχει ἐν Ἀρμενίᾳ φρούριον καλούμενον Τίγρα· ἐνταῦθα συνεπλάκησαν. Ὁ Ὀρμούζδ παρέσχε μοι τὴν βοήθειαν αὐτοῦ. Τῇ προστασίᾳ αὐτοῦ ὁ στρατός μου ἐνίκησε τὸν στρατὸν τῶν ἀνταρτῶν. Ἐγένετο δὲ τοῦτο τῇ 18 τοῦ μηνὸς Θυραυάρα. Ὁ μὲν ἐχθρὸς κατέλιπε 520 νεκροὺς ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ὁ δὲ Δαδαρσῆς 520 αἰχμαλώτους.—Ὁ βασιλεὺς Δαρεῖος δῆλον ποιεῖ τάδε: Οἱ ἀντάρται ἐξεστράτευσαν τὸ τρίτον κατὰ τοῦ Δαδαρσῆ ἕτοιμοι νὰ πολεμήσωσι πρὸς αὐτόν. Ὑπάρχει ἐν Ἀρμενίᾳ φρούριον ὀνομαζόμενον Οὐχυαμὰ (Uhyama)· ἐνταῦθα συνεπλάκησαν. Ὁ Ὀρμούζδ παρέσχε μοι τὴν ἑαυτοῦ προστασίαν· τῇ ἰσχύϊ τοῦ Ὀρμούζδ ὁ στρατός μου κατέστρεψε πολὺν ἐχθρικὸν στρατόν. ἐγένετο δὲ τοῦτο τῇ 9 τοῦ μηνὸς Taigarcis[3]. Εἶτα ὁ Δαδαρσῆς περιέμενέ με ἐν Ἀρμενίᾳ μέχρι τῆς ἐκ Μηδίας ἐπιστροφῆς μου.—Ὁ βασιλεὺς Δαρεῖος δῆλον ποιεῖ τάδε: Ἔστειλα εἰς Ἀρμενίαν τὸν καλούμενον Vaumisa, ἐμὸν δοῦλον, καὶ εἶπον αὐτῷ τάδε: «Ὕπαγε, κατάστρεψον τὸν ἀντάρτην τοῦτον στρατόν, ὅστις οὐχ ὑπακούει μοι». Ὁ Vaumisa ἐξεστράτευσε πρὸς ὑποταγὴν τῆς Ἀρμενίας. Οἱ ἐπαναστάται ἐβάδισαν κατ' αὐτοῦ προσφέροντες αὐτῷ τὴν μάχην. Ὑπάρχει ἐν Ἀσσυρίᾳ πόλις καλουμένη Ἰσσιδοῦ (Issidu)· ἐνταῦθα ἤρξαντο τῆς μάχης. Ὁ Ὀρμούζδ παρέσχε μοι τὴν ἑαυτοῦ βοήθειαν. Τῇ προστασίᾳ τοῦ Ὀρμούζδ ὁ στρατός

1) Maspéro, hist. ancienne, σ. 398.
2) J. Ménant, le syllabaire assyrien, partie 1re, σ. 119.
3) Πρβλ. Fr. Lenormant, hist. anc. de l'Orient, 9 édit. τόμ. A', σ. 294.
4) Ξενοφῶντος Κύρου Παιδ. B', 4, ἔνθα λέγει ὁ Κῦρος περὶ τοῦ βασιλέως τῆς Ἀρμενίας «νῦν δὲ οὔτε τὸ στράτευμα πέμπει ἡμῖν οὔτε τὸν δασμὸν ἀποδίδωσι».
5) Αὐτόθι.

1) Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Πέρσαις ὁ Ὀρμούζδ παρίστα τὸ ὑπέρτατον ὄν, θεὸν φωτεινόν, στίλβοντα, μέγιστον καὶ ἀγαθότατον, ὅστις ἔπλασε τὸ πᾶν διὰ τοῦ λόγου. Ἴδε Maspéro, hist. anc. σ. 466.
2) Ἤτοι τῇ 8 ἀπριλίου τοῦ 520 ἔτους π. Χρ.
3) Ἤτοι τῇ 9 μαΐου 520.

μου κατέστρεψε πολλοὺς ἐπαναστάτας (συμποσουμένους εἰς 2,024). Ἐγένετο δὲ τοῦτο τῇ 15 ἡμέρᾳ τοῦ μηνὸς Ἀναμακῆ (δεκεμβρίου, 520).—Ὁ βασιλεὺς Δαρεῖος δῆλον ποιεῖ τάδε: Οἱ ἐπαναστάται ἐπορεύθησαν τὸ δεύτερον κατὰ τοῦ Vaumisa ἐρεθίσοντες αὐτὸν εἰς μάχην. Ὑπάρχει ἐν Ἀρμενίᾳ ἐπαρχία τις ὀνομαζομένη Autiyara· ἐνταῦθα συνεπλάκησαν. Ὁ Ὁρμούζδ παρέσχε μοι τὴν ἑαυτοῦ βοήθειαν· τῇ προστασίᾳ αὐτοῦ ὁ στρατός μου κατέστρεψε πολλοὺς ἐχθρούς (2,048 νεκροὶ καὶ 559 αἰχμάλωτοι). Ἐγένετο δὲ τοῦτο ἐν τέλει τοῦ μηνὸς Θουραυάρα (30 ἀπριλίου, 519)»[1].

Ἐπὶ τῆς μηδοπερσικῆς ταύτης κυριαρχίας ἡ Ἀρμενία παρίσταται ὑπὸ τοῦ παρὰ Χωρηνῷ Μὰρ Ἀβᾶ Κατίνα ὡς χώρα ἀξιοσημείωτος διὰ τὰ κατὰ τὸν Ἀστυάγην καὶ Τιγράνην (Α'), ἅτινα ὁ ἡμέτερος Ξενοφῶν ἄλλως ἐξέθετο ἐν τῇ Κύρου Παιδείᾳ. Ἡ ἐποχὴ δὲ αὕτη παρουσιάζεται καὶ ὡς γενέτειρα δημοτικῆς λυρικῆς ποιήσεως, ἧς ἀποσπάσματα διέσωσεν ἡμῖν ὁ Χωρηνός. Ἐξιστορῶν οὗτος τὰ κατὰ τὸν Τιγράνην (*Տիգրան*) παραδίδωσιν ὅτι ἡ πρώτη σύζυγος τοῦ Ἀστυάγους Ἀνουὶς (*Անուիի*), παρακολουθουμένη ὑπὸ πολλῶν ἡγεμονίδων, νεανιῶν καὶ πολυαρίθμων αἰχμαλώτων συμποσουμένων εἰς 10,000, ἐγκατέστη ἀπὸ τῶν ἀνατολικῶν μερῶν τοῦ ὄρους Ἀραρὰτ ἄχρι τῆς χώρας Γολθηνῆς. Ὁ μῦθος οὗτος ἔχει μεγάλην πλοκὴν παρὰ τῷ Χωρηνῷ· καὶ μολονότι ἀγνοοῦνται εἰσέτι δεύτεραι περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ μαρτυρίαι, ἀποδείκνυσι καθ' ἡμᾶς ὅτι οἱ λόγιοι Ἀρμένιοι τῆς Ε' μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος ἀμυδρὰν εἶχον ἰδέαν περὶ τῆς καταστάσεως τῆς χώρας αὐτῶν ἐπὶ τῆς μοναρχίας τοῦ Ἀστυάγους· διότι ἅπασα ἡ ἔκθεσις τοῦ μύθου τούτου, βασιζομένη ἐπὶ τῆς Κύρου Παιδείας καὶ ἄλλων σωζομένων ἴσως τότε σχετικῶν διηγημάτων, ἔτυχε λίαν ἐπιπολαίου ἐξηγήσεως συντεινούσης μᾶλλον πρὸς ἐμφύσησιν φιλοπατρίας ἢ πρὸς εὕρεσιν τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας. Ἄλλως τε ἐκ τῆς συμπαραβολῆς τοῦ κβ' κεφ. τοῦ Α' βιβλίου μετὰ τοῦ λζ' κεφ. τοῦ Β' βιβλίου γίγνεται δῆλον ὅτι ὁ μὲν προβασιλεύσας τοῦ δ'θεν Τιγράνους Α' *Երուանդ* ἦν ὁ ἀπὸ τοῦ 58-78 ἔτους μ. Χρ. ἀρσακίδης ἡγεμὼν τῆς Ἀρμενίας, ὁ δὲ Τιγράνης Α' αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ ἀληθῶς μέγας Τιγράνης Β' ὁ Ἀρταξίου ἀπόγονος, ὅστις ἐβασίλευσεν ἀπὸ τοῦ 89-36 ἔτους π. Χρ. Διὸ καὶ πιθανώτερον φαίνεται ὅτι τὰ παρὰ Χωρηνῷ περὶ ποιητικῶν δημοτικῶν ἀναμνήσεων τῆς ἐποχῆς τοῦ Τιγράνου Α' δέον ν'ἀποδοθῶσι τῇ ἐποχῇ μεταγενεστέρου ὁμωνύμου αὐτοῦ ἀρσακίδου ἡγεμόνος, ἐκτὸς ἐὰν θεωρήσωμεν ταῦτα συνανακιγέντα μετ' ἀναλόγων μεταγενεζέρων ἡρανικῶν παραδόσεων, γνωστῶν ἡμῖν διὰ τοῦ περσικοῦ Σὰχ Ναμέ[1]. Ὅπως ποτ' ἂν ᾖ, αἱ περὶ Τιγράνου Α' καὶ τῆς συζύγου τοῦ Ἀστυάγους διηγήσεις τοῦ Μὰρ Ἀβᾶ Κατίνα πιστοποιοῦνται ὑπὸ τοῦ Χωρηνοῦ ὧδέ πως: «Μαρτυροῦσι δέ, λέγει, ταῦτα βεβαίως καὶ τὰ ἔρρυθμα ᾄσματα (*քաղցրեղեն երգք*), ἅτινα διέσωσαν ἡδυπαθῶς, ὡς ἤκουσα, οἱ κάτοικοι οἰνοφόρου χώρας ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Γολθηνῇ (*գաղթն*)· ἐν αὐτοῖς καταλέγονται τὰ ὀνόματα τῶν ἀδομένων Ἀρταξίου τε καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ἐννοίᾳ δὲ ἀλληγορικῇ καὶ οἱ ἀπόγονοι Ἀστυάγους, δρακοντογενεῖς ἐν αὐτοῖς καλούμενοι· τὸ γὰρ Ἀσδαάκδ (*Աժդահակ*) ἐν τοῖς ἡμετέροις ἰδιώμασι δηλοῖ τὸν δράκοντα· ἔτι δὲ ἄριστον, λέγεται, παρασκευασθῆναι ὑπὸ Ἀργαυὰν (*Արքաւան*) πρὸς τιμὴν Ἀρταξίου καὶ ὅτι ἐπιβουλὴν ἔστησεν αὐτῷ ἐν τῷ ἱερῷ τῶν δρακόντων· προστίθεται δὲ ὅτι Ἀρταύαζος ὁ γενναῖος υἱὸς τοῦ Ἀρταξίου μὴ εὑρὼν χῶρον πρὸς ἵδρυσιν μεγάρου ἐν καιρῷ τῆς θεμελιώσεως τῶν Ἀρταξάτων, μετέβη καὶ ἵδρυσε παρὰ Μήδοις τὸ Μερακέρτ, ὅπερ κεῖται ἐν πεδίῳ καλουμένῳ Ξάρουρα (*Ζարմարուկ*)· φασὶ δὲ πάλιν ὅτι καὶ Σαρθενίκη (*Սարմենիկ*) ἡ ἡγερονὶς ἐπόθησε τοῦ φυτοῦ *արտաւոյր* (*արտաւիր*) καὶ τοῦ ἐν τῷ κήπῳ Ἀργαυὰν (*Արքաւանի*) δενδρυλλίου πέτζ (*սիպ*)»[2].

Καὶ μέχρι μὲν Τιγράνου Α' ὁ Χωρηνός, οὐδὲν παράδειγμα τῆς ἀρχαίας δημοτικῆς ταύτης ἀρμενικῆς ποιήσεως παραθείς, ἠρκέσθη ἁπλῶς ν' ἀναφέρῃ τάς τε παραδόσεις καὶ τὰ ᾄσματα ἐν παραφράσει συνοπτικῇ. Ἀλλ'ἀπὸ τοῦδε παρέχει τοῖς ἀναγνώσταις καί τινα ἀποσπάσματα αὐτῶν συμποσούμενα ἅπαντα εἰς δώδεκα. Τὸ πρῶτον ἀφορᾷ κατ' αὐτὸν εἰς ἕνα τῶν τριῶν υἱῶν τοῦ Τιγράνου Α', τὸν Ὑαάγνην (*Վահագն*=Vahagn), διαδεξάμενον τὸν πατέρα κατὰ τοὺς ἀρμενίους ἱστορικοὺς τῷ 520 ἔτει π. Χρ. καὶ βασιλεύσαντα μέχρι τοῦ 494 ἔτους. Εἰς τοῦτον, λέγει ὁ Χωρηνός[1], ἀναφέρουσιν οἱ μῦθοι (*առասպել*) τὰ ἑξῆς, ἅτινά εἰσι ἐννεάστιχος στροφὴ δημοτικοῦ ποιήματος: «Ὤδινεν ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, ὤδινε καὶ ἐν πορφύρᾳ ἡ θάλασσα· ἀνεφύη δ' ἐκ τῆς θαλάσσης καλαμίσκος ἐπίχρυσος. Ἐκ τοῦ σωλῆνος τοῦ καλαμίσκου καπνὸς ἀνέδυσεν· ἐκ τοῦ σωλῆνος τοῦ καλαμίσκου φλὸξ ἀνέδυσε· καὶ ἐκ τῆς φλογὸς παιδίον ἐξωρμήθη, ὅπερ πυρίνην εἶχε τὴν κόμην· ἂν δὲ καὶ τὴν ὑπήνην εἶχε φλογώδη, οἱ ὀφθαλμοὶ ὅμως αὐτοῦ ἦσαν ὡς ἥλιοι». Ἐψάλλοντο δὲ οἱ στίχοι οὗτοι, λέγει ὁ Χωρηνός, καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ διὰ τοῦ μουσικοῦ ὀργάνου *ծամբիռ*· τὰ κατὰ τὸν Ὑαάγνην ᾄσματα ἐξέθετον τὰς μάχας καὶ τὰς κατὰ τῶν δρακόντων νίκας αὐτοῦ· διὸ καὶ οἱ ἄθλοι αὐτοῦ ἐξωμοιοῦντο πρὸς τοὺς τοῦ Ἡρακλέους. Ἐλέγετο προσέτι, προστίθησιν ὁ Χωρηνός, ὅτι ὁ ἥρως οὗτος συγκατετάχθη τοῖς θεοῖς καὶ ὅτι ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Ἰβήρων ἐστήθη πρὸς ἀνάμνησιν αὐτοῦ ἄγαλμα ἐνώπιον τοῦ ὁποίου ἐγένοντο καὶ θυσίαι. Ἐκ τοῦ Ὑαάγνου κατήγοντο διάφοροι ἡγεμονικαὶ οἰκογένειαι ἐπίσημοι ἐν τῇ ἀρμενικῇ ἱστορίᾳ, ὧν εἷς ἀπόγονος καλούμενος Ὑαχῆς (*Վահէ*=Vahé) ἀπώλετο πολεμῶν κατὰ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου.

Τὸ πρόσωπον τοῦ Ὑαάγνου, ὅπερ κατατάσσεται ἐν τοῖς ἀρχαίοις βασιλεῦσι τῆς Ἀρμενίας, εἶνε ὅλως μυθικόν· εἴδομεν ὁπόσας λεπτομερείας παρέχει ἡμῖν ὁ Χωρηνὸς περὶ τῆς θεότητος αὐτοῦ· πράγματι δὲ ἐν ἑτέρᾳ ἀρμενικῇ συγγραφῇ τῆς Δ' μ.Χ. ἑκατονταετηρίδος ἐκτιθείσῃ τὰ κατὰ τὸν Τηριδάτην γίγνεται μνεία πλουσιωτάτου τινὸς πρὸς τιμὴν τοῦ Ὑαάγνου ναοῦ ἱδρυμένου ἐν Ἀστισάτ (*Աշտիշատ*) τῆς Ταραωνίτιδος ἐπαρχίας[2]. Ὡς ἐκ τῆς πλησιεστάτης δὲ συγγενείας τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ πρὸς τὸν φρύγιον θεὸν *Ὑαγνις* εἰκάζομεν ὅτι εἶνε μία καὶ ἡ αὐτὴ θεότης, εἰ καὶ ὁ *Ὑαγνις*, υἱὸς τοῦ Μαρσύου, παρεδίδετο ὡς ἐφευρέτης τοῦ αὐλοῦ καὶ τῆς φρυγικῆς καλουμένης ἁρμονίας· ἀλλ' ἴσως ἐν χρόνοις μεταγενεστέροις ὁ Ὑαγνις οὗτος συνεξωμοιώθη ἐν ταῖς πρὸς Α χώρας τῆς Μ. Ἀσίας πρὸς τὸν Ἡρακλέα· ἐὰν δὲ μάλιστα λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ἐν ἐπιγραφῇ Ἀντιόχου (Δ' ἴσως) βασιλέως τῆς Κομμαγηνῆς (ἐσχάτως ἀνακαλυφθείσῃ ὑπὸ Puchstein ἐν Νεμρούδ-Δάγ[1]) γραφὴ Ἀρτάγνου Ἡρακλέους Ἄρεως εἶνε διάφορος ἴσως ἔκδοσις τοῦ ὀνόματος Ὑάγνιος, τότε πληρέστατα, νομίζομεν, δύναται νὰ πιστευθῇ ἡ ἐν μέσῳ ἡρανικῶν λαῶν σημασία τῆς θεότητος ταύτης, ἥτις συνεξωμοιοῦτο ταῖς ἑλληνικαῖς θεότησιν Ἡρακλεῖ καὶ Ἄρει· ἀλλὰ καὶ ὁ παρὰ Χωρηνῷ Ὑαάγνης εἶνε προσωποποίησις τῆς γενναιοτάτης καὶ πολεμικωτάτης θεότητος[2], ἐν δὲ κεφ. ιϐ' τοῦ Β' βιβλίου βλέπομεν ὅτι τὸ ὑπὸ Ἀρταξίου κομισθὲν ἐξ ἐλάσσονος Ἀσίας εἰς Ἀρμενίαν ἄγαλμα Ἡρακλέους, ἔργον τοῦ Σκύλλιδος καὶ τοῦ Διποίνου[3], ἐγένετο ἀντικείμενον σεβασμοῦ παρὰ τοῖς Ὑανουνίοις, ἀπογόνοις τοῦ Ὑαάγνου, οἵτινες καὶ καθίδρυσαν αὐτὸ ἐν τῷ χωρίῳ Ἀστισὰτ ἐκλαβόντες τὸ παριστάμενον ὡς τὴν πραγματικὴν εἰκόνα τοῦ γενάρχου αὐτῶν[4].

Ἐκ τοῦ κύκλου τῆς ἀρχαιοτάτης ταύτης δημοτικῆς ποιήσεως δὲν διεσώθησαν δυστυχῶς περισσότερα δείγματα· ἀπὸ τῆς μυθολογουμένης βασιλείας τοῦ Ὑαάγνου μέχρι τοῦ Β' π. Χρ. αἰῶνος οὐδὲν σημεῖον τοιαύτης ποιήσεως εὑρηται παρὰ Χωρηνῷ· τὸ περὶ ταύτης ὅμως ὑλικὸν εὑρηται ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις πλουσιώτερον, ὅτε οἱ ποιηταὶ τῆς Γολθηνῆς ψάλλουσι τὴν ἁρπαγὴν ἀλανῆς ἡγεμονίδος καὶ τὴν μετὰ τοῦ βασιλέως Ἀρταξίου Β' σύζευξιν αὐτῆς[5], τὴν ἐν φρυγίᾳ ἀπώλειαν τοῦ διαδόχου τούτου Ἀρταυάσδου, ἐν κυνηγεσίῳ περιπλανηθέντος[6], καὶ τὴν κατακόσμησιν πόλεως ὑπὸ ἑτέρου οὐχ ἧττον ἐπισήμου ἀρσακίδου ἡγεμόνος, τοῦ Βαλαρσάκου, περὶ οὗ θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω. Ἅπαντα δὲ τὰ περὶ τῶν συμβεβηκότων τούτων σωζόμενα ποιητικὰ ἀποσπασμάτια ἔτυχον, ὡς προείπομεν, σὺν

1) J. Ménant, les Achéménides et les inscriptions de la Perse. Paris, 1872, σ. 100 κ.ἑ.

1) Πρβλ. Dulaurier, Revue des deux Mondes, ἔνθ. ἀνωτ. σ. 246. — J. A. Galteyrias, L'Arménie et les Arméniens. Paris, 1882, σ. 21.

2) *Ա. Խոր.* βιβλ. *Ա.*, κεφ. *ը*. Τὰ ὀνόματα ταῦτα τοῦ τε φυτοῦ καὶ τοῦ δενδρυλλίου μένουσιν εἰσέτι ἀνερμήνευτα, οὐδενὸς μέχρι σήμερον δυνηθέντος νὰ καταδείξῃ τὴν πρὸς νεώτερα ὀνόματα ταὐτότητα αὐτῶν ἢ ὁμοιότητα.

1) Monats. d. Berl. Akadem. 1883, σ. 29-64. Πρβλ. Hamdy Bey, Le tumulus de Nemroud Dagh. C/ple 1883. Περὶ τοῦ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ ἀναφερομένου θεοῦ Ἀρτάγνου προτίθεται ὁ κ. J. Mordtmann νὰ δημοσιεύσῃ ἰδιαιτέραν πραγματείαν.

2) Ἐν βιβλίῳ Β', κεφ. ἡ', τῆς ἱστορίας τοῦ Χωρηνοῦ ἀναφέρονται καὶ ἀπόγονοι τοῦ Ὑαάγνου, οἵτινες ἐπὶ Βαλαρσάκου ἠξίουν τὴν νεωκορίαν τῶν ναῶν.

3) Ἴδε περὶ αὐτοῦ ἀκριβέστερον Plinii N. H. XXXVI, 9, παρὰ Overbeck, die antiken Schriftquellen κτλ. σ. 55—56.

4) *Ա. Խոր.* βιβλ. *Β.* κεφ. *ժϐ.*

5) *Ա. Խոր.* βιβλ. *Β.* κεφ. *գ.*

6) Αὐτόθι κεφ. *կա.*

1) *Ա. Խոր.* βιβλ. *Ա.* κεφ. *լա*:

2) *Ագաթանգեղոսի պատմութիւն Հայոց*, 1862, σ. 606.

τοῖς προμνησθεῖσι πολλῆς μελέτης καὶ συζητήσεως μεταξὺ συγχρόνων τινῶν λογίων καταληξάσης εἰς τὴν γνωριοδότησιν ὅτι ἀνήκουσιν εἰς σειράν τινα δημώδους ἐποποιίας, ἥτις ἀρξαμένη ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων καὶ ἰδίᾳ ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Τιγράνου Α' ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Γολθηνῇ ὑπὸ συστηματικῶν ἀοιδῶν, ηὔξανε συμπληρουμένη καὶ πλουτιζομένη βαθμιαίως μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ μεσαίωνος, διασωζομένη δὲ οὐχὶ ἐν γραπτῷ λόγῳ ἀλλ' ἐκ παραδόσεως ἐν τῇ μνήμῃ τοῦ λαοῦ. Ἡ ποιητικὴ δὲ αὕτη ἀλληλουχία εἶχεν ἐς ᾀεὶ ἀντικείμενον τοὺς ἄθλους καὶ τὰς πράξεις αὐτῶν μόνον τῶν βασιλέων τῆς Ἀρμενίας.

Τὰ μέχρι τοῦδε εἰρημένα, ἀντικείμενον ἔχοντα τὰς παραδόσεις καὶ τὴν ἀρμενικὴν ποίησιν, περιεστράφησαν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐν ἐποχῇ καθ' ἣν ὁ ἀρμενικὸς λαὸς ὑπέκειτο εἰς τὸ περσικὸν κράτος· οὗτινος ὁ πολιτισμός, ὡς γνωστὸν ἐκ τῆς ἱστορίας, ἐπεκτεθεὶς εἰς ἅπασαν τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, κατεῖχε πάντας τοὺς λαοὺς αὐτῆς ἐν βαρβάρῳ καταστάσει. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ἐπῆλθεν ἡ εἰς Ἀσίαν ἀνάβασις τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ὅστις διὰ τῆς ἐν Ἰσσῷ καὶ Ἀρβήλοις μάχης καταλύει τὴν μοναρχίαν τῶν Ἀχαιμενιδῶν καὶ μεταβάλλει τὰς σατραπείας αὐτῶν εἰς ἑλληνικὰς ἐπαρχίας διανεμηθεῖσα εἴτε εἰς στρατηγοὺς μακεδόνας, εἴτε εἰς ἐγχωρίους ἡγεμόνας προεκδηλώσαντας αὐτῷ ὑποταγὴν καὶ πίστιν· κατὰ συνέπειαν δὲ καὶ ἡ Ἀρμενία παραχωρεῖται ἐν ἀρχῇ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου τῷ πέρσῃ «Μιθρήνῃ τῷ παραδόντι τὴν ἐν Σάρδεσιν ἄκραν[1]» καὶ εἶτα τῷ ἕλληνι Νεοπτολέμῳ.

Ὁ μέγας Ἀλέξανδρος μεγεθύνας οὕτω τὸ κράτος αὐτοῦ δὲν ἐσκόπει νὰ ἱδρύσῃ ἁπλῆν μακεδονικὴν μοναρχίαν· ἀνῆλθεν εἰς Ἀσίαν ἵνα διαδώσῃ τοὺς νόμους καὶ τὸν πολιτισμὸν τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἑλάσσων Ἀσία κατέχουσα ἐκ τῶν προτέρων ἀρκοῦντα πρὸς τοῦτο στοιχεῖα ἀναπτυχθέντα ἐν μέσῳ τῶν ἑλληνίδων καὶ ἡμιανεξαρτήτων ἀποικιῶν ἐξημερώθη ταχύτερον πάσης ἄλλης ἀσιατικῆς χώρας τῶν κατακτήσεων τοῦ Ἀλεξάνδρου· οἱ δὲ ἡρανικοὶ λαοὶ καὶ οἱ πρὸς τὸν Γάγγην ποταμὸν Ἄριοι μετὰ προθυμίας ἔσπευσαν ἔκτοτε ν' ἀποδεχθῶσι τὸν ἐλευθέριον τοῦτον πολιτισμὸν διὰ τῆς ἐκμαθήσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἀποβάσης ἐν μικρῷ χρονικῷ διαστήματι παγκοσμίου. Τὸν γενικὸν λοιπὸν τοῦτον ὀργασμὸν ἐπωφελήθησαν σὺν τοῖς λοιποῖς λαοῖς καὶ οἱ Ἀρμένιοι, οἵτινες ἔκτοτε ἐθεώρουν ἑαυτοὺς καὶ ὡς καταγομένους ἐξ Ἑλλάδος, κατὰ τὴν παρὰ Στράβωνι διασωθεῖσαν παράδοσιν[1]. Ἡ σατραπεία αὐτῶν, τὰ δικαστήρια, καὶ πᾶσαι αἱ πολιτικαὶ λειτουργίαι ἦσαν ἤδη ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῶν ἑλλήνων. Τοσοῦτον δὲ ἰσχυρὰς ῥίζας κατέβαλε παρὰ τοῖς ἀρμενίοις ἡ ἐκμάθησις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ὥστε οὐ μόνον μέχρι τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ ἀρμενικοῦ ἀλφαβήτου ἴσχυεν ἡ ἐπίδρασις αὐτῆς, ἀλλὰ δύναταί τις εἰπεῖν ὅτι καὶ μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ἡ φιλολογία αὐτῆς ἐπιδρῶσι θεμελιωδῶς ἐν τοῖς ἀρμενικοῖς γράμμασιν.

Ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς κυριαρχίας εἰσήχθη εἰς Ἀρμενίαν καὶ ἡ ἑλληνικὴ θρησκεία, ἧς προΐσταντο ἕλληνες ἱερεῖς, οἵτινες ὡς ἐκ τῆς θέσεως αὐτῶν ἐξήσκουν μεγίστην παρὰ τοῖς κατοίκοις ἐπιρροήν. Ῥητῶς δὲ μαρτυρεῖ ὁ ἀρμένιος ἱστορικὸς Χωρηνὸς ὅτι ὁ ἀρσακίδης ἡγεμὼν Τιγράνης, ἀνελθὼν εἰς τὸν θρόνον, ἐπεμελήθη κατ' ἀρχὰς νὰ ἱδρύσῃ ναοὺς πρὸς τιμήν, ἐννοεῖται, ἐγχωρίων ἡρανικῶν θεοτήτων· «ἀλλ' οἱ ἐξ Ἑλλάδος ἱερεῖς, ἐπιλέγει ὁ ἱστορικός, φοβηθέντες μὴ ἐξορισθῶσιν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀρμενίας, διισχυρίσθησαν ὅτι κατ' ἐπιταγὴν τῶν μαντείων τὰ εἴδωλα βούλονται διαμενεῖν ἐν αὐτοῖς τούτοις τοῖς τόποις· ὁ δὲ Τιγράνης εἰσακούσας αὐτῶν καθιδρύει ἄγαλμα τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς ἐπὶ τοῦ βράχου τῆς πόλεως Ἀνίου, τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Θίλ, τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Ἐριζῇ, τοῦ Ἡφαίστου ἐν Ἀκαγιαρίτσχ, τὸ δὲ ἄγαλμα τῆς Ἀφροδίτης, ὡς ἐρωμένης τοῦ Ἡρακλέους, ἐν Ἀστισάτῃ»[2].

Ἀπὸ τοῦ 325—159 ἔτους π.Χρ. ἅπασα ἡ Ἀρμενία ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ διοικητῶν διοριζομένων ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου, τῶν διαδόχων καὶ τῶν ἐπιγόνων ἢ τῶν Σελευκιδῶν. Ἐν ὅλῳ δὲ τῷ μακρῷ τούτῳ χρονικῷ διαστήματι οἱ Ἀρμένιοι ὡς βάσιν τοῦ διανοητικοῦ αὐτῶν βίου εἶχον τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, διὰ τῶν προϊόντων τῆς ὁποίας καὶ ἐξεπαιδεύοντο καὶ ἐξεμάνθανον πᾶσαν χρήσιμον ἐπιστήμην ἐν ταῖς σχολαῖς τῶν ἑλληνίδων πόλεων τῆς χώρας αὐτῶν. Ἐπὶ πολλοὺς λοιπὸν αἰῶνας ἡ ἡμετέρα γλῶσσα ἐθεωρεῖτο ἡ ἐπίσημος γλῶσσα τῆς πατρίδος αὐτῶν· διὸ καὶ οἱ κατὰ καιρὸν ἡγεμόνες καὶ δυνάσται αὐτῆς φιλοτιμούμενοι νὰ ἐπικαλῶνται *φιλέλληνες*, ἐχρῶντο τῇ ἑλληνι-

1) Διοδ. Σικελ. ΙΖ', 64.

1) Στράβ. ΙΑ', ιδ', § 12, ἔκδ. Κοραῆ.
2) *Ur. Ιστ.* βιβλ. *Β.* κεφ. *ϑ'*.

δι οὐ μόνον ἐν ταῖς αὐλαῖς ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν νομισμάτων αὐτῶν[1]. Εἷς μάλιστα τῶν ἀρσακίδων ἡγεμόνων τῆς Ἀρμενίας, Ἀρταουάσδης ὁ Α', ἄρχων περὶ τὰ τέλη τοῦ α' πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος τοσοῦτον ἑλληνιστὴς ἦν, ὥστε συνέγραψε καὶ τραγῳδίας, καὶ λόγους, καὶ ἱστορίας, ὧν ἔνιαι διεσώζοντο μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Πλουτάρχου[2]. Ὁ δὲ προηγεμονεύσας πατὴρ αὐτοῦ Τιγράνης, ποτισθεὶς ἐκ τῆς νηπιακῆς αὐτοῦ ἡλικίας τὰ νάματα τῆς ἑλληνικῆς σοφίας καὶ θέατρα ἱδρυσεν ἐν τῷ κτίσματι αὐτοῦ Τιγρανόκερτα, ἐν ᾧ περισυνήγαγε κατοίκους δώδεκα ἑλληνικῶν πόλεων, καὶ ἀντίγραφα ἤτει ἑλληνικῶν χειρογράφων παρὰ τῆς αἰγυπτίας βασιλίδος Κλεοπάτρας, καὶ σοφοὺς ἕλληνας εἵλκυε πρὸς ἑαυτόν· ὧν τις μάλιστα καὶ ἐβιογράφησεν αὐτόν[3].

Τούτων οὕτως ἐχόντων φέρε νῦν ἴδωμεν καὶ τίνα μνημεῖα διεσώθησαν μέχρι τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ ἀλφαβήτου σχέσιν ἔχοντα πρὸς τὴν ἀρμενικὴν φιλολογίαν. Ἐπειδὴ δὲ τῆς φιλολογίας ταύτης πρῶτα γραπτὰ μνημεῖα ὁμολογοῦνται τὰ ἀναγόμενα εἰς τὴν ἱστοριογραφίαν, ταύτης δὲ πρωτόλειον καταλέγεται τὸ πολλάκις σημειωθὲν ἐνταῦθα ἔργον τοῦ Μὼρ Λββᾶ Κατίνα, ὀφείλομεν ἤδη νὰ ἀναφέρωμεν ὡς ἐν συνόψει καὶ ὅ,τι παλαιότερον τοῦ συρίου τούτου συγγραφέως ἱστορικὸν μνημεῖον τῆς Ἀρμενίας σώζεται.

Οἱ ἀρχαιότεροι συγγραφεῖς τῆς ἀρμενικῆς ἱστοριογραφίας οὐδὲν τῶν προτερημάτων τῶν ἑλλήνων ἱστορικῶν ἐκέκτηντο. Συνήθροισαν ἁπλῶς γεγονότα ἀμφιβόλου καταγωγῆς, εἰδήσεις τυχαίας, παραδόσεις ἀνεξελέγκτους, καὶ μαρτυρίας τινὰς ἀξιοσημάντους, δι' ὧν ἐξεπόνησαν συρραφὰς μᾶλλον ἱστορικὰς ἢ συγγραφάς. Τῆς μομφῆς ταύτης ἐξαιροῦνται τὰ κεφάλαια ἐν οἷς μόνον ἐκτίθενται τὰ σύγχρονα αὐτοῖς γεγονότα. Μωϋσῆς ὁ Χωρηνὸς δικαιοῦται νὰ λάβῃ τὴν ἐπωνυμίαν ἱστορικοῦ καὶ νὰ θεωρῆται οἱονεὶ ὁ Ἡρόδοτος τῆς ἀρμενικῆς ἱστορίας· διότι ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ ὁρμώμενος ἐκ φιλοπατρίδος ἰδέας συνήγαγεν εἰς ἓν πᾶν ὅ,τι ἐγίνωσκε περὶ τῆς χώρας ἐν ᾗ ἐγεννήθη καὶ ηὐδοκίμησεν· ἄλλως τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐχρησίμευσεν εἰς πάντας τοὺς μέχρις ἡμῶν χρόνους πρὸς ἐκμάθησιν τῆς ἀρμενικῆς ἀρχαιότητος, οἵαν ἐξέθετο αὐτὴν ἐν τῷ πρώτῳ καὶ δευτέρῳ βιβλίῳ τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ· τούτου δ' ἕνεκα καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς γεγονότα συνετρήθησαν ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων ἐκείνων ἀρμενίων ἱστοριογράφων, οἵτινες ἐσκόπουν νὰ διδάξωσι τοὺς ὁμογενεῖς τὴν γενικὴν ἱστορίαν τοῦ ἔθνους αὐτῶν.

Καὶ μολονότι ἐν τοῖς χρόνοις ἡμῶν διάφοροι σοφαὶ ἔρευναι ἀποδεικνύασι τὸν Χωρηνὸν ἀνακριβῆ καὶ ἐλλειπέστατον ἱστορικὸν συγγραφέα, ἐξακολουθεῖται ὅμως εἰσέτι ἐν τοῖς ἀρμενικοῖς γυμνασίοις νὰ διδάσκηται ἡ ἀρχαιότης τῆς Ἀρμενίας συμφώνως ταῖς ἐν τῷ βιβλίῳ αὐτοῦ παραδόσεσι· κατ' ἀκολουθίαν δὲ οὕτω διδάσκεται αὐτὴν ἔτι καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ ἀρμενικοῦ λαοῦ διὰ συγγραφῶν, σπουδαιοτάτων ὑπ' ἄλλας ἐπόψεις, ἐκδιδομένων παρὰ διαφόρων ζηλωτῶν συγγραφέων. Τὰ ἐκ τῆς ἀναγνώσεως λοιπὸν τῶν σφηνοειδῶν ἐπιγραφῶν πορίσματα τῆς ἀσσυριολογίας μένουσιν ἀκόμη παρὰ τοῖς ἀρμενίοις σχεδὸν ἄγνωστα. Ἡ ἀνακάλυψις τῶν ἐπιγραφῶν τούτων καὶ ἰδίως τῶν ἐν Ἀρμενίᾳ εὑρεθεισῶν δύναται νὰ μεταβάλῃ ἡμέραν τινὰ καὶ τὸ σύστημα τῶν ἀρμενίων φιλολόγων ὁμολογούντων, ὡς προείπομεν, ὅτι ἡ διανοητικὴ τοῦ ἔθνους αὐτῶν ἱστορία ἄρχεται ἀπὸ ἀμνημονεύτων χρόνων διὰ παραδόσεων καὶ ποιημάτων· διότι ταῦτα μέν εἰσι μεταγενεστέρων χρόνων προϊόντα, αἱ δὲ ἐπιγραφαὶ μνημεῖα πάνυ ἀρχαῖα καὶ ἀναμφισβητήτου ἱστορικῆς ἀξίας ὡς ἀφορῶντα εἰς τὴν ἱστορίαν αὐτῆς ταύτης τῆς Ἀρμενίας. Καὶ ἂν ἀκόμη δὲν προσδιωρίσθη ἀκριβῶς εἰς ποίαν γλῶσσαν ἐγράφησαν, θὰ χρησιμεύσωσιν ὅμως σὺν τῷ χρόνῳ τῇ βοηθείᾳ τῆς γλωσσολογικῆς ἐρεύνης εἰς τὴν ἀνάπτυξιν πολλῶν ἀμφισβητησίμων ἱστορικῶν καὶ φιλολογικῶν θεμάτων· διότι ἐν αὐταῖς, ὡς ἐκ πολλῶν βεβαίων ἤδη μαρτυριῶν ἐξάγεται, ἐκτίθενται πράξεις ἡγεμόνων, διατάξεις θρησκευτικαὶ κλπ.

Αἱ ἀρμενικαὶ αὗται ἐπιγραφαί, ὧν γινώσκονται σήμερον πεντήκοντα περίπου, εἰσὶ γεγραμμέναι διὰ σφηνοειδῶν συλλαβῶν, αἵτινες διαφέρουσι κατὰ πολὺ τοῦ ἀσσυριακοῦ σφηνοειδοῦς συλλαβαρίου. Εἶνε δὲ ἡ γραφὴ αὕτη τροποποιημένη οὕτως, ὥστε συγγενεύει τὸ πλεῖστον πρὸς τὸ κατὰ τὴν ἑνάτην π. Χρ. ἑκατονταετηρίδα παραδεδεγμένον ἐν Νινευῒ σφηνοειδὲς συλλαβά-

1) Ἡ ἀναγραφὴ τῶν νομισμάτων εὕρηται ἐν V. Langlois, numismatique de l'Arménie dans l'antiquité. Paris, 1849.
2) Ἐν βίῳ Κράσσου, 33. Πρβλ. Müller, Fr. hist. Gr. III, σ. 344.
3) Πλουτ. Λουκούλ. § 29, δ'.—Fr. hist. Gr. III, σ. 203 κ. ἑ.—Alishan, Tableau succinct etc. σ. 4.

ριον· καλεῖται δὲ *Βαγκή*, διότι τὸ πλεῖστον τῶν ἐπιγραφῶν τούτων εὕρηται ἐν Βὰν καὶ τοῖς πέριξ. Ἀξιοσημείωτον δὲ ὅτι τῶν σφηνοειδῶν τούτων ἐπιγραφῶν τὴν ὕπαρξιν ἐπεβεβαίου ἀπὸ τοῦ Ε' μ. Χρ. αἰῶνος ὁ Χωρηνός· ἠγνόει ὅμως καὶ τὸ περιεχόμενον. Ὁ ἀρμένιος οὗτος ἱστορικός, διηγούμενος τὰς μυθώδεις εἰς Ἀρμενίαν ἐκστρατείας τῆς Σεμιράμιδος, προστίθησιν ὅτι ἡ ἀσσυρία αὕτη βασίλισσα μετὰ τὴν ἐπίσκεψιν πολλῶν ἐξαιρέτων περὶ τὴν λίμνην Βὰν τοποθεσιῶν, ἐξελέξατο βουνόν παράμηκες, ἐφ' οὗ ἵδρυσε πόλιν μετ' ἀνακτόρων, ἐπὶ δὲ τῆς ἐπιφανείας τῶν λίθων αὐτῶν ἦσαν διὰ σφηνὸς ἐγκεχαραγμένα πλεῖστα γράμματα· ἐπιπροστίθησι δ' ὁ αὐτὸς ὅτι ἐν πολλαῖς μὲν ἄλλαις ἐπαρχίαις κατέγραφεν ἡ Σεμίραμις ἐπὶ λίθων γεγονότα τινά, ἐν ἄλλοις δὲ πάλιν μέρεσιν ἵδρυσε στήλας μετὰ παρομοίων ἐγκεχαραγμένων ἐπιγραφῶν[1]. Τούτων δὲ γνῶσιν εἶχε καὶ ὁ ἡμέτερος Διόδωρος ὁ Σικελιώτης ἀποκαλῶν τοὺς χαρακτῆρας αὐτῶν συρίους[2]. Αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται ἐγνώσθησαν τὸ πρῶτον ἐν Εὐρώπῃ περὶ τὰ μέσα τοῦ ἐνεστῶτος αἰῶνος. Γερμανὸς ἀνήρ, ὁ F. Ed. Schultz, ἀποσταλεὶς δαπάνῃ τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως εἰς Ἀρμενίαν, ἀντέγραψε τῷ 1828 ἐν Βὰν τεσσαράκοντα καὶ δύο ἐπιγραφάς δημοσιευθείσας μόλις τῷ 1840 ἔτει διὰ τοῦ Journal Asiatique[3]. Ταύταις προσετέθη τῷ αὐτῷ ἔτει ἑτέρα ἐπιγραφὴ ἀνακαλυφθεῖσα ὑπὸ von Mühlbach εἰς μεγάλην ἀπὸ τοῦ Βὰν ἀπόστασιν, πρὸς Δ τῆς Μαλατίας[4], τῷ δὲ 1847 ὁ H. Layard ἀνεῦρεν ἑτέραν ἐν Παλοῦ[5]. Ἀπὸ δὲ τοῦ 1850—1864 ἔτους ἐγνωστοποίησαν ἑτέρας ἓξ ὁ Walpole[6], ὁ F. de Saulcy[7] καὶ ὁ ἀρμένιος περιηγητὴς Σαργισεάν[8], ἀνακαλυφθεῖσαι περὶ τὸ Ἐρζερούμ καὶ ἐν Βάν· τέσσαρες δὲ τούτων ἦσαν ἤδη γνωσταὶ καὶ διὰ τῆς συλλογῆς τοῦ Schultz. Τῷ δὲ 1870 ἀρμένιος κληρικὸς ὀνόματι Μεσρὼβ Σερβατεὰν ἀνεῦρεν ἑτέραν παρὰ τὸ Ἐτσμιατζίν, ἐν Τσολακέρτ[1] (*Βαμβάρη*). Ἀπὸ τούτου δὲ τοῦ ἔτους ἐγνώσθησαν καὶ ἄλλαι ἤδη δημοσιευθεῖσαι ὑπὸ A. Mordtmann. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἀντίγραφα ἐνίων τῶν προμνησθεισῶν ἐπιγραφῶν ἦσαν κακά, ἐγένετο ἐν τῷ μεταξὺ καὶ σημαντικὴ ἐνέργεια πρὸς ἀπόκτησιν φωτογραφημάτων καὶ ἐκτυπωμάτων, ὧν ἱκανὰ εὑρίσκονται νῦν καὶ ἐν τῷ βρεττανικῷ Μουσείῳ.

Ἐν τοσούτῳ πᾶσαι αἱ μέχρι σήμερον γνωσθεῖσαι ἐξ Ἀρμενίας σφηνοειδεῖς ἐπιγραφαὶ ἔτυχον ἐγκαίρως καὶ διαφόρων ἑρμηνειῶν ὑπὸ τῶν ἀσσυριολόγων, ἐν οἷς μετὰ πολλὰς παραδοξολογίας ἄλλων πρῶτος ὁ Ed. Hincks ἐπιτυχὼν ν' ἀναγνωρίσῃ λέξεις τινὰς ἐζήτησε ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἡ γλῶσσα αὐτῶν ἀνήκει εἰς τὸν ἰνδοευρωπαϊκὸν κλάδον[2]. Ὁ Layard ἐγνωμοδότησε περὶ ἀναλογίας αὐτῆς πρὸς τὸ μογγολικὸν ἰδίωμα[3]. Συστηματικωτέρας ἐρεύνας ἐποιήσαντο ὁ F. Lenormant καὶ ὁ A. Mordtmann· καὶ ὁ μὲν πρῶτος μετὰ κριτικὴν γλωσσολογικὴν καὶ ἱστορικὴν ἀνάλυσιν καὶ ἑρμηνείαν ἀπεφήνατο τάδε: «Τὸ μεῖζον παρέχον ἐντύπωσιν ἐν τῷ ἰδιώματι τῶν σφηνοειδῶν ἐπιγραφῶν τῆς Ἀρμενίας εἶνε ἡ ἔλλειψις πάσης συγγενείας, ἔστω καὶ ἀπομεμακρυσμένης, μετὰ τῆς ἀρμενικῆς γλώσσης. Ὁ λαός, ὅστις ἐχάραξε τὰς ἐπιγραφὰς ταύτας καὶ ὅστις μέχρι τοῦ ἕκτου αἰῶνος ἦν ἀποκλειστικῶς κύριος τῆς χώρας ταύτης, οὐδὲν κοινὸν ἔχει μετὰ τῶν Ἀρμενίων· διὸ ἔδει νὰ διαφέρῃ ριζικῶς καὶ κατὰ τὴν φυλὴν καὶ κατὰ τὴν γλῶσσαν, ἴσως δὲ μετὰ τὴν ἐποχὴν τῶν τελευταίων τοῦ Βὰν ἐπιγραφῶν ἐγένετο ἐνταῦθα ἡ ἐγκαθίδρυσις τῶν κυρίως καλουμένων Ἀρμενίων, οἵτινες ὥθουν βαθμιαίως πρὸς βορρᾶν τὸν ἀρχαιότερον λαὸν ἀποδιώκοντες αὐτὸν μέχρι τῆς χώρας τῆς ὑπὸ μὲν τῶν παλαιῶν καλουμένης Ἰβηρίας, ὑπὸ δὲ τῶν νεωτέρων Γεωργίας. Τούτου δ' ἕνεκα ἀφορμὴν λαμβάνομεν νὰ προσεγγίσωμεν πρὸς ἀνάλογόν τινα γνωμοδότησιν, ἣν ἐξεφράσαμεν ἄλλοτε ἐρευνῶντες τὰ χρονικὰ τῆς Μηδίας· ὅτι δηλαδὴ ἡ ὑπὸ ἀποκλειστικῶς ἀρίας φυλῆς κατοχὴ τῆς μεταξὺ τοῦ Ἅλυος ποταμοῦ καὶ τῆς Κασπίας θαλάσσης ὀρεινὴ χώρα ἀνέρχεται εἰς ἐποχὴν μεταγενεστέραν ὑπ' οὐδενὸς μέχρι σήμερον ὑποπτευθεῖσαν. Πράγματι δὲ ἡ κατοχὴ αὕτη δὲν ἐγένετο ἡ ἀπὸ τοῦ ὀγδόου ἄχρι τοῦ ἕκτου αἰῶνος πρὸ τῆς χριστιανικῆς χρονολογίας. Ὥστε ἄχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἡ μὲν Μηδία καὶ Καππαδοκία κατῳκεῖτο ὑπὸ λαῶν ταρταροφιννικῶν, τουτέστι Τουρανίων-Μήδων, Μάσχων καὶ Τιβαρηνῶν, ἡ δὲ Ἀρμενία ὑπὸ λαοῦ *συγγενοῦς τοῖς Καυκασίοις ἔθνεσιν*»[1]. Ἐγνωμοδότησε δὲ οὕτως ὁ Lenormant, διότι ἐν τῷ γραμματικῷ σχηματισμῷ τῶν τε ῥημάτων καὶ ὀνομάτων καὶ λέξεων τῶν ἀρμενικῶν σφηνοειδῶν ἐπιγραφῶν κατώρθωσε ν' ἀναγνωρίσῃ γλωσσικά τινα στοιχεῖα ἀναλογοῦντα πρὸς γεωργιανά. Τὴν γνωμοδότησιν αὐτοῦ ταύτην, ἣν καὶ μέχρις ἐσχάτως ὑπεστήριξε[2], παρεδέξαντό τινες διάσημοι σοφοὶ[3] καταστήσαντες αὐτὴν πραγματικὴν ἐπιστημονικὴν ἀνακάλυψιν, ὁ δὲ J. A. Galleyrias καὶ ἀνέπτυξε δι' ἐκτενεστέρας ἐρεύνης τῆς γλώσσης τῶν βαννικῶν ἐπιγραφῶν μετὰ τοῦ καυκασίου γεωργιανοῦ ἰδιώματος[4].

Ἀλλ' ἐνῷ τοιαύτη ἐξετίθετο ἐν Εὐρώπῃ ὑπὸ τοῦ Lenormant γνωμοδότησις, ἐκυοφορεῖτο ἐνταῦθα ἑτέρα, ἥτις οὐ σμικρὸν σάλον προὐξένησε παρὰ τοῖς σοφοῖς καὶ μάλιστα τοῖς ἁρμενολόγοις. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει τὰς διατριβὰς ποιούμενος γερμανὸς διδάκτωρ καὶ ἀσιανολόγος André Mordtmann καταλιπὼν ἄλλας εἰδικωτέρας αὐτοῦ μελέτας, ὧν λαμπρὰ καὶ ἐς ἀεὶ ἀξιοσπούδαστα δοκίμια ἐδημοσίευσεν, ἐπεμελεῖτο ἀπὸ μακροῦ νὰ περισυναγάγῃ εἰς ἓν πάσας τὰς μέχρις αὐτοῦ γνωσθείσας σφηνοειδεῖς ἐπιγραφὰς τῆς Ἀρμενίας, νὰ συγκρίνῃ πρὸς ἀλλήλας, νὰ ἐξελέγξῃ διὰ νέων ἀντιγράφων καὶ ἐκτυπωμάτων καὶ νὰ ὑπομνηματίσῃ. Μετὰ πολυετῆ δὲ μελέτην αὐτῶν δημοσιεύει ἐν γερμανικῇ ἐφημερίδι[1] τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν αὐτοῦ καὶ σχεδὸν ταυτοχρόνως ἀναγνώσκει αὐτὰ καὶ ἐν τῷ ἡμετέρῳ Ἑλληνικῷ Φιλολογικῷ Συλλόγῳ[2]. Ἡ πραγματεία αὐτοῦ τυχοῦσα ἑλληνικῆς μεταφράσεως παρὰ τοῦ κ. Μ. Παρανίκα καὶ ἀρμενικῆς ὑπὸ Γ. Α. Ἀβδουλαχεὰν[3] ἀπεδείκνυεν ὅτι ἡ γλῶσσα δι' ἧς ἐγράφησαν αἱ ἐν Ἀρμενίᾳ εὑρισκόμεναι σφηνοειδεῖς ἐπιγραφαὶ ἦν ἡ ἀρχαιοτάτη ἀρμενικὴ μετὰ τροποποιήσεων εἰς ἃς πᾶσα γλῶσσα ἐν διαστήματι χιλίων ἐτῶν ὑπόκειται. Μετὰ μικρὸν δὲ χρόνον δημοσιεύει καὶ τὰ κείμενα αὐτὰ μετὰ *μεταφράσεως* καὶ *ἀναλύσεως* ἐν ὀγκωδεστάτῃ συγγραφῇ ἐκδοθείσῃ διὰ σπουδαίου ἀσιατικοῦ περιοδικοῦ[4]. Δυστυχῶς τὰ ἐν αὐτῇ ἐπιχειρήματα δὲν ἐγένοντο ἀσπαστά· διότι ἡ μὲν ἀρχαιοτάτη ἀρμενικὴ διάλεκτος, ἣν ἀνεῦρεν ὁ μακαρίτης Mordtmann, οὐδέποτε ὑπῆρξε κατὰ τὸν ἀρμενολόγον Hübschmann[5], ἡ δὲ ἀνάγνωσις τῶν χαρακτήρων ἀπεδείχθη σφαλερὰ ὑπὸ τοῦ ἀσσυριολόγου Sayce[6], ὅστις μάλιστα ἐπικρίνας καὶ τὸ δεύτερον τὴν πολυετῆ ταύτην ἐργασίαν τοῦ μακαρίτου εἶπεν ὁριστικῶς τὰ ἀκόλουθα, μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν ζωηρᾶς πρὸς τὸν ἄνδρα εὐγνωμοσύνης διὰ τὴν θετικὴν ἀνακάλυψιν τῆς ἀναγνώσεως καὶ σημασίας ἱκανῶν λέξεων[7]. «Ἠμέλησεν ὅμως ὁ ἀνὴρ νὰ πράξῃ πλείονα, τὸ μὲν ἕνεκα ἀπατηλῆς θεωρίας, τὸ δὲ ἕνεκα ἐσφαλμένης ἀναγνώσεως πολυαρίθμων χαρακτήρων. Ἀπατηλὴ δὲ αὐτοῦ θεωρία ἦν ἡ παραδοχὴ γνώμης, ὅτι ἡ Βαννικὴ γλῶσσα οὐκ ἦν μόνον ἀρία ἀλλὰ καὶ

---

1) *Ὕστ.* βιβλ. *Α.* κεφ. *ϑʹ*.

2) Βιβλ. Β', ιγ'.

3) Fr. Ed. Schultz, Mémoire sur le lac de Van et ses environs (μετὰ ὀκτὼ πινάκων εἰς φύλλον). J. A. τόμ. Θ', σ. 257-323.

4) Monatsb. d. d. Verh. d. Gesel. für Erdkunde in Berlin, 1840, τόμ. Α', σ. 70 κ. ἑ.

5) H. Layard, Inscriptions in the cuneiform character. London, 1851, πίν. 74.

6) The Ansayrii, 1851, τόμ. Β', σ. 151.

7) Voyage autour de la Mer Morte. πίν. II, 1.

8) *Ծարգսեան*, *Տեղագրութիւն Տ. Հայոց*. *Ի Վենետիկ*, 1864, σ. 256, 260, 262, 278.

1) *Ա. Մորդտմանն* ἐν τῷ ἀρμενικῷ περιοδικῷ συγγράμματι *Ազդարար* ἐκδιδομένῳ ἐν Ἐτσμιατζίν. Ἔτους 1870, σελ. 174—177.

2) Ed. Hincks, on the *inscriptions* of Van ἐν Journ. of the. R. As. Society, τόμ. Θ', σ. 387—449.

3) Layard's, Discoveries in the ruins of Nineveh and Babylon with travels in Armenia, Kurdistan and the desert. London, 1853, σ. 402.

1) F. Lenormant, Lettres assyriologiques sur l'histoire et les antiquités de l'Asie antérieure. Paris, 1871, τόμ. Α', σ. 129.

2) F. Lenormant, hist. ancienne de l'Orient. 9me édit. 1881, τόμ. Α', σ. 347.

3) Πρβλ. G. Maspéro, Histoire ancienne des peuples de l'Orient. Paris, 1875, σ. 398.

4) Revue de linguistique et de philologie comparée, 1881, σ. 275—311.

1) Beilage zur Allgemeinen Zeitung, 1871, ἀριθ. 355—358.

2) Ἴδε τοῦ περιοδικοῦ αὐτοῦ συγγράμματος τόμ. ς', ἐν Κων/πόλει 1873, σ. 64—77.

3) Ἐν ἰδιαιτέρῳ φυλλαδίῳ ἐπιγραφομένῳ: *Ζայ թուականներ արձանագրութիւնք*. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1872.

4) Zeitschrift d. D. Morgenländischen Geselschaft, τόμ. κς', σ. 465—704. Ἐδημοσιεύθη καὶ ἰδιαιτέρως ὑπὸ τὴν ἐξῆς ἐπιγραφήν: Erklaerung und Entzifferung der armenischen keilininschriften von Van und der Umgegend. Leipzig, 1873.

5) Kuhn's Zeitschrift, τόμ. κγ', 1877, σ. 46—48.

6) Αὐτόθι σ. 407—409.

7) H. Sayce, the cuneiform inscriptions, of Van deciphered and translated. Κατεχωρίσθη ἐν τῷ Journal of the R Asiatic Society, τόμ. ΙΔ', μέρ. 3, σ. 381 κ. ἑ.

ἀρμενική, καὶ ὅτι ἔδει τις νὰ καταφύγῃ εἰς ἀρμενικὸν λεξικὸν πρὸς ἀνακάλυψιν τῆς ἐννοίας ἑκάστης τῶν ἐπιγραφῶν λέξεως. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν γνωμάτευσιν ὅτι ἡ γλῶσσα αὕτη εἶνε ἀρχαϊκός τις τύπος τῆς ἀρμενικῆς, ἐπελάθετο νὰ ὑπολογίσῃ ὁπόσον καθίσταται ἀδύνατος ἡ δι' ἁπλῆς συμβουλῆς λεξικοῦ τῆς νεωτέρας ἀρμενικῆς ἀνακάλυψις τῆς σημασίας τῶν λέξεων ἐκείνης ἄνευ τῆς ἱστορικῆς ἐξιχνιάσεως αὐτῆς ταύτης τῆς ἀρμενικῆς γλώσσης καὶ τῶν διὰ τῆς φωνολογίας αὐτῆς γενομένων μετατροπῶν.... (ὡς πρὸς δὲ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν χαρακτήρων ἐπιφέρει τάδε). Πράγματι ὁ Mordtmann ὀλίγον ἐγίνωσκε τὴν ἀσσυριακὴν καὶ τὸ συλλαβάριον αὐτῆς· καὶ ἐπειδὴ τὸ βαννικὸν γραφικὸν σύστημα προέρχεται ἐκ τοῦ ἀσσυριακοῦ, δὲν εἶνε θαυμαστὸν ἐὰν καὶ ἡ προσπάθεια αὐτοῦ τοῦ ἀναγνῶσαι αὐτὸ ὑπῆρχεν ἀνεπιτυχής. Δῆλον δὲ γίγνεται ἐκ τοῦ ὅτι καθαρῶς ἀσσυριακὴν ἐπιγραφήν, τὴν τοῦ Σάρδουρις Α' υἱοῦ τοῦ Λουτίπρι, μετέβαλεν εἰς βανικὴν πειραθεὶς νὰ ἑρμηνεύσῃ αὐτὴν διὰ τινων σελίδων νεοαρμενικοῦ λεξικοῦ. Ἀλλὰ καὶ οἱ γεωγραφικοὶ αὐτοῦ συνταυτισμοὶ μαρτυροῦσι περὶ τῆς καθόλου μεθόδου τῆς ἐργασίας αὐτοῦ. Ἐν τοσούτῳ, εἰ καὶ ὑπῆρξεν αὐθαίρετος καὶ σφαλερός, προσέθετο ὅμως τινὰ πρὸς γνῶσιν τῆς βανικῆς γλώσσης καταστήσας τοῖς μετ' αὐτὸν διά τε τῆς κατατάξεως καὶ ἀναλύσεως τῶν ἐπιγραφῶν εὐχερεστέραν τὴν τούτων ἀνάγνωσιν». Καὶ οὕτως μὲν ἐκρίθη ὑπὸ τοῦ ἄγγλου καθηγητοῦ τὸ πολυετὲς ἔργον τοῦ A. Mordtmann, τὴν δὲ κρίσιν ταύτην προσεπεκύρωσε καὶ ὁ γάλλος ἀσσυριολόγος Sl. Guyard[1]. Ἁπλῆς δὲ μνείας χάριν ἀναφέρομεν ὅτι αἱ σφηνοειδεῖς ἐπιγραφαὶ τῆς Ἀρμενίας ἔτυχον καὶ τῆς μελέτης τοῦ Louis de Robert, οὗτινος τὸ σχετικὸν σύγγραμμα[1] οὐδὲν ἄλλο προτέρημα εἶχε ἢ νὰ κινήσῃ γενικὴν ἱλαρότητα· διότι ὁ συγγραφεὺς παρὰ τὰ μέχρι τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ γνωμοδοτηθέντα προσεπάθησε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ γλῶσσα τῶν ἐν Βὰν ἐπιγραφῶν ἦν ὅλως σημιτικὴ καὶ μάλιστα καθαρῶς ἀσσυριακή. Ἀλλὰ τέλος ἡ κλεὶς τῆς λύσεως τοῦ γλωσσικοῦ τούτου προβλήματος ἐπεφυλάσσετο τῷ γάλλῳ Guyard, ὅστις κατὰ τὸ 1880 ἔτος ἐποιήσατο τὴν ἐξῆς σπουδαιοτάτην ἀνακάλυψιν. Ἡ ὕπαρξις ἰδεογράμματος, σημαίνοντος *στήλην* ἐν μακρᾷ τινι φράσει συνεχῶς ἀπαντώσῃ ἐν πολλαῖς τῶν ἀρμενικῶν ἐπιγραφῶν, καθωδήγησεν αὐτὸν εἰς τὸ νὰ ὑποπτευθῇ ὅτι ἡ ἐν λόγῳ φράσις ὑπέκρυπτε τύπον ἀρᾶς εἰς ὃν ἀπολήγουσιν αἵ τε ἀσσυριακαὶ καὶ αἱ τῶν Ἀχαιμενιδῶν ἐπιγραφαί. Ἔκτοτε ἡ ἀνάγνωσις τῶν ἐπιγραφῶν λίαν προύδευσε, διότι ἡ φράσις αὕτη οὐ μόνον νέας λέξεις παρυσέθετο ταῖς ἤδη ἐγνωσμέναις, ἀλλὰ καὶ συνέβαλε μεγάλως εἰς τὸν καταρτισμὸν βανικῆς γραμματικῆς. Σχεδὸν δὲ ταὐτοχρόνως ἠσχολεῖτο περὶ τὴν ἑρμηνείαν τῶν ἀρμενιακῶν ἐπιγραφῶν καὶ ὁ καθηγητὴς Sayce, ὅστις στηριχθεὶς ἐπὶ τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ κ. Guyard, κατώρθωσεν οὐ μόνον μιᾶς ἐπιγραφῆς τὴν ἑρμηνείαν νὰ παρασκευάσῃ ἀλλ' ἁπασῶν· διὸ καὶ ἐδημοσίευσε μετὰ διετίαν ὀγκώδες δίτομον ὑπόμνημα ἐπιγραφόμενον: «The cuneiform inscriptions of Van deciphered and translated»· ἐν ᾧ ἐκτίθενται τὰ κείμενα, ἡ μετάφρασις αὐτῶν, γραμματικαὶ παρατηρήσεις καὶ πλήρες λεξιλόγιον τῆς βανικῆς γλώσσης, ἥτις, ὡς εἶχεν ὑποπτευθῇ ὁ Fr. Lenormant, ἔχει πλησιεστάτην συγγένειαν πρὸς τὴν γεωργιανήν. Οὕτω λοιπὸν τὸ ἔργον τοῦ κ. Sayce κατέχει σήμερον ἔξοχον θέσιν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ὡς δυνηθὲν νὰ διαλύσῃ πολυετὲς ἱστορικὸν πρόβλημα περὶ τῆς χώρας τῶν Ἀρμενίων μέχρι τοῦ 640 ἔτους π. Χρ.[1] Κατὰ τὰς ἐρεύνας αὐτοῦ αἱ σφηνοειδεῖς ἱστορικαὶ ἐπιγραφαὶ τῆς Βιαίννας (Βάν) ἀναφέρονται εἰς δυναστείαν ἐνενηκονταετῆ, ἥτις ἀρξαμένη ἀπὸ τοῦ 835 ἔτους π.Χρ. καταλήγει εἰς τὸ 745 ἔτος π. Χρ. Βασιλεῖς δὲ κατὰ διαδοχὴν ἄρξαντες κατ' αὐτὴν ἦσαν ὁ Σάρδουρις Α', Ἰσπουΐνης, Μενούας καὶ Σάρδουρις Β'. Ἡ ἐγκαθίδρυσις τῆς δευτέρας ἀσσυριακῆς μοναρχίας ὑπὸ Τεγλαθφαλασὰρ Β' παρεκώλυσε τὴν περαιτέρω πρόοδον τῶν τῆς Βιαίννας βασιλέων· τούτου δ' ἕνεκα ἐλλείπουσιν ἱστορικὰ κείμενα τῶν μετὰ Σάρδουριν Β' ἡγεμονευσάντων, οἵτινες, ὡς γινώσκεται ἐκ τῶν ἀσσυριακῶν ἐπιγραφῶν καὶ τῶν ἐν Βὰν ἀνακαλυφθέντων χαλκίνων θωράκων, ὠνομάζοντο Οὐρσάς, Ἀργίστης Β',

1) Stanislas Guyard, Notes de lexicographie assyrienne. Paris 1883, σ. 114—115.

1) L. de Robert, Étude philologique sur les inscriptions cunéiformes de l'Arménie. Paris, 1876.

1) Ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ κ. Sayce ὑπάρχουσιν εἰσέτι γλωσσικαί τινες ἀμφιβολίαι τὰς ὁποίας ὁ κ. Guyard ἀρκούντως διελεύκανεν ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ Les inscriptions de Van à propos d'un ouvrage de M. Sayce. Ἴδε τοῦ αὐτοῦ Mélanges d'Assyriologie, σ. 113—144.

Ἐριμένας, Ῥούσας καὶ Σάρδουρις Γ'. Ὁ τελευταῖος δὲ οὗτος ἦν σύγχρονος τοῦ Ἀσσουρβανιπάλ. Τῷ 640 ἔτει π.Χρ. τὸ βασίλειον τοῦ Βὰν διῳκεῖτο λοιπὸν ἀκόμη ὑπὸ ἰθαγενῶν ἡγεμόνων μὴ ἀρίων. Μόνον δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Σαργῶνος ἐπιβάτης τις καλούμενος Βαγαδάττης ἁρπάζει τὸν θρόνον καὶ ἔκτοτε ἄρχεται ἡ ὑπὸ τῶν ἀρίων κατάκτησις τῆς χώρας ταύτης[1].

Καὶ ταῦτα μὲν παρεκβατικῶς περὶ τῶν σφηνοειδῶν τούτων ἐπιγραφῶν, ὧν ἡ περαιτέρω ἔρευνα καὶ χρησιμοποίησις σὺν ταῖς σχετικαῖς ἐν ἀσσυριακαῖς ἐπιγραφαῖς λεπτομερείαις εἶνε τά γε νῦν ὁ ἀσφαλέστερος ἡμῶν ὁδηγὸς πρὸς γνῶσιν τῆς ἀρχαιοτάτης ἀρμενικῆς ἱστορίας. Ἐπανερχόμενοι δὲ εἰς τὰ κατὰ τὴν κυρίως λεγομένην ἀρμενικὴν ἱστοριογραφίαν παρατηροῦμεν ἐν πρώτοις ὅτι κατὰ τοὺς ἀρμενίους φιλολόγους ἄρχεται αὕτη ἀπὸ τοῦ 149 ἔτους π.Χ., ὅτε, λέγεται, ἤκμασεν ὁ Μὰρ Ἀβᾶς Κατίνας (*Մարութաս Կաթինա*), ἱστορικὸς συγγραφεύς, οὗ τὸ περὶ Ἀρμενίας βιβλίον συνετάχθη ἡγεμονικῇ ἐπιταγῇ[2]. Εἰσηγήσατο δὲ ταῦτα ὁ Χωρηνός, ὅστις ἐν ἀρχῇ τῆς ἀρμενικῆς αὐτοῦ ἱστορίας διηγεῖται ὅτι μετὰ τὴν ὑποταγὴν τῆς Ἀρμενίας εἰς τὸ παρθικὸν κράτος, ἡ χώρα αὕτη ὑποτελὴς οὖσα αὐτῷ ἐδέξατο ἡγεμόνα κυβερνῶντα ἐκτὸς τῆς Ἀρμενίας καὶ τὰς περὶ αὐτὴν χώρας· ἐκαλεῖτο δὲ Βαλαρσάκης (*Վաղարշակ*) ἀδελφὸς ὢν τοῦ Μιθριδάτου Α' Ἀρσακίδου μονάρχου καὶ κυριάρχου πάντων τῶν βασιλικῶν σεμμάτων τοῦ παρθικοῦ κράτους. Ὁ Βαλαρσάκης γενόμενος ἡγεμὼν τῆς Ἀρμενίας καὶ παντός, ὡς εἰπεῖν, τοῦ δυτικοῦ τμήματος τῆς παρθικῆς μοναρχίας, ἠβουλήθη ἀμέσως νὰ διδαχθῇ τὰ κατὰ τὴν παλαιὰν ἱστορίαν τῆς χώρας, τὰς περιπετείας τῶν κατοίκων αὐτῆς καὶ τὴν γενεαλογίαν τῶν προηγεμονευσάντων· διὸ προσκαλεῖ σῦρόν τινα ὀνόματι Μὰρ Ἀβᾶν Κατίναν, ἑλληνιστὴν καὶ χαλδαϊστήν, ᾧ καὶ ἀνατίθησι τὴν σύνταξιν ἀρμενικῆς ἱστορίας. Ἵνα δὲ τὸ ἔργον τοῦτο γένηται ἐντελές, ἀποστέλλει αὐτὸν πρὸς τὸν ἀδελφὸν Μιθριδάτην ἡ Ἀρσάκην Β' μετὰ δώρων πολυτίμων καὶ ἐπιστολῆς, δι' ἧς παρεκάλει νὰ ἐπιτραπῇ τῷ κομιστῇ ἡ εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς Νινευὴ εἴσοδος καὶ ἡ συλλογὴ τῶν σχετικῶν κειμένων πρὸς γνῶσιν τῆς παλαιᾶς ἱστορίας τῆς χώρας. Τούτου δ' ἐπιτραπέντος ἀνεῦρεν ἐν τοῖς ἀρχείοις ὁ Κατίνας βιβλίον, οὗ ἡ ἀρχὴ εἶχεν οὕτως: «*Αὕτη ἡ βίβλος διαταγῆ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκ τῆς χαλδαϊκῆς γλώσσης μετεγλωττίσθη ἑλληνιστί· περιέχει δὲ τὴν καταγωγὴν τῶν παλαιῶν καὶ τοὺς τῶν προπατόρων λόγους*». Ἐκ τοῦ βιβλίου δὲ τούτου ἀντιγράψας μόνον τ' ἀφορῶντα εἰς τὴν ἀρμενικὴν ἱστορίαν προσέφερεν αὐτὰ τῷ ἡγεμόνι Βαλαρσάκῃ, ὅστις ἐκτιμήσας τὸ ἔργον τοῦ σύρου ὡς τὸν πολυτιμότερον τῶν θησαυρῶν αὐτοῦ κατέθηκεν αὐτὸ ἐν τῷ παλατίῳ διατάξας συνάμα καὶ τὴν ἐπὶ πέτρας ἀντιγραφὴν μέρους τινός· ἦν δὲ τὸ σύγγραμμα τοῦ Κατίνα γεγραμμένον ἑλληνικοῖς τε καὶ συριοις χαρακτῆρσιν.

Ὁ Χωρηνὸς ἀκμάσας ὑπὲρ τὰ πεντακόσια μετὰ ταῦτα ἔτη ἠρκέσθη ν' ἀποσπάσῃ ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ Κατίνα τὸ πλεῖστον αὐτοῦ μέρος[1]· τοῦτο δὲ καὶ θεωρεῖται ὡς τὸ πρῶτον ἔργον ἐθνικοῦ συγγραφέως· ἀλλ' ἡ ἀξίωσις αὕτη ἔτυχε σφοδρᾶς συζητήσεως καταληξάσης, τό γε νῦν, εἰς τὴν ἀπόδειξιν ὅτι συγγραφεὺς τοιοῦτος ἢ δὲν ὑπῆρξεν ἢ καὶ ἂν ὑπῆρξεν εἶνε μεταγενέστερος τῆς Β' π. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Ὁ Γαλάτης Quatremère ἐξετάσας τὰ περὶ Κατίνα παραδιδόμενα διεκήρυξεν ὅτι τὰ ὑπὸ Χωρηνοῦ ἀναφερόμενα περὶ ἀποστολῆς λογίου εἰς Νινευὴ εἶναι αὐτόχρημα μῦθος, ὅστις οὐ μόνον ὑπὸ τοῦ Μωϋσέως ἐγένετο ἀσπαστὸς ὡς γεγονὸς ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων ἀρμενίων ἱστορικῶν κολακευομένων ὅτι μεθ' ὅλην τὴν πενιχρότητα τῆς ἀρχαίας αὐτῶν γραμματολογίας ὑπῆρξεν ἐποχὴ καθ' ἣν καὶ ζῆλος πρὸς τὰ γράμματα ὑπῆρχε παρὰ τοῖς ἀρμενίοις καὶ συγγραφεὺς ἐπάξιος ἀνεφάνη. Τὸ δὲ σύγγραμμα, ὅπερ λέγεται μεταφρασθὲν κατ' ἐπιταγὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου, φαίνεται τῷ Quatremère ὅτι ἀνῆκεν εἰς τὸν σοφὸν ἐκεῖνον βαβυλώνιον Βηρωσσὸν τὸν γράψαντα καὶ χαλδαϊκὰ καὶ βαβυλωνιακά[2]. Ἀλλ' ὁ J. Dulaurier ἐξελέγχων τὸν Quatremère διϊσχυρίζεται ὅτι τὰ περὶ Μὰρ Ἀβᾶ λεγόμενα παρὰ Χωρηνῷ εἶναι γεγονότα οὐδεμίαν ἐπιδεχόμενα ἀμφισβήτησιν[3]. Ὁ δὲ Renan παραδεχόμενος ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἦν σύρος διϊσχυρίζεται ὅτι οὗτος ἦν μέλος τῆς ἐν Ἐδέσσῃ ἀκμα-

1) H. A. Sayce, the cun. inscr. of Van, μέρ. Α', σ. 402—410.

2) [Ղեւոնդ.] *արուսեակ. Հայ. դպրութեանց*, τόμ. Α', σ. 63 κ. ἑ.

1) Τὰ ἀποσπάσματα ταῦτα μεταφρασθέντα γαλλιστὶ ὑπὸ V. Langlois κατεχωρίσθησαν ἐν Collection des hist. de l' Arménie, τόμ. Α', σ. 13—53.

2) Ὅρα Journal Asiatique, 1850, σ. 364 κ. ἑ.

3) J. Dulaurier ἔνθ. ἀνωτ.

σάσης σχολῆς[1]. Ὁ δὲ Victor Langlois συνοψίζων τὰς περὶ Μὰρ Ἀββᾶ παρατηρήσεις τῶν πρὸ αὐτοῦ κρίνει ὧδέ πως τὰ κατ' αὐτόν: «Νομίζομεν, λέγει, ὅτι ἐν τῷ περὶ τῆς εἰς Νινευῆ ἀποστολῆς τοῦ Κατίνα μύθῳ ὑπάρχει ἁπλῆ παρέκθεσις ἐπινοηθεῖσα πρὸς τὸν ἑξῆς σκοπὸν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Μωϋσέως Χωρηνοῦ. Ὡς πάντες οἱ σύγγρονοι συγγραφεῖς αὐτοῦ ἦσαν εὔπιστοι, οὕτω καὶ ὁ Μωϋσῆς ἠρέσκετο ν' ἀναγράφῃ γεγονότα ἀμφίβολα καὶ νὰ προστιθῇ πλαστὰς παραθέσεις, ὧν τὸ ἀπολόγημα εὑρηται ἐν τῇ συνήθει παρὰ τοῖς ἀνατολικοῖς συγγραφεῦσιν ἐλλείψει κριτικῆς. Οὐδεὶς πλέον ἀμφιβάλλει περὶ τοῦ ψευδοῦς τῶν δῆθεν μεταξὺ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Αὐγάρου ἀνταλλαγεισῶν ἐπιστολῶν, ὧν τὴν αὐθεντικότητα καὶ αὐτοὶ οἱ θεολόγοι ἀποκηρύττουσι θεωροῦντες αὐτὰς ἀποκρύφους καὶ ἔργα τῶν αἱρετικῶν ἐκείνων τῶν πρώτων τοῦ χριστιανισμοῦ ἑκατονταετηρίδων, οἷς ὀφείλονται ἥ τε λεγομένη Διαθήκη τοῦ Ἀδὰμ καὶ διάφοροι ἄλλαι παράδοξοι συγγραφαὶ θεωρούμεναι ἔτι καὶ νῦν ὑπὸ τῶν Σαβαίων ὡς βιβλία ἱερὰ καὶ ἀληθῆ. Ὁ Μωϋσῆς ὁ Χωρηνός, ἀκμάζων ἐν ἐποχῇ καθ' ἣν αἱ εἰρημέναι συγγραφαὶ ἀπήλαυον ὑπολήψεώς τινος καὶ οὐδαμῶς ἐξετάζων κριτικῶς τὰς ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ ἀναφερομένας μαρτυρίας, ἡμάρτε βεβαίως παραδεχθεὶς τοιοῦτον ἀναχρονισμόν, ὅστις ἐπιστεύετο ἴσως ἐπ' αὐτοῦ γενικῶς. Ὥστε ἡ δῆθεν ἀφήγησις τῆς ὑπὸ Βαλαρσάκου πρὸς Μιθριδάτην Ε' ἐπιστημονικῆς ἀποστολῆς εἶνε ἁπλουστάτη κολακεία διὰ τὸν Ἰσαὰκ Παγρατούνιον πρὸς ὃν ὁ Χωρηνὸς ἀνατίθησι τὴν ἑαυτοῦ συγγραφήν. Παραβάλλει αὐτὸν πρὸς τὸν Βαλαρσάκην, ὅστις θὰ εἶχεν ἀναθέσει πεπαιδευμένῳ τινὶ σύρῳ τὴν σύνταξιν ἀρμενικῆς ἱστορίας, καὶ κατὰ συνέπειαν, ὡς ἐκεῖνος, οὕτω καὶ ὁ Παγρατούνιος προέτρεψεν ἤδη τὸν Μωϋσέα νὰ συγγράψῃ τὰ χρονικὰ τοῦ ἔθνους, οὗτινος ἄρχει. Ἐν τῇ κολακείᾳ ταύτῃ ὑποκρύπτεται καθ'ἡμᾶς, ἐπιλέγει ὁ κ. Langlois, ἡ διασάφησις παντὸς τούτου τοῦ διηγήματος τοῦ ἐπινοηθέντος ὑπὸ τοῦ Χωρηνοῦ, ἐὰν δὲν θελήσωμεν καὶ νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἠπάτησεν ἑαυτὸν ἐκόντα[2]».

Τοιαύτη εἶνε σήμερον ἡ μᾶλλον παραδεδεγμένη γνώμη περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς ἐπ' ὀνόματι τοῦ Μὰρ Ἀββᾶ Κατίνα φερομένης παρὰ Χωρηνῷ συγγραφῆς. Ἀλλ' ἡμεῖς προτιμῶμεν τὴν γνώμην τοῦ κ. Renan θεωροῦντος τὸ σύγγραμμα τοῦ Κατίνα ἔργον τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἠκμαζεν ἡ ἐν Ἐδέσσῃ περιώνυμος σχολή· τὸ μὲν διότι αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἡ συγγραφὴ τοῦ Κατίνα μαρτυρεῖ ὅλως χριστιανικὴν ἐποχήν, τὸ δὲ διότι γινώσκομεν ὅτι ἐν καιρῷ τῆς ἀκμῆς τῆς ἐν Ἐδέσσῃ σχολῆς διέμενεν ἐν Συρίᾳ πολυάριθμος ἀρμενικὴ κοινότης, ἧς ἀναμφιβόλως ἡ νεολαία μετεῖχε τῶν ἐν Ἐδέσσῃ διδασκομένων μαθημάτων· ὥστε λίαν πιθανὸν φαίνεται ὅτι ὁ σύρος Κατίνας διδάσκων ἐκεῖ ἀνέλαβε νὰ συναθροίσῃ ἐν τῷ μέτρῳ τῶν δυνάμεων αὐτοῦ ὅσας ἐγίνωσκε πληροφορίας περὶ τῶν παλαιῶν ἀρμενίων· ταύτας δὲ πάλιν ἴσως αὐτὸς ὁ Χωρηνὸς ἐξώγκωσε πρὸς ἐμφύσησιν πατριωτικῶν αἰσθημάτων παρὰ τοῖς ὁμοεθνέσιν αὐτοῦ· διότι πράγματι, ὡς εἴδομεν ἐν τοῖς προηγουμένοις, τοσαῦτα ἐν τοῖς ἀποσπάσμασι τοῦ Κατίνα εὑρηνται ὑπερβολικῶς ἐκτεθειμένα περὶ ἀρχαιοτάτης ἀρμενικῆς ἱστορίας, ὥστε πᾶς ἕκαστος ἐννοεῖ ὅτι ταῦτα πάντα κατὰ σκοπὸν μᾶλλον ἐγένοντο ἢ ἐξ ἀμαθείας. Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ ἀρμένιοι λησμονήσαντες τὴν εἰλικρινῆ ὁμολογίαν τοῦ Χωρηνοῦ ὅτι ὁ Κατίνας ἦν σύρος συγγραφεὺς προσεπάθησαν βραδύτερον ν' ἀποδείξωσιν αὐτὸν ἀρμένιον τὸ γένος. Καὶ τούτου ἀπόδειξιν κατέχομεν ἐκ τῆς παρὰ Σεβέου συγγραφείσης ἱστορίας τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου, ἐν ᾗ ὁ Μὰρ Ἀββᾶς κηρύσσεται φιλόσοφος ἐκ Μετζούρχ (*Մծուրք*) πόλεως τῆς μεγάλης Ἀρμενίας[1].

Μετὰ τὸν Κατίναν δεύτερος ἀρμένιος ἱστορικὸς συγγραφεύς, σύγχρονος τῶν Ἀποστόλων, καταλέγεται ὁ Λαβούβνειος (*Լաբուբնեայ*)[1], οὗ σώζεται συγγραφὴ ἀφορῶσα εἰς μυθώδη τινὰ ἐπεισόδια τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Μωϋσῆς ὁ Χωρηνὸς ἐξιστορῶν τὰ κατὰ τὴν ἐν Ἐδέσσῃ εἰσαγωγὴν τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τὰς δῆθεν μετὰ τοῦ βασιλέως αὐτῆς Αὐγάρου καὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀνταλλαγείσας ἐπιστολάς, ἀναφέρει ἱστορικόν τινα ὀνόματι Γερούβναν ἢ Λερούβναν (*Կերուբնայ*), υἱὸν τοῦ γραμματέως Ἀφσαδὰρ (*Աբգարայ*) περιγράψαντα πάντα τὰ ἐπ' Αὐγάρου καὶ Σανατρούκ (*Սանատրուկ*) συμβάντα ἐν βιβλίῳ κατατεθέντι ἐν τοῖς

1) Renan, Histoire des langues sémitiques I, σ. 262—3.

2) V. Langlois, Collection des historiens de l'Arménie I, σ. 8.

1) Ἴδε *Պատմ. Ագաթան. Խոսքն. Կ. Պետերբուրգ*, 1879, σ. 1. «*Գրոցաց վիճասփյռ Մեծարենացւոյն*».

ἀρχείοις τῆς Ἐδέσσης[1]. Καὶ περὶ μὲν τῆς γλώσσης, ἐν ᾗ ἡ βίβλος αὕτη ἐγράφη, οὐδὲν λέγει ὁ Χωρηνός· ἀλλ' ἐπειδὴ πολλαχοῦ μνημονεύει τοῦ βασιλέως τῆς Ἐδέσσης Αὐγάρου ὡς ἄρχοντος τῆς Ἀρμενίας, οἱ ἀναγνῶσκι αὐτοῦ ἀναγκάζονται βεβαίως νὰ ὑπολαμβάνωσιν ὅτι ὁ Λερούβνας ἦν ἀρμένιος καὶ ὅτι κατὰ συνέπειαν ἔγραψεν ἀρμενιστί. Δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ μακρολογήσωμεν ἐνταῦθα πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι ἡ μεταξὺ Αὐγάρου καὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ διαμειφθεῖσα ἀλληλογραφία τυγχάνει ὅλως νόθος· διότι οἱ κριτικοὶ θεολόγοι ἀρκούντως περὶ τούτου ἠσχολήθησαν μέχρις οὗ συνεπέρανον ὅτι μικρὰν ἱστορικὴν ἀξίαν κέκτηνται τὰ κείμενα ταῦτα, ἅτινα φαίνεται ὅτι ἐγράφησαν μᾶλλον πρὸς κραταίωσιν τῶν συμφερόντων χριστιανικῆς τινος ἐν Συρίᾳ αἱρέσεως.

Ἀλλὰ τὸ ὅλον κείμενον τοῦ Λαβουβνείου δὲν ἦτο εἰσέτι γνωστόν, ὅτε τῷ 1852 ὁ ἐκ Βενετίας μεκιταριστὴς Σουκίας Βαρὼν συντάττων τὸν κατάλογον τῶν ἐν τῇ ἐθνικῇ βιβλιοθήκῃ Παρισίων ἀρμενικῶν χειρογράφων ἀνεκάλυψε κώδικα τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος, ὅστις σὺν πολλαῖς ἄλλαις συγγραφαῖς περιελάμβανε καὶ τὴν βίβλον τοῦ Λαβουβνείου ἔχουσαν ἐν ὑποσημειώσει τ' ἀκόλουθα: «Κατὰ τὸ ἔθος τῶν βασιλέων καὶ τοῦ βασιλέως Αὐγάρου, καθ' ὃ οἵ τε νόμοι καὶ αἱ ἀποφάσεις αὐτῶν κατατίθενται ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς πόλεως Οὔρχας (Ὀσροηνῆς, Ἐδέσσης), Λαβούβνειος ὁ υἱὸς τοῦ Ἀνάκ, υἱοῦ Ἀβδασαράκ γραμματέως τοῦ βασιλέως, συνέγραψε πάντα τὰ εἰς τὸν ἀπόστολον Ἀδδαῖον ἐπελθόντα συμβάντα ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τῇ συνεργασίᾳ Ἀνὰν τοῦ ἐξ ἀπορρήτων τοῦ βασιλέως· οἵ καὶ κατέθηκαν τὴν διήγησιν αὐτῶν ἐν τοῖς ἀρχείοις, ἐν οἷς φυλάττονται αἱ βίβλοι, οἱ βασιλικοὶ νόμοι καὶ τὰ ἐμπορικὰ συμβόλαια διατηρούμενα ἐν αὐτοῖς ἀσφαλῶς».

Ἡ σημείωσις αὕτη συμφωνεῖ μὲν πρὸς τὰ παρὰ Χωρηνοῦ λεχθέντα περὶ Λερούβνα, ἀλλὰ καὶ διαφέρει κατὰ τοῦτο, ὅτι παρὰ μὲν τῷ ἀρμενίῳ ἱστορικῷ ὁ συγγραφεὺς καλεῖται Γερούβνας ἢ Λερούβνας ὁ υἱὸς τοῦ Ἀφσαδάρ, ἐν ταύτῃ δὲ Λαβούβνειος ὁ υἱὸς τοῦ Ἀνὰκ υἱοῦ τοῦ Ἀβδασαράκ. Ἔτη τινὰ πρὸ τοῦ 1852 ὁ ἄγγλος J. Cureton, ἐντριβέστατος συριολόγος, εἶχεν ἀνακαλύψει ἐν δυσὶ παλαιοῖς κώδιξι τὴν αὐτὴν συγγραφὴν τοῦ Λαβουβνείου ἐν γλώσσῃ συριακῇ· ὁ συγγραφεὺς καλεῖται ἐν ταύτῃ υἱὸς τοῦ Ἐβεδσαδδάϊ. Ἀμφότεροι οἱ κώδικες, χρονολογούμενοι ἀπὸ τοῦ Β' καὶ ς' αἰῶνος μ. Χ., περιέχουσιν ἀτελῶς τὸ κείμενον, ὅπερ ὅμως καὶ οὕτως ἔχον μεταφρασθὲν ἀγγλιστὶ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ W. Wright[1].

Τὸ δὲ ἀρμενικὸν κείμενον, χρησιμοποιηθὲν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ κ. Καρεκίν[2], ἐδημοσιεύθη βραδύτερον ὑπὸ τῆς σοφῆς ἀδελφότητος τῶν ἐν Βενετίᾳ μεκιταριστῶν τοῦ ἁγίου Λαζάρου[3]. Ἀντιπαραβαλλομένων δὲ ἀμφοτέρων τῶν κειμένων, τοῦ τε συριακοῦ καὶ τοῦ ἀρμενικοῦ, παρατηρεῖται ὅτι ἐλάχιστοι διαφοραὶ ὑπάρχουσιν ἐν αὐτοῖς ὡς πρὸς τὴν καθόλου ἔκθεσιν τῆς ὑποθέσεως, καὶ ὅτι τὸ μὲν συριακὸν κείμενον ἀναντιρρήτως ἐστὶν ἀρχαιότερον τοῦ ἀρμενικοῦ, τοῦτο δὲ σχεδὸν κατὰ λέξιν μεταπεφρασμένον ἐκ τοῦ συριακοῦ· τοῦθ' ὅπερ ἀποδείκνυται ἔκ τε τοῦ ὕφους καὶ τῆς ἀντιβολῆς ἀπείρων φράσεων καὶ λέξεων καὶ ὀνομάτων, πρὸς δὲ καὶ ἐκ τοῦ καθόλου τῆς γλώσσης χαρακτῆρος, ὅστις μαρτυρεῖ τρανῶς ὅτι ἡ μετάφρασις ἀνήκει εἰς τὸν Ε' αἰῶνα μ. Χ.

Ἕλλην συγγραφεὺς ἀλλ' ἄγνωστος τῇ ἡμετέρᾳ φιλολογίᾳ, θεωρούμενος ἐπίσης ἀρμένιος, εἶνε ὁ Ὀλύμπιος (*Ոլիմպիոս*), οὗ τὸ ὄνομα ἀναφέρεται μόνον παρὰ Χωρηνῷ. Οὗτος, ἀκμάζων περὶ τὰ τέλη τῆς δευτέρας χριστιανικῆς ἑκατονταετηρίδος, ἱερεὺς ἦν τοῦ ἐν Ἀνίῳ ἱερᾷ πόλει τῶν Ἀρμενίων ναοῦ τοῦ Ἀραμάζδου. Ἔγραψε δὲ ἑλληνιστὶ «ἱστορίαν τῶν ναῶν» (*Մեկնութիւն պատմութեան*), τουτέστι περιγραφὴν τῶν ἐν Ἀνίῳ ἱερῶν, ἐν ᾗ καὶ περὶ τῆς συγχρόνου αὐτῷ ἐποχῆς πολλὰς ἀναμφιβόλως πληροφορίας θὰ εἶχε περισυλλέξει· διότι ὁ Χωρηνὸς ἀναφέρων τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ ὁμολογεῖ ὅτι τὰ κατὰ τὸν φόνον τοῦ Ἐρουάζ ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ἀρταξίου (*Արտաշէս*), καὶ τὰ κατὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς πόλεως Βαγαράν (*Բագարան*) ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Σεμβάτ (*Սմբատ*) κτλ. ἠρύσατο ἐκ τῆς βίβλου τοῦ ἐν Ἀνίῳ ἱερέως[4].

1) Ἴδε J. Cureton, Ancient syriac documents relative to the earliest establishment of christianity in Edessa κτλ. London, 1864.

2) *Պատմ. հայ. գրութեանց* I, σ. 82 κ.ἑ.

3) Ὅρα *Լաբուբնեայ պատմագրի գրոց հեթանոսաց վարուց Աբգարու* κτλ. Ἐνετիկ, 1868. Ταὐτοχρόνως δὲ ἐξεδόθη καὶ γαλλιστὶ ἐν ἰδιαιτέρῳ τεύχει. Ἑτέραν δὲ γαλλικὴν μετάφρασιν τοῦ Ἰω. Ῥαφαὴλ Ἐμὶν ἐδημοσίευσε τῷ 1867 ὁ V. Langlois ἐν Collection A', σ. 317—325. Ἀλλ' ἡ μετάφρασις αὕτη εἶνε ἐν μέρει ἐλλιπής.

4) Ὅ. λογ. βιβλ. Β, κεφ. *Եւ այս ամենայն պատմէ Ոսկիոս վարդապետ*

Ἡ ἀρμενικὴ φιλολογία ποιεῖται λόγον ὡς ἀρμενίου ἱστορικοῦ καὶ περὶ τοῦ περιωνύμου σύρου αἱρεσιάρχου Βαρδησάνου[1], εἰς ὃν ἀποδίδοται ὑπὸ τοῦ Χωρηνοῦ ἡ σύνταξις «ἱστορίας τῶν ναῶν», ἣν ἐξήγαγεν ἐκ τῶν ἐν τῷ ναῷ Ἀνίου ἀρχείων, ἐν οἷς ἐξιστορεῦντο καὶ αἱ τῶν βασιλέων πράξεις. Ἐκ τῆς βίβλου δὲ ταύτης, μὴ διασωθείσης μέχρις ἡμῶν, ἠρύσατο ὁ Μωϋσῆς τὰ ἐν βιβλ. Β' κεφ. ξα'-ξς' ἀναφερόμενα γεγονότα ἀπὸ τῆς ἡγεμονίας Ἀρταουάζδου Δ' μέχρι τῆς ἐν Περσίᾳ ἐνθρονίσεως τοῦ Χοσρόου. Ἐν τέλει δὲ προστίθησι τὰ ἀκόλουθα: «Διεξῆλθεν ἡμῖν ταῦτα Βαρδαζὰν (*Βαρδαζάν*) ὁ ἐξ Ἐδέσσης, ὅστις ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ αὐτοκράτορος Ἀντωνίνου τοῦ τελευταίου ἤκμασεν ὡς ἱστοριογράφος, *πρότερον μὲν ὀπαδὸς ὢν τῆς αἱρέσεως Οὐαλεντιανοῦ*, ἣν ἀπαρνησάμενος εἶτα κατεπολέμησεν ὡς μὴ καθοδηγηθεὶς δι' αὐτῆς πρὸς τὴν ἀλήθειαν· ἀλλὰ δὲ ἰδίᾳ προσπεσὼν ἑτέραν συνέστησεν αἵρεσιν. Ἀλλὰ τὰς μὲν ἱστορίας οὐκ ἠλλοίωσεν· ἦν γὰρ ὁ ἀνὴρ πειστικὸς ἐν λόγοις, ὅτι καὶ πρὸς *Ἀντωνῖνον ἐτόλμησε γράψαι ἐπιστολήν, πολλούς τε λόγους συνέθετο κατὰ τῆς αἱρέσεως Μαρκιωνιστῶν*, καὶ *περὶ Εἱμαρμένης*, καὶ κατὰ τῶν τῶν εἰδώλων λατρείας τῆς ἐν ταῖς χώραις ἡμῶν. Ἀφιχθεὶς τοίνυν ἐνταῦθα πρὸς τὸ διδάξαι τοὺς ἐκ τοῦ λαοῦ ἐθνικοὺς (*ՀեթանոսՆ*=hethanossals) καὶ *μὴ* γενόμενος παρ' αὐτοῖς δεκτός, μετέβη εἶτα εἰς τὸ ἔρυμα (*աներ*=amour) Ἀνίου, ἔνθ' ἀναγνοὺς τὴν τῶν ναῶν ἱστορίαν, ἐν ᾗ καὶ αἱ τῶν βασιλέων πράξεις ἐκτίθενται, ἡρμήνευσεν εἰς γλῶσσαν συριακήν, ἐξ ἧς πάλιν εἰς τὴν ἑλληνίδα μετήνεγκε φωνήν»[2].

Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου μαρτυρεῖται πειστικώτατα ὅτι πράκειται περὶ τοῦ γνωστοῦ ἡμῖν Βαρδησάνου, ὃν ὁ μὲν Ἱερώνυμος καλεῖ μεσοποταμίτην ἢ Βαβυλώνιον[3], ὁ δὲ Ἰούλιος ὁ Ἀφρικανὸς Πέρθον[4], ὁ δὲ Ἐφραὶμ ὁ Σύρος Σύρον[5].

Հաճախ, գրոչ Ասհետաքե պրասխբեր Հանց», Πρβλ. V. Langlois, Collection I, σ. 301. — [*Ֆար.*] *պրասխ. հայ. գրպրեբեր Հանց* I, σ. 78.

1) Ἴδε Κ. Κοντογόνου Φιλολογικὴν καὶ κριτικὴν ἱστορίαν τῶν Πατέρων, Α,' σ. 287—89.

2) *Վ. Պար.* βιβλ. *β*, κεφ. *կգ*.

3) Hieronymi, de viris illustr. 33.— Adv. Jovian. Β', 14.— Πρβλ. Ἐπιφανίου αἱρέσεων νς', 1· «ὁ δὲ Βαρδησάνης οὗτος, ἐξ οὗ περ ἡ αἵρεσις τῶν Βαρδησιανιστῶν ἐγένετο, ἐκ Μεσοποταμίας μὲν τὸ γένος ἦν, τῶν κατὰ τὴν Ἐδεσσηνῶν πόλιν οἰκούντων».

4) Ἐν Κ ε σ τ ο ῖ ς κεφ. 29.

5) Αἱρέσεων Α', 242.

Μόνος δὲ ὁ συγγραφεὺς τῶν «*Φιλοσορουμένων*» καλεῖ αὐτὸν ἀρμένιον ἐν τοῖς ἑξῆς· «ἐπεὶ δὲ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις νῦν καινότερόν τι ἐπεχείρησε Μαρκιωνιστής τις Πρέπων Ἀσσύριος, πρὸς Βαρδησάνην τὸν Ἀρμένιον ἐγγράφως ποιήσας λόγους περὶ τῆς αἱρέσεως, οὐδὲ τοῦτο σιωπήσομαι»[1]. Ἀλλὰ κατὰ τὰς αὐθεντικωτέρας μαρτυρίας ὁ Βαρδησάνης ἦν σύρος τὸ γένος· ὁ δὲ συμπατριώτης τούτου Ἐφραίμ, εἰ καὶ κατὰ τῶν διδασκαλιῶν αὐτοῦ ἔγραψε, μετ' ἐθνικῆς πως ὑπερηφανίας ἐκφράζεται οὕτω· «Βαρδησάνης δὲ ὁ σύρος, ἐξ Ἐδέσσης ὁρμώμενος, ἐν τοῖς Οὐήρου Μάρκου Καίσαρος ἤκμασε χρόνοις. Τοῦτόν φασι πολλὰ τῆς Βαλεντίνου περικόψαι μυθολογίας· πολλὰ δὲ καὶ τῇ Σύρων συνέγραψε γλώττῃ, καὶ ταῦτά τινες μετέφρασαν εἰς τὴν ἑλλάδα φωνήν».

Οἱ ἕλληνες καὶ λατῖνοι ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες διέσωσαν μέχρις ἡμῶν τὰς ἐπιγραφὰς τῶν ἀντικειμένων περὶ ὧν ἐπραγματεύθη ὁ Βαρδησάνης· ἀλλ' οὐδεμία τούτων δείκνυσιν ὅτι καὶ σύνέλεξεν ἀρμενικῆς ἱστορίας ὕλην, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Χωρηνός. Περίεργον δὲ ὅτι καὶ ἐκ τῶν νεωτέρων ὁ V. Langlois παραδέχεται τὴν μαρτυρίαν τοῦ Χωρηνοῦ ὡς ἀληθῆ, ἂν καὶ προσπαθεῖ νὰ συμβιβάσῃ πρὸς τὸ γεγονὸς τῆς ὑπὸ Καρακάλλα γενομένης ἐν Ἐδέσσῃ ἐκθρονίσεως τοῦ Αὐγάρου Γ' (216 μ. Χρ.), καθ' ἣν, τῆς Ὀσροηνῆς μεταβληθείσης εἰς ῥωμαϊκὴν ἐπαρχίαν, ὑποτίθησιν ὅτι ὁ Βαρδησάνης ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς Ἀρμενίαν πρὸς διάσωσιν ἑαυτοῦ ἀπὸ τῶν καταδιώξεων τῶν Ῥωμαίων, οἷς αἱ διδασκαλίαι αὐτοῦ ἐπιζήμιοι ἐφαίνοντο[2]. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι συγγραφή τις ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ φερομένη περιελάμβανε λεπτομερείας περὶ τῶν ἠθῶν τῶν ἀσιατικῶν ἐθνῶν[3]· ἀλλ' αὕτη, ὡς καὶ ἡ ἑτέρα ἡ περὶ Ἰνδῶν παρὰ Πορφυρίῳ ἀναφερομένη[4], δυνατὸν νὰ ἀνήκῃ εἰς ἕτερον Βαρδησάνην ἐπικαλούμενον βαβυλώνιον[5]. Πιθανώτατον λοιπὸν ἐν τῇ περὶ ἠθῶν συγγραφῇ νὰ ὑπῆρχον καὶ λεπτομέρειαι ἀφορῶσαι εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἀρμενίων· ἀλλὰ τὸ βέβαιον καθ' ἡμᾶς εἶνε ὅτι τὸ προμνησθὲν χωρίον τοῦ Χωρηνοῦ πηγάζει ἐκ τοῦ ἑπομένου

1) Βιβλ. Ζ', γ', 31.

2) Collect. d. hist. de l'Arménie I, σ. 59.

3) Ὅρα J. Cureton, Spicilegium Siriacum, σ. 1 κ. ἑ. — Εὐσεβίου, Εὐαγγ. προπαρασκευῆς ΣΤ', ε', 6 κ. ἑ.

4) Περὶ ἀποχῆς ἐμψύχων Δ' καὶ Περὶ Στυγός.

5) Πρβλ. E. Renan, Marc-Aurèle, σ. ἐν 443-444 ὑποσ. 3.

χωρίου τοῦ Εὐσεβίου, ἐν ᾧ οὐδεμία μνεία γίγνεται ὕλης ἀρμενικῆς ἱστορίας: «Βαρδησάνης, λέγει ὁ Εὐσέβιος, ἱκανώτατός τις ἀνήρ, ἔν τε τῇ Σύρων φωνῇ διαλεκτικώτατος, πρὸς τοὺς κατὰ Μαρκίωνα καὶ τινας ἑτέρους διαφόρων προϊστημένους δογμάτων διαλόγους συστησάμενος, τῇ οἰκείᾳ παρέδωκε γλώττῃ τε καὶ γραφῇ, μετὰ καὶ πλείστων ἑτέρων αὐτοῦ συγγραμμάτων· οὓς οἱ γνώριμοι. . . . ἐπὶ τὴν ἑλλήνων ἀπὸ τῆς σύρων μεταβεβλήκασι φωνῆς· ἐν οἷς ἐστι καὶ ὁ πρὸς Ἀντωνῖνον ἱκανώτατος αὐτοῦ περὶ Εἱμαρμένης διάλογος, ὅσα τε ἄλλα φασὶν αὐτὸν προφάσει τοῦ διωγμοῦ συγγράψαι. *Ἦν δ' ἄρα οὗτος πρότερον τῆς κατὰ Οὐαλεντῖνον σχολῆς, καταγνοὺς δὲ ταύτης, πλεῖστά τε τῆς κατ' αὐτὸν μυθοποιίας ἀπελέγξας, ἐδόκει μέν πως αὐτὸς ἑαυτῷ ἐπὶ τὴν ὀρθοτέραν γνώμην μετατεθεῖσθαι· οὐ μήν γε παντελῶς ἀπερρίψατο τὸν τῆς παλαιᾶς αἱρέσεως ῥύπον*»[1].

Καὶ ταῦτα περὶ τῶν ἀναφερομένων συγγραφέων ἀπὸ τοῦ 149 ἔτους π. Χρ. μέχρι τέλους τῆς Γ' χριστιανικῆς ἑκατονταετηρίδος. Εἴδομεν δὲ ὅτι πάντες οὗτοι οὐδὲν κοινὸν ἔχουσι πρὸς τὴν κυρίως ἱστορίαν τῶν ἀρμενικῶν γραμμάτων· ἀλλὰ καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι ἐν τῷ μακροχρονίῳ τούτῳ διαστήματι τὸ ἀρμενικὸν ἔθνος ἦν πάντῃ ἄμοιρον παιδεύσεως· διότι ἐκ πολλῶν ἀπόψεων τῆς ἱστορίας αὐτοῦ βεβαιοῦται ὅτι τὸ ἔθνος τοῦτο ἦν μεμερισμένον μεταξὺ τριῶν διανοητικῶν ἐπιδράσεων, τοῦ ἑλληνισμοῦ, τοῦ ἀραμαϊσμοῦ καὶ τοῦ ἠρανισμοῦ, ἕνεκα τῆς κατατμήσεως τῶν ἀρμενικῶν χωρῶν, ἐξ ὧν αἱ δυτικαὶ ἐπαρχίαι ἦσαν ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπιρροὴν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων· αἱ δὲ ἀνατολικαὶ ἐπαρχίαι ὑποκείμεναι τοῖς Πάρθοις διετέλουν σχεδὸν πάντοτε ἐν τῷ σκότει τῆς ἀμαθίας, αἱ δὲ νότιαι ᾠκισμέναι ἀναμίκτως ὑπό τε ἀρμενίων καὶ σύρων ἀνεζωογονοῦντο διανοητικῶς διὰ τοῦ ἀραμαϊσμοῦ, ὅστις ἦν ποικίλον τι σύστημα ἐξημερώσεως συγκείμενον ἐκ σημιτικῶν, ἀνατολικῶν καὶ μάλιστα ἑλληνικῶν ἰδεῶν. Ἐκ τῶν τριῶν τούτων ἐπιδράσεων τὸ ἀρμενικὸν ἔθνος ἀρυόμενον μόνον τὰ πρὸς τὸν πρακτικὸν βίον ἀναγκαιοῦντα στοιχεῖα, παρημέλει ὅλως τῆς ἀνωτέρας παιδεύσεως, ἥτις ἦν ἀποκλειστικῶς κτῆμα ὀλίγων εὐγενῶν καὶ ἀρχόντων ἐμβεβαπτισμένων ἐν τῷ ἑλληνισμῷ. Ὁ πρῶτος ἀρμένιος ἱστοριογράφος, Μωϋσῆς ὁ Χωρηνός, προσπαθῶν νὰ συντάξῃ τὴν παλαιὰν ἱστορίαν τοῦ ἔθνους αὐτοῦ καὶ μὴ ἐξευρίσκων ἐπίσημα σχετικὰ κείμενα ἀναφερόμενα εἰς τὴν πρὸ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐποχήν, ἐπιρρίπτει κατὰ τῶν προγόνων αὐτοῦ δεινὴν μομφήν, δικαίαν μὲν ἔν τισιν ἀλλ' οὐχὶ καὶ πάντῃ ὀρθήν, ὁπόταν μάλιστα ἀναλογισθῶμεν τὴν σπουδαιοτάτην ἔλλειψιν ἰδίου ἀλφαβήτου. «Δὲν ἐπιθυμῶ, ἔλεγε περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης χριστιανικῆς ἑκατονταετηρίδος, δὲν ἐπιθυμῶ νὰ καταισχύνω μεμφόμενος τὴν παρὰ τοῖς ἡμετέροις προγόνοις ἔλλειψιν φιλοσοφικοῦ νοῦ· ἐξέστω μοι ὅμως ν' ἀπευθύνω κατ' αὐτῶν αὐστηρὸν ψόγον· διότι ἐὰν παρέχωμεν ἐπαξίους ἐπαίνους τοῖς βασιλεῦσιν ἐκείνοις, οἵτινες ἐνεπιστεύθησαν εἰς τὴν γραπτὴν ἱστορίαν τὰς ἐποχὰς τῆς βασιλείας αὐτῶν παραδύντες τὰς σώφρονας αὐτῶν πράξεις καὶ τοὺς ἡρωϊσμοὺς εἴς τε τὰ δημοτικὰ ᾄσματα καὶ εἰς τὴν χρονογραφίαν· καὶ ἐὰν οἱ ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῶν βασιλέων ἀρχιγραμματεῖς ἀσχοληθέντες περὶ τὴν σύνταξιν ἐκθέσεων ἀξιῶνται ἐπίσης τῶν ἡμετέρων ἐπαίνων, πράττομεν τοῦτο διότι κτώμεθα δι' αὐτῶν πληρεστέρας τινὰς ἐμπειρίας τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, καὶ μάλιστα ὁπόταν ἀναγινώσκωμεν ἤδέως τοὺς λόγους καὶ τὰς σοφὰς ἱστορίας τῶν Χαλδαίων καὶ τῶν Ἀσσυρίων, τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Ἑλλήνων. — Πᾶσι δὲ ἡμῖν γνωστόν ἐστιν ὅτι οἱ ἡμέτεροι βασιλεῖς καὶ πρόγονοι ἥκιστα ἐμερίμνησαν περὶ τῆς ἐπιστήμης, τῆς διανοίας αὐτῶν οὔσης περιωρισμένης. Καίτοι δὲ γινώσκομεν ὅτι ἡ μὲν χώρα ἡμῶν εἶνε σμικροτάτη, ὁ δὲ ἡμέτερος λαὸς ὀλιγοπληθὴς καὶ ἥκιστα ἐλευθέριος, ὡς ὑπείκων ξένῃ δυναστείᾳ, ἐν τούτοις ὑφίστανται ἐν τῇ πατρίδι ἡμῶν πολλὰ ἀνδραγαθήματα ἄξια νὰ περισυλλεγῶσιν ἐν τοῖς χρονικοῖς, ἅτινα οὐδεὶς τῶν ἡμετέρων ἐσκέφθη ποτὲ νὰ ἀναγράψῃ. . . Ἀλλ' ἴσως τις εἴποι ὅτι αἴτιον τούτου ἦν ἡ παρ' ἡμῖν ἔλλειψις ἀλφαβήτου κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους καθ' οὓς οἱ πόλεμοι ἦσαν ἀλλεπάλληλοι καθ' ἡμῶν. — Πλὴν καὶ ἡ παρατήρησις αὕτη δὲν εἶνε ὀρθή, διότι καὶ κατὰ τοὺς πολέμους ὑπάρχουσι διαλείμματα· ἄλλως τε ὑφίσταντο τὰ καὶ νῦν ἔτι ἐν χρήσει παρ' ἡμῖν ἀλφάβητα, ἑλληνικόν τε καὶ περσικόν, δι' ὧν ἐγράφοντο πολυάριθμα ληξιαρχικὰ βιβλία, ἐν οἷς κατεγράφοντο αἱ ὑποθέσεις τῶν πόλεων, τῶν ἐπαρχιῶν καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν οἰκιῶν, πολλὰ στρατιωτικὰ ἔγγραφα καὶ ἰδίως τὰ ἀφορῶντα εἰς τοὺς διοικητὰς τῶν σατραπειῶν. Φκίνεταί μοι ὅμως ὅτι τὸ πάλαι, ὡς καὶ σήμερον, κατεφρόνουν οἱ ἀρμένιοι τῆς τε πκιδείας καὶ τῶν ἱστοριῶν· τούτου δ' ἕνεκα θεωροῦμεν

1) Ἐκκλ. Ἱστορ. Δ' 30.

περιττὸν νὰ ἐνδιατρίψωμεν περιπλέον ὁμιλοῦντες περὶ τοσοῦτον ἀγοραίου, ἀμαθοῦς καὶ ἀπειροκάλου λαοῦ[1]».

Καὶ ταῦτα μὲν ἔλεγεν ὁ Χωρηνὸς περὶ τῆς διανοητικῆς καταστάσεως τῶν προγόνων αὐτοῦ· οὐδὲν δὲ καὶ ἡμεῖς ἔχοντες νὰ προσθέσωμεν ὧδε, φέρε νῦν ἴδωμεν ὁποία τις ἦν ἡ πνευματικὴ κίνησις τῶν ἀρμενίων κατὰ τὴν τετάρτην χριστιανικὴν ἑκατονταετηρίδα καὶ τίνα εἰσὶ τὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀπαριθμούμενα προϊόντα τῆς ἀρμενικῆς γραμματολογίας.

Πρὸ πολλοῦ ἤδη ἐγνώσται ὅτι ἡ εἰς τὰ ἀσιατικὰ ἔθνη διάδοσις τοῦ χριστιανισμοῦ ἀνέπτυξε διὰ τῆς μεταφράσεως καὶ διδασκαλίας τῶν ἱερῶν Γραφῶν εἰδός τι φιλολογίας, τῆς ἐκκλησιαστικῆς καλουμένης, λίαν διάφορον τῶν προτέρων φιλολογιῶν τῶν ἐθνῶν τούτων, ὅπερ, στηριζόμενον ἐπὶ τῶν χριστιανικῶν ἀρχῶν, ηὔξησε τοῦ καιροῦ προϊόντος τοσοῦτον, ὥστε οὐ μόνον ἀπετέλεσεν ἰδιόρρυθμον ἐκπαιδευτικὸν σύστημα ἀλλὰ καὶ ἠνάγκασεν ὅπως τὰ ἔθνη ταῦτα μορφώσωσι τὴν γλῶσσαν αὐτῶν καὶ παραγάγωσι συγγραφάς, ὧν ἡ ταξινόμησις δείκνυσι σήμερον μικρὰς ἐθνότητας κεχωρισμένας μέν, ἀλλ' ἐν τῷ σταδίῳ τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ σπουδαίως συμβαλλούσας. Τοιαῦται δὲ χριστιανικαί, ὡς εἰπεῖν, καὶ συνάμα ἐθνογραφικαὶ ἀνατολικαὶ φιλολογίαι εἰσὶν ἡ συριακή, ἡ αἰθιοπική, ἡ κοπτική, καὶ ἄλλαι, ἐν αἷς περιλαμβάνεται καὶ ἡ ἀρμενική. Εἴδομεν ἐν τοῖς προηγουμένοις ὅτι τὸ ἀρμενικὸν ἔθνος στερούμενον ἰδιαιτέρας γραφῆς οὐδὲν αὐτοτελὲς ἔργον παρήγαγεν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς ὑπ' ὄψιν ἡμῶν χρονικῆς περιόδου· ἐκτὸς παραδόσεών τινων, δημοτικῶν ᾀσμάτων κλπ. τὸ ἔθνος τοῦτο οὐδὲν ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἡμῖν ἐθνικὸν φιλολογικὸν μνημεῖον. Ἀλλὰ τὴν ἔλλειψιν ταύτην ἔδει ν' ἀναπληρώσῃ ἡ ἐν Ἀρμενίᾳ εἰσαγωγὴ τοῦ χριστιανισμοῦ.

Αἱ πρῶται πρὸς διάδοσιν ἀπόπειραι τοῦ χριστιανικοῦ θρησκεύματος καλύπτονται εἰσέτι ὑπὸ τὸν πέπλον τῶν παραδόσεων· ἀλλὰ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰῶνος, βασιλεύοντος τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ἐκηρύχθη καὶ ἐν Ἀρμενίᾳ ἐπισήμως ὁ χριστιανισμὸς διὰ Γρηγορίου τοῦ Φωταυγοῦς. Σώζεται μαρτυρολόγιον ἐπ' ὀνόματι Ἀγαθαγγέλου, γραμματέως τοῦ ἀρσακίδου ἡγεμόνος Τηριδάτου, ἐν ᾧ ἀπαντῶμεν πολυτίμους εἰδήσεις περὶ τοῦ πνευματικοῦ ὀργασμοῦ ἐν Ἀρμενίᾳ κατὰ τὸν ἐκχριστιανισμὸν τῶν κατοίκων αὐτῆς. Ὁ Γρηγόριος ἐκπαιδευθεὶς ἐν Καισαρείᾳ τῆς Καππαδοκίας ἀπέρχεται εἰς Ἀρμενίαν καὶ ἐκεῖ μετὰ πολλοὺς ἀγῶνας καὶ ἀνηκούστους καταδιώξεις, τιμωρίας καὶ σωματικὰς αἰκίσεις, νικητὴς ἀναδειχθείς, ἑλκύει πρὸς τὸν χριστιανισμὸν τὸν ἡγεμόνα Τηριδάτην καὶ μετ' αὐτὸν σύμπαντα σχεδὸν τὸν ἀρμενικὸν λαόν. Ὁ Ἀγαθάγγελος ἐξιστορῶν τὸ γεγονὸς τοῦτο ἀναγράφει πολλοὺς ὑπ' αὐτοῦ χειροτονηθέντας ἱερεῖς, ὧν οἱ πλεῖστοι φέρουσιν ὀνόματα ἑλλην. τύπου, οἷον «Ἀλβηνός, ὅστις τοῖς μέρεσιν Εὐφράτου τοῦ ποταμοῦ ἐπέστη διδάσκαλος... Εὐθάλιος, ταῖς μέρεσι Βασηνῶν κατασταθεὶς ποιμήν... Βάσσος... Μωϋσῆς... Εὐσέβιος... Ἰωάννης... Ἀγάπιος... Ἄρτιος ... Ἀρσάκης, Ἀντίοχος». Τούτων δὲ γενομένων «τότε οὖν, λέγει ὁ Ἀγαθάγγελος, ποθεινοτάτη καὶ εὐπρεπεστάτη καὶ ὑπερκαλλίστη ἐγεγόνει ἡ χώρα τῆς Ἀρμενίας. Ὡς γὰρ ὁ Μωϋσῆς νομοθέτης εὑρεθεὶς ταῖς ἑβραϊκαῖς παρεμβολαῖς μετὰ τοῦ προφητικοῦ χοροῦ, καὶ ὁ παρρησιαστικώτατος Παῦλος μετὰ τοῦ ἀποστολικοῦ συστήματος, καθ' ὁμοίωσιν αὐτῶν εἰς μέσον παρελθών (ὁ Γρηγόριος), καὶ τὸ ζωοποιὸν κήρυγμα τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ *ἐπειράσθη τῇ τῶν Ἀρμενίων γλώττῃ*, τὴν θεοσέβειαν πάντας ἐδίδαξε, καὶ ἐν πάσαις χώραις πορευόμενος ἐπελέξατο ἑαυτῷ εἰς κατοίκησιν ἐρήμους τόπους, κἀκεῖσε ᾤκει, ἀπὸ τῶν ἐρήμων πάντας εἶναι (ἴσως *ἐτοίμους*) ἐπισκόπους πάσαις ταῖς πατρίσιν τῆς Ἀρμενίων χώρας. Οἱ δὲ ὑπ' αὐτοῦ χειροτονηθέντες καὶ καταστα θέντες πλείους ἢ τετρακόσιοι ἐπίσκοποι ἦσαν, οἳ καὶ διαφόροις τόποις ἐπεσκόπησαν· τὸ δὲ πλῆθος τῶν πρεσβυτέρων καὶ διακόνων καὶ ἀναγνωστῶν καὶ ἄλλων τῶν ἐν τῇ λειτουργίᾳ τοῦ Θεοῦ καταστα θέντων τὸν ἀριθμὸν ὑπερβαίνει[1]». Ἀλλαχοῦ δὲ πάλιν ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς λέγει τὰ ἑξῆς περὶ τοῦ Γρηγορίου· «μετὰ ταῦτα δὲ ἐξελθὼν εἰς πάντα τὰ ὅρια Ἀρμενίων τῆς μεγάλης χώρας ᾠκοδόμησεν ἐκκλησίας ἐν πάσαις ταῖς ἐπαρχίαις, καὶ πατρίσι, καὶ μέρεσιν, ἐν ταῖς πόλεσί τε καὶ κωμοπόλεσιν, κώμαις τε καὶ χωρίοις καὶ ἐποικίοις.... Ἔπειτα δὲ ἔπεισεν τὸν βασιλέα ἵνα ἑκάστῃ πατρίδι καὶ τύπῳ, ἐν πᾶσι τοῖς μέρεσι *συναγάγῃ παῖδας πρὸς διδασκαλίαν, τὸ ἄγριον καὶ ἀνήμερον καὶ ἐφιππικὸν ἦθος ἐξημερῶν*, ὅπερ καὶ πεποίηκεν ἐμβαλὼν αὐτοὺς ἐν τῷ χωνευτηρίῳ τῆς πνευματικῆς

1) Ἀγαθάγγελος παρὰ V. Langlois, Collection I, σ. 182—183.

1) Ψ. Ἱστ. βιβλ. Β, κεφ. ϙ.

παιδεύσεως καὶ ἀγάπης, τὸν ἰὸν καὶ ῥύπον καὶ δυσωδίαν τῶν δαιμόνων ἐκκαθαίρειν καὶ ἀποξῦσαι θέλων... Παρακελεύεται οὖν ὁ βασιλεὺς Τηριδάτιος κατὰ τόπους τῶν ὁρίων τῆς Ἀρμενίας ἐν τῇ ἰδίᾳ ἀπὸ χωρῶν καὶ πατρίδων πλῆθος νεολαίας παίδων εἰσφέρειν ἐπὶ τοῦ γυμνάσαι αὐτούς, πειστικοὺς διδασκάλους ἐπιστήσας. Ἐπαίδευσε δὲ μάλιστα τὸ γένος τῶν δεισιδαιμόνων ἱερέων, καὶ τούτους ἐν τοῖς ἐπιτηδείοις τόποις συνάξας τὰ πρὸς τὴν ἀναγωγὴν ἐκέλευσε χορηγεῖσθαι, διαμερίσας ἐν δυσὶ χωρίοις τοὺς παιδευομένους, *τοὺς μὲν ἐν τῇ σύρᾳ διαλέκτῳ, τοὺς δὲ ἐν τῇ ἑλληνικῇ παιδευθῆναι*[1]».

Ἐκ τῶν χωρίων τούτων καταφαίνεται ὅτι ἀρχομένης τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπέφερεν ἐν Ἀρμενίᾳ καθολικὴν ἐξημέρωσιν εἰς τὰ ἤθη τῶν κατοίκων αὐτῆς, οἵτινες ἐπροικοδοτήθησαν οὐ μόνον δι' ἐκλεκτῶν, ὡς εἴρηται, πνευματικῶν ἀρχηγῶν ἀλλὰ καὶ δι' ἐκπαιδευτηρίων τὴν διάδοσιν τοῦ τε εὐαγγελικοῦ κηρύγματος καὶ τῶν γραμμάτων σκοπούντων· βάσις δὲ τῆς διδασκαλίας ταύτης, ὡς σαφῶς ἐν τῷ τελευταίῳ χωρίῳ τοῦ Ἀγαθαγγέλου ὁμολογεῖται, ἦν ἡ ἐκμάθησις τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς συριακῆς γλώσσης, τῆς μὲν πρώτης διδασκομένης ἀναμφιβόλως διὰ τοὺς πρὸς βορρᾶν καὶ δυσμὰς οἰκοῦντας, τῆς δὲ ἑτέρας διὰ μόνους τοὺς πρὸς ἀνατολὰς καὶ νότον Ἀρμενίους. Ἀμφοτέρων δὲ τῶν γλωσσῶν τούτων ἡ ἐπίδρασις ἦν συγχρόνως λίαν ἐπαισθητὴ ἀλλὰ βραδύτερον ἡ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης μεγαλειτέραν ἀνάπτυξιν λαβοῦσα κατέπνιξε τὴν τῆς συριακῆς.

Πρῶτος συγγραφεὺς τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος καταλέγεται ὁ Γρηγόριος Λουσαβορίτς (*Գրիգոր Լուսաւորիչ*), τουτέστιν ὁ Φωταυγὴς ἢ Φωτιστής, ἐπονομασθεὶς οὕτως ἕνεκα τοῦ χριστιανικοῦ φωτὸς δι' οὗ ἐπροικοδότησε τοὺς κατοίκους τῶν ἀρμενικῶν χωρῶν. Καὶ ὁπόσον μὲν περὶ τούτου ἐμόχθησεν ὁ Γρηγόριος εἴπομεν λίαν συνοπτικῶς ἀνωτέρω· εἴπωμεν δέ τινα ὧδε περὶ αὐτοῦ καὶ ὡς συγγραφέως. — Ὁ Γρηγόριος γεννηθεὶς περὶ τὸ 257 ἔτος μ. Χ. ἐκ πατρὸς πάρθου συγγενεύοντος μετὰ τῆς ἐν Ἀρμενίᾳ βασιλευούσης οἰκογενείας τῶν Ἀρσακιδῶν, καλουμένου δὲ Ἀνὰκ (*Անակ*), ἔσχεν ἐκ βρεφικῆς ἡλικίας παιδαγωγὸν ἐκ Καισαρείας καλουμένην Σοφίαν· γενόμενος δὲ παῖς ἀπεστάλη εἰς τὴν ἐν Καισαρείᾳ σχολὴν ἔνθα τὰ συριακὰ καὶ ἑλληνικὰ ἐξέμαθε γράμματα· μεθ' ὃ εἰς τῶν αὐτόθι εὐσεβῶν ἀνδρῶν Δαυὶδ ὀνομαζόμενος νυμφεύει αὐτὸν μετὰ τῆς θυγατρὸς Μαρίας μεθ' ἧς ὁ Γρηγόριος υἱοὺς δύο ἐγέννησε, τὸν μὲν πρωτότοκον Οὐρθάνην (*Արիստակէս*) τὸν δὲ νεώτερον Ἀρωστάκην (*Արիստակէս*)[1]. Μετὰ τριετῆ συζυγικὸν βίον ἡ μὲν γυνὴ αὐτοῦ ἀπαρνηθεῖσα τὸν κόσμον ἐγκλείεται εἰς μοναστήριον, αὐτὸς δὲ ὁ Γρηγόριος ἀνακάμψας εἰς Ἀρμενίαν προσκολλᾶται τῷ ἡγεμόνι Τηριδάτῃ. Ἔκτοτε ὁ βίος τοῦ Γρηγορίου λαμβάνει μεγάλην ἔκτασιν παρὰ τοῖς βιογράφοις αὐτοῦ, οἵτινες ἐγκαταμιγνύασι διαφόρους διηγήσεις τεινούσας πρὸς καθαγίασιν τοῦ ἀνδρός. Βεβαιοῦται ὅμως ὅτι μὴ θελήσας νὰ θύῃ τοῖς εἰδώλοις ὑπέστη καταδιωγμοὺς καὶ μυρία δεινά, μέχρις οὗ κατὰ συνέπειαν μεγάλου δυστυχήματος ἠναγκάσθη ὁ Τηριδάτης νὰ ἀσπασθῇ τὸ εὐαγγελικὸν κήρυγμα. Ἐκχριστιανισθείσης δὲ τῆς Ἀρμενίας, ἀποστέλλεται ὁ Γρηγόριος εἰς Καισάρειαν τῆς Καππαδοκίας, ἔνθα περιβάλλεται τὸ ἀξίωμα ἐπισκόπου τῶν Ἀρμενίων (302 μ. Χ.)· μετὰ τριακονταετῆ δὲ ἐν Ἀρμενίᾳ ποιμαντορίαν ἀποθνήσκει ἐν πλήρει δόξῃ καὶ ἁγιος ἀνακηρυχθεὶς τιμᾶται καὶ γεραίρεται ἔκτοτε ὑπὸ πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν, τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς, τῆς ῥωμαϊκῆς, τῆς ἀρμενικῆς, τῆς κοπτικῆς, τῆς ἀβυσσινιακῆς κτλ[2].

1) Αὐτόθι σ. 178—179.

1) *Զենոբ Կլակի պատմ. Տարօնոյ*, ἔκδ. Βενετίας, 1832, σ. 22. — *Ψ. Կորիւնացւոյ պատմ. Հայոց*. ἔκδ. Βενετ. 1827, σ. 328—9. Περὶ τῶν υἱῶν τοῦ Γρηγορίου λόγος γίγνεται καὶ ἐν τῷ ἕλλην. κειμένῳ τοῦ Ἀγαθαγγέλου. Πρβλ. *Ագաթանգեղոս պատմ.* σ. 639.

2) Τὸν βίον τοῦ Γρηγορίου συνέγραψεν ὁ Ἀγαθάγγελος· Ἰωάννου δὲ τοῦ Χρυσοστόμου διεσώθη ἐν ἀρμενικῇ μεταφράσει μακρὸν ἐγκώμιον, ὅπερ ὑφ' ἁπάντων τῶν κριτικῶν θεωρεῖται ὑποβολιμαῖον (ὁρα G. Smith, Dictionary of Biography ἐν ὀνόμ.)· εἶνε δὲ ἴσως ἔργον μεταγενεστέρου ἕλληνος συγγραφέως μεταγλωττισθὲν ἀρμενιστὶ τῷ 1141 ὑπό τινος γραμματικοῦ Ἀβραάμ. (Ἴδε *Արամեկյան Բաֆֆանեան Պալեկիրանք... Ներքուզեան առաջնորդարան. Ս. Էջմիածին*, Ἐν Ἠջմիածնի, 1878). Τὸν βίον τοῦ Γρηγορίου συνέγραψε καὶ ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Ἄρτιος ἢ Ἀρτίθιος (*Արիստակէս*), ὅστις θανόντος τοῦ διδασκάλου ἔγραψε περὶ αὐτοῦ ἐν εἴδει ἐπιστολῆς πρὸς ἐρημίτην. Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης μὴ σωζομένης ἠρύσατο ὁ Χωρηνὸς τὸ π' κεφ. τοῦ Β' βιβλίου τῆς ἱστορίας αὐτοῦ, ἐν ᾧ συντόμως πάνυ ἐκτίθεται ἡ γέννησις καὶ ὁ βίος τοῦ Φωτιστοῦ. Ἐκ τῶν νεωτέρων ἀρμενίων ἐξαίρετον βιογραφίαν τοῦ Γρηγορίου συνέγραψεν ὁ Ματθαῖος Καρακατσεάν. Ἴδε περὶ Γρηγορίου τοῦ Φωτιστοῦ καὶ [Φωρ.] *պատմ. հայ. գրոց պատմ.* Ι, σ. 94-99.

Ἐπ' ὀνόματι Γρηγορίου τοῦ Φωτιστοῦ σώζεται ἀρμενιστὶ συλλογὴ δογματικῶν λόγων ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Στρωματεῖς» (*Ծաղկոց առաքելոց*) ἐκδοθεῖσα τὸ πρῶτον μὲν ἐν Κ/πόλει τῷ 1737, τὸ τρίτον δὲ ἐπιμελέστερον ἐν Βενετίᾳ τῷ 1838*. Τοῦ αὐτοῦ φέρονται καὶ εὐχαὶ διάφοροι, ὡς καὶ τριάκοντα κανόνες ἰσχύοντες μεγάλως ἐν τῇ ἀρμενικῇ Ἐκκλησίᾳ. Τὸ ὕφος τῶν συγγραφῶν τούτων εἶνε ὑψηλὸν καὶ πεπροικισμένον ὑπὸ βαθέων νοημάτων[1]· ἀλλ' ἐπειδὴ ἀγνοεῖται μεμαρτυρημένως καὶ ἐὰν συνέγραψέ τι ὁ Γρηγόριος, εἶνε πλέον ἢ φανερὸν ὅτι αἱ ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ φερόμεναι συγγραφαὶ εἰσὶν ἔργα μεταγενέστερα καὶ μάλιστα τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος. Ἴσως δὲ τούτων ἐνιαὶ εἰσὶ πράγματι ἔργα τοῦ Γρηγορίου αὐθεντικὰ καὶ μάλιστα αἱ εὐχαὶ καὶ οἱ κανόνες· ἀλλὰ καὶ τούτων ἡ ἀνάλυσις καὶ ἐξέτασις ἀποδεικνῦσι, καθ' ἡμᾶς τοὐλάχιστον, ὅτι πρότερον τὰ ἔργα ταῦτα, ὡς καὶ οἱ Στρωματεῖς, ἦσαν γεγραμμένα ἑλληνιστί. Ἄλλως τε, ἐὰν ἅπαντα τὰ ἔργα ταῦτα θεωρηθῶσι γνήσια, νομίζομεν ὅτι ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ὀφείλομεν ν' ἀναμνησθῶμεν ὅτι κατὰ τὴν Δ' ἑκατονταετηρίδα ἡ ἀρμενικὴ γλῶσσα οὐκ ἦν κεκαλλιεργημένη καὶ συστηματοποιημένη.

Ἐν τοῖς συγγραφεῦσι τῆς αὐτῆς ἑκατονταετηρίδος καταλέγεται καὶ ὁ προμνησθεὶς Ἀγαθάγγελος, οὗ φέρεται ἀρμενιστὶ ἱστορία τῆς βασιλείας τοῦ Τηριδάτου, ἢ μᾶλλον ἐκτενὴς ἔκθεσις τῶν πρὸς διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν Ἀρμενίᾳ ἐνεργειῶν Γρηγορίου τοῦ Φωταυγοῦς[1]. Ἡ ἱστορία αὕτη, ὡς σώζεται σήμερον, θεωρεῖται τὸ πρῶτον, μετὰ τὸν Μὰρ Ἀββᾶν Κατίναν, τέλειον ἱστοριογραφικὸν ἔργον τῆς ἀρμενικῆς γραμματολογίας. Ἐπιγράφεται δὲ ἁπλῶς «Ἀγαθαγγέλου ἱστορία»[1], ἧς προηγεῖται μακρὸς πρόλογος, ἐν ᾧ ὁ συγγραφεύς, προσπαθῶν νὰ ἀποδείξῃ τὸν σκοπὸν καὶ τὴν σημαντικότητα τοῦ ἔργου αὐτοῦ, λέγει ῥητῶς ὅτι εἰς τὴν σύνταξιν αὐτοῦ διετάχθη παρὰ τοῦ βασιλέως Τηριδάτου· συνάμα δὲ παρατίθησιν αὐτοβιογραφικάς τινας πληροφορίας δηλῶν ἑαυτὸν καταγόμενον ἐκ τῆς μεγαλοπόλεως Ῥώμης (*Իւրոմայ մեծէ քաղաքէն*), πεπαιδευμένον ἐν ταῖς ἐπιστήμαις τῶν ἀρχαίων, κάτοχον τῶν ἑλληνικῶν καὶ ῥωμαϊκῶν γραμμάτων καὶ γνώστην τῆς σημειογραφίας (*նշանագրուց*), τουτέστι τῆς στενογραφίας. Ἀφικομένῳ, λέγει, εἰς τὸ βασίλειον τῶν Ἀρσακιδῶν ἡγεμονεύοντος τοῦ Τηριδάτου, ἐπετάχθη αὐτῷ ἡ συγγραφὴ «οὐχὶ τῶν μεγάλων αὐτοῦ πράξεων, οὐ μύθων ἢ διηγημάτων πεπληρωμένων ὑπερβολῶν καὶ ψευδολογιῶν, ἀλλὰ τῶν ἐν διαφόροις ἐκστρατείαις παρεμπεσόντων καὶ γεγονότων πολεμικῶν». Μετά τινα δὲ ἔκθεσιν περὶ τῶν ἐν τῇ συγγραφῇ αὐτοῦ περιληφθησομένων πραγμάτων προστίθησιν ὅτι προβαίνει εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀνατεθέντος αὐτῷ ἔργου οὐχὶ κατὰ *τὰς παλαιὰς παραδόσεις*, ἀλλὰ κατ' ἀντίληψιν ἰδίαν τῶν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ συμβαινόντων.

Τὸ κείμενον τῆς ἱστορίας τοῦ Ἀγαθαγγέλου δὲν διαιρεῖται εἰς βιβλία ὡς εἴθιστο παρὰ τοῖς τότε ῥωμαίοις καὶ ἕλλησιν ἱστοριογράφοις· οἱ ἐκδόται μόνον ἐμέρισαν αὐτὸ εἰς ρκζ' παραγράφους. Ὁ συγγραφεὺς ἄρχεται τῆς διηγήσεως ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ εἰς κατάλυσιν προβαίνοντος παρθικοῦ κράτους, καθ' ἣν ἡγεμὼν τῶν Ἀρμενίων ὑπῆρχεν ὁ ἀρσακίδης Χοσρόης Α' (*Խոսրով*). Μετὰ μικρὸν δὲ περὶ τούτου λόγον διηγεῖται ὁ Ἀγαθάγγελος τὰ ἀπὸ τοῦ διαδόχου ἐκείνου Τηριδάτου γενόμενα ἐν Ἀρμενίᾳ, κυρίως ὅμως ἐνδιατρίβει εἰς τὰ κατὰ τὸν Γρηγόριον τὸν Φωτιστήν, ἀπὸ τῆς γεννήσεως μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, μάλιστα μέχρι τέλους τῶν συνεδριάσεων τῆς ἐν Νικαίᾳ Α' οἰκουμενικῆς Συνόδου (325 μ. Χ.), ὅτε ὁ ἐν αὐτῇ ἀντιπρόσωπος τῆς ἀρμενικῆς Ἐκκλησίας Ἀρωστάκης ἐπέστρεφεν «ἐλλαμφθεὶς ἀπὸ τῆς πίστεως τῆς ἁγίας καὶ θεοπρεπεστάτης συνόδου σὺν τοῖς κανόσι τῶν Νικαέων, ἔφθασε δὲ ἐν τῇ τῆς Ἀρμενίας χώρᾳ καὶ προσήνεγκε τῷ βασιλεῖ καὶ τῷ ἀρχιεπισκόπῳ τὴν ἐνεχθεῖσαν παράδοσιν».

Τὸ σύγγραμμα τοῦ Ἀγαθαγγέλου, ὡς ἔχει νῦν ἐν τῇ ἀρμενικῇ γλώσσῃ, ἐξεταζόμενον λεπτομερέστερον, εἶνε χρησιμώτατον ταμεῖον γνώσεων περὶ τῆς πολιτικῆς καὶ ἠθικῆς καταστάσεως τῶν Ἀρμενίων κατὰ τὴν Γ' καὶ Δ' ἑκατονταετηρίδα. Ἐξ αὐτοῦ πληροφορούμεθα ὅτι ἐν τῇ αὐλῇ τῶν Ἀρσακιδῶν τῆς Ἀρμενίας ἦτο ἐν χρήσει ἡ σημειογραφία, γραφικὸν σύστημα, ὑπὲρ ὑπεννοεῖ ὁ ἡμέτερος Πλούταρχος λέγων ἐν τῷ βίῳ Κάτωνος «σημεῖα ἐν μικροῖς καὶ βραχέσι τύποις πολλῶν γραμμάτων ἔχοντα δύναμιν»[1]. Ἀπαντῶμεν πλείστας ὅσας πληροφορίας περὶ ἡρανικῶν θεοτήτων, γεωγραφικῶν ὀνομάτων κλπ. Τοῦ συγγράμματος δὲ τούτου καὶ ἑλληνικὸν σώζεται κείμενον ἐπιγραφόμενον: *Πρόλογος Ἀγαθαγγέλου, ἐν οἷς καὶ τὸ μαρτύριον Γρηγορίου*, δημοσιευθὲν δὲ τὸ πρῶτον ἐν τοῖς Act. Sanctorum τῶν Βολλανδιστῶν[2]. Παραβάλλοντες νῦν ἀμφότερα τὰ κείμενα παρατηροῦμεν ὅτι ἐν μὲν τῷ ἀρμενικῷ ὑπάρχει μακρὸς πρόλογος, ἐν δὲ τῷ ἑλληνικῷ ἐλάχιστος. Ἡ τοῦ ἀρμενικοῦ πολυλογία καὶ τὸ ἀνάρμοστον περιάδων τινῶν μαρτυροῦσι προδήλως νεωτάτης ἐποχῆς ἀπήχησιν ἢ μᾶλλον εἰπεῖν παρεμβολὴν ὕλως νόθον χαλκευθεῖσαν ἴσως πρὸς πλείονα βεβαιότητα τοῦ συγγράμματος τοῦ Ἀγαθαγγέλου. Ἡ νοθεία δὲ αὕτη προσαποδείκνυται καὶ ἐκ τῆς συγκρίσεως τῆς γλώσσης τοῦ προλόγου πρὸς τὸ ὅλον κείμενον καὶ ἐκ τῶν μέχρι σήμερον γνωσθέντων χειρογράφων τοῦ ἀρμενικοῦ κειμένου, ἐξ ὧν μόνον δύο περιλαμβάνουσι τὸν εἰρημένον μακρὸν πρόλογον· τοῦθ' ὅπερ ἠνάγκασε καὶ αὐτοὺς τοὺς σοφοὺς μεκιταριστὰς τοῦ ἁγίου Λαζάρου τῆς Βενετίας νὰ ἐκφράσωσιν ἀπορίαν τινὰ περὶ τούτου ἐν τῇ ἰταλικῇ μεταφράσει τοῦ Ἀγαθαγγέλου[3].

Τὸ ἑλληνικὸν κείμενον τοῦ Ἀγαθαγγέλου διαφέρει κατὰ τοῦτο τοῦ ἀρμενικοῦ, ὅτι ἐν τῷ τελευταίῳ ὑπάρχουσι γεγονότα τινὰ εἰς μεταγενεστέρους τοῦ Φωταυγοῦς χρόνους ἀναγόμενα, ἅτινα βεβαίως παρεισήχθησαν ὑπὸ τῶν κατὰ καιροὺς ἀντιγραφέων, τὸ δὲ ἀρμενικὸν κείμενον διαφέρει τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ κατὰ φράσεις καὶ περιόδους ὁλοκλήρους. Πότερον δὲ ἀμφοτέρων τῶν κειμένων προηγήθη εἶνε ζήτημα ἐπὶ μακρὸν ἀπασχολῆσαν τοὺς ἐν τῇ ἀρμενικῇ φιλολογίᾳ ἐντριβεῖς.—Ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ ἀρμενικοῦ κειμένου ὁ Ἀγαθάγγελος καλεῖ ἑαυτὸν καταγόμενον, ὡς προείπομεν, ἐκ τῆς μεγαλοπόλεως Ῥώμης καὶ γνώστην τῶν ἑλληνικῶν καὶ ῥωμαϊκῶν γραμμάτων[1]. Ἐκτὸς τοῦ χωρίου τούτου, οὐδεμία ἄλλη περὶ τῆς πατρίδος τοῦ Ἀγαθαγγέλου σώζεται μαρτυρία. Ὅτι δὲ ὁ συγγραφεὺς ἐχρημάτισε γραμματεὺς τοῦ Τηριδάτου, τοῦτό ἐστιν εἰκάσαι καὶ ἐκ τῶν ἐν τέλει ἀμφοτέρων τῶν κειμένων φράσεων· «ἡμεῖς δέ, καθὼς ἐδεξάμεθα τὴν διάταξιν τοῦ σοῦ κράτους, ἄριστε βασιλέων Τηριδάτε, συγγράφειν τὰ ὑπομνήματα[2]» κλπ. Ἀλλὰ καὶ ὁ Χωρηνὸς καλεῖ τὸν Ἀγαθάγγελον γραμματέα τοῦ ἡγεμόνος τούτου[3]. Ὁ δὲ Λάζαρος Φαρπετζῆς, ἀρμένιος ἱστορικὸς τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος, ὁμιλῶν ἐκτενῶς περὶ τοῦ Ἀγαθαγγέλου οὐδὲν λέγει περὶ τοῦ βίου αὐτοῦ· ὀνομάζει δὲ ἁπλῶς αὐτὸν *ἄνδρα μακάριον καὶ πρῶτον ἐπιχειρισθέντα τὴν σύνταξιν ἱστορίας τῶν Ἀρμενίων*.

Ὁ Σουκίας Σομαλεὰν ἐξέφρασε τὴν ἰδέαν ὅτι τὸ ἀρμενικὸν κείμενον εἶνε προγενέστερον τοῦ ἑλληνικοῦ[4]. Τὴν γνώμην τούτου ἠσπάσθησαν καὶ οἱ ἐν Βενετίᾳ λοιποὶ μεκιταρισταὶ εἰπόντες ὅτι ὁ Ἀγαθάγγελος θὰ ἔγραψε τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ ἀρμενιστὶ διά τινος τῶν τριῶν τότε ἐν χρήσει ἀλφαβήτων, ἑλληνικοῦ, συριακοῦ καὶ περσικοῦ· δικαιολογοῦσι δὲ ταῦτα καὶ διὰ τῆς συμπαραβολῆς χωρίων τινῶν τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου πρὸς τὸ ἀρμενικόν[5]. Ἀλλ' ἡ ἀπόπειρα αὕτη φαίνεται βεβιασμένη. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι τὸ ἑλληνικὸν κείμενον σολοικίζει πολλαχοῦ καὶ βαρβαρίζει, ἀλλὰ τοῦτο δὰ μαρτυρεῖ ὅτι τὸ ἔργον ὀφείλεται εἰς συγγραφέα βιοῦντα ἐν χώρᾳ μὴ ἑλληνικῇ· ἄλλως τε ὁ Χωρηνὸς ὁ τοσοῦτον παραπονούμενος περὶ ἐλλείψεως ἀρμενικῶν βιβλίων πρὸ αὐτοῦ, θὰ ἐδείκνυε τὸ ἔργον τοῦ Ἀγαθαγγέλου ὡς κειμήλιον ἐθνικὸν ἀνεκτίμητον. Πρὸς δὲ τούτοις ἐγνώσθη ἀπὸ πολλοῦ ὅτι ὁ Σουκίας Βαρὼν ἀνεκάλυψεν ἐν χειρογράφῳ τοῦ ἀρμενικοῦ κειμένου σημείωσιν δηλοῦσαν ὅτι τοῦτο εἶνε ἁπλῶς μετάφρασις ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ

---

*) Ἡ ὑπ' ὄψιν ἡμῶν ἔκδοσις ἐπιγράφεται: *Արարք հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչի Վաճառապատում ընդ ի սոյնմէ ի Հռոմայ մեծէ քաղաքէն Հելլենական*, 1838. Πρβλ. *Հայկական մատենագրութիւն*, σ. 444 κ. ἑ.

1) Somal, Quadro della storia let. di Armenia. Venezia, 1829, σ. 10. «Sono queste omelie molto instruttive intorno a ciò che risguarda la dottrina e il costume' in esse la sublimità del dogma viene mirabilmente temperata colla simplicità degli esempi tolti dagli oggetti esistenti nell' universo, e sensibili a tutti».

2) Ὅρα περὶ Ἀγαθαγγέλου (Γαρ.) *պատմ. հայ. գրաբարի*. I, σ. 99—124. — V. Langlois, Collection I, σ. 99 κ. ἑ. — A. Gutschmidt, Zeit. Morg. Gesel. XXXI (1877), σ. 1—60.

1) Ἔχομεν ὑπ' ὄψιν τὴν κατὰ τὸ 1862 γενομένην ἐν Βενετίᾳ ἔκδοσιν.

1) Πλουτάρχου, Cato Minor, 23.

2) Τόμ. VIII, σ. 320 κ. ἑ. Ἐπιτομὴν τοῦ μαρτυρολογίου τούτου ἐποιήσατο Συμεὼν ὁ Μεταφράστης καταχωρισθεῖσαν ὑπὸ Migne ἐν Patrol. grae. τόμ. CXV, σ. 944 κ. ἑ.

3) Ἴδε Storia di Agatangelo, versione italiana illustrata dai monaci armeni mechitaristi. Venezia, 1843, σ. 201 ἐν ὑποσημειώσει.

1) *Ագաթ. պատմ.* σ. 19.

2) Αὐτόθι, σ. 660.— Langl., Coll. I, σ. 191.

3) *Մ. Խոր.* βιβλ. *Β*, κεφ. *ϰե*.

4) Quadro della storia etc. σ. 11.

5) Ἴδε σ. IX—XXIII τοῦ προλόγου τῆς Storia di Agatangelo. Πρβλ. Neumann, Versuch einer Gesch. d. Arm. lit., σ. 16 — 18. — [Γαρ.] *պատմութիւն* I, σ. 116—118.

γενομένη ὑπό τινος Ἐζνὶκ (Եզնիկ) ἱερέως, ἀκμάσαντος ἐν τῷ ἑβδόμῳ αἰῶνι ἐπὶ τῆς πατριαρχίας τοῦ καθολικοῦ Κομητᾶ[1].

Ὅπως ποτ' ἂν ᾖ, ἡ συγγραφὴ τοῦ Ἀγαθαγγέλου ἐξεταζομένη λεπτομερῶς δείκνυσιν ὅτι εἶνε μακρὰ διήγησις μαρτυρολογική, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἔχει τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα ὁποῖον ἔχουσι καὶ τὰ λοιπὰ παρόμοια ἐκκλησιαστικὰ ὑπομνήματα. Ὁ Langlois ὑποτίθησιν ὅτι ὑπῆρχον δύο ἐκδόσεις τῆς διηγήσεως ταύτης, τῆς μὲν ἀρχαιοτέρας, ἀπολεσθείσης, τῆς δὲ νεωτέρας, τῆς μέχρις ἡμῶν διασωθείσης. Φαίνεται ὅμως ὅτι τὰ πρῶτα τῆς διηγήσεως ταύτης μέρη, ὡς καὶ πάντα τὰ λοιπὰ τὰ σχέσιν ἔχοντα πρὸς τὴν πραγματικὴν ἱστορίαν, εἶνε ἀπόσπασμα ἐξ ἱστορικῆς τινος βίβλου, ἧς ὁ συγγραφεὺς ἦν ἴσως αὐτὸς οὗτος ὁ Ἀγαθάγγελος, τοῦ ὁποίου τὴν παρὰ Τηριδάτῃ ὑπηρεσίαν γινώσκομεν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Χωρηνοῦ· διότι καὶ εἰς ταῦτα μόνον τὰ μέρη περιορίζεται ἡ χρησιμοποίησις τῆς ἱστορίας τοῦ Ἀγαθαγγέλου παρὰ τῶν ἀρμενίων ἱστορικῶν τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος, ὁπότε, ἴσως δὲ περὶ τὰ τέλη αὐτῆς, ἤρξατο ἡ γόμωσις τῆς βίβλου διὰ διηγημάτων ὁμοίων ἐκείνοις, ὧν πληροῦνται καὶ τὰ λοιπὰ μαρτυρολογικὰ ὑπομνήματα. Καὶ ὄντως παρὰ Μωϋσεῖ τῷ Χωρηνῷ ἀναφέρεται ὁ Ἀγαθάγγελος ἐν μόνοις τοῖς καθαρῶς ἱστορικοῖς γεγονόσιν· ἐν τῷ κεφ. ξζ' τοῦ Β' βιβλίου συμπτύσσει τὰ ἐν ἀρχῇ συνοπτικῶς ὑπὸ τοῦ Ἀγαθαγγέλου λεγόμενα περὶ τοῦ βασιλέως τῆς Περσίας Χοσρόου[2]· ἐν κεφαλαίῳ οδ' ποιεῖται μνείαν τοῦ ὑπὸ Ἀνὰκ φόνου τοῦ βασιλέως[3]. Περὶ ἄλλων δὲ γεγονότων παρ' Ἀγαθαγγέλῳ σημειουμένων ὁμιλεῖ ἐν τοῖς κεφ. οθ', π', πγ'[4]· ἐν δὲ τῷ πς' κεφ. ἀναφέρει τὸν γραμματέα τοῦ Τηριδάτου ὡς ποιοῦντα μνείαν τῆς ἁγίας Νουνέ[5]· ἀλλὰ περὶ ταύτης οὐδεὶς λόγος γίγνεται ἐν τῷ βιβλίῳ Ἀγαθαγγέλου. Ὁ Μωϋσῆς ποιεῖται δὶς μνείαν τοῦ Ἀγαθαγγέλου καὶ ἐν τῇ ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ φερομένῃ *ἀδηγήσει περὶ τῶν ἁγίων Ῥιφιμιῶν*[6]». Ὁ δὲ Ἀζάρος ὁ Φαρπετζῆς πραγματευόμενος διὰ μακρῶν περὶ τοῦ Ἀγαθαγγέλου, ποιεῖται μνείαν πρώτου βιβλίου τῆς ἱστορίας αὐτοῦ, ἣν ὀνομάζει «*Βίβλον Γρηγορίου*[1]». Τὸ νῦν ὅμως σωζόμενον ἀρμενικὸν κείμενον δὲν διαιρεῖται εἰς βιβλία. Λέγει δὲ κατωτέρω ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς καὶ τὰ ἑξῆς: «Διεξῆλθον πλεῖστα τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν συγγράμματα περὶ Ἀρμενίας, ἀλλ' ἐπαναγινώσκων ταῦτα εὕρισκον ἐν αὐτοῖς ἀπτομένους τῶν τυχῶν τῆς ἡμετέρας χώρας, διηγήσεις διαφερούσας ἐπαισθητῶς τῆς ἀκριβοῦς ἐκθέσεως τοῦ ὑπὸ τοῦ μακαρίου Ἀγαθαγγέλου συνταχθέντος συγγράμματος, ἀνδρὸς μάλα πεπαιδευμένου, πεπροικισμένου δὲ ὑπὸ ἀπείρου γνώσεως» κλπ.

Ἐκτὸς τῆς ἱστορίας ἀποδίδονται τῷ Ἀγαθαγγέλῳ ἐπιγραφή τις, ἣν διέσωσεν ὁ Σεβέος συγγραφεὺς τῆς Ζ' ἑκατονταετηρίδος. Κατὰ τοῦτον ἀνεκαλύφθη αὕτη ἐν Μετζβὶν (Մծբին) ὑπό τινος Μὰρ Ἀββᾶ καὶ ἦν γεγραμμένη ἐπὶ λίθου ἑλληνικοῖς χαρακτῆρσιν. Ἐπεγράφετο δὲ οὕτως: «*Ἐγὼ Ἀγαθάγγελος ὁ γραμματεὺς γέγραφα ἰδίαις χερσὶ τὰ ἔτη τῶν πρώτων βασιλέων τῆς Ἀρμενίας κατὰ διαταγὴν τοῦ ἀνδρείου Τηριδάτου*[2]» κλπ. Ὁμοίως δὲ ἀποδίδονται αὐτῷ καὶ ἡ σύνταξις ἀρμενιστὶ συνθήκης μεταξὺ τοῦ Τηριδάτου, τοῦ πάπα Σιλβέστρου, τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καὶ Γρηγορίου τοῦ Φωτιστοῦ δημοσιευθείσης τὸ πρῶτον ἐν Κ/πόλει (τῷ 1824) μετὰ τοῦ κειμένου τῆς ἱστορίας τοῦ Ἀγαθαγγέλου. Ἀλλὰ τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἀνεδημοσιεύσας ἐν Παρισίοις ὁ Σαχναζαρὲν ἀπέδειξε διὰ μακρῶν καὶ σοφῶν σημειώσεων ὅλως ὑποβολιμαῖον, ἔργον δὲ μᾶλλον τοῦ δωδεκάτου ἢ τρισκαιδεκάτου αἰῶνος[3].

Σύγχρονος ἱστορικὸς συγγραφεὺς καταλέγεται Ζηνὼβ ὁ Γλακηνὸς (Զենոբ Գլակ), σύρος, γεννηθείς, ὡς καὶ τὸ ἐπώνυμον αὐτοῦ δηλοῖ ἐν τῇ πόλει Γλάκ, ἣν ὑποτιθέασι κειμένην ἐν τῷ μεσημβρινῷ τμήματι τῆς Συρίας[4]. Τὰ κατὰ τὸν βίον τοῦ Ζηνὼβ μανθάνομεν παρὰ τοῦ ἰδίου, ἐκ τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ ἐπιγραφομένης «Ἱστορία τῆς Ταρωνίτιδος» καὶ ἐκδοθείσης τὸ μὲν πρῶτον ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῷ 1719 ἔτει, τὸ δεύτερον δὲ τῷ 1832 ἔτει[1] ἐν Βενετίᾳ ἐπιμεμελημένως καὶ ἀκριβέστερον διὰ τὴν παράθεσιν τῶν ἐν τοῖς χειρογράφοις διαφόρων γραφῶν[2]. ὑπόθεσις δὲ τῆς συγγραφῆς ταύτης εἶνε ἡ ἱστορία τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ταραυνίτιδι ἢ Ταρωνίτιδι (*Տարօն*=Ταρών[3]), ἥτις κατὰ τὸν Στράβωνα ἦν ποτε χώρα τῶν Σύρων[4]. Πρῶτον παρατίθησιν ὁ συγγραφεὺς ἐπιστολὴν Γρηγορίου τοῦ Φωταυγοῦς πρὸς τὸν ἐν Καισαρείᾳ τῆς Καππαδοκίας ἐπίσκοπον Λεόντιον, δι' ἧς παρακαλεῖ αὐτὸν ν' ἀποστείλῃ τὸν Ἀγδηνῆς ἐπίσκοπον Τιμόθεον καὶ τὸν σύρον Ἐλεάζαρον ὅπως χρησιμοποιηθῶσιν ὡς διαδόται καὶ παγιωταὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἐν Ταρωνίτιδι, ἧς τόπος καλούμενος Ἐννεάκρουνος (Իննագնեան) ἦν καθιερωμένος τοῖς εἰδώλοις Γησανοῦ καὶ Δημητρίου (Գիսանէ, Դմեթր), περὶ ὧν ὁ Ζηνὼβ παρέχει ἡμῖν διαφόρους περιέργους λεπτομερείας[5]. Ἐν τῇ πρὸς Λεόντιον ἐπιστολῇ γράφει προσέτι ὁ Γρηγόριος ὅτι ἀνατρέψας τὰ εἰρημένα εἴδωλα ἀνήγειρε ναΐσκον, ἐν ᾧ κατέθηκε τὰ λείψανα τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου (Կարապետ) καὶ τοῦ μάρτυρος Ἀθηνογένους· ἐπιτηρητὰς δὲ αὐτοῦ διώρισε δύο ἱερεῖς Ἀντώνιον καὶ Κρονίδην, οὓς παρεχώρησε τῷ Γρηγορίῳ ὁ Λεόντιος ὅπως συναντιληφθῶσι τοῦ ἐν Ἀρμενίᾳ εὐαγγελικοῦ αὐτοῦ κηρύγματος.

Μετὰ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Γρηγορίου παρατίθεται ἡ εἰς αὐτὸν ἀπάντησις τοῦ Καισαρείας Λεοντίου, δι' ἧς προτρέπεται ὁ Γρηγόριος νὰ ἱδρύσῃ περὶ τὸν εἰρημένον τόπον μονὴν εἰς ἣν νὰ εἰσαγάγῃ τὴν ἐν Καππαδοκίᾳ συνήθη μοναστικὴν πολιτείαν, ἧς τὸν ὀργανισμὸν ἐγίνωσκεν ὁ ἱερεὺς Ἀντώνιος. Συναποστέλλει δὲ πρὸς τὸν Γρηγόριον τεσσαράκοντα ἐναρέτους ἄνδρας ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν Ἐπιφανίου ἵνα χρησιμοποιηθῶσιν ὡς πυρὴν τοῦ θεαρέστου τούτου ἔργου. Μετὰ δὲ τὴν παράθεσιν τῶν δύο τούτων ἐπιστολῶν καί τινων ἄλλων σχετικῶν ἐγγράφων, ἄρχεται ἡ κυρίως συγγραφὴ τοῦ Ζηνώβ. Ἐκ τινος δὲ προηγουμένου ἐγγράφου μανθάνομεν ὅτι ὁ Γρηγόριος προὐχείρισε τὸν Ζηνὼβ ἐπίσκοπον τῆς μονῆς Ἐννεακρούνου, εἰς τὴν ἵδρυσιν τῆς ὁποίας καὶ ἐπεστάτησε. Βραδύτερον δὲ ἐνετάλη παρὰ τοῦ αὐτοῦ ὁ Ζηνὼβ νὰ συντάξῃ διήγησιν περὶ τῆς κτίσεως τῆς μονῆς, περὶ τῆς ἐν αὐτῇ καταθέσεως τῶν ἱερῶν λειψάνων τοῦ Προδρόμου καὶ περὶ τῶν γενομένων ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ πολέμων κατὰ τῆς διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ. Τοῦτο δὲ καὶ ἐγένετο ἐν δυσὶν ἐπιστολαῖς πρὸς τοὺς Σύρους. Τὸ σύγγραμμα τοῦ Ζηνώβ ἐν συνόλῳ ἐξεταζόμενον εἶνε πολύτιμον ταμεῖον διαφόρων χρησίμων πληροφοριῶν συμπληρουσῶν ἱκανὸν μέρος τῆς τε ἐκκλησιαστικῆς καὶ πολιτικῆς ἱστορίας τῶν ἀρμενίων, ἰδίᾳ δὲ χρησιμεύει τοῖς μελετῶσι τὴν ἱστορίαν, τοπογραφίαν καὶ ἀρχαιολογίαν τῆς ἐπαρχίας Ταραυνίτιδος. Ὡς ἐκ τῆς ἐθνικότητος δὲ τοῦ συγγραφέως εἰκάζεται ὅτι ἐγράφη τὸ πρῶτον συριστὶ καὶ ὅτι ταυτοχρόνως μετεφράσθη ἀρμενιστὶ παρ' αὐτοῦ, διότι καὶ ἡ βίβλος ἐπιγράφεται «Ἱστορία τῆς Ταραυνίτιδος μεταφρασθεῖσα παρὰ Ζηνώβ τοῦ Συρίου». Ἀλλὰ πιθανώτερον φαίνεται ὅτι ἡ εἰς τὴν ἀρμενικὴν γλῶσσαν μετάφρασις τοῦ βιβλίου ὀφείλεται Ἰωάννῃ τῷ Μαμικονίῳ, ἡγουμενεύσαντι ἐν τῇ μονῇ Ἐννεακρούνου περὶ τὰ μέσα τῆς ἑβδόμης ἑκατονταετηρίδος καὶ συνεχίσαντι τὴν ἱστορίαν τοῦ Ζηνώβ.

Ἀλλ' εἷς τῶν γνωστοτέρων ἱστορικῶν συγγραφέων τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος εἶνε Φαῦστος ὁ Βυζάντιος, οὗ σώζεται ἀρμενιστὶ «Ἱστορικὴ Βιβλιοθήκη» εἰς τέσσαρα βιβλία, περιλαμβάνουσα τὴν πολιτικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς Ἀρμενίας ἀπὸ τοῦ 344 μέχρι τοῦ 392 ἔτους μ. Χ. Τὸ ἔργον τοῦ Φαύστου ἔτυχε παρὰ τοῖς ἀρμενίοις οὐχὶ παλλῆς εὐνοϊκῆς δεξιώσεως ἕνεκα ἀτόπων τινῶν καὶ ἐσφαλμένων διηγήσεων. Μωϋσῆς ὁ Χωρηνὸς πλεῖστα παρ' αὐτοῦ ἁρυσθεὶς οὐδαμοῦ ποιεῖται μνείαν τοῦ

1) Langlois, Collection I, σ. 103, note additionnelle.
2) *Ա. Կար. մատենագրութիւն*, σ. 167.
3) Αὐτόθι σ. 155.
4) Αὐτόθι 160, 161, 166.
5) Αὐτόθι σ. 171.
6) Αὐτόθι σ. 298, 303.

1) *Հայոց Փարպեցւոյ, պատմութիւն Հայոց*· ἐν Վենետիկ, 1873, σ. 4—7.
2) *Պատմութիւն Սիրոյ հարքի· ի Հերմիկն Ս. Գրիգորոմէ*, σ. 1. Ἀλλὰ τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης εἶνε ὑποβολιμαῖον. Ἴδε V. Langlois, Collection I, σ. 195 κ. ἑ.
3) *Կ. Վ. Զահնազարենց, գաղղիք թղթոյ քննութիւն ու հերքումն Պարսից*, 1862. — Τὴν περὶ Ἀγαθαγγέλου θέσιν τοῦ Garabed Thoumajan τυπωθεῖσαν ἐν Lausanne τῷ 1879 δὲν εἴδομεν ἀκόμη. Προτιθέμεθα βραδύτερον νὰ δημοσιεύσωμεν μακρὰν ἀναλυτικὴν καὶ φιλολογικὴν μελέτην περὶ τῆς συγγραφῆς τοῦ Ἀγαθαγγέλου.
4) V. Langlois, Collection I, σ. 335.

1) Ὅρα *Հայկական մատենագրութիւն*, σ. 164.
2) Ἡ ἔκδοσις αὕτη, ἣν ἔχω ὑπ' ὄψιν μου, ἐπιγράφεται οὕτω: *Պատմութիւն Տարօնոյ գրի Թարգմանեաց Զենոբ Ասորւոյ ի Վենետիկ*, 1832. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο μετεφράσθη δὶς γαλλιστὶ ὑπὸ Prudhomme ἐν Journal asiatique καὶ ὑπὸ V. Langlois ἐν Collection I, σ. 337 κ. ἑ.
3) Ὅρα περὶ τῆς χώρας ταύτης H. Kiepert, Ueber ältestes Landes-und Volksgeschichte von Armenien ἐν Monatsb. d. Berl. Acad. 1869, σ. 238.—Τοῦ αὐτοῦ Lehrb. d. alten Geogr. σ. 79.
4) Στράβ. 153, 27 Müller—Didot.
5) Ἴδε περὶ τῶν θεοτήτων τούτων *Ա. Ալիշան, Հնախօսութիւնք Հայկական հեթանոսութեանց. Վենետիկ*, 1875, σ. 37 κ. ἑ. Κατὰ τὸν Ζηνὼβ ὁ Γησανῆς καὶ Δημήτριος ἦσαν ἀδελφοὶ καὶ ἡγεμόνες ἐν Ἰνδίᾳ, οἵτινες σκευωρήσαντες κατὰ τοῦ μονάρχου αὐτῶν ἠναγκάσθησαν νὰ καταφύγωσι παρὰ τῷ Βαλαρσάκῃ· οὗτος δὲ ἐδωρήσατο αὐτοῖς τὴν Ταρωνίτιδα, ἐν ᾗ ἵδρυσαν πόλιν καλουμένην Vischap (Վիշապ).

Φαύστου· ὁ δὲ Λάζαρος Φαρπετζῆς συνεχίζων τὴν ἱστορίαν ἐκείνου ἐκφράζεται περὶ Φαύστου οὕτως: «Ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς ἐκεῖσε μεταθέσεως τοῦ ρωμαϊκοῦ θρόνου, αἱ πηγαὶ τῆς ἐπιστήμης ἔρρευσαν εἰς αὐτὴν ὡς εἰς βασιλικὴν πόλιν, εἰς ἣν ἐκ πάντων τῶν μερῶν τῆς Ἑλλάδος προσέδραμον οἱ σοφώτεροι ἵνα δοξασθῶσι· καὶ νῦν δ' ὅτε αἱ πηγαὶ τῆς ἐπιστήμης ἐπολλαπλασιάσθησαν, ἐπεκτείνεται ἡ μάθησις πανταχοῦ... Ὁ ἔνδοξος τοίνυν Φαῦστος, ἐκπαιδευθεὶς ἐν τοσούτῳ σημαντικῇ πόλει καὶ μεταξὺ πολυαρίθμων σοφῶν, ἠδύνατό ποτε νὰ παρενείρῃ ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ διηγήσεις ἀηδεῖς πρὸς τοὺς ἀναγνώστας αὐτοῦ; Οὐ τοῦτο παραδεκτόν· μοὶ φαίνεται, λέγει, ἀπαράδεκτον καὶ ἀμφιβάλλω λίαν περὶ αὐτοῦ· λέγω δὲ ὅτι ἄλλος τις συγγραφεὺς θὰ παρενέβαλεν εἰς τὸ βιβλίον αὐτοῦ διηγήσεις ἀτόπους καὶ ἀλόγους ἀναφερομένας εἰς πράγματα μάταια πλασθέντα ἐκ χαριεντισμοῦ, ἢ μᾶλλον ἀνόξιός τις ἀντιγραφεὺς θὰ διέφθειρε τὴν βίβλον, καταστρέψας οὕτω τὸ ὅλον, νομίζων ὅτι διὰ τοῦ τρόπου τούτου θὰ ἀπέκρυπτε τὴν ἀμάθειαν αὐτοῦ, ἣν βούλονται τινες ἀποδοῦναι τῷ Φαύστῳ. Λίαν δὲ πασίδηλον τοῦτο· διότι τοιοῦτοι ἀντιγραφεῖς ὑπῆρξαν παρὰ τοῖς Ἕλλησι καὶ μάλιστα τοῖς Σύροις».

Ἀλλὰ καὶ μεθ' ὅλην τὴν εὐγενῆ ὑπεράσπισιν τοῦ Φαρπετζῆ, ἡ βίβλος τοῦ Φαύστου ἐξακολουθεῖ νὰ θεωρῆται μέχρι τῆς σήμερον πλήρης σφαλμάτων καὶ ἀηδής. Καὶ περὶ τῆς ἐθνικότητος αὐτοῦ ἠγέρθησαν πολλαὶ ἀμφιβολίαι, διότι οὐδεμία περὶ τοῦ βίου αὐτοῦ σώζεται πληροφορία. Τινὲς τῶν ἀρμενίων φιλολόγων στηριζόμενοι ἐπὶ χωρίου τοῦ Β' βιβλίου ἐν ᾧ, ἐκτιθεμένων τῶν ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Μ. Ἀρμενίας Τιρὰν διορισθέντων σατραπῶν, προστίθεται ἡ ἑπομένη φράσις *եւ զմերոյ տոհմէ տալի իշխան Սահակաւնեաց*, τουτέστι *καὶ τὸν ἐκ τοῦ ἡμετέρου οἴκου ἄρχοντα τῶν Σαχαρουνίων*», ὑπέθεσαν ὅτι ὁ συγγραφεὺς κατήγετο ἐκ τῆς οἰκογενείας ταύτης[1]. Ἀλλ' ὁ Καρεκίν, συγγραφεὺς κριτικῆς τινος φιλολογικῆς ἱστορίας τοῦ ἀρμενικοῦ ἔθνους, ἐξετάσας τὸ χωρίον ὑπέθεσεν εὐφυῶς ὅτι ἡ προμνησθεῖσα φράσις εἶνε παρεφθαρμένη ὑπὸ τῶν ἀντιγραφέων καὶ ὅτι ἀντὶ τῶν λέξεων *զմերոյ տոհմէ* = *ἐκ τοῦ ἡμετέρου οἴκου* θὰ εἶχε τὸ πρωτότυπον τὸ ὄνομα τοῦ σατράπου *Մերհդազան* = Merohdazal[2].

1) *Փաւստոսի Բիւզանդացւոյ պատմութիւն Հայոց*, ἐκδ. Ἐτσμιατζίνης, 1832, σ. 29.

2) *Պատմ. Հայ. դպր.* τόμ. I, σ. 141.

Πράγματι δὲ ἀπαιτεῖ αὐτόθι ἡ φράσις κύριόν τι ὄνομα· ἄλλως τε τίνος ἕνεκα μνημονεύων ὁ Φαῦστος τῶν ἐκ τῶν λοιπῶν οἴκων διορισθέντων σατραπῶν, δὲν ἤθελεν ὀνομάσει πρὸς τιμὴν τῆς ἑαυτοῦ οἰκογενείας, ἐὰν κατήγετο ἐκ ταύτης, καὶ τὸν ἐξ αὐτῆς ἀνυψωθέντα εἰς τοιοῦτον ἀξίωμα; Ἕτεροι ἱστορικοί, ἐν οἷς καὶ ὁ Τσαμτσεάν[1], προστιθέασιν ὅτι ὁ Φαῦστος ἦν καὶ ἐπίσκοπος ταυτίζοντες αὐτὸν πρὸς τὸν ἐν τῇ ἱστορικῇ βιβλιοθήκῃ ὁμώνυμον ἐπίσκοπον[2]. Πλὴν πᾶσαι αὗται αἱ γνῶμαι ἀνκιροῦνται οὐ μόνον ἐκ τοῦ ἐθνικοῦ ἐπιθέτου τοῦ Φαύστου ἐπονομαζομένου *Βυζαντίου* ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ, ἧς τὸ ὕφος ἔχει τύπον ὅλως ἑλληνικόν, καὶ ἐκ τῆς ἐν τέλει τοῦ τρίτου αὐτῆς βιβλίου σημειώσεως ἐχούσης ὧδε· «*ἐνταῦθα λήγει τὸ τρίτον βιβλίον εἰς εἴκοσι καὶ ἓν κεφάλαια καὶ οἱ χρονολογικοὶ κανόνες τοῦ βυζαντινοῦ χρονογράφου καὶ μεγίστου ἱστοριογράφου, τουτέστι τοῦ Ἑλληνος χρονογράφου*»[3].

Περὶ Φαύστου τοῦ Βυζαντίου οὐδὲν γινώσκει ἡ ἑλληνικὴ γραμματολογία. Ὁ ἱστορικὸς Προκόπιος ἀκμάζων κατὰ τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα ἀναφέρει ἐν τῇ ἐκθέσει τοῦ περσικοῦ πολέμου «*Ἀρμενίων ἱστορίαν*» ἐξ ἧς καὶ ἀποσπᾷ λεπτομερείας τινὰς συμφωνούσας πρὸς τὰ παρὰ Φαύστῳ λεγόμενα ἐν κεφ. 52—54 τοῦ Δ' βιβλίου· ὅθεν φαίνεται ὅτι τὸ σύγγραμμα τούτου ἐσώζετο ἔτι ἑλληνιστὶ μέχρι τῶν χρόνων τοῦ ἐκ Καισαρείας βυζαντινοῦ ἱστορικοῦ Προκοπίου[4].

1) *Չամչեանց, պատմութիւն Հայոց*, τόμ. Β. βιβλ. μ, κεφ. *խե*.

2) *Փաւստոսի Բիւզանդացւոյ պատմ. Հայոց* σ. 70, 218, 264, 265. Ἐν τῷ ς' κεφαλαίῳ τοῦ ς' βιβλίου ἀναφέρει ὁ Φαῦστος ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Φαῦστος εἶχε καὶ ἀδελφὸν μοναχόν· προστίθησι δὲ ὅτι ἀμφότεροι ἦσαν Ἕλληνες τὸ γένος, ἤτοι ῥωμαῖοι κατὰ τὴν συνήθη τότε ἔκφρασιν (*եւ էին ամենայն որդիք Հռոմայեցի ազգաւ*).

3) *Փաւստոսի պատմ.* σ. 58. — Ὁ Neumann (Versuch σ. 25—26) παραδέχεται τὴν γνώμην τοῦ Τσαμτσεάν. Ἀλλὰ καὶ ὁ Lauer ἐκδοὺς γερμανικὴν μετάφρασιν τῆς ἱστορίας τοῦ Φαύστου παραδέχεται τὴν ἐκ Σαχαρουνίων καταγωγὴν αὐτοῦ, ἀγνοῶν φαίνεται τὴν περὶ τούτου κριτικὴν διόρθωσιν τοῦ Καρεκίν. Ἴδε Des Faustus von Byzanz Geschichte Armeniens. Köln, 1879; σ. IV. Περίεργον ὅτι παρέλειψε (ἐν σ. 48) καὶ τὴν προμνησθεῖσαν σημείωσιν στερεότυπον οὖσαν ἔν τε τοῖς χειρογράφοις καὶ ταῖς ἐκδόσεσιν.

4) Ἴδε V. Langlois, Collection I, σ. 268—272.

Πρὸς τοῖς ἀνωτέρω συγγραφεῦσι καταλέγεται ἐν τῇ ἀρμενικῇ γραμματολογίᾳ[1] καὶ ὁ πέρσης Χοροβοὺτ (*Խորենացի*), οὗτινος μνείαν ποιεῖται μόνον ὁ Χωρηνὸς λέγων ὅτι γραμματεύων οὗτος παρὰ τῷ βασιλεῖ τῆς Περσίας Σαπὼρ (*Շապուհ*=Schapouh) ἠχμαλωτίσθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὅτε Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης εὑρίσκετο (362 μ. Χ.) ἐν Κτησιφῶντι (*Տիզբոն*=Tizbûn). Τούτου δὲ θανόντος ἐπορεύθη ὁ Χοροβοὺτ εἰς Ἑλλάδα μετὰ τοῦ Ἰωβιανοῦ καὶ ἀσπασθεὶς τὸν χριστιανισμὸν μετωνομάσθη Ἐλιάζαρ. Ἐκμαθὼν δὲ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν συνέγραψε τὰς *πράξεις τοῦ Ἰουλιανοῦ καὶ Σαπώρ*· μεθ' ὃ μετέφρασεν ἐν ἑνὶ βιβλίῳ τὰς ὑφ' ἑνὸς τῶν συναιχμαλώτων αὐτοῦ Βαρσουμᾶ καλουμένου συγγραφείσας *παλαιὰς ἱστορίας*[2]. Ἐκ τῆς τελευταίας δὲ ταύτης συγγραφῆς τῆς ἑλληνιστὶ μὲν μεθερμηνευθείσης ἀλλὰ μὴ σωζομένης ὁμολογεῖ ὁ Χωρηνὸς ὅτι ἠρύσατο μέρη τινὰ ἀποκόψας μόνον τοὺς μύθους καὶ τὰ περὶ αὐτῶν θαύματα, ὡς λ. χ. διηγήματα περὶ ὀνείρων, περὶ στήλης φωτὸς ἐξερχομένης ἐκ τοῦ Σασάν, περὶ τῆς λαμπρότητος τῆς σελήνης, περὶ τῶν προρρήσεων τῶν ὀνειροκριτῶν (*ἤτοι τῶν ἀστρολόγων*) κλπ.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἑκατονταετηρίδα, ἡγεμονεύοντος τοῦ Ἀρσάκου Γ', ἤκμασεν ἐν Ἀρμενίᾳ ὁ ἀρχιεπίσκοπος αὐτῆς Νερσῆς ὁ ἐπικαλούμενος Μέγας (*Ներսէս Մեծ*). Οὗτος, υἱὸς Ἀθηνογένους καὶ ἀπόγονος Γρηγορίου τοῦ Φωτιστοῦ[3], ἐξεπαιδεύθη ἐν Καισαρείᾳ τῆς Καππαδοκίας ὑπὸ διδασκάλους ὀρθοδοξοῦντας· μεταβὰς δὲ εἰς Κωνσταντινούπολιν νυμφεύεται τὴν θυγατέρα μεγάλου τινὸς πρίγκηπος καλουμένου Ἀππίωνος[4]· μεθ' ὃ ἀνακάμψας εἰς Ἀρμενίαν διορίζεται θησαυροφύλαξ τοῦ Ἀρσάκου Γ' καὶ τῷ τρίτῳ ἔτει τῆς ἡγεμονείας τούτου, χηρευσάσης τῆς ἀρχιεπισκοπῆς, προχειρίζεται διάκονος καὶ εἶτα ἀρχιεπίσκοπος Ἀρμενίας λαβὼν τὸ ἄξιωμα τοῦτο ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ ἡμετέρου ἐκκλησιαστικοῦ ἱστορικοῦ Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου[1]. Ἡ ποιμαντορία τοῦ Νερσῆ ἔσχε σωτήρια ἀποτελέσματα ἐν τῇ διανοητικῇ ἀναπτύξει τῶν Ἀρμενίων. Μωϋσῆς ὁ Χωρηνὸς συνοψίζων τὰς πράξεις αὐτοῦ ὁμολογεῖ ὅτι ὁ ἱεράρχης οὗτος ἀνανεώσας πᾶσας τὰς σοφὰς διατάξεις τῶν προγόνων αὐτοῦ ἐνίσχυσε τὴν διδασκαλίαν ἣν εἶδεν ἐφηρμοσμένην ἐν Ἑλλάδι καὶ μάλιστα ἐν τῇ βασιλευούσῃ πόλει, συνέστησε νοσοκομεῖα κατὰ τὸ ἑλληνικὸν σύστημα, μοναστήρια καὶ ἕτερα ἀγαθοεργά τε καὶ φιλάνθρωπα καθιδρύματα, οὕτως ὥστε ἐπιφωνεῖ ὁ Χωρηνός, «ἔκτοτε ἡ ἡμετέρα χώρα διῳκεῖτο οὐχὶ κατὰ τὰ ἔθιμα τῶν βαρβάρων καὶ τῶν ἀγροίκων, ἀλλὰ κατὰ τὰ τῶν ἐξημερωμένων ἐθνῶν»[2]. Εἰς τὸν Νερσῆν ἀποδίδοται ἡ σύνταξις μοναστικῶν τινων κανόνων καὶ ἄλλων συγγραφῶν πρὸς χρῆσιν τῆς ἐκκλησίας[3].

Περὶ τὰ τέλη τῆς ἐποχῆς τοῦ Νερσῆ, καθ' ἣν τοσαῦτα ἐγένοντο ὑπὲρ παγιώσεως τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τῆς διαδόσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἐν Ἀρμενίᾳ, ἡ χώρα αὕτη ἤρξατο πάλιν νὰ ταράττηται καταστρεφομένων ἄρδην ὑπὸ τῶν Περσῶν πάντων τῶν σωτηρίων ἀποτελεσμάτων τῶν πράξεων τοῦ Νερσῆ. Ὁ πέρσης στρατηγὸς Μερουζὰν (*Մերուժան*) εἰσβαλὼν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀρσάκου Γ' εἰς Ἀρμενίαν κατεδίωκεν ἀπηνῶς τὸν χριστιανισμόν, ἠχμαλώτιζε τοὺς ἐπισκόπους καὶ ἱερεῖς καὶ παρέδιδε τῷ πυρὶ πάντα τὰ προστυχόντα βιβλία· διέτασσε δὲ αὐστηρῶς νὰ

1) [Φαμ.] *պատմ. Հայ. դպրութեան* I, σ. 80—81.

2) *Մ. Խոր.* βιβλ. Β. κεφ. ζ.

3) Ἴδε περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ τοῦ βίου αὐτοῦ *Մ. Խոր.* βιβλ. Θ. κεφ. *ի*. — *Փաւստ. Բիւզ. պատմ. Հայոց*, βιβλ. Θ, κεφ. *գ* καὶ *դ*. — *Պատմ. Ս. Ներսիսեան Պարթևի Հայոց կաթուղիկոսի և վկայաբանի*, 1853. — Գ. Վ. *Ձավճանեան, Մեծն Ներսէս* κλπ. *Վիէննա*, 1851.

4) Οὕτω γράφω τὸ ὄνομα τοῦτο ὀρθότερον ἀντὶ τοῦ παρὰ Χωρηνῷ (βιβλ. Θ, κεφ. *ιγ*) Ἀσπίωνος (*Ասպիոն*), ὅπερ θεωρῶ κακῶς γεγραμμένον ὑπὸ τῶν ἀντιγραφέων.

1) Ὁ παλαιὸς ἀνώνυμος βιογράφος τοῦ Νερσῆ οὕτω πως ἐξηγεῖ τὸ αἴτιον τῆς ἐν Καισαρείᾳ χειροτονίας αὐτοῦ (§ *ιγ*). «Λαχούσης τῆς Ἀρμενίας τῷ ἀποστόλῳ Θαδδαίῳ, ἐπορεύθη οὗτος τὸ πρῶτον πρὸς τὸν ἐν Οὔρχᾳ (Ἐδέσσῃ) βασιλέα Ἀβγαρον· ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ Καισάρεια ἦν ἀνέκαθεν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Ἀρμενίων, μεταβὰς εἰς αὐτὴν ὁ ἀπόστολος Θαδδαῖος καὶ φωτίσας τοὺς κατοίκους ἐχειροτόνησεν ἕνα τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πρεσβύτερον καὶ ἐπίσκοπον· τούτῳ δὲ ὄνομα ἦν Θεόφιλος, ὃν καταστήσας πρῶτον ἐν αὐτοῖς ἐπιστρέφει εἰς Ἀρμενίαν. Τούτου λοιπὸν ἕνεκα ἐλάμβανον τὴν χειροτονίαν οἱ Ἀρμένιοι ἐκ Καισαρείας μέχρι τῆς συνόδου Χαλκηδόνος». Ἴδε *Պատմ. Ս. Ներսիսեան* ἔκδ. Βενετίας, 1853, σ. 31.

2) *Մ. Խոր. Ամանանցրութիւնք*. σ. 206.

3) Πρβλ. [Φαμ.] *պատմ. Հայ. դպրութեան* I, σ. 129 κ. ἑ.

ἐγκαταλειφθῇ ἡ ἐκμάθησις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἀπέτρεπε τὸ ὁμιλεῖν ἢ μεταφράζειν ἑλληνιστί, καὶ συνεχώρει μόνον τὴν χρῆσιν τῆς συριακῆς γλώσσης σκοπῶν, τὸ μὲν τὴν παρακώλυσιν πάσης συναφείας καὶ σχέσεως πρὸς τοὺς Ἕλληνας, τὸ δὲ τὴν ἐξάλειψιν τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τὴν διάδοσιν τοῦ μαζδεϊσμοῦ. Τότε δὲν ὑπῆρχεν ἔτι ἡ χρῆσις τοῦ ἀρμενικοῦ ἀλφαβήτου· διὸ πάντα τὰ ἐκκλησιαστικὰ βιβλία ἦσαν γεγραμμένα ἑλληνικοῖς χαρακτῆρσιν[1]. Ἀπὸ τοῦ Μερουζὰν λοιπὸν ἠναγκάσθησαν οἱ κάτοικοι νὰ χρησιμοποιήσωσι τὸ συριακὸν ἰδίωμα μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος.

Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ τῶν γεγονότων τούτων διανέμεται ἡ χώρα· καὶ εἰς μὲν τὴν βυζαντινὴν Ἀρμενίαν περιλαμβάνουσαν πάσας τὰς δυτικὰς ἐπαρχίας ἐγκαθιδρύεται ὑποτελὴς ἡγεμὼν ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀρσάκης Δ', εἰς δὲ τὴν περσικὴν ὁ Χοσρόης Γ' καταγόμενος ἐπίσης ἐκ κλάδου ἀρσακικοῦ. Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Ἀρσάκου Δ', ὁ αὐτοκράτωρ Ἀρκάδιος μετατρέπει τὴν βυζαντινὴν Ἀρμενίαν εἰς τοπαρχίαν καὶ ἐγκαθιστησι κόμητα τὸν ἀρμένιον Κοζαυὲν (*Կոձաւէն*), ἐπάρχους δὲ ἕλληνας ἐκ Βυζαντίου ἀποσταλέντας. Οἱ κάτοικοι δυσαρεστηθέντες ἐκ τῆς πολιτικῆς ταύτης καταστάσεως ἐπικαλοῦνται τὴν ἐπέμβασιν τοῦ εἰς τὴν περσικὴν Ἀρμενίαν ἡγεμονεύοντος Χοσρόου Γ', ὅστις, ἐπωφελούμενος τὴν περίστασιν ταύτην πρὸς αὔξησιν τῆς κυριαρχίας αὐτοῦ, ἀπειθεῖ τοῖς Πέρσαις, ὅμνυσιν ὑποταγὴν τῷ αὐτοκράτορι τοῦ Βυζαντίου καὶ ἄρχεται τῆς ἐσωτερικῆς διοργανώσεως τῆς χώρας ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας εἰς τὴν ἀρχιεπισκοπὴν τῆς ὁποίας ἐγκαθίδρυσε, θανόντος τοῦ Ἀσπουράκου (*Ասպուրակէս*), τὸν Σαὰκ υἱὸν τοῦ μεγάλου Νερσῆ καὶ κατὰ συνέπειαν ἀπόγονον Γρηγορίου τοῦ Φωτιστοῦ. Ὁ ποιμενάρχης οὗτος πεπροικισμένος ὑπὸ πασῶν τῶν ἀρετῶν τῶν προγόνων αὐτοῦ συναθροίζει ἐξήκοντα μαθητὰς καὶ κατατάσσει αὐτοὺς ἐν τῇ μεγάλῃ μονῇ τῶν «Σπουδαίων» (*Սպուդեից*), μεθ' ὧν καὶ συνεργάζετο ἐν τῇ διαδόσει τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος[2]. Ἡ ἐκλογὴ τοῦ Σαὰκ ἦν πασιφανὲς δεῖγμα τῶν εὐγενῶν προθέσεων τοῦ Χοσρόου· ἐπ' αὐτοῦ μάλιστα ἤρξατο καὶ ἡ συναίσθησις τοῦ σχηματισμοῦ ἐθνικοῦ ἀλφαβήτου. Ἀλλ' αἱ ὑπὲρ τῆς χώρας προθέσεις αὐτοῦ ἐξεμηδενίσθησαν μετὰ βραχύ· διότι ὁ μονάρχης τῆς Περσίας Σαπὼρ ὀργισθεὶς ἐπὶ τῇ ἀπιστίᾳ τοῦ Χοσρόου καὶ τῇ ἐκλογῇ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σαὰκ ἠπείλει διηνεκῶς τὴν Ἀρμενίαν. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀρκάδιος πέμπει στρατιωτικὴν δύναμιν πρὸς τὸν Χοσρόην, πλὴν ὁ ἀγαθὸς οὗτος ἡγεμὼν ἡττᾶται, αἱ κτήσεις αὐτοῦ μεταβιβάζονται ἐκ νέου εἰς τὴν περσικὴν κυριαρχίαν καὶ ἀντ' αὐτοῦ ἀναγορεύεται ἡγεμὼν ὁ ἀδελφὸς Οὐραμσαπούχ (*Վրամշապուհ* = Vramschapouh) τῷ 392 ἔτει μ. Χρ. (κατὰ τὴν ἀρμενικὴν χρονολογίαν). Ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας δὲ τούτου ἐν διαστήματι δεκαεξαετεῖ (392 — 408 μ. Χρ.) ὑφίστατο γενικὴ εἰρήνη, καθ' ἣν παρήχθη τέλος καὶ τὸ ἀρμενικὸν ἀλφάβητον. Δύο δὲ ἦσαν κυρίως οἱ ἡγέται τῆς τότε διανοητικῆς προόδου τοῦ ἀρμενικοῦ λαοῦ, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Σαὰκ καὶ ὁ φίλος αὐτοῦ Μεσρὼβ ὁ ἐπικαλούμενος Μαστότς.

Ὁ Μεσρὼβ (*Մեսրոպ*), κατὰ τὸν βιογράφον αὐτοῦ Κορύνον, ἦν υἱὸς Οὐαρδάνου (*Վարդան* = Vardan)· γεννηθεὶς τῷ 361 ἐν τῇ Ταραυνιτιδι χώρᾳ, ἐν χωρίῳ καλουμένῳ Χατσεκάτς (*Հաճեկաց*)[1], καὶ ἐκπαιδευθεὶς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἀπὸ τῆς παιδικῆς αὐτοῦ ἡλικίας προσῆλθεν ἐνωρὶς εἰς τὴν αὐλὴν τῶν ἀρσακιδῶν τῆς Ἀρμενίας, ἔνθα διωρίσθη ἐπιμελητὴς τῶν βασιλικῶν διαταγμάτων, ἢ ἀκριβέστερον χαρτουλάριος (*քարտուղար*) κατὰ τὴν παρὰ Χωρηνῷ μαρτυρίαν[2]. Εἶτα περιβληθεὶς τὸν μοναχικὸν τρίβωνα καὶ προσελκύσας παρ' ἑαυτῷ ὀπαδοὺς μεταβαίνει εἰς Γολθηνήν, ἧς ὁ ἡγεμὼν ὑποδεξάμενος αὐτὸν μετὰ τιμῶν ἐπιτρέπει νὰ κηρύξῃ τὸ εὐαγγέλιον· διότι ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ταύτῃ εὑρίσκοντο εἰσέτι ἱκαναὶ ἄνθρωποι ἐμμένοντες εἰς τὰς προγονικὰς θρησκευτικὰς αὐτῶν δοξασίας ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Τηριδάτου, καθ'

1) Ὅρα *Կարիճ պատմագիր արարեալ Ս. Մեսրոպայ Ի Վենետիկ*, 1833, σ. 6.— Ὁ Ἐμὶν ἐν τῇ ρωσσικῇ αὐτοῦ μεταφράσει τῆς ἱστορίας τοῦ Χωρηνοῦ (σ. 362 σημ. 1) ὑποτίθησι τὸν Μεσρὼβ ἀπόγονον τῆς ἡγεμονικῆς οἰκογενείας τῶν Μαμικονίων. — Σημειούσθω ἐνταῦθα ὅτι αἱ εἰς Κορύνον παραπομπαὶ ἡμῶν θὰ ἀναφέρωνται εἰς τὴν προσημειωθεῖσαν ἔκδοσιν τοῦ 1833 ἔτους. Γνωρίζω δὲ τοῖς συντάκταις τῆς *Հայկական մատենագրության* (ἀρμενικῆς βιβλιογραφίας) ὅτι ὑπάρχει καὶ ἄλλη ἔκδοσις τοῦ συγγραφέως τούτου, ἄγνωστος αὐτοῖς, γενομένη ἐν Σμύρνῃ τῷ 1843.

2) Ἴδε *Կորիւն վարք Մաշտոցի* κεφ. ιβ.

1) Ἴδε *Կորիւն* βιβλ. Φ. κεφ. ιζ.

2) Ἴδε *Կորիւն*. βιβλ. Φ. κεφ. ιθ.

ἣν εἶχον καταφύγει ἐνταῦθα ζητοῦντες νὰ ἐξασφαλίσωσι τὴν θρησκείαν τῶν πατέρων αὐτῶν. Ὁ Μεσρὼβ διδάσκει αὐτοὺς καὶ διὰ τῆς πειστικότητος τῶν λόγων αὐτοῦ ἐπιτυγχάνει νὰ ἐκχριστιανίσῃ ἅπαντας ἀνεξαιρέτως, κατὰ δὲ τὸν Χωρηνόν, τιθέμενον τὸ συμβὰν τοῦτο ἐν ᾧ χρόνῳ κατελύθη ὁ ἡγεμονικὸς θρόνος τῆς βυζαντινῆς Ἀρμενίας, ἐδοκίμασεν ἐνταῦθα ὁ Μεσρὼβ πολλὰς καὶ μεγάλας δυσκολίας πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ, αὐτὸς ὢν καὶ ἀναγνώστης καὶ ἑρμηνευτὴς τοῦ Εὐαγγελίου, ὅπερ φαίνεται ἦν γεγραμμένον ἑλληνιστὶ ἢ συριστί. Ἡ ἐπίπονος δὲ αὕτη ἐργασία ὤθησε τὸν Μεσρὼβ νὰ κατανοήσῃ ὅτι πρὸς γενίκευσιν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας ἔδει νὰ σχηματισθῇ ἴδιον ἀρμενικὸν ἀλφάβητον· ἐκτοτε λοιπὸν ἤρξατο περὶ τοῦτο ἀσχολούμενος· ἀλλ' ἀπρόοπτός τις περίστασις ἐνισχύει ταυτοχρόνως τὴν περὶ τούτου μέριμναν αὐτοῦ· ὁ τότε δηλαδὴ ἡγεμὼν τῆς Ἀρμενίας, ἐνταλεὶς παρὰ τοῦ βασιλέως τῆς Περσίας νὰ εἰρηνεύσῃ τὴν ἀναστατωμένην Μεσοποταμίαν, ἐκστρατεύει κατ' αὐτῆς· διακανονίσας δὲ τὰ πάντα ζητεῖ πανταχόθεν γραφεῖα πρὸς σύνταξιν τῶν σχετικῶν αὐτοῦ διαταγμάτων· ἀλλ' οὐδένα εὑρίσκει· διότι, ὡς παρατηρεῖ ὁ Χωρηνός, ἀπὸ τῆς ἐκ τῶν ἀνακτόρων ἀποχωρήσεως τοῦ Μεσρὼβ οὐδεὶς ὑπῆρχεν αὐτοῦ ἀξιώτερος, ἡ δὲ αὐλὴ καὶ οἱ περὶ αὐτὴν ἠναγκάζοντο νὰ μεταχειρίζωνται τὴν περσικὴν γραφήν. Παρουσιάζεται τότε πρὸς τὸν ἡγεμόνα ἱερεύς ὀνόματι Ἄβελ ὑποσχόμενος αὐτῷ τὸν σχηματισμὸν καταλλήλων διὰ τὴν ἀρμενικὴν γλῶσσαν χαρακτήρων, οὓς εἶχε παρασκευάσει ὁ συγγενὴς αὐτοῦ ἐπίσκοπος Δανιήλ. Ὁ ἡγεμὼν ἀποδέχεται τὴν πρότασιν καὶ μετὰ τὴν εἰς τὰ βασίλεια ἐπιστροφὴν εὑρὼν παρὰ τῷ ἀρχιεπισκόπῳ Σαὰκ καὶ τῷ Μεσρὼβ ὁμήγυριν ἐπισκόπων συσκεπτομένων περὶ τῆς ἐκπονήσεως ἀρμενικῶν χαρακτήρων ἀνακοινοῖ αὐτοῖς τὴν ἀνέλπιστον προσφορὰν τοῦ ἱερέως Ἄβελ. Ἡ ὁμήγυρις ἀποδεξαμένη τὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ ἡγεμόνος προσλιπαρεῖ συγχρόνως αὐτὸν καὶ νὰ μεριμνήσῃ ἀποτελεσματικῶς ὑπὲρ τῆς ἐπιτυχίας αὐτῆς. Ὁ δὲ ἀποστέλλει τὸν ἐξ ἀπορρήτων αὐτοῦ Οὐαριτζ (*Վարիժ*) πρὸς τὸν Ἄβελ, καὶ οὗτος πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Δανιήλ, ὅστις διατάξας τὸ γραφεῖον αὐτοῦ σύστημα κατὰ τὴν τάξιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου συναπέρχεται μετὰ τοῦ Οὐαριτζ ἵνα καθυποβάλῃ αὐτὸ τῷ Σαὰκ καὶ τῷ Μεσρώβ. Καὶ ἐν ἀρχῇ μὲν ἐποιήσαντο αὐτοῦ χρῆσιν διδάξαντες νέους τινάς, ἀλλὰ μετὰ ὀλιγοχρόνιον πεῖραν, ἀνεγνώρισαν οἱ διδάσκαλοι τὸ ἀτελὲς καὶ τὴν ἀνεπάρκειαν τῶν χαρακτήρων ὡς μὴ ἀποδιδόντων ἀκριβῶς τὰς συλλαβικὰς φωνὰς τῶν ἀρμενικῶν λέξεων[1]. Διὸ ἀναγκάζεται ὁ Μεσρὼβ νὰ μεταβῇ αὐτοπροσώπως εἰς Μεσοποταμίαν παρὰ τῷ Δανιὴλ καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ὅθεν οὐδὲν ἀπολύτως καρπωθεὶς μεταβαίνει εἰς Ἔδεσσαν πρὸς ἐπίσκεψιν ἐθνικοῦ τινος σοφιστοῦ καλουμένου Πλάτωνος (*Պղատոն* ἢ *Պղատոս*) καὶ ἀρχειοφύλακος τὸ ἐπάγγελμα· μεθ' οὗ συνεργάσθη ἐπὶ μικρὸν ἀνωφελῶς· παραπεμφθεὶς δὲ ὕστερον εἰς τὸν διδάσκαλον τούτου Ἐπιφάνιον ἀπέρχεται τῇ συναρωγῇ τοῦ ἐπισκόπου Βαβύλα εἰς Σαμόσατα[2]· ἀλλ' ὁ Ἐπιφάνιος ἦν ἤδη τεθνηκώς, εὐτυχῶς ὅμως ἔζη ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Ῥοφανὸς (*Հրոփանոս*) δεξιώτατος περὶ τὴν ἑλληνικὴν καλλιγραφίαν. Ὁ Μεσρὼβ ἐπισκέπτεται καὶ τοῦτον κοινοβιάζοντα, καὶ οὐδὲν παρ' αὐτοῦ καρπωθεὶς προστρέχει τέλος, λέγουσιν ὁμοφώνως οἱ ἀρχαῖοι ἀρμένιοι ἱστορικοί, εἰς τὴν βοήθειαν τῆς προσευχῆς, δι' ἧς οὐχὶ ἐν ὕπνῳ ἢ ὀπτασίᾳ ἀλλ' ἐν αὐτῷ τῷ ἐνδοτάτῳ τῆς καρδίας αὐτοῦ θεωρεῖ παρισταμένην ἔμπροσθεν τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ δεξιάν τινα χεῖρα χαράττουσαν ἐπὶ πέτρας σημειά τινα καθ' ὃν τρόπον διακρίνονται ἐπὶ τῆς χιόνος καὶ αἱ λεπτόταται γραμμαί. Διακόπτει ὁ Μεσρὼβ τὴν προσευχήν, σχηματίζει τὰ θεωρηθέντα σημεῖα καὶ δι' αὐτῶν ἀποτυποῖ τοὺς χαρακτῆρας τοῦ ἀρμενικοῦ ἀλφαβήτου μετὰ τοῦ Ῥοφανοῦ, ὅστις διὰ τῆς καλλιγραφικῆς αὐτοῦ δεξιότητος ἀντέγραψεν αὐτοὺς συναρμόσας κατὰ τὸν χαρακτῆρα τῶν ἑλληνικῶν στοιχείων[3].

Οὕτω παραδίδουσι τὰ κατὰ τὴν ἐφεύρεσιν τοῦ ἀρμενικοῦ ἀλφαβήτου ὑπὸ τοῦ Μεσρὼβ σύγχρονοι συγγραφεῖς, οἷοι ὁ Κορύνος μαθητὴς αὐτοῦ, Μωϋσῆς ὁ Χωρηνὸς ἀνεψιὸς καὶ μαθητὴς καὶ Λάζαρος ὁ Φαρπετζῆς. Τὰ δὲ κατὰ τὴν καταγωγὴν τούτου ἀπησχόλησαν δύο τῶν συγχρόνων ἡμῖν σοφῶν ἀρμενίων φιλολόγων, τὸν Καρεκὶν καὶ τὸν Ἐμὶν πραγματευθέντας τὰ περὶ ἀλφαβήτου διὰ μακρῶν· ὁ μὲν ἐν τῇ

1) Ἴδε *Կորիւն* βιβλ. Φ. κεφ. *δ*. — *Հայոց Գրոց Ծագումն. պատմ.* σ. 33—39 ἔκδ. 1873.

2) Τὸ ὄνομα τοῦτο ὅ τε Χωρηνὸς καὶ ὁ Κορύνος καὶ ὁ Λάζαρος Φαρπετζῆς γράφουσι Σάμος (*Սամոս*).

3) Ἴδε *Կորիւն* βιβλ. Φ. κεφ. *δ*. — *Հայոց Գրոց Ծագումն.* σ. 39—43. — *Կարիճ, պատմ. Ս. Մեսրոպայ* σ. 8 κ. ἑ.

εἰσαγωγῇ ἱστορίας τῆς ἀρμενίας φιλολογίας[1], ὁ δὲ ἐν ἰδιαιτέρῳ παραρτήματι ῥωσσικῆς μεταφράσεως τῆς ἱστορίας Χωρηνοῦ[2]. Ἀμφότεροι κατ' ἐποχὰς ἐξετάζοντες τὸ θέμα τοῦτο ποιοῦσιν ἐν ἀρχῇ λόγον περὶ τῆς ἐν Ἀρμενίᾳ χρήσεως τοῦ σφηνοειδοῦς συλλαβαρίου κατὰ τοὺς παλαιοτάτους χρόνους· ἀλλὰ τὸ συλλαβάριον τοῦτο, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, μετεχειρίζετο λαὸς διαφέρων κατὰ φυλὴν καὶ κατὰ γλῶσσαν τῶν κυρίως ἀρμενίων[3]. Εἶτα πραγματεύονται περὶ τῆς χρήσεως τῶν λοιπῶν ἀλφαφήτων, ἑλληνικοῦ, περσικοῦ καὶ συριακοῦ. Ὁ Ἐμὶν καταλέγει καὶ ἰδίαν γραφὴν καλουμένην *չխոսիցիր*, ἧς ποιεῖται μνείαν ὁ Ἀγαθάγγελος· ὑποτίθησι δὲ αὐτὴν συγκειμένην ἐκ στοιχείων σφηνοειδῶν ἢ ἱερογλυφικῶν· ἀλλ' ἡ γραφὴ αὕτη μὴ οὖσα κοινὴ ἢ μόνον ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Τηριδάτου, νομίζομεν ὅτι παριστᾷ ἁπλούστατα τὴν παρὰ ῥωμαίοις συνήθη σημειογραφίαν (ironische Noten), ἣν οἱ ἕλληνες τροποποιήσαντες μετεχειρίζοντο ἐπίσης ἐν πολλαῖς περιστάσεσι· τοῦτο δὲ τὸ γραφικὸν σύστημα ἦν ἀναμφιβόλως κοινὸν παρ' ἅπασι ταῖς ὑπὸ τὴν ῥωμαϊκὴν αὐτοκρατορίαν ἀσιατικαῖς αὐλαῖς· διὸ ὑπῆρχον καὶ σημειογράφοι, ὧν εἷς ἦν καὶ ὁ παρὰ τῷ Τηριδάτῃ Ἀγαθάγγελος[1].

Ὅπως ποτ' ἂν ᾖ, τὸ ἀρμενικὸν ἀλφάβητον ὅπερ ἔσχε τὸ ἀποτέλεσμα ν' ἀποχωρίσῃ τὸν ἀρμενικὸν λαὸν ἀπὸ τῆς ἐπιδράσεως ξένων ἐθνῶν καὶ μάλιστα τοῦ συριακοῦ καὶ περσικοῦ, νὰ συγκρατήσῃ δὲ αὐτὸν ἐν τῇ χριστιανικῇ πίστει οὕτως ὥστε νὰ παραγάγῃ καὶ διασώσῃ τοσαῦτα γραπτὰ μνημεῖα, πόθεν ἔχει τὴν ἀρχήν αὐτοῦ; εἶνε αὐτὸ τοῦτο τὸ ὑπὸ Μεσρῶβ σχηματισθέν, ἢ ὀλίγα τινὰ μόνον στοιχεῖα ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἐφεύρεσιν αὐτοῦ; Ὑποτιθέασί τινες ὅτι τὸ ἀλφάβητον τοῦτο προϋπῆρχεν ἐν μιᾷ τινι ἐπαρχίᾳ καὶ ὅτι ὁ Μεσρῶβ μετεμόρφωσε μόνον αὐτό. Ὁ ἀρμένιος ἀρχαιολόγος Λουκᾶς Ἰντζιτζεάν[2] ὑπολαμβάνει ὅτι ὁ Μεσρῶβ ἐπλούτισε καὶ ἐβελτίωσε προϋπάρχον τι ἀρμενικὸν ἀλφάβητον, ὅπερ ἦν τὸ ὑπὸ τοῦ Δανιὴλ ὑποδειχθὲν καὶ διασωθὲν παρ' αὐτῷ. Τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ἀρχαιολόγου τούτου ὑποστηρίζουσι καὶ ὁ Ἐμὶν καὶ ὁ Καρεκὶν διὰ διαφόρων μαρτυριῶν, ἐξ ὧν ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τὰς τρεῖς ἑπομένας. Ὁ μαθητὴς τοῦ Μεσρῶβ Κορύνος λέγει ῥητῶς ὅτι οὗτος «συνηντήθη σύρῳ τινὰ ἐπισκύπῳ .... ὑπισχνουμένῳ αὐτῷ καταδεῖξαι τοὺς *ἀλφαβητικοὺς χαρακτῆρας*, οὓς ἐπεζήτει»[3]. Ὁ Χωρηνὸς λέγει ὅτι «ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ ἡγεμόνος Οὐαρὶτζ συμπαρέλαβε τὸν Ἄβελ διὰ νὰ ὁδηγήσῃ αὐτὸν πρὸς τὸν διδάσκαλον Δανιήλ. Μετὰ δὲ τὴν κατάταξιν τῶν ἐν *ἀρχαίᾳ ἐποχῇ* ἐφευρεθέντων χαρακτήρων κατὰ τὸ ἑλληνικὸν ἀλφάβητον[4]» κτλ. Ὁ δὲ Λάζαρος Φαρπετζῆς ὀνομάζει τὸν Δανιὴλ «ἄνθρωπον εὐσεβέστατον παρ' ᾧ εὑρίσκοντο οἱ ἀρμενικοὶ χαρακτῆρες»[1]. Αἱ μαρτυρίαι αὗται προσεπικυροῦνται καὶ ἐκ πληροφοριῶν μεταγενεστέρων ἀρμενίων ἱστορικῶν, οἷον τοῦ Ἀσογὶκ συγγραφέως γενικῆς ἱστορίας ἀκμάζοντος κατὰ τὸν δέκατον αἰῶνα· ὅστις ὁμολογεῖ ὅτι τὸ μὲν παρὰ τῷ σύρῳ Δανιὴλ ἀρμενικὸν ἀλφάβητον συνέκειτο ἐξ εἴκοσι καὶ ἐννέα στοιχείων, ὁ δὲ Μεσρῶβ ἐφεῦρε τὰ λοιπὰ ἑπτά[2]. Ὁ δὲ Σαμουὴλ Ἀνιήνσιος χρονογράφος τῆς ΙΒ' ἑκατονταετηρίδος λέγει ἁπλῶς ὅτι ὁ Μεσρῶβ μετά τε τοῦ Σαὰκ καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτῶν διωργάνωσαν τὸ δανιήλειον ἀλφάβητον καὶ μετὰ ἓν ἔτος παρεδέξαντο τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀποκαλυφθέντα σχήματα τῶν στοιχείων[3]. Ἀλλὰ καὶ ὁ Κυριακός, ἱστοριογράφος τῆς τρισκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ὁμολογῶν τὴν παρὰ Δανιὴλ ὕπαρξιν ἀρμενικοῦ ἀλφαβήτου προστίθησιν ὅτι δὲν ἐξήρκει εἰς τὴν ἀκριβῆ παράστασιν τῶν συλλαβῶν καὶ τῶν φωνῶν[4]. Σημειωτέον προσέτι ὅτι καὶ ὁ ἡμέτερος Φιλόστρατος ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Ἀπολλωνίου Τυανέως ἀναφέρει «ἀρμένια γράμματα»[5].

Τὸ ἀρμενικὸν ἀλφάβητον σύγκειται σήμερον ἐκ τριάκοντα καὶ ἐννέα στοιχείων, ἐξ ὧν τὰ τρία τελευταῖα (*օ ֆ* καὶ *և*) εἰσὶ νεώτερα εἰσαχθέντα ἐν τῇ ἀρμενικῇ γραφῇ κατὰ τὴν δωδεκάτην ἑκατονταετηρίδα πρὸς μεταγραφὴν ξένων λέξεων. Καὶ τὰ μὲν κεφαλαῖα καλοῦνται *σιδηρᾶ γραφή* (*երկաթագիր*), τὰ δὲ μικρὰ *σφαιροειδῆς* (*բոլորագիր*). Ἀφαιρουμένων τῶν τριῶν τελευταίων στοιχείων, τὰ λοιπὰ πάντα εἰσὶν ἐν κοινῇ χρήσει ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Μεσρῶβ, εἰς ὃν ἀποδίδονται ὁ μετασχηματισμὸς αὐτῶν καὶ ἡ πραγματικὴ ἐφεύρεσίς τινων. Κατά τινα μοναδικὸν κώδικα τοῦ Χωρηνοῦ τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀποκαλυφθέντα τῷ Μεσρῶβ στοιχεῖά εἰσι τὰ ἑπτὰ φωνήεντα *ա*=a, *ե*=ŭ, *է*=e, *ի*=i, *ո*=ŏ, καὶ *ւ*=u. Καθ' ἕτερον δὲ ἱστορικὸν συγγραφέα τὰ προϋπάρχοντα στοιχεῖα ἦσαν εἴκοσι καὶ δύο[6] (ἤτοι ὡς τὸ συριακὸν ἀλφάβητον), ἅτινα ἀνεπαρκῆ ὄντα ἐγκατελείφθησαν, κατ' ἀκολουθείαν δὲ ὁ Μεσρῶβ ἐφεῦρε τὰ ἐπίλοιπα, ἤτοι τεσσαρακαίδεκα ἕτερα, ἑπτὰ φωνήεντα καὶ τὰ ἑξῆς ἑπτὰ σύμφωνα. *փ*=φ, *ք*=χ, *ֆ*=θ, *ջ*=ds, *ղ*=gh, *ճ*=ts καὶ *ռ*=r. Ἐπὶ τῆς μαρτυρίας δὲ ταύτης στηριζόμενος καὶ ὁ Ἐμὶν παραδέχεται ἐπίσης ὅτι ὁ Μεσρῶβ ἐφεῦρε τὰ δεκατέσσαρα δηλωθέντα στοιχεῖα· ὥστε τὸ προϋπάρχον ἐξ 22 στοιχείων δανιήλειον ἀλφάβητον ἦν ἀκριβῶς σημιτικόν τι γραφικὸν σύστημα, ἀραμαϊκὸν ἤτι τοιοῦτον, ἔργον δὲ τοῦ Μεσρῶβ ἡ ἀναπλήρωσις τούτου ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου διὰ τῶν ἑπτὰ αὐτοῦ φωνηέντων, τῶν συμφώνων φ, χ, θ καὶ ρ καὶ τριῶν ἑτέρων ἀρμοδίων εἰς τὴν παράστασιν ἀρμενικῶν φθόγγων[1].

Ἐπανερχόμενοι εἰς τὰ κατὰ τὸν Μεσρῶβ παρατηροῦμεν ὅτι ὁ εὐεργετικώτατος οὗτος ἀνὴρ συστηματοποιήσας τὸ ἀλφάβητον αὐτοῦ ἤρξατο ἀμέσως καὶ τῆς προκαταρκτικῆς ἐφαρμογῆς αὐτοῦ ἐν Συρίᾳ μεταγλωττίζων τῇ συνεργασίᾳ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ Ἰωάννου τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ καὶ Ἰωσὴφ Βαγὶν τὰς Παροιμίας τοῦ Σολομῶντος, τὰ εἴκοσι καὶ δύο κανονικὰ βιβλία τῆς Π. Διαθήκης καὶ τὰ ἅπαντα τῆς Ν. Διαθήκης. Ταὐτοχρόνως δὲ ἐδίδασκε καὶ τὴν γραφὴν εἰς νεανίας. Ἀνακάμψας δὲ εἰς Ἀρμενίαν, προστίθησιν ὁ βιογράφος αὐτοῦ Κορύνος, ὅτε ἀκριβῶς ἐβασίλευε Θεοδόσιος ὁ Μικρός, παρρησιάζει τοὺς χαρακτῆρας τοῦ ἀλφαβήτου καὶ τὰ δοκίμια τῶν μεταφραστικῶν αὐτοῦ ἔργων εἰς τὸν καθολικὸν ἐπίσκοπον Σαὰκ καὶ τὸν ἡγεμόνα Οὐράμ-Σαπούχ, οἷς τοῦτο προὐξένησεν ἀνέκφραστον χαράν. Ὁ δὲ Μεσρῶβ συναθροίζει πάραυτα πολλοὺς ἐλλογίμους νέους, ἱδρύει σχολεῖα ἐν πάσαις ταῖς ἐπαρχίαις καὶ τοῖς χωρίοις καὶ προικίζει διὰ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ ἅπαντας τοὺς ὁμογενεῖς. Περὶ τῶν πρώτων τούτων ἐνεργειῶν πρὸς διάδοσιν τοῦ ἐθνικοῦ ἤδη καταστάντος μεσρωβείου ἀλφαβήτου ἀρυόμεθα ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ Φοῤπετζῆ τὰς ἑπομένας λεπτομερείας. Τὸ κατ' ἀρχὰς αὐτὸς ὁ Μεσρῶβ ἐδίδαξε τὴν προφορὰν τῶν χαρακτήρων ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Σαάκ, ὑποδείξαντος τούτου μάλιστα καὶ εὐκολόν τινα μέθοδον καὶ παρασχόντος τῷ

---

1) [Ղազար.] *պատմ. հայոց գրականաց*. I, σ. 8—24.

2) Исторія арменій Моисея Хоренскаго переведъ съ армянскаго подлинника изъ П. Эминъ. москва, 1858, σ. 361—383. Ἡ περὶ ἀλφαβήτου διατριβὴ τοῦ Ἐμὶν μεταφρασθεῖσα γαλλιστὶ κατεχωρίσθη ἐν τῇ Revue d'Orient (1865), ἐν τῷ Journal Asiatique καὶ ἐν ἰδιαιτέρῳ τεύχει.

3) Ἐκτυπουμένου τοῦ τυπογραφικοῦ τούτου φύλλου περιῆλθεν ἡμῖν τὸ Anzeiger der philos.-histor. Classe τῆς ἐν Βιέννῃ Ἀκαδημίας (18 Juni, 1884), ἐν ᾧ ἀνέγνωμεν διατριβὴν τοῦ κ. D.H. Müller ἐξ ἧς μανθάνομεν ὅτι ὑπὸ J. Wünsch ἀνεκαλύφθη παρὰ τὸ Van καὶ ἑτέρα σφηνοειδὴς ἐπιγραφή, περὶ τὴν μελέτην καὶ ἐξήγησιν τῆς ὁποίας ἀσχολεῖται νῦν ὁ κ. Müller. Ὁ κ. Müller ἐπικρίνει τὰς ἀμφιβόλους ἑρμηνείας λέξεών τινων (παρὰ Guyard καὶ Sayce). Τὴν ἐν σ. 4 σημειωθεῖσαν ὑφ' ἡμῶν κατὰ τὸν Sayce ὀνομασίαν Biaina (δι' ἑνὸς ν), φαίνεται νῦν ἀναγνοὺς ὀρθότερον ὁ κ. Müller εἰς *Bi-ai* ἢ *Bi-a* ὑποστηρίζων ὅτι ὁ δῆθεν προσχηματισμὸς *na* εἶνε κυρίως ἡ φωνητικὴ προφορὰ ἰδεογράμματος σημαίνοντος πόλιν. Τοῦτο δὲ τὸ ὄνομα Biai ἢ Bia ἐφαρμόζεται εἰς τὴν χώραν τοῦ Βὰν ἐν ᾗ ἐβασίλευον οἱ ἐν ταῖς σφηνοειδέσιν ἀρμενικαῖς ἐπιγραφαῖς ἀναφερόμενοι βασιλεῖς· ἡ δὲ πόλις ἐν ᾗ ἤδρευον δὲν ἐκαλεῖτο Tu us-pa-na ὡς ἀνεγνώσθη, ἀλλὰ Tuspa. Ὅπως ποτ' ἂν ᾖ, αἱ ἔρευναι τοῦ κ. Müller καταλήγουσιν εἰς τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα εἰς ἃ καὶ αἱ τῶν κκ. Sayce καὶ Guyard σχετικῶς πρὸς τὸν καθόλου χαρακτῆρα τῆς βανικῆς γλώσσης.

1) Ἴδοὺ τί λέγει ὁ Πλούταρχος ἐν βίῳ Κάτωνος τοῦ μικροῦ, κγ', 2. «Τοῦτον μόνον ὧν Κάτων εἶπε διασώζεσθαί φασι τὸν λόγον, Κικέρωνος τοῦ ὑπάτου τοὺς διαφέροντας ὀξύτητι τῶν γραφέων σημεῖα προδιδάξαντος ἐν μικροῖς καὶ βραχέσι τύποις πολλῶν γραμμάτων ἔχοντα δύναμιν, εἶτα ἄλλον ἀλλαχόσε τοῦ βουλευτηρίου σποράδην ἐμβαλόντος. Οὔπω γὰρ ἦσκουν οὐδ' ἐκέκτηντο τοὺς καλουμένους σημειογράφους, ἀλλὰ τότε πρῶτον εἰς ἔγχος τι καὶ τάττηναι λέγουσιν».

2) *Գալեմ Ինճիճեան, Հնախօսութիւն աշխարհագրական Հայաստանեայց աշխարհի*, τόμ. Գ, σ. 69 κ. ἑ.

3) *Կորիւն, պատմ. Մեսրոպայ*, σ. 8.

4) *Մ. Խոր.* βιβλ. Գ, κεφ. *ծե*.

1) *Ղազարայ Փարպ.* σ. 38.

2) *Ստեփաննոս Ասողկայ, պատմ. տիեզերական*, ἐκδ. *Կ. Շահնազարեանց. Փարիզ*, 1859, σ. 76.

3) Samouel d'Ani, tables chronologiques παρὰ M. Brosset. Col. d. hist. arméniens. St-Pétersbourg, 1876, τόμ. Β', σ. 381.

4) *Կիրակոս, Հայոց պատմութիւն և վէմականք*, 1865, σ. 15.

5) Βίος Ἀπολλων. Β', 6'.

6) *Հատուածք պատմութենէ Վարդանայ լուսաւորականք և վէմականք*, 1862, σ. 50.

1) Περὶ τῆς ἱστορίας ἀρμενικῶν τινων φθόγγων ἴδε K. Patkanoff, Recherches sur la formation de la langue arménienne. Mémoire traduit du russe par Évariste Prud'Homme etc. Paris, 1871, σελ. 24—27.

Μεσρώβ συνεργάτας ἐλλογίμους γινώσκοντας τοσοῦτον τὴν ἑλληνίδα γλῶσσαν ὅσον καὶ ὁ διδάσκαλος. Τῇ βοηθείᾳ αὐτῶν ἐταξινομήθη τὸ ἀλφάβητον κατὰ τὴν τάξιν τοῦ ἑλληνικοῦ. Καθῆκον αὐτῶν συγχρόνως ἦν νὰ συμβουλεύωνται συνεχῶς τὸν καθολικὸν ἐπίσκοπον περὶ τῆς ἀκριβοῦς ἀντιβολῆς τοῦ σχήματος τῶν χαρακτήρων πρὸς τὰ τῶν ἑλληνικῶν, οὐδὲν ἀποφασίζοντες ἄνευ αὐτοῦ ὡς ὑπερέχοντος, κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ Φαρπετζῆ, ἔν τε τῇ ῥητορικῇ, τῇ εὐγλωττίᾳ καὶ ταῖς φιλοσοφικαῖς γνώσεσι πολλῶν συγχρόνων ἑλλήνων λογίων. Ἀποπερατωθείσης δὲ τῆς ἐργασίας ταύτης, ὁ Μεσρώβ καὶ ὁ Σαὰκ ἱδρύουσι σχολεῖα πρὸς ἐκπαίδευσιν τῶν νέων, διότι πᾶς τις ἐπεθύμει τότε νὰ ἐπιδοθῇ ἐνθέρμως εἰς τὴν μελέτην τῆς ἐθνικῆς γλώσσης καὶ νὰ ἀπαλλαγῇ τῆς τῶν ξένων γραμμάτων καὶ μάλιστα τῶν συριακῶν[1]. Ταῦτα δὲ πάντα ἐγένοντο τῷ 408 ἔτει τῆς ἡγεμονείας τῆς Ἀρμενίας ὑπαγομένης τοῖς Πέρσαις· τὸ δὲ ἀρμενικὸν βυζαντινὸν θέμα ὑπαγόμενον πνευματικῶς τῷ ἐπισκόπῳ Καισαρείας δὲν συμμετεῖχε τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ τούτου ὀργασμοῦ· διότι τοῖς κατοίκοις αὐτοῦ ἐπετρέπετο ἔτι μόνον ἡ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου χρῆσις, οὐχὶ δὲ καὶ ἡ τοῦ συριακοῦ[2].

Γενικευθείσης δὲ τῆς ἐκμαθήσεως τῆς γραφῆς, ἐσκέφθη ὁ Μεσρώβ ν' ἀναπληρώσῃ καὶ ἑτέραν σημαντικωτάτην ἔλλειψιν, τουτέστι νὰ ἐκπονήσῃ τὰ ἀναγκαῖα ἐκκλησιαστικὰ βιβλία. Καὶ μετὰ θάρρους μὲν αὐτός τε καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ δὲν ἐτάλμων νὰ ἄρξωνται τοῦ ἔργου ἀποδειλιῶντες πρὸς τὴν μετάφρασιν τῶν ἑλληνικῶν κειμένων ἅτε μὴ ἔχοντες ἐντελεστάτην τῆς ἑλληνίδος γνῶσιν[3]. Τότε οὖν πάντες οἱ ἐπίσημοι ἄνδρες, οἱ ἱερεῖς, αὐτὸς ὁ Μεσρώβ, οἱ σατράπαι καὶ οἱ λοιποὶ μεγάλοι τῆς χώρας κάτοικοι συναθροίζονται περὶ τὸν ἡγεμόνα καὶ τὸν Σαὰκ παρακαλοῦντες αὐτοὺς ὁμοθυμαδὸν νὰ ἀναλάβωσι τὴν ἐξ ἑλληνικοῦ κειμένου μετάφρασιν τῶν ἱερῶν Γραφῶν, καὶ ὑποδεικνύοντες τὸ κατεπείγον τοῦ πράγματος πρὸς ἀπαλλαγὴν τὸ ταχύτερον ἐκ τῶν συριακῶν κειμένων τῶν ἄλλως παντελῶς ἀκατανοήτων τῷ λαῷ[4]. Ὁ ἡγεμὼν εἰσακούει τῆς παρακλήσεως τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, καὶ ὁ Σαὰκ ἀρχὴν ποιούμενος ἀναλαμβάνει νὰ ἀσχοληθῇ περὶ τὴν μετάφρασιν τῶν Γραφῶν[1]. Ὁ δὲ Μεσρώβ πρὸς γενίκευσιν τῆς γραφῆς περιηγεῖται τὴν Ἀρμενίαν, μεταβαίνει εἰς Ἰβηρίαν (Γεωργίαν) εἰς τοὺς κατοίκους τῆς ὁποίας παρεχώρησεν ἰδιαίτερον ἀλφάβητον[2] καὶ τέλος εἰς Ἀλβανίαν τοῦ Καυκάσου, ἧς ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἱερεμίας ἐπέτρεψεν αὐτῷ νὰ σχηματίσῃ ἴδιον ἐπίσης ἀλφάβητον[3]. Ἐντεῦθεν ἀνακάμψας ὁ Μεσρώβ εἰς Ἀρμενίαν εὑρίσκει τὸν Σαὰκ ἀσχολούμενον περὶ τὴν μετάφρασιν συριακῶν βιβλίων παρὰ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ λαοῦ, διότι, ὡς παρατηρεῖ ὁ Χωρηνός, ὑπῆρχεν ἔλλειψις ἑλληνικῶν βιβλίων καταπυρποληθέντων τῷ 372 ἔτει μ. Χρ. ὑπὸ τοῦ πέρσου στρατάρχου Μερουζάν. Ἀλλὰ συσκεψάμενοι ἀμφότεροι ἀποφασίζουσι νὰ ζητήσωσιν ἑλληνικὰ κείμενα παρ' αὐτῶν τῶν ἑλλήνων καὶ συνάμα ν' ἀποσπάσωσιν ἐκ τοῦ θρόνου τῆς Καισαρείας τοὺς ὑπαγομένους τῷ ἐπισκόπῳ αὐτῆς ὁμογενεῖς. Πρὸς τοῦτο δὲ συνετέλεσε καὶ τὸ ἑξῆς γεγονός. Ἐν ᾧ χρόνῳ σύντονος κατεβάλλετο μέριμνα πρὸς διάδοσιν τῆς ἀρμενικῆς γραφῆς καὶ μετάφρασιν τῶν ἱερῶν βιβλίων συμβαίνει στάσις κατὰ τῆς περσικῆς κυριαρχίας· ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν συνθηκολογεῖ μετὰ τῶν Βυζαντινῶν καὶ ὑπόσχεται νὰ σεβασθῇ τὴν ἀσφάλειαν τῶν ἐν τῷ βυζαντινῷ θέματι ἀρμενίων[4]. Ἀλλ' ὁ Σαὰκ κατ' ἀκολουθίαν τῆς οἰκτρᾶς πολιτικῆς καταστάσεως ἀναγκάζεται νὰ καταφύγῃ εἰς τὸ βυζαντινὸν ἀρμενικὸν θέμα· ἐνταῦθα ὅμως δὲν ἐγένετο δεκτὸς προσηκόντως· διὸ ἀποστέλλει εἰς Βυζάντιον τὸν Μεσρώβ καὶ τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ Οὐρδάνην κομίζοντας καὶ ἰδιογράφους ἐπιστολὰς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Θεοδόσιον, πρὸς τὸν πατριάρχην Ἀττικὸν καὶ πρὸς τὸν στρατιωτικὸν διοικητὴν Ἀνατολῆς, τὸν Ἀνατόλιον. Ὁ διηγούμενος ταῦτα Χωρηνὸς προστίθησι καὶ τὸ κείμενον τῶν τριῶν ἐπιστολῶν, ὧν ἡ πρώτη ἀπευθυνομένη τῷ αὐτοκράτορι περιλαμβάνει καὶ τὰ ἑξῆς· «Οἶδα »ὅτι ἀφίκοντο μέχρι τῶν συμπαθῶν ὑμῶν ἀ»κοῶν τὰ ἐνσκήψαντα παρ' ἡμῖν δυστυχήμα»τα. Πλήρης ἐλπίδος πρὸς τὴν ἐλεήμονα ὑμῶν »καλοκαγαθίαν προσφεύγω εἰς τοὺς πόδας σου »ἐπὶ τῷ ἀνακοινῶσαι ὅτι ἐν τῇ ἐμῇ πνευμα»τικῇ δικαιοδοσίᾳ οὐκ ἐγενόμην δεκτὸς κατὰ »διαταγὴν τῶν διοικητῶν. Τοσοῦτον δὲ μι»σοῦσιν ἡμᾶς ὥστε δὲν θέλουσι καὶ νὰ παρα»δεχθῶσι τοὺς χαρακτῆρας τῆς ἀρμενικῆς γρα»φῆς, οὓς ἐκομίσατο μετὰ πολλὰς ἐν Συρίᾳ τα»λαιπωρίας ὁ ἀφικνούμενος νῦν πρὸς ὑμᾶς »ἀνήρ. Εὐαρεστηθήτω τοίνυν ἡ σὴ μεγαλειό»της νὰ ἐνισχύσῃ τὴν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ δικαιο»δοσίᾳ ἐξουσίαν ἐντελλομένη τὸ γενέσθαι ἀποδε»κτὴν ἐνταῦθα τὴν διδασκαλίαν ἡμῶν». Οἱ ἀπεσταλμένοι γενόμενοι ἐν Βυζαντίῳ δεκτοὶ μετὰ τιμῶν ἔτυχον πλείω τῶν ὅσων ἦλθον ζητῆσαι· ἀνακάμψαντες δὲ παρὰ τῷ Σαὰκ ἐκόμισαν αὐτῷ τὰς ἀπαντήσεις τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ πατριάρχου Ἀττικοῦ. Ὁ Θεοδόσιος ἐμέμφετο σὺν ἄλλοις τῷ Σαὰκ ὡς περιφρονήσαντι τοὺς ἐν Βυζαντίῳ σοφοὺς καὶ ζητήσαντι παρὰ τῶν ἐν Συρίᾳ πεπαιδευμένων νὰ ἁρυσθῇ ἐπιστημονικὰς ἀνακαλύψεις· ἐν τοσούτῳ διεβεβαίου αὐτὸν ὅτι διέταξεν ὅπου δεῖ ἵνα ἐκμανθάνωσι καὶ οἱ ἐν τῷ κράτει αὐτοῦ ὁμογενεῖς τὴν ἀρμενικὴν γραφὴν καὶ δέχωνται αὐτὸν μετὰ σεβασμοῦ ὡς ἀληθῆ ποιμενάρχην. Σύναμα δὲ ἀνήγγειλε καὶ τὴν δοθεῖσαν αὐτοῦ διαταγὴν ὅπως ἱδρυθῇ ἐν Ἀρμενίᾳ νέα πόλις εἰς ἣν νὰ μεταφέρῃ τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐτοῦ ἕδραν. Ἐκ τῶν ἀπεσταλμένων δὲ προσέθετο ὅτι τὸν μὲν Οὐρδάνην εὐνοίας χάριν ὠνόμασε στρατηγόν, τὸν δὲ Μεσρώβ κατέγραψεν ἐν τοῖς πρώτοις τῶν διδασκάλων. Ὁ δὲ πατριάρχης Ἀττικὸς ἀπαντῶν τῷ Σαὰκ ἐμέμφετο ἐπίσης αὐτῷ ὡς περιφρονήσαντι τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Χρυσοστόμου καὶ ἀντλήσαντι πνευματικὰ ὕδατα ἐκ πηγῶν βορβορωδῶν. Ἀλλ' ἐπειδὴ νῦν εἶχε στρέψει τὰ βλέμματα αὐτοῦ ὁ Σαὰκ πρὸς τὸ Βυζάντιον ἐπεκύρου διὰ τῆς ἐπιστολῆς αὐτοῦ καὶ ὁ Ἀττικὸς τὴν αὐτοκρατορικὴν διαταγὴν τοῦ νὰ διοικῆται πνευματικῶς παρὰ τοῦ Σαὰκ ἡ βυζαντινὴ Ἀρμενία. Σύναμα δὲ ἐκοινοποίει αὐτῷ ὅτι ἀπένειμε τῷ Μεσρώβ τὸ ὀφφίκιον *Ἐκκλησιαστικοῦ* (*Եկեղեցական*)[1].

Καὶ οὕτω μὲν ἐπετεύχθη κατὰ τὰς πρὸς Χωρηνῷ ἀμοιβαίας ταύτας ἐπιστολὰς ἡ μετὰ τῆς ἀρμεν. ἐκκλησίας ἕνωσις τῶν ὑπὸ τὴν πνευματικὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Καισαρείας ἀρμενίων· ἡ δὲ νέα πόλις ἱδρύθη ἐπίσης ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Ἀνατολίου ὀνομασθεῖσα πρὸς διαιώνισιν τοῦ ὀνόματος τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσιούπολις (τὸ νῦν Ἐρζερούμ)[2]. Τούτων δὲ γενομένων ἀποστέλλονται ὑπὸ τῶν σατραπῶν τῆς Περσαρμενίας πρέσβεις πρὸς τὸν Σαὰκ παρακαλοῦντες αὐτὸν νὰ ἐπανακάμψῃ καὶ συνενώσῃ αὐτούς. Ὁ Σαὰκ ἀποδέχεται τὴν πρόσκλησιν, καὶ ὁ Μεσρώβ λαμβάνει παρ' αὐτοῦ ἐντολὴν νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν ἐν ταῖς δυτικαῖς χώραις διάδοσιν τῆς διδασκαλίας ἔχων συμβοηθοὺς δύο τοῦ Σαὰκ ἀνεψιούς, υἱοὺς δὲ τοῦ Οὐρδάνου[3]. Μετὰ μικρὰν δὲ ἐνταῦθα διαμονὴν μεταβαίνει ὁ Μεσρώβ εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ἀραράτ πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ ἐκπολιτιστικοῦ αὐτοῦ προορισμοῦ, διορίζων εἰς ἑκάστην κοινότητα διευθυντὰς σχολείων ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. Εἶτα δὲ διελθὼν τὴν Γολθηνὴν ἀφικνεῖται εἰς Βαγασακὰν (*Բագաւանք*), ἔνθα συναντήσας ἐθνικούς τινας προσελκύει αὐτοὺς εἰς τὸν χριστιανισμόν· ἐντεῦθεν ἀπέρχεται εἰς ἑτέρας ἐπαρχίας, ἐν αἷς διώρισε τοὺς καταλλήλους διδασκάλους πρὸς ἐκπαιδαγώγησιν τῶν κατοίκων διὰ τοῦ ἀρμενικοῦ ἀλφαβήτου, οὗ ἦν ὁ ἐφευρέτης καὶ εἰσαγωγός[4].

Τοῦ ἀποστολικοῦ δὲ τούτου ἔργου τοῦ Μεσρώβ ἀποπερατωθέντος, ἐπέστη ἤδη καὶ ὁ χρόνος τῆς ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου κοινῶς ποθουμένης μεταφράσεως τῶν Γραφῶν. Ἐπανελθόντος τοῦ Μεσρώβ παρὰ τῷ Σαὰκ ἀποστέλλονται οἱ μαθηταὶ αὐτῶν Ἰωσὴφ ὁ ἐκ Βαγηνῆς καὶ ὁ Ἔζνικ εἰς Ἔδεσσαν πρὸς ταχείαν ἀποστολὴν μεταφράσεων διαφόρων συγγραμμάτων τῶν πρώτων ἐκκλησιαστικῶν πατέρων. Ἐντεῦθεν δὲ ἐσκόπουν νὰ μεταβῶσιν εἰς Βυζάντιον πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν. Ἀλλὰ κατά τινα λεπτομέρειαν τοῦ Χωρηνοῦ, πληροφορηθέντες ἀμφότεροι ἐν Ἐδέσσῃ ἐκ πλαστῶν ἐπιστολῶν ὅτι ὁ Σαὰκ καὶ ὁ Μεσρώβ προὐτίθεντο νὰ πέμψω-

1) Ἰδε σ. 46.

2) Κατὰ Μωϋσέα τὸν Χωρηνὸν (βιβλ. *Δ*, κεφ. *ϟδ*) ὁ τοῦ γεωργιανοῦ ἀλφαβήτου σχηματισμὸς ἐγένετο τῇ συνεργασίᾳ ἐγχωρίου τινὸς ἑρμηνέως τῆς ἑλληνικῆς καὶ ἀρμενικῆς γλώσσης καλουμένου Dschaghai (*Ջաղայ*) καὶ τῇ προσασίᾳ τοῦ βασιλέως Πακοὺρ (*Փաքուր*) καὶ τοῦ ἐπισκόπου Μωϋσέως. Παρατηρητέον δὲ ὅτι παρὰ τοῖς γεωργιανοῖς ὑπάρχουσι τὴν σήμερον ἐν χρήσει δύο εἴδη ἀλφαβήτου, τὸ ἐκκλησιαστικὸν καὶ τὸ κοινόν. Οἱ γεωργιανοὶ συγγραφεῖς, οὓς ἐμελέτησεν ὁ Brosset (Hist. de la Géorgie I, σ. 13), ἀγνοοῦσι παντελῶς τὸν Μεσρώβ· παραδιδόασι δὲ ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ γραφὴ εἰσήχθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Γεωργίας Φαρναβάζου.

3) Καὶ τοῦτο κατὰ τὸν Χωρηνὸν (αὐτόθι) ἐγένετο τῇ συνεργασίᾳ διαπρεπεστάτου μεταφραστοῦ καλουμένου Βενιαμίν, ὃν ἀπέστειλε τῇ μεσολαβήσει τοῦ ἐπισκόπου αὐτοῦ Ἀνανίου ὁ ἡγεμὼν Σιουνίας Οὐασὰκ (*Վաստակ*). Ἡ γλῶσσα τῶν κατοίκων καλουμένων Γαργαρατσὶκ (*Գարգարացիք*) ἦν λαρυγγόφωνος, τραχεῖα, βάρβαρος, νωθρὰ καὶ ἀπηχής.

4) Ἰδε. βιβλ. *Գ*, κεφ. *ϟδ*.

1) *Ղազ. Փարպ. պատմութիւն*, σ. 47.
2) Ἰδε. βιβλ. *Գ*, κεφ. *ϟδ*.
3) *Ղազ. Փարպ. պատմութիւն*, σ. 42-43.
4) Αὐτόθι σ. 44-46.

1) Ἰδε. αὐτόθι κεφ. *ϟξ*.
2) Ὁ Χωρηνὸς ἐν βιβλίῳ *Գ*, κεφ. *ϟβ*, περιγράφει λεπτομερῶς τὴν τοπογραφίαν τῆς νέας ταύτης πόλεως.
3) Ἰδε. βιβλ. *Գ*, κεφ. *ϟε*.
4) Ἰδε. βιβλ. *Գ*, κεφ. *ϟ*.

σιν ἑτέρους μαθητὰς αὐτῶν εἰς Κων/πολιν, ἀναγκάζονται νὰ μεταβῶσι ταχέως εἰς Βυζάντιον μὴ ἀναμείναντες τὰς πρὸς τοῦτο οἰκείας διαταγάς. Ἐν Βυζαντίῳ δὲ γενόμενοι ἐγκρατεῖς τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἠσχολήθησαν περὶ μεταφράσεις καὶ συγγραφάς. Ἀλλὰ καὶ οἱ συμμαθηταὶ καὶ συνεργάται αὐτῶν Λεόντιος καὶ Κορύνος ὠθούμενοι ὑπὸ τῆς αὐτῆς ἐπιθυμίας μετέβησαν ἐπίσης εἰς Βυζάντιον. Μετ' αὐτοὺς δὲ ἀφίκοντο ἕτεροι δύο καλούμενοι Ἀρτζὰν καὶ Ἰωάννης, ἀποσταλέντες ἐπισήμως ὑπὸ τοῦ Σαὰκ καὶ τοῦ Μεσρώβ. Ὁ Χωρηνὸς σημειοῖ ἐπίσης ὅτι ἅπαντες οὗτοι ἔτυχον ἐγκαρδίου ὑποδοχῆς παρὰ τῷ ἐπισκόπῳ Κωνσταντινουπόλεως Μαξιμιανῷ (431 μ. Χρ.).

Ἀποπερατωθείσης καὶ τῆς ἀποστολῆς ταύτης, ἐπανέρχονται ἐκ Βυζαντίου εἰς Ἀστισὰτ οἱ προειρημένοι καὶ ἐγχειρίζουσι τῷ Σαὰκ καὶ τῷ Μεσρώβ ἐπιστολάς, τοὺς κανόνας τῆς ἐν Ἐφέσῳ συνόδου[1], καὶ μάλιστα αὐθεντικὰ ἀντίγραφα τῶν ἱερῶν Γραφῶν. Οὕτω λοιπὸν ἡ τοῦ ἀρμενικοῦ λαοῦ ἐπιθυμία ἐξετελέσθη. Ὁ Σαὰκ καὶ ὁ Μεσρώβ λαβόντες ἤδη τὰ ἀντίγραφα ἐξεπόνησαν τέλος ἐν βραχεῖ χρόνῳ νέαν μετάφρασιν τῶν ἱερῶν Γραφῶν, ἥτις καὶ ἐπεκυρώθη ὑπὸ τῆς ἐν Ἀστισὰτ συνόδου (τῷ 434). Σημειωτέον δὲ ὅτι εἰς τὴν μετάφρασιν ταύτην συνέβαλε βραδύτερον καὶ ὁ συνεχῶς ἀναφερόμενος ἐνταῦθα ἱστορικός, Μωϋσῆς ὁ Χωρηνός, ὅστις διατείνεται ὅτι μερῶν τινων τῆς εἰρημένης μεταφράσεως εὑρεθέντων ἐσφαλμένων ἐκρίθη ἀναγκαῖον ὑπὸ τοῦ Σαὰκ καὶ τοῦ Μεσρώβ ν' ἀποσταλῇ καὶ αὐτὸς εἰς Ἀλεξάνδρειαν πρὸς ἐκμάθησιν τῆς ἑλλην. γλώσσης, ἣν ὀνομάζει σεμνοπρεπῆ (*պանծալի*), καὶ πρὸς σπουδὴν τῆς φιλολογίας. Πράγματι δὲ διηγεῖται κατόπιν ὁ Χωρηνὸς ἐν ἰδιαιτέρῳ κεφαλαίῳ[1] ὅτι μεταβὰς εἰς Ἔδεσσαν, εἰς τοὺς ἁγίους τόπους καὶ εἰς Ἀλεξάνδρειαν περιηγήθη βραδύτερον καὶ τὴν Ἑλλάδα διαμείνας ἰδίως ἐν Ἀθήναις, καὶ τέλος ἐπιθυμῶν νὰ ἐπανακάμψῃ εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ διῆλθε καὶ διὰ Βυζαντίου· εἶνε λοιπὸν δίκαιον νὰ πιστεύωμεν ὅτι συνέβαλε καὶ οὗτος βραδύτερον εἰς τὴν μετάφρασιν τῶν ἱερῶν Γραφῶν δι' ἀντιπαραβολῆς τοῦ πρωτοτύπου κειμένου καὶ ἀκριβοῦς ἀποδόσεως τῶν ἐννοιῶν διαφόρων αὐτοῦ μερῶν. Τούτου δ' ἕνεκα ἡ νῦν σωζομένη ἀρμενικὴ τῶν ἱερῶν Γραφῶν μετάφρασις θεωρεῖται ἀνεκτίμητον μνημεῖον τῆς ἀρμενικῆς γραμματολογίας καὶ κόσμημα ἀθάνατον τῆς φιλολογικῆς ἱστορίας τῶν ἀπογόνων τοῦ Χαΐκ, οἷς ὀφείλει ὁ ἐπιστημονικὸς κόσμος τὴν διάσωσιν ἀπείρων θεολογικῶν τε καὶ φιλολογικῶν τῆς ἀρχαιότητος προϊόντων[1]. Ὑπὸ γενικωτέραν δὲ ἔποψιν τὸ ἀρμενικὸν κείμενον τῶν ἱερῶν Γραφῶν ἐκτιμᾶται ὑπὸ τῶν κριτικῶν θεολόγων καὶ ὡς ἀκριβέστατος ὁδηγὸς εἰς τὴν ἐξέλεγξιν διαφόρων τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου ἀναγνώσεων.

Κατὰ τὰ προειρημένα ἡ κυρίως ἀρμενικὴ γραμματολογία ἤρξατο μετὰ τοῦ χριστιανικοῦ θρησκεύματος, ὅπερ παρεχώρησε τῷ ἀρμενικῷ λαῷ διὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης τὸ πρῶτον φιλολογικὸν αὐτοῦ μνημεῖον, τὴν παλαιὰν καὶ νέαν Διαθήκην· ὅθεν ἡ πρώτη ἡλικία τῆς φιλολογίας ταύτης εἶναι μεταφραστική. Καὶ ὄντως ἡ ἱστορία αὐτῆς διακρίνει ἐν τῇ ἡλικίᾳ ταύτῃ δύο περιόδους, καθ' ἃς ἐν Ἀρμενίᾳ ὑπῆρχε μεγάλη, οὕτως εἰπεῖν, σχολὴ μεταφραστῶν· ἡ πρώτη περίοδος δείκνυσι τοὺς ἀγῶνας τοῦ Σαὰκ καὶ μάλιστα τοῦ Μεσρώβ πρὸς σχηματισμὸν τοῦ ἀλφαβήτου καὶ ἐκπαίδευσιν τοῦ λαοῦ δι' ἔργων μεταφραζομένων ἐκ συριακῶν καὶ ἑλληνικῶν κειμένων. Οἱ εἰρημένοι ἔσχον, ὡς ἐλέχθη, καὶ τοὺς συνεργάτας καὶ μαθητὰς αὐτῶν, οἵτινες πάντες, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν διδασκάλων, ἀποτελοῦσι τὴν πρώτην περίοδον τῆς μεταφραστικῆς ἡλικίας. Διὸ ἀναγκαῖον ἡγούμεθα νὰ εἴπωμέν τινα ὧδε καὶ περὶ αὐτῶν γνωρίζοντες τὰ ὀνόματα καὶ τὰς σωζομένας

1) *Ստ. Կոր.* βιβλ. *Գ*, κεφ. *կա*. Ἡ ἐν Βυζαντίῳ διαμονὴ τῶν εἰρημένων ἀρμενίων λογίων φαίνεται ὅτι ἦν μακροχρόνιος· διότι ὁ Κορύνος (*Կորիւն արուես.* σ. 21) ἀναφέρει ὅτι ἐκόμισαν καὶ τοὺς κανόνας τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου· προσέτι λέγει ὅτι ἐν Βυζαντίῳ μεταβάντες πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ σπουδάσωσι τὰ φιλοσοφικὰ ἐπεδόθησαν καὶ εἰς τὴν μετάφρασιν ἑλληνικῶν βιβλίων· ὥστε φαίνεται πιθανὸν ὅτι καὶ Σισίννιος ὁ διάδοχος τοῦ πατριάρχου Ἀττικοῦ ὑπεδέξατο τοὺς ἀρμενίους ἀπεσταλμένους. Πιθανώτερον δὲ φαίνεται ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Μαξιμιανοῦ γενομένη ὑποδοχὴ ν' ἀναφέρηται εἰς τοὺς δύο τελευταίους, Ἰωάννην καὶ Ἀρτζάν.

2) *Ստ. Կոր.* βιβλ. *Գ*, κεφ. *կե*.

1) Περὶ τῶν ἐκδόσεων τοῦ ἀρμενικοῦ κειμένου τῶν ἱερῶν Γραφῶν ἴδε *Հայկական մատենագրութիւն*, σ. 55 κ. ἑ. Σημειούσθω ὅμως ὅτι ἄρισται ἐκδόσεις εἰσὶν ἡ ὑπὸ τοῦ σοφωτάτου Μεχιτὰρ γενομένη ἐν Βενετίᾳ τῷ 1733 καὶ ἡ αὐτόθι ἐπιμελείᾳ Ἰωάννου Ζοραπεὰν τυπωθεῖσα ἐν τέσσαρσι τόμοις (τῷ 1805). Ἡ τελευταία αὕτη ἔκδοσις θαυμάζεται ὑπὸ κριτικὴν ἔποψιν· διότι σημειοῦνται λεπτομερῶς πᾶσαι αἱ διάφοροι γραφαὶ τῶν καλλιτέρων χειρογράφων.

πράξεις αὐτῶν, ὁδηγὸν ἔχοντες τὸ σοφὸν ἔργον τοῦ ἑλλογιμωτάτου μεκιταριστοῦ Καρεκίν[1]. Πάντες λοιπὸν οἱ πρῶτοι μεταφρασταί, ἐκτὸς τῶν διδασκάλων αὐτῶν, περὶ ὧν ἐρρέθησαν τὰ δέοντα, συμποσοῦνται εἰς τοὺς ἑπομένους πεντεκαίδεκα :

Ἰωσὴφ ὁ ἐκ Vaiotsch Tschor (*Վայոց Ձորոյ*), ὃν ὁ Κορύνος ὀνομάζει πρῶτον τῶν μαθητῶν τοῦ Μεσρώβ· οὗτος, ἀποθανόντος τοῦ Σαὰκ, ἐγένετο τοποτηρητὴς τοῦ καθολικοῦ θρόνου τῆς Ἀρμενίας, ὅτε καὶ ἀπήντησε δι' ἐπιστολῆς ἐν ὀνόματι τῆς ἀρμενικῆς Ἐκκλησίας πρὸς τοὺς μάγους τῆς Περσίας, οἵτινες, μεσούσης τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος, βίᾳ ἀπῄτουν νὰ ἐπιβληθῇ ἡ περσικὴ θρησκεία[2]· περὶ τὰ τέλη δὲ τοῦ βίου αὐτοῦ ἐξελέγη κανονικῶς καθολικός.

Ἰωάννης ὁ ὁμολογητής, ὃς χειροτονηθεὶς ἱερεὺς ὑπέστη πολλὰς κακώσεις ἐν Κτησιφῶντι σὺν τῷ Ἰωσήφ.

Λεόντιος ὁ ἱερεύς, ὃς ἀπεστάλη κατὰ τὸ 531 εἰς Βυζάντιον ἵνα σπουδάσῃ τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἐκπονήσῃ μεταφράσεις ἑλληνικῶν βιβλίων· ἀνακάμψας δὲ εἰς Ἀρμενίαν διωρίσθη σὺν τῷ Ἐνώχ, ἑτέρῳ μεταφραστῇ, διευθυντὴς τοῦ ἐν Σπέρ (*Սպեր*) σχολείου. Βραδύτερον παρουσίασεν εἰς σύνοδον σκοποῦσαν νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Περσίας ἀποσταλὲν πρὸς τὴν ἀρμενικὴν ἀριστοκρατίαν διάταγμα, ὅπερ ἐπέτασσεν ἄμεσον παραδοχὴν τοῦ μαζδεϊσμοῦ· τὰς λοιπὰς περὶ αὐτοῦ λεπτομερείας παρασιωπῶμεν ὧδε.

Μετὰ τὸν Λεόντιον ἀναγράφονται ἐν τοῖς πρώτοις μεταφρασταῖς ὁ Ἔζνίκ καὶ ὁ Κορύνος, συγγραφεῖς ἀξιόλογοι, περὶ ὧν θὰ εἴπωμεν τὰ δέοντα ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τῆς παρούσης πραγματείας.

Ἕτεροι μεταφρασταὶ ἀναφέρονται Μουσὲ ὁ ἐκ Ταραυνίτιδος καὶ Τιραὶρ ἢ Τὲρ ὁ Κορτζενατζῆς, οἵτινες μαθητεύσαντες παρὰ τῷ Μεσρώβ διωρίσθησαν βραδύτερον διδάσκαλοι ἐν Ἰβηρίᾳ. Ἀμφότεροι γινώσκοντες τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν συνειργάσθησαν κατὰ προτροπὴν τοῦ Σαὰκ εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἀρμενικοῦ ἀλφαβήτου κατὰ τὴν τάξιν καὶ τὴν μορφὴν τοῦ ἑλληνικοῦ. — Ἰωσὴφ ὁ ἐκ Βαγηνῆς καὶ Ἰωάννης ὁ Ἐκκλησιαστικός, οἵτινες ἐβοήθησαν τῷ Μεσρώβ εἰς τὴν πρώτην ἐκ τοῦ συριακοῦ κειμένου μετάφρασιν τῶν Παροιμιῶν Σολομῶντος καὶ τῶν εἴκοσι καὶ δύο κανονικῶν βιβλίων τῆς παλαιᾶς καὶ νέας Διαθήκης. — Ἐνὼχ καὶ Δανὲλ (*Դանիէլ*) διορισθέντες μετὰ τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἀλβανικῆς γλώσσης διδάσκαλοι ἐν Καυκάσῳ· ἀμφότεροι δὲ ἦσαν μοναχοὶ καὶ ἐγκρατεῖς τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος.—Ἱερεμίας ἀρχιδιάκονος τοῦ Σαὰκ, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ὑποίου ἐπεστάτησεν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν τελευταίων θελήσεων αὐτοῦ. Ἐπαινεῖται ὑπὸ τοῦ Κορύνου ὡς ἀνὴρ ὅσιος καὶ θεοσεβής.—Θωδίκ (*Թոդիկ*) ἢ Θωδίκ (*Թոմիկ*), μαθητὴς τοῦ Μεσρώβ.—Γνίθ (*Գնիթ*), μαθητὴς ἐπίσης τοῦ Μεσρώβ χρηματίσας διευθυντὴς ἐκπαιδευτηρίου καὶ εἶτα ἐπίσκοπος. —Ἀρτζὰν ὁ Ἀρτζρουνὴς (*Արծան*) ἀποσταλεὶς εἰς Βυζάντιον πρὸς ἐκμάθησιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ μετάφρασιν διαφόρων βιβλίων.

Καὶ οὗτοι μέν εἰσιν οἱ γνωστοὶ μεταφρασταὶ τῆς πρώτης περιόδου· ὑπῆρξαν βεβαίως καὶ πολλοὶ ἕτεροι μαθηταὶ τοῦ Μεσρώβ καὶ Σαάκ· ἀλλ' οὗτοι δὲν συνετέλεσαν εἰς τὸ τῆς μεταφράσεως τῶν ἱερῶν βιβλίων ἔργον, διότι διασπαρέντες εἰς τὰς ἐπαρχίας ἐδίδασκον τὴν χρῆσιν τοῦ ἀλφαβήτου καὶ τὸ κήρυγμα τοῦ θείου λόγου διὰ τῶν ὑπὸ τῶν διδασκάλων αὐτῶν παρασκευαζομένων βιβλίων.

Ἀγνοεῖται ἀκριβῶς περὶ τίνα ἔργα ἠσχολήθησαν οἱ προμνησθέντες μεταφρασταί· ὁμολογεῖται ὅμως κοινῶς ὅτι αὐτοὶ πρῶτοι, εἰσαχθέντος τοῦ μεσρωβείου ἀλφαβήτου, ἤρξαντο καὶ τῆς συστηματοποιήσεως τῆς ἀρμενικῆς γλώσσης διὰ τῆς ἐκπονήσεως μᾶλλον ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων πρὸς χρῆσιν τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κλήρου· αἱ μεταφράσεις αὐτῶν προήρχοντο τὸ κατ' ἀρχὰς ἐκ συριακῶν κειμένων· βραδύτερον δὲ ἐξ ἑλληνικῶν ἕνεκα τῶν ἀποσταλέντων εἰς Βυζάντιον συναδέλφων αὐτῶν. Ἀπὸ τῆς ἐπιστροφῆς δὲ τούτων ἄρχεται ἡ δευτέρα περίοδος τῆς ἀρμενικῆς γραμματολογίας, ἣν ἤρξαντο ἤδη πλουτίζοντες διὰ μεταφράσεων ἄνδρες διάσημοι καταστάντες ἕνεκα τοῦ εἰσαχθέντος ἐν τῇ χώρᾳ φιλολογικωτέρου πνεύματος. Ἡ ἀναζήτησις ἑλληνικῶν βιβλίων, ἡ πανταχόθεν συρροὴ νέων σπουδαστῶν, ἡ ἐπάνοδος τῶν εἰς τὰς μεγαλοπόλεις τοῦ βυζαντινοῦ κράτους σπουδασάντων, ἡ προσέλευσις θεολόγων καὶ γραμματοδιδασκάλων, ἡ φήμη τῶν ἐν Ἑλλάδι φιλοσοφικῶν καὶ ῥητορικῶν σχολῶν καὶ ἡ τῶν μεγάλων φωστήρων τῆς οἰκουμενικῆς

1) *Ստ. Կոր.* σελ. *ճգ*. Πρβλ. καὶ *Հայկական մատենագրութիւն*, Ι, σ. 179 —193.

2) Τὴν ἐπιστολὴν δὲ ταύτην (ὡς καὶ ἑτέραν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Θεοδόσιον ἐξαιτουμένην τὴν ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας προστασίαν αὐτοῦ) διέσωσεν ὁ Λάζαρος Φαρπετζῆς. Ἴδε *Հայ. Փարպ.* σ. 124 κ.ἑ.

ἐκκλησίας, ὧν αἱ ἀρεταί, ἡ εὐγλωττία καὶ ἡ σοφία διεσαλπίζοντο ἀπὸ τοῦ Δ' αἰῶνος εἰς ἅπαντα τὸν ἐν Ἀσίᾳ χριστιανικὸν κόσμον, παρώρμησαν λοιπὸν τὸν σύλλογον τῶν ἀρμενίων μεταφραστῶν νὰ μεταβάλωσι ταχέως τὸ ἐν ἀρχῇ εἰσαχθὲν παρ' αὐτοῖς πρακτικὸν ὕλως σύστημα καὶ νὰ σχηματίσωσιν εὐρύτερον κύκλον σπουδῶν διαδίδοντες εἰς τοὺς ὁμοεθνεῖς αὐτῶν πάντα ἀνεξαιρέτως τὰ εἴδη τῆς ἑλληνικῆς σοφίας. Ἀλλὰ πρώτιστον τούτων ἔργον ἦν ἤδη ἡ διακανόνισις τῆς γλώσσης διὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ καταλληλοτέρου ἰδιώματος πρὸς ἔκφρασιν πάσης ἰδέας, καὶ ἡ καλλιέργεια, ἀνάπτυξις καὶ συστηματοποίησις αὐτοῦ ἐπὶ ὡρισμένων κανόνων. Ὅ,τι λοιπὸν ἐγένετο τὸ πάλαι ἐν Ἑλλάδι ὑπὲρ τῆς καλλιεργείας ἑνὸς κοινοῦ ἰδιώματος, τοῦτ' αὐτὸ ἐνεκρίθη ὑπὸ τῶν μεταφραστῶν καὶ ὑπὲρ τῆς βελτιώσεως ἑνὸς ἀρμενικοῦ ἰδιώματος· διότι καὶ ἐν Ἀρμενίᾳ ἐπεκράτουν τὸ πάλαι, ὡς καὶ σήμερον, πολυάριθμοι διάλεκτοι, ἐξ ὧν προὐτιμήθη τὸ ἀραράτειον ἰδίωμα, ὅπερ ἦν τὸ πλουσιώτερον, τὸ ἡδύτερον καὶ τὸ γλαφυρώτερον πάντων· ἡ δὲ λογικὴ διακανόνισις τούτου ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κανόνων τῆς ἑλληνικῆς φωνῆς, ὡς εὕρηνται ἐκτεθειμένοι ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ γραμματικοῦ Διονυσίου τοῦ Θρᾳκός, υἱοῦ, κατὰ τὰς ἀρμενικὰς παραδόσεις, Θέρου (*Թհրաս*) τινός. Τὸ ἔργον τοῦτου μεταφρασθὲν ἐγκαίρως[1] ἐχρησίμευσε πολλαχῶς τοῖς ἀρμενίοις συγγραφεῦσιν· ἐσχηματίσθησαν γραμματικοὶ κανόνες, συντακτικοὶ καὶ τυπικοί, οἵτινες τοσοῦτον στενῶς συνδέονται πρὸς τοὺς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ὥστε δὲν θὰ εἴπῃ τις ὑπερβολὴν ἐὰν ἐκφρασθῇ ὅτι ἡ γλῶσσα τῶν πονημάτων τῶν ἀρμενίων μεταφραστῶν καὶ συγγραφέων τῆς Ε' χριστιανικῆς ἑκατονταετηρίδος εἶνε ἀκριβὲς ἐκτύπωμα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης[2]. Τῆς φιλολογικωτέρας δὲ ταύτης περιόδου μεταφρασταὶ ἀναγράφονται Μωϋσῆς ὁ Χωρηνός, ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Μαμβρὲ ὁ Ἀναγνώστης, ὁ φιλόσοφος Δαυὶδ ὁ Ἀήττητος, Κιρὸὸ ὁ βραδύτερον καθολικὸς ἀρχιεπίσκοπος Ἀρμενίας, Ἰωάννης ὁ Μανδακούνιος, οἱ ἱστορικοὶ Ἐλισσαῖος καὶ Ἀζάρος ὁ Φαρπετζῆς, ὁ ῥήτωρ Ἔσδρας ὁ Ἀγκεγηνός καὶ ἕτεροι ὀνομαζόμενοι ἁπλῶς Σακά, Ἰωάννης, Ἀβραὰμ ἢ Ἄβελ, Ἰωνάθαν, Κατζὶκ ἢ Κατζατούρ, Ἀνδρέας, Θαθοὺλ καὶ Οὔαρος[1].

Εἰς τοὺς μεταφραστὰς τούτους καὶ τοὺς προγενεστέρους ὀφείλονται, μετὰ τὴν παλαιὰν καὶ νέαν Διαθήκην, αἱ μεταφράσεις τῶν πρακτικῶν τῶν δύο πρώτων οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ ἀπείρων ἄλλων συγγραφῶν περὶ ὧν θὰ εἴπωμέν τινα συνοπτικῶς κατωτέρω. Τοῖς πρώτοις δὲ μεταφρασταῖς ὀφείλονται, ὡς ἐλέχθη, καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ βιβλία.—Ἡ ἀρμενικὴ Ἐκκλησία ποιεῖται χρῆσιν τεσσάρων κυρίως βιβλίων φημιζομένων ἐπὶ παλαιότητι, γλώσσῃ καὶ ἁρμονίᾳ· ταῦτα δέ εἰσι τὸ εὐχολόγιον, τὸ ὑμνολόγιον, τὸ μηνολόγιον καὶ ἡ ἱερὰ λειτουργία, ἅτινα ἡ ἀρμενικὴ γραμματολογία καταλέγει μεταξὺ τῶν ἀριστουργημάτων αὐτῆς. Τῶν τριῶν πρώτων βιβλίων αἱ εὐχαί, οἱ ὕμνοι καὶ τὰ τροπάρια ἔχουσιν ἐν πολλοῖς καταπληκτικὴν ὁμοιότητα πρὸς τὰ ἡμέτερα· οὐχ ἧττον δὲ ὑπάρχουσιν ἐν αὐτοῖς καὶ πλεῖστα ἔργα ἐπιγεγραμμένα εἰς ἀρχιεπισκόπους καὶ διασήμους ἄνδρας, ὡς Γρηγόριον τὸν Φωτιστὴν καὶ μάλιστα Σακὰ τὸν Πάρθον, ὅστις λέγεται ὅτι εἰργάσθη εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ εὐχολογίου καὶ τοῦ μηνολογίου καὶ τῆς λειτουργίας. Εἰς δὲ τὸν Μεσρὼβ ἀποδίδοται ἡ σύνταξις ὀκτατόνων ὕμνων ᾀδομένων ἀπὸ τῆς πρώτης δευτέρας τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς μέχρι τοῦ πρὸ τῆς κυριακῆς τῶν Βαΐων σαββάτου. Ἐν τοῖς συντάκταις τῶν ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων ἀναφέρεται καὶ Μωϋσῆς ὁ Χωρηνός. Οὐχ' ἧττον ὅμως σοφώτατος ἀρμένιος θεολόγος, Γαβριὴλ ὁ Ἀνεdichian, μελετήσας εἰδικῶς καὶ κριτικῶς ταῦτα ὁμολογεῖ ὅτι ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ εὐχολογίου παρελήφθησαν μεταφρασθεῖσαι καὶ διάφοροι εὐχαί[2]. Ἡ δὲ ἱερὰ λειτουργία ὁμολογεῖται ἔργον Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου μεταφρασθὲν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ε' αἰῶνος[3]. Ἡ ἀντιπαραβολὴ ὅμως ταύτης πρὸς τὸ πρωτότυπον δείκνυσιν ὅτι εἶνε μᾶλλον σύμπτυξις τῶν δύο λειτουργιῶν Χρυσοστόμου καὶ Βασιλείου. Σώζονται τὴν σήμερον καὶ μεταφράσεις ἀπείρων ἑλληνικῶν βιβλίων, θεολογικῶν, φιλοσοφικῶν καὶ

1) Ὅρα J.-Ch. Cirbied, Gram. de la langue arménienne, σ. XXIV—XXV.

2) Ἀξιοσπούδαστον μελέτην περὶ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ συγγράμματος Διονυσίου τοῦ Θρᾳκὸς ἐπὶ τῆς ἀρμενικῆς γλώσσης συνέγραψεν ὁ μακαρίτης Ἀρσένιος Σουχρῆς ἐν τῷ περιοδικῷ βιβλίῳ *Բազմավէպ հանդիսարան*, τόμ. 35 (1877) σελ. 97—109.

1) [*Ծար.*] *պատմ. հայ. գրոց.* I, σ. 192—193.

2) G.Avedichian, Sulle correzioni dei libri ecclesiastici armeni. Venezia, 1868, σελ. 6.

3) Αὐτόθι σ. 263 κ. ἑ.

ἱστορικῶν, αἵτινες ἐπίσης κατὰ τὴν ἀσφαλεστάτην γνωμάτευσιν τῶν μεκιταριστῶν Βενετίας εἶναι προϊόντα τῶν μεταφραστῶν τῆς περιόδου ταύτης, ἣν πάνυ δικαίως ὀνομάζουσι χρυσοῦν· αἰῶνα τῆς ἀρμενικῆς φιλολογίας[1]. Δυστυχῶς ὅμως αἱ εἰρημέναι μεταφράσεις δὲν φέρουσι καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἐκπονησάντων αὐτάς. Ἐξαιροῦνται μόνον δύο συγγραφεῖς, ὧν τὰ μεταφραστικὰ πονήματα ἀρκούντως γινώσκονται. Οὗτοι δέ εἰσι Μωϋσῆς ὁ Χωρηνὸς καὶ Δαυὶδ ὁ Ἀήττητος. Ὁ πρῶτος ἐκτὸς τῶν ἰδίων αὐτοῦ συγγραφῶν, περὶ ὧν γενήσεται ὁ προσήκων λόγος ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τῆς παρούσης μελέτης, μετέφρασε πάμπολλα ἑλληνικὰ βιβλία. Σπουδάζων ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις καὶ πεπροικισμένος ὑπὸ ἐκτάκτου εὐφυΐας καὶ φιλοπονίας ἐπεμελήθη νὰ περισυλλέξῃ ὅ,τι βιβλίον ἐνόμιζε χρήσιμον νὰ κοινοποιηθῇ τοῖς ὁμοεθνέσιν αὐτοῦ· ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ ἀναφέρει ἀποσπάσματα πολλῶν ἑλλήνων ἱστορικῶν· ἐν τῇ γεωγραφίᾳ συνώψισε τὴν ἐπιτομὴν Πάππου τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ καὶ Πτολεμαίου[2]. Ἐν τῇ ῥητορικῇ αὐτοῦ οὐ μόνον ὁλόκληρα κεφάλαια καὶ μελετήματα διαφόρων ἑλλήνων ῥητορικῶν συγγραφέων κατεχώρισεν, ἀλλὰ καὶ ἀπόσπασμα ἐκ τῶν ἀπολεσθεισῶν Πελιάδων τοῦ Εὐριπίδου[3]. Ἐντεῦθεν εἰκάζουσί τινες ὅτι ὁ Χωρηνὸς καὶ μετέφρασεν ὁλοκλήρους συγγραφὰς τῶν ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ ἀναφερομένων συγγραφέων. Ἀλλὰ μέχρι σήμερον ἡ εἰκασία αὐτῶν δὲν ἐπεβεβαιώθη. Ἐγνωσται ὅμως ὅτι ἠσχολήθη περὶ τὴν μετάφρασιν καὶ ἐπιδιόρθωσιν ἑνίων βιβλίων τῆς ἱερᾶς Γραφῆς καὶ ὅτι αὐτῷ ἀνήκει ἡ διάσωσις τοῦ «Χρονικοῦ» Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου, οὗτινος ἀποσπάσματα μόνον διεσώθησαν ἑλληνιστί. Ἴσως δὲ τῷ αὐτῷ ὀφείλεται καὶ ἡ μετάφρασις τῆς τε ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας καὶ τῆς εὐαγγελικῆς προπαρασκευῆς τοῦ σοφοῦ ἱεράρχου Καισαρείας[1]. — Ὁ δὲ Δαυὶδ ὁ φιλόσοφος μαθητεύσας τὸ πρῶτον παρὰ Μεσρώβ, Σακὰκ καὶ Μωϋσεῖ τῷ Χωρηνῷ μετέβη εἶτα εἰς Ἀλεξάνδρειαν, Κωνσταντινούπολιν καὶ Ἀθήνας, ἔνθα ἠκροάσατο τοῦ σοφιστοῦ Συριανοῦ, διδασκάλου τοῦ Προαιρεσίου[2]. Τὸν Δαυὶδ γινώσκει καὶ ἡ ἡμετέρα γραμματολογία ἐκ τῶν εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ὑπομνημάτων αὐτοῦ καὶ ἐκ τινος πονήματος περὶ κακιῶν. Ἐν ἀρμενικῇ γλώσσῃ σώζονται αὐτοῦ διάφορα πονήματα (ἐκδοθέντα εἰς ἓν τῷ 1833) ἐν οἷς ὑπάρχουσι καὶ μεταφράσεις ἔργων τινῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, οἷον τῶν «Κατηγοριῶν», τοῦ «Περὶ ἑρμηνείας», τῶν «Ἀναλυτικῶν προτέρων καὶ ὑστέρων», τοῦ «Περὶ κόσμου», τοῦ «Περὶ ἀρετῶν καὶ κακιῶν» καὶ τῶν «Πρὸς Ἀλέξανδρον ἐπιστολῶν». Πρὸς δὲ τούτοις μετέφρασε καὶ τὴν «Εἰσαγωγὴν» τοῦ Πορφυρίου[3]. Τὸ ὕφος ὅμως αὐτοῦ εἶνε στρυφνὸν καὶ δυσάρεστον εἰς τὰ ἀρμενικὰ ὦτα ἕνεκα τῆς συνεχοῦς χρήσεως λέξεων ἐχουσῶν τραχεῖς φθόγγους· πρὸς δὲ μένει ἐν πολλοῖς καὶ δυσνόητος, ἄλλοτε παντελῶς ἀκατάληπτος· αἱ μεταφράσεις αὐτοῦ ἐγένοντο κατὰ λέξιν καὶ τοσοῦτον συνεξῳκειώθη πρὸς τὸ ἀριστοτέλειον ὕφος ὥστε μᾶλλον ἐννοεῖ αὐτὸν ἕλλην γινώσκων τὴν ἀρχαίαν ἀρμενικὴν γλῶσσαν, ἢ ἀρμένιος ἀγνοῶν παντελῶς τὴν ἑλληνικήν. Καὶ αὗται μέν εἰσιν αἱ μεταφράσεις τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν. Ἀναγράψωμεν δὲ νῦν συνοπτικῶς καὶ τὰς λοιπὰς μεταφράσεις, ὧν οἱ ἐκπονηταὶ ἀγνοοῦνται. Ἐν πρώτοις μετεγλωττίσθησαν ὁ ψευδοκαλλισθένειος βίος τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ὅστις καὶ ἐξεδόθη τῷ 1865 ἔτει. Ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Φίλωνος μετεφράσθησαν μετὰ μεγίστης ἐπιμελείας τρεῖς διάλογοι περὶ θείας Προνοίας, εἷς περὶ τῆς τῶν ζώων ψυχῆς, τὰ περὶ τῶν βιβλίων Γενέσεως καὶ Ἐξόδου ζητήματα, οἱ δύο περὶ Σαμψὼν καὶ Ἰωνᾶ λόγοι καὶ οἱ περὶ τῶν εἰς Ἀβραὰμ ἐμφανισθέντων ἀγγέλων διάλογοι[4]. Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ ἁγίου Ἰγνατίου

1) Ἴδε περὶ αὐτῶν ἐν ἐκτάσει τὸ πολύτιμον σύγγραμμα Σουκία Σομαλεὰν ἐπιγραφόμενον Quadro delle opere di vari autori anticamente tradotte in armeno. Venezia, 1825, σ. 7—29.—Πρβλ. Neumann, Versuch κτλ. σ. 71—90.—J. C. Wenrich, De auctorum græcorum versionibus et comment. syriac., arab., armen. κτλ. Lipsiæ, 1842.

2) Ὅρα Géographie de Moise de Corène. Texte arménien traduit en français par le P. Arsène Soukry. Venise, 1881.

3) *Մ. Խորենացւոյ, գիրք պատմից Ի Հայեցւոց*, 1796, βιβλ. γ.

1) V. Langlois, Collection I, σ. 355 κ. ἑ.

2) Ἴδε περὶ Δαυὶδ ἐν ἐκτάσει Neumann Versuch einer Geschichte κτλ. σ. 58-61. — [*Ծար.*] *պատմ. հայ. գրոց* σ. 206-214.

3) *Յուսեփ Ալեքսանդր վերադարձ մատենադարանիցն Հայոց: Ի Վենետիկ.* 1833. σ. 227. 359. 386. 395. 404. 409. 461. 603. 629.

4) Ἐξεδόθησαν τῷ 1822 καὶ 1826. Ἴδε *Հայկական մատենագրութիւն*, σ. 690.—Πρβλ. Somal, Quadro κτλ. σ. 19.

μάρτυρος καὶ ἐπισκόπου Ἀντιοχείας μετεφράσθησαν ἡ πρὸς Σμυρναίους, ἡ πρὸς Πολύκαρπον ἐπίσκοπον αὐτῶν, ἡ πρὸς Ἐφεσίους, ἡ πρὸς Μάγνητας καὶ ἡ πρὸς Ῥωμαίους, ὡς καὶ αἱ λοιπαὶ ἓξ ἀπόκρυφοι τοῦ αὐτοῦ ἐπιστολαί[1]. Ἐκ τῶν συγγραμμάτων Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ μετεφράσθησαν ἓξ ὁμιλίαι, ἐξ ὧν τρεῖς ἀγνοοῦνται ἑλληνιστί. Ἐκ δὲ τῶν τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου μετεφράσθησαν τὰ πλείονα ἀποτελοῦντα ὀγκώδεις τόμους[2]· τοῦ μαθητοῦ δὲ καὶ διαδόχου αὐτοῦ Τιμοθέου Ἀλεξανδρείας μετεγλωττίσθησαν ὁ βίος τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου καὶ οἱ περὶ τῆς παρθένου Μαρίας λόγοι, ὧν τὸ κείμενον εἶναι πάντῃ διάφορον τοῦ ἑλληνικοῦ. Ἐκ δὲ τῶν λόγων τοῦ Εὐσεβίου ἡ Σευηριανοῦ τοῦ Ἐμεσσηνοῦ, ἐπισκόπου Γαβάλων, σώζονται μεταπεφρασμένοι πεντεκαίδεκα ὁμιλίαι ἐκδοθεῖσαι ἀρμενιστὶ καὶ λατινιστὶ ὑπὸ Aucher τῷ 1817*. Μετεφράσθησαν ἐπίσης αἱ κατηχήσεις καὶ ἄλλα ἔργα τοῦ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων καὶ τριάκοντα καὶ τέσσαρες συγγραφαὶ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ· τοῦ δὲ Βασιλείου τοῦ Μεγάλου ἑπτακαίδεκα, ἐν αἷς καὶ τὸ Ἑξαήμερον· τοῦ δὲ Γρηγορίου Νύσσης ἑπτά, τοῦ δὲ Ἐπιφανίου ἐπισκόπου Κύπρου ἕνδεκα, ἐν αἷς καὶ ὁ Φυσιολόγος· τοῦ δὲ Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου εἴκοσι καὶ τέσσαρες ὁμιλίαι· ἐκ τῶν τοῦ Χρυσοστόμου εἴκοσι καὶ ὀκτώ, ἐκ τῶν τοῦ Πρόκλου Κων/πόλεως τρεῖς καὶ ἐκ τῶν τοῦ ἀσκητοῦ Νείλου τρεῖς πραγματεῖαι. Ἐπίσης μετεφράσθησαν τὰ συγγράμματα Εὐαγρίου τοῦ Ποντικοῦ, Ἑλλαδίου τοῦ Καισαρέως, Ἱππολύτου ἐπισκόπου καὶ μάρτυρος, καὶ Νόννου τοῦ Πανοπολίτου τὰ θεολογικὰ καὶ τὰ Διονυσιακά. Ἐκ δὲ τῶν τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου ἡ περὶ ἀναιρέσεως τῆς πλάνης Παύλου τοῦ Σαμοσατέως συγγραφή, ἡ περὶ ἐλεύσεως τοῦ Σωτῆρος εἰς Ἱεροσόλυμα, ἡ περὶ ἀναστάσεως καὶ ἡ περὶ ἀναλήψεως. Σώζονται ἐπίσης μεταπεφρασμένα ἀποσπάσματά τινα ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Εἰρηναίου καὶ ἐκ τοῦ Χρονικοῦ Ἰουλίου ταῦ Ἀφρικανοῦ· μετεφράσθησαν δὲ καὶ ἡ ἑβραϊκὴ ἀρχαιολογία Ἰωσήπου καὶ τὰ ποιητικὰ ἔργα τοῦ Καλλιμάχου· ἀλλ' αἱ μεταφράσεις τούτων δὲν σώζονται τὴν σήμερον.

Οὐχ ἧττον μεγάλην σημαντικότητα κέκτηνται αἱ μεταφράσεις τῶν ἐξῆς ἑλλήνων συγγραφέων περὶ ὧν ἢ ὀλίγα τινὰ ἢ οὐδὲν ἀπολύτως γινώσκει ἡ ἡμετέρα φιλολογία· τουτέστιν εἷς λόγος Τίτου ἐπισκόπου Κρήτης περὶ τῆς παραβολῆς τοῦ δηναρίου· ἡ ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπολογία τοῦ Ἀριστείδου Ἀθηναίου τοῦ Ῥήτορος[1]· τέσσαρες ὁμιλίαι Ζηνοβίου ἐπισκόπου· οἱ μῦθοι τοῦ Ὀλυμπιανοῦ καὶ τὰ φιλοσοφικὰ Ἀνδρονίκου τοῦ Ῥοδίου. Κατὰ τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα ἐγένετο φαίνεται καὶ μετάφρασις τῶν ἐπῶν τοῦ Ὁμήρου, διότι σώζεται λεξικὸν πρὸς κατάληψιν τῆς μεταφράσεως αὐτῶν χρονολογούμενον ἐπίσης ἀπὸ τοῦ Ε' αἰῶνος[2].

Οἱ ἀρμένιοι μεταφρασταὶ δὲν περιωρίσθησαν μόνον εἰς τὴν μεταγλώττισιν τῶν ἀπαριθμηθέντων συγγραφέων, ἀλλ' ἐξεπόνησαν καὶ μεταφράσεις πολλῶν ἄλλων· πλὴν ὁ πανδαμάτωρ χρόνος ἐξηφάνισε ταύτας ἃς κατέχωσεν ἐν κρύπταις, μοναῖς καὶ βιβλιοθήκαις ἀνεξερευνήτοις ἔτι. Ἐν τούτοις ὑποτίθεται ὅτι τοῦ καιροῦ προϊόντος ἀνακαλυφθήσονται καὶ ἕτεραι μεταπεφρασμέναι συγγραφαί, διότι πρό τινων ἐτῶν ἀνηγγέλθη ἡ εὕρεσις ἀρμενικοῦ κειμένου τῆς ἱστορικῆς βιβλιοθήκης Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου[3] καὶ τῆς περὶ φύσεως τοῦ ἀνθρώπου συγγραφῆς τοῦ Νεμεσίου, ἧς τὴν ἀνάλυσιν συνοδευομένην μετὰ πολλῶν ἀποσπασμάτων ἐκοινοποίησε τῷ 1880 ὁ πολύκλαυστος ἀρμένιος ἑλληνιστὴς Ἀρσένιος Soukry[4].

Τινὲς τῶν προμνησθέντων μεταφραστῶν διέπρεψαν καὶ ὡς συγγραφεῖς ἱστορικοί· ἀλλ' ἡ περὶ τούτων διατριβή, ὡς καὶ ἡ ἀνάλυσις τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν ἐπιβάλλεται ἡμῖν ἐν τῷ ἄλλοτε ἀναγνωσθησομένῳ δευτέρῳ μέρει· διότι ὁ βίος καὶ τὰ πονήματα αὐτῶν εἰσὶ τὸ ἀγνὸν καὶ ἀληθὲς κάτοπτρον τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀρμενικοῦ ἔθνους καθ' ἅπασαν τὴν πέμπτην ἑκατονταετηρίδα.

Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΕΡΑΜΕΥΣ.

---

1) Αὐτόθι σ. 241-243.—Πρβλ. Quadro κτλ. σ. 10.

2) Somal, Quadro σ. 11-13.

*) Ἴδε *Συμπλήρωμα βιβλιογραφικόν*, σ. 611-614.—Πρβλ. Quadro σ. 14-15.

1) Αὕτη ἐξεδόθη μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως τῷ 1878 (ἴδε *Συμπλήρωμα βιβλιογραφικόν* σ. 66)· ἐκ τῆς λατινικῆς μετεφράσθη ὑπὸ διαφόρων γαλλιστὶ καὶ γερμανιστί· ἐκ δὲ τοῦ γερμανικοῦ μετεφράσθη ὑπὸ Φ. Βαφείδου ἐν Ἀληθείας τόμ. Α'.

2) V. Langlois, Collection I, σ. XXV.

3) Αὐτόθι σ. XXVI.

4) Ἴδε *Βυζαντιακὰ Χρονογραφικά* τόμ. 38, σ. 326—340.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ

ΤΟΥ

ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΔΙΚΑΙΟΥ[1].

(Ἀναγνωσθὲν ἐν τῇ ΧΜΙΙ' καὶ ΧΝΓ' συνεδριάσει).

ΜΕΡΟΣ Α'.

Ἐν μηνὶ μαρτίῳ τοῦ χιλιοστοῦ ὀκτακοσιοστοῦ ἑβδομηκοστοῦ τρίτου ἔτους ὁ κύριος Rolin-Jaquemyns πολίτης Βέλγος, διδάκτωρ τῆς νομικῆς καὶ τῶν πολιτικῶν ἐπιστημῶν, μέλος ἀντεπιστέλλον τῆς ἀκαδημίας τοῦ Βελγίου, μέλος τῆς ἑταιρίας τῆς συγκριτικῆς νομοθεσίας τῶν Παρισίων καὶ πολλῶν ἄλλων σοφῶν συλλόγων, ἐκ τῶν ἱδρυτῶν καὶ ἀρχισυντακτῶν τῆς Ἐπιθεωρήσεως τοῦ διεθνοῦς δικαίου καὶ τῆς συγκριτικῆς νομοθεσίας, μέλος ἐπίλεκτον τοῦ κόμματος τῶν φιλελευθέρων, ἀπό τινων δὲ ἐτῶν καὶ ὑπουργὸς τῶν ἐσωτερικῶν τοῦ Βελγίου[2], ἔπεμπε πρός τινας σοφοὺς τῆς Ἑσπερίας ἄνδρας ἐμπιστευτικὴν διακοίνωσιν, ἐν ᾗ ἀνέπτυσσε τὸ ἀκόλουθον σπουδαιότατον σχέδιον, βασιζόμενον ἐπὶ τῆς ἀνάγκης προσθήκης εἰς τὴν διπλωματικὴν ἐνέργειαν καὶ εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν τῶν ἀτόμων μονομερῆ ἐργασίαν τρίτου παράγοντος τοῦ διεθνοῦς δι-

---

1) Institut de droit international.

2) Νομίζομεν πρόσφορον καὶ ὠφέλιμον τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν γνωστῶν ἡμῖν πονημάτων τοῦ διακεκριμένου τούτου ἀνδρός, οὗτινος καὶ διὰ τῆς προσωπικῆς, κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, ἐτιμήθημεν σχέσεως, ὡς καὶ τῶν λοιπῶν μουσοτραφῶν τῆς ἐπιστήμης θεραπόντων, τῶν συντελεσάντων, ὡς παρακατιόντες ἀναπτύξομεν, εἰς τὴν ἵδρυσιν καὶ προαγωγὴν τοῦ Συλλόγου τοῦ διεθνοῦς δικαίου, ὅπως τά τε μέλη τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου καὶ πᾶς ἐπιστήμων ἀναγνώστης τοῦ περιοδικοῦ αὐτοῦ ἔχωσι πρόχειρον κατάλογον βοηθημάτων σπουδαίων διὰ τὰς ἰδίας αὐτῶν νομικὰς ἐρεύνας καὶ πολιτικὰς μελέτας.

Τὰ τοῦ κ. Rollin Jaquemyns πονήματα εἰσὶ τὰ ἀκόλουθα:

Des partis et de leur situation actuelle en Belgique, 1864, Bruxelles.

De la réforme électorale, 1865, Bruxelles.

De l'étude et du développement de la peine du droit international, 1875, Bruxelles.

Du rôle et de la mission des nations neutres ou secondaires dans le développement du droit international, 1875, Bruxelles.

Le droit international et la question d'Orient, 1876, Gand.

Nouvelle étude sur la question d'Orient, 1877, Gand.

Καὶ ἐν τῇ Ἐπιθεωρήσει δὲ τοῦ διεθνοῦς δικαίου τὰ ἐξῆς ἐδημοσιεύθησαν ὑπ' αὐτοῦ ἄρθρα.

De l'étude de la législation comparée et du droit international, 1869.

Quelques observations sur les concessions de chemins-de-fer, au point de vue du droit international, 1869.

De quelques manifestations de l'opinion publique en Europe au sujet des brevets d'invention, 1869.

Chronique du droit international (Différend Gréco-Turc et conférence de Paris etc.) 1869-1870.

La guerre actuelle dans les rapports avec le droit international, 1870.

Second essai sur la guerre franco-allemande dans ses rapports avec le droit international, 1871.

De la neutralité de la Grande-Bretagne pendant la guerre civile américaine, 1871.

Quelques mots sur la phase nouvelle du différend anglo-américain, 1872.

De la nécessité d'organiser une institution scientifique permanente pour favoriser l'étude et les progrès du droit international, 1873.

Note sur la théorie du droit d'intervention, 1877.

L'Institut de droit international et le croissant rouge, 1877.

L'année 1877 et les débuts de 1878 au point de vue du droit international, 1878.

καίου, ἤτοι τῆς συστηματοποιουμένης ἐπιδράσεως ἐπιστημονικοῦ συνεταιρισμοῦ. «Ce qui serait aujourd' hui nécessaire, ἔγραφεν ὁ κύριος Rolin-Jaquemyns ἐν τῇ προειρημένῃ αὐτοῦ διακοινώσει[1], et ce que nous venons proposer, ce serait la réunion intime d' un groupe restreint d'hommes déja connus dans la science du droit international par leurs écrits ou par leurs actes et appartenant, autant que possible, aux pays les plus divers. Cette réunion chercherait à poser les premiers jalons de l'action scientifique collective, 1° en examinant en principe le genre d'utilité, le degré d'efficacité de cette action et la meilleure forme sous laquelle elle pourrait se produire; 2° en arrêtant les statuts d'une académie ou institut international du droit des gens, qui devrait servir d'organe à l'opinion juridique du monde civilisé en matière de droit international».

Ἡ ἰδέα αὕτη δὲν ἐγεννήθη κατὰ πρῶτον ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ σοφοῦ τούτου Βέλγου, ὅστις διηγεῖται[2] τὰ τῆς κυοφορίας αὐτῆς λίαν λεπτομερῶς, ἀλλ' ἐκεῖνός ἐστιν ὁ δοὺς αὐτῇ σάρκα καὶ ὀστᾶ. Καθ' ἃ ὁ ἴδιος διατείνεται, ἡ πρωτοβουλία αὕτη ἀνεφύη σχεδὸν ταὐτοχρόνως ἐν Βερολίνῳ, ἐν Γενεύῃ, ἐν Gand, ἐν Kharkow καὶ ἐν Νέᾳ Ὑόρκῃ. Κατὰ σεπτέμβριον τοῦ 1871 ἔτους, ὁ μέγας νομοδιδάσκαλος Lieber ἔγραφεν αὐτῷ τοιάδε· «Ἀπὸ πολλοῦ χρόνου κατέχομαι ὑπὸ τῆς ἰδέας συνεδρίου συγκειμένου ἐκ τῶν κυριωτέρων νομομαθῶν διαφόρων ἐθνῶν (international jurists), μηδόλως ἐπισήμου, ἀλλ'εὐθαρσῶς δημοσίου καὶ διεθνοῦς, ἐν εἴδει οἰκουμενικῆς νομικῆς συνόδου, ἄνευ πάπα καὶ ἀλαθήτου». Κατὰ τὴν αὐτὴν δὲ σχεδὸν ἐποχήν, ἀνέλογος ἀνακοίνωσις ὑπεβάλλετο αὐτῷ διὰ τρίτου ὑπὸ τοῦ κυρίου Moynier, πολίτου Γενεύης καὶ δικηγόρου, χρηματίσαντος δὲ προέδρου τῆς ἐν Γενεύῃ ἑταιρίας τῆς δημοσίου ὠφελείας, τῆς ἑλβετικῆς ἑταιρίας τῆς στατιστικῆς, τῆς διεθνοῦς ἐπιτροπῆς τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ, τῆς πρώτης διεθνοῦς συνδιασκέψεως τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ ἐν Γενεύῃ, ἀντιπροέδρου τῶν ἐν Παρισίοις καὶ Βερολίνῳ ἐπακολουθησασῶν συνδιασκέψεων καὶ ἐκ τῶν ἐπισήμων ἀντιπροσώπων τῆς ἑλβετικῆς ὁμοσπονδίας ἐν ταῖς δυσὶ διπλωματικαῖς συνδιασκέψεσι τῆς Γενεύης περὶ τῆς βελτιώσεως τῆς θέσεως τῶν ἐν πολέμοις τραυματιζομένων στρατιωτῶν[1]. Αὐτὸς δὲ ὁ κ. Moynier, κατὰ νοέμβριον τοῦ 1872 ἔτους, μετέβη καὶ εἰς Gand τοῦ Βελγίου πρὸς πληρεστέραν συνεννόησιν μετὰ τοῦ κυρίου Rolin-Jaquemyns. Σὺν τούτῳ καὶ ἕτεροι νομοδιδάσκαλοι καὶ δὴ καὶ πολιτικοὶ ἄνδρες τὰ μάλα διακεκριμένοι καὶ εἰς διαφόρους ἀνήκοντες χώρας ἐνεθάρρυνον σφόδρα αὐτὸν εἰς πρακτικὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἄχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης θεωρητικὴν μόνον ἀξίαν ἐχούσης καὶ ἔτι λίαν ἀορίστου ἰδέας τοιούτου πρωτοφανοῦς συνεδρίου. Οἱ κυριώτεροι τούτων εἰσίν· ὁ κύριος Carlos Calvo, ἐκ Buenos-Ayres, χρηματίσας γενικὸς πρόξενος καὶ πρέσβυς εἰς Montevideo, ἔκτακτος ἀπεσταλμένος τοῦ Paraguay εἰς Γαλλίαν καὶ εἰς Ἀγγλίαν καὶ ἐπίσημος ἀντιπρόσωπος τῆς Ἀργεντινῆς δημοκρατίας εἰς τὸ γεωγραφικὸν συνέδριον τῶν Παρισίων κατὰ τὸ 1875 ἔτος, μέλος ἀντεπιστέλλον τῆς ἀκαδημίας τῶν ἠθικοπολιτικῶν ἐπιστημῶν τῆς Γαλλίας, τῆς ἐν Μαδρίτῃ βασιλικῆς ἀκαδημίας τῆς ἱστορίας καὶ πολλῶν ἄλλων τῆς Εὐρώπης ἐπιστημονικῶν καὶ φιλολογικῶν ἑταιριῶν[2]. ὁ κύριος Drouyn de Lhuys,

1) Ὅρα Annuaire de l'Institut de droit international, 1ère année, Gand, 1877.

2) Ὅρα τὸ ἐν τῇ Ἐπιθεωρήσει τοῦ διεθνοῦς δικαίου δημοσιευθὲν καὶ ἄνω προμνημονευθὲν ἄρθρον, τὸ ἐπιγραφόμενον· De la nécessité d'organiser une institution scientifique permanente pour favoriser l'étude et les progrès du droit international.

1) Πονήματα τοῦ κ. Moynier·

Les institutions ouvrières de la Suisse, 1867, Genève.

La guerre et la charité, 1867, Genève.

Étude sur la convention de Genève, 1870, Paris.

Διάφορα ἄρθρα ἐν τῷ ἐπὶ δεκαετίᾳ ὑπ' αὐτοῦ διευθυνθέντι περιοδικῷ τῆς ἐν Γενεύῃ Ἑταιρίας τῆς δημοσίου ὠφελείας.

2) Πονήματα τοῦ κυρίου Carlos Calvo·

Annales historiques de la révolution de l'Amérique latine, 1864-1867, Paris (5 πρῶτοι τόμοι).

Une page de droit international, ou l'Amérique du sud devant la science de droit des gens moderne, 1864, Paris.

Le droit international théorique et pratique, 1872, Paris.

Examen des trois règles du traité de Washington, 1874, Gand.

ἐκ Παρισίων, τελειόφοιτος τῆς νομικῆς, χρηματίσας ἀκόλουθος πρεσβείας ἐν Μαδρίτῃ, ἐπιτετραμμένος ἐν La Haye καὶ ἐν Μαδρίτῃ, πρέσβυς εἰς Λονδῖνον, ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν τρίς, μέλος τῶν διαφόρων ἐθνοσυνελεύσεων, ἀντιπρόεδρος τῆς αὐτοκρατορικῆς Γερουσίας καὶ πρῶτος πληρεξούσιος τῆς Γαλλίας εἰς τὴν ἐν Βιέννῃ συνδιάσκεψιν τοῦ 1855 ἔτους, μέλος τῆς Ἀκαδημίας τῶν ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιστημῶν· ὁ κύριος de Parieu, ἐξ Aurillac τῆς Γαλλίας, διδάκτωρ τῆς νομικῆς, χρηματίσας δικηγόρος, μέλος ἐθνοσυνελεύσεων, ὑπουργὸς τῆς παιδείας καὶ πρόεδρος τοῦ συμβουλίου τοῦ κράτους, μέλος τῆς Ἀκαδημίας τῶν ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιστημῶν, τῆς Ἀκαδημίας τῶν ἐπιστημῶν τῆς φιλολογίας καὶ τῶν τεχνῶν τοῦ Clermont καὶ τῆς ἐν Toulouse Ἀκαδημίας τῆς νομοθεσίας[1]· ὁ κ. Katchénowsky, ὁ διάσημος τοῦ Kharkow καθηγητής· ὁ κύριος Holtzendorff, ἐκ Vietmannsdorf τῆς Πρωσσίας, διδάκτωρ τῆς νομικῆς, καθηγητὴς τοῦ δημοσίου, τοῦ διεθνοῦς καὶ τοῦ ποινικοῦ δικαίου ἐν Μονάχῳ, μέλος ἐπίτιμον τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου, ἀντεπιστέλλον τῆς Ἀκαδημίας τῶν ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιστημῶν τῆς Γαλλίας καὶ τακτικὸν τῆς ἰατρικῆς καὶ ψυχολογικῆς Ἑταιρίας τοῦ Βερολίνου, πρὸς δὲ καὶ ἑτέρων εἴκοσι σωματείων τακτικόν, ἀντεπιστέλλον ἢ ἐπίτιμον μέλος, ἐν οἷς καὶ ὁ ἐν Ἀθήναις Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων[1]· πρὸ πάντων δὲ ὁ ἄρτι ἀποβιώσας κύριος Bluntschli, ἐκ Zurich τῆς Ἑλβετίας, διδάκτωρ τῆς νομικῆς, καθηγητὴς διαφόρων κλάδων τῆς ἐπιστήμης ταύτης καὶ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ καὶ ἐν Βερολίνῳ καὶ ἐν Heidelberg, καταλαβών ὑψηλὰς κυβερνητικὰς θέσεις ἐν τῇ ἑλβετικῇ ὁμοσπονδίᾳ, ὅς δὲ πρόεδρος τοῦ συνεδρίου τῶν γερμανῶν νομοδιδασκάλων, πρῶτον μὲν ἐν Δρέσδῃ, εἶτα δὲ ἐν Heidelberg, ἐκ τῶν ἱδρυτῶν καὶ ἰσόβιος πρόεδρος τῆς γερμανικῆς ἑταιρίας τῶν δικμαρτυρομένων, τακτικὸν μέλος οὐκ εὐαρίθμων σοφῶν συλλόγων τῆς ἑσπερίας, ἀντεπιστέλλον τῆς ἀκαδημίας τῶν ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιστημῶν τῆς Γαλλίας καὶ διδάκτωρ ἐπίτιμος (honoris causa) τῶν πανεπιστημίων Βιέννης καὶ Μόσχας[2]. Ὁ διάσημος οὗτος τῆς νομικῆς ἐπιστήμης ὀπαδὸς ἔγραφεν ἐν ἔτει 1872· «Ἡ ἰδέα συνδιασκέψεως νομομαθῶν περὶ τοῦ διεθνοῦς δικαίου πολλάκις καὶ ἐμὲ ἀπησχόλησε, σφοδρὰν δὲ ἔχω ἐπιθυμίαν ὅπως ἴδω τὸν τύπον τῶν ὑμετέρων προτάσεων. Ἐν τούτοις, ἡ μορφὴ ἣν προσωρινῶς ἔλαβεν ἐν ἐμοὶ ἡ ἰδέα αὕτη, ἐστὶν ὅτι τὸ κύριον αὐτῆς σημεῖον ἔγκειται ἐν τῇ διοργανώσει θεσμοῦ μονίμου, διαρκοῦς καὶ προωρισμένου ἵν' ἀνεπαισθήτως ἐπιβληθῇ τοῖς ἀνθρώποις ὡς ἀρχὴ καὶ ἐξουσία».

Τοιαύτας πολλαχόθεν λαβὼν προτροπὰς καὶ ἐνθαρρύνσεις, ὁ κ. Rolin-Jaequemyrs προέβη μετὰ θάρρους καὶ πλήρης ἐλπίδων εἰς τὴν σύνταξιν καὶ ἀποστολὴν τῆς προμνημονευθείσης ἐμπιστευτικῆς αὐτοῦ διακοινώσεως, ἐν ᾗ διὰ μακρῶν καὶ λίαν πειστικῶς ἀνέπτυσσε τὴν ἰδέαν ἧς ἠκούσατε ἀνωτέρω τόν τε ὁρισμὸν καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐφαρμογῆς. Ἄλλως τε, κύριοι, πλατύτερον μετ' οὐ πολὺ θέλετε ἀντιληφθῆ τοῦ σπουδαίου ἔργου τούτου, ἀκροώμενοι τῆς ἀναλύσεως τοῦ κανονισμοῦ αὐτοῦ, ἣν παρακατιόντες ὑμῖν ὑποβαλοῦμεν. Μὴ λησμονήσωμεν δὲ ὅτι, κατὰ τὸ ἐμβριθὲς τοῦτο ἔγγραφον, αἱ ἐργασίαι τῆς

Étude sur l'émigration et la colonisation, 1875, Paris.

Recueil historique complet des traités, conventions, capitulations, armistices, questions de limites et autres actes diplomatiques de tous les États de l'Amérique latine, 1876, Paris.

L'instruction dans la république Argentine, 1876, ἐν τῇ Ἐπιθεωρήσει τοῦ διεθνοῦς δικαίου.

1) Πονήματα τοῦ κυρίου de Parieu·

Études historiques et critiques sur les actions possessoires, 1850, Paris.

Essai sur la statistique agricole du département du Cantal, 1853, Aurillac.

Histoire des impôts généraux sur la propriété et le revenu, 1856, Paris.

Traité des impôts considérés sous le rapport historique, économique et politique, en France et à l'étranger, 1867, Paris (5 τόμ.).

Principes de la science politique, 1875, Paris.

Histoire de Gustave-Adolphe, 1875, Paris.

La politique française dans la question monétaire cosmopolite, 1875, Paris.

La question d'Orient (ἐν τῷ περιοδικῷ Contemporain τῆς 1 Ἰαν. 1878, Paris.

1) Πονήματα τοῦ κυρίου de Holtzendorff πολιτικά, νομικά, οἰκονομικὰ καὶ φιλοσοφικὰ ὑπάρχουσι πλεῖστα ὅσα, ἀλλὰ τὰ πάντα εἰσὶ γερμανιστὶ γεγραμμένα, οὐκ οἴδαμεν δὲ ἐάν τινα ἐξ αὐτῶν μετεγλωττίσθησαν εἰς τὴν γαλλικήν.

2) Ἐπίσης.

προτεινομένης ἑταιρίας δύο τινὰ πρόκειται ἵνα προπάντων ἐπιδιώκωσι· πρῶτον μὲν τὴν μελέτην τῶν ἀρχῶν τοῦ διεθνοῦς δικαίου, εἰ δυνατὸν δὲ καὶ τὴν ἐν ἰδιαιτέρῳ κώδηκι ταξιθέτησιν τοῦ μήπω ἱκανῶς κατεργασθέντος τούτου κλάδου τῆς νομικῆς ἐπιστήμης· δεύτερον δὲ τὴν μελέτην καὶ διασάφησιν τῶν ἑκάστοτε ἀναφυομένων ζητημάτων τοῦ διεθνοῦς δικαίου, ὧν τὴν λύσιν ἀπαιτοῦσι πολιτικὰ τῆς ἡμέρας συμβάντα. «Βεβαίως, ἐπιφέρει ἡ διακοίνωσις αὕτη, ἐν ἀπείροις τῶν ζητημάτων τούτων ὑπάρχει συμφέρον πολιτικόν, ἐθνικόν, ἤ ἕτερόν τι, ὅπερ καθίστησιν αὐτὰ σκοτεινά· ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ πολυπλοκώτερα ἔχουσι τὸ νομικὸν αὐτῶν μέρος, ὅ δύναταί τις ἵνα εἰς φῶς φέρῃ». Ἐκ τούτων καὶ ἐκ τοῦ συνόλου τοῦ ἐν λόγῳ ἐγγράφου καταφαίνεται ὅτι ὅ τε προτείνας τὸν νέον τοῦτον θεσμὸν καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ ἀνεπισήμως καὶ ἐμπιστευτικῶς προσυσκεφθέντες, καὶ τοι τρέφοντες τὴν γλυκεῖαν ἐλπίδα ὅτι διὰ τῆς ἐπιτυχοῦς αὐτοῦ συστάσεως καὶ τῆς βαθμιαίας προαγωγῆς καὶ ἐξαπλώσεως ἴσως ἤθελεν ἐπὶ τέλους ἀποβῆ δυνατὴ ἡ συνεχὴς διὰ τῶν εἰρηνικῶν τῆς ἐπιστήμης φαρμάκων ἴασις τῶν διεθνῶν, οὕτως εἰπεῖν, ἐνδημικῶν τε καὶ ἐπιδημικῶν ἀσθενειῶν[1], οὐδόλως ἐν τούτοις διενοήθησαν τὴν εἰς τὴν διπλωματικὴν πάλην ἐπίσημον αὐτοῦ ἀνάμιξιν (ὅπερ ἤθελεν ἴσως καταστρέψει ἐν τοῖς σπαργάνοις αὐτοῦ τὸ νεογνὸν τοῦτο τῆς ἐπιστήμης), ἀλλὰ λίαν μετριοφρόνως τοῦ ἔργου τούτου ἀρξάμενοι παρεδέξαντο πρόγραμμα, μήτε κατὰ τῆς θεραπείας τῶν πολιτικῶν ἰατρῶν ἄρδην ἀντιστρατευόμενοι, μήτε κατὰ τῆς χρήσεως τορῶς διαμαρτυρόμενον τῶν χειρουργικῶν τοῦ Ἄρεως ἐργαλείων[2].

Τῆς ἐμπιστευτικῆς διακοινώσεως τοῦ κ. Rolin-Jæquemyrs παρὰ πάντων εὐμενῶς ἀποδεκτῆς γενομένης, ἐπηκολούθησεν αὐτὴν μετ' οὐ πολὺ καὶ ἐπίσημος πρόσκλησις τοῦ ἀκαμάτου τούτου λάτρεως τῆς ἐπιστήμης, δι'ἧς τριάκοντα καὶ δύο ἐκ διαφόρων ἐπικρατειῶν τῆς τε Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς διάσημοι ἄνδρες προσεκαλοῦντο παρ' αὐτῷ, εἰς Gand τοῦ Βελγίου, πρὸς ὁριστικὴν κατάρτισιν τῆς διεθνοῦς ἑταιρίας. Καὶ δύο μὲν ἐπ' εἰκάδι, καίτοι πληρέστατα τὸ προτεινόμενον σχέδιον ἐπιδοκιμάσαντες, ἐκωλύθησαν τῆς προσωπικῆς προσελεύσεως· δέκα δέ, τῇ προσκλήσει συμμορφωθέντες καὶ συνελθόντες ἐπὶ τὸ αὐτό, συνεκρότησαν, μετὰ τοῦ κ. Rolin-Jaquemyrs, τὸν ὅμιλον τῶν κατ' ἐξοχὴν ἱδρυτῶν, εἰς ὃν ὀφείλεται ἡ τελειωτικὴ ὥθησις τῆς ἐπιστημονικωτάτης καὶ φιλανθρώπου ταύτης μηχανῆς. Οὗτοι δέ εἰσιν οἱ ἑξῆς· ὁ κ. Asser, ἐξ Amsterdam, διδάκτωρ τῆς νομικῆς, δικηγόρος, καθηγητὴς καὶ ἐπ'ἐσχάτων σύμβουλος τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐξωτερικῶν[1]· ὁ κ. Besobrasoff, ἐκ Πετρουπόλεως, μέλος τοῦ συμβουλίου τοῦ ὑπουργείου τῶν οἰκονομικῶν, καθηγητὴς ἐν τῷ αὐτοκρατορικῷ λυκείῳ, μέλος τῆς αὐτοκρατορ. ἀκαδημίας τῶν ἐπιστημῶν, φέρων δὲ τίτλον ἰδιαιτέρου συμβούλου (conseiller privé)[2].

1) «Si notre institution en arrivait un jour à obtenir l'adhèsion de l'opinion publique des gouvernements, peut-être trouverait-on, dans cette simple émanation de l'initiative privée, une image anticipée de l'aréopage international, dont de grands esprits et des cœurs généreux entrevoient la création comme le dernier terme du progrès dans l'organisation judiciaire du monde». Προκήρυξις τῶν ἱδρυτῶν, an. de l'inst., 1877 σ. 25.

2) «Notre institut se propose de rester exclusivement sur le terrain de la science et de ne se servir que des voies et moyens qui sont propres à la science. L'action que celle-ci exerce est lente; elle ne répond pas toujours à l'impatience des agitateurs et des philanthropes, mais, en revanche, les procédés qu'elle emploie sont les plus sûrs entre les mains d'hommes privés et les seuls dignes d'un savant». Ἔκθεσις τοῦ κυρίου Besobrasoff εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τῶν ἐπιστημῶν τῆς Πετρουπόλεως. Id. σ. 28.

1) Πονήματα γαλλιστὶ γεγραμμένα τοῦ κυρίου Asser·

Exécution des jugements étrangers;

Principes de droit international privé en vigueur dans les Pays-Bas;

Administration de la justice en Egypte;

Le Code Civil de la République Argentine;

Ταῦτα ἐδημοσιεύθησαν ἐν τῇ Revue de droit international et de législation comparée, ἧς ἀπὸ τοῦ 1869 ἔτους διατελεῖ καὶ ὁ κύριος Asser διευθυντής.

Πρὸς τούτοις δὲ ἐδημοσίευσε λόγους καὶ ὑπομνήματα περὶ τοῦ διεθνοῦς δικαίου καὶ ἐν τῷ περιοδικῷ Annales de l'association internationale pour le progrès des sciences sociales.

2) Πονήματα γαλλιστὶ γεγραμμένα τοῦ κυρίου Besobrasoff.

Études sur les revenus publics, 3 τόμ.

Influence de la science économique sur la politique de l'Europe moderne.

ὁ κύριος Bluntschli, ἐξ Heidelberg[1]· ὁ κύριος Carlos Calvo, ἐκ Buenos-Ayres[2]· ὁ κύριος Dudley Field, ἐκ Νέας Ὑόρκης, τελειόφοιτος τῆς νομικῆς, attorney, sollicitor καὶ Counselor at Law, συνεργασθεὶς εἰς τὴν σύνταξιν τῆς νομοθεσίας τῆς πατρίδος αὐτοῦ, τὰ μάλα ἐπωφεληθείσης ἐκ τῆς μεταρρυθμιστικῆς αὐτοῦ διανοητικῆς τάσεως, πρόσωπον ἐνεργὸν διὰ τοῦ λόγου, τοῦ καλάμου καὶ τῆς ἀτομικῆς ὑπηρεσίας, διαδραματίσας ἐν ἅπασι τοῖς τε πολιτικοῖς ζητήμασι καὶ ταῖς ἐπιστημονικαῖς συζητήσεσιν ἐν ταῖς Ἡνωμέναις Πολιτείαις, μέλος ἡ πρόεδρος ἀπείρων τῆς τε Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς νομικῶν καὶ πολιτικῶν ἑταιριῶν, ἐν αἷς αἱ ἐν Νέᾳ Ὑόρκῃ American free trad league καὶ Personal representation Society[3]· ὁ κ. de Laveleye, ἐκ Liège τοῦ Βελγίου, διδάκτωρ τῆς νομικῆς, δικηγόρος καὶ φιλολόγος, καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου τῆς Liège, μέλος τῆς βασιλικῆς ἀκαδημίας τοῦ Βελγίου καὶ τινων ἄλλων, μέλος δὲ ἀντεπιστέλλον τοῦ πανακαδημίου τῆς Γαλλίας καὶ τῶν βασιλικῶν ἀκαδημιῶν Μαδρίτης καὶ Λισβόννης[4]· ὁ κ. Lorimer, ἐξ Edimbourg, διδάκτωρ τῆς νομικῆς καὶ τῶν τεχνῶν, καθηγητὴς τοῦ δημοσίου καὶ τοῦ διεθνοῦς δικαίου ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς πόλεως ταύτης, μέλος τακτικὸν τῆς βασιλικῆς ἑταιρίας τοῦ Edimbourg καὶ ἀντεπιστέλλον τῆς ἐν Μαδρίτῃ ἀκαδημίας τῆς νομοθεσίας[1]· ὁ κ. Mancini, ἐκ Ῥώμης, ὁ καὶ πρῶτος πρόεδρος, ὡς θέλομεν ἰδεῖ παρακατιόντες, ἐκλεγεὶς τοῦ μελετωμένου Συλλόγου, διδάκτωρ τῆς νομικῆς, χρηματίσας δὲ δικηγόρος, τακτικὸς καθηγητὴς τοῦ διεθνοῦς δικαίου ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Ῥώμης καὶ ἐπίτιμος τῶν τοῦ Τουρίνου καὶ τῆς Νεαπόλεως, μέλος τοῦ ἰταλικοῦ Κοινοβουλίου, ὑπουργὸς τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως καὶ εἶτα τῆς δικαιοσύνης, νῦν δὲ διευθύνων τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν, ἀνὴρ λίαν διακεκριμένος καὶ μεγάλην ἐν Εὐρώπῃ κεκτημένος ὑπόληψιν καὶ φήμην νομομαθοῦς[2]· ὁ κ. Moynier, ἐκ Γε-

1) Ὅρα ἀνωτέρω.

2) Ὅρα ἀνωτέρω.

3) Ὁ κ. Dudley Field συνέγραψεν ἀγγλιστὶ ἄπειρα ἐπιστημονικὰ πονήματα, ἅπερ νομίζομεν ὅτι δὲν μετεγλωττίσθησαν εἰς τὴν γαλλικήν. Τὸ δ' ἡμῖν γνωστὸν γαλλιστὶ συντεταγμένον αὐτοῦ πόνημα εὑρίσκεται ἐν τῇ Revue de droit international, τόμ. ζ', 1875, ἐπιγράφεται δὲ: De la possibilité d'appliquer le droit international européen aux nations orientales.

4) Πονήματα τοῦ κυρίου de Laveleye.

La langue et la littérature provençales, 1844, Bruxelles.

Histoire des rois Francs, 1847, Bruxel.

Les Niebelungen (μετάφρασις) 1866, Paris.

L'économie rurale de la Belgique, 1863, Bruxell.

L'économie rurale de la Néerlande, 1863, Bruxell.

Le marché monétaire depuis cinquante ans, 1865, Paris.

La Lombardie et la Suisse, études d'économie rurale, 1869, Bruxell.

Études et essais, 1869, *Paris*.

La Prusse et l'Autriche depuis la dernière guerre, 1870, Paris.

Essai sur les formes de gouvernement dans les sociétés modernes, 1871, Paris.

L'instruction du peuple, 1872, Paris.

Les causes actuelles de guerre et l'arbitrage, 1873, Bruxell.

De la propriété et de ses formes primitives, 1874, Paris.

Le respect de la propriété privée en temps de guerre, 1877, Bruxell.

L'Afrique centrale et la conférence géografique de Bruxelles, 1878, Bruxell.

Πρὸς δὲ καὶ ἄπειρα ἄρθρα ἐν τῇ «Ἐπιθεωρήσει τῶν δύο Κόσμων», τῇ «Βρεταννικῇ Ἐπιθεωρήσει», τῇ «Γερμανικῇ Ἐπιθεωρήσει», τῇ Τριμήνῳ Ἐπιθεωρήσει» καὶ τῇ «Ἐπιθεωρήσει τοῦ Βελγίου».

1) Ἐν τῇ «Ἐπιθεωρήσει τοῦ διεθνοῦς Δικαίου» ὁ κ. Lorimer ἐδημοσίευσε πολλὰ ἄρθρα, ἐν οἷς·

Le problème final du droit international, τόμ. θ', 1877.

Ἀγγλιστὶ δὲ πλεῖστα ὅσα συνέγραψε πονήματα, ἅπερ ἀγνοοῦμεν ἐὰν εἰς τὴν γαλλικὴν μετεγλωττίσθησαν.

2) Πονήματα τοῦ κ. Mancini·

Bibliothèque des sciences morales, legistatives et économiques, 1880, Naples.

Fondamenti della filosofia del diritto et singolarmente del diritto di punire, 1842.

Commentaire du nouveau code de procédure civile publié dans les États-Sardes en 1854, en collaboration.

Essai sur la doctrine politique de Machiavel, 1875.

La nationalita come fondamento del diritto delle genti, 1857.

Droit international public, 1871, Naples.

Discours parlementaires sur la question romaine et sur la loi des garanties pontificales, 1871, Rome.

νεύης[1]· καὶ ὁ κ. Pierantoni, ἐκ Νεαπόλεως, διδάκτωρ τῆς νομικῆς, τακτικὸς καθηγητὴς τοῦ συνταγματικοῦ καὶ ἐπίτιμος τοῦ διεθνοῦς δικαίου ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς πόλεως ταύτης, δικηγόρος παρὰ τοῖς ἀκυρωτικοῖς τοῦ βασιλείου τῆς Ἰταλίας καὶ μέλος τοῦ ἰταλικοῦ Κοινοβουλίου[2].

Discours sur l'abolition de la peine de mort.

Discours parlementaires sur la loi supprimant les corporations religieuses.

Rapport au premier Congrès juridique italien sur le conflit d'attribution.

Rapport sur la réforme judiciaire en Egypte.

Les inviolabilités parlementaires.

Questions choisies de droit civil.

1) Ἴδε ἀνωτέρω.

2) Πονήματα τοῦ κ. Pierantoni·

Dell'abolizione della pena di morto, 1865, Turino.

Il progresso del diritto publico et delle genti, 1866, Modena.

Delle incompatibilità del codice penale Toscano col diritto publico nationale, 1869.

Storia degli studi del diritto internazionale in Italia, 1870, Modena.

La competenza dei giurì nei fatti imputati ai militari in Pavia et Piacenza, 1870, Milano.

La questione Anglo-Americana del l'Alabama, 1870.

I fiumi et la convenzione internazionale di Manuheim, 1870.

Le tradizione italiane e la riforma del codice di commercio, 1870.

Examen comparé de la législation française et de la nouvelle loi italienne sur le notariat, 1871, Gand.

La revisione del trattato de Parigi, 1871, Firenze.

La chiesa cattolica nel diritto commune, 1871, Firenze.

Dell'azione di disconoscimento della prole, 1871, Bologna.

La famiglia, la nazione, le stato, 1872, Napoli.

Pellegrino Rossi, elogio academico, 1872, Napoli.

Gli arbitrati internazionali e il trattato di Washington, 1372, Napoli.

Movimento storico della legislazione interno l'abolizione della pena di morte dall'anno 1865 sino 1872, 1873, Roma.

Trattato di diritto costituzionale, 1873, Napoli.

Καὶ οὗτοι μέν εἰσιν οἱ ἐν Gand τοῦ Βελγίου συνελθόντες καὶ τὴν πρώτην συγκροτήσαντες συνδιάσκεψιν· ἀλλὰ σὺν τούτοις καὶ ἕτεροι εἴκοσι καὶ ἑπτὰ σοφοὶ ἄνδρες δὲν ἠδυνήθησαν μὲν ἐκεῖσε προσελθεῖν, παρεδέχθησαν δὲ τήν τε νέαν ταύτην ἰδέαν κατ' ἀρχὴν καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς ὅσον οἷόν τε ταχυτέρας αὐτῆς καὶ λυσιτελεστέρας ἐνσαρκώσεως. Καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ κατέχουσιν, ἕκαστος ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι, θέσεις ὑψηλὰς εἴτε ἐν τῷ καθηγητικῷ, εἴτε ἐν τῷ δικαστικῷ, εἴτε ἐν τῷ φιλολογικῷ καὶ τῷ ἐπιστημονικῷ κλάδῳ, εἴτε ἐν τῇ κυβερνητικῇ ἐσωτερικῇ ἢ ἐξωτερικῇ ὑπηρεσίᾳ, τῶν δὲ πλειόνων ἡ φήμη κατέστη παγκόσμιος. Δι' ὃ καὶ λίαν ὀρθῶς λέγει ὁ κ. Besobrasoff[1] ὅτι «οὕτω σχηματισθεὶς ὁ Σύλλογος τοῦ διεθνοῦς δικαίου ἐνοῖ ἐν ἑαυτῷ πάντα τὰ ἀναγκαῖα συστατικὰ πρὸς ταχεῖαν πρόσκτησιν θέσεως ὑψηλῆς ἔν τε τῇ ἐπιστήμῃ καὶ ἐν τῇ πολιτικῇ καὶ τῇ διεθνεῖ σφαίρᾳ».

Ἓξ συνεδριάσεις ἀφιερώθησαν εἰς τὴν συζήτησιν καὶ τὴν σύνταξιν τοῦ κανονισμοῦ, ὃν δημοσιεύσαντες οἱ ἔνδεκα κατ' ἐξοχὴν ἱδρυταὶ τοῦ Συλλόγου τοῦ διεθνοῦς δικαίου προέταξαν αὐτοῦ προκήρυξιν λίαν ἐπιτυχῶς συντεταγμένην καὶ περιεκτικήν[2], ἣν μεταγλωττίσαντες φέρομεν ὧδε εἰς γνῶσιν ὑμῶν, καθ' ὃ διατυποῦσαν σαφῶς καὶ κατὰ πλάτος τὰς τε γενικὰς ἀρχὰς ἐφ' ὧν τοῦτο φκοδόμηται καὶ τὸ πρόγραμμα τῶν ἐργασιῶν αὐτοῦ. Τὸ ἀξιοσημείωτον τοῦτο ἔγγραφον, συνταχθὲν μὲν ὑπὸ τοῦ κ. de Laveleye, φέρον δὲ τὰς ὑπογραφὰς αὐτῶν καὶ ἡμερομηνίαν 11 σεπτεμβρίου τοῦ 1873 ἔτους, ἔχει ὡς ἑξῆς·

«Τὰ μεγάλα συμβάντα τὰ ἐπ'ἐσχάτων διαδραματισθέντα ἔν τε τῇ Ἀμερικῇ καὶ τῇ Εὐρώπῃ παρήγαγον ἀπανταχοῦ τὴν βαθεῖαν συναίσθησιν τῆς ἀτελείας τοῦ διεθνοῦς δικαίου. Καθ' ὅσον δὲ αἱ πρὸς ἀλλήλους σχέσεις τῶν λαῶν ἀποβαίνουσι συνεχέστεραι, οἰκειότεραι, ἀ-

---

Il giudizio contumaciale e la cosa gindicata dallo corti di assisia.

Alberigo Gentili, la sua vita, i suoi tempi le sue opere.

Storia del diritto internazionale del secolo XIX, 1876, Napoli.

1) Ὅρα ἔκθεσιν αὐτοῦ εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν Ἀκαδημίαν τῶν ἐπιστημῶν τῆς Πετρουπόλεως.

2) Ἴδε annuaire de l'institut de droit international, première année, Gand, 1877, σελ. 21—27.

δελφικώτεραι, κατὰ τοσοῦτον καὶ ἡ ἀτέλεια αὕτη καταταράττει καὶ ἐκφοβίζει τὰ συμφέροντα, προκαλοῦσα παρὰ τοῖς πεπολιτισμένοις ἔθνεσι τάσιν ὑσημέραι ζωηροτέραν πρὸς ἀνάπτυξιν αὐτοῦ μᾶλλον ἐν ἁρμονίᾳ μετὰ τῆς προόδου τῶν ἐπιλοίπων κλάδων τῶν νομικῶν ἐπιστημῶν.

Δυστυχῶς δὲν ὑπάρχουσι κανόνες σαφεῖς, ὡρισμένοι καὶ γενικῶς παραδεδεγμένοι, οἱ ἐπιτρέποντες, ἐν παραδείγματι, τὴν διάκρισιν τοῦ ἀδίκου ἐπιθέσεώς τινος ἢ τὸν ὁρισμὸν τοῦ νομίμου τῶν πράξεων τῶν ἐμπολέμων διαρκοῦντος τοῦ πολέμου καί, μετὰ τὴν νίκην, τῶν καθηκόντων καὶ τῶν δικαιωμάτων τῶν οὐδετέρων.

Αἱ τελευταῖαι συγκρούσεις ἐφανέρωσαν λυπηρὰν ἀβεβαιότητα δικαιωμάτων ἐν τοῖς σοβαρωτέροις ζητήμασιν, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δὲ καὶ πλήρη ἄγνοιαν τοῦ δικαίου παρὰ τοῖς ἐπιτεταμμένοις τὴν ἐφαρμογὴν αὐτοῦ. Ὁ ἀπότομος καὶ ἀπρόοπτος τρόπος μετὰ τοῦ ὁποίου ἤρχισεν ὁ τελευταῖος πόλεμος ἀφύπνισε τὴν σφοδρὰν ἐπιθυμίαν ἐνισχύσεως τῶν μέσων τῶν δυναμένων ὅπως, ἐὰν μὴ καταστήσωσιν ἀδυνάτους παρομοίας συγκρούσεις, ἐπιβάλλωσι τοὐλάχιστον εἰς ἀμφότερα τὰ μέρη τὸν ἀπαιτούμενον πρὸς σκέψιν χρόνον καὶ ὑποχρεώσωσιν αὐτὰ εἰς παραδοχὴν εἰρηνικῆς μεσολαβήσεως.

Οἱ πάντες κηρύττουσιν ὅτι αἱ πρὸς ἀλλήλους σχέσεις τῶν λαῶν, ὡς αἱ τῶν ἀτόμων, ὀφείλουσιν ὑπείκειν εἰς τοὺς νόμους τῆς δικαιοσύνης· ἀλλ' ἐν ταῖς σχέσεσι ταῖς διεθνέσιν, ἡ δικαιοσύνη δὲν κέκτηται εἰσέτι ὄργανον ἐρεύνης τῶν διατάξεων αὐτῆς καὶ ὑποβολῆς τούτων εἰς τὴν παραδοχὴν τῶν πεπολιτισμένων κρατῶν.

Ἡ ἀβεβαιότης αὕτη τοῦ διεθνοῦς δικαίου ἐστὶ διηνεκὴς ἀπειλὴ κατὰ τῆς εἰρήνης, φόβος δ' ἐπίσης ὑπάρχει μὴ ἐπιβαρύνῃ τὰ δεινὰ τὰ ἀναποδράστως παρομαρτοῦντα ταῖς τῶν στρατῶν συγκρούσεσι.

Μέχρι τῆς σήμερον, ἡ πρόοδος τοῦ διεθνοῦς δικαίου ἐπετεύχθη κατὰ δύο τρόπους.

Πρῶτον μὲν διὰ τῆς διπλωματικῆς ἐνεργείας, ἤτοι διὰ τῶν διαβημάτων, τῆς ἀλληλογραφίας ἢ τῶν συνεδρίων τῶν διαπεπιστευμένων ἐπισήμων ἀντιπροσώπων τῶν κυβερνήσεων.

Δεύτερον δὲ διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς ἀτομικῆς ἐνεργείας, ἤτοι διὰ τῶν συγγραμμάτων τῶν σκοπούντων τὴν διατύπωσιν τοῦ συνόλου ἢ μέρους τῶν κανόνων οὓς ὁ συγγραφεὺς θεωρεῖ ὡς διέποντας ἢ ὀφείλοντας διέπειν τὰς πρὸς ἀλλήλους σχέσεις τῶν λαῶν.

Ἀλλὰ τὰ δύο ταῦτα μέσα προαγωγῆς τοῦ διεθνοῦς δικαίου λίαν βραδέως ἐπενεργοῦσι, κωλύονται δ' ἔστιν ὅτε καὶ ἐν τῇ ἐφαρμογῇ ὑπὸ προσκομμάτων σχεδὸν ἀνυπερβλήτων.

Τὸ μὲν οἱ διπλωμάται, καίτοι φῶτα καὶ πεῖραν κεκτημένοι, δὲν κατορθοῦσιν εὐκόλως τὴν διάκρισιν καὶ διατύπωσιν τῶν ἀπολύτων τοῦ δικαίου κανόνων, καθότι οὔτε τὰς ὁδηγίας τῶν ἑαυτῶν ἡγεμόνων παρεμβῆσαι δύνανται, οὔτε τὸ ἰδιαίτερον συμφέρον τῶν ἐθνῶν ὧν τὴν ὑπεράσπισιν εἰσὶν ἐντεταλμένοι.

Τὸ δὲ τὰ ἀτομικὰ συγγράμματα τῶν νομομαθῶν, καίτοι ἀξίαν καὶ φήμην κεκτημένα, δὲν ἐπιβάλλονται εἰς τὰς ἐπικρατείας μετὰ τῆς βαρύτητος τῆς ἀπαιτουμένης πρὸς κατεύνασιν τῶν παθῶν καὶ ἐξουδετέρωσιν τῶν προλήψεων.

Ἀλλὰ παρὰ τῇ ἐνεργείᾳ τῆς διπλωματίας καὶ τῇ τῶν μεμονωμένων σοφῶν ὑπάρχει τόπος καὶ διὰ νέαν τινὰ ἐπιρροήν, ἤτοι τὴν ἐπιστημονικὴν συλλήβδην ἐνέργειαν. Ἡ σύστασις σωματείου διαρκοῦς, μὴ φέροντος μὲν χαρακτῆρα ἐπίσημον, ἀπαρτιζομένου δὲ ἐξ ἀνδρῶν εἰδικῶν ἀνηκόντων εἰς ὅσον οἷόν τε περισσότερα κράτη καὶ ἐπιδιωκόντων τὴν ἀνακάλυψιν καὶ ἀκριβῆ διατύπωσιν τῶν κανόνων τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς φιλαδελφίας καὶ ἀναγνωριζόντων αὐτοὺς ὡς βάσιν τῶν πρὸς ἀλλήλους σχέσεων τῶν λαῶν φαίνεται ἡμῖν τὸ μέσον δι' οὗ ὁ ἐπιστημονικὸς συνεταιρισμὸς συντελέσει εἰς τὴν πρόοδον τοῦ διεθνοῦς δικαίου, ἐπὶ τούτῳ δὲ τῷ σκοπῷ συνέστη ὁ ἐν λόγῳ ἡμέτερος Σύλλογος.

Τῷ Συλλόγῳ τούτῳ οὔτε ἡ αἴτησις ἐπιτρέπεται οὔτε ἡ παραδοχὴ τῆς τῶν κυβερνήσεων ὑποστηρίξεως, καθότι πρέπον ἐστὶν ἵνα ἀφεθῇ τῇ ἐπιστήμῃ πλήρης ἡ ἀνεξαρτησία τῶν ἑαυτῆς ἐκτιμήσεων ἐν συζητήσεσιν αἵτινες ἐγγίζουσιν ἀμέσως εἰς τὰ σοβαρώτερα συμφέροντα τῶν λαῶν.

Ὁ Σύλλογος δὲν δύναται παραδεχθῆναι ἐν τοῖς ἑαυτοῦ κόλποις πάντας τοὺς πεφιλημένους αὐτῷ ἄνδρας καὶ ἐδέησεν ὅπως περιορίσῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν τακτικῶν αὐτοῦ μελῶν, διότι ἡ ἐμβριθὴς μελέτη τῶν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ λίαν δυσλύτων ζητημάτων τοῦ διεθνοῦς δικαίου ἀπαιτεῖ γνώσεις εἰδικάς, ἡ δ' ἐπίτευξις αὐτῆς ἀδύνατος ἐν ἑταιρίᾳ πολυπληθεῖ.

Τὸ κυρίως ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἡμῶν ἐπιδιωκόμενόν ἐστιν ἡ διὰ τῆς ἐλευθέρας ἐνεργείας περιωρισμένου ὁμίλου ἐξόχων νομομαθῶν ὅσον οἷόν

τε βεβαία ἐξακρίβωσις τῆς νομικῆς γνώμης τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου καὶ ἡ ταύτης καθαρὰ καὶ ἐπακριβὴς διατύπωσις, σκοποῦσα τὴν ἑαυτῆς παραδοχὴν ὑπὸ τῶν ἐπικρατειῶν ὡς κανόνος τῶν ἐξωτερικῶν αὐτῶν σχέσεων. Τοιουτοτρόπως ὁ Σύλλογος προετοιμάσει, διὰ βαθμιαίας ἐργασίας, τὸν κώδηκα τοῦ διεθνοῦς δικαίου, ὃν ἐπιμόνως τανῦν πανταχόθεν ἀπαιτοῦσι καὶ οὗτινος δοκίμια ἐπεχειρίσαντο πολλοί τινες τῶν ἡμετέρων συναδέλφων ἐν συγγράμμασι πασιγνώστοις καὶ ὡς ἐπιβλητικὸν ἔχουσι κῦρος παρὰ πάντων ἀναφερομένοις.

Ὅταν διαφορά τις ἀναφυῇ μεταξὺ δύο κρατῶν ἐπὶ τῆς ἑρμηνείας κανόνος τοῦ διεθνοῦς δικαίου, ἡ ἐν λόγῳ ἡμετέρα ἑταιρία δυνηθήσεται ἐπισταμένως αὐτὴν μελετῆσαι καὶ ἠτιολογημένην ἐπ' αὐτῆς ἐξενεγκεῖν γνώμην. Ἀφοῦ καὶ τὴν σήμερον, ἐν παρομοίᾳ περιπτώσει, τὰ κράτη ἐπωφελοῦνται ἐκ τῶν γνωμῶν μεμονωμένων ἐπιστημόνων, πιθανὸν ἐστιν ὅτι ἔτι μᾶλλον στηριχθήσονται ἐπὶ τῆς γνώμης σωματείου ἐπιστημονικοῦ, ὅπερ, ἀπαρτιζόμενον ἐκ μελῶν ἀνηκόντων εἰς διαφόρους χώρας, ἔσεται ὑπεράνω τοῦ ἀποκλειστικοῦ πνεύματος ἑθνικότητος ἡ σχολῆς καὶ κατὰ συνέπειαν παραδεχθήσεται σχεδὸν βεβαίως ἀπόφανσιν ἀμερόληπτον καὶ σύμφωνον τῇ παγκοσμίῳ δικαιοσύνῃ.

Ἐλπίζομεν δὲ καὶ ὅτι ἡ ἡμετέρα ἑταιρία συντελέσει εἰς τὴν γενίκευσιν τῆς ἐν ταῖς μεταξὺ τῶν κρατῶν συγκρούσεσι χρήσεως τῆς διαιτητείας, ὅπερ ἔσεται πραγματοποίησις προόδου ἧς ἡ ἀνάγκη ὁσημέραι μᾶλλον ἐπαισθητὴ καθίσταται. Οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὸ ζήτημα τοῦτο ἐπιβάλλεται, οὕτως εἰπεῖν, εἰς τὴν ἄμεσον προσοχὴν τοῦ Συλλόγου, αἱ δὲ τῆς φιλανθρωπίας ἀρχαί, ἐφ' ὧν στηριχθεῖς συνέστη, εἰσὶν ἐχέγγυον τοῦ ζήλου μεθ' οὗ ἀναζητήσει τὴν λύσιν αὐτοῦ.

Ὁ Σύλλογος δὲν θέλει συγκεντρώσει πᾶσαν αὐτοῦ τὴν δραστηριότητα ἐν ἑαυτῷ, ἀλλ' ἐνθαρρυνεῖ διὰ παντὸς μέσου τὴν μελέτην τοῦ τε δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ διεθνοῦς δικαίου, βοηθήσει τὴν μάθησιν καὶ διάδοσιν τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ καὶ θέλει συνδράμει εἰς πᾶσαν σοβαρὰν ἀπόπειραν γενικῆς ἢ μερικῆς αὐτοῦ κωδηκεύσεως.

Ἐὰν τὸ ἡμέτερον ἵδρυμα τύχῃ ἡμέραν τινὰ τῆς ἐπιδοκιμασίας τῆς κοινῆς γνώμης καὶ τῶν κυβερνήσεων, ἴσως τὸ ἁπλοῦν τοῦτο ἀποκύημα τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας λογισθῇ ὡς προκαταβολικὴ εἰκὼν τοῦ διεθνοῦς ἀρείου πάγου, οὗτινος τὴν σύστασιν ἀπεκδέχονται νόες διακεκριμένοι καὶ γενναῖαι καρδίαι ὡς τὸ τελευταῖον τέρμα τῆς προόδου ἐν τῇ δικαστικῇ διοργανώσει τοῦ κόσμου.

Τὰ πάντα τείνουσιν εἰς τὴν ἐν ἡμῖν ἐνίσχυσιν τῆς ἐλπίδος ὅτι ὁ ἡμέτερος Σύλλογος θέλει τύχει εὐνοϊκῆς ὑποδοχῆς, καθότι ἡ ἰδέα τῆς ἱδρύσεως αὐτοῦ καὶ πολλαχόθεν ἐν ταὐτῷ ἀνεφύη καί, ἅμα γνωσθεῖσα, ἐφείλκυσε πολυπληθεῖς καὶ προθύμους ἐπιδοκιμασίας. Ἡ κοινὴ γνώμη, ἄνευ τῆς ὑποστηρίξεως τῆς ὁποίας καὶ αὐτὴ ἡ ὁμοφωνία τῶν ἐπιστημόνων δὲν τελεσφορεῖ, θαυμασίως ἐστὶ διατεθειμένη εἰς παραδοχὴν τοῦ νέου τούτου ὀργάνου τοῦ διεθνοῦς δικαίου, ἔκ τινων δ' ἐπ' ἐσχάτων συμβάντων γεγονότων καταφαίνεται ὅτι ἐν τῇ αὐτῇ τυγχάνει διαθέσει καὶ ἡ διπλωματία. Ὅτε προῦκειτο περὶ ζητημάτων τεχνικῶν ἢ φιλανθρωπικῶν, ὧν ἡ λύσις προελέαινε τὴν ὁδὸν τῆς ἡμετέρας ἐπιχειρήσεως, αἱ κυβερνήσεις αὐθορμήτως ἀπηυθύνθησαν εἰς ἄτομα ἁρμόδια, ἀκολούθως δὲ ἠρκέσθησαν εἰς τὴν ἐπικύρωσιν τῶν ἀποφάνσεων αὐτῶν, ὡς τοῦτο συνέβη κατὰ τὴν συνθήκην τῆς Γενεύης, τὰς νομισματικάς, τηλεγραφικὰς καὶ ταχυδρομικὰς συνθήκας καὶ τὴν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐν Παρισίοις συνελθοῦσαν διεθνῆ ἐπιτροπὴν τοῦ μέτρου. Τὰ ὁσημέραι αὔξον αἴσθημα τῆς ἀλληλεγγύης, ὅπερ καθίστησι δυνατὴν τὴν συμφωνίαν τῶν λαῶν ἐπί τινων σημείων, ἀπαιτεῖ τὴν σήμερον συνεννόησιν ἐπὶ συμφέροντος σφόδρα σπουδαιοτέρου, ἤτοι ἐπὶ τοῦ δικαιώματος τῆς εἰρήνης καὶ τοῦ πολέμου, ἀφ' οὗ κατὰ μέγα μέρος ἐξαρτᾶται ἡ πρόοδος τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ διάθεσις αὕτη ἐξεδηλώθη πρὸ πάντων διὰ τοῦ γενικοῦ ἐνθουσιασμοῦ, οὗτινος ἔτυχεν ἡ διὰ διαιτητείας λύσις τῆς ἀγγλο-ἀμερικανικῆς διαφορᾶς, ἐσχάτως δὲ καὶ διὰ τῆς ἐν τῷ ἀγγλικῷ Κοινοβουλίῳ ἐπιτυχίας τῆς προτάσεως τοῦ κ. Ἐρρίκου Ριχάρδου.

Οὐδόλως μὲν ἀγνοοῦμεν τὰς δυσχερείας τὰς παρομαρτούσας τῇ διεξαγωγῇ τῆς ἡμετέρας ἐργασίας, καὶ καλῶς οἴδαμεν ὅτι ἴσως ὑφίσταται κίνδυνος ἐν τῇ ὑπερβολικῇ αἰσιοδοξίᾳ καὶ ἐν τῇ ὑπερβολικῇ ἐπιφυλακτικότητι· ἀλλὰ φρονοῦμεν ὅτι, ἐὰν ἐν τῷ μέλλοντι τὸ ἵδρυμα ἡμῶν ἀφιέρου ποτὲ ἑαυτὸ εἰς τὸ ἕτερον τῶν αἰσθημάτων τούτων, ἤθελεν ἀπολέσει τὸ ἐπιστημονικὸν πνεῦμα ὅπερ προώρισται ἵνα προπάντων χαρακτηρίζῃ αὐτό. Ἡ ἀληθὴς ἐπιστήμη τοῦ δικαίου διδάσκει ἡμᾶς τὸν συνδυασμὸν τοῦ νόμου τῆς προόδου μετὰ τῶν συμπαρομαρτουσῶν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει ἀτελειῶν· μικρὰν

δ' ἔχουσα ἐμπιστοσύνην ἐν ταῖς ἑαυτῆς δυνάμεσι καὶ ἐμπνεομένη ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς μεταρρυθμίσεως, οὔτε τῶν τῆς ἱστορίας μαθημάτων ἐπιλανθάνεται, οὔτε τῶν τῆς πείρας, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ ὑπάρχοντος βασιζομένη, ἤτοι ἐπὶ τῶν πρὸς ἀλλήλους σημερινῶν σχέσεων τῶν ἀνθρώπων, βαίνει εἰς ἀναζήτησιν τοῦ εὐκταίου, οὗτινος τὴν πραγματοποίησιν οὔτε ἐκ θετικοῦ τινος κύρους, ὅπερ οὐδόλως ἑαυτῇ ἀποδίδωσιν, οὔτε ἐξ ὑποθετικῆς συνεταιριστικῆς ὑπεροχῆς ἐπὶ τῶν γνωμῶν καὶ τῶν ἐργασιῶν τῶν ἀτόμων ἀπεκδέχεται. Τό γ' ἐφ' ἡμῖν, καὶ μακρὰν διατελοῦμεν τῆς σκέψεως καταστροφῆς ἢ μειώσεως τῶν δυνάμεων αἵτινες συντελοῦσιν εἰς τὴν πρόοδον τῆς ἐπιστήμης, καὶ προσπαθήσομεν μάλιστα ὅπως ἐπωφεληθῶμεν αὐτῶν πρὸς δημιούργησιν νέας δυνάμεως, ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀνθρωπότητος.

Τῷ δημοσίῳ ἁπασῶν τῶν χωρῶν ἀπόκειται ἡ ὑποστήριξις καὶ χρησιμοποίησις τοῦ ἡμετέρου ἔργου. Ἐλπίζομεν δὲ ὅτι δὲν ἀπατώμεθα θαρροῦντες ἐπὶ τῇ ὑποστηρίξει αὐτοῦ, διότι αἱ ὀρθαὶ ἰδέαι ἀντηχοῦσιν εἰς πάσας τὰς εὐγενεῖς καρδίας. Ἀφιερώσαντες πολλὰς συνεδριάσεις εἰς τὸν ὁρισμὸν καὶ τὴν διατύπωσιν τῶν θεμελιωδῶν κανόνων τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου, ὡς καὶ εἰς τὰ πρωτίστως ληπτέα ἐκτελεστικὰ μέτρα καὶ εἰς τὴν ταξιθέτησιν τῶν πρώτων ἡμῶν ἐργασιῶν, πεπείσμεθα ὅτι ἄνθρωποι εἰλικρινεῖς εὐκόλως συνεννοοῦνται ἐν ἐμπιστευτικῇ συζητήσει ἐπὶ τῶν λεπτεπιλεπτοτέρων σημείων, ἐπίσης δὲ καὶ ἐπὶ πολλῶν ζητημάτων στενῶς συνδεδεμένων μετὰ τῆς μεταξὺ τῶν λαῶν διατηρήσεως τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς εἰρήνης. Καὶ ὄντως, δὲν πρόκειται ἵνα δημιουργηθῇ τὸ δίκαιον, ἀλλ' ὅπως ἀναζητηθῇ ἐν τῷ αἰσθήματι τῆς εὐθύτητος τῷ ἀποτελοῦντι τὴν συνείδησιν ἁπάντων τῶν ἀνθρώπων. Εἴθε ἡ παγκόσμιος αὕτη συνείδησις, ἀφ' ἧς ἀπεκδεχόμεθα τὴν κύρωσιν τῶν ἡμετέρων ἐργασιῶν, εἴθε καὶ τὰς ἀπαρχὰς αὐτῶν ἐπιδοκιμάσῃ!»

Τοιοῦτο, κύριοι, τὸ ἔγγραφον τὸ ὑπὸ τῶν ἕνδεκα κατ' ἐξοχὴν ἱδρυτῶν προταχθὲν τοῦ κανονισμοῦ, οὗτινος τὴν ἀνάλυσιν ἀναγκαίαν ἡγούμεθα πρὸς ἔτι πληρεστέραν κατάληψιν τοῦ ὑπὸ τοῦ Συλλόγου ταῦ διεθνοῦς δικαίου ἐπιδιωκομένου σκοποῦ.

Ἀλλ' ἐπιτραπήτω ἡμῖν ἵνα πρὸ τούτου ἀναφέρωμεν ἐνώπιον ὑμῶν ὀλίγα τινὰ περὶ ζητήματος ἐν τῇ γενέσει σχεδὸν αὐτοῦ τὸν Σύλλογον ἀπασχολήσαντος, εἰς ἄκρον δὲ ἐνδιαφέροντος ἅπαντας μὲν τοὺς ἁπανταχοῦ λάτρεις τῆς τοῦ δικαίου ἐπιστήμης, ἰδίᾳ δὲ ἡμᾶς τοὺς κατοίκους τῆς ὡραίας καὶ δυσπότμου Ἀνατολῆς, ἐξ ὧν ἔτι μᾶλλον στερεωθήσεται βεβαίως ἡ, ὡς ἐλπίζω, ἐν ὑμῖν γεννηθεῖσα ἤδη πεποίθησις ὅτι καλῶς πράξει ὁ ἡμέτερος Σύλλογος τὰς τῆς ἑταιρίας ταύτης ἐρεύνας καὶ ἀποφάνσεις διαπυνθανόμενος καὶ μετ' αὐτῆς, εἰ δυνατόν, συσχετιζόμενος καὶ ἀδελφοποιούμενος.

Τὸ ζήτημα τοῦτό ἐστιν «ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ διεθνοῦς δικαίου εἰς τὰ ἀνατολικὰ ἔθνη», διαιρεῖν δὲ κατ' ἔννοιαν ὡς ἀκολούθως[1], ἐγένετο ἀντικείμενον μελετῶν, ἐκθέσεων, συζητήσεων καὶ γνωμοδοτήσεων, πολλὰς παρεχουσῶν ἀφορμὰς εἰς ἐπιστημονικάς τε καὶ πολιτικὰς σκέψεις καὶ μερίμνας.

Ζήτημα πρῶτον. Ὑπάρχει, ἐν ταῖς ἰδέαις καὶ ταῖς πεποιθήσεσι τῶν ἀνατολικῶν λαῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ ταῖς πεποιθήσεσι καὶ ἰδέαις τῶν χριστιανικῶν ἐθνῶν ἀφ' ἑτέρου, ἐν ταῖς ὑποχρεώσεσιν αὐτῶν πρὸς τὰ ξένα ἔθνη καὶ ἄτομα, ῥιζική τις διαφορὰ ἀποκλείουσα τοὺς λαοὺς ἐκείνους τοῦ κοινοῦ περιβόλου τοῦ διεθνοῦς δικαίου;

Ζήτημα δεύτερον. Αἱ γνώσεις τῶν ἀνατολικῶν λαῶν περὶ τῆς ὑποχρεώσεως τηρήσεως τῶν συνθηκῶν διαφέρουσι κατ' οὐσίαν τῶν ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου γνώσεων τῶν χριστιανικῶν ἐθνῶν;

Ζήτημα τρίτον. Ὑφίσταται ἀνάγκη ἰδιαιτέρας προστασίας χορηγουμένης τοῖς προσηλυτισταῖς ὑπὸ τῶν χριστιανικῶν κυβερνήσεων καὶ ἐκδηλουμένης, ἐν ἀνάγκῃ, καὶ δι' ἁμέσου ἐπεμβάσεως;

Ζήτημα τέταρτον. Ἡ διαγωγὴ τῶν προσηλυτιστῶν ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς χώραις ἐγένετό ποτε ἀφορμὴ ἢ πρόφασις ἐκρήξεως ἐχθρικῶν αἰσθημάτων κατὰ τῶν ἐθνῶν τῶν διεπομένων ὑπὸ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ;

Ζήτημα πέμπτον. Ἡ σημερινὴ κοινωνικὴ κατάστασις τῶν ἀνατολικῶν λαῶν, πρὸ πάντων δὲ τῆς Τουρκίας, τῆς Αἰγύπτου, τῆς Περσίας, τῆς Κίνας καὶ τῆς Ἰαπωνίας, δικαιολογεῖ τὴν διατήρησιν προξενικῆς ἢ ἑτέρας ἐξαιρετικῆς δικαιοδοσίας, περιβεβλημένης τὰς προστατευτικὰς διατυπώσεις τὰς περιεχομένας ἐν ταῖς προνόμια ὑπὲρ τῶν ξένων κατακυρούσαις συμβάσεσι (capitulations), καί, ἐν περιπτώσει καταφατικῆς ἀποφάνσεως, καθ' ὁποῖον μέτρον καὶ μετὰ τίνων ὅρων ἡ δικαιοδοσία αὕτη ἐστὶ μεταβλητέα;

---

1) Ἴδε annuaire de l'Institut de droit international, 1877, σ. 141 καὶ 142.

Ζήτημα ἕκτον. Τὸ δικαίωμα ἐξαιρετικῆς δικαιοδοσίας ὅπερ κέκτηνται καὶ ἐξασκοῦσιν ἐν Ἀνατολῇ τὰ χριστιανικὰ ἔθνη δὲν συμπεριλαμβάνει καὶ τὸ καθῆκον διοργανώσεως προξενικῶν ἢ ἄλλων δικαστηρίων, παρεχόντων πᾶσι τοῖς προσερχομένοις ἐχέγγυα πεφωτισμένης καὶ ἀμερολήπτου δικαιοσύνης; Ἐν περιπτώσει δὲ καταφατικῆς γνωμοδοτήσεως, δὲν ἁρμόζει ὅπως τὰ μὲν διευκρινηθῶσι καὶ διατυπωθῶσιν οἱ ὅροι καὶ τὰ προσύντα καταλλήλου ἐξασκήσεως τῆς δικαστικῆς ἐπιστήμης, τὸ δὲ πρασεγγίσωσιν ἀλλήλοις, ἐν ἑκάστῃ χώρᾳ, τὸ ἐφετεῖον καὶ τὰ πρωτοδικεῖα;

Ζήτημα ἕβδομον. Ἡ πεῖρα ἐπιτρέπει, προκειμένου τοῦ λόγου περὶ τῆς κατὰ νόμον καταστάσεως καὶ ἱκανότητος τῶν προσώπων, ὅπως θεωρηθῇ δυνατὴ ἡ ἐφαρμογὴ κοινῶν διατάξεων εἰς μικτὸν πληθυσμόν, συγκείμενον ἐξ ἀνατολιτῶν καὶ χριστιανῶν;

Τὸ προκείμενον ζήτημα καὶ τὰ καθέκαστα αὐτοῦ, ἅπερ κεφαλαιωδῶς ἠκούσατε, τὰ μάλα ἀπησχόλησεν ἐνίους τῶν συνεταίρων, ἐν οἷς συγκαταριθμεῖται καὶ ὁ ἡμέτερος ὁμογενὴς καὶ σοφὸς νομοδιδάσκαλος κ. Νικόλαος Σαρίπολος, οὗτινος τὴν ἐν τῷ Συλλόγῳ τοῦ διεθνοῦς δικαίου συνεργασίαν πλατύτερον ἀναπτύξομεν ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τῆς πραγματείας ταύτης. Ἐὰν ὁ κανονισμὸς ἡμῶν ἐπέτρεπε τὴν συζήτησιν ἐπὶ ζητημάτων τοιαύτης φύσεως, ἠθέλομεν ἐκτενέστερον περὶ τοῦ προκειμένου πραγματευθῆ, καὶ τοῖς ἡμετέροις ἐριτίμοις συναδέλφοις ἤθελε δοθῆ ἀφορμὴ εἰς μελέτας ἐπιστημονικὰς καὶ κοινωνικὰς λίαν ἐνδιαφερούσας, ὧν τὸ πρώτιστον ἀποτέλεσμα ἤθελεν εἶναι βεβαίως ἡ διὰ τῆς πολυτίμου αὐτῶν συνεργασίας ἐπὶ τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου ζητήματος τοῦ διεθνοῦς δικαίου πρόοδος τῆς ἐπιστήμης ταύτης. Ἀλλ' ἐπειδὴ λίαν ὀρθῶς καὶ φρονίμως σκεπτόμενος ὁ ἡμέτερος Σύλλογος ἀπαγορευτικὴν ἔθετο διάταξιν ἐν τῷ Κανονισμῷ αὐτοῦ, περιοριζόμεθα εἰς τὰ ὀλίγα ταῦτα, ὅπως, καὶ τὴν σκιὰν ἀποφεύγοντες τῆς συζητήσεως, δείξωμεν ὑμῖν ἁπλῶς τὸ εὐρωπαϊκὸν τοῦτο σωματεῖον καὶ ὑπὸ τὸ πρίσμα τῶν μεριμνῶν ἃς γεννᾷ παρ' αὐτῷ ἡ κατάστασις τῆς Ἀνατολῆς νομοθεσιῶν. Καιρὸς δὲ τοῦ προβῆναι καὶ εἰς ἀνάλυσιν τοῦ θεμελιώδους αὐτοῦ νόμου.

Κατὰ τὸ πρῶτον ἄρθρον τοῦ ἐν λόγῳ κανονισμοῦ, ἐξ εἴκοσι καὶ ἑνὸς ἄρθρων ἀπαρτιζομένου, ὁ Σύλλογος τοῦ διεθνοῦς δικαίου ἐστίν, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐρρέθη, ἑταιρία ἀποκλειστικῶς ἐπιστημονικὴ καὶ ἄνευ χαρακτῆρος ἐπισήμου, σκοπεῖ δέ· α' τὴν διευκόλυνσιν τῆς προόδου τοῦ διεθνοῦς δικαίου διὰ προσπαθειῶν ὅπως καταστῇ τὸ ὄργανον τῆς νομικῆς συνειδήσεως τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου· β' τὴν διατύπωσιν τῶν γενικῶν ἀρχῶν τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν ἐκ τούτων ἀπορρεόντων κανόνων καὶ τὴν διάδοσιν αὐτῶν· γ' τὴν παροχὴν τῆς ἑαυτοῦ συνδρομῆς εἰς πᾶσαν σοβαρὰν ἀπόπειραν βαθμιαίας καὶ προοδευτικῆς κωδηκεύσεως τοῦ διεθνοῦς δικαίου· δ'. τὴν ἐπίσημον καθιέρωσιν τῶν ἀρχῶν αἵτινες ἀναγνωρισθήσονται ὡς οὖσαι ἐν ἁρμονίᾳ μετὰ τῶν ἀναγκῶν τῶν νεωτέρων κοινωνιῶν· ε'. τὴν ἐπιδίωξιν, ἐν τῷ κύκλῳ τῆς ἑαυτοῦ ἁρμοδιότητος, τῆς διατηρήσεως τῆς εἰρήνης, ἢ τῆς τηρήσεως τῶν νόμων τοῦ πολέμου· ς'. τὴν μελέτην τῶν ἀναφυομένων ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ καὶ τῇ ἐφαρμογῇ τοῦ δικαίου δυσχερειῶν καί, ἐν ἀνάγκῃ, τὴν ἠτιολογημένην νομικὴν ἀπόφανσιν ἐπὶ ζητημάτων ἀμφιβόλων ἢ διαμφισβητουμένων· καὶ ζ'. τὴν διὰ δημοσιεύσεων, δημοσίου διδασκαλίας καὶ ἄλλων μέσων συνεργασίαν αὐτοῦ εἰς τὴν ἐπίδοσιν τῶν ἀρχῶν τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς φιλανθρωπίας, αἵτινες διέπειν ὀφείλουσι τὰς πρὸς ἀλλήλους σχέσεις τῶν λαῶν[1]. Ἐκ τοῦ πρώτου

1) «Art. 1. L'Institut de droit international est une association exclusivement scientifique et sans caractère officiel. Il a pour but 1° de favoriser le progrès du droit international, en s'efforçant de devenir l'organe de la conscience juridique du monde civilisé; 2° de formuler les principes généraux de la science, ainsi que les règles qui en dérivent, et d'en répandre la connaissance; 3° de donner son concours à toute tentative sérieuse de codificaton graduelle et progressive du droit international; 4° de poursuivre la consécration officielle des principes qui auront été reconnus comme étant en harmonie avec les besoins des sociétés modernes; 5° de travailler, dans les limites de sa compétence, soit au maintien de la paix, soit à l'observation des lois de la guerre; 6° d'examiner les difficultés qui viendraient à se produire dans l'interprétation ou l'application du droit et d'émettre, au besoin, des avis juridiques motivés dans les cas douteux ou controversés; 7° de contribuer, par des publications, par l'enseignement public et par tous les autres moyens, au triomphe des principes de justice et d'humanité qui doivent régir les relations des peuples entre eux». Ἴδε σ. 1-2.

τούτου καὶ σπουδαιοτάτου ἄρθρου, ὅπερ ὁλόκληρον ἐνταῦθα παρετέθη πρὸς τελείαν καὶ ἀκριβῆ γνῶσιν τοῦ διεθνοῦς ἔργου, ἀριδήλως ἐξάγεται ὅτι ἐν τῇ τούτου συστάσει ὑποφώσκει ἐλπὶς βαθμιαίας ἀνυψώσεως αὐτοῦ ἐν τῷ μέλλοντι μέχρι δικαιοδοσίας διαιτητοῦ τῶν διεθνῶν διαφορῶν. Ἄλλως τε, καὶ ἐὰν τὰ ἀνθρώπινα πάθη μηδέποτε στερηθῶσι τῆς ἐπικουρίας τῶν ὅπλων πρὸς λύσιν τῶν ἐθνικῶν διαφορῶν, τὰ πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ εὐγενοῦς σκοποῦ ἐν τῷ ἄρθρῳ τούτῳ διαλαμβανόμενα μέσα εἰσὶν ἀναμφιβόλως προωρισμένα ὅπως ἐν βραχυτάτῳ χρονικῷ διαστήματι καὶ τὴν τῆς θεωρητικῆς μελέτης τοῦ διεθνοῦς δικαίου προαγωγὴν σπουδαίως ὠθήσωσι, καὶ τὴν τοῦ Ἄρεως παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ἐπέμβασιν σπανιωτέραν καταστήσωσι.

Τὸ δεύτερον ἄρθρον θεσπίζει μίαν κατ' ἔτος σύνοδον τοῦ Συλλόγου, συνερχομένου ἐν ἐποχῇ καὶ χώρᾳ προδιοριζομέναις[1].

Κατὰ τὰ ἄρθρα τρίτον, τέταρτον, πέμπτον καὶ ἕκτον, ὁ Σύλλογος σύγκειται ἐκ μελῶν τακτικῶν καὶ ἐπιτίμων καὶ ἐξ ἑταίρων. Ὁρίζουσι δὲ ταῦτα ἵνα ὡς τακτικὰ ἐκλέγωνται ἄνδρες ἀνήκοντες εἰς διάφορα ἔθνη καὶ διακεκριμένας παρασχόντες ὑπηρεσίας, θεωρητικὰς ἢ πρακτικάς, εἰς τὸ διεθνὲς δίκαιον, μηδέποτε δὲ ὑπερβαίνωσι τὸν ἀριθμὸν πεντήκοντα. Τὸ ὅριον τοῦτο ἐτέθη ὅπως, διὰ τῆς ἀποφυγῆς ἐκλογῶν ἀπεριορίστων συνεπαγουσῶν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εὔνοιαν καὶ συγκατάβασιν πρὸς τοὺς ὑποψηφίους, διατηρηθῇ ἐν τῷ μέλλοντι ὁ καθαρῶς ἐπιστημονικὸς χαρακτὴρ καὶ τὸ ὑψηλὸν κῦρος τοῦ Συλλόγου. Ὅπως δὲ διατηρηθῇ καὶ ἡ διεθνὴς καὶ πάντῃ ἀμερόληπτος ἰδιότης αὐτοῦ, τὰ ἄρθρα ταῦτα κωλύουσι τὴν πρὸς ὄφελος ἐπικρατείας τινὸς ὑπέρβασιν τοῦ πέμπτου τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν τακτικῶν μελῶν καθ' ἣν ἐποχὴν προτείνεται νέος ὑποψήφιος. Ὅθεν ἀπορριπτέος ἐστὶν ipso jure ὁ ἕλλην, λόγου χάριν, ὁ προτεινόμενος καθ' ἣν περίοδον ὁ Σύλλογος σύγκειται ἐκ τριάκοντα τακτικῶν μελῶν, ὧν οἱ ἓξ εἰσὶν ἕλληνες, ἢ ἐκ τεσσαράκοντα, ὧν ἕλληνές εἰσιν οἱ ἑπτώ, ἢ τεσσαράκοντα καὶ πέντε, ὧν ἐννέα εἰσὶν ἕλληνες, καὶ οὕτω καθεξῆς. Πρὸς τούτοις δ' ἐπίσης ἀναγκαία ἐθεωρήθη καὶ ἡ ἐξασφάλισις τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ ἐλευθερίας τοῦ Συλλόγου· διὸ καὶ ἐθεσπίσθη ἐν τοῖς περὶ ὧν ὁ λόγος ἄρθροις ὅ τε ἀποκλεισμὸς τῆς ὑποψηφιότητος τῶν ἐν ἐνεργείᾳ διπλωματῶν καὶ ἡ ὑπὸ τῶν μελῶν ἅτινα ἀναδέχονται διπλωματικὴν ὑπηρεσίαν ἀπώλεια, ἐφ' ἅπαντα τὸν χρόνον τῆς ὑπηρεσίας ταύτης, τοῦ δικαιώματος τῆς ψηφοφορίας[1].

Τὰ ἄρθρα ἕβδομον καὶ ὄγδοον πραγματεύονται περὶ τῶν ἑταίρων καὶ τῶν ἐπιτίμων μελῶν. Καὶ οὗτος μὲν ὁ τίτλος ἀπονέμεται πρὸς πᾶν ἄτομον ἢ ἠθικὸν πρόσωπον δωρούμενον τῷ Συλλόγῳ τοὐλάχιστον τρεῖς χιλιάδας φράγκων. Ἑταῖροι δὲ ἐκλέγονται ὑπὸ τῶν τακτικῶν μελῶν ἄνδρες, οὐχὶ μὲν ὑποχρεωτικῶς νομικοί, ἀλλὰ πάντως γνώσεις εἰδικὰς κατέχοντες ὠφελίμους τῷ ἐπιδιωκομένῳ σκοπῷ. Τούτων ὁ μὲν ἀριθμὸς ἐστιν ἀπεριόριστος, ἡ δὲ ψῆφος συμβουλευτική[2].

1) «Art. 2. En règle générale il y a une session par an. Dans chacune de ces sessions, l'Institut désigne le lieu et l'époque de la session suivante.» Id. σ. 2.

1) «Art. 3. L'Institut se compose de membres effectifs, d'associés et de membres honoraires. Tout membre ou associé de l'Institut reçoit un diplôme.

Art. 4. L'Institut choisit librement ses membres effectifs parmi les hommes de diverses nations qui ont rendu au droit international des services éminents, dans le domaine de la théorie ou de la pratique. Le nombre total des membres effectifs ne peut dépasser cinquante, mais il ne doit pas nécessairement atteindre ce chiffre.

Art. 5. Il ne peut être attribué, par une élection nouvelle, aux ressortissants d'un même État ou d'une confédération d'États une proportion de places dépassant le cinquième du nombre total des membres effectifs existant au moment de cette élection.

Art. 6. Les diplomates en service actif ne peuvent être nommés membres de l'Institut. Lorsqu'un membre entre au service diplomatique actif d'un État, son droit de vote dans le sein de l'Institut est suspendu pendant tout le temps qu'il passe à ce service». Id. σελ. 2.

2) «Art. 7. Les associés sont choisis par les membres effectifs parmi les personnes dont les connaissances spéciales peuvent être utiles à l'Institut. Leur nombre est illimité et les dispositions de l'article 5 ne leur sont pas applicables. Ils assistent aux séances avec voix purement consultative.

Art. 8. Le titre de membre honoraire est conféré à toute personne, association, municipalité ou corps moral quelconque qui fait à l'Institut un don de 3,000 francs au

Ἐκ τοῦ ἐννάτου ἄρθρου δῆλον γίνεται ὅτι τὰ τακτικὰ μέλη μετὰ τῶν ἑταίρων δύνανται καὶ ἐπιτροπὰς συστῆσαι ἐν ἑκάστῃ χώρᾳ, συγκροτουμένας ἐκ τῶν ἀφωσιωμένων εἰς τὴν μελέτην τῶν ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιστημῶν, ἐπὶ σκοπῷ ὑποβοηθήσεως παρὰ τοῖς τούτων συμπολίταις τῶν τοῦ Συλλόγου προσπαθειῶν καὶ διαδόσεως τῶν ἐπιστημονικῶν αὐτοῦ ἐρευνῶν[1].

Τὰ ἄρθρα δέκατον, ἑνδέκατον, δωδέκατον καὶ δέκατον τρίτον καθορίζουσι τὴν ἐκλογὴν καὶ τὰς ὑποχρεώσεις τοῦ προέδρου, ἀμφοτέρων τῶν ἀντιπροέδρων, τοῦ γενικοῦ γραμματέως, τῶν συμβοηθούντων αὐτῷ γραμματέων, τοῦ ταμίου καὶ τῆς τοῦ ταμείου ἐπιτηρητικῆς ἐπιτροπῆς. Ὁ μὲν πρόεδρος καὶ οἱ ἀντιπρόεδροι ἐκλέγονται ἅμα τῇ ἐνάρξει ἑκάστης τακτικῆς συνόδου· ὁ δὲ γενικὸς γραμματεὺς ἐπὶ ἓξ ἔτη, ὢν καὶ μετὰ ταῦτα ἐκλέξιμος, ὡς καὶ οἱ ἐπὶ τῇ προτάσει καὶ πρὸς ἀνακούφισιν αὐτοῦ ὁριζόμενοι γραμματεῖς, καὶ ἐπὶ τριετίαν ὁ ταμίας καὶ ἡ τοῦ ταμείου ἐπιτηρητικὴ ἐπιτροπή. Ἕδρα τοῦ Συλλόγου θεωρεῖται τὸ μέρος ἔνθα διαμένει ὁ γενικὸς γραμματεύς, ὅστις καὶ ἐκ τούτου καὶ ἐκ τῶν καθηκόντων αὐτοῦ ἐξάγεται ὅτι ὁ κυριώτερος προώρισται τοῦ σωματείου μοχλός[2].

Τὰ ἄρθρα δέκατον τέταρτον καὶ δέκατον πέμπτον διατυποῦσι τὸν τρόπον καθ' ὃν ψηφοφορεῖται τὰ μέλη καὶ αἱ ἐπὶ τῶν ζητημάτων ἀποφάνσεις τοῦ Συλλόγου[1].

Τὸ δέκατον ἕκτον ἄρθρον διαλαμβάνει ὅτι ἐν τῇ συζητήσει ζητημάτων μεταξὺ δύο ἢ πλειόνων κρατῶν τὰ τοῦ Συλλόγου μέλη τὰ εἰς τὰ κρίτη ταῦτα ἀνήκοντα δικαιοῦνται μὲν ἐκφράσαι καὶ ἀναπτύξαι τὴν ἑαυτῶν γνώμην, στεροῦνται δὲ τοῦ δικαιώματος τῆς ψηφοφορίας. Ἡ διάταξις αὕτη ἀξιοσημειωτός ἐστι καὶ λίαν σπουδαία, καθ' ὃ τείνουσα εἰς περιφρούρησιν τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ σωματείου, ὅπερ ἠδύνατο σοβαρῶς καὶ μεροληπτικῶς ὑποστῆναι τὴν ἐπήρειαν ψήφων ἐκτεθειμένων πολλάκις εἰς τὴν σκληρὰν ἀνάγκην θυσίας τῆς ἐπιστη-

---

minimum. Les membres honoraires reçoivent les publications de l'Institut». Id. σελ. 3.

1) «Art. 9. Les membres effectifs, de concert avec les associés, dans chaque État, peuvent constituer des comités composés de personnes vouées à l'étude des sciences sociales et politiques, pour seconder les efforts de l'Institut parmi leurs compatriotes». Id. σελ. 3.

2) «Art. 10. A l'ouverture de chaque session ordinaire, il est procédé à l'élection d'un président et de deux vice-présidents lesquels entrent immédiatement en fonctions».

Art. 11. «L'Institut nomme, parmi ses membres effectifs, un Secrétaire-général pour le terme de six ans. Le secrétaire-général est rééligible. Il est chargé de la rédaction des procès-verbaux des séances, de la correspondance pour le service ordinaire de l'Institut et de l'éxecution de ses décisions, sauf dans les cas où l'Institut lui-même y aura pourvu autrement. Il a la garde du sceau et des archives. Son domicile est considéré comme le siége de l'Institut. Dans chaque session ordinaire, il présente au résumé des derniers travaux de l'Institut.

Art. 12. L'Institut peut, sur la proposition du secrétaire-général, nommer un ou plusieurs secrétaires, chargés d'aider celui-ci dans l'exercice de ses fonctions, ou de le remplacer en cas d'empêchement momentané. Ces secrétaires, s'ils ne sont pas déja membres de l'Institut, acquièrent, par le fait seul de leur nomination, le titre d'associés. Le mandat des secrétaires expire de droit avec celui du secrétaire-général, sauf le cas où le décès de ce dernier ou quelque autre motif nécessite son remplacement provisoire jusqu'à l'élection de son successeur.

Art. 13. L'Institut nomme, pour le terme de trois ans, un trésorier chargé de la gestion financière et de la tenue des comptes, ainsi qu'une commission de surveillance chargée du contrôle et de l'inspection des dépenses et recettes. Le trésorier et la commission de surveillance peuvent être choisis parmi les personnes compétentes, résidant à proximité du siége de l'Institut, lors même qu'elles n'en sont pas membres. Dans chaque session ordinaire, le trésorier présente un rapport financier.» Id. σελ. 3-4.

1) «Art. 14. En règle générale, dans les séances de l'Institut, les votes au sujet des résolutions à prendre sont émis oralement et après discussion. Les élections se font au scrutin secret, et les membres présents sont seuls admis à voter. Toutefois, pour l'élection des nouveaux membres, les absents sont admis à envoyer leurs votes par écrit sous plis cachetés.

Art. 15. Exceptionnellement, et dans les cas spéciaux où le président, les vice-présidents et le secrétaire-général le jugent unanimement utile, les votes des absents peuvent être recueillis par voie de correspondance». Id. σελ. 4.

μονικῆς ἀληθείας ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ ἐθνικοῦ συμφέροντος[1].

Τὸ ἄρθρον δέκατον ἕβδομον πραγματεύεται περὶ διορισμοῦ εἰσηγητῶν καὶ συστάσεως ἐπιτροπῶν πρὸς προπαρασκευαστικὴν μελέτην τῶν ἐν τῷ Συλλόγῳ ὑποβαλλομένων ζητημάτων· καὶ τὸ δέκατον ὄγδοον περὶ τακτικῆς ἐκδόσεως ἐνιαυσίου περιοδικοῦ[2].

Κατὰ τὸ δέκατον ἔννατον ἄρθρον, τὰ ἔξοδα τοῦ σωματείου καλύπτονται ὑπὸ τῶν συνδρομῶν τῶν τακτικῶν μελῶν, τῶν προσφορῶν τῶν ἐπιτίμων καὶ τῶν δωρημάτων παντὸς φιλεπιστήμονος. Οὐδεμία δὲ γίνεται, ὡς βλέπετε, κύριοι, ἐν αὐτῷ μνεία περὶ ἐνδεχομένης ἐπιχορηγήσεως κυβερνήσεώς τινος. Ὁ πόρος οὗτος, συζητηθεὶς ὡρίμως καὶ κατὰ βάθος ὑπὸ τῶν ἱδρυτῶν, ἀπερρίφθη παμψηφεὶ ὑπ' αὐτῶν, μηδὲ τὴν ἐλαχίστην καὶ καθ' ὑπόθεσιν παραδεξαμένων ὑλικὴν τοῦ Συλλόγου ἐξάρτησιν, ὡς, διὰ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων μέτρων, διεφυλάξαντο τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ ἀνεξαρτησίαν. Καὶ ὄντως μεγάλην κέκτηται ἀξίαν καὶ ἀνεκτίμητα πλεονεκτήματα ἡ τελεία ὑλικὴ καὶ ἠθικὴ ἀνεξαρτησία· λίαν δὲ προσφόρως καὶ ὀρθῶς σκεπτόμενος λέγει ὁ κ. Besobrasoff ἐν τῇ προρρηθείσῃ αὐτοῦ ἐκθέσει ἐνώπιον τῆς ἐν Πετρουπόλει αὐτοκρατορικῆς Ἀκαδημίας τῶν ἐπιστημῶν ὅτι «ἔργον συστηθὲν ὑπ' ἀνδρῶν ἀνεξαρτήτων, τοῖς ἰδίοις κινδύνοις καὶ ἀναλώμασιν, ἄξιον τυγχάνει τῆς εὐγνωμοσύνης τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας, ὀφειλούσης φίλα φρονεῖν τῇ ἰδέᾳ τῆς εἰρήνης καὶ τοῦ δικαίου». Πρὸς τούτοις δὲ τὸ ἄρθρον τοῦτο προδιατάττει τὸν βαθμιαῖον σχηματισμὸν ἀποθεματικοῦ κεφαλαίου, οὗ τοὺς τόκους ὁρίζει εἰς τὰς δαπάνας τῆς γραμματείας καὶ τοῦ Περιοδικοῦ. Ὅπουσον προσδεπτική, ὁπόσον σπουδαία, ὁπόσον σωτηριώδης ἡ διάταξις αὕτη! Ἂν καὶ παρ' ἡμῖν ἰσχυεν, ὁπόση ἀσφάλεια, οἵα ἀνάπτυξις καὶ προαγωγὴ τῶν ἡμετέρων ἐκκλησιαστικῶν καὶ ἐθνικῶν καθιδρυμάτων! Ἀλλ' ὡς μὴ ὤφελεν, ἐπιλαθόμενοι τοῦ σοφοῦ Ἡσιοδείου ἔπους

«Εἰ γάρ κεν καὶ σμικρὸν ἐπὶ σμικρῷ καταθεῖο,
καὶ θαμὰ τοῦτ' ἔρδοις, τάχα κεν μέγα καὶ τὸ γένοιτο»,

ποτὲ μὲν ἐν τοῖς κανονισμοῖς ἡμῶν τὸν σχηματισμὸν ἀποθεματικοῦ κεφαλαίου θεωρητικῶς παραδεχόμενοι, σκληρῶς ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τὴν διάταξιν ταύτην περιφρονοῦμεν, ποτὲ δέ, καὶ τοῦτο συνεχέστερον, οὐδ' ἐν αὐτοῖς τοῖς κανονισμοῖς μνείας αὐτὴν ἀξιοῦμεν τῆς ἐλαχίστης. Πότε, πρὸς Θεοῦ, πότε σωφρονισθησόμεθα, μᾶλλον τῶν ξένων ἐπωφελούμενοι τῶν ὑψηλῶν ἅμα καὶ πρακτικωτάτων παραγγελμάτων τῶν ἡμετέρων προγόνων[1];

Ἐν τῷ ἄρθρῳ εἰκοστῷ προβλέπεται ἡ ὑπὸ ἐπιτροπῆς σύνταξις σχεδίου εἰδικοῦ περὶ ἐκλογῆς νέων μελῶν διατάξεων, καθυποβληθεισῶν εἰς τὴν ἑπομένην σύνοδον· καὶ τέλος ἐν τῷ εἰκοστῷ πρώτῳ, ὁ κανονισμὸς ἐπιτρέπει τὴν ἑαυτοῦ ἀναθεώρησιν, ὅταν αἰτήσιν περὶ τούτου ὑποβάλωσιν ἓξ τακτικὰ μέλη[2].

Αἱ προκαταρκτικαὶ αὗται ἐργασίαι, κύριοι, ἐξεπονήθησαν καὶ ἕτερά τινα ἀναγκαῖα μέτρα μελετηθέντα ἐνεκρίθησαν προεδρεύοντος μὲν τοῦ κ. Mancini, ἀντιπροέδρων δ' ἐκλεγέντων τῶν

---

1) «Art. 16. Lorsqu'il s'agit de questions controversées entre deux ou plusieurs états, les membres de l'Institut appartenant à ces états sont admis à exprimer et à développer leur opinion, mais ils doivent s'abstenir de voter». Id. σελ. 4.

2) «Art. 17. L'Institut nomme parmi les membres effectifs et ses associés des rapporteurs, ou constitue dans son sein des commissions pour l'étude préparatoire des questions qui doivent être soumises à ses délibérations. Dans l'intervalle des sessions, la même prérogative appartient au Bureau et, en cas d'urgence, le secrétaire-général prépare lui-même des rapports et des conclusions.

Art. 18. L'Institut public annuellement un Bulletin de ses travaux et désigne une ou plusieurs revues scientifiques pour recevoir ses communications publiques». Id. σελ. 5.

1) «Art. 19. Les frais de l'Institut sont couverts: 1° par les cotisations régulières de ses membres effectifs; 2° par les versements de ses membrss honoraires; 3° par des fondations ou autres liberalités. Il est pourvu à la formation progressive d'un fonds dont les revenus suffisent pour faire face aux dépenses du secrétariat, des publications des sessions et des autres services réguliers de l'Institut». Id. σελ. 5.

2) «Art. 20. Un réglement sera préparé par les soins d'une commission, dont fera partie le secrétaire-général, pour l'exécution des présents statuts. Il ne deviendra définitif que lorsqu'il aura été approuvé par l'Institut dans sa prochaine session.

Art. 21. Les présents statuts seront révisés en tout ou en partie, sur la demande de six membres effectifs». Id. σελ. 5.

κυρίων Bluntschli καὶ de Parieu (ἀπόντος), καὶ τὰς ποικίλας καὶ πολυμόχθους ὑποχρεώσεις τῆς γενικῆς γραμματείας ἀναδεχθέντος τοῦ κ. Rolin-Jaequemyns. Καὶ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τεθεισῶν τῶν ἀπαραιτήτων τοῦ ἔργου καὶ θεμελιωδῶν βάσεων, ἐπιστημονικὴ ἰδέα ἀφῃρημένη καὶ σχεδὸν φαντασιώδης σῶμα ἐνεδύσατο καλλιθέμελλον καὶ πλήρης ζωῆς ἐγεννήθη ὁ *Σύλλογος τοῦ Διεθνοῦς Δικαίου*, οὗτινος, ἐν προσεχεῖ ἀναγνώσματι, σκιαγραφῆσαι προτιθέμεθα τὸν ὀκταετῆ γονιμώτατον βίον δι' ἐπιστημονικῶν ἄθλων ἔτι μᾶλλον ὑστημέραι λαμπρυνόμενον ὑπὸ τὴν ἅμα τῇ γενέσει αὐτοῦ προσληφθεῖσαν φιλοσοφικὴν σημαίαν τοῦ ὑψηλοῦ καὶ φιλανθρωπικοῦ ἀποφθέγματος· Justitia et pace.

ΜΕΡΟΣ Β'.

Πρώτη τακτικὴ σύνοδος, κύριοι, τοῦ ὑπὸ αἰσίους οἰωνοὺς καὶ ἐπὶ βάσεων στερεῶν συγκροτηθέντος Συλλόγου τοῦ Διεθνοῦς Δικαίου ἐγένετο ἐν Γενέβῃ τῆς Ἑλβετίας, ἀρξαμένη μὲν τὴν 31ην Αὐγούστου, περαιώσασα δὲ τὰς ἑαυτῆς ἐργασίας τὴν 5ην Σεπτεμβρίου τοῦ 1874ου ἔτους. Αἱ κυβερνητικαὶ καὶ δημοτικαὶ ἀρχαὶ μετὰ τῶν πολιτῶν ὑπεδέχθησαν ἄγαν φιλοφρόνως καὶ μεθ' ὅλως ἐξαιρετικῶν ἐφιλοξένησαν τιμῶν καὶ ἐνδείξεων χαρᾶς καὶ σεβασμοῦ τὴν ὀλιγομελῆ ταύτην ἑταιρίαν, ἥτις, πάντῃ ἰδιωτικὸν φέρουσα χαρακτῆρα, μόνους τίτλους δικαιολογοῦντας τοιαύτην ἔκτακτον ὑποδοχὴν ἐκέκτητο τὴν πανθομολογουμένην τῶν μελῶν αὐτῆς ὑπόληψιν καὶ τὸ διάφορον, ὅπερ ἔλκει ἐφ' ἑαυτὸ πᾶν τὸ τεῖνον εἰς τὴν κατὰ τὸ ἐνὸν παρακώλυσιν τοῦ πολέμου. Καὶ δή, οὐ μόνον ὡραῖαι καὶ ποικίλαι ἐγένοντο εἰς τιμὴν αὐτῆς διαχύσεις ἐπὶ τῆς ποιητικωτάτης καὶ κυανοπρασίνου λίμνης τῆς Γενέβης, ἀλλὰ καὶ μετὰ τοῦ ἐπισημοτέρου τρόπου παρεχωρήθη αὐτῇ, διὰ τὰς συνεδριάσεις, ἡ ἱστορικὴ τοῦ δημαρχείου αἴθουσα, τοῦ προέδρου τοῦ συμβουλίου τῆς ἐπικρατείας, ἐν τῇ ἐνάρξει τῆς πρώτης συνεδριάσεως, εἰς ἣν κατ' ἐξαίρεσιν πολυπληθὲς ἐγένετο δεκτὸν ἀκροατήριον, ἐκφωνήσαντος κατάλληλον πρὸς τοῦτο λόγον, εἰς ὃν ἀπήντησεν ὁ πρῶτος τοῦ Συλλόγου πρόεδρος κ. Mancini, μεθ' ὃ καὶ ὁ γενικὸς γραμματεὺς κ. Rolin-Jaequemyns ἀνέγνω ἔκθεσιν τῶν ἐργασιῶν τοῦ σωματείου ἀπὸ τῆς συστάσεως αὐτοῦ ἐν Gand τοῦ Βελγίου. Ἀκολούθως δὲ προέβη ἡ σοφὴ αὕτη ἑταιρία καὶ εἰς τὸν καταρτισμὸν τοῦ προεδρείου αὐτῆς, ἐκλεγέντων ὡς κοσμητόρων τῶν διακεκριμένων προσώπων τῶν ἀπαρτισάντων αὐτὸ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος.

Τὸ προσωπικὸν τοῦ πρώτου προεδρείου, λέγει ὁ κ. Besobrasoff ἐν τῇ πρὸς τὴν αὐτοκρατορικὴν Ἀκαδημίαν τῶν ἐπιστημῶν τῆς Πετρουπόλεως σπουδαίᾳ αὐτοῦ ἐκθέσει[1], διακρίνεται ἐπί τε τῷ ἀδιαφιλονεικήτῳ κύρει τῶν ἑαυτοῦ μελῶν καὶ ἐπὶ τῷ διεθνεῖ χαρακτῆρι τῷ ἐν τῇ τούτων ἐκλογῇ ἀμεταλήπτως διαφυλαχθέντι. Ὁ μὲν πρόεδρος τοῦ Συλλόγου κ. Mancini κέκτηται, σὺν ὑψηλῷ κύρει, καὶ μεγάλην πεῖραν τῶν πολιτικῶν καὶ διπλωματικῶν ὑποθέσεων, φήμην παγκόσμιον καὶ ἀνωτάτην κοινωνικὴν θέσιν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, ἀνήκει δὲ διὰ τῆς ἑαυτοῦ ἐθνικότητος εἰς κράτος, ὅπερ, καίτοι μᾶλλον ἑτέρων κρατῶν ἐγγὺς τυγχάνον τῶν μεγάλων δυνάμεων, δὲν συγκαταριθμεῖται ἐν τούτοις ἐν ταῖς ἐπικρατείαις ταῖς διεπούσαις τὰς τύχας τῆς Εὐρώπης. Αἱ θλιβεραὶ καὶ λεπτεπίλεπτοι σχέσεις αἱ τὴν σήμερον ὑφιστάμεναι μεταξὺ δύο μεγάλων εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν, ὧν οἱ σοφοὶ θέλουσι καταλάβει ἀναμφιβόλως τὰς κυριωτέρας θέσεις ἐν τῷ Συλλόγῳ, καθιζάνει λίαν ἐπιτυχῆ τὴν ἐκλογὴν τοῦ προέδρου, ὡς καὶ τὴν τῶν ἀντιπροέδρων. Ἡ φήμη καὶ ἡ δημοτικότης τοῦ κ. Mancini, ἔν τε τῇ Γερμανίᾳ καὶ τῇ Γαλλίᾳ κατ' ἴσην μοῖραν ἀνεγνωρισμέναι (γεγονὸς ἅλις ἔχον σπανιότητος), ἠύξησαν ἐσχάτως ἔτι μᾶλλον διὰ τῆς ἀφορώσης διεθνῆ διαιτητείαν προτάσεως, ἥτις ὑπεβλήθη ὑπ' αὐτοῦ τῷ ἰταλικῷ κοινοβουλίῳ, κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς τοῦ κ. Richard ἐνώπιον τῆς βουλῆς τῶν κοινοτήτων τῆς Ἀγγλίας. Τὰ δὲ λοιπὰ μέλη τοῦ προεδρείου συμπληροῦσι τὸν διεθνῆ τούτου χαρακτῆρα, καθότι οἱ μὲν δύο ἀντιπρόεδροι, κύριοι Bluntschli καὶ de Parieu, ἐξουδετεροῦσι διὰ τῶν ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ Συλλόγου τεθέντων ὀνομάτων αὐτῶν τὰ δύο πολιτικῶς ἐχθρὰ πρὸς ἄλληλα ἔθνη, πρὸς τούτοις δὲ καὶ ἀμφότεροι, καίτοι φλογερὸν ἔχοντες πατριωτισμόν, ἔθεντο ἑαυτοὺς διὰ τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν ὑπεράνω πάσης ἐθνικῆς προλήψεως. Ὁ δὲ γενικὸς γραμματεὺς κ. Rolin-Jaequemyns, ὁ συγκεντρῶν ἐν ἑαυτῷ πᾶσαν τὴν ἐνεργητικότητα τοῦ Συλλόγου καὶ τὸ μόνον τούτου ὄργανον διατελῶν κατὰ τὰ ἐν τῷ μεταξὺ τῶν συνόδων μακρὰ χρονικὰ διαστήματα, ἀνήκει εἰς χώραν οὐδετέραν καὶ ἀναμφιρίστως τὴν εἰρηνικωτέραν τῆς

4) Ὅρα Annuaire de l'Institut de droit international τοῦ 1877 σελ. 30.

Εὐρώπης, εἰς τὰ Βέλγιον. Τὸ προσωπικὸν τοῦ προεδρείου ἐστὶν ἄρα ἐν πλήρει συμφωνίᾳ μετὰ τοῦ ἀποφθέγματος, ὅπερ ὁ Σύλλογος παρεδέξατο· Justitia et pace».

Μετὰ ἓξ ἡμερῶν διηνεκῆ καὶ σπουδαιοτάτην ἐργασίαν, καθ' ἣν ἡ σοφὴ ἑταιρία ἐξήντλησε τὰς ἡμερησίας αὐτῆς διατάξεις, μετὰ δὲ καὶ τοῦ προέδρου τὴν λογοδοσίαν, τὴν εὐγλώττως μὲν ἀπαριθμοῦσαν τὰ ἀποτελέσματα τῆς συνόδου ταύτης καὶ ἐν γένει τῆς καθ' ἅπαν τὸ πρῶτον ἔτος ἐνεργείας τοῦ σωματείου, τὴν δ' ἐλπίδα ἀδιστάκτως ἐκφράζουσαν ὅτι αἱ γενόμεναι ἐργασίαι ταχέως καρποφορήσουσιν ἐν τῷ ἀμπελῶνι τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς εἰρήνης, οἱ φιλεπιστήμονες καὶ φιλάνθρωποι συνάδελφοι ἀπεχωρίσθησαν πρὸς τὸ ἀνακάμψαι ἕκαστον εἰς τὴν ἰδίαν ἑστίαν, ἀφοῦ προηγουμένως ἔδωκαν ἀλλήλοις ὑπόσχεσιν συνεντεύξεως ἐν La Haye διὰ τοῦ ἐπιόντος ἔτους 1875ου τὴν 25ην Αὐγούστου[1].

Ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἡμερομηνίαν ταύτην καὶ ἐν τῇ πρωτευούσῃ τῆς Ὁλλανδίας συνῆλθεν ὁ Σύλλογος ἐν δευτέρᾳ συνόδῳ, ἀρξαμένῃ μὲν τὴν πρὸ ἑνὸς ἔτους ὁρισθεῖσαν ἐκείνην ἡμέραν, ληξάσῃ δὲ τὴν 31ην ἰδίου μηνός. Καὶ πρόεδρος μὲν ἐξελέγη ὁ κ. Bluntschli, ἀντιπρόεδροι δὲ οἱ κύριοι Parieu καὶ Asser. Ἡ δὲ γενομένη τῇ φιλεπιστήμονι ἑταιρίᾳ ὑποδοχὴ ὑπῆρξε φιλοφρονεστάτη καὶ ἀνταξία τῆς ἐν Γενέβῃ. Οὐ μόνον ἐπιτροπὴ ἐπὶ τούτῳ ὡρίσθη τριμελής, ἀπαρτιζομένη ὑπὸ προσώπων λίαν διακεκριμένων καὶ σημαινούσας κατεχόντων κυβερνητικὰς θέσεις, ἥτις ἐδέχθη αὐτὴν ἐπισήμως ἐν μεγαλοπρεπεῖ καὶ ἱστορικῇ αἰθούσῃ[2], ἀλλὰ πολυπληθές τε καὶ ἐκλεκτὸν προσῆλθεν εἰς τὴν πρώτην αὐτῆς γενικὴν συνεδρίασιν ἀκροατήριον, ἐν ᾧ διεκρί-

1) «Ainsi s'est terminée cette session, la première de l'Institut constitué, celle qui devait donner, touchant sa raison d'être et ses chances de succès, la réponse positive d'où dépend en grande partie son avenir. Cette réponse a été favorable. L'Institut a prouvé qu'il est né viable, et que le travail collectif n'est pas moins fécond dans le domaine du droit international que dans les autres domaines où se manifeste l'activité de l'esprit humain». Id. σελ. 35.

2) Ἡ αἰθουσα αὕτη, ἣν στολίζουσιν ἱστορικῶν τῆς Ὁλλανδίας προσώπων λαμπράται εἰκόνες, ὀνομάζεται Treveskamer, πολλάκις δὲ κατὰ τὸν ἑβδομον καὶ ὄγδοον αἰῶνα ἐχρησίμευσεν εἰς συνδιασκέψεις λειτουργῶν τῆς τοπικῆς κυβερνήσεως μετ' ἀντιπροσώπων τῶν ξένων δυνάμεων.

κομεν, οὐχὶ διὰ τῆς ἰσχύος τῶν ὅπλων, ἢ δι' ἀνωτάτου τινὸς κύρους, οὕτινος ςερούμεθα, ἀλλὰ διὰ τῆς καλῆς πίςεως εἰλικρινοῦς καρδίας καὶ διὰ τοῦ κύρους τῆς λογικῆς, ἥτις ἐσαεὶ ἔσεται σεβαστὴ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις, καθ' ὃ ἀπορρέουσα ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὄντος ἡ πηγὴ τοῦ λόγου. Τὸ ἔργον τοῦτο χαλεπὸν μέν ἐστιν, ἀλλὰ γόνιμον, ἀπαιτεῖ δὲ ἥσυχον τὴν σκέψιν, πεφροντισμένην τὴν ἔρευναν καὶ ἤρεμον τὴν συζήτησιν. Τὸ ἔργον τοῦτο ἀνελάβομεν ὑπὸ τοιούτων ὁδηγούμενοι πεποιθήσεων καὶ ὑπὸ τοιούτων ἐπίσης ἐμπνεόμενοι ἰδεῶν τὰς ἡμετέρας ἐξακολουθήσομεν ἐργασίας». Εἰς τὰ σοφὰ ταῦτα ῥήματα ἀπήντησε δεόντως ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐσωτερικῶν, εἰπών, πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ τοὺς ἀξιοσημειώτους τούτους λόγους, τοὺς διακρινομένους ἐπὶ λεπτοτάτῃ φιλοφροσύνῃ καὶ ἐπὶ βαθείᾳ ἐκτιμήσει τῶν προσόντων καὶ τῆς ἱκανότητος τῶν φιλοξενουμένων ἑταίρων, ὡς καὶ ἐπὶ ἐνθαρρυντικαῖς ὑπὲρ μελλούσης τοῦ Συλλόγου ἐπιρροῆς προρρήσεσιν. «Ἡ κυβέρνησις τοῦ βασιλέως τὰ μάλα ἐκτιμᾷ τὸν σκοπὸν ὃν προτίθενται αἱ ὑμέτεραι ἀξιέπαινοι προσπάθειαι, καθότι οὐ μόνον ἐργάζεσθε κατ' ἰδίαν ὑπὲρ τῆς προόδου καὶ τῆς διαδόσεως τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου διὰ τῶν ὑμετέρων μελετῶν, διὰ δημοσίων μαθημάτων, διὰ πονημάτων μεγάλην κεκτημένων ἀξίαν, ἀλλὰ καὶ ἐπιδιώκετε τὴν ἐν μιᾷ δέσμῃ συνένωσιν τῶν φώτων, ὧν ἀτομικῶς ποιεῖσθε χρῆσιν ἐν τοῖς μεγάλοις ζητήμασι τοῖς συσχετιζομένοις τῷ βίῳ καὶ τῇ εὐμαρείᾳ τῶν ἐθνῶν. Τῷ ἡμετέρῳ θεσμῷ φαίνεται ἐπιφυλαττόμενος ὁ προορισμὸς φάρου καθοδηγήσοντος τοὺς ἀφιεροῦντας ἑαυτοὺς εἰς τὴν ἐνάσκησιν τῶν διεθνῶν σχέσεων, ἤτοι τοὺς νομοδιδασκάλους καὶ τοὺς διπλωμάτας. Ἐν ταυτῷ δὲ καὶ πρὸ πάντων, ὁ Σύλλογος ὑμῶν, τὴν ἰδέαν τῆς δικαιοσύνης καθαρῶς ἐπιδεικνύμενος, ὁδηγὸς ἔσεται τῆς κοινῆς γνώμης, ἥτις καὶ ἄχρι τῆς σήμερον, παρὰ τὴν ὀλιβερὰν πεῖραν τῶν αἰώνων, τείνει συνεχῶς εἰς θαυμασμὸν τῶν παιγνίων τῆς βίας καὶ τῆς τύχης μᾶλλον ἢ τῆς ἐργασίας τοῦ λόγου, τῆς εὐθύτητος καὶ τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὰ δικαιώματα τοῦ πλησίον».

Ἡ ἑπταήμερος αὕτη σύνοδος, καθ' ἣν ἀπεφασίσθη, τῇ προτάσει τοῦ κ. de Parieu, καὶ ἀνετέθη εἰς τὴν γραμματείαν ἡ ἔκδοσις εἰς λογαριασμὸν καὶ πρὸς ὄφελος τῆς ἑταιρίας ἐνιαυσίου Περιοδικοῦ, μέλλοντος περιέχειν εἰδήσεις περί τε τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς καὶ περὶ παντός ὅ,τι γενικὸν παρέχει διάφορον τοῖς ἐπιποθοῦσι τὴν πρόοδον τοῦ διεθνοῦς δικαίου, ἐπεραιώθη ἐν τῷ μέσῳ δημοσίων καὶ ἰδιωτικῶν ἐνδείξεων ἀγάπης καὶ ὑπολήψεως πανταχόθεν τῷ Συλλόγῳ ἐκδηλωλωθεισῶν, ἐν αἷς πρωτεύει φιλοφρονεστάτη τῶν μελῶν αὐτοῦ ὑπὸ τῆς βασιλίσσης ἐν τοῖς ἀνακτόροις ὑποδοχή.

Ἀπὸ τῆς δευτέρας ταύτης συνόδου δύο παρέρχονται ἔτη μέχρι τῆς τρίτης, γενομένης ἐν Zurich τῆς Ἑλβετίας καὶ ἀρξαμένης μὲν τὰς ἑαυτῆς ἐργασίας τὴν 10ᵂᵛ, περαιωσάσης δὲ αὐτὰς τὴν 14ᵂᵛ μηνὸς Σεπτεμβρίου τοῦ 1877ᵒᵛ ἔτους, ἐν ἑπτὰ λίαν παρατεταμέναις καὶ περιεκτικαῖς συνεδριάσεσι. Τὸ δημοτικὸν συμβούλιον μετὰ τοῦ προέδρου αὐτοῦ ὑπεδέξατο ἐπισήμως καὶ μετ' ἐκτάκτου φιλοξενίας τὴν σοφὴν ἑταιρίαν ἐν λαμπροτάτῳ τῆς πόλεως οἰκοδομήματι[1], αὕτη δέ, προβᾶσα εἰς ἐκλογὴν τῶν νέων κοσμητόρων καὶ πρόεδρον μὲν ἀνεδείξασα τὸν κ. de Parieu, ἀντιπροέδρους δὲ τοὺς κυρίους Bluntschli καὶ Asser, ἐνέσκηψεν εἰς μελέτας, συζητήσεις καὶ ἀποφάνσεις ἐπὶ πολλῶν καὶ σπουδαιοτάτων ζητημάτων τοῦ διεθνοῦς δικαίου.

Ἀλλά, κύριοι, τίνα τὰ αἴτια τὰ προκαλέσαντα τὴν ἀναβολὴν τῆς συνόδου, ἥτις ἔδει, κατὰ τὸν κανονισμόν, συγκροτηθῆναι κατὰ τὸ ἔτος 1876ᵒᵛ; Τὰ προανακρούσματα μεγάλης καὶ φοβερᾶς συγκρούσεως, ἥτις ἔμελλεν Ἀνατολὴν καὶ Δύσιν καταταράξαι καὶ τὰς τύχας λαῶν τε καὶ ἐπικρατειῶν καταδεῖξαι ἀδήλους, νεφελώδεις καὶ ζοφερᾶς. Ἀναβληθείσης ὅμως τῆς τακτικῆς συνόδου, οὐ μόνον τὰ πλεῖστα τῶν μελῶν ἐξηκολούθουν ἐργαζόμενα, εἴτε ἕκαστον ἰδίᾳ, εἴτε καὶ ἐν ἐπιτροπαῖς, ἐπὶ τῶν καθυποβληθέντων καὶ ἀνατεθέντων αὐτοῖς νομικῶν ζητημάτων, ὡς ἄλλως τε θέλομεν παρακατιόντες ἰδεῖ, ὅτι τακτικῶς γίνεται ἀνὰ πᾶν ἀνεξαιρέτως χρονικὸν διάστημα ταῖς συνόδοις παρεμπίπτον, ἀλλὰ καὶ τὸ προεδρεῖον τοῦ Συλλόγου, ἐκτάκτως ἔκτακτον λαβὸν πρωτοβουλίαν, καθῆκον ἑαυτοῦ ἡγήσατο ἱερόν, ἅμα τῇ ἀγγελίᾳ τὴν ῥωσσοτουρκικὴν ἔριδα ἐκπυρσοκροτήσει τοῦ πρώτου τηλεβόλου, τὴν ἔκκλησιν τῶν φιλανθρωπικῶν αἰσθημάτων τῶν ἐμπολέμων ὑπὲρ τηρήσεως τῶν διατάξεων τοῦ δικαίου τοῦ πολέμου. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο, οὗτινος, εὔληπτον καὶ ἐξαιρετικὸν παρέχοντος ἡμῖν

1) Τὸ οἰκοδόμημα ἔνθα ὁ Σύλλογος συνεδρίασε φέρει τὸ ἱστορικὸν ὄνομα «Zum Schnecken», ἔδρα δὲ ἐστὶ τῆς ἀρχαίας ἑταιρίας τῶν «Böcke», περὶ ἧς ἴδε τὴν «Ἐπιθεώρησιν τοῦ διεθνοῦς δικαίου καὶ τῆς συγκριτικῆς νομοθεσίας», τόμ. IX, 1877, σελ. 326.

διάφορον, παρατιθέμεθα ὧδε ἐν σημειώσει τὸ ἀκριβὲς κείμενον[1], φέρει μὲν ἡμερομηνίαν 28ᵂᵛ Μαΐου 1877, συνετάχθη δ' ἐν Heidelberg ὑπὸ τῶν κυρίων Moynier, Rolin-Jœquemyns καὶ

1) *Appel aux belligérants et à la presse.*

Une guerre, long-temps redoutée, vient d'éclater entre deux grands états Européens. De part et d'autre, des flottes puissantes et des armées nombreuses ont commencé ou se préparent à *mettre en oeuvre tous les moyens* destructeurs que leur fournit la science moderne. Les passions nationales et religieuses sont surexcitées.

Devant cette terrible réalité, le devoir de tous ceux qui croient pouvoir exercer une influence quelconque, si modeste qu'elle soit, en faveur du droit et de l'humanité, est tracé. Ils ont moins aujourd'hui à rechercher les causes de la lutte qu'à élever la voix pour tâcher d'en circonscrire les effets dans les limites de la stricte nécessité. Ils ont à rappeler aux combattants engagés des deux côtés que, même dans les guerres les plus justes il est des moyens que le droit et l'humanité réprouvent absolument. La méconnaissance du droit de la guerre, écrit dans les traités ou implicitement reconnu dans les usages modernes, aurait en effet pour résultat, non-seulement des maux individuels incalculables, mais un retour général et plus ou moins complet de l'Europe civilisée vers la barbarie.

Dans ces circonstances, l'Institut de droit international, qui, aux termes de ses statuts, aspire à «favoriser le progrès du droit international, en s'efforçant de devenir l'organe de la conscience juridique du monde civilisé», ne saurait demeurer indifférent. Il doit se souvenir qu'il s'est promis spécialement de «travailler, dans les limites de sa compétence, à l'observation des lois de la guerre». Il est vrai que les limites de sa compétence se réduisent à celles d'une «association exclusivement *scientifique et sans caractère officiel*». Mais ce serait méconnaître un fait historique constant que de dénier toute influence à la parole même de simples particuliers, lorsque cette parole est l'écho d'un sentiment général. Or, aujourd'hui il y a un sentiment général: c'est qu'il existe un droit de la guerre, encore imparfait sans doute, mais obligeant dès à présent les belligerants à l'observation de certaines règles nettement déterminées.

Nous croyons donc faire oeuvre utile en résumant ici les règles de ce droit qui ont été expressément consacrées par des traités récents, ou qui ont obtenu l'approbation et une sorte de sanction commune dans le travail collectif des représentants de tous les États Européens, réunis à Bruxelles en 1874.

Le Congrès de Paris de 1856 a:

1° Interdit la course;

2° Protégé les ports de mer et le commerce neutre contre les effets d'un blocus purement fictif;

3° Déclaré exempts de saisie les vaisseaux neutres avec toute leur cargaison et les marchandises neutres naviguant sous pavillon ennemi, à la seule exception de la contrebande de guerre.

La convention de Genève de 1864 protége les militaires blessés ou malades, à quelque nation qu'ils appartiennent, neutralise en principe les ambulances et les hôpitaux militaires, avec leur personnel, et soustrait dans une certaine mesure aux charges de la guerre les habitants du pays envahi qui auront recueilli et soigné des blessés.

Des Articles Additionnels à cette convention, signés en 1868, n'ont pas été ratifiés par les parties contractantes. Mais ces articles ont été adoptés en substances comme modus vivendi par les belligerants durant la guerre de 1870-1871. Une mesure analogue ne pourrait-elle pas être prise pour la guerre actuelle?

La Déclaration de St-Petersbourg de 1868 interdit l'emploi, sur terre ou sur mer, de tout projectile d'un poids inférieur à 400 grammes, qui serait ou explosible ou chargé de matières fulminantes ou inflammables.

Enfin et surtout le Projet de Déclaration internationale, arrêté par la conférence de Bruxelles en 1874, énonce les règles essentielles du droit de la guerre, telles qu'elles *sont reconnues de nos jours dans tous les* états civilisés. Cet acte, dû à l'initiative de S. M. l'Empereur Alexandre II, constate l'accord existant sur ce point entre les hommes compétents qui représentaient tant la Russie et la Turquie, que tous les autres états de l'Europe. Il est vrai que jusqu'ici il n'a pas reçu de sanction officielle. Mais il n'en doit pas moins être considéré, eu égard à sa nature et à son origine, comme l'expression raisonnable des obligations que la conscience juridique des peuples européens impose aujourd'hui aux armées belligérantes comme aux populations envahies. A ce titre,

Bluntschli, ἐπιδοκιμασθὲν καὶ ὑπὸ τῶν κυρίων de Parieu καὶ Asser, μετεφράσθη εἰς πολλὰς

---

il serait éminemment propre à servir de base à des instructions qui seraient données par les belligérants à leurs armées respectives. Dans tous les cas, un état ou une armée qui méconnaitrait ces règles encourrait la réprobation de l'opinion publique et renoncerait à son honneur de puissance ou d'armée civilisée.

Cet acte consacre en substance les règles suivantes, dont la force obligatoire parait aujourd'hui incontestable :

A) Les habitants paisibles d'un pays occupé par l'ennemi doivent être respectés et protégés autant que possible, — c'-est-à-dire autant que le permettent la sécurité de l'armée envahissante et les nécessités militaires, —dans leurs biens, dans leurs institutions et leurs usages, dans leurs droits et leurs libertés.

B) L'honneur et les droits de la famille, la vie et la propriété des individus, ainsi que leurs convictions religieuses et l'exercice de leur culte doivent toujours être respectés.

C) La destruction ou la saisie inutile d'oeuvres d'art ou de science, d'établissements consacrés aux cultes, à la charité et à l'instruction, aux arts et aux sciences, est interdite.

D) Les habitants peuvent défendre leur pays, à condition de porter les armes ouvertement, d'obéir à un chef responsable et de se conformer aux lois et coutumes de la guerre. Mais les combattants irréguliers qui, méconnaissant les lois de la guerre, se livrent à des actes de brigandage et de violence sont justement punis.

E) L'emploi de poison ou d'armes empoisonnées, le meurtre par trahison, ou le meurtre d'un ennemi sans défense ne sont pas des moyens de guerre licites.

F) Ne peuvent être bombardées que les localités défendues par l'ennemi. Dans ce cas même on usera de tous les ménagements compatibles avec les nécessités de l'attaque, et, en aucun cas, une ville prise d'assaut ne sera livrée au pillage.

G) Ne peuvent être considérés comme espions et punis comme tels, que les individus qui ont agi clandestinement ou sous de faux prétextes, et non les militaires non déguisés ou les messagers qui accomplissent ouvertement leur mission.

H) Les prisonniers de guerre doivent être traités avec humanité. Le but de leur captivité ne doit pas être de les punir, mais de les garder.

I) Les habitants du pays envahi ne peuvent être contraints à porter les armes contre leur patrie.

K) Tout pillage est interdit.

L) Les contributions de guerre et les réquisitions ne peuvent être imposées que sous des conditions et dans des limites déterminées.

M) Les parlementaires sont inviolables. Mais il est licite de prendre des mesures pour les empêcher de se procurer, grâce à leur situation privilégiée, des informations sur l'armée ennemie.

N) Les capitulations et les armistices doivent être rigoureusement observés. Les capitulations ne doivent pas être contraires à l'honneur militaire.

Nous savons combien il est difficile d'avoir toujours devant les yeux, au milieu des périls de la guerre, les prescriptions rigoureuses de l'humanité. Le soldat excité par l'ardeur du combat, par l'enivrement de la victoire, par une résistance aux abois, ou par le sentiment de sa propre conservation, n'est que trop naturellement porté à violer, sans reflexion comme sans scrupule, les règles de modération qu'il approuvait pleinement quand il était de sang-froid. Mais le but suprême du droit, qui est d'assurer et de maintenir entre les hommes des relations humaines, n'en doit pas moins dominer la guerre elle-même. Cette vérité ne saurait être rappelée avec trop d'insistance à ceux qui gouvernent les peuples ou commandent les armées.

C'est dans cette pensée que nous invitons les journaux des Etats belligérants comme ceux des pays neutres à accorder leur publicité au présent appel. Ils nous aideront ainsi à dissiper les derniers restes de ce préjugé barbare et funeste que «dans la guerre tout est permis»! Ils contribueront à répandre la connaissance et la pratique des véritables principes du droit des gens.

Pour l'Institut de droit international

Le président Dr Bluntschli.
Le 1er vice-président E. de Parieu.
Le 2me vice-président T. M. C. Asser.

Le secrétaire général,
Rolin-Jaequemyns.

γλώσσας καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν πολυαρίθμοις δημοσιογραφικοῖς ὀργάνοις, ἔτυχε δὲ ἀκολούθως

καὶ τῆς ὁμοφώνου ἐπιψηφίσεως τοῦ Συλλόγου ἐν τῇ κατὰ τὴν σύνοδον τῆς Zurich γενικῇ τούτου συνεδριάσει τῆς 12ης Σεπτεμβρίου. Τὸ προεδρεῖον ἔπεμψε τὸ ἀξιανάγνωστον τοῦτο καὶ ὑγιοῦς ἐπιστήμης μεστὸν ἔγγραφον πρὸς ἅπαντα τὰ τοῦ Συλλόγου μέλη ἐπισυνημμένον ἐγκυκλίῳ φερούσῃ ἡμερομηνίαν 6ης Ἰουνίου 1877ου ἔτους, ἀφ' ἧς ἀποσπῶμεν τὰς ἀκολούθους διασαφήσεις πρὸς πλήρη κατανόησιν τοῦ πνεύματος ὑφ' οὗ ἐνεπνεύσθησαν οἱ συντάξαντες καὶ δημοσιεύσαντες τὴν ἔκκλησιν ταύτην. «Προσεπαθήσαμεν, λέγουσιν, ὅπως ἐξηγηθῇ ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ ἐγγράφῳ πῶς ὁ Σύλλογος, ἀπευθύνων τοῖς ἐμπολέμοις καὶ τῇ δημοσιογραφίᾳ ἔκκλησιν ὑπὲρ τηρήσεως τοῦ δικαίου τοῦ πολέμου, μένει πιστὸς τῷ τε πνεύματι καὶ τῷ γράμματι τοῦ κανονισμοῦ αὐτοῦ. Ἐλπίζομεν ὅτι ἡ ἔκκλησις ἡμῶν, χαρακτῆρα φέρουσα ἐντελοῦς ἀμεροληψίας καὶ διευθυνομένη πᾶσιν ἀδιακρίτως τοῖς τοῦ πολέμου μετέχουσι καὶ τοῖς κατοίκοις τῶν ὑπὸ κατοχὴν χωρῶν, δὲν θέλει ἀποβῆ ἀνωφελὴς· καθότι, κατ' οὐσίαν μέν, διατυποῖ ἀδιαφιλονείκητον ἐλάχιστον κανόνων, καθιερωθέντων ὑπὸ συνθηκῶν ἢ ὁμοψήφως ἀναγνωρισθέντων, ἐν τῇ ἡμετέρᾳ συνόδῳ τῆς La Haye, ὡς βάσεων ὁδηγιῶν δι' ἐμπολέμους στρατούς, κατὰ τύπους δέ, ἀποφεύγει πᾶν τὸ πλῆττον ὀξυχολίαν οἱουδήτινος καὶ ἀποφαίνεται, ἄνευ μὲν ὑπεροψίας ἢ ὑποκεκρυμμένης ταπεινοφροσύνης, μετὰ τοῦ δικαιώματος δὲ καὶ τοῦ κύρους, ἅπερ σύλλογος, ἢ καὶ ἁπλοῦς ἰδιώτης, ἀντλεῖ ἐκ τῆς συναισθήσεως ὅτι οἱ λόγοι αὐτοῦ σύμφωνοι τυγχάνουσι τῇ τε ἰδίᾳ καὶ τῇ δημοσίᾳ συνειδήσει».

Καὶ τοιαῦτα μὲν ἔλεγε τὸ προεδρεῖον ἀποστέλλον τὴν φιλάνθρωπον ἔκκλησιν· ὁ δὲ Σύλλογος, οὐ μόνον ἐπεψήφισεν ὁμοφώνως, ἐν τῇ κατὰ τὴν σύνοδον τῆς Zurich συνεδριάσει τῆς 12ης Σεπτεμβρίου, ὡς ἀνωτέρω ἐρρέθη, καὶ ἐπεκύρου τὸ ἐξ ὀνόματος αὐτοῦ προδημοσιευθὲν τοῦτο ἔγγραφον, ἀλλὰ καὶ τὰς ἑξῆς, ἐν τῇ αὐτῇ συνεδριάσει, ἐξέφερεν εὐχάς, ὅσον οἷόν τε πρακτικὸν τὴν θεωρίαν περιβαλλούσας χιτῶνα, καὶ, διὰ τῆς ἐμπνευσάσης αὐτὰς φιλανθρώπου διαθέσεως, ἀντάξιον τοῦ οἰκοδομήματος ἐπιστέγασμα πανθομολογηθείτας.

«Α'. Ὅπως, συμπληροῦντα τὸ ἐν Βρυξέλλαις ἐν ἔτει 1874ῳ ἀρξάμενον ἔργον καὶ συμμορφούμενα τοῖς ὑπὸ τοῦ Συλλόγου κατὰ τὸ 1875 παραδεκτοῖς ἐν La Haye γενομένοις συμπεράσμασι, τὰ διάφορα κράτη συμβληθῶσιν ἀλλήλοις ἐπὶ τῷ τηρεῖν νόμους τινὰς καὶ ἔθιμα τοῦ πολέμου.

Β'. Ὅπως οἱ νόμοι καὶ τὰ ἔθιμα τοῦ πολέμου, ὧν κριθήσεται ἀναγκαία ἡ ἐν συνθήκῃ διατύπωσις, θεωρηθῶσιν, ἐκ τούτου καὶ μόνου, ὡς ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ συνόλου τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν, καὶ ὅπως τὰ κράτη ταῦτα, πρὸς διαφώτισιν τῆς κοινῆς γνώμης, ἀναπτύξωσιν, εἰ δυνατόν, τὸν θεσμὸν τῶν στρατιωτικῶν ἀκολούθων, οἵτινές εἰσιν ἐντεταλμένοι τὴν μετὰ τῶν ἐμπολέμων στρατῶν συνοδοιπορίαν καὶ τὴν γνωστοποίησιν ταῖς οἰκείαις κυβερνήσεσι τῶν ὑπ' αὐτῶν ἐξελεγχομένων σπουδαίων ἀθετήσεων τῶν νόμων τοῦ πολέμου.

Γ'. Ὅπως αἱ διάφοροι κυβερνήσεις λάβωσι πάντα τὰ ἀπαιτούμενα μέτρα πρὸς γνωστοποίησιν τῶν νόμων τούτων καὶ τῶν ἐθίμων ἑνὶ ἑκάστῳ τῶν ἀξιωματικῶν καὶ τῶν στρατιωτῶν, τῶν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτῶν διατελούντων.

Δ'. Ὅπως πρὸς ἐφαρμογὴν μέτρου ἐγγυωμένου τὸ θετικὸν τῆς μεταδόσεως τῶν εἰδικῶν πληροφοριῶν τοῖς ἀρχηγοῖς τούλάχιστον τῶν σωμάτων, ἕκαστος ἀξιωματικός, πρὶν ἢ λάβῃ μέρος εἴς τινα πόλεμον, ὑπογράφῃ πρακτικὸν γενομένης αὐτῷ ἀναγνώσεως ὁδηγιῶν ἀφορωσῶν τοὺς νόμους καὶ τὰ ἔθιμα τοῦ πολέμου, καὶ, πρὸς τούτῳ, παρακλαβῆς ὑπ' αὐτοῦ ἀντιτύπου τῶν ὁδηγιῶν τούτων»[1].

Ἡ σύνοδος τῶν 1878, κατ' ἀπόφασιν ληφθεῖσαν τὸ προηγούμενον ἔτος, ἐγένετο ἐν Παρισίοις, ἔνθα πλείους τῶν ἐν ταῖς συνόδοις συνήθως προσερχομένων προσῆλθον ἑταῖροι, διήρκεσε δὲ τέσσαρας ἡμέρας, ἤτοι ἀπὸ τῆς 2ας ἄχρι τῆς 5ης Σεπτεμβρίου μηνός, προέδρου μὲν ἀναδειχθέντος τὸ δεύτερον τοῦ κ. de Parieu, ἀντιπροέδρων δ' ἐκλεγέντων τοῦ κ. Asser ἐπίσης τὸ δεύτερον καὶ τοῦ Ἄγγλου εὐπατρίδου κ. Travers Twiss[2]. Καὶ ἡ σύνοδος αὕτη πολλὰ

---

1) Ὅρα Aunuaire de l'Institut, 1878, σ. 158.

2) Ὁ διάσημος οὗτος τῆς Ἀγγλίας νομοδιδάσκαλος καὶ πολλῶν ἐπιστημονικῶν, ἀγγλιστὶ συντεταγμένων, πονημάτων συγγραφεύς, διδάκτωρ δ' ἐν νομικοῖς τοῦ πανεπιστημίου τῆς Oxford, οὗ καὶ πρύτανις ἐγένετο καὶ καθηγητὴς ἐν δυσὶ τῆς ἐπιστήμης ταύτης κλάδοις, διετέλεσε μέλος τῆς βασιλικῆς ἑταιρίας τοῦ Λονδίνου καὶ τοῦ Συλλόγου τῶν δικηγόρων ἐν ἐκκλησιαστικῷ καὶ ναυτικῷ δικαίῳ, ἐκ τῶν διαιτητῶν τῶν διορισθέντων πρὸς λύσιν τοῦ ὁρθετικοῦ ζητήματος τῶν ἐπαρχιῶν New-Brunswick καὶ Canada, καθηγητὴς τοῦ διεθνοῦς δικαίου ἐν τῷ σχολείῳ τῆς Ἀνάσσης, ἐκ τῶν βασιλικῶν ἐπιτρόπων τῶν ἐντεταλμένων τὴν ἀνάκρισιν καὶ ἔκθεσιν ἐπὶ τῶν περιεχομένων τοῦ κανονισμοῦ τοῦ διέποντος τὸ

καὶ ποικίλα συνεζήτησε καὶ δεόντως ἀνέπτυξε νομικὰ καὶ πολιτικὰ ζητήματα· δύο δὲ κατ'αὐτὴν ἀναφαίνονται νέοι ἄνδρες, γόνιμον ὑπισχνούμενοι καὶ τελεσφόρον συνεργασίαν, ὧν ὁ μὲν ἐκ Lausanne τῆς Ἑλβετίας, τὴν δευτερεύουσαν κατέχων ἄχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης θέσιν ὑπογραμματέως, ἐξελέγη τότε γενικὸς γραμματεὺς εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ διορισθέντος ὑπουργοῦ τῶν ἐσωτερικῶν τοῦ Βελγίου καὶ τῶν καθηκόντων τῆς γενικῆς γραμματείας συνεπείᾳ τούτου παραιτηθέντος κ. Rolin-Jæquemyns, ὁ δέ, Ἕλλην ἐκ Κύπρου, τῷ Συλλόγῳ προθύμως καὶ ὁλοψύχως προσηταιρίσθη, τὸ ἡμέτερον ἔθνος πρεπόντως ἀντιπροσωπεύσων ἐπὶ τῆς θερμουργοῦ ταύτης παλαίστρας τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλανθρωπίας. Ὁ κ. Alphonse Rivier, ὁ τῆς σοφῆς ἑταιρίας ἀντάξιος τοῦ πρώτου δεύτερος οὗτος γενικὸς γραμματεύς, σπουδάσας ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, ἐν Γενέβῃ, ἐν Βερολίνῳ καὶ ἐν Παρισίοις, ἔλαβε διπλωμα προλύτου ἐν νομικοῖς τῆς Ἀκαδημίας τῆς Lausanne καὶ διδάκτορος τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Βερολίνου, διωρίσθη καθηγητὴς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Βέρνης, διατελεῖ δὲ καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου τῶν Βρυξελλῶν, οὗτινος καὶ πρύτανις ἄλλοτ' ἀνεδείχθη, μέλος ἀντεπιστέλλον τῆς ἐθνικῆς Ἀκαδημίας τῆς Γενέβης καὶ τῆς νομοθετικῆς Ἀκαδημίας τῆς Μαδρίτης, ἑταῖρος τῆς βασιλικῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βελγίου, μέλος τῆς ἑταιρίας τῆς συγκριτικῆς νομοθεσίας τῶν Παρισίων, τῆς ἑλβετικῆς ἑταιρίας τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἐν Ἑλβετίᾳ συστηθείσης ἐπιτροπῆς πρὸς παρασκευὴν ὁμοσπονδιακοῦ κώδηκος, μέλος ἐπίτιμον τῆς ἑλβετικῆς ἑταιρίας τῶν νομομαθῶν καὶ ἀρχισυντάκτης τῆς *Ἐπιθεωρήσεως τοῦ διεθνοῦς δικαίου* καὶ *τῆς συγκριτικῆς νομοθεσίας*, συγγράψας καὶ συγγράφων πολλὰ καὶ καλὰ περὶ τῆς ἐπιστήμης εἰς ἣν ἀφιέρωσεν ἅπαντα αὐτοῦ τὸν βίον[1] καὶ ὑπὲρ πάντα ἄλλον συντελῶν εἰς τὴν ἐπιτυχῆ συναρμολόγησιν τῆς ὕλης ἐν τῷ ἐτησίῳ Περιοδικῷ τοῦ Συλλόγου. Ὁ δὲ κ. Νικόλαος Σαρίπολος, ὁ διακεκριμένος οὗτος ἡμέτερος ὁμογενής, ἐγεννήθη μὲν ἐν Κύπρῳ τὴν 13ᵂ Μαρτίου τοῦ 1817ᵒᵛ ἔτους, ἐσπούδασε δὲ ἐν Παρισίοις τήν τε ἰατρικὴν κατὰ τὰ 1837 καὶ 1838 καὶ τὰ νομικὰ ἀπὸ τὰ 1840 μέχρι τῶν 1844, ὅτε ἔλαβε τὸ δίπλωμα τοῦ διδάκτορος ἐν νομικοῖς, ἐξήσκησε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ δικηγόρου ἐν Ἀθήναις, ἔνθα διετέλεσε καὶ καθηγητὴς τοῦ διεθνοῦς δικαίου ἀπὸ τὰ 1846 μέχρι τῶν 1852, σύμβουλος τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐσωτερικῶν ἀπὸ τὰ 1854 μέχρι τῶν1860, καθηγητὴς καὶ αὖθις τοῦ διεθνοῦς δικαίου ἐν ἔτει 1862ᵍ καὶ ἀπὸ τὰ 1863 μέχρι τῶν1875, πρὸς τούτῳ, καὶ τῆς ποινικῆς νομοθεσίας, μέλος δ' ἐστὶν ἀντεπιστέλλον τῆς Ἀκαδημίας τῶν ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιστημῶν τῆς Γαλλίας καὶ ἐπίτιμον τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου. Ὁ κ. Σαρίπολος κατὰ τὰ 1862 ἐξελέγη καὶ ὑπὸ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν μέλος τῆς ἐθνικῆς συνελεύσεως, ἐν ᾗ οὐκ ὀλίγον ἐμόχθησε κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ἑλληνικοῦ Συντάγματος· πολλὰ δὲ καὶ ἀξιανάγνωστα ἐκπονήσας συγγράμματα, λίαν τακτικῶς καὶ πεφωτισμένως συνεργάζεται ἐν τῷ Συλλόγῳ τοῦ διεθνοῦς δικαίου, οὗτινος ἀπὸ τῆς συνόδου τῶν Παρισίων διατελεῖ ἐπίλεκτον μέλος[1].

ἰρλανδικὸν σχολεῖον τῆς Maynooth, ἀρχιγραμματεὺς τῶν ἀρχιεπισκοπῶν Λονδίνου καὶ Cantorbéry, σύμβουλος τῆς Ἀνάσσης, γενικὸς νομικὸς ἀντιπρόσωπος τοῦ ναυαρχείου καὶ τοῦ στέμματος τῆς Μεγάλης Βρεττανίας, πολυαρίθμων δ' ἐπιτροπῶν μέλος διορισθεισῶν κατὰ καιροὺς πρὸς λύσιν σπουδαιοτάτων νομικῶν ζητημάτων.

1) Γνωστὰ ἡμῖν συγγράμματα καὶ ἐν ἐπιθεωρήσεσι δημοσιευθέντα δοκίμια, γαλλιστὶ συντεταγμένα, εἰσὶ τὰ ἑξῆς·

La Prusse et la crise du Zollverein, 1862.

Le Royaume de Danemark et les Duchés-unis, 1864.

Le Système pénitentiaire Irlandais 1865.

L'affaire de l'Alabama et le trubunal arbitral de Genève, 1872.

Introduction historique au droit romain, 1872.

L'Institut de droit international, 1874.

Notice nécrologique sur Mʳ Hautefeuille, 1875.

Notices nécrologiques sur M. M. Canchy et Washburn, 1877.

Traité élémentaire des successions à cause de mort en droit romain, 1878.

1) Τὰ γνωστὰ ἡμῖν πονήματα τοῦ κ. Σαριπόλου, πλὴν τῶν δικανικῶν λόγων καὶ τῶν ἐπιστημονικῶν ἄρθρων τῶν δημοσιευθέντων ἐν πολλαῖς ἐφημερίσι καὶ ἐπιθεωρήσεσι τῆς τε Ἑλλάδος καὶ τῶν Παρισίων, εἰσὶ τὰ ἀκόλουθα· Ἑλληνικὰ μέν·

Περὶ συνταγματικοῦ δικαίου, τόμ. 2, 1851.

Τὰ τῶν ἐθνῶν ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐν πολέμῳ νόμιμα, τόμ. 2, 1860.

Περὶ διεθνοῦς δικαίου, 2 τόμοι, 1861.

Ὑπόμνημα περὶ ἐκπαιδεύσεως καὶ περὶ τοῦ κατωτέρου κλήρου ἐν Ἑλλάδι, 1865.

Πολιτικὴ ἀνάλυσις τοῦ Προμηθέως τοῦ Αἰσχύλου, 1865.

Ἐν Βρυξέλλαις, κύριοι, συνεκροτήθη ἡ σύνοδος τοῦ 1879ᵒᵛ ἔτους, διαρκέσασα ἓξ ἡμέρας, καθ' ἃς ἐγένοντο δύο καθ' ἡμέραν γενικαὶ συνεδριάσεις, πλὴν τῶν μερικῶν συνεδριάσεων τῶν ἐπιτροπῶν. Εἰς ταύτην προσῆλθον ἔτι περισσότεροι καὶ τῶν ἐν Παρισίοις συναθροισθέντων τὸ προηγούμενον ἔτος, ἀνήκοντες εἰς πολλὰς τῶν τῆς Εὐρώπης ἐπικρατειῶν, ἤτοι τὴν Αὐστρίαν, τὸ Βέλγιον, τὴν Γαλλίαν, τὴν Γερμανίαν, τὴν Δανίαν, τὴν Ἑλβετίαν, τὴν Ἑλλάδα, τὴν Ἰταλίαν, τὰς Κάτω-Χώρας, τὴν Μεγάλην Βρεττανίαν, τὴν Ῥωσσίαν. «Ἡ ὑμετέρα παρουσία, εἶπεν αὐτοῖς ὁ κ. Rivier ἐν τῇ λογοδοσίᾳ αὐτοῦ ὡς γενικοῦ γραμματέως, μαρτυρεῖ ὅτι πιςεύετε εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἔργου ἡμῶν, καὶ ἔχετε δίκαιον, καθότι ἐστὶν ἔργον, οὐ μόνον εἰρήνης καὶ δικαιοσύνης, ἀλλὰ καὶ ἀληθείας». Καὶ πρόεδρος μὲν ἀνεδείχθη ὁ κ. Rolin-Jæquemyns, ἀντιπρόεδροι δὲ καὶ αὖθις ἐξελέγησαν οἱ κύριοι Asser καὶ Travers Twiss. Ὁ δὲ πρῶτος τούτων, εὐθὺς μετὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ προεδρείου, εἶπε τοὺς ὑπὸ πάντων τῶν παρόντων διὰ χειροκροτήσεων ἐπιδοκιμασθέντας τούτους λόγους· «Ἐξαιρέτως εὐτυχὴς εἶμι χαιρετῶν ἐν τῷ κ. Rolin-Jæquemyns τὸν πρόεδρον τῆς νέας συνόδου. Ὁ Σύλλογος ἐπανευρίσκεται μετ'εὐχαριστήσεως ἐπὶ τοῦ ἑδάφους τῆς ἑαυτοῦ γενέσεως καὶ εὐτυχὴς ἐστιν ὅτι φιλοξενεῖται ὑπὸ τοῦ ἐξόχου ἀνδρός, ὅστις τὰ μάλα συνετέλεσεν εἰς τὴν ἵδρυσιν αὐτοῦ καὶ ὅστις, καίτοι ὑψηλὴν ἐντεταλμένος ὑπηρεσίαν, δὲν παύει ἐπιδεικνύμενος ἀπόλυτον ἀφοσίωσιν πρὸς αὐτόν». Εἰς ταῦτα ἁπάντων ὁ νέος πρόεδρος ἐξήνεγκε πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὴν ἀκόλουθον σκέψιν, ἥτις φαίνεται ἡμῖν λίαν πρόσφορος ἀπάντησις καὶ ἐνίοις τῶν τοῦ Συλλόγου ἐπικριτῶν. «Τὸ πρῶτον ἄρθρον, εἶπε, τοῦ ἡμετέρου κανονισμοῦ δικλαμβάνει ὅτι εἴμεθα ἑταιρία ἀποκλειστικῶς ἐπιστημονική, ἡ δ' ἐπιστήμη ἐν ᾗ ἀσχολούμεθα ἐστὶ τὸ δίκαιον, ἤτοι ἐπιστήμη ἀπολύτως διακεκριμένη τῆς ἐθνικῆς ἢ διεθνοῦς πολιτικῆς. Καὶ ἔστι μὲν ἀληθὲς ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ δικαίου ἐν λεπτοτάτῃ αὐτοῦ ἐφαρμογῇ, ἐν τῇ ἐρεύνῃ δηλονότι τῶν νόμων, οἵτινες ὀφείλουσι διέπειν τὰς πρὸς ἀλλήλας σχέσεις τῶν ἐπικρατειῶν· ἀλλ' ἠθέλομεν ἀπομακρυνθῆ τῶν ἀκριβῶν ὅρων πάσης ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης, ἐάν, ἐν τοιαύτῃ ἐργασίᾳ, δὲν παρεδεχόμεθα τὴν ἀνάγκην παντελοῦς ἐλλείψεως μεροληψίας ἢ πολιτικοῦ πάθους, καὶ ἠθέλομεν ἀντιστρατευθῆ τῷ πρακτικῷ σκοπῷ τοῦ Συλλόγου, ἐὰν δὲν ηὐλαβούμεθα, ἐν ταῖς ψηφοφορίαις καὶ ἐν αὐτῇ τῇ μορφῇ τῶν ἐπιχειρημάτων ἡμῶν, τὰς μικροτέρας διεθνεῖς ἀπαιτήσεις». Ἡ σύνοδος τῶν Βρυξελλῶν, ἡ ἐκ τῶν σφόδρα τὴν ἐπιστήμην διακονησασῶν δικαίως θεωρουμένη, κατήρξατο μὲν τῶν ἑαυτῆς ἐργασιῶν τὴν 1ᵂ, ἐπεραίωσε δὲ αὐτὰς τὴν 6ᵂ Σεπτεμβρίου· ἐν τῷ διαστήματι δὲ τούτῳ, ἤτοι τὴν 4ᵂ ἰδίου μηνός, τὰ μετασχόντα αὐτῆς μέλη τοῦ Συλλόγου ἔτυχον ἀκροάσεως παρὰ τῷ εὐμενεστάτῳ καὶ λίαν πεφωτισμένῳ βασιλεῖ τῶν Βέλγων Λεοπόλδῳ τῷ Bᵒ, ὅστις, ἐγκαρδίως φιλῶν τὸν λαὸν καὶ ὑπὲρ τῆς εὐδαιμονίας αὐτοῦ νύκτωρ τε καὶ μεθ' ἡμέραν μεριμνῶν, ὁλοψύχως ὑπ'αὐτοῦ ἀνταγαπᾶται.

Ἡ σύνοδος τοῦ ἐπιόντος ἔτους 1880ᵒᵛ ἐγένετο ἐν Ὀξφόρδῃ, διαρκέσασα πέντε ἡμέρας, ἀπὸ τῆς 6ᵗʰ μέχρι τῆς 10ᵗʰ τοῦ Σεπτεμβρίου, καθ' ἃς ἐννέα μὲν γενικαὶ τοῦ Συλλόγου συνεκροτήθησαν συνεδριάσεις, πολλαὶ δὲ μερικαὶ τῶν ἐπιτροπῶν αὐτοῦ. Ἐν ταύτῃ σπουδαῖαι καὶ ζωηραί, ὡς καὶ ἐν ταῖς παρελθούσαις, ὑπῆρξαν αἱ συζητήσεις καὶ οὐχ ἧττον σπουδαῖαι καὶ τὰ μάλα λυσιτελεῖς αἱ ἐπὶ διεθνῶν νομικῶν καὶ πολιτικῶν ζητημάτων γνωμοδοτήσεις καὶ ἀποφάνσεις, καὶ τροποποιήσεις τινὲς ἐγένοντο τοῦ κανονισμοῦ, ὑπὸ τὴν προεδρείαν μὲν τοῦ κ. Mountagne Bernard, ἀντιπροέδρων δὲ ψηφισθέντων τοῦ κ. Bluntschli καὶ αὖθις καὶ τοῦ ἐκ Γαλικίας διακεκριμένου τῆς Αὐστρίας νομοδιδασκάλου κ. Neumann[1]. Ὁ κατὰ τὴν

Πολιτικὴ μελέτη ἐπὶ τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος τῆς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τῶν Γάλλων Ναπολέοντος τοῦ Γ' συγγραφείσης, 1865.

Περὶ ποινικῆς νομοθεσίας, 5 τόμ. 1871.

Τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον τῆς ἐλευθερίας, 1872.

Γαλλικὰ δέ·

Pro Græcia, 2 φύλ. 1858.

Le passé, le présent et l'avenir de la Grèce, 1866.

Pourquoi il n'y a pas eu de jurisconsultes dans la Grèce antique, 1871.

Des effets de la chose jugée au criminel sur l'action privée, 1877.

Ce que la Grèce aurait pu être et ce qu'elle est, 1877.

Consultation sur la juridiction mixte en Egypte, 1877.

Τὰς δ' ἐν τῷ Συλλόγῳ ἐργασίας τοῦ κ. Σαριπόλου εὑρίσκει ὁ ἀναγνώστης ἐν τῷ ἐτησίῳ τούτου Περιοδικῷ.

1) Ὁ κ. Neumann διετέλεσε καθηγητὴς τοῦ διεθνοῦς δικαίου καὶ τῆς στατιστικῆς ἀπὸ τῆς ἐπο-

σύνοδον ταύτην ἐκλεγείς πρόεδρος, διδάκτωρ ἐν ἀστικῷ δικαίῳ τοῦ πανεπιστημίου τῆς Ὀξφόρδης, ἔνθα τὸ διεθνὲς δίκαιον ἐπὶ δέκα καὶ πέντε ἔτη ἐδίδαξε καὶ συγγραφεὺς πολλῶν καὶ σπουδαίων ἐπιστημονικῶν πονημάτων, ἀγγλιστὶ συντεταγμένων, διετέλεσε μέλος τῆς ἐπιτροπῆς εἰς ἣν ἀνέθετο ἡ βρεττανικὴ κυβέρνησις τὴν μελέτην καὶ σύνταξιν νόμου περὶ πολιτογραφήσεως, ἐκ τῶν ἀγγλο-αμερικανικῶν ἐπιτρόπων τῶν ὑπογραψάντων τὴν συνθήκην τῆς Washington, μέλος τῆς βασιλικῆς ἐπιτροπῆς τῆς διορισθείσης ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῶν δούλων, οἵτινες, ἐπὶ ξένων ὑδάτων, καταφεύγουσιν εἰς τὰ πολεμικὰ πλοῖα τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς κοινοβουλευτικῆς ἐπιτροπῆς τῆς ἀναλαβούσης τὴν σύνταξιν τῶν νέων κανονισμῶν τοῦ πανεπιστημίου καὶ τῶν σχολῶν τῆς Ὀξφόρδης, μέλος δ' ἐστὶν ἐπίλεκτον τοῦ ἰδιαιτέρου συμβουλίου τῆς Ἀνάσσης. Ἡ ὑποδοχὴ δὲ ἧς ἔτυχεν ὁ Σύλλογος ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ὑπῆρξε φιλοφρονεστάτη καὶ τὰ μάλα τιμητική. Ἱερεὺς τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Παύλου ἐκήρυξεν ἐπ' ἐκκλησίας λόγον περὶ αὐτοῦ καὶ αἱ δημοτικαὶ ἀρχαὶ ἀπηύθυναν αὐτῷ ἐπίσημον καὶ ἔγγραφον προσφώνησιν· τοῖς δὲ κ.κ. Rolin-Jaequemyns καὶ Bluntschli ἐδόθη ὁ λίαν τιμητικὸς τίτλος διδάκτορος ἐν ἀστικῷ δικαίῳ, δι' οὗ ἤθελον ἐπίσης τιμηθῆ καὶ οἱ κ.κ. Mancini καὶ de Parieu, εἰ μὴ ἀπουσίαζον. Ἡ σύνοδος αὕτη διελύθη ἐν εὐφροσύνῃ καὶ θυμηδίᾳ τῶν προσηκόντως ἐκπληρωσάντων τὸ ἑαυτῶν καθῆκον σοφῶν συνεταίρων, ἐκλεξαμένων τὸ Τουρίνον ὡς τόπον τοῦ ἐπιόντος ἔτους.

Ἀλλὰ τὸ παρελθὸν φθινόπωρον σύνοδος δὲν ἐγένετο, ἕνεκα τῆς πληθύος τῶν ζητημάτων, ὧν ἀναγκαία ἐκρίθη ὑπὸ τοῦ προεδρείου ἡ ἐν ἐπιτροπαῖς μελέτη καὶ προπαρασκευή[1]. Δύο τούτων, τὰ καὶ σπουδαιότατα, ἀπαιτοῦσιν ἐκτεταμένην καὶ πεφροντισμένην ἐργασίαν, ἐφ' ᾧ καὶ αἱ ἐντεταλμέναι τὴν ἐξακρίβωσιν καὶ λεπτομερῆ ἀνάπτυξιν αὐτῶν ἐπιτροπαὶ συνῆλθον ἐν Wiesbaden κατὰ τὸν παρελθόντα Σεπτέμβριον καὶ εἰργάσθησαν ἐν πολλαῖς καὶ παρατεταμέναις συνεδρίάσεσι, κοινῇ συζητήτασαι τὰς ὑπὸ τῶν ἰδίων μελῶν ἐκπονηθείσας γνωμοδοτήσεις καὶ τὰς βάσεις παραδεξάμεναι τῶν εἰς τὸν Σύλλογον ὁριστικῶν καὶ διὰ μακρῶν αἰτιολογηθησομένων ἐκθέσεων αὐτῶν. Τὰ ζητήματα ταῦτά εἰσιν ἡ τροποποίησις τοῦ ἐπὶ τῶν λειῶν δικαιώματος, καί, ὅπερ μέγα παρέχει ἡμῖν τὸ διάφορον, ἡ μεταρρύθμισις τῶν ἐν ἰσχύϊ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν δικαστικῶν θεσμῶν, τῶν διεπόντων τὰς δίκας ἐν αἷς τυγχάνει περιπεπλεγμένος ὑπήκοος χριστιανικῆς τινος δυνάμεως τῆς Εὐρώπης ἢ τῆς Ἀμερικῆς. Ἡ προσεχὴς ἄρα σύνοδος, ἥτις, κατὰ πᾶσκν πιθανότητα, γενήσεται τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1882ου ἔτους, προμηνύεται γονιμωτάτη καὶ κατὰ πάντα ἀνταξία τῶν παρελθουσῶν, ὧν σύντομοι μέν, ἀλλ' ἀκριβῆ ὑπεβάλομεν ὑμῖν τὴν ἐξιστόρησιν.

Πολλαὶ πολλαχόθεν, κατὰ τὸν ὀκταετῆ τοῦ Συλλόγου βίον, ἐπέμφθησαν αὐτῷ ἐπιδοκιμασίαι καὶ ἐπαινετικαὶ κρίσεις. Αἱ ἐργασίαι αὐτοῦ πρεπόντως ἐξετιμήθησαν καὶ αἱ γνωμοδοτήσεις αὐτοῦ καὶ ἀποφάνσεις πρακτικὴν κεκτημέναι ὠφέλειαν οὐ τὴν τυχοῦσαν ἀνεκηρύχθησαν, οὐ μόνον ὑπὸ ἀτόμων ὑψηλὴν ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ σφαίρᾳ κατεχόντων θέσιν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ κυβερνήσεων, ἐν αἷς καὶ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη, γράψασα ἐπὶ λέξει τὰ ἀκόλουθα ὑπὸ ἡμερομηνίαν 13ην Δεκεμβρίου 1877 τῷ γενικῷ γραμματεῖ διὰ τῆς Α. Ὑψηλότητος τοῦ Σαφφὲτ πασᾶ, ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν, μέλους δ' ἐπιτίμου τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου· «Les principes que l'Institut a adoptés au sujet des prises maritimes et d'autres questions internationales ont une haute valeur et sont les véritables formules des voeux philanthropiques exprimés par la société moderne au nom de la civilisation. J'ai recommandé au conseil des prises maritimes de les prendre en très-sérieuse considération. Je vous serais bien obligé si vous me faisiez l'honneur de me faire part des résolutions ultérieures que l'Institut pourrait adopter au point de vue

χῆς καθ' ἣν, ἀναδιοργανωθέντων τῶν αὐστριακῶν πανεπιστημίων, ἱδρύθη ἡ ἕδρα αὕτη ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Βιέννης, οὗτινος ἐγένετο καὶ πρύτανις, ἀντιπρόσωπος τῆς πόλεως ταύτης εἰς τὴν συντακτικ. συνέλευσιν τοῦ 1848-49, καὶ μέλος τοῦ δημαρχ. αὐτῆς συμβουλίου, διατελεῖ μέλος ἰσόβιον τῆς Αὐστριακῆς Γερουσίας· ἐξέδωκε δέ, πλὴν πολλῶν ἀξιαναγνώστων νομικῶν καὶ πολιτικῶν φυλλαδίων καὶ ἄρθρων ἐν διαφόροις ἐπιθεωρήσεσι δημοσιευθέντων, τὸ ἑπτάτομον σύγγραμμα Recueil des traités et conventions conclus par l'Autriche avec les puissances depuis 1763 jusqu'au 1876, Vienne, 1878. Ὁ τελευταῖος τόμος περιέχει καὶ παράρτημα πραγματευόμενον περὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος.

1) Ὅρα Revue de droit international et de législation comparée, 1881, τόμ. XIII. ἀρ. V.

du droit international, de nature à intéresser le Gouvernement Impérial Ottoman»[1]. Καὶ ὄντως μεγάλης ἀξίας μέτοχά εἰσι τὰ ἀπὸ τῆς συστάσεως αὐτοῦ μέχρι τῆς σήμερον ἀπασχολήσαντα τὸν Σύλλογον ζητήματα, εἴτε καθαρῶς ἐπιστημονικά, εἴτε καὶ τῆς πολιτικῆς ἁπτόμενα. Μετ' ἀκριβείας δὲ ἀπαριθμοῦνται καὶ κατὰ βάθος ἀναπτύσσονται ἐν τοῖς ἄχρι τῆς σήμερον δημοσιευθεῖσι τέσσαρσι τοῦ Συλλόγου Περιοδικοῖς, εἰς ἃ καὶ παραπέμπομεν ὑμᾶς, σπουδαίαν τέρψιν καὶ ὠφέλειαν ἀντλήσοντας ἐκ τῆς τούτων ἐπισταμένης ἀναγνώσεως. Ὁ χρόνος ἄλλως τε ἐπιλείψει ἡμᾶς ταῦτα νῦν ἀφηγουμένους, ἤθελε δέ, καὶ δικαίως, καὶ αὐτὴ ἡ μᾶλλον συνοπτικὴ καὶ ἁπλουστάτη αὐτῶν ἐνταῦθα ἔκθεσις κατάχρησις τῆς ὑμετέρας ὑπομονῆς λογισθῇ ὑφ' ὑμῶν, προτιμώντων πάντως ἵν' ἄλλοτε καὶ περὶ τούτων ἀναλυτική τις ἀνάπτυξις, εἰ Θεῷ δόξει, ὑμῖν ὑποβληθῇ. Ἀλλ' ἐπιτραπήτω ὅπως, σὺν τοῖς δυσὶ ζητήμασιν, ὧν μνείαν ἐποιησάμεθα ἐν τῷ πρώτῳ καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ τούτῳ ἀναγνώσματι, ἐπὶ μικρὸν ἐγκύψωμεν καὶ ἐπὶ τρίτου ζητήματος πάντων σπουδαιοτέρου καὶ λεπτοφυεστέρου, διηνεκῶς δ' οὕτως εἰπεῖν ἀπασχολήσαντος τὴν σοφὴν ἑταιρίαν, ἧς καὶ ἡ σύστασις εἰς τοῦτο, πρὸ παντὸς ἄλλου, τὴν μελέτην καὶ διακανόνισιν ὀφείλεται, ὡς ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης πραγματείας, ὅση ἡμῖν δύναμις, ἀνεπτύξαμεν. Ὁ λόγος δέ, ὡς οἱ πάντες βεβαίως κατενοήσατε, περὶ εὑρέσεως καὶ νομιμοποιήσεως εἰρηνικῆς λύσεως τῶν διεθνῶν διαφορῶν.

Ὁ Σύλλογος, κύριοι, μετὰ πολυχρονίους μελέτας τε καὶ ἐρεύνας καὶ μετ' ἐμβριθεῖς προφορικὰς καὶ γραπτὰς συζητήσεις, τὴν διαιτησίαν ὡς τὸ ἀσφαλέστερον μέσον ἀποφυγῆς αἱματηρῶν συγκρούσεων παραδεξάμενος καὶ δι' ἐλπίδος ἔχων ὅτι ἔτι μᾶλλον συνεχῶς ὁσημέραι αὕτη ἐφαρμοσθήσεται παρὰ τοῖς πεπολιτισμένοις ἔθνεσιν, ἀναγκαίαν ἡγήσατο τὴν διατύπωσιν ἀρχῶν τινων καὶ τρόπου ἐνεργείας τῶν διαιτητικῶν δικαστηρίων, εἰς ἃ ἀνενεχθήσονται τὰ πρὸς ἄλληλα διὰ διαίτης, ἤτοι διὰ προσυμφωνητικοῦ ἐγγράφου, συνδεθησόμενα κράτη. Κατὰ τὰς ἰδέας αὐτοῦ, ἡ δίαιτα δέον ὅπως συνομολογῆται διὰ διεθνοῦς συνθήκης, εἴτε προηγουμένως διὰ πᾶσαν ἢ δι' ὡρισμένην διαφοράν, ἥτις ἤθελεν ἐν τῷ μέλλοντι διαιρέσει τὰ συμβαλλόμενα μέρη, εἴτε μετὰ τὴν ἐμφάνισίν τινος διαφορᾶς. Ἐκ τῆς διαίτης ἀρύεται ἐκάστη τῶν συμβαλλομένων ἐπικρατειῶν τὸ δικαίωμα τῆς ἀναφορᾶς εἰς τὸ ἐν αὐτῇ ὁριζόμενον διαιτητικὸν δικαστήριον, ἐὰν δὲ μὴ ὑπάρχωσιν ὡρισμένα τὰ ὀνόματα καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν διαιτητῶν, ἐκλέγει ἀνὰ ἕνα διαιτητήν, οὗτοι δὲ προβαίνουσιν εἰς ἐκλογὴν ἐπιδιαιτητοῦ ἢ τρίτου προσώπου τοῦτον ἐκλέξοντος. Ἐκλείμοι δὲ ὡς διεθνεῖς διαιτηταὶ ἀναγνωρίζονται μόνον οἱ ἡγεμόνες καὶ οἱ λοιποὶ ἀρχηγοὶ κυβερνήσεων, ὡς καὶ οἱ κεκτημένοι ἐν τῇ πατρίδι αὐτῶν τὴν κατὰ νόμον ἱκανότητα. Δι' ὃ καὶ ἄκυρος ἐν παντὶ κηρύττεται ἡ δίαιτα, ἡ ὁρίζουσα ἄτομον ὑπὸ τοῦ ἑτέρου τῶν συμβληθέντων μερῶν νομίμως ἐξαιρούμενον, καὶ ἡ διὰ δευτέρου ἐγγράφου ἀντικατάστασις αὐτῆς ἀναπόφευκτος ἀποβαίνει πρὸς ἔναρξιν τῆς ἐκτάκτου ταύτης διαδικασίας, ἐν ᾗ, ὡς οἱ δικασθησόμενοι, οὕτω καὶ οἱ δικάσοντες ὀφείλουσιν ἐγγράφως δηλῶσαι τὴν ἑαυτῶν συγκατάθεσιν. Ἡ ἕδρα τοῦ δικαστηρίου ἐπίσης ὑπὸ τῆς διαίτης προσδιορίζεται· μὴ προβλεπομένη δὲ ὑπ' αὐτῆς ἢ ὑπὸ ἑπομένης τῶν συμβαλλομένων συμφωνίας, ὁρίζεται ὑπὸ τῆς πλειονοψηφίας τῶν διαιτητῶν, οὐδέποτε δὲ μετατίθεται, ἐκτὸς ἀποδείξεως ὅτι ἡ λειτουργία τοῦ δικαστηρίου ἀποβαίνει ἀδύνατος ἐν τῷ ὁρισθέντι μέρει, ἢ προφανῶς κινδυνώδης. Καὶ ἡ γλῶσσα ἐν ᾗ γενήσεται ἡ διαδικασία προσδιορίζεται ὑπὸ τῶν διαιτητῶν, ὀφειλόντων πάντων ἐν πάσαις παριστασθαι ταῖς συνεδρίάσεσιν, ἐξαιρουμένου τοῦ δικαιώματος τῆς εἰς ἐπίτροπον adhoc τῇ συναινέσει τῶν συμβαλλομένων ἀναθέσεως τῆς ἑαυτοῦ ἐντολῆς ὑπὸ τοῦ ἐκ τῶν διαιτητῶν τυχὸν διατελοῦντος εἴτε κράτους ἢ δήμου ἢ ἑτέρας ἀρχῆς ἢ σωματείου τινὸς οἵου νομικῆς σχολῆς ἢ ἐπιστημονικῆς ἑταιρίας, εἴτε ἐν ἐνεργείᾳ προέδρου τινὸς τούτων τῶν ἠθικῶν προσώπων. Περὶ τῆς ἐφαρμοστέας δὲ προκειμένου τοῦ λόγου δικονομίας, ἐὰν μὲν ἡ δίαιτα ἢ ἑπομένη τις τῶν συμβαλλομένων συμφωνία διατυποῖ ἰδέαν τινὰ ἢ διατάσῃ τὴν ἀκριβῆ τήρησιν θετικοῦ τινος καὶ ὡρισμένου δικονομικοῦ κειμένου, τὸ δικαστήριον ὀφείλει τῷ κελεύσματι τούτῳ κατὰ πάντα συμμορφοῦσθαι. Ἐὰν δ' ἐλλείπῃ τοιοῦτος ὅρος, ἡ ἐφαρμοστέα δικονομία ἐκλεγήσεται ἐλευθέρως ὑπὸ τοῦ δικαστηρίου, ὑποχρεουμένου ἁπλῶς εἰς τὸν σεβασμὸν πρὸς τὰς ἀρχὰς ἃς ὑπέδειξε τυχὸν τοῖς συμβαλλομένοις ὡς ὁδηγητρίας τῶν σκέψεων καὶ ἀποφάσεων αὐτοῦ. Δικαιοῦνται δὲ πρὸς τούτοις οἱ διαιτηταὶ ὅπως, ἐν ἐλλείψει ἐναντίων τῆς διαίτης διατάξεων, α') μὲν ὁρί-

1) Ἴδε annuaire de l'Institut de droit international, 1880, τόμ. I, σελ. 15.

ζωσι τὰς προθεσμίας καὶ τοὺς τύπους, καθ'οὓς ἕκαστος τῶν διαδίκων ὀφείλει προβάλλειν καὶ ὑποστηρίξαι τὰς ἑαυτοῦ προτάσεις, ἐκθέσαι τῷ δικαστηρίῳ ἢ κοινοποιῆσαι τῷ ἀντιδίκῳ τὰς οἰκείας ἀποδείξεις καὶ καταθέσαι τὰ ἔγγραφα, ὧν οὗτος αἰτεῖται τὴν προσαγωγήν· β') δὲ θεωρῶσιν ὡς νομίμους τὰς ἀξιώσεις τοῦ ἑτέρου τῶν διαδίκων τὰς μὴ σαφῶς καὶ εὐκρινῶς διαμφισβητηθείσας ὑπὸ τῆς ἐναντίας μερίδος, ὡς βέβαιον δὲ τὸ ὑποτιθέμενον κείμενον τῶν ἐγγράφων, ὧν ἡ μὴ προσαγωγὴ ἐλέγχεται ἀδικαιολόγητος· γ') διατάττωσιν ὅσας κρίνωσιν ἀναγκαίας συνεδριάσεις τῆς κατ' ἀντιμωλίαν διαδικασίας· αἰτούμενοι ἀφ' ἑκάστου τῶν διαδίκων τὴν διασάφησιν παντὸς μήπω ἱκανῶς ἀναπτυχθέντος σημείου· δ') ἐκδίδωσιν ἀποφάσεις δικονομικὰς σκοπούσας τὴν ὅσον ἔνεστι τακτικωτέραν πορείαν τῆς δίκης, ἐπιβάλλωσιν ἀποδείξεις καὶ ἀπαιτῶσιν, ἐν ἀνάγκῃ, παρὰ τῶν τακτικῶν δικαστηρίων τὴν ἐκτέλεσιν τύπων διαφευγόντων τὴν ἑαυτῶν ἁρμοδιότητα, οἷων ὑποβολῆς εἰς ὅρκον μαρτύρων καὶ πραγματογνωμόνων καὶ ἑτέρων ταύτῃ παρεμφερῶν· ε') ἀποφαίνωνται ἐλευθέρως καὶ κατὰ βούλησιν περὶ τῆς ἀξίας τῶν τε δικογράφων καὶ πασῶν ἐν γένει τῶν ὑπὸ τῶν διαδίκων προσαγομένων ἀποδείξεων. Καὶ ταῦτα μὲν πάντα ἀνενδοιάστως ἐν τῷ κύκλῳ διατελοῦσι τῆς δικαιοδοσίας αὐτῶν· ἀλλ' οὔτε οἱ διαιτηταὶ οὔτε οἱ διάδικοι δύνανται αὐτοβούλως ἐγκαλέσαι εἰς τὴν ὑφισταμένην δίκην τρίτους, εἴτε κράτη, εἴτε ἄτομα, ἐκτὸς ἰδιαιτέρας τῆς διαίτης διατάξεως τὸ τοιοῦτον ἐπιτρεπούσης καὶ προηγουμένης τοῦ τρίτου συναινέσεως. Διαφεύγει δὲ τέλεον τὴν ἁρμοδιότητα τοῦ δικαστηρίου τούτου καὶ ἡ ἄνευ διατάξεως τῆς διαίτης ἢ πλήρους διαιτητῶν τε καὶ διαδίκων συμφωνίας εἰσαγωγὴ καὶ ἐπιδίκασις ἀνταγωγικῶν ἀπαιτήσεων, καὶ ἡ ἀπόφασις ἐπὶ πάντων τῶν ἐπιδίκων ζητημάτων ἀπαραίτητόν ἐστι καθῆκον αὐτοῦ, μηδόλως δικαιουμένου ἀπέχειν, ἐπὶ προφάσει ὅτι δὲν ἐφωτίσθη περὶ τῆς ἀκριβείας τῶν προβαλλομένων γεγονότων, ἢ περὶ τῶν ἐφαρμοστέων νομικῶν ἀρχῶν, ἀλλ' ὑποχρεουμένου σαφῶς διακηρύξαι ἀβασίμους ὅσας τῶν διαδίκων ἀξιώσεις ὡς τοιαύτας θεωρεῖ καὶ ἀνεπιφυλάκτως ὁρίσαι τὴν ἀπέναντι τοῦ δικαίου ἐπακριβῆ τούτων θέσιν. Καὶ μάλιστα ἡ ὁριστικὴ αὐτοῦ ἐτυμηγορία δέον ἵν' ἀφεύκτως ἐξενεχθῇ πρὸ τῆς λήξεως τῆς ὑπὸ τῆς διαίτης ἢ ἐπομένης συμφωνίας ὁριζομένης προθεσμίας· ἐὰν δὲ καὶ ἐλλείπῃ ὁ ὅρος οὗτος ἐκ τῶν συνδεόντων τοὺς διαδίκους ἐπισήμων ἐγγράφων, προθεσμία διετὴς θεωρεῖται σιωπηλῶς προαποφασισθεῖσα, προστιθεμένων τῶν ἡμερῶν καθ' ἃς τῶν διαιτητῶν τινες, ἢ καὶ εἷς μόνος, ἐκωλύθησαν τυχὸν ὑπὸ ὑπερτέρας δυνάμεως τῆς ἐκπληρώσεως τῶν ἑαυτῶν καθηκόντων, ἐπὶ δ' ἓν ἔτος αὐτοδικαίως παρατείνεται ἐὰν ὑπὸ προδικαστικῶν ἀποφάσεων διετάχθησαν ἀνακρίσεις. Αἱ ἀποφάσεις τοῦ δικαστηρίου τούτου, εἴτε προδικαστικαί, εἴτε ὁριστικαί, λαμβάνονται ὑπὸ τῆς πλειονοψηφίας τῶν διαιτητῶν, οἵτινες ὀφείλουσιν ὑπογράψαι πάντες τὴν ἠτιολογημένην αὐτοῦ ἐτυμηγορίαν· ἐὰν δέ, ἀναφυείσης διαφωνίας, ἡ μειονοψηφία ἀρνῆται τὴν ἑαυτῆς ὑπογραφήν, ἡ τῆς πλειονοψηφίας ἀρκεῖ, ἀλλ' ἐπὶ τῷ ὅρῳ τῆς ἐν αὐτῇ δηλώσεως τῆς ἀρνήσεως ταύτης. Δέον δὲ πάντως ἵνα ἡ ἐτυμηγορία τοῦ διαιτητικοῦ δικαστηρίου βασίζηται ἐπὶ τῶν γενικῶν ἀρχῶν τοῦ διεθνοῦς δικαίου.

Τὰς ἰδέας ταύτας δεόντως ἀναπτύξας καί, οὕτως εἰπεῖν, κωδηκεύσας ὁ Σύλλογος ἐξεπόνησεν ἴδιον κανονισμόν[1], ἐξήνεγκε δὲ τὴν εὐχὴν καταχωρίσεως ἐν ταῖς μελλούσαις διεθνέσι συνθήκαις ἰδιαιτέρου ἄρθρου διατάττοντος τήν τε καταφυγὴν εἰς τὴν δικιτητίαν πρὸς λύσιν τῶν ζητημάτων τῶν ἀναφυομένων ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ ἢ τῇ ἐκτελέσει αὐτῶν καὶ τὴν παραδοχὴν τοῦ κανονισμοῦ αὐτοῦ ὡς νόμου καὶ ὁδηγοῦ τῆς ἐκτάκτου ταύτης καὶ φιλειρηνικῆς διαδικασίας. Ἔτυχε δ' ἐν τούτῳ πολλῶν καὶ σπουδαίων ἐνθαρρύνσεων, ἐν αἷς διακεκριμένην κατέχει θέσιν ἡ πανδήμως ἐκδηλωθεῖσα ἐπιδοκιμασία τοῦ πρώτου αὐτοῦ προέδρου καὶ ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ἰταλίας, ὅστις, ἀπουσιάζων τῆς συνόδου καθ' ἣν τὸ ζήτημα τοῦτο ὁριστικῶς ἐλύθη, ἔγραψεν ἐπὶ τούτῳ πρὸς τὸν Σύλλογον ἐπιστολήν, δημοσιευθεῖσαν ἀκολούθως ἐν τῷ Περιοδικῷ αὐτοῦ[2], ἀφ' ἧς ἀποσπῶμεν τὰ ἀκόλουθα, ὅπως δείξωμεν ἡμῖν ὅτι ἡρέμα καὶ κατὰ μικρὸν αἱ ἐπιστημονικαὶ μελέται καὶ φιλανθρωπικαὶ προσπάθειαι τῆς σοφῆς ἑταιρίας, αἵτινες κέκτηνται ἀναμφισβήτητον θεωρητικὸν κῦρος, προσλαμβάνουσι καὶ πρακτικῆς ἐμμέσου τε καὶ ἀμέσου ὠφελείας χροιὰν διὰ τῆς υἱοθετήσεως αὐτῶν ὑπὸ ἐξόχων πολιτικῶν τῆς ἡμέρας ἀνδρῶν. «Ὁ μέγας σκοπὸς τῆς διεθνοῦς δικαιοσύνης καὶ τῆς εἰρήνης, γράφει ὁ κ. Mancini, ὅστις ἐστὶ τὸ ἀπόφθεγμα τῆς ἡμετέρας ἑταιρίας, ἐστὶν ὡσαύτως ἡ διευθύνουσα ἀρχὴ

1) Αὐτόθι, 1877, σελ. 126—133.
2) Αὐτόθι, 1878, σελ. 15 καὶ 16.

τῆς πολιτικῆς τοῦ ἰταλικοῦ φιλελευθέρου ὑπουργείου, οὗτινος ἔχω τὴν τιμὴν ἀποτελεῖν μέρος. Ὁ Σύλλογος εὖ οἶδε τὴν ἐπιθυμίαν μου πρὸς ἐμπέδωσιν καὶ διάδοσιν τοῦ εὐεργετικοῦ θεσμοῦ τῆς διεθνοῦς διαιτητίας, κωδήκευσιν τῶν οὐσιωδῶν ἀρχῶν τοῦ διεθνοῦς δικαίου δι' εἰδικῶν συνθηκῶν ὑπὸ τῶν κρατῶν συνομολογουμένων καὶ ἐνθάρρυνσιν προπαρασκευαστικῶν μελετῶν πρὸς σύνταξιν εὐρωπαϊκοῦ ἐμπορικοῦ κώδηκος, προωρισμένου εἰς ὁμοιόμορφον διακανόνισιν, διὰ τῆς συμφωνίας τῶν Δυνάμεων, τῶν πρὸς ἀλλήλους ἐμπορ. καὶ ναυτικῶν σχέσεων πάντων τῶν λαῶν τῆς γῆς. Περὶ πολλοῦ ποιοῦμαι τὴν πρὸς ὑμᾶς διαβεβαίωσιν ὅτι ὁ ὑπουργὸς δὲν ἀπαρνεῖται τὰς πεποιθήσεις τοῦ ἐπιστήμονος· εὐελπιστῶ δὲ ὅτι ἐν ταῖς πλείσταις τῶν ἐμπορικῶν καὶ ναυτικῶν συνθηκῶν, ἃς τανῦν διαπραγματευόμεθα μετὰ ξένων κυβερνήσεων, δυνατὴ ἔσεται ἡ καταχώρισις ἄρθρου ἐπιβάλλοντος εἰς τὰ ὑψηλὰ συμβαλλόμενα μέρη τὴν ἀμοιβαίαν ὑποχρέωσιν τῆς διὰ τοῦ εἰρηνικοῦ μέσου τῆς διαιτητίας λύσεως τῶν ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ ἢ τῇ ἐκτελέσει τῶν συνθηκῶν τούτων ἐγερθησομένων τυχὸν διαφωνιῶν. Πάσας τὰς ἐμὰς προσπαθείας ἀφιερώσω εἰς τὸ καταστῆσαι ἀποδεκτὸν τὸ σύστημα τοῦτο».

Ἰδού, κύριοι, σύντομος μέν, ἀλλ' ἀκριβὴς ἐξιστόρησις τῆς γεννήσεως καὶ τοῦ ὀκταετοῦς βίου τοῦ Συλλόγου τοῦ διεθνοῦς δικαίου, καθ'ὃν καὶ ὁ τῶν μελῶν αὐτοῦ ἀριθμὸς ὑπερεπληθύνθη, ἰδοὺ μικριστον μέν, ἀλλ' οὐσιῶδες μέρος τῶν ἐργασιῶν αὐτοῦ, περὶ ὧν μᾶλλον ἐκτεταμένας εἰδήσεις δύνασθε ἀντλῆσαι ἐκ τῶν τῇ φροντίδι καὶ ἐπιστασίᾳ τοῦ σοφοῦ γενικοῦ γραμματέως κ. Alphonse Rivier τακτικῶς ἐκδιδομένων ἐνιαυσίων αὐτοῦ περιοδικῶν· ἰδοὺ ἐν ἀκατεργάστῳ μέν, ἀλλὰ πιςῷ κατόπτρῳ, ὁ χαρακτὴρ τοῦ Συλλόγου τούτου καὶ αἱ φυσιογνωμίαι τῶν κυριωτέρων αὐτοῦ μελῶν. Οὐδὲν δὲ ἡμῖν ὑπολείπεται ἢ τὸ ἀνομολογῆσαι χάριτας ἐπὶ τῇ ἐν δυσὶ συνεδριάσεσιν εὐμενεῖ ἀκροάσει ὑμῶν, ἐκτιμώντων, ἐν τῷ ὑμετέρῳ ἀκραιφνεῖ πρὸς τὴν ἐπιστήμην ἔρωτι, οὐ μόνον τὰς σπουδαιοτάτας τῶν ἐρευνῶν καὶ ἀνακοινώσεων, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ ταπεινὸν «καδδύναμιν ἔρδειν». Ἀλλ' ἐπιτραπήτω ἡμῖν, πρὶν ἢ καταπαύσωμεν τὸν λόγον, ἵνα θυμήρη μεταδώσωμεν εἴδησιν τῷ ἡμετέρῳ Συλλόγῳ, ἀνακοινοῦντες αὐτῷ τί περὶ τῆς γλώσσης ἡμῶν ἐρρέθη ἐν συνεδριάσει τῆς σοφῆς ἑταιρίας, μετὰ προσοχῆς οὐ τῆς τυχούσης, μετ' ἐπιστημονικῆς περιεργείας καὶ μετ' ἐνδείξεων ἐπιδοκιμασίας καὶ σεβασμοῦ ἀκροασαμένης τῶν ἐπὶ τοῦ πολλῶν ἄλλων φιλτέρου δι' ἡμᾶς τούτου ζητήματος ἰδεῶν καὶ κρίσεων τοῦ ἐκ τῶν διακεκριμένων αὐτῆς μελῶν κ. Νικολάου Σαριπόλου. Κατ'ἔτος τῶν συνεταίρων τινὲς συντάττουσι καὶ κοινοποιοῦσιν αὐτῇ ἐκθέσεις περὶ τῶν κυριωτέρων συγγραμμάτων τοῦ διεθνοῦς δικαίου ἅπερ δημοσιεύονται ἐν τῇ ἰδίᾳ ἑκάστου πατρίδι. Καὶ δή, κατὰ τὴν σύνοδον τῶν Παρισίων, τοῦ μὲν κ. Travers Twiss πραγματευθέντος περὶ τῶν ἐν Ἀγγλίᾳ, τοῦ δὲ κ. Clunet περὶ τῶν ἐν Γαλλίᾳ, τοῦ κ. Gessner περὶ τῶν ἐν Γερμανίᾳ, τοῦ κ. Martens περὶ τῶν ἐν Ῥωσσίᾳ, τοῦ κ. Norsa περὶ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ καὶ τοῦ κ. de Landa περὶ τῶν ἐν Ἱσπανίᾳ, ὁ κ. Σαρίπολος ὡμίλησε περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι[1]. Καὶ πρῶτον μὲν μετ' ἀληθοῦς ταπεινοφροσύνης καὶ ἱστορικῆς ἀκριβείας ὡμολόγησεν ὅτι ἡ νεωτέρα Ἑλλάς, καίτοι συναισθανομένη τὴν ἐκ τοῦ κλέους τῆς ἀρχαίας ἀπορρέουσαν δι' αὐτὴν ὑποχρέωσιν τῆς εἰς τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας ἐπιδόσεως, μικροῦ λόγου ἀξίαν τόγε νῦν φέρει συμβολὴν εἰς τὸν κλάδον τοῦτον τοῦ δικαίου· ἀκολούθως δέ, παρεκβατικῶς, τὰς περὶ τῆς γλώσσης ἡμῶν ἐν Εὐρώπῃ ἐπιπολαζούσας σφαλερὰς δοξασίας ἀνορθῶσαι προτιθέμενος, εἶπε τοιάδε τοῖς σοφοῖς αὐτοῦ συναδέλφοις καὶ δι' αὐτῶν τῷ φιλολογικῷ καὶ ἐπιστημονικῷ κόσμῳ, ὑπέρμετρον ἐν παντὶ καθορῶντι ἀτυχῶς διάστασιν μεταξὺ τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων. «Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσά ἐστιν ἡ μᾶλλον ἀδιάλλακτος πασῶν τῶν ὁμιλουμένων γλωσσῶν, καθότι οὐδεμίαν ξενικὴν λέξιν, οὐδεμίαν ἐξωτικὴν ἔκφρασιν παραδέχεται. Σπεύσωμεν εἰς δικαιολόγησιν τοῦ ἐγωϊσμοῦ αὐτῆς τούτου διὰ τῶν ἑξῆς· πασῶν τῶν γλωσσῶν τῶν πεπολιτισμένων λαῶν ἀνατρεχουσῶν εἰς αὐτήν, χάριτι τῇ εὐστροφίᾳ αὐτῆς καὶ τῇ σαφηνείᾳ, πρὸς σχηματισμὸν τῶν ἐπιστημονικῶν αὐτῶν ὅρων, ἐπιτρέπεται ἀρά γε τοῖς νεωτέροις Ἕλλησι δάνειον ἐξ ἑτέρας γλώσσης ποιεῖσθαι τῶν ὅρων, οὓς αἱ πρόοδοι τῆς ἐπιστήμης κατέστησαν ἀναγκαίους πρὸς ἔκφρασιν τῶν νέων ἰδεῶν; Βεβαίως, μετὰ τῆς ἀπωλείας τῆς ἐπιστήμης, ἡ ἡμετέρα γλῶσσα ἀπώλεσε τὸν πλοῦτον αὐτῆς· ἀλλὰ τὸ ἐπιζῆσαν κέκτηται ἀκριβῆ ἀξίαν, καὶ ἡ νεωτέρα, καίτοι ἄπορος ἐγένετο, ἔμεινεν ὅ,τι ἦν ἄλλοτε· πᾶσαι δὲ αἱ διατηρηθεῖσαι λέξεις αἱ αὐταὶ τυγχάνουσιν οἷαι ἦσαν καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ. Τοῦτο λέγων, ἐπανορθῶ σφάλμα, ὅπερ πολλάκις ἀντέκρουσα, καὶ εἰς ὃ περιπίπτουσιν

1) Αὐτόθι, 1880, τόμ. I, σελ. 149—153.

ὅσοι διακρίνουσι τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ἀπὸ τῆς νεωτέρας, νομίζοντες ὅτι αὕτη κατάγεται ἐξ ἐκείνης ὡς ἡ γαλλική, ἡ ἰταλική, ἡ ἱσπανική, ἡ πορτογαλλικὴ καὶ αἱ τούτων χυδαῖαι διάλεκτοι κατάγονται ἐκ τῆς λατινικῆς. Μόνη διαφορὰ τῆς ἀρχαίας ἀπὸ τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς ἐστὶν ἡ διακρίνουσα τὸ βαλάντιον πλουσίου γάλλου τοῦ βαλαντίου γάλλου πτωχοῦ. Τὰ νομίσματα ἅτινα εὑρίσκονται ἐν τῷ τοῦ ἀπόρου εἰσὶν ὀλιγώτερα μέν, ἀπολύτως δὲ ὅμοια τοῖς περιεχομένοις ἐν τῷ τοῦ συμπατριώτου αὐτοῦ Κροίσου· καὶ ταῦτα καὶ ἐκεῖνα ἔχουσι τὴν αὐτὴν εἰκόνα, τὸ αὐτὸ περίγραμμα, τὴν αὐτὴν ἀκρίβειαν ἀξίας, τῷ αὐτῷ δὲ τυγχάνουσι κοπέντα κόμματι». Τοὺς λόγους τούτους ἐν τῷ περαίνειν τήνδε τὴν πραγματείαν, ἀνακοινωσάμενοι ὑμῖν, φρονοῦμεν ὅτι ἡδεῖαν παρέχομεν τῷ ἡμετέρῳ Συλλόγῳ ἀφορμὴν εἰς τελειοτέρας ἐρεύνας καὶ ἐκτιμήσεις τῶν ἐργασιῶν σοφῆς ἑταιρίας, ἐν ᾗ καὶ τὰ καθ' ἡμᾶς πρεπόντως ἐκτίθενται, ἀκούονται μελετῶνται καὶ ἀναπτύσσονται. Ἄλλως τε, ἐν γένει καὶ ὑπό τε τὴν θεωρητικὴν καὶ τὴν πρακτικὴν ἔποψιν θεωρουμένη, ἀξία τυγχάνει τῶν μελετῶν καὶ τοῦ σεβασμοῦ οὐ μόνον τῶν πεφωτισμένων Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ παντὸς φιλολόγου καὶ φιλεπιστήμονος· ἐντελῶς δ' ἐφαρμόζεται αὐτῇ, ὑπὲρ ἑνὸς σκοποῦ πολυμελῶς μέν, ἀλλ' ἐναρμονίως μοχθούσῃ, τὸ περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος Ἱπποκράτειον λόγιον[1]· «Ξύρροια μία, ξύμπνοια μία, ξυμπαθέα πάντα, κατὰ μὲν σύλομελίην πάντα, κατὰ μέρος δὲ τὰ ἐν ἑκάστῳ μέρει μέρεα, πρὸς τὸ ἔργον».

Κ. ΚΑΛΛΙΑΔΗΣ.

1) Ἱπποκρ. περὶ τροφῆς, κεφ. IV.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΟΣΤΡΕΟΥ.

(Ἀναγνωσθεῖσα ἐν τῇ ΧΛΣ' συνεδριάσει).

Ἐν τῇ μεγάλῃ ἀποθήκῃ τῶν θαλασσίων ἐδωδίμων τὸ ὄστρεον προσφέρει τὴν δαψιλεστέραν καὶ εὐχυμωτέραν τροφὴν εἰς τὸν ἄνθρωπον· εἶναι ὁ βασιλεὺς τῶν διθύρων ὀστρακοδέρμων, διὸ ἐπιχειροῦμεν τὴν βιογραφίαν του. Καίτοι κατέχον ταπεινὴν θέσιν ἐν τῇ βαθμολογίᾳ τῶν ἐμψύχων ὄντων, τὸ ὄστρεον ἔδωκεν ἀφορμὴν ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας εἰς τὴν ποίησιν καὶ φιλολογίαν παρὰ τοῖς κλασικοῖς συγγραφεῦσι, καὶ χάριν εἰς τὰς εὐωχίας τῶν ἐξευγενισμένων ἐθνῶν ἔν τε τῇ ἀρχαιότητι καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Ὅτε ἡ κοσμοκράτωρ Ῥώμη κατ�ᾠκεῖτο ὑπὸ ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων καὶ κατεῖχε μυθώδη πλοῦτον, τὸ ὄστρεον ἦτο εἰς ἔξοχον τιμήν, ἐν τῇ παράφρονι ἐκείνῃ πολυτελείᾳ τῆς ἀσώτου μητροπόλεως. Οἱ περιερχόμενοι τὰς λεωφόρους εὐκνήμιδες ὀστρεοπῶλαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὴν σήμερον μὲ ἀνεσταλμένην ἀναξυρίδα, βαστάζοντες ἐπὶ κεφαλῆς ξύλινον πίνακα πλήρη ὀστρέων, μετ' ἐκπλήξεως βεβαίως θέλουσιν ἀκούσει, πόσον ἀρχαῖον εἶναι τὸ ἐπάγγελμά των. Πρὸ 2,400 περίπου ἐτῶν, Σέργιός τις τοὐπίκλην Ὁράτα, ἄνθρωπος πρακτικοῦ πνεύματος, μετέβαλε τὴν λίμνην Ἀβέρνον εἰς ὀστρεοτροφεῖον. Διὰ τῆς καλλιεργείας τῶν Λυκρινείων ὀστρέων του, ὡς τότε ταῦτα ὠνομάζοντο, ἕνεκα τοῦ ἐπιθέτου *Λυκρινεία* τῆς αὐτῆς λίμνης, ἀπέκτησαν φήμην παγκόσμιον. Εἰς τοσαύτην ἐντέλειαν ἔφερεν οὗτος τὴν τέως ἄγνωστον βιομηχανίαν τῆς ὀστρεοτροφίας καὶ τηλικαύτην δόξαν περιεποίησεν εἰς ἑαυτόν, ὥστε οἱ σύγχρονοί του Ῥωμαῖοι ἰσχυρίζοντο λέγοντες, «ἂν ποτὲ ἤθελαν παύσει τὰ ὄστρεα παραγόμενα ὑπὸ τῆς λίμνης Αυκρινείας, ὁ Σέργιος ἦτο ἱκανὸς νὰ τὰ καλλιεργήσῃ καὶ παχύνῃ καὶ ἐπὶ τῆς ὀροφῆς τῶν οἰκιῶν». Μοιραίως ἡ λίμνη ἐκείνη σήμερον συνεστάλη εἰς μηδαμινὸν βάθρον, ἔνθα συρρέει ὀλίγος ἁφαίστειος πηλός, καὶ ὅπου ἴσως οὔτε ὁ περίφημος Ὁράτα δὲν θὰ κατώρθωνε πλέον νὰ καλλιεργήσῃ ὀστρεοφυτείαν. Ἀλλ' ἀτυχῶς ἐξηράνθη κἀκεῖνος μετὰ τόσους αἰῶνας!

Πλησίον τῆς Βαίας καὶ Κύμης ὑπάρχει ἡ λίμνη τῆς Νεαπόλεως *Φύσαρον*· αὐτόθι ἦτο ὁ Ἀχέρων. Κατὰ τοὺς μυθολόγους τῶν ἀρχαίων Ῥωμαίων, ἔχει τριῶν περίπου λευγῶν περιφέρειαν, καὶ τὸ βάθος τοῦ ὕδατος εἰς οὐδὲν μέρος δὲν εἶναι πλέον τῶν ἓξ ποδῶν. Ὁ πυθμὴν αὐτῆς καλύπτεται ὑπὸ γλοιώδους μελαγχροινοῦ ἡφαιστείου πηλοῦ. Ἐξ ἀμνημονεύτων χρόνων λοιπὸν αὕτη ἐχρησίμευσεν ὡς φυτώριον διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ θοροῦ τῶν ὀστρέων, καὶ ὡς ὀστρεοτροφεῖον, τόπος δηλονότι ἔνθα τὰ μικρὰ ὀστρείδια ἁρμοδίως ἐναποτιθέμενα ἀναπτύσσονται, καὶ μετὰ καιρὸν μεταφυτεύονται καὶ αὐξάνουσι κατὰ τὸ μέγεθος, ὥστε χρησιμεύουσι πρὸς τροφήν. Ὑπάρχουσι τῇδε κἀκεῖσε ἐν τῇ λίμνῃ ταύτῃ νησίδια, ἤτοι τεχνητοὶ σωροὶ πετρῶν, ἔχοντες κύκλῳ αὐτῶν πασσάλους ἐμπεπηγμένους εἰς τὸν πυθμένα τῆς λίμνης σχηματίζοντας κύκλον πέριξ αὐτῶν, ἐνῷ εἰς ἄλλα μέρη τῆς λίμνης οἱ πάσσαλοι ἐμπήγνυνται στοιχηδὸν σχηματίζοντες εὐθείας γραμμάς, συνδέονται δὲ πρὸς ἀλλήλους διὰ σχοινίων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐξήρτηνται φρυγάνων δέματα ἐν τῷ ὕδατι, ὅπως ἐπ' αὐτῶν ἐπίσης ὡς καὶ ἐπὶ τῶν πασσάλων καὶ τῶν πετρῶν προσκολλῶνται τὰ νεογνὰ τῶν ὀστρέων. Τὰ δέματα δὲ ταῦτα ἐν καιρῷ τῷ δέοντι ἀνασύρονται εὐκόλως ἀπὸ τοῦ ὕδατος, καὶ τὰ αὐξηθέντα ὀστρείδια συλλεγόμενα αὐτόθεν διὰ τῆς χειρός, καθὼς καὶ τὰ εὑρισκόμενα ἐπὶ τῶν πασσάλων καὶ πετρῶν, μεταφυτεύονται εἰς κατάλληλον ἄλλο μέρος τῆς λίμνης, ἔνθα ἁλιεύονται μετὰ δύο ἢ τρία ἔτη, ὅταν αὐξήσωσι κατὰ τὸ μέγεθος καὶ ὦσιν ἁρμόδια πρὸς τροφὴν τοῦ ἀνθρώπου.

Ἀρχαιόθεν ἐν Γαλλίᾳ ὑπῆρχε μεγάλη ἀφθονία ἰθαγενῶν ὀστρέων, ἀλλ' ἡ ἁλίευσις αὐτῶν ἐγίγνετο τοσοῦτον ἀτάκτως, ὥστε τὰ ἰθαγενῆ ὄστρεα, καθὼς κινδυνεύουσι νὰ πάθωσιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὀλίγου δεῖν ἐξωλοθρεύοντο εἰς τοὺς παρωκεανείους αἰγιαλοὺς αὐτῆς. Ὁ καθηγητὴς Κωστῆς, μέλος τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας, κατέδειξε πρό τινων ἐτῶν ὅτι τὰ ἰθαγενῆ γαλλικὰ ὄστρεα ἐκινδύνευον νὰ ἐκλείψωσιν. Οὗτος οὖν ἐπέστησε τὴν προσοχὴν αὐτοῦ σπουδαίως καὶ ἔμαθε πολλὰ περίεργα περιςατικὰ τῆς φύσεως αὐτῶν. Μετέβη ἐπίτηδες μάλιστα εἰς τὸ μνησθὲν ὀστρεοτροφεῖον τῆς Νεαπόλεως καὶ παρετήρησε τίνι τρόπῳ οἱ ἐκεῖ ἁλιεῖς διέσωζον τὰ νεογνὰ ὀστρείδια. Εἶτα ἀπετάθη πρὸς τὴν γαλλικὴν Κυβέρνησιν ἥτις τῷ ἐχορήγησε τὰ μέσα ὅπως διενεργήσῃ πειράματα, καὶ ἐντὸς ὀλίγου κατώρθωσε νὰ ἐγκαθιδρύσῃ ἀξιόλογον ὀστρεοτροφεῖον ἢ τιθηνεῖον διὰ τὸν θορὸν τῶν ὀςρέων. Ὑπὸ τὴν σοφὴν διεύθυνσιν τοῦ πεπαιδευμένου ἐκείνου φυσιολόγου ἡ νέα βιομηχανία τῆς ὀστρεοφυτείας κατήντησεν εἰς ὀστριομανίαν ἐν Γαλλίᾳ. Ἐντὸς δύο ἐτῶν χίλιοι διακόσιοι κεφαλαιοῦχοι συνεταιρισθέντες ἕκαστος μεθ' ἑνὸς ἁλιέως καὶ μισθώσαντες παρὰ τῆς Κυβερνήσεως κατέσχον 988 στρέμματα παρωκεανείου ἐπιφανείας, τουτέστι παραλίας ἐγκαταλειπομένης ὑπὸ τῶν ὑδάτων καθ' ἑκάστην ἀμπώτιδα τοῦ ὠκεανοῦ, εἰργάζοντο μετ' ἐπιστημονικῆς ἐντελείας. Τὸ περὶ τὴν νῆσον Ροῦ βορβορῶδες ἔδαφος, δώδεκα περίπου μιλίων παραλία, ἐντὸς δύο ἐτῶν μετεβλήθη εἰς 1200 φυτώρια ὀστρέων, καὶ ἔτι πλειότερα ἐσχεδιάσθησαν πρὸς ἐπέκτασιν τῆς βιομηχανίας ταύτης.

Ἐν Γαλλίᾳ λοιπὸν ἡ καλλιέργεια τῶν ὀστρέων διεξάγεται ἐπιστημονικῶς, καὶ τὸ γαλλικὸν ἔθνος ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἐν Εὐρώπῃ ἐκμεταλλεύεται τὸν μέγαν τοῦτον πρόσθετον πλοῦτον τὴν σήμερον, χάρις εἰς τὰς ἐπιστημονικὰς ἐρεύνας ἑνὸς ἀνθρώπου κατατρίψαντος μέρος τοῦ βίου του «περὶ τὴν σπουδὴν ὀστράκων καὶ σκωλήκων», ὡς ἐρρέθη συχνάκις τότε πρὸς χλευασμὸν αὐτοῦ. Ἐν Γαλλίᾳ καταβάλλεται μεγίστη προσοχὴ εἰς τὴν καλλιέργειαν καὶ περιποίησιν τοῦ θορυῦ, ἤτοι τῶν νεογνῶν ὀστρειδίων. Περὶ τοιούτων πραγμάτων ἀτυχῶς οὐδεὶς τῶν ἡμετέρων ἁλιέων ἢ κεφαλαιούχων ἐν Κως/πόλει οὔτ' ἐσκέφθη κἂν ποτε, οὔτε ἐφρόντισέ τίς ποτε, καθ'ὅσον ἡμεῖς γινώσκομεν, νὰ μεταφυτεύσῃ τὰ νεογνὰ ὀστρείδια εἰς κατάλληλον μέρος τῆς παραλίας, ἔνθα μένοντα ἐπὶ ὡρισμένον διάστημα χρόνου ἀνενόχλητα νὰ ἁλιευθῶσι μεγάλα καὶ εὐτραφῆ εἰς ἡλικίαν κατάλληλον πρὸς τροφήν.

Ἐν Ἀμερικῇ συνήθως κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνας τοῦ ἔτους ἁλιεύουσι τὰ νεογνὰ τῶν ὀςρέων εἰς τὰ παράλια τῶν μεσημβρινῶν χωρῶν καὶ μετακομίζοντες αὐτὰ εἰς τοὺς αἰγιαλοὺς τῶν βορείων κρατῶν, μεταφυτεύουσι σκορπίζοντες αὐτὰ εἰς ἀβαθῆ μέρη τῆς παραλίας παρὰ τὰς ἐκβολὰς ποταμῶν, ἔνθα ὑπάρχει ἰλὺς καὶ μέτριον ῥεῦμα. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἀριστερὸν κυρτότερον ὄστρακον εἶναι βαρύτερον, τὸ ὀστρείδιον φθάνει εἰς τὸν πυθμένα καὶ κατακάθηται συνήθως ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὀστράκου του. Τὰ νεογνὰ λοιπὸν ταῦτα ὀστρείδια ἀφίνονται αὐτόθι ἐπὶ δύο, τρία ἢ καὶ τέσσαρα ἔτη, ὁπότε θεωροῦνται κατάλληλα πρὸς τροφήν. Κατὰ τὴν φθινοπωρινὴν ὥραν, περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ χειμῶνος, ἄρχεται ἡ ἁλιεία ἢ ὁ ἁμητὸς αὐτῶν. Κατὰ πρῶτον οἱ ἁλιεῖς μεταχειρίζονται μακρὰς λαβίδας ἢ δίκρανα, δι'ὧν ἀπὸ τῆς λέμβου των κύπτοντες συλλαμβάνουσιν ἐκ τῶν ὀστρέων ὅσα

εὐκόλως ἀγρεύονται· εἶτα δὲ καταφεύγουσιν εἰς τὴν σαγήνην, ἤτοι δικτυωτὸν εὐρύχωρον σάκκον, ἔχοντα τετράπλευρον σιδηροῦν περιστόμιον, συρόμενον δὲ διὰ μακρῶν σχοινίων ἐπὶ τοῦ ὀστρεοφύτου πυθμένος ὑπὸ πλοιαρίων κινουμένων μὲ ἀναπεπταμένα ἱστία διὰ τῆς ὠθήσεως τοῦ ἀνέμου, καὶ ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀνασύρουσι τὴν σαγήνην μεστήν, καὶ κενόυσι τὰ ἐν αὐτῇ ὄστρεα ἐπὶ τοῦ καταστρώματος. Τὰ οὕτως ἀνασυρθέντα ἐκ τῆς κοίτης των ὄστρεα μετακομίζονται ἑπομένως εἰς κόλπον ἢ ποταμόν τινα καὶ ῥίπτονται εἰς ἀβαθῆ μέρος, ὅπου ὁ πυθμὴν εἶναι πετρώδης καὶ τὸ ὕδωρ διαυγές, ὅπως καθαρισθῶσιν· ἀφοῦ δὲ μείνωσιν αὐτόθι ὀλίγας ὥρας ἢ καὶ μίαν ἡμέραν, συλλαμβάνονται πάλιν ὑπὸ τῶν ἁλιέων καὶ ἐπιβιβαζόμενα εἰς τὸ πλοῖον ταξιθετοῦνται τὰ μὲν μεγαλείτερα, ἄτινα συνήθως πωλοῦνται ἀριθμούμενα κατὰ ἑκατοστύας, εἰς ἓν μέρος, τὰ δὲ μικροτέρου μεγέθους καὶ πολυπληθέστερα, χωριστὰ εἰς ἄλλο μέρος τοῦ πλοιαρίου· διότι ταῦτα δὲν πωλοῦνται ἀριθμούμενα, ἀλλὰ μὲ τὸ μέτρον ἢ κοιλόν.

Ἡ ἐπιτόπιος κατανάλωσις αὐτῶν τῶν μαλακίων καὶ ἡ εἰς τὴν Εὐρώπην ἐξαγωγὴ ἀπασχολοῦσιν ἐν Ἀμερικῇ περὶ τοὺς δεκακισχιλίους ἀνθρώπους. Πέντε ἑκατομμύρια δολλαρίων ὑπολογίζεται ἡ ἀξία τῆς ἐγχωρίου καταναλώσεως τῶν ὀστρέων καὶ περίπου ἄλλα τόσα εἰσπράττονται ἐκ τῶν ἀποστελλομένων εἰς τὸ ἐξωτερικόν. Ἡ ἁλίευσις, προπαρασκευὴ καὶ ἀποστολὴ τῶν ὑστρέων εἰς μεγάλας ἀποστάσεις ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς ἀμερικανικῆς ἠπείρου ἢ διὰ τὴν Εὐρώπην καὶ ἀλλαχοῦ συνήθως γίνεται, ὡς εἴπομεν, κατὰ τοὺς τρεῖς φθινοπωρινοὺς μῆνας. Τότε βλέπει τις πλῆθος ὀστρεοφόρων πλοιαρίων ἀποβιβαζόντων τρία ἢ τέσσαρα ἑκατομμύρια ὄστρεα καθ' ἑκάστην ἡμέραν εἰς τοὺς λιμένας τῆς Ν. Υόρκης καὶ ἄλλων παραλίων πόλεων, ἔνθα τῶν ὀχρέων, ὅσα μέλλουσι νὰ ςαλῶσι μακρὰν, καθαρίζεται ἀπὸ τῶν ὀστράκων αὐτῶν τὸ σαρκῶδες ἐσωτερικόν· καὶ μετὰ τῆς περικλειομένης ἐν αὐτοῖς θαλάσσης ἐναποτιθέμενα εἰς μικρὰ ξύλινα βαρέλια ἢ καδίσκους ἐντὸς μεγαλειτέρων βαρελίων καὶ περικυκλούμενα ὑπὸ πάγου ἀναμεμιγμένου μὲ πριονίδια, διατηροῦνται νωπὰ ἐπ' ἀόριστον χρόνον. Ὅσα δὲ εἰσὶν ὡρισμένα, ἵνα καταναλωθῶσιν ἐπιτοπίως ἢ μετακομισθῶσιν εἰς πόλεις πλησιοχώρους, δὲν καθαρίζονται ἀπὸ τῶν ὀστράκων των· ἀλλ' ὅπως διατηρῶνται ζῶντα καὶ νωπὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ μὴ ἐκρεύσῃ τὸ ἐν αὐτοῖς θαλάσσιον ὕδωρ. Οἱ Ἀμερικανοὶ γυμνάζουσι τὰ ὄστρεα αὐτῶν ἵνα διατηρῶσι τὸ ἐν αὐτοῖς ὕδωρ εἰς τὸ ὕπαιθρον κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον. Συλλαμβάνοντες αὐτὰ φέρουσιν ἐκ τῆς κοίτης των, ὅπου τέως ἔζων καὶ ἠύξανον, εἰς μέρος τοῦ αἰγιαλοῦ ἔνθα ἕνεκα τῆς παλιρροίας καλύπτονται δὶς τῆς ἡμέρας ὑπὸ θαλασσίου ὕδατος, καὶ δὶς τῆς ἡμέρας ἕνεκα τῆς ἀμπώτιδος μένουσιν ἐπὶ ὥρας τινὰς ἐκτεθειμένα εἰς τὸ ὕπαιθρον, ὅτε αἰσθανόμενα τὴν ἔλλειψιν τῆς περὶ τὸ ὄστρακον συνήθους παρουσίας τοῦ ὕδατος κλείουσιν αὐτομάτως τὰς θύρας των, καὶ ὅταν πάλιν αἰσθανθῶσι τὴν ἐκ τῆς παλιρροίας ἐπάνοδον αὐτοῦ ἀνοίγουσι τὰ ὄστρακά των. Ἀφ' οὗ ἐπί τινας ἡμέρας οὕτω πως συνειθίσωσι τὰ ὄστρεα νὰ μὴ ἀνοίγωσι τὰ ὄστρακά των εἰμὴ ὅταν καλύπτωνται ὑπὸ τῆς θαλάσσης, τότε μεταφέρουσιν αὐτὰ μακρὰν κατάκλειστα καὶ διασώζοντα ἐν ἑαυτοῖς τὸ ζωοπάροχον καὶ συντηρητικὸν τῆς ὑπάρξεώς των ὑγρόν, ἐξ οὗ διατηροῦνται νωπὰ ἐπὶ ὁλόκληρον τὸν χειμῶνα ἐνίοτε.

Οἱ δὲ Γάλλοι ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν πλήττουσιν ἐλαφρὰ μὲ τὴν ἄκραν σιδηρᾶς ῥάβδου τὰ ὄστρεα ἐν τῇ κοίτῃ των πρὶν ἢ συλλάβωσιν αὐτὰ καὶ ἐνῷ εἰσέτι καλύπτονται ὑπὸ τοῦ ὕδατος, ὅπως τὰ συνειθίσωσι νὰ κλείωνται, καὶ ἐπαναλαμβάνουσι τὸ αὐτὸ κτύπημα ἐπὶ τέλους τὴν στιγμὴν καθ' ἣν τὰ συλλαμβάνουσιν, ὥστε ἐκτιθέμενα εἰς τὸν ἀέρα ἔχουσι τὸ κοῖλον τοῦ ὀχράκου των πλῆρες· διὰ νὰ μὴ ἐκρεύσῃ δὲ τὸ θαλάσσιον ὕδωρ, οἱ θέλοντες νὰ διατηρήσωσιν αὐτὰ πολὺν καιρὸν ζῶντα καὶ νωπὰ φροντίζουσι νὰ τοποθετῶσιν αὐτὰ κατὰ γῆς εἰς ὑπόγειον πλαγίως, ἔχοντα τὸ κοῖλον ἀριστερὸν ὄστρακον κάτωθεν. Οὕτω πως, ὅταν ἀνοίγωσι τὸ ἄνω ὄστρακον δὲν ἐκρέει τὸ ἐν αὐτοῖς ὕδωρ καὶ διατηροῦνται πολὺν καιρόν.

Ἡ βιομηχανία ὅμως αὕτη δὲν εἶναι ἄμοιρος κινδύνων διὰ τοὺς ἐπιχειροῦντας αὐτὴν κεφαλαιούχους, οἵτινες διὰ τὴν σύναξιν τῶν νεογνῶν ὀστρειδίων, τὴν μετακόμισιν αὐτῶν ἀπὸ μακρὰν καὶ μεταφύτευσιν εἰς ἁρμοδίους ὅρμους, ἔνθα ὀφείλουσι νὰ μένωσι περὶ τὰ δύο, τρία ἢ καὶ τέσσαρα ἔτη, ὡς εἴδομεν, ὅπως μεγεθυνθῶσι καὶ παχύνωσιν εἰς τὴν νέαν κοίτην των, δαπανῶσιν ἱκανὰ χρήματα. Θύελλα ἀτάκτως παρατεθεῖσα ἐνίοτε ἀλλοιοῖ εἰς τοσοῦτον βαθμὸν τὸν πυθμένα τῆς θαλάσσης, ὥστε ἡ ἰλὺς σκεπάζει τὰ ὄστρεα καὶ καταστρέφει αὐτὰ ὁλοτελῶς. Βαρὺς χειμὼν καὶ ὑπερβολικὸν ψῦχος ἐνίοτε τὰ ἐξολοθρεύει. Ἄλλοτε πρὶν ἔτι φθάσωσι τὰ μετακομίζοντα αὐτὰ πλοῖα εἰς τὸ ὀστρεοφυτεῖον, τὰ ὀστρείδια ἀποθνήσκουσι, καθότι ἕνεκα ἀντιξόων ἀνέμων τὰ πλοῖα βραδύνουσι νὰ καταπλεύσωσι. Τὰ δίθυρα ταῦτα ἔχουσι περιπλέον πολλοὺς θανασίμους ἐχθροὺς μεταξὺ τῶν θαλασσοβίων ζώων.

Οἱ πλεῖστοι τῶν φυσιολόγων φρονοῦσιν ὅτι δὲν ὑπάρχει διάκρισις ἄρρενος καὶ θήλεος γένους εἰς τὰ ὄστρεα, ὅτι δηλονότι εἰσὶ διγενῆ ἢ ἑρμαφρόδιτα, ὡς πολλὰ τῶν φυτῶν· γονιμοποιοῦσι δὲ τὸν θορὸν αὐτῶν κατὰ τοὺς θερμοὺς μῆνας τοῦ ἔτους μεταξὺ Μαΐου καὶ Σεπτεμβρίου. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἕνεκα γαλακτώδους χυμοῦ περιβρέχοντος τὰ σώματά των οὐ μόνον δὲν εἶναι εὐτραφῆ καὶ εὐάρεστα εἰς τὴν γεῦσιν, ἀλλὰ θεωροῦνται μᾶλλον ἐπιβλαβῆ, καθότι οἱ τρώγοντες αὐτὰ πάσχουσι συχνάκις ἀπὸ κωλικόπονον καὶ διατάραξιν τῆς κάτω κοιλίας.

Τὸ ὄστρεον διαφέρει τῶν λοιπῶν μαλακίων, καθόσον εἶναι ζωοτόκον, ὁ δὲ θορὸς ἐν τῷ νεφελώδει ἐκείνῳ χυμῷ, ὃν ἐξακοντίζει κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν κλείον αἴφνης καὶ μὲ ὁρμὴν τὰ ὀστρακά του, ἐξεταζόμενος διὰ μικροσκοπίου, δὲν σύγκειται ὑπὸ ὠῶν, ἀλλ' ὑπὸ μυριάδων μικροσκοπικῶν ὀστρειδίων, ἅτινα ἡ γενέτειρά των ἀποπέμπει ἐκ τῆς γενεθλίου αὐτῶν ἑστίας· ἐκεῖνα δὲ ἐν τῇ ὑπερβολῇ τῆς νεότητος καὶ εὐδαιμονίας, ἣν αἰσθάνονται, ἀγνοοῦσι πῶς νὰ περιορίσωσι τὴν χαρὰν των εἰσερχόμενα πρώτην φορὰν εἰς τὸν μέγαν κόσμον. Αἱ πολύτροποι στάσεις των, ἡ ζωηρότης των, τὰ ἅλματα καὶ σκιρτήματά των ἐν τῷ ὕδατι, δεικνύουσι τὴν ὑπερβάλλουσαν εὐθυμίαν αὐτῶν. Ὥστε ὁ μικροσκοπῶν αὐτὰ φυσιολόγος πείθεται ὅτι αἰσθάνονται ἡδονὴν ἁπλῶς ἕνεκα τῆς ἐξασκήσεως τῶν μελῶν καὶ τῶν σωματικῶν αὐτῶν δυνάμεων, ἄνευ τελικοῦ τινος σκοποῦ. Εἶναι περιεργείας ἄξιον νὰ βλέπῃ τις αὐτὰ διὰ τοῦ μικροσκοπίου νηχόμενα ἐν τῷ πελάγει, ἀπειράριθμα ἐντὸς μιᾶς σταγόνος ὕδατος, διασταυροῦντα μὲ ταχύτητα τοὺς δρόμους ἀλλήλων, ἄνευ συγκρούσεων ἢ ἀμοιβαίων συνωστισμῶν. Ὁ ἀριθμὸς τῶν γεννωμένων ὀστρειδίων ἐτησίως ὑφ' ἑνὸς ὀστρέου ὑπολογίζεται ὑπὸ τῶν φυσιοδιφῶν, ὅτι ὑπερβαίνει ἐνίοτε τὰ εἴκοσιν ἑκατομμύρια, ἀλλ' ὁ ἐξαίσιος οὗτος πληθυσμὸς γίνεται κατὰ μέγα μέρος βορὰ ἄλλων θαλασσίων ζώων, πρὶν ἔτι φθάσωσι νὰ προσκολληθῶσιν εἰς μόνιμόν τινα θέσιν, ἢ ἀπόλλυνται παρασυρόμενα εἰς τὸ βάθος τῆς θαλάσσης. Τὰ μικροσκοπικὰ ἐκεῖνα ζωύφια ὅσα τυχὸν νὰ προσορμισθῶσιν, ἐξεταζόμενα μετὰ ἕνα μῆνα εὑρίσκονται αὐξημένα εἰς τὸ μέγεθος μεγάλου πίσου, καὶ μετὰ ἓξ μῆνας ἔχουσιν ἑνὸς δακτύλου μῆκος καὶ περὶ τὸ δεύτερον ἢ τρίτον ἔτος τοῦ βίου των εἰσὶ πρόσφορα διὰ τὴν ἀγοράν.

Διὰ τὴν συντήρησιν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν νεογνῶν ὀστρειδίων ὁ πυθμὴν τῆς θαλάσσης ἀπαιτεῖται νὰ ἦναι τραχὺς καὶ τὸ ἔδαφος μεστὸν πετραδίων καὶ κογχυλίων καὶ ἀνωμαλιῶν διὰ νὰ προπορμίζωνται εὐκόλως τὰ ὀστρείδια· ἀλλ' ὅπως αὐξηθῶσι καὶ παχυνθῶσι τὸ τοιοῦτον ἔδαφος δὲν ἁρμόζει, δι' ὃ μεταφέρουσιν αὐτά, ὡς εἴδομεν, ἀπὸ τὸ φυτώριον τοῦτο καὶ τὰ μεταφυτεύουσιν εἰς ὅρμους ἢ παραποτάμια μέρη, ἔνθα τὸ ἔδαφος εἶναι σκεπασμένον ὑπὸ ἰλύος ὀργανικῆς δύο ἢ τριῶν δακτύλων καὶ ὑπάρχει ῥέρμα κινούμενον ῥεῦμα ἄνωθεν αὐτῶν.

Περὶ πολλαπλασιασμοῦ τῶν ὀστρέων εὐάρεστος ἀνακάλυψις διὰ τοὺς ὑστρεοφύτους.

Ἐν τῇ τελευταίᾳ συνεδριάσει τῆς ἐν Ν. Υόρκῃ ἰχθυστρύφου Ἑταιρίας, ὁ ἰατρὸς κ. W. I. Brosk ἀνέγνω πραγματείαν περὶ τῆς γενέσεως τῶν ὀστρέων, ἐν ᾗ ἀπέδειξεν ὅτι ἄχρι τοῦδε δὲν εἶχε κατανοηθῇ ὁ τρόπος, καθ' ὃν τὰ μαλάκια ταῦτα γεννοβολοῦσι καὶ πολλαπλασιάζονται. Διὰ μικροσκοπικῶν παρατηρήσεων κατὰ τὸ παρελθὸν θέρος ἀνεκάλυψεν οὗτος ὅτι τὰ ὄστρεα δὲν γεννῶσι τὰ ᾠά των ἐν τῷ ὀστράκῳ, ὡς τέως ἐνομίζετο, καὶ κατὰ συνέπειαν ὅτι δυνατὸν νὰ γονιμοποιηθῶσι τεχνητῶς καὶ ἐκτὸς τούτου.

Ἓν θῆλυ ὄστρεον μεσαίου μεγέθους περιέχει ἓξ μέχρι δέκα ἑκατομμυρίων ᾠῶν. Τὰ μεγάλα περιέχουσιν ἕως 50 ἑκατομμύρια ᾠῶν. Ὅπως οὖν γονιμοποιήσῃ αὐτὰ ὁ μνησθεὶς φυσιολόγος μετεχειρίσθη τὴν ἑξῆς μέθοδον. Κατεκερμάτισεν ἄρσεν καὶ θῆλυ ὄστρεον σύναμα ὥστε ἀνεμίχθησαν ἑκατέρου τὰ ὑγρὰ πρὸς ἄλληλα καὶ ἡ γονιμοποίησις τῶν ἐγένετο ἐντελής· ὅτε ἄνευ ἀναβολῆς ἤρξατο ἡ ἀνάπτυξις τοῦ θοροῦ, προὐχώρει δὲ μετὰ τοσαύτης ταχύτητος, ὥστε παρετηρήθη ἡ ἀλλοίωσις τῶν ᾠῶν ἐντὸς πέντε δευτερολέπτων, καὶ εἰς ὀλίγας ὥρας τὸ ἔμβρυον ἦν ἀρκούντως μορφωμένον, ὥστε διεκρίνετο νηχόμενον ἐντὸς τοῦ ὕδατος. Τὰ ὄστρακά των κατ' ἀρχὰς εἰσὶ μικρότατα καὶ δὲν ἐφάπτονται ἀλλήλων· αὐξάνουσιν ὅμως ταχέως κατὰ τὸ μέγεθος· καλύπτουσι τὰ πλάγια τοῦ σώματός των καὶ τέλος ἐνούμενα σχηματίζουσι τὴν ῥάφιγγα, δι' ἧς ἀνοίγει καὶ κλείει τὸ ὄστρακον. Ἐν τῷ βραχεῖ διαστήματι εἰκοσιτεσσάρων ὡρῶν, τὸ ὀστρείδιον δύναται νὰ πορισθῇ τὴν τροφήν του καὶ μεταξὺ τριῶν ἡμερῶν ἢ μιᾶς ἑβδομάδος ἀποκτᾷ ἐντελῶς τὸ σχῆμά του. Ἐν

τῇ νηπιώδει ἡλικίᾳ αὐτοῦ τὸ ὀστρεῖδιον εἶναι νηκτικὸν ζῶον· ἓν ἔτος ἀπὸ τῆς γεννήσεώς του τὸ ὄστρεον εἶναι εἰς κατάστασιν νὰ γονιμοποιήσῃ· εἶναι δὲ κατάλληλον νὰ ἁλιεύηται πρὸς τροφὴν τοῦ ἀνθρώπου ὅταν γείνῃ τριῶν ἐτῶν.

Διὰ τῆς μνησθείσης ταύτης μεθόδου εὐκόλως δύναταί τις νὰ πολλαπλασιάσῃ αὐτὰ εἰς ἁρμόδιον μέρος τῆς θαλάσσης ἀβαθές, ἔχον πυθμένα κατάλληλον διὰ ταῦτα τὰ μαλάκια, καὶ ἐν τῇ ἀναλόγῳ ὥρᾳ τοῦ ἔτους. Ἀλλὰ πρέπει νὰ ἁλιεύωνται καὶ εἰς ὡρισμένας τοῦ ἔτους ἐποχάς, ὅταν ἡλικιωθῶσιν ἀρκούντως· ἄλλως καταστρέφονται ἀώρως καὶ δὲν προσφέρουσιν εὔχυμον τροφὴν εἰς τὸν στόμαχον.

Δ. ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ.

ΟΜΗΡΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΚΑΘ' ΟΜΗΡΟΝ ΗΘΙΚΗΣ.

('Ανεγνώσθη ἐν τῇ ΧΞΣ' συνεδριάσει).

Τίς ποτ' ἡ τῶν πάλαι παιδεία ἐγένετο ἄλλοι τε Πλάτων δὲ μάλισθ' ὁ φιλόσοφος μουσικὴν φησιν εἶναι καὶ γυμναστικήν, καὶ τὴν μὲν ἐπὶ ψυχῇ τὴν δὲ ἐπὶ σώμασι[1], τοὺς δὲ νόμους ταύταιν παιδεύειν τοὺς παῖδας παραγγέλλειν τοῖς πατράσι[2]. Καὶ τῆς μὲν μουσικῆς τὴν ξύμπασαν τῆς ψυχῆς σκοπούσης παίδευσιν, τῆς δ' αὖ γυμναστικῆς τὴν τοῦ σώματος ὑγίειαν, ἀμφοῖν τέλος ὁ καλὸς κἀγαθός ἐστιν ἄνθρωπος, ψυχῇ δῆλον ὅτι εὖ ἔχων καὶ σώματι, καὶ τοῦ ἀγαθοῦ πρακτικός. Στράβων δὲ τούτοις ξυνῳδὰ ποιητικῇ φησι τὰς Ἑλλήνων πόλεις τοὺς παῖδας παιδεύειν πρώτιστα σωφρονισμοῦ καὶ οὐ ψυχαγωγίας ψιλῆς ἕνεκα[3]. Πρὸς ἃ γὰρ ἡδέως ἡ αἴσθησις ἐνεργεῖ, ταῦτα μάλιστα καὶ τῇ φαντασίᾳ εὐτύπωτα καὶ τῇ μνήμῃ πρόχειρα διά τε τὸ τερπνὸν τοῦ λόγου καὶ θελξίνουν γίγνεται. Διό περ ἡ ποιητικὴ μέτροις τε καὶ μέλεσι χρωμένη κηλεῖν τὴν ψυχὴν οἵα τε, εἰς δ' ἀρετὴν ῥᾷον ἄγει καὶ ἡδονικώτερον διατίθησιν ἁρμονικωτέραν πως αὐτὴν ἀποδεικνῦσα. Οἱ δὲ γραμμάτων τὸ πάλαι διδάσκαλοι ὥς φησι Πλάτων ἐπὶ τῶν βάθρων τοῖς παισὶ ποιητῶν ἀγαθῶν ποιήματ' ἀναγινώσκειν παρετίθεσαν ἐμμανθάνειν ἀναγκάζοντες, ἐν οἷς πολλαὶ μὲν νουθετήσεις, πολλαὶ δὲ καὶ διέξοδοι ἔνεισι καὶ ἐγκώμια ἀνδρῶν ἀγαθῶν, ἵν' ὁ παῖς ζηλῶν μιμῆται καὶ τοιοῦτος γενέσθαι ὀρέγηται[1].

Εἰ τοίνυν οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τῶν ποιητῶν τῆς παιδείας τὴν ἀρχὴν ἐβάλλοντο, δικαίως ἄν τις, οἶμαι, νομίσειεν αὐτοὺς τὸν Ὅμηρον πρώτιστα εἰς ἀνάγνωσιν παρατίθεσθαι καὶ ἀρετῆς παράδειγμα προβάλλεσθαι. Εἰ γάρ ὁ ποιητὴς τὸν αὐτῷ ἄριστον ἐν ἀνθρώποις δοκοῦντα βίον διδάξαι προὐχειρίσατο, τούτου χάριν Ἡράκλειτος μὲν ἀρχηγὸν πάσης σοφίας ἐκάλει τὸν Ὅμηρον[2], Ἀναξαγόρας δὲ καὶ τῶν Σωκρατικῶν ἔνιοι βίβλον ἠθικῆς τὸν ἀοιδὸν ὑπέλαβον[3], τὴν δὲ ποίησιν αὐτοῦ ὁ Κλαζομένιος ἡγεῖτο φιλόσοφος περὶ ἀρετῆς εἶναι καὶ δικαιοσύνης[4]. Ἐν δὲ τοῖς καθ' Ἑλλάδα σχεδόν τι πᾶσαν ῥαψῳδῶν ἀγῶσιν, ἔνθ' οὗτοι τὰ θ' ἑαυτῶν καὶ τὰ Ὁμήρου ἐρραψῴδουν ἔπη, καὶ Ὅμηρόν ποτε πρὸς Ἡσίοδον μυθικώτερον μᾶλλον ἢ ἀληθέστερον ἀγωνίσασθαι λέγεται[5], Ἀθήνῃσι δὲ ἄλλοι τε καὶ τὰ μεγάλα καθειστήκεσαν Παναθήναια, ἐν οἷς Σόλωνος καὶ Πεισιστράτου καὶ Ἱππάρχου τοῦ υἱοῦ διαταξάντων τὰ Ὁμήρου ἐρραψῳδοῦντο ἔπη ψυχαγωγίας ἅμα καὶ τῶν πρεσβυτέρων διδασκαλίας ἕνεκα[1]. Καὶ ὕστερον δὲ πολλῷ τὰ ἔπη ἀνάγνωσμα τοῖς ἐπὶ διδασκαλεῖα φοιτῶσιν ἦν ἐν τοῖς μάλιστα, ἃ καὶ ἀποστοματίζειν ὤφειλον, πρὸς δὲ τὰ Ἡσιόδου *Ἔργα* καὶ τὰς Θεόγνιδος *Γνώμας* καὶ εἴ τι πρὸς τὸ κρεῖττον τοῦ ἤθους ῥυθμιστικὸν ἐδόκει εἶναι καὶ πρόσφορον. Εἰ δὲ Πλάτων τὸν Ὅμηρον ἔρωτας θεῶν καὶ μάχας εἰσάγοντα καὶ ἄλλ' ἄττα ἔλαττον τοῦ κοσμίου ἐχόμενα τῆς πολιτείας ἐκβάλλει, οὐδὲν τούτου γ' ἕνεκα πρὸς ἔπος[2]. Ἀριστοτέλης γὰρ Ἀλεξάνδρῳ τὴν ἀπὸ τοῦ νάρθηκος λεγομένην τοῦ Ὁμήρου ἔκδοσιν ἐποιήσατο πολεμικῆς τε καὶ τῆς ἄλλης πολιτικῆς ἀρετῆς μέγα τὸν ἀοιδὸν ἡγούμενος τῷ βασιλεῖ ἐφόδιον, ἰδίᾳ δὲ τὴν Ὀδύσσειαν ἀποκαλῶν καλὸν ἀνθρωπίνου βίου κάτοπτρον[3].

Οἱ δὲ μετ' Ἀλέξανδρον τὴν μελέτην αὐτοῦ ἀρχὴν νειμάμενοι, Λαγίδαι τε καὶ Σελευκίδαι καὶ Ἀτταλίδαι πρὸς τὴν τῶν λόγων δόξαν ἀντιφιλοτιμούμενοι Μουσῶν ἱδρύσαντο καταγώγια, ἄνδρας δὲ σοφοὺς τὸ τηνικαῦτα ἐς πλῆθος ἐν ταῖς μητροπόλεσι ξυνέλεγον, τὴν πάλαι καθ' Ἕλληνας σοφίαν θεραπεύοντες, καὶ ταῖς Πιερίσιν ἀποπτῆναι βουλομέναις τῶν ἀρχαίων οἰκήσεων μέγαρα εὐρέα καὶ αἰγλήεντα ἐν τόποις, ἔνθ' ἄλλοτε θῖνες ἦσαν ἄνυδροι καὶ θηριώδεις εἰς ξενίαν παρέχοντες, καὶ τὸ τῶν Ἑλλήνων ὡς ἀληθῶς ὄνομα μηκέτι τοῦ γένους, ἀλλὰ τῆς διανοίας τεκμήριον εἶναι ποιήσαντες. Ἔνθεν τοι ὁ Μελησιγενὴς πάντων μάλιστα ἐθεραπεύετο, οἱ δὲ περὶ Καλλίμαχόν τε καὶ Ζηνόδοτον καὶ Ἀριστοφάνη καὶ Ἀρίσταρχον καὶ Κράτητα τῶν περὶ τὸν Ὅμηρον πόνων καὶ τῆς δεινότητος ἕνεκα κλέος ἤραντο ἐς ἀεὶ ἐν δίκῃ γε ἄφθιτον καὶ τοῖς ἐπιγιγνομένοις, ὅσοις ὁμηρικῆς Μούσης ἐμέλησε, κανὼν ἐγένοντο ἀπαρέγκλιτος.

Εἶτα δὲ τῆς κατὰ Χριστὸν διδασκαλίας κηρυχθείσης τοῖς Ἕλλησι, τῶν δ' ἀρχαιοτέρων πάντων μονονοὺ πολεμίως τοῖς καινοῖς ἐχόντων δόγμασι, φοβεροῦ δ' ἐγερθέντος χειμῶνος καὶ τἀκ παλαιοτάτου ἱερώτερα κατακλύσειν ἀπειλοῦντος, ἀπινὴς ὁ Ὅμηρος ἀνέκυψεν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοὐντεῦθεν ἀρετῆς διδάσκαλος ἦν παρὰ πᾶσι τῆς αὐτῆς ὡς πάλαι τυγχάνων θεραπείας, πλὴν εἰ μή τι τοῖς κατὰ Χριστὸν ἀπῴδοι ἤθεσι, καθάπερ ὁ πολὺς τήν τε θύραθεν καὶ τὴν ἔσω σοφίαν Βασίλειος τοῖς νέοις παραινεῖ ὅπως ἂν ἐκ τῶν ἑλληνικῶν ὠφελεῖσθαι λόγων ἔχοιεν[1]. Καὶ ἄχρι δεῦρο τοῦ πνεύματος πάμπαν καταστάντος ἐν τοῖς ἐλευθερίοις μελετήμασι τὰ ἔπη προὐργιαίτατον τυγχάνει χρῆμα, ὡς δ' εἰπεῖν πάντες οἳ τήν θ' ἑῴαν καὶ τὴν ἑσπερίαν οἰκεῖν λελόγχασιν ἐντρύφημα προβάλλονται ἥδιστον.

Καὶ τούτων μὲν οὕτως ἐχόντων, τῶν δὲ χθὲς καὶ πρώην εἰρημένων τοῖς ὁμηρολογοῦσι περί τε τοῦ θείου ἀοιδοῦ καὶ τῆς τῶν ἐπῶν συστάσεως παραλειπομένων, τῆς καθ' Ὅμηρον Ἠθικῆς πέρι ἐχόμενόν ἐστι λέγειν.

Πᾶσα τέχνη ὁ ἐκ Σταγείρων ἔφη φιλόσοφος καὶ πᾶσα μέθοδος, ὁμοίως δὲ πρᾶξίς τε καὶ προαίρεσις ἀγαθοῦ τινος ἔφίεσθαι δοκεῖ, διὸ καλῶς ἀπεφήναντο τἀγαθόν, οὗ πάντ' ἐφίεται[2]. Ζῆν δ' ὁ ἄνθρωπος ἐν κοινωνίᾳ τῶν ὁμοίων πεφυκὼς πράττει μὲν καθ' αἱρεσιν, τῶν δὲ πρακτῶν τέλος τυγχάνει τἀγαθόν, τῶν δ' ἀγαθῶν πάντων ἀκρότατον ἡ εὐδαιμονία, ἣ τό τ' εὖ ζῆν καὶ εὖ πράττειν ταύτὸν ὑπολαμβάνουσιν[3]. Ἡ δὲ εὐδαιμονία ψυχῆς ἐνέργειά ἐστι κατ' ἀρετὴν τελείαν, τὴν τῆς ψυχῆς δῆλον ὅτι καὶ οὐ τοῦ σώματος, τὸ κατ' ἀρετὰς δῆλα δὴ ζῆν, ἐπεὶ καὶ ἡ εὐδαιμονία ψυχῆς ἐνέργεια. Δύο δὲ μάλιστα τὸν ἄριστον ἀπεργάζεται καὶ εὐδαίμονα, πρᾶξις καὶ θεωρία, ὧν ἡ μὲν τῷ σώματι, ἡ δὲ τῇ ψυχῇ κατορθοῦται· καὶ ἡ μὲν εὐπειθὲς τὸ σῶμα τῷ λόγῳ ἀποδείκνυσιν, ἡ δὲ τὴν ψυχὴν καθαίρει καὶ ὁρᾶν ποιεῖ τὴν ἀλήθειαν. Διό περ καὶ ἡ ἀρετὴ διχῇ κατὰ τὸν αὐτὸν διορίζεται φιλόσοφον διδακτικὴ τυγχάνουσα καὶ ἠθική· ὧν ἡ μὲν ἐκ διδασκαλίας τὸ πλεῖον τήν τε γένεσιν ἔχει καὶ τὴν αὔξησιν, ἡ δὲ ἐξ ἔθους περιγίγνεται, ὅθεν καὶ τοὔνομ' ἔσχηκε μικρὸν ἀπὸ τοῦ ἔθους παρεκκλῖνον. Τοῦ δ' ἔθους ἕξεώς τινος οὔσης, εὖ πρός τι ἔχειν δῆλον ὅτι ἡ κακῶς, τὸ μὲν μήτε πρὸς ὑπερβολὴν ἐστι μήτε πρὸς ἔνδειαν, ἀλλὰ πρὸς μεσότητα τῶν τοιούτων, καθ' ἃ ἐπαινετοί λεγόμεθα, τὸ δ' ἔμπαλιν· διόπερ καὶ τῶν ἕξεων τὰς ἐπαινετὰς ἀρετὰς καλεῖν εἰώθασιν, ἀφ' ὧν ἀγαθοί ἄνθρωποι γίγνονται καὶ εὖ τὰ αὑτῶν ἔργ' ἀποδιδοῦσιν. Ὁμοίως δὲ καὶ Πλούταρχος τὰς ἠθικὰς ἀρετὰς οὐ πολὺ τῶν ἐθικῶν εἴτ' ἐξ ἔθους ἀφεστώσας φησίν, οἷον ἔθει περιγιγνομένας, αἷς τὸ ἀγαθὸν ἢ κακὸν ἄνθρωποι πράττουσιν[4].

---

1) Πλάτ. Πολιτ. Β', σελ. 376.
2) Πλάτ. Κρίτ. σελ. 159.
3) Στράβ. Ι, σελ. 15 καὶ ἑφεξ. πρβλ. Πλουτ. περὶ τοῦ Πυθ. χρηστηρίου σελ. 406.

1) Πλάτ. Πρωταγ. σελ. 325.
2) Ἡράκλειτ. Ἀλληγορ. 34.
3) Διογ. Λαερτ. ΙΙ, 11.
4) Αὐτόθι.
5) Πλουτ. Συμπεσ. φιλοσόφ. σελ. 153 καὶ ἑφ.

1) Αὐκούργ. κατὰ Λεωκράτ. σελ. 161. Πλούτ. Σόλ. 2.
2) Πλάτ. Πολιτ. Β', σελ. 377 καὶ ἑφ.
3) Πλούτ. Ἀλιξ. κεφ. Η', Ἀριστ. Ῥητ. ΙΙΙ, 3.

1) Βασιλείου τοῦ Μεγάλου Παραίνεσις πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐκ τῶν ἑλληνικῶν λόγων ὠφελεῖντο.
2) Ἀριστοτ. Ἠθικ. Νικομ. Α', 1.
3) Αὐτόθι.
4) Πλουτ. περὶ παίδων ἀγωγῆς κεφ. Δ'.

Εἰ οὖν ἔθει φαμὲν τὰς ἠθικὰς ἀρετὰς περιγίγνεσθαι, φέρ' ἴδωμεν ὅπως οἱ καθ' Ὅμηρον Ἕλληνες, οἱ ἥρωες, εἴ τι τῶν κατ' Ἀσίαν ὁμοφύλων ξυναποφέροντες ἐτύγχανον, ἄλλως τραχὺ καὶ βάρβαρον, οὐδ' ὁπωστιοῦν τῆς ἐς ὕστερον αὐτῶν ἐπὶ πλεῖστον ἐπιδούσης παιδείας μετέσχον, ὡς οἱ καθ' ἡμᾶς ἐνδοξολογοῦντες πιθανώτερον μᾶλλον ἢ ἀληθέστερον εἴποιεν, τῷ χρόνῳ μετέβκλον, αὐτοὶ δὲ τὴν πρότερον μεταλλάξαντες δίαιταν ἐπὶ τὸ τρυφερώτερον καὶ ἡμερώτερον μετέστησαν κατὰ μικρὸν ἀποβαλόντες ὅσα τοῖς ἠῶθεν ἰδιάζει καὶ χρονιώτερον παρέμεινε. Διὸ καὶ τὴν παμβασιλείαν ἐκείνων ὡς εἰκὸς πρωΐμως λίαν καταλύσαντες καὶ πατρικῆς μέν, ὡς δ' ἂν εἴποιμεν πατριαρχικῆς, ἀντ' αὐτῆς καὶ ἐπὶ ῥητοῖς γέρασιν, ἀλλ' ἐπιεικοῦς βασιλείας σχόντες[1], τῆς ἐλευθερίας πρώτιστα εἶχοντο, καὶ τὸ περὶ τὸ Θεῖον εὐσεβὲς ἤσκουν καὶ φιλόπατρι καὶ ὅλως τὸ φιλάνθρωπον, ἃ ἀνδράσι πρέπει ἐς παιδείαν ἐπιδεδωκόσιν οὐκ ὀλίγον, καὶ πάντως τοῖς βαρβάροις ἐναντιώτατα ἔχουσιν, ἁπλοῖ τοῖς ἤθεσιν ὄντες καὶ χρηστοί, λέγειν τε καὶ πράττειν εὐθὺς ἐκ παίδων ἐθιζόμενοι καὶ ταῦτα μᾶλλον παραδείγμασι[2]. Πηλεὺς γὰρ Ἀχιλλέα κομιδῇ νέον ὄντα παραδιδοὺς τῷ Φοίνικι λέγειν τε καὶ πράττειν παρηγγύα οἷόν τε γενέσθαι τὸν υἱόν·

«τοὔνεκά μ' ἐπρέηκε, διδασκέμεναι τάδε πάντα,
μύθων τε ῥητῆρ' ἔμεναι πρηκτῆρά τ' ἔργων».
(Ἰλ. Ι, 442—443).

Περὶ δὲ τὰ οἰκεῖα μᾶλλον σπουδάζοντες, εὐσεβῶς πρὸς γονέας ἔχοντες, ὅλως δ' ἴλαροί καὶ εὔθυμοι, φόρμιγγί τε καὶ ποιήσει τερπόμενοι, παρ' ἀλλήλοις ἀφελέστερον ἐπεμίγνυντο, ξένους δὲ καὶ ἱκέτας καὶ πτωχοὺς μή τι κακὸν ποιήσωσι δεδιότες τοῦ ἀγαθοῦ δοκοῦσιν ἐφίεσθαι καὶ τὰ καθήκοντα πράττειν, ἅπερ τὴν ἀρετὴν συναποτελεῖ, καὶ εἰς εὐδαιμονίαν ἄγει, ἢ τέλος τῶν ἀνθρωπίνων τυγχάνει πράξεων[3]. Ὡς δ' ἔπος εἰπεῖν τοῦ μὲν ἀγαθοῦ πολὺς ἐν τοῖς ἔπεσιν ὁ ἔπαινος, τοῦ δ' αὖ κακοῦ ὁ ψόγος. καθάπερ Πηνελόπη τῷ Ὀδυσσεῖ φησιν·

«ἀνδρῶν δ' ὅσσοι ἄριστοι ἐπικραδάαν δολιχόσκιον ἔγχος
Τρωσὶν ἐνὶ πτολέμῳ, τοὺς οὐκ ἐπιδεύομαι εἰπεῖν·
ἀλλὰ σὺ τοὺς ἀνέρεο καὶ ἐπιφράσσαι σὸν ἐόντα·
ἀνδρῶν δ' οἳ μνηστῆρες ἐμὸν κατὰ δῶμα νέονται,
τῶν οὔτ' ἄρ μιν φάσθαι ἐπιστάμεναι οὔτε τι μυθεῖσθαι
οὐδ' ἐπιβουλεύειν· τοῖον γὰρ ἐπέσσυτο θάρσος ἑκάστῳ».
(Ὀδ. Τ, 221—227).

---

4) Nagelsbach's Die homerisch. Theologie σελ. 274—314.

2) Αὐτόθι σελ. 228—230. Friedreich', Die Realien in der M. und Od. σελ. 154.

3) Παρ' Ὁμήρῳ ἀρετὴ τὴν τοῦ σώματος ῥώμην καὶ ἀνδρείαν ἄλλως δηλοῦν φαίνεται. Ἰλ. Ο, 642. Ἐν Ὀδυσσείᾳ Β, 206 τὰς τῆς ψυχῆς ἀρετὰς τῆς Πηνελόπης· καὶ αλλαχῇ. Ἔμπαλιν δὲ κακία τὴν δειλίαν δηλοῖ, εἶτα δὲ καὶ τὴν τῆς ψυχῆς κακότητα.

«. . . . ἄνθρωποι δὲ μινυνθάδιοι τελέουσιν·
Ὅς μὲν ἀπηνὴς αὐτὸς ἔῃ καὶ ἀπηνέα εἰδῇ,
τῷ δὲ καταρῶνται πάντες βροτοὶ ἄλγε' ὀπίσσω.
ζωῷ, ἀτὰρ τεθνεῶτί γ' ἐφεψιόωνται ἅπαντες.
Ὅς δ' ἂν ἀμύμων αὐτὸς ἔῃ καὶ ἀμύμονα εἰδῇ,
τοῦ μέν τε κλέος εὐρὺ διὰ ξένοι φορέουσιν
πάντας ἐπ' ἀνθρώπους, πολλοί τέ μιν ἐσθλὸν ἔειπον».
(Ὀδ. Ι. 328—334).

Εἰ οὖν οἱ ἥρωες παραδείγμασι μᾶλλον χρώμενοι τοῦ σκοποῦ ἐβάλλοντο ἠθικοὶ δὲ ὡς ἂν τανῦν εἴποιμεν ἐγίγνοντο, φέρε σκεψώμεθα ὡς πρὸς Θεοὺς πρῶτον εἶχον, πρὸς οἰκείους εἶτα καὶ ξένους, τὰς λοιπὰς ἀρετὰς ἐφεξῆς συνείροντες.

Α'.

Καὶ πρὸς μὲν τοὺς Θεοὺς εὐσεβῶς λίαν εἶχον οἱ ἥρωες, ἡγεμόνας τῶν πάντων ἡγούμενοι ἑαυτοὺς θ' ὑποχειρίους αὐτῶν, τὰ δὲ παρὰ τὸν βίον πάντα ἐπιτήδεια παρ' αὐτῶν προσδοκῶντες, εὐχαῖς διό περ καὶ δεήσεσι, θυσίαις, καὶ δὴ ἑκατόμβαις, καὶ σπονδαῖς πάντως ἑκάστοτ' ἐπειρῶντο ἱλάσκεσθαι. Πάντα γὰρ ἐκ Διὸς ἢ ἐκ Θεῶν ἤρχοντο, ἐν πᾶσι δὲ Διὸς ἐτελείετο βουλή, ἔν τε κακοῖς καὶ ἀγαθοῖς, πάντα δὲ Θεῶν ἐν γούνασι κεῖται, πάντα τοῖς Θεοῖς ἀποκείμενα οἰόμενοι. Ὁ Ζεὺς «πατὴρ ἀνδρῶν τε Θεῶν τε»[1] καλεῖται ἀκύδιστος καὶ μέγιστος»[2], οὗ τὸ κράτος ἐπὶ μέγιστον.

Αὐτὸς δὲ καὶ πάντα τοῖς ἀνθρώποις κατὰ τὸ δοκοῦν ἔνεμεν. Διόπερ εὐχαῖς, θυσίαις καὶ τοῖς παρεπιδημίοις ἐπειρῶντο ἱλάσκεσθαι, καὶ τοῦ εὐσεβῶς πρὸς αὐτοὺς ἔχοντος οὐκ ἐπελανθάνοντο. Οἱ δὲ Θεοὶ καίπερ ἀλλήλοις πολλάκις πολεμίως ἔχοντες, ἀλλὰ γοῦν δίκαιοι φαίνονται. Φειδοὶ δέ πως τἀγαθὰ τοῖς ἀνθρώποις δοκοῦσι παρέχεσθαι· δύο γάρ πίθοι τῶν δώρων παρὰ τῷ Διὶ τυγχάνουσιν ὄντες, ὁ μὲν τῶν ἀγαθῶν, ὁ δ' αὖ τῶν κακῶν[3].

Τοῖς Θεοῖς δ' ὤφειλον θαρρεῖν καὶ πείθεσθαι καὶ τὰ προστεταγμένα τελεῖν ὡς οἷόν τε μάλιστα, ὡς Ἀχιλλεὺς τῇ Ἀθηνᾷ φησι λῦσαι τὴν ἔριν καταβᾶσῃ οὐρανόθεν, ἅ μοι ἐπιτάττεις τελεῖν με δεῖ, καίπερ ὠργισμένον· τοῦτο γάρ ἐστιν ἄμεινον· καὶ γὰρ οἱ Θεοὶ ἐκείνου ἀκούουσι μάλιστα, ὃς τοῖς αὑτῶν προστάγμασι πείθηται[4]. Τούτου δ' ἕνεκα μάλα ηὐλαβοῦντο μὴ τὴν Θεῶν ὀργὴν ἐπισπάσωνται, καὶ ταῦτα εὐτυχοῦντες, ὡς περ ὁ Πηλεύς, ᾧ καίτοι πολλ' ἀγαθὰ ἔχοντι οἱ Θεοὶ διὰ φθόνον μή τι ὑπὲρ ἄνθρωπον φρονῶν

---

4) Ὀδυσ. Α, 28. 3) Ἰλ. Ω, 525-532.
2) Ἰλ. Β, 412. 4) Ἰλ. Α, 216-218.

φανείη ἕνα υἱὸν ἔδωκαν καὶ τοῦτον ταχυθάνατον[1]. Ταὐτά που καὶ Πηνελόπη τῷ Ὀδυσσεῖ φησιν οἴκαδε νοστήσαντι, τοὺς Θεοὺς δῆλα δὴ τὰ δεινὰ πέμψαι διὰ φθόνον αὐτοῖς λιπαρῶς γηρᾶναι μέλλουσι, παρ' ἀλλήλοις μένουσι καὶ ὁμοφροσύνῃ βιοῦσιν[2].

Οἱ Θεοὶ ὀργιζόμενοι νόσον καὶ πόλλ' ἄλλα ἔπεμπον κακά, καθάπερ τῷ Βελλεροφόντῃ, ὃς ἀπεχθὴς αὐτοῖς γενόμενος ἐπλανᾶτο μόνος, τρυχόμενος εἰς πεδίον τὸ Ἀλήϊον[3]. Καὶ τοῖς τῶν θυσιῶν, σπονδῶν, ὡς δ' εἰπεῖν ἃ τοῖς Θεοῖς προσήκει δίδοσθαι, ὀλιγωροῦσιν ἐδυσχέραινον καὶ ζημίας ἐπετίθεσαν, ὡς τοῖς Ἀχαιοῖς τὸ τεῖχος ἐν Τροίᾳ ἱδρύσασι καὶ τὰς ἑκατόμβας μὴ θύσασι· διὸ τό τε τεῖχος καὶ ἡ τάφρος ἐπὶ πολὺ ἀντισχεῖν οὐκ ἴσχυσαν[4]. Ὡσαύτως δὲ Μενέλαος τῶν τοῖς Θεοῖς ἐν Αἰγύπτῳ καθηκόντων ὀλιγωρήσας τοῦ νόστου εἴργεται[5]. Τῷ δ' ἀντιστῆναι αὐτοῖς τολμῶντι καὶ θρασύνεσθαι βαρείας τὰς ποινὰς ἐπιτιθέναι ἐφίλουν. Θάρυριν αἱ Μοῦσαι προπετέστερον ἢ κατ' ἄνθρωπον αὐταῖς διαγωνίζεσθαι τολμήσαντα ἐτύφλωσαν καὶ τὴν μουσικὴν ἀφείλοντο[6].

Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοὺς Θεοὺς εἰς τὴν γῆν καταβαίνειν καὶ πλανᾶσθαι οἱ ἥρωες ᾤοντο τὴν δικαιοσύνην καὶ ἀδικίαν τῶν ἀνθρώπων ἐποψομένους, τὴν ὕβριν, εὐνομίαν καὶ τὰς πράξεις, καὶ δὴ καὶ συνεστιωμένους τοῖς εὐσεβέσι τήν τε ξενίαν καὶ τὴν ἄλλην ἀρετὴν ἐργαζομένοις. Καὶ ταῖς τῶν ἀνθρώπων ἑκατόμβαις τοὺς Θεοὺς οὐκ ἀπαναίνεσθαι παρεῖναι ἐνόμιζον καὶ μεταλαμβάνειν τό γε κατ' αὐτοὺς τοῖς ὀνητοῖς παρεζόμενοι, Ζεὺς δὲ καὶ Ποσειδῶν πολλάκις πρὸς τοὺς ἀμύμονας καὶ εὐσεβεῖς ἦσαν Αἰθίοπας τῶν θυσιῶν μεταληψόμενοι.

Ὤμνυσαν δ' οἱ ἥρωες Δία, Ἀθηνᾶν, Ἀπόλλωνα καὶ ἑτέρους τῶν Θεῶν ἐπιμαρτυρόμενοι. Τῆς δ' ἑαυτῶν ἀποδημοῦντες ἢ ἑτέρῳ τινὶ ἐπιχειρεῖν βουλόμενοι τὰς χεῖρας ἐνίπτοντο καὶ ἔσπενδον καὶ ἔθυον, τοὺς θεοὺς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς παρασῆναι βοηθοὺς ἐπικαλούμενοι. Νέστωρ πρέσβεις αἱρετοὺς πρὸς Ἀχιλλέα πέμψαι παραινῶν Ἀγαμέμνονι τήν τε μῆνιν ἀποβαλεῖν πείσοντας καὶ τῶν Ἀχαιῶν καμνόντων προκινδυνεῦσαι, ὕδωρ φησὶν ἐνεγκεῖν πρῶτα καὶ Θεοῖς σπεῖσαι, εἶτα δ' ἀπιέναι[7]. Ὡς δ' αὖτως καὶ Ἑκάβη τὸν Ἕκτορος νεκρὸν παρ' Ἀχιλλέως προπέμπουσα τὸν Πρίαμον προπέμπουσα τὸν Ἕκτορος νεκρὸν παρ' Ἀ-

---

1) Ἰλ. Ω, 534-542. 5) Ὀδ. Δ, 351-352.
2) Ὀδ. Ψ, 210-212. 6) Ἰλ. Β, 594-600.
3) Ἰλ. Ζ, 200-202. 7) Ἰλ. Ι, 171-174.
4) Ἰλ. Μ, 3-9.

χιλλέως λυσόμενον, οἶνον τὸ κατ' ἀρχὰς προσήνεγκε τοῖς Θεοῖς σπεῖσαι, εἶτα δ' ἀπιέναι[1]. Τοῦτ' αὐτὸ καὶ πρὸ τῆς μάχης ἐποίουν, τὴν Θεῶν μῆνιν δεδιότες καὶ τὴν βοήθειαν ἐξαιτούμενοι, ὡς περ οἱ Ἀχαιοὶ ἑκατόμβην τε λαμπρὰν ἔθυσαν καὶ Διὶ τερπικεραύνῳ ἔσπεισαν καὶ τοῖς ἄλλοις Θεοῖς, οὕτω δὲ τῆς μάχης κατήρξαντο[2].

Κάν ταῖς πόλεσι δέ, μάλιστα ἐν ἀγορᾷ, βωμοὺς τοῖς Θεοῖς ἵδρυον, ὡς περ οἱ ναυτίλοι Φαίακες τῷ Ποσειδῶνι[3]. Οἶκοι δ' ἕκαστος βωμὸν ἵδρυε Ζηνὸς τοῦ Ἑρκείου, ὡς Ὀδυσσεύς, ἐφ' οὗ ὅ τε Λαέρτης καὶ αὐτὸς τοῖς Θεοῖς οἷά περ ἐκομίζετο ἔθυον[4].

Καὶ τοὺς ἱερεῖς τῶν Θεῶν ἐτίμων καὶ ἐσέβοντο, τὴν δὲ πρὸς αὐτοὺς ἀτιμίαν πολλῶν κακῶν ᾤοντο παραίτιον, ὡς τῶν Θεῶν τοῖς οἰκείοις παρισταμένων ἱερεῦσι. Χρύσην τὸν Ἀπόλλωνος ἱερέα Ἀγαμέμνων ἠτίμασε καὶ πόλλ' ἠπείλησε δεινά, οὐδὲ τὴν θυγατέρ' ἀπέδωκεν, ἃ ἐκεῖνος ἤνεγκε λύτρ' ἀποδεξάμενος. Ὁ δὲ Θεὸς τῶν ἀρῶν ἐπακούσας λοιμὸν τοῖς Ἕλλησιν ἔπεμψε, νόσον βροτολοιγὸν τὰ μάλιστα, ἐξ οὗ τῶν Ἀχαιῶν συχνοὶ ἔθνησκον[5]. Ὀδυσσεὺς δὲ Μάρωνα τὸν ἐν Ἰσμάρῳ ἱερέα τοῦ Ἀπόλλωνος λίαν ἐτίμησε καὶ τοῦ θανάτου ἐρρύσατο αὐτόν τε καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τὸν υἱόν[6].

Τὴν δ' ἡλικίαν ἀνδρωθέντες οἱ ἥρωες τοῖς Θεοῖς τὴν κόμην, κόσμου καὶ ἀνδρείας σημεῖον, Θεῷ τινι προστάτῃ ἀνετίθεσαν, ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ ποταμῷ, ἅτε δὴ καὶ τούτων Θεοὺς προϊσταμένους οἰόμενοι. Πηλεὺς Σπερχειῷ ποταμῷ τὴν κόμην Ἀχιλλέως τοῦ υἱοῦ ἀναθέσθαι ὑπέσχετο εἰ εὖ οἴκαδε Τροίηθεν ἐπανήει[7].

Β'.

Τοὺς δὲ γονέας λίαν ἐτίμων οἱ ἥρωες, αὐτοῖς ἐν πᾶσιν εἴκοντες καὶ ἀβρυνόμενοι ἀγαθοῖς πατράσιν, ἐπὶ γένει. Ἀχιλλεὺς ἐπ' ἀγαθῷ πατρὶ τῷ Πηλεῖ ἐσεμνύνετο καὶ μητρὶ θεᾷ τῇ Θέτιδι[8]. Πάντες δ' ἐπειρῶντο μὴ καταισχύνειν πατέρων γένος, ἀλλ' ἐφάμιλλοι ταῖς ἐκείνων ἀρεταῖς γίγνεσθαι.

Ἱππόλοχος δὲ Γλαύκῳ τῷ υἱῷ εἰς Τροίαν στρατευομένῳ τοῖς Τρωσὶν ἐπικουρήσοντι ἐπέτελλεν ἀεὶ ἀριστεύειν καὶ τῶν ἄλλων ἀποδεί-

---

1) Ἰλ. Ω, 287-288. 5) Ἰλ. Α, 26-53.
2) Ἰλ. Β, 400-418. 6) Ὀδ. Ι, 195-201.
3) Ὀδ. Ζ, 266-269—Ν, 185-187. 7) Ἰλ. Ψ, 144-149.
4) Ὀδ. Χ, 332-338. 8) Ἰλ. Φ, 109.

κνυσθαι ἐξοχώτερον[1]. Μέγα δ' ἐφρόνει ἐπὶ τῷ ἑκ τοιῶνδε τὰς γονὰς ἔχειν[2].

Ἐκ δὲ τῆς στοργῆς καὶ ὤμνυσαν αὐτούς, ἔτι δὲ τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα. Ἐλπήνωρ τῶν Ὀδυσσέως ἑταίρων οἴνῳ καταληφθεὶς ἐν τῷ κατ' Αἰαίαν, τὴν νῆσον τῆς Κίρκης, μεγάρῳ τῆς στέγης κατέπεσε καὶ οἰκτρῶς τὸν βίον κατέστρεψεν· οἱ δὲ ἀμφ' Ὀδυσσέα μὴ εἰδότες καὶ σπερχόμενοι κατέλιπον ἀποπλέοντες ἄκλαυστον καὶ ἄταφον. Τοῦ δ' Ὀδυσσέως μετ' οὐ πολὺ εἰς Ἅιδου καταβάντος πάντων πρώτιστα προσῆλθεν ἱκνουμένη ἡ Ἐλπήνορος ψυχή· τοῖς μὴ γὰρ ταφῆς ἐν γῇ λαχοῦσιν, οὐκ ἀφῆτο εἰς Ἅιδου εἰσιέναι, ἢ πύλαι ἐνομίζετο. Ταύτην οὖν Ὀδυσσεὺς ἰδὼν ἐδάκρυσε καὶ θυμῷ ἠλέησεν. Ἐλπήνωρ δὲ οἰμώξας τοῦ δ' Ὀδυσσέως δεόμενος καῦσαι εἰς Αἰαίαν ἐπανιόντος καὶ τύμβον χῶσαι, Λαέρτην τὸν πατέρα ἐπώμνυτο, εἶτα δὲ Πηνελόπην καὶ τὸν μόνον υἱόν Τηλέμαχον[3].

Πρίαμος δὲ ἐπὶ τῷ νεκρῷ τοῦ Ἕκτορος τῷ Ἀχιλλεῖ τὸν πατέρα Πηλέα ἐπόρνυσι[4].

Οἱ δ' αὖ γονεῖς σφόδρα πρὸς τὰ τέκνα φιλοπτόργως εἶχον, ὥς γ' ἐκ τῶν Ἕκτορι τοῦ υἱοῦ πέρι Ἀστυάνακτος εἰρημένων ἰδεῖν πάρεστι;[5] κἀκ τῶν Λαέρτῃ πρὸς τὸν υἱὸν Ὀδυσσέα. Ὁ γὰρ εἰς Ἰθάκην ἐλθὼν καὶ πρὸς τὸν πατέρα παραγινόμετος οὐ μέν τοι παραχρῆμ' ἑαυτὸν ἄφηνεν ὑποκρινόμενος ἐκ πόλεως εἶναι Ἀλύβαντος καὶ ὄνομ' αὐτῷ εἶναι Ἐπήριτον υἱὸν Ἀφείδαντος· οἷς ὁ πατὴρ ἤχθετο σφόδρα, ὅτι ὁ ἀνὴρ πάλαι πη τὸν Ὀδυσσέα μὴ εἰδὼς ἐτύγχανεν εἰ ζῴη. Διὸ στενάζων καὶ κόνιν κατὰ κεφαλῆς ἀμφοῖν τοῖς χεροῖν ἔχαινε κλαίων[6].

Ἐπὶ δ' υἱάσιν ἐν πολέμῳ κτεινομένοις μηδ' ἐπανιοῦσιν οἴκαδε οἱ τοκεῖς σφόδρ' ἤλγουν, ὡς Φαίνοψ Ξάνθου καὶ Θόωνος τῶν υἱέων ὑπὸ Διομήδους πεσόντων μέγα ἐπὶ τούτῳ ἐδυσφόρει, ἐπεὶ οὐκ ἐδέξατο αὐτοὺς νοστήσαντας[7]. Τὸν δ' ἀγαθοὺς υἱέας κεκτημένον εὐδαίμον' ὑπελάμβαναν, ὡς περ Νέστορα υἱεῖς ξυνετοὺς ἔχοντα καὶ μαχίμους[8].

Οἱ δὲ μονογενεῖς υἱοὶ ἐκ παλαιτάτου λίαν προσφιλεῖς δοκοῦσιν εἶναι τοῖς γεννήτορσιν. Εὔμαιος ὁ Ὀδυσσέως συβώτης Τηλέμαχον ἐπανελθόντα προσεπτύξατο, οἷα πατὴρ τὸν μόνον ὃν ἔχει υἱόν[9].

Καὶ τοὺς νόθους δὲ ἠγάπων τοῖς γνησίοις ἴσα, ὡς Ἴσον καὶ Κεβριόνην Ἄντιφος καὶ Ἕκτωρ ἠνίοχους εἶχον καὶ ἐφίλουν[1]. Ἴσα δὲ τοῖς γνησίοις ἔτρεφον καὶ ἐφίλουν, ὡς Πήδαιον νόθον υἱὸν Ἀντήνορος ἡ ξενετὴ Θεανώ[2]. Ὡς δ' αὖτως Τεῦκρον καίπερ νόθον ἐπιμελῶς ἔτρεφε Τελαμὼν ὁ πατὴρ ἐν Σαλαμῖνι ἴσα Αἴαντι τῷ γνησίῳ[3].

Οἱ δὲ παῖδες ὤφειλον τὰ θρέπτρα τοῖς τοκεῦσιν ἀποδοῦναι γηράσκουσιν. Ἱππόθους τρωθεὶς ὑπ' Αἴαντος καὶ θνήσκων ἦλγει ἐπὶ τῷ μὴ τὰ θρέπτρ' ἀποδοῦναι εἶναι οἷόν τε[4].

Τῷ δὲ περὶ τοὺς γονέας ἀσεβοῦντι αἱ Ἐρινύες τιμωροὶ εἵποντο, ὥς περ Φοίνικι περὶ τὸν πατέρ' Ἀμύντορα ἀσεβήσαντι οὗτος κατηράσατο, τὰς στυγερὰς ἐπικαλούμενος Ἐρινύας[5].

Γ'.

Τὰς δὲ γυναῖκας ἐφίλουν ὡς μάλιστα Μίαν γυναῖκα, κουριδίην ἄλοχον ἐφίλουν οἱ ἥρωες, Ἀχαιοί τε καὶ Τρῶες, ἄγεσθαι, πλὴν Πριάμου, ὃς πλείους εἶχε, τρόπον δή τινα τὴν μονογαμίαν ἐπιτηδεύοντες, τὸ δὲ παλλακαὶς συνευνάζεσθαι ἀνεκτὸν μέν, ἀλλὰ μέν τοι κακὸν ἐτίθεντο[6].

Παρ' Ὁμήρῳ αἱ γυναῖκες ὅλως μὲν ἧττους τῶν ἀνδρῶν δοκοῦσιν εἶναι, ἅτ' εὐψυχίᾳ καὶ ῥώμῃ ἐνδεέστερον ἔχουσαι, ἀλλὰ μὴν αἰδήμονές εἰσι καὶ κόσμιαι τὰ μάλιστα ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν τιμώμεναι καὶ μόνον τοῖς κατ' οἶκον τὸν νοῦν προσέχουσαι καὶ μᾶλλον τῷ τῶν γυναικῶν γένει ἰδιάζουσιν[7]. Ἐν δ' ἀνάγκῃ πιθανῶς αἱ γυναῖκες καὶ τῆς πατρίδος προὐκινδύνευον, ὥς γ' ἐκ τῆς παρ' Ὁμήρῳ Ἀχιλλείας ἀσπίδος τις εἰκάσειε[8].

Τῇ οὕπω τοῦ γάμου γευσαμένῃ νεάνιδι ὁμοφροσύνην ηὔχοντο, ὡς Ὀδυσσεὺς τὸ πρῶτον φανεὶς τῇ Ναυσικάᾳ τὰ κατὰ θυμὸν αὐτῇ ηὔξατο, ἄνδρα δῆλα δή, ὁμοφροσύνην κατ' οἶκον, ἔνθ' ἐννοητέα ἐστὶ τὴν ἐν συζύγοις ὁμόνοιαν, ἐφ' ᾗ οἱ μὲν δι' ἔχθρας ἔχοντες ἄχθονται, οἱ δὲ φίλα φρονοῦντες χαίρουσιν, αὐτοὶ δ' οἱ σύνευνοι περίδοξοι γίγνονται[9].

1) Ἰλ. Ζ, 206-210.
2) Ἰλ. Ζ, 201.
3) Ὀδ. Α, 61-76.
4) Ἰλ. Ω, 486-504.
5) Ἰλ. Ζ, 476-481.
6) Ὀδ. Ω, 302-317.
7) Ἰλ. Ε, 152-158.
8) Ὀδ. Δ, 209-214.
9) Ὀδ. Π, 17-21.

1) Ἰλ. Α, 101 104, Π, 736-739.
2) Ἰλ. Ε, 69-71.
3) Ἰλ. Θ, 281-284.
4) Ἰλ. Ρ, 300 303.
5) Ἰλ. Ι, 453 457. Ἴδε καὶ Ὀδ. Β, 130-137, Λ, 277-280.
6) Ἰλ. Ι, 449-453. Ὀδ. Α, 428 433.
7) Ὀδ. Λ, 356-359.
8) Ἰλ. Σ, 509-516.
9) Ὀδ. Ζ, 180-185.

Ἀμέλει δὲ πολλοὶ τῶν τότε οἶκοι τῆς ὁμοφροσύνης ἕνεκα δῆλοί εἰσι περίδοξοι γενέσθαι, οἷοι Νέστορος, Ὀδυσσέως καὶ Πριάμου. Τοῦ δὲ τῶν ξυνεύνων ἀκράτου ἔρωτος τεκμήριον Ἀνδρομάχη ἡ Ἕκτορος καὶ ἡ Ὀδυσσέως Πηνελόπη, ἃς ἐσαεὶ εἰς μίμησιν καὶ περ ἐπὶ τὸ ἀβρότερον παρέθηκεν Ὅμηρος[1].

Τῆς δὲ σώφρονος Πηνελόπης τὸν Ὀδυσσέα προσδοκώσης, τῶν μνηστήρων μνωμένων καὶ τὴν οὐσίαν ἐσθιόντων, τὸ κλέος, ἀκάμπτου πρὸς πάντας φανείσης, ἱκάνει εἰς οὐρανὸν καθάπερ τοῦ δικαίου βασιλέως, ἐφ' οὗ ἥ τε γῆ τάγαθὰ πάντα φέρει καὶ ἡ θάλασσα, οἱ δ' ἄνθρωποι εὐδαίμονες γίγνονται[2]

Πλὴν δὲ τούτων καὶ πάλλ' ἐστιν ἕτερα, ἃ τὴν συζύγων φιλίαν δείκνυσιν. Ἐν Τροίᾳ τῶν Ἑλλήνων πολεμούντων αἱ γυναῖκες ἐν Ἑλλάδι ὠρρώδουν μή τι δεινὸν πάθοιεν. Θανόντα δέ τινα πυθόμεναι ἤλγουν καὶ ἐκόπτοντο[3].

Θάτερον δὲ τῶν νεογάμων θνήσκοντος καὶ ταῦτα ἐν πολέμῳ ἄλγιστον ἡμῖν πρόκειται δεῖγμα Δηϊδάμεια ἡ γυνὴ Πρωτεσιλάου, ὕστερον παρ' Ἴλλησι τοῦ τῶν συζύγων ἔρωτος γενομένη ξύμβολον[4].

Αἱ ἄκοσμοι γυναῖκες ἔμπαλιν μέμψιν εἶχον πρὸς ἁπάντων[5].

Πλὴν τῶν μυθικώτερον Καλυψοῦς πέρι καὶ Κίρκης εἰρημένων, αἳ τὸν Ὀδυσσέα παρ' ἑκατὶς ἔσχον πόσιν εἶναι λιλαιόμεναι, θεαὶ οὖσαι, αἱ θνηταὶ ἡρῴνας τὴν ἐπιδήμιον φήμην δεδιυῖαι σωφροσύνην ἤσκουν καὶ εἰργάζοντο ὅτι μάλιστα.

Δ'.

Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὸ φιλάδελφον πολύ τι φαίνονται ἔχειν οἱ ἥρωες. Ἀγαμέμνων γὰρ σφόδρα φιλεῖ τὸν ἀδελφὸν Μενέλαον δεδιὼς μή τι κακὸν αὐτῷ ξυμβαίη[6]. Ναυσικάαν δὲ τὴν Ἀλκινόου οἱ ἀδελφοὶ χαίροντες, ἐπανιοῦσαν, ἐν προθύροις δέχονται καὶ τὰς ἡμιόνους τῆς ἁπήνης λύουσιν, αὐτὴ δ' αὖ ἀγαλλομένη ἐπὶ τούτῳ εἰσῆλθεν εἰς τὸν θάλαμον[7].

Ε'.

Καὶ τοὺς οἰκείους δ' ἐφίλουν ὡς Πρίαμος τὸν ἀδελφιδοῦν Μελάνιππον καὶ τοῖς υἱάσιν ἐναρίθμιον ἐλογίζετο[1].

Ϛ'.

Οὐδὲν δ' ἔλασσον καὶ τοὺς πρεσβυτέρους ἐτίμων ἐν μοίρᾳ πατέρων τιθέμενοι, τῶν νεωτέρων ξυνετωτέρους, τῶν οἴκων ἀρίστους ἐπάπτας, ἐμπειρίαν κεκτημένους καὶ ἀψευδεῖς. Ὁ Διομήδης κρατερὸς αἰχμητὴς εἶκε πρόφρων Ἀγαμέμνονι ἐπιπλήσσοντι[2]. Οἱ δὲ νεώτεροι τῶν πρεσβυτέρων ἀφρονέστεροι τυγχάνουσι[3]. Μενέλαος δὲ ὅρκια τῶν Ἀχαιῶν καὶ Τρώων ποιῆσαι βουλομένων τοὺς μὲν Πριάμου παῖδας ἐν δίκῃ μεμφόμενος ὑπερφιάλους καλεῖ καὶ ἀπίστους, τοὺς δὲ νεωτέρους καθόλου ἐνδεεστέρους τῇ γε ξυνέσει τῶν γερόντων ἐλογίζετο[4].

Οἱ δὲ πρεσβύτεροι ἀεὶ τῶν νέων προμηθέστεροι τυγχάνουσι καὶ ἐπιμελέστερον τοῖς πράγμασι χρῶνται[5]. Νέστωρ, ὁ λιγὺς τῶν Πυλίων δημηγόρος, αὐτόχρημά ἐστι ξύνεσις, διό περ καὶ ἔξοχα πάντων ἐτιμᾶτο καὶ πάντας νουθετῶν διετέλει τὰ δέοντα, ἀπάντων καὶ αὐτῶν δὴ τῶν ἀρίστων πειθομένων, Ἀχιλλέως καὶ Ἀγαμέμνονος[6]. Ἀντίλοχος δ' ὁ Νέστορος ὡς μέτρια φρονεῖ καὶ αἰδήμων ἐστὶ πρὸς Μενέλαον καὶ τὸ ἆθλον ἀποδίδωσιν αὐτῷ ἑκόντι[7]. Τηλέμαχος δὲ ξὺν Μέντορι ἐλθὼν Πύλονδε ἠδεῖτο τὸν γεραρὸν ἐρέσθαι Νέστορα αἰδήμων τυγχάνων[8]. Ἐπὶ πολὺ δὲ παραμένειν ἐν Σπάρτῃ ἠβούλετο τῆς ξυνέσεως τοῦ Μενελάου ἕνεκα[9]. Καὶ τοῦ Μενελάου κατανεύσαντος λόγους ἰέναι ἄφρονας ἠδεῖτο Τηλέμαχος[10].

Τοὺς πρεσβυτέρους, καὶ πολεμίους τυγχάνοντας, ἐτίμων, ὡς Πρίαμος καίπερ πολέμιος παρ' Ἀχιλέως τιμηθῆναι τοῦ γήρως ἕνεκα ἤλπιζε[11].

Τοὺς δὲ περὶ τοὺς πρεσβυτέρους ἀσεβοῦντας αἱ Ἐρινύες ἐδίωκον[12] τοῖς πατραλοίαις ἴσα καὶ μητραλοίαις. Τὸ δὲ γέροντα σεμνὸν αἰσχυνθῆναι ἡγοῦντο πάντων οἴκτιστον[13]. Οὐ μόνον δ' οἱ νεώτεροι, ἀλλὰ καὶ οἱ θεοὶ τοὺς πρεσβυτέρους ἀνθρώπους τιμᾷν ἐοίκασιν[14]. Καὶ γὰρ τῶν γερόντων ἡ βουλή ἐστι γέρας καὶ ὁ λόγος, ὡς φησι Νέστωρ, τῶν δ' αὖ νεωτέρων τὸ θάρσος

1) Ἰλ. Ζ, 129-132, 448-465. Ἰλ. Χ, 460-470.
2) Ὀδ. Τ, 107 114.
3) Ἰλ. Ξ, 412-415. Ὀδ. Ω, 290-296.
4) Ἰλ. Β, 700-702.
5) Ἰλ. Γ, 172 175.— Ὀδ. Ζ, 286-288.
6) Ἰλ. Δ, 169-171.
7) Ὀδ. Η, 3-7.

1) Ἰλ. Ο, 551.
2) Ἰλ. Δ, 401-402.
3) Ὀδ. Η, 292-294.
4) Ἰλ. Γ, 105-108.
5) Ἰλ. Γ, 109-110.
6) Ἰλ. Α, 286.—Β, 370-374.
7) Ἰλ. Ψ, 586-595.
8) Ὀδ. Γ, 22-24.
9) Ὀδ. Δ, 594-598.
10) Ὀδ. Δ, 157-160.
11) Ἰλ. Χ, 418-422. Ἰλ. Τ, 160-161.
12) Ἰλ. Ο, 204.
13) Ἰλ. Χ, 74-76.
14) Ἰλ. Ψ, 787-788.

καὶ τὸ ἀνδρείως ἐν πολέμοις μάχεσθαι[1]. Ἀλλὰ μὴν καὶ τῶν νεωτέρων τὴν βουλήν, εἰ ἀγαθή, ἡδομένως ἐδέχοντο[2]. Ὀδυσσεὺς νέος ἔτι ὢν εἰς πρεσβείαν, μετὰ χρέος πρὸς Μεσσηνίους ἐστάλη τῆς σωφροσύνης ἕνεκα δίκην ληψόμενος[3].

Ζ'.

Τοὺς δὲ παιδαγωγούς, ἢ διδασκάλους, ὡς ἂν εἴποιμεν, σφόδρ' ἐτίμων τῆς αὐτῆς ἧς αὐτοὶ ἀπήλαυον τιμῆς ἀξιοῦντες κἂν μοίρᾳ πατρὸς ἐτίθεντο. Πρέσβεις πρὸς Ἀχιλλέα τοῦ Ἀγαμέμνονος πέμψαντος Φοίνικα τὸν ἐκείνου παιδαγωγόν, Ὀδυσσέα καὶ Αἴαντα πρὸς τῆς μήνιδος ἀπόρρησιν, ὁ Ἀχιλλεὺς τοὺς ξύντρεις μὲν ἀσπασίως ἐδέξατο, ἰδίᾳ δὲ τὸν Φοίνικα. Ἀπράκτων δ' ἀπιόντων μετὰ τὴν διάλεξιν τὸν παιδαγωγὸν παρ' ἑαυτῷ μεῖναι ἐδείτο, πατέρα προσαγορεύων, καὶ βασιλεύειν ἴσ' αὐτῷ καὶ τῶν αὐτῶν τιμῶν μετέχειν[4]. Καὶ Φοῖνιξ δὲ οὐδὲν ἧσσον τὸν τρόφιμον οἷα πατὴρ ἐφίλει καὶ τούτῳ ἐχρήσατο μεταπεῖσαι πειρώμενος[5].

Η'.

Καὶ τοὺς ἀοιδοὺς παρὰ θεῶν ἡγοῦντο τιμᾶσθαι, ὅς τὴν ἀοιδὴν δῶρον χαρίζονται[6]. Ἀγαμέμνων ἐπὶ Τροίαν στρατεύων ἀοιδῷ τινι τόν τε οἶκον καὶ τὴν γυναῖκα Κλυταιμνήστραν ἐπέτρεψε λίαν τιμωμένῳ[7]. Οἱ δ' ἀοιδοὶ καὶ ἄλλοι δημιουργοί, μάντεις δῆλα δὴ καὶ ἰατροὶ καὶ τέκτονες, παρὰ πᾶσιν ἦσαν ἀσπάσιοι καὶ κλητοὶ ἀνὰ πᾶσαν τὴν ὑφ' ἥλιον[8].

Θ'.

Καὶ τῆς πρὸς τοὺς ἑταίρους φιλίας δείγματα παρ' Ὁμήρῳ περίτρανα πρόκειται. Ὡς δ' ἐν πολλοῖς Ὅμηρος τὰ ἔξοχα τῶν ἀρετῶν προβάλλεται, οἷον δὴ τῆς τῶν συζύγων σχέσεως καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια, οὕτω καὶ τῆς τῶν φίλων, οὓς ἐν τοῖς μάλιστα ἐτίθεντο Αἴας ὁ Τελαμώνιος Αυκόφρονα Μάστορος υἱὸν Κυθήριον, πιστὸν ἑταῖρον, ἴσα πατρὶ Τελαμῶνι ἐτίμα[9]. Ἀγαθὸν δ' ἑταῖρον οἷα ἀδελφὸν ἐφίλουν καὶ ἠσπάζοντο[10].

Πλὴν δ' ἑτέρων αὐτὸν δὴ τὸν τῆς Ἰλιάδος ἥρωα, τὸν Ἀχιλλέα, παρέθηκεν Ὅμηρος φιλίας παράδειγμα τῆς ἀρίστης κομιδῇ τὸν ἑταῖρον φιλοῦντα Πάτροκλον, ὃν ἴσα ἑαυτῷ ἐτίμα[1]. Τὸν δ' αὐτοῦ θάνατον παρ' Ἀντιλόχου πυθόμενος βαρέως μάλ' ἤνεγκε καὶ ἦλγει, κόνιν δὲ κατὰ κεφαλῆς βαλὼν καὶ τὸ χαρίεν καταισχύνας πρόσωπον ἐκτάδην ἔκειτο τὴν κόμην τίλλων[2].

Μετὰ δὲ Ἕκτορι Πάτροκλον κτείναντι χαλεπαίνων, ἐφορμᾷ μαινόμενος καὶ κτείνει τὸν πολέμιον, τὸ Τρώων ἔρκος, λαμπρῶς δέ κηδεύει Πάτροκλον καὶ ἄθλα ἐπ' αὐτῷ τίθησι καὶ ἀγῶνας τῶν ἀρίστων ἀγωνιζομένων[3]. Τὰς δὲ τῶν φίλων ὑποθήκας καὶ βουλὰς ἐδέχοντο[4]. Καὶ τοῦ φίλου δεομένου ἤκουον ὥς περ Ἀχιλλεὺς ταῖς Πατρόκλου δεήσεσι πειθόμενος τὴν μῆνιν ἔλυσε καὶ τῶν Ἀχαιῶν προὐκινδύνευσε[5]. Πάτροκλον δὲ πέμπων εἰς μάχην τὴν πανοπλίαν δοὺς ὑπὲρ αὐτοῦ ηὔξατο Διὶ τῷ Δωδωναίῳ[6].

Ὡς δ' Ἀχιλλεὺς ἐπὶ Πατρόκλῳ θανόντι ἔκλαυσεν, οὕτω καὶ ἐπ' Ἐλπήνορι τῷ ἑταίρῳ Ὀδυσσεὺς τὴν ψυχὴν ἰδὼν ἐν Ἅιδου[7].

Ι'.

Τοὺς δὲ ξένους καὶ πτωχοὺς καὶ ἱκέτας ἠδοῦντο μάλα οἱ ἥρωες· τὸ γὰρ φιλόξενον ἐν τοῖς ἰδιαίτατον αὐτοῖς ἦν ὑπὸ τῶν θεῶν ἐπιταττόμενον. Ἄξυλος ὁ Ἀρισβηθεν τὴν οἰκίαν παρὰ τὴν ὁδὸν ἐδείματο, ἵνα τοὺς παριόντας ῥᾴδιον ἔχοι ξενίζειν[8]. Τοῦ ξένου πάντοτε διαπορευομένου Ζεὺς προίστατο ὁ ξένιος τοὺς περὶ τοὺς ξένους ἀσεβοῦντας τιμωρούμενος μάλιστα, καθάπερ Μενέλαος τοῖς Τρωσὶ μέμφεται τὴν γυναῖκα καὶ τὰ κτήμαθ' ἁρπακόσι καὶ τὴν Διὸς τίσιν παρ' οὐδὲν τεθειμένοις[9].

Ὀδυσσεὺς δ' ἐξ Ὠγυγίας ἐκπλεύσας ναυαγεῖ κατὰ θάλασσαν ὀργῇ τῇ Ποσειδῶνος, γυμνὸς δ' ἐσώθη καὶ τῶν πάντων ἄπορος εἰς Σχερίαν, τὴν τῶν Φαιάκων νῆσον, ὁπηνίκα τὰ ἱμάτια ἐν ποταμῷ ἔτυχε πλύνουσα Ναυσικάα ἡ Ἀλκινόου τοῦ βασιλέως θυγάτηρ μετὰ τῶν ἀμφιπόλων, τοῦ γάμου ἐγγίζοντος· ὃν οὑτωσὶν ἔχοντα ἡ Ναυσικάα ἰδοῦσα παραυτίκα ταῖς περὶ αὐτὴν ἐπιμεληθῆναι τοῦ ἀνδρὸς ἐκέλευσε, βρῶσιν παρασχεῖν, λοῦσαί τε ἐν ποταμῷ, εἶτα δὲ περιβαλεῖν ἱμάτια[10]. Ἐν δὲ Φαίαξι τοῦ Ὀδυσσέως

---

1) Ἰλ. Δ, 322-325. καὶ 487-488.
2) Ἰλ. Ξ, 107-108.
3) Ὀδ. Φ, 16-21.
4) Ἰλ. Ι, 607-619.
5) Ἰλ. Ι, 485-498.
6) Ὀδ. Θ, 479-481
7) Ὀδ. Γ, 267-268.
8) Ὀδ. Ρ, 383 386.
9) Ἰλ. Ο, 437-439.
10) Ὀδ. Θ, 585-586.

1) Ἰλ. Σ, 80-82. ἕως 82.
2) Ἰλ. Σ, 22-27.
3) Ἰλ. Ι, 40-41. — Χ, 131-138, 326-330.
4) Ἰλ. Α, 793.
5) Ἰλ. Π, 33-43, 80 καὶ 487-488.
6) Ἰλ. Π, 233-244.
7) Ὀδ. Α, 55.
8) Ἰλ. Ζ, 12-15.
9) Ἰλ. Ν, 622-625.
10) Ὀδ. Ζ, 206-207.

ξένου τυγχάνοντος προίστατο ἡ Ἀθηνᾶ μή τις τῶν Φαιάκων λόγῳ ἢ ἔργῳ αὐτὸν παραβλάψειεν ἀέρα πολὺν ἐπιχέασα[1]. Αὐτὸς δ' ὁ Ζεὺς προίστατο τῶν ἱκετῶν καὶ ξένων ὀπαδὸς αὐτῶν οἱονεὶ γιγνόμενος. Ὀδυσσεὺς τοῦ Κύκλωπος δεῖται μή τι κακὸν αὐτὸν ποιήσῃ, θεούς, καὶ δὴ τὸν Δία, αἰδούμενος ὃς τιμωρός ἐστι τῶν ἱκετῶν καὶ ξένων[2]. Καὶ ὁ συβώτης Εὔμαιος τῷ Ὀδυσσεῖ ἀγνώστῳ ἔτι τυγχάνοντι ξενίαν παρασχών, ἀνδρὸς ἀγαθοῦ ἔφη τὸ ξένον δέχεσθαι καὶ εὐσεβείᾳ περὶ τοῦτον χρῆσθαι[3].

Καὶ τοὺς πολεμίους ἔστιν ὅτε ἱκέτας ἱκνουμένους ἐξένιζον. Ὀδυσσεὺς καὶ Μενέλαος Τροίηνδε πεμφθέντες πρὸ τῆς μάχης περὶ τῆς Ἑλένης πρὸς Τρῶας διαπραξόμενοι ὑπ' Ἀντήνορος ἐξενίσθησαν[4].

Ξένον δὲ συνήθη καὶ ἐπιφανῆ, πάλαι γνωρίμως αὐτοῖς ἔχοντα, ἄσμενοι ἐδέχοντο. Τηλέμαχος ἐπὶ Πύλον ἀφικόμενος σὺν Ἀθηνᾷ πρὸς Νέστορα περὶ τοῦ πατρὸς πευσόμενος, τὸν γεραρὸν εὗρεν ἄνακτα μετὰ τῶν υἱῶν καὶ ἑταίρων ἐν ἀγορᾷ κρέα ὀβελοῖς διαπείροντα, ὀπτῶντα καὶ δεῖπνον παρασκευάζοντα. Οἱ δ' ἀμφὶ τὸν Πυληγενέα ἄνακτα ἕδραμον τοῖς ξένοις ὑπαντήσοντες καὶ τῆς χειρὸς ἁψάμενοι ἐκάθιζον, κρέα δὲ καὶ οἶνον ἐδίδοσαν, εἶτα δ' ἐπυνθάνοντο τίνες ἂν εἶεν· καὶ εἰ λῃσταί εἰσιν, ὡς τὸ τηνικαῦτα οὔτε ὧν πυνθάνονται ἀπαξιούντων τὸ ἔργον, οἷς τ' ἐπιμελὲς εἴη εἰδέναι οὐκ ἀνειδιζόντων[5].

Τῷ δὲ Τηλεμάχῳ ὅς τις ἦν εἰπόντι καὶ ὅτου χάριν τὸν πλοῦν ἀνείλετο, ἵνα δῆλον ὅτι τοῦ πατρὸς πέρι πάλαι οἰχομένου τι μάθοι, ὅπου εἴη, ὁ Νέστωρ ὅσ' εἰδὼς ἐτύγχανεν ἔλεξεν, εἶτα δὲ ἑσπέρας γενομένης εἰς οἶκον ἦγε ξενίσων τῆς Ἀθηνᾶς ἀποπτάσης. Καὶ δὴ ἠγείτο μὲν Νέστωρ, οἱ υἱεῖς δ' εἵποντο καὶ γαμβροί[6]. Εὐθέως δ' ὁ γέρων ἐτῶν ἕνδεκα οἶνον τῷ ξένῳ ἐνεγκεῖν τοῖς θεράπουσιν ἐκέλευσε τὸ πρῶτον ἤδη τὸν πίθον ἐκεῖνον ἀνοίξασι[7].

Τοὺς ξένους δ' ἐν ἀσαμίνθῳ ἔτι ἔλουον καὶ ἱμάτια ἐνέδυον εἶτ' αἱ δμωαί, ὡς ἐν Σπάρτῃ παρὰ Μενελάῳ ὁρῶμεν[8] καὶ ἄλλοθι παρ' Ὁμήρῳ, καὶ αὗται ἔτι τῶν ἀνάκτων αἱ θυγατέρες, ὡς Τηλέμαχον ἐν Πύλῳ παρὰ Νέστορι ἡ καλὴ Πολυκάστη τῶν θυγατέρων Νέστορος νεωτάτη καὶ καλλίστη, ὡς οὔπω αἰσχύνην τοῦ ἔργου τούτου φέροντος[1].

Ἕωθεν δ' ὁ Νέστωρ τοῦ ὕπνου ἐγερθεὶς καὶ ἐξελθὼν τῶν θυρῶν ἔμπροσθεν καθέζετο ἐπὶ λίθων ξεστῶν λευκοτάτων, ἔνθ' ἄλλοτε Νηλεὺς ὁ πατήρ, περὶ δὲ οἱ υἱεῖς ἀθρόοι παρεγένοντο τῶν θαλάμων ἐξελθόντες. Τοῦ δὲ πατρὸς κελεύσαντος ὁ μὲν βοῦν ἀγαγεῖν ἀπῄει θῦσαι τῇ Ἀθηνᾷ καὶ αὐτοὺς ταρπῆναι, ὁ δὲ τοὺς Τηλεμάχου ἑταίρους ἀπὸ τῆς νηὸς οἴκαδε, ὁ δὲ χρυσοῦργὸν τὰ κέρα ἐπίχρυσα ποιῆσαι τοῦ θύματος, ὁ δὲ τοῖς οἴκοι τράπεζαν παραθέσθαι λαμπράν[2].

Μετὰ δὲ τὴν τράπεζαν ὁ Νέστωρ τοῖς υἱέσιν ἐκέλευσεν ἵππους προζεῦξαι ἅρματι, ἐφ' οὗ Τηλέμαχος εἰς Σπάρτην ὀχεῖσθαι ἤμελλεν. Καὶ ἡ μὲν ταμία ἐφόδια αὐτῷ παρέσχε σῖτον καὶ οἶνον, ὁ δὲ Νεστορίδης Πεισίστρατος ἡμέραις δυσὶν εἰς Σπάρτην ξυμπροὔπεμψε.

Τοῖς ξένοις ἀπιοῦσι ξύμβολα διδόναι εἰώθεσαν, τὰ δὴ ξένια καλούμενα, τίμιόν τι χρῆμα, ἔσθ' ὅτε δὲ παρὰ πολλῶν ξυλλεγόμενα δῶρα, ὡς περ Ὀδυσσεῖ οἱ Φαιάκων ἡγήτορες, τῆς ξενίας ὑπόμνημα πλεῖστον τηρουμένους. Τεκμήριον δὲ Γλαῦκος καὶ Διομήδης ἐν μάχῃ δεινῇ τὴν παππῴαν ἀναγνόντι ξενίαν, τὴν Βελλεροφόντου δῆλα δὴ Ἐφύρηθεν ὑπ' Οἰνέως τοῦ Αἰτωλοῦ εἴκοσιν ἡμέρας ξενισθέντος, τήν τε ξενίαν ἀνελαβέτην καὶ κτεῖναι ἀλλήλους ἀπεσχέσθην[3].

Καταβάντε δὲ τοὶν ἵπποιν τοὶν τε χειροῖν ἅψαμένω καὶ πίστιν ἀλλήλοιν δόντε τὰ ὅπλ' ἀντηλλαξάσθην τῆς ξενίας ἕνεκα, Γλαῦκος μὲν χρυσᾶ ἑκατόμβοια, Διομήδης δὲ χαλκᾶ ἐννεάβοια[4].

ΙΑ'.

Καὶ τοὺς δούλους εἴτ' ἀργυρωνήτους ἢ ἐν πολέμῳ δαρικτήτους ἠσπάζοντο καὶ ἐφίλουν οἷα υἱεῖς, τὰ πιστὰ τοῖς κυρίοις παρεχόντας οἰκῆας αὐτοὺς καλοῦντας. Εὐρύκλειαν, ἀμφίπολον ἀργυρώνητον, ἴσα τῇ γυναικὶ ἐτίμα ὁ Λαέρτης καὶ ταμίαν τοῦ οἴκου ἀπέδειξεν, ὁ δ' Ὀδυσσεὺς καὶ τροφὸν Τηλεμάχου[5].

Εὔμαιον δ' ἡ μήτηρ Ὀδυσσέως τῇ θυγατρὶ ἅμα Κτιμένῃ ἔθρεψεν ὁμοίως παιδὶ ἑῷ, μικρὸν δ' ἔλασσον[6] ἐκείνης ἐτίμα, ἐφίλει δὲ μάλιστα.

ΙΒ'.

Καὶ τοῖς θανοῦσι τὰ νομιζόμενα, *κτέρεα*,

---

1) Ὀδ. Η, 14-17.
2) Ὀδ. Ι, 269-271.
3) Ὀδ. Ξ, 56-59, καὶ 386-389.
4) Ἰλ. Γ, 205-208.
5) Ὀδ. Γ, 31 74.
6) Ὀδ. Γ, 386-389.
7) Ὀδ. Γ, 390-393.
8) Ὀδ. Γ, 47-51. Ψ, 153-155. Ω, 365-367.

1) Ὀδ. Γ, 464-468.
2) Ὀδ. Γ, 418-429.
3) Ἰλ. Ζ, 212-226.
4) Ἰλ. Ζ, 232 236.
5) Ὀδ. Α, 429-431.
6) Ὀδ. Ο, 363-379.

ἀποδοῦναι ὤφειλον, ταφὴν δῆλον ὅτι καὶ τἄλλα, χοαὶς δ' ἔτι καὶ στήλαις καὶ τῇ τῆς κόμης ἀποκάρσει γεραίροντες[1]. Ἀχιλλεὺς δὲ τὴν κόμην προσήνεγκε Πατρόκλῳ τῷ ἑταίρῳ θανόντι, ἣν Πηλεὺς ὁ πατὴρ Σπερχειῷ ποταμῷ ἔφθη ὑποσχόμενος[2]. Καὶ Ἐλπήνωρ ταὐτά που Ὀδυσσέα ἤτησε, καῦσαι ξὺν ὅπλοις, καὶ τύμβον χῶσαι καὶ πῆξαι τύμβῳ ἐρετμὸν τῆς εἰρεσίας σημεῖον[3].

Καὶ ἐπὶ ἀνοσίῳ θανόντι περίδειπνον ἔδει παρέχεσθαι κατὰ λόγον τῆς οὐσίας, ὡς περ Ὀρέστης ἐποίησεν ἐπὶ Αἰγίσθῳ καίπερ ἀνοσίῳ, καὶ τῇ μητρὶ Κλυταιμνήστρᾳ μετὰ τὸν φόνον[4].

ΙΓ'.

Καὶ τὸ φιλόπατρι τοῖς ἥρωσιν ἦν ἐν τοῖς μάλιστα. Καί τοι δὲ τοῖς ἔλλησι τὸ τότε τῆς γλώττης ταύτης που πᾶσιν οὔσης, τῶν τε νομίμων καὶ ἱερῶν ὡσαύτως κοινῶν γενομένων, ἀλλὰ γοῦν ἐσαεὶ διεστῶτες ἀλλήλων διετέλεσαν, μιᾷ δὲ χρῆσθαι τοὺς πάντας πολιτείᾳ οὐκ ἐξεγένετο. Διό καὶ πόλεμοι ἀλλήλοις συχνοὶ βοῶν καὶ θρεμμάτων ἁρπαζομένων ἢ τῶν ληίων δηλεομένων, ὡς Ἀχιλλεὺς περὶ τῶν Τρώων φησίν, ὡς αὐτῷ οὐδενός εἰσι παραίτιοι κακοῦ[5]. Ἑπτὰ δ' ἡγεμόνες ἐπὶ Θήβας ἐστράτευσαν[6]. Καὶ οἱ Κουρῆτες ἐπ' Αἰτωλοὺς τοῦ Καλυδωνίου ἕνεκα συός[7].

Καὶ Νέστωρ ἐπὶ Πύλιους ἦει ἁρπαγῆς ἕνεκα θρεμμάτων[8]. Μόνον δ' ἐπὶ Ἴλιον τοὺς ξύμπαντας ὁρῶμεν Ἕλληνας στρατεύσαντας, εἰ δεῖ τούτῳ πίστιν παρέχειν ὡς ἐν τοῖς ἔπεσιν ᾄδεται.

Καὶ μὴν τὴν πατρίδα ἐφίλουν θυμαστὸν ὅσον καὶ ἐτίμων καὶ ταῦτα τῶν ἀλλοτρίων ἐναντίον. Ἀγαμέμνονος καὶ Ἀχιλλέως ἐρισάντων Νέστωρ μέγα πένθος ἴξεσθαί φησιν ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν, ὑμῶν, οἱ ἄριστοί εἰσι, μαχομένων[9].

Αἰσχρὸν δ' ἐποιοῦντο καὶ τὸ ἐπὶ πολὺν μεῖναι χρόνον καὶ ἀπράκτους ἐπανιέναι οἴκαδε τὴν Ἑλένην εὐχωλὴν Πριάμῳ λιπόντας καὶ Τρωσίν[10].

Καὶ ταῦτα μὲν καθόλου· ἰδίᾳ δ' ὁ τῆς πατρῴας γῆς, τοῦ πατρίου ὡς ἂν εἴποιμεν ἑδάφους, ἔρως σφοδρός τις παρὰ τοῖς ἥρωσι φαίνεται. Καὶ τούτῳ δὲ διδάσκαλος πρόκειται ἡμῖν Ὅμηρος τὸν Ὀδυσσέα καὶ ἑτέρους ἥρωας παρατιθέμενος. Ἐξὸν γὰρ ἐκείνῳ παρὰ Καλυψοῖ μείναι, τῇ ἀθανάτῳ νύμφῃ, ἐν τῷ θεσπεσίῳ σπηλαίῳ λιλαιομένῃ πόσιν εἶναι, αὐτὸς ὁ τῆς πατρῴας στέγης ἀποθρῴσκων καπνὸς ἐδόκει εἶναι φίλτερος[1]. Ἐν δὲ Σχερίᾳ παρ' Ἀλκινόῳ δαινύμενος καὶ τὰ κατ' αὐτὸν διεξιείς, τίς τ' ἦν καὶ πόθεν ἐξηγούμενος, Ἰθάκην φησὶν αὐτῷ πατρίδ' εἶναι, τραχείαν μέν, ἀλλ' εὔανδραν, ἧς ἥδιον ἄλλο ἰδεῖν οὐκ ἐφίεται[2]. Οἴκαδε δ' ἐπανελθὼν αὖθις ἡσπάσατο χαίρων[3]. Τοῦθ' ὅπερ καὶ Ἀγαμέμνων ἐποίησεν αὐτῆς ἁπτόμενος καὶ πόλλ' ἐπιχέων δάκρυα ταύτην διὰ χρόνου ἰδών[4].

Ταύτης δὲ πάντες προκινδυνεύειν ὤφειλον, τῶν τ' ἐν αὐτῇ γυναικῶν καὶ παίδων[5].

Ἔμπαλιν δ' αἱ στάσεις καὶ ἐμφύλιοι πόλεμοι, ἐπιδήμιοι, κακὸν ἦν ὡς μάλιστα, ὁ δὲ τούτων ἐφιέμενος ἀγρήτωρ ἦν, ἄδικος, ἀνέστιος[6].

ΙΔ'.

Πλὴν τούτων καὶ τῆς ἄλλης ἐπεμελοῦντο ἀρετῆς οἱ ἥρωες ὡς ἐκ τῶν ἐπῶν δῆλον. Τὸ *ψεῦδος* καὶ ἡ *ἀπάτη* μεμπτὰ ἦν καὶ φευκτά, ὁ δὲ ψευδόμενος ἀπεχθὴς οὐδὲν ἔλαττον ἢ ὁ ἅρπαξ αὐτός[7]. Ὁ *ὅρκος* ἱερόν τι ἦν καὶ ἀπαράβατον, διὸ καὶ οἱ θεοὶ τὸ ὕδωρ τῆς Στυγὸς ὤμνυσαν[8], καὶ ὁ Ζεὺς κατένευεν[9], ὃ μέγιστον τῆς βουλήσεως αὐτοῦ τεκμήριον.

Πολλαχῇ δὲ τῶν ἐπῶν εὕρηται ὅρκια πιστά, οἷς ἐπίστευον, ὡς Ἀχαιοί τε καὶ Τρῶες ἐν Τροίᾳ ὡμολόγησαν τὸν Δία τούτοις ἐπιμαρτυρόμενοι[10]. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς δεξιᾶς ἅπτεσθαι χειρός, αἱ *δεξιαί*, αἷς ἐπεποίθεσαν, σημεῖον ἦν πίστεως, ὡς τοῖς Ἕλλησι Νέστωρ μέμφεται παρὰ καιρὸν οἰκὸν δ' ἀπιέναι βουλομένοις καὶ τοὺς ὅρκους οὕτω παρακαίνουσι καὶ λυμαινομένοις, οὓς Ἀτρείδαις ἐπὶ Τροίαν ἰόντες ἐδεδώκεσαν[11].

Σφόδρα δ' ηὐλαβοῦντο καὶ τὴν ἐκ θεῶν *Νέμεσιν*, τὴν κακὴν τοῦ πλήθους δόξαν ἐπὶ κακῷ τῷ ἔργῳ, πρὸς δὲ καὶ τὴν ἐπιτίμησιν. Ὁ Φοινὶξ τῷ πατρὶ Ἀμύντορι ὀργισθεὶς κτεῖναι ἤθελεν, ἀλλά τ' ὄνειδος τῶν ἄλλων δεδιὼς ἀπέστη τοῦ ἔργου[1]. Ἡ Πηνελόπη τὸν Ὀδυσσέα ἀνιμένουσα πολλῶν πρὸς γάμον προτρεπομένων ἀπέσχετο τὴν τοῦ δήμου φήμην φεύγουσα καὶ μυρίους δόλους τολυπεύουσα[2]. Τηλέμαχος τὰς ἀτασθαλίας ὁρῶν τῶν μνηστήρων τὴν πατρῴαν κατεσθιόντων οὐσίαν, ἄγαν δ' ἐπὶ τούτῳ δυσφορῶν, εἰς ἀγορὰν τὸν Ἰθακησίων ἐκάλεσε δῆμον, τοῖς δὲ μνηστῆρσιν αἰδεῖσθαι ἔφη τοὺς ὁμόρους καὶ τὴν ἐκ θεῶν φεύγειν νέμεσιν, τοιάδ' ἔργα τινομένων[3]. Καὶ ταῦτα σὺν δάκρυσιν εἰπὼν τὸ σκῆπτρον, ὃ εἶχεν ἀγορεύων, χαμαὶ ἔβαλεν, οἱ δ' Ἰθακήσιοι πάντως ᾤκτειραν αὐτὸν τούτων ἕνεκα, εἶτα δ' ἐσίγησαν[4].

Οἱ δὲ δειλοί, πέπονες, τὸν μῶμον δεδιότες εὐθαρσεῖς ἐμάχοντο[5].

Καὶ τὸ φιλότιμον δέ, καὶ τὸ φρόνημα ἔχειν πολὺ παρὰ τοῖς ἥρωσι[6].

Τὸ δὲ *χάριν εἰδέναι* τῶν ἀγαθῶν ἀρετὴν ἐλογίζοντο ἐν τοῖς μάλιστα. Ἡ Ἀθηνᾶ Μέντορι ἐοικυῖα Ὀδυσσέως ἑταίρῳ, ὧν εὖ παρὰ τοῦ πατρὸς ἔπαθε μεμνημένη ἀνθυπουργεῖ Τηλεμάχῳ, τά τ' ἐπιτήδεια παρασκευάζει πρὸς ἀπόπλουν καὶ ἅμ' αὐτῷ ἕσπετο[7]. Μενέλαος δ' αὖ ὧν εὖ παρ' Ὀδυσσέως ἔπαθεν ἐν Τροίᾳ μεμνημένος ἔκλαιεν ἐν Σπάρτῃ Τηλεμάχου παρόντος τοῦ υἱοῦ, Ἑλένη τε ξὺν αὐτῷ καὶ οἱ περὶ αὐτὸν πάντες· ἔτι δὲ Πεισίστρατος ὁ Νέστορος Ἀντιλόχου τοῦ ἀδελφοῦ ἀναμνησθείς ἐν Τροίᾳ πεσόντος ὑπὸ Μέμνονος τοῦ Ἠοῦς γάνου[8].

Καὶ τὸ πρὸς τὸ ἐπιτελέσαι ὀξὺ τοῖς ἥρωσιν ἰδιάζει. Ἀχιλλεὺς ὀργισθεὶς Ἀγαμέμνονι πρῶτον μὲν λόγοις ὀνειδίζει, εἶτα δὲ κτεῖναι ἐβουλεύετο εἰ μὴ Ἀθηνᾶ οὐρανόθεν καταβᾶσα διεκώλυε[9].

Ἡ σωφροσύνη ἀγαστὴ λίαν ἐν τοῖς ἔπεσι φαίνεται. Τῆς γὰρ σώφρονος Πηνελόπης τὸ κλέος ἱκάνει εἰς οὐρανὸν τὸν Ὀδυσσέα διὰ χρόνου προσδοκώσης, ὡς φησιν αὐτὸς Ὀδυσσεὺς τῇ Πηνελόπῃ ἐπανελθών, ὡς δ' ἐπαίτης ἄγνωστος τὸν αὐτοῦ εἰσῆει οἶκον[10].

Ὁ οἰκτος καὶ ὁ ἔλεος ἀγαθόν[11], καὶ τὸ μετρίως καὶ ἐγκρατῶς ἔχειν καὶ σωφρόνως αἰνετόν. Ἀ-

γαμέμνονος σύνοιδεν ἑαυτῷ οὐ μετρίως χρησαμένῳ τῇ πρὸς Ἀχιλλέα ὀργῇ[1]. Καὶ Μενέλαος οὐ δεῖ, φησί, τινὰ ἀλαζόνα καὶ ὑπερφίαλον εἶναι· καὶ γὰρ ἔργου πραχθέντος μετάμελος γίγνεται[2]. Ταῖς Πανδαρίου θυγατράσι τῆς ὑπεράγαν εὐτυχίας αἱ Ἅρπυιαι φθονήσασαι ἀπήγαγον καὶ ταῖς Ἐριννύσι παρέδοσαν[3].

Ἡ καρτερία ἀγαθόν[4]· Ὀδυσσεὺς δὲ καρτερικώτατος πάντων ἀνθρώπων ᾄδεται[5].

Καὶ τὸ παρρησιάζεσθαι ἀγαθὸν καὶ οἰκεῖον καὶ οὐκ ἄηθες τοῖς ἥρωσιν. Ἀχιλλεὺς ὀνειδίζει ἁπλῶς Ἀγαμέμνονι φάς·

«Ἀτρεΐδη κύδιστε, φιλοκτεανώτατε πάντων»[6].

Καὶ Ἀγαμέμνων παρακεκλησίως ὀνειδίζει τοῖς Βασιλεῦσι τῶν Ἀχαιῶν[7].

Ἡ ἐλευθερία ἦν ἐν τοῖς κράτιστον, ὡς Εὔμαιος τῷ Ὀδυσσεῖ φησι τῆς ἀρετῆς (τῆς οἰκείᾳ θελήσει εἰς τὰ ἔργα προθυμίας, κατ' Εὐστάθιον) τὸ ἥμισυ τὸν Δία ἀφαιρεῖσθαι τὸν δοῦλον[8]. Καὶ ἡ δουλεία ἐν τοῖς χείριστον[9].

Ἡ εὐεργεσία, τὸ πράττειν δῆλα δὴ τἀγαθά, ἄριστον, πολύ, μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν, καθυπερτέρα τῆς κακοεργίας λέγεται, ὡς Ὀδυσσεὺς Μέδοντι τῷ κήρυκι ὡς πιστότατα πράξαντι τῇ Πηνελόπῃ[10]. Καὶ οἱ θεοὶ δ' αὖ ἐφίλουν τὸν ἀγαθὸν ἄνδρα καὶ ἐτίμων, ὡς Νέστωρ φησὶ Τηλεμάχῳ ἀεὶ τὴν Ἀθηνᾶν Ὀδυσσεῖ ἀρήγειν ὑπὲρ τοὺς ἄλλους φιλοῦσαν[11]. Παρὰ δ' ἀνθρώποις ὁ ἀγαθὸς ἀνὴρ οἷα θεὸς ἐτιμᾶτο, ὡς Εὐρύμαχος παρ' Ἰθακησίοις Πολύβου υἱός, ἀνὴρ τἄλλ' ἄριστος[12]. Καὶ Ἀρήτη ἡ Ἀλκινόου γυνὴ οἷα θεὸς ἐτιμᾶτο ἐν Φαίαξι τῆς ἀρετῆς ἕνεκα, πάντες δ' εὖ προσηγόρευον διὰ τοῦ ἄστεως πορευομένην καὶ τὰ νείκη τῶν ἀνδρῶν λύουσαν[13]. Καὶ Ὀδυσσεὺς δὲ λίαν ξυνετὸς καὶ τὴν τῶν ἀνθρώπων φεύγων φήμην τῇ Ναυσικάᾳ ἕπεσθαι οὐκ ἤθελε, διόπερ καὶ τιμᾶται παρ' Ἀλκινόου, ὃς παρὰ Διὸς γαμβρὸν αὐτὸν ἔχειν ἠβούλετο ἀεὶ ἐν Φαίαξι μένοντα[14].

Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὁ ἐμπείρως τινὸς ἔχων, ἀγχίνους, τῶν αὐτῶν ἐτύγχανεν. Ἡ Ἀθηνᾶ τὸν Ὀδυσσέα διὰ τοῦτο μάλιστα οὐδαμοῦ καταλι-

---

1) Ἰλ. Π, 455-457.
2) Ἰλ. Ψ, 140-151.
3) Ὀδ. Α, 74-78.
4) Ὀδ. Γ, 306 310.
5) Ἰλ. Α, 152-157.
6) Ἰλ. Ζ, 222-223.
7) Ἰλ. Τ, 529-540.
8) Ἰλ. Α, 670 674.
9) Ἰλ. Ρ, 254-258.
10) Ἰλ. Β, 174-178 καὶ 297-298.

1) Ὀδ. Δ, 55-59 καὶ Ε, 55-84.
2) Ὀδ. Ι, 25-36.
3) Ὀδ. Ν, 352 354.
4) Ὀδ. Δ, 521.
5) Ἰλ. Μ, 237-243 καὶ Ο, 496 499.
6) Ἰλ. Ι, 63-64.
7) Ἰλ. Ι, 312-313, Ὀδ. Ξ, 361 365, 386-387 καὶ 156-157.
8) Ἰλ. Ο, 36-38, Ὀδ. Ε, 184 187.
9) Ἰλ. Α, 524 530.
10) Ἰλ. Γ, 276 280.
11) Ἰλ. Β, 339-341.

1) Ἰλ. Ι, 458-461.
2) Ἰλ. Ι, 148-151.
3) Ὀδ. Β, 63 67.
4) Ὀδ. Β, 80-83.
5) Ἰλ. Α, 180-182, Ν, 120-122.
6) Ἰλ. Β, 298. Ὀδ. Θ, 178-181. Ἰλ. Δ, 402-410.
7) Ὀδ. Β, 270-287.
8) Ὀδ. Α, 168-188.
9) Ἰλ. Α, 188-195.
10) Ὀδ. Τ, 107-109.
11) Ὀδ. Ε, 190-191. Ἰλ. Ω, 549-551.

1) Ἰλ. Τ, 85-90.
2) Ἰλ. Ρ, 19-32.
3) Ὀδ. Υ, 66-78.
4) Ἰλ. Β, 299-300. Ἰλ. Ω, 49.
5) Ὀδ. Ζ, 219-224.
6) Ἰλ. Α, 122.
7) Ἰλ. Δ, 336-340.
8) Ὀδ. Ρ, 322-323.
9) Ἰλ. Ζ, 456-463.
10) Ὀδ. Χ, 372-374.
11) Ὀδ. Γ, 222-223.
12) Ὀδ. Ο, 518-521.
13) Ὀδ. Η, 66-74.
14) Ὀδ. Η, 302-316.

πεῖν ἠξίου ἀβοήθητον[1]. Διὸ καὶ Μενέλαος αὐτὸν λίαν ἄγαται[2].

Τούτων δὲ καὶ Ὀδυσσεὺς χάριν ὑπόθεσις ὑποβάλλεται θάτέρου τῶν ἐπῶν, ὅτι τε πολύτροπος ἦν καὶ πολλῶν ἀνθρώπων εἶδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω, καὶ πάλ' ὑπὲρ τῶν ἑταίρων ὑπίστη ῥυόμενος. Τούτου τὴν πλάνην καὶ τὸν νόστον ᾄσαι ὁ ποιητὴς τῆς Μούσης δεῖται[3].

Ἡ δὲ κακία ξυλλήβδην πᾶσα μεμπτὸν ἦν καὶ ἐπίψογον. Οἷον ἡ γαστριμαργία κακὸν καὶ φευκτέον[4].

Ἡ μέθη κακὸν ἀφορμὴν ἐριδῶν παρέχουσα καὶ τραυμάτων καὶ ἄλλης πάσης αἰσχρότητος· αὐτὸς ὁ οἶνος καλεῖται ἠλεός, ἅτε δὴ ἠλιθιότητος καὶ ἀβελτηρίας ἐμπιπλὰς τοὺς μεταλαμβάνοντας. Ὀδυσσεὺς ἐν Ἰθάκῃ ἐδεδίει μὴ οἱ μνηστῆρες μεθυσθέντες ἐρίσωσι καὶ ἀλλήλους κτείνωσιν[5]. Ὁ οἶνος τὸν πίνοντα τέρπει καὶ παράγει καὶ τῶν φρενῶν ἐξίστησι, λέγειν δὲ ποιεῖ ἃ κεκρυμμένα εἶναι ἄμεινον[6].

Τὸ ἐπιβουλεύειν κακόν τινι καὶ σκευωρεῖσθαι καὶ φθονεῖν τινι καὶ χαλεπαίνειν καὶ ὀργίζεσθαι καὶ ἐπιορκεῖν φευκτέα ἦν ὅτι μάλιστα[1].

Οἱ ὑβρισταὶ καὶ ὑπερήφανοι τὴν ἀξίαν δίκην ἐδίδοσαν τῆς ὕβρεως[2].

Τὸ χαλεπαίνειν καὶ ὀργίζεσθαι κακὸν ἐτίθεντο καὶ πολλῶν ἀλγέων παραίτιον, οἷα τὴν μῆνιν ὁρῶμεν, ἣν οὐλομένην ὁ ποιητὴς ἐκάλεσε καὶ πάλ' ἄλγ' Ἀχαιοῖς ἐπενεγκοῦσαν[3]. Μελεάγρου δὲ Αἰτωλῶν μὲν προμαχομένου ἡττῶντο οἱ Κουρῆτες, ἀποστάντος δὲ τῆς μάχης διὰ χόλον, ἔμπαλιν Αἰτωλοί[4].

Καὶ τὸ καταλλάττεσθαί τινι ἀγαθόν[5].

Καὶ τὸ κλέπτειν τέλος καὶ λῃΐζεσθαι κακὸν ἡγοῦντο μέγα[6].

Μ. ΠΑΡΑΝΙΚΑΣ.

1) Ὀδ. Ν. 330-332.
2) Ὀδ. Δ, 266-273.
3) Ὀδ, Α, 1-6.
4) Ὀδ. Ο, 344-345.
5) Ὀδ, Π, 292-294.
6) Ὀδ. Ξ, 463-466.

1) Ὀδ. Ξ, 141-150, Λ, 386-380, Π, 421-423, Σ, 17-18.
2) Ὀδ. Ψ, 63-67, Π, 375.
3) Α, 1-5.
4) Ἰλ. Ι, 550-598.
5) Ἰλ. Ν, 115, Ο, 201-203.
6) Ὀδ. Γ, 71-74.

ΟΜΗΡΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ.

ΙΛΙΑΚΑ.

(Ἀνεγνώσθη ἐν τῇ ΧΝς' συνεδριάσει).

Τετράκις μέχρι τοῦδε ἐπεσκεψάμην τὸ Τρωϊκὸν πεδίον, τὸ μὲν πρῶτον τῷ 1861, τρὶς δὲ κατὰ διαφόρους ἐποχάς, ἀφ' ὅτου ὁ ἔνδοξος ἀρχαιολόγος Δ^ρ. Ἑρρῖκος Schliemann ἐπεχείρησε τὰς ἀνασκαφὰς αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ὁροπεδίου τοῦ Ἰσαρλίκ, ὅπου ἐθεώρησεν, ὅτι ἔκειτο τὸ περιώνυμον *Ἴλιον*, τὸ ὑπὸ τοῦ μεγίστου τῶν ποιητῶν τῆς ἀρχαιότητος ἐξυμνηθέν. Ἔκτοτε εἶδον τὰ μέρη ταῦτα, πρῶτον μὲν κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1875 μετὰ τοῦ ἐν Μονάχῳ καθηγητοῦ κ. W. von Christ, τοῦ σεβαστοῦ μοι φίλου καὶ διδασκάλου, δεύτερον κατὰ τέλη Αὐγούστου τοῦ 1878 καὶ τρίτον ἐπίσης κατ' Αὔγουστον τοῦ 1881 μετὰ τοῦ φίλου καὶ πατριώτου μου κ. Στεφάνου Παχούμη, πρὸ ἐτῶν ἐν Ἐρένκιοι κατοικοῦντος καὶ εἰδότος κάλλιστα τὸ Τρωϊκὸν πεδίον, ὡς αὐτόθι ἐμπορευομένου πρὸ χρόνων.

Εἰς ἑκάστην τῶν τριῶν τούτων ἐπισκέψεων πάντοτε ἔβλεπον καὶ ἐμάνθανον νέον τι· διότι ὁ κ. Schliemann ἐν τῷ μεταξὺ ἐπανελάμβανε μετὰ τῆς συνήθους αὐτῷ δραστηριότητος τὸ ἔργον του καὶ πάντοτε ἀνεκάλυπτε νεώτερα πράγματα ἐν τῷ ἐδάφει τῶν μεγάλων ἀναμνήσεων. Μετὰ τὴν τρίτην ὅμως ἐπίσκεψίν μου, ἐσχάτως, περὶ τὸ τέλος τοῦ Αὐγούστου γενομένην, εἶδον πολὺ περισσότερα ἢ κατὰ τὰς προτέρας, οἰκίας μικρὰς δηλονότι πολυαριθμοτέρας ἀναβλαστησάσας ὡς εἰπεῖν ἐκ τοῦ ἐδάφους. Διὰ τῶν ἀνακαλύψεων τούτων ἐγένετο πλέον καταφανέστατον, ὅτι ἐπὶ τοῦ σημερινοῦ Ἰσαρλὶκ ἦτο ἐκτισμένη πόλις παναρχαία καὶ ἱκανῶς μεγάλη, ἔχουσα τὸ αὐτὸ περὶ τὴν οἰκοδομὴν σχέδιον, ἀρχαιότροπον καὶ ἁπλούστατον τὰ μάλιστα. Ὡς δὲ εἶναι ᾠκοδομημένον τὸ τεῖχος τῆς τετάρτης ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τούτων ἀναφανείσης παναρχαίας πόλεως, ἣν ὁ κ. Schliemann ἐθεώρησε τὸ Ὁμηρικὸν *Ἴλιον*, ἀπαραλλάκτως εἰσὶν ἐκτισμέναι καὶ αἱ πολυπληθεῖς μικραὶ οἰκίαι, αἱ ὕστερον ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἀνακαλυφθεῖσαι καὶ ἐκτεινόμεναι ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἐπιφανείας τῆς πόλεως, ἐν ᾗ εὑρήνται τὸ τεῖχος, αἱ πύλαι, αἱ ὀρθῶς θεωρούμεναι *Σκαιαὶ* τοῦ Ὁμήρου, καὶ αἱ λοιπαὶ οἰκίαι, αἱ πρὸ τοῦ 1875, κατὰ τὸ 1871—74, ὑπὸ τοῦ Schliemann ἀνακαλυφθεῖσαι.

Ἄνευ ἀμφιβολίας λοιπὸν οὐδεμιᾶς δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν αὐτὰς ἀνηκούσας εἰς τὴν αὐτὴν παναρχαίαν πόλιν, ἥν, συμφώνως τῷ ἀνακαλύψαντι αὐτήν, θεωροῦμεν ἐπίσης τὸ καθ' *Ὅμηρον Ἴλιον*.

Τὴν περὶ τούτου γνώμην μου ἐξέθηκα καὶ ἄλλοτε μετὰ τὴν ἐπίσκεψίν μου τῷ 1875 ἐν τῷ περιοδικῷ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλλ. Φιλολογικοῦ Συλλόγου (τόμ. Ι' 1—10) ἐν πραγματείᾳ ἐπιγραφομένῃ «Ὁ Δ^ρ. Schliemann καὶ τὸ Ἴλιον» ἐν αὐτῇ ἐφαρμόζων εἰς τὸ Ἰσαρλὶκ τὰ ἐν τῇ Ἰλιάδι ἀναφερόμενα κατὰ τόπον καὶ χρόνον, ἐξετάζων δὲ καὶ τὰς διαφόρους περὶ αὐτὸ θέσεις ἐπειράθην νὰ ἀποδείξω, ὅτι τὸ Ὁμηρικὸν Ἴλιον ἔκειτο ἐπὶ τοῦ νῦν Ἰσαρλίκ, τοῦ Νέου Ἰλίου λεγομένου ἐπὶ Στράβωνος. Παραπέμπων λοιπὸν τὸν ἀναγνώστην κυρίως εἰς τὰ ἐν τῇ διατριβῇ ταύτῃ γεγραμμένα ἀφηγοῦμαι ἤδη ἁπλῶς μόνον τὰ κατὰ τὴν τελευταίαν εἰς τὰ μέρη ταῦτα περιήγησίν μου, συμπληρῶν ὡς ἔνεστιν ἐκεῖνα διὰ τῶν τελευταίων ἐπὶ τόπον παρατηρηθέντων καὶ συντελούντων ὅπως δήποτε εἰς περαιτέρω ἐξακρίβωσιν τοῦ Ἰλιακοῦ ζητήματος.

Α'.

Σιμόεις, Καλλικολώνη, αὐχὴν τοῦ Νέου Ἰλίου.

Εἰς τὰς προηγουμένας περιηγήσεις μου ὁρμώμενος ἐκ τοῦ χωρίου Ἐρένκιοι[1] ὡς ἐξ ἀφετηρίας διηυθυνόμην ἀπὸ τούτου κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὸ Νέον Ἴλιον, τὸ νῦν Ἰσαρλίκ, ἐκεῖθεν δὲ εἰς Σίγειον, νῦν Γενισεχέρ, ἐκεῖθεν εἰς Βουνάρβασι καὶ ἐκ τούτου αὖθις εἰς Ἐρένκιοϊ.

Πεπεισμένος περὶ τῆς ταὐτότητος τοῦ Ἰλίου καὶ Ἰσαρλὶκ τὴν φορὰν ταύτην παρέλειψα τὸ Βουνάρβασι περιορισθεὶς μόνον εἰς ἐπίσκεψιν τοῦ Σιμοεισίου πεδίου καὶ Σκαμανδρίου, προσέτι τοῦ Ἰσαρλὶκ καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ ὁπωσδήποτε σχετιζομένων.

Ἐκκινήσαντες μετὰ τοῦ φίλου μου Στεφάνου περὶ τὴν 7ην ὥραν π. μ. ἐκ τοῦ Ἐρένκιοϊ, χωρίου ἑλληνικοῦ ἐξ 600 οἰκιῶν χριστιανικῶν συγκειμένου καὶ διευθυνόμενοι, ἔφιπποι πάντοτε, πρὸς ΝΑ. διὰ μέσου λόφων ὡραίων καὶ καταφύτων, ἀφικόμεθα περὶ τὴν 8ην ὥραν εἰς χωρίον Δουμβρὶκ καλούμενον καὶ ἐκ 30—40 οἰκογενειῶν συγκείμενον. Ὀλίγον δὲ πρὸ τοῦ χωρίου τούτου ῥεῖ ποταμὸς ὁμώνυμος Δουμβρέκτσαϊ καλούμενος, περὶ τὴν μίαν ὥραν μακρὰν πρὸς ἀνατολὰς τοῦ χωρίου πηγάζων. Τὸ ὄνομα αὐτοῦ μᾶς ἐνθυμίζει τὸν ἐν τῷ Τρωϊκῷ πεδίῳ Θύμβριον ποταμόν· νομίζω ὅμως, ὅτι ὁ Δουμβρὶκ δὲν εἶναι ὁ Θύμβριος, ἀλλ' ὁ Σιμόεις τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦτο θέλω δείξει ἐν τοῖς ἑξῆς. Ὁ Στράβων, ὅστις ἄλλως περιέγραψεν ἀκριβῶς τὸ Τρωϊκὸν πεδίον, κατὰ Δημήτριον τὸν Σκήψιον, λέγει, ὅτι ἀπὸ τῆς σειρᾶς τῶν ὀρέων τῆς Ἴδης ἐκτείνονται πρὸς τὴν θάλασσαν δύο ἀγκῶνες, δηλ. δύο ἀγκάλαι σχηματίζουσαι γραμμὴν ἡμικυκλιώδη· τούτων ἡ μὲν μία ἐκτείνεται κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὸ Ῥοίτειον (νῦν Ἰντεπέ), ἡ δὲ ἄλλη πρὸς τὸ Σίγειον (Γενισεχέρ)· τελειόνουσι δέ, λέγει, καὶ αἱ δύο εἰς τὴν πεδιάδα ἀπέχουσαι τοσοῦτον ἀπὸ τῆς θαλάσσης, ὅσον τὸ νῦν Ἴλιον, δηλαδὴ τὸ ἐπὶ Στράβωνος Νέον Ἴλιον, νῦν Ἰσαρλίκ· ὁ Στράβων λέγει, ὅτι τὸ μὲν Νέον Ἴλιον κεῖται μεταξὺ τοῦ τέλους τῶν λεχθέντων ἀγκώνων δηλ. ἀγκαλῶν· τὸ δὲ παλαιόν, δηλ. τὸ Ὁμηρικόν, ἐπίστευεν αὐτὸς ὅτι ἔκειτο μεταξὺ τῆς ἀρχῆς τῶν ἀγκώνων εἰς τὴν Ἰλιέων κώμην παρὰ τὸ νῦν Ἀχτσὶ-κιοϊ, ὅπου πέριξ ἐκτείνεται ἡ ὡραία ἔπαυλις τοῦ μακαρίτου Fr. Calvert, ἄλλοτε προξένου τῆς Μ. Βρεττανίας ἐν Δαρδανελλίοις.

Ἐντὸς τῶν δύο ἀγκαλῶν τούτων περιελαμβάνοντο δύο πεδία, τὸ Σιμοείσιον, δι' οὗ ῥέει ὁ Σιμόεις καὶ τὸ Σκαμάνδριον, δι' οὗ ὁ Σκάμανδρος, ὅπερ καὶ ἰδίως Τρωϊκὸν ἐλέγετο· αὐ-

1) Τὸ χωρίον Ἐρένκιοϊ κεῖται ὀλίγον ἄνωθεν τοῦ ἀρχαίου Ὀφρυνίου, νῦν ἐρήμου Παλαιοκάστρου, οὗ μέμνηται καὶ Στράβων. Κεφ. ΙΓ', Α', 29.

τόθι καὶ οἱ ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων καὶ Τρώων ἐγένοντο, διότι εἶναι πλατύτερον.

Τῶν δύο ποταμῶν Σκαμάνδρου καὶ Σιμόεντος, ὁ μὲν Σκάμανδρος πλησιάσας εἰς τὸ Σίγειον, ὁ δὲ Σιμόεις εἰς τὸ Ῥοίτειον, ἀμφότεροι ἑνόνονται μικρὸν ἔμπροσθεν τοῦ ἐπὶ Στράβωνος Νέου Ἰλίου, ἔπειτα πρὶν ἢ ἐκβάλωσι παρὰ τὸ Σίγειον, ποιοῦσι τὴν Στομαλίμνην καλουμένην.

Τὰ δύο πεδία τό τε Σιμοείσιον καὶ τὸ Σκαμάνδριον, διαχωρίζει, λέγει ὁ Στράβων, ἀπ' ἀλλήλων μέγας τις αὐχὴν ἀπὸ τῶν εἰρημένων ἀγκώνων ἢ ἀγκαλῶν, ὅστις ἐκτείνεται κατ' εὐθεῖαν ἀπὸ τοῦ νέου Ἰλίου μέχρι τῆς Κεβρηνίας χώρας, ἀποτελῶν τὸ γράμμα Ε, πρὸς τὰς ἑκατέρωθεν ἀγκάλας[1]. Ὁ ἐπισκεψάμενος τὰ μέρη ταῦτα ἀναγνωρίζει ἀμέσως τὴν ἡμικυκλιώδη γραμμὴν τὴν σχηματιζομένην ὑπὸ τῶν ὀρεινῶν τούτων ἀγκαλῶν καὶ ἐκτεινομένην κύκλῳ πρὸς βορρᾶν μὲν ἀπὸ τοῦ Ῥοιτείου καὶ τῆς ῥάχεως Γιάρας κάτωθεν τοῦ Ἐρένκιοϊ, ἐφεξῆς πρὸς ἀνατολὰς παρὰ τὴν Καλλικολώνην (Καραγιοῦγι), εἶτα πρὸς νότον παρὰ τὸ Βουνάρβασι καὶ τελευταῖον διὰ Νεοχωρίου μέχρι Σενισεχὲρ (Σιγείου)· τοῦτο εἶναι ὄντως ἡμικύκλιον. Εἰς τὸ μέσον αὐτοῦ κατ' εὐθεῖαν ἄρχεται ὁ αὐχὴν ἢ ἡ ῥάχις ἀρχομένη ἀπὸ τῆς Καλλικολώνης καὶ ἐκτεινομένη κατ' εὐθεῖαν καὶ λήγουσα ἐπὶ τοῦ νέου Ἰλίου (Ἰσαρλίκ).

Οὕτω πράγματι ἀποτελεῖται τὸ γράμμα Ε. Ἑκατέρωθεν τοῦ αὐχένος ἡ τῆς ῥάχεως τοῦ Ἰσαρλὶκ ἐκτείνονται τὰ δύο πεδία, τό τε στενότερον Σιμοείσιον, δι' οὗ ῥεῖ ὁ Σιμόεις, καὶ τὸ Σκαμάνδριον, δι' οὗ ῥεῖ ὁ Σκάμανδρος, παρὰ τὸ Σίγειον, δηλ. πρὸς νότον καὶ δυσμάς. Ἐκ τούτων γίνεται πασίδηλον, ὅτι τὸ πρὸς βορρᾶν τῆς ῥάχεως τοῦ Ἰσαρλὶκ πεδίον διερρεῖτο ὑπὸ τοῦ Σιμόεντος, καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ νῦν Δουμπρέκ-Τσάϊ· τὸ δὲ πρὸς νότον ὑπὸ τοῦ Σκαμάνδρου, ὅστις εἶναι ὁ νῦν Μένδερες. Μένει ἤδη ὁ Θύμβριος ποταμός, οὗ ἐμνήσθημεν ἀνωτέρω, λόγου γινομένου περὶ Δουμπρέκ. Ὁ ποταμὸς οὗτος ἔρρει διὰ τοῦ πεδίου τῆς Θύμβρας καὶ ἐχύνετο εἰς τὸν Σκάμανδρον κατὰ τὸ ἱερὸν τοῦ Θυμβραίου Ἀπόλλωνος. Τὸ πεδίον τοῦτο ἦτο πλησίον τῆς Ἰλιέων κώμης, ἣν ὁ Στράβων ἐθεώρει τὸ Ὁμηρικὸν Ἴλιον, ἀπεῖχε δὲ τοῦ νῦν Ἰλίου (Νέου Ἰλίου) ὡς λέγει αὐτὸς πεντήκοντα σταδίους, ἤτοι δύο ὥρας ἀπὸ τοῦ Ἰσαρλίκ[2]· ὥστε τὸ Θύμβρης πεδίον δι' οὗ ἔρρει ὁ Θύμβριος, ἐκεῖτο τὸ ὄπισθεν τῆς ῥάχεως τοῦ Ἰσαρλὶκ κάτωθεν τοῦ ἄλλοτε Ἀχτσέκιοϊ, νῦν Γιουρουκικοῦ χωριδίου παρὰ τὴν ἔπαυλιν τοῦ F. Calvert, ὡς εἴρηται ὀλίγον ἀνωτέρω, ὁ δὲ Θύμβριος εἶναι ὁ νῦν Κεμὲρ-σοῦ λεγόμενος ποταμός. Τοῦτο λέγει σαφῶς ὁ Στράβων· «τό τε πρὸς Θύμβρην δ' ἔλαχον Λύκιοι· οἰκειότερόν ἐστι τῷ παλαιῷ κτίσματι· πλησίον γάρ ἐστι τὸ πεδίον καὶ ἡ Θύμβρα καὶ ὁ δι' αὐτοῦ ῥέων ποταμὸς Θύμβριος ἐμβάλλων εἰς τὸν Σκάμανδρον κατὰ τὸ τοῦ Θυμβραίου Ἀπόλλωνος ἱερόν, τοῦ δὲ νῦν Ἰλίου πεντήκοντα σταδίους διέχει»[1].

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω γίνεται δῆλον, ὅτι τὸ Τρωϊκὸν πεδίον, ὅπως περιγράφεται ὑπὸ τοῦ Στράβωνος, διατελεῖ καὶ μέχρι τῆς σήμερον. Οἱ δύο ἀγκῶνες, οἱονεὶ δύο ἀγκάλαι, καὶ ὁ ἐν τῷ μεταξὺ αὐχήν, ἡ ῥάχις τοῦ Ἰσαρλὶκ ὅπου ἦν τὸ νῦν Ἴλιον τοῦ Στράβωνος, διακρίνονται καθαρώτατα. Τὸ Σιμοείσιον πεδίον ἐκτείνεται πρὸς βορρᾶν τῆς ῥάχεως τοῦ Ἰσαρλὶκ καὶ ὁ δι' αὐτοῦ ῥέων Δουμπρέκ ποταμὸς εἶναι ὁ Σιμόεις τοῦ Ὁμήρου. Τὸ πρὸς νότον τῆς ῥάχεως εἶναι τὸ Σκαμάνδριον, δι' οὗ ῥέει ὁ Σκάμανδρος ὁ νῦν Μένδερες· ὄπισθεν δὲ τῆς ῥάχεως πρὸς ἀνατολὰς ἐκτείνεται τὸ Θύμβριον πεδίον, δι' οὗ ῥεῖ ὁ Θύμβριος, νῦν Κεμὲρ-σοῦ· ὅλα ταῦτα ἀναγνωρίζονται εὐκολώτατα εἰς τὸν ἐπισκεψάμενον καὶ μετὰ προσοχῆς παρατηρήσαντα τὰ μέρη ταῦτα.

Ἀπὸ τοῦ χωρίου Δουμπρέκ διελθόντες τὸν κατὰ τὴν ὥραν ταύτην τοῦ ἔτους ἄνυδρον ποταμὸν Δουμπρέκ-Τσάϊ (Σιμόεντα) μετὰ τρία τέταρτα τῆς ὥρας, ἤτοι περὶ τὰς 8 ὥρας καὶ 45 λεπτά, πρὸς τὰ νοτιοανατολικὰ διευθυνόμενοι, ἀνέβημεν εἰς τὸν ὡραιότατον λόφον, νῦν μὲν ὑπὸ τῶν Τούρκων καλούμενον Καραγιοῦγι, ὑπὸ δὲ τοῦ Ὁμήρου Καλλικολώνην· ὁ λόφος οὗτος εἶναι ὑψηλός, στρογγύλος, καὶ ὄντως ὡραιότατος· κατάφυτος ἐκ κυπαρεττῶν, ὡς καὶ ὅλα τὰ πέριξ, ἀποτελεῖ μετ' αὐτῶν θέαμα λίαν εὐχρηστον. Ἀποκοπτόμενος τῶν ὑπωρειῶν τῆς Ἴδης δεσπόζει ὅλης τῆς πεδιάδος, ἀποτελεῖ δὲ τὴν ἀρχὴν καὶ ῥίζαν τῆς ῥάχεως τοῦ Ἰσαρλὶκ τῆς πρὸς δυσμὰς μὲν διευθυνομένης, ληγούσης δὲ ἐν τῷ μέσῳ τῆς πεδιάδος· ἀκριβῶς δ' ἐπὶ τῆς ἄκρας τῆς ῥάχεως ταύτης ἐπὶ ὀροπεδίου ἔκειτο τὸ Νέον Ἴλιον τοῦ Στράβωνος, τὸ νῦν Ἰσαρλίκ, ὑπὸ δὲ τοῦτο θεωροῦμεν τὸ καθ' *Ὅμηρον Ἴλιον*. Ὁ Στράβων ὀνομάζει καὶ αὐτὸς τὸν λόφον τοῦτον Καλλικολώνην, λέγει δέ,

1) Στράβ. Βιβλ. ΙΓ', Α', 34.
2) Στράβ. αὐτόθι.

1) Στράβ. αὐτόθι.

ὅτι ἀπέχει τῆς Ἰλιέων κώμης, ἣν αὐτὸς ἐθεώρει τὸ καθ' Ὅμηρον Ἴλιον, δέκα στάδια, ὅ ἐστι 25 λεπτὰ τῆς ὥρας, ὅπερ ἀληθές· παρ' αὐτὴν δέ, λέγει, ῥεῖ ὁ Σιμόεις ἀπέχων πέντε στάδια, ὅ ἐστι 12 λεπτά, ὅπερ ἐπίσης ἀληθὲς διὰ τὸν Δουμπρέκ, ὃν ἀπεδείξαμεν ἀνωτέρω τὸν αὐτὸν τῷ Σιμόεντι· ἐπίσης κατὰ τὸν αὐτὸν ἡ Καλλικολώνη ἀπέχει τοῦ Νέου Ἰλίου τεσσαράκοντα στάδια, ὅ ἐστι περὶ τὴν μίαν ὥραν καὶ τρία τέταρτα, ὅπερ ἐπίσης ἀληθές[1]. Τοῦ λόφου τούτου τὸ ὄνομα σημειοῦται ἐν τοῖς χάρταις τοῦ Τρωϊκοῦ πεδίου Καραγιούρ, ὑπὸ δὲ τῶν ἐγχωρίων καλεῖται Καραγιοὺν καὶ Καραγιοῦγι. Εἴχομεν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ἐτυμολογίας τοῦ ὀνόματος τούτου, καὶ προσεπαθήσαμεν νὰ λύσωμεν αὐτήν, ἐλθόντες μετὰ ταῦτα εἰς τὸ Τουρκικὸν χωρίον Τσιπλὰκ ἐπ' αὐτῆς τῆς ῥάχεως κείμενον. Ἐνταῦθα ἠρωτήσαμεν πολλάκις τοὺς κατοίκους, Τούρκους, ἐν τινι καφενείῳ συνηγμένους, πῶς καλεῖται ὁ ὑπεράνω αὐτοῦ λόφος; καὶ οἱ μὲν εἶπον ἡμῖν *Καραγιούγ*, ὁ δὲ πρεσβύτερος αὐτῶν, ὁ καὶ λογιώτερος ὅλων τῶν χωρικῶν, μᾶς εἶπεν, ὅτι καλεῖται *Καραγιοῦγ*· ἐρωτήσαντες δὲ τὴν σημασίαν αὐτοῦ ἐμάθομεν, ὅτι σημαίνει ὡρκτὸν ὕψωμα. Ἀδαεῖς ἀμφότεροι ἐγώ τε καὶ ὁ φίλος μου Στέφανος τῆς τουρκικῆς ἐτυμολογίας, ἠρκέσθημεν εἰς τοῦτο, ἄλλως δὲ ἀνευρίσκομεν εὐκόλως ἐν τῇ λέξει τὴν Καλλικολώνην.

Ἐκ ταύτης εἴδομεν ἀμυδρῶς τὴν κορυφὴν τῆς Ἴδης (Κάζ-δάγ) ἀπεχούσης ἐντεῦθεν πρὸς ἀνατολὰς ὥρας ὀκτώ. Τὴν κορυφὴν τῆς Ἴδης, ὅπου ὁ Ζεὺς καθήμενος ἐκράτει τὰ τάλαντα καὶ ἀπεφάσιζε περὶ τῆς νίκης τῶν διαμαχομένων, εἴδομεν μετὰ μεσημβρίαν ἀκολούθως καθαρώτερον ἐκ τοῦ Σκαμάνδρου, ὡς ῥηθήσεται ἐν οἰκείῳ τόπῳ. Εἰς αὐτὴν τὴν ἐξ αὐτοῦ προχωροῦσαν ῥάχιν τοῦ Ἰσαρλὶκ ἁρμόζουσι κάλλιστα οἱ λόγοι τοῦ ποιητοῦ περὶ τοῦ Ἄρεως διατρέχοντος τὸ μέχρι τοῦ Ἰλίου διάστημα παρὰ τὸν Σιμόεντα καὶ ἐνθαρρύνοντος τοὺς Τρῶας[2]. Καταβάντες τῆς Καλλικολώνης κατὰ τὴν 9ην ὥραν διηυθύνομεθα πρὸς δυσμὰς ἐπὶ τῆς αὐτῆς ῥάχεως, ἧς ῥίζα μέν, ὡς εἴπομεν, εἶναι ὁ ὡραῖος οὗτος λόφος, ἄκρα δὲ τὸ ὀροπέδιον τοῦ Ἰσαρλίκ. Καὶ ταύτην διήλθομεν κατὰ μῆκος ἱππεύοντες ἀδιακόπως εἰς ὥραν $1^1/_4$, ὅπερ συμφωνεῖ τῷ τοῦ Στράβωνος λέγοντος, ὅτι ἀπέχει ἡ Καλλικολώνη τοῦ Νέου Ἰλίου τεσσαράκοντα στάδια[1].

Τὸ πλάτος τῆς ῥάχεως ταύτης ποικίλλει κατὰ τὰ μέρη ἀπὸ $^1/_4$ μέχρι $^1/_2$ ὥρας. Ἐλθόντες εἴς τι μικρὸν χωρίον ἐκ 30 οἰκιῶν τουρκικῶν ἐπὶ αὐτῆς τῆς ῥάχεως Τσιπλὰκ καλούμενον, οὗ ἐμνήσθημεν ὀλίγον ἀνωτέρω, καὶ περὶ τὸ $^1/_4$ τῆς ὥρας ἀναπαυθέντες, ἀφικόμεθα εἶτα εἰς τὸ περιβόητον Ἰσαρλὶκ περὶ τὰς 11 ὥρας καὶ 10 λεπτά.

Β'.

Ἴλιον.

Εἴμεθα ἤδη ἐπὶ τοῦ Ἰσαρλίκ, ἐπὶ τῆς ὄντως *ἠρεμοέσσης* ἄκρας τῆς πολυθρυλλήτου ταύτης καὶ ἀρχαιοτάτης πόλεως, ἔνθα ἐμείναμεν παρατηροῦντες τὰ ἐρείπια περὶ τὴν μίαν ὥραν. Ἐπὶ τῆς θέσεως ταύτης ἀναγνωρίζει τις ἄνωθεν τὸ τεῖχος καὶ ἐρείπια ναοῦ τοῦ Νέου Ἰλίου, κάτωθεν αὐτοῦ ἕτερα δύο θεμέλια ἀλλεπαλλήλως τεθεμελωμένα καὶ ἔτι κάτωθεν τούτου ἑτέραν πόλιν ὁλόκληρον μετὰ τείχους καὶ πυλῶν πρὸς τὰ ἀριστερά, *Σκαιάς*, τῷ ἐπὶ τῆς ἄκρας ἱσταμένῳ καὶ κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὸ πεδίον, τὴν ὀλκάσαν καὶ πρὸς δυσμὰς βλέποντι, ἔτι πλῆθος οἰκιῶν, πλὴν τῶν ἀπείρων εὐρημάτων, ἅπερ ἀνεκάλυψε καὶ παρέλαβεν ὁ κ. Schliemann.

Δὲν εἶχον ἰδεῖ τὰς ἀνασκαφὰς ἤδη ἀπὸ τοῦ 1878, ὅτε τελευταῖον ἐπεσκεψάμην αὐτὰς καὶ εἶδον ὅτι ὁ κ. Schliemann ἀνέσκαψε καὶ κατεβίβασε τὸ πλεῖστον τοῦ ὀροπεδίου τοῦ Ἰσαρλίκ, ἐξήγαγεν εἰς φῶς πλῆθος μέγα οἰκιῶν παναρχαίων μέλιςα πρὸς τὸ βορειοανατολικόν. Ἤδη φαίνεται ὁλόκληρος πόλις ἀρκετὰ μεγάλη, ἐὰν μάλιστα ἀνασκαφῇ καὶ τὸ ἐπίλοιπον μέρος αὐτῆς. Παρετηρήσαμεν τὰ ἀνακαλυφθέντα ἐπὶ πολλὴν ὥραν· περίεργα μᾶς ἐφάνησαν τὰ ἐν τῷ χώματι κοχλίδια, ὅπου ἐγένοντο αἱ ἀνασκαφαί, καὶ τῶν ὁποίων δὲν δύναμαι νὰ ἐξηγήσω τὴν ὕπαρξιν.

Ἤδη περὶ μεσημβρίαν κατὰ τὴν 12ην ὥραν ἀπεσύρθημεν τοῦ Ἰσαρλίκ, ὅπως ἀναπαυθῶμεν καταλιπόντες ἐκεῖ που πλησίον τὴν περιλάλητον καὶ παναρχαίαν πόλιν, περὶ ἧς τοσοῦτος ἐγένετο καὶ γίνεται λόγος, καὶ ἣν θεωροῦμεν αὐτὸ τὸ καθ' Ὅμηρον Ἴλιον.

Εἰπόντες ἱκανὰ ἄλλοτε περὶ αὐτῆς, προστιθέαμεν ἤδη ὀλίγα μόνον εἰς περαιτέρω δικαίωσιν τοῦ πράγματος.

Περὶ τῆς θέσεως αὐτῆς ὁ Ὅμηρος λέγει ῥη-

1) Στράβ. αὐτόθι 35.
2) Ἰλ. Υ, 51—53.

1) Στράβ. αὐτόθι.

τῶς, ὅτι ἔκειτο ἐν τῷ πεδίῳ· ἰδοὺ τί λέγει ὁ ποιητής:

«Δάρδανον δ' αὖ πρῶτον τέκετο νεφεληγερέτα Ζεύς,
κτίσσε δὲ Δαρδανίην· ἐπεὶ οὔπω Ἴλιος ἱρὴ
ἐν πεδίῳ πεπόλιστο, πόλις μερόπων ἀνθρώπων,
ἀλλ' ἔθ' ὑπωρείας ᾤκεον πολυπίδακος Ἰδηῆι».

Ἐκ τούτων ἐξάγεται, ὅτι ἐπὶ Δαρδάνου, ὃς ἔκτισε τὴν Δαρδανίαν, ἡ ἱερὰ Ἴλιος δὲν ἦτο ἀκόμη ἐκτισμένη ἐν τῷ πεδίῳ, ὡς ἦν μετὰ ταῦτα ἐπὶ Τρωϊκοῦ πεδίου· ὃ ἐστι τὸ Ἴλιον, ὅταν ἀναφέρῃ αὐτὸ ὁ ποιητής, ἦτο ἐκτισμένον ἐν μέσῳ τοῦ Τρωϊκοῦ πεδίου, καὶ εἶναι πράγματι ἡ ὑπὸ τὸ Ἰσαρλὶκ (Νέον Ἴλιον) ἀνακαλυφθεῖσα πόλις.

Τοῦτο ἐπιβεβαιοῖ πως ὁ Στράβων. Ὁ μέγας Γεωγράφος καλῶς μὲν ἄλλως κατὰ Δημήτριον τὸν Σκήψιον, ὡς εἴρηται, περιγράψας τὴν χώραν, περὶ τῆς θέσεως ὅμως τοῦ Ἰλίου ἀλλοίαν ἔχει γνώμην. Θεωρεῖ δηλαδή, ὅτι ἔκειτο εἰς τὴν Ἰλιέων κώμην, περὶ ἧς εἴπομεν ἤδη ἀνωτέρω. Ὁ Στράβων λέγει, ὅτι κατὰ τὴν εἰκασίαν τοῦ Ηλάτωνος μετὰ τὸν κατακλυσμὸν συνέστησαν τρία εἴδη πολιτείας· πρῶτον μὲν τὸ ἐπὶ τὰς ἀκρωρείας ἁπλοῦν τι καὶ ἄγριον, οἷον τὸ τῶν Κυκλώπων· δεύτερον τὸ ἐν ταῖς ὑπωρείαις θαρρούντων ἤδη τῶν ἀνθρώπων καὶ κατὰ μικρόν, ὡς τὸ τοῦ Δαρδάνου, καὶ τρίτον τὸ ἐν τοῖς πεδίοις, ὡς τὸ ἐπὶ Ἴλου βασιλέως τῆς Τρῳάδος. «Τοῦτον γάρ, λέγει ὁ Στράβων, παραδιδόασι τοῦ Ἰλίου κτίστην, ἀφ' οὗ καὶ τὴν ἐπωνυμίαν λαβεῖν τὴν πόλιν, εἰκὸς δὲ διὰ τοῦτο ἐν μέσῳ τῷ πεδίῳ τεθάφθαι αὐτόν, ὅτι πρῶτος ἐθάρρησεν ἐν τοῖς πεδίοις θέσθαι τὴν κατοικίαν[2]. Ἐκ τῶν λόγων τούτων τοῦ Στράβωνος ἐξάγεται φανερῶς, ὅτι ὁ Ὅμηρος ἐνόει Ἴλιον τὸ *κτίσμα τοῦ Ἴλου*, ἐν τῷ πεδίῳ τῆς Τρῳάδος κείμενον· ὁ Ἴλος, λέγει, ἐθάρρησε πρῶτος νὰ ἱδρύσῃ πόλιν ἐν τῇ πεδιάδι· τοῦτο ἐξάγεται ὄντως ἐκ τῶν λόγων τοῦ Ὁμήρου, ἐκ τῆς εἰκασίας τοῦ Πλάτωνος, καὶ τῆς τοῦ μεγάλου Γεωγράφου ὕστερον.

Ἀλλ' ὁ Στράβων, καὶ τοι ἀναφέρων ταῦτα, δὲν δέχεται ὁ ἴδιος τὴν πόλιν τοῦ Ἴλου ἐν μέσῳ τοῦ πεδίου, ὅπου ἔκειτο τὸ νῦν Ἴλιον κατ' αὐτόν, δηλαδὴ τὸ Νέον Ἴλιον (νῦν Ἰσαρλίκ), ἀλλὰ μετ' ἐνδοιασμοῦ πάντοτε, τριάκοντα στάδια (περὶ τὴν 1 ὥραν καὶ 12 λεπτὰ) ἀπωτέρω πρὸς ἀνατολὰς τοῦ νῦν Ἰλίου, πρὸς τὴν Ἴδην τὸ ὄρος καὶ τὴν Δαρδανίαν, ἐκεῖ, ὅπου ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ἦτο ἡ κώμη τῶν Ἰλιέων, πιθανώτατα κειμένη περὶ τὸ νῦν ἔρημον σχεδὸν χωρίον Ἀχτσέ-κιοϊ, ὡς προείρηται· ἰδοὺ τί λέγει ὁ ἴδιος: «οὐδ' οὗτος δὲ (ὁ Ἴλος) τελείως ἐθάρρησεν· οὐ γὰρ ἐνταῦθα (ἐν τῷ πεδίῳ) ἱδρυσε τὴν πόλιν, ὅπου νῦν ἐστὶν (δηλ. τὸ Νέον Ἴλιον· γνωστὸν δ' ἐστίν, ὅτι τὸ Νέον Ἴλιον ἔκειτο ἐπὶ τοῦ νῦν Ἰσαρλίκ), ἀλλὰ σχεδόν τι τριάκοντα σταδίους ἀνωτέρω πρὸς ἕω, πρὸς τὴν Ἴδην καὶ τὴν Δαρδανίαν κατὰ τὴν νῦν καλουμένην Ἰλιέων κώμην. Οἱ δὲ νῦν Ἰλιεῖς φιλοδοξοῦντες καὶ θέλοντες εἶναι ταύτην τὴν παλαιὰν παρεσχήκασι λόγον τοῖς ἐκ τῆς Ὁμήρου ποιήσεως τεκμαιρομένοις· οὐ γὰρ *ἔοικεν* αὕτη εἶναι ἡ καθ' Ὅμηρον. Καὶ ἄλλοι δὲ ἱστοροῦσι πλείους μεταβεβληκέναι τόπους τὴν πόλιν, ὕστατα δ' ἐνταῦθα συμμεῖναι κατὰ Κροῖσον μάλιστα[1]. Καὶ ἀλλαχοῦ· «ὑπὲρ δὲ τούτου (τοῦ αὐχένος, τῆς ῥάχεως τοῦ Ἰσαρλὶκ) μικρόν, ἡ τῶν Ἰλιέων κώμη ἐστίν, ἐν ᾗ νομίζεται τὸ παλαιὸν Ἴλιον ἱδρῦσθαι πρότερον τριάκοντα σταδίους διέχον ἀπὸ τῆς νῦν πόλεως (τοῦ Νέου Ἰλίου)[2].

Ταῦτα λέγων ὁ Στράβων δὲν ἐννοεῖ, ὅτι ἡ πόλις ἔκειτο ἐπὶ τοῦ πεδίου ἐντελῶς, ἀλλὰ τριάκοντα στάδια ἀπωτέρω πρὸς ἀνατολὰς εἰς τὴν Ἰλιέων κώμην, ὥστε κατ' αὐτὸν τὸ ἐπὶ τῶν χρόνων του Ἴλιον δὲν ἦτο τὸ καθ' Ὅμηρον, ὡς ἐκ φιλοδοξίας ἰσχυρίζοντο οἱ Ἰλιεῖς. Καὶ ὅμως οὗτοι εἶχον δίκαιον· διότι τηροῦντες τὴν παναρχαίαν παράδοσιν ἦσαν σύμφωνοι πρὸς τὸν Ὅμηρον. Παραδεχόμεθα ὅθεν ἐξ ὅλων τούτων, ὅτι ἡ πόλις τοῦ Πριάμου, τὸ περιβόητον Ἴλιον, ἔκειτο ἐν τῷ πεδίῳ εἰς τὴν θέσιν τοῦ Νέου Ἰλίου, ὑπὸ τὸ νῦν Ἰσαρλίκ. Θεωροῦμεν δὲ ἀδύνατον τὴν ὕπαρξιν αὐτῆς ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Βαλιδάγ, ἄνωθεν τοῦ νῦν χωρίου Βουνάρ-βασι· διότι τὸ μέρος τοῦτο εἶναι μακρὰν τοῦ μέσου τοῦ πεδίου, εἰς τὸν μυχὸν αὐτοῦ· οὐδόλως δὲ συμβιβάζονται πρὸς αὐτὸ τὰ λεγόμενα τοῦ ποιητοῦ, ὡς ἄλλοτε ἐν τῇ διατριβῇ ἐδείξαμεν.

1) Ἰλ. Υ, 215-218.
2) Στράβ. αὐτόθι 25.

Γ'.

Ἐρινεός, θέατρον τοῦ πολέμου.

Μετὰ πεντάωρον περιήγησιν ἔπρεπε ν' ἀναπαυθῶμεν ὀλίγον· διὰ ἀποσυρθέντες ἐξελεξάμεθα θέσιν παρὰ τὸν *Ἐρινεὸν* μικρὸν ἀπωτέρω τοῦ Ἰσαρλὶκ πρὸς τὰ βορειοδυτικά.

Παρὰ τὸν *Ἐρινεόν*. Ὅτε κατὰ τὸ 1878 εἴδομεν τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Ἰσαρλὶκ περὶ μεσημβρίαν πάλιν κατέβημεν νὰ ἀναπαυθῶμεν μετὰ τοῦ αὐτοῦ φίλου Στεφάνου ὀλίγον ἀπωτέρω βορειοδυτικῶς τῆς πόλεως καὶ μάλιστα τοῦ λαιμοῦ, ὅστις χωρίζει πως τὸ ὀροπέδιον τοῦ Ἰσαρλὶκ ἀπὸ τῆς πολλάκις μνημονευθείσης ῥάχεως αὐτοῦ. Ἐπὶ μίαν ὥραν ἐμείναμεν εἰς τὴν θέσιν ταύτην παρά τινα πηγήν. Ἄνωθεν τῆς θέσεως ταύτης, ὡς ἐπὶ σκοπιᾶς, αἰωρεῖται πλῆθος ἐρινεῶν, ὁ τόπος εἶναι πλήρης ἀγριοσυκῶν, αἵτινες κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν, περὶ μεσημβρίαν, ἐκινοῦντο σφοδρότατα ὑπὸ τοῦ ἀνέμου. Ἀμέσως ἐνεθυμήθην τὴν σκοπιάν, τὸν ἠνεμόεντα ἐρινεὸν τοῦ Ὁμήρου. Ἐπίσης περὶ τὸν αὐτὸν λαιμόν, ἐκεῖ, ὅπου τωόντι τὸ μέρος τῆς πόλεως εἶναι χαμηλότερον, τὸ δὲ τεῖχος τοῦ Ἰλίου ἔπρεπε φυσικῶς, ὡς ἐκ τῆς θέσεως, νὰ ᾖ χαμηλότερον, εἶναι πάλιν πλῆθος ἐρινεῶν εἰς δύο σειρὰς ἐν εἴδει πύλης.

Τῆς πηγῆς καὶ τῶν ἐρινεῶν ἐν τῇ παρουσιθείσῃ διατριβῇ δὲν ἐμνημόνευσα, διότι εἰς τὴν κατὰ τὸ 1875 ἐπίσκεψίν μου δὲν προσέσχον ἰδιαιτέρως εἰς αὐτά.

Εἶναι ἆρά γε ἡ πηγή, ὁ ἐρινεός, καὶ ὁ εἷς καὶ ὁ ἄλλος, ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἐκαθήσαμεν, οἱ ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου ἀναφερόμενοι; εἶναι ἡ πηγή, μία τοὐλάχιστον, διάδοχος τῶν δύο πηγῶν, τῶν δύο κρουνῶν, ἀφοῦ εἶναι τὸ αὐτὸ ὕψος τῆς ῥάχεως ὁπόθεν καταβαίνει τὸ ὕδωρ; εἶναι ὁ ἠνεμόεις ἐρινεὸς διάδοχος ἐκείνου παρ' ὃν ὁ Ἀχιλλεὺς διώκων τὸν Ἕκτορα ἔφθασε καὶ ἀπέκτεινεν αὐτόν;

Ἐξετάσωμεν τὸ πρᾶγμα.

Προλαμβάνω νὰ εἴπω, ὅτι ὁ τόπος εἶναι πλήρης ἐνταῦθα ἀγριοσυκῶν βεβαιότατα μετὰ τοσούτων χιλιάδων ἐτῶν παρέλευσιν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μένωσιν οἱ ἴδιοι ἐρινεοί· πολλοῦ γε καὶ δεῖ· ἀλλ' ἀφοῦ εἶναι ἄπειροι ῥίζαι, τί ἐμποδίζει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι καταβαλλομένων τῶν μέν, ἀνέρχονται ἄλλοι ἐκ τῶν ῥιζῶν καὶ τῶν σπόρων, ἀφοῦ μάλιστα οὐδεὶς ἐκβάλλει αὐτούς;

Τεθέντος ὅτι τὸ Ἴλιον εἶναι ὑπὸ τὸ Ἰσαρλίκ, πράγματι εἰς τὸ βορειοδυτικὸν μέρος τῆς πόλεως, ὅπου εἶναι ὁ εἷς τῶν ἐρινεῶν, παρὰ τὸ μήπω ἀνασκαφὲν μέρος, τὸ τεῖχος ἐκ τῆς θέσεως ἀναγκαίως εἶναι χαμηλότερον καὶ ἐπομένως ἐπίδρομον, εὐεπίβατον.

Μέχρι τοῦδε ὁ κ. Schliemann δὲν ἐξέτεινε τὰς ἀνασκαφὰς αὐτοῦ εἰς τὸ μέρος τοῦτο ὅπως ἀνακαλυφθῇ ὁ γῦρος τοῦ ἀρχαίου τείχους. Ὁπωσδήποτε ὅμως τὸ μέρος τοῦτο εἶναι πράγματι χαμηλότερον, ὁ δὲ εἷς τῶν ἐρινεῶν ἐκτείνεται παρ' αὐτὸ τὸ μέρος τῆς πύλεως.

Ἡ Ἀνδρομάχη κατὰ τὸν ἀποχωρισμὸν αὐτῆς ἀπὸ τοῦ Ἕκτορος λέγει αὐτῷ·

«Λαὸν δὲ στῆσον παρ' ἐρινεόν, ἔνθα μάλιστα
ἄμβατός ἐστι πόλις καὶ ἐπίδρομον ἔπλετο τεῖχος»[1].

Ὁ ἕτερος ἐρινεὸς ὀλίγον ἀπωτέρω πρὸς δυσμὰς ἐκτεινόμενος καὶ ὑπερκύπτων τῆς μνημονευθείσης πηγῆς αἰωρούμενος εἰς ἀληθῶς ὑψηλὴν θέσιν, σκοπιάν, κατ' αὐτὴν δὲ τὴν μεσημβρίαν ἠρεμοῦσι, ὡς ἀντελήφθην ὁ ἴδιος τοὐλάχιστον, πρὸς τούτοις καὶ ἡ πηγὴ ἡ κάτωθεν αὐτοῦ ῥέουσα ἐφαρμόζεται κάλλιστα εἰς τὸ μέρος ἔνθα ὁ Ἀχιλλεὺς μετὰ τὴν τρὶς γενομένην περὶ τὸ Ἴλιον περιδρομὴν ἔφθασε τὸν Ἕκτορα καὶ μονομαχήσας ἀπέκτεινεν αὐτόν. Ἰδοὺ τί λέγει ὁ Ὅμηρος περὶ τῶν ἐρινεῶν καὶ τῶν πηγῶν:

«Οἱ δὲ (Ἀχιλλεὺς καὶ Ἕκτωρ) παρὰ σκοπιὴν καὶ ἐρινεὸν ἠνεμόεντα
τείχεος αἶψα ὑπὲκ κατ' ἀμαξιτὸν ἐσσεύοντο
κρουνὼ δὲ ἵκανον καλλιῤῥόω ἔνθα δε πηγαὶ
δοιαὶ ἀναίσσουσι Σκαμάνδρου δινήεντος·
ἡ μὲν γάρ θ' ὕδατι λιαρῷ ῥέει, ἀμφὶ δὲ καπνὸς
ἄγίγνεται ἐξ αὐτῆς ὡσεὶ πυρὸς αἰθομένοιο·
ἡ δὲ ἑτέρη θέρεϊ προρέει εἰκυῖα χαλάζῃ,
ἢ χιόνι ψυχρῇ, ἢ ἐξ ὕδατος κρυστάλλῳ·
ἔνθα δὲ ἐπ' αὐτάων πλυνοὶ εὐρέες ἐγγύς ἔασι
καλοὶ λαϊνεοι, ὅθι εἵματα σιγαλόεντα
πλύνεσκον Τρώων ἄλοχοι, καλαί τε θυγατέρες
τὸ πρίν, ἐπ' εἰρήνης, πρὶν ἐλθεῖν υἷας Ἀχαιῶν»[2].

Καταλληλότερον μέρος διὰ τὸν Ἐρινεὸν ὅπου τὸ τεῖχος εἶναι εὐεπίβατον δὲν ὑπάρχει ἄλλο πλησίον τοῦ Ἰσαρλίκ, εἰ μὴ τοῦτο, ἔνθα ἀκριβῶς τὸ μὲν μέρος εἶναι χαμηλότερον, ὁ δὲ ἐρινεὸς πλησίον των εἰς δύο σειρὰς τεταγμένος ἐν εἴδει πύλης, παρ' αὐτὸν δὲ λείψανα τείχους μεταγενεστέρων ὅμως χρόνων.

Ὁ Στράβων, ὅστις ἐπίστευεν, ὅτι τὸ καθ' Ὅμηρον Ἴλιον ἔκειτο εἰς τὴν Ἰλιέων κώμην, νομίζει, ὅτι ὁ ἐρινεός, τόπος τις τραχὺς καὶ πλήρης ἀγριοσυκῶν, εἶναι κάτωθεν τοῦ κατ' αὐτὸν ἀρχαίου κτίσματος, ἤτοι τῆς τῶν Ἰλιέων κώμης.

Ὁ Ὅμηρος λέγει, ὅτι ὁ Ἀχιλλεὺς καὶ ὁ

1) Ἰλ. Ζ, 433—434. Πιθανῶς αὐτοῦ ἦσαν αἱ Δαρδάνιαι πύλαι (Ἰλ. Ε, 789), διότι ἀλλαχοῦ τοῦ Ἰσαρλὶκ εἴσοδος δὲν ὑπάρχει.
2) Ἰλ. Χ. 145—55.

Ἕκτωρ ἔτρεχον, ὁ μὲν διώκων, ὁ δὲ φεύγων πάντοτε ὑποκάτωθεν τοῦ τείχους καὶ τοῦ ἁμαξιτοῦ, ἔρθασαν δὲ εἰς δύο καλλιρρόους κρουνούς, ὅπου καὶ δύο πηγαὶ ἀναπηδῶσιν ἐκ τοῦ δινήεντος Σκαμάνδρου· τρὶς περιέδραμον τὸ τεῖχος, ἀλλ' ὅταν τὸ τέταρτον ἔφθασαν εἰς τοὺς κρουνούς, τότε ὁ Ἀχιλλεὺς ἀπέκτεινε τὸν Ἕκτορα.

Εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀναλύσωμεν τὸ χωρίον τοῦτο, διότι αὐτὸ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τοσαύτας παρεξηγήσεις.

Ἐνόμισαν, ὅτι ὁ Ἀχιλλεὺς διώκων τὸν Ἕκτορα ἔφθασεν εἰς τὰς δύο πηγάς, αἵτινες εἶναι εἰς τὴν ὑπώρειαν τοῦ Βουνάρβασι, ἡ μία πρὸς βορρᾶν καὶ ἡ ἑτέρα λεγομένη Κίρκ-γκιὸζ νοτιώτερον· αὐτὰς ἐθεώρησαν δύο πηγὰς τοῦ Σκαμάνδρου, ἐποίησαν ἐξ αὐτῶν τὸ αὐτόθι μικρὸν ῥυάκιον τὸν δινήεντα Σκάμανδρον ἔχοντα ἄλλην κοίτην καὶ ῥέοντα πρὸς βορρᾶν πρὸς τὸ Σίγειον, τὸν δὲ Μένδερε καὶ τοῦτον ὡς πλησίον τοῦ Βουνάρβασι ὀλίγον πρὸς βορρᾶν αὐτοῦ ῥέοντα ἐθεώρησαν Σιμόεντα διευθυνόμενον καὶ τοῦτον πρὸς βορρᾶν πρὸς τὸ Σίγειον. Τὸ διάστημα μεταξὺ τῶν δύο θὰ ἦτο στενόν· ἤλλαξαν τὰς κοίτας τῶν ποταμῶν, παρεδέχθησαν προσχώσεις τοῦ ἐδάφους καὶ ἕτερα, ἤλλαξαν ἐνὶ λόγῳ ὅλως τὴν μορφὴν τοῦ Τρωϊκοῦ πεδίου. Ἐκ δὲ τῶν δύο *πηγῶν* τούτων ἐξέλαβον Ἴλιον τὴν ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Βαλιδάγ, ὑπεράνω τοῦ Βουνάρβασι, ἀκρόπολιν.

Μὴ παραδεχόμενος τὴν ἰδέαν ταύτην, «ὡς εἶπον καὶ ἄλλοτε, δὲν ἐννοῶ οὐδεμίαν οὐσιώδη μεταβολὴν ἐπὶ τρωϊκοῦ πεδίου γενομένην, θεωρῶ μάλιστα αὐτὸ ἀπαράλλακτον ὡς ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ ποιητοῦ καὶ μάλιστα ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Στράβωνος, ὡς ἔδειξα ἀνωτέρω ἐν οἰκείῳ τόπῳ.

Οἱ δύο ἥρωες ἔτρεχον πάντοτε ὑποκάτωθεν τοῦ τείχους τοῦ Ἰλίου. Εἰς τὸ Βουνάρβασι τοῦτο εἶναι τῶν ἀδυνάτων· πλησίον μάλιστα τῶν λεγομένων δύο πηγῶν δὲν εἶναι τεῖχος· ἡ πολὺ ὑπεράνω τοῦ Βουνάρβασι ἀκρόπολις ἀπέχει πολὺ τῶν πηγῶν· ὅθεν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τρέχωσιν ὑπὸ τὸ τεῖχος. Ἔπειτα, ὡς εἶπον καὶ ἐν τῇ διατριβῇ, ἡ περιδρομὴ εἶναι δυσκολωτάτη, εἰ μὴ ἀδύνατος· ἁμαξιτὸς περὶ τὸ Βουνάρβασι εἶναι ἐπίσης ἀδύνατος, ὡς δύναται νὰ ὁμολογήσῃ ὁ ἰδὼν καὶ ἐρευνήσας τὰ μέρη ταῦτα.

Ἔπειτα ἔφθασαν εἰς τοὺς δύο ὡραίους, καλλιρρόους κρουνούς, ὅπου εἰσὶ καὶ δύο πηγαὶ καὶ πλυνοὶ ἐπ' αὐτῶν.

Ὁ Στράβων ἐξηγεῖ καλῶς τὸ χωρίον· ἰδοὺ τί λέγει περὶ τῶν πηγῶν τοῦ Σκαμάνδρου: «Ἔστι γάρ λόφος τις τῆς Ἴδης Κότυλος, ὑπέρκειται δὲ οὗτος ἑκατόν που καὶ εἴκοσι σταδίους Σκήψεως, ἐξ οὗ ὅ τε Σκάμανδρος ῥεῖ καὶ ὁ Γράνικος καὶ ὁ Αἴσηπος, οἱ μὲν πρὸς Ἄρκτον καὶ τὴν Προποντίδα, ἐκ πλειόνων πηγῶν συλλειβόμενοι, ὁ δὲ Σκάμανδρος ἐπὶ δύσιν ἐκ μιᾶς πηγῆς· πᾶσι δὲ ἀλλήλαις πλησιάζουσιν, ἐν εἴκοσι σταδίων περιεχόμεναι διαστήματι· πλεῖστον δὲ ἀφέστηκεν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τὸ τοῦ Αἰσήπου τέλος σχεδόν τι καὶ πεντακοσίους σταδίους· παρέχει δὲ λόγον, πῶς φησιν ὁ ποιητής:

κρουνὼ δ' ἵκανον, καλλιρόω, ἔνθα δὲ πηγαὶ
δοιαὶ ἀναΐσσουσι Σκαμάνδρου δινήεντος·
ἡ μὲν γὰρ θ' ὕδατι λιαρῷ ῥέει,
ὅ ἐστι θερμῷ· ἐπιφέρει δὲ
ἀμφὶ δὲ καπνὸς
γίγνεται ἐξ αὐτῆς, ὡσεὶ πυρὸς.....
ἡ δ' ἑτέρη θέρεϊ προρέει εἰκυῖα χαλάζῃ
ἢ χιόνι ψυχρῇ.....

Οὔτε γὰρ θερμὰ νῦν ἐν τῷ τόπῳ εὑρίσκεται οὐθ' ἡ τοῦ Σκαμάνδρου πηγὴ ἐντεῦθα, ἀλλ' ἐν τῷ ὄρει· καὶ μία ἀλλ' οὐ δύο· τὰ μὲν οὖν θερμὰ ἐκλελεῖφθαι εἰκός, τὸ δὲ ψυχρὸν κατὰ διάδοσιν ὑπερέρον ἐκ τοῦ Σκαμάνδρου κατὰ τοῦτ' ἀνατέλλειν τὸ χωρίον, ἢ καὶ διὰ τὸ πλησίον εἶναι τοῦ Σκαμάνδρου καὶ τοῦτο τὸ ὕδωρ λέγεσθαι τοῦ Σκαμάνδρου πηγήν· οὕτω γὰρ λέγονται πλείους πηγαὶ τοῦ αὐτοῦ ποταμοῦ»[1].

Κατὰ τοὺς λόγους τοῦ Στράβωνος εἰς τὸν καιρόν του οὔτε θερμὴ πηγὴ εἰς τὸ τρωϊκὸν πεδίον εὑρίσκετο, οὔτε ἡ πηγὴ τοῦ Σκαμάνδρου ἦν εἰς τὸ πεδίον, ἀλλὰ εἰς τὸ ὄρος· καὶ ἦτο μία καὶ ὄχι δύο· τὴν δὲ ψυχρὰν πηγὴν ἐθεώρει, ὅτι ἡ ὑπεξέρρεεν ἐκ τοῦ Σκαμάνδρου κατὰ διάδοσιν καὶ ἐξήρχετο εἰς τὴν θέσιν ταύτην, ἢ διότι ὁ Σκάμανδρος ἦτο πλησίον καὶ ἐλέγετο τὸ ὕδωρ τοῦτο πηγὴ τοῦ Σκαμάνδρου. Τοιουτοτρόπως λέγονται περισσότεραι πηγαὶ τοῦ αὐτοῦ ποταμοῦ· καὶ τοῦτο εἶναι τὸ ὀρθότερον. Αἱ πηγαὶ αὗται ἐθεωροῦντο μᾶλλον ἐκρέουσαι ἐκ τοῦ Σκαμάνδρου καὶ διὰ τοῦτο λέγονται *πηγαὶ τοῦ Σκαμάνδρου*.

Ἐκεῖνος, ὅστις εἶδε καὶ περιεπάτησεν εἰς τὰ μέρη ταῦτα καὶ τὰ ἠρεύνησε, θέλει ὁμολογήσει, φρονῶ, ὅτι καὶ οἱ δύο ἑρινεοί, ἡ πηγή, καὶ ἡ περιδρομὴ τοῦ Ἀχιλλέως περὶ τὸ Ἴλιον, ἣν καὶ ἡμεῖς ἐποιήσαμεν ἔφιπποι λίαν εὐκόλως ἀπὸ τῆς 1 μ.μ. ὥρας ἐκκινήσαντες ἐκ τοῦ Ἰσαρλὶκ εἰς διάστημα λεπτῶν 15 ἤτοι ἑνὸς τετάρτου τῆς ὥρας, εἶναι αὐτὰ ταῦτα, ἅπερ καὶ σήμερον ἔτι, διαδοχῇ τῶν ἐπιγενομένων, εὑρίσκονται παρὰ τὸ Ἰσαρλίκ.

1) Στράβ. αὐτόθι 43.

Ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ὀροπεδίου τοῦ Ἰσαρλὶκ ὁ κ. Schliemann εἶχεν ἀνεγείρει οἰκίσκον τινὰ ἀφ' ὅλων τῶν σημείων τοῦ τρωϊκοῦ πεδίου κατοπτευόμενον· τὸν οἰκίσκον τοῦτον ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὀροπεδίου εἶδον τῷ 1875. Κατόπιν ὅμως τὸν ἐκρήμνισε καὶ ἀνήγειρε πλείονας ξυλίνους οἰκίσκους, περὶ τοὺς 15, κάτωθεν τοῦ Ἰσαρλὶκ πρὸς δυσμάς· τοὺς οἰκίσκους τούτους εἴδομεν τῷ 1878 καὶ 1881.

Μετὰ τὴν περιδρομὴν τοῦ Ἰσαρλὶκ γενομένην ἐπὶ $^1/_4$ τῆς ὥρας, ἀπὸ τῆς 1—1 $^1/_4$ ἀπεχωρήσαμεν ἐκ τοῦ ἑρινεοῦ, πρὸς δυσμὰς διευθυνόμενοι, σκοποῦντες νὰ σχηματίσωμεν ἐπὶ τοῦ τρωϊκοῦ πεδίου τὸ θέατρον τῶν τεσσάρων μαχῶν τῆς Ἰλιάδος, δηλαδὴ τὸ τετράγωνον[1] ἐφ' οὗ ἐγένοντο αἱ ἐν τῇ Ἰλιάδι ἀναφερόμεναι τέσσαρες μάχαι τῶν Ἑλλήνων καὶ Τρώων μετὰ τὴν μῆνιν τοῦ Ἀχιλλέως μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἕκτορος. Τῶν μαχῶν τούτων λεπτομερεστάτην ἀνάλυσιν ἐκ τῆς Ἰλιάδος ἐποίησα ἐν τῇ διατριβῇ ἐπὶ τοῦ παρόντος θέλω προσθέσει ὅ,τι νέον ἐπὶ τόπου ἐξερεύνησάς ἔμαθον.

Κατὰ τὰς δύο προηγουμένας περιηγήσεις μου τῷ 1875 καὶ 1878 δὲν κατεμέτρησα τὸ τετράγωνον τοῦτο, ὅπερ θεωρῶ τὸ θέατρον τῶν μαχῶν τῆς Ἰλιάδος. Κατὰ τὴν τελευταίαν ὅμως ἐπειράθην νὰ ἀναπληρώσω τὴν ἔλλειψιν ταύτην, ἄλλως ἀναγκαιοτάτην εἰς ὀρθοτέραν κατάληψιν τῶν ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ ἀναφερομένων.

Ἐκκινήσαντες λοιπὸν ἐκ τοῦ ἑρινεοῦ περὶ τὴν μίαν ὥραν καὶ τέταρτον μ. μ. πάντοτε πρὸς δυσμὰς διευθυνόμενοι ἔφιπποι, ἀφικόμεθα εἰς τὸν ἄνω πόρον τοῦ Σκαμάνδρου ἢ Ξάνθου (Μένδερε) κάτωθεν καὶ ἀπέναντι τοῦ χωρίου Γενισεχὲρ (Σιγείου) εἰς τὰς δύο ὥρας καὶ πέντε λεπτὰ μ. μ. δηλαδὴ εἰς τρία τέταρτα τῆς ὥρας. Τὸ τετράγωνον σχηματίζεται οὕτως· ἡ μία πλευρὰ ἄρχεται ἀπὸ τοῦ Ἰσαρλὶκ καὶ διευθυνομένη πρὸς δυσμὰς καθικνεῖται μέχρι τοῦ εἰρημένου πόρου τοῦ Σκαμάνδρου· ἡ ἑτέρα ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου τελευτᾷ κάτω τοῦ Σιγείου πρὸς βορρᾶν εἰς Κούμκαλε· ἡ τρίτη ἀπὸ Κούμκαλε πρὸς ἀνατολὰς μέχρι Ῥοιτείου (Ὑντεπέ) καὶ ἡ τετάρτη ἀπὸ τοῦ ἄλλοτε Ῥοιτείου πρὸς νότον μέχρις Ἰσαρλίκ. Τὸ τετράγωνον τοῦτο θεωρῶ τὸ θέατρον τῶν ἀγώνων καὶ τῶν μαχῶν τῶν ἀναφερομένων ἐν τῇ Ἰλιάδι. Ἡ μία λοιπὸν πλευρὰ τοῦ τετραγώνου, ἡ νότιος, εἶναι γραμμὴ ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ Ἰσαρλὶκ κατ' εὐθεῖαν πρὸς δυσμὰς εἰς τὸν πόρον τοῦ Μένδερε κάτωθεν τοῦ χωρίου Γενισεχέρ, ἣν διανύει τις ἔφιππος εἰς τρία τέταρτα τῆς ὥρας.

Καθ' ὁδὸν ὀλίγον ἀπωτέρω τοῦ Ἰσαρλὶκ εὑρηται τὸ Καλαφατλῆ ἀσμάκ, ἤτοι χάνδαξ τοῦ χωρίου Καλαφατλοῦ, ξηρὸς τὸ θέρος, διευθυνόμενος κατ' εὐθεῖαν εἰς τὴν Θάλασσαν ἐπ' ἀριστερὰ ἀπὸ τῆς θαλάσσης τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ παρὰ τὸ Λιάντειον. Τὰ Καλαφατλῆ ἀσμάκ ὁ κ. Schliemann ἐθεώρησε τὸν ἄλλοτε Σκάμανδρον. Ἐν τῇ διατριβῇ εἶπον, ὅτι δὲν παραδέχομαι τὴν γνώμην του ταύτην· διότι ἂν ἦτο αὐτὸς ὁ Σκάμανδρος, ὤφειλον οἵ τε Τρῶες καὶ οἱ Ἕλληνες νὰ διέρχωνται πολλάκις αὐτὸν ἐν καιρῷ τῶν μαχῶν, ὅπερ ὁ Ὅμηρος δὲν ἤθελεν ἀφήσει ἀμνημόνευτον· ἐνῷ τοὐναντίον τὸν ἀναφέρει ὅπου ὑπάρχει ἀνάγκη. Τούτου ἕνεκα θεωρῶ τὸν σημερινὸν Μένδερε ὡς τὸν Σκάμανδρον τοῦ Ὁμήρου, ὡς καὶ Σιμόεντα τὸν Δουμβρὲκ, οὐδεμίαν μεταβολὴν καὶ ἀλλοίωσιν παραδεχόμενος εἰς τὸ τρωικὸν πεδίον.

Ὁ Μένδερες τότε καὶ ὁ Δουμβρὲκ ἦτο ξηρὸς εἰς τὸ μέρος τοῦτο· ἐνταῦθα ἐμείναμεν ἐν τέταρτον τῆς ὥρας θεώμενοι τὸ πεδίον καὶ μάλιστα τὴν κορυφὴν τῆς μεγαλοπρεποῦς Ἴδης (Κὰζ-δάγ). Ἡ κορυφὴ τῆς Ἴδης ἐφαίνετο ἡμῖν ἐντεῦθεν καθαρώτατα ἐν εἴδει τριγωνικοῦ ἀετώματος ἑλληνικοῦ ναοῦ, οὗ ἡ γωνία εἶναι λίαν ἀμβλεῖα. Μετὰ μεγάλου θαυμασμοῦ ἐθεώμεθα μετὰ τοῦ συντρόφου μου κ. Στεφάνου τὴν μεγαλοπρεπεστάτην κορυφὴν τῆς πολυπίδακος καὶ μακρὰν ἀπεχούσης Ἴδης. Ἐκεῖ ἐφανταζόμην τὸν τερπικέραυνον Δία κρατοῦντα τὰ τάλαντα καὶ ἀποφασίζοντα περὶ τῆς τύχης τῶν διαμαχομένων.

Κατὰ τὴν πορείαν ταύτην δὲν εὕρομεν ἐνταῦθα τὸν τύμβον τοῦ Ἴλου, περὶ οὗ λέγει ὁ Ὅμηρος ὅτι ἦτο εἰς τὴν πεδιάδα μεταξὺ Ἰλίου καὶ Σκαμάνδρου. Περὶ τὴν ὥραν δευτέραν καὶ 20 λεπτὰ ἐκινήσαμεν ἐκ τοῦ πόρου τοῦ Μένδερε διαθεώμενοι πρὸς βορρᾶν, ὅπως καταμετρήσωμεν τὴν δευτέραν πλευρὰν Ὑπερβάντες τὸν ξηρὸν τότε Μένδερε διευθύνθημεν πρὸς τὸν λεγόμενον τύμβον τοῦ Ἀχιλλέως καὶ Πατρόκλου κάτωθεν τοῦ χωρίου Γενισεχὲρ, πρὸς βορρᾶν, καὶ πρὸς δυσμὰς τοῦ ποταμοῦ. Περὶ τὰς 3 ὥρας μετὰ μεσημβρίαν παρετηρήσαμεν τοὺς δύο τούτους τύμβους ὀλίγον ἀπέχοντας τοῦ Σιγείου καὶ τῆς

1) Κατὰ τὴν κρίσιν εἰδημόνων στρατιωτικῶν εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ τετραγώνου ἠδύναντο νὰ παραταχθῶσιν 28,000 στρατοῦ τεταγμένων τεσσάρων ἀνδρῶν κατὰ βάθος.

θαλάσσης τοῦ Αἰγαίου καὶ κειμένους εἰς μέρος ἀνωφερές. Εἶναι λοιπὸν ὀρθὸν τὸ ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ λεγόμενον, ὅτι ἡ Θέτις μετὰ τῶν Νηρηίδων ἀναδύσασαι ἐκ τῆς θαλάσσης *εἰσιοῦσθαι ἐπισχερώ*[1].

Περὶ τὰς 3 $^1/_2$ ὥρας ἐφθάσαμεν εἰς Κούμ-καλὲ φρούριον καὶ πολίχνην τουρκικὴν εἰς τὸ ἀκρωτήριον τοῦ Σιγείου κειμένην· οὕτω δὲ περὶ τὴν μίαν ὥραν διετρέξαμεν τὴν ἑτέραν πλευρὰν τοῦ τετραγώνου, τὴν δυτικήν, ἀπὸ τοῦ πύρου τοῦ Σκαμάνδρου μέχρι τοῦ Κούμ-Καλέ.

Ἀκολούθως περὶ τὴν αὐτὴν ὥραν διηυθύνθημεν ἀπὸ τοῦ Σιγείου πρὸς τὸ ἕτερον ἀκρωτήριον, τὸ Ῥοίτειον, ὅπου ἐφθάσαμεν εἰς τρία τέταρτα τῆς ὥρας ἤτοι περὶ τὰς 4 ὥρ. καὶ 15 λεπτά. Εἰς τὰ δύο ταῦτα ἄκρα ἐστρατοπέδευον οἱ ἀνδρειότεροι τῶν Ἑλλήνων, εἰς μὲν τὸ Σίγειον ὁ Ἀχιλλεύς, εἰς δὲ τὸ Ῥοίτειον ὁ ἐξάδελφος αὐτοῦ Αἴας.

Ὁ Στράβων περιγράφει καλῶς τὰ μέρη ταῦτα. Μετὰ τὸ Ὀφρύνιον, λέγει, ἔρχεται τὸ Ῥοίτειον, πόλις ἐπὶ λόφου κειμένη, τῷ δὲ Ῥοιτείῳ συνεχὴς εἶναι *ἠιὼν ἀλιτενής*, δηλαδὴ παραλία ῥηχή, ὡς εἶναι σήμερον, πλησίον δὲ ταύτης μνῆμα καὶ ἱερὸν τοῦ Αἴαντος καὶ ἀνδριάς[2].

Μετὰ δὲ τὸ Ῥοίτειον εἶναι τὸ Σίγειον, κατεσπασμένη πόλις, καὶ ὁ ναύσταθμος καὶ ὁ λιμὴν τῶν Ἀχαιῶν καὶ τὸ ἀχαϊκὸν στρατόπεδον καὶ ἡ Στομαλίμνη καλουμένη καὶ αἱ τοῦ Σκαμάνδρου ἐκβολαί[3]. Εἰς τὸ Ῥοίτειον εἶναι ὁ τύμβος τοῦ Αἴαντος, τὸ Αἰάντειον καὶ τουρκιστὶ Ἅντ-τεπέ καλούμενον, εἰς τὴν ῥίζαν σχεδὸν τῆς ὡραιοτάτης καὶ καταφύτου ῥάχεως *Γήρας*, περὶ ἧς θέλω ὁμιλήσει ὀλίγον κατωτέρω.

Ὀλίγον κάτωθεν τοῦ Κούμ-καλὲ (Σιγείου) πρὸς ἀνατολὰς εἶναι μικρὰ λίμνη, ἐν ᾗ παράγεται ἅλας, πιθανώτατα ἡ Στομαλίμνη τοῦ Στράβωνος.

Τὸ μῆκος τῆς παραλίας ταύτης, λέγει ὁ Στράβων, ἀπὸ τοῦ Ῥοιτείου μέχρι Σιγείου καὶ τοῦ μνήματος τοῦ Ἀχιλλέως ὅταν πλέῃ τις κατ' εὐθεῖαν εἶνα. ἑξήκοντα στάδια, ὅ ἐστιν ὧραι δύο καὶ 25 λεπτά, ὅπερ ὀρθὸν ἂν πλεύσῃ τις κατὰ θάλασσαν ἀπὸ Αἰαντείου καὶ κάμψῃ τὸ Σίγειον καὶ ἔλθῃ εἰς τὸ μνῆμα τοῦ Ἀχιλλέως· ὅλη ἡ παραλία κῦ ἡ κεῖται κάτωθεν τοῦ Ἰλίου (ὑποπέπτωκε δὲ τῷ Ἰλίῳ πᾶσα) ἀπέχουσα ἀπὸ τοῦ Ἰλίου (Ἰσαρλίκ, κατὰ μὲν τὸ μέρος πρὸς τὸν λιμένα τῶν Ἀχαιῶν, πρὸς τὸ Ῥοίτειον, δώδεκα στάδια, ὅ ἐστιν ἡμίσειαν ὥραν, ὅπερ περίπου ἀληθές, διότι καὶ αὕτη ἀφίσταται αὐτοῦ ἡμίσειαν μέχρι τριῶν τετάρτων τῆς ὥρας[1]. Ὁ δὲ ναύσταθμος ἦν πλησίον τοῦ Σιγείου[2]. Αὐτόθι ἐκβάλλει ὁ Σκάμανδρος ἀπέχων τοῦ Ἰλίου (Ἰσαρλίκ) στάδια εἴκοσι, ἤτοι περὶ τὰ πεντήκοντα λεπτὰ τῆς ὥρας.

Ἀπὸ τοῦ Σιγείου μέχρι τοῦ Ῥοιτείου, ἤτοι ἀπὸ Κούμ-καλὲ μέχρις Ἅντ-τεπέ, εἶναι *ἡ ἠιὼν* ἀνοιγομένη ἀκρετὰ καὶ ἀποτελοῦσα στόμα μακρόν. Ἡ ἠιὼν εἶναι ὁμαλὴ παραλία κλειομένη διά τινος σιαγόνος παρὰ τὸ Ῥοίτειον καὶ ἑτέρας παρὰ τὸ Σίγειον, καὶ ἐνταῦθα ἦν ὁ λιμὴν τῶν Ἀχαιῶν· οὕτω δὲ φαίνεται, ὅτι ἀποτελεῖ μακρὸν στόμα. Τοῦτο λέγει ὁ Ὅμηρος «καὶ πλῆσαν ἅπάσης ἠιόνος στόμα μακρόν»[3].

Τοῦτο παρετηρήσαμεν καὶ ἡμεῖς καθαρώτατα ὕστερον ἀπὸ τοῦ ὕψους τῆς παρακειμένης ῥάχεως Γήρας καὶ τῶν τι μᾶς ἐξέπληξεν ἡ ὁμοιότης αὐτοῦ. *Στόμα* λέγουσιν αὐτὸ καὶ μέχρι τῆς σήμερον οἱ Ἕλληνες κάτοικοι τοῦ Ἐρένκιοϊ, οὓς ἠρώτησα ἐπανειλημμένως τὴν ἐπιοῦσαν ἐν τῷ χωρίῳ των καὶ ἐπανειλημμένως μοι τὸ ὠνόμασαν *στόμα*.

Ἔχομεν λοιπὸν τὴν ἠιόνα μὲ τὸ στόμα αὐτῆς, ὡς λέγει ὁ Ὅμηρος, καὶ ὡς φαίνεται καὶ τὴν σήμερον ἔτι. Ἔχομεν τὴν λίμνην, ἥτις εἶναι παρὰ τὴν συμβολὴν τῶν δύο ποταμῶν Μένδερε καὶ Δουμβρέκ, ἤτοι Σκαμάνδρου καὶ Σιμόεντος.

Ἡ ἠιὼν αὕτη εἶναι λίαν ἀμμώδης, διότι ἐκτείνεται ὅλως διόλου ἀπέναντι τοῦ ῥεύματος τοῦ Ἑλλησπόντου. Δὲν πιστεύω λοιπόν, ὅτι ὁ ἄλλως οὐχὶ μέγας ποταμὸς Μένδερες ἠδύνατο νὰ καταβιβάσῃ τόσην ἰλύν, ὥστε νὰ προσχώσῃ τὸ πλεῖστον τοῦ τρωϊκοῦ πεδίου, μολονότι λέγει τοῦτο ὁ Στράβων[4], καὶ μάλιστα ἐργαζόμενος μικρὸς αὐτὸς καὶ τὸ θέρος ξηρκινόμενος πολλάκις ἀπέναντι τοῦ φοβεροῦ Ἑλλησπόντου. Αὐτὴ εἶναι ἡ γνώμη μου. Διὰ τοῦτο δὲν παραδέχομαι, μετὰ τὰς τελευταίας τοῦ Schliemann ἀνασκαφὰς καὶ τὴν ἔρευναν αὐτῶν ὡς καὶ τοῦ τρωϊκοῦ πεδίου, δὲν παραδέχομαι, λέγω, ὅτι μετεβλήθη ποτὲ τὸ τρωϊκὸν πεδίον. Νομίζω μάλιστα, ὅτι ἔμεινεν ἀμετάβλητον, καθόσον εἶδον τοὺς ποταμοὺς καὶ τὸν χειμῶνα καὶ τὸ θέρος καὶ δὲν μοὶ ἐφάνησαν πολὺ ὁρμητικοί, ὥστε νὰ προσχώσωσι τὸ ἔδαφος τοσοῦτον καὶ ἐνεργοῦντες μάλιστα κατ' ἀντιπάλου οὐ μικροῦ, τοῦ Ἑλλησπόντου, καταρρέοντος ὁρμητικώτατα καὶ χειμῶνα καὶ θέρος εἰς τὸ μέρος τοῦτο πρὸ πάντων.

Οὕτω λοιπὸν διεδράμομεν καὶ τὴν τρίτην πλευρὰν τοῦ τετραγώνου, τὴν βόρειον, ἐκτεινομένην ἐπὶ τρία τέταρτα τῆς ὥρας, τὴν καὶ παραλίαν, ἐν ᾗ ἦσαν ὁ ναύσταθμος πρὸς τὸ μέρος τοῦ Σιγείου καὶ ὁ λιμὴν τῶν Ἀχαιῶν πρὸς τὸ μέρος τοῦ Ῥοιτείου ἐντὸς τοῦ μακροῦ στόματος τῆς ἠιόνος. Μένει ἤδη ἡ τετάρτη πλευρά, ἡ ἀνατολική· ταύτην ὅμως διήλθομεν ὡς ἑξῆς.

Ἡ πλευρὰ αὕτη ἐκτείνεται ἀπὸ τοῦ Ῥοιτείου μέχρι τοῦ Ἰσαρλίκ. Κατὰ μῆκος διετρέξαμεν αὐτὴν καὶ ἄλλοτε κατὰ τὸ 1875 καὶ 1878 εἰς διάστημα τριῶν τετάρτων τῆς ὥρας ἐφ' ἵππου τὸ πολύ. Κατὰ τὴν τελευταίαν ὅμως περιήγησιν κινήσαντες ἀπὸ τοῦ Αἰαντείου (Ἅντ-τεπὲ) περὶ τὰς 4 $^1/_2$ ὥρας ἀνέβημεν μετὰ δέκα λεπτὰ τῆς ὥρας εἰς τὴν ἄνωθεν αὐτοῦ ὡραιοτάτην καὶ ἐκ φηγοῦ κατάφυτον ῥάχιν *Γήραν*, ἧς ἐμνήσθημεν καὶ ἀνωτέρω.

Ἡ ῥάχις αὕτη ὁμοία τῇ τοῦ Ἰσαρλὶκ καὶ πρὸς βορρᾶν αὐτοῦ, ἀλλὰ μικροτέρα καὶ ὡραιοτέρα, ἔχουσα τὴν ῥίζαν αὐτῆς παρὰ τὸ Ῥοίτειον καὶ Αἰάντειον, προχωρεῖ εἰς τὸ μέσον τοῦ τρωϊκοῦ πεδίου λοξῶς πρὸς τὴν ῥάχιν τοῦ Ἰσαρλίκ. Οὕτω λοιπὸν προχωροῦσα εἰς τὸ ἔνδον τοῦ πεδίου φράττει κατὰ μέγα μέρος τὴν θέσιν τοῦ Ἰσαρλὶκ πρὸς τὴν θάλασσαν. Ὁ κάτοικος τοῦ Ἰσαρλὶκ βλέπει τῆς ἠιόνος μόνον μικρὸν μέρος τὸ πρὸς τὸ Κούμ-καλὲ (Σίγειον)· διὰ τοῦτο νομίζω, ὅτι οἱ Ἕλληνες ὥρμων κατὰ τῶν Τρώων ἐξ ἀριστερῶν, ἐκ τοῦ Ῥοιτείου, ὡς λέγει ὁ Ὅμηρος·

«Εἵσατο γὰρ νηῶν ἐπ' ἀριστερά, τῇ περ Ἀχαιοὶ
ἐκ πεδίου νίσσοντο σὺν ἵπποισι καὶ ὄχεσφι»[1].

Διὰ τοῦτο ἐπίσης καὶ ὁ Πρίαμος εἶχε θέσει ἐκεῖ κατάσκοπον τὸν υἱόν του Πολίτην ὅπως κατασκοπεύῃ πότε θὰ ἐκκινήσωσι κατὰ τῶν Τρώων οἱ Ἕλληνες[2].

Ἡ θέσις τῆς Γήρας εἶναι τωόντι ὡραιοτάτη. Ἅμα ἀνέβημεν ἐπ' αὐτήν, δὲν ἐβλέπομεν τὸ Ἰσαρλίκ, καὶ εἶχον ἀμφιβολίαν περὶ τῆς θέσεως τοῦ κατασκόπου. Ὅταν ὅμως ἐφθάσαμεν εἴς τι μέρος περὶ τὴν 5ην ὥραν μ. μ. εἴδομεν καθαρώτατα ἀπέναντι ἡμῶν τὸ ὡραῖον Ἰσαρλὶκ μὲ τὰς νέας μέν, ἀλλ' ἀρχαιοτάτας οἰκίας του. Παρατηρήσαντες δὲ καὶ κάτω εἰς τὸν ναύσταθμον εἴδομεν ἐπίσης καθαρῶς τὸ στόμα τῆς ἠιόνος, ὥστε ἐπείσθην, ὁμολογῶ, ὅτι ἐνταῦθα ἐπὶ τῆς Γήρας ἵστατο ὁ Πολίτης, ὁ υἱὸς τοῦ Πριάμου, ὡς κατάσκοπος τῶν Τρώων.

Ὁ κατάσκοπος ἵστατο παρὰ τὸν τύμβον τοῦ Αἰσυήτου· τοῦτον δὲν εἶδον, καίτοι περιέδραμον πολλαχοῦ τὸ βλέμμα· ὁ Στράβων τίθησιν αὐτὸν ἀλλαχοῦ πρὸς τὴν ὁδὸν τῆς Ἀλεξανδρείας[3]. Περὶ τὰς 6 ὥρας καὶ 20 λεπτὰ παρήλθομεν τὸ Παλαιόκαστρον, τὸ ἀρχαῖον Ὀφρύνιον· ὀλίγον κάτωθεν τοῦ Ὀφρυνίου, τὸν χειμῶνα μόνον, σχηματίζεται ἡ λίμνη Πτελεώς, παρὰ δὲ τὸ Ὀφρύνιον ἐν περιφανεῖ τύπῳ ἦτο ἅλσος τοῦ Ἕκτορος[4].

Περὶ δὲ τὴν 7ην ὥραν ἐπεστρέψαμεν αὖθις εἰς Ἐρένκιοϊ.

Μ. ΠΑΡΑΝΙΚΑΣ.

1) Ἰλ. Σ, 67—60.
2) Στράβ. αὐτόθι 30.
3) Στράβ. αὐτόθι 31.

1) Στράβ. αὐτόθι 32.
2) Στράβ. αὐτόθι 36.
3) Ἰλ. Ξ, 35—36.
4) Στράβ. αὐτόθι 36.

1) Ἰλ. Μ, 118—120· ἔτι αὐτόθι 122—123
2) Ἰλ. Β, 785—794.
3) Στράβ. αὐτόθι 37.
4) Στράβ. αὐτόθι 29.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΕΙΣ

ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΚΑΙ ΙΔΙΑΙ ΤΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ.

Ἀνεγνώσθη ἐν ταῖς ΧΝΑ', ΧΝΗ' καὶ ΧΞΖ' συνεδριάσεσιν.

Α.

§ 1. Πέρυσιν ὅτε τὸ τελευταῖον ἐποιησάμην περὶ τῆς *δημοτικῆς παιδεύσεως τῶν Γερμανῶν* ἀνάγνωσμα, ὁ προεδρεύων τῆς συνεδριάσεως ἐξέφρασεν εὐχὴν ἵνα καὶ τὴν ἐξιστόρησιν ἀναλάβω τῆς παιδείας τοῦ ἡμετέρου ἔθνους ἀπὸ τῆς ἁλώσεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Ἀλλὰ τοῦτο ἐγένετο ἤδη, πρῶτον μὲν ἐν αὐτῷ τῷ Συλλόγῳ ὑπὸ τοῦ κ. Μ. Παρανίκα, πολλὰ καὶ καλὰ ποιησαμένου ἀναγνώσματα κατὰ τὸ συλλογικὸν ἔτος 1866—1867 περὶ τῆς ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων ἀπὸ ἁλώσεως Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστώσης ἑκατονταετηρίδος, ἃ τῇ ἀποφάσει τοῦ Συλλόγου ἐν ἰδίῳ τεύχει ἐκδοθέντα πολλῶν ἐπαίνων ἐκρίθησαν ἄξια παρά τε τῶν ἡμετέρων λογίων καὶ παρὰ τῶν ἀλλογενῶν ἑλληνιστῶν. Εἶτα ἕτερον μέλος τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου, ὁ κ. Γ. Χασιώτης, τὰς διατριβὰς νῦν ἐν Παρισίοις ποιούμενος, νεωστὶ περὶ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἀπὸ ἁλώσεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ἐξέδωκε γαλλιστὶ βίβλον ὀγκώδη καὶ πλείστου λόγου ἀξίαν· ὥστε οὐδὲν ἄλλο ἡμῖν ὑπολείπεται ἢ τὰ περὶ παιδείας τῶν ἡμετέρων προγόνων ἱστορῆσαι. Τούτου δὲ τοῦ ἔργου μετὰ προθυμίας ἐπιληψόμεθα· διότι, ὡς καὶ ἄλλοτε πολλάκις καὶ πέρυσιν εἴπομεν, δυνάμεθα καὶ νῦν εὐδοκιμήσαι κατά τε τὰ ἄλλα καὶ τὴν παιδείαν, δυοῖν θάτερον ποιοῦντες, ἢ μιμούμενοι τοὺς ἡμετέρους προγόνους ἢ τοὺς νῦν πρωτεύοντας. Καὶ τίς μὲν ἡ παιδεία τῶν νῦν πρωτευόντων, εἴπομεν πέρυσι, τίς δὲ ἡ τῶν ἡμετέρων προγόνων, τοῦτο ἔσται ὑπόθεσις νέων ἀναγνωσμάτων.

Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἡμέτερον ἔθνος διεκρίθη τῶν ἄλλων ἀρχαίων ἐθνῶν καὶ ὑπέροχον κατέλαβε θέσιν κατὰ πάντας τοὺς κλάδους τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ, ἐν οἷς τὰ γράμματα καὶ ἡ παιδεία οὐκ εἰσὶν ὁ ἐλάχιστος, καλὸν κρίνομεν, ἐν εἴδει προεισαγωγῆς, προεξετάσαι τὰς πρώτας καὶ κυρίας αἰτίας τῆς ὑπεροχῆς ταύτης, τίνες ἄρά γε ἦσαν. Ἦν ἡ φύσις τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ κλίματος, ἦν ἡ ἰδιοφυΐα τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, ἢ ἡ συζυγία καὶ ἁρμονία τοῦ συναμφοτέρου τούτου, καὶ σὺν τούτοις οἱ ἐλεύθεροι θεσμοὶ καὶ ἡ περὶ τῶν πρωτείων ἅμιλλα τῶν πολιτειῶν[1], περὶ ὧν ἄλλοτε ἐκτενῆ ἐποιησάμεθα λόγον; (Ἰδ. Περιοδ. Συλλόγου Τόμ. Δ', σελ. 209—210).

Δύναμις τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ κλίματος ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ καὶ ἠθικοῦ χαρακτῆρος τῶν κατοίκων.

§ 2. Καὶ περὶ μὲν τῆς δυνάμεως καὶ ῥοπῆς, ἣν ἔχουσι τὸ ἔδαφος καὶ τὸ κλίμα ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ καὶ ἠθικοῦ χαρακτῆρος τῶν κατοίκων, πρῶτος ὁ Ἱπποκράτης ἐφιλοσόφησεν, ᾧ παρηκολούθησαν Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης. «Εὑρήσεις γὰρ ἐπὶ τὸ πλῆθος, λέγει ὁ πατὴρ τῆς ἰατρικῆς, τῆς χώρας τῇ φύσει ἀκολουθέοντα καὶ τὰ εἴδεα τῶν ἀνθρώπων καὶ τοὺς τρόπους». Ἐξ οὗ δὲ ὁ Montesquieu ἐν τῷ ιζ' βιβλίῳ

1) «Ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία διηνεκεῖς περιέχει πολέμους καὶ συμμαχίας τῶν γειτόνων λαῶν. Εἰ δὲ ἡ πάλη τῶν στοιχείων ἀναγκαία ἐστὶ τῇ τάξει τοῦ κόσμου, ἴσως αἱ διηνεκεῖς ἔριδες τῶν μικρῶν λαῶν τῆς Ἑλλάδος ὑπέθαλψαν τὴν ἐνέργειαν τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γονίμου αὐτῆς ἐνεργείας». L. Ménard.

(comment les lois de la servitude ont du rapport avec la nature du climat) τοῦ περιωνύμου αὐτοῦ συγγράμματος *Esprit des lois* ἀνεκαίνισε τὴν περὶ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ κλίματος θεωρίαν τοῦ Ἱπποκράτους, πολλοὶ τῶν νεωτέρων, καίπερ ἄλλως τε λίαν σοφοί, εἰς ὑπερβολὰς ἐξώκειλαν, πάντα τῇ τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ κλίματος ἐπιρροῇ καταλογιζόμενοι, ὅλως ἐπιλαθόμενοι, ὅτι ὁ Ἱπποκράτης καὶ τὴν τοῦ πολιτεύματος καὶ τῶν θεσμῶν ἀναγνωρίζει δύναμιν σὺν τῇ ἐπιρροῇ τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ κλίματος, λέγων· «περὶ δὲ τῆς ἀθυμίης τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς ἀνανδρίης ὅτι ἀπολεμώτεροί εἰσι τῶν Εὐρωπαίων οἱ Ἀσιηνοί· καὶ ἡμερώτερα τὰ ἤθεα, αἱ ὧραι αὐτέων μάλιστα οὐ μεγάλας τὰς μεταβολὰς ποιεύμεναι οὔτε ἐπὶ τὸ θερμὸν οὔτε ἐπὶ τὸ ψυχρόν, ἀλλὰ παραπλησίως· οὐ γὰρ γίνονται ἐκπλήξιες τῆς γνώμης οὔτε μετάστασις ἰσχυρὴ τοῦ σώματος, ἐρ' ὅτων εἰκὸς τὴν ὀργὴν ἀγριοῦσθαί τε καὶ τοῦ ἀγνώμονος καὶ θυμοειδέος μᾶλλον ἢ ἐν τῷ αὐτέῳ αἰεὶ ἐόντα. Αἱ γὰρ μεταβολαί εἰσι τῶν πάντων, ἅτε ἐγείρουσαι τὴν γνώμην τῶν ἀνθρώπων καὶ οὐκ ἐῶσαι ἀπραμίδεα. Διὰ ταύτας ἐμοὶ δοκέει τὰς προφάσιας ἀνάλκεες εἶναι τὸ γένος τὸ Ἀσιηνόν, καὶ πρόσκειται διὰ τοὺς νόμους. Τῆς γὰρ Ἀσίης τὰ πολλὰ βασιλεύεται· ὅκου δὲ μὴ αὐτοὶ ἑωυτέων εἰσὶ κατυπερτοὶ ἄνθρωποι μηδὲ αὐώνυμοι, ἀλλὰ δεσπόζονται, οὐ περὶ τουτέου αὐτέοισιν ὁ λόγος ἐστίν, ὅκως τὰ πολεμικὰ ἀσκήσουσιν, ἀλλ' ὅκως μὴ ἄξιοι μαχιμοι εἰναι. Αἱ γὰρ ψυχαὶ ἀποδεδόνασι καὶ οὐ βούλονται παρακινδυνεύειν πονέες ἐόντες ὑπὲρ ἀλλοτρίης δυνάμεως· οἱ γὰρ κίνδυνοι οὐκ ὁμοῖοί εἰσι. Τοὺς μὲν γὰρ στρατεύεσθαι εἰκὸς καὶ ταλαιπωρέειν καὶ ἀποθνήσκειν ἐξ ἀναγκαίης ὑπὲρ τῶν δεσποτῶν, ἄπο τε παιδίων καὶ γυναικὸς καὶ τῶν λοιπῶν φίλων· καὶ ὁκόσα μὲν χρηστὰ καὶ ἀνδρήϊα ἐργάσωνται, οἱ δεσπόται ἀπ' αὐτέων αὔξοντές τε καὶ ἐκφύοντες, τοὺς δὲ κινδύνους καὶ τοὺς θανάτους αὐτοὶ καρπούνται . . . . Μέγα δὲ τεκμήριον τουτέων· ὁκόσοι γὰρ ἐν τῇ Ἀσίῃ Ἕλληνες ἢ βάρβαροι μὴ δεσπόζονται, ἀλλ' αὐτόνομοί εἰσι καὶ αὐτέοισι ταλαιπωρέουσιν, οὗτοι μαχιμώτατοί εἰσι πάντων, τοὺς γὰρ κινδύνους αὐτέων περὶ κινδυνεύουσι καὶ τῆς ἀνδρείης τὰ ἆθλα αὐτέοι φέρονται· οὕτως οἱ νόμοι οὐχ ἥκιστα τὴν εὐψυχίην ἐργάζονται». Οἱ νόμοι δύνανται τὴν μαλθακὴν καὶ ῥᾴθυμον φύσιν τῶν ἐν θερμοῖς κλίμασιν οἰκούντων μεταβάλλειν· «τὸ δὲ ἀνδρεῖον καὶ τὸ ταλαίπωρον ἐν τῇ ψυχῇ φύσει μὲν οὐκ ἂν ὁμοίως ἐνείη, νόμος δὲ προσγενόμενος ἀπεργάσοιτ' ἄν». Τὰ αὐτὰ φησι καὶ Πλάτων ἐν τῷ πέμπτῳ βιβλίῳ τῶν Νόμων· «μηδὲ τοῦθ' ἡμᾶς λανθανέτω περὶ τόπων, ὡς οὐκ εἰσιν ἄλλοι τινὲς διαφέροντες ἄλλων τόπων πρὸς τὸ γεννᾶν ἀνθρώπους ἀμείνους καὶ χείρους, οἷς οὐκ ἐναντία νομοθετητέον». Ἕκαστος ἄρα τόπος ἔχει χρείαν ἰδίων νόμων ἁρμοζόντων τῇ φύσει αὐτοῦ.

Γνώμη Ἱπποκράτους περὶ τῆς φύσεως τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ κλίματος.

§ 3. Ἡ φύσις ἄρα τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ κλίματος οὐκ ἔστι τὸ πᾶν, κατὰ τὸν Ἱπποκράτη, οὐδ' ἡ μόνη τελεσιουργὸς αἰτία· διότι ἄλλος ἔθει αὐτὴν ἀεὶ τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα παράγειν, ἂν τε οἱ κάτοικοι μένωσιν οἱ αὐτοί, ἂν τε ἄλλοι ἐπήλυδες καταλαμβάνωσι τὴν χώραν. Ἡ φύσις τῆς χώρας οὐκ ἔχει δύναμιν τὸν σπόρον τοῦ σίτου εἰς κριθὴν μεταβαλεῖν ἢ τὸ ἀνάπαλιν τὸν τῆς κριθῆς εἰς σῖτον· «οὐδεὶς περιμενεῖ, λέγει καὶ ὁ περικλεὴς Ἔρδερος ἐν τῷ πολυκρότῳ αὐτοῦ συγγράμματι, *Ἰδέαι περὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος*, ἵνα τὸ ῥόδον γένηται λείριον, ἢ ὁ κύων λύκος ἀλλάσσων κλίμα· διότι ἡ φύσις ἀκριβῶς τὸν ἑκάστου ὅρισε κύκλον καὶ ἔθετο τὰ τελευταῖα ὅρια, πρατιμῶσα ἐξαρανίσαι μᾶλλον ἢ ἀκρωτηριάσαι καὶ διαστρέψαι τὸν τύπον πλάσματός τινος· ὅτι ὅμως τὸ ῥόδον ποικιλιῶν τινων ἐπιδεκτικόν ἐστιν, ὁ δὲ κύων προσλαβεῖν δύναται ἰδιότητάς τινας τοῦ λύκου, τοῦτο ἡ πεῖρα μαρτυρεῖ».

Ὁ Ἔρδερος ὁμολογεῖ, ὅτι τὰ πλείστα ἐξ ὧν λέγει περὶ κλίματος ἐκ τῶν τοῦ Ἱπποκράτους εἵληφε· διὰ τί δὲ καὶ ὁ Montesquieu οὐκ ἐποίησε τὸ αὐτό, ἀλλὰ σιωπήσας τὴν ἐξ ἧς ἠρύσατο πηγὴν ἔδωκεν ἀφορμὴν τῷ Δαλεμβέρτῳ ἐγκωμιάσαι αὐτὸν ὅτι συνέγραψε βίβλον ἄνευ προτύπου, *prolem sine matre creatam*, τέκνον ἄνευ μητρὸς γεννηθέν; ἐφ' ᾧ νῦν πολλοὶ ἐλέγχουσιν αὐτόν, διότι ἡ καταγωγὴ προφανής.

Καὶ ὁ φιλόσοφος δὲ Ἔγελος ἐν τῇ *φιλοσοφίᾳ τῆς ἱστορίας* ἀποφαίνεται ὅτι «τὴν φύσιν μήτε ὑπέρπολυ ἐστιμᾶν δεῖ, μήτε πάνυ ὀλίγον»· ὡσαύτως καὶ ὁ φιλόσοφος Λότσιος ἐν τῷ *Μικρῷ κόσμῳ*, ὃν ὁ Ἄγγλος Φλίντιος πρὸς τὸν

1) Οὐδεὶς νῦν ἀγνοεῖ, ὅτι ἡ Ἀσία οὔτε ἔδαφος οὔτε κλίμα ἔχει πανταχοῦ τὸ αὐτό· ἐκ δὲ τῶν πόλεων αὐτῆς ἐξῆλθον λαοὶ μαχιμώτατοι, οἵτινες διὰ τὴν ἀνδρείαν καὶ τοὺς θεσμοὺς αὐτῶν διέπρεψαν καὶ σπουδαίαν κατέλαβον ἐν τῇ ἱστορίᾳ χώραν.

Περὶ τῶν φυσιολογικῶν ψυχολογικῶν ἰδεῶν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων φιλοσόφων Α', 1861 σ. Περὶ Διονύσου τοῦ ἐκ τῆς ἀκαδημίας αὐτοῦ ἐπιτροπεύσαντος ἱστορίας Δ' Ἑλλ. φιλολ. Β' 1865, σ. 281 [195-201]

Κόσμον τοῦ Ἀλεξάνδρου Οὐμβόλδου παραβάλλει, περὶ τῆς ἐπιρροῆς πραγματεύεται τῆς ἐξωτερικῆς *φύσεως*, τῶν *δυνάμεων* αὐτῆς, τῆς γεωγραφικῆς θέσεως, τοῦ κλίματος ἐπὶ τῇ ἀναπτύξει καὶ προαγωγῇ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' οὐδαμῶς ἀποδέχεται, ὅτι οἱ χαρακτῆρες τῶν ἀτόμων ἢ τῶν ἐθνῶν εἰσιν ὅλως ἢ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπαύγασμα τῶν φυσικῶν χαρακτήρων τῆς ἐν ᾗ οἰκοῦσι χώρας, ὡς πρεσβεύει ὁ Ἄγγλος Boucle, ὃς ἐν τῷ δευτέρῳ κεφαλαίῳ (ἐπιρροαὶ τῶν φυσικῶν νόμων ἐπὶ τῆς διοργανώσεως τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν ἀτόμων) τοῦ σπουδαίου αὐτοῦ συγγράμματος *Ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ ἐν Ἀγγλίᾳ* πειρᾶται ἀποδεῖξαι, ὅτι ἡ ἐπιρροὴ τοῦ κλίματος, τῆς τροφῆς, τοῦ ἐδάφους, τῆς γενικῆς θέας τῆς φύσεως ἐπὶ τῆς διοργανώσεως τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν ἀτόμων ἰσχυροτάτη οὖσα, μόνη τὴν τῶν ἐθνῶν κατειργάσατο σύστασιν καὶ ἀνάπτυξιν. Ἀλλ' ἕτερος Ἄγγλος, ὁ φυσιοδίφης Wallace, τὰς νήσους περιηγησάμενος τῶν Μολούκκων καὶ Φιλιππίνων εὗρεν ὅτι οὐ μόνον οἱ Παπουῶοι καὶ Μαλαῖοι, ζῶντες νῦν καὶ πολλοὺς αἰῶνας ζήσαντες γείτονες, ἔχουσιν ὅτι πλείστας διαφοράς, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ ζῶα, καίτοι αἱ νῆσοι Βόρνεον καὶ νέα Γουϊνέα ὁμοιόταται εἰσι κατὰ τὴν εὐρεῖαν ἔκτασιν καὶ τὴν ἔλλειψιν τῶν Ἠφαιστείων, καὶ τὴν ποικιλίαν τῆς γεωλογικῆς συστάσεως, καὶ τὸ ὁμοιόμορφον τοῦ κλίματος, καὶ τὴν γενικὴν θέαν τῆς καλυπτούσης τὴν ἐπιφάνειαν αὐτῶν φυτείας, καὶ ὑπὸ τῶν αὐτῶν περιβρέχονται ὠκεανῶν. Οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ, λέγει ὁ Wallace, ἡ ἀρχαία θεωρία, ὅτι αἱ διαφοραὶ ἢ ὁμοιότητες τῶν ζωϊκῶν τύπων προέρχονται ἐκ τῶν φυσικῶν διαφορῶν ἢ ὁμοιοτήτων τῶν ἐν αἷς διαιτῶνται χωρῶν, ἐξελέγχεται ψηλαφητότερον ἡμαρτημένη.

Δαρβίνειος θεωρία περὶ ἐξελίξεως τῶν ὀργανικῶν ὄντων.

§ 4. Ἀνάγκη ἄρα ἕνα καὶ ἄλλας, ἐκτὸς τῶν τῆς φύσεως, παραδεξώμεθα αἰτίας. Ἡ Δαρβίνειος θεωρία τῆς ἐξελίξεως πρὸς ἐξήγησιν τῆς ἀναπτύξεως καὶ προαγωγῆς τῶν ὀργανικῶν ὄντων τὰς ἐξῆς παραδέχεται αἰτίας, α') τὸν ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεως ἀγῶνα, β') τὴν φυσικὴν διαλογήν, ἣν ἐφήρμοζον οἱ Σπαρτιᾶται, ἐῶντες ζῆν μόνον τὰ ἀρτιμελῆ καὶ εὖ ἔχοντα βρέφη, γ') τὴν κληρονομικὴν μεταβίβασιν τῶν χαρακτήρων τῶν προγόνων, δ') τὴν τάσιν πρὸς εἰδίκευσιν καὶ ἀτομίκευσιν, οὕτως εἰπεῖν, τῶν γενικῶν χαρακτήρων «κατά τινα νόμον, οὗ τὸν ἀποχρῶντα λόγον ἀγνοοῦμεν, οἱ ἀπόγονοι ἔχουσι τάσιν ἅμα μὲν γίγνεσθαι ὅμοιοι τοῖς προγόνοις, ἅμα δὲ καὶ διαφέρειν». Bagehot ε') τὴν ἁρμογὴν (adaptation) πρὸς τὴν περικυκλοῦσαν φύσιν· ὁ ἀσπάλαξ π. χ. ἀπώλεσε τὴν ὅρασιν αὐτοῦ ἅτε ζῶν ὑπὸ τὴν γῆν ἐν τῷ σκότει. Αἱ ἐνέργειαι τῶν αἰτιῶν τούτων ἦσαν μάλιστα ἰσχυρόταται καὶ ἀποτελεσματικώτατα κατὰ τοὺς παναρχαιοτάτους τῶν προϊστορικῶν χρόνων, οὓς ἀνὰ ἑκατομμύρια ὑπολογίζονται· ὁ περιώνυμος γεωλόγος Lyell ὑποτίθησιν ὅτι μόνη ἡ ἐποχὴ τῶν παγώνων (des glaciers), νεωτάτη οὖσα πρὸς τὰς ἄλλας, ὑγδοήκοντα μυριάδας ἐτῶν διήρκεσεν.

Ὁ Bagehot ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ *Ἐπιστημονικὸς νόμος τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἐθνῶν ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς φυσικῆς διαλογῆς καὶ τῆς κληρονομίας* ἀποκρούων ὅτι αἱ ἀρχαὶ αὐτοῦ αἱ αὐταί εἰσι ταῖς τοῦ Boucle διισχυριζομένου, ὅτι αἱ φυσικαὶ δυνάμεις ἐγένοντο αἱ μεγάλαι ἀφορμαὶ τῆς προαγωγῆς, αἱ δὲ ἠθικαὶ ἦσαν δευτερεύουσαι καὶ ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ἄλλας ἐλαχίστης προσοχῆς ἄξιαι, ἀποδέχεται, ὅτι τὰ ἔθνη, οἷα αὐτὰ βλέπομεν, ἐπιγέννημά εἰσι δύο μεγάλων δυνάμεων, ἐξ ὧν ἡ μὲν παραγωγὸς οὖσα τῶν φυλῶν, οἱασδήποτε ἦν φύσεως, κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἐνήργει χρόνους, νῦν δὲ ὅλως ἐξέλιπεν, ἡ δὲ ἑτέρα δημιουργὸς τῶν ἐθνῶν ἐνεργεῖ καὶ δημιουργεῖ ἔτι καὶ νῦν, ὡς πρότερον. Ἡ πρώτη δύναμις, ἧς ἡ φύσις ἄγνωστος, τὰς ἀρχιγενέθλους παρήγαγε φυλάς, τὴν Ἀρίαν, τὴν Τουρανικήν, τὴν Αἰθιοπικήν, τὴν Ἐρυθρόδερμον, τὴν Αὐστραλιακήν.

Ταῦτα κατὰ τὴν Δαρβίνειον θεωρίαν τῆς ἐξελίξεως, περὶ ἧς λέγει ὁ Bagehot, ὅτι ἐκτὸς τῶν ἄλλων καλῶν παρέχει ἡμῖν καὶ τὴν βοήθειαν, ἵνα τὴν δυσκολίαν εἰς παναρχαιοτάτην χρόνου περίοδον ἀναβιβάσωμεν, εἰς ἣν μόλις ἡ φαντασία ἡμῶν ἀναδραμεῖν δύναται· ἀλλὰ μὴ διὰ τοῦτο ἡ δυσκολία αἴρεται ἐκ τοῦ μέσου;

Ἡ φυσικὴ διαλογὴ καὶ ἡ κληρονομία.

§ 5. Ὅπως ποτ' ἂν ᾖ, τὸ ζήτημα τοῦτο οὐκ ἀφορᾷ πρὸς τὴν ἡμετέραν φυλήν, διότι αὕτη οὐκ ἔστιν ἀρχιγένεθλος, ὡς ἡ Ἀρία, ἐξ ἧς κατάγεται, οὐδ' ἡ ἄγνωστος δύναμις ἡ παραγωγὸς τῶν πρώτων φυλῶν συνήργησεν ἐπὶ τῇ συστάσει καὶ προαγωγῇ αὐτῆς, ἀλλ' ἡ φυσικὴ μᾶλλον διαλογὴ καὶ ἡ κληρονομία· ὡς ἕκαστον βρέφος ἐκ τῆς κοιλίας τῆς μητρὸς αὐτοῦ ὁρμάς τινας φέρει καὶ διαθέσεις ἰδιοφυεῖς, αἵτινες ὕστερον ἀναπτυσσόμεναι ἀπεργάζονται τὸν φυσικὸν καὶ ἠθικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα, οὕτω καὶ ἑκάστη φυλὴ ἐπίγονος ἀπ' ἀρχῆς τῆς συστάσεως αὐτῆς ὁρμάς τινας φέρει καὶ διαθέσεις ἰδιοφυεῖς, οἱονεὶ ἀρχιγένεθλον δύ αμιν, ἐν ᾗ ζῇ κινεῖται καὶ ὑπάρχει, καὶ δι' ἧς συγκρατεῖται καὶ διασώζεται. «Οἱ λαοί, ὡς τὰ ἄτομα, φέρουσιν ἐκ γενετῆς διαθέσεις ἰδιοφυεῖς, ἃς τῇ ἀσκήσει δύνανται ἀναπτύξαι, ἢ τῇ ἀργίᾳ ἐκμηδενίσαι. Τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν δύναται καὶ δύναμίς τις ἐξωτερικὴ παρακωλῦσαι· ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ἐσωτερικήν τινα κέκτηται δύναμιν, δι' ἧς κατὰ τῆς ἐξωτερικῆς δυνάμεως ἀντενεργεῖ καὶ κύριός ἐστι κατὰ τὸ πλεῖστον τῆς τύχης αὐτοῦ». L. Ménard.

Ἀλλὰ καὶ ἡ περὶ τῶν φυλῶν θεωρία εἴτε τῶν πρώτων εἴτε τῶν ἐπιγόνων ὑπέστη τὴν δοκιμασίαν τῶν ἀτόπων ὑπερβολῶν, ὧν οὐδ' αὐτὸς ὁ Ρενὰν ἀπηλλαγμένος φαίνεται, διότι δι' αὐτῆς ἠθέλησαν ἑρμηνεῦσαι πάντα, ὡς ἄλλοι διὰ τῆς περὶ τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ κλίματος θεωρίας· ἀλλὰ πᾶν μέτρον ἄριστον. Διὸ ὀρθὰ ὅσα λέγει ὁ Laurent ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας· «κατὰ τὸν δέκατον ἔνατον αἰῶνα ἐν ταῖς φιλοσοφικαῖς μελέταις περὶ ἱστορίας ἡ φυλὴ τὴν θέσιν κατέλαβε τοῦ κλίματος καὶ τῆς φύσεως, πάντα ἐγένοντο ζητήματα τῆς φυλῆς, καὶ αὐτὰ τὰ σπουδαιότατα τῆς ἀνθρωπότητος πράγματα, ἡ θρησκεία καὶ ἡ ἠθικὴ ἐλευθερία. Ὅτι ἡ ῥοπὴ τῆς φυλῆς μεγίστη εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀνθρωπότητος, οὐδεὶς διαμφισβητεῖ· ἀλλ' ἕπεται ἐκ τούτου, ὅτι αὕτη ὁρίζει τὴν τύχην τῶν λαῶν μοιραίως καὶ ἀναποφεύκτως; οὐδαμῶς· οὔτε ἡ ἐπιρροὴ τοῦ κλίματος μοιραία ἐστὶ καὶ αἰωνία, οὔτε ἡ τῆς φυλῆς· τοὐναντίον ὅσῳ ἡ ἀνθρωπότης προοδεύει, τοσούτῳ ἡ ἐπιρροὴ τῆς φυλῆς ἐλαττοῦται, καίτοι οὐδέποτε παύεται».

Ἀρχιγένεθλος δύναμις τῆς φυλῆς κτλ.

§ 6. Ἐν τῇ ἀρχῇ ὅμως τῆς συστάσεως τῶν ἐθνῶν ἡ ἐπιρροὴ τῆς φυλῆς ἦν μεγίστη, ὡς ἡ τοῦ κλίματος, μάλιστα δὲ ἡ τοῦ συναμφοτέρου. Διὸ ἐξεταστέον τίνες αἱ σχέσεις τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ κλίματος τῆς χώρας πρὸς τὴν ἀρχιγένεθλον δύναμιν τῆς ἐν αὐτῇ οἰκούσης φυλῆς· αἱ σχέσεις εἰσὶ δίτταί, ἢ ὅλως εὐμενεῖς καὶ εὖνοι, ὡς εἰ μεταξὺ αὐτῶν ὑπῆρχεν ἄνωθεν προδιατεταγμένη ἁρμονία, ὡς εἰ ὁ ποιητὴς τοῦ παντὸς ἐπίτηδες ἔπλασε τὴν χώραν, ὅπως, ὅταν ἔλθῃ τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, αὕτη, ὡς γῆ τῆς ἐπαγγελίας, ἁσμένη δέξηται ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς τὴν προωρισμένην φυλήν, τηλόθεν γαίης πολλάκις ἐρχομένην, ἢ δυσμενὴς καὶ ἐχθρά, πρὸς ἣν ὁ ἄνθρωπος, ὡς ἄλλος Ἡρακλῆς, ἀγωνίζεται ἐκμηδενίσαι μὲν τὰς βλαβερὰς δυνάμεις, ἐξημερῶσαι δὲ ὅσον οἷόν τε τὴν ἐχθρικῶς πρὸς αὐτὸν διακειμένην φύσιν τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ κλίματος, καὶ ἀγαγεῖν αὐτὴν εἰς ἰσορροπίαν πρὸς τὴν ἑαυτοῦ φύσιν, ὡς ἐποίησαν οἱ λαοὶ τῆς Ἑσπερίας Εὐρώπης, οἵτινες ἐξημερωθέντες ὑπὸ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ κατώρθωσαν καὶ τὴν χώραν αὐτῶν ἐξημερῶσαι.

Ὅταν ἐξ ἀρχῆς ὑπάρχῃ συμφωνία καὶ προδιατεταγμένη τις ἁρμονία μεταξὺ τῆς χώρας καὶ τῆς οἰκούσης φυλῆς, εὐθὺς ἀμοιβαία αὐτῶν πρὸς ἀλλήλας καθίσταται ἐπενέργεια, δι-ηνεκῶς λειτουργοῦσα καὶ ἀποθησαυρίζουσα ὕλην, ἣν ὁ δαιμόνιος τοῦ ἀνθρώπου νοῦς διαπλάττει ὕστερον καὶ ἐξ αὐτῆς δημιουργεῖ ἔργα ἀϊδίως ἐνσαρκοῦντα οὐ μόνον τὴν μορφήν, ἀλλὰ καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ πνεῦμα τῆς τε φυσικῆς καὶ ὁρατῆς πατρίδος, τῆς χώρας δηλονότι, τῶν ναῶν, τῶν ἄλλων δημοσίων οἰκοδομῶν καὶ τῆς πνευματικῆς, τῶν θρησκευτικῶν, κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν θεσμῶν, τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων, τῶν ἑορτῶν καὶ πανηγύρεων. Τοῦτο δὲ συμβαίνει μάλιστα, ὅταν ἔκτακτοι καὶ σπουδαῖαι ἀφορμαί, ἐσωτερικαί τε καὶ ἐξωτερικαί, ἐξεγείρωσι τὸν λαὸν καὶ ὑπεκκαύσωσι τὸν ζῆλον αὐτοῦ ὅπως πρὸς ἕνα μέγαν καὶ ὑψηλὸν σκοπὸν πᾶσας τὰς ἑαυτοῦ δυνάμεις καὶ ἐνεργείας συνενώσῃ.

Ἡ θεωρία τῆς ἐξελίξεως ἐν τῇ ἁρμογῇ (adaptation) μονομερῶς ἐξετάζει τὰς ἐπενεργείας τῶν φυσικῶν δυνάμεων ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου, παρορῶσα τὰς ἀντιδράσεις τούτου καὶ τὰς μεταμορφώσεις τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ κλίματος, ἃς παραγαγεῖν δύναται ὁ πολυμήχανος αὐτοῦ νοῦς, ὡς ὀρθῶς λέγει ὁ ποιητὴς de la Prade· οὐδαμῶς διατεινόμεθα, ὅτι ἡ φύσις μόνη ἀποκαλύπτει τῷ ἀνθρώπῳ, ἢ ὅτι αὕτη μόνη παιδαγωγός ἐστιν αὐτοῦ, οὐδὲ παραδεχόμεθα αὐτὴν ὡς ποιητικὴν αἰτίαν, ἀλλὰ μόνον ὡς ἀφορμὴν ἀπαραίτητον τῇ διαπλάσει τῆς ἡμετέρας διανοίας· ἡμεῖς βεβαιοῦμεν ὅτι πρὸ τοῦ αἰσθήματος τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου προϋπάρχει ἄλλο τι, τοῦτο δέ ἐστιν ἡ ψυχὴ μετὰ πασῶν τῶν δυνάμεων αὐτῆς. Ἕκαστος ἄνθρωπος ἐρχόμενος εἰς τὸν κόσμον φέρει ἐν ἑαυτῷ ἀκτινά τινα τοῦ νοεροῦ ἡλίου, πρὶν ἢ οἱ ὀφθαλμοὶ ἀνοίξωσι καὶ ἴδωσι τὸν ἥλιον τῆς δημιουργίας. Ἀλλὰ πάλιν ἀδύνατον τὸ ἀπαρνήσασθαι, ὅτι ὁ Θεὸς τὴν οἰ-

κουμένην διενείμεν εἰς διαφόρους ζώνας, πρὸ διατεταγμένας ὑπ' αὐτοῦ, ὅπως ταῖς οἰκησούσαις φυλαῖς εὑρενεῖς ὦσι πρὸς ἀνάπτυξιν αἰσθημάτων τινῶν καὶ τύπων τινῶν εἰδικῶν ἐν τῇ τέχνῃ, ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, ἐν τῇ πολιτικῇ διεργανώσει· διότι ὁ Θεὸς ἠθέλησε παραγαγεῖν τὴν ἑνότητα καὶ ἁρμονίαν ἐν τῇ ποικιλίᾳ· ἀδύνατον ἀπαρνήσασθαι, ὅτι ὑπάρχει προδιατεταγμένη τις ἁρμονία ὑπὸ τῆς θείας προνοίας μεταξὺ τῆς φύσεως χωρῶν τινων καὶ τῆς ἀνάπτυξεως ἰδεῶν τινων, ὡς ὑπάρχει ἁρμονία μεταξὺ τῆς ἠθικῆς καὶ διανοητικῆς καταστάσεως ἀνθρώπου τινὰς καὶ τῆς φυσικῆς αὐτοῦ κράσεως.

«Ἐν ἑκάστῃ ζώνῃ, ἐν ἑκάστῳ κλίματι ἰδιοφυής τις γεννᾶται ποίησις ἐκ τοῦ ἀέρος καὶ τοῦ ἐδάφους, ὡς τὰ ἄνθη· διότι πολλάκις αὐτὸς ὁ τύπος παρέχει τῷ ποιητῇ τὸ πνεῦμα, δι' οὗ περιγράφει αὐτόν· ὁ τύπος δημιουργεῖ τὸν ποιητήν, οὗτος δὲ ἀναδημιουργεῖ αὐτόν».

Φύσις τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ κλίματος τῆς Ἑλλάδος κτ.

§ 7. "Ἂν δὲ ταῦτα ἐφαρμόσωμεν εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ κλίματος τῆς Ἑλλάδος τίνας σχέσεις αὐτῶν εὑρήσομεν πρὸς τὰς πρωτογενεῖς καὶ ἰδιοφυεῖς ὁρμὰς καὶ διαθέσεις τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς; αἱ σχέσεις ἐκ πρώτης ἀρχῆς, πλὴν τινων ἀγρίων στοιχείων, ἦσαν εὐμενέσταται. «Τό γε μὴν διανοηθῆναι χρὴ πάντ' ἄνδρα ἕλληνα, ὡς τύπον ἔχομεν τὸν τῶν Ἑλλήνων πρὸς ἀρετὴν ἐν τοῖς σχεδὸν ἄριστον· τὸ δ' ἐπαινετὸν αὐτοῦ χρὴ λέγειν, ὅτι μέσος ἂν εἴη χειμώνων τε καὶ τῆς θερινῆς φύσεως κτλ.» Πλάτων.

Τίς ἄλλη χώρα μᾶλλον τῆς ἑλληνικῆς ἥρμοζε τῇ ἑλληνικῇ φυλῇ; ἡ Ἑλλὰς οὐ φαίνεται οἱονεὶ ἐπίτηδες δημιουργηθεῖσα χάριν αὐτῆς; Ἀλλὰ καὶ τίς ἄλλος λαὸς ἦν ἁρμοδιώτερος κάτοικος τῆς Ἑλλάδος ἢ οἱ Ἕλληνες; Εἶχον δίκαιον νομίζοντες ἑαυτοὺς αὐτόχθονας, τέκνα γνήσια τῆς χώρας. Τὸ μὲν ἔδαφος τῆς Ἑλλάδος ἄφθονον παρέχει ποικιλίαν ὀρεινῶν καὶ παραλίων χωρῶν, κοιλάδων τε καὶ πεδιάδων καὶ λόφων, νήσων τε καὶ ξηρῶν, ἀλλὰ καὶ ἁρμονίαν ἐν τῇ ποικιλίᾳ καὶ συμμετρίαν καὶ καλλονὴν καὶ χάριν. Ἡ θάλασσα πανταχόθεν περικλύζει τὴν γῆν, πανταχοῦ δὲ εἰσερχομένη, ὡς θεά, ἀπὸ κόλπου εἰς κόλπον, ἅμα τῷ θεάματι τοῦ ἀπείρου μεταξὺ δύο μαρμαρίνων παραλίων ὀχθῶν περιλαμβανομένου, διεγείρει καὶ τὸ αἴσθημα τῆς τάξεως ἐν τῷ μεγαλείῳ. Ἐκ τούτου ἡ Ἑλλὰς ἐνόησε καὶ ἄλλη χώρα, τὸ κατ' ἐξοχὴν καλλιτέχνημα, οἰονεὶ ἀνάγλυφον, ὡς λέγει ὁ Quinet, κρεμάμενον ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ τοῦ δημιουργοῦ, εἰκὼν ἐξόχου καλλονῆς, ἣν ἐπὶ τῶν κόσμων προέχειν ὁ νοῦς ὁ διακοσμήσας αὐτόν. Τὸ δὲ κλίμα αὐτῆς εὔκρατόν ἐστι καὶ θερμόν, διότι ἔγκαιρος καὶ κατάλληλος ἡ διαδοχὴ καὶ κανονικὴ διάρκεια τῶν ὡρῶν τοῦ ἔτους· ὁ δὲ οὐρανὸς αἴθριος, λαμπρός, ἔμπρος, θερμός, ὁ δὲ ἀὴρ καθαρός, διαυγής, δροσερός.

Ἡ δ' ἑλληνικὴ φυλή, ἐξ Ἀσίας ὁρμηθεῖσα, φεύγουσα προτροπάδην τὸ πανσθενὲς κράτος τῆς φύσεως καὶ τὴν θεοκρατίαν ὡς κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους οἱ πρεσβυτεριανοὶ ἔφυγον ἐξ Ἀγγλίας, ὅπως τὴν πνευματικὴν αὐτῶν διασώσωσιν[1] ἐλευθερίαν, κατέλιπε τὴν χώραν

1) Πολλάκις ἀνεφέρομεν πρὸς ἐξήγησιν τοῦ φιλελευθέρου, ἑνὸς τῶν κυριωτάτων γνωρισμάτων τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, τοῦ φιλελευθέρου, λέγω, ἐν τῷ διανοεῖσθαι, ἐν τῷ λέγειν, ἐν τῷ πράττειν, ἐν τῇ θρησκείᾳ, ἐν τῇ ποιήσει, ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ, ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, ἐν τῇ τέχνῃ. οὐδεμίαν ἄλλην εὕρισκον λύσιν ἢ τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι καὶ ἡ ἑλληνικὴ φυλή, ὡς οἱ πρεσβυτεριανοὶ τῆς Ἀγγλίας, χάριν τῆς πνευματικῆς αὐτῆς ἐλευθερίας ἀπεχωρίσθη τῆς ἀρίας φυλῆς καὶ ἀπεχώρησε διευθυνομένη πρὸς τὴν Ἑλάσσω Ἀσίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα. Τούτου ἕνεκα τὸ φιλελεύθερον τὸ ζωοποιοῦν τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας ἔμεινεν αὐτῇ γνώρισμα χαρακτηριστικώτατον. «Ἡ αὐτὴ ἐκείνη τῆς ἐλευθερίας, ἧς ἐμφορεῖται ὁ ἑλληνικὸς λαός, ἔστι δὲ καθόλου εἰπεῖν τὸ ὄντως ζωτικὸν τῆς ποιήσεως στοιχεῖον, σχεδὸν παντελῶς τῇ Ἀνατολῇ λείπει· μόνον δὲ παρ' ἄλλῃσι τὸν εὐγενῆ ἐκεῖνον πρὸς ἔρευναν τῆς ἀληθείας εὑρίσκομεν ζῆλον, τὴν ἐμβρίθειαν ἐκείνην καὶ ἐλευθερίαν ἐν τῷ διανοεῖσθαι, ἅπερ ἅλως ἀλλότρια τῇ δεσποζομένῃ καὶ θεοκρατουμένῃ Ἀνατολῇ ἦσαν. Ἡ ὁρμὴ καὶ ἡ ἔρευνα πρὸς πᾶν ὅ,τι καλὸν καὶ μέγα καὶ ὑψηλὸν καὶ γενικὸν εἶδος ἀκριτικὸν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος γνώρισμα». Bergk.

Τίνι δὲ τρόπῳ ὁρᾶται ὑπὸ τῶν πρεσβυτεριανῶν ἡ πρώτη τῶν Πολιτειῶν τῆς βορείου Ἀμερικῆς, ἡ νέα Ἀγγλία; «Πληθύς τις ἀνθρώπων, τὰ αὐτὰ ἐχόντων φρονήματα ἐν τοῖς ἄλλοις καὶ μάλιστα ἐν τῇ θρησκείᾳ καὶ ἐν τῷ πολιτεύματι, ἱδρύει πολιτείαν χωριστήν, ἐντείνει τὸν πρῶτον αὐτῆς χαρακτῆρα, κηρύσσει τὴν ἰδίαν αὐτῆς θρησκείαν, ἱδρύει τὸ προσφιλὲς αὐτῇ εἶδος τοῦ πολιτεύματος, ἀπενθαρρύνει πάσας τὰς ἄλλας ὁρμὰς καὶ κλίσεις, καταδιώκει τὰ ἄλλα θρησκεύματα, ἀπαγορεύει τὰ ἄλλα εἴδη τοῦ πολιτεύματος. Ἔθνος οὖν τοιοῦτος καταρτισθὲν τρόποις ἕξει ἰδιοφυᾶ χαρακτῆρα· οἱ μὲν πρῶτοι ἱδρυταὶ ἀφετηρίαν ἔσχον τὸν αὐτὸν τύπον, οἱ δὲ μετ' αὐτοὺς διετέλεσαν αὐτὸν μιμούμενοι. Ἄλλαι αἰτίαι ἐπῆλθον καὶ διετάραξαν αὐτόν· ἀλλὰ τὰ ἄφυκτα ἀποτελέσματα τῆς κληρονομικῆς ἀρχῆς μετεβίβασαν ἀναλλοίωτον μεγάλην μοῖραν τῶν ἀρχετύπων χαρακτηριστικῶν καὶ κατέλιπον τῇ νέᾳ Ἀγγλίᾳ ἐθνικὸν χαρακτῆρα τέλειον, ὃς ἐν πᾶσιν ἀνεξίτηλα φέρει τὰ ἴχνη τοῦ πρώτου χαρακτῆρος». Bagehot.

τὴν ἐξ αὐτῆς Ἑλλάδα κληθεῖσαν· ἦν δὲ ἡ φυλὴ εὖ πεφυκυῖα, εὔρωστος, ὑγιής, μεγάλη τὸ σῶμα, εὐειδὴς καὶ καλή, ἔχουσα δέρμα λευκόν, κόμην ὑπόξανθον, σάρκας εὐπαγεῖς, σκέλη ὀρθά, ἄκρα εὐφυῆ, κεφαλὴν μέσην τὸ μέγεθος, χεῖλη λεπτά, ῥῖνα εὐθεῖαν, ὀφθαλμοὺς ὑγρούς, χαρωπούς, γοργούς. Οἷα δὲ ἡ μορφή, τοιάδε καὶ ἡ ψυχή· διότι μεγίστη ἦν ἡ συμφωνία καὶ ἡ ἁρμονία μεταξὺ τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως, τῆς σωματικῆς, καὶ τῆς ἐσωτερικῆς, τῆς ψυχικῆς. Ἡ ἁρμονία αὕτη ἐκλήθη ὕστερον *καλοκἀγαθία*, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα ὑπῆρχεν ἐξ ἀρχῆς ἀπ' αὐτῆς τῆς συστάσεως τῆς φυλῆς, ἥτις ἔφερεν ἐν ἑαυτῇ ἐν σπέρματι τὸ διανοητικόν, τὸ μνημονικόν, τὸ εὔθυμον, τὸ ζωηρόν, τὸ εὐφάνταστον, τὸ γοργὸν καὶ δραστήριον, τὸ φιλότιμον καὶ φιλόδοξον, μάλιστα δὲ πάντων τὸ φιλομαθές, τὸ φιλελεύθερον ἐν τῇ ποιήσει καὶ τῇ τέχνῃ, καὶ τὸ φιλόκαλον, ἅπερ ἦσαν ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τοῦ ἠθικοῦ αὐτῆς χαρακτῆρος·

> Ὅττι καλὸν φίλον ἐστί, τὸ δ' οὐ καλὸν οὐ φίλον ἐστίν,
> τοῦτ' ἔπος ἀθανάτων ἦλθε διὰ στομάτων.
> (τῶν ἑλληνίδων Μουσῶν).

Ἁρμονία τῆς φύσεως τῆς χώρας καὶ τῆς τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, καὶ πρῶτα αὐτῆς δημιουργήματα.

§ 8. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ προσέκρουσε μικρόν τι εἰς ἀγριά τινα τῆς φύσεως στοιχεῖα, ἀλλὰ τοσοῦτον μόνον ὅσον ἦν ἀναγκαῖον, ὅπως αἱ δυνάμεις αὐτῆς εἰς ἐνέργειαν τεθῶσι καὶ Ὁριαμβεύσωσιν, ἡ δὲ Ἑλλὰς καταστῇ τὸ πρῶτον στάδιον τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας καὶ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ νοῦ καὶ τοῦ λόγου. «Ἀτεχνῶς ἡ Ἑλλὰς μόνη, λέγει Φίλων ὁ Ἰουδαῖος, ἐστὶν ἀνθρώπων γενέτειρα, οὐράνιον φυτὸν καὶ θαυμάσιον σπέρμα, γεννῶν βεβαίαν καὶ ἀληθινὴν νομιμοσύνην».

Ἡ χώρα οὐκ ἐβράδυνεν ἀνοίξαι τοὺς ἑαυτῆς κόλπους, καί, ὡς φιλόστοργος μήτηρ, ἐπιτρέψαι τῷ περιβουσίῳ λαῷ ἐκ τῶν στέρνων αὐτῆς θηλάσαι ὅ,τι τῇ φύσει αὐτοῦ συνέφερε, τὸ ζωηρόν, τὸ εὐκίνητον, τὸ καθαρὸν καὶ κόθριον καὶ φαεινόν, τὸ φαιδρὸν καὶ ἐπίχαρι, τὸ εὔγραμμον, τὸ σύμμετρον καὶ ἁρμονικόν. «Τὸ ἔδαφος τῆς Ἑλλάδος, λέγει καὶ ὁ φιλέλλην Laprade, τὸ πρῶτόν ἐστι πεδίον, ἔνθα τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἤρξατο ὑπερασπίζειν ἑαυτὸ κατὰ τῆς παγκρατοῦς δυνάμεως τῆς φύσεως. Ἡ θεία πρόνοια ἀρωγὸς ἐλθοῦσα τῷ ἀνθρώπῳ ἐν τῇ πάλῃ ταύτῃ τοῦ πνεύματος κατὰ τῆς ὕλης, τῆς ἐλευθερίας κατὰ τῆς εἱμαρμένης, οὕτω τὰ πάντα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς μονομαχίας διεθήκεν, ὥστε τὴν τῶν ἀντιμαχομένων ἀνισότητα καταστῆσαι ἧττον δυσανάλογον κτλ».

Ἐκ δὲ τῆς συμφωνίας καὶ ἁρμονίας τῆς φύσεως τῆς χώρας καὶ τῆς τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ εἰς φῶς προῆλθον τὰ πρῶτα δημιουργήματα, ἤτοι ἡ διάπλασις τῆς γλώσσης καὶ ἡ μόρφωσις τῶν θεῶν. «Ἡ γλῶσσά ἐστι τὸ πρῶτον τεχνικὸν ἔργον φυλῆς τινος, διὰ τῆς ἐξωτερικῆς φυσιογνωμίας καὶ τῶν ἐσωτερικῶν αὐτοῦ χαρακτήρων ἐκφράζον πιστῶς τὰς ἐντυπώσεις, ἃς ἡ φυλὴ ἐκ τῆς χώρας καὶ τῆς φύσεως δέχεται, καὶ τὴν κατάστασιν τῆς διανοίας αὐτῆς». de la Prade. Καὶ ὁ διάσημος δὲ ἱστορικὸς Λεοπόλδος Ῥάγκιος παρατηρεῖ, ὡς καὶ ἄλλοι πρὸ αὐτοῦ, ὅτι «ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα πασῶν τῶν ἄλλων ἰνδοευρωπαϊκῶν, ὧν κλάδος ὑπάρχει, ὑπέροχός ἐστι κατά τε τὴν γραμματικήν, διαμόρφωσιν καὶ τὴν ἀναλογίαν τῇ ἐσωτερικῇ λογικῇ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος· τὸ δὲ ἀρχιγένεθλον τοῦτο δώρημα ἐν τῇ φύσει τῆς ἑλληνικῆς χώρας ζητητέον».

Περὶ δὲ θεῶν οἱ Ἕλληνες τὸ ἐναντίον ἔπραξαν ἢ ὅ,τι λέγει ἡ Ἁγία Γραφή· διότι αὕτη μὲν ἱστορεῖ ὅτι ὁ Θεὸς ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα αὐτοῦ καὶ ὁμοίωσιν· ἐν δὲ τῇ Ἑλλάδι οἱ ἄνθρωποι τοὺς θεοὺς ἐποίησαν κατ' εἰκόνα αὐτῶν καὶ ὁμοίωσιν· καὶ οὐ μόνον τὰς μορφὰς τῶν θεῶν ἑαυτοῖς ἀφωμοίωσαν, ἀλλὰ καὶ τοὺς βίους αὐτῶν, ὡς φησιν Ἀριστοτέλης· «ὡς περ δὲ τὰ εἴδη ἑαυτοῖς ἀφομοιοῦσιν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ τοὺς βίους τῶν θεῶν»·

> ἐν ἀνδρῶν, φάλλει καὶ ὁ Πίνδαρος,
> ἐν θεῶν γένος, ἐκ μιᾶς δὲ πνέομεν
> ματρὸς ἀμφότεροι.

Τὸ φιλόκαλον καὶ ζωοποιὸν τοῦ Ἕλληνος πνεῦμα οὐκ ἄλλως ἠδύνατο τῶν θείων ἀντιληφθῆναι δυνάμεων ἢ ὡς πνευμάτων ὑπερτάτων τὴν καλλίστην καὶ ἁρμονικωτάτην περιβεβλημένων μορφήν.

Οὐ μόνον δὲ οἱ Ὀλύμπιοι θεοί, ἀλλὰ καὶ οἱ ὑποδεέστεροι, αἱ Νύμφαι, αἱ Δρυάδες, αἱ Νηρηίδες, αἱ Ὧραι, αἱ Χάριτες, αἱ Μοῦσαι, γεν-

νήματά εἰσι τοῦ συναμφοτέρου, τῆς φύσεως δηλονότι τῆς χώρας καὶ τῆς φαντασίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Αἱ Ὧραι καὶ αἱ Χάριτες κατὰ τὸ εὔοδμον ἔαρ ἀναμίγνυνται, ὡς ἐξυμνεῖ ὁ Πίνδαρος, τῇ βλαστανούσῃ φύσει καὶ τοῖς χοροῖς τῶν ἀνθρώπων·

φοινικοκάνων ὁπότ' οἰχθέντος Ὡρῶν θαλάμου
εὔοδμον ἐπάγησιν ἔαρ, φυτὰ νεκτάρεα·
τότε βάλλεται, τότ' ἐπ'
ἀμβρόταν χθόν' Ἔραται.
ἴων φόβαι ῥόδα τε κόμαισι μίγνυται,
ἀχεῖτ' ὀμφαὶ μελέων σὺν αὐλοῖς,
ἀχεῖτε Σεμέλαν ἐλικάμπυκα χοροί.

Τρίτον δημιούργημα ἡ ποίησις τοῦ Ὁμήρου.

§ 9. Τοιαῦτα ἦσαν τὰ πρῶτα δημιουργήματα τοῦ Ἕλληνος τὴν φύσιν τῆς χώρας ἔχοντος συνεργόν, ἅπερ χαρακτηριστικὰ φέρουσι γνωρίσματα τοῦ συναμφοτέρου ἀνεξίτηλα. Ἀλλὰ καὶ τὸ τρίτον δημιούργημα, ἡ θεία τοῦ Ὁμήρου ποίησις, ἡ Ἰλιὰς καὶ Ὀδύσσεια, τῶν αὐτῶν μετέχει χαρακτήρων, ἱερὸν οὖσα σύμβολον καὶ Παλλάδιον τῆς φυσικῆς καὶ πνευματικῆς τῶν Ἑλλήνων πατρίδος.

Μετὰ τὰ Τρωϊκὰ καὶ τὴν εἰσβολὴν τῶν Δωριέων εἰς τὴν Πελοπόννησον, αἱ δυνάμεις τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς πρὸς τὴν Ἑλάσσω ἐστράφησαν Ἀσίαν, ὅπου αἱ ἀποικίαι ἐκ μιγάδων Ἑλλήνων τὴν χώραν καταλαβεῖν ἀγωνιζόμεναι εἰς χεῖρας ἦλθον πρὸς τοὺς κατέχοντας αὐτὴν λαοὺς καὶ ἐφιλοτιμοῦντο θριαμβεῦται, ὡς ἐπὶ τῶν Τρωϊκῶν. Τῶν δ' ἑλληνικῶν ἀποικιῶν προεξῆρχεν ἡ καλὴ Ἰωνία, ἧς τὸ κλίμα εὔκρατον καὶ τερπνόν, ὡς τὸ τῆς μητροπόλεως. «Οἱ Ἴωνες, λέγει καὶ ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας, τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν Ὡρῶν ἐν τῷ καλλίστῳ ἐτύγχανον ἱδρύσαμενοι πόλιας πάντων ἀνθρώπων». Ἐν Ἰωνίᾳ ἄρα ἕνεκα τῶν ἀνανεωθέντων ἀγώνων τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς Κᾶρας καὶ ἄλλους λαοὺς συνῆλθον πάντα τὰ πνευματικὰ κεφάλαια τῶν προγενεστέρων χρόνων. Ἐν Ἰωνίᾳ ὁ ἐνθουσιασμὸς τῶν ἀοιδῶν ἦν μέγας, ἡ δὲ ἅμιλλα αὐτῶν ζωηροτάτη ᾀδόντων κλέα ἀνδρῶν ἡρώων, τῶν κατὰ τῆς Τροίας ἐστρατευσάντων. Ἐν Ἰωνίᾳ ἡ καλλίστη συζυγία τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τῆς φύσεως τῆς χώρας τοὺς ἀγλαωτάτους παρήγαγε καρπούς· διότι ἐν αὐτῇ, ὡς ἥλιος, ἀνέλαμψεν ὁ Θεῖος Ὅμηρος, κάλλιστα καὶ ἐπιτυχέστατα ἐν τοῖς ἀθανάτοις αὐτοῦ ποιήμασι τὴν τῆς φυλῆς καὶ τὴν τῆς χώρας ἀποτυπωσάμενος φυσιογνωμίαν, εἰκόνα τοῦ συναμφοτέρου δημιουργήσας συμφυᾶ καὶ ὑπερφυῶς θαυμασίαν καὶ πανάρμονιον. Διὰ τοῦτο ἐδοξάσθη καὶ ἐτιμήθη ἴσα θεοῖς, ὡς πρασφιλέστατος γόνος τῆς Ἑλλάδος συμπάσης, ὀρθῶς καὶ δικαίως τὸ τῆς ἰδίας αὐτοῦ πατρίδος ἀποσιωπήσας ὄνομα. «Ἐὰν κρίνωμεν περὶ τῆς πατρίδος τοῦ Ὁμήρου, λέγει ὁ Laprade, ἐκ τῶν φυσικῶν πραγμάτων, περὶ ἃ μᾶλλον ἡ φαντασία αὐτοῦ ἠσχολήθη, εὑρίσκομεν, ὅτι ἡ γενέτειρα αὐτοῦ χώρα ἄνευ διαφορᾶς τινος ἐν τῷ κόλπῳ κεῖται τῆς φύσεως, ἐν ᾧ ἦν καὶ ἡ κατοικία συμπάσης τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς· ὥστε τὸ αἴσθημα τῆς φύσεως οἷον φαίνεται ἡμῖν ἐν τῇ Ὁμηρικῇ ποιήσει αὐτό ἐζι τὸ αἴσθημα, ὃ οἱ Ἕλληνες καθόλου πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν φύσιν ᾐσθάνοντο. Ὅ,τι δὲ ὁ ποιητὴς λέγει περὶ τῆς οἰκουμένης εἰκών ἐστιν αἰωνία τῆς ἐν Ἑλλάδι φύσεως καὶ τοῦ αἰσθήματος ὃ ἡ φύσις διήγειρεν εἰς τὸ πνεῦμα τῆς φυλῆς ταύτης τῆς καλλιτέχνου ἅμα τε καὶ μαχίμου· ἡ Ἰλιὰς καὶ ἡ Ὀδύσσειά εἰσιν αὐτὴ ἡ Ἑλλὰς ἐν τῇ αἰωνίᾳ αὐτῆς νεότητι».

Διὰ τοῦτο πάντες οἱ Ἕλληνες τὴν Ἰλιάδα καὶ Ὀδύσσειαν ἐτίμων καὶ ἐσέβοντο ὡς ἱερὰν βίβλον καὶ παλλάδιον τῆς φυσικῆς καὶ πνευματικῆς αὐτῶν πατρίδος, πανταχοῦ μεθ' ἑαυτῶν φέροντες. «Οἱ Βορυσθενῖται, λέγει Δίων ὁ Χρυσόστομος, οὐκέτι σαφῶς ἑλληνίζοντες διὰ τὸ ἐν μέσοις οἰκεῖν τοῖς βαρβάροις, ὅμως τήν γε Ἰλιάδα ὀλίγου πάντες ἴσασιν ἀπὸ στόματος» ἀγωνιζόμενοι οὕτω διασώζειν ὅσον οἷόν τε τὴν μνήμην τῆς πατρίδος καὶ τῆς φυλῆς αὐτῶν. «Ἡ ὁμηρικὴ ποίησις, ἱστορεῖ καὶ ὁ Ἐρνέστης Κούρτιος, ὑπῆρξε τὸ πρῶτον μέγα ἔργον τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος· διὰ τοῦ Ὁμήρου οἱ Ἕλληνες ἑαυτοῖς ἀπεκαλύφθησαν· τούτου ἕνεκα ὁ Ὅμηρος ἐγένετο τὸ κέντρον τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως, τὸ διακριτικὸν σημεῖον τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῶν βαρβάρων.—Ὁ Ὅμηρος ἐγένετο ἡ κρηπὶς πάσης ἐπιστημονικῆς καλλιεργείας· δι' αὐτοῦ τὴν ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν ἐμάνθανον, καὶ ἔν τε τοῖς παραλίοις τοῦ Εὐξείνου Πόντου ἔν τε τῇ Γαλλίᾳ καὶ Ἱσπανίᾳ οἱ Ἕλληνες τὴν ἑαυτῶν διετήρησαν ἐθνικότητα, τὰ τέκνα αὐτῶν ἐντοῖς Ὁμηρικοῖς ἐκπαιδεύοντες ποιήμασιν». Εἰκότως· διότι τίς ἄλλος κάλλιον τοῦ Ὁμήρου τοὺς ἐκ τῶν στοιχείων τῆς φύσεως ἀνθρωπήσαντας ἑλληνικοὺς Θεοὺς ἀνθρωπομορφοτέρους καὶ τελειοτέρους ἔπλασεν, ἑκάστῳ ἀποδοὺς εἰδός τε ἅμα ἴδιον καὶ ἀρετὰς ἠθικὰς ὡρισμένας τε καὶ ἀκριβεῖς; Τίς προσφυέστερον αὐτοῦ τοὺς φυσικοὺς τῆς χώρας καὶ τῆς θαλάσσης χαρακτῆρας καὶ τὰ διάφορα τῆς φύσεως φαινόμενα ἀπεικόνισεν, ὥπως τοῦτο μὲν

ἀκριβέστερον ὁρίσῃ καὶ χαρακτηρίσῃ τὰς ἐνεργείας καὶ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου, τοῦτο δὲ ἐπιδείζηται τὸν νοῦν καὶ τὸ πνεῦμα ἐπικρατοῦντα καὶ διακοσμοῦντα τὴν φύσιν καὶ τὰ στοιχεῖα αὐτῆς; Τίς οὐκ οἶδεν, ὅτι ἐν ταῖς Ὁμηρικαῖς περιγραφαῖς τῆς φύσεως καὶ ἐν ταῖς παραβολαῖς, ὅτε αὗται ἐκ τῆς φύσεως λαμβάνονται, κέντρον ἐστὶν ὁ ἄνθρωπος, οὐχ ἡ φύσις, ὑποχωροῦσα αὐτῷ καὶ ἐξαίρουσα τὸ ἔργον αὐτοῦ; «Ἡ Ἑλλὰς ἐδημιούργησε πᾶν ὅ,τι ἀνθρώπινόν ἐστιν ἐν τῷ τοῦ ἀνθρώπου ἔργῳ· ἀλλ' οὐδεὶς ἄλλος τὴν Ἑλλάδα ἐκπροσωπεῖ, ὡς ὁ Ὅμηρος· οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ ἡ φιλοκαλία, ἡ ὑπερηφάνεια, ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ νεαροῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἀπηλλαγμένου τῶν θεοκρατικῶν τῆς Ἀσίας δεσμῶν, μετὰ τοσαύτης ἀληθείας καὶ λαμπηδόνος ἀναφαίνονται, μεθ' ὅσης ἐν τῇ ἑλληνικῇ ποιήσει, ἧς διασημοτέρα ἐποχὴ ἡ Ὁμηρικὴ ἔστι· πᾶσα ἡ ἄλλη ποίησις ἐκ τῆς Ὁμηρικῆς ἀπορρέει, καὶ οὐ μόνον ἡ ποίησις καὶ ἡ τέχνη, ἀλλὰ καὶ ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ θρησκεία αὐτή.

«Ὅ,τι ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως τὰ βλέμματα τοῦ Ἕλληνος ποιητοῦ ἑλκύει, ἡ γῆ ἔστι κατοικία τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς ὁ ἄνθρωπος καὶ σὺν αὐτῷ πᾶν ὅ,τι τὴν παρουσίαν αὐτοῦ μαρτυρεῖ· οὐδὲν τοπίον, οὐδὲν πρᾶγμα, οὐδεμία τῆς φύσεως θέα διὰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν περιγράφονται ἀξίαν· πανταχοῦ ὁ ἄνθρωπος οὐχ ἡ φύσις τὴν πρώτην κατέχει θέσιν· πανταχοῦ ἡ τοπογραφία ὄπισθεν ἀφανίζεται τῆς σκηνῆς τοῦ κοινωνικοῦ βίου· ὁ κόσμος παρίσταται οἷος φαίνεται τῇ τῶν Ἑλλήνων φαντασίᾳ, κράτος δηλονότι, ἐν ᾧ κινεῖται καὶ βασιλεύει ἡ τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργητικότης· ὑπόθεσις ἀληθὴς τῆς περιγραφῆς τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως, καίπερ τῇ κοσμογονίᾳ ἀνηκούσης, ὁ κοινωνικός ἐστι βίος κατὰ τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους.

«Ἡ ἀκάματος διάνοια τῆς Ἑλλάδος βούλεται πανταχοῦ τὴν τάξιν καὶ ἁρμονίαν εἰσαγαγεῖν, ὡς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου ἀντιλαμβάνεται αὐτῶν ἐν τοῖς πρὸς χρῆσιν αὐτοῦ πράγμασιν, ἢ ὡς ἡ χρεία αὐτοῦ ἐκτελέσαι αὐτὰς δύναται». De la Prade.

Καὶ ἐν τῇ περιγραφῇ δὲ τῆς νήσου τῶν Κυκλώπων θαυμάζων ὁ ποιητὴς τὰ φυσικὰ τῆς χώρας κάλλη λυπεῖται ὅτι δι' ἔλλειψιν ἀνθρωπίνης χειρὸς ἡ νῆσος μένει ἄγρια καὶ ἀκαλλιέργητος·

Νῆσος ἔπειτα λάχεια παρὲκ λιμένος τετάνυσται
γαίης Κυκλώπων οὔτε σχεδὸν οὔτε ἀπηλεγὲς
ὑλήεσσ', Ἐν δ' αἶγες ἀπειρέσιαι γεγάασιν
ἄγριαι· οὐ μὲν γάρ πάτος ἀνθρώπων ἀπερύκει
οὐδέ μιν εἰσοιχνεῦσι κυνηγέται, οἵ τε καθ' ὕλην
ἄλγεα πάσχουσιν κορυφὰς ὀρέων ἐρέποντες.
οὔτ' ἄρα ποίμνην καταίσχεται οὔτ' ἀρότοισιν,
ἀλλ' ἦγ' ἄσπαρτος καὶ ἀνήροτος ἤματα πάντα
ἀνδρῶν χηρεύει, βόσκει δέ τε μηκάδας αἶγας.
Οὐ γὰρ Κυκλώπεσσι νέες πάρα μιλτοπάρῃοι,
οὔτ' ἄνδρες νηῶν ἔνι τέκτονες οἵ κε κάμοιεν
νῆας εὐσέλμους, αἵ κε τελέσιεν ἕκαστα
ἄστε' ἐπ' ἀνθρώπων ἐκνεύμεναι, οἷά τε πολλὰ
ἄνδρες ἐπ' ἀλλήλους νηυσὶ περόωσι θάλασσαν·
οἵ κέ σφιν καὶ νῆσον εὐκτιμένην ἐκάμοντο·
οὐ μὲν γάρ τι κακὴ γε, φέροι δέ κεν ὥρια πάντα.
ἐν μὲν γὰρ λειμῶνες ἁλὸς πολιοῖο παρ' ὄχθας
ὑδρηλοὶ μαλακοί· μάλα κ' ἄφθιτοι ἄμπελοι εἶεν.
ἐν δ' ἄροσις λείη· μάλα κεν βαθὺ λήϊον αἰεὶ
εἰς ὥρας ἀμᾶσθαι, ἐπεὶ μάλα πῖαρ ὑπ' οὖδας·
ἐν δὲ λιμὴν εὔορμος, ἵν' οὐ χρεὼ πείσματός ἐστιν,
οὔτ' εὐνὰς βαλέειν, οὔτε πρυμνήσι' ἀνάψαι,
ἀλλ' ἐπικέλσαντας μεῖναι χρόνον, εἰσόκε ναυτέων
θυμὸς ἐποτρύνῃ καὶ ἐπιπνεύσωσιν ἄῆται·
αὐτὰρ ἐπὶ κρατὸς λιμένος ῥέει ἁγλαὸν ὕδωρ,
κρήνη ὑπὸ σπείους· περὶ δ' αἴγειροι πεφύασιν.

Τίς οὐχ ὁρᾷ ὅτι ταῦτα ὕμνος εἰσὶ πρὸς τὴν φυσικὴν καὶ πνευματικὴν τοῦ ἀνθρώπου δύναμιν, ἧς ἄνευ οὐδ' αὐταὶ αἱ ἀρεταὶ τῆς φύσεως εἰς οὐδὲν χρησιμεύουσι; Δίκαιον ἄρα ἔχουσιν οἱ καλοῦντες τὴν Ἰλιάδα καὶ Ὀδύσσειαν *Βίβλον τοῦ ἀνθρώπου*· διότι τῶν μὲν ἄλλων ἀρχαίων ἐθνῶν αἱ ἱεραὶ βίβλοι ἐξ ἀποκαλύψεως κατὰ θείαν ἔμπνευσίν εἰσι γεγραμμέναι, ἐν αἷς ὁ ἄνθρωπος ταπεινὸς παρίσταται δοῦλος τῶν θεραπόντων τοῦ Θεοῦ, χεῖράς τε καὶ πόδας πεπεδημένος καὶ μήτε πρὸς τὰ πρόσω δυνάμενος τὴν κεφαλὴν κινεῖν, μήτε πρὸς τὰ ὀπίσω στρέφειν, ὡς οἱ ἐν τῷ σπηλαίῳ τῆς πολιτείας τοῦ Πλάτωνος δεσμῶται. Ἐν δὲ τῇ Ἰλιάδι καὶ Ὀδυσσείᾳ ἡ δύναμις τοῦ ἀνθρώπου οὐ δεσμεύεται ἀλλ' ἀποκαλύπτεται καὶ προμηνύεται τὸ μέγα αὐτῆς κράτος τοῦ χρόνου προϊόντος.

«Προσεγγίσατε τῇ Ἑλλάδι, λέγει καὶ ὁ Michelet ἐν τῇ *Βίβλῳ τῆς ἀνθρωπότητος*, ἐμβλέψατε, ἡ ἀνθρωπότης μαθήσεται πῶς κατασκευάζεται ἡ ἀνθρωπότης».

«Ἐν Ἑλλάδι οὐδὲν ἄλλο μέγα ἐστὶν ἢ ὁ ἄνθρωπος· ἡ φύσις ἐν ἰσομετρίᾳ τίθεται πρὸς τὸ ἀνάστημα αὐτοῦ, ἀπαρτίζουσα τὸ βάθος τοῦ πίνακος, οὗ τὴν πρώτην θέσιν οὗτος κατέχει. Ἐν Ἑλλάδι ἐμεγαλύνθη, πρὸς τιμὴν καὶ δόξαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ὁ καλλιτεχνικὸς καὶ ποιητικὸς ἐκεῖνος λαὸς ὁ διὰ τῆς τοῦ καλοῦ λατρείας εἰς τὴν τῆς δικαιοσύνης ἀνυψωθεὶς γνῶσιν». L. Ménard.

Κληρονομία καὶ φιλοπατρία.

§ 10. Ἐκ τῶν εἰρημένων τὰ ἑξῆς δυνάμεθα ἐξαγαγεῖν συμπεράσματα, ἐπὶ τῶν νεωτέρων θεωριῶν περὶ τοῦ ἐδάφους καὶ κλίματος, περὶ φυλῆς καὶ περὶ τῆς κληρονομικῆς ἀρχῆς στηριζόμενα· α') ὅτι ἡ ἐπιρροὴ τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ κλίματος τῆς Ἑλλάδος πρὸς σύστασιν καὶ μόρφωσιν τοῦ φυσικοῦ καὶ ἠθικοῦ χαρακτῆρος τῶν Ἑλλήνων ἦν πραγματική, ἀλλ' αὕτη μόνη οὐκ ἐπήρκει· β') ὅτι ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ ἐξ ἀρχῆς ἰδιοφυεῖς τινας ἔφερε δυνάμεις, ἃς ἅμα τῷ αἵματι, κατὰ τὸν κληρονομικὸν νόμον ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης ὑῶν ἀναγνωριζόμενον[1], ἐκληροδότησε ταῖς ἐπερχομέναις γενεαῖς· γ') ὅτι αἱ δυνάμεις αὗται εὐτυχῶς ἐν μεγίστῃ ἦσαν ἁρμονίᾳ ταῖς φυσικαῖς τῆς χώρας δυνάμεσιν, ἐξ οὗ οὐδεμία ἐπῆλθε σύγκρουσις αὐτῶν πρὸς ἀλλήλας, ἀλλὰ τοὐναντίον τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου ἀνεπτύχθη τῆς φύσεως συνεργούσης καὶ ὑποβοηθούσης· δ') ὅτι τῆς ἁρμοιβαίας ταύτης ἁρμονίας καὶ συμπαθείας οὕτως εἰπεῖν πρῶτα δημιουργήματα ἦσαν ἡ γλῶσσα καὶ ἡ θρησκεία φέρουσαι τὸν τύπον τοῦ συναμφοτέρου συμφυᾶ καὶ ἀνεξίτηλον· ε') αὐτὸν τοῦτον τὸν τύπον τοῦ συναμφοτέρου ἔφερε καὶ τὸ τρίτον δημιούργημα τῆς ἑλληνικῆς μεγαλοφυΐας, αἱ ἀθάνατοι ἐποποιΐαι τοῦ Ὁμήρου· ς') καὶ ἡ πατρὶς ὡσαύτως ἦν αὐτὸς οὗτος ὁ τύπος· ζ') αὐτὸν τοῦτον ἐκ κοιλίας μητρός, κατὰ τὸν κληρονομικὸν νόμον, ἔφερον καὶ πάντες οἱ πολῖται, καλλιεργοῦντες αὐτὸν ὡς καλλιστόφυλλον ἄμπελον καὶ αὔξοντες διὰ τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδεύσεως, ἧς κρηπὶς ἦσαν τὰ Ὁμηρικὰ ποιήματα· ἐξ οὗ προὴρχετο ἡ μεγάλη αὐτῶν φιλοπατρία, οὐδαμῶς ἀσπαζομένων τὸ ἀξίωμα *πᾶσα γῆ πατρὶς ἐστιν*· ἀποχωρίσαι ἑαυτοὺς τῆς πατρίδος ἦν τὸ αὐτό, ὡς εἰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν κατέστρεφον ὕπαρξιν· διὰ τοῦτο ἡ γενέθλιος χώρα ἦν γλυκυτάτη αὐτοῖς· «*οὐδὲν γλύκιον ἢ πατρίδος*» εἶπε καὶ ὁ θεῖος ποιητής· ὁ δὲ Ὀδυσσεὺς ἀντὶ τῆς ἀθανασίας, ἣν ὑπισχνεῖται αὐτῷ ἡ θεὰ Καλυψώ, ἂν παρ' αὐτῇ μείνῃ, προτιμᾷ ἰδεῖν κἂν μακρόθεν τὸν καπνὸν ἐκ τῆς πατρικῆς ἑστίας ἀναθρώσκοντα· διὰ τοῦτο, ὅτε οἱ κάτοικοι πόλεώς τινος ἠναγκάζοντο εἰς ἀποικίαν τινὰ ἀπελθεῖν, σὺν τῷ ἱερῷ πυρὶ ὅπερ ἐκ τοῦ πρυτανείου ἐλάμβανον, μεθ' ἑαυτῶν ἔφερον καὶ τὴν Ἰλιάδα καὶ Ὀδύσσειαν, ὡς ἱερὸν σύμβολον τοῦ συναμφοτέρου, τῆς φυσικῆς καὶ πνευματικῆς μητρίδος.

1) Ἡ κληρονομία κατὰ τὰς νέας θεωρίας (ἰδ. Ribot l' Hérédité Psychologique) μεγάλην ἔχει δύναμιν καὶ ῥοπήν, ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν μεταβιβάζουσα οὐ μόνον τὰ κοινὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους τά τε φυσικὰ καὶ τὰ πνευματικά, ἀλλὰ καὶ τὴν ἰδιοφυΐαν καὶ φυσιογνωμίαν, οὕτως εἰπεῖν, ἑκάστης φυλῆς καὶ ἔθνους τήν τε σωματικὴν καὶ ψυχικήν, ἀποτυπουμένην ἐν τῇ συστάσει τοῦ σώματος, ἐν τῷ σχήματι αὐτοῦ, ἐν τῇ μορφῇ τῆς κεφαλῆς καὶ τοῦ προσώπου, ἐν τῇ χροιᾷ, ἐν τῷ ἀναστήματι, ἐν ταῖς αἰσθήσεσιν (οἱ ἄγριοι ἐξέχουσιν ἐπὶ τῇ ὀσφρήσει, ὡς οἱ κύνες, καὶ ταύτην κληρονομικῶς διατηροῦσιν ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν ἀκμαίαν), ἐν τοῖς ὁρμεμφύτοις φυσικοῖς τε καὶ ἐπικτήτοις, ἐν τῇ μνήμῃ καὶ φαντασίᾳ, ἐν τῇ διανοίᾳ, ἐν τοῖς αἰσθήμασι καὶ πάθεσι καὶ λοιποῖς. Οἱ ἥρωες παρ' Ὁμήρῳ καυχώμενοι περὶ τῆς γενεᾶς αὐτῶν λέγουσι συνήθως ἕκαστος.

Ταύτης τοι γενεῆς τε καὶ αἵματος εὔχομαι εἶναι· διότι πιστεύουσιν ὅτι μετὰ τοῦ αἵματος τῶν προγόνων κληρονομοῦσι καὶ τὰς ἀρετὰς αὐτῶν· ὅτι δὲ ὁ ἐθνικὸς χαρακτὴρ ἀντέχει εἰς τὰς παντοίας ἐπηρείας καὶ δύσῤῥαρτός ἐστι, μαρτυρεῖ τὸ ἡμέτερον ἔθνος, ὃ καίτοι μυρίας ὅσας ὑπέστη συμφορὰς καὶ μεταβολάς, διετήρησεν ἐν τοῖς πλείστοις τὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ. Ὁ Ribot ἐν τῷ προμνημονευθέντι συγγράμματι (σελ. 123—124) λόγον ποιούμενος περὶ τῶν Γάλλων, ὅτι οἱ Γάλλοι τοῦ ΙΘ' αἰῶνός εἰσιν αὐτοὶ οἱ Γαλάται τοῦ Καίσαρος, λέγει περὶ Ἑλλήνων· «ἀλλ' ἴσως τὸ ἐκπληκτικώτατον παράδειγμα τῆς ἐμμονῆς τοῦ χαρακτῆρος ζητητέον παρὰ τῷ λαῷ, ὃς κατὰ διαδοχὴν ἐκλήθη Ἕλληνες Βυζαντινοί, Ῥωμαῖοι· μετὰ τοσαύτας περιπετείας, λέγει ὁ Ampère, ὁ χαρακτὴρ τοῦ Ἕλληνος οὐδαμῶς ἄλλαξε, διατηρήσας ἃς καὶ πρότερον εἶχεν ἀρετὰς καὶ κακίας». Ὁ δὲ Πουκεβίλλιος ἐν τῇ Πελοποννήσῳ ἀνεῦρε τὰ πρότυπα τοῦ Ἀπελλοῦ καὶ Φειδίου, καὶ τὸ σπουδαιότατον, τὴν μεταβίβασιν ὡσαύτως τῶν κυρίων γνωρισμάτων τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν ἕξεων· οἷον οἱ μὲν Ἀρκάδες ἔτι καὶ νῦν τὸν ποιμενικὸν διάγουσι βίον, οἱ δὲ γείτονες αὐτῶν, οἱ κάτοικοι τῆς Σπάρτης, εἰσὶν εὐερέθιστοι, παράξιαι καὶ φίλοι τῶν μαχῶν· κατὰ δὲ τοὺς μέσους αἰῶνας τὸ Βυζάντιον πάντα τὰ θεμελιώδη χαρακτηριστικὰ τῶν προγόνων αὐτοῦ διετήρησεν· ὅταν τις, ὡς ἡμεῖς ἐποιήσαμεν, λέγει ὁ Ribot, ἐπιδυθῇ εἰς τὴν μελέτην τῶν ὀγκωδῶν τόμων, οὓς σπανίως ἀνοίγουσι, τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ἐκπλήττεται βλέπων, ὁπόσον ὁ λαὸς οὗτος, καίτοι ἐκαλεῖτο ῥωμαῖος, καὶ εἶχε παραδόσεις λατινικάς, καὶ διοίκησιν αὐτοκρατορικὴν καὶ ἤθη ἀνατολικὰ καὶ χριστιανισμὸν στενόν, κατὰ βάθος ἔμεινεν ἑλληνικός. Ἐν τούτοις ὑπάρχει περίεργος μελέτη ἱστορικῆς ψυχολογίας, ἣν ἴσως ἐπιχειρήσομέν ποτε κτλ».

Τὴν τρυφερὰν καὶ οἰκείαν πρὸς τὴν γενέθλιον χώραν στοργὴν τιμῶσι καὶ γεραίρουσι καὶ πάντα τὰ νῦν πεπολιτισμένα ἔθνη, κηρύσσοντα, ὡς ὁ σεβάσμιος Γαλάτης Διδὼν (le père Didon) ὅτι «μεῖζόν τί ἐστιν ἢ πάθος, μεῖζόν τι ἢ ἀρετή· διότι ἡ ψυχή ἐστι λαοῦ τινος· ὅταν ἡ ψυχὴ αὕτη μεστὴ ᾖ ζωῆς, οἱ λαοὶ μεγαλύνονται· ὅταν δὲ πάσχῃ ἢ μαραίνηται, πάσχουσι καὶ οὗτοι, ὁ θάνατος ἐγγύς, δύναταί δέ τις προειπεῖν τὴν ὥραν». Ἰσχύμεθα δὲ ἕνα μὴ πάθωμεν τοῦτο ἡμεῖς καὶ ἀπολέσωμεν τὸ ἀγαθὸν κληροδότημα τῶν ἀρχαιοτέρων γενεῶν· διότι πρότερον μέν, καθ' οὓς χρόνους ἡ φιλοπατρία ἦν ἀκμαία, ἡ δὲ κοινὴ γλῶσσα τὸ ἡδὺ μετωνόμαζε νόστιμον ὡς ἐκ τοῦ νόστου, ἐκ τῆς ἣν αἰσθάνονται δηλονότι ἡδύτητος οἱ ἀποδημοῦντες, ὅταν, μετὰ πολυχρόνιον διαμονὴν ἐν ξένῃ χώρᾳ, εἰς τὴν γενέθλιον αὐτῶν χώραν νοστῶσιν, ὁ Θρᾴξ, ὁ Μακεδών, ὁ Ἠπειρώτης, ὁ Χῖος, ὁ Σμυρναῖος καὶ λοιποί, καίπερ πολλὰ ἔτη ἐν ξέναις χώραις διαμένοντες, οὐκ ἐπελανθάνοντο τῆς γενεθλίου αὐτῶν γῆς, ποθοῦντες ἰδεῖν κἂν μακρόθεν τὸν καπνὸν ἐκ τῆς πατρίας ἑστίας ἀναθρώσκοντα· νῦν δὲ οὐκ ὀλίγοι ἐφυλίζεσθαι ἤρξαντο, καὶ ἐπιλανθάνεσθαι τῆς γενετείρας χώρας, μεταμορφούμενοι ὑπὸ τῆς Κίρκης, τῆς ξένης χώρας, ὡς οἱ ἑταῖροι τοῦ Ὀδυσσέως ἐκπιόντες τὸν παρ' αὐτῆς παρασκευασθέντα κυκεῶνα·

ἐν δὲ σφιν τυρόν τε καὶ ἄλφιτα καὶ μέλι χλωρὸν
οἴνῳ πραμνίῳ ἔκυκα, ἀνέμισγε δὲ σίτῳ
φάρμακα λύγρ', ἵνα πάγχυ λαθοίατο πατρίδος αἴης.
αὐτὰρ ἐπεὶ δῶκέν τε καὶ ἔκπιον, αὐτίκ' ἔπειτα
ῥάβδῳ πεπληγυῖα κατὰ συφεοῖσιν ἐέργνυ·
οἱ δὲ συῶν μὲν ἔχον κεφαλάς, φωνήν τε τρίχας τε
καὶ δέμας.

Β'.

Περὶ τοῦ κράτους τῆς Εἱμαρμένης τῆς κοινότερον Μοίρας καλουμένης καὶ τῶν ἀγώνων τοῦ Ἕλληνος ὑπὲρ τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ ἀπελευθερώσεως.

§ 11. Μέχρις ἐνταῦθα τὴν καλὴν τῶν πραγμάτων ὄψιν ἐξητάσαμεν ἀνευρόντες ὅτι τὸ κράτος τοῦ ἀνθρώπου ἐν Ἑλλάδι φαίνεται μέγα οὔτε ὑπὸ τῆς φύσεως τῆς χώρας δεσποζόμενον οὔτε ὑπὸ τῆς θρησκείας, ἥτις οὔτε δόγματα εἶχεν ἀμετακίνητα οὔτε λειτουργοὺς μεγασθενεῖς, οἷοι ἦσαν οἱ ἱερεῖς τῆς Αἰγύπτου καὶ οἱ Βραχμᾶνες, ἐπιβάλλοντες τὰς ἀρχὰς αὐτῶν ὡς δόγματα καὶ ἄγοντες καὶ φέροντες τὰς τῶν ἀνθρώπων συνειδήσεις[1]· ἀλλ' ἔστι καὶ ἀντίστροφος ὄψις, ἣν ὡσαύτως ἐξετάσαι ὀφείλομεν· διότι καὶ αὐτὸς ὁ Ὅμηρος, παρ' ᾧ ὁ ἄνθρωπος μέγα διαδραματίζει πρόσωπον, πολλάκις οἰκτείρει καὶ ὀδύρεται τὴν τοῦ ἀνθρώπου κατάστασιν, ὡς τὴν πάντων ἀθλιωτάτην.

Ὁ Γλαῦκος ἐρωτώμενος ὑπὸ τοῦ Διομήδους περὶ τῆς γενεᾶς αὐτοῦ, ἀποκρίνεται·

Τυδείδη μεγάθυμε, τίη γενεὴν ἐρεείνεις;
οἵη περ φύλλων γενεή, τοίηδε καὶ ἀνδρῶν·
φύλλα τὰ μὲν τ' ἄνεμος χαμάδις χέει, ἄλλα δὲ θ' ὕλη
τηλεθόωσα φύει, ἔαρος δ' ἐπιγίγνεται ὥρη·
ὣς ἀνδρῶν γενεὴ ἡ μὲν φύει ἡ δ' ἀπολήγει.

Ὁ δὲ Ἀχιλλεὺς συνθρηνῶν τῷ Πριάμῳ λέγει·

ὡς γὰρ ἐπεκλώσαντο θεοὶ δειλοῖσι βροτοῖσιν,
ζώειν ἀχνυμένοις· αὐτοὶ δέ τε ἀκηδέες εἰσίν.

Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Ζεὺς (Ἰλ. Ρ, 441—447) οἰκτείρει τοὺς ἵππους τοῦ Ἀχιλλέως ἐπὶ τῷ θανάτῳ ὀλοφυρομένους τοῦ Πατρόκλου, ὅτι ἀθάνατοι ὄντες θνητῷ ἐδάῃσαν ἀνδρί, τῷ Πηλεΐ, καὶ μετέχουσι τῶν ἀνθρωπίνων δυστυχιῶν·

μυρομένω δ' ἄρα τώγε ἰὼν ἐλέησε Κρονίων,
κινήσας δὲ κάρη προτὶ ὃν μυθήσατο θυμόν·
ἆ, δειλώ, τί σφῶϊ δόμεν Πηλῆϊ ἄνακτι
θνητῷ; ὑμεῖς δ' ἐστὸν ἀγήρω τ' ἀθανάτω τε·
ἦ ἵνα δυστήνοισι μετ' ἀνδράσιν ἄλγε' ἔχητον;
οὐ μὲν γάρ τί πού ἐστιν ἀϊζυρώτερον ἀνδρὸς
πάντων ὅσσα τε γαῖαν ἔπι πνείει τε καὶ ἕρπει.

Ἐν τούτοις σαφῶς καταφαίνεται πόθεν ἡ ἀθλιότης τοῦ ἀνθρώπου προέρχεται· διότι θνητὸς ἐγεννήθη ἵνα ὑποφέρῃ λύπας καὶ βάσανα, οὔτε τὴν ἡμέραν τῆς γεννήσεως αὐτοῦ, οὔτε τὴν τῆς τελευτῆς εἰδώς, ἀλλ' οὐδέ τί τέξεται αὐτῷ ἡ ἐπιοῦσα, εὐτυχίαν ἢ δυστυχίαν. Τίς δὲ ὁ πρυτανεύων τὰς τύχας τοῦ βίου αὐτοῦ; Δύναμίς τις, ὡς φασιν, ἄκαμπτος, προορίζουσα ἑκάστῳ τὴν τύχην αὐτοῦ, ἀγαθὴν ἢ κακήν, καὶ κόπτουσα τὸ νῆμα τῆς ζωῆς αὐτοῦ κατὰ τὸν

1) «Οὐδέποτε ἐν Ἑλλάδι ἐδέσποσεν ἡ θεοκρατία, οὐδέποτε οἱ ἱερεῖς ἀπήρτισαν πολιτικὴν δύναμιν οὐδὲ οἱ παιδαγωγοὶ ἐγένοντο τοῦ λαοῦ· παιδαγωγοὶ αὐτοῦ ἦσαν οἱ ποιηταί, οἱ ἀοιδοί, περιβάλλοντες μορφῇ τινι τὰς θρησκευτικὰς δοξασίας καὶ δημοτικὰς παραδόσεις». Ménard. «Οἱ Ἕλληνες, λέγει καὶ ὁ φιλόσοφος Zeller, οὐδεμίαν εἶχον ἱεραρχίαν, οὐδεμίαν δογματικὴν ἱερὰν καὶ ἄθικτον· διότι οὐδεμία παρ' αὐτοῖς ὑπῆρχεν ἀποκλειστικὴ τάξις διευθύνουσα τὰ τῆς λατρείας τῶν θεῶν· οἱ ἱερεῖς οὐκ ἦσαν οἱ μόνοι μεσῖται μεταξὺ ἀνθρώπων καὶ θεοῦ, ἀλλὰ πᾶς τις, καὶ πᾶσα κοινότης ἠδύνατο θυσίας καὶ εὐχὰς προσφέρειν τοῖς θεοῖς».

προορισθέντα χρόνον. Ταύτην ὁ Ὅμηρος καλεῖ Μοῖραν, Αἶσαν, οἱ δὲ μετ' αὐτὸν καὶ Εἱμαρμένην. Ταύτῃ δὲ τῇ λέξει οὐδαμῶς ἐχρήσατο Ὅμηρος, καίπερ χρώμενος ταῖς τύποις, εἵμαρται, εἵμαρτο, ὡς οὐδὲ τῷ θηλυκῷ πεπρωμένῃ, καίπερ λέγων πέπρωτο, πεπρωμένον. Ἀλλ' ἆρά γε τὸ κράτος τῆς Μοίρας ἀκαταγώνιστόν ἐστι θεῶν τε καὶ ἀνδρῶν δεσπόζον; Ἡ Ἀθηνᾶ ἐν Ὀδυσσείᾳ περὶ τοῦ Θανάτου τοῦ Ἀγαμέμνονος ὁμιλοῦσα λέγει πρὸς τὸν Τηλέμαχον·

Ἀλλ' ἤ τοι θάνατον μὲν ὁμοίτον οὐδὲ θεοί περ
καὶ φίλῳ ἀνδρὶ δύνανται ἀλαλκέμεν, ὁππότε κεν δὴ
μοῖρ' ὀλοὴ καθέλῃσι τανηλεγέος θανάτοιο·

ὃ καθ' Ἡρόδοτον εἶπε καὶ ἡ Πυθία πρὸς τοὺς ἀπεσταλμένους ὑπὸ Κροίσου· «τὴν πεπρωμένην μοῖραν ἀδύνατον ἀποφυγέειν καὶ θεῷ».

Εἰ λοιπὸν οἱ ἄνθρωποι δοῦλοι τῆς Εἱμαρμένης ἀγόμενοι καὶ φερόμενοι ὑπ' αὐτῆς, τί γίνεται ἡ ἠθικὴ αὐτῶν ἐλευθερία; διὰ τί δὲ καὶ τιμωροῦνται ἢ τιμῶνται ἐπὶ ταῖς κακαῖς ἢ ἀγαθαῖς αὐτῶν πράξεσιν; «οὐδὲν ἑκόντες οἱ ἄνθρωποι ποιοῦμεν, ἀλλά τινι ἀνάγκῃ ἀφύκτῳ κεκελευσμένοι, εἴ γε ἀληθῆ ἐκεῖνά ἐστι τὰ ἔμπροσθεν ὡμολογημένα, ὡς ἡ Μοῖρα πάντων αἰτία· καὶ ἢν φονεύσῃ τις, ἐκείνη ἐστὶν ἡ φονεύουσα, καὶ ἢν ἱεροσυλῇ, προστεταγμένον αὐτῷ δρᾷ». (Λουκιανός).

Τίς ἀγνοεῖ τὰ παθήματα τοῦ Οἰδίποδος; Ὁ Λάϊος, βασιλεὺς τῶν Θηβῶν, λαμβάνει χρησμὸν ἵνα μὴ τεκνογονήσῃ, διότι ὁ τεχθησόμενος παῖς φονεύσει αὐτόν·

μὴ σπεῖρε τέκνων ἄλοχα δαιμόνων βίᾳ·
εἰ γὰρ τεκνώσεις παῖδ', ἀποκτενεῖ σ' ὁ φύς.

Ὁ Λάϊος τεκνογονεῖ καὶ πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἐκβάσεως τοῦ χρησμοῦ παραδίδωσι τὸ νεογνὸν ποιμένι τινὶ ὅπως φονεύσῃ αὐτό· οὗτος οἰκτείρων τὸ βρέφος ἐκτίθησιν αὐτό. Τοῦτο εὑρὼν ἕτερος ποιμήν, βόσκων τὰ ποίμνια τοῦ Πολύβου, βασιλέως τῆς Κορίνθου, ἄγει εἰς τὸν βασιλικὸν οἶκον, διότι ὁ Πόλυβος ἦν ἄτεκνος. Ὁ Οἰδίπους τρέφεται ὡς θετὸς υἱὸς τοῦ Πολύβου καὶ ἐπιμελεῖται λαμβάνει ἀνατροφήν. Νέος γενόμενος ἀκούει παρὰ τῶν ὁμηλίκων ὅτι θετός ἐστιν υἱὸς τοῦ βασιλέως, διὸ ὑπάγει εἰς Δελφοὺς ἐρωτήσων τὸ μαντεῖον περὶ τῶν γνησίων γονέων αὐτοῦ· ὁ δὲ θεὸς χρησμοδοτεῖ ἵνα μὴ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ, διότι τὸν μὲν πατέρα αὐτοῦ φονεύσει, τὴν δὲ μητέρα νυμφευθήσεται. Ὁ Οἰδίπους φεύγων τὴν νομιζομένην πατρίδα, πορεύεται πρὸς τὰς Θήβας, συναντᾷ καθ' ὁδὸν τῷ Λαΐῳ, καὶ ἐπειδὴ οἱ ἡνίοχοι ἦλθον εἰς λόγους καὶ εἰς χεῖρας, συμπλακεὶς τῷ πατρὶ αὐτοῦ ὃν ἀγνοεῖ, φονεύει αὐτόν. Ἐλθὼν δὲ εἰς Θήβας καὶ λύσας τὸ αἴνιγμα τῆς Σφιγγὸς συζεύγνυται καὶ τῇ μητρὶ αὐτοῦ. Τοιοῦτον τὸ ἀδήριτον κράτος τῆς Εἱμαρμένης. Κατ' αὐτῆς οὐδὲν ἰσχύει. Τί ὠφέλησε τῷ δυστυχεῖ Οἰδίποδι ἡ ἐπιμεμελημένη καὶ βασιλικὴ αὐτοῦ ἀνατροφὴ καὶ ἡ ἐπὶ σοφίᾳ φήμη; Ὁ Οἰδίπους καλεῖται ὑπὸ τοῦ Πινδάρου μόριμος υἱὸς (prédestiné).

Ἐπειδὴ δὲ καὶ νῦν πολλὰ ἔν τε τῷ ἰδιωτικῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐν τῷ τῶν ἐθνῶν συμβαίνουσι τὰ ἀπρόοπτα, ἐν ἀγνοίᾳ γιγνόμενα καὶ ἄνευ τῆς θελήσεως καὶ προβλέψεως αὐτῶν, ταῦτα οἱ μὲν ἀπονέμουσι τῇ θείᾳ Προνοίᾳ, οἱ δὲ τῇ *Αὐτῆς Μεγαλειότητι τῇ Τύχῃ*, ὡς ἐκάλει αὐτὴν ὁ Μέγας Φριδερῖκος, οἱ δὲ τοῖς ἀναγκαίοις νόμοις τῆς φύσεως, οὓς οἱ ἀρχαῖοι ἐκάλουν *ἀνάγκην, εἱμαρμένην*. Διαφέρουσι δὲ οἱ ἀναγκαῖοι νόμοι τῆς φύσεως ἀπὸ τῆς τύχης· οἷον ἂν κέραμος πέσῃ ἔκ τινος οἴκου κατὰ κεφαλῆς διαβαίνοντός τινος κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν, τοῦτο τυχηρόν ἐστιν· ὅτι δὲ ἡ κέραμος ἐκτοπισθεῖσα ἐκ τοῦ οἴκου οὐκ ἠδυνήθη ἐπὶ τοῦ ἄερος στῆναι, ἀλλ' ἔπεσεν ὑπείκουσα τῇ βαρύτητι, τοῦτό ἐστιν ἀποτέλεσμα τῶν ἀναγκαίων νόμων τῆς φύσεως, οἵτινές εἰσι σταθεροί, ἡ δὲ τύχη ἄστατος.

Κατὰ τὸν Lenrent ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τῆς ἱστορίας ὁ Vico ὀπαδός ἐστι du fatalisme antique; Voltaire et Fréderic II du hasard; Montesquieu de la fatalité du climat; Herder de celle de la nature; Renan de celle de la race; Thiers du fatalisme revolutionnaire; Hegel du fatalisme panthéïstique; Comte du fatalisme positiviste et Bouckle du fatalisme des lois générales. Ὦ Ζεῦ βασιλεῦ, τὰ χρῆμα τῶν εἱμαρμένων ὅσον ἀπέραντον! δυνάμεθα εἰπεῖν κατ' Ἀριστοφάνη.

Ὁ Φριδερῖκος ἔν τινι πρὸς τὸν Βολταῖρον ἐπιστολῇ λέγει· «ὅσῳ προβαίνει τις γηράσκων, τοσούτῳ πείθεται ὅτι τὰ τρία τέταρτα τῆς ἐργασίας τοῦ ἀθλίου τούτου κόσμου εἰσὶν ἔργον *τῆς Αὐτῆς ἱερᾶς μεγαλειότητος τῆς Τύχης*· plus on vieillit, plus on se persuade que *sa sacrée Majesté le Hasard* fait les trois quarts de la besogne de ce misérable univers.

Καὶ Ναπολέων δὲ ὁ πρῶτος ἦν τυφλὸς τοῦ πεπρωμένου λάτρις· περὶ δὲ Ναπολέοντος τοῦ τρίτου ἡ Γεωργία Σάνδη λέγει· «Ἐνόμιζεν

εἶναι ὄργανον τῆς θείας Προνοίας, ἦν δὲ πράγματι τῆς Τύχης».

Δόξαι διάφοροι τῶν νεωτέρων περὶ τῆς Εἱμαρμένης τῶν ἀρχαίων.

§ 12. Ἐξ οὗ ἡ Δαρβίνειος μάλιστα θεωρία περὶ ἐξελίξεως προῆλθεν εἰς φῶς, ἡ μὲν θεία Πρόνοια καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς τοῦ ἀνθρώπου θελήσεως παραγκωνίζονται, ἐπιπολάζουσι δὲ οἱ ἀναγκαῖοι νόμοι τῆς φύσεως, προσελκόμενοι εἰς τὴν ἐξήγησιν πάντων. Ὥστε τὸ περὶ Εἱμαρμένης ζήτημα κατέστη καὶ πάλιν ὑπόθεσις συζητήσεων· ἀλλ' ἡμεῖς ἐῶντες τὰς συζητήσεις ταύτας τοῖς συγγραφεῦσι τῶν φιλοσοφιῶν τῆς ἱστορίας, εἰς τὴν ἐξέτασιν περιοριζόμεθα τί περὶ τούτου οἱ πρόγονοι ἡμῶν ἐφρόνουν, καὶ τίνα λύσιν ἢ λύσεις αὐτοῦ σὺν τῷ χρόνῳ εὗρον, καὶ τί περὶ τῶν λύσεων τούτων λέγουσιν οἱ νεώτεροι. Ἡ ἑλληνικὴ μυθολογία ἔχει διάφορα στρώματα, ὡς ἡ γῆ· ἀλλ'οἱ μὲν γεωλόγοι κατώρθωσαν ἀνευρεῖν τὰ διάφορα τῆς γῆς στρώματα, καὶ ὁρίσαι τὴν ἀντιστοιχοῦσαν ἑκάστῳ ἐποχήν, τί πρῶτον, τί δεύτερον, καὶ οὕτω καθεξῆς· οἱ δὲ ἀρχαιολόγοι καὶ φιλόλογοι οὔπω κατώρθωσαν τοῦτο· διὸ καὶ διαφωνοῦσι πρὸς ἀλλήλους περὶ τῶν μυθολογικῶν στρωμάτων· ὅ,τι ὁ μὲν λέγει πρῶτον, τοῦτο ὁ δὲ λέγει δεύτερον ἢ τρίτον καὶ τανάπαλιν. Ἐντεῦθεν ἡ μεγάλη σύγχυσις τῶν γνωμῶν περί τε τῶν ἄλλων καὶ περὶ Εἱμαρμένης· πάντες ἄρχονται ἀπὸ Ὁμήρου καὶ ἀπὸ τῶν ποιημάτων αὐτοῦ ἀρύονται τὰ περὶ Μοίρας παρ' αὐτῶν λεγόμενα· ἀλλὰ ταῦτα οὐδόλως πρὸς ἄλληλα συμφωνοῦσι, διότι ἕκαστος τὰ χωρία τοῦ ποιητοῦ ἑρμηνεύει κατά τινα ἐν τῷ νῷ αὐτοῦ προδιατεταγμένην κρίσιν. Πρεσβεύει τις ὅτι οἱ Ἕλληνες ἦσαν μοιρόπιστοι καὶ ἐφρόνουν, ὅτι ἡ Εἱμαρμένη ὑπερτέρα ἐστὶ τῶν θεῶν; τοῦτο εὑρίσκει καὶ παρ' Ὁμήρῳ· «ᾧ γὰρ ἕκαστος οἴεται, τοῦτο καὶ βούλεται». Ἕτερος δέ τις θερμός ἐστι καὶ ἐνθουσιώδης φίλος τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ; οὐδὲ κἂν ἀκοῦσαι ὑπομένει ὅτι οἱ Ἕλληνες ἠδύναντο εἶναι τῆς Εἱμαρμένης ὀπαδοί· κατ' αὐτὸν οἱ Ἕλληνες ἐλάτρευον τῷ ἱερῷ *δόγματι τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας*. «Οἱ νεώτεροι, λέγει ὁ L. Ménard, οἵγ' ἐν πάσῃ περιπτώσει χρῆσιν ποιοῦνται τῶν λέξεων, *δύναμις τῶν πραγμάτων, τῶν συμβαμάτων*, οὐδόλως διὰ τοῦτο νομίζοντες ἑαυτοὺς μοιροπίστους (fatalistes) οὐδὲ ἀθέους, οὐ διστάζουσι τοῖς Ἕλλησι δοξασίαν ἀπονέμειν πάσης ἠθικῆς ἀνατρεπτικήν. Καίτοι ἡ Ἑλλὰς τὸν πολιτισμὸν αὐτῆς πάντα τῷ ἱερῷ ὀφείλει δόγματι τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας, εἰσὶν οἱ τολμῶντες μετ'ἐπιμονῆς κατηγορεῖν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ μοιρολατρείαν (fatalisme), τοῦ λαοῦ ἐκείνου, ὃς τοσοῦτον τῇ ἀνθρωπίνῃ ἐλευθερίᾳ ἐπίστευσεν, ὥστε αὐτὴν ὑπέροχον καὶ τῆς θείας δυνάμεως ἀναδεῖξαι. Πρὸς ταύτην τὴν κατηγορίαν ὤρκεσαν ὀλίγαι τινὲς βωμολοχίαι τοῦ Λουκιανοῦ κατὰ τῶν τριῶν γραιῶν τῶν κυβερνωσῶν θεούς τε καὶ ἀνθρώπους. Εἰ ὅμως μοιρόπιστός ἐστιν ὁ πιστεύων ὅτι οὐδεμία δύναμις, θεία ἢ ἀνθρωπίνη, δύναται τὴν φύσιν μεταβαλεῖν τῶν πραγμάτων, οὐδεμία θρησκεία οὐδὲ φιλοσοφία ἀπηλλαγμένη ἐστὶ τοιαύτης μορφῆς. Οὔτε γὰρ οἱ θεοὶ τῆς Ἑλλάδος οὔτε ἄλλου τινὸς λαοῦ οἱ θεοὶ δύνανται τὸ ἀξίωμα μεταβαλεῖν ὅτι τὰ *δύο καὶ δύο ποιοῦσι τέσσαρα*. Τὰ ἀξιώματα ταῦτα ὑπέρτερά εἰσι τῶν θεῶν θεωρουμένων ὡς δυνάμεων· εἰσὶν ὅμως ἡ φύσις καὶ ἡ οὐσία αὐτῶν θεωρουμένων ὡς νόμων, *θεία μοῖρα*.

. . . . . Ἡ Μοῖρα οὐδαμῶς τὴν τοῦ ἀνθρώπου δεσμεύει θέλησιν, ὡς οὐδὲ τὴν τῶν θεῶν. Ἐπειδὴ ἡ ἑλληνικὴ θεολογία μίαν μοναδικὴν οὐ δέχεται αἰτίαν, ἡ ἠθικὴ αὐτῶν εὐκόλως τὴν ἀνθρωπίνην ἐλευθερίαν συμβιβάζει τῇ Εἱμαρμένῃ· διότι πᾶσα ἀνθρωπίνη πρᾶξις δύο ἔχει αἰτίας, ὡς πᾶσα κίνησις τὸ γινόμενόν ἐστι δύο δυνάμεων. Ἐκ δὲ τῶν δύο τούτων αἰτιῶν ἡ μέν ἐστιν ἡ θέλησις ἡμῶν, ἡ δὲ ἑτέρα ἀνεξάρτητος ἡμῶν ἐστι, πάσας περιλαμβάνουσα τὰς ἐξωτερικὰς ῥοπάς, ὧν περιληπτικὴ ἔκφρασίς ἐστιν ἡ Μοῖρα, τύπος οὖσα ἀφῃρημένος τῆς θείας ἐνεργείας ἐν τῇ φύσει.

. . . . . Ἡ ἀρχὴ τῆς πολλαπλότητος τῶν αἰτιῶν εὐκόλως τὸ αὐτεξούσιον συνδιαλλάσσει τῇ θείᾳ προγνώσει, ὡς καὶ τῇ Μοίρᾳ. Ἐκ τῶν δύο αἰτιῶν, ἐξ ὧν πᾶσα ἀνθρωπίνη προκύπτει πρᾶξις, οἱ θεοὶ διὰ τῆς μαντικῆς καὶ τῶν χρησμῶν προλέγουσιν ἡμῖν τὴν ἐξ αὐτῶν ἐξαρτωμένην, ἥτις ἐστὶν ἡ μερὶς αὐτῶν, *μοῖρα θεῶν*. Προλέγουσι λοιπὸν ἡμῖν ὅ,τι ἡ πρόνοια αὐτῶν προορᾷν δύναται· ἡ δὲ ἑτέρα, ἥτις ἐστὶν ἡ θέλησις τοῦ ἀνθρώπου, ἐξ αὐτοῦ ἐξήρτηται».

Ὁ δὲ Οὐέλκερος ἐν τῷ σοφῷ αὐτοῦ συγγράμματι *(Griechische Götterlehre)* ἀποφαίνεται ὅτι «μόνον δι' ἀνεπαισθήτου γνώσεως τοῦ Διὸς καὶ τῶν ἄλλων θεῶν ἦν δυνατὸν ἵνα παρεχθῇ ἡ γνώμη, ὅτι παρ' Ὁμήρῳ τυφλὴ Εἱμαρμένη ἄνευ ζωῆς καὶ προσωπικότητος, σκοτεινή τις καὶ ἀκατάληπτος ἀνάγκη ὑπεράνω τῶν θεῶν κεῖται, καὶ αὐτοῦ τοῦ Διός, ἧς τὴν τελεσιουργὸν δύναμιν οὐδ' οἱ θεοί, καίπερ πολλάκις μάτην ἐν τῇ ποιήσει ἀνθιστάμενοι αὐτῇ, δύνανται

περιορίσαι· ταύτην δὲ τὴν γνώμην κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους οὐκ ὀλίγοι τῶν ἀρχαιομαθῶν ἀσπάζονται (Creuzer, Solger, Schömann, Preller)· ἄλλοι δὲ πλείονες τὸ ἐναντίον διισχυρίζονται (Kanne, Baur, Bode, Helbig)· ἄλλοι δὲ (Heyne, G. Hermann, Planer, Stuhr, Nägelsbach)[1] ὑπολαμβάνουσιν, ὅτι αἱ ἰδέαι ἀμφίρροποί εἰσι παρ' Ὁμήρῳ, διότι ὁτὲ μὲν ἡ Μοῖρα φαίνεται ὑπερτέρα τῶν θεῶν, ὁτὲ δὲ οἱ θεοὶ τῆς Μοίρας, τῆς Ὁμηρικῆς ἐκφράσεως μὴ δυνηθείσης τὰ ὅρια διαστεῖλαι τῶν δύο ἐνεργουσῶν δυνάμεων, ἀλλ' ὁτὲ μὲν διαστελλούσης τὸ θεῖον καὶ μοιραῖον, ὁτὲ δὲ συναναμιγνυούσης αὐτά. Καὶ ὁ Schwenck παραδέχεται ὅτι «αἱ σχέσεις τοῦ παντοδυνάμου Θεοῦ, τοῦ διέποντος τὰ πάντα, πρὸς τὴν εἱμαρμένην καὶ τὴν ἀνάγκην τοῦ πεπρωμένου οὔτε σαφῶς εἰσὶν ὡρισμέναι οὔτε μετὰ τῆς δεούσης ἰσορροπίας καὶ καταληπτῆς θεωρίας γεγενημέναι· ἀλλὰ τοῦτο οὐδὲ ὕστερον ἐγένετο, οὐδ' ἠδυνήθη ὁ ἄνθρωπος θεὸν αὐτεξούσιον συνταυτίσαι τῇ ἀνάγκῃ καὶ τῇ πεπρωμένῃ Μοίρᾳ, διότι ὑπὸ τοῦ σχηματισμοῦ τῆς νοήσεως αὐτοῦ προαγόμενος, δύο μὲν διαφόρους ἰδέας δύναται διανοεῖσθαι, τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἀνάγκην, ἤ, ὡς ἄλλοι λέγουσι, τὴν σκοτεινὴν τῆς φύσεως δύναμιν καὶ τὸν ἠθικὸν νόμον, οὐδένα ὅμως κέκτηται σχηματισμὸν νοήσεως, ὥστε δι' αὐτοῦ τὰ ἐναντία καὶ ἀπ' ἀλλήλων ἀποκλειόμενα εἰς ἓν ἁρμονικῶς συνάπτειν»· δυνάμεθα τὸ ζήτημα, πῶς αἰωνία καὶ ἀπόλυτος ἀνάγκη δύναται εἶναι ἰδιότης τοῦ θεοῦ, τοῖς φιλοσόφοις παραπέμψαι. Ὑπῆρξε καὶ παρ' Ἕλλησι χρόνος τῆς ἀφῃρημένης σκέψεως καὶ θεωρίας, καθ' ὃν τὴν Εἱμαρμένην ὡς μυστηριώδη καὶ πνευματικὴν ἀρχὴν ἀντέταξαν πρὸς τοὺς θεούς, οὐκέτι κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀρχαίου κόσμου πιστεύοντες, ἢ μᾶλλον οὐδαμῶς πιστεύοντες· ἀλλὰ τούτων οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον ἴχνος παρ' Ὁμήρῳ εὑρηται οὐδὲ παρ' Ἡσιόδῳ». (Ἴδε § 28).

Δόξαι Ὁμήρου περὶ Μοίρας.

§ 13. Τί ἡμεῖς πρὸς τοσαύτας τηλικούτων σοφῶν ἀλλήλαις ἀντιμαχομένας γνώμας ἔχομεν εἰπεῖν, ἢ τίνας ἐξ αὐτῶν ὀρθοτέρας νομίζομεν εἶναι; Ἀναντιρρήτως οἱ Ἕλληνες τὴν τῆς Εἱμαρμένης δεσποτείαν ἐκ τῆς Ἀσίας ἐκληρονόμησαν, οὐχ ὅμως ἀεὶ αὐτῇ τυφλοῖς ὥρμασιν ὑπέκυψαν ὡς ὁλῇ, χαλεπῇ, κραταιᾷ καὶ ἀκαταγωνίστῳ, ἀλλ' εὐμοιροῦντες τοῦ αἰσθήματος τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἐνεργείας, τῆς τάξεως καὶ ἁρμονίας, ἐπεχείρησαν τὸν ζυγὸν αὐτῆς ἀποσείσασαι, ὑποβάλλοντες αὐτὴν τῇ παντοδυναμίᾳ τῶν θεῶν καὶ λύσιν ζητοῦντες σύμφωνον τῇ τοῦ παντὸς ἁρμονίᾳ, καὶ συνδιαλλάσσοντες τὰ φαινόμενα ἀδιάλλακτα· οἱ ἀγῶνες οὗτοι τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος κατὰ τῆς δεσποτείας τῆς Εἱμαρμένης παλλοὺς αἰῶνας διήρκεσαν μέχρις οὗ τῷ 480 π. Χρ. ἡ φιλοσοφία τοῦ νοῦ, ὡς παρακατιόντες ὀψόμεθα (§ 41), ἔτρωσεν αὐτὴν καιρίως ἐν μέσαις Ἀθήναις, κηρύξασα αὐτὴν κενὸν ὄνομα, ὅτε οἱ Ἕλληνες ἐνίκων ἐν Σαλαμῖνι καὶ ἐν Πλαταιαῖς.

Ἤδη παρ' Ὁμήρῳ φανερὰ ἡ πρόοδος πρὸς τὴν τάξιν καὶ ἁρμονίαν· διότι σπανίως μὲν αἱ ἀποφάσεις[1] τῆς Μοίρας παρ' αὐτῷ φαίνονται οὖσαι τῆς τῶν θεῶν βουλῆς ἐπικρατέστεραι, κατὰ τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν[2], συνηθέστερον δὲ ἐκ παραλλήλου τίθεται ἡ Μοῖρα μετὰ τοῦ Διὸς ἢ ἄλλου θεοῦ· ὥστε ἡ δύναμις αὐτῆς ἴση τῇ τοῦ θεοῦ φαίνεται οὖσα οὐδ' ἐναντιουμένη αὐτῇ· οἷον ἐν Ἰλιάδι (Π, 844) λέγει ὁ Πάτροκλος πρὸς τὸν Ἕκτορα·

σοὶ γὰρ ἔδωκε
νίκην Ζεὺς Κρονίδης καὶ Ἀπόλλων, οἵ μ' ἐδάμασσαν·

ὀλίγῳ δὲ ὕστερον τὴν τοῦ Ἕκτορος νίκην ἀπονέμει τῇ Μοίρᾳ καὶ τῷ Ἀπόλλωνι·

ἀλλά με Μοῖρ' ὀλοὴ καὶ Λητοῦς ἔκτανεν υἱός. 3

1) Περὶ τῶν δοξασιῶν τοῦ Ναιγελσβάχου ἐπίτω ὁ βουλόμενος τὸ τέταρτον κεφάλαιον (οἱ Θεοὶ καὶ ἡ Μοῖρα) τοῦ ἀξιολόγου συγγράμματος *Ὁμηρικὴ Θεολογία* τοῦ κ. Γ. Κωνσταντινίδου, διευθυντοῦ τῶν ἐν Φιλιππουπόλει Χαριφείων Διδασκαλείων.

1) Τὸ ὑπὸ τῆς Μοίρας ἢ Αἴσης προοριζόμενον, τὸ *πεπρωμένον*, καλεῖ ὁ ποιητὴς μοῖραν, αἶσαν, μόρον ἐπ' ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, πότμον δὲ καὶ οἶτον ἐπὶ κακοῦ μόνον. Αἶσαν δὲ Διός, θεῶν, ἢ μοῖραν Διός, θεῶν, ὅτε τὸ πεπρωμένον προορίζεται ὑπὸ τοῦ Διὸς ἢ τῶν ἄλλων θεῶν.

2) Ἴδε Ἰλ. Σ, 117· Τ, 417· Υ, 127 κτλ. Ἐν δὲ ἄλλοις (Ἰλ. Θ, 69), ἐν οἷς φαίνεται ὁ Ζεὺς συμβουλευόμενος τῇ Μοίρᾳ διὰ τῶν ταλάντων, γίνεται δῆλον ὅτι οὗτος εἶχεν ἤδη προμελετήσας (Η, 478).

3) Ἰδ. Ἰλ. Μ, 116, 464· Ν, 602, 624· Ω, 209, 525. Ὀδ. Α, 292, 296· ἅπαξ δὲ παρ' Ὁμήρῳ ἅμα τῷ Διὶ καὶ τῇ Μοίρᾳ μνημονεύεται καὶ ἡ Ἐρινύς·

Ἐγὼ δὲ οὐκ αἰτιός εἰμι,
ἀλλὰ Ζεὺς καὶ Μοῖρα καὶ ἠεροφοῖτις Ἐρινύς,

λέγει ὁ Ἀγαμέμνων ἀπολογούμενος ὅτι περιῆλθεν εἰς ἔριν πρὸς τὸν Ἀχιλλέα.

Ἐντεῦθεν αἱ κοιναὶ φράσεις *μοῖρα, αἶσα,* καὶ *Διὸς αἶσα, μοῖρα θεῶν,* καὶ τὸ ῥῆμα ἐπικλώθειν, κοινῶς λεγόμενον περὶ Μοίρας καὶ περὶ Θεῶν· οἷον ἐν Ὀδυσ. Δ, 207—208·

ῥεῖα δ' ἀριγνώτου γόνος ἀνέρος ᾧ τε Κρονίων
ὄλβον ἐπικλώσῃ γαμέοντί τε γεινομένῳ τε·

Ἐν δὲ τῇ ἑβδόμῃ ῥαψῳδίᾳ στιχ. 196·

ἔνθα δ' ἔπειτα
πείσεται ἄσσα οἱ Δῖσα κατὰ κλῶθές τε βαρεῖαι
γεινομένῳ νήσαντο λίνῳ, ὅτε μιν τέκε μήτηρ.

Ἴδε καὶ Ὀδυσ. Α, 17· Γ, 208· Θ, 579· Λ, 139· Η, 64· Υ, 195.

Ἄλλοτε δὲ οἱ θεοὶ φαίνονται ἰσχυρότεροι ὄντες τῆς Μοίρας καὶ δυνάμενοι ἀνατρέψαι τὰς ἀποφάσεις αὐτῆς, οἷον ἐν Ἰλιάδι (Π, 439 — 443) ἡ Ἥρα μέμφεται τῷ Διΐ, ὅτι ἐθέλει ἀνατρέψαι τὰ ὑπὸ τῆς Μοίρας δεδογμένα·

Τὸν δ' ἠμείβετ' ἔπειτα βοῶπις πότνια Ἥρη·
αἰνότατε Κρονίδη, ποῖον τὸν μῦθον ἔειπες;
ἄνδρα θνητὸν ἐόντα πάλαι πεπρωμένον αἴσῃ
ἄψ ἐθέλεις θανάτοιο δυσηχέος ἐξαναλῦσαι;
ἔρρ'.

ὁ δὲ Ζεὺς ἐσεβάσθη τὸ πεπρωμένον, καίπερ δυνάμενος παρὰ τὴν αἶσαν παρατείναι τὴν ζωὴν τοῦ Σαρπηδόνος, ὅπως ἀποφύγῃ τὴν μομφὴν τῶν θεῶν· ἴδε καὶ Ἰλιάδος Χ, 179—185.

Αἱ δὲ Εὐμενίδες ἐν τῇ ὁμωνύμῳ τραγῳδίᾳ τοῦ Αἰσχύλου μέμφονται τῷ Ἀπόλλωνι ὅτι τοὺς φυσικοὺς νόμους τοῦ θανάτου ἀνέτρεψε·

Τοιαῦτ' ἔδρασας καὶ Φέρητος ἐν δόμοις.
Μοίρας ἔπεισας ἀφθίτους θεῖναι βροτούς.

Ἐκ τούτων γίνεται δῆλον ὅτι ὁ θεὸς εἴτε αὐτοβούλως εἴτε τῇ συγκαταθέσει τῆς Μοίρας ἠδύνατο μετακινῆσαι τὸ πεπρωμένον. Ἐντεῦθεν αἱ φράσεις *ὑπὲρ μοῖραν, ὑπὲρ αἶσαν, ὑπέρμορον, ὑπέρμορα,* ἤτοι παρὰ τὸ πεπρωμένον.

ἔνθα κεν Ἀργείοισιν ὑπέρμορα νόστος ἐτύχθη
εἰ μὴ Ἀθηναίην Ἥρη πρὸς μῦθον ἔειπεν.
(Ἰλ. Β, 154—155).

Ἴδε καὶ Ε, 679· Φ, 517· Ὀδ. Ε, 426, 436.

Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ἄνθρωπος ἀφ' ἑαυτοῦ ὑπέρμορα (παρὰ τὸ πεπρωμένον) πράττει, τὸ κακὸν ποιῶν καὶ τρέχων πρὸς τὴν καταζοφὴν αὐτοῦ·

αὐτοὶ δ' ὑφ' αὑτῶν ἔνδοθεν παρθούμεθα,

λέγει καὶ ὁ Αἰσχύλος· καὶ ἀλλαχοῦ, ὅταν τις σπεύδῃ τὸ ἑαυτοῦ κακόν, τότε καὶ ὁ θεὸς βοηθεῖ αὐτῷ·

ἀλλ' ὅταν σπεύδῃ τις αὐτός, χὠ θεὸς συνάπτεται.

Τοῦτο τοῖς ἀνθρώποις ὑπεδήλωσε καὶ ὁ Ζεὺς ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς Ὀδυσσείας·

Ὢ πόποι, οἷον δὴ νῦν θεοὺς βροτοὶ αἰτιόωνται·
ἐξ ἡμέων γάρ φασι κάκ' ἔμμεναι· οἱ δὲ καὶ αὐτοὶ
σῇῃσιν ἀτασθαλίῃσιν ὑπέρμορον ἄλγε' ἔχουσιν,
ὡς γὰρ νῦν Αἴγισθος ὑπέρμορον Ἀτρεΐδαο
γῆμ' ἄλοχον μνηστήν, τὸν δ' ἔκτανε νοστήσαντα
εἰδὼς αἰπὺν ὄλεθρον.

Ἐνταῦθα ὁ αἰπὺς ὄλεθρος προῆλθεν οὐχὶ κατὰ τὰς ἀποφάσεις τῆς Μοίρας, διότι οἱ θεοὶ ἐμήνυσαν τῷ Αἰγίσθῳ ἵνα μὴ νυμφευθῇ τὴν Κλυταιμνήστραν, προλέγοντες τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ, ἂν πράξῃ τοῦτο· ἀλλ' οὗτος παρακούσας τὴν ἐντολὴν τῶν θεῶν, ὡς ἄλλοτε ὁ Λάϊος, ἔπραξε τὸ ἔγκλημα καὶ οἰκείᾳ βουλήσει ἐν γνώσει παρὰ τὴν μοῖραν (ὑπέρμορον) ἐπέσυρε καθ' ἑαυτοῦ τὸν αἰπὺν ὄλεθρον· ὥστε αὐτῷ ἀφέθη ἡ ἐλευθερία τῆς ἐκλογῆς, ὡς καὶ τῷ Λαΐῳ· ἀπορῶ δὲ διὰ τί ὁ J. Girard εὑρίσκει αὐτὴν γελοίαν, τὰς ἐξῆς ἐπάγων κρίσεις περὶ τοῦ προμνημονευθέντος χωρίου τῆς Ὀδυσσείας· «La rellexion de Jupiter prouve aussi qu' en dehors du joug de la fatalité une certaine latitude est laissée à la liberté de l'homme. Mais cette liberté est dérisoire; puisqu' elle ne lui permet que de hâter sa chute ou d' appeler lui-même le malheur qui ne lui était pas nécessairement imposé. Il est aveugle; c' est la misère de l'intelligence ajoutée à ses autres misères».

Οὐχί, ἡ ἐλευθερία τῆς ἐκλογῆς οὐκ ἔστι γελοία οὐδ' ὁ ἐκλέγων τυφλός ἐστι πάντοτε, ὡς μαρτυρεῖ ἡ ἐκλογὴ τοῦ Ἀχιλλέως, ὅτε ἡ μήτηρ αὐτοῦ Θέτις εἶπεν αὐτῷ ὅτι πεπρωμένον ἐστίν, ἵνα γένηται ἔνδοξος καὶ μενυνθάδιος, ἢ ἄδοξος καὶ μακρόβιος.

μήτηρ γάρ τέ μέ φησι θεά, Θέτις ἀργυρόπεζα,
δίχθαδίας κῆρας φερέμεν θανάτοιο τέλος δε.
Εἰ μὲν κ' αὖθι μένων Τρώων πόλιν ἀμφιμάχωμαι,
ὤλετο μέν μοι νόστος, ἀτὰρ κλέος ἄφθιτον ἔσται·
εἰ δέ κεν οἶκαδ' ἵκωμι φίλην ἐς πατρίδα γαῖαν,
ὤλετό μοι κλέος ἐσθλόν, ἐπὶ δηρὸν δέ μοι αἰὼν
ἔσσεται οὐδέ κέ μ' ὦκα τέλος θανάτοιο κιχείη.

Ὁ δὲ ἥρως ἵνα ἦ μινυνθάδιος καὶ ἔνδοξος προὐτίμησε.

Τίς οὐκ ἄγαται τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ἀχιλλέως, πάντων δὲ μάλιστα αὐτὸς ὁ Girard, ὡς παρακατιόντες (§ 16, σελ. 105) ὀψόμεθα; Σημειωτέον δὲ ὅτι ἐκ τούτων τῶν παραδειγμάτων γίνεται φανερὸν ὅτι αἱ ἀποφάσεις τῆς Μοίρας οὐκ εἰσὶ κατ' ἀνάγκην καὶ ἀπαραιτήτ-

τως ἀμετακίνητοι, ὡς οὐδὲ αἱ βουλαὶ καὶ ἀποφάσεις τῶν Θεῶν· διὸ ὁ ποιητὴς λέγει· ὑπὲρ Θεόν, ἀέκητι Θεῶν, ὑπὲρ αἶσαν Διός, ὡς ὑπὲρ μοῖραν, ὑπὲρ αἶσαν, ὅτε ὁ ἄνθρωπος ἠδύνατο παρὰ τὴν θέλησιν τῶν Θεῶν μέγα τι κατόρθωμα πρᾶξαι, ὅπερ ὅμως οὐκ ἐγένετο, διότι Θεός τις προλαβὼν ἐκώλυσε. Παρὰ τὴν ἀπόφασιν τοῦ Διὸς οἱ Ἕλληνες ἤμελλον ἐκπολιορκήσειν τὸ Ἴλιον, εἰ μὴ ἐκώλυε τοῦτο ὁ Ἀπόλλων·

Ἀργεῖοι δέ κε κῦδος ἔλον καὶ ὑπὲρ Διὸς αἶσαν,
κάρτεϊ καὶ σθένεϊ σφετέρῳ, ἀλλ' αὐτὸς Ἀπόλλων
Αἰνείαν ὤτρυνε.

Ὁ δὲ Ἀχιλλεὺς ἠδύνατο τὸν Αἰνείαν φονεῦσαι ἐν τῇ μάχῃ, καίτοι ἦν αὐτῷ πεπρωμένον μὴ θανεῖν ἐν τῷ πολέμῳ·

μήπως καὶ Κρονίδης κεχολώσεται, αἴ κεν Ἀχιλλεὺς
τόνδε κατακτείνῃ· μόριμον δέ οἱ ἔστ' ἀλέασθαι.

Λόξαι Λουκιανοῦ καὶ ἄλλων νεωτέρων περὶ Μοιρῶν.

§ 14. Ὁ δὲ φιλοσκώμμων Λουκιανὸς ἐν τῷ Διαλόγῳ *Ζεὺς ἐλεγχόμενος* τὰς ποικίλας διακωμῳδεῖ παρ' Ὁμήρῳ δόξας περὶ Μοίρας· ἀλλ' ὅμως αὗται, καίπερ ἀντιφάσκειν φαινόμεναι, ἠθικήν τινα πρόοδον μαρτυροῦσι δεικνύουσαι τοῦτο μὲν τὴν ἀπόπειραν τοῦ Ἕλληνος τοῦ συνδιαλλάξαι τὰς βουλὰς τῶν Θεῶν τῇ Μοίρᾳ, τοῦτο δὲ ὁρίσαι τὴν θέσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ κόσμῳ καὶ τὸν προορισμὸν αὐτοῦ ἤτοι τὴν θέσιν αὐτοῦ ὡς πρὸς τὰς βουλὰς τῶν Θεῶν καὶ τὰς ἀποφάσεις τῆς Μοίρας· καὶ περὶ μὲν τοῦ πρώτου, τῆς συνδιαλλαγῆς τῶν Θείων βουλῶν τῇ Μοίρᾳ, εἴρηται ἤδη (ἴδ. σελ. 99-100)· περὶ τούτου δὲ καὶ ὁ Decharme τὰς ἑξῆς ἐκφέρει σκέψεις· «Οἱ Ἕλληνες φαίνονται ὁρμεμφύτως θέντες ἑαυτοῖς τρομερόν τι πρόβλημα· διότι καθ' ὃν χρόνον ἡ φαντασία αὐτῶν εἰς τὰ ὕψη περιπλανωμένη τοῦ αἰθέρος ἀνέπλαττε παντοδύναμον Θεὸν καθήμενον ἐπὶ θρόνου ἐν ὕλῃ αὐτοῦ τῇ μεγαλοπρεπείᾳ, ἡ σκέψις αὐτῶν, ἐπὶ τῇ θέᾳ διεγερθεῖσα τῶν σκληρῶν δοκιμασιῶν τῆς κοιλάδος ταύτης τοῦ κλαυθμῶνος, ἐδημιούργησε δύναμίν τινα τυφλήν, κωφήν, ἄκαμπτον, εἰς ἣν πάντες ὑποκύπτουσιν, ἐκάλεσαν δ' αὐτὴν Μοῖραν. Ἡ Μοῖρα τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, ἂν τις ἐθέλῃ εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως ἐμβαθῦναι, οὐδὲν ἄλλο φαίνεται οὖσα ἢ τὸ κεφάλαιον τῶν νόμων τῶν διεπόντων τὴν ἀνάπτυξιν πάσης ὑπάρξεως καὶ περιοριζόντων τὴν πορείαν αὐτῆς· ἀλλ' ἀπέναντι τῆς σταθερᾶς ἀνάγκης καὶ τοῦ ἀμεταβλήτου χαρακτῆρος τοῦ νόμου, τί γίνεται ἡ δύναμις Θεοῦ προσωπικοῦ, οὗ ἡ ἐλευθερία ἀνεπίδεκτος φαίνεται περιορισμῶν; Τὴν δυσκολίαν ταύτην ἄλλαι θρησκεῖαι ἔλυσαν καταφυγοῦσαι εἰς τὸ δαιμόνιον ἤτοι εἰς τὴν πρόσκαιρον κατάργησιν τῶν φυσικῶν νόμων τῇ ἐνεργίᾳ Θείας τινὸς Θελήσεως· οἱ Ἕλληνες ὅμως τοῦ Ὁμήρου οὐ μέχρι τούτου ἐχώρησαν· καίτοι ἔξω ἐν κοινωνίᾳ μεστῇ γοητειῶν καὶ θαυμάτων, οὐδαμῶς τῷ Θεῷ ἀπέδωκαν τὴν δύναμιν τοῦ ταράσσειν τὴν τῆς φύσεως τάξιν ὡς πρὸς τὸν ἄνθρωπον, οὐδὲ ἀπαλλάσσειν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ πεπρωμένου. . . . . Οὕτως ἡ παντοδυναμία τοῦ Θεοῦ φαίνεται ὑπὸ τῆς ἀμεταβλήτου ἀνάγκης τῶν αἰωνίων νόμων τῆς φύσεως περιοριζομένη· ἀλλ' ἡ μεγαλειότης τοῦ Θεοῦ οὐδεμίαν ὑφίσταται προσβολήν, διότι οὐδεμία ὑπάρχει ἐναντιότης οὐδὲ δύναται ὑπάρχειν τῇ Θελήσει τοῦ Θεοῦ καὶ ταῖς ἀποφάσεσι τῆς Μοίρας· ἡ ὑπερτάτη αὐτοῦ νόησις δύναται τὴν ἀταξίαν ἐθέλειν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, οὗ ἄλλοτε ἐγένετο ὁ διακοσμητὴς καὶ διαμένει πάντοτε ὁ ὑπέρτατος ἄρχων καὶ μήστωρ· Συμφωνία ἄρα καὶ συνδιαλλαγὴ ὑπάρχει τῇ δυνάμει τοῦ Διὸς καὶ τοῖς φυσικοῖς νόμοις. Αἱ Θεῖαι βουλαὶ καὶ ἡ μοιραία δύναμις συγχέονται».

Καὶ ὁ Ἰούλιος Girard· «Ἡ Μοῖρά ἐστι τὸ ἐπιβάλλον μέρος ἑκάστῳ, τὸ μέτρον τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ, ἡ ἄφυκτος ἀνάγκη ἡ ὡθοῦσα αὐτὸν εἰς ὡρισμένους τινὰς σκοπούς, καὶ μάλιστα εἰς τὸ κοινὸν τέρμα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἡ Μοῖρα ἔκφρασίς ἐστι δυνάμεως ἀφανοῦς, ἥτις ἀπὸ τῆς γεννήσεως παντὸς ζωῆς εὐμοιροῦντος διέπει τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ, κανονίζει τὴν πορείαν καὶ προορίζει τὸ ἄφυκτον τέρμα, ὑποβάλλουσα οὕτω πάντα τὰ ὄντα εἰς τοὺς γενικοὺς νόμους τῆς φύσεως. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Μοῖρα ἐφαρμογή ἐστι τῶν πρώτων καὶ αἰωνίων νόμων τῆς φύσεως, ἕκαστος νοεῖ, ὅτι ἀνεξάρτητός ἐστι τῆς Θελήσεως τῶν Θεῶν, οἵτινες οὐ δύνανται μεταβαλεῖν αὐτήν, οὐδ' αὐτὸς ὁ Ζεύς.

Ἀλλ' ὅμως καὶ τοῦτό ἐστι κύριον στοιχεῖον τοῦ θρησκευτικοῦ συστήματος παρ' Ὁμήρῳ· οὐδεμία ἐναντιότης ὑπάρχει ταῖς ἀποφάσεσι τῆς Μοίρας καὶ τῇ βουλῇ τοῦ Διός, ὃς πάντοτε ὁ κύριός ἐστι τοῦ παντός· διὰ τί; διότι ἐξ ἀρχῆς ἦν ὁ μέγας Θεὸς τῆς φύσεως, τουτέστιν ἡ ὑπερτάτη αὐτῆς ἐνέργεια καὶ τὸ τελεσιουργὸν τῶν νόμων τούτων, μεθ' ὧν ἡ Μοῖρα συγχωνεύεται. Ἔπειτα διότι ἔχων τὴν ὑπερτάτην νόησιν οὐ δύναται τὴν ἀταξίαν ἐθέλειν. . . . Ὥστε ἡ Θεία βουλὴ καὶ ἡ μοιραία δύναμις ταυτίζονται». Τὴν μελέτην τοῦ Λύγούστου Christ *ἡ Μοῖρα καὶ ἡ Θεότης παρ' Ὁμήρῳ*, (Schicksal und Gottheit bei Homer) οὐκ ἔχομεν ἀνὰ χεῖρας.

Περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου.

§ 15. Περὶ δὲ τῆς καταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου θαυμάσιον οἱ Ἕλληνες ἐπεδείξαντο πνεῦμα σωφροσύνης καὶ μετριότητος· διότι καίτοι τοὺς Θεοὺς κατ' εἰκόνα αὐτῶν ἔπλασαν καὶ ὁμοίωσιν, καίτοι ἐπρέσβευον ὅτι καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐξ ἧς καὶ οἱ Θεοὶ κατάγεται γενεᾶς (§ 11), οὔτε ὑπερηφανείας καὶ ἀλαζονείας ἐνεπλήσθησαν, ὡς συγγενεῖς τῶν Θεῶν, οὔτε τὴν μερίδα τοῦ λέοντος ἀπένειμαν ἑαυτοῖς, ἀλλὰ μέτρον ἔχοντες τὸ *γνῶθι σαυτὸν* ἐθέσπισαν ὅτι οἱ μὲν Θεοὶ ἀθάνατοί εἰσι, ῥεῖα ζώοντες, μάκαρες καὶ ἀκηδεῖς, οἱ δὲ ἄνθρωποι θνητοί, πολυπαθεῖς, εἰς βάσανα καὶ πικρίας ὑποκείμενοι καὶ εἰς τὸ πεπρωμένον τέλος τοῦ θανάτου, πάλαι πεπρωμένοι αἶσα. «Ἡ ἀρχή, ἐξ ἧς τὸ πρῶτον ἡ κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου πηγάζει, ἡ ἀνάγκη ἐστίν, ἵνα ὁ ἄνθρωπος χαλινὸν θῇ εἰς τὰς ἐπιθυμίας καὶ εἰς τὴν ἀλαζονείαν αὐτοῦ. Τοῦτο δὲ ἀξιοσημειώτον ἐστι πρᾶγμα ἐν θρησκείᾳ, ἧς ἡ ἀνάπτυξις ἦν ἔργον τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας· καθ' ὃν χρόνον αὕτη κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτῆς εἰκόνα ἐτόλμησε τὸν Θεῖον κόσμον διοργανῶσαι, ἤρθετο τῆς ἀνάγκης ἵνα ἑαυτὴν περιορίσῃ, τὰ δὲ ὄντα τῆς λατρείας αὐτῆς εἰς ἀπρόσιτον ὕψος. Διὰ τοῦτο ἐπὶ πολὺν χρόνον πᾶσα ἡ διδακτικὴ ἢ θρησκευτικὴ ποίησις πολὺν κατέτριψε λόγον περὶ τῆς ἀδυναμίας τοῦ ἀνθρώπου». Girard.

Οἱ Θεοὶ δοτῆρες ὧν ἀγαθῶν καὶ κακῶν.

§ 16. Οἱ Ἕλληνες τῶν Ὁμηρικῶν χρόνων χωροῦσι πρὸς τὰ πρόσω ἐγκαταλείποντες κατὰ τὰ μᾶλλον ἢ ἧττον τὴν ἀρχαίαν δόξαν ὅτι τὰ ἀγαθὰ καὶ κακὰ διανέμονται ἑκάστῳ ὑπὸ τῆς Μοίρας, πιστεύοντες δὲ ὅτι τῶν ἀγαθῶν καὶ κακῶν δοτῆρες τοῖς ἀνθρώποις εἰσὶν οἱ Θεοί, μάλιστα δὲ ὁ Ζεύς·

δοιοὶ γάρ τε πίθοι κατακεῖνται ἐν Διὸς οὔδει
δώρων οἷα δίδωσι κακῶν, ἕτερος δὲ ἑκάων·
ᾧ μὲν κ' ἀμμίξας δοίῃ Ζεὺς τερπικέραυνος,
ἄλλοτε μὲν τε κακῷ ὄγε κύρεται, ἄλλοτε δ' ἐσθλῷ.

Ἡ τύχη τῶν ἀνθρώπων ἐν θεῶν γούνασι κεῖται· οἱ Θεοὶ παρεμβαίνουσι καὶ ἀναμιγνύονται ἐν παντὶ ἀνθρωπίνῳ πράγματι εἴτε ἐπ' ἀγαθῷ εἴτε ἐπὶ κακῷ.

Ἡ πίστις αὕτη ἠθικὴ πρόοδός ἐστι, διότι οἱ Θεοὶ οὐκ εἰσὶν ἀεί, ὡς ἡ Μοῖρα, σκληροὶ καὶ ἄτεγκτοι οὐδὲ φθονεροὶ καὶ κακόβουλοι, ὡς ἡ Ἄτη, διαστρεβλοῦντες τὸν νοῦν τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' οἰκτίρμονες πολλάκις καὶ φιλάνθρωποι καὶ στρεπτοί[1], ἐνασμενίζοντες ταῖς προσευχαῖς καὶ θυσίαις τῶν ἀνθρώπων, καὶ χορηγοῦντες τὴν εὔνοιαν αὐτῶν καὶ προστασίαν, οἷς ἂν βούλωνται ἢ κρίνωσιν ἀξίους αὐτῆς. Τίς οὐκ οἶδεν, ὅτι ἡ μὲν Ἀθηνᾶ παρεῖχεν ἀεὶ τὴν προστασίαν αὐτῆς τῷ Ὀδυσσεῖ καὶ Διομήδει, ὁ δὲ Ἀπόλλων τῷ Ἕκτορι, ὃς πολλάκις ἐξέφυγε τὸν θάνατον τῇ τοῦ Θεοῦ βοηθείᾳ;

Πῶς δέ κεν Ἕκτωρ κῆρας ὑπεξέφυγε θανάτοιο,
εἰ μή οἱ πύματόν τε καὶ ὕστατον ἦντε' Ἀπόλλων
ἐγγύθεν, ὃς οἱ ἐπῶρσε μένος λαιψηρά τε γοῦνα;

Οἱ δὲ Θεοὶ καὶ τιμωροί εἰσι τῶν κακῶν πράξεων καὶ ἐγκλημάτων, ἀμείβουσι δὲ τὰς ἀγαθὰς καὶ ἐναρέτους πράξεις· ὁ ἄνθρωπος ἐλεύθερός ἐστι πράττειν τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ κακόν, εἰδώς, ὅτι τὸ ἀγαθὸν πράττων καὶ τὸ δίκαιον τιμηθήσεται ὑπὸ τῶν Θεῶν, τὸ δὲ κακὸν καὶ ἄδικον πράττων τιμωρηθήσεται· ἐπὶ τούτου τοῦ νόμου πᾶσα στηρίζεται ἡ ποίησις τοῦ Ὁμήρου καὶ μάλιστα ἡ Ὀδύσσεια (ἴδ. Ὀδυσ. Ξ, 83· Ρ, 485).

Ὁ Ὀδυσσεὺς ὁμιλῶν τῇ Πηνελόπῃ ὡς πτωχὸς Ἶρος λέγει αὐτῇ, ὅτι τηλικοῦτον κλέος ἐκτήσατο διὰ τὰς ἀρετὰς αὐτῆς, οἷον εὐθὺς καὶ φιλοθίκαιος βασιλεύς·

Ὦ γύναι, οὐκ ἄν τίς σε βροτῶν ἐπ' ἀπείρονα γαῖαν
νεικέοι· ἦ γάρ σευ κλέος οὐρανὸν εὐρὺν ἱκάνει,
ὥστε τευ ἢ βασιλῆος ἀμύμονος, ὅς τε θεουδὴς
ἀνδράσιν ἐν πολλοῖσι καὶ ἰφθίμοισιν ἀνάσσων
εὐδικίας ἀνέχῃσι, φέρῃσι δὲ γαῖα μέλαινα
πυρούς καὶ κριθάς, βρίθῃσι δὲ δένδρεα καρπῷ
τίκτῃ δ' ἔμπεδα μῆλα, θάλασσα δὲ παρέχῃ ἰχθῦς
ἐξ εὐηγεσίης, ἀρετῶσι δὲ λαοὶ ὑπ' αὐτοῦ.

Τοιαῦτα ἀγαθὰ λαμβάνει ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ παρὰ τῶν Θεῶν ὁ εὐθύδικος· τἀναντία δὲ ὁ ἄδικος·

ὡς δ' ὑπὸ λαίλαπι πᾶσα κελαινὴ βέβριθε χθὼν
ἤματ' ὀπωρινῷ, ὅτε λαθρότατον χέει ὕδωρ
Ζεύς, ὅτε δὴ ῥ' ἄνδρασι κοτεσσάμενος χαλεπήνῃ,
οἳ βίῃ εἰν ἀγορῇ σκολιὰς κρίνωσι θέμιστας,
ἐκ δὲ δίκην ἐλάσωσι, θεῶν ὄπιν οὐκ ἀλέγοντες,
τῶν δέ τε πάντες μὲν ποταμοὶ πλήθουσι ῥέοντες,
πολλὰς δὲ κλιτὺς τότ' ἀποτμήγουσι χαράδραι,
ἐς δ' ἅλα πορφυρέην μεγάλα στενάχουσι ῥέουσαι
ἐξ ὀρέων ἐπὶ κάρ, μινύθει δέ τε ἔργ' ἀνθρώπων.

1) «Στρεπτοὶ δέ τε καὶ θεοὶ αὐτοί».

Ἡ Μοῖρα οὐδαμῶς ἀναμιγνύεται, οὐδὲ κωλύει τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου πράττειν τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ κακόν· πέμπει εὐτυχίας καὶ δυστυχίας ὡς οἱ Θεοί· ἀλλ' ὁ ἀγαθὸς τὰς δυστυχίας ὑπομένει εὐθαρσῶς, οὐδὲ παρεκτρέπουσιν αὐτὸν εἰς τὸ κακόν. Τὸν Εὔμαιον, υἱὸν τοῦ βασιλέως τῆς Συρίας, ὁ Ζεὺς ἀπεστέρησε τῶν ἀγαθῶν τοῦ πατρικοῦ οἴκου, παραδοὺς εἰς χεῖρας πειρατῶν, οἵτινες αὐτὸν τῷ Λαερτίῳ ἐπώλησαν· οὕτως ὁ ἀτυχὴς Εὔμαιος ἐξ ἐλευθέρου ἐγένετο δοῦλος· ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ καταστάσει ταύτῃ ἐν ᾗ ὁ ἄνθρωπος ἀπόλλυσι τὸ ἥμισυ τῆς ἀρετῆς, καθ' Ὅμηρον, τυχὼν ἀγαθῆς ἀνατροφῆς ὑπὸ τῆς μητρὸς τοῦ Ὀδυσσέως, διετέλεσε καθ' ἅπαντα τὸν βίον αὐτοῦ τὴν μὲν ἀρετὴν ἀγαπῶν, τὴν δὲ κακίαν ἀποστρεφόμενος. Ἦν ἀγαθός, φιλάνθρωπος, φιλόξενος, τίμιος καὶ πιστὸς ἄνευ βίας ἀλλ' οἰκείᾳ βουλήσει, ὅτε ἄλλοι ὁμόδουλοι, θεράποντες τῶν ἀκολασιῶν τῶν μνηστήρων, τὸν οἶκον τοῦ Ὀδυσσέως κατέστρεφον. Μετὰ τὸν θάνατον τῆς ἀγαθῆς μητρὸς τοῦ Ὀδυσσέως πάντων ἐστέρηται, διότι ἡ Πηνελόπη πολιορκουμένη ὑπὸ τῶν μνηστήρων οὐκ ἠδύνατο περὶ αὐτοῦ φροντίζειν· ἀλλ' οὗτος μεθ' ὑπομονῆς εἰργάζετο· οἱ δὲ θεοὶ ηὔξησαν τὸ ἔργον αὐτοῦ, ὥστε οὐ μόνον εἶχε τρώγειν καὶ πίνειν, ἀλλὰ καὶ τοῖς πτωχοῖς διδόναι, οὓς καλεῖ αἰδοίους, ἀξίους σεβασμοῦ, διότι καὶ οἱ πτωχοὶ ἐκ Θεοῦ εἰσι·

> νῦν δ' ἤδη τούτων ἐπιδεύομαι· ἀλλά μοι αὐτῷ
> ἔργον ἀέξουσι μάκαρες θεοὶ ᾧ ἐπιμίμνω.
> τῶν ἕραγόν τ' ἔπιόν τε καὶ αἰδοίοισιν ἔδωκα.

Αἱ ἀρεταὶ τοῦ δούλου τούτου οὐ μόνον ἀνυψοῦσι καὶ δοξάζουσι τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ἀγαθὸν προαιρουμένην, ἀλλὰ καὶ προαγγέλλουσι τὴν στωϊκὴν τοῦ Ἐπικτήτου ἀρετὴν καὶ τὴν ἠθικὴν τοῦ χριστιανισμοῦ· οἱ δὲ μνηστῆρες ἐπὶ τέλους ἔλαβον τὰ ἐπίχειρα τῆς κακίας αὐτῶν τῇ βουλῇ καὶ ἐπιδοκιμασίᾳ τῶν θεῶν. Ἡ Πηνελόπη τοῖς θεοῖς ἀποδίδωσι τὸν φόνον τῶν μνηστήρων·

> ἀλλά τις ἀθανάτων κτεῖναι μνηστῆρας ἀγαυούς,
> ὕβριν ἀγασσάμενος θυμαλγέα καὶ κακὰ ἔργα.

Τί δ' ἂν εἴπομεν περὶ τοῦ φιλανθρώπου ἐκείνου Τευθρανίδου, ὃς οἰκοδομήσας οἰκίαν πλησίον τῆς ὁδοῦ ἐφιλοξένει πάντας τοὺς διαβαίνοντας;

> ἀφνειὸς βιότοιο, φίλος δ' ἦν ἀνθρώποισιν·
> πάντας γὰρ φιλέεσκεν ὁδῷ ἐπὶ οἰκία ναίων·

ὥστε δικαίως ὁ Ὁράτιος ἠξίου, ὅτι κάλλιον τοῦ Κράντορος καὶ τοῦ Χρυσίππου τὴν ἠθικὴν ἐδίδασκεν ὁ Ὅμηρος. Ἀτελῶς δὲ καὶ μονομερῶς κρίνει περὶ τῆς παρ' Ὁμήρῳ ἠθικῆς ὁ Λ. Μαιμγ, ἀποφαινόμενος· Ὁ ἄνθρωπος τῶν Ὁμηρικῶν χρόνων ἔστενε φρικιῶν ὑπὸ τὴν σιδηρᾶν ῥάβδον τῶν θεῶν, θεωρῶν ἑαυτὸν δοῦλον ἄθλιον καὶ ταλαίπωρον, σιωπηλὸν δὲ καὶ ἀνίσχυρον μάρτυρα τῆς ὀλβιότητος καὶ εὐδαιμονίας τοῦ δεσπότου. Τοῦτο μαρτυροῦσι καὶ τὰ ἐπίθετα, *δειλοὶ* καὶ *καμόντες*, ἀποδιδόμενα παρ' Ὁμήρου τοῖς ἀνθρώποις, καὶ *μάκαρες*, ἀποδιδόμενον τοῖς θεοῖς. Ὑποκείμενος τῷ ἀδίκῳ καὶ ἀσπλάγχνῳ τῶν θεῶν μίσει οὐδὲν ἄλλο εἶχεν ἄσυλον ἢ μισεῖν αὐτούς». Ἔπραττεν ὅμως καὶ τι ἄλλο, τὸ καθῆκον αὐτοῦ· οἷον ὅτε ἐν τῇ μάχῃ ἡ νευρὰ τοῦ τόξου τοῦ Τεύκρου διερράγη, ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Αἴας τὸ συμβὰν τοῦτο ἀποδίδωσι φθονερῷ τινι θεῷ φθονήσαντι τοῖς Δαναοῖς· ἀλλ' οὐδὲν ἧττον συμβουλεύει αὐτῷ ἵνα ἐμμένῃ μαχόμενος, προτρέπει δὲ καὶ τοὺς ἄλλους·

> αὐτὰρ χερσὶν ἑλὼν δολιχὸν δόρυ καὶ σάκος ὤμῳ
> μάρναό τε Τρώεσσι καὶ ἄλλους ὄρνυθι λαούς.

Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Φιλοίτιος, ὁ ἕτερος πιστὸς δοῦλος τοῦ Ὀδυσσέως, ὃς βλασφημεῖ κακίζων τὸν Δία ὅτι οὐδεὶς ἄλλος θεὸς ὀλεθριώτερος αὐτοῦ ὑπάρχει, οἵαν εὐγενῆ καρδίαν ἔχει! οἵαν πίστιν, οἷον σέβας πρὸς τὴν ξένην περιουσίαν! Τοιαῦτα πράττει ἄνθρωπος ἀσεβὴς καὶ μισῶν τοὺς θεούς; ἡ μορφὴ ἐστιν ἔκφρασις θερμῆς πίστεως.

> Ζεῦ πάτερ, οὔ τις σεῖο θεῶν ὀλοώτερος ἄλλος·
> οὐκ ἐλεαίρεις ἄνδρας, ἐπὴν δὴ γείνεαι αὐτός,
> μισγέμεναι κακότητι καὶ ἄλγεσι λευγαλέοισιν.
> ἤδιον ὡς ἐνόησα, δεδάκρυνται δέ μοι ὄσσε
> μνησαμένῳ Ὀδυσῆος, ἐπεὶ καὶ κεῖνον ἄπω
> τοιάδε λαίφε' ἔχοντα κατ' ἀνθρώπους ἀλάλησθαι,
> εἴ που ἔτι ζώει καὶ ὁρᾷ φάος ἠελίοιο.
> εἰ δ' ἤδη τέθνηκε καὶ εἰν Ἀΐδαο δόμοισιν,
> ὤ μοι ἔπειτ' Ὀδυσῆος ἀμύμονος, ὅς μ' ἐπὶ βουσὶν
> εἶσ' ἔτι τυτθὸν ἐόντα Κεφαλλήνων ἐν ὀμῳῇ·
> νῦν δ' αἱ μὲν γίγνονται ἀθέσφατοι, οὐδέ κεν ἄλλως
> ἀνδρὶ γ' ὑποσταχύοιτο βοῶν γένος εὐρυμετώπων·
> τὰς δ' ἄλλοι μὲν κέλονται ἀγινέμεναι σφίσιν αὐτοῖς
> ἔδμεναι· οὐδέ τι παιδὸς ἐνὶ μεγάροις ἀλέγουσιν,
> οὐδ' ἄτιδα τρομέουσι θεῶν· μεμάασι γὰρ ἤδη
> κτήματα δάσσασθαι δὴν οἰχομένοιο ἄνακτος·
> αὐτὰρ ἐμοὶ τόδε θυμὸς ἐνὶ στήθεσσι φίλοισιν
> πολλ' ἐπιδινεῖται· μάλα μὲν κακὸν υἷος ἐόντος
> ἄλλων ἧμον ἰκέσθαι ἰόντ' αὐτῇσι βόεσσιν,
> ἄνδρας ἐς ἀλλοδαπούς· τὸ δὲ ῥίγιον, αὖθι μένοντα
> βουσὶν ἐπ' ἀλλοτρίῃσι καθήμενον ἄλγεα πάσχειν.
> καί κεν δὴ πάλαι ἄλλον ὑπερμενέων βασιλήων
> ἐξικόμην φεύγων, ἐπεὶ οὐκέτ' ἀνεκτὰ πέλονται.
> ἀλλ' ἔτι τὸν σύστηνον ὀΐομαι, εἴποθεν ἐλθὼν
> ἀνδρῶν μνηστήρων σκέδασιν κατὰ δώματα δαίη.

Τοιούτου τιμίου ἀνδρὸς βλασφημίαι εἰσὶν ἀκαριαῖα ἀποπλάνησις καρδίας θερμῆς καὶ εὐσεβοῦς, σκανδαλιζομένης ἐπὶ τοῖς ἀδικήμασιν ἃ οἱ θεοὶ ἀνέχονται· διὸ μετὰ τὴν τελευταίαν ἔκβασιν ἐπανέρχεται εἰς ἑαυτὴν καὶ μετατρέπει τὰς βλασφημίας εἰς εὐχὰς καὶ θυσίας εὐχαριστηρίους τοῖς θεοῖς.

Χαρακτὴρ τῶν ἡρώων.

§ 17. Οἱ ἥρωες παρ' Ὁμήρῳ οὐδέποτε διστάζουσι περὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ δυκοῦντος αὐτοῖς ἀγαθοῦ, τοῦ κλέους δηλονότι καὶ τῆς ἀγαθῆς φήμης. Γινώσκουσι μὲν ὅτι τὸ πεπρωμένον τέλος τοῦ θανάτου ἀδύνατον ἀποφυγεῖν· οὔτε ὅμως ἀπενθαρρύνονται διὰ τοῦτο. οὔτε ἡ ἀδράνεια αὐτοὺς καταλαμβάνει, ἀλλὰ τοὐναντίον ἡ ἐνέργεια αὐτῶν αὔξει καὶ ὑπεκκαίεται, διότι τὰς πράξεις αὐτῶν κανονίζει οὐχ ὁ φόβος τοῦ θανάτου, ἀλλ' ὁ φλογερὸς πόθος τῆς δόξης, ὑπὲρ ἧς πρόθυμοί εἰσι πάντα ὑπομένειν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει πρὸ τῆς πράξεως ἔχουσιν ὑπ' ὄψει τί ἐροῦσιν οἱ Ἀχαιοί, οἱ Τρῶες, αἱ Ἀχαιάδες καὶ αἱ Τρωάδες, τί ἐροῦσιν αἱ ἐσόμεναι γενεαί.

Ὅτε ἡ Ἀνδρομάχη παρακαλεῖ τὸν Ἕκτορα ἵνα μείνῃ ἐντὸς τῶν τειχῶν, ὁ ἥρως ἀποκρούει τὴν παράκλησιν λέγων,

> αἰδέομαι Τρῶας καὶ Τρῳάδας ἑλκεσιπέπλους,
> αἴ κε κακὸς ὣς νόσφιν ἀλυσκάζω πολέμοιο·
> οὐδέ με θυμὸς ἄνωγεν, ἐπεὶ μάθον ἔμμεναι ἐσθλὸς
> αἰεὶ καὶ πρώτοισι μετὰ Τρώεσσι μάχεσθαι,
> ἀρνύμενος πατρός τε μέγα κλέος ἠδ' ἐμὸν αὐτοῦ.

Ὅτε δὲ ὁ μάντις Πολυδάμας προτρέπει αὐτὸν ἵνα εἰσέλθῃ μετὰ τῶν Τρώων εἰς τὴν πόλιν, ἀποκρίνεται ἀγερώχως·

> εἷς οἰωνὸς ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης.

Ὁ δὲ Ἀχιλλεὺς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πατρόκλου συνδιαλλαγεὶς τῷ Ἀγαμέμνονι μετέχει τοῦ πολέμου καὶ προτρέπει τοὺς ἵππους αὐτοῦ Ξάνθον καὶ Βαλίον ἵνα σώσωσιν αὐτὸν μηδ' ἐγκαταλίπωσι τεθνηῶτα, ὡς τὸν φίλον αὐτοῦ Πάτροκλον· ὁ δὲ Ξάνθος, ὃν

> αὐδήεντα ἔθηκε θεὰ λευκώλενος Ἥρη,

ἀποκρίνεται προλέγων τὸ μέλλον·

> καὶ λίην σ' ἔτι νῦν σαώσομεν, ὄβριμ' Ἀχιλλεῦ,
> ἀλλά τοι ἐγγύθεν ἦμαρ ὀλέθριον· οὐδέ τοι ἡμεῖς
> αἴτιοι, ἀλλὰ θεός τε μέγας καὶ Μοῖρα κραταιή·

τρὸς ὃν ὁ ποδάρκης Ἀχιλλεὺς ἀπαντᾷ·

> Ξάνθε, τί μοι θάνατον μαντεύεαι; οὐδέ τί σε χρή·
> εὖ νύ τοι οἶδα καὶ αὐτός, ὅ μοι μόρος ἐνθάδ' ὀλέσθαι,
> νόσφι φίλου πατρὸς καὶ μητρός· ἀλλὰ καὶ ὧς πρίν
> οὐ λήξω πρὶν Τρῶας ἄδην ἐλάσαι πολέμοιο.

«Οἵα ἐνέργεια ἐν τῷ τελευταίῳ στίχῳ, λέγει ὁ Ἰούλιος Girard, οἵα ἔκφρασις ἐν τῷ σχήματι καὶ τῇ ἐνεργητικότητι τοῦ ἥρωος! Ἐγένετο θαῦμα, ὁ Ξάνθος ἀνθρωπίνῃ φωνῇ προλέγει τῷ ἥρωϊ τὸ ὀλέθριον ἦμαρ· ἀλλὰ ποιόν τι τοῦ θαύματος τούτου τὸ ἀποτέλεσμα; τοῦτο οὐκ ἐγένετο, ὅπως ὁ ἥρως ὑπὸ ἡρωϊκοῦ πάθους ἀγόμενος ζωηρότερος καὶ λαμπρότερος ἀναλάμψῃ; Οὐδὲν δραματικώτερόν ἐστι παρ' Ὁμήρῳ ἢ ἡ κατάστασις τῶν ἡρώων, ὅτε, ὑπὸ τερατείων περιστοιχιζόμενοι ἐπηρειῶν, προαισθάνονται μὲν ἢ ἀναγνωρίζουσι τὴν κατ' αὐτῶν προσβολὴν δυσμενοῦς τινος δυνάμεως, ἀντιτάσσονται ὅμως πρὸς αὐτήν, ἐνεργοῦσιν ἐρρωμένως καὶ ὁμολογουμένως τῇ φύσει αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τέλους διὰ τῆς περιφρονήσεως τῶν κινδύνων καὶ τοῦ θανάτου ὑπεράνω τῆς Εἱμαρμένης ἀνύψοῦνται».

Καὶ ἡ μήτηρ τοῦ Ἀχιλλέως, ἡ ἀργυρόπεζα Θέτις, προλέγει αὐτῷ, ὅτι μετὰ τὸν φόνον τοῦ Ἕκτορος ἐπελεύσεται καὶ αὐτῷ ὁ θάνατος.

> αὐτίκα γάρ τοι ἔπειτα μετ' Ἕκτορα πότμος ἑτοῖμος·

ὁ δὲ ἀποκρίνεται,

> αὐτίκα τεθναίην, ἐπεὶ οὐκ ἄρ' ἔμελλον ἑταίρῳ
> κτεινομένῳ ἐπαρῆναι . . . . . .
> νῦν δ' εἶμ' ὄφρα φίλης κεφαλῆς ὀλετῆρα κιχείω,
> Ἕκτορα· κῆρα δ' ἐγὼ τότε δέξομαι, ὁππότε κεν δὴ
> Ζεὺς ἐθέλῃ τελέσαι ἠδ' ἀθάνατοι θεοὶ ἄλλοι·
> οὐδὲ γὰρ οὐδὲ βίη Ἡρακλῆος φύγε κῆρα,
> ὅσπερ φίλτατος ἔσκε Διὶ Κρονίωνι ἄνακτι·
> ἀλλ' ἑ Μοῖρ' ἐδάμασσε καὶ ἀργαλέος χόλος Ἥρης·
> ὡς καὶ ἐγώ, εἰ δή μοι ὁμοίη μοῖρα τέτυκται,
> κείσομαι, ἐπεί κε θάνω, νῦν δὲ κλέος ἐσθλὸν ἀροίμην
> καί τινα Τρωϊάδων καὶ Δαρδανίδων βαθυκόλπων
> ἀμφοτέρῃσι χερσὶ παρειάων ἁπαλάων
> δάκρυ' ὀμορξαμένην, ἀδινὸν στονάχῃσαι ἐφεῖναι,
> γνοῖεν δ' ὡς δὴ δηρὸν ἐγὼ πολέμοιο πέπαυμαι·
> μηδέ μ' ἔρυκε μάχης, φιλέουσά περ, οὐδέ με πείσεις.

Ὁ ταῦτα λέγων ἔστι δοῦλος τῆς Εἱμαρμένης ἢ κύριος αὐτοῦ καὶ ἐλεύθερος;

Δόξα Delorme περὶ Μοίρας παρ' Ὁμήρῳ.

§ 18. Τοιοῦτον πρόσωπον διαδραματίζει ὁ ἥρως ἐν τοῖς Ὁμηρικοῖς ποιήμασι, πάσχει, ταλαιπωρεῖται, ἡ Μοῖρα καὶ ἡ ἐκτελεστικὴ αὐτῆς δύναμις, αἱ Κῆρες τοῦ θανάτου, ὡς ξίφος τοῦ Δαμοκλέους, κρέμανται ἐπὶ τῆς κεφαλῆς

αὐτοῦ· ἀλλ' οὔτε τὸ θάρρος ἐγκαταλείπει αὐτόν, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, οὔτε ἡ ἐνέργεια, οὔτε ὁ πόθος τῆς ὑπεροχῆς,

αἰὲν ἀριστεύειν καὶ ὑπείροχον ἔμμεναι ἄλλων,

οὐδὲ διστάζει προτιμᾶν τὴν δόξαν μᾶλλον ἢ μακροχρόνιον ζωὴν ἄνευ δόξης· ὅταν δὲ τύχῃ τῆς θείας εὐνοίας καὶ προστασίας, μεταλαμβάνει καὶ τῆς ἀθανασίας καὶ τῆς κοινωνίας τῶν θεῶν ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου, ὡς ὁ Ἡρακλῆς, ὃν ἐξυμνεῖ Πίνδαρος·

. . . αὐτὸν μὲν ἐν εἰρήνᾳ τὸν ἅπαντα χρόνον
ἐν σχερῷ
ἡσυχίαν καμάτων μεγάλων ποινάν λαχόντ' ἐξαίρετον
ὀλβίοις ἐν δώμασι, δεξάμενον θαλερὰν Ἥβαν ἄκοιτιν καὶ γάμον
δαισαντα, παρ' Διὶ Κρονίδᾳ
σεμνὸν αἰνήσειν νόμον·

καὶ ἡ καλλίσφυρος Ἰνώ, ἡ θυγάτηρ τοῦ Κάδμου, περὶ ἧς ὁ Ὅμηρος λέγει·

Λευκοθέη, ἣ πρὶν μὲν ἔην βροτὸς αὐδήεσσα,
νῦν δ' ἁλὸς ἐν πελάγεσσι θεῶν ἔξ ἔμμορε τιμῆς·

Καλὸν δέ, τελευτῶντες, ὑπολαμβάνομεν ὡς ἐπιστέγασμα τῆς μακρᾶς ταύτης διατριβῆς περὶ Μοίρας παρ' Ὁμήρῳ τὴν κρίσιν ἐπιθεῖναι τοῦ Delorme, ὃς μᾶλλον τὴν κακὴν ὄψιν τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων φαίνεται ἀνιχνεύων ἐν τῷ σπουδαίῳ αὐτοῦ συγγράμματι, *Les Hommes d'Homère*. «Περιοριζόμεθα, λέγει, ἐνταῦθα τὴν προσοχὴν ἐπιστῆσαι ἐπί τινος προβλήματος, ὅπερ κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους λύσεις ἐλάμβανε τὰς ἐναντιωτάτας, καὶ ἐκράτει τὸ πνεῦμα ἀμφίρροπον μεταξὺ τοῦ δόγματος τοῦ αὐτεξουσίου καὶ τοῦ δόγματος τοῦ προορισμοῦ, τῆς *μοιροπιστίας*· οὐδὲν δὲ ἄλλο ἐστὶ ζήτημα ἔχον σπουδαιότερα ἐπακολουθήματα ἠθικά τε καὶ θρησκευτικά· διότι ἡ ὁ ἄνθρωπος ὄργανόν ἐςι παθητικὸν δυνάμεως τυφλῆς, ἀπαραιτήτου, ἀκατασχέτου, καὶ τότε διὰ τί παρ' αὐτοῦ ἀπαιτητέον λόγον τῶν πράξεων αὐτοῦ; διὰ τί κρίνειν αὐτὸν ἄξιον ποινῆς ἢ ἀνταμοιβῆς; ἢ ἐλευθέρως ἐνεργεῖ, κατὰ τὴν συνείδησιν καὶ τὸ λογικὸν αὐτοῦ, καὶ τότε τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν ὑπάρχει, καὶ τὸ μὲν ἐστιν ἄξιον τιμῆς τὸ δὲ τιμωρίας.

Παρ' Ὁμήρῳ δὲ πλεῖστα μὲν χωρία φαίνονται ἐπικυροῦντα τὴν περὶ Μοίρας θεωρίαν, πλεῖστα δὲ τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐκλογῆς καὶ ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου· ὥστε ἐκ τῶν λύσεων τούτων προὔτίμα ἑκάστοτε ἐκείνην, ἣν αἱ περιστάσεις, τὸ πάθος, τὸ συμφέρον ὑπηγόρευον αὐτῷ· οἷον ἐν πολλαῖς περιστάσεσιν ὁ ἀοιδὸς λέγει ἢ ποιεῖ λέγοντας τοὺς ἥρωας αὐτοῦ ἢ καὶ αὐτοὺς τοὺς θεούς, ὅτι τὸ πεπρωμένον ἐκ γενετῆς ἀμετατρέπτως ὡρίσθη τῷ ἀνθρώπῳ εἴτε παρὰ τῆς Μοίρας εἴτε παρὰ τοῦ Διός, μεθ' οὗ ἡ ἄκαμπτος αὕτη θεότης φαίνεται συγχεομένη· ὁ Ζεὺς καὶ οἱ ἄλλοι ἀθάνατοι θεοὶ ὑπόκεινται τῷ νόμῳ τούτῳ· ἀλλ' ἐν ἄλλοις χωρίοις λέγεται, ὅτι οἱ θεοὶ καὶ αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι δύνανται διὰ συντόνου ἐνεργείας ἀπαλλαγῆναι τῶν δεσμῶν τῆς Μοίρας· διὰ τοῦτο βλέπει τις αὐτοὺς ἐν πολλαῖς περιπτώσεσι διασκεπτομένους, εἴτε ἐν οὐρανῷ εἴτε ἐπὶ γῆς, περὶ τοῦ τί πρακτέον, ὡς εἰ ἡ ἐκλογὴ καὶ ἡ πρωτοβουλία ἀνῆκεν αὐτοῖς, καὶ ἀπονέμοντας, ἐπὶ τῇ ἐκβάσει τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων μέρος τῇ θελήσει, τῇ φρονήσει, τῇ ἐνεργείᾳ. . . . .

Ἡ ἀρχαιομάθεια βαθείας ἐπὶ τούτων ἐποιήτο μελέτας ἀγωνιζομένη συμβιβάσαι τὰ ἀσυμβίβαστα· ἀλλά, κἂν τυχὸν διὰ τῶν διακρίσεων καὶ εὐφυῶν θεωριῶν κατορθώσῃ τοῦτο, ἔστι πρᾶγμά τι εὔληπτον μέν, διαφεῦγον δ', ὡς ἔοικε, τὴν παρατήρησιν αὐτῆς, δηλαδὴ οἱ ἄνθρωποι τῶν χρόνων ἐκείνων, κἂν ὑποθῇ τις αὐτοὺς εὐφυεστάτους, οὐδαμῶς τὴν ὑπομονὴν εἶχον τῆς ἐρεύνης, τῆς συγκρίσεως καὶ τῆς μελέτης, ἅπερ εἰσὶ κτῆμα καὶ ἀπόλαυσις τοῦ ἐπιστήμονος καὶ τοῦ ἀρχαιολόγου· διάγοντες βίον μεστὸν ἐνεργείας καὶ πάθους ἐνδιέτριβον ἐν τούτῳ ὅπερ τὴν προσοχὴν αὐτῶν ἐπέσυρεν ἢ τὴν ἔφεσιν αὐτῶν ἐθώπευεν. Ἐκ δὲ τῶν διαφόρων ἐπόψεων ἐκείνη πιθανῶς τὴν ἐκλογὴν ὥριζεν, ἥτις ἦν μᾶλλον σύμφωνος ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτῶν».

Ἐν τούτοις ὁ Delorme ἐλέγχων τοὺς φιλολόγους ὅτι περιπίπτουσιν εἰς ἄτοπα, λίαν λεπτολογοῦντες καὶ ἐξονυχίζοντες τὰ πράγματα, λανθάνων περιπίπτει καὐτὸς εἰς ἄτοπον, οὐδόλως λαμβάνων ὑπ' ὄψει τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἀπὸ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων μέχρις Ὁμήρου, ἀλλ' ἀπονέμων τὴν ἐκλογὴν τῆς δὲ ἢ τῆς δὲ ἐκ τῶν διαφόρων ἐπόψεων τῇ περιτροπῇ τῶν περιστάσεων καὶ τῇ αὐθαιρέτῳ διαθέσει ἑνὸς ἑκάστου. Τὸ πρᾶγμα ὅμως οὐχ οὕτως ἔχει· διότι εἰ μὴ ἐγίνετο πρόοδος, ἀλλ' ἡ ἰδέα τῆς παντοκρατορίας τῆς Μοίρας καὶ ἐπὶ Ὁμήρου ἔμενεν ἀπαράσκλευτος, ὡς κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους, οὐδὲν ἂν ἐγίγνετο ἐξ ὧν λέγει ὁ σοφὸς Γαλάτης, ἑκάστου σέβοντος καὶ προσκυνοῦντος τὴν τρομερὰν θεότητα, τὴν Ἀδράστειαν, ὡς φησιν Αἰσχύλος, ἥτοι τὴν Εἱ-

μαρμένην, ἀλλ' ἐπῆλθεν ἀνάπτυξις καὶ πρόοδος καὶ νέαι ἰδέαι περὶ Μοίρας καὶ θεῶν ἀνεφύησαν, αἵτινες συνεβάδιζον ταῖς ἀρχαίαις καὶ οὔτε συνεκρούοντο αὐταῖς οὔτε ἀντεμάχοντο οὔτε ἀπεκλείοντο ὡς ἀποκυήματα αἱρέσεων, διότι οὐδὲν σταθερὸν δόγμα ἦν ἐν τῇ ἑλληνικῇ θρησκείᾳ διακελευόμενον τὴν ἀπαρασάλευτον τήρησιν τῶν ἀρχαίων καὶ ἀπαγορεῦον τὰ νέα ὡς αἱρέσεις. Ἐντεῦθεν ἡ ἀναμίξις τῶν ἀρχαίων καὶ νέων ἐν ταῖς Ὁμηρικαῖς ἐποποιίαις οὐ μόνον ἐν ταῖς περὶ Μοιρῶν δόξαις, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς περὶ θεῶν καὶ ἐν παντὶ ἄλλῳ, περὶ οὗ παρ' αὐτῷ ποικιλία ὑπάρχει δοξῶν ἀντιφατικῶν· ἀλλ' αἱ νέαι ἰδέαι καὶ αἱ νέαι ἐπόψεις ἦσαν ἀναντιρρήτως ἐπιγενέστεραι, τῆς Ὁμηρικῆς μεγαλοφυΐας ἀποκυήματα, ἦσαν δὲ καὶ συμφωνότεραι τῷ ἑλληνικῷ πνεύματι, ἀεὶ πρὸς τὰ πρόσω χωροῦντι, καὶ τῷ ἐθνικῷ χαρακτῆρι, οὗ ἡ Ὁμηρικὴ ποίησις, ὡς εἴδομεν (§ 9), ἦν πιστὴ ἔκφρασις. Ἐπειδὴ δὲ ἐνεκα τῆς ἀναμίξεως αἱ νέαι ἰδέαι συμπαρεῖλκον τὰς ἀρχαίας, συνέβη αὐταῖς διὰ πάντων τῶν αἰώνων διελθεῖν, μηδ' εἰς λήθην περιελθεῖν, ἄλλως τε καὶ διότι τὸ πρότυπον τῆς ἀναμίξεως τῶν ἀρχαίων καὶ νέων, τὰ Ὁμηρικὰ ποιήματα, ἦσαν τὸ ἐνδελεχὲς μελέτημα πάντων, τὸ κοινὸν ἀνάγνωσμα ἐν τοῖς σχολείοις, ὡς ἄλλοτε ἐν τοῖς ἡμετέροις ἡ Ὀκτώηχος καὶ τὸ Ψαλτήριον. (Ἰδ καὶ § 9, σελ. 94). Ἐκ τούτου ἔστιν ὅτε ἐπισκιάζεται ἡ πρόοδος καὶ χρήζει ἰδίας προσοχῆς πρὸς ἀνίχνευσιν καὶ ἀνακάλυψιν αὐτῆς.

Ἡ πρόοδος ἐν τῇ θεογονίᾳ τοῦ Ἡσιόδου.

§ 19. Καὶ ἐν τῇ θεογονίᾳ δὲ τοῦ Ἡσιόδου ἡ πρόοδος πρὸς τὴν τάξιν καὶ ἁρμονίαν λίαν καταφανής· διότι ἡ θεμελιώδης ἰδέα τοῦ ποιήματος τούτου ἐστίν, ὅτι τὸ πᾶν οὐκ ἐγένετο ἐξ ἀρχῆς τοιοῦτον οἷόν ἐστιν, ἀλλὰ βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον ἐκ δνοφερῶν στοιχείων ἀρξάμενον, δι' ἀναβαθμῶν ὀργανικῆς ἀναπτύξεως καὶ γενέσεως προήχθη εἰς τὸ σχῆμα τοῦ καλοῦ καὶ τελείου κόσμου· ὥστε τὸ τελειότερον ὑπῆρξεν οὐχὶ τὸ πρῶτον ἀλλὰ τὸ ὕστερον ἐπελθόν, εἰς ὃ ὑπέκυψε τὸ προγενέςερον, ἀτελέστερον ὄν. Τοῦτο δὲ οὐ μόνον περὶ τῆς κοσμογονίας ἰσχύει λεγόμενον, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς θεογονίας, ἧς ῥίζα καὶ πηγή ἐστιν ἡ κοσμογονία. Καθ' Ἡσίοδον, φύσις καὶ θεότης τὸ κατ' ἀρχὰς ἦσαν συγκεχωνευμένα, οὐδὲ θεωρεῖ ὁ ποιητὴς τὸν κόσμον νεκρὰν ὕλην ὑπὸ νοερᾶς τινος δυνάμεως ἐμψυχουμένην. Τοῦτο ἔσται σκέψις καὶ ἐπιγέννημα τῶν φιλοσοφικῶν χρόνων· παρὰ δὲ Ἡσιόδῳ ἡ θεότης κατὰ μικρὸν διὰ προοδευτικῆς γενέσεως ἀποχωρίζεται τοῦ ὑλικοῦ κόσμου, ὃν ἄρχεται κυβερνᾶν, καὶ ἀνθρωπίνην ὑποδύεται μορφήν· νόμος δὲ διέπων τὰ τῆς γενέσεως τῶν θεῶν ἐστιν αὐτὸς ὁ τὰ τῆς γεννήσεως τῶν ἀνθρώπων διέπων, δηλαδὴ καὶ οἱ θεοί, ὡς οἱ ἄνθρωποι, ἐγεννήθησαν ἐκ πατρὸς καὶ μητρός· τὸ θεῖον ζεῦγος, ὡς καὶ τὸ ἀνθρώπινον, ἦν ἄρρεν καὶ θῆλυ. «Ὁ Ἡσίοδος, λέγει ὁ Α. Μαρῆς, προσωποποιεῖ τὰς ἀρχάς, ὧν ἡ συνεργία παράγει τὴν μορφὴν νέου στοιχείου, ἐν δυσὶν ὑποστάσεσι διαφόρου φύλου, αἵτινες κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην γέννησιν, τίκτουσι τὸ νέον στοιχεῖον προσωποποιημένον ὡσαύτως. Ἐν τούτῳ δὲ κεῖται ἡ ἀληθὴς ῥίζα τῆς ἀνθρωποφυΐας τῶν θεῶν παρ' Ἕλλησιν· ὅτε αἱ θεότητες ἐγένοντο ζεῦγος, ἄρρεν καὶ θῆλυ, ὤφειλον ἔχειν καὶ φρονήματα καὶ πάθη καὶ σχῆμα ἀνθρώπινον». Ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἄρα γε οἱ θεοὶ ἐπλάσθησαν ἀνθρωποφυεῖς, διότι ἀπεδόθη αὐτοῖς γένος ἄρρεν καὶ θῆλυ, ἢ μᾶλλον διότι ἐπλάσθησαν ἀνθρωπόμορφοι προσέλαβον καὶ τὴν διάκρισιν εἰς δύο φύλα; Τὸ τελευταῖον τοῦτο δέχεται ὁ φιλόσοφος Zeller λέγων, «Οἱ Ἕλληνες τὴν ἀναλογίαν τῆς ἐκ δύο φύλων γεννήσεως τῶν θεῶν ἠσπάσαντο, διότι τὰ μέρη τοῦ κόσμου, κατὰ τὴν ἰδιορυθ τῆς φαντασίας αὐτῶν διεύθυνσιν, ἀνθρωπίνῳ τῷ τρόπῳ, προσωπικὰ ἐθεώρησαν ὄντα, ὧν τὴν ὕπαρξιν οὐκ ἄλλως ἠδύναντο νοῆσαι».

Τοιαῦται αἱ θεμελιώδεις ἰδέαι τῆς θεογονίας τοῦ Ἡσιόδου. Ἀλλ' ὅτε ὁ Ἀσκραῖος ποιητὴς τὴν θεογονίαν ἐποίει, οὐκ εἶχεν αὐτὰς ἰδίᾳ ὑπ' ὄψει, οὐδ' ἐμόχθει ἵνα αὐτὰς ἐξέῥῃ, ὡς ψυχὴν τῆς ποιητικῆς αὐτοῦ ἐμπνεύσεως, ὡς ἂν ἐποίησε φιλόσοφός τις ποιητής, Γαίθης τις ἢ Σχίλλερος, ἀλλ' αὗται ἐν τῇ φαντασίᾳ αὐτοῦ σὺν ταῖς ἄλλαις ἀπῄρτιζον ἓν ὅλον ποιητικὸν ὕφασμα. Τούτου ἕνεκα διαμφισβητοῦσιν οἱ νεώτεροι περὶ αὐτῶν· διότι οἱ μέν, ὡς ὁ Brandis, ἀνευρίσκουσι φιλοσοφικὰς θεωρίας ἐν τῇ θεογονίᾳ τοῦ Ἡσιόδου· οἱ δὲ ὡς λίαν ἀφῃρημένας ἀδύνατον κρίνουσιν ἀναζητεῖν αὐτὰς ἐν τῇ μυθοπλαστικῇ φαντασίᾳ τοῦ ποιητοῦ, ὡς ὁ Zeller, ὃς οὐ παραδέχεται ποδηγετοῦσαν ἰδέαν βαθείας σημασίας· «ἡ ἀρχὴ τῆς θεογονίας, λέγει, πρὸς οὓς ἐποιήθη χρόνους, περιεσκεμμένος ἐστὶ μῦθος, οὐχ ὅμως καὶ φιλοσοφία».

Βεβαίως ἡ μέση ὁδὸς ἡ ἀσφαλεστέρα ἐστί· διότι ναὶ μὴν ὁ Ἡσίοδος οὐκ ἐφιλοσόφησε περὶ τῶν πρώτων αἰτίων, ἡ κατάταξις ὅμως τοῦ Ἔρωτος ἐν τοῖς πρώτοις στοιχείοις τῆς κοσμογονίας ὁπωσδήποτε φιλοσοφικῆς τινος μετέχει

χροιᾶς, ὡς καὶ τοῦτο ὅτι οὐκ ἠγνόει ὁ ποιητής, ἀλλὰ σαφῆ εἶχεν ἰδέαν ὅτι οἱ τέλειοι θεοὶ προῆλθον εἰς φῶς διὰ βαθμιαίας προόδου καὶ ἐγένοντο κύριοι τοῦ παντός· «οἱ ποιηταὶ οἱ ἀρχαῖοι, ὡς ἀποφαίνεται ὁ Ἀριστοτέλης, βασιλεύειν καὶ ἄρχειν φασὶν οὐ τοὺς πρώτους, οἷον νύκτα καὶ οὐρανὸν ἢ χάος ἢ ὠκεανόν, ἀλλὰ τὸν Δία».

Ἀφήγησις τοῦ Ἡσιόδου τῆς γενέσεως τῶν θεῶν.

§ 20. Ἴδωμεν οὖν τί λέγει ὁ ποιητής. Καθ' Ἡσίοδον πρώτιστα πάντων ἐγένετο τὸ Χάος, ὁ ἀπέραντος χῶρος, μεστὸς ζόφου, ἐφ' ᾧ καὶ καλεῖται τὸ Χάος ζοφερὸν ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ, εἶτα ἡ εὐρύστερνος Γῆ σὺν τοῖς μυχοῖς αὐτῆς, τοῖς Ταρτάροις, καὶ ὁ Ἔρως· ταῦτα τὰ τρία εἰσὶν ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ ῥίζα πάντων τῶν πραγμάτων· ὁ ποιητὴς ἁπλῶς λέγει, ὅτι τὸ Χάος προϋπῆρχεν οὐδαμῶς ὅμως ἀποφαίνεται, εἰ καὶ ἡ Γῆ καὶ ὁ Ἔρως ἐξ αὐτοῦ ἐγένοντο· ὁ Ἔρως, ἡ φιλότης, ἡ ἑνωτικὴ τῶν στοιχείων δύναμις προμηνύει τὴν γένεσιν τῶν ζευγῶν, τοῦ Θήλεος καὶ ἄρρενος, ἃ χρείαν ἔχουσι τῆς φιλότητος πρὸς παραγωγήν· «Ὁ Ἔρως φαίνεται πνευματικὸν ὄν, λέγει ὁ Bergk, ἐν τῷ μέσῳ τῶν πραγματικῶν ὄντων, τῆς αὐτῆς ὢν φύσεως αὐτοῖς». Κατὰ δὲ τὸν Maury καὶ Decharme, «ὁ ἀρχιγένθλος οὗτος Ἔρως τῆς κοσμογονίας μυθολογικὴ τίς ἐστιν εἰκὼν φιλοσοφικήν τινα ἐγκρύπτουσα ἀλήθειαν· διότι ὄντως ἡ ἑλκτικὴ ἐστὶν δύναμις, ἥτις πάντα τὰ στοιχεῖα φέρει εἰς ἕνωσιν καὶ συνδυασμόν· αὐτὸς μὲν καθ' ἑαυτὸν οὐδὲν παράγει, ἀλλὰ τῇ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ πάντα τὰ στοιχεῖα καὶ πάντα τὰ ὄντα τείνουσιν εἰς ἕνωσιν πρὸς ἄλληλα, ἐξ ἧς ἡ ζωὴ βλαστάνει».

Ἐκ τοῦ Χάους ἐγένετο τὸ Ἔρεβος καὶ ἡ Νύξ· ἐκ δὲ τοῦ Ἐρέβους καὶ τῆς Νυκτός, τῇ συνεργείᾳ τοῦ Ἔρωτος, ὁ Αἰθὴρ καὶ ἡ Ἡμέρα· ἄρα πρόοδος ἐν τῇ κοσμογονίᾳ, διότι ἐκ τοῦ σκότους προῆλθε τὸ φῶς τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Ἔρωτος.

Ἡ δὲ Γῆ ἐξ ἑαυτῆς ἔτεκε τὸν ἀστερόεντα Οὐρανὸν καὶ τὰ μακρὰ Ὄρη καὶ τὸν Πόντον· σὺν δὲ τούτοις τελευτᾷ ἡ κοσμογονία, ἄρχεται δέ, ὡς ἐξακολουθήσις αὐτῆς, ἡ Θεογονία· διότι ἡ Γῆ εὐνηθεῖσα φιλότητι τῷ Οὐρανῷ ἔτεκε τοὺς Τιτᾶνας καὶ τὰς Τιτανίδας, τὸν Ὠκεανόν, Κεῖον, Κρεῖον, Ὑπερίονα, Ἰαπετόν, Θείαν, Ῥέαν, Θέμιν, Μνημοσύνην, Φοίβην, Τηθύν, καὶ τελευταῖον τὸν Κρόνον· ἄλλοι δὲ ἐκ Γαίας καὶ Οὐρανοῦ ἐξεγένοντο οἱ τρεῖς Κύκλωπες, Βρόντης, Στερόπης, καὶ Ἄργης, καὶ οἱ τρεῖς Ἑκατόγχειρες, Κόττος, Βριάρεως καὶ Γύγης, ὑπερήφανα τέκνα.

Καὶ ἐκ μὲν τῆς γεννήσεως τῆς Θέμιδος καὶ Μνημοσύνης, ἠθικῶν ὄντων, πρόοδός τις πρὸς τὴν τάξιν καὶ ἁρμονίαν καταφαίνεται· διότι ἡ μὲν Θέμις αὐτὴ ἡ ἰδέα ἐστὶ τῆς τάξεως καὶ τοῦ νόμου, ἡ δὲ Μνημοσύνη ἡ μνήμη ἐστί, τὰ ἔργα τοῦ παρελθόντος διασώζουσα ἐν τῷ μέλλοντι χρόνῳ· ἀλλ' ἐκ τῶν τεραστωδῶν Ἑκατογχείρων καὶ ἐκ τῶν ὑπερφιάλων Τιτάνων καὶ Κυκλώπων γίνεται φανερὸν ὅτι οὔπω ἐπεκράτει ἡ τάξις οὐδὲ τὸ σύμπαν ἦν κόσμος· τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ ὡς βιαίους καὶ ὑπερφιάλους, ἀπεστρέφετο ὁ Οὐρανός, καὶ ἅμα γεννωμένους ἀπέκρυπτεν ἐν τοῖς ἐγκάτοις τῆς Γῆς κωλύων οὕτω τὴν ἐπὶ τὰ πρόσω πρόοδον καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ κόσμου· ἡ δὲ Γῆ ἔστενεν ἐπὶ τούτῳ ἐντὸς ἑαυτῆς, καὶ ὅπως τῶν ὀδυνῶν ἀπαλλαγῇ συνεβούλευσε τοῖς υἱοῖς ἐφορμῆσαι κατὰ τοῦ πατρὸς αὐτῶν καὶ ἀποκόψαι τὰς γεννητικὰς αὐτοῦ δυνάμεις· τοῦτο δὲ ἀνέλαβεν ἐκτελέσαι ὁ νεώτερος αὐτῶν καὶ τολμηρότερος, ὁ Κρόνος.

Ἐκ δὲ τῶν ἀποκοπέντων μορίων εἰς τὸν πόντον ῥιφθέντων ἐγεννήθη ἡ Ἀφροδίτη, αἰδοίη καὶ καλὴ θεά·

τῇ δ' Ἔρος ὡμάρτησε καὶ Ἵμερος ἕσπετο καλός·
τὴν δ' ἐξ ἀρχῆς τιμὴν ἔχει ἠδὲ λέλογχε
μοῖραν ἐν ἀνθρώποισι καὶ ἀθανάτοισι θεοῖσι,
παρθενίους τ' ὀάρους μειδήματά τ' ἐξαπάτας τε
τέρψιν τε γλυκερὴν φιλότητά τε μειλιχίην τε.

Ἐκ δὲ τῶν αἱματηρῶν σταγόνων τῶν ἀποκοπέντων μορίων, ἃς ἡ Γῆ ἐδέξατο, ἔτεκε τὰς Ἐριννῦς, λαχούσας εἶναι φύλακας τῶν φυσικῶν νόμων καὶ τιμωρούς τῶν ἀσεβούντων πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ τοὺς ἄλλους αὐτῶν συγγενεῖς.

Ἡ παράτολμος πρᾶξις τοῦ Κρόνου πρόοδόν τινα ἐπήνεγκεν, ἐκποδὼν ποιήσασα τὰ πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ τελειοποίησιν τοῦ κόσμου ἐμπόδια· ἡ δὲ γένεσις νέαν εἴληφε ζωὴν καὶ ὁρμὴν πρὸς τὸ τελειότερον· ἐγεννήθη ἡ Ἀφροδίτη τοιοῦτον ἡ χάρις καὶ ἡ καλλονή, ὁ δὲ Ἔρως καὶ ὁ Ἵμερος ἐγένοντο ἀκόλουθοι αὐτῆς ἀχώριστοι. Ἀλλ' ἐπῆλθε καὶ τὸ ἠθικὸν κακὸν ἐκ τῆς ἀσεβείας τοῦ Κρόνου πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ, συνεπάγον τὴν κόλασιν τῶν Ἐριννύων.

Ἡ δὲ ὁλοὴ Νὺξ ἐξ ἑαυτῆς ἔτεκε πολλὰ τέκνα·

Νὺξ δ' ἔτεκε στυγερόν τε Μόρον καὶ Κῆρα μέλαιναν
καὶ Θάνατον, τέκε δ' Ὕπνον, ἔτικτε δὲ φῦλον Ὀνείρων,
οὓς τίνι κοιμηθεῖσα θεὰ τέκε Νὺξ ἐρεβεννή·
δεύτερον αὖ Μῶμον καὶ Ὀϊζὺν ἀλγινόεσσαν
Ὑσπερίδας θ' . . . . . .

καὶ Μοῖρας καὶ Κῆρας ἐγείναντο νηλεοποίνους,
Κλωθώ τε Λάχεσίν τε καὶ Ἄτροπον, αἵ τε βροτοῖσι
γεινομένοισι διδοῦσιν ἔχειν ἀγαθόν τε κακόν τε.
τέκε δὲ καὶ Νέμεσιν, πῆμα θνητοῖσι βροτοῖσι,
Νὺξ ὀλοή· μετὰ τὴν δ' Ἀπάτην τέκε καὶ Φιλότητα
Γῆράς τ' οὐλόμενον, καὶ Ἔριν τέκε καρτερόθυμον.

Ἀλλ' ὁπωσδήποτε ὑπάρχει πρόοδος, διότι αἡ δημιουργία ἀναπτύσσεται ὑπὸ τοῦ μίσους ὡς καὶ ὑπὸ τοῦ ἔρωτος, ὑπὸ τοῦ ἀγῶνος καὶ τῆς πάλης ὡς καὶ ὑπὸ τῆς ἑνώσεως· Ὁ οὐρανός, ἡ βασιλεία τοῦ χώρου (de l'espace), καταλείπει τὴν διαδοχὴν τῷ Κρόνῳ, τῇ βασιλείᾳ τοῦ χρόνου. Ἀπὸ δὲ ταύτης τῆς βασιλείας ἄρχονται πάντα τὰ αἰσθήματα, πᾶσαι αἱ ἰδιότητες καὶ αἱ ἀρχαί, αἵτινες στενῶς εἰσι συνδεδεμέναι τῇ τῶν ὄντων ὑπάρξει καὶ ἰδίᾳ τῇ τοῦ ἀνθρώπου, οἷον ὁ θάνατος, ὁ ὕπνος κτλ.». Maury.

Ἀλλὰ καὶ τὰ ὀλέθρια τέκνα τῆς Ἔριδος οὐκ ὀλίγα εἰσί, Λήθη, Λιμός, Ἄλγη, Φόνοι, Μάχαι, Ἀνδροκτασίαι, Νεῖκη, Ψεῦδη, Λόγοι καὶ Ἀμφιλογίαι, Δυσνομίη, Ἄτη, Ὅρκος,

ὃς δὴ πλεῖστον ἐπιχθονίους ἀνθρώπους
πημαίνει, ὅτε κέν τις ἑκὼν ἐπίορκον ὀμόσσῃ.

ἔχων ἀρωγοὺς τὰς Ἐριννύας· διότι καὶ τῶν ἐπιορκούντων ἄγρυπνοι τιμωροὶ αὗται ἦσαν, ἃς μετὰ τῶν ἄλλων θεῶν ἐπεκαλοῦντο μάρτυρας οἱ ὁρκωμοτοῦντες· ὁ δὲ τύπος τοῦ ὅρκου καθ' Ὅμηρον ἦν,

Ἴστω νῦν Ζεὺς πρῶτα, θεῶν ὕπατος καὶ ἄριστος,
Γῆ τε καὶ Ἥλιος καὶ Ἐρινύες, αἵθ' ὑπὸ γαῖαν
ἀνθρώπους τίνυνται, ὅς τις κ' ἐπίορκον ὀμόσσῃ.

Τοιαύτη ἦν ἡ κατάστασις ἐπὶ Κρόνου, οὐ τοσοῦτον μακαρία, οἵαν ἐξυμνεῖ αὐτὴν ἕτερος μῦθος.

Ὁ Κρόνος (χρόνος) ἐκ τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ Ῥέας, ἥτις ἐμβλημά ἐστι τῆς κινήσεως, τῆς διαδοχῆς καὶ τῆς διαρκείας, ἐγέννησε τὴν Ἑστίαν, τὴν Δήμητρα, τὴν Ἥραν, τὸν Πλούτωνα, τὸν Ποσειδῶνα· ἀλλὰ καὶ οὗτος, ὡς ὁ πατὴρ αὐτοῦ Οὐρανός, παρεγνώριζε τοὺς νόμους τῆς ἀναπτύξεως τῶν ὄντων, διότι φοβούμενος τὴν πρόρρησιν τῆς Γαίας καὶ τοῦ Οὐρανοῦ ὅτι

πέπρωτο ἑῷ ὑπὸ παιδὶ δαμῆναι,

κατέπινε τὰ τέκνα αὐτοῦ ἅμα γεννώμενα. Ὁ ποιητὴς οὐδὲν λέγει παρά τινος ὡρίσθη τὸ πεπρωμένον τοῦτο, εἰ παρὰ τῆς Εἱμαρμένης, ἀλλ' ἐκ τὸ ζήτημα τοῦτο, ὡς τοσαῦτα ἄλλα, σκοτεινὸν καὶ ἄλυτον· καὶ περὶ Μήτιδος λέγει ἁπλῶς, «ἐκ γὰρ τῆς εἴπερτο περίφρονα τέκνα γενέσθαι».

Ἡ δὲ Ῥέα βαρυθυμοῦσα ἐπὶ τῇ καταπόσει τῶν τέκνων, ὅτε τὸν Δία ἔμελλε τέξεσθαι ἀπετάθη πρὸς τοὺς ἑαυτῆς γονεῖς, τὴν Γαῖαν καὶ τὸν Οὐρανόν, ἐξαιτουμένη συμβουλήν, ὅπως λάθῃ τεκοῦσα, ὁ δὲ Κρόνος δῷ δίκην τῇ Ἐρινύϊ· οἱ δὲ εἶπον τῇ φίλῃ θυγατρὶ ὅσα πέπρωται τῷ Κρόνῳ παθεῖν ὑπὸ τοῦ τεχθησομένου. Μάτην ὁ Κρόνος (ὁ πανδαμάτωρ χρόνος) καταστρέφει τὰ πάντα, τὰ πράγματα ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρξουσιν, ἡ δὲ ζωὴ τῆς φύσεως καὶ ἡ γονιμότης οὐδέποτε λήξουσιν, ὑπερβάλλουσαι πᾶν τὸ προστυχὸν ἐμπόδιον.

Ὁ Ζεὺς καὶ οἱ ἄλλοι Ὀλύμπιοι.

§ 21. Ὁ Ζεὺς ἐκθρονίζει τὸν Κρόνον, ὃν ἀναγκάζει ἀποδοῦναι εἰς φῶς τοὺς καταποθέντας ὑπ' αὐτοῦ υἱούς, καὶ ἀναλαμβάνει αὐτὸς τὴν κυβέρνησιν τοῦ κόσμου, διαπρέπων ἐπὶ δυνάμει καὶ μήτι. Οἱ Τιτᾶνες ἐπανέστησαν κατ' αὐτοῦ, ἔχοντες ἀρχηγοὺς τὸν Κρόνον καὶ Ἰαπετόν, τὸν προγεννήτορα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους· ἀλλ' ὁ Ζεὺς προσλαβὼν σὺν τοῖς Ὀλυμπίοις βοηθοὺς καὶ τοὺς Ἑκατόγχειρας τῇ συμβουλῇ τῆς Θέμιδος καὶ τοῦ Προμηθέως ἐνίκησεν αὐτοὺς καὶ κατέῤῥιψεν εἰς τὰ τάρταρα τῆς γῆς· «ἐν τῷ χρόνῳ τῷ μεταξὺ τῆς πτώσεως τοῦ Κρόνου καὶ τῆς ἐγκαταστάσεως τοῦ Διὸς ὑπῆρξε περίοδος ἀντιστάσεων καὶ συγκρούσεων, καθ' ἣν ἡ ἀνατραπεῖσα φύσις ὑφίσταται τρομερὰν κρίσιν ὠδινῶν, ἐξ ἧς μέλλουσι νέοι καὶ ἀνώτεροι τύποι ζωῆς ἀναφανήσεσθαι. Ἡ πάλη τῶν ἐναντίων δυνάμεων καὶ ἡ νίκη τῶν βελτιόνων φαίνονται οὖσαι ἐν τῷ νῷ τοῦ ποιητοῦ ὁ ἀπαραίτητος ὅρος τῆς ἀναπτύξεως τῶν πραγμάτων ἐν τῷ κόλπῳ τῆς φύσεως· τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τῆς ἀφηγήσεως, ἣν ποιεῖται, τῆς μάχης τῶν Τιτάνων κατὰ τῶν Ὀλυμπίων Θεῶν. Λαβὼν τὸν μῦθον τῆς ἀρχαίας παραδόσεως περὶ Τιτάνων ἐφρόντισεν ἀναπτύξαι αὐτὸν καὶ νέαν δοῦναι ζωήν. Ἑρμηνεύων αὐτὸν ποιητικῶς κατέστησεν ἐν τῶν μεγάλων δραμάτων τῆς φύσεως κατὰ τὰς πρώτας ἡλικίας τοῦ κόσμου». Decharme.

Ὁ Ζεύς, ὁ ὕπατος τῶν θεῶν, γενόμενος κύριος τοῦ παντὸς λαμβάνει συνεργοὺς ἐν τῇ κυβερνήσει τοῦ κόσμου οὐ μόναν τοὺς θεοὺς τῆς γενεᾶς αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τοὺς τῶν προτέρων γενεῶν, ὅσοι τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ ἀνεγνώρισαν, καὶ ἀναγκαῖοί εἰσι τῇ συστάσει καὶ τάξει τοῦ κόσμου. Τούτων χάριν πολλάκις ἔπαυε τὸν χόλον αὐτοῦ· οἷον συνεχώρησέ ποτε τῷ Ὀνείρῳ, χωόμενός περ, χάριν τῆς μητρὸς αὐτοῦ Νυκτός·

ἄζετο γὰρ μὴ Νυκτὶ θοῇ ἀποθύμια ἔρδοι.

Τὴν δὲ Στύγα ὑπερετίμα, καταστήσας αὐτὴν μέγαν τῶν θεῶν ὅρκον, τὰ δὲ τέκνα αὐτῆς, Κράτος καὶ Βίαν, προσλαβὼν οἰονεὶ φρουροὺς αὐτοῦ·

ἀεὶ παρ' Ζηνὶ βαρυκτύπῳ ἑδριόωνται.

Ὁ Ζεὺς ἐκ μὲν τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ἐγέννησε τὴν Ἀθηνᾶν, ἡ δὲ Θέμις, ἡ προσωποποίησις τῶν νόμων τῆς φυσικῆς καὶ ἠθικῆς τάξεως ἔτεκεν ἐξ αὐτοῦ τὰς Ὥρας, Εὐνομίαν, Δίκην, Εἰρήνην, καὶ τὰς Μοίρας Ἀῤῥεσιν, Κλωθὼ καὶ Ἄτροπον· ἡ δὲ Εὐρυνόμη τὰς καλλιπαρείους Χάριτας, Ἀγλαΐαν, Εὐφροσύνην καὶ Θαλίαν, ἡ δὲ Δημήτηρ τὴν Περσεφόνην, ἥτις κατ' ἐξοχὴν ἐκαλεῖτο Κόρη· ἡ δὲ Μνημοσύνη τὰς Ἐννέα Μούσας, ἡ δὲ Λητὼ τὸν μουσηγέτην Ἀπόλλωνα καὶ τὴν Ἄρτεμιν, ἡ δὲ Ἥρα τὴν Ἥβην, τὸν Ἄρην, τὴν Εἰλείθυιαν, ἡ δὲ Μαῖα τὸν Ἑρμῆν, κτλ.

Τὰ ὀνόματα ταῦτα ἀρίδηλός εἰσι προσωποποίησις φυσικῶν καὶ ἠθικῶν δυνάμεων καὶ τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν, αἷς ζωὴν καὶ πρόσωπον καὶ προσόντα ἀπένειμεν ἡ ζωηρὰ τῶν Ἑλλήνων φαντασία. Αἱ Ὥραι, αἱ Χάριτες, ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ Κόρη, ἡ θεὰ τῶν μυστηρίων, αἱ Μοῦσαι, ὁ Ἀπόλλων, ὁ Ἑρμῆς μαρτυροῦσιν, ὅτι εἰς τὴν σύστασιν καὶ διοίκησιν τοῦ φυσικοῦ καὶ ἠθικοῦ κόσμου ἐπῆλθεν ἤδη ἡ τάξις καὶ ἡ ἁρμονία, ἡ συνδιαλλαγὴ καὶ ἡ εἰρήνη, ἡ δὲ πρὸς τὰ πρόσω ἀνάπτυξις καὶ προκοπὴ ἐξησφάλισται· ὥστε ὀρθῶς ὁ Decharme τὰς περὶ Θεογονίας κρίσεις αὐτοῦ διὰ τῶν ἑξῆς τελευτᾷ· «Ἡ ἰδέα περὶ τοῦ Ἑλληνίου Διός, ὅτι ἡ ἀπόλυτός ἐστι νόησις ἡ πηγὴ πάσης τάξεως καὶ καλλονῆς ἐν τῷ κόσμῳ, οὐκ ἦν φιλοσοφικὸν ἐπιγέννημα τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὅτε ὑπὸ τοῦ γεννωμένου χριστιανισμοῦ ἠναγκάζετο κρείττων ἑαυτοῦ καὶ ἁγνότερος γίγνεσθαι, ἀλλὰ τοὐναντίον ἦν μία τῶν ἀρχαιοτάτων ἰδεῶν εἰς ἃς ποτε ὑψώθη ἡ ἑλληνικὴ διάνοια καὶ ἐν τῶν πρώτων ἀποτελεσμάτων τῆς σκέψεως αὐτῆς». Ὅσα δὲ ὁ Ménard λαμβάνων ἀφορμὴν ἐκ τῆς Θεογονίας λέγει ἐν τῷ ἀξιολόγῳ αὐτοῦ συγγράμματι *(de la Morale avant les philosophes,* pag. 70—100) εἰσὶ μὲν λαμπρὰ καὶ σοφά, μᾶλλον ὅμως ἁρμόζουσι λεγόμενα ὡς συμπεράσματα τῆς Πολιτείας τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν Πολιτικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους ἢ τῆς Θεογονίας τοῦ Ἡσιόδου. Χάριν περιεργείας ἀναφέρομεν ὀλίγα τινά, ἄλλως τε καὶ ἄξια ὄντα ἀναγνώσεως καὶ μελέτης. Ὁ συγγραφεὺς ὁμιλεῖ περὶ τῆς Θέμιδος καὶ τῶν θυγατέρων αὐτῆς, τῶν Ὡρῶν. «Ὡς οἱ αἰώνιοι νόμοι τὴν τάξιν τοῦ κόσμου διατηροῦσι τῇ τῶν δυνάμεων ἰσορροπίᾳ, οὕτω καὶ ὁ ἠθικὸς νόμος περιορίζει τὸ δίκαιον ἑκάστου, ὅπερ ἐστὶν ἡ ἐλευθερία, διὰ τοῦ σεβασμοῦ τοῦ δικαίου τοῦ ἄλλου, ὅπερ ἐστὶ καθῆκον, ἐξ ὀνόματος τῆς ἰσότητος, ἥτις ἐστὶν ἡ δικαιοσύνη. Ἡ Δίκη, ἧς τὸ ὄνομα σημαίνει κυρίως ἴσην διανομήν, ἔχει ὡς ἔμβλημα τὴν πλάστιγγα. Κατὰ δὲ τὴν ἑλληνικὴν μυθολογίαν, ἥτις ὑπὸ τὰ αὐτὰ σύμβολα τόν τε ἄνθρωπινον καὶ τὸν φυσικὸν συγκαλύπτει κόσμον, αἱ Ὥραι, αἱ τὸ ἔτος διαμερίζουσαι καὶ ὁδηγοῦσαι τὰ οὐράνια ὀχήματα καὶ ἐπαναφέρουσαι κατὰ περιτροπὴν τὰ ἄνθη καὶ τοὺς καρπούς, καλοῦνται Δίκη, Εὐνομία, Εἰρήνη, τουτέστιν ἴση δικαιοσύνη, τάξις καὶ εἰρήνη. Εἰσὶ δὲ θυγατέρες τῆς Θέμιδος, ὡς καὶ αἱ Μοῖραι, δηλαδὴ οἱ ἀπαραίτητοι ὅροι, αἱ τελικαὶ τῶν ὄντων αἰτίαι· ἡ Θέμις ἐστὶν ὁ ἀμετακίνητος κανών, ὁ ἀπόλυτος νόμος, ὁ νόμος τῶν θεῶν, ἡ περιληπτικὴ καὶ γενικὴ ἔκφρασις τῶν σχέσεων ἐν τῇ φύσει· ἡ δὲ Δίκη, ἡ θυγάτηρ αὐτῆς, ὁ νόμος ἐστὶ τῶν ἀνθρώπων, ὁ ἰδιαίτερος τύπος τῶν σχέσεων τῶν ὁμοίων· ἡ δὲ γνῶσις τοῦ νόμου ταύτου ἡ ἠθική ἐστιν· αὐτόματος οὖσα καρπὸς τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως διακρίνει τὸν ἄνθρωπον τῶν ἄλλων ζώων, ὡς ἀρχὰς ἔχουσα τὸ δίκαιον καὶ τὸ καθῆκον. Καὶ τὸ μὲν δίκαιον ἡ κανονικὴ ἐστιν ἐξάσκησις τῶν ἰδίων ἑκάστου ἐνεργειῶν, ἡ ἐλευθερία ἀναφερομένη εἰς ἕκαστον, τὸ δὲ καθῆκον ἡ ἐποπτεία τοῦ δικαίου ἐν τῇ συνειδήσει, ἡ ἐλευθερία ἑκάστου ἀναφερομένη εἰς τοὺς ἴσους αὐτῷ κτλ ».

Ὁ Ζεὺς στερεώσας τὸ κράτος αὐτοῦ ἐπιεικῶς προσηνέχθη καὶ πρὸς τοὺς Τιτᾶνας, συνδιαλλαγεὶς τοῖς τε ἄλλοις καὶ τῷ πατρὶ αὐτοῦ Κρόνῳ καὶ ἀπαλλάξας αὐτοὺς τῶν δεσμῶν, ὅ ἐστι διαλύσας τὰς ἀταξίας, ἃς κατ' ἀνάγκην ὑφίσταται ὁ κόσμος ἐκ τῆς ἐξαπλώσεως καὶ διασπορᾶς τῶν θεμελιωδῶν αὐτοῦ στοιχείων, καὶ τέλος ἐπαγαγὼν τὴν τελείαν ἐπικράτησιν τῆς τάξεως καὶ ἁρμονίας.

Τοιαύτην προαδευτικὴν λύσιν ἔδωκεν ὁ Ἡσίοδος τῷ τῆς κοσμογονίας καὶ θεογονίας ζητήματι, συνδιαλλάξας τὰ ἀδιάλλακτα φαινόμενα. Βεβαίως τοιαύτη κοσμογονία καὶ θεογονία ὅλως φαντασιώδης ἐστὶν οὐδὲ δύναται πρὸς τὸ ὕψος ἀτενίσαι τῆς Ἁγίας Γραφῆς, καθ' ἣν διὰ τοῦ λόγου μόνου ὁ Θεὸς ἐποίησε τὸν κόσμον ἐκ τοῦ μηδενὸς λίαν καλὸν καὶ τέλειον· ἀλλ' ἂν ὁ φλοιὸς τῶν μύθων ἀφαιρεθῇ, ἡ θεμελιώδης ἰδέα τῆς προαδευτικῆς κοσμογονίας τῶν Ἑλλήνων σύμφωνος εὑρίσκεται τῇ ἐπιστήμῃ τῆς

Γεωλογίας καὶ τῇ θεωρίᾳ τῆς ἐξελίξεως, ὅτι ἡ ἀνάπτυξις καὶ τελειοποίησις τῶν ὄντων βαίνει σὺν τῷ χρόνῳ προϊόντι. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ αὐστηρὸς τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων ἐπικριτής, ὁ Dolorme, οὐκ ἀρνεῖται τὴν πρόοδον λέγων, «Λατρευόμενοι ὑπ' ἄλλα ὀνόματα καὶ ὑπὸ νέον τύπον ὁ Οὐρανός, ἡ Γῆ, ὁ Ὠκεανός, ὁ Ἥλιος, οὐκέτι τὴν πρώτην κατέχουσι θέσιν ἐν τῇ τῶν ἐπικρατησασῶν φυλῶν λατρείᾳ, ἀλλὰ μόνον ἐν τοῖς ἀρχαίοις τύποις τοῦ ὅρκου καὶ ἐν ταῖς θεογονίαις ἀναφαίνονται. Ὁ Κρόνος, ἡ Ῥέα, οἱ Τιτᾶνες, τὰ Τέρατα, ἅπερ ὁ μῦθος ἀναμιγνύει αὐτοῖς, συγγενεύουσι μὲν διὰ τῆς γενεαλογίας τῇ νέᾳ δυναστείᾳ τῇ καταλαβούσῃ τὸν Ὄλυμπον, ἔπαυσαν ὅμως ὄντες ἐν κοινωνίᾳ τῇ τῶν πνευμάτων καὶ τῶν ψυχῶν καταστάσει. Ἡ ἀνθρωπότης ἐν τῇ πάλῃ κατὰ τῶν στοιχείων καὶ τῶν ἀναγκῶν περιεγένετο, παύσασα μετὰ φόβου πρὸς τὰς μεγάλας τῆς φύσεως δυνάμεις καὶ τὰ τρομερὰ αὐτῆς φαινόμενα γόνυ κλίνειν.

Ἡ φαντασία θαρσήσασα, βοηθουμένη δ' ἐν τούτῳ καὶ ὑπὸ τῶν ποιητῶν, οἵτινες οἱ πρῶτοι ἐγένοντο ἑρμηνεῖς τῆς διανοίας τῶν λαῶν, θεοὺς ἐδημιούργησεν ἧττον τρομεροὺς, κατ' εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου πλάσασα αὐτούς. Ἐν τούτοις ὑπάρχει ἀναντιῤῥήτως εἶδός τι προόδου, μεστὸν μὲν ὁμολογουμένως κινδύνων καὶ ἐνέχον τὸν σπόρον τοῦ κακοῦ, ὁπωσδήποτε ὅμως τὴν τῆς ἀνθρωπότητος βελτιῶσαν κατάςασιν. Τοῦτο ὀφείλομεν ἔχειν ὑπ' ὄψει, ἂν θέλωμεν τὴν παράδοξον τῆς φύσεως ἀφομοίωσιν τῇ τοῦ ἀνθρώπου ἐκτιμᾶν ὑγιῶς καὶ ἐν ταῖς σχέσεσιν αὐτῆς πρὸς τὴν πορείαν τῆς ἀρχαίας κοινωνίας· αὕτη οὐκ ἦν μόνον μέσον συνθέσεως, πηγὴ τοῦ ὑπερφυσικοῦ, ἐξ ἧς ἡ ποιητικὴ ἀνέβλυσεν ἔμπνευσις, ἀλλὰ καὶ βῆμα τῶν ἀρχαίων τούτων χρόνων πρὸς τὰ πρόσω, πρὸς τὸν πολιτισμόν».

Περὶ ἀνθρώπου.

§ 22. Περὶ δὲ ἀνθρώπου ὁ Ἡσίοδος ἐν τῇ Θεογονίᾳ λόγον ποιεῖται ἐν παρόδῳ, διότι κύριος αὐτοῦ σκοπὸς ἦν ἡ ἐξιστόρησις τῆς γενεαλογίας τῶν θεῶν· οὐκ ἀγνοεῖ ὅμως ὅτι κοινὴ ἡ καταγωγὴ θεῶν καὶ ἀνθρώπων κατὰ τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν, διότι λέγει ἐν τοῖς *Ἔργοις* καὶ *Ἡμέραις*·

ὡς ὁμόθεν γεγάασι θεοὶ θνητοί τ' ἄνθρωποι.

Τὴν ἔλλειψιν ταύτην τῆς θεογονίας παρετήρησαν οἱ νεώτεροι· οἷον ὁ μὲν Decharme λέγει, ὅτι «ἡ Θεογονία, καίπερ οὕτως ἀκριβῶς παρέχουσα πίνακα τῶν διαφόρων περιπετειῶν τῆς συστάσεως τοῦ κόσμου καὶ τῆς διαδοχῆς τῶν θείων γενεαλογιῶν, ἀτελής ἐστι γένεσις, διότι οὐδὲν λέγει περὶ κυρίου ζητήματος, περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους· ἡ φίλη ὕλωι τῆς περιεργείας ἑλληνικὴ φαντασία καὶ τὸ ζήτημα περὶ τῆς γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐπελάβετο ἑρμηνεῦσαι»· ὁ δὲ Girard ἀποφαίνεται, ὅτι «ὁ Ἡσίοδος κατὰ τοῦτο διαφέρει τοῦ Ὁμήρου, ὅτι ὁ μὲν ποιητής ἐστι τῆς ἀνθρωπότητος, ὁ δὲ ἐν τῇ Θεογονίᾳ τῶν θεῶν· καὶ ὁ μὲν Ὅμηρος ὁμιλεῖ περὶ θεῶν, καθότι ἀχώριστοί εἰσι τῶν ἡρώων, οὓς ἐξυμνεῖ, ὁ δὲ Ἡσίοδος ὅλως σχεδὸν ἀμέριμνός ἐστι τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἔχων τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἐπησχολημένον περὶ τὴν ἀφήγησιν καὶ ἑρμηνείαν τοῦ σύμπαντος. Ἡ ἑρμηνεία αὕτη, καίπερ ἐξ ἀφηγήσεων καὶ μύθων ἀπαρτιζομένη, ὡς πρὸς τὸν ἄνθρωπον ἀφῃρημένη ἐστίν, ἐν παρόδῳ καὶ γενικῶς περὶ αὐτοῦ ἀναφέρουσα. Καὶ οἱ ἄνθρωποι ὑπό συμβολικόν τινα ἀρχέγονον παρίστανται τύπον ἐν τῇ σειρᾷ τῶν δυνάμεων, ἐφ' αἷς ἡ κυριαρχία τοῦ Διὸς ἐπεβλήθη· ὕστερον δέ, ὅτε ἡ παγκόσμιος ὑποταγὴ ἦν ἔργον τετελεσμένον, οἱ φυσικοὶ καὶ ἠθικοὶ νόμοι, οἱ διέποντες τοὺς ἀνθρώπους, καταλαμβάνουσι θέσιν ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν τέκνων τῆς Θέμιδος καὶ ἄλλων θεοποιηθεισῶν ἀφαιρέσεων. Ὁ ἀγὼν τῆς διανοίας, ὃν τοιαῦται συλλήψεις μαρτυροῦσιν, ἐν ἑαυταῖς ἀναμφισβήτητον φέρουσαι χαρακτῆρα ὕψους καὶ θρησκευτικῆς ἐμβριθείας, περιφανής ἐστι».

Πόθεν δὲ ὁρμηθέντες οἱ παλαιγενεῖς πρόγονοι τῶν Ἑλλήνων παρεδέξαντο ὅτι ἡ καταγωγὴ τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων κοινή ἐστιν; Ἐκ τῆς νοήσεως. Τοῦτο ἀποδέχεται ὁ Πίνδαρος λέγων,

ἀλλά τι προσ-
φέρομεν ἔμπαν ἢ μέγαν
νόον ἤτοι φύσιν ἀθανάτοις.

Τοιαύτην γνώμην ἀσπάζεται καὶ ὁ Λουδοβίκος Ménard. «Πόθεν ἡ Ἑλλάς, λέγει, ὁρμηθεῖσα ἀπεδέξατο τὴν ἰδέαν, ὅτι κοινὴ ἡ καταγωγὴ θεῶν τε καὶ ἀνθρώπων, ἥτις τοσοῦτον παραδόξως ἀλλοζονικὴ φαίνεται ὡς πρὸς τὰς ἄλλας θρησκείας; Τίς ἰδιότης κοινὴ ἐστι τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ταῖς αἰωνίαις ἀρχαῖς τοῦ κόσμου; Ἔξιν ἡ δύναμις; ἀλλ' ἡ δύναμις τῶν στοιχείων δεσπόζει ἡμῶν καὶ κατασυντρίβει· ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν μᾶλλον ἡμῖν γειτνιαζόντων κατὰ τὴν φύσιν ὄντων ὑπάρχουσί τινα, ὡς ὁ λέων, παραδείγματος χάριν, ὧν ἡ φύσις πολὺ τῆς ἡμετέρας ὑπερτέρα ἐστίν. Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται, ὅτι νοερά ἐστι δύναμις, ἐλευθέρα αἰτία, νόμος

ἑαυτὸν γινώσκων. Ἐνώπιον τῆς φύσεως σύνοιδεν ἑαυτόν, εὑρίσκων ἐν ἑαυτῷ τὸ ἰδανικὸν αὐτοῦ. Τὸ δὲ ἰδανικὸν τοῦτο, ὅπερ ἐστὶν ὁ νόμος, ταῖς μὲν αἰσθήσεσι διὰ τῶν ἁρμονικῶν ἀναλογιῶν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ἀποκλύπτεται, τῷ δὲ νῷ διὰ τῆς συνειδήσεως ἣν ἔχει τοῦ δικαίου· διότι περὶ ἑαυτὸν βλέπων ἀνευρίσκει τὸ ἰδανικὸν τοῦτο ἐν τῇ τάξει καὶ τῇ καλλονῇ τοῦ κόσμου, καὶ ἀντὶ δυνάμεων ἀδρανῶν ἐν τῇ φύσει καθορᾷ πρόσωπα ἐλεύθερα καὶ ἀνεξάρτητα, ἀντὶ δὲ δυνάμεων τυφλῶν νόμους ζῶντας. Οὗτοι δὲ οἱ νόμοι εἰσὶν οἱ θεοί· «οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες (ἤτοι οἱ Πελασγοί, Ἡρόδοτός φησι) θεοὺς προσουνόμασάν σφεας ἀπὸ τοῦ τοιούτου, ὅτι κόσμῳ θέντες τὰ πάντα πρήγματα πάσας νομὰς εἶχον»· ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος τοὺς μὲν νόμους τοῦ κόσμου μαντεύει, τὸν δὲ ἑαυτοῦ γινώσκει μετὰ βεβαιότητος ὡς ἀξίωμά τι· ὥστε τοὺς θεοὺς κατὰ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ φαντάζεται, διότι ἐν ἑαυτῷ τὸ πρῶτον εὗρε πρότυπον τῆς ἐλευθερίας, τῆς νοήσεως καὶ τοῦ νόμου. Τῷ δὲ ἰδανικῷ τούτῳ, ὅπερ ἐν ἑαυτῷ αἰσθάνεται, περιβάλλει, ὡς λαμπρᾷ τινι πορφύρᾳ, τοὺς θεοὺς αὐτοῦ. Ἡ Ἑλλὰς ἔπλασε τοὺς θεοὺς ἀνθρωπομόρφους, διότι, λέγει ὁ Φειδίας, οὐκ οἶδεν ἄλλην μορφὴν τῆς τοῦ ἀνθρώπου καλλίονα, ἀπένειμε δὲ αὐτοῖς τὰς ἀρετὰς τοῦ ἀνθρώπου, διότι καθ' Ἡσίοδον, μόνος ὁ ἄνθρωπος τῶν ἄλλων ζώων γινώσκει τὴν δικαιοσύνην».

Τοιαῦτά τινα καὶ ὁ Οὐέλκερος. «Ὁ νοῦς εὗρε στάδιον καὶ ἀφορμὰς ἵνα ὀξύτερος γένηται, τὴν δὲ ἀγαθὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν, καίπερ ὑπὸ σκληρῶν ἀναγκῶν ταλαιπωρουμένην, καὶ εἰς λεπτὸν προκαλέσῃ ὁρισμὸν τῶν ἠθῶν καὶ εἰς τρυφερὰ αἰσθήματα. Ἐσωτερικός ἤδη κόσμος ἀντιλήψεων, ἐννοιῶν καὶ ἡρωϊκῶν ἀναμνήσεων ἀνέθορεν, ἐγεννήθη δὲ καὶ ὑψηλὸν αἴσθημα περὶ τῶν δυνάμεων καὶ τῆς καλλονῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ περὶ τῆς κυριαρχίας τοῦ πνεύματος, πρὶν ἡ ἡ ἐντύπωσις τῆς φύσεως καὶ τὰ ἀγαθὰ αὐτῆς πολύ τι τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἐπιρροῆς αὐτῶν ἀπολέσωσιν, οἱ δὲ θεοὶ ὅλως ἀπ' αὐτῆς χωρισθῶσιν, ἢ μᾶλλον πρὶν αἱ ἰδιότητες αὐτῶν καὶ αἱ πρὸς τὴν φύσιν σχέσεις, δι' ἄλλας σχέσεις πρὸς ἄλλας χρείας, τοσοῦτον τὴν ἀξίαν αὐτῶν ἀποβάλλωσιν, ὥστε ἄλλους θεοὺς ἱέρους ὡς ἐν ἰδίῳ βασιλείῳ, τῆς φύσεως διαφόρῳ, ἐνθρονισθῆναι ἢ καὶ τὴν θέσιν τῶν ἀρχαίων καταλαβεῖν· ὅσῳ δὲ μᾶλλον νοερὸς κόσμος ἐκ τοῦ πνεύματος ἀναβλύζει καὶ ἀναπτύσσεται, αἱ δὲ σχέσεις τοῦ βίου καὶ τῆς κοινωνίας τοῦ ἀνθρώπου σπουδαιότεραι καθίστανται, τοσούτῳ μᾶλλον ἡ περὶ θεῶν ἔννοια ἀπομακρύνεται ἀπὸ τῆς ἀντιλήψεως αὐτῶν ὡς φυσικῶν ὄντων, αὐξάνουσι δὲ αἱ σχέσεις πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου. Κατὰ τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους οὐ μόνον τῶν ἡρώων, ἀλλὰ καὶ σύμπαντος τοῦ λαοῦ τὰ περὶ τοῦ δικαίου, τῆς τιμῆς, τῆς εὐθύνης, τῆς ἐλευθέρας τοῦ πνεύματος ἐνεργείας αἰσθήματα τοσαύτην ἔλαβον ἐπίδοσιν καὶ δύναμιν καὶ σαφήνειαν, ὥστε αὐτὰ ὡς θεῖαι ὑποστάσεις ἐν τῇ τῶν πραγμάτων φύσει ὑπελήφθησαν πλησίον τῶν φυσικῶν θεῶν ἢ καὶ ὑπὲρ αὐτούς».

Πόθεν προῆλθεν ἡ ἰδέα τῆς κοινῆς καταγωγῆς τῶν θεῶν καὶ ἀνθρώπων.

§ 23. Ἐκ τοιούτων αἰτίων προῆλθεν ἡ ἰδέα περὶ κοινῆς καταγωγῆς τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων· μόνη δὲ αὐτῶν διαφορὰ ἦν, ὡς εἴρηται (§ 11, σελ. 97· § 15, σελ. 103) ὅτι οἱ μὲν θεοὶ ἀθάνατοι καὶ ῥεῖα ζώοντες, οἱ δὲ ἄνθρωποι θνητοὶ καὶ ταλαίπωρον διάγοντες βίον·

διείργει δὲ πᾶσα διακεκριμένα
δύναμις, ὡς τὸ μὲν οὐ-
δέν, ὁ δὲ χάλκεος ἀσφαλὲς αἰὲν εἶδος
μένει οὐρανός.

ἀνεγνώριζον τοὺς Ὀλυμπίους θεοὺς κυρίους αὐτῶν, οὐχὶ δὲ καὶ δημιουργούς, ὡς οὐδὲ συμπάσης τῆς φύσεως. Ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀρχαιοτέρα ἐστὶ τῆς κυριαρχίας τοῦ Διὸς καὶ τῶν ἄλλων Ὀλυμπίων. Διό ἔστιν ὅτε, μάλιστα ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς κυριαρχίας τοῦ Διός, ὅτε αἱ γνῶμαι ἦσαν ἀμφίρροποι ἔτι, ὁ ἄνθρωπος κτιδίων ἐπὶ μήτιδι παρεγνώριζε τὰς ἑαυτοῦ δυνάμεις καὶ ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα πηδᾶν ἐπεχείρει, ἐρίζων πρὸς τοὺς θεοὺς περὶ ἰσότητος τῶν νοερῶν αὐτοῦ δυνάμεων πρὸς τὰς ἐκείνων, ἢ καὶ ὑπεροχῆς ἔτι.

Ὁ Ἡσίοδος λέγει περὶ Προμηθέως τοῦ ἐκπροσωποῦντος τὸ ἐπινοητικὸν πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι

ἐρίζετο βουλὰς ὑπερμενεῖ Κρονίωνι.

Ἡ ἔρις τοῦ Προμηθέως πρὸς τὸν Δία ἀπέβλεπε, κατ' Αἰσχύλον, εἰς τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους·

ὅπως τάχιστα τὸν πατρῷον ἐς θρόνον
καθέζετ', εὐθὺς δαίμοσι νέμει γέρα
ἄλλοισιν ἄλλα, καὶ διεστοιχίζετο
ἀρχήν, βροτῶν δὲ τῶν ταλαιπώρων λόγον
οὐκ εἶχεν οὐδέν', ἀλλ' ἀϊστώσας γένος
τὸ πᾶν ἔχρηζεν ἄλλο φιτῦσαι νέον.
καὶ τοισίδ' οὐδεὶς ἀντέβαινε πλὴν ἐμοῦ.
ἐγὼ δ' ἐτόλμησ'· ἐξελυσάμην βροτοὺς
τὸ μὴ διαρραισθέντας εἰς Ἅιδου μολεῖν.

Ὁ Ζεὺς οὐδαμῶς παρεγνώριζε τὴν ὑπέροχον νόησιν τοῦ Προμηθέως προσαγορεύων αὐτόν

Ἰαπετονίδη, πάντων περὶ μήδεα εἰδώς.

Ἀλλ' ἡ δολοφροσύνη αὐτοῦ καὶ ἡ ἀλαζονεία τῶν ἄλλων αὐτοῦ ἀδελφῶν ἐξέκαυσαν τὸν χόλον τοῦ Διός. Διὸ τοῦτο καίπερ συνδιαλλαγεὶς τοῖς Τιτᾶσι δυσμενῶς εἶχε πρὸς τοὺς υἱοὺς τοῦ Ἰαπετοῦ, τοῦ προγεννήτορος τῶν ἀνθρώπων, πρὸς τὸν Ἄτλαντα, Μενοίτιον, Προμηθέα καὶ Ἐπιμηθέα, οἵτινες, κατὰ τὴν ὀρθὴν παρατήρησιν τοῦ Guigniaut ἐκπροσωποῦσι τοὺς τέσσαρας μεγάλους ἠθικοὺς τύπους τῆς ἀνθρωπότητος, ὁ μὲν Ἄτλας τὴν καρτεροψυχίαν καὶ τὴν ὑπομονὴν ἐν τοῖς μόχθοις, ὁ δὲ ὑπερκύδας Μενοίτιος τὴν τόλμην, ὁ δὲ Προμηθεὺς αὐτὸ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου ἐστίν, ὁ δὲ Ἐπιμηθεὺς τὴν σκέψιν ἐκπροσωπεῖ καὶ τὴν ἐκ τῶν πραγμάτων καὶ τῆς πείρας γνῶσιν· *πάθει μάθος*, λέγει καὶ ὁ Αἰσχύλος, καθὸ καὶ ἡ συνήθεια, τὰ παθήματα γίνονται μαθήματα.

Ὁ Ζεὺς τῷ μὲν Ἄτλαντι ἐπέβαλε ποινὴν ἵνα ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτοῦ ἀνέχῃ οὐρανόν τε καὶ γῆν, τὸν δὲ Μενοίτιον κατεκεραύνωσε καὶ ἔρριψεν εἰς τὰ τάρταρα,

εἵνεκ' ἀτασθαλίης τε καὶ ὑπερφίαλον·

τῷ δὲ Ἐπιμηθεῖ ἐδωρήσατο τὴν Πανδώραν, ἐξ ἧς τὰ κακὰ ἐπῆλθον τῇ ἀνθρωπότητι· τὸν δὲ Προμηθέα ἐπὶ τῆς Σκυθίας χώρας ἐξαύρωσε, διότι τὸ πῦρ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ κλέψας παρέδωκεν αὐτὸ τοῖς ἀνθρώποις. Ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ ἐπῆλθε συνδιαλλαγή· διότι ὁ Ἡρακλῆς, δεύτερος οὗτος Ἄτλας, καρτερόψυχος καὶ ἐν ἄθλοις περίδοξος, κτείνας τὸν ἀετὸν ἔλυσεν ἀπὸ τῶν δεσμῶν τὸν Προμηθέα, ὁ δὲ Ζεὺς χάριν αὐτοῦ ἔπαυσε τὸν χόλον, ὃν πρὶν εἶχε κατὰ τοῦ Προμηθέως, ὡς λέγει ὁ Ἡσίοδος,

Ὄφρ' Ἡρακλῆος Θηβαγενέος κλέος εἴη
πλεῖον ἔτ' ἢ τὸ πάροιθεν ἐπὶ χθόνα παμβασίλειραν.

Ἡ δὲ συνδιαλλαγὴ ἤτοι ἡ πρόοδος πρὸς τὴν τάξιν καὶ ἁρμονίαν ἀνεύρηται καὶ ἐν οἷς λέγει ὁ ποιητὴς περὶ Μοιρῶν. Ὁ Ἡσίοδος πρῶτον μνημονεύει τῆς ἀρχαίας παραδόσεως, εἰ τὸ χωρίον γνήσιον, καθ' ἣν αἱ Μοῖραι θυγατέρες ἦσαν τῆς Νυκτός, διαμένουσαι ἐν τῷ ἐρέβει, ὡς καὶ αἱ Ἐριννύες καὶ αἱ Κῆρες καὶ τὰ ἄλλα τῆς Νυκτὸς τέκνα (ἔνθ. § 20, σελ. 109)·

Καὶ Μοίρας καὶ Κῆρας ἐγείνατο νηλεοποίνους,
Κλωθώ τε Λάχεσίν τε καὶ Ἄτροπον, αἵ τε βροτοῖσι
γεινομένοισι διδοῦσιν ἔχειν ἀγαθόν τε κακόν τε,

ἀλλ' οὐδὲν πλέον λέγει, οὔτε εἰ ἡ δύναμις αὐτῶν ὑπερτέρα τῆς τῶν θεῶν, οὔτε ἀναμίγνυται αὐτὰς ἐν τῇ πάλῃ τῶν Τιτάνων κατὰ τῶν θεῶν, ὡς τὰς Ἐριννύας, τὰς συντρόφους αὐτῶν, ἃς ἡ Ῥέα ἐπικαλεῖται κατὰ τοῦ Κρόνου·

τίσαιτο δ' Ἐρινῦς πατρὸς ἑοῖο
παίδων·

οὐδ' αἱ Μοῖραι ἐν τῇ Θεογονίᾳ προγινώσκουσι καὶ προλέγουσι τὸ μέλλον, ἀλλ' ἡ Γαῖα καὶ ὁ Οὐρανὸς (στίχ. 209—210· 475· 891). Ἐκ τούτων γίνεται κατάδηλον, ὅτι ἐπὶ Ἡσιόδου αἱ περὶ Μοιρῶν ἰδέαι ἀπώλεσαν τὸ σκληρὸν ἐκεῖνο καὶ ἄτεγκτον κράτος τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων αἱ Μοῖραι ἀναγεννῶνται, ὡς τοσαῦται ἄλλαι θεότητες (§ 21, σελ. 110), γίγνονται θυγατέρες τοῦ Διὸς καὶ τῆς Θέμιδος, ὡς αἱ Ὧραι, καὶ πειθήνια ὄργανα τῶν βουλῶν τοῦ πατρὸς ἀνδρῶν τε θεῶν τε ἀποβλέπουσιν·

ἣ (Θέμις) τέκεν Ὥρας
Μοίρας θ', ἇς πλείστην τιμὴν πόρε μητίετα Ζεύς,
Κλωθώ τε Λάχεσίν τε καὶ Ἄτροπον, αἵ τε διδοῦσι
θνητοῖς ἀνθρώποισιν ἔχειν ἀγαθόν τε κακόν τε.

Οἷον χάσμα μεταξὺ τῶν ἀρχαίων Μοιρῶν καὶ τῶν νέων! αἱ μὲν ἦσαν τυφλαὶ θυγατέρες τῆς ζοφερᾶς Νυκτός, αἱ δὲ τῆς Θέμιδος, τῆς τάξεως καὶ ἁρμονίας, ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῶν θεῶν πλησίον τοῦ θρόνου τοῦ Διὸς καθήμεναι, κατ' Εὐριπίδην·

Διὸς σέβω τε παρὰ θρόνων ἐγγυτάτω θεῶν ἑζόμενα.

Τὸ ἔργον αὐτῶν ἦν ὡρισμένον, ἡ κατ' ἐντολὴν τοῦ πατρὸς αὐτῶν διανομὴ τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν ἤτοι τῶν εὐτυχιῶν καὶ δυστυχιῶν τοῖς ἀνθρώποις· ὅτι δὲ ἀπέβλεπεν εἰς τοὺς θεούς, τοῦτο ἦν ἔργον τοῦ Διός· οἷον ὁ Ἡσίοδος λέγει περὶ Ἄτλαντος,

Ἄτλας δ' οὐρανὸν εὐρὺν ἔχει κρατερῆς ὑπ' ἀνάγκης.
ταύτην γὰρ οἱ μοῖραν ἐδάσσατο μητίετα Ζεύς.

Ἐνταῦθα ἡ κρατερὰ ἀνάγκη οὐκ ἔστιν ἡ Μοῖρα, ἡ Εἱμαρμένη, ἀλλ' ἡ βουλή, ἡ ἀπόφασις τοῦ Διός. Τὰ αὐτὰ λέγει ὁ ποιητὴς καὶ περὶ Προμηθέως·

οὐδὲ γὰρ Ἰαπετονίδης ἀκάκητα Προμηθεὺς
τοῖό γ' ὑπεξῆλυξε βαρὺν χόλον, ἀλλ' ὑπ' ἀνάγκης
καὶ πολύϊδριν ἐόντα μέγας κατὰ δεσμὸς ἐρύκει.

Ἠθικὴ καθ' Ἡσίοδον.

§ 24. Καὶ καθ' Ἡσίοδον ἄρα οὐδαμῶς αἱ Μοῖραι κωλύουσι τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν τοῦ

ἀνθρώπου πράττειν τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ κακόν· καὶ παρ' Ἡσιόδῳ ἡ ἠθικὴ στηρίζεται ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης, ἐπὶ τοῦ νόμου τῆς ἀμοιβῆς τῶν ἀγαθῶν πράξεων καὶ τιμωρίας τῶν κακῶν ὑπὸ τοῦ παντεπόπτου Διός·

Τὸν δὲ γὰρ ἀνθρώποισι νόμον διέταξε Κρονίων
Ἰχθύσι μὲν καὶ θηρσὶ καὶ οἰωνοῖς πετεηνοῖς
ἔσθειν ἀλλήλους, ἐπεὶ οὐ δίκη ἐστὶν ἐν αὐτοῖς·
ἀνθρώποισι δ' ἔδωκε δίκην, ἣ πολλὸν ἀρίστη
γίγνεται· εἴ γάρ τις ἐθέλῃ τὰ δίκαι' ἀγορεῦσαι
γιγνώσκων, τῷ μὲν ὄλβον διδοῖ Εὐρύοπα Ζεύς·
ὃς δέ κε μαρτυρίῃσιν ἑκὼν ἐπίορκον ὀμόσσας
ψεύσεται, ἐν δὲ δίκῃ βλάψας νήκεστον ἄασθῃ,
τοῦ δέ τ' ἀμαυροτέρη γενεὴ μετόπισθε λέλειπται·
ἀνδρὸς δ' εὐόρκου γενεὴ μετόπισθεν ἀμείνων.

Ἀλλ' ὅ,τι ἐν τῇ ἠθικῇ καθ' Ἡσίοδον ἀποκλείει τὴν ἐπέμβασιν τῶν Μοιρῶν ἐστιν ἡ ἀποτελεσματικὴ δύναμις τῶν ἔργων τοῦ ἀνθρώπου· διότι ὅπου ἡ Μοῖρα παντοκράτωρ καὶ προορίζει ἑνὶ ἑκάστῳ τῶν ἀνθρώπων τὴν τύχην αὐτοῦ, ἐκεῖ τὰ ἔργα περιττά, ἐν μοίρᾳ καιρὸς τιθέμενα· ὅπου δὲ τὰ ἔργα δεόντως ἐκτιμῶνται, ἔνδειξίς τοῦτό ἐστιν ὅτι ἡ Μοῖρα μικρὰν ἔχει ῥοπὴν καὶ δύναμιν, ὡς ἐν τοῖς *Ἔργοις* καὶ *Ἡμέραις* τοῦ Ἡσιόδου, ἔνθα τὰ ἔργα, οἱ μόχθοι καὶ οἱ ἱδρῶτες κλείζονται ὡς ῥίζα τῆς ἀρετῆς·

Τῷ δὲ θεοὶ νεμεσῶσι καὶ ἀνέρες, ὅς κεν ἀεργὸς
ζώῃ, κηφήνεσσι κοθούροις εἴκελος ὁρμήν·
Ἔξ ἔργων ἄνδρες πολύμηλοί τ' ἀφνειοί τε,
καί τ' ἐργαζόμενος πολὺ φίλτερος ἀθανάτοισιν·
τὴν μέν τοι κακότητα καὶ ἴλαδόν ἐστιν ἑλέσθαι
ῥηιδίως· λίην μὲν ὁδὸς, μάλα δ' ἐγγύθι ναίει·
τῆς δ' ἀρετῆς ἱδρῶτα θεοὶ προπάροιθεν ἔθηκαν
ἀθάνατοι· μακρὸς δὲ καὶ ὄρθιος οἶμος ἐς αὐτὴν
καὶ τρηχὺς τὸ πρῶτον· ἐπὴν δ' εἰς ἄκρον ἵκηται,
ῥηιδίη δὴ ἔπειτα πέλει χαλεπὴ περ ἐοῦσα.

Ὁ ταῦτα λέγων πᾶν ἄλλο εἶχεν ἐν νῷ ἢ τὰς Μοίρας, περὶ ὧν οὐδένα ποιεῖται λόγον ἐν τοῖς *Ἔργοις* καὶ *Ἡμέραις* οὐδ' ἐν αὐτῷ τῷ περὶ τῶν πέντε γενῶν μύθῳ, ἤτοι περὶ τῆς πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἥτις ἀντίκειται τῇ θεωρίᾳ τῆς προόδου, ἧς σημεῖα ἀριδήλα εὑρομεν ἐν τῇ Θεογονίᾳ. Ἀλλὰ περὶ τοῦ μύθου τούτου λόγος γενήσεται ἐν τῷ τρίτῳ μέρει, ἐν ᾧ αἱ περὶ προόδου ἰδέαι τῶν ἡμετέρων προγόνων ἐξετασθήσονται.

Πρόοδος ἀπὸ τοῦ ὀγδόου μέχρι τῶν μέσων τοῦ ἕκτου αἰῶνος π. Χρ.

§ 25. Ἂν δὲ τοὺς αἰῶνας κατερχόμενοι ἐξετάσωμεν τὴν ἱστορίαν τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπὸ τῆς ὀγδόης μέχρι τῶν μέσων τῆς ἕκτης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, εὑρίσκομεν μαρτύρια πολύτιμα τῆς διανοητικῆς, θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς, πολιτικῆς τε καὶ κοινωνικῆς αὐτοῦ ἀναπτύξεως καὶ προόδου, ἥτις κατὰ φυσικὸν ἐγένετο λόγον, διότι τὸ ἔθνος ἐκ τῆς νεανικῆς εἰς τὴν ἀνδρικὴν μετέβη ἡλικίαν· μαρτύρια δὲ τῆς μεταβάσεως ταύτης εἰσὶ α') ἡ μεταβολὴ τῶν μοναρχικῶν πολιτευμάτων εἰς ὀλιγαρχικὰ καὶ ἀριστοκρατικὰ καὶ δημοκρατικά. «Καίτοι τὰ ὀλιγαρχικὰ πολιτεύματα, λέγει ὁ ἱστορικὸς Γρότιος, οὐδεμίαν εἶχον ἄμεσον διάθεσιν ποιεῖν τὸ ἀγαθὸν τοῖς πλήθεσιν, ὅταν ὅμως παραβάλῃ τις ταῦτα πρὸς τὰς τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων κυβερνήσεις, βλέπει σπουδαίαν πρόοδον, τὴν παραδοχὴν τότε πρῶτον ὡρίμου καὶ προδιατεταγμένου συστήματος εἰς διοίκησιν τῶν κοινῶν πραγμάτων, καὶ τὴν ἀποχώρισιν τῆς νομοθετικῆς ἀρχῆς ἀπὸ τῆς ἐκτελεστικῆς, ὅπερ ἐστὶν ἔνδειξις νέων καὶ σπουδαίων πολιτικῶν ἰδεῶν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος». β') ἡ ἀνάπτυξις καὶ πολλαπλασίασις τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων, ἐκδηλωθεῖσα ἐν τῇ ἀποστολῇ πολλῶν ἀποικιῶν κατὰ τὴν ἐλάσσω Ἀσίαν, Θρᾴκην, Εὔξεινον Πόντον, Μακεδονίαν, Ἤπειρον, Σικελίαν, Ἰταλίαν, μεσημβρινὴν Γαλλίαν, Ἱσπανίαν καὶ Κυρηναϊκὴν χώραν τῆς Ἀφρικῆς· γ') ἡ σύστασις τῶν τεσσάρων πανελληνίων ἀγώνων καὶ ἡ περιοδικὴ πανήγυρις τῶν πανιώνων ἐν Δήλῳ, κτλ. δ') ἡ σύστασις καὶ προκοπὴ τῶν διαφόρων εἰδῶν τῆς ἐντέχνου μουσικῆς· ε') ἡ δημιουργία νέων εἰδῶν ποιήσεως καὶ ῥυθμῶν, τῆς Ἐλεγείας, τῶν Ἰάμβων, τῆς χορικῆς καὶ μελικῆς ποιήσεως. «Τὸ χρονικὸν διάστημα ἀπὸ τοῦ 770 μέχρι τοῦ 500, λέγει ὁ Γρότιος, δείκνυσι σπουδαίαν ἀνάπτυξιν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἐκδηλουμένην ἐν τῇ δημιουργίᾳ τῆς ἐλεγειακῆς, τῆς ἰαμβικῆς, τῆς χορικῆς, τῆς λυρικῆς καὶ γνωμικῆς ποιήσεως, ἥτις κατὰ μυρίους τρόπους ἐποικίλθη καὶ ὑπὸ πολλῶν ποιητῶν ἐτελειοποιήθη. Οἱ δημιουργοὶ πάντων τούτων τῶν εἰδῶν τῆς ποιήσεως, ἀπὸ Καλλίνου καὶ Ἀρχιλόχου μέχρι Στησιχόρου, κατὰ τούτους τοὺς δύο αἰῶνας ἤκμασαν. Καθ' οὓς χρόνους ἡ πεῖρα τοῦ ἔθνους ἐξηπλοῦτο τῇ συστάσει νέων ἀποικιῶν, οἱ δὲ συνενοῦντες τὰς διαφόρους πολιτείας δεσμοὶ στενότεροι τῇ ἐλευθεροτέρᾳ συγκοινωνίᾳ τῶν ἑορτῶν καὶ τῶν θρησκευτικῶν πανηγύρεων ἐγίνοντο, ἤθοντο τῆς ἀνάγκης τὴν ποίησιν στρέψαι πρὸς νέα αἰσθήματα καὶ νέους σκοπούς, καὶ ἐφαρμόσαι τὴν πλουσίαν καὶ πλαστικὴν καὶ μελῳδικὴν γλῶσσαν τῆς ἀρχαίας ἐποποιίας εἰς ἔκφρασιν τῶν παθῶν καὶ τῶν παρουσῶν περιστάσεων κοινῶν τε καὶ ἰδιωτικῶν. Ἡ ἰαμβικὴ ποίησις, ἡ ἐλεγειακή, ἡ χορικὴ καὶ λυρικὴ δεικνύουσι σκοπούς τοῦ ποιητοῦ καὶ αἰσθήματα τῶν ἀκροατῶν ὅλως διάφορα τῶν προϋπαρχόντων ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐποποιίᾳ· διότι ἐν πᾶσι μὲν τούτοις τοῖς νέοις εἴδεσι τῆς ποιήσεως τὸ προσωπικὸν τοῦ ποιητοῦ αἴσθημα καὶ αἱ παροῦσαι περιστάσεις τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου ἐκτίθενται καὶ ἐξαίρονται, ἐν δὲ τῇ ἐποποιίᾳ ὁ ποιητὴς ἁπλοῦν ἐστι καὶ ἀνώνυμον ὄργανον τῆς ἱστορικῆς Μούσης· οἱ δὲ ἀκροαταὶ ἀρκοῦνται μανθάνοντες, πιστεύοντες καὶ αἰσθανόμενοι τῶν συμβαμάτων γενεῶν προγενεστέρων. Ἡ ἀφήγησις σχεδὸν παντὶ χρύῳ καὶ τύπῳ ἀμύζει». Ἐπιθι πλείω περὶ τούτων ἐν τῷ δεκάτῳ — δεκάτῳ τρίτῳ κεφαλαίῳ τῆς ἱστορίας τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων Ὀδ. Μυλλέρου· ς') ἡ σύστασις τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν. Καθ' οὓς χρόνους ἀνεφάνη ἡ λυρικὴ ποίησις ἱδρύνται καὶ αἱ πλαστικαὶ τέχναι· τὰ δὲ πρὸ ταύτης τῆς ἐποχῆς ἔργα ἦσαν μᾶλλον βιομηχανικὰ καὶ κοσμητικά, ἔχοντα τοιαύτην σχέσιν πρὸς τὴν τέχνην, οἵαν τὰ δημοτικὰ ᾄσματα πρὸς τὴν ποίησιν. (Ἰδ. K.F. Hermann's Culturgeschichte der Griechen. § 20· die Entwicklung der Schönen Künste). Τὰ πρῶτα ἔργα ἔφερον ἴχνη μιμήσεως τῆς ἀσιατικῆς τέχνης· ἀλλ' οὐ πολὺς παρῆλθε χρόνος, καὶ ἡ ἑλληνικὴ τέχνη διεκρίθη ἐπὶ πρωτοτυπίᾳ πρὸς τελειότητα ἀγούσῃ· «ὅ,τι περ ἂν οἱ Ἕλληνες βαρβάρων παραλάβωσι, κάλλιον τοῦτο εἰς τέλος ἀπεργάζονται», λέγει καὶ ὁ συγγραφεὺς τῆς *Ἐπινομίδος*. «Ἡ ἀληθὴς πρωτοτυπία καὶ ἀνεξαρτησία, λέγει καὶ ὁ Lange, τῆς καλλιεργείας τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος κεῖται ἐν τῇ τελειότητι αὐτῆς, οὐχὶ ἐν ταῖς ἀρχαῖς». Κατὰ δὲ τὸν ἐνθουσιώδη Ménard μόνη ἡ Ἑλλὰς ἔσχε τέχνην. «Ὅταν συγκρίνῃ τις, λέγει, τὴν ἑλληνικὴν τέχνην πρὸς τὴν τῶν ἄλλων ἀρχαίων ἐθνῶν, εὑρίσκει οὐ μόνον διαφορὰν βαθμοῦ, ἀλλὰ καὶ διαφορὰν φύσεως· ἡ ἔλλειψις μόνον τῆς γλώσσης ἀναγκάζει ἡμᾶς ὀνομάζειν αὐτὰς τῷ αὐτῷ ὀνόματι· ἀλλ' ἂν ἡ τέχνη σκοπὸν ἔχῃ τὴν ἐνσάρκωσιν τοῦ καλοῦ ἐν ἔργοις ἀνθρωπίνοις, ὀφείλομεν εἰπεῖν ὅτι μόνη ἡ Ἑλλὰς ἔσχε τέχνην. Αἱ ἄλλαι, αἱ ἀρχέγονοι φυλαί, οἱ Τιτᾶνες οὗτοι τῆς ἀνθρωπότητος, ὄφη ἐκ γρανίτου ἐπεσώρευσαν. Οἱ ναοὶ τῶν Ὀλυμπίων θεῶν οὐκ εἶχον τοιοῦτον μέγεθος, ὅπερ τὴν διάνοιαν κατασυντρίβει, εἶχον ὅμως καλλονήν, ἥτις εἰς τὰς αἰθρίας χώρας τοῦ φωτὸς ἀνυψοῖ αὐτήν,

ἐν ἀναλογίᾳ ὄντες πρὸς τοὺς ἐνοικοῦντας ἐν αὐτοῖς ἀνθρωπίνους θεούς· οἱ μὲν ἄλλοι λαοὶ ἐζήτησαν τὸ θεῖον ἐν τῇ φύσει, οἱ δὲ Ἕλληνες εὗρον αὐτὸ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. Ἐκεῖνοι μὲν εἶχον λιθοξόους, οὗτοι δὲ ἀγαλματοποιούς. Ἡ Ἑλλὰς ὑπῆρξε κατὰ τὴν ὑψίστην ἔννοιαν δημιουργός· ἀνακαλύψασα ἰδέας ἐνσάρκωσεν αὐτὰς ἐν θείαις μορφαῖς, δοῦσα σώματα ἀθάνατα τοῖς νόμοις τῆς τάξεως καὶ ἁρμονίας, οἵτινες ἐν μὲν τῇ φυσικῇ τάξει ἀποκαλύπτονται ὡς καλόν, ἐν δὲ τῇ ἠθικῇ ὡς δικαιοσύνη, καὶ τούτους ἐκάλεσε θεοὺς αὐτῆς». Ἡ τελειότης τῆς ἑλληνικῆς τέχνης ἑρμηνεύεται, ὡς ἡ τελειότης τῆς γλώσσης καὶ ἡ τῶν Ὁμηρικῶν ποιημάτων (§ 8—9), ἐκ τῆς ἁρμονίας ἣν δῆλον ὅτι τῆς φύσεως τῆς χώρας καὶ τῆς φύσεως τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς. Ὁ φιλόσοφος Ch. Lévêque ἔν τινι πραγματείᾳ, *Περὶ τῶν σχέσεων τῆς φύσεως καὶ τῆς τέχνης ἐν Ἑλλάδι*, ἧς ἀπόσπασμα ἐξέδωκεν ἐν τῷ λαμπρῷ αὐτοῦ συγγράμματι *La Science du Beau*, μεταξὺ ἄλλων λέγει τὰ ἑξῆς. «Ἐκ τῶν ἀγαθῶν ἀποτελεσμάτων τῆς διατηρήσεως καὶ συντηρήσεως τῶν ἑλληνικῶν ναῶν ἔστι τι, ὅπερ ὁ χρόνος ἀποκαλύψει ὅλον, νῦν ὑποῤῥώσκον, λέγω τὴν ἁρμονίαν τῶν ἑλληνικῶν μνημείων καὶ τῆς φύσεως, ἥτις περιβάλλει αὐτὰ ὡς στεφάνη· ἡ ἁρμονία αὕτη θυμασία ἐστίν . . . . Ἀφ' οὗ εὐφρανθῇ τις θεώμενος καὶ θυμαζων τὰ σωζόμενα μνημεῖα τῆς τέχνης, εἰκὼν ἄεκων στρέφει τὸ βλέμμα καὶ πρὸς τὴν φύσιν, ἣν θυμάζει ὡσαύτως· οὕτω δὴ διεγείρεται ἡ ἐπιθυμία αὐτοῦ παραβαλεῖν τὴν τοπογραφίαν πρὸς τὸ μνημεῖον, καὶ τελευτᾷ ἀντιλαμβανόμενος τῆς μυστηριώδους αὐτῶν σχέσεως, ὡς οἰκογενειακοῦ τινος χαρακτῆρος ἢ ἀδιορίστου ὁμοιότητος· ἐντεῦθεν ὁριώμενος ἀνακαλύπτει ἓν τῶν ἀποκρύφων τῆς τελειότητος τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ λέγει καθ' ἑαυτὸν ὅτι τεχνῖται ἐν ταῖς κάλλιστοις τοσούτῳ τελείας φύσεως γεννηθέντες, πάντως ἔμελλον περιβαλεῖν τὰ ἑαυτῶν ἔργα τῇ τερατοπλαστικῇ ἐκείνῃ καλλονῇ, ἣν ἅμα τῇ ζωῇ ἀνέπνεον, ἡ δὲ ψυχὴ αὐτῶν εἴτ' ἐν γνώσει εἴτ' ἐν ἀγνοίᾳ ὅλως ἐνεφορεῖτο αὐτῆς. Σὺν ταῖς ἄλλαις ἀρεταῖς τῆς φύσεως ὑπάρχει ἄκρα ἁπλότης. Ἡ Ἑλλὰς οὐδὲν ἔχει τὸ κοινὸν τῇ θεατρικῇ φύσει· διότι ἐν Ἑλλάδι τὰ ὑψηλότατα ἀποτελέσματα τοῦ ὅλου διὰ μέσων ἐπιτυγχάνονται σχεδὸν ἀγκυῶν ἄνευ θορύβου καὶ ἀγυρτείας· τοιαύτη δὲ φύσις οὐ μεθύσκει, οὐδὲ τὴν κεφαλὴν ταράσσει, πρὸς τὴν διάνοιαν ἀπευθυνομένη, οὐχὶ δὲ πρὸς τὰ νεῦρα καὶ τὰς αἰσθήσεις. Ἡ ὅλως ἰδεώδης τελειότης τῶν ἡρέμων προσόψεων

τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως πρὶν εἰς τὴν καρδίαν ἀφιχθῇ, πρότερον διὰ τοῦ λόγου διέρχεται· διὰ δὲ τῶν ὁμαλῶν αὐτῆς συμμετριῶν ἡ φύσις τῆς ἑλληνικῆς χώρας μέχρι τοῦ ἀνθρώπου συγκαταβαίνει, καὶ ἐνώπιον αὐτοῦ προσέρχεται, καὶ πρὸς Θεωρίαν αὐτῆς προκαλεῖ αὐτὸν καὶ μετὰ πειθοῦς περὶ ἑαυτῆς λαλεῖ τῷ βουλομένῳ ἀκούειν· φῶς μὲν γοητευτικόν, κυματωδῶς διὰ καθαροῦ διερχόμενον αἰθέρος, τὰ πράγματα ἀλλήλοις προσεγγίζει, διαφωτίζον αὐτῶν καὶ τὰ ἐλάχιστα, καὶ ἐν ὥρᾳ θόλπους ἀκαταλήπτους τινὰς καὶ ἀλλοκότους μεταδιδὸν διακυμάνσεις, παρεμφερεῖς ζωῇ ἐν λίθῳ· νύκτες δὲ αἴθριαι, ὧν τὰ διαφανῆ σκότη πάντα καλύπτουσιν ἀλλ' οὐδὲν κρύπτουσι· κλίμα δὲ εὔκρατον, παρέχον τὰς ὑδοὺς διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης ἐν πάσῃ ὥρᾳ τοῦ ἔτους ἐλευθέρας, τὴν δὲ χώραν ἀεὶ πρωτιήν· γραμμαὶ δὲ καθαραὶ καὶ ἀκριβεῖς ἐν τῇ ἁπλῇ διατάξει τοῦ ὅλου, ταῦτα δὴ πάντα τὰ βοηθήματα τῷ προσεκτικῷ Θεατῇ ἀποκαλύπτουσι τὸ ἀπόκρυφον τῆς τελειότητος τοῦ ἔργου· τὸ ἀπόκρυφον τοῦτό ἐστι τὸ σχέδιον, καθ' ὃ ὁ δημιουργὸς τοῦ παντὸς εἰργάσατο, σχέδιον Θεῖον, ὑπερ ἡ ἑλληνικὴ μεγαλόνοια διεἶδεν, ἐν δὲ ταῖς μεγάλαις αὐτῆς ἐποχαῖς καὶ ὡς πρότυπον εἴληφεν.

Ἐν Ἑλλάδι ἡ περιφέρεια τῶν ὀρέων, ἡ πλαγία αὕτη ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ πρόσοψις τῆς τοπογραφίας, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καθαρά ἐστι, διαγράφουσα ἀμφιλαφῶς γραμμὰς συνεχεῖς, ὧν αἱ ὁμαλαὶ κινήσεις φαίνονται τοῖς νόμοις μυστηριώδους τινὸς ἀρχιτεκτονικῆς ἀκολουθοῦσαι. Ἐπὶ δὲ τούτῳ σπουδαῖοι Θαυμασταὶ τῆς ἑλληνικῆς τέχνης τὴν ἑαυτῶν προσοχὴν ἐπιστήσαντες, ἀπεπειράθησαν, ἵνα τοῦτο μὲν πραγματικὴν ἐπὶ τῆς τέχνης ἐπιρροὴν ἀπονείμωσι ταύταις ταῖς γραμμαῖς, τοῦτο δὲ τὴν πιστὴν αὐτῶν ἀντιγραφὴν ζητήσωσιν ἐν τῷ τῶν μνημείων σχήματι. Ὅσον ὅμοιον π. χ. ἐστὶ τὸ προμετωπίδιον τοῦ Παρθενῶνος τῷ Πεντελικῷ! αἱ ἀναλογίαι αὗται. ὑπάρχουσι, σύμφημι· ἀλλὰ πρός τί τοῦτο; ἡ ἑλληνικὴ τέχνη τὸ πρότυπον αὐτῆς εὗρεν οὐχὶ ἐν τῷ σχήματι τῆς χώρας, ἀλλ' ἐν τῇ φυσιογνωμίᾳ αὐτῆς· τὸ σῶμα ἐθεώρησεν, ὅπως τὴν διάνοιαν αὐτοῦ μαντεύσῃ· τὴν δὲ διάνοιαν ταύτην ἅπαξ ἁρπάσας ἰδίαν ἑαυτῆς ἐποιήσατο, καὶ ἐν ἄλλῳ σώματι νέῳ καὶ καλῷ οἷον τὸ πρῶτον ἐναπέθηκε, καίπερ ἀτελεστέρας καὶ ἄλλης μορφῆς. Τοιαύτη ἡ μέθοδος τῆς μεγαλουργίας, πλάττει καὶ ζωογονεῖ, ὡς ὁ Προμηθεύς· ἀλλ' ὅ,τι ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ κλέπτει, οὐχ ὁ πηλός ἐστιν, ἀλλὰ τὸ πῦρ· ὥστε ὅτε ὑπὸ τοῦ Θείου ἔργου ἐμπνεομένη ἄνευ δουλικῆς ἀντιγραφῆς τὴν πλαστικὴν τέχνην ἀνύψωσε μέχρι τῆς πνευματικότητος, κατώρθωσεν ἵνα ἡ φύσις καὶ τὰ μνημεῖα ὡς δύο φανῶσιν ἀντίγραφα ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ προτύπου, ἀλλ' ἐξ ὧν τὸ μὲν ὑπὸ τῆς χειρὸς τοῦ Θεοῦ ἀντεγράφη, τὸ δὲ ὑπὸ τῆς χειρὸς τοῦ ἀνθρώπου.

Τοιούτῳ τρόπῳ ἡ ποικιλία, ἣν ἐν τῇ τοπογραφίᾳ τῆς Ἑλλάδος τοσοῦτον Θαυμάζομεν, ἐκ τῆς φύσεως ἐν τοῖς ἔργοις τῆς τέχνης ἀπετυπώθη, τοὺς δύο, καίπερ ἀντιθέτους, διασώζουσα χαρακτῆρας αὐτῆς, τὸ γόνιμον καὶ τὸ σύμμετρον. Ἐξεταζων δέ τις μετὰ προσοχῆς καὶ μελέτης τὴν στενὴν καὶ τελείαν ταύτην ἁρμονίαν μεταξὺ τῆς τέχνης καὶ τοῦ ἐδάφους, μετ' εὐχερείας συνάγει, ὅτι ἐν Ἑλλάδι ἡ μὲν τέχνη ἀνανακλᾷ καὶ μεταγράφει τὴν φύσιν καὶ ἔστιν ὅτε παρατείνει τὸ ἔργον αὐτῆς, ἡ δὲ φύσις διασαφεῖ καὶ διερμηνεύει τὴν τέχνην καὶ ἐξαίρει τὴν ἀξίαν αὐτῆς. Ὥστε ἑκατέρα ἄνευ τῆς ἑτέρας οὔτε τὴν αὐτὴν ἔχει σπουδαιότητα οὔτε τὴν αὐτὴν ἀξίαν».

ζ') Ἡ ἀνάπτυξις τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν πρὸς τὰ ἄλλα ἔθνη καὶ διάδοσις τῆς χρήσεως τῶν νομισμάτων. Κατὰ τὸν ἕκτον π. Χ. αἰῶνα οὐδεμία πόλις ἐν Ἑλλάδι οὐδ' ἑλληνικὴ ἀποικία ἐστερεῖτο ἰδίου νομίσματος· ἐκ δὲ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν ἐπεξετάθη ἡ χρῆσις τοῦ νομίσματος εἰς τὴν Σικελίαν, Ἰταλίαν, Γαλλίαν, Ἱσπανίαν, Καρχηδόνα, κατὰ τὸν Εὔξεινον Πόντον καὶ τὴν Ταυρικὴν Χερσόνησον κτλ. η') ἡ μεταρρύθμισις τῶν φοινικείων γραμμάτων, δι' ἧς ἐγένοντο παγκόσμια ὄργανα τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας· «ἅμα τῇ φωνῇ, καθ' Ἡρόδοτον, μετέβαλον (οἱ Ἕλληνες) καὶ τὸν ῥυθμὸν τῶν γραμμάτων»· «τὸ σῶμα ἔμεινε σημιτικόν, λέγει καὶ ὁ Clermon-Ganneau, ἀλλ' ἡ ψυχὴ ἀπέβη ἑλληνική». Κατ' ἀρχὰς ἀνέτρεψαν καὶ προσήρμοσαν τὴν γραφὴν πρὸς τὰ δεξιά· εἶτα ἐκ τινων φοινικικῶν γραμμάτων, οἷον τοῦ *Aleph, e, ἦτα, ἰῶτα*, ἃ πραγματικὰ ἦσαν σύμφωνα, φθόγγους ἐξήγαγον φωνήεντας, προικίσαντες οὕτω τὴν ἑλληνικὴν γραφήν, καὶ δι' αὐτῆς τὴν τῆς ἀνθρωπότητος, τῇ ἀνεκτιμήτῳ ταύτῃ ἰδιότητι, ἣν ὁ Σημιτισμὸς οὐδέποτε ἐκτήσατο, τῇ γραφῇ τῶν φωνηέντων· περὶ τῶν γραμμάτων δυνάμεθα εἰπεῖν ὅ,τι καὶ περὶ τῆς ἑλληνικῆς τέχνης». Haussoullier.

Ταῦτα δὲ ἐτελοῦντο καθ' οὓς χρόνους αἱ διανοητικαὶ τοῦ ἔθνους δυνάμεις νέαν ἐλάμβανον ἐπίδοσιν, ἧς βλαστήματα καὶ ἀγλαοὶ καρποὶ ἦσαν ἡ σύστασις τῆς φιλοσοφίας, τοῦ πεζοῦ λόγου, τῆς ἱστορίας, τῆς κριτικῆς, τῆς γνωμικῆς καὶ δραματικῆς ποιήσεως, τῆς ἐντέχνου γυμναστικῆς, τῆς ἰατρικῆς καὶ λοιπῶν.

Λίξαι τῶν ἐλεγειακῶν καὶ λυρικῶν ποιητῶν περὶ Μοιρῶν.

§ 26. Μετὰ τοσούτας καὶ τηλικαύτας μεταβολὰς καὶ πρὸς τὰ πρόσω κινήσεις, τί ἆρά γε ἀπεγένοντο αἱ περὶ τῶν Μοιρῶν ἰδέαι τῶν προγενεστέρων χρόνων; ἔμειναν ἀμετακίνητοι ἢ καὶ αὗται τὴν φυσικὴν τῆς τοῦ ἔθνους προύδου ἐβάδισαν πορείαν;[1] Εἴδομεν (§ 21, σελ. 110), ὅτι αἱ Μοῖραι ἀνεγεννήθησαν, γενόμεναι θυγατέρες τοῦ Διὸς καὶ τῆς Θέμιδος, ὡς αἱ Ὧραι. Ἀπὸ δὲ τοῦ ὑγδόου αἰῶνος καὶ ἑξῆς, ὁ Ζεὺς οὐ μόνον πατὴρ ἐξυμνεῖται τῶν Μοιρῶν, ἀλλὰ καὶ Μοιραγέτης καλεῖται, ὡς ὁ Ἀπόλλων Μουσηγέτης· ἦσαν δὲ καὶ βωμοὶ τοῦ Μοιραγέτου Διός, ἐξ ὧν ἀναφέρει ὁ Παυσανίας τὸν ἐν Ὀλυμπίᾳ λέγων, ὅτι πλησίον τοῦ ναοῦ ἦν καὶ βωμὸς τῶν Μοιρῶν, καὶ τὸν ἐν τῷ ναῷ τῆς Δεσποίνης ἐν Ἀρκαδίᾳ καὶ τὸν ἐν τῷ ναῷ τῶν Δελφῶν· ἦν δὲ καὶ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν βωμὸς Διὸς Μοιραγέτου· ὁ Ζεὺς τὴν ἐπίκλησιν ταύτην εἴληφε, διότι ἑκάστῳ ἀνθρώπῳ αὐτός ὁρίζει τὸ πεπρωμένον, ὅπερ αἱ Μοῖραι φέρουσιν εἰς πέρας διευθυνόμεναι ὑπ' αὐτοῦ. Ἐν δὲ τῷ Ὀλυμπείῳ ἐν Ἀθήναις τὸ ἄγαλμα τοῦ Διὸς ὑπὲρ κεφαλῆς ἔφερεν Ὥρας καὶ Μοίρας, ὡς φησι Παυσανίας, αὐπερ δὲ τῆς κεφαλῆς τοῦ Διός εἰσιν Ὧραι καὶ Μοῖραι, δηλαδὴ πᾶσι τὴν Πεπρωμένην μόνῳ οἱ πείθεσθαι καὶ τὰς Ὥρας τὸν Θεὸν τοῦτον νέμειν ἐς τὸ δέον»· αἱ Μοῖραι καὶ Ὧραι, ὡς ἀδελφαί, ἐν πολλοῖς νοοῖς ἦσαν ἐν συμπλέγματι πεποιημέναι." Ἰδ. Πλυσ. Γ, 19, 4.

Ὁ Ζεύς ἐστιν ὁ δοτὴρ πάντων τοῖς ἀνθρώποις τῶν τε ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν, καὶ μετ' αὐτὸν οἱ ἄλλοι Ὀλύμπιοι Θεοί. Ἡ Ὁμηρικὴ αὕτη ἰδέα (§ 15, σελ. 103) ἐπιστεύετο κοινῶς κατὰ τὸν ὕγδοον, ἕβδομον καὶ ἕκτον π.Χ. αἰῶνα, ὡς μαρτυροῦσι πολλὰ ἀποσπάσματα τῶν Ἐλεγειακῶν, Ἰαμβικῶν καὶ Λυρικῶν ποιητῶν· οἷον ὁ Ἀρχίλοχος περὶ Θεῶν καθόλου λέγει,

τοῖς θεοῖς τίθει τὰ πάντα· πολλάκις μὲν ἐκ κακῶν
ἄνδρας ὀρθοῦσιν μελαίνῃ κειμένους ἐπὶ χθονί,
πολλάκις δ' ἀνατρέπουσι καὶ μάλ' εὖ βεβηκότας
ὑπτίους κλίνουσι'.

Ἀλλαχοῦ δὲ λέγει πρὸς φίλον δυσχεραίνοντα, ὅτι οἱ Θεοὶ φάρμακον τῶν δυστυχημάτων ἔθηκαν τὴν ὑπομονήν·

ἀλλὰ θεοὶ γὰρ ἀνηκέστοισι κακοῖσιν,
ὦ φίλ', ἐπὶ κρατερὴν τλημοσύνην ἔθεσαν
φάρμακον.

Ὁ δὲ Μίμνερμος περὶ Διός·

οὐδέ τις ἔστιν
ἀνθρώπων, ᾧ Ζεὺς μὴ κακὰ πολλὰ δίδοι.

Ἰκφαντικώτερα δὲ ὅσα λέγει ὁ ἐξ Ἀμοργοῦ Σιμωνίδης, ἐξιστορῶν τὰ κακὰ τοῦ βίου·

ὦ παῖ, τέλος μὲν Ζεὺς ἔχει βαρύκτυπος
πάντων ὅσ' ἔστι, καὶ τίθησ' ὅπῃ θέλει·
νόος δ' οὐκ ἐπ' ἀνθρώποισιν· ἀλλ' ἐφήμεροι
ἃ δὴ βίοτ' αἰεὶ ζῶμεν, οὐδὲν εἰδότες,
ὅπως ἕκαστον ἐκτελευτήσει θεός·
ἐλπὶς δὲ πάντας κἀπιπειθὴς τρέφει
ἄπρηκτον ὁρμαίνοντας. Οἱ μὲν ἡμέρην
μένουσιν ἐλθεῖν, οἱ δ' ἐτέων περιτροπάς·
νέωτα δ' οὐδεὶς ὅστις οὐ δοκεῖ βροτῶν
πλούτῳ τε κἀγαθοῖσιν ἵξεσθαι φίλος·
φθάνει δὲ τὸν μὲν γῆρας ἄζηλον καθόν,
πρὶν τέρμ' ἵκηται· τοὺς δὲ δύστηνος νόσοι
φθείρουσι θνητῶν· τοὺς δ' Ἄρες δεδμημένους
πέμπει μελαίνης Ἅϊδης ὑπὸ χθονός·
οἱ δ' ἐν θαλάσσῃ λαίλαπι κλονεύμενοι
καὶ κύμασιν πολλοῖσι πορφυρῆς ἁλὸς
δυσκουσιν, εὖ τ' ἂν μὴ δυνήσωνται ζῆειν·
οἱ δ' ἀγχόνην ἅψαντες δυστήνῳ μόρῳ,
καὐτάγρετοι λείπουσιν ἠλίου φάος.
Οὕτω κακὸν ἄπ' οὐδὲν· ἀλλὰ μυρίαι
βροτοῖσι κῆρες κἀνεπίφραστοι δύαι
καὶ πῆμα'· ἐστὶν εἰ δ' ἐμοὶ πιθοίατο,
οὐκ ἂν κακῶν ἐρῷμεν, οὐδ' ἐπ' ἄλγεσιν
κακοῖς ἔχοντες θυμὸν αἰκιζοίμεθα.

1) «Ὀφείλομεν ἔτι τὸ ζήτημα ἐξετάσαι ὅσον αἱ ἰδέαι τῶν Ἑλλήνων περὶ θεότητος καὶ περὶ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου μέχρι τῶν μέσων τοῦ ἕκτου αἰῶνος συμφώνως τῇ πρόοδῳ τῆς ἀναπτύξεως μετεβλήθησαν· ὅτι τοιαύτη μεταβολὴ ἐπῆλθε, γενικῶς παραδεκτόν ἐστι· διότι ὡς ἡ ἠθικὴ συνείδησις καθαίρεται καὶ εὐρύνεται, οὕτως ἀφείλει καὶ ἡ θεότης, ἐξ ἧς τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ τὴν ἠθικὴν τάξιν τοῦ κόσμου ἐξαρτώμεθα, καθαρὰ εἶναι καὶ εὐρεῖα· ὅσῳ δὲ ὁ ἄνθρωπος τὴν ἑαυτοῦ ἐλευθερίαν καὶ τὸ ὕψος ὑπεράνω τίθησι τῶν ἄλλων φυσικῶν ὄντων, τοσούτῳ μᾶλλον τὸ πνευματικὸν αὐτοῦ μέρος κατά τε τὴν φύσιν, τὴν ἀρχὴν καὶ τὸν μέλλοντα βίον ἀποχωρίσαι βούλεται τοῦ σώματος». Zeller. «Ἀναντιῤῥήτως ὑπῆρξεν ἐν Ἑλλάδι, λέγει καὶ ὁ Croiset, ἀπὸ τοῦ ἑβδόμου μέχρι τοῦ πέμπτου αἰῶνος μεγάλη θρησκευτικὴ κίνησις, ἧς τὰ κυριώτερα σημεῖα διορῶμεν μᾶλλον ἢ γινώσκομεν μετ' ἀκριβείας τὰς λεπτομερείας αὐτῆς. Ἐξ αὐτῆς προῆλθον αἱ αἱρέσεις, αἱ θρησκευτικαὶ καὶ φιλοσοφικαὶ σχολαί, αἱ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον μυστικαὶ διδασκαλίαι, ὧν ἡ ἀπήχησις μέχρι Πινδάρου ἀφικνεῖται».

Οὐχ ἧττον δὲ ἐκφαντικὰ καὶ τὰ Θεόγνιδος, ὃς καὶ εἰς πειρασμὸν ἔρχεται ὁρῶν ὅτι ὁ Ζεὺς ἔζιν ὅτε τοῖς μὲν ἀγαθοῖς τῶν ἀνθρώπων δυστυχίας δίδωσι, τοῖς δὲ κακοῖς εὐτυχίας·

Ζεῦ φίλε, θαυμάζω σε· σὺ γὰρ πάντεσσιν ἀνάσσεις
τιμὴν αὐτὸς ἔχων καὶ μεγάλην δύναμιν·
ἀνθρώπων δ' εὖ οἶσθα νόον καὶ θυμὸν ἑκάστου·
σὸν δὲ κράτος πάντων ἔσθ' ὑπατον, βασιλεῦ.
Πῶς δή σευ, Κρονίδη, τολμᾷ νόος ἄνδρας ἁλιτρούς
ἐν αὐτῇ μοίρῃ τόν τε δίκαιον ἔχειν,
ἤν τ' ἐπὶ σωφροσύνην τρεφθῇ νόος, ἤν τε πρὸς ὕβριν
ἀνθρώπων ἀδίκοις ἔργμασι πειθομένων;

Περίεργος ἡ φιλική αὕτη οἰκειότης τοῦ ποιητοῦ πρὸς τὸν Δία καὶ τὰ παράπονα ἃ πρὸς αὐτὸν ἀπευθύνει, καὶ ἐξ ὧν δηλοῦται ὅτι ὁ σκορπίος τῆς ἀμφιβολίας καὶ τῆς σκέψεως εἰσέδυσεν ἤδη εἰς τὴν ἑλληνικὴν φρένα.

Ἄξιον δ' ἐπισκέψεως, ὅτι ὅσῳ τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα προέκοπτε καὶ ἀνεπτύσσετο ἀπὸ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων μέχρι τῶν μέσων τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος, τοσούτῳ καὶ τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα, ἡ εὐσέβεια, ἐγίνετο θερμοτέρα καὶ ζωηροτέρα, ἐκδηλουμένη μάλιστα ἐν τῇ λατρείᾳ τῶν θεῶν μεγάλην λαβοῦσα ἐπίδοσιν κατὰ τὸν ἕβδομον καὶ ἕκτον αἰῶνα· αἱ δὲ Ὁμηρικαὶ ἐκεῖναι βλασφημίαι (§ 16, σελ. 104) σπανιώτερον ἀπαντῶσιν, εὐδ' οἱ τιτανικοῦ καὶ ἐπαναστατικοῦ κατὰ τῶν θεῶν ἐμφορούμενοι πνεύματος εἶχον κατὰ τούτους τοὺς χρόνους οὔτε μιμητὰς οὔτε ὀπαδούς, οἱ Προμηθεῖς δηλονότι οἱ Ἴτοι καὶ οἱ Ἐφιάλται,

οὓς δὴ μακίστους θρέψε ζείδωρος ἄρουρα
καὶ πολὺ καλλίστους μετά γε κλυτὸν Ὠρίωνα·
ἐννέωροι γὰρ τοί γε καὶ ἐννεαπήχεες ἦσαν
εὖρος, ἀτὰρ μῆκός γε γενέσθην ἐννέοργυιοι.
Οἵ ῥα καὶ ἀθανάτοισιν ἀπειλήτην ἐν Ὀλύμπῳ
φυλόπιδα στήσειν πολυάϊκος πολέμοιο·

καὶ οἱ Φλεγύαι

οἳ Διὸς οὐκ ἀλέγοντες ἐπὶ χθονὶ ναιετάασκον·

καὶ οἱ Ἐὔρυτοι καὶ οἱ Ἴδαι, οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ λοιποί. Τὸ τιτανικὸν πνεῦμα μόλις κατὰ τὸ τέλος τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἀναγεννᾶται, ὅτε εἰς τὸ μέσον ἦλθεν ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις καὶ ἀμφιβολία. Τότε ἀνεφάνησαν νέοι Τιτᾶνες καὶ Γίγαντες κατὰ τῶν θεῶν, οἱ Ξενοφάνεις, καὶ Ἡράκλειτοι, καὶ Δημόκριτοι, Ὁμηρικὴν φέροντες πανοπλίαν καὶ ἐχέπευκῆ βέλη κατ' αὐτῶν. Ἔπιθι πλείω περὶ Θεόγνιδος ἐν τῷ δευτέρῳ κεφαλαίῳ τοῦ δευτέρου βιβλίου (σελ. 189—210) τοῦ σοφοῦ συγγράμματος *Le Sentiment Réligieux en Grèce* τοῦ J. Girard.

Ἐκ τῶν ἄλλων ἀποσπασμάτων τοῦ Θεόγνιδος ἀναφέρομεν τὰ ἑξῆς·

Οὐδείς, Κύρν', ἄτης καὶ κέρδεος αἴτιος αὐτός,
ἀλλὰ θεοὶ τούτων δώτορες ἀμφοτέρων.

Οὐδέ τις ἀνθρώπων ἐργάζεται ἐν φρεσὶν εἰδὼς
ἐς τέλος εἴτ' ἀγαθὸν γίνεται εἴτε κακόν.

Θεοῖς εὔχου, θεοῖς ἔστιν ἔπι κράτος· οὕτοι ἄτερ θεῶν
γίνεται ἀνθρώποις οὔτ' ἀγάθ' οὔτε κακά.

ἀθανάτων δὲ δόσεις
παντοῖαι θνητοῖσιν ἐπέρχονθ', ἁλλ' ἐπιτολμᾶν
χρὴ δῶρ' ἀθανάτων, οἷα διδοῦσιν, ἔχειν.

Τῷ δὲ κακῶς ποιοῦντι θεὸς περὶ πάντα τίθησιν
συντυχίην ἀγαθήν, ἔκλυσιν ἀφροσύνης.

Θεῶν δ' εἱμαρμένα δῶρα
οὐκ ἂν ῥηϊδίως θνητὸς ἀνὴρ προφύγοι,
οὔτ' ἂν πορφυρέης καταδὺς ἐς πυθμένα λίμνης
οὔθ' ὅταν αὐτὸν ἔχῃ Τάρταρος ἠερόεις.

Πρήγματος ἀπρήκτου χαλεπώτατόν ἐστι τελευτὴν
γνῶναι, ὅπως μέλλει τοῦτο θεὸς τελέσαι.

Γνώμην, Κύρνε, θεοὶ θνητοῖσι διδοῦσιν ἄριστον
ἀνθρώποις· γνώμη πείρατα παντὸς ἔχει.

ὦ μάκαρ, ὅς τις δή μιν ἔχει φρεσίν, ἢ πολὺ κρείσσων
ὕβριος αὐλομένης λευγαλέου τε κόρου.

Πολλοῖς ἀχρήσταισι θεὸς ὄλβου ἄνδρασιν ὄλβον
ἔσθλόν, ὃς οὔτ' αὐτῷ βέλτερος οὐδὲν ἐὼν
οὔτε φίλοις· ἀρετῆς δὲ μέγα κλέος οὔ ποτ' ὀλεῖται

Φρόνησις καὶ ἀρετή, τοιαῦτα τὰ δῶρα ἅπερ ὁ θεὸς τῷ τελείῳ καὶ μακαρίῳ ἀνθρώπῳ δωρεῖται· καὶ κατὰ τὴν ἱερὰν Γραφήν, «πᾶν δώρημα τέλειον ἄνωθέν ἐστι καταβαῖνον ἐκ τοῦ Πατρὸς τῶν φώτων»· ὡς κατ' ἐξοχὴν δ' ἀρετὴν ἐξυμνεῖ τὴν δικαιοσύνην· «ἐν δὲ δικαιοσύνῃ, φησί, *συλλήβδην πᾶσ' ἀρετή ἐστιν*», ἧς ἄνευ οὐδεμία τῷ ἀνθρώπῳ εὐδαιμονία σταθερά.

Χρῆμα δ' ὁ μὲν Διόθεν καὶ σὺν δίκῃ ἀνδρὶ γένηται
καὶ καθαρῶς, αἰεὶ παρμόνιμον τελέθει·
εἰ δ' ἀδίκως παρὰ καιρὸν ἀνὴρ φιλοκερδὲς θυμῷ
κτήσεται, εἶθ' ὅρκῳ παρ' τὸ δίκαιον ἕλῃ,
αὐτίκα μέν τι φέρειν κέρδος ὀκεῖ, ἐς δὲ τελευτὴν
αὖθις ἔγεντο κακῶν, θεῶν δ' ὑπερέχει νόος.

Ἀλλὰ καὶ ἐν οἷς ἀποσπάσμασι γίνεται ἰδίᾳ λόγος περὶ Μοίρας, οὐδαμῶς ἡ δύναμις αὐτῆς φαίνεται ὑπερτέρα τῆς τῶν Θεῶν· πᾶσαι δὲ σχεδὸν αἱ Ὁμηρικαὶ περὶ Μοίρας φράσεις ἀπαντῶσι παρὰ τοῖς ποιηταῖς τοῦ ἑβδόμου καὶ ἕκτου αἰῶνος, Μοῖρα Διός, Μοῖρα Θεοῦ ἢ Θεῶν, Δίσα Διός, μόρσιμον, Μοῖρα Θανάτου κτλ.,

διότι τὰ Ὁμηρικὰ ποιήματα ἦσαν ἡ πνευματικὴ αὐτῶν τροφή, ἡ δ' ἐπικὴ γλῶσσα ἡ κρηπὶς τῆς ποιήσεως αὐτῶν.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ.

Καλλίνου. Θάνατος δὲ τότ' ἔσσεται, ὁππότε κεν δὴ
Μοῖραι ἐπικλώσωσ', ἀλλά τις ἶφι ἄτω·
οὐ γάρ κως θάνατόν γε φυγεῖν εἱμαρμένον ἐστὶν
ἄνδρ' οὐδ' εἰ προγόνων ἦ γένος ἀθανάτων·
πολλάκι δηϊοτῆτα φυγὼν καὶ δοῦπον ἀκόντων
ἔρχεται, ἐν δ' οἴκῳ Μοῖρα κίχεν θανάτου.

Τυρταίου. Δεσπότας οἰμώζοντες ὁμῶς ἄλοχοί τε καὶ αὐτοὶ
εὖτέ τιν' οὐλομένη Μοῖρα κίχοι θανάτου.

Μιμνέρμου. Αἶ γὰρ νούσων τε καὶ ἀργαλέων μελεδωνῶν
ἑξηκοντέτη Μοῖρα κίχοι θανάτου.

Σόλωνος. Ἡμετέρα δὲ πόλις κατὰ μὲν Διὸς οὔποτ' ὀλεῖται
αἶσαν καὶ μακάρων θεῶν φρένας ἀθανάτων·
εἰ δὲ φύγωσιν
αὐτοί, μηδὲ θεῶν Μοῖρ' ἐπιοῦσα κίχοι,
ἥλυθε πάντως οὔθις.
Μοῖρα δέ τοι θνητοῖσι κακὸν φέρει ἠδὲ καὶ ἐσθλόν·
δῶρα δ' ἄφυκτα θεῶν γίνεται ἀθανάτων.
Τῇ δεκάτῃ δ' ὅτε τελέσῃ θεὸς ἐπτ' ἐνιαυτούς,
οὐκ ἂν ἄωρος ἐὼν Μοῖραν ἔχοι θανάτου.

Θεόγνιδος. Κοὔτως ἂν δοίην μετ' ἀνθρώποις θεὸς εἶναι
εἴ μ' ἀποτισάμενον Μοῖρα κίχοι θανάτου.
Τόλμα, Κύρνε, κακοῖσιν, ἐπεὶ κἀσθλοῖσιν ἔχαιρες
εὖτέ σε καὶ τούτων Μοῖρ' ἐπέβαλεν ἔχειν.
ὡς δὲ περ ἐξ ἀγαθῶν ἔλαβες κακόν, ὣς δὲ καὶ αὖ
ἐκδῦναι πειρῶ, θεοῖσιν ἐπευχόμενος. [τις
Κύρν', ἔλπεο ὅτι μοῖρα παθεῖν οὐκ ἔσθ' ὑπαλύξαι
ἔστις δὲ Μοῖρα παθεῖν, οὔ τι δέδοικα μαθεῖν.
Οὔ τις ἄποινα διδαὺς θάνατον φύγοι οὐδὲ βαρεῖαν
δυστυχίην, εἰμὴ Μοῖρ' ἐπὶ τέρμα βάλοι·
οὐδ' ἂν δυσφροσύνας, ὅτε δὴ θεὸς ἄγχα πέμποι,
θνητὸς ἀνὴρ δώροις βουλόμενος προφύγοι.

Τύχη ἀγαθὴ καὶ ἀγαθὸς Δαίμων.

§ 27. Ἀλλὰ κατὰ τούτους τοὺς χρόνους ἄλλα πρόσωπα νέα ἀνεφάνησαν καὶ ἐκληρονόμησαν τὴν ἀγαθὴν μερίδα τῆς Μοίρας, ἡ ἀγαθὴ Τύχη καὶ ὁ ἀγαθὸς Δαίμων, ὡς ἄλλα τὴν κακήν, ὁ κακὸς δαίμων, ὁ Ἀλάστωρ καὶ ἡ Νέμεσις.

Ἡ Τύχη καὶ ἡ Νέμεσις κατὰ τοὺς ὁμηρικοὺς χρόνους ἦσαν ἁπλᾶ προσηγορικὰ ὀνόματα· ὁ δὲ Ἡσίοδος τὴν μὲν Τύχην γενεαλογεῖ ἐκ τοῦ Ὠκεανοῦ, τὴν δὲ Νέμεσιν ἐκ τῆς Νυκτός· ἀλλὰ κυρίως ἡ Τύχη ἀναφαίνεται καὶ ἐνεργὸν λαμβάνει μέρος ἐπ' ἀγαθῷ τῶν ἐθνῶν, τῶν πόλεων, τῶν πολιτῶν ἀπὸ τοῦ ὀγδόου αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς· ὁ Ἀρχίλοχος τὴν Τύχην καὶ Μοῖραν ἐκ παραλλήλου τίθησι·

Πάντα Τύχη καὶ Μοῖρα, Περίκλεες, ἀνδρὶ δίδωσιν
ὁ αὐτὸς ὅμως λέγει·
Πάντα πόνος τεύχει θνητοῖς μελέτη τε βροτείη·

ἐξ οὗ γίνεται δῆλον ὅτι ὁ Ἕλλην οὐκ ἀργεῖ, παραδιδοὺς ἑαυτὸν τῇ Μοίρᾳ ἢ τῇ Τύχῃ, ἀλλ' ἐνεργεῖ καὶ μοχθεῖ, οὐδαμῶς ἐπιλανθανόμενος τοῦ ἑλληνικοῦ ἐκείνου ἀξιώματος, *σὺν Ἀθηνᾷ καὶ χεῖρα δεῖ κινεῖν*.

Ὁ Σόλων ἀγαθὴν τύχην εὔχεται τοῖς νόμοις, οὓς ἔδωκε τοῖς Ἀθηναίοις.

Πρῶτα μὲν εὐχόμεθα Διὶ Κρονίδῃ βασιλῆϊ
θεσμοῖς τοῖσδε τύχην ἀγαθὴν καὶ κῦδος ὀπάσσαι.

Ὁ δὲ Θέογνις τοῦ πλούτου καὶ τῆς ἀνδρείας ὑπερτέραν ὁμολογεῖ τὴν τύχην.

Μήτ' ἀρετὴν εὔχου, Πολυπαΐδη, ἔξοχος εἶναι
μήτ' ἄφενος· μοῦνον δ' ἀνδρὶ γένοιτο τύχη·

ὅσον δὲ διαφέρει ἡ Τύχη τῆς Μοίρας δεικνύουσι καὶ τὰ γλυπτικὰ ἔργα ταύτης τῆς ἐποχῆς, περὶ ὧν λόγον ποιεῖται ὁ Παυσανίας· διότι ἐν μὲν τῷ ἀναθήματι τῶν Κυψελιδῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ γέγλυπται Κὴρ (Μοῖρα), ἥτις τοῦ Πολυνείκους ὄπισθεν ἕστηκεν ὀδόντας τε ἔχουσα αὐδὲν ἡμερώτερον θηρίου, καὶ οἱ καὶ τῶν χειρῶν εἰσιν ἐπικυρπεῖς οἱ ὄνυχες, ὡς ὑπὸ τοῦ πεπτωμένου τὸν Πολυνείκη ἀπαχθέντα· τοῖς δὲ Σμυρναίοις Βούπαλος, ναούς τε οἰκοδομήσασθαι καὶ ζῶα ἀνὴρ ἀγλαὸς πλάσαι, ἄγαλμα ἐργαζόμενος Τύχης πρῶτον ἐποίησεν ὧν ἴσμεν πόλον τε ἔχουσαν ἐπὶ τῇ κεφαλῇ καὶ τῇ ἑτέρᾳ χειρὶ τὸ καλούμενον Ἀμαλθείας κέρας· οὗτος μὲν ἐπὶ τοσοῦτον ἐδήλωσε τῆς θεοῦ τὰ ἔργα. Ἴτε δὲ καὶ ὕστερον Πίνδαρος ἄλλα τε ἐς τὴν τύχην, καὶ δὴ καὶ φερέπολιν ἀνεκάλεσεν αὐτήν· «ἔστι δέ, ἐπιλέγει ὁ Παυσανίας, μεγίστη θεῶν ἐν τοῖς ἀνθρωπίνοις πράγμασι καὶ ἰσχὺν παρέχεται πλείστην».

Ταῦτα μέν, νομίζομεν, ἀρκοῦσι περὶ Τύχης, μεταβῶμεν δὲ εἰς τὸν ἀγαθὸν Δαίμονα, ὃς οὐδὲν ἄλλο ἦν ἢ αὐτὴ ἡ Τύχη ὑπὸ ἄρρενα μορφήν. «Ἐν τῇ *ἀτομικεύσει* (individualis irung) τοιούτων δαιμόνων, λέγει καὶ ὁ Πρέλλερος, τοσοῦτον ἐχώρησαν οἱ Ἕλληνες, ὥστε ἄρρενα καὶ θῆλυν ἔπλασαν δαίμονα, κἀκεῖνον μὲν ἐκάλεσαν ἀγαθὸν δαίμονα, τοῦτον δὲ ἀγαθὴν τύχην· ὁ θῆλυς καὶ ἄρρην δαίμων μόνον κατὰ γένος διαφέρουσιν».

Ὡς δὲ τῶν Μοιρῶν ὁ Ζεὺς ἦν ὁδηγὸς καὶ κυβερνήτης (Μοιραγέτης), οὕτω καὶ τῶν ἀγαθῶν δαιμόνων κατὰ Πίνδαρον·

Διός τοι νόος μέγας κυβερνᾷ δαίμον' ἀνδρῶν φίλων,

Ὁ Θέογνις εὔχεται ἑαυτῷ δαίμονα ἀγαθὸν

ἐπί τ' ἐσθλὸς ὄροιτο
δαίμων, ὃς κατ' ἠρὸν νόον τελέσειε τάδε.

Τῶν δὲ ἀνθρώπων οἱ μὲν ἔχουσιν ἀγαθὸν δαίμονα καὶ εὐτυχοῦσιν, οἱ δὲ κακὸν καὶ δυσχοῦσι·

Πολλοί τοι χρῶνται δειλαῖς φρεσί, δαίμονι δ' ἐσθλῷ
οἷς τὸ κακὸν δοκέον γίνεται εἰς ἀγαθόν·
εἰσὶν δ' αἳ βουλῇ τ' ἀγαθῇ καὶ δαίμονι δειλῷ
μοχθίζουσι, τέλος δ' ἔργμασιν οὐχ ἕπεται.

Τί δὲ ἄλλο ἐστὶν ὁ ἀγαθὸς δαίμων ἢ ὁ καλὸς ἄγγελος τῶν χριστιανῶν, ὁ δὲ ἀλάστωρ ὁ κακὸς δαίμων, ὁ διάβολος; Τοῦτο ἔτι φανερώτερον γενήσεται κατωτέρω.

Δόξαι τῶν φυσιολόγων περὶ Εἱμαρμένης.

§ 28. Τοιαύτας μὲν μεταβολὰς ἐπήνεγκον οἱ χρόνοι εἰς τὰς περὶ Μοιρῶν γνώμας· ἡ ὑποχώρησις τῶν Μοιρῶν εἰς τὴν ἀγαθὴν Τύχην καὶ εἰς τὸν ἀγαθὸν Δαίμονά ἐστιν ὑποχώρησις τῆς σκληρότητος καὶ ἀσπλαγχνίας εἰς τὴν ἡμερότητα καὶ φιλανθρωπίαν.

Ἀπὸ δὲ τῶν μέσων τοῦ ἕκτου αἰῶνος ἡ ἑλληνικὴ διάνοια ἑτέραν ἐτράπη ὁδόν, ἥτις καίπερ συνταράξασα τὰς ἀρχαίας περὶ Μοίρας παραδόσεις, ἐνίσχυσεν αὐτὰς παραδόξως. Ἡ φυσιολογία ἤτοι ἡ φιλοσοφία τῆς φύσεως, καὶ τοιαύτη ἦν ἡ πρώτη τῶν Ἑλλήνων φιλοσοφία, εἰς τὴν ἀνίχνευσιν ἐπιδοθεῖσα τῶν πρώτων αἰτίων τῆς συστάσεως τοῦ κόσμου, εὗρεν ὅτι ἀναγκαῖοι καὶ ἀμετάτρεπτοι νόμοι διέπουσι πάντα, καὶ τούτους ἐκάλεσεν ἀνάγκην, εἱμαρμένην, πεπρωμένην, αἶσαν, δαίμονα, χρεών, δίκην κλπ., διότι καὶ ἡ γλῶσσα τῶν φυσιολόγων, ὡς ἡ τῶν ἐλεγειακῶν καὶ μελικῶν ποιητῶν, ἥ τε ἔμμετρος, ἡ τοῦ Ξενοφάνους καὶ Παρμενίδου καὶ Ἐμπεδοκλέους, καὶ ἡ πεζή, ἡ τοῦ Ἀναξιμάνδρου, Ἡρακλείτου, Ἀναξαγόρου, Δημοκρίτου καὶ λοιπῶν, ἐπὶ τῆς ἐπικῆς, τῆς τοῦ Ὁμήρου, ἐστηρίζετο, ὡς ἐπὶ κρηπίδος, καὶ ταύτης τὸν πλοῦτον μετεχειρίζετο, ὅπως νέας ἰδέας ἐκφράσῃ καὶ θῇ εἰς κυκλοφορίαν, συγκαλύπτουσα ταῖς ποιητικαῖς φράσεσιν, ὅτι τολμηρὸν καὶ ἀνατρεπτικὸν τοῦ θρησκευτικοῦ καθεστῶτος εἶχον αἱ νέαι ἰδέαι· καὶ αὐτὸς ὁ ἀναφανδὸν κηρυχθεὶς κατὰ τῶν ἀνθρωπομόρφων θεῶν καὶ προσβεύων ἕνα μόνον θεόν, ὁ Ξενοφάνης, ἐπισκιάζει τὴν ἀλήθειαν ταύτην προστιθεὶς *ἐν θεοῖσιν*, ὡς εἰ πολλοῖς ἐπίστευε θεοῖς·

Εἷς θεὸς *ἔν τε θεοῖσι* καὶ ἀνθρώποισι μέγιστος,
οὔτε δέμας θνητοῖσιν ὁμοίιος οὔτε νόημα·

ἐπισκώπτων δὲ τὸ ἀνθρωποφυὲς τῶν θεῶν λέγει, ὅτι ποιοῦσι τοὺς θεοὺς «Αἰθίοπές τε μέλανας σιμούς τε, Θρᾷκές τε πυρρούς καὶ γλαυκούς»· εἰδὲ καὶ οἱ βόες καὶ οἱ λέοντες εἶχον χεῖρας καὶ ἀπείκαζον τοὺς θεούς, ἐποίουν ἂν ὁμοίους ἑαυτοῖς·

Ἀλλ' εἴ τοι χεῖρας εἶχον βόες ἠὲ λέοντες
ἢ γράψαι χείρεσσι καὶ ἔργα τελεῖν ἅπερ ἄνδρες,
ἵπποι μέν θ' ἵπποισι, βόες δέ τε βουσὶν ὁμοίας,
καί κε θεῶν ἰδέας ἔγραφον καὶ σώματ' ἐποίουν
τοιαῦθ' οἷόν περ καὐτοὶ δέμας εἶχον ὁμοῖον.

Περὶ δὲ τῶν πρώτων αἰτίων τῆς συστάσεως τῶν πάντων, ὁ Θεμίστιος παρατηρεῖ, ὅτι «πάντες σχεδὸν οἱ περὶ φύσεως διαλεχθέντες εἰς τὴν ἀνάγκην ἀνάγουσι τὰς αἰτίας». Δυστυχῶς τῶν περὶ φύσεως συγγραμμάτων ἀπολεσθέντων, ὀλίγα σώζονται ἀποσπάσματα, ὧν τὴν μαρτυρίαν ἐπεκαλέσαντο οἱ ὀρχαῖοι.

Τοιάδε τὰ τοῦ Ἀναξιμάνδρου· ὁ Πλούταρχος λέγει· «Ἀναξίμανδρος δὲ ὁ Μιλήσιός φησι τῶν ὄντων τὴν ἀρχὴν εἶναι τὸ ἄπειρον· ἐκ γὰρ τούτου πάντα γίγνεσθαι καὶ εἰς τοῦτο πάντα φθείρεσθαι· διὸ καὶ γεννᾶσθαι ἀπείρους κόσμους καὶ πάλιν φθείρεσθαι εἰς τὰ ἐξ οὗ γίγνεται· λέγει οὖν διὰ τί ἄπειρόν ἐστιν, ἵνα μηδὲν ἐλλίπῃ ἡ γένεσις ἡ ὑφισταμένη». Καὶ ὁ Σιμπλίκιος, «Ἀναξίμανδρος ἀρχήν τε καὶ στοιχεῖον εἴρηκε τῶν ὄντων τὸ ἄπειρον, πρῶτος τοῦτο τοὔνομα κομίσας τῆς ἀρχῆς, λέγει δ' αὐτὴν μήτε ὕδωρ μήτε ἄλλο τι τῶν λεγομένων εἶναι στοιχείων, ἀλλ' ἑτέραν τινὰ φύσιν ἄπειρον, ἐξ ἧς ἅπαντας γίγνεσθαι τοὺς οὐρανοὺς καὶ τοὺς ἐν αὐτοῖς κόσμους· ἐξ ὧν δὲ ἡ γένεσίς ἐστι τοῖς οὖσι, καὶ τὴν φθορὰν εἰς ταῦτα γίγνεσθαι κατὰ τὸ χρεών· *διδόναι γὰρ αὐτὰ δίκην καὶ τίσιν τῆς ἀδικίας κατὰ τὴν τοῦ χρόνου τάξιν*, ποιητικωτέροις ὀνόμασιν αὐτὰ λέγων». Τί δ' ἐνόει λέγων *χρεών, δίκην, τίσιν*; τοὺς ἀναγκαίους νόμους τοὺς διέποντας τὴν περιοδικὴν γένεσιν τῶν κόσμων, τὴν φθορὰν αὐτῶν καὶ ἀνασύστασιν.

Ὁ δὲ Ἡράκλειτος ἀποφαίνεται, ὅτι νόμος τὰ τοῦ κόσμου διέπων, δι' οὗ πάντα ἐκ τοῦ ἑνὸς γίνονται καὶ πάλιν εἰς αὐτὸ μεταβάλλοντα, ὁ τῆς ἐναντιότητός ἐστι καὶ ἑτερότητος· οὗτος μένει στάθερὸς καὶ ἀμετάβλητος πάντων τῶν ἄλλων ἀλλοιουμένων. Τὸν νόμον τοῦτον ὁ Ἡράκλειτος καλεῖ θεῖον νόμον, δίκην, Εἱμαρμένην, πεπρωμένην μοῖραν, ἀνάγκην, θείαν ἀνάγκην, σοφίαν κυβερνῶσαν τὸν κόσμον, Δία, θεόν, αἰῶνα, παλίντροπον τοῦ κόσμου ἁρμονίαν· πάντα ταῦτα παρ' Ἡρακλείτῳ ἓν καὶ τὸ αὐτὸ σημαίνουσι πρᾶγμα, τὸν νόμον τῆς ἐναντιότητος. Τί ἄλλο ὁ θεὸς ἢ αὐτὸς οὗτος ὁ νόμος, ὅτε περὶ αὐτοῦ λέγει, «ὁ θεὸς ἡμέρη εὐφρόνη, χειμὼν θέρος, πόλεμος εἰρήνη, κόρος λιμός;»

«Ἡράκλειτος, φησὶ Πλούταρχος, πάντα κατ' εἱμαρμένην, τὴν δὲ αὐτὴν ὑπάρχειν καὶ ἀνάγκην». Καὶ Διογένης ὁ Λαέρτιος· «Ἡράκλειτος οὐσίαν εἱμαρμένης ἀπεφαίνετο λόγον τὸν διὰ οὐσίας τοῦ παντὸς διήκοντα[1]· αὕτη δ' ἐστὶ τὸ αἰθέριον σῶμα, σπέρμα τῆς τοῦ παντὸς γενέσεως καὶ περιόδου μέτρον τεταγμένης· πάντα δὲ κατ' εἱμαρμένην, τὴν δ' αὐτὴν ὑπάρχειν ἀνάγκην.—Ἵνα εἶναι κόσμον γεννᾶσθαί τε αὐτὸν ἐκ πυρός, καὶ πάλιν ἐκπυροῦσθαι κατά τινας περιόδους ἐναλλὰξ τὸν σύμπαντα αἰῶνα· τοῦτο δὲ γίνεσθαι κατ' εἱμαρμένην». Καὶ ὁ Σιμπλίκιος· «Ἡράκλειτος δὲ ποιεῖ καὶ τάξιν τινὰ καὶ χρόνον ὡρισμένον τῆς τοῦ κόσμου μεταβολῆς κατά τινα εἱμαρμένης ἀνάγκην».

Τὰ δὲ τεταγμένα ὑπὸ τῆς εἱμαρμένης μέτρα οὐδεὶς ἠδύνατο ὑπερπηδῆσαι ἄνευ τιμωρίας. «Ἥλιος γὰρ οὐχ ὑπερβήσεται μέτρα, φησὶν Ἡράκλειτος· εἰ δὲ μή, Ἐρινύες μιν, Δίκης ἐπίκουροι, ἐξευρήσουσι». Τὸ χωρίον τοῦτο διδακτικώτατόν ἐστι δεικνύον τίνι τρόπῳ ὁ Ἡράκλειτος τὰς ἀρχαίας παραδόσεις τῆς μυθολογίας, ἀνεμίγνυε ταῖς νέαις φυσιολογικαῖς ἰδέαις· ὁ Ἐφέσιος φιλόσοφος τὰς Ἐρινύας τάσσει φύλακας τοῦ διέποντος τὸν κόσμον νόμου καὶ τιμωρούς τῶν παραβαινόντων αὐτόν, διότι οὗται κατὰ τοὺς ἀρχαίους μύθους καὶ κατ' αὐτὸν τὸν Ὅμηρον ἦταν φύλακες τῶν φυσικῶν νόμων· ὅτε ἡ θεὰ Ἥρα ἔδωκε τῷ ἵππῳ τοῦ Ἀχιλλέως Ξάνθῳ ἀνθρωπίνην φωνήν, αἱ Ἐρινύες ἐπανήγαγον τὴν τάξιν, ἀφελοῦσαι ἀπὸ τοῦ ἵππου τὴν φωνήν·

ὣς ἄρα φωνήσαντος Ἐρινύες ἔσχεθον αὐδήν.

Ὁ δὲ φιλόσοφος Ζέλλερος τὴν περὶ τοῦ θείου νόμου ἢ τῆς Εἱμαρμένης θεωρίαν τοῦ Ἡρακλείτου συνοψίζει ἐν τοῖς ἑξῆς· «ἡ διέπουσα τὸν κόσμον δύναμις συμπίπτει τῇ πρώτῃ ὕλῃ τοῦ κόσμου, διότι ἡ θεότης ἢ ὁ νόμος τοῦ κόσμου οὐκ ἔστι διάφορος τοῦ πρώτου πυρός· ἡ πρώτη οὐσία ἐξ ἑαυτῆς πάντα παράγει τῇ ἑαυτῆς δυνάμει κατὰ τὸν ἐνυπάρχοντα ἐν αὐτῇ νόμον· ἡ περὶ κόσμου θεωρία τοῦ Ἐφεσίου φιλοσόφου ἐστὶ πανθεϊσμὸς λίαν ἐκπεφρασμένος, ἡ θεία οὐσία κατ' ἀνάγκην τῆς φύσεως αὐτῆς διηνεκῶς μεταλλάσσει λαμβάνουσα τὰς ποικίλας μορφὰς τοῦ πεπερασμένου, ὅπερ μόνιμον ὕπαρξιν ἐν μόνῃ τῇ θεότητι ἔχει, ἡ ἀμέριστος ἐνιαία ὕλη ἐστὶν ἡ πρώτη αἰτία καὶ ὁ πρῶτος νόμος τοῦ κόσμου». Ταύτας δὲ τὰς θεωρίας ὁ Ἡράκλειτος καὶ ἐπὶ τοῖς ἀνθρωπίνοις ἐφήρμοζε πράγμασι λέγων, «τρέφονται γὰρ πάντες οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι ὑπὸ ἑνὸς τοῦ θείου, κρατέει γὰρ τοσοῦτον ὁκόσον ἐθέλει καὶ ἐξαρκέει πᾶσι καὶ περιγίγνεται»· θεῖος δὲ νόμος κατ' Ἡράκλειτον, ὡς εἴρηται, ἦν ὁ τῆς Ἀνάγκης καὶ Εἱμαρμένης.

Καὶ ἐν τοῖς ἀποσπάσμασι δὲ τοῦ Παρμενίδου εὑρίσκονται αἱ φράσεις, Χρεών, Δίκη, Ἀνάγκη, κρατερὴ Ἀνάγκη, Μοῖρα, Δαίμων, δι' ὧν ἐκφράζεται ὁ ἀμετάτρεπτος νόμος τῶν ὄντων.

Τὸ ὄν, κατ' αὐτόν, οὐκ ἔστι γεννητόν· διότι τίς ἀνάγκη ἐμελλε παραγαγεῖν αὐτὸ ἐκ τοῦ μηδενός;

τί δέ μιν καὶ χρέος ὦρσεν,
ὕστερον ἢ πρόσθ' ἐκ τοῦ μηδενὸς ἀρξάμενον φῦν;
τοῦ εἵνεκεν οὔτε γενέσθαι
οὔτ' ὄλλυσθαι ἀνῆκε Δίκη χαλάσασα πέδῃσιν,
ἀλλ' ἔχει.

Ἡ Δίκη, ὁ ἀμετάτρεπτος νόμος, ἐν σκαθαρκῆς πέδαις κρατεῖ τὸ ὂν ἀγέννητον καὶ ἀνώλεθρον·

οὕτως ἔμπεδον αὖθι μένει· κρατερὴ γὰρ Ἀνάγκη
πείρατος ἐν δεσμοῖσιν ἔχει·
. . . . . οὐδὲν γὰρ ἢ ἔστιν ἢ ἔσται
ἄλλο παρὲκ τοῦ ἐόντος· ἐπεὶ τέ γε Μοῖρ' ἐπέδησεν
οὖλον ἀκίνητόν τ' ἔμμεναι.

Ἡ αὐτὴ ἀνάγκη ἐδέσμευσε καὶ τὸν οὐρανὸν ἵνα περιέχῃ τὰ ἄστρα·

καὶ μιν ἄγους' ἐπέδησεν Ἀνάγκη
πείρατ' ἔχειν ἄστρων.

Πῶς ἡ γῆ, ὁ ἥλιος, ἡ σελήνη, ὁ αἰθήρ, τὰ ἄστρα ὡρμήθησαν γίνεσθαι;

Ἐν μέσῳ τούτων Δαίμων ἣ πάντα κυβερνᾷ·
παντὸς γὰρ στυγεροῖο τόκου καὶ μίξιος ἀρχὴ
πέμπουσ' ὄρσεν, θῆλυ μιγῆναι, ἐναντία τ' ἄρσεν θηλυτέρῳ.

Ἐν τούτοις ἡ μίμησις τῶν Ἡσιοδείων πρόδηλος, ἀλλ' ἀντὶ τοῦ Ἔρωτος πίθησι τὴν Δαίμονα

[1] Οὐκ ἄλλως δὲ φρονοῦσι καὶ λέγουσιν οἱ ὀπαδοὶ τῆς νέας ἐπιστήμης· κατ' αὐτοὺς ἡ ἐπιστήμη σχέσεις μόνον ἐπίσταται αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων, ἡ δὲ ἀποστολὴ αὐτῆς ἐστιν ἐπαναγαγεῖν πάντα εἰς σταθεροὺς νόμους, ψυχὴ δὲ τῶν ἐρευνῶν αὐτῆς ἐστιν ἡ πίστις εἰς τὴν καθολικότητα τοῦ κράτους τοῦ νόμου, τὸ δὲ κράτος τοῦ νόμου κράτος τῆς ἀνάγκης ἐστίν.

να, τουτέστι τὴν Ἀφροδίτην. Ὁ Σιμπλίκιος λέγει· «καὶ ποιητικὸν αἴτιον μὲν ἓν κοινόν, τὴν ἐν μέσῳ πάντων ἱδρυμένην καὶ πάσης γενέσεως αἰτίαν Δαίμονα τίθησιν»· καὶ ὁ Στοβαῖος· «ὁ Παρμενίδης τὴν μεσαιτάτην ἁπάσης αἰτίαν πάσης κινήσεως καὶ γενέσεως ὑπάρχειν, ἣν τινα καὶ Δαίμονα καὶ Κυβερνήτιν, καὶ Κληδοῦχον ἐπονομάζει, Δίκην τε καὶ Ἀνάγκην.

Ὁ δὲ Ἐμπεδοκλῆς τὰς δύο πρωτοτύπους αὐτοῦ ἰδέας *τὴν φιλίαν καὶ τὸ νεῖκος*, ἤ, ὡς λέγομεν νῦν, τὴν κεντρόμολον καὶ τὴν κεντρόφυγα δύναμιν, τὴν ἕλξιν καὶ τὴν ὤθησιν, ποικίλοις ἐνέδυσε ποιητικοῖς ὀνόμασι, τὴν μὲν φιλίαν καλῶν καὶ φιλότητα, ἁρμονίαν, Ἀφροδίτην, στοργήν, γηθοσύνην, τὸ δὲ νεῖκος καὶ κότον, δῆριν, Ἄρη κτλ., διότι κατὰ Ἀριστοτέλη Ὁμηρικὸς ὁ Ἐμπεδοκλῆς καὶ δεινὸς περὶ τὴν φράσιν γέγονε, μεταφορικούς τε ὢν καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς περὶ τὴν ποιητικὴν ἐπιτεύγμασι χρώμενος. Τὴν δὲ ἐξ ἑνὸς εἰς πολλὰ κατὰ τὸ νεῖκος καὶ ἐκ πολλῶν εἰς ἓν κατὰ τὴν φιλίαν μεταβολὴν ἐκάλει ἀνάγκην, ὥς φησιν ὁ Σιμπλίκιος, «καὶ Ἐμπεδοκλῆς δύο ἐν τοῖς στοιχείοις ἐναντιώσεις ὑποθέμενος, θερμοῦ καὶ ψυχροῦ, ὑγροῦ καὶ ξηροῦ, εἰς μίαν τὰς δύο συνεκορύφωσε, τὴν τοῦ νείκους καὶ τῆς φιλίας, ὥς περ καὶ ταύτην εἰς μονάδα τὴν τῆς Ἀνάγκης»· καὶ ὁ Στοβαῖος· «τὸ μὲν ἓν τὴν Ἀνάγκην, ὕλην δὲ αὐτῆς τὰ τέσσαρα στοιχεῖα, εἴδη δὲ τὸ νεῖκος καὶ τὴν φιλίαν». Καὶ ὁ Κικέρων· «omnia ita fato fieri, ut id (fatum) vim necessitatis afferat». Ὁ φιλόσοφος ὅμως Ζέλλερος ἀμφιβάλλει περὶ τούτων, διότι οὐδὲν περὶ τῆς ἀνάγκης εὕρηται ἐν τοῖς σωζομένοις ἀποσπάσμασιν αὐτοῦ, ὑπολαμβάνει δὲ ὅτι τὴν θεωρίαν ταύτην οἱ μεταγενέστεροι ἐξ ἀναλογίας ἀπέδωκαν αὐτῷ· (ἰδ. Τόμ. Α', σελ. 628 σημ. 2, ἔκδ. τρίτ.). Ἀλλ' ἐπειδὴ πάντες μεταχειρίζονται τὴν λέξιν *Ἀνάγκην*, οὐκ ἄλλην οἷον *Εἱμαρμένην*, *Μοῖραν*, φαίνεται ὅτι εἶχον ὑπ' ὄψει χωρίον τι τοῦ Ἐμπεδοκλέους, ἐν ᾧ ἐχρῆτο τῇ λέξει *ἀνάγκη*, ἀνάγων εἰς αὐτήν, ὡς εἰς μονάδα, τὸ νεῖκος καὶ τὴν φιλίαν. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς περὶ μετεμψυχώσεως λόγον ποιούμενος λέγει, ὅτι τὰ περὶ ἀποπλανήσεως τῶν ψυχῶν, ὅταν εἰς ἁμπλάκημά τι ὑποπέσωσιν, ὑπὸ τῆς ἀνάγκης καὶ τῶν θεῶν τεθεσπισμένα εἰσίν.

Ἔστιν Ἀνάγκης χρῆμα, θεῶν ψήφισμα παλαιόν,
ἀΐδιον, πλατέεσσι κατεσφραγισμένον ὅρκοις.

Καὶ ὁ Δημόκριτος δέ ἔλεγεν, «οὐδὲν χρῆμα μάτην γίνεται, ἀλλὰ πάντα ἐκ λόγου τε καὶ ὑπ' ἀνάγκης»· λόγος δὲ ἡ λογικὴ τῶν πραγμάτων, ὡς νῦν λέγομεν, περὶ οὗ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης λέγει· «Δημόκριτος δὲ τὸ οὗ ἕνεκα ἀφεὶς λέγειν, πάντα ἀνάγει εἰς ἀνάγκην, οἷς χρῆται ἡ φύσις»· καὶ Διογένης ὁ Ἀκέρτιος, «πάντα τε κατ' ἀνάγκην γίνεσθαι, τῆς δίνης αἰτίας οὔσης τῆς γενέσεως πάντων, ἣν ἀνάγκην λέγει·» καὶ Πλούταρχος παρ' Εὐσεβίῳ, «ἐξ ἀπείρου χρόνου προκατέχεσθαι τῇ ἀνάγκῃ πάνθ' ἁπλῶς τὰ γεγονότα καὶ ὄντα καὶ ἐσόμενα»· καὶ ἐν τῷ *Περὶ Ἀρεσκόντων τοῖς φιλοσόφοις*· «Παρμενίδης καὶ Δημόκριτος πάντα κατ' ἀνάγκην· τὴν αὐτὴν δ' εἶναι καὶ Εἱμαρμένην καὶ Δίκην καὶ Πρόνοιαν καὶ Κοσμοποιόν». Ἀπονέμων δὲ πάντα τῇ ἀνάγκῃ ὁ Δημόκριτος, ἀπηρνεῖτο τὴν ἀναιτίαν τῆς τύχης ἐν τοῖς ἀνθρωπίνοις πράγμασιν· «ἄνθρωποι τύχης εἴδωλον ἐπλάσαντο πρόφασιν ἰδίης ἀβουλίης· βαιὰ γὰρ φρονήσι τύχη μάχεται, τὰ δὲ πλεῖστα ἐν βίῳ ψυχὴ εὐξύνετος ὀξυδερκέειν κατιθύνει».

Γνώμη τοῦ ἐν Δελφοῖς Μαντείου περὶ Μοιρῶν καὶ Προδότου κρίσις.

§ 29. Καὶ ταῦτα μὲν τὰ περὶ τῆς Ἀνάγκης ἢ Εἱμαρμένης τῶν φιλοσόφων. Τίς δὲ ἤλπιζεν, ὅτι ἡ φιλοσοφία, τὸ τηλύγετον τοῦτο τέκος τῆς προόδου καὶ ἀναπτύξεως τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἡ ἀτρηρὰ θεράπαινα τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ἔμελλε, καίπερ ὑποσκάπτουσα τὰ θεμέλια τῆς πολυθείας καὶ τοῦ ἀνθρωπομόρφου τῶν θεῶν, νέαν ζωὴν καὶ νεῦρα *δώσειν* ταῖς ἀρχαίαις περὶ Μοίρας παραδόσεσι; διότι ἐκ τῆς φιλοσοφικῆς Εἱμαρμένης προῆλθεν εἰς τὸ μέσον ἡ θρησκευτικὴ Εἱμαρμένη, ἡ Πεπρωμένη, ὡς κύριον ὄνομα, ὡς ἄλλη τις Λῖσα ἡ Μοῖρα σκληρὰ καὶ ἄτεγκτος. Ἐκ ταύτης τῆς φιλοσοφικῆς θεωρίας λαμβάνοντες ἀφορμήν, κατ' ἀντίδρασιν, οἱ ἐν Δελφοῖς διέποντες τὰ τοῦ Μαντείου ἱερεῖς μετὰ πλείονος ζέσεως ἀντείχοντο τῶν ἀρχαίων παραδόσεων, ὡς μαρτυροῦσιν οἱ πρὸς Κροῖσον δοθέντες χρησμοί. Ὁ βασιλεὺς οὗτος τῆς Λυδίας ἦν λίαν εὐσεβὴς καὶ ἐτίμα μάλιστα τὸν Ἀπόλλωνα καὶ πλουσιώτατα δῶρα ἔπεμπε τῷ μαντείῳ αὐτοῦ, πιστεύων τοῖς χρησμοῖς, ὅτι νικήσει τὸν Κῦρον, ἀλλ' ἡττήθη. Τοῦτο βαθύτατον ἐνεποίησεν αὐτῷ ἄλγος, ὅτι ἐξηπατήθη ὑπὸ τοῦ θεοῦ· πέμψας δὲ εἰς Δελφοὺς ἠρώτα, εἰ ἐξαπατᾷ τοὺς εὖ ποιοῦντας νόμος ἐστὶ τῷ Ἀπόλλωνι· «τὴν δὲ Πυθίην, καθ' Ἡρόδοτον, λέγεται εἰπεῖν τάδε· Τὴν πεπρωμένην Μοῖραν ἀδύνατά ἐστι ἀποφυγέειν καὶ θεῷ. Κροῖσος δὲ πέμπτου γονέος ἁμαρτάδα ἐξέπλησε, ὃς ἐὼν δορυφόρος Ἡρακλειδῶν δόλῳ γυναικείῳ ἐπισπόμενος ἐφόνευσε τὸν δεσπότην καὶ ἔσχε τὴν ἐκείνου τιμὴν οὐδὲν οἰ προσήκουσαν· προθυμεμένου δὲ Λοξίεω, ὅκως ἂν κατὰ τοὺς παῖδας τοῦ Κροίσου γένοιτο τὸ Σαρδίων πάθος καὶ μὴ κατ' αὐτὸν Κροῖσον, οὐκ οἷός τε ἐγένετο παρκγαγεῖν Μοίρας· ὅσον δὲ ἐνέδωκαν αὗται, ἥνυσέ τε καὶ ἐχαρίσατο οἱ· τρία γὰρ ἔτεα ἐπανεβάλετο τὴν Σαρδίων ἅλωσιν».

Οὕτως ἡ δόξα ὅτι ἡ δύναμις τῶν Μοιρῶν ἐστιν ὑπερτέρα τῶν θεῶν, εἰσῆλθεν ἐπισήμως εἰς τὴν ἱστορίαν τῇ ἐμμέσῳ συνεργίᾳ τῶν νέων θεωριῶν περὶ Εἱμαρμένης τῶν φιλοσόφων[1]. Οἱ ἱερεῖς τοῦ Μαντείου ἠσπάζοντο μᾶλλον τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πυθαγόρου, πλάσαντες ὅτι τὰ δόγματα αὐτοῦ ἐδιδάχθη ὑπὸ τῆς Πυθίας Θεμιστοκλείας, ἀλλ' οὐκ ἀπέκρουον καὶ τὰς τῶν ἄλλων φιλοσόφων γνώμας, τὰς δοκούσας χρησίμους εἶναι τοῖς σκοποῖς αὐτῶν. «Οὐ χρὴ ἐπιλανθάνεσθαι, λέγει ὁ ἱστορικὸς Κούρτιος, ὅτι οἱ ἱερεῖς τοῦ Μαντείου χάριν τοῦ ἰδίου συμφέροντος χρησίμην ἐφρόντιζον καθιστᾶν πᾶσαν εἴτε τῶν ξένων εἴτε τῶν ἑλληνίδων χωρῶν ἀνάπτυξιν καὶ γνῶσιν, ἧς ἡ κτῆσις εἰς αὔξησιν τῆς δυνάμεως καὶ ἐπιρροῆς αὐτῶν ἔτεινεν. Ἦν τοῖς ἱεροῖς, ἃ ἐστίαι τῆς κοινωνίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἦσαν, οἱ ἱερεῖς πρωϊαίτερον ἐμάνθανον τὰ ἐξέχοντα στοιχεῖα τοῦ ἀνατολικοῦ πολιτισμοῦ, καὶ ἦσαν τοσοῦτον φρόνιμοι, ὥστε μὴ προσφέρειν ταῦτα ὁλοκαύτωμα τῇ μονομερείᾳ τοῦ Ἑλληνισμοῦ μηδ' ἀποκλείειν τὸν μετ' αὐτῶν ἐπωφελῆ σύνδεσμον.

«Ἀλλὰ τὸ ἐν Δελφοῖς Μαντεῖον οὐ μόνον ξένας γνώσεις καὶ ἰδέας ἐπ' ὠφελείᾳ τῆς ἐθνικῆς προόδου εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰσήγαγεν, ἀλλὰ καὶ φυλὰς ἑλληνικὰς καὶ πόλεις εἰς ἀγαθὰς σχέσεις πρὸς ἀλλήλας ἤγαγε· φέρ' εἰπεῖν τοῖς Λακεδαιμονίοις πρὸς συμπλήρωσιν τῆς παιδείας αὐτῶν ὑπέδειξε τὴν Κρήτην, τὰς Ἀθήνας, τὴν Λέσβον· παρεκαλούθει δὲ τῇ προόδῳ πασῶν

1) Ὁ Πρέλλερος λέγει, «φυλακτέον ἵνα μὴ αἱ διαδοθεῖσαι ὑπὸ τῶν χρησμῶν ἰδέαι πολλάκις παρ' Ἡροδότῳ ἐκτιθέμεναι καὶ ἔστιν ὅτε λίαν τραχέως ἐκπεφρασμέναι, καὶ αἱ τῆς τραγικῆς σκηνῆς, ἐκληφθῶσι γενικαὶ καὶ ἔργα τῆς πίστεως τοῦ λαοῦ».

Διὰ τούτων ὁ σοφὸς μυθογράφος ἀναγνωρίζει, ὅτι οἱ Χρησμοὶ καὶ ἡ Τραγῳδία ἐπανήγαγον εἰς φῶς τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν περὶ Μοίρας· ὁ λαὸς ὅμως οὐκ ἦν ὅλως ἀδαὴς αὐτῆς ἐκ τῶν Ὁμηρικῶν ποιημάτων, ἃ καινὸν ἦσαν ἀνάγνωσμα, ὡς εἴρηται (§ 9 σελ. 94 καὶ § 18 σελ. 107).

τῶν φυλῶν καὶ ἐφρόντιζεν εἶναι ἐν συνδέσμῳ μετὰ τῶν ἐπισημοτάτων ἀνδρῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Τοῦτο ἦν τοῖς τοῦ Μαντείου ἱερεῦσιν ἀπαρκίτητον, ὅπως ἐπὶ κορυφῆς ὦσι τῆς ἐθνικῆς ἀναπτύξεως καὶ χρησίμους καθιστῶσι τὰς σπουδαιοτάτας δυνάμεις τῶν συγχρόνων. Τὸ Μαντεῖον ἦν, οὕτως εἰπεῖν, πνευματική τις ἀριστοκρατία, ἣν περὶ ἑαυτὸ συνήθροιζεν, ἐφρόνει τε εἶναι δίκαιον τοὺς σοφωτάτους τῶν Ἑλλήνων ἐκλέξαι καὶ τούτους κηρύξαι τῷ λαῷ ὡς τοιούτους. Καὶ τοῦτο ὑπὲρ τῶν ἑπτὰ σοφῶν ἐποίησεν».

Οὐδεὶς ὅμως ἄλλος τῶν ἀρχαίων ἐνθερμος ἐγένετο ζηλωτὴς τῆς διαδόσεως τῶν χρησμῶν τῆς Πυθίας ἤτοι τοῦ κύρους τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν φρονημάτων τῶν ἱερέων τοῦ Μαντείου μᾶλλον τοῦ Προδότου, ὃς περὶ τῶν χρησμῶν τοῦ Ἀπόλλωνος οὐδεμίαν ἐπίκρισιν ἐκφέρει, καίτοι ἄλλους ἑλληνικοὺς μύθους ἐπικρίνει ὡς εὐήθεις ἢ πρὸς ἑρμηνείαν αὐτῶν εἰς φυσικὴν ἀνατρέχει αἰτίαν· οἷον περὶ τῶν Τεμπῶν τῆς Θεσσαλίας· «αὐτοὶ μέν νυν Θεσσαλοὶ λέγουσι Ποσειδέωνα ποιῆσαι τὸν αὐλῶνα, δι' οὗ ῥέει ὁ Πηνειός, οἰκότα λέγοντες· ὅς τις γὰρ νομίζει Ποσειδέωνα τὴν γῆν σείειν, καὶ τὰ διεστῶτα ὑπὸ σεισμοῦ τοῦ θεοῦ τούτου ἔργα εἶναι, καὶ ἂν ἐκεῖνο ἰδὼν φαίη Ποσειδέωνα ποιῆσαι· ἔστι γὰρ σεισμοῦ ἔργον, ὡς ἐμοὶ φαίνετο εἶναι, ἡ διάστασις τῶν οὀρέων». (ἰδ. Grote Histoire de la Grèce Tom. 2, pag. 121—125. Trad. Franç.). Τοὐναντίον δὲ ὅταν ὁ λόγος ᾖ περὶ χρησμῶν τοῦ Ἀπόλλωνος μετὰ πολλῆς τῆς εὐαρεσκείας καὶ τέχνης ἀφηγεῖται τὰ ἀφορῶντα εἰς αὐτούς, οὐδαμῶς διστάζων ὅτι οἱ χρησμοὶ οὗτοι ὑστερόχρονοι εἰσι, συνταχθέντες μετὰ τὰ γεγονότα, ὡς ὀρθῶς ἀποφαίνεται ὁ Γρότιος, περὶ τοῦ τελευταίου χρησμοῦ ἢ τῆς δικαιολογήσεως πρὸς τὸν Κροῖσον τὸν λόγων ποιούμενος· «Ἡ δικαιολόγησις τῆς Πυθίας ἑρμηνεύει τρόπῳ τινὶ ἀξιοσημειώτῳ τὰς θεολογικὰς τῶν χρόνων ἐκείνων ἰδέας, δεικνύει τε ὁπόσον τὰ γενόμενα κατὰ τοὺς παρελθόντας αἰῶνας, παρὰ μηδεμιᾶς πιστούμενα ὅτι ἐγένοντο συγχρόνου μαρτυρίας, ἔτεινον ἐν τῷ νῷ τοῦ Προδότου θρησκευτικοῦ δράματος χαρακτῆρα λαβεῖν· διότι τὰ νήματα τοῦ ἱστορικοῦ ὑφάσματος τὰ μὲν ἠνωμένα ἦσαν, τὰ δὲ προπαρασκευασμένα, ὅπως τὴν θρησκευτικὴν ἐξήρωσι δόξαν καὶ αἴσθημα, ἃ ἐν τῷ ὑφάσματι ὡς ἰχνογράφημα χρησιμεύουσιν. Ἡ Πυθία προλέγει τῷ Γύγῃ ὅτι τίσιν τοῦ ἁμπλακήματος αὐτοῦ, τὸν κύριον αὐτοῦ φονεύσαντος, δώσει ὁ πέμπτος αὐτοῦ ἀπόγονος, καίτοι οὐ-

δεὶς προσέσχε τὸν νοῦν, φησὶν Ἡρόδοτος, τῇ προφητείᾳ ταύτῃ, πρὶν ἐτελέσθη. «Τούτου τοῦ ἔπεος Λυδοί τε καὶ οἱ βασιλεῖς αὐτῶν λόγον οὐδένα ἐποιεῦτο, πρὶν δὴ ἐπετελέσθη». Ἐξ οὗ γίνεται δῆλον, ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ πρώτου βασιλέως τῆς δυναστείας τῶν Μερμναδῶν μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ τελευταίου ἐξῳράνθη. Τὰ κυριώτερα συμβάματα ἐν τῷ βίῳ τοῦ Κροίσου ἔχουσί τι ὅπερ λίαν τὸ ἑλληνικὸν ἐξέπληττε πνεῦμα, *βασιλεὺς ἐν τῷ κολοφῶνι τῆς δόξης, τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ ὄλβου, εὐσεβὴς λίαν καὶ ἐλεύθερος πρὸς τοὺς θεούς, ὁ πρῶτος καταστροφεὺς τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας ἐν Ἀσίᾳ, ὕστερον δὲ ταχέως καὶ ἀπροσδοκήτως ἐμπίπτων εἰς τὸ τῆς καταστροφῆς βάραθρον!*

Τὸ ἔγκλημα τοῦ πρώτου βασιλέως οὐ μικρὸν ἐβοήθησεν, ὅπως δυθῇ λύσις τοῦ δυσχεροῦς τούτου ζητήματος καὶ αὐξήσῃ ἅμα ἡ πίστις τοῦ χρησμοῦ, δοθείσης αὐτῷ τῆς μορφῆς προφητείας ἀπαρατηρήτου διελθούσης.

Ὡς πρὸς τὰ θρησκευτικὰ τῶν Ἑλλήνων αἰσθήματα ἀρκούντως ἑρμηνεύεται πῶς καὶ διὰ τί ὁ Κροῖσος κατεστράφη· ἀλλ' οὐκ ἦν δυνατὸν πρὸς ἐξήγησιν τοσοῦτον ἐκπληκτικῆς ἐκβάσεως ἐπικαλέσασθαι τὴν παρέμβασιν τῶν δεσποζουσῶν καὶ παντοδυνάμων Μοιρῶν[1]· διότι σπανίως αἱ ὑπέρτατοι αὗται θεαί, αἱ ὑπέρτεραι καὶ τῶν θεῶν, *μετέχουσι πράξεώς τινος τοσοῦτον φανερᾶς*· συνήθως ἐν τῷ σκότει ἐγκαταλείπονται ἢ φυλάσσονται ὅπως ἐν ἀκαταληπτοτάτῃ τινὶ περιπτώσει θεωρηθῶσιν ὡς λίθος προσκόμματος ἀθέατος· δύσκολον δὲ εἰπεῖν ποῦ οἱ Ἕλληνες τὴν ὑπερτάτην ἐτίθεσαν δύναμιν τῆς κυβερνήσεως τοῦ κόσμου[2]· ἀλλ' ἐνταῦθα ἡ κυριαρχία τῶν Μοιρῶν καὶ ἡ ὑποτελὴς τῶν θεῶν ἐνέργειά εἰσιν ἄνευ διαταγμοῦ τινὸς ἐκτεθειμέναι· οἱ θεοὶ εἰσιν ἔτι μεγαλοδύναμοι, διότι αἱ Μοῖραι ἐν μέρει τὰς αἰτήσεις αὐτῶν ἐκπληροῦσι, μὴ θέλουσαι εἶναι ὅλως ἄκαμπται· ἀλλ' ἡ χάρις αὐτῶν οὐ βαίνει πέρα τῆς θελήσεως αὐτῶν· οὐκ ἠθέλησαν οὐδὲ πρὸς χάριν τοῦ Ἀπόλλωνος τὴν πρώτην αὐτῶν ἀπόφασιν μεταβαλεῖν, ἵνα ὁ πέρπτος δηλονότι ἀπόγονος τιμωρηθῇ ἐπὶ τῷ ἐγκλήματι τοῦ Γύγου, ἣν ἄλλως τε καὶ αὐτὸς ὁ Ἀπόλλων ὀλίγον μετὰ τὸ ἔγκλημα εἶπεν ὡς προφητείαν· ὥστε εἰ αἱ Μοῖραι τὴν αἴτησιν αὐτοῦ ἐδέχοντο ὑπὲρ Κροίσου καὶ ἀνέβαλλον τὴν ποινήν, ἡ προφητικὴ αὐτοῦ πίστις ἤμελλε διακινδυνεύσειν. Ἡ ἀμετάτρεπτος αὐτῶν ἀπόφασις προώρισε τὴν καταστροφὴν τοῦ Κροίσου, τὸ δὲ μεγαλεῖον τοῦ γεγονότος καταφαίνεται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Ἀπόλλων οὐκ ἠδυνήθη πεῖσαι τὰς Μοίρας μεταβαλεῖν τὴν ἀπόφασιν αὐτῶν, ἢ πλείονα τῶν τριῶν ἐτῶν παραχωρῆσαι ἀναβολήν.

Τὸ μὲν θρησκευτικὸν στοιχεῖον παρέχει τῇ ἀφηγήσει τὴν μορφὴν αὐτῆς, τὸ δὲ ἱστορικὸν μόνον τὸ ὑποκείμενον, οὐχὶ δὲ πᾶσαν τὴν ὑπόθεσιν, καὶ τὸ συναρμοστέρων τοῦτο ἐν τῷ πλείστῳ τῆς ἱστορίας τοῦ Ἡροδότου ἀπαντᾷ· ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου τὸ ἱστορικὸν στοιχεῖον αὐξήσει καὶ ὑπερτερήσει».

Τὰ αὐτὰ δὲ περίπου λέγει καὶ ὁ Κούρτιος· «Γνωστὸν ἐστὶν ὅτι ὁ Ἡρόδοτος τῶν θρησκευτικῶν τούτων ἐμφορούμενος ἰδεῶν, πολλὰ συμβάματα, οἷον τὴν ἵδρυσιν τῆς Κυρήνης, τὰ παθήματα τῶν Κυψελιδῶν, τῶν Μερμναδῶν, μετὰ τοσαύτης ἐντέχνου εὐφυΐας ἐπεξεργάζεται, ὥστε ἐξ αὐτῶν δόξα προκύπτει καὶ τιμὴ τῷ Μαντείῳ τοῦ Ἀπόλλωνος· πολὺς παρῆλθε χρόνος πρὸ τοῦ ἀπαλλαγῆναι τὴν ἱστορίαν τῆς κλίσεως ταύτης».

Ὁ Ἡρόδοτος τοὺς ἀρχαίους μύθους καὶ τὰς ποιητικὰς παραδόσεις, ὡς καὶ τὸ βαθὺ σέβας πρὸς τὸ ἐν Δελφοῖς Μαντεῖον τοῦ Ἀπόλλωνος ἐρυήθη τὸ πρῶτον παρὰ τοῦ Θείου αὐτοῦ Πανυάσσιος, ὃς ποιητής τε ἦν πρωτότυπος, ἀνακαινίσας τὸ ἔπος κατὰ τὴν πέμπτην π. Χ. ἑκατονταετηρίδα, καὶ δεινὸς οἰωνοσκόπος καὶ ἑρμηνευτὴς τῶν χρησμῶν (cf. Ernest Curtius *Griechische Geschichte* Τόμ. Β', σελ. 264). Ἴσως δὲ καὶ ἐν στενοχωρίαις ἦν σχέσεσι πρὸς τοὺς ἱερεῖς τοῦ ἐν Δελφοῖς Μαντείου. Τὸ Μαντεῖον ἐπεσκέψατο καὶ ὁ Ἡρόδοτος καὶ πολλὰ ἀπὸ τοῦ στόματος τῶν ἱερέων ἤκουσε· «Δελφῶν οἶδα ἐγὼ οὕτως ἀκούσας γενέσθαι».

Ὁ Ἡρόδοτος, εἴπερ τις καὶ ἄλλος, πιστεύει, ὅτι οἱ θεοὶ φθονοῦσι καὶ κατακολούουσι τοὺς ὑπερφάνους καὶ μεγαλορρημονοῦντας ὀνητοὺς ἐπὶ δυνάμει, πλούτῳ ἢ δόξῃ, καὶ καθόλου εἰπεῖν, τοὺς ὑπερευτυχοῦντας καὶ μὴ μετριορρημονοῦντας, καθὰ λέγει καὶ ἡ ἁγία Γραφή, «Κύριος ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται». «Ὁρᾷς, λέγει πρὸς τὸν Ξέρξην ὁ Θεῖος αὐτοῦ Ἀρτάβανος, παρ' Ἡροδότῳ, τὰ ὑπερέχοντα ζῷα ὡς κεραυνοῖ ὁ θεὸς οὐδὲ ἐᾷ φαντάζεσθαι, τὰ δὲ σμικρὰ οὐδέν μιν κνίζει, ὁρᾷς δέ, ὡς ἐς οἰκήματα τὰ μέγιστα καὶ δένδρεα τὰ τοιαῦτα ἀποσκήπτει τὰ βέλεα· φιλέει γὰρ ὁ θεὸς τὰ ὑπερέχοντα πάντα κολούειν. Οὕτω δὴ καὶ στρατὸς πολλὸς ὑπὸ ὀλίγου διαφθείρεται κατὰ τοιόνδε· ἐπεὰν φθονήσας ὁ θεὸς φλόνησας φόβον ἐμβάλῃ ἢ βροντήν, δι' ὧν ἐφθάρησαν ἀναξίως ἑαυτῶν. Οὐ γὰρ ἐᾷ φρονέειν μέγα ὁ θεὸς ἄλλον ἢ ἑαυτόν».

Ἡ παράλογος αὕτη δοξασία, ὅτι τὸ θεῖον φθονερόν, ἀρχαία ἐστί, διότι τὰ πρῶτα σπέρματα αὐτῆς, ὡς τοσούτων ἄλλων, ἀπαντῶσι παρ' Ὁμήρῳ (§ 16, σελ. 104), ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ προϊόντι ἐμετριάζετο, οἱ θεοὶ ἐξηνθρωπίζοντο καὶ φιλανθρωπότεροι ἐγίνοντο, ὅτε αὖθις ἡ ἀρχαία δόξα ἀναφαίνεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ μάλιστα τοῦ Ἡροδότου μετὰ μεγάλης ἐπιτάσεως, ὡς ἡ ἀρχαία παράδοσις περὶ Μοίρας.

Τὴν δ' ἐπίβλεψιν τῶν ὑπερηφάνων καὶ τιμωρίαν αὐτῶν ἔλαχεν ἡ Νέμεσις, ἥτις ἑτέρα ἐστὶ μορφὴ τῆς Μοίρας, ὡς δῆλοι καὶ τὸ ἐπίθετον αὐτῆς *ἀδράστεια*=ἄφυκτος. Ἡ Νέμεσις, καθ' ὃν χρόνον καὶ ἡ Εἱμαρμένη, περιεβλήθη θεῖον πρόσωπον· ὡς δὲ φαίνεται, ἄμφω ἐκ τῆς θρησκείας εἰσέδυσαν εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἐκ ταύτης μετεπέδησαν εἰς τὴν θρησκείαν, ὅτε ἐξ ἀφῃρημένων ἰδεῶν ἐγένοντο θεῖα πρόσωπα (ἴδε σελ. 122). «Ἰδέα τις παρομοία τῇ τῆς Μοίρας, λέγει ὁ Decharme, ἔμελλεν, ὡς αὕτη, θεῖον περιβληθῆναι πρόσωπον. Ἀφ' Ὁμήρου ἄχρις Ἡροδότου ἡ Νέμεσις οὐκ ἦν θεά, ἁπλοῦν οὖσα ἀνθρώπινον αἴσθημα, τὸ δὲ αἴσθημα τοῦτο μεγάλην καταλαβὸν θέσιν ἐν τῷ ἠθικῷ καὶ θρησκευτικῷ τῶν Ἑλλήνων βίῳ, ἐκ μιᾶς προῆλθε τῶν θεμελιωδῶν παραδόσεων τῆς θεολογίας αὐτῶν, τῆς πρώτης δηλονότι διανομῆς τῶν ἀγαθῶν, ἐν ᾗ, καίτοι ὁ Προμηθεὺς ἐπειράθη τὸν Δία ἐξαπατῆσαι, τὴν ἀμείνονα καὶ ἀφθονωτέραν μερίδα ἔλαχον οἱ θεοί, ὁ δὲ κλῆρος τῶν ἀνθρώπων ἐκ μυρίων ἀπηρτίσθη δυστυχιῶν καὶ ἐξ ὀλίγων ἀγαθῶν. Ἡ μὲν θεία δύναμις καὶ μακαριότης ἄπειρος, ἡ δὲ ἀνθρωπίνη ἐνέργεια ἐν στενῇ περικλείεται περιοχῇ, ἣν αὐτοὶ οἱ θεοὶ ὥρισαν. Πανταχοῦ οἱ ὀνητοὶ εἰς ὁρισμοὺς καὶ περιορισμοὺς προσκόπτουσιν, οὓς ὑπερβῆναι οὐκ ἐπιτρέπεται αὐτοῖς. Ἓν δὲ τῶν ὁρισμῶν ἐστιν ὁ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ὃν ὁ παραβαίνων τῇ βουλήσει τοῦ θεοῦ ἐναντιοῦται καὶ πράττει τρόπον τινὰ ἱεροσυλίαν. Ἡ ἐναντιότης αὕτη ἐθεωρεῖτο παρὰ τῶν Ἑλλήνων ὕβρις (ὑβρὶς), καὶ ταύτην τὴν ὕβριν κυρίως ἀπετροπιάζετο τὸ τῆς νεμέσεως αἴσθημα. «Ἡ νέμεσις, λέγει ὁ Τουρνιέρος (Némésis et la Jalousie des Dieux, Paris 1863), ὡς πρὸς μὲν τὸν ἄνθρωπον, δύναται ὁρισθῆναι τὸ αἴσθημα τῆς ἀποδοκιμασίας κατὰ πάντα βαθμόν, ἀπὸ τῆς ἀγανακτήσεως ἂν τὸ ἔγκλημα ἐξεγείρει μέχρι τοῦ ἀποκρύφου μορμορυγμοῦ τῆς δυσαρεσκείας, δι' οὗ ἐσωτερικῶς μεμφόμεθα ἁπλᾶ παραπτώματα. Ὑποπίπτει τις ὡσαύτως τῇ νεμέσει, παραβαίνων τοὺς κανόνας τοῦ καθήκοντος ἢ τῆς εὐπρεπείας καὶ τὸν ὀφειλόμενον σεβασμὸν πρὸς τὸ γῆρας, τὸ ἀξίωμα, τὴν δυστυχίαν, τὴν φιλοξενίαν, καὶ τὸ πρὸς τοὺς γονεῖς σέβας, ἢ διὰ λόγων ὑπερηφάνων παρεκτρεπόμενος τῆς εὐπροσηγορίας πρὸς οὓς ὁμιλεῖ. Πᾶσα ὑπερβολή, πᾶσα δυσαναλογία, πᾶσα ἀνωμαλία ἐξεγείρει αὐτήν»· ὡς δὲ πρὸς τὴν θεότητα, ἡ νέμεσις δύναται ὡσαύτως ἐξεγερθῆναι ὑπὸ ἀνθρωπίνων παραβάσεων τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἀλλὰ πολλάκις ἑτέραν ἔχει αἰτίαν. Τὸ θέαμα ἐξαισίας ὀλβιότητος καὶ εὐδαιμονίας ἀρκεῖ πρὸς γέννησιν αὐτῆς· ἀποβαίνει ζηλοτυπία, ἥτις ἐν τῇ τῶν θεῶν ψυχῇ τοὺς αὐτοὺς οὓς καὶ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ καρδίᾳ ἔχει χαρακτῆρας. Ἂν ἄνθρωπος ἐπὶ δυνάμει καὶ ὄλβῳ διαπρέπων φαίνεται τοῖς ὀφθαλμοῖς τῶν θεῶν οὐ μόνον ἱερόσυλος καταπατῶν τὴν ἰδιοκτησίαν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἐπικίνδυνος ἀντίπαλος, πρὸς τὴν ὑπεροχὴν αὐτῶν ἀνθιμιλλώμενος. Τοῦτον τὸν ἐπισκιάζοντα αὐτοὺς ἀντίζηλον ἀγωνίζονται καταστρέψαι, καὶ ἡμέραν τινὰ ταπεινοῦσι τὴν ὀφρῦν αὐτοῦ ἐκ βάθρων βιαίᾳ τινὶ θυέλλῃ καταστρέφοντες τὴν εὐτυχίαν αὐτοῦ».

Μέθοδος Πινδάρου πρὸς ἀνακαίνωσιν τῶν ἀρχαίων μύθων καὶ παραδόσεων.

§ 30. Καὶ ὁ μέγας οὗτος ποιητὴς τῶν ἀρχαίων ἀντείχετο καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους μύθους θεῶν τε καὶ ἡρώων ἀνέτρεχεν, ἀλλ' ἀνέπλαττεν, ὡς ἐν αὐτῷ ἐδόκει κάλλιον[1], καὶ ἀνεκαίνιζε

---

1) Ὁ Γρότιος ἀνακρίνει τὴν παρέμβασιν τῶν Μοιρῶν ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις, ἐν τοσούτῳ φανερᾷ πράξει. Καθ' ἡμᾶς οἱ λόγοι τῆς παρεμβάσεως τῶν Μοιρῶν εὐεξήγητοι· οἱ ἱερεῖς τοῦ Μαντείου ἔπλασαν τοιούτους χρησμοὺς λαβόντες ἀφορμὴν ἐκ τῶν περὶ Εἱμαρμένης θεωριῶν τῶν συγχρόνων φιλοσόφων, κατ' ἀντιπεπονθότα λόγον καὶ ἀντίβρασιν πρὸς αὐτάς. Ὁ Γρότιος ἐν ὑποσημειώσει διὰ μακρῶν πραγματεύεται περὶ Μοιρῶν ἀρυόμενος παραδείγματα ἐκ τῶν Αἰσχύλου τραγῳδιῶν· ἀλλὰ ταῦτα παρατρέχομεν, μέλλοντες παρακατιόντες λόγον ποιήσεσθαι περὶ τῶν δοξασιῶν τοῦ Αἰσχύλου περὶ Μοιρῶν.

2) Συνήθως ἀπὸ Ὁμήρου μέχρι τῶν φιλοσόφων τῆς Ἰωνίας ἡ ὑπερτάτη δύναμις τῆς κυβερνήσεως τοῦ κόσμου ἀποδίδοται τῷ πατρὶ ἀνδρῶν τε θεῶν τε (§ 16, σελ. 103—104).

---

1) Ὁ Πίνδαρος ἀναγνωρίζει ὅτι πολλὰ ψεύδη ἐνέχουσιν οἱ μῦθοι·

ἡ θαύματα πολλά, καὶ πού τι καὶ βροτῶν
φάτιν ὑπὲρ τὸν ἀλαθῆ λόγον
δεδαιδαλμένοι ψεύδεσι ποικίλοις ἐξαπατῶντι
μῦθοι.

διασκευάζων καὶ τοῖς ἀρχαίοις νέα ἀναμιγνύων, διότι τὰ νῶτα αὐτοῦ οὐκ ἔστρεφε πρὸς τὰς θρησκευτικὰς τῶν ὀρφικῶν καὶ μυστικῶν μεταρρυθμίσεις οὐδὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐκάμυε πρὸς τὸ φῶς τῶν νέων φιλοσοφικῶν θεωριῶν, ἃς εἰς τὸ μέσον ἡ πρόοδος τῶν χρόνων παρῆγε.

Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς πυθαγόρειον καλεῖ τὸν Πίνδαρον· ἀλλ' οὔτε αὐτὸς οὔτε ὁ Αἰσχύλος ἦσαν οὔτε πυθαγόρειοι οὔτε ὀρφικοί, ἀλλὰ τοῦ πνεύματος ἐνεφορεῦντο τῶν χρόνων αὐτῶν. Περὶ τούτου ἄλλοι τε καὶ δύο σοφοὶ Γαλάται ὁ J. Girard *Le Sentiment Religieux en Grèce d'Homère à Eschyle*, καὶ A. Croiset *La Poésie de Pindare* πολλὰ καὶ καλὰ ἔγραψαν ἀξιά τε πολλῆς προσοχῆς καὶ βαθείας μελέτης.

Πόθεν, ἐρωτῶσιν, αἱ ὑπέρτερκι θρησκευτικαὶ ἐμπνεύσεις Πινδάρου τε καὶ Αἰσχύλου προέρχονται; ἆρά γε ἐκ τῆς εἰδικῆς καὶ ἀμέσου ἐπιροῆς τῶν ὀρφικῶν καὶ πυθαγορείων διδασκαλιῶν ἢ ἐκ τῶν μυστικῶν; Ἡ θεολογία τοῦ Πινδάρου καὶ ἐν οἷς ἔτι στίχοις, φησὶ Croisel, ἴχνη τινὰ ἀπαντῶσι τῆς ὀρφικῆς καὶ πυθαγορείου φιλοσοφίας, οὐδαμῶς χαρακτῆρα ἔχει αἱρέσεως ἢ σχολῆς τινος, οὐδὲ ἀπόρρητόν τι ἢ ἐσωτερικόν· ὁ Ἰούλιος Γιράρδος μετὰ ὀρθότητος καὶ ἰσχύος εἶπεν· «Ὁ Πίνδαρος ὑπὸ τὴν θωπευτικὴν μορφὴν τῆς ᾠδῆς, ἥτις τὴν προσωπικὴν ἐπέτρεπεν ἔκφρασιν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν ἰδεῶν, ἐστὶν ὅτε ἠδυνήθη τὴν ἑαυτοῦ προσοχὴν ἐπιστῆσαι ἐπὶ τῇ λύσει ὑπὸ τῶν ὀρφικῶν τῶν περὶ ἃ ἠσχολεῖτο μεγάλων ζητημάτων· ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο ὀρφικὸς ἦν. Ὁ λαμπρὸς αὐτοῦ βίος καὶ ἡ ἐλευθέρα κίνησις τῆς μεγαλοφυΐας αὐτοῦ οὐκ ἐπιτρέπουσιν ἡμῖν ὑπολαβεῖν αὐτὸν πεπεδημένον ἀσκητικαῖς τελεταῖς καὶ ἐπιδεδομένον ἰδίᾳ εἰς προσηλυτίσεις».

Ἀλλ' ἀδύνατον αὖθις ἀρνήσασθαι ὅτι ἐπὶ τῷ πνεύματι αὐτοῦ ἐπέδρασε γενική τις ῥοπὴ πασῶν τῶν αἱρέσεων καὶ πασῶν τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν, ἥ, ἂν θέλῃς, πάσης τῆς διανοητικῆς κινήσεως, ἐξ ἧς καὶ αὗται προῆλθον· ἡ ἐπιροὴ αὕτη οὐκ ἔστιν εἰδικὴ ὁμίλου τινὸς φιλοσόφων, ἀλλ' ἀποτέλεσμα τῆς κοινῆς πάντων ἐνεργείας· διότι οὔτε πυθαγόρειός ἐστιν οὔτε ὀρφική, οὔτε ἰωνική, οὔτε ἐλεατική, ἀλλὰ πάντα ταῦτα ὁμοῦ, ἀνήκουσα τῇ γενικῇ ἐκείνῃ προόδῳ τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἧς αἱ μὲν πρῶται ἀφετηρίαι εἰσὶν αἱ ἐν τῇ ἐλάσσονι Ἀσίᾳ καὶ ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἑλλάδι ἔρευναι, τὸ δὲ σημεῖον τοῦ τέρματος αἱ ἔρευναι τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους.

Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πινδάρου τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα σφοδρῶς τὴν ἀντιτυπίαν ὑφίστατο πάσης ταύτης τῆς νεορᾶς κινήσεως· ταύτης δὲ φανερὸν ἐπιγέννημά ἐστιν ὁ φιλοσοφικώτερος καὶ πνευματικώτερος χαρακτὴρ τῆς ποιητικῆς θεολογίας τοῦ Πινδάρου πρὸς τὴν τοῦ Ὁμήρου παραβαλλομένης. Ἡ τροποποίησις αὕτη ἄλλως τε ἦν ἀναγκαῖον παρεπόμενον τῇ φύσει τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας· ἦν λογικόν, ἵνα λαὸς καλλιτεχνικός, ἀφ' οὗ ψυχὴν ἢ μᾶλλον ψυχὰς ἔδωκε τῇ φύσει ὑπὸ τὰς ποικίλας καὶ διαδοχικὰς αὐτῆς ἐκφάνσεις, τὸ ἀσυνείδητον τοῦτο ἔργον τοῦ θρησκευτικοῦ πνεύματος ἀποπερᾶν τὰς θείας ψυχὰς προικίζων ἀγνοτέροις καὶ ἠθικωτέροις αἰσθήμασιν. Ὁ αἰὼν τοῦ Πινδάρου τὴν θεολογικὴν τροποποιῶν παράδοσιν, πιστὸς ἔμενεν αὐτῷ τῷ τῆς παραδόσεως πνεύματι· διότι παρ' Ὁμήρῳ ἤδη καὶ Ἡσιόδῳ ὑπῆρχε φιλοσοφία τις καὶ ἠθική (ἴδ. § 16 καὶ 24)· ἔργον δὲ φυσικὸν τῶν ἐπερχομένων γενεῶν ἦν, ἐν τῇ αὐτῇ ὁδῷ περαιτέρω χωρουσῶν, ἡ ἀπαλλαγὴ καὶ ἐκκάθαρσις τῶν ὑπερτέρων στοιχείων ἄλλοις προσκαίροις ἀναμεμιγμένων καὶ ἡ ἐξακολούθησις παρ' αὐτῶν τοῦ ἔργου, ὅπερ ὡς πρὸς τοὺς προγενεστέρους οἱ μεγάλοι ἐπετέλεσαν ἐπικοὶ ποιηταί.

Ὁ Πίνδαρος ἄρα οὔτε νέας θεολογικὰς ἰδέας ἐξεῦρεν, οὔτε ἀπαδός ἐστι διδασκαλίας κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀπορρήτου, ἔξι τῶν χρόνων αὐτοῦ. Ἀλλ' ἂν μὴ ἐφευρίσκῃ, ἐκλέγει· ἂν δὲ τῶν χρόνων αὐτοῦ ὑπάρχῃ, ὑπάρχει σὺν ταῖς ἰδίαις ἀρεταῖς τοῦ πνεύματος αὐτοῦ, τῇ ὑπερηφάνῳ καὶ φύσει περιεσκεπτμένῃ ἐμβριθείᾳ, τῷ ζωηρῷ αἰσθήματι τοῦ ἠθικοῦ καλοῦ, τῇ σοβαρότητι καὶ τῇ δυνάμει αὐτοῦ. Ἐκ δὲ τῶν ἰδεῶν τῶν συγχρόνων αὐτῷ δέχεται τὰς προσφορωτέρας τῇ φύσει αὐτοῦ, τὰς ὑψηλοτέρας δηλονότι καὶ εὐγενεστέρας, καὶ κατὰ τοῦτο τοὐλάχιστον πρωτότυπός ἐστιν.

Εἰ δὲ δυνατὸν ἦν συγκρῖναι Πίνδαρον πρὸς τοὺς προγενεστέρους αὐτοῦ Ἀλκμᾶνα καὶ Στησίχορον καὶ ἄλλους, πάντως ἂν εὑρίσκομεν πρόοδον εἰς τὴν αὐστηρότητα τῶν θρησκευτικῶν συλλήψεων. Ἀλλὰ τοιαύτη σύγκρισις ἀδύνατός νῦν ἐστι διὰ τὴν ἀπώλειαν τῶν ποιημάτων τῶν λυρικῶν τούτων ποιητῶν (ἴδ. § 26—27).

Ἐκ δὲ τῶν συγχρόνων ὁ μᾶλλον αὐτῷ ὅμοιός ἐστιν ὁ Αἰσχύλος. Αἰσχύλος καὶ Πίνδαρός εἰσι πνεύματα τῆς αὐτῆς οἰκογενείας· ἄμφω περὶ τὸ Θεῖον καὶ ἀόρατον ἀσχολοῦνται· ἄμφω εἰσὶν ἐμβριθεῖς καὶ ὑπερήφανοι· ὁ Αἰσχύλος, ὡς ὁ Πίνδαρος, μὴ ἐπαρκούμενος τῇ δραματοποιίᾳ

τῶν ἀρχαίων παραδόσεων ἐπικρίνει καὶ διορθοῖ αὐτάς, ἢ τοὐλάχιστον ἐξ αὐτῶν τὴν ἠθικὴν σημασίαν πειρᾶται ἐξαγαγεῖν, ἣν ἀγνοτέραν καὶ ἀκριβεστέραν καθίστησιν· οὐκ ἔστιν ἁπλῶς ἐπιτήδειος μυθολόγος πρὸς τὰς ἰδέας ἀδιαφορῶν, ἀλλὰ μέγας ποιητὴς ἅμα τε καὶ μεριμνητὴς ἰδεῶν (penseur), εἰς οὗ τὰ ὦτα ἡ αὔρα τῆς νεογνοῦ φιλοσοφίας ἐψιθύρισε.

Καίπερ περισυλλέγων τὰ ἐκ τῆς Ὁμηρικῆς τραπέζης πίπτοντα ψιχία, οὐ νομίζει ἑαυτὸν ἠναγκασμένον ἐμμένειν ταῖς ἀφελείαις τῶν ἐπικῶν χρόνων. Ἠκκαθαίρων ὅμως τὴν μυθολογικὴν παράδοσιν, οὐ περιφρονεῖ αὐτῆς, αἱ δὲ διορθώσεις αὐτοῦ γίνονται, ὡς αἱ τοῦ Πινδάρου, μετ' εὐλαβείας καὶ σεβασμοῦ. Ὡς ὁ Πίνδαρος, τιμᾷ καὶ σέβει τὸν Δία καὶ νέον αὐτῷ ἀπονέμει μεγαλεῖον· ὁ μὲν Πίνδαρος λέγει περὶ Θεοῦ, *τί θεός; τί δ' οὔ; τὸ πᾶν*· ὁ δ' Αἰσχύλος

Ζεύς ἐστιν αἰθήρ, Ζεὺς δὲ γῆ, Ζεὺς οὐρανός,
Ζεύς τοι τὰ πάντα.

Ἡ πρωτοτυπία τοῦ Πινδάρου ἐν τούτῳ κεῖται, ὅτι πάσαις ταῖς ἀρχαίαις παραδόσεσιν, ἃς οἱ νόμοι τῆς λυρικῆς τέχνης ἠνάγκαζον αὐτὸν συλλέγειν καὶ ὑμνεῖν, νέον τι ἀνεμίγνυε πνεῦμα ἰδεῶν, ὑψηλῶν τε καὶ ἐλευθέρων, ἐν αἷς ἔχει τὸ μέρος αὐτῆς ἡ φιλοσοφία· οὐχ ὅτι ἦν φιλόσοφος, ὡς ὕστερον ὁ Εὐριπίδης· τοὐναντίον φαίνεται βέλη τινὰ περιφρονητικὰ κατὰ τῶν φιλοσοφικῶν ἐρευνῶν ἐκτοξεύσας, ἐξ ὧν ἦν καὶ ὁ στίχος, *ἀτελὴ σοφίας καρπὸν δέρπειν*· ἦν, ὡς ἔοικεν, ἔθος τοῖς μὲν λυρικοῖς ποιηταῖς περιφρονεῖν τῶν φιλοσόφων, τούτοις δὲ αὖθις περιφρονεῖν τῶν λυρικῶν ποιητῶν. Ἀλλ' οὐκ ἔστιν ἀδύνατον ὑψηλῇ τινι μεγαλοφυΐᾳ καὶ φύσει μεγαλεπηβόλῳ φαντασίᾳ, καίπερ ἀνεξαρτήτῳ ἀπὸ πάσης σχολῆς, σχεδὸν ἀκουσίως συλλέγειν τὰς εὐγενεῖς ἰδέας, ἃς αἱ μελέται τῶν φιλοσόφων ἢ ὁ ἐνθουσιασμὸς τῶν μυστικῶν κατὰ μικρὸν εἰς τὰς ἕξεις τῆς ἑλληνικῆς διανοίας εἰσῆγον[1].

Σύγκρισις τῶν θεῶν τοῦ Ὁμήρου πρὸς τοὺς θεοὺς τοῦ Πινδάρου.

§ 31. Μικρὰ δέ τις παραβολὴ τῶν θεῶν τοῦ Ὁμήρου πρὸς τοὺς θεοὺς τοῦ Πινδάρου τίθησιν ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας, ὅτι ὑπῆρξεν ἀνάπτυξις καὶ πρόοδος συνεχὴς ἄνευ διακοπῆς καὶ χάσματος τῶν παραδόσεων· τὸ τέλειον παρ' Ὁμήρῳ ἐγένετο τελειότερον παρὰ Πινδάρῳ, τὸ δὲ ἐμπαθὲς καὶ ταπεινόν, ὡς ἀνάξιον τῶν θεῶν, ἐξωβελίσθη.

Τὸ μὲν ἐξωτερικὸν σχῆμα τῶν θεῶν τοσοῦτον λαμπρὸν καὶ τέλειον ἀπετυπώθη παρ' Ὁμήρου, ὥστε οὐδεμία τοῖς μετ' αὐτὸν ὑπελείφθη ὑπερβολή· πάντες ἀκολουθοῦσιν αὐτῷ παρὰ πόδας· ἐν ταῖς σωματικαῖς μόνον ἐνεργείαις τῶν θεῶν παρατηρεῖται διαφορά τις· οἷον ὁ μὲν Ποσειδῶν παρ' Ὁμήρῳ ἐν τρισὶ βήμασιν ἀπὸ τῆς ἀκροτάτης κορυφῆς τῆς Θρῃκίας Σκίμου εἰς τὰς Αἰγὰς ἀφικνεῖται·

τρὶς μὲν ὀρέξατο, τὸ δὲ τέταρτον ἵκετο τέρμα,
Αἰγάς.

Ὁ δὲ Ἀπόλλων παρὰ Πινδάρῳ ἐν τῷ πρώτῳ βήματι ἐκ Δελφῶν ἀφικνεῖται εἰς Λακέρειαν·

βήματι δ' ἐν πρώτῳ κιχών.

Τῆς Ἥρας καὶ τοῦ Ἄρεως αἱ πολεμικαὶ κραυγαὶ ἐν τῇ Ἰλιάδι ἦταν τῆς μὲν ὡς πεντήκοντα ἀνδρῶν, τοῦ δὲ ὡς δεκακισχιλίων, ἡ δὲ Ἀθηνᾶ κατὰ Πίνδαρον, ὅτε τῆς κεφαλῆς τοῦ Διὸς ἐξεπήδησεν, κραυγὰς ἔρριξεν, αἳ φρίκης ἐπλήρωσαν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν·

ἀνορούσαις' ἀλάλαξεν ὑπερμήκει βοᾷ,
οὐρανὸς δ' ἔρριξέ μιν καὶ Γαῖα μάτηρ.

Παρὰ μὲν Πινδάρῳ αἱ σωματικαὶ τῶν θεῶν ἐνέργειαι φαίνονται τελειότεραι καὶ θειότεραι, παρὰ δὲ Ὁμήρῳ αἰσθητότεραι καὶ ποιητικώτεραι· διότι ἐν τοῖς τρισὶ βήμασι τοῦ Ποσειδῶνος δυνάμεθα ἀντιληφθῆναι τῆς τοῦ θεοῦ ταχύτητος συγκρίνοντες τὰ τρία βήματα πρὸς τὰ πολλά, ὧν ἔχει χρείαν ὁ ἄνθρωπος ὅπως τὴν αὐτὴν ὁδὸν ἀνύσῃ· ἀλλ' ἐν τῇ ἀστραπαίᾳ ταχύτητι τοῦ Ἀπόλλωνος οὐδεμίαν δυνάμεθα συλλαβεῖν εἰκόνα· ἡ ταχύτης ἐστὶ νοερά. Τὰ αὐτὰ ῥητέον καὶ περὶ τῶν κραυγῶν τῆς Ἥρας, τοῦ Ἄρεως πρὸς τὴν τῆς Ἀθηνᾶς.

Οἱ θεοὶ τοῦ Ὁμήρου διατηροῦσιν ἔτι χαρακτηριστικά τινα τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως· παρὰ δὲ Πινδάρῳ ἐπικρατέστερός ἐστιν ὁ ἠθικὸς καὶ πνευματικὸς τῶν θεῶν χαρακτήρ· ὁ Πίνδαρος, καίπερ θαυμασίως περιγράφων τὴν φύσιν, (ἴδ. § 8, σελ. 94) οὐ θεοποιεῖ αὐτήν, θεοποιεῖ μᾶλλον ἠθικὰς ἀφῃρημένας ἰδέας, τὴν Δίκην, τὴν Ἡσυχίαν, τὴν Ὑγίειαν, τὴν Εἰρήνην, τὴν Ἁρμονίαν, τὴν Τύχην κλπ.

Καίτοι οἱ θεοὶ τοῦ Ὁμήρου παντοδύναμοι, ὁ Ἥφαιστος χωλός ἐστι καὶ ἄσβεστον διεγείρει τοῖς ἄλλοις θεοῖς γέλωτα ὑποσκάζων· παρὰ δὲ Πινδάρῳ οὐδὲν τοιοῦτον. Ἡ παγγνωσία τῶν θεῶν παρ' Ὁμήρῳ περιωρισμένη, παρὰ δὲ Πινδάρῳ εὐρυτέρα· παράδοσίς τις ἀρχαία ἀφηγεῖτο ὅτι τὴν ἀπιστίαν τῆς Κορώνης ὁ Ἀπόλλων παρὰ κορώνης ἔμαθε. Τὸν μῦθον τοῦτον ἀπορ-

1) Ἴδ. Croiset σελ. 178 καὶ ἑξῆς.

ρίπτει ὁ Πίνδαρος· διότι ὁ Ἀπόλλων οὐδεμίαν ἔχει χρείαν μαθεῖν τὸ μέλλον παρὰ κορώνης· οἱ θεοὶ γινώσκουσι πάντα τῷ νῷ αὐτῶν·

πάντα ἴσασι νόῳ·

Ὁ Ἀπόλλων ἐπιθυμῶν μαθεῖν τὴν γενεὰν τῆς Νύμφης Κυρήνης, ἐρωτᾷ τὸν Χείρωνα περὶ αὐτῆς· ὁ δὲ Κένταυρος ἀποκρίνεται, ἔχεις χρείαν μαθεῖν τὴν γενεὰν αὐτῆς παρ' ἐμοῦ σὺ ὁ τὰ πάντα εἰδώς;

κύριον ὃς πάντων τέλος
οἶσθα καὶ πάσας κελεύθους·
ὅσα τε χθὼν ἠρινὰ φύλλ' ἀναπέμπει, χὠπόσαι
ἐν θαλάσσᾳ καὶ ποταμοῖς φάραθοι
κύμασιν ῥιπαῖς τ' ἀνέμων κλονέονται, χὥτι μέλλει, χὠπόθεν
ἔσσεται, εὖ καθορᾷς.

Αἱ ἔριδες τῶν θεῶν πρὸς ἀλλήλους παρ' Ὁμήρῳ, μάλιστα δὲ αἱ τῆς Ἥρας καὶ τοῦ Διός, οὐδένα λανθάνουσι· παρὰ δὲ Πινδάρῳ σπανιώτατα τοιοῦτόν τι ἀπαντᾷ, ὃς καὶ τὰς μάχας ὡσαύτως τῶν θεῶν πρὸς ἀλλήλους ἀποδοκιμάζει ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας ἐλλαμφθείς·

ἃ πόλεμον μάχαν τε
πᾶσαν
χωρὶς ἀθανάτων.

Καθ' Ὅμηρον, ἡ μὲν Ἀθηνᾶ ὑπερέχει τῶν ἄλλων θεῶν κατὰ τὴν δολοφροσύνην, ὁ δὲ Ὀδυσσεὺς τῶν ἀνθρώπων, ὡς αὐτὴ ἡ Ἀθηνᾶ λέγει πρὸς τὸν Ὀδυσσέα·

Ἀλλ' ἄγε, μηκέτι ταῦτα λεγώμεθα, εἰδότες ἄμφω
κέρδε', ἐπεὶ σὺ μὲν ἔσσι βροτῶν ὀχ' ἄριστος ἁπάντων
βουλῇ καὶ μύθοισιν, ἐγὼ δ' ἐν πᾶσι θεαῖσιν
μήτι τε κλέομαι καὶ κέρδεσιν·

Κατὰ Πίνδαρον οἱ θεοὶ φίλοι τῆς ἀληθείας·

ψευδέων δ' οὐχ ἅπτεται.

Ἐν δὲ τῷ ὑγδόῳ τῶν Νεμέων λύπην ἐκφράζει ὅτι ὁ Ὀδυσσεὺς αἰμύλοις λόγοις ἐνίκησε τὸν Αἴαντα ἐν τῇ κρίσει τῶν ὅπλων τοῦ Ἀχιλλέως, εὔχεται δὲ ἵνα μηδέποτε ὁ Ζεὺς δῷ αὐτῷ τοιοῦτον ἦθος.

Εἴη μήποτέ μοι τοιοῦτον ἦθος, Ζεῦ πάτερ, ἀλλὰ
κελεύθους
ἁπλόας ζωᾶς ἐφαπτόμαν, θανὼν ὡς παισὶ κλέος
μὴ τὸ δύσφαμον προσάψω.

Ἀλλαχοῦ δὲ παραγγέλλει τὴν ἀψευδείαν·

ἀψευδεῖ δὲ πρὸς ἄκμονι χάλκευε γλῶσσαν.

Οὕτω πᾶν ὅ,τι ταπεινὸν καὶ χαμαίζηλον τῆς πρώτης μυθολογίας ἐξαφανίζεται εἰς ἀγνοτέραν ὑποχωροῦν ἠθικήν. Παρ' Ὁμήρῳ ἕκαστος τῶν θεῶν οὐ μόνον τὴν ἐξωτερικὴν αὐτοῦ φυσιογνωμίαν ἀκριβῶς διατηρεῖ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐσωτερικήν· παρὰ δὲ Πινδάρῳ τῆς εἰς τὸ ἰδανικὸν ἀνυψωθείσης ἀγνότητος καὶ τελειότητος πάντες οἱ θεοὶ μετέχουσιν, ὥστε ἐξ αὐτῶν μία τελεία θεότης ἀναλάμπει· αἱ διαφοραὶ αὐτῶν εἰσιν ἐξωτερικαί, ἡ δ' ἐνότης αὐτῶν θεμελιώδης ἐστὶν ἐγκειμένη αὐτῆς τῆς οὐσίας αὐτῶν· ὑπὸ τὰ διάφορα ὀνόματα ἡ αὐτὴ θεότης ἐνεργεῖ, ἰσχυρά, δαήμων, δικαία, κυβερνῆτις πάντων· καὶ ἡ γλῶσσα δὲ τοῦ Πινδάρου ἐξυμνεῖ τὴν θεότητα καθόλου, μεταχειριζομένη ἐπὶ τοιαύτῃ καθολικῇ ἐννοίᾳ τὰ ὀνόματα *θεὸς* καὶ *δαίμων*, λαβὼν τὸ παράδειγμα παρ' Ὁμήρου, ὃς ἔστιν ὅτε τοῖς ὀνόμασι *θεῷ* καὶ *δαίμονι* ἐχρήσατο περὶ τῆς καθόλου θεότητος· τοῦτο δὲ ἀριδήλως δείκνυσιν ὅπερ ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς παραγράφου ταύτης εἴπομεν, ὅτι ἡ πρόοδος οὐδεμίαν διακοπὴν τῆς Ὁμηρικῆς θεολογίας ἐπήνεγκε, καίπερ ἀπ' αὐτῆς πολλοὺς ἀφελοῦσα ῥύπους.

Δόξαι Πινδάρου περὶ Μοιρῶν.

§ 32. Ποιητής, οἷος ὁ Πίνδαρος, εἰς τοσοῦτον ἀγνὰς καὶ ὑψηλὰς ἰδέας περὶ θεότητος ἀνυψωθείς, οὐκ ἠδύνατο ἀσπάζεσθαι καὶ ἐμμένειν ταῖς ἀρχαίαις περὶ Μοιρῶν παραδόσεσιν, ὅτι αὗται δηλονότι τῶν θεῶν ὑπέρτεραί εἰσιν ἢ ἴσαι αὐτοῖς τὴν δύναμιν. Ἡ ἑτέρα δοξασία, ὅτι αἱ Μοῖραι τὰς βουλὰς τῶν Ὀλυμπίων θεῶν, καὶ μάλιστα τὰς τοῦ Διός, ἐκτελοῦσι, προσφιλεστέρα αὐτῷ ἐστιν, ἅτε προσφορωτέρα τῇ προόδῳ τῶν χρόνων καὶ τῷ πνεύματι τῆς θεολογίας αὐτοῦ· καὶ κατὰ ταύτην συνήθως καὶ ποικιλοτρόπως ποιεῖται τῶν Μοιρῶν χρῆσιν, ὅταν εἰς τοὺς ἀρχαίους ἀνατρέχῃ μύθους καὶ πρὸς ἐξύφανσιν αὐτῶν χρείαν ἔχῃ τῶν Μοιρῶν. Καὶ ὅταν δὲ αἱ Μοῖραι πράγματα ἐκτελῶσιν εἰς τοὺς θεοὺς ἀναφερόμενα, καὶ τότε οὐκ ἄνευ τῆς τῶν θεῶν θελήσεως ἐνεργοῦσιν αὐτά· οἷον αἱ Μοῖραι, ὡς νυμφαγωγοί, τὴν Θέμιν ἄγουσιν εἰς Ὄλυμπον, ὅπως σύζυγος γένηται τοῦ Διός. Τοῦτο βεβαίως οὐκ ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ Διός, οὔτε ἄνευ τῆς θελήσεως αὐτοῦ ἐγένετο.

Πρώτων μὲν εὐβούλων Θέμιν οὐρανίαν
Χρυσέκιστιν ἵπποις ὠκεανοῦ παρὰ παγὰν
Μοῖραι πατὶ κλίμακα σεμνὰν
ἄγον Οὐλύμπου λιπαρὰν καθ' ὁδὸν
σωτῆρος ἀρχαίαν ἄλοχον Διὸς ἔμμεν·
ἃ δὲ τὰς χρυσάμπυκας ἀγλαοκάρπους τίκτεν ἀλαθέας Ὥρας.

Καθ' Ἡσίοδον δέ, ὡς εἴδομεν (§ 21, σελ. 110) καὶ ἄλλους ἡ Θέμις καὶ αὐτὰς τὰς Μοίρας ἔτεκεν· ἀλλ' ὁ Πίνδαρος ἐνταῦθα ἕπεται τῇ ἀρχαιοτέρᾳ παραδόσει, καθ' ἣν αἱ Μοῖραι θυγατέρες ἦσαν τῆς Νυκτός· παρεισάγει δὲ αὐτὰς ὡς νυμφαγωγούς, διότι κοινῶς ἐπιστεύετο, ὅτι, ὡς τὰ τῆς γεννήσεως καὶ τοῦ θανάτου, οὕτω καὶ τὰ τοῦ γάμου ἔργον ἦν καὶ μέλημα τῶν Μοιρῶν. Οὕτω καὶ Ἀριστοφάνης ἐν τοῖς *Ὄρνισι* λέγει, ὅτι αἱ Μοῖραι ἐνύμφευσαν τὸν Δία τῇ Ὀλυμπίᾳ Ἥρᾳ·

Ἥρᾳ ποτ' Ὀλυμπίᾳ
τῶν ἠλιβάτων θρόνων
ἄρχοντα θεαῖς μέγαν
Μοῖραι ξυνεκοίμισαν
ἐν τοιῷδ' ὑμεναίῳ.

Καὶ ἐν τῷ γάμῳ δὲ τῆς Θέτιδος μετὰ τοῦ Πηλέως αἱ Μοῖραι παρῆσαν μετὰ τῶν Μουσῶν, τῶν Χαρίτων καὶ τῶν Ὡρῶν. Ἑκάστη δὲ νύμφη ἐν Ἑλλάδι πρὸ τοῦ γάμου ἔθυε ταῖς Μοίραις δεομένη εὐμενεῖς αὐτῇ γενέσθαι.

Ὅτε δὲ ὁ Τάνταλος τὸν υἱὸν αὐτοῦ Πέλοπα καταμελίσας ἔβαλε τὰ τεμάχια εἰς τὸν λέβητα καὶ ἕψησεν αὐτὰ ὅπως δεῖπνον προσενέγκῃ τοῖς ἀθανάτοις, κατ' ἄλλους μὲν ὁ Ἑρμῆς, κατὰ δὲ Πίνδαρον ἡ Κλωθώ, οὐ θεῶν ἀέκητι, συνήρμοσε τὰ μέλη καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς αὖθις ζωήν, ἀναπληρώσασα ἐλέφαντι τὸν καταβρωθέντα ὑπὸ τῆς Δήμητρος ὦμον·

ἐπεὶ νιν καθαροῦ λέβητος ἔξελε Κλωθὼ
ἐλέφαντι φαίδιμον ὦμον κεκαδμένον.

Τῇ ἐπινεύσει τῶν θεῶν ὡσαύτως παρίστανται αἱ Μοῖραι, ὡς ἐν τοκετῷ, ἐν τῇ πρωτοτόκῳ τελετῇ τῆς ἱδρύσεως τῶν Ὀλυμπίων·

Ταῦτα δ' ἐν πρωτογόνῳ τελετᾷ
παρέσταν μὲν ἄρα Μοῖραι σχεδὸν
ὅ τ' ἐξελέγχων μόνος
ἀλάθειαν ἐτήτυμον
Χρόνος.

Ἴσως δὲ πρῶτος ὁ Πίνδαρος εἰς τούτους τοὺς μύθους παρεισήγαγε τὰς Μοίρας, ποιήσας τοῦτο κατ' ἀναλογίαν τῶν κοινῶν παραδόσεων, ὡς δηλοῦσι καὶ τὰ ἑξῆς. Ἡ Εἰλείθυια ἐλατρεύετο ὡς θεὰ τοῦ τοκετοῦ λυσίπονος. Ταύτην ὁ Πίνδαρος καλεῖ πόρεδρον τῶν Μοιρῶν, συνεργοῦσαν αὐταῖς·

Εἰλείθυια, πάρεδρε Μοιρῶν βαθυφρόνων
παῖ μεγαλοσθενέος, ἄκουσον Ἥ-
ρας, γενέτειρα τέκνων.

Ὁ μῦθος τῆς Εἰλειθυίας μεταγενέστερος· ὁ δὲ Πίνδαρος εὗρε τρόπον τὰ νέα συνδυάσαι τοῖς ἀρχαίοις.

Ἐν ἑνὶ δὲ μόνῳ μύθῳ ὁ ποιητὴς λόγον ποιεῖται περὶ τοῦ πεπρωμένου εἰς τὸν Δία καὶ Ποσειδῶνα ἀφορῶντος, ὅπερ ὅμως οὗτοι ἠγνόουν, ἡ δὲ Θέμις ἀπεκάλυψεν αὐτοῖς αὐτό. Τοῦτο δὲ ἦν, ὅτι ἄν, ὡς ἐπιθυμοῦσι καὶ ἐρίζουσιν, ὁ ἕτερος αὐτῶν νυμφευθῇ τὴν Θέτιν, τὸ ἐξ αὐτῆς τεχθησόμενον ἔσται τοῦ πατρὸς ἰσχυρότερον καὶ ἐκθρονίσει αὐτόν·

Ζεὺς ὅτ' ἀμφὶ Θέτιος ἀγλαὸς τ' ἔρισαν Ποσει-
δᾶν γάμῳ,
ἄλοχον εὐειδέ' ἑοῖλων ἑκάτερος
ἐὰν ἔμμεν· ἔρως γὰρ ἔχεν·
ἀλλ' οὔ σφιν ἄμβροτοι τέλεσαν εὐνὰς θεῶν
πραπίδες,
ἐπεὶ θεσφάτων ἐπάκουσαν· εἶπε
δ' εὐβούλας ἐν μέσοισι Θέμις,
εἵνεκεν πεπρωμένον ἦν φέρτερον γόνον ἄνακτα πατρὸς τεκεῖν
ποντίαν θεάν.

Ὁ Πίνδαρος, ὡς ὁ Ἡσίοδος (§ 20, σελ. 109), οὐδὲν λέγει περὶ τῆς δυνάμεως ἥτις τὸ πεπρωμένον τοῦτο προώρισεν ἐν ἀγνοίᾳ τῶν θεῶν· ἀρκεῖται λέγων, ὅτι ἡ Θέμις, ἡ θεὰ τῆς τάξεως, προλαμβάνει τὰ πεπρωμένα καὶ ἐπάγει τὴν εἰρήνην καὶ ἁρμονίαν τοῖς ἐρίζουσιν ἀδελφοῖς.

Ἐν δὲ τῷ περὶ Ῥόδου μύθῳ (Ὀλυμπ. Ζ, 64) τὴν Μοῖραν Λάχεσιν ὁ ποιητὴς αὐτόβουλον καὶ ἀνεξάρτητον τοῦ Διὸς τίθησι· διότι ὁ Ἥλιος πρῶτος ἰδὼν τὴν νῆσον Ῥόδον καὶ λαβὼν τὴν ἐπίνευσιν τοῦ Διὸς ὅτι αὐτοῦ ἔσται, προσκαλεῖ καὶ τὴν Λάχεσιν ἵνα ἐνόρκως ὑποσχεθῇ αὐτῷ τοῦτο·

ἐκέλευσεν δ' αὐτίκα χρυσάμπυκα μὲν Λάχεσιν
χεῖρας ἀντεῖναι, θεῶν δ' ὅρκον μέγαν
μὴ παρφάμεν,
ἀλλὰ Κρόνου σὺν παισὶ νεῦσαι.

Διὰ τί δὲ ἡ Λάχεσις, καὶ οὐχὶ ἄλλη τις τῶν ἀδελφῶν αὐτῆς; διότι τῆς Μοίρας ταύτης ἦν ἔργον, τὸ συμβαῖνον, ὅ,τι δηλαδὴ ἐν τῷ βίῳ ἐπέρχεταί τινι· διὰ τοῦτο παρὰ Πινδάρῳ, λέγει ὁ Οὐέλκερος, ὁ Ἥλιος προσκαλεῖ τὴν Λάχεσιν, ἵνα ποιήσῃ τὸν μέγαν ὅρκον, ὅτι αὐτῷ ἀποδώσει τὴν νῆσον· ἃ δὲ λέγει Πλάτων ἐν τῇ Πολιτείᾳ, «Λάχεσιν μὲν τὰ γεγονότα, Κλωθὼ δὲ τὰ ὄντα, Ἄτροπον δὲ τὰ μέλλοντα» ταῦτα ἀντιφάσκουσι πρὸς τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν, ἣν Πίνδαρος καὶ ἄλλοι ἀκολουθοῦσι.

Ταῦτα μέν εἰσι τὰ μόνα χωρία τοῦ Πινδάρου, ἐν οἷς ἀνεξαρτησία τις τῶν Μοιρῶν ἐμφαί-

νεται· ἐν δὲ τοῖς ἄλλοις οὐδὲν τοιοῦτον ἀπαντᾷ, ἀλλ' ἐν πᾶσιν ἐκτελοῦσι μέν, ὡς ὑποτελεῖς, αἱ Μοῖραι, ἐκδηλοῦται δὲ ἡ τὰ πάντα κυβερνῶσα καὶ πρυτανεύουσα θεία δύναμις· ὁ θεός ἐστιν ἡ πρώτη ἀρχὴ καὶ αἰτία· «οὐδαμοῦ[1] ὁ ποιητὴς τὴν θείαν δύναμιν περιορίζει τῇ παρεμβάσει ξένης τινὸς ἢ ὑπερτέρας δυνάμεως· αὐτὸς ὁ Ζεὺς τὴν μοιραίαν πορείαν τῶν γιγνομένων ὁρίζει. Ἐξ αὐτοῦ δὲ ἡ Μοῖρα ἐξήρτηται, ἔργον αὐτοῦ οὖσα καὶ εὐθεῖα ἀπόρροια τῆς παντοδυνάμου αὐτοῦ θελήσεως». Πρὸς πίστωσιν φέρομεν χωρία τινὰ ἐκ τοῦ ποιητοῦ·

Ζεὺς τά τε καὶ τὰ νέμει,
Ζεὺς ὁ πάντων κύριος.

Θεοῦ δὲ δείξαντος ἀρχὴν
ἕκαστον ἐν πράγος εὐθεῖα δὴ
κέλευθος ἀρετὰν ἐλεῖν,
τελευταί τε καλλίονες.

Ζεῦ πάτερ——— πᾶν δὲ τέλος
ἐν τιν ἔργων.

Θεὸς ὁ τὰ πάντα τεύχων βροτοῖς
καὶ χάριν ἀοιδᾷ φυτεύει.

Σὺν θεῷ γάρ τοι φυτεύθεὶς ὄλβιος παρμονώτερος.

Ζεῦ, μεγάλαι δ' ἀρεταὶ θνητοῖς ἔπονται
ἐκ σέθεν.

Σὺν θεῷ θνατὸν διέρχονται βιότου τέλος.

Κρίνεται δ' ἀλκὰ διὰ δαίμονος ἀνδρῶν.

ἀγαθοὶ
δὲ καὶ σοφοὶ κατὰ δαίμον' ἄνδρες.

ἐκ θεοῦ δ' ἀνὴρ σοφαῖς ἀνθεῖ πραπίδεσιν.

Ἐκ θεῶν γὰρ μαχανὰ πᾶσα βροτείαις ἀρεταῖς.

Ἀρχαὶ δὲ βέβληνται θεῶν
κείνου σὺν ἀνδρὸς δαιμονίαις ἀρεταῖς.

Θεῷ δὲ δυνατὸν ἐκ μελαίνας
νυκτὸς ἀμίαντον ὄρσαι φάος,
κελαινεφεῖ δὲ σκότῳ καλύψαι καθαρὸν
ἀμέρας σέλας.

Ἄπολλον, γλυκὺ δ' ἀνθρώποις τέλος ἀρχά τε δαίμονος ὑρνύντος αὔξεται.

πολλαὶ δ' ὁδοὶ
σὺν θεοῖς εὐπραγίας.

Χρὴ τὰ Γενικότα παρ' δαιμόνων μαστεύεμεν ὀνασταῖς φρασίν,
γνόντα τὸ παρ' ποδὸς, οἵας εἰμὲν αἴσας.

Θεὸς ἄπαν ἐπὶ Γελαίδεσσι τέκμωρ ἀνύεται
θεός, ὃ καὶ πτερόεντ'
αἰετὸν κίχε, καὶ θαλασσαίων παραμείβεται
δελφῖνα καὶ ὑψιφρόνων τίν' ἔκαμψε βροτῶν,
ἑτέροισι δὲ κῦδος ἀγήραον παρέδωκ'.

Τὴν θείαν ἀρωγὴν καὶ δύναμιν ἐκφράζει ὁ Πίνδαρος καὶ διὰ τῶν φράσεων *οὐ θεῶν ἄτερ, θεόθεν, Διόθεν, δαιμόνων βουλαῖς, θεῶν παλάμαις* κτλ.

Ὅτι δὲ καὶ τὸ μέρος, ὅπερ αἱ Μοῖραι λαμβάνουσιν ἐν τοῖς ἀνθρωπίνοις πράγμασιν, οὐκ ἄνευ θεῶν τελεῖται, πιστοῦται καὶ ἐκ τῶν φράσεων, *μοῖρα θεοῦ, αἶσα θεοῦ, μοῖρα θεῶν, μοῖρα Διός, αἶσα Διός, Διόθεν* κτλ.

Καὶ τὸ μόρσιμον Διόθεν πεπρωμένον ἔκφερεν.

ἃς ταύταν μεθέπων
Διόθεν αἶσαν νῦν πέφανται
οὐκ ἄμμορος ἀμφὶ πάλᾳ κυναγέτας.

Ἐσθλῶν γὰρ ὑπὸ χαρμάτων πῆμα θνάσκει
παλίγκοτον δαμασθέν,
ὅταν θεοῦ Μοῖρα πέμπῃ
ἀνεκὰς ὄλβον ὑψηλόν.

οὕτω δὲ Μοῖρ', ἅτε πατρώιον
τῶν δ' ἔχει εὔφρονα πότμον, θεάρτῳ σὺν ὄλβῳ
ἐπί τι καὶ πῆμ' ἄγει παλίντροπον ἄλλῳ χρόνῳ.

θεὸς
τῶν δὲ κείνων τε κλυτὰν αἶσαν παρέχοι φιλέων.

Ζεῦ τέλει', αἰεὶ δὲ δὸς τοίαν Ἀμύνα παρ' ὕδωρ αἶσαν ἀστοῖς.

Δένδρεά τ' οὐκ ἐθέλει πάσαις ἑτέων περιόδοις
ἄνθος εὐῶδες φέρειν πλούτῳ Γίσον,
ἀλλ' ἐν ἀμείβοντι· καὶ θνατὸν οὕτως ἄγει
Μοῖρα. Τὸ δ' ἐκ Διὸς ἀνθρώποις σαρὲς αὐχ ἕπεται τέκμαρ.

σὺν θεῶν δέ νιν αἶσα
Ἴλλου τε καὶ Αἰγιμιῶν
Δωριεὺς ἐλθὼν στρατὸς ἐκτίσσατο.

αἰολοβρόντα Διὸς αἶσα.

ἀσθενεῖ μὲν χρωτὶ βαίνων, ἀλλὰ μοιρίδιον ἦν·

ἦν πεπρωμένον ὑπὸ τῶν θεῶν ἵνα ὁ χωλὸς Φιλοκτήτης ἐκπορθήσῃ τὸ Ἴλιον· οὕτω λέγει ὁ Πίνδαρος καὶ περὶ τοῦ τείχους τοῦ Ἰλίου,

ἦν ὅ τι νιν πεπρωμένον τεῖχος.

Ἀλλαχοῦ δὲ (Πυθ. Δ, 61) λέγει ὅτι ὁ χρησμὸς τοῦ Ἀπόλλωνος προειπὼν τῷ μέλλοντι βασιλεύσειν τῆς Κυρήνης ἀνέδειξεν αὐτὸν πεπρωμένον βασιλέα·

ἃ σε χαίρειν ἐς τρὶς αὐδάσαισα πεπρωμένον
βασιλέ' ἄμφανεν Κυράνᾳ.

Ἐν ἄλλοις δὲ χωρίοις μόνη ἡ ἐνέργεια τῶν Μοιρῶν φαίνεται· ἀλλ' οὐκ ἔστιν ἐναντία τῇ θελήσει τῶν θεῶν, ὡς οὐδὲ ἀντίδρασίς τις τῶν θεῶν δηλοῦται· παρὰ Πινδάρῳ ἐξέλιπον αἱ Ὁμηρικαὶ φράσεις *ὑπέρμορον, ὑπέρμορα*, δι' ὧν ἐξεφράζετο ἡ ἀντίδρασις τῶν θεῶν κατὰ τῶν ἀποφάσεων τῆς Μοίρας· λέγει μᾶλλον *θεόμορον*.

1) Ἰδ. Croiset σελ. 183.

Ὦ θεόμορ' Ἀρκεσίλα.

Γαρύσομαι τόνδ' ἀνδρὸς ἐν τιμαῖσιν ἀγακλέα τὰν
Ἀσωποδώρου πατρὸς αἶσαν.

τυχεῖν δ' ἐν ἀδύνατον
εὐδαιμονίαν ἅπασαν ἀνελόμενον. Οὐκ ἔχω
εἰπεῖν, τίνι τοῦτο Μοῖρα τέλος ἔμπεδον
ὥρεξε.

τὸ μόρσιμον οὐ παρφυκτόν·

Σχήσει τὸ πεπρωμένον οὐ πῦρ, οὐ σιδάρεον
τεῖχος.

Ὅτι τοῦτο οὐκ ἄνευ τοῦ Διὸς ὡρίζετο, *μαρτυρεῖ τὸ ἄνω μνημονευθέν, καὶ τὸ μόρσιμον Διόθεν πεπρωμένον*.

Ὀλβίᾳ δ' ἅπαντες αἶσᾳ λυσίπονον μετανίσσονται
τελευτάν.

οὐκ ἐλεγχέεσσιν Ἀριστοκλείδας Γεὰν
ἐμίανε κατ' αἶσαν·

Πᾶρά Πινδάρῳ ἐξέλιπον ὡσαύτως αἱ Ὁμηρικαὶ φράσεις, κραταιὴ Μοῖρα, ὁλοὴ Μοῖρα, ἁπαντῶσι δὲ ἄλλαι εὐμενέστεραι, βαθύφρονες Μοῖραι, ὄλβια αἶσα, ἀγακλεὴς αἶσα, εὔνομος, φιλία μοῖρα, διότι καὶ αἱ Μοῖραι ἐχαλκήρωσαν τὸ σκληρὸν ἐκεῖνο τῶν ἀρχαίων χρόνων καὶ δεήσεις εἰσάκουσιν· ὁ ποιητὴς δέεται αὐτῶν ἵνα ταῖς κλυταῖς ἐπιταγαῖς τῆς μοίρας φίλου ἀνδρὸς (τοῦ Αἰγινήτου Φυλακίδα) ἀκολουθήσωσι·

Κλωθὼ κασιγνήτας τε προσεννέπω ἔσπεσθαι κλυταῖς
ἀνδρὸς φίλου μοίρας ἑφετμαῖς.

Καὶ ἔν τινι ὕμνῳ ἀνωνύμῳ πρὸς τὰς Μοίρας διασωθέντι παρὰ Στοβαίῳ ἀπευθύνεται δέησις, ὅπως δῶσι τὴν Εὐνομίαν, Δίκην καὶ Εἰρήνην·

Κλωθὼ Λάχεσίς τε εὐώλενοι
κοῦραι Νυκτός, εὐχομένων ἐπακούσατ'
οὐράνιαι χθόνιαί τε δαίμονες·
ὦ πανδείματοι, πέμπετ' ἁμὶν ῥαδύκολπον Εὐνομίαν
Λιπαρορόθρονος τ' ἀδελφεάς,
Δίκαν καὶ στερανηφόρον Εἰράναν
πόλιν τε τάνδε βαρυῤῥόνων λελάθητε συντυχιᾶν.

Ἡ δὲ εὐμένεια τῶν Μοιρῶν καὶ ἐκ τούτου φαίνεται ὅτι χάριν τῆς οἰκογενειακῆς εὐτυχίας ἀπαιτοῦσι παρὰ τῶν συγγενῶν ὁμόνοιαν· ἂν δὲ οὗτοι εἰς ἔχθραν περιελθωσιν, ἀφίστανται καὶ πᾶσαν ἀφαιροῦσι προστασίαν·

Μοῖραι δ' ἀφίστανται, εἴτις ἔχθρα
πέλει.

Καὶ αἱ λέξεις δέ, *μοιρίδιον, μόρσιμος, θεόμορος*, λαμβάνονται μᾶλλον ἐπ' ἀγαθοῦ· οἷον *ὄλβου μοιρίδιον, μόρσιμος αἰὼν*=εὐτυχὴς αἰών.

ὦ Ζεῦ πάτερ,
λίσσομαι παῖδα θρασὺν ἐξ Ἐριβοίας
ἀνδρὶ τῷδε ξεινίου μου μοιρίδιον τελέσαι.

Ὁ Ἡρακλῆς δέεται τοῦ Διὸς ἵνα τῷ φίλῳ αὐτοῦ Τελαμῶνι δῷ υἱόν, ἀνδρεῖον, καλόμοιρον, δῶρον τῆς ξενίας αὐτοῦ·

Εἰ σύν τινι μοιριδίῳ παλάμᾳ
ἐξαίρετον Χαρίτων νέμομαι κᾶπον·

λέγει ὁ ποιητὴς περὶ ἑαυτοῦ.

Περὶ Τύχης καὶ ἀγαθοῦ δαίμονος.

§ 33. Ἐκ τῆς λεπτομεροῦς ταύτης ἐξετάσεως κατεδείχθη τὸ ἄνω ῥηθέν, ὅτι κατὰ Πίνδαρον ὁ θεὸς κυβερνᾷ πάντα, αἱ δὲ Μοῖραι ὄργανον αὐτοῦ εἰσι. Τοῦτο δ' ἔτι μᾶλλον ῥητέον περὶ τύχης καὶ ἀγαθοῦ δαίμονος· διὸ κατ' ἀναλογίαν τῶν Ὁμηρικῶν φράσεων, *μοῖρα θεοῦ, μοῖρα θεῶν*, ὁ Πίνδαρος λέγει, *τύχα θεοῦ*[1], *τύχα δαίμονος, τύχα Χαρίτων*·

σὺν θεοῦ δὲ τύχᾳ
ἕτερον οὕτινα Ῥοῖ-
κον ἀπεφήνατο πυγμαχία πλεόνων
ταμίαν στεφάνων μυχῷ Ἰ-
λάδος ἀπάσας.

τύχᾳ θεῶν
ἀφίξεται λαῷ σὺν ἀβλαβεῖ.

ὃς τύχᾳ μὲν δαίμονος, ἀνορίας δ' οὐκ ἀμπλακών·

λέγει δὲ ὁ Πίνδαρος, *καὶ τύχᾳ πότμου=ὄλβιος τύχᾳ*, λαμβάνων ἐπ' ἀγαθοῦ τὸ ὄνομα πότμος, ὅπερ Ὅμηρος ἀεὶ ἐπὶ κακοῦ μεταχειρίζεται, *καὶ εὐθαλεῖ τύχᾳ*.

τὸ πλουτεῖν δὲ σὺν τύχᾳ πότμου σοφίας τ' ἄριστον·

καὶ νῦν ἐν Πυθῶνί νιν ἀγαθέᾳ Καρνεάδᾳ
υἱὸς εὐθαλεῖ ξυνέμιξε τύχᾳ.

Ἐν δέ τινι ἀποσπάσματι τὴν δύναμιν τῆς τύχης ἐν τοῖς ἀγῶσι κηρύσσει ὑπερτέραν τῆς σωματικῆς ῥώμης·

. . . . ἐν ἔργμασιν δὲ νικᾷ
τύχα οὐ σθένος.

Ὕμνος δέ τις εἰς Τύχην τοῦ Πινδάρου ἀπολεσθεὶς ἐξύμνει τὴν μεγάλην δύναμιν αὐτῆς, καλῶν αὐτὴν ἀδελφὴν τῶν Μοιρῶν τὴν ἰσχυροτάτην, ὡς μαρτυρεῖ Παυσανίας λέγων, «ἐγὼ μὲν οὖν Πινδάρου τά τε ἄλλα πείθομαι τῇ ᾠδῇ, καὶ Μοιρῶν τε εἶναι μίαν τὴν Τύχην καὶ ὑπὲρ τὰς ἀδελφὰς τ' ἰσχύειν»· ἐξ οὗ γίνεται δῆλον ὅτι ἡ Τύχη ἔτεινεν εἰς ἀναπλήρωσιν τῶν Μοιρῶν καὶ ἦν ἀσπαστοτέρα τοῖς ἀνθρώποις ὡς ἀγαθῶν πρόνοιος (Ἰδ. καὶ § 27)· ἐν δὲ τῇ αὐτῇ

1) Κατὰ Παυσανίαν ἐν Ἄργει ἦν ἐκ παλαιοτάτου ναὸς Διὸς Τύχης.

ὠδῇ ἐκάλει τὴν Τύχην ὁ Πίνδαρος φερέπολιν, σώζουσαν τὰς πόλεις ἀπὸ τῶν κινδύνων. Διὰ τοῦτο ἑκάστη πόλις, μάλιστα δὲ αἱ ἐν τῇ ἐλάσσονι Ἀσίᾳ, εἶχον ἱερὸν τῆς Τύχης ἢ πάντως ἄγαλμα *Τύχης Πόλεως*· καὶ ἐν τῇ ἀρχῇ δὲ τοῦ δωδεκάτου τῶν Ὀλυμπίων ὁ Πίνδαρος δέεται τῆς *σωτείρας Τύχης* ὑπὲρ τῆς ἐν Σικελίᾳ Ἱμέρας, καλῶν αὐτὴν θυγατέρα τοῦ Ἐλευθερίου Διός, ὃς σώζει τὴν ἐλευθερίαν τῶν πόλεων, ὡς ἡ θυγάτηρ αὐτοῦ κυβερνῶσα τὰς θοὰς νῆας ἐν θαλάσσῃ καὶ τοὺς ταχεῖς πολέμους ἐν τῇ ξηρᾷ·

Λίσσομαι, παῖ Ζηνὸς Ἐλευθερίου,
Ἱμέραν Εὐρυσθενεῖ ἀμφιπόλει, Σώτειρα Τύχα·
σὲν γὰρ ἐν πόντῳ κυβερνῶνται θοαὶ
νῆες ἐν χέρσῳ τε λαιψηροὶ πόλεμοι,
κἀγαθοὶ βουληφόροι.

Ἐκ τούτων ἀρκούντως ἀποδεικνύεται οἵαν δύναμιν ἐπ' ἀγαθῷ τῶν ἀνθρώπων ἀπένεμεν ὁ Πίνδαρος τῇ Τύχῃ· περὶ δὲ ἀγαθοῦ δαίμονος ἐφρόνει, ἁρυσάμενος τὴν ἰδέαν ταύτην ἐκ τῶν Πυθαγορείων ἢ Ὀρφικῶν, ὅτι τοιοῦτος δαίμων οὐ μόνον ἑκάστης γενεᾶς ὑπάρχει, ἀλλὰ καὶ ἑκάστου ἀνθρώπου ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν καὶ ὁδηγίαν τοῦ Διός.

Νῦν δ' ἔλπομαι, ἐν θεῷ γε μὰν
τέλος· εἰ δὲ δαίμων γενέθλιος ἔρκοι,
Δι' τοῦτ' ἐνυαλίῳ τ' ἐκλύσομεν πράσσειν.

Ζεῦ πάτερ,
καὶ τόνδε λαὸν ἀΐδιλον νέμων
Ξενοφῶντος εὔθυνε δαίμονος οὖρον.

Διός τοι νόος μέγας κυβερνᾷ
δαίμον' ἀνδρῶν φίλων. (Ἴδ. καὶ § 27, σελ. 119).

Περὶ ἀνθρώπου καὶ τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ.

§ 34. Εἰ δὴ τοσοῦτοι καὶ τηλικοῦτοι (θεοί, Μοῖραι, Τύχη, ἀγαθὸς δαίμων) ἀναμιγνύονται ἐν τοῖς ἀνθρωπίνοις πράγμασιν, οὐδὲν ἄλλο λείπεται τῷ ἀνθρώπῳ, ὑπολάβοιεν ἄν τις, ἢ βίον διάγειν ἀργὸν καὶ ἀμέριμνον, τὰ πάντα, ἀγαθά τε καὶ κακά, περιμένοντι παρὰ τῶν ὑπερτέρων δυνάμεων, εὐχὰς δὲ μόνον καὶ δεήσεις ἀπευθύνοντι αὐταῖς. Ἀλλ' ἡ φύσις τοῦ Ἕλληνος ἦν πεπλασμένη ἐκ φυράματος ζωῆς καὶ ἐνεργείας μεστοῦ· διὸ ὡς πρῶτον ὖρον τῆς ἀνθρωπίνης εὐδαιμονίας ἐξελάμβανε τὴν κίνησιν καὶ ἐνέργειαν (§ 7–8)· ὁ Ἕλλην οὐδ' αὐτῶν τῶν ἀγαθῶν ὠρέγετο ἄνευ μόχθων καὶ ἱδρώτων (ἴδ. § 22 καὶ 24)· καὶ ἴσως οἱ σοφώτεροι, σοφώτεροι δὲ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ἦσαν οἱ ποιηταί, ὁρῶντες τὴν ὑπερβάλλουσαν ταύτην ζωὴν καὶ ἐνεργητικότητα τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, καὶ φοβούμενοι μὴ ὑπερεκχειλίσῃ καὶ δίκην χειμάρρου παρασύρῃ τὸ σέβας πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ καταστήσῃ τὸν ἄνθρωπον ὑψηλόφρονα καὶ ὑβριστὴν καὶ περιφρονητὴν τῶν θείων, οὐκ ἐπαύσαντο, ὡς ἐκ συνθήματος, ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, ἀπὸ Ὁμήρου μέχρι Πινδάρου, καὶ ὕστερον ἔτι, διεκτραγῳδοῦντες τὴν ἀθλιότητα τοῦ ἀνθρώπου καὶ παραινοῦντες τὴν μετριοφροσύνην καὶ τὸ *μηδὲν ἄγαν* (ἴδ. § 26)· «αἱ ἀρχαὶ αὗται, λέγει καὶ ὁ πολυμαθὴς Croiset, εἰσὶ φυλῆς ἰσχυρᾶς, φύσει ῥεπούσης εἰς ἐνέργειαν, καὶ μᾶλλον εἰς τὸν κίνδυνον τῆς ὑπερμέτρου ἐνεργείας ἐκτεθειμένης ἢ εἰς τὸν τῆς ἀργίας· ἀλλ' ἦν ὡσαύτως καὶ ὀξυδερκής, ὥστε τοῦ κινδύνου τούτου προαισθέσθαι καὶ χαλινὸν κνὶ εὐπείθειαν ἑαυτῇ ἐπιβαλεῖν». Πάντας δὲ τοὺς ἄλλους ποιητὰς ὑπερηκόντισεν ὁ Πίνδαρος ἐπὶ τῷ ἀξιωματικῷ τρόπῳ, καθ' ὃν θρηνῳδεῖ τὴν ἀθλιότητα τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐκφέρει τὰς παραινέσεις πρὸς αὐτόν.

Ὁ Πίνδαρος πάντα τὰ ἀγαθὰ τοῦ ἀνθρώπου, ὡς εἴρηται (ἴδ. σελ. 130), ὑπολαμβάνει θεῖον δῶρον, οὐχ ὅμως καὶ ὅλως ἀπογυμνοῖ τὸν ἄνθρωπον, διότι, κατ' αὐτόν, φέρει καὶ ἴδιόν τι, ἔργον τῆς ἐλευθέρας αὐτοῦ θελήσεως, ὅπερ οἱ θεοὶ ἐπιδοκιμάζουσι καὶ ἀμείβουσιν, ἂν ἀγαθὸν ᾖ. Ἐξετάσωμεν οὖν ἀκριβέστερον τί ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων δώρων ἐστὶ θεῖον, καὶ τί ἔργον αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

Κατὰ Πίνδαρον, ἡ καταγωγὴ τοῦ ἀνθρώπου κοινὴ τῇ τῶν θεῶν· ἀλλ' ἐκ τούτου προῆλθεν ὁ οἰκτρὸς αὐτοῦ προορισμός, διότι ἐν τῇ διανομῇ οἱ θεοὶ πάντα τὰ ἀγαθὰ ἑαυτοῖς ἐπεφυλάξαντο, τῷ δὲ ἀνθρώπῳ ἔδωκαν πρὸς ἓν ἀγαθὸν δύο κακά·

Ἓν παρ' ἑστιῶν πήματα σύνδυα δαίονται βροτοῖς
ἀθάνατοι.

Περὶ δὲ τῆς κοινῆς καταγωγῆς λέγει τὸ περιλάλητον ἐκεῖνο·

Ἓν ἀνδρῶν,
ἓν θεῶν γένος· ἐκ μιᾶς δὲ πνέομεν
μητρὸς ἀμφότεροι· διείργει δὲ πᾶσα κεκριμένα
δύναμις, ὡς τὸ μὲν οὐ-
δέν, ὁ δὲ χάλκεος ἀσφαλὲς αἰὲν ἕδος;
μένει οὐρανός· ἀλλά τι προσ-
φέρομεν ἔμπαν ἢ μέγαν
νόον ἢ τοι φύσιν ἀθανάτοις,
καίπερ ἐφαμερίαν οὐκ εἰδότες οὐ-
δὲ μετὰ νύκτας ἄμμι πάτμος
οἷόν τιν' ἔγραψε δραμεῖν ποτὶ στάθμαν·

ὥστε ἡ κοινὴ καταγωγὴ οὐδὲν φέρει πρὸς εὐδαιμονίαν τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο μετὰ πλείονος

ἐντάσεως διεκτραγῳδεῖ ὁ Πίνδαρος, ἀποφαινόμενος, ὅτι ὁ ἄνθρωπος χρῄζει τῆς θείας ἀρωγῆς·

ἐπάμεροι· τί δέ τις; τί δ' οὔτις; σκιᾶς ἄναρ
ἄνθρωπος· ἀλλ' ὅταν αἴγλα
διόσδοτος ἔλθῃ,
λαμπρὸν φέγγος ἔπεστιν ἀνδρῶν
καὶ μείλιχος αἰών.

Δεύτερον· ὁ ἄνθρωπος γεννώμενος φέρει κληρονομικῶς, ἐξ ἧς κατάγεται γενεᾶς, μετὰ τοῦ αἵματος καὶ τὰς φυσικὰς καὶ ἠθικὰς ἀρετὰς αὐτῆς. Τρίτον· φέρει ἰδίαν τινὰ φύσιν, ἣν καλεῖ *φυάν*· ὁ Πίνδαρος· «Ὁ Πίνδαρος, λέγει ὁ Croiset, οὐ παύεται ἐφιστῶν τὴν προσοχὴν τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ ταῖς ἀποκρύφοις ταύταις δυνάμεσιν, αἳ περιβάλλουσιν αὐτὸν καὶ ἐξ ὧν ἐξήρτηται.

Ἡ φύσις καὶ ἡ φυλὴ εἰσιν ἐκ τῶν δυνάμεων τούτων.

Γεννώμεθα ἔχοντες ἀρετάς τινας, ἄλλων δὲ στερούμεθα· ἡ ἰδιοφυία ἑκάστου ἡμῶν, οἵαν ἔπλασεν ἡ γέννησις, καλεῖται ὑπὸ τοῦ Πινδάρου *φυά*, καὶ πολλάκις περὶ αὐτῆς ὁμιλεῖ, ἀντιτάσσων τὴν δύναμιν αὐτῆς πρὸς τὸ μετὰ πόνου ἐπίκτητον· ἡ μέν ἐστιν ἰσχυρά, τὸ δὲ ἀνίσχυρον· ὅ,τι μανθάνομεν μικρόν τί ἐστι παραβαλλόμενον πρὸς ὃ ἡ φύσις ἡμῖν ἐμπνέει·

τὸ δὲ φυᾷ κράτιστον ἅπαν·
καὶ σοφὸς ὁ πολλὰ Ῥεισὸς φυᾷ.

Ταῦτα ἔχουσιν οὕτως περί τε τῶν φυσικῶν καὶ περὶ τῶν πνευματικῶν ἀρετῶν. Ὁ μέλλων ἐν τοῖς ἀγῶσι νικήσειν, γεννᾶται ῥωμαλέος, οὐ διδάσκεται τὴν ῥώμην. Ἡ Εἰλείθυια, ἡ θεὰ τῆς γεννήσεως, δίδωσιν αὐτῷ τὴν ἰσχύν, οὐχ οἱ διδάσκαλοι τῆς παλαίστρας γυμνασταί. Οὔτε ὁ λέων οὔτε ἡ ἀλώπηξ δύνανται τὴν ἐκυτῶν φύσιν ἀλλάξαι· ὁ ἄνθρωπος καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸν βίον μένει οἷον ἐποίησεν αὐτὸν ἡ γέννησις αὐτοῦ (*γνήσιαι ἀρεταί*)·

συγγενεῖ δέ τις εὐδοξίᾳ μέγα βρίθει·
ὡς διδάκτ' ἔχει, φερεννὺς ἀνὴρ
ἄλλοτ' ἄλλα πνέων, οὔπατ' ἀτρεκὴς
κατέβα ποδί, μυριᾶν δ' ἀρετᾶν ἀτελεῖ νόῳ γεύεται.

Ἀλλὰ διὰ τῆς γεννήσεως συνδέεται τῷ παρελθόντι· διότι ἡ φύσις ἑκάστου τὴν ῥίζαν αὐτῆς ἔχει ἐν τῇ φύσει τῆς ἐξ ἧς κατάγεται φυλῆς. Τὸ παρελθὸν ἐνεργεῖ διὰ τοῦ παρόντος· αἱ ἀρεταὶ καὶ κακίαι, αἱ εὐτυχίαι καὶ ἀτυχίαι μετὰ τοῦ αἵματος διὰ τρόπου σκοτεινοῦ μὲν βεβαίου ὅμως μετακιβδήζονται. Ἡ πεποίθησις αὕτη μία ἐστὶ τῶν θεμελιωδῶν ἰδεῶν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πινδάρου· πολλάκις μνημονεύει τῆς κληρονομικῆς εὐτυχίας (συγγενὴς πότμος, συγγενὴς εὐδοξία, συγγενὴς ὀφθαλμός), τοῦ γενεθλίου δαίμονος· διότι ἡ παρελθοῦσα δόξα ἑρμηνεύει τὴν ἐνεστῶσαν. Ἡ ἀρετὴ τοῦ νικητοῦ, ἣν ἐξυμνεῖ, αὐτή ἐστιν ἡ ἀρετὴ τοῦ κυκλοφοροῦντος ἐν ταῖς φλεψὶν αὐτοῦ αἵματος . . .»

Ταύτην δὲ τὴν γνώμην, ὡς εἴρηται (§ 10 σελ. 96) πρῶτος ὁ Ὅμηρος ἐξήνεγκε. Τίνες δὲ αἱ ἀρεταὶ ἃς μετὰ τοῦ αἵματος κληρονομοῦσιν οἱ ἀπόγονοι; ὅσαι ἦσαν τοῖς προγόνοις οἰκεῖαι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲ ἡ φυσικὴ καλλονή, ἡ ῥώμη, ἡ ὑγεία, ἡ φιλοδοξία, ἡ τύλμη, ἡ σύνεσις κτλ. Ἀλλ' αὗται, καθὰ καὶ αἱ ἰδιοφυεῖς ἑκάστου ἀρεταί, οὐκ εἰσὶν ἀνθρώπινον ἔργον, ἀλλὰ θεῖον χάρισμα· «ὑπεράνω τῶν ὑπερτέρων ροπῶν τῆς γεννήσεως καὶ τῆς φυλῆς, λέγει ὁ Croiset, ὑπάρχει ἡ παντοδύναμος θέλησις τῆς θεότητος· οἱ θεοί εἰσιν οἱ κυριάρχοι τῆς ζωῆς ἡμῶν· οὐ μόνον δὲ τὰ γιγνόμενα ὑπακούουσιν αὐτοῖς, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἡμετέρα φύσις μέχρι τῶν ἀπωτάτω πηγῶν, ἐξ ὧν ἀπορρέει, ὑποχείριος αὐτοῖς ἐστιν . . . . . ὄντως ἡ γέννησις καὶ ἡ φυλὴ ἁπλᾶ εἰσιν ὄργανα ἐν ταῖς χερσὶ τῶν θεῶν, ἢ μᾶλλον ἁπλᾶ εἰσιν ὀνόματα, δι' ὧν τὴν θείαν αὐτῶν ἐκφράζομεν ἐνέργειαν».

Ἀλλ' ὅμως ἡ θέλησις τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔξι ξένη τῶν ἀρετῶν τούτων· διότι ὁ ἄνθρωπος μέλημα αὐτοῦ ἴδιον καθίστησιν αὐτάς, σὺν Ἀθηνᾷ καὶ χεῖρα κινῶν, καλλιεργῶν αὐτὰς δι' ἀτρύτων μόχθων καὶ ποτίζων αὐτὰς τῷ ἱδρῶτι τοῦ προσώπου αὐτοῦ. Τοῦτο αὐτοὶ οἱ θεοὶ ὥρισαν οὕτω· «Πόνῳ τὰ καλὰ πωλοῦσιν ἡμῖν οἱ θεοί», εἶπεν ὁ Ἐπίχαρμος· ὁ δὲ Πίνδαρος ἀποφαίνεται,

ἀκίνδυνοι δ' ἀρεταὶ
οὔτε παρ' ἀνδράσιν, οὔτ' ἐν ναυσὶ κοίλαις
τίμιαι·
ἐκ πόνων δ', οἵ' σὺν νείκαται γένωνται σὺν δίκᾳ,
τελέθει πρὸς γῆρας αἰῶν ἀμέρα·
ἴστω λαχὼν πρὸς δαιμόνων θαυμαστὸν ὄλβον·
αἰεὶ δ' ἀμφ' ἀρεταῖσι πόνος δαπάνα τε
μάρναται πρὸς ἔργον
κινδύνῳ κεκαλυμμένον.

Εἰ γάρ τις ἀνθρώπων δαπάνᾳ τε χαρεὶς
καὶ πόνῳ πράσσει θεοδμήτους ἀρετάς,
σύν τέ Ϝοι δαίμων φυτεύει δόξαν ἐπήρατον· ἐσχατιὰς ἴδᾳ πρὸς ὄλβου
βάλλετ' ἄγκυραν θεότιμος ἐών.

Αἱ ἀρεταὶ θεόδμητοι, ἀλλ' οἱ μόχθοι πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτῶν τοῦ ἀνθρώπου εἰσίν· ἐφ' ᾧ καὶ οἱ θεοὶ εὐμενῶς αὐτῷ διάκεινται καὶ ἀθανάτους ἐπιδαψιλεύουσιν αὐτῷ τιμάς, ὡς μαρτυροῦσιν

ἄλλα τε καὶ τὸ τοῦ Ἡρακλέους παράδειγμα· (ἴδ. § 18, σελ. 106).

Ἐν δὲ τοῖς μύχθοις καὶ κινδύνοις διαλάμπει μάλιστα ἡ σώφρων ἐνέργεια καὶ ἡ ἀνδρικὴ τόλμη καὶ ὁ ἔμπειρος νοῦς· ἤτοι ἡ σύνεσις· *χερσὶ καὶ βουλαῖς ἄριστος*, λέγει περὶ τοῦ Αἰακοῦ ὁ Πίνδαρος. Ἀλλαχοῦ δὲ γνώμην ἀποφαίνεται, ὡς ἄξιωμα γενικόν·

πράσσει γὰρ ἔργῳ μὲν σθένος,
βουλαῖσι δὲ φρὴν ἐσόμενον προϊδεῖν·

τόλμα τέ νιν ζαμενὴς καὶ σύνεσις πρόσκοπος
ἐσάωσεν.

Τῆς δὲ συνέσεως ἴδιον ἔργον ἡ μετριοφροσύνη καὶ τὸ σέβας πρὸς τοὺς Θεούς· ὁ φρόνιμος συναισθανόμενος ὅτι οὐδὲν ὁ ἄνθρωπος ἐξ ἑαυτοῦ δύναται, τὴν θείαν ἐν πάσῃ πράξει ἐπικαλεῖται ἀντίληψιν, τιμᾷ καὶ σέβει τοὺς Θεούς, καὶ οὔτε ἀλοζονεύεται οὔτε μεγαλοφρονεῖ ἐπὶ ταῖς ἀρεταῖς ἢ ἐπὶ τῇ δόξῃ ἢ ἐπὶ τῷ πλούτῳ αὐτοῦ, ἀλλὰ πάντοτε τὸ μέτρον θηρεύει καὶ τὸ *μηδὲν ἄγαν* ἔχει κανόνα τοῦ βίου αὐτοῦ·

Χρὴ δὲ καθ' αὑτὸν αἰεὶ παντὸς ὁρᾶν μέτρον.

Σοφοὶ δὲ καὶ τὸ *μηδὲν ἄγαν* ἔφασ' αἶνησαν περισσῶς.

Κατὰ Πίνδαρον, ὁ σοφὸς Χείρων δύο τινὰ παρήνει τῷ Ἀχιλλεῖ, σέβας πρὸς τὸν ὕπατον τῶν Θεῶν, τὸν Δία, καὶ σέβας πρὸς τοὺς γονεῖς·

μάλιστα μὲν Κρονίδαν,
βαρυόπαν στεροπᾶν κεραυνῶν τε πρύτανιν,
θεῶν σέβεσθαι·
ταύτας δὲ μήποτε τιμᾶς
ἀμείρειν γονέων βίον πεπρωμένον.

Ἄλλας δὲ ἀρετὰς οἰκείᾳ βουλήσει ἀσκεῖ ὁ ἄνθρωπος τὴν ἐλευθερίαν, ἤτοι τὴν ὀρθὴν χρῆσιν τοῦ πλούτου, τὴν δικαιοσύνην, τὴν ἐπιείκειαν, τὴν φιλίαν, τὴν φιλοξενίαν καὶ τὴν ὀνόματι καὶ πράγματι ἑλληνικὴν ἀρετήν, τὴν φιλανθρωπίαν (ἴδ. § 16, σελ. 101). «Ὁ Πίνδαρος, λέγει ὁ Croiset, ἐστὶν ὁ ἀκέραιος ὑμνητὴς τῆς δικαιοσύνης. Ταύτην, εἴπερ τινὰ ἄλλην ἀρετὴν τῶν ἡρώων, ἐξυμνεῖ· ἐπαινεῖ τὸν Ῥάδιον Δαμάγητον ὅτι ἦν προσφιλὴς τῇ δικαιοσύνῃ· ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης δὲ στηρίζονται καὶ τὰ παρ' αὐτοῦ τοῖς νικηταῖς ἐπιδαψιλευόμενα ἐγκώμια· ἡ ἄνευ δικαιοσύνης εὐτυχία πικρὰν ἔχει ἔκβασιν·

τὸ δὲ παρ' δίκαν
γλυκὺ πικροτάτα μένει τελευτά.

Ὅτε ἄνθρωπός τις διήγαγε τὸν βίον αὐτοῦ πράττων τὸ δίκαιον, διέρχεται τὸ γῆρας αὐτοῦ ἔχων σύντροφον τὴν ἀγαθὴν ἐλπίδα·

Γλυκεῖά μοι καρδίαν ἀτάλλοισα γηροτρόφος συναυρεῖ
ἐλπίς, ἃ μάλιστα θνατῶν πολύστροφον γνώμαν
κυβερνᾷ.

Ὡς ὁ Πίνδαρος «πᾶσα ἡ Ἑλλὰς τιμᾷ τὸ σέβας πρὸς τοὺς Θεούς, πρὸς τοὺς γονεῖς, τὴν δικαιοσύνην, τὴν φιλοξενίαν καὶ τὸ πνεῦμα ἐκεῖνο τῆς ἡμερότητος καὶ ἀγαθότητος, ὅπερ ἑλληνικῷ ὄντως ὀνόματι ἐκάλεσαν *philanthropiam*. Τὸ πρᾶγμά ἐστιν ἑλληνικόν, ὡς καὶ ἡ λέξις». Croiset.

Τοιαῦται αἱ κυριώτεραι ἀρεταί, ἃς ὁ ἄνθρωπος οὐχ ὑπ' ἀνάγκης τινός, ἀλλ' οἰκείᾳ προαιρέσει πράττει, δόξης καὶ εὐδαιμονίας ὀρεγόμενος· ἀλλ' εἰ μὲν πράττει αὐτὰς ἄνευ θείας χάριτος, εὐπραγίας τινὸς ἐπιτυγχάνει, ὃ ἐστι προσκαίρου τινὸς εὐημερίας· εἰ δὲ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν θείαν ἔχει εὔνοιαν καὶ προστασίαν, ὅλβος αὐτῷ καὶ εὐδαιμονία ἐπέρχεται παρμόνιμος· διότι οὐ μόνον αἱ ἀρεταὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐκ Θεοῦ πηγάζουσιν, ἀλλὰ καὶ τῆς θείας χρήζουσιν ἀντιλήψεως, ὅπως ἀνθήσωσι καὶ εὐδοκιμήσωσιν· ἄλλως μαραίνονται καὶ καταρρέουσιν, ὡς τὰ φύλλα τῶν δένδρων.

Τούτων οὖν οὕτως ἐχόντων, ὁ κύκλος τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου περιορίζεται λίαν, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Croiset «Ἔπρεπεν, λέγει, ὅτι τὴν ἀρετὴν ὁ Πίνδαρος θεωρεῖ θεῖον δῶρον· ὥστε τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου περιορίζει, τοὐλάχιστον ἐν τῷ καλλίστῳ μέρει, ὑποτάσσων αὐτὴν τῇ θείᾳ θελήσει εἴτε ἀμέσως ἐπὶ τῇ φύσει ἑκάστου δρώσῃ, εἴτε ἐμμέσως διὰ τῆς φυλῆς. Ἐνώπιον τῆς αἰωνίου ἀντινομίας τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας καὶ τῆς θείας παντοδυναμίας, τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, κατὰ τοὺς χρόνους, ὁτὲ μὲν πρὸς τὸν ἄνθρωπον κλίνει, ὁτὲ δὲ πρὸς τὸν Θεόν. Ἡ μὲν εὐσέβεια τῶν θρησκευτικῶν μάλιστα ἐποχῶν πολὺ παραχωρεῖ τῇ θείᾳ χάριτι, ὀλίγον δὲ τῇ ἀνθρωπίνῃ ἐλευθερίᾳ· ἡ δὲ νέα ψυχολογικὴ ἐπιστήμη τὴν ἀντίθετον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἀσπάζεται γνώμην· ὁ δὲ Πίνδαρος πιστὸς τῇ παραδόσει μένει. Καίτοι τοὺς ἀρχαίους μύθους διορθοῖ, ὅταν αὐτῷ φαίνωνται ἀντικείμενοι τῇ καθαρωτέρᾳ ἰδέᾳ, ἣν περὶ Θεῶν ἔχει, ἐν τούτῳ μένει ἀκλόνητος οὐδὲν εὑρίσκων τὸ διορθώσεως χρῆζον».

Τοιαύτη ἡ ἠθικὴ οὕτως εἰπεῖν φιλοσοφία τοῦ Πινδάρου, ὑψηλὴ καὶ θρησκευτικὴ λίαν, ἧς τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ ἀξιώματα ἀρύεται ἐκ τῶν σοφῶν τῶν παναρχαίων χρόνων, μάλιστα δὲ τοῦ Χείρωνος, λαβὼν τὸ ἐνδόσιμον ἐκ τοῦ ἀπολεσθέντος διδακτικοῦ ποιήματος τοῦ ἀποδιδομένου τῷ Ἡσιόδῳ, τῶν *Ὑποθηκῶν τοῦ Χείρωνος*,

ὅπερ ἦν τέλειον ἐκπαιδευτικὸν ποίημα, ὡς ὁ μῦθος τοῦ Ἡρακλέους ὑπὸ Προδίκου. Εἰ δὲ ἡ ἠθικὴ τοῦ Πινδάρου καὶ τινας μικρὰς κηλίδας ἐνέχει, οὐδὲν θαυμαστόν, διότι μακρὸς ὁ χρόνος, πεντήκοντα περίπου ἔτη, ἃ διήνυσε συντιθεὶς τὰ διάφορα εἴδη τῶν ποιημάτων αὐτοῦ· ὥστε ἦν αὐτῷ ἀδύνατον κατὰ τὸν μακρὸν τοῦτον χρόνον τὰς αὐτὰς ἀρχὰς καὶ γνώμας ἀεὶ ἄνευ τροποποιήσεων ἐκφράζειν. Τοῦτο οὐδ' αὐτὸς ὁ Πλάτων ἠδυνήθη ποιῆσαι. Τί οὖν παράδοξον, εἰ καὶ ἀντιφατικαί γνῶμαι καὶ ἀξιώματα ἀπαντῶσι παρὰ Πινδάρῳ; ἴσως, ὅτε νέος ἦν, ἐδιδαχθημεν, πότερον τὸ ἀνθρώπινον γένος εὐδοκιμεῖ μᾶλλον μεταχειριζόμενον τὴν δικαιοσύνην ἢ τὴν σκολιὰν ἀπάτην·

πότερον δίκᾳ τεῖχος ὕψιον
ἢ σκολιαῖς ἀπάταις ἀναβαίνει
ἐπιχθόνιον γένος ἀνδρῶν,
δίκα μοι νόος ἀτρέκειαν εἰπεῖν.

Ὅ,τι δὲ ἐσκανδάλιζεν αὐτὸν ἦν ἡ ἁρπαγὴ τῶν βοῶν τοῦ Γηρυόνου ὑπὸ Ἡρακλέους· ἓν τινι ὕμνῳ ἀπολεσθέντι ἐπῄνει τὸν Γηρυόνην, ὅτι ἀντέστη τῷ Ἡρακλεῖ, ὑπερασπίζων τὸ δίκαιον αὐτοῦ·

Σὲ δ' ἐγὼ παρὰ μὶν
αἰνέω μέν, Γηρυόνα, τὸ δὲ μὴ Δὶ
φίλτερον σιγῶμι πάμπαν· οὐ γὰρ ἐοικώς,
ἁρπαξομένων τῶν ἑάντων, καθῆσθαι παρ' ἑστίᾳ,
καὶ κακὸν ἔμμεναι.

Καίπερ ἀποφεύγων θίξαι τῆς χορδῆς ὅτι ἡ ἁρπαγὴ τῶν βοῶν τῇ ἐπινεύσει τοῦ Διὸς ἐγένετο, οὐ διστάζει σαφῶς ἐκφράσαι τὴν ἑαυτοῦ γνώμην, ὑπὲρ τοῦ Γηρυόνου κηρυσσόμενος. Ἀλλαχοῦ δὲ φαίνεται ἐξυμνῶν τὸ δικαίωμα τοῦ ἰσχυροτέρου ἐν μεγαλοπρεπέσι στίχοις τὴν ἀφορμὴν αὐθις λαμβάνων ἐκ τῆς ἁρπαγῆς τῶν βοῶν τοῦ Γηρυόνου·

Νόμος ὁ πάντων βασιλεὺς
θνατῶν τε καὶ ἀθανάτων
ἄγει δικαιῶν τὸ βιαιότατον
ὑπερτάτᾳ χειρὶ· τεκμαίρομαι
ἔργοισιν Ἡρακλέους· ἐπεὶ Γηρυόνα βόας
Κυκλωπίων ἐπὶ προθύροις Εὐρυτείδος
ἀναιτήτας τε καὶ ἀπριάτας ἔλασεν.

Τὸν νόμον ὅμως τοῦτον κατέκρινεν, ὡς εἴδομεν (§ 24, σελ. 114) ὁ Ἡσίοδος, θεωρῶν αὐτὸν ἄξιον τῶν ἀγρίων ζώων, οὐχὶ δὲ καὶ τοῦ ἀνθρώπου, κανόνα τῆς διαγωγῆς αὐτοῦ ἔχοντος τὴν δικαιοσύνην· δυστυχῶς πρὸς δικαιολόγησιν τοῦ Πινδαρικοῦ ἀξιώματος ἔρχεται ἡ ἱστορία, διότι μέχρι τοῦ νῦν *la force prime le droit*.

Ἄξιον δὲ μομφῆς καὶ τὸ ἕτερον ἀξίωμα, ὅπερ λέγει, δικαιολογῶν ἑαυτόν, ὅτι ἐν τῷ σκολιῷ πρὸς τὸν Κορινθιον Ξενοφῶντα ἐπῄνεσε τὰς ἑταίρας τῆς Κορίνθου·

σὺν δ' ἀνάγκᾳ πᾶν καλόν.

Ἡ γνώμη αὕτη τοσούτῳ μᾶλλον ἀξία κατακρίσεως, ὅσῳ οὐδεμία ἐπεβάλλετο τῷ ποιητῇ ἀνάγκη ἐξυμνῆσαι τὰς ἑταίρας.

Ἀλλὰ ταῦτα παραδικὰ εἰσιν ἅπαξ ῥηθέντα, ἐπισκιαζόμενα ὑπὸ τῶν λαμπρῶν καὶ ὑψηλῶν ἀρχῶν τῆς ἠθικῆς τοῦ Πινδάρου. Τίς ἄλλος μᾶλλον αὐτοῦ ἐξύμνησε τὴν δικαιοσύνην;

Περὶ Αἰσχύλου κρίσεις Ὀδ. Μυλλέρου, Ραΐνη καὶ ἄλλων.

§ 35. Μεταβῶμεν ἤδη εἰς τὸν μέγαν Αἰσχύλον καὶ ἐξετάσωμεν τί περὶ θεῶν καὶ τῆς δυνάμεως αὐτῶν ἐφρόνει, τί περὶ Μοιρῶν καὶ τί περὶ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ.

Ἡ τραγῳδία ἀπὸ τῶν μέσων ἀρξαμένη τοῦ ἕκτου αἰῶνος εἰσῆγεν εἰς τὴν σκηνὴν ἀρχαίους μύθους, ἐν οἷς ἡ Μοῖρα σπουδαῖον εἶχε μέρος· τὸ δὲ σπουδαιότατον, τὸ μέρος τοῦτο οὐκ ἐξιστορεῖτο, ὡς ἐν τῇ ἐπικῇ καὶ λυρικῇ ποιήσει, ἀλλὰ παρίστατο καὶ ἐωρᾶτο καὶ βαθυτάτην ἐνεποίει ἐντύπωσιν τοῖς θεαταῖς πιστεύουσιν ὅ,τι ἔβλεπον ἰδίοις ὀφθαλμοῖς καὶ ἤκουον ἰδίοις ὠσί. Τίς τῶν θεκτῶν οὐκ ἐπίστευε τοῖς τοῦ Μελεάγρου παθήμασιν; ἦν οὗτος ἑπτὰ ἡμερῶν ὅτε αἱ Μοῖραι παραγενόμεναι εἰς τὸν πατρικὸν οἶκον προεῖπον τῇ μητρὶ τοῦ παιδός, ἡ μὲν Κλωθὼ ὅτι ὁ Μελέαγρος ἔξει γενναίαν ψυχήν, ἡ δὲ Λάχεσις ὅτι ἔσται ἀνδρεῖος, ἡ δὲ Ἄτροπος, ὅτι τότε τελευτήσει ὅταν ὁ καιόμενος ἐπὶ τῆς ἑστίας δαλὸς κατακαῇ. Τοῦτο ἀκούσασα ἡ Ἀλθαία ἥρπασε τὸν δαλὸν ἀπὸ τῆς ἑστίας καὶ σβέσασα αὐτὸν ἔκρυψεν εἰς λάρνακα ὅπως τὴν ζωὴν τοῦ υἱοῦ αὐτῆς προφυλάξῃ· ὁ Μελέαγρος ηὔξανε καὶ ἐκραταιοῦτο, ἄτρωτος καὶ ἀήττητος γενόμενος ἥρως. Κατὰ δὲ τοῦ Καλυδωνίου κάπρου ἐρημοῦντος τὴν χώραν συνεκάλεσεν εἰς Θήραν ἄλλους τε τῶν ἡρώων καὶ Κάστορα καὶ Πολυδεύκην, Πηλέα τε καὶ Τελαμῶνα, Θησέα τε καὶ Πειρίθουν, τοὺς υἱοὺς τοῦ Θεστίου, ἀδελφοὺς δὲ τῆς Ἀλθαίας τῆς μητρὸς αὐτοῦ, καὶ τὴν ἐξ Ἀρκαδίας Ἀταλάντην ἐπὶ καλλονῇ καὶ ἀνδρείᾳ διαπρέπουσαν. Πρώτη δὲ αὕτη ἔτρωσε τὸν κάπρον, ὃν φονεύσας ὁ Μελέαγρος ἔδωκε τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ δέρας ὡς ἀριστεῖον τῇ Ἀταλάντῃ. Τοῦτο τὸν χόλον ἐκίνησε τῶν παίδων τοῦ Θεστίου, οἵτινες τὸ δέ-

ρας ἀπὸ τῶν χειρῶν τῆς παρθένου ἀφείλοντο, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Μελεάγρου ἐφονεύθησαν· ἡ δὲ μήτηρ αὐτοῦ λυπηθεῖσα ἐπὶ τῇ τῶν ἀδελφῶν ἀπωλείᾳ, ἐν τῇ ἐξάψει τῆς ὀργῆς αὐτῆς, ἀνήρπασε τὸν δαλὸν ἐκ τῆς λάρνακος ἐν ᾗ ἐφύλασσεν αὐτόν, καὶ ἔρριψεν εἰς τὸ πῦρ. Οὕτω κατακαέντος τοῦ δαλοῦ καὶ εἰς σποδὸν μεταβληθέντος, ἀπεσβέσθη καὶ ἡ ζωὴ τοῦ ἥρωος.

Ἐκ τούτων καταναεῖ ἕκαστος ὅσην καὶ οἵαν ζωὴν καὶ δύναμιν ἡ τραγῳδία παρεῖχε τῇ πίστει τοῦ λαοῦ εἰς τὰς Μοίρας. Τίς ὁρῶν ταῦτα ἐπὶ σκηνῆς τελούμενα ἠδύνατο μὴ πιστεύειν εἰς αὐτάς; Πρῶτος δὲ τὸν μῦθον τοῦ Μελεάγρου, ὡς φησι Παυσανίας, ἐδραματοποίησεν ὁ πρὸ Αἰσχύλου ἀκμάσας Φρύνιχος, ὥστε ὁ Αἰσχύλος εὗρεν ἤδη δεσπόζον τὸ κράτος τῆς Μοίρας ἐν τῇ τραγῳδίᾳ.

Ἴδωμεν οὖν τίνας οὗτος ἐπήνεγκε μεταβολάς, ὡς ἐκ τῶν ἀγνοτέρων ἰδεῶν, ἃς περὶ θεοῦ εἶχεν (Ὀδ. § 30, σελ. 126). Οἱ νεώτεροι καίπερ ἐπὶ τῶν τραγῳδιῶν τοῦ Αἰσχύλου ζηριζόμενοι οὐ τὰς αὐτὰς ἐκφέρουσι κρίσεις· οἷον ὁ μὲν Ὀδ. Μύλλερος πρεσβεύει, ὅτι, κατὰ τὸν Αἰσχύλον, Ζεύς ἐστιν ἡ ὑπερτάτη ἀρχὴ ἡ κυβερνῶσα καὶ διέπουσα τὸν κόσμον. «Κατὰ τοὺς ἀρχαίους, φησίν, ἡ τραγῳδία οὐκ ἠδύνατο τῇ ἀντιθέσει καὶ συγκρούσει τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς παντοδυνάμου Εἱμαρμένης ἀρκεῖσθαι, ὤφειλε τὰς δύο ἐχθρὰς δυνάμεις συνδιαλλάξαι, ἑκατέρᾳ αὐτῶν τὴν θέσιν καὶ τὰ ὅρια αὐτῆς ὁρίζουσα· καίτοι αἱ ἀντιμαχόμεναι δυνάμεις ἐξεγείρονται ἰσχυρότεραι, αἱ δὲ ἀντιθέσεις μᾶλλον ἐντεταμέναι φαίνονται, ἡ θεία δύναμις ἡ κυβερνῶσα τὰ πράγματα καὶ ὑπεράνω πάντων ἱπταμένη γινώσκει ὁδόν, δι' ἧς δύναται τήν τε τάξιν καὶ ἁρμονίαν ἐπαναγαγεῖν, ἐν ᾗ ἑκατέρα τῶν ἐχθρῶν δυνάμεων τὸ προσῆκον αὐτῇ δίκαιον φυλάττει. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ πάλη, ἡ τοσαύτας ὠδύνας ἐπάγουσα, σωτήριος ἀποβαίνει, ὡς Θέλλα βαρεῖαν ἀτμόσφαιραν καθαίρουσα καὶ ἀναιθριάζουσα. Τοιαύτη ἡ πορεία, ἣν ἀεὶ ἡ τραγῳδία τοῦ Αἰσχύλου βαδίζει, καὶ καθόλου εἰπεῖν ἡ ἑλληνικὴ τραγῳδία, ἕως τὴν ἑαυτῆς ἀποστολὴν πιστῶς ἐφύλαττεν. Ἡ τραγῳδία τοῦ Αἰσχύλου ἀπαραιτήτου χρήζει πίστεως εἰς ὑπερτάτην θείαν δύναμιν διευθύνουσαν πρὸς τὸν λιμένα τῆς σωτηρίας τὴν πορείαν τῆς Εἱμαρμένης, πάντοτε στιβαρᾷ χειρί, ὕμμασιν ἀσφαλεῖ, καὶ ὅτκαν ἔτι διὰ σκοτεινῶν ἀτραπῶν ἀγῇ αὐτὴν ἐν μέσῳ δυστυχιῶν καὶ ὀδυνῶν. Ἡ ποίησις τοῦ Αἰσχύλου μεστή ἐστιν ἐγκωμίων τοῦ Διὸς ἐνθουσιωδῶν καὶ ἐκ βαθείας μελέτης προερχομένων, διότι ὁ Ζεὺς κατ' αὐτὸν ἐστὶν ἡ ὑπερτάτη αὕτη δύναμις».

Ὁ δὲ Patin ἐν ταῖς σοφωτάταις αὐτοῦ *Μελέταις τῶν Ἑλλήνων Τραγικῶν* ἀξιοῖ, ὅτι ψυχὴ τῆς τραγῳδίας τοῦ Αἰσχύλου καὶ ζωοποιὸς δύναμίς ἐστιν ἡ Εἱμαρμένη. «Τίς ἡ κρατοῦσα, φησί, καὶ δημιουργὸς δύναμις ἥτις ἐν τοῖς στήθεσι τοῦ Αἰσχύλου ζῶσα ἐνέπνευσεν αὐτῷ τὰ δράματα αὐτοῦ καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς τὸν παράδοξον ἐκεῖνον χαρακτῆρα τῆς ἁπλότητος καὶ τοῦ μεγαλείου, ὃν οὐδὲν ἄλλο ἔργον τῆς τραγικῆς τέχνης ἔχει; Ἡ δύναμις αὕτη ἡ ἰδέα ἐστὶ τῆς τρομερᾶς θεᾶς, ἥτις, κατὰ τὴν δοξασίαν τῶν ἀρχαίων ἐκείνων χρόνων, ἀκαταγωνίστῳ δυνάμει πάσας τὰς μεταβολὰς τοῦ κόσμου διεῖπε, τάς τε μεγάλας εὐτυχίας καὶ τὰς δυστυχίας, τῇ φορᾷ τυφλῆς ἰδιοτροπίας ἡ αὐστηρᾶς δικαιοσύνης τὴν ἀπόγνωσιν μεταβάλλουσα εἰς εὐφροσύνην καὶ τοὺς θριάμβους εἰς καταστροφάς· ἀπὸ δὲ τοῦ ὕψους τοῦ θρόνου αὐτῆς, θεῶν τε καὶ ἀνθρώπων δεσπόζουσα, χορηγὸς ἦν τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν, τῶν τιμῶν καὶ τῶν τιμωριῶν. Ἡ τρομερὰ αὕτη θεότης, ἡ Εἱμαρμένη ἑνὶ λόγῳ ἐστίν, ἔκφρασις ποιητική, προσωποποίησις θρησκευτικὴ τῆς ἀμετατρέπτου δυνάμεως, ἥτις τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων δεσπόζει, εἰκὼν οὖσα ἀτελής, παράστασις συγκεχυμένη τῆς ὑπὸ τῶν χριστιανῶν πρεσβευομένης κρείττονος δυνάμεως, σύντροφος ἀχώριστος τῆς σοφίας καὶ δικαιοσύνης, ἣν πίστις ἁξιοπρεπεστέρα τῇ θεότητι διδάσκει ἡμᾶς τιμᾶν καὶ λατρεύειν ὑπὸ τὸ τῆς Προνοίας ὄνομα.

Τοιαύτη ἡ ἐν τοῖς δράμασι τοῦ Αἰσχύλου ἐπικρατοῦσα ἰδέα, ἡ πληροῦσα καὶ συγκρατοῦσα αὐτά, ἡ κατέχουσα καὶ καταβασανίζουσα τὴν φαντασίαναὐτοῦ δεινεκῶς ἀγωνιζομένου ἐκφράσαι αὐτὴν καὶ ἀναγκάζοντος αὐτὴν δι' ἐπαγωγῶν, ὡς πανηρὸν πνεῦμα, ὑπὸ ὁρατὸν ἐμφανισθῆναι σχῆμα, ἔχον σῶμα καὶ πρόσωπον καίπερ ἰδέα ἀφῃρημένη εἰδός τι ἀποβαίνει προσώπου ζῶντος καὶ δρῶντος, ὁ ἥρως τοῦ δράματος καὶ αἱονεὶ αὐτὸ τὸ δρᾶμα.

Ἐντεῦθεν ἡ φρίκη καὶ ἡ ἔκπληξις διεγειρομένη ὑπὸ τοιαύτης τρομερᾶς ἐμφανίσεως, ἧς αἱ ἐπὶ τὰ πρόσω βαίνουσαι βαθμιαῖαι κινήσεις τὴν διαδοχὴν τῶν συμβαμάτων ἀναπληροῦσι καὶ τὴν συνεχῆ συγκίνησιν τῶν παθῶν καὶ τῶν χαρακτήρων, ἃ οὔπω ἡ τραγῳδία ἐγίνωσκεν.

Ἐντεῦθεν ἡ ἄκρα ἁπλότης τοῦ μύθου οὐδὲν ἄλλο παρέχοντος ἢ αἰφνίδιον καὶ ἀπροσδόκητον τῆς Μοίρας τραῦμα καὶ ταχείαν ἀπεικόνισιν μοιραίας καταστροφῆς. Ἐντεῦθεν τὸ ὑπέρμετρον

μεγαλεῖον τῶν ἀντιτασσομένων προσώπων πρὸς τοιοῦτον ἐχθρόν, ἡ ὑπερήφανος καρτερικότης ὑπὸ τὴν κατασυντρίβουσαν αὐτὰ χεῖρα, πρὸς ἣν ἀνθίστανται.

Ἐντεῦθεν ἡ μεγαλοπρεπὴς πομπή, αἱ λαμπραὶ εἰκόνες, τὰ τολμηρὰ σχήματα, αἱ ὑψηλαὶ ἰδέαι, τὸ ἀδρεπήβολον καὶ σφοδρὸν λεκτικὸν φράσεων καὶ στροφῶν ἀσυνήθων καὶ ἐκτάκτων, ἃς, ὡς εἰκός, τοσοῦτον μέγα καὶ παράδοξον θέαμα ἀπαιτεῖ.

Ὑπὸ τὸ κράτος ἄρα μιᾶς καὶ μόνης ἰδέας ἐδρύεται ἡ τραγῳδία, ἧς τὰ πρῶτα ἔργα τὴν πρώτην τῆς τέχνης ἐποχὴν δηλοῦσιν, ἡ ἁπλῆ τραγῳδία, ὡς ὁ Ἀριστοτέλης καλεῖ αὐτὴν διὰ τὴν σύνθεσιν αὐτῆς, τρομερά, μεγάλη, κολοσσιαία διὰ τὸν χαρακτῆρα τῆς συνθέσεως καὶ διὰ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς, ἃ τὸ σύστημα, οὕτως εἰπεῖν, ἑρμηνεύεται καθόλου παρὰ τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν τῶν Ἑλλήνων κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους, παρὰ τῆς πίστεως αὐτῶν εἰς τὴν Εἱμαρμένην.

Ἀλλ' ἤδη ἐν τῷ κύλπῳ τῆς πρώτης ταύτης τραγῳδίας προηγγέλλετο ἄλλη νεωτέρα, διότι ἡ δραματικὴ πρᾶξις, λίαν στενῶς περιωρισμένη, βήματά τινα ἐκτὸς τοῦ περικλείοντος αὐτὴν ἕρκους ἐποίησεν ἤδη, πρὸς εὐρύτερον τείνουσα στάδιον. Τὰ δοκίμια τῶν χαρακτήρων ἐν γενικῷ τύπῳ μετὰ τοσαύτης τύλμης καὶ ζωῆς σχεδιογραφηθέντα τὸ κατ' ἀρχάς, καθαρωτέραν καὶ ἁρμονικωτέραν προσέλαβον μορφήν· νέαι δὲ ἀναπτύξεις τῷ πάθει τὴν ἔκχυσιν αὐτοῦ ἐπέτρεψαν καὶ διάδοσιν μετὰ πλείονος ἐλευθερίας καὶ κινήσεως· εἰκόνες τε τινὲς μετὰ γοητευτικῆς χάριτος, καίπερ ἀγρίας ἔτι καὶ σκληρᾶς, συνεκέρασαν δι' ἡδυτέρων συγκινήσεων τὴν φρίκην τῶν παραστάσεων ἐχουσῶν ὁμοιότητα τῇ ὄψει ὀνείρου· ταῖς δὲ φυσικαῖς τῆς φρίκης καὶ τῆς ἀπογνώσεως ἐκρήξεσι τόνος μελαγχολικῆς καὶ ὀξείας λύπης ἀνεμιγνύετο. Διάλογος ζωηρός, ταχύς, ἐπαγωγός, ἀληθείας καὶ ἐναργείας μεστὸς ὑπέφωσκεν ἐν τῷ ῥήκει τῶν χορικῶν ᾠδῶν καὶ τῆς ἀφηγήσεως· ἡ δὲ μεγαλοπρεπὴς πομπὴ τῆς ἐποποιίας, καὶ αἱ παραφορικὴ καὶ παρεκτροπαὶ τῆς ᾠδῆς καὶ τοῦ διθυράμβου προωδοποίουν καὶ παρεσκεύαζον τὴν παραγωγὴν τῆς τραγῳδίας ταύτης, τῆς μήπω ὑπερχούσης, τῆς ἁπλῆς τε καὶ ποικίλης, μεγάλης τε καὶ καλῆς, τρομερᾶς τε καὶ ἐπαγωγοῦ, ὑψηλῆς τε καὶ ἀφελοῦς. Ἐν τῷ Αἰσχύλῳ ἦν δυνατὸν ἰδεῖν τὸν Σοφοκλέα· καὶ οὗτος ἔβλεπε δήπου ἑαυτὸν ἐν τῷ Αἰσχύλῳ, ὅτε, συνειδήσιν ἔχων τῆς μεγαλοφυΐας αὐτοῦ, ἥτις ἐν τῷ προκατόχῳ αὐτοῦ συγκεχυμένως ἐλάλησε, μετὰ τοῦ αἰσθήματος τῆς τέχνης, ὅπερ ἡ μελέτη ἐγέννησεν ἐν αὐτῷ τῶν πρώτων αὐτοῦ δοκιμίων, ἔλεγεν «Ὁ Αἰσχύλος ποιεῖ τὰ δέοντα, ἀλλ' οὐκ εἰδώς».

Ὑπὸ τὴν ἐπιδεξίαν τοῦ Σοφοκλέους χεῖρα ἐν ἑνὶ ὅλῳ κανονικῷ καὶ ἐναρμονίῳ πάντα συνηνώθησαν τὰ συγκεχυμένα στοιχεῖα ἀγνώστου ἔτι τραγῳδίας· ὡς δὲ μία ἰδέα ἐν τῇ συλλήψει καὶ συνθέσει τῶν δραμάτων τοῦ Αἰσχύλου ἐπρυτάνευσεν, οὕτω μία ἰδέα τὸ πνεῦμα καὶ τὸν τύπον τῶν τραγῳδιῶν τοῦ Σοφοκλέους ἐγέννησε καὶ ὅλως τὴν δραματικὴν τέχνην ἀνεκαίνισε νέῳ τινὶ τρόπῳ τοῦ νοεῖν καὶ ἀπεικονίζειν τὴν τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων πορείαν. Ὁ μὲν Αἰσχύλος εἶδεν αὐτὰ μόνον ἀκαταγωνίστῳ τινὶ Εἱμαρμένῃ ὑποκείμενα, ὁ δὲ Σοφοκλῆς πλέον τι εἶδε, τὴν ἐνέργειαν τῶν ἡμετέρων παθῶν καὶ δυνάμεων, θεὶς ἀντὶ τῆς ὑπερφυσικῆς αἰτίας, ἣν παντὸς ἄλλου κάλλιον ὁ Αἰσχύλος ἐν τοῖς γιγνομένοις ἔδειξε, τὰ φυσικὰ μηχανήματα ὑπὸ τῆς σκέψεως καὶ τῆς πείρας ἐν ἐποχῇ μᾶλλον περιωτισμένῃ ἀνακαλυπτόμενα.

Οἱ πρῶτοι Ἕλληνες, ὧν ἡ ποιητικὴ ἄγνοια πάσαις ταῖς δυνάμεσι τῆς φύσεως πρόσωπον ἔδωκε, καὶ ταύτην τὴν τυφλὴν δύναμιν, ἣν Τύχην καλοῦμεν ἡ Εἱμαρμένην, θεῖῳ περιέβαλον χαρακτῆρι, ὕπατον θεὸν ποιήσαντες, ἧς οἱ ἄνθρωποι καὶ αὐτοὶ οἱ θεοὶ ὄργανα ἦσαν ἢ ὄμματα, κανονιζούσης διὰ τῶν σκοτεινῶν καὶ ἀμετακινήτων αὐτῆς ἀποφάσεων πᾶσαν τὴν τάξιν τῶν ἐν τῷ βίῳ συμβαινόντων. Ἡ Εἱμαρμένη πολὺν χρόνον ἐν τῇ ποιήσει καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἱστορίᾳ ἐδέσποσεν· ὁ Ὅμηρος παντάπασι τῷ Ὁμήρῳ καὶ τῷ Αἰσχύλῳ συνῴδει· διότι, ὡς ὁ Αἰσχύλος, ὑπεράνω τῶν μεταβολῶν τοῦ κόσμου, μοιραίαν τινὰ δείκνυσιν ἡμῖν δύναμιν, ἄγουσαν αὐτὸν κατὰ τὴν ἰδιοτροπίαν ἢ τὸ πάθος αὐτῆς, σπανιώτερον δὲ κατὰ τοὺς νόμους τῆς φρονήσεως καὶ τῆς δικαιοσύνης· ὡς οὗτος, τὴν Εἱμαρμένην ποιεῖ φίλην ἢ ἐχθρὰν τοῦ ἀνθρώπου, αὐστηρὸν κριτὴν ἢ φθονερὸν ἀντίπαλον καὶ τιμωρὸν αὐτοῦ διά τε τὴν εὐτυχίαν καὶ τὰ ἐγκλήματα αὐτοῦ, ἔστι δ' ὅτε ἰδιότροπον τύραννον σκληραῖς παιδιαῖς ἐνασμενίζοντα παραδόξοις τε καταστροφαῖς, ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ κατασυντρίβοντα ὡς παιδιὰς τὰς βασιλικὰς γενεάς, τοὺς λαούς, τὰς αὐτοκρατορίας.

Ἀλλ' ἡ δεισιδαίμων αὕτη φρίκη ἤρξατο διὰ τῶν φώτων τῆς ἐπιστήμης διαλύεσθαι· ὡς δὲ οἱ θεοί, οἵτε πολὺν χρόνον τὰ στοιχεῖα ἐνέψυχον καὶ μυθολογικῇ τινι χάριτι τὰς ἐνεργείας

τῆς φύσεως περιέβαλλον, βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον ἀπεσύροντο τῆς ἐπικρατείας, ἣν ἀφήρπασαν, ὑποχωροῦντες ταῖς ἀνακαλύψεσι τῆς φυσικῆς, οὕτω μελέτη τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου μετὰ πλείονος ἐπιστασίας γενομένη εἰς μυστηριώδη ἀπόστασιν ἀπεμάκρυνε τὴν ἀνερμήνευτον ταύτην δύναμιν, ἥτις τῇ ἑαυτῆς σκιᾷ τὰ ἀνθρώπινα συμβάματα ἐκάλυπτε. Ταῦτα ἐπὶ τέλους οὐχ ὡς ἄφυκτα ἀποτελέσματα ἐφάνησαν δυνάμεως κτηνώδους καὶ ἀτάκτου, ἀλλ' ὡς ἀποτελέσματα τῶν πράξεων καὶ τῆς θελήσεως ἡμῶν. Ἐγένετο δὲ πιστευτόν, ὅτι ἔστι μὲν ὅτε ὑπὸ τῆς ἀκαταμαχήτου φορᾶς τῶν πραγμάτων παρασυρόμεθα καὶ ὑπὸ συναντήσεων ὅλως τυχηρῶν καὶ ἀπροσδοκήτων, πλεονάκις ὅμως ἐσμὲν διὰ τῶν ἐλευθέρων ἡμῶν ἀποφάσεων οἱ πατέρες τῶν ἐν τῷ βίῳ γιγνομένων, οἱ ἐργάται τῆς θνητῆς ἡμῶν τύχης· ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ ποιήσει καὶ τῇ ἱστορίᾳ τὴν προσήκουσαν αὐτῷ κατέλαβε τάξιν, ὡς πρῶτος καὶ μόνος ὑποκριτὴς τοῦ δράματος εἰς ὃ ἐκτεθειμένος ἐστί· διότι ἀντὶ τῶν Προδότων ἀνεφάνησαν οἱ Θουκυδίδαι, ἑρμηνεύοντες ὅ,τι λίαν ποιητικῶς θείῳ τινὶ ἀνεμίχθη σκότει, διὰ τῶν συνδυασμῶν τῆς πολιτικῆς καὶ τοῦ πολέμου, τῶν ἐπισφαλῶν διακυβεύσεων τῶν διαπραγματεύσεων καὶ τῶν μαχῶν, τῶν ταραχῶν τοῦ πάθους, τῶν ὑπολογισμῶν τοῦ συμφέροντος, τῆς ἐπιρροῆς τῶν πνευματικῶν δυνάμεων καὶ ἀρετῶν, τῶν κακιῶν καὶ τῆς ἀγνοίας, τοῦ ποικίλου πνεύματος τῶν ἀνθρώπων, τῶν χρόνων καὶ τῶν τόπων.

Μετὰ τοὺς Αἰσχύλους ἦλθον, ὡς εἰκός, οἱ Σοφοκλεῖς, οὔτε οὐχ ὅλως τὸ ποιητικὸν τῶν ὑπερφυσικῶν δυνάμεων ἐγκαταλείποντες ἀποτέλεσμα, ταῖς ἐνεργείαις τοῦ ἀνθρώπου ἀπέδωκαν τὸ κράτος τῆς δραματικῆς πράξεως, καὶ ἀντὶ τῆς ἀρχαίας ὑπεροχῆς τῆς Εἱμαρμένης τὸ νέον ἔθεντο μηχάνημα τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας.

Λέγοντες ὅμως ὅτι τὴν μεταβολὴν ταύτην εἴς τε τὸ πνεῦμα καὶ εἰς τὴν μορφὴν τῆς δραματικῆς ποιήσεως ὁ Σοφοκλῆς ἐποιήσατο, οὐκ ἀξιοῦμεν, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, ὅτι ἐν τοῖς δράμασι τοῦ προκατόχου αὐτοῦ πᾶσα ἔλειπεν ἡ ἀνθρωπίνη θέλησις, διότι οὐκ ἐπελαθόμεθα τοῦ μεγάλου ἐκείνου καὶ σεμνοῦ προσώπου, τοῦ Προμηθέως, οὗ τοσοῦτον ὑψηλαῖς ἐκφράσεσι τὴν ἀκατάβλητον ἀπεικόνισε καρτεροψυχίαν, ἣν ἡ ἀδικία καὶ ἡ αὐστηρότης τῆς Μοίρας οὔτε ὑποτάξαι οὔτε καταβαλεῖν δύναται. Ἀλλ' ἡ ἀντίστασις αὕτη ἦν ὅλως παθητική· ὁ ἄνθρωπος παρ' Αἰσχύλῳ οὐκ ἔδρα πραγματικῶς, ἡ τούλάχιστον πᾶσα αὐτοῦ ἡ δρᾶσις περιωρίζετο ἐν τῇ ὑποταγῇ, ἐν τῇ καρτερίᾳ, ἐν τῷ ἀποθνήσκειν γενναίως, ἐν τῷ ἐξευγενίζειν ἀξιοπρεπῶς τὴν ἄφυκτον αὐτοῦ πτῶσιν, ὡς οἱ μονομάχοι ἐκεῖνοι τῆς Ῥώμης, οἷς μοιραῖος ὡσαύτως ἐπεβάλλετο θάνατος διὰ τοῦ σιδήρου τοῦ νικητοῦ, ἀλλὰ διὰ τῆς χάριτος καὶ τῆς μεγαλοπρεπείας τῆς στάσεως αὐτῶν προύκάλουν, πίπτοντες, τὰ χειροκροτήματα τῶν ἀγρίων θεατῶν, ὧν οὐκ ἠδυνήθησαν τὸν οἶκτον ἐγεῖραι.

Ἐνίοτε τὰ πρόσωπα τοῦ Αἰσχύλου εἰς πράξεις παραφέρονται θηριώδους σκληρότητος, περὶ ὧν οὐ δύναταί τις σαφῶς εἰπεῖν, ἂν ὑπὸ τῆς βιαιότητος τῶν παθῶν προέρχωνται ἢ ὑπὸ τῆς ἐπιτακτικῆς θελήσεως τῆς Εἱμαρμένης· εἴτε οὕτως εἴτε ἄλλως, ἡ ἠθικὴ αὐτῶν ἐλευθερία δεδεσμευμένη φαίνεται· ὁ Ὀρέστης καὶ ἡ Κλυταιμνήστρα λέγουσιν, ὅτι ὑπὸ ἀοράτου καὶ ἀκαταμαχήτου χειρὸς εἰς τὸ ἔγκλημα ἤχθησαν· οἰηθείη δ' ἄν τις ὅτι, ὡς ἐν τῷ Μακβέθ τοῦ Σαιξπήρου, φαντασιώδης μάχαιρα φαίνεται αὐτοῖς ἐν τῷ πάθει, ὁδηγοῦσα αὐτοὺς εἰς τὸ θῦμα αὐτῶν. Ἀκούσατε πῶς ὁμιλεῖ ὁ Ἐτεοκλῆς, ὅτε εἰς τὴν ἀδελφοκτονίαν τρέχει·

> Ὤμοι! πατρὸς δὴ νῦν ἀραὶ τελεσφόροι·
> ἐπεὶ τὸ πρᾶγμα κάρτ' ἐπισπέρχει θεός,
> ἵπω κατ' οὖρον κῦμα Κωκυτοῦ λαχὼν
> Φοίβῳ στυγηθὲν πᾶν τὸ Λαΐου γένος.

Οἷα τρομερὰ καὶ στυγνὴ γλῶσσα! ὑπολαμβάνει ἄρά γε ἑαυτὸν ἀμετακλήτως προωρισμένον εἰς ὃ χωρεῖ ἔγκλημα, ἢ ὡς ἀπόφασιν τῆς Εἱμαρμένης ἐκλαμβάνει τὴν θηριώδη παραφορὰν τοῦ μίσους αὐτοῦ; Ὁ ποιητὴς ἐν τῇ ἀμφιβολίᾳ ἐγκαταλείπει ἡμᾶς, παρέχων φρικώδη καὶ θαυμασίαν εἰκόναχρόνων βαρβάρων, καθ' οὓς ἐν τῇ νηπιότητι τοῦ ἠθικοῦ αἰσθήματος ἡ θέλησις τοῦ ἀνθρώπου ἀπηνέσι δουλεύουσα ροπαῖς, ἁπηρνεῖτο ἑαυτήν, ὅπως τῶντύψεων τῆς συνειδήσεως ἀπαλλαγῇ, καὶ διὰ φρικώδους σοφίσματος τὰ ἀποτρόπαια ἔργα αὐτοῦ τοῖς αἱμοβόροις ἀπένεμε θεοῖς οὓς ἐδημιούργησε».

Τοιαῦτα μὲν ὁ Palin. Τὴν γνώμην ὅμως αὐτοῦ, ὅτι ἡ Εἱμαρμένη δύναμις ἀνθρώπων τε καὶ θεῶν δεσπόζουσα καὶ ζωοποιὸς τῶν τραγῳδιῶν τοῦ Αἰσχύλου, ἄλλοι τε ἀντέκρουσαν καὶ Camboulin καὶ Naegelsbach, πρὸς οὓς ἀπήντησε τὰ ἑξῆς· «Ὁ συγγραφεὺς τοῦ Δοκιμίου περὶ τῆς Εἱμαρμένης ἐν τῇ ἑλληνικῇ τραγῳδίᾳ Camboulin ἧττον ἀπέχει τῶν κοινῇ παραδεδεγμένων[1] ἰδεῶν ἢ ὅσον φαίνεται νομίζων. Καθορᾷ ἐν πάσαις ταῖς ἑλληνικαῖς τραγῳδίαις καὶ μάλιστα ἐν ταῖς τοῦ Αἰσχύλου ἴχνη θείας δίκης καὶ ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας, τεκμαίρεται, ὅτι ἀδίκως λέγεται ὡς ἡ Εἱμαρμένη διέπει τὰ πάντα· ἀλλ' ἐπειδὴ οὐδεὶς οὐδέποτε ἠξίωσεν ὅτι ἐν τῇ ἐνεργείᾳ τῆς κυβερνήσεως ταύτης οὐκ εἰσὶν ἀναμεμιγμένα ἐν ποικίλῃ τινὶ ἀναλογίᾳ κατὰ τὴν μεγαλοφυΐαν τῶν ποιητῶν καὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν ἐποχῶν τὰ διάφορα στοιχεῖα, ὡς δείκνυσι, λέληθε καταπολεμῶν μετὰ πολυμαθείας καὶ εὐφυΐας γνώμην κατὰ βάθος σύμφωνον τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ». Καὶ παρακατιὼν λέγει· «Ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ, *de Religionibus Orestiam Aeschyli continentibus*, ὁ Naegelsbach λίαν ὀρθῶς ἀποδείκνυσιν, ὅτι ἡ Εἱμαρμένη ἐν ταῖς τοῦ Αἰσχύλου τραγῳδίαις καὶ μάλιστα ἐν τῇ *Ὀρεστείᾳ*, ἐν ᾗ τὴν ἀνάμιξιν αὐτῆς οὔτε ἀρνήσασθαί τις δύναται, οὔτε αὖθις λίαν ἐξάραι, μόνον τὰ ἐξωτερικὰ τοῦ δράματος κυριαρχικῶς κυβερνᾷ, ἐν αὐτῷ τῷ δράματι καταλείπουσα τῇ ἀνθρωπίνῃ θελήσει τὴν ἐλευθέραν διάταξιν τῶν ἀποφάσεων καὶ πράξεων· ἀσχολεῖται δὲ συμβιβάσαι τῇ κοινῇ ταύτῃ ἐνεργείᾳ τῆς Εἱμαρμένης καὶ τοῦ ἀνθρώπου τὸν δαίμονα τῶν ἐκδικήσεων, τὸν Ἀλάστορα, ὃς οὐ παύεται κολάζων ἐν ταῖς ἐνόχοις γενεαῖς δι' ἀφύκτων ἀντιποίνων τὰ ἐναγῆ ἐγκλήματα. Ἀλλ' ἡ ἀπόδειξις αὐτοῦ πολυμαθής τε καὶ εὐφυὴς οὐκ ἔστιν ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει ἀπηλλαγμένη λεπτολογίας καὶ σκοτεινότητος ἴσως ἀναπορεύκτου. Ἡ δυσκολία τῆς ὑποθέσεως φαίνεται ἐν ἐκτενεῖ τινι σημειώσει, ἐν ᾗ τὴν ἀπέραντον ἐξετάζει ποικιλίαν τῶν γνωμῶν ἐν Γερμανίᾳ περὶ τῆς δυνάμεως, ἣν οἱ Ἕλληνες ἐν τῇ τραγῳδίᾳ αὐτῶν τῇ Εἱμαρμένῃ ἀπονέμουσιν. Ὁ συγγραφεὺς ἐν τῷ τέλει τῆς σημειώσεως ταύτης μέμφεταί μοι, ἀναντιρρήτως ἐξ ἀκοῆς, μὴ ἀναγνοὺς τὴν ἐμὴν βίβλον, ὅτι τὸ πᾶν τῇ Εἱμαρμένῃ ἀπονέμω. Τὴν μομφὴν ταύτην ἀποκρούω, διότι οὐδέποτε ἐξῆρκε τὴν ἀκαταμάχητον τῆς Εἱμαρμένης δύναμιν, μὴ παρέχων ἅμα τὸ μέρος τῇ ἐλευθερίᾳ τοῦ ἀνθρώπου, ἀπαραλλάκτως ὡς ὁ ἐπικριτής μου».

Καὶ ὁ Ἰούλιος δὲ Γιράρδος ἐπικρίνει τὰς λε-

1) Καὶ φιλόλογοι καὶ φιλόσοφοι ταύτην τὴν κοινῇ παραδεδεγμένην γνώμην ἠσπάζοντο· «τὸ κύριον πρόσωπον τῶν τραγῳδιῶν τοῦ Αἰσχύλου, λέγει ὁ φιλόσοφος Denis (Histoires des Théories et des idées morales dans l'antiquité *1*, 8· 30) ἐστὶν ἡ Εἱμαρμένη ἀκαταμαχήτως δεσπόζουσα τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως».

πτολογίας τοῦ Naegelsbach λέγων, «ἐν ταῖς ἀναλύσεσι τοῦ Ναϊγελσβάχου, μάλιστα δὲ ἐν οἷς ἑρμηνεύει τὴν σύλληψιν τοῦ *Ἀλάστορος*, πολλὰ εἰσι τὰ ὀρθὰ καὶ εὐφυᾶ· ἀλλὰ πολὺ εἰς λεπτολογίας κατατρίβεται, φαίνεταί δέ μοι ἔχων ἀξιώσεις πάνυ μεγάλης ἀκριβείας· ἀλλ' ἡ φύσις τῶν τοιούτων συλλήψεων ἀπαιτεῖ ἵνα ταῖς στοιχειώδεσιν ἰδέαις ἀρκώμεθα, διότι μέγα μέρος τῆς δυνάμεως αὐτῶν ἀφαιροῦμεν, ἐθέλοντες αὐτὰς ὁρίσαι ἀκριβέστερον καὶ λίαν μεθοδικῶς κατατάξαι· χρήζουσι μένειν ἀόριστοι καὶ μυστηριώδεις ὅπως συγκινῶσιν· ἀλλ' ὁ Naegelsbach ὀλίγον φροντίζει περὶ συγκινήσεως καὶ καθόλου περὶ τοῦ δραματικοῦ μέρους»· οὐδὲν δὲ λέγει ὁ Γιράρδος εἰ ὀρθῶς ἢ μὴ ὁ Naegelsbach μέμφεται τῷ Palin.

Τί δὲ δοκεῖ ἡμῖν περὶ τούτων; Ὁ μακαρίτης Palin οὐ μόνον ἐν ᾧ μετεφράσαμεν μέρει, ἀλλ' ἐν ὅλῳ τῷ πρώτῳ τόμῳ, ἐν ᾧ κρίνει τὰς τραγῳδίας τοῦ Αἰσχύλου, οὐ παύεται λέγων, ὅτι ἐν τοῖς τοῦ Αἰσχύλου δράμασιν ἐπικρατοῦσα ἰδέα ἐστὶν ἡ τῆς Εἱμαρμένης, χαίρειν ἐῶν τὸν Δία καὶ τὴν ὑπερτάτην αὐτοῦ κυβέρνησιν τὴν δεσπόζουσαν Μοιρῶν τε καὶ Ἐριννύων καὶ Ἀλαστόρων· οἷον ἐν σελ. 198 ἐκδόσεως ἕκτης λέγει, «ἡ Εἱμαρμένη, καίπερ ἀόρατος, ὄντως ἐστὶ τὸ παρὸν πάντοτε πρόσωπον, ὁ ἥρως τῆς τραγῳδίας (τοῦ Προμηθέως) τοῦ Αἰσχύλου»· σελ. 221—222, «οἱ Πέρσαι τρέμουσι τὴν φοβερὰν ἐκείνην δύναμιν, ἥτις κατὰ τὰ φρονήματα τῶν τότε χρόνων φοβερῷ ἔβλεπεν ὄμματι τὴν εὐτυχίαν τῶν θνητῶν, περὶ ἧς οὐκ ἄλλως φρονεῖ ὁ Πίνδαρος (Πυθ. ι', 31) καὶ ὁ Ἡρόδοτος· ἐν δὲ τοῖς δράμασι τῶν Ἑλλήνων τραγικῶν καὶ μάλιστα ἐν τοῖς τοῦ Αἰσχύλου ἦν τὸ πρῶτον κινοῦν τὴν δραματικὴν πρᾶξιν, καὶ οἱονεὶ τὸ πρῶτον πρόσωπον τῆς τραγῳδίας»· σελ. 310· «Τί ἄρα ἀντὶ τῶν κυρίων προσώπων, ἃ κατά τινα παράδοξον διάταξιν ἀποβαίνουσι τὰ δευτερεύοντα τῆς τραγῳδίας αὐτοῦ, ἐπὶ σκηνῆς παρίστησιν; ὁ ἥρως πάντων τῶν δραμάτων αὐτοῦ ἐστιν ἡ Εἱμαρμένη· καίτοι πρόσωπον ἀφῃρημένον καὶ ἀποκύημα τῆς φαντασίας ἐστίν, οἱδὲ διὰ θαυμασίου τεχνάσματος αὐτὸ αἰσθητὸν κατεστῆσαι καὶ παρὸν καὶ σχεδὸν ὑπὸ χαρακτηριστικὰ ὁρατὰ παραστῆσαι αὐτὸ τῇ φαντασίᾳ τῶν θεατῶν»· σελ. 312. «Ἡ τραγῳδία αὕτη (ὁ Ἀγαμέμνων) φέρει παντάχοῦ τὸν χαρακτῆρα τῆς ἑνότητος· διότι μία καὶ μόνη ἰδέα ἡ τῆς Εἱμαρμένης πολλάκις ὑπὸ νέας πάντοτε μορφὰς περίστηται, πάντοτε ζωηροτέρας καὶ ἐκπληκτικωτέρας»· σελ. 334· «Ἡ ἐπικρατοῦσα

ἰδέα ἐν τῇ τριλογίᾳ τῆς *Ὀρεστείας*, ὡς καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις τραγῳδίαις τοῦ Αἰσχύλου, ἐστὶν ἡ ὡς κοινὸς δεσμὸς τῶν τριῶν τραγῳδιῶν χρησιμεύουσα, ἡ τῆς Εἱμαρμένης». Ἴδε καὶ ἐν σελ. 234, 243, 317, 322 κλπ.

Κρίσεις J. Girard περὶ τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν τοῦ Αἰσχύλου.

§ 36. Ὁ δὲ Ἰούλιος Γιράρδος ὁ συγγραφεὺς τοῦ σπουδαιοτάτου συγγράμματος *Le Sentiment Religieux en Grèce d'Homère à Eschyle* ἐν δυσὶ κεφαλαίοις τοῦ τρίτου Βιβλίου ἐν τῷ τετάρτῳ καὶ πέμπτῳ (σελ. 430 — 546) ἐκτενῆ ποιεῖται λόγον περὶ τῶν θρησκευτικῶν παρ' Αἰσχύλῳ ἰδεῶν ἐπὶ τοῦ κόσμου, καὶ περὶ τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν νόμων τῶν διεπόντων τὰ τοῦ ἀνθρώπου, τίς τε ἡ λυπηρὰ θέσις ἡ ἐπιβληθεῖσα αὐτῷ ἐν τῷ κόσμῳ κλπ.

Ἵνα τούτων μεταφέρωμεν ἐνταῦθα τὰ κυριώτερα, καὶ πρῶτον τίς ἡ ψυχὴ καὶ ζωοποιὸς δύναμις τῶν τραγῳδιῶν τοῦ Αἰσχύλου. Κατὰ τὸν Γιράρδον, αἱ θρησκευτικαί εἰσιν ἰδέαι τοῦ ποιητοῦ· «Ὁ Αἰσχύλος ὁ κατεστήσας τὴν τραγῳδίαν ἀνεξάρτητον καὶ παντελῶς ἀπαλλάξας αὐτὴν τῶν διθυραμβικῶν μορφῶν, τὴν εὐγενῆ αὐτῆς καὶ ἰσχυρὰν πορείαν ἀναχαιτίζουσῶν, οὗτος αὐτὴν καὶ εἰς τὴν ὑψίστην ἐπανήγαγεν ἀρχὴν τῆς διθυραμβικῆς ἐμπνεύσεως, τουτέστιν εἰς τὴν θρησκευτικὴν ἔννοιαν περὶ τῆς κυβερνήσεως τοῦ κόσμου καὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου· καὶ τοῦτο ποιεῖ τὴν κυρίαν πρωτοτυπίαν τοῦ μεγαλοφυοῦς τούτου ποιητοῦ».—«Ὁ Αἰσχύλος καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς ὅλως ξέναις τοῦ Βάκχου ὑποθέσεσιν ἀγωνίζεται ἀναμφισβητήτως τὴν βαθυτάτην παραστῆσαι τῶν μυστηρίων ἔννοιαν ἐν οἷς ὁ Βάκχος πρόσωπόν τι διεθραμάτιζεν, ἤτοι τὴν ἔννοιαν τῆς ἁρμονίας ἐν τῇ κυβερνήσει τοῦ κόσμου καὶ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ προορισμῷ· αὕτη ἐστὶν ὁ ὕπατος βαθμὸς τῆς διονυσιακῆς ἐμπνεύσεως αὐτοῦ· ταύτην δὲ μελετῶν συνέλαβε καὶ ἐδημιούργησε τὰ κυριώτερα αὐτοῦ δράματα». — «Ὁ Αἰσχύλος τὸ διπλοῦν αἴνιγμα τῆς κυβερνήσεως τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου προορισμοῦ ἐρευνᾷ ὑπὸ τὴν ἐντύπωσιν τοῦ σκότους καὶ τῆς φρίκης, ὑφ' ὧν τὰ μεγάλα ταῦτα μυστήρια καλύπτονται, ἀλλὰ μετὰ σταθερᾶς ἐλπίδος, ὅτι ἐξ αὐτῶν ἐξάξει τὰς ἀρχὰς τῆς ἁρμονίας καὶ τῆς ἠθικῆς τάξεως· οὕτως ἡ καθαρωτάτη τῶν ὀρφικῶν ἰδεῶν οὐ παρίσταται ἐν τοῖς δράμασιν αὐτοῦ ὡς τυχαῖον σύμβαμα, ἡ καλὴ ἀφορμὴ ἀντιθέσεως, ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ τῇ οὐσίᾳ αὐτῇ τοῦ δράματος συνεχωνεύθη».

«Περὶ τῆς τάξεως, ἥτις ἐν τῇ οἰκουμένῃ ἐπικρατεῖ, καὶ περὶ τῆς λυπηρᾶς θέσεως τῆς ἐπιβληθείσης τῷ ἀνθρώπῳ ἐν τῷ θαυμασίῳ τούτῳ κόσμῳ, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς συμφυοῦς ἀξίας αὐτοῦ, καθὸ καὶ περὶ τῆς γενικῆς ἰδέας τῆς συνδιαλλαγῆς, ἥτις τοῖς κυρίοις αὐτοῦ προσεγγίσασα αὐτόν, εἴτε ἐξ εὐμενείας αὐτῶν εἴτε ἐξ ἰδίας αὐτοῦ ἀρετῆς, μεγαλεῖόν τι ἀπέδωκεν αὐτῷ, αἱ ἰδέαι τοῦ Αἰσχύλου κατ' εὐθεῖαν ἐξ Ὁμήρου καὶ Ἡσιόδου προέρχονται. Περὶ δὲ τῶν νόμων, οἵτινες τὴν τύχην ἑκάστου ὁρίζουσιν ἢ κατακυροῦσιν, ὅ ἐστι περὶ τῶν ἠθικῶν σχέσεων τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἄγνωστον κόσμον, οὗ αἱ διάφοροι χῶραι ἐν οὐρανῷ καὶ μάλιστα ἐν τῷ Ἅιδῃ κρύπτουσι τοὺς κριτὰς τοῦ βίου αὐτοῦ, καὶ περιμένουσιν αὐτὸν μετὰ θάνατον, τὰς ἰδέας περὶ τούτων ἰδίᾳ ἀπὸ τῆς λατρείας ἀρύεται τῶν ἡρώων τε καὶ τῶν προγόνων, καὶ ἀπὸ τῶν διδαγμάτων περὶ καθαρμοῦ καὶ ἀπὸ τῶν θεμελιωδῶν ἐννοιῶν τῶν μυστηρίων· ὥστε καὶ ἐν τούτοις ὁ ποιητὴς τῷ τε νῷ καὶ τῇ καρδίᾳ σύμφωνος τῷ λαῷ μένει· ἀλλ' ἐκ τῶν ὀλίγων ἐστί, τῶν ναρθηκοφόρων, ὧν ὁ Θεὸς ἥψατο· διὸ ἐν τῇ μεγαλοπρεπεῖ ἑορτῇ τοῦ Βάκχου, ἐν τοῖς Διονυσίοις, ἐξ αὐτοῦ τὸ περιπαθὲς ἀρύεται αἴσθημα, καὶ τούτου ἐμπεφορημένος τῶν διαφόρων ἀντιλαμβάνεται μορφῶν, αἷς ἡ ἑλληνικὴ φαντασία τὰς ἰδέας ταύτας περιέβαλεν».

«Οὐδέποτε ὑπῆρξε τραγῳδία οὕτω θεόπνευστος, ὡς ἡ τραγῳδία ταῦ Αἰσχύλου· ὄντως ἡ Θεότης ἐστὶν ἡ κατέχουσα τὰ πρόσωπα, τὰς πράξεις, τὰς ἰδέας, τὰ σώματα καὶ τὰς ψυχὰς αὐτῶν· ὥστε ἡ μεγίστη τόλμη τοῦ μεγαλοτόλμου τούτου ποιητοῦ ἐστιν ἡ νομιμωτάτη ἐφαρμογὴ τοῦ συστήματος αὐτοῦ, τὴν ἐν τῷ Ἀγαμέμνονι λέγω σκηνήν, ἐν ᾗ ἡ Κασσάνδρα τὸν θάνατον τοῦ βασιλέως καὶ τὸν ἑαυτῆς προφητεύει».

Περὶ δὲ τῆς ἁρμονίας τοῦ Διὸς ἐν τῇ κυβερνήσει τοῦ κόσμου ὁ σοφὸς Γαλάτης ἑρμηνεύων τὸν στίχον τοῦ Αἰσχύλου ἐν τῷ Προμηθεῖ

οὔ ποτε θνατῶν
τὴν Διὸς ἁρμονίαν ἀνδρῶν παρεξίασι βουλαί,

λέγει· «Ἡ ἁρμονία τοῦ Διός ἐστιν ἡ κυρία ἰδέα πρὸς ἣν ἡ τριλογία τοῦ Προμηθέως τείνει, μέλλουσα ἐν τῷ *Λυομένῳ Προμηθεῖ* σαφέστερον καὶ ἐκτενέστερον ἐκφρασθῆναι· ἀλλ' ἤδη ἐν τῷ *Δεσμώτῃ* φαίνεται αὕτη ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀγώνων καὶ τῶν ἀντιλογιῶν· ἐκ τούτων ἀναβλύσει κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐναντιότητος, ἣν λίαν πρωΐμως τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐνεκολπώσατο,

καὶ ὀλίγῳ πρὸ τοῦ Αἰσχύλου ἡ σκοτεινὴ φιλοσοφία τοῦ Ἡρακλείτου (§ 28 σελ. 86)· ὁ δὲ ποιητὴς ἐφαρμόζων αὐτὴν τῇ θρησκευτικῇ ἀκολουθεῖ παραδόσει, ἔχων ὑπ' ὄψει τὸ ἠθικὸν μέρος. Ἡ γενικὴ ἰδέα ἡ ποδηγετοῦσα αὐτόν ἐστιν ἵνα δείξῃ πῶς ἡ νόησις τῷ κυρίῳ τοῦ κόσμου καὶ τῷ ἀνθρώπῳ συνεχωνεύθη· καὶ τῷ μὲν Διὶ ἡ ἁφομοίωσις γίνεται τελεία καὶ παντελής, τοῖς δὲ ἀνθρώποις ἐπίπονος καὶ ἀτελής· ἀλλ' ἐκ τοῦ διπλοῦ τούτου ἀποτελέσματος προκύπτει ἁρμονία, ἥτις κρηπὶς τυγχάνει οὖσα τῆς ἠθικῆς τάξεως· διότι οἱ ἄνθρωποι, οἱ ἀπόκληροι οὗτοι τῶν θεῶν ἀδελφοί, προσεγγίζουσιν αὐτοῖς διὰ τῆς νοήσεως, καὶ δι' αὐτῆς καθὸ καὶ διὰ τῆς ἐνεργείας αὐτῶν γίνονται ἄξιοι ἐν τῇ ἁρμονίᾳ τοῦ κόσμου ταχθῆναι καὶ νοεῖν αὐτήν· ὁ Προμηθεὺς τὸ εὐγενέστατον καὶ γονιμώτατον στοιχεῖον τῆς φύσεως αὐτῶν ἐκπροσωπεῖ, ἀντιπράττων κατὰ τῶν βουλομένων κατασυντρίψαι αὐτὸν δυνάμεων, μεθ' ὑπερηφανείας ἀντιτασσόμενος, ἀλλ' ἐπὶ τέλους περιστέλλων τὸ ὑπέρμετρον τῆς ἀγερωχίας ὅπως ἐν τῷ διωργανωμένῳ σύμπαντι τὴν ὁρισθεῖσαν αὐτῷ καταλάβῃ τάξιν, ἄξιαν τε καὶ τιμίαν καὶ προσήκουσαν αὐτῷ. Ἡ συνδιαλλαγὴ αὐτοῦ μετὰ τοῦ ὑπάτου τῶν θεῶν, ἀποβάντος θεοῦ τῆς νοήσεως καὶ προνοίας, ἡ τελευταία ἐστὶ πρᾶξις τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν Τιτάνων. Ἡ λύσις τῶν Τιτάνων, καθ' ὃν χρόνον ὁ Αἰσχύλος τὴν Προμήθειαν τριλογίαν ἐποίησεν, ἦν καινῇ διαδεδομένη παράδοσις, ὥστε καὶ ὁ Πίνδαρος ὑπὸ τύπον γνωμικὸν ἐμνημόνευσεν αὐτῆς, ὅπως εἰς ἐπιείκειαν προτρέψῃ (Πυθ. Α, 516). Ἡ δὲ συνδιαλλαγὴ αὕτη ἔσται καὶ ἡ ἐγκαίνισις τοῦ νέου νόμου, ὃς οὐχ ὅλως τὸν ἀρχαῖον καταλύων, οὐδὲ τὴν ἀνίατον ἀσθένειαν τοῦ ἀνθρώπου θεραπεύων, οὐδὲ πάντα τὰ σκότη διαλύων, οὐδ' ἐκποδὼν ποιῶν πάντα τὰ κωλύματα τῆς ἐλευθερίας, μετριάσει τὴν ῥήτραν τὴν κατακυροῦσαν τὴν ἐκ γενετῆς ὑποδεεστέραν τῆς ἀνθρωποτήτος τάξιν, σὺν τῇ ἐλπίδι καὶ τῇ ἰδέᾳ τοῦ ἀγαθοῦ ἀναμιγνύων τὴν πίστιν εἰς τὴν ἀγαθότητα τοῦ ὑπάτου κυρίου».

Τὰ αὐτὰ ἀποφαίνεται ὁ Γιράρδος καὶ περὶ τῆς τριλογίας τῆς *Ὀρεστείας*· «Ἐν τῷ Ἀγαμέμνονι, λέγει, τῷ τοσούτῳ διηνεκῶς ζοφερῷ, ἐνώπιον τῆς περιπλοκῆς τῶν ἀποφάσεων τῆς Εἱμαρμένης τεινουσῶν πρὸς καταδίκην τοῦ βασιλέως, ὑπευθύνου ὄντος τοῦ αἵματος τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ Ἰφιγενείας καὶ τοσούτων μαχητῶν ἐν Τροίᾳ πεσόντων, καὶ τέλος τοῦ αἵματος τῶν Τρώων κατεγνωσμένων ὡσαύτως εἰς θάνατον ὡς συνενόχων τοῦ Πάριος, τίς ἡ στάσις τοῦ *Χοροῦ*; Ἡ δειλὴ αὐτοῦ διάνοια, καίπερ ἔστιν ὅτε τὴν ἣν ὁ Ἀγαμέμνων φέρει εὐθύνην αἰσθανομένη, τὴν μοιραίαν αὐτῆς οὐ κατανοεῖ περιπλοκήν, οὐδὲ τολμᾷ σαφῶς τὰ ἑπακολουθήματα προϊδεῖν. Ταῦτα φαίνονται αὐτῷ τρομερὰ καὶ ἀκατάληπτα μυστήρια· ἀλλ' ἕνεκα τούτων οὔτε εἰς ἀπόγνωσιν ἔρχεται οὔτε εἰς ἀδιαφορίαν περιπίπτει· τοὐναντίον δὲ ὅσῳ πλείονα περιστοιχίζουσιν αὐτὸν τὰ προαισθήματα καὶ αἱ ἀνησυχίαι, τοσούτῳ μᾶλλον εἰς τὴν ἑαυτοῦ καταφεύγει πίστιν· καὶ ἐπειδὴ ἡ εὐσέβεια τροφὴν ἐν τῷ μυστηρίῳ εὑρίσκει, ἡ ζέσις αὐτοῦ τοσούτῳ μᾶλλον αὐξάνει, ὅσῳ σκληρότεραι καὶ ἀκαταληπτότεραι φαίνονται αὐτῷ αἱ θεῖαι βουλαί. Ὁ ὕπατος τῶν Θεῶν οὐ δύναται τὸ κακὸν βούλεσθαι· ὅσῳ δὲ κἂν ᾖ βαρεῖα ἡ χεὶρ αὐτοῦ, πάντως εὐεργετική ἐστιν, αἱ δὲ πράξεις αὐτοῦ ἀντάξιαί εἰσι τῆς ἀηττήτου αὐτοῦ δυνάμεως. Ὁ Χορὸς μνημονεύει τῆς τρομερᾶς προφητείας τοῦ Κάλχαντος καὶ ἄρχεται ἀφηγούμενος τὴν θυσίαν τῆς Ἰφιγενείας, ἥτις ἦν ἡ ἀρχὴ τῆς ἐκτελέσεως αὐτῆς· εἶτα αἴφνης μεταξὺ τῶν δύο ἀφηγήσεων ἄνευ μεταβάσεως, ὑπὸ θερμῆς εὐλαβείας καταληφθείς, ἐξυμνεῖ τὸν Δία τὸν ὕπατον τῶν Θεῶν·

Ζεύς, ὅστις ποτ' ἐστίν, εἰ τόδ' αὐτῷ φίλον κεκλημένῳ,
τοῦτό νιν προσεννέπω·
οὐκ ἔχω προσεικάσαι πάντ' ἐπισταθμώμενος
πλὴν Διός, εἰ τὸ μάταν ἀπὸ φροντίδος ἄχθος
χρὴ βαλεῖν ἐτητύμως·
οὐδ' ὅστις πάροιθεν ἦν μέγας, παμμάχῳ θράσει
βρύων,
οὐδὲ λέξεται πρὶν ὤν· (ὁ Οὐρανός).
ὃς δ' ἔπειτ' ἔφυ, τριακτῆρας οἴχεται τυχών· (ὁ Κρόνος).
Ζῆνα δέ τις προφρόνως ἐπινίκια κλάζων
τεύξεται φρενῶν τὸ πᾶν·
τὸν φρονεῖν βροτοὺς ὁδώσαντα, τὸν πάθει μάθος
θέντα κυρίως ἔχειν·
στάζει δ' ἐν θ' ὕπνῳ πρὸ καρδίας
μνησιπήμων πόνος· καὶ παρ' ἄκοντας ἦλθε σωφρονεῖν.
δαιμόνων δέ που χάρις
βιαίως σέλμα σεμνὸν ἡμένων.

Ἰδοὺ λοιπὸν αἱ θλιβεραὶ εἰκόνες ἀκαριαίως ὑπ' ἀκτῖνος εὐσεβοῦς ἐλπίδος διαφωτίζονται. Ἐν τῷ ὕμνῳ τούτῳ ὑπάρχει μάλιστα ὑψηλόν τι αἴσθημα τῆς θείας μεγαλειότητος προαγγέλλον τὸν τελικὸν σκοπὸν εἰς ὃν ὁ ποιητὴς βούλεται ἡμᾶς ὁδηγῆσαι· ὁ Χορὸς οὐκ ἀπαυδᾷ λατρεύων τῷ Διὶ καὶ τῇ δικαιοσύνῃ αὐτοῦ».

«Ἡ λύσις τῆς Ὀρεστείας (ἡ συνδιαλλαγὴ τῶν ἀντιμαχομένων δυνάμεων καὶ ἡ μεταμόρφωσις τῶν Ἐρινυῶν εἰς Εὐμενίδας) φανερὰν ἔχει ἀναλογίαν τῇ τῆς Προμηθείας· διότι ἀμφότεραι αἱ τριλογίαι εἰς συνδιαλλαγὴν καταλήγουσιν εὐνοϊκὴν τῇ ἀνθρωπότητι· ἐν ἀμφοτέραις τὴν κατάστασιν δουλείας καὶ ἀθλιότητος κυβέρνησις διαδέχεται ἑαυτῆς τε καὶ τῆς θεότητος ἐπαξία· καὶ διὰ μὲν τῆς συνδιαλλαγῆς, ἥτις τὴν ἀπολύτρωσιν τοῦ Προμηθέως ἐπισφραγίζει, ὁ ἄνθρωπος ἔντιμον τάξιν καταλαβεῖν ἐν τῇ οἰκουμένῃ ἐξασφαλίζεται· διὰ δὲ τῆς μεταμορφώσεως τῶν Ἐρινυῶν εἰς Εὐμενίδας ὡσαύτως ἡ τελεσιουργὸς τοῦ *καθαρμοῦ* δύναμις ἐπικυροῦται καὶ ἄρχεται ἡ βασιλεία τῆς Προνοίας· ὥστε αἱ ταραχαὶ τῆς συνειδήσεως καταπραύνονται καί, ἄνευ κινδύνου τῆς ἁρμονίας τοῦ κόσμου, νόμιμος ἀπεδόθη χάρις ταῖς συμφύτοις ὁρμαῖς ἡμῶν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν καὶ ταῖς ἐφέσεσι τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς εὐδαιμονίας. Σύλληψις τοσοῦτον ὑψηλῆς τάξεως ἐνσκρωθεῖσα ἐν ἀμφοτέραις ταῖς τριλογίαις ταύταις τίθησι τὴν τραγῳδίαν τοῦ Αἰσχύλου πολὺ ὑπεράνω τῆς θεωρίας τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τοῦ ἠθικοῦ ἀποτελέσματος τοῦ δράματος (τῆς καθάρσεως τῶν παθῶν φόβῳ καὶ ἐλέῳ)».

Ἐν τούτοις ὁ Girard συμφωνεῖ τῷ Μυλλέρῳ, ἐν δὲ τοῖς ἑξῆς ὁμιλεῖ περὶ τῶν νόμων τῆς Εἱμαρμένης· «Ὁ Αἰσχύλος, λέγει, ὡς πάντες καθόλου οἱ Ἕλληνες, ἀποδέχεται, ὅτι οἱ διέποντες τὰ τοῦ ἀνθρώπου νόμοι εἰσὶ κατ' ἀρχὴν οἱ τῆς Εἱμαρμένης. Ὁ προωρισμένος κλῆρος (Μοῖρα), αἱ ἀποφάσεις τῆς Εἱμαρμένης (ἡ Πεπρωμένη), ἡ Ἀνάγκη, ἡ Ἀδράστεια (τὸ ἄφυκτον) διηνεκῶς τὰ ὀνόματα ταῦτα ἐν τῷ μέσῳ τῶν δυστυχιῶν ἀντηχοῦσιν, ὧν ὁ ποιητὴς παρίστησιν ἡμῖν τὸ θέαμα. Ὁ βίος ἄρα τοῦ ἀνθρώπου μοιραίως φαίνεται τῇ δυστυχίᾳ δεδεσμευμένος, καὶ πολλάκις τῷ ἐγκλήματι· ἀλλά τίς ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ Αἰσχύλου ἡ Εἱμαρμένη αὕτη; ἔστι παγκρατὴς ἢ καταλείπει τι καὶ τῇ ἐλευθερίᾳ τοῦ ἀνθρώπου; ἔστιν αἰώνιος, ἢ ἐλπίς τις μένει, ἵνα ὁ ἄνθρωπος τοῦ ἀγαθοῦ κάτοχος γένηται ἐλευθέρως αὐτὸ ζητῶν, τῆς εὐδαιμονίας τε προσγινομένης αὐτῷ διὰ τῶν μόχθων καὶ τῆς ἀξίας; Τὰ ζητήματα ταῦτα ὑπόθεσις ἐγένοντο τῶν μελετῶν τοῦ Αἰσχύλου. Εἰ ὁμολογουμένως τῷ θεμελιώδει πνεύματι τῆς τραγῳδίας ἐπεμελήθη τὴν τυφλὴν καὶ ἀνίσχυρον τῶν ἀνθρώπων πάλην πυραστῆσαι κατὰ τῶν μοιραίων τούτων νόμων, ἠσχολήθη ὡσαύτως τὴν πίστιν αὐτῶν ἀναζωπυρῆσαι καὶ ἀποσοβῆσαι ἀπὸ τῆς διανοίας αὐτῶν τὴν ὑποψίαν ἀδίκου καταδιωγμοῦ. Πῶς δέ, ἐκ τῆς ἰδέας τῆς ἀνάγκης ὁρμηθείς, ἠδυνήθη τοῦ σκοποῦ τούτου στοχάσασθαι καὶ ἐφικέσθαι; Τοῦτο, ἐκτὸς τῶν ἰδιαζόντων τῷ Αἰσχύλῳ λόγων, ἦν ἀξιοπαρατήρητον ἐπιγέννημα τῆς εὐτυχοῦς ἐκείνης διαθέσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ὅπερ περὶ τὴν ἐξέτασιν ἀσχολούμενον τῶν ἀῤῥητομένων νόμων, οὐδαμῶς ἀπ' αὐτῶν τὴν ἔννοιαν τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἔφεσιν τοῦ βελτίονος ἀποχωρίζει. Κατὰ τοὺς Ἕλληνας καὶ αὐτὴ ἡ Εἱμαρμένη ἔμψυχός ἐστι καὶ προυδεύσιμος· ἐξετάσωμεν ἄρα τὴν ζωὴν ταύτην καὶ τὴν πρόοδον ἐν τῇ σκυθρωπῇ καὶ παθητικῇ συνυφῇ τῆς τραγῳδίας τοῦ Αἰσχύλου.

Ἡ Εἱμαρμένη αὕτη ἡ διέπουσα τὴν πορείαν τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, κατὰ τὰς ἀρχαίας παραδόσεις, ἐπὶ τῶν μυστηριωδῶν τοῦ κόσμου νόμων στηρίζεται. Οἱ νόμοι οὗτοι συμπεφυκότες ταῖς ῥίζαις τοῦ κόσμου ἐν τοῖς ἐγκάτοις τῆς γῆς, ἥτις κρηπὶς ἐστι πάντων τῶν πραγμάτων, εἶχαν τὴν ἕδραν αὐτῶν ἐν τῷ βασιλείῳ τοῦ Θανάτου. Ἡ Γῆ καὶ σὺν αὐτῇ οἱ ὑποχθόνιοι θεοὶ ἦσαν οἱ φύλακες τῶν αἰωνίων ἀρχῶν, ἐξ ὧν ἡ οἰκουμένη συντηρεῖται· ἐκ τῶν κόλπων τῆς γῆς ἐπὶ τὴν ἐπιφάνειαν αὐτῆς ἀνέῤῥωσκεν ἡ ζῶσα φύσις, τὰ φυτά, ἕτοιμα ὄντα ἄνθη καὶ καρποὺς εὐχύμους παράγειν· εἰς δὲ τοὺς κόλπους αὐτῆς ἐπανήρχοντο οἱ μεμαραμμένοι σπόροι ὅπως ἐκ τῆς κοινῆς καὶ ἀκενώτου πηγῆς τὸν ἐξαντληθέντα χυμὸν ἀρύσωνται. Ἡ γῆ ὡσαύτως ἤνοιγεν, ὅπως, μετὰ τὴν φαινομένην ὕπαρξιν αὐτῶν, ζῶα καὶ ἀνθρώπους δέξηται, χορηγοῦσα αὐτοῖς ἄσυλον ἐν τῷ σκότει πλησίον τῆς ἑστίας τῆς καθολικῆς ζωῆς· διότι οὐκ ἠρύσαντο ἐκεῖθεν, ὡς ἡ λοιπὴ φύσις, τὴν δύναμιν τοῦ γενέσθαι καὶ αὐξῆσαι εἰς τὸ φῶς τοῦ οὐρανοῦ; ἡ ζωὴ αὐτῶν, ὡς καὶ ἡ τῆς φυτείας, οὐκ ἐκ τοῦ Θανάτου προῆλθεν; εἰ δὲ ἡ κατοικία τοῦ Θανάτου ἦν ὡσαύτως τὸ ἱερὸν τῶν συντηρούντων τὸν κόσμον νόμων, οὐκ αὐτόθι ὤφειλε διαμένειν ἡ ἀναγκαστικὴ δύναμις ἡ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν καθολικὴν τάξιν ὑποβάλλουσα; ἐν ἐνὶ λόγῳ οὐκ αὐτόθι ἐκρύπτετο τὸ μυστήριον τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ;

Ἐκ τούτων ἐπιστεύθη, ὅτι οἱ θεοὶ οἱ ἐπιτετραμμένοι ἰδίᾳ τὴν ἐπιτήρησιν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου χαρακτῆρα εἶχον ὑποχθόνιον, οἱ δὲ ἄνθρωποι, ἀνησυχοῦντες ἐπὶ τῇ ἑαυτῶν τύχῃ, ἐκ τοῦ Ἅιδου περιέμενον τὰς ἐπιταγὰς ἢ τὰ σημεῖα τὰ δυνάμενα τὴν ἀβεβαιότητα αὐτῶν ἐλαττῶσαι. Ἐκ ταύτης τῆς ἰδέας κυρίως ἐγεννήθη ἡ λατρεία τῶν προγόνων καὶ τῶν ἡρώων, φυσικῶν διαμέσων τοῦ ἐπιγείου καὶ τοῦ καταχθονίου κόσμου, ἡ πίστις τε εἰς τοὺς χρησμούς, οἵτινες ἦσαν οἱονεὶ ἡ προφητικὴ πνοὴ τῆς γῆς, καὶ ἡ πίστις εἰς τὰ ὄνειρα καὶ εἰς τὰ φάσματα, τὰς ἀμφιβόλους ταύτας εἰκόνας τῆς ζωῆς, τὰς μόνας ἐμπρεπούσας τῷ βασιλείῳ τοῦ θανάτου, αἷς ἐπετρέπετο ἡ ἄνοδος. Τέλος τὸ αἴσθημα, ὅτι πρὸς συντήρησιν τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς τάξεως ἡ ἐνέργεια τῆς δικαιοσύνης οὐκ ἠδύνατο ἐν τοῖς στενοῖς ὁρίοις τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς περιορισθῆναι, ἀλλ' ἦν ἀνάγκη ἵνα δεσμοὶ μεταξὺ νεκρῶν καὶ ζώντων ὑπάρχωσιν, οὐ μικρὸν συνετέλεσε τῇ ἑδραιώσει τῆς πίστεως εἰς τὰς Ἐρινύας τὰς μνήμονας, φύλακας τῶν γενικῶν νόμων τοῦ κόσμου καὶ τῶν μερικῶν τῆς οἰκογενείας, τρομερὰς προσκύπους τῶν ἠδικημένων συγγενῶν καὶ τῶν ὑποχθονίων δυνάμεων. Ἡ τραγῳδία καθιερωμένη τοῖς ἥρωσι καὶ τῷ Βάκχῳ θεῷ ἄρα καὶ ἥρωϊ καὶ θεῷ ὑποχθονίῳ τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐμπνεύσεως, τὴν εἰκόνα τῶν ἀνθρωπίνων περιπετειῶν ἀνεζήτει ἐν τοῖς παθητικωτάτοις παραδείγμασι, φύσει γέμουσα τῶν ὑπερφυῶν ἐκείνων ἀνακοινώσεων μεταξὺ τῶν χωρῶν τοῦ σκότους καὶ τῶν τοῦ φωτός, μεταξὺ τοῦ κόσμου τοῦ θανάτου καὶ τοῦ κόσμου τῆς ζωῆς· τοιαύτη μάλιστα παρέστη τῷ Αἰσχύλῳ, ὅς, εἴπερ τις καὶ ἄλλος, τὰς φυσικὰς συνθήκας τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς κατενόησεν. Οἱ χρησμοί, τὰ ὄνειρα, τὰ φάσματα ἡ ἐνέργεια τῶν Ἐρινύων ἐν τοῖς δράμασιν αὐτοῦ μεγάλην εἶχον σπουδαιότητα ὡς δραματικὰ ὄργανα καὶ ὡς ἐκφράσεις τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ».

Καίτοι ὁ σοφὸς Γαλάτης ἀναγνωρίζει ὅτι πάντα ταῦτα στοιχεῖα εἰσι τῆς ἁρμονίας τοῦ Διός, διότι καὶ αἱ Μοῖραι καὶ αἱ Ἐρινύες ἐξ αὐτοῦ ἐξαρτῶνται καὶ τῇ κυριαρχίᾳ αὐτοῦ ὑπείκουσι, τοῦ ζητήματος τούτου ἀκροθιγῶς ἥψατο, ἀποφυγὼν περὶ τοῦ Διὸς ἐν ταῖς θρησκευτικαῖς συλλήψεσι τοῦ Αἰσχύλου πλείω εἰπεῖν τῶν προμνημονευθέντων (σελ. 141—142), ὅπως μὴ πέρα τοῦ δέοντος τὴν πραγματείαν αὐτοῦ ἐκτείνῃ. «Si je ne craignais d'étendre outre mesure cette dissertation, ce serait ici le lieu d'insister sur le rôle de Jupiter dans les conceptions religieuses d'Eschyle» etc.

Τοῦτο ὅμως ἦν ἀναγκαῖον, διότι, κατὰ Μύλλερον, αἱ θρησκευτικαὶ αὗται τοῦ Αἰσχύλου ἰδέαι περὶ τοῦ Διὸς τοῦ ὑπάτου τῶν θεῶν εἰσιν ἡ ψυχὴ ἡ διήκουσα καὶ ζωοποιοῦσα τὰς τραγῳδίας αὐτοῦ· διότι ὁ Ζεὺς ἡ ὑπερτάτη ἐστὶ δύναμις ἡ συνδιαλλάσσουσα ἐν τῇ τραγῳδίᾳ τὰς ἀντιμαχομένας δυνάμεις καὶ διευθύνουσα εἰς τὸν λιμένα τῆς σωτηρίας τὴν πορείαν τῆς Εἱμαρμένης στιβαρᾷ χειρὶ πάντοτε καὶ ὄμματι ἀσφαλεῖ.

Τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Μυλλέρου ἀσπαζόμενοι καὶ ἡμεῖς χωροῦμεν εἰς ἐμπέδωσιν αὐτῆς, ὑποβάλλοντες τὰ ἁρμόδια χωρία ἐκ τῶν τραγῳδιῶν τοῦ Αἰσχύλου, ὡς ἐποιησάμεθα περὶ τε τῶν ἄλλων καὶ περὶ τοῦ Πινδάρου, καίτοι οὐ λανθάνει ἡμᾶς ὅτι ὁ τρόπος οὗτος, διὰ τὴν ἐπισώρευσιν πολλῶν χωρίων καὶ παραπομπῶν, οὐκ ἔστιν ἐπαγωγὸς τοῖς ἀναγινώσκουσι.

Θρησκευτικαὶ δοξασίαι Αἰσχ.ίου περὶ Διὸς καὶ τῶν ἄλλων Ὀλυμπίων θεῶν.

§ 37. Ἐκ τοῦ προμνημονευθέντος (§ 36, σελ. 141) χωρίου τοῦ *Χοροῦ* τοῦ Ἀγαμέμνονος μανθάνομεν ὅτι ὁ Αἰσχύλος μετὰ πολλὰς καὶ βαθείας σκέψεις καὶ μελέτας, οὐχ ἁπλῶς καὶ ὡς ἔτυχεν, ἀπεδέξατο ὅ,τι αὐτῷ ἀληθὲς καὶ ὀρθὸν ἔδοξε· «πάντ' ἐπισταθμώμενος» λέγει, τὴν δὲ ἀγωνίαν τῆς ψυχῆς ἀμφιταλαντευομένης περὶ τὴν ἐκλογὴν καλεῖ «ἀπὸ φροντίδος ἄχθος». Τὸ δὲ πόρισμα τῶν σκέψεων αὐτοῦ καὶ μελετῶν ἦν ἡ ἀποδοχὴ τῆς μυθώδους ἀφηγήσεως τοῦ Ἡσιόδου, ὅτι ὁ Ζεὺς νικητὴς ἔμεινε καὶ κοσμοκράτωρ·

> Ζῆνα δέ τις προφρόνως ἐπινίκια κλάζων
> τεύξεται φρενῶν τὸ πᾶν.

Καὶ ἐν τοῖς *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις* (στίχ. 514) λέγει·

> κοὔπω τις εἶδε Ζῆνά του νικώμενον.

Ἐκτενέστερον δὲ ἐν ταῖς *Ἱκέτισι* (στίχ. 592—599) λέγει ὅτι οὐδένα ὑπεράνω αὐτοῦ καθήμενον σέβει ὁ Ζεύς, ἀλλὰ κύριος ὢν πράττει εὐθὺς ὅ,τι ἡ φρὴν αὐτοῦ συλλαμβάνει·

> πατὴρ φυτουργὸς αὐτόχειρ ἄναξ
> γένους παλαιόῤῥων μέγας
> τέκτων, τὸ πᾶν μῆχαρ οὔριος Ζεύς.
> Ὑπ' ἀρχᾶς δ' οὔ τινος θοάζων
> τὸ μεῖον κρεισσόνων κρατύνει,
> οὔ τινας ἄνωθεν ἡμένου σέβει κάτω·
> πάρεστι δ' ἔργον ὡς ἔπος
> σπεῦσαί τι τῶν βούλιος φέρει φρήν.
>
> Ζεὺς αἰῶνος κρέων ἀπαύστου. (αὐτ. στιχ. 573).

Ὁ Ζεὺς γενόμενος ἅπαξ κύριος τοῦ κόσμου καὶ τῶν θεῶν, ἐγένετο ὡσαύτως καὶ τῶν ἰδιοτήτων, ἃς οἱ προγενέστεροι θεοὶ εἶχον· οἷον ἡ Γῆ εἶχε τὸ προφητικὸν πνεῦμα προγινώσκουσα καὶ προλέγουσα τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι· τοῦτο προσκτησάμενος ὁ Ζεὺς ἐδωρήσατο τῷ υἱῷ αὐτοῦ Ἀπόλλωνι, ὃς προὔλεγε τὰ μέλλοντα ὡς

προφήτης τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Κατ' Αἰσχύλον ἡ Γῆ μετεβίβασε τὸ προφητικὸν χάρισμα τῇ θυγατρὶ αὐτῆς Θέμιδι, ἡ δὲ Θέμις τῇ Φοίβῃ, αὕτη δὲ τῷ Φοίβῳ Ἀπόλλωνι. Ταῦτα ἀφηγεῖται ἡ Πυθία προλογίζουσα ἐν ταῖς *Εὐμενίσι* (στίχ. 1—19)·

Πρῶτον μὲν εὐχῇ τῇδε πρεσβεύω θεῶν
τὴν πρωτόμαντιν Γαῖαν. Ἐκ δὲ τῆς Θέμιν,
ἡ δὴ τὸ μητρὸς δευτέρα τόδ' ἔζετο
μαντεῖον, ὡς λόγος τις. Ἐν δὲ τῷ τρίτῳ
λάχει, θελούσης, οὐδὲ πρὸς βίαν τινός,
Τιτανὶς ἄλλη παῖς χθονὸς καθέζετο,
Φοίβη· δίδωσι δ' ἡ γενέθλιον δόσιν
Φοίβῳ· τὸ Φοίβης δ' ὄνομα ἔχει παρώνυμον.
. . . . . .
τέχνης δέ νιν Ζεὺς ἔνθεον κτίσας φρένα
ἕζει τέταρτον τόνδε μάντιν ἐν θρόνοις·
Διὸς προφήτης δ' ἐστὶ Λοξίας πατρός.

Καὶ παρακατιών (στίχ. 616—618) ὁ Ἀπόλλων λέγει·

οὐ πώποτ' εἶπον μαντικοῖσιν ἐν θρόνοις
οὐκ ἀνδρός, οὐ γυναικός, οὐ πόλεως πέρι,
ὃ μὴ κελεύσαι Ζεὺς Ὀλυμπίων πατήρ.

Κατὰ τὸν Εὐριπίδην ὅμως ἐγένετο χρῆσις βίας πρὸς κατοχὴν τοῦ μαντείου· ὁ Ἀπόλλων φονεύσας τὸν τερατώδη δράκοντα, ὃς τὴν ὑπόγειον τοῦ μαντείου εἴσοδον ἐφύλαττε, κατέλαβεν αὐτὸ καὶ ἤρξατο προφητεύειν, ἀποστερήσας τὴν τιμὴν ταύτην τὴν Θέμιν· ἀλλ' ἡ Γῆ παροργισθεῖσα ἀφεῖλε τὴν μαντικὴν ἔμπνευσιν, πέμπουσα τοῖς ἀνθρώποις ὀνείρους, παρ' ὧν καθ' ὕπνον ἐμάνθανον ὅσα ἔμελλον γίγνεσθαι· ὁ δὲ Ἀπόλλων εἰς τὸν Ὄλυμπον ἀναβὰς ἐδεήθη τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ὅπως τὴν μῆνιν τῆς Γῆς καὶ τοὺς νυχίους ὀνείρους παύσῃ·

ὄθι ποικιλόνωτος αἰνωπὸς δράκων
σκιερᾷ κατάχαλκος εὐφύλλῳ δάφνᾳ,
Γᾶς πελώριον τέρας ἄμφεπε
μαντεῖον χθόνιον·
ἔτι μὲν ἔτι βρέφος, ἔτι φίλας
ἐπὶ ματέρος ἀγκάλαισι θρώσκων
ἔκανες, ὦ Φοῖβε, μαν-
τεῖον δ' ἐπέβας ζαθέων,
τριπόδι τ' ἐν χρυσέῳ
θάσσεις, ἐν ἀφευδεῖ θρόνῳ
μαντείας βροτοῖς
Θεσφάτων νέμων
ἀδύτων ὕπο, Κασταλίας ῥείθρων
γείτων, μέσᾳ γᾶς ἔχων μέλαθρον.
Θέμιν δ' ἐπεὶ Γᾶς ἶὸν
παῖδ' ἀπενάσσατο Λα-
τῷος ἀπὸ ζαθέων
χρηστηρίων, νύχια
χθὼν ἐτεκνώσατο φάσματ' ὀνείρων,
οἳ πόλεσιν μερόπων τά τε πρῶτα
τά τ' ἔπειθ' ὅσ' ἔμελε τυχεῖν
ὕπνου κατὰ ὄναφερὰς
εὐνὰς φράζον. Γαῖα δὲ τὰν
μαντείων ἀφείλετο τιμὰν
Φοίβου φθόνῳ θυγατρός·
ταχύπους δ' ἐς Ὄλυμπον ὁρμηθεὶς ἄναξ
χέρα παιδνὸν ὄρεξεν εἰς Διὸν ὀρόνων
Πυθίων δάμων χθονίας ἀφε-
λεῖν θεᾶς μῆνιν νυχίους τ' ἐνοπάς·
γέλασε δ' ὅτι τέκος ἄφαρ ἔβα
πολύχρυσα θέλων λατρεύματα σχεῖν.
Ἐπὶ δ' ἔσεισε κόμαν,
παῦσεν νυχίους ὀνείρους,
ἀπὸ δὲ λαθωσύναν
νυκτιπόνων ὀξεῖλεν βροτῶν,
καὶ τιμὰς πάλιν
θῆκε Λοξίᾳ,
παλυώνυμοι δ' ἐν ξενόεντι θρόνῳ
θάρση βροτοῖς θεσφάτων ἀοιδαῖς.

Ἀντὶ ταύτης τῆς παραδόσεως ὁ Αἰσχύλος προὐτίμησε τὴν εἰρηνικὴν μεταβίβασιν τῶν μαντικῶν προφητειῶν τῷ Φοίβῳ Ἀπόλλωνι, παρεμβαλὼν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς Θέμιδος τὴν Τιτανίδα Φοίβην. Ὁ δὲ Ζεὺς καὶ τῶν προνομιῶν ἐγένετο κύριος ἃς εἶχον αἱ κόραι τῆς Νυκτός, αἱ Μοῖραι καὶ αἱ Ἐριννύες, διότι παναίτιος καὶ πανεργέτης, οὗ ἄνευ οὐδὲν γίγνεται, ἀρχὴ ὢν καὶ τέλος πάντων·

Ζεύς ἐστιν αἰθήρ, Ζεὺς δὲ γῆ, Ζεὺς οὐρανός,
Ζεύς τοι τὰ πάντα 1·

ἰὴ ἰὴ διαὶ Διὸς παναιτίου πανεργέτα·
τί γὰρ βροτοῖς ἄνευ Διὸς τελεῖται;
(Ἀγαμ. στιχ. 1485)

Γαιόχαι παγκρατὲς Ζεῦ.

τί δ' ἄνευ σέθεν
θνατοῖσι τέλειόν ἐστιν; (Ἱκετ. 823).
Ἀλλ' ὦ Ζεῦ πάτερ, πᾶν τέλος ὃς νέμεις.
(Ἑπτ. ἐπὶ Θήβ. στίχ. 216).

Παλλάδος καὶ Λοξίου
ἔκατι καὶ τοῦ πάντα κραίνοντος τρίτου
σωτῆρος (τοῦ Διός). (Εὐμεν. στίχ. 750—).

Ἐν δὲ ταῖς *Ἱκέτισι* (στίχ. 86—101) ὁ χορὸς τῶν Δαναΐδων ἐπικαλούμενος τὴν τοῦ Διὸς ἀρωγὴν ἐξυμνεῖ τὸ ἀνεξιχνίαστον τῆς θελήσεως αὐτοῦ, καίτοι αὕτη λάμπει καὶ ἐν τῷ σκότει τῶν δυστυχιῶν τῶν ἀνθρώπων· πᾶν δὲ ὅ,τι

1) Cf. Denis Histoire des Theories et des Idées morales, Tom. I, pag. 78.

ἂν συλληφθῇ τέλειον ἐν τῇ τοῦ Διὸς κεφαλῇ, τοῦτο ἀσφαλῶς ἐκτελεῖται· ἀλλ' αἱ ὁδοὶ τῶν βουλευμάτων αὐτοῦ ἀφανεῖς εἰσιν· ἐκ τῶν ὑψηλῶν αὐτῶν ἐλπίδων ῥίπτει εἰς τὸ βάραθρον τοὺς ὀλετῆρας ἀνθρώπους, ἐνθρονίζων δ' ἐν τῷ οὐρανῷ τὴν νόησιν ἐκεῖθεν ἐκτελεῖ τὰς βουλὰς αὐτοῦ·

Διὸς ἦμαρ οὐκ εὐθήρατος ἐτύχθη·
πάντα τοι φλεγέθει κἀν σκότῳ μελαίνᾳ ξὺν
τύχᾳ
μερόπεσσι λαοῖς·
πίπτει δ' ἀσφαλὲς οὐδ' ἐπὶ νώτῳ,
καρυφᾷ Διὸς εἰ κρανοῦῃ πρᾶγμα τέλειον·
δαυλοὶ γὰρ πραπίδων ἀάσκιοί τε τείνουσιν πόροι
κατιδεῖν ἄφραστοι.
ἑάπτει δ' ἐλπίδων
ἀφ' ὑψιπύργων πανώλεις βροτούς,
βίαν δ' οὔ τιν' ἐξαπλίζει,
τὰν ἄπονον δαιμονίων· μνῆμον ἄνω φρόνημά
πως
αὐτόθεν ἐξέπραξεν ἔμπας ἐδράνων ἀφ' ἁγνῶν.

Παρακατιών δὲ (στίχ. 1058) λέγει ὡσαύτως ὁ χορὸς ὅτι ἡ φρὴν τοῦ Διὸς ἄβυσος·

τί δὲ μέλλω φρένα Διὸς
καθορᾶν, ὕψιν ἄβυσον;

Καὶ αἱ ἐκβάσεις τῶν πολέμων οὐκ ἄνευ Διὸς γίγνονται·

Τροίαν κατασκάψαντα τοῦ δικηφόρου
Διὸς μακέλλῃ, τῇ κατείργασται πέδον.
(Ἀγαμ. 525).

καὶ Διόθεν
πολεμόκραντον ἀγὼν τέλος ἐν μάχᾳ.
(Ἑπτ. ἐπὶ Θήβ. στίχ. 161).

ὦ Ζεῦ βασιλεῦ, τίπτε σὺ Περσῶν
τῶν μεγαλαύχων καὶ πολυάνδρων
στρατιὰν ὀλέσας
ἄστυ τὸ Σούσων ἠδ' Ἀγβατάνων
πένθει ὀνοφερῷ κατέκρυψας; (Περσ. στίχ. 532).

Ὁ Ζεὺς δοτὴρ τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν τοῖς βροτοῖς βραβεύει τοὺς ἀγαθὰ πράττοντας, τοὺς δὲ κακοὺς κολάζει· ἐφ' ᾧ καὶ καλεῖται *νεμέτωρ* καὶ *ἑτερορρεπής*, ἄτε νέμων ἑκάστῳ τὸ προσῆκον, τιμὰς ἢ ποινάς·

Ζεὺς νεμέτωρ ἐπίδοι καταίνων
(Ἑπτ. ἐπὶ Θήβ. στίχ. 485).
ἀμφοτέροις ὁμαίμοιν τάδ' ἐπισκοπεῖ
Ζεὺς ἑτερορρεπής, νέμων εἰκότως
ἄδικα μὲν κακοῖς, ὅσια δ' ἐνδίκοις.
(Ἱκέτ. στίχ. 403).

τὸν ὑψόθεν σκοπὸν ἐπισκόπει,
φύλακα πολυπόνων
βροτῶν, οἳ τοῖς πέλας προσήμενοι
δίκας οὐ τυγχάνουσιν ἐννόμου,
μένει τοι Ζηνὸς ἱκτίου κότος. (Λύτ. στίχ. 380).

διότι σέβει τὰ νόμιμα τῶν ἱκετῶν καὶ κολάζει τοὺς παραβαίνοντας αὐτά·

σέβει ταῖ Ζεὺς τόδ' ἐκ νόμων σέβας. (Εὐμ. 92).

Ὁ Ζεὺς ἦν ὡσαύτως αὐστηρὸς τιμωρητὴς τῆς ὑπερηφανείας καὶ ὕβρεως·

Ζεύς τοι κολαστὴς τῶν ὑπερκόπων ἄγαν
φρονημάτων ἔπεστιν. (Περσ. στχ. 827).

Ἄναξ ἀνάκτων, μακάρων
μακάρτατε καὶ τελέων
τελειότατον κράτος, ἆλθιε Ζεῦ,
πιθοῦ τε καὶ γενέσθω·
ἄλευσον ἀνδρῶν ὕβριν εὖ στυγήσας.
(Ἱκέτ. (στίχ. 524).

Ἔστι δὲ καὶ σωτὴρ τῶν πλεόντων ἐφ' ᾧ καλεῖται ἀφίκτωρ·

Ζεὺς μὲν ἀφίκτωρ ἐπίδοι προφρόνως
στόλον ἡμέτερον νάϊον. (Ἱκετ. —12).

εἰδ' οὖν τις ἀκτὶς ἡλίου νιν ἱστορεῖ
χλωρόν τε καὶ βλέποντα, μηχαναῖς Διός,
οὔπω θέλοντος ἐξαναλῦσαι γένος,
ἐλπίς τις αὐτὸν πρὸς δόμους ἥξειν πάλιν.
(Ἀγαμ. 676—678).

Ἐνὶ λόγῳ ὁ Ζεύς ἐστι τὸ πᾶν ἐν τοῖς ἀνθρωπίνοις πράγμασι. Τί δὲ οἱ ἄλλοι θεοί; ἀναγωρίζουσι τὴν κυριαρχίαν καὶ ὑπεροχὴν τοῦ Διός·

ἐλεύθερος γὰρ οὔτις ἐστὶ πλὴν Διός.
(Προμ. στίχ. 50).

καλοῦνται δὲ Διογενεῖς, ὁ δὲ Ζεὺς πατὴρ αὐτῶν·

πάτερ Ζεῦ θεῶν Ὀλυμπίων. (Χοηφ. 702).

Ἐν δὲ τοῖς ἀνθρωπίνοις πράγμασιν ἀναμιγνύονται, ὡς ὁ Ζεύς, καὶ πλεῖον ἰσχύουσι τῶν Μοιρῶν καὶ Ἐριννύων·

ἔστι θεοῦ δ' ἔτ' ἰσχὺς καὶυπερτέρα·
πολλάκις δ' ἐν κακοῖσι τὸν ἀμάχανον
κἀκ χαλεπᾶς δύας ὑπερῴ' ὁμμάτων
κρημναμενᾶν νεφελᾶν ὀρθοῖ.
(Ἑπτ. ἐπὶ Θήβ. 226).

Ὁ Αἰσχύλος, ὡς ὁ Πίνδαρος, ὁτὲ μὲν ὀνομαστὶ μνημονεύει τῶν Ὀλυμπίων θεῶν, ὁτὲ δὲ ἁπλῶς λέγει *θεὸν*=θεός τις ἢ ὁ θεὸς καθόλου, καὶ πληθυντικῶς οἱ *θεοί*· ὁτὲ δὲ ταῖς αὐταῖς σημασίαις χρῆται τῷ ὀνόματι *δαίμων*=θεός τις ἢ ὁ θεὸς καθόλου, καὶ πληθυντικῶς οἱ *δαίμονες*=οἱ θεοί· συνηθέστερον δὲ παρ' Αἰσχύλῳ, δι' οὓς λόγους παρακατιόντες ἐροῦμεν, τὸ

ένικὸν *δαίμων*· ἐπὶ κακοῦ λαμβάνεται, κακὸς δαίμων, ἀλάστωρ·

καὶ νῦν μὲν ἐς τόδ' ἦμαρ εὖ ῥέπει θεός.
('Επτ. ἐπὶ Θήβ. 21).

εὖ τελεῖ θεός (αὐτ. στίχ. 35).

ὅταν δ' ὁ δαίμων εὐρῇ, πεποιθέναι
τὸν αὐτὸν ἀεὶ δαίμον' οὐρίειν τύχης· (Πέρσ. 601).

ἐπεὶ τὸ πρᾶγμα κάρτ' ἐπισπέρχει θεός.
('Επτ. ἐπὶ Θήβ. 689).

Διὰ θεῶν πόλιν νεμόμεθ' ἀδάματον· (αὐτ. 233).

ὑπ' ἀνδρὸς 'Αχαιοῦ θεόθεν
περθομέναν ἀτίμως. (αὐτ 324).

μὴ μέγας πλοῦτος κανίσας οὖδας ἀντρέψῃ ποδὶ
ὄλβαν, ἂν Δαρεῖος ἦρεν οὐκ ἄνευ θεῶν τινός·
(Περσ. 164)

τί τῶνδ' οὐ θεόκραντόν ἐστιν; ('Αγαμ. στχ 1487).

θεοὶ πόλιν σώζουσι Παλλάδος θεᾶς. (Πέρσ. 348).

τῶν πολυκτόνων γὰρ οὐκ ἄσκοποι θεοί.
('Αγαμ. 461).

διότι οἱ θεοὶ οὐκ εὐμενεῖ ὄμματι ὁρῶσι τοὺς στρατηλάτας, οἵτινες γίνονται αἴτιοι καταστροφῆς πολλῶν ἀνθρώπων·

θεός τις, οὐκ ἄνθρωπος οἴακος θιγών·
τύχη δὲ σωτὴρ ναυστολοῦσ' ἐφέζετο· (αὐτ. 663—).

νυκτὶ δ' ἐν ταύτῃ θεὸς
χειμῶν' ἄωρον ὦρσε, πήγυσιν δὲ πᾶν
ῥέεθρον ἁγνοῦ Στρυμόνος. (Πέρσ. 495).

ὅμως δ' ἀνάγκη πημονὰς βροτοῖς φέρειν
θεῶν διδόντων· (αὐτ. στίχ. 348—).

θεῶν διδόντων οὐκ ἂν ἐκφύγοις κακά·
('Επτ. ἐπὶ Θήβ 719).

ἐπεὶ τί νῦν ἔκατι δαιμόνων κυρῶ; (Χοηφ. 214).

μέλει θεοῖσιν ὧν περ ἂν μέλῃ πέρι· (αὐτ. 780).

ξὺν εὐχαῖς ἐμαῖς λυτηρίοις
μαχαναῖς θεοῦ πάρα. ('Ικετ. 1072).

Ἐκ τῶν χωρίων τούτων καταφανὲς γίνεται τὸ κράτος τῶν θεῶν ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Καιρὸς δὲ ἤδη ἐξετάσαι τὴν μοῖραν τῶν Μοιρῶν ἐν τοῖς ἀνθρωπίνοις πράγμασι, τῶν 'Ερινύων, τῆς "Ατης, τοῦ 'Αλάστορος ἢ τοῦ κακοῦ Δαίμονος.

Περὶ Μοιρῶν, 'Ερινύων κτλ.

§ 38. Αἱ Μοῖραι καὶ 'Ερινύες κατεῖχον ἃς ἔλαχον προνομίας καὶ τιμὰς πρὸ τοῦ Διός· ὁ δὲ Ζεὺς οὐκ ἀφεῖλεν αὐτὰς τὰς τιμὰς ταύτας, ἀλλὰ μόνον καθυπέβαλεν αὐτὰς ταῖς βουλαῖς αὐτοῦ καὶ τῶν ἄλλων θεῶν, ὡς ἄλλα τε καὶ τὰ ἐξῆς χωρία πιστοῦσιν. Ἐν τῷ 'Αγαμέμνονι ὁ χορὸς μνημονεύσας τῆς Μοίρας καὶ τοῦ 'Αλάστορος ἐπὶ τέλους (στίχ. 1450) ἀποφαίνεται ὅτι πάντα τῇ βουλῇ τοῦ Διὸς ἐγένοντο·

διαὶ Διὸς παναιτίου πανεργέτα·
τί γὰρ βροτοῖς ἄνευ Διὸς τελεῖται;
τί τῶνδ' οὐ θεόκραντόν ἐστιν;
ὅτι τοι μόρσιμόν ἐστιν, τὸ γένοιτ' ἄν·
Διὸς οὐ παρθατόν ἐστιν μεγάλα φρὴν ἀπέραντος·
('Ικέτ. 1047—).

ἐν οἷς φαίνεται ὅτι τὸ μοιραῖον ἦν ἀπόφασις τοῦ Διός·

Ζεὺς ἐπέσκηψε τελευτὴν
Θεσφάτων. (Πέρσ. στίχ. 540).

Θεόθεν γὰρ κατὰ Μοῖρ' ἐκράτησε τὸ παλαιόν,
ἐπέσκηψε δὲ Πέρσαις
πολέμους πυργοδαίκτους
διέπειν ἱππιοχάρμας τε κλόνους πόλεών τ' ἀνα-
στάσεις. (αὐτ. στίχ. 101—).

Ἐν δὲ τῷ τέλει τῶν Εὐμενίδων (στίχ. 1045—46) οἱ προπομποὶ ᾄδουσιν, ὅτι τῇ βουλῇ τοῦ Διὸς ἐσώθη ὁ Ὀρέστης καὶ ἐπῆλθε συνδιαλλαγὴ τῶν ἀρχαίων καὶ νέων θεῶν, ταῦτα δὲ καὶ ἡ Μοῖρα συναπεδέξατο·

Ζεὺς ὁ πανόπτας,
οὕτω Μοῖρά τε συγκατέβα.

Ἡ Κλυταιμνήστρα λέγει περὶ τοῦ μελετωμένου φόνου τοῦ 'Αγαμέμνονος ὅτι τῇ βοηθείᾳ τῶν θεῶν ἡ Εἱμαρμένη ἐκτελέσει τὸ ἔργον ('Αγαμ. στίχ. 913).

θήσει δικαίως σὺν θεοῖς Εἱμαρμένα·

ἀπολογουμένην δὲ ὕστερον (Χοηφ. στίχ. 910) πρὸς τὸν 'Ορέστην, τὴν αἰτίαν τοῦ φόνου εἰς τὴν Μοῖραν ἀναφέρει·

Ἡ Μοῖρα τούτων, ὦ τέκνον, παραιτία·

πρὸς ἣν ὁ 'Ορέστης ἀποκρίνεται, καὶ τὸν φόνον σου ἡ Μοῖρα παρεσκεύασε·

καὶ τόν δε τοίνυν Μοῖρ' ἐπάρσυνεν μόρον.

Ὁ χορὸς ὅμως, ὡς ὕστερον ἐν ταῖς Εὐμενίσι ποιήσει ὁ 'Ορέστης, ἀποφαίνεται, ὅτι ὁ φόνος τῆς Κλυταιμνήστρας ἦν μᾶλλον τοῦ 'Απόλλωνος ἢ τῆς Μοίρας ἔργον·

ἔλακε δ' ἐς τὸ πᾶν ὁ πυθοχρήστας φυγὰς
θεόθεν εὖ φραδέσιν ὡρμημένος. (αὐτ. στίχ. 941—).

Ὁ χορὸς ἐν τῷ 'Αγαμέμνονι (στίχ. 681—) ὀνομάζων τὴν 'Ελένην ἀποδίδωσι τοῦτο εἰς ἐπίπνοιαν θεοῦ τινος περὶ τοῦ πεπρωμένου προνοοῦντος.

Τίς ποτ' ὠνόμαζεν ὧδ' ἐς τὸ πᾶν ἐτητύμως
μή τις ὃν τιν' οὐχ ὁρῶμεν προνοίαισι τοῦ πεπρωμένου
γλῶσσαν ἐν τύχᾳ νέμων;

Ἡ καρδία προτρέχουσα τῆς γλώσσης ἐξέχεε τάδε, εἰ μὴ ἡ Μοῖρα θεόθεν τεταγμένη ἐκώλυεν·

Εἰ δὲ μὴ τεταγμένα
Μοῖρα Μοῖραν ἐκ θεῶν
εἶργε μὴ πλέον φέρειν,
προφθάσασα καρδία
γλῶσσαν τάδ' ἐξέχει. ('Αγαμ. 1025—).

Ἡ Μοῖρα καταστρέψει τὸ Ἴλιον, ἂν μὴ βοήθειά τις θεόθεν ἐπέλθῃ·

πάντα δὲ πύργων
κτήνη πρόσθε τὰ δημιοπληθῆ
Μοῖρα λαπάξει πρὸς τὸ βίαιον·
οἷον μή τις ἄγαν θεόθεν κνεφάσῃ προτυπὲν στόμιον μέγα Τροίας
στρατωθέν.

Ὁ Ζεὺς ἐκ τοῦ Ἅιδου ἔνθα ἦν ὁ φονευθεὶς 'Αγαμέμνων πέμπει τὴν ὑστερόποινον Ἄτην·

Ζεῦ, Ζεῦ, κάτωθεν ἐκπέμπων
ὑστερόποινον Ἄταν
βροτῶν τλάμονι καὶ πανούργῳ
χειρί. (Χοηφ. 383—).

Ὁ 'Απόλλων ἢ ὁ Πὰν ἢ ὁ Ζεὺς πέμπει τὴν ὑστερόποινον 'Ερινύν πρὸς τιμωρίαν τῶν φονευσάντων τοὺς νεοσσοὺς τῶν αἰγυπιῶν·

ὕπατος δ' ἄλων ἤ τις 'Απόλλων
ἢ Πὰν ἢ Ζεὺς οἰωνόθροον
γόον δεξυδόαν τῶνδε μετοίκων
ὑστερόποινον
πέμπει παραθᾶσιν 'Ερινύν. ('Αγαμ. 55—).

Ἡ 'Ερινὺς οὐκ εἰσέρχεται εἰς οἶκον ἐν ᾧ αἱ θυσίαι εἰσὶν εὐπρόσδεκτοι τοῖς θεοῖς· τὸ θυμίαμα διώκει τὸν διάβολον, λέγει καὶ νῦν ὁ λαός·

μελάναιγις οὐκ
εἶσι δόμους, ὅταν ἐκ χερῶν
θεοὶ θυσίαν δέχωνται. ('Επτ. ἐπὶ Θήβ. 609—).

Περὶ δὲ τοῦ νόμου τῶν ἀντιποίνων (ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος καὶ ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ μάχαιραν ἔδωκας, μάχαιραν λάβῃς) ὁ χορὸς τῶν Χοηφόρων (στίχ. 306) πρὸς τὰς Μοίρας ἀποτεινόμενος λέγει, ὅτι ὑπὸ τοῦ Διὸς ἐκυρώθη.

'Αλλ' ὦ μεγάλαι Μοῖραι, Διόθεν
τῇδε τελευτᾶν
ᾗ τὸ δίκαιον μεταβαίνει·
ἀντὶ μὲν ἐχθρᾶς ἐχθρὰ
γλῶσσα τελείσθω· τοὐφειλόμενον
πράσσουσα Δίκη μέγ' ἀΰτεῖ·
ἀντὶ δὲ πληγῆς φονίας φονίαν
πληγὴν τινέτω· δράσαντι παθεῖν,
τριγέρων μῦθος τάδε φωνεῖ.

Ἡ ἐπιτήρησις καὶ ἐκτέλεσις τοῦ νόμου τούτου ἦν ἀνέκαθεν πρὸ τοῦ Διός ('Ιδ. § 20. σελ. 55. 57) ἀνατεθειμένη ταῖς Μοίραις καὶ ταῖς ἀδελφαῖς αὐτῶν 'Ερινύσιν·

ἀλλ' ἔστιν ἡμῖν τοῦτο προστεταγμένον,

λέγουσιν αἱ Εὐμενίδες πρὸς τὸν 'Απόλλωνα· ὁ δὲ Ζεὺς κατεκύρωσεν αὐταῖς τὸ δικαίωμα τοῦτο·

μέγας γὰρ ἔμπας παρὰ Διὸς θρόνοις λέγει·
ἐγὼ δ', ἄγει γὰρ αἷμα μητρῷον, δίκας
μέτειμι τὸν δε φῶτα κἀκκυνηγετῶ. (Εὐμ. 229—)

Τίς οὖν τάδ' οὐχ ἅζεται καὶ δέδοικε βροτῶν,
ἐμοῦ κλύων θεσμὸν
τὸν μοιρόκραντον ἐκ θεῶν
δοθέντα τέλεον; ἔπι δέ μοι
γέρας παλαιόν, οὐδ'
ἀτιμίας κυρῶ, καίπερ ὑπὸ χθόνα
τάξιν ἔχουσα καὶ δυσάλιον κνέφας. (στίχ. 390—).

Ὁ Αἰσχύλος πολλαχοῦ τῶν τραγῳδιῶν αὐτοῦ μνείαν τοῦ νόμου τούτου ποιεῖται·

ἴσθι γάρ, παισὶ τάδε καὶ δόμοις
ὑπότερ' ἂν κτίσῃς, μένει δορὶ τίνειν
ὁμοίαν Θέμιν·
τάδε φράσαι δίκαια Διόθεν κράτη.
('Ικέτ. στίχ. 434—).

Ἡ Κασσάνδρα τὸν φόνον τοῦ 'Αγαμέμνονος καὶ τὸν ἑαυτῆς προφητεύουσα προλέγει ὅτι ἄλλος ἐλεύσεται τιμωρός, διότι οὕτως ἔταξε μέγας ἐκ θεῶν ὅρκος·

οὐ μὴν ἄτιμοί γ' ἐκ θεῶν τεθνήξομεν·
ἥξει γὰρ ἡμῶν ἄλλος αὖ τιμάορος,
μητροκτόνον φίτυμα, ποινάτωρ πατρός·
φυγὰς δ' ἀλήτης τῆσδε γῆς ἀπόξενος
κάτεισιν ἄτας τάσδε θριγκώσων φίλοις·
ἄραρε γάρ τις ὅρκος ἐκ θεῶν μέγας,
ἥξειν τίν' ὑπτίασμα κειμένου πατρός.
('Αγαμ. στιχ. 1279—).

νῦν δ' ὥρθωσας στόματος γνώμην,
τὸν τριπάχυντον
δαίμονα γέννης τῆσδε κικλήσκων.
Ἐκ τοῦ γὰρ ἔρως αἱματολαιχὴς
νείρῃ τρέφεται, πρὶν καταλῆξαι
τὸ παλαιὸν ἄχος, νέος ἰχώρ· (αὐτ. 1475—).

Ὁ Δαίμων καλεῖται τριπάχυντος, διότι ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν μεταβαίνει, τρὶς πιὼν αἷμα καὶ παχυνθείς·

ὁ παλαιὸς δριμὺς ἀλάστωρ
'Ατρέως χαλεποῦ θοινατῆρας
τόνδ' ἀπέτισεν,
τέλεον νεαροῖς ἐπιθύσας· (αὐτ. 1501—).

Ὄνειδος ἥκει τόδ' ἀντ' ἐνείδους.
δύσμαχα δ' ἔστι κρῖναι·
φέρει φέροντ', ἐκτίνει δ' ὁ καίνων,
μίμνει δὲ μίμνοντος ἐν ὁρόνῳ Διὸς
παθεῖν τὸν ἔρξαντα· θέσμιον γάρ.
Τίς ἂν γονὰν ἀρᾶῖον ἐκβάλοι δόμων;
κεκόλληται γένος πρὸς ἄτᾳ. (αὐτ. 1560—).

Ἀλλὰ νόμος μὲν φονίας σταγόνας
χυμένας ἐς πέδον ἄλλο προσαιτεῖν
αἷμα· βοᾷ γὰρ λοιγὸς Ἐρινύων
παρὰ τῶν πρότερον φθιμένων ἄτην
ἑτέραν ἐπάγουσαν ἐπ' ἄτῃ. (Χοηφ. 400—).

φόνου δ' Ἐρινὺς οὐχ ὑπεσπανισμένη
ἄκρατον αἷμα πίεται τρίτην πόσιν.
(αὐτ. 577—).

Τριπάχυντος καὶ ἡ Ἐρινὺς τρὶς πιοῦσα αἷμα, ὡς ὁ Ἀλάστωρ, ὃς ἄρρην ἐστὶν Ἐρινύς, καθὰ καὶ περὶ τοῦ ἀγαθοῦ δαίμονος εἴπομεν, ὅτι ἄρρην ἐστὶ τύχη (§ 27, σελ. 114))

Ἐν δὲ τῷ ἕξῆς χωρίῳ τῶν Χοηφόρων (στίχ. 639—) λέγεται ὅτι τοῦ φόνου τῆς Κλυταιμνήστρας μετέχουσιν ἡ Μοῖρα χαλκεύουσα τὸ ξίφος, ἡ Δίκη, δι' ἧς ἐμπηγνύεται αὐτὸ εἰς τὸ στῆθος τῆς Κλυταιμνήστρας, ὁ Ὀρέστης ὁ ἐμπηγνύων αὐτό, καὶ ἡ Ἐρινὺς ἡ τιμωροῦσα τὸ ἄγος τῶν παλαιῶν αἱμάτων·

τὸ δ' ἄγχι πνευμόνων ξίφος
διανταίαν ὀξυπετὲς αὐτᾷ
διαὶ Δίκας· τὸ μὴ Θέμις γὰρ αὖ
λάξ πέδον πατούμενον,
τὸ πᾶν Διὸς σέβας παρεκβάντες οὐ θεμιστῶς.
Δίκας δ' ἐρείδεται πυθμήν·
προχαλκεύει δ' Λίσα φασγανουργὸς·
τέκνον δ' ἐπεσφέρει δόμοις,
αἱμάτων παλαιτέρων
τίνει μύσος χρόνῳ κλυτὰ βυσσόφρων Ἐρινύς.

Καὶ τὰ ἄγη δὲ τῶν Λαβδακιδῶν εἰς τρεῖς γενεὰς μεταβιβάζονται, ἀπὸ Λαΐου εἰς Οἰδίπουν, καὶ ἀπὸ Οἰδίποδος εἰς Πολυνείκην καὶ Ἐτεοκλέα·

ὦ κόνοι δόμων νέοι παλαιοῖσι συμμιγεῖς κακοῖς.
παλαιγενὴ γὰρ λέγω
παρβασίαν ὠκύποινον
αἰῶνα δ' ἐς τρίτον μένει.
(Ἑπτ. ἐπὶ Θήβ. στίχ.).

Ἴσως δὲ ἡ παράδοσις τῆς διαρκείας τῶν ἐγκλημάτων καὶ ποινῶν κατὰ τρεῖς γενεὰς ἐν τῷ οἴκῳ τῶν Πελοπιδῶν καὶ ἐν τῷ τῶν Λαβδακιδῶν ἔδωκεν ἀφορμὴν τῷ Αἰσχύλῳ ἵνα τὸ σύστημα τῶν τριλογιῶν δημιουργήσῃ καὶ εἰσαγάγῃ εἰς τοὺς δραματικοὺς ἀγῶνας.

Αὐστηρὰς δὲ ποινὰς ὑφίσταντο ὡσαύτως ὑπὸ τῶν Ἐρινύων καὶ τοῦ Ἀλάστορος ἔν τε τούτῳ τῷ κόσμῳ καὶ ἐν τῷ κάτω μετὰ θάνατον καὶ οἱ παραβαίνοντες τὸν θεσμὸν τῆς ξενίας καὶ τῶν ἱκεσιῶν. Ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἄργους Πελασγὸς τὰς ἱκέτιδας Δαναΐδας οὐκ ἀποπέμπει, τὸν ἱκέσιον Δία καὶ τὸν Ἀλάστορα φοβούμενος·

ὅμως δ' ἀνάγκη Ζηνὸς αἰδεῖσθαι κότον
Ἱκτῆρος. Ὕψιστος γὰρ ἐν βροτοῖς φόβος.
(Ἱκέτ. στιχ. 478—).

ἐκδόντες ὑμᾶς τὸν πανώλεθρον θεὸν
βαρὺν ξύνοικον θησόμεθ' Ἀλάστορα,
ὃς οὐδ' ἐν Ἅιδου τὸν θανόντ' ἐλευθεροῖ.
(αὐτ. στίχ. 414—).

Ὁ δὲ χορὸς τῶν Δαναΐδων ᾄδει·

Ζῆνα μέγα σεβόντων
τὸν ξένιον δ' ὑπερτάτως,
ὃς πολιῷ νόμῳ Λῖσαν ὀρθοῖ. (αὐτ. στίχ. 671—).

Ὁ Ζεὺς στηρίζει τὴν Μοῖραν φυλάττων τὸ κῦρος τοῦ νόμου, καθ' ὃν οἱ πρὸς τοὺς ξένους καὶ ἱκέτας ἀσεβοῦντες ἴσα τοῖς πατροκτόνοις καὶ μητροκτόνοις τιμωροῦνται.

Ἐν δὲ ταῖς Εὐμενίσιν (90—94) ὁ Ἀπόλλων παραδιδοὺς τῷ Ἑρμῇ τὸν Ὀρέστην, τὸν ἱκέτην αὐτοῦ, παραγγέλλει ἵνα φυλάσσῃ αὐτόν, διότι τοῦτον τὸν νόμιον καὶ αὐτὸς ὁ Ζεὺς σέβει.

Ἑρμῆ, φύλασσε· κάρτα δ' ὢν ἐπώνυμος
πομπαῖος ἴσθι, τόνδε ποιμαίνων ἐμὸν
ἱκέτην· σέβει τοι Ζεὺς τόδ' ἐκ νόμων σέβας,
ὁρμώμενον βροτοῖσιν εὐπόμπῳ τύχῃ.

Ὁ δὲ Πάρις τὸν ὅρκον τῆς ξενίας παραβὰς παραίτιος ἐγένετο τῆς καταστροφῆς τοῦ τε πατρικοῦ οἴκου καὶ τῆς πόλεως· διότι ἡ ἑλικοβλέφαρος Ἑλένη, πομπῇ τοῦ ξενίου Διός, εἰσῆλθεν εἰς τὸ Ἴλιον ὡς νυμφόκλαυτος Ἐρινύς·

πάραυτα δ' ἐλθεῖν ἐς Ἰλίου πόλιν
λέγοιμ' ἂν φρόνημα μὲν νηνέμου γαλάνας,
ἀκασκαῖόν τ' ἄγαλμα πλούτου,
μαλθακὸν ὁμμάτων βέλος,
δηξίθυμον ἔρωτος ἄνθος·
παρακλίνασ' ἐπέκρανε δὲ γάμου πικρὰς τελευτάς,
δύσζορος καὶ δυσόμιλος συμένα Πριαμίδαισιν,
πομπᾷ Διὸς ξενίου
νυμφόκλαυτος Ἐρινύς. (Ἀγαμ. 737—).

Ἐν πᾶσι τούτοις τοῖς χωρίοις οὐδαμοῦ ὑπεροχή τις φαίνεται τῶν Μοιρῶν, τῶν θεῶν δεσποζουσα, ἀλλὰ τοὐναντίον αὗταί τε καὶ αἱ Ἐρινύες, καὶ ἡ Ἄτη καὶ ὁ Ἀλάστωρ ἢ κακὸς δαίμων εἰσὶν ὑποδεέστεροι τῶν Θεῶν· καὶ ἂν ποτε ἐρίσωσιν ὑπὲρ τῶν καταπατουμένων ὑπό τινος τῶν θεῶν προνομιῶν αὐτῶν, ὡς αἱ Ἐρινύες

πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα, νικῶνται καὶ ὑποχωροῦσιν. Ὁ δὲ Αἰσχύλος καὶ τὸ ὑπέρμορον δέχεται, ὡς ὁ Ὅμηρος, ὅτι δηλαδὴ τὸ ὁρισθὲν ὑπὸ τῆς Μοίρας γίνεται ταχύτερον τοῦ ὁρισθέντος χρόνου, ὅταν ὁ ἄνθρωπος, ὡς ὁ Αἴγισθος καὶ ὁ Ξέρξης, σπεύδῃ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ καταστροφήν, ἢ ἀναβάλλεται τῇ παρεμβάσει θεοῦ τινος. Ὁ Δαρεῖος λέγει, ὅτι χρησμοὶ προεῖπον τοῖς Πέρσαις πεπρωμένας δυστυχίας, ἀλλ' ἐνόμιζεν, ὅτι αὗται μετὰ πολὺν χρόνον γενήσονται, ἐνέσκηψαν δὲ ταχύτερον διὰ τὴν ὑπερηφίαν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ·

φεῦ, ταχεῖά γ' ἦλθε χρησμῶν πρᾶξις, ἐς δὲ παῖδ' ἐμὸν
Ζεὺς ἐπέσκηψε τελευτὴν θεσφάτων· ἐγὼ δὲ που
διὰ μακροῦ χρόνου τάδ' ἠῦχουν ἐκτελευτήσειν θεούς·
ἀλλ' ὅταν σπεύδῃ τις αὐτός, χὠ θεὸς συνάπτεται.
(Πέρσ. 729—).

Αἱ δὲ Εὐμενίδες μέμφονται τῷ Ἀπόλλωνι ὅτι παρέπεισε τὰς Μοίρας ἀναβαλεῖν τὸν θάνατον τοῦ Ἀδμήτου·

Τοιαῦτ' ἔθρασας καὶ Φέρητος ἐν δόμοις,
Μοίρας ἔπεισας ἀφθίτους θεῖναι βροτούς.
(Εὐμεν 723—).

Ἀλλὰ τότε πῶς ἐγεννήθη τὸ φρόνημα, ὅτι ἐν ταῖς τραγῳδίαις τοῦ Αἰσχύλου ὑπερτάτη δυναμίς ἐστιν ἡ Μοῖρα, θεῶν τε καὶ ἀνθρώπων δεσπόζουσα;

Πόθεν ἐπιστεύθη ὅτι ἡ Μοῖρα κυριαρχός ἐστι δέσποινα τῶν τραγῳδιῶν τοῦ Αἰσχύλου.

§ 39. Ἐκ τῶν ἓξ αἰτιῶν κατ' ἐμὴν κρίσιν, ἃ Αἰσχύλος ἐπεχείρησε δραματοποιῆσαι καὶ μύθους παναρχαίους μέχρι τῶν χρόνων ἀνερχομένους, καθ' οὓς ὁ Ζεὺς ἀνέλαβε τὴν ἀρχὴν καὶ ἀπήτει ὑπακοὴν παρὰ πάντων, ἀρχαίων τε καὶ νέων θεῶν· εἰς τῶν παναρχαίων τούτων μύθων ἐστὶ καὶ ὁ τῆς τριλογίας τοῦ Προμηθέως. Ὁ Προμηθεύς, καίπερ Τιτάν, ἀπεχωρίσθη ἀπὸ τῶν Τιτάνων κατὰ τοῦ Διὸς ἐπαναστάντων καὶ σὺν τῇ μητρὶ αὐτοῦ προσεχώρησε τῷ Διΐ· ἀλλὰ χάριν τῶν ἀνθρώπων ὑπὸ τὴν δυσμένειαν αὐτοῦ ὑπέπεσε, καὶ ἀπὸ συμπαθοῦς φίλου ἀσπονδος ἐγένετο ἐχθρὸς αὐτοῦ, διότι οὐδέποτε παρὰ τοῦ Διὸς περιέμενε τοιαύτην πρὸς αὐτὸν διαγωγήν. Ὁ Προμηθεὺς σταυρωθεὶς κατ' ἐντολὴν τοῦ Διὸς ὑπὸ τοῦ Ἡφαίστου ἐπί τινος ἀποκρήμνου φάραγγος τῆς Σκυθίας, ἀποχωρήσαντος τούτου μετὰ τοῦ Κράτους καὶ τῆς Βίας, μένων μόνος τὴν τύχην αὐτοῦ ἀπολοφύρεται, πρὸς τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως ἀποτεινόμενος, διότι οὐδεὶς τῶν Ὀλυμπίων θεῶν φόβῳ τοῦ Διὸς συμπαθεῖ αὐτῷ·

ὦ δῖος αἰθὴρ καὶ ταχύπτεροι πνοαὶ
ποταμῶν τε πηγαὶ ποντίων τε κυμάτων
ἀνήριθμον γέλασμα, παμμῆτόρ τε γῆ,
καὶ τὸν πανόπτην Ἡλίου κύκλον καλῶ·
ἴδεσθέ μ' οἷα πρὸς θεῶν πάσχω θεός.

Εἶτα στρέφων τὸν λόγον πρὸς ἑαυτὸν ζητεῖ ἐξ ἑαυτοῦ παραμυθίαν, διότι πάντα προεπίσταται τὰ συμβησόμενα αὐτῷ κατὰ τὰ μυριοετῆ δεσμά, πρέπει δὲ μεθ' ὑπομονῆς φέρειν τὸ πεπρωμένον, ὅπερ ἄφυκτον·

πάντα προεξεπίσταμαι
σκεθρῶς τὰ μέλλοντ', οὐδέ μοι ποταίνιον
πῆμα οὐδὲν ἥξει· τὴν πεπρωμένην δὲ χρὴ
αἶσαν φέρειν ὡς ῥᾷστον, γινώσκοντ' ὅτι
τὸ τῆς ἀνάγκης ἔστ' ἀδήριτον σθένος.

Ἐν τούτοις γίγνεται τὸ πρῶτον μνεία τῆς Μοίρας· πρὸς δὲ τὸν χορὸν τῶν Ὠκεανίδων παραινοῦντα αὐτῷ μετριωτέραν ἔχειν γλῶσσαν ὅπως κατορθωθῇ συνδιλλαγὴ αὐτοῦ τῷ Διΐ, ἀποκρίνεται (στίχ. 511—519)·

οὐ ταῦτα ταύτῃ Μοῖρά πω τελεσφόρος
κρᾶναι πέπρωται· μυρίαις δὲ πημοναῖς
δύαις τε καμφθεὶς ὧδε δεσμὰ φυγγάνω.
τέχνῃ δ' ἀνάγκης ἀσθενεστέρα μακρῷ.
Χο. Τίς οὖν ἀνάγκης ἐστὶν οἰακοστρόφος;
Πρ. Μοῖραι τρίμορφοι μνήμονές τ' Ἐρινύες.
Χο. Τούτων ἄρα Ζεὺς ἐστιν ἀσθενέστερος.
Πρ. Οὔκουν ἂν ἐκφύγοι γε τὴν πεπρωμένην.
Χο. Τί γὰρ πέπρωται Ζηνὶ πλὴν ἀεὶ κρατεῖν;

Ὁ χορὸς καὶ αὖθις συμβουλεύει τῷ Προμηθεῖ μετριοφροσύνην, ὅπως μὴ καθ' ἑαυτοῦ βαρυτέρας ποινὰς ἐπισύρῃ· ὁ δὲ Τιτὰν περιφρονεῖ τῶν τιμωριῶν·

τί δ' ἂν φοβοίμην ᾧ θανεῖν οὐ μόρσιμον;
Χο. Οἱ προσκυνοῦντες τὴν Ἀδράστειαν σοφοί.
Πρ. Σέβου, προσεύχου, θῶπτε τὸν κρατοῦντ' ἀεί.
Ἐμοὶ δ' ἔλασσον Ζηνὸς ἢ μηδὲν μέλει.

Ταῦτά εἰσι τὰ χωρία[1] ἐν οἷς ἡ Μοῖρα κηρύσ-

1) Ἐν ἑτέρῳ χωρίῳ (στίχ. 803—895) ὁ Χορὸς τῶν Ὠκεανίδων ὁρῶν τὰ ἐκ τοῦ ἔρωτος τοῦ Διὸς δεινὰ τῆς Ἰοῦς παθήματα εὔχεται ἵνα μηδέποτε αἱ σεμναὶ Μοῖραι ἴδωσιν αὐτὴν ἄλοχον τοῦ Διός·

μήποτε μήποτέ μ' ὦ
πότνιαι Μοῖραι λεχέων Διὸς εὐνάτειραν ἴδοισθε
πέλουσαν.

εὔχεται δὲ πρὸς τὰς Μοίρας, διότι αὗται ἦσαν νυμφαγωγοὶ ἐν τοῖς γάμοις, ὡς εἴρηται (§ 32 Σελ. 129).

σεσαι ὑπὸ τοῦ Προμηθέως ὑπερτέρα ἑαυτοῦ καὶ τοῦ Διός. Ἀλλὰ ταῦτα ἀρκοῦσιν ἵνα εἴπῃ τις, ὅτι «ἡ Μοῖρα, καίπερ ἀόρατος, ὄντως ἐστὶ τὸ παρὸν πάντοτε πρόσωπον, ὁ Πρως τῆς τραγῳδίας ταύτης;» οὐδαμῶς· ἄν τις ἐξετάσῃ τὴν πορείαν τῆς τραγῳδίας, εὑρήσει ὅτι ἡ Μοῖρα μνημανεύεται μᾶλλον χάριν τοῦ συνδέσμου καὶ τῆς συγκρατήσεως τῆς τριλογίας, ἐν δὲ τῇ πράξει ὅλως ξένη μένει· ὁ ἥρως τοῦ δράματός ἐστιν ἡ ἀγέρωχος καὶ σιδηρόφρων θέλησις τοῦ Προμηθέως ἀντιμαχομένη πρὸς τὴν ὑπέροχον θέλησιν τοῦ Διός, καὶ οὔτε ὑπὸ τοῦ ὑπάτου τῶν θεῶν δεσποζομένη, οὔτε ὑπὸ τῆς Μοίρας.

Ὁ Προμηθεὺς ὁμολογεῖ ὅτι ἑκὼν ἥμαρτε κλέψας τὸ πῦρ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ χάριν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καίπερ εἰδὼς ὅτι τιμωρηθήσεται, ὥστε ἡ ἁμαρτία δι' ἣν ἦλθε τὸ πρῶτον εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν Δία ἑκουσίως γενομένη οὐκ ἦν ἔργον ἐπιβληθὲν αὐτῷ ὑπὸ τῆς Μοίρας·

ἑκὼν ἑκὼν ἥμαρτον, οὐκ ἀρνήσομαι·
θνηταῖς ἀρήγων αὐτὸς ηὑρόμην πόνους.

Ἀλλ' οὐδαμῶς τοσοῦτον αὐστηρὰς τιμωρίας περιέμενεν· ὁ Ζεὺς προσηνέχθη πρὸς τὸν Προμηθέα, ὡς συνήθως προσφέρονται πρὸς τοὺς ἀνθιστα μένους, κἂν τύχωσι φίλοι ὄντες, οἱ νεωστὶ κρατοῦντες·

ἅπας δὲ τραχύς, ὅστις ἂν νέον κρατῇ.

Ἐξ οὗ ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ Προμηθέως ἐγεννήθη φλογερὰ ἔχθρα καὶ μισος ἄσπονδον κατὰ τοῦ Διός, ὥστε αἱ συμβουλαὶ τῶν Ὠκεανίδων καὶ τοῦ Ὠκεανοῦ ἐξήπτον μᾶλλον ἢ κατεπράϋνον τὸ ἀγέρωχον τῆς προσβληθείσης φιλαυτίας αὐτοῦ. Ὁ εὐεργέτης καὶ φίλος τοῦ Διὸς ἐν δεσμοῖς! ἡ προσβολὴ αὕτη τίσιν ποινῆς ἀπαιτεῖ· οὐδέποτε, λέγει, τὸ ἀπόρρητον, ὅπερ κατέχω μαθὼν αὐτὸ ἐκ τῆς ἐμῆς μητρὸς Θέμιδος, μηνύσω αὐτῷ, ἄν τε θωπευτικῇ γλώσσῃ χρήσηται, ἄν τε ἀπειλαῖς, πρὶν ἢ ἀπαλλάξῃ με τῶν δεσμῶν τούτων καὶ ποινὴν ἀποτίσῃ·

καὶ μ' οὔ τι μειλιγλώσσοις πείθοῦς
ἐπαοιδαῖσιν
θέλξει, στερεὰς τ' οὔποτ' ἀπειλὰς
πτήξας τόδ' ἐγὼ καταμηνύσω,
πρὶν ἂν ἐξ ἀγρίων δεσμῶν χαλάσῃ
ποινάς τε τίνειν
τῆσδ' αἰκίας θελήσῃ. (172—178).

Κρ. Σὺ μὲν θρασύς τε καὶ πικραῖς
θύαισιν οὐδὲν ἐπιχαλᾷς,
ἄγαν δ' ἐλευθερόστομεῖς.
δέδια δ' ἀμφὶ σαῖς τύχαις,
πᾶ ποτε τῶνδε πόνων
χρή σε τέρμα κέλσαντ' ἐπιδεῖν· ἀκίχητα γὰρ ἤθεα
καὶ κέαρ
ἀπαραμύθητον ἔχει Κρόνου παῖς.
Πρ. Οἶδ' ὅτι τραχὺς καὶ παρ' ἑαυτῷ
τὸ δίκαιον ἔχων Ζεύς· ἀλλ' ἔμπας,
μαλακογνώμων
ἔσται ποθ' ὅταν ταύτῃ ραισθῇ·
τὴν δ' ἀτέραμνον στορέσας ὀργὴν
εἰς ἁρμὸν ἐλθεῖ καὶ φιλότητα
σπεύδων σπεύδοντί ποθ' ἥξει. (179—192).

Ἡ λύσις ἄρα ἤτοι ἡ συνδιαλλαγὴ τοῦ Διὸς καὶ τοῦ Προμηθέως τῇ βουλήσει ἀμφοτέρων οὐ τῇ ἀποφάσει τῆς Μοίρας γενήσεται. Τοῦτο καὶ παρακατιὼν λέγει ὁ Προμηθεύς, ὅτι τῶν δεινῶν ἀπαλλαγήσεται, ὅταν ὁ Ζεὺς θελήσῃ·

οὐκ ἄλλο γ' οὐδέν, πλὴν ὅταν κείνῳ δοκῇ.

Ὁ Προμηθεὺς ὅμως οὐδὲν πράττει, ὅπως τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῶν δεσμῶν ἐπιταχύνῃ, καταπράϋνων τὴν ὀργὴν τοῦ Διός, ἀλλὰ τοὐναντίον διὰ τῶν ἀπειλῶν καὶ ἀπαιτήσεων ποινῶν, δεινοτέραν τὴν τύχην αὐτοῦ καθίστησιν. Ὁ Ζεὺς ἀπαντῶν πρὸς τὰς ἀπειλὰς ταύτας καὶ ἀπαιτήσεις ἀπεφάσισεν ἵνα μηδέποτε αὐτὸν τῶν δεσμῶν ἀπαλλάξῃ, πρὶν ἢ ἄλλος τις τῶν ἀθανάτων διάδοχος τῶν πάνων αὐτοῦ φανῇ·

τοιοῦδε μόχθου τέρμα μή τι προσδόκα
πρὶν ἂν θεῶν τις διάδοχος τῶν σῶν πόνων
φανῇ, θελήσῃ τ' εἰς ἀναύγητον μολεῖν
Ἀιδην κνεφαιά τ' ἀμφὶ Ταρτάρου βάθη.
(1076—).

Μάτην ὁ Ὠκεανὸς παραινεῖ τῷ Προμηθεῖ μετριοφροσύνην·

ὁρῶ, Προμηθεῦ, καὶ παραινέσαι γέ σοι
θέλω τὰ λῷστα, καίπερ ὄντι ποικίλῳ·
γίγνωσκε σαυτὸν καὶ μεθάρμοσαι τρόπους
νέους· νέος γὰρ καὶ τύραννος ἐν θεοῖς·
εἰ δ' ὧδε τραχεῖς καὶ τεθηγμένους λόγους
ῥίψεις, τάχ' ἄν σου καὶ μακρὰν ἀνωτέρω
θακῶν κλύοι Ζεύς, ὥστε σοι τὸν νῦν ὄχλον
παρόντα μόχθων παιδιὰν εἶναι δοκεῖν·
ἀλλ', ὦ ταλαίπωρ', ἃς ἔχεις ὀργὰς ἄφες,
ζήτει δὲ τῶνδε πημάτων ἀπαλλαγάς·
ἀρχαῖ' ἴσως σοι φαίνομαι λέγειν τάδε·
τοιαῦτα μέν τοι τῆς ἄγαν ὑψηγόρου
γλώσσης, Προμηθεῦ, ταπίχειρα γίγνεται·
σὺ δ' οὐδέπω ταπεινὸς οὐδ' εἴκεις κακοῖς,
πρὸς τοῖς παροῦσι δ' ἄλλα προσλαβεῖν θέλεις.
καὶ νῦν ἐγὼ μὲν εἰμὶ καὶ πειράσομαι
ἐὰν δύνωμαι τῶν δὲ σ' ἐκλῦσαι πόνων·
σὺ δ' ἡσύχαζε μηδ' ἄγαν λαβροστόμει·
ἢ οὐκ οἶσθ' ἀκριβῶς ὢν περισσόφρων ὅτι
γλώσσῃ ματαίᾳ ζημία προστρίβεται;

Ὁ Προμηθεὺς οὔτε τὰς παραινέσεις δέχεται οὔτε τὴν μεσιτείαν τοῦ Ὠκεανοῦ· ἀποπέμπει δ' αὐτὸν εἰς τὰ ἴδια·

σεαυτὸν σῶζ' ὅπως ἐπίστασαι.

Τοιαύτην ἀτρόμητον φρένα δείκνυσιν ὁ Προμηθεύς, ἐπιτιμώμενος καὶ πάλιν ὑπὸ τοῦ Χοροῦ·

Ζῆνα γὰρ οὐ τρομέων
αὐτάνῳ γνώμᾳ σέβει θνητοὺς ἄγαν, Προμηθεῦ.

Καὶ τοσοῦτον ἀτρόμητός ἐστιν, ὥστε καὶ πρὸς τὴν Ἰὼ θρασείαν κατὰ τοῦ Διὸς μεταχειρίζεται γλῶσσαν, ἀποκαλῶν αὐτὸν κενόφρονα, καὶ ἀπειλῶν ὅτι ἐκπεσεῖται τοῦ θρόνου· καὶ πρὸς τὸν Χορὸν ἐπαναλαμβάνει τὰς ἀπειλὰς κατὰ τοῦ Διός·

Ἦ μὴν ἔτι Ζεύς, καίπερ αὐθάδη φρονῶν,
ἔσται ταπεινός· τοῖον ἐξαρτύεται
γάμον γαμεῖν, ὃς αὐτὸν ἐκ τυραννίδος
θρόνων τ' ἄϊστον ἐκβαλεῖ· πατρὸς δ' ἀρὰ
Κρόνου τότ' ἤδη παντελῶς κρανθήσεται,
ἣν ἐκπίπτων ἠρᾶτο δηναιῶν θρόνων·
τοιούτων μόχθων ἐκτροπὴν οὐδεὶς θεῶν
δύναιτ' ἂν αὐτῷ πλὴν ἐμοῦ δεῖξαι σαφῶς.
Ἐγὼ δὲ τάδ' οἶδα χῷ τρόπῳ· πρὸς ταῦτά νυν
θαρσῶν καθήσθω τοῖς πεδαραίοις κτύποις
πιστός, τινάσσων τ' ἐν χεροῖν πύρπνουν βέλος.
Οὐδὲν γὰρ αὐτῷ τοῦτ' ἐπαρκέσει τὸ μὴ ο�ὐ
πεσεῖν ἀτίμως πτώματ' οὐκ ἀνασχετά.

Τοιαῦται ἀπειλαὶ ὁπωσδήποτε τὴν ἡσυχίαν τοῦ Διὸς ἐτάρασσον, πέμπει δὲ τὸν Ἑρμῆν ὅπως παρὰ τοῦ Προμηθέως μάθῃ, τίνες οἱ γάμοι, οἵτινες αἴτιοι τῆς ἐκπτώσεως αὐτοῦ ἐκ τῶν θρόνων γενήσονται· ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν Ἑρμῆν μετὰ πικρᾶς εἰρωνείας ἀποκρίνεται·

σεμνόστομός γε καὶ φρονήματος πλέως
ὁ μῦθός ἐστιν, ὡς θεῶν ὑπηρέτου·
νέον νέοι κρατεῖτε καὶ δοκεῖτε δὴ
ναίειν ἀπενθῆ πέργαμ',. . .
μή τί σοι δοκῶ
ταρβεῖν ὑποπτήσσειν τε τοὺς νέους θεούς;
πολλοῦ γε καὶ τοῦ παντὸς ἐλλείπω· σὺ δὲ
κέλευθον ἥν περ ἦλθες ἐγκόνει πάλιν,
πεύσει γὰρ οὐδὲν ὧν ἀνιστορεῖς ἐμέ.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἑρμῆς ἐπιμένει, ἔτι αὐθαδεστέρᾳ χρῆται γλώσσῃ ὁ Προμηθεύς·

Οὐ γὰρ σὺ παῖς τε κἄτι τοῦδ' ἀνούστερος,
εἰ προσδοκᾷς ἐμοῦ τι πεύσεσθαι πάρα;
οὐκ ἔστιν αἴκισμ' οὐδὲ μηχάνημ' ὅτῳ
πρατρέψεταί με Ζεὺς γεγωνῆσαι τάδε,
πρὶν ἂν χαλασθῇ δεσμὰ λυμαντήρια·
πρὸς ταῦτα ῥιπτέσθω μὲν αἰθαλοῦσα φλόξ,
λευκοπτέρῳ δὲ νιφάδι καὶ βροντήμασι
χθονίοις κυκάτω πάντα καὶ ταρασσέτω·
γνάψει γὰρ οὐδὲν τῶνδέ μ' ὥστε καὶ φράσαι
πρὸς οὗ χρεών νιν ἐκπεσεῖν.
Ἑρ. Τόλμησον, ὦ μάταιε, τόλμησόν ποτε
πρὸς τὰς παρούσας πημονὰς ὀρθῶς φρονεῖν.
Πρ. Ὀχλεῖς μάτην με κὦμ' ὅπως παρηγορῶν·
εἰσελθέτω σε μήποθ' ὡς ἐγὼ Διὸς
γνώμην φοβηθεὶς θηλύνους γενήσομαι,
καὶ λιπαρήσω τὸν μέγα στυγούμενον
γυναικομίμοις ὑπτιάσμασιν χερῶν
λῦσαί με δεσμῶν τῶνδε· τοῦ παντὸς δέω.

Πρὸς δὲ τὰς ἀπειλὰς τοῦ Ἑρμοῦ ἀπειλοῦντος, ὅτι, ἂν μὴ ἐξείπῃ τὸ ἀπόρρητον, ὁ Ζεὺς τρομερωτέρας κατ' αὐτοῦ ἑτοιμάζει βασάνους, ἀπαντᾷ καρτεροψύχως καὶ ἀπτοήτως·

πρὸς ταῦτ' ἐπ' ἐμοὶ ῥιπτέσθω μὲν
πυρὸς ἀμφήκης βόστρυχος, αἰθὴρ δ'
ἐρεθιζέσθω βροντῇ σφακέλῳ τ'
ἀγρίων ἀνέμων. Χθόνα δ' ἐκ πυθμένων
αὐταῖς ῥίζαις πνεῦμα κραδαίνοι,
κῦμα δὲ πόντου τραχεῖ ῥοθίῳ
συγχώσειεν τῶν τ' οὐρανίων
ἄστρων διόδους, ἐς τε κελαινὸν
Ταρτάρου ἄρδην ῥίψειε δέμας
τοὐμὸν ἀνάγκης στερραῖς δίνοις·
πάντως ἐμέ γ' οὐ θανατώσει.

Τοιοῦτος ὁ ἀγέρωχος καὶ ὑψηλόφρων ἠθικὸς χαρακτὴρ τοῦ Προμηθέως· τὸ δέμας αὐτοῦ ὑποκύπτει τῇ βίᾳ καὶ καταταρταροῦται, ἀλλ' ἡ φρὴν μένει ἄκαμπτος καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς θελήσεως ἀκράδαντος, καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ψυχὴ τοῦ δράματος, οὐχ ἡ Μοῖρα.

δ'. Ἀφορμὴ ἐδόθη ὡσαύτως πρὸς παραδοχήν, ὅτι ἡ Μοῖρα κυριάρχος ἐστὶ δέσποινα, ἐκ τοῦ πολιοῦ καὶ τριγέροντος ἐκείνου νόμου, καθ' ὃν ἡ ἀδικία γεννᾷ ἑτέραν νέαν ἀδικίαν, ἡ ὕβρις ὕβριν, τὸ ἔγκλημα ἔγκλημα, ὁ φόνος φόνον, ὁ φονεύων συγγενῆ τινα φονευθήσεται ὑπὸ συγγενοῦς ὡσαύτως. Οὕτω δὴ τὸ ἔγκλημα μετὰ τοῦ ἐγκλήματος ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν μεταβαίνει, καὶ οὐ μόνον αὐτό, ἀλλὰ καὶ οἱ συμπαραμαρτοῦντες ἄγριοι τιμωροὶ αὐτοῦ, αἱ Ἐρινύες, ἡ Ἄτη, ὁ Ἀλάστωρ δαίμων. Γενεά, ἔγκλημα καὶ Ἀλάστωρ συγκεκολλημένοι εἰσὶ καὶ ἀχώριστοι· ἐξ οὗ ἀπαντῶσι παρ' Αἰσχύλῳ αἱ φράσεις, *παλαιὸς δαίμων, τριπάχυντος δαίμων, δαίμων γέννης, δαίμων τῶν Πλειστονικιδῶν, ἀραία γονή*=ἐπικατάρατος γονή, γένος κεκολλημένον πρός ἄτᾳ κτλ.

Ὁ Αἰσχύλος ἀποδέχεται (Ἀγαμ. στιχ. 750—), ὡς ὁ Πίνδαρος, ὅτι οὐ μόνον αἱ κακίαι, ἀλλὰ καὶ αἱ ἀρεταὶ ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν μεταβιβά-

ζονται ἐν τῷ αὐτῷ οἴκῳ· ἀλλ' ὁ μὲν Πίνδαρος τὰς εὐτυχίας καὶ τὰς ἀρετὰς ἐξυμνεῖ τῶν προγόνων, ἃς οἱ ἐξ αὐτῶν κληρονομήσαντες ἐνίκησαν ἐν τοῖς δημοσίοις ἀγῶσι· διὰ τοῦτο ὁ γενέθλιος δαίμων ἀγαθός παρ' αὐτοῦ φημίζεται, καθὰ καὶ ἡ τύχη, καὶ αὐτὸ δὲ τὸ μόριμον ἐπὶ καλοῦ λαμβάνεται (§ 32, σελ. 131· § 33, σελ. 132)· ὁ δὲ Αἰσχύλος, ὡς ἐκ τῆς φύσεως τῆς τραγῳδίας, ἥτις φιλεῖ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὑπόθεσιν λαμβάνειν τὰ ἐγκλήματα καὶ τὰς ἐκ τούτων καταστροφὰς τῶν μεγάλων οἴκων, σπανίως λαμβάνει ἀφορμὴν ἵνα περὶ ἀγαθοῦ δαίμονας ἢ περὶ ἀγαθῆς τύχης[1] μνείαν ποιήσηται· συνηθέστερον δὲ λόγον ποιεῖται περὶ κακοῦ δαίμονος ἢ Ἀλάστορος καὶ περὶ κακῆς τύχης[2]· καὶ τὸ μόριμον δὲ παρ' αὐτῷ ἐπὶ κακοῦ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἅπαντᾷ.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἀλάστωρ καὶ αἱ Ἐριννύες[3] σύγγονοι τῇ ἐπαράτῳ γενεᾷ καὶ ἄγουσι καὶ φέρουσι τὰ ἔνοχα πρόσωπα, ταῦτα οὐ δρῶσιν ἃ ἂν θέλωσιν, ἀλλὰ γίγνονται ὄργανα τῶν Μοιρῶν, τῶν Ἐριννύων, τῆς Ἄτης, τοῦ Ἀλάστορος. «Ὑπῆρχον, λέγει ὁ Paul Mesnard *(Oreste)* ἐν ταῖς μυθικαῖς παραδόσεσι τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος οὐ μόνον ἥρωες τραγικοί, ἀλλὰ καὶ γενεαί. Πολλαὶ γενεαὶ ἐκ τοῦ αὐτοῦ αἵματος προελθοῦσαι διεδέχυντο ἀλλήλας, τὰς διαφόρους πράξεις διαδραματίζουσαι δράματος στυγνοῦ τὴν τύχην ὅλης φυλῆς πληροῦντος· ἐν αὐτῷ αἱ καταστροφαὶ δίκην ἀλύσεως συνήπτοντο ἄλλαις καταστροφαῖς, αἱ τιμωρίαι ἄλλαις τιμωρίαις, τὸ ἔγκλημα ἐγέννα ἕτερον ἔγκλημα, ἡ δυστυχία ἑτέραν δυστυχίαν. Ἡ Μοῖρα περὶ τὸν οἶκον ἵπτατο, οὗ τὰ ἁμπλακήματα ἦσαν κληρονομικά, καὶ διαδοχὴ δυστυχημάτων ἐξετυλίσσετο, ὧν ἡ ἔννοια ἐν τῇ παραδόξῳ αὐτῶν ἠθικότητι οὐκ ἦν τελεία οὐδὲ καταληπτή, πρὶν ἢ ὁ κύκλος τῶν φρικαλεοτήτων λήξῃ καὶ πάντες οἱ χρησμοὶ ἐκπληρωθῶσιν, ἡ δὲ Ἄτη τὸ ἑαυτῆς ἐκτελέσῃ ἔργον, καὶ ἡ θεία δικαιοσύνη καταπρακτωθῇ ἢ ἀφοπλισθῇ. Τὰ τρομερὰ ταῦτα δράματα, ὧν τὰ πρὸς δρᾶσιν αἴτια ἐν οὐρανῷ ἐν ταῖς χερσὶν ἦσαν ἀνοικτιρμόνων θεοτήτων, καὶ ἐν αἷς οἱ ἄνθρωποι ὡς τυφλὰ θύματα συνεταράσσοντο, λίαν πρόσφορα ἦσαν τῇ Μούσῃ τοῦ Αἰσχύλου, διότι ὁ ἀρχαῖος οὗτος τραγικὸς ποιητὴς οὔτε πάθη οὔτε χαρακτῆρας ἀπεικονίζειν ἠδύνατο, ἀλλ' ἐν τοῖς πίναξιν, οὓς ἡ θρησκευτικὴ αὐτοῦ φαντασία εἴωθεν ἐν γενικῷ τύπῳ σχεδιαγραφεῖν, μόνοι οἱ θεοὶ ἦσαν ἐν τῷ φανερῷ, ἥ τε ἀρχαία δεισιδαιμονία ἐδείκνυεν, ὡς ἐν τοῖς στίχοις τοῦ Λουκρητίου, τὴν τρομερὰν αὐτῆς κεφαλὴν ἄνωθεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ·

. . . . Caput a coeli regionibus ostendebat.

Ὅπως δὲ τοὺς αἱματηροὺς τούτους κύκλους ἐνώπιον τῶν θεατῶν παραστήσῃ, ἐν οἷς οἱ υἱοὶ τὰς τύχας συμπληροῦσι τῶν πατέρων, εἶχε χρείαν πολλῶν διαδοχικῶν πινάκων οὕτω συνδεδεμένων ἀλλήλοις, ὥστε ἑνὶ βλέμματι δύνασθαι συμπεριλαμβάνειν αὐτούς· ταύτην δὲ τὴν συμπλοκὴν ἐν ἑνὶ δράματι πολλῶν χωριστῶν δραμάτων, ἀμοιβαίως διευκρινουμένων, παρασκευαζομένων καὶ συμπληρουμένων καὶ τὴν φρίκην συναγειρόντων, ἐκτελεστὴν καθίστα ἡ εἰς τὴν τραγικὴν σκηνὴν τῶν Ἀθηνῶν εἰσαχθεῖσα χρῆσις τῶν τριλογιῶν· ἦν π. χ. ἡ ἱστορία τῶν Λαβδακιδῶν ἀπὸ τοῦ ἁμαρτήματος τοῦ Λαΐου τὸν χρησμὸν τοῦ Ἀπόλλωνος παραβάντος μέχρι τῆς ἀλληλοφονίας τῶν υἱῶν τοῦ Οἰδίποδος ὑπὸ τῶν πατρικῶν ἀρῶν κατ' ἀλλήλων ἐλαυνομένων. Γνωστόν ἐστιν ὅτι οἱ *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας* ἦσαν ἡ τελευταία τραγῳδία τῆς τριλογίας, ὧν αἱ δύο ἕτεραι ἦσαν ὁ Λάϊος καὶ ὁ Οἰδίπους· ἡ ἱστορία τῶν υἱῶν τοῦ Ἀτρέως ἀπὸ τοῦ φόνου τοῦ Ἀγαμέμνονος μέχρι τῆς δίκης τοῦ Ὀρέστου ὑπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου ἦν ἀνάλογος ὑπόθεσις τῆς αὐτῆς θείας φρίκης ἔμπλεως· αἱ δὲ τραγῳδίαι σχεδὸν κατὰ τὸ αὐτὸ σχέδιον πεποιημέναι ἦσαν. Ὁ Αἰσχύλος ἠδύνατο συνάφειαν δημιουργῆσαι πάντοτε ὁρατήν· ἡ αὐτὴ ἀρὰ ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους, τὸ πρόσωπον ἐπὶ σκηνῆς πάντοτε, ὀρθὸν πάντοτε. Καὶ μὴν ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ δράματος τῶν δρώντων προσώπων τινὲς ἐξηφανίζοντο, ἀλλ' ὑπὸ ἄλλων ἀνεπληροῦντο, προαναγγελιμένων ἤδη ἀπ' ἀρχῆς ὡς μελλόντων κληρονόμων τῶν μοιραίων ἀντιποίνων· ἤδη παρὰ τῷ Λαΐῳ χρησμοὺς αἰτοῦντι παρὰ τοῦ ἐν Δελφοῖς Μαντείου ὑπεφαίνοντο ὁ Οἰδίπους καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, παρὰ δὲ τῷ Ἀγαμέμνονι εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ τὸν πλήρη δόλων εἰσερχομένῳ ὁ Ὀρέστης· τῶν δὲ τελευτώντων κατὰ τὰς πρώτας τῆς ἀπερχόντου τραγῳδίας πράξεις αἱ σκιαὶ ἀνεμιγνύοντο ἔτι ἐν τῇ δράσει τῶν τελευταίων σκηνῶν».

[1] Πρευμενὴς τύχη, σωτὴρ τύχη, σὺν τύχῃ τινί, & μὴ κραίνει τύχη, μεγάλη τύχη, εὔπομπος τύχη, ὀνήσιμοι τύχαι βίου, ἀγαθὴ τύχη.

[2] Κακὴ τύχη, ἐχθίων τύχη, οὐκ ἰσόρροπος τύχη, διαίμονες τύχαι, μάταιοι τύχαι, μέλαινα τύχη, ἔμπαιοι τύχαι, παλίγκοτος τύχη, κακόποτμοι τύχαι, δυσαλγὴς τύχη, φονολιβὴς τύχη, ἀτηρὰ τύχη ἀκόρεστος, δύσμορος τύχη, ἀνδροκμῆτες τύχαι κτλ. Οὐδαμοῦ ὁ Αἰσχύλος ἐξυμνεῖ ὡς ὁ Πίνδαρος, τὴν τύχην ὡς θεὰν μεγαλοδύναμον.

[3] Ἡ Κασσάνδρα τὰς Ἐριννύας καλεῖ συγγόνους τῶν ἐν τῷ οἴκῳ τῶν Πελοπιδῶν γενομένων ἐγκλημάτων· (Ἀγαμ. 1186—1192)·

> τὴν γὰρ στέγην τήνδ' οὔποτ' ἐκλείπει χορὸς
> σύμφθογγος οὐκ εὔφωνος· οὐ γὰρ εὖ λέγει·
> καὶ μὴν πεπωκὼς γ', ὡς θρασύνεσθαι πλέον,
> βρότειον αἷμα κῶμος ἐν δόμοις μένει,
> δύσπεμπτος ἔξω, συγγόνων Ἐρινύων·
> ὑμνοῦσι δ' ὕμνον δῶμασιν πρασήμενοι
> πρώταρχον ἄτην. (στίχ. 1186—).

Τοιαύτη ἡ κυριωτέρα αἰτία, δι' ἣν ἐπιστεύθη ὅτι ἡ Μοῖρα δέσποινά ἐστι κυρίαρχος τῶν τραγῳδιῶν τοῦ Αἰσχύλου. Τοῦτο ὁμολογοῦσι καὶ αὐτὰ τὰ δρῶντα πρόσωπα τῶν τραγῳδιῶν, ὅταν τὰ πάθη αὐτῶν εἰς τὴν ὑψίστην κορυφωθῶσιν ἔξαψιν. Ὁ Προμηθεὺς οὐχ ὁρᾷ ὅτι τὸ ἔξαλλον αὐτοῦ πάθος, τὸ ἄσπονδον αὐτοῦ κατὰ τοῦ Διὸς μῖσος τυφλώττει αὐτὸν οὐδ' ἐᾷ εὑρεῖν τρόπον ταχείας συνδιαλλαγῆς, ἀλλ' ἀπονέμει τοῦτο τῇ Μοίρᾳ· ὁ δ' Ἐτεοκλῆς ἀκούων τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Πολυνείκους ἐξίσταται εὐθὺς τῶν φρενῶν ὑπ' ὀργῆς καὶ σπεύδει εἰς συνάντησιν αὐτοῦ ἐπιφωνῶν,

> ὦ θεομανές τε καὶ θεῶν μέγα στύγος,
> ὦ πανδάκρυτον ἀμὸν Οἰδίπου γένος,
> ὤμοι, πατρὸς δὴ νῶν ἀραὶ τελεσφόροι.

Μάτην ὁ Χορὸς ἐξορκίζει αὐτὸν ἵνα μὴ τὴν χεῖρα αὐτοῦ εἰς ἀδελφικὸν ἐμβάψῃ αἷμα· ὁ Ἐτεοκλῆς ἀποκρίνεται ὅτι παρ' αὐτῷ ἵσταται ἡ πατρικὴ ἀρὰ λέγουσα, μὴ φρόντιζε περὶ θανάτου ἀλλὰ περὶ ἐκδικήσεως·

> φίλου γὰρ ἐχθρὰ μοι πατρὸς ἀρὰ
> ξηροῖς ἀκλαύτοις ὄμμασιν προσιζάνει,
> λέγουσα κέρδος πρότερον ὑστέρου μόρου.

Ὁ Χορὸς ἐπιμένει δεόμενος ἵνα ἀπόσχῃ τῆς μιαιφονίας, διότι ἴσως ὁ δαίμων γενήσεται εὐνούστερος, νῦν δὲ βράζει ἔτι· — παρέβρασαν αἱ ἀραὶ τοῦ Οἰδίποδος, ἀποκρίνεται ὁ Ἐτεοκλῆς·

> Χο. ἐπεὶ δαίμων
> λήματος ἐν τροπαίᾳ χρονίᾳ μεταλ-
> λακτὸς ἴσως ἂν ἔλθοι θαλερωτέρῳ
> πνεύματι· νῦν δ' ἔτι ζεῖ.
> Ἐτ. Ἐξέζεσεν γὰρ Οἰδίπου κατεύγματα.

Ὁ Χορὸς φρίσσει ὁρῶν ὅτι ἡ Ἐρινὺς τὰς κατάρας τοῦ Οἰδίποδος ἐκτελέσει καὶ καταστρέψει τὸν οἶκον·

> πέφρικα τὰν ὠλεσίοικον θεόν, οὐ θεοῖς ὁμοίαν,
> παναλαθῆ, κακόμαντιν πατρὸς εὐκταίαν Ἐρινὺν
> τελέσαι τὰς περιθύμους κατάρας Οἰδιπόδα βλαψίφρονας.

Μετὰ δὲ τὴν ἀλληλοφονίαν τῶν δύο ἀδελφῶν καὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἀρῶν τοῦ Οἰδίποδος ὁ Χορὸς θρηνῳδεῖ·

> οὕτως ὁ δαίμων κοινὸς ἦν ἀμφοῖν ἅμα·
> κἀρτα δ' ἀληθὴς πατρὸς Οἰδιπόδα
> πότνι' Ἐρινὺς ἐπέκρανε.
>
> ἔστακε δ' Ἄτας τροπαῖον ἐν πύλαις,
> ἐν αἷς ἐθείνοντο, καὶ
> δυοῖν κρατήσας ἔληξε δαίμων.
>
> Ἰὼ Μοῖρα βαρυδότειρα μογερά,
> πότνιά τ' Οἰδίπου σκιά,
> μέλαιν' Ἐρινύς, ἦ μεγασθενής τις εἶ.

Ὅτι δὲ μᾶλλον ἡ Κλυταιμνήστρα ὁμολογεῖ λέγουσα, ὅτι οὐκ αὐτὴ ἐφόνευσε τὸν Ἀγαμέμνονα, ἀλλ' ὁ ἐνσαρκωθεὶς ἐν αὐτῇ, ὁ τὴν μορφὴν αὐτῆς περιβληθεὶς παλαιὸς Ἀλάστωρ τοῦ Ἀτρέως· Μὴ νόμιζέ με, λέγει πρὸς τὸν Χορόν, γυναῖκα τοῦ Ἀγαμέμνονος·

> μηδ' ἐπιλεχθῇς
> Ἀγαμεμνονίαν εἶναί μ' ἄλοχον·
> φανταζόμενος δὲ γυναικὶ νεκροῦ
> τοῦδ' ὁ παλαιὸς θρασὺς ἀλάστωρ
> Ἀτρέως χαλεποῦ θοινητῆρος
> τόνδ' ἀπέτισεν,
> τέλεον νεαροῖς ἐπιθύσας.

«Ἐν τῷ διαλόγῳ τῆς Κλυταιμνήστρας καὶ τῶν γερόντων Ἀργείων τοῦτο τὸν δραματικὸν ἀπεργάζεται δύναμιν, ὅτι καθ' ὃν χρόνον ἡ ἀκαμπτος τυραννὶς τῶν καταχθονίων ἐπηρειῶν ἀλγεινοτέρᾳ ἀποκαλύπτεται ἐναργείᾳ, ὁ χαρακτὴρ τῆς ἀνάσσης τῶν κορυφῶν ἐφικνεῖται τῆς τόλμης καὶ τοῦ μικροῦ μεγαλείου. Ἐν δὲ τῇ φρικαλέᾳ ταύτῃ συμμαχίᾳ τῆς Εἱμαρμένης καὶ τοῦ πάθους προεξέρχει ἡ Εἱμαρμένη, ἀλλὰ μεθ' οἵων ὑπερεκχειλίσεων μέθης ἐγκύτου, μεθ' οἵων παραφορῶν φαντασίας, μεθ' οἵων βαθειῶν συγκινήσεων ποιεῖ αἰσθητὴν τὴν ἀδήριτον αὐτῆς ὑπεροχήν! . . . .

Ὁ Χορὸς φρίσσει ἐπὶ ταῖς ὑπερανθρωπίναις ταύταις παραφοραῖς καὶ ἀναγνωρίζει τὸν ὀλεσίοικον δαίμονα τῶν Ταντα λιδῶν· τοῦτον ἀναγνωρίζει καὶ ἡ Κλυταιμνήστρα ἐν μεγάλῃ παραφορᾷ ἐπιφωνοῦσα τοὺς στίχους, «μηδ' ἐπιλεχθῇς Ἀγαμεμνονίαν εἶναί μ' ἄλοχον» κτλ. Οἱ στίχοι οὗτοι δραματικώτατοί εἰσιν, ὀλέθριον φῶς φαίνεται τὴν σκηνὴν φωτίζον, ὁ ἄνθρωπος ἀφανίζεται, βλέπομεν δὲ ὅτι τὸ φρικαλέον πρόσωπον ὠχρόν, φρυκτόν, ὅπερ κατεπτόει ἡ-

μᾶς, οὐκ ἦν ἄνθρωπος, ἀλλ' ἡ Μοῖρα προσωποπεποιημένη, γνησία μήτηρ τῆς ἐκρήξεως ταύτης τῶν μαινομένων παθῶν. Ὁ δαίμων οὗτος τῶν Τανταλιδῶν ἐστιν ἡ Ἐριννύς, ἡ Ἄτη, ὁ Ἀλάστωρ, ὀνόματα διάφορα τῆς τιμωροῦ δυνάμεως, ἥτις, φύλαξ πιςὴ τρομερῶν ἀναμνήσεων, ὅλαις δυνάμεσιν εἰς τὸ αἱμοβόρον καὶ καταστρεπτικὸν αὐτῆς ἀσχολεῖται ἔργον καὶ εἰς τὴν ἀνανέωσιν τῶν ἐγκλημάτων, ἐν οἷς ὁ ἐπάρατος οὗτος οἶκος ἀπαρτίζει οἱονεὶ τὸν στήμονα τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς». J. Girard.

Ὅταν λοιπὸν τοιαῦτα χωρία ἔχῃ τις ὑπ' ὄψει, ἐν οἷς μόνον περὶ τῶν Μοιρῶν, τῶν Ἐριννύων, τοῦ Ἀλάστορος γίνεται λόγος, οἷον καὶ τὸ ἑξῆς, ἐν ᾧ λέγεται ὅτι αἱ Μοῖραι τὸν νόμον τῶν ἀντιποίνων ἐκραταίωσαν, τιμωροῦσαι τὸν μιαιφόνον καὶ ἐνταῦθα καὶ ἐν τῷ ἄλλῳ κόσμῳ,

τοῦτο γὰρ λάχος διανταία
Μοῖρ' ἐπέκλωσεν ἐμπέδως ἔχειν,
θνατῶν τοῖσιν αὐτουργίαι ξυμπέσωσιν μάταιοι,
τοῖς ὁμαρτεῖν ὄφρα γ' ἂν ὑπέλθῃ· θανὼν δ'
οὐκ ἄγαν ἐλεύθερος· (Εὐμεν. στχ. 334—).

ὅταν, λέγω, τοιαῦτα χωρία ἔχῃ ὑπ' ὄψει, ὀρθὴ φαίνεται αὐτῷ ἡ γνώμη, ὅτι ἡ Μοῖρά ἐστιν, εἴπερ τις ἄλλη δύναμις, ἡ ἐμψυχοῦσα τὰς τραγῳδίας τοῦ Αἰσχύλου· ὅταν ὅμως ταῦτα τοῖς προμνημονευθεῖσι (§ 38 Σελ. 146—147) συνδυάσῃ καὶ συνεξετάσῃ τὴν συνυφὴν τῆς ὅλης τραγῳδίας, ὡς μόνην ὀρθὴν τὴν ἑτέραν ἀποδέξεται γνώμην, ὅτι αἱ Μοῖραι καὶ αἱ Ἐριννύες οὐ προεξάρχουσιν, ἀλλ' ὑπείκουσι καὶ κατὰ τὰς βουλὰς τοῦ Διὸς καὶ τῶν ἄλλων Ὀλυμπίων θεῶν ἐνεργοῦσι. Λάβωμεν ὡς παράδειγμα αὐτὰς τὰς τραγῳδίας, ἐν αἷς τὰ δρῶντα πρόσωπα ὁμολογοῦσιν ἑαυτὰ ὄργανα τῶν Ἐριννύων καὶ τοῦ Ἀλάστορος· ἐν μὲν τοῖς *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας* ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ ῥίζα τῶν δυστυχημάτων ἐστὶν ἡ παράβασις ὑπὸ τοῦ Λαΐου τῶν χρησμῶν τοῦ Ἀπόλλωνος·

Ἀπόλλωνος εὖτε Λάϊος
βίᾳ, τρὶς εἰπόντος ἐν
μεσομφάλοις Πυθικοῖς
χρηστηρίοις θνήσκοντα γέννας ἄτερ σώζειν πόλιν,
κρατηθεὶς ἐκ φίλων ἀβουλιῶν
ἐγείνατο μὲν μόρον αὑτῷ,
πατροκτόνον Οἰδιπόδαν. (στχ. 745—).

Ὥστε τὸ πεπρωμένον ἵνα ὁ Οἰδίπους φονεύσῃ τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ νυμφευθῇ τὴν μητέρα αὐτοῦ ἦν ἔργον μᾶλλον τοῦ χρησμοδοτήσαντος θεοῦ ἢ τῶν Μοιρῶν καὶ Ἐριννύων, οὐδὲν ἄλλο πραξασῶν ἢ ἐκτελέσαι τοὺς χρησμούς.

Ἀλλὰ καὶ καθ' ὧν χρόνων ὁ Ἐτεοκλῆς ὑπὸ τὴν ἐπήρειάν ἐστι τῆς πατρικῆς Ἐριννύος, αἱ ἐνέργειαι τῶν θεῶν οὐκ ἀφανεῖς αὐτῷ, διότι λέγει·

ἐπεὶ τὸ πρᾶγμα κάρτ' ἐπισπέρχει θεός,
ἴτω κατ' οὖρον κῦμα Κωκυτοῦ λαχὸν
Φοίβῳ στυγηθὲν πᾶν τὸ Λαΐου γένος·

καὶ, θεῶν διδόντων οὐκ ἂν ἐκφύγοις κακά.

Μετὰ δὲ τὴν ἀλληλοκτονίαν τῶν ἀδελφῶν ὁ χορός, ὃς πρότερον ἔφριττεν, ὅτι ἡ Ἐριννὺς ἡ ὁλεσίοικος καὶ οὐ θεοῖς ὁμοία ἐκπληρώσει τὰς ἀρὰς τοῦ Οἰδίποδος, θρηνῳδεῖ συνάπτων τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τῶν δυστυχημάτων, τὰς ἀπίστους βουλὰς τοῦ Λαΐου καὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν θεσφάτων·

ἐξέπραξεν, οὐδ' ἀπεῖπε
πατρόθεν εὐκταία φάτις·
βουλαὶ δ' ἄπιστοι Λαΐου διήρκεσαν,
μέριμνα δ' ἀμφὶ πτόλιν·
θέσφατ' οὐκ ἀμβλύνεται.

Ἐν δὲ τῷ Ἀγαμέμνονι ἡ Κλυταιμνήστρα, ἡ προσωποποίησις τοῦ Ἀλάστορος, λέγει ὅτι ἡ Εἱμαρμένη σὺν θεοῖς ἐκτελέσει τὸν τοῦ Ἀγαμέμνονος φόνον·

θήσει δικαίως σὺν θεοῖς Εἱμαρμένα·

ἀλλαχοῦ δ' ὁμολογεῖ ὅτι ἔσφαζεν αὐτὸν σὺν τῇ Δίκῃ, τῇ Ἄτῃ καὶ Ἐριννύϊ·

Μὰ τὴν τέλειον τῆς ἐμῆς παιδὸς Δίκην,
Ἄτην, Ἐρινύν θ', αἷσι τόνδ' ἔσφαξ' ἐγώ.

Ἡ Κλυταιμνήστρα ἐπίστευεν ὅτι οἱ θεοὶ καὶ ἡ Δίκη, ἡ κόρη τοῦ Διός, συμμετέσχον τῶν ἔργων τῆς Εἱμαρμένης, τῆς Ἄτης καὶ Ἐριννύος· ὥστε καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς κατ' ἐξοχὴν μοιροκράντοις τραγῳδίαις αἱ Μοῖραι οὐκ ἄνευ θεῶν ἐνεργοῦσιν.

Ἀλλά τις ἡ διαφορά, ἂν αἱ Μοῖραι καὶ Ἐρινύες ἀφ' ἑαυτῶν ἐνεργῶσιν ἢ καὶ τῇ ἐπινεύσει τῶν θεῶν; τί ὠφελεῖται ὁ ἄνθρωπος, ἂν αἱ Μοῖραι καὶ αἱ Ἐριννύες χρῄζωσι τῆς θείας ἐπινεύσεως ἐν ταῖς ἐνεργείαις αὐτῶν; Τὸ κέρδος οὐ μικρόν ἐστι. Πρῶτον, ὡς πολλάκις ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται, αἱ Μοῖραι καὶ αἱ Ἐριννύες καὶ ἡ λοιπὴ χορεία, Ἄτη καὶ Ἀλάστωρ, ἀκαμπτοί εἰσι καὶ ἀνηλεεῖς καὶ μετ' ὀργῆς λυσσώδους ἐπιβάλλουσι τὰς τιμωρίας, οὐδεμίαν ἱκεσίαν δεχόμεναι· ὁ χορὸς ἐν τοῖς Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας τὴν Ἐριννὺν λέγει *θεὸν οὐ θεοῖς ὁμοίαν*· ὁ δὲ Ἀπόλλων ἐν ταῖς Εὐμενίσιν ἀποκαλεῖ τὰς Ἐριννύας *παντομισῆ κνώδαλα, στύγη θεῶν*, καὶ ἐκδιώκει τοῦ ναοῦ κελεύων αὐταῖς ἀπελθεῖν ἔνθα

καρανιστῆρες ὀφθαλμωρύχοι
δίκαι σφαγαί τε σπέρματός τ' ἀποφθοραὶ
παίδων, κακοῦ τε χλοῦνις ἠδ' ἀκρωνία.

Οἱ δὲ θεοὶ φιλάνθρωποι καὶ στρεπτοὶ καὶ ὅτε μὴ φιλοῦντες τὸ κακὸν πολλάκις τὰς τιμωρίας ἀναβάλλουσι·

κρατεῖταί πως τὸ θεῖον παρὰ τὸ μὴ ὑπουργεῖν
κακοῖς. (Χοηφ. 957—).

Δεύτερον, ὅταν κατὰ τὰς θείας βουλὰς ἐνεργῶσιν αἱ Μοῖραι καὶ αἱ Ἐριννύες, οὐκ ἀποχωρίζονται τῆς θείας δίκης οὐδὲ αὐθαιρεσίαις χρῶνται· αἱ Εὐμενίδες ἐν τῇ ὁμωνύμῳ τραγῳδίᾳ ὁμολογοῦσιν ὅτι ἥδονται τῇ δικαιοσύνῃ καὶ εἰσὶν εὐθυδίκαιοι, τοὺς μὲν ἀγνοὺς οὐδόλως βλάπτουσαι, τοὺς δὲ μιαιφόνους καταδιώκουσαι καὶ τιμωροῦσαι·

εὐθυδίκαιοι δ' ἠδόμεθ' εἶναι·
τὸν μὲν καθαρὰς χεῖρας προνέμοντ'
οὔ τις ἐρέρπει μῆνις ἀφ' ἡμῶν,
ἀσινῆ δ' αἰῶνα διοιχνεῖ·
ὅστις δ' ἀλιτὼν ὥςπερ ὅδ' ἀνὴρ (Ὀρέστης)
χεῖρας φονίας ἐπικρύπτει,
μάρτυρες ὀρθαὶ τοῖσι θανοῦσιν
παραγιγνόμεναι πράκτορες αἵματος
αὐτῷ τελέως ἐφάνημεν. (στιχ. 312—).

Παρακατιὼν δὲ (στιχ. 533—565) ὁ χορὸς τῶν Εὐμενίδων ἀρίστας ἐκφέρει διδασκαλίας καὶ συμβουλάς, ὡς εἰ ἦν τοῦ θείου λόγου ἱερὸς διδάσκαλος· τῆς μὲν δυσσεβείας, λέγει, τέκνον ἡ ὕβρις, τῆς δὲ φρονήσεως ὁ πολύευκτος ὄλβος· σέβου τὸν βωμὸν τῆς δίκης, μηδὲ χάριν κέρδους καταπάτει τὴν δικαιοσύνην· σέβου τοὺς γονεῖς καὶ τοὺς ξένους· ὁ πράττων τὴν δικαιοσύνην ἑκὼν οὔτε ἄνολβος ἔσται, οὔτε πανωλεθρίαν ὑποστήσεται· ὁ δὲ ἄδικος πρὸς ὥραν εὐτυχῆσαι δύναται, ἀλλ' ἐπὶ τέλους πανωλεθρίαν πάσχει, μάτην τὸν θεὸν ἐπικαλούμενος·

δυσσεβείας μὲν ὕβρις τέκος ὡς ἐτύμως.
ἐκ δ' ὑγιείας
φρενῶν ὁ πᾶσιν φίλος
καὶ πολύευκτος ὄλβος·
ἐς τὸ πᾶν δέ σοι λέγω,
βωμὸν αἰδέσαι δίκας·
μηδὲ νιν κέρδος ἰδὼν ἀθέῳ ποδὶ λὰξ ἀτίσῃς·
ποινὰ γὰρ ἑπέσται.
κύριον μένει τέλος.
πρὸς τάδε τις τοκέων σέβας εὖ πρατίων
καὶ ξενοτίμους
ἐπιστροφὰς δωμάτων
αἰδόμενός τις ἔστιω.
Ἑκὼν δ' ἀνάγκας ἄτερ δίκαιος ὢν οὐκ ἄνολβος
ἔσται,
πανώλεθρος δ' οὐδέποτ' ἂν γένοιτο·
τὸν ἀντίτολμον δὲ φαμὶ παρβάταν
τὰ πολλὰ παντόφυρτ' ἄγοντ' ἄνευ δίκας
βιαίως ξὺν χρόνῳ καθήσειν

λαῖφος, ὅταν λάβῃ πόνος θρασυομένας κεραίας·
καλεῖ δ' ἀκούοντας οὐδὲν ἐν μέσᾳ δυσπαλεῖτε
δίκᾳ·
γελᾷ δὲ δαίμων ἐπ' ἀνδρὶ θερμῷ,
τὸν οὔποτ' αὐχοῦντ' ἰδὼν ἀμαχάνοις
δύαις λαπαδνὸν οὐδ' ὑπερθέντ' ἄκραν·
δι' αἰῶνος δὲ τὸν πρὶν ὄλβον
ἕρματι προσβαλὼν δίκας ὤλετ' ἄκλαυστος, ἄ-
στος.

Τρίτον, τὸν αὐστηρὸν νόμον τῶν ἀντιποίνων δύνανται οἱ θεοὶ εἰς νόμον τῆς χάριτος μετατρέψαι κελεύοντες τὴν ἐξάγνισιν τοῦ ἐνόχου καθαρμοῖς ἐξιλαστηρίοις· οὕτως ὁ Ὀρέστης, ὃς ὤφειλε κατὰ τὸν ἀρχαῖον νόμον τὸ χυθὲν αἷμα τῆς μητρὸς αὐτοῦ ἀποτῖσαι τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ αἵματι, ἐσώθη τῇ ἐπινεύσει τοῦ Διός, παρεμβάσει δὲ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀθηνᾶς· αἱ δὲ Μοῖραι καὶ αἱ Ἐριννύες ὑπεχώρησαν καὶ ἀπεδέξαντο ἐπὶ τέλους τὸν νέον νόμον τῆς χάριτος καὶ ἐπιεικείας, διότι καὶ αὗται συμπροοδεύουσιν· ἐξ Ἐριννύων γίγνονται Εὐμενίδες εὐμενῶς διακείμεναι τοῖς ἀνθρώποις καὶ εὐχαὶ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας καὶ εὐδαιμονίας αὐτῶν ποιούμεναι, αὗται αἱ πρότερον μηδεμίαν δεχόμεναι εὐχήν, καὶ τελευταῖον ἀποχαιρετίζουσι τοὺς Ἀθηναίους διὰ τῶν ἑξῆς.

Χαίρετε, χαίρετε δ' αὖθις, ἔπος διπλοίζω,
πάντες οἱ κατὰ πτόλιν, δαίμονές τε καὶ βροτοί,
Παλλάδος πόλιν νέμοντες, μετοικίαν δ' ἐμὴν
εὖ σέβοντες οὔ τι μέμψεσθε συμφορᾶς βίου.

Ἡ δὲ Ἀθηνᾶ παρακινεῖ τοῖς Ἀθηναίοις ἵνα τὰς Ἐριννύας σέβωσι·

μέγα γὰρ δύναται
πότνι' Ἐρινὺς παρά τ' ἀθανάτοις
τοῖς θ' ὑπὸ γαῖαν, περί τ' ἀνθρώπων
φανερῶς τελέως διαπράσσουσιν
τοῖς μὲν ἀοιδάς, τοῖς δ' αὖ δακρύων
βίαν ἀμβλωπὸν παρέχουσαι.

Αἱ δὲ Εὐμενίδες εὐχόμεναι ἀποτροπὴν τῶν δυστυχιῶν καὶ καλοὺς γαμβροὺς ταῖς παρθένοις ἐπικαλοῦνται καὶ τὴν ἀρωγὴν τῶν αὐταδέλφων Μοιρῶν·

θεαί τ', ὦ Μοῖραι ματροκασιγνῆται
δαίμονες ὀρθονόμοι,
παντὶ δόμῳ μετάκοινοι,
παντὶ χρόνῳ δ' ἐπιβριθεῖς
ἐνδίκοις ὁμιλίαις,
παντοῖ τιμιώταται θεῶν.

Τοιαύτην ἔδωκε λύσιν ὁ Αἰσχύλος τῆς συγκρούσεως τῶν ἀρχαίων καὶ νέων θεῶν, τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ νέου κόσμου· αὕτως ἡ ἠθικὴ ἐπανάστασις, λέγει ὁ σοφὸς Girard, ἡ παρὰ τοῦ

Αἰσχύλου ἐν ταῖς δυσὶ τραγῳδίαις (Ἀγαμέμνονι καὶ Χοηφόροις) παρασκευασθεῖσα τελεῖται ἐν τῇ τρίτῃ (ταῖς Εὐμενίσιν)· ὅταν ἔρχηται, χαιρετίζομεν αὐτὴν μετὰ πόθου, αἰσθανόμενοι ὅτι ἀναγκαία ἐστί· διότι ὁ ἄνθρωπος οὐκ αἰωνίως δύναται τὸν αἱματηρὸν ζυγὸν τοῦ παρελθόντος φέρειν· ἂν αἰσθάνηται ὅτι μοιραίως πιέζει αὐτὸν τὸ βάρος τῶν πρὸ αὐτοῦ γενομένων ἀποφάσεων, ἐχέτω τοὐλάχιστον τὸ δικαίωμα ἑαυτὸν ἀπολυτρῶσαι τῶν ἁμαρτημάτων, ἃ οὔτε ἔπραξεν οὔτε ὑπεύθυνός ἐστιν. Αἱ ἀξιώσεις καὶ ἐλπίδες τοῦ Αἰσχύλου οὐ βαίνουσι περαιτέρω· ὁ ἄνθρωπος ἐχέτω βάσανα, διότι τοιαύτη ἡ ἀπόφασις τῆς Εἱμαρμένης, ἀλλὰ μὴ αἰωνίως βασανιζέσθω· ἂν προπατορικόν τι φέρῃ ἁμάρτημα, ἐξέστω τοὐλάχιστον αὐτῷ ἑαυτὸν ἐξαγνίζειν διὰ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς πίστεως εἰς τὸ ἀγαθόν· ἔστι δυνατὸν ἵνα καταδεδικασμένος ἤ μηδὲν ἄλλο γινώσκειν ἢ σκιάν τινα εὐτυχίας ἑτοίμην ἀεὶ ἐξαφανίζεσθαι, ὅταν ἡ πονηρὰ δύναμις, ἥτις ἔργον ἔχει τὴν ἀποπλάνησιν καὶ τιμωρίαν αὐτοῦ, αἴφνης ἐξ ὕπνου ἀπατηλοῦ ἐξεγερθῇ ἢ τὰ ἱμάτια ἀπεκδυθῇ ἅπερ αὐτὴν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ ἐκάλυπτον; Ἔστι δυνατὸν ἵνα πάντοτε τοσοῦτον αὐτοῦ γίγνηται κυρία, ὥστε ἡ θέλησις, οἱ ὑπολογισμοί, τὸ πάθος, πᾶσα ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ, πᾶσα ἐνὶ λόγῳ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἁπλᾶ ὦσιν ὄργανα ἢ παιδιὰ τοῦ ἀοράτου τούτου ἐχθροῦ; Διὰ τί ἄρα, ἐν τῷ σκότει τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ, τῇ λάμψει ἔστιν ὅτε οὐκ οἶδα τίνος φωτὸς βλέπει ὡς ἀδιακρίτους μορφὰς τὴν ἀλήθειαν, τὴν δικαιοσύνην καὶ τὸ ἀγαθόν; γίγνεται τοῦτο μόνον ὅπως βασανίζηται ἐκ τῆς συναισθήσεως τοῦ τί ὤφειλεν εἶναι καὶ ἐκ ματαίας ἐλπίδος; Οὐχί. Ὁ κλῆρος τῆς ἀνθρωπότητος οὐκ ἐκ μόνων πλανῶν καὶ ἀγωνιῶν ἀπαρτίζεται· ὁ ἄνθρωπος ποθεῖ τὴν ἀσφάλειαν καὶ τὴν πίστιν· ὅταν τὸ ἐξ οὗ πάσχει κακὸν καλῶς γιγνώσκῃ, καιρὸς ἐστὶν ἵνα τοῦτο πραϋνθῇ καὶ ταῖς δοκιμασίαις αὐτοῦ τεθῇ τέρμα, καὶ αἰσθάνηται ἑαυτὸν μὴ εἶναι ὑποχείριον τῆς δυνάμεως ἐκείνης τῆς λυσσωδῶς κατ' αὐτοῦ ἐπιπιπτούσης, ἀλλ' ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ αὐστηροῦ ἅμα τε καὶ ἐπιεικοῦς νόμου τῆς θείας Προνοίας».

.....Αἱ μέριμναι αὗται καὶ τάσεις τῆς τραγῳδίας τοῦ Αἰσχύλου οὐ μόνον σύμφωνοι τῷ ἑλληνικῷ πνεύματί εἰσιν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀριθμλότατον αὐτοῦ γνώρισμα· οὐ μόνον ἐκ τῆς κινήσεως πηγάζουσιν, ἥτις ἀφ' Ὁμήρου ἀρξαμένη ἄνευ διακοπῆς διέρχεται τοὺς αἰῶνας, ἀλλὰ καὶ ὑπερφαίνουσι τὶς ὁρμὴ ἔμφυτος ἦγε τοὺς Ἕλληνας πρὸς τὴν ζωὴν καὶ τὸ φῶς ἐν τῷ βάθει τῶν ζαφερωτάτων θρησκευτικῶν δοξασιῶν, καθότι αὗται ἐγένοντο ἀφορμὴ τῆς εὑρέσεως τοῦ δράματος. Ὁ Αἰσχύλος ὅλως ἔμπλεως αὐτῶν ἐστι, τὰς ὑπουργοὺς τοῦ Ἅδου Ἐρινύας τρομερῷ μεγαλείῳ περιβάλλων, ὅπερ πρὸ αὐτοῦ οὐκ εἶχον, οὐδ' ἐπανεῦρον ὕστερον. Αὐτὸς δὲ οὗτος ἐπισημοτάτῳ τῷ τρόπῳ ἐκδίδωσι τὸ συμβόλαιον τῆς συνδιαλλαγῆς, ὃ ἄνευ οὐδεμιᾶς μειώσεως αὐτῶν ἀξιωτέρας αὐτὰς τοῦ σεβασμοῦ τοῦ ἡμετέρου λογικοῦ καθίζησι.

Περὶ τῆς λύσεως τῆς Ὀρεστείας καὶ τῆς μεταμορφώσεως τῶν ἀσπλάγχνων Ἐρινύων εἰς σεμνὰς θεὰς ἱκανὸν ἐποιησάμεθα λόγον, διότι ἡ μεταμόρφωσις αὕτη ὅλως ἑλληνική ἐστι· παρὰ μὲν τοῖς ἄλλοις λαοῖς ἡ ἀρχὴ τοῦ κακοῦ, ἅπαξ ἀναγνωρισθεῖσα, ἀμετακίνητος ἐν τῇ οὐσίᾳ αὐτῆς ἐστι, μεταβάλλουσα μόνον κατὰ τὴν ἄπειρον ποικιλίαν τῶν ἐπόψεων αὐτῆς· ὁ Ἀρειμάνιος ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ κόσμου οὐ παύεται τὸ φθοροποιὸν στοιχεῖον ἐν παντὶ πράγματι ἀναμιγνύων, πιστὸς ἐν τῇ ὀλεθρίᾳ αὐτοῦ φύσει διαμένων. Ἡ δ' ἑλληνικὴ θρησκεία τὴν ἀπεριόριστον καὶ ἀνεξάρτητον ὕπαρξιν τῆς ἀρχῆς τοῦ κακοῦ οὐκ ἀποδέχεται· διότι τὰς δυνάμεις, αἷς τὴν κακοποιὸν φύσιν ἀπονέμει, ἠθικῇ τινι ἰδέᾳ τῆς τάξεως καὶ τῆς δικαιοσύνης περιβάλλει· ἐφ' ὅσον ἡ ἀνθρωπότης τελειοποιεῖται, βελτιοῦνται καὶ αὗται· ἡ κακοποιὸς δύναμις οὐκ ἔστιν ἀπεριόριστος, ἡ δὲ ἀγαθοποιὸς ἀρχὴ ἀναπτύσσεται ἐν αὐταῖς· αἱ Ἐρινύες γίνονται Εὐμενίδες· οὕτως ἡ ἀνθρωπότης καὶ αἱ ἐπιτετραμμέναι τὴν φροντίδα τοῦ προορισμοῦ αὐτῆς δυνάμεις πρὸς τὸ ἰδανικὸν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς εὐδαιμονίας συμβαδίζουσιν· ὁ δὲ ἄριστος διερμηνεὺς τῶν μεγάλων τούτων ἰδεῶν ὑπῆρξε γνήσιον τῆς Ἑλλάδος τέκνον, ὁ Αἰσχύλος· τί δὲ ἄλλο ὄντως ἑλληνικώτερόν ἐστιν ἅμα τε καὶ διαρκέστερον καὶ ἁρμοδιώτερον κηλεῖν καὶ ὑποστηρίζειν ἢ τὸ βαθὺ συναίσθημα τοῦτο, ὅπερ τὴν αἰωνίαν ἀδυναμίαν καὶ τὴν αἰωνίαν δύναμιν ἀπεργάζεται τῆς ἀνθρωπότητος, ἡ δυσαναλογία δηλονότι τῶν δυνάμεων καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ ἡ πίστις εἰς τὴν πρόοδον;»

Περὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ ἐλευθερίας.

§ 40. Ἐκ τῶν προειρημένων ἔξεστιν ἡμῖν τὸ συμπέρασμα ἐξαγαγεῖν ὅτι ὁ Αἰσχύλος ἐν ταῖς τραγῳδίαις αὐτοῦ ὁ πρόδρομος ἐγένετο τῆς ἠθικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθερίας, προοδοποιῶν τὴν κυριαρχίαν τοῦ νοῦ καὶ τοῦ λόγου· ἀλλὰ τοῦτο οὐκ ἀρκεῖ ἡμῖν. Ὀφείλομεν, ὡς ἐζητάσαμεν τὰς σχέσεις τῶν Μοιρῶν, Ἐρινύων, Ἄτης, Ἀλάστορος πρὸς τοὺς θεοὺς ἐν ταῖς τραγῳδίαις τοῦ Αἰσχύλου, οὕτως ἐξετάσαι καὶ τίνες αἱ σχέσεις τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὰς δυνάμεις ταύτας καὶ πρὸς τοὺς θεούς. Πάντων τούτων ἀναμιγνυομένων ἐν τοῖς ἀνθρωπίνοις πράγμασι, τί λείπεται τῇ ἐλευθερίᾳ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τίνα τὰ ὅρια αὐτῆς; Εἰ μὲν πάντα τὰ πρόσωπα ἦσαν οἷος ὁ Προμηθεύς, ἡ ἐλευθέρα αὐτῶν θέλησις ἐκτὸς ἂν ἦν πάσης ἀμφισβητήσεως· ἀλλ' ἔχομεν Κλυταιμνήστραν, Ἐτεοκλῆ, Ὀρέστην. Ἡ Κλυταιμνήστρα ἐν τῇ ἐξάψει αὐτῆς οὐ μόνον τὴν ἐλευθέραν αὐτῆς θέλησιν ἀλλὰ καὶ ἑαυτὴν ἀπαρνεῖται, ὡς εἴδομεν (§ 30, Σελ. 155), ἀξιοῦσα ὅτι ἐν ἑαυτῇ ἐνσεσαρκωμένος ἐστὶν ὁ παλαιὸς Ἀλάστωρ τῶν Πλεισθενιδῶν· ἀλλ' ὁ χορὸς οὐδαμῶς αὐτὴν ἀπαλλάσσει τῆς ἐνοχῆς καὶ τῆς εὐθύνης τοῦ φόνου τοῦ Ἀγαμέμνονος·

> ὡς μὲν ἀναίτιος εἶ
> τοῦδε τοῦ φόνου τις ὁ μαρτυρήσων;

Ὅτε δὲ ἡ Κλυταιμνήστρα λέγει, ὅτι οὐδένα ἔχει φόβον, ἕως ἐν τῷ οἴκῳ αὐτῆς μένῃ ὁ Αἴγισθος εὖ φρονῶν αὐτῇ, καὶ θάρρος ἐμπνέων,

> οὗ μοι φόβου μέλαθρον ἐλπὶς ἐμπατεῖ,
> ἕως ἂν αἴθῃ πῦρ ἐφ' ἑστίας ἐμῆς
> Αἴγισθος, ὡς τὸ πρόσθεν εὖ φρονῶν ἐμοί·
> οὗτος γὰρ ἡμῖν ἀσπὶς οὐ σμικρὰ θράσους·

λανθάνει ἑαυτὴν κατηγοροῦσα, ὅτι ἄλλο πάθος, οὐχ ὁ Ἀλάστωρ, ὦθησεν αὐτὴν εἰς τὴν μιαιφονίαν. Ὁ δὲ Ἐτεοκλῆς ἀγωνίζεται ἀποδείξαι ὅτι ὑπὸ τῆς πατρικῆς ἀρᾶς καὶ Ἐρινύος ὠθεῖται εἰς τὴν ἀδελφοκτονίαν· ἀλλ' ἐκ τοῦ διαλόγου αὐτοῦ καὶ τοῦ Χοροῦ ἀποτρέποντος αὐτὸν τῆς ἀδελφοκτονίας, βλέπει ἕκαστος ὅτι τὸ πάθος μᾶλλον ἄγει αὐτὸν κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ ἢ ἡ πατρικὴ ἀρά. Ἔπειτα αὐτός τε καὶ ὁ Πολυνείκης ἦσαν ἐλεύθεροι ἵνα καλῶς τῷ ἑαυτῶν πατρὶ προσενεχθῶσι καὶ μὴ κατὰ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν τὴν πατρικὴν ἀρὰν ἐπισπάσωνται.

Ὁ δὲ Ὀρέστης ὄργανον μᾶλλον φαίνεται τοῦ Ἀπόλλωνος ἢ ἐλευθέραν ἔχων θέλησιν· διότι χρησμοὺς εἴληφε ῥητῶς ἐντελλομένους τὴν μητροκτονίαν· ὁμολογεῖ ἀλλ' ὅμως καὶ οὗτος ὅτι ἡ μήτηρ αὐτοῦ τιμωρηθήσεται διὰ τῶν θεῶν καὶ τῶν χειρῶν αὐτοῦ·

> πατρὸς δ' ἀτίμωσιν ἄρα τίσει
> ἕκατι μὲν δαιμόνων,
> ἕκατι δ' ἁμῶν χερῶν.

Ἀλλὰ τοῦτο καθίστησιν αὐτὸν ὑπεύθυνον ὅσον τὸν θεάν; Τίς ἀρνηθήσεται ὅτι ἡ κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἀπόλλωνος μητροκτονία αὐτὴ ἀποτρόπαιός ἐστιν; ὀρθῶς δὲ λέγει καὶ ὁ Mesnard, «Ἔνθεν μὲν οἱ θεοὶ ἀκατάσχετον διδόασιν ὥθησιν τῇ βουλήσει τῶν ἀνθρώπων, ἔνθεν δὲ ἡ ἀρετὴ τῆς εὐνοίας αὐτῶν ἀξιοῦται, τὸ δὲ ἔγκλημα τῆς ὀργῆς αὐτῶν· τοῦτο ἀναντιρρήτως ἐστὶ δύσλυτον αἴνιγμα· ἀλλ' οὐ μόνον ἐν τῇ θεολογίᾳ τοῦ Αἰσχύλου ἡ ἁρμονία τῆς θείας παντοδυναμίας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης εὐθύνης λίαν ἐστὶ σκοτεινή, ὁ δὲ ἄνθρωπος τοσαύτην ἔχει ἀνάγκην τῇ μὲν καὶ τῇ δὲ πιστεύειν καὶ ζῆν ἐν τῷ κάλυπτῳ τῆς ἀναποφεύκτου ταύτης σκοτεινότητος, ὥστε οὐ πολύ τι αὐτὸν ἐκπλήττει».

Ἐν δὲ τοῖς Πέρσαις αὐτὴ ἡ σκιὰ τοῦ Δαρείου λέγει ὅτι δι' ἀβουλίαν τοῦ Ξέρξου ἐνέσκηψαν τὰ δυστυχήματα τοῖς Πέρσαις·

> θνητὸς ὢν θεῶν δὲ πάντων ἥσσ', οὐκ εὐβουλίᾳ,
> καὶ Ποσειδῶνος κρατήσειν· πῶς τάδ' οὐ νόσος
> φρενῶν
> εἶχε παῖδ' ἐμόν;

Ἐπειδὴ δὲ ἡ Ἄτοσσα λέγει αὐτῷ ὅτι συμβουλῇ θεοῦ τινος ὁ Ξέρξης τὸν Ἑλλήσποντον ἐγεφύρωσε,

> γνώμης δὲ πού τις δαιμόνων ξυνήφατο·

ὁ Δαρεῖος διορᾷ μέγαν δαίμονα ὃς ἀφεῖλε τὰς φρένας τὸν Ξέρξην·

> φεῦ, μέγας τις ἦλθε δαίμων, ὥστε μὴ φρονεῖν
> καλῶς·
> ἀλλ' ὅταν σπεύδῃ τις, χὠ θεὸς συνάπτεται.

Ὥστε ἡ σπουδή, ἡ θέλησις τοῦ Ξέρξου πάντων τῶν κακῶν πηγή·

> τῶν κακῶν ἔοικε πηγὴ πᾶσιν ηὑρῆσθαι φίλοις.

Ἀλλὰ παρὰ τῷ Ξέρξῃ ἀοράτως ἵστανται δύο γυναικεῖα πρόσωπα, ἡ Ἀσία καὶ ἡ Εὐρώπη, ἃ καθ' ὕπνον εἶδεν ἡ Ἄτοσσα·

> ἐσοξάτην μοι δύο γυναῖκ' εὐείμονε,
> ἡ μὲν πέπλοισι Περσικοῖς ἠσκημένη,
> ἡ δ' αὖτε Δωρικοῖσιν, εἰς ὄψιν μολεῖν,
> μεγέθει τε τῶν νῦν ἐκπρεπεστάτα πολύ,
> κάλλει τ' ἀμώμω καὶ κασιγνήτα γένους
> ταὐτοῦ· πάτραν δ' ἔναιον ἡ μὲν Ἑλλάδα
> κλήρῳ λαχοῦσα γαῖαν, ἡ δὲ βάρβαρον.

Καὶ ἡ μὲν τὸν ἀσιατικὸν ἐκπροσωπεῖ πολιτισμόν, ἡ δὲ τὸν εὐρωπαϊκόν. Ὑπόθες τὸν Προμηθέα τοιαύτην ἔχοντα ἀδάμαστον θέλησιν, οἷαν ἐν τῇ ὁμωνύμῳ τραγῳδίᾳ, ὑπόθες ὅμως αὐτὸν νικητὴν καὶ χορηγοῦντα τοῖς ἀνθρώποις πᾶσαν τέχνην καὶ πᾶσαν ἐπιστήμην, καὶ ἔξεις τὸ πρόσωπον τὸ ἐκπροσωποῦν τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμόν.

Ὁ Αἰσχύλος ἐν ταύτῃ τῇ τραγῳδίᾳ λανθάνει θανάσιμα καταφέρων τραύματα κατὰ τῆς Εἱμαρμένης· ὁ ἄγγελος λέγει μὲν πρὸς τὴν Ἀτοσσαν ὅτι κακός τις δαίμων ἦρξε τοῦ παντὸς κακοῦ,

ἦρξεν μέν, ὦ δέσποινα, τοῦ παντὸς κακοῦ
φανεὶς ἀλάστωρ ἢ κακὸς δαίμων ποθέν.

Ἐκ τῆς ἀφηγήσεως ὅμως αὐτοῦ (στίχ. 353—432) φαίνεται ὅτι ἡ μὲν ἧττα τῶν Περσῶν ἦν ἔργον τοῦ κακοῦ δαίμονος, ἡ δὲ νίκη τῶν Ἑλλήνων κατόρθωμα τῆς Θεᾶς, ᾗ ἐλάτρευον καὶ ὑπὲρ ἧς ἐμάχοντο· «Πῶς ἠδύνατο ὁ ἄνθρωπος μὴ αἰσθέσθαι ἑαυτοῦ ἐλευθέρου καὶ αὐτεξουσίου, ὅτε ἔβλεπε τὸν πολὺν ἀριθμόν, ὃς ἐν τοῖς ἀνθρωπίνοις πράγμασιν οἱονεὶ Εἱμαρμένη ἐστί, νικώμενον ὑπὸ τῆς ἀνδρείας καὶ πειθαρχίας, τουτέστιν ὑπὸ τῆς διανοίας καὶ ἀρετῆς; Τοῦτο ἐμπνέει τῷ ἱστορικῷ τῶν Μηδικῶν πολέμων τοὺς ἀληθεῖς τούτους λόγους· «Οἰκότα μέν νυν βουλευομένοισι ἀνθρώποισι ὡς τὸ ἐπὶπαν ἐθέλει γίνεσθαι, μὴ δὲ οἰκότα βουλευομένοισι οὐκ ἐθέλει οὐδὲ ὁ θεὸς προσχωρέειν πρὸς τὰς ἀνθρωπηίας γενεάς (Η, 60)». Denis Histoire des Théories et des idées morales dans l'antiquité, I, pag. 30—31. Ὁ μοιρόπιστος Ἡρόδοτος (ἔνθ. § 20, σελ. 117—119) ἐλλαμφθεὶς ὑπὸ τοῦ φωτὸς τῆς ἀληθείας ἀναγνωρίζει ἐνταῦθα τὴν ἀνθρωπίνην ἐλευθερίαν καὶ τὴν δύναμιν αὐτῆς.

Καθόλου ὅμως εἰπεῖν, ἡ ἐλευθερία τῶν κακοποιῶν καὶ μιαιφόνων ἀνδρῶν ἐν ταῖς τραγῳδίαις τοῦ Αἰσχύλου περιορίζεται, ὅταν εἰς τοὺς ὄνυχας τῶν πονηρῶν πνευμάτων ἐμπέσωσι, τῶν Ἐρινύων, τῆς Ἄτης, τοῦ Ἀλάστορος· διότι δυσκόλως τῇ θελήσει αὐτῶν καὶ ἀγωνίᾳ, ἄνευ θείας ἀρωγῆς, τοῦ βαράθρου τούτου ἐξέρχονται. Ὁ Αἰσχύλος περιγράφων τὰς τρομερὰς βασάνους τῶν τρομερῶν τούτων Διαβόλων τῆς ἀρχαίας θρησκείας, σωστικὸν ἐμβάλλει τρόμον ταῖς ψυχαῖς τῶν θεατῶν, ὅπως τῶν μιαιφονιῶν καὶ τῶν ἄλλων κακῶν πράξεων ἀπέχωνται, φυλάττωσι δὲ ἀνεπηρέαστον τὴν ἠθικήν αὐτῶν ἐλευθερίαν· διότι ὁ πράττων τὸ ἀγαθὸν ἐλεύθερός ἐστι καὶ πάσης ἐπηρείας τῶν κακῶν πνευμάτων ἀπηλλαγμένος, ὡς φασι καὶ αὐταὶ αἱ Ἐρινύες·

τὸν μὲν καθαρὰς χεῖρας προνέμοντ'
οὔ τις ἐφέρπει μῆνις ἀφ' ἡμῶν,
ἀσινῆ δ' αἰῶνα διοιχνεῖ.

Τί δὲ περὶ τῆς καθόλου καταστάσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους φρονεῖ ὁ Αἰσχύλος; Ὅτι καὶ ὁ Πίνδαρος, σκιᾶς ὄναρ ἄνθρωπος. Ὁ χορὸς τῶν Ὠκεανίδων μεμφόμενος τῷ Προμηθεῖ ὅτι λίαν τιμᾷ τὸ τῶν θνητῶν γένος λέγει, ὅτι ἡ χάρις ἄχαρίς ἐστι, διότι τίς ἡ δύναμις τῶν θνητῶν; οὐχ ὁρᾷς ὅτι μηδαμινή ἐζιν ἰσόνειρος;

αὐτανόῳ γνώμᾳ σέθεν θνητοὺς ἄγαν, Προμηθεῦ·
φέρ' ὅπως ἄχαρις χάρις, ὦ φίλος, εἰπὲ ποῦ τις
ἀλκά;
τίς ἐφαμερίων ἄρηξις; οὐὸ' ἐσέρχεθης
ὀλιγοδρανίαν ἄκικυν,
ἰσόνειρον, ᾗ τὸ φωτῶν
ἀλαὸν γένος ἐμπεποδισμένον;
(Προμηθ. 545—).

Ἡ δὲ Κασσάνδρα οἰκτείρει τὰ ἀνθρώπινα πράγματα, διότι τὸν μὲν εὐτυχοῦντα σκιὰ ἁπλῆ δύναται ἀνατρέψαι, τοῦ δὲ δυστυχοῦς σπόγγος ὑγρὸς ἐξαλείφει καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα·

Ἰὼ βρότεια πράγματ'· εὐτυχοῦντα μὲν
σκιά τις ἂν τρέψειεν· εἰ δὲ δυστυχοῖ,
βολαῖς ὑγρώσσων σπόγγος ὤλεσεν γραφήν·
καὶ ταῦτ' ἐκείνων μᾶλλον οἰκτείρω πολύ.
(Ἀγαμ. 1327—).

Ὁ μὲν Πίνδαρος λέγει ὅτι πρὸς ἓν ἀγαθὸν οἱ θεοὶ διδόασι τῷ ἀνθρώπῳ δύο κακά· ὁ δὲ Αἰσχύλος φρονεῖ ὅτι τὸ πλῆθος τῶν κακῶν ὡς ποταμὸς ἐπέρχεται τῷ ἀνθρώπῳ·

καὶ πολλαχῇ γε δυσπάλαιστα πράγματα,
κακῶν δὲ κλῆθος ποταμὸς ὡς ἐπέρχεται·
ἄτης δ' ἄθυσσον πέλαγος οὐ μάλ' εὔπορον.
(Ἱκέτ. 469—).

Ὁ Αἰσχύλος τὰς δυστυχίας ὑπολαμβάνει ἀναγκαίας τῷ ἀνθρώπῳ, ἀνυψῶν αὐτὰς εἰς νόμον ὑπὸ τοῦ Διὸς ἐμπεδωθέντα, οὗ ἄνευ οὐδεμία μάθησις δυνατή· *πάθει μάθος* = *τὰ παθήματα μαθήματα*·

Ζῆνα δέ τις προφρόνως ἐπινίκια κλάζων
τεύξεται φρενῶν τὸ πᾶν·
τὸν φρονεῖν βροτοὺς ὁδώσαντα, τὸν πάθει μάθος
θέντα κυρίως ἔχειν.

Ἡ γνώμη αὕτη ἦν τῶν Ὀρφικῶν καὶ Πυθαγορείων ὅτι διὰ τῶν δοκιμασιῶν καὶ παθημάτων ὁ ἄνθρωπος ἐξαγνίζεται καὶ βελτιοῦται.

Ἐκ δὲ τῶν γενικῶν τούτων ἠθικῶν ἀρχῶν τοῦ Αἰσχύλου ἀπορρέουσιν αἱ ἄλλαι, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει εἶναι μετριόφρων, φρόνιμος, εὐσεβὴς πρὸς τοὺς θεούς, πρὸς τοὺς γονεῖς, πρὸς τοὺς ξένους, ἐχθρὸς τῆς ὑψηλοφροσύνης καὶ ἀλαζονείας καὶ ὑψηγορίας, φιλοδίκαιος. Ἐν τῇ πράξει τῶν ἀρετῶν τούτων ἡ ἐλευθερία τοῦ

ἀνθρώπου οὐ μόνον πρὸς οὐδὲν προσκρούει κώλυμα, ἀλλὰ καὶ τῆς εὐνοίας ἀπολαύει καὶ ἀρωγῆς τῶν θεῶν.

α'. Μετριοφροσύνη· ὁ εἰδὼς ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὐδέν ἐστι, γινώσκει ἑαυτὸν καὶ κατ' ἀνάγκην γίγνεται μετριόφρων.

Γίνωσκε σαυτὸν καὶ μεθάρμοσον τρόπους

λέγει ὁ Ὠκεανὸς πρὸς τὸν ὑψηλόφρονα Προμηθέα·

παντὶ μέσῳ τὸ κράτος θεὸς ὤπασεν.

Τίς ἀγνοεῖ ὅτι τό, *πᾶν μέτρον ἄριστον* καὶ τὸ *μηδὲν ἄγαν* ἦσαν ἑλληνικώτατα ἀξιώματα πολὺ πρότερον πρὶν ἢ ὁ Ἀριστοτέλης κηρύξῃ τὴν μεσότητα ἀρετήν; (ἴδ. § 34, Σελ. 134).

β'. Εὐσέβεια· ὁ μετριόφρων πάντως ἐστὶ καὶ θεοσεβής, διότι γινώσκων τὴν ἀσθένειαν τοῦ ἀνθρώπου προσφεύγει πρὸς τὸν θεὸν ὡς πρὸς ἄσυλον·

δεινὸς δὲ θεοὺς σέβει.

Καὶ ὁ Αἰσχύλος, ὡς ὁ Πίνδαρος, διδάσκει σέβας πρὸς τοὺς θεούς, πρὸς τοὺς γονεῖς πρὸς τοὺς ξένους·

βωμὸν αἴδεσαι δίκας·
. . . . . .
πρὸς τάδε τις τοκέων σέβας εὖ προτίων
καὶ ξενοτίμους
ἐπιστροφὰς δωμάτων
αἰδόμενός τις ἔστω. (Εὐμεν. 539—).

θεοὺς δ' οἳ γᾶν ἔχουσιν, ἀεὶ
τίοιεν ἐγχωρίους πατρῴοις
δαφνηφόροισι βουθύτοισι τιμαῖς.
τὸ γὰρ τεκόντων σέβας
τρίτον τόδ' ἐν θεσμίοις
Δίκας γέγραπται μεγιστοτίμου. (Ἱκέτ. 704—).

γ'. Ὑψηλοφροσύνη, ἀλαζονεία. Ὁ Αἰσχύλος σφόδρα ἀπαγορεύει τὴν ὑπερφροσύνην, διότι πολλὰ τὰ ἐξ αὐτῆς ἐπακόλουθα κακά· οἱ μεγαλόφρονές εἰσιν ἀλαζόνες καὶ περιφρονηταὶ τοῦ θείου·

φυσίφρονες δ' ἄγαν ἀνιέρῳ μένει μεμαργωμένοι
κυνοθαρσεῖς, θεῶν οὐδὲν ἐπαίοντες. (Ἱκέτ. 757).

Ἡ ὑπερηφάνεια, ὡς ἄρουρα, γεννᾷ πολλοὺς στάχυς τῆς Ἄτης·

ὡς οὐκ ὑπέρφευ θνητὸν ὄντα χρὴ φρονεῖν·
ὕβρις γὰρ ἐξανθοῦσ' ἐκάρπωσε στάχυν
ἄτης, ὅθεν πάγκλαυτον ἐκμᾷ θέρος·
ταιαῦθ' ὁρῶντες τῶνδε τἀπιτήμια
μέμνησθ' Ἀθηνῶν Ἑλλάδος τε, μηδέ τις
ὑπερφρονήσας τὸν παρόντα δαίμονα
ἄλλων ἐρασθεὶς ἄλβον ἐκχέῃ μέγαν.

Ζεὺς τοι καλαστὴς τῶν ὑπερκόπων ἄγαν
φρονημάτων ἔπεστιν· εὔθυνος βαρύς.
(Πέρσ. 820—).

Θαυμασίως δὲ ὁ Αἰσχύλος τὸν ἀσεβῆ καὶ ἀλαζόνα χαρακτῆρα τοῦ Καπανέως περιγράφει, ὃς κακὸς κακῶς ἀπώλετο ὑπὸ τῶν θεῶν διὰ τὴν ἀσεβῆ αὐτοῦ ὑπερηφάνειαν·

Ἀγ. γίγας δ' ἄλλος τοῦ πάρος λελεγμένου
μείζων, ὁ κόμπος δ' οὐ κατ' ἄνθρωπον φρονεῖ,
πύργους δ' ἀπειλεῖ δεῖν' ἃ μὴ κραίνοι τύχη·
θεοῦ τε γὰρ θέλοντος ἐκπέρσειν πόλιν
καὶ μὴ θέλοντός φησιν, οὐδὲ τὴν Διὸς
ἔριν πέδοι σκήψασαν ἐμποδὼν σχεθεῖν.

Ἐτ. Καπανεὺς ἀπειλεῖ πᾶν παρεσκευασμένος
δρᾶν, θεοὺς ἀτίζων, κἀπογυμνάζων στόμα
χαρᾷ ματαίᾳ θνητὸς ὢν εἰς οὐρανὸν
κέμπει γεγωνὰ Ζηνί κυμαίνοντ' ἔπη·
πέποιθα δ' αὐτῷ ξὺν δίκῃ τὸν πυρφόρον
ἥξειν κεραυνόν.

δ'. Δικαιοσύνη· τῆς ἀρετῆς ταύτης πάντες οἱ ποιηταὶ ἀπὸ Ὁμήρου ἀρξάμενοι ὑπῆρξαν θεράποντες καὶ κήρυκες (ἴδ. § 15. 16. 24. 26. 34)· οὐδενὸς δὲ τῶν ἄλλων ὑπολείπεται ὁ Αἰσχύλος, πανταχοῦ καὶ πάντοτε τὸ τῆς Δίκης ὄνομα ἔχων ἀνὰ στόμα[1] καὶ ἴδιον ἐκφράζων φρόνημα ὅτι ὁ οἶκος τοῦ δικαίου ἀεὶ εὐημερεῖ, οὐδ' ἐστὶν ὀρθὸν τὸ λεγόμενον παλαιόθεν, ὅτι ὁ μέγας ὄλβος τεκνογονεῖ, ἀλλὰ τὰ γεννώμενά εἰσι μεγάλαι δυστυχίαι·

παλαίφατος δ' ἐν βροτοῖς γέρων λόγος
τέτυκται, μέγαν τελεσθέντα φωτὸς ὄλβον
τεκνοῦσθαι μηδ' ἄπαιδα θνήσκειν,
ἐκ δ' ἀγαθᾶς τύχας γένει
βλαστάνειν ἀκόρεστον οἰζύν·
ὀίζω δ' ἄλλων μονόφρων εἰμί· τὸ δυσσεβὲς γὰρ ἔργον
μετὰ μὲν πλείονα τίκτει, σφετέρᾳ δ' εἰκότα γέννᾳ.
οἴκων δ' ἀρ' εὐθυδίκων

---

1) Ὁ Εὐριπίδης ἐν τῇ σοφῇ Μελανίππῃ εἶπε περὶ τῆς δικαιοσύνης ὅτι τὸ πρόσωπον αὐτῆς λαμπρότερόν ἐστι τοῦ Ἑσπέρου καὶ τοῦ Λύγερινοῦ·

δικαιοσύνης τὸ χρύσεον πρόσωπον·
οὔθ' ἕσπερος οὔθ' ἕῳος οὕτω
θαυμαστός.

Τούτων δὲ τῶν στίχων ἐμνημόνευσεν ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς Ἠθικοῖς Νικομαχείοις βουλόμενος ἀποδεῖξαι ὅτι ἡ δικαιοσύνη τελεία ἐστὶν ἀρετή· κρατίστη τῶν ἀρετῶν εἶναι δοκεῖ ἡ δικαιοσύνη, καὶ οὔθ' Ἕσπερος οὔθ' Ἕῳος οὕτω θαυμαστός· καὶ παροιμιαζόμενοί φαμεν· ἐν δὲ δικαιοσύνῃ συλλήβδην πᾶσ' ἀρετὴ ἔνι».

καλλίπαις πύτμος ἀεί.
φιλεῖ δὲ τίκτειν ὕβρις μὲν παλαιὰ νεάζουσαν ἐν κακοῖς βροτῶν ὕβριν
τότ' ἢ τόθ', ὅταν τὸ κύριον μόλῃ
νεαρὰ φόνου κότου,
δαίμονά τε τὸν ἄμαχον, ἀπύλεμον, ἀνίερον
θράσος μελαίνας μελάθροισιν Ἄτας
εἰδομέναν τοκεῦσιν·
Δίκα δὲ λάμπει μὲν ἐν δυσκάπνοις δώμασιν,
τὸν δ' ἐναίσιμον τίσει βίον·
τὰ χρυσόπαστα δ' ἔδεθλα σὺν πίνῳ χερῶν
παλιντρόποις
ὄμμασι λιποῦσ', ὅσια πρασσέθεμις δύναμιν οὐ σέβουσα πλούτου παράσημον αἴνῳ.
(Ἀγαμ. 750—).

Ἴσως γράφων ταῦτα ὁ ποιητὴς εἶχεν ἐν νῷ τὸν δίκαιον Ἀριστείδην καὶ τὸν συγγενῆ αὐτοῦ τὸν λακκόπλουτον Καλλίαν. Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ (αὐτόθι στίχ. 382—) ἀποφαίνεται ὅτι ὁ πλοῦτος οὐ δύναται τὸν παραβάτην τῆς δικαιοσύνης ἀπαλλάξαι τοῦ ὀλέθρου·

οὐ γάρ ἐστιν ἔπαλξις
πλούτου πρὸς κῆρον ἀνδρὶ
λακτίσαντι μέγαν Δίκας βωμὸν εἰς ἀφάνειαν.

Ἐκ τῶν μακρῶν τούτων, ἀναγκαίων δὲ μελετῶν περὶ τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν τοῦ Αἰσχύλου τελειωρούμεθα τὰ ἑξῆς.

α. Ὅτι ὡς πάντες οἱ ποιηταὶ ἀπὸ Ὁμήρου καὶ ἑξῆς, οὕτω καὶ ὁ Αἰσχύλος ἐπίστευεν εἰς τὰς Μοίρας, εἰς τὰς Ἐριννύας, Ἄτην καὶ Λιτὰς θεοὺς ἀναγκαίους, ἀλλ' ἐπίστευεν ὡσαύτως ὅτι ἡ δύναμις τῶν Μοιρῶν οὐκ ἦν ὑπερτέρα τῆς τῶν θεῶν, παλλοῦ γε καὶ δεῖ· αὗταί τε καὶ αἱ Ἐριννύες καὶ ἡ λοιπὴ χορεία τῶν πονηρῶν πνευμάτων ὑπεῖκον τοῖς θεοῖς καὶ οὐδὲν ἄνευ τῆς ἐπινεύσεως αὐτῶν ἔπραττον· διότι ἄλλως οἱ θεοὶ ἀνέτρεπον τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν.

β'. Ὅτι ἡ ἐλευθερία τῶν ἐνόχων καὶ ἁμαρτωλῶν ὡς λέγομεν νῦν, ἐν ἄλλαις λέξεσι τῶν τραγικῶν προσώπων, ἦν περιωρισμένη, παραδιδομένων εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἐριννύων, τῆς Ἄτης, τοῦ Ἀλάστορος, τῇ ἐπινεύσει τῶν θεῶν τιμωρούντων τὴν πονηρίαν καὶ ἀδικίαν. Περὶ τοῦ Αἰσχύλου ὀρθῶς ἔχει λεγόμενον ὅ,τι ὁ σοφὸς Croiset περὶ Πινδάρου εἶπεν· «ἐνώπιον τῆς αἰωνίου ἀντινομίας τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας καὶ τῆς θείας παντοδυναμίας τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα κατὰ τοὺς καιρούς, ὁτὲ μὲν πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ὁτὲ δὲ πρὸς τὸν θεὸν ῥέπει. Κατὰ τὰς θρησκευτικὰς ἐποχὰς ἡ εὐσέβεια πολὺ μὲν τῇ θείᾳ παραχωρεῖ χάριτι, ὀλίγον δὲ τῇ ἀνθρωπίνῃ ἐλευθερίᾳ». Καὶ τοιαύτη ἐποχὴ ἦν ἡ τοῦ Αἰσχύλου καὶ Πινδάρου.

Ἀναξαγόρας καὶ ἡ φιλοσοφία τοῦ Νοῦ.

§ 41. Διὰ τοῦ ἀτρομήτου ὕμνου τοῦ ἠθικοῦ χαρακτῆρος τοῦ Προμηθέως, ὃς ἀνδρείως πρὸς τὴν βίαν καὶ τὸ κράτος τοῦ Διὸς ἀντιτάσσεται καὶ γενναίως πίπτει, καὶ μετὰ τὴν σωματικὴν ἧτταν ἀήττητον διατηρῶν τὸ φρόνημα, ὁ Αἰσχύλος τοῦ νέου πνεύματος ἐγένετο πρόδρομος, προοδοποιῶν τὸ κράτος τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ καὶ τοῦ λόγου καὶ προαγγέλλων αὐτό· «ὁ Αἰσχύλος, λέγει ὁ φιλόσοφος Ζέλλερος, ἐν τοῖς μεθορίοις ἵσταται δύο περιόδων πνευματικῆς ἀναπτύξεως· ἐν οἷς δὲ λέγει περὶ ἡμερώσεως τοῦ ἀρχαίου δικαίου καὶ τῆς κυριαρχίας τῶν θεῶν, ἀφηγεῖται κατ' ἄλλον τρόπον τοῦτο ὅπερ ὕστερον ἐγένετο, ὅτε ἡ φαιδρὰ καλλονὴ τῶν χρόνων τοῦ Περικλέους διεδέξατο τὸ αὐστηρὸν τῆς Μαραθωνομάχου γενεᾶς. Τότε μάχη καὶ συνδιαλλαγὴ τῶν ἀρχαίων καὶ νέων χρόνων ἐπῆλθε καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς θεοῖς ἐν τῷ οὐρανῷ, ὡς φησι Köchly».

Ἴδει ἵνα ἡ Εἱμαρμένη ἀπὸ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἐκθρονισθῇ καὶ καταθρυσθῇ τὸ κράτος αὐτῆς, τὴν δὲ τάξιν αὐτῆς καταλάβῃ ὁ νοῦς καὶ ὁ λόγος· ἔδει ἵνα φωτισθῇ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀπαλλαγῇ τῶν τρόμων καὶ βασάνων τῶν πονηρῶν πνευμάτων. Καὶ τοῦτο ἐγένετο. Ἀλλὰ πόθεν ἦλθε τὸ φῶς; ἐξ Ἰωνίας.

Τῷ 480 π. Χ., ὅτε τὰ παράλια τῆς Σαλαμῖνος, τῆς Μυκάλης καὶ τὰ πεδία τῶν Πλαταιῶν εἰς οὐρανὸν ἀνέπεμπον τοὺς ἐπινικίους ὕμνους τῶν Ἑλλήνων, ὁ Ἀναξαγόρας ἐξ Ἰωνίας ἤρχετο εἰς Ἀθήνας φέρων τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Νοῦ. Ἡ σύμπτωσις αὕτη οὐκ ἦν τυχαία, ἀλλὰ συνάντησις διδύμων καὶ ὁμαιμόνων ἀδελφῶν[1]

1) Τοιαύτη καθ' ἡμᾶς ἡ πρώτη καὶ κυριωτάτη αἰτία τῆς ἐκτάκτου πνευματικῆς κινήσεως καὶ προαγωγῆς κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Περικλέους. Ὁ δὲ Γαλάτης Filleul, ὁ συγγραφεὺς τοῦ *Αἰῶνος τοῦ Περικλέους (le Siècle de Périclès)*, βούλεται τε εἰπεῖν, ἀλλ' οὐδὲν λέγει γράφων τοιάδε. «Ἐν τισιν ἐποχαῖς αἱ ἀνθρώπιναι κοινωνίαι ἰδίου τινὸς ἐμφοροῦνται πνεύματος, τὰς διανοίας πρὸς τὸ ἀληθὲς ἄγοντος μεγαλεῖον καὶ κάλλος. Τότε δὴ ἐν παντὶ εἴδει πλῆθος μεγαλοφυῶν ἀνδρῶν ἀνακαίονται· ὁ δὲ μετὰ προσοχῆς καὶ ἀμεροληψίας ἐξετάζων τὰ πράγματα εὑρίσκει ὅτι τοῦτο οὔτε τῆς ἐλευθερίας ἐστὶν

τῆς ἐλευθερίας τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς, καὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ λόγου, συνάντησις θαυματουργός, ἐξ ἧς πάντα ἐπήγασαν, ἐφ' οἷς ὁ χρυσοῦς τοῦ Περικλέους αἰὼν κλείζεται.

Τότε παύει τὸ κράτος τῆς Εἱμαρμένης, ἥτις βαρέως ἔτι, ὡς ἐφιάλτης, τὰ στήθη τῶν ἀνθρώπων ἐπίεζεν, ἄρχεται δὲ τὸ κράτος τοῦ νοῦ καὶ τοῦ λόγου· τότε ἐκδηλοῦται ἐναργῶς καὶ γονίμως ἡ ἁρμονία τῆς φύσεως τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ κλίματος τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς φύσεως τῶν Ἀθηναίων· τότε ἡ διάνοια ἡ τῶν ἀνθρώπων ἀναζητεῖ καὶ ἀνευρίσκει τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς, τὴν ἐν τῇ φύσει διάνοιαν τοῦ δημιουργοῦ, ἣν καὶ πρότυπον τῶν ἔργων αὐτῆς λαμβάνει· τότε καὶ ἡ ὑψίστη διάνοια τῆς πολιούχου θεᾶς ἀποκαλύπτεται ἐν ὕλῃ αὐτῆς τῇ τελειοτάτῃ τοῖς ποιηταῖς καὶ τοῖς ἀγαλματοποιοῖς· τότε ἡ ἑλληνικὴ παιδεία ἐξικνεῖται τῶν ἄκρων κορυφῶν, δι' ἧς ἡ πόλις τῆς Παλλάδος καθίσταται ὑπέρλαμπρος ἑστία τῶν φώτων καὶ κοινὸν διδασκαλεῖον τῆς Ἑλλάδος συμπάσης.

Ὁ Ἀναξαγόρας τεσσαράκοντα ἐν Ἀθήναις διέτριψεν ἔτη διδάσκων τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Νοῦ. Ἐδίδαξε δὲ ἄλλους τε καὶ Θουκυδίδην τὸν ἱστορικὸν καὶ Εὐριπίδην τὸν ἀπὸ σκηνῆς φιλόσοφον, ἰδίᾳ ὅμως Περικλέα τὸν πάνυ, ἐν οὗ τῷ οἴκῳ καὶ παρέμενεν. Ὁ δὲ Σωκράτης, εἰ μὴ μαθητὴς τοῦ Ἀναξαγόρου ἐγένετο, ἀνέγνω πάντως καὶ ἐμελέτησε τὸ *Περὶ Φύσεως* σύγγραμμα αὐτοῦ (ἴδ. § 47).

Ὁ Ἀναξαγόρας προσηγορεύθη *Νοῦς*, διότι τοῖς ἄλοις, φησὶ Πλούταρχος, πρῶτος οὐ τύχην, οὐδ' ἀνάγκην διακοσμήσεως ἀρχὴν, ἀλλὰ Νοῦν ἐπέστησε καθαρὸν καὶ ἄκρατον. Λέγει δὲ καὶ Ἀριστοτέλης· «Νοῦν δέ τις εἰπὼν ἐνεῖναι, καθάπερ ἐν τοῖς ζώοις, καὶ ἐν τῇ φύσει τὸν αἴτιον τοῦ κόσμου καὶ τῆς τάξεως πάσης, οἷον νήφων ἐφάνη παρ' εἰκῆ λέγοντας τοὺς πρότερον»[1]. Ἡ διδασκαλία αὕτη τοῦ Ἀναξαγόρου βαθείας κατέβαλε ῥίζας καὶ πολυειδῶς ἠρμηνεύθη· οἷον ὁ μὲν κωμικὸς Πλάτων ἔλεγε,

προμηθία γὰρ ἀνθρώποις ὁ νοῦς·

ὁ δὲ Μένανδρος·

θεός ἐστι τοῖς χρηστοῖς ἀεὶ
ὁ νοῦς.

Ὁ δὲ νοῦς τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀναξαγόρου ἁπλοῦς ἦν, καθαρός, ἀμιγής, ἀπαθής, αὐθυπόστατος (μοῦνος ἐὼν ἐφ' ἑωυτοῦ), ἄπειρος, ἑκυτῷ ὅμοιος, οὐδὲν κοινὸν ἔχων οὐδενὶ ἄλλῳ τῶν πραγμάτων, αὐτοκρατής (αὐτεξούσιος), ἀρχὴ κινήσεως, πάντων αἴτιος, πάντα γινώσκων, διὰ πάντων ἰὼν καὶ τὰ πάντα διακοσμῶν. Ἰδοὺ δὲ καὶ τὸ κείμενον αὐτό· «Τὰ μὲν ἄλλα πάντα μοῦραν ἔχει, νόος δ' ἔστι ἄπειρον καὶ αὐτοκρατὲς καὶ μέμικται οὐδενὶ χρήματι, ἀλλὰ μοῦνος αὐτὸς ἐφ' ἑωυτοῦ ἐστίν..... Ἔστι γὰρ λεπτότατόν τε καὶ καθαρώτατον καὶ γνώμην γε περὶ παντὸς πᾶσαν ἴσχει καὶ ἰσχύει μέγιστον· ὅσα τε ψυχὴν ἔχει καὶ τὰ μείζω καὶ τὰ ἐλάσσω πάντα νόος κρατέει· καὶ τὰ συμμισγόμενά τε καὶ ἀποκρινόμενα καὶ διακρινόμενα πάντα νόος ἔγνω· καὶ ὁκοῖα ἔμελλεν ἔσεσθαι καὶ ὁκοῖα ἦν καὶ ἄσσα νῦν ἔστι καὶ ἔσται, πάντα διεκόσμησε νόος· καὶ τὴν περιχώρησιν ταύτην, ἣν νῦν περιχωρέει τά τε ἄστρα καὶ ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη, καὶ ὁ ἀὴρ καὶ ὁ αἰθὴρ οἱ ἀποκρινόμενοι».

Ὁ δὲ Ἀναξαγόρας πρῶτος ἑλλήνων ἐτόλμησε καὶ τὴν Εἱμαρμένην κατὰ κόρρης πατάξαι καὶ ὅλως αὐτὴν ἀπὸ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων ἀποκλεῖσαι· διότι κατὰ τὸν Ἀλέξανδρον τὸν Ἀφροδισιέα ῥητῶς ἐν τῷ *Περὶ Φύσεως* συγγράμματι αὐτοῦ ἔλεγε, «μηδὲν τῶν γινομένων γίνεσθαι καθ' Εἱμαρμένην, ἀλλ' εἶναι κενὸν τοῦτο τοὔνομα»· ἔλεγε δὲ ὁ Ἀναξαγόρας *καὶ κοινὸν κριτήριον εἶναι τὸν λόγον*, ὡς ὁ Ἡράκλειτος.

Ἀλλὰ καὶ ἡ πολιοῦχος θεὰ τῶν Ἀθηναίων ἡ ἐκ τῆς κεφαλῆς τοῦ Διὸς ἐκπηδήσασα τί ἄλλο ἦν ἢ νοῦς θεῖος[1], ἁγνός, καθαρός, διαυγής,

ἐπιγέννημα οὔτε τῆς δεσποτείας ἢ τῆς νεότητος τῶν λαῶν, οὔτε τῆς μεγαλοφυΐας τῶν διευθυνόντων πολιτικῶν καὶ τῆς ἱκανότητος αὐτῶν».

Ἀλλὰ τίνος λοιπὸν αἰτίας ἐπιγέννημά ἐστι τὸ ἴδιον πνεῦμα ἑκάστης ἐποχῆς; τῆς ἐποχῆς, φέρ' εἰπεῖν, τοῦ Περικλέους; τοῦτο ὤφειλεν ὁ συγγραφεὺς εἰπεῖν ἐν τῇ ὀγκώδει αὐτοῦ βίβλῳ. Ἴδ. καὶ Dönis σελ. 29.

1) Ἴδ. Havet: Le Christianisme et ses Origines (σελ. 97, 99, 117).

1) Οἱ Ἕλληνες ἀρίστην ἰδιότητα τοῦ θεοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων ἐλογίζοντο τὴν νόησιν καὶ σοφίαν· «Ἕλληνες δὲ σοφίαν ζητοῦσιν», εἶπε καὶ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος· διὸ ὁ κάλλιστος τῶν ναῶν τῆς ἀρχαίας θρησκείας ἦν ὁ Παρθενών, ὁ ναὸς τῆς θείας νοήσεως καὶ σοφίας· καὶ ὁ κάλλιστος δὲ ναὸς τῶν Ἑλλήνων γενομένων χριστιανῶν ἦν ὁ ναὸς τῆς Σοφίας τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ καὶ τὸ ὄνομα *ὀρθόδοξος* ὡς διακριτικὸν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας δηλοῦμενον σημαίνει ὅτι ὀρθῶς νοεῖ καὶ δοξάζει περὶ Θεοῦ· ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία οὐκ ἀποβλέπει εἰς τὴν καθολικότητα, ἀλλ' εἰς τὴν ὀρθὴν δόξαν.

ὡς ὁ αἰθὴρ τῆς Ἀττικῆς; Τοιαύτην ἐθεώρουν τὴν Ἀθηνᾶν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Περικλέους καὶ τοῦ Σωκράτους οἱ ἐξηγηταὶ μάλιστα τοῦ Ὁμήρου. «Ἔοικασι δὲ καὶ οἱ παλαιοὶ τὴν Ἀθηνᾶν νομίζειν ὥσπερ οἱ νῦν περὶ Ὅμηρον δεινοί, φησὶ Πλάτων ἐν τῷ Κρατύλῳ (σελ. 407)· «τούτων οἱ πολλοὶ ἐξηγούμενοι τὸν ποιητήν φασι τὴν Ἀθηνᾶν αὐτὸν νοῦν τε καὶ διάνοιαν[1] πεποιηκέναι· καὶ ὁ τὰ ὀνόματα ποιῶν ἔοικε τοιοῦτόν τι περὶ αὐτῆς διανοεῖσθαι, ἔτι δὲ μειζόνως λέγων, *θεοῦ ῥόησιν*, ὥσπερ λέγει, ὅτι ἀ *θεορόα* ἐστὶν αὕτη, τῷ ἄλφα ξενικῶς ἀντὶ τοῦ ἦτα χρησάμενος καὶ τὸ ἰῶτα καὶ τὸ σίγμα ἀφελών· ἴσως δὲ οὐδὲ ταύτῃ, ἀλλ' ὡς τὰ θεῖα νοερὰ οὐσία αὐτῆς διαφερόντως τῶν ἄλλων θεονόην ἐκάλεσεν».

Ὥστε αἱ δύο μεγάλαι ἐποχαὶ τῆς πνευματικῆς προόδου τῶν Ἑλλήνων, ἡ Ὁμηρικὴ καὶ ἡ ἐπὶ Περικλέους, στενῶς συνδέονται καὶ συμπληροῦνται. Ὁ Ὅμηρος ἀπὸ τῶν ἀποικιῶν τῆς Ἰωνίας τείνει τὰς χεῖρας πρὸς τὴν μητρόπολιν, καὶ δεξιοῦται τὸν Σοφοκλέα, τὸν Ὅμηρον τῆς τραγῳδίας, καὶ τὸν Φειδίαν, τὸν Ὅμηρον τῆς γλυπτικῆς τέχνης[2], εἰς ὃν τὸν Ὀλύμπιον Διὰ παραδίδωσι καὶ τὴν ἀγνὴν παρθένον καὶ κόρην τοῦ Διός, τὴν Ἀθηνᾶν, τὸν δὲ Ἀναξαγόραν προπέμπει ἐξηγητὴν[3] τῶν θείων αὐτοῦ διανοημάτων.

Εἰς δὲ τὰς κλεινὰς Ἀθήνας τότε παντοχόθεν συνήρχοντο ποιηταί, φιλόσοφοι, λογογράφοι, σοφισταί, καλλιτέχναι καὶ λοιποί, εἰς μέσον ἄγοντες ἕκαστος τὰ πνευματικὰ αὐτοῦ κεφάλαια· ὁ δὲ νοῦς, ὁ δεσμώτης Προμηθεύς, τότε πρῶτον παντελῶς λυθεὶς ἀπὸ τῶν δεσμῶν τῆς Εἱμαρμένης καὶ ταῖς ἰδίαις αὐτοῦ δυνάμεσι καὶ ἐνεργείαις ἀφεθείς, ἐλευθέρως τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ ἐποιεῖτο χορῆσιν, εὐπετῶς κινούμενος ἄνω καὶ κάτω, δεξιάθεν καὶ ἀριστερόθεν, καὶ ἐπὶ τῇ εὐκινησίᾳ αὐτοῦ ταύτῃ ἐναβρυνόμενος,

ὡς δ' ὅτε τις στρατὸς ἵππος ἀκοστήσας ἐπὶ φάτνῃ,
δεσμὸν ἀπορρήξας θείῃ πεδίοιο κροαίνων,
εἰωθὼς λούεσθαι ἐϋρρεῖος ποταμοῖο
κυδιόων· ὑψοῦ δὲ κάρη ἔχει, ἀμφὶ δὲ χαῖται
ὤμοις ἀίσσονται, ὃ δ' ἀγλαΐηφι πεποιθώς
ῥίμφα ἑ γοῦνα φέρει μετά τ' ἤθεα καὶ νομὸν ἵππων.

Ὁ νοῦς ἀναλάμψας ὡς ἥλιος ἐν τῷ διαυγεστάτῳ Ἀττικῷ οὐρανῷ πάντα διεφώτιζε καὶ πάντα διεῖπε, τὸν θεωρητικὸν καὶ τὸν πρακτικὸν βίον, τὴν ποίησιν καὶ τὴν πολιτείαν, τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν τέχνην, τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην[1]. Ἀπὸ τοῦ νοῦ, ὡς ἀπὸ πηγῆς πολυχεύμονος, ἀπέρρεον καὶ ἀπετυποῦντο ἐν τοῖς ἔργοις τῆς ποιήσεως, τῆς τέχνης, τοῦ πεζοῦ λόγου, ἡ ἁπλότης, ἡ τάξις, ἡ ἑνότης ἐν τῇ ποικιλίᾳ, ἡ συμμετρία, ἡ εὐρυθμία, ἡ ἁρμονία, ἡ χάρις, τὸ ἀπαράμιλλον κάλλος κατὰ τὸ πρότυπον, ὅπερ ἐν τῇ φυσικῇ κατασκευῇ τῆς Ἀττικῆς ἀπετύπωσεν ἡ χεὶρ τοῦ δημιουργοῦ.

Τὸ ἔδαφος τῆς Ἀττικῆς ἦν λεπτόγεων καὶ πετρῶδες τὸ πλεῖστον, οὐχὶ δὲ τοσοῦτον γυμνὸν φυτείας, ὅσον νῦν. Τίς οὐκ ἔχει ἐν μνήμῃ τὸν καλλικέλαδον ὕμνον τοῦ Σοφοκλέους ἐν τῷ *Οἰδίποδι ἐπὶ Κολωνῷ*;

Ἄ λίγεια μινύρεται
θαμίζουσα μάλιστ' ἀηδὼν
χλωραῖς ὑπὸ βάσσαις
τὸν οἰνῶπα νέμουσα κισσόν.

1) Ἐν Ὀδυσσείᾳ ἡ Ἀθηνᾶ λέγει πρὸς τὸν Ὀδυσσέα ὅτι παρέχει αὐτῷ τὴν εὔνοιαν καὶ προστασίαν αὐτῆς διὰ τὴν νοημοσύνην αὐτοῦ·

οὕνεκ' ἐπητής ἐσσι καὶ ἀγχίνοος καὶ ἐχέφρων.

Ὁ δὲ Πλούταρχος ἑρμηνεύων ταῦτα λέγει, διότι «τὰ ὅμοια χαίρειν τοῖς ὁμοίοις πέφυκεν».

«Αὐτὴ ἡ ψυχὴ τῶν Ἀθηνῶν ἀπεικονίσθη ἐν τῇ πολιούχῳ παρθένῳ, θαυμασίῳ συμβόλῳ τῆς διττῆς ἐσωτερικῆς δυνάμεως, τῆς διανοίας καὶ τῆς ἀρετῆς». Havet.

2) «Πᾶσα ἡ ἑλληνικὴ ποίησις ἐξ Ὁμήρου ἀπορρέει, τῆς πηγῆς αὐτῆς· τῆς δὲ ἑλληνικῆς γλυπτικῆς πηγὴ καὶ τύπος τὰ ἔργα τοῦ Φειδίου». La prade.

3) Διογένης ὁ Λαέρτιος λέγει, «δοκεῖ δὲ πρῶτος (Ἀναξαγόρας), καθά φησι Φαβωρῖνος ἐν παντοδαπῇ ἱστορίᾳ, τὴν Ὁμήρου ποίησιν ἀποφήνασθαι εἶναι περὶ ἀρετῆς καὶ δικαιοσύνης· ἐπὶ πλέον δὲ προστῆναι τοῦ λόγου Μητρόδωρον τὸν Λαμψακηνόν, γνώριμον ὄντα αὐτοῦ, ὃν καὶ πρῶτον σπουδάσαι τοῦ ποιητοῦ τὴν φυσικὴν πραγματείαν».

1) «Πανταχοῦ ἐν τῷ Ἀθηναϊκῷ πολιτισμῷ καταφαίνεται ἡ ἐναρμόνιος μίξις τῆς ἐμπνεύσεως καὶ τοῦ λογισμοῦ, τοῦ ἰδανικοῦ καὶ τοῦ φυσικοῦ, ἡ ἰσχυρὰ καὶ μεμετρημένη ἐνέργεια τοῦ πνεύματος, ὃ κρατεῖ τοῦ κόσμου τῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ καὶ ἑαυτοῦ, γινώσκει τε τὰ ὅρια καὶ τὸ τέλος αὐτοῦ, οὐδ' εἰς τὴν πραγματικότητα ἐπεμβαίνει, ἀλλὰ ταύτην εἰς ὑπερτέρας συλλήψεις ὑποτάσσει· ὥστε ὁ Ἀθηναϊκὸς πολιτισμὸς ἀναδείκνυται δι' ἀνάπτυξις τῶν κρατίστων δυνάμεων ὑπὸ τὴν κυρίαρχον διεύθυνσιν τοῦ λόγου· ὁ δὲ χαρακτὴρ οὗτος γνήσιός ἐστι Ἑλληνικός, διότι ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ποιήσεως τὰ ποιήματα ἤδη τοῦ Ὁμήρου καὶ Ἡσιόδου ἔφερον αὐτόν· ἀλλ' αἱ Ἀθῆναι ἴδιον αὐτῶν καθιστᾶσιν ἐξ αὐτοῦ ἀρυόμεναι τὴν κυρίαν πηγὴν τῆς πρωτοτυπίας αὐτῶν καὶ τῆς δυνάμεως αὐτῶν ἐν τῷ μέλλοντι». Girard. Essai sur Thucydide, σελ. 1.

Τίς ἀναγινώσκων τὸν πρόλογον τοῦ Φαίδρου τοῦ Πλάτωνος οὐκ ἀναπολεῖ ἐν τῇ φαντασίᾳ αὐτοῦ τὴν ὑψηλὴν καὶ ἀμφιλαφῆ ἐκείνην πλάτανον τὴν κατὰ τὸν Ἰλισσόν, ἧς τὸ μὲν σύσκιον πάγκαλον ἦν, ἀπὸ δὲ τῆς ὑπ' αὐτὴν πηγῆς ἔρρεεν ὕδωρ μάλα ψυχρὸν καὶ καθαρὸν καὶ διαυγές, ὁ δὲ τόπος εὐωδέστατος καὶ τερπνότατος, ἡ δὲ πόα μαλακὴ καὶ χαρίεσσα, οἱ δὲ τέττιγες ἐν χορῷ λιγυρῶς ἤμελπον; Ἢν δὲ τῷ Τιμαίῳ καὶ Κριτίᾳ ὁ Πλάτων λέγει· «τὴν Ἀττικὴν εἶναι πάμφορον, εὔκαρπον καὶ πᾶσι τοῖς ζῴοις εὔβατον καὶ εὐθάλασσον, διότι πᾶσα ἀπὸ τῆς ἄλλης ἠπείρου προτείνουσα εἰς τὸ πέλαγος, οἷον ἄκρον κεῖται, τὸ δὲ τῆς θαλάττης περὶ αὐτὴν τυγχάνει πᾶν ἀγχιβαθὲς ὄν».

Τὸ δὲ κλίμα τῆς Ἀττικῆς εὔκρατον ἦν ὑγιεινὸν καὶ εἰς ἐνέργειαν διεγερτικὸν τό τε σῶμα καὶ τὴν ψυχήν· διότι ὁ οὐρανὸς αὐτῆς αἴθριος καὶ καθαρὸς καὶ διαυγής, γλυκύτατον προχέων φῶς καὶ διαφανέστατον καὶ προσφορώτατον τῷ διαυγεῖ καὶ φαεινῷ πνεύματι τῶν κατοίκων· τὴν ἁρμονίαν ταύτην τοῦ φυσικοῦ καὶ νοεροῦ φωτὸς κάλλιστα ἐξυμνεῖ ὁ Εὐριπίδης ἐν Μηδείᾳ (στίχ. 824—)·

Ἐρεχθεῖδαι τὸ παλαιὸν ἄβλαβεῖ
καὶ θεῶν παῖδες μακάρων, ἱερᾶς
χώρας ἀπορθήτου τ' ἀποφερβόμενοι
(κλεινοτάταν σοφίαν) ἀεὶ διὰ λαμπροτάτου
βαίνοντες ἁβρῶς αἰθέρος, ἔνθα ποθ' ἁγνὰς
ἐννέα Πιερίδες Μούσας λέγουσι
ξανθὴν ἁρμονίαν φυτεῦσαι.

Ὥστε καὶ κατὰ τὸν Εὐριπίδην οἱ φυσικοὶ χαρακτῆρες τῆς χώρας ἐνεκολάπτοντο ἐν τῇ διανοίᾳ τῶν κατοίκων καὶ ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῶν ἀπετυποῦντο· οὐδὲν ἐν τῇ Ἀττικῇ, καθὼ καὶ ἐν τῇ ἄλλῃ Ἑλλάδι, τὸ πελώριον[1] καὶ τὸ γιγαντιαῖον, οἷα τὰ Ἰμαῖα (Ἰμαλάϊα) ὄρη καὶ ἡ τερατώδης καὶ σύμπυκνος φυτεία τῆς Ἰνδικῆς καὶ οἱ ἀπέραντοι αὐτῆς ποταμοί· πάντα μέτρια καὶ εὐσύνοπτα· ἡ φύσις αὐτὴ ἀνεξιτήλοις γράμμασι τοῖς ἑαυτοῖς στοιχείοις φαίνεται ἀναγράψκα ἐπὶ τοῦ ἑαυτῆς μετώπου τὸ *μηδὲν ἄγαν*, πρὶν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἀποτυπώσῃ αὐτὰ ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ καὶ κηρύξῃ γενικὰ ἀξιώματα ἐπιγράφων αὐτὰ ἐπὶ τοῦ ἐν Δελφοῖς ναοῦ· ἡ φύσις καὶ τὴν θαυμασίαν ἐκείνην ὑπέβαλε τῷ πνεύματι αὐτοῦ προσηγορίαν τοῦ σύμπαντος, μονονουχὶ φωνὴν ἀφιεῖσα καὶ λέγουσα, *κόσμος, κόσμος εἰμί, ὁ δὲ διατάξας καὶ διακοσμήσας ἐμὲ νοῦς ἐστιν, εἰδ' ἀπιστεῖς, πεῖραν λαβέ.*

Ἐκ τῶν νεωτέρων πολλοὶ ἔλαβον πεῖραν, μάλιστα δὲ δύο, ὧν πολλάκις ἐν τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ ἐμνημονεύσκμεν, ὁ J. Girard καὶ ὁ Ch. Lévêque, διασημότατοι καθηγηταὶ καὶ μέλη τοῦ πανκλεδημίου τῆς Γαλλίας, οἵ περ ἄλλοτε ὡς μαθηταὶ τῆς ἐν Ἀθήναις Γαλλικῆς Σχολῆς χρόνον οὐ σμικρὸν ὑπὸ τὸν αἴθριον τῆς Ἀττικῆς οὐρανὸν διατρίψαντες, ζωηροτάτοις χρώμασι τὰ δῶρα τῆς φύσεως περιέγραψκν καὶ τὰς τέρψεις, ἃς τοιοῦτος οὐρανὸς τῷ τε ὀφθαλμῷ τοῦ σώματος καὶ τῷ τῆς ψυχῆς ἐπιδαψιλεύει. Ὁ μὲν Girard λέγει· «Ἔστι τοὐλάχιστον βέβαιον, ὅτι τοσοῦτον θαυμασία σχέσις ὑπάρχει τῆς φύσεως τῆς Ἀττικῆς πρὸς τὰ ἀττικὰ ἔργα, ὥστε αὐτὴ φαίνεταί πως ἐμπνεύσκσα αὐτὰ καὶ ὑποβοηθοῦσα πρὸς κατάληψιν αὐτῶν, δι' ἃς ἐγείρει ἀντιπαραθέσεις, ἔτι μᾶλλον καθιστῶσκ ἐπαισθητὰς τὰς ἀρετὰς αὐτῶν· οὐδὲν ἄλλο κάλλιον τὴν ἀττικὴν ῥητορείκν ἀπεικονίζει ἢ ἡ αἴγλη τοῦ φωτὸς τῶν Ἀθηνῶν.....

«Ἡ λάμψις τῆς ἀττικῆς ῥητορείας αὐτό ἐστι τὸ φῶς τοῦ ἡλίου τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὰς τοσοῦτον λαμπρὰς ὥρας τῆς ἀνατολῆς καὶ δύσεως αὐτοῦ· οὐδὲν ἄλλο τῶν ἀκτίνων τούτων μᾶλλον ἀπκστράπτον, ἀλλ' οὐδὲν ἄλλο καὶ ἡδύτερον. Τὸ φῶς ἰσχυρῶς ἀκτινοβολεῖ προσπίπτον καὶ διαχωροῦν εἰς πάντα ἄνευ συγκρούσεως καὶ ἀντιστάσεως. Κατὰ ταύτας τὰς ὥρας ὁ ἥλιος τῶν Ἀθηνῶν πάντα φωτὸς καταπληροῖ, μαλακῶς ὅμως τὰς περιφερείας αὐτῶν λούει, ὡς τὰ πορφυρᾶ τοῦ αἰγιαλοῦ τῆς Ἀττικῆς κύματα μαλακῶς περικλύζουσι τὰς ἐπιχρύσους τοῦ Φαλήρου ἀκτάς. Πάντα κατὰ ταύτας τὰς ὥρας καθίστανται φωτεινά, καὶ αὐτοὶ δὴ τῶν ὀρέων αἱ σκιαί, ἀλλὰ πάντα ὅσον δεῖ· τὰ μὲν διάφορα περιγράμματα (contours) καθαρῶς διαγράφονται, τὰ δὲ σχήματα πάντα ἀκριβῆ καὶ σαφῆ ἀποβαίνουσιν, αἱ δὲ λεπτομέρειαι ἑκάστου πράγματος ἀποκαλύπτονται ἡμῖν πᾶσαι, περιβαλλόμεναι ἑκάστη τὴν ἐμπρέπουσκν αὐτῇ χροιάν, ἀπὸ τοῦ λαμπροτάτου μέχρι τοῦ μάλιστα ἐξιτήλου χρώματος. Ἐκ πάντων δὲ τούτων προκύπτει σύνολόν τι σύμμετρον ἅμα καὶ ἐναρμόνιον καὶ ζωηράν». (Ἰδὲ Περιοδ. Φιλολογικοῦ Συλλόγου, τόμ. Β', σελ. 626).

Κατὰ τὸν ἀττικιστὴν λοιπὸν τοῦτον Γαλάτην οἱ ἐν Ἀττικῇ αἱ ἀποχρώσεις τοῦ ἡλιακοῦ φωτὸς τῆς πρωΐας καὶ τῆς ἑσπέρας, τοιαῦ-

1) Ἰδ. Taine philosophie de l'art en Grèce, pag. 22—37.

ται καὶ αἱ ἀποχρώσεις τῆς ἀττικῆς γλώσσης καὶ τοῦ ἀττικοῦ πνεύματος, καθαραὶ δῆλον ὅτι, διαυγεῖς, σαφεῖς, λεπταί, ἁβραί, γλυκεῖαι, σύμμετροι καὶ ζωηραί.

Ὁ δὲ Λύσιας περὶ τῆς φύσεως τῆς Ἀττικῆς λέγει· «Πέριξ τῶν Ἀθηνῶν πανταχοῦ ὁ χείμαρρος ἀποβαίνει ὄχθη, ἡ ὄχθη δὲ πεδίον, τὸ δὲ πεδίον ὁμαλῶς καὶ συνεχῶς ὑψοῦται, ὡς τὰ ἀπειρέσια κύματα, ἢ πνεῦμα ὁμαλὸν ὠθεῖ τῇ αὐτῇ ἰσχυρᾷ αὔρᾳ. Ὅταν δὲ ἐπὶ τὴν κορυφὴν ἀφικόμενος ἐρωτήσῃς πόθεν ἤρξατο τὸ ὄρος, πάντα ἀποκρίνονταί σοι ἐκ τοῦ χειμάρρου. Ἐκ ταύτης δὲ τῆς βαθριαίας προαγωγῆς, ἣν ἐν τῇ ἐπαλλήλῳ αὐτῶν διαδοχῇ τηροῦσι τὰ κυριώτερα ἐπίπεδα, γεννᾶται ἅμα τῇ χάριτι ἡ ἁρμονία, ἐκ δὲ τῆς ἁρμονίας ἡ συμμετρία· διότι ὅταν τὰ στοιχεῖα συνόλου τινὸς συνέχωνται καὶ συναρμόζωνται καὶ συμπράττωνται, οὐδὲν δὲ ἐπὶ τοῦ πλησίον ὄντος ἐπιβάλληται ὅπως ἀφανίσῃ ἢ ἐπικρατήσῃ αὐτοῦ, ἐν τῷ συνόλῳ τούτῳ ὑπάρχει βεβαίως ἡ συμμετρία.

Καθήμενος οὐ μακρὰν τῶν ἐρειπίων τῆς Δεκελείας ζητῶ ἐν τῇ Ἀττικῇ, τῷ ἀρχετύπῳ τούτῳ τῶν ἑλληνικῶν τοποθεσιῶν, ἵνα λοφίσκον τινά ἢ ὄρος χαμηλώσω, ἢ κόλπον τινὰ εὑρύνω, ἢ ὅρμον στρογγυλώτερον ποιήσω· ἀλλ' οὐδὲν ἐλλείπες, οὐδὲν ἀτελὲς εὑρίσκω. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ὄγκος τοῦ Ὑμηττοῦ οὐδόλως τὴν εἰκόνα ταύτην ἀσχημίζει, ἀλλὰ τοὐναντίον τῆς ἀπαραμίλλου ταύτης τοπογραφίας ἡ σεμνοπρεπὴς ἐστι βάσις». (Ἴδ τὰ ἄλλα ἐν § 25 σελ. 115).

Ἐκ τούτων γίνεται καταδηλον ὅτι ἡ φύσις τῶν Ἀθηναίων, ἀρτία, εὖ κεκραμένη, ὀξυνοστάτη, διαυγεστάτη, γονιμωτάτη, ζωηροτάτη, χαρίεσσα καὶ φίλη τῆς συμμετρίας ἦν ἐν μεγάλῃ ἁρμονίᾳ τῇ φύσει τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ κλίματος, καὶ εἴπερ τις ἐν Ἑλλάδι ἦν ἁρμονία προδιατεταγμένη τῆς χώρας καὶ τῶν κατοίκων, αὕτη ὑπῆρχε μάλιστα ἐν Ἀττικῇ. Ὥστε εἰκὸς ἦν, ἵνα τὸ συναμφότερον τοῦτο, δοθείσης εὐκαιρίας καὶ τῆς προμνημονευθείσης διδύμου αἰτίας συνεργούσης, τελειότατα παραγάγῃ ἔργα, ἀθάνατον καὶ ἀειθαλὲς ἁπαστράπτοντα κάλλος.

Περικλῆς.

§ 42. Ἑστίαι δὲ τοῦ νοεροῦ ἡλίου ἐν Ἀθήναις ἦσαν πάντα, οὐ μόνον τὰ γυμνάσια καὶ αἱ παλαίστραι καὶ αἱ σχολαὶ τῶν γραμματιστῶν, τῶν κιθαρῳδῶν, τῶν μουσικῶν, τῶν σοφιστῶν, τῶν φιλοσόφων, ἀλλὰ καὶ οἱ ναοὶ καὶ αἱ ἑορταὶ καὶ αἱ πανηγύρεις, καὶ οἱ μουσικοὶ καὶ ποιητικοὶ ἀγῶνες, καὶ αἱ στοαὶ καὶ τὸ θέατρον τοῦ Διονύσου, καὶ ἡ ἀγορά, καὶ αἱ ἐκκλησίαι τοῦ λαοῦ, καὶ οἱ περίπατοι καὶ οἱ οἶκοι καὶ τὰ συμπόσια, καὶ οἱ ἰδιωτικοὶ σύλλογοι[1], καὶ τὰ δικαστήρια, καὶ τὰ ἐργαστήρια, καὶ πᾶν ὅ,τι ἄλλο μέρος ἐχρησίμευεν εἰς συζήτησιν καὶ φωτισμόν, καὶ αὐτὸ δὴ τὸ δεσμωτήριον. Περὶ τούτων πληροφορίας τινὰς δίδωσιν ἡμῖν ὁ Πλάτων· διότι τοὺς διαλόγους αὐτοῦ ὑποτίθησι γενομένους τὸν μὲν Εὐθύφρονα ἐν τῇ Στοᾷ τοῦ Βασιλέως, τὸν δὲ Πρωταγόραν ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Καλλίου, ἐν ᾧ κατέλυον οἱ σοφισταί, Πρωταγόρας μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, Πρόδικος ὁ Κεῖος, καὶ Ἱππίας ὁ Ἠλεῖος, τὸν δὲ Γοργίαν ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Καλλικλέους, ἐν ᾧ ὁ Γοργίας κατέλυε μετὰ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Πώλου τοῦ Ἀκραγαντίνου, τὸν δὲ Χαρμίδην ἐν τῇ παλαίστρᾳ Ταυρέου τῇ καταντικρὺ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Στοᾶς, τὸν δὲ Λύσιν ἐν παλαίστρᾳ νεωστὶ ᾠκοδομημένῃ, ἐν ᾗ ἡ διατριβὴ ἦν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐν λόγοις, τὸν δ' Εὐθύδημον ἐν Λυκείῳ, τὸν δὲ Φαῖδρον ὑπὸ τὴν ὑψηλὴν πλάτανον τὴν κατὰ τὸν Ἰλισσόν, τὴν δὲ Πολιτείαν ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Κεφάλου ἐν Πειραιεῖ, πατρὸς τοῦ Πολεμάρχου καὶ Λυσίου, τὸ δὲ Συμπόσιον ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ ποιητοῦ Ἀγάθωνος, ἐν ᾧ πολλοὶ ἦσαν προσκεκλημένοι τῶν γνωρίμων, ὅπως τὰ ἐπινίκια πανηγυρίσωσι συμποσιάζοντες, τοῦ Ἀγάθωνος νικήσαντος ἐν τοῖς διονυσιακοῖς ἀγῶσι τῶν τραγῳδῶν, τὸν δὲ Κρίτωνα καὶ Φαίδωνα ἐν τῇ εἱρκτῇ.

Οἱ δὲ λόγοι οὐκ ἐν ᾧ ἐγίνοντο τόπῳ περιωρίζοντο, ἀλλ' ἀνὰ πᾶσαν τὴν πόλιν ἀντήχουν ἀστραπηδὸν διαδιδόμενοι καὶ παρέχοντες ἀφορμὴν εἰς γένεσιν ἄλλων λόγων καὶ συζητήσεων, ἐξ ὧν, ὡς ἐκ πυρείων, τὰ φῶτα ἐξήστραπτον λαμπρότερα, καὶ ἐπολλαπλασιάζοντο αἱ γνώσεις. Τούτων δὴ ἕνεκα ὁ νοῦς καὶ ὁ λόγος ταχέως ἠνδρώθησαν καὶ ἐπὶ τὰς ἀκροτάτας ἀνερριχήσαντο κορυφὰς τοῦ τελείου καὶ ἰδανικοῦ. Ὅ,τι δὲ λέγει ὁ ποιήσας τὸν ὕμνον εἰς Ἑρμῆν, ὅτι ὁ νεογνὸς θεὸς

ἐπεὶ μητρὸς ἀπ' ἀθανάτων θάρε γυίων,
οὐκέτι δηρὸν ἔκειτο μένων ἱερῷ ἐνὶ λίκνῳ.
Ἠῶος γεγαὼς μέσῳ ἤματι ἐγκιθάριζεν,
ἐσπέριος βοῦς κλέψαι ἑκηβόλου Ἀπόλλωνος·

τοῦτο δυνάμεθα εἰπεῖν καὶ περὶ τοῦ νοῦ καὶ τοῦ λόγου κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Περικλέους·

ἠῶος γεγονὼς μέσῳ ἤματι ἐγκιθάριζεν,

1) Λέγεται ὅτι τοιοῦτον σύλλογον ἠθίασον, ὡς ἐκάλει αὐτόν, ἴδρυσεν ὁ Σοφοκλῆς.

ἐσπέριος κλέψας τὸ πῦρ ἐξ οὐρανοῦ ἔπλασε τὰ τελειότατα ἔργα· οὕτω τεραστία ἡ ταχύτης ἅμα καὶ τελειότης. Τοῦτο καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀρχαίους ἐξέπληττε· μάρτυς ὁ Πλούταρχος λέγων (Περικλ. ιγ') περὶ τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἔργων τῆς τέχνης· «Τῶν ἔργων ὑπερηφάνων μὲν μεγέθει, μορφῇ δὲ ἀμιμήτων καὶ χάριτι, τῶν δημιουργῶν ἁμιλλωμένων ὑπερβάλλεσθαι τὴν δημιουργίαν τῇ καλλιτεχνίᾳ, μάλιστα θαυμάσιον ἦν τὸ τάχος· ὧν γὰρ ἕκαστον ὤοντο πολλαῖς διαδοχαῖς καὶ ἡλικίαις μόλις ἐπὶ τέλος ἀφίξεσθαι, ταῦτα πάντα μιᾶς ἀκμῆς πολιτείας ἐλάμβανε τὴν συντέλειαν. . . . . Ὅθεν καὶ μᾶλλον θαυμάζεται τὰ Περικλέους ἔργα πρὸς πολὺν χρόνον ἐν ὀλίγῳ γενόμενα. Κάλλει μὲν γὰρ ἕκαστον εὐθὺς ἦν τότε ἀρχαῖον, ἀκμῇ δὲ μέχρι νῦν πρόσφατόν ἐστι καὶ νεουργόν. Οὕτως ἐπανθεῖ καινότης τις ἄθικτον ὑπὸ τοῦ χρόνου διατηροῦσα τὴν ὄψιν, ὥσπερ ἀειθαλὲς πνεῦμα καὶ ψυχὴν ἀγήρω κατεμεμιγμένην τῶν ἔργων ἐχόντων».

Ἀλλ' ἐκ τῶν ἔργων μεταβῶμεν εἰς τοὺς ἐργάτας, εἰς τὸν περιώνυμον ἀντιπρόσωπον τῆς ἐποχῆς, ἥτις φέρει τὸ ὄνομα αὐτοῦ, Περικλέα τὸν πάνυ, καὶ εἰς τὴν δεξιὰν αὐτοῦ χεῖρα, τὸν μέγαν Φειδίαν. Ὁ Περικλῆς ὑπὸ τῶν συγχρόνων αὐτῷ προσηγορεύθη Ὀλύμπιος, ὡς ὁ Ἀναξαγόρας, ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ, Νοῦς· διδάσκαλοι αὐτοῦ ἐγένοντο καὶ ἄλλοι, Πυθοκλείδης ὁ μουσικὸς καὶ Δάμων, ὃς ἦν ἄριστος μουσικὸς καὶ δεινὸς πολιτικός, ἐξοστρακισθεὶς ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ὡς πολυπράγμων, Ζήνων ὁ Ἐλεάτης ὁ διὰ τὴν διαλεκτικὴν αὐτοῦ δεινότητα κληθεὶς ἀμφοτερόγλωσσος· ἀλλ' ὁ διαπλάσας τὸν νοῦν καὶ τὸ ἦθος αὐτοῦ ἦν ὁ πατὴρ τῆς φιλοσοφίας τοῦ νοῦ· τοῦτο δὲ ῥητῶς λέγουσιν οἱ ἀρχαῖοι· οἷον ὁ Πλάτων ἐν τῷ Φαίδρῳ φησί· «Πᾶσαι ὅσαι μεγάλαι τῶν τεχνῶν προσδέονται ἀδολεσχίας καὶ μετεωρολογίας φύσεως πέρι· τὸ γὰρ ὑψηλόνουν τοῦτο καὶ πάντῃ τελεσιουργὸν ἔοικεν ἐντεῦθέν ποθεν εἰσιέναι, ὅ καὶ Περικλῆς πρὸς τῷ εὐφυὴς εἶναι ἐκτήσατο· προσπεσὼν γάρ, οἶμαι, τοιούτῳ ὄντι Ἀναξαγόρᾳ, μετεωρολογίας ἐμπλησθεὶς καὶ ἐπὶ φύσιν νοῦ τε καὶ ἀνοίας ἀφικόμενος, ὧν δὴ πέρι τὸν πολὺν λόγον ἐποιεῖτο Ἀναξαγόρας, ἐντεῦθεν εἴλκυσεν ἐπὶ τὴν τῶν λόγων τέχνην τὸ πρόσφορον αὐτῇ». Ὁ δὲ Πλούταρχος καὶ τὴν διάπλασιν τοῦ σεμνοῦ καὶ πρέποντος ἤθους τοῦ Περικλέους τῷ Ἀναξαγόρᾳ ἀπονέμει λέγων (κεφ. Δ'—Ε')· «Ὁ δὲ πλεῖστα Περικλεῖ συγγενόμενος καὶ περιθεὶς ὄγκον αὐτῷ καὶ φρόνημα δημαγωγίας ἐμβριθέστερον, ὅλως τε μετεωρήσας καὶ συνεξάρας τὸ ἀξίωμα τοῦ ἤθους, Ἀναξαγόρας ἦν ὁ Κλαζομένιος, ὃν οἱ τότ' ἄνθρωποι Νοῦν προσηγόρευον. Τοῦτον ὑπερφυῶς τὸν ἄνδρα θαυμάσας ὁ Περικλῆς καὶ τῆς λεγομένης μετεωρολογίας καὶ μεταρσιολεσχίας ὑποπιμπλάμενος, οὐ μόνον, ὡς ἔοικε, τὸ φρόνημα σοβαρὸν καὶ τὸν λόγον ὑψηλὸν εἶχε καὶ καθαρὸν ὀχλικῆς καὶ πανούργου βωμολοχίας, ἀλλὰ καὶ προσώπου σύστασις ἄθρυπτος εἰς γέλωτα καὶ πρᾳότης πορείας καὶ καταστολὴ περιβολῆς πρὸς οὐδὲν ἐκταραττομένη πάθος ἐν τῷ λέγειν καὶ πλάσμα φωνῆς ἀθόρυβον καὶ ὅσα τοιαῦτα πάντας θαυμαστῶς ἐξέπληττε».

Τοῦ Ἀναξαγόρου ὅλως περὶ τὰ μετεωρολεσχικὰ[1] ἀσχολουμένου, πάνυ ὀλίγαι ἠθικαὶ καὶ πολιτικαὶ ἀπομνημονεύονται γνῶμαι· ἀλλὰ πρὸς δόξαν αὐτοῦ ἀρκεῖ ὅτι τὸν μέγαν ἐξεπαίδευσε διακοσμητὴν τῆς τῶν Ἀθηναίων πολιτείας, μεθ' οὗ ἐν ταῖς καθ' ἑκάστην ὁμιλίαις καὶ περὶ πολιτείας διελέγετο πολλὰ μετ' αὐτοῦ συζήσας ἔτη.

Ὁ Περικλῆς, εἴπερ τις καὶ ἄλλος Ἀθηναῖος, φύσει ἔχων τὰς ἄκρας ἀρετὰς τοῦ ἀττικοῦ χαρακτῆρος, τὸ ὀξύνουν, τὸ φιλομαθές, τὸ φιλόκαλον, τὸ φιλόλογον, καὶ φρονιματισθεὶς ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀναξαγόρου, ἐφιλοτιμήσατο πρότερον τοιοῦτον ἑαυτὸν μορφῶσαι, οἷαν ἐπεθύμει διαρρυθμίσαι καὶ διακοσμῆσαι τὴν τῶν Ἀθηναίων πολιτείαν, σώφρονα δῆλον ὅτι, κρείττονα τῶν παθῶν, ἀνιύτερον χρημάτων, γαλήνιον, ἀτάραχον, ἐφ' ᾧ καὶ ἐκλήθη Ὀλύμπιος (Πλατ. Περικλ. λθ'), οὐδενὶ ἄλλῳ πειθόμενον ἢ τῷ λόγῳ[2], ἱκανώτατον νοῆσαι τὰ δέοντα

1) Κατὰ Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα ὁ Ἀναξαγόρας τέλος τοῦ βίου ἔλεγε τὴν θεωρίαν τοῦ παντὸς καὶ τὴν ἀπὸ ταύτης ἐλευθερίαν. Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης λέγει, ὅτι πρὸς τὸν ἐρωτήσαντα τίνος ἕνεκα ζῆν ἔστιν ἄξιον, ἀπεκρίνατο ὁ Ἀναξαγόρας, «τοῦ θεωρῆσαι ἕνεκα τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν περὶ τὸν ὅλον κόσμον τάξιν»· καὶ Διογένης ὁ Λαέρτιός φησι, πρὸς τὸν εἰπόντα, «οὐδέν σοι μέλει τῆς πατρίδος» εὐφήμει, ἔφη ὁ Ἀναξαγόρας, «ἐμοὶ γὰρ καὶ σφόδρα μέλει τῆς πατρίδος» δείξας τὸν οὐρανόν.

2) Τοιοῦτος ἀνὴρ οὐδὲν εἶχε κοινὸν τῇ πίστει εἰς τὴν Εἱμαρμένην· ὁμιλῶν περὶ τοῦ λοιμοῦ, ὃς τῷ δευτέρῳ ἔτει τοῦ πολέμου ἐνέσκηψεν ἐν Ἀθήναις, οὐκ ἀπονέμει αὐτὸν τῇ Εἱμαρμένῃ ἢ ἀλάστορί τινι δαίμονι ἢ τῇ νεμέσει, ἀλλ' ἁπλῶς λέγει αὐτὴν αἰφνίδιον καὶ ἀπροσδόκητον συμβάν· «καὶ μεταβολῆς μεγάλης, καὶ ταύτης ἐξ ὀλίγου. ἐμπεσούσης ταπεινὴ ὑμῶν ἡ διάνοια ἐγκαρτερεῖν ἃ ἔγνωτε· δου-

καὶ ἑρμηνεῦσαι αὐτά, πάντα κατὰ λόγον τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ πρέποντος πράττοντα· ἑνὶ λόγῳ ἐφιλοτιμήσατο ἑαυτὸν κατασκευάσαι πανήγυρμα τοῦ νοῦ τοῦ διακοσμήσαντος τὸ πᾶν, ἄγαλμα ζῶν τοῦ λόγου, τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ ὑψηλοῦ. Ἰδίᾳ δὲ ἐξέπληττεν, ὡς εἶπεν ὁ Πλούταρχος, τὸ πρᾶον καὶ γαλήνιον αὐτοῦ ἦθος, ἐμφαῖνον μεγαλεῖον ψυχῆς καὶ ἁρμονίαν τῶν ψυχικῶν καὶ σωματικῶν αὐτοῦ δυνάμεων. «Λοιδορουμένου γοῦν ποτε καὶ κακῶς ἀκούων ὑπό τινος τῶν βδελυρῶν καὶ ἀκολάστων ὅλην ἡμέραν ὑπέμενε σιωπῇ κατ' ἀγορὰν ἅμα τι τῶν ἐπειγόντων καταπραττόμενος· ὡς δὲ ἔμελλεν εἰσιέναι σκότους ὄντος ἤδη, προσέταξέ τινι τῶν οἰκετῶν φῶς λαβόντι παραπέμψαι καὶ καταστῆσαι πρὸς τὴν οἰκίαν τὸν ἄνθρωπον».

Οἷος δὲ ἐν τῷ ἰδιωτικῷ, τοιοῦτος ἐγένετο καὶ ἐν τῷ πολιτικῷ βίῳ· διότι ὁ νοῦς ἦν ἀμφοτέρων κοινὸς ὁδηγός· ὅτι ὁ Κικέρων περὶ Σωκράτους εἶπε, τοῦτο κάλλιστα δυνάμεθα καὶ ἐπὶ Περικλέους ἐφαρμόσαι, ὅτι τὴν φιλοσοφίαν τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐπὶ τὴν γῆν κατεβίβασε, τὸν νοῦν προσλαβὼν διακοσμητὴν τῆς τάξεως καὶ ἁρμονίας ἐν τῇ πολιτείᾳ· ἐκ μὲν τῶν πρὸ αὐτοῦ πολιτικῶν ἀνδρῶν Σόλων μὲν καὶ Κλεισθένης τὰς κρηπῖδας ἔθεσαν τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας τῶν Ἀθηναίων καὶ τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, Μιλτιάδης δὲ καὶ Θεμιστοκλῆς καὶ Ἀριστείδης καὶ Ξάνθιππος, ὁ πατὴρ τοῦ Περικλέους, καὶ Κίμων ταῖς λαμπραῖς νίκαις τὴν πόλιν κατηγλάϊσαν καὶ κατεπλούτισαν· ἡ δὲ μεγαλύνοια τοῦ Θεμιστοκλέους τὸ ναυτικὸν ἐθεμελίωσε μεγαλεῖον τῶν Ἀθηναίων, ἡ δὲ πραότης καὶ δικαιοσύνη τοῦ Ἀριστείδου τὴν ἡγεμονίαν τῶν συμμάχων ἐξησφάλισεν αὐτοῖς. Ὁ δὲ Περικλῆς οἱονεὶ κληρονόμος αὐτῶν συμπεριλαβὼν ἐν ἑαυτῷ καὶ συνενώσας τὰς ἀρετὰς αὐτῶν, φιλόδημος μὲν καὶ φιλόπολις γενόμενος, ὡς ὁ Σόλων καὶ Κλεισθένης, συνετὸς δὲ καὶ προορατικὸς πολιτικός, ὡς ὁ Θεμιστοκλῆς, φρόνιμος δὲ καὶ ἀσφαλὴς στρατηγός, ὡς ὁ Μιλτιάδης, ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ξάνθιππος καὶ ὁ Κίμων, ἐπιεικὴς καὶ ἀφιλοχρήματος, ὡς ὁ Ἀριστείδης, φιλότιμος καὶ ἀνδρεῖος, εἴπερ τις καὶ ἄλλος Ἀθηναίων, ἐπὶ δὲ δεινότητι λόγων καὶ φιλοκαλίᾳ ὑπέρτατος πάντων καὶ κορυφαῖος, τὴν κορωνίδα ἐπέθηκε τῇ πόλει τῆς Παλλάδος, ἐκ μεγάλης ποιήσας αὐτὴν μεγίστην, πλουσιωτάτην τε καὶ ἐνδοξοτάτην, καὶ ἀναδείξας πρώτην καὶ ἐξόχως διαπρέπουσαν ἐπὶ νοημοσύνῃ, φιλολογίᾳ τε καὶ φιλοκαλίᾳ.

Καίπερ δὲ οὐδέποτε κληρωθεὶς ἄρχων ἦν ἔργῳ ἐπὶ πλεῖστα ἔτη ἰθύντωρ τῆς δημοκρατίας, οἱονεὶ πρόεδρος αὐτῆς ἢ πρῶτος ὑπουργός, οὐδέποτε εἰς βίαια καὶ αἱματηρὰ καταφυγών μέσα[1] πρὸς κατάληψιν τῆς ἀρχῆς, ἀλλ' ἀεὶ τῷ λόγῳ χρώμενος πρὸς φωτισμὸν τῆς διανοίας τοῦ δήμου.

Ὁ δὲ νοῦς τῶν Ἀθηναίων καθ' ἑκάστην λαμβάνων ἀφορμὰς ἀναπτύξεως καὶ προπαιδευόμενος κατέστη ὀξύτατος νοεῖν καὶ γοργότατος ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν παρὰ τῶν ἄλλων λεγομένων· ὥστε λίαν προσφυῶς οἱ στίχοι ἐκεῖνοι τοῦ Ἡσιόδου τῷ Περικλεῖ καὶ αὐτοῖς ἁρμόζουσιν·

> οὗτος μὲν πανάριστος, ὃς αὐτῷ πάντα νοήσῃ
> φρασσάμενος τὰ κ'ἔπειτα καὶ ἐς τέλος ἦπιν ἀμείνω.
> ἐσθλὸς δ' αὖ κἀκεῖνος, ὃς εὖ εἰπόντι πείθηται.

Τοὺς δ' Ἀθηναίους ἐπαινεῖ ὁ Περικλῆς ὅτι φιλοῦσι τοὺς λόγους, οὐδ' ἀποβάλλουσι τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν, ἀλλ' ἀναγκαίαν αὐτὴν

λοῖ γὰρ φρόνημα τὸ αἰφνίδιον καὶ ἀπροσδόκητον καὶ τῷ πλείστῳ παρελόγῳ συμβαῖνον· ὃ ὑμεῖν πρὸς τοῖς ἄλλοις οὐχ ἥκιστα καὶ κατὰ τὴν νόσον γεγένηται». (Θουκυδ. Β' 61).

1) Ὁ Περικλῆς πάσχων ἤδη δεινῶς ὑπὸ τοῦ λοιμοῦ καὶ πνέων τὰ λοίσθια, τῶν περικαθημένων φίλων καὶ πολιτῶν λόγον ποιουμένων περὶ τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ καὶ τὰς πράξεις ἀναμετρουμένων καὶ τὸ πλῆθος τῶν τροπαίων, νομιζόντων ὅτι ἀπολέσας ἤδη τὴν αἴσθησιν, οὐ συνίησι τὰ λεγόμενα, ψθεγξάμενος ἐς μέσον εἶπε πρὸς αὐτούς· θαυμάζει ὅτι ταῦτα μὲν ἐπαινοῦσιν αὐτοῦ καὶ μνημονεύουσιν ἃ καὶ πρὸς τύχην ἐστὶ κοινὰ καὶ γέγονεν ἤδη πολλοῖς στρατηγοῖς, τὸ δὲ κάλλιστον καὶ μέγιστον οὐ λέγουσιν· «οὐδεὶς γάρ, ἔφη, δι' ἐμὲ τῶν ὄντων Ἀθηναίων μέλαν ἱμάτιον περιεβάλετο». (Πλούταρχ. Περικλ. λη').

Δυστυχῶς καὶ ὁ βίος τοῦ Περικλέους οὐκ ἔστιν ἀπηλλαγμένος κηλίδων τινῶν, ὧν μεγίστη ὁ σκληρὸς ἐκεῖνος καὶ ἀπάνθρωπος νόμος εἰσαχθεὶς ὑπὸ τοῦ Περικλέους, δι' οὗ πεντακισχίλιοι ἄνδρες περιεβάλοντο δουλικὸν ἱμάτιον, ἀποκλεισθέντες τῆς πολιτείας καὶ πωληθέντες ὡς δοῦλοι, διότι οὐκ ἦσαν γεγεννημένοι ἐκ πατρὸς καὶ μητρὸς Ἀθηναίων· ὥστε εἰ ἐπ' αὐτοῦ ἔζη ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ οὗτος ἀπεκλείετ' ἐκ τῆς πολιτείας καὶ ἐπωλεῖτο ὡς δοῦλος· ἀλλ' ὁ Περικλῆς σκληρῶς ἐτιμωρήθη ὑπὸ τῆς θείας δίκης· διότι ἀπολέσας τῷ λοιμῷ τὰ γνήσια αὐτοῦ τέκνα, ἠναγκάσθη δεηθῆναι τοῦ δήμου τὸν νόμον καταργῆσαι, ὅπως δυνηθῇ τὸν ἐκ τῆς Ἀσπασίας νόθον υἱὸν αὐτοῦ καὶ ὁμώνυμον νομιμοποιῆσαι· ὁ δὲ δῆμος φιλανθρωπότερον αὐτοῦ προσενεχθεὶς κατέλυσε τὸν νόμον. (Πλουτάρ. αὐτ. λδ').

πρὸς φωτισμὸν τῆς διανοίας κρίνουσι· «καὶ αὐτοὶ ἤτοι κρίνομέν γε ἢ ἐνθυμούμεθα ὀρθῶς τὰ πράγματα, οὐ τοὺς λόγους τοῖς ἔργοις βλάβην ἡγούμενοι, ἀλλὰ μὴ προδιδαχθῆναι μᾶλλον λόγῳ πρότερον ἢ ἐπὶ ἃ δεῖ ἔργῳ ἐλθεῖν· διαφερόντως γάρ δὴ καὶ τόδε ἔχομεν, ὥστε τολμᾶν τε αὐτοὶ μάλιστα, καὶ περὶ ὧν ἐπιχειρήσομεν ἐκλογίζεσθαι· ὃ τοῖς ἄλλοις ἀμαθία μὲν θράσος, λογισμὸς δ' ὄκνον φέρει· κράτιστοι δ' ἂν τὴν ψυχὴν δικαίως κριθεῖεν οἱ τά τε δεινὰ καὶ ἡδέα σαφέστατα γινώσκοντες, καὶ διὰ ταῦτα μὴ ἀποτρεπόμενοι ἐκ τῶν κινδύνων» (Θουκυδ. Β, 40).

Περὶ δὲ ἑαυτοῦ λέγει ὁ Περικλῆς (Θουκυδ. Β, 60)· «οὐδενὸς οἶομαι ἧσσων εἶναι γνῶναί τε τὰ δέοντα καὶ ἑρμηνεῦσαι ταῦτα·» πλείω δὲ ὁ Πλούταρχος (Περικλ. κεφ. Η')· «Τῇ μέν τοι περὶ τὸν βίον κατασκευῇ καὶ τῷ μεγέθει τοῦ φρονήματος ἁρμόζοντα λόγον, ὥσπερ ὄργανον, ἐξαρτυόμενος παρενέτεινε πολλαχοῦ τὸν Ἀναξαγόραν, οἷον βαφὴν τῇ ῥητορικῇ τὴν φυσιολογίαν ὑποχεόμενος· τὸ γὰρ ὑψηλόνουν τοῦτο καὶ τελεσιουργόν, ὡς ὁ θεῖος Πλάτων φησί, πρὸς τῷ εὐφυὴς εἶναι κτησάμενος ἐκ φυσιολογίας καὶ τὸ πρόσφορον ἑλκύσας ἐπὶ τὴν τῶν λόγων τέχνην, πολὺ πάντων διήνεγκε». Τὰ δὲ ἀποτελέσματα τῆς ῥητορικῆς τοῦ Περικλέους δεινότητος οὕτωσὶ περιγράφει· «τὰ μὲν πολλὰ βουλόμενον ἦγε πείθων καὶ διδάσκων τὸν δῆμον, ἦν δ' ὅτε καὶ μάλα δυσχεραίνοντα κατατείνων καὶ προβιβάζων ἐχαιρώτο τῷ συμφέροντι, μιρούμενος ἀτεχνῶς ἰατρὸν ποικίλῳ νοσήματι καὶ μακρῷ κατὰ καιρὸν μὲν ἡδονὰς ἀβλαβεῖς, κατὰ καιρὸν δὲ δηγμούς καὶ φάρμακα προσφέροντα σωτήρια· παντοδαπῶν γάρ, ὡς εἰκός, παθῶν ἐν ὄχλῳ τοσαύτην τὸ μέγεθος ἀρχὴν ἔχοντι φυομένων, μόνος ἐμμελῶς ἔκαστα διαχειρίσασθαι πεφυκώς, μάλιστα δὲ ἐλπίσι καὶ φόβοις, ὥσπερ οἴαξι, προαναστέλλων τὸ θρασυνόμενον αὐτῶν καὶ τὰ δύσθυμον ἀνεὶς καὶ παραμυθούμενος, ἔδειξε τὴν ῥητορικὴν κατὰ Πλάτωνα ψυχαγωγίαν οὖσαν καὶ μέγιστον ἔργον αὐτῆς τὴν περὶ τὰ ἤθη καὶ πάθη μέθοδον, ὥσπερ τινὰς τόνους καὶ φθόγγους τῆς ψυχῆς μάλ' ἐμμελῶς ἁφῆς καὶ κρούσεως προσδεομένους» (αὐτ. ιε').

Ἐγὼ οὐδὲν ἄλλο ἔργον πολιτικοῦ ἀνδρὸς ἐκ τῶν ἀρχαίων γινώσκω μεῖζον τούτου, ὅτι ὁ Περικλῆς τριάκοντα καὶ πέντε περίπου ἔτη πολιτευόμενος οὐδενὶ ἄλλῳ ἐχρήσατο μέσῳ, ὅπως τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων πείσῃ πράττειν τὰ δέοντα, ἢ τῷ λόγῳ, καταστήσας τὴν δημοκρατίαν ἄξιαν μὴ βίᾳ ἀλλὰ πειθοῖ λόγου κυβερνᾶσθαι.

Διὰ τοιαύτης πολιτείας ἠγωνίσατο ὁ Περικλῆς τὰς Ἀθήνας καταστῆσαι μητρόπολιν συμπάντων τῶν ἑλληνικῶν λαῶν οὐ μόνον ὑλικῶς καὶ πολιτικῶς ἀλλὰ καὶ πνευματικῶς καὶ ἐπιστημονικῶς καὶ καλλιτεχνικῶς. Τοιοῦτον ὑψηλὸν σκοπὸν εἶχον τὰ καλλιτεχνικὰ τῆς Ἀκροπόλεως ἔργα· εἰς τοῦτο δὲ ἀπέβλεπε καὶ ἡ συμβουλὴ τοῦ Περικλέους ἀποστολὴ τῶν εἴκοσι πρέσβεων παρὰ τῶν Ἀθηναίων πρὸς πάντας τοὺς Ἕλληνας τοὺς ὁπῆποτε κατοικοῦντας Εὐρώπης ἢ Ἀσίας, ὅπως προσκαλέσωσι μικρὰν πόλιν καὶ μεγάλην πέμπειν Ἀθήναζε εἰς σύλλογον τοὺς βουλευσομένους περὶ τῶν ἑλληνικῶν ἱερῶν. Ὅσκοπὸς τῆς πρεσβείας ταύτης ἐματαιώθη φθόνῳ καὶ ἀντενεργείᾳ Λακεδαιμονίων, φησὶ Πλούταρχος (Περικλ. § ιζ')· ἀλλ' οἱ ἀγῶνες καὶ οἱ μόχθοι τοῦ Περικλέους καὶ τῆς περὶ αὐτὸν πλειάδος οὐκ ἐματαιώθησαν· διότι αἱ Ἀθῆναι κατέσχασαν οἱ ἱεροὶ τόποι τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, εἰς οὓς ἅσμενοι προσέρχονται καὶ προσκυνοῦσιν, ὡς φησι Renan, τὰ ἐν αὐταῖς ἱερὰ λείψανα τῆς τέχνης οἱ σοφοὶ πάντων τῶν πεφωτισμένων ἐθνῶν. Τοῦτο ἐγίνωσκε καὶ προεῖπεν ὁ Περικλῆς· «μετὰ μεγάλων δὲ σημείων καὶ οὐ δή τοι ἀμάρτυρόν γε τὴν δύναμιν παρασχόμενοι τοῖς τε νῦν καὶ τοῖς ἔπειτα θαυμασθησόμεθα» (Θουκυδ. Β', 41). Τοῦτο δὲ κατεῖδε καὶ ὁ Ἰσοκράτης διαβεβαιούμενος ὅτι «ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα πεποίηκε μηκέτι τοῦ γένους ἀλλὰ τῆς διανοίας δοκεῖν εἶναι, καὶ μᾶλλον Ἕλληνας καλεῖσθαι τοὺς τῆς παιδεύσεως τῆς ἡμετέρας ἢ τοὺς τῆς κοινῆς φύσεως μετέχοντας (Παναγ. § ιγ')». Τὸν δὲ πόθον τοῦ Περικλέους κατὰ τὸν δεύτερον μ. Χ. αἰῶνα ὁ αὐτοκράτωρ Ἀδριανὸς ἐξετέλεσεν ἱδρύσας ἐν Ἀθήναις τὰ Πανελλήνια· κατ' ἐκείνους δὲ τοὺς χρόνους αἱ Ἀθῆναι ἦσαν διδασκαλεῖον οὐ μόνον τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ Ἀντιοχέων, καὶ Ἀλεξανδρέων, καὶ Σιδωνίων, καὶ Καρχηδονίων καὶ λοιπῶν, καὶ πάντες τῆς ἑορτῆς ταύτης μετεῖχον, ὡς καὶ πάσης διδασκαλίας καὶ ἀσκήσεως τῶν ἐφήβων· «Οὐδεὶς λαός, λέγει ὁ πολύκλαυτος Albert Dumont (Essai sur l'Ephébie Attique I, pag. 109), καὶ εἰ λίαν εὐσεβῶς εἶχε πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ γείτονας, παρέσχε γυμνασιάρχας καὶ διδασκάλους πρὸς ἐκπαίδευσιν τῶν τέκνων αὐτῶν, μεθ' ὅσης ἐλευθεριότητος παρέσχον οἱ Ἀθηναῖοι, οὐδ' ἐπέτρεψεν αὐτοῖς τὴν συγκοινωνίαν ἀνὰ πᾶσαν ὥραν μετὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ τέκνων καὶ τὴν συμμετοχὴν τῆς ἐθνικῆς παιδεύσεως. Αἱ Ἀθῆναι

ἀνεμιμνήσκοντο τῶν λαμπρῶν ἐκείνων λόγων, οὓς ὁ Περικλῆς εἶπε κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δόξης αὐτῶν, «τὴν πᾶσαν πόλιν τῆς Ἑλλάδος παίδευσιν εἶναι».

Φειδίας.

§ 43. Τοιοῦτος ἦν ὁ κορυφαῖος τῶν μαθητῶν τοῦ Ἀναξαγόρου. Ἀλλὰ καὶ ὁ Φειδίας ἐκ εἶχε περὶ θεοῦ καθαρωτέρας καὶ ὑψηλοτέρας ἰδέας ἐκ τῆς φιλοσοφίας ἠρύσατο τοῦ Ἀναξαγόρου καὶ ἐκ τῶν μετ' αὐτοῦ συνομιλιῶν ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Περικλέους· «Ὁ Φειδίας ἐπινοῶν τὴν ἤρεμον καὶ ὑψηλὴν ἔκφρασιν, λέγει ὁ σοφὸς Taine, πάντως συνέλαβε δύναμιν παντὸς ἀνθρωπίνου ὁρίου ἐκβαίνουσαν, δύναμιν καθολικὴν ἐκ τῶν ἀγουσῶν τὸν ῥοῦν τῶν πραγμάτων, διάνοιάν τε ἐνεργόν, ἥτις ἐν Ἀθήναις ἦν ἡ ψυχὴ τῆς πατρίδος. Ἴσως ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ ἀντηχούσης ἤσθετο τῆς ἠχοῦς τῆς νέας φυσικῆς φιλοσοφίας, τὸν νοῦν ὡς τὴν κουφοτάτην καὶ καθαρωτάτην τῶν οὐσιῶν ὑπολαμβανούσης. Ὁ Φειδίας ἤκουσε τοῦ Ἀναξαγόρου φιλοσοφοῦντος ἐν τῷ τοῦ Περικλέους οἴκῳ, ὡς ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος τῶν Πλατωνικῶν τῆς Ἀναγεννήσεως ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Λαυρεντίου Μεδίκου. Ἐπειδὴ ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Περικλέους ἤκουσε τοῦ Ἀναξαγόρου φιλοσοφοῦντος περὶ Νοῦ, διὰ τοῦτο συνέλαβε τὸν Ὀλύμπιον Δία, τὴν Ἀθηνᾶν, τὴν οὐρανίαν Ἀφροδίτην καὶ ἐξειργάσατο, ὡς ἔλεγον οἱ Ἕλληνες, τὸ μεγαλεῖον τῶν θεῶν». (La philosophie de l'art en Grèce, σελ. 75. 199).

Ἀλλὰ πῶς κατώρθωσεν ἐν τῷ χωνευτηρίῳ τῆς μεγαλοφυοῦς αὐτοῦ διανοίας, ἐν τῇ δημιουργικῇ αὐτοῦ φαντασίᾳ τὸν ἀπειροτέλειον νοῦν τῆς ἱερᾶς φιλοσοφίας καὶ τὴν πεπερασμένην τελείαν μορφὴν τῶν θεῶν τῆς μυθολογίας ἐν μιᾷ ὑποστάσει συγχωνεῦσαι καὶ τὸ συναμφότερον ἐνσαρκῶσαι, οἷον συνέλαβεν ὁ νοῦς αὐτοῦ, ἐκφράζων οὕτω καὶ καθιστὰς ὁρατὸν καὶ ψηλαφητὸν τὸ μᾶλλον ἀόρατον ἐν τῷ κόσμῳ, τὴν καθαρὰν θείαν νόησιν; διότι εὗρεν ὑπόδειγμα τῆς τοιαύτης συγχωνεύσεως καὶ ἐνσαρκώσεως ἐν τοῖς ποιήμασι τοῦ Ὁμήρου. Ὁ Στράβων (Η',σελ. 354) ἱστορεῖ, ὅτι ἐρωτηθεὶς ὁ Φειδίας ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Παναίνου πῶς ἐποίησε τὴν εἰκόνα τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ Διός, ἀπεκρίνατο ἀπομνημονεύων τῶν στίχων τοῦ Ὁμήρου,

> ἦ καὶ κυανέῃσιν ἐπ' ὀφρύσι νεῦσε Κρονίων·
> ἀμβρόσιαι δ' ἄρα χαῖται ἐπερρώσαντο ἄνακτος
> κρατὸς ἀπ' ἀθανάτοιο, μέγαν δ' ἐλέλιξεν Ὄλυμπον.

ὑποδεικνύων ὅτι ἐκ τούτων ἐνεπνεύσθη· οἱ μὲν πρὸ αὐτοῦ ἀγαλματοποιοὶ πλάττοντες τὸν Δία ὠλιγώρουν τῶν ὀφρύων καὶ τῆς ἀμβροσίας χαίτης, ὁ δὲ Φειδίας ἐπὶ τούτων μάλιστα ἐπέχεε τὴν θείαν παντοδυναμίαν. Τοιαύτην συγχώνευσιν τοῦ συναμφοτέρου ἀνεύρισκεν ἀποτετυπωμένην καὶ ἐν τῇ φύσει τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς ἐνοικούσης φυλῆς, ἧς ἄλλως καὶ ἡ φιλοκαλία κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους λιπαρῶς ἐκτρεφομένη ἐν παντὶ ἔργῳ ἐξεδηλοῦτο καὶ ἐχρησίμευεν ὡς ὑπέκκαυμα ἐν ταῖς ὑψηλαῖς τοῦ Φειδίου συλλήψεσιν.

Ὁ Κικέρων λέγει ὅτι «ὁ Φειδίας, ὁ μέγας ἐκεῖνος καλλιτέχνης, ὅτε ἀγαλμά τι τοῦ Διὸς ἢ τῆς Ἀθηνᾶς ἐποίει, οὐκ εἶχεν ὑπ' ὄψει πρόσωπόν τι, οὗ τὴν ὁμοιότητα προσεῖχεν ἀποδοῦναι, ἀλλ' ἐν τῷ βάθει τῆς ψυχῆς αὐτοῦ ἦν τύπος τέλειος, πρὸς ὃν ἀποβλέπων διηύθυνε τὴν τέχνην καὶ τὴν χεῖρα αὐτοῦ». Ὁ δημιουργὸς ἄρα Φειδίας ἐμιμεῖτο τὸν θεῖον δημιουργὸν ὃς κατὰ Πλάτωνα «πρὸς τὸ κατὰ ταὐτὰ ἔχον βλέπων ἀεὶ καὶ τοιούτῳ προσχρώμενος παραδείγματι, τὴν ἰδέαν καὶ δύναμιν αὐτοῦ ἀπεργάζεται καὶ καλὸν ἐξ ἀνάγκης οὕτως ἀποτελεῖ πᾶν τὸ δημιουργούμενον». Καὶ Ραφαὴλ δὲ ἐν τῇ περιωνύμῳ ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Καστιγλιόνην λέγει περὶ τῆς Γαλατείας αὐτοῦ· «Ἐπειδὴ καλῶν παραδειγμάτων ζώντων τύπων τοῦ γυναικείου φύλου στεροῦμαι, ἰδανικόν τι μεταχειρίζομαι, ὅπερ αὐτὸς ἐν τῇ φαντασίᾳ μου ἀναπλάττω».

Ὁ δὲ Φειδίας καὶ τὸν τύπον ἀνέπλαττε τῶν ἄλλων ζῴων τέλειον ἐμφυσῶν καὶ ἐγχέων τὴν ἐμψυχοῦσαν αὐτὰ δύναμιν ἐν παντὶ μορίῳ αὐτῶν. «Ὁ ἵππος οὗτος, λέγει ὁ Cherbuliex περί τινος ἵππου τοῦ Φειδίου ἐκ τῶν τῆς Ἀκροπόλεως ἐν τῷ εὐτραπέλῳ αὐτοῦ μυθιστορήματι *Un cheval de Phidias*, οὐ μόνον ψυχὴν ἔχει, ἀλλὰ καὶ ὅλον τὸ σῶμα ἡ ψυχὴ αὐτοῦ ἐστι, παντα-χοῦ ἐγκεχυμένη, μέχρι τῶν ὤτων ἃ αἴρει καὶ τῆς οὐρᾶς ἣν ἀνυφοῖ»..... Ὁ Φειδίας οὐκ ἐχρήσατο τῇ μεθόδῳ τῶν ἐκλεκτικῶν, οὐδὲ τὴν ἱππικὴν καλλονὴν εἰς τὸ ἰδεῶδες ἀνύψωσε, δημιουργῶν ἵππον χιμαιρικὸν καὶ ἀφειδῶς αὐτῷ ἐπιδαψιλεύων τὰς ἀρετὰς πολλῶν φυλῶν ἵππων. Οὐδένες ἄλλοι τὴν φύσιν μετὰ μείζονος ζήλου ἐμελέτησαν, ἢ οἱ μεγάλοι Ἕλληνες καλλιτέχναι, οὐδὲ μετὰ πλείονος ἀκριβείας ἐμιμήσαντο αὐτήν, οὐδὲ καλλίω χρῆσιν τῆς φαντασίας αὐτῶν ἐποιήσαντο, ὅπως καλῶς αὐτὴν παρατηρήσωσι, λέγω φαντασίαν, διότι ἄνευ φαντασίας ἡ γνῶσις τῆς φύσεως ἐν ταῖς τέχναις χάος ἐστίν. Οὐδέποτε ἡ φύσις ἀντιγρα-

φεῖς καὶ μιμητάς[1] ἔσχεν ἀκριβεστέρους τῶν Ἑλλήνων· ἐφ' ᾧ ἡ τέχνη αὐτῶν οὕτω γόνιμος καὶ πλουσία καὶ ποικίλη ὑπῆρξεν· ὁ δὲ Φειδίας τετρακοσίων ποδῶν μήκους ἔγλυψεν ἀνάγλυφον, ἐν ᾧ δύο μορφαὶ ἢ δύο φυσιογνωμίαι ἀκριβῶς ὅμοιαι οὐκ εἰσὶν οὔτε ἐν τοῖς ἵπποις οὔτε ἐν τοῖς ἱππεῦσι. Τοιοῦτόν τι οὐδαμῶς ποιοῦσιν οἱ γλύπται, οἱ ζωγράφοι, οἱ ποιηταί, οἱ ὑπὸ τὸ πρόσχημα τοῦ ἀνυψωθῆναι εἰς τὸ ἰδεῶδες τρεῖς ἢ τέσσαρας γεννῶντες πομπώδεις καὶ κοινοὺς τύπους καὶ τούτων ἐν παντὶ αὐτῶν ἔργῳ χρῆσιν ποιούμενοι».

Τοιοῦτον τὸ ἀπόκρυφον τῆς τελειότητος τῶν ἔργων τοῦ Φειδίου, ὅτι οἱ τύποι, οὓς ἀνέπλαττεν, οὐκ εἰσὶ χιμαιρικαὶ καὶ ἀφῃρημέναι ἰδέαι καὶ ἀνύπαρκτοι ἐν τῇ φύσει, ἀλλὰ ζῶσαι καὶ ἀληθεῖς. Τοιούτους κηρύττουσιν αὐτοὺς οὐ μόνον οἱ ἀρχαῖοι[2], ἀλλὰ καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν νεωτέρων, ἀνομολογοῦντες ὅτι τῆς τελειότητος αὐτῶν οὐδὲ οἱ τελειότατοι τῶν νεωτέρων γλυπτῶν καὶ ζωγράφων ἐφίκοντο· οἷον ὁ σοφὸς Taine ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ de l'Idéal dans l'art περιελθὼν νοερῶς τὰς διαφόρους χώρας καὶ σχολὰς πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ τελείου καὶ τοῦ ἰδανικοῦ ἐν τῇ τέχνῃ ἀφικνεῖται καὶ εἰς Φλωρεντίαν, ἧς τὴν σχολὴν μετ' εὐαρεσκείας ἐπισκέπτεται, ἐξ ἧς ἐξῆλθε, λέγει, ὁ Λεονάρδος, καὶ εἰς ἣν εἰσῆλθεν ὁ Ραφαὴλ, διὰ δὲ τοῦ Γιβέρτου, Δονατέλλου, Ἀνδρέου Δελσάρτου, Φρὰ Βαρθολομαίου καὶ Μιχαὴλ Ἀγγέλου τὸν τελειότατον ἀνεκάλυψε τύπον τῆς νέας τέχνης· θαυμάζει τὸ τέλειον τῶν σωμάτων, τὴν ἁρμονίαν τοῦ νοῦ καὶ τῆς μορφῆς· διότι οὔτε ἡ δύναμις τοῦ νοῦ οὔτε ἡ τῶν ὀργάνων ὑπερισχύει, ὥστε τὸ ἀνθρώπινον πρόσωπον ἀποσπᾶσαι ἀπὸ τοῦ ἰδανικοῦ τούτου οὐρανοῦ, ἐν ᾧ πᾶσαι αἱ δυνάμεις συναρμόζονται ἐν ὑπερτάτῃ τινὶ συμφωνίᾳ. Οὐ μόνον ἡ κεφαλὴ καὶ τὸ πρόσωπον ἀλλὰ καὶ τὸ στῆθος καὶ οἱ βραχίονες καὶ οἱ σύνδεσμοι καὶ αἱ ἀναλογίαι, καὶ συνελόντι εἰπεῖν ἅπαν τὸ σχῆμα λαλεῖ καὶ συμπράττει, ὅπως ὑπὸ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἡμῶν ὑποβάλῃ πλάσμα οὐχ ὁμοειδὲς τῷ ἡμετέρῳ σώματι· διότι συγκρινόμενοι πρὸς αὐτὸ ἐσμὲν ὡς οἱ πίθηκοι καὶ οἱ παπποῦοι συγκρινόμενοι πρὸς ἡμᾶς.

«Ἐξερχόμενοι, λέγει, τοῦ θεάματος τούτου νομίζομεν ὅτι τὸ ἔργον ἡμῶν τετέλεσται, ὅτι εἰς τὸ μὴ περαιτέρω τῆς τέχνης ἤλθομεν· ἀλλ' ὅμως ἡ Φλωρεντία ἐστὶν ἡ δευτέρα πατρὶς τοῦ καλοῦ, αἱ δὲ Ἀθῆναι ἡ πρώτη. Κεφαλαί τινες, ἀγάλματά τινα διασωθέντα ἀπὸ τοῦ ναυαγίου τῆς ἀρχαιότητος, τὰ μάρμαρα τοῦ Παρθενῶνος, ἡ Ἀφροδίτη τῆς Μήλου, ἡ κεφαλὴ τῆς Ἥρας τῆς ἐξοχικῆς οἰκίας Λουδοβίζη, μαρτυροῦσι φυλὴν ὑψηλοτέραν καὶ καθαρωτέραν· συγκρίνοντες ὄψεσθε ὅτι ἡ ἡπιότης πολλάκις ἐν ταῖς μορφαῖς τῶν εἰκόνων τοῦ Ραφαὴλ εὐήθης ἐστὶν ὡς ἡ τῶν προβάτων, τὸ δὲ πλάτος τῶν ὤμων ὀλίγον τι παχύ, ἐν δὲ ταῖς εἰκόσι τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου ἡ τραγῳδία τῆς ψυχῆς ἀγγέλλεται λίαν ἐπαισθητὴ διὰ τῆς ἐξοιδήσεως τῶν μυώνων καὶ τῆς ὑπερβολῆς τῆς ἐντάσεως. Οἱ ἀληθεῖς ὁρατοὶ θεοὶ ἀλλαχοῦ ἐγεννήθησαν καὶ ἐν αἰθέρι καθαρωτέρῳ. Πολιτισμὸς μᾶλλον αὐτόματος καὶ ἁπλούστερος, φυλὴ εὐκρασεστέρα καὶ λεπτοφυεστέρα, θρησκεῖα κάλλιον προσηρμοσμέ-

---

1) Ἐν τῷ μυθιστορήματι τοῦ Cherbuliez οἱ μὲν ἐξετάζουσι τὴν γλυπτικὴν τέχνην τοῦ Φειδίου ὑπὸ τὴν ἰδανικὴν ἔποψιν, οἱ δὲ ὑπὸ τὴν πραγματικήν· καὶ τοιοῦτος ὁ ἐνταῦθα ὁμιλῶν ἰατρός· διὸ οἱ λόγοι αὐτοῦ ἔχουσί τι τὸ ὑπερβολικόν. Οἱ Ἕλληνες μιμούμενοι τὴν φύσιν ποιοῦνται χρῆσιν τῆς δημιουργικῆς αὐτῶν φαντασίας, ἀνευρίσκουσι τὴν ζῶσαν φυσιογνωμίαν τῆς φύσεως καὶ ταύτην ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῶν ἀποτυποῦσιν. Τοῦτο βεβαίως νοεῖ καὶ ὁ Cherbuliez λέγων ὅτι ὅλον τὸ σῶμα τοῦ ἵππου τοῦ Φειδίου ἡ ψυχὴ αὐτοῦ ἐστιν. «Ἡ ἐξῆς ἀλήθεια, λέγει ὁ Lévêque, ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς τέχνης παρὰ πάντων νῦν ἐκτὸς πάσης ἀντιρρήσεως τίθεται, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀγαλματοποιοὶ ἐξ ἀρχῆς περὶ τὴν παράστασιν τῶν θεῶν ἀσχολούμενοι, καὶ ἐν ταύτῃ τῇ πλαστικῇ προσωπικότητι δυνάμεις ὑπερανθρωπίνους ἐνσαρκώσαντες, εἰς τὴν ἐξευγένισιν προήχθησαν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος καὶ εἰς τὴν ἐπιζήτησιν τοῦ τελειοτάτου τύπου ὅπως τὸ ἐκφραστικὸν σημεῖον ᾖ ὅσον οἱόν τε ἄξιον τοῦ ἐκφραζομένου χαρακτῆρος. Ἀκούσωμεν τί περὶ τούτου ἐν ταῖς μετὰ τοῦ Ἐκκερμάννου διαλέξεσιν αὐτοῦ λέγει ὁ ποιητὴς Γαῖθης, οὗ νῦν αἱ γνῶμαι περὶ τῶν ζητημάτων τῆς φιλοκαλίας (esthétique) λογίζονται χρησμοί· «ὅς τις, φησί, μέγα τι πρᾶξαι βούλεται, τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοῦ ἀνάπτυξιν εἰς τοσοῦτον προβιβασάτω, ὥστε δύνασθαι, ὡς οἱ Ἕλληνες, τὴν στενὴν τῆς φύσεως πραγματικότητα μέχρι τοῦ ὕψους τοῦ πνεύματος αὐτοῦ ἀνυψῶσαι, ὅπως ἱκανὸς ᾖ πραγματικὸν καταστῆσαι, ὅ,τι ἐν τῇ φύσει ἐσωτερικῆς τινος ἀδυναμίας ἕνεκα ἢ ἐξωτερικοῦ τινος προσκόμματος ἔμεινεν ἐν δυνάμει».

2) Ἐν τῇ 42 παραγράφῳ σελ. 165 ἐμνημονεύσαμεν ὧν λέγει Πλούταρχος περὶ τῆς τελειότητος καὶ ἀειθαλοῦς ἀκμῆς τῶν ἔργων τοῦ Φειδίου· ἀναγνώτω δὲ ὁ βουλόμενος τὸν Ὀλυμπιακὸν Δίωνος τοῦ Χρυσοστόμου, ἐν ᾧ ὑποτίθεται ὅτι ὁ Φειδίας ἐνώπιον τῶν Ἠλείων καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων δίδωσι λόγον τῆς κατασκευῆς τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ Διός.

νη, καλλιέργεια τοῦ σώματος νοημονεστέρα, πάντα ταῦτα παρήγαγον τύπον εὐγενέστερον, εὐμοιροῦντα ἡπιότητος ὑπερηφανωτέρας, γαλήνης σεμνοτέρας, κινήσεως ἁρμονικωτέρας καὶ ἐλευθερωτέρας, τελειότητος χαριεστέρας καὶ φυσικωτέρας· ὁ τύπος δὲ οὗτος ἐχρησίμευσε πρότυπον τοῖς τεχνίταις τῆς Ἀναγεννήσεως· ὥστε ἡ τέχνη, ἣν ἐν Ἰταλίᾳ θαυμάζομεν, βλαστός ἐστιν ἧττον ὑψηλὸς τῆς Ἑλληνικῆς δάφνης ἐν ἑτέρῳ ἐδάφει μεταφυτευθείσης».

Τοιαῦτά φησι καὶ ὁ φιλέλλην ποιητὴς de la Prade. «Ὅσον τὸ ἐφ' ἡμῖν, θεώμενοι τὴν Ἑλληνικὴν γλυπτικήν, αἰσθανόμεθα καὶ ὁμολογοῦμεν, ὅτι οὐκ ἐσμὲν ἱκανοὶ πρόσοδόν τινα φαντασθῆναι δυναμένην προαγαγεῖν τὴν τέχνην ὑψηλότερον τοῦ Φειδίου, ἢ ἐφικέσθαι τοῦ προτύπου τούτου ἄνευ ἀκριβοῦς μιμήσεως αὐτοῦ· ἡ αἴσθησις, ἣν παρέχει ἔργον τι τῶν χρόνων ἐκείνων καὶ τῆς χειρὸς τοῦ Φειδίου, ἡ παντελής ἐστι τελειότης. Τί ἄλλο ἐστὶ τῶν τελειοτάτων ἔργων τῶν ἐκ τῆς ποιήσεως, τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τῆς ζωγραφικῆς, τῆς μουσικῆς, ὅπερ οὐδεμίαν ὑπερβολὴν καταλείπει τῇ φιλοδοξίᾳ τοῦ πνεύματος, ὥστε φαντασθῆναι ἀνώτερόν τινα βαθμὸν τελειότητος, συμπλήρωμά τι, ἢ οὐκ οἶδ' ὅτι συγγενέστερον τῷ ἀνεφίκτῳ ἰδανικῷ; Μόνη ἡ γλυπτικὴ ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ Φειδίου φαίνεται ἡμῖν ἐντελῶς τοῦ οἰκείου ἰδανικοῦ αὐτῆς ἐφικομένη καὶ πάσης τῆς αὐτῇ προσηκούσης καλλονῆς· ἡ τέχνη αὕτη τὸν κάλλιστον αὐτῆς παρήγαγε καρπόν, δοῦσα ὄντως πᾶν τὸ δυνάμενον ἐκφρασθῆναι, ὡς ἡ φύσις τὸ ἰδανικὸν αὐτῆς ἀπετέλεσεν, ἀνυψωθεῖσα εἰς τὸ τέλειον καὶ θεῖον, ὅτε τὸν ἄνθρωπον ἔπλασε. Τίς ἐν ᾗ οἰκοῦμεν γῇ δύναται πλάσμα ὑπέρτερον ἐπὶ κάλλει τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος καὶ πνεύματος φαντασθῆναι; Παυσώμεθα ὀνειροπολοῦντες εἰκόνας ἀνθρωπίνας τῶν ἀγαλμάτων τοῦ Φειδίου τελειοτέρας· ἡ ἑλληνικὴ μεγαλοφυΐα διατελεῖ οὖσα τελεία ἐν τῇ τελειοτάτῃ τῶν τεχνῶν».

Σοφοκλῆς.

§ 44. Ὁ νοῦς καὶ ὁ λόγος ἐμπνέοντες τὴν δημιουργικὴν φαντασίαν ἦσαν κανόνες καὶ ὁδηγοὶ τῆς ποιήσεως καὶ ἐν ταῖς τραγῳδίαις τοῦ Σοφοκλέους, ὡς ἦσαν τῆς πλαστικῆς τέχνης ἐν τοῖς ἀγάλμασι τοῦ Φειδίου· διὸ ἀμφοτέρων τὰ ἔργα ἔχουσιν ἐν ἄκρᾳ τελειότητι τὰς ἀρετὰς τοῦ Ἀττικοῦ πνεύματος, τὴν ἁπλότητα, τὴν τάξιν, τὴν συμμετρίαν, τὴν εὐρυθμίαν, τὴν ἁρμονίαν, τὴν ἐπανθοῦσαν χάριν, τὸ κάλλος, τὴν ἠρεμίαν, ἥτις ἐστὶ γνώρισμα τῆς ἐλευθερίας τοῦ πνεύματος εὐχερῶς νικῶντος πᾶν τὸ ἀνθιστάμενον. Ἄμφω ἦσκη κατὰ τὴν καρδίαν τοῦ Περικλέους, ἄξιοι αὐτοῦ συνεργάται· «οἱ χρόνοι τῶν μαχητῶν τοῦ Μαραθῶνος παρῆλθον, λέγει ὁ ἱστορικὸς Κούρτιος, ἄλλοι δὲ νέοι διεδέξαντο αὐτούς, οὓς νέα γενεὰ ἐκπροσωπεῖ, ἐν δὲ τῷ θεάτρῳ ὁ Σοφοκλῆς· αἱ τραγῳδίαι αὐτοῦ, καθ' οὓς χρόνους αἱ Ἀθῆναι τὴν ὑλικὴν εἶχον ἰσχὺν καὶ λάμψιν, παρέσχον, εἴπερ τι καὶ ἄλλο ἔργον, τὴν ἐσωτερικὴν ἐκείνην ἀξίαν καὶ ἠθικὴν δύναμιν, ἥπερ ἦν ἡ φιλοδοξία τοῦ Περικλέους· ὁ Σοφοκλῆς, ὡς οὗτος, ἐπελάβετο τὴν πίστιν τῶν ἀρχαίων λατρειῶν διατηρῆσαι, τὰ κληρονομικὰ ἤθη, τοὺς ἀγράφους νόμους τοῦ θείου δικαίου, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν γενομένην νεαρὰν πρόοδον προσοικειώσασθαι καὶ πᾶν ὅ,τι τὸν ὁρίζοντα τοῦ πνεύματος εὐρύτερον καθίστη . . . ὁ Σοφοκλῆς ἦν ἀνὴρ κατὰ τὴν καρδίαν τοῦ Περικλέους. Ἡ τέχνη αὐτοῦ ἦν τὸ κάτοπτρον τῶν εὐγενεστάτων ὁρμῶν τῶν χρόνων, ἡ μεταμεμορφωμένη ἔκφρασις τῶν Ἀθηνῶν τοῦ Περικλέους». «Ὁ Σοφοκλῆς, λέγει καὶ ὁ Ὀδοφρῆδος Μύλλερος, τέλεον τὴν ἀθηναϊκὴν ἐκείνην κατεῖχεν ἐλευθέραν ἀγωγὴν τὴν ἐπὶ ἀνεξαρτήτου στηριζομένην καὶ ἀπροκαταλήπτου παρατηρήσεως τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων· ἡ διάνοια αὐτοῦ πᾶσαν ἔχει ἐλευθερίαν καὶ δύναμιν κρίνειν τὰ πράγματα καὶ διαφωτίζειν αὐτὰ ὡς ἐνόμιζεν ὀρθόν· πρὸς δὲ ὁ Σοφοκλῆς αἰώνιόν τι καὶ ἀμετάβλητον ἀναγνωρίζει, βαθείας ἔχον ρίζας ἐν τῇ συνειδήσει· φωνὴ δέ τις ἐσωτερικὴ ἀπαγορεύει θίγειν αὐτοῦ καὶ παρασύρειν εἰς τὴν κρίσιν τοῦ διαλογισμοῦ· ἔστιν ὁ εὐσεβέστερος καὶ ὁ μᾶλλον πεφωτισμένος τῶν Ἑλλήνων· ὁ δὲ τρόπος καθ' ὃν τὰς ὑποθέσεις διαχειρίζεται τῆς δημοτικῆς θρησκείας ἡ μεσότης ἐστὶ μεταξὺ τῆς δεισιδαιμονικῆς λατρείας τῶν ἐξωτερικῶν τύπων καὶ τοῦ πολέμου τῆς ἐλευθεροδοξίας (libre pensée) κατὰ τῆς παραδόσεως».

Ὁ Σοφοκλῆς τὴν τραγῳδίαν ἀπήλλαξεν ἀπὸ τῆς Εἱμαρμένης, ἣν εἰς τὰ ἔξω τῆς σκηνῆς ἀπώθησε καὶ ἐν οἷς ἔτι μύθοις τὸ κράτος αὐτῆς ἀνεγνώριζεν ἡ παράδοσις, οἷον ἐν τῷ τοῦ Οἰδίποδος μύθῳ· διότι ἐν μὲν τῇ τραγῳδίᾳ *Οἰδίποδος τοῦ τυράννου* ἡ πρᾶξις οὕτω διεξάγεται, ὥστε φαίνεται ὁ Οἰδίπους εἰς δυστυχίαν περιπεσὼν ἐξ αὐτοῦ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ· ἐν δὲ τῷ *Οἰδίποδι τῷ ἐπὶ Κολωνῷ* ἐπῆλθεν ἤδη εἰς τὴν πολυπαθῆ αὐτοῦ ψυχὴν ἡ γαλήνη καὶ ἠρεμία ἀναγνωρίσαντος, ὅτι οὐκ ἔνοχος οὐδὲ κακός ἐστιν, ἅ τε οὐχ ἑκὼν ἁμαρτήσας, ἀλλ' ἐν ἀγνοίᾳ·

ἐπεὶ τά γ' ἔργα μου
πεπονθότ' ἐστὶ μᾶλλον ἢ δεδρακότα,
εἴ σοι τὰ μητρὸς καὶ πατρὸς χρείη λέγειν,
ὧν οὕνεκ' ἐκφοβεῖ με· τοῦτ' ἐγὼ καλῶς
ἔξοιδα· καίτοι πῶς ἐγὼ κακὸς φύσιν
ὅς τις παθὼν μὲν ἀντέδρων;
νῦν δ' οὐδὲν εἰδὼς ἱκόμην ἵν' ἱκόμην.

«Ἂν τε τὸ κακὸν ἔρχηται θεόθεν ὡς δοκιμασία τῇ ἀνδρείᾳ ἡμῶν, ἄν τε ἀποτέλεσμα ἢ ἀγνώστων αἰτιῶν, ἡ πάλη ἐπιτρέπεται, ἡ δὲ νίκη ἔνδοξος· ἂν δὲ καὶ ἡττηθῶμεν, καθαροὶ ἐσόμεθα ἐνώπιον θεῶν καὶ ἀνθρώπων. Τοιοῦτον τὸ ἠθικὸν ἐπιμύθιον τοῦ μύθου τοῦ Οἰδίποδος· ἡ κραταιὰ Μοῖρα, ἥ, ὡς ἂν εἴποιμεν νῦν, ἡ περιπλοκὴ συμβάντων, ἃ οὐδεμία ἀνθρωπίνη φρόνησις προλαβεῖν ἠδύνατο, τὸν Οἰδίπουν αἱμομίκτην καὶ πατροκτόνον κατέστησεν· ὁ χρησμὸς προανήγγειλεν ὅτι τὸν μὲν πατέρα αὐτοῦ φονεύσει, τὴν δὲ μητέρα νυμφευθήσεται, οὐχ ὅμως εἶπεν ὅτι ἔσται καὶ ἔνοχος, διότι τοῦτο ἐκ τῆς θελήσεως αὐτοῦ ἐξήρτητο· τὸ ἔγκλημα ἐν τῇ προαιρέσει ὑπῆρχει, οὐδ' ἔστιν ὅπου συνείδησις ἄπεστιν. Ὁ Οἰδίπους λοιπὸν κηρύττει ἑαυτὸν ἀθῷον ἐνώπιον τῶν ἠθικῶν νόμων, οὓς οὐδέποτε ἑκὼν παρεβίασεν. Οὕτω παρὰ τὰ ἄφυκτα ἐπακολουθήματα τῶν αἰτίων, ἡ Ἑλλὰς ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ ἀνεγείρει τὸν ναὸν τῆς ἐλευθερίας». L. Ménard.

Ἐν δὲ τῇ *Ἀντιγόνῃ* ὁ Σοφοκλῆς δείκνυσιν ἡμῖν, ὅτι ἐκ τῆς ἐπαράτου ταύτης γενεᾶς, ἧς τὴν παντελῆ καταστροφὴν ἀπὸ πολλοῦ, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἀπεφάσισεν ἡ Μοῖρα, ἀναφαίνεται βλαστός, ὡς ῥόδον ἀμάραντον, ἡ σεμνὴ τοῦ Οἰδίποδος κόρη, ἡ Ἀντιγόνη, ἀναλαμβάνουσα εὐθαρσῶς θάψαι τὸν ἑαυτῆς ἀδελφὸν Πολυνείκην· γινώσκει ὅτι τοῦτο ἦν ἀπηγορευμένον, ἀλλὰ τούτου ὑπέρτερον ἐπίσταται ὅτι εἰσὶ θεῖοι καὶ αἰώνιοι νόμοι, ὧν χάριν ἑτοίμη καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν αὐτῆς προσενεγκεῖν ὁλοκαύτωμα·

οὐ γάρ τί μοι, Ζεὺς ἦν ὁ κηρύξας τάδε
οὐδ' ἡ ξύνοικος τῶν κάτω θεῶν Δίκη
τοιούσδ' ἐν ἀνθρώποισιν ὥρισεν νόμους,
οὐδὲ σθένειν τοσοῦτον ᾠόμην τὰ σὰ
κηρύγματ' ὥστ' ἄγραπτα κἀσφαλῆ θεῶν
νόμιμα δύνασθαι θνητὸν ὄνθ' ὑπερδραμεῖν·
οὐ γὰρ νῦν γε κἀχθές, ἀλλ' ἀεί ποτε
ζῇ ταῦτα, κ' οὐδεὶς οἶδεν ἐξ ὅτου φάνη·

τούτων ἐγὼ οὐκ ἔμελλον, ἀνδρὸς οὐδενός
φρόνημα δείσασ', ἐν θεοῖσι τὴν δίκην
δώσειν· θανουμένη γὰρ ἐξέβη, τί δ' οὔ;
κεἰ μὴ σὺ προκηρύξας· εἰ δὲ τοῦ χρόνου
πρόσθεν θανοῦμαι κέρδος αὔτ' ἐγὼ λέγω·

Τοιοῦτος ὁ ἡρωϊκὸς χαρακτὴρ τῆς Ἀντιγόνης· ἔστι τούτου προφανέστερον παράδειγμα, ὅτι ἁμαρτίαι γονέων οὐ παιδεύουσι τέκνα, οὐδὲ τὴν ψυχὴν αὐτῶν μολύνουσιν, ἀλλ' ἕκαστος ὑπεύθυνός ἐστι μόνον τῶν ἰδίων αὐτοῦ πράξεων; Τοιοῦτον διαδραματίζει πρόσωπον ἐν ταῖς τραγῳδίαις τοῦ Σοφοκλέους ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου· ὡς ἐν τῇ Ὁμηρικῇ ποιήσει ἥρως ὁ ἄνθρωπος, οὕτω καὶ ἐν ταῖς τραγῳδίαις αὐτοῦ, ὡς μαρτυρεῖ καὶ ὁ ἐν τῇ Ἀντιγόνῃ ὕμνος εἰς τὸ μεγαλόνουν καὶ ἐπινοητικὸν τοῦ ἀνθρώπου πνεῦμα.

Πολλὰ τὰ δεινὰ κοὐδὲν ἀνθρώπου δεινότερον
πέλει.
τοῦτο καὶ πολιοῦ πέραν πόντου χειμερίῳ
νότῳ
χωρεῖ, περιῤῥυχίοισιν
περῶν ὑπ' οἴδμασιν,
θεῶν τε τὰν ὑπερτάταν, Γᾶν
ἄφθιτον, ἀκαμάταν ἀποτρύεται,
ἱλομένων ἀρότρων ἔτος εἰς ἔτος, ἱππείῳ γένει
πολεύων.
κουφονόων τε φῦλον ὀρνίθων ἀμφιβαλὼν
ἄγει
καὶ θηρῶν ἀγρίων ἔθνη, πόντου τ' εἰναλίαν
φύσιν
σπείραισι δικτυοκλώστοις,
περίφραδὴς ἀνήρ.
κρατεῖ δὲ μηχαναῖς ἀγραύλου
θηρὸς ὀρεσιβάτα λαυσιαύχενά θ'
ἵππον ἀέξεται ἀμφίλοφον ζυγὸν οὔρειόν τ'
ἀκμῆτα ταῦρον.
καὶ ῥεῖγμα καὶ ἀνεμόεν φρόνημα καὶ ἀστυ-
νόμους
ὀργὰς ἐδιδάξατο καὶ δυσαύλων
πάγων ὑπαίθρεια καὶ
δύσομβρα φεύγειν βέλη·
παντοπόρος ἄπορος ἐπ' οὐδὲν ἔρχεται
τὸ μέλλον. Ἅιδα μόνον
φύξιν οὐκ ἐπάξεται·
νόσων δ' ἀμηχάνων φυγὰς ξυμπέφρασται·
σοφόν τι τὸ μηχανόεν τέχνας ὑπὲρ ἐλπίδ'
ἔχων.

1) «Δισχίλια μὲν καὶ τριακόσια εἰσὶν ἔτη, πεντακόσια δὲ μέχρι τοῦ κηρύγματος τοῦ ἀποστόλου Παύλου, ἐξ οὗ χρόνου ἐν τῷ θεάτρῳ τῶν Ἀθηνῶν ἐκηρύχθη ἡ ὁμολογία αὕτη τῆς πίστεως, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς φιλανθρωπίας, οὐδαμοῦ δὲ ἀλλαχοῦ κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἠδύνατό τις τοιοῦτόν τι οὔτε ἀκοῦσαι οὔτε ἀναγνῶναι. (Havet).

Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ὕσῳ κἂν ᾖ μεγαλόνους καὶ ἐκ μεγάλης πόλεως, δυστυχής ἐστιν, ἂν μὴ τὸ καλὸν μηδὲ τὴν θείαν δικαιοσύνην σέβηται·

ὑψίπολις ἄπολις ὅτῳ τὸ μὴ καλὸν
ξύνεστι τόλμας χάριν.
μήτ' ἐμοὶ παρέστιος
γένοιτο μήτ' ἴσαν φρονῶν ὃς τάδ' ἔρδει.

Τοιαῦτα φθέγγεται ἡ τραγικὴ μοῦσα τοῦ Σοφοκλέους σύμφωνα τῷ ὀρθῷ λόγῳ καὶ τῇ νέᾳ φιλοσοφίᾳ· ὥστε λίαν ὀρθὸν ὅσα περὶ Σοφοκλέους λέγει ὁ μακαρίτης Palin[1] τά τε ἄνω μνημονευθέντα (§ 35) καὶ τὰ ἑξῆς. «Τὰ δράματα τοῦ Σοφοκλέους, καίπερ ὡσαύτως, ὡς τὰ τοῦ Αἰσχύλου, εἰς τοὺς ἀπωτάτω χρόνους ἀνερχόμενα, ἀγνοτέραν καὶ εὐγενεστέραν εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου παριστῶσιν· ὁ ἄνθρωπος μᾶλλον ἀπηλλαγμένος φαίνεται τῆς κτηνώδους αἰσθήσεως ἢ τῆς ἀμαθοῦς θρησκομανίας· καίπερ ὑπὸ βιαίων παθῶν ἀγόμενος καὶ φερόμενος καὶ ἀποπλανώμενος ὑπὸ τερατωδῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν, αἰσθάνεται ὅτι κύριος τῶν ἑαυτοῦ ἀποφάσεών ἐστιν, αἱ δὲ πράξεις αὐτοῦ αὐτῷ ἀνήκουσιν. Ἡ Μοῖρα δύναται βεβαίως αὐτὸν δυστυχῆ καταστῆσαι· ἀλλ' ἐν τούτῳ καὶ μόνῳ τὸ κράτος αὐτῆς περιορίζεται, οὐδεμίαν ἐχούσης δύναμιν ἐπὶ τῶν κινήσεων τῆς θελήσεως, οὐδὲ ἄνευ αὐτοῦ δυναμένης τρέψαι αὐτὸν πρὸς τὴν ἀρετὴν ἢ πρὸς τὸ ἔγκλημα.

Ἡ Μοῖρα τὸν Οἰδίπουν μυστηριώδει τινὶ ἀτραπῷ ἤγαγεν εἰς ἀποτροπαίους πράξεις· ὁ Οἰδίπους ὅμως ἀθῶος ἦν τῶν μιαρῶν πράξεων αἷς ἐμολύνθη. Ἐὰν ἐν τῇ πρώτῃ παραφορᾷ κατὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῶν ἀτυχιῶν αὐτοῦ, ἀποστρέφεται ἑαυτὸν καὶ ἀπονέμει ἑαυτῷ τὰ μυσαρώτατα ἐπίθετα, καὶ ἐπιβάλλει τὰς σκληροτάτας ποινάς, ὕστερον συνέρχεται καὶ δικαιότερα περὶ ἑαυτοῦ κρίνει, καὶ ὁ αἱμομίκτης οὗτος καὶ πατροκτόνος πρὸς τὸν οὐρανὸν αἴρει μέτωπον γαλήνιον καὶ χεῖρας ἀθῴας, καὶ ἄνευ τρόμου ἐπὶ τοῦ οὐδοῦ κάθηται τοῦ ναοῦ τῶν Ἐριννύων. Ὑπὸ ταύτην τὴν ποιητικὴν εἰκόνα ὁ Σοφοκλῆς ἐπαξίως τῆς εὐτυχοῦς μεγαλοφυΐας τῆς Ἑλλάδος ἐκφράζει τὴν διαμαρτύρησιν τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας κατὰ τῶν τυραννικῶν τῆς Εἱμαρμένης νόμων ἀξιούντων αὐτὴν ὑποχείριον κρατεῖν. Ταύτην δὲ τὴν διαμαρτύρησιν ὀλίγῳ ὕστερον καὶ Ἀριστοτέλης ἀνένευσεν ἔν τε τοῖς Ἠθικοῖς Νικομαχείοις (Γ, ε') ἀρνούμενος ὅτι ὁ Ἀλκμαίων τὴν μητροκτονίαν[1] δύναται ἐπὶ τὴν Εἱμαρμένην ἐπιρρίψαι, καὶ ἐν τῇ Ποιητικῇ συλλήβδην σιγῇ παρελθών τὰ τῆς Εἱμαρμένης, κατατετριμμένα ἤδη καὶ ἐγκαταλελειμμένα. Καὶ μὴν ὑπερτάτη θέλησις ἀεὶ προίσταται τῶν ἐν τῷ δράματι γιγνομένων· ἀλλ' ἡ ὑπερφυὴς αὕτη δύναμις τὸ περίγραμμά ἐστι τοῦ δράματος, ἡ, ἂν θέλῃς, τὸ βάθος τοῦ πίνακος· ἐν δὲ τῇ πρώτῃ τάξει ἐμφανίζεται ὁ ἄνθρωπος μετὰ τῶν παθῶν αὐτοῦ, τοῦ χαρακτῆρος, τῆς θελήσεως, ἐλευθέρως διανύων τὸ στάδιον, ὅπερ ἡ Εἱμαρμένη αὐτῷ ἤνοιξε, καὶ οὗ τὸ μοιραῖον ὥρισε τέρμα. Ἐὰν ἐν τῷ κράματι τούτῳ τῆς δουλείας καὶ ἀνεξαρτησίας, ἐκ τῶν ἀφύκτων συμβαμάτων καὶ τῶν αὐτομάτων πράξεων ἐπιγεννωμένῳ, συγκεχυμένον τι σκοτεινὸν καὶ ἀνερμήνευτον μένῃ ἔτι ἐν τῷ πνεύματι, ὀλίγῳ ὕστερον τοῦτο ἀναγνωρίζει τὸ αἰώνιον καὶ ἄλυτον αἴνιγμα τῆς ἡμετέρας φύσεως, τὴν μυστηριώδη συμφωνίαν τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας καὶ τῆς θείας προγνώσεως».

Εὐριπίδης.

§ 45. Τοιαύτη ἡ τραγικὴ Μοῦσα τοῦ Σοφοκλέους, ἔμπλεως τῆς ἁρμονίας τῆς θρησκευτικῆς ἰδέας καὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου[2]. Ἡ δὲ Μοῦσα τοῦ τρίτου τραγικοῦ, τοῦ Εὐριπίδου, ὑπὸ τῆς φιλοσοφικῆς ἐμπνέεται ἰδέας[3]· ὁ Εὐριπίδης, καίτοι ὀλίγα ἔτη νεώτερος Σοφοκλέους, φαίνεται ἐκ τῆς ἀγωγῆς καὶ τῶν μελετῶν αὐτοῦ ἄλλῃ ἀνήκων γενεᾷ ὅλως τῆς προτέρας διαφερούσῃ, καθ' ἣν τὰ παρὰ Σοφοκλεῖ συνηρμοσμένα καὶ ὑπὸ ὑψίστης καὶ εὐγενεστάτης κυριαρχούμενα φιλοκαλίας εἰς ἀδιάλλακτον περιῆλθον σύγκρουσιν· ὁ Εὐριπίδης ἦν φύσει σοβαρὸς καὶ μισόγελως, ῥέπων εἰς φιλοσοφικὰς σκέψεις περὶ τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων· οὐκ ὀλίγα συλλέξας βιβλία[1] ἄλλα τε καὶ φιλοσοφικά, τὰ συστήματα τῶν φιλοσόφων ἐμελέτησε καὶ μάλιστα τὸ τοῦ Ἀναξαγόρου[2] ὃς καὶ διδάσκαλος αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ τὸ τοῦ σκοτεινοῦ Ἡρακλείτου[3]. Ἐφ' ᾧ καὶ ἐκλήθη ὁ ἀπὸ σκηνῆς φιλόσοφος· ἦν δὲ καὶ φίλος τοῦ Σωκράτους, καὶ τοῦτον οἱ κωμικοὶ χλευάζουσιν ἐπὶ συνεργασίᾳ[4].

Ἀλλὰ νέα τραγικὴ Μοῦσα, θυγάτηρ τῆς νέας φιλοσοφίας, ἔχρῃζε καὶ νέων ὑποθέσεων, ὡς ἐποίησεν ὁ Ἀγάθων ἐν τῇ τραγῳδίᾳ αὐτοῦ, τῷ *Ἄνθει*, αὐτὸς ἐπινοήσας τήν τε ὑπόθεσιν τοῦ δράματος καὶ τὰ πρόσωπα· ὁ Εὐριπίδης ὅμως ὑποθέσεις τῶν τραγῳδιῶν αὐτοῦ ἐλάμβανεν ἃς καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ἐκ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, περιπλεκόμενος ἐν ἀδιεξόδοις δυσχερείαις, διότι οὔτε τρόπων ἠδύνατο εὑρεῖν, ὅπως τὰς μυθικὰς παραδόσεις ἐν ἁρμονίᾳ θῇ ταῖς φιλοσοφικαῖς αὐτοῦ πεποιθήσεσι περὶ τῆς φύσεως τῶν θεῶν καὶ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὸν ἄνθρωπον, οὔτε τὴν σύγκρουσιν αὐτῶν καὶ ἐναντιότητα ἀποσιωπῆσαι. Διὰ τοῦτο εἰς τὴν παράδοξον περιήρχετο πολλάκις ἀνάγκην, ἵνα κατὰ τῶν ὑποθέσεων τῶν τραγῳδιῶν αὐτοῦ καταφέρηται, κατακρίνων καὶ ἀποδοκιμάζων ὡς ψευδεῖς τὰς ἀφηγήσεις τῆς παραδόσεως ἐναντίας οὔσας ταῖς καθαρωτέραις ἰδέαις, ἃς αὐτὸς εἶχε περὶ θεότητος· οἷον οὐκ ἀρέσκει αὐτῷ ἡ παράδοσις ὅτι κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἀπόλλωνος ὁ Ὀρέστης ἐγένετο μητροκτόνος. Ἡ Ἠλέκτρα προλογίζουσα ἐν τῷ Ὀρέστῃ λέγει,

Φοίβου δ' ἀδικίαν μὲν τί δεῖ κατηγορεῖν ;
πείθει δ' Ὀρέστην μητέρ' ἥ σφ' ἐγείνατο
κτεῖναι, πρὸς οὐχ ἅπαντας εὔκλειαν φέρον.
(στιχ. 28—).

καί, ἄδικος ἄδικα τόκ' ἆρ' ἔλακεν ἔλακεν ; ἀπὸ
φρονῶν δ' ἐπὶ τρίποδι Θέμιδος ἆρ' ἑδίκασε
φόνον ὁ Λοξίας ἐμᾶς ματέρος·
(στιχ. 162—165).

Τοιαῦτα οὐ λέγει ἡ Ἠλέκτρα παρ' Αἰσχύλῳ καὶ Σοφοκλεῖ ἐναβρυνομένη ὅτι συμμετέχει τῆς μητροκτονίας.

Ὁ δὲ Μενέλαος ἀκούων τοῦ Ὀρέστου λέγοντος, ὅτι ὁ Ἀπόλλων ἐκέλευσε τὴν μητροκτονίαν, ἀποφαίνεται ὅτι ὁ θεὸς τοιαῦτα ἐντελλόμενος ἀγνοεῖ τὸ ὀρθὸν καὶ τὸ δίκαιον.

Ορ. Φοῖβος κελεύσας μητρὸς ἐκπρᾶξαι φόνον.
Μεν. Ἀμαθέστερός γ' ὢν τοῦ καλοῦ καὶ τῆς δίκης.

Ἐν δὲ τῇ Ἰφιγενείᾳ τῇ ἐν Ταύροις ἡ Ἰφιγένεια, καίπερ ἱέρεια τῆς Ἀρτέμιδος, μέμφεται τῇ θεᾷ ὅτι ἥδεται ἐπὶ ταῖς ἀνθρωποκτόνοις θυσίαις·

τὰ τῆς θεοῦ δὲ μέμφομαι σοφίσματα,
ἥτις βροτῶν μὲν ἦν τις ἅψηται φόνου
βωμῶν ἀπείργει, μυσαρὸν ὡς ἡγουμένη,
αὐτὴ δὲ θυσίαις ἥδεται βροτοκτόνοις·
οὐκ ἔσθ' ὅπως ἔτικτεν ἡ Διὸς δάμαρ
Λητὼ τοσαύτην ἀμαθίαν. Ἐγὼ μὲν οὖν
τὰ Ταντάλου θεοῖσιν ἑστιάματα
ἄπιστα κρίνω, παιδὸς ἡσθῆναι βορᾷ,
τοὺς δ' ἐνθάδ', αὐτοὺς ὄντας ἀνθρωποκτόνους,
εἰς τὴν θεὸν τὸ φαῦλον ἀναφέρειν δοκῶ,
οὐδένα γὰρ οἶμαι δαιμόνων εἶναι κακόν.
(στίχ. 380—391).

Ἐν δὲ τῷ Βελλεροφόντῃ δυσφορεῖ ὁ Εὐριπίδης ἐπὶ τῇ εὐτυχίᾳ τῶν ἀδίκων, ὡς ὁ Θέογνις (§ 26

1) Περὶ Σοφοκλέους, καθὰ καὶ περὶ Αἰσχύλου καὶ Εὐριπίδου, πολλὰ καὶ σοφὰ λέγει ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ τῆς δευτέρας φιλοσοφικῆς περιόδου (σελ. 5—16) καὶ ὁ φιλόσοφος Ζέλλερος. Ἴδ. καὶ Ernest Havet le Christianisme et ses origines pag. 90.

1) «Καὶ γὰρ τὸν Εὐριπίδου Ἀλκμαίωνα γελοῖα φαίνεται τὰ ἀναγκάσαντα μητροκτονῆσαι».

2) Ὁ Πλούταρχος ἐν τῷ *Περὶ Δόξης Ἀθηναίων* τὴν ἓξῆς ποιεῖται ἀντίθεσιν. «Ἡ Εὐριπίδου σοφία καὶ ἡ Σοφοκλέους λογιότης»· διότι ὁ μὲν Σοφοκλῆς ἦν πιστὸς τοῖς ἀρχαίοις μύθοις, εἰσάγων τροποποιήσεις συμφώνως τῷ χαρακτῆρι αὐτῶν, ὁ δὲ Εὐριπίδης ἐλεπτολόγει ἐπ' αὐτοῖς σοφιζόμενος. Λόγιον κατὰ τὸν Ψχληρέα Δημήτριον ἐν τῷ *Περὶ Ἑρμηνείας* ἡ μεγαλοπρέπειά ἐστι τῶν ἀφηγήσεων· «ἄρξομαι δὲ ἀπὸ τοῦ μεγαλοπρεποῦς, ὅπερ νῦν λόγιον ὀνομάζουσιν». Ἴδε Grote Histoire de la Grèce Tom. II, pag. 112, trad. Franç.

3) Ἴδ. Havet I, σελ. 103—142.

1) «Ἦν δὲ καὶ βιβλίων κτῆσις αὐτῷ (τῷ Ἀρχελάῳ) ἀρχαίων ἑλληνικῶν τοσαύτη, ὡς ὑπερβάλλειν *πάντας τοὺς ἐπὶ συναγωγῇ τεθαυμασμένους*, Πόλυκράτην τε τὸν Σάμιον καὶ Πεισίστρατον τὸν Ἀθηναίων τυραννήσαντα Εὐκλείδην τε τὸν καὶ αὐτὸν Ἀθηναῖον καὶ Νικοκράτην τὸν Κύπριον, ἔτι δὲ τοὺς Περγάμου βασιλέας Εὐριπίδην τε τὸν ποιητὴν Ἀριστοτέλην τε τὸν φιλόσοφον (καὶ Θεόφραστον) καὶ τὸν τὰ *τούτων* διατηρήσαντα βιβλία Νηλέα». Ἀθήναιος σελ. 1. Τὸ *τούτων* δείκνυσιν ὅτι αἱ λέξεις *καὶ Θεόφραστον* παρερρύησαν.

2) Ὁ Πλάτων ἐν τῇ *Ἀπολογίᾳ Σωκράτους* λέγει, ὅτι τὰ βιβλία τοῦ Ἀναξαγόρου ἐπωλοῦντο ἀντὶ δραχμῆς.

3) «Φασὶ δ' Εὐριπίδην αὐτῷ (τῷ Σωκράτει) δόντα τὸ τοῦ Ἡρακλείτου σύγγραμμα ἐρέσθαι «τί δοκεῖ ;» τὸν δὲ φάναι «ἃ μὲν συνῆκα, γενναῖα· οἶμαι δὲ καὶ ἃ μὴ συνῆκα· πλὴν Δηλίου γέ τινος δεῖται κολυμβητοῦ». Διογ. Λαέρτ.

4) Μνησίμαχος οὕτω φησί·

Φρύγες ἐστὶ καινὸν δρᾶμα ταῦτ' Εὐριπίδου
ᾧ καὶ Σωκράτης
τὰ φρύγαν' ὑποτίθησι·

καὶ Καλλίας Πεδήταις·

Α. Τί δῆτα σὺ σεμνὴ καὶ φρονεῖς οὕτω μέγα ;
Β. Ἔξεστι γάρ μοι· Σωκράτης γὰρ αἴτιος·

καὶ Ἀριστοφάνης Νεφέλαις·

Εὐριπίδῃ δ' ὁ τὰς τραγῳδίας ποιῶν
τὰς περιλαλούσας οὗτός ἐστι τὰς σοφάς.
Διογ. Λαέρτ.

Ἴσως πρὸ τῆς παραστάσεως ὁ Εὐριπίδης ἀνεγίνωσκε τῷ Σωκράτει τὰς νέας τραγῳδίας καὶ ᾔτει τὴν κρίσιν αὐτοῦ. Τοῦτο οἱ ἐχθροὶ τοῦ Εὐριπίδου ἐκάλουν *συμποίησιν* τοῦ Σωκράτους τῷ Εὐριπίδῃ· ἡ φύσις ὅμως τοῦ Σωκράτους οὐδαμῶς ἦν ποιητική, ὡς αὐτὸς λέγει ἐν τῷ Φαίδωνι.

=27)· ἀλλ'οὗτος μέν φιλικῶς ἐμεμψιμοίρει τῷ Διΐ, ὁ δὲ Βελλερεφόντης πκρ'Εὐριπίδῃ βλασφημεῖ καὶ διατείνεται ὅτι οὐκ εἰσὶ θεοί.

φησίν τις εἶναι δῆτ' ἐν οὐρανῷ θεούς;
οὐκ εἰσίν, οὐκ εἶσ', εἴ τις ἀνθρώπων θέλει
μὴ τῷ παλαιῷ μῶρος ὢν χρῆσθαι λόγῳ·
σκέψασθε δ' αὐτοί, μὴ ἐπὶ τοῖς ἐμοῖς λόγοις
γνώμην ἔχοντες. Φήμ' ἔγωγε τυραννίδα
κτείνειν τε πλείστους χρημάτων τ' ἀποστερεῖν
ὅρκους τε παραβαίνοντας ἐκπορθεῖν πόλεις·
καὶ ταῦτα δρῶντες μᾶλλον εἶσ' εὐδαίμονες
τῶν εὐσεβούντων ἡσυχῇ καθ' ἡμέραν·
πόλεις τε μικρὰς οἶδα τιμώσας θεούς,
αἳ μειζόνων κλύουσαι δυσσεβεστέρων
λόγχης ἀριθμῷ πλείονος κρατούμεναι.

Ἐκ τούτων φαίνεται ὅτι τὰ πρόσωπα τῶν τραγῳδιῶν τοῦ Εὐριπίδου ἐχώρουν ἔστιν ὅτε μέχρις ἀμφιβολιῶν περὶ ὑπάρξεως τῶν θεῶν, ὡς οἱ σοφισταί, ὁ δὲ λαὸς ἐν τῷ θεάτρῳ τὰς τολμηρὰς ταύτας βλασφημίας ἀπεδοκιμαζε διὰ θορύβων, ὡς συνέβη ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς Μελανίππης. Ἡ ἀρχὴ τῆς πρώτης Μελανίππης τῆς σοφῆς ἦν,

Ζεύς, ἅστις ὁ Ζεύς, οὐ γὰρ οἶδα πλὴν λόγῳ.

Ὁ στίχος οὗτος σφοδρῶς ἀπεδοκιμάσθη, ὁ δὲ ποιητὴς ἠναγκάσθη τροποποιῆσαι τὴν τραγῳδίαν καὶ νέον αἰτῆσαι χορόν, οἱονεὶ ποιῶν δευτέραν ἔκδοσιν τῆς τραγῳδίας ἐπιδιορθωμένην, ὡς λέγομεν νῦν. Τοῦτο λέγει ὁ Πλούταρχος· ἀκούεις δὲ δήπου τὸν Εὐριπίδην ὡς ἐθορυβήθη ποιησάμενος ἀρχὴν τῆς Μελανίππης «Ζεύς, ὅς τις ὁ Ζεύς»· μεταλαβὼν δὲ χρόνον ἄλλον ἤλλαξε τὸν στίχον, ὡς νῦν γέγραπται,

Ζεύς, ὡς λέλεκται τῆς ἀληθείας ὕπο,
Ἕλλην' ἔτικτεν.

Τίς οὐχ ὁρᾷ ὅτι ἡ ἀλήθεια αὕτη ἦν βεβιασμένη ἐπιβληθεῖσα τῷ ποιητῇ; Τοιαύτη ἆρά γε αἰτία ἐπρυτάνευσε καὶ ἐν τῇ δραματοποιίᾳ τῶν Βακχῶν, ἢ περὶ τὰ ἔσχατα τοῦ βίου αὐτοῦ ὁ ποιητὴς μετεμελήθη ἐπὶ ταῖς ἐλευθεροδοξίαις αὐτοῦ καὶ αἴφνης ὑπὸ θερμοῦ κατελήφθη θρησκευτικοῦ πνεύματος καὶ σεβασμοῦ πρὸς τὰς ἀρχαίας παραδόσεις, ὡς εἰ ἦν αὐτὸς ὁ Αἰσχύλος; Ταῦτα δέχεται ὁ Μύλλερος λέγων, καὶ Βάκχαι ἀποκαλύψεις λίαν περιέργους παρέχουσιν ἡμῖν περὶ τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν τοῦ Εὐριπίδου κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου αὐτοῦ· φαίνεται, οὕτως εἰπεῖν, εἰς τὴν ἀρχαίαν πίστιν ἐπανελθών, ἢ μᾶλλον φαίνεται πεπεισμένος, ὅτι τὰ σοφίσματα τῶν ἀνθρώπων ἀποκλειστέα ἀπὸ τῆς θρησκείας, διότι οὐδεὶς ἀνθρώπινος λογισμὸς τὰς παραδόσεις τῶν προγόνων, ἀρχαίας, ὡς ὁ χρόνος, δύναται καταστρέψαι, ἡ δὲ σοφία ἡ κατὰ τῆς θρησκείας καταφερομένη ψευδής ἐστι σοφία κτλ. Αἱ γνῶμαι αὗται μετὰ μεγάλης ἐπιμονῆς ἐν τοῖς λόγοις τῶν γερόντων, Κάδμου καὶ Τειρεσίου, ἐκφέρονται, τὸ θεμέλια παντὸς τοῦ δράματος ἀπαρτίζουσαι· ἀλλ' ὅμως καὶ ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ τραγῳδίᾳ ὁ Εὐριπίδης (τοσοῦτον ἐν τοῖς θείοις πράγμασιν ἀμφιταλαντεύεται) πολὺν καταβάλλει μόχθον ὅπως ἑρμηνεύσῃ καὶ ἑρμηνεύων ἐκποδὼν ποιήσῃ τὸν παράλογον μῦθον τῆς τοῦ Βάκχου γεννήσεως ἐκ τοῦ μηροῦ τοῦ Διός· οὐδὲν ὅμως ἄλλο ψυχρότερόν ἐστιν ἢ ἡ ἑρμηνεία αὕτη διὰ τῆς συγχύσεως δῆθεν καὶ παρανοήσεως τῆς λέξεως μηροῦ ἀντὶ ὁμήρου».

Ὁ δὲ Palin τὴν ἑτέραν ἀσπάζεται γνώμην, ὅτι βεβιασμένη ἡ εὐσέβεια τοῦ Εὐριπίδου ἄλλα μὲν λέγοντος τοῖς ὀλίγοις, τοῖς σοφοῖς, ἄλλα δὲ τοῖς πολλοῖς· «προσφέρει σεβασμὸν δημοσίᾳ πρὸς τὰς ἀρχαίας παραδόσεις, ἀλλ' ἰδίᾳ ἑαυτῷ ἐπιτρέπει κρίνειν αὐτὰς κατὰ τὴν ἀξίαν αὐτῶν. Ἡ ἀμφίβολος αὕτη κατάστασις τοῦ Εὐριπίδου, ἐκδηλουμένη μετὰ φαινομένης πεποιθήσεως ἐν πράγμασιν ἅπερ τὸ λογικὸν αὐτοῦ ἀποδοκιμάζει, οὐχ ὑπεμφαίνεται καὶ ἐν τοῖς λόγοις οὓς ὑποβάλλει μὲν προσώπῳ τινὶ τῶν Βακχῶν, ἔστιν ὅμως αὐτὸς ὁ λέγων, διότι καλεῖ ἀρχαίας παραδόσεις τὴν σύστασιν τῆς λατρείας τοῦ Διονύσου, ἥτις οὐκ ἦν ἀρχαία ὡς πρὸς τὸν Κάδμον καὶ Τειρεσίαν;

Τειρ. Οὐδὲν σοφιζόμεσθα τοῖσι δαίμοσι·
πατρίους παραδοχὰς ἃς θ' ὁμήλικας χρόνῳ
κεκτήμεθ', οὐδεὶς αὐτὰ καταβαλεῖ λόγος,
οὐδ' εἰ δι' ἄκρων τὸ σοφῶν ηὕρηται φρενῶν.

. . . Εἰσὶ καὶ ἄλλα χωρία τῶν Βακχῶν ἐν οἷς ὁ Εὐριπίδης πρὸς τοὺς τολμηροὺς ἐνδοιασμοὺς τῆς ἐλευθεροδοξίας ἀντιτάσσει τὴν ὑπακοὴν τῆς πίστεως· ἀλλὰ διὰ τούτων, νομίζω, βούλεται προφυλάξαι ἑαυτὸν ἀπὸ τῶν κατηγοριῶν ἐπὶ ἀσεβείᾳ, ἃς πολλάκις αἱ τολμηραὶ αὐτοῦ ἰδέαι προὐκάλεσαν, ὁ δὲ Σωκράτης ὀλίγῳ ὕστερον ἐγένετο θῦμα· ἀλλ' ὅμως καὶ ἐν τούτοις τοῖς χωρίοις ὑποφαίνεται ἡ διάστασις αὐτοῦ, τοὐλάχιστον διορῶσιν ὅσοι ἱκανοὶ νοεῖν ὅτι τῇ θρησκείᾳ τῆς πόλεως ὑποτάσσεται, ἀλλὰ τὸ λογικὸν αὐτοῦ οὐκ ἐπινεύει, ἀπευθύνεται πρὸς δύο εἴδη ἀκροατῶν, ὡς μὲν ποιητὴς ἐπιτετραμμένος ἐστὶν ἐν δημοτελέσιν ἑορταῖς ἐπὶ ἱερᾶς σκηνῆς τὴν κοινὴν πίστιν ἐκφράσαι, ὡς φιλόσοφος δὲ ἐπιτηδείως καὶ φρονίμως ἀποχωρίζεται αὐτῶν. Ὁ δὲ διπλοῦς οὗτος σκοπὸς πολλάκις ψυχρὰς τὰς τραγῳδίας αὐτοῦ κατέστησε».

Παράδειγμα τοιαύτης ψυχρότητος, ὡς ὀρθῶς παρετήρησεν ὁ Μύλλερος, αὐτή ἐστιν ἡ ἑρμηνεία τῆς γεννήσεως τοῦ Διονύσου ἐκ τοῦ μηροῦ τοῦ Διός· ὁ μὲν Χορὸς ἐξυμνεῖ κατὰ τὴν κοινὴν παράδοσιν τὴν γέννησιν τοῦ θεοῦ·

Βρόμιον παῖδα θεοῦ θεὸν
Διόνυσον κατάγουσαι
Φρυγίων ἐξ ὀρέων Ἑλλάδος εἰς
εὐρυχώρους ἀγυιάς, τὸν Βρόμιον·
ὃν ποτ' ἔχουσ' ἐν ὠδίνων
λοχίαις ἀνάγκαισι
πταμένας Διὸς βροντᾶς
νηδύος ἔκβολον μάτηρ
ἔτεκεν, λιποῦσ' αἰῶ-
να κεραυνίᾳ πληγᾷ.
λοχίοις δ' αὐτίκα νιν δέ-
ξατο θαλάμοις Κρονίδας Ζεύς.
κατὰ μηρῷ δὲ καλύψας
χρυσέοισι συνερείδει
περόναις κρυπτὸν ἀφ' Ἥρας·
ἔτεκεν δ', ἀνίκα Μοῖραι
τέλεσαν, ταυρόκερον θεόν.

Ἴδωμεν νῦν καὶ τὴν ἑρμηνείαν ἣν δίδωσι πρὸς τὸν ἄπιστον Πενθέα ὁ γηραιὸς καὶ εὐλαβὴς Τειρεσίας·

καὶ καταγελᾷς νιν, ὡς ἐνερράφη Διὸς
μηρῷ; διδάξω σ' ὡς καλῶς ἔχει τόδε.
Ἐπεὶ νιν ἥρπασ' ἐκ πυρὸς κεραυνίου
Ζεύς, εἰς δ' Ὄλυμπον βρέφος ἀνήγαγεν, θεὸν
Ἥρα νιν ἤθελ' ἐκβαλεῖν ἀπ' οὐρανοῦ·
Ζεὺς δ' ἀντεμηχανήσαθ' οἷα δὴ θεός·
ῥήξας μέρος τι τοῦ χθόν' ἐγκυκλουμένου
αἰθέρος, ἔθηκε τόνδ' ὅμηρον ἐκδιδοὺς
Διόνυσον Ἥρας νεικέων· χρόνῳ δέ νιν
βροτοὶ τραφῆναί φασιν ἐν μηρῷ Διός,
ὄνομα μετωνομάσαντες, ὅτι θεᾷ θεὸς
Ἥρᾳ ποθ' ὡμήρευσε, συνθέντες λόγον.

Τοιαύτη σοφιστικὴ ἑρμηνεία οὐδόλως ἁρμόζει τῷ εὐσεβεῖ χαρακτῆρι τοῦ Τειρεσίου. Τοιοῦτον δὲ καὶ τὸ ἐπίλοιπον τοῦ λόγου, ἐν ᾧ φανερῶς μὲν λέγει περὶ Δήμητρος ὅτι ἡ γῆ ἐστιν, ὑποκεκρυμμένως δὲ περὶ Διονύσου ὅτι ὁ οἶνός ἐστιν,

οὗτος θεοῖσι σπένδεται θεὸς γεγώς.

Καὶ τοῦτό ἐστι τὸ ἐν τοῖς αὐτοῖς λόγοις ἄλλα μὲν λέγειν τοῖς πολλοῖς, ἄλλα δὲ τοῖς σοφοῖς. Τίς ὅμως ὁ ταῦτα λέγων; ὁ γηραιὸς Τειρεσίας, ὁ ἔνθερμος ζηλωτὴς τῆς λατρείας τοῦ Διονύσου, ὅπερ ἄτοπον·

οὗτος δ' ὁ δαίμων ὁ νέος ὃν σὺ διαγελᾷς,
οὐκ ἂν δυναίμην μέγεθος εἰπεῖν ὅσος
καθ' Ἑλλάδ' ἔσται· δύο γάρ, ὦ νεανία,
τὰ πρῶτ' ἐν ἀνθρώποισι Δημήτηρ θεά·
γῆ δ' ἐστίν, ὄνομα δ' ὁπότερον βούλει κάλει·
αὕτη μὲν ἐν ξηροῖσι τρέφει βροτούς·
ὃς δ' ἦλθεν ἐπὶ τἀντίπαλον ὁ Σεμέλης γόνος
βότρυος ὑγρὸν πῶμ' ηὗρε κεἰσηνέγκατο
θνητοῖς, ὃ παύει τοὺς ταλαιπώρους βροτοὺς
λύπης, ὅταν πλησθῶσιν ἀμπέλου ῥοῆς,
ὕπνον τε λήθην τῶν καθ' ἡμέραν κακῶν
δίδωσιν, οὐδ' ἔστ' ἄλλο φάρμακον πόνων·
οὗτος θεοῖσι σπένδεται θεὸς γεγώς.

Τοιοῦτος ὁ σκεπτικὸς τρόπος τοῦ Εὐριπίδου περὶ τῶν θείων πραγμάτων, καιρίως βλέψας τὴν ἐνότητα τῶν τραγῳδιῶν αὐτοῦ· διότι ἡ φιλοσοφικὴ ἰδέα, ἥτις ἔμελλε γενέσθαι ἡ ψυχὴ τῆς τραγῳδίας αὐτοῦ, ὡς ἡ θρησκευτικὴ ἰδέα τῷ Αἰσχύλῳ, καὶ ἡ ἁρμονία τῆς θρησκευτικῆς ἰδέας καὶ τοῦ λόγου τῷ Σοφοκλεῖ, ἀπέβη διαλυτικὸν αὐτῆς στοιχεῖον, καίτοι ἠθικῶς κρινόμενον τὸ πρᾶγμα μαρτυρεῖ πρόοδον, διότι ἡ θρησκεία ἐξεκαθαίρετο καὶ ἠθικωτέρα καθίστατο, τοῦτο δὲ ἀνάντιρρήτως ἦν ἔργον τῆς φιλοσοφίας.

Ὁ δὲ Εὐριπίδης ἄρθρον τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος ποιεῖται χρῆσιν, ἵνα μὴ εἴπω κατάχρησιν, πανταχοῦ, ὑποβάλλων εἰς τὸ στόμα τῶν προσώπων τῶν τραγῳδιῶν αὐτοῦ σοφὰ γνωματεύματα οὐ προσηκόντως, εἶτα πειρώμενος δικαιολογῆσαι τὴν σοφίαν αὐτῶν· οὕτως ἐποίει ἐν Μελανίππῃ τῇ σοφῇ, τὴν σοφίαν αὐτῆς ἀναφέρων εἰς τὴν μητέρα αὐτῆς Ἵππην, θυγατέρα τοῦ σοφοῦ Χείρωνος, καὶ εἰς τὸν πατέρα αὐτῆς Αἴολον καὶ εἰς τοὺς πρεσβυτέρους·

ἐγὼ γυνὴ μέν εἰμι, νοῦς δ' ἔνεστί μοι·
αὐτὴ δ' ἐμαυτῆς οὐ κακῶς γνώμης ἔχω·
τοὺς δ' ἐκ πατρός τε καὶ γεραιτέρων λόγους
πολλοὺς ἀκούσασ' οὐ μεμούσωμαι κακῶς.

κοὐκ ἐμὸς ὁ μῦθος, ἀλλ' ἐμῆς μητρὸς πάρα
ὡς οὐρανός τε γαῖά τ' ἦν μορφὴ μία·
ἐπεὶ δ' ἐχωρίσθησαν ἀλλήλων δίχα,
τίκτουσιν πάντα κἀνέδωκαν εἰς φάος,
δένδρα, πετεινά, θῆρας οὓς θ' ἅλμη τρέφει
γένος τε θνητῶν.

Ἐκ τούτων ἡ φιλοσοφικὴ Μοῦσα ἐν τῇ τραγῳδίᾳ ἐμποδισθεῖσα ἀπεστέρηται τὴν εὐκλειαν τοῦ τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα τέλεια δημιουργῆσαι δράματα, ὅσα καὶ οἷα ἡ θρησκευτικὴ Μοῦσα·

μόνος δὲ ὁ Πλάτων, εἰ, ὡς ἤρξατο, ἀντὶ τῆς φιλοσοφίας ἐκλλιέργει τὴν δραματικὴν ποίησιν, τοιαῦτα δημιουργῆσαι ἠδύνατο· οὐχ ὅτι καὶ ὁ Εὐριπίδης ἁμοιρεῖ ἀρίστων δραμάτων, ἀλλὰ σπανιώτερά εἰσιν· ἐν πάσαις ὅμως ταῖς τραγῳδίαις αὐτοῦ εἰσι μέρη ἔξοχα, ἄξια πρὸς τὰ κάλλιστα παραβληθῆναι τῶν τοῦ Αἰσχύλου καὶ Σοφοκλέους· ἀλλὰ τὸ ὅλον δρᾶμα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ καλίδες ἀσχημίζουσιν, ἁμοιρῶν τῆς ἑνότητος καὶ ἁρμονίας· ὁ δὲ χείριστον, οὐκ ἦγεν ὁ Εὐριπίδης ἀλλ' ἤγετο ὑπὸ τοῦ συρμοῦ τῆς ἐποχῆς, ἥτις τότε πρῶτον πειραθεῖσα τῆς ἀκράτου ἐλευθερίας τοῦ λόγου, καὶ μεθυσθεῖσα κατάχρησιν αὐτῆς ἐποιεῖτο, ἐν παντὶ πράγματι τὸν ὑπὲρ καὶ κατὰ ζητοῦσα λόγον· διὸ αἱ τραγῳδίαι αὐτοῦ πολλάκις ἐν οὐ δέοντι μεσταί εἰσι σοφιστικῶν καὶ δικανικῶν ἀντιλογιῶν, ἐν αἷς ἡ σκηνὴ μετατρέπεται εἰς δικαστήριον οὐκ ἄνευ εὐαρεσκείας τῶν ἀκροατῶν.

Ἡ Ἑκάβη παραδείγματος χάριν ἐν ταῖς Τρωάσιν, ἡ πολυπαθὴς Ἑκάβη, ἡ πρὸ μικροῦ κλαίουσα τὸν βίαιον θάνατον τοῦ ἐγγόνου αὐτῆς Ἀστυάνακτος, ἡ ἅμα ἰδοῦσα τὸν Μενέλαον προτρέπουσα αὐτὸν φονεῦσαι τὴν Ἑλένην, ὅτε οὗτος, τῆς Ἑλένης ἐθελούσης ἀπολογήσασθαι, λέγει αὐτῇ,

οὐκ εἰς λόγους ἐλήλυθ', ἀλλά σε κτενῶν,

ἡ Ἑκάβη, λέγω, ἐπιλανθάνεται τῶν δυστυχιῶν αὐτῆς καὶ ἐξαιτεῖται ἵνα ὁ λόγος δοθῇ τῇ Ἑλένῃ, αὐτὴ δ' ἔσται κατήγορος αὐτῆς·

Ἐκ. Ἄκουσον αὐτῆς, μὴ θάνῃ τοῦδ' ἐνδεής,
Μενέλαε, καὶ δοὺς τοὺς ἐναντίους λόγους
ἡμῖν κατ' αὐτῆς.

Οὕτως ἔχομεν, ὡς ἐν δικαστηρίῳ, τὴν ἀπολογίαν τῆς Ἑλένης καὶ τὴν κατηγορίαν τῆς Ἑκάβης. Ἡ Ἑλένη ἀπολογουμένη ὅτι ἐγκατέλιπε τὸν Μενέλαον καὶ τὸν συζυγικὸν θάλαμον φέρει μεταξὺ ἄλλων πρὸς ὑπεράσπισιν εἰς τὸ μέσον τὴν κρίσιν τῶν τριῶν θεῶν ὑπὸ Πάριδος καὶ ἀπονέμει τὴν αἰτίαν τῆς ἐγκαταλείψεως τῇ Ἀφροδίτῃ, ἧς τὸ κράτος ἀήττητον·

ἔκρινε τρισσῶν ζεῦγος ὧδε τριῶν θεῶν.
καὶ Παλλάδος μὲν ἦν Ἀλεξάνδρῳ δόσις
Φρυξὶ στρατηγοῦντ' Ἑλλάδ' ἐξανιστάναι·
Ἥρα δ' ὑπέσχετ' Ἀσίδ' Εὐρώπης θ' ὅρους·
Κύπρις δὲ τοὐμὸν εἶδος ἐκπαγλουμένη
δώσειν ὑπέσχετ', εἰ θεὰς ὑπερβάλοι
κάλλει· τὸν ἐνθάδ' ὡς ἔχει σκέψαι λόγον·
νικᾷ Κύπρις θεά . . . . . .
. . . . . .
τί δὴ φρονήσασ' ἐκ δόμων ἄμ' ἑσπόμην

ξένῳ προδοῦσα πατρίδα καὶ δόμους ἐμούς;
τὴν θεὸν κόλαζε καὶ Διὸς κρείσσων γενοῦ,
ὃς τῶν μὲν ἄλλων δαιμόνων ἔχει κράτος,
κείνης δὲ δοῦλός ἐστι, συγγνώμη δ' ἐμοί.

Πρὸς ταῦτ' ἀπαντᾷ μετὰ ῥητορικῆς δεινότητος ἡ Ἑκάβη·

τοῖς θεοῖσι πρῶτα σύμμαχος γενήσομαι
καὶ τήνδε δείξω μὴ λέγουσαν ἔνδικα.
ἐγὼ γὰρ Ἥραν παρθένον τε Παλλάδα
οὐκ εἰς τοσοῦτον ἀμαθίας ἐλθεῖν δοκῶ,
ὥσθ' ἡ μὲν Ἄργος βαρβάροις ἀπημπόλα,
Παλλὰς δ' Ἀθήνας Φρυξὶ δουλεύειν πατέ,
αἳ παιδιαῖσι καὶ χλιδῇ μορφῆς πέρι
ἦλθον ἐπ' Ἴδην· τοῦ γὰρ ἕνεκ' ἂν θεὰ
Ἥρα τοσοῦτ' ἔσχ' ἔρωτα καλλονῆς;
πότερον ἀμείνων' ὡς λάθοι Διὸς πόσιν,
ἢ γάμον Ἀθάνᾳ θεῶν τινος θηρωμένη,
ἢ παρθενίαν πατρὸς ἐξητήσατο
φεύγουσα λέκτρα; μὴ ἀμαθεῖς ποίει θεὰς
τὸ σὸν κακὸν κοσμοῦσα· μὴ οὐ πείσῃς σοφούς.
Κύπριν δ' ἔλεξας, ταῦτα γὰρ γέλως πολύς,
ἐλθεῖν ἐμῷ ξὺν παιδὶ Μενέλεω δόμους·
οὐκ ἂν μένουσ' ἂν ἡσυχὸς σ' ἐν οὐρανῷ
αὐταῖς Ἀμύκλαις ἦγαγεν πρὸς Ἴλιον;
ἦν οὐμὸς υἱὸς κάλλιος ἐκπεπόστατος,
ὁ σὸς δ' ἐδόκει νιν νοῦς ἐσαιθῆσθαι Κύπρις.
τὰ μῶρα γὰρ πάντ' ἐστὶν Ἀφροδίτη βροτοῖς,
καὶ τοὔνομ' ὀρθῶς ἀφροσύνης ἄρχει θεᾶς.
σὺ γοῦν ἰδοῦσα βαρβάροις ἐσθήμασι
χρυσῷ τε λαμπρὸν ἐξεμαργώθης φρένας.

Ὥστε κατὰ τὴν Ἑκάβην Ἀφροδίτη ἐστὶν ἡ φρήν, ὁ νοῦς τῆς Ἑλένης θαμβωθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐκπρεπεστάτου κάλλους τοῦ Πάριδος· ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἡ αἰτία τῶν πράξεων ἡμῶν οὐκ ἔστιν ἐξωτερική, θεός τις ἢ Μοῖρα, ἀλλ' ἐσωτερική, τὰ ἐν ἡμῖν πάθη· ὁ Εὐριπίδης τὴν Μοῖραν καὶ τὰς Ἐρινῦς ἐκ τοῦ ἔξω κόσμου ἐνεθρόνισεν ἐν τῇ τοῦ ἀνθρώπου καρδίᾳ.

«Ἡ Ἑκάβη ἔχει δίκαιον, λέγει ὁ Saint-marc Girardin *Cours de Littérature Dramatique* Tom. II, pag. 340, ἀλλ' ἔχει δίκαιον ὡς φιλόσοφος κατὰ τῶν θεῶν οὓς σέβει ὁ λαός. Ἡ ἐσωτερικὴ αὕτη πάλη τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν ὁρέξεων ἡμῶν, ἡ δύναμις ἣν τὸ πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκὸς ἔχει, πᾶν ὅ,τι ἀποθήσεταί ποτε ἡ κοινὴ πίστις τῆς ἀνθρωποτητος καὶ ἔσται ἡ κρηπὶς τῶν ἡμετέρων ἰδεῶν καὶ αἰσθημάτων, καὶ κρατήσει ἡμᾶς ἐγρηγοροῦντας περὶ ἡμᾶς αὐτούς, ἡ φροντὶς τέλος τῆς συνειδήσεως, ὑφ' ἧς διδασκόμεθα γινώσκειν κάλλιον τὰ ἁμαρτήματα ἡμῶν, ἂν μὴ τὰ καθήκοντα ἡμῶν κάλλιον πράττωμεν, πάντα ταῦτά εἰσιν ἔτι τὸ ἀπόκρυφον τῶν φιλοσόφων, καὶ τούτων μόλις

γινωσκόντων πόθεν τὸ κακὸν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν καὶ πόθεν τὸ ἀγαθὸν ἔρχεται· οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων προτιμῶσιν, ὡς ἡ Ἑλένη, πιστεύειν εἰς τὸ ἀήττητον κράτος τῆς Ἀφροδίτης».

Ἐν δὲ τῷ Ὀρέστῃ ὁ Μενέλκος ἐρωτᾷ αὐτόν, ὑπό τινος νόσου πάσχει, ὁ δὲ ἀποκρίνεται ὑπὸ τῆς συνειδήσεως·

Μεν. τί χρῆμα πάσχεις; τίς σ' ἀπόλλυσι νόσος;
Ὀρ. ἡ σύνεσις, ὅτι σύνοιδα δεινὰ εἰργασμένος.
Μεν. πῶς φής; σοφόν τοι τὸ σαφές, οὐ τὸ μὴ σαφές.
Ὀρ. μανίαι τε, μητρὸς αἵματος τιμωρίαι.
Μεν. ἤρξω δὲ λύσης πότε; τίς ἡμέρα τότ' ἦν;
Ὀρ. ἐν ᾗ τάλαινα μητέρ' ἐξώκουν τάφῳ.
. . . . . .
Μεν. φαντασμάτων δὲ τάδε νοσεῖς ποίων ὕπο;
Ὀρ. ἕδος' ἰδεῖν τρεῖς νυκτὶ προσερρεῖς κόρας.
Μεν. οἷδ' ἃς ἔλεξας, ὀνομάσαι δ' οὐ βούλομαι.

Τὰ πάθη λοιπόν, ἡ συνείδησις, ἡ ἐλευθέρα βούλησις, τοιοῦτοι οἱ νέοι θεοὶ τῆς τραγῳδίας, οἵτινες ἔσονται καὶ τῆς νέας τῶν πεπολιτισμένων ἐθνῶν τραγῳδίας· αἱ δὲ Μοῖραι καὶ αἱ Ἐριννύες καὶ οἱ Ἀλάστορες δευτερεύουσαν κατέχουσι τάξιν, καὶ τοῦτο χάριν τῶν πολλῶν, ὡς ἐν τῷ προμνημονευθέντι χωρίῳ τοῦ Ὀρέστου, ἐν ᾧ αἱ Ἐριννύες ἦταν περιττκί, τῆς συνειδήσεως καταλαβούσης τὴν τάξιν αὐτῶν.

Περὶ τῶν καινοτομιῶν τούτων τοῦ Εὐριπίδου ἐν τῇ τραγῳδίᾳ ὁ σοφὸς Patin τὰς ἑξῆς καθόλου ἐπάγει κρίσεις· «ὅταν τὸν Εὐριπίδην πρός τινος πρεσβυτέρου αὐτοῦ παραβάλῃ τις, μεγάλην βλέπει μεταβολήν. Τὸ ἀρχαῖον ὑπερφυσικόν, ἐν οὗ τῷ κάλπῃ ἡ τραγῳδία ἐγεννήθη, καὶ ὑπὸ τὴν σκέπην αὐτοῦ τὸ δρᾶμα τοῦ Αἰσχύλου ἐκάλυψε, βαθμηδὸν ἐν τῷ τοῦ Σοφοκλέους ἡρωϊσθη ὅπως τὴν ἐμφάνισιν ἐπιτρέψῃ τῶν ἰδανικῶν τύπων, ἐν δὲ τῷ τοῦ Εὐριπίδου ὅλως ἐξέλιπεν· ἡ πρόοδος αὕτη ἦν ἀπαραίτητος, ἀκολουθοῦσα τῇ τοῦ πνεύματος ὁρμῇ πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς θεωρίας. Ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀναξαγόρου καὶ φίλος τοῦ Σωκράτους, τὰς θρησκευτικὰς αὐτῶν ἀσπαζόμενος ἰδέας, ἀπὸ σκηνῆς ἠρνήσατο θεοὺς ἀνομολογῆσαι τοὺς ἐργάτας αἰσχρῶν πράξεων.

Τοιοῦτος ποιητὴς ὁπωσοῦν ἰδέας ἔχων εὐκρινεῖς περὶ τῆς ἑνότητος καὶ πνευματικότητος τοῦ θεοῦ, τῆς δημιουργικῆς αὐτοῦ δυνάμεως καὶ προνοίας, καὶ γλῶσσῃ χρώμενος τοιαύτῃ, ἐφ' ᾗ οἱ πρῶτοι πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἐπλήττοντο, οὐκ ἠδύνατο σπουδαίως πιστεύειν ταῖς ὑπερφυσικαῖς δυνάμεσιν, ἐν τῷ δράματι ἐπικρατούσαις, ἃς ἐξοστρακίσαι οὐκ ἐπέτρεπον αὐτῷ αἱ παραδόσεις, σεβασταὶ ἔτι οὖσαι· σέβων δὲ τὸ ἔθος καὶ τὴν δημοσίαν τάξιν, τὰ καθιερωμένα εἴδωλα αὐτῶν ἐπεδείκνυε τοῖς θεαταῖς, ἐπιδακψιλεύων μάλιστα αὐτὰ πλέον ἢ πρότερον· ἀλλ' ἡ θεότης οὐκ ἦν, ἡ δὲ παρουσία τῶν ψυχρῶν τούτων εἰδώλων οὐκ ἠδύνατο σύμπασαν ἐκείνην τὴν φρίκην παρέχειν, ἣν ἄλλοτε μάνη αὐτῶν ἡ ἰδέα παρῆγε· διότι τί ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ θεοὶ τοῦ Εὐριπίδου; πρόσωπον τοῦ προλόγου ἢ μηχανὴ τῆς λύσεως τοῦ δράματος· ἡ λειτουργία αὕτη ἴσους αὐτοὺς καθίστη τοῖς ὑπηρέτας τοὺς ἀναβιβάζουσιν ἢ καταβιβάζουσι τὴν σκηνήν.

Ὁ Εὐριπίδης ἄρα ὅλως ἀπὸ τῶν τραγῳδιῶν αὐτοῦ ἐξήλειψε τὴν Εἱμαρμένην; Οὐχί βεβαίως· ἀλλὰ τὴν τάξιν αὐτῆς ἤλλαξεν· ὁ μὲν Αἰσχύλος καὶ Σοφοκλῆς τοὺς θεοὺς ἀπεικόνιστον κατακολίοντας τοὺς θνητοὺς εἰς ἄφυκτα κακά· ὁ δὲ Εὐριπίδης παρέστησεν αὐτοὺς ἐμβάλλοντας τοῖς ἀνθρώποις ἀήττητα πάθη· πρότερον μὲν τὸ τραγικὸν πρόσωπον πρὸς ἐξωτερικὰς ἐπάλαιε δυσχερείας, ἐν δὲ ταῖς τραγῳδίαις τοῦ Εὐριπίδου πρὸς ἐσωτερικοὺς παλαίει ἐχθρούς, διότι ἡ πάλη ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου μετηνέχθη· ὑποκριταὶ μὲν ἦσαν αὐτοὶ αἱ δυνάμεις ἡμῶν, ὑπόθεσις δὲ τοῦ δράματος ὁ ἐσωτερικὸς οὗτος τῶν αἰσθημάτων καὶ τοῦ λόγου πόλεμος, ὃς τοσοῦτον ἀρχαῖός ἐστιν, ὅσον καὶ ἡ φύσις, οὐδὲ λήξει πρότερον ἢ σὺν αὐτῇ. Αἱ εἰκόνες αὗται τὸ ἔξοχον ἀπαρτίζουσαι γνώρισμα τῶν τραγῳδιῶν τοῦ Εὐριπίδου καὶ διακρίνουσαι αὐτὸν ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων καὶ ἐξασφαλίζουσαι αὐτῷ τὴν δόξαν δημιουργικῆς μεγαλορυίας, εἰς ἀμηχανίαν οὐκ οἶδ' ὅπως ἐμβάλλουσι τοὺς κριτικούς· διότι οὐκ εἶδον ὅτι ἡ ἠθικὴ ἐλευθερία ἐπεφάνη, καὶ ὅτε ἔτι ἡ ἀντίστασις ἀσθενὴς ἦν· οὐκ εἶδον ὅτι ὁ ποιητὴς ἀπονέμων τοῖς θεοῖς τὰς ἐπιβολὰς καὶ πιέσεις ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως, περιέβαλεν, ἀτελεῖς ἔχων ἰδέας τῆς θεότητος, αἰσθητῇ μορφῇ νοερὸν φαινόμενον· τέλος διέφυγεν αὐτούς, ὅτι ἡ τολμηρὰ αὕτη καινοτομία τὴν ὁδὸν ἤνοιξε τῇ τέχνῃ τῶν νεωτέρων. Ἡ Μήδεια παραφερομένη ὑπὸ τοῦ πάθους τῆς ζηλοτυπίας εἰς τὸν φόνον τῶν τέκνων αὐτῆς, ὃν ἀποστρέφεται, ἡ Φαίδρα ἀκουσα ἄπιστος καὶ μοιχαλίς, τὸ μυστήριον ἀπεκάλυψαν τῶν θαυμασίων ἀναπτύξεων, ἐν αἷς τὸ πάθος ὅλον ἀποκαλύπτεται τῷ τεχνάσματι τῶν περιπετειῶν καὶ ταῖς ἀποφασιστικαῖς κρίσεσιν, εἰς ἃς κατὰ διαδοχὴν περιπίπτει, καὶ ἐν αἷς ἐκ τῆς πάλης πρὸς τὸ καθῆκον αἱ ζωηρότεραι καὶ εὐγενέστεραι γεννῶνται συγκινήσεις».

Ταύτας δὲ τὰς σοφὰς κρίσεις αὐτοῦ ὁ μακαρίτης Palin ἐν δυσὶ τόμοις ἀναπτύσσει, λεπτομερῶς μίαν ἑκάστην ἐξετάζων τῶν τραγῳδιῶν τοῦ Εὐριπίδου, ἐξαίρων τὰς καλλονὰς αὐτῶν, οὐδὲ τὰς ἐλλείψεις ἀποσιωπῶν. Ἐνταῦθα μεταφέρομεν τὰς κρίσεις αὐτοῦ περὶ τοῦ περιφήμου μονολόγου τῆς Μηδείας ἤτοι περὶ τῆς πάλης καὶ συγκρούσεως τῆς μητρικῆς στοργῆς καὶ τῆς ζηλοτυπίας, τοῦ λογισμοῦ καὶ τοῦ θυμοῦ· προτάσσομεν δὲ τὸν μονόλογον[1].

ὦ τέκνα τέκνα, σφῷν μὲν ἔστι δὴ πόλις
καὶ δῶμ', ἐν ᾧ λιπόντες ἄθλιαν ἐμὲ
οἰκήσετ' ἀεὶ μητρὸς ἐστερημένοι·
ἐγὼ δ' ἐς ἄλλην γαῖαν εἶμι δὴ φυγάς,
πρὶν σφῷν ὄνασθαι κἀπιδεῖν εὐδαίμονας,
πρὶν λέκτρα καὶ γυναῖκα καὶ γαμηλίους
εὐνὰς ἀγῆλαι λαμπάδας τ' ἀνασχεθεῖν.
ὦ δυστάλαινα τῆς ἐμῆς αὐθαδίας·
ἄλλως ἄρ' ὑμᾶς, ὦ τέκν', ἐξεθρεψάμην,
ἄλλως δ' ἐμόχθουν καὶ κατεξάνθην πόνοις
στερὰς ἐνεγκοῦσ' ἐν τόκοις ἀλγηδόνας·
ἦ μήν ποθ' ἡ δύστηνος εἶχον ἐλπίδας
πολλὰς ἐν ὑμῖν γηροβοσκήσειν τ' ἐμὲ
καὶ κατθανοῦσαν χερσὶν εὖ περιστελεῖν,
ζηλωτὸν ἀνθρώποισι· νῦν δ' ὄλωλε δὴ
γλυκεῖα φροντὶς· σφῷν γὰρ ἐστερημένη
λυπρὸν διάξω βίοτον ἀλγεινόν τ' ἐμοί.
ὑμεῖς δὲ μητέρ' οὐκέτ' ὄμμασι φίλοις
ὄψεσθ' ἐς ἄλλο σχῆμ' ἀποστάντες βίου·

φεῦ φεῦ· τί προσδέρκεσθέ μ' ὄμμασιν, τέκνα;
τί προσγελᾶτε τὸν πανύστατον γέλων;
αἰαῖ· τί δράσω; καρδία γὰρ οἴχεται,
γυναῖκες, ὄμμα φαιδρὸν ὡς εἶδον τέκνων·
οὐκ ἂν δυναίμην. χαιρέτω βουλεύματα
τὰ πρόσθεν· ἄξω παῖδας ἐκ γαίας ἐμούς.
τί δεῖ με πατέρα τῶν σε τοῖς τούτων κακοῖς
λυποῦσαν αὐτὴν δὶς τόσα κτᾶσθαι κακά;
οὐ δῆτ' ἔγωγε. χαιρέτω βουλεύματα.
καίτοι τί πάσχω; βούλομαι γέλωτ' ὀφλεῖν
ἐχθροὺς μεθεῖσα τοὺς ἐμοὺς ἀζημίους;
τολμητέον τάδ'. ἀλλὰ τῆς ἐμῆς κάκης
τὸ καὶ προέσθαι μαλθακοὺς λόγους φρενός.
χωρεῖτε παῖδες εἰς δόμους· ὅτῳ δὲ μὴ
θέμις παρεῖναι τοῖς ἐμοῖσι θύμασιν,
αὐτῷ μελήσει· χεῖρα δ' οὐ διαφθερῶ.
ἆ ἆ.
μὴ δῆτα, θυμέ, μή ποτ' ἐργάσῃ τάδε.
ἔασον αὐτούς, ὦ τάλαν, φεῖσαι τέκνων·
ἐκεῖ μεθ' ἡμῶν ζῶντες εὐφρανοῦσί με.
μὰ τοὺς παρ' Ἅιδῃ νερτέρους ἀλάστορας,
οὔτοι ποθ' ἕστι τοῦθ' ὅπως ἐγὼ παῖδας παρήσω τοὺς ἐμοὺς καθυβρίσαι.
πάντως πέπρωται[1] ταῦτα κοὐκ ἐκφεύξεται.
καὶ δὴ 'πὶ κρατὶ στέφανος, ἐν πέπλοισι δὲ
νύμφη τύραννος ὀλλυται, σάφ' οἶδ' ἐγώ.
ἀλλ' εἶμι γὰρ δὴ τλημονεστάτην ὁδόν.
καῖτοι προσειπεῖν βούλομαι· δότ', ὦ τέκνα,
δότ' ἀσπάσασθαι μητρὶ δεξιὰν χέρα.
ὦ φιλτάτη χείρ, φίλτατον δέ μοι κάρα
καὶ σχῆμα καὶ πρόσωπον εὐγενὲς τέκνων
εὐδαιμονοίτην, ἀλλ' ἐκεῖ, τὰ δ' ἐνθάδε
πατὴρ ἀφείλετ'. ὦ γλυκεῖα προσβολή,
ὦ μαλθακὸς χρὼς πνεῦμά θ' ἥδιστον τέκνων.
χωρεῖτε χωρεῖτ'. οὐ γὰρ εἰμὶ προσβλέπειν
οἷα τ' ἔθ' ὑμᾶς, ἀλλὰ νικῶμαι κακοῖς·
καὶ μανθάνω μὲν οἷα δρᾶν μέλλω κακά,
θυμὸς δὲ κρείσσων[2] τῶν ἐμῶν βουλευμάτων.

1) Πρὸς τὸν μονόλογον τοῦτον παραβαλέτω τις τὸν ἐξῆς ἐκ τῆς Μηδείας τοῦ Ἀρίφρονος διασωθέντα παρὰ Στοβαίῳ·

εἶεν· τί δράσεις, θυμέ; βούλευσαι καλῶς,
πρὶν ἐξαμαρτεῖν καὶ τὰ προσφιλέστατα
ἔχθιστα θέσθαι· ποῖ ποτ' ἐξῆξας, τάλας;
κάτισχε λῆμα καὶ σόνος θεοστυγές.
καὶ πρὸς τί ταῦτ' ὀδύρομαι, ψυχὴν ἐμὴν
ὁρῶσ' ἔρημον καὶ παρημελημένην
πρὸς ὧν ἔχρῆν ἥκιστα; μαλθακοὶ δὲ δὴ
τοιαῦτα γιγνόμεθα πάσχοντες κακά;
οὐ μὴ προδώσεις, θυμέ, σαυτὸν ἐν κακοῖς.
οἶμαι, δίδακται· παῖδες, ἐκτὸς ὁμμάτων
ἀπέλθετ'· ἤδη γάρ με φροιμία μέγαν
δέδυκε λύσσα θυμόν· ὦ χέρες, χέρες,
πρὸς οἷον ἔργον ἐξοπλιζόμεσθα φεῦ,
τάλαινα τόλμης, ἣ πολὺν πόνον βραχεῖ
διαφθεροῦσα τὸν ἐμὸν ἔρχομαι χρόνον.

Οἷα διαφορά! λέξεις πομπώδεις, *φοινία λύσσα, μέγας θυμός*, ἀλλὰ τὸ πάθος καὶ ἡ παραφορὰ καὶ ἡ τρυφερὰ στοργὴ τῆς μητρὸς ὅλως λείπουσι.

1) Αὐτὴ ἡ Μήδεια ἀπονέμει ἰσχὺν πεπρωμένης τῷ πάθει αὐτῆς.

2) Τοὺς στίχους τούτους ἄλλοι τε τῶν ἀρχαίων ἐμιμήσαντο καὶ Ὀβίδιος λέγων ἐν ταῖς *Μεταμορφώσεσι*, ἐνέα τις δύναμις ἕλκει με ἄκοντα· ἄλλο μὲν συμβουλεύει τὸ πάθος, ἄλλο δὲ ὁ νοῦς· βλέπω τὸ βέλτιον καὶ ἐπιδοκιμάζω αὐτό, ἀλλὰ τῷ χείρονι ἀκολουθῶ»·

sed trahit invitam nova vis, aliudque cupido
mens aliud suadet; videó meliora proboque;
deteriora sequor.

Καὶ ὁ Τερέντιος ἐν τῷ *Εὐνούχῳ* λέγει· «ὦ τῆς ἀναξιοπρεπείας! βλέπω, ὅτι ἐκείνη μὲν κακοῦργός ἐστιν, ἐγὼ δὲ ἄθλιος· καίπερ ἐπὶ τούτῳ ἐρυθριῶν

«Ἡ σκηνὴ αὕτη, φησὶ Palin, ἐν ᾗ ὁ ποιητὴς ἀντιτασσόμενα καὶ συγκρουόμενα ἀπεικονίζει τὰ δύο πάθη, τὴν παράφορον ζηλοτυπίαν καὶ τὴν μητρικὴν στοργήν, ἃ τὴν καρδίαν τῆς Μηδείας πληροῦσι καὶ διαμφισβητοῦσιν ἀμ'αὐτῇ καὶ τὸ κράτος τῆς ἐνεργείας, ἡ κυριωτάτη ἐστὶ τοῦ δράματος σκηνὴ λίαν τολμηρᾶς ἐπινοήσεως καὶ ἐπιτυχεστάτης ἐκτελέσεως.

Ἀτελῶς δὲ νοήσει τις αὐτήν, ἂν μὴ ἀεὶ ἐν μνήμῃ ἔχῃ, ὅτι ἡ Μήδεια, ὅταν περὶ ἀποχωρισμοῦ τῶν τέκνων αὐτῆς ὁμιλῇ, λέγει μὲν τὴν διαμονὴν αὐτῶν ἐν Κορίνθῳ καὶ τὴν ἐξορίαν αὐτῆς, νοεῖ ὅμως τὴν αἰωνίαν κατοικίαν, ἣν παρασκευάζει αὐτοῖς διὰ τοῦ θανάτου καὶ τὴν αἰωνίαν ἀπομόνωσιν αὐτῆς.

Τὸ ἀπόκρυφον τοῦτο αὐτῆς φρόνημα δίδωσι τῷ μονολόγῳ τῆς Μηδείας, ταῖς πρώταις μάλιστα φράσεσι τοσοῦτον τρυφερᾶς καὶ ἐπαγωγοῖς, ἀπειλητικὴν καὶ τρομερὰν ἔννοιαν.

Δύναμαι ἀφόβως εἰπεῖν, ὅτι οὐδέποτε οὐδὲ παρ' αὐτοῖς τοῖς ἀρχαίοις ἡ παθητικὴ καὶ ἀφελὴς τῆς φύσεως ἔκφρασις περαιτέρω ἐχώρησεν· ὁ δὲ ἀμφιβάλλων περὶ τοῦ θαυμασμοῦ, ὃν ἡ ἀμίμητος αὐτῆ ἠθογραφία διήγειρεν, εὑρήσει τὴν ἀπόδειξιν ἐν τῇ ἀμίλλῃ τῶν γλυπτῶν καὶ ζωγράφων ὅπως αὐτὴν μιμήσωνται· ὁ Ὀβίδιος, Λουκιανός, Καλλίστρατος εἰκόνων μνημονεύουσι καὶ ἀγαλμάτων τῆς Μηδείας παρασκευαζομένης φονεῦσαι τὰ τέκνα αὐτῆς, ἃ προσμειδιῶσιν αὐτῇ· εὑρυᾶ δὲ ἐπιγράμματα ἐν τῇ ἑλληνικῇ συνειλεγμένα Ἀνθολογίᾳ ἐπαινοῦσιν ἐν τοῖς ἔργοις τούτοις καὶ δὴ ἐν τοῖς τοῦ Τιμομάχου τοῦ περιφήμου ζωγράφου τήν τε διττὴν πρᾶξιν τῶν αἰσθημάτων τοσοῦτον ζωηρῶς ἐκφρασθέντων ὑπὸ τοῦ Εὐριπίδου καὶ τὴν ἐπιτυχῆ ἐκλογὴν τοῦ χρονικοῦ σημείου, ὃ ἐξελέξατο ὁ τεχνίτης, ὡς καὶ ὁ ποιητής. Πότερον Ἀντίφιλος ὁ Βυζάντιος ἐν τῷ ἕξῆς ἐπιγράμματι τὴν εἰκόνα τοῦ Τιμομάχου ἢ τὴν σκηνὴν τοῦ Εὐριπίδου περιγράφει;

Τὰν ἁλοὰν Μήδειαν ὅτ' ἔγραφε Τιμομάχου χείρ,
ζάλῳ καὶ τέκνοις ἀντιμεθελκομέναν,
μυρίον ἄρατο μόχθον, ἵν' ἦθεα δισσὰ χαράξῃ,
ὧν τὸ μὲν εἰς ὀργὰν νεῦε, τὸ δ' εἰς ἔλεον·
ἄμφω δ' ἐπλήρωσεν· ὅρα τύπαν· ἐν γὰρ ἀπειλᾷ
δάκρυον, ἐν δ' ἐλέῳ θυμὸς ἀναστρέφεται.
ἀρκεῖ δ' ἃ μέλλησις, ἔφα σοφός· αἷμα δὲ τέκνων
ἔπρεπε Μηδείᾳ, κοὐ χερὶ Τιμομάχου.

Ἡ εὐθυκρισία τῆς ἑλληνικῆς τέχνης ἔν τε τῇ γλυπτικῇ καὶ ἐν τῇ ζωγραφικῇ, καθὰ καὶ ἐν τῇ ποιήσει, ἀπεμάκρυνε τῶν ὀφθαλμῶν ὅ,τι τὸ πνεῦμα μόνον ὤφειλεν ἰδεῖν.

Καὶ ὁ μὲν γλύπτης καὶ ζωγράφος ἀκριβῆ τι σημεῖον χρόνου εἶχον ὅπως τὴν πάλην ταύτην τῶν αἰσθημάτων ἀπεικάσωσιν· ὁ δὲ ποιητὴς μείζονα ἔχων ἄνεσιν ἠδυνήθη αὐτὴν ἐν συνεχείᾳ εἰκόνων παραστῆσαι ἐπαγωγῶν τῷ τε ὀφθαλμῷ καὶ τῇ καρδίᾳ. Τὸ γραφικὸν πνεῦμα δεσπόζον ἐν τῷ ἑλληνικῷ θεάτρῳ ἐπεδείκνυτο τὰ ἀποτελέσματα αὐτοῦ· ἐν πάσῃ σκηνῇ τοῦ δράματος, ὡς ἐν ἀναγλύφῳ, χαρίεντα, σεμνά, ζῶντα συμπλέγματα ἀλλήλοις διαδέχονται· ταῦτα δὲ γινώσκομεν οὐκ ἐξ ἐπεξηγηματικῶν παρενθέσεων, αἳ παρ' ἡμῖν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μόναι δεικνύουσιν ὅπερ λίαν ἀπαρακάλως καλοῦμεν προπαρασκευήν (mise en scène), ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ τοῦ κειμένου, ἐν ᾧ λεπτοφυὲς τέχνασμα ἀναμεμιγμένον τῇ γλώσσῃ τοῦ πάθους γνωρίζει ἡμῖν τὸ σχῆμα, τὰς κινήσεις, τὴν φυσιογνωμίαν τῶν προσώπων. Τοῦτα περιγράφουσιν ἑαυτὰ ἀκουσίως, ἀσυνειδήτως, ὥστε καὶ νῦν ἔτι τὸ δρᾶμα ἄνευ θεάτρου[1] καὶ ὑποκριτῶν παίζεται ἐν τῇ φαντασίᾳ ἡμῶν. Ὁ μονόλογος τῆς Μηδείας οὐ δείκνυσιν ὄντως τὰς ἐμψύχους αὐτὸν μιμικὰς κινήσεις, τῆς Μηδείας κρατούσης, ἀπομακρυνούσης, ἀνακαλούσης τὰ τέκνα αὐτῆς, ἐναγκαλιζομένης αὐτά, ἀπωθούσης αὐτά, ὁτὲ μὲν ἑλκούσης πρὸς τὸν δόμον αὐτά, ἔνθα μέλλει φονεῦσαι αὐτά, ὁτὲ δὲ ἐπαναγούσης αὐτὰ εἰς τὴν σκηνήν, καταλαμβανομένης ὑπὸ φρίκης καὶ τρυφερότητος, ἄλλοτε ἀπομακρυνομένης ἀπ' αὐτῶν, ὅπως, καθ' ἑαυτὴν ἀποφασίσῃ περὶ τῶν

φλέγομαι ὑπ' ἔρωτος, αἰσθάνομαι, γινώσκω, βλέπω ὅτι ἀπόλλυμαι·

. . . o indignum facinus! nunc ego et
illam sceleratam esse, et me misere sentio;
et taedet et amore ardeo; et prudens, sciens,
videns vivusque pereo.

Ὁ δὲ Εὐριπίδης καὶ ἐν τῷ *Χρυσίππῳ* εἰσῆγε τὸν Λάϊον λέγοντα·

λέληθεν οὐδὲν τῶνδέ μ' ὧν σὺ νουθετεῖς,
γνώμην δ' ἔχοντά μ' ἡ φύσις βιάζεται·

καὶ αἰαῖ, τόδ' ἤδη θεῖον ἀνθρώποις κακόν,
ὅταν τις εἰδῇ τἀγαθόν, χρῆται δὲ μή.

1) «Καὶ ὁ Εὐριπίδης, εἰ καὶ τὰ ἄλλα μὴ εὖ οἰκονομεῖ, ἀλλὰ τραγικώτατός γε τῶν ποιητῶν φαίνεται» Ἀριστοτέλης.

1) «Ἡ γὰρ τῆς τραγῳδίας δύναμις καὶ ἄνευ ἀγῶνος καὶ ὑποκριτῶν ἐστιν», εἶπε καὶ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ Ποιητικῇ.

ζοφερῶν αὐτῆς βουλευμάτων, ἢ τῷ χορῷ ἀνακοινώσηται τὴν ἀκουσίαν αὐτῆς ἀδυναμίαν;

Οὐχ ὁρᾷ τις πάσας ταύτας τὰς θορυβώδεις συγκινήσεις, ὑφ' ὧν συνταράσσεται, ἐπὶ τὰ πρόσωπον τῆς μητρὸς διερχομένας; οὐ πάρεστιν ἐπὶ ταῖς τρυφεραῖς θιωπείαις τῶν παίδων ὑπὸ τῆς μητρός, ἐπὶ τοῖς φαιδροῖς αὐτῶν βλέμμασι καὶ τοῖς ἀθώοις μειδιάμασιν; οὐ παρατηρεῖ τὴν φρίκην καὶ τὸν οἶκτον τοῦ χοροῦ ἐπὶ τῷ ἐπαγωγῷ καὶ τρομερῷ τούτῳ θεάματι; Πᾶσαι αὗται αἱ ἐξωτερικαὶ κινήσεις, σχεδὸν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν ἀποκαλυπτόμεναι, ἐκ τοῦ βάθους πηγάζουσι τῶν αἰσθημάτων καὶ ἐκ τῆς ἀληθείας τοῦ τόνου καὶ τῆς ἐκφράσεως, οἷς ἐνεβάλετο αὐτὰ ὁ ποιητής.

Ἐν ταύτῃ τῇ σκηνῇ οἵα ἐκπληκτικὴ ποικιλία! οἵα παράδοξος ἀντίθεσις τῶν αἰσθημάτων καὶ τῆς γλώσσης! ἔνθεν μὲν ἀκατάβλητος ὑπερηφάνεια, ἀκατάσχετος ἐπιθυμία ἀντιτίσεως καὶ ἐκ τῶν προτέρων σκληρὰ καὶ θηριώδης χαρά, ἔνθεν δὲ αἱ γλυκύτεραι καὶ τρυφερώτερκι διαχύσεις τῆς καρδίας. Ἐν ταύτῃ τῇ γυναικί, ἥτις ἐναγκαλιζομένη τὰ ἑαυτῆς τέκνα εὐωχεῖται τῇ ὄψει αὐτῶν, μεθύσκεται τῇ πνοῇ αὐτῶν, κατασπάζεται τοῖς δακρύοις καὶ τοῖς φιλήμασιν, ἐνυπάρχει παραφορά τις μητρική, ἀπόλαυσίς τις ἀμίμητος καὶ ἀπρόσιτος· οὐδέποτε οὐδὲν ἄλλο δρᾶμα αὐτῇ προσήγγισεν».

Τεχνικωτάτη δὲ καὶ δραματικωτάτη τῶν τραγῳδιῶν τοῦ Εὐριπίδου ἐστὶν ἡ *Ἰφιγένεια ἡ ἐν Αὐλίδι*· πάντες οἱ χαρακτῆρές εἰσι καλοί, εὐγενεῖς, ὑψηλοί· καὶ αὐτοῦ τοῦ γέροντος δούλου, πλὴν τοῦ Μενελάου, οὗ ὁ χαρακτὴρ σκληρὸς τὸ κατ' ἀρχάς. Ὁ Ἀγαμέμνων πεισθεὶς ταῖς μαντείαις τοῦ Κάλχαντος ἀποφασίζει ἵνα χάριν τοῦ στρατοῦ καὶ τῆς δόξης αὐτοῦ ὡς στρατηλάτου θυσιάσῃ τὴν κόρην αὐτοῦ Ἰφιγένειαν ἐπὶ τοῦ ἐν Αὐλίδι βωμοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, καὶ ἐπὶ τούτῳ μεταπέμπεται αὐτὴν μετὰ τῆς μητρὸς Κλυταιμνήστρας προφασιζόμενος ὅτι νυμφεύσει αὐτὴν μετὰ τοῦ Ἀχιλλέως· μετὰ τὴν ἀποστολὴν τῆς ἐπιστολῆς γνωσιμαχεῖ, μεταμέλεται, ὑπερισχύει ἡ φιλοστοργία καὶ ἀποφασίζει πέμψαι ἑτέραν ἐπιστολὴν ἀγγελοῦσαν τῇ Κλυταιμνήστρᾳ ἵνα μὴ ἔλθῃ εἰς τὸ στρατόπεδον, διότι ὁ γάμος ἀνεβλήθη ἐς ἄλλοτε.

Τὴν ταραχὴν τῆς ψυχῆς τοῦ Ἀγαμέμνονος ἀμφιταλαντευομένης ἀνὰ μέσον δύο ἀντιπαλαιόντων αἰσθημάτων τῆς φιλοδοξίας καὶ τῆς φιλοστοργίας ἄριστα περιγράφει ὁ γηραιὸς δοῦλος, ὃς βλέπει μὲν τὰς ἐν καιρῷ νυκτὸς ταραχὰς καὶ τὰ δάκρυα τοῦ Ἀγαμέμνονος, ἀγνοεῖ δὲ τὴν αἰτίαν καὶ φαίνονται αὐτῷ παράδοξα πράγματα ταῦτα·

οὐκ ἄγαμαι ταῦτ' ἀνδρὸς ἀριστέως·
οὐκ ἐπὶ πᾶσιν σ' ἐφύτευσ' ἀγαθοῖς,
Ἀγάμεμνον, Ἀτρεύς·
δεῖ δέ σε χαίρειν καὶ λυπεῖσθαι·
θνητὸς γὰρ ἔφυς· κἂν μὴ σὺ θέλῃς,
τὰ θεῶν οὕτω βουλόμεν' ἔσται·
σὺ δὲ λαμπτῆρος φάος ἀμπετάσας
δέλτον τε γράφεις
τήνδ' ἣν πρὸ χερῶν ἔτι βαστάζεις,
καὶ ταὐτὰ πάλιν γράμματα συγχεῖς
καὶ σφραγίζεις λύεις τ' ὀπίσω
ῥίπτεις τε πέδῳ πεύκην, θαλερὸν
κατὰ δάκρυ χέων,
καὶ τῶν ἀπόρων οὐδενὸς ἐνδεῖς
μὴ οὐ μαίνεσθαι.
τί πονεῖς; τί νέον περὶ σοί, βασιλεῦ;
φέρε κοίνωσον μῦθον ἐς ἡμᾶς·
πρὸς δ' ἄνδρα ἀγαθὸν πιστόν τε φράσεις

Ὁ πρεσβύτης μαθὼν παρὰ τοῦ Ἀγαμέμνονος τὰ συμβαίνοντα καὶ λαβὼν τὴν ἐπιστολὴν ἐξῆλθε ὅπως κομίσῃ αὐτὴν τῇ Κλυταιμνήστρᾳ· ἀλλὰ καθ' ὁδὸν συναντήσας αὐτῷ ὁ Μενέλαος ἥρπασεν αὐτὴν ἀπὸ τῶν χειρῶν αὐτοῦ, καὶ οὕτως ὁ σκοπὸς τοῦ Ἀγαμέμνονος ἐματαιώθη· ἐπῆλθε ῥῆξις καὶ σφοδρὰ ἔρις τῶν δύο ἀδελφῶν, οὐκ ἀπηλλαγμένη καὶ ὕβρεων· ἀλλ' ἡ Κλυταιμνήστρα μετὰ τῆς Ἰφιγενείας ἦλθεν εἰς τὸ στρατόπεδον. Ἡ σκηνὴ τῆς συνεντεύξεως παθητικωτάτη, ὡς ἡ τοῦ μονολόγου τῆς Μηδείας, διά τε τὰ ἄλλα καὶ διὰ τὴν διπλῆν ἔννοιαν τῶν λόγων τοῦ Ἀγαμέμνονος· ἡ Ἰφιγένεια ὁρῶσα τὸν πατέρα αὐτῆς προτρέχει τῆς μητρὸς αὐτῆς ὅπως ἐναγκαλισθῇ αὐτόν·

Ἰφ. ὦ μῆτερ, ὑποδραμοῦσά σ', ὀργισθῇς δὲ μή,
πρὸς στέρνα πατρὸς στέρνα τἀμὰ περιβαλῶ.
Κλ. ἀλλ', ὦ τέκνον, χρή· φιλοπάτωρ δ' ἀείποτ' εἶ
μάλιστα παίδων τῶνδ' ὅσους ἐγὼ τέκον.
ὦ σέβας ἐμοὶ μέγιστον, Ἀγάμεμνον ἄναξ,
ἥκομεν, ἐφετμαῖς οὐκ ἀπιστοῦσαι σέθεν.
Ἰφ. ὦ πάτερ, ἐπεῖδόν σ' ἀσμένη πολλῷ χρόνῳ.
Ἀγ. καὶ γὰρ πατὴρ σὲ τὸ δ' ἴσον ὑπὲρ ἀμφοῖν λέγεις.
Ἰφ. χαῖρ'· εὖ δέ μ' ἀγαγὼν πρὸς σ' ἐποίησας, πάτερ.
Ἀγ. οὐκ οἶδ' ὅπως φῶ ταῦτο καὶ μὴ φῶ, τέκνον.
Ἰφ. ἔα·
ὡς οὐ βλέπεις ἑκηλον, ἄσμενός μ' ἰδών.
Ἀγ. πόλλ' ἀνδρὶ βασιλεῖ καὶ στρατηλάτῃ μέλει.
Ἰφ. παρ' ἐμοὶ γενοῦ νῦν, μὴ 'πὶ φροντίδας τρέπου.
Ἀγ. ἀλλ' εἰμὶ παρὰ σοὶ νῦν ἅπας κοὐκ ἄλλοθι.
Ἰφ. μέθες νῶν ὀφρὺν ὄμμα τ' ἔκτεινον φίλον.
Ἀγ. ἰδοὺ γέγηθά σ' ὡς γέγηθ' ὁρῶν, τέκνον,
Ἰφ. κἄπειτα λείθεις δάκρυ' ἀπ' ὀμμάτων σέθεν;

Ἀγ. μακρὰ γὰρ ἡμῖν ἡ 'πιοῦσ' ἀπουσία.
Ἰφ. οὐκ οἶδ' ὅτι φῄς, οὐκ οἶδα, φίλτατ' ἐμοὶ πάτερ.
Ἀγ. συνετὰ λέγουσα μᾶλλον εἰς οἶκτον μ' ἄγεις.
Ἰφ. ἀσύνετα νῦν ἐροῦμεν, εἰ σέ γ' εὑρανῶ.
Ἀγ. παπαῖ τὸ σιγᾶν οὐ σθένω· σὲ δ' ἥνεσα.
Ἰφ. μέν', ὦ πάτερ, κατ' οἶκον τέκνοις σέθεν.
Ἀγ. θέλω γε, τὸ θέλειν δ' οὐκ ἔχων ἀλγύνομαι.
Ἰφ. ὅλοιντο λόγχαι καὶ τὰ Μενέλεω κακά.
Ἀγ. ἄλλου; ἀλεῖ πρόσθ' ἀμὲ διολέσαντ' ἔχει.
Ἰφ. ὡς πολὺν ἀπῆσθα χρόνον ἐν Αὐλίδος μυχοῖς,
Ἀγ. καὶ νῦν γέ μ' ἴσχει δή τι μὴ στέλλειν στρατόν.
Ἰφ. ποῦ τοὺς Φρύγας λέγουσιν ᾠκίσθαι, πάτερ;
Ἀγ. οὐ μή ποτ' οἰκεῖν ὧρελ' ὁ Πριάμου Πάρις.
Ἰφ. μακράν γ' ἀπαίρεις, ὦ πάτερ, λιπὼν ἐμέ;
Ἀγ. εἰς ταὐτόν, ὦ θύγατερ, ἥκεις σῷ πατρί.
Ἰφ. φεῦ.
εἴθ' ἦν καλόν μοι σοί τ' ἄγειν σύμπλουν ἐμέ.
Ἀγ. ἔπεστι καὶ σοὶ πλοῦς, ἵνα μνήσει πατρός.
Ἰφ. σὺν μητρὶ πλεύσασ' ἢ μόνη πορεύσομαι;
Ἀγ. μόνη, μονωθεῖσ' ἀπὸ πατρὸς καὶ μητέρος.
Ἰφ. οὔ που μ' ἐς ἄλλα δώματ' οἰκίζεις, πάτερ;
Ἀγ. ἔασον, οὐ χρὴ τοιάδ' εἰδέναι κόρας.
Ἰφ. σπεύδ' ἐκ Φρυγῶν μοι, θέμενος εὖ τἀκεῖ, πάτερ.
Ἀγ. θῦσαί με θυσίαν πρῶτα δεῖ τιν' ἐνθάδε.
Ἰφ. ἀλλὰ ξὺν ἱεροῖς χρὴ τὸ γ' εὐσεβὲς σκοπεῖν.
Ἀγ. εἶσει σύ, χερνίβων γὰρ ἐστήξει πέλας.
Ἰφ. στήσομεν ἄρ' ἀμφὶ βωμόν, ὦ πάτερ, χορούς;
Ἀγ. ζηλῶ σε μᾶλλον ἢ 'μὲ τοῦ μηδὲν φρονεῖν.
χώρει δὲ μελάθρων ἐντὸς ὀρθῆναι κόραις,
πικρὸν φίλημα δοῦσα δεξιάν τ' ἐμοί,
μέλλουσα δαρὸν πατρὸς ἀποικήσειν χρόνον.
ὦ στέρνα καὶ παρῇδες, ὦ ξανθαὶ κόμαι,
ὡς ἄχθος ὑμῖν ἐγένεθ' ἡ Φρυγῶν πόλις
Ἑλένη τε. παύω τοὺς λόγους· ταχεῖα γὰρ
νοτὶς διώκει μ' ὀμμάτων ψαύσαντά σου·
ἴθ' εἰς μέλαθρα.

Ὁ Ἀχιλλεὺς μανθάνων ὅτι ὁ Ἀγαμέμνων ἐπὶ ἀπάτῃ μετεχειρίσατο τὸ ὄνομα αὐτοῦ ὡς δῆθεν γαμβροῦ προρρίζεται καὶ ὑπισχνεῖται σώσειν τὴν νέαν, κἂν μέλλῃ πρὸς σύμπαντα τὸν στρατὸν ἀντιτάξεσθαι· ἀλλ' ἡ Ἰφιγένεια, ἡ πρὸ μικροῦ θερμῶς ἱκετεύουσα τῷ πατρὶ αὐτῆς ἵνα μὴ παραδῷ αὐτὴν εἰς σφαγήν, ἐκ τῆς θέας καὶ τῶν λόγων τοῦ Ἀχιλλέως, ἐνεφορήθη ἀνδρείας καὶ ἡρωϊκῆς ἀποφάσεως· ἑκοῦσα, ἐλευθέρως προσφέρει ἑαυτὴν ὁλοκάυτωμα τῷ βωμῷ τῆς πατρίδος.

Ἰφ. τὸν μὲν οὖν ξένον δίκαιον αἰνέσαι παθυμίας.
ἀλλὰ καὶ σὲ τοῦθ' ὁρᾶν χρή, μὴ διαβληθῇ στρατῷ,
καὶ πλέον πράξωμεν οὐδέν, ὅδε δέ συμφορᾶς
τύχῃ.
οἷα δ' εἰσῆλθέν μ', ἄκουσον, μῆτερ, ἐννοουμένην·
κατθανεῖν μέν μοι δέδοκται· τοῦτο δ' αὐτὸ βούλομαι
εὐκλεῶς πρᾶξαι παρεῖσά γ' ἐκπεσὼν τὸ δυσγενές.
σεῦρο δὴ σκέψαι μεθ' ἡμῶν, μῆτερ, ὡς καλῶς
λέγω·
εἰς ἔμ' Ἑλλὰς ἡ μεγίστη πᾶσα νῦν ἀποβλέπει.
. . . . . .
ταῦτα πάντα κατθανοῦσα ῥύσομαι, καί μου κλέος,
Ἑλλάδ' ὡς ἠλευθέρωσα, μακάριον γενήσεται.
καὶ γὰρ οὐδὲ τοί τι λίαν ἐμὲ φιλοψυχεῖν χρεών.
πᾶσι γάρ μ' Ἕλλησι κοινὸν ἔτεκες, οὐχὶ σοὶ μόνῃ.
δίδωμι σῶμα τοὐμόν, Ἑλλάδι.
θύετ', ἐκπορθεῖτε Τροίαν· ταῦτα γὰρ μνημεῖά μου
διὰ μακροῦ, καὶ παῖδες οὗτοι καὶ γάμοι καὶ δόξα
ἐμή.

Οἱ ὑψηλοὶ οὗτοι καὶ φιλοπάτριδες λόγοι κινοῦσι τὸν θυμὸν τοῦ Ἀχιλλέως, νομίζοντος ἑαυτὸν μακάριον, εἰ θείᾳ συνάρσει ἐγίνετο σύζυγος αὐτῆς.

Ἀγαμέμνονος παῖ, μακάριόν μέ τις θεῶν
ἔμελλε θήσειν, εἰ τύχοιμι σῶν γάμων.
ζηλῶ δὲ σοῦ μὲν Ἑλλάδι, Ἑλλάδος δὲ σέ·
εὖ γὰρ τάδ' εἶπας ἄξιός τε πατρίδος.

Οἵα ἠθικὴ πρόοδος! Κατ' Αἰσχύλον (Ἀγαμ. στίχ. 231—) ὁ Ἀγαμέμνων ἐκέλευσε τοῖς θύταις ἵνα πάσῃ δυνάμει τὴν Ἰφιγένειαν, ὡς αἶγα, ἐπὶ τὸν βωμὸν ἀγάγωσιν, ἔχουσαν κημὸν τῷ στόματι, ἄναυδον ὅπως μὴ δύνηται προφέρειν ἀράς·

φράσεν δ' ἀέζοις πατὴρ μετ' εὐχὰν
δίκαν χιμαίρας ὕπερθε βωμοῦ
πέπλοισι περιπετῆ
παντὶ θυμῷ προνωπῆ
λαβεῖν ἀέρθην, στόματός τε καλλιπρῴρου φυλακὰν κατασχεῖν
φθόγγον ἀρᾶῖον οἴκοις,
βίᾳ χαλινῶν τ' ἀνάυδῳ μένει.
κρόκου βαφὰς ἐς πέδον χέουτα
ἔβαλλ' ἕκαστον θυτήρων ἀπ' ὄμματος βέλει φιλοίκτῳ,
πρέπουσά θ' ὡς ἐν γραφαῖς, προσεννέπειν
θέλουσ', ἐπεὶ πολλάκις
πατρὸς κατ' ἀνδρῶνας εὐτραπέζους
ἔμελψεν· ἁγνᾷ δ' ἀταύρωτος αὐδᾷ πατρὸς
φίλου τριτάσπονδον εὔποτμον
παιᾶνα φίλως ἐτίμα.

Ἡ βάρβαρος ἀνθρωποθυσία εἰδεχθεστάτη ἐνταῦθα παρίσταται διὰ τῆς βιαίας ἁρπαγῆς τῆς παρθένου καὶ ἐμφράξεως τοῦ στόματος αὐτῆς τῇ προσταγῇ τοῦ πατρὸς αὐτῆς· ἔτι δὲ μᾶλλον διεγείρει τὴν ἀγανάκτησιν ἡμῶν ὁ ποιητὴς κατὰ τῆς ἀπανθρώπου πράξεως περιγράφων τὰ φιλοικτα βλέμματα τῆς νέας πρὸς ἕκαστον τῶν θυτήρων, τοὺς ἀγῶνας ὅπως χρῆσιν ποιήσηται

τῆς αὐδῆς, δι' ἧς ἄλλοτε ἕτερπε μέλπουσα κατὰ τὰς ἑστιάσεις ἐν τῷ πατρικῷ οἴκῳ· οἱ στίχοι οὗτοι τοῦ Αἰσχύλου ἔσονται ἡ αἰωνία καταδίκη τῆς βαρβάρου ἀνθρωποθυσίας, λέγει ὁ Ernest Havet, διὰ μακρῶν καὶ λαμπρῶς ἑρμηνεύων τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Ἀγαμέμνονος. (*Le Christianisme et ses origines* Tom. 1er pag. 88—89), ὡς οἱ στίχοι τοῦ Εὐριπίδου ἔσονται μαρτύρια τῆς ἠθικῆς πρόοδου.

Ἡ ἠθικὴ ὡσαύτως πρόοδος καταφαίνεται καὶ ἐν τῇ Ἀλκήστιδι, ἧς ἡ ὑπόθεσις σύστασιν λαμβάνει ἔκ τινος ἀποφάσεως τῶν Μοιρῶν· ὅτε ἦλθεν ἡ ὡρισμένη ὥρα τῆς τελευτῆς τοῦ θανάτου τοῦ Ἀδμήτου, αἱ Μοῖραι ἐπείσθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος παρατεῖναι τὴν ζωὴν αὐτοῦ, λαμβάνουσαι ἀντ' αὐτοῦ ἕτερον συγγενῆ. Ταῦτα λέγονται ἐν τῷ προλόγῳ τῆς τραγῳδίας, ὅς ἐστι διάλογος τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ Θανάτου· ἐν δὲ τῇ πράξει τῆς τραγῳδίας ἐκτίθεται ἡ ἡρωϊκὴ ἀπόφασις τῆς Ἀλκήστιδος, ἵνα ἀντὶ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς ἑκοῦσα ἀποθάνῃ αὐτή· ὁ ἥπιος καὶ γενναῖος χαρακτὴρ αὐτῆς ἠθογραφεῖται δαιμονίως· ἔστιν ἐκ τῶν παθητικωτάτων χωρίων τοῦ Εὐριπίδου. Ὅτε δὲ ὁ χορὸς βούλεται τὸν Ἄδμητον παραμυθήσασθαι ἐπὶ τῷ θανάτῳ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ, ὁμιλεῖ οὐχὶ περὶ τῶν Μοιρῶν ἀλλὰ περὶ τῆς Ἀνάγκης ἤτοι περὶ τῶν ἀναγκαίων νόμων τῆς φύσεως· ἐξ ὧν δὲ λέγει ὁ χορὸς φαίνεται ἐξ ὀνόματος τοῦ ποιητοῦ ὁμιλῶν· διότι οἱ γέροντες τῶν Φερῶν οὐκ ἦσαν βεβαίως μετρσιολέσχαι·

ἐγὼ καὶ διὰ μούσας
καὶ μετάρσιος ἦξα, καὶ
πλείστων ἁψάμενος λόγων
κρεῖσσον οὐδὲν Ἀνάγκας
ηὗρον, οὐδέ τι φάρμακον
Θρῄσσαις ἐν σανίσιν, τὰς
ὀρφεία κατέγραψεν
γῆρυς, οὐδ' ὅσα Φοίβου Ἀ-
σκληπιάδαις ἔδωκε
φάρμακα πολυπόνοις
ἀντιτερπῶν βροτοῖσιν·
μόνας δ' οὔτ' ἐπὶ βωμοὺς
ἔστιν οὔτε βρέτας θεᾶς
ἐλθεῖν, οὐ σφαγίων κλύει·
μή μοι, πότνια, μείζων
ἔλθοις ἢ τὸ πρὶν ἐν βίῳ.
καὶ γὰρ Ζεὺς ὅτι νεύσῃ,
σὺν σοὶ τοῦτο τελευτᾷ.

Τοιαύτη ἡ γνώμη τοῦ ἐμμούσου καὶ μετρσίου καὶ λογίου Εὐριπίδου περὶ τῶν πραγμάτων, ἃ, ὡς ὁ θάνατος, κατ' ἀναγκαίους συμβαίνουσι νόμους· ὀρθῶς δὲ παρατηρεῖ ὁ Οὐέλκερος *Griechische Götterlehre* 3, § 18 ὅτι «σὺν τῇ προόδῳ τῆς περὶ φύσεως θεωρίας ἡ μὲν ἐπὶ τῶν μύθων στηριζομένη πίστις εἰς τὰς Μοίρας ἐξέπεσε καὶ ἀπώλεσε τὴν ἑαυτῆς δύναμιν, ηὔξησε δὲ ἡ κλίσις πρὸς τὴν Πεπρωμένην, τὴν Εἱμαρμένην, ἣν ὁ Πλάτων καλεῖ θυγατέρα τῆς Ἀνάγκης· ὅτι δὲ οὐδὲν τῆς Ἀνάγκης ἰσχυρότερον πεποίθησίς ἐστι τοῦ ἐν τῇ Εὐριπιδείῳ Ἀλκήστιδι χοροῦ, οἱονεὶ καρπὸς ἐκ τῆς ποιήσεως καὶ φιλοσοφίας τραφεὶς καὶ αὐξήσας».

Τελευτῶντες δὲ τὸν περὶ Εὐριπίδου λόγον μνημονεύομεν τῆς ζωηρᾶς εὐγνωμοσύνης, ἣν πρὸς τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ ἔτρεφεν· ὁ Ἀναξαγόρας εἶχε μονογενῆ υἱόν, ὃς ἀπέθανε νέος. Ὁ δὲ φιλόσοφος γενναίως ὑπέμεινε τὴν σκληρὰν ταύτην ἀπώλειαν, εἰπὼν *ἤιδειν θνητὸν γεννήσας*· ὁ δὲ Εὐριπίδης, ὃς τὸν χορὸν τῆς Ἀλκήστιδος ἐποίησε μετόρσιον δηλαδὴ μαθητὴν τοῦ Ἀναξαγόρου, ὑποβάλλει τῷ στόματι αὐτοῦ καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ φιλοσόφου πρὸς παραμυθίαν τοῦ Ἀδμήτου·

ἐμοί τις ἦν
ἐν γένει, ᾧ κόρος ἀξιόθρηνος
ὤλετ' ἐν δόμοισιν
μονόπαις, ἀλλ' ἔμπας
ἔφερε κακὸν ἄλις, ἄτεκνος ὤν,
πολιὰς ἐπὶ χαίτας
ἤδη προκεὶς ὢν
βιότου τε πρόσω.

Ὁ Εὐριπίδης δικαίως τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ καλεῖ συγγενῆ. Τοιοῦτον ἐπαινεῖ καὶ ἐν οἷς λέγει·

ὄλβιος ὅστις τῆς ἱστορίας
ἔσχε μάθησιν,
μήτε πολιτῶν ἐπὶ πημοσύνην
μήτ' εἰς ἀδίκους πράξεις ὁρμῶν,
ἀλλ' ἀθανάτου καθορῶν φύσεως
κόσμον ἀήρων, πῇ τε συνέστη
καὶ ὅπῃ καὶ ὅπως·
τοῖς δὲ τοιούτοις οὐδέποτ' αἰσχρῶν
ἔργων μελέδημα προσίζει.

Θουκυδίδης.

§ 46. Συγγενὴς δὲ κατὰ πνεῦμα τῷ Ἀναξαγόρᾳ ἦν καὶ ὁ ἕτερος αὐτοῦ μαθητής, ὁ ἱστορικὸς Θουκυδίδης, παρασάγγας ὅλας διαφέρων τοῦ Ἡροδότου· διότι οὗτος μὲν ἦν φίλος τῶν μύθων, τῶν ἀρχαίων παραδόσεων, πιστεύων εἰς τὴν Μοῖραν καὶ εἰς τὰς Ἐρινῦς καὶ εἰς τὸν φθόνον τῶν θεῶν (ἴδ. § 29, σελ. 123), ὁ δὲ ἦν φίλος τοῦ λόγου καὶ τῆς ἀληθείας· ὁ Ἡρόδοτος δέκα καὶ τέσσαρα ἔτη ἦν πρεσβύτερος τοῦ Θουκυδίδου· οἷον ὅμως χάσμα! νομίζει τις ὅτι αἰῶνες πολλοὶ χωρίζουσιν αὐτούς. Τηλικαύτην

βαθεῖαν αὔλακα ἔτεμεν ἡ φιλοσοφία τοῦ Νοῦ! ὁ Ἡρόδοτος ἔγνω πάντως τὸν Ἀναξαγόραν ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Περικλέους, οὗ ἦν φίλος[1] καὶ θαυμαστὴς μνημονεύων αὐτοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ (ς', 131)· ὥστε οὐκ ἠγνόει τὴν νέαν φιλοσοφίαν, ἐκφέρει δὲ καὶ γνωμικόν τι ὡς εἰ ἐξ αὐτῆς ἐνεπνεύσθη (ἴδ. σελ. 158)· «οἰκότα μέν νυν βουλευομένοισι ἀνθρώποισι ὡς τὸ ἐπίπαν ἐθέλει γίνεσθαι, μὴ δὲ οἰκότα βουλευομένοισι, οὐκ ἐθέλοι οὐδὲ ὁ θεὸς προσχωρέειν πρὸς τὰς ἀνθρωπήϊας γνώμας»· ἀλλ' οὐχ ὁ φιλοσοφικὸς λόγος συνέχει καὶ συγκρατεῖ τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ, ἀλλ' ἡ ἰδέα μυστηριώδους τινὸς δυνάμεως (§ 29), ἐξ ἧς ἡ ἑνότης καὶ τὸ ποιητικὸν μεγαλεῖον τῆς ἱστορίας αὐτοῦ[2]. Ὁ Ἡρόδοτος τὸν κόσμον ὡς θαυμάσιόν τι ὅλον συνέλαβεν ἐν τῇ διανοίᾳ αὐτοῦ, ὑπὸ τῆς θείας δυνάμεως κυβερνώμενον, ἀνεγνώριζέ τε ὑπερτάτην θέλησιν πρυτανεύουσαν τὰς τύχας τῶν βασιλείων, τὴν ἀνύψωσιν καὶ πτῶσιν τῶν βασιλέων, προθυμουμένην κολάζειν ἐν ταῖς ἐπιλήσμοσι γενεαῖς τὸ ἔγκλημα καὶ τὴν βίαν, καὶ κολαφίζειν τὴν ὑπερβολὴν τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ πλούτου, ἐκδηλουμένην τε τοῖς τυφλοῖς βροτοῖς διὰ τῶν χρησμῶν καὶ τῆς ταραχῆς τῶν νόμων τῆς φύσεως· ἑνὶ λόγῳ ἐδείκνυεν, ὅτι αἱ κυρίαρχοι αὐτῆς βουλαὶ ἦγον τὸν κόσμον ἀπὸ ἐπαναστάσεως εἰς ἐπανάστασιν, ἕως πᾶσαι αἱ μοναρχίαι τῆς Ἀνατολῆς, εἰς μίαν συγχωνευθεῖσαι, προσέκρουσαν εἰς τὴν ἐνέργειαν καὶ ἐλευθέραν διάνοιαν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ συνετρίβησαν.

Οἱ δὲ νόμοι, οὓς ὁ Θουκυδίδης ἐν τῷ προοιμίῳ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ ἀγγέλλει ὡς διέποντας τὰς ἐξελίξεις τῆς ἀνθρωπότητος, ἀνθρώπινοί εἰσιν· ὁ Θουκυδίδης οὐκ ἔστιν εὐλαβής, ὡς ὁ Ἡρόδοτος, ἀλλὰ φιλόσοφος· ἡ δὲ φιλοσοφία αὐτοῦ ἱστορική ἐστιν, οὔτε εἰς παραδοξολογίας ἐκκλίνουσα καὶ μετεμορφοῦσα τὸν κόσμον κατὰ τὰς ὀρέξεις αὐτῆς, οὔτε εἰς ἰδέας μεταφυσικάς, οὐδὲν κοινὸν ἐχούσας τῷ κόσμῳ. Ἐν τῇ πρώτῃ τάξει καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῆς πραγματικότητος τάσσει ἀεὶ τὸν ἄνθρωπον. Ἐκ δὲ τῶν ἀνθρωπίνων στοιχείων ἐξαίρει τὴν νόησιν, καὶ διὰ τοῦτο ὁ ἱστορικός ἐστι πνευματικὸς (spiritualiste)· ἀπὸ Ἡροδότου εἰς αὐτὸν παρομοία ἐγένετο ἐπανάστασις, οἵα ἀπὸ Αἰσχύλου εἰς Σοφοκλέα, ἡ Εἱμαρμένη ὑποχωρεῖ τῇ ἀνθρωπίνῃ ἐλευθερίᾳ· ὁ Θουκυδίδης σὺν τῷ Σοφοκλεῖ προεφυλάξατο ἀπὸ τοῦ κρημνοῦ, εἰς ὃν κατηνέχθη ὁ Εὐριπίδης δεσμεύων πολλάκις τὴν ἐλευθερίαν ταύτην ἑτέρᾳ τινὶ εἱμαρμένῃ, τῇ τῶν παθῶν.

Ὡς ὁ μὲν Περικλῆς ἐν τῇ πολιτείᾳ, ὁ δὲ Φειδίας ἐν τῇ γλυπτικῇ, ὁ δὲ Σοφοκλῆς ἐν τῇ τραγῳδίᾳ ἐπελάβοντο τὸ καλόν, τὸ ὑψηλόν, τὸ τέλειον ἐνσαρκώσαι, οὕτω καὶ ὁ Θουκυδίδης ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὸ ἀληθές, τὸ μέγα, τὸ ὑψηλόν, καὶ ἐφίκετο τοῦ σκοποῦ, ὡς ἐκεῖνοι, διότι ψυχὴ ἐμπνέουσα καὶ ζωοποιοῦσα τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ ἐστιν ὁ νοῦς καὶ ὁ λόγος, ὡς προσῆκε μαθητῇ τοῦ Ἀναξαγόρου. Ἐκ τῶν διδασκάλων αὐτοῦ, λέγει ὁ Girard, πρῶτος ὀνομαστέος ὁ Ἀναξαγόρας, διότι ὁ Θουκυδίδης τῶν πρώτων φιλοσόφων μᾶλλον ἐγένετο κληρονόμος ἢ τῶν πρώτων ἱστορικῶν. Οἱ φιλόσοφοι οὗτοι μετὰ καρτερᾶς ψυχῆς ὑποστηρίζοντες τὸν ἐπιψοχθὸν ἀγῶνα τοῦ νεογνοῦ λόγου πρὸς τὰ ἰσχυρὰ ψεύδη, κρατοῦντα αὐτὸν δέσμιον, περιέβαλλον τὴν ἐλευθέραν καὶ ῥωμαλέαν ὁρμὴν τῆς διανοίας αὐτοῦ· ὁ Ἀναξαγόρας πρὸς ταῖς μελέταις τῶν ἄλλων προσέθηκε καὶ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἔμπνευσιν· ἦν ὁ πατὴρ τῆς φιλοσοφίας τοῦ νοῦ (du spiritualisme), ὁ πρόδρομος τῆς Ἀθηναϊκῆς φιλοσοφίας· οἱ δὲ μαθηταὶ αὐτοῦ ἔμαθον καθαρωτέραν μὲν ἔχειν ἰδέαν περὶ τῆς ἀληθείας, αὐστηροτέραν δὲ καὶ ὑψηλοτέραν περὶ τέχνης· ὁ μὲν Φειδίας ἔμαθε τοὺς θεοὺς ἀπεικονίζειν, ὁ δὲ Περικλῆς κυβερνᾶν τὴν μᾶλλον ἰδιότροπον δημοκρατίαν τῷ ἀξιώματι τοῦ λόγου αὐτοῦ, ὁ δὲ Θουκυδίδης νοεῖν καὶ κρίνειν περὶ τῆς πορείας τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων· ἐκ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀναξαγόρου τὴν ἑαυτοῦ ἐμόρφωσε διάνοιαν καὶ προσεκτήσατο τὴν δύναμιν περιβαλεῖν τὴν ἱστορίαν ἠθικῷ καὶ φιλοσοφικῷ χαρακτῆρι. Ἡ θεότης ἡ ἐδρεύουσα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Θουκυδίδου καὶ ποιοῦσα τὴν παρουσίαν αὐτῆς αἰσθητὴν ἐν πᾶσι τοῖς μέρεσιν αὐτῆς, ὁ λόγος[1] ἐστίν».

---

1) Ἦν δὲ ὁ Ἡρόδοτος καὶ φίλος τῷ Σοφοκλεῖ, ὃς καὶ ᾠδὴν αὐτῷ ἐποίησεν, ἧς ἡ ἀρχὴ σώζεται ἔχουσα ὧδε·

ᾠδὴν Ἡροδότῳ τεῦξεν Σοφοκλῆς ἑτέων ὢν
πέντ' ἐπὶ πεντήκοντα· (444 π. Χρ.).

2) Girard Essai sur Thucydide pag. 15. 284, ἐξ οὗ τὰ πλεῖστα περὶ Θουκυδίδου ἠρυσάμεθα. Περὶ Ἡροδότου καὶ Θουκυδίδου ἴδε καὶ Zeller die Philosophie der Griechen, zweiter Theil S. 20—23 καὶ τὴν ἀξιόλογον πραγματείαν τοῦ ἡμετέρου Σαρηπόλου *Essai Politique et Moral sur Thucydide.*

1) Ὁ Girard ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐκδόσει τοῦ δοκιμίου αὐτοῦ εἴληφεν ὡς ἐπίσημον *Νοῦς βασιλεύς*, ὅπως δείξῃ ὅτι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Θουκυδίδου ὁ νοῦς βασιλεύει καὶ ἐπικρατεῖ· ὅτον δὲ ὠφελήθη ὁ Θουκυ-

Ὁ μεγαλοφυὴς λοιπὸν νοῦς τοῦ Θουκυδίδου ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας ἐλλαμφθεὶς εἰσδύει παντα-χοῦ καὶ πάντα ἐτάζει, τὸν νοῦν καὶ τὴν καρ-δίαν τῶν λαῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων, τὴν φρόνη-σιν καὶ τὴν παραφροσύνην αὐτῶν, τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς κακίας, τὰς ἰδέας καὶ τὰ φρονήματα, τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ πάθη τά τε ἀστα θῆ καὶ τὰ σταθερά, τὰς φιλοδοξίας καὶ τὰ συμφέροντα, τὰς διαφόρους ἐπενεργείας τῶν διαφόρων πολι-τευμάτων, τὰς ἀντιθέσεις τῶν φυλῶν, καὶ τὰς μηχανορραφίας τῶν κομμάτων, τὰς ῥοπὰς τῶν παραδόσεων καὶ τῶν ἠθῶν, τὰ σωτήρια καὶ τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα τῶν λόγων ἐν ταῖς ἐκ-κλησίαις τοῦ λαοῦ, τὴν δύναμιν τῶν πολιτι-κῶν καὶ ἠθικῶν ἀρχῶν· ἐνὶ λόγῳ εἰσδύει εἰς τὰς ἀποκρύφους ῥίζας πάντων τῶν γιγνομένων, ζη-τῶν καὶ ἀνευρίσκων αἴτια καὶ αἰτιατά, τὸν λο-γικὸν αὐτῶν σύνδεσμον, τὴν ἁρμονίαν τῶν γιγνο-μένων μετὰ τῶν νόμων τῆς ἀνθρωπίνης φύτεως καὶ τῶν χαρακτήρων τῶν δρώντων προσώπων.

Ἐκ τούτων ἀνέθορε λαμπρὰ ἡ ἱστορικὴ ἀ-λήθεια καὶ ἀκρίβεια· ἐν οὐδεμιᾷ δὲ ἄλλῃ ἱστορίᾳ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους τοσαύτη σαφήνεια ἔστι καὶ βεβαιότης, ὅση ἐν τῇ τοῦ Θουκυδίδου. Καὶ αὐτὸς ὁ Τάκιτος ὑποδεέστερός ἐστι, τὰ περιπαθῆ θηρεύων συμβάντα, ὀλιγωρῶν δὲ ἀ-κριβῆ ποιήσασθαι ἀφήγησιν τῆς στενῆς ἀλλη-λουχίας τῶν συμβαινόντων.

«Εἰ ἡ τελεία διαύγεια ἐν τῇ ἀφηγήσει, λέ-γει ὁ Ὀδ. Μύλλερος, καὶ ἡ συμφωνία πασῶν τῶν λεπτομερειῶν πρὸς ἀλλήλας τε καὶ πρὸς τὰ πράγματα, οἷα παρ' ἄλλων συγγραφέων γινώσκομεν, καὶ ἡ ἁρμονία τῶν ἐξιστορουμέ-νων τοῖς νόμοις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τοῖς χαρακτῆρσι τῶν αὐτουργῶν ἐχέγγυα ἱστο-ρικῆς ἀληθείας καὶ ἀκριβείας εἰσί, ταῦτα παρὰ Θουκυδίδῃ μάλιστα ὑπάρχουσιν· οἱ ἀρχαῖοι, λίαν αὐστηροὶ κριταὶ τῶν ἱστορικῶν αὐτῶν, ὁμοῤῥώνως τὴν ἀλήθειαν καὶ ἀκρίβειαν τοῦ Θουκυδίδου ἀναγνωρίζουσιν». Ἐκ δὲ τῶν νεω-τέρων ὁ Γρότιος ἀνέλαβεν ὑπερασπίσαι τὸν Κλέωνα κατηγορῶν τοῦ Θουκυδίδου ὅτι ἀδί-κως κρίνει αὐτόν· ἀλλ' οὔτε ὁ Κούρτιος οὔτε ἄλλος τις ἱστορικὸς τὴν κρίσιν ταύτην τοῦ βαθυγνώμονος Γροτίου ἠσπάσαντο.

Ὁ δὲ Θουκυδίδης πρὸς εὕρεσιν τῆς ἀληθείας τῶν γεγονότων, ὅπως ἱστορήσῃ αὐτά, ὡς ἐγέ-νοντο, ἐπὶ βεβαίων στηριζόμενος ἀποδείξεων, οὐ μικρὸν ἐμόχθησεν, ὡς αὐτὸς φησί· «Καὶ ὅσα μὲν λόγῳ εἶπον ἕκαστοι ἢ μέλλοντες πολε-μήσειν ἢ ἐν αὐτῷ ἤδη ὄντες, χαλεπὸν τὴν ἀ-κρίβειαν αὐτὴν τῶν λεχθέντων διαμνημονεῦσαι ἦν ἐμοί τε ὧν αὐτὸς ἤκουσα καὶ τοῖς ἄλλοθέν ποθεν ἐμοὶ ἀπαγγείλασιν· ὡς δ' ἂν ἐδόκουν ἐ-μοὶ ἕκαστος περὶ τῶν ἀεὶ παρόντων τὰ δέοντα μάλιστ' εἰπεῖν, ἐχομένῳ ὅτι ἐγγύτατα τῆς ξυμπάσης γνώμης τῶν ἀληθῶς λεχθέντων, οὕτως εἴρηται· τὰ δ' ἔργα τῶν πραχθέντων ἐν τῷ πολέμῳ οὐκ ἐκ τοῦ παρατυχόντος πυνθανόμε-νος ἠξίωσα γράφειν οὐδ' ὡς ἐμοὶ ἐδόκει, ἀλλ' οἷς τε αὐτὸς παρῆν καὶ παρὰ τῶν ἄλλων ὅσον δυνατὸν ἀκριβείᾳ περὶ ἑκάστου ἐπεξελθών· ἐπι-πόνως δὲ εὑρίσκετο, διότι οἱ παρόντες τοῖς ἔρ-γοις ἑκάστοις οὐ ταὐτὰ περὶ τῶν αὐτῶν ἔλεγον, ἀλλ' ὡς ἑκατέρων τις εὐνοίας ἢ μνήμης ἔχοι· καὶ ἐς μὲν ἀκρόασιν ἴσως τὸ μὴ μυθῶδες αὐτῶν ἀτερπέστερον φανεῖται· ὅστοι δὲ βουλήσονται τῶν τε γενομένων τὸ σαφὲς σκοπεῖν καὶ τῶν μελλόντων ποτὲ αὖθις κατὰ τὸ ἀνθρώπειον τοι-ούτων καὶ παραπλησίων ἔσεσθαι, ὠφέλιμα κρί-νειν αὐτὰ ἀρκούντως ἕξει· κτῆμά τε ἐς ἀεὶ μᾶλ-λον ἢ ἀγώνισμα ἐς τὸ παραχρῆμα ἀκούειν ξύγ-κειται».

Ἡ δὲ ἀλήθεια, ἣν ὁ Θουκυδίδης ἐζήτησεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ ἐνσκρῶσαι, τριττή ἐστι· α') ἡ πραγματικὴ ἀκρίβεια τῆς ἀφηγήσεως, ἤτοι ἡ πιστὴ ἔκθεσις τῶν γεγονότων· β') ἡ ἀπονο-μὴ ἑκάστῳ τῆς προσηκούσης αὐτῷ τάξεως, διότι οὐκ ἔστιν ἀληθὴς ἡ ἀφήγησις ὅταν πολὺν κατατρίβῃ λόγον περὶ τῶν ἥττονος λόγου ἀξίων καὶ συγκεχυμένην παράγῃ ἐντύπωσιν· γ') ἡ γενικὴ ἀλήθεια ἡ ἐν τῇ λογικῇ ἀλληλουχίᾳ τῶν γιγνομένων ἐνυπάρχουσα. Τοιοῦτον τὸ ἔργον τῆς μεγαλοφυΐας καὶ βαθείας κρίσεως τοῦ Θουκυδί-δου, ἐξ οὗ ἡ ἱστορία αὐτοῦ κατέστη κτῆμα ἐς ἀεί, φάρος πρὸς φωτισμὸν καὶ ὁδηγίαν τῶν ἀνθρώπων, ἀνυψωθεῖσα εἰς τὸ καθόλου καὶ ἰδα-νικόν, ὅπερ ὁ Ἀριστοτέλης προνόμιον ὑπολαμ-βάνει προσῆκον μόνον τῇ ποιήσει λέγων ἐν τῇ *Ποιητικῇ*· «Φανερὸν δὲ ἐκ τῶν εἰρημένων, ὅτι οὐ τὸ τὰ λεγόμενα λέγειν, τοῦτο ποιητοῦ ἔργον ἐστίν, ἀλλ' οἷα ἂν γένοιτο καὶ τὰ δυνατὰ κατὰ τὸ εἰκὸς ἢ τὸ ἀναγκαῖον· ὁ γὰρ ἱστορικὸς καὶ ὁ ποιητὴς οὐ τῷ ἢ ἔμμετρα λέγειν ἢ ἄμετρα

δίδης ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀναξαγόρου γίνεται καὶ ἐκ τούτου φανερόν, ὅτι καίπερ συγγενὴς τοῦ Κίμωνος καὶ τοῦ ὁμωνύμου αὐτῷ Θουκυδίδου, γαμ-βροῦ τοῦ Μιλτιάδου καὶ ἀρχηγοῦ μετὰ τὴν τελευ-τὴν τοῦ Κίμωνος τοῦ ἀριστοκρατικοῦ κόμματος, ἐθαύμαζε τὴν πολιτείαν τοῦ Περικλέους ἁρμομένην τὴν τελεσιουργὸν αὐτῆς δύναμιν ἐκ τῶν φώτων τοῦ νοῦ καὶ τοῦ λόγου. Περικλῆς καὶ Θουκυδίδης εἰσὶ τέκνα δίδυμα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀναξαγόρου.

διαφέρουσιν. Εἴη γὰρ ἂν τὰ Ἡροδότου εἰς μέ-τρα τεθῆναι καὶ οὐδὲν ἧττον ἂν εἴη ἱστορία τις μετὰ μέτρου ἢ ἄνευ μέτρων· ἀλλὰ τούτῳ διαφέρει τῷ τὸν μὲν τὰ γεγονότα λέγειν, τὸν δὲ οἷα ἂν γένοιτο. Διὸ καὶ φιλοσοφώτερον καὶ σπουδαιότερον ποίησις ἱστορίας ἐστίν· ἡ μὲν γὰρ ποίησις μᾶλλον τὰ καθόλου, ἡ δὲ ἱστορία τὰ καθ' ἕκαστον λέγει».

Ὁ Θουκυδίδης, καίπερ ἱστορικός, ἐκ τῶν καθ' ἕκαστα εἰς τὰ καθόλου ἀνέπτη καὶ γενι-κοὺς ἐδημιούργησε τύπους ἐν παντὶ χρόνῳ καὶ τόπῳ ἐφαρμοσίμους, ὡς ὀρθῶς λέγει ὁ συγγρα-φεὺς τοῦ *Δοκιμίου* περὶ Θουκυδίδου· «Ὁ Θου-κυδίδης ἐν ταῖς διηγήσεσι καὶ ἐν ταῖς δημηγο-ρίαις τύπους ἐδημιούργησε τῆς ὑπερτέρας ταύ-της ἀληθείας, ἥτις ἐστὶν ἡ μόνη ἀξία τροφὴ τῆς ψυχῆς, ἐκ τῶν διαρκῶν ἀπαρτιζομένη στοιχείων τῶν πραγμάτων, ἀντὶ δὲ τῆς ἐφημέρου ζωῆς, ἥτις ἐστὶν ἡ τῆς πραγματικότητος, καθιστῶσα ζωὴν αἰώνιον. Τί ἄλλο φιλολογικὸν ἔργον, καί-περ αὐστηρῶς ἐν τοῖς ὁρίοις περιοριζόμενον τοῦ προσήκοντος αὐτῷ γένους, τοσοῦτον σταθερὸν ἐν πᾶσι τοῖς μέρεσιν αὐτοῦ ἀπένειμε σέβας τῷ λόγῳ; Τί ἄλλο ἀληθέστερον ἐγένετο διὰ ταύτην τὴν ἀρχήν, ἣν πρὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ὁ Θουκυδίδης ἀνεκάλυψεν, ὅτι ἡ ἀλήθεια ἐν τῇ ἀναφορικῇ κεῖται τῶν πραγμάτων ἀξίᾳ, ἐν τοῖς φυσικοῖς νόμοις ὑφ' ὧν τὰ μὲν ὑποτάσσονται τοῖς δὲ καὶ ἐξ ὧν τὸ ἰδανικὸν τοῦ φιλοσόφου ἢ τοῦ ποιη-τοῦ δύναται μείζονα περιλαμβάνειν ἀλήθειαν ἢ ἡ ἐκτιθεμένη ἐν λεπτομερείᾳ ὑπὸ τοῦ χρονο-γράφου πραγματικότης;

Οἱ χαρακτῆρες οὗτοι κατατάσσουσι τὸν Θου-κυδίδην ἐν τοῖς μεγίστοις τῶν ὅσοι ἀφηγήσαν-το ἢ ἔκριναν τὰ τῆς ἀνθρωπότητος, τῇ δὲ ἱστορίᾳ αὐτοῦ ἐξασφαλίζουσι τὴν ἣν ἀπένειμεν αὐτῇ σπουδαιότητα. Ὁ μὲν Βοσσουέτος ἀνα-λαβὼν τὴν σύλληψιν τοῦ Ἡροδότου καὶ ταύτην ὑπὸ χριστιανικὴν ἔμπνευσιν εὑρύνας, τὰς βου-λὰς τοῦ Θεοῦ δείκνυσι διεπούσας τὰς ἐπανα-στάσεις τῶν μοναρχιῶν καὶ ποιούσας αὐτὰς κατ' ἀρχὰς μὲν συντηρεῖν τὸ σπέρμα τῆς σω-τηρίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, οὗ φύλαξ ἦν εἷς λαός, ὕστερον δὲ διασπεῖραι αὐτὸ ἀνὰ πᾶ-σαν τὴν οἰκουμένην. Ὁ δὲ Θουκυδίδης οὐκ ἐ-θέλει διερμηνεὺς γενέσθαι οὔτε τῆς θείας θελή-σεως οὔτε τῆς θείας προνοίας, ἀλλὰ μόνον ἐξ ὀνόματος τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας ὁμιλεῖ, ποιεῖ δὲ αὐτὸ μετὰ τοσαύτης δικυγείας, ὥστ' ἐκ ταύτης τῆς μικρᾶς μοίρας τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας σύμπαν τὸ μέλλον καὶ σύμπασαν τὴν οἰκουμένην φωτίζει».

Καὶ ὁ Ὀδ. Μύλλερος λέγει· «Ὁ Θουκυδίδης μετά τινος αὐστηρότητος ἐκ τῆς ἱστορίας ἀπέ-κλεισε τὰς παραδόσεις, τὴν μυθολογίαν, τὴν ποίησιν ὡς ἀλλοτρίας καὶ μηδὲν ἐχούσας αὐτῇ κοινόν. Δυνάμεθα δ' αὐτὸν Ἀναξαγόραν καλέ-σαι τῆς ἱστορίας· διότι τὰ θεῖα πράγματα οὕ-τω σαφῶς χωρίζει ἀπὸ τῆς ἀλληλουχίας τῶν αἰτίων τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ὡς ὁ φυσιολόγος τῆς Ἰωνίας τὸν Νοῦν ἀπὸ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν φυσικῶν δυνάμεων ἐχώρισεν».

Οἱ λόγοι τοῦ Μυλλέρου ἑρμηνείας χρῄζουσι, διότι ὁ Θουκυδίδης ἔστιν ὅπου τῆς ἱστορίας αὐ-τοῦ λόγον ποιεῖται περὶ τῶν θείων, οὐχ ὅμως καθ' ὃν τρόπον ὁ Ἡρόδοτος ἐξ ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὡς ἐκ τῶν πραγμάτων[1] καὶ τῶν περιστάσεων καὶ τῶν δρώντων προσώπων, ἃ πρὸς δικαιολόγησιν τῶν ἀποφάσεων καὶ τῶν πράξεων αὐτῶν χρῶν-ται ἐν τοῖς λόγοις αὐτῶν τοῖς θείοις ὡς μιᾷ τῶν ἀφορμῶν ἐξ ὧν ὁρμῶνται· οἷον οἱ Πλα-ταιεῖς (Β, 71, 74· Γ, 58—59) πολιορκούμε-νοι ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων καὶ τῶν ἄλλων συμμάχων, πέμψαντες πρέσβεις ἔλεγον τοιάδε· «Ἀρχίδαμε καὶ Λακεδαιμόνιοι, οὐ δίκαια ποιεῖ-τε οὐδὲ ἄξια οὔτε ὑμῶν οὔτε πατέρων ὧν ἔσε, ἐς γῆν τὴν Πλαταιῶν στρατεύοντες· Παυσανίας γὰρ ὁ Κλεομβρότου, Λακεδαιμόνιος, ἐλευθερώ-σας τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τῶν Μήδων μετὰ Ἑλ-λήνων τῶν ἐθελησάντων ξυνάρασθαι τὸν κίνδυ-νον τῆς μάχης, ἣ παρ' ἡμῖν ἐγένετο, θύσας ἐν

1) «Ἡ ἱστορία τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, καίπερ ἀτελής, συγκινεῖ, ὡς ἡ τραγῳδία· ἡ δὲ συγ-κίνησις αὕτη ἐπιγέννημά ἐστι τῆς ἱστορικῆς πραγ-ματικότητος, οὐδεμία δὲ χρεία ἐγένετο τῆς βοηθείας τῶν θεῶν πρὸς διαλεύκανσιν τῶν συμβαινόντων. Ὁ Θουκυδίδης οὐκ ἀγνοεῖ, ὅτι λίαν ἀπαραίτητος τῇ δημοσίᾳ εὐημερίᾳ ἐστὶν ἡ θρησκεία, καὶ διὰ τῆς περιγραφῆς αὐτοῦ δείκνυσιν, ὅτι οὐ μόνον τὴν τῶν ἠθῶν διαφθοράν, ἀλλὰ καὶ τὴν τῆς θρησκείας ἀπο-δοκιμάζει, ἀλλ' ἐᾷ ἵνα ἡ κυβέρνησις τῆς θεότητος καὶ ἡ ἠθικὴ τάξις διὰ τῆς πορείας αὐτῆς τῆς ἱστο-ρίας ἐμφανισθῶσι· φρονεῖ ὅτι ἡ ἀνθρωπεία φύσις ἡ αὐτὴ μένει, ἐκτίθησι δὲ τοὺς ἠθικοὺς νόμους, ὅτε ἐξ ὡρισμένων περιπτώσεων λαμβάνων ἀφορμήν, δεί-κνυσι πῶς ἡ δυστυχία ἐκ τῆς ἀδυναμίας καὶ τῶν παθῶν τοῦ ἀνθρώπου γεννᾶται, ἃ γινώσκει ἀρκούν-τως καὶ ὀρθῶς κρίνει· αὐθαιρέτου πίστιν δίδωσιν εἰς τὰ σημεῖα ἐκεῖνα, ἐν οἷς παρ' Ἡροδότῳ ἡ χεὶρ τῆς θεότητος ἀποκαλύπτεται. . . . . Ἡ ἱστορία τοῦ Θουκυδίδου διεγείρει τὸν ὕψιστον θαυμασμὸν ἡμῶν οὐ μόνον ὑπὲρ τοῦ συγγραφέως, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῶν χρόνων οἵτινες τοιοῦτον ἄνδρα ἠδυνήθησαν ἐκθρέψαι».

Zeller.

τῇ Πλαταιῶν ἀγορᾷ Διὶ τῷ Ἐλευθερίῳ ἱερὰ καὶ ξυγκαλέσας πάντας τοὺς ξυμμάχους ἀπεδίδου Πλαταιεῦσι γῆν καὶ πόλιν τὴν σφετέραν ἔχοντας αὐτονόμους οἰκεῖν, στρατεύσαί τε μηδένα ποτὲ ἀδίκως ἐπ' αὐτοὺς μηδ' ἐπὶ δουλείᾳ· εἰ δέ μή, ἅπερ καὶ τὸ πρότερον ἤδη προύκαλεσάμεθα, ἡσυχίαν ἄγατε νεμόμενοι τὰ ὑμέτερα αὐτῶν, καὶ ἕστε μηδὲ μεθ' ἑτέρων, δέχεσθε δὲ ἀμφοτέρους φίλους, ἐπὶ πολέμῳ δὲ μηδὲ ἑτέρους· καὶ τάδε ἡμῖν ἀρκέσει».

Ἐπειδὴ δὲ οὐδὲν τούτων ἀπεδέξαντο οἱ Πλαταιεῖς, ὁ Ἀρχίδαμος εἰς ἐπιμαρτυρίαν ἐπικαλεῖται τοὺς ἐγχωρίους θεοὺς καὶ ἥρωας· «Θεοί ὅσοι γῆν τὴν Πλαταιΐδα ἔχετε καὶ ἥρωες, ξυνίστορες ἔστε ὅτι οὔτε τὴν ἀρχὴν ἀδίκως, ἐκλιπόντων δὲ τῶνδε τὸ ξυνώμοτον, ἐπὶ γῆν τήνδε ἤλθομεν, ἐν ᾗ οἱ πατέρες ἡμῶν εὐξάμενοι ὑμῖν Μήδων ἐκράτησαν καὶ παρέσχετε αὐτὴν εὐμενῆ ἐναγωνίσασθαι τοῖς Ἕλλησιν, οὔτε νῦν, ἢν τι ποιῶμεν, ἀδικήσομεν· προκαλεσάμενοι γὰρ πολλὰ καὶ εἰκότα οὐ τυγχάνομεν· ξυγγνώμονες δὲ ἔστε τῆς μὲν ἀδικίας κολάζεσθαι τοῖς ὑπάρχουσι προτέροις, τῆς δὲ τιμωρίας τυγχάνειν τοῖς ἐπιφέρουσι νομίμως».

Ὅτε δὲ οἱ Πλαταιεῖς οὐκέτι δυνάμενοι ἀντέχειν παρεδόθησαν τοῖς Λακεδαιμονίοις καὶ ἐκρίνοντο περὶ ζωῆς καὶ θανάτου, ζητοῦσι μαλάξαι τὴν καρδίαν αὐτῶν ἐπαναλαμβάνοντες ὅσα καὶ πρότερον εἶπον· «ὑμεῖς δὲ εἰ κτενεῖτε ἡμᾶς καὶ χώραν τὴν Πλαταιΐδα Θηβαΐδα ποιήσετε, τί ἄλλο ἢ ἐν πολεμίᾳ τε καὶ παρὰ τοὺς αὐθένταις πατέρας τοὺς ὑμετέρους καὶ ξυγγενεῖς ἀτίμους γερῶν ὧν νῦν ἰσχουσι καταλείψετε; πρὸς δὲ καὶ γῆν ἐν ᾗ ἠλευθερώθησαν οἱ Ἕλληνες δουλώσετε, ἱερά τε θεῶν οἷς εὐξάμενοι Μήδων ἐκράτησαν ἐρημοῦτε, καὶ θυσίας τὰς πατρίους τῶν ἐσσαμένων καὶ κτισάντων ἀφαιρήσεσθε».

Ἀλλὰ μάτην ἐπεκαλέσαντο τοὺς ἐλευθερίους θεοὺς καὶ τοὺς ὅρκους τῶν πατέρων. Πάντες ἐσφάγησαν ἀνηλεῶς. Καὶ οἱ Μήλιοι δέ, ἄποικοι ὄντες Λακεδαιμονίων, ὑπὸ δὲ Ἀθηναίων πολιορκούμενοι παρὰ τὸ δίκαιον (Ε, 89—90) προσκαλοῦνται ὑποταγῆναι «μηδὲ ὁμοιωθῆναι τοῖς πολλοῖς, οἷς παρὸν ἀνθρωπείως ἔτι σώζεσθαι, ἐπειδὰν πιεζομένους αὐτοὺς ἐπιλίπωσιν αἱ φαναραὶ ἐλπίδες, ἐπὶ τὰς ἀφανεῖς καθίστανται, μαντικήν τε καὶ χρησμοὺς[1] καὶ ὅσα τοιαῦτα μετ' ἐλπίδων λυμαίνεται».

Οἱ Μήλιοι πιστεύουσιν ἐπὶ τῇ θείᾳ προστασίᾳ, τὸ δίκαιον ὑπὲρ ἑαυτῶν ἔχοντες· ἀλλὰ καὶ ἡμῖν, ἀποκρίνονται οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ θεοὶ ἔσονται εὐμενεῖς, διότι χρώμεθα νόμῳ, ὃν καὶ αὐτοὶ ἀσπάζονται, καθ' ὃν ὁ ἰσχυρότερος ἄρχει τοῦ ἀσθενεστέρου.

Μήλ. «Χαλεπὸν μὲν καὶ ἡμεῖς, εὖ ἴστε, νομίζομεν πρὸς δύναμίν τε τὴν ὑμετέραν καὶ τὴν τύχην, εἰ μὴ ἀπὸ τοῦ ἴσου ἔσται, ἀγωνίζεσθαι· ὅμως δὲ πιστεύομεν τῇ μὲν τύχῃ ἐκ τοῦ θείου μὴ ἐλασσοῦσθαι, ὅτι ὅσιοι πρὸς οὐ δικαίους ἱστάμεθα».

Ἀθην. «Τῆς μὲν τοίνυν πρὸς τὸ θεῖον εὐμενείας οὐδ' ἡμεῖς οἰόμεθα λελείψεσθαι· οὐδὲν γὰρ ἔξω τῆς ἀνθρωπείας τῶν μὲν ἐς τὸ θεῖον νομίσεως τῶν δ' ἐς σφᾶς αὐτοὺς βουλήσεως δικαιοῦμεν ἢ πράσσομεν. Ἡγούμεθα γὰρ τό τε θεῖον δόξῃ, τὸ ἀνθρώπειόν τε σαφῶς διὰ παντὸς ὑπὸ φύσεως ἀναγκαίας, οὗ ἂν κρατῇ, ἄρχειν· καὶ ἡμεῖς οὔτε θέντες τὸν νόμον, οὔτε κειμένῳ πρῶτοι χρησάμενοι, ὄντα δὲ παραλαβόντες καὶ ἐσόμενον ἐς ἀεὶ καταλείψοντες χρώμεθα αὐτῷ, εἰδότες καὶ ὑμᾶς ἂν καὶ ἄλλους ἐν τῇ αὐτῇ δυνάμει ἡμῖν γενομένους δρῶντας ἂν αὐτό».

Οἱ δυστυχεῖς Μήλιοι ἀντέστησαν ὅσον ἠδύναντο· εἶτα παρεδόθησαν τοῖς Ἀθηναίοις· «οἱ δὲ ἀπέκτειναν Μηλίων ὅσους ἡβῶντας ἔλαβον·

1) Τὸ χωρίον τοῦτο ἀρκούντως δείκνυσιν οἵαν πρόοδον ἐποίησεν ὁ λόγος καὶ ἡ ἐλευθεροδοξία, ὅτε ἡ μαντικὴ καὶ οἱ χρησμοὶ ὡς ὀλέθρια πράγματα ἀποσκυβαλίζονται ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου ῥήτορος μαθητοῦ καὶ ὀπαδοῦ τῶν σοφιστῶν.

παῖδας δὲ καὶ γυναῖκας ἠνδραπόδισαν». (Ε, 116).

Τοιοῦτον τὸ δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου, σκληρὸν καὶ ἀπάνθρωπον. «Οὐδέποτε σκληρότερον ἰδικαιολογήθη ἡ βία, οὐδέποτε ἀπαθέστερον καὶ προπετέστερον κατεστρέφη ὅ,τι παρκυθία καὶ στήριγμά ἐςι καὶ παράγει τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν φιλοπατρίαν, ἡ πίστις εἰς τὸ καθῆκον, εἰς τὴν ἐλπίδα, εἰς τὴν θεότητα· τί ἐστι τιμή; χίμαιρα τῶν ἁπλῶν· τί ἐλπίς; δελέασμα καὶ καταστροφὴ τῶν ἀδυνάτων· τί θεία πρόνοια; καταφυγὴ τῶν μὴ δυναμένων σώζειν ἑαυτούς. Ὁ φρόνιμος λαμβάνει ὑπ' ὄψει τὸ συμφέρον καὶ πράττει κατ' αὐτό». Girard. (Ἴδε καὶ Dönis I, σελ. 48· καὶ Γρίτιον Τόμ. Γ', σελ. 56—66).

Ὁ Θουκυδίδης οὐδεμίαν ἐπάγει κρίσιν, διότι τὰ πράγματα ἀφ' ἑαυτῶν λαλοῦσιν. Εἰ δὲ ἦν ὁ Ἡρόδοτος, πάντως ἂν τὰ μὲν δυστυχήματα τῶν Σπαρτιατῶν ἐν Πύλῳ ἀπέδωκε τῇ Ἐριννύϊ τῶν Πλαταιέων, τὴν δὲ καταστροφὴν τῶν Ἀθηναίων ἐν Σικελίᾳ τῇ Ἐριννύϊ τῶν Μηλίων ἀνθ' ὧν ἔπαθον. Καὶ ὄντως ἡ κατάστασις τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὴν τελευταίαν ναυμαχίαν ἐν τῷ λιμένι τῶν Συρακουσῶν ἦν ἡ αὐτὴ τῇ τῶν Μηλίων, ὅτ' ἐπολιορκοῦντο· καὶ οἱ Ἀθηναῖοι τὴν ἀρωγὴν τῶν θεῶν ἐπεκαλοῦντο, ὅπως σωθῶσι· «καὶ πρὸς ἀνάκλησιν θεῶν μὴ στερῆσαι σφᾶς τῆς σωτηρίας ἐτρέποντο»· ἀλλὰ μάτην· κατεστρέφησαν οἰκτρῶς.

Οἱ Ἀθηναῖοι κατακλασθέντες τὸ Δήλιον τῆς Βοιωτίας ἐβεβήλουν τὸ ἱερὸν πράττοντες ὅτα ἄνθρωποι ἐν βεβήλῳ τόπῳ δρῶσι· κατηγορούμενοι δὲ ὑπὸ τῶν Βοιωτῶν ὅτι τὰ νόμιμα τῶν Ἑλλήνων παραβαίνουσιν, ἀπολογοῦνται ὅτι ἄκοντες ταῦτα πράττουσι, τοῖς δὲ ἀκουσίοις ἁμαρτήμασι συγγνώμην παρέχει καὶ αὐτὸς ὁ θεός· «πᾶν δ' εἰκὸς εἶναι τῷ πολέμῳ καὶ δεινῷ τινι κατειργόμενον ξύγγνωμόν τι γίγνεσθαι καὶ πρὸς τοῦ θεοῦ· καὶ γὰρ τῶν ἀκουσίων ἁμαρτημάτων καταφυγὴν εἶναι τοὺς βωμούς».

Οὐ μόνον δὲ οἱ Ἀθηναῖοι, ἀλλὰ καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες τοιοῦτοι πρὸς τὸ θεῖον· μετακειρίζονται αὐτὸ πρόφασιν χάριν τῶν ἰδίων συμφερόντων· οἷον οἱ Κορίνθιοι ἀρνούμενοι τὰς σπονδὰς δέξασθαι, ἃς οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐπονήσαντο πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, προύφασίζοντο τοὺς ὅρκους οὓς ὤμοσαν πρὸς τοὺς θεούς· κυρία ὅμως αἰτία ἦν ἄλλη· «ἃ μὲν ἠδικοῦντο, οὐ δηλοῦντες ἀντικρυς, ὅτι οὔτε Σάλλιον σφίσιν ἀπέλαβον πκρ' Ἀθηναίων οὔτε Ἀνακτόριον, εἴτε τι ἄλλο ἐνόμιζον ἐλασσοῦσθαι, πρόσχημα δὲ ποιούμενοι τοὺς ἐπὶ Θρᾴκης μὴ προδώσειν· ὁμόσαι γὰρ αὐτοῖς ὅρκους ἰδίᾳ τε, ὅτε μετὰ τῶν Ποτιδαιατῶν ἀφίσταντο, καὶ ἄλλους ὕστερον. Οὔκουν παραβαίνειν τοὺς τῶν ξυμμάχων ὅρκους ἔφασαν αὐκ ἐσιόντες ἐς τὰς τῶν Ἀθηναίων σπονδάς· θεῶν γὰρ πίστεις ὁμόσαντες ἐκείνοις οὐκ ἂν εὐορκεῖν προδιδόντες αὐτούς» (Ε, 30).

Οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι καὶ ποιοῦνται μνείαν ἐν ταῖς σπονδαῖς ὑπὲρ τοῦ ἐν Δελφοῖς Μαντείου τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῶν προνομίων αὐτοῦ (Δ, 118· Ε, 18), διότι καὶ τὸ Μαντεῖον εὐμενῶς αὐτοῖς εἶχε χρησμοδοτῆσαν, ὅτι τῇ ἀντιλήψει τοῦ Ἀπόλλωνος νικήσουσιν ἐν τῷ πολέμῳ τοὺς Ἀθηναίους (Β, 54).

Παρὰ Θουκυδίδῃ πολλάκις γίνεται περὶ χρησμῶν λόγος (Β, 54· Γ, 92, 104· Ε, 32· Η, 1). Τί δὲ φρονεῖ περὶ τῶν ἀποκρύφων τούτων ἀποκαλύψεων τῆς θεότητος; Οἱ χρησμοὶ ὡς ἱστορικὰ στοιχεῖα οὐκ ἀμελοῦνται ὑπ' αὐτοῦ, ἀλλὰ δηλοῖ τὴν ῥοπὴν ἣν ἔχουσιν ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων, ὑπαινίσσεται τὸ πλῆθος αὐτῶν, καὶ ὅταν μνημονεύῃ αὐτῶν, ὑποβάλλει εἰς αὐστηρὸν ἔλεγχον. Καίτοι δὲ ἀναγνωρίζει ὅτι εἰς αὐτῶν, ὁ περὶ τῆς διαρκείας τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἐτελέσθη, συνάγει ἐν κεφαλαίῳ ὅτι εἰσὶ τροφὴ προσφερομένη τῇ εὐπιστίᾳ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ ἁπτᾶι τῆς ἀδυναμίας αὐτοῦ, ἤ γε τῶν φροντίδων οὕτως ἀπαλλάσσεται ἃς ὤφειλεν ἔχειν. Τοιαῦτα τολμᾷ φρονεῖν περὶ χρησμῶν καὶ καταληπτὰ ποιεῖν.

Καὶ περὶ σεισμῶν δὲ ὡσαύτως ποιεῖται λόγον καὶ περὶ ἐκλείψεων (Γ, 87. 89· Δ, 52· Ε, 45, 50), καὶ περὶ ἀστραπῶν καὶ βροντῶν (ζ, 70· Ζ, 79—80), καθ' ὅσον καὶ ταῦτα ὡς θεῖα σημεῖα ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ὑπολαμβανόμενα οὐ μικρὰν ἔχουσι ῥοπὴν ἐπὶ τῶν φρονημάτων, τῶν ἀποφάσεων καὶ τῶν πράξεων αὐτῶν· «Ἔτυχον δὲ καὶ βρονταί τινες ἅμα γιγνόμεναι καὶ ὕδωρ, οἷα τοῦ ἔτους πρὸς μετόπωρον ἤδη ὄντος φιλεῖ γίγνεσθαι· ἀφ' ὧν οἱ Ἀθηναῖοι μᾶλλον ἔτι ἠθύμουν καὶ ἐνόμιζον ἐπὶ τῷ σφετέρῳ ὀλέθρῳ καὶ ταῦτα πάντα γίγνεσθαι». Τίς οὐκ οἶδεν ὅτι ἡ γενομένη ἔκλειψις ὑπῆρξεν ἡ κυριωτάτη ἀφορμὴ τῆς καταστροφῆς αὐτῶν ἐν Σικελίᾳ; (Ζ, 50).

Ὁ Θουκυδίδης καὶ περὶ τύχης διὰ τὰς αὐτὰς αἰτίας λόγον ποιεῖται. Οἱ Συρακούσιοι ἡττηθέντες ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἔπαυσαν τοὺς στρατηγοὺς ὡς αἰτίους διὰ τὴν κακὴν αὐτῶν τύχην, «ὡς ἡ δυστυχία ἡ προδοσίᾳ τῇ ἐκείνων βλαπτόμενοι» (ζ, 103). Ἐκ δὲ τῶν Ἀθηναίων ὁ Νικίας ἐπὶ μεγάλῃ ἐκλείζετο εὐτυχίᾳ καὶ εὐσεβείᾳ, ἐφ' ᾧ καὶ προὐτιμᾶτο ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ὡς στρατηγός· καὶ αὐτὸς τοιαῦτα

περὶ τῆς ἀγαθῆς αὐτοῦ τύχης ἐφρόνει, διὸ καὶ τοὺς ἀπέλπιδας Ἀθηναίους ἐν Σικελίᾳ προτρέπει θαρρεῖν καὶ ἐλπίζειν· «Ἔτι καὶ ἐκ τῶν παρόντων, ὦ Ἀθηναῖοι καὶ ξύμμαχοι, ἐλπίδα χρὴ ἔχειν· ἤδη τινὲς καὶ ἐκ δεινοτέρων ἢ τοιῶνδε ἐσώθησαν· μηδὲ καταμέμφεσθαι ὑμᾶς ἄγαν αὐτοὺς μήτε ταῖς ξυμφοραῖς μήτε ταῖς παρὰ τὴν ἀξίαν νῦν κακοπαθείαις. Κἀγώ τοι οὐδενὸς ὑμῶν οὔτε ῥώμῃ προφέρων (ἀλλ' ὁρᾶτε δὴ ὡς διάκειμαι ὑπὸ τῆς νόσου) οὔτ' εὐτυχίᾳ δοκῶν που ὕστερός του εἶναι κατά τε τὸν ἴδιον βίον καὶ ἐς τἆλλα, νῦν ἐν τῷ αὐτῷ κινδύνῳ τοῖς φαυλοτάτοις αἰωροῦμαι· καίτοι πολλὰ μὲν ἐς θεοὺς νόμιμα δεδιήτημαι, πολλὰ δὲ ἐς ἀνθρώπους δίκαια καὶ ἀνεπίφθονα, ἀνθ' ὧν ἡ μὲν ἐλπὶς ὅμως θρασεῖα τοῦ μέλλοντος, αἱ δὲ ξυμφοραὶ οὐ κατ' ἀξίαν δὴ φοβοῦσι· τάχα δ' ἂν καὶ λωφήσειαν· ἱκαναὶ γὰρ τοῖς τε πολεμίοις εὐτύχηται, καὶ εἴ τῳ θεῶν ἐπίφθονοι ἐστρατεύσαμεν, ἀποχρώντως ἤδη τετιμωρήμεθα. Πλέον γὰρ που καὶ ἄλλοι τινὲς ἤδη ἐφ' ἑτέρους, καὶ ἀνθρώπεια δράσαντες ἀνεκτὰ ἔπαθον· καὶ ὑμᾶς εἰκὸς τὰ ἀπὸ τοῦ θεοῦ ἐλπίζειν ἠπιώτερα ἕξειν· οἰκτου γὰρ ἀπ' αὐτῶν ἀξιώτεροι ἤδη ἐσμὲν ἢ φθόνου».

Ὁ Θουκυδίδης οὐδεμίαν ἐπέχει κρίσιν, διότι οἱ λόγοι τοῦ Νικίου ἀρκούντως χαρακτηρίζουσι τὸν ἄνδρα πιστεύοντα οὐ μόνον εἰς τὴν τύχην ἀλλὰ καὶ ὅτι τὸ θεῖον φθονερόν. Ὁ Θουκυδίδης, ὁ τηρητὴς θεράπων τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ἦν ὁμόφρων μᾶλλον τῷ Περικλεῖ φρονοῦντι περὶ τύχης, οἷα καὶ ὁ Δημόκριτος, ὅτι «οἱ ἄνθρωποι τύχης εἴδωλον ἐπλάσαντο πρόφασιν ἰδίας ἀβουλίης· βραχὺ γὰρ φρονήσει τύχη μάχεται, τὰ δὲ πλεῖστα ἐν βίῳ ψυχὴ εὐξύνετος ὀξυδερκέειν κατιθύνει».

Ἡ ἐνέργεια τῆς τύχης περιωρισμένη, τὸ πλῆθος ποιεῖ αὐτὴν θεὰν καὶ λατρεύει αὐτῇ, ἀλλ' αἱ μεγάλαι καὶ εὐξύνετοι ψυχαὶ οὐδαμῶς ὑποκείμεναί εἰσι τοιαύτῃ δεισιδαιμονίᾳ, ἀλλ' εὐθαρσῶς ἀνθίζανται τοῖς δαιμονίοις, τοῖς ἀπροόπτοις δηλονότι δεινοῖς, καὶ ἐξέρχονται νικηφόροι, διότι ὁ νοῦς ἐστι κύριος καὶ κυβερνήτης τῶν ἀνθρωπίνων.

Ὁ Θουκυδίδης καὶ περὶ ἐκλείψεων συμφρονεῖ τῷ Περικλεῖ, ὃς κατά τινα ναυτικὴν ἐκβολὴν γενομένης ἐκλείψεως καὶ πάντων ἐκπλαγέντων ὡς πρὸς μέγα σημεῖον, ὁρῶν περίφοβον τὸν κυβερνήτην καὶ διηπορημένον ἀνέσχε τὴν χλαμύδα πρὸ τῆς ὄψεως αὐτοῦ καὶ παρακαλύψας ἠρώτησε, μή τι δεινὸν ἢ δεινοῦ τινος οἴεται σημεῖον· ὡς δ' οὐκ ἔφη· «Τί οὖν, εἶπεν, ἐκεῖνο τούτου διαφέρει, πλὴν ὅτι μεῖζόν τι τῆς χλαμύδος ἐς τὸ πεποιηκὸς τὴν ἐπισκότησιν; » (Πλουτάρχ. Περικλ. § λε').

Εἰ δὲ καὶ ὁ Νικίας τοιαῦτα ἐφρόνει περὶ ἐκλείψεων, οὐκ ἂν ἐγίνετο αἴτιος τῆς καταστροφῆς τῶν Ἀθηναίων ἐν Σικελίᾳ ἀναβαλὼν τρὶς ἐννέα ἡμέρας τὴν ἀποχώρησιν τοῦ στρατοῦ διὰ τὴν τῆς σελήνης ἔκλειψιν, εἰς ἄκρον ὢν δεισιδαίμων· «ἦν γάρ τι καὶ ἄγαν θειασμῷ τε καὶ τῷ τοιούτῳ προσκείμενος», λέγει ὁ Θουκυδίδης (Ζ, 50).

Τί λοιπὸν φρονεῖ ὁ Θουκυδίδης, ὅτι ὁ Θεὸς τὸν κόσμον ἐγκατέλιπεν; Οὐχί, διότι τιμᾷ τὴν εὐσέβειαν καὶ λύπην ἐκφράζει ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ εὐσεβοῦς Νικίου· «Ἥκιστα δὴ ἄξιος ὢν τῶν γε ἐπ' ἐμοῦ Ἑλλήνων ἐς τοῦτο δυστυχίας ἀφικέσθαι, διὰ τὴν πᾶσαν ἐς ἀρετὴν νενομισμένην ἐπιτήδευσιν»· ἀλλ' οὐκ ἀποδέχεται τὴν διηνεκῆ ἀνάμιξιν τοῦ θείου ἐν τοῖς ἀνθρωπίνοις πράγμασιν. Ἀλλ' ἄρά γε ὁ κόσμος στερηθεὶς τῆς διηνεκοῦς παρεμβάσεως τῆς παντοδυνάμου ταύτης δυνάμεως οὐκ ἀπώλεσε τοῖς ὄμμασι τοῦ θεωμένου αὐτὸν τὸ μεγαλεῖον αὐτοῦ; Ναί, λέγει ὁ συγγραφεὺς τοῦ *Δοκιμίου*, ἀπώλεσε τὸ ξένον τοῦτο μεγαλεῖον, ὅπερ αὐτὸν εἰς τυφλὴν καὶ παθητικὴν πλεμόρφου ἔκφανσιν δυνάμεως ἐπὶ τῇ ἐνεργείᾳ αὐτῆς ζηλοτύπου· ἀλλ' ἄλλην ἐκτήσατο πραγματικωτέραν καὶ προσιτωτέραν τῷ λόγῳ ἡμῶν. Ἐν αὐτῷ ἐμφαίνεται δύναμις ἐλευθέρως ἀναπτυσσομένη καὶ ἔχουσα συνείδησιν τῆς ἀξιοπρεπείας αὐτῆς, ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια, φυλάσσουσα ὡς ἱερὸν παρακατατεθὲν τὰς ὑπερτέρας ἀρχὰς δι' ὧν ἀναπτύσσει τὴν ἑαυτῆς ἐνέργειαν καὶ κρίνει ἑαυτήν· ὁ ἄνθρωπος οὐκέτι καταπιέζεται, οὐδὲ κατὰ τύχην βαδίζει, τὴν φαντασίαν ἔχων διηνεκῶς τεταραγμένην ὑπό φασμάτων ὑπερφυοῦς τινος δυνάμεως, ἣν νομίζει παντοῦ βλέπειν καὶ ἀεὶ παρ' αὐτῷ αἰσθάνεσθαι, ἀεὶ ἀνεξήγητον πρὸ τῆς ἐκβάσεως, ἀλλ' ἐν ἑαυτῷ φέρει ὁδηγὸν ὃς οὐκ ἀποπλανήσει αὐτόν, ἂν ἔχῃ τὴν ἀνδρείαν ἀκολουθεῖν αὐτῷ· αἱ ὁδηγίαι αὐτοῦ εἰσι τοιαῦται, ὥστε ἐν μέρει καὶ τὰς τρίβους τοῦ μέλλοντος ἀποκαλύπτουσι· καίτοι δὲ αἱ δυνάμεις τῆς φύσεως, ὧν οὐκ ἔστι κύριος, καὶ ἡ κοινῶς καλουμένη τύχη, δύνανται ἀπροόπτους ἐπισωρεῦσαι δυσχερείας, αὐτὸς οἶδεν ἀνευρίσκειν καὶ κατανοεῖν νόμους ἀρκούντως σταθερούς, ὅπως κύριος τῶν συμβαινόντων γίγνηται, καὶ θριαμβεύειν δι' αὐτῶν, φυλάττων τὴν σαρῆ αὐτῶν κατάληψιν καὶ συναρμόζων αὐτοῖς μέχρι τέλους τὴν διαγωγὴν αὐτοῦ.

Τί δὲ ἄλλο μεῖζόν ἐστι τῆς πάλης ταύτης τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τῶν ἐξωτερικῶν κωλυμάτων καὶ τῶν ἀβεβαιοτήτων τοῦ μέλλοντος; αὕτη συγκινεῖ τὸν Θουκυδίδην, αὕτη ἐκπλήσσει τὴν φαντασίαν αὐτοῦ τὴν ἄλλως ἀνεπίδεκτον τῶν ὑπερφυσικῶν ἐντυπώσεων καὶ δεισιδαιμονιῶν. Ὑπάρχουσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ περιστάσεις, καθ' ἃς τὰ ἀκμαιότατα ἔθνη συγκρούουσιν ἑαυτὰ τρομερωτάτας προσβολὰς καὶ πρὸς καταστροφὴν ἑαυτῶν πάντα μεταχειρίζονται τὰ μηχανήματα τῆς ἐνεργείας, πάσας τὰς δυνάμεις τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, τὰ δὲ πάθη ὑπεκκαιόμενα τὰς εὐγενεστάτας τίκτουσιν ἐνεργείας, ἀλλὰ καὶ τὰς οἰκτροτάτας παρεκτροπάς. Ἂν τότε ἡ φύσις φαίνηται πρὸς τῇ ταραχῇ ταύτῃ τῆς ἀνθρωπότητος προστιθεῖσα καὶ τὴν ἰδίαν αὐτῆς συγκίνησιν καὶ παραδιδομένη τῇ ἀταξίᾳ καὶ ἀπολύουσα κατὰ τῶν λαῶν τὰς ὀλεθριωτάτας συμφοράς, τί ἄλλο πλείονος λόγου ἄξιόν ἐστι καὶ κάλλιον ἢ ὁ ἀγὼν τῆς θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ μέσῳ τοσούτων ποικίλων διαταράξεων καὶ τοσούτων ἀπειλῶν, ὧν ἀπηλλάχθη; Τοῦτο τὸ αἴσθημα τὴν ψυχὴν τοῦ Θουκυδίδου κατέλαβεν ἐπὶ τῇ θέᾳ τῶν σκηνῶν, ὧν τὸ κεράλαιον ἀπαρτίζει τὸ δρᾶμα τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Διὸ πρὶν ἄρξασθαι τῆς ἀφηγήσεως θαυμάζει τὸ ζοφερὸν μεγαλεῖον.

«Τούτου δὲ τοῦ πολέμου μηκός τε μέγα προὔβη, παθήματά τε ξυνηνέχθη γενέσθαι ἐν αὐτῷ τῇ Ἑλλάδι οἷα οὐχ ἕτερα ἐν ἴσῳ χρόνῳ· οὔτε γὰρ πόλεις τοσαίδε ληφθεῖσαι ἠρημώθησαν, αἱ μὲν ὑπὸ βαρβάρων, αἱ δ' ὑπὸ σφῶν αὐτῶν ἀντιπολεμούντων (εἰσὶ δὲ αἳ καὶ οἰκήτορας μετέβαλον ἁλισκόμεναι), οὔτε φυγαὶ τοσαίδε ἀνθρώπων καὶ φόνος, ὁ μὲν κατ' αὐτὸν τὸν πόλεμον, ὁ δὲ διὰ τὸ στασιάζειν· τά τε πρότερον ἀκοῇ μὲν λεγόμενα, ἔργῳ δὲ σπανιώτερον βεβαιούμενα, οὐκ ἄπιστα κατέστη, σεισμῶν τε πέρι, οἳ ἐπὶ πλεῖστον ἅμα μέρος γῆς καὶ ἰσχυρότατοι οἱ αὐτοὶ ἐπέσχον, ἡλίου τε ἐκλείψεις, αἳ πυκνότεραι παρὰ τὰ ἐκ τοῦ πρὶν χρόνου μνημονευόμενα ξυνέβησαν, αὐχμοί τε ἔστι παρ' οἷς μεγάλοι καὶ ἀπ' αὐτῶν καὶ λιμοὶ καὶ ἡ οὐχ ἥκιστα βλάψασα καὶ μέρος τι φθείρασα λοιμώδης νόσος. Ταῦτα γὰρ πάντα μετὰ τοῦδε τοῦ πολέμου ἅμα ξυνεπέθετο».

Τοιοῦτος ὁ πρόλογος τῆς τραγῳδίας τοῦ Θουκυδίδου, ἥτις δραματικωτέρα ἐστὶ καὶ τρόμον ἐμποιοῦσα δεινότερον τῶν τραγῳδιῶν καὶ αὐτῶν τῶν τριλογιῶν τοῦ Αἰσχύλου· διότι ἐν αὐταῖς μὲν ἡ ὑπόθεσις περιωρισμένη, ἐν δὲ τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Θουκυδίδου σύμπασα ἡ Ἑλλὰς καὶ μέρος τῆς βαρβαρικῆς χώρας· ψυχὴ δὲ αὐτῆς συνέχουσα καὶ συγκρατοῦσα τὰ μέρη οὐχ ἡ Μοῖρα καὶ ἡ Ἐριννύς, ἀλλ' ὁ νοῦς καὶ ὁ λόγος· κύρια δὲ πρόσωπα αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Σπάρτη, δευτερεύοντα δὲ οἱ σύμμαχοι ἑκατέρων[1].

---

1) Ὁ Κορίνθιος (Α', 70) ἄριστα περιγράφει τοὺς χαρακτῆρας τῶν δύο κυριωτέρων τοῦ ἱστορικοῦ δράματος προσώπων· «περὶ ὧν οὐκ αἰσθάνεσθαι ἡμῖν γε δοκεῖτε οὐδ' ἐκλογίσασθαι πώποτε πρὸς οἵους ὑμῖν Ἀθηναίους ὄντας καὶ ὅσον ὑμῶν καὶ ὡς πᾶν διαφέροντας ὁ ἀγὼν ἔσται· οἱ μὲν γὰρ νεωτεροποιοὶ καὶ ἐπινοῆσαι ὀξεῖς καὶ ἐπιτελέσαι ἔργῳ ἃ ἂν γνῶσιν· ὑμεῖς δὲ τὰ ὑπάρχοντά τε σώζειν καὶ ἐπιγνῶναι μηδὲν καὶ ἔργῳ οὐδὲ τἀναγκαῖα ἐξικέσθαι· αὖθις δὲ οἱ μὲν καὶ παρὰ δύναμιν τολμηταὶ καὶ παρὰ γνώμην κινδυνευταὶ καὶ ἐπὶ τοῖς δεινοῖς εὐέλπιδες· τὸ δὲ ὑμέτερον τῆς τε δυνάμεως ἐνδεᾶ πρᾶξαι τῆς τε γνώμης μηδὲ τοῖς βεβαίοις πιστεῦσαι τῶν τε δεινῶν μηδέποτε οἴεσθαι ἀπολυθήσεσθαι· καὶ μὴν καὶ ὀκνοι πρὸς ὑμᾶς μελλητὰς καὶ ἀποδημηταὶ πρὸς ἐνδημοτάτους. Οἴονται γὰρ οἱ μὲν τῇ ἀπουσίᾳ ἄν τι κτᾶσθαι, ὑμεῖς δὲ τῷ ἐπελθεῖν καὶ τὰ ἑτοῖμα ἂν βλάψαι· κρατοῦντές τε τῶν ἐχθρῶν ἐπὶ πλεῖστον ἐξέρχονται καὶ νικῶμενοι ἐπ' ἐλάχιστον ἀναπίπτουσιν· ἔτι δὲ τοῖς μὲν σώμασιν ἀλλοτριωτάτοις ὑπὲρ τῆς πόλεως χρῶνται, τῇ γνώμῃ δὲ οἰκειοτάτῃ ἐς τὸ πράσσειν τι ὑπὲρ αὐτῆς· καὶ ἃ μὲν ἂν ἐπινοήσαντες μὴ ἐπεξέλθωσιν οἰκεῖα στέρεσθαι ἡγοῦνται· ἃ δ' ἂν ἐπελθόντες κτήσωνται ὀλίγα πρὸς τὰ μέλλοντα τυχεῖν πράξαντες*· ἢν δ' ἄρα του ἢ καὶ πεῖρα σφαλῶσιν, ἀντελπίσαντες ἄλλα ἐπλήρωσαν τὴν χρείαν· μόνοι γὰρ ἔχουσί τε ὁμοίως καὶ ἐλπίζουσιν ἃ ἂν ἐπινοήσωσι διὰ τὸ ταχεῖαν τὴν ἐπιχείρισιν ποιεῖσθαι ὧν ἂν γνῶσι· καὶ ταῦτα μετὰ πόνων πάντα καὶ κινδύνων δι' ὅλου τοῦ αἰῶνος μοχθοῦσι, καὶ ἀπολαύουσιν ἐλάχιστα τῶν ὑπαρχόντων διὰ τὸ ἀεὶ κτᾶσθαι καὶ μήτε ἑορτὴν ἄλλο τι ἡγεῖσθαι ἢ τὸ τὰ δέοντα πρᾶξαι, ξυμφοράν τε οὐχ ἧσσον ἡσυχίαν ἀπράγμονα ἢ ἀσχολίαν ἐπίπονον· ὥστε εἴ τις αὐτοὺς ξυνελὼν φαίη πεφυκέναι ἐπὶ τῷ μήτε αὐτοὺς ἔχειν ἡσυχίαν μήτε τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ἐᾶν, ἀρθῶς ἂν εἴποι».

»Ἡ διττὴ αὕτη εἰκὼν ἔργον ἐστὶ τοῦ Θουκυδίδου δεινοῦ περὶ τὰς ἠθικογραφίας, ἐν αἷς ἡ ὑπεροχὴ ἀποκαλύπτεται τοῦ πνεύματος αὐτοῦ, καὶ γίνεται πρόδρομος τοῦ Ἀριστοτέλους. . . .

»Ἀπεικονίσκι πρὸ τοῦ πολέμου τοὺς δύο ἀντιπάλους λαοὺς οὐκ ἔστιν, ὡς ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς τραγῳδίας, παραστῆσαι ἐν ταῖς πρώταις σκηναῖς τὰ κύρια πρόσωπα καὶ ἐξ ἀρχῆς ἐγκολάψαι ἐν τῷ πνεύματι τὴν φυσιογνωμίαν καὶ τὸ παράστημα αὐτῶν ὅπως ὕστερον οἱ ἐξωτερικοὶ οὗτοι χαρακτῆρες συμπαρο-

*) Ὅτι ἐνταῦθα λέγει περὶ Ἀθηναίων ὁ Κορίνθιος, ἐπαναλαμβάνει ἀλλαχοῦ (Δ, 55) ὁ Θουκυδίδης ὡς ἐξ ἑαυτοῦ.

Τὸ δὲ παθητικὸν τοῦ Θουκυδίδου οὐκ ἔστι τρυφερὸν ὡς τὸ τοῦ Εὐριπίδου, ἀλλὰ ζοφερὸν ὡς τὸ τοῦ Αἰσχύλου, συνεχὲς δὲ ἐν πάσῃ τῇ ἱστορίᾳ καὶ ἀκένωτον ὡς θάλασσα, ἧς τὰ κύματα βραχέα καὶ ἀλλεπάλληλα τύπτουσι πλοῖον κλυδωνιζόμενον. Οἱ ἀρχαῖοι κριτικοί, τοὐλάχιστον οἱ Ἕλληνες, ἐθεώρουν αὐτὸν ὡς τὸν παθητικώτατον τῶν ἱστορικῶν· δύναται δέ τις εἰπεῖν, ὅτι ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ ἡ συνυφὴ τῆς γενικῆς ἀφηγήσεως σχεδὸν πάντοτε λίαν συνεσφιγμένη συνέχειά ἐστι παθητικῶν ἀποτελεσμάτων, ἃ ποικίλλουσι διηνεκῶς ἥ τε φύσις τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἱστορουμένων πραγμάτων καὶ τὰ μηχανήματα τῆς τέχνης αὐτοῦ· ἀλλ' ὑπέρτατον νόμον ἔχει τὴν ἁπλότητα, τὴν συμμετρίαν, τὴν ἀλήθειαν· ὁ δὲ κύριος αὐτοῦ σκοπὸς οὐκ ἔστιν ἡ ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς καρδίας τῶν ἀναγινωσκόντων, ἀλλ' ἡ ἐν τῷ πνεύματι αὐτῶν ἐντύπωσις εἰκόνων σαφῶν καὶ ἰδεῶν διαρκῶν.

Ὁ βουλόμενος πεῖραν λαβεῖν διελθέτω ἐκ τῆς πρώτης ξυγγραφῆς τὰς § 50—51· ἐκ δὲ τῆς ἕκτης τὴν § 30 καὶ ἑξῆς· ἐκ δὲ τῆς ἑβδόμης § 75 καὶ 84.

Καὶ ἡ μέθοδος δὲ τοῦ Θουκυδίδου, οἷα ἡ τῶν δραματικῶν ποιητῶν· διότι, ὡς οὗτοι ἐξ ἑαυτῶν δημιουργοῦσι τὰ δράματα καὶ ζωοποιοῦσιν αὐτά, οὐχ ὅμως φαίνονται ἐπὶ σκηνῆς, ἐῶντες τοῖς δρῶσι προσώποις ἵνα χαρακτηρίζωνται ἐξ ὧν φρονοῦσι, λέγουσι καὶ πράττουσιν, οὕτω καὶ ὁ Θουκυδίδης ἐν ταῖς ἀφηγήσεσι καὶ ἐν ταῖς δημηγορίαις τῶν δρώντων προσώπων, καίτοι δημιουργήματά εἰσι τῆς μεγαλοφυΐας αὐτοῦ, σπανίως πάρεστι καὶ ἰδίαν ἐκφέρει κρίσιν· οὕτω δέ εἰσιν ὑπ' αὐτοῦ συνεξυφασμένα, ὥστε τὰ πράγματα ἀφ' ἑαυτῶν λαλοῦσι καὶ τὰ δρῶντα πρόσωπα ἐξ ὧν φρονοῦσι καὶ πράττουσι χαρακτηρίζονται. «Ἀναγινώσκων τις τὴν ἱστορίαν τοῦ Θουκυδίδου νομίζει, λέγει ὁ Ὀδ. Μύλλερος, ὅτι οὐχ ὁ ἱστορικός, ἀλλ' αὐτὴ ἡ ἱστορία λαλεῖ».

Θαυμάσια δὲ καὶ ὅσα περὶ Θουκυδίδου λέγει ὁ πολυμαθὴς Taine, καίπερ οὐκ ἀπηλλαγμένα τολμηρῶν τινων ἐκφράσεων δυναμένων ἀποπλανῆσαι· «Ὁ Θουκυδίδης, φησίν, ἐνδοξότατός ἐστι καὶ παραδοξότατος τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν· οὐδενὸς βιβλίου ἡ ἀνάγνωσις τοσοῦτον ἐμβριθῆ καὶ ἐκπληκτικὴν παράγει ἐντύπωσιν, ὅσον ἡ ἱστορία αὐτοῦ· νομίζει τις ὅτι ἐνώπιον χαλκοῦ ἵσταται ἀνδριάντος. Ὁ καθόλου ἔρως τῆς ἁπλῆς ἀληθείας ἐστὶν ἡ ἰδιάζουσα αὐτῷ ἀρετή· καίπερ ζῶν ἐν τῷ μέσῳ λαοῦ φίλου τῶν μύθων καὶ τῆς ποιήσεως, τὴν κριτικὴν ἐφεῦρε καὶ τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην, καί, ὡς αὐτός λέγει, κτῆμα ἐς ἀεὶ ἐδημιούργησεν.

»Ἐκ τῶν γεγονότων, ὧν τὴν ἀλήθειαν σκοπεῖται, ταῦτα ἐκλέγει, ἃ τῆς ἱστορίας οὐσία εἰσί, παρίστησι δὲ αὐτὰ γυμνά, οὐδὲν ἑρμηνεύων, οὐδὲν ὑπερασπίζων, οὐδὲν χρωματίζων· ἀλλὰ τὰ πράγματα μόνα παρίστανται, ὡς εἰ ὁ ἱστορικὸς ἀπήν. Οὐδὲν ὅμως τῆς φυσικῆς ταύτης ἀπαθείας τρομερώτερον· ὁ ἱστορικὸς διέρχεται τοὺς φόνους, τὰς στάσεις, τοὺς λοιμούς, ὡς ἄνθρωπος τὴν ἀνθρωπότητα ἀπεκδυθείς, ὡς ἄπατρις, ὃς οὐδενὶ ἄλλῳ προσέχων τὸν νοῦν ἢ τῇ ἀληθείᾳ οὐ δύναται μέχρι τοῦ θυμοῦ καὶ τοῦ ἐλαίου κατελθεῖν. Ἐν τῷ ἀγαθῷ, ἐν τῷ κακῷ, ἐν ταῖς ἀρεταῖς, ἐν τοῖς ἐγκλήμασιν οὐδὲν ἄλλο ἐπιζητεῖ ἢ αἰτίας καὶ αἰτιατά. Ὁ Θουκυδίδης οὐδ' ὑπ' αὐτῆς τῆς φορᾶς τῶν συμβαινόντων παρασύρεται, ὑπ' οὐδενὸς καταλαμβανόμενος πάθους. Ἡ διήγησις αὐτοῦ ἤρεμός ἐστιν· εἰ δέ τις Μοῦσα ἐμπνέει αὐτὸν ὁμοία ἐξὶ τῇ ψυχρᾷ ἐκείνῃ τῆς Ἑαυρίδος Ἀρτέμιδι, ἥτις ἠρέμᾳ μετώπῳ τοὺς ξένους ἐσφαγίαζε καὶ τὰς παρθενικὰς αὐτῆς χεῖρας εἰς τὸ αἷμα ἐνέβαπτεν.

»Ἀλλ' ἡμεῖς τρέμειν εἰωθότες καὶ ἐφ' ἑκάστῳ τῶν γιγνομένων φωνὰς ῥηγνύναι, ἐκπλησσόμεθα μὴ δυνάμενοι νοῆσαι πῶς ὁ ἀνὴρ οὗτος μάρτυς αὐτόπτης τῶν σφαγῶν τοῦ πολέμου καὶ ἐν τοῖς ταραξικαρδίοις τῆς ἀγορᾶς ἀγῶσιν ἀναμιχθείς, τὴν ὑψηλὴν ταύτην ἡδυνήθη διατηρῆσαι ἀταραξίαν. Ἀλλὰ τοιαύτη ἡ ἑλληνικὴ μεγαλοφυΐα. Ὅταν εἴδός τι συλλάβῃ τελειότητος, μετ' ἐκπληκτικῆς ταῦ λόγου τόλμης μέχρι τῶν ἐσχάτων προάγει αὐτὸ ὁρίων.

»Τοιοῦτος ὁ Θουκυδίδης· συλλαβὼν τὴν φύσιν

μαρτῶσι ταῖς πράξεσι καὶ συμπληρῶσι τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν;» .....

»Ἂν δέ τις μακρότερον ἀποβλέψῃ, ἀπὸ τοῦδε ἀνακαλύπτει, τοὐλάχιστον ἐν μέρει, τὰς ἠθικὰς αἰτίας τῶν κυριωτέρων περιπετειῶν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἰδίᾳ δὲ τὸ ἐπιχειρηματικὸν πνεῦμα ὅπερ ἐξωθήσει τοὺς Ἀθηναίους εἰς τὴν δυστυχῆ ἐκστρατείαν τῆς Σικελίας, καὶ τοὺς ἀπροσδοκήτους πόρους, οὓς εὑρήσει ἡ δραστηριότης αὐτῶν, ὅπως παρὰ τὰς ἀφροσύνας αὐτῶν καὶ τὰς ἐμφυλίους ἔριδας παρατείνωσι τὴν πάλην καὶ διαφισβητήσωσι τὴν νίκην μέχρι τῆς προτεραίας τῆς καταστροφῆς αὐτῶν. Οὕτως ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ πολέμου διαφωτίζεται ἡ ἐν τῷ μέλλοντι πολιτικὴ τῶν Ἀθηναίων καὶ αἱ περιπέτειαι αὐτῶν, καὶ ἐκ τῶν προτέρων περιορίζεται τὸ μέρος τῆς Τύχης, ἧς αἱ ἰδιοτροπίαι οὐ κατισχύσουσι τῆς λογικῆς ἀναπτύξεως τῶν συμβησομένων». J. Girard.

τῆς ἀληθείας καταφρονεῖ τῶν ἄλλων· ἀρκούμενος δ' ὅτι τὴν ἐσωτερικὴν τῆς συνειδήσεως φωνὴν ἔχει σύμφωνον ἑαυτῷ, μένει ἀεὶ ὁ αὐτός, οὐδέποτε μαλθακυνόμενος. Ἔστι φιλόσοφος καὶ ῥήτωρ καθ' ὃν τρόπον ἱστορικός ἐστι καὶ κριτικός. Ἡ φιλοσοφία αὐτοῦ, ὡς καὶ πάντων τῶν ἄλλων ἀρχαίων ἱστορικῶν, ἐν ταῖς δημηγορίαις αὐτοῦ ὑπολανθάνει, ἀλλ' οὐδεμίαν ἔχει τῇ τῶν ἄλλων ὁμοιότητα. Πρὸς ἀπόδειξιν δὲ τούτου ἀρκεῖ ἁπλῆ ἀνάγνωσις τῆς ὑπὸ τῶν Κορινθίων εἰκόνος τῶν Ἀθηναίων καὶ Λακεδαιμονίων (Α, 70), τῆς ὑπὸ Περικλέους ἐν τῷ Ἐπιταφίῳ (Β, 37—41) περιγραφῆς τοῦ πολιτεύματος καὶ τῶν τρόπων τῶν Ἀθηναίων, τῶν δημηγοριῶν ἐν αἷς αἱ δυνάμεις τῶν ἀντιμαχομένων μερῶν ἐκτίθενται (Α, 140—144). Αἱ ἰδέαι ἐν αὐταῖς οὔτε ἐξωραϊσμέναι εἰσὶν οὔτε ῥητορικοῖς σχήμασι κεκοσμημέναι, ἀλλὰ καθαραὶ καὶ γυμναί, ὡς αὐτὰ τὰ πράγματα· οἱ δὲ λόγοι οὐδὲν ἄλλο εἰσὶν ἢ συγκεφαλαίωσις τῶν αἰτίων, δι' ἃ τὰ πράγματα οὕτως ἢ ἄλλως συμβαίνουσιν. Ὁ Θουκυδίδης γινώσκει τὰς αἰτίας, ὡς ὁ Τάκιτος τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ φιλοσοφία αὐτοῦ τοσοῦτόν ἐστιν ἀκριβής, ὅσον αἱ εἰκόνες τοῦ ἑτέρου· ὥστε ἑκάτεροι ἀντίθετον βαδίζοντες ὁδόν, ὁ μὲν τὴν τοῦ λόγου, ὁ δὲ τὴν τῆς φαντασίας, ἡδυνήθησαν ἀμφότεροι τῆς τελείας ἐφικέσθαι ἀληθείας». Ἄξια δὲ ἀναγνώσεως καὶ μελέτης καὶ τὰ ἑξῆς τοῦ Ἰουλίου Girard. «Οὐδεὶς ἱστορικός, ὡς ὁ Θουκυδίδης, συνέγραψεν, οὐδεὶς τοσούτῳ τολμηρὸς ἅμα δὲ καὶ τοσούτῳ σώφρων ἐγένετο· συντρίβων εὐσταθῶς τοὺς δεσμοὺς τῶν ψευδῶν παραδόσεων, πάσῃ τῇ ἀρχαιοτέρᾳ ἱστορίᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους τὸν νόμον τῆς ἰδίας αὐτοῦ διανοίας ἐπιβάλλει, τὴν δὲ σύγχρονον ἱστορίαν πρῶτος ἀναλαμβάνει ποιῆσαι φέρον τῶν μελλόντων χρόνων· ἡ δὲ θέλησις αὕτη ἡ τοσοῦτον τολμηρά, οὐχ ἧττονα καταναλίσκει ἐνέργειαν, ὅπως πᾶσαν περιστείλῃ παρεκτροπὴν διανοίας συναισθανομένης τὴν σφριγῶσαν ἀκμὴν αὐτῆς, καὶ πᾶσαν ἄτακτον φορὰν ψυχῆς ὑπὸ τῶν συγκινήσεων παρελκομένης. Τὰ πράγματα ἀφ' ἑαυτῶν ἀναπτύσσονται καὶ σχεδὸν πάντοτε ἀφ' ἑαυτῶν τάς τε αἰτίας αὐτῶν καὶ τὰ ἀποτελέσματα ἀφηγοῦνται, ἱκανά τέ εἰσι διεγεῖραι τῷ ἀναγινώσκοντι ἃς φέρουσιν ἐν ἑαυτοῖς ἠθικὰς ἢ παθητικὰς ἐντυπώσεις. Ἡ διάνοια ὅμως τοῦ Θουκυδίδου πανταχοῦ ἐστιν, οὐ μόνον διότι ἐνίοτε κατ' εὐθεῖαν παρεμβαίνει, ὅπως τῷ ἡμετέρῳ πνεύματι σκέψεις τινὰς πολιτικὰς ἐμβάλῃ φωτιζούσας τὸ ἱστορούμενον, χαρακτηριστικά τέ τινα ἱστορικοῦ τινος προσώπου, ἢ γενικά τινα πράγματα εἰς τὰς ἕξεις ἀφορῶντα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἀλλὰ καὶ διότι πανταχοῦ συνδυάζει κατ' ἀναλογίαν τὰς ἀναπτύξεις καὶ τὰ ἀποτελέσματα· ὁρισθείσης ἅπαξ τῆς ὑποθέσεως, ἡ διάνοια τοῦ συγγραφέως αὐστηρῶς ὑποτάσσει αὐτῇ τὴν ἔκθεσιν καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς δημηγορίαις, αἳ τοσοῦτόν εἰσιν ἐπεξειργασμέναι, καὶ ἐν οἷς χωρίοις ἡ μορφὴ τὸ πλεῖον τῆς ἀξίας παρ' ἑαυτῆς δέχεται· συσσωρεύουσα δὲ τὸ ἐνδιαφέρον ἐν σημείοις τισὶν ὑπ' αὐτῆς προδιατεταγμένοις, ἐκ τῆς φυσικῆς ἀντιθέσεως τῶν πραγμάτων, εἴτε ἐν τῇ πραγματικῇ τάξει εἴτε ἐν τῇ ἠθικῇ, ἐξάγει τὴν ἀπόκρισιν εἰς τὰ ἐξῆς δύσκολα ζητήματα; Ἐκ τίνων περιπλοκῶν αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων οἱ Ἀθηναῖοι ἐν τῇ ἀποτελεσματικῇ πόλῃ, ἐν ᾗ ἠττήθησαν, τὴν δύναμιν αὐτῶν καὶ τὴν ἀδυναμίαν ἔδειξαν, τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς ἐλλείψεις; Πῶς ἐν ὁμοίαις περιστάσεσι ταῖς τῶν ἄλλων Ἑλλήνων τὰ κυριώτερα καὶ τὰ σπουδαιότερα οὗτοι παρέσχον μαθήματα τῷ βουλομένῳ ἐν τῷ μέλλοντι μελετῆσαι τὴν ἀπόκρυφον συναρμογὴν τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ τὸ πρόσωπον ὃ διαδραματίζει ἡ διάνοια ἐν τῷ κόσμῳ; Ἡ διάνοια τέλος τοῦ Θουκυδίδου ἐγκολάπτει ἐν τῷ λεκτικῷ τὴν ἰδιάζουσαν ἐκείνην δύναμιν, ἥτις τὸν γραπτὸν λόγον ποιεῖ ἐναργῆ καὶ ταχὺν διερμηνέα τῶν περιπλόκων τοῦ πνεύματος ἔργασιῶν, τὴν μὲν πορείαν ἐπιταχύνουσα, τὴν δὲ δύναμιν τῶν ἰδεῶν ἐπαυξάνουσα».

Ὁ δὲ Θουκυδίδης οὔτε ὅλως ἀπαθὴς ἦν ὡς χαλκοῦς ἀνδριάς, ὡς ἀποφαίνεται ὁ Taine, οὔτε ἀδιαφόρως εἶχε πρὸς τὰς ἀγαθὰς καὶ κακὰς πράξεις, ἐν ἴσῃ μοίρᾳ τιθέμενος τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, οὔτε ἄμοιρος ἦν φιλοπατρίας· ἔγραψε ζωηροτάτοις χρώμασι τὴν εἰκόνα τῶν Ἀθηναίων, ὅπερ ὑπὲρ οὐδενὸς ἄλλου ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐποίησεν, ἐν τῷ λόγῳ τῶν Κορινθίων, ἐν τῷ Ἐπιταφίῳ[1] ὑπὸ Περικλέους ἐκφωνηθέντι, καὶ ἐν τῷ λόγῳ τοῦ Κλέωνος, ὃς ὑπερβολαῖς χρώμενος θαυμασίως τὸν χαρακτῆρα τῶν Ἀθηναίων ἀπεικονίζει. «Ἡ δὲ πόλις ἐκ τῶν τοιῶνδε ἀγώνων τὰ μὲν ἆθλα ἑτέροις δίδωσιν, αὐτὴ δὲ τοὺς κινδύνους ἀναφέρει. Αἴτιοι δ' ὑμεῖς κακῶς ἀγωνοθετοῦντες, οἵτινες εἰώθατε θεαταὶ μὲν τῶν λόγων γίγνεσθαι, ἀκροαταὶ δὲ τῶν ἔργων, τὰ μὲν μέλλοντα ἔργα ἀπὸ τῶν εὖ εἰπόντων

---

1) Ὁ κ. Σαρίπολος ἐν τῇ Πραγματείᾳ αὐτοῦ (σελ. 60—63) λίαν ὀρθῶς ἑρμηνεύει καὶ ἀναπτύσσει τὸν Ἐπιτάφιον, καλῶν αὐτὸν un cours véritable de politique constitutionnelle.

σκοποῦντες ὡς δυνατὰ γίγνεσθαι, τὰ δὲ πεπραγμένα ἤδη, οὐ τὸ δρασθὲν πιστότερον ὄψει λαβόντες ἢ τὸ ἀκουσθέν, ἀπὸ τῶν λόγῳ καλῶς ἐπιτιμησάντων· καὶ μετὰ καινότητος μὲν λόγου ἀπατᾶσθαι ἄριστοι, μετὰ δεδοκιμασμένου δὲ μὴ ξυνέπεσθαι ἐθέλειν, δοῦλοι ὄντες τῶν ἀεὶ ἀτάπων, ὑπερόπται δὲ τῶν εἰωθότων, καὶ μάλιστα μὲν αὐτὰς εἰπεῖν ἕκαστος βουλόμενος δύνασθαι, εἰ δὲ μή, ἀνταγωνιζόμενοι τοῖς τοιαῦτα λέγουσι μὴ ὕστεροι ἀκολουθῆσαι δοκεῖν τῇ γνώμῃ, ὀξέως δέ τι λέγοντος προεπαινέσαι καὶ προαισθέσθαι τε πρόθυμοι τὰ λεγόμενα καὶ προνοῆσαι βραδεῖς τὰ ἐξ αὐτῶν ἀποβησόμενα· ζητοῦντές τε ἄλλο τι, ὡς εἰπεῖν, ἢ ἐν οἷς ζῶμεν, φρονοῦντες δὲ οὐδὲ περὶ τῶν παρόντων ἱκανῶς· ἁπλῶς τε ἀκοῆς ἡδονῇ ἡσσόμενοι καὶ σοφιστῶν θεαταῖς ἐοικότες καθημένοις μᾶλλον ἢ περὶ πόλεως βουλευομένοις».

Ἐκ τούτων δῆλον ὅτι ἡ καλλιέργεια τοῦ λόγου καὶ αὐτῷ τῷ λαῷ ἦν διαδεδομένη, ἑκάστου Ἀθηναίου φιλοτιμουμένου ἀπὸ βιβλίου μανθάνειν, ὅπως μὴ ᾖ τῶν ἄλλων ὑποδεέστερος, ὡς μαρτυρεῖ Ἀριστοφάνης λέγων ἐν τοῖς *Βατράχοις* διὰ τοῦ χοροῦ πρὸς τὸν Αἰσχύλον καὶ Εὐριπίδην περὶ τῶν πρωτείων ἐριζοντας τῆς τραγικῆς τέχνης·

> λέγετον, ἔπιτον, ἀνὰ δ' ἕρεσθον
> τά τε παλαιὰ καὶ τὰ καινά,
> κἀποκινδυνεύετον λεπτόν τι καὶ σοφὸν λέγειν·
> εἰ δὲ τοῦτο καταρρεῖσθον, μή τις ἀμαθία προσῇ
> τοῖς θεωμένοισιν, ὡς τὰ
> λεπτὰ μὴ γνῶναι λεγόντοιν,
> μηδὲν ὀρρωδεῖτε ταῦθ'· ὡς οὐκ ἔθ' οὕτω ταῦτ'
> ἔχει.
> ἐστρατευμένοι γάρ εἰσι,
> βιβλίον τ' ἔχων ἕκαστος μανθάνει τὰ δεξιά.
> αἱ φύσεις τ' ἄλλως κράτισται,
> νῦν δὲ καὶ παρηκόνηνται·
> μηδὲν οὖν δείσητον, ἀλλὰ
> πάντ' ἐπέξιτον, θεατῶν γ' οὕνεχ', ὡς ὄντων σοφῶν.

Καὶ ὁ Περικλῆς δὲ ἐπαινεῖ ἐν τῷ Ἐπιταφίῳ (ἔνθ. σελ. 166) ὅπερ ἐνταῦθα ὠνειδίζει τοῖς Ἀθηναίοις ὁ Κλέων· «καὶ αὐτοὶ ἤτοι κρίνομέν γε ἢ ἐνθυμούμεθα ὀρθῶς τὰ πράγματα, οὐ τοὺς λόγους τοῖς ἔργοις βλάβην ἡγούμενοι, ἀλλὰ μὴ προδιδαχθῆναι μᾶλλον λόγῳ πρότερον ἢ ἐπὶ ἃν δεῖ ἔργῳ ἐλθεῖν». Τοῦτο δὲ ἀναμφισβητήτως ἦν κατόρθωμα τῆς πολιτικῆς διευθύνσεως τοῦ μεγάλου τούτου ἀνδρός· ὥστε ἀπορῶ πῶς ὁ Θουκυδίδης ὁ ἓν τῶν ἀρίστων αὐτοῦ καλλιτεχνημάτων ποιήσας τὴν εἰκόνα τῶν Ἀθηναίων κατηγορήθη ὡς μισόπατρις· μισόπατρις μὲν οὐκ ἦν, ἦν ὅμως φίλος τῆς ἀληθείας, καὶ ὡς εἶπε τὰς ἀρετὰς αὐτῶν οὕτως οὐκ ἀπέκρυψε καὶ τὰ σφάλματα δι' ἃ ἡττήθησαν.

«Ἡ Ἱστορία αὐτοῦ ὄντως τραγῳδία ἐστίν, ἐν ᾗ τὸ πρῶτον πρόσωπον παίζουσιν οἱ Ἀθηναῖοι· τούτους ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ περιγράφει καὶ τούτων τὰς ἀρετὰς καὶ τὸν χαρακτῆρα ἀπεικονίζει καὶ μετὰ πλείονος φροντίδος παρέχει πληροφορίας περὶ τῆς δυνάμεως αὐτῶν· ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῶν Ἀθηναίων ἀφηγεῖται τὰ πράγματα, ἐν δὲ ταῖς περιγραφαῖς τῶν μαχῶν τὰς συγκινήσεις τούτων ἐκτίθησι μάλιστα· νικήσουσιν ἢ ἡττηθήσονται, τοιοῦτον τὸ ζήτημα· ἐνὶ λόγῳ περὶ αὐτῶν κυρίως τὸ παθητικὸν διεγείρει ἐνδιαφέρον· διότι οὗτοί εἰσιν οἱ ἥρωες τῶν συμπαθητικωτέρων περιπετειῶν καὶ τὰ θύματα τῆς ἐσχάτης καταστροφῆς». Girard.

Περὶ δὲ τῶν ἀρετῶν καὶ κακιῶν καὶ τῶν ἀγαθῶν καὶ κακῶν πράξεων σπανίως ἰδίαν ἐκφέρει γνώμην, κατὰ τὸ ἔθος αὐτοῦ, ἀρκοῦσαν ὅμως ὅπως καταδειχθῇ τίνα ἐπιδοκιμάζει καὶ τίνα ἀποδοκιμάζει· οἷον ἐπαινεῖ τὸ ἄδωρον καὶ τὴν περίνοιαν τοῦ Περικλέους, κακίζει δὲ τοὺς Ἀθηναίους ὅτι μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐπιλαθόμενοι τῶν συμβουλῶν αὐτοῦ ἐγένοντο αἴτιοι τῆς καταστροφῆς αὐτῶν (Β, 65)· ἐπαινεῖ ὡσαύτως τὴν πολιτείαν τῶν πεντακισχιλίων μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς ἀρχῆς τῶν τετρακοσίων· «καὶ οὐχ ἥκιστα δὴ τὸν πρῶτον χρόνον ἐπί γ' ἐμοῦ Ἀθηναῖοι φαίνονται εὖ πολιτεύσαντες· μετρία γὰρ ἥ τε ἐς τοὺς ὀλίγους καὶ τοὺς πολλοὺς ξύγκρασις ἐγένετο, καὶ ἐκ πονήρων τῶν πραγμάτων γενομένων τοῦτο πρῶτον ἀνήνεγκε τὴν πόλιν». Ὁ δὲ κ. Σαρίπολος (σελ. 73) ὑπολαβὼν ὅτι ὁ Θουκυδίδης τὰ ἐγκώμια ταῦτα τοῖς τετρακοσίοις ἀπονέμει, μέμφεται αὐτῷ· Le pouvoir des quatre-cents ne dura que quelques mois ; il fut odieux, malgré tout le bien qu'en ait dit Thucydide (VIII, 97) etc. Τοῦτο μικρά τίς ἐστιν ἀβλεψία· διότι ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ παραγράφῳ λέγεται ὅτι ἐπαύθησαν οἱ τετρακόσιοι καὶ παρεδόθησαν τὰ πράγματα τοῖς πεντακισχιλίοις, ὧν τὴν σώφρονα πολιτείαν ἐπαινεῖ ὁ Θουκυδίδης· ἐπαινεῖ τὸν Βρασίδαν καὶ τὸν Νικίαν ἐκφράζων λύπην ὅτι τοιοῦτος ἀνὴρ ἀναξίως ἐδειναπάθησεν· «ἥκιστα δὴ ἄξιος ὢν τῶν γε ἐπ' ἐμοῦ Ἑλλήνων ἐς τοῦτο δυστυχίας ἀφικέσθαι διὰ τὴν πᾶσαν ἐς ἀρετὴν νενομισμένην ἐπιτήδευσιν». Ὁ ταῦτα γράφων ἔστιν ἀδιάφορος εἰς τὴν ἀρετήν ; τὸν δὲ Κλέωνα κατακρίνει ὡς βιαιότατον (Γ, 36), τὸν δὲ Ὑπέρβολον ὡς μοχθηρόν (Ιι, 73).

Ἐν δὲ τῇ θαυμασίᾳ ἐκείνῃ περιγραφῇ τῶν κακῶν, ἃ παρέγουσιν αἱ ἐμφύλιοι στάσεις, οὐ μόνον τὴν ἀποδοκιμασίαν αὐτοῦ δηλοῖ, οὕτω πᾶσα ἰδέα κατέστη κακοτροπίας διὰ τὰς στάσεις τῷ ἑλληνικῷ, καὶ τὸ εὔηθες, οὗ τὸ γενναῖον πλεῖστον μετέχει, καταγελασθὲν ἠφανίσθη», ἀλλὰ καὶ ἐκτίθησι τὰ γιγνόμενα κατὰ τὰς στάσεις οὕτως, ὥστε αὐτὰ ἀφ' ἑαυτῶν[1] λαλοῦσι καὶ διδάσκουσι τίνα τὰ μεμπτέα καὶ ἀποδοκιμαστέα καὶ τίς ὁ καθολικὸς καὶ ἀμετάβλητος νόμος καθ' ὃν γίνονται καὶ γενήσονται ἐν παντὶ χρόνῳ καὶ τόπῳ αἱ ἐμφύλιοι στάσεις καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν κακά. Ὁ ἱστορικός, ὡς φιλόσοφος, μετ' ἐμβριθείας ἐμελέτησε τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἐκ τῆς μελέτης ταύτης τὸ γενικὸν ἐξήγαγε συμπέρασμα, ὅτι οἱ νόμοι, τὰ ἤθη, τὰ ἔθη ἀλλάσσουσιν, τὰ πάθη ὅμως τοῦ ἀνθρώπου ἐπιζῶσι καὶ διαιωνίζονται[2]· αἱ συνήθεις αὐτῷ φράσεις εἰσίν, *ἡ ἀνθρωπεία φύσις, κατὰ τὸ ἀνθρώπειον*. Ὁ Βολταῖρος λέγει που, «les idées ne marchent pas comme les divinités d'Homère, qui en trois pas traversent le ciel. La raison humaine voyage à petites journées»· ὁ Θουκυδίδης ὅμως δι' ἑνὸς ἅλματος τοῦ φιλοσοφικοῦ αὐτοῦ πνεύματος ἐκ τῶν ὀλίγων ἃ εἶδεν εἰς τοὺς γενικοὺς ἀνυψώθη νόμους τῆς ἀνθρωπείας φύσεως· οὕτω καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐκ τῶν ὀλίγων εἰδῶν τῶν ζώων ἃ ἐγίνωσκεν ἀνεκάλυψε τοὺς γενικοὺς νόμους τῆς συγκριτικῆς ἀνατομίας καὶ φυσιολογίας· περὶ τούτου λέγει ὁ φυσιοδίφης Ἰσίδωρος Geoffroy Saint-Hilaire· «Ἐκ τῶν περὶ φυσικῆς ἱστορίας σωζομένων συγγραμμάτων αὐτοῦ τὰ ἀξιολογώτερα τῆς μεγαλοφυΐας αὐτοῦ μνημεῖά εἰσιν ἡ *Ἱστορία τῶν ζώων* καὶ τὸ *περὶ Μορίων*. Δι' αὐτῶν τῶν ἀθανάτων συγγραμμάτων τέσσαρας ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ ἐποιήσατο προόδους, ἃς, κατὰ τὴν βαθμιαίαν τῆς ἐπιστήμης ἀνάπτυξιν, ἔδει μετὰ διαδοχὴν πολλοῦ χρόνου γενέσθαι· ἡ μὲν Ζωολογία, πτωχοτάτη οὖσα μέχρις αὐτοῦ, ἐπλουτίσθη οὐκ ὀλίγον, σώφρων δὲ κριτικὴ μετ' ἐπιστασίας τὴν ἀλήθειαν ἀπὸ τοῦ ψεύδους διέκρινε, κατάταξις δὲ λογική, ἔκφρασις ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τῶν φυσικῶν σχέσεων, τὰ καθ' ἕκαστον συνηρμολόγησεν· ἐκ δὲ τούτων συμπεράσματα ἐξήχθησαν γενικά, καὶ ἔστιν ὅτε λίαν ὑψηλά· ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἡ σύνθεσις μετὰ τῆς ἀναλύσεως καὶ δι' αὐτῆς ἐγένετο· ἡ σύνθεσις μάλιστα τοῦ Ἀριστοτέλους τοσούτῳ τολμηρά ἐστιν ἐνίοτε, ὥστε μέχρι τῶν ὑψίστων τῆς ἐπιστήμης ἄκρων καὶ τῶν μᾶλλον ἀφῃρημένων ἐφικνεῖται ἀληθειῶν τῆς φυσιογραφικῆς φιλοσοφίας, αἳ καὶ νῦν ἔτι παρίστανται ἡμῖν αἱ νεώτεραι καὶ αἱ ἐκπληκτικώτεραι· διότι ὁ Ἀριστοτέλης ἐκ τῶν ἀρχαίων ἐκείνων χρόνων πόρρω πρὸς τὸ μέλλον χωρεῖ, καὶ μετὰ δισχίλια καὶ διακόσια περίπου ἔτη ἐστὶν ἔτι συγγραφεὺς προοδευτικὸς καὶ νέος».

Ἴδωμεν τὴν περιγραφὴν τῶν ἐκ τῶν ἐμφυλίων στάσεων δεινῶν.

«Καὶ ἐπέπεσε πολλὰ καὶ χαλεπὰ κατὰ στάσιν ταῖς πόλεσι, γιγνόμενα μὲν καὶ ἀεὶ ἐσόμενα, ἕως ἂν ἡ αὐτὴ φύσις ἀνθρώπων ᾖ, μᾶλλον δὲ καὶ ἡσυχαίτερα καὶ τοῖς εἴδεσι διηλλαγμένα, ὡς ἂν ἕκασται αἱ μεταβολαὶ τῶν ξυντυχιῶν ἐφιστῶνται· ἐν μὲν γὰρ εἰρήνῃ καὶ ἀγαθοῖς πράγμασιν αἵ τε πόλεις καὶ οἱ ἰδιῶται ἀμείνους τὰς γνώμας ἔχουσι διὰ τὸ μὴ ἐς ἀκουσίους ἀνάγκας πίπτειν· ὁ δὲ πόλεμος ὑφελὼν τὴν εὐπορίαν τοῦ καθ' ἡμέραν βίαιος διδάσκαλος καὶ πρὸς τὰ παρόντα τὰς ὀργὰς τῶν πολλῶν ὁμοιοῖ. Ἐστασίαζέ τε οὖν τὰ τῶν πόλεων καὶ τὰ ἐφυστερίζοντά που πύστει τῶν προγενομένων πολὺ ἐπέφερε τὴν ὑπερβολὴν τοῦ καινοῦσθαι τάς διανοίας τῶν τ' ἐπιχειρήσεων περιτεχνήσει καὶ τῶν τιμωριῶν ἀτοπίᾳ· καὶ τὴν εἰωθυῖαν ἀξίωσιν τῶν ὀνομάτων ἐς τὰ ἔργα ἀντήλλαξαν τῇ δικαιώσει· τόλμα μὲν γὰρ ἀλόγιστος ἀνδρεία φιλέταιρος ἐνομίσθη, μέλλησις δὲ προμηθὴς δειλία εὐπρεπής, τὸ δὲ σῶφρον τοῦ ἀνάνδρου πρόσχημα, καὶ τὸ πρὸς ἅπαν ξυνετὸν ἐπὶ πᾶν ἀργόν· τὸ δ' ἐμπλήκτως ἐξὺ ἀνδρὸς μοίρᾳ προσετέθη, ἀσφαλείᾳ δὲ τὸ ἐπιβουλεύσασθαι ἀποτροπῆς πρόφασις εὔλογος· καὶ ὁ μὲν χαλεπαίνων πιστὸς ἀεί, ὁ δὲ ἀντιλέγων αὐτῷ ὕποπτος· ἐπιβουλεύσας δέ τις τυχὼν ξυνετὸς καὶ ὑπονοήσας ἔτι δεινότερος· προβουλεύσας δὲ ὅπως μηδὲν αὐτῶν δεήσει, τῆς τε ἑταιρίας διαλυτὴς καὶ τοὺς ἐναντίους ἐκπεπληγμένος·

1) «Ὁ Θουκυδίδης ἦν ἂν μέτριος ἠθικολόγος, εἰ μὴ εὐρεῖαν μοῖραν ταῖς ἀρχαῖς τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἀπένεμε· καὶ ὄντως μεγίστην ἀπένειμεν αὐταῖς μοῖραν, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ οὐ κατ' εὐθεῖαν· τὰ ἴδια αὐτοῦ ἐκφράζει αἰσθήματα, ἀλλὰ φροντίζει, οὐδαμῶς ἐπερβαίνων, ἵνα αἱ παριστάμεναι τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν πράξεις περιβεβλημέναι ὦσι τῷ προσήκοντι αὐτῶν χαρακτῆρι καλῷ ἢ αἰσχρῷ· διὰ μόνης τῆς δυνάμεως τῆς ἐκφράσεως ἡ ἡθικὴ ἐντύπωσις παντοχοῦ ἔστιν εὐκρινὴς καὶ σαφής». Girard.

2) «Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα προοδεύει, ἡ δὲ καρδία οὐκ ἀλλάσσει· αἱ ἰδέαι μεταβάλλουσι καὶ τελειοποιοῦνται, ἀλλὰ τὰ πάθη αἰωνίως μένουσι τὰ αὐτά». Fontennelle.

ἁπλῶς δὲ ὁ φθάσας τὸν μέλλοντα κακόν τι δρᾶν ἐπῃνεῖτο, καὶ ὁ ἐπικελεύσας τὸν μὴ διανοούμενον. Καὶ μὴν καὶ τὸ ξυγγενὲς τοῦ ἑταιρικοῦ ἀλλοτριώτερον ἐγένετο διὰ τὸ ἑτοιμότερον εἶναι ἀπροφασίστως ὁρμᾶν. Οὐ γὰρ μετὰ τῶν κειμένων νόμων ὠφελίας αἱ τοιαῦται ξύνοδοι, ἀλλὰ παρὰ τοὺς καθεστῶτας πλεονεξίᾳ· καὶ τὰς ἐς σφᾶς αὐτοὺς πίστεις οὐ τῷ θείῳ μᾶλλον νόμῳ ἐκρατύνοντο, ἢ τῷ κοινῇ τι παρανομῆσαι· τά τε ἀπὸ τῶν ἐναντίων καλῶς λεγόμενα ἐνεδέχοντο ἔργων φυλακῇ, εἰ προΰχοιεν, καὶ οὐ γενναιότητι· ἀντιτιμωρήσασθαί τέ τινα περὶ πλείονος ἦν ἢ αὐτὸν μὴ πρωπαθεῖν· καὶ ὅρκοι, εἴπου ἄρα γένοιντο ξυναλλαγῆς, ἐν τῷ αὐτίκα πρὸς τὸ ἄπορον ἑκατέρῳ διδόμενοι ἴσχυον οὐκ ἐχόντων ἄλλοθεν δύναμιν. Ἐν δὲ τῷ παρατυχόντι ὁ φθάσας θαρσῆσαι εἰ ἴδοι ἄφρακτον, ἥδιον διὰ τὴν πίστιν ἐτιμωρεῖτο ἢ ἀπὸ τοῦ προφανοῦς, καὶ τότε ἀσφαλὲς ἐλογίζετο καὶ ὅτι ἁπάτῃ περιγενόμενος ξυνέσεως ἀγώνισμα προσελάμβανε. Ῥᾷον δ' οἱ πολλοὶ κακοῦργοι ὄντες δεξιοὶ κέκληνται ἢ ἀμαθεῖς ἀγαθοί· καὶ τῷ μὲν αἰσχύνονται, ἐπὶ δὲ τῷ ἀγάλλονται· πάντων δ' αὐτῶν αἴτιον ἀρχὴ ἡ διὰ πλεονεξίαν καὶ φιλοτιμίαν. Ἐκ δ' αὐτῶν καὶ ἐς τὸ φιλονεικεῖν καθιστάμενον τὸ πρόθυμον· οἱ γὰρ ἐν ταῖς πόλεσι προστάντες μετ' ὀνόματος ἑκάτεροι εὐπρεποῦς, πλήθους τε ἰσονομίας πολιτικῆς καὶ ἀριστοκρατίας σώφρονος προτιμήσει, τὰ μὲν κοινὰ λόγῳ θεραπεύοντες ἆθλα ἐποιοῦντο, παντὶ δὲ τρόπῳ ἀγωνιζόμενοι ἀλλήλων περιγίγνεσθαι ἐτόλμησάν τε τὰ δεινότατα, ἐπεξῆσάν τε τὰς τιμωρίας ἔτι μείζους, οὐ μέχρι τοῦ δικαίου καὶ τῇ πόλει ξυμφόρου προστιθέντες, ἐς δὲ τὸ ἑκατέροις που ἀεὶ ἡδονὴν ἔχαν ὁρίζοντες καὶ ἢ μετὰ ψήφου ἀδίκου καταγνώσεως ἢ χειρὶ κτώμενοι τὸ κρατεῖν ἑτοῖμοι ἦσαν τὴν αὐτίκα φιλονεικίαν ἐκπιμπλάναι· ὥςε εὐσεβείᾳ μὲν οὐδέτεροι ἐνόμιζον, εὐπρεπείᾳ δὲ λόγου, οἷς ξυμβαίη ἐπιφθόνως τι διαπράξασθαι, ἄμεινον ἤκουον· τὰ δὲ μέσα τῶν πολιτῶν ὑπ' ἀμφοτέρων ἢ ὅτι οὐ ξυνηγωνίζοντο ἢ φθόνῳ τοῦ περιεῖναι διεφθείροντο».

«Τὸ σύνηθες ἀποτέλεσμα τῶν ἐμφυλίων στάσεων ἐστιν οὐ μόνον ὅτι ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ἀναφαίνεται ἡ ὑποστάθμη τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ καὶ ὅτι πᾶσαι αἱ κακαὶ ὁρμαὶ ἀναπτύσσονται καὶ πάντα τὰ ἐλεεινὰ μέρη τῆς ἀσθενοῦς ἡμῶν φύσεως· ὁ μὲν κατὰ τῶν ξένων πόλεμος. τὰ μεγάλα διεγείρει αἰσθήματα καὶ τὰ γενναῖα πάθη, αἱ δὲ ἐμφύλιαι στάσεις, ὑπεκκαίουσιν εἴτι ταπεινότερον, πλεονεκτικώτερον, σκληρότερον καὶ ἀγριώτερον ἐν τῇ τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχει καρδίᾳ· αἱ ἠθικαὶ γνώσεις σκοτίζονται, τὸ δὲ ἀνθρώπινον πνεῦμα οὐκ ἔλασσον διαστρέφεται ἢ ἡ ἠθικὴ τάξις· ἀξιοθρήνητον τούτου παράδειγμα ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος, ἐν ᾧ καὶ τὰ ὀνόματα, ὡς φησι Θουκυδίδης, τὴν σημασίαν αὐτῶν μετέβαλον . . . .

»Ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Πλάτων αἰτίαν ταύτης τῆς ἠθικῆς ἐξεχρειώσεως ὑπολαμβάνουσι τὴν σοφιστικήν, ὁ δὲ Θουκυδίδης ὀρθότερον, κατ'ἐμέ, ὡς ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα τοῦ ὀλεθρίου τούτου πολέμου». Denis.

«Τίς ἀναγινώσκων τὰς καλὰς ταύτας σελίδας τοῦ Θουκυδίδου, λέγει καὶ ὁ Girard, τολμήσει ἔτι κατηγορῆσαι αὐτοῦ ἀδιαφορίαν; Οὐχί· οὐκ ἠδύνατο οὕτω μὲν καλῶς τὸ βάθος τοιούτων πληγῶν ἐξετάσαι, οὕτω δὲ ἐναργῶς τὰς παρεκτροπὰς τῶν πολιτικῶν φατριῶν περιγράψαι, εἰ μὴ εἶχε ζωηρὸν αἴσθημα τοῦ μεγέθους τῶν κακῶν τούτων· ἥ τε ἀνάλυσις αὐτοῦ οὐκ ἂν ἦν οὕτως ἀσφαλής, οὐδὲ αἱ κρίσεις αὐτοῦ εἶχον ἂν τοσοῦτον κῦρος, εἰ μὴ τοῦ κάλλους συνηρτᾶτο καὶ τοῦ ὑποχρεωτικοῦ χαρακτῆρος τῆς ἀληθείας, τῆς δικαιοσύνης, τῆς φιλανθρωπίας καὶ τῆς τιμῆς· ἀλλ' οὐδόλως τὸν περιγραφικὸν ἐγκαταλείπει τόνον· καὶ διὰ τί ἐγκαταλείψει αὐτόν; Τὸ σπουδαιότερον ἡμῖν οὐκ ἔστιν ἡ διάχυσις τῆς καρδίας αὐτοῦ, διότι ἡ συγκίνησις τοῦ ἀνθρώπου οὐδὲν δύναται ἐν τῇ ἐξετάσει τοῦ ἀληθοῦς καὶ ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλὰ δρέψασθαι τὸν καρπὸν τῆς μελέτης αὐτοῦ καὶ μυηθῆναι τὴν διάγνωσιν τῶν μεγάλων τούτων ἠθικῶν νόσων, αἷς ὑπέκεινται οἱ λαοί. Τοῦτο πράττει ὑπὲρ ἡμῶν ὁ Θουκυδίδης, καὶ κάλλιον ἐξυπηρετεῖ τῷ συμφέροντι τοῦ ἀγαθοῦ, ἢ εἴπερ εἰς ἠθικὰς παρεδίδετο παραφορὰς ἐνθουσιασμοῦ ἢ ἀγανακτήσεως».

Τοιαῦτα τὰ ἠθικὰ διδάγματα, τοιοῦτος ὁ φιλοσοφικὸς σκοπὸς τῆς ἱστορίας τοῦ Θουκυδίδου. Τίς ἄλλος πρὸ αὐτοῦ τὴν ἀφήγησιν τῶν παρελθόντων ἢ τῶν συγχρόνων γεγονότων κατέστησε διδασκαλίαν τῆς ἀνθρωπότητος; Οὐδεὶς ἱστορικὸς ἔσχε τὴν φιλοδοξίαν τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ καταστῆσαι κτῆμα ἐς ἀεί, ὡς ὁ Θουκυδίδης (ἴδ. σελ. 184 — 185), ὁδηγὸν ἔχων τὸν νοῦν καὶ τὸν λόγον, καὶ πρὸς τὸν νοῦν καὶ τὸν λόγον ἀποτεινόμενος τῶν ἐπερχομένων γενεῶν, τουτέστι πρὸς τοὺς νοήμονας ἄνδρας, ὅσοι τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ μελετῶντες καὶ ἀνευρίσκοντες τὴν ἀλληλουχίαν τῶν αἰτίων καὶ αἰτιατῶν δυνήσονται, χρώμενοι αὐτῇ ὡς ὁδηγῷ, ἐν παρομοίαις περιςτάσεσιν ἑτάζειν καρδίαν καὶ

νεφρούς, ἀνιχνεύειν τὴν ἀλήθειαν τῶν συμβαινόντων κατὰ τοὺς χρόνους αὐτῶν, προγινώσκειν καὶ κρίνειν ἀσφαλῶς περὶ τῆς πορείας τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων· ὥστε καίτοι ἡ ὑπόθεσις τῆς ἱστορίας τοῦ Θουκυδίδου λίαν περιωρισμένη ἐςίν, ὁ ὁρίζων αὐτῆς ἐκτείνεται ἐπ'ἄπειρον, διότι αὐτός ἐςιν ὁ ἀπέραντος ὁρίζων τῆς νοήσεως.

Σωκράτης καὶ Ἀναξαγόρας.

§ 47. Τοιοῦτος μὲν ὁ Θουκυδίδης, ὁ ὀτρηρὸς θεράπων τῆς φιλοσοφίας τοῦ νοῦ. Ὁ δὲ Σωκράτης οὐκ αὐτοῦ τοῦ Ἀναξαγόρου ἀκροατὴς ἐγένετο, ἀλλὰ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Ἀρχελάου, τοῦ φυσικοῦ, ὃς τὸ πρῶτον τὴν τοῦ Ἀναξαγόρου φιλοσοφίαν ἐμυήσατο αὐτόν. Ὁ Σωκράτης ὁμολογεῖ ἐν τῷ Φαίδωνι τοῦ Πλάτωνος (σελ. 96), ὅτι νέος ὢν σφοδρὰν εἶχε κλίσιν πρὸς τὴν φυσικήν· «Ἐγὼ γὰρ νέος ὢν θαυμαστῶς ὡς ἐπεθύμησα ταύτης τῆς σοφίας, ἣν δὴ καλοῦσι περὶ φύσεως ἱστορίαν· ὑπερήφανος γάρ μοι ἐδόκει εἶναι, εἰδέναι τὰς αἰτίας ἑκάστου, διά τί γίγνεται ἕκαστον, καὶ διὰ τί ἀπόλλυται καὶ διὰ τί ἔστι· καὶ πολλάκις ἐμαυτὸν ἄνω κάτω μετέβαλλον σκοπῶν πρῶτον τὰ τοιάδε, ἆρ' ἐπειδὰν τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρὸν σηπεδόνα τινὰ λάβῃ, ὡς τινες ἔλεγον (Ἀναξαγόρας καὶ Ἀρχέλαος), τότε δὴ τὰ ζῶα ξυντρέφεται· καὶ πότερον τὸ αἷμά ἐστιν ᾧ φρονοῦμεν (Ἐμπεδοκλῆς), ἢ ὁ ἀὴρ (Ἀναξιμένης), ἢ τὸ πῦρ (Ἡράκλειτος), ἢ τούτων μὲν οὐδέν, ὁ δὲ ἐγκέφαλός[1] ἐστιν ὁ τὰς αἰσθήσεις παρέχων τοῦ ἀκούειν καὶ ὁρᾶν καὶ ὀσφραίνεσθαι, ἐκ τούτων δὲ γίγνοιτο μνήμη καὶ δόξα, ἐκ δὲ μνήμης καὶ δόξης λαβούσης τὸ ἠρεμεῖν κατὰ ταῦτα γίγνεσθαι ἐπιστήμην· καὶ αὖ τούτων τὰς φθορὰς σκοπῶν, καὶ τὰ περὶ τὸν οὐρανόν τε καὶ τὴν γῆν πάθη, τελευτῶν οὕτως ἐμαυτῷ ἔδοξα πρὸς ταύτην τὴν σκέψιν ἀφυὴς εἶναι, ὡς οὐδὲν χρῆμα· τεκμήριον δέ σοι ἐρῶ ἱκανόν. Ἐγὼ γὰρ ἃ καὶ πρότερον σαφῶς ἠπιστάμην, ὡς γε ἐμαυτῷ καὶ τοῖς ἄλλοις ἐδόκουν, τότε ὑπὸ ταύτης τῆς σκέψεως οὕτω σφόδρα ἐτυφλώθην, ὥστε ἀπέμαθον καὶ ταῦτα, ἃ πρὸ τοῦ ᾤμην εἰδέναι».

Ὁ Σωκράτης μὴ εὑρὼν ἀποχρώσας τὰς πρὸς ἐξήγησιν τῶν φυσικῶν καὶ ζωϊκῶν φαινομένων προτεινομένας ὑπὸ τῶν φυσιολόγων αἰτίας, ἐνόμισε τοιαύτας εὑρεῖν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ νοῦ.

«Ἀλλ' ἀκούσας μέν ποτε ἐκ βιβλίου τινός, ὡς ἔφη, Ἀναξαγόρου ἀναγιγνώσκοντος, καὶ λέγοντος ὡς ἄρα νοῦς ἐστιν ὁ διακοσμῶν τε καὶ πάντων αἴτιος, ταύτῃ δὴ τῇ αἰτίᾳ ἥσθην τε καὶ ἔδοξέ μοι τρόπον τινὰ εὖ ἔχειν τὸ τὸν νοῦν εἶναι πάντων αἴτιον, καὶ ἡγησάμην, εἰ τοῦθ' οὕτως ἔχει, τόν γε νοῦν κοσμοῦντα πάντα καὶ ἕκαστον τιθέναι ταύτῃ ὅπῃ ἂν βέλτιστα ἔχῃ· εἰ οὖν τις βούλοιτο τὴν αἰτίαν εὑρεῖν περὶ ἑκάστου, ὅπῃ γίγνεται ἢ ἀπόλλυται ἢ ἔστι, τοῦτο δεῖν περὶ αὐτοῦ εὑρεῖν, ὅπῃ βέλτιστον αὐτῷ ἐστιν ἢ εἶναι ἢ ἄλλο ὁτιοῦν πάσχειν ἢ ποιεῖν. Ἐκ δὲ δὴ τοῦ λόγου τούτου οὐδὲν ἄλλο σκοπεῖν προσήκειν ἀνθρώπῳ καὶ περὶ αὐτοῦ ἐκείνου καὶ περὶ τῶν ἄλλων, ἀλλ' ἢ τὸ ἄριστον καὶ τὸ βέλτιστον· ἀναγκαῖον δὲ εἶναι τὸν αὐτὸν τοῦτον καὶ τὸ χεῖρον εἰδέναι· τὴν αὐτὴν γὰρ εἶναι ἐπιστήμην περὶ αὐτῶν. Ταῦτα δὴ λογιζόμενος ἅσμενος εὑρηκέναι ᾤμην διδάσκαλον τῆς αἰτίας περὶ τῶν ὄντων κατὰ νοῦν ἐμαυτῷ, τὸν Ἀναξαγόραν, καί μοι φράσειν πρῶτον μὲν πότερον ἡ γῆ πλατεῖά ἐστιν ἢ στρογγύλη, ἐπειδὴ δὲ φράσειεν, ἐπεκδιηγήσεσθαι τὴν αἰτίαν καὶ τὴν ἀνάγκην, λέγοντα τὸ ἄμεινον καὶ ὅτι αὐτὴν ἄμεινον ἦν τοιαύτην εἶναι· καὶ εἰ ἐν μέσῳ φαίη εἶναι αὐτήν, ἐπεκδιηγήσεσθαι ὡς ἄμεινον ἦν αὐτὴν ἐν μέσῳ εἶναι· καὶ εἴ μοι ταῦτα ἀποφαίνοιτο, παρεσκευασάμην ὡς οὐκέτι ποθησόμενος αἰτίας ἄλλο εἶδος· καὶ δὴ καὶ περὶ ἡλίου οὕτω παρεσκευασάμην, ὡσαύτως πευσόμενος, καὶ σελήνης καὶ τῶν ἄλλων ἄστρων, τάχους τε πέρι πρὸς ἄλληλα καὶ τροπῶν καὶ τῶν ἄλλων παθημάτων, ᾗ ποτε ταῦτ' ἄμεινόν ἐστιν ἕκαστον καὶ ποιεῖν καὶ πάσχειν ἃ πάσχει· οὐ γὰρ ἄν ποτε αὐτὸν ᾠμην, φάσκοντά γε ὑπὸ νοῦ αὐτὰ κεκοσμῆσθαι, ἄλλην τινὰ αὐτοῖς αἰτίαν ἐπενεγκεῖν ἢ ὅτι βέλτιστον αὐτὰ οὕτως ἔχειν ἐστὶν ὡςπερ ἔχει. Ἑκάςῳ οὖν αὐτὸν ἀποδιδόντα τὴν αἰτίαν καὶ κοινῇ πᾶσι τὸ ἑκάστῳ βέλτιστον ᾠμην καὶ τὸ κοινὸν πᾶσιν ἐπεκδιηγήσεσθαι ἀγαθόν· καὶ οὐκ ἂν ἀπεδόμην πολλοῦ τὰς ἐλπίδας, ἀλλὰ πάνυ σπουδῇ λαβὼν τὰς βίβλους ὡς τάχιστα οἷός τε ἦν ἀνεγίνωσκον, ἵν' ὡς τάχιστα εἰδείην τὸ βέλτιστον καὶ τὸ χεῖρον.

»Ἀπὸ δὴ θαυμαστῆς ἐλπίδος, ὦ ἑταῖρε, ὠχόμην φερόμενος, ἐπειδὴ προϊὼν καὶ ἀναγινώσκων ὁρῶ ἄνδρα τῷ μὲν νῷ οὐδὲν χρώμενον οὐδέ τινας αἰτίας ἐπαιτιώμενον εἰς τὸ διακοσμεῖν τὰ πράγματα, ἀέρας δὲ καὶ αἰθέρας καὶ ὕδα-

1) Οὐδὲν ἄλλο λέγει καὶ ἡ νεωτέρα ὁλόφρων ψυχολογία· ὁ ἐγκέφαλος κινούμενος ὑπὸ τῶν αἰσθητικῶν νεύρων διατηρεῖ τὰς εἰκόνας τὰς ἐκ τῶν αἰσθητικῶν ἐντυπώσεων προελθούσας, κατέχει δὲ τὴν ἐπιςήμην, ὅταν αὗται σταθεραὶ καὶ ἤρεμοι ἀποῦσι.

τα αἰτιώμενον καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ ἄτοπα». Ὁ Σωκράτης ἀπογοητευθεὶς καὶ ἐκ τῆς τοῦ Ἀναξαγόρου φιλοσοφίας ἰδίαν ἐζήτησεν ὁδὸν καὶ μέθοδον πρὸς εὕρεσιν τῆς ἀληθείας.

«Ἔδοξε τοίνυν μοι μετὰ ταῦτα, ἐπειδὴ ἀπείρηκα τὰ ὄντα σκοπῶν, δεῖν εὐλαβηθῆναι μὴ πάθοιμι ὅπερ οἱ τὸν ἥλιον ἐκλείποντα θεωροῦντες καὶ σκοπούμενοι· διαφθείρονται γάρ που ἔνιοι τὰ ὄμματα, ἐὰν μὴ ἐν ὕδατι ἤ τινι τοιούτῳ σκοπῶνται τὴν εἰκόνα αὐτοῦ· τοιοῦτόν τι καὶ ἐγὼ διενοήθην, καὶ ἔδεισα μὴ παντάπασι τὴν ψυχὴν τυφλωθείην βλέπων πρὸς τὰ πράγματα τοῖς ὄμμασι καὶ ἑκάστῃ τῶν αἰσθήσεων ἐπιχειρῶν ἅπτεσθαι αὐτῶν· ἔδοξε δή μοι χρῆναι εἰς τοὺς λόγους καταφυγόντα ἐν ἐκείνοις σκοπεῖν τὴν ἀλήθειαν τῶν ὄντων».

Τοιαύτη ἡ διανοητικὴ βιογραφία[1] τοῦ Σωκράτους· νέος ὢν ἐπεδόθη εἰς τὴν ἀνάγνωσιν καὶ μελέτην τῶν φυσικῶν· ἐξ αὐτῶν δὲ μετέβη εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἀναξαγόρου· ταύτην δὲ λαβὼν ὡς ἀφετηρίαν καὶ τηρήσας τὸν νοῦν ὡς ἀρχὴν καὶ αἰτίαν τῆς διακοσμήσεως τοῦ παντὸς νέκν ἔτεμεν ὁδὸν νέαν ἀρχὴν εἰσαγαγὼν εἰς τὴν φιλοσοφίαν τὴν τοῦ ἀγαθοῦ ὡς τελικοῦ αἰτίου.

Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Ξενοφῶν λέγων ἐν τοῖς *Ἀπομνημονεύμασι* (Α, α', 11) ὅτι ὁ Σωκράτης οὐ περὶ τῆς τῶν πάντων φύσεως, ἣν περ τῶν ἄλλων οἱ πλεῖστοι, διελέγετο σκοπῶν ὅπως ὁ καλούμενος κόσμος ἔρυ καὶ τίσιν ἀνάγκαις ἕκαστα γίγνεται τῶν οὐρανίων, ὁμολογεῖ (Δ, ζ', 3) ὅτι οὐκ ἄπειρος ἦν αὐτῶν, οὐδ' ἐξ ἀγνοίας αὐτῶν ἀπεῖχεν, ἀλλ' ἐφρόνει ὅτι ἡ ἀσχολία περὶ αὐτὰ ματκισπονία ἐξίν. Λύστηρὰ ὅμως ἐστὶν ἡ κρίσις τοῦ Πλάτωνος· ἣν ὑποβάλλει τῷ στόματι τοῦ Σωκράτους περὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀναξαγόρου, ἡ δὲ τοῦ Ξενοφῶντος ἄδικος καὶ παράλογος, διότι οὐδέποτε ὁ Σωκράτης ἠδύνατο τὸν Ἀναξαγόραν τὸν προσκυνηθέντα νοῦν καλέσκι παράφρονα. Τῆς βλασφημίας ταύτης τὴν εὐθύνην αὐτὸς καὶ μόνος φέρει ὁ Ξενοφῶν· «Κινδυνεῦσαι δ' ἂν ἔφη καὶ παραφρονῆσαι τὸν ταῦτα (τὰ οὐράνια) μεριμνῶντα οὐδὲν ἧττον ἢ Ἀναξαγόρας παρεφρόνησεν ὁ μέγιστον φρονήσας ἐπὶ τῷ τὰς τῶν θεῶν μηχανὰς ἐξηγεῖσθαι». Ὅτε Πλάτων καὶ ὁ Ξενοφῶν καλῶς ἐγίνωσκον ὅτι τῆς φιλοσοφίας τοῦ διδασκάλου αὐτῶν κρηπὶς ἦν αὐτὸς ὁ Νοῦς τῆς τοῦ Ἀναξαγόρου φιλοσοφίας. Τί γὰρ ἄλλο ἐστί, κατὰ Σωκράτην, ὁ συνέχων καὶ κυβερνῶν τὸν κόσμον θεὸς ἢ Νοῦς; Τοῦτο λέγει σαφῶς ὁ Ξενοφῶν ἐν τῇ διαλέξει τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Ἀριστοδήμου (Ἀπομν. Α, δ', 17—18)· «Σὺ δὲ σαυτὸν φρόνιμον δοκεῖς τι ἔχειν, ἄλλοθι δὲ οὐδαμοῦ οὐδὲν οἴει φρόνιμον εἶναι, καὶ ταῦτ' εἰδὼς ὅτι γῆς τε μικρὸν μέρος ἐν τῷ σώματι πολλῆς οὔσης ἔχεις καὶ ὑγροῦ βραχὺ πολλοῦ ὄντος καὶ τῶν ἄλλων δήπου μεγάλων ὄντων ἑκάστου μικρὸν μέρος λαβόντι τὸ σῶμα συνήρμοσταί σοι; νοῦν δὲ μόνον ἆρα οὐδαμοῦ ὄντα σὲ εὐτυχῶς πως δοκεῖς συναρπάσαι, καὶ τάδε τὰ ὑπερμεγέθη καὶ πλῆθος ἄπειρα δι' ἀφροσύνην τινὰ αὖτως οἴει εὐτάκτως ἔχειν; Μὰ Δί', οὐ γὰρ ὁρῶ τοὺς κυρίους, ὥσπερ τῶν ἐνθάδε γιγνομένων τοὺς δημιουργούς. Οὐδὲ γὰρ τὴν σαυτοῦ ψυχὴν ὁρᾷς, ἡ τοῦ σώματος κυρία ἐστίν· ὥστε κατά γε τοῦτο ἔξεστί σοι λέγειν ὅτι οὐδὲν γνώμῃ, ἀλλὰ τύχῃ πάντα πράττεις.....

»Ἄγχοθί, κατάμαθε ὅτι καὶ ὁ σὸς νοῦς ἐνὼν τὸ σὸν σῶμα ὅπως βούλεται μεταχειρίζεται. Οἴεσθαι οὖν χρὴ καὶ τὴν ἐν τῷ παντὶ φρόνησιν τὰ πάντα ὅπως ἂν αὐτῇ ἡδὺ ᾖ, οὕτω τίθεσθαι, καὶ μὴ τὸ σὸν μὲν ὄμμα δύνατται ἐπὶ πολλὰ στάδια ἐξικνεῖσθαι, τὸν δὲ τοῦ θεοῦ ὀφθαλμὸν ἀδύνατον εἶναι ἅμα πάντα ὁρᾶν, μηδὲ τὴν σὴν μὲν ψυχὴν καὶ περὶ τῶν ἐνθάδε καὶ περὶ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ἐν Σικελίᾳ δύνασθαι φροντίζειν, τὴν δὲ τοῦ θεοῦ φρόνησιν μὴ ἱκανὴν εἶναι ἅμα πάντων ἐπιμέλεσθαι».

Καὶ ἐν τῇ διαλέξει τοῦ Σωκράτους καὶ Εὐθυδήμου (αὐτόθι Δ, γ', 13—14)· «Ἐννοεῖ δὲ ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ θεοὶ οὕτως ὑποδεικνύουσιν· οἵ τε γὰρ ἄλλοι ἡμῖν τἀγαθὰ διδόντες οὐδὲν τούτων εἰς τοὐμφανὲς ἰόντες διδόασι, καὶ ὁ τὸν ὅλον κόσμον συντάττων τε καὶ συνέχων, ἐν ᾧ πάντα καλὰ καὶ ἀγαθά ἐστι, καὶ ἃ μὲν χρωμένοις ἀτριβῆ τε καὶ ὑγιᾶ καὶ ἀγήρατα παρέχων, θᾶττον δὲ νοήματος ὑπηρετοῦντα ἀναμαρτήτως, οὗτος τὰ μέγιστα μὲν πράττων ὁρᾶται, τάδε δὲ οἰκονομῶν ἀόρατος ἡμῖν ἐστιν. . . . . .

Ἀλλὰ μὴν καὶ ἀνθρώπου γε ψυχή, ἢ εἴπερ τι καὶ ἄλλο τῶν ἀνθρωπίνων τοῦ θείου[1] μετέχει, ὅτι μὲν βασιλεύει ἐν ἡμῖν φανερόν, ὁρᾶται δὲ οὐδ' αὐτή· ἃ χρὴ κατανοοῦντα μὴ καταφρονεῖν τῶν ἀοράτων, ἀλλ' ἐκ τῶν γιγνομένων τὴν δύναμιν αὐτῶν καταμανθάνοντα τιμᾶν τὸ δαιμόνιον».

Τὰ αὐτὰ λέγει ὁ Σωκράτης καὶ ἐν τῷ Φιλήβῳ τοῦ Πλάτωνος (σελ. 30)· «ἔστιν, ἃ πολλάκις εἰρήκαμεν, ἄπειρόν τε ἐν τῷ παντὶ πολύ, καὶ πέρας ἱκανόν, καί τις ἐπ' αὐτοῖς αἰτία οὐ φαύλη, κοσμοῦσά τε καὶ συντάττουσα ἐνιαυτούς τε καὶ ὥρας καὶ μῆνας, σοφία καὶ νοῦς λεγομένη δικαιότατ' ἄν».

Ὁ λόγος οὗτος οὐ μάτην λέγεται, Σωκράτης φησίν, ἀλλὰ πρῶτον μὲν εἰς βοήθειαν ἔρχεται τῶν περὶ τὸν Ἀναξαγόραν, εἶτα ἀποδείκνυσιν ὅτι νοῦς καὶ αἰτία τὸ αὐτόν.

«Τοῦτον δὴ τὸν λόγον ἡμᾶς μήτι μάτην δόξῃς, ὦ Πρώταρχε, εἰρηκέναι, ἀλλ' ἔστι τοῖς μὲν πάλαι ἀποφηναμένοις, ὡς ἀεὶ τοῦ παντὸς νοῦς ἄρχει, ξύμμαχος ἐκείνοις. *Πρωτ.* Ἔοι γὰρ οὖν. *Σωκ.* Τῇ δέ γε ἐμῇ ζητήσει πεπορικὼς ἀπόκρισιν, ὅτι νοῦς ἐστι γένους τοῦ πάντων αἰτίου λεχθέντος».

Ἐκ τούτων γίνεται κατάδηλον ὅτι ὁ Σωκράτης ἐκ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀναξαγόρου ἠρύσατο τὸν περὶ νοῦ λόγον νέῳ περιβαλὼν αὐτὸν πνεύματι· διότι ὁ μὲν Ἀναξαγόρας καίπερ ἀποχωρισθεὶς τῶν φυσικῶν τῆς Ἰωνίας, ἃ τε κηρύξας τὸν Νοῦν ἀρχὴν καὶ αἰτίαν τῆς τοῦ παντὸς διακοσμήσεως, προστρέχει οὐδὲν ἧττον πρὸς ἐξήγησιν τῶν ἐν τῷ φυσικῷ κόσμῳ γιγνομένων εἰς φυσικὰς καὶ μηχανικὰς αἰτίας, ἀέρας καὶ αἰθέρας καὶ ὕδατα, χαίρειν ἐῶν τὸν Νοῦν, τὰ δὲ τελικὸν αἴτιον δι' ὃ ὁ Νοῦς συνέταξε τὰ ἐν τῷ κόσμῳ οὕτως ἢ οὕτως πρὸς τὸ βέλτιστον αὐτῶν, ἐν σιγῇ παρέρχεται ἢ μικρὰν δίδωσι προσοχήν· ὁ δὲ Σωκράτης βαθύτερον τὴν ἀγαθὴν φύσιν τοῦ Νοῦ μελετήσας ἀνεῦρεν, ὅτι οὐδὲν οὕτος μάτην ποιεῖ, ἀλλὰ πάντα πρὸς τὸ βέλτιον καὶ ὠφελιμώτερον· διότι ὡς νοερὰ δύναμις καὶ αἰτία οὐ τυφλῶς ἐνεργεῖ, ὡς ἡ Εἱμαρμένη, οὐδὲ κατ' ἀνάγκην, ὡς αἱ φυσικαὶ καὶ μηχανικαὶ αἰτίαι, ἀλλὰ τοῦ ἀγαθοῦ στοχάζεται καὶ πρὸς τοῦτο τὸ τέλος ἄγει πάντα, τὸ τοῦ ἀγαθοῦ. «Εἰ οὖν τις βούλοιτο τὴν αἰτίαν εὑρεῖν περὶ ἑκάστου, ὅπῃ γίγνεται ἢ ἀπόλλυται ἢ ἔστι, τοῦτο δεῖν περὶ αὐτοῦ εὑρεῖν, ὅπῃ βέλτιστον αὐτῷ ἐστιν, ἢ εἶναι, ἢ ἄλλο ὁτιοῦν πάσχειν ἢ ποιεῖν· ἐκ δὲ δὴ τοῦ λόγου τούτου οὐδὲν ἄλλο σκοπεῖν προσήκειν ἀνθρώπῳ καὶ περὶ αὐτοῦ ἐκείνου καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἢ τὸ ἄριστον καὶ τὸ βέλτιστον». Κατὰ τὸν Σωκράτην οἱ φυσιολόγοι ἐματαιοπόνουν ζητοῦντες τὸ πῶς ἐγένοντο ἢ γίνονται τὰ πράγματα, ὅτε ὤφειλον ἐρευνᾶν τίς ὁ βέλτιστος τελικὸς λόγος δι' ὃν ταῦτα ἐγένοντο ἢ γίγνονται, ἐπειδὴ διὰ τοῦτον καὶ μόνον τὸν λόγον ὁ Νοῦς ἐποίησεν ἕκαστον τῶν πραγμάτων.

Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ Σιμπλίκιον καὶ ὁ Ἀναξαγόρας ἀνεγνώριζεν ὅτι τέλος τοῦ Νοῦ τὸ ἀγαθόν ἐστιν. Ὁ Ἀριστοτέλης ὡσαύτως καὶ ὁ Πλούταρχος λέγουσιν, ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας ἀπεφαίνετο πᾶν μὲν τὸ ἀγαθὸν πηγάζειν ἐκ τοῦ Νοῦ, πᾶν δὲ τὸ κακὸν ἐκ τῶν ἄλλων πραγμάτων· (ὧδε Fouillée *Philosophie de Platon* II, σελ. 22)· ἀλλὰ τὴν ἰδίαν ταύτην οὐκ ἐξηκρίβωσε, τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ἐπιστήσας μᾶλλον εἰς τὴν τάξιν καὶ συμμετρίαν καὶ εἰς τὸ καλόν, ὀλιγωρήσας δὲ τοῦ ἠθικοῦ στοιχείου τοῦ ἀγαθοῦ. Ὁ Ἀναξαγόρας οὐδὲ περὶ τὴν ἰδέαν τῆς θείας προνοίας φαίνεται ἐγκύψας, ἔστι δὲ καὶ μένει φυσικός[2]. Καίτοι ὁμολογεῖ ὅτι ὁ Νοῦς

---

1) Ὁ φιλόσοφος Ζέλλερος *die philosophie der Griechen* II, 1, σελ. 48—49 καὶ ἄλλοι φρονοῦσιν ὅτι τὰ ἐν τῷ Φαίδωνι μᾶλλον εἰς τὴν τοῦ Πλάτωνος ἀφορῶσι διανοητικὴν ἀνάπτυξιν ἢ εἰς τὴν τοῦ Σωκράτους, διότι μυθία γίγνεται τῆς θεωρίας τῶν Πλατωνικῶν ἰδεῶν· ὁ δὲ Ρίττερος, Cousin, Fouillée ἐν τῷ ἀξιολογωτάτῳ αὐτοῦ συγγράμματι *La Philosophie de Socrate* εἰσὶ γνώμης, ὅτι ταῦτα ἱστορικῆς ἔχονται ἀληθείας εἰς τὴν διανοητικὴν τοῦ Σωκράτους ἀνάπτυξιν ἀναφερόμενα. Τὴν γνώμην ταύτην ἀσπαζόμεθα καὶ ἡμεῖς, οὐδὲν ὁρῶντες κώλυμα ὅτι μετὰ τὴν διανοητικὴν βιογραφίαν τοῦ Σωκράτους μεταφυσικαὶ σκέψεις ἐπέρχονται καὶ ἡ θεωρία τῶν ἰδεῶν· διότι τοῦτο συνήθως ἐν τοῖς διαλόγοις αὐτοῦ πράττει ὁ Πλάτων, ἀναμιγνύων τὰς ἰδέας τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ τὰς ἰδίας αὐτοῦ θεωρίας, οἱονεὶ συνέχειαν καὶ ἀνάπτυξιν αὐτῶν.

1) Καὶ ἡ ἰδέα αὕτη Ἀναξαγόρειος· «Νοῦς δὲ πᾶς ὅμοιος καὶ ὁ μείζων καὶ ὁ ἐλάσσων» Ἀναξαγόρας φησὶν· ἐλάσσων δὲ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ὡς μόριον τοῦ ἐν τῷ παντὶ νοῦ. Ἐπειδὴ τὸν νοῦν τῇ ψυχῇ ἐταύτιζε, διὰ τοῦτο πᾶσιν ἀπένειμε νοῦν, τοῖς τε ζώοις καὶ τοῖς φυτοῖς, ὡς φησιν Ἀριστοτέλης· «ἑτέρωθι δὲ τοῦτον (τὸν νοῦν) εἶναι τὴν ψυχήν· ἐν ἅπασι γὰρ ὑπάρχειν αὐτὸν τοῖς ζώοις, καὶ μεγάλοις καὶ μικροῖς καὶ τιμίοις καὶ ἀτιμοτέροις· καὶ νοῦν καὶ γνῶσιν εἶπεν ἔχειν τὰ φυτά».

1) «Ἐκεῖνος γὰρ οὐδὲν ᾤετο δεῖν μάτην εἶναι», λέγει ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς *Μεγάλοις Ἠθικοῖς* περὶ Σωκράτους.

2) Ὁ μὲν Πλούταρχος ἐν τῷ βίῳ Νικίου § κγ' φησί· «Πρῶτος σαφέστατόν τε πάντων καὶ θαρραλεώτατον περὶ σελήνης καταυγασμῶν καὶ σκιᾶς λόγον εἰς γραφὴν καταθέμενος Ἀναξαγόρας». Διογένης δὲ ὁ Λαέρτιος, «Οὗτος ἔλεγε τὸν ἥλιον μύδρον εἶναι διάπυρον». Ἐν δὲ τῷ Βίῳ τοῦ Περικλέους (§ ς') ὁ Πλούταρχος ἀναφέρει περίεργόν τι φυσικὸν φαινόμενον, ὅπερ ὁ μὲν Ἀναξαγόρας ἑρμηνεύει φυσικῶς, ὁ δὲ μάντις Λάμπων τελεολογικῶς· «Λέγεται δέ ποτε ὅτι κριοῦ μονόκερω κεφαλὴν ἐξ ἀγροῦ τῷ Περικλεῖ κομισθῆναι, καὶ Λάμπωνα μὲν τὸν μάντιν, ὡς εἶδε τὸ κέρας ἰσχυρὸν καὶ στερεὸν ἐκ μέσου τοῦ

πάντα κρατεῖ, ὅταν ἐθέλῃ ἑρμηνεῦσαι διὰ τί ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου τελειότερός ἐστι τοῦ τῶν ζώων, τὴν αἰτίαν τῆς τελειότητος τῇ τῶν χειρῶν τελειότητι ἀπονέμει, ὑποτάσσων οὕτω τὸν κυρίαρχον νοῦν μέλει τινὶ τοῦ σώματος, τὸ πνεῦμα τῇ ὕλῃ· ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ *Περὶ Μορίων ζώων* (Δ, 10), λέγει· «Ἀναξαγόρας μὲν οὖν φησι διὰ τὸ χεῖρας ἔχειν φρονιμώτατον εἶναι τῶν ζώων ἄνθρωπον». Τοῦτον δὲ τὸν διισχυρισμὸν ἀνασκευάζει ὁ Σωκράτης ἐν τοῖς *Ἀπομνημονεύμασιν* (Δ, δ' 14) λέγων· «Οὔτε γὰρ βοῦς ἂν ἔχων σῶμα ἀνθρώπου δὲ γνώμην ἐδύνατ' ἂν πράξειν ἃ ἐβούλετο, οὔθ' ὅσα χεῖρας ἔχει ἄφρονα δέ ἐστι, πλέον οὐδὲν ἔχει»[1]. Οὐ μόνον δὲ ὁ Σωκράτης, ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης μέμφεται τῷ Ἀναξαγόρᾳ ὅτι ταῖς φυσικαῖς αἰτίαις πρόσκειται· «Ἀναξαγόρας τε γὰρ μηχανῇ χρῆται τῷ Νῷ πρὸς τὴν κοσμοποιΐαν, καὶ ὅταν ἀπορήσῃ διὰ τίν' αἰτίαν ἐξ ἀνάγκης ἐστί, τότε παρέλκει αὐτόν, ἐν δὲ τοῖς ἄλλοις πάντα μᾶλλον αἰτιᾶται τῶν γιγνομένων ἢ νοῦν» (Μετὰ τὰ Φυσ. Α, δ').

Πότεροι ὅμως ἔχουσι δίκαιον, ὁ Ἀναξαγόρας ἢ οἱ ἐπικριταὶ αὐτοῦ; Ὁ ἱστορικὸς Γρότιος (Β, σελ. 98), δικαιολογεῖ τὴν προσαπτομένην τῷ Ἀναξαγόρᾳ ἀντίφασιν, εἰ τοῦτο δικαιολόγησίς ἐστιν, ὅτι πᾶν παρ' αὐτῷ φυσικὴ θεωρία ἐστίν, ὅτι λόγοις μᾶλλον τῆς Ἰωνικῆς φιλοσοφίας ἀπεμακρύνετο, τοῖς δὲ ἔργοις καὶ τῷ πνεύματι συνεβάδιζεν αὐτῇ· τοῦτο δὲ καὶ Σιμπλίκιος λέγει· «Καὶ ὅπερ δὲ ὁ ἐν Φαίδωνι Σωκράτης ἐγκαλεῖ τῷ Ἀναξαγόρᾳ, τὸ ἐν ταῖς τῶν κατὰ μέρος αἰτιολογίαις μὴ τῷ Νῷ κεχρῆσθαι, ἀλλὰ ταῖς φυσικαῖς ἀποδόσεσιν, οἰκεῖον ἦν τῇ φυσιολογίᾳ». Ὁ δὲ Fouillée τὰς ἐπικρίσεις Σωκράτους, Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους κρίνει ὑπερβολικὰς λέγων· «Ὁ θεῖος νοῦς πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ ἀναγκαῖα μετεχειρίσατο μέσα· ὃς δ' ἂν ἐθέλῃ πάντα ἑρμηνεύειν προστρέχων εἰς τὴν θέλησιν ἢ εἰς τὰς τοῦ Θεοῦ προθέσεις, οὗτος εἰς τὰς πλάνας ἐκτίθεται τῶν ὑποθέσεων, δίδωσί τε ἡμιτελῆ ἑρμηνείαν, καὶ τὴν μὲν πρώτην αἰτίαν δείκνυσιν, τῶν δὲ δευτερευουσῶν ἐπιλανθάνεται, καθιστὰς γνωστὸν τὸν ἐργάτην, οὐχὶ δὲ καὶ τὰ μέσα τῆς τέχνης αὐτοῦ. Ἑρμηνεία τις τοῦ κόσμου, καὶ αὐτὴ ἡ μηχανικὴ οὐδαμῶς τὴν τοῦ Θεοῦ ὕπαρξιν ἀναιρεῖ. Ἡ φυσικὴ τοῦ Ἀναξαγόρου, τῶν Πυθαγορείων καὶ αὐτοῦ τοῦ Πλάτωνος, καθὼ ὕστερον καὶ ἡ τοῦ Καρτεσίου, πολλάκις ὅλως ἐστὶ μηχανική, ἀλλὰ κάλλιστα τῷ ἰδανικῷ τῆς φιλοσοφίας αὐτῶν συμβιβάζεται». *Philosophie de Platon* II, pag. 23.

Καὶ ὁ φιλόσοφος δὲ Paul Janet ἐν τῷ σπουδαιοτάτῳ αὐτοῦ συγγράμματι *Les Causes Finales* σελ. 713. 716 ἐπικρίνει τὰ ἐν τῷ *Φαίδωνι* ὁ Σωκράτης, φησίν, ἐν τῇ ἐπικρίσει τῆς φυσικῆς τῶν πραγμάτων ἑρμηνείας πέρα τοῦ δέοντος χωρεῖ, μὴ μόναν τῇ κατακρίσει ἐπαρκούμενος τῶν ἑρμηνειῶν ἐκείνων, αἵ τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ τῶν πρώτων αἰτίων ἐφικνεῖσθαι ἀξιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ καθόλου πάσης ἑρμηνείας διὰ τῶν ἀμέσων καὶ ἐγγὺς αἰτιῶν γιγνομένης, ὅ ἐστι διὰ τῶν συμπαρομαρτουσῶν ἢ προηγουμένων περιστάσεων, ὅπερ ὅμως εἶδος ἑρμηνείας ἡ πειραματικὴ μέθοδος εἰς τὸ ὕψιστον προήγαγε τῆς προόδου.....

»Δυσκόλως ἄνευ εὐλαβείας ἀσπάζεται τις τὰς ἐπικρίσεις τοῦ Πλάτωνος, ἐν αἷς μεγάλη ἐμφαίνεται περιφρόνησις τῶν πειραματικῶν αἰτιῶν· Ἴσως ὁ Ἀναξαγόρας παρετήρησεν ὅπερ ὕστερον ὁ Καρτέσιος[1] ἀρχὴν τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ κατέστησεν, ὅτι δηλαδὴ δύσκολόν ἐστι καὶ τολμηρὸν ἐτάζειν τὰ τέλη· ἂν δὲ καὶ παραδεξώμεθα, ὅτι καθόλου πάντα ἄριστα ἔχουσι, δύσκολόν ἐστι δεῖξαι, διὰ τί ἕκαστον ἄριστα ἔχει· ἐξ οὗ εἰκὸς ἐστι συνάγειν, ὅτι ἀμεινόν ἐστιν ἀρκεῖσθαι τῇ ἐξετάσει πῶς τὰ πράγματά εἰσιν, ἢ ἀφρόνως ζητεῖν τίνος ἕνεκα εἰσί· τοῦτο δὲ τοσούτῳ φρονιμώτερόν ἐστιν, ὅσῳ ἐφέρετο ὡς ἀπόδειξις ὅτι τὸ δεῖνα πρᾶγμα εἶχεν ἄριστα οὕτω· τοῦτο ὅμως οὐδὲ ὑπῆρχεν οὕτως, ἢ ἄλλως ὑπῆρχεν ἢ ὡς ἐνομίζετο· οἱ ἀρχαῖοι ἐνόμιζον, λόγου χάριν, ὅτι τὰ ἄστρα ἄριστα εἶχον, εἰ κυκλικὰς περιέγραφον τροχιάς· ἀλλ' αἱ τροχιαὶ εἰσιν ἐλλειπτικαί· ἢ ὅτι βέλτιστον ἦν ἵνα ἡ γῆ κέντρον ᾖ, ὅπερ πάντως οὐκ ἔστιν ἀληθές· ὥστε δύναταί τις μετ' ἀσφαλείας εἰπεῖν ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας ἐγγυτέρω ἦν τοῦ Πλάτωνος, τῆς ἀληθοῦς ἐπιστημονικῆς μεθόδου, ὅτε ὀντολογικῶς ἀποφηνάμενος ὅτι ὁ νοῦς ἐστιν ἡ ἀρχὴ πάντων τῶν πραγμάτων, φυσικῶς ἐζήτει τὰ φαινόμενα ἐπαναγαγεῖν εἰς τὰς ἀμέσους αἰτίας· διότι οὐδένα λανθάνει ὅτι μία τῶν ἀσφαλεστάτων ἀρχῶν τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου ἐστὶ τὸ μὴ ἄνευ ἀνάγκης εἰσάγειν τὴν πρώτην αἰτίαν».

Οἱ δὲ ἐλευθεροδοξοῦντες, *(libres penseurs)* παντάπασι τὴν παρέμβασιν ἀποκλείοντες ὑπερφυσικῶν δυνάμεων ἀπό τε τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, μέμφονται τῷ Σωκράτει, Πλάτωνι καὶ Ἀριστοτέλει, ὅτι τὰ τελικὰ εἰσαγαγόντες αἴτια εἰς τὴν φιλοσοφίαν παραίτιοι ἐγένοντο τῆς μακροχρονίου ἀποπλανήσεως αὐτῆς ἐκ τῆς εὐθείας ὁδοῦ, τῆς ἐρεύνης τῆς φύσεως. Ὁ Lange ἐν τῇ *Ἱστορίᾳ τοῦ Ὑλισμοῦ* (Τόμ. 1, σελ. 45—84 Γαλ. Μετάφρ.) μετὰ πικρίας τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Σωκράτους, Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους, ἀντιταχθεῖσαν τῷ Ὑλισμῷ, καλεῖ ἀναμφισβήτητον μὲν παλινδρόμησιν, ἀμφίβολον δὲ πρόοδον. «Ὁ μὲν Ὑλισμὸς (Λευκίππου, Δημοκρίτου καὶ λοιπῶν) φυσικὰ φαινόμενα ἐξ ἀμεταβλήτων καὶ ἀναγκαίων νόμων ἐξήγει, ἡ δὲ ἀντίδρασις (Σωκράτους, Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους) πρὸς αὐτὸν ἀνθρωποειδῆ ἀντέταξε λόγον, ὃς μετὰ λύπης τῇ Ἀνάγκῃ τὸ μέρος αὐτῆς παρεχώρει, τὴν μὲν κρηπίδα πάσης ἐρεύνης τῆς φύσεως κλονίζουσα, ἀντ' αὐτῆς δὲ ὄργανον τιθεῖσα εὐλύγιστον τῆς ἰδιοτροπίας καὶ φαντασίας.

Ὁ μὲν Ὑλισμὸς ἀντελαμβάνετο τοῦ τέλους ὡς τοῦ λαμπροτάτου ἄνθους τῆς φύσεως, οὐδαμῶς αὐτῷ προσφέρων ὁλοκαύτωμα τὴν ἀρχὴν (principe) τῆς ἑρμηνείας· ἡ δὲ ἀντίδρασις μεθ' ὑπερμέτρου ζήλου ἀντηγωνίζετο ὑπὲρ τοιαύτης τελεολογίας (θεωρίας τῶν τελικῶν αἰτίων), ἥτις καὶ ὑπὸ τὰ λαμπρότατα αὐτῆς εἴδη ταπεινὴν καλύπτει ἀνθρωποφυΐαν, ἧς ὁ ῥιζικὸς ἐξαφανισμὸς ὅρος ἐστὶν ἀπαραίτητος πάσης ἐπιστημονικῆς προόδου.

Ὁ μὲν Ὑλισμὸς τὰς μαθηματικὰς καὶ φυσικὰς προύτιμα ἐρεύνας, ἤτοι τὰς μελέτας, ἐξ ὧν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ὄντως ἠδυνήθη τὸ πρῶτον εἰς τὰς γνώσεις ἀνυψωθῆναι διαρκοῦς ἀξίας. Ἡ δὲ ἀντίδρασις ἤρξατο παντάπασι τὴν τῆς φύσεως ἀποκλείειν μελέτην ἐπ' ὠφελείᾳ τῆς ἠθικῆς· ὅτε δὲ ὑπὸ τὸν Ἀριστοτέλη τὴν ἐγκαταλειφθεῖσαν ἀνέλαβε διεύθυνσιν, ὅλως αὐτὴν διέστρεψε διὰ τῆς ἀπερισκέπτου εἰσαγωγῆς ἠθικῶν ἰδεῶν».

Ἐν δὲ σημειώσει πρὸς συμπλήρωσιν τὰ ἑξῆς προστίθησιν. «Ἡ ἀνθρωποφυΐα τῆς τελεολογίας ταύτης καὶ ὁ μεθ' οὗ ἐδιδάσκον αὐτὴν καὶ ὑπεςήριζον ζῆλος ἐκδηλοῦνται ἐν τῷ χωρίῳ μάλιςα τοῦ *Φαίδωνος*, ἐν ᾧ ὁ Σωκράτης μετὰ πικρίας ἐπικρίνει τὸν Ἀναξαγόραν ὡς μὴ ποιήσαντα ἐν τῇ κοσμογονίᾳ αὐτοῦ χρῆσιν τοῦ λόγου, ἐξ οὗ πολλὰ καὶ καλὰ προσεδόκων, ἀλλὰ πάντα φυσικαῖς αἰτίαις ἑρμηνεύοντα.

Ἡ τελεολογία τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἐκ τῆς ἠθικῆς ἔχει μάλιστα. Ὁμολογητέον ὅτι ἡ Πλατωνικὴ τελεολογία ἧττον χυδαίως ἀνθρωπόμορφός ἐστιν, ἡ δὲ τοῦ Ἀριστοτέλους νέαν καὶ σπουδαίαν ἐμφαίνει πρόοδον· ἀλλὰ καὶ αἱ τρεῖς αὗται διαδοχικαὶ τελεολογίαι τὸν αὐτὸν ἔχουσιν ἠθικὸν χαρακτῆρα, εἰσί τε ἀσυμβίβαστοι τῇ πραγματικῇ μελέτῃ τῆς φύσεως. Κατὰ τὸν Σωκράτην πᾶν τὸ ὑπάρχον χάριν τοῦ ἀνθρώπου ἐγένετο· ὁ δὲ Πλάτων τέλος ἀποδέχεται ἐμπεφυκὸς τοῖς πράγμασι καὶ ἁρμόζον· ὁ δὲ Ἀριστοτέλης τὸ τέλος ταὐτίζει τῇ νοερᾷ τῶν πραγμάτων οὐσίᾳ· ὥστε πάντα τὰ φυσικὰ ὄντα αὐτομάτου εὐμοιροῦσιν ἐνεργείας, ἀνοήτου μὲν ὡς φαινομένου φυσικοῦ, ἔχοντος δὲ μοναδικὸν εἶδος (τύπον) ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἀνθρώπου, ὅπερ σχηματίζει καὶ εἰδοποιεῖ τὴν ὕλην.

μετώπου πεφυκός, εἰπεῖν, ὅτι δύεν οὐσῶν ἐν τῇ πόλει δυναστειῶν, τῆς Θουκυδίδου καὶ Περικλέους, εἰς ἕνα περιστήσεται τὸ κράτος παρ' ᾧ γίγνοιτο τὸ σημεῖον. Τὸν δὲ Ἀναξαγόραν τοῦ κρανίου διακοπέντος ἐπιδεῖξαι τὸν ἐγκέφαλον οὐ πεπληρωκότα τὴν βάσιν, ἀλλ' ὀξὺν ὥσπερ ὠὸν ἐκ τοῦ παντὸς ἀγγείου συνωλισθηκότα κατὰ τὸν τόπον ἐκεῖνον, ὅθεν ἡ ῥίζα τοῦ κέρατος εἶχε τὴν ἀρχήν. Καὶ τότε μὲν θαυμασθῆναι τὸν Ἀναξαγόραν ὑπὸ τῶν παρόντων· ὀλίγῳ δ' ὕστερον τὸν Λάμπωνα, τοῦ μὲν Θουκυδίδου καταλυθέντος, τῶν δὲ τοῦ δήμου πραγμάτων ὁμαλῶς ἁπάντων ὑπὸ τῷ Περικλεῖ γενομένων. Ἐκώλυε δ' οὐδέν, οἶμαι, καὶ τὸν φυσικὸν ἐπιτυγχάνειν καὶ τὸν μάντιν, τοῦ μὲν τὴν αἰτίαν, τοῦ δὲ τὸ τέλος καλῶς ἐκλαμβάνοντος· ὑπέκειτο γὰρ τῷ μέν, ἐκ τίνων γέγονε καὶ πῶς πέφυκε, θεωρῆσαι, τῷ δέ, πρὸς τί γέγονε, καὶ τί σημαίνει, προειπεῖν». Εἰ δὲ τότε καὶ Σωκράτης ἠρώτατο, ἦν ἂν σύμφωνος τῷ μάντει μᾶλλον ἢ τῷ Ἀναξαγόρᾳ· ἀλλὰ τίς νῦν καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν ὀπαδῶν τῆς τελεολογίας δέχεται τοιαύτην προφητικὴν ἑρμηνείαν; Ἐκ τούτου γίνεται δῆλον ὅτι καὶ ἡ ἐξέτασις ἑκάστοτε τοῦ τέλους ἑκάστου πράγματος ἄνευ παρεμβάσεως τῶν φυσικῶν αἰτιῶν ἦγεν εἰς ὑπερβολὰς καὶ παρεκτροπὰς καὶ ἐκώλυε τὴν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν πρόοδον.

1) Ὁ Ἀριστοτέλης ἔτι ἐκφαντικώτερον ἀποφαίνεται ὅτι τὸ σῶμα καὶ τὰ ὄργανα αὐτοῦ χάριν τῆς ψυχῆς ἐγένοντο, οὐχὶ δὲ τὸ ἐναντίον· «Ἐπεὶ δὲ τὸ μὲν ὄργανον πᾶν ἕνεκά του, τῶν δὲ τοῦ σώματος μορίων ἕκαστον ἕνεκά του, τὸ δ' οὗ ἕνεκα πρᾶξίς τις, φανερὸν ὅτι καὶ τὸ σύνολον σῶμα συνέστηκε πράξεώς τινος ἕνεκα πλήρους ..... ὥστε καὶ τὸ σῶμά πως τῆς ψυχῆς ἕνεκεν, καὶ τὰ μόρια τῶν ἔργων πρὸς ἃ πέφυκεν ἕκαστον.

1) Ὁ Πασχάλης ὅλως ὁμοίαν ἐποίει πρὸς τὸν Καρτέσιον ἀντιλογίαν τῇ τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὸν Ἀναξαγόραν· «Ὁ Καρτέσιος, ἔλεγεν ὁ Πασχάλης, προύτιμα ἐν πάσῃ τῇ φιλοσοφίᾳ αὐτοῦ μὴ ἔχειν χρείαν τοῦ Θεοῦ· ἀλλ' οὐκ ἠδυνήθη ἀποφυγεῖν τὸ μὴ ποιῆσαι αὐτὸν διδόντα λάκτισμά τι, ὅπως τὸν κόσμον εἰς κίνησιν θῇ· μετὰ δὲ τοῦτο τὸν Θεὸν ὑπέλαβε περιττὸν εἶναι».

Καὶ ἄλλαι δέ εἰσιν ἠθικαὶ γνώσεις ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὴν μελέτην τῆς φύσεως εἰσαχθεῖσαι ἐπὶ μεγάλῃ τῶν προόδων αὐτῆς βλάβῃ».

Οἱ δὲ ὑπέρμαχοι τῶν τελικῶν αἰτίων καὶ τῆς θείας προνοίας οὐκ ἀποδειλιῶσι πρὸς τοὺς τιτᾶνας τούτους τοῦ ὑλισμοῦ, ἀλλ' ὅση δύναμις ἀντιμάχονται, καίτοι τὸν ῥοῦν τῆς νέας ἐπιστήμης ἀντίζοον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἔχουσιν.

Οὕτω λόγος λόγον παλαίει· ἐκ δὲ τῆς πάλης ταύτης καὶ συγκρούσεως, ὡς ἐκ πυρείων ἀπαστράπτει τὸ φῶς τῆς ἀληθείας. Τοιοῦτον φῶς καὶ ἐκ τῆς πάλης τοῦ Σωκράτους καὶ τῶν σοφιστῶν ἀπήστραπτεν, ὑπερμαχοῦντος ὑπὲρ τῶν τελικῶν αἰτίων καὶ τῆς θείας προνοίας· ἦν δὲ δεινότατος παλαιστὴς ἐν λόγοις καὶ ἀεὶ ἀήττητος, ὡς μαρτυρεῖ ἐν τῷ *Συμποσίῳ* τοῦ Πλάτωνος ὁ Ἀλκιβιάδης· «καὶ μή μοι μέμφηται, ὅτι σὲ μὲν ἀνέδησα, λέγει πρὸς τὸν Ἀγάθωνα, αὐτὸν δὲ νικῶντα ἐν λόγοις πάντας ἀνθρώπους, οὐ μόνον πρώην ὥσπερ σύ, ἀλλ' ἀεί, ἔπειτα οὐκ ἀνέδησα». Περὶ Σωκράτους δυνάμεθα εἰπεῖν ὅ,τι περὶ Διὸς ἔλεγεν ὁ Αἰσχύλος·

κοὔπω τις εἶδε Ζῆνά του νικώμενον.

Ἀρχαὶ ἐφ' ὧν στηρίζεται ἡ ἠθικὴ τοῦ Σωκράτους φιλοσοφία.

§ 48. Ὁ Σωκράτης ἐπὶ τῶν ἑξῆς ἀρχῶν ἐστήριξε τὴν φιλοσοφίαν αὐτοῦ, ἥτις ὅλως ἐξίν ἠθική· διότι τῆς ἐξετάσεως τῆς φύσεως παραιτηθεὶς εἰς τὴν ἔρευναν ἐπεδύθη τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, σκοπῶν, ὥς φησι Ξενοφῶν, τί εὐσεβές, τί ἀσεβές, τί καλόν, τί αἰσχρόν, τί δίκαιον, τί ἄδικον, τί σωφροσύνη, τί μανία, τί ἀνδρεία, τί δειλία, τί πόλις, τί πολιτικός, τί ἀρχὴ ἀνθρώπων, καὶ περὶ τῶν ἄλλων, ἃ τοὺς μὲν εἰδότας ἡγεῖτο καλοὺς κἀγαθοὺς εἶναι, τοὺς δ' ἀγνοοῦντας ἀνδραποδώδεις ἂν δικαίως κεκλῆσθαι». Καὶ Ἀριστοτέλης· «Σωκράτους περὶ μὲν τὰ ἠθικὰ πραγματευομένου, περὶ δὲ τῆς ὅλης φύσεως οὐδέν, ἐν μέντοι τούτοις τὸ καθόλου ζητοῦντος καὶ περὶ ὁρισμῶν ἐπιστήσαντος πρώτου τὴν διάνοιαν». Διὸ τοῦτο ἐρρήθη ὅτι ὁ Σωκράτης ἐκ τοῦ οὐρανοῦ τὴν φιλοσοφίαν ἐπὶ τὴν γῆν κατεβίβασεν.

Ἡ *πρώτη ἀρχή*, ἐφ' ἧς στηρίζεται ἡ φιλοσοφία τοῦ Σωκράτους ἡ ἑνότης ἐστὶ τοῦ καθόλου ἀγαθοῦ καὶ τοῦ καθόλου νοῦ. Ὁ δὲ Πλάτων (Πολιτ. 508) τὴν ἰδέαν τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ ἀναπτύσσων καὶ περαιτέρω προέβη κηρύξας ὅτι ἐπὶ τῆς ἀκροτάτης κορυφῆς τῶν ἰδεῶν ἵσταται τὸ ἀγαθόν, πρεσβύτερον ὂν καὶ αἴτιον τῆς οὐσίας καὶ νοήσεως. «Τοῦτο τοίνυν τὸ τὴν ἀλήθειαν παρέχον τοῖς γιγνωσκομένοις καὶ τῷ γιγνώσκοντι τὴν δύναμιν ἀποδιδὸν τὴν τοῦ ἀγαθοῦ ἰδέαν φάθι εἶναι, αἰτίαν δ' ἐπιστήμης οὖσαν καὶ ἀληθείας ὡς γιγνομένης μὲν διανοοῦ, οὕτω δὲ καλῶν ἀμφοτέρων ὄντων, γνώσεώς τε καὶ ἀληθείας, ἄλλο καὶ κάλλιον ἔτι τούτων ἡγούμενος αὐτὸ ὀρθῶς ἡγήσει· ἐπιστήμην δὲ καὶ ἀλήθειαν...ἀγαθοειδῆ μὲν νομίζειν ταῦτ' ἀμφότερα ὀρθόν, ἀγαθὸν δὲ ἡγεῖσθαι ὁπότερον αὐτῶν οὐκ ὀρθόν, ἀλλ' ἔτι μειζόνως τιμητέον τὴν τοῦ ἀγαθοῦ ἕξιν.....Καὶ τοῖς γιγνωσκομένοις τοίνυν μὴ μόνον τὸ γιγνωσκόμενον φάναι ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ παρεῖναι, ἀλλὰ καὶ τὸ εἶναί τε καὶ τὴν οὐσίαν ὑπ' ἐκείνου αὐτοῖς παρεῖναι, οὐκ οὐσίας ὄντος, ἀλλ' ἔτι ἐπέκεινα τῆς οὐσίας πρεσβείᾳ καὶ δυνάμει ὑπερέχοντος».

Ὁ δὲ Σωκράτης οὐκ ἐχώριζε τὸ ἀγαθὸν ἀπὸ τοῦ νοῦ· διότι τέλος ὂν τὸ ἀγαθὸν πρὸς ὃ πάντα τείνουσιν, αἰτία δηλονότι, ἦν ἐξ ἅπαντος νοῦς, *διότι πᾶσα ἀληθὴς αἰτία νοερά ἐστιν*[1]. Ὁ Φίληβος ἐν τῷ ὁμωνύμῳ διαλόγῳ τοῦ Πλάτωνος λέγει πρὸς τὸν Σωκράτη «οὐδὲ γὰρ ὁ σὸς νοῦς, ὦ Σώκρατες, ἔστι τἀγαθόν· ὁ δὲ ἀποκρίνεται· τάχ' ἄν, ὦ Φίληβε, ὅ γ' ἐμός· οὐ μέντοι τὸν ἀληθινόν ἅμα καὶ θεῖον οἶμαι νοῦν, ἀλλ' ἄλλως πως ἔχειν»· ὅ ἐστι ταὐτὸν εἶναι τῷ ἀγαθῷ· ὁ δὲ ἀνθρώπινος νοῦς οὐκ ἔστι τὸ ἀγαθόν, καίτοι αὐτοῦ ἐφίεται, καὶ ὅ,τι ποιεῖ χάριν αὐτοῦ ποιεῖ· διότι περιωρισμένος ὤν, ἐξ ἀγνοίας πολλάκις, ὡς ὁ Ἰξίων, τὴν Νεφέλην ἐναγκαλίζεται ἀντὶ τῆς Ἥρας, τὸ κακὸν ἀντὶ τοῦ ἀγαθοῦ· διὸ χρείαν ἔχει τῆς γνώσεως καὶ ἐπιστήμης τοῦ ἀγαθοῦ. Τότε μόνον ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ταὐτίζεται τῷ ἀγαθῷ καὶ ἁρμοιοῦται τῷ Θεῷ, ὅταν κάτοχος ᾖ τῆς ἐπιστήμης τοῦ ἀγαθοῦ ἤτοι τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας.

Δευτέρα ἀρχή. Ἡ ἠθικὴ ἀχώριστος τῆς ἀληθοῦς θρησκείας καὶ πίστεως εἰς τὸν θεόν[2]. Ὁ Σωκράτης πρεσβεύων ὅτι ὁ Νοῦς πᾶν ὅ,τι

1) Ἰδ. *Fouillée Philosophie de Socrate* II, pag. 92.

2) «Ἡ ἠθικὴ τοῦ Σωκράτους καὶ ἡ θεολογία ὑπὸ διάφορα ὀνόματα τοῦ αὐτοῦ στοχάζονται. Τὸ ἀγαθόν ἐστιν ὁ θεός, ὡς ὁ θεός ἐστι τὸ ἀγαθόν· ἡ γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ λήγει ἐν τῇ τοῦ θεοῦ, ὡς ἡ γνῶσις ταῦ θεοῦ ἐν τῇ τοῦ ἀγαθοῦ. Κατὰ τὸν Σωκράτην ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ θεολογία, ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ εὐσέβεια συγχωνεύονται, κοινὴν ἔχουσαι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἐν τῷ καθόλου ἀγαθῷ». Vachérot ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἠθικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν.

ποιεῖ, ποιεῖ τοῦ ἀγαθοῦ ἕνεκα, ἐπίστευεν ὅτι οὐ μόνον τὸν κόσμον πρὸς τὸ βέλτιον διεκόσμησεν, ἀλλὰ καὶ συνέχει καὶ ἐπιμελεῖται καὶ προνοεῖ περὶ αὐτοῦ, μάλιστα δὲ περὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἐφιέμενος ἵνα ὅση δύναμις μετάσχῃ οὗτος τοῦ ἀγαθοῦ· οὕτως ὑπὸ τοῦ φωτὸς τῆς ἠθικῆς ἀληθείας διαλύονται καὶ ἐξαφανίζονται, ὡς ὑπὸ τοῦ ἀνατέλλοντος ἡλίου τὰ ζοφερὰ σκότη, αἱ στρεβλαὶ δοξασίαι, ὅτι ὁ θεὸς δοτὴρ τῶν κακῶν τοῖς ἀνθρώποις, φθονερὸς καὶ ἐπίβουλος, καὶ σὺν αὐταῖς ἐκποδὼν ποιοῦνται αἱ τρομεραὶ τῆς Νυκτὸς θυγατέρες, αἱ Μοῖραι καὶ αἱ Ἐριννύες. Οἵα πρόοδος τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας τοῦ Σωκράτους πρὸς τὴν ὀλίγῳ πρεσβυτέραν παραβαλλομένης τὴν τοῦ Αἰσχύλου, Πινδάρου καὶ Ἡροδότου!

Τὸ ἑξῆς χωρίον τῆς Πολιτείας τοῦ Πλάτωνος (σελ. 372) θαυμασίως τὴν γνώμην τοῦ Σωκράτους ἐκφράζει· «οὐκοῦν ἀγαθὸς ὅ γε θεὸς τῷ ὄντι τε καὶ λεκτέον οὕτως; Τί μήν; Ἀλλὰ μὴν οὐδέν γε τῶν ἀγαθῶν βλαβερόν· ἢ γάρ; Οὔ μοι δοκεῖ. Ἆρ' οὖν, ὃ μὴ βλαβερόν, βλάπτει; Οὐδαμῶς. Ὃ δὲ μὴ βλάπτει, κακόν τι ποιεῖ; Οὐδὲ τοῦτο. Ὃ δέ γε μηδὲν κακὸν ποιεῖ, οὐδ' ἂν τινος εἴη κακοῦ αἴτιον; Πῶς γάρ; Τί δέ, ὠφέλιμον τὸ ἀγαθόν; Ναί. Αἴτιον ἄρα εὐπραγίας; Ναί. Οὐκ ἄρα πάντων γε αἴτιον τὸ ἀγαθόν, ἀλλὰ τῶν μὲν εὖ ἐχόντων αἴτιον, τῶν δὲ κακῶν ἀναίτιον. Παντελῶς γ', ἔφη. Οὐδ' ἄρα, ἦν δ' ἐγώ, ὁ θεός, ἐπειδὴ ἀγαθός, πάντων ἂν εἴη αἴτιος, ὡς οἱ πολλοὶ λέγουσιν, ἀλλ' ὀλίγων μὲν τοῖς ἀνθρώποις αἴτιος, πολλῶν δὲ ἀναίτιος· πολὺ γὰρ ἐλάττω τἀγαθὰ τῶν κακῶν ἡμῖν, καὶ τῶν μὲν ἀγαθῶν οὐδένα ἄλλον αἰτιατέον, τῶν δὲ κακῶν ἄλλ' ἄττα δεῖ ζητεῖν τὰ αἴτια, ἀλλ' οὐ τὸν θεόν. Ἀληθέστατα, ἔφη, δοκεῖς μοι λέγειν. Οὐκ ἄρα, ἦν δ' ἐγώ, ἀποδεκτέον οὔτε Ὁμήρου οὔτ' ἄλλου ποιητοῦ ταύτην τὴν ἁμαρτίαν περὶ τοὺς θεοὺς ἀνοήτως ἁμαρτάνοντος καὶ λέγοντος, ὡς δοιοὶ πίθοι

κατακεῖσθαι ἐν Διὸς οὐδει
κηρῶν ἔμπλεοι, ὁ μὲν ἐσθλῶν, αὐτὰρ ὁ δειλῶν·
καὶ ᾧ μὲν ὧν μίξας ὁ Ζεὺς ᾧ ἀμφοτέρων,
ἄλλοτε μὲν τε κακῷ ὅγε κύρεται, ἄλλοτε δ' ἐσθλῷ·
ᾧ δ' ἂν μή, ἀλλ' ἄκρατα τὰ ἕτερα,
τὸν δὲ κακὴ βούβρωστις ἐπὶ χθόνα δῖαν ἐλαύνει,
οὐδ' ὡς τιμὰς ἡμῖν Ζεὺς ἀγαθῶν τε κακῶν τε τέτυκται».

(Ἰδ. § 16, σελ. 103).

Τοιαύτη ἡ θρησκευτικὴ ἀναμόρφωσις τοῦ Σωκράτους· πάντες οἱ ῥυπαροὶ μῦθοι καὶ αἱ παράλογοι περὶ θεῶν δεισιδαιμονίαι καὶ παραδύσεις, αἳ τοσοῦτον τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ Αἰσχύλου καὶ Πινδάρου ἐβασάνισαν ἐκ βάθρων καταρρέουσιν.

Αἱ δὲ περὶ τῆς θείας Προνοίας ἰδέαι τοῦ Σωκράτους καλῶς ἐκτίθενται παρὰ Ξενοφῶντος ἐν τοῖς *Ἀπομνημονεύμασι* (Α, δ', καὶ Δ, γ') καὶ παρὰ Πλάτωνος ἀλλαχοῦ τε καὶ ἐν τοῖς *Νόμοις* (σελ. 899). Κατὰ δὲ τοὺς ἡμετέρους χρόνους πλείστου λόγου ἀξίαν πραγματείαν (*Socrate et notre temps, Théologie de Socrate, Dogme de la providence*) συνέγραψεν ὁ σοφὸς φιλέλλην Γουσταῦος Ἐϋχθάλ, ἐξελληνισθεῖσαν ὑπὸ τοῦ διαπρεποῦς λογίου Ι. Βαλέττα, εἰς ἣν καὶ παρκπέμπομεν τοὺς βουλομένους πλείω μαθεῖν.

Ὁ Σωκράτης τὰς ἀποδείξεις περὶ τῆς θείας προνοίας ποιεῖται χρώμενος οὐ τῇ ἐλεγκτικῇ μεθόδῳ, ἀλλὰ τῇ διαλεκτικῇ, ἣν συνήθως μετεχειρίζετο πρὸς διδασκαλίαν τῶν συνημερευόντων καὶ συνδιατριβόντων αὐτῷ. Ἐξ αὐτῶν ἦν καὶ Ἀριστόδημος ὁ μικρὸς ἐπικαλούμενος, ὃς οὐ μόνον οὐκ ἔθυε τοῖς θεοῖς, ἀλλὰ καὶ τῶν θυόντων κατεγέλα· πρὸς δὴ τοῦτον ὁ Σωκράτης ποιεῖται τὴν περὶ προνοίας διάλεξιν· «Εἰπέ μοι, ἔφη, ὦ Ἀριστόδημε, ἔστιν οὕς τινας ἀνθρώπους τεθαύμακας ἐπὶ σοφίᾳ; Ἔγωγ', ἔφη· καὶ ὅς, λέξον ἡμῖν, ἔφη, τὰ ὀνόματα αὐτῶν. Ἐπὶ μὲν τοίνυν ἐπῶν ποιήσει Ὅμηρον ἔγωγε μάλιστα τεθαύμακα, ἐπὶ δὲ διθυράμβῳ Μελανιππίδην, ἐπὶ δὲ τραγῳδίᾳ Σοφοκλέα, ἐπὶ δὲ ἀνδριαντοποιίᾳ Πολύκλειτον, ἐπὶ δὲ ζωγραφίᾳ Ζεῦξιν. Πότερά σοι δοκοῦσιν οἱ ἀπεργαζόμενοι εἴδωλα ἄφρονά τε καὶ ἀκίνητα ἀξιοθαυμαστότεροι εἶναι ἢ οἱ ζῶα ἔμφρονά τε καὶ ἐνεργά; Πολὺ νὴ Δία οἱ ζῶα, εἴ περ γε μή τύχῃ τινί, ἀλλ' ὑπὸ γνώμης ταῦτα γίγνεται. Τῶν δὲ ἀτεκμάρτων ἐχόντων ὅτου ἕνεκά ἐστι καὶ τῶν φανερῶν ἐπ' ὠφελείᾳ ὄντων πότερα τύχης καὶ πότερα γνώμης ἔργα κρίνεις; Πρέπει μὲν τὰ ἐπ' ὠφελείᾳ γιγνόμενα γνώμης εἶναι ἔργα. Οὐκοῦν δοκεῖ σοι ὁ ἐξ ἀρχῆς ποιῶν ἀνθρώπους ἐπ' ὠφελείᾳ προσθεῖναι αὐτοῖς δι' ὧν αἰσθάνονται ἕκαστα, ὀφθαλμοὺς μὲν ὥσθ' ὁρᾶν τὰ ὁρατά, ὦτα δὲ ὥστ' ἀκούειν τὰ ἀκουστά; Ὀσμῶν γε μήν, εἰ μὴ ῥῖνες προσετέθησαν, τί ἂν ἡμῖν ὄφελος ἦν; τίς δ' ἂν αἴσθησις ἦν γλυκέων καὶ δριμέων καὶ πάντων τῶν διὰ στόματος ἡδέων, εἰ μὴ γλῶττα τούτων γνώμων ἐνειργάσθη; πρὸς δὲ τούτοις οὐ δοκεῖ σοι καὶ τόδε προνοίας ἔργοις ἐοικέναι, τὸ ἐπεὶ ἀσθενὴς μὲν ἡ ὄψις, βλεφάροις αὐτὴν θυρῶσαι, ἃ ὅταν μὲν αὐτῇ χρῆσθαί τι δέῃ ἀναπετάννυται, ἐν δὲ τῷ ὕπνῳ συγκλήεται; ὡς δ' ἂν μηδὲ ἄνεμοι βλάπτωσι,

ἡθμὸν βλεφαρίδας ἐμφῦσαι ὀφρύσι τε ἀπογεισῶσαι τὰ ὑπὲρ τῶν ὀμμάτων, ὡς μηδ' ὁ ἐκ τῆς κεφαλῆς ἱδρὼς κακουργῇ· τὸ δὲ τὴν ἀκοὴν δέχεσθαι μὲν πᾶσας φωνάς, ἐμπίπλασθαι δὲ μηδέποτε· καὶ τοὺς μὲν πρόσθεν ὀδόντας πᾶσι ζώοις οἵους τέμνειν εἶναι, τοὺς δὲ γομφίους οἵους παρὰ τούτων δεξαμένους λεαίνειν· καὶ στόμα μέν, δι' οὗ ὧν ἐπιθυμεῖ τὰ ζῶα εἰσπέμπεται, πλησίον ὀφθαλμῶν καὶ ῥινῶν καταθεῖναι· ἐπεὶ δὲ τὰ ἀποχωροῦντα δυσχερῆ, ἀποστρέψαι τοὺς τούτων ὀχετοὺς ᾗ δυνατὸν προσωτάτω ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων· ταῦτα οὕτω προνοητικῶς πεπραγμένα ἀπορεῖς πότερα τύχης ἢ γνώμης ἔργα ἐστίν; Οὐ μὰ τὸν Δία, ἔφη, ἀλλ' οὕτω γε σκοπουμένῳ πάνυ ἔοικε ταῦτα σοφοῦ τινος δημιουργοῦ καὶ φιλοζώου τεχνήματι.....

Οὗτοι, ὦ Σώκρατες, ὑπερορῶ τὸ δαιμόνιον, ἀλλ' ἐκεῖνο μεγαλοπρεπέστερον ἡγοῦμαι, ἢ ὡς τῆς ἐμῆς θεραπείας προσδεῖσθαι. Οὐκοῦν, ἔφη, ὅσῳ μεγαλοπρεπέστερον ἀξιοῖ σε θεραπεύειν, τοσούτῳ μᾶλλον τιμητέον αὐτό. Εὖ ἴσθι, ἔφη, ὅτι, εἰ νομίζοιμι θεοὺς ἀνθρώπων τι φροντίζειν, οὐκ ἂν ἀμελοίην αὐτῶν. Ἔπειτ' οὐκ οἴει φροντίζειν; οἳ πρῶτον μὲν μόνον τῶν ζώων ἄνθρωπον ὀρθὸν ἀνέστησαν· ἡ δὲ ὀρθότης καὶ προορᾶν πλέον ποιεῖ δύνασθαι, καὶ τὰ ὕπερθεν μᾶλλον θεᾶσθαι καὶ ἧττον κακοπαθεῖν. Ἔπειτα τοῖς μὲν ἄλλοις ἑρπετοῖς πόδας ἔδωκαν, οἱ τὸ πορεύεσθαι μόνον παρέχουσιν· ἀνθρώπῳ δὲ καὶ χεῖρας προσέθεσαν, αἳ τὰ πλεῖστα οἷς εὐδαιμονέστεροι ἐκείνων ἐσμὲν ἐξεργάζονται· καὶ μὴν γλῶττάν γε πάντων τῶν ζώων ἐχόντων, μόνην τὴν τῶν ἀνθρώπων ἐποίησαν οἵαν ἄλλοτε ἀλλαχῇ ψαύουσαν τοῦ στόματος ἄρθρων τε τὴν φωνὴν καὶ σημαίνειν πάντα ἀλλήλοις ἃ βουλόμεθα. Οὐ τοίνυν μόνον ἤρκεσε τῷ θεῷ τοῦ σώματος ἐπιμεληθῆναι, ἀλλ' ὅπερ μέγιστόν ἐστι, καὶ τὴν ψυχὴν κρατίστην τῷ ἀνθρώπῳ ἐνέφυσε· τίνος γὰρ ἄλλου ζώου ψυχὴ πρῶτα μὲν θεῶν τῶν τὰ μέγιστα καὶ κάλλιστα συνταξάντων ἤσθηται ὅτι εἰσί; τί δὲ φῦλον ἄλλο ἢ ἄνθρωποι θεοὺς θεραπεύουσι; ποία δὲ ψυχὴ τῆς ἀνθρωπίνης ἱκανωτέρα προφυλάττεσθαι ἢ λιμὸν ἢ δίψος ἢ ψύχη ἢ θάλπη, ἢ νόσοις ἐπικουρῆσαι, ἢ ῥώμην ἀσκῆσαι, ἢ ὅσα ἂν ἀκούσῃ ἢ ἴδῃ ἢ μάθῃ ἱκανωτέρα ἐστὶ διαμεμνῆσθαι; Οὐ γὰρ πάνυ σοι κατάδηλον ὅτι παρὰ τἆλλα ζῶα ὥσπερ θεοὶ ἄνθρωποι βιοτεύουσι, φύσει καὶ τῷ σώματι καὶ τῇ ψυχῇ κρατιστεύοντες; Οὔτε γὰρ βοὸς ἂν ἔχων σῶμα, ἀνθρώπου δὲ γνώμην, ἐδύνατ' ἂν πράττειν ἃ ἐβούλετο, οὔθ' ὅσα χεῖρας ἔχει, ἄφρονα δ' ἐστί, πλέον οὐδὲν ἔχει· σὺ δὲ ἀμφοτέρων τῶν πλείστου ἀξίων τετυχηκώς, οὐκ οἴει σου θεοὺς ἐπιμελεῖσθαι;»

Ἐνταῦθα μέν ὁ Σωκράτης τὰς ἀποδείξεις ὅτι ὁ ποιήσας τὸν ἄνθρωπον θεὸς προνοεῖ καὶ ἐπιμελεῖται αὐτοῦ ἐκ τῆς τελειότητος τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀρύεται, ἐν δὲ τῇ ἑτέρᾳ (Δ, γ') αἱ ἀποδείξεις ἐκ τοῦ ἔξω κόσμου εἰσί· διότι πάντα χάριν τοῦ ἀνθρώπου ἐγένοντο, ὁ ἥλιος, τὸ φῶς, ἡ σελήνη, τὸ ὕδωρ, τὸ πῦρ, τὰ φυτά, τὰ ζῶα κτλ. Ὁ Εὐθύδημος εἰς πᾶσαν ἀπόδειξιν τοῦ Σωκράτους ἐπιφωνεῖ, *καὶ τοῦτο χάριτος ἄξιον, καὶ τοῦτο φιλάνθρωπον, καὶ τοῦτο προνοητικόν.* Ὅτι δὲ ἐν ἀμφοτέραις ταῖς διαλέξεσι γίνεται λόγος οὐ μόνον περὶ τῆς μερικῆς προνοίας τῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς καθολικῆς, τῆς τοῦ παντός, διότι καὶ ταῦτα καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ ὁ θεὸς συνέχει καὶ κυβερνᾷ, ἀτριβῆ αὐτὰ καὶ ὑγιᾶ καὶ ἀγήρατα παρέχων τοῖς χρωμένοις, εἴρηται ἐν τοῖς ἔμπροσθεν (σελ. 194—195).

Θεωρία περὶ ἀρετῶν ὡς ἐπιστημῶν.

§ 49. *Τρίτη ἀρχή.* Ὅτι ἡ ἀρετὴ ἐπιστήμη ἐστί·

Ἡ θεωρία αὕτη τοῦ Σωκράτους βαθεῖά ἐστι, πρωτότυπος, εἴπερ τις καὶ ἄλλη, καὶ γόνιμος πολλῶν καὶ σπουδαίων ἠθικῶν ἀρχῶν καὶ ἀξιωμάτων καὶ πρακτικῶν τοῦ βίου κανόνων. Ἴδωμεν πῶς ἀποδείκνυσιν, ὅτι αἱ ἀρεταί εἰσιν ἐπιστῆμαι· καὶ πρῶτον περὶ σοφίας.

«Σοφίαν δὲ τί ἂν φήσαιμεν εἶναι; εἰπέ μοι, πότερά σοι δοκοῦσιν οἱ σοφοὶ ἃ ἐπίστανται, ταῦτα σοφοὶ εἶναι, ἢ εἰσί τινες ἃ μὴ ἐπίστανται σοφοί; Ἆ ἐπίστανται δῆλον ὅτι, ἔφη, πῶς γὰρ ἄν τις ἄ γε μὴ ἐπίσταιτο, ταῦτα σοφὸς εἴη; Ἆρ' οὖν οἱ σοφοὶ ἐπιστήμῃσοφοί εἰσι; Τίνι γὰρ ἄν, ἔφη, ἄλλῳ τις εἴη σοφός, εἰ γε μὴ ἐπιστήμῃ; ἄλλο δέ τι σοφίαν οἴει εἶναι ἢ ᾧ σοφοί εἰσιν; Οὐκ ἔγωγε. Ἐπιστήμη ἄρα σοφία ἐστίν; Ἔμοι γε δοκεῖ». (Ξενοφ. Ἀπομν. Δ, ς', 7—).

Ἡ σοφία καὶ σωφροσύνη τὸ αὐτό· «Σοφίαν δὲ καὶ σωφροσύνην οὐ διώριζεν, ἀλλὰ τῷ τὰ μὲν καλά τε κἀγαθὰ γιγνώσκοντα χρῆσθαι αὐτοῖς καὶ τῷ τὰ αἰσχρὰ εἰδότα εὐλαβεῖσθαι σοφόν τε καὶ σώφρονα ἔκρινεν ..... Ἔφη δὲ καὶ τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἄλλην πᾶσαν ἀρετὴν σοφίαν εἶναι· τά τε γὰρ δίκαια καὶ πάντα ὅσα ἀρετῇ πράττεται καλά τε κἀγαθὰ εἶναι· καὶ οὔτ' ἂν τοὺς ταῦτα εἰδότας ἄλλο ἀντὶ τούτων οὐδὲν προελέσθαι οὔτε τοὺς μὴ ἐπισταμένους δύνασθαι πράττειν, ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἐγχειρῶσιν ἁμαρτάνειν· οὕτω καὶ τὰ καλά τε κἀγαθὰ τοὺς μὲν σοφοὺς πράττειν, τοὺς δὲ μὴ σοφοὺς οὐ δύνασθαι, ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἐγχειρῶσιν, ἁμαρτάνειν· ἐπεὶ οὖν τά τε δίκαια καὶ τἆλλα καλά τε κἀγαθὰ ἀρετῇ πράττεται, δῆλον εἶναι ὅτι καὶ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἄλλη πᾶσα ἀρετὴ σοφία ἐστί». (Αὐτόθ. Γ, θ', 4—5).

Τί ἐστιν ἀνδρεία; ἡ σοφία τῶν δεινῶν καὶ μὴ δεινῶν, ἡ ἐπιστήμη τῶν δεινῶν καὶ θαρραλέων· ὥστε οἱ ἐπιστάμενοι τοῖς δεινοῖς τε καὶ ἐπικινδύνοις καλῶς χρῆσθαι ἀνδρεῖοί εἰσιν· οἱ δὲ διαμαρτάνοντες τούτου δειλοί. (Πλάτ. Πρωτ. σελ. 360. Λάχ. 194).

Τί δὲ δίκαιος; Ὁ εἰδὼς τὰ περὶ ἀνθρώπους νόμιμα. Εὐσεβὴς δέ; Ὁ εἰδὼς τὰ περὶ θεοὺς νόμιμα. (Ἀπομν. Δ, ς', 4—6). Ὁ Σωκράτης ἀναγνωρίζει, ὡς ὁ Σοφοκλῆς (§ 44, σελ. 171), νόμους γραπτοὺς καὶ νόμους ἀγράφους ὑπὸ τῶν θεῶν τεθέντας, ὧν ἡ παράβασις ἀναπόφευκτον ἐπάγει τιμωρίαν· «Δίκην γέ τοι διδόασιν οἱ παραβαίνοντες τοὺς ὑπὸ τῶν θεῶν κειμένους νόμους, ἢν οὐδενὶ τρόπῳ δυνατὸν ἀνθρώπῳ διαφυγεῖν, ὥσπερ τοὺς ὑπ' ἀνθρώπων κειμένους νόμους ἔνιοι παραβαίνοντες διαφεύγουσι τὸ δίκην διδόναι, οἱ μὲν λανθάνοντες, οἱ δὲ βιαζόμενοι». (Ἀπομν. Δ, δ'). Τὸ κεφάλαιον τοῦτο τῶν Ἀπομνημονευμάτων τὰ πρῶτα σπέρματα ἐνέχει τῶν ὑψίστων θεωριῶν τοῦ φυσικοῦ δικαίου· (ἰδ. Fouillée *Philosophie de Socrate* I, σελ. 298—305).

Ἐπειδὴ δὲ πᾶσα ἀρετὴ ἐπιστήμη ἐστίν, ἡ ἐπιστήμη ἐστὶν ἡ ῥίζα πάσης ἀρετῆς, πάσης ἠθικῆς πράξεως, ὡς ἡ ἀμαθεία πάσης κακίας καὶ πάσης κακῆς πράξεως. Ὁ Σωκράτης, ὡς καὶ ἐκ τῶν προειρημένων ἐξάγεται, παρεδέχετο ὅτι πᾶσαι αἱ ἀρεταὶ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀπαρτίζουσιν ἀρετήν. Ὁ δὲ Πρωταγόρας ἐν τῷ ὁμωνύμῳ διαλόγῳ τοῦ Πλάτωνος (σελ. 329, Β, 349 Β) τοὐναντίον τὴν σοφίαν, σωφροσύνην, ἀνδρείαν, ὁσιότητα μόρια ὑπολαμβάνει τῆς ἀρετῆς, οὐχ ἁπλᾶ δὲ ὀνόματα. Ὁ Σωκράτης δὶς καὶ τρὶς τὸ αὐτὸ τίθησιν αὐτῷ ἐρώτημα· «σοφία καὶ σωφροσύνη καὶ ἀνδρεία καὶ δικαιοσύνη καὶ ὁσιότης, πότερον ταῦτα, πέντε ὄντα ὀνόματα, ἐπὶ ἑνὶ πράγματί ἐστιν, ἢ ἑκάστῳ τῶν ὀνομάτων τούτων ὑποκειταί τις ἴδιος οὐσία καὶ πρᾶγμα ἔχον ἑαυτοῦ δύναμιν ἕκαστον, οὐκ ὂν οἷον τὸ ἕτερον αὐτῶν τὸ ἕτερον; Ἔφησθα οὖν σὺ οὐκ ὀνόματα ἐπὶ ἑνί εἶναι ἀλλ' ἕκαστον ἰδίῳ πράγματι τῶν ὀνομάτων τούτων ἐπικεῖσθαι, πάντα δὲ ταῦτα εἶναι μόρια ἀρετῆς, οὐχ ὡς τοῦ χρυσοῦ μόρια ὁμοιά ἐστιν ἀλλήλοις καὶ τῷ ὅλῳ οὗ μόριά ἐστιν, ἀλλ' ὡς τὰ τοῦ προσώπου μόρια καὶ τῷ ὅλῳ οὗ μόριά ἐστιν καὶ ἀλλήλοις ἀνόμοια, ἰδίαν δύναμιν ἕκαστα ἔχοντα».

Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ἀποδοκιμάζει τὴν Σωκρατικὴν ταύτην ἑνότητα τῆς ἀρετῆς λέγων ἐν τοῖς *Πολιτικοῖς* (Α, 13)· «ὥστε φανερόν, ὅτι ἐστὶν ἠθικὴ ἀρετὴ τῶν εἰρημένων πάντων, καὶ οὐχ ἡ αὐτὴ σωφροσύνη γυναικὸς καὶ ἀνδρός, οὐδ' ἀνδρεία καὶ δικαιοσύνη, καθάπερ ᾤετο Σωκράτης . . . πολὺ γὰρ ἄμεινον λέγουσιν οἱ ἐξαριθμοῦντες τὰς ἀρετάς».

Ὡς δὲ ὁ Σωκράτης μίαν καὶ μόνην παρεδέχετο ἀρετήν, οὕτω καὶμίαν καὶ μόνην ἐπιστήμην αὐτῆς, διότι οὐ πᾶσα ἐπιστήμη ἀρετή ἐστιν, ἀλλὰ μόνη ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀγαθοῦ· «Οὐ τὸ ἐπιστημόνως ἦν ζῆν τὸ εὖ πράττειν τε καὶ εὐδαιμονεῖν ποιοῦν, οὐδὲ ξυμπασῶν τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν, ἀλλὰ μιᾶς οὔσης ταύτης μόνον τῆς περὶ τὸ ἀγαθόν τε καὶ κακόν». (Πλάτ. Χαρμ. σελ. 174). Οὐδεὶς πράττει μετὰ λόγου τὸ ἀγαθόν, ἂν μὴ νοῇ καὶ γινώσκῃ αὐτό.

Ἀλλὰ τὴν καθόλου ἐπιστήμην μόνον ὁ θεὸς κατέχει, διότι καθόλου νοῦς καὶ καθόλου ἀγαθὸν ἓν καὶ τὸ αὐτόν εἰσιν, ὁ θεός· «Ὄντως ἐν τῷ καθόλου (l'absolu), λέγει ὁ Fouillée, πρώταρχος ὑπάρχει ταὐτότητος τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ νοῦ. Ἐν τούτῳ τῷ ὕψει ἡ ἐπιστήμη τὸ ἀγαθόν ἐστι, τὸ δὲ ἀγαθὸν ἡ ἐπιστήμη, ἄνευ διακρίσεως αὐτῶν· καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ταὐτότης, ἣν ὁ Σωκράτης ὑπερᾴνω τοῦ ἀνθρώπου ἀμυδρῶς πως εἶδεν, ἐν μέρει δὲ καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον κατεβίβασε. Μόνος ὁ θεὸς σοφός ἐστι, μόνος τὴν καθόλου ἐπιστήμην κατέχων, ἥτις ἐστὶν ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀγαθοῦ». Ὁ δὲ ἄνθρωπος οὐκ ἔστι σοφός, ἀλλὰ φιλόσοφος[1], φιλῶν τὴν σοφίαν, τὴν ἐπιστήμην καὶ ζητῶν τὴν κτῆσιν αὐτῆς· διότι δι' αὐτῆς καὶ μόνης καὶ ἐν αὐτῷ, ὅσον οἷόν τε, τὸ ἀγαθὸν ταὐτίζεται τῷ νῷ, ὁ δὲ νοῦς τῷ θείῳ νῷ προσεγγίζει καὶ ἑξομοιοῦται, ἡ δὲ πρᾶξις τῆς ἀρετῆς αὐτομάτως, ὡς ἀπὸ πηγῆς, ἀναβρύει ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀντιδράσεως, διότι καὶ ἡ θέλησις εὐπειθῶς τῷ νῷ ὑπουργεῖ. «Τοὺς ταῦτα εἰδότας (τὰ καλὰ καὶ ἀγαθὰ) ἄλλο ἀντὶ τούτων οὐδὲν προαιρεῖσθαι». (Ἴδε σελ. 200).

Περὶ προσεγγίσεως τοῦ ἀνθρώπου τῷ θείῳ καὶ ἑξομοιώσεως αὐτῷ διὰ τῆς ἀρετῆς ὁ Σωκράτης ἐν τῷ *Θεαιτήτῳ* (σελ. 176) λέγει τὰ ἑξῆς· «Ὁμοίωσις δὲ δίκαιον καὶ ὅσιον μετὰ

1) Ἰδ. Havet *Le Christianisme, I*, σελ. 143—144.

φρονήσεως γενέσθαι· ἀλλὰ γάρ, ὦ ἄριστε, οὐ πάνυ ῥᾴδιον πεῖσαι ὡς ἄρα οὐχ ὧν ἕνεκα οἱ πολλοί φασι δεῖν πονηρίαν μὲν φεύγειν, ἀρετὴν δὲ διώκειν, τούτων χάριν τὸ μὲν ἐπιτηδευτέον, τὸ δ' οὔ, ἵνα μὴ κακὸς καὶ ἵνα ἀγαθὸς δοκῇ εἶναι· ταῦτα γάρ ἐστιν ὁ λεγόμενος γραῶν ὕθλος, ὡς ἐμοὶ φαίνεται· τὸ δὲ ἀληθὲς ὧδε λέγομεν. Θεὸς οὐδαμῇ οὐδαμῶς ἄδικος, ἀλλὰ ὡς οἷόν τε δικαιότατος, καὶ οὐκ ἔστιν αὐτῷ ὁμοιότερον οὐδὲν ἢ ὃς ἂν ἡμῶν αὖ γένηται ὅτι δικαιότατος. Περὶ τούτου καὶ ἡ ὡς ἀληθῶς δεινότης ἀνδρὸς καὶ οὐδενία τε καὶ ἀνανδρία· ἡ μὲν γὰρ τούτου γνῶσις σοφία καὶ ἀρετὴ ἀληθινή, ἡ δὲ ἄγνοια ἁμαθία καὶ κακία ἐνεργής· αἱ δ' ἄλλαι δεινότητές τε δοκοῦσαι καὶ σοφίαι ἐν μὲν πολιτικαῖς δυναστείαις γιγνόμεναι φορτικαί, ἐν δὲ τέχναις βάναυσοι».

Ἡ γνῶσις λοιπὸν τοῦ ἀγαθοῦ ἀληθινή ἐστι σοφία καὶ ἀρετὴ καὶ ἄγει εὐθὺ εἰς τὴν ἐξομοίωσιν τοῦ ἀνθρώπου τῷ θεῷ· διότι καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου νοῦς ἐστιν, ὡς ὁ Θεός. Οὕτω στερρῶς ἀντέχεται ὁ Σωκράτης τῆς νοερᾶς ἀρχῆς τοῦ Ἀναξαγόρου, ὅτι κἂν λέγῃ ἐν τῷ *Φαίδωνι*, τὸν μὲν νοῦν ἀνακτύσσων ἐπὶ τὸ κρεῖττον καὶ κρηπῖδα αὐτὸν τιθεὶς τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ φιλοσοφίας, ὀλιγωρῶν δὲ οὐδ' ἐξετάζων τὰς ἄλλας τῆς ψυχῆς δυνάμεις, τὴν Θέλησιν, τὸ αὐτεξούσιον, τὸ ἐπιθυμητικόν. Τὸ νοερὸν μέρος τῆς ἀρετῆς ἀπερρύφα τὰ λοιπά. Ὁ Σωκράτης ἐν τῷ πρώτῳ Ἀλκιβιάδῃ ζητεῖ ἀποδεῖξαι ὅτι τὸ ἀγαθὸν τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔστιν ἐν τῷ σώματι, ἀλλ' ἐν τῇ ψυχῇ, τὸ δὲ τῆς ψυχῆς αὖθις ἀγαθὸν ἐν τῷ λόγῳ.—*Σωκ.* Ἆρ' οὖν, ὦ φίλε Ἀλκιβιάδη, καὶ ψυχὴ εἰ μέλλει γνώσεσθαι αὐτήν, εἰς ψυχὴν αὐτῇ βλεπτέον, καὶ μάλιστα εἰς τοῦτον αὐτῆς τὸν τόπον, ἐν ᾧ ἐγγίγνεται ἡ ψυχῆς ἀρετή, σοφία, καὶ εἰς ἄλλο ᾧ τοῦτο τυγχάνει ὂν ὅμοιον ὄν; —*Ἀλκ.* Ἔμοιγε δοκεῖ, ὦ Σώκρατες.—*Σωκ.* Ἔχομεν οὖν εἰπεῖν, ὅτι ἐστὶ τῆς ψυχῆς νοερώτερον ἢ τοῦτο, περὶ ὃ τό εἰδέναι τε καὶ φρονεῖν ἐστίν;—*Ἀλκ.* Οὐκ ἔχομεν.—*Σωκ.* Τῷ θείῳ ἄρα τοῦτ' ἔοικεν αὐτῆς, καὶ τις εἰς τοῦτο βλέπων καὶ πᾶν τὸ θεῖον γνούς, θεόν τε καὶ φρόνησιν, οὕτω καὶ ἑαυτὸν ἂν γνοίη μάλιστα».

Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης τὴν ἱστορικὴν ποιῶν ἀνάπτυξιν τῆς ἠθικῆς λέγει τὰ ἑξῆς ἐν τοῖς *Μεγάλοις Ἠθικοῖς* (Α, α', 6—8). «Πρῶτος μὲν οὖν ἐνεχείρησε Πυθαγόρας περὶ ἀρετῆς εἰπεῖν, οὐκ ὀρθῶς δέ· τὰς γὰρ ἀρετὰς εἰς τοὺς ἀριθμοὺς ἀνάγων οὐκ οἰκείαν τῶν ἀρετῶν τὴν θεωρίαν ἐποιεῖτο. Οὐ γάρ ἐστιν ἡ δικαιοσύνη ἀριθμὸς ἰσάκις ἴσος. Μετὰ τοῦτον Σωκράτης ἐπιγενόμενος βέλτιον καὶ ἐπὶ πλεῖον εἶπεν ὑπὲρ τούτων, οὐκ ὀρθῶς δὲ οὐδ' οὗτος. Τὰς γὰρ ἀρετὰς ἐπιστήμας ἐποίει, τοῦτο δ' ἐστὶν εἶναι ἀδύνατον· αἱ γὰρ ἐπιστῆμαι πᾶσαι μετὰ λόγου· λόγος δὲ ἐν τῷ λογιστικῷ τῆς ψυχῆς ἐγγίνεται μορίῳ. Γίνονται οὖν αἱ ἀρεταὶ πᾶσαι κατ' αὐτὸν ἐν τῷ λογιστικῷ τῆς ψυχῆς μορίῳ. Συμβαίνει οὖν αὐτῷ ἐπιστήμας ποιοῦντι τὰς ἀρετὰς ἀναιρεῖν τὸ ἄλογον μέρος τῆς ψυχῆς, ταῦτα δὲ ποιῶν ἀναιρεῖ καὶ πάθος καὶ ἦθος· διὸ οὐκ ὀρθῶς ἥψατο ταύτῃ τῶν ἀρετῶν. Μετὰ δὲ τοῦτον Πλάτων διεῖλετο τὴν ψυχὴν εἴς τε τὸ λόγον ἔχον καὶ εἰς τὸ ἄλογον ὀρθῶς καὶ ἀπέδωκεν ἑκάστῳ ἀρετὰς προσηκούσας».

Τὴν διαίρεσιν τῆς ψυχῆς εἰς δύο εἴδη, εἰς λογικὸν καὶ ἄλογον, ἄλλα τε χωρία τῶν Πλατωνικῶν Διαλόγων μαρτυροῦσι καὶ τὸ τοῦ Τιμαίου (σελ. 69) τάδε· «Οἱ δὲ (θεοὶ) μιμούμενοι (τὸν δημιουργόν) παραλαβόντες ἀρχὴν ψυχῆς ἀθάνατον, τὸ μετὰ τοῦτο θνητὸν σῶμα αὐτῇ περιετόρνευσαν ὄχημά τε πᾶν τὸ σῶμα ἔδοσαν, ἄλλο τε εἶδος ἐν αὐτῷ ψυχῆς προσφκοδόμουν τὸ θνητόν, δεινά καὶ ἀναγκαῖα ἐν ἑαυτῷ παθήματα ἔχον, πρῶτον μὲν ἡδονήν, μέγιστον κακοῦ δέλεαρ, ἔπειτα λύπας ἀγαθῶν φυγάς· ἔτι δ' αὖ θάρρος καὶ φόβον, ἄφρονε ξυμβούλω, θυμὸν δὲ δυσπαραμύθητον, ἐλπίδα δ' εὐπαράγωγον· αἰσθήσει δὲ ἀλόγῳ καὶ ἐπιχειρητῇ παντὸς ἔρωτι συγκερασάμενοι ταῦτα τὸ θνητὸν γένος ξυνέθεσαν καὶ διὰ ταῦτα δὴ σεβόμενοι μιαίνειν τὸ θεῖον (τὸν νοῦν), ὅτι μὴ πᾶσα ἦν ἀνάγκη, χωρὶς ἐκείνου κατοικίζουσιν εἰς ἄλλην τοῦ σώματος οἴκησιν τὸ θνητόν, ἰσθμὸν καὶ ὅρον διοικοδομήσαντες τῆς τε κεφαλῆς καὶ τοῦ στήθους, αὐχένα μεταξὺ τιθέντες, ἵνα εἴη χωρίς. Ἐν δὲ τοῖς στήθεσι καὶ τῷ καλουμένῳ θώρακι τὸ τῆς ψυχῆς θνητὸν γένος ἐνέδουν, καὶ ἐπειδὴ τὸ μὲν ἄμεινον αὐτῆς, τὸ δὲ χεῖρον ἐπεφύκει, διοικοδομοῦσι τὸ τοῦ θώρακος αὖ κύτος, διορίζοντες οἷον γυναικῶν, τὴν δὲ ἀνδρῶν χωρὶς οἴκησιν, τὰς φρένας διάφραγμα εἰς τὸ μέσον αὐτῶν τιθέντες. Τὸ μετέχον οὖν τῆς ψυχῆς ἀνδρείας καὶ θυμοῦ, φιλόνεικον ὄν, κατῴκισαν ἐγγυτέρω τῆς κεφαλῆς μεταξὺ τῶν φρενῶν τε καὶ αὐχένος, ἵνα τοῦ λόγου κατήκοον ὂν κοινῇ μετ' ἐκείνου βίᾳ τὸ τῶν ἐπιθυμιῶν κατέχοι γένος, ὁπότ' ἐκ τῆς ἀκροπόλεως τῷ ἐπιτάγματι καὶ λόγῳ μηδαμῇ πείθεσθαι ἑκὸν ἐθέλοι . . . Τὴν δὲ δὴ καρδίαν ἅμμα τῶν φλεβῶν καὶ πηγὴν τοῦ περιφερομένου κατὰ πάντα τὰ μέλη σφοδρῶς αἵματος εἰς τὴν δορυφορικὴν οἴκησιν κατέστησαν, ἵνα,

ὅτε ζέσειε τὸ τοῦ θυμοῦ μένος, τοῦ λόγου παραγγείλαντος, ὥς τις ἄδικος περὶ αὐτὰ γίγνεται πρᾶξις ἔξωθεν ἢ καὶ τις ἀπὸ τῶν ἔσωθεν ἐπιθυμιῶν, ὀξέως διὰ πάντων τῶν στενωπῶν πᾶν ὅσον αἰσθητικὸν ἐν τῷ σώματι τῶν τε παρακελεύσεων καὶ ἀπειλῶν αἰσθανόμενον γίγνοιτο ἐπήκοον καὶ ἕποιτο πάντῃ, καὶ τὸ βέλτιστον οὕτως ἐν αὐτοῖς πᾶσιν ἡγεμονεῖν ἐᾷ. . . . . Τὸ δὲ ἐπιθυμητικὸν εἰδότες, ὡς λόγου μὲν οὔτε ξυνήσειν ἔμελλεν,, εἴ τέ πῃ καὶ μεταλαμβάνοι αὐτῶν αἰσθήσεως, οὐκ ἔμφυτον αὐτῷ τὸ μέλειν τίνων ἔσοιτο λόγων, ὑπὸ δὲ εἰδώλων καὶ φαντασμάτων νυκτός τε καὶ μεθ' ἡμέραν μάλιστα ψυχαγωγήσοιτο, τούτῳ δὴ θεὸς ἐπιβουλεύσας αὐτῷ τὴν ἦπατος ἰδέαν ξυνέστησε καὶ ἔθηκεν εἰς τὴν ἐκείνου κατοίκησιν».

Τὴν εἰς δύο δὲ διαίρεσιν τῆς ψυχῆς εἰς λογικὸν καὶ ἄλογον εἶδος ἀποδεξάμενος καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, τὸν νοῦν ἄρχοντα[1] καὶ ἡγεμόνα, ὡς ὁ Ἀναξαγόρας, Σωκράτης καὶ Πλάτων, διὰ ζωηρῶν ἐκφράσεων κηρύττει, ὡς εἰ ἦν ἄμεσος τοῦ Ἀναξαγόρου μαθητής, τὸν δὲ κατὰ νοῦν βίον τὸν μόνον τῷ ἀνθρώπῳ προσήκοντα· «Εἰ δὴ θεῖον ὁ νοῦς πρὸς τὸν ἄνθρωπον, λέγει ἐν τοῖς *Ἠθικοῖς Νικομαχείοις* (Ι, ζ', 8—10), καὶ ὁ κατὰ τοῦτον βίος θεῖος πρὸς τὸν ἀνθρώπινον βίον. Οὐ χρὴ δὲ κατὰ τοὺς παραινοῦντας ἀνθρώπινα φρονεῖν ἄνθρωπον ὄντα οὐδὲ θνητὰ τὸν θνητόν, ἀλλ' ἐφ' ὅσον ἐνδέχεται ἀθανατίζειν, καὶ πάντα ποιεῖν πρὸς τὸ ζῆν κατὰ τὸ κράτιστον τῶν ἐν αὐτῷ. Εἰ καὶ γὰρ τῷ ὄγκῳ μικρόν ἐστι, δυνάμει καὶ τελειότητι πολὺ μᾶλλον πάντων ὑπερέχει. Δόξειε δ' ἂν καὶ εἶναι ἕκαστος τοῦτο, εἴπερ τὸ κύριον καὶ ἄμεινον· ἄτοπον οὖν γένοιτ' ἄν, εἰ μὴ τὸν αὐτοῦ βίον αἱρεῖτο, ἀλλά τινος ἄλλου· τὸ λεχθέν τε πρότερον ἁρμόσει καὶ νῦν· τὸ γὰρ οἰκεῖον ἑκάστῳ τῇ φύσει κράτιστον καὶ ἥδιστόν ἐστιν ἑκάστῳ. Καὶ τῷ ἀνθρώπῳ δὴ ὁ κατὰ νοῦν βίος, εἴπερ τοῦτο μάλιστα ἄνθρωπος, οὗτος ἄρα καὶ εὐδαιμονέστατος». Οἱ τοιοῦτον βίον διάγοντες ζῶσιν ὡς θεοί· «Ἐξ ἀνθρώπων γίνονται θεοὶ δι' ἀρετῆς ὑπερβολήν».

1) «Ἀνάγκη ἄρα, ἐπεὶ πάντα νοεῖ (ὁ νοῦς), ἀμιγῆ εἶναι, ὥσπερ φησὶν Ἀναξαγόρας, ἵνα κρατῇ». Περὶ ψυχῆς Γ, δ'. Τὸ μὲν ἄλογον εἶδος τῆς ψυχῆς ἀναμεμιγμένον ἐστὶ τῷ σώματι, οὐχ ὅμως καὶ ὁ νοῦς. Ἐκ τούτου τοῦ χωρίου δῆλον, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ περὶ νοῦ θεωρίᾳ ὑπ' ὄψει εἶχε τὴν Ἀναξαγόρειον φιλοσοφίαν. Σωκράτης, Πλάτων (ἴδ. Fouillée *Philosophie de Platon*, II, σελ. 24), Ἀριστοτέλης ἐκ τῆς πνευματικῆς εἰσὶ γενεᾶς τοῦ Ἀναξαγόρου.

Διαφωνία Πλάτωνος πρὸς Σωκράτην ἐν τῇ περὶ ἀρετῶν θεωρίᾳ.

§ 50. Ἐπειδὴ ἡ ψυχολογία τοῦ Πλάτωνος ἦν διάφορος τῆς τοῦ Σωκράτους, διότι οὗτος μὲν τὴν ψυχὴν νοῦν μόνον ὑπελάμβανεν εἶναι, οὐδὲν αὐτῆς ἄλογον εἶδος ἀποδεχόμενος, ὁ δὲ Πλάτων παρὰ τὸν νοῦν, ἐν ᾧ ἡ ἐπιστήμη, προσέθετο καὶ τὸ ἄλογον εἶδος, ἤτοι τὸν θυμόν, ἐν ᾧ ἡ ἐνέργεια καὶ αἱ ὀρθαὶ δόξαι, καὶ τὸ ἐπιθυμητικόν, ἐν ᾧ τὰ πάθη καὶ αἱ σκοτειναὶ δόξαι, ἐπῆλθε καὶ τις διαφωνία τοῦ μαθητοῦ πρὸς τὸν διδάσκαλον ἐν τῇ περὶ ἀρετῶν θεωρίᾳ· διότι ὁ μὲν Σωκράτης ἐδέχετο λογικὰς μόνον ἀρετάς, ἤτοι τοῦ λογιστικοῦ ἢ νοῦ, ὁ δὲ Πλάτων καὶ ἀρετὰς τοῦ ἀλόγου τῆς ψυχῆς εἴδους, ὑποδεεστέρας τῶν νοερῶν, καὶ τρόπον τινὰ σωματοειδεῖς, ὡς φησιν ἐν τῇ *Πολιτείᾳ* (σελ. 518)· «Αἱ μὲν τοίνυν ἄλλαι ἀρεταὶ καλούμεναι ψυχῆς κινδυνεύουσιν ἐγγύς εἶναι τῶν τοῦ σώματος· τῷ ὄντι γὰρ οὐκ ἐνοῦσαι πρότερον ὕστερον ἐμποιεῖσθαι ἔθεσί τε καὶ ἀσκήσεσιν· ἡ δὲ τοῦ φρονῆσαι (τοῦ νοῦ) παντὸς μᾶλλον θειοτέρου τινὸς τυγχάνει, ὡς ἔοικεν, οὖσα».

Ἀλλ' ὁ Πλάτων πολύν τινα χρόνον πρὸ τῆς διαιρέσεως δῆλον ὅτι ὑπ' αὐτοῦ τῆς ψυχῆς εἰς ἀθάνατον καὶ θνητὸν εἶδος, τὴν περὶ ἀρετῶν θεωρίαν τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ ὁλοσχερῶς ἠσπάζετο μετὰ πάντων τῶν ἑπακολουθημάτων αὐτῆς, καὶ αὐτῶν δὴ τῶν παραδόξων, ὡς πολλὰ χωρία τῶν διαλόγων αὐτοῦ μαρτυροῦσιν. «Ὁ Σωκράτης, λέγει ὁ φιλόσοφος Ζέλλερος, (*die Philosophie der Griechen* II, 1, σελ. 754) οὐ μόνον τὴν ἀρετὴν ὁλοσχερῶς ἐπιστήμην ἐλογίζετο, ἀλλὰ καὶ μίαν ἀληθῶς εἶναι ἀρετήν, πρὸς ἣν πάντες οἱ ἄνθρωποι ὁμοίως πεφύκασιν, εἶναι δὲ καὶ διδακτήν. Τὸ κατ' ἀρχὰς καὶ Πλάτων πάντα ταῦτα ἀπεδέχετο, ἃ καὶ ὕστερον ἐν τῷ σπουδαιοτάτῳ αὐτῶν μέρει ὀρθὰ ἀνεγνώριζεν. Ἀλλ' ὡριμωτέρα σκέψις ἔπεισεν αὐτὸν τὴν Σωκρατικὴν θεωρίαν πολλαπλῶς περιορίσαι καὶ ἀκριβέστερον ὁρίσαι· διότι παρὰ τὰς τελείας ἀρετὰς τὰς στηριζομένας καὶ κατ' αὐτὸν ἐπὶ τῆς ἐπιστήμης, ὡμολόγει ὅτι καὶ αἱ συνήθεις καὶ κοιναὶ ἀρεταί, αἱ ἄνευ λόγου καὶ ἐπιστήμης, τὴν ἑαυτῶν ἔχουσιν ἀξίαν, ταῖς ὑψηλοτέραις ἀρεταῖς ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ οὖσαι ὡς πρώτη ὕλη. Ἐλάμβανε δὲ ὑπ' ὄψει καὶ τὴν ποικίλην διαφορὰν τῶν ἠθικῶν ἀφορμῶν, οὐδὲ τὴν ῥοπὴν αὐτῶν ἐπὶ τῇ μορφώσει τῆς ἠθικότητος ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον παρεγνώριζεν. Ἐπελάβετο δὲ καὶ τὴν κοινὴν διάκρισιν εἰς πολ-

λᾶς ἀρετὰς τῇ περὶ ἑνότητος τῆς ἀρετῆς διδασκαλίᾳ τοῦ Σωκράτους συνδιαλλάξαι, ἐν ταῖς χωρὶς ἀρεταῖς ἀναγνωρίζων τὰς διαφόρους ὄψεις μιᾶς κοινῆς σχέσεως, ἥτις ὡς ὅλον θεωρουμένη ἡ ἀρετή ἐστιν».

Ἐκ τῶν πολλῶν χωρίων τῶν Πλατωνικῶν Διαλόγων, ἐν οἷς τὰ διδάγματα τῆς ἠθικῆς τοῦ Σωκράτους φιλοσοφίας ἀτροπιποίητα ἐκτίθενται, ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τὰ ἑξῆς. Περὶ μὲν τοῦ ἔρωτος, ὃν ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου διεγείρει ἡ ἐπαγωγὸς καὶ ἑλκτικὴ δύναμις τοῦ ἀγαθοῦ, ὁ Σωκράτης ἐν τῷ *Φιλήβῳ* (σελ. 20) τοῦ Πλάτωνος λέγει· «Τόδε γε μήν, ὡς οἶμαι, περὶ αὐτοῦ (τοῦ ἀγαθοῦ) ἀναγκαιότατον εἶναι λέγειν, ὡς πᾶν τὸ γιγνῶσκον αὐτὸ θηρεύει καὶ ἕπεται βουλόμενον ἑλεῖν καὶ (περὶ αὐτὸ) κτήσασθαι, καὶ τῶν ἄλλων οὐδὲν φροντίζει πλὴν τῶν ἀποτελουμένων ἅμ' ἀγαθοῖς».

Περὶ δὲ τῆς ἑτέρας ἀρχῆς ὅτι *οὐδεὶς ἑκὼν κακός*, ἐν τῷ *Πρωταγόρᾳ* (σελ. 345) λέγει τάδε· «Ἐγὼ γὰρ σχεδόν τι οἶμαι τοῦτο ὅτι οὐδεὶς τῶν σοφῶν ἀνδρῶν ἡγεῖται οὐδένα ἀνθρώπων ἑκόντα ἐξαμαρτάνειν οὐδὲ αἰσχρά τε καὶ κακὰ ἑκόντα ἐργάζεσθαι, ἀλλ' εὖ ἴσασιν, ὅτι πάντες οἱ τὰ αἰσχρὰ καὶ τὰ κακὰ ποιοῦντες ἄκοντες ποιοῦσιν». Καὶ παρακατιών (σελ. 358) τὰ αὐτὰ ὁ Σωκράτης ἐπαναλαμβάνει· «Ἐπί γε τὰ κακὰ οὐδεὶς ἑκὼν ἔρχεται, οὐδὲ ἐπὶ ἃ οἴεται κακὰ εἶναι, οὐδ' ἔστι τοῦτο, ὡς ἔοικεν, ἐν ἀνθρώπου φύσει, ἐπὶ ἃ οἴεται κακὰ εἶναι ἐθέλειν ἰέναι ἀντὶ τῶν ἀγαθῶν· ὅταν τε ἀναγκασθῇ δυοῖν κακοῖν τὸ ἕτερον αἱρεῖσθαι, οὐδεὶς τὸ μεῖζον αἱρήσεται, ἐξὸν τὸ ἔλαττον»· καὶ αὖθις (σελ. 352)· «Ἴθι δή μοι, ὦ Πρωταγόρα, καὶ τόδε τῆς διανοίας ἀποκάλυψον· πῶς ἔχεις πρὸς ἐπιστήμην; Πότερον καὶ τοῦτό σοι δοκεῖ ὥσπερ τοῖς πολλοῖς ἀνθρώποις ἢ ἄλλως; δοκεῖ δὲ τοῖς πολλοῖς περὶ ἐπιστήμης τοιοῦτόν τι, οὐκ ἰσχυρὸν οὐδ' ἡγεμονικὸν οὐδ' ἀρχικὸν εἶναι, οὐδ' ὡς περὶ τοιούτου αὐτοῦ ὄντος δικαιοῦνται, ἀλλ' ἐνούσης πολλάκις ἀνθρώπῳ ἐπιστήμης, οὐ τὴν ἐπιστήμην αὐτοῦ ἄρχειν, ἀλλ' ἄλλο τι, τοτὲ μὲν θυμόν, τοτὲ δὲ ἡδονήν, τοτὲ δὲ λύπην, ἐνίοτε δ' ἔρωτα, πολλάκις δὲ φόβον, ἀτεχνῶς διανοούμενοι περὶ τῆς ἐπιστήμης, ὡς περὶ ἀνδραπόδου, περιελκομένης ὑπὸ τῶν ἄλλων ἁπάντων. Ἆρ' οὖν καὶ σοὶ τοιοῦτόν τι περὶ αὐτῆς δοκεῖ, ἡ καλόν τε εἶναι ἡ ἐπιστήμη καὶ οἷον ἄρχειν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἐὰν περ γιγνώσκῃ τις τἀγαθὰ καὶ τὰ κακά, μὴ ἂν κρατηθῆναι ὑπὸ μηδενός, ὥστε ἄλλ' ἄττα πράττειν ἢ ἃ ἂν ἡ ἐπιστήμη κελεύῃ, ἀλλ' ἱκανὴν εἶναι τὴν φρόνησιν βοηθεῖν τῷ ἀνθρώπῳ; Καὶ δοκεῖ, ἔφη, ὥσπερ σὺ λέγεις, ὦ Σώκρατες, καὶ ἅμα, εἴπερ τῳ ἄλλῳ, αἰσχρόν ἐστι καὶ ἐμοὶ σοφίαν καὶ ἐπιστήμην μὴ οὐχὶ πάντων κράτιστον φάναι εἶναι τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Καλῶς γάρ, ἔφην ἐγώ, σὺ λέγων καὶ ἀληθῆ. Οἶσθα οὖν ὅτι οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων ἐμοί τε καὶ σοὶ οὐ πείθονται, ἀλλὰ πολλούς φασι γιγνώσκοντας τὰ βέλτιστα οὐκ ἐθέλειν πράττειν, ἐξὸν αὐτοῖς, ἀλλ' ἄλλα πράττειν[1]. Καὶ ὅσους δὴ ἐγὼ ἠρόμην ὅ,τι ποτὲ αἴτιον τούτου, ὑπὸ ἡδονῆς φασιν ἡττωμένους ἢ λύπης ἢ ὧν νῦν δὴ ἐγὼ ἔλεγον ὑπό τινος τούτων κρατουμένους ταῦτα ποιεῖν τοὺς ποιοῦντας».

Τὰ αὐτὰ ὁ Πλάτων λέγει καὶ ἐν τῷ *Τιμαίῳ* (σελ. 86)· «καὶ σχεδὸν δὴ πάντα, ὁπόσα ἡδονῶν ἀκράτεια καὶ ὄνειδος ὡς ἑκόντων λέγεται τῶν κακῶν, οὐκ ὀρθῶς ὀνειδίζεται· κακὸς μὲν γὰρ ἑκὼν οὐδεὶς, διὰ δὲ πονηρὰν ἕξιν τινὰ τοῦ *σώματος καὶ ἀπαίδευτον τροφὴν ὁ κακὸς γίνεται κακός*, παντὶ δὲ ταῦτα ἐχθρὰ καὶ ἄκοντι προσγίγνεται». Καὶ ἐν τοῖς *Νόμοις* (σελ. 731)· «Γιγνώσκειν χρὴ πρῶτον μέν, ὅτι πᾶς ὁ ἄδικος οὐχ ἑκὼν ἄδικος· τῶν γὰρ μεγίστων κακῶν οὐδεὶς οὐδαμοῦ οὐδὲν ἑκὼν κεκτῆτο ἂν ποτε, πολὺ δ' ἥκιστα ἐν τοῖς τῶν ἑαυτοῦ τιμιωτάτοις· ψυχὴ δ', ὡς εἴπομεν, ἀληθείᾳ γ' ἐστὶ πᾶσι τιμιώτατον. Ἐν οὖν τῷ τιμιωτάτῳ τὸ μέγιστον κακὸν οὐδεὶς ἑκὼν μὴ ποτε λάβῃ καὶ ζῇ διὰ βίου κεκτημένος αὐτό».

Ταύτην τὴν θεωρίαν τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ ἀποδέχεται καὶ ὁ Πλάτων· τὴν δὲ περὶ ἐπιστήμης τοῦ ἀγαθοῦ μόνον ἐπὶ θεῷ ἐφαρμόζει πᾶσαν, περιορίζει δὲ αὐτὴν ὡς πρὸς τὸν ἄνθρωπον· κατὰ τοῦτο ὁ Σωκράτης ἦν ἰδανικώτερος, ὑπερβολικώτερος καὶ ἀποκλειστικώτερος τοῦ Πλάτωνος, ὃς μᾶλλον ἐμετρίασε ψυχολογικῶς τὴν διδασκαλίαν ταύτην ἢ ἐνέτεινεν· ὁ Σωκράτης ἄνευ περιστροφῶν τῇ κοινῇ γνώμῃ ἀντιστρατεύεται, οὐδὲ τῶν παραδόξων ἀπέχεται ἃ ἀδελφὰ φαίνονται σοφισμάτων. Ἐνθουσιῶν γὰρ ἐπὶ τοῖς νέοις αὐτοῦ διδάγμασι περὶ τῆς ἀρετῆς ὡς ἐπιστήμης καὶ περὶ τῆς ἐπιστήμης τοῦ ἀγαθοῦ ὡς παντοδυνάμου, τὴν ἐνέργειαν τοῦ νοῦ ὑπολαμβάνει εἶναι ἀκαταμάχητον. Τί, οὐ παύεται λέγων, ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀγαθοῦ ἐν τῇ κατεχούσῃ αὐτὴν ψυχῇ ἔσται δούλη καὶ ὑπήκοος ἄλλῃ τινὶ ὑπερτέρᾳ δυνάμει! οὐδαμῶς. Τὸ ἀγαθὸν λίαν ἐστὶν ἀληθές, λίαν καλόν, ὅπως μὴ ὑπὸ τοῦ ἀκαταγωνίστου γοήτρου αὐτοῦ ἡ ψυχὴ ἕλκηται, ἥτις ἅμα ὁρῶσα αὐτὸ φιλεῖ, καὶ φιλοῦσα ἐκτελεῖ.

Ὁ δὲ Πλάτων διαλλακτικώτερός ἐστι παραχωρῶν τι τῇ κοινῇ γνώμῃ· διότι παραδέχεται μὲν ὅτι ἡ ἀληθὴς ἐπιστήμη τοῦ ἀγαθοῦ παντοδύναμος, ἀλλ' ἡ ἁπλῆ δύξα περὶ τῆς ἀγαθότητος τῶν πραγμάτων οὐκ ἔχει τὴν δύναμιν πείθειν τὴν βούλησιν βεβαίως καὶ νικηφόρως, ἀλλ' ἐν τῇ ψυχῇ ἀβεβαιότητά τινα καταλείπει, ἥτις τὸ πολλαπλοῦν τῶν ἀποφάσεων ἐπιτρέπει· καὶ τοῦτο συμβαίνει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ, ἐν ᾧ ἡ ἰδέα τῇ ὕλῃ συναναφύρεται, ἡ δὲ ἐπιστήμη συγκεχυμένη ἐστί, καὶ ἡ νόησις σκοτεινή, οὐδὲ τὰ πράγματα καὶ αἱ *πράξεις ὁρίζονται κατὰ τὸν νόμον τοῦ ἀγαθοῦ*· «Τὸ μὲν ἐπιστήμης μηδὲν εἶναι κρεῖττον ὁμολογοῦσι, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης ὑπαινισσόμενος τὸν Πλάτωνα, τὸ δὲ μηδένα πράττειν παρὰ τὸ δόξαν βέλτιον, οὐχ ὁμολογοῦσι». Τὸ δὲ χωρίον τοῦ Πλάτωνος, ὃ ὑπαινίσσεται ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς *Νόμοις* (σελ. 875) κεῖται ἔχον οὑτωσίν· «Ἐπιστήμης γὰρ οὔτε νόμος οὔτε τάξις οὐδεμία κρειττων, οὐδὲ θέμις ἐστὶ νοῦν οὐδενὸς ὑπήκοον οὐδὲ δοῦλον ἀλλὰ πάντων ἄρχοντα εἶναι, ἐὰν ἀληθινὸς ἐλεύθερός τε ᾖ κατὰ φύσιν· νῦν δὲ οὐ γάρ ἐστιν οὐδαμοῦ οὐδαμῶς, ἀλλ' ἢ κατὰ βραχύ».

Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης (Ἠθ. Νικομ. Ζ, α', 1) τὰ δύο ἄκρα, τὸ θεῖον καὶ θηριῶδες ἐν τῷ ἀνθρώπῳ σπανιώτατα ὑπολαμβάνει εἶναι, λέγων· «Ἐξ ἀνθρώπων γίνονται θεοὶ δι' ἀρετῆς ὑπερβολήν.... Ἐπεὶ δὲ σπάνιον καὶ τὸ θεῖον ἀνδρὶ εἶναι, οὕτω καὶ ὁ θηριώδης ἐν τοῖς ἀνθρώποις σπάνιος».

Ἡ διαφωνία ἐν τούτοις τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὸν Σωκράτην φανερά· διότι ὁ μὲν Σωκράτης ὑπολαμβάνει τὴν ἐπιστήμην τοῦ ἀγαθοῦ δύνασθαι εἶναι κοινὴν ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει καὶ εὐδοκιμεῖν· ὁ δὲ Πλάτων φρονεῖ, ὅτι βραχύ τι τοῦ ἀνθρωπίνου γένους κάτοχόν ἐστι τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης, οἱ δὲ πολλοὶ ἄγονται ὑπὸ τῶν δοξῶν, ἐξ ὧν αἱ μέν εἰσι κατὰ λόγον, ἐγγὺς οὖσαι τῆς ἐπιστήμης, αἱ δὲ ἄνευ λόγου, καὶ αὗται ποιοῦσι πολλάκις τὴν ψυχὴν μισεῖν τὸ δόξαν καλὸν ἢ ἀγαθόν, φιλεῖν δὲ τὸ δόξαν πονηρὸν ἢ ἄδικον, ὅπερ οὐδενὶ τρόπῳ ἐδέχετο ὁ Σωκράτης. Κατὰ ταῦτα ὁ Πλάτων λέγει ἐν τοῖς *Νόμοις* (σελ. 689)· «Ὅταν τῷ τι δόξαν καλὸν ἢ ἀγαθὸν εἶναι μὴ φιλῇ τοῦτο, ἀλλὰ μισῇ, τὸ δὲ πονηρὸν καὶ ἄδικον δοκοῦν εἶναι φιλῇ τε καὶ ἀσπάζηται. Ταύτην τὴν διαφωνίαν λύπης τε καὶ ἡδονῆς πρὸς τὴν κατὰ λόγον δόξαν ἀμαθίαν φημὶ εἶναι τὴν ἐσχάτην, μεγίστην δέ, ὅτι τοῦ πλήθους ἐστὶ τῆς ψυχῆς· τὸ γὰρ λυπούμενον καὶ ἡδόμενον αὐτῆς ὅπερ δῆμός τε καὶ πλῆθος πόλεώς ἐστιν. Ὅταν οὖν ἐπιστήμαις ἢ δόξαις ἢ λόγῳ ἐναντιῶνται, τοῖς φύσει ἀρχικοῖς, ἡ ψυχή, τοῦτο ἄνοιαν προσαγορεύω, πόλεώς τε, ὅταν ἄρχουσι καὶ νόμοις μὴ πειθηται τὸ πλῆθος, ταὐτόν, καὶ δὴ καὶ ἑνὸς ἀνδρός, ὁπόταν καλοὶ ἐν ψυχῇ λόγοι ἐνόντες μηδὲν ποιῶσι πλέον, ἀλλὰ δὴ τούτοις πᾶν τοὐναντίον. Ταύτας πάσας ἀμαθίας τὰς πλημμελεστάτας ἔγωγ' ἂν θείην πόλεώς τε καὶ ἑνὸς ἑκάστου τῶν πολιτῶν».

Κρίσεις Ἀριστοτέλους περὶ τῆς Σωκρατικῆς θεωρίας περὶ ἀρετῶν.

§ 51. Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης οὔτε τὰς ἀρετὰς δέχεται ὡς ἐπιστήμας, οὔτε τὸ ἕτερον ἀξίωμα τοῦ Σωκράτους ὅτι οὐδεὶς ἑκὼν κακός, ἀλλ' ἄμφω ἀνασκευάζει ἐν τοῖς ἠθικοῖς αὐτοῦ συγγράμμασιν. Ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τὰ κυριώτερα χωρία, ἐν οἷς περὶ τούτων γίγνεται λόγος, διότι ταῦτα καὶ πρὸς διάκρισιν χρησιμεύουσι τῶν ἠθικῶν θεωριῶν τοῦ Σωκράτους ἀπό τῶν τοῦ Πλάτωνος, στενῶς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συνηνωμένων ἐν τοῖς Πλατωνικοῖς διαλόγοις καὶ δυσδιακρίτων. Καὶ περὶ μὲν τῶν ἀρετῶν ὡς ἐπιστημῶν λέγει τὰ ἑξῆς ἐν τοῖς *Ἠθικοῖς Εὐδημείοις* (Α, ε', 15)· «Σωκράτης μὲν οὖν ὁ πρεσβύτης ᾤετ' εἶναι τέλος τὸ γινώσκειν τὴν ἀρε-

---

1) Ἐν τούτοις σαφῶς ἐκφράζεται ἡ ἐκουσία ἀπόφασις (*ἐθέλειν*)· διότι πάντα τὰ στοιχεῖα τοῦ αὐτεξουσίου ἔνεισιν, ἡ γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ, *γιγνώσκοντας*, τὸ δυνατὸν πρᾶξαι αὐτὸ ἢ μή, *ἐξὸν αὐτοῖς*, ἡ ἐνέργεια τῆς θελήσεως. *ἐθέλειν*, καὶ τελευταῖον ἡ πρᾶξις ἄλλου ἢ ὅ,τι ὁ λόγος ἔκρινε βέλτιστον, *ἄλλα πράττειν*. Τοιαύτη ἡ ἐλευθερία τῆς θελήσεως κατὰ τὴν κοινὴν γνώμην. Ὁ Σωκράτης ταύτην οὐκ ἀποδέχεται οὐδ' ἐπέρχεται τῷ νῷ αὐτοῦ, ὅτι δύναται ὑπάρξαι ἀπόφασις ἀνεξάρτητος, *θέλω διότι θέλω* (ἴδ. Fouillée *Philosophie de Platon* I, pag. 303). Μάτην ἔλεγον αὐτῷ ὅτι εἰσὶν ἄνθρωποι, ὡς ἡ Μήδεια ἐν τῇ τραγῳδίᾳ τοῦ Εὐριπίδου (ἴδ. σελ. 178), οἵτινες γινώσκουσιν ὅτι κακὸν ὃ μέλλουσι πράξειν, καὶ ὁμολογοῦσιν ὅτι πράττουσιν αὐτὸ ἡττώμενοι καὶ παρασυρόμενοι ὑπὸ τοῦ πάθους·

καὶ μανθάνω μὲν οἷα δρᾶν μέλλω κακά,
θυμὸς δὲ κρείσσων τῶν ἐμῶν βουλευμάτων.

Ὁ Σωκράτης ἠρείτο τὴν ἀντινομίαν ταύτην ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἀξιῶν ὅτι καὶ οὗτοι ἀγαθὸν οἴονται πράττειν ἑαυτοῖς· «πάντας γὰρ οἶμαι προαιρουμένους ἐκ τῶν ἐνδεχομένων ἃ οἴονται συμφέροντα αὐτοῖς εἶναι, ταῦτα πράττειν».

τήν, καὶ ἐπεζήτει τί ἐστιν ἡ δικαιοσύνη καὶ τί ἡ ἀνδρεία καὶ ἕκαστον τῶν μορίων αὐτῆς. Ἐποίει γὰρ ταῦτ' εὐλόγως, ἐπιστήμας γὰρ ᾤετ' εἶναι πάσας τὰς ἀρετάς, ὥσθ' ἅμα συμβαίνειν εἰδέναι τε τὴν δικαιοσύνην καὶ εἶναι δίκαιον· ἅμα γὰρ μεμαθήκαμεν τὴν γεωμετρίαν καὶ οἰκοδομίαν καὶ ἐσμεν οἰκοδόμοι καὶ γεωμέτραι. Διόπερ ἐζήτει τί ἐστιν ἀρετή, ἀλλ' οὐ πῶς γίνεται καὶ ἐκ τίνων. Τοῦτο δὲ ἐπὶ μὲν τῶν ἐπιστημῶν συμβαίνει τῶν θεωρητικῶν· οὐδὲν γὰρ ἕτερόν ἐστι τῆς ἀστρολογίας οὐδὲ τῆς περὶ φύσεως ἐπιστήμης οὐδὲ γεωμετρίας, πλὴν τὸ γνωρίσαι καὶ θεωρῆσαι τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων τῶν ὑποκειμένων ταῖς ἐπιστήμαις· οὐ μὴν ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκὸς οὐθὲν κωλύει πρὸς πολλὰ τῶν ἀναγκαίων εἶναι χρησίμους αὐτὰς ἡμῖν. Τῶν δὲ ποιητικῶν ἐπιστημῶν ἕτερον τὸ τέλος τῆς ἐπιστήμης καὶ γνώσεως, οἷον ὑγίεια μὲν ἰατρικῆς, εὐνομία δὲ ἤ τι τοιοῦτ' ἕτερον τῆς πολιτικῆς. Καλὸν μὲν οὖν καὶ τὸ γνωρίζειν ἕκαστον τῶν καλῶν, οὐ μὴν ἀλλά γε περὶ ἀρετῆς οὐ τὸ εἰδέναι τιμιώτατον τί ἐστιν, ἀλλὰ τὸ γινώσκειν ἐκ τίνων ἐστίν· οὐ γὰρ εἰδέναι βουλόμεθα τί ἐστιν ἀνδρεία, ἀλλ' εἶναι ἀνδρεῖοι, οὐδὲ τί ἐστι δικαιοσύνη, ἀλλ' εἶναι δίκαιοι, καθάπερ καὶ ὑγιαίνειν μᾶλλον ἢ γινώσκειν τί ἐστι τὸ ὑγιαίνειν, καὶ εὖ ἔχειν τὴν ἕξιν μᾶλλον ἢ γινώσκειν τί ἐστι τὸ εὖ ἔχειν». Ἐν δὲ τῷ ἑβδόμῳ βιβλίῳ (ιγ') ἀποδείκνυσιν ὅτι ἡ ἀρετὴ οὐκ ἔστιν ἐπιστήμη, διότι τῆς ἐπιστήμης γίνεται ἀγαθὴ χρῆσις καὶ κατὰ συμβεβηκὸς κακή, τῆς δὲ φρονήσεως (τῆς πρακτικῆς ἀρετῆς) μόνον ἀγαθή· ἡ ἀρετὴ ἄρα οὐκ ἔστιν ἐπιστήμη· (ἴδ. τὰς σοφὰς παρατηρήσεις τοῦ Fouillée *Philos. de Socr.* I, σελ. 214—216).

Καὶ ἐν τοῖς *Ἠθικοῖς Νικομαχείοις* (ς', ιγ', 3) «Καὶ Σωκράτης τῇ μὲν ὀρθῶς ἐζήτει, τῇ δὲ ἡμάρτανεν· ὅτι μὲν γὰρ φρονήσεις (σοφίαν) ᾤετο εἶναι πάσας τὰς ἀρετάς, ἡμάρτανεν· ὅτι δ' οὐκ ἄνευ φρονήσεως, καλῶς ἔλεγε. Σημεῖον δέ, καὶ γὰρ νῦν πάντες, ὅταν ὁρίζωνται τὴν ἀρετήν, προστιθέασι τὴν ἕξιν, εἰπόντες καὶ πρὸς ἃ ἔστι, τὴν κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον, ὀρθὸς δ' ὁ κατὰ τὴν φρόνησιν. Ἔοικασι δὴ μαντεύεσθαί πως ἅπαντες ὅτι ἡ τοιαύτη ἕξις ἀρετή ἐστιν ἡ κατὰ τὴν φρόνησιν· δεῖ δὲ μικρὸν μεταβῆναι· οὐ γὰρ μόνον ἡ κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον, ἀλλ' ἡ μετὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἕξις ἀρετή ἐστιν, ὀρθὸς δὲ λόγος περὶ τῶν τοιούτων ἡ φρόνησίς ἐστιν. Σωκράτης μέν οὖν λόγους τὰς ἀρετὰς ᾤετο εἶναι (ἐπιστήμας γὰρ εἶναι πάσας), ἡμεῖς δὲ μετὰ λόγου» «ἀδύνατον κάλλιον ἐκφράσαι τὸν ἀποκλειστικὸν τοῦ Σωκράτους ὁρθολογισμόν, ὃς ἐν μὲν τῇ ψυχολογίᾳ εἰς τὴν σύγχυσιν τοῦ νοῦ καὶ τῆς θελήσεως καταλήγει, ἐν δὲ τῇ ἠθικῇ εἰς τὴν σύγχυσιν τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀρετῆς». (Fouillée). Καὶ ἐν τοῖς *Μεγάλοις Ἠθικοῖς* (Α, α', 26) ὡσαύτως· «Οὐκ ὀρθῶς δὲ οὐδ' ὁ Σωκράτης ἐπιστήμας ἐποίει τὰς ἀρετάς· ἐκεῖνος γὰρ οὐδὲν ᾤετο δεῖν μάτην εἶναι, ἐκ δὲ τοῦ τὰς ἀρετὰς ἐπιστήμας εἶναι συνέβαινεν αὐτῷ τὰς ἀρετὰς μάτην εἶναι. Διὰ τί; ὅτι ἐπὶ τῶν ἐπιστημῶν συμβαίνει ἅμα εἰδέναι τὴν ἐπιστήμην τί ἐστι καὶ εἶναι ἐπιστήμονα· εἰ γάρ τις ἰατρικὴν οἶδε τί ἐστι, καὶ ἰατρὸς οὗτος εὐθέως ἐστίν, ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν· ἀλλ' οὐκ ἐπὶ τῶν ἀρετῶν συμβαίνει· οὐ γάρ εἴ τις οἶδε τὴν δικαιοσύνην τί ἐστιν, εὐθέως δίκαιός ἐστιν, ὡς δ' αὕτως κἀπὶ τῶν ἄλλων». (ἴδ. αὐτ. καὶ ιγ', 10).

Περὶ δὲ τῆς ἑτέρας Σωκρατικῆς ἀρχῆς, ὅτι *οὐδεὶς κακὸς ἑκών*, ἐν τοῖς *Μεγάλοις Ἠθικοῖς* (Α, θ', 7) λέγει τάδε· «ἐπεὶ δ' οὐν ὑπὲρ ἀρετῆς εἴρηται, μετὰ τοῦτ' ἂν εἴη σκεπτέον πότερον δυνατὴ παραγενέσθαι ἢ οὔ, ἀλλ' ὥσπερ Σωκράτης ἔφη, οὐκ ἐφ' ἡμῖν γενέσθαι τὸ σπουδαίους εἶναι ἢ φαύλους. Εἰ γάρ τις, φησίν, ἐρωτήσειεν ὀντινοῦν πότερον ἂν βούλοιτο δίκαιος εἶναι ἢ ἄδικος, οὐθεὶς ἂν ἕλοιτο τὴν ἀδικίαν. Ὁμοίως δ' ἐπ' ἀνδρείας καὶ δειλίας καὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν ἀεὶ ὡσαύτως. Δῆλον δ' ὡς εἰ φαῦλοί τινές εἰσιν, οὐκ ἂν ἑκόντες ἦσαν φαῦλοι· ὥστε δῆλον ὅτι οὐδὲ σπουδαῖοι. Ὁ δὲ τοιοῦτος λόγος οὐκ ἔστιν ἀληθής· διὰ τί γὰρ ὁ νομοθέτης οὐκ ἐᾷ τὰ φαῦλα πράττειν, τὰ δὲ καλὰ καὶ σπουδαῖα κελεύει; καὶ ἐπὶ μὲν τοῖς φαύλοις ζημίαν τάττει, ἂν πράττῃ, ἐπὶ δὲ τοῖς καλοῖς, ἂν μὴ πράττῃ; Καίτοι ἄτοπος[1] ἂν εἴη νομοθετῶν ἃ μὴ ἐφ' ἡμῖν ἐστι πράττειν. Ἀλλ', ὡς ἔοικεν, ἐφ' ἡμῖν τὸ σπουδαίους εἶναι καὶ τὸ φαύλους. Ἔτι δὲ μαρτυροῦσιν οἵ τ' ἔπαινοι καὶ οἱ ψόγοι γινόμενοι· ἐπὶ μὲν γὰρ τῇ ἀρετῇ ἔπαινος, ἐπὶ δὲ τῇ κακίᾳ ψόγος, ἔπαινος δὲ καὶ ψόγος οὐκ ἐπὶ τοῖς ἀκουσίοις· ὥστε δῆλον ὅτι ὡσαύτως ἐφ' ἡμῖν καὶ τὰ σπουδαῖά ἐστι πράττειν καὶ τὰ φαῦλα. Ἔοικεν οὖν ἐν τῷ κατ' ἀρετὴν καὶ κακίαν εἶναι τὸ ἑκούσιον».

Καὶ περὶ ἀκρασίας ἐν τοῖς *Ἠθικοῖς Νικομαχείοις* (Ζ, β')· «Ἀπορήσειε δ' ἄν τις πῶς ὑπολαμβάνων ὀρθῶς ἀκρατεύεταί τις· ἐπιστάμενον μὲν οὖν οὔ φασί τινες οἷόν τε εἶναι· δεινὸν γὰρ ἐπιστήμης ἐνούσης ὡς ᾤετο ὁ Σωκράτης (ἴδ. σελ. 206), ἄλλο τι κρατεῖν καὶ περιέλκειν αὐτόν, ὡς ἀνδράποδον· Σωκράτης μὲν γὰρ ὅλως ἐμάχετο πρὸς τὸν λόγον ὡς οὐκ οὔσης ἀκρασίας· οὐθένα γὰρ ὑπολαμβάνοντα πράττειν παρὰ τὸ βέλτιστον, ἀλλὰ δι' ἄγνοιαν. Οὗτος μὲν οὖν ὁ λόγος ἀμφισβητεῖ τοῖς φαινομένοις ἐναργῶς, καὶ δέον ζητεῖν περὶ τὸ πάθος, εἰ δι' ἄγνοιαν, τίς ὁ τρόπος γίνεται τῆς ἀγνοίας· ὅτι γὰρ οὐκ οἴεταί γε ὁ ἀκρατευόμενος, πρὶν ἐν τῷ πάθει γενέσθαι, φανερόν. Εἰσὶ δέ τινες (ὁ Πλάτων· ἴδ. σελ. 207), οἳ τὰ μὲν συγχωροῦσι τὰ δ' οὔ· τὸ μὲν γὰρ ἐπιστήμης μηθὲν εἶναι κρεῖττον ὁμολογοῦσι, τὸ δὲ μηθένα πράττειν παρὰ τὸ δόξαν βέλτιον οὐχ ὁμολογοῦσι, καὶ διὰ τοῦτο τὸν ἀκρατῆ φασιν οὐκ ἐπιστήμην ἔχοντα κρατεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἡδονῶν, ἀλλὰ δόξαν. Ἀλλὰ μὴν εἴ γε δόξα καὶ μὴ ἐπιστήμη, μηδ' ἰσχυρὰ ὑπόληψις ἡ ἀντιτείνουσα ἀλλ' ἠρεμαία, καθάπερ ἐν τοῖς διστάζουσι, συγγνώμη τῷ μὴ μένειν ἐν αὐταῖς πρὸς ἐπιθυμίας ἰσχυράς· τῇ δὲ μοχθηρίᾳ οὐ συγγνώμη, οὐδὲ τῶν ἄλλων οὐδενὶ τῶν ψεκτῶν». Τὰ αὐτὰ δὲ καὶ ἐν τοῖς *Μεγάλοις Ἠθικοῖς* (Β, ς', 2)· «Σωκράτης μὲν οὖν ὁ πρεσβύτης ἀνῄρει ὅλως καὶ οὐκ ἔφη ἀκρασίαν εἶναι, λέγων ὅτι οὐδεὶς εἰδὼς τὰ κακὰ ὅτι κακὰ εἰσιν ἕλοιτ' ἄν· ὁ δὲ ἀκρατὴς δοκεῖ, εἰδὼς ὅτι φαῦλά ἐστιν, αἱρεῖσθαι ὅμως, ἀγόμενος ὑπὸ τοῦ πάθους. Διὰ δὴ τὸν τοιοῦτον λόγον οὐκ ᾤετ' εἶναι ἀκρασίαν, οὐ δὴ ὀρθῶς· ἄτοπον γὰρ τῷ λόγῳ τούτῳ πεισθέντας ἀναιρεῖν τὸ πιθανῶς γινόμενον· ἀκρατεῖς γάρ εἰσιν ἄνθρωποι, καὶ αὐτοὶ εἰδότες ὅτι φαῦλα ὅμως ταῦτα πράττουσιν· ἐπεὶ δ' οὖν ἔστιν ἀκρασία, πότερον ὁ ἀκρατὴς ἐπιστήμην τινὰ ἔχει, ἢ θεωρεῖ καὶ ἐξετάζει τὰ φαῦλα; Ἀλλὰ πάλιν ἂν δόξειεν ἄτοπον τὸ κράτιστον καὶ βεβαιότατον τῶν ἐν ἡμῖν ἡττᾶσθαι ὑπό τινος· ἐπιστήμη γὰρ πάντων τῶν ἐν ἡμῖν μονιμώτατόν ἐστι καὶ βιαστικώτατον, ὥστε πάλιν ὁ λόγος οὗτος ἐναντιοῦται τῷ μὴ εἶναι ἐπιστήμην. Ἀλλ' ἆρά γε ἐπιστήμη μὲν οὔ, δόξα δέ; ἀλλ' εἰ δόξαν ἔχει ὁ ἀκρατής, οὐκ ἂν εἴη ψεκτός· εἰ γὰρ φαῦλόν τι πράττει μὴ ἀκριβῶς εἰδώς, ἀλλὰ δοξάζων, συγγνώμην ἂν τις ἀποδοίη προσθέσθαι τῇ ἡδονῇ καὶ πρᾶξαι τὰ φαῦλα, μὴ ἀκριβῶς εἰδότα ὅτι φαῦλά εἰσιν, ἀλλὰ δοξάζοντα· οἷς δὲ συγγνώμην ἔχομεν, τούτους οὐ ψέγομεν· ὥστε ὁ ἀκρατής, εἴπερ δόξαν ἔχει, οὐκ ἔστι ψεκτός· ἀλλ' ἔστι ψεκτός».

Τοιαῦται αἱ κρίσεις τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας τοῦ Σωκράτους· ἐκ τούτων λαμβάνων ἀφορμὴν ὁ Fouillée συνοψίζει τὴν ἠθικὴν θεωρίαν τοῦ Σωκράτους ὡς ἑξῆς.

«Ἡ οὐσία τῆς ψυχῆς ὁ λόγος ἐστίν· ὁ λέγων ψυχὴν λέγει νοῦν· ὁ δὲ λόγος ὑποκείμενον ἔχει καὶ τέλος ἀναγκαῖον τὸ ἀγαθόν· ὅταν γινώσκῃ τὸ ἀγαθόν, τείνει πρὸς αὐτό· ἡ δὲ τάσις αὕτη πρὸς τὸ ἀγαθὸν ὡς τέλος, γενικὴ οὖσα καὶ θεμελιώδης, καλεῖται βούλησις· ὥστε ἡ βούλησις οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ ὁ λόγος νοῶν τὸ ἀγαθόν· ὅταν ὁ λόγος πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἀγαθοῦ πολλὰ βλέπῃ μέσα, προαιρεῖται, νοερᾷ τινι ἐνεργείᾳ, ὅ,τι ἂν δοκῇ αὐτῷ βέλτιον. Ἡ ἀρετή ἐστιν ὁ ἀληθὴς λογισμός, ἡ ἐπιστήμη, ἥτις αὐτομάτως ἐν πράξεσιν ἐκδηλοῦται· ἡ ἀληθὴς ἐπιστήμη ὑπ' οὐδενὸς κρατεῖται οὐδὲ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ πάθους, ἔτι δ' ἔλαττον ὑπὸ δυνάμεως ἐλευθερίας τινὸς ἀδιαφόρου, ἐνεργούσης ἀλόγως κατὰ τοῦ λόγου καὶ συνειδήσιν ἐχούσης τῆς ἰδίας αὐτῆς ἀλογίας· ἡ κακία φαντασιῶδές τι τυγχάνει ὄν, νόσος νοερά, πλάνη ἀκουσία, δυναμένη ἰαθῆναι ὑπὸ τῆς παιδεύσεως ἢ ὑπὸ τῆς κολάσεως· ἡ δὲ ἐλευθερία ὁ λόγος ἐστὶν ἄνευ κωλυμάτων ἀναπτυσσόμενος, νοῶν τὸ ἀληθὲς καὶ ἐκτελῶν αὐτό, μιᾷ καὶ μόνῃ καὶ τῇ αὐτῇ ἐνεργείᾳ, ἥτις πάσης ἐξωτερικῆς ἀντιστάσεως δεσπόζει· ἡ ἐλευθερία ἐστὶν ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ ἀρετή. Διὰ τοῦτο δύναταί τις εἰπεῖν ὅτι ἡ ἀρετὴ ἐστὶν ἐλευθέρα, ἑκουσία μάλιστα· ἡ δὲ κακία τοὐναντίον ἐστὶν ὅλως δούλη, ἄλογος οὖσα.

Ἡ θεωρία αὕτη τοσαύτην ἔχει σπουδαιότητα καὶ ἡ ῥίζα αὐτῆς τοσοῦτον συμπεφυκυῖά ἐστιν αὐτοῖς τοῖς σπλάγχνοις τῆς Σωκρατικῆς φιλοσοφίας — τῆς φιλοσοφίας τῶν τελικῶν αἰτίων καὶ τῆς προνοίας — καὶ τοσαῦτα ἐν τῇ ἱστορίᾳ κατέλιπεν ἴχνη καὶ νέον πνεῦμα, ὥστε ἡ μελέτη αὐτῆς ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῦ Ξενοφῶντος καὶ Ἀριστοτέλους καὶ Πλάτωνος ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ ἐστι».

Περὶ βουλήσεως καὶ ἐλευθερίας κατὰ Σωκράτην καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους.

§ 52. Ἴδωμεν οὖν εἰ σύμφωνα τούτοις εἰσὶν ἃ λέγει Ξενοφῶν περὶ ἠθικῆς ἐλευθερίας. Κατ'

1) Ὁ Πλάτων ἐν τῷ ἐννάτῳ βιβλίῳ τῶν *Νόμων* (σελ. 870—882) ἐκίνησε τὸ ζήτημα, *τίς ἡ χρεία ποινικῶν νόμων, εἰ πᾶσα ἀδικία ἀκουσία ἐστίν*. Ἡ ποινὴ παρ' αὐτῷ οὐκ ἐπὶ τῇ τοῦ αὐτεξουσίου στηρίζεται γνώσει, ἀλλ' ἐπὶ τῇ τῆς τάξεως καὶ ἀταξίας, τῆς τε ἔσωθεν καὶ τῆς ἔξωθεν, θεωρουμένης ἀνεξαρτήτως τῆς ἐλευθερίας· ὁ Πλάτων τὸ κακὸν καθ' ἑαυτὸ κολάζει, οὐδαμοῦ ἐννοῶν αὐτὸ κακὸν ἐλεύθερον· ἡ δὲ ποινὴ ἁπλοῦν ἐστι φάρμακον ἢ ἀπειλὴ τὴν ἀποῦσαν ἐπιστήμην ἀναπληροῦσα· (ἴδ. Fouillée I, σελ. 239—250).

αὐτὸν ὁ Σωκράτης ἀπεφαίνετο, ὅτι σοφὸς καὶ σώφρων ἔν ἐστιν· ὁ δὲ σώφρων ἐγκρατής, ὁ δὲ ἐγκρατὴς κρείττων ὢν τῶν παθῶν καὶ ὑπ' οὐδενὸς ἀγόμενος ἐλεύθερός ἐστιν· ὁ δὲ ἀκρατὴς δοῦλος καὶ ἀνδραποδώδης ὑπὸ τῶν παθῶν αὐτοῦ ἡττώμενος. Οἱ λόγοι τοῦ Ξενοφῶντος ἔχουσιν οὕτως· «Εἰπέ μοι, ἔφη, ὦ Εὐθύδημε, ἆρα καλὸν καὶ μεγαλεῖον νομίζεις εἶναι καὶ ἀνδρὶ καὶ πόλει κτῆμα ἐλευθερίαν; Ὡς οἷόν τέ γε μάλιστα, ἔφη. Ὅστις οὖν ἄρχεται ὑπὸ τῶν διὰ τοῦ σώματος ἡδονῶν καὶ διὰ ταύτας μὴ δύναται πράττειν τὰ βέλτιστα, νομίζεις τοῦτον ἐλεύθερον εἶναι; Ἥκιστα ἔφη. Ἴσως γὰρ ἐλευθέριον φαίνεταί σοι τὸ πράττειν τὰ βέλτιστα, εἶτα τὸ ἔχειν τοὺς κωλύσαντας τὰ τοιαῦτα ποιεῖν ἀνελεύθερον νομίζεις; Παντάπασι γ', ἔφη. Παντάπασιν ἄρα σοι δοκοῦσιν οἱ ἀκρατεῖς ἀνελεύθεροι εἶναι; Νὴ τὸν Δί' εἰκότως. *Πότερα* δέ σοι δοκοῦσιν οἱ ἀκρατεῖς κωλύεσθαι μόνον τὰ κάλλιστα πράττειν, ἢ καὶ ἀναγκάζεσθαι τὰ αἴσχιστα ποιεῖν; Οὐδὲν ἧττον ἔμοιγ', ἔφη, δοκοῦσι ταῦτα ἀναγκάζεσθαι ἢ ἐκεῖνα κωλύεσθαι. Ποίους δέ τινας δεσπότας ἡγεῖ τοὺς τὰ μὲν ἄριστα κωλύοντας, τὰ δὲ κάκιστα ἀναγκάζοντας; Ὡς δυνατόν, νὴ Δί', ἔφη, κακίστους. Δουλείαν δὲ ποίαν κακίστην νομίζεις εἶναι; Ἐγὼ μέν, ἔφη, τὴν παρὰ τοῖς κακίστοις δεσπόταις. Τὴν κακίστην ἄρα δουλείαν οἱ ἀκρατεῖς δουλεύουσιν; Ἔμοιγε δοκεῖ, ἔφη. Σοφίαν δὲ τὸ μέγιστον ἀγαθὸν οὐ δοκεῖ σοι ἀπείργουσα τῶν ἀνθρώπων ἡ ἀκρασία εἰς τοὐναντίον αὐτοὺς ἐμβάλλειν; ἢ οὐ δοκεῖ σοι προσέχειν τε τοῖς ὠφελοῦσι καὶ καταμανθάνειν αὐτὰ κωλύειν ἀφέλκουσα ἐπὶ τὰ ἡδέα, καὶ πολλάκις αἰσθανομένους τῶν ἀγαθῶν τε καὶ τῶν κακῶν ἐκπλήξασα ποιεῖν τὸ χεῖρον ἀντὶ τοῦ βελτίονος αἱρεῖσθαι; Γίγνεται τοῦτ', ἔφη. Σωφροσύνης δέ, ὦ Εὐθύδημε, τίνι ἂν φαῖμεν ἧττον ἢ τῷ ἀκρατεῖ προσήκειν; αὐτὰ γὰρ δήπου τὰ ἐναντία σωφροσύνης καὶ ἀκρασίας ἔργα ἐστίν. Ὁμολογῶ καὶ τοῦτο, ἔφη. Τοῦ δ' ἐπιμελεῖσθαι ὧν προσήκει οἴει τι κωλυτικώτερον εἶναι ἀκρασίας; Οὔκουν ἔγωγ', ἔφη. Τοῦ δὲ ἀντὶ τῶν ὠφελούντων τὰ βλάπτοντα προαιρεῖσθαι ποιοῦντος, καὶ τούτων μὲν ἐπιμελεῖσθαι, ἐκείνων δὲ ἀμελεῖν πείθοντος, καὶ τοῖς σωφρονοῦσι τὰ ἐναντία ποιεῖν ἀναγκάζοντος οἴει τι ἀνθρώπῳ κάκιον εἶναι; Οὐδέν, ἔφη. Οὐκοῦν τὴν ἐγκράτειαν τῶν ἐναντίων ἢ τὴν ἀκρασίαν εἰκὸς τοῖς ἀνθρώποις αἰτίαν εἶναι; Πάνυ μὲν οὖν, ἔφη. Οὐκοῦν καὶ τῶν ἐναντίων τὸ αἴτιον εἰκὸς ἄριστον εἶναι; Εἰκός γάρ, ἔφη. Ἔοικεν ἄρα, ἔφη, ὦ Εὐθύδημε, ἄριστον ἀνθρώπῳ ἐγκράτεια εἶναι; Εἰκότως γάρ, ἔφη, ὦ Σώκρατες.....· Ἀλλὰ μὴν τοῦ μαθεῖν τι καλὸν κἀγαθὸν καὶ τοῦ ἐπιμεληθῆναι τῶν τοιούτων τινὸς δι' ὧν ἄν τις καὶ τὸ ἑαυτοῦ σῶμα καλῶς διοικήσειε καὶ τὸν ἑαυτοῦ οἶκον καλῶς οἰκονομήσειε, καὶ φίλοις καὶ πόλει ὠφέλιμος γένοιτο καὶ ἐχθροὺς κρατήσειεν, ἀφ' ὧν οὐ μόνον ὠφέλειαι, ἀλλὰ καὶ ἡδοναὶ μέγισται γίγνονται, οἱ μὲν ἐγκρατεῖς ἀπολαύουσι πράττοντες αὐτά, οἱ δ' ἀκρατεῖς οὐδενὸς μετέχουσι· τῷ γὰρ ἂν ἧττον φήσαιμεν τῶν τοιούτων προσήκειν, ἢ ᾧ ἥκιστα ἔξεστι ταῦτα πράττειν, κατεχομένῳ ἐπὶ τῷ σπουδάζειν περὶ τὰς ἐγγυτάτω ἡδονάς; Καὶ ὁ Εὐθύδημος, δοκεῖς μοι, ἔφη, ὦ Σώκρατες, λέγειν ὡς ἀνδρὶ ἧττονι τῶν διὰ τοῦ σώματος ἡδονῶν πάμπαν οὐδεμιᾶς ἀρετῆς προσήκει. Τί γὰρ διαφέρει, ἔφη, ὦ Εὐθύδημε, ἄνθρωπος ἀκρατὴς θηρίου τοῦ ἀμαθεστάτου; ὅς τις γὰρ τὰ μὲν κράτιστα μὴ σκοπεῖ, τὰ ἥδιστα δ' ἐκ παντὸς τρόπου ζητεῖ ποιεῖν, τί ἂν διαφέροι τῶν ἀφρονεστάτων βοσκημάτων; ἀλλὰ τοῖς μὲν μόνοις ἔξεστι σκοπεῖν τὰ κράτιστα τῶν πραγμάτων, καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ διαλέγοντας κατὰ γένη, τὰ μὲν ἀγαθὰ προαιρεῖσθαι, τῶν δὲ κακῶν ἀπέχεσθαι».

Τούτοις συμφωνεῖ καὶ τὸ χωρίον τοῦ Φιλήβου (ἔνθ. σελ. 206), ἐν ᾧ λέγεται «ὡς πᾶν τὸ γιγνῶσκον αὐτὸ (τὸ ἀγαθὸν) θηρεύει καὶ ἕπεται βουλόμενον ἑλεῖν καὶ (περὶ αὐτὸ) κτήσασθαι». Ἐν τούτοις ἡ βούλησις οὐ παρίσταται ἀδρανὴς καὶ παθητική, ἀλλ' ἕπεται καὶ ἐνεργεῖ πρὸς κτῆσιν τοῦ ἀγαθοῦ.

Ἀλλὰ ταῦτα πῶς συμβιβάζονται τοῖς προειρημένοις (§ 50, σελ. 205—207), ὅτι οὐδεὶς κακὸς ἢ ἄδικος ἑκών; πῶς δὲ συμβιβάζονται καὶ τῇ ἀποφάνσει τοῦ Ἀριστοτέλους (§ 51, σελ. 208), ὅτι κατὰ Σωκράτην οὐ μόνον ὁ κακὸς οὐκ ἔστι κακὸς ἑκών, ἀλλὰ καὶ ὁ ἀγαθὸς οὐκ ἔστι τοιοῦτος ἑκών;

Τί δεῖ περὶ τούτων φρονεῖν; ἡ περὶ ἠθικῆς ἐλευθερίας θεωρία τοῦ Σωκράτους ἐστὶ πλήρης καὶ ὁμοία τῇ τῆς νέας πνευματικῆς φιλοσοφίας τοῦ Καρτεσίου φέρ' εἰπεῖν, τοῦ Καντίου, Maine de Biran καὶ ἄλλων; Τοῦτο γενήσεται φανερὸν ἂν πρότερον ἐν ὀλίγοις διαλάβωμεν περὶ τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας ἢ τοῦ αὐτεξουσίου κατὰ τοὺς νεωτέρους. Καὶ πρῶτον ἐξετάσωμεν τίς ὁ ἀληθὴς καὶ πρώταρχος τύπος τῆς ἐλευθέρας ἐνεργείας ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, λαμβάνοντες τὸ ἐξῆς παράδειγμα, ὅπερ καθ' ἑκάστην συμβαίνει· εὑρίσκει τις καθ' ὁδὸν βαλάντιον πλῆρες νομισμάτων· ὁ ἀπολέσας ἀγγέλλει τοῦτο διὰ τῶν ἐφημερίδων ὅπως ὁ εὑρὼν ἀποδῷ αὐτῷ τὸ βαλάντιον. Ὁ εὑρὼν δύναται ἀποδοῦναι αὐτὸ ἢ κρατῆσαι καὶ δαπανῆσαι τὰ χρήματα κατὰ τὰς χρείας καὶ τὰς ὀρέξεις αὐτοῦ. Περὶ τῶν δύο τούτων ἀποφάσεων τελεόν ἐστιν ἐλεύθερος, διότι ἐκ τῆς βουλήσεως αὐτοῦ ἐξήρτηται τήνδε μᾶλλον ἐκτελέσαι ἢ τήνδε. Ὁποτέραν δὲ τῶν ἀποφάσεων ἂν προτιμήσῃ, πράξει τοῦτο ἐν γνώσει ἑκουσίως καὶ ἐν πλήρει ἐλευθερίᾳ. Ἡ λαμβανομένη ὅμως ἀπόφασις οὐ γίνεται ἄνευ αἰτίων· διότι ἂν μὲν κρατήσῃ τὸ βαλάντιον ὑποχωρεῖ εἰς τὴν πλεονεξίαν· ἂν δὲ ἀποδῷ, ὑπακούει τῷ συναισθήματι τῆς τιμιότητος καὶ τῷ νόμῳ τῆς δικαιοσύνης. Πᾶσα λοιπὸν ἐλευθέρα ἀπόφασις ὑποτίθησιν αἰτίας, αἵτινες ἔχουσι ῥοπὴν (influence) ἐπὶ τῆς βουλήσεως, ἀλλ' οὐ κατ' ἀνάγκην ἐπιβάλλουσιν αὐτῇ τὴν ἀπόφασιν· ἡ ἐλευθερία τῆς ἐκλογῆς λείπεται ἀεὶ τῇ βουλήσει.

Ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται ἐν ἑαυτῷ τὸ ἀκατάβλητον συναίσθημα τῆς ἰδίας αὐτοῦ δυνάμεως, ἥτις χαρακτηρίζει αὐτὸν καὶ δι' ἧς ὑποχωρεῖ ἢ ἀνθίσταται, ἀκολουθεῖ τῷδε ἢ τῷδε αἰτίῳ, ποιεῖ τοῦτο ἢ ἄλλο.

Τοιοῦτος ὁ ἁπλοῦς τύπος τῆς ἐλευθέρας ἐνεργείας ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. Τοῦτον δὲ προεγνώριζεν ὁ Σωκράτης διατεινόμενος ὅτι οὐδεὶς πράττει τι παρὰ τὸ δόξαν βέλτιον· ἐν ἄλλαις λέξεσιν οὐχ ἡ βούλησις ἀποφασίζει, ἀλλὰ τὸ προκαλοῦν, τὸ ἕλκον αὐτὴν αἴτιον, τὸ βέλτιον. Σύμφωνος τῷ Σωκράτει ἐστὶ καὶ Λεϊβνίτιος τὰ αὐτὰ λέγων· ἔστι δὲ καὶ φιλοσοφικὴ τις αἵρεσις *le Déterminisme*[1] ἥτις ἀρνεῖται τὴν προσωπικὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῶν ἀποφάσεων αὐτοῦ, ἀπονέμει δὲ αὐτὰς ὁλοσχερῶς τῇ δυνάμει τῶν αἰτίων[1], ἐν τῇ τάξει ἑαυτῆς κατατάσσουσα καὶ τὸν Σωκράτην καὶ Πλάτωνα.

Ἀλλὰ περὶ τούτων κατωτέρω ἔσται λόγος· νῦν δὲ ἐξετάσωμεν τὰ διάφορα εἴδη τῆς ἐλευθέρας ἐνεργείας, εἰσὶ δὲ τρία, εὐδιάκριτα.

α'. Ὁ ἄνθρωπος ἀμφίρροπος τὸ κατ' ἀρχὰς καὶ διστάζων περὶ τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, τελευτῶν ὑποκύπτει εἰς τὸ κακόν·

> *καὶ μανθάνω μὲν οἷα δρᾶν μέλλω κακά,*
> *θυμὸς δὲ κρείσσων τῶν ἐμῶν βουλευμάτων.*

Ἡ μορφὴ αὕτη ἡ συνηθεστέρα ἐστὶν ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ· ὁ Σωκράτης (ἔνθ. σελ. 206) ὁμολογεῖ ὅτι τοιαύτη ἦν ἡ κοινὴ γνώμη, κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ· «πολλούς φασι γιγνώσκοντας τὰ βέλτιστα οὐκ ἐθέλειν πράττειν, ἐξὸν αὐτοῖς, ἀλλ' ἄλλα πράττειν». Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης (σελ. 209)· «ἀκρατεῖς γάρ εἰσιν ἄνθρωποι, καὶ αὐτοὶ εἰδότες ὅτι φαῦλα, ὅμως ταῦτα πράττουσι». Πρὸς ταύτην τὴν κοινὴν γνώμην ἀντιστρατεύεται ὁ Σωκράτης, ὡς γινώσκομεν ἤδη, μέχρι παραδοξολογίας διισχυριζόμενος ὅτι *οὐδεὶς ἑκὼν κακός*· ὥστε κατὰ τὸ Σωκρατικὸν ἀξίωμα, λέγει ὁ Αἰμίλιος Saisset, καὶ οἱ μοχθηρότατοι τῶν κακούργων ἔσονται ἀθῷοι καὶ ἀνεύθυνοι, ὡς ἄκοντες κακουργήσαντες· οὔτε δὲ ἀρετὴ οὔτε κακία οὔτε εὐθύνη ὑπάρξει· ἂν δὲ τὸ ἀξίωμα ἐφαρμοσθῇ καὶ κατὰ γράμμα, ἄξει κατ' εὐθεῖαν εἰς τὴν ἄρνησιν τοῦ αὐτεξουσίου.

β'. Ὁ ἄνθρωπος ἀντιτάσσει πάλιν μακρὰν καὶ ἐπίμοχθον κατὰ τῶν πονηρῶν κλίσεων καὶ ἐξωτερικῶν πειρασμῶν καὶ ἐπὶ τέλους ὑπερισχύει καὶ θριαμβεύει· αὕτη ἡ μορφὴ τῆς ἐλευθέρας ἐνεργείας τακτικὴ ἐστι καὶ κανονική· ταύτην δὲ καὶ πάντες οἱ ποιηταὶ ἐξύμνησαν, ὡς ἔστιν ἰδεῖν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν. Ὅταν τις εἰς τοιοῦτον ἀνέλθῃ ἠθικὸν ὕψος, ὥστε ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ τὴν μὲν πτῶσιν εἶναι ἐξαίρεσιν, τὴν δὲ ἀρετὴν κανόνα, φαίνεται ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις εἰς τὴν τελειότητα προήχθη, ἧς ἐπιδεκτικὴ ἐστιν.

γ'. Ἀλλ' ὑπεράνω τῆς τακτικῆς ἐκπληρώσεως τοῦ καθήκοντος καὶ τοῦ ἐπιμόχθου θριάμβου τῆς ἀρετῆς ὑπάρχει εἶδος ἐνεργητικώτερον, ἀγνότερον καὶ τελειότερον. Ἔστιν ἡ ἕξις τοῦ

1) Πῶς ἐξελληνιστέον τὸν φιλοσοφικὸν τοῦτον ὅρον; Ὁ Ὠριγένης ἐν τῷ περὶ προσευχῆς (κεφ. ζ') λόγον ποιούμενος περὶ τῶν προκαλουσῶν τὴν βούλησιν αἰτιῶν μεταχειρίζεται τὴν λέξιν *ῥεπτικόν*. «Καίτοι γέ ἐστιν εἰπεῖν περὶ τῶν ἐπὶ γῆς, ὅτι τοιαίδε τινὲς προγενόμεναι ἐκ τῶν περιεστώτων φαντασίαι προκαλοῦνται τὸ ἀβέβαιον ἡμῶν ἢ τὸ ἐπὶ τὸ κρεῖττον (ἴσως χεῖρον) *ῥεπτικὸν* ἡμῶν πρὸς τὸ ποιῆσαι ἢ εἰπεῖν τάδε τινὰ ἢ τάδε». Τὸ ῥῆμα *ῥέπω* αὐτοπαθές ἐστι καὶ ἐνεργητικόν. Ὁ Πλάτων λέγει που, «διστάζοντί μοι ἔρρεψε δεῦν» = ἀπεφασίσθη ὅτι πρέπει. Τὸ δὲ *ῥεπτικόν*, ἐνεργητικῶς λαμβανόμενον, σημαίνει τὸ προκαλοῦν αἴτιον καὶ ποιοῦν τὴν βούλησιν τόδε ἢ τόδε πρᾶξαι· ὥστε τὸ *ῥεπτικὸν* δύναται σημαίνειν καὶ τὸ σύστημα καθόλου, *le Déterminisme*, πλὴν εἰ μή τις βούλοιτο τὴν βάρβαρον δημιουργῆσαι λέξιν *ῥεπτικισμόν*.

1) Ὁ πολὺς καὶ ἀκάματος Fouillée καὶ ἴδιον συνέγραψε βιβλίον, *La Liberté et le Déterminisme*, ἐν ᾧ πειρᾶται τὰ ἀντιμαχόμενα συνδιαλλάξαι.

πράττειν τὸ ἀγαθὸν ἄνευ πάλης, καθιστᾶτα εὔκολον καὶ εὐφρόσυνον καὶ αὐτὴν τὴν θυσίαν. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὑπεράνω τῆς ἀρετῆς ὑπάρχει ὁ ἡρωϊσμὸς καὶ ἐπὶ τὸ χριστιανικώτερον ἡ ἁγιότης. Εἰσὶ ψυχαί τινες οὕτως εὖ πεφυκυῖαι ὑπὸ τῆς θείας προνοίας, ὥστε ἡ ἀρετὴ ἔστιν αὐταῖς φυσική· αἱ δὲ κλίσεις αὐτῶν τοσοῦτον ἀγναί, εὐγενεῖς καὶ εὐθεῖαι, ὥστε ἄνευ ἀγῶνός τινος αὐτομάτως φέρονται πρὸς τὸ ἀγαθόν. Ὁρμή τις ἔμφυτος ἄγει αὐτὰς πρὸς πᾶν ὅπερ καλόν, ἁγνόν, ὑψηλόν, ἁρμονικόν. Αἱ ψυχαὶ αὗται ἐν διηνεκεῖ ζῶσιν ἀθωότητι, μόλις τὸ κακὸν γινώσκουσαι, καὶ οὔτε ἀνὰ μέσον τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ κυμαίνονται, οὔτε ἐκλέγουσιν, οὔτε ὁρῶσι τὸ κακόν, ἀλλὰ μόνον τὸ ἀγαθόν. Ὁρᾶν δὲ τὸ ἀγαθὸν καὶ πράττειν αὐτὸ ἓν καὶ τὸ αὐτό ἐστιν αὐταῖς. (Ém. Saisset).

Ἀλλ' ἡ κατάστασις αὕτη οὐκ ἐγένετο ὑπὲρ τοῦ ἀνθρώπου· ἔστιν ἰδανικόν, πρὸς ὃ ἀεὶ τείνει καὶ ἐνίοτε προσεγγίζει, ἀλλ' οὐδέποτε οὐδαμῶς αὐτοῦ ἐφικνούμενος· βραχύ τι τοῦ ἀνθρωπίνου γένους προσεγγίζει, λέγει ὁ Πλάτων· τὸ ἰδανικὸν τοῦτό ἐστιν ἡ θεία ἐλευθερία.

Ὁ Σωκράτης ἐκ τῶν τριῶν τούτων καταστάσεων τῆς ἐλευθέρας ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου τὴν τρίτην κυρίως ὑπέλαβεν ὡς οἰκείαν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει, καὶ ταύτην ἐκήρυξεν ἀληθινὸν ὁδηγὸν καὶ κανόνα τοῦ βίου. Βεβαίως εἰς πλάνην ὑπέπεσε, τὴν ἐξαίρεσιν ἐκλαβὼν ὡς κανόνα, τὰς δὲ ἄλλας δύο καταστάσεις μὴ λαβὼν ὑπ' ὄψει. Ἀλλ' ὁμολογητέον ὅτι ἡ πλάνη αὕτη τιμᾷ αὐτὸν μεγάλως, ἐκ τῆς ὑψηλῆς προελθοῦσα ἰδέας, ἣν εἶχε περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ὑπολαμβάνων αὐτὴν ἱκανὴν τῷ Θεῷ ἐξομοιωθῆναι (ἴδ. § 49 σελ. 203—204), διότι καὶ αὕτη κατὰ τὴν Ἀναξαγόρειον ἀρχὴν νοῦς ἐστιν, ἐν ᾧ, ὡς ἐν τῷ Θείῳ, ἡ Θέλησις καὶ τὸ αὐτεξούσιον ἔνεισιν· ὡς δ' ἐν τῷ Θείῳ νῷ ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀγαθοῦ, ἡ ἔφεσις αὐτοῦ, ἡ ἐνέργεια ταὐτόχρονά εἰσι καὶ ἀχώριστα, οὕτω δύνανται ὁμοχρόνως γενέσθαι καὶ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ νῷ ἡ γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ, ἡ ἔφεσις αὐτοῦ, ἡ ἐνέργεια τῆς θελήσεως πρὸς πρᾶξιν αὐτοῦ. Ἐν τοιαύτῃ καταστάσει, διότι ἐξέλιπον ἡ πάλη, οἱ ἀγῶνες, αἱ σκέψεις, οἱ δισταγμοὶ τῆς βουλήσεως περὶ τὴν ἐκλογήν, ἀναιρεῖται ἡ ἐλευθέρα ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου; οὐδαμῶς· ἀλλὰ τοὐναντίον ὁ ἄνθρωπος ἐν τοιαύτῃ καταστάσει εἰς τὸ ὕψιστον ἀνέρχεται τῆς ἐλευθέρας ἐνεργείας σημεῖον· ὁ Θεὸς ἀμοιρεῖ τοῦ αὐτεξουσίου, τοῦ αὐτοκρατοῦς, ὡς φησιν Ἀναξαγόρας, διότι φύσει ὢν ἀγαθὸς ἢ μᾶλλον αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν οὐδὲν ἄλλο δύναται νοεῖν καὶ ἐθέλειν ἢ τὸ ἀγαθόν; Καὶ ἡ ἑτέρα δὲ αἰτία τῆς ἀποπλανήσεως τοῦ Σωκράτους ἦν μάλα γενναία· διότι ἐκ τῶν ἰδίων ἔκρινε καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, νομίζων ὅτι δύνανται τῆς τελειότητος ἐφικέσθαι, φωτιζόμενοι ὑπὸ τοῦ λόγου, καὶ τῆς ἐπιστήμης τοῦ ἀγαθοῦ γινόμενοι κάτοχοι[1].

Ὁ Σωκράτης ἀεὶ τοῦ βίου αὐτοῦ κανόνα εἶχε τὸν ὀρθὸν λόγον, ἢ ὡς αὐτὸς λέγει ἐν τῷ Κρίτωνι, *«ὅ,τι ὁ λόγος αἱρεῖ καὶ ἡ ἀλήθεια»*· αἱ πράξεις αὐτοῦ ἦσαν ἀεὶ ἐν ἁρμονίᾳ τοῖς λόγοις· οὐδέποτε ἔπραξέ τι ἀντιβαῖνον τῷ ὀρθῷ λόγῳ, ἀλλὰ πάντοτε τὸ καλὸν καὶ τὸ πρέπον, ἕτοιμος καὶ αὐτὴν αὐτοῦ τὴν ζωὴν προσενεγκεῖν ὁλοκαύτωμα χάριν αὐτῶν· ὁ θεωρητικὸς αὐτοῦ βίος ἑρμηνεύει τὸν πρακτικόν, καὶ ὁ πρακτικὸς τὸν θεωρητικόν, ὡς ὁ νοῦς ἀγάλλεται θεωρῶν τὸ ἀγαθόν, ἀγάλλεται δὲ καὶ πράττων αὐτό. Ὁ Ἀέχης ἐν τῷ ὁμωνύμῳ διαλόγῳ τοῦ Πλάτωνος λέγει, ὑπ' ὄψει ἔχων τὸν Σωκράτην· «Ὅταν μὲν γὰρ ἀκούω ἀνδρὸς περὶ ἀρετῆς διαλεγομένου ἢ περί τινος σοφίας ὡς ἀληθοῦς ὄντος ἀνδρὸς καὶ ἀξίου τῶν λόγων ὧν λέγει, χαίρω ὑπερφυῶς, θεώμενος ἅμα τόν τε λέγοντα καὶ τὰ λεγόμενα, ὅτι πρέποντα ἀλλήλοις καὶ ἁρμόττοντά ἐστι· καὶ κομιδῇ μοι δοκεῖ μουσικὸς ὁ τοιοῦτος εἶναι, ἁρμονίαν καλλίστην ἡρμοσμένος οὐ λύραν καὶ παιδιᾶς ὄργανα, ἀλλὰ τῷ ὄντι ζῆν ἡρμοσμένος αὐτὸς αὑτοῦ τὸν βίον σύμφωνον τοῖς λόγοις πρὸς τὰ ἔργα»[2].

Κατὰ τὸν Σωκράτην ἡ εὐπραξία (γνῶσις τῆς ἀρετῆς, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἐκτέλεσις αὐτῶν), ἔργον τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ἄκρον ἄωτόν ἐστι τῆς εὐημερίας αὐτοῦ, ὑπερτέρα πολὺ τῆς εὐτυχίας, ἥτις ἐξ δώρων τῶν θεῶν, τῆς τύχης, περιλαμβάνουσα καὶ ἐξωτερικὰ ἀγαθά, κάλλος, πλοῦτον, ἰσχύν, δόξαν καὶ ἄλλα τοιαῦτα (Ξενοφ. Ἀπομ. Α, 6' 34. Γ, 0' 14)· «ἃ Σωκράτης πολλάκις τὴν εὐημερίαν ὡς τέλος τοῦ ἀνθρώπου παρίστησιν, ἀλλὰ σπουδαίαν ποιεῖται διάκρισιν δύο εἰδῶν εὐδαιμονίας, λέγει ὁ Fouillée· ἐκ τούτων τὸ μὲν ἔξωθεν ἔρχεται, τὸ δὲ τὰς ῥίζας αὐτοῦ ἐν τῷ βάθει ἔχει τῆς διανοητικῆς καὶ ἠθικῆς ἡμῶν ἐνεργείας· καὶ τὸ μὲν ἡ εὐτυχία ἐστί, τὸ δὲ ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ εὐπραξία σημαίνουσα le bien faire et le bien être (εὐπραγία). «Ἑρμένου δέ τινος αὐτὸν τί δοκοίη αὐτῷ κράτιστον ἀνδρὶ ἐπιτήδευμα εἶναι, ἀπεκρίνατο εὐπραξία. Ἑρμένου δὲ πάλιν εἰ καὶ τὴν εὐτυχίαν ἐπιτήδευμα νομίζοι εἶναι. Ἤδη μέν οὖν τοὐναντίον ἔγωγ', ἔφη, τύχην καὶ πρᾶξιν ἡγοῦμαι· τὰ μὲν γὰρ μὴ ζητοῦντα ἐπιτυχεῖν τινι τῶν δεόντων εὐτυχίαν οἶμαι εἶναι, τὸ δὲ μαθόντα τε καὶ μελετήσαντά τι εὖ ποιεῖν εὐπραξίαν νομίζω, καὶ οἱ τοῦτο ἐπιτηδεύοντες δοκοῦσί μοι εὖ πράττειν· καὶ ἀρίστους δὲ καὶ θεοφιλεστάτους ἔφη εἶναι ἐν μὲν γεωργίᾳ τοὺς τὰ γεωργικὰ εὖ πράττοντας, ἐν δὲ ἰατρείᾳ τοὺς τὰ ἰατρικά, ἐν δὲ πολιτείᾳ τοὺς τὰ πολιτικά· τὸν δὲ μηδὲν εὖ πράττοντα οὔτε χρήσιμον οὐδὲν ἔφη εἶναι οὔτε θεοφιλῆ». (Ἀπομ. Γ, 0', 14—15).

»Ἀγαθὸς ἄρα ἄνθρωπος, δαήμων, χρήσιμος, εὐσεβής, θεοφιλὴς καὶ εὐδαίμων εἷς καὶ ὁ αὐτός ἐστι, κατὰ Σωκράτην· διότι τὸ καλῶς ἐπίστασθαί ἐστιν εὖ πράττειν, τὸ δὲ εὖ πράττειν καλῶς πράττειν ἅμα καὶ εὐπραγεῖν ἤτοι εὐδαιμονεῖν. Ἡ βελτίστη τῆς ψυχῆς κατάστασις ἐκ τῆς βελτίστης γεννᾶται πράξεως, αὕτη δὲ ἐκ τῆς βελτίστης μαθήσεως καὶ μελέτης τῆς διανοίας. Ὥστε πανταχοῦ τὴν αὐτὴν εὑρίσκομεν θεωρίαν καὶ τὴν αὐτὴν ὑπαγωγὴν παντὸς ἀγαθοῦ εἰς τὴν λογικὴν ἐνέργειαν.

»Τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Ξενοφῶντος, σαφὲς καὶ μεστὸν ἰδεῶν, ἀποκαλύπτει ἡμῖν τὴν τοῦ Σωκράτους θεωρίαν περὶ τοῦ κρατίστου ἀγαθοῦ· βλέπει ἕκαστος ἐπί τινι ὕψει τὸ ἰδανικὸν αὐτοῦ ἔθηκε. Τὸ ἀληθὲς ἀγαθόν, κατ' αὐτόν, οὐκ ἔστιν ἀγαθὸν ἔξωθεν ἐρχόμενον, τυχηρὸν καὶ ἀσταθές, ὅπερ καθ'ἑκάστην ἀπολέσαι κινδυνεύομεν· διότι οὐδέποτε ταὐτόν ἐστι τῇ τῆς ψυχῆς οὐσίᾳ· τὸ γὰρ τελειότατον ἀγαθόν ἐστιν ὅπερ αἰτία ἑαυτοῦ ἐστι, παρέχει αὐτὸ ἑαυτὸ συνειδὸς ἑαυτῷ· ἐξ οὗ τὸν χαρακτῆρα τοῦ καθόλου (de l'absolu) παρέχει. Τί ἐστιν ἀγαθὸν παθητικὸν ἔξωθεν ἐρχόμενον, καὶ οἱονεὶ ἐπιβαλλόμενον τῇ ψυχῇ; Ἔστιν ἀληθῶς τὸ τῆς ψυχῆς ἀγαθόν; Οὐδαμῶς· διότι πάντοτε χωρίς ἐστι τῆς ψυχῆς, ἀνεξάρτητόν τε αὐτῆς, μένει δὲ ἀλλότριον καὶ καθ'ἣν ὥραν αἰσθητὸν γίνεται. Ὀνομάσομεν κράτιστον ἀγαθὸν καὶ ὕψιστον τέλος τὴν τυχηρὰν ταύτην ἀπόλαυσιν ἧς γευσόμεθα, οὔτε προϊδόντες αὐτὴν οὔτε ἐθελήσαντες οὔτε παραγαγόντες οὔτε ἄξιοι αὐτῆς γενόμενοι; Τὸ ἀγαθὸν τοῦτο οὐκ ἔστιν ἐμόν, οὔτε ἡ νόησίς μού ἐστιν, οὔτε ἔργον μου. Τὸ δὲ ἀληθὲς ἀγαθὸν ἀφ' ἑαυτοῦ ἐστιν ἀγαθὸν καὶ ἐν ἑαυτῷ· ἀνήκει ἑαυτῷ, διότι αὐτὸ ἑαυτὸ ἐγέννησεν· ἔχει τὸ αὐτόματον, ὡς ἡ ἐπιστήμη, μεθ' ἧς συγχωνεύεται. Ἡ ψυχὴ μαιευτικῷ τῷ τρόπῳ τὴν ἰδίαν αὐτῆς γεννᾷ ἐπιστήμην, γεννᾷ δὲ ὡσαύτως καὶ τὴν ἰδίαν αὐτῆς εὐπραγίαν.

»Τοιοῦτον τὸ ἰδανικὸν τοῦ Σωκράτους· πῶς δὲ ἄλλως τὸ ἰδανικὸν τοῦτο τοῦ τελείου ἀγαθοῦ ἐκτελέσει ὁ ἄνθρωπος, ἢ εὐδαίμων τῇ ἐνεργείᾳ καὶ ἐπιστήμῃ αὐτοῦ γινόμενος; ἀντὶ τοῦ δέχεσθαι ἔξωθεν τὴν εὐτυχίαν, αὐτὸς τὴν ἑαυτοῦ ποιήσει εὐπραγίαν. Τοῦτο δὴ τὸ ἀγαθὸν ἐν τοῖς μυχαιτάτοις ἑδρεύσει τῆς οὐσίας αὐτοῦ, ἐν τῇ ἐνεργείᾳ καὶ ἐν τῇ διανοίᾳ αὐτοῦ, ἣ κάλλιον εἰπεῖν ἓν μετ' αὐτοῦ ποιήσει. Ὁ ἄνθρωπος ὢν ἡ πηγὴ τῆς χαρᾶς αὐτοῦ διὰ τῆς συνειδήσεως τῆς ἀρετῆς αὐτοῦ, ἔσται κάτοχος εὐπραγίας ἀναποσπάστου, προπυργίου ἀκλονήτου κατὰ τῶν ἔξωθεν ἐπερχομένων κακῶν».

Ἄξιον δὲ παρατηρήσεως, ὅτι κατὰ τὸ θρησκευτικὸν καὶ ἠθικὸν φρόνημα τῶν χρόνων ἤλλασσον καὶ αἱ λέξεις *εὐτυχία, εὐδαιμονία, εὐπραξία, εὐπραγία* τὴν σημασίαν αὐτῶν· διότι κατὰ μὲν τοὺς χρόνους τοῦ Πινδάρου, καθ' οὓς ἡ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου ἐλογίζετο μικρά, τὸ πᾶν δὲ ἦν ἡ θεία δύναμις, ἡ Τύχη καὶ αἱ Μοῖραι, *εὐπραγία* καλεῖται ἡ πρόσκαιρος εὐημερία, ἔργον τοῦ ἀνθρώπου, *εὐτυχία* δὲ *εὐδαιμονία*, ἡ μόνιμος καὶ σταθερά, δῶρον τῶν θεῶν (ἴδ. § 34, σελ. 134)· κατὰ δὲ τὴν περὶ ἀρετῆς θεωρίαν τοῦ Σωκράτους, καθ' ἣν ἡ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ τὸ πᾶν ἐστιν, *εὐπραξία* μὲν καλεῖται ἡ ἀληθὴς καὶ τελεία εὐδαιμονία, ἀποκλείουσα πᾶν ἔξωθεν ἐρχόμενον ἀγαθόν, *εὐτυχία* δὲ ἡ ἐκ τῶν ἔξωθεν ἀγαθῶν εὐημερία. Ἡ εὐπραξία κατὰ Σωκράτην οὐδὲν δέχεται οὔτε παρὰ τῆς Τύχης οὔτε παρὰ τῶν Μοιρῶν, ἃς οὐδ' εἰ εἰσὶν οἶδε.

Κρίσεις τῶν νεωτέρων περὶ τῶν ἐπακολουθημάτων τῆς θεωρίας τοῦ Σωκράτους περὶ βουλήσεως καὶ ἐλευθερίας.

§ 53. Τοιοῦτον τὸ ὕψος τῶν ἠθικῶν θεωριῶν τοῦ Σωκράτους περὶ βουλήσεως καὶ ἐλευθερίας. Ἐπειδὴ δὲ αἱ ἐλλείψεις αὐτῶν ἐπακολουθή-

1) «Ὁ Σωκράτης οὐ κατενόησεν ὅτι ἡ ταὐτότης τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς θελήσεως ἰδανικόν ἐστιν ἐν μόνῳ τῷ Θεῷ συντετελεσμένον, ὡς ἡ ταὐτότης τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς εὐδαιμονίας». Fouillée. Διὰ τί, λέγει ὁ φιλόσοφος Vacherot, ὁ συγγραφεὺς τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Σωκράτους οὐκ εἶπε καὶ ὅτι ἡ πλάνη αὕτη ἦν πάνυ ἀξία σοφοῦ ἀνδρός, τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἐκ τῆς ἰδίας κρίνοντος, καὶ τὸ ὁρᾶν τὸ ἀγαθὸν καὶ βούλεσθαι αὐτὸ ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἐκλαμβάνοντος; ὁ Σωκράτης ἐστὶν ὁ πατὴρ τῆς σχολῆς τῶν ἠθικῶν φιλοσόφων, παρ' οἷς οὐδεμίαν ἔχουσι σπουδαιότητα τὰ πάθη, ἃ οὐδέποτε ἔγνωσαν, ἢ οὐκέτι γιγνώσκουσιν ἐν τῷ καιρῷ τῆς ὑψηλῆς σοφίας, καθ' ὃν τὴν ἀρετὴν διδάσκουσιν».

2) Ἴδ. Havet I, σελ. 144.

ματα συνεπάγουσι θίγοντα τῆς ὑποθέσεως τῆς ἡμετέρας πραγματείας, ἧς σκοπὸς ἡ ἀπόδειξις τῆς προόδου καὶ ὑπεροχῆς τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας κατὰ τῆς Εἱμαρμένης, ὀφείλομεν πρὸς συμπλήρωσιν τῶν μέχρις ἐντεῦθεν εἰρημένων (ἴδ. σελ. 203· 206—207· 209—210· 211· 212—213) καὶ ταῦτα ἐξετάσαι.

α') Ἔστι λογικὸν τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Σωκράτης καταργῶν τὴν θρησκευτικὴν ἰδέαν τῆς Μοίρας τῆς Τύχης, καὶ τῆς φυσικῆς Εἱμαρμένης εἰσῆγεν ἀντ' αὐτῶν εἰς τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ φιλοσοφίαν τὴν ἠθικὴν Ἀνάγκην, διότι ἡ γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ κατελάμβανε τὸν νοῦν, ἐπεβάλλετο αὐτῷ καὶ οὐκ εἶα ἄλλην ἄλλου πράγματος ἐκλογὴν ποιήσασθαι ἢ τοῦ ἀγαθοῦ, κατελάμβανε δὲ οὕτω τὴν τάξιν τῆς ἀγαθῆς τύχης καὶ τοῦ ἀγαθοῦ δαίμονος, ὡς ἡ ἄγνοια καὶ ἀμαθία ἐπιβαλλόμεναι τῷ νῷ καὶ ἀναγκάζουσαι αὐτὸν ἐκλέξαι τὸ κακὸν ὡς ἀγαθὸν ἀνεπλήρουν τὴν τάξιν τῆς Ἄτης καὶ τοῦ Ἀλάστορος καὶ τῶν ἄλλων πονηρῶν πνευμάτων; Τί διέφερε τὸ αὐτεξούσιον τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τοῦ αὐτεξουσίου τῆς θρησκευτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Αἰσχύλου καὶ Πινδάρου; Τὰ ὅρια ἑκατέρων οὐκ ἦσαν στενά, ἡ δὲ δύναμις λίαν σμικρά;

β') Ἔστιν ὀρθὸν τὸ πόρισμα, ὅτι, ἐπειδὴ ἡ γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ, καθὸ καὶ ἡ ἄγνοια καὶ ἡ ἀμάθεια, ἐπιβάλλεται τῷ νῷ καὶ προκαλεῖ τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ, ἡ περὶ ἐλευθερίας θεωρία τοῦ Σωκράτους ἐστὶν εἰ μὴ ἡ μήτηρ ἀδελφὴ πρεσβυτέρα τῆς ῥεπτικῆς φιλοσοφίας (du Déterminisme);

γ') Ἔστιν ἀληθὲς τὸ πόρισμα, ὅτι ὁ Σωκράτης αὐτὸς ἑαυτῷ ἀντιφάσκει, ἔνθεν μὲν διατεινόμενος, ὅτι οὐδεὶς ἑκὼν ἀδικεῖ, ἔνθεν δὲ ἀξιῶν, ὅτι ὁ ἑκὼν ἀδικῶν ἐγγυτέρω ἐστὶ τοῦ δικαίου καὶ μᾶλλον συγγνωστέος ἢ ὁ ἄκων ἄδικος; Τὸ ζήτημα τοῦτο ὑπάθεσιν ἔχει ὁ Διάλογος τοῦ Πλάτωνος *Ἱππίας ὁ Ἐλάσσων*, καὶ τὸ δεύτερον κεφάλαιον τοῦ τετάρτου βιβλίου τῶν *Ἀπομνημονευμάτων* τοῦ Ξενοφῶντος, *πότερος ἀδικώτερός ἐστιν ὁ ἑκὼν ἑξαπατῶν ἢ ὁ ἄκων*, ὡς εἰ ἔλεγε, ποτέρα πρᾶξις ἀδικωτέρα ἐστίν, εἰ ὁ Οἰδίπους ἑκὼν ἐφόνευε τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ ἐνυμφεύετο τὴν μητέρα αὐτοῦ, ἢ ἄκων ἐξ ἀγνοίας, ὡς ἔπρεξεν, ἐφ' ᾧ καὶ κηρύττει ἑαυτὸν ἀθῶον· (ἴδ. § 44, σελ. 172).

Οὔτε τῷ Σωκράτει, οὔτε τῷ Πλάτωνι οὔτε τῷ Ἀριστοτέλει ἐπῆλθε τῷ νῷ πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ Ἀναξαγόρου, τὸν *Νοῦν*, ἀντιτάξαι τὴν *Θέλησιν*, ὡς ἀρχὴν καὶ ἐλευθέραν αἰτίαν, ἴσην τῇ δυνάμει τῷ νῷ ἢ καὶ ὑπερτέραν αὐτοῦ, ὡς ἐποίησεν ὁ Καρτέσιος, ὃς μετὰ τόλμης τὸ ἐνιαῖον διέλυσε τοῦ βούλεσθαι καὶ γινώσκειν, τῆς θελήσεως καὶ νοήσεως τῶν Σωκρατικῶν. Ἡ διανοητικὴ καὶ ἡ ἠθικὴ διαλεκτικὴ συγχωνευθεῖσαι ὑπὸ Σωκράτους ἀπεχωρίσθησαν ὑπὸ τοῦ Καρτεσίου. Ἡ θέλησις οὐκέτι εὐπειθῶς ἐν τοῖς ὁρίοις ἵσταται τῆς νοήσεως, οὐδὲ ἡ τάξις τῶν πράξεων κατ' ἀνάγκην τῇ τῶν ἰδεῶν συναρμόζεται τάξει· διότι ἡ νόησις πεπερασμένη ἐστὶ καὶ παθητική, ἡ δὲ θέλησις ἄπειρος καὶ ἐνεργός, οὐδ' ἡ ἐνέργεια αὐτῆς λήγει ὅπου τὸ τῆς νοήσεως βλέμμα τελευτᾷ, ἀλλὰ καὶ περαιτέρω βαίνει. Ὁ Καρτέσιος οὐ παύεται λέγων ὅτι ἡ πλάνη ἐλευθέρα ἐστί, καίπερ μετὰ τῶν Σωκρατικῶν ὁμολογῶν, ὅτι πᾶν ἁμάρτημα πλάνη ἐστὶν ἐξ ἀγνοίας προερχομένη· *nemo peccans nisi ignorans*.

Ἡ δὲ νέα φιλοσοφία μετὰ τὸν Κάντιον καὶ Maine de Biran ἐξετάσασα μετὰ τῶν Σωκρατικῶν τὸ κατ' ἀρχὰς τὴν πρώτην ἀρχὴν ἐν τῇ νοήσει καὶ ταῖς ἀνάγκαις αὐτῆς, ἐπελάβετο ὕστερον ἐρευνῆσαι αὐτὴν ἐν τῇ θελήσει καὶ τῇ ἐλευθερίᾳ αὐτῆς. Ὥστε ἡ νόησις οὐκέτι ἄλλο τι ἔσται ἢ ἀπαύγασμα τῆς θελήσεως, ἡ δὲ ἀνάγκη σχέσις τις ὅλως ἐξωτερικὴ φανήσεται τῶν ἐλευθεριῶν πρὸς ἀλλήλας, αἵτινες ἡ κρηπὶς εἰσι τῆς ὑπάρξεως. (Ἴδ. Fouillée *Philosophie de Socrate* II, σελ. 507—508).

Τοιαύτην εὑρεῖαν ἐλευθερίαν τῆς θελήσεως βεβαίως οὐ ζητητέον ἐν τῇ τοῦ Σωκράτους ἠθικῇ φιλοσοφίᾳ, ὡς οὐδὲ ἐν τῇ τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους[1]· ἀλλὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἰσχυρὸς λόγος, ὅπως καὶ ὃ ἔχουσιν ἀποστερήσῃ τις αὐτούς. Οἱ πλεῖστοι τῶν νεωτέρων φρονοῦσιν ὅτι ἡ περὶ θελήσεως θεωρία τοῦ Σωκράτους φέρει εἰς τὴν ἄρνησιν τοῦ αὐτεξουσίου· ἀλλ' ἐν μέρει μόνον, διότι ἡ γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ οὐ βίᾳ ἐπιβάλλεται τῷ νῷ οὐδ' ἀποστερεῖ αὐτὸν τῆς ἐλευθέρας θελήσεως (ἴδ. σελ. 210)· ὁ Ch. Lévêque *La liberté selon les principaux philosophes Grecs* ὑπολαμβάνει, ὅτι ὁ Σωκράτης φαίνεται μὴ συνιδὼν τὰ σπουδαῖα τῆς θεωρίας αὐτοῦ ἀποτελέσματα, διότι ἄλλως ἔμελλεν ἀποκρούσειν αὐτά. «Socrate ne semble pas avoir aperçu ces conséquences, qu'il eût repoussées»· ὁ δὲ Fouillée ὑποστηρίζει ὅτι ὁ

1) Περὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς θελήσεως κατὰ Πλάτωνα καὶ Ἀριστοτέλη ἴδ. Zeller *Philosophie der Griechen* II, 1, σελ. 718—720· καὶ II, 2, σελ. 585—588.

Σωκράτης ἐν γνώσει πρὸς τοὺς ὑποστηρίζοντας τὸ αὐτεξούσιον ἀντεμάχετο (ἴδ. σελ. 206)· ὁ Σωκράτης ὅμως ὅλως διαφέρει τῶν ἄλλων τῶν μὴ παραδεχομένων ἐν τῷ ἀνθρώπῳ αὐτεξούσιον· διότι οὗτοι μὲν καταπολεμοῦσι τὴν ἀρχὴν τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου ἐν παντὶ βαθμῷ· ὁ δὲ Σωκράτης τὴν ἀρχὴν τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας ἀναγνωρίζει καὶ τίθησιν αὐτὴν ὑπεράνω τῶν παθῶν· διότι ὁ νοῦς, ὅταν κάτοχος ᾖ τῆς ἐπιστήμης τοῦ ἀγαθοῦ, ἐλεύθερός ἐστι καὶ αὐτεξούσιος· ἡ γνῶσις ἄρα τοῦ ἀγαθοῦ οὐκ ἐπιβάλλεται τῷ νῷ ὡς ἀνάγκη, οὐδ' ἀποστερεῖ αὐτὸν τῆς ἐλευθέρας θελήσεως· μόνον δὲ ὅταν ὁ νοῦς ἐσκοτισμένος ᾖ ὑπὸ τῆς ἀμαθείας, ἀναγκάζεται πράττειν τὸ κακὸν ἄκων, διότι πράττει αὐτὸ νομίζων ἀγαθὸν εἶναι· καὶ κατὰ τοῦτο μόνον φαίνεται ἀρνούμενος τὸ αὐτεξούσιον καὶ συμφωνῶν τοῖς ῥεπτικοῖς φιλοσόφοις (Déterministes)· ἀλλὰ κατὰ τὰς ἀρχὰς παρασάγγας ὅλους ἀπ' ἀλλήλων ἀπέχουσι, καὶ δικαίως ὁ Lévêque φρονεῖ ὅτι ὁ Σωκράτης ἔμελλεν ἀποκρούσειν τὰ πορίσματα τῆς θεωρίας αὐτοῦ, εἰ ταῦτα ἐγίνωσκεν· ὁ δὲ συγγραφεὺς τῆς φιλοσοφίας τοῦ Σωκράτους μετὰ πολλῆς λεπτολογίας ἀναπτύσσει καὶ ἑρμηνεύει τὴν περὶ θελήσεως θεωρίαν τοῦ Σωκράτους κατατάσσων αὐτὸν ἐν τοῖς ῥεπτικοῖς φιλοσόφοις.

«Ἡ κυρία πρωτοτυπία τοῦ Σωκράτους, φησίν, ἐν τῇ θεωρίᾳ ἐστὶ τῆς θελήσεως, πρῶτος ἐν γνώσει ὑποστηρίξας τὸ σύστημα, ὃ ἔκτοτε ἐκλήθη ῥεπτικόν (déterminisme)· ἀλλὰ τίνες οἱ ἀκριβεῖς χαρακτῆρες τοῦ Σωκρατικοῦ ῥεπτικοῦ; Πόθεν προῆλθεν, ἐκ τῆς γνώσεως τῶν ποιητικῶν αἰτίων ἢ ἐκ τῆς τῶν τελικῶν;

»Πιστεύειν, ὅτι αἱ ἡμέτεραι πράξεις ὑπὸ συμπλοκῆς παράγονται ποιητικῶν αἰτίων, μηχανικῶν ἢ φυσικῶν (κατὰ τὴν ἀρχαίαν τῆς λέξεως ἔννοιαν), τοῦτό ἐστιν ἀληθὴς ἀνάγκη, οἵαν εὑρίσκει τις ἐν τῇ μηχανικῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ Δημοκρίτου λόχου χάριν· καὶ τοῦτό ἐστιν ὁ πρῶτος καὶ ἐλάχιστος βαθμὸς τῆς νοήσεως.

»Τῆς δὲ ἑτέρας θεωρίας, ἥ γε ὁ δεύτερος ἐστὶν ὁ Σωκράτης. Ἡ θεωρία αὕτη τὴν ἑκουσίαν ἀπόφασιν ὑπολαμβάνει οὐχ ὡς μηχανικὸν ἀποτέλεσμα τῶν ἔξωθεν αἰτίων, ἀλλ' ὡς νοερὰν ἐκλογὴν τοῦ βελτίονος. Κατ' αὐτὴν τὸ ἀγαθὸν ἀναντιῤῥήτως παντοδύναμόν ἐστιν, ἀλλ' ἡ παντοδυναμία αὕτη ὅλως ἐνεργετικὴ ἐστι· διότι τὸ ἀγαθὸν ἐνεργεῖ, ὁρώμενον τῷ νῷ, διὰ μόνου τοῦ κάλλους αὐτοῦ, οὐχὶ δὲ διὰ τῆς βίας τῇ ψυχῇ ἐπιβαλλόμενον.

»Ἐκ τούτων δῆλον ὅτι μέγα χάσμα ἐστὶν ἀνὰ μέσον τῆς νοερᾶς ταύτης θεωρίας καὶ τῆς ὁλοκρατικῆς ἀνάγκης (fatalisme matérialiste)· διότι ἐν ταύτῃ μὲν προορισμός τίς ἐστι (prédéterminisme), προηγούμενος τῆς πράξεως, ὡς ἡ αἰτία προηγεῖται τοῦ ἀποτελέσματος, ἐν ἐκείνῃ δὲ ὡς τέλος, ὡς σκοπὸς ἰδανικὸς πρὸς ὃν τείνομεν, οὐχ ὡς προϋπάρχουσα αἰτία ὠθοῦσα ἡμᾶς· κεῖται πρὸ ἡμῶν καὶ καλεῖ ἡμᾶς, οὐκ ὄπισθεν ἡμῶν, ὡς φυσικὴ δύναμις ἕλκουσα.

»Ἡ ἀπόφασις τῆς ἐνεργείας μεταβάλλει οὕτω χαρακτῆρα· διότι ἐν μὲν τῇ μοιραίᾳ ἀνάγκῃ τῶν φυσικῶν αἰτίων οὐδὲν ἔχει αὕτη τὸ αὐτόματον, ἀποτέλεσμα οὖσα τῆς ἐξωτερικῆς αἰτίας, καταναγκασμὸς ἔξωθεν ἐρχόμενος· ἐν δὲ τῇ Σωκρατικῇ θεωρίᾳ τὸ αὐτόματον τῆς πράξεως ὑπάρχει ἐνώπιον τοῦ λογικοῦ τέλους. Τὸ ὂν ποιεῖ αὐτὸ ἑαυτὸ ῥέπειν κανονικῶς ἐν ἀμετακινήτῳ τάξει καὶ ἐν βεβαίᾳ διευθύνσει· ἀλλὰ τέλος αὐτὸ ἑαυτὸ πείθει καὶ ἀποφασίζει, διότι ἀεὶ ὑπάρχει ἐκλογὴ τοῦ βελτίονος· τὸ εἶδος ὅμως τοῦτο τῆς ἐκλογῆς νοερὸν μᾶλλόν ἐστιν ἢ ἑκούσιον (ἴδ. σελ. 204).

»Τὸ μοιραῖον τῶν αἰτίων γεννήσει τὴν μαθηματικὴν ἀνάγκην τῆς πράξεως, καθ' ἣν τὸ ἐναντίον ἀδύνατον ἀποβαίνει· κατὰ δὲ τὴν θεωρίαν τοῦ Σωκράτους καὶ Πλάτωνος ἀληθὴς ἀνάγκη οὐκ ἔστιν, ἀλλ' ἁπλῆ βεβαιότης· ἐν παντὶ ἐκλέγω τὸ βέλτιον οὐ μοιραίως, ἀλλὰ βεβαίως· οὕτω τὸ ἐναντίον τῆς πράξεως, καθ' ἑαυτὸ καὶ λογικῶς, δυνατόν ἐστι, ἀλλ' οὐδέποτε πραγματικὸν ἔσται· οὐδέποτε ὁ κατέχων ὁλοσχερῶς τὴν ἀλήθειαν ἐρεῖ ψεῦδος, καίπερ δυνατόν ἐστι τοῦτο συμβῆναι, οὐδ' ὁ ἀληθῶς καὶ τελέως τί ἐστι δικαιοσύνη ἐπιστάμενος πράξει τὴν ἀδικίαν· ὁ Σωκράτης ὅλως ἐμάχετο πρὸς τοὺς φρονοῦντας ὅτι ἦν δυνατὸν εἶναί τινα ἐν γνώσει ἄδικον. Κατὰ τὴν Σωκρατικὴν λοιπὸν θεωρίαν δύο εἰσὶ λογικῶς δυνατὰ πρᾶξαι, τὸ δίκαιον ἢ τὸ ἄδικον, μία ὅμως πραγματικὴ πρᾶξις πρὸς τὸ αὐτὸν τέλος διευθυνομένη, ἡ πρᾶξις τοῦ δικαίου.

»Ἐξετάσωμεν νῦν τὸ τέλος καὶ ἴδωμεν πῶς ἐνεργεῖ. Ὁ Ἀριστοτέλης ὅταν τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἀγαθοῦ ἐν τῇ ἕξει[1] περιορίζῃ, ἀναπτύσσει καὶ

1) Κατὰ Ἀριστοτέλη, ὁ Νοῦς (ὁ Θεὸς) ἀκίνητός ἐστι κινῶν τὸν κόσμον διὰ τῆς πρὸς ἑαυτὸν ἕλξεως· «ἕλξει τι ὃ οὐ κινούμενον κινεῖ, ἀΐδιον καὶ οὐσία καὶ ἐνέργεια οὖσα». (Μετὰ τὰ Φυσ. ΙΑ, ζ', 1). Τοῦτο δὲ ὁ Νοῦς ἐστιν· «αὐτὸν δὲ νοεῖ ὁ νοῦς κατὰ μετάληψιν τοῦ νοητοῦ· νοητὸς γὰρ γίγνεται θιγγά-

ἐπὶ πᾶσαν ἐκτείνει τὴν οἰκουμένην τὴν μεγάλην Σωκρατικὴν καὶ Πλατωνικὴν σύλληψιν. Τὸ ἀγαθὸν ἅμα ἐμφανιζόμενον νικᾷ, ἀποκλυπτόμενον ἐνεργεῖ· ὁ νοῦς νοεῖ αὐτὸ καὶ θηρεύει, αὐτὸ δὲ ἀμετακίνητον μένει ἐν τῇ αἰωνίᾳ αὐτοῦ μακαριότητι· ἡ κίνησις ἐν ἡμῖν ἐστιν, ἡμεῖς ἐγείρομεν αὐτήν, ἡμεῖς βουλόμεθα κατὰ τρόπον ῥητικὸν βεβαίως (dans un sens déterminé), ἀλλὰ τοῦτο οὐκ ἀποκλείει τὸ αὐτόματον. Ἡ ἔλξις αὕτη τοῦ ἀγαθοῦ τοσούτῳ μᾶλλον ἀκαταμάχητός ἐστιν, ὅσῳ ἔλασσον βιάζει. Τὸ ὂν ὑποχωροῦν ὑποχωρεῖ εἰς ὅ,τι ἔχει ἐν ἑαυτῷ ἐνδομυχώτατον καὶ συστατικώτατον τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ. Ἡ νίκη αὕτη τερπνοτάτη ἐστί, διότι οὐκ ἔστιν ὁ κτηνώδης ὁρισμὸς τῆς ἰσχύος, ἀλλ' ὁ καταληπτὸς καὶ παραδεκτὸς ὁρισμὸς τοῦ νοεροῦ ἔρωτος· ὅταν ὕστερον οἱ θεολόγοι τὴν χάριν πρὸς τέρψιν νικηφόρον παραβάλωσι, λανθάνουσιν εἰς τὴν τοῦ Σωκράτους καὶ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους θεωρίαν ἐπάνερχόμενοι.

»Ἐν τῇ θεωρίᾳ ταύτῃ, ὅσῳ ἂν ᾖ ἀτελής, ἡ ἀνθρωπεία ψυχὴ οὐδαμῶς ἐξευτελίζεται, ὡς ἐν τῇ μηχανικῇ, ἀλλὰ μᾶλλον ἀνυψοῦται, καίτοι οὔπω ἀρκούντως· ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖται ὅτι ἀεὶ τὸ βέλτιον ζητεῖ, ὅτι φύσει ἀγαθός ἐστι διὰ τοῦ ἀληθοῦς ἔρωτος τοῦ ἀγαθοῦ· ἔστιν ἡ ἀνθρωπότης ἐξωραϊσμένη καὶ θεοπεποιημένη· ἐν ταύτῃ ὅμως τῇ θεωρίᾳ λείπει τῷ ἀγαθῷ ἡ θεμελιωδεστάτη τῶν ἰδιοτήτων αὐτοῦ, ἡ μᾶλλον οὐχ ἡ ἰδιότης, ἀλλ' αὐτὴ ἡ οὐσία αὐτοῦ, ἡ ἐλευθέρα δῆλον ὅτι θέλησις, τὸ αὐτεξούσιον.

»Ὁ κατάλληλος ὅρος πρὸς χαρακτηρισμὸν τῆς Σωκρατικῆς θεωρίας *ἀγαθοδοξία ἐστὶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ* (optimisme dans l'homme). Ὁ ἄνθρωπος ὅμοιος τῷ θεῷ τοῦ Πλάτωνος, ὃς αὐτός ἐστιν ὁ θεὸς τοῦ Σωκράτους, ἀεὶ τὸ βέλτιστον ἐκλέγει, συλλαμβανόμενον ὑπὸ τοῦ νοῦ αὐτοῦ· μόνη δὲ διαφορὰ θεοῦ καὶ ἀνθρώπου ἐστίν, ὅτι ὁ μὲν θεὸς ἀναμάρτητός ἐστιν, ὁ δὲ ἄνθρωπος καθ' ἑκάστην εἰς πλάνην ὑπόκειται· ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀδυναμίᾳ αὐτοῦ, τὸ μεγαλεῖον τῆς *φύσεως αὐτοῦ διαλάμπει*· καὶ ὅταν ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὸ κακὸν ὁρμᾷ, ἐν τῷ βάθει τῆς ψυχῆς αὐτοῦ ὁ Σωκράτης τὴν ἀκατάσχετον ἐμβλέπει τάσιν πρὸς τὸ ἀγαθόν· ὁ ἄνθρωπος πρόνοιά ἐστι μὴ προορατικὴ πολλάκις· ἀλλ' ὁπωσδήποτε πρόνοιά ἐστι, νοεῖ τὸ βέλτιστον, ἐθέλει αὐτὸ καὶ ἐκτελεῖ αὐτό· εἰ δὲ μὴ ἐκτελεῖ αὐτό, οὐκ οἶδε τὴν πραγματικὴν ἀξίαν τῆς πράξεως αὐτοῦ· ὥστε καὶ ὅταν τις κολάζῃ τὸν ἄνθρωπον ὀφείλει οἰκτείρειν καὶ διδάσκειν αὐτόν· εἰ δὲ ὁ Σωκράτης ἤκουε τῆς φωνῆς τοῦ οἰκτιρμοῦ, *Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς· οὐ γὰρ οἴδασι τί ποιοῦσι*, μεγάλως ἂν ἡ καρδία αὐτοῦ συνεκινεῖτο.

»Ὁ Σωκράτης πάντας τοὺς χαρακτῆρας τῆς ἀγαθοδοξίας ἐκ τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν ἄνθρωπον μετήνεγκε πλὴν τοῦ ἀναμαρτήτου. Διὰ τοῦτο ἡ αἵρεσις τοῦ κρατίστου οὐκ ἔστι μοιραία τις ἀνάγκη, ἀλλὰ νοερὰ ἀνάγκη, ἡ αὐτή, ἂν τις Σωκράτει καὶ Πλάτωνι πιστεύῃ, τῇ ἐλευθερίᾳ αὐτῆς· διότι ἐλευθερία κατ' αὐτούς ἐστιν ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ παντὸς μὴ ἀγαθοῦ, ἀπὸ πάσης χρείας καὶ φθόνου. Μόνος ἄρα ὁ σοφός, πάντων τούτων ἀπηλλαγμένος, ἐλεύθερός ἐστιν. Ἡ ὑπερτάτη αὕτη ἑνότης, ἐν ᾗ τὰ ἔσχατα συναντῶνται, τὰ δὲ ἐναντία ταὐτίζονται, ὁ δὲ Πλάτων ἐν τῷ *Τιμαίῳ* καὶ *Παρμενίδῃ* ἐν τῷ θεῷ ἔθηκεν αὐτήν, ἣν ἤδη ὑπὸ Σωκράτους ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τεθειμένην. Ἡ αἵρεσις τοῦ ἀγαθοῦ ὑπὸ τοῦ σοφοῦ ἐλευθέρα ἐστί, διότι οὐδεὶς βιάζει αὐτόν, ἠθικῶς ὅμως ἀναγκαία ἐστίν· ἀλλὰ ταύτης τῆς ἀνάγκης πατὴρ αὐτὸς ὁ σοφός· ἐνὶ λόγῳ ἡ προνοητικὴ ἔλξις τῆς τελικῆς αἰτίας τὴν θέσιν τῆς τυφλῆς ὠθήσεως τῆς ποιητικῆς αἰτίας κατειλήφει. Οὕτως ἅμα τῷ Σωκράτει νέας ἐποχῆς ἀρχὴ γίνεται· τὸ κράτος, ὅπερ ὁ Πλάτων ἐκάλει ἀνάγκην, τὴν αὐτὴν οὖσαν τῇ ὕλῃ, ἐτελεύτησεν, ἐγένετο δὲ ἀρχὴ τῆς προνοούσης νοήσεως».

Τοιαύτην διασάφησιν παρέχει ἡμῖν ὁ Fouillée τῶν ἄνω τεθέντων (σελ. 210) ζητημάτων, ἣν συμπληροῖ διὰ τῶν ἑξῆς· «Ὁ Σωκράτης τὴν παντοκράτορα δύναμιν τῶν ἰδεῶν ὑποστηρίζων ἐπιλανθάνεται, ὅτι ἐν ταῖς παντοδυνάμοις ταύταις ἰδέαις, αἳ ἀφ' ἑαυτῶν τείνουσι πραγματικὴν λαβεῖν ὕπαρξιν (se réaliser), ἡ μείζονα ἔχουσα ῥοπήν, ἢ μᾶλλον ἀκατάσχετος, ἐστὶν ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας· καὶ εἰ μὴ ἦμεν ἐν τῇ ἀρχῇ ἐλεύθεροι, οὐ πρὸς τοῦτο δι' αὐτῆς τῆς δυνάμεως τῆς ἰδέας ταύτης τείνομεν; Τέκνα τῆς Εἱμαρμένης ἢ τῆς Προνοίας, εἰ μὴ τὴν ἐλευθερίαν ὄπισθεν ἡμῶν ἔχομεν, οὐκ ἔχομεν αὐτὴν πρὸ ἡμῶν; τὸ δὲ κράτος τῆς ἀνάγκης οὐ τελευτᾷ, ὅτε ἡ νόησις λαμβάνει ἀρχήν; Ἐπειδὴ ὁ Σωκράτης, τὸ γινώσκειν καὶ πράττειν οὐκ ἀποχωρίζων, ἐνόμιζεν ὅτι πράττομεν ὡς νοοῦμεν, ἠδύνατό τις ἐρωτῆσαι αὐτόν, τίνι τρόπῳ πράττομεν, ὅτε τὴν ἐλευθερίαν σκεπτόμεθα, ἐφιέμεθα αὐτῆς, φιλοῦμεν αὐτήν; οὐκ ἔστιν ἐν τούτοις *μαιευτική τις* ἀληθῶς γόνιμος, δι' ἧς ἀφ' ἡμῶν αὐτῶν ἀρυόμεθα καὶ τεκνούμεθα, πρῶτον διὰ τῆς ἰδέας τῆς ἐλευθερίας, εἶτα διὰ τῆς ἐφέσεως αὐτῆς, καὶ μάλιστα διὰ τοῦ ἔρωτος, τὴν θείαν ἐλευθερίαν ἐν τοῖς μυχαιτάτοις ἡμῶν ἐνυπολανθάνουσαν; Νοοῦντες αὐτήν, ἐφιέμενοι, φιλοῦντες οὐ καθιστάμεθα ἀεὶ μᾶλλον ὁμοειδεῖς τῷ ὑποκειμένῳ τοῦ ἡμετέρου ἔρωτος; ὡς ὁ ἥλιος ἀνατέλλων πάντα τῇ ἑαυτοῦ λάμψει φωτίζει καὶ τὴν νύκτα εἰς ἣν μεταβάλλει, οὕτω καὶ ἡ ἰδέα τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας ὡς ἂν ἀνατείλῃ ἐν τοῖς τελευταίοις ὁρίοις τῆς ἡμετέρας νοήσεως, ἐπέκεινα τῶν περιστοιχιζουσῶν ἡμᾶς ἀναγκῶν, φωτίζει καὶ ὑπὸ τοῦ φωτὸς αὐτῆς ἐλλαμπόμενοι μεταμορφούμεθα καὶ ἀποβαίνομεν *ἐλεύθερα*».

Περὶ δὲ τῆς ἀντιφάσεως ὅτι ὁ Σωκράτης ἔνθεν μὲν διατείνεται ὅτι οὐδεὶς ἑκὼν ἀδικεῖ, ἔνθεν δὲ ἄξιοῖ ὅτι ὁ ἑκὼν ἀδικῶν ἐγγυτέρω ἐστὶ τοῦ δικαίου, ὁ Fouillée (*Philos. de Socrate* II, σελ. 498) ἀποδείκνυσιν ὅτι αὕτη φαινομένη ἐστί· διότι ὁ Σωκράτης ἐπὶ ὑποθέσει δέχεται, ὅτι εἰσὶν ἄνθρωποι γινώσκοντες τὸ δίκαιον, πράττοντες δὲ τὸ ἄδικον, *εἴπερ ἔστι τοιοῦτος ἀνήρ*, λέγει, ὅπως διὰ τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς, ὅτι ὁ δεχόμενος τοῦτο, κατ' ἀνάγκην δεχθήσεται καὶ τὸ ἕτερον, ὅτι ὁ ἑκὼν ἀδικῶν ἐγγυτέρω ἐστὶ τοῦ δικαίου, ἀποδείξῃ ἀληθὲς τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ, ὅτι οὐδεὶς ἑκὼν ἀδικεῖ· Socrate essaye de reduire à l'absurde ceux qui croient qu'on peut mal faire tout en connaissant le souverain bien· ὁμολογητέον ὅτι τοῦτο ἦν ἐκ τῶν σοφιστικῶν ἐκείνων ἐπιχειρημάτων ἃ πρὸς ὥραν ὁ Σωκράτης παρεδέχετο καὶ μετεχειρίζετο· τοιοῦτον ἦν καὶ ὅτι ἡ ἀρετὴ οὐκ ἔστι διδακτόν, ὅπερ ὡς ἀληθὲς ὑπεστήριζε πολλάκις διαλεγόμενος πρὸς τοὺς σοφιστὰς τοὺς ἐπαγγελλομένους ὅτι διδάσκαλοι τῆς ἀρετῆς εἰσι, καὶ εἰρωνευόμενος πρὸς αὐτούς.

Παιδεία κατὰ Σωκράτην.

§ 54. Τοσαῦτα μὲν περὶ τούτων, ἐξ ὧν σαφῆ τινα λαμβάνομεν γνῶσιν περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἐκ τῶν ἐλλείψεων τῶν θεωριῶν τοῦ Σωκράτους περὶ ἀρετῆς καὶ περὶ θελήσεως καὶ ἐλευθερίας, ἀλλὰ καὶ βεβαίαν πεποίθησιν ὅτι αἱ ἐλλείψεις αὗται μικραί εἰσι πρὸς τὴν μεγάλην τῶν θεωριῶν τούτων ἀξίαν παραβαλλόμεναι καὶ πρὸς τὰ ἐξ αὐτῶν ἔτι σπουδαιότερα ἀποτελέσματα. Λυπηρὸν ἀναντιρρήτως ὅτι ὁ Σωκράτης ἐν μέρει παρεγνώριζε τὸ αὐτεξούσιον διατεινόμενος, ὅτι οὐδεὶς ἑκὼν πράττει τὸ κακὸν ἀλλ' ὑπ' ἀμαθείας καὶ ἀγνοίας, ἐκλαμβάνων αὐτὸ ὡς ἀγαθόν. Ἀλλ' ὅσον μικρὸν φαίνεται τοῦτο, ὅταν ἀναλογισθῇ τις, ὅτι ὁ Σωκράτης πηγὴν τοῦ κακοῦ θεωρῶν τὴν ἄγνοιαν, καὶ ἀμάθειαν ἐκήρυξε κατ' αὐτῶν ἄσπονδον πόλεμον, καὶ τεσσαράκοντα ἔτη καθ' ἑκάστην ἀπὸ πρωΐας μέχρις ἑσπέρας ἐδίδασκεν ἀκαμάτως δωρεὰν ἀστούς τε καὶ ξένους, νέους καὶ ἄνδρας, τὴν σοφίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην τοῦ ἀγαθοῦ!

Ἐνταῦθα ἁρμόδιον κρίνομεν ὀλίγα τινὰ εἰπεῖν περὶ παιδείας κατὰ Σωκράτην, μέλλοντες ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἐκτενῆ ποιήσεσθαι λόγον περὶ τῶν παιδαγωγικῶν αὐτοῦ ἀρχῶν καὶ μεθόδων.

Ἡ διδασκαλία τοῦ Σωκράτους ἦν δημοσία καὶ ἰδία· περὶ τῆς δημοσίας λέγει ὁ Ξενοφῶν (Ἀπομν. Α, α', 10)· «Ἀλλὰ μὴν ἐκεῖνός γε ἀεὶ μὲν ἦν ἐν τῷ φανερῷ· πρῴ τε γὰρ εἰς τοὺς περιπάτους καὶ τὰ γυμνάσια ἤει καὶ πληθούσης ἀγορᾶς ἐκεῖ φανερὸς ἦν, καὶ τὸ λοιπὸν ἀεὶ τῆς ἡμέρας ἦν ὅπου πλείστοις μέλλοι συνέσεσθαι· καὶ ἔλεγε μὲν ὡς τὸ πολύ, τοῖς δὲ βουλομένοις ἐξῆν ἀκούειν»[1]. Ἔλεγε δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον & ἐν τῇ *Ἀπολογίᾳ* ἀναφέρει· «Ἕως ἂν ἐμπνέω καὶ οἷός τε ὦ, οὐ μὴ παύσωμαι φιλοσοφῶν καὶ ὑμῖν παρακελευόμενός τε καὶ ἐνδεικνύμενος ὅτῳ ἂν ἀεὶ ἐντυγχάνω ὑμῶν, λέγων οἷά περ εἴωθα, ὅτι, ὦ ἄριστε ἀνδρῶν, Ἀθηναῖος ὤν, πόλεως τῆς μεγίστης καὶ εὐδοκιμωτάτης εἰς σοφίαν καὶ ἰσχύν,* χρημάτων μὲν οὐκ αἰσχύνει ἐπιμελούμενος, ὅπως σοι ἔσται ὡς πλεῖστα, καὶ δόξης καὶ τιμῆς, φρονήσεως δὲ καὶ ἀληθείας καὶ τῆς ψυχῆς, ὅπως ὡς βελτίστη ἔσται, οὐκ ἐπιμελεῖ οὐδὲ φροντίζεις; καὶ ἐάν τις ὑμῶν ἀμφισβητῇ καὶ φῇ ἐπιμελεῖσθαι, οὐκ εὐθὺς ἀφήσω αὐτὸν οὐδ' ἀπειμι, ἀλλ' ἐρήσομαι αὐτὸν καὶ ἐξετάσω καὶ ἐλέγξω, καὶ ἐάν μοι μὴ δοκῇ κεκτῆσθαι ἀρετήν, φάναι δέ, ὀνειδιῶ, ὅτι τὰ πλείστου ἄξια περὶ ἐλαχίστου ποιεῖται, τὰ δὲ φαυλότερα περὶ πλείονος. Ταῦτα καὶ νεωτέρῳ καὶ πρεσβυ-

νων καὶ νοῶν, ὥστε ταὐτὸν νοῦς καὶ νοητόν· αὐτὸν ἄρα νοεῖ, εἴπερ ἐστὶ τὸ κράτιστον, καὶ ἔστιν ἡ νόησις νοήσεως νόησις».

«Ἐπεὶ δὲ τὸ κινούμενον ἀνάγκη ὑπό τινος κινεῖσθαι, καὶ τὸ πρῶτον κινοῦν ἀκίνητον εἶναι καθ' αὑτό, καὶ τὴν ἀΐδιον κίνησιν ὑπὸ ἀϊδίου κινεῖσθαι». Πῶς γίνεται ἡ ἀΐδιος κίνησις τοῦ κόσμου; διὰ τοῦ ἔρωτος, διὰ τῆς ἐφέσεως τοῦ νοῦ· «εἰ γὰρ ἐρᾷ ὁ κόσμος, ὡς φησι καὶ Ἀριστοτέλης, τοῦ νοῦ καὶ κινεῖται πρὸς αὐτόν, πόθεν ἔχει ταύτην τὴν ἔφεσιν;» Ἐρωτᾷ ὁ Πρόκλος ἐν Τιμαίῳ· ὁ Νοῦς, ὡς τὸ κράτιστον καὶ ἄριστον, ἐπαγωγός ἐστιν.

1) Ἴδε Grote IB, σελ. 241—243.

τέρω, ὅτῳ ἂν ἐντυγχάνω, ποιήσω καὶ ξένῳ καὶ ἀστῷ, μᾶλλον δὲ τοῖς ἀστοῖς, ὅσῳ μου ἐγγυτέρω ἑστὲ γένει. . . . Οὐδὲν γὰρ ἄλλο πράττων ἐγὼ περιέρχομαι ἢ πείθων ὑμῶν καὶ νεωτέρους καὶ πρεσβυτέρους μήτε σωμάτων ἐπιμελεῖσθαι μήτε χρημάτων πρότερον μηδὲ οὕτω σφόδρα, ὡς τῆς ψυχῆς, ὅπως ἀρίστη ἔσται, λέγων ὅτι οὐκ ἐκ χρημάτων ἀρετὴ γίγνεται, ἀλλ' ἐξ ἀρετῆς χρήματα καὶ τἆλλα ἀγαθὰ τοῖς ἀνθρώποις ἅπαντα καὶ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ».

Ἡ δὲ ἰδία ἦν ὡρισμένη τοῖς συνοῦσι (τοῖς μαθηταῖς) οἵτινες συνδιέτριβον αὐτῷ καὶ παρηκολούθουν καὶ ἐδείπνουν ἐν τῷ αὐτῷ φέροντες ἕκαστος ὄψον τι (Ξενοφ. Ἀπομν. Γ, ιδ', 1—6). Ὁ Ξενοφῶν (Α, δ', 1) διακρίνει τοὺς συνόντας ἀπὸ τῶν ἄλλων· «σκεψάμενοι, μὴ μόνον ἃ ἐκεῖνος κολαστηρίου ἕνεκα τοὺς πάντ' οἰομένους εἰδέναι ἐρωτῶν ἤλεγχεν, ἀλλὰ καὶ ἃ λέγων συνημέρευε τοῖς συνδιατρίβουσιν».

Ὁ κύκλος τῶν μαθημάτων ἦν περιωρισμένος· θρησκευτικὴ διδασκαλία, ἠθικὴ περιλαμβάνουσα καὶ τὴν πολιτικήν, διαλεκτική, στοιχειώδης γεωμετρία, στοιχειώδης ἀστρονομία, στοιχειώδης ἀριθμητική, ὑγιεινὴ καὶ γυμναστική. Τούτων δὲ κρηπὶς ἦν ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἡ ἠθικὴ διδασκαλία, ἤτοι ὁ περὶ θείας προνοίας καὶ ὁ περὶ ἀρετῆς λόγος. Ἐκ τούτων τὸν μὲν θρησκευτικὸν καὶ τὸν ἠθικὸν λόγον ἐδίδασκεν αὐτός[1], τὰ δὲ ἄλλα ἄλλοι διδάσκαλοι πρὸς οὓς ἦγε τοὺς συνόντας[2]. Οἱ νέοι προσήρχοντο τῷ Σωκράτει μετὰ τὴν ἀποφοίτησιν αὐτῶν ἀπὸ τῶν σχολῶν τῶν γραμματικῶν καὶ κιθαριστῶν. Πρῶτον δὲ μέλημα τοῦ Σωκράτους ἦν ἡ ἐξέτασις τῆς φύσεως ἑκάστου τῶν μαθητῶν καὶ τί ἕκαστος αὐτῶν οἶδε· διότι κατὰ τὰς φύσεις καὶ τὰς γνώσεις αὐτῶν διηύθυνε τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ· μεγάλως δὲ ἐφρόντιζε καὶ ἐπεμελεῖτο τῶν ἀγαθῶν φύσεων, διότι αὗται παιδευόμεναι γίνονται μεγίστων ἀγαθῶν πρόξενοι.

Καὶ περὶ τούτων πληροφορίας ἡμῖν δίδωσιν ὁ Ξενοφῶν ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ τοῦ τετάρτου Βιβλίου τῶν *Ἀπομνημονευμάτων* λέγων· «Ἐτεκμαίρετο δὲ τὰς ἀγαθὰς φύσεις ἐκ τοῦ ταχύ τε μανθάνειν οἷς προσέχειεν καὶ μνημονεύειν ἃ μάθοιεν καὶ ἐπιθυμεῖν τῶν μαθημάτων πάντων δι' ὧν ἔστιν οἰκίαν τε καλῶς οἰκεῖν καὶ πόλιν καὶ τὸ ὅλον ἀνθρώποις τε καὶ τοῖς ἀνθρωπίνοις πράγμασιν εὖ χρῆσθαι· τοὺς γὰρ τοιούτους ἡγεῖτο παιδευθέντας οὐκ ἂν μόνον αὑτούς τε εὐδαίμονας εἶναι καὶ τοὺς ἑαυτῶν οἴκους καλῶς οἰκεῖν, ἀλλὰ καὶ ἄλλους ἀνθρώπους καὶ πόλεις δύνασθαι εὐδαίμονας ποιεῖν»· καὶ ἐν τῷ ἑβδόμῳ κεφαλαίῳ τοῦ αὐτοῦ Βιβλίου· «Ὅτι δὲ καὶ αὐτάρκεις ἐν ταῖς προσηκούσαις πράξεσιν αὐτοὺς εἶναι ἐπεμελεῖτο, νῦν τοῦτο λέξω· πάντων μὲν γὰρ ὧν ἐγὼ οἶδα μάλιστα ἔμελεν αὐτῷ εἰδέναι ὅτου τις ἐπιστήμων εἴη τῶν συνόντων αὐτῷ· ὧν δὲ προσήκει ἀνδρὶ καλῷ κἀγαθῷ εἰδέναι, ὅ,τι μὲν αὐτὸς εἰδείη, πάντων προθυμότατα ἐδίδασκεν· ὅτου δὲ αὐτὸς ἀπειρότερος εἴη, πρὸς τοὺς ἐπιστημένους ἦγεν αὐτούς· ἐδίδασκε δὲ καὶ μέχρι ὅτου δέοι ἔμπειρον εἶναι ἑκάστου πράγματος τὸν ὀρθῶς πεπαιδευμένον· αὐτίκα γεωμετρίαν μέχρι μὲν τούτου ἔφη δεῖν μανθάνειν, ἕως ἱκανός τις γένοιτο, εἴποτε δεήσειε, γῆν μέτρῳ ὀρθῶς ἢ παραλαβεῖν ἢ παραδοῦναι ἢ διανεῖμαι ἢ ἔργον ἀποδείξασθαι . . . . . Ἐκέλευε δὲ καὶ ἀστρολογίας ἔμπειρους γίγνεσθαι, καὶ ταύτης μέντοι μέχρι τῆς νυκτός τε ὥραν καὶ μηνὸς καὶ ἐνιαυτοῦ δύνασθαι γιγνώσκειν ἕνεκα πορείας τε καὶ πλοῦ καὶ φυλακῆς. . . . . Ἐκέλευε δὲ καὶ λογισμοὺς μανθάνειν· καὶ τούτων δὲ ὁμοίως τοῖς ἄλλοις ἐκέλευε φυλάττεσθαι τὴν μάταιον πραγματείαν, μέχρι δὲ τοῦ ὠφελίμου πάντα καὶ αὐτὸς συνεσκόπει καὶ συνδιεξῄει τοῖς συνοῦσι· προὔτρεπε δὲ σφόδρα καὶ ὑγιείας ἐπιμέλεσθαι τοὺς συνόντας παρά τε τῶν εἰδότων μανθάνοντας ὁπόσα ἐνδέχοιτο καὶ ἑαυτῷ ἕκαστον προσέχοντα διὰ παντὸς τοῦ βίου τί βρῶμα ἢ τί πῶμα ἢ ποῖος πόνος συμφέρει αὐτῷ, καὶ πῶς τούτοις χρώμενος ὑγιεινότατ' ἂν διάγοι».

Τοιαύτη ἡ ἐγκύκλιος παιδεία τῶν καλῶν κἀγαθῶν κατὰ Σωκράτην· ἀποκλείει τὴν θεωρητικὴν γεωμετρίαν τε καὶ ἀστρονομίαν καὶ ἀριθμητικὴν ὡς περιττάς, *καίτοι οὐκ ἄπειρός γε αὐτῶν ἦν*, λέγει ὁ Ξενοφῶν· «Ὁ Σωκράτης ἐν ἑκάστῳ εἴδει μαθήματος συνεβούλευεν ὅ,τι ἦν ἀναγκαῖον τῇ ἐλευθερίῳ καὶ πολιτικῇ ἀγωγῇ. Καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ ἐν τῇ ἐλευθερίῳ ἐκπαιδεύσει τὰ γενικὰ τῶν ἐπιστημῶν πορίσματα διδάσκομεν, ἀλλ' ὑποκείμεθα εἰς ἀμάρτημα, οὗπερ ἦν ἀπηλλαγμένος ὁ Σωκράτης, οὐδεμίαν διδάσκοντες κατὰ βάθος ἐπιστήμην τοὺς παῖδας ἡμῶν, οὐδὲ

1) Ἰδ. Grote IB, σελ. 259—300.

2) Ὁ Σωκράτης λέγει ἐν τῷ *Θεαιτήτῳ* (σελ. 151) ὅτι οὓς ἐγίνωσκε μηδενίαν ἔχοντας χρείαν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, τούτους συνίστα τῷ Προδίκῳ καὶ ἄλλοις σοφοῖς· «γνοὺς ὅτι οὐδὲν ἐμοῦ δέονται, πάνυ εὐμενῶς προμνῶμαι καί, ξὺν θεῷ εἰπεῖν, πάνυ ἱκανῶς τοπάζω οἷς ἂν ξυγγενόμενοι ὄναιντο· ὧν πολλοὺς μὲν δὴ ἐξέδωκα Προδίκῳ, πολλοὺς δὲ ἄλλοις σοφοῖς τε καὶ θεσπεσίοις ἀνδράσιν».

καὶ αὐτὴν τὴν ἠθικὴν ἐπιστήμην. Τῷ Σωκράτει οὐδαμῶς ἤρεσκον γνώσεις καθόλου ἐπιπόλαιοι, ἀλλὰ κατὰ βάθος τὴν ἠθικὴν καὶ πολιτικὴν ἐδίδασκεν· οὕτω δὲ μορφοῦνται πολῖται. Τὰ ὅρια τῶν φυσικομαθηματικῶν ἐπιστημῶν ἦταν ἐν τῷ σχεδίῳ τῆς ἐλευθερίου ἀγωγῆς αὐτοῦ λίαν στενά· ἀλλὰ τὸ σχέδιον ἦν λογικόν, περιλαμβάνον εἰδικὴν καὶ βαθεῖαν μελέτην τῶν καθηκόντων καὶ καθόλου πάντων τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, λαμβάνον δὲ ἀπὸ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν τὰς γενικὰς ἀρχὰς αὐτῶν καὶ τὰ ἐν χρήσει ἀποτελέσματα αὐτῶν». (Fouillée).

Περὶ δὲ τῆς τάξεως ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν μαθημάτων ὡρισμένον διδακτικὸν σύστημα οὐκ εἶχεν ὁ Σωκράτης· εἶχεν ὅμως σχέδιόν τι διδασκαλίας προδιαγεγραμμένον ἐν τῷ νῷ αὐτοῦ, καθ' ὃ προῆγεῖτο ἀεὶ ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἡ ἠθικὴ διδασκαλία· «Τὸ μὲν οὖν λεκτικοὺς καὶ πρακτικοὺς καὶ μηχανικοὺς γίγνεσθαι τοὺς συνόντας οὐκ ἔσπευδεν, ἀλλὰ πρότερον τούτων ᾤετο χρῆναι σωφροσύνην αὐτοῖς ἐγγενέσθαι. Τοὺς γὰρ ἄνευ τοῦ σωφρονεῖν ταῦτα δυναμένους ἀδικωτέρους τε καὶ δυνατωτέρους κακουργεῖν ἐνόμιζεν εἶναι· πρῶτον μὲν δὴ περὶ θεοὺς ἐπειρᾶτο σώφρονας ποιεῖν τοὺς συνόντας». (Ἀπομν. Δ, γ', 1).

Μετὰ δὲ τὴν θρησκευτικὴν καὶ ἠθικὴν διδασκαλίαν ἐπήρχετο ἡ διαλεκτική, δι' ἧς ἱκανοὺς ἐποίει τοὺς μαθητὰς εἰδέναι τί ἐστιν ἕκαστον τῶν ὄντων καὶ τοῖς ἄλλοις ἑρμηνεύειν· «Ὡς δὲ καὶ διαλεκτικωτέρους ἐποίει τοὺς συνόντας πειρῶμαι καὶ τοῦτο λέγειν· Σωκράτης γὰρ τοὺς μὲν εἰδότας τί ἕκαστον εἴη τῶν ὄντων ἐνόμιζε καὶ τοῖς ἄλλοις ἂν ἐξηγεῖσθαι δύνασθαι· τοὺς δὲ μὴ εἰδότας οὐδὲν ἔφη θαυμαστὸν εἶναι αὐτούς τε σφάλλεσθαι καὶ ἄλλους σφάλλειν· ὧν ἕνεκα σκοπῶν σὺν τοῖς συνοῦσι τί ἕκαστον εἴη τῶν ὄντων οὐδέποτ' ἔληγεν». (Δ, ς', 1).

Ὁ Σωκράτης τὴν καλλιέργειαν τοῦ λόγου ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ ἐθεώρει τῷ καλῷ κἀγαθῷ ἀνδρί· «ἢ οὐκ ἐντεθύμησαι, ὅτι ὅσα τε νόμῳ μεμαθήκαμεν κάλλιστα ὄντα, δι' ὧν γε ζῆν ἐπιστάμεθα, ταῦτα πάντα διὰ λόγου ἐμάθομεν, καὶ εἴ τι ἄλλο καλὸν μανθάνει τις μάθημα, διὰ λόγου μανθάνει, καὶ οἱ ἄριστα διδάσκοντες μάλιστα λόγῳ χρῶνται καὶ οἱ τὰ σπουδαιότατα ἐπιστάμενοι κάλλιστα διαλέγονται»;

Ὁ δὲ τρόπος τῆς διδασκαλίας ἦν ἁπλοῦς[1] καὶ μαιευτικός[1], οὐκ ἐπισωρεύων ἐν τῇ ψυχῇ τῶν νέων γνώσεις περιττάς, ἀλλ' ἀσκῶν καὶ ἀναπτύσσων τὰς νοερὰς καὶ ἠθικὰς αὐτῆς δυνάμεις, ἐκκαθαίρων δὲ αὐτὰς ἀπὸ τῶν ἐξαμβλωμάτων· τὸν δὲ εἰρωνικὸν καὶ ἐλεγκτικὸν τρόπον μετεχειρίζετο τότε μόνον πρὸς ἐκείνους τῶν συνόντων κολαστηρίου ἕνεκα, ὅσοι ἐνόμιζον φύσει ἀγαθοὶ εἶναι παιδείας δὲ κατεφρόνουν, ἢ ὅσοι ἐπὶ πλούτῳ μέγα ἐφρόνουν οἰόμενοι οὐδὲν προσδεῖσθαι παιδείας, ἢ ὅσοι ἐπὶ μαθήσει καὶ σοφίᾳ ἐσεμνύνοντο (Ἀπομν. Δ, ϛ', 1). Ἀφ' οὗ δὲ διὰ τοῦ κολαστηρίου τρόπου ἀφῄρει τὴν οἴησιν τῶν νέων καὶ παρεσκεύαζε τὸν νοῦν αὐτῶν, ἔσπειρεν ὕστερον τὸν σπόρον τῆς ἀληθείας, διδάσκων ὁμαλῶς ἄνευ ἐλέγξεων τί ἐστιν ἀληθὴς χρεία τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐπιτήδευμα· «Ὁ δ' ὡς ἔγνω αὐτὸν (Εὐθύδημον) οὕτως ἔχοντα, ἥκιστα μὲν διετράττεν, ἁπλούστατα δὲ καὶ σαφέστατα ἐξηγεῖτο ἃ τε ἐνόμιζεν εἰδέναι δεῖν καὶ ἐπιτηδεύειν κράτιστον εἶναι». (Ξενοφ. Ἀπομν. Δ, ϛ', 40).

Μέσκ δὲ διδασκαλίας ὁ Σωκράτης ἐνίοτε μὲν μετεχειρίζετο βιβλίον τι τῶν ἀρχαίων σοφῶν, ποίημα ἢ σύγγραμμα πεζόν, ἀναγινώσκων αὐτὸ κοινῇ μετὰ τῶν φίλων καὶ ποιῶν ἢ μᾶλλον προκαλῶν τὰς δεούσας σκέψεις καὶ παρατηρήσεις, αἳ οὔτε γραμματικαὶ ἦσαν οὔτε ῥητορικαί, ὡς ἔστιν εἰκάσαι ἐξ ὧν λέγει ὁ Ξενοφῶν (Α, ς', 14)· «Καὶ τοὺς θησαυροὺς τῶν πάλαι σοφῶν, οὓς ἐκεῖνοι κατέλιπον ἐν βιβλίοις γράψαντες, ἀνελίττων κοινῇ σὺν τοῖς φίλοις διέρχομαι, κἂν τι ὁρῶμεν ἀγαθόν, ἐκλεγόμεθα»· ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲ ἐδίδασκεν ἄνευ βιβλίου καὶ ἄνευ ὡρισμένου θέματος, ὑπόθεσιν λόγου ἐν ταῖς καθ' ἑκάστην διαλέξεσι πρὸς τοὺς συνόντας λαμβάνων πᾶσκν ἀφορμήν, ἣν θαυμασίως ἀνέπτυσσε πρὸς ἐμπέδωσιν ἠθικῆς τινος ἀληθείας, καὶ μάλιστα τοῦ *Γνῶθι σαυτόν*, ὅπερ ἦν ἡ ψυχὴ τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ φιλοσοφίας[2]. Τούτου ἕνεκα ἀξίω

1) «Ὁπότε δὲ αὐτός τι τῷ λόγῳ διεξῇει, διὰ τῶν μάλιστα ὁμολογουμένων ἐπορεύετο, νομίζων ταύτην ἀσφάλειαν εἶναι λόγου. Τοιγαροῦν πολὺ μάλιστα ὧν ἐγὼ οἶδα, ὅτε λέγοι, τοὺς ἀκούοντας ὁμολογοῦντας παρεῖχεν. Ἁπλῶς τὴν ἑαυτοῦ γνώμην ἀπεφαίνετο Σωκράτης πρὸς τοὺς ὁμιλοῦντας αὐτῷ». Ξενοφ. Ἀπομν. Δ, γ' 1.

1) «Τῇ δέ γ' ἐμῇ τέχνῃ τῆς μαιεύσεως τὰ μὲν ἄλλα ὑπάρχει ὅσα ἐκείναις (ταῖς μαίαις), διαφέρει δὲ τῷ τε ἄνδρας ἀλλὰ μὴ γυναῖκας μαιεύεσθαι καὶ τῷ τὰς ψυχὰς αὐτῶν τικτούσας ἐπισκοπεῖν ἀλλὰ μὴ τὰ σώματα· μέγιστον δὲ τοῦτ' ἔνι τῇ ἡμετέρᾳ τέχνῃ, βασανίζειν δυνατὸν εἶναι παντὶ τρόπῳ, πότερον εἴδωλον καὶ ψεῦδος ἀποτίκτει τοῦ νέου ἡ διάνοια ἢ γόνιμόν τε καὶ ἀληθές». (Ἰδ. Grote IB, σελ. 287—290).

2) Ἰδ. Grote αὐτ. σελ. 283.

μνείας ἡ διάλεξις τοῦ Σωκράτους πρὸς τὸν Εὐθύδημον περὶ τοῦ *Γνῶθι σαυτόν*. «Εἰπέ μοι, ἔφη, ὦ Εὐθύδημε, εἰς Δελφοὺς ἦδη ποτὲ ἀφίκου; Καὶ δίς γε, νὴ Δί', ἔφη. Κατέμαθες οὖν πρὸς τῷ ναῷ που γεγραμμένον τὸ *Γνῶθι σαυτόν*; Ἔγωγε. Πότερον οὖν οὐδέν σοι τοῦ γράμματος ἐμέλησεν, ἢ προσέσχες τε καὶ ἐπεχείρησας σαυτὸν ἐπισκοπεῖν ὅστις εἶης; Μὰ Δί' οὐ δῆτα, ἔφη· καὶ γὰρ δὴ πάνυ ταῦτό γε ὤμην εἰδέναι· σχολῇ γὰρ ἂν ἄλλο τι ἤδη, εἴ γε μηδ' ἐμαυτὸν ἐγίνωσκον. Πότερα δέ σοι δοκεῖ γιγνώσκειν ἑαυτὸν ὅστις τοὔνομα τὸ ἑαυτοῦ μόνον οἶδεν, ἢ ὅστις, ὥσπερ οἱ τοὺς ἵππους ὠνούμενοι οὐ πρότερον οἴονται γινώσκειν ὃν ἂν βούλωνται γνῶναι, πρὶν ἂν ἐπισκέψωνται πότερον εὐπειθὴς ἐστὶν ἢ δυσπειθὴς καὶ πότερον ἰσχυρὸς ἢ ἀσθενὴς καὶ πότερον ταχὺς ἢ βραδύς, καὶ τἆλλα τὰ πρὸς τὴν τοῦ ἵππου χρείαν ἐπιτήδεια τε καὶ ἀνεπιτήδεια ὅπως ἔχει, οὕτως ὁ ἑαυτὸν ἐπισκεψάμενος ὁποῖός ἐστι πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην χρείαν ἔγνωκε τὴν αὑτοῦ δύναμιν; Οὕτως ἔμοιγε δοκεῖ, ἔφη, ὁ μὴ εἰδὼς τὴν αὑτοῦ δύναμιν ἀγνοεῖν ἑαυτόν.

Ἐκεῖνο δὲ οὐ φανερόν, ἔφη, ὅτι διὰ μὲν τὸ εἰδέναι ἑαυτοὺς πλεῖστα ἀγαθὰ πάσχουσιν ἄνθρωποι, διὰ δὲ τὸ ἐψεύσθαι ἑαυτῶν πλεῖστα κακά; Οἱ μὲν γὰρ εἰδότες ἑαυτοὺς τά τε ἐπιτήδεια ἑαυτοῖς ἴσασι καὶ διαγιγνώσκουσιν ἃ τε δύνανται καὶ ἃ χρή· καὶ ἃ μὲν ἐπίστανται πράττοντες πορίζονταί τε ὧν δέονται καὶ εὖ πράττουσιν· ὧν δὲ μὴ ἐπίστανται ἀπεχόμενοι ἀναμάρτητοι γίγνονται καὶ διαφεύγουσι τὸ κακῶς πράττειν· διὰ τοῦτο δὲ καὶ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους δυνάμενοι δοκιμάζειν καὶ διὰ τῆς τῶν ἄλλων χρείας τά τε ἀγαθὰ πορίζονται καὶ τὰ κακὰ φυλάττονται· οἱ δὲ μὴ εἰδότες ἀλλὰ διεψευσμένοι τῆς ἑαυτῶν δυνάμεως, πρός τε τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ τἆλλα ἀνθρώπινα πράγματα ὁμοίως διάκεινται, καὶ οὔτε ὧν δέονται ἴσασιν οὔτε ὅ,τι πράττουσιν οὔτε οἷς χρῶνται, ἀλλὰ πάντων τούτων διαμαρτάνοντες τῶν τε ἀγαθῶν ἀποτυγχάνουσι καὶ τοῖς κακοῖς περιπίπτουσι· καὶ οἱ μὲν εἰδότες ὅ,τι ποιοῦσιν, ἐπιτυγχάνοντες ὧν πράττουσιν εὔδοξοί τε καὶ τίμιοι γίγνονται, καὶ οἵ τε ὅμοιοι τούτοις ἡδέως χρῶνται, οἵ τε ἀποτυγχάνοντες τῶν πραγμάτων ἐπιθυμοῦσι τούτους ὑπὲρ αὐτῶν βουλεύεσθαι καὶ προίστασθαι αὐτῶν τούτους, καὶ τὰς ἐλπίδας τῶν ἀγαθῶν ἐν τούτοις ἔχουσι, καὶ διὰ ταῦτα πάντων μάλιστα τούτους ἀγαπῶσιν· οἱ δὲ μὴ εἰδότες ὅ,τι ποιοῦσι, κακῶς δὲ αἱρούμενοι καὶ οἷς ἂν ἐπιχειρήσωσιν ἀποτυγχάνοντες, οὐ μόνον ἐν αὐτοῖς τούτοις ζημιοῦνταί τε καὶ κολάζονται, ἀλλὰ καὶ ἀδοξοῦσι διὰ ταῦτα καὶ καταγέλαστοι γίγνονται, καὶ καταφρονούμενοι καὶ ἀτιμαζόμενοι ζῶσιν· ὀρᾷς δὲ καὶ τῶν πόλεων ὅτι ὅσαι ἂν ἀγνοήσασαι τὴν ἑαυτῶν δύναμιν κρείττοσι πολεμήσωσιν, αἱ μὲν ἀνάστατοι γίγνονται, αἱ δὲ ἐξ ἐλευθέρων δοῦλαι. Καὶ ὁ Εὐθύδημος, ὡς πάνυ δοκοῦν, ἔφη, ὦ Σώκρατες, περὶ πολλοῦ ποιητέον εἶναι τὸ ἑαυτὸν γιγνώσκειν, οὕτως ἴσθι· ὁπόθεν δὲ χρὴ ἄρξασθαι ἐπισκοπεῖν ἑαυτόν, τοῦτο πρός σὲ ἀποβλέπω, εἴ μοι ἐθελήσαις ἂν ἐξηγήσασθαι». (Ἀπομν. Δ, ϛ', 24—31).

Καὶ ἐν τῷ *Φαίδρῳ* (σελ. 230) τοῦ Πλάτωνος ὁ Σωκράτης περὶ μύθων τινῶν ἐρωτώμενος ἀποκρίνεται· «ἐμοὶ δὲ πρὸς αὐτὰ οὐδαμῶς ἐστι σχολή· τὸ δὲ αἴτιον, ὦ φίλε, τούτου τόδε· οὐ δύναμαί πω κατὰ τὸ Δελφικὸν γράμμα *γνῶναι ἐμαυτόν*· γελοῖον δή μοι φαίνεται, τοῦτο ἔτι ἀγνοοῦντα τὰ ἀλλότρια σκοπεῖν· ὅθεν δὴ *χαίρειν* ἐάσας ταῦτα, πειθόμενος δὲ τῷ νομιζομένῳ περὶ αὐτῶν, ὃ νῦν δή ἔλεγον, σκοπῶ οὐ ταῦτα ἀλλὰ ἐμαυτόν, εἴτε τι θηρίον τυγχάνω Τυφῶνος πολυπλοκώτερον καὶ μᾶλλον ἐπιτεθυμμένον, εἴτε ἡμερώτερόν τε καὶ ἁπλούστερον ζῷον, θείας τινὸς καὶ ἀτύφου μοίρας φύσει μετέχον».

«Τὸ περιώνυμον τοῦτο ἀπόφθεγμα, τὸ *Γνῶθι σαυτόν*, κατὰ πολλοὺς ἡρμηνεύθη τρόπους· ἐπειδὴ δὲ πᾶσαι αἱ ἑρμηνεῖαι καλῶς συμβιβάζονται καὶ ἀλλήλαις συνδεδεμέναι εἰσίν, οὐδεμία ἀπορριπτέα ἐστί. Κατὰ τὰ προμνημονευθέντα χωρὶς τὸ *Γνῶθι σαυτὸν* περιλαμβάνει τὴν γνῶσιν τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ ἀξίας, ἥτις ὅρος ἀπαραίτητός ἐστι πάσης προόδου εἰς τὴν ἀρετήν, καὶ τῆς διανοητικῆς ὡσαύτως αὐτοῦ ἀξίας, ἥτις ἐστὶν ὅρος ἀναγκαῖος πάσης προόδου εἰς τὴν ἐπιστήμην· *ἓν οἶδα ὅτι οὐδὲν οἶδα*, ἔλεγεν ὁ Σωκράτης· ἀλλὰ τὸ μικρὸν τοῦτο ἀξίωμα τὴν μεγίστην εἶχε σπουδαιότητα· διότι ὅπως ὁ Σωκράτης γνῷ ὅτι *οὐδὲν οἶδεν*, ὤφειλε γινώσκειν τί ἐστιν εἰδέναι· ἐξ οὗ νέα προέρχεται ἔννοια τοῦ *Γνῶθι σαυτόν*· ἡ γνῶσις τῆς διανοητικῆς αὐτοῦ ἀξίας ἐστὶν ἅμα καὶ γνῶσις τῆς ἀγνοίας αὐτοῦ· καὶ τοῦτό ἐστιν ἡ ἀληθὴς ἐπιστήμη. *Ἡ ἀρνητικὴ λοιπὸν γνῶσις* ἤτοι ἡ ἀναγνώρισις ὅτι οὐδὲν οἶδεν, συνεπάγεται καὶ *βεβαίαν (positive) γνῶσιν*· ἡ μετὰ συναισθήσεως ἄγνοια (l'ignorance consciente) γόνιμός ἐστιν ἄγνοια· διότι, ὡς ἂν εἴποι Πλάτων, τὴν τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης ἰδέαν περικλείει, τῆς ἐπιστήμης ἥτις

ἀποβλέπει ἀεὶ τὰ μήτε γιγνόμενα μήτε ἀπολλύμενα, κατὰ ταὐτὰ δὲ καὶ ὡσαύτως ὄντα ἀεί».

»Οὐδεὶς ἀρνήσεται, ὅτι ὁ Σωκράτης, εἰ μὴ τὴν παντελῆ γνῶσιν, τό γε αἴσθημα εἶχε τῆς ἰδανικῆς ταύτης ἐπιστήμης, τὸ πλεῖστον τοῦ βίου αὐτοῦ κατατρίψας ὅπως τοῖς ἄλλοις καταληπτὴν καταστήσῃ τὴν χρείαν καὶ τὴν καλλονὴν αὐτῆς». (Fouillée *Philosophie de Socrate* I. σελ. 39—).

Ἡ διδασκαλία τοῦ Σωκράτους εἶχε πολὺ τὸ ἐπαγωγόν, ἥ, ὡς αὐτός φησι διαλεγόμενος τῇ ἑταίρᾳ Θεοδότῃ (Ἀπομν. Γ, ια', 17), πολλὰ τὰ φίλτρα[1], δι' ὧν εἵλκυε καὶ συνεκίνει καὶ συνετάραττε τὴν ψυχὴν τῶν νέων· «Ἡμεῖς γοῦν, λέγει ὁ Ἀλκιβιάδης ἐν τῷ *Συμποσίῳ* τοῦ Πλάτωνος (σελ. 215), ὅταν μέν του ἄλλου ἀκούωμεν λέγοντος καὶ πάνυ ἀγαθοῦ ῥήτορας ἄλλους λόγους, οὐδὲν μέλει, ὡς ἔπος εἰπεῖν, οὐδενί· ἐπειδὰν δὲ σοῦ τις ἀκούῃ ἢ τῶν σῶν λόγων, ἄλλου λέγοντος, κἂν πάνυ φαῦλος ᾖ ὁ λέγων, ἐάν τε γυνὴ ἀκούῃ ἐάν τε ἀνὴρ ἐάν τε μειράκιον, ἐκπεπληγμένοι ἐσμέν καὶ κατεχόμεθα. Ἐγὼ γοῦν, ὦ ἄνδρες, εἰ μὴ ἔμελλον κομιδῇ δόξειν μεθύειν, εἶπον ὁμόσας ἂν ὑμῖν, οἷα δὴ πέπονθα αὐτὸς ἀπὸ τῶν τούτου λόγων καὶ πάσχω ἔτι καὶ νυνί. Ὅταν γὰρ ἀκούω, πολύ μοι μᾶλλον ἢ κορυβαντιώντων ἥ τε καρδία πηδᾷ καὶ δάκρυα ἐκχεῖται ὑπὸ τῶν λόγων τῶν τούτου. Περικλέους δὲ ἀκούων καὶ ἄλλων ἀγαθῶν ῥητόρων εὖ μὲν ἡγούμην λέγειν, τοιοῦτον δ' οὐδὲν ἔπασχον, οὐδὲ τεθορύβητό μου ἡ ψυχὴ οὐδ' ἠγανάκτει ὡς ἀνδραποδωδῶς διακειμένου· ἀλλ' ὑπὸ τουτουὶ τοῦ Μαρσύου πολλάκις δὴ οὕτω διετέθην, ὥστε μοι δόξαι μὴ βιωτὸν εἶναι ἔχοντι ὡς ἔχω». (Ἰδ. Grote αὐτ. σελ. 290—).

Ὁ Σωκράτης καίτοι ἔλεγεν οὐδενὸς εἶναι διδάσκαλος, ἦν ἀπαράμιλλον πρότυπον τελείου διδασκάλου καὶ παιδαγωγοῦ· τί γὰρ ἔλειπεν αὐτῷ; ἡ βαθεῖα γνῶσις τῆς ἀνθρωπείας φύσεως, αἱ ψυχολογικαὶ γνώσεις, αἱ ἐπ' αὐτῶν στηριζόμεναι διδακτικαὶ μέθοδοι, ὁ ὑπέρμετρος ζῆλος καὶ ἡ ἀκάματος προθυμία[2] ὅπως δωρεὰν διδάσκῃ καὶ φωτίζῃ τοὺς ἀνθρώπους, ἡ διδασκαλία διὰ τοῦ ζῶντος παραδείγματος; Ἀλλὰ τίνος ἄλλου διδασκάλου τῆς ἀνθρωπότητος ὁ βίος ἦν μᾶλλον ἐν ἁρμονίᾳ τοῖς λόγοις ἢ ὁ τοῦ Σωκράτους; ἢ τάχα ἔλειπεν αὐτῷ ἡ ὑψηλὴ ἰδέα περὶ τοῦ ἔργου αὐτοῦ εἰς ὃ τεσσαράκοντα ἔτη ἠσχολήθη; Οὐ γινώσκομεν ὅτι ὁ Σωκράτης τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐκάλει θείαν ὑπηρεσίαν, θείαν ἀποστολήν; εἰ δέ ποτε ἀποστολὴ ἀνθρώπου ἐγένετο ὑπὸ τοῦ θεοῦ, ἦν ὄντως αὕτη, ὡς τοῦτο αὐτὸς σύνοιδε καὶ λέγει ἐν τῇ *Ἀπολογίᾳ* αὐτοῦ πρὸς τοὺς δικαστάς· «Ὅτι δ' ἐγὼ τυγχάνω ὢν τοιοῦτος, οἷος ὑπὸ τοῦ θεοῦ τῇ πόλει δεδόσθαι, ἐνθένδε ἂν κατανοήσαιτε· οὐ γὰρ ἀνθρωπίνῳ ἔοικε τὸ ἐμὲ τῶν ἐμαυτοῦ ἀπάντων ἠμεληκέναι καὶ ἀνέχεσθαι τῶν οἰκείων ἀμελουμένων τοσαῦτα ἤδη ἔτη, τὸ δὲ ὑμέτερον πράττειν ἀεί, ἰδίᾳ ἑκάστῳ προσιόντα ὡς τε πατέρα ἢ ἀδελφὸν πρεσβύτερον, πείθοντα ἐπιμελεῖσθαι ἀρετῆς· καὶ εἰ μέν τι ἀπὸ τούτων ἀπέλαυον καὶ μισθὸν λαμβάνων ταῦτα παρεκελευόμην, εἶχον ἄν τινα λόγον . . . . . ἱκανὸν γάρ, οἶμαι, ἐγὼ παρέχομαι τὸν μάρτυρα, ἀληθῆ ὡς λέγω, τὴν πενίαν».

Περὶ δὲ τῆς πρωτοτυπίας τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν λόγων αὐτοῦ τί ἂν εἴποιμεν; Ὁ ἄριστος τῶν μαθητῶν αὐτοῦ τοιάδε ὑποβάλλει εἰς τὸ στόμα τοῦ Ἀλκιβιάδου ἐν τῷ *Συμποσίῳ*· «Πολλὰ μὲν οὖν ἄν τις καὶ ἄλλα ἔχοι Σωκράτη ἐπαινέσαι καὶ θαυμάσια . . . . τὸ δὲ μηδενὶ ἀνθρώπων ὅμοιον εἶναι μήτε τῶν παλαιῶν μήτε τῶν νῦν ὄντων τοῦτο ἄξιον παντὸς θαύματος . . . Οἷος δὲ οὑτοσὶ γέγονε τὴν ἀτοπίαν ἄνθρωπος καὶ αὐτὸς καὶ οἱ λόγοι αὐτοῦ οὐδ' ἐγγὺς ἂν εὕροι τις ζητῶν οὔτε τῶν νῦν οὔτε τῶν παλαιῶν[3]».

Πίστις Σωκράτους εἰς Ἀπόλλωνα, εἰς χρησμοὺς καὶ εἰς ὄνειρα.

§ 55. Διὰ τί δὲ ὁ Σωκράτης ἐν τῇ *Ἀπολογίᾳ* τοῦ Πλάτωνος[4] λέγει ὅτι θεράπων ἐξί τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῷ προστάγματι αὐτοῦ ἑπόμενος ἀνέλαβε διδάσκειν καὶ φωτίζειν τοὺς ἀνθρώπους ἐλέγχων καὶ προτρέπων εἰς ἀρετήν, οὐχὶ δὲ τοῦ ὑπερτάτου ὄντος, καίτοι περὶ αὐτοῦ ἐφρόνει ὅτι συνεῖχε καὶ ἐκυβέρνα τὸν κόσμον

1) Ἀλλὰ διὰ τί οἴει Ἀπολλόδωρον τόνδε καὶ Ἀντισθένη οὐδέποτέ μου ἀπολείπεσθαι; διὰ τί δὲ καὶ Κέβητα καὶ Σιμίαν Θήβηθεν παραγίγνεσθαι; εὖ ἴσθι ὅτι ταῦτα οὐκ ἄνευ πολλῶν φίλτρων τε καὶ ἐπῳδῶν καὶ ἰύγγων ἐστί».

2) Ἰδ. Havet *le Christianisme* I, σελ. 144.

3) Ἰδ. Zeller *Philosophie der Griechen* II, 1, σελ. 61—66.

4) «Ἐμοὶ δὲ τοῦτο, ὡς ἐγὼ φημι, προστέτακται ὑπὸ τοῦ θεοῦ (τοῦ Ἀπόλλωνος) πράττειν καὶ ἐκ μαντείων καὶ ἐξ ἐνυπνίων καὶ παντὶ τρόπῳ, ὅπερ τίς ποτε καὶ ἄλλη θεία μοῖρα ἀνθρώπῳ καὶ ὁτιοῦν προσέταξε πράττειν». (Ἀπολογ. σελ. 33, Ἴδε καὶ σελ. 21—22. 29).

καὶ ἐφρόντιζε καὶ ἐπεμελεῖτο αὐτοῦ; Ἐπίστευεν ἄρα εἰς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ εἰς τοὺς ἄλλους θεοὺς τῶν πολλῶν; ἐπίστευεν εἰς τὴν μαντικήν, εἰς χρησμοὺς καὶ εἰς ὄνειρα, ἢ λόγῳ μόνον ἐφαίνετο πιστεύων ἵνα μὴ σκανδαλίζῃ τοὺς πολλούς, ἔργῳ δὲ οὔ;

Οἱ μὲν πρὸ αὐτοῦ φιλόσοφοι (ἴδ. σελ. 120—122), ὁ Ξενοφάνης, ὁ Ἡράκλειτος, ὁ Παρμενίδης, ὁ Ἀναξαγόρας, ὁ Δημόκριτος, εἰς τοὺς θεοὺς τῶν πολλῶν οὐκ ἐπίστευον· τινὲς δὲ αὐτῶν καὶ ἀκήρυκτον διεξῆγον πόλεμον κατὰ τῆς ἀνθρωποφυΐας τῶν θεῶν καὶ τῶν παθῶν, οἷς ἐπροίκισαν αὐτοὺς οἱ μῦθοι καὶ οἱ ποιηταί, ὡς φησι Ξενοφάνης·

> Πάντα θεοῖς ἀνέθηκαν Ὅμηρός θ' Ἡσίοδός τε
> ὅσα παρ' ἀνθρώποισιν ὀνείδεα καὶ ψόγος ἐστί,
> κλέπτειν, μοιχεύειν τε καὶ ἀλλήλους ἀπατεύειν.

Ὁ πόλεμος ἦν σφοδρός· ἀλλ' ἡ πίστις ἀντεῖχεν ἔτι, διότι τὸ θρησκευτικὸν φρόνημα ζωηρὸν ὂν συνεκράτει τὴν διάνοιαν καὶ προεφύλαττε τὴν σκέψιν ἀπὸ παρεκτροπῶν· διὸ οὐδεὶς τῶν φιλοσόφων, οὐδ' αὐτὸς ὁ Ξενοφάνης, ἐτόλμησε δισταγμόν τινα περὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν θεῶν ἐκφράσαι, ἀρκούμενος κηρύττειν ὅτι εἷς ἐστιν ὁ ὑπέρτατος θεός, οἱ δὲ ἄλλοι δευτέραν κατέχουσι τάξιν·

> εἷς θεὸς ἔν τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι μέγιστος.

Οἱ δὲ ἄλλοι θεοὶ ἐξαγνιζόμενοι καὶ ἀποβάλλοντες τοὺς ῥύπους τῶν παθῶν οὐκέτι ἦσαν οἱ θεοὶ τῆς μυθολογίας, εἰς συγχώνευσιν καὶ ἑνοποίησιν τείνοντες. Τοιαύτην δέ τινα τάσιν πρὸς ἑνοποίησιν τῶν θεῶν εἶχεν, ὡς εἴδομεν (ἴδ. σελ. 128), καὶ ἡ Θεολογία τοῦ Πινδάρου.

Οἱ δὲ δισταγμοὶ καὶ ἡ ἄρνησις τῆς ὑπάρξεως τῶν θεῶν ὑστερόχρονον ἦσαν ἐπιγέννημα, ὅτε μετὰ τοὺς Μηδικοὺς πολέμους ἡ ἐλευθερία τῆς διανοίας καὶ τοῦ λόγου ἦν ἐν Ἀθήναις[1] ἀπεριόριστος καὶ ἀνεξάρτητος καὶ πάντα ὑπὸ τὴν Λυδίαν λίθον ὑπέβαλλε τῆς κρίσεως καὶ τοῦ ἐλέγχου.

Τότε οἱ ἐπίγονοι τῶν φιλοσόφων[2], οἱ σοφισταί, *μήστορες λόγων*[3], καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτῶν, πολιτευόμενοί τε καὶ μή, ἤρξαντο περὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν θεῶν δισταγμοὺς ἐκφέρειν· οἷον ὁ μὲν Πρωταγόρας ἤρχετο τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ τοῦτον τὸν τρόπον· «Περὶ μὲν θεῶν οὐκ ἔχω εἰδέναι οὔθ' ὡς εἰσίν, οὔθ' ὡς οὐκ εἰσί· πολλὰ γὰρ τὰ κωλύοντα εἰδέναι, ἥ τε ἀδηλότης καὶ βραχὺς ὢν ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου». Διὰ ταύτην δὲ τὴν ἀρχὴν τοῦ συγγράμματος ὁ Πρωταγόρας ἐξεβλήθη ἐκ τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων καὶ τὰ συγγράμματα αὐτοῦ ἐκάησαν ἐν τῇ ἀγορᾷ. Διὰ δὲ τοῦ περιβοήτου ἀξιώματος, *πάντων μέτρον ἄνθρωπος*, ἤρνεῖτο ὁ Πρωταγόρας τὴν ὕπαρξιν τῆς ὄντως ἀληθείας, ἤτοι τῆς ἐπιστήμης· διότι κατὰ τὸ ἀξίωμα τοῦτο συνέβαινεν ὅ,τι λέγει ὁ Σωκράτης ἐν τῷ *Θεαιτήτῳ* (σελ. 152)· «ὡς οἷα μὲν ἕκαστα ἐμοὶ φαίνεται, τοιαῦτα μέν ἐστιν ἐμοί, οἷα δὲ σοί, τοιαῦτα δ' αὖ σοί, ἄνθρωπος δὲ σύ τε κἀγώ». Ἐπειδὴ δὲ ἕκαστος ἄνθρωπος οὐ μένει ἀεὶ ὁ αὐτός, ἀλλ' ἀλλοιοῦται διά τε τὴν ἡλικίαν καὶ δι' ἄλλας αἰτίας, ἕπεται ὅτι καὶ τὰ πράγματα οὐκ ἀεὶ φαίνονται τὰ αὐτὰ τῷ αὐτῷ ἀνθρώπῳ, ἀλλ' ἄλλοτε ἄλλα. Ὁ δὲ Γοργίας ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ τῷ ἐπιγραφομένῳ *Περὶ τοῦ μὴ ὄντος*, τρία τινὰ ἐπεχείρει ἀποδεῖξαι· πρῶτον ὅτι οὐδέν ἐστι· δεύτερον ὅτι εἰ καὶ ἔστιν, ἀκατάληπτον ἀνθρώπῳ· τρίτον ὅτι εἰ καὶ καταληπτόν, ἀνερμήνευτον.

Οὕτως ὁ λόγος ἐν βραχεῖ χρόνῳ, ἐν μόλις τεσσαράκοντα ἔτεσι (480—440 π. Χ.) καὶ ἐν καταπληκτικῇ ταχύτητι, πάντα ἀναμοχλεύσας καὶ συνταράξας ἔρρεψε τέλος τὰ βέλη καθ' ἑαυτοῦ ἀρνούμενος ὅτι δύναται νοῆσαι τὰ ὄντα εἰ εἰσίν, οὐδ', εἰ εἰσίν, ἑρμηνεῦσαι αὐτὰ τοῖς ἄλλοις, ὅτε τὸ θρησκευτικὸν πνεῦμα, καίπερ προοδεῦον ἀεὶ καὶ ἀναπτυσσόμενον, διετηρήθη ἀκμαῖον ἀπὸ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων μέχρι τῶν Μηδικῶν πολέμων.

Οἱ δὲ τολμηρότεροι ἐκ τῶν σοφιστῶν καὶ τῶν μαθητῶν αὐτῶν ἀναφανδὸν ἔλεγον ὅτι οἱ θεοὶ οὐκ εἰσίν, ἀλλ' ὅτι ἔπλασαν αὐτοὺς οἱ ἄνθρωποι ὑπὸ φόβου ἢ ὑπὸ συμφέροντος[1], ὡς μαρτυρεῖ τὸ διασωθὲν χωρίον ἐκ τοῦ Σισύφου, δράματος τοῦ Κριτίου, ὃς κατ' ἀρχὰς μαθητὴς ὢν τοῦ Σωκράτους ἀποσκιρτήσας τούτου ἐγένετο μαθητὴς τῶν σοφιστῶν καὶ ἀρχηγὸς τῶν τριάκοντα τυράννων. Τὸ χωρίον ἔχει οὕτως·

> ἦν χρόνος ὅτ' ἦν ἄτακτος ἀνθρώπων βίος
> καὶ θηριώδης ἰσχύος θ' ὑπηρέτης,
> ὅτ' οὐδὲν ἆθλον οὔτε τοῖς ἐσθλοῖσιν ἦν
> οὔτ' αὖ κόλασμα τοῖς κακοῖς ἐγίγνετο·
> κἄπειτά μοι δοκοῦσιν ἄνθρωποι νόμους
> θέσθαι κολαστάς, ἵνα δίκη τύραννος ᾖ
> . . . . . τήν θ' ὕβριν δούλην ἔχῃ·
> ἐζημιοῦτο δ' εἴ τις ἐξαμαρτάνοι.
> Ἔπειτ' ἐπειδὴ τἀμφανῆ μὲν οἱ νόμοι
> ἀπεῖργον αὐτοὺς ἔργα μὴ πράσσειν βίᾳ,
> λάθρα δ' ἔπρασσον, τηνικαῦτά μοι δοκεῖ
> . . . . . πυκνός τις καὶ σοφὸς γνώμην ἀνὴρ
> γνῶναι δέος θνητοῖσιν ἐξευρεῖν ὅπως
> εἴη τι δεῖμα τοῖς κακοῖσι, κἂν λάθρα
> πράσσωσιν ἢ λέγωσιν ἢ φρονῶσί τι·
> ἐντεῦθεν οὖν τὸ θεῖον εἰσηγήσατο,
> ὡς ἔστι δαίμων ἀφθίτῳ θάλλων βίῳ
> νόῳ τ' ἀκούων καὶ βλέπων φρονῶν τε καὶ
> προσέχων τε ταῦτα καὶ φύσιν θείαν φορῶν,
> ὃς πᾶν τὸ λεχθὲν ἐν βροτοῖς ἀκούσεται,
> τὸ δρώμενον δὲ πᾶν ἰδεῖν δυνήσεται.
> Ἐὰν δὲ κἂν σιγῇ τι βουλεύῃς κακόν,
> ταῦτ' οὐχὶ λήσει τοὺς θεούς· τὸ γὰρ φρονοῦν
> . . . . . ἔνεστι· τοῦσδε τοὺς λόγους λέγων
> διδαγμάτων ἥδιστον εἰσηγήσατο
> ψευδεῖ καλύψας τὴν ἀλήθειαν λόγῳ·
> ναίειν δ' ἔφασκε τοὺς θεοὺς ἐνταῦθ' ἵνα
> μάλιστ' ἂν ἐξέπληξεν ἀνθρώπους λέγων,
> ὅθεν περ ἔγνω τοὺς φόβους ὄντας βροτοῖς·
> καὶ τὰς ὀνήσεις τῷ ταλαιπώρῳ βίῳ,
> ἐκ τῆς ὑπερθε περιφορᾶς, ἵν' ἀστραπὰς
> κατεῖδεν οὔσας, δεινὰ δὲ κτυπήματα
> βραντῆς τό τ' ἀστερωπὸν οὐρανοῦ σέλας,
> χρόνου καλὸν ποίκιλμα τέκτονος σοφοῦ,
> ὅθεν τε λαμπρὸς ἀστέρος στείχει μύδρος
> ὅ θ' ὑγρὸς εἰς γῆν ὄμβρος ἐκπορεύεται.

Τοίους πέριξ ἔστησεν ἀνθρώποις φόβους
ὅτ' οὓς καλῶς τε τῷ λόγῳ κατῴκισε
τὸν δαίμον' οἰκεῖν ἐν πρέποντι χωρίῳ,
τὴν ἀνομίαν τε τοῖς νόμοις κατέσβεσεν.
. . . . . .
Οὕτω δὲ πρῶτον οἶμαι πεῖσαί τινα
θνητοὺς νομίζειν δαιμόνων εἶναι γένος.

Ἐκ τούτων τῶν στίχων λαβὼν ἀφορμὴν Σέξτος ὁ Ἐμπειρικὸς λέγει· «καὶ Κριτίας δὲ εἷς τῶν ἐν Ἀθήναις τυραννησάντων δοκεῖ ἐκ τοῦ τάγματος τῶν ἀθέων ὑπάρχειν, φήμενος ὅτι οἱ παλαιοὶ νομοθέται ἐπίσκοπόν τινα τῶν ἀνθρωπίνων κατορθωμάτων καὶ ἁμαρτημάτων ἔπλασαν τὸν θεὸν ὑπὲρ τοῦ μηδένα λάθρα τὸν πλησίον ἀδικεῖν, εὐλαβούμενον τὴν ὑπὸ τῶν θεῶν τιμωρίαν».

Αὐτοὶ δ' οὗτοι οἱ σοφισταὶ καὶ οἱ πολιτευόμενοι ὁμόφρονες αὐτοῖς ὑπεστήριζαν ὡσαύτως ὅτι φύσει οὐδὲν δίκαιον ἢ ἄδικόν ἐστιν, ἀλλὰ ταῦτα μόνον ἀνθρώπινος νόμος διέκρινε· *νόμῳ καλόν, νόμῳ κακόν*· ἡ δὲ φύσις ἓν μόνον διδάσκει δίκαιον τὸ συμφέρον τοῦ κρείττονος καὶ ἰσχυροτέρου, ὡς διατείνεται ὁ Καλλικλῆς ἐν τῷ *Γοργίᾳ* τοῦ Πλάτωνος· «Οἱ τιθέμενοι τοὺς νόμους οἱ ἀσθενεῖς ἄνθρωποί εἰσι καὶ οἱ πολλοί· πρὸς αὐτοὺς οὖν καὶ τὸ αὑτοῖς συμφέρον τούς τε νόμους τίθενται καὶ τοὺς ἐπαίνους ἐπαινοῦσι καὶ τοὺς ψόγους ψέγουσιν ἐκφοβοῦντες τοὺς ἐρρωμενεστέρους τῶν ἀνθρώπων καὶ δυνατοὺς ὄντας πλέον ἔχειν, ἵνα μὴ πλέον ἔχωσιν, ὡς αἰσχρὸν καὶ ἄδικον τὸ πλεονεκτεῖν, καὶ τοῦτό ἐστι τὸ ἀδικεῖν, τὸ πλέον τῶν ἄλλων ζητεῖν ἔχειν· ἀγαπῶσι γάρ, οἶμαι, αὐτοὶ ἂν τὸ ἴσον ἔχωσι φαυλότεροι ὄντες.

Διὰ ταῦτα δὴ νόμῳ μὲν τοῦτο ἄδικον καὶ αἰσχρὸν λέγεται, τὸ πλέον ζητεῖν ἔχειν τῶν πολλῶν, καὶ ἀδικεῖν αὐτὸ καλοῦσιν· ἡ δέ γε, οἶμαι, φύσις αὐτὴ ἀποφαίνεται αὐτό, ὅτι δίκαιόν ἐστι τὸν ἀμείνω τοῦ χείρονος πλέον ἔχειν καὶ τὸν δυνατώτερον τοῦ ἀδυνατωτέρου· δηλοῖ δὲ τοῦτο πολλαχοῦ ὅτι οὕτως ἔχει καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ζώοις καὶ τῶν ἀνθρώπων ἐν ὅλαις ταῖς πόλεσι καὶ τοῖς γένεσιν, ὅτι οὕτω τὸ δίκαιον κέκριται, τὸν κρείττω τοῦ ἥττονος ἄρχειν καὶ πλέον ἔχειν. . . . . Οὗτοι κατὰ φύσιν τὴν τοῦ δικαίου ταῦτα πράττουσι, καὶ ναὶ μὰ Δία κατὰ νόμον γε τὸν τῆς φύσεως, οὐ μέντοι γε ἴσως κατὰ τοῦτον, ὃν ἡμεῖς πλάττοντες τοὺς βελτίστους καὶ ἐρρωμενεστάτους ἡμῶν αὐτῶν, ἐκ νέων λαμβάνοντες, ὥσπερ λέοντας, κατεπᾴδοντές τε καὶ γοητεύοντες καταδουλούμεθα λέγοντες, ὡς τὸ ἴσον χρὴ ἔχειν καὶ τοῦτό ἐστι τὸ

---

1) Ὁ Σωκράτης λέγει πρὸς Πῶλον ἐν τῷ *Γοργίᾳ* τοῦ Πλάτωνος· «Ἀθήναζε ἀφικόμενος, οὗ τῆς Ἑλλάδος πλείστη ἐστὶν ἐξουσία τοῦ λέγειν». Ὁ Σωκράτης οὐδὲ ἕνα μῆνα ἠδύνατο ζῆσαι οὔτε ἐν Σπάρτῃ οὔτε ἐν Ἄργει οὔτε ἐν Κορίνθῳ οὔτε ἐν Θήβαις, τοιαύτῃ ἐλεγκτικῇ παρρησίᾳ χρώμενος, οἷα ἐν Ἀθήναις τεσσαράκοντα ἔτη ἐχρήσατο, καὶ ἐν αὐτῷ ἔτι τῷ δικαστηρίῳ· (ἴδ. καὶ σελ. 164, 192 καὶ Γροτ. Ἑλλην. Ἱστορ. ΙΒ, σελ. 308 Γαλλ. Μεταφρ.).

2) «Ἔστι γὰρ ἡ σοφιστικὴ φαινομένη σοφία οὖσα δ' οὔ, καὶ ὁ σοφιστὴς χρηματιστὴς ἀπὸ φαινομένης σοφίας ἀλλ' οὐκ οὔσης». Ἀριστοτ. Σοφιστ. Ἔλεγχ. Λ.

3) «Τὴν ἀρχαίαν σοφιστικὴν ῥητορικὴν ἡγεῖσθαι χρὴ φιλοσοφοῦσαν». Φιλοστρ. ἐν τῷ προοιμίῳ τῶν Βίων τῶν σοφιστῶν. *Οἱ δὲ νεώτεροι τὰ περὶ σοφιστῶν ἠρεύνησαν* βαθύτερον ἐξακριβώσαντες ὅσα τε καλὰ καὶ ὅσα κακὰ ἡ διδασκαλία αὐτῶν ἐπήνεγκεν. (Ἰδ. Γρότ., *Histoire Grecque*, Τόμ. Ζ', σελ. 391—396 καὶ Τόμ. ΙΒ', σελ. 171—230. Zeller *Philosophie der Griechen*, I, σελ. 851—953 ἔκδ. τρίτ., καὶ II, σελ. 155—159. Dénis *Histoire des Theories et des idées Morales dans l' antiquité* I, σελ. 29—94. Havet *les Origines du Christianisme*, I, σελ. 65—142. Fouillée *Philosophie de Platon*, II, σελ. 67—77. *Philosophie de Socrate*, II, σελ. 319—351 κτλ.

1) Ἰδ. Dénis *Histoire des Théories et des idées Morales dans l'antiquité*, I, σελ. 38-42.

καλὸν καὶ τὸ δίκαιον. Ἐὰν δέ γε, οἶμαι, φύσιν ἱκανὴν γένηται ἔχων ἀνήρ, πάντα ταῦτα ἀποσεισάμενος καὶ διαρρήξας καὶ διαφυγών, καταπατήσας τὰ ἡμέτερα γράμματα καὶ μαγγανεύματα καὶ ἐπῳδὰς καὶ νόμους τοὺς παρὰ φύσιν ἅπαντας, ἐπαναστὰς ἀνεφάνη δεσπότης ἡμέτερος ὁ δοῦλος, καὶ ἐνταῦθα ἐξήλαμψε τὸ τῆς φύσεως δίκαιον· δοκεῖ δέ μοι καὶ Πίνδαρος, ἅπερ ἐγὼ λέγω, ἐνδείκνυσθαι ἐν τῷ ᾄσματι ἐν ᾧ λέγει ὅτι

> νόμος ὁ πάντων βασιλεὺς
> θνατῶν τε καὶ ἀθανάτων·

οὗτος δέ φησιν,

> ἄγει δικαιῶν τὸ βιαιότατον
> ὑπερτάτᾳ χειρί· τεκμαίρομαι
> ἔργοισιν Ἡρακλέους, ἐπεὶ ἀπριάτας...

λέγει οὕτω πως· τὸ γὰρ ἄσμα οὐκ ἐπίσταμαι· λέγει δ' ὅτι οὔτε πριάμενος οὔτε δόντος τοῦ Γηρυόνου ἠλάσατο τὰς βοῦς, ὡς τοιούτου ὄντος τοῦ δικαίου φύσει, καὶ βοῦς καὶ τἆλλα κτήματα εἶναι πάντα τοῦ βελτίονός τε καὶ κρείττονος τὰ τῶν χειρόνων καὶ ἡττόνων». (Ἰδ. σελ. 135· καὶ Dünis, I, σελ. 47—48).

Τὰ αὐτὰ καὶ θρασύτερα λέγει καὶ Θρασύμαχος ὁ Χαλκηδόνιος σοφιστὴς ἐν τῇ *Πολιτείᾳ* (σελ. 343—344). Ἡ διδασκαλία[1] λοιπὸν τῶν ὑπερφιάλων τούτων Τιτάνων εἰς ἀνατροπὴν ἐκ βάθρων ἔτεινεν οὐ μόνον τῆς θρησκείας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἠθικῆς. Ταῦτα καλῶς ἐγίνωσκεν ὁ Σωκράτης, ὁ δὲ Πλάτων θαυμασίως περιγράφει ἐν τοῖς *Νόμοις* (σελ. 889)· «Οὕτω δὲ καὶ τὴν νομοθεσίαν πᾶσαν οὐ φύσει, τέχνῃ δέ, ἧς οὐκ ἀληθεῖς εἶναι τὰς θέσεις. *Κλ.* Πῶς λέγεις; *Ἀπ.* Θεούς, ὦ μακάριε, εἶναι πρῶτόν φασιν οὗτοι τέχνῃ, οὐ φύσει, ἀλλὰ τισι νόμοις, καὶ τούτους ἄλλους ἄλλῃ, ὅπῃ ἕκαστοι ἑαυτοῖσι συνωμολόγησαν νομοθετούμενοι· καὶ δὴ καὶ τὰ καλὰ φύσει μὲν ἄλλα εἶναι, νόμῳ δὲ ἕτερα, τὰ δὲ δίκαια οὐδ' εἶναι τὸ παράπαν φύσει, ἀλλ' ἀμφισβητοῦντας διατελεῖν ἀλλήλοις καὶ μετατιθεμένους ἀεὶ ταῦτα· ἃ δ' ἂν μετάθωνται, καὶ ὅταν, τότε κύρια ἕκαστα εἶναι, γιγνόμενα τέχνῃ τε καὶ νόμοις, ἀλλ' οὐ δή τινι φύσει· ταῦτ' ἔχειν, ὦ φίλοι, ἅπαντα ἀνδρῶν σοφῶν παρὰ νέοις ἀνθρώποις, ἰδιωτῶν τε καὶ ποιητῶν φασκόντων εἶναι τὸ δικαιότατον ὅ,τι τις ἂν νικᾷ βιαζόμενος· ὅθεν ἀσέβειαί τε ἀνθρώποις ἐμπίπτουσι νέοις, ὡς οὐκ ὄντων θεῶν οἵους ὁ νόμος προστάττει διανοεῖσθαι δεῖν, στάσεις τε διὰ ταῦτα, ἑλκόντων πρὸς τὸν κατὰ φύσιν ἀρθὸν βίον, ὃς ἔστι τῇ ἀληθείᾳ κρατοῦντα ζῆν τῶν ἄλλων καὶ μὴ δουλεύοντα ἑτέροισι κατὰ νόμον».

Τούτων οὖν οὕτως ἐχόντων ἡ εὐσεβὴς τοῦ Σωκράτους ψυχὴ ἐξανίστατο κατὰ τῆς πολυκεφάλου ταύτης ὕδρας, συναισθανομένη καὶ φρίττουσα ἐπὶ τοῖς μεγάλοις κινδύνοις, οὓς διέτρεχε τὸ θρησκευτικὸν φρόνημα καὶ ἡ ἠθική, εἰ ἡ ὕπαρξις τῶν θεῶν ἀπεσκυβαλίζετο ὡς μῦθος καὶ κατέρρεε, σὺν αὐτῇ δὲ καὶ ἡ ὕπαρξις τοῦ ὑπερτάτου ὄντος, τὴν δὲ κενωθεῖσαν θέσιν κατελάμβανεν ἡ τυφλὴ τύχη καὶ ἡ ἀνάγκη καὶ ἡ ἀθεΐα· ἀπῦρ καὶ ὕδωρ καὶ γῆν καὶ ἀέρα φύσει πάντα εἶναι καὶ τύχῃ φασί, τέχνῃ δὲ οὐδὲν τούτων, καὶ τὰ μετὰ ταῦτα αὖ σώματα, γῆς τε καὶ ἡλίου καὶ σελήνης καὶ ἄστρων τε πέρι, διὰ τούτων γεγονέναι παντελῶς ὄντων ἀψύχων. Τύχῃ δὲ φερόμενα τῇ τῆς δυνάμεως ἕκαστα ἑκάστοις, ἢ ξυμπέπτωκεν ἁρμόττοντα οἰκείως πως, θερμὰ ψυχροῖς ἢ ξηρὰ πρὸς ὑγρὰ καὶ μαλακὰ πρὸς σκληρά, καὶ πάντα ὁπόσα τῇ τῶν ἐναντίων κράσει κατὰ τύχην ἐξ ἀνάγκης συνεκεράσθη, ταύτῃ καὶ κατὰ ταῦτα οὕτω γεγεννηκέναι τόν τε οὐρανὸν ὅλον καὶ πάντα ὁπόσα κατ' οὐρανόν, καὶ ζῶα αὖ καὶ φυτὰ ξύμπαντα, ὡρῶν πασῶν ἐκ τούτων γενομένων, οὐ διὰ νοῦν, φασίν, οὐδὲ διά τινα θεόν, οὐδὲ διὰ τέχνην, ἀλλ' ὃ λέγομεν φύσει καὶ τύχῃ». (Πλάτ. Νόμ. σελ. 889).

1) Αἱ διδασκαλίαι αὗται ἦσαν τοσούτῳ ὀλεθριώτεραι, ὅσῳ οἱ νέοι τῶν χρόνων ἐκείνων κατεῖχοντο ὑπὸ μεγάλης φιλομαθείας καὶ φιλολογίας καὶ ἐγίνοντο ἕρμαιον τῶν σοφιστῶν, ὡς μανθάνομεν ἐκ τοῦ *Πρωταγόρου* (σελ. 310 — 313) τοῦ Πλάτωνος. Ἱπποκράτης ὁ υἱὸς Ἀπολλοδώρου μαθὼν ὅτι ὁ Πρωταγόρας ἀφίκετο εἰς Ἀθήνας, λίαν πρωΐ (ὄρθρου βαθέος) ἦλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Σωκράτους. Οὗτος ἐρωτᾷ αὐτὸν τίνος ἕνεκα ἦλθε τοιαύτην ὥραν; ὁ Ἱπποκράτης ἀποκρίνεται, Ὁ Πρωταγόρας ἀφίκετο. «Τί οὖν σοι τοῦτο; ἐρωτᾷ ὁ Σωκράτης· μῶν τί σε ἀδικεῖ Πρωταγόρας; καὶ ὃς γελάσας, νὴ τοὺς θεούς, ἔφη, ὦ Σώκρατες, ὅτι γε μόνος ἐστὶ σοφός, ἐμὲ δὲ οὔ ποιεῖ. Ἀλλὰ ναὶ μὰ Δία, ἔφην ἐγώ, ἂν αὐτῷ διδῷς ἀργύριον καὶ πείθῃς ἐκεῖνον, ποιήσει καὶ σὲ σοφόν. Εἰ γάρ, ἦ δ' ὅς, ὦ Ζεῦ καὶ θεοί, ἐν τούτῳ εἴη· ὡς οὔτ' ἂν τῶν ἐμῶν ἐπιλίποιμι οὐδὲν οὔτε τῶν φίλων». Τὰ μετὰ ταῦτα δεικνύουσιν οἵῳ τρόπῳ ὁ Σωκράτης τὸν ἀκράτητον ζῆλον τῶν νέων ἐμετρίαζεν. «Οἴσθα οὖν ὃ μέλλεις νῦν πράττειν, ἢ σε λανθάνει; ἦν δ' ἐγώ. Τοῦ πέρι; Ὅτι μέλλεις τὴν ψυχὴν τὴν σεαυτοῦ παρασχεῖν θεραπεῦσαι ἀνδρί, ὡς φῄς, σοφιστῇ· ὅ τι δέ ποτε ὁ σοφιστής ἐστι, θαυμάζοιμ' ἂν εἰ οἶσθα· καίτοι εἰ τοῦτ' ἀγνοεῖς, οὐδὲ ὅτῳ παραδίδως τὴν ψυχὴν οἶσθα, οὔτ' εἰ ἀγαθῷ οὔτ' εἰ κακῷ πράγματι..... Οἴσθα εἰς οἷόν τινα κίνδυνον ἔρχει ὑποθήσων τὴν ψυχήν; ἢ εἰ μὲν τὸ σῶμα ἐπιτρέπειν σε ἔδει τῳ, διακινδυνεύοντα ἢ χρηστὸν αὐτὸ γενέσθαι ἢ πονηρόν, πολλὰ ἂν περιεσκέψω, εἴτ' ἐπιτρεπτέον εἴτε οὔ, καὶ εἰς συμβουλὴν τοὺς τε φίλους ἂν παρεκάλεις καὶ τοὺς οἰκείους, σκοπούμενος ἡμέρας συχνάς· ὃ δὲ περὶ πλείονος τοῦ σώματος ἡγεῖ, τὴν ψυχήν, καὶ ἐν ᾧ πάντ' ἔστι τὰ σὰ ἢ εὖ ἢ κακῶς πράττειν, χρηστοῦ ἢ πονηροῦ αὐτοῦ γενομένου, περὶ δὲ τούτου οὔτε τῷ πατρὶ οὔτε τῷ ἀδελφῷ ἐπεκοινώσω οὔτε ἡμῶν τῶν ἑταίρων οὐδενί, εἴτ' ἐπιτρεπτέον εἴτε καὶ οὔ τῷ ἀφικομένῳ τούτῳ ξένῳ τὴν σὴν ψυχήν, ἀλλ' ἐσπέρας ἀκούσας, ὡς φῄς, ὄρθριος ἥκων περὶ μὲν τούτου οὐδένα λόγον οὐδὲ συμβουλὴν ποιεῖ, εἴτε χρὴ ἐπιτρέπειν σαυτὸν αὐτῷ εἴτε μή, ἕτοιμος δ' εἶ ἀναλίσκειν τά τε σαυτοῦ καὶ τὰ τῶν φίλων χρήματα, ὡς ἤδη διεγνωκώς, ὅτι πάντως συνεστέον τῷ Πρωταγόρᾳ, ὃν οὔτε γινώσκεις, ὡς φῄς, οὔτε διείλεξαι οὐδὲ πώποτε, σοφιστὴν δὲ ἀνομάζεις, τὸν δὲ σοφιστὴν ὅ τι ποτέ ἐστι, φαίνει ἀγνοῶν, ᾧ μέλλεις σαυτὸν ἐπιτρέπειν; καὶ ὃς ἀκούσας, Ἔοικεν, ἔφη, ὦ Σώκρατες, ἐξ ὧν σὺ λέγεις. Ἆρ' οὖν, ὦ Ἱππόκρατες, ὁ σοφιστὴς τυγχάνει ὢν ἔμπορός τις ἢ κάπηλος τῶν ἀγωγίμων, ἀφ' ὧν ψυχὴ τρέφεται; Φαίνεται γὰρ ἔμοιγε τοιοῦτός τις· τρέφεται δέ, ὦ Σώκρατες, ψυχὴ τίνι; Μαθήμασι δήπου, ἦν δ' ἐγώ, καὶ ὅπως γε μή, ὦ ἑταῖρε, ὁ σοφιστὴς ἐπαινῶν ἃ πωλεῖ ἐξαπατήσῃ ἡμᾶς, ὥς περ οἱ περὶ τὴν τοῦ σώματος τροφήν, ὁ ἔμπορός τε καὶ κάπηλος· καὶ γὰρ οὗτοί που ὧν ἄγουσιν ἀγωγίμων οὐτε αὐτοὶ ἴσασιν ὅ τι χρηστὸν ἢ πονηρὸν περὶ τὸ σῶμα, ἐπαινοῦσι δὲ πάντα πωλοῦντες, οὔτε οἱ ὠνούμενοι περὶ αὐτῶν, ἐὰν μή τις τύχῃ γυμναστικὸς ἢ ἰατρὸς ὤν. Οὕτω δὲ καὶ οἱ τὰ μαθήματα περιάγοντες κατὰ τὰς πόλεις καὶ πωλοῦντες καὶ καπηλεύοντες τῷ ἀεὶ ἐπιθυμοῦντι ἐπαινοῦσι μὲν πάντα ἃ πωλοῦσι, τάχα δ' ἂν τινές, ὦ ἄριστε, καὶ τούτων ἀγνοοῖεν ὧν πωλοῦσιν ὅτι χρηστὸν ἢ πονηρὸν πρὸς τὴν ψυχήν· ὡς δ' αὖτως καὶ οἱ ὠνούμενοι παρ' αὐτῶν, ἐὰν μή τις τύχῃ περὶ τὴν ψυχὴν αὖ ἰατρικὸς ὤν. Εἰ μὲν οὖν σὺ τυγχάνεις ἐπιστήμων τούτων τί χρηστὸν καὶ πονηρόν, ἀσφαλές σοι ὠνεῖσθαι μαθήματα καὶ παρὰ Πρωταγόρου καὶ παρ' ἄλλου ὁτουοῦν· εἰ δὲ μή, ὅρα, ὦ μακάριε, μὴ περὶ τοῖς φιλτάτοις κυβεύῃς τε καὶ κινδυνεύῃς· καὶ γὰρ δὴ πολὺ μείζων κίνδυνος ἐν τῇ τῶν μαθημάτων ὠνῇ ἢ ἐν τῇ τῶν σιτίων· σιτία μὲν γὰρ καὶ ποτὰ πριάμενον παρά του ἔξεστιν ἐν ἄλλοις ἀγγείοις ἀποφέρειν, καὶ πρὶν δέξασθαι αὐτὰ εἰς τὸ σῶμα πιόντα ἢ φαγόντα, καταθέμενον οἰκαδε ἔξεστι συμβουλεύσασθαι, παρακαλέσαντα τὸν ἐπαΐοντα, ὅ τι τε ἑδεστέον ἢ ποτέον, καὶ ὅ τι μή, καὶ ὁπόσον καὶ ὁπότε· ὥστε ἐν τῇ ὠνῇ οὐ μέγας κίνδυνος· μαθήματα δὲ οὐκ ἔστιν ἐν ἄλλῳ ἀγγείῳ ἀπενεγκεῖν, ἀλλ' ἀνάγκη καταθέντα τὴν τιμήν, τὸ μάθημα ἐν αὐτῇ τῇ ψυχῇ λαβόντα καὶ μαθόντα ἀπιέναι ἢ βεβλαμμένον ἢ ὠφελημένον».

Τούτων ἕνεκα ὁ Σωκράτης οὐ μόνον λόγῳ, ὡς ὁ Ξενοφάνης, ἀλλὰ καὶ ἔργῳ ἐν πεποιθήσει ἐπίστευε, παρὰ τὸ ὑπέρτατον ὄν, εἰς τὴν ὕπαρξιν δευτερευόντων θεῶν, προνοούντων καὶ ἐπιμελουμένων τῶν ἀνθρώπων καὶ προσημαινόντων αὐτοῖς τὰ μέλλοντα μαντικῇ τε καὶ ἐνυπνίοις, ὑπολαμβάνων αὐτὰ μέσα τῆς θείας προνοίας, ἥτις συνήθως ἀφανῶς καὶ ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργεῖ, πολλάκις ὅμως καὶ δείκνυσιν αὐτῷ διά τινων σημείων τὰ μέλλοντα ἢ τί ὀφείλει αὐτὸς πρᾶξαι ἢ μή. Ὁ Σωκράτης πρὸς ἀπόδειξιν τῆς θείας προνοίας φέρει καὶ τοῦτο ἐν τοῖς *Ἀπομνημονεύμασιν* τοῦ Ξενοφῶντος (Α, γ', 12), ὅτι οἱ θεοὶ διὰ τῆς μαντικῆς προλέγουσι τὰ μέλλοντα γενέσθαι· «Τὸ δὲ καὶ εἰ ἀδυνατοῦμεν τὰ συμφέροντα προνοεῖσθαι ὑπὲρ τῶν μελλόντων, ἡμῖν αὐτοὺς συνεργεῖν, διὰ μαντικῆς τοῖς πυνθανομένοις φράζοντας τὰ ἀποβησόμενα καὶ διδάσκοντας ἢ ἂν ἄριστα γίγνοιτο»; Περὶ ὀνείρων λέγει καὶ ὁ Ὠριγένης ἐν τῷ κατὰ Κέλσου (Α, 48), ὅτι πιστεύουσιν εἰς αὐτὰ οἱ παραδεχόμενοι Πρόνοιαν· «Ὥσπερ ὄναρ πεπίστευται πολλοὺς πεφαντασιῶσθαι, τινὰ μὲν θειότερα, τινὰ δὲ περὶ μελλόντων βιωτικῶν ἀναγγέλλοντα, εἴτε σαφῶς, εἴτε καὶ δι' αἰνιγμάτων, καὶ τοῦτ' ἐναργές ἐστι παρὰ πᾶσι τοῖς παραδεξαμένοις Πρόνοιαν».

Τοιαύτη ἦν ἡ πεποίθησις τῶν ἀρχαίων· τοιαύτη δὲ καὶ ἡ τοῦ Σωκράτους· ὅτι δὲ ἐπίστευεν εἰς θεοὺς ἔχομεν τὴν μαρτυρίαν τῶν μαθητῶν αὐτοῦ· διότι ὁ Ξενοφῶν ἐν τοῖς *Ἀπομνημονεύμασιν* ὅλαις δυνάμεσιν ἀγωνίζεται πεῖσαι τοὺς Ἀθηναίους ὅτι ὁ Σωκράτης ἐνόμιζε θεοὺς οὓς καὶ ἡ πόλις· ὅπερ οὐκ ἂν ἐποίει, εἰ ἐγίνωσκεν, ὅτι τοιοῦτον οὐκ ἦν τὸ φρόνημα τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ· διότι ἄλλως ἠσέβει πρὸς αὐτὸν ψευδόμενος καὶ ἀπονέμων αὐτῷ δοξασίας, ἃς οὐκ εἶχεν, ἠσέβει δὲ καὶ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ψευδόμενος καὶ ἐξαπατῶν αὐτούς ὅτι ὁ Σωκράτης ἐνόμιζεν οὓς καὶ ἡ πόλις θεούς. Ὁ δὲ Πλάτων ἐν τῷ *Τιμαίῳ* ἑπόμενος τῷ Σωκράτει δέχεται θεὸν δημιουργὸν καὶ θεοὺς δευτέρας τάξεως, τέκνα τοῦ δημιουργοῦ.

Ἀλλὰ καὶ οὗτος καὶ ὁ Σωκράτης ἐδέχοντο μόνον θεοὺς ἀγνοὺς καὶ ἀπηλλαγμένους παθῶν, ἀποδοκιμάζοντες σφόδρα τοὺς θεοὺς τῶν μύθων καὶ τῶν ποιητῶν. Ὁ Σωκράτης τὸν θεολόγον καὶ μάντιν Εὐθύφρονα λέγοντα αὐτῷ ὅτι ὁ Ζεὺς ἔδησε τὸν πατέρα αὐτοῦ ὅτι τοὺς υἱοὺς κατέπινεν ἀδίκως, ὁ δὲ Κρόνος αὖθις τὸν ἑαυτοῦ πατέρα ἐξέτεμεν, ἐρωτᾷ εἰ ὄντως πιστεύει τούτοις· «Ἀλλά μοι εἰπέ πρὸς Φιλίου, σὺ ὡς

ἀληθῶς ἡγεῖ ταῦτα οὕτω γεγονέναι; *Εὐθ.* Καὶ ἔτι γε τούτων θαυμασιώτερα, ὦ Σώκρατες, ἃ οἱ πολλοὶ οὐκ ἴασι. *Σωκ.* Καὶ πόλεμον ἄρα ἡγεῖ σὺ εἶναι τῷ ὄντι ἐν τοῖς θεοῖς πρὸς ἀλλήλους, καὶ ἔχθρας γε δεινὰς καὶ μάχας καὶ ἄλλα τοιαῦτα πολλά, οἷα λέγεταί τε ὑπὸ τῶν ποιητῶν, καὶ ὑπὸ τῶν ἀγαθῶν γραφέων τά τε ἄλλα ἱερὰ ἡμῖν καταπεποίκιλται, καὶ δὴ καὶ τοῖς μεγάλοις Παναθηναίοις ὁ πέπλος μεστὸς τῶν τοιούτων ποικιλμάτων ἀνάγεται εἰς τὴν Ἀκρόπολιν; Ταῦτ' ἀληθῆ φῶμεν εἶναι, ὦ Εὐθύφρον; *Εὐθ.* Μὴ μάνα γε, ὦ Σώκρατες· ἀλλ' ὅπερ ἄρτι εἶπον, καὶ ἄλλα σοι ἐγὼ πολλά, ἐὰν περ βούλῃ, περὶ τῶν θείων διηγήσομαι, ἃ σὺ ἀκούων εὖ οἶδ' ὅτι ἐκπλαγήσει».

Ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων οἱ μέν, ἐν οἷς καὶ ὁ φιλέλλην Γ. Ἐχθάλ, *Ὁ Σωκράτης καὶ τὶ καθ' ἡμᾶς*, σελ. 31. 45, Μετέφρ. Βαλέττα, ἀποκρούουσιν, ὅτι ὁ Σωκράτης εἰς πολλοὺς θεοὺς ἐπίστευεν, ἀσπαζόμενοι τὴν γνώμην ὅτι τὴν φιλοσοφικὴν μονοθεΐαν ἐν τῷ κόσμῳ ἐνεθράνισεν· οἱ δὲ οὐκ εἰσὶν ἐναντίοι· οἷον ὁ ἱστορικὸς Γρότιος (ΙΒ, σελ.316), ὁ φιλόσοφος Ζέλλερος, *die Philosophie der Griechen*, II, 1, σελ. 65. 183—184, Havet, *Le Christianisme et ses origines*, I, σελ. 148, Fouillée, *Philosophie de Socrate*, II, σελ. 259, λέγων, «ἴσως, ὡς ὁ Πλάτων, ἐδέχετο δευτέρας τάξεως θεούς· ἀλλ' οὔτε τούτοις οὔτε τῷ ὑπερτάτῳ θεῷ ἔνεμε πάθη καὶ κακίας· ἦν ἀδυσώπητος κατὰ τῆς δεισιδαιμονίας, ἥτις τὸ κακὸν εἰς τὸν κόλπον μεταφέρει τοῦ θεοῦ». Καὶ ὁ Dénis (I, σελ. 79—80) τῆς αὐτῆς ἔχεται γνώμης· «ἐπιθυμῶν, λέγει, ὁ Σωκράτης τοὺς θεσμοὺς καὶ τὰ ἤθη τῆς ἑαυτοῦ πατρίδος ἀνορθῶσαι, εἶχε χρείαν στερεῶσαι τὴν θρησκείαν, ἧς τὰ θεμέλια πανταχοῦ οἱ σοφισταὶ ὑπέσκαπτον· ἐφρύντιζε λοιπὸν μᾶλλον διατηρῆσαι τὰς ἀρχαίας θρησκευτικὰς δοξασίας, ἐξαγνίζων αὐτάς, ἢ καταστρέψαι· ἄνευ ταύτης τῆς ὑποθέσεως οὐδὲν καταλαμβάνομεν οὔτε τοῦ Σωκράτους οὔτε τῶν μαθητῶν αὐτοῦ· δι' αὐτῆς πάντα εὐκόλως σαφῆ καθίστανται καὶ ἑρμηνεύονται. Πεπεισμένος ὢν ὁ Σωκράτης ὅτι τοῦτο μὲν ἡ ἀσέβεια ὀλεθρία ἐστὶ τοῖς ἀνθρώποις, τοῦτο δὲ ἀδύνατος αὐτοῖς ἡ γνῶσις τῆς ἀληθοῦς θρησκείας ἐν πάσῃ τῇ ἀγνότητι αὐτῆς, ἄρμενος τὰς ἀρχαίας ἐδέχετο παραδόσεις, ὅτε οὐκ ἦσαν τοῖς ἤθεσιν ἐναντίαι· διότι τῇ μὲν μεταφυσικῇ ἀληθείᾳ πολὺ διαφέρει ἡ παραδοχὴ ἑνὸς θεοῦ, τῇ δὲ ἠθικῇ ὀλίγον τι μέλει ἡ παραδοχὴ πολλῶν θεῶν, ἂν οὗτοι συμφωνῶσιν ἀλλήλοις μηδὲ ὦσι πρότυπα ἱερὰ τῆς ἀνηθικότητος καὶ διαφθορᾶς».

Κατὰ τοῦτο οἱ θεοὶ τοῦ Σωκράτους καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πολὺ διέφερον τῶν θεῶν τοῦ λαοῦ· ὁ δὲ Σωκράτης καὶ περὶ προσευχῶν καὶ περὶ θυσιῶν καὶ περὶ μαντικῆς ἢ χρησμῶν ἄλλως ἐφρόνει ἢ ὡς οἱ πολλοί· διότι οὗτοι μὲν εὐχόμενοι τοῖς θεοῖς αἰτοῦσι χρυσίον ἢ ἀργύριον ἢ ἄλλο τι τοιοῦτον, ὁ δὲ Σωκράτης ηὔχετο ἁπλῶς τἀγαθὰ δοῦναι, διότι οἱ θεοὶ γινώσκουσιν ὁποῖά εἰσιν ἀγαθά· καὶ περὶ τῶν θυσιῶν οἱ μὲν πολλοὶ νομίζουσιν, ὅτι οἱ θεοὶ ταῖς μεγάλαις θυσίαις εὐκρεστοῦνται, ὁ δὲ ἐνόμιζεν, ὅτι οἱ θεοὶ ταῖς παρὰ τῶν εὐσεβεστάτων θυσίαις μάλιστα χαίρουσι κἂν ὦσι πάνυ μικραί· διὸ ἀπὸ μικρῶν μικρὰς θύων θυσίας οὐδὲν ἡγεῖτο ἐλασσοῦσθαι τῶν ἀπὸ πολλῶν καὶ μεγάλων πολλὰ καὶ μεγάλα θυόντων, ἀνὰ στόμα ἔχων τὸ

Κεδδύναμιν ἔρδειν ἱερ' ἀθανάτοισι θεοῖσιν.
(Ξενοφ. Ἀπομν. Α, γ', 2—3).

Καὶ περὶ μαντικῆς δὲ καὶ χρησμῶν οἱ μὲν πολλοὶ ἀμυδρὰς ἔχοντες γνώσεις περὶ τῆς θείας προνοίας, ὅτι ἀεὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἐχάζεται, προσφεύγουσιν εἰς τὰ χρηστήρια καὶ εἰς τὰ ἄλλα τῆς μαντικῆς μέσα ἐπὶ παντὶ πράγματι, πειρώμενοι πολλάκις προσλαβεῖν τοὺς θεοὺς συνεργοὺς καὶ ἐπὶ ἀδίκοις πράγμασιν· ὁ δὲ Σωκράτης ἀγνάτατον, ὡς εἴρηται (σελ. 201), εἶχε φρόνημα περὶ τῆς θείας προνοίας πρεσβεύων καὶ ἀποδεχόμενος γενικὴν καὶ μερικὴν πρόνοιαν, ἤτοι εὐεργετικὴν παρέμβασιν τοῦ θεοῦ ἐν τῇ φύσει[1], ἐν τῇ γενικῇ ζωῇ τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἐν τῇ ζωῇ ἑκάστου, τὴν παρουσίαν τοῦ θεοῦ ἐν τῷ νῷ ἡμῶν, διότι καὶ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ὅμοιος τῷ θείῳ[2], ἐνὶ λόγῳ τὴν ἐπι-

1) Γνώσει τὸ θεῖον ὅτι τοσοῦτον καὶ τοιοῦτόν ἐστιν, ὥσθ' ἅμα πάντα ὁρᾶν καὶ πάντα ἀκούειν καὶ πανταχοῦ παρεῖναι καὶ ἅμα πάντων ἐπιμελεῖσθαι. Ξενοφ. Ἀπομν. Α, δ', 18.

2) Ἀλλὰ μὴν καὶ ἀνθρώπου γε ψυχή, εἴπερ τι καὶ ἄλλο τῶν ἀνθρωπίνων τοῦ θείου μετέχει· Ξενοφ. Ἀπομν. Δ, γ', 14. Ἰδ. καὶ § 47 σελ. 196—197· καὶ Zeller σελ. 148—149· «ὁ Σωκράτης, ὡς καὶ ἄλλοι πρὸ αὐτοῦ, θεῖόν τι μάλιστα ἐν τῇ τοῦ ἀνθρώπου ψυχῇ εὑρίσκει· καὶ ἴσως τοῦτο στενῶς ἐστι συνδεδεμένον τῇ πίστει αὐτοῦ εἰς τὴν ἄμεσον ἀποκάλυψιν τῆς θεότητος τῷ νῷ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ»· καὶ Fouillée *Philosophie de Socrate*, II, σελ. 257· «Nous pouvons conclure que Socrate admettait réellement une communication de Dieu à l'homme, aussi bien que de l'homme à Dieu».

κοινωνίαν τοῦ θεοῦ τῷ ἀνθρώπῳ καὶ τοῦ ἀνθρώπου τῷ θεῷ.

Ἐποιεῖτο δὲ καὶ περὶ τῶν πραγμάτων σπουδαιοτάτην διάκρισιν ὁ Σωκράτης· διότι τὰ μὲν ἐθεώρει ἀνθρώπινα ἤτοι προσιτὰ τῷ ἀνθρώπῳ καὶ κατορθωτά, καὶ ὑπελάμβανε μωρὸν τὸ προσφεύγειν περὶ τούτων τοῖς θεοῖς καὶ διὰ τῶν τῆς μαντικῆς μέσων πειρᾶσθαι περὶ αὐτῶν τὴν ἀλήθειαν μανθάνειν· τὰ δὲ εἰσι θεῖα, ὑπὲρ ἄνθρωπον καὶ ἀπρόσιτα αὐτῷ ἄνευ θείας ἀρωγῆς· περὶ τούτων δὲ ὀφείλει ὁ ἄνθρωπος τὴν τῶν θεῶν ἐξαιτεῖσθαι συμβουλὴν διὰ τῶν μέσων τῆς μαντικῆς, τὸν δὲ μὴ πυνθανόμενον παρὰ τῶν θεῶν περὶ τούτων μωρὸν ὑπελάμβανε καὶ δαιμονιῶντα, ὡς λέγει ὁ Ξενοφῶν (Ἀπομν. Δ, α', 9)· «τοὺς δὲ μηδὲν τῶν τοιούτων οἰομένους εἶναι δαιμόνιον, ἀλλὰ πάντα τῆς ἀνθρωπίνης γνώμης, δαιμονᾶν ἔφη· δαιμονᾶν δὲ καὶ τοὺς μαντευομένους ἃ τοῖς ἀνθρώποις ἔδωκαν οἱ θεοὶ μαθοῦσι διακρίνειν, οἷον εἴ τις ἐπερωτῴη πότερον ἐπιστάμενον ἡνιοχεῖν ἐπὶ ζεῦγος λαβεῖν κρεῖττον ἢ μὴ ἐπιστάμενον, ἢ πότερον ἐπιστάμενον κυβερνᾶν ἐπὶ τὴν ναῦν κρεῖττον λαβεῖν ἢ μὴ ἐπιστάμενον, ἢ ἃ ἔξεστιν ἀριθμήσαντας ἢ μετρήσαντας ἢ στήσαντας εἰδέναι, τοὺς τὰ τοιαῦτα παρὰ τῶν θεῶν πυνθανομένους ἀθέμιτα ποιεῖν ἡγεῖτο· ἔφη δὲ δεῖν ἃ μὲν μαθόντας ποιεῖν ἔδωκαν οἱ θεοὶ μανθάνειν, ἃ δὲ μὴ δῆλα τοῖς ἀνθρώποις ἐστὶ πειρᾶσθαι διὰ μαντικῆς παρὰ τῶν θεῶν πυνθάνεσθαι· τοὺς θεοὺς γὰρ οἷς ἂν ὦσιν ἵλεῳ σημαίνειν». (Ἰδ. καὶ Fouillée *Philosophie de Socrate*, II, σελ. 254—255). Εἶχεν ὅμως δίκαιον καὶ τὴν ἀστρονομίαν κατατάσσειν ἐν τοῖς θείοις, ἃ οἱ ἄνθρωποι ὀφείλουσι διὰ τῆς μαντικῆς μανθάνειν; Ἡ κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους κατάστασις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν δικαιολογεῖ τὸν Σωκράτην ἀρκούντως. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ὁμολογητέον ὅτι τοῦτό ἐστι τὸ ἀσθενὲς τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ μέρος· διότι τί ἐγίνετ' ἂν ἡ νῦν ἀκριβεστάτη ἀστρονομικὴ ἐπιστήμη, εἰ οἱ σοφοὶ διετέλουν τῇ συμβουλῇ τοῦ Σωκράτους ἀκολουθοῦντες καὶ μανθάνοντες τὰ φαινόμενα τοῦ οὐρανοῦ διὰ τῆς μαντικῆς;

Ὁ δὲ Ξενοφῶν (Ἀπομν. Α, γ' 4) λέγει, ὅτι ὁ Σωκράτης εὐπειθῶς ἀεὶ ἔπραττε τὰ σημαινόμενα αὐτῷ παρὰ τῶν θεῶν· «εἰ δέ τι δόξειεν αὐτῷ σημαίνεσθαι παρὰ τῶν θεῶν, ἧττον ἂν ἐπείσθη παρὰ τὰ σημαινόμενα ποιῆσαι, ἢ εἴ τις αὐτὸν ἔπεισεν ὁδοῦ λαβεῖν ἡγεμόνα τυφλὸν καὶ μὴ εἰδότα τὴν ὁδὸν ἀντὶ βλέποντος καὶ εἰδότος». Οὐ λέγει ὅμως καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ Σωκράτης ἐλευθέρως ἡρμήνευε τὰ τῶν θεῶν σημεῖα, καί, ὡς λέγομεν νῦν, ὀρθολογιστικῶς. Τούτου παράδειγμα ἐπισημότατον ὁ πολυθρύλητος χρησμὸς ὁ ὑπὸ τῆς Πυθίας τῷ Χαιρεφῶντι πυθομένῳ περὶ Σωκράτους δοθείς·

ἀνδρῶν δ' ἁπάντων σοφώτατος Σωκράτης.

Ὁ Σωκράτης οἴκοθεν τὸν ἐλεγκτικὸν ἐξελέξατο τρόπον τοῦ φιλοσοφεῖν· διὸ φοβερὸς καθίστατο τοῖς ἐλεγχομένοις ἀλλὰ καὶ πολλὰ συνεσώρευε καθ' ἑαυτοῦ μίσῃ καὶ ἀπεχθείᾳ, φήμην δέ, ὅτι σοφώτερος ἦν τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐλεγχομένων σοφῶν· ἡ δὲ φήμη ἐν Ἀθήναις τε καὶ ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα ἦν διαδεδομένη· ὥστε οἱ διέποντες τὰ τοῦ ἐν Δελφοῖς Μαντείου (ἰδ. σελ. 123) ἐγίνωσκον καλῶς τὰ περὶ Σωκράτους, ὅτε προσῆλθεν ὁ Χαιρεφῶν πευσόμενος αὐτὸ περὶ τοῦ ἑταίρου αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ Σωκράτης συνειδὼς ὅτι ἴσ' οἶδεν ὅτι οὐδὲν οἶδεν ἐπελάβετο ἑρμηνεῦσαι τὸν δοθέντα χρησμόν, καὶ δὴ διήλλαξεν αὐτὸν τῇ ἑαυτοῦ γνώμῃ, δι' ἐλευθέρας ἑρμηνείας πείσας ἑαυτὸν ὅτι καὶ ὁ χρησμὸς τοῦτο βούλεται εἰπεῖν καὶ τοῦτο διακελεύεται αὐτῷ, ὅ,τι νῦν πράττει. Πείσας οὖν ἑαυτὸν ὅτι καὶ ὁ θεὸς διὰ τοῦ χρησμοῦ ἐντέλλεται αὐτῷ ἐμμεῖναι ἐν ᾗ ἑαυτὸν ἔταξε τάξει, ἔτι μᾶλλον τὴν ἑαυτοῦ πεποίθησιν ἐνίσχυσε πρὸς ἐξακολούθησιν τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ, ἣν ἤδη καλεῖ θείαν. Τὴν ἑρμηνείαν ταύτην τοῦ χρησμοῦ καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς ἀποτελέσματα καθίστησιν ἡμῖν γνωστὰ αὐτὸς ὁ Σωκράτης ἐν τῇ *Ἀπολογίᾳ* αὐτοῦ (σελ. 21—23)· «Ταῦτα γὰρ ἐγὼ ἀκούσας ἐνεθυμούμην οὑτωσί· τίποτε λέγει ὁ θεός, καὶ τίποτε αἰνίττεται; ἐγὼ γὰρ δὴ οὔτε μέγα οὔτε σμικρὸν ξύνοιδα ἐμαυτῷ σοφὸς ὤν· τί οὖν ποτε λέγει φάσκων ἐμὲ σοφώτατον εἶναι; οὐ γὰρ δήπου ψεύδεταί γε, οὐ γὰρ θέμις αὐτῷ· καὶ πολὺν μέν χρόνον ἠπόρουν, τίποτε λέγει, ἔπειτα μόγις πάνυ ἐπὶ ζήτησιν αὐτοῦ τοιαύτην τινὰ ἐτραπόμην· ἦλθον ἐπί τινα τῶν δοκούντων σοφῶν εἶναι, ὡς ἐνταῦθα, εἴπερ που, ἐλέγξων τὸ μαντεῖον καὶ ἀποφανῶν τῷ χρησμῷ ὅτι οὑτοσὶ ἐμοῦ σοφώτερός ἐστι, σὺ δ' ἐμὲ ἔφησθα· διασκοπῶν οὖν τοῦτον—ὀνόματι γὰρ οὐδὲν δέομαι λέγειν, ἦν δέ τις τῶν πολιτικῶν, πρὸς ὃν ἐγὼ σκοπῶν τοιοῦτόν τι ἔπαθον, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι,—καὶ διαλεγόμενος αὐτῷ, ἔδοξέ μοι οὗτος ὁ ἀνὴρ δοκεῖν μὲν εἶναι σοφὸς ἄλλοις τε πολλοῖς ἀνθρώποις καὶ μάλιστα ἑαυτῷ, εἶναι δ' οὔ· κἄπειτα ἐπειρώμην αὐτῷ δεικνύναι, ὅτι οἴοιτο μὲν εἶναι σοφός, εἴη δ' οὔ. Ἐντεῦθεν οὖν τούτῳ τε ἀπηχθόμην καὶ πολλοῖς

τῶν παρόντων· πρὸς ἐμαυτὸν δ' οὖν ἁπλῶν ἐλογιζόμην ὅτι τούτου μὲν τοῦ ἀνθρώπου ἐγὼ σοφώτερός εἰμι· κινδυνεύει μὲν γὰρ ἡμῶν οὐδέτερος οὐδὲν καλὸν κἀγαθὸν εἰδέναι, ἀλλ' οὗτος μὲν οἴεταί τι εἰδέναι οὐκ εἰδώς, ἐγὼ δέ, ὥσπερ οὖν οὐκ οἶδα, οὐδὲ οἴομαι· ἔοικα γοῦν τούτου γε σμικρῷ τινι αὐτῷ τούτῳ σοφώτερος εἶναι, ὅτι ἃ μὴ οἶδα οὐδὲ οἴομαι εἰδέναι. Ἐντεῦθεν ἐπ' ἄλλον ἦα τῶν ἐκείνου δοκούντων σοφωτέρων εἶναι, καί μοι ταὐτὰ ταῦτα ἔδοξε· καὶ ἐνταῦθα κἀκείνῳ καὶ ἄλλοις πολλοῖς ἀπηχθόμην . . . . .

. . . . . .

Ἐκ ταυτησὶ δὴ τῆς ἐξετάσεως, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, πολλαί μὲν ἀπέχθειαί μοι γεγόνασι καὶ οἷαι χαλεπώταται καὶ βαρύταται, ὥστε πολλὰς διαβολὰς ἀπ' αὐτῶν γεγονέναι, ὄνομα δὲ τοῦτο λέγεσθαι, σοφὸς εἶναι. Οἴονται γὰρ με ἑκάστοτε οἱ παρόντες ταῦτα αὐτὸν εἶναι σοφόν, ἃ ἂν ἄλλον ἐξελέγξω· τὸ δὲ κινδυνεύει, ὦ ἄνδρες, τῷ ὄντι ὁ θεὸς σοφὸς εἶναι, καὶ ἐν τῷ χρησμῷ τούτῳ τοῦτο λέγειν, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη σοφία ὀλίγου τινὸς ἀξία ἐστὶ καὶ οὐδενός· καὶ φαίνεται τοῦτ' οὐ λέγειν τὸν Σωκράτη, προσκεχρῆσθαι δὲ τῷ ἐμῷ ὀνόματι, ἐμὲ παράδειγμα ποιούμενος, ὥσπερ ἂν εἰ εἴποι, ὅτι οὗτος ὑμῶν, ὦ ἄνθρωποι, σοφώτατός ἐστιν, ὅστις ὥσπερ Σωκράτης ἔγνωκεν ὅτι οὐδενὸς ἄξιός ἐστι τῇ ἀληθείᾳ πρὸς σοφίαν. Ταῦτ' οὖν ἐγὼ μὲν ἔτι καὶ νῦν περιιὼν ζητῶ καὶ ἐρευνῶ κατὰ τὸν θεόν, καὶ τῶν ἀστῶν καὶ τῶν ξένων ἄν τινα οἴωμαι σοφὸν εἶναι· καὶ ἐπειδάν μοι μὴ δοκῇ, τῷ θεῷ βοηθῶν ἐνδείκνυμαι ὅτι οὐκ ἔστι σοφός· καὶ ὑπὸ ταύτης τῆς ἀσχολίας οὔτε τι τῶν τῆς πόλεως πρᾶξαί μοι σχολὴ γέγονεν ἄξιον λόγου, οὔτε τῶν οἰκείων, ἀλλ' ἐν πενίᾳ μυρίᾳ εἰμὶ διὰ τὴν τοῦ θεοῦ λατρείαν».

Διὰ τοιαύτης ἑρμηνείας τοῦ χρησμοῦ ἡ ἀσχολία τοῦ Σωκράτους κατέστη ὑπηρεσία, λατρεία τοῦ θεοῦ· ὥστε λίαν ὀρθαὶ αἱ παρατηρήσεις τοῦ Γροτίου (IB, σελ. 250—251· 271) περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ χρησμοῦ· «ὁ χρησμός, φησίν, ὁ δοθεὶς τῷ Χαιρεφῶντι, ἦν μεῖζον ἀγαθὸν ἐν τῷ βίῳ τοῦ Σωκράτους ἢ τὸ πολυθρύλητον Δαιμόνιον· διότι ὁ χρησμὸς οὗτος, καθὰ καὶ τὰ ὄνειρα καὶ τὰ ἄλλα τῆς μαντικῆς μέσα πρὸς τὸν αὐτὸν τείνοντα σκοπόν, ἦλθεν αὐτῷ κατὰ τὴν μέσην αὐτοῦ ἡλικίαν, ὅτε ἡ διάνοια αὐτοῦ ἦν ἤδη μεμορφωμένη καὶ φρήν ἐκέκτητο σοφοῦ ἀνδρός. Ὁ χρησμὸς ἐχρησίμευσεν ὡς ὑπέκκαυμα προκαλέσαι εἰς ἐκφανεστάτην ἐνέργειαν τρόπον διαλεκτικῆς προϋπάρχοντα, τὸν τῆς γενικεύσεως καὶ τῆς Ἡλεκτικῆς ἀρνήσεως, τρόπον διανοητικόν, σὺν ᾧ σπανίως ὁ θρησκευτικὸς ζῆλος συμπράττει· ἄνευ τοιαύτης αἰτίας λίαν ἐπαισθητῆς τῷ πνεύματι αὐτοῦ αἱ διαλέξεις αὐτοῦ ἠδύναντο ἴσως τὸν γενικὸν τοῦτον χαρακτῆρα λαβεῖν, ἀλλὰ πάντως ἔμελλον ἐν στενωτέροις καὶ μετριωτέροις περιορισθῆναι ὁρίοις· διότι οὐδὲν ἄλλο ἦν ἀντιδημοτικώτερον καὶ ἀπεχθέστερον ἢ τὸ ἔργον, ᾧ ἀνέλαβεν, ἐξετάζειν δι' ἀντιφατικῶν ἐρωτήσεων καὶ ἐλέγχειν ὡς ἀμαθῆ πάντα ἄνδρα ἐπὶ σοφίᾳ φημιζόμενον· διὸ αἱ ἔχθραι ἦσαν τοσοῦτον βίαιαι, ὥστε ἔστιν ὅτε προϋπηλακίσθη καὶ ἐκακοποιήθη ῥαπισθείς. Καίτοι δὲ ὑπὸ τῶν παρόντων, μάλιστα ὑπὸ τῶν νέων καὶ ὑπό τινων ἐνθουσιωδῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ, ἐθαυμάζετο, ἡ φιλοσοφικὴ ἀφορμὴ μόνη οὐκ ἂν ἤρκεσε προαγαγεῖν αὐτὸν εἰς τὸν τρόπον τῆς συστηματικῆς καὶ δὴ καὶ ὀχληρᾶς ἐξετάσεως ἣν ὡς κύριον μέλημα τοῦ βίου αὐτοῦ ἠσπάσατο, εἰ μὴ ἡ θεία ἀντίληψις ἐπήρχετο διὰ τοῦ χρησμοῦ».

Ὁ δὲ Σωκράτης καὶ τὰ ὄνειρα ἐλευθέρως ἡρμήνευε πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ, ὡς μαρτυρεῖ τὸ χωρίον τόδε τοῦ Φαίδωνος· «Πολλάκις μοι φοιτῶν τὸ αὐτὸ ἐνύπνιον ἐν τῷ παρελθόντι βίῳ, ἄλλοτ' ἐν ἄλλῃ ὄψει φαινόμενον, τὰ αὐτὰ δὲ λέγον, ὦ Σώκρατες, ἔφη, μουσικὴν ποίει καὶ ἐργάζου· καὶ ἐγὼ ἔν γε τῷ πρόσθεν χρόνῳ ὅπερ ἔπραττον τοῦτο ὑπελάμβανον αὐτό μοι παρακελεύεσθαί τε καὶ ἐπικελεύειν, ὥσπερ οἱ τοῖς θέουσι διακελευόμενοι, καὶ ἐμοὶ οὕτω τὸ ἐνύπνιον, ὅπερ ἔπραττον τοῦτο ἐπικελεύειν, μουσικὴν ποιεῖν, ὡς φιλοσοφίας μέν οὔσης μεγίστης μουσικῆς, ἐμοῦ δὲ τοῦτο πράττοντος· νῦν δ' ἐπειδὴ ἥ τε δίκη ἐγένετο καὶ ἡ τοῦ θεοῦ ἑορτὴ διεκώλυέ με ἀποθνήσκειν, ἔδοξε χρῆναι, εἰ ἄρα πολλάκις μοι προστάττοι τὸ ἐνύπνιον τὴν δημώδη μουσικὴν ποιεῖν, μὴ ἀπειθῆσαι αὐτῷ, ἀλλὰ ποιεῖν· ἀσφαλέστερον γὰρ εἶναι μὴ ἀπιέναι πρὶν ἀφοσιώσασθαι ποιήσαντα ποιήματα καὶ πειθόμενον τῷ ἐνυπνίῳ· οὕτω δὴ πρῶτον μὲν εἰς τὸν θεὸν ἐποίησα, οὗ ἦν ἡ παροῦσα θυσία· μετὰ δὲ τὸν θεόν, ἐννοήσας ὅτι τὸν ποιητὴν δέοι, εἴπερ μέλλοι ποιητὴς εἶναι, ποιεῖν μύθους, ἀλλὰ μὴ λόγους, καὶ αὐτὸς οὐκ ἦ μυθολογικός, διὰ ταῦτα δὴ οἷς προχείρους εἶχον καὶ ἠπιστάμην μύθους τοὺς Αἰσώπου, τούτους ἐποίησα, οἷς πρώτοις ἐνέτυχον».

Ἡ πρώτη ἑρμηνεία τοῦ ἐνυπνίου ἐλευθέρα καὶ ὀρθολογιστική, ὡς ἡ τοῦ χρησμοῦ, ἐστί· ταύτην δὲ ὑπελάμβανεν ὀρθὴν εἶναι, ἕως ἦν ἐλεύθερος τὸ ἑαυτοῦ ἐπιτήδευμα πράττειν, φιλοσοφεῖν ἐξετάζων καὶ ἐλέγχων τοὺς οἰομένους

εἶναι σοφούς· ὅτε δὲ ἐκωλύθη καθειρχθεὶς ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ, ἐπῆλθον αὐτῷ δισταγμοὶ μὴ τὸ ἐνύπνιον σημαίνῃ ποιεῖν τὴν δημώδη ταύτην μουσικήν.

Ἐκ τούτων γίνεται κατάδηλον ὅτι ὁ Σωκράτης πολὺ τῶν πολλῶν διέφερεν οὐ μόνον κατὰ τὰς ἰδέας περὶ τῶν θεῶν καὶ περὶ τῆς λατρείας αὐτῶν καὶ περὶ προσευχῶν καὶ θυσιῶν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς ἑρμηνείας τῶν χρησμῶν καὶ τῶν ἐνυπνίων. Ἀλλ' ὁ Σωκράτης πλὴν τούτων εἶχεν ἐν ἑαυτῷ καὶ οἱονεί ἴδιον χρηστήριον, περὶ οὗ νῦν καιρὸς εἰπεῖν τὰ δέοντα, καὶ δοῦναι πέρας τῇ περὶ Σωκράτους πραγματείᾳ.

Τὸ Δαιμόνιον, κρίσεις Ζελλέρου καὶ Γροτίου.

§ 56. Τί οὖν ἐστι τὸ Δαιμόνιον τοῦτο; ἔστι τὸ θεῖον; ἔστι δαίμων φύλαξ τοῦ Σωκράτους; ἔστιν ἄλλο τι; Περὶ τοῦ Δαιμονίου τοῦ Σωκράτους τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα ἐγράφησαν, ὥστε ἐάν τις ἐθελήσῃ πάντα διελθεῖν, εἰς λαβύρινθον ἐμπεσεῖται ἀδιέξοδον· ἔχει χρείαν ἐξευρεῖν Ἀριάδνειάν τινα μίτον πρὸς ὁδηγίαν, εἴπερ ἐξίν.

Ἡ ἁπλουστέρα ἑρμηνεία ἐστὶν ἡ τοῦ Ξενοφῶντος, ὅτι τὸ δαιμόνιόν ἐστι τὸ θεῖον, ὁ θεὸς ἢ οἱ θεοί, προσημαίνοντες τὸ μέλλον τῷ Σωκράτει, ὡς καὶ τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις. Ταύτην δὲ οὐκ ὀλίγοι τῶν νεωτέρων ἠσπάσαντο ὡς ὀρθοτέραν τῶν ἄλλων, ἐν οἷς καὶ ὁ φιλέλλην Ἐχθάλ, *Ὁ Σωκράτης καὶ τὰ καθ' ἡμᾶς*, σελ. 99—112, ἐκθύμως ὑπὲρ αὐτῆς ἀγωνισάμενος, ἅτε δουλεισης ὑπ' ἀνδρός, ὃς, εἴπερ τις καὶ ἄλλος, τὸν Σωκράτη ἐγίνωσκε καὶ πιστότερον τὰ κατ' αὐτὸν ἐξιστόρησεν.

Ἀλλὰ λίαν πρωΐμως ἡ ἔννοια τοῦ δαιμονίου τοῦ Σωκράτους ἐπεσκοτίσθη καὶ παρεμορφώθη, ὡς μαρτυρεῖ ὁ ἐν τοῖς Διαλόγοις τοῦ Πλάτωνος φερόμενος Θεάγης[1]· κατὰ δὲ τοὺς ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως χρόνους τὸ Δαιμόνιον ἐξελήφθη ὁ ἀγαθὸς δαίμων καὶ φύλαξ τοῦ Σωκράτους κατὰ τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν (ἴδ. σελ. 132), καθ' ἣν ἕκαστος ἄνθρωπος εἶχε προστάτην ἀγαθόν τινα δαίμονα, ὡς ἔστιν ἰδεῖν ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῦ Πλουτάρχου, *Περὶ τοῦ Δαιμονίου τοῦ Σωκράτους*, καὶ τοῦ Ἀπουλήϊου, *De Deo Socratis*. Ἡ δόξα αὕτη ἦν ἡ ἐπικρατεστέρα μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων.

Ἀλλ' ἦσαν καὶ τινες οἵ γε βουλόμενοι τὸν Σωκράτη ἀπαλλάξαι τοιαύτης δοξασίας ὡς δεισιδαίμονος νοσηρόν τινα σωματικὴν ἀπεδέξαντο διάθεσιν, δι' ἣν ὁ Σωκράτης ὑποκείμενος ἦν εἰς ἐκστάσεις καὶ ἐνθουσιώδεις ἐξάψεις· ὁ δὲ σοφὸς ἰατρὸς Lélut ἐκ τούτων λαβὼν ἀφορμὴν καὶ περαιτέρω ἐχώρησεν, ἐπιχειρήσας ἐν τῷ πολυκρότῳ αὐτοῦ συγγράμματι, *Le Démon de Socrate*, ἀποδεῖξαι, ὅτι ὁ Σωκράτης εἰς *παραισθήσεις (hallucinations)* ὑποκείμενος ἦν παράφρων[1], ὡς ὁ Λούθηρος, Πασχάλης καὶ Ρουσσώ.

«Πᾶσαι αὗται αἱ ἀποφάνσεις, λέγει ὁ φιλόσοφος Ζέλλερος (II, 1, σελ. 72—83), ἀνυπόστατοι ἐξελέγχονται, ἐξ οὗ ὁ Σχλειερμάχερος πρὸς γενικὴν εὐχαρίστησιν τῶν περὶ τὰ τοιαῦτα δεινῶν κριτῶν ἀπέδειξεν ὅτι ὁ Σωκράτης οὔτε δαίμονα ὑπελάμβανε τὸ δαιμόνιον αὐτοῦ, οὔτε χωριστὸν καὶ συγκεκριμένον πρόσωπον, ἀλλ' ὁρίστως *δαιμονίαν φωνήν*, θείαν ἀποκάλυψιν. Ἓν οὐδενὶ χωρίῳ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Πλάτωνος καὶ Ξενοφῶντος γίνεται λόγος περὶ κοινωνίας τοῦ Σωκράτους μετά τινος δαίμονος, ἀλλ' ἀεὶ περί τινος θείου ἢ δαιμονίου σημείου, περί τινος φωνῆς, ἣν ὁ Σωκράτης ἀκούει, περί τινος δαιμονίου ὃ γίγνεται καὶ σημαίνει αὐτῷ. Ἐντεῦθεν ἕπεται ὅτι ὁ Σωκράτης εἶχε βεβαίως τὴν συναίσθησιν θείας τινὸς ἐν ἑαυτῷ ἀποκαλύψεως. Ἀλλὰ πῶς ἐγίνετο ἡ ἀποκάλυψις αὕτη, τίς δὲ ἦν ὁ ἄμεσος αὐτῆς πρωτουργός, περὶ τούτων οὐδὲν λέγει[2]. Καὶ ἡ σιωπὴ αὕτη ἀρκούν-

---

1) Ἐν τῷ διαλόγῳ τούτῳ ὁ Σωκράτης ἀφηγεῖται ἄλλας τε προρρήσεις τοῦ δαιμονίου καὶ τὴν ἐν Σικελίᾳ καταστροφὴν τῶν Ἀθηναίων· «ἔτι τοίνυν περὶ τῶν ἐν Σικελίᾳ πολλῶν ἀκούσεσθον, ἃ ἐγὼ ἔλεγον περὶ τῆς διαφθορᾶς τοῦ στρατοπέδου»· ποιεῖται δὲ λόγον καὶ περὶ τῆς μεγάλης δυνάμεως τοῦ δαιμονίου, περὶ ἧς οὐδὲν λέγει οὔτε Πλάτων οὔτε Ξενοφῶν. «Ταῦτα δὴ πάντα εἴρηκά σοι, ὅτι ἡ δύναμις αὕτη τοῦ δαιμονίου τοῦτου καὶ εἰς τὰς συνουσίας τῶν μετ' ἐμοῦ συνδιατριβόντων τὸ ἄπαν δύναται».

Πάντα ταῦτα γελοῖά εἰσι καὶ ἀνάξια προσοχῆς, μαρτυροῦντα μόνον ὅτι ὁ διάλογος πολὺ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σωκράτους συνετάχθη.

1) Κατὰ τὸν Ξενοφῶντα ὁ Σωκράτης ἦ μᾶλλον αὐτὸς ὁ Ξενοφῶν τὸν ὑψίφρονα Ἀναξαγόραν ἐκάλει παράφρονα, τὸν δὲ Σωκράτη ὁ Lélut. Ἀλλὰ καὶ αἱ ἀποδείξεις τοῦ σοφοῦ ἰατροῦ, ὅτι ὁ Σωκράτης παράφρων, οὐκ ἀπηλλαγμέναι εἰσὶ παραλογισμῶν, ὡς αἱ ἀποδείξεις τοῦ Ξενοφῶντος περὶ τῆς παραφροσύνης τοῦ Ἀναξαγόρου. Τί γὰρ ἄλλο ἐστὶν ὁ διαχυρισμὸς τοῦ Lélut π. χ., ὅτι ἡ θαυμασία ἐκείνη προσωποποιία τῶν Νόμων ἐν τῷ Κρίτωνι ἀπόδειξίς ἐστι τῆς παραφροσύνης τοῦ Σωκράτους;

2) «Ὁ Σωκράτης ἀναντιρρήτως πρώτην αἰτίαν

τως δείκνυσιν, ὅτι οὔτε ὁ Σωκράτης οὔτε οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἔσχον περὶ τούτου ὡρισμένην τινὰ καὶ ἀκριβῆ γνῶσιν. Ἡ ἀποκάλυψις αὕτη ἀεὶ ἀναφέρεται εἰς πράξεις ὡρισμένας, καὶ κατὰ Πλάτωνα ἦν ἀεὶ ἀποτρεπτική. Τὸ δαιμόνιον γιγνόμενον ἀεὶ ἀπέτρεπε τὸν Σωκράτη, οὐδέποτε δὲ προέτρεπεν, εἰ μὴ ἐμμέσως μὴ γιγνόμενον· διότι τὴν σιωπὴν ταύτην τοῦ δαιμονίου ἐξελάμβανεν ὁ Σωκράτης ὡς ἐπιδοκιμασίαν καὶ προτροπήν».

«Τὸ δαιμόνιον σημεῖον ἐνομίζετο ὑπὸ Σωκράτους ἐσωτερικὴ αὐτῷ τῆς θεότητος ἀποκάλυψις χάριν τῆς ἐκβάσεως πράξεώς τινος, ἐνὶ λόγῳ ἐσωτερικὸν χρηστήριον· διὸ τὸ δαιμόνιον ὑπὸ Πλάτωνος καὶ Ξενοφῶντος[1] ἐν τῇ μαντικῇ κατατάσσεται».

«Ἡ φιλοσοφικὴ ἀσχολία ἀπεκλείετο ἀπὸ τῆς ἐπενεργείας τοῦ δαιμονίου· οὐδὲν ὁ Σωκράτης φιλοσοφικὸν ἄξιωμα, οὐδεμίαν ἠθικὴν ἀλήθειαν ἐστήριζεν ἐπὶ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ δαιμονίου».

Οὐκ ἄλλως δὲ περὶ τοῦ δαιμονίου κρίνει καὶ ὁ ἱστορικὸς Γρότιος (Τόμ. IB, σελ. 243—247)· «ὁ Σωκράτης εἶχε πεποίθησιν, λέγει, περὶ εἰδικῆς τινος θρησκευτικῆς ἀποκαλύψεως, περὶ ἀποτροπῶν, προτροπῶν καὶ ἀνακοινώσεων τῶν θεῶν πρὸς αὐτόν· ἀλλ' ἡ πίστις καθόλου εἰς ταύτην τὴν ὑπερφυσικὴν παρέμβασιν οὐκ ἦν ἰδιάζουσα τῷ Σωκράτει, ἦν κοινὴ τῷ ἀρχαίῳ κόσμῳ· καὶ διὰ τοῦτο αἱ ἀπόπειρκι πρὸς ὑπαγωγὴν τῶν φαινομένων εἰς γενικοὺς νόμους ὑποπτοι ἐφαίνοντο, ὡς ἐμμέσως ἀπὸ τῆς πίστεως ἀπομακρύνουσκι· ὁ δὲ Ξενοφῶν (Ἀπομν. Α, α', 1—2) ἐπὶ ταύτης τῆς γενικῆς πίστεως στηριζόμενος ἀποφαίνεται ἐν τῇ ἀπολογίᾳ πρὸς τὴν κατηγορίαν ὅτι ὁ Σωκράτης καινὰ εἰσέφερε δαιμόνια, ὅτι οὐδὲν ἐφρόνει ἢ ἔπραττε καινότερον τῶν πιστῶν καὶ εὐσεβῶν. Ἀλλὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἀκριβὴς ἔκθεσις τοῦ ζητουμένου· διότι παρέρχεται, εἰ μὴ ἀρνεῖται, τὴν εἰδικὴν θείαν ἔμπνευσιν τοῦ Σωκράτους, εἰς ἣν οἱ συνδιατρίβοντες αὐτῷ ἐπίστευον, καθὰ καὶ αὐτὸς οὗτος.

Ὅλως δὲ διάφορός ἐστιν ἡ ἀφήγησις ἣν αὐτὸς ἐν τῇ *Ἀπολογίᾳ* αὐτοῦ πρὸς τοὺς δικαστὰς ποιεῖται· «ὑμεῖς ἐμοῦ πολλάκις ἀκηκόατε πάλλαχοῦ λέγοντος, ὅτι μοι θεῖόν τε καὶ δαιμόνιον γίγνεται, ὃ δὴ καὶ ἐν τῇ γραφῇ ἐπικωμῳδῶν Μέλητος ἐγράψατο· ἐμοὶ δὲ τοῦτ' ἐξ ἐν παιδὸς ἀρξάμενον, φωνή τις γιγνομένη, ἣ ὅταν γένηται, ἀεὶ ἀποτρέπει με τούτου ὃ ἂν μέλλω πράξειν, προτρέπει δὲ οὔποτε».

Ἡ ἀποτρεπτικὴ αὕτη δήλωσις τοῦ Δαιμονίου ἦν λίαν πυκνὴ καὶ ἐπὶ λίαν σμικροῖς· «ἡ γὰρ εἰωθυῖά μοι μαντική, ἡ τοῦ δαιμονίου, ἐν μὲν τῷ πρόσθεν χρόνῳ παντὶ πάνυ πυκνὴ ἦν καὶ πάνυ ἐπὶ σμικροῖς ἐναντιουμένη, εἴ τι μέλλοιμι μὴ ὀρθῶς πράξειν». Καίτοι οἱ μεταγενέστεροι συγγραφεῖς λόγον ποιοῦνται περὶ *δαίμονος* τοῦ Σωκράτους, αὐτὸς οὐ προσωποποιεῖ τὸ δαιμόνιον, ἀλλ' ἁπλῶς λέγει, *θεῖον σημεῖον, φωνὴν προφητικὴν* ἢ *ὑπερφυσικήν*, διότι τοιαύτην βεβαίως ἔννοιαν ἔχουσιν αἱ λέξεις αἷς χρῆται· οὐ μόνον δὲ εἴωθεν ὑπακούειν αὐτῷ τυφλῶς, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἄλλους περὶ αὐτοῦ δημοσίᾳ τε καὶ οἰκείως ἐποιεῖτο λόγον, ὥστε γνωστὸν ἦν φίλοις τε καὶ ἐχθροῖς. Ἡ φωνὴ αὕτη ἀπέτρεψεν αὐτὸν πράττειν τὰ πολιτικά· ἀπέτρεψε δὲ καὶ τὴν ἑαυτοῦ ἀπολογίαν παρασκευάσασθαι· ἐβάδιζε δὲ τοσούτῳ συμφώνως τῇ συνασθήσει τοῦ χαλινοῦ τούτου, ὥστε, ὅτε οὐδεμία ἐγίνετο αὐτῷ ἐναντίωσις, ὑπελάμβανε τοῦτο ὡς ἀπόδειξιν ὅτι ἡ μελετωμένη πρᾶξις ἦν καλή. Καίτοι ἡ πεποίθησις αὐτοῦ ἐπὶ τούτου ἦν ἀναμφισβητήτως εἰλικρινὴς καὶ ἀναντίρρητος ἡ ὑπακοὴ αὐτοῦ, οὐδέποτε περὶ τούτου ἐλάλησεν ὡς περὶ μεγάλου ἢ σοβαροῦ πράγματος ἢ πκρέχοντος αὐτῷ ἴδιον προνόμιον σεβκσμοῦ, ἀλλὰ πολλάκις περὶ αὐτοῦ λόγον ἐποιεῖτο μετὰ τῆς συνήθους αὐτῷ εἰρωνείας. Τοῖς ἑταίροις ὅμως τὸ δαιμόνιον ἐνέπνεε μέγαν σεβασμόν, καίτοι οὔτε ὁ Ξενοφῶν οὔτε ὁ Πλάτων ὠκνησαν, μιμούμενοι τὸν Σωκράτη, μετά τινος εὐτραπελίας περὶ τοῦ δαιμονίου λόγον ποιεῖσθαι. Ἀλλὰ τοῖς ἐχθροῖς αὐτοῦ καὶ τῷ λαῷ τοῦτο ἐφαίνετο αἵρεσίς τις δυσχέρεστος, νεωτερισμὸς ἀσεβὴς τῇ ὀρθοδόξῳ πίστει καὶ ἐγκατάλειψις τῶν θεῶν τῆς πόλεως.

Τοιοῦτον ἦν τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους, ὡς παρ' αὐτοῦ περιεγράφη, καὶ ὡς ἐν τοῖς

τῆς ἀποκαλύψεως ὑπελάμβανε τὸν θεὸν ἢ τὴν θεότητα· ἀλλ' εἰ ἐπενήργει αὕτη ἀμέσως ἢ διὰ μεσολαβήσεώς τινος, οὐδὲν περὶ τούτου ἀποφαίνεται».

1) Ὁ Πλάτων ἐν τῇ *Ἀπολογίᾳ* (σελ. 40) λέγει· «ἡ γὰρ εἰωθυῖά μοι μαντικὴ ἡ τοῦ δαιμονίου ἐν μὲν τῷ πρόσθεν χρόνῳ παντὶ πάνυ πυκνὴ ἀεὶ ἦν καὶ πάνυ ἐπὶ σμικροῖς ἐναντιουμένη, εἴ τι μέλλοιμι μὴ ὀρθῶς πράξειν»· καὶ ὁ Ξενοφῶν (Ἀπομν. Δ, γ' 12) «τὸ δὲ καὶ εἰ ἀδυνατοῦμεν τὰ συμφέροντα προνοεῖσθαι ὑπὲρ τῶν μελλόντων, ἡμῖν αὐτοῖς συνεργεῖν διὰ μαντικῆς τοῖς πυνθανομένοις φράζοντας τὰ ἀποβησόμενα καὶ διδάσκοντας ἢ ἂν ἄριστα γίγνοιτο; Σοὶ δ' ἔφη, ὦ Σώκρατες, ἐοίκασιν ἔτι φιλικώτερον ἢ τοῖς ἄλλοις χρῆσθαι, εἴ γε μηδὲ ἐπερωτῶμενοι ὑπὸ σοῦ προσημαίνουσί σοι ἃ τε χρὴ ποιεῖν καὶ ἃ μή».

γνησίοις διαλόγοις τοῦ Πλάτωνος ἐξιστόρηται· φωνὴ ἀεὶ ἀποτρέπουσα καὶ ἀφορῶσα εἰς μόνην τὴν προσωπικήν[1] αὐτοῦ διαγωγήν. Ὅ,τι δὲ ὁ Πλούταρχος καὶ ἄλλοι θαυμασταὶ τοῦ Σωκράτους ἔλεγον *δαίμονα*, οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ὑπέλαβον *διάβολον*· ὁ δὲ le Clerc *πεπτωκότα ἄγγελον*· ἄλλοι δὲ ἐκ τῶν νεωτέρων ὑπομνηματιστῶν ἁπλῆν εἰρωνικὴν ἔκφρασιν τοῦ Σωκράτους· ἡ ὑπόθεσις ὅμως αὕτη ἡμαρτημένη ἐστί· διότι ἡ πεποίθησις τοῦ Σωκράτους εἰς τὸ δαιμόνιον ἦν εἰλικρινής· περίπτωσις δέ τις, εἰς ἣν μικρὰν παρέσχον προσοχήν, πλείστου λόγου ἀξία ἐστίν, ὅτι ἡ φωνὴ ἡ ἀποτρέπουσα ἐκ παιδικῆς ἤρξατο ἡλικίας καὶ μέχρι τελευτῆς διήρκεσεν· ὥστε ἐγένετο πειθὼ ἑδραία πρὸ τῆς ἐνάρξεως αὐτοῦ τῶν φιλοσοφικῶν μελετῶν.

Καίτοι δὲ τοῦτο τὸ εἶδος τῆς ἐμπνεύσεως αὐτῷ καὶ μόνῳ ἀνῆκεν, ὑπῆρχον καὶ ἄλλα μέσα, δι' ὧν ἐνόμιζε λαμβάνειν εἰδικὰς παρὰ τῶν θεῶν ἐντολάς, αἳ οὐ μόνον ἀπέτρεπον αὐτὸν μέλλοντα πράξειν τι μὴ καλόν, ἀλλὰ καὶ προέτρεπον καὶ διηύθυνον καὶ ἀπήτουν ἀναντιλέκτως θετικὴν διαγωγήν. Ἡ ἀποστολὴ αὐτοῦ ἐπεβλήθη αὐτῷ ὑπὸ τῶν ἐνυπνίων, τῶν χρησμῶν, καὶ πάντων τῶν ἄλλων μέσων οἷς οἱ θεοὶ χρῶνται ὅπως τὴν ἑαυτῶν θέλησιν δηλώσωσιν· «ἐμοὶ δὲ τοῦτο, ὡς ἐγώ φημι, προστέτακται ὑπὸ τοῦ θεοῦ πράττειν καὶ ἐκ μαντείων καὶ ἐξ ἐνυπνίων καὶ παντὶ τρόπῳ ὅπερ τίς ποτε καὶ ἄλλη θεία μοῖρα ἀνθρώπῳ καὶ ὁτιοῦν προσέταξε πράττειν».

Ὁ Γρότιος καὶ ὁ Ζέλλερος κάλλιστα φαίνονταί μοι ἐξακριβώσαντες ὅ,τι ὁ Σωκράτης καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ Πλάτων καὶ Ξενοφῶν ἐφρόνουν περὶ τοῦ δαιμονίου· ἀλλ' ὁ μὲν Γρότιος τούτοις ἀρκεσθεὶς οὐδαμῶς ἥψατο τοῦ ἑτέρου ζητήματος, τί δεῖ φρονεῖν ἡμᾶς περὶ τῶν δοξασιῶν ἐκείνων ἢ πῶς ὀφείλομεν ἑρμηνεῦσκι αὐτάς, ὑπὸ τῶν φώτων τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης ὁδηγούμενοι· ὁ δὲ Ζέλλερος ἀπεφήνατο γνώμην ἔχουσαν ὧδε. «*Ἡ θεία φωνὴ* (τὸ Δαιμόνιον) φαίνεται, καθόλου εἰπεῖν, ἡ μορφὴ ἣν περιβάλλεται ἡ ζωηρὰ μέν, μήπω δὲ ἐπὶ σαφῶν γνώσεων στηριζομένη αἴσθησις τοῦ ἀναρμόστου πράξεώς τινος[1] τῇ συνειδήσει τοῦ Σωκράτους· αἱ πράξεις, πρὸς ἃς ἡ αἴσθησις αὕτη ἔχει σχέσεις, δύνανται κατὰ τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν ἀξίαν αὐτῶν εἶναι διάφοροι, ὡς διάφορά εἰσι τὰ συμβάντα καὶ τὰ αἴτια ἐξ ὧν προέρχονται· δύναται ἠθική τις σκέψις τῇ τοῦ Σωκράτους αἰσθήσει ἐπιβληθῆναι, μηδαμῶς τῆς συνειδήσεως θίγουσα· δύναται φοντίς τις περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων πορείας τινὸς ἐπελθεῖν αὐτῷ, ἅτε πεπειραμένῳ ἐξεταστῇ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν, ὡς πρώτη πολλάκις ἐντύπωσις μετὰ πάντων τῶν ἑπακολουθημάτων, πρὶν αὐτὸν δυνηθῆναι τοὺς λόγους τοῦ προαισθήματος αὐτοῦ ἑρμηνεῦσκι· δύναται πρᾶξίς τις, καθ' ἑαυτὴν οὔτε αἰσχρὰ οὖσα οὔτε ἀπρεπής, εἶναι διὰ τοῦτο τῇ τοῦ Σωκράτους αἰσθήσει ἐναντία, μὴ συμφωνοῦσα τῷ ἰδίῳ τρόπῳ τῆς ὑπάρξεως καὶ τοῦ βίου αὐτοῦ· δύνανται ἐν ἀσημάντοις περιπτώσεσι πᾶσαι ἐκεῖναι αἱ ἀναριθμητοι ἐπιρροαὶ καὶ ἀφορμαὶ εἰς κίνησιν τεθῆναι, αἵπερ τοσούτῳ μᾶλλον εἰς τὰς ἡμετέρας ὁρμὰς καὶ ἀποφάσεις συνεργοῦσιν, ὅσῳ ἔλασσον τὸ ὑποκείμενον σαφῆ καὶ πραγματικὸν λόγον ἀποφάσεως παρέχει ἡμῖν. Τούτου ἕνεκα τὸ Δαιμόνιον *εἰς τὴν ἐσωτερικὴν φωνὴν τῆς συνέσεως αὐτοῦ*[2] ἀνηνέχθη. Τῷ ὀνόματι τούτῳ δηλοῦμεν καθόλου τὴν αἴσθησιν τοῦ μετρίου, τοῦ πρέποντος ἔν τε τοῖς λόγοις καὶ ἐν τοῖς ἔργοις, ὡς κατὰ τὰς διαφόρους τοῦ βίου σχέσεις ἐνεργεῖ ἐπί τε μικροῖς καὶ ἐπὶ μεγάλοις. Ἡ δὲ αἴσθησις αὕτη λίαν πρωΐμως τῷ Σωκράτει μετὰ μεγάλης δυνάμεως ἐξεδηλώθη, προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου διὰ τῆς ἐκτάκτου ὀξυδερκείας καὶ ἀκαμάτου ἐξετάσεως ἑαυτοῦ τε καὶ τῶν ἄλλων μετὰ

1) Ὁ Γρότιος ἕπεται τῇ γνώμῃ τοῦ Πλάτωνος λέγοντος περὶ Σωκράτους ἐν τῷ *Φαίδρῳ*· «Εἰμὶ δὴ οὖν μάντις μέν, οὐ πάνυ δὲ σπουδαῖος, ἀλλ' ὥσπερ οἱ τὰ γράμματα φαῦλοι ὅσον μενδμαυτοῦ μόνον ἱκανός»· κατὰ δὲ τὸν Ξενοφῶντα τὸ δαιμόνιον ἐσήμαινε τῷ Σωκράτει καὶ περὶ τῶν φίλων τί δεῖ ποιεῖν αὐτοὺς καὶ τί μή.

1) Die dämonische Stimme zeigt sich viel mehr im allgemeinen als die Forme, welche das lebhafte, aber nicht zur klaren Erkentniss seiner Gründe aufgeschlossene Gefühl von der Unangemessenheit einer Handlung für das eigene Bewusstsein des Socrates annahm. Ἡ λέξις Gefühl πολλὰς ἔχει σημασίας· ἐνταῦθα σημαίνει ἐσωτερικὴν τῆς ψυχῆς αἴσθησιν ἐνεργείας τινὸς ἄνευ συνειδήσεως· ὡς γὰρ ἐξωτερικαὶ ἐντυπώσεις ἐνίοτε οὐ γίνονται αἰσθήσεις ἀντιληπταί, οὕτω καὶ ἐσωτερικαὶ αἰσθήσεις καὶ ἐνέργειαι οὐ γίνονται ἀντιληπταὶ τῇ συνειδήσει· διὸ ἡ ψυχὴ θεωρεῖ αὐτὰς ὡς ξένας. Τοιαύτη ἡ ἔννοια τοῦ χωρίου τοῦ Ζελλέρου.

2) Das Dämonium ist die innere Stimme des individuellen Tactes. *Hermann Platonismus*, I, 236.

τοσαύτης ἀσφαλείας ἀνεπτύχθη, ὥστε εἰς τὴν ἔκβασιν σπανιώτατα, ἢ ὡς αὐτὸς ἠξίου, οὐδέποτε ἠπατήθη. Ἡ ψυχολογικὴ ὅμως ἀρχὴ ἀπεκρύβη τῇ συνειδήσει αὐτοῦ· ἐξ ἀρχῆς εἴληφε τὴν μορφὴν ξένης ἀναπτύξεως, ἀποκαλύψεως ἄνωθεν, χρηστηρίου[1], ἐν οἷς δείκνυται ἡ δύναμις μεθ' ἧς ἡ πίστις τοῦ λαοῦ καὶ ἐπ' αὐτὸν ἔτι τὸν Σωκράτη ἐπενήργει[2], δείκνυνται δὲ καὶ τὰ ὅρια τῆς γνώσεως ἑαυτοῦ· διότι αἱ αἰσθήσεις ὧν τὰς αἰτίας οὐκ ἐζήτει, ἠδύναντο ἐπ' αὐτοῦ ἀκατάσχετον ἔχειν ροπήν.

Ἐπειδὴ δὲ ἑτέρωθεν τὸ Δαιμόνιον, ὅπου λαλεῖ, τὴν θέσιν λαμβάνει τῶν προτέρων μαντικῶν σημείων καὶ προρρήσεων, ὁ Ἔγελος εἶδεν ὀρθῶς ἔνδειξιν, ὅτι ἡ ἀπόφασις ἡ κατὰ τὸν τρόπον τῶν ἑλληνικῶν χρησηρίων ἐξαρτωμένη ἐξ ἐμφανίσεων ἔξωθεν γιγνομένων, νῦν ἐν τῷ ἔσω τοῦ ἀνθρώπου ἑτέθη. Ἐπειδὴ δὲ τοιούτοις προαισθήμασιν, ἃ εἰς οὐδεμίαν λήγουσι σαφῆ ἔννοιαν, τοσοῦτον ὑψηλὴ ἀπονέμεται σπουδαιότης καὶ ὑπολαμβάνονται τῆς θεότητος ἀποκαλύψεις, τοῦτο ἔτι μᾶλλον δείκνυσιν, ὅτι τὸ πνεῦμα κατά τινα τρόπον οὔπω γνωστὸν τοῖς Ἕλλησιν ἤρξατο περὶ ἑαυτοῦ ἀσχολεῖσθαι καὶ τὰ ἀποτελέσματα ἐν ἑαυτῷ θεωρεῖν.

Ἡ δύναμις μεθ' ἧς ἐπὶ τὸν Σωκράτη αἱ αἰσθήσεις αὗται λίαν πρωΐμως ἐπενήργουν, ἡ σύννοια μεθ' ἧς ἤκουεν ἐν ἑαυτῷ τῆς φωνῆς, προκαλοῦσιν ἡμᾶς ἐμβλέψαι ἐν τῷ βάθει τῆς αἰσθητικῆς ταύτης φύσεως. Ἀνακαλύπτομεν ἐν τῷ παιδὶ ἤδη τὰς διαθέσεις τοῦ ἀνδρός, ᾧ τὸ *Γνῶθι σαυτὸν* ἦν ἡ μᾶλλον κατεπείγουσα τοῦ βίου ὑπόθεσις, ἡ δὲ διηνεκὴς ἐξέτασις τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς αὐτοῦ καταστάσεως, ὁ δικμερισμὸς[3] τῶν διανοημάτων καὶ πράξεων αὐτοῦ, ὁ φωτισμὸς τῆς ἐσωτερικῆς αὐτοῦ φύσεως καὶ ἡ ἐκτίμησις τῆς ἀξίας ἑαυτοῦ, ἦσαν ἀπαραίτητος ἀνάγκη. Ἡ δὲ τοιαύτη διεύθυνσις τοῦ πνεύματος αὐτοῦ καὶ παρὰ τῶν συγχρόνων αὐτῷ ἐθεωρεῖτο ὡς παράδοξος αὐτοῦ ἰδιοφυΐα.

«Ὅτι δὲ κατά τινας περιςάσεις ἐν τῷ νῷ αὐτοῦ μέχρις ἐκστάσεως ἐξετάζει τὸ ἐπερχόμενον αὐτῷ, ἄλλοτε δὲ ὅλως ἀμέριμνος πρὸς τὰ κρατοῦντα ἦθη τὴν ἑαυτοῦ βαδίζει πορείαν, ἡ πάσῃ τῇ συμπεριφορᾷ αὐτοῦ ὑπέρμετρος πολλάκις ἀδιαφορία κατὰ τοῦ ἔξωθεν ὑπάρχει, ἡ μονομερὴς προτίμησις τοῦ μετρίου πρὸ τοῦ καλοῦ, ταῦτα διδάσκουσιν ἡμᾶς περὶ τῆς σπουδαιότητος ἣν ἀπένεμε τῇ ἀσχολίᾳ περὶ ἑαυτοῦ, τῇ μονήρει ἐργασίᾳ τῆς διανοίας καὶ τῇ ἐλευθέρᾳ καὶ ξένων κρίσεων ἀπηλλαγμένῃ ἀποφάσει καθ' ἑαυτόν· ὅσῳ δὲ παράδοξος φαίνεται ἡ ἑνὶ προσώπῳ ἕνωσις τοῦ πεζοῦ λόγου τοῦ λογίου ἀνδρὸς καὶ τῶν ῥιμβασμῶν τοῦ ὑπὸ ἐμπνεύσεως κατεχομένου, τὸ συναμφότερον ἐν τελευταίᾳ σχέσει ἐπί κοινῆς τινος στηρίζεται κρηπίδος· διότι ὅ,τι τὸν Σωκράτη ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ ἀπὸ τῶν συγχρόνων αὐτῷ διέκρινεν, ἦν ἡ βαθεῖα ἐκείνη ἔρευνα ἐν τῷ ἐνδομύχῳ αὐτοῦ, πρὸς ἣν τοσοῦτον ἀλλοτρίως εἶχεν ἡ σύγχρονος γενεά, καὶ ἡ δι' αὐτῆς ἐπελθοῦσα ἀνίατος ῥῆξις τῆς πλαστικῆς ἑνότητος τοῦ ἑλληνικοῦ βίου».

Κατὰ τὸν βαθὺν λοιπὸν Ζέλλερον τὸ Δαιμόνιον ἦν ἐσωτερικὴ τῆς ψυχῆς τοῦ Σωκράτους αἴσθησις πολλῶν ἐνεργειῶν ἄμοιρος συνειδήσεως· διὰ τοῦτο καὶ παρεγνώριζεν ὁ Σωκράτης τὴν ψυχολογικὴν αὐτῆς ἀρχὴν καὶ καταγωγήν, ὑπολαμβάνων αὐτὴν ἔξωθεν προέρχεσθαι· διότι ἐνέργειαί τινες τῆς ψυχῆς γίνονται αὐτομάτως ἄνευ τῆς θελήσεως καὶ τῆς συνειδήσεως αὐτῆς· π. χ. βασανίζομεν τὴν μνήμην ἡμῶν ὅπως ὀνόματος ἀναμνησθῇ· ἀλλὰ μάτην μοχθοῦμεν· ὕστερον, καὶ πολλάκις μετὰ πολὺν χρόνον, ὅτε οὐδόλως προσέχομεν, τὸ ὄνομα τῇ ἡμετέρᾳ μνήμῃ ἐμφανίζεται ἄνευ παρεμβάσεως τῆς θελήσεως ἡμῶν, οὐχ ὅμως καὶ ἄνευ ἐνεργείας τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ἀσυνειδήτου. Ἀξιομνημόνευτον δὲ παράδειγμά ἐστι τὸ συμβὰν μαθηματικῷ τινί, ὃς πολὺν χρόνον τὴν λύσιν ἐζήτει προβλήματός τινος, κατεσκεύασε δὲ καὶ σχῆμα πρὸς τὴν λύσιν προσεγγίζον, ἀλλ' οὐ τέλεον· μετά τινα ἔτη καθ' ἣν ὥραν κεκοπιακὼς κατεκλίνετο, εἶδεν εὐθὺς ἐμφανιζομένην τὴν ζητουμένην λύσιν ὑπὸ σχῆμα ἀκριβέστατον. Ἡ ἀπροσδόκητος αὕτη ἐμφάνισις βαθὺν ἐνεποίησεν αὐτῷ τρόμον ὑπολαμβάνοντι ὅτι ὑπερφυσικόν τι ὂν ἐνεφανίσθη αὐτῷ φέρον τὴν ἀποκάλυψιν, ἣν ἡ διάνοια αὐτοῦ ταῖς ἰδίαις αὐτῆς δυνάμεσιν οὐκ ἠδύνατο ποιῆσαι. Τὸ ὑπερφυσικὸν ὅμως ὂν οὐδὲν ἄλλο ἦν ἢ αὐτόματος καὶ ἀσυνείδητος ἐνέργεια τῆς διανοίας αὐτοῦ.

1) «Τὸ Δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους οὐκ ἔστιν αὐτὸς ὁ Σωκράτης . . . ἀλλὰ χρηστήριον, ὅπερ ὅμως οὐκ ἦν ἐξωτερικόν, ἀλλ' ἐσωτερικόν, *ὑποκειμενικόν* (subjective), τὸ χρηστήριόν ἐστιν ἑαυτοῦ, ἔλαβε σχῆμα γνώσεως, ἀλλ' ἅμα καὶ συνδεδεμένον ἐστὶν ἐλλείψει συνειδήσεως». Hegel, *Geschichte der Philosophie*, II, 77.

2) «Ὅ,τι οὐκ ἐφ' ἡμῖν ἐστιν, ὅ,τι ἡ ἡμετέρα φύσις οὐ δύναται φέρειν, καὶ ὅ,τι οὐ στηρίζεται φύσει ἐπὶ τῆς ἡμετέρας ὁρμῆς ἢ ἐπὶ τῆς ἡμετέρας ἐρεύνης, ἀκούσιόν ἐστιν, ἤ, κατ' ἀρχαίαν ἔννοιαν, *θεῖον*. Ἐνταῦθα ἀνήκει ἡ ἔμπνευσις καὶ ἡ μαντική, ἡ ἰσχυρὰ βία τῆς γαστρός, ἡ ἰσχυρὰ δύναμις τῆς αἰσθήσεως». Krische Forschung, II, 23.

3) Ἔφη δὲ καὶ τὸ διαλέγεσθαι ὀνομασθῆναι ἐκ τοῦ συνιόντας κοινῇ βουλεύεσθαι *διαλέγοντας κατὰ γένη τὰ πράγματα*. (Ξενοφ. Ἀπομν. Δ, ε', 12).

Εἶπον δέ τινες[1] ὅτι τὸ δαιμόνιον, ἡ θεία φωνή, ἦν ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως· ἀλλ' ἡ γνώμη αὕτη πολλὰ ἔχει τὰ ἀντιστρατευόμενα, πρῶτον μὲν ἡ μεταφορά, *φωνὴ τῆς συνειδήσεως* ἣν ὅλως ἄχρηστος ἐπὶ Σωκράτους· εἶτα ἡ συνείδησις ἐκτείνεται εἴς τε τὰ γενόμενα εἴς τε τὰ γιγνόμενα καὶ εἰς τὰ ἐσόμενα, τὸ δὲ δαιμόνιον μόνον εἰς τὰ μέλλοντα γενήσεσθαι περιορίζεται· τρίτον ὁ Σωκράτης καὶ οἱ περὶ αὐτὸν μετά τινος εἰρωνείας καὶ εὐτραπελίας ἐνίοτε λαλοῦσι περὶ τοῦ δαιμονίου, οὐδεὶς ὅμως πρὸς τὴν ἑαυτοῦ συνείδησιν χαριεντίζεται· τέταρτον ἡ συνείδησις ἐπιδοκιμάζει καὶ ἀποδοκιμάζει, ἡ δὲ δαιμονία φωνὴ μόνον ἀποτρέπει.

Κρίσεις Fouillée καὶ Vacherot περὶ δαιμονίου.

§ 57. Ὁ Fouillée ἐν ἰδίῳ κεφαλαίῳ *Du Démon de Socrate* II, 266—316 ἐκτενῶς περὶ τοῦ Δαιμονίου πραγματεύεται ἀναπτύσσων τὰ τοῦ Ζελλέρου καὶ ἰδίας ἐκφέρων κρίσεις, ἐξ ὧν ἀποσπῶμεν τὰ κυριώτερα.

Οὐδένα λανθάνει, φησίν, ἡ μεγάλη προσοχή, ἣν ὁ Σωκράτης πᾶσι τοῖς ἐν αὐτῷ συμβαίνουσι παρεῖχεν· ἔβλεπεν ἐν τοῖς μυχαιτάτοις τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς πλῆθος συμβαινόντων τῇ θελήσει ἀλλοτρίων, ἃ ἔλαττον προσέχοντι ἀπαρατήρητ' ἂν ἦσαν· μὴ δυνάμενος δὲ ταῦτα τὰ ἐκπληκτικὰ πολλάκις πράγματα, ἐν δὲ τῇ τοῦ αὐτομάτου περιοχῇ γιγνόμενα, ἑαυτῷ ἀπονεῖμαι, ἀπέδωκεν αὐτὰ θείᾳ τινὶ ἐνεργείᾳ ἐν αὐτῷ ἐμφανιζομένῃ, ἐκλαβὼν αὐτὰ ὡς ἀποκάλυψιν, ἣν οἱ θεοὶ μετ' εὐμενείας εἰσὶ διατεθειμένοι τοῖς ἀγαθοῖς παρέχειν ἀνδράσι· πιστεύων εἰς τὴν θείαν παγγνωσίαν οὐκ ἠδύνατο μὴ πιστεύειν εἰς εἶδός τι φυσικῆς ἀπακαλύψεως τοῖς ἐναρέτοις χορηγουμένης· εἰχέ τε δὲ καὶ ὑπερτάτην τοῦ ἠθικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος λεπτότητα, ὃ τὴν μορφὴν ἠδύνατο προκαθήματος ἢ αἰφνιδίας ἀποκαλύψεως λαβεῖν· ἑνὶ λόγῳ τὸ αὐτόματον ἦν αὐτῷ τὸ θεῖον, τὸ δαιμόνιον· αὕτη δὲ ἡ δοξασία ἦν κοινὴ παντὶ τῷ ἀρχαίῳ κόσμῳ παραδεχομένῳ, ὅτι ἡ φυσικὴ ἔμπνευσις θεία ἐστίν, οἷα κατὰ Σωκράτην ἐν τῷ *Φαίδρῳ* ἡ τῆς μαντικῆς, ἡ τῆς ποιήσεως καὶ ἡ τοῦ ἔρωτος· οἱ ἀρχαῖοι πάντα προσωποποιεῖν εἰώθεσαν καὶ πρὸς τὰ ἔξω ὑπὸ μορφὰς τῇ φαντασίᾳ αἰσθητὰς ἐκφέρειν ὅ,τι ἐν τοῖς ἐνδομύχοις τῆς ψυχῆς ἐγίνετο· οἷον ὁ Πλάτων βουλόμενος τὴν ψυχὴν ἢ τὸ κρεῖττον αὐτῆς μόριον, τὸν νοῦν, χαρακτηρίσαι καλεῖ αὐτὴν *δαίμονα ἔνοικον, ἡγεμονικόν*.

Πάντα τὰ ἐν ἡμῖν σφοδρὰ αἰσθήματα φαίνονται ἡμῖν προερχόμενα ἐξ αἰτίας ἀλλοτρίας ἡμῶν αὐτῶν· νομίζομεν θεωρεῖν μᾶλλον ἢ παράγειν αὐτά· παρέχομεν αὐτοῖς ἐξωτερικὴν ὕπαρξιν, ἤ, ὡς φέρει τὸ Γαλλικὸν κείμενον, *ἀντικειμενίζομεν*· οὕτως εἰπεῖν ὅ,τι ἁπλῶς ὑποκειμενικόν ἐστι *(nous objectivons en quelque sorte ce qui est purement subjectif)*. Ἡ ψυχολογικὴ αὕτη ὀπτικὴ ἀπάτη κατὰ τὴν ἐπιτυχῆ ἔκφρασιν τοῦ Stapfer (illusion d'optique psychologique) καθ' ἑκάστην συμβαίνει· ὁ ἠττώμενος ὑπὸ τῆς ὀργῆς ἢ τοῦ πάθους πιστεύει ὅτι δύναμίς τις ἔξωθεν ὤθησεν αὐτὸν καὶ παρέσυρε γινομένη κυρία αὐτοῦ· ἐκ δὲ τῶν τῆς ψυχῆς τὰ τῷ αὐταμάτῳ ἀνήκοντα παρέχουσι μᾶλλον τὸν χαρακτῆρα τῶν ἐκ θείας προνοίας χαρίτων καὶ τῶν θείων ἐμπνεύσεων.

Ἡ δύναμις τῆς ἐμπνεύσεως πάσῃ ψυχῇ ἀνήκει· *μαντικόν γέ τι καὶ ἡ ψυχή*, λέγει ὁ Σωκράτης ἐν τῷ *Φαίδρῳ*. Στρεψάτω ἕκαστος τὸ βλέμμα αὐτοῦ πρὸς τὰ ἐντός, ἀκουσάτω τὰς *ὑποκώφους φωνὰς* τὰς ἐν τοῖς μυχίοις τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς λαλούσας, ἐπιχειρησάτω συλλαβεῖν τὰς αἰφνιδίους ὁρμὰς τοῦ αὐτομάτου, καὶ ὑποβαλεῖν αὐτὰς ἀμετακινήτους εἰς τὸ τῆς σκέψεως ὅμμα, καὶ αἰσθήσεται ἐν ἑαυτῷ ξένον τι καὶ ἀπρόσωπον, ὅπερ δοκεῖ εἶναι τῆς καθολικῆς ζωῆς ἐνέργεια, τῇ ἑαυτοῦ ἀναμιγνυομένη, μοῖρα τῆς φύσεως ἐν τῇ ἀνθρωπότητι, τοῦ ἑτέρου ἐν τῷ ἐμῷ (*the non-moi dans le moi*), ἡ κάλλιον εἰπεῖν, μοῖρα τοῦ θείου ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. Ἔξεστι παραδέξασθαι, ὅτι ἡ ψυχὴ μερονωμένη ἐστίν, οὐδεμίαν *δεχομένη ἀντιτυπίαν* τοῦ κόσμου, οὐδεμίαν. ἀποδιδοῦσα ἠχὼ τοῦ περικυκλοῦντος αὐτήν;

Ἐν ἡμῖν εἰσιν αἰσθήσεις ἀμυδραὶ καὶ οἱονεὶ ἀνεπαίσθητοι διὰ τὴν σμικρότητα ἢ διὰ τὴν συνέχειαν αὐτῶν· ἀλλ' ἐνίοτε πᾶσαι αὗται αἱ μικραὶ αἰσθήσεις συσσωρευόμεναι ἐξογκοῦνται αἴφνης, ὥστε ἐν τῇ φαινομένῃ σιγηλῇ καταστάσει τῆς συνειδήσεως ἀπροσδόκητος διεγείρεται φωνὴ ἄνευ γνωστοῦ ἡμῖν λόγου· αἰσθημά τι παράγεται καὶ συγκινεῖ ἡμᾶς ἀγνοοῦντας

1) Stapfer. *Biographie Universelle*, Tom. XLII, *Socrate. Brandis Gesch. der Griech. Philos. II*, 60. Ἴδ. Zeller, II, 1, 78.

τὴν τῆς συγκινήσεως αἰτίαν. Αἰφνίδιος ἀθυμία ἢ αὐτόματος χαρά, φόβος μωρός, ἢ μωρὰ ἐλπίς, παράδοξον προαίσθημα, δι' οὗ ἡ ψυχὴ φαίνεται ἐν ἑαυτῇ ἀντιλαμβανομένη τῆς ἀνταυγείας τῶν εὐτυχῶν ἢ δυστυχῶν πραγμάτων, ἃ μέλλει ἡμῖν πράξειν ἡ ζωὴ ἡμῶν, ἢ καὶ ἡ γενική. Τὰ πράγματα συνωθοῦνται καὶ συνακολουθοῦσιν ἀλλήλοις ἐν ἡμῖν αὐτοῖς ἢ περὶ ἡμῶν, ὡς τὰ κύματα τῆς θαλάσσης. "Ἕκαστον παρέχει ἦχον ἀνεπαίσθητον διὰ τὴν σμικρότητα αὐτοῦ· ἀλλ' ἐνίοτε οἱ ἦχοι συσσωρεύονται καὶ ἐξαγκοῦνται, αἴφνης δὲ βοή, ὡς ἡ τῆς θαλάσσης, ἐγείρεται. «Αἱ μικραὶ αὗται ἀντιλήψεις, λέγει ὁ Λεϊβνήτιος, ἀποτελεσματικώτεραί εἰσιν ἢ ὅσον νομίζεται· διότι αὗται παράγουσι τὸ οὐκ οἶδ' ὅτι, τὰς κλίσεις ταύτας, τὰς εἰκόνας ταύτας τῶν αἰσθήσεων, σαφεῖς μὲν ἐν τῷ καθόλου, συγκεχυμένας δὲ ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον, τὰς ἐντυπώσεις ταύτας, ἐμποιουμένας μὲν ἡμῖν ὑπὸ τῶν περικυκλούντων πραγμάτων, περιλαμβανούσας δὲ τὸ ἄπειρον, τὴν σχέσιν ταύτην ἣν ἕκαστον ἔχει πρὸς τὰ ἄλλα πράγματα τῆς οἰκουμένης. Δύναταί τις μάλιστα εἰπεῖν ὅτι διὰ τὰς μικρὰς ταύτας ἀντιλήψεις τὸ παρὸν πλῆρές ἐστι τοῦ μέλλοντος, βρίθει δὲ καὶ τοῦ παρελθόντος, τὰ πάντα εἰσὶν ἐν πλήρει ἁρμονίᾳ, *πάντα σύμπνοια*, ὡς ἔλεγεν Ἱπποκράτης, καὶ ἐν ταῖς ἐλαχίσταις τῶν οὐσιῶν οἱ ὀξυδερκεῖς ὀφθαλμοί, ὡς οἱ τῶν θεῶν, δύνανται πᾶσαν τὴν συνέχειαν τῶν τῆς οἰκουμένης πραγμάτων ἀναγνῶναι, *τά τ' ἐόντα, τά τ' ἐσόμενα πρό τ' ἐόντα*· αἱ ἀντιλήψεις αὗται δύνανται τὸ μέσον πκρέχειν τοῦ ἀνευρίσκειν τὴν ἀνάμνησιν ἐν ἀνάγκῃ διὰ τῶν ἐνδεχομένων συμβῆναι περισδικῶν ἀναπτύξεων· ἡ ψυχὴ ἠδύνατο πάνυ πόρρωθεν ἑαυτῆς ἀναμιμνήσκεσθαι, εἰ τὰ σημεῖα αὐτῆς ἐξελίσσειν ἐγίνωσκεν».

Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ Λεϊβνητίου ἐν ἁρμονίᾳ εἰσὶ ταῖς θεωρίαις τοῦ Σωκράτους καὶ Πλάτωνος. Ὁ Σωκράτης οὐκ ἐδέχετο ὅτι ἡ ψυχὴ ἔγκυός ἐστι τῆς ἀληθείας; ὅτι τὸ μανθάνειν ἐστὶν ἀναμιμνήσκεσθαι, τὸ δὲ γινώσκειν ἀναγινώσκειν ἐν ἑαυτῷ; ὑπάρχουσιν αἰφνίδιοι *ἀναμνήσεις*, ἐν ἡμῖν αὐτοῖς ὑπ' αἰτίων ἀνεπαισθήτων προκαλούμεναι· ὡσαύτως δὲ καὶ *προγνώσεις* αἰφνίδιαι ὑπάρχουσιν, ἃς μάτην ὁ λογισμὸς ἐρμηνεῦσαι ἀγωνίζεται, διότι ἐκ τῆς ἐπικρατείας τοῦ αὐτομάτου προέρχονται. Ταῦτά εἰσιν ἡ μοῖρα ἐν ἡμῖν τῆς Εἱμαρμένης, ἢ μᾶλλον ἡ μοῖρα τῆς θείας προνοίας, ἣν ὁ Σωκράτης ἐν παντὶ τοῦ κόσμου πράγματι παρεῖναι ὑπελάμβανεν. «Ἑκάστου λοιπὸν ψυχὴ *προφητικόν τι, μαντικόν τί ἐστιν*, ἐν ἑαυτῇ θεῖόν τι καὶ δαιμόνιον ἔχουσα.

Αἴσθημα ἠθικόν, αἴσθημα θρησκευτικόν, κοινὴ αἴσθησις (sens commun), πρακτικὴ σύνεσις, προαίσθημα τοῦ μέλλοντος, πάντα μορφαί εἰσι τοῦ φυσικοῦ τούτου ὁρμεμφύτου· ἐξάρατε αὐτὸ διὰ τῆς ἔσωθεν μελέτης, διὰ τῆς ἕξεως τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς εὐσεβείας, καὶ ἐν ἡμῖν αὐτοῖς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς μαντικῆς ἕξετε, ὅπερ ὁ Σωκράτης ἐν ἑαυτῷ αἰσθάνεσθαι ὑπελάμβανε.

Καίτοι ὁ Σωκράτης ἐπίστευεν ὅτι ἑκάστῳ ἀνθρώπῳ οἱ θεοὶ σημαίνειν ἠδύνκντο, ἤτοι διὰ μαντικῶν σημείων δηλοῦν τὸ μέλλον, ἐνόμιζεν ἑαυτὸν εἶναι προνομιοῦχον, εἴτε ὡς μᾶλλον τῶν ἄλλων προσέχοντα τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ θείου ἐν ἑαυτῷ ἢ περὶ αὐτόν, εἴτε ὡς ἐπιτετραμμένον εἰδικήν τινα ἀποστολήν.

Ἡ μορφὴ τῶν σημείων τούτων, ἃ ὁ Σωκράτης ἐνόμιζεν ἐν ἑαυτῷ αἰσθάνεσθαι, ἦν κατὰ τὸν Ξενοφῶντα[1] φωνή τις· ἀλλὰ τῆς λέξεως *φωνῆς* παρὰ πάσαις ταῖς γλώσσαις τοσαύτη γίνεται μεταφορικὴ χρῆσις, ὥστε οὐ πάνυ σαφῶς γινώσκομεν τίνα ἔννοιαν αὐτῇ ὁ Σωκράτης ἀπένεμεν· ἁπλῆ εἰκονικὴ μεταφορὰ οὐκ ἦν· ἀλλ' ἦν αὐθις *πραγματικὴ παραίσθησις (hallucination)* τῆς ἀκοῆς; Νομίζομεν ὅτι μεταξὺ τῶν ἄκρων μέσον τί ἐστιν. Ἡ παραίσθησις συνίσταται ἐν τῷ ἀκούειν φωνῆς ἔξωθεν ἐρχομένης, ὡς εἰ τὸ οὗς ὑπὸ πραγματικοῦ ἤχου προσεβάλλετο· ἀλλ' ἀρά γε οὐκ ἔστι φωνὴ ἐνδόμυχος[2] οὐδὲν ἄλλο οὖσα ἢ ὁ ἐνδιάθετος λόγος αἴφνης κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον πρὸς ἑαυτὸν διαλεγόμενος; Εἰώθαμεν καθ' ἑαυτοὺς διανοούμενοι λέξεις προφέρειν. Πᾶσα ἰδέα καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐνδομύχῳ μελέτῃ σῶμα ὑποδύεται, καὶ περιβάλλεται ἦχον *εἰκονικὸν (son imagé)* εἰ μὴ ἀκουστόν· αἴσθημα αἰφνίδιον, ἰδέα ἀπροσδόκητος, ταραχή τις ἀνησυχίας ἢ φόβου, δύνανται ἐν τῇ συνειδήσει ἐν ἀορίστοις λέξεσιν ἐκφρασθῆναι, καὶ τὸ αἰφνίδιον τοῦ συμβαίνοντος παρέχει αὐτῷ τὴν δόκησιν τοῦ ἀπροσώπου. Τοῦτο μὲν καθίστησιν εὐεξηγήτους τὰς φράσεις ταύτας τὰς μεταφορικάς, τοῦτο δὲ ἀκριβεῖς, ἐν πάσαις ταῖς γλώσσαις ἀπαντώσας, *ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως, ἡ φωνὴ τοῦ πάθους, ἡ φωνὴ τοῦ μύσους ἢ τοῦ ἔρωτος, ἡ φωνὴ τῆς καρδίας*· ἐνίοτε μέλλων τις ἐνεργεῖν, λέγει αἴφνης ἐν ἑαυτῷ, *μέλλω κακόν τι πράξειν*, ἢ διχοτομῶν ἑαυτὸν εἰς δύο πρόσωπα, *μέλλεις κακόν τι πράξειν* Ἡ φωνὴ αὕτη ἐστὶν ἡ ἡμετέρα· ἔστιν ὅμως οὕτως αὐτόματος, ὥστε φαίνεται ἔλασσον ἐξ ἡμῶν ἐρχομένη ἢ ἐκ θείας τινὸς προνοίας ἐν ἡμῖν ἐδρευούσης· αἱ ἰδέαι αὗται αἴφνης ἐπερχόμεναί εἰσιν ἐμπνεύσεις καλαὶ ἢ κακαί, εἰς πειρασμὸν ἡμᾶς ἐμβαλλούσας ἢ ἐμψυχούσας εἰς τὸ ἀγαθόν, ἃς οἱ ἀπαίδευτοι ὡς ὑπερφυσικὰς φαντάζονται φωνάς.

Ὁ Σωκράτης ζῶν ἐν χρόνοις καθ' οὓς ἡ γνῶσις τῶν νόμων τῆς φύσεως ἦν ἔτι ἐν τοῖς σπαργάνοις, ἔχων δὲ καὶ τὴν φαντασίαν ἐξημμένην ὑπὸ τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, ἀπένεμε τῇ προνοίᾳ πάσας ταύτας τὰς αὐτομάτους ἐμπνεύσεις καὶ ἐκάλει αὐτὰς θείας φωνάς[1]. Τοῦτο οὐκ ἔστι φυσιολογικὴ[2] παραίσθησις, ἀλλ', ἂν θέλῃς, ψυχολογική, τουτέστιν ἁπλῆ ἀπάτη, ἐνδόμυχος σύγχυσις τοῦ ὑποκειμενικοῦ καὶ ἀντικειμενικοῦ. Ὁ Σωκράτης, ὅπως οὕτω λεπτὸν πρᾶγμα καὶ τοῖς ἄλλοις ἅληπτον ἑρμηνεύσῃ, ἠναγκάσθη τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ ἀκριβέστερον τοῦ δέοντος καὶ πέρα τῆς διανοίας αὐτοῦ ὁρίσαι, μεταχειρισάμενος τὴν φράσιν, *ἡ φωνὴ τοῦ δαιμονίου*, ἥτις οὐκ εἰς τὸ οὗς ἀλλ' εἰς τὴν ψυχὴν ἀπευθύνεται.

Ὁ Σωκράτης ἀναγκάζεται λαλεῖν τοῖς Ἀθηναίοις τὴν ἑαυτῶν γλῶσσαν[3], ὅπως καταληπτὸς γένηται, καὶ ἀνελογίαν δέ τινα ἐν ταῖς προφητικαῖς φωναῖς καὶ ἐν ταῖς ἔσωθεν δηλώσεσι διορᾷ. Ἡ ἀναλογία φυσικὴ ἐστιν, ἀλλ' οὐκ ἔξεστιν ἐκ τούτου συναγαγεῖν ὅτι τὸ ἐνδόμυχον τοῦ Σωκράτους χρηστήριον ἦν ἦχος ἔξωθεν ἐρχόμενος καὶ παραίσθησις τῆς ἀκοῆς.

Ἡ φυσικωτέρα μορφὴ τοῦ προαισθήματος φαίνεται μᾶλλον ἡ ἀποτρέπουσα ἢ ἡ προτρέπουσα. Φίλος τις ἐμπιστεύεταί σοι σκοπόν τινα· ὁ σκοπὸς οὗτος προσκρούει σοι, καὶ ἐνίοτε οὐκ ἀρέσκει σοι, καίτοι οὐ δύνασαι λόγον δοῦναι τῆς ἀποδοκιμασίας σου· αὕτη δὲ ἡ αὐτόματος ἀποδοκιμασία καθίστησι τὸ προαίσθημα· παρατηρεῖ τις κάλλιον ὅ,τι προσκρούει ἢ ὅ,τι εὐαρεστεῖ, διότι μᾶλλον αἰφνίδιον καὶ ἐντονώτερόν ἐστιν. Ἕτερον παράδειγμα· καθ' ἣν ὥραν μέλλετε πράξειν τι καταλαμβάνεσθε αἴφνης ὑπὸ ἀνησυχίας, δισταγμοὶ διέρχονται τὸν νοῦν ὑμῶν· ἀορίστως πως δυσχερείας διορᾶτε ἢ δυσάρεστα ἀποτελέσματα· οὕτω κωλύεσθε ὑπό τινος προαισθήματος· παρατηρεῖτε δὲ τὸ συμβάν, διότι ἀρνητικόν ἐστιν· ὥθησίς τις ἐπιτυγχάνει τὴν ἤδη λαβοῦσαν ἀρχὴν κίνησιν, αὕτη διέρχεται ἀνεπαίσθητος· διακόπτει ὅμως τι τὴν κίνησιν καὶ ἄγει ἡμᾶς πρὸς τὰ ὀπίσω, τοῦτο οὐ διέρχεται ἀνεπαίσθητον.

Τὰ προαισθήματα τοῦ Σωκράτους εἶχον τὴν ἀρνητικὴν ταύτην μορφήν, *τὴν ἀποτροπήν*. Ὁ Ξενοφῶν οὐ λέγει τοῦτο οὕτω σαφῶς, ὡς ὁ Πλάτων, λέγει μάλιστα ὅτι τὸ δαιμόνιον προεσήμαινε τῷ Σωκράτει τί χρὴ ποιεῖν καὶ τί μὴ ποιεῖν. Ἀλλ' ἡ θεία συνάντησις ἠδύνατο καὶ δι' ἀποχῆς δηλωθῆναι, ἡ δὲ ἀποτροπὴ οὐκ ἄλλως ἠδύνατο σημανθῆναι ἢ διὰ πράξεως ἀντιλητῆς.

Πάντα τὰ χωρία τῆς *Ἀπολογίας*, ἐν οἷς γίνεται λόγος περὶ τοῦ δαιμονίου, ἑρμηνεύονται καθ' ἡμᾶς φυσικῶς διὰ τῆς *φωνῆς τῆς συνει-*

---

1) Ὁ Ξενοφῶν οὐδαμοῦ λέγει ὅτι τὸ δαιμόνιον ἦν φωνή τις· μόνον ἐν τῇ *Ἀπολογίᾳ* λέγεται, «θεοῦ μοι φωνὴ φαίνεται σημαίνουσα ὅ,τι χρὴ ποιεῖν». Ἀλλ' ἡ *Ἀπολογία* οὐκ ἔστι γνήσιον τοῦ Ξενοφῶντος σύγγραμμα. Η. Β.

2) Τοιαύτην ἐνδόμυχον φωνὴν ἐδέχετο ὁ Ὠριγένης, δι' ἧς ὁ ἄνθρωπος ἔρχεται εἰς κοινωνίαν τῷ Θεῷ. «Ἰστέον γὰρ ὅτι ἐστί τις καὶ τοῦ κρυπτοῦ τῆς καρδίας *ἀνθρώπου φωνὴ μὴ συγχρωμένη* τοῦ σώματος, ἣν ἔσθ' ὅτε εἰς αὐτὸν συναχθεὶς καὶ εἰσελθὼν τὸ ταμιεῖόν σου, καὶ τὴν θύραν τῶν αἰσθητηρίων ἀποκλείσας, καί πως γενόμενος ἔξω σώματος ἀναπέμπει πρὸς τὸν μόνον ἀκούοντα τοιαύτης φωνῆς». Ἀλλὰ τοιαύτην ἐνδόμυχον φωνὴν καί τινες τῶν παραισθητικῶν ὁμολογοῦσιν ὅτι αἰσθάνονται, διατεινόμενοι ὅτι ἔσω ἐν τῷ νῷ αὐτῶν ἀκούουσι φωνήν τινα. Τὴν παραίσθησιν ταύτην οἱ ἰατροὶ καλοῦσι ψυχικήν. Η. Β.

1) Ὁ Σωκράτης οὔτε τῷ πληθυντικῷ ἐχρήσατο οὔτε τῷ ἑνικῷ, *θείᾳ φωνῇ* ἢ *δαιμονίᾳ φωνῇ*, ὡς οὐδὲ τῇ ἑτέρᾳ φράσει, φωνῇ τοῦ δαιμονίου· διότι τὸ δαιμόνιον ἦν αὐτὴ ἡ φωνή, ὡς σαφέστατα λέγει τοῦτο ὁ Σωκράτης ἐν τῇ *Ἀπολογίᾳ*. Η. Β

2) Ἡ λέξις *φυσιολογικὴ* ἄλλως ἐκλαμβάνεται παρὰ τῶν φιλοσόφων καὶ ἄλλως παρὰ τῶν ἰατρῶν· οἷον οἱ μὲν φιλόσοφοι ἀντιτάσσουσι τὴν φυσιολογικὴν πρὸς τὴν ψυχολογικήν· ὥστε φυσιολογικὴ παραίσθησίς ἐστιν ἡ ἔχουσα τὴν ἀρχὴν ἐκ ταραχῆς τινος τῶν αἰσθητηρίων, ψυχολογικὴ δὲ ἡ ἔχουσα τὴν ἀρχὴν ἐκ τῆς ψυχῆς, οἱ δὲ ἰατροὶ τὴν φυσιολογικὴν κατάστασιν ἀντιτάσσουσι πρὸς τὴν παθολογικήν· ὥστε φυσιολογικὴ παραίσθησίς ἐστιν ἡ ἄνευ ταραχῆς ἢ βλάβης τῶν αἰσθητηρίων ἢ τῆς ψυχῆς. Η. Β.

3) Ἡ λέξις δαιμόνιον οὐδόλως ἦν ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις πρὸ τοῦ Σωκράτους ὡς ὀρθῶς λέγει ὁ σεβαστὸς ἡμῖν φίλος Γ. Ἐϊχθάλ· «καθ' ἃς ἐγὼ αὐτὸς ἐποιησάμην ἐρεύνας, καὶ καθ' ἃς ἑτέρωθεν ἠδυνήθην λαβεῖν πληροφορίας τὸ ὄνομα τοῦτο οὐχ ὑπῆρχε πρὸ τοῦ Σωκράτους»· καὶ ἐπειδὴ τὸ ὄνομα ἦν καινὸν μετεχειρίσαντο αὐτὸ ἐπιτηδείως οἱ κατήγοροι πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι ὁ Σωκράτης εἰσέφερε καινὰ δαιμόνια. Η. Β.

σήσεως[1]. ἀλλ' ὁμολογούμενόν ἐστιν ὅτι αὐτὸς ὁ Σωκράτης ἑρμηνείαν παρεῖχεν ἧττον φυσικήν, ἐνορῶν ὑπερφυσικόν τι, προνοητικόν, θεῖον· οὐδεὶς ἀρνήσεται τὸν ὑπερβάλλοντα μυστικισμόν, ὃς ὑποφαίνεται ἐν ταύτῃ τῇ πίστει τοῦ Σωκράτους εἰς ἀποστολὴν ἐμπιστευθεῖσαν παρὰ τοῦ θεοῦ καὶ εἰς σημεῖα ἄνωθεν παρὰ τοῦ θεοῦ πεμπόμενα.

Ἐκ τῶν εἰρημένων ὁ Fouillée ἐξάγει τὰ ἑξῆς συμπεράσματα.

α'. Αἱ ἐνέργειαι τοῦ δαιμονίου, περὶ ὧν ὁ Σωκράτης λαλεῖ, φιλοσοφικῶς ἐξεταζόμεναι, καταλήγουσιν εἰς ἐνεργείας τῆς αὐτομάτου ἐποπτείας (de l'intuition spontanée).

Ὁ Σωκράτης καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἔρρεπον τὰς τοιαύτας ἐνεργείας ἐκλαμβάνειν ὡς ὑπερφυσικάς· τοῦτο μὲν ἡ αὐτόματος ἐποπτεία, δι' ἧς τὸ πνεῦμα ἀληθειάν τινα συλλαμβάνει, ἐφαίνετο αὐτοῖς *ἀνάμνησις* (ἡ νόησις, κατὰ Πλάτωνα, ἀνάμνησίς ἐστι), τοῦτο δὲ ἡ αὐτόματος ὡσαύτως ἐποπτεία, δι' ἧς τὸ πνεῦμα περὶ τοῦ μέλλοντος κρίνει, ἐφαίνετο αὐτοῖς *πρόγνωσις*.

Ὁ Πλάτων ἐξέτεινεν οὕτως εἴς τε τὸ παρελθὸν καὶ εἰς τὸ μέλλον τὴν σειρὰν τῶν ἐννοιῶν, ἃς ὑπελάμβανεν ἄλυσιν συνεχῆ, ἧς οἱ κρίκοι συγκρατοῦνται, ὥστε ἀμοιβαίαν παρεδέχετο ἐμπλοκὴν (implication) τῶν ἰδεῶν δι' ἧς ἡ μία καλεῖ πάσας τὰς ἄλλας. Ἐνόμιζε δὲ σὺν τῷ Σωκράτει ὅτι ἡ ψυχὴ πάσας τὰς ἀληθείας περιλαμβάνει ὧν οἱονεὶ ἔγκυός ἐστιν.

Ἐκ τούτων τῶν ἀληθειῶν ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Πλάτων οὐκ ἀπέκλειον τὰς εἰς τὸ μέλλον ἀφορώσας· διότι τὸ μέλλον ἦν τὸ ἀπαραίτητον ἐπακολούθημα τοῦ παρόντος. Εἱμαρμένη ἡ Πρόνοια ἦν κατ' αὐτούς *ἀνάγκη*, τὸ δὲ αὐτεξούσιον ἐν ταῖς θεωρίαις αὐτῶν μικρὸν κατεῖχε μοῖραν.

Ὅς ἂν οὖν ἑαυτὸν γνῷ τέλεον κατὰ τὸ ἐν Δελφοῖς γράμμα καὶ ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ δυνηθῇ ἀναγνῶναι, οὗτος ἐνίοτε ὄψεται τὸ ἀπόκρυφον ἀπαύγασμα τοῦ ἔτι ἐμβρύου ὄντος καὶ ὅσον οὔπω γεννηθησομένου.

Τοιαύτη ἐστὶν ἡ φιλοσοφικὴ θεωρία, εἰς ἣν δύναταί τις τὴν δεισιδαίμονα τοῦ Σωκράτους πίστιν εἰς τὸ προαίσθημα προσαρτήσασθαι, στενὴν ἐμφαίνουσα σχέσιν πρὸς τὴν Πλατωνικὴν θεωρίαν τῆς ἀναμνήσεως.

β'. . . . . .

Τὸ δαιμόνιόν ἐστιν ὁ ἔρως.

γ'. Ὁ αὐτόματος καὶ περιπαθὴς χαρακτὴρ τοῦ προαισθήματος παρέχει αὐτῷ ὄψιν τελείου ἀπροσώπου· ὡς ἐν παντὶ πάθει ἡ ψυχὴ οὐ φαίνεται ἐνεργοῦσα, ἀλλὰ πάσχουσα, οὕτως ἐνίοτε καὶ ἐν τῇ ἀναμνήσει. Τοῦτό ἐστιν ἐν ἡμῖν τὸ ἀποτέλεσμα τῶν κρατούντων ἡμῶν νόμων· οἱ νόμοι οὗτοι θεῖον καὶ προνοητικὸν παρέχουσι χαρακτῆρα. Ὁ δὲ Σωκράτης, ἔνθερμος ζηλωτὴς τῆς καθολικῆς προνοίας, ἅσμενος τῇ θεότητι ἀπένεμεν ὅ,τι ἐμάνθανεν, οἱονδήποτε ἦν τὸ ὑποκείμενον, πολλῷ δὲ μᾶλλον τὰ ἀφορῶντα εἰς τὸ μέλλον· ὅ,τι τὸ πνεῦμα ἡμῶν συλλαμβάνει, εἴτε ὡς ἀνάμνησιν εἴτε ὡς πρόγνωσιν, συλλαμβάνει αὐτὸ τῇ τοῦ θεοῦ ἀρωγῇ, *ξὺν θεῷ*. Ὁ Σωκράτης συνδιαλεγόμενος τῷ Φιλήβῳ ἀναμιμνήσκεται αἴφνης θεωρίας τινὸς εἰς λήθην περιελθούσης, ὁμολογεῖ χάριτας τῷ θεῷ· πρόκειται λόγος περὶ λύσεως δυσκόλου τινὸς προβλήματος οἷον τὸ περὶ τοῦ κρατίστου ἀγαθοῦ; εὔχεται τῷ θεῷ ἐμπνεῦσαι αὐτόν· ἡ συνείδησις αὐτοῦ ἐλέγχει ἁμάρτημά τι διαπραχθὲν ὡς ἐν τῷ *Φαίδρῳ*· τοῦτο ἐπιτίμησίς ἐστι θεία. Τέλος προαισθάνεται δυστυχίαν τινὰ ἀπειλοῦσαν τοῖς φίλοις αὐτοῦ, ὁ θεὸς ἔρχεται αὐτῷ εἰς ἀρωγήν. Κατὰ ταύτην τὴν θεωρίαν τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους ἡ Προνοιά ἐστι.

δ'. Τοῖς φιλοσοφικοῖς τούτοις στοιχείοις προστεθήσεται καὶ μυθικόν τι στοιχεῖον, ὡς ἦν εἰκὸς περιμένειν τοῦτο παρὰ τοῦ διδασκάλου τοῦ Πλάτωνος.

Ἡ Πρόνοιά ἐστιν ὁ ἔρως τοῦ θεοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, ἀντιστοιχῶν τῷ ἔρωτι τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν θεὸν ἢ τῷ πρὸς ἀλλήλους· ὁ ἔρως δεσμός ἐστι, θρησκεία, μεσίτης τιθεὶς εἰς σχέσιν τοὺς ἀνθρώπους πρὸς τὸν θεόν· ἡ δὲ ἑλληνικὴ λατρεία τὴν μεσιτείαν ταύτην ἀπένεμε τοῖς *δαίμοσιν*· ὁ Σωκράτης ἀναλογίαν τινὰ διαρῇ ἐν τοῖς ἔσωθεν προκειμένοις καὶ τοῖς δαίμοσι τούτοις τῆς μυθολογίας· ταύτην δὲ τὴν ἀναλογίαν ἐκφράζει διὰ τῆς λέξεως δαιμόνιον. Τὸ δαιμόνιον ἄρα τοῦ Σωκράτους ἀποβαίνει ἔμπνευσις ἀνάλογος τῇ τῶν δαιμόνων.

ε'. Ἡ φαντασία ἅπαξ εἰς ἐνέργειαν τεθεῖσα τὴν ἑαυτῆς βαδίζει πορείαν· ὁ Σωκράτης, φαίη ἄν τις, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον αὐθυπόστατον παρέχει ὕπαρξιν, *ἀντικειμενίζει (objective)*, τὴν ἰδίαν αὐτοῦ διάνοιαν καὶ τὰς λέξεις αἷς αὕτη αὐτομάτως ἑαυτὴν περιβάλλει. Ἡ ἐποπτεία αὐτοῦ ἅμα συλληφθεῖσα καὶ ἐν λέξει σπαργανωθεῖσα φαίνεται αὐτῷ *φωνή* ἐκ τοῦ βάθους τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ ἀναβρύουσα· ὡς ὁ ἀπαδὸς τοῦ ἀπροσώπου λόγου (de la raison impersonelle) τὴν ἐνέργειαν θεοποιεῖ, δι' ἧς τὰς ἀναγκαίας συλλαμβάνει ἀληθείας καὶ πιστεύει ὅτι ὁ θεὸς ἐν αὐτῷ νοεῖ, οὕτω καὶ ὁ

1) Ἰδ. σελ. 233.

Σωκράτης τὰ προαισθήματα αὐτοῦ θεοποιεῖ καὶ διορᾷ χρηστήριον ἐνδάμυχον. Πλάνη τοῦ λογισμοῦ, μυστικὴ ἀπορρόφησις τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ θεῷ, ἁπτὴ τῆς ἐνδομύχου αἰσθήσεως (du sens intime), ἀλλ' οὐχὶ καὶ τῶν ἔξω αἰσθήσεων· ὥστε τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους εἰδός τί ἐστι ψυχολογικῆς παραισθήσεως (hallucination psychologique).

Ἡ παραίσθησις αὕτη προέβη ποτὲ ἐς τοσοῦτον, ὥστε τὴν φυσιολογικὴν λαβεῖν μορφὴν ἦλθε τῇ ἀκοῇ ἀντιληπτοῦ; οὐδὲν δείκνυσι τοῦτο, οὐδ' ἔστιν ἄλλο χωρίον αὐθεντικὸν ὑπὲρ ταύτης τῆς ὑποθέσεως ὑπερμαχοῦν ἢ ἡ ἀόριστος ἐκείνη ἔκφρασις ἐν τῷ *Φαίδρῳ*, *καί τινα φωνὴν ἔδοξα αὐτόθεν ἀκοῦσαι*. Ἀλλὰ μεταφορὰ τοῦ Πλάτωνος, ὅσῳ ἂν ᾖ ταῖς εἰκόσι τολμηρά, οὐδαμῶς ἀρκεῖ τὴν περὶ παραφροσύνης ἀπόφασιν δικαιολογῆσαι, ἄλλως τε καὶ διότι ἐνταῦθα ἡ ἔκφρασις εὐτράπελός ἐστιν· ὁ Πλάτων πολλὰ ξένα ὑποβάλλει τῷ στόματι τοῦ Σωκράτους, ὡς αὐτὸς οὗτος ὁμολογεῖ· ἓν τούτων ἐστὶ καὶ ἡ φωνή, ἣν ἤκουσε κατὰ τὸν Ἰλισσόν. Δεισιδαίμων δοξασία οὐκ ἔστι παραίσθησις.

Ἀλλὰ καὶ εἰ εἶχεν ὁ Σωκράτης ἐνίοτε ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν φαντασίας ἐξημμένης ἀληθῆ παραίσθησιν, τὸν κόκκον τοῦτον τῆς παραφροσύνης, ὃν ἐν πᾶσι τοῖς μεγάλοις ἀνδράσιν ἀξιοῦσιν εὑρίσκειν, τί τοῦτο μέλει ἡμῖν; ἡ μόνη εὐχὴ ἡμῶν ἐστιν, ἵνα ἡ φύσις θαμειότερον τοιούτους παράγῃ παράφρονας, οἷος ὁ Σωκράτης».

Τὴν θεωρίαν ταύτην τοῦ Fouillée περὶ τοῦ δαιμονίου τοῦ Σωκράτους κρίνων ὁ φιλόσοφος Vacherot, εἰσηγητὴς τῆς ἐπιτροπῆς τῆς Ἀκαδημίας τῶν ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιστημῶν, ἧς ἦν μέλος καὶ ὁ Lélut, ἐπῆγε τὰ ἑξῆς. «Λείπεται τελευταῖον πρόβλημά τι τῆς φιλοσοφίας τοῦ Σωκράτους, πῶς νοητέον τὸ δαιμόνιον αὐτοῦ· ὅ,τι πρωτότυπόν ἐστιν ἐν τῇ περὶ δαιμονίου μελέτῃ τοῦ συγγραφέως οὐκ ἔστιν ἡ ἑρμηνεία, γνωστὴ ἤδη, ἂν σχεδὸν γενικῶς ἡ κριτική, παρὰ τὸ κῦρος σοφῶν φυσιολόγων, παραδέχεται, ἀλλ' ἡ ἀληθῶς εὐφυὴς αὐτοῦ μέθοδος, δι' ἧς τὴν ἑρμηνείαν ταύτην ἐξάγει οὐ μόνον ἐκ τινων κειμένων, ἀλλ' ἐκ τῆς τελείας ἀναλύσεως τῆς θεωρίας, τοῦ προσωπικοῦ χαρακτῆρος καὶ αὐτοῦ τοῦ βίου τοῦ Σωκράτους· δείκνυσι πῶς ἡ πίστις εἰς οἰκεῖον δαίμονα ἦν φυσικὸν ἀποτέλεσμα τῆς ἐμπνεύσεως, τοῦ ἔρωτος, τῆς βαθείας μελέτης, τῆς δυνάμεως τῆς θεωρίας καὶ τῆς ἔσωθεν ἐποπτείας, τῆς πίστεως εἰς τὴν θείαν ἐνέργειαν, ὁτὲ μὲν καθολικήν, ὁτὲ δὲ μερικήν, ἣν ὁ Σωκράτης ἐδέχετο ὡς πρόνοιαν, τέλος πασῶν τῶν θεωρητικῶν ἰδεῶν καὶ πρακτικῶν ἕξεων, ἃς ἔχει τις συλλέξαι ἐκ τῆς φιλοσοφικῆς θεωρίας καὶ τοῦ βίου τοῦ Σωκράτους. Καίτοι οὐκ ἔστι δυνατὸν ἄνευ παραβιασμοῦ τῆς ἑρμηνείας ἀφορμοιῶσαι τέλεον τὴν ἐνέργειαν τοῦ δαιμονίου τοῦ Σωκράτους, ἧς μοῖράν τινα ἔχει καὶ ἡ δεισιδαιμονία, τῇ ἐνεργείᾳ πάντων τῶν εἰρημένων αἰτίων, ὡς φαίνεται ποιῶν ὁ συγγραφεύς, βέβαιόν ἐστιν, ὅτι ἡ μέθοδος αὐτοῦ, ἀντὶ τοῦ ἐξετάσαι τὸ περὶ δαιμονίου ζήτημα καθ' ἑαυτό, θεῖσα αὐτὸ ἐν τῷ μέσῳ[1] τῶν ἐνεργειῶν πάντων τῶν προειρημένων, μεγάλως πρὸς φωτισμὸν τοῦ μυστηρίου συνήργησεν· εἰ ἡ ἐνέργεια τοῦ δαιμονίου τοῦ Σωκράτους μὴ ἦν μήτε ἔμπνευσις μήτε ἁπλοῦν ἀποτέλεσμα τῆς Σωκρατικῆς σοφίας εὐμοιρούσης ἐκτάκτου προορατικῆς δυνάμεως, ἀλλ' ἀληθὲς προαίσθημα τοῦ μέλλοντος ἐν ὡρισμέναις περιπτώσεσιν ἐκ τῆς βουλήσεως ἐξαρτωμέναις, οὐκ ἔστιν οἷόν τε ἀρνήσασθαι ὅτι τὸ αἴσθημα τοῦτο ἐν τελείᾳ ἐξῖν ἁρμονίᾳ πρὸς τῇ θεωρίᾳ καὶ τῇ προσωπικότητι τοῦ Σωκράτους.

Ὁ συγγραφεύς ἐστιν ὅτε οὐκ ἔδωκε, κατὰ τὸ ἔθος αὐτοῦ, πάνυ μεγάλην μεταφυσικὴν σημασίαν τῇ ἑρμηνείᾳ αὐτοῦ; Τοῦτο πιθανὸν καθίστησιν ἡ ἀνάγνωσις χωρίων τινῶν τῆς σπουδαίας ταύτης μελέτης, ἧς ὡς κορωνίδα ἐπιτίθησι τὸ ἑξῆς συμπέρασμα. «Ὁ Σωκράτης ζῶν ἐν χρόνοις, καθ' οὓς ἡ γνῶσις τῶν νόμων τῆς φύσεως ἦν ἔτι ἐν τοῖς σπαργάνοις, ἔχων δὲ καὶ τὴν φαντασίαν ἐξημμένην ὑπὸ τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, ἀπένεμε τῇ Προνοίᾳ πάσας τὰς αὐτομάτους ἐμπνεύσεις καὶ ἐκάλει αὐτὰς θείας φωνάς. Τοῦτο οὐκ ἔστι φυσιολογικὴ παραίσθησις, ἀλλὰ ψυχολογική».

Παραίσθησις οὐκ ἔστι λέξις ὀρθή, διότι τὴν κυρίως παραίσθησιν ποιεῖ ἡ φυσιολογικὴ κατάστασις. Ἡ μετάφορὰ τοῦ σοφοῦ Stapfer (le démon de Socrate n'est qu'une sorte d'illusion d'optique psychologique) ὀρθοτέρα ἐστίν. Ἔπειτα οἱ φυσιολόγοι καὶ οἱ φιλόσοφοι, διάφορον περὶ τούτου ἔχοντες γνώμην, οὐ διαφέρονται περὶ τοῦ εἰ ὁ Σωκράτης ἦν παράφρων

1) Ὅ τε συγγραφεὺς καὶ ὁ εἰσηγητὴς οὐ λαμβάνουσιν ὑπ' ὄψει ὅτι τὸ δαιμόνιον ἤρξατο τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ ἐκ παιδικῆς ἡλικίας τοῦ Σωκράτους· ἦν δὲ δυνατὸν τῷ Σωκράτει κατέχειν ἐκ παιδικῆς ἡλικίας πάντα ταῦτα, ὅπως φυσικὸν αὐτῶν ἀποτέλεσμα ἢ ἡ πίστις εἰς τὸ δαιμόνιον;

ἢ φρόνιμος, διότι καὶ οἱ φυσιολόγοι, προεξάρχοντος τοῦ Lélut[1], μετὰ σεβασμοῦ ὁμολογοῦσι τὴν βαθεῖαν σοφίαν τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου, ἀλλὰ περὶ τοῦ εἰ ὄντως ὁ Σωκράτης ἐνόμιζεν ἀκούειν τὴν φωνὴν τοῦ δαιμονίου αὐτοῦ· ἐν ᾗ περιπτώσει ἦν ἂν πραγματικῶς παραισθητικός, καίπερ σώας ἔχων τὰς φρένας· ἴσως εἰς παραίσθησιν ἦν ὑποκειμένη ἡ Λυρηλιανὴ Παρθένος καὶ ἄλλαι τινὲς μυστικαὶ γυναῖκες, ὧν τὰς ὑπὸ τῆς φύσεως ἐπιδαψιλευθείσας αὐταῖς δυνάμεις τῆς συνέσεως καὶ τῆς ἐκτάκτου νοημοσύνης οὐδαμῶς κατέστρεφεν ὁ ἔξαλλος ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἢ τῆς θρησκείας ἐνθουσιασμός. Ταύτην ὅμως τὴν ὑποχώρησιν οὐ φαίνεται ὀρθὸν ποιῆσαι, ὅταν ὁ λόγος ᾖ περὶ Σωκράτους. Ὑπειδὴ δύσκολόν ἐστι τὴν λέξιν *φωνὴ* κυριολεκτικῶς λαβεῖν ἐν πᾶσι τοῖς χωρίοις τοῦ Ξενοφῶντος (?) καὶ Πλάτωνος, ἡ κριτικὴ ὑπὲρ τῆς μεταφορικῆς ἐννοίας τῆς λέξεως ἐκηρύχθη καὶ ὑπὲρ τῆς ψυχολογικῆς ἑρμηνείας τοῦ δαιμονίου. Ὁ συγγραφεὺς μεγάλως εἰς τὴν στερέωσιν τῆς γνώμης ταύτης συνεργήσει διὰ τῆς σοφῆς ἐξετάσεως τῶν κειμένων, ἐν οἷς γίνεται λόγος περὶ τῆς δαιμονιακῆς φωνῆς (de la voix démoniaque) Ὀφείλομεν δὲ προσθεῖναι ὅτι ὁ ἡμέτερος σοφὸς συνάδελφος κ. Lélut λυπεῖται μὴ δυνάμενος τέλεον ὁμογνωμονῆσαι τῷ ὑμετέρῳ Τμήματι, ἐμμένων ἐν ᾗ ἐξέφρασε γνώμῃ ἐν τῷ περιλαλήτῳ αὐτοῦ συγγράμματι, *Le Démon de Socrate*».

Κρίσεις τοῦ ἰατροῦ Lélut περὶ τοῦ δαιμονίου τοῦ Σωκράτους.

§ 58. Τοιαῦτα μὲν περὶ δαιμονίου ὁ Fouillée καὶ ὁ Vacherot· ὁ δὲ Lélut νέαν ἔταμεν ὁδόν· διότι περὶ τὰς παραισθήσεις (hallucinations) καὶ φρενοβλαβείας ἀσχολούμενος καὶ φρονῶν ὅτι πᾶς παραισθητικὸς (halluciné) τῶν ἀρχαίων μάλιστα χρόνων, ἐκλαμβάνων τὰς ψευδεῖς αἰσθήσεις (hallucinations) ὡς ἀληθεῖς καὶ ἀναφέρων αὐτὰς εἰς ὑπερφυσικὰς αἰτίας, εἰς θεοὺς καὶ εἰς δαίμονας, παράφρων ἐστί, τὰς ἰδέας αὐτοῦ ταύτας ἐφήρμοσε καὶ πρὸς ἑρμηνείαν τοῦ δαιμονίου τοῦ Σωκράτους, λαβὼν ἀφορμὴν ἔκτινος φράσεως τοῦ Ἀββᾶ Βαρθελεμῆ ἐν τῷ νέῳ Ἀναχάρσιδι χαρακτηρίζοντος τὸ δαιμόνιον ὡς παράνοιαν, ἀποπλάνησιν τοῦ πνεύματος (de travers d'esprit), ἔχων δὲ ὑπ' ὄψει τὴν τότε γενομένην ἔκδοσιν τοῦ Πλάτωνος ὑπὸ Cousin μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως.

Ὅτε τῷ 1851 εἰς τὴν ἐν Σαλπιτριέρῃ κλινικὴν ἐφοίτων τῶν διασήμων ἰατρῶν τῆς φρενοβλαβείας Baillarger καὶ Farlet τοῦ πρεσβυτέρου, τότε πρῶτον ἤκουσα γινομένου λόγου περὶ τοῦ συγγράμματος τοῦ Lélut· ἔσπευσα ἀγοράσαι καὶ ἀναγνῶναι αὐτό· ἡ δὲ ἀνάγνωσις, ἔτι καὶ νῦν μέμνημαι, βαθύτατον ἐνεποίησέ μοι ἄλγος· διότι ἐφαίνετό μοι ὁ συγγραφεὺς ἴσως ὀρθῶς κρίνων περὶ τῆς φωνῆς ἢ ἐγίγνετο τῷ Σωκράτει ἐκ παιδικῆς ἡλικίας, ὅτι ἦν παραίσθησις τῆς ἀκοῆς (hallucination de l'ouïe)· ὤφειλεν ὅμως, σέβων τὴν ἀλήθειαν, διελεῖν τὰς παραισθήσεις εἰς παθολογικὰς καὶ φυσιολογικάς, κατατάσσων ἐν ταῖς τελευταίαις καὶ τὴν τοῦ Σωκράτους παραίσθησιν τῆς ἀκοῆς, ἐξ ἧς οὐδεμία προῆλθε βλάβη οὔτε τοῦ σώματος οὔτε τῆς ψυχῆς· ἀλλὰ ὑπὸ τῆς ἀνακαλύψεως αὐτοῦ μεθυσθεὶς τῆς Σωκρατικῆς παραισθήσεως, πρεσύρθη λίαν καὶ ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα ἐπήδησε, διατεινόμενος ὅτι ὁ Σωκράτης ἦν ὑποκείμενος καὶ εἰς παραίσθησιν τῆς γενικῆς ἀφῆς διότι ἀντεῖχε καρτερικῶς εἰς τὸ ψῦχος καὶ θάλπος, καὶ εἰς παραίσθησιν τῆς ὁράσεως, καὶ τέλος ὅτι ἦν παράφρων, πρὸς ἀπόδειξιν ἀναφέρων χωρία τοῦ Πλάτωνος καὶ Ξενοφῶντος, ἃ παρερμηνεύει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἢ ἐπὶ ἄλλων σαθρῶν στηριζόμενος ὑποβολιμαίων διαλόγων οἷος ὁ Θεάγης καὶ ἡ Ἀπολογία τοῦ Ξενοφῶντος.

Ὁ σοφὸς συγγραφεὺς ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐκδόσει (1856) τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ ἐν τοῖς αὐτοῖς ἐμμένει, οὐδεμίαν ἐπενεγκὼν διόρθωσιν τῶν παρερμηνευθέντων[1], ἀλλ' αἱ ἰδέαι τῆς νεότητος, διότι νέος[2] ἦν ὅτε τὴν βίβλον συνέγραψεν, ἐγένοντο ἤδη αὐτῷ ἔμμονοι ἰδέαι (idées fixes), οὐδεμίαν ἀνεχομένῳ ἐπίκρισιν, ὡς οἱ πάσχοντες παραισθήσεις τοῦ λόγου (hallucinations de la raison), καὶ πως ἀληθῆ διατρανοῦντι τὴν ἀποταθεῖσαν αὐτῷ ἐρώτησιν ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου Ἀκρομιγκιέρου, «est-ce que vous ne vous êtes pas demandé quelques fois le quel était l'halluciné, de vous ou du maître de Platon, de tout philosophe?»

Ὅταν ὁ ἐπιστήμων ἀλήθειάν τινα ἐπιστημονικὴν ἐπιχειρῇ ἀποδεῖξαι, ἐπὶ πραγματικῶν στηρίζεται παρατηρήσεων, μετὰ πάσης ἀκριβείας καὶ προσοχῆς γενομένων, πολλάκις ἐπαναληφθεισῶν καὶ πολλάκις δοκιμασθεισῶν πρὸς ἐπαλήθευσιν καὶ διόρθωσιν, εἰ τυχὸν ἁμάρτημά τι παρεισέφρησεν. Ὅταν δὲ ὁ λόγος ᾖ περὶ ἐμπεδώσεως ἀρχαίας τινὸς ἱστορικῆς ἀληθείας, ὁ ἐταστής, τῶν ἀμέσων πραγματικῶν στερούμενος παρατηρήσεων, κατ' ἀνάγκην ἐπὶ ξένων ἐρείδεται μαρτυριῶν· διὸ πολλῶν ἔχει χρείαν καὶ ποικίλων γνώσεων καὶ βαθείας κρίσεως ὅπως τὸ γνήσιον διαγνῷ καὶ χωρίσῃ ἀπὸ τοῦ ὑποβολιμαίου, τὸ σύγχρονον τῇ ἱστορικῇ ἀληθείᾳ ἀπὸ τοῦ μεταγενεστέρου, τὸ αὐθεντικὸν καὶ ἄξιον πίστεως ἀπὸ τοῦ ἐναντίου, καὶ τοῦτο μὲν ἀπορρίψῃ, ἐκεῖνο δὲ θῇ κρηπίδα τῶν ἀποδείξεων αὐτοῦ, ὀρθῶς καὶ ἀκριβῶς ἑρμηνεύων τὰ κείμενα, ἐκ δὲ τῶν ἀφηγήσεων τῶν μεταγενεστέρων τὰς μὲν συμφωνούσας τοῖς γνησίοις καὶ αὐθεντικοῖς ὀρθὰς καὶ παραδεκτὰς λογιζόμενος, τὰς δὲ μὴ ἀντιφασκούσας μέν, νέα δὲ πράγματα ἀναφερούσας, πιθανάς, τὰς δὲ ἀντιφασκούσας καὶ διαστρεβλούσας τὰ ἱστορημένα, ψευδεῖς καὶ ἀπαραδέκτους.

Οὕτως ἐποίησαν ἄλλοι τε καὶ ὁ ἱστορικὸς Γρότιος καὶ ὁ φιλόσοφος Ζέλλερος, ἐν οἷς εἶπον περὶ τοῦ δαιμονίου τοῦ Σωκράτους (ἴδε σελ. 229—232). Ὁ δὲ Lélut οὐδὲν τούτων ἐτήρησεν, ὑπὸ μιᾶς καὶ μόνης κατεχόμενος ἰδέας, *idée fixe*, ἀποδεῖξαι τὸν Σωκράτη οὐ μόνον παραισθητικόν, ἀλλὰ καὶ παράφρονα. Διὸ πᾶσαν ἀκρισίαν[1] τῶν μεταγενεστέρων συγγραφέων καὶ πάντα περὶ τοῦ δαιμονίου τοῦ Σωκράτους μῦθον, ὁπωσδήποτε τῷ σκοπῷ αὐτοῦ συντελοῦντα, ἅσμενος καὶ ἀνοικταῖς, οὕτως εἰπεῖν, ταῖς ἀγκάλαις ἀποδέχεται, ἴσην ἀξίαν εἰ μὴ πλείω ἀπονέμων τῷ νόθῳ, τὸ δὲ γνήσιον πολλάκις στρεβλῶν ἐννοῶν καὶ ἑρμηνεύων, καὶ τὸ ἀστειότερον τοὺς ὀρθότερον αὐτοῦ ἑρμηνεύοντας ἐπικρίνων καὶ μαθήματα κριτικῆς φιλολογίας δίδους τοῖς φιλοσόφοις καὶ μεταφρασταῖς τοῦ Πλάτωνος, Σχλεϊερμαχέρῳ καὶ Cousin, οὗ τὴν μετάφρασιν εἶχεν ὁδηγὸν καὶ οἱονεὶ ἐγκόλπιον. Ἐν οἷς δὲ περὶ δαιμονίου τοῦ Σωκράτους λέγει αὐτὸς ἑαυτὸν ἐλέγχει, ὅτι οὔτε βαθὺς ἐστι τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης γνώστης, οὔτε ἀκριβεῖς ἔχει ἀρχαιολογικὰς γνώσεις· διότι ἄλλως οὐκ ἂν ἔλεγεν· ἐν τοῖς ἀνακτόροις τοῦ Περικλέους καὶ Ἀλκιβιάδου (dans les palais de Périclès et d'Alcibiade), ὡς εἰ αἱ οἰκίαι αὐτῶν διέφερον τῶν ἄλλων, οὐδὲ τὸν ποιητὴν Μέλητον τὸν *Πιτθέα*, τὸν κατήγορον τοῦ Σωκράτους, *poète de Pythos*, οὐδὲ τὴν ἀποδημίαν εἰς Πυθώ[1], *voyage à Python*, οὐδ' ἀπεφαίνετο ὅτι Τέρπανδρος ὁ μουσικὸς ἔζη σύγχρονος ὢν τῷ Τιμοθέῳ (*id. Le Démon de Socrate*, σελ. 101), οὐδ' ὅτι ὁ Στρεψιάδης ἔτυπτε τὸν πατέρα αὐτοῦ, ὅτε οὗτος ἦν ὁ πατὴρ καὶ ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Φειδιππίδου ἐτύπτετο· «et de là dans *les Nuées* les mauvais traitements de Strepsiade envers son père», οὐδ' ὅτι ὁ Ἀρχιφήδης ἐξῆλθεν εἰς τὰς ὁδοὺς κράζων *ἕλωσα τὸ πρόβλημα*, καθ' ὃν χρόνον ἠλίσκετο ἡ πόλις τῶν Συρακουσῶν οὔτε τὴν ἄλωσιν αἰσθανόμενος οὔτε ὅτι στρατιώτης Ῥωμαῖος διετρύπα τὸ στῆθος αὐτοῦ (Λυτόθ. σελ. 194—196) κτλ.

Ταῦτα μικρὰ εἰσι βεβαίως καὶ ἐκτὸς τῆς κυρίας ὑποθέσεως· ἀλλ' ἐξ αὐτῶν δύναται τις εἰκάσαι ὅτι καὶ ἄλλαι αὐτοῦ ἱστορικαὶ καὶ φιλολογικαὶ δός δ' εἰπεῖν καὶ φιλοσοφικαὶ κρίσεις εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ ζητήματος ἀναφερόμεναι, ἐπιπόλαιοί εἰσι καὶ σαθραί· καίτοι δὲ ὁ συγγραφεὺς τὸ ἐναντίον διισχυρίζεται· «il me faudra fournir des preuves longues textuelles, qui portent dans tous les esprits la lumière qui est dans le mien», οὐκ ἔστιν ἡμῖν δύσκολον ἐκ προοιμίων ἀποδεῖξαι ὅτι ἐπὶ σαθρῶν στηρίζεται κειμένων· τί γὰρ ἄλλο, παραδείγματος χάριν, ψευδέστερον καὶ μυθωδέστερον ἢ ὅτι ὁ Σωκράτης ἀπεφάσιζε πράττειν τόδε ἢ τόδε, ὑπὸ πτερυῶν ὁδηγούμενος; Τοῦτο δὴ τὸ μύθευμα παραδέχεται ὁ Lélut ὡς ἰσχυρὰν ἀπόδειξιν, ὅτι ὁ Σωκράτης, ὡς εἰ ἦν ὁ χυδαιότατος τῶν Ἀθηναίων, πιστεύων εἰς πτερμοὺς ἦν παράφρων, οὐδαμῶς ἐξετάζων ὅτι οὐδ' αὐτὸς ὁ τὸν μῦθον ἀφηγούμενος ἐν τῷ περὶ Δαιμονίου τοῦ Σωκράτους διαλόγῳ τοῦ Πλουτάρχου ἐπίστευεν αὐτῷ· «Μεγαρικοῦ τινος ἠκουσα, λέγει, ὅτι τὸ Σωκράτους δαιμόνιον πτερμὸς ἦν, ὅ τε παρ' αὐτοῦ καὶ ὁ παρ' ἄλλων· ἑτέρου μὲν πτεροῦντος ἐκ δεξιᾶς, εἶτ' ὄπισθεν εἶτ' ἔμπροσθεν, ὁρμῶν αὐτὸν ἐπὶ τὴν πρᾶξιν· εἰδ' ἐξ ἀριστερᾶς, ἀποτρέπειν· τῶν δ' αὐτοῦ πτερμῶν τὸν μὲν ἔτι μέλλοντος βεβαιοῦν, τὸν δὲ ἤδη πράττοντος, ἐπέχειν καὶ κωλύειν τὴν

1) Ὁ Lélut ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ τὸν Σωκράτην κηρύσσει παράφρονα· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Vacherot λέγει παρακαιρίων ὅτι ὁ Lélut ἐμμένει ἐν ᾗ ἐξέφρασε γνώμῃ ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ.

1) «Je n'avais pas une virgule à changer» λέγει ἐν τῷ τέλει τοῦ προλόγου τῆς δευτέρας ἐκδόσεως σελ. 79.

2) «Un jeune homme, un médecin, dans une position des plus modestes, dont le nom n'était guère plus connu en médecine qu'en philosophie». Αὐτόθ. σελ. 8.

1) Παραδείγματος χάριν, ὅτι ὁ Σωκράτης εἶχε δύο γυναῖκας καὶ τὰ τοιαῦτα.

1) «Καὶ Πυθώδε ἐλθεῖν Ἀριστοτέλης φησί». (Διογένης Λαέρτιος).

ἡ φρόνιμος, διότι καὶ οἱ φυσιολόγοι, προεξάρχοντος τοῦ Lélut[1], μετὰ σεβασμοῦ ὁμολογοῦσι τὴν βαθεῖαν σοφίαν τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου, ἀλλὰ περὶ τοῦ εἰ ὄντως ὁ Σωκράτης ἐνόμιζεν ἀκούειν τὴν φωνὴν τοῦ δαιμονίου αὐτοῦ· ἐν ᾗ περιπτώσει ἦν ἂν πραγματικῶς παραισθητικός, καίπερ σώας ἔχων τὰς φρένας· ἴσως εἰς παραίσθησιν ἦν ὑποκειμένη ἡ Λυρηλιανὴ Παρθένος καὶ ἄλλαι τινὲς μυστικαὶ γυναῖκες, ὧν τὰς ὑπὸ τῆς φύσεως ἐπιδαψιλευθείσας οὐταῖς δυνάμεις τῆς συνέσεως καὶ τῆς ἐκτάκτου νοημοσύνης οὐδαμῶς κατέστρεφεν ὁ ἔξαλλος ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἢ τῆς θρησκείας ἐνθουσιασμός. Τοῦτην ὅμως τὴν ὑποχώρησιν οὐ φαίνεται ὀρθὸν ποιῆσαι, ὅταν ὁ λόγος ᾖ περὶ Σωκράτους. Ἐπειδὴ δύσκολόν ἐστι τὴν λέξιν *φωνὴν* κυριολεκτικῶς λαβεῖν ἐν πᾶσι τοῖς χωρίοις τοῦ Ξενοφῶντος (?) καὶ Πλάτωνος, ἡ κριτικὴ ὑπὲρ τῆς μεταφορικῆς ἐννοίας τῆς λέξεως ἐκηρύχθη καὶ ὑπὲρ τῆς ψυχολογικῆς ἑρμηνείας τοῦ δαιμονίου. Ὁ συγγραφεὺς μεγάλως εἰς τὴν στερέωσιν τῆς γνώμης ταύτης συνεργήσει διὰ τῆς σοφῆς ἐξετάσεως τῶν κειμένων, ἐν οἷς γίνεται λόγος περὶ τῆς δαιμονιακῆς φωνῆς (de la voix démoniaque) Ὀφείλομεν δὲ προσθεῖναι ὅτι ὁ ἡμέτερος σοφὸς συνάδελφος κ. Lélut λυπεῖται μὴ δυνάμενος τέλεον ὁμογνωμονῆσαι τῷ ὑμετέρῳ Τμήματι, ἐμμένων ἐν ᾗ ἐξέφρασε γνώμῃ ἐν τῷ περιλαλήτῳ αὐτοῦ συγγράμματι, *Le Démon de Socrate*».

Κρίσεις τοῦ ἰατροῦ Lélut περὶ τοῦ δαιμονίου τοῦ Σωκράτους.

§ 58. Τοιαῦτα μὲν περὶ δαιμονίου ὁ Fouillée καὶ ὁ Vacherot· ὁ δὲ Lélut νέαν ἔτεμεν ὁδόν· διότι περὶ τὰς παραισθήσεις (hallucinations) καὶ φρενοβλαβείας ἀσχολούμενος καὶ φρονῶν ὅτι πᾶς παραισθητικὸς (halluciné) τῶν ἀρχαίων μάλιστα χρόνων, ἐκλαμβάνων τὰς ψευδεῖς αἰσθήσεις (hallucinations) ὡς ἀληθεῖς καὶ ἀναφέρων αὐτὰς εἰς ὑπερφυσικὰς αἰτίας, εἰς θεοὺς καὶ εἰς δαίμονας, παρέφρων ἐστί, τὰς ἰδέας αὐτοῦ ταύτας ἐφήρμοσε καὶ πρὸς ἑρμηνείαν τοῦ δαιμονίου τοῦ Σωκράτους, λαβὼν ἀφορμὴν ἔκ τινος φράσεως τοῦ Ἀββᾶ Βαρθελεμῆ ἐν τῷ νέῳ Ἀναχάρσιδι χαρακτηρίζοντος τὸ δαιμόνιον ὡς παρήνοιαν, ἀποπλάνησιν τοῦ πνεύματος (de travers d'esprit), ἔχων δὲ ὑπ' ὄψει τὴν τότε γενομένην ἔκδοσιν τοῦ Πλάτωνος ὑπὸ Cousin μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως.

Ὅτε τῷ 1851 εἰς τὴν ἐν Σαλπιτριέρῃ κλινικὴν ἐφοίτων τῶν διασήμων ἰατρῶν τῆς φρενοβλαβείας Baillarger καὶ Farlet τοῦ πρεσβυτέρου, τότε πρῶτον ἤκουσα γινομένου λόγου περὶ τοῦ συγγράμματος τοῦ Lélut· ἔσπευσα ἀγοράσαι καὶ ἀναγνῶναι αὐτό· ἡ δὲ ἀνάγνωσις, ἔτι καὶ νῦν μέμνημαι, βαθύτατον ἐνεποίησέ μοι ἆλγος· διότι ἐφαίνετό μοι ὁ συγγραφεὺς ἴσως ὀρθῶς κρίνων περὶ τῆς φωνῆς ἡ ἐγίγνετο τῷ Σωκράτει ἐκ παιδικῆς ἡλικίας, ὅτι ἦν παραίσθησις τῆς ἀκοῆς (hallucination de l'ouïe)· ὤφειλεν ὅμως, σέβων τὴν ἀλήθειαν, διελεῖν τὰς παραισθήσεις εἰς παθολογικὰς καὶ φυσιολογικάς, κατατάσσων ἐν ταῖς τελευταίαις καὶ τὴν τοῦ Σωκράτους παραίσθησιν τῆς ἀκοῆς, ἐξ ἧς οὐδεμία προῆλθε βλάβη οὔτε τοῦ σώματος οὔτε τῆς ψυχῆς· ἀλλὰ ὑπὸ τῆς ἀνακλύψεως αὐτοῦ μεθυσθεὶς τῆς Σωκρατικῆς παραισθήσεως, παρεσύρθη λίαν καὶ ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα ἐπήδησε, διατεινόμενος ὅτι ὁ Σωκράτης ἦν ὑποκείμενος καὶ εἰς παραίσθησιν τῆς γενικῆς ἀφῆς διότι ἀντέιχε καρτερικῶς εἰς τὸ ψῦχος καὶ θάλπος, καὶ εἰς παραίσθησιν τῆς ὁράσεως, καὶ τέλος ὅτι ἦν παράφρων, πρὸς ἀπόδειξιν ἀναφέρων χωρία τοῦ Πλάτωνος καὶ Ξενοφῶντος, ἃ παρερμηνεύει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἢ ἐπὶ ἄλλων σαθρῶν στηριζόμενος ὑποβολιμαίων διαλόγων οἷος ὁ Θεάγης καὶ ἡ Ἀπολογία τοῦ Ξενοφῶντος.

Ὁ σοφὸς συγγραφεὺς ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐκδόσει (1856) τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ ἐν τοῖς αὐτοῖς ἐμμένει, οὐδεμίαν ἐπενεγκὼν διόρθωσιν τῶν παρερμηνευθέντων[1], ἀλλ' αἱ ἰδέαι τῆς νεότητος, διότι νέος[2] ἦν ὅτε τὴν βίβλον συνέγραψεν, ἐγένοντο ἤδη αὐτῷ ἔμμονοι ἰδέαι (idées fixes), οὐδεμίαν ἀνεχομένῳ ἐπίκρισιν, ὡς οἱ πάσχοντες παραισθήσεις τοῦ λόγου (hallucinations de la raison), καὶ πως ἀληθῆ διατρανοῦντι τὴν ἀποταθεῖσαν αὐτῷ ἐρώτησιν ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου Λαρομιγκιέρου, «est-ce que vous ne vous êtes pas demandé quelques fois le quel était l'halluciné, de vous ou du maître de Platon, de tout philosophe?»

Ὅταν ὁ ἐπιστήμων ἀληθειάν τινα ἐπιστημονικὴν ἐπιχειρῇ ἀποδεῖξαι, ἐπὶ πραγματικῶν στηρίζεται παρατηρήσεων, μετὰ πάσης ἀκριβείας καὶ προσοχῆς γενομένων, πολλάκις ἐπαναληφθεισῶν καὶ πολλάκις δοκιμασθεισῶν πρὸς ἐπαλήθευσιν καὶ διόρθωσιν, εἰ τυχὸν ἁμάρτημά τι παρεισέφρησεν. Ὅταν δὲ ὁ λόγος ᾖ περὶ ἐμπεδώσεως ἀρχαίας τινὸς ἱστορικῆς ἀληθείας, ὁ ἐταστής, τῶν ἀμέσων πραγματικῶν στερούμενος παρατηρήσεων, κατ' ἀνάγκην ἐπὶ ξένων ἐρείδεται μαρτυριῶν· διὸ πολλῶν ἔχει χρείαν καὶ ποικίλων γνώσεων καὶ βαθείας κρίσεως ὅπως τὸ γνήσιον διαγνῷ καὶ χωρίσῃ ἀπὸ τοῦ ὑποβολιμαίου, τὸ σύγχρονον τῇ ἱστορικῇ ἀληθείᾳ ἀπὸ τοῦ μεταγενεστέρου, τὸ αὐθεντικὸν καὶ ἄξιον πίστεως ἀπὸ τοῦ ἐναντίου, καὶ τοῦτο μὲν ἀπορρίψῃ, ἐκεῖνο δὲ θῇ κρηπίδα τῶν ἀποδείξεων αὐτοῦ, ὀρθῶς καὶ ἀκριβῶς ἑρμηνεύων τὰ κείμενα, ἐκ δὲ τῶν ἀφηγήσεων τῶν μεταγενεστέρων τὰς μὲν συμφωνούσας τοῖς γνησίοις καὶ αὐθεντικοῖς ὀρθὰς καὶ παραδεκτὰς λογιζόμενος, τὰς δὲ μὴ ἀντιφασκούσας μέν, νέα δὲ πράγματα ἀναφερούσας, πιθανάς, τὰς δὲ ἀντιφασκούσας καὶ διαστρεβλούσας τὰ ἱστορημένα, ψευδεῖς καὶ ἀπαραδέκτους.

Οὕτως ἐποίησαν ἄλλοι τε καὶ ὁ ἱστορικὸς Γρότιος καὶ ὁ φιλόσοφος Ζέλλερος, ἐν οἷς εἶπον περὶ τοῦ δαιμονίου τοῦ Σωκράτους (ἴδε σελ. 229—232). Ὁ δὲ Lélut οὐδὲν τούτων ἐτήρησεν, ὑπὸ μιᾶς καὶ μόνης κατεχόμενος ἰδέας, *idée fixe*, ἀποδεῖξαι τὸν Σωκράτη οὐ μόνον παραισθητικόν, ἀλλὰ καὶ παράφρονα. Διὸ πᾶσαν ἀκρισίαν[1] τῶν μεταγενεστέρων συγγραφέων καὶ πάντα περὶ τοῦ δαιμονίου τοῦ Σωκράτους μῦθον, ὁπωσδήποτε τῷ σκοπῷ αὐτοῦ συντελοῦντα, ἄσμενος καὶ ἀνοικτίρως, οὕτως εἰπεῖν, ταῖς ἀγκάλαις ἀποδέχεται, ἴσην ἀξίαν εἰ μὴ πλείω ἀπονέμων τῷ νόθῳ, τὸ δὲ γνήσιον πολλάκις στρεβλῶν ἐννοῶν καὶ ἑρμηνεύων, καὶ τὸ ἀστειότερον τοὺς ὀρθότερον αὐτοῦ ἑρμηνεύοντας ἐπικρίνων καὶ μαθήματα κριτικῆς φιλολογίας διδοὺς τοῖς φιλοσόφοις καὶ μεταφρασταῖς τοῦ Πλάτωνος, Σχλειερμαχέρῳ καὶ Cousin, οὗ τὴν μετάφρασιν εἶχεν ὁδηγὸν καὶ οἱονεὶ ἐγκόλπιον. Ἐν οἷς δὲ περὶ δαιμονίου τοῦ Σωκράτους λέγει αὐτὸς ἑαυτὸν ἐλέγχει, ὅτι οὔτε βαθύς ἐστι τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης γνώστης, οὔτε ἀκριβεῖς ἔχει ἀρχαιολογικὰς γνώσεις· διότι ἄλλως οὐκ ἂν ἔλεγεν, ἐν τοῖς ἀνακτόροις τοῦ Περικλέους καὶ Ἀλκιβιάδου (dans les palais de Périclès et d'Alcibiade), ὡς εἰ αἱ οἰκίαι αὐτῶν διέφερον τῶν ἄλλων, οὐδὲ τὸν ποιητὴν Μέλητον τὸν *Πιτθέα*, τὸν κατήγορον τοῦ Σωκράτους, *poète de Pythos*, οὐδὲ τὴν ἀποδημίαν εἰς Πυθώ[1], *voyage à Pythos*, οὐδ' ἀπεφαίνετο ὅτι Τέρπανδρος ὁ μουσικὸς ἔζη σύγχρονος ὢν τῷ Τιμοθέῳ (ἴδ. *Le Démon de Socrate*, σελ. 101), οὐδ' ὅτι ὁ Στρεψιάδης ἔτυπτε τὸν πατέρα αὐτοῦ, ὅτε οὗτος ἦν ὁ πατὴρ καὶ ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Φειδιππίδου ἐτύπτετο· «et de là dans *les Nuées* les mauvais traitements de Strepsiade envers son père», οὐδ' ὅτι ὁ Ἀρχιμήδης ἐξῆλθεν εἰς τὰς ὁδοὺς κράζων *ἕυρηκα τὸ πρόβλημα*, καθ' ὃν χρόνον ἠλίσκετο ἡ πόλις τῶν Συρακουσῶν οὔτε τὴν ἅλωσιν αἰσθανόμενος οὔτε ὅτι στρατιώτης Ῥωμαῖος διετρύπα τὸ στῆθος αὐτοῦ (Αὐτόθ. σελ. 194—196) κτλ.

Ταῦτα μικρὰ εἰσι βεβαίως καὶ ἐκτὸς τῆς κυρίας ὑποθέσεως· ἀλλ' ἐξ αὐτῶν δύναταί τις εἰκάσαι ὅτι καὶ ἄλλαι αὐτοῦ ἱστορικαὶ καὶ φιλολογικαὶ δὸς δ' εἰπεῖν καὶ φιλοσοφικαὶ κρίσεις εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ ζητήματος ἀναφερόμεναι, ἐπισφαλεῖς εἰσι καὶ σαθραί· καίτοι δὲ ὁ συγγραφεὺς τὸ ἐναντίον διισχυρίζεται· «il me faudra fournir des preuves longues textuelles, qui portent dans tous les esprits la lumière qui est dans le mien», οὐκ ἔστιν ἡμῖν δύσκολον ἐκ προοιμίων ἀποδεῖξαι ὅτι ἐπὶ σαθρῶν στηρίζεται κειμένων· τί γὰρ ἄλλο, παραδείγματος χάριν, ψευδέστερον καὶ μυθωδέστερον ἢ ὅτι ὁ Σωκράτης ἀπεφάσιζε πράττειν τόδε ἢ τόδε, ὑπὸ πταρμῶν ὁδηγούμενος; Τοῦτο δὴ τὸ μύθευμα παραλέγεται ὁ Lélut ὡς ἰσχυρὰν ἀπόδειξιν, ὅτι ὁ Σωκράτης, ὡς εἰ ἦν ὁ χυδαιότατος τῶν Ἀθηναίων, πιστεύων εἰς πταρμοὺς ἦν παράφρων, οὐδαμῶς ἐξετάζων ὅτι οὐδ' αὐτὸς ὁ τὸν μῦθον ἀφηγούμενος ἐν τῷ περὶ Δαιμονίου τοῦ Σωκράτους διαλόγῳ τοῦ Πλουτάρχου ἐπίστευεν αὐτῷ· «Μεγαρικοῦ τινος ἤκουσα, λέγει, ὅτι τὸ Σωκράτους δαιμόνιον πταρμὸς ἦν, ὅ τε παρ' αὐτοῦ καὶ ὁ παρ' ἄλλων· ἑτέρου μὲν πταρόντος ἐκ δεξιᾶς, εἶτ' ὄπισθεν εἶτ' ἔμπροσθεν, ὁρμᾶν αὐτὸν ἐπὶ τὴν πρᾶξιν· εἰδ' ἐξ ἀριστερᾶς, ἀποτρέπειν· τῶν δ' αὐτοῦ πταρμῶν τὸν μὲν ἔτι μέλλοντος βεβαιοῦν, τὸν δὲ ἤδη πράττοντος, ἐπέχειν καὶ κωλύειν τὴν

1) Ὁ Lélut ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ τὸν Σωκράτην κηρύσσει παράφρονα· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Vacherot λέγει παρακαιῶν ὅτι ὁ Lélut ἐμμένει ἐν ᾗ ἐξέφρασε γνώμῃ ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ.

1) «Je n'avais pas une virgule à changer» λέγει ἐν τῷ τέλει τοῦ προλόγου τῆς δευτέρας ἐκδόσεως σελ. 79.

2) «Un jeune homme, un médecin, dans une position des plus modestes, dont le nom n'était guère plus connu en médecine qu'en philosophie». Αὐτόθ. σελ. 8.

1) Παραδείγματος χάριν, ὅτι ὁ Σωκράτης εἶχε δύο γυναῖκας καὶ τὰ τοιαῦτα.

1) «Καὶ Πυθώδε ἐλθεῖν Ἀριστοτέλης φησί». (Διογένης Λαέρτιος).

ὁρμήν. 'Αλλ' ἐκεῖνό μοι δοκεῖ θαυμαστόν, εἰ πταρμῷ χρώμενος, οὐ τοῦτο τοῖς ἑτέροις, ἀλλὰ δαιμόνιον εἶναι τὸ κωλῦον ἢ κελεῦον ἔλεγε· τύφου γάρ ἂν (ἦν) τινος, ὦ φίλε, κενοῦ καὶ κόμπου τὸ τοιοῦτον, οὐκ ἀληθείας καὶ ἁπλότητος, οἷς τὸν ἄνδρα μέγαν ὡς ἀληθῶς καὶ διαφέροντα τῶν πολλῶν γεγονέναι δοκοῦμεν, ὑπὸ φωνῆς ἔξωθεν ἢ πταρμοῦ τινος, ὁπηνίκα τύχοι, θορυβούμενον ἐκ τῆς πράξεως ἀνατρέπεσθαι καὶ προΐεσθαι τὸ δεδογμένον. Αἱ δὲ Σωκράτους αὖ ὁρμαὶ τὸ βέβαιον ἔχουσαι καὶ σφοδρότητα φαίνονται πρὸς ἅπαν, ὡς ἂν ἐξ ὀρθῆς καὶ ἰσχυρᾶς ἀφειμέναι κρίσεως καὶ ἀρχῆς· πενίᾳ γὰρ ἐμμεῖναι παρὰ πάντα τὸν βίον ἑκουσίως, σὺν ἡδονῇ καὶ χάριτι τῶν διδόντων ἔχειν δυνάμενον· καὶ φιλοσοφίας μὴ ἐκστῆναι πρὸς τοσαῦτα κωλύματα· καὶ τέλος εἰς σωτηρίαν καὶ φυγὴν αὐτῷ σπουδῆς ἑταίρων καὶ παρασκευῆς εὐμηχάνου γενομένης, μήτε καμφθῆναι λιπαροῦσι, μήτε ὑποχωρῆσαι τῷ θανάτῳ, παίζοντα δὲ χρῆσθαι ἀτρέπτῳ τῷ λογισμῷ πρὸς τὸ δεινόν, οὐκ ἔχειν ἀνδρὸς ἐκ κληδόνων ἢ πταρμῶν μεταβαλλομένην ὅτε τύχοι γνώμην ἔχοντος, ἀλλ' ὑπὸ μείζονος ἐπιστασίας καὶ ἀρχῆς ἀγομένου πρὸς τὸ καλόν». Ἰσχυροτέρα ἀποδοκιμασία τοῦ Μεγαρικοῦ μύθου οὐκ ἂν γένοιτο· ὁ δὲ Lélut ἀβασανίστως παραδέχεται αὐτὸν ὡς ἀληθῆ λέγων (σελ. 216)· «il s'arrêtait tout court, quelquefois sans motif apparent, d'autres fois à propos d'un éternument venu de lui ou d'un de ses voisins, et il agissait ou n'agissait pas suivant que l'éternument avait eu lieu à sa droite ou à sa gauche»· ὁ Πλούταρχος καλεῖ τὸν Σωκράτη ἁπλοῦν καὶ ἄτυφον, ὁ δὲ Lélut ὑπερήφανον καὶ ἀλαζόνα· il s'est fait de tout cela un titre de gloire et de supériorité aux yeux de ses contemporains.

Οὐκ ἔστιν ὅμως καὶ ὅλως ἄδικος τῷ Σωκράτει, οὐδὲ φειδωλὸς ἐν ἐγκωμίοις, ἐπαναλαμβάνων ἃ κοινῶς ἀπονέμονται αὐτῷ, οὐχ ὅμως καὶ ἄνευ σκοποῦ, ὅπως εἴπῃ ὕστερον, ὅτι τὸν γίγαντα τοῦτον τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ τῆς φιλοσοφίας, τὸν τοσούτους αἰῶνας θαυμαζόμενον ὑπὸ τῆς ἀνθρωπότητος, ἐγὼ ἀποδείξω παράφρονα. Ἐξαίρει λοιπὸν καὶ ἐξυμνεῖ, εἴπερ τις καὶ ἄλλος, ἐν καλῇ καὶ εὐφραδεῖ γλώσσῃ τὸν θεωρητικὸν καὶ πρακτικὸν βίον τοῦ Σωκράτους, τὰς ἀρετὰς αὐτοῦ, τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ φιλοσοφίαν καὶ τὰ μεγάλα τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ ἀποτελέσματα, ὥστε ἀναγινώσκων τις ταῦτα νομίζει ἀδύνατον εἶναι τῷ συγγραφεῖ, τοιαῦτα φρονοῦντι καὶ λέγοντι περὶ Σωκράτους, εἰπεῖν καὶ διισχυρίσασθαι, ὅτι ὁ Σωκράτης ἦν παράφρων.

«Ὁ Σωκράτης μετὰ τοῦ Ὁμήρου, φησίν, ὁ ὕψιστός ἐστι γίγας τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, ἴσως δὲ καὶ πασῶν τῶν ἀρχαιοτήτων· τύπος ἐστὶν ἐνσεσαρκωμένος τῆς φιλοσοφίας καὶ ἀρετῆς, ὡς ὁ Ὅμηρος τῆς ποιητικῆς μεγαλοφυΐας καὶ τῆς δόξης τοῦ πνεύματος». Καὶ τοιαῦτα ἐγκώμια συνείρει ἐν πολλαῖς κατὰ συνέχειαν σελίσιν (85—149), ἄξια ἀναγνώσεως, ἐξ ὧν εἰσι καὶ τάδε. «Ὁ Σωκράτης εἶχεν ὅ,τι τὴν συνετωτάτην, τὴν ἀγνοτάτην, τὴν ἀσφαλεστάτην συνίστησιν ἀρετήν, ἤτοι βαθεῖαν διάγνωσιν τοῦ ἀγαθοῦ, σωφροσύνην, νηφαλιότητα, παντοειδῆ ἐγκράτειαν, ἀφιλοκέρδειαν, μεγαλοψυχίαν, ἀνοχὴν τῶν ἔξεων καὶ τῶν ἐλλείψεων τῶν ἄλλων». (σελ. 128)· «τὴν κατὰ Σωκράτη ἀρετὴν ἀπαρτίζουσι τὰ καθήκοντα τοῦ υἱοῦ, τοῦ συζύγου, τοῦ πατρός, τοῦ πλάσματος πρὸς τὸν δημιουργόν, ὑπέρτερα παντὸς ἀγαθοῦ καὶ πάσης ἐπιστήμης θεωρούμενα, τὸ δίκαιον κατ' ἀνάγκην καὶ σταθερῶς ἡνωμένον τῷ ὠφελίμῳ, ὁ στενὸς δεσμὸς τῆς εὐδαιμονίας καὶ τῆς δικαιοσύνης, ἡ αἰωνιότης ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ θεοῦ, τὸ ἔμφυτον τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως, ἰδέαι πρότυποι καὶ αἰσθήματα τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ δικαίου, τοῦ καλοῦ, τοῦ ὁσίου, τὰ ἄριστον τῆς φιλίας, ἡ παραγγελία πάσας τὰς ἀρετὰς αὐξάνειν τῇ ἀσκήσει, ἡ φιλανθρωπία, τὸ μὴ ποιεῖν κακὸν ἀντὶ κακοῦ, τὸ ὑποτάσσεσθαι ταῖς νόμοις, τὸ σέβειν τοὺς θεοὺς τῆς πόλεως, καὶ τελευταῖον ἡ αἰωνία μακαριότης τῆς μελλούσης ζωῆς, ἐνίσχυσις μὲν οὖσα πρὸς πρᾶξιν τῆς ἀρετῆς, ἐγγύησις δὲ τῆς εὐημερίας ἐν τῷ παρόντι κόσμῳ» (σελ. 134—135).

»Ἰδοὺ ὁ Σωκράτης τοιοῦτος, οἷον εἶδεν αὐτὸν πᾶσα ἡ ἀρχαιότης, τοιοῦτος οἷον μάλιστα ἐποίησαν οἱ νεώτεροι χρόνοι, ὁ ἀναμορφωτής, ὁ μάρτυς, ἡ δόξα τῆς φιλοσοφίας, ὁ καταστροφεὺς τῶν ψευδῶν θεῶν, ὁ πρόδρομος τοῦ χριστιανισμοῦ, ὁ ἄνθρωπος, τέλος, οὗ τὸ ὄνομα ἀναφέρουσιν, ὅταν τὴν ἀρετὴν ἐθέλωσι προσωποποιῆσαι ἢ τὴν ἀλήθειαν ἐνσαρκῶσαι.

»Ἀλλ' ὅμως ὀφείλω εἰπεῖν, διότι τοιοῦτος ὁ σκοπὸς τοῦ συγγράμματος τούτου, ὅτι ἡ εἰκὼν αὕτη οὐκ ἔστιν ἀκριβής· διότι τὸ ἕτερόν ἐστι μέρος τῆς εἰκόνος, ἧς τὰ μέρη οὐκ εἰσὶν ἐν ἁρμονίᾳ· τὸ δὲ ἕτερον, τὸ ἀντίστροφον, ὀφείλων δεῖξαι, εἰσέρχόμενος εἰς αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν τοῦ συγγράμματός μου».

Ἡ κυρία λοιπὸν ὑπόθεσις τοῦ συγγράμματός ἐστιν ἀποδεῖξαι ὅτι ὁ Σωκράτης, ὁ ἀναμορφωτής, ἡ δόξα τῆς φιλοσοφίας, ἡ προτωποποίησις τῆς ἀρετῆς, ἡ ἐνσάρκωσις τῆς ἀληθείας ἦν παράφρων. Ἐν τούτοις ἴσως ἐνυποληνθάνει καί τις ἐπιστημονικὸς τύφος καὶ οἴησις, ἣν ὁ Ἡράκλειτος ἐκάλει *ἱερὰν νόσον*· διότι ὁ συγγραφεὺς πρὸ τοῦ καταλῆξαι εἰς τοιοῦτον συμπέρασμα, ὤφειλεν ἐξετάσαι πρότερον πῶς ὁ Σωκράτης παράφρων ὢν ἐκ παιδικῆς ἡλικίας, διότι ἐκ παιδὸς εἶχε τὴν παραίσθησιν τῆς ἀκοῆς, ἠδυνήθη ἑαυτὸν μορφῶσαι τοιοῦτον, οἷος ἐγένετο· εἰ δ' ἐγένετο τοιοῦτος, ἔχων τὴν παραίσθησιν τῆς ἀκοῆς ἐκ παιδικῆς ἡλικίας, ἀπόδειξις τρανωτάτη ὅτι ἡ παραίσθησις αὕτη οὐκ ἦν παραφροσύνη, ἀλλ' ἐποπτεία (intuition) ζωηρὰ ὀρθοτάτου καὶ φαεινοτάτου λόγου. Τὸ δὲ λέγειν ὅτι ὁ Σωκράτης κατ' ἀρχὰς εἶχεν ἐμπνεύσεις καὶ προαισθήματα καὶ ὕστερον, προϊούσης τῆς ἡλικίας, ταῦτα παραισθήσεις ἐγένοντο, τοῦτό ἐστι παρερμηνεύειν τὰ κείμενα καὶ διαστρέφειν τὴν ἀλήθειαν, ἧς χάριν λέγει ὅτι ἀνέλαβε τὸν ἀγῶνα τῆς συγγραφῆς· «je veux empêcher qu' on ne croie qu'un homme, voué, par nécessité et par goût, aux études philosophiques, veuille de gaîté de coeur et par un amour coupable du paradoxe, traîner, dans les cabanons de la folie, un des plus grands personnages de l'histoire, et la première tête de la philosophie»· ὁ Σωκράτης ὑποκείμενος εἰς παραισθήσεις (hallucinations), ἦν παράφρων, διότι πᾶς παραισθητικὸς (halluciné) παράφρων. Τοιαύτη ἡ ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια. S'il y a un caractère formel et indubitable de la folie, ce sont les *hallucinations*· c'est-à-dire cet état intellectuel où l'homme, abusé par le trouble de son esprit, prend ses propres pensées pour des sensations de l'action immédiate des objets extérieurs. Or, le philosophe Athénien présenta pendant quarante ans [1] pout être, ce caractère irrefragrable de l'aliénation mentale» (σελ. 219).

Ἐρωτηθεὶς ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου Λαρομιγκιέρου «est-ce qu' en écrivant votre ouvrage, la plume ne vous a pas tremblé dans la main?» ἀποκρίνεται· «Ma plume, en l'écrivant, n'avait pas tremblé, le coeur ne m'avait pas battu· j'avais écrit mon livre, la conclusion aussi bien que les prémisses, comme une chose toute simple, parce qu'elle me paraissait toute vraie».

Ὁ συγγραφεὺς τρὶς καὶ τετράκις ἐπαναλαμβάνει τὸν σκοπὸν δι' ὃν συνέγραψε τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ.

«Ὁ σκοπὸς ἦν ποῶτον καὶ καθόλου εἰπεῖν δεῖξαι ὅτι ἔστι κατάστασίς τις τοῦ πνεύματος, ἱκανὴ βίον ὅλον διαρκέσαι, ἐν ᾗ σὺν τοῖς φαινομένοις ἢ μᾶλλον ταῖς πραγματικότησι τοῦ ἀκεραιοτάτου καὶ ἰσχυροτάτου λόγου ψευδεῖς ὑπάρχουσιν ἀντιλήψεις ἄνευ αἰτίας ἔξωθεν, ἃς ὡς ἀληθεστάτας ἐκλαμβάνει ὁ ὑποκείμενος αὐταῖς. Δεύτερον καὶ μερικώτερον πρὸς πίστωσιν τῆς γενικῆς ταύτης προτάσεως ἔδειξα, ὡς παράδειγμα ἀρίδηλον, ὅτι τοιαύτη ἦν ἡ διανοητικὴ κατάστασις τοῦ Σωκράτους, ἐν ᾗ πεντήκοντα ἔζησεν ἔτη ὁ σοφὸς οὗτος ἐν τοῖς σοφοῖς, ὁ μέγας ἐν τοῖς μεγάλοις, ὁ ἀνάρετος ἐν τοῖς ἐναρέτοις, ἧς ἄνευ ἀδύνατόν ἐστιν ὀρθῶς ἑρμηνεῦσαι τὰς ὑπερφυσικὰς ἀντιλήψεις, εἰς ἃς ἦν, ὡς ἔλεγεν, ὑποκείμενος, οἱ δὲ ἐπερχόμενοι αἰῶνες κατὰ τὰ παρ' αὐτοῦ λεγόμενα οἰκείῳ τινὶ δαίμονι αὐτοῦ ἀπέδωκαν αὐτάς. Ἀλλὰ λέγων τις περὶ Σωκράτους ὅτι διεβίω ὑποκείμενος ψευδέσιν ἀντιλήψεσιν ἢ κοινότερον ὀπτασίαις, φαντασιοπληξίαις (visions), λέγει ὅτι ἦν φαντασιόπληκτος (visionnaire)· λέγων δὲ ὅτι ἦν φαντασιόπληκτος λέγει ἐν γλώσσῃ ἀκριβεστέρᾳ ὅτι ἦν παραισθητικὸς (halluciné)· καὶ ἐπειδὴ ἐν τῷ λεξικῷ ἢ μᾶλλον ἐν τῇ πραγματικότητι τῆς ἐπιστήμης ὁ παραισθητικός, ὡς τοιοῦτος καὶ κατὰ τὴν ὥραν τῆς παραισθήσεως αὐτοῦ, τὴν ψευδῆ αἴσθησιν ὡς ἀληθῆ ἐκλαμβάνοντος, παράφρων ἐστί, λέγων ὅτι ὁ Σωκράτης ψευδεῖς εἶχεν αἰσθήσεις καὶ ἦν παραισθητικός, λέγει ὅτι ἦν παράφρων.

Καὶ τοῦτο ὄντως ἔλεγον σαφῶς, ἀφελῶς, ἀγροίκως, ὡς τὸ ἁπλούστατον καὶ τὸ εὐπαραδεκτότατον πρᾶγμα τοῦ κόσμου, παρορῶν τὸ μεγαλεῖον τοῦ ὀνόματος, ὅπως τὴν πραγματικότητα τοῦ γινομένου ἴδω, διατρέχων ἀταράχως τὸ ἐξαγόμενον τῶν συλλογισμῶν μου, ἀπὸ τοῦ μὲν μεταβαίνων εἰς τὸν δὲ κατὰ τὴν ἀλγεβρικὴν μέθοδον, $\alpha = \beta$, $\beta = \gamma$, $\gamma = \delta$, ἄρα $\alpha = \delta$» (σελ. 6—7).

«Ἡ διανοητικὴ αὕτη κατάστασις, ἐν ᾗ ἄνθρωποι μεγάλοι τε καὶ μικροὶ αἰσθήσεις, ἀντιλήψεις ὑφίστανται ἐξωτερικάς, ἃς οὐδὲν ἐκ τοῦ

1) Ἀλλαχοῦ λέγει πεντήκοντα· ἔργῳ ὅμως ὑπὲρ τὰ ἑξήκοντα ἔτη εἶχε παραίσθησιν τῆς ἀκοῆς, εἰ ὄντως ἡ γιγνομένη αὐτῷ φωνὴ ἦν παραίσθησις. Τοῦτο ταράττει τὰ κύκλα τοῦ συγγραφέως διατεινομένου ὅτι ἡ παραίσθησις τοῦ Σωκράτους ἦν παραφροσύνη· διότι τότε ἡ παραφροσύνη ἤρξατο ἐκ παιδικῆς ἡλικίας· διὰ τοῦτο τὰ ἔτη τῆς παραισθήσεως ἀπὸ ἑξήκοντα καταβιβάζει εἰς τεσσαράκοντα.

ἔξω κύσμου προκαλεῖ, ἀλλ' οὗτοι πιστεύουσιν εἰς αὐτὰς ὡς εἰ ἦσαν ὄντως ἐξωτερικαί, καὶ μετὰ τῆς αὐτῆς ὡς καὶ τὰς πραγματικὰς πεποιθήσεως ὑποστηρίζουσιν, ἡ διανοητική, λέγω, αὕτη κατάστασις τί ἐστι καὶ τί ὄνομα προσήκει αὐτῇ; ἔστι κατάστασις τακτική, κανονική, ὥστε καλέσαι αὐτὴν λογικήν (raisonnable)[1], ὡς τὴν ἐν ᾗ οὐδὲν τοιοῦτόν ἐστιν; οὐχὶ βεβαίως.

Ἡ κατάστασις αὕτη τοῦ πνεύματος, ἣν καθ' ἑαυτὴν καὶ μεμονωμένως θεωρουμένην οὐκ ἔστι δυνατὸν καλέσαι λογικήν, ὑπὸ τὸ ὄνομα παραισθησις (hallucination), καιρὸν ἔχει καὶ ἀπαραίτητον μόριον τῆς μανίας· συνδέεται τῇ ἀρχῇ αὐτῆς, συμβαδίζει αὐτῇ, ἐλαττοῦται σὺν αὐτῇ καὶ πκύει μετ' αὐτῆς· αὕτη ἀπαρτίζει αὐτήν· ὥστε κατὰ πάντας τοὺς τρόπους, κατὰ τὴν ἐπιστήμην, ὡς καὶ κατὰ τὴν κρίσιν τῶν πολλῶν, τὸ ἐναντίον ἐστὶν αὕτη τῷ ὀρθῷ λόγῳ, ἔστι παραφροσύνη καὶ τούτῳ τῷ ὀνόματι κλητέον αὐτήν» (σελ. 71· ἴδ. καὶ 57 καὶ 78).

Ἐν τῷ τέλει ὅμως τοῦ συγγράμματος (σελ. 317—345) ἐξετάζων τὰς ἀναλογίας τῆς μανίας καὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἠπιώτερος γίνεται, ἐφιέμενος τρόπον τινὰ τὰς παραισθήσεις συμβιβάσαι τῇ τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἀκεραιότητι· «λαλῶ, λέγει, περὶ τῶν παραισθήσεων εἰς ἃς ὑπόκεινται οἱ ἄνθρωποι ὑγιεῖς τό τε σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα· αἱ παραισθήσεις αὗται διττὸν ἔχουσι χαρακτῆρα, διότι ἢ ὁ ὑφιστάμενος αὐτὰς κρίνει ὡς ψευδεῖς αἰσθήσεις, καίτοι οὐκ ἔστι κύριος παῦσαι αὐτάς, ἢ ὑπολαμβάνει αὐτὰς ὄντως ἐξωτερικὰς αἰσθήσεις, καὶ ἀναγνωρίζει αἰτίαν αὐτῶν ἐξωτερικήν, τὴν ὅσον οἷόν τε λογικωτέραν, πρὸς ἣν συνκρμοζόμενος ἀποφασίζει τῶν πράξεων αὐτοῦ τινας».

Ἐκ τούτων λαμβάνων ἀφορμὴν τίθησι τὸ ζήτημα (σελ. 335), «εἰσὶν ἆρά γε χρόνιαι παραισθήσεις, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον συνεχεῖς, ὑπὸ μὲν τῶν ὑφισταμένων αὐτὰς ὑπολαμβανόμεναι ἀληθεῖς αἰσθήσεις, κατὰ δὲ τὸ φαινόμενον συμβιβαζόμεναι τελείᾳ τινὶ τοῦ λόγου καταστάσει ἐπιτρεπούσῃ αὐτοῖς μὴ μόνον τοῖς ὁμοίοις συζῆν ἀλλὰ καὶ βίον διάγειν φρόνιμον καὶ τὰ καθ' ἑαυτοὺς διευθύνειν εὐθυκρισίᾳ οὐ τῇ τυχούσῃ;; Ἴσως τῷ ζητήματι διατεθειμένος τίς ἐστιν ἀπάκρισιν δοῦναι ἀποφατικήν, λέγει, οὐκ ὀρθῶς ὅμως, ὡς ἡ παρατήρησις δείκνυσι· διότι ἐν τοιαύταις παραισθήσεσιν ὁ παραισθητικός, καίπερ νομίζων αὐτὰς ἀληθεῖς, διστάζει τρόπον τινὰ περὶ τῆς αἰτίας αὐτῶν καὶ περὶ τῆς ὁμοιομόρφου φύσεως αὐτῶν ταῖς ἄλλαις αὐτοῦ αἰσθήσεσι, ποιεῖ δὲ αὐτὰς ἴδιον εἶδος ἀντιλήψεων, ἀναφέρων εἰς αἰτίας περὶ ὧν λόγον δοῦναι οὐ δύναται· ἂν δὲ μὴ ὦσι λίαν σφοδραὶ μηδὲ εἰς σπουδαῖα ἀφορῶσι πράγματα μηδὲ γίνωνται ἀφορμαὶ ἐνεργείας, ἐᾷ αὐτὰς χαίρειν καὶ οὔτε ἐπὶ τῶν ἀποφάσεων αὐτοῦ οὔτε ἐπὶ τῶν πράξεων ἔχουσι ῥοπὴν σπουδαίαν».

Ὁ Lélut ἐν τούτοις οὐ πολύ τι ἀπέχει τῶν παραδεχομένων φυσιολογικὰς παραισθήσεις ἄνευ ὀργανικῆς τινος ἢ ψυχικῆς βλάβης· ἀλλὰ ταῦτα μόνον ἐπὶ τοῖς παραισθητικοῖς τῶν ἡμετέρων χρόνων ἐφαρμόζει, οὐχὶ δὲ καὶ ἐπὶ τοῖς τῶν ἀρχαίων· διότι οἱ μὲν παραισθητικοὶ τῶν ἡμετέρων χρόνων, λέγει, ἂν μὴ θέλωσι παραφροσύνης αἰτίαν ὑπέχειν, οὐ δύνανται ἀξιοῦν κοινωνίαν ἔχειν τῇ θεότητι ἢ ἄλλαις ὑπερφυσικαῖς αἰτίαις· οἱ δὲ ἀρχαῖοι ἐδόξαζον ὅτι οἱ θεοὶ καὶ οἱ δαίμονες ἐκοινώνουν τοῖς ἀνθρώποις. Διὰ τοῦτο αἰτίαν τῶν παραισθητικῶν αὐτῶν ἐμπνεύσεων τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς δαίμονας ἡγοῦντο.

Ἀλλὰ τί διαφέρουσιν οἱ νεώτεροι παραισθητικοὶ τῶν ἀρχαίων; οὐκ ἔχουσιν ἀμφότεροι τὰς αὐτὰς παραισθήσεις; οὐχ ὑπολαμβάνουσιν ἀμφότεροι αὐτὰς ἀληθεῖς; οὐκ ἀγνοοῦσιν ἀμφότεροι τὴν φύσιν αὐτῶν; οὐκ ἀνάγουσιν αὐτὰς ἑκάτεροι εἰς ἐξωτερικὰς αἰτίας, τὰς λογικωτέρας δοκούσας εἶναι, συμφώνως ταῖς δοξασίαις τῶν χρόνων αὐτῶν, οἱ μὲν νεώτεροι ἀποκλείοντες τὰς ὑπερφυσικὰς αἰτίας, οἱ δὲ ἀρχαῖοι αὐτὰς μᾶλλον αἰτιώμενοι; ἢ τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐξαρκεῖ ἵνα οἱ μὲν νεώτεροι παραισθητικοὶ ἀπαλλάσσωνται τῆς παραφροσύνης, τῶν δὲ ἀρχαίων μηδεὶς εὑρίσκῃ παρ' αὐτῷ χάριν, ἀλλὰ πάντες κρίνωνται ἄξιοι τῶν οἰκίσκων τῶν φρενοβλαβῶν, μάλιστα δὲ ὁ ὕπατος πάντων, ὁ Σωκράτης; «Si l'on veut, λέγει, ce n'étaient pas des fous, mais c'étaient des hallucinés, comme il n'y en a plus et comme il ne peut plus y en avoir, des hallucinés dont les visions pourraient être appelées les visions de la raison». Τὸν δὲ Σωκράτη, ὃν ἡ Πυθία ἐκάλεσεν ἀνδρῶν ἁπάντων σοφώτατον, ὁ Lélut καλεῖ ὕπατον τῶν φαντασιοπλήκτων. «S'il y a eu un génie ou un démon de Socrate, ses inspirations n'étaient de même que les rêves du plus sublime visionnaire de l'antiquité».

Ἡμεῖς νομίζομεν ὅτι ὅσοι τῶν ἀρχαίων ὑπέκειντο εἰς παραισθήσεις οὐκ ἦσαν παράφρονες οὐδ' ἄνευ παραλόγου ἀδικίας λογιστέοι ὡς τοιοῦτοι, περὶ ὧν ἐσμὲν βέβαιοι, ὡς ἐκ τῆς διανοητικῆς αὐτῶν καταστάσεως καὶ τῆς ὀρθότητος τῶν μεταμορφουμένων εἰς αἰσθήσεις ἰδεῶν, ὅτι ἀπηλλαγμένοι ἂν ἦσαν τῶν παραισθήσεων τούτων, εἰ εἶχον τὰ μέσα, ὡς οἱ νῦν, διαγνῶναι ὅτι αὗται ἦσαν ψευδεῖς αἰσθήσεις, αἵτινες ἄλλως τε οὐδ' ἐπιβλαβεῖς ἦσαν ἐξ ἀρχῆς ὀρθῆς καὶ ἀσφαλοῦς ὡρμημέναι.

Πόθεν ἆρά γε ἡ τοσαύτη κατὰ Σωκράτους αὐστηρὰ κρίσις; ἔστιν ὁ χρησμὸς τῆς Πυθίας αἰτία, παροξύνας τὰ νεῦρα τοῦ Lélut καὶ γεννήσας τὴν ἐπιθυμίαν τὸν σοφώτατον τῆς ἀρχαιότητος ἄνδρα καταβιβάσαι εἰς τὰ ταπεινὰ οἰκήματα τῶν φρενοβλαβῶν; ἔστι δαιμόνιόν τι ἐπιστημονικοῦ τύφου; διότι ἄλλως ἀνεξήγητος ἀποβαίνει ἡ σφοδρὰ αὕτη ἐπιθυμία, ἵνα μὴ εἴπω μανία, τοῦ ζητεῖν πανταχοῦ καὶ εὑρίσκειν παραισθήσεις καὶ παραφροσύνας τοῦ Σωκράτους. Ὁ σοφὸς ἰατρὸς τῆς Σαλπετριέρης συλλαμβάνεται ἐνίοτε δυσφορῶν ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ κατὰ τῶν ἀρχαίων καὶ μάλιστα κατὰ τῶν Ἀθηναίων, τῶν ἀφυεστάτων, μὴ δυνηθέντων αἰσθέσθαι τοῦ Σωκράτους παραφρονοῦντος καὶ ἐγκλείσαι αὐτὸν ἐν φρενοκομείῳ τινί, ἀλλὰ τοῦ μικροῦ αὐτῶν νοῦ τοῦτο μόνον δυνηθέντος ἀνακαλύψαι, ὅτι ὁ Διογένης ἦν Σωκράτης μαινόμενος. Κατὰ ταύτης ὅμως τῆς κρίσεως διαμαρτύρεται ὁ Lélut, διότι μαινόμενος ἦν ὁ Σωκράτης οὐχ ὁ Διογένης· «Diogène avait été surnommé, par ses contemporains mêmes, un Socrate fou· les Grecs se trompaient. Socrate était bien autrement fou que Diogène, qui n'était que bizarre et cynique»· ἄλλοτε λύει τὸ ζήτημα τῆς παραφροσύνης τοῦ Σωκράτους δι' ἑτέρου ζητήματος· «une question pour trancher la question· un philosophe qui, aujourd'hui se prétendrait en communication directe avec la divinité et dirait en entendre la voix, lui donnerait-on une chaire à la Faculté des lettres ou une cellule à Charenton?» c'est puissamment raisonné κατὰ Βολταῖρον· ἀλλ' εἰ ὁ φιλόσοφος τοῦ Lélut ἔζη καθ' οὓς χρόνους καὶ ὁ Σωκράτης, οὐκ ἂν εἶχε πλείονας αὐτοῦ προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίας; εἰ δὲ ὁ Σωκράτης ἔζη κατὰ τοὺς ἡμετέρους χρόνους, οὐκ ἂν ἦν ἀπηλλαγμένος τῶν προσαπτομένων αὐτῷ προλήψεων καὶ παραισθήσεων; Μάλιστα, διότι ὁ Σωκράτης καὶ ὡς εἶχεν, ἦν πρότυπον φρονήσεως καὶ ὀρθοφροσύνης, πολλὰς ἐκκαθάρας δεισιδαιμονίας ἀπὸ τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν.

Ὁ δὲ Lélut ἐν ἑτέρῳ συγγράμματι *L'Amulette de Pascal*, ἐν ἐκτάσει (σελ. 44—112), ἐξετάζει πῶς αἱ ἰδέαι αἰσθητικὴν ὑφίστανται μεταμόρφωσιν (transformation sensoriale) γινόμεναι

α') Εἰκόνες ἐν ταῖς βιαίαις ἐπασχολήσεσι τοῦ πνεύματος (idées-images dans les préoccupations violentes), καὶ ἐν τοῖς καλλιτεχνικοῖς δημιουργήμασιν (idées-images dans les créations des arts).

β') Αἰσθήσεις (idées-sensations) ἐν τοῖς ἐνυπνίοις καὶ ταῖς ὑπνοβασίαις, καὶ ἐν ἐγρηγόρσει ἐν ταῖς παραισθήσεσιν.

Ἐν τῷ πρώτῳ βαθμῷ τῆς ζωοποιήσεως τῶν ἰδεῶν αὗται γίνονται εἰκόνες, ἀλλ' ὅλως ἐσωτερικαὶ μένουσιν ἐν τῷ ἐλέγχῳ ὑποκείμεναι τῆς συνειδήσεως ὑπολαμβανούσης αὐτὰς οἷαι ὄντως εἰσίν. Ὅτε δὲ αἱ ἰδέαι εἰς αἰσθήσεις μεταμορφοῦνται (idées-sensations) ἔκτακτον ὑποδύονται χαρακτῆρα ποιοῦσαι βῆμα οὗ περαιτέρω οὐδὲν ἄλλο ἐξὶ ποιῆσαι, ἡ εἰκὼν πρὸς τὰ ἔξω ἐκφέρεται, λαμβάνει ἐξωτερικὴν ὑπόστασιν (elle s'objective) καὶ γίνεται αἴσθησις, ὡς πᾶσα ὑπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου παρεχομένη, οὐ μόνον ἐν τοῖς ἐνυπνίοις καὶ ταῖς ὑπνοβασίαις, ἀλλὰ καὶ ἐν ἐγρηγόρσει· αἱ ἐν ἐγρηγόρσει μεταμορφώσεις τῶν ἰδεῶν εἰς αἰσθήσεις ἐπανερχόμεναι εἰς τὴν ἐξ ἧς ὡρμήθησαν ἀφετηρίαν καλοῦνται παραισθήσεις (hallucinations), καὶ ἔστι μὲν ὅτε ὁ ὑφιστάμενος τὰς παραισθήσεις γινώσκει ὅτι εἰσὶ ψευδεῖς αἰσθήσεις, ὁ λόγος κρίνει αὐτὰς φάσματα τῆς φαντασίας, τῆς παράφρονος ταύτης τοῦ οἴκου (de la folle du logis), ὡς ἐκάλει τὴν φαντασίαν ὁ Μαλεβράγχιος. Ἄλλοτε δὲ τὸ λογικὸν τοῦ παραισθητικοῦ ἀποδέχεται αὐτὰς ὡς ἀληθεῖς, καὶ αὗται εἰσιν αἱ κυρίως παραισθήσεις (hallucinations par excellence) τῆς ψευδοῦς αἰσθήσεως λαμβανομένης ὡς ἀληθοῦς.

Καὶ αἱ παραισθήσεις ὅμως αὗται οὐδὲν ἄλλο σχεδὸν εἰσὶν ἢ ἀποτέλεσμα, ὀλίγῳ βεβιασμένον, κανονικῆς ἐργασίας τῆς διανοίας, ὁ ὑπέρτατος βαθμὸς τῆς μεταμορφώσεως τῆς ἰδέας, τὸ ἔργον τῶν καλλιτεχνικῶν ἐπασχολήσεων εἰς τὸ μὴ περαιτέρω προελθόν, τὸ μέλημα τῶν ἐνυπνίων ἐκ τοῦ ὕπνου εἰς τὴν ἐγρήγορσιν μετενεχθὲν καὶ μετὰ τῶν ἄλλων συμβαδίζον αἰσθήσεων τῶν ἐκ τῆς ἐνεργείας τοῦ ἔξω κόσμου παραγομένων.

1) Ἀνωτέρω εἶπε (σελ. 241) ὅτι «ἔστι πνευματική τις κατάστασις ἱκανὴ βίον ὅλον διαρκέσαι, ἐν ᾗ σὺν ταῖς πραγματικότησι τοῦ ἀκεραιοτάτου καὶ ἰσχυροτάτου λόγου συνυπάρχουσι παραισθήσεις». Πῶς λοιπὸν τελεῖται τὸ θαῦμα τοῦτο τὸν ἀκεραιότατον καὶ ἰσχυρότατον λόγον εἶναι ἅμα τε καὶ παράφρονα;

Τούτων οὖν οὕτως ἐχόντων οὐδεὶς ἐκπλαγήσεται, ὅτι πρᾶγμα, ὅπερ τοσούτῳ στενῶς καὶ κατ' ἀνάγκην ἀναμίγνυται πάσαις ταῖς τακτικαῖς ἐργασίαις τῆς διανοίας, συγκοινωνεῖ, καὶ ὅτε αὗται ἀντίθετον καὶ ἀνώμαλον ὑποδύονται χαρακτῆρα, οὐδ' ὅτι διυλασμός τις τῶν ἰδεῶν (matérialisation des idées), τῇ τοῦ λόγου ὀρθότητι συμβαδίζων ἐν ταῖς ἁπάταις τῶν αἰσθήσεων (illusions) καὶ ἐν ταῖς παραισθήσεσιν, ἃς ὁ νοῦς ὡς τοιαύτας κρίνει, ἐν πολλαῖς περιπτώσεσι δύναται αὐτὸς καὶ μόνος συνιστᾶν τὴν τῆς διανοίας διατάραξιν καὶ καθ' ὅλον τὸν βίον διαρκεῖν, οὐδεμίαν ἄλλην ἐπὶ τῆς κρίσεως φέρων ῥοπήν, ἢ ὡς ὕλην καὶ τροφὴν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτῆς ἐν ἔτι νέον εἶδος αἰσθήσεων χορηγῶν, οὐδεμιᾶς ἄλλης δυνάμεως τῆς ψυχῆς μετεχούσης, τοῦ δὲ λόγου τοσούτῳ μόνον, ὅσῳ μὴ αἰσθάνεσθαι τῶν παραισθήσεων ὅτι ψευδεῖς εἰσιν αἰσθήσεις.

Αἱ παραισθήσεις αὗται, ὡς καὶ αἱ ἕτεραι ἃς ὁ νοῦς κρίνει ὡς ψευδεῖς, δύνανται ὅλως μεμονωμέναι ὑπάρχειν ἄνευ ἐπαισθητῆς ταραχῆς τῆς ὀρθότητος τῶν μεγάλων ἐργασιῶν τοῦ νοῦ, διότι ταύτας παράγει διατάραξίς τις τῆς φαντασίας, τῆς δὲ διαταράξεως ταύτης αἰτία μικρά τις ἐστιν ἀταξία τῆς νευρικῆς μηχανῆς, ζωηροτέρα τις ἔντασις τῶν ἐσωτερικῶν ἐγκεφαλικῶν κινήσεων, αἵ λίαν εἰσὶν ἀπαραίτητοι ἐν τῇ τακτικῇ καταστάσει πρὸς παραγωγὴν τῶν ἰδεῶν. «L'imagination seule sera troublée, et la raison, comme dans d'autres conditions analogues, ne commettra d'autre erreur que de tirer des sensations illusoires les conséquences qui résulteraient de leur vérité».

Ὁ λόγος ἀπατᾶται περὶ τῆς κρίσεως τῶν ἀντιλήψεων αὐτοῦ, ὅτε αἱ παραισθήσεις, αἱ ψευδεῖς αἰσθήσεις, μεταμόρφωσίς εἰσι τῶν ἰδεῶν, περὶ ἃς πολὺν χρόνον ἀσχολεῖται, ἔτι δὲ μᾶλλον, ὅτε αἱ ἰδέαι εἰσὶ κοιναὶ καὶ στενῶς συνδεδεμέναι ταῖς θρησκευτικαῖς τῆς ἐποχῆς δοξασίαις, καθ' ἃς ἡ ἐνέργεια τῶν ὑπερφυσικῶν δυνάμεων ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων ἀπαραίτητός ἐςι. Τοιοῦτοι οἱ χρόνοι τῆς κοινωνικῆς ἀναγεννήσεως καὶ τοῦ ἐνθέου ζήλου καὶ τῆς ζώσης πίστεως, τοιοῦτοι δὲ καὶ οἱ καθ' οὓς ἤκμασεν ἡ ἑλληνικὴ εἰδωλολατρεία.

Ὁ συγγραφεὺς πρὸς πλείονα διασάφησιν παρεμπέμπει εἰς σημείωσιν ἐν τῷ τέλει τοῦ βιβλίου κειμένην, ἐν ᾗ περὶ τῶν παραισθήσεων τῶν μεγάλων ἀνδρῶν πραγματεύεται, ἤτοι περὶ τῆς ὑπάρξεως διανοητικῆς καταστάσεως κυρίως συνισταμένης ἐκ ψευδῶν αἰσθήσεων καὶ μέχρι τινὸς συναρμοζομένης τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ ἀκεραιοτάτου καὶ ἔστιν ὅτε τοῦ ἰσχυροτάτου λόγου· οἴκοθεν ἐννοεῖται ὅτι καὶ ὁ Σωκράτης ἔχει τὸ μέρος αὐτοῦ. Ἀρχόμενος ὁ συγγραφεὺς ἀπὸ τῶν ἡρωικῶν χρόνων τῆς Ἑλλάδος διατρέχει τοὺς αἰῶνας ἐξετάζων τὰς διαφόρους θρησκευτικὰς ἐκφράσεις καὶ καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Σωκράτους εἰς τὸ ὑπέρτατον ἀνέβη ὕψος· οὕτω δὲ γίνονται καταληπταὶ αἱ αἰτίαι δι' ἃς ὁ Σωκράτης ἦν παραισθητικὸς καὶ παράφρων. «Αἱ θρησκευτικαὶ ἐκφράσεις, ὡς ὁ Σωκράτης, ἤγοντο καὶ ἐφέροντο ὑπὸ παραισθήσεων τῆς ἀκοῆς μάλιστα καὶ τῆς ὁράσεως, ἐξ ὧν περὶ τῆς ἀρέσου ἐπιρροῆς τῆς θεότητος ἐπείθοντο· αὗται δὲ ἦσαν αἱ ὕψισται ἐκφράσεις τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος ἐν χρόνοις καθ' οὓς οὐκ ἦν δυνατὸν ἀκριβῶς διαγνῶναι τὸν λόγον ἀπὸ τῆς μανίας. . . . . .

»Ὁ ἄνθρωπος σκέπτεται, λογίζεται περὶ ἑαυτοῦ καὶ περὶ τοῦ περικυκλοῦντος αὐτόν· ἀλλ' οὔτε ὁ λόγος αὐτοῦ ἀρκοῦσαν ἔχει δύναμιν, οὔτε ἡ γνῶσις αὐτοῦ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἱκανὴν ἔκτασιν, ὅπως θάρρος αὐτῷ ἐμβάλωσιν ἀποσεῖσαι τοὺς φόβους τῆς δεισιδαιμονίας, τὰς παρεκτροπὰς τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, τὰς παραισθήσεις τῆς μανίας, ἑνὶ λόγῳ πάντα τὰ ἔσχατα ἀποτελέσματα τῆς ἐνεργείας τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος ἐξαφθέντος καὶ ἀποπλανηθέντος ὑπὸ παντοδυνάμου φαντασίας.

»Ὁ ἄνθρωπος οὐδεμίαν εἶχε σχεδὸν γνῶσιν τῶν δυνάμεων αἳ τὴν φύσιν ἐμψυχοῦσί τε καὶ κατατρέφουσιν, ὡς οὐδὲ τῶν καταστροφῶν, ἃς ἐπ' αὐτὸν ἐπάγει ἡ ἄτακτος τῆς φαντασίας δύναμις· ἐκ δὲ τῆς διττῆς ταύτης ἀγνοίας γεννῶνται, τοῦτο μέν, τὸ ψευδόδοξον αἴσθημα τῆς ὑπερφυσικῆς αἰτίας, ἥτις θεῶν ἐπλήρωσε τὴν γῆν, τὸν οὐρανόν, τὰ ὕδατα· τοῦτο δέ, ἡ πίστις ὅτι αἱ νοσηραὶ αἰσθήσεις, αἱ ὀπτασίαι (visions), αἱ παραισθήσεις ἦσαν ἀληθεῖς αἰσθήσεις ὑπὸ τῆς ὑλικῆς ἐνεργείας τῶν ὑπερφυσικῶν δυνάμεων ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων παραγόμεναι».

Τελευτῶν δὲ ὁ συγγραφεὺς ἐπιλέγει, «ἐπειδὴ ἡ νεωτέρα κοινωνία τὰ μάλα ἡσυχός ἐστι, περιεσκεμμένη, πεφωτισμένη, αἱ δὲ αἰσθήσεις, τὸ ὁρμέμφυτον, ἡ φαντασία ὀφείλουσι παραχωρῆσαι, ὡς καὶ παραχωροῦσι, τὴν ἣν κατέχουσι τάξιν, τῇ νοήσει καὶ τῷ λόγῳ, οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς κοινωνίας ταύτης οὐκέτι οὔτε ἔνθερμοι ζηλωταὶ δύνανται εἶναι οὔτε μυστικοί, οὔτε παραισθητικοί, ἀλλὰ ψυχροὶ καὶ περιεσκεμμένοι καὶ ἐπιστήμονες (savants), ὅπως ἡ σκέψις καὶ ἡ ἐπιστήμη χρησιμεύσωσιν ἀρωγοὶ τῶν αἰωνίων ἀρχῶν τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ αἰσθήματος τῆς τε δικαιοσύνης καὶ τῆς γενικῆς φιλανθρωπίας, ὅπερ ἐστὶν ἡ ὑψίστη ἔκφρασις τῆς τελειότητος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καθὰ ἀποτέλεσμα αὐτοῦ ἔσται τὸ μέγιστον κεφάλαιον τῆς εὐημερίας ἐν ἄκρᾳ ἰσότητι διανενεμημένον».

Τοιοῦτον τὸ ἰδανικὸν πρότυπον τοῦ σοφοῦ τῆς νεωτέρας κοινωνίας· ἀλλ' οὐδενὸς οὔτε τῶν ἀρχαίων οὔτε τῶν νεωτέρων σοφῶν ἡ σκέψις καὶ ἡ ἐπιστήμη μᾶλλον τῶν τοῦ Σωκράτους ἐχρησιμευσαν ἀρωγοὶ τῶν αἰωνίων ἀρχῶν τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ αἰσθήματος τῆς τε δικαιοσύνης καὶ τῆς γενικῆς φιλανθρωπίας· ὥστε πῶς ὁ σοφὸς Lélut τὸν ἄνδρα τοῦτον, ὃν οἱ αἰῶνες ἀναγνωρίζουσιν ὡς περίδοξον ἀντιπρόσωπον τῆς ὑψίστης ἐκφράσεως τῆς τελειότητος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, τολμᾷ καλεῖν παράφρονα; ἔστι τοῦτο δυνατόν; οὐκ ὤφειλεν, ἐπειδὴ αἱ δεύτεραι σκέψεις σοφώτεραι, βαθύτερον καὶ ἀκριβέστερον ἐξετάσαι ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐκδόσει τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ τὰ περὶ τοῦ δαιμονίου τοῦ Σωκράτους, ὅπως ἴδῃ ὅτι εἰς δεινὰς ὑπέπεσεν ἁπάτας; ἀλλ' ὁ συγγραφεὺς ἐπιμένει λέγων, «je n'avais une virgule à changer»· ὤφειλεν ὅμως πολλὰ μεταβαλεῖν καὶ μάλιστα τὸ κύριον αὐτοῦ συμπέρασμα, ὅτι ὁ Σωκράτης ἦν παράφρων.

Ἰδωμεν οὖν τὰς ἀποδείξεις, δι' ἃς ὁ σοφὸς Lélut τὸν Σωκράτη κρίνει ἄξιον τῆς ἐκτάκτου ταύτης τιμῆς.

Ὁ Lélut κηρύσσει τὸν Σωκράτη παράφρονα, διότι ἦν ὑποκείμενος εἰς παραισθήσεις τῆς ἀκοῆς, τῆς ὁράσεως, τῆς ἁφῆς καὶ εἰς παραισθήσεις καταληπτικάς, καὶ διότι ταύτας τὰς ψευδεῖς αἰσθήσεις αὐτοῦ ἀνέφερεν εἰς ἴδιον θεόν, εἰς τὸ δαιμόνιον αὐτοῦ. Ταῦτα δὲ ἀποδείκνυσιν ἐπὶ ἀρχαίων στηριζόμενος μαρτυριῶν. Καίπερ ἀποδεχόμενος τὴν γνώμην τοῦ Σχλεϊερμαχέρου, ὅτι ἡ Πλατωνικὴ Ἀπολογία αὐτή ἐστιν ἡ ἀπολογία, ἣν ὁ Σωκράτης ἐν τῷ δικαστηρίῳ ἐποιήσατο, οὐ λαμβάνει ὡς κρηπίδα τῶν ἀποδείξεων αὐτοῦ τὰ χωρία αὐτῆς, ἐν οἷς γίνεται λόγος περὶ τῆς φωνῆς, τῆς γιγνομένης τῷ Σωκράτει, οὐδ' ἐπ' αὐτῶν ἐγείρει τὸ οἰκοδόμημα αὐτοῦ, ἀλλ' ἄλλα χωρία προτάσσει καὶ μάλιστα τὰ τοῦ νόθου διαλόγου, τοῦ *Θεάγους*, διότι ἐν αὐτοῖς ὕλην ἄφθονον εὑρίσκει, μεταλλεῖον ἀνεκμετάλλευτον πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι ὁ Σωκράτης ἦν παράφρων, οὐδάλως ὑπολογιζόμενος, ὅτι ἄνθρακες αὐτῷ οἱ θησαυροί· διότι τὰ χωρία τοῦ νόθου διαλόγου οὐδεμιᾶς προσοχῆς ἄξια, ὡς ὀρθῶς ἔκριναν αὐτὰ Σχλεϊερμάχερος, Ζέλλερος καὶ ἄλλοι· «Ἡ ἱστορικὴ ἐμπέδωσις τῆς ἀξιώσεως (τοῦ Lélut) ἔχει χρείαν τῶν ὀρθῶς τὸν Πλάτωνα δυναμένων ἑρμηνεύειν καὶ τὸ νόθον ἀπὸ τοῦ γνησίου διακρίνειν», λέγει ὁ Ζέλλερος. Τούτων δὲ ἀμοιρεῖ ὁ Lélut, συγχέων πάντα καὶ ἐν ἴσῃ μοίρᾳ τιθείς.

Ἄρχεται δὲ ἀπὸ τῶν ἰδιοτροπιῶν (singularités) τοῦ Σωκράτους, αἵ γέ εἰσιν οἱονεὶ προοίμιον τῆς παραφροσύνης αὐτοῦ· «N'était-ce pas, en effet, un homme bien *singulier* que ce Socrate, vêtu de même manteau dans toutes les saisons, marchant nu-pieds sur la glace comme sur la terre échauffée par le soleil de la Grèce, dansant et sautant souvent seul, sans raison, et comme par boutades?»

Ταῦτα φαίνονται παράδοξα καὶ ἰδιότροπα τοῖς νεωτέροις· ἦσαν ὅμως συνήθη τοῖς Ἕλλησι, διότι οἱ Σπαρτιᾶται, ὧν τὴν πολιτείαν ἐθαύμαζεν ὁ Σωκράτης, εἴθιζον τοὺς νέους φέρειν τὸ αὐτὸ ἱμάτιον θέρος τε καὶ χειμῶνα· τὸ αὐτὸ ἱμάτιον ἔφερον θέρος τε καὶ χειμῶνα καὶ ὁ Ἐπαμεινώνδας καὶ ὁ Φωκίων· οὗτος ἐβάδιζε γυμνὸς καὶ ἀνυπόδητος καὶ κατὰ τὰς ἐκστρατείας θέρος τε καὶ χειμῶνα, ἐν ἐκτάκτοις μόνον ψύχεσι φέρων ἐνδύματα, ὡς φησι Πλούταρχος· «ἐπεὶ κατά γε τὴν χώραν καὶ τὰς στρατείας ἀνυπόδητος ἀεὶ καὶ γυμνὸς ἐβάδιζεν, εἰ μὴ ψῦχος ὑπερβάλλον εἴη καὶ δυσκαρτέρητον, ὥστε καὶ παίζοντας ἤδη τοὺς στρατευομένους σύμβολον μεγάλου ποιεῖσθαι χειμῶνος ἐνδεδυμένον Φωκίωνα».

Πρὸς δὲ τὰς φλόγας τοῦ ἡλίου τὸ θέρος γυμνῇ τῇ κεφαλῇ πάντες οἱ Ἀθηναῖοι ἀντεῖχον, εἰθισμένοι ἐκ τῶν γυμνασίων, ὅπερ κατ' ἀρχὰς αὐτόχρημα μανίαν ὑπελάμβανεν ὁ Ἀνάχαρσις· «οὐδὲ τὸν ἥλιον, λέγει πρὸς τὸν Σόλωνα ἐν τῷ ὁμωνύμῳ διαλόγῳ τοῦ Λουκιανοῦ, ἔτι ῥᾳδίως ἀνέχομαι ὀξὺν καὶ φλογώδη ἐμπίπτοντα γυμνῇ τῇ κεφαλῇ· τὸν γὰρ πῖλόν μοι ἀφελεῖν οἰκοθεν ἔδοξεν, ὡς μὴ μόνος ἐν ὑμῖν ξενίζοιμι τῷ σχήματι· ἡ δὲ ὥρα τοῦ ἔτους, ὅτι περ τὸ πυρωδέστατόν ἐστι, τοῦ ἀστέρος, ὃν ὑμεῖς κύνα φατέ, πάντα καταφλέγοντος καὶ τὸν ἀέρα ξηρὸν καὶ διακαῆ τιθέντος, ὅ τε ἥλιος κατὰ μεσημβρίαν ἤδη ὑπὲρ κεφαλῆς ἐπικείμενος φλογμὸν τοῦτον οὐ φορητὸν ἐπάγει τοῖς σώμασιν· ὥστε καὶ σοῦ θαυμάζω, ὅπως γηραιὸς ἤδη ἄνθρωπος οὔτε ἰδίοις πρὸς τὸ θάλπος ὥσπερ ἐγὼ οὔτε ὅλως ἐνοχλουμένῳ ἔοικας οὐδὲ περιβλέπεις σύσκιόν τι ἔνθα ὑποδύσῃ, ἀλλὰ δέχῃ τὸν

ἥλιον εὐμαρῶς». Ὁ Σωκράτης ὁρμώμενος ἐκ τῆς ἀρχῆς, ὅτι ὁ θεὸς οὐδενὸς ἔχει χρείαν, ὁ δὲ ἄνθρωπος τῷ θεῷ προσεγγίζει, ὅταν ἐλαχίστων ἔχῃ χρείαν, ἠθέλησε διὰ τῆς γυμναστικῆς τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς καταστῆσαι ἑαυτὸν τοιοῦτον, ὥστε ἀντέχειν πρὸς τὰ δριμύτατα ψύχη καὶ πρὸς τὰ καυστικώτατα θάλπη, καὶ ἐλαχίστων δεῖσθαι, καὶ κατώρθωσε τοῦτο· (ἴδ. Ξενοφ. Ἀπομν. Α, ς', 1—10). Ταύτην λοιπὸν τὴν ἡρωικὴν ἄσκησιν, ἣν αὐτὸς ἑαυτῷ ἐπέβαλεν ἐκών, καλεῖ ὁ Lélut προοίμιον προαγγέλλον τὴν παραφροσύνην τοῦ Σωκράτους!

Ἀλλ' οὐδ' ἡ ὄρχησις ἦν ἰδιοτροπία, κοινότατον οὖσα πᾶσι τοῖς Ἕλλησι καὶ ὑγιεινότατον γύμνασμα. Ὁ Σωκράτης λέγει ὡς ἡ ὄρχησις συντελεῖ τῇ ὑγείᾳ, τῇ ῥύμῃ καὶ τῇ ἁρμονίᾳ τῶν μελῶν τοῦ σώματος καὶ τὴν γαστέρα μετριωτέραν ποιεῖ· ὁ δὲ Lélut ἀξιοῖ, ὅτι ὁ Σωκράτης ὠρχεῖτο ἀλόγως (sans raison), διότι ὁ Χαρμίδης μὴ γινώσκων δι' οὓς λόγους ὠρχεῖτο ὁ Σωκράτης, ἐξεπλάγη τὸ κατ' ἀρχὰς καὶ ὑπέλαβεν ὅτι παρεφρόνησεν ἰδὼν αὐτὸν ὀρχούμενον· «καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἐξεπλάγην καὶ ἔδεισα μὴ μαίνοιτο» (Ξενοφ. Συμπ. κεφ. β', 19) ἐμαίνετο ἆρά γε καὶ ὁ Καρδινάλιος Ῥιχελιὼ ὅτε κατελήφθη ὑπὸ φίλου ἐν τῷ οἴκῳ πηδῶν; Τὸ παράδειγμα τοῦτο οὐ δείκνυσιν ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ σπουδαιότατοι ἄνδρες χρείαν ἔχουσι τῆς κινήσεως τῶν μελῶν αὐτῶν, πρὸς διέχυσιν τοῦ πνεύματος;

Ἐκ τῶν ἰδιοτροπιῶν τοῦ Σωκράτους ὁ συγγραφεὺς μεταβαίνει εἰς τὰς παραισθήσεις τῆς γενικῆς ἀφῆς, διότι ὡς τοιαύτας χαρακτηρίζει τὰς βαθείας μελέτας εἰς ἃς ὁ Σωκράτης συνήθως παρεδίδοτο, καὶ ἔστιν ὅτε μετὰ τοσαύτης πρὸς τὰ ἔσω ἐντάσεως καὶ συστροφῆς τοῦ πνεύματος, ὥστε πᾶσαν τῶν περὶ αὐτὸν αἴσθησιν ἔπαυεν ἔχων. Ταύτην τὴν κατάστασιν καλεῖ ὁ Lélut παραίσθησιν τῆς γενικῆς ἀφῆς ἐσωτερικῆς τε καὶ ἐξωτερικῆς, παραίσθησιν καταληπτικήν. Ἐκ τῶν χωρίων ὅμως τοῦ Συμποσίου τοῦ Πλάτωνος (σελ. 175 καὶ 220) λογικῶς οὐδὲν τοιοῦτον δύναταί τις ἐξαγαγεῖν. Τὰ χωρία ἔχουσιν οὕτω· «ἔθος γάρ τι τοῦτ' ἔχει· ἐνίοτε ἀποστὰς ὅποι ἂν τύχῃ ἕστηκε». Ὁ δὲ Ἀλκιβιάδης λέγει ἐν τῷ ἑτέρῳ, «ξυννοήσας γὰρ αὐτόθι (ἐν τῷ κατὰ τὴν Ποτίδαιαν στρατοπέδῳ, ἔνθα ὁ Σωκράτης μετὰ τοῦ Ἀλκιβιάδου ἐστρατεύετο) ἐωλέν τι εἱστήκει σκοπῶν καὶ ἐπειδὴ οὐ προύχώρει αὐτῷ, οὐκ ἀνίει ἀλλὰ εἱστήκει ζητῶν, καὶ ἤδη ἦν μεσημβρία, καὶ ἄνθρωποι ᾐσθάνοντο, καὶ θαυμάζοντες ἄλλος ἄλλῳ ἔλεγεν, ὅτι Σωκράτης ἐξ ἑωθινοῦ φροντίζων τι ἕστηκε· τελευτῶντες δέ τινες τῶν Ἰώνων, ἐπειδὴ ἑσπέρα ἦν, δειπνήσαντες, καὶ γὰρ θέρος τότε γε ἦν, χαμεύνια ἐξενεγκάμενοι ἅμα μὲν ἐν τῷ ψύχει καθηῦδον, ἅμα δὲ ἐφύλαττον αὐτὸν εἰ καὶ τὴν νύκτα ἑστήξοι. Ὁ δὲ εἱστήκει μέχρι ἕως ἐγένετο καὶ ἥλιος ἀνέσχεν». Αἱ λέξεις *ξυννοήσας, σκοπῶν, ζητῶν, φροντίζων, ἀρκούντως*, ὡς οἶμαι, δεικνύουσιν, ὅτι ὁ Πλάτων τὴν κατάστασιν ταύτην τοῦ Σωκράτους ἔκρινεν ἀποτέλεσμα τῶν βαθειῶν αὐτοῦ μελετῶν καὶ σκέψεων. Τοῦτο οὐδὲ πολλοὶ τῶν νεωτέρων παρεγνώρισαν· οἷον ὁ Jessen, διάσημος ἰατρὸς τῶν φρενοβλαβειῶν, λέγει ἐν τῇ *Ψυχολογίᾳ* αὐτοῦ (σελ. 235—236)· «Ἂν πάσῃ τῇ δυνάμει τῆς διανοίας σκεπτώμεθά τι, δυνάμεθα εἰς κατάστασιν ἀναισθησίας περιπεσεῖν, ὥστε μὴ μόνον τοῦ ἔξω κόσμου τὴν γνῶσιν ἀπολέσαι, ἀλλὰ καὶ ἡμῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἐν ἡμῖν κινουμένων ἰδεῶν. Μετὰ μικρὸν ἢ μακρὸν χρόνον τῆς ἐργηγόρσεως αἴφνης ἐπερχομένης, ὡς ἐξ ἐνυπνίου, τὸ ἀποτέλεσμα τῶν σκέψεων ἡμῶν σαφὲς καὶ καταληπτὸν τῇ συνειδήσει ἐμφανίζεται, οὐδὲν εἰδότων πῶς εἰς αὐτὸ κατελήξαμεν». Τοιαῦτα λέγουσι καὶ γράφουσιν οἱ ὀρθῶς καὶ βαθέως κρίνοντες τὰς ψυχικὰς καταστάσεις τῶν μελετητικῶν ἀνδρῶν· ἀλλ' ἄλλως δοκεῖ τῷ σοφῷ Lélut (σελ. 155—157)· «Ἐν τῇ πολιορκίᾳ τῆς Ποτιδαίας, φησίν, ἱστορικῶς, ἐξεδηλώθησαν *τὰ πρῶτα φανερὰ σημεῖα* τῆς καταστάσεως ταύτης τοῦ Σωκράτους, ἣν καθόλου εἰπεῖν χαρακτηρίζουσιν οἱ συγγραφεῖς ὡς ἔκστασιν, ἀλλ' οἱ ἀληθεῖς ἀνθρωπολόγοι[1] γινώσκουσι τί ὄνομα προσήκει αὐτῇ. Κατὰ τὴν πολιορκίαν ὁ Σωκράτης ἐβάδιζεν ἀνυπόδητος ἐπὶ τῶν πάγων, ἐλαφρῶς ἐνδεδυμένος, ὅπερ τὸν θαυμασμὸν ἐκίνει τῶν φίλων καὶ συστρατιωτῶν αὐτοῦ· ἦλθε τὸ θέρος, καὶ ἰδού ἡμέραν τινὰ ὁρῶσιν αὐτὸν ἱσταμένον, *ἀτενίζοντα ἀσκαρδαμυκτὶ πρὸς τὸν ἥλιον*[2], ὡς ποιοῦσι μανιακοί τινες ἀνιάτως

1) Ὁ Jessen οὐκ ἦν ἀληθὴς ἀνθρωπολόγος, πρὸς δὲ καὶ ψυχολόγος καὶ παθολόγος;

2) Regardant fixement le soleil· ποῦ εὗρεν αὐτὰ ὁ σοφὸς ἀνθρωπολόγος; διότι ὁ Πλάτων λέγει ἁπλῶς, «ὁ δὲ εἱστήκει μέχρι ἕως ἐγένετο καὶ ἥλιος ἀνέσχεν· ἔπειτα ᾤχετο ἀπιὼν προσευξάμενος τῷ ἡλίῳ». Εὐθὺς λοιπὸν ὡς ἀνέτειλεν ὁ ἥλιος, ὁ Σωκράτης ἀπεσύρθη, τῇ δὲ νυκτὶ οὐκ ἠδύνατο ἀτενίζειν πρὸς τὸν ἥλιον· ὁ δὲ Lélut ἐπὶ σκοπῷ προσέθηκε τὴν φράσιν ὅπως εἴπῃ, ἠτένιζε ἀσκαρδαμυκτὶ πρὸς τὸν ἥλιον, ὡς ποιοῦσι μανιακοί τινες, ἀνιάτως πάσχοντες. Τοῦτό ἐστι καλῆς πίστεως ἔργον;

πάσχοντες». Τίς ἐκ τούτων οὐ μανθάνει ἢ οὐ πείθεται ὅτι ὁ Σωκράτης ἦν μανιακός! Διὸ καὶ ὁ συγγραφεὺς περαίνει λέγων ὅτι «ἡ κατάστασις αὕτη τοῦ Σωκράτους ἦν τοιαύτη, ὥστε οὐδεὶς ἂν ἐδέξατο νῦν αὐτὴν ἀντὶ πάσης τῆς δόξης καὶ τῆς ἀρετῆς τοῦ υἱοῦ του Σωφρονίσκου». Μανιακὸς ἦν ἆρά γε καὶ Νικίας ὁ Ἀθηναῖος ζωγράφος, ὃς ἐργαζόμενος ἐπελανθάνετο ἑαυτοῦ καὶ ἠναγκάζετο ὑπὸ τῶν ὑπηρετῶν λαμβάνειν τροφήν, καὶ ὁ Ἀρχιμήδης ἐγκύπτων εἰς βαθείας μελέτας· καὶ ἐπιλανθανόμενος ἑαυτοῦ καὶ τοῦ ἔξω κόσμου, καὶ ὁ Νεύθων καὶ τοσοῦτοι ἄλλοι μεγάλοι ἄνδρες; Ὁ Lélut ποικίλοις καρυκεύμασι τῆς ἐπινοίας αὐτοῦ συνονθυλεύει τὰ χωρία τοῦ Συμποσίου, ἀλλὰ ταῦτα συντομίας χάριν παραλείπομεν.

Ἐκ τούτων εἰς χωρίον τι μεταβαίνει τοῦ Κρίτωνος, ὅπερ ὅμως ἐλέγχει αὐτὸν βαθεῖαν ἔχοντα ἄγνοιαν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης· ἔξι δὲ τὸ συμπέρασμα τῆς λαμπρᾶς προσωποποιίας τῶν νόμων τῆς πόλεως ὑποτιθεμένων ὅτι λαλοῦσι πρὸς τὸν Σωκράτη· «Ταῦτα, ὦ φίλε ἑταῖρε Κρίτων, εὖ ἴσθι ὅτι ἐγὼ δοκῶ ἀκούειν, ὥσπερ οἱ κορυβαντιῶντες τῶν αὐλῶν δοκοῦσιν ἀκούειν, καὶ ἐν ἐμοὶ αὕτη ἡ ἠχὴ τούτων τῶν λόγων βομβεῖ καὶ ποιεῖ μὴ δύνασθαι τῶν ἄλλων ἀκούειν». Τίς οὐχ ὁρᾷ ἐν τούτοις ὅτι διὰ τῆς παραβολῆς πρὸς τοὺς κορυβαντιῶντας βούλεται τὴν ἐντύπωσιν ἐξᾶραι ἣν οἱ λόγοι τῶν νόμων ἐποιήσαντο πρὸς αὐτόν; Τίς καὶ ἄκρῳ δακτύλῳ γευσάμενος τῶν χαρίτων τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἀνακαλύπτει ἐν τούτοις παραίσθησιν ἀκοῆς; Τοιοῦτον καὶ τὸ χωρίον τοῦ Συμποσίου, ἐν ᾧ ὁ Ἀλκιβιάδης ἀφηγεῖται τὰ παθήματα αὐτοῦ ὑπὸ τῶν λόγων τοῦ Σωκράτους· «ὅταν γὰρ ἀκούω, πολύ μοι μᾶλλον ἢ τῶν κορυβαντιώντων ἥ τε καρδία πηδᾷ καὶ δάκρυα ἐκχεῖται ὑπὸ τῶν λόγων τῶν τούτου· ὁρῶ δὲ καὶ ἄλλους παμπόλλους τοῦτο πάσχοντας». Τοιοῦτον καὶ τὸ τοῦ Μενεξένου, ἐν ᾧ ὁ Σωκράτης εἰρωνεύεται περὶ τῆς ῥητορικῆς δυνάμεως τῶν πολιτικῶν ῥητόρων· «καί μοι αὕτη ἡ σεμνότης παραμένει ἡμέρας πλείω ἢ τρεῖς· οὕτως ἔναυλος ὁ λόγος τε καὶ ὁ φθόγγος παρὰ τοῦ λέγοντος ἐνδύεται εἰς τὰ ὦτα, ὥστε μόγις τετάρτῃ ἢ πέμπτῃ ἡμέρᾳ ἀναμιμνήσκομαι ἑαυτοῦ καὶ αἰσθάνομαι οὗ γῆς εἰμι». Τοιαῦτα καὶ ἄλλα μυρία ὅσα χωρία τῶν Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων ποιητῶν καὶ συγγραφέων. Ἐν πᾶσι λοιπὸν τούτοις γίνεται λόγος περὶ παραισθήσεων τῆς ἀκοῆς, καὶ ὁ Ἀλκιβιάδης καὶ οἱ ἄλλοι μαθηταὶ τοῦ Σωκράτους παθαινόμενοι, ὡς οἱ κορυβαντιῶντες, ὑπὸ τῶν λόγων αὐτοῦ, ἔπασχον παραίσθησιν ἀκοῆς; Τοῦτο κατ' ἀνάγκην ἔσται, ἂν καὶ τῷ χωρίῳ τοῦ Κρίτωνος τοιαύτην ἔννοιαν δῶμεν· ἀλλ' οὐδὲν τούτων ὁ Lélut λαμβάνει ὑπ' ὄψει λέγων, «On voit dans ce passage, *dont je ferai remarquer l'importance*, que, chez Socrate, la pensée quand surtout elle avait trait au sentiment et aux principes de la justice, prenait un tel caractère de vivacité et de détermination qu'elle se confondait, pour ainsi dire, avec la parole, et qu'il avait peine à l'en distinguer. Ce fait, je prie qu'on le remarque, est déjà celui d'un halluciné». «Ἀλλὰ τότε, ἀπαντᾷ ὁ Fouillée λίαν ὀρθῶς, ὀφείλομεν πάντα τὰ ῥητορικὰ σχήματα κατὰ γράμμα λαμβάνειν· τί δὲ κωλύει ἡμᾶς εἰπεῖν, ὅτι ὁ Σωκράτης ἔδοξεν ὄντως ἰδεῖν τοὺς νόμους καὶ τὴν πατρίδα, ὁποστὰς παραίσθησιν τῆς τε ὄψεως καὶ τῆς ἀκοῆς;»

Ὁ δὲ Lélut εἰς τὸ αὐτὸ ὑποπίπτει ἁμάρτημα, τὰς παροιμιώδεις φράσεις *ὄναρ καὶ ἐγρηγορώς, ὄναρ ἢ ὕπαρ*, καὶ, *σὺν θεῷ* ὑπολαμβάνων ὅτι αἱ μὲν σημαίνουσι τὰς καθ' ὕπνον καὶ ἐν ἐγρηγόρσει παραισθήσεις τοῦ Σωκράτους, ἡ δὲ τὸν θεὸν αὐτοῦ, τὸ δαιμόνιον· ἀναφέρει δὲ πρὸς ἀπόδειξιν τὸ χωρίον τοῦ Φιλήβου (σελ. 20)· *Σωκρ.* Μνήμην τινὰ δοκεῖ τίς μοι δεδωκέναι θεῶν ἡμῖν. *Πρωτ.* Πῶς δὴ καὶ τίνων; *Σωκρ.* Λόγων ποτέ τινων πάλαι ἀκούσας *ὄναρ ἢ καὶ ἐγρηγορὼς* νῦν ἐννοῶ περί τε ἡδονῆς καὶ φρονήσεως, ὡς οὐδέτερον αὐτῶν ἐστι τἀγαθόν.

Σωκρ. Τὸ δὲ τρίτον τὸ μικτὸν ἐκ τούτοιν ἀμφοῖν τίνα ἰδέαν φήσομεν ἔχειν; *Πρωτ.* Σὺ καὶ ἐμοὶ φράσεις, ὡς οἶμαι. *Σωκρ.* Θεὸς μὲν οὖν, ἄνπερ γε ἐμαῖς εὐχαῖς ἐπήκοος γίγνηταί τις θεῶν. *Πρωτ.* Εὔχου δὴ καὶ σκόπει. *Σωκρ.* Σκοπῶ· καί μοι δοκεῖ τις, ὦ Πρώταρχε, αὐτῶν φίλος ἡμῖν νῦν δὴ γεγονέναι. *Πρωτ.* Πῶς λέγεις τοῦτο καὶ τίνι τεκμηρίῳ χρή; *Σωκρ.* Φράσω δῆλον ὅτι, σὺ δέ μοι συνακολούθησον τῷ λόγῳ».

Τίς πλὴν τοῦ Lélut δύναται διισχυρίσασθαι ὅτι ὁ Σωκράτης λέγων *θεῶν τινα* ἐννοεῖ τὸ δαιμόνιον αὐτοῦ, ἢ ὅτι οἱ λόγοι οὓς ὁ Σωκράτης ἤκουσε κατ' ὄναρ ἢ ἐγρηγορὼς εἰσὶ λόγοι τοῦ δαιμονίου, παραίσθησις τῆς ἀκοῆς καὶ ὁράσεως; ὁ Lélut ἐπελάθετο, ὅτι ὁ Σωκράτης οὐδέποτε εἶπεν, εἰ ἡ φωνή, ἡ γιγνομένη αὐτῷ ἦν ἔναρθρος ἢ ἄναρθρος· ὅτι οὐδέποτε αὕτη ἐνέπνευσε θεωρίας φιλοσοφικὰς ἀποτρεπτικὴ οὖσα μόνον τῶν κακῶν πράξεων· ὅτι δὲ ἡ φράσις *ὄναρ καὶ ἐγρηγορὼς* οὐκ ἔχει ἣν ἔννοιαν δίδωσιν αὐτῇ ὁ Lé-

lut, μαρτυρεῖ ἕτερον χωρίον τοῦ Φιλήβου· *Πρωτ.* «Ἆρ' οὖν φρόνησιν μὲν καὶ νοῦν, ὦ Σώκρατες, οὐδεὶς πώποτε οὔθ' ὕπαρ οὔτ' ὄναρ αἰσχρὸν οὔτε εἶδεν οὔτ' ἐνενόησεν οὐδαμῇ οὐδαμῶς οὔτε γιγνόμενον οὔτε ὄντα οὔτε ἐσόμενον;» Ὁ Σωκράτης ἐν τῷ ὑπὸ Lélut μνημονευθέντι χωρίῳ λέγει ὅτι οὐ μέμνηται εἰ ἐγρηγορὼς ἢ κατ' ὄναρ ἤκουσε τοὺς λόγους, διότι οὗτοι πραγματεύονται περὶ θεωριῶν τῷ Πλάτωνι μᾶλλον ἀνηκουσῶν ἢ τῷ Σωκράτει· διὸ καὶ οὗτος εἰσάγεται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος μὴ καλῶς ἀναμιμνησκόμενος αὐτῶν.

Ἀλλαχοῦ δ' ἐν τῷ *Φιλήβῳ* (σελ. 28) γίνεται ὄντως λόγος περὶ θεοῦ τοῦ Σωκράτους. *Φιλ.* «Σεμνύνεις γάρ, ὦ Σώκρατες, *τὸν σεαυτοῦ θεόν*. *Σωκ.* Καὶ γάρ, σύ, ὦ ἑταῖρε, *τὴν σαυτοῦ*»· ὥςτε τοῦτο μάλιστα τὸ χωρίον ἠδύνατο ὁ Lélut ἐπικαλέσασθαι εἰς μαρτυρίαν ὅτι περὶ τοῦ θεοῦ αὐτοῦ, περὶ τοῦ δαιμονίου ποιεῖται λόγον ὁ Σωκράτης· ἀλλὰ καὶ τοῦτο οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ δαιμόνιον· διότι ὁ θεὸς τοῦ Σωκράτους περὶ οὗ ἐνταῦθα ὁ λόγος, ὁ νοῦς ἐστι, τοῦ δὲ Φιλήβου ἡ Ἀφροδίτη, ἡ ἡδονή.

Ὁ δὲ σοφὸς Lélut πανταχοῦ τῶν διαλόγων τοῦ Πλάτωνος ὑπολαμβάνει γίνεσθαι λόγον περὶ θεοῦ καὶ τοῦ δαιμονίου τοῦ Σωκράτους· «Il n'y a presque pas dans Platon un seul dialogue, où il ne soit plus ou moins directement question de *ce dieu, θεός*, de *ce démon, δαιμόνιον*, de *cette voix divine, φωνή*, et cela y est d'autant plus formel que c'est Socrate en personne qui parle de cette *voix* de ce *démon*, de ce *dieu*, comme il en parlait sûrement dans la compagnie de ses disciples· *il est seulement extraordinaire* qu'on n'est pas accordé plus d'attention à ce fait général, ou qu'on n'en ait pas mieux apprécié la valeur». Ὁ Lélut πάσχει τὸ τῶν ἰκτεριώντων· διότι ὡς ἐκεῖνοι πάντα ὁρῶσιν ὠχρά, οὕτω καὶ οὗτος πανταχοῦ ὁρᾷ δαιμόνια, ἅπερ οἱ ἄλλοι οὐχ ἑώρων πρὸς ἀπορίαν αὐτοῦ, διότι οὐκ ἦσαν προκατειλημμένοι, ἀλλ' ἔκρινον καὶ ἐσταθμῶντο τὰ κείμενα κατὰ τὴν ἀληθῆ αὐτῶν ἔννοιαν· οὐδαμοῦ ἐν τοῖς Πλατωνικοῖς διαλόγοις περὶ *δαίμονος* τοῦ Σωκράτους γίνεται λόγος· ἁπλῶς λέγεται ὅτι θεῖόν τι καὶ δαιμόνιον σημεῖον ἐγίγνετο αὐτῷ, τοῦτο δὲ ἦν φωνή τις ἐκ παιδικῆς ἡλικίας ἀρξαμένη.

Καὶ ἐν οἷς δὲ χωρίοις ὄντως γίνεται λόγος περὶ τοῦ δαιμονίου σημείου, οὐκ ἐξαρκεῖ τῷ Lélut μία λέξις, ἀλλὰ πολλαῖς χρῆται, *ἐμπνεύσεις, προαισθήματα, προφητεῖαι, θεία φωνή, ὁ θεός, τὸ δαιμόνιον*, ποικίλα σημεῖα· «je veux parler de ses inspirations, de ses pressentiments, de ses prosôties, et surtout de cette voix divine qu'il disait entendre· ses extases, ses impulsions, les signes variés qu'il disait recevoir» (σελ. 150)· παραδεχόμενος ὅτι ὁ Σωκράτης ὑπελάμβανε τὸ δαιμόνιον αὐτοῦ θεόν τινα ἢ δαίμονα, διαστρέφει καὶ αὐτὸ τὸ σπουδαιότατον χωρίον τῆς Ἀπολογίας, ὅπερ ὤφειλε θεῖναι ὡς κρηπίδα τῶν περὶ παραισθήσεων τοῦ Σωκράτους ἀποδείξεων αὐτοῦ. «Τούτου δ' αἴτιόν ἐστιν ὃ ὑμεῖς ἐμοῦ πολλάκις ἀκηκόατε πολλαχοῦ λέγοντος, ὅτι μοι θεῖόν τι καὶ δαιμόνιον γίγνεται, ὃ δὴ καὶ ἐν τῇ γραφῇ ἐπικωμῳδῶν Μέλητος ἐγράψατο· Ἐμοὶ δὲ τοῦτ' ἐστὶν ἐκ παιδὸς ἀρξάμενον φωνή τις γιγνομένη, ἡ ὅταν γένηται, ἀεὶ ἀποτρέπει με τούτου, ὃ ἂν μέλλω πράττειν, προτρέπει δὲ οὔποτε».

Κἀνταῦθα οὐδεὶς λόγος περὶ θεοῦ ἢ δαίμονος, ἀλλὰ περὶ φωνῆς, ἣν καλεῖ θεῖον καὶ δαιμόνιον σημεῖον. Ὁ Σωκράτης οὐδέποτε εἶπε τὴν φωνὴν θείαν ἢ δαιμονίαν, ἢ φωνὴν θεοῦ τινος ἢ δαίμονος· ὥστε οὐκ ἀκριβῶς μεταφράζεται, *voix divine, voix démoniaque, die damonische Stimme*· ἡ φωνὴ ἦν θεῖον καὶ δαιμόνιον σημεῖον, σημεῖον τοῦ θεοῦ, ὡς καὶ τὰ ἄλλα τῆς μαντικῆς σημεῖα, καὶ ὡς τοιοῦτον μαντικὸν σημεῖον ἐξελάμβανεν αὐτὴν ὁ Σωκράτης. Τίνος ὅμως ἦν φωνὴ τοῦτο ἔμενεν αὐτῷ αἴνιγμα ἄλυτον, ἐπρέσβευε δὲ μόνον ὅτι θεὶᾳ ἐνεργείᾳ ἐγεννᾶτο. Τοιαύτην ἑρμηνείαν ὑπαγορεύουσιν ἡμῖν τὰ χωρία τῆς *Ἀπολογίας*. Κατὰ τὸν Lélut ὅμως ὁ Σωκράτης λαλεῖ περὶ τοῦ θεοῦ αὐτοῦ, τοῦ δαίμονος αὐτοῦ, τῆς θείας αὐτοῦ φωνῆς· «Mais c'est surtout dans l'Apologie, discours prononcé par Socrate lui-même devant ses juges, et en présence d'Athènes tout entière (πόθεν πάλιν ἔμαθε τοῦτο ὁ σοφὸς ἀνήρ!), et que Platon n'a guère fait que recueillir, c'est surtout dans l'Apologie que Socrate, en parlant de *son dieu*, de *son démon*, de *sa voix divine*, developpe de la manière la plus formelle et avec une sorte du plaisir, les hallucinations de l'ouie les plus manifestes et les plus invétérées qu'ait jamais pu observer un médecin».

Λυποῦμαι σφόδρα ὅτι ὁ Lélut οὐκ εἵλκυσε τὸ χωρίον τοῦτο ἀφετηρίαν τοῦ βιβλίου αὐτοῦ, διότι πολλῶν ἂν ἦν κρίσεων ἡμαρτημένων ἀπηλλαγμένος, καὶ γνώμην ὀρθοτέραν ἐξήνεγκεν ἢν περὶ παραισθήσεων τοῦ Σωκράτους, περιορίζων αὐτὰς ἐν τῇ ἀκοῇ, καὶ ἐξετάζων ὅτι αὗται συμβιβάζονται τῷ ὀρθοτάτῳ καὶ ἀκεραιοτάτῳ

λόγῳ, διότι ἡ ἀπαγορευτικὴ φωνή, ἥτοι αἱ ἀποφατικαὶ ἰδέαι καὶ κρίσεις αἱ μεταμορφούμεναι εἰς αἰσθήσεις, καὶ ὡς τοιαῦται ἐπανερχόμεναι εἰς τὸ λογικόν, ἐξ οὗ ἀσυνειδήτως ὡρμήθησαν, ἦσαν ὀρθαὶ καὶ λογικαὶ καὶ ἀληθεῖς· διὸ τοιαῦται ἦσαν καὶ αἱ ἐπ' αὐτῶν στηριζόμεναι ἀποφάσεις, ἐξ ἀρχῆς ὀρθῆς καὶ ἀσφαλοῦς ὡρμημέναι.

Ἀλλὰ νῦν ἑτέραν ὁδὸν τραπῆναι προείλετο, καὶ εἰς πολλὰ ὑπέπεσεν ἄτοπα καὶ παραλογισμούς. Οὕτω καὶ ἐν τῷ χωρίῳ τῆς Ἀπολογίας ἀσπάζεται τὴν γνώμην τῶν ἀποδεχομένων ὅτι ὁ Σωκράτης ἐπίσευεν ὅτι θεός τις ἢ δαίμων προσωπικῶς ἐδήλου αὐτῷ τὸ μέλλον, διότι τοῦτο ὑπελάμβανεν ἐναργεστέραν ἀπόδειξιν τῆς παραισθήσεως καὶ παραφροσύνης τοῦ Σωκράτους· «Τὸ βιβλίον μου, λέγει, ἀσφαλῶς δείκνυσιν ὅτι ἐκ τῶν προτέρων οὐσιαστικοῦ ἔννοιαν ἀποδοτέον τῇ λέξει *δαιμονίῳ*· διότι ὡς οὐσιαστικόν (δαιμόνιον=δαίμων) ἐξέλαβον αὐτὸ πάντες οἱ συγγραφεῖς, ὅσοι ἀπὸ Πλάτωνος καὶ Ξενοφῶντος ἀρξάμενοι περὶ τοῦ δαιμονίου τοῦ Σωκράτους ἠσχολήθησαν, Κικέρων, Πλούταρχος, Διογένης Λαέρτιος, Ἀπουλήϊος, Μάξιμος Τύριος, Πρόκλος, Αἰλιανός, Εὐσέβιος, Τερτυλιανός, Ὠριγένης καὶ ἄλλοι Ἕλληνές τε καὶ Ῥωμαῖοι συγγραφεῖς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ζῶντες ἐγγὺς τῶν χρόνων[1] τοῦ Σωκράτους καὶ κάλλιον εἰδότες τῶν νῦν ἑλληνιστῶν τίνα ἔννοιαν ἱστορικήν τε καὶ φιλολογικὴν χρὴ λαμβάνειν τὸ *δαιμόνιον* τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ».

Ὁ Πλάτων ἐν τῷ χωρίῳ τῆς Ἀπολογίας «ἔσθ' ὅστις δαιμόνια μὲν νομίζει πράγματ' εἶναι, δαίμονας δ' οὐ νομίζει;» καὶ ἐν τῷ προμνημονευθέντι, *θεόν τι καὶ δαιμόνιον γίγνεται*, τὸ δαιμόνιον λαμβάνει ἐπιθετικῶς. Τοῦτο σαφέστατόν ἐστιν· ἀλλ' ὅμως οἱ πλεῖστοι τῶν μεταφραστῶν ἡρμήνευον δαιμόνια πράγματα θεότητας, ὅπερ ἄτοπον, ὡς ὀρθῶς παρετήρησεν ὁ Σχλεϊερμάχερος, καὶ κατὰ τοῦτον ὁ Cousin σφοδρῶς ἐπικρινόμενος ὑπὸ Lélut. Ὁ Cousin ἑρμηνεύων τὸ χωρίον «ἔσθ' ὅς τις δαιμόνια μὲν νομίζει πράγματ' εἶναι, δαίμονας δὲ οὐ νομίζει», λέγει· «Ὁ Σωκράτης ὑπερφυσικὴν ἐδέχετο ἀποκάλυψιν ἐν πάσῃ περιπτώσει διδάσκουσαν αὐτόν τί τὸ πρακτέον καὶ μάλιστα τί τὸ μὴ πρακτέον· ἠσθάνετο ἐν ἑαυτῷ ὑπέρτερόν τι τῆς ἀνθρωπότητος φωτίζον καὶ διευθύνον αὐτόν· οὐκ ἔλεγεν ὅτι τοῦτο προσωπικόν τι ὂν ἐστιν (un être positif), ἀρκούμενος τῇ ἐκφράσει *δαιμόνιόν τι, πρᾶγμά τι ἀνὰ μέσον θεῶν καὶ ἀνθρώπων, εἰς τοὺς δαίμονας ἀναφερόμενον* (quelque chose de relatif aux démons). Τὸ χωρίον τοῦτο αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ σαφές, δυστυχῶς ὑπὸ πάντων τῶν μεταφραστῶν πλὴν Σχλεϊερμαχέρου παρεμορφώθη, ἐπιμενόντων, παρὰ πάντα λογικὸν καὶ γραμματικὸν λόγον, λαμβάνειν *δαιμόνια* οὐσιαστικῶς, καὶ ὑποβαλλόντων τῷ στόματι τοῦ Σωκράτους τοιοῦτον συλλογισμόν· κατὰ σέ, ὦ Μέλητε, δέχομαι δαιμόνια (θεότητας), ἄρα δέχομαι καὶ δαίμονας· δεχόμενος δὲ δαίμονας, παῖδας θεῶν, ἄρα δέχομαι καὶ θεούς». Ὁ συλλογισμὸς οὗτος παράλογός ἐστι ταυτολογία· ἄλλως ὅμως κρίνει ὁ Lélut. «Ἡ γνώμη αὕτη, λέγει, ὅτι ὁ Σωκράτης ὑπερφυσικήν τινα ἐδέχετο ἀποκάλυψιν, οὐχὶ δὲ καὶ ὡρισμένον πρόσωπον θεὸν ἢ δαίμονα, καταρρεῖ ἀπέναντι τοῦ ἐμοῦ συγγράμματος, περὶ τούτου οὐδεμίαν ἔχω χρείαν παρατήρησίν τινα ποιήσασθαι... «ὁ Cousin τὴν ψυχολογικὴν σπουδαιότητα τῆς λέξεως *δαιμόνιον*, οὐσιαστικῶς λαμβανομένης, οὐ κατενόησε· καὶ τοῦτο οὐδόλως παράδοξον, διότι καὶ ἄλλο χωρίον παρενόησε λέγων, εἰ τὸ *δαιμόνιον* ἐσήμαινε *δαίμονα*, παράλογος ἂν ἦν ἐπεξήγησις *δαίμων τις γίγνεται, ἥτοι φωνή*· ἀλλ' ὁ ἀναγνώστης πεπεισμένος ἐστὶ νῦν, ὅτι ἡ ἑρμηνεία αὕτη οὐ μόνον οὐκ ἔστι παράλογος, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, ἀλλὰ καὶ ἀναγκαία καὶ μόνη ἀληθής· (τοῦτο οὐκ ἀληθές)· διότι ἡ φωνὴ αὕτη ἡ ὑψίστη ἐστὶν ἔκφρασις τῆς ἐνεργείας τοῦ δαίμονος τοῦ Σωκράτους, αὕτη ἀνενδοιάστως τὴν παρουσίαν αὐτοῦ ἐδήλου, αὕτη καὶ ὁ δαίμων ἓν καὶ τὸ αὐτό εἰσι, ψευδὴς αἴσθησις τῆς ἀκοῆς»· διότι ψευδὴς αἴσθησις τῆς ἀκοῆς ἐστιν ἡ φωνὴ καὶ ὁ δαίμων, ἄρα καὶ ἡ λέξις *δαιμόνιον* οὐσιαστικῶς ἐκλαμβάνεται· C'est puissamment raisonné· ἀλλὰ πῶς φωνὴ καὶ δαίμων ὁμοῦ εἰσι ψευδὴς αἴσθησις τῆς ἀκοῆς; διότι ἡ μὲν φωνὴ δύναται εἶναι ψευδὴς αἴσθησις τῆς ἀκοῆς, πῶς δὲ καὶ ὁ δαίμων, ὃς ὁρᾶται, οὐκ ἀκούεται; ὁ Lélut οὐκ εἶδεν ὅτι κάλλιον ἡ γνώμη αὐτοῦ εὐοδοῦται, τοῦ *δαιμονίου* ἐπιθετικῶς λαμβανομένου, ἵνα ᾖ, δαιμόνιόν τι σημεῖον γίγνεταί μοι, δηλαδὴ φωνή τις· ἀλλά, καὶ ὅτε τὸ *δαιμόνιον* λαμβάνεται οὐσιαστικῶς, οὐ σημαίνει ὡρισμένον πρόσωπον, ἀλλὰ τὸ θεῖον καθόλου καὶ οὕτω μεταχειρίζεται τὴν λέξιν ὁ Ξενοφῶν, ὁ δὲ Πλάτων συνήθως ὡς ἐπίθετον, λόγου γινομένου περὶ τοῦ δαιμονίου τοῦ Σωκράτους· (ἴδ. Zeller *Philosoph. der Griechen* II, 1, 73—74).

1) Οὗτοι ὅμως, ὧν μνημονεύει ἐνταῦθα, πολλοὺς αἰῶνας ἔζων μετὰ Σωκράτη.

Καὶ περὶ μὲν τούτων παρακατιόντες πλείονα ἐροῦμεν· ὁ δὲ Lélut κατατροπώσας, ὡς ᾤετο, τὸν Cousin, κατέρχεται καὶ εἰς πλατυτέραν ἐρμηνείαν περὶ δαιμονίου· «ἔστιν ὅτε, φησίν, τῆς λέξεως *δαιμόνιον* ἐγένετο χρῆσις ὡς ἐπιθέτου· ἐρῶ δὲ κατὰ τίνα ψυχολογικὴν κλίμακα ὁ Σωκράτης τὴν ἔκφρασιν τῶν παθολογικῶν αὐτοῦ αἰσθήσεων ἤλλασσεν· ὅτε μὲν αἱ ψευδεῖς αὐτοῦ αἰσθήσεις ἦσαν ἁπλῶς ἀόριστόν τι αἴσθημα, ἀρωγὴ πόρρωθεν τοῦ μεγάλου Θεοῦ ἢ τῶν Θεῶν, ὁ Σωκράτης ἔλεγε, *θεός, θεοί, dieu, les dieux, le dieu de Delphes*· ὅτε δὲ ἡ αἴσθησις μερικωτέρα καθίστατο καὶ ὁ θεὸς προσήγγιζεν, ὁ Σωκράτης ἔλεγεν *ὁ θεός, le dieu*· τοῦ θεοῦ ἔτι μᾶλλον προσεγγίζοντος, ὁ Σωκράτης ἔλεγε, *τὸ δαιμόνιον, ὁ δαίμων*. Ἐνίοτε ἡ αἴσθησις, καίπερ μᾶλλον ὡρισμένη, ἦν ἀπάτη (illusion) σχέσιν ἔχουσα πρὸς ἐξωτερικήν τινα κίνησιν· ταύτην ὁ Σωκράτης κατὰ τὸν εἰωθότα αὐτῷ τρόπον ἡρμήνευε, μεταχειριζόμενος τὰς φράσεις *τὸ δαιμόνιον σημεῖον le signe du démon (?) τὸ εἰωθὸς σημεῖον τοῦ δαιμονίου* (οὐδέποτε ὑπὸ Σωκράτους καὶ Πλάτωνος τοιαύτης φράσεως ἐγένετο χρῆσις), *δαιμόνιόν τι ἐναντίωμα*. Τέλος, ὅτε ἡ αἴσθησις ὅλως εἰδικὴ καθίστατο, τότε ὁ Σωκράτης ἤκουε τὴν *φωνήν*, καὶ τοῦτο ἦν ὁ ὕψιστος βαθμὸς τῶν παραισθήσεων αὐτοῦ» (σελ. 230—238). Ἡ κλίμαξ λοιπὸν τῆς ἐκφράσεως τῶν παθολογικῶν αἰσθήσεων τοῦ Σωκράτους, κατὰ τὸν Lélut, ἦν τοιαύτη· α') θεός, θεοί· β') ὁ θεός· γ') τὸ δαιμόνιον, ὁ δαίμων· δ') τὸ δαιμόνιον σημεῖον, τὸ εἰωθὸς σημεῖον τοῦ δαιμονίου(?), δαιμόνιόν τι ἐναντίωμα· ε') φωνή· ὥστε τὸ δαιμόνιον ἐν τῷ ὑψίστῳ βαθμῷ τῆς παραισθήσεως, ἐν τῇ ὑψίστῃ ἐκφράσει τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ, ἀπέβαινε φωνή. Τούτου ἕνεκα τὸ χωρίον τῆς Ἀπολογίας, θεῖόν τι καὶ δαιμόνιον γίνεται, φωνή, ὡς φέρεται ἐν ταῖς ἀρχαίαις ἐκδόσεσιν, ὁ Lélut μεταφράζει, quelque chose de divin et de démoniaque qui *devient* une voix. Ἀλλ' ἐν τῇ Ἀπολογίᾳ λέγεται ὅτι ἡ φωνὴ ἤρξατο ἐκ παιδικῆς ἡλικίας· ὥστε πῶς τὸ ἐν τῇ ἀρχῇ ὂν ἀποβαίνει τελευταῖον ἐπιγέννημα;

Ἡ ἀστεία αὕτη κλίμαξ τῶν παθολογικῶν αἰσθήσεων τοῦ Σωκράτους οὐ μόνον φαντασιώδης ἐστίν, ἀλλὰ καὶ ὁ ὕψιστος βαθμὸς τῶν παραλογισμῶν, πάσας τὰς θεωρίας τοῦ φιλοσόφου περὶ προνοίας γενικῆς καὶ μερικῆς ὑπάγων εἰς παραισθήσεις. Καὶ ταῦτα πάντα διὰ τί; ὅπως ἀποδείξῃ ὅτι ὁ Σωκράτης πολλὰς καὶ ποικίλας ὑφιστάμενος παραισθήσεις *θεοσοφικάς*, ὡς φησιν, ἦν ἀναντιλέκτως παράφρων. Διὰ τοῦτο ἀμφοῖν ταῖν χερσὶν ἀντέχεται τοῦ Θεάγους, διαλόγου παρὰ πάντων νοῦν[1] κρινομένου, διότι νομίζει αὐτὸν μεταλλεῖον ἀνεξάντλητον, βριθοντα πολλῶν μύθων περὶ τοῦ δαιμονίου τοῦ Σωκράτους, οὓς οἱ πλεῖστοι τῶν κριτικῶν ὀρθῶς ἀπορρίπτουσιν, οὐχ ὅμως καὶ ὁ Lélut, ὅς, κατὰ τὴν κοινὴν παροιμίαν, *ἀνώγεα καὶ κατώγεα* κτίζει Σωκρατικῶν παραισθήσεων ἐπὶ τῶν ἐν Θεάγει λεγομένων στηριζόμενος. Ἴδωμεν οὖν τίνα ταῦτά εἰσιν, ἀναγράφοντες αὐτὸ τὸ κείμενον.

Σωκρ. Ἔστι γάρ τι θεῖον μοῖρα παρεπόμενον ἐμοὶ ἐκ παιδὸς ἀρξάμενον δαιμόνιον· ἔστι δὲ τοῦτο φωνή, ἥ, ὅταν γένηται, ἀεί μοι σημαίνει ὃ ἂν μέλλω πράττειν, τούτου ἀποτροπήν, προτρέπει δὲ οὐδέποτε· καὶ ἐάν τίς μοι τῶν φίλων ἀνακοινῶται καὶ γένηται ἡ φωνή, ταὐτὸν τοῦτο ἀποτρέπει καὶ οὐκ ἐᾷ πράττειν· καὶ τούτων ὑμῖν μάρτυρας παρέξομαι· Χαρμίδην γάρ τουτονὶ γιγνώσκεται τὸν καλὸν γενόμενον, τὸν Γλαύκωνος· οὗτός ποτε ἐτύγχανεν ἐμοὶ ἀνακοινούμενος μέλλων ἀσκήσειν στάδιον εἰς Νεμέαν· καὶ εὐθὺς αὐτοῦ ἀρχομένου λέγειν ὅτι μέλλοι ἀσκεῖν, ἐγένετο ἡ φωνή, καὶ ἐγὼ διεκώλυόν τε αὐτὸν καὶ εἶπον λέγοντός σου μεταξὺ γέγονέ μοι ἡ φωνὴ ἡ τοῦ δαιμονίου[2]· ἀλλὰ μὴ

1) «Καίτοι ὁ Θεάγης μυθωδῶς περὶ τῶν μαντευμάτων τοῦ δαιμονίου ἀφηγεῖται, ἀορίστως ὅμως ἐκφράζεται, τῆς λέξεως *δαιμονίου* ἐν τῇ φράσει *φωνὴ ἡ τοῦ δαιμονίου* μὴ λαμβανομένης προσωπικῶς· ἡ νοθεία τοῦ Θεάγους, καίτοι ὁ Σοχῆρος ὑπερασπίζει αὐτόν, οὐδαμῶς χρήζει περαιτέρω ἀποδείξεως, ἐξ οὗ ὁ Κάρολος Ἔρμανν ἔπραξε τοῦτο λίαν ἐπιτυχῶς». Zeller.

2) Ἡ φράσις αὕτη οὔτε Σωκρατικὴ οὔτε Πλατωνική ἐστιν, ὡς κρίνουσιν ἄλλοι τε καὶ Σχλεϊερμάχερος καὶ Cousin λέγων· «ὁμολογῶ μετὰ τοῦ Σχλεϊερμαχέρου ὅτι ἐν τῇ φράσει *ἡ φωνὴ ἡ τοῦ δαιμονίου*, ἡ λέξις *δαιμόνιον*, οὐσιαστικῶς λαμβάνεται· ἀλλ' ὁ Σχλεϊερμάχερος ὀρθῶς παρατηρεῖ ὅτι τοιοῦτόν τι οὔτε ἐν τῇ Ἀπολογίᾳ οὔτε ἀλλαχοῦ εὑρηται· ἡμεῖς δὲ προσεπιλέγομεν, ὅτι ὁ μιμητὴς τοῦ Πλάτωνος ὁ συγγραφεὺς τοῦ Θεάγους, μὴ ἐννοήσας τὴν λεπτὴν ἔννοιαν τῆς φράσεως *ἐν τῇ* Ἀπολογίᾳ, διέστρεψε τὴν Πλατωνικὴν φράσιν, ὡς ποιοῦσι συνήθως οἱ μιμηταί, ὁρίζων αὐτὴν λίαν καὶ τρέπων τὴν ἐν τῷ πρωτοτύπῳ λεπτὴν χροιὰν ἐλαφρῶς ἐνδεδειγμένην εἰς ἰδέαν βεβαίαν καὶ σταθερὰν οὐσιαστικῶς ἐν τῷ ἀντιγράφῳ ἐκπεφρασμένην». Ὁ δὲ Lélut πρὸς ὑποστήριξιν ὅτι ἡ φράσις *ἡ φωνὴ ἡ τοῦ δαιμονίου* Σωκρατικὴ ἐστι καὶ Πλατωνική, ἀναφέρει τὴν φράσιν τῆς Ἀπολογίας *ἡ γὰρ εἰωθυῖά μοι μαντικὴ ἡ τοῦ δαιμονίου*, ἥτις διέφυγε τὸν Σχλεϊερμάχερον καὶ Cousin, δεικνύουσα ὅτι καὶ παρὰ Πλάτωνι ἐνίοτε τὸ δαιμόνιον λαμβάνεται ὡς οὐσιαστικόν, σημαῖνον τὸ θεῖον, τὸν θεὸν καθόλου. Ἀλλὰ τοῦτο οὐκ ἀναιρεῖ τὰς ὀρθὰς παρατηρήσεις τοῦ Cousin περὶ τοῦ μιμητοῦ μετατρέψαντος τὴν φράσιν τοῦ Πλάτωνος, *θεῖόν τι καὶ δαιμόνιον γίγνεται, τοῦτο δ' ἐστὶ φωνή*, εἰς φωνὴν τοῦ δαιμονίου, ἄλλως τε καὶ διότι αἱ λέξεις *ἡ τοῦ δαιμονίου*, ἐν τῇ φράσει, ἡ γὰρ εἰωθυῖά μοι μαντικὴ ἡ τοῦ δαιμονίου, φαίνονται γλωσσηματικαὶ παρεισφρήσασαι εἰς τὸ κείμενον.

ἔσκει· ἴσως, ἔφη, σημαίνει σοι, ὅτι οὐ νικήσω· ἐγὼ δὲ κἂν μὴ μέλλω νικᾶν γυμνασάμενός γε τοῦτον τὸν χρόνον ὠφεληθήσομαι· ταῦτα εἰπὼν ἦκεν· ἄξιον οὖν πυθέσθαι αὐτοῦ, ἃ αὐτῷ ξυνέβη ἀπὸ ταύτης τῆς ἀσκήσεως. Εἰ δὲ βούλεσθε τὸν Τιμάρχου ἀδελφὸν Κλειτόμαχον ἐρέσθαι, τί εἶπεν αὐτῷ Τίμαρχος ἥκων ἀποθανούμενος ἦλθε εὐθὺ τοῦ δημοσίου, ἐκεῖνός τε καὶ Εὔκθυλος ὁ σταδιοδρομῶν, ὃς Τίμαρχον ὑπεδέξατο φεύγοντα· ἐρεῖ γὰρ ὑμῖν ὅτι εἶπεν αὐτῷ ταῦτα.

Θεάγ. Τί; *Σωκρ.* Ὦ Κλειτόμαχε, ἔφη, ἐγὼ μέντοι ἔρχομαι ἀποθανούμενος νυνί, διότι Σωκράτει οὐκ ἤθελον πείθεσθαι· τί δὴ οὖν ποτε τοῦτο εἶπεν ὁ Τίμαρχος; ἐγὼ φράσω. Ὅτε ἀνίστατο ἐκ τοῦ συμποσίου ὁ Τίμαρχος καὶ Φιλήμων ὁ Φιλημονίδου ἀποκτενοῦντες Νικίαν τὸν Ἱροσκαμάνδρου, ἠπιςκόθην μὲν αὐτὼ μόνω τὴν ἐπιβουλήν, ὁ δὲ Τίμαρχος ἀνιστάμενος πρός ἐμὲ εἶπε· τί λέγεις, ἔφη, ὦ Σώκρατες; ὑμεῖς μὲν πίνετε, ἐμὲ δὲ δεῖ ποι ἐξαναστῆναι. ἥξω δὲ ὀλίγον ὕστερον, ἐάν τύχω· καί μοι ἐγένετο ἡ φωνή, καὶ εἶπον πρὸς αὐτόν, μηδαμῶς, ἔφην, ἀναστῇς· γέγονε γάρ μοι τὸ εἰωθὸς σημεῖον, τὸ δαιμόνιον· καὶ ὃς ἐπέσχε καὶ διαλιπών χρόνον αὖθις ὡρμᾶτο ἰέναι, καὶ ἔφη, εἰμὶ δή, Σώκρατες· αὖθις ἐγένετο ἡ φωνή· αὖθις οὖν αὐτὸν ἠνάγκασα ἐπισχεῖν· τὸ τρίτον, βουλόμενός με λαθεῖν, ἀνέστη οὐκέτι εἰπών μοι οὐδέν, ἀλλὰ λαθών, ἐπιτηρήσας ἄλλοσε τὸν νοῦν ἔχοντα· καὶ οὕτως ᾤχετο ἀπιών καὶ διεπράξατο ἐξ ὧν ἦλθε ἀποθανούμενος. Ὅθεν δὴ τοῦτ' εἶπε πρὸς τὸν ἀδελφόν, ὅπερ νῦν ὑμῖν ἐγώ, ὅτι ἴσως ἀποθανούμενος διὰ τὸ ἐμοὶ ἀπιστῆσαι. Ἔτι τοίνυν περὶ τῶν ἐν Σικελίᾳ πολλῶν ἀκούσεσθον, ἃ ἐγὼ ἔλεγον περὶ τῆς διαφθορᾶς τοῦ στρατοπέδου, καὶ τὰ μὲν πρεσβηλυθότα τῶν εἰδότων ἔστιν ἀκοῦσαι· πεῖραν δ' ἔξεστι νυνὶ λαβεῖν τοῦ σημείου, εἰ ἄρα τι λέγει· ἐπὶ γὰρ τῇ ἐπὶ στρατείαν ἐξορμῇ Σαννίωνος τοῦ καλοῦ ἐγένετό μοι τὸ σημεῖον, οἴχεται δὲ νῦν μετὰ Θρασύλλου στρατευσόμενος εὐθὺ Ἐφέσου καὶ Ἰωνίας. Ἐγὼ οὖν οἶμαι ἐκεῖνον ἢ ἀποθανεῖσθαι ἢ ὅμοιόν τι τούτῳ γ' ἐλᾶν, καὶ περί γε τῆς στρατείας τῆς ἄλλης πάνυ φοβοῦμαι.

Ταῦτα δὴ πάντα εἰρηκά σοι ὅτι ἡ δύναμις αὕτη τοῦ δαιμονίου τούτου καὶ εἰς τὰς συνουσίας τῶν μετ' ἐμοῦ συνδιατριβόντων τὸ ἄπαν δύναται· πολλοῖς μὲν γὰρ ἐναντιοῦται, καὶ οὐκ ἔστι τούτοις ὠφεληθῆναι μετ' ἐμοῦ διατρίβουσιν, ὥστε οὐχ οἷόν τέ μοι τούτοις συνδιατρίβειν· πολλοῖς δὲ συνείναι μὲν οὐ διακωλύει, ὠφελοῦνται δὲ οὐδὲν συνόντες· οἷς δ' ἂν συλλάβηται τῆς συνουσίας ἡ τοῦ δαιμονίου δύναμις, οὗτοί εἰσιν ὧν καὶ σὺ ἤσθησαι· ταχὺ γὰρ προκχρῆμα ἐπιδιδάσι· καὶ τούτων αὖ τῶν ἐπιδιδόντων οἱ μὲν καὶ βέβαιον ἔχουσι καὶ παραμόνιμον τὴν ὠφέλειαν· πολλοὶ δέ, ὅσον ἂν μετ' ἐμοῦ χρόνον ὦσι, θαυμάσιον ἐπιδιδάσιν, ἐπειδὰν δέ μου ἀπόσχωνται, πάλιν οὐδὲν διαφέρουσιν ὑτουοῦν. Τοῦτό ποτε ἔπαθεν Ἀριστείδης ὁ Λυσιμάχου, υἱὸς τοῦ Ἀριστείδου· διατρίβων γὰρ μετ' ἐμοῦ πάμπολυ ἐπεδεδώκει ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ· ἔπειτα αὐτῷ στρατεία τις ἐγένετο καὶ ᾤχετο ἐκπλέων· ἥκων δὲ κατελάμβανε μετ' ἐμοῦ διατρίβοντα Θουκυδίδην τὸν Μελησίου υἱὸν τοῦ Θουκυδίδου. Ὁ δὲ Θουκυδίδης τῇ προτεραίᾳ μοι δι' ἀπεχθείας ἐν λόγοις τισὶν ἐγεγόνει. Ἰδὼν οὖν με ὁ Ἀριστείδης, ἐπειδὴ ἠσπάσατό τε καὶ τἆλλα διελέχθη, Θουκυδίδην δέ, ἔφη, ἀκούω, ὦ Σώκρατες, σεμνύνεσθαι ἄττα πρὸς σὲ καὶ χαλεπαίνειν ὡς τι ὄντα. Ἔστι γάρ, ἔφην ἐγώ, οὕτως. Τί δέ; οὐκ οἶδεν, ἔφη, πρὶν σοὶ συγγενέσθαι, οἷον ἦν τὸ ἀνδράποδον; Οὐκ ἔοικέ γε, ἔφην ἐγώ, νὴ τοὺς θεούς. Ἀλλὰ μήν καὶ αὐτός γε, ἔφη, καταγελάστως ἔχω, ὦ Σώκρατες. Τί μάλιστα; ἔφην ἐγώ. Ὅτι, ἔφη, πρὶν μὲν ἐκπλεῖν, ὁτῳοῦν ἀνθρώπῳ οἷός τ' ἦν διαλέγεσθαι καὶ μηδενὸς χείρων φαίνεσθαι ἐν τοῖς λόγοις, ὥστε καὶ ἐδόκουν τὰς συνουσίας τῶν χαριεστάτων ἀνθρώπων· νυνὶ δὲ τοὐναντίον φεύγω, ἄν τινα καὶ αἰσθάνωμαι πεπαιδευμένον. Οὕτως αἰσχύνομαι ἐπὶ τῇ ἐμαυτοῦ φαυλότητι. Πότερον δέ, ἦν δ' ἐγώ, ἐξαίφνης σε προὔλιπεν αὕτη ἡ δύναμις ἢ κατὰ σμικρόν; Κατὰ σμικρόν, ἦ δ' ὅς. Νίκα δέ σοι παρεγένετο, ἦν δ' ἐγώ, πότερον μαθόντι παρ' ἐμοῦ τι παρεγένετο, ἢ τινὶ ἄλλῳ τρόπῳ; Ἐγώ σοι ἐρῶ, ἔφη, ὦ Σώκρατες, ἄπιστον μέν, νὴ τοὺς θεούς, ἀληθὲς δέ· ἐγὼ γὰρ ἔμαθον μὲν παρὰ σοῦ οὐδὲν πώποτε, ὡς αὐτὸς οἶσθα· ἐπεδίδουν δέ, ὁπότε σοι συνείην, κἂν εἰ ἐν τῇ αὐτῇ μόνον οἰκίᾳ εἴην, μὴ ἐν τῷ αὐτῷ δὲ οἰκήματι· μᾶλλον δὲ ὁπότε ἐν τῷ αὐτῷ οἰκήματι· καὶ ἔμοιγε ἐδόκουν πολὺ μᾶλλον ὁπότε ἐν τῷ αὐτῷ οἰκήματι ὢν λέγοντός σου βλέποιμι πρὸς σέ, μᾶλλον ἢ ὁπότε ἄλλοσε ὁρῴην· πολὺ δὲ μάλιστα καὶ πλεῖστον ἐπεδίδουν, ὁπότε παρ'

αὐτόν σε καθοίμην ἐχόμενός σου καὶ ἁπτόμενος· νῦν δέ, ἢ δ' ὅς, πᾶσα ἐκείνη ἡ ἕξις ἐξερρύηκεν. Ἔστιν οὖν, ὦ Θέαγες, τοιαύτη ἡ ἡμετέρα συνουσία· ἐὰν μὲν τῷ θεῷ φίλον ᾖ, πάνυ πολὺ ἐπιδιώσεις καὶ ταχύ· εἰ δὲ μή, οὔ. Ὅρα οὖν μή σοι ἀσφαλέστερον ᾖ, παρ' ἐκείνων τινὶ παιδεύεσθαι, οἳ ἐγκρατεῖς αὐτοί εἰσι τῆς ὠφελείας, ἣν ὠφελοῦσι τοὺς ἀνθρώπους, μᾶλλον ἢ παρ' ἐμοί ὅ,τι ἂν τύχῃ τοῦτο πράξαι.

Θεάγ. Ἐμοὶ μὲν τοίνυν δοκεῖ, ὦ Σώκρατες, ἡμᾶς οὑτωσὶ ποιῆσαι, ἀποπειραθῆναι τοῦ δαιμονίου τούτου συνόντας ἀλλήλοις· καὶ ἐὰν μὲν παρείκῃ ἡμῖν, ταῦτα βέλτιστα, εἰ δὲ μή, τότε ἤδη παραχρῆμα βουλευσόμεθα ὅ,τι δράσομεν, εἴτε ἄλλῳ συνεσόμεθα, εἴτε καὶ αὐτὸ τὸ θεῖον τὸ σοὶ γιγνόμενον πειρασόμεθα παραμυθεῖσθαι εὐχαῖς τε καὶ θυτίαις καὶ ἄλλῳ ὅτῳ ἂν οἱ μάντεις ἐξηγῶνται».

Οἱ λογοκλόποι οἱ κατὰ μίμησιν ἄλλων συγγράφοντες ἀδεξίως λίαν μιμοῦνται, ὑπερβολὰς ποιούμενοι καὶ παραμορφοῦντες τὰ ἱστορούμενα. Τοιαῦτά τινα ἔπραξε καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ Θεάγους· διότι τὰ περὶ δαιμονίου λεγόμενα ἐκ τῆς Ἀπολογίας εἴληφε τοῦ Πλάτωνος καὶ μάλιστα ἐκ τοῦ περιωνύμου χωρίου τοῦ Θεαιτήτου, ἐν ᾧ ὁ Σωκράτης λόγον περὶ τῆς μαιευτικῆς αὐτοῦ μεθόδου ποιεῖται, ἔχει δὲ ὧδε· *Σωκρ.* «Τῇ δέ γ' ἐμῇ τέχνῃ τῆς μαιεύσεως τὰ μὲν ἄλλα ὑπάρχει ὅσα ἐκείναις (ταῖς μαίαις), διαφέρει δὲ τῷ τε ἄνδρας ἀλλὰ μὴ γυναῖκας μαιεύεσθαι καὶ τῷ τὰς ψυχὰς αὐτῶν τικτούσας ἐπισκοπεῖν ἀλλὰ μὴ τὰ σώματα. Μέγιστον δὲ τοῦτ' ἔνι τῇ ἡμετέρᾳ τέχνῃ, βασανίζειν δυνατὸν εἶναι παντὶ τρόπῳ, πότερον εἴδωλον καὶ ψεῦδος ἀποτίκτει τοῦ νέου ἡ διάνοια ἢ γόνιμόν τε καὶ ἀληθές· ἐπειδὴ τόδε καὶ ἐμοὶ ὑπάρχει, ὅπερ ταῖς μαίαις· ἄγονός εἰμι σοφίας, καὶ ὅπερ ἤδη πολλοί μοι ὠνείδισαν, ὡς τοὺς μὲν ἄλλους ἐρωτῶ, αὐτὸς δὲ οὐδὲν ἀποκρίνομαι περὶ οὐδενὸς διὰ τὸ μηδὲν ἔχειν σοφόν, ἀληθὲς ὀνειδίζουσι· τὸ δὲ αἴτιον τούτου τόδε· μαιεύεσθαί με ὁ θεὸς[1] ἀναγκάζει, γεννᾶν δὲ ἀπεκώλυσεν. Εἰμὶ δὴ οὖν αὐτὸς μὲν οὐ πάνυ τις σοφός, οὐδέ τί μοι εὕρημά ἐστι τοιοῦτο, γεγονὸς τῆς ἐμῆς ψυχῆς ἔκγονον· οἱ δ' ἐμοὶ ξυγγιγνόμενοι τὸ μὲν πρῶτον φαίνονται ἔνιοι μὲν καὶ πάνυ ἀμαθεῖς, πάντες δὲ προϊούσης τῆς ξυνουσίας, οἷς περ ἂν ὁ θεὸς παρείκῃ, θαυμαστὸν ὅσον ἐπιδιδόντες, ὡς αὐτοῖς τε καὶ τοῖς ἄλλοις δοκοῦσι· καὶ τοῦτο ἐναργές ὅτι παρ' ἐμοῦ οὐδὲν πώποτε μαθόντες, ἀλλ' αὐτοὶ παρ' αὑτῶν πολλὰ καὶ καλὰ εὑρόντες τε καὶ κατέχοντες· τῆς μέντοι μαιείας ὁ θεός τε καὶ ἐγὼ αἴτιος· ὧδε δὲ δῆλον. Πολλοὶ ἤδη τοῦτο ἀγνοήσαντες καὶ ἑαυτοὺς αἰτιασάμενοι, ἐμοῦ δὲ καταφρονήσαντες ἢ αὐτοὶ ἢ ὑπ' ἄλλων πεισθέντες ἀπῆλθον πρωιαίτερον τοῦ δέοντος, ἀπελθόντες δὲ τά τε λοιπὰ ἐξήμβλωσαν διὰ πονηρὰν ξυνουσίαν καὶ τὰ ὑπ' ἐμοῦ μαιευθέντα κακῶς τρέφοντες ἀπώλεσαν, ψευδῆ καὶ εἴδωλα περὶ πλείονος ποιησάμενοι τοῦ ἀληθοῦς, τελευτῶντες δ' αὐτοῖς τε καὶ τοῖς ἄλλοις ἔδοξαν ἀμαθεῖς εἶναι, ὧν εἷς γέγονεν Ἀριστείδης ὁ Λυσιμάχου καὶ ἄλλοι πάνυ πολλοί· οἷς ὅταν πάλιν ἔλθωσι δεόμενοι τῆς ἐμῆς ξυνουσίας καὶ θαυμαστὰ δρῶντες, ἐνίοις μέν τὸ γιγνόμενόν μοι δαιμόνιον ἀποκωλύει ξυνεῖναι, ἐνίοις δὲ ἐᾷ[1] καὶ πάλιν αὐτοὶ ἐπιδιδόασιν· πάσχουσι δὲ δὴ οἱ ἐμοὶ ξυγγιγνόμενοι καὶ τοῦτο ταὐτὸν ταῖς τικτούσαις· ὠδίνουσι γὰρ καὶ ἀπορίας ἐμπίπλανται νύκτας τε καὶ ἡμέρας πολὺ μᾶλλον ἢ ἐκεῖναι· ταύτην δὲ τὴν ὠδῖνα ἐγείρειν τε καὶ ἀποπαύειν ἡ ἐμὴ τέχνη δύναται· καὶ οὕτοι μὲν δὴ οὕτως. Ἐνίοτε δέ, ὦ Θεαίτητε, οἳ ἂν μοι μὴ δόξωσί πως ἐγκύμονες εἶναι, γνοὺς ὅτι οὐδὲν ἐμοῦ δέονται, πάνυ εὐμενῶς προμνῶμαι, καί, ξὺν θεῷ[2] εἰπεῖν, πάνυ ἱκανῶς τοπάζω οἷς

1) Τίς ἐστιν ὁ θεὸς περὶ οὗ ἐνταῦθα ὁ λόγος; ἢ ὁ θεὸς καθόλου ἢ ὁ Ἀπόλλων εἰς ὃν ἀνέφερε τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ ὁ Σωκράτης (ἰδ. σελ. 221, 227—228)· ὡς ἐν τῇ Ἀπολογίᾳ οὕτω κἀνταῦθα χωρίζει τὸ ἔργον τοῦ θεοῦ καὶ τὸ τοῦ δαιμονίου περιοριζόμενον εἰς ἀποτροπήν· τῇ προόδῳ τῶν μαθητῶν συνεργεῖ ὁ θεός. Ἰδοὺ λοιπόν, δύνατκι εἰπεῖν ὁ Lélut, ὁ Σωκράτης λόγον ποιεῖται περὶ τοῦ θεοῦ αὐτοῦ, ὡς καὶ περὶ τοῦ δαιμονίου *(de son dieu, de son démon)*· ἀλλ' ὡς λαλεῖ ἐνταῦθα ὁ Σωκράτης περὶ ταῦ θεοῦ, πᾶς τις θεωρήσει τοῦτο δεῖγμα εὐτραπελίας μᾶλλον καὶ λεπτῆς εἰρωνείας ἢ παραφροσύνης. Ὁ Σωκράτης χαριεντίζεται ὅτι ἐν τῷ πνευματικῷ τοκετῷ τῶν νέων παρίσταται ὁ θεός, ὡς ἐν τῷ φυτικῷ τῶν γυναικῶν ἡ Ἥρα καὶ ἡ Εἰλείθυια. Ἂν ἀπαιτήσωμεν παρὰ τοῦ Lélut τοιαύτην εὐτράπελον εἰρωνείαν ἐννοῆσαι, ἀπαιτοῦμεν ἀδύνατα, ἰδόντες αὐτὸν τὴν ἠχὴν τῶν λόγων τῶν Νόμων τὴν βομβοῦσαν ἐν τοῖς ὠσὶ τοῦ Σωκράτους ἐκλαμβάνοντα σπουδαῖον σημεῖον παραισθήσεως.

2) Αἱ φράσεις, σὺν θεῷ εἰπεῖν, ἐὰν θεὸς ἐθέλῃ, ἃς ὁ Lélut ἀραιοῖς γράφει γράμμασιν, *Grâce à Dieu, si le Dieu le veut,* ὅπως ἀποδείξῃ ὅτι περὶ τοῦ θεοῦ τοῦ Σωκράτους γίνεται λόγος, κοινόταταί εἰσιν, ἔτι καὶ νῦν ἐν χρήσει· τὰ παραδείγματα ταῦτα δεικνύουσι διὰ τί ὁ Lélut πανταχοῦ τῶν διαλόγων τοῦ Πλάτωνος εὑρίσκει ὅτι γίνεται λόγος περὶ τοῦ θεοῦ, τοῦ δαίμονος τοῦ Σωκράτους.

4) Ἰδ. σελ. 218.

ἂν ξυγγενόμενοι ὄναιντο· ὧν πολλοὺς μὲν δὴ ἐξέδωκα Προδίκῳ, πολλοὺς δὲ ἄλλοις σοφοῖς τε[1] καὶ θεσπεσίοις ἀνδράσι. Ταῦτα δή σοι, ὦ ἄριστε, ἕνεκα τοῦδε ἐμήκυνα, ὑποπτεύων σε, ὥσπερ καὶ αὐτὸς οἴει, ὠδίνειν τι κυοῦντα ἔνδον· προσφέρου οὖν πρός με ὡς πρὸς μαίας υἱὸν καὶ αὐτὸν μαιευτικόν, καὶ ἃ ἂν ἐρωτῶ προθύμου ὅπως οἷός τ' εἶ οὕτως ἀποκρίνασθαι· καὶ ἐάν ἄρα σκοπούμενός τι ὧν ἂν λέγῃς ἡγήσωμαι εἴδωλον καὶ μὴ ἀληθές, εἶτα ὑπεξαιρῶμαι καὶ ἀποβάλλω, μὴ ἀγρίαινε ὥσπερ αἱ πρωτότοκοι περὶ τὰ παιδία· πολλοί γάρ ἤδη, ὦ θαυμάσιε, πρός με οὕτω διετέθησαν, ὥστε ἀτεχνῶς δάκνειν ἕτοιμοι εἶναι, ἐπειδάν τινα λῆρον αὐτῶν ἀφαιρῶμαι, καὶ οὐκ οἴονταί με εὐνοίᾳ τοῦτο ποιεῖν, πόρρω ὄντες τοῦ εἰδέναι ὅτι οὐδεὶς θεὸς δύσνους ἀνθρώποις, οὐδ' ἐγὼ δυσνοίᾳ τοιοῦτον οὐδὲν δρῶ, ἀλλά μοι ψεῦδός τε συγχωρῆσαι καὶ ἀληθὲς ἀφανίσαι οὐδαμῶς θέμις».

Ἐν τούτοις ὁρῶμεν τὰ ἑξῆς· α') ὁ Σωκράτης ἁρμοδίως εἰσάγει εἰς τὸν διάλογον τὰ περὶ τῆς μαιευτικῆς μεθόδου βλέπων τὸν Θεαίτητον, μεθ' οὗ διαλέγεται, κυοῦντά τι ἔνδον καὶ ὠδίνοντα· β') ὁ Σωκράτης μετά τινος λεπτῆς εἰρωνείας ὁμολογεῖ ὅτι ἡ ψυχὴ αὐτοῦ ἄγονος σοφίας ἐστί, διότι κελεύει τοῦ θεοῦ (τοῦ προσκόπου τῆς μαιευτικῆς) μαιεύει τὰς ψυχὰς τῶν νέων τικτούσας· γ') οἱ νέοι οὐδὲν παρὰ τοῦ Σωκράτους μανθάνουσιν, ἀλλ' αὐτοὶ παρ' ἑαυτῶν, ὑπὸ τῆς μαιευτικῆς αὐτοῦ μεθόδου καὶ τοῦ θεοῦ βοηθούμενοι, πολλὰ καὶ καλὰ εὑρίσκουσι καὶ κατέχουσι· δ') πολλοὶ τῶν νέων προώρως ἀπ' αὐτοῦ χωρισθέντες ἀπέρανθον ἃ πρότερον ἐγίνωσκον, ὧν εἷς γέγονεν Ἀριστείδης ὁ Λυσιμάχου, ὁ ἔγγονος Ἀριστείδου τοῦ *δικαίου*· ε') τὸ δαιμόνιον τινὰς μὲν τούτων ἐπιθυμοῦντας αὖθις ἀκροᾶσθαι Σωκράτους ἀπαγορεύει αὐτῷ δέχεσθαι, ἄλλους δ' ἐπιτρέπει· ἐπειδὴ αὗται αἱ περιπτώσεις ἄμεσον ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σωκράτους, τὸ δαιμόνιον ἀναμιγνύεται καὶ δηλοῖ τῷ Σωκράτει τίνας δεκτέον καὶ τίνας μή. Ὁ Σωκράτης γινώσκων κατὰ βάθος (ἰδ. σελ. 218) τὴν φύσιν καὶ τὸν χαρακτῆρα ἑκάστου τῶν μαθητῶν ἠδύνατο μὴ μόνον συμβουλὰς προτρεπτικὰς διδόναι, ἀλλὰ καὶ ἀποτρέπειν ἀπό τινων πράξεων, προλέγων τὰ ἀποβησόμενα αὐτοῖς δυσχέρεστα, ἂν μὴ ἀπόσχωνται. Ἐν τοιαύταις περιπτώσεσιν ἀνέμιγνύετο καὶ τὸ δαιμόνιον, ὡς ἔστιν εἰκάσαι, ἐξ ὧν λέγει ὁ Ξενοφῶν (Ἀπομν. Α, α', 4) «καὶ πολλοῖς τῶν ξυνόντων προηγόρευε τὰ μὲν ποιεῖν τὰ δὲ μὴ ποιεῖν ὡς τοῦ δαιμονίου προσημαίνοντος, καὶ τοῖς μὲν πειθομένοις αὐτῷ συνέφερε, τοῖς δὲ μὴ πειθομένοις μετέμελε»· ς') ὁ Θεός καὶ τὸ δαιμόνιόν εἰσι διάφορα· ὁ μὲν Θεὸς καὶ προστάτης τῆς μαιεύσεως προτρέπει καὶ ἀποτρέπει τὸν Σωκράτη, τὸ δὲ δαιμόνιον μόνον ἀποτρέπει οὐδαμῶς ἀναμιγνύμενον εἰς τὴν μαίευσιν· τοῦτο ἦν ἔργον τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Σωκράτους.

Παραβάλωμεν νῦν πρὸς ταῦτα τὰ ἐν τῷ Θεάγει, ὅπως ἴδωμεν πῶς παρεμορφώθησαν καὶ διεστρεβλώθησαν τὰ ἐν τῷ Θεαιτήτῳ.

Ὁ Δημόδοκος, εὐπατρίδης Ἀθηναῖος καὶ φίλος τοῦ Σωκράτους, προσέρχεται αὐτῷ μετὰ τοῦ υἱοῦ Θεάγους καὶ αἰτεῖται συμβουλὴν περὶ τοῦ υἱοῦ. Ὁ Σωκράτης διαλέγεται μετὰ τοῦ Θεάγους περὶ τῶν γνώσεων, ὧν ἐπιθυμεῖ γενέσθαι κάτοχος· ὁ δὲ Θεάγης ἐκφράζει τὴν ἐπιθυμίαν γενέσθαι μαθητὴς αὐτοῦ· ὁ δὲ Σωκράτης λέγει, εἰ καὶ τὸ δαιμόνιον ἐπιτρέπει τοῦτο· ἐντεῦθεν λαμβάνων ἀφορμὴν ἄρχεται κομπάζων καὶ μεγαλαυχῶν καὶ ἀφηγούμενος περὶ τοῦ δαιμονίου τέρατα καὶ σημεῖα, ὡς εἰ ὁ λέγων ἦν ἀλαζών τις καὶ κομπορρήμων σοφιστής, οὐχ ὁ μετριοφρονέστατος Σωκράτης. Ὅπως δὲ μὴ ὁ Δημόδοκος καὶ Θεάγης ἀπιστήσωσιν εἰς τὰ λεγόμενα, ἀναφέρει, ὡς ποιοῦσιν οἱ λογοποιοί, ὀνόματα πολιτῶν παρ' ὧν δύνανται τὴν ἀλήθειαν τῶν γεγονότων μαθεῖν. Ἀφηγεῖται λοιπὸν πράγματα, περὶ ὧν οὔτε ἐφρόντιζεν οὔτε ἀνεμιγνύετο τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους. Τοιοῦτο ἦν καὶ ἡ πρόρρησις περὶ τῆς καταστροφῆς τοῦ ἐν Σικελίᾳ στρατοπέδου. Ἐν μὲν τῷ Θεαιτήτῳ λέγει ὁ Σωκράτης· «Ταῦτα δή σοι, ὦ ἄριστε, ἕνεκα τοῦδε ἐμήκυνα, ὑποπτεύων σε ὠδίνειν τι κυοῦντα ἔνδον», ἐν δὲ τῷ Θεάγει, «Ταῦτα δὴ πάντα εἴρηκά σοι, ὅτι ἡ δύναμις αὕτη τοῦ δαιμονίου τούτου καὶ εἰς τὰς συνουσίας τῶν μετ' ἐμοῦ συνδιατριβόντων τὸ ἄπαν δύναντται»· ὥστε τὴν ἐν τῷ Θεαιτήτῳ τάξιν τῆς μαιευτικῆς κατέλαβεν ἐν τῷ Θεάγει ἡ δύναμις τοῦ δαιμονίου. Τοῦτο, ὡς εἰ ἦν θυρωρὸς τῆς σχολῆς τοῦ Σωκράτους, κατ' εὐθεῖαν ἐνεργεῖ ἄλλοις μὲν τῶν μαθητῶν ἐναντιούμενος ἀκροᾶσθαι τοῦ Σωκράτους, ἄλλοις δὲ ἐπιτρέπων καὶ πρὸς ἄλλους ἀδιαφόρως ἔχων. Ὁ Σωκράτης τελευτῶν ποιεῖται λόγον περὶ Ἀριστείδου, υἱοῦ τοῦ Λυσιμάχου, ὡς ἐν τῷ Θεαιτήτῳ· ἀλλ' ἐνταῦθα ὁ Σωκράτης ἀφηγεῖται δῆθεν ἃ αὐτὸς ὁ

1) Ἰδ. σελ. 218.

Ἀριστείδης εἶπεν αὐτῷ, ὅτι προώρως ἀποχωρισθεὶς αὐτοῦ ἀπέμαθεν ἃ πρότερον ἐγίνωσκε συνιών αὐτῷ καὶ ἐγένετο ὅλως ἰδιώτης. Τοῦ δὲ Σωκράτους ἐρωτήσαντος, ὡς εἰ εἶχε χρείαν ἐρωτῆσαι, εἴ τι παρ' αὐτοῦ ἔμαθεν, ὁ Ἀριστείδης ἀποκρίνεται, οὐχί· ἀλλ' οὐδὲν ἧττον προὐδίδευεν, ὅτε συνῆν αὐτῷ· ἡ δὲ προκοπὴ καὶ ἐπίδοσις ἐγίνετο θαυμασίῳ τῷ τρόπῳ, ἁπλῆ ἐπίδοσις ὅτε ἦν ἐν τῷ αὐτῷ οἴκῳ, ἐν ᾧ καὶ ὁ Σωκράτης, ἀλλ' οὐ καὶ ἐν τῷ αὐτῷ δωματίῳ· ἡ ἐπίδοσις ἦν μείζων, ὅτε ἐν τῷ αὐτῷ οἴκῳ καὶ ἐν τῷ αὐτῷ δωματίῳ ἦσαν ἅμφω· ἔτι δὲ μείζων, ὅτε ἦν ἐν τῷ αὐτῷ δωματίῳ, ἤκουεν αὐτοῦ λέγοντος καὶ ἔβλεπε πρὸς αὐτόν· ἐλάσσων δέ, ὅτε ἤκουε μέν, ἔβλεπε δὲ ἀλλαχόσε· ἡ δὲ ἐπίδοσις ἦν μεγίστη, ὅτε παρεκάθητο τῷ Σωκράτει καὶ ἥπτετο αὐτοῦ.

Φαίη ἄν τις, ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ Θεάγους ἤκμαζε κατὰ τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα καὶ λόγον ποιεῖται περὶ ζωϊκοῦ μαγνητισμοῦ. Ἀλλὰ ταῦτά εἰσιν ὅλως ξένα τῷ Σωκράτει καὶ τοῖς γνησίοις αὐτοῦ μαθηταῖς, ἐπιγέννημα ὄντα χρόνων μεταγενεστέρων. Τῷ Lélut ὅμως ἦσαν εὕρημα καὶ θησαυρὸς πολύτιμος· διὸ ταῦτα τῷ χωρίῳ τοῦ Θεαιτήτου συναναμίγνυσιν, ὡς εἰ μηδεμίαν εἶχον πρὸς αὐτὸ διαφοράν, καὶ ἐξάγει συμπεράσματα μανιακά. «Οὐ δύναμαι, λέγει, σιγῇ παρελθεῖν, ὅσον αἱ δοξασίαι καὶ αἱ ἀξιώσεις αἱ ἐν τοῖς μνημονευθεῖσι δυσὶ χωρίοις ἐξενεχθεῖσαι ἔχουσι τὸ παράδοξον ὡς πρὸς τὴν φύσιν καὶ ἀνάπτυξιν αὐτῶν καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀληθῆ μανιακὴν αὐτῶν ἀρχήν.

»Ἰδοὺ ὁ Σωκράτης οὐ μόνον φαντάζόμενος θείας δέχεσθαι ἐπιρροὰς καὶ ἐμπνεύσεις καὶ θείαν ἀκούειν φωνήν, ἀλλὰ καὶ οἰόμενος, ἐκ τούτου, ὁμοίαν κατέχειν ἐπιρροὴν καὶ μακρόθεν ἐπί τε τῶν φίλων καὶ μαθητῶν καὶ σχεδὸν ἐπὶ τῶν ξένων, ἐπιρροὴν ἀνεξάρτητον καὶ αὐτοῦ τοῦ λόγου καὶ τοῦ βλέμματος, ἐπενεργοῦσαν δὲ διὰ τῶν τοίχων καὶ εἰς περιοχὴν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐκτενῆ. Οὐδὲν τούτων παραδοξότερον δύναταί τις ὁρᾶν οὐδ' ἀνοητότερον καὶ χαρακτηριστικώτερον σημεῖον μανίας· οὐδ' αὐτοὶ οἱ παραισθητικοὶ (hallucinés) οἱ ὑπὸ τὰ ὄμματα ἡμῶν ἐν τῷ νοσοκομείῳ πέμποντες καὶ λαμβάνοντες μακρόθεν φυσικάς τε καὶ μαγνητικὰς καὶ ἐλευθεροτεκτονικὰς ἐπιρροάς, ἄλλως ἢ ὡς ὁ Σωκράτης ἐκφράζονται, οὐδ' εἰσὶ κατὰ τοῦτο παραφρονέστεροι αὐτοῦ. Ταῦτά εἰσιν ὀλίγον τι ζωηρὰ τῇ ἐκφράσει· ἀλλ' εἰρήσθω ἅπαξ ἔτι, ἡ ἔκφρασις αὕτη ἐστὶν ἡ τῆς ἀληθείας». Πολλοῦ γε καὶ δεῖ, σοφὲ Lélut· μυρίους παρασάγγας ἀπέχεις τῆς ἀληθείας, τοὺς ἐν τῷ Θεάγει μύθους εἴτε ὑπ' ἀγνοίας εἴτε ὑπ' ἄλλης αἰτίας ἐκλαμβάνων ὡς ἀλήθειαν.

Ἡ ἄγνοια περὶ τούτων τοῦ Lélut ἐξ ἐκείνων ἐστίν, ἃς ὁ Πλάτων πλημμελεστάτας καλεῖ καὶ ἀνοίας (ἰδ. σελ. 207)· ἀλλ' ὁ συγγραφεὺς τοῦ Δαιμονίου τοῦ Σωκράτους οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν ἔχων περὶ τῆς ἀληθείας αὐτοῦ πολλάκις τὰ αὐτὰ ἐπαναλαμβάνει· ὁ Σωκράτης εἶχε, λέγει, δαίμονα, ἤκουε φωνὴν θείαν προαγγέλλουσαν αὐτῷ τὸ μέλλον τὸ ἀφορῶν εἰς αὐτὸν καὶ εἰς τοὺς φίλους αὐτοῦ, ἐπιτρέπουσαν δ' ἔστιν ὅτε αὐτῷ προρρήσεις ποιεῖσθαι περὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων, οἷον περὶ τῆς εἰς Σικελίαν ἐκστρατείας καὶ περὶ τῆς εἰς Ἰωνίαν, ἃς προεῖπε τὴν κακὴν ἔκβασιν.

Ἐκ τῶν χωρίων τοῦ Πλάτωνος εἰς τὰ τοῦ Ξενοφῶντος μετακλίνει λέγων (Démon σ. 179)· «Τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Ξενοφῶντος καὶ ἡ Ἀπολογία, συνταχθεῖσα κατὰ φαντασίαν καὶ κατ' ἀφηγήσεις ἄλλων, πολλὰ ἔχουσι χωρία ἐν οἷς λόγος περὶ παραισθήσεων τῆς ἀκοῆς γίνεται, ἐν ἄλλαις λέξεσι περὶ τοῦ δαίμονος αὐτοῦ».

Καὶ περὶ μὲν τῶν χωρίων τῆς Ἀπολογίας οὐδὲν λέγομεν, ὡς οὐδεμίαν ἐχόντων σπουδαιότητα, ὡς τὰ τοῦ Θεάγους, τῆς Ἀπολογίας νόθου ἐξελεγχομένης· ἐν δὲ τοῖς Ἀπομνημονεύμασιν οὐδεμία φράσις ὑπάρχει παραισθησιν ἀκοῆς ὑπεμφαίνουσα, τοῦ Ξενοφῶντος ἀεὶ λέγοντος, τὸ δαιμόνιον σημαίνειν ἢ προσημαίνειν, ἢ ἐναντιοῦσθαι, ὅπερ μεθερμηνευόμενον δηλοῖ, ὅτι τὸ θεῖον, ὁ θεὸς προμηνύει τῷ Σωκράτει τί χρὴ ποιεῖν καὶ τί μή· ἀλλ' ὁ Lélut, ὡς εἴδομεν, συγχέων τὴν φωνὴν τῷ δαιμονίῳ ἐκλαμβάνει τὸ συναμφότερον ὡς παραίσθησιν ἀκοῆς, καίτοι παρὰ Ξενοφῶντι οὐδεὶς λόγος περὶ φωνῆς.

Ἐκ δὲ τῶν τοῦ Ξενοφῶντος μεταβαίνει εἰς τὰ τῶν μεταγενεστέρων, οἵτινες κατὰ τὸ πνεῦμα τῶν χρόνων αὐτῶν τὰ παράδοξα καὶ μυθώδη θαυμάζοντες ἐξετίθεσαν τὰ περὶ τοῦ δαιμονίου τοῦ Σωκράτους ἐπὶ τὸ μυθωδέστερον. καὶ ἐκ μὲν τοῦ Κικέρωνος ἀναφέρει περί ἀτυχήματός τινος συμβάντος τῷ Κρίτωνι παρακούσαντι τὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ Σωκράτους, τῆς φωνῆς γενομένης αὐτῷ. Ἐκ δὲ τοῦ περὶ τοῦ δαιμονίου τοῦ Σωκράτους τοῦ Πλουτάρχου περί παθήματός τινος τῶν μαθητῶν ὅσοι παρακούσαντες τὴν ἀποτροπὴν τοῦ Σωκράτους οὐκ ἄλλην ἐτράπησαν ὁδὸν ἀλλὰ τὴν αὐτὴν ἐβάδισαν, καθ' ἣν συναντήσαντες χοίροις κατεβορβόρωθησαν.

Ὁ Lélut τὰς προρρήσεις ταύτας τὰς διὰ τῆς φωνῆς γενομένας δεχόμενος ὡς αὐθεντικὰς καὶ ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας, φρονεῖ μετὰ τοῦ Ἀπουληίου, ὅτι ὁ Σωκράτης καὶ παραισθήσεις τῆς ὁράσεως εἶχε· διότι ὁ Ἀπουλήϊος λέγει ὅτι «οὐχ ἁπλῶς διὰ τῆς φωνῆς τὸ δαιμόνιον ἀπεκαλύπτετο τῷ Σωκράτει· διότι πολλάκις οὐκ ἤκουε φωνήν τινα, ἀλλὰ θεῖόν τι σημεῖον προσεγένετο αὐτῷ· τοῦτο δὲ τὸ σημεῖον οὐκ ἄλλο τι ἦν ἢ ἡ μορφὴ τοῦ δαιμονίου, ὁρατὴ μόνον αὐτῷ, ὡς ἡ Ἀθηνᾶ παρ' Ὁμήρῳ τῷ Ἀχιλλεῖ».

Ἡ ἑρμηνεία αὕτη τοῦ Ἀπουληίου ὅτι τὸ σημεῖον ἦν ἡ μορφὴ τοῦ δαιμονίου ὅλως ἡμαρτημένη ἐστί· διότι ὁ Σωκράτης ῥητῶς λέγει ἐν τῇ Ἀπολογίᾳ ὅτι τὸ θεῖον καὶ δαιμόνιον σημεῖον ἦν ἡ φωνή.

Τοῦτο λοιπὸν τὸ χωρίον, ὅπερ προφανῶς σαθρόν ἐστιν, ὁ Lélut πάσης πίστεως κρίνει ἄξιον καὶ ἐξ αὐτοῦ τεκμαίρεται ὅτι «ὁ Σωκράτης οὐ μόνον παραισθήσεις τῆς ἀκοῆς ὑφίστατο, ἀλλὰ καὶ τῆς ὄψεως, ἴσως δὲ καὶ τῆς ἁφῆς· καὶ ὄντως αἱ ἐκστάσεις αὐτοῦ, οἱ παροξυσμοί, τὰ ποικίλα σημεῖα ἃ ἔλεγεν ὅτι ἐδέχετο, οὐδεμίαν ἐῶσιν ἀμφιβολίαν ὅτι ὁ Σωκράτης ἦν εἰς τὰ δύο ἢ τρία ταῦτα εἴδη τῶν ψευδῶν ἀντιλήψεων ὑποκείμενος».

Ἐπειδὴ δὲ δύο χωρία, τὸ μὲν τοῦ Ξενοφῶντος, τὸ δὲ τοῦ Πλουτάρχου ἀντιλέγουσι πρὸς τὰ τοῦ Ἀπουληίου, ὁ Lélut ἀγωνίζεται παρακάμψαι τὴν ἀντίφασιν ταύτην. Ἐν μὲν τῷ χωρίῳ τοῦ Ξενοφῶντος (Ἀπομν. Δ, γ', 13) ὁ Σωκράτης διδάσκει ὅτι τὸ ὑπέρτατον ὂν καὶ οἱ ἄλλοι θεοὶ ἀοράτως ἐνεργοῦσιν· «ὅτι δὲ τἀληθῆ λέγω (τοὺς θεοὺς προσημαίνειν τοῖς ἀνθρώποις ἅ τε χρὴ ποιεῖν καὶ ἃ μή), καὶ σὺ γνώσει, ἂν μὴ ἀναμένῃς, ἕως ἂν τὰς μορφὰς τῶν θεῶν ἴδῃς, ἀλλ' ἐξαρκῇ σοι τὰ ἔργα αὐτῶν ὁρῶντι σέβεσθαι καὶ τιμᾶν τοὺς θεούς· ἐννόει δὲ ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ θεοὶ οὕτως ὑποδεικνύουσιν· οἵ τε γὰρ ἄλλοι ἡμῖν τἀγαθὰ διδόντες οὐδὲν τούτων εἰς τοὐμφανὲς ἱέντες διδόασι, καὶ ὁ τὸν ὅλον κόσμον συντάττων καὶ συνέχων, ἐν ᾧ πάντα καλὰ καὶ ἀγαθά εἰσι». Οὐδὲν σαφέστερον τούτων. Τί δὲ πρὸς ταῦτα λέγει ὁ Lélut; «Ἐν τούτῳ τῷ χωρίῳ ὁ σοφὸς Ἕλλην ποιεῖται λόγον περὶ τῶν μεγάλων θεῶν, τῶν πραγματικῶν θεῶν, οὐχὶ δὲ καὶ περὶ τῶν δαιμόνων»! Περὶ δὲ τοῦ χωρίου τοῦ Πλουτάρχου λέγει ὅτι οὐδὲ τοῦτο ἀποδείκνυσιν ὅ τι ὁ Σωκράτης οὐκ ἦν εἰς παραισθήσεις τῆς ὁράσεως ὑποκείμενος. Ἴδωμεν τί λέγει τὸ χωρίον· λαλεῖ ὁ Σιμμίας ὁ περιεργότατος τῶν μαθητῶν τοῦ Σωκράτους καὶ διὰ τῶν ἐρωτήσεων αὐτοῦ προκαλῶν, εἴπερ τις καὶ ἄλλος, λόγους καὶ συζητήσεις, ὡς φησιν αὐτὸς ὁ Σωκράτης ἐν τῷ Φαίδρῳ[1]. Οὗτος καὶ περὶ τοῦ δαιμονίου ἐτόλμησεν ἐρωτῆσαι τὸν Σωκράτη, ἀλλ' οὐδεμιᾶς ἔτυχεν ἀπαντήσεως. «Λύτὸς δὲ (Σιμμίας) Σωκράτη μὲν ἔφη περὶ τούτων ἐρώμενός ποτε μὴ τυχεῖν ἀποκρίσεως, διὸ μηδ' αὖθις ἐρέσθαι· πολλάκις δ' αὐτῷ παρακγενέσθαι τοὺς μὲν δι' ὄψεως ἐντυχεῖν θείῳ τινὶ λέγοντας, ἀλαζόνας ἡγουμένῳ, τοῖς δ' ἀκοῦσαι φωνῆς τινος φάσκουσι προσέχοντι τὸν νοῦν, καὶ διαπυνθανομένῳ μετὰ σπουδῆς. Ὅθεν ἡμῖν παρίστατο, σκοπουμένοις ἰδίᾳ πρὸς ἀλλήλους, ὑπονοεῖν, μή ποτε τὸ Σωκράτους δαιμόνιον οὐκ ὄψις, ἀλλὰ φωνῆς τινος αἴσθησις, ἢ λόγου νύησις εἴη, συνάπτοντος ἀτόπῳ τινὶ τρόπῳ πρὸς αὐτόν· ὥσπερ καὶ καθ' ὕπνον οὐκ ἔστι φωνή, λόγων δέ τινων δόξας καὶ νοήσεις λαμβάνοντες, οἴονται φθεγγομένων ἀκούειν».

Ἐκ τούτου τοῦ χωρίου μανθάνομεν, ὅτι ὁ Σωκράτης τοὺς λέγοντας ὄψιν τινὰ θείαν ἰδεῖν ἀλαζόνας ἡγεῖτο, ἐξ οὗ ἀποδεικνύεται ὅτι αὐτὸς οὐκ εἶχε παραίσθησιν ὁράσεως οὐδὲ εἶδέ ποτε ὄψιν θεοῦ τινος ἢ δαίμονος· διότι ἄλλως οὐκ ἂν ἡγεῖτο ἀλαζόνας τοὺς λέγοντας ὄψιν τινὰ θείαν ἰδεῖν· ὁ δὲ Lélut ἀξιοῖ τὸ ἐναντίον, ὅτι τὸ χωρίον τοῦ Πλουτάρχου οὐκ ἀποδείκνυσιν ὅτι ὁ Σωκράτης οὐχ ὑφίστατο καὶ παραίσθησιν ὁράσεως.

Ἀλλ' ἡμεῖς νομίζομεν ὅτι ἐκ τῶν εἰδη εἰρημένων ἀρκούντως ἐγένετο φανερόν, ὅτι τῆς παραισθήσεως τῆς ἀκοῆς ἐξαιρουμένης, ἅτε ἐπὶ χωρίου τῆς Ἀπολογίας ἀναμφισβητήτου στηριζομένης, ἣν ὅμως κακῶς ἑρμηνεύει, πᾶσαι αἱ ἄλλαι κρίσεις καὶ ἀποδείξεις τοῦ Lélut σαθραί εἰσι καὶ πολλάκις παράλογοι. Τοιαύτη ἡ περὶ παραισθήσεως τῆς ὁράσεως, ἡ περὶ τῆς ἁφῆς, ἡ περὶ τῆς καταληπτικῆς παραισθήσεως τοῦ Σωκράτους πρὸς τὸν ἥλιον ἀσκαρδαμυκτὶ ἀτενίζοντος, ὡς ποιοῦσιν οἱ μανιακοί. Τοιαύτη ἡ κρίσις ὅτι τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους ὡρισμένος ἐστὶ δαίμων, τοιαύτη ἡ κλίμαξ περὶ τῶν παθολογικῶν αἰσθήσεων τοῦ Σωκράτους· τοιαύ-

---

1) Ὁ Σωκράτης ἐπαινῶν τὸ φιλόλογον τοῦ Φαίδρου λέγει ὅτι πάντων τῶν ἄλλων ὑπέρτερός ἐστι, πλὴν Σιμμίου τοῦ Θηβαίου. «Θεῖός γ' εἶ περὶ τοὺς λόγους, ὦ Φαῖδρε, καὶ ἀτεχνῶς θαυμάσιος. Οἶμαι γὰρ ἐγὼ τῶν ἐπὶ τοῦ σοῦ βίου γεγονότων μηδένα πλείους ἢ σὲ πεποιηκέναι γεγενῆσθαι ἤτοι αὐτὸν λέγοντα ἢ ἄλλους ἑνί γέ τῳ τρόπῳ προσαναγκάζοντα. Σιμμίαν Θηβαῖον ἐξαιρῶ λόγου, τῶν δὲ ἄλλων πάμπολυ κρατεῖς».

τη ἡ κρίσις, ὅτι ὁ Σωκράτης ἐπίστευεν ὅτι ἡ δύναμις τοῦ δαιμονίου αὐτοῦ μεγάλη, ἐπενεργοῦσα καὶ μακρόθεν ἐπὶ τῶν φίλων καὶ μαθητῶν.

Ἀλλ' ἴσως ἐν τοῖς ἑπομένοις ἐπιχειρήματα πιθανώτερα εὑρήσομεν καὶ ἀποδείξεις ἀσφαλεστέρας. Ἐξετάσωμεν οὖν καὶ τὸ λοιπὸν μέρος τὸ περὶ τοῦ δαιμονίου τοῦ Σωκράτους πραγματευόμενον, μεταφέροντες ἐξ αὐτοῦ τὰ κυριώτερα.

Ὁ Lélut ἰσχυρὸς ἐν τῇ πεποιθήσει τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ κρίνει καί τινας γνώμας ἀρχαίων τε καὶ νέων περὶ τοῦ δαιμονίου τοῦ Σωκράτους· «Οἱ εὐμενέστερον, λέγει, περὶ Σωκράτους κρίνοντες ἔκ τε τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νέων, ἐν κεφαλαίῳ εἶπον, ὅτι αἱ ἐμπνεύσεις τοῦ δαιμονίου αὐτοῦ, παρ'αὐτοῦ ἴσως λίαν μεταφορικῶς ἐκπεφρασμένοι, οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ ἐμπνεύσεις τοῦ ἐναρετωτάτου καὶ συνετωτάτου καὶ φαεινοτάτου λόγου. Τοιαύτη σχεδόν ἐστιν ἡ γνώμη τινὸς τῶν διαλεγομένων ἐν τῷ περὶ δαιμονίου τοῦ Σωκράτους διαλόγῳ τοῦ Πλουτάρχου· «Οἴει γάρ, ἔφη ὁ Γαλαξίδωρος, ὦ Θεόκριτε, τὸ Σωκράτους δαιμόνιον ἰδίαν καὶ περιττὴν ἐσχηκέναι δύναμιν; οὐχὶ τῆς κοινῆς μόριον ἀνάγκης τὸν ἄνδρα πείρᾳ βεβαιωσάμενον, ἐν τοῖς ἀδήλοις καὶ ἀτεκμάρτοις τῷ λογισμῷ ῥᾳδίην ἐπάγειν;»

Τοιαύτη ἦν καὶ ἡ γνώμη τοῦ Montaigne, de Neudet, de Guy-Patin, de Fragnier, de Charpentier, de Rollin, de Voltaire καί τινων ἄλλων νεωτέρων Πλατωνικῶν φιλοσόφων (Cousin). ὀλίγοι δέ τινες τῶν νεωτέρων τὰς *δαιμονιακὰς* ἐμπνεύσεις τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου ὑπέλαβον ἀποτέλεσμα ἐξάψεως τῇ μανίᾳ γειτνιαζούσης, οἷον ὁ Διδερῶτος καὶ Βαρθελεμῆς λίαν ὀρθὰ λέγουσι πράγματα· ἀλλ' ἡ γνώμη αὐτῶν ἐν παρόδῳ ῥηθεῖσα μετά τινος δισταγμοῦ δι'ἔλλειψιν ἀναπτύξεως καὶ ἀποδείξεων οὐδὲν εἶχε κῦρος. Ἕτερα δὲ ἑρμηνεία νεωτάτη, καίπερ ἧττον ἀληθής, ἡ μᾶλλον εὐάρεστός ἐστιν, ἐξ ὧν δύνανταί τις περὶ τοῦ δαιμονίου τοῦ Σωκράτους εἰπεῖν, ὅταν μὴ ἀνατρέχων εἰς τὴν μελέτην τῆς παθολογικῆς ψυχολογίας ἁμοιρῇ τῶν μέσων πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν ἰδεῖν[1]. Ἡ γνώμη αὕτη ἐστὶν ἡ τοῦ Σταπφέρου λέγοντος *ἐν τῇ καθολικῇ Βιογραφίᾳ* περὶ Σωκράτους, ὅτι ἀπὸ ἠθικὸν καὶ θρησκευτικὸν αἴσθημα τοῦ Σωκράτους ἦν τοσοῦτον ἀνεπτυγμένον, ὥστε, ὅτε αἱ κινήσεις μετὰ πλείονος ἐνεργείας ἐγίνοντο ἐπαισθηταί, ἐφαίνοντο αὐτῷ ἐξ ἄλλης αἰτίας χωριστῆς οὐκ ἐξ ἑαυτοῦ προερχόμεναι, νομίζοντι ὅτι παρατηρεῖ μᾶλλον αὐτὰς ἢ παράγει, ἀκούει φωνὰς μᾶλλον ἢ ἐκτελεῖ πράξεις καὶ ἔχει συγκινήσεις, ὧν πηγὴ καὶ ὑποκείμενον ἦσαν αὐταὶ αὐτοῦ αἱ δυνάμεις. Τὸν τρόπον τοῦτον τοῦ αἰσθάνεσθαι καλεῖ ὁ Stapfer *ὀπτικὴν ψυχολογικὴν ἀπάτην (illusion d'optique psychologique)*. Ὁμολογητέον ὅτι ἀδύνατον ἦν μετὰ πλείονος σεβασμοῦ περὶ τῶν παραισθήσεων μεγάλου ἀνδρὸς λαλῆσαι· ἀλλὰ καίτοι ἡ ἔκφρασις λεπτὴ καὶ ὀρθὴ φαίνεται, ἐν τούτῳ κεῖται ἡ πλάνη· διότι ὅπως αἱ ψευδεῖς τοῦ Σωκράτους ἀντιλήψεις ὦσιν ἁπλῆ ἀπάτη (illusion) ἢ μᾶλλον σφάλμα (méprise), τῇ καταστάσει λόγου πραγματικῶς ἀκεραίου συμβιβαζόμενον, ἔδει ἕνα ὁ φιλόσοφος ὑρίστατο αὐτὰς παροδικῶς, καὶμάλιστα ἐξελάμβανεν αὐτὰς τοιαύτας οἵαι ὄντως ἦσαν, ὡς ἔζιν ἰδεῖν ἐνίοτε ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς αἰσθητικῆς παραφροσύνης (folie sensoriale)· ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα οὐκ εἶχεν οὕτως ἐν ταῖς παραισθήσεσι τοῦ Σωκράτους· διότι οὗτος, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ Stapfer ὁμολογεῖ, ἐνόμιζε τὸ δαιμόνιον αὐτοῦ ὡρισμένον πρόσωπον καὶ πραγματικόν, οὗ ἡ ἐνέργεια ἀπέβη σχεδὸν διηνεκής. Καίτοι ὁ Σωκράτης τὰς κοινὰς ἠσπάζετο προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίας, τὸ προνόμιον τῆς θείας ταύτης ἀρωγῆς οὐχ ὑπελάμβανε τοσοῦτον κοινόν, ὡς οἴεται ὁ Stapfer, ἀλλ' ἴδιόν τι.

Ἀφ' οὗ ὁ Stapfer τὰς καλῶς ὡρισμένας παραισθήσεις εἶδός τι ὀπτικῆς ἐγκεφαλικῆς ἀπάτης ὑπέλαβε καὶ ἐπειράθη συμμαχικόν τινα ποιῆσαι σύνδεσμον αὐτῶν καὶ τοῦ ἀκεραίου καὶ κυριάρχου λόγου, ὃς ἐν τῇ τῶν πραγμάτων φύσει οὐκ ἔστιν, οὐδὲ τὴν ἔκστασιν τῆς καταληπτικῆς οὕτως εἰπεῖν παραισθήσεως κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Ποτιδαίας συμβᾶσαν ἀποδέχεται ὡς τοιαύτην, ἀλλ' ὡς ἀποτέλεσμα σχεδὸν τεράστιον διανοητικῆς συστροφῆς (concentration), ὅλως λογικῆς καὶ ἐλευθέρας, ὅπερ ἀδύνατόν ἐζι (διὰ τί; ἰδ. σελ. 246), ὡς ἕκαστος αἰσθάνεται. Καίτοι δὲ ὁμολογεῖ ὅτι ἡ πίστις τοῦ Σωκράτους εἰς τὸ δαιμόνιον αὐτοῦ ἐγγὺς ἦν ἐνίοτε *τῆς δεισιδαιμονίας καὶ τῆς ἰσχυρογνωμοσύνης (de la superstition et de l'entêtement)*, πόρρω ἀπέχει νομίζειν τὸν Σωκράτη *θεόσοφον* ἢ φαντασιοπλῆκτον (visionnaire), μεμφόμενος τῷ συγγραφεῖ τοῦ Νέου Ἀναχάρσιδος εἰπόντι περὶ τοῦ δαιμονίου ὅτι λελογισμένη τίς ἐστιν ἰδιοτροπία ἢ ἔνδειξις διαστροφῆς τοῦ πνεύματος. Ἡ τελευταία κρίσις τοῦ Βαρθελεμῆ ἐστιν ἡ μόνη τῇ ἀληθείᾳ προσεγγίζουσα οὐχὶ δὲ καὶ πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν περιλαμβάνουσα. Λύτη καὶ μόνη δύναται καταληπτὸν ποιῆσαι τὸν Σωκράτη, τὰς ἐμπνεύσεις αὐτοῦ, τὰς δοξασίας αὐτοῦ ὡς καὶ τὰς τῶν χρόνων αὐτοῦ». *(Démon de Socrate,* σελ. 206—212).

Ὅτι ὀρθῶς ὁ Stapfer κρίνει περὶ τῆς ἐν Ποτιδαίᾳ βαθείας τοῦ Σωκράτους μελέτης ἢ ἐκστάσεως, ὡς συνήθως καλοῦσιν αὐτήν, ἀρκούντως ἀπεδείξαμεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν (ἰδ. σελ. 246)· πρὸς δὲ τὰς ἄλλας παρατηρήσεις τοῦ Lélut πρὸς τὸν Stapfer ἐροῦμεν τὰ δέοντα παρακατιόντες.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ Lélut οὐχ ὑπολαμβάνει τὸ λογικὸν τοῦ Σωκράτους ἀκέραιον, πειρᾶται τὰ ὅρια διαγράψαι τοῦ ὑγιῶς ἔχοντος λόγου, καὶ πότε τὰ ὅρια ταῦτα ὑπερπηδῶν ἄρχεται παραπαίειν· «ἄνθρωπός τις, λέγει, πάντα τὸν βίον αὐτοῦ διανυσάτω ἐκτὸς τοῦ κοινοῦ κανόνος, ἰδιότροπος ὢν τῇ συμπεριφορᾷ αὐτοῦ, τοῖς ἤθεσι, ταῖς δοξασίαις, ἢ ἐν μέρει ταῖς ἰδιοτροπίαις ταύταις ὑποκείμενος, μηδὲν ποιείτω, μηδὲν λεγέτω, μηδὲν σκεπτέσθω, ὡς οἱ κοινοὶ τῶν ἀνθρώπων· διαγέτω οὕτω διὰ κενοδοξίαν ἢ ὑπερηφάνειαν ἢ δειλίαν, διὰ σύνεσιν ἢ διὰ πάντα ταῦτα, ἢ τέλος δι' ἄλλόν τινα ἰδιοτροπίαν ἀφ' ἑαυτῆς ἑρμηνευομένην· ἂν τὸ πρᾶγμα μὴ περαιτέρω χωρῇ, ἂν ὁ ἰδιότροπος καὶ παράξενος οὗτος ἄνθρωπος μὴ σκέπτηται μηδὲ λέγῃ καὶ πράττῃ ἄλλως ἢ ὡς ἡμεῖς ἔν τισι περιστάσεσι τοῦ ἡμετέρου βίου ἐσκεψάμεθα, ἐλαλήσαμεν καὶ ἐπράξαμεν, κατανοοῦμεν τὴν κατάσασιν ταύτην, οἰκτείρομεν τὸν ἄνθρωπον καὶ ἴσως δυσμενῶς πρὸς αὐτὸν διακείμεθα, ἀλλ' οὐ καλοῦμεν αὐτὸν οὐδ' ἐπιτρέπει ἡ σύνεσις καὶ ἡ ἀλήθεια καλεῖν αὐτὸν παράφρονα, ὅταν μάλιστα ὁ λόγος ἢ περὶ τῆς διανοητικῆς καταστάσεως ἀνθρώπου, οὗ ἡ μεγαλοφυία ποιεῖ συγχωρεῖν αὐτῷ περισπασμοὺς (distractions) ἐνίοτε ἀστείους, περὶ ἀνθρώπου, ὃς ἴσως οὐκ ἄλλως δύναται μεγαλοφυὴς εἶναι ἢ ἰδιότροπος ὢν καὶ μάλιστα ἔστιν ὅτε ἐν τοῖς μικροῖς πράγμασι τοῦ βίου γελοῖος.

»Ἄνθρωπός τις ὡσαύτως κατεχέσθω διηνεκῶς ὑπὸ πάθους διανοητικῆς ἐμμόνου ἰδέας, ἀκολουθείτω αὐτῇ διὰ πασῶν τῶν ἀτραπῶν τοῦ βίου, ἐν πάσκις ταῖς καταστάσεσιν αὐτοῦ τοσοῦτον ποικίλαις καὶ πολλάκις ἐναντίαις· ἐπιλανθανέσθω ἐνίοτε τηρεῖν τὰ τακτικὰ καθήκοντα τοῦ πολίτου, τοῦ πατρὸς καὶ αὐτοῦ τοῦ συζύγου· ἂν ἡ κρᾶσις αὐτοῦ ἰσχυρὰ ᾖ, ἢ αἱ περιστάσεις μὴ ὦσι λίαν ἐναντίαι, ἢ ὁ σκοπὸς κατορθώσιμος ᾖ ἢ ἐγγὺς τούτου, ὁ λόγος αὐτοῦ οὕπω ἐκάμφθη, οὐδ'ἔζιν ἰδεῖν ἐν ταύτῃ τῇ ἰδιοτροπίᾳ ἢ μᾶλλον ἐν ταύτῃ τῇ ἀλλοτρόπῳ διανοητικῇ συστροφῇ, πρὸς ὕψηλόν ἐνίοτε σκοπὸν ἀποβλεπούσῃ, οὐκ ἔστιν ἰδεῖν, λέγω, ἄλλο ἢ ἐπικίνδυνον ἔντασιν πνεύματος, ἥ γε ἀξία ἐστίν, εἰ μὴ πάντοτε θαυμασμοῦ, τοὐλάχιστον τοῦ διαφέροντος καὶ τῆς ἐπιεικείας ἡμῶν, οὐδέποτε δὲ ἄνευ παραλόγου ἀδικίας ὡς μανία λογισθήσεται. Προσφερόμενός τις τοιούτῳ ἀνευλαβεῖ τρόπῳ πρὸς πάσας τὰς ἐμμόνους καὶ ἀποκλειστικὰς ἰδέας (idées fixes et exclusives) καὶ τὰς ἰδιοτροπίας ἃς παράγουσι, κινδυνεύσει στερῆσαι τὸ ἀνθρώπινον γένος τὸν στέφανον αὐτοῦ, ἢ τὰ λαμπρότερα αὐτοῦ ἄνθη μιᾶναι, καὶ δοῦναι τοῖς μεγάλοις ἀνδράσι κατοικίαν οὐ τὸ Πάνθεον, ἀλλὰ τὸ ὄνειδος τῶν μικρῶν οἴκων· διότι οὐδεὶς ἀνὴρ ἄντως περιφανὴς ἐπὶ μεγαλοφυΐᾳ ἐν τέχνῃ τινὶ ἢ ἐν ἐπιστήμῃ, ὃς περί τινα εἰκόνα ἐπασχολεῖται ἢ ἰδέαν ἢ σειρὰν ἐμπνεύσεων, ἢ περὶ ἀνακαλύψεις, διὰ πασῶν τῶν δυσχερειῶν διερχόμενος, γευόμενος πασῶν τῶν ἀπογοητεύσεων βίου ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀσήμου καὶ παρεγνωρισμένου, κυμαινόμενος μεταξὺ τῶν φρικωδῶν ἀπενθαρρήσεων ψυχῆς διαπύρου, οὐδεὶς ἐζιν ὁ μὴ παρασχὼν τοῖς τῶν συγχρόνων ὄμμασι καὶ ἔστιν ὅτε τοῖς μεταγενεστέροις τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ περισπασμοῦ, παραγόμενον ὑπὸ ἐπασχολήσεως μεγάλης ἰδέας, ὅπερ ὁ μὴ κατανοῶν πολλάκις εἰς πειρασμὸν ἔρχεται ὑπολαβεῖν αὐτὸ ἀνακολουθίαν τῆς παραφροσύνης ἢ εὐήθειαν τῆς ἠλιθιότητος· παραδείγματα πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς ἀποφάνσεως ταύτης εἰσὶ πολλά· οἷον ὁ πρῶτος τῶν Βρούτων ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς ἠλιθιότητος κρύπτων τὴν τιμωρίαν καὶ ἐκδίωξιν τῶν Ταρκυνίων· ὁ Ἀρχιμήδης κράζων ἐν ταῖς ὁδοῖς τῶν Συρακουσῶν κατὰ τὴν ἅλωσιν αὐτῶν, ὅτι ἔλυσε τὸ πρόβλημα, καὶ μὴ αἰσθανόμενος ὅτι Ῥωμαῖος στρατιώτης ζίφει διατρυπᾷ τὰ στήθη αὐτοῦ κτλ. . . . . .

»Ἀλλ' ὀφείλομεν μὴ ἀποκρύψαι, ὅτι μεγαλοφυΐα μέχρι τῶν ἐσχάτων ὁρίων προβᾶσα, καὶ ὄργανον λίαν ἐντεταμένον διαχειριζομένη, καὶ εἰς πᾶσαν βιαίαν ὁρμὴν παραδιδομένη ἢ εἰς τὸν πυθμένα εἰσδύουσα τῶν ἐμπνεύσεων αὐτῆς, ἐγγύς ἐστι τῆς ἀξιοθρηνήτου καταστάσεως, ἧς τὸ ὄνομα ἔστιν ὅτε ἐδόθη αὐτῇ.

»Ἓν ἔτι βῆμα πρὸς τὰ πρόσω καὶ τὸ ὅριον ἐγένετο ὑπερβατὸν καὶ ἀντὶ Γαλιλαίου ἔχετε Κάρδανον, ἀντὶ Μελάγχθονος Λούθηρον, ἀντὶ δὲ Πλάτωνος Σωκράτη· καὶ ὄντως τοῦτο τὸ βῆμα ἐποίησεν ὁ Σωκράτης ὑπερβαλὼν τὰ ὅρια τοῦ λόγου. Ἡ ἀποκλειστική, ζωηρά, διάπυρος

1) Ὅταν ὅμως μόνον περὶ τὴν παθολογικὴν ψυχολογίαν ἀσχολῆταί τις, κινδυνεύει πανταχοῦ ὁρᾶν σημεῖα μανίας, ὡς ἔστιν ἰδεῖν ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ Moreau *La Folie et le Génie.*

καὶ ὑψηλὴ ἰδέα, ἡ πρὸ μικροῦ τάς τε ἰδιοτροπίας ἐκείνας παράγουσα, ἐξ ὧν αὔξει καὶ ὑξύνεται τὸ δηκτικὸν τῆς μεγαλοφυΐας, καὶ τὴν συστροφήν, ἥτις ἐπιβάλλει τὴν σιωπὴν τοῦ σεβασμοῦ, ἡ ἰδέα, λέγω, αὕτη ἤλλαξε φύσιν, τὸν χαρακτῆρα ὑποδυθεῖσα εἰκόνος, φωνῆς, πράγματος ἐνὶ λόγῳ ἐσωτερικοῦ. Ἐνεσωματώθη, *ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο*, verbum caro factum est, καὶ ἡ θυσία ἐτελέσθη· ἡ δὲ ἀνθρωπότης ἡ ἐπὶ τεραστίοις ἔργοις ὑψηλοῦ καὶ δημιουργοῦ λόγου σεμνυνομένη, οὐδὲν ἄλλο ἔχει νῦν πρᾶξαι ἢ καλύψαι τὸ ἐκυτῆς πρόσωπον καὶ θρηνῆσαι τὴν ἀνεπανόρθωτον ἀπώλειαν ἑνὸς τῶν ἐνδοξοτάτων αὐτῆς τέκνων.

«Τοιοῦτον τὸ συμβὰν τῷ Σωκράτει πάθημα· ὅ,τι τὸ κατ' ἀρχὰς ἦν αὐτῷ ἀκατάσχετος ὁρμή[1], βαθεῖα πεποίθησις, ἰδέα πάσης ὥρας, ἐγένετο, τοῦ χρόνου προϊόντος, καὶ μάλιστα ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν δυνηκοῦς ἐνεργείας, ἐξωτερικὴ τῆς ἀκοῆς αἴσθησις, καὶ ἄνευ ἀμφιβολίας[1] καὶ τῆς ὁράσεως. Μετὰ τὰς ἐμπνεύσεις τῆς συνειδήσεως, ἐπῆλθον αἱ ἐμπνεύσεις τῆς Θεότητος· ὁ Σωκράτης ἤκουσε *τοῦ Θεοῦ, τοῦ δαιμονίου, τῆς φωνῆς*, καὶ ἐν παντὶ τῷ σώματι ἤσθετο τῶν βρυγμῶν τῶν παρορμήσεων. Ἐσκέψατο, ἐλάλησεν, ἔπραξε κατὰ ταῦτα· ἐποίησεν αὐτὰ τίτλον δόξης καὶ ὑπεροχῆς[2] αὐτοῦ ἐπὶ τῶν συγχρόνων, οἵτινες ἐπίστευσαν αὐτῷ, ἐθαύμασαν, ἐθεοποίησαν αὐτόν, καίπερ δόντες αὐτῷ πιεῖν τὸ κώνειον, καὶ ὡς κληρονομίαν τοῖς μεταγενεστέροις κατέλιπον τὴν θεοποίησιν ταύτην νοσούσης κεφαλῆς».

«Λείπεταί μοι νῦν, λέγει, διασαφῆσαι πῶς ταῦτα ἦν δυνατὸν γενέσθαι, πῶς ὁ Σωκράτης, ἡ πρώτη φιλοσοφικὴ κεφαλὴ τῆς ἀρχαιότητος, ἠδυνήθη ἐξολισθῆσαι εἰς τὸ γενέσθαι παράφρων, (il a pu se laisser devenir fou), πῶς οὐκ ἤσθετο ὅτι ἐγίνετο, πῶς τοὐλάχιστον οἱ σύγχρονοι, οἱ φίλοι, οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἄνδρες πεφωτισμένοι, ἐπιστήμονες, φιλόσοφοι, οὐκ εἶδον τί ἦν ὁ συμπολίτης καὶ διδάσκαλος αὐτῶν, οὐδ' ὅτι ἡ διφυὴς αὐτοῦ ψυχολογία, εἰ προύκάλει τὸν θαυμασμόν, προύκάλει ὡσαύτως τὴν ἔκπληξιν καὶ τὸν οἶκτον. Αἱ ἀποδείξεις αὗται ἔσονται λίαν εὔκολοι, διότι φυσικῶς ἐκ τῆς ἐξετάσεως ἐξάγονται τῶν γενικῶν λόγων τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἔζη ὁ Σωκράτης, καὶ μάλιστα ἐκ τῆς τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν».

Ὁ σοφὸς Lélut εἰσέρχεται εἰς τὴν ἀφήγησιν τῆς ἀρχῆς, συστάσεως καὶ ἀναπτύξεως τῆς πολυθείας ἐν Ἑλλάδι, συγχέων τὰς νέας Θεωρίας τῶν Νεοπλατωνικῶν μετὰ τῶν ἀρχαίων. Θεμέλιον τῆς πολυθείας, λέγει, ἐστὶν ἡ φυσικὴ διάθεσις τοῦ ἀνθρώπου, ἐν τῇ νηπιότητι μάλιστα τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ, τοῦ ἀνάγειν πάντα εἰς ἔμψυχον αἰτίαν· πάντα οὕτως ἀπέβησαν θεοί· οἱ δὲ Ἕλληνες πᾶσαν τὴν φύσιν ἐπλήρωσαν θεοτήτων· ὁ οὐρανός, τὰ ἄστρα, ὁ ἀήρ, ἡ γῆ καὶ αἱ ῥίζαι αὐτῆς, ἡ θάλασσα, τὰ ὄρη, αἱ κοιλάδες, τὰ δάση, οἱ ποταμοί, αἱ πηγαὶ κτλ. ἦσαν μεστὰ θεῶν.

Ὅτε οἱ φιλόσοφοι Πυθαγόρας, Ἀναξαγόρας, Σωκράτης, Πλάτων[1] ἤρξαντο τοὺς θεοὺς πνευματικωτέρους ποιεῖν διαφόρους ἐποιήσαντο τάξεις τῶν θεοτήτων, διατάξαντες κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπον· τὴν πρώτην τάξιν ἀπένειμαν Θεῷ τινι ἀπείρῳ, ὃν πολλάκις συνέχεον τῇ Εἱμαρμένῃ, οὐκ εἰδότες τί σχῆμα καὶ τί σῶμα ἀποδοῦναι αὐτῷ· τὴν δευτέραν τάξιν κατέλαβον τὰ ἄστρα, τὸ πῦρ, ὁ αἰθήρ, ὁ ἀήρ· τὴν δὲ τρίτην κατέλαβεν ὁ πολυμιγὴς ὄχλος τῶν ἀληθῶν καὶ ἀνθρωπομόρφων θεῶν μεγάλων τε καὶ μετρίων καὶ μικρῶν καὶ λίαν μικρῶν.

Ἐδέησεν εὑρεῖν τρόπον συγκοινωνίας τῶν θεῶν τούτων τοῖς ἀνθρώποις, ὅπως τὰς δεήσεις αὐτῶν καὶ τὰ σεβάσματα δέχωνται καὶ παρέχωσιν αὐτοῖς συμβουλὰς καὶ ἐπιταγάς. Ἐπὶ τούτῳ δὲ τῷ σκοπῷ οἱ φιλόσοφοι ἐπλήρωσαν τὸν ἀέρα δαιμόνων, οἵτινες νέον εἶδος ὄντων εἰσὶ γεννηθέντες ἐκ θεῶν καὶ γυναικῶν, ἀθάνατοι, ὡς οἱ θεοί, καὶ εἰς πάθη ὑποκείμενοι, ὡς οἱ ἄνθρωποι. Τῶν μεσιτῶν τούτων μεταξὺ θεῶν καὶ ἀνθρώπων ὁ ἀριθμὸς ἦν ἄπειρος· ἐξ αὐτῶν οἱ μὲν ἦταν ὡρισμένοι ἑκάστῳ ἀνθρώπῳ ὡς ἀγαθοὶ ἢ κακοὶ δαίμονες, οἱ δὲ εἶχον ἄλλας λειτουργίας· πλὴν τούτων ἦσαν καὶ ἄλλοι δαίμονες, αἱ ψυχαὶ τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν, μετὰ θάνατον θεοποιηθεῖσαι.

Ὁ Lélut ἐπαινεῖ τοὺς φιλοσόφους δι' ἣν ἐποίησαν μεγάλην εὐεργεσίαν τῇ ἀρχαίᾳ κοινωνίᾳ, διότι ἀντὶ τῶν χυδαίων καὶ σωματοειδῶν θεῶν ἐπλήρωσαν καὶ αὐτὸν ὃν ἀνέπνεον ἀέρα ἡμιτελῶν πνευμάτων (demi-esprits), ἐξ ὧν τὰ μὲν ἦσαν ὁδηγοὶ καὶ φύλακες, τὰ δὲ πονηροὶ καὶ κακοὶ δαίμονες[1]. Τῆς δὲ Θεωρίας ταύτης τῆς περὶ δαιμόνων, τῶν ἀναγκαίων τούτων μεσιτῶν μεταξὺ Θεῶν καὶ ἀνθρώπων, τὸν Σωκράτη ἡγεῖται, εἰ μὴ πατέρα, τοὐλάχιστον ἀνάδοχον, ὡς πάντες σχεδὸν οἱ διάλογοι τοῦ Πλάτωνος μαρτυροῦσι· παρεκινήθη δέ, λέγει, ὑποστηρίξαι τὴν θεωρίαν ταύτην, διὰ τοῦ ἀξιώματος τῶν πεποιθήσεων αὐτοῦ, ἐκ τῶν ἔξῆς. Ἡ διάνοια αὐτοῦ ἀνατραφεῖσα ἐν τῇ εἰδωλολατρείᾳ καὶ ἐν τῇ πίστει εἰς ὄνειρα, εἰς χρησμούς, εἰς θαύματα, φύσει περίεργος καὶ ἐταστικὴ καὶ ἐφελκομένη ὑπὸ ἐμπνεύσεων ἐκ τῆς νεκυικῆς ἡλικίας ἀρξαμένων, ἐζήτησε λίαν πρωΐμως μαθεῖν πῶς οἱ θεοὶ κατεργάζονται τοὺς χρησμούς, τὰ ὄνειρα, τὰ θαύματα, καὶ πῶς ἐν αὐτῷ γεννῶσι τὰς ἐμπνεύσεις καὶ τὰς προμηνύσεις.

«Οἱ θεοί, οἵους ἐνόμιζεν ὁ Σωκράτης, οὐκ ἠδύναντο περὶ μικρὰ πράγματα τυρβάζειν, περιοριζόμενοι ἐν τῇ τοῦ κόσμου διοικήσει, μεταχειριζόμενοι δὲ διὰ τὰ ἄλλα μεσίτας, ἀοράτους ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, αἰσθητοὺς δὲ τῇ ἀκοῇ καὶ τῇ ἁφῇ, ἢ δυνάμει ἄλλων βαθυτέρων καὶ ἐνδομυχοτέρων ἐντυπώσεων. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον πάντα σαφῆ γίνονται, τά τε γενικὰ τῶν χρησμῶν, τῶν θαυμάτων, τῶν ὀνείρων καὶ πασῶν τῶν ἄλλων τῆς θεότητος ἐπιρροῶν ἐπὶ τῆς γῆς καὶ τῶν κατοίκων αὐτῆς, καὶ τὰ μερικὰ τῶν ἐμπνεύσεων τοῦ Σωκράτους[2] περὶ τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν καθηκόντων τῆς ἠθικῆς καὶ περὶ τῆς ἐκκαθάρσεως τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν, ἅπερ ἄμφω μέλημα καὶ σκοπὸς τοῦ βίου αὐτοῦ ὑπῆρξαν.

Δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι ἐν τοιαύτῃ καταστάσει οὐκ ἦν δυνατὸν ἄλλως ἔχειν θρησκευτικὰς δοξασίας ἢ ἃς εἶχεν, οὐδ' εἰς ἄλλο ψυχολογικὸν τέλος καταλῆξαι ἢ εἰς ὃ ἀφίκετο· πολλῷ δὴ μᾶλλον οὐκ ἠδύνατο ἰδεῖν τί ἦν ὄντως καὶ τί λίαν πρωΐμως ἤρξατο εἶναι. Οὗτοι δὲ οἱ λόγοι ἦτοι αἱ περιστάσεις αὗται τοῦ τόπου, τῆς ἐποχῆς τῆς θρησκείας καθ.στᾶσιν ὡσαύτως καταληπτὸν διά τί οὐκ ἐφαίνετο οἷος ἦν, *παραισθητικὸς παράφρων* δῆλον ὅτι *(fou allucinè)*, καὶ τοῖς ὅμμασι τῶν λίαν πεφωτισμένων ἐκ τῶν συγχρόνων αὐτῷ· διότι τί ἔκτακτον ἦν ὅτι ὁ συμπολίτης, ὁ φίλος, ὁ διδάσκαλος αὐτῶν εἶχε κοινωνίαν τῇ Θεότητι, οὗ ἡ διαγωγὴ ἦν ἀγνοτάτη, φρονιμωτάτη, προνοιακὴ καὶ θεία;»

Τοιοῦτοι οἱ λόγοι, κατὰ Lélut, δι' οὓς ὁ Σωκράτης κατέληξεν εἰς παραφροσύνην καὶ οὔτε αὐτὸς ἤσθετο τούτου οὔτε οἱ σύγχρονοι καὶ φίλοι αὐτοῦ. Ἀνακεφαλαιούμενος δὲ τὰ περὶ Σωκράτους καὶ τοῦ δαιμονίου λέγει τὰ ἑξῆς· «Ὁ Σωκράτης ἀνεφάνη τοιοῦτος οἷον ἔπλασεν αὐτὸν ἡ φύσις καὶ οἷον αὐτὸς ἑαυτὸν ἀνέ-

---

1) Ἡ ψυχολογικὴ αὕτη κλίμαξ τῶν παραισθήσεων τοῦ Σωκράτους ὅλως φαντασιώδης ἐστίν, ὡς ἡ ἑτέρα, περὶ ἧς ἐγένετο λόγος ἐν σελ. 250· 255.

2) Τὰ ἐναντία λέγει ὁ Πλούταρχος καὶ ὁ Γρότιος (ἴδ. σελ. 230. 240).

1) Οὔτε οἱ φιλόσοφοι πρῶτοι ἐποιήσαντο διάταξιν τῶν θεῶν, διότι ὑπάρχει παρ' Ὁμήρῳ καὶ Ἡσιόδῳ (ἰδ. § § 16, 20—21), οὔτε πρῶτοι ἐσκέψαντο περὶ ἀγγέλων μεταξὺ θεῶν καὶ ἀνθρώπων, διότι ὁ Ἑρμῆς καὶ ἡ Ἶρις χρησιμεύουσιν ὡς ἄγγελοι παρ' Ὁμήρῳ μεταξὺ θεῶν καὶ ἀνθρώπων. Ὁ δὲ Ἡσίοδος λέγει ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν μετὰ θάνατον γίνονται ἀγαθοὶ δαίμονες, φύλακες τῶν ἀνθρώπων· οὐδὲ οἱ φιλόσοφοι σῶμα τῷ θεῷ δοῦναι ἐφρόντισαν, κηρυχθέντες κατὰ τῆς ἀνθρωποφυΐας τῶν θεῶν. (Ἰδ. § 28, σελ. 120).

1) Πρὸ τῶν φιλοσόφων οἱ ποιηταὶ ἐμνημόνευσαν ἀγαθῶν καὶ κακῶν δαιμόνων (ἴδε § 27, σελ. 120)· ἡ δὲ ἀρχαία κοινωνία οὐδέποτε παρεδέξατο οὐδὲ ἀνεγνώρισεν ὡς ἄρθρον πίστεως τὰς περὶ δαιμόνων θεωρίας τῶν φιλοσόφων.

2) Ὁ Lélut ἁμαρτάνει νομίζων ὅτι ὁ Σωκράτης τὴν μὲν γενικὴν πρόνοιαν τοῦ κόσμου ἀνατίθησι τοῖς μεγάλοις θεοῖς, τὴν δὲ μερικὴν ἑκάστου ἀνθρώπου τοῖς δαίμοσι. Κατὰ τὸν Σωκράτη καὶ ἡ γενικὴ καὶ ἡ μερικὴ πρόνοια ἦν ἔργον τοῦ Θεοῦ, ἢ τῶν Θεῶν, ὡς ἀρκούντως ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἀποδέδεικται (ἴδ. σελ. 194—195· 201—202· 226). Ἡ δὲ ἀπαντῶσα ἐν τοῖς Πλατωνικοῖς διαλόγοις θεωρία περὶ δαιμόνων Πλατωνικὴ ἐστιν οὐ Σωκρατική, ὡς ὁμολογοῦσιν οἱ καλῶς εἰδότες τὴν Σωκρατικὴν καὶ Πλατωνικὴν φιλοσοφίαν. Ἔχει δὲ ἡ θεωρία ὧδε, ἐν τῷ Συμποσ. σελ. 202· «Τί οὖν, ὦ Διοτίμα, (ὁ Ἔρως);

Δαίμων μέγας, ὦ Σώκρατες· καὶ γὰρ πᾶν τὸ δαιμόνιον μεταξύ ἐστι θεοῦ τε καὶ θνητοῦ. Τίνα, ἦν δ' ἐγώ, δύναμιν ἔχον; Ἑρμηνεῦον καὶ διαπορθμεῦον θεοῖς τὰ παρ' ἀνθρώπων καὶ ἀνθρώποις τὰ παὰ θεῶν, τῶν μὲν τὰς δεήσεις καὶ θυσίας, τῶν δὲ τὰς ἐπιτάξεις τε καὶ ἀμοιβὰς τῶν θυσιῶν, ἐν μέσῳ δὲ ὂν ἀμφοτέρων συμπληροῖ, ὥστε τὸ πᾶν αὐτὸ αὑτῷ ξυνδεδέσθαι· διὰ τούτου καὶ ἡ μαντικὴ πᾶσα χωρεῖ καὶ ἡ τῶν ἱερέων τέχνη τῶν τε περὶ τὰς θυσίας καὶ τὰς τελετὰς καὶ τὰς ἐπῳδὰς καὶ τὴν μαντείαν πᾶσαν καὶ γοητείαν· θεὸς δὲ ἀνθρώπῳ οὐ μίγνυται, ἀλλὰ διὰ τούτου ἐστὶ πᾶτα ἡ ὁμιλία καὶ ἡ διάλεκτος θεοῖς πρὸς ἀνθρώπους καὶ ἐγρηγορόσι καὶ καθεύδουσι· καὶ ὁ μὲν περὶ τὰ τοιαῦτα σοφὸς δαιμόνιος ἀνήρ, ὁ δὲ ἄλλο τι σοφὸς ὢν ἢ περὶ τέχνας ἢ χειρουργίας τινὰς βάναυσος· οὗτοι δὴ οἱ δαίμονες πολλοὶ καὶ παντοδαποί εἰσιν, εἷς δὲ τούτων ἐστὶ καὶ ὁ Ἔρως».

Τοιαύτη ἡ ποιητικὴ θεωρία περὶ δαιμόνων τοῦ Πλάτωνος· καίτοι δὲ ἡ μεταγενεστέρα δαιμονολογία πολλὰ ἐξ αὐτῆς ἠρύσατο, οὐδὲν δείκνυσιν ὅτι ὁ Πλάτων ἐπίστευεν εἰς αὐτήν. Ἐν τῷ Τιμαίῳ (σελ. 90) τὸν νοῦν καλεῖ δαίμονα ξύνοικον, δαίμονα τοῦ ἀνθρώπου· «ὡς ἄρα αὐτὸ (τὸ κυριώτατον παρ' ἡμῖν εἶδος ψυχῆς, τὸν νοῦν) δαίμονα θεὸς ἑκάστῳ δέδωκε». (Ἰδ. Zeller *die Philosoph. der Griechen* II, 1, σελ. 791).

δειξεν ἐπασχολούμενος περὶ μίαν ἰδέαν, προσέχων τὸν νοῦν εἰς ἕνα σκοπόν, εἰς τὴν βελτίωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους διὰ τῆς μεταρρυθμίσεως τῆς λογικῆς, τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκείας. Οἱ λόγοι, αἱ πράξεις, ἡ ἀφιλοκέρδεια, ἡ πενία, ἡ μεγαλοψυχία, ἡ ἐγκράτεια, ἡ πολιτικὴ σταθερότης, ἡ στρατιωτικὴ ἀνδρεία, ἡ ἐγρήγορσις καὶ ὁ ὕπνος αὐτοῦ, πάντα πρὸς τοῦτον ἀπέβλεπον τὸν σκοπὸν τὸν ἐπιβληθέντα μᾶλλον αὐτῷ ὑπὸ τῆς φύσεως αὐτοῦ ἢ παρ' αὐτοῦ ἐκλεχθέντα· οὐδενὸς τῶν καθηκόντων ὠλιγώρησεν, ὧν προεξήρχεν ἡ ἠθικὴ διδασκαλία, πρακτικὴ μᾶλλον ἢ θεωρητική, ἣν αὐτὸς ἑαυτῷ περιεποίησεν ὑπὲρ πάντων τῶν Ἀθηναίων, πάντα τὰ ἀγαθὰ καὶ τίμια μεταχειριζόμενος μέσα. Βίος τοιοῦτος, συνοχὴ τοιαύτη πνεύματος ἔμελλον παρασῦραι εἰς μεγάλας ἰδιοτροπίας λόγων, τρόπων, διαγωγῆς, διάνοιαν ἤδη ἰδιότροπον καθ' ἑαυτήν· ἔμελλον αὐξῆσαι τὴν καρτερίαν εἰς τὸ ψῦχος καὶ εἰς τὸ θάλπος, εἰς τὸ μύλυσμα τοῦ λοιμοῦ καὶ εἰς τὰς χρείας τῆς ζωῆς· ἔμελλον αὐξῆσαι τὴν ὁρμὴν τῶν ἐμπνεύσεων καὶ τῶν ἐσωτερικῶν ὡθήσεων, ὧν ἡ ἀρχὴ ἦν ἤδη ἐξ αὐτῆς τῆς γεννήσεως, καὶ ποιῆσαι αὐτὰς τὸν χαρακτῆρα ὑποδύσασθαι τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων· καὶ τοῦτο συνέβη τῷ Σωκράτει· ἔσχεν ἐκστάσεις, σχεδὸν παροξυσμοὺς καταληπτικούς, ὡς ἐν Ποτιδαίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ· ὕστερον αἱ ἐκστάσεις αὗται[1] ἔλαβον χαρακτῆρα παραισθήσεων μᾶλλον ὡρισμένων, συντομωτέρων καὶ θαμινωτέρων, παραισθήσεων τῆς γενικῆς ἀφῆς, ἐσωτερικῆς ἢ ἐξωτερικῆς, παραισθήσεων τῆς ἀκοῆς καὶ πιθανῶς τῆς ὄψεως. Ὁ Σωκράτης οὐκέτι ἐδίστασε περὶ τῆς τοῦ *δαίμονος* ἢ τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ ἀρωγῆς, ἣν καταληπτὴν ἐποίουν αἱ ἐπικρατοῦσαι θρησκευτικαὶ δοξασίαι, καὶ ἥτις ποιοῦσα ὡσαύτως αὐτὰς καταληπτὰς προήγαγεν αὐτὸν τροποποιῆσαι αὐτάς. Ἐν καιρῷ τῆς τραπέζης, ἐν ταῖς ὁδοῖς τῶν Ἀθηναίων, ἐν ταῖς παιδιάσιν ἐπεῖχε ὁτὲ μὲν ἄνευ φανερᾶς αἰτίας, ὁτὲ δὲ ἔκ τινος πταρμοῦ ἐξ ἑαυτοῦ ἢ ἐξ ἄλλου προερχομένου, καὶ ἐποίει ἢ οὔ κατὰ τὴν διεύθυνσιν τοῦ πταρμοῦ ἢ ἐκ δεξιῶν ἢ ἐξ εὐωνύμων· ἀλλ' ἐπεῖχε μάλιστα, εἰ τὴν φωνὴν ἤκουε τοῦ Θεοῦ, ἀεὶ ἀποτρέπουσαν· αἱ γινόμεναι αὐτῷ ἀπαγορεύσεις ἀπέβλεπον εἰς αὐτόν, ἔστιν ὅμως ὅτε καὶ εἰς τοὺς φίλους, ὡς μαρτυροῦσι τὰ συμβάντα τῷ Χαρμίδῃ, τῷ Κρίτωνι, τῷ Τιμάρχῳ καὶ τῷ συνενόχῳ, τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ καταβορβορωθεῖσιν ὑπὸ τῶν χοίρων, καὶ ἄλλα τοιαῦτα· ἄλλοτε τέλος τὰ προμηνύματα ἀπέβλεπον εἰς τὰ κοινά, οἷά εἰσι τὰ περὶ τῆς κακῆς ἐκβάσεως τῆς ἐκστρατείας εἰς Σικελίαν.

»Αἱ ψευδεῖς αὗται ἀντιλήψεις ἢ παραισθήσεις τοῦ Σωκράτους, ὡς ἐμπνεύσεις τοῦ δαιμονίου παρ' αὐτοῦ ἐκλαμβανόμεναι, ηὔξησαν τῆς ἡλικίας προϊούσης καὶ τῆς πίστεως εἰς τὸν θεὸν ὃς παρεῖχεν αὐτὰς ἐπιτεινομένης. Τελευτῶν μάλιστα ἐπίστευσεν ὅτι, τῇ θείᾳ ταύτῃ ἀρωγῇ, ἠδύνατο καὶ μακρόθεν ἐπενεργεῖν ἐπωφελῶς ἐπὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ καὶ ἄγειν αὐτοὺς διὰ τοῦ ἠθικοῦ τούτου μαγνητισμοῦ εἰς τὸν σκοπὸν τῶν ἀναμορφωτικῶν αὐτοῦ ἀγώνων. Αἱ ἀντιλήψεις αὗται καὶ ἡ πίστις αὕτη κατὰ τοὺς χρόνους τῆς εἰσαγωγῆς αὐτοῦ εἰς δίκην καὶ τῆς καταδίκης ἦσαν τοσοῦτον ἰσχυραί, ὥστε ἀπέτρεψαν αὐτὸν τὴν ἀπολογίαν αὐτοῦ παρασκευάσαι καὶ δεηθῆναι τῶν δικαστῶν ὑπὲρ ἑαυτοῦ, ἐνέπνευσαν δὲ εἰπεῖν πρὸς αὐτούς, ὅτι κινδύνῳ τῆς ζωῆς αὐτοῦ οὐ παύσεται φιλοσοφῶν.

Οὐδὲν παραδοξότερον, ἀλλὰ καὶ οὐδὲν βεβαιότερον ὡς κριτήριον τῆς μανίας, ἢ αἱ παραισθήσεις αὗται, αἵτινες, διὰ τὴν διεύθυνσιν αὐτῶν πρὸς ἕνα σκοπόν, διὰ τὴν πορείαν καὶ αἰτίαν καὶ διὰ τὴν περίστασιν, ὅτι καθ' ὅλον τὸν βίον διαρκοῦσιν ἄνευ περιπλοκῆς ἀληθοῦς μανιακοῦ παροξυσμοῦ, εἰδός τι συνιστῶσι παραφροσύνης, ὃ δυνάμεθα *αἰσθητικὴν* καλέσαι *παραφροσύνην* (*folie sensoriale* ou *perceptive*).

Τοιαῦται ἦσαν αἱ παραισθήσεις τοῦ Σωκράτους ὡς καὶ ἄλλων μεγάλων ἀνδρῶν, τῆς θρησκείας μάλιστα ἀναμορφωτῶν. Τρεῖς δέ εἰσιν οἱ λόγοι δι' οὓς ἔλαβον καὶ διετήρησαν τὸν χαρακτῆρα τοῦτον· α') εἶχοντο τῶν αἰσθήσεων τῆς παιδικῆς ἡλικίας οἱονεὶ συνέχεια οὖσαι αὐτῶν· β') παρεδόθη αὐταῖς ἀνέτως, τῶν συγχρόνων θρησκευτικῶν δοξασιῶν παντοιοτρόπως ἐπιτρεπουσῶν ταῦτο καὶ περιβαλλουσῶν ἐνθέῳ καὶ θείῳ χαρακτῆρι ἀξιώσεις καὶ αἰσθήσεις, αἷς νῦν ἄλλο δίδοται ὄνομα· γ') αἱ ἰατρικαὶ γνώσεις περὶ μανίας τῶν χρόνων ἐκείνων, τοῦ Ἱπποκράτους π. χ., ὃς ἦν σύγχρονος τῷ Σωκράτει, οὐκ ἠδύναντο γνωστὸν καταστῆσαι τὸ εἶδος τοῦτο τῆς αἰσθητικῆς μανίας, ἄλλως τε καὶ τῶν φιλοσόφων ἀποφηναμένων ὅτι ἡ ἀληθὴς μανία γένος ἐστὶ τῆς ἐξάλλου παραφορᾶς (*fureur*) διακρινομένη τῆς Πυθικῆς μανίας, ἤτοι τῆς ἐκ θείας ἐμπνεύσεως, πρὸς δὲ ἀξιούντων ὅτι σοφός τις παραφέρεται μέν, οὐδέποτε δὲ διὰ παντὸς μανικὸς ἀποβήσεται.

»Ἐκ τῆς βιογραφικῆς ὅμως περιλήψεως ἣν ἐποιησάμεθα κατεδείχθη, ὅτι ὁ Σωκράτης ἦν ἀληθῶς παράφρων· διότι ἂν ὑπάρχῃ ῥητὸς καὶ ἀναντίλεκτος χαρακτὴρ τῆς μανίας, εἰσὶν αἱ παραισθήσεις (hallucinations) τουτέστιν ἡ κατάστασις ἐκείνη, ἐν ᾗ ὁ ἄνθρωπος θορυβούμενος ὑπὸ τῶν διαταράξεων τοῦ πνεύματος αὐτοῦ τὰς ἰδίας αὐτοῦ ἰδέας ἐκλαμβάνει ὡς αἰσθήσεις ὑπὸ τῆς ἀμέσου ἐνεργείας τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων προελθούσας. Ὁ Ἀθηναῖος λοιπὸν φιλόσοφος παρὰ τὴν ἐπίμονον αὐτοῦ μέριμναν πρὸς θριαμβον μιᾶς ἢ δύο ἰδεῶν, παρὰ τὰς παντοειδεῖς αὐτοῦ ἰδιοτροπίας, ἴσως τεσσαράκοντα ἔτη τὸν ἀναντίρρητον περιεβλήθη τῆς παραφροσύνης χαρακτῆρα. Εὐτυχῶς διὰ τὴν δόξαν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὴν τῆς φιλοσοφίας, διὰ τὸν θριαμβον τῆς ἠθικῆς καὶ τὸ ἀγαθὸν τῆς ἀνθρωποτητος ἡ παραφροσύνη αὐτοῦ ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς καὶ τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἔζη ὁ Σωκράτης, διετήρησε τὸν αἰσθητικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα, οὐδαμῶς εἰς τὴν κατάστασιν τῆς γενικῆς καὶ ἀληθῶς μανιακῆς παραφροσύνης μεταβᾶσα. Ὁ Σωκράτης ἠδυνήθη οὕτω καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸν βίον διατελέσαι ὢν ὁ ἀντιπρόσωπος καὶ ἀναντιρρήτως ὁ μάρτυς, ἀλλὰ καὶ βεβαίως ἡ παραισθητικὴ τουλάχιστον ἔκφρασις τοῦ λόγου, τῆς φιλοσοφίας, τῆς ἀρετῆς».

Τοιοῦτον τὸ τελευταῖον συμπέρασμα τοῦ σοφοῦ Lélut, ὁ Σωκράτης καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸν βίον διετέλεσεν ὢν ἡ πρώτη κεφαλὴ τοῦ ὀρθοῦ λόγου, τῆς φιλοσοφίας, τῆς ἀρετῆς, καὶ ἡ νοσοῦσα καὶ παράφρων κεφαλὴ τοῦ αὐτοῦ λόγου, τῆς φιλοσοφίας, τῆς ἀρετῆς. Ἀλλὰ πῶς ταῦτα συμβιβάζονται τὸν αὐτὸν εἶναι κορυφαῖον ἀντιπρόσωπον τοῦ λόγου, καὶ οἰκτρὰν παράφρονα ἔκφρασιν αὐτοῦ; Τοῦτο οὐκ ἔδει γεννῆσαι δισταγμόν τινα μήτοι ἡ παθολογικὴ αὐτοῦ ῥήτρα, ὅτι *πᾶς παραισθητικὸς καὶ παράφρων*, ἡμαρτημένη ἦ; διότι τὸ πεδίον τῶν ἀσυνειδήτων ἢ αὐτομάτων τῆς ψυχῆς ἐνεργειῶν λίαν εὐρύ ἐστιν. Ἡ συνείδησις, ἵνα χρήσωμαι τῇ φράσει τῶν φυσιολογούντων ψυχολόγων, ἔχει τὴν ὠχρὰν αὐτῆς κηλίδα (sa tache jaune) ὡς ὁ ἀμφιβληστροειδὴς χιτὼν τοῦ ὀφθαλμοῦ· ὡς ἡ διακεκριμένη ὄψις μικρόν ἐστι μόριον τῆς ὅλης ὄψεως, οὕτω καὶ ἡ σαφὴς συνείδησις μικρά τίς ἐστι μοῖρα τῆς ὅλης συνειδήσεως, ἐν ᾗ πολλὰ μένουσιν ἐν λανθανούσῃ καταστάσει ἀνεπαίσθητα, ἕως δοθῇ ἀφορμὴ καὶ γένωνται μέλημα τῆς σαφοῦς συνειδήσεως. Οὕτω λοιπὸν ἐνέργειαί τινες τῆς ψυχῆς γίνονται αὐτομάτως ἄνευ τῆς θελήσεως καὶ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, ἐξ ὧν ἐστι καὶ τὸ ἀξιομνημόνευτον ἐκεῖνο παράδειγμα τοῦ μαθηματικοῦ, περὶ οὗ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν (σελ. 232—233) εἴπομεν, ὃς τὴν λύσιν γεωμετρικοῦ τινος προβλήματος ἀπέδωκεν ὑπερφυσικῷ τινι ὄντι. Εἰ δὲ ὁ μαθηματικὸς διετέλει πιστεύων ὅτι οὐκ αὐτὸς ἔλυσε τὸ πρόβλημα, ἀλλ' ὑπερφυσικόν τι ὂν ἐνέπνευσεν αὐτῷ τὴν λύσιν, ἦν ἂν αὕτη διὰ τοῦτο ἔλασσον ὀρθὴ καὶ ἀληθής; οὐχί. Τοιοῦτόν τι δυνάμεθα εἰπεῖν καὶ περὶ τῶν ἰδεῶν καὶ κρίσεων τοῦ Σωκράτους, αἵτινες, ὡς φωνὴ ἀποτρεπτική, αἴφνης καὶ αὐτομάτως ἐνεφανίζοντο τῷ λογικῷ αὐτοῦ· ἦσαν αὐτόματοι καὶ ἀσυνείδητοι ἐνέργειαι τῆς ψυχῆς, ὅπερ οὐδαμῶς ἐκώλυεν αὐτὰς εἶναι ὀρθὰς καὶ λογικὰς καὶ ἀληθεῖς, ἐξ ἀρχῆς ὀρθῆς καὶ ἰσχυρᾶς ὡρμημένης· ὥστε οὐκ ἀπεικότως ἐκάλεσάν τινες αὐτὰς ἔμπνευσιν ὀρθοτάτου καὶ φαεινοτάτου λόγου, ὡς προποδηγόν,

ἥ μάνη τοι πρόσθεν ἰοῦσα τίθει φάος,
ἐν πράγμασιν ἀδήλοις.

Ἴσως ἡμέραν τινὰ ἡ ἐπιστήμη εὑρήσει τὴν προσήκουσαν λύσιν τῶν ἀσυνειδήτων καὶ αὐτομάτων τῆς ψυχῆς ἐνεργειῶν, ὁρίζουσα τὴν φύσιν καὶ τὴν γένεσιν αὐτῶν. Ἤδη ἀπόπειρά τις ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Ἐδουάρδου Hartmann ἐν τῷ πολυκράτῳ αὐτοῦ συγγράμματι *Das Unbewusste* (*Τὸ Ἀσυνείδητον*), ἐν ἰδίοις κεφαλαίοις πραγματευσαμένου περὶ τοῦ ἀσυνειδήτου ἐν τοῖς συναισθήμασιν, ἐν τῷ χαρακτῆρι καὶ ἐν τῇ ἠθικῇ, ἐν τῇ καλλιτεχνικῇ κρίσει καὶ παραγωγῇ, ἐν τῇ συστάσει τῆς γλώσσης, ἐν τῇ διανοίᾳ, ἐν τῇ συστάσει τῶν αἰσθητικῶν ἀντιλήψεων κτλ. Ἐν τούτοις πολλὰ μὲν δοκοῦσιν ὀρθὰ εἶναι, πολλὰ δὲ παρατετολμημένα καὶ συζητήσιμα.

Τὸ ἀσυνείδητον ἐν τῇ διανοίᾳ φαίνεται παράδοξον· διότι μέλημα τῆς διανοίας εἰσὶν αἱ ἰδέαι, αἱ δὲ ἰδέαι ἄνευ συνειδήσεως οὐ γεννῶνται· ἀλλ' ὅμως, ὡς εἴρηται (σελ. 232—234), ἡ διάνοια ἡμῶν πολλάκις ἐνεργεῖ ἀσυνειδήτως. Τὸ ἀσυνείδητον ἐν τῇ ποιητικῇ μάλιστα καὶ καλλιτεχνικῇ καταφαίνεται δημιουργίᾳ· ἡ φαντασία τῶν ποιητῶν καὶ καλλιτεχνῶν εὑρίσκει τῆς ἐξαισίας δυνάμεως, ἧς ἄνευ μεγαλοφυία οὐχ ὑπάρχει, πράττειν ζωὴν καὶ αἰσθητοποιεῖν τὰς ἰδέας. Ἡ δύναμις αὕτη ἀνεξαρτήτως ἐνεργεῖ τῆς θελήσεως καὶ τῆς συνειδήσεως, ὡς φησιν ὁ φιλόσοφος Schelling· ὡς ὁ τεχνίτης ἄκων παρὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοῦ ἀντίστασιν φέρεται εἰς παραγωγήν, οὕτω καὶ τὸ πραγματικὸν ἐν ταῖς καλλιτεχνικαῖς συλλήψεσι παρίσταται ἄνευ τῆς συνεργείας αὐτοῦ. Πραγματικόν ἐστι μόνον τὸ ἀσυνειδήτως γινόμενον ἐν πάσῃ νοερᾷ

1) Ἴδ. σελ. 258.

παραστάσει, τὸ κυρίως πραγματικὸν οὐκ ἔστι δυνατὸν ἐγγίγνεσθαι μετὰ συνειδήσεως».

Τὸ ἐν ἡμῖν ἄνευ συνειδήσεως γινόμενον ὑπολαμβάνεται ξένον, καὶ ἔξωθεν ἐπιβαλλόμενον. Τοῦτο οὐκ ἠγνόουν οἱ ἀρχαῖοι· διὸ τὰς ποιητικὰς καὶ μουσικὰς ἐμπνεύσεις ὑπελάμβανον θείας, θεοπνεύστους, τοὺς κατεχομένους καὶ ἐμπνεομένους καλοῦντες ἐνθουσιάζοντας, μουσολήπτους, νυμφολήπτους.

Ὁ δὲ Hartmann (I, σελ. 357), τελευτῶν παραβάλλει τὰς ἐνεργείας τοῦ ἀσυνειδήτου πρὸς τὰς τοῦ συνειδότος λέγων· «Ὁ ἄνθρωπος τὸ συνειδὸς μόνον γινώσκει ὡς ἴδιον αὐτοῦ χρῆμα, τὸ δὲ ἀσυνείδητον παρίσταται αὐτῷ ὡς ἀκατάληπτόν τι καὶ ξένον, ἐξ οὗ ἐξαρτᾶται. Τὸ μὲν συνειδὸς ἐν παντὶ χρόνῳ ἕτοιμός ἐστι θεράπων, οὗ τὴν εὐπείθειαν δύναται ἐκβιάσαι, τὸ δὲ ἀσυνείδητον προστατεύει ὡς νύμφη (Εὐα), ἔχον δαιμόνιόν τι ἀνησυχαστικόν. Ἐπὶ τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ συνειδότος δύναμαι σεμύνεσθαι, διότι ἐμόν ἐστιν ἔργον, καρπὸς τῶν ἐμῶν ἰδιοτήτων· ἡ δὲ ἐνέργεια τοῦ ἀσυνειδήτου, ἧς ὁ ἄνθρωπος προσφιλὴς ἐστιν ἀγγελικαφόρος, ὡς δῶρον τῶν θεῶν, μόνον τὴν ταπεινοφροσύνην διδάσκειν αὐτὸν δύναται. Τὸ ἀσυνείδητον, καθ'ὅσον τοιοῦτόν ἐστι, μόνιμον ὑπάρχει καὶ τέλειον, οὐδεμίαν κρίσιν περὶ ἑαυτοῦ ἐκφέρον, ἐκλαμβανόμενον τοιοῦτον οἷον ὑπάρχει· τὸ δὲ συνειδὸς μέτρον ἐστὶν ἑαυτοῦ, κρίνει καὶ βελτιοῖ ἑαυτό, καθ' ὅσον νέαι γνώσεις ἢ μεταβολαὶ περιστάσεων ἀπαιτοῦσι τοῦτον· κτλ.

Κατὰ ταῦτα τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους οὐ μόνον ἑρμηνεύεται, ἀλλὰ καὶ καταδείκνυται ὅτι ἡ ὀνομασία *δαιμόνιον* προσφορωτάτη ἐστὶ δηλοῦσα τὰς ἀσυνειδήτους ἐνεργείας τοῦ λογικοῦ, ἃς ἀγνοεῖ καὶ ἐκλαμβάνει ξένας.

Ὁ Σωκράτης τοσοῦτον τὴν κακίαν ἀπεστρέφετο καὶ ἐφοβεῖτο ἐκ παιδικῆς ἡλικίας μή τι κακὸν πράξῃ, ὥστε οὐδέποτε ἐπαύετο μετά τε τῶν ἑταίρων ἐξετάζων τί ἀγαθὸν ἢ κακόν, καὶ μόνος βαθέως περὶ τούτων μελετῶν καὶ διασκεπτόμενος κατὰ τὴν διαπορητικὴν καὶ σκεπτικὴν αὐτοῦ φύσιν, καὶ ἀποθησαυρίζων πολλὰς κρίσεις ἀποφατικὰς καὶ ἀποτρεπούσας τόδε ἢ τόδε πράττειν ὡς κακόν. Ἐν πάσῃ λοιπὸν εὐκαιρίᾳ, καθ' ἣν σκέψις προὔκειτο περὶ πράξεώς τινος ἀμφιβόλου, ἡ ἐν τῷ νῷ ἐνυπολανθάνουσα καὶ ἀντιστοιχοῦσα αὐτῇ κρίσις διὰ τοῦ συνειρμοῦ τῶν ἰδεῶν αὐτομάτως καὶ ἀσυνειδήτως μετ' ἀστραπιαίας ταχύτητος καὶ ζωηρότητος ἐκινεῖτο, καὶ ὡς φωνὴ πκρίσιατο τὴν μελετωμένην ἀπαγορεύουσα πρᾶξιν. Ἡ φωνὴ αὕτη ἤρξατο ἐκ παιδικῆς ἡλικίας καὶ διήρκεσε κατὰ πάντα τὸν βίον ὑπὲρ τὰ ἑξήκοντα ἔτη· ἡ αὐτὴ· ἡ ἐνέργεια αὐτῆς ἦν λίαν στενὴ περιοριζομένη ἀπαγορεύει ἀεὶ καὶ κωλύειν μελλούσας πράξεις μὴ ὀρθάς, μεγάλας ἢ μικράς. Ἡ φωνὴ ἦν φρουρὸς ἄγρυπνος τοῦ λογικοῦ, πρωρεὺς προορῶν καὶ προμηνύων αὐτῷ, ὅτε εἰς ὑφάλους ἐκινδύνευεν ὀλισθῆσειν, καὶ ἐκώλυεν αὐτὸ ἐξοκεῖλαι· πᾶσαι αἱ ἀπαγορεύσεις αὐτῆς ἦσαν ὀρθαὶ καὶ λογικαὶ ὡς μαρτυροῦσιν αἱ ἀποφάσεις, ἃς ὁ Σωκράτης ἐποίησε τῇ φωνῇ ὑπακούων[1]· διὰ τοῦτο οὐδὲν κώλυμα παρέσχε τῇ πνευματικῇ αὐτοῦ ἀναπτύξει, ἀλλὰ τοὐναντίον ἤρχετο αὐτῇ εὔνους ἀρωγός, προφυλάττουσα τὸν Σωκράτην ἀπὸ τῶν κακῶν πράξεων καὶ περισπασμῶν.

Ὁ Σωκράτης οὕτως ἠδυνήθη παιδευθῆναι[2] τὰ ἐγκύκλια μαθήματα, μελετῆσαι τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα, εὑρεῖν τὰ τρωτὰ αὐτῶν μέρη, καὶ νέας φιλοσοφίας γενέσθαι ἱδρυτής, τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς διδασκαλίας περὶ τῆς θείας προνοίας, ἐκκαθάραι τὰς θρησκευτικὰς δοξασίας ἀπὸ πολλῶν ῥύπων, ἀπολύσαι τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῶν δεσμῶν τῶν Μοιρῶν, τῶν Ἐρινύων, τῆς Ἄτης, τῶν πονηρῶν δαιμόνων, καταστῆσαι τὸν βίον αὐτοῦ τύπον ἐνσεσαρκωμένον τῶν αἰωνίων ἀρχῶν τῆς ἀληθείας καὶ ἀρετῆς, μηδὲν ἄλλο πράττοντα ἢ ὅ,τι ὁ λόγος καὶ ἡ ἀλήθεια ὑπηγόρευον, ἀγαθός, σώφρων, ἐγκρατής, ἀφιλοκερδής, μεγαλόψυχος, φιλάνθρωπος, φιλοδίκαιος, φιλόπολις, φιλόνομος κτλ.

Ἐν πᾶσι τούτοις ἡ φωνὴ ἄλοιπητος ἦν ἐπιτηρητὴς προσέχουσα μὴ τυχὸν κακόν τι παραισφρήσῃ ἐν ταῖς σκέψεσιν, ἐν τοῖς λόγοις, ἐν ταῖς πράξεσι τοῦ Σωκράτους. Τοιοῦτος φύλαξ ἠδύνατο ὑποσκάπτειν καὶ ὑπονομεύειν τὰ θεμέλια τοῦ λόγου, ὥστε καταστῆσαι αὐτὸν παράφρονα, ὡς διατείνεται ὁ Löhr; Ὁ Σωκράτης κατὰ τοῦτο ἡμάρτανεν ἴσως, διότι, δι'ἔλλειψιν ἱκανῶν φυσιολογικῶν καὶ ψυχολογικῶν γνώσεων τῶν χρόνων αὐτοῦ, οὐκ ἠδυνήθη τὸν τρόπον τῶν ἀρχῆς καὶ γενέσεως τῆς φωνῆς ἑρμηνεῦσαι, ἥτις ἔργον ἦν τοῦ λόγου αὐτοῦ αὐτόματον καὶ ἀσυνείδητον, καὶ οἱονεὶ ξένον καὶ θεῖον. Τοῦτο ἐξαρκεῖ ὅπως ὁ Σωκράτης κηρυχθῇ παράφρων; Τότε καὶ πάντες οἱ μεγαλοφυεῖς ποιηταὶ τῆς ἀρχαιότητος κηρυχθήσονται παράφρονες, διότι αἰσθανόμενοι ἀκούσιόν τι καὶ ξένον ἐν ταῖς ἐμπνεύσεσιν αὐτῶν (σελ. 262) ἐπίστευον, ὅτι ὑπὸ τῶν θεῶν καὶ Μουσῶν ἐμπνέονται.

Ὁ Σωκράτης τὴν φωνὴν ταύτην ἐκάλεσε θεῖον καὶ δαιμόνιον σημεῖον ἅτε σημαῖνον αὐτῷ ἀεί τί χρὴ μὴ ποιεῖν, ἀπέδωκε δὲ τὴν ἀρχὴν καὶ γένεσιν αὐτῆς τῇ θείᾳ ἐπενεργείᾳ ὡς λογικωτέρᾳ αἰτίᾳ. Οὐδέποτε ὅμως τὴν φωνὴν ὠνόμασε θείαν ἢ δαιμονίαν, ὡς συνήθως λέγεται, (ἴδε σελ. 235· 248), οὐδ' ἀπεδέχετο ὅτι θεός τις ἢ δαίμων προσωπικῶς συνεκοινώνει αὐτῷ. Τοῦτο ταῖς θρησκευτικαῖς αὐτοῦ δοξασίαις ἀντέκειτο φρονοῦντος ὅτι οἱ θεοὶ ἐπιμέλονται τῶν ἀνθρώπων ἀόρατοι καὶ ἀοράτως ἐνεργοῦσιν. Οὐδὲ δαίμων ἀγαθὸς ἦν ἡ φωνὴ συγκοινωνῶν τῷ Σωκράτει, διότι ῥητῶς ἐν τῇ Ἀπολογίᾳ λέγεται ὅτι ἡ φωνὴ ἦν θεῖον καὶ δαιμόνιον σημεῖον. Οἱ ἀγαθοὶ δαίμονες εἴτε τῶν πόλεων εἴτε τῶν πολιτῶν ἑκάστου (ἰδ. § 33 σελ. 132) εὐμενῶς διέκειντο καὶ παρεῖχον ἀγαθά, μὴ πόνου τι ταῖς πράξεσι τῶν προστατευομένων προσέχοντες· ἡ δὲ φωνὴ τοῦ Σωκράτους αὐστηρῶς ἐπετήρει καὶ ἐκώλυε τὰς κακὰς πράξεις.

Ὥστε ὅσα λέγει ὁ Löhr περὶ θεῶν καὶ δαιμόνων οὐδὲν περὶ τοῦ δαιμονίου τοῦ Σωκράτους ἀποδεικνύουσι, τὸ δὲ συμπέρασμα αὐτοῦ παράλογον· «Δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι ἐν τοιαύτῃ καταστάσει οὐκ ἦν δυνατὸν ἄλλως ἔχειν θρησκευτικὰς δοξασίας ἢ ἃς εἶχεν, οὐδ' εἰς ἄλλο ψυχολογικὸν τέλος καταλῆξαι ἢ εἰς ὃ ἀφίκετο» (τὸ τῆς παραφροσύνης δῆλον ὅτι).

Ὁ σοφὸς ἀνὴρ παραλογίζεται καὶ παραπαίει δι' οὓς ἐν τῇ ἀρχῇ (ἰδ. σελ. 230) εἴπομεν λόγους καὶ μάλιστα διότι πολὺν χρόνον ἐν τοῖς φρενοκομείοις κατατρίψας καὶ πολλῶν νοσούσας κεφαλὰς ἰδὼν οἱονεὶ ἄστεα καὶ νόον γνούς, καὶ μελετήσας τά τε ἄλλα στοιχεῖα τῶν φρενοβλαβειῶν καὶ τὰ παραισθητικά, πῶς ἕκαστον γεννᾶται, πῶς ἀνακτύσσεται καὶ ποῦ καταλήγει, γενικούς τινας τύπους καὶ εἴδη φρενοβλαβειῶν συνέλαβεν ἐν τῷ νῷ καὶ ἐν ταῖς δέλτοις κατέστρωσε. Τούτους λοιπόν, οὐχὶ τὰ κείμενα, ὡς λέγει, εἶχεν ὑπ' ὄψει, καὶ ὅτε τὴν περὶ τοῦ *Δαιμονίου τοῦ Σωκράτους* βίβλον συνέγραφε· διὸ προστίθησιν, ἀφαιρεῖ, παρερμηνεύει, παραμορφοῖ καὶ διαστρεβλοῖ, ὅπως φαντασιῶδες πλάσῃ καὶ ἀποφώλιον τέρας Σωκρατικῆς παραφροσύνης.

Κατὰ τὸν Löhr τὸ δαιμόνιον ἢ μᾶλλον τὸ μορμολύκειον τῆς Σωκρατικῆς παραφροσύνης τοιαύτην ἔλαβεν ἀρχὴν καὶ πρόοδον.

Ὁ Σωκράτης κατ' ἀρχὰς ἔσχεν ὁρμὰς ἀκατασχέτους, ἐμπνεύσεις, προαισθήματα· «ὅ,τι τὸ κατ' ἀρχὰς ἦν αὐτῷ ἀκατάσχετος ὁρμή, βαθεῖα πεποίθησις, ἰδέα πάσης ὥρας, ἐγένετο, τοῦ χρόνου προϊόντος, καὶ μάλιστα ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν διηνεκοῦς ἐνεργείας, ἐξωτερικὴ τῆς ἀκοῆς αἴσθησις καὶ ἄνευ ἀμφιβολίας καὶ τῆς ὁράσεως. Μετὰ τὰς ἐμπνεύσεις τῆς συνειδήσεως, ἐπῆλθον αἱ ἐμπνεύσεις τῆς θεότητος· ὁ Σωκράτης ἤκουσε τοῦ *θεοῦ*, τοῦ *δαίμονος*, τῆς *φωνῆς*, καὶ ἐν παντὶ τῷ σώματι ἤσθετο τῶν βρυγμῶν τῶν παρορμήσεων». (Ἰδ. σελ. 258· 260).

Ἐκ τίνος κειμένου ταῦτα ἠρύσατο; ποῦ οἱ βρυγμοὶ τῶν παρορμήσεων ἐν παντὶ τῷ σώματι; Ταῦτα οὐκ εἰσιν ἀντιγεγραμμένα ἔκ τινων παθολογικῶν σημειώσεων τῶν φρενοκομείων; ἀλλὰ χωρῶμεν· «Ὁ Σωκράτης ἀγόμενος καὶ φερόμενος ὑπὸ τοῦ δαιμονίου αὐτοῦ ἐκ παιδικῆς ἡλικίας, ἣν διατεθειμένος τὰς ἐμπνεύσεις αὐτοῦ ἐκλαμβάνειν ὡς φωνὰς ὑπερφυσικῆς αἰτίας· οὕτω τὸ κακὸν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὸν χαρακτῆρα τοῦτον ὑπεδύθη· ἡ λίαν ζωηρά, διάπυρος καὶ διατεθειμένη ἰδέα πρὸς τὰ ἔξω φέρεσθαι, ἐνσαρκοῦσθαι καὶ γίνεσθαι εἰκών, ἀκουστικὴ αἴσθησις, ἄντως τὴν τελευταίαν ταύτην ὑπεδύσατο μορφήν, καὶ τότε ἔλαβον ἀρχὴν αἱ παραισθήσεις τοῦ Σωκράτους, ἤτοι τὸ εἶδος τῆς μᾶλλον ἀναμφισβητήτου μανίας». Ὁ Löhr διατείνεται ὅτι ἡ φωνὴ ἦν ἡ ὑψίστη καὶ τελευταία ἔκφρασις τῆς ἐνεργείας τοῦ δαιμονίου· ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ φωνὴ ἤρξατο ἐκ παιδικῆς ἡλικίας, ἕπεται ὅτι, εἰ ἡ παραίσθησις τῆς ἀκοῆς ἦν παραφροσύνη, ὁ Σωκράτης ἦν ἐκ παιδὸς παράφρων. Τοῦτο τερπτὸν τὰ κύκλα τοῦ Löhr, διότι πῶς παῖς παράφρων ἠδυνήθη τοιοῦτος γενέσθαι; διὸ οὐδαμῶς λαμβάνει ὑπ' ὄψει τὸ κείμενον τῆς Ἀπολογίας, ἀλλ' αὐθαιρέτως τὴν ἀρχὴν τῶν παραισθήσεων τίθησι κα-

1) Κατὰ τὸν Löhr «αἱ παραισθήσεις κατὰ τοὺς χρόνους τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Σωκράτους εἰς δίκην καὶ τῆς καταδίκης ἦσαν τοσοῦτον ἰσχυραί, ὥστε ἀπέτρεψαν αὐτὸν τὴν ἀπολογίαν αὐτοῦ παρασκευάσαι καὶ δεηθῆναι τῶν δικαστῶν ὑπὲρ ἑαυτοῦ, ἐνέπνευσαν δὲ εἰπεῖν πρὸς αὐτούς, ὅτι κινδύνῳ τῆς ζωῆς αὐτοῦ οὐ παύσεται φιλοτοφῶν». Ὁ Löhr νομίζει καὶ ταῦτα ἀποτελέσματα τῆς παραφροσύνης· ἀλλὰ τί ἄλλο ὑψηλότερον καὶ θειότερον τούτων; Ὁ Σωκράτης ἠδύνατο ἀπολογήσασθαι ἄλλως, ἢ δεηθῆναι τῶν δικαστῶν; παράφρων ἦν καὶ ὁ Περικλῆς τοιαύτην ὑπερήφανον ποιησάμενος ἀπολογίαν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους; Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασεὺς κατακρίνει ταύτην, ὡς ὁ Löhr τὴν τοῦ Σωκράτους· ἀλλὰ τὸ μέγα καὶ ὑψηλὸν οὐ κρίνεται τῷ μέτρῳ τοιούτων ἀνδρῶν.

2) Οἱ Νόμοι λέγουσι πρὸς τὸν Σωκράτην ἐν τῷ Κρίτωνι, «ἐπειδὴ δὲ ἐγένου καὶ ἐξετράφης καὶ ἐπαιδεύθης».

τὰ τὸ τεσσαρακοστὸν ἔτος τοῦ Σωκράτους ἐν τῇ πολιορκίᾳ τῆς Ποτιδαίας· «Ἔσχε, λέγει, ἐκστάσεις καὶ παροξυσμοὺς καταληπτικούς, *ἀσκαρδαμυκτὶ πρὸς τὸν ἥλιον ἀτενίζων*, ὡς ποιοῦσι μανιακοί τινες πάσχοντες ἀνιάτως· αἱ ἐκστάσεις χαρακτῆρα ὑπεδύσαντο παραισθήσεων τῆς γενικῆς ἀφῆς ἐσωτερικῆς τε καὶ ἐξωτερικῆς, παραισθήσεων τῆς ἀκοῆς καὶ τῆς ὁράσεως. Τὸ δαιμόνιον τριάκοντα ἔτη ὑποσκάπτον καὶ ὑπονομεῦον τὰ θεμέλια τοῦ λογικοῦ τοῦ Σωκράτους διέσεισεν αὐτὰ καὶ παρήγαγε τὰς παραισθήσεις· αὗται δὲ προϊούσης τῆς ἡλικίας ηὔξησαν καὶ μεγάλας ἔλαβον ἐπιδόσεις. Ἐν καιρῷ τραπέζης, ἐν ταῖς ὁδοῖς τῶν Ἀθηνῶν, ἐν ταῖς πεδιάσιν ἐπεῖχεν, ὁτὲ μὲν ἄνευ φανερᾶς αἰτίας, ὁτὲ δὲ ἔκ τινος πταρμοῦ ἐξ ἑαυτοῦ ἢ ἐξ ἄλλου προερχομένου, καὶ ἐποίει ἡ οὗ κατὰ τὴν διεύθυνσιν τοῦ πταρμοῦ, εἰ ἐκ δεξιῶν ἢ ἐξ εὐωνύμων· ἀλλ' ἐπεῖχε μάλιστα, εἰ τὴν φωνὴν ἤκουε τοῦ θεοῦ, ἀεὶ ἀποτρέπουσαν... Αἱ παραισθήσεις αὗται τοῦ Σωκράτους, ὡς ἐμπνεύσεις τοῦ δαιμονίου παρ' αὐτοῦ ἐκλαμβανόμεναι ηὔξησαν, τῆς ἡλικίας προϊούσης καὶ τῆς πίστεως εἰς τὸν θεὸν τὸν παρέχοντα αὐτὰς ἐπιτεινομένης· τελευτῶν μάλιστα ἐπίστευσεν, ὅτι τῇ θείᾳ ταύτῃ ἀρωγῇ ἠδύνατο καὶ μακρόθεν ἐπενεργεῖν ἐπωφελῶς ἐπὶ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ καὶ διὰ τοῦ ἠθικοῦ τούτου μαγνητισμοῦ ἄγειν αὐτοὺς εἰς τὸν σκοπὸν τῶν ἀναμορφωτικῶν αὐτοῦ ἀγώνων».

Οὐδὲν τούτων ἀληθές· πάντα μῦθοι φαντασιώδεις, ἡ ἀρχή, ἡ γένεσις, ἡ ἀνάπτυξις, ἡ ἐπίδοσις τῶν παραισθήσεων, ἡ ὑπονόμευσις καὶ διάσεισις τοῦ λογικοῦ μέχρι παραφροσύνης. Ὁ Πλούταρχος ἢ τις τῶν διαλεγομένων ἐν τῷ περὶ δαιμονίου τοῦ Σωκράτους διαλόγῳ λέγει ὅτι τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους ἦν πταρμὸς ἐξ αὐτοῦ ἢ ἐξ ἄλλου προερχόμενος· ἀλλὰ τὴν γελοίαν ταύτην γνώμην ἀποδοκιμάζει (ἰδ. σελ. 240)· ὁ δὲ Lélut εἰσάγει καὶ ταύτην ὡς στοιχεῖον τῆς παραφροσύνης τοῦ Σωκράτους. Πάντες οἱ μῦθοι, οὓς περισυνάγει, εἰσὶν εὐπρόσδεκτοι, ὅπως τὸ μορμολύκειον τῆς Σωκρατικῆς παραφροσύνης καταστήσῃ ἴσον ἀπαράλλακτον τῷ πρωτοτύπῳ τῶν φρενοβλαβῶν πελατῶν αὐτοῦ, ὡς δείκνυσι τὸ ἑξῆς χωρίον, μνημονευθὲν ἤδη (σελ. 254). «Ἰδοὺ ὁ Σωκράτης οὐ μόνον φαντάζόμενος θείας δέχεσθαι ἐπιρροὰς καὶ ἐμπνεύσεις καὶ θείαν ἀκούειν φωνήν, ἀλλὰ καί, ἐκ τούτων, οἰόμενος ὁμοίαν κατέχειν ἐπιρροὴν καὶ μακρόθεν ἐπί τε τῶν φίλων καὶ τῶν μαθητῶν καὶ σχεδὸν ἐπὶ τῶν ξένων, ἐπιρροὴν ἀνεξάρτητον καὶ αὐτοῦ τοῦ λόγου καὶ τοῦ βλέμματος, ἐπενεργοῦσαν δὲ διὰ τῶν τοίχων καὶ εἰς περιοχὴν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐκτενῆ. Οὐδὲν τούτων παραδοξότερον δύναταί τις ὁρᾶν οὐδ' ἀνοητότερον καὶ χαρακτηριστικώτερον σημεῖον μανίας· οὐδ' αὐτοὶ οἱ παραισθητικοὶ (*à la bonheur!*) οἱ ὑπὸ τὰ ὄμματα ἡρῶν πέμποντες καὶ λαμβάνοντες μακρόθεν φυσικάς τε καὶ μαγνητικὰς καὶ ἐλευθερατεκτονικὰς ἐπιρροάς, ἄλλως, ἢ ὡς ὁ Σωκράτης, ἐκφράζονται, οὐδ' εἰσὶ κατὰ τοῦτο παραφρονέστεροι αὐτοῦ. Ταῦτά εἰσιν ὀλίγον τι ζωηρὰ τῇ ἐκφράσει, ἀλλ' εἰρήσθω ἅπαξ ἔτι, ἡ ἔκφρασις αὕτη ἐστὶν ἡ τῆς ἀληθείας».

Ἐπὶ τοιούτων μύθων στηρίζει ὁ Lélut τὰς ἀληθείας αὐτοῦ. Τοῦτο καὶ μόνον ἀρκεῖ πρὸς ἀνασκευήν· ἀλλαχοῦ δὲ δαιμονολογικῶς ἐξετάζει τὴν ψυχολογικὴν ἀνάπτυξιν τῆς παραφροσύνης τοῦ Σωκράτους (ἰδ. σελ. 250) ἐκφέρων ἀζεῖα καὶ πρωτότυπα. «Ἐρῶ δὲ κατὰ τίνα ψυχολογικὴν κλίμακα ὁ Σωκράτης τὴν ἔκφρασιν τῶν παθολογικῶν αὐτοῦ αἰσθήσεων παρήλλαξεν. Ὅτε μὲν αἱ ψευδεῖς αὗται αἰσθήσεις ἦσαν ἁπλῶς ἀόριζόν τι αἴσθημα, ἀρωγὴ πόρρωθεν τοῦ μεγάλου θεοῦ ἢ τῶν θεῶν, ὁ Σωκράτης ἔλεγε *θεός, θεοί, dieu, les dieux, le dieu des Delphes*. Ὅτε δὲ ἡ αἴσθησις μερικωτέρα καθίστατο καὶ ὁ θεὸς προσήγγιζεν, ὁ Σωκράτης ἔλεγεν *ὁ θεός, le dieu*. Τοῦ θεοῦ ἔτι μᾶλλον προσεγγίζοντος, ὁ Σωκράτης ἔλεγε, *τὸ δαιμόνιον, δαίμων*· ἐνίοτε ἡ αἴσθησις καίπερ μᾶλλον ὡρισμένη, ἦν ἀπάτη (illusion) σχέσιν ἔχουσα πρὸς ἐξωτερικήν τινα κίνησιν· ταύτην ὁ Σωκράτης κατὰ τὸν εἰωθότα αὐτῷ τρόπον ἡρμήνευε, μεταχειριζόμενος τὰς φράσεις, *τὸ δαιμόνιον σημεῖον, le signe de démon(!), τὸ εἰωθὸς σημεῖον τοῦ δαιμονίου(!), δαιμόνιον ἐναντίωμα*. Τέλος, ὅτε ἡ αἴσθησις ὅλως εἰδικὴ καθίστατο, ὁ Σωκράτης τότε ἤκουε *τὴν φωνήν*, καὶ τοῦτο ἦν ὁ ὕψιστος βαθμὸς τῶν παραισθήσεων». Ἐνταῦθα ἁρμόζει ἡ παρατήρησις τοῦ φιλοσόφου Λαρομιγιέρου πρὸς τὸν Lélut· «Est-ce que vous ne vous êtes pas demandé quelquefois le quel était l'halluciné, de vous ou du maître de Platon, du maître de tout philosophe».

Κατ' ἀνάγκην πολλάκις ἐπανερχόμεθα εἰς τὰ αὐτά, διότι καὶ ὁ Lélut τὰ αὐτὰ πολλάκις ἐπανέλαβεν. Εἶτα ἐπιθυμοῦμεν σαφὲς καὶ ψηλαφητόν, οὕτως εἰπεῖν, παντὶ καταστῆσαι τὸ σαθρὸν τῶν ἀποδείξεων αὐτοῦ, μάλιστα δὲ τοῦτο, ὅπερ ὡς κορωνίδα ἐπέθηκε τῶν παραλογισμῶν αὐτοῦ, διατεινόμενος ὅτι ὁ Σωκράτης ἐποίησεν αὐτὰ τίτλων δόξης καὶ ὑπεροχῆς ἐπὶ τῶν συγχρόνων! ἀλλὰ παρὰ πάντων ὁμολογεῖται ὅτι ὁ Σωκράτης ἦν ἄτυφος καὶ μετριόφρων, οὐδ' ὕριος Ἐμπεδοκλεῖ τῷ Ἀκραγαντίνῳ, ὃς ἔλεγε πρὸς τοὺς πολίτας αὐτοῦ·

> Ὦ φίλοι, οἳ μέγ' ἄστυ κατὰ ξανθοῦ Ἀκράγαντος
> ναίετ' ἄν' ἄκραν πόλεως, ἀγαθῶν μελήδονες ἔργων,
> χαίρετ'· ἐγὼ γ' ὔμμιν θεὸς ἄμβροτος, οὐκ ἔτι θνητὸς
> πωλεῦμαι μετὰ πᾶσι τετιμένος, ὥσπερ ἔοικα,
> ταινίαις τε περίσεπτος στέφεσίν τε θαλείης.

Ὁ δὲ Σωκράτης περὶ τοῦ δαιμονίου σημείου λαλεῖ μετὰ ταπεινοφροσύνης, διότι μόνῳ αὐτῷ ἐδόθη· «τὸ δ' ἡμέτερον οὐκ ἄξιον λέγειν, τὸ δαιμόνιον σημεῖον». (Πλάτ. Πολιτ. ς', 466)· καὶ ἐν τῷ Φαίδρῳ (242) λέγων πρὸς τὸν Φαῖδρον ὅτι τὸ δαιμόνιόν τε καὶ εἰωθὸς σημεῖον ἐγένετο αὐτῷ προστίθησιν, «εἰρὶ δή οὖν μάντις μέν, οὐ πάνυ δὲ σπουδαῖος, ἀλλ' ὥσπερ οἱ τὰ γράμματα φαῦλοι, ὅσον μὲν ἐμαυτῷ μόνον ἱκανός». Ταῦτα οὐδὲν ἴχνος κομπασμοῦ καὶ ἀλαζονείας ἐνέχουσιν εἰσί τε ἱκανὰ διδάξαι τοὺς ὀρθῶς σκεπτομένους ὅτι τὸ δαιμόνιον σημεῖον, ἢ ἡ φωνή, λίαν στενὸν εἶχε κύκλον ἐνεργείας. Ἐξ οὗ καταῤῥέουσι πάντες οἱ μῦθοι περὶ τῆς τεραστίας δυνάμεως τοῦ δαιμονίου καὶ περὶ τῆς ἐπενεργείας αὐτοῦ καὶ μακρόθεν.

Τούτων οὖν οὕτως ἐχόντων ἡ ἀνθρωπότης οὐδεμίαν ἔχει ἀφορμὴν καλύψαι τὸ πρόσωπον αὐτῆς καὶ θρηνῆσαι τὴν ἀνεπανόρθωτον ἀπώλειαν ἑνὸς τῶν ἐνδοξοτάτων αὐτῆς τέκνων, ἀλλὰ τοὐναντίον διατελέσει ἑσαεὶ τιμῶσα καὶ γεραίρουσα τὸν Σωκράτην καὶ σεμνυνομένη ἐπ' αὐτῷ ὡς τῷ ὑψίστῳ ἀντιπροσώπῳ τοῦ λόγου, τῆς φιλοσοφίας, τῆς ἀρετῆς, εὐχομένη ἵνα οἱ αἰῶνες ὡς πλείονας παράγωσι τοιούτους ἄνδρας, τοὺς δὲ πέμποντας τὸν Σωκράτην εἰς τὸ φρενακομεῖον πέμπουσα εἰς ἐλλεβόρου ῥιζοτομίαν, οὗ χρείαν ἔχουσιν.

Κρίσεις Brierre de Boismont καὶ ἄλλων ἰατρῶν.

§ 59. Τοσαῦτα μὲν περὶ τοῦ συγγράμματος τοῦ Lélut. Τούτῳ συμφωνεῖ καὶ ὁ Bourdin διατεινόμενος ὅτι ἡ παραίσθησις οὐδέποτε φυσιολογική ἐστι, διότι ἀεὶ ταραχὴν προϋποτίθησι νοερὰν, σύλληψις οὖσα τοῦ πνεύματος, ἐκλαμβανομένη δὲ ὡς ἀληθὴς αἴσθησις, καὶ ὡς τοιαύτη ὑπὸ τοῦ παραισθητικοῦ θεωρουμένη. Ἡ παραίσθησις κατ' αὐτὸν παθολογική ἐστιν ἐργασία, οὐδέποτε φυσιολογικὴ· ὀρθὸς λόγος καὶ παραίσθησις εἰς ἄκρον εἰσὶν ἀντίθετα. Ἡ παραίσθησις συμβιβάζεται τῇ τακτικῇ ἐνεργείᾳ τῶν πλείστων τῆς ψυχῆς δυνάμεων, ἀλλ' οὐδαμῶς τῇ τοῦ λογικοῦ (*de la raison*) ἀκεραιότητι.

Περὶ ἑτέρου ἐπισήμου ἰατροῦ, τοῦ Moreau (de Tours), οὐδὲν λέγομεν· διότι ἐν τῷ διαβοήτῳ αὐτοῦ συγγράμματι *(le Génie et la Folie)* εἰς γενικώτερον ἀποβλέπει ζήτημα, ἐπιχειρήσας ἀποδεῖξαι ὅτι μεγαλοφυΐα καὶ μανία πλησιέστατά εἰσι συγγενεῖς, ἀδελφαὶ ὁμαίμονες, ὁριζ ἀνὰ μέσον αὐτῶν, ὥστε ῥᾳδίως ταὐτίζονται.

Ἐκ δὲ τῶν ἄλλων ἰατρῶν οἱ πλεῖστοι τὸ πρῶτον μέρος τῆς γνώμης τοῦ Lélut ἀσπάζονται, ὅτι ὁ Σωκράτης εἰς παραισθήσεις τῆς ἀκοῆς ἦν ὑποκείμενος, οὐχὶ δὲ καὶ τὸ δεύτερον, ὅτι, ὡς παραισθητικός, ἦν παράφρων· διότι οὐ πάντες οἱ παραισθητικοὶ παράφρονες. Τῶν ἰατρῶν τούτων προεξέρχει ὁ Brierre de Boismont, ὃς πρῶτος ἀνέλαβε διὰ παραδειγμάτων ἐμπεδῶσαι τὴν γνώμην, ὅτι εἰσὶ καὶ παραισθήσεις δυνάμεναι συνυπάρχειν καὶ συμβιοῦν, οὕτως εἰπεῖν, τῷ λογικῷ, καὶ ἀνασκευάσαι τὴν ἀξίωσιν τοῦ Lélut καὶ τῶν σὺν αὐτῷ, ὅτι Σωκράτης, Λούθηρος, Πασχάλης καὶ ἄλλοι μεγάλοι ἄνδρες ἦσαν παράφρονες, διότι εἰς παραισθήσεις ἦσαν ὑποκείμενοι.

Τὸ δεύτερον κεφάλαιον τοῦ σπουδαίου αὐτοῦ συγγράμματος, *Les Hallucinations*, φέρει ἐπιγραφήν, des Hallucinations compatibles avec la raison· «Μυρίαι ὅσαι, λέγει, φυσικαὶ καὶ ἠθικαὶ πράξεις μαρτυροῦσιν ὅτι ἡ παραίσθησις οὐκ ἔστιν ἀεὶ σύμπτωμα παραφροσύνης· διότι ἐνίοτε ὑπὸ ὀπτικῆς προκαλεῖται ἀπάτης ἢ ἰσχυρᾶς τοῦ πνεύματος ἀσχολίας, ἢ νοσηρᾶς τοῦ σώματος διαθέσεως, τοῦ λογικοῦ μένοντος ὑγιοῦς καὶ ἀκεραίου. Χαρακτηριστικὴ δὲ διαφορὰ τῶν παραισθήσεων τούτων ἀπὸ τῶν ἄλλων ἐστίν, ὅτι οἱ εἰς αὐτὰς ὑποκείμενοι δύνανται τὰς ἰδέας αὐτῶν ἐξελέγχειν, τὴν πορείαν αὐτῶν μεταβάλλειν, παραβάλλειν τε αὐτὰς καὶ ἀναγνωρίζειν τὴν ἑαυτῶν ἀπάτην· ἢ ὅταν μὴ ἀναγνωρίζωνται ὑπ' αὐτῶν ὡς ψευδεῖς αἰσθήσεις, ἐκλαμβάνονται ὡς ἔκτακτόν τι γινόμενον, ὅπερ ὅμως οὐδεμίαν ἔχει ροπὴν εἰς τὴν διαγωγὴν αὐτῶν.

«Ἐξ σφόδρα περί τινα ἰδέαν ἀσχολούμενοι δύνανται, διὰ τῆς ἐπὶ μακρὸν παρατεινομένης μελέτης, τοῖς ὀφθαλμοῖς τοῦ πνεύματος τὴν ἰδέαν ταύτην ὁρᾶν διυλαζομένην (Materialisée)· ὅτῳ δὲ ἡ ὁρμὴ ἐλάσσων γίνεται, τοσούτῳ αἱ ἰδέαι τὴν φυσικὴν αὐτῶν ἀναλαμβάνουσι πορείαν. Ἡ εἰκὼν (l'image) ἐγένετο τὸ

κορυφαίον τῆς μελέτης σημεῖον. Ἐνόμισαν βλέπειν, ἴσως δὲ καὶ εἶδον ὅ,τι ὑποκείμενον ἦν τῆς μελέτης αὐτῶν· ἀλλ' οὐδὲν ἀσύνηθες, οὐδὲν ἀνώμαλον ἐπηκολούθησε· τοῦτο δὲ ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας τίθεται, διότι αἱ ἀποφάσεις, αἱ πράξεις, ἀποτελέσματα τῆς ἰδέας ταύτης, ἥτις πᾶσαν τὴν προσοχὴν καὶ τὸν νοῦν αὐτῶν εἰς ἑαυτὴν ἐφείλκυσε, πρότυπον ἔσονται λογικῆς καὶ μαρτύριον τῶν εὐγενεστάτων τῆς νοήσεως δυνάμεων.

»Καθ' ἡμᾶς λοιπὸν ἡ παραίσθησις ὑπάρχει ἐν ὅτι πλείσταις καὶ διαφόροις περιστάσεσιν· ἔστι μὲν ἀποτέλεσμα ἐγκεφαλικῆς ἐξάψεως, οὐχὶ δὲ καὶ σταθερὸν πάντοτε σύμπτωμα παραφροσύνης, πολλοῦ γε καὶ δεῖ· διότι ἐν πολλοῖς ἀνθρώποις προδιάθεσίς ἐστι σχεδὸν κανονική.

»Ἡ παραίσθησίς ἐστιν αἴσθησις (sensation) ἀναντιλέκτως διάφορος, ὡς ἐκ τῆς ἀφετηρίας αὐτῆς, τῆς ἀληθοῦς αἰσθήσεως, ἀλλὰ τὰ στοιχεῖα αὐτῆς εἰσι παρόμοια αὐτῇ.

»Ἡ ἀνάμνησις τῆς αἰσθήσεως καὶ ἡ νοερὰ αὐτῆς σύλληψις δύνανται, κατὰ τὴν εὐαισθησίαν τῶν φυλῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων, δυνάμει ἐξισωθῆναι τῇ πραγματικῇ αἰσθήσει· μόνον δὲ διαφορὰν βαθμοῦ ἐν τοῖς τρισὶ τούτοις ὅροις δύναταί τις εὑρεῖν.

»Ἡ σύλληψις τῆς αἰσθήσεως ἐν τῷ νῷ ἐστιν ἡ φυσιολογικὴ παραίσθησις ἐν σπέρματι· ἔστι κοινὴ πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις καὶ ἱκανή, διὰ τῆς προσοχῆς καὶ τῆς βουλήσεως, μέχρι τῆς ἐναργείας τῆς ἐντυπώσεως ὑψωθῆναι.

»Παρὰ τοῖς μεγαλοφυέσι τὸ ἰδανικόν, ὅπερ ἡ σύλληψίς ἐστιν ἐν τῷ ὑψίστῳ αὐτῆς βαθμῷ, ἐν αἰσθητῇ μορφῇ ἐνσαρκοῦται, καὶ ἀπεργάζεται τὴν φυσιολογικὴν παραίσθησιν».

Ὁ Brierre de Boismont πρὸς τοῖς ἄλλοις παραδείγμασι παρακισθήσεων τῷ λογικῷ συμβιβαζομένων ἀναφέρει καὶ τὸ τοῦ βιβλιοπώλου Νικολαΐ, μέλους τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Βερολίνου, καθ' ἣν αὐτὸς ὁ Νικολαΐ ἐποίησε περιγραφὴν ἔχουσαν ὧδε. «Κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ 1791 εἶχον ὀλίψεις βαθέως συνταραξάσας με. Ὁ ἰατρός Selles εἰωθὼς δὶς τοῦ ἔτους ποιεῖν μοι ἀφαιμάξεις, ἔκρινε καλὸν τοῦτο τὸ ἔτος μίαν ποιῆσαί μοι. Τῇ 24 φεβρουαρίου μετά τινα ζωηρὰν διένεξιν αἴφνης δέκα βήματα μακρὰν ἐμοῦ εἶδον μορφὴν νεκροῦ· ἠρώτησα τὴν γυναικά μου, ἂν βλέπῃ αὐτήν· ἡ δὲ θορυβηθεῖσα μετεπέμψατο ἰατρόν τινα. Τὸ φάσμα διήρκεσεν ὀκτὼ λεπτά. Τῇ τετάρτῃ ὥρᾳ μ. μ. τὸ αὐτὸ φάσμα ἐπανεφάνη· ἤμην τότε μόνος· ταραττόμενος ἐπὶ τῷ συμβάντι τούτῳ ἐπορεύθην εἰς τὸν κοιτῶνα τῆς συζύγου μου. Τὸ φάσμα ἠκολούθησέ μοι. Κατὰ τὰς ἓξ ὥρας εἶδον πολλὰς μορφὰς οὐδεμίαν ἐχούσας σχέσιν πρὸς τὴν πρώτην.

»Τῆς πρώτης συγκινήσεως παρελθούσης, περιεργαζόμην τὰ φάσματα, ἐκλαμβάνων αὐτὰ οἷα πραγματικῶς ἦσαν, ἀποτελέσματα τῆς ἀρρωστίας μου. Ταύτης τῆς ἰδέας ἐμπεφορημένος μετὰ μεγίστης προσοχῆς παρετήρουν αὐτά, ζητῶν διὰ τίνος συνειρμοῦ ἰδεῶν αἱ μορφαὶ αὗται εἰς τὴν φαντασίαν μου παρίσταντο· ἀλλ' οὐκ ἠδυνήθην σχέσιν τινὰ εὑρεῖν αὐτῶν πρὸς τὰς ἐμὰς ἀσχολίας τε καὶ ἰδέας καὶ ἐργασίας. Τῇ ἐπιούσῃ ἡ νεκρὰ μορφὴ ἠφανίσθη, ἀλλ' ἐνεφανίσθησαν ἄλλαι πολυάριθμοι μορφαὶ φίλων ἔστιν ὅτε, οὐδέποτε τῶν οἰκείων, ξένων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, οἰκούντων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον μακράν. Ἐπειράθην ἑκουσίως τὴν μορφὴν γνωστῶν μοι ἀνθρώπων ἀναπαραστῆσαι διὰ ζωηρᾶς ἐναργείας (objectivité) τῆς εἰκόνος αὐτῶν· ἀλλὰ καίπερ ἰδών διακεκριμένος δύο μορφὰς ἐν τῷ ἐμῷ πνεύματι, οὐκ ἠδυνήθην τὴν ἐσωτερικὴν εἰκόνα καταστῆσαι ἐξωτερικήν, καίτοι ἄλλοτε ἀκουσίως εἶδον αὐτὰς οὕτω, καὶ ὕστερον ὡσαύτως, ὅτε οὐδεμίαν παρεῖχον προσοχήν. Ἡ κατάστασις τοῦ πνεύματός μου ἐπέτρεπέ μοι τὰς ψευδεῖς ταύτας ἀντιλήψεις μὴ συγχέειν ταῖς πραγματικαῖς.

»Τὰ φάσματα ταῦτα ἦσαν σαφῆ καὶ διακεκριμένα εἴτε μόνος ἤμην εἴτε μετ' ἄλλων νύκτωρ τε καὶ μεθ' ἡμέραν, ἐν τῇ ὁδῷ καὶ ἐν τῷ οἴκῳ· ἦσαν δὲ σπανιώτερα, ὅτε παρ' ἄλλοις διέτριβον· ὅτε τοὺς ὀφθαλμοὺς ἔκλειον, ἐξηφανίζοντο, ἐνίοτε ἔμενον ὁρατά· ἀλλ' ὅτε ἤνοιγον τοὺς ὀφθαλμοὺς εὐθὺς ἀνεφαίνοντο· καθόλου εἰπεῖν τὰ φάσματα ταῦτα, καὶ τοῖς δυσὶ φύλοις ἀνήκοντα, οὐδεμίαν ἐφαίνοντο παρέχειν προσοχὴν εἰς ἄλληλα καὶ ἐβάδιζον ἐπησχολημένα ὡς ἐν ἀγορᾷ. Πολλάκις εἶδον ἐφίππους, κύνας, πτηνά· τὰ φάσματα οὐδὲν εἶχον τὸ ἰδιάζον οὔτε ἐν τοῖς βλέμμασιν οὔτε ἐν τοῖς ἀναστήμασιν, οὔτε ἐν τῷ ἱματισμῷ, ἀλλὰ μόνον ὀλίγον ἦσαν ὠχρά.

»Μετὰ τέσσαρας περίπου ἑβδομάδας ὁ ἀριθμὸς τῶν φασμάτων ηὔξησεν· ἠρξάμην δὲ ἀκούειν αὐτῶν λαλούντων· καὶ ἐνίοτε μὲν ἀλλήλοις διελέγοντο, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲ ἐλάλουν πρός ἐμέ. Οἱ λόγοι αὐτῶν ἦσαν σύντομοι καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εὐχάριστοι· ὥςε πολλάκις ἐξέλαβον αὐτοὺς ὡς φίλους τρυφερούς καὶ εὐαισθήτους, ζητοῦντας τὰς ὀλίψεις μου καταπραΰναι.

»Καίτοι τὸ πνεῦμά μου ἦν τότε ἐν ἀρκούντως καλῇ καταστάσει, καὶ τὰ φάσματα τοσοῦτον οἰκεῖα ἀπέβησάν μοι, ὥστε οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην προὔξένουν μοι ἀνησυχίαν, ἐζήτησα διὰ καταλλήλων φαρμάκων ἀπαλλαγῆναι αὐτῶν. Τῇ 20 Ἀπριλίου 1791 ἐγένετο ἐπίθεσις βδελλῶν· ὁ χειρουργὸς ἦν μόνος μετ' ἐμοῦ· διαρκούσης τῆς ἐπιθέσεως ὁ κοιτὼν ἦν πλήρης παντοειδῶν ἀνθρωπίνων μορφῶν. Ἡ παραίσθησις αὕτη ἄνευ διακοπῆς τινος μέχρι τῆς τετάρτης καὶ ἡμισείας διήρκεσε, καθ' ἣν ὥραν ἡ πέψις ἤρξατο γίγνεσθαι. Εἶδον τὰς κινήσεις τῶν φασμάτων βραδυτέρας γινομένας· ὕστερον τὰ φάσματα ἤρξαντο γίνεσθαι ὠχρὰ καὶ κατὰ τὴν ἑβδόμην ὥραν λευκά· αἱ κινήσεις αὐτῶν ἦσαν βραδεῖαι καίτοι αἱ μορφαὶ αὐτῶν, ὡς πρότερον, διεκρίνοντο· κατὰ μικρὸν ἐγένοντο αἰθέρια, ἐφαίνησαν συγχεόμενα τῷ ἀέρι, καὶ μόνον μέχρι τινὰ αὐτῶν ἦσαν χρόνον τινὰ ὁρατά· περὶ δὲ τὰς ὀκτὼ ὥρας τὸ δῶμα ἀπηλλάγη τῶν φαντασιωδῶν τούτων ἐπισκεπτῶν.

»Ἔκτοτε δὶς ἢ τρὶς ἐνόμισα ὅτι τὰ φάσματα ταῦτα ἔμελλον καὶ πάλιν ἐπισκέψεσθαι με· ἀλλ' οὐδὲν ἐγένετο».

Τοιαύτη διπλῆ παραίσθησις τῆς ὁράσεως καὶ τῆς ἀκοῆς ἦν καὶ τὸ φάσμα τοῦ Βρούτου, περὶ οὗ ὁ Πλούταρχος λέγει, «ὡς οὖν ἔμελλεν ἐξ Ἀσίας διαβιβάζειν τὸ στράτευμα, νὺξ μὲν ἦν βαθυτάτη, φῶς δ' εἶχεν οὐ πάνυ λαμπρὸν ἡ σκηνή, πᾶν δὲ τὸ στρατόπεδον σιωπὴ κατεῖχεν· ὁ δὲ συλλογιζόμενός τι καὶ σκοπῶν πρός ἑαυτὸν ἔδοξεν αἰσθέσθαι τινὸς εἰσιόντος· ἀποβλέψας δὲ πρὸς τὴν εἴσοδον ὁρᾷ δεινὴν καὶ ἀλλόκοτον ὄψιν ἐκφύλου σώματος καὶ φοβεροῦ σιωπῇ παρεστῶτος αὐτῷ. Τολμήσας δ' ἐρέσθαι «τίς ποτ' ὢν, εἶπεν, ἀνθρώπων ἢ θεῶν ἢ τί βουλόμενος ἥκεις ὡς ἡμᾶς;» Ὑποφθέγγεται δ' αὐτῷ τὸ φάσμα, «ὁ σός, ὦ Βροῦτε, δαίμων κακός, ὄψει δέ με περὶ Φιλίππους». Καὶ ὁ Βροῦτος οὐ διαταραχθεὶς «ὄψομαι», εἶπεν.

«Ἀφανισθέντος δ' αὐτοῦ τοὺς παῖδας ἐκάλει· μήτε δ' ἀκοῦσαί τινα φωνὴν μήτ' ἰδεῖν ὄψιν φασκόντων, τότε μὲν ἐπηγρύπνησεν· ἅμα δ' ἡμέρᾳ τραπόμενος πρὸς Κάσσιον ἔρραζε τὴν ὄψιν. Ὁ δὲ τοῖς Ἐπικούρου λόγοις χρώμενος καὶ περὶ τούτων ἔθος ἔχων διαφέρεσθαι πρὸς τὸν Βροῦτον «ἡμέτερος οὗτος, εἶπεν, ὦ Βροῦτε, λόγος ὡς οὐ πάντα πάσχομεν ἀληθῶς οὐδ' ὁρῶμεν, ἀλλ' ὑγρὸν μέν τι χρῆμα καὶ ἀπατηλὸν ἡ αἴσθησις, ἔτι δ' ὀξυτέρα ἡ διάνοια κινεῖν αὐτὸ καὶ μεταβάλλειν ἀπ' οὐδενὸς ὑπάρχοντος ἐπὶ πᾶσαν ἰδέαν· κηρῷ μὲν γὰρ ἔοικεν ἡ τύπωσις, ψυχῇ δ' ἀνθρώπου τὸ πλαττόμενον καὶ τὸ πλάττον ἐχούσῃ τὸ αὐτό, ῥᾷστα ποικίλλειν αὐτὴν καὶ σχηματίζειν δι' ἑαυτῆς ὑπάρχει· δηλοῦσι δ' αἱ κατὰ τοὺς ὕπνους[1] τροπαὶ τῶν ὀνείρων, ἃς τρέπεται τὸ φανταστικὸν ἐξ ἀρχῆς βραχείας παντοδαπὰ καὶ πάθη καὶ εἴδωλα γιγνόμενα· κινεῖσθαι δ' ἀεὶ πέφυκε· κίνησις δ' αὐτῷ φαντασία τις ἢ νόησις. Σοὶ δὲ καὶ τὸ σῶμα ταλαιπωρούμενον φύσει τὴν διάνοιαν αἰωρεῖ καὶ παρατρέπει. Δαίμονας δ' οὔτ' εἶναι πιθανὸν οὔτ' ὄντας ἀνθρώπων ἔχειν εἶδος ἢ φωνὴν ἢ δύναμιν εἰς ἡμᾶς ἥκουσαν. Τοιούτοις μὲν ὁ Κάσσιος ἐπῴδει λόγοις τὸν Βροῦτον».

Τοιαῦται ἦσαν καὶ αἱ παραισθήσεις τοῦ Λουθήρου, ὃς ἔβλεπε τὸν διάβολον καὶ πολλὰς πρὸς αὐτὸν εἶχε διαλέξεις καὶ συζητήσεις. «Συνέβη μοι ἅπαξ, λέγει, ἐξεγερθῆναι τοῦ ὕπνου κατὰ τὴν μέσην νύκτα καὶ ἐλθεῖν εἰς ἔριν καὶ ἀντιλογίαν πρὸς τὸν σατανᾶν».

Ὁ Λουθηρος οὐδεμίαν εἶχεν ὑποψίαν ὅτι ἃ ἤκουε καὶ ἔβλεπε ἦσαν ψευδεῖς καὶ φαντασιώδεις αἰσθήσεις, διότι ἡ ἐποχὴ αὐτοῦ οὐδεμίαν εἶχε γνῶσιν τῶν παραισθήσεων· «Κατὰ τὴν ἐπιστήμην, λέγει ὁ Brierre de Boismont, οὐδεὶς διστάγμως ὅτι ὁ Λουθηρος εἰς παραισθήσεις ὑπέκειτο· ἀλλ' ἦν καὶ παράφρων; οὐδαμῶς. Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἀναμορφώσεως ὁ σατανᾶς ἀπέραντον εἶχε δύναμιν, ἣν πανταχοῦ παρῴκει, ἐν ταῖς δοξασίαις, ἐν τοῖς βιβλίοις, ἐν ταῖς εἰκόσι τῆς ζωγραφικῆς, ἐν τοῖς ἔργοις τῆς γλυπτικῆς, ἐν ταῖς συνανστροφαῖς, ἐν ταῖς πανυχίσι. Πᾶν τὸ κακὸν αὐτῷ ἀπενέμετο· ἦγε μεθ' ἑαυτοῦ ἀνάριθμον πλῆθος μάγων καὶ γοήτων, ἐπώλει δημοσίᾳ τὰς ψυχάς, καὶ ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τῆς Εὐρώπης διεξετραχώδουντο ἁρπαγαὶ καὶ βίαιοι θάνατοι, ἀποτελέσματα συμφωνιῶν μετὰ τοῦ τρομεροῦ τούτου ἄρχοντος τοῦ κόσμου· αἱ σκέψεις τοῦ Λουθήρου ἐξαπτόμεναι ὑπὸ διηνεκῶν ἀντιλογιῶν, καὶ ὑπὸ τῶν κινδύνων τῶν περιστάσεων καὶ ὑπὸ τῶν κεραυνῶν τῆς παπικῆς Ἐκκλησίας, καὶ περιστρεφόμεναι ἀεὶ περὶ τὰ θρησκευτικά, ἔμελλον, ὡς εἰκός, τὴν ἐπιφορὴν ὑποστῆναι τῆς ἰδέας

1) Οἱ νεώτεροι παρετήρησαν, ὅτι ἡ μεταξὺ ὕπνου καὶ ἀϋπνίας κατάστασις λίαν ἐστὶν ἐπιρρεπὴς εἰς παραισθήσεις καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς ὑγιῶς ἔχουσι τὴν ψυχήν. Οἱ δὲ Ἐπικούρειοι, καίπερ ὀλίγον φρονεῖν, ὡς πρώτην αἰτίαν τῶν παραισθήσεων θεωροῦσι τὰς νοερὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς καὶ μάλιστα τὸ φαντασικόν.

τοῦ διαβόλου, ὃν παντα χοῦ ἔβλεπεν, εἰς ὃν πάσας τὰς δυσχερείας ἀπένεμεν, εἰς ὃς προσέκοπτε, καὶ ἐνόμιζεν, ὡς οἱ σύγχρονοι αὐτῷ, ὅτι ὁ σατανᾶς ἐν πᾶσι τοῖς τοῦ βίου πράγμασιν ἀνεμιγνύετο».

Περὶ δὲ τοῦ Σωκράτους ὁ σοφὸς συγγραφεὺς τῶν *Παραισθήσεων* λέγει· «Εἰ τὰ ἡμέτερα ἐπιχειρήματα, ἅπερ ἀσθενῆς εἰσιν ἔκφρασις τῶν πεποιθήσεων ἡμῶν, πιθανὰ τοῖς ἀναγνοῦσι τὴν ἡμετέραν βίβλον ἔδοξαν, αὐτοὶ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν ποιήσουσιν ἐπὶ τοῦ ἕλληνος φιλοσόφου, ὃς ἦν ἡ ἀρίστη μεγαλοφυΐα τῶν ἀρχαίων χρόνων καὶ ἔσται, οἱαδήποτε ἂν ὦσιν αἱ ἰατρικαὶ θεωρίαι, ἡ αἰωνία δόξα τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου καὶ ὁ διδάσκαλος τοῦ Πλάτωνος· οὐδέποτε ὁ ὀρθὸς λόγος στέρξει ὑπολαβεῖν ὡς παράφρονα ἄνδρα, οὗ ἡ διαγωγὴ ἦν οὕτως ἁγνή, οὕτω φρονίμη, καὶ τρόπαν τινὰ οὕτω θεόπεμπτος· τὸ δαιμόνιον αὐτοῦ ἦν ἡ προσωποποίησις ἑαυτοῦ (la personnification de son moi), οὗ ἡ αἰσθητὴ μορφὴ ἦν ἀποτέλεσμα τῶν χρόνων. Ἡ πίστις εἰς τὰ ὄνειρα ἦν αὐτῷ κοινὴ καὶ παντὶ τῷ ἀρχαίῳ κόσμῳ.

«Τί δὲ τάχα ὅτι ὁ Σωκράτης εἰς παραισθήσεις ὑπέκειτο; μὴ αἱ ἀλήθειαι ἃς ἐδίδασκεν ἀπ' αὐτῶν ἐξηρτῶντο; Αὗται ἦσαν τοιαῦται ὕστερον, ὡς καὶ πρὸ αὐτοῦ· οὐδὲ δυνάμεθα τὸ τῆς παραισθήσεως ὄνομα μεταχειρίσασθαι, ὅταν ὁ λόγος περὶ ἁπλῶν συλλήψεων ᾖ ἢ περὶ τῶν κυρίως λεγομένων ἰδεῶν.

«Ἀλλὰ τί ἐστιν ἡ ὀλιβερὰ αὕτη μανία τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἡ ἐναμενίζουσα ἀρνεῖσθαι τὰ ἀπὸ ἀμνημονεύτων χρόνων ὑπάρχοντα, ἐκμηδενίζειν τὰς μᾶλλον ἐγκύρους νομιμότητας, ποιεῖν περιφρονητὸν τὸ πρότερον σεβαστόν, ἀνατρέπειν τὰ πράγματα καὶ μεταβάλλειν, ὡς διὰ μαγικῆς ῥάβδου, πάντα τὰ πρόσωπα; ὁ ἐπιστήμων ὀφείλει πάντα εἰς τὰς ταξινομήσεις αὐτοῦ ὑπάγειν; οὐ δύναται ὑπ' ὄψει λαμβάνειν τοὺς καιροὺς καὶ τὰς δοξασίας; βλέποντες δὲ ὅτι πᾶν τὸ παρ' ἡμῶν μετ' εὐλαβείας λατρευόμενον ἀνατρέπει, οὐκ ἔχομεν τὸ δικαίωμα ἐρωτῆσαι αὐτόν, ὁρά γε κατενόησας, ἔκρωνας ὀρθῶς τὰς μεγάλας ταύτας ἐπιχειρήσεις, τὰς ἀμαυρουμένας, κακολογουμένας, σμικρυνομένας, τὰς μεγάλας ταύτας δύξας, ὧν ἀποκαλύπτεις τὰς ταπεινότητας, τὰ τρωτὰ μέρη, ἃ ἐξουδενοῖς διὰ τὸ ἡμαρτημένον ἢ ἀναποφάσιστον τῆς ἀφετηρίας αὐτῶν; Τὸ μικροσκόπιον, δι' οὗ ταῦτα παρετήρησας, οὐκ ὄρά γε ἀπεπλάνησέ σε; Ἑκάστη ἐποχὴ ἔχει τὸν ἀποχρῶντα λόγον τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς ἐν ἑαυτῇ, ἐν ἔργοις, ἐν ἰδέαις· αἱ δὲ ἀνθρώπιναι πράξεις, ἃς σὺ διὰ τῆς παραφροσύνης ἑρμηνεύεις, ἴσως φυσικὰ εἰσιν ἀποτελέσματα».

Τὴν γνώμην τοῦ Brierre de Boismont, ὅτι εἰσὶ παραισθήσεις συμβαδίζουσαι τῷ λογικῷ, ἀσπάζεται καὶ ὁ καθηγητὴς τῆς ἰατρικῆς τῶν Παρισίων σχολῆς Ball, *Maladies Mentales*, οὐχ ὁμογνωμονεῖ ὅμως ὅτι αἱ παραισθήσεις αὗται εἰσι φυσιολογικαί. «Λείπεται ἡμῖν, λέγει, ἐξετάσαι νῦν ζήτημα πολὺν χρόνον συζητηθέν, καὶ περὶ οὗ φαίνεται ὅτι δι' ἀμοιβαίων ὑποχωρήσεων εἰς συμφωνίαν τινὰ ἦλθον.

«*Οἱ παραισθητικοὶ εἰσιν ἀεὶ παράφρονες;* Τοιοῦτον τὸ ζήτημα, ὅπερ ἀπὸ τῆς πολυκρότου συγγραφῆς τοῦ Lélut ἐκινήθη μετὰ πολλῆς ἐξάψεως, δός δ' εἰπεῖν καὶ πάθους, καὶ διαφόρως ὑπὸ τῶν ἰατρῶν τῆς φρενοβλαβείας καὶ τῶν ψυχολόγων ἐλύθη. Ἡ ἔρις ἔλασσον ἂν ἦν ζωηρά, εἰ περὶ κοινῶν ἀρρώστων ὁ λόγος ἦν· ἀλλὰ τὸ ζήτημα μετηνέχθη εἰς τὸ τῆς ἱστορίας ἔδαφος, αἱ δὲ συζητήσεις ἐγένοντο ζωηρότεραι, ὅσῳ ἔλασσον τῇ ἐπιστήμῃ ἔμελλε περὶ αὐτῶν.

«Ὁ λόγος ἐνταῦθα οὐκ ἂν εἴη περὶ τῶν πασχόντων ἁπλῆν αἰσθητικὴν ταραχὴν (délire sensoriel), ἐν οἷς ὁ λόγος ἕδραῖος μένει καὶ κρίνει εὐθὺς τὴν ἀταξίαν ταύτην, ἁπλῶς φυσικὴν οὖσαν, τῆς νοήσεως οὐδὲν μετεχούσης· ὁ λόγος περὶ παραισθητικῶν μετὰ πεποιθήσεως ὑποστηριζόντων τὴν πραγματικότητα τῶν ἀπατῶν αὐτῶν καὶ συμφώνως αὐταῖς ἐνεργούντων· εἰ πάντες οὗτοι παράφρονες κρίνονται, πολλοὶ τῶν διασημοτάτων ἀνδρῶν τῆς ἱστορίας καταταχτέοι ἐν τοῖς παράφροσιν.

«Ὁ Λούθηρος καὶ ὁ Σωκράτης ἦσαν παράφρονες, διότι ὁ μὲν ἔβλεπε τὸν διάβολον, ὁ δὲ ἤκουε τὸ δαιμόνιον; αἱ ἄλλαι πράξεις τῶν μεγάλων τούτων ἀνδρῶν οὐκ ἐπιτρέπουσιν ἡμῖν ὑπολαβεῖν αὐτοὺς παράφρονας· ὅ,τι δυνάμεθα εἰπεῖν, ἐστὶ τοῦτο, ὅτι εἶχον παραισθήσεις· ἀλλὰ παραισθήσεις τοιαύτης ἐντάσεως ἐγγύς εἰσι τῆς μανίας, ἀλλ' οὐ καὶ κατ' ἀνάγκην παράγουσιν αὐτήν.

«Ἐν τούτοις, ὡς βλέπει τις, συμφωνοῦμεν τῇ γνώμῃ, ἣν μετὰ σταθερότητος καὶ δεινότητος ὁ Brierre de Boismont ὑπεστήριξε, καὶ ἥτις νῦν σχεδὸν γενικῶς παραδεκτὴ ἐγένετο· ἀλλ' οὐ δυνάμεθα συμφωνῆσαι αὐτῷ ὅτι καὶ παραισθήσεις εἰσὶ φυσιολογικαί· ἀδύνατόν ἐστιν ἡμῖν ἀποδέξασθαι, ὅτι παραισθήσεις, καὶ αὗται αἱ συνυπάρχουσαι τῇ τελείᾳ ἀκεραιότητι τῆς κρίσεως, τακτικαί εἰσι τῆς νοήσεως ἐνέργειαι. Ἐν ταῖς τοιαύταις παραισθήσεσι μετὰ προσοχῆς ἐξέτασις ἀνακαλύπτει ἀεὶ ἀλλοίωσίν τινα τῆς ὑγείας κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον φανερόν.

«Αἱ ἠθικαὶ ἀσχολίαι, αἱ ζωηραὶ συγκινήσεις, ἡ χαρά, ὁ φόβος, ἡ τύψις τῆς συνειδήσεως, τέλος ἡ ἔντασις τοῦ πνεύματος, δύνανται, φασί, παραισθήσεις παρέχειν. Καθ' ἡμᾶς αἱ αἰτίαι αὗται, ἁπλῶς ψυχικαί, προδιάθεσίν τινα μόνον παράγουσιν, οὐχὶ δὲ καὶ παράισθησιν ἄνευ παρεμβάσεως ξένου τινὸς στοιχείου».

Ἐκ τῶν παραισθήσεων αἱ μὲν καλοῦνται *ψυχαισθητικαὶ* (Psycho-sensorielles) ἀποτέλεσμα οὖσαι τῆς ἐνεργείας τῆς φαντασίας καὶ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων· οἱ δὲ παραισθητικοὶ πιστεύουσιν εἰς τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῶν πραγματικότητα· αἱ δὲ καλοῦνται *ψυχικαί*· διότι οἱ ὑφιστάμενοι αὐτὰς νομίζουσιν ἀκούειν φωνήν τινα ἐσωτερικήν, ἣν καλοῦσι φωνὴν τῆς νοήσεως, καὶ ἥτις οὐδέποτε ἀκούεται ὡς ἐξωτερική· αἱ τοιαῦται παραισθήσεις σπανιώτεραί εἰσιν.

Ἐκ δὲ τῶν προταθεισῶν θεωριῶν πρὸς ἑρμηνείαν τῶν παραισθήσεων τρεῖς εἰσιν αἱ κυριώτεραι· α'. Ἡ *ψυχολογική*, καθ' ἣν ἡ παράισθησις ἁπλοῦν ἐστι ψυχολογικὸν φαινόμενον, ἰδέα ἐκφερομένη πρὸς τὰ ἔξω κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Lélut (une idée qui se projette au dehors), μεταμόρφωσις τῆς ἰδέας εἰς αἴσθησιν, ἤτοι τὸ ἀντίστροφον τῆς τακτικῆς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς, καθ' ἣν ἡ αἴσθησις μεταμορφοῦται εἰς ἰδέαν· β'. Ἡ *ὀργανική*, καθ' ἣν ἡ παράισθησίς ἐστιν ἀποτέλεσμα παθήσεώς τινος τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων ἢ τοῦ κοινοῦ αἰσθητηρίου, ἐν ᾧ συνέρχονται καὶ συμπυκνοῦνται αἱ αἰσθήσεις καὶ εἰς ἰδέας μετατρέπονται· γ'. Ἡ *ψυχαισθητικὴ* ἢ *μικτή*, καθ' ἣν ἡ παράισθησις πάθημά ἐστι τοῦ συναμφοτέρου, τῶν νοερῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων καὶ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων.

Ἀνακεφαλαίωσις τῶν περὶ δαιμονίου.

§ 60. Τοσαῦτα μὲν καὶ περὶ τῶν ἰατρικῶν θεωριῶν περὶ παραισθήσεων, ἐν αἷς κατατάσσουσι καὶ τὴν φωνὴν τοῦ Σωκράτους. Ἂν δὲ νῦν τὰς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐκτεθείσας περὶ δαιμονίου γνώμας ἀνακεφαλαιωσώμεθα, εὑρίσκομεν τάδε·

α'. Τὸ δαιμόνιον οὐδὲν ἄλλο ἦν ἢ τὸ θεῖον, ὁ θεὸς ἢ οἱ θεοὶ ἀποκαλύπτοντες τὰ μέλλοντα τῷ Σωκράτει (Ξενοφῶν, Πλούτ.).

β'. Τὸ δαιμόνιον ἦν ὁ ἀγαθὸς δαίμων τοῦ Σωκράτους (Πλούταρχος, Ἀπουλήϊος).

γ'. Κατά τινας πατέρας τῆς Ἐκκλησίας τὸ δαιμόνιον ἦν ὁ διάβολος, κατὰ δὲ τὸν Leclerc πεπτωκὼς ἄγγελος.

δ'. Κατὰ Σχλεϊερμάχερον καὶ Γρότιον ὁ Σωκράτης ὑπελάμβανε τὸ δαιμόνιον θείαν ἑαυτῷ ἀποκάλυψιν.

ε'. Τὸ δαιμόνιον ἦν ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως (Brandiss, Breitenbarh).

ς'. Τὸ δαιμόνιον οὐδὲν ἄλλο ἦν ἢ ἁπλῆ εἰρωνικὴ τοῦ Σωκράτους ἔκφρασις (Fraguier).

ζ'. Τὸ δαιμόνιον ἦν ἐσωτερικὴ αἴσθησις ἐνεργειῶν τινων τῆς ψυχῆς ἄνευ συνειδήσεως (Zeller).

η'. Τὸ δαιμόνιον ἦν ἐσωτερικὴ φωνὴ τῆς συνέσεως τοῦ Σωκράτους (K. Hermann).

θ'. Τὸ δαιμόνιον ἦν ἐσωτερικὸν χρηστήριον ἄνευ συνειδήσεως (Hegel).

ι'. Τὸ δαιμόνιον ἦν αἴσθησις φωνῆς, ἢ λόγου νόησις, συνάπτοντος ἀτόπῳ τινὶ τρόπῳ πρὸς αὐτόν. (Σιμμίας παρὰ Πλουτάρχῳ).

ια'. Τὸ δαιμόνιον ἦν ψυχολογικὴ ὀπτικὴ ἀπάτη (Stapfer).

ιβ'. Τὸ δαιμόνιον ἦν παραίσθησις (Hallucination) συνεπάγουσα παραφροσύνην (Lélut).

ιγ'. Τὸ δαιμόνιον ἦν παραίσθησις φυσιολογικὴ ἄνευ βλάβης τινὸς δῆλον ὅτι τοῦ σώματος ἢ τῆς ψυχῆς (Brierre de Boismont).

ιδ'. Τὸ δαιμόνιον ἦν παραίσθησις ψυχολογική, οὐ φυσιολογική[1] (Fouillée).

Πολλαὶ τούτων τῶν γνωμῶν οὐ πολὺ ἀπ' ἀλλήλων ἀπέχουσι καὶ εὐκόλως συμβιβάζονται, ὀρθοτέρα δὲ ἀναντιρρήτως ἐστὶν ἡ στηριζομένη ἐπὶ τῆς ὁμολογίας τοῦ Σωκράτους περὶ δαιμονίου. Ἀλλὰ τίς ἡ ὁμολογία αὕτη, καὶ ἐν τίνι συγγράμματι ἐκπεφασμένη ἐστί; Τελείαν εἴχομεν ἂν βεβαιότητα, εἰ γνήσιόν τι σύγγραμμα ἐσώζετο τοῦ Σωκράτους, ἐν ᾧ λόγαν περὶ δαιμονίου ἐποιεῖτο· ἀλλ' ὁ Σωκράτης οὐδὲν ἔγραψεν· εὐτυχῶς ὅμως τοιοῦτόν τι σύγγραμμα ὑπάρχει, διότι κατὰ Σχλεϊερμάχερον καὶ ἄλλους τοιαύτη ἐστὶν ἡ Πλατωνικὴ Ἀπολογία, συνταχθεῖσα καὶ οἱονεὶ στενογραφηθεῖσα ὑπὸ Πλάτωνος, ὡς εἶπεν αὐτὴν ὁ Σωκράτης ἐν τῷ δικαστηρίῳ, διατηρήσασα οὐ μόνον τὰς ἐννοίας, ἀλλὰ καὶ τὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι καὶ λέγειν τοῦ Σωκράτους· «Ἀσπάζομαι τὴν τοῦ Σχλεϊερμαχέρου γνώμην, λέγει ὁ ἱστορικὸς Γρότιος, ἀποφαινομένου ὅτι οὐκ ἄνευ λόγου

1) Τί σημαίνουσι κατὰ τοὺς ἰατροὺς καὶ τί κατὰ τοὺς φιλοσόφους οἱ ὅροι ψυχική, ψυχολογική, φυσιολογικὴ παραίσθησις ἴδε σελ. 235 καὶ 447.

δύναταί τις ἀποδέξασθαι τὴν Ἀπολογίαν ὡς ἀντιγραφὴν αὐτῆς τῆς ὑπὸ Σωκράτους γενομένης ἐν τῷ δικαστηρίῳ πρὸς ὑπεράσπισιν αὐτοῦ».

Διὰ ταῦτα καὶ ἡμεῖς ἀνασκευάζοντες τὴν ὑπὸ Lélut πλασθεῖσαν φαντασιώδη εἰκόνα τῶν Σωκρατικῶν παραισθήσεων καὶ τῆς παραφροσύνης, τὰς κρίσεις ἡμῶν ἐπὶ τῶν χωρίων τῆς Ἀπολογίας ἐστηρίξαμεν. Ταῦτα χρησιμεύσουσιν ὡς κριτὴς καὶ τῶν ῥηθησομένων νῦν εἴτε πρὸς συμπλήρωσιν καὶ ἐπικύρωσιν τῶν κρίσεων ἡμῶν εἴτε πρὸς ἐξέτασιν ἄλλων τινῶν ζητημάτων ἀθίκτων ἔτι καὶ ἀβασανίστων διαμεινάντων. Τὰ χωρία εἰσὶ δύο· καὶ ἐν μὲν τῷ πρώτῳ (σελ. 31) ὁ Σωκράτης λέγων ὅτι τὸ δαιμόνιόν ἐστιν ἡ αἰτία δι' ἣν τῶν πολιτικῶν ἀπέσχε, διασκήψεις τινὰς παρέχει περὶ τοῦ δαιμονίου τί ἐστι καὶ τί πράττει, ὅταν γίγνηται αὐτῷ. «Τούτου δὲ αἴτιόν ἐστιν ὃ ὑμεῖς ἐμοῦ πολλάκις ἀκηκόατε πολλαχοῦ λέγοντος, ὅτι μοι θεῖόν τι καὶ δαιμόνιον γίγνεται, ὃ δὴ καὶ ἐν τῇ γραφῇ ἐπικωμῳδῶν Μέλητος ἐγράψατο· ἐμοὶ δὲ τοῦτ' ἔστιν ἐκ παιδὸς ἀρξάμενον, φωνή τις γιγνομένη, ἣ ὅταν γένηται ἀεὶ ἀποτρέπει με τούτου, ὃ ἂν μέλλω πράττειν, προτρέπει δὲ οὔποτε· τοῦτ' ἔστιν ὅ μοι ἐναντιοῦται τὰ πολιτικὰ πράττειν· καὶ παγκάλως γέ μοι δοκεῖ ἐναντιοῦσθαι».

Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ (σελ. 40) μετὰ τὴν καταδίκην αὐτοῦ λέγει πρὸς τοὺς ὑπὲρ αὐτοῦ ψηφισαμένους διά τί τὴν καταδίκην ὑπολαμβάνει εἶναι ἀγαθόν. «Ἐμοὶ γάρ, ὦ ἄνδρες δικασταί, — ὑμᾶς γὰρ δικαστὰς καλῶν ὀρθῶς ἂν καλοίην — θαυμάσιόν τι γέγονεν· ἡ γὰρ εἰωθυῖά μοι μαντικὴ (ἡ τοῦ δαιμονίου) ἐν μὲν τῷ πρόσθεν χρόνῳ παντὶ πάνυ πυκνὴ ἦν καὶ πάνυ ἐπὶ σμικροῖς ἐναντιουμένη, εἴ τι μέλλοιμι μὴ ὀρθῶς πράξειν· νυνὶ δὲ ξυμβέβηκέ μοι, ἅπερ ὁρᾶτε καὶ αὐτοί, ταυτί ἄ γε οἰηθείη ἂν τις καὶ νομίζεται ἔσχατα κακῶν εἶναι· ἐμοὶ δὲ οὔτε ἐξιόντι ἕωθεν οἴκοθεν ἐναντιώθη τὸ τοῦ θεοῦ σημεῖον, οὔτε ἐνίκα ἀνέβαινον ἐνταυθοῖ ἐπὶ τὸ δικαστήριον, οὔτ' ἐν τῷ λόγῳ οὐδαμοῦ μέλλοντί τι ἐρεῖν, καίτοι ἐν ἄλλοις λόγοις πολλαχοῦ δή με ἐπέσχε λέγοντα μεταξύ· νυνὶ δὲ οὐδαμοῦ περὶ ταύτην τὴν πρᾶξιν οὔτ' ἐν ἔργῳ οὐδενὶ οὔτ' ἐν λόγῳ ἐναντίωταί μοι. Τί οὖν αἴτιον εἶναι ὑπολαμβάνω; ἐγὼ ὑμῖν ἐρῶ· κινδυνεύει γάρ μοι τὸ ξυμβεβηκὸς τοῦτο ἀγαθὸν γεγονέναι, καὶ οὐκ ἔσθ' ὅπως ἡμεῖς ὀρθῶς ὑπολαμβάνομεν, ὅσοι οἰόμεθα κακόν εἶναι τὸ τεθνάναι· μέγα μοι τεκμήριον τούτου γέγονεν· οὐ γὰρ ἔσθ' ὅπως οὐκ ἐναντιώθη ἄν μοι τὸ εἰωθὸς σημεῖον, εἰ μή τι ἔμελλον ἐγὼ ἀγαθὸν πράξειν».

Ἐκ τῶν χωρίων τούτων πολλὰ διδασκόμεθα·

α'. Ἐκ παιδικῆς ἡλικίας ἐγίγνετό φωνή τις τῷ Σωκράτει. Ἡ λέξις ἄρα φωνὴ λαμβάνεται κυριολεκτικῶς.

β'. Τὴν φωνὴν ταύτην ὑπελάμβανεν ὁ Σωκράτης εἶδός τι μαντικῆς ὑπὸ τοῦ θεοῦ δοθῆναι αὐτῷ, ὡς φησιν ἐν τῇ Πολιτείᾳ (σελ. 496)· «τὸ δὲ ἡμέτερον οὐκ ἄξιον λέγειν τὸ δαιμόνιον σημεῖον· ἢ γάρ πού τινι ἢ οὐδενὶ τῶν ἔμπροσθεν γέγονεν».

γ'. Τούτου ἕνεκα τὴν φωνὴν ἐκάλει τὸ σημεῖον τοῦ θεοῦ, τὸ θεῖον σημεῖον, τὸ δαιμόνιον σημεῖον, τὸ δαιμόνιον κτλ., ἅτε σημαίνον αὐτῷ καὶ ἀγγέλλον τί χρὴ μὴ ποιεῖν ὡς κακόν.

δ'. Ἡ φωνὴ ἀεὶ ἀπέτρεπεν αὐτόν, οὐδέποτε δὲ προὔτρεπεν.

ε'. Ἡ φωνὴ ἐν παντὶ τῷ βίῳ ἦν πάνυ πυκνὴ καὶ ἐν πάνυ σμικροῖς, ἐναντιουμένη αὐτῷ πολλάκις λέγοντι ἢ πράττοντι μεταξύ, εἴ τι ἔμελλε πράξειν ἢ ἐρεῖν μὴ ὀρθόν· ἡ φωνὴ ἄρα ἔμεινε μέχρι τέλους τοιαύτη, οἵα ἦν ἐξ ἀρχῆς.

ς'. Ἡ φωνὴ περιωρίζετο ἐν τοῖς ἰδίοις τοῦ Σωκράτους πράγμασιν· ἐπειδὴ δὲ καὶ τὰ τῶν μαθητῶν ὑπελάμβανεν ἴδια πράγματα, τὸ δαιμόνιον καὶ περὶ τούτων ἐδήλου τῷ Σωκράτει ἀποτροπήν, ὅτε τὰ μελετώμενα ὑπ' αὐτῶν ἦσαν κακά.

ζ'. Αὕτη ἐκώλυε τὸν Σωκράτην καὶ τὰ πολιτικὰ πράττειν.

η'. Ἡ φωνὴ οὐδεμίαν εἶχεν ὑπερφυσικὴν δύναμιν πόρρωθεν ἐνεργεῖν. Ταῦτά εἰσι μῦθοι μεταγενέστεροι.

θ'. Ἐκ τῆς ὁμολογίας τοῦ Σωκράτους ἐν τῇ Ἀπολογίᾳ οὐδὲν μανθάνομεν, εἰ ἡ φωνὴ ἦν ἔναρθρος, λέξις μονοσύλλαβος, οἷον τὸ ἀπαγορευτικὸν *μή*, ἢ ἄλλο τι τοιοῦτον ἐπιφώνημα, ἢ ὅλως ἄναρθρος.

Ἄξιον δὲ σημειώσεως ὅτι ἐν τοῖς χωρίοις τῆς Ἀπολογίας καὶ ἐν ᾧ μέρει περὶ τῆς φωνῆς ἐστι λόγος, γίνεται χρῆσις τοῦ ῥήματος γίγνεσθαι, οὐ τοῦ ἀκούειν· «ὅτι μοι θεῖόν τι καὶ δαιμόνιον γίγνεται—φωνή τις γιγνομένη, ἣ ὅταν γένηται». Ἐν δὲ τῷ χωρίῳ τοῦ Φαίδρου ἔνθα ὡσαύτως λόγος ἐστὶ περὶ τῆς φωνῆς, γίνεται χρῆσις τοῦ ἀκούειν, ἀλλὰ μετὰ τοῦ ἔδοξα. «Ἠνίκ' ἔμελλον, ὦ ἠθαῖε, τὸν ποταμὸν διαβαίνειν, τὸ δαιμόνιόν τε καὶ εἰωθὸς σημεῖόν μοι γίγνεσθαι ἐγένετο—ἀεὶ δέ με ἐπίσχει, ὃ ἂν μέλλω πράττειν—καί τινα φωνὴν ἔδοξα αὐτόθεν ἀκοῦσαι, ἣ με οὐκ ἐᾷ ἀπιέναι, πρὶν ἀνάφροσιώσωμαι, ὡς τι ἡμαρτηκότα εἰς τὸ θεῖον».

Ἐν πᾶσι δὲ τοῖς ἄλλοις οὐδαμοῦ γίνεται χρῆσις τοῦ *ἀκούειν*, ἀλλὰ τοῦ *γίγνεσθαι*, οὐδὲ τῆς λέξεως *φωνῆς*, ἀλλὰ τῶν φράσεων, τὸ σημεῖον τοῦ θεοῦ, τὸ δαιμόνιον σημεῖον, τὸ εἰωθὸς σημεῖον κτλ.

Ἀπό τίνος δὲ χρόνου ἐγένετο ἡ ὑποκατάστασις αὕτη; Ὁ Σωκράτης, ὡς ἔστιν ἡμῖν εἰκάσαι κρίνουσιν ἐκ τῆς φυσικῆς τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἀναπτύξεως, οὐκ εὐθύς, ἐκ παιδικῆς ἡλικίας, τὴν γιγνομένην αὐτῷ φωνὴν ἐξέλαβεν ὡς θεῖον καὶ δαιμόνιον σημεῖον· ἴσως χρόνον οὐ μικρὸν διηπόρει τίποτε σημαίνει ἡ φωνὴ αὕτη ἴσως ἡ φωνὴ ἐγίνετο καὶ ἀφορμὴ εὐφυῶν σκωμμάτων τῶν ὁμηλίκων· ἀλλὰ περὶ τούτων, ὡς καὶ περὶ τῶν φράσεων αἷς κατὰ τὴν νεανικὴν ἡλικίαν ἐχρῆτο, οὐδεμίαν ἔχομεν μαρτυρίαν. Ὁ Πλούταρχος μνημονεύει χρησμοῦ τινος τῷ πατρὶ τοῦ Σωκράτους δοθέντος· «Ἢν γὰρ αὐτὸν ἐκέλευσεν ὅ,τι ἂν ἐπὶ τὸν νοῦν ἴῃ πράττειν, καὶ μηδὲ βιάζεσθαι μηδὲ παράγειν, ἀλλ' ἐφιέναι τὴν ὁρμὴν τοῦ παιδός, εὐχόμενον ὑπὲρ αὐτοῦ Διὶ ἀγοραίῳ καὶ Μούσαις, τὰ δ' ἄλλα μὴ πολυπραγμονεῖν περὶ Σωκράτους, ὡς κρείττονα δήπουθεν ἔχοντος ἐν αὐτῷ μυρίων διδασκάλων καὶ παιδαγωγῶν ἡγεμόνα πρὸς τὸν βίον».

Ὁ χρησμὸς οὗτος κἂν ἀληθὴς ὑποτεθῇ, οὐδὲν εἰς τὴν δικασφήνισιν συμβάλλεται τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ζητήματος. Ἵκτὸς ὅμως πάσης ἀμφιβολίας κεῖται, ὅτι ἐξ οὗ χρόνου ἤρξατο ὁ Σωκράτης φιλοσοφεῖν καὶ περὶ τῆς θείας προνοίας μελετᾶν καὶ τὰ διάφορα τῆς μαντικῆς εἴδη ἀναγνωρίζειν ὡς δῶρα ὑπὸ τοῦ θεοῦ τοῖς ἀνθρώποις δοθέντα, ἡ λέξις φωνὴ ὑπεχώρησε ταῖς φράσεσι, τὸ σημεῖον τοῦ θεοῦ, τὸ θεῖον σημεῖον, τὸ δαιμόνιον σημεῖον κτλ. Διὰ τί δὲ ἡ μεταβολὴ αὕτη; διότι ὁ Σωκράτης οὐκ ἠδύνατο καλέσαι τὴν φωνὴν *θείαν, δαιμονίαν*, καίπερ καλῶν αὐτὴν *θεῖον σημεῖον, δαιμόνιον σημεῖον*· διότι οὐδεὶς *τὸ θεῖον σημεῖον* δύναται τῷ θεῷ συγχέειν καὶ νομίζειν ὅτι τοῦτο καὶ ὁ θεὸς ἐν· τὴν θείαν ὅμως φωνὴν δύναται συγχέαι τῷ θεῷ καὶ ὑπολαβεῖν ὅτι ἡ φωνὴ αὐτοῦ τοῦ θεοῦ ἐστιν, αὐτὸς ὁ θεὸς λαλεῖ, ὡς διετείνετο ὁ Lélut ὅτι ὁ Σωκράτης τοῦτο ἐνόμιζεν, ὅπερ οὐκ ἀληθές· διότι ὁ Σωκράτης ὑπελάμβανεν, ὅτι ἡ γιγνομένη αὐτῷ φωνὴ θείᾳ ἐνεργείᾳ ἐγίγνετο, οὐκ ἦν ὅμως φωνὴ τοῦ θεοῦ· διότι ἄλλως οὐκ ἂν ἔλεγε *φωνή τις γιγνομένη*, ὡς ἐν τῇ Ἀπολογίᾳ, *καί τινα φωνὴν* ἔδοξα ἀκοῦσαι, ὡς ἐν τῷ Φαίδρῳ, ἐν τοῖς δυσὶ δῆλον ὅτι γνησίοις διαλόγοις τοῦ Πλάτωνος, ἐν οἷς γίνεται μνεία τῆς φωνῆς· οὐδεὶς λαλῶν περὶ φωνῆς τοῦ θεοῦ, λέγει *φωνή τις*.

Ἐκ τούτων γίνεται κατάδηλον ὅτι ἡ ἱστορικὴ κλίμαξ τῶν φράσεων οὐκ ἀνεπτύχθη καθ' ὃν τρόπον ᾤετο ὁ Lélut, διατεινόμενος ὅτι ἡ *φωνὴ* ἦν ἡ ὑψίστη ἔκφρασις, τὸ τελευταῖον ἐπιγέννημα τοῦ δαιμονίου (ἴδ. σελ. 250), ὡς εἰ φωνὴ καὶ δαιμόνιον ἦσαν δύο χωριστὰ πράγματα· ἡ φωνὴ ἦν ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος. Ταύτην ὅμως ὡς λέξιν διεδέξαντο αἱ φράσεις, *τὸ σημεῖον τοῦ θεοῦ, τὸ θεῖον σημεῖον, ἡ μαντικὴ ἡ τοῦ θεοῦ*. Ἐπειδὴ δὲ τὸ εἶδος τοῦτο τῆς μαντικῆς ἦν νέον, ἐδέησε καὶ ἐκφράσεως νέας, καὶ προσελήφθη ἡ λέξις *δαιμόνιον*[1] συνώνυμος οὖσα τῷ θείῳ· οὕτω παρήχθησαν αἱ φράσεις, τὸ θεῖον καὶ δαιμόνιον σημεῖον, τὸ δαιμόνιον σημεῖον, τὸ δαιμόνιον· πρὸς ἔνδειξιν δὲ τῆς πυκνῆς ἐνεργείας τοῦ δαιμονίου σημείου, προσελήφθη καὶ ἡ λέξις εἰωθός· τὸ δαιμόνιον καὶ εἰωθὸς σημεῖόν μοι γίγνεσθαι ἐγένετο, τὸ εἰωθὸς σημεῖον τὸ δαιμόνιον, τὸ εἰωθὸς σημεῖον, καὶ ἁπλῶς τὸ σημεῖον, ἡ εἰωθυῖά μοι μαντικὴ (ἡ τοῦ δαιμονίου[2]).

Ἐν ταύταις ταῖς φράσεσιν οὐδεμία ἐπίτασις, οὐδ' ἔστιν ἴχνος εὑρεῖν τῶν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον, προϊούσης τῆς ἡλικίας, ἐπιτεινομένων παραισθήσεων τοῦ Σωκράτους, ὡς ὠνειροπόλει ὁ Lélut· τοὐναντίον ἡ πυκνὴ τριβὴ ἐποίησεν αὐτὰς ἀπολέσαι τι τῆς προτέρας αὐτῶν ἐπιτάσεως· τὸ θεῖον καὶ δαιμόνιον σημεῖον ἐγένετο τὸ δαιμόνιον σημεῖον, τοῦτο δὲ ἁπλῶς τὸ δαιμόνιον ἢ τὸ σημεῖον· τὸ δὲ δαιμόνιον καὶ εἰωθὸς σημεῖον ἐγένετο τὸ εἰωθὸς σημεῖον κτλ.

Ὁ Πλάτων πλέον ἢ πεντήκοντα ἔτη διατελέσας συγγράφων, οὐδαμῶς οὐδαμοῦ τῶν διαλόγων αὐτοῦ παρήλλαξέ τι τῶν ὑπὸ Σωκράτους περὶ δαιμονίου ῥηθέντων ἐν τῇ Ἀπολογίᾳ, ἀεὶ χρώμενος αὐταῖς ταῖς φράσεσι τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ· ἐξ ὧν καταδείκνυται τοῦ-

---

1) Ἐν σελίδι 235 ἐσημειωσάμην ὅτι ἡ λέξις δαιμόνιον κατὰ τὴν γνώμην τοῦ σοφοῦ Αἴσχυλ οὐκ ἦν ἐν χρήσει πρὸ τοῦ Σωκράτους· ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ εὗρον δύο φράσεις παρ' Αἰσχύλῳ *δαιμόνιαι ἀραί* (Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβ. στίχ. 891) καὶ *δαιμόνι' ἀχώ* (Περσ. στίχ. 584) δεικνυούσας ὅτι ἡ λέξις δαιμόνιον ἦν ἐν χρήσει πρὸ τοῦ Σωκράτους, ὡς ἐπίθετον.

2) Ὅτι ἡ φράσις, *ἡ τοῦ δαιμονίου*, γλώσσημά ἐστιν, εἴρηται (σελ. 251)· κατὰ δὲ τὴν φράσιν *μαντικὴ ἡ τοῦ δαιμονίου* ἐπλάσθη καὶ ἡ ἑτέρα ἡ ἐν Θεάγει ἀπαντῶσα, *φωνὴ ἡ τοῦ δαιμονίου*, καὶ ἡ ἐν τῇ ἀποκρύφῳ Ἀπολογίᾳ τοῦ Ξενοφῶντος, ἡ *φωνὴ τοῦ θεοῦ*.

το μὲν ὅτι ἡ περὶ δαιμονίου ὁμολογία τοῦ Σωκράτους ἀληθῶς ἐστιν ἐκπεφρασμένη ἐν τῇ Ἀπολογίᾳ, τοῦτο δὲ ὅτι ὁ Πλάτων παντὸς ἄλλου πιστότερον τὴν περὶ δαιμονίου ἔννοιαν καὶ αὐτὰς τὰς φράσεις τοῦ Σωκράτους διετήρησε καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις διαλόγοις ἐν οἷς ἢ αὐτὸν τὸν Σωκράτην ἢ ἄλλον τινὰ εἰσάγει περὶ δαιμονίου λαλοῦντα, ἐν τῷ Εὐθύφρονι (σελ. 3), ἐν τῷ Θεαιτήτῳ (151), ἐν τῷ Εὐθυδήμῳ (272), ἐν τῷ Φαίδρῳ (242), ἐν τῇ Πολιτείᾳ (ς', 496). Τίς ἄλλη αἰτία ἠνάγκασε τὸν Πλάτωνα περὶ δαιμονίου οἱονεὶ στερεοτύπως χρῆσθαι ἀεὶ ταῖς αὐταῖς φράσεσι; διὰ τί οὐκ εἰπέ που, *τὸ δαιμόνιον σημαίνει, τὸ δαιμόνιον προσημαίνει*, ὡς ὁ Ξενοφῶν; διότι οὐδεμίαν εἶχεν ἀφορμὴν τροποποιῆσαι τὰς φράσεις αἷς ὁ Σωκράτης ἐχρῆτο· ὁ Ξενοφῶν ὅμως εἶχε χρείαν τοιούτων τροποποιήσεων, διότι ἐν τοῖς πρώτοις κεφαλαίοις τοῦ πρώτου βιβλίου τῶν Ἀπομνημονευμάτων ἀνέλαβε γράψαι ἀπολογίαν ὑπὲρ Σωκράτους οὐκ ἀπηλλαγμένην δικανικῶν τινων ἐπιχειρημάτων καὶ πεῖσαι τοὺς Ἀθηναίους ὅτι ὁ Σωκράτης ἐνόμιζεν οὓς ἡ πόλις θεούς, οὐδ' εἰσέφερε καινὰ δαιμόνια, πρὸς ἀπόδειξιν φέρων αὐτὸ τὸ δαιμόνιον. Ἐπειδὴ κοιναὶ καὶ συνήθεις φράσεις ἦσαν *ὁ θεὸς σημαίνει, οἱ θεοὶ σημαίνουσι, τὸ θεῖον σημαίνει*, ὁ Ξενοφῶν κατὰ ταύτας ἐκ τοῦ δαιμονίου σημείου ἐποίησε τὸ δαιμόνιον σημαίνει, ὅ ἐστιν ἡ Θεότης, ὁ Θεός, οἱ Θεοὶ σημαίνουσι· διότι τὸ δαιμόνιον περιεκτικὸν ὄν, ὡς τὸ Θεῖον, σημαίνει ὁτὲ μὲν τὴν Θεότητα, τὸν Θεόν, ὁτὲ δὲ τοὺς Θεούς. Κατ' αὐτὸν τὸν δικανικὸν τρόπον ἐπειράθη τοὺς Ἀθηναίους ἀποδεῖξαι ὅτι ὁ Σωκράτης λέγων, ὅτι τὸ δαιμόνιον σημαίνει αὐτῷ, οὐδὲν ἄλλο ἔλεγεν ἢ ὅ,τι πάντες οἱ Ἀθηναῖοι, ὅτι τὸ Θεῖον, οἱ Θεοὶ σημαίνουσιν αὐτῷ τί χρὴ ποιεῖν καὶ τί μή. Ταῦτα δὲ λέγων καὶ φρονῶν ὁ Σωκράτης πῶς οὐκ ἐπίστευεν εἰς οὓς καὶ ἡ πόλις θεούς;

Καίτοι ὅμως ὁ Ξενοφῶν τὰς Σωκρατικὰς ἤλλαξε φράσεις καὶ πολλὰ ἀπεσιώπησε, διότι περὶ φωνῆς οὐδὲν λέγει, οὐδαμῶς ὃ ἐβούλετο κατώρθωσεν, ἀποδεῖξαι δηλαδὴ ὅτι τὸ Σωκρατικὸν δαιμόνιον καὶ οἱ Θεοὶ τῆς πόλεως ἦσαν ἓν καὶ τὸ αὐτό· διότι οἱ μὲν Θεοὶ οὐ κατ' εὐθεῖαν προὔλεγον τὸ μέλλον τοῖς ἀνθρώποις, ἀλλὰ διά τινων μαντικῶν σημείων, τὸ δὲ δαιμόνιον προὔλεγε τῷ Σωκράτει κατ' εὐθεῖαν ἄνευ σημείου τινός, τῆς φωνῆς ἐκποδὼν ποιηθείσης ὑπὸ Ξενοφῶντος. Ἔπειτα οἱ μὲν ἄλλοι ἄνθρωποι αὐτοὶ πρὸς τοὺς θεοὺς προστρέχουσι καὶ ἐξαιτοῦνται διὰ τῆς μαντικῆς τὸ μέλλον μαθεῖν, τῷ δὲ Σωκράτει ἄνευ ἐπικλήσεων καὶ δεήσεων αὐτοῦ τὸ δαιμόνιον αὐτόματον ἐδήλου αὐτῷ τί χρὴ ποιεῖν καὶ τί μή.

Ὁ Ξενοφῶν λέγει προσέτι ὅτι τὸ δαιμόνιον ἐκώλυσε τὸν Σωκράτη παρασκευάσαι τὴν ἑαυτοῦ ἀπολογίαν· οὐ λέγει δὲ καὶ διά τίνος σημείου ἀπηγόρευσε τοῦτο. Τὸ σημεῖον ἦν ἡ φωνή· ἀλλ' ἡ φωνὴ ἀναμιγνυμένη ἀνέτρεπε τὸ δικανικὸν αὐτοῦ οἰκοδόμημα· διὸ ἐν σιγῇ αὐτὴν παείρχεται, οὐχ ὑπ' ἀγνοίας, ἀλλ' ἐπὶ σκοπῷ· τὸ δὲ χωρίον τῆς Ἀπολογίας τοῦ Ξενοφῶντος *ἡ φωνὴ τοῦ θεοῦ*, οὐδὲν ἰσχύει, ἀποκρύφου αὐτῆς οὔσης.

Ὑπὲρ τῆς ἑρμηνείας τοῦ Ξενοφῶντος, ὅτι ἡ λέξις *δαιμόνιον* τὴν θεότητα μόνον σημαίνει, τὴν προνοητικὴν δῆλαν ὅτι Θεότητα τοῦ Σωκράτους, τὴν πανταχοῦ παροῦσαν καὶ πάντα γινώσκουσαν, κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ὡς εἴρηται (σελ. 229), θερμῶς ὑπερμάχησεν ὁ σοφὸς φίλος ἡμῶν καὶ φιλέλλην Γ. Ἐκθάλ, διατεινόμενος ὅτι μόνον τὸ παρὰ Ξενοφῶντι δαιμόνιον ἀκριβῶς τὸ Σωκρατικὸν παρίστησι δαιμόνιον. Κατ' ἔννοιαν ἡ ἑρμηνεία αὕτη ἔχει ὀρθῶς· διότι ὁ Σωκράτης λέγων ὅτι τὸ δαιμόνιον σημεῖον ἐγίγνετο αὐτῷ, ἐφρόνει ὅτι τὸ σημεῖον τοῦτο ἐγίγνετο τῇ Θείᾳ ἐνεργείᾳ, ὥστε ἡ πρώτη καὶ κυρία αἰτία ἦν τὸ Θεῖον. Ἀλλ' ἔχει τοῦτο τὸ κακὸν ὅτι πολλὰ καταλείπει ἀνερμήνευτα καὶ μάλιστα τὴν φωνὴν τὴν ἀεὶ ἀποτρέπουσαν καὶ μηδέποτε προτρέπουσαν. Διὰ τὰ πλατωνικὰ χωρία καὶ δὴ τὰ τῆς Ἀπολογίας εἰσὶ καθ' ἡμᾶς τὰ ἀκράδαντα θεμέλια τῆς περὶ δαιμονίου ὁμολογίας τοῦ Σωκράτους.

Τί λοιπὸν ἦν ἡ φωνὴ αὕτη; ἦν παραίσθησις τῆς ἀκοῆς; ἐνόμιζε δῆλον ὅτι ὁ Σωκράτης ὅτι φωνήν τινα ἤκουεν ἔξωθεν τὰ ὦτα αὐτοῦ προσβάλλουσαν;

Πρὸς ταύτην τὴν γνώμην ἀντιμάχονται τὰ ἑξῆς·

α'. Λυτὸς ὁ Σωκράτης ἀποκρούει τὴν ἐξωτερικὴν ὕπαρξιν τῆς φωνῆς, ἢ τοὐλάχιστον ἐδίσταζε περὶ τούτου· διότι ἐν τοῖς δυσὶ χωρίοις ἐν οἷς τὴν λέξιν *φωνὴ* μεταχειρίζεται, ἐν μὲν τῷ τοῦ Φαίδρου λέγει, *καί τινα φωνὴν ἔδοξα αὐτόθεν ἀκοῦσαι* (ἐφάνη μοι ὅτι φωνήν τινα αὐτόθεν ἤκουσα). Τὸ ῥῆμα δοκεῖν τίθεται ὁσάκις λόγος ἐστὶ περὶ πραγμάτων τῆς φαντασίας, ἢ καθ' ὑπόθεσιν, πραγματικὴν δὲ μὴ ἐχόντων ὕπαρξιν· διὰ τοῦτο συνήθως ἐν χρήσει ἐστὶν ἐν τῇ ἀφηγήσει τῶν ὀνείρων· *ἔδοξα ἰδεῖν* κτλ. καὶ ἐν τῇ προσωποποιίᾳ τῶν νόμων (ἰδ. σελ. 247) ὁ Σωκράτης λέγει, *δοκῶ ἀκούειν*, διότι καθ' ὑπόθεσιν οἱ λόγοι τῶν νόμων ἐρρήθησαν, ἐν δὲ τῷ Φαίδρῳ ἡ ποιητικὴ μεγαλοφυία τοῦ Πλάτωνος πᾶσι τοῖς πράγμασι παρέχει ζωήν, τῷ τόπῳ μεστῷ μυθολογικῶν ἀναμνήσεων, τῇ βαθυσκίῳ πλατάνῳ, ἀφ' ἧς οἱ τέττιγες τὸ μεσημβρινὸν ᾄδουσι, τῇ ὑπ' αὐτὴν πηγῇ, ἐξ ἧς διαγεύστατον ῥέει ὕδωρ, τῇ χλόῃ· τὸν δὲ Σωκράτη ποιεῖ μυσόληπτον, ἐνθουσιῶντα καὶ ἐκβεβακχευμένον, ὅτε τὸν πρῶτον περὶ ἔρωτος ἀπαγγέλλει λόγον· ὥστε οὐκ ἀπεικότως, ἐν τοιαύτῃ ἐξάλλῳ τοῦ Σωκράτους καταστάσει, ἠδύνατο τὴν ἐντὸς φωνὴν αὐτοῦ ἐξωτερικῷ καὶ εἰκονικῷ περιβαλεῖν σχήματι· ἀλλ' ὅμως οὐ πραγματικὴν ἀλλὰ φαινομένην δίδωσιν αὐτῇ ὕπαρξιν, οἵαν διδόασι καὶ ταῖς ἐν τοῖς ὀνείροις ἀκουομέναις φωναῖς· *καί τινα φωνὴν ἔδοξα αὐτόθεν ἀκοῦσαι*· ὁ Σωκράτης ὤφειλε πάντως εἰπεῖν, *καί τινα φωνὴν αὐτόθεν ἠκουσα*, εἴπερ ὄντως ἐπίστευεν ὅτι ἐξωτερικὴν ἤκουε φωνήν.

Ἐν δὲ τῇ Ἀπολογίᾳ λέγει, *φωνή τις γιγνομένη μοι*. Τὸ ῥῆμα γίγνεσθαι οὐδαμῶς δείκνυσιν ἐξωτερικὴν τῆς φωνῆς γένεσιν· ἐπειδὴ ἡ φωνὴ θείᾳ καὶ ἀοράτῳ ἐνεργείᾳ ἐγίγνετο τῷ Σωκράτει, φυσικώτερον ἦν αὐτῷ καὶ λογικώτερον ἀποδέχεσθαι ὅτι ἡ φωνὴ ἐντὸς αὐτοῦ ἐγεννᾶτο.

β'. Ἡ φωνή, εἴτε ἄναρθρος, εἴτε ἔναρθρος, μονοσύλλαβος, μένει ἑξήκοντα ἔτη ἡ αὐτή, οἱονεὶ στερεότυπος ἄνευ μεταβολῆς, ὅπερ ἐν ταῖς παραισθήσεσιν οὐ συμβαίνει, ὅτε μάλιστα ἐπὶ πολὺ παρατείνονται. Τούτου ἕνεκα ὁ σοφὸς Λάπλας γῆν καὶ οὐρανὸν ἀνακυκᾷ, ὅπως πολλαπλᾶς παραστήσῃ τὰς παραισθήσεις τοῦ Σωκράτους· κατ' ἀρχὰς ἦσαν ὁρμαὶ ἁπλαῖ, λέγει, καὶ προαισθήματα, εἶτα ἐγένοντο ἐκστάσεις, εἶτα παραισθητικαὶ ἐκστάσεις, εἶτα παραισθήσεις τῆς γενικῆς ἁφῆς, ἐξωτερικῆς τε καὶ ἐσωτερικῆς· εἶτα παραισθήσεις τῆς ἀκοῆς καὶ ὁράσεως, καὶ τελευταῖον πᾶσαι κατέληξαν εἰς τὸ μοιραῖον τέλος τὸ τῆς παραφροσύνης.

Τὸ λαμπρὸν τοῦτο οἰκοδόμημα ἀνατρέπεται ἄρδην ὑπὸ τοῦ χωρίου τῆς Ἀπολογίας ῥητῶς λέγοντος ὅτι ἡ φωνὴ ἐκ παιδὸς ἀρξαμένη ἔμεινεν ἡ αὐτὴ ἐν παντὶ τῷ χρόνῳ οὐδεμίαν φέρουσα μεθ' ἑαυτῆς ἀκολουθίαν (*conluge*).

γ'. Ὡς ἡ φωνὴ ἔμενεν ἀεὶ ἡ αὐτή, οὕτω καὶ τὸ ἔργον, περὶ ὃ ἠσχολεῖτο, ἔμενεν ἀεὶ τὸ αὐτό, διηνεκὴς μέριμνα καὶ ἄγρυπνος φροντίς, ὅπως κωλύῃ τὸν Σωκράτην, εἴ τι ἔμελλε κακὸν πράξειν.

δ'. Ἡ ἐν παντὶ τῷ βίῳ ἀμετάπτωτος ὀρθότης τῶν ἀπαγορεύσεων τῆς φωνῆς. Ἡ φωνὴ

ἔχει τὸ ἀναμάρτητον ὅπερ συνήθως ἐν τοῖς ὁρμεμφύτοις παρατηρεῖται· ὁ Lélut εὑρίσκει μομφῆς ἄξια ὅτι τὸ δαιμόνιον ἐκώλυσε τὸν Σωκράτη παρασκευάσαι τὴν ἑαυτοῦ ἀπολογίαν, καὶ ὅτι ἐνέπνευσεν αὐτὸν τοιαύτην ποιήσασθαι ἀπολογίαν, μηδὲ δεηθῆναι τῶν δικαστῶν· ἀλλά τίς ἐρεῖ ὅτι ὁ Σωκράτης ἠδύνατο ἄλλως ἀπολογήσασθαι, ἢ δεηθῆναι τῶν δικαστῶν;

ε'. Ἡ διηνεκὴς τῆς φωνῆς συμφωνία καὶ ἁρμονία μετὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Ἡ φωνὴ ἦν ἡ λυδία λίθος, οὕτως εἰπεῖν, τῶν πράξεων τοῦ Σωκράτους· σιωπᾷ, αἱ πράξεις ὀρθαί· ἐγείρεται φωνοῦσα ἴσως μή, αἱ μελετώμεναι πράξεις κακαί· οὐδέποτε παρέσυρε τὸ λογικὸν εἰς ἀτόπους πράξεις, ἀλλ' ἀεὶ ἀγαθὴ ἦν σύντροφος καὶ συνεργός. Ὁ Κρίτων προτρέπει τὸν Σωκράτη κρύφα ἐκ τοῦ δεσμωτηρίου ἀποδρᾶναι καὶ σωθῆναι, ὁ δὲ μένει ἐν τῇ εἱρκτῇ προτιμῶν τὸν θάνατον τῆς αἰσχρᾶς φυγῆς, διασώζων τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ, περὶ ὧν λέγει ἐν τῷ Κριτωνι· «ἐγὼ οὐ μόνον νῦν ἀλλὰ καὶ ἀεὶ τοιοῦτος, οἷος τῶν ἐμῶν μηδενὶ ἄλλῳ πείθεσθαι ἢ τῷ λόγῳ, ὃς ἂν μοι λογιζομένῳ βέλτιστος φαίνηται». Τὸ δαιμόνιον σιωπᾷ σύμφωνον ὂν τῷ λόγῳ. Τὸ δαιμόνιον ὅμως ἀπηγόρευσε τῷ Σωκράτει πράττειν τὰ πολιτικά· ἀλλ' ἐκ τῆς προθυμίας μεθ' ἧς ὁ Σωκράτης ἀναλαμβάνει ἐν τῇ Ἀπολογίᾳ ἀποδεῖξαι ὅτι τὸ δαιμόνιον ὀρθῶς τοῦτο ἐποίησε, γίνεται φανερόν, ὅτι ἀπὸ πολλοῦ καὶ πολλάκις ἐσκέψατο εἰ χρὴ πράττειν τὰ πολιτικὰ ἢ μή· καὶ τὸ συμπέρασμα τῶν σκέψεων αὐτοῦ ἦν ἀποφατικόν, σύμφωνον τῇ ἀπαγορεύσει τοῦ δαιμονίου. Τὸ δαιμόνιον ὡσαύτως ἀπηγόρευσε τῷ Σωκράτει παρασκευάσαι τὴν ἑαυτοῦ ἀπολογίαν· ἀλλὰ τοιαύτην ἀπόφασιν εἶχε λαβὼν καθ' ἑαυτὸν ὁ Σωκράτης· διότι πρὸς τὸν Ἑρμογένη προτρέποντα αὐτὸν τὴν ἑαυτοῦ ἀπολογίαν μελετῆσαι, πρὸ τοῦ εἰπεῖν αὐτῷ ὅτι τὸ δαιμόνιον ἐναντιοῦται, λέγει· «οὐ γάρ δοκῶ σοι τοῦτο μελετῶν διαβεβιωκέναι; ἐπεὶ δὲ αὐτὸν ἤρετο ὅπως, εἰπεῖν αὐτόν, ὅτι οὐδὲν ἄλλο ποιῶν διαγεγένηται ἢ διασκοπῶν μέν τά τε δίκαια καὶ τὰ ἄδικα, πράττων δὲ τὰ δίκαια καὶ τῶν ἀδίκων ἀπεχόμενος, ἥπερ νομίζοι καλλίστην μελέτην ἀπολογίας εἶναι». (Ξενοφ. Ἀπομν. Δ, η', 4).

Οὕτω πλήρης ἁρμονία ὑπῆρχε τοῦ λόγου καὶ τῆς φωνῆς· διότι καὶ αὕτη τὴν ἀρχὴν καὶ γένεσιν ἐλάμβανεν ἐκ τοῦ λόγου, ὡς μαρτυρεῖ καὶ ὁ ἀπαγορευτικὸς αὐτῆς χαρακτήρ, ἀποτέλεσμα ὂν φυσικὸν τῆς διασκεπτικῆς καὶ διαπορητικῆς φύσεως τοῦ Σωκράτους· ὁ ἔχων ἀρχὴν τὸ *ἓν οἶδα ὅτι οὐδὲν οἶδα* ἠδύνατο ἔχειν

φωνήν, οἱονεὶ ἠχὼ τοῦ λογικοῦ, πρόθυμον εἰς παροτρύνσεις καὶ προτροπάς; ὁ Σωκράτης ζῶν ἐν μεγάλῃ πόλει καὶ καθ' ἑκάστην πρὸς πολλοὺς καὶ διαφόρους ἀναστρεφόμενος, δικαιοκῶς προσέκοπτεν εἰς πράγματα ταῖς ἀρχαίς αὐτοῦ ἀντιμαχόμενα· διὸ πρὸς ταῦτα μᾶλλον τὸν νοῦν προσεῖχε, πρὸς τὰ φευκτέα καὶ μὴ πρακτέα, ἐκ παιδικῆς ἡλικίας· ἴσως ὁ Σωκράτης παῖς ὢν ἐμελέτησε πρᾶξαί τι, ὅπερ κακὸν ἦν· ἡ δ' ἐντὸς ἀποδοκιμασία ἀπροσδοκήτως ἐξεγερθεῖσα παρέστη τῇ παιδικῇ φαντασίᾳ, ὡς ζωηρὰ εἰκών, ὡς φωνὴ ἀπαγορεύουσα τὴν πρᾶξιν. Τοιαύτη ἴσως ἡ ἀρχὴ τοῦ δαιμονίου, ἔνδειξις τῆς ἁγνῆς τοῦ Σωκράτους ψυχῆς ἐκ παιδικῆς ἡλικίας ἀποσφεφομένης τὰ κακόν, οὐδὲ πιστευτέος ὁ Ζώπυρος τἀναντία λέγων· ἡ φωνὴ ἐφάνη ἀλλοτρία, (ἴδ. σελ. 233—236· καὶ 261—262) διότι αἴφνης, ὡς κεραυνός, καὶ αὐτομάτως ἐξηγέρθη ἀπαγορεύουσα τὸ πρακτέον· καὶ ἔκτοτε οὐκ ἐπαύσατο ἀναφαινομένη ἐν ὁμοίαις περιπτώσεσιν.

Ὅτι ὁ Σωκράτης αἰτίαν τῆς φωνῆς ἀνεγνώριζε τὸν προνοητὴν θεόν, τοῦτο φυσικώτατον ἦν καὶ λογικώτατον, οὐδ' ἐμφαίνει ἴχνος τι *θεοσοφίας* καὶ *φαντασιοπληξίας* καὶ *παραισθητικῆς παραφροσύνης*. Ἡ φωνὴ ἦν καθαρά, ἁγνή, ἀγαθή, ἀποτροπιαζομένη τὸ κακόν, ὡς ἡ θεία πρόνοια, ἧς ὄργανον καὶ σημεῖον ὑπελήφθη ὑπὸ Σωκράτους, *θεῖον καὶ δαιμόνιον σημεῖον*. Ὁ Σωκράτης οὐκ ἄνευ λόγου ἐπίστευεν ὅτι ὁ θεὸς ὁ προνοῶν περὶ τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἀνθρωπίνων καθόλου, προνοεῖ καὶ περὶ αὐτοῦ, ἀπαγορεύων διὰ τῆς φωνῆς τὸ κακόν, ἐπιτρέπων δὲ τῷ λόγῳ αἱρεῖσθαι καὶ πράττειν τὸ καλόν, ὅπερ ἦν ὁ διηνεκὴς πόθος αὐτοῦ καὶ ἡ προσευχὴ πρὸς τοὺς θεούς· «Δοίητέ μοι καλῷ γενέσθαι τἄνδοθεν· ἔξωθεν δὲ ὅσα ἔχω, τοῖς ἐντὸς εἶναί μοι φίλια».

Ὁ Σωκράτης καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸν βίον τὴν ἁρμονίαν ταύτην οὐκ ἐπαύσατο ἐπιζητῶν καὶ ἐξεργαζόμενος· ὡς γὰρ ἡ γυμναστικὴ καὶ ἡ γλυπτικὴ τῶν ἀρχαίων ἐθήρευον ἑκατέρα τὴν ἐξεργασίαν τῆς οἰκείας ἁρμονίας, ἡ μὲν τῆς τῶν σωμάτων, ἡ δὲ τῆς τῶν ἀγαλμάτων, οὕτω καὶ ἡ ἠθικὴ τοῦ Σωκράτους φιλοσοφία σκοπὸν προὐτίθετο τὴν ἐξεργασίαν τῆς ψυχικῆς ἁρμονίας, τῆς ἁρμονίας τοῦ ἠθικοῦ κόσμου. Ὁ Σωκράτης πρὸ τοῦ ἐπιδοθῆναι εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἦν λιθοξόος, ἐργαζόμενος ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ ἐγίνωσκε πῶς ἐν τῷ λίθῳ ἐνσαρκοῦται ἡ ἁρμονία τῶν σωμάτων, ποιήσας, ὡς λέγεται, τὰς ἐν Ἀκροπόλει Χάριτας· ὕστερον δὲ στρέψας τὴν προσοχὴν αὐτοῦ πρὸς τὰ ἔνδον, ἔμαθε τὰς ἐν τῇ ψυχῇ Χάριτας ποιεῖν καὶ κατασκευάζειν θεῖα ἀγάλματα. Ὁ Σωκράτης καὶ πρὸς ἑαυτὸν καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους ἔπραττεν ὅ,τι λέγει ὁ Πλωτῖνος, κατὰ Πλάτωνα· «Ἐθιστέον τὴν ψυχὴν αὐτὴν πρῶτον μὲν τὰ καλὰ βλέπειν ἐπιτηδεύματα· εἶτα ἔργα καλά, οὐχ ὅσα αἱ τέχναι ἐργάζονται, ἀλλ' ὅσα οἱ ἄνδρες οἱ λεγόμενοι ἀγαθοί· εἶτα ψυχὴν ἰδὲ τῶν τὰ ἔργα τὰ καλὰ ἐργαζομένων. Πῶς ἂν οὖν ἴδοις ψυχὴν ἀγαθὴν οἷον τὸ κάλλος ἔχει; ἄναγε ἐπὶ σαυτὸν καὶ ἰδέ· κἂν μήπω σαυτὸν ἴδῃς καλόν, οἷα ποιητὴς ἀγάλματος, ὃ δεῖ καλὸν γενέσθαι, τὸ μὲν ἀφαιρεῖ, τὸ δὲ ἀπέξεσε, τὸ δὲ λεῖον, τὸ δὲ καθαρὸν ἐποίησεν, ἕως ἔδειξε καλὸν ἐπὶ τῷ ἀγάλματι πρόσωπον, οὕτω καὶ σὺ ἀφαίρει ὅσα περιττὰ καὶ ἀπεύθυνε ὅσα σκολιά, ὅσα σκοτεινὰ καθαίρων ἐργάζου εἶναι λαμπρὰ καὶ μὴ παύσῃ τεκταίνων τὸ σὸν ἄγαλμα, ἕως ἂν ἐκλάμψειέ σοι τῆς ἀρετῆς ἡ θεοειδὴς ἀγλαΐα».

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς φιλοσοφίας τοῦ θαυμασίου τούτου γλύπτου ἦσαν μέγιστα καὶ κάλλιστα· διότι ἐκ τοῦ ἐργαστηρίου αὐτοῦ ἐξῆλθεν ὁ Πλάτων καὶ ἡ Ἀκαδημία, ὁ Ἀριστοτέλης καὶ τὸ Λύκειον, ὁ Ζήνων καὶ ἡ Στοά.

Δάμων, Μέτων, Ἱππόδαμος, Ἱπποκράτης.

§ 61. Καὶ ἄλλοι δὲ ἄνδρες ἔνδοξοι ἦσαν ὀτηροὶ τοῦ νοῦ καὶ τοῦ λόγου θεράποντες, ὧν ἕκαστος διὰ τῶν γνώσεων αὐτοῦ καὶ ἐφευρέσεων διέπρεπε καὶ ἐλάμπρυνε τὸν αἰῶνα τοῦ Περικλέους· οἷον ἐν μὲν τῇ μουσικῇ ὁ Ἀγαθοκλῆς, ὁ Πυθοκλείδης, ὁ Λάμπρος, ὁ Δάμων, περιώνυμοι γενόμενοι διδάσκαλοι τῆς θεωρητικῆς καὶ τῆς πρακτικῆς μουσικῆς, οὐκ ἄμοιροι δὲ καὶ τῶν ἄλλων γνώσεων, μάλιστα δὲ ὁ Δάμων ὁ φίλος τοῦ Ἀναξαγόρου[1] καὶ ὀπαδὸς τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ, φίλος δὲ καὶ διδάσκαλος τοῦ Περικλέους· οὗτος τοσαύτην ὑψηλὴν εἶχεν ἰδέαν περὶ τῆς δυνάμεως τῆς μουσικῆς, ὥστε ἔλεγεν, ὅτι οὐδαμοῦ κινοῦνται μουσικῆς νόμοι ἄνευ διαταράξεως τῶν μεγίστων πολιτικῶν νόμων (Πλάτ. Πολιτ. σελ. 424). Τοῦτον ἐτίμα ὁ Σωκράτης καὶ αὐτῷ συνίστη τοὺς ἐπιθυμοῦντας τῶν νέων μαθεῖν τὴν μουσικήν. Νικίας ὁ στρατηγὸς λέγει ἐν τῷ Λάχητι τοῦ Πλάτωνος (σελ. 180) ὅτι ὁ Σωκράτης συνέστησεν αὐτῷ τὸν Δάμωνα ὡς διδάσκαλον τῆς μουσικῆς τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ· «καὶ γὰρ αὐτῷ μοι ἔναγχος ἄνδρα προὐξένησε τῷ υἱεῖ διδάσκαλον μουσικῆς Ἀγαθοκλέους μαθητὴν Δάμωνα ἄνδρα χαριέστατον οὐ μόνον τὴν μουσικὴν ἀλλὰ καὶ τἆλλα ὁπόσα βούλει ἄξιον συνδιατρίβειν τηλικούτοις νεανίσκοις».

Ἐν δὲ τῇ ἀστρονομίᾳ Μέτων ὁ Ἀθηναῖος ἦν διάσημος, γεωμέτρης ὢν ὡσαύτως καὶ ἀρχιτέκτων καὶ ἄλλων γνώσεων κάτοχος, καὶ τιμώμενος ὑπὸ Περικλέους διά τε τὰς ἄλλας αὐτοῦ ἀστρονομικὰς ἀνακαλύψεις, καὶ διὰ τὴν διόρθωσιν τοῦ ἡμερολογίου, εἰσαγαγὼν τὸν ἐννεακαιδεκαετῆ κύκλον τὸν Μετώνειον καλούμενον, καὶ διὰ τὴν ἐφεύρεσιν τοῦ Ἡλιοτροπίου σταθέντος τῷ 433 π. Χρ. ἐν Πυκνί. Ἡ ἀστρονομία καὶ μετεωρολογία ἐπὶ Περικλέους ἦσαν σπουδαῖον μέλημα,[1] διότι ὀλίγοι τῶν πεπαιδευμένων τὴν γνώμην τοῦ Σωκράτους ἠσπάζοντο, ὅτι αἱ ἐπιστῆμαι αὗται ἀνέφικτοι ἦσαν τῷ ἀνθρώπῳ, εἰ δέ τις ἤθελε μαθεῖν τι περὶ τῶν ἀστρονομικῶν φαινομένων, ὤφειλε τὴν γνῶσιν τούτου ζητῆται διὰ τῆς μαντικῆς· ὁ Γρότιος (IB, 254· 279) δικαιολογεῖ τὸν Σωκράτη, διότι ἡ ἀστρονομία καὶ ἡ φυσικὴ ἦσαν κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἄθροισμα ἐπιπολαίων παρατηρήσεων καὶ συμπερασμάτων φαντασιωδῶν, ὡς ἡ νῦν ἐπιστήμη ἀπέδειξεν· ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἦν ἀνάγκη τὰ ἀστρονομικὰ φαινόμενα μανθάνειν διὰ τῆς μαντικῆς, ὡς συνεβούλευεν ὁ Σωκράτης; Ἡ ἀστρονομία προώδευσε καὶ ἡ τελειοτάτη καὶ ἀκριβεστάτη τῶν ἐπιστημῶν ἐγένετο διὰ τῶν συνεχῶν παρατηρήσεων τῶν αἰώνων· ὁ δὲ Μέτων μετὰ τοῦ Εὐκτήμονος καὶ Φιλίππου συνεργαζόμενος οὐ μόνον ἐν Ἀθήναις ἀστρονομικὰς παρατηρήσεις ἐποιήσατο, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς Κυκλάσι καὶ ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Θρᾴκῃ.

Ἐκ δὲ τῶν μετοίκων διάσημος ἦν Ἱππόδαμος ὁ Μιλήσιος, ἀρχιτέκτων καὶ σοφιστὴς ἄκρος, οἰόμενος τέλεον κατέχειν[2] τὴν γνῶσιν τῆς φύσεως καὶ τοῦ κόσμου. Τοσαύτην δὲ πίστιν εἶχεν εἰς τὸν λόγον καὶ εἰς τὴν ἐπιστήμην, ὥστε πάντα κατὰ νέας ἀρχὰς ἐπεχείρησε ῥυθμίσαι, ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, σηρίζων αὐτὴν ἐπὶ γενικῶν ἀρχῶν, οὐχὶ ἐπὶ τῆς αὐθαιρεσίας οὐδ' ἐπὶ τῆς τοιᾶσδε ἢ τοιᾶσδε καταστάσεως τοῦ ἐδάφους. Κατὰ ταύτας τὰς νέας ἀρχὰς ἔκτισε τὸν Πειραιᾶ καλῶς ῥυμοτομήσας, ἐφ' ᾧ καὶ μία τῶν ἀγορῶν ἐκλήθη Ἱπποδάμεια· ὁ δὲ Ἱππόδαμος καὶ τὴν πόλιν τῶν Θουρίων ἔκτισε, τὴν νέαν ἀποικίαν τῶν Ἀθηναίων[1]. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ πολίτευμα ἠθέλησεν εἰσαγαγεῖν μεταρρυθμίσεις περὶ *Πολιτείας* πρὸ τοῦ Πλάτωνος συγγράψας. Ἐκ τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων ἐπιχειρήσεων τοῦ Ἱπποδάμου γίνεται φανερὸν ὅτι τὸ πνεῦμα τῆς νέας φιλοσοφίας ἐγένετο δύναμις ζωογόνος παντοχοῦ εἰσδύουσα καὶ εἰς πάντα φέρουσα φῶς· ἀμετὰ τἀμηλικὰ φρονηματισθέντες, λέγει περὶ Ἀθηναίων ὁ Ἀριστοτέλης, πάσης ἥπτοντο μαθήσεως».

Φαεινὸς ἀστὴρ τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐπιστήμης ἐγένετο κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους καὶ Ἱπποκράτης ὁ Κῷος ὁ ἐπικληθεὶς πατὴρ τῆς Ἰατρικῆς, πολλάκις, ὡς εἰκός, ἐπισκεψάμενος τὰς Ἀθήνας, ὡς ἑστίαν τῶν φώτων καὶ κοινὸν συνευκτήριον πάντων τῶν σοφῶν.

Ὁ Ἱπποκράτης τὴν τέχνην αὐτοῦ ἐπὶ τῆς πείρας καὶ τῆς παρατηρήσεως ἐρειδομένην ἐγονιμοποίησεν καὶ εἰς ἐπιστήμην προήγαγε τῷ λόγῳ χρώμενος ὡς ποδηγέτῃ. Ἡ πεῖρα καὶ ἡ παρατήρησις εὗρον πολλὰ καὶ ἴδρυσαν τὴν Ἰατρικήν. «Ἰατρικῇ δὲ πάντα πάλαι ὑπάρχει, καὶ ἀρχὴ καὶ ὁδὸς εὑρημένη, καθ' ἣν καὶ τὰ εὑρημένα πολλά τε καὶ καλῶς ἔχοντα εὑρηται ἐν πολλῷ χρόνῳ, καὶ τὰ λοιπὰ εὑρεθήσεται ἢν τις ἱκανός τε ἐὼν καὶ τὰ εὑρημένα εἰδώς, ἐκ τουτέων ὁρμώμενος ζητέῃ.» (Περὶ ἀρχ. Ἰατρ. § 2).

Ἄνευ ὅμως τοῦ λόγου ἡ πεῖρα μένει ἄγονος, διότι καὶ οἱ πρῶτοι ζητήσαντες εὗρον πολλὰ καὶ καλὰ τῷ λόγῳ χρησάμενοι· «ὥστε καλῶς καὶ λογισμῷ προσήκοντι ζητήσαντες πρὸς τὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν εὗρον αὐτὰ οἱ πρῶτοι εὑρόντες καὶ ὡρίσαντο ἀξίην τὴν τέχνην θεῷ προσθεῖναι». Ὁ Ἱπποκράτης ἀποδοκιμάζων τοὺς ἀποβάλλοντας τὴν ἰατρικὴν τέχνην, διότι οὐ περὶ πάντα ἀκριβές ἐστιν, ἀναγωρίζει τὴν ἀξίαν αὐτῆς, διότι τῷ λογισμῷ χρωμένη δύναται ἐγγὺς τοῦ ἀκριβεστάτου ἐλθεῖν· «οὗ φημι δὴ διὰ τοῦ-

---

1) Damon, Périclès, Anaxagore, Archélaus, Enripide, Socrate—Entre tous ses personnages il y avait un lieu plus ou moins étroit· Fouillée *Philos. de Socrate* I, 7 13.

1) Β. E. Curtius Griechische Geschichte II, 273.

2) «Ὁ Ἱππόδαμος γεννηθεὶς ἐν Μιλήτῳ καθ' οὓς χρόνους οἱ Ἀθηναῖοι τὴν ναυτικὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἑλλήνων ἀνελάμβανον, μετὰ τοσούτου ζήλου ἐνέκυψεν εἰς πᾶσαν γνῶσιν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, ὥστε λίαν πρωΐμως ἐκαυχᾶτο κατέχειν τὴν τελείαν γνῶσιν τῆς φύσεως καὶ τοῦ κόσμου, καὶ ἐθήρευεν, ἐν πάσῃ τάξει γνώσεων, τὴν φήμην ἀνδρὸς γινώσκοντος τὰ πράγματα κάλλιον τῶν ἄλλων». Curtius αὐτ., σελ. 198.

1) Grote Histoire de la Grèce. Tom. VIII, pag. 26.

το δεῖν τὴν τέχνην ὡς οὐκ ἐοῦσαν οὐδὲ καλῶς ζητουμένην τὴν ἀρχαίην ἀποβλέσθαι, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον διὰ τὸ ἐγγύς, οἶμαι, τοῦ ἀτρεκεστάτου ὁμοῦ δύνασθαι ἥκειν λογισμῷ, προσίεσθαι, καὶ ἐκ πολλῆς ἀγνωσίης θωμάζειν τὰ ἐξευρημένα ὡς καλῶς καὶ ὀρθῶς ἐξεύρηται, καὶ οὐκ ἀπὸ τύχης».

«Ὁ Ἱπποκράτης ἄξιοι, λέγει ὁ Littré (*Oeuvres d'Hippocrate* I, 560), ἵνα ἡ ἰατρικὴ ἐπὶ τῶν παρατηρήσεων, ἐπὶ τῶν πραγμάτων καὶ τῆς πραγματικότητος στηρίζηται· ἀλλὰ τοῦτο οὐκ ἔστι τὸ πᾶν, οὐδ' ὁ μόνος κανὼν ὃν ἐπιβάλλει· αἱ παρατηρήσεις, τὰ πράγματα, ἡ πραγματικότης εἰσὶν ἀναντιρρήτως ὅ,τι ἕκαστος βλέπει καὶ δοκιμάζει, ἀλλ' ἡ περιοχὴ ἐκτενεστέρα ἐστί, διότι ἡ παράδοσις παρέχει ὡσαύτως παρατηρήσεις, πράγματα, πραγματικότητα, ἅπερ προσήκει ὑπ' ὄψει λαβεῖν καὶ γονιμοποιῆσαι τῇ συνετῇ χρήσει τοῦ λογισμοῦ· ἀδύνατόν ἐστι σαφεστέραν καὶ ἐκτενεστέραν ἔχειν θεωρίαν περὶ Ἰατρικῆς».

Τοιαύτη ἐστὶν ἡ ἰατρικὴ μέθοδος τοῦ Ἱπποκράτους, πεῖρα, παρατήρησις καὶ ὁ δικαιοτίζων καὶ εἰς γενικὰς ἀρχὰς ἀνάγων αὐτὰς λόγος. Τούτου ἕνεκα ἀπέρριπτε τὰς ἰατρικὰς θεωρίας τῶν ἰατρῶν καὶ φιλοσόφων, οἵτινες ἐξ ὑποθέσεων ὁρμώμενοι ἐφιλοσόφουν περὶ τῆς γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου, τῶν νόσων καὶ τῶν θεραπειῶν αὐτῶν, ὡς ἐφιλοσόφουν περὶ τῆς γενέσεως τοῦ κόσμου, ἀξιῶν ὅτι ὁ ἰατρὸς κάλλιον γινώσκει τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐξετάζων τὴν ἐπιρροὴν ἐπ' αὐτοῦ τῶν ἐσθιομένων, τῶν πινομένων, τῶν ἐπιτηδευμάτων καὶ λοιπῶν. «Λέγουσι δέ τινες καὶ ἰητροὶ καὶ σοφισταὶ ὡς οὐκ ἔνι δυνατὸν ἰητρικὴν εἰδέναι ὅστις μὴ οἶδεν ὅτι ἐστὶν ἄνθρωπος, ἀλλὰ τοῦτο δεῖ καταμαθάνειν τὸν μέλλοντα ὀρθῶς θεραπεύσειν τοὺς ἀνθρώπους. Τείνει δὲ αὐτέοισιν ὁ λόγος ἐς φιλοσοφίην, καθάπερ Ἐμπεδοκλῆς ἢ ἄλλοι οἱ περὶ φύσιος γεγράφκασιν ἐξ ἀρχῆς ὅτι ἐστὶν ἄνθρωπος καὶ ὅπως ἐγένετο πρῶτον καὶ ὅπως ξυνεπάγη. Ἐγὼ δὲ τουτέων μὲν ὅσα τινὶ εἴρηται σοφιστῇ ἢ ἰητρῷ, ἢ γέγραπται περὶ φύσιος, ἧσσον νομίζω τῇ ἰητρικῇ τέχνῃ προσήκειν ἢ τῇ γραφικῇ. Νομίζω δὲ περὶ φύσιος γνῶναί τι σαφὲς οὐδαμόθεν ἄλλοθεν εἶναι ἢ ἐξ ἰητρικῆς. Τοῦτο δὲ οἷόν τε καταμαθεῖν, ὅταν αὐτέην τις τὴν ἰητρικὴν ὀρθῶς πᾶσαν περιλάβῃ· μέχρι δὲ τούτου πολλοῦ μοι δοκέει δεῖν λέγω δὲ τὴν ἱστορίην ταύτην εἰδέναι ἄνθρωπος τί ἐστι, καὶ δ.' οἵας αἰτίας γίνεται, καὶ τἄλλα ἀκριβέως. Ἐπεί τοί γέ μοι δοκέει ἀναγκαῖον εἶναι παντὶ ἰητρῷ περὶ φύσιος εἰδέναι, καὶ πάνυ σπουδάσαι ὡς εἴσεται, εἴπερ τι μέλλει τῶν δεόντων ποιήσειν, ὅ τι ἐστὶν ἄνθρωπος πρὸς τὰ ἐσθιόμενα καὶ πινόμενα καὶ ὅ τι πρὸς τὰ ἄλλα ἐπιτηδεύματα, καὶ ὅ τι ἀφ' ἑκάστου ἑκάστῳ ξυμβήσεται».

Τὸ πνεῦμα καθ' ὃ ὁ Ἱπποκράτης ἐξετάζει ἐνταῦθα τὴν ἰατρικήν, λέγει ὁ Γρότιος (IB, 264), ὅμοιόν ἐστι τῷ πνεύματι τῷ ὑπαγορεύσαντι τῷ Σωκράτει τὸν νεωτερισμὸν ἐν τῇ ἠθικῇ φιλοσοφίᾳ· διότι ἑκάτεροι τὰς γενικὰς θεωρίας τῶν φυσιολόγων ἐγκαταλιμπάνουσι, περιοριζόμενοι ὁ μὲν ἐν τῷ ἠθικῷ ἀνθρώπῳ, ὁ δὲ ἐν τῷ φυσικῷ[1], ἐξετάζων τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὰ τρόφιμα, τὰ ποτά, τὰ ἐπιτηδεύματα καὶ λοιπά· ἔχουσι δὲ καὶ ἑτέραν ὁμοιότητα ὅτι ἄμφω τὸν ὅλον ἄνθρωπον ἐν τῇ μελέτῃ αὐτῶν περιλαμβάνουσιν, ὁ μὲν τὸν ἠθικόν, ὁ δὲ τὸν φυσικόν, διότι πάντα τὰ μόρια τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος συνέχονται καὶ οὐδὲν αὐτῶν γίνεται γνωστὸν ἄνευ τῶν ἄλλων. Τὴν μέθοδον ταύτην τοῦ Ἱπποκράτους ἐκθειάζει ὁ Πλάτων ἐν τῷ *Φαίδρῳ* (σελ. 270). «*Σωκρ.* Ψυχῆς οὖν φύσιν ἀξίως λόγου κατανοῆσαι οἴει δυνατὸν εἶναι ἄνευ τῆς τοῦ ὅλου φύσεως; *Φαίδ.* Εἰ μὲν Ἱπποκράτει γε τῷ τῶν Ἀσκληπιαδῶν δεῖ τι πιθέσθαι, οὐδὲ περὶ σώματος ἄνευ τῆς μεθόδου ταύτης. *Σωκ.* καλῶς γάρ, ὦ ἑταῖρε, λέγει· χρὴ μέν τοι πρὸς τῷ Ἱπποκράτει τὸν λόγον ἐξετάζοντα σκοπεῖν, εἰ συμφωνεῖ. *Φαίδ.* φημί. *Σωκ.* Τὸ τοίνυν περὶ φύσεως σκόπει τίποτε λέγει Ἱπποκράτης καὶ ὁ ἀληθὴς λόγος».

Ἡ μέθοδος λοιπὸν τοῦ Ἱπποκράτους καὶ ὁ ἀληθὴς λόγος, κατὰ Πλάτωνα, συμφωνοῦσιν· ἐξ οὗ τρανώτατα καταδείκνυται ὅτι ὁ λόγος ἦν ποδηγέτης τῶν ἰατρικῶν θεωριῶν τοῦ Ἱπποκράτους ἔν τε τοῖς ἄλλοις γνησίοις συγγράμμασιν αὐτοῦ καὶ ἐν τῷ *περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων*. Ἐν τούτῳ γίνεται μνεία νόσου τινὸς τῶν Σκυθῶν, ἣν ὁ Ἡρόδοτος (Δ, 105) καλεῖ *θήλειαν νοῦσον* ἐνομίσθησαν διὰ μῆνιν τῆς Ἀφροδίτης, διότι οἱ Σκύθαι τὸν ἐν Ἀσκάλωνι νεὼν αὐτῆς ἐσύλησαν. Ταύτης καὶ οἱ Σκύθαι τὸν θεὸν αἰτίαν ὑπελάμβανον· ὁ δὲ Ἱπποκράτης ἀποκρούει τὴν κοινὴν πρόληψιν, ὅτι νόσοι τινές εἰσι θεῖαι, διότι πᾶσαι ὅμοιαί εἰσιν. «Ἱδρῶνουχίαι γίγνονται οἱ πλεῖστοι ἐν Σκύθῃσι, καὶ

1) Ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Γροτίου ἐν μέρει φαίνεται ὀρθή· ὄντως ὁ Ἱπποκράτης συμφώνως τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ Ἀναξαγόρου φυσικὰς αἰτίας ἐδέχετο· Ὅε σελ. 277.

γυναικεῖα ἐργάζονται καὶ ὡς αἱ γυναῖκες διαλέγονται ὁμοίως· καλεῦνταί τε οἱ τοιοῦτοι ἀνανδρίαι· οἱ μὲν ἐπιχώριοι τὴν αἰτίην προστιθέασι θεῷ, καὶ σέβονται τουτέους τοὺς ἀνθρώπους καὶ προσκυνέουσι, δεδοικότες περὶ ἑωυτέων ἕκαστοι· ἐμοὶ δὲ καὶ αὐτῷ δοκέει ταῦτα τὰ πάθεα θεῖα εἶναι καὶ τἆλλα πάντα καὶ οὐδὲν ἕτερον ἑτέρου θειότερον οὐδὲ ἀνθρωπινώτερον, ἀλλὰ πάντα ὅμοια καὶ πάντα θεῖα· ἕκαστον δὲ ἔχει φύσιν τῶν τοιουτέων, καὶ οὐδὲν ἄνευ φύσιος γίγνεται».

Ἐν τούτοις προφανῶς τὴν γνώμην τοῦ Ἀναξαγόρου ἀσπάζεται πάντα τὰ γιγνόμενα εἰς φυσικὰς αἰτίας ἀνάγοντος (ἰδ. σελ. 197), καίπερ λέγοντος ὅτι ὁ νοῦς διακοσμητὴς τοῦ παντός· οὕτω καὶ ὁ Ἱπποκράτης καίπερ πάντα τὰ νοσήματα θεῖα καλῶν ὑπολαμβάνει ὅτι πάντα φυσικὰς ἔχουσιν αἰτίας ὧν ἄνευ οὐδὲν γίγνεται· ἔχομεν χρείαν ἄλλης μαρτυρίας ὅπως καὶ τὸν πατέρα τῆς ἰατρικῆς κατατάξωμεν ἐν τῷ ἀστερισμῷ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Νοῦ;

Καὶ ὁ Ἱπποκρατικὸς δὲ συγγραφεὺς τοῦ περὶ *Ἱερῆς Νούσου* ἀποδοκιμάζει τὴν κλῆσιν ταύτην. «Περὶ μὲν τῆς Ἱερῆς νούσου καλεομένης ὧδ' ἔχει· οὐδέν τί μοι δοκέει τῶν ἄλλων θειοτέρη εἶναι νούσων οὐδὲ ἱερωτέρη, ἀλλὰ φύσιν μὲν ἔχει ἣν καὶ τὰ λοιπὰ νουσήματα, ὅθεν γίνεται».

Περὶ Παιδείας.

§ 62. Τοιοῦτος ὁ χρυσοῦς αἰὼν τοῦ Περικλέους, αἰὼν τῆς ἐλευθερίας τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ λόγου, τοῦ μὲν ἀνθρωπίνου γένους ἡλικία νεαρὰ καὶ ἀνθηρὰ καὶ χρηστῶν ἐλπίδων μεστή, τοῦ δ' ἑλληνικοῦ ἀνδρικὴ καὶ τελεία καὶ γονιμωτάτη· διότι οἱ μὲν ἄλλοι προγενέστεροι τῆς Ἑλλάδος χρόνοι ὅμοιοί εἰσιν ἡλίῳ ἀνατέλλοντι τῆς ῥοδοδακτύλου ἠοῦς πρυπορευομένης, οἱ δὲ χρόνοι τοῦ Περικλέους μεσουρανῶν καὶ ὑπέρλαμπρος ἥλιος, (ἰδ. σελ. 162) πανταχόσε τὰς φαεινὰς αὐτοῦ ἐκπέμπων ἀκτῖνας, πάντα ἁπλέτῳ περιβάλλων φωτὶ καὶ διαφωτίζων τοὺς γενικοὺς καὶ αἰωνίους νόμους τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ καλοῦ, ἐν τῇ θρησκείᾳ, ἐν τῇ ποιήσει, ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἐν τῇ τέχνῃ, ἐν τῷ ἠθικῷ καὶ πολιτικῷ βίῳ· ὅθεν δὲ ἐννοεῖται ὅτι τὸ νέον πνεῦμα καὶ εἰς τὴν παιδείαν εἰσέδυσε· διὸ προσήκει ὀλίγα τινὰ καὶ περὶ αὐτῆς εἰπεῖν, ὅπως τὸ ὅλον τῆς λαμπρᾶς ταύτης ἐποχῆς συμπληρωθῇ.

Τὰ στοιχεῖα *τῆς νέας παιδείας*, ὡς καλεῖ αὐτὴν ὁ Ἀριστοφάνης, ἀπὸ Περικλέους ἀρξαμένης, ἔμειναν τὰ αὐτὰ ἐπὶ καὶ πρότερον, γυμναστικὴ χάριν τοῦ σώματος, καὶ μουσικὴ (γράμματα) χάριν τῆς ψυχῆς· διότι, ὡς λέγει ὁ Πλάτων ἐν τῇ Πολιτείᾳ, *γαλεπὸν εὑρεῖν βελτίω τῆς ὑπὸ τοῦ παλαιοῦ χρόνου εὑρημένης*. Τὸ νέον ὅμως πνεῦμα νέαν ἔδωκεν αὐτοῖς ζωὴν συναρμόσαν αὐτὰ κάλλιον καὶ πρὸς ὑψηλότερον σκοπόν· διότι ἡ γυμναστικὴ οὐχ ἁπλῆ ἦν ἐμπειρία καὶ τέχνη, τῆς εὐεξίας τοῦ σώματος καὶ ῥώμης στοχαζομένη χάριν τῶν πολεμικῶν ἔργων, ἀλλὰ καὶ μία τῶν καλῶν τεχνῶν, καὶ οὐχὶ ἡ ἐλαχίστη, εἰς τὴν ἐνσάρκωσιν τοῦ τελείου καλοῦ ἐν τῷ σώματι ἀποβλέπουσα· ἡ δὲ μουσικὴ διὰ τοῦ ῥυθμοῦ καὶ τῆς ἁρμονίας εἰς τὰ ἐντὸς εἰσδύουσα τῆς ψυχῆς[1] ἐστοχάζετο τῆς ἠθικῆς διαπλάσεως καὶ τῆς εὐαρμοστίας τῶν ψυχικῶν δυνάμεων, ἐν ἄλλαις λέξεσι, τοῦ ἠθικοῦ καλοῦ τῆς ψυχῆς, ὅπερ ὁ Πλάτων καλεῖ εὐεξίαν καὶ ὑγίειαν αὐτῆς· ἀλλ' ἑκατέρα οὐκ ἄνευ τῆς ἑτέρας ἐνήργει, ἀλλ' ἀμφότεραι πρὸς τὸν αὐτὸν συνηγωνίζοντο σκοπόν, *τὴν καλοκἀγαθίαν*, τὴν ἁρμονίαν δῆλον ὅτι τοῦ ἔξω καὶ ἔσω ἀνθρώπου. Τοῦτο δὲ (ἀγαθὴ ψυχὴ ἐν καλῷ σώματι) ἐστὶ κατὰ Πλάτωνα τὸ μέγιστον καὶ κάλλιστον τῶν θεαμάτων. «Ὅτου ἂν ξυμπίπτῃ ἔν τε τῇ ψυχῇ καλὰ ἤθη ἐνόντα καὶ ἐν τῷ εἴδει (τῷ σώματι) ὁμολογοῦντα ἐκείνοις καὶ ξυμφωνοῦντα, τοῦ αὐτοῦ μετέχοντα τύπου, τοῦτ' ἂν εἴη κάλλιστον θέαμα τῷ δυναμένῳ θεᾶσθαι καὶ ἐρασμιώτατον». Ὁ δὲ μετέχων τούτου ἠξιοῦτο τῆς ἀξιωζήλου ἐπωνυμίας, *καλὸς κἀγαθός*· οὐδεὶς δὲ τίτλος δοθεὶς τῷ ἀνθρώπῳ (κόμης, δούξ, πρίγκιψ κτλ.) εὐγενέστερος καὶ ὑψηλότερος αὐτοῦ, διότι οὐδεὶς ἀνθρωπι-

1) Ὁ Πλάτων ἐν *Πολιτείᾳ* (401) λέγει περὶ τῆς παιδαγωγικῆς δυνάμεως τῆς μουσικῆς. «Τούτων ἕνεκα κυριωτάτη ἐν μουσικῇ τροφή, ὅτι μάλιστα καταδύεται εἰς τὸ ἐντὸς τῆς ψυχῆς ὅ τε ῥυθμὸς καὶ ἁρμονία καὶ ἐρρωμενέστατα ἅπτεται αὐτῆς, φέροντα τὴν εὐσχημοσύνην καὶ ποιεῖ εὐσχήμονα, ἐάν τις ὀρθῶς τραφῇ, εἰ δὲ μή, τοὐναντίον· καὶ ὅτι αὖ τῶν παραλειπομένων καὶ μὴ καλῶς δημιουργηθέντων ἢ μὴ καλῶς φύντων ὀξύτατ' ἂν αἰσθάνοιτο ὁ ἐκεῖ τραφεὶς ὡς ἔδει, καὶ ὀρθῶς δὴ δυσχεραίνων τὰ μὲν καλὰ ἐπαινοῖ καὶ χαίρων καὶ καταδεχόμενος εἰς τὴν ψυχὴν τρέφοιτ' ἂν ἀπ' αὐτῶν καὶ γίγνοιτο καλός τε κἀγαθός, τὰ δ' αἰσχρὰ ψέγοι τ' ἂν ὀρθῶς καὶ μισοῖ ἔτι νέος ὤν, πρὶν λόγου δυνατὸς εἶναι λαβεῖν, ἐλθόντος δὲ τοῦ λόγου ἀσπάζοιτ' ἂν αὐτὸν γνωρίζων δι' οἰκειότητα μάλιστα ὁ οὕτω τραφείς· ἐμοὶ γοῦν δοκεῖ, ἔφη, τῶν τοιούτων ἕνεκα ἐν μουσικῇ εἶναι ἡ τροφή».

νώτερος χαρακτηρίζων τὴν τελειότητα τοῦ συναμφοτέρου, τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ Πλάτων κάλλιστα ἐκτίθησι τὴν ἁρμονίαν ταύτην τοῦ συναμφοτέρου· οἷον ἐν τῷ Πρωταγόρᾳ (σελ. 325—326) λίαν σαφῶς καὶ ἐκτενῶς ἱστορεῖ τὰ φέροντα πρὸς αὐτὴν στοιχεῖα τῆς παιδείας καὶ τὴν δύναμιν ἑκάστου, ἀπὸ τῆς παιδικῆς μέχρι τῆς ἀνδρικῆς ἡλικίας· «ἐκ παίδων σμικρῶν ἀρξάμενοι, μέχρι οὗπερ ἂν ζῶσι, καὶ διδάσκουσι καὶ νουθετοῦσιν, ἐπειδὰν θᾶττον συνιῇ τις τὰ λεγόμενα, καὶ τροφὸς καὶ μήτηρ καὶ παιδαγωγὸς καὶ αὐτὸς ὁ πατὴρ περὶ τούτου διαμάχονται, ὅπως βέλτιστος ἔσται ὁ παῖς, παρ' ἕκαστον καὶ ἔργον καὶ λόγον διδάσκοντες καὶ ἐνδεικνύμενοι, ὅτι τὸ μὲν δίκαιον, τὸ δὲ ἄδικον, καὶ τὸ μὲν καλόν, τὸ δὲ αἰσχρόν, καὶ τὸ μὲν ὅσιον, τὸ δὲ ἀνόσιον, καὶ τὰ μὲν ποίει, τὰ δὲ μὴ ποίει. Καὶ ἐὰν μὲν ἑκὼν πείθηται· εἰ δὲ μή, ὥσπερ ξύλον διαστρεφόμενον καὶ καμπτόμενον εὐθύνουσιν ἀπειλαῖς καὶ πληγαῖς· μετὰ δὲ ταῦτα εἰς διδασκάλων πέμποντες πολὺ μᾶλλον ἐντέλλονται ἐπιμελεῖσθαι εὐκοσμίας τῶν παίδων ἢ γραμμάτων τε καὶ κιθαρίσεως· οἱ δὲ διδάσκαλοι τούτων τε ἐπιμελοῦνται, καὶ ἐπειδὰν αὖ γράμματα μάθωσι καὶ μέλλωσι συνήσειν τὰ γεγραμμένα, ὥσπερ τότε τὴν φωνήν, παρατιθέασιν αὐτοῖς ἐπὶ τῶν βάθρων ἀναγινώσκειν ποιητῶν ἀγαθῶν ποιήματα καὶ ἐκμανθάνειν ἀναγκάζουσιν, ἐν οἷς πολλαὶ μὲν νουθετήσεις ἔνεισι, πολλαὶ δὲ διέξοδοι καὶ ἔπαινοι καὶ ἐγκώμια παλαιῶν ἀνδρῶν ἀγαθῶν, ἵνα ὁ παῖς ζηλῶν μιμῆται καὶ ὀρέγηται τοιοῦτος γενέσθαι· οἱ τ' αὖ κιθαρισταὶ ἕτερα τοιαῦτα, σωφροσύνης τε ἐπιμελοῦνται καὶ ὅπως ἂν οἱ νέοι μηδὲν κακουργῶσι· πρὸς δὲ τούτοις, ἐπειδὰν κιθαρίζειν μάθωσιν, ἄλλων αὖ ποιητῶν ἀγαθῶν ποιήματα διδάσκουσι μελοποιῶν, εἰς τὰ κιθαρίσματα ἐντείνοντες, καὶ τοὺς ῥυθμούς τε καὶ τὰς ἁρμονίας ἀναγκάζουσιν οἰκειοῦσθαι ταῖς ψυχαῖς τῶν παίδων ἵνα ἡμερώτεροί τε ὦσι, καὶ εὐρυθμότεροι καὶ εὐαρμοστότεροι γιγνόμενοι χρήσιμοι ὦσιν εἰς τὸ λέγειν τε καὶ πράττειν· πᾶς γὰρ ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου εὐρυθμίας τε καὶ εὐαρμοστίας δεῖται. Ἔτι τοίνυν πρὸς τούτοις εἰς παιδοτρίβου πέμπουσιν, ἵνα τὰ σώματα βελτίω ἔχοντες ὑπηρετῶσι τῇ διανοίᾳ χρηστῇ οὔσῃ καὶ μὴ ἀναγκάζωνται ἀποδειλιᾶν διὰ τὴν πονηρίαν τῶν σωμάτων καὶ ἐν τοῖς πολέμοις καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις πράξεσι· καὶ ταῦτα ποιοῦσιν οἱ μάλιστα δυνάμενοι· μάλιστα δὲ δύνανται οἱ πλουσιώτατοι· καὶ οἱ τούτων υἱεῖς, πρωϊαίτατα εἰς διδασκάλων τῆς ἡλικίας ἀρξάμενοι φοιτᾶν, ὑψαίτατα ἀπαλλάττονται· ἐπειδὰν δὲ ἐκ διδασκάλων ἀπαλλαγῶσιν, ἡ πόλις αὖ τούς τε νόμους ἀναγκάζει μανθάνειν καὶ κατὰ τούτους ζῆν κατὰ παράδειγμα, ἵνα μὴ αὐτοὶ ἐφ' αὑτῶν εἰκῇ πράττωσιν, ἀλλ' ἀτεχνῶς ὥσπερ οἱ γραμματισταὶ τοῖς μήπω δεινοῖς γράφειν τῶν παίδων ὑπογράψαντες γραμμὰς τῇ γραφίδι οὕτω τὸ γραμμάτειον διδόασι καὶ ἀναγκάζουσι γράφειν κατὰ τὴν ὑφήγησιν τῶν γραμμῶν, ὡς δὲ καὶ ἡ πόλις νόμους ὑπογράψασα, ἀγαθῶν καὶ παλαιῶν νομοθετῶν εὑρήματα, κατὰ τούτους ἀναγκάζει καὶ ἄρχειν καὶ ἄρχεσθαι».

Τοιαύτη ἡ δημοσία παιδεία, ὅλως ποιητική, ἐν παρόδῳ ἁπτομένη τοῦ πεζοῦ λόγου καὶ τῶν φυσικομαθηματικῶν, ἃ τοὺς ἀνωτέρους κλάδους ἁπήρτιζον τῆς μέσης καὶ ἀνωτέρας παιδεύσεως, διδασκόμενα ἐν ἰδιωτικαῖς σχολαῖς ὑπὸ τῶν σοφιστῶν καὶ ῥητόρων καὶ ἄλλων· (ἴδ. σελ. 218).

Ἐν δὲ τῇ *Πολιτείᾳ* (σελ. 404. 407. 410—411) ὁ Πλάτων δείκνυσι τὸν στενὸν σύνδεσμον τῆς γυμναστικῆς καὶ μουσικῆς καὶ τὴν βελτίστην αὐτῶν κρᾶσιν. «Ἡ βελτίστη γυμναστικὴ ἀδελφή τις ἂν εἴη τῆς μουσικῆς, ἣν ὀλίγῳ πρότερον διῆμεν (τῆς ἁπλῆς)· —ἡ δὲ ἁπλότης κατὰ μὲν μουσικὴν ἐν ψυχαῖς σωφροσύνην ἐντίκτει, κατὰ δὲ γυμναστικὴν ἐν σώμασιν ὑγίειαν— οἱ καθιςάντες μουσικῇ καὶ γυμναςικῇ παιδεύειν οὐχ οὗ ἕνεκά τινες οἴονται καθιστᾶσιν, ἵνα τῇ μὲν τὸ σῶμα θεραπεύοιντο, τῇ δὲ τὴν ψυχήν; Ἀλλὰ τί μήν; ἔφη. Κινδυνεύουσιν, ἦν δ' ἐγώ, ἀμφότερα τῆς ψυχῆς ἕνεκα τὸ μέγιστον καθιστάναι. Πῶς δή; Οὐκ ἐννοεῖς, εἶπον, ὡς διατίθενται αὐτὴν τὴν διάνοιαν, οἳ ἂν γυμναστικῇ μὲν διὰ βίου ὁμιλήσωσι, μουσικῆς δὲ μὴ ἅψωνται; ἢ ὅσοι ἂν τοὐναντίον διατεθῶσι; Τίνος δέ, ἦ δ' ὅς, πέρι λέγεις; Ἀγριότητός τε καὶ σκληρότητος, καὶ αὖ μαλακίας τε καὶ ἡμερότητος, ἦν δ' ἐγώ. Ἴσμεν, ἔφη, ὅτι οἱ μὲν γυμναστικῇ ἀκράτῳ χρησάμενοι ἀγριώτεροι τοῦ δέοντος ἀποβαίνουσιν, οἱ δὲ μουσικῇ μαλακώτεροι αὖ γίγνονται ἢ ὡς κάλλιον αὐτοῖς. Καὶ μήν, ἦν δ' ἐγώ, τό γε ἄγριον τὸ θυμοειδὲς ἂν τῆς φύσεως παρέχοιτο, καὶ ὀρθῶς μὲν τραφὲν ἀνδρεῖον ἂν εἴη, μᾶλλον δ' ἐπιταθὲν τοῦ δέοντος σκληρόν τε καὶ χαλεπὸν γίγνοιτ' ἄν, ὡς τὸ εἰκός. Δοκεῖ μοι, ἔφη. Τί δέ; τὸ ἥμερον οὐχ ἡ φιλόσοφος ἂν ἔχοι φύσις; καὶ μᾶλλον μὲν ἀνεθέντος αὐτοῦ μαλακώτερον εἴη τοῦ δέοντος, καλῶς δὲ τραφέντος ἡμερόν τε καὶ κόσμιον; Ἔστι ταῦτα· οὐκοῦν ὅταν μέν τις μουσικῇ παρέχῃ καταντλεῖν καὶ καταγεῖν τῆς ψυχῆς διὰ τῶν ὤτων, ὥσπερ διὰ χώνης ἃς νῦν δὴ ἡμεῖς ἐλέγομεν τὰς γλυκείας τε καὶ μαλακὰς καὶ θρηνώδεις ἁρμονίας, καὶ μινυρίζων τε καὶ γεγανωμένος ὑπὸ τῆς ᾠδῆς διατελῇ τὸν βίον ὅλον, οὗτος τὸ μὲν πρῶτον, εἴ τι θυμοειδὲς εἶχεν, ὥσπερ σίδηρον ἐμάλαξε καὶ χρήσιμον ἐξ ἀχρήστου καὶ σκληροῦ ἐποίησεν· ὅταν δὲ ἐπέχων μὴ ἀνῇ ἀλλὰ κηλῇ, τὸ μετὰ τοῦτο ἤδη τήκει καὶ λείβει, ἕως ἂν ἐκτήξῃ τὸν θυμὸν καὶ ἐκτέμῃ ὥσπερ νεῦρα ἐκ τῆς ψυχῆς καὶ ποιήσῃ μαλθακὸν αἰχμητήν. Πάνυ μέν οὖν, ἔφη. Καὶ ἐάν μέν, ἦν δ' ἐγώ, ἐξ ἀρχῆς φύσει ἄθυμον λάβῃ, ταχὺ τοῦτο διεπράξατο· ἐὰν δὲ θυμοειδῆ, ἀσθενῆ ποιήσας τὸν θυμὸν ὀξύρροπον ἀπειργάσατο, ἀπὸ σμικρῶν ταχὺ ἐρεθιζόμενόν τε καὶ κατασβεννύμενον· ἀκρόχολοι οὖν καὶ ὀργίλοι ἀντὶ θυμοειδοῦς γεγένηνται, δυσκολίας ἔμπλεοι. Κομιδῇ μὲν οὖν. Τί δέ; ἂν αὖ γυμναστικῇ πολλὰ πονῇ καὶ εὐωχῆται εὖ μάλα, μουσικῆς δὲ καὶ φιλοσοφίας μὴ ἅπτηται, οὐ πρῶτον μέν εὖ ἴσχων τὸ σῶμα φρονήματός τε καὶ θυμοῦ ἐμπίπλαται καὶ ἀνδρειότερος γίγνεται αὐτὸς αὑτοῦ; Καὶ μάλα γε· τί δαί; ἐπειδὰν ἄλλο μηδὲν πράττῃ μηδὲ κοινωνῇ Μούσης μηδαμῇ, οὐκ εἴ τι καὶ ἐνῇν αὐτοῦ φιλομαθὲς ἐν τῇ ψυχῇ, ἅτε οὔτε μαθήματος γευόμενον οὐδενὸς οὔτε ζητήματος, οὔτε λόγου μετίσχον οὔτε τῆς ἄλλης μουσικῆς, ἀσθενές τε καὶ κωφὸν καὶ τυφλὸν γίγνεται, ἅτε οὐκ ἐγειρόμενον οὐδὲ τρεφόμενον οὐδὲ διακαθαιρομένων τῶν αἰσθήσεων αὐτοῦ; Οὕτως, ἔφη. Μισολόγος δή, οἶμαι, ὁ τοιοῦτος γίγνεται καὶ ἄμουσος, καὶ πειθοῖ μὲν διὰ λόγων οὐδὲν ἔτι χρῆται, βίᾳ δὲ καὶ ἀγριότητι ὥσπερ θηρίον πρὸς πάντα, καὶ ἐν ἀμαθίᾳ καὶ σκαιότητι μετὰ ἀρρυθμίας τε καὶ ἀχαριστίας ζῇ. Παντάπασιν, ἦ δ' ὅς, οὕτως ἔχει· ἐπεὶ δὴ δύ' ὄντε τούτω, ὡς ἔοικε, δύο τέχνα θεὸν ἔγωγ' ἄν τινα φαίην δεδωκέναι τοῖς ἀνθρώποις, μουσικήν τε καὶ γυμναστικὴν ἐπὶ τὸ θυμοειδὲς καὶ τὸ φιλόσοφον, οὐκ ἐπὶ ψυχὴν καὶ σῶμα, εἰ μὴ εἰ πάρεργον, ἀλλ' ἐπ' ἐκείνω, ὅπως ἂν ἀλλήλοιν ξυναρμοσθῆτον ἐπιτεινομένω καὶ ἀνειμένω μέχρι τοῦ προσήκοντος. Καὶ γὰρ ἔοικεν, ἔφη. Τὸν κάλλιστ' ἄρα μουσικῇ γυμναστικὴν κεραννύντα καὶ μετριώτατα τῇ ψυχῇ προσφέροντα, τοῦτον ὀρθότατ' ἂν φαῖμεν εἶναι τελέως μουσικώτατον καὶ εὐαρμοστότατον, πολὺ μᾶλλον ἢ τὸν τὰς χορδὰς ἀλλήλαις ξυνιστάντα».

Ἐν δὲ τῷ *Τιμαίῳ* (σελ. 87—88) τὰ ἐκ τῆς

συμμετρίας τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος καλὰ ἐκτίθησι, καὶ τὰ ἐκ τῆς ἀσυμμετρίας ἐναντία. «Πᾶν δὴ τὸ ἀγαθὸν καλόν, τὸ δὲ καλὸν οὐκ ἄμετρον· καὶ ζῶον οὖν τὸ τοιοῦτον ἐσόμενον ξύμμετρον θετέον· ξυμμετριῶν δὲ τὰ μὲν σμικρὰ διαισθανόμενοι ξυλλογιζόμεθα, τὰ δὲ κυριώτατα καὶ μέγιστα ἀλογίστως ἔχομεν· πρὸς γὰρ ὑγιείας καὶ νόσους ἀρετάς τε καὶ κακίας οὐδέμια ξυμμετρία καὶ ἀμετρία μείζων ἢ ψυχῆς αὐτῆς πρὸς σῶμα αὐτό· ὧν οὐδὲν σκοποῦμεν οὐδ' ἐννοοῦμεν ὅτι ψυχὴν ἰσχυρὰν καὶ πάντη μεγάλην ἀσθενέστερον καὶ ἔλαττον εἶδος ὅταν ὀχῇ, καὶ ὅταν αὖ τοὐναντίον ξυμπαγῆτον τοῦτο, οὐ καλὸν ὅλον τὸ ζῶον, ἀξύμμετρον γὰρ ταῖς μεγίσταις ξυμμετρίαις· τὸ δὲ ἐναντίως ἔχον πάντων θεαμάτων τῷ δυναμένῳ καθορᾶν κάλλιστον καὶ ἐρασμιώτατον· οἷον οὖν ὑπερσκελὲς ἢ καί τινα ἑτέραν ὑπέρξιν ἄμετρον ἑαυτῷ τι σῶμα ὂν ἅμα μὲν αἰσχρόν, ἅμα δ' ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῶν πόνων πολλοὺς μὲν κόπους, πολλὰ δὲ σπάσματα καὶ διὰ τὴν παραφορότητα πτώματα παρέχον μυρίων κακῶν αἴτιον ἑαυτῷ· ταὐτὸν δὴ διανοητέον καὶ περὶ τοῦ ξυναμφοτέρου, ζῶον ὃ καλοῦμεν, ὡς ὅταν τε ἐν αὐτῷ ψυχὴ κρείττων οὖσα σώματος περιθύμως ἴσχῃ, διασείουσα πᾶν αὐτὸ ἔνδοθεν νόσων ἐμπίπλησι, καὶ ὅταν εἰς τινας μαθήσεις καὶ ζητήσεις συντόνως ἴῃ, κατατήκει, διδαχὰς τ' αὖ καὶ μάχας ἐν λόγοις ποιουμένη δημοσίᾳ καὶ ἰδίᾳ δι' ἐρίδων καὶ φιλονεικίας γιγνομένων διάπυρον αὐτὸ ποιοῦσα λύει, καὶ ῥεύματα ἐπάγουσα τῶν λεγομένων ἰατρῶν ἀπατῶσα τοὺς πλείστους, τἀναντία αἰτιᾶσθαι ποιεῖ· σῶμά τε ὅταν αὖ μέγα καὶ ὑπέρψυχον σμικρᾷ ξυμφυὲς ἀσθενεῖ τε διανοίᾳ γένηται, διττῶν ἐπιθυμιῶν οὐσῶν φύσει κατ' ἄνθρωπους, διὰ σῶμα μὲν τροφῆς, διὰ δὲ τὸ θειότατον τῶν ἐν ἡμῖν φρονήσεως, αἱ τοῦ κρείττονος κινήσεις κρατοῦσαι καὶ τὸ μὲν σφέτερον αὔξουσαι, τὸ δὲ τῆς ψυχῆς κωφὸν καὶ δυσμαθὲς ἀμνῆμόν τε ποιοῦσαι, τὴν μεγίστην νόσον ἀμαθίαν ἐναπεργάζονται. Μία δὴ σωτηρία πρὸς ἄμφω, μήτε τὴν ψυχὴν ἄνευ σώματος κινεῖν μήτε σῶμα ἄνευ ψυχῆς, ἵνα ἀμυνομένω γίγνησθον ἰσορρόπω. Τὸν δὴ μαθηματικὸν ἢ τινα ἄλλην σφόδρα μελέτην διανοίᾳ κατεργαζόμενον καὶ τὴν τοῦ σώματος ἀποδοτέον κίνησιν, γυμναστικῇ προσομιλοῦντα, τόν τε αὖ σῶμα ἐπιμελῶς πλάττοντα τὰς τῆς ψυχῆς ἀνταποδοτέον κινήσεις, μουσικῇ καὶ πάσῃ φιλοσοφίᾳ προσχρώμενον, εἰ μέλλει δικαίως τις ἅμα μὲν καλός, ἅμα δὲ ἀγαθὸς ὀρθῶς κεκλήσεσθαι».

Τοιαῦτα κατὰ Πλάτωνα τῆς ἑλληνικῆς παιδείας τὰ τερπνότατα ἀποτελέσματα, οὐ μόνον καλλονὴ τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ καὶ ἁρμονία τοῦ συνκρατοῦντος δὶ καὶ αἱ λέξεις, εὐσχημοσύνη, εὐκοσμία, εὐτυξία, εὐρυθμία, εὐαρμοστία κτλ. κοιναί εἰσι λεγόμεναι περί τε τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος. Οὐδεὶς ἄλλος τῶν ἀρχαίων οὐδ' αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης οὕτω βαθέως ἐφιλοσόφησε περὶ τούτων, οὐδ' ἦν δυνατὸν ἄλλως γενέσθαι· διότι ὁ Πλάτων λαλεῖ ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως, αἰσθόμενος ἐν ἑαυτῷ τὰ ἐκ τῆς γυμναστικῆς καὶ μουσικῆς καλά· γεννηθεὶς καθ' ὃν χρόνον ἐτελεύτα ὁ Περικλῆς ἀνέπνευσε τὴν ζωογόνον αὔραν τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ ἀνετράφη ἐν αὐτῇ, καὶ πάντα ἦγον αὐτὸν πρὸς τὰς καλὰς τέχνας· διότι διὰ πασῶν τῶν αἰσθήσεων εἰσέδυε τὸ καλὸν εἰς τὸ ἐντὸς τῆς ψυχῆς· διό, εἴπερ τις καὶ ἄλλος Ἀθηναίων, διέσωζεν ἀγνὸν τὸ πνεῦμα τῶν χρόνων τοῦ Περικλέους καὶ Φειδίου. Ποσάκις οὐκ ἁρπάτου θυμηδίας ἐνεπίμπλατο, παραβάλλων τὰ ζῶντα σώματα, τελειοποιούμενα ὑπὸ τῆς γυμναστικῆς, πρὸς τὰ τέλεια ἀγάλματα τῆς γλυπτικῆς; Ποσάκις ἡ μεγαλοφυΐα αὐτοῦ ὑπ' αὐτῶν ἐξαπτομένη οὐκ ἔλαβεν ἀφορμὴν εἰς τὸ ἰδανικὸν καλὸν ἀνυψωθῆναι; Ὀρθῶς ἄρα καὶ δικαίως ὁ Γαλάτης φιλόσοφος Ch. Lévêque ἐζήτησεν ἐν τῇ ἐναισίμῳ αὐτοῦ Διατριβῇ, *quid Phidiae Plato debuerit*, ἀποδείξαι τί ὁ Πλάτων ὀφείλει τῷ Φειδίᾳ· ἐν δὲ τῷ εἰσιτηρίῳ αὐτοῦ λόγῳ ἀπαγγελθέντι τῷ 1857 ἐν τῷ Κολλεγίῳ τῆς Γαλλίας, ὑπόθεσιν δὲ ἔχοντι ὅτι Πλατωνικαί εἰσιν αἱ ἀρχαὶ τῆς πνευματικῆς φιλοκαλίας (les origines Platoniciennes de l'esthétique[1] spiritualiste), ἐξετάζων τὰς αἰτίας τούτου λέγει, «ὅτι πρώτη αἰτία ἐστὶν ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Πλάτωνος, ἐν ᾗ τὸ πρῶτον ἴσως δὲ καὶ τὸ τελευταῖον συνῆλθον καὶ συνεκορυφώθησαν ὁ ἔξαλλος ἐνθουσιασμός, ἡ γονιμότης τῆς ἐμπνεύσεως, ἡ ἄφθονος καὶ φυσικὴ χάρις τῆς γλώσσης, ἡ ἀσφάλεια τοῦ ἐντὸς βλέμματος ἄνευ σκοτισμοῦ εἰς τὰ βάθη τοῦ ἀοράτου καταδύοντος, ὁ λογισμὸς ὁτὲ μὲν λεπτός, ὁτὲ δὲ ἀκριβὴς καὶ ἀκαταμάχητος, καὶ πολλάκις ἡ κυρίαρχος τοῦ λόγου σαφήνεια αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν ἀκτινοβολοῦντος. Δευτέρα δὲ αἰτία ἐστὶν ἡ σύνοδος εὐνοϊκῶν περιστάσεων, αἵτινες τῇ νέᾳ αὐτοῦ ψυχῇ τὴν ὁδὸν ἔδειξαν τὴν ἄγουσαν πρὸς τὸ ἰδανικὸν ὃ ἐπόθει. Ἡ τέχνη εἶχεν ἤδη παρεγαγοῦσα ἃ παρῆγε τὰ κράτιστα τῶν ἔργων αὐτῆς· ἡ ἀρχιτεκτονικὴ εἶχεν ἀποπερατώσασα τὸν Παρθενῶνα καὶ τὰ Προπύλαια, ἡ δὲ γλυπτικὴ ἐκόσμει τὰ μνημεῖα ταῦτα τελειοτάτοις ἀγάλμασιν, ἡ δὲ ζωγραφικὴ παρὰ πόδας ἠκολούθει τῇ γλυπτικῇ, ἡ δὲ δραματικὴ τέχνη ἦν ἐν τῇ ἀκμῇ αὐτῆς, ἡ δὲ ῥητορικὴ ἐπὶ τῷ Περικλεῖ ἐσεμνύνετο, ὅτε ἐγεννήθη ὁ Πλάτων φέρων ἐκ γενετῆς καλλιτεχνικὰς καὶ ποιητικὰς δυνάμεις ἐν τοιαύτῃ μοίρᾳ, ὥστε ἡ φαντασία τῶν μεταγενεστέρων ἁρμένη ἔπλασεν ὅτι ἦν υἱὸς τοῦ Ἀπόλλωνος».

Ἐν τῷ μέσῳ λοιπὸν τῶν θαυμασίων τούτων ἀνατραφέντος, πάντα τὰ περὶ αὐτὸν καὶ τὰ ἐν αὐτῷ ἦγον αὐτὸν εἰς τὰς καλὰς τέχνας· λέγουσιν ὅτι περὶ τὴν ζωγραφικὴν ἠσχολήθη, καθὰ καὶ περὶ τὴν ποίησιν, διθυράμβους ποιήσας καὶ ἄλλα λυρικὰ ᾄσματα καὶ τραγῳδίας, ἅπερ ὕστερον φιλόσοφος γενόμενος ἔκαυσε· μάτην· ἡ καλλιτεχνικὴ καὶ ποιητικὴ αὐτοῦ φύσις οὐκ ἀπέλιπεν αὐτόν· λέγουσι δὲ ἄλλοι τε καὶ Δικαίαρχος ἐν τῷ πρώτῳ περὶ βίων, κατὰ Διογένη Λαέρτιον, ὅτι καὶ περὶ τὴν γυμναστικὴν ἠσχολήθη καὶ ἐπάλαισεν Ἰσθμοῖ· ὥστε ὀρθῶς καὶ δικαίως δύναταί τις ζητῆσαι τί ὁ Πλάτων τῇ γυμναστικῇ ὀφείλει· ἀλλ' οὗτος προλαβὼν ἀπέτισε τὰ ὀφειλόμενα αὐτῇ, τὴν γυμναστικὴν ἀναγράψας ἐν ταῖς καλαῖς τέχναις· διότι ἐν μὲν τῷ Γοργίᾳ λέγει περὶ τοῦ ἔργου τοῦ παιδοτρίβου· «σὺ δέ τις εἶ, ὦ ἄνθρωπε, καὶ τί τὸ σὸν ἔργον; παιδοτρίβης φαίη ἄν, τὸ δὲ ἔργον μου ἐστὶ *καλοὺς τε καὶ ἰσχυροὺς ποιεῖν τοὺς ἀνθρώπους τὰ σώματα*»· ἐν δὲ τῷ Σοφιστῇ (229) ἀποφαίνεται, ὅτι πρὸς μὲν θεραπείαν τῶν νόσων εὑρέθη ἡ ἰατρική, πρὸς δὲ θεραπείαν τῆς ἀσχημίας ἡ γυμναστική. Ἤκμαζεν ἔτι κατὰ τὴν νεανικὴν αὐτοῦ ἡλικίαν ἡ ἅμιλλα ἐκείνη τῶν γυμναστικῶν πρὸς τοὺς γλύπτας καὶ τούτων πρὸς ἐκείνους, ἀνθαμιλλωμένων ὁπότεροι τὰ καλλίω καὶ τελειότερα ἀπεργάσοιντο ἀγάλματα, οἱ μὲν τὰ ζῶντα σώματα τῶν νέων, οἱ δὲ λίθινα μὲν οὐχ ἧττον δὲ καὶ ταῦτα ζῶντα καὶ ὄντα κανόνες τῆς τελειότητος τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, οἷος ἦν ὁ περιώνυμος κανὼν τοῦ Πολυκλείτου. Πότεροι ὁρά γε αὐτῶν ὤφειλον μᾶλλον τοῖς ἑτέροις πρὸς τελειοποίησιν τοῦ ἔργου αὐτῶν, οἱ γλύπται τοῖς γυμναστικοῖς ἢ οἱ γυμναστικοὶ τοῖς γλύπταις; ἑκάτεροι φαίνονται ἀρυόμενοι ὅ,τι καλὸν ἀνεκάλυπτον ἐν τῇ τέχνῃ τοῦ ἑτέρου.

Οἱ νεώτεροι ἀποροῦσι πῶς οἱ ἀρχαῖοι γλύπται τοσοῦτον τέλεια ἐδημιούργησαν ἀγάλ-

1) Τῆς λέξεως *αἰσθητικῆς* ἀκαταλλήλου οὔσης ἁρμοδία φαίνεται ἡμῖν ἡ λέξις φιλοκαλία.

ματα, τὴν ἀνατομίαν ἀγνοοῦντες[1] καὶ οὐδὲν μεταχειριζόμενοι πρότυπον (modèle)· ἀλλ' εἶχον χρείαν προτύπων, βλέποντες καθ' ἑκάστην ἐν τοῖς γυμνασίοις τὰ τελειότατα πρότυπα τῶν σωμάτων γυμνά, κινούμενα καὶ διαφόρους λαμβάνοντα θέσεις καὶ σχήματα· οἱ δὲ γυμναστικοὶ αὖθις οὐκ ἔπλαττον τὰ σώματα τῶν νέων ὅσον οἷόν τε τέλεια, εἰς τὰ ἀγάλματα ἀποβλέποντες τὰ ἐν τοῖς ναοῖς καὶ τὰ ἐν τοῖς γυμνασίοις καὶ παλαίστραις, εἰς τὰ τοῦ Ἀπόλλωνος[2], Ἑρμοῦ, Ἥρωτος, Ἡρακλέους, Θησέως, Ἀχιλλέως καὶ λοιπῶν; Οἱ ναοὶ καὶ τὰ γυμνάσια ἦσαν ἄενναοι πηγαὶ τοῦ καλοῦ, εἰ μὴ πάντοτε τοῦ ἀγαθοῦ· οἱ γυμναστικοὶ ὅμως καὶ οἱ γλύπται εἶχον καὶ ἑτέραν πηγὴν τοῦ καλοῦ ἀκένωτον, ἐξ ἧς ἠρύοντο καὶ ἐνεπνέοντο, τὴν φυσικὴν καλλονὴν τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, ἔτι καὶ νῦν διασωζούσης τέλεια πρότυπα ἄξια πρὸς τὰ τελειότατα τῶν ἀρχαίων ἀγαλμάτων παραβληθῆναι, ὡς λέγουσιν οἱ ἐπισκεψάμενοι τὴν Ἑλλάδα ξένοι σοφοί.

«Ὁ ἑλληνικὸς λαός, λέγει ὁ σεβάσμιος Ch. Schmid (Geschichte der Erziehung 1,179)· τῶν ἄλλων λαῶν τῆς οἰκουμένης ἐξεῖχεν ἐπὶ σωματικαῖς καὶ πνευματικαῖς ἀρεταῖς· τὴν συμμετρίαν τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς, ἥτις ἦν ἡ κρηπὶς τῆς φύσεως αὐτοῦ, ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ ὡς κληρονομικὸν ἀγαθὸν ἐκ τῆς πρώτης αὐτοῦ πατρίδος (ἔνθ. § 7, σ. 93)· τοῦ δὲ χρόνου προϊόντος αὕτη φυσικῶς διεμορφώθη καὶ τεχνικῶς ἀνεπτύχθη κατὰ πάντας τοὺς τρόπους. Ἡ σωματικὴ αὐτοῦ ἀρετὴ καταφαίνεται, ὡς φησι Κούρτιος (Griech. gesch. I, 25), ἐν ταῖς πλαστικαῖς τέχναις, ὧν αἱ παραστάσεις ἦταν αὐτοῦ τοῦ λαοῦ εἰκών. «Ὁ Ἀπόλλων καὶ ὁ Ἑρμῆς, ὁ Θησεὺς καὶ ὁ Ἀχιλλεύς, οἷοι τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν ἐν λίθῳ καὶ ἐν χαλκῷ παρίστανται, ἐξηγιασμένοι εἰσὶν Ἕλληνες, ἡ δὲ ἁρμονία τῶν μελῶν αὐτῶν, αἱ γλυκεῖαί τε καὶ ἁπλαῖ γραμμαὶ τοῦ προσώπου, οἱ μεγάλοι ὀρθαλμοί, τὸ μικρὸν μέτωπον, ἡ εὐθεῖα ῥίς, τὸ λεπτὸν στόμα ἀνῆκον τῷ λαῷ, ἦσαν τὰ φυσικὰ αὐτοῦ γνωρίσματα. Ἡ συμμετρία ἦν ὁ κύριος χαρακτὴρ τῆς σωματικῆς τῶν Ἑλλήνων φύσεως, ὡς μαρτυροῦσι καὶ τὰ ἐν ἑλληνικοῖς τάφοις ἀνακαλυφθέντα κρανία κανονικῶς ἐσχηματισμένα. Ἀλλὰ τὸ σωματικὸν ἦν ἔκφρασις τοῦ πνευματικοῦ· διότι ὁ ἔμφυτος ἔρως τῆς ἐλευθερίας καὶ τὸ ζῶν αἴσθημα τῆς ἀνθρωπίνης ἀξιοπρεπείας ἦσαν διακριτικὰ γνωρίσματα τοῦ χαρακτῆρος αὐτῶν».

Οἱ σωματικοὶ τύποι κατὰ τὸν Φριδ. Φίσχερον (Altes und Neues § 32) ἔτι καὶ νῦν ἐν τοῖς κατοίκοις τῆς Ἑλλάδος ἀναφαίνονται, καίτοι ἡ ἀνάμιξις ξενικοῖς στοιχείοις ἐπαισθητή ἐστιν· ὁ Φίσχερος λόγον ποιεῖται περὶ ἱερέως τινὸς μεσοκούπου ἐκ Βοστίτσης, οὗ ἡ εὐγενὴς κεφαλὴ ἦν κατὰ τὸν αὐστηρὸν ἐκεῖνον κανόνα τῆς ἀρχαίας πλαστικῆς καλλονῆς· τὸ κάθετον μέτωπον μετ' ἀνεπαισθήτου σχεδὸν συστολῆς κατηυθύνετο πρὸς τὴν εὐγενῆ εὐθεῖάν τε καὶ λεπτῶς κλινουσαν ῥῖνα· τὸ δὲ ἄπαλὸν καὶ τέλειον στόμα καὶ τὸ γένειον περιέβαλλε μέλαινα καὶ εὐπλόκαμος γενειάς· ἡ δὲ ὀφρὺς τοξοειδῶς μετὰ χάριτος ὀφθαλμὸν ἐκάλυπτε μέγαν, φωτεινὸν πῦρ ἐξαστράπτοντα, ὅπερ τῷ βλέμματι, καὶ ὅπου μετ' ἀδιαφορίας ἔπιπτεν, ἀξιοσημείωτον παρεῖχεν ἔντασιν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Ἕλληνες ἱερεῖς ἅμα τῇ γενειάδι καὶ κόμην φέρουσι μακράν, οὕτω συμπληροῦται τύπος, ὃς διὰ πάντων τῶν περικυκλούντων καὶ τῆς πραγματικότητος εἰς τὸ φαεινὸν ἦγαγέ με ὄνειρος τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος». Ὁ Φίσχερος λαλεῖ ὡσαύτως καὶ περί τινος χωροφύλακος, «ὃς μετὰ τοσαύτης ἐλαφρότητος περιπατεῖ, ὥστε τὸ βάδισμα ἡμῶν φαίνεται μηχανικὴ ἐργασία· φέρεται ὡς βασιλεύς· ἄφθονοι καὶ μέλανες πλόκαμοι περὶ τὸ μέτωπον αὐτοῦ ἐκυμαίνοντο, τὸ δὲ πρόσωπον αὐτοῦ ἦν ὅμοιον τῷ ἀρχαίῳ· ἀλλ' ὅλως ἑλληνικὸς ἦν ὁ λαμπετόεις αὐτοῦ ὀφθαλμός». «Εὐοφθαλμότατον γὰρ πάντων ἐθνῶν τὸ ἑλληνικόν, λέγει ὁ Ἀδαμάντιος ἐν τῷ φυσιογνωμικῷ αὐτοῦ». (Ἰδ. καὶ σελ. 93).

1) «Ἀναμιμνησκόμεναι ὅτι οἱ συγγραφεῖς οὐδένα ποιοῦνται λόγον περὶ ἀνθρωπίνων προτύπων καὶ πολὺ ἧσσον περὶ τοῦ εἰδικοῦ προτύπου τοσοῦτον νῦν χρησίμου, ὅπερ ἐν ταῖς σχολαῖς ὀνομάζεται τὸ *ἐκδεδαρμένον* (l'écorché), ἔχοντες δ' αὖ ὑπ' ὄψει τὰ μυρία ὅσα μαθήματα τῆς ζώσης καὶ κινουμένης ἀνατομίας, διδόμενα ὑπὸ τοῦ γυμνασίου, τῶν ἀσκήσεων, τῶν λουτρῶν, ἀποδεχόμεθα μετὰ τοῦ Ὀδοφ. Μυλλέρου, ὅτι ὁ Ἕλλην ἀγαλματοποιὸς κάλλιστα γινώσκων τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ σώματος οὐδεμίαν εἶχε χρείαν τὸ ὑπὸ τὸ δέρμα διὰ τῆς ἀνατομίας μελετῆσαι· ὁ νέος ὅμως τεχνίτης ἠναγκασμένος ἐστὶ διὰ τῆς ἀνατομίας τοῦ ὑπὸ τὸ δέρμα ἀναπληρῶσαι τὴν γνῶσιν τῆς ἐπιφανείας, ἥτις ἀτελεστέρα ἐστὶν αὐτῷ καὶ μᾶλλον περιωρισμένη ἢ τῷ Ἕλληνι». Ch. Lévêque. Le spiritualisme dans la sculpture. pag. 27.

2) Ἴδε Grasberger *Erziehung und Unterricht des Classischen Alterthums* 1, 256—257.

Ἀσπασία ἡ γυναικεία Παίδευσις.

§ 63. Τοσαῦτα μὲν καὶ περὶ παιδείας. Ἐπειδὴ δὲ οὐδὲν ἀγαθὸν κακότητος ἄμικτον, ἔχει καὶ ὁ χρυσοῦς αἰὼν τοῦ Περικλέους τὰς κηλίδας καὶ ἐλλείψεις αὐτοῦ, ἃς ἡ φιλοσοφία τοῦ νοῦ οὐκ ἠδυνήθη ἀποτρίψαι καὶ ἐξαλεῖψαι. Τούτων δὲ μεγίστη ἦν ἡ ἔλλειψις τῆς γυναικείας παιδεύσεως· καὶ ἦλθε μὲν ἐξ Ἰωνίας εἰς Ἀθήνας ἔκτακτος ἐπὶ καλλονῇ καὶ εὐφυΐᾳ γυνὴ καὶ συνεδέθη τῷ Περικλεῖ στενώτερον καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἀναξαγόρου, γενομένη σύνευνος τῷ μεγάλῳ ἀνδρί, ἐξ οὗ καὶ ἔτεκεν υἱόν Περικλέα κληθέντα ὁμωνύμως τῷ πατρί, δυστυχῶς ὅμως ἡ Ἀσπασία οὔτε τὰ κεφάλαια εἶχε τῆς Ἰωνικῆς φιλοσοφίας, ἃ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ νοῦ προωδοποίησαν, οὔτε ἡ φύσις αὐτῆς καὶ ἀγωγὴ ἦν τοιαύτη, ὥστε, Ὑπατία τῶν χρόνων τοῦ Περικλέους γιγνομένη, ἀναλαβεῖν, ὡς θείαν ἀποστολήν, τὴν μεταρρύθμισιν τῆς γυναικείας παιδεύσεως ἐν Ἀθήναις. Ἡ Ἀσπασία οὐδὲν περὶ γυναικείας παιδείας κατέλιπε σύγγραμμα, καίτοι πολλαὶ πυθαγόρειοι φιλόσοφοι ἦσαν αὐτῇ ἀξιομίμητον παράδειγμα. Πόθεν ἡ διαφορὰ αὕτη τῶν Ἰάδων καὶ Δωριέων γυναικῶν; Τοῦτο φαίνεται παράδοξον, διότι τὸ ἐναντίον προσεδόκα τις· ἐπειδὴ ἐν Ἰωνίᾳ πολλὰ ἦσαν τὰ παρορμῶντα εἰς τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν. Ἐν Ἰωνίᾳ, ὡς εἴρηται (§ 9, σ. 94, § 41, σ. 162), ἐβλάστησεν ἡ ὁμηρικὴ ποίησις· ἐκ τῆς Ἰωνίας δὲ καὶ οἱ Ὁμηρίδαι τῆς Χίου καὶ οἱ ἄλλοι ῥαψῳδοὶ ὁρμώμενοι διέδοσαν αὐτὴν ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα, ἐν ταῖς λέσχαις τῶν πόλεων, αἳ τρόπον τινὰ ἦσαν τὰ σχολεῖα τῶν ἀνδρῶν κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους, ἀπαγγέλλοντες τὰ ἔπη, ἢ ἐν τοῖς δημοσίοις ἀγῶσι κατὰ τὰς ἑορτὰς τῶν θεῶν, ὅτε ῥαψῳδικοὶ καὶ μουσικοὶ ἐτελοῦντο ἀγῶνες· κατὰ τὴν πανιώνιον ἑορτὴν τὴν ἐν Δήλῳ κατ' ἔτος ἐπὶ τοῖς γενεθλίοις τοῦ Ἀπόλλωνος τελουμένην, πανταχόθεν προσήρχοντο οἱ Ἴωνες, ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες καὶ παῖδες, ὡς μαρτυρεῖ ὁ ποιήσας τὸν ὕμνον εἰς τὸν Δήλιον Ἀπόλλωνα.

Ἔνθα τοι ἑλκεχίτωνες Ἴάονες ἠγερέθονται
αὐτοῖς σὺν παίδεσσι καὶ αἰδοίῃς ἀλόχοισιν·
οἱ δέ σε πυγμαχίῃ τε καὶ ὀρχηθμῷ καὶ ἀοιδῇ
μνησάμενοι τέρπουσιν, ὅταν στήσωνται ἀγῶνα·
φαίη κ' ἀθανάτους καὶ ἀγήρως ἔμμεναι αἰεί,
ὃς τότ' ἐπαντιάσειε, σέ τ' Ἴάονες ἀθρόοι εἶεν·
πάντων γάρ κεν ἴδοιτο χάριν, τέρψαιτο δὲ θυμὸν
ἄνδρας τ' εἰσορόων καλλιζώνους τε γυναῖκας,
νῆάς τ' ὠκείας ἠδ' αὐτῶν κτήματα πολλά.

Ἐξ ὧν καταφαίνεται, ὅτι ποικίλοι ἐτελοῦντο ἀγῶνες πυγμαχίας, ὀρχήσεως καὶ ἀοιδῆς, μαρτυροῦντες ὅτι καὶ παρ' Ἴωσι κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἡ ἐθνικὴ παιδεία, ἡ γυμναστικὴ καὶ ἡ μουσική, μετὰ ζήλου ἐκαλλιεργεῖτο· ὡς δ' ὑπῆρχε Δώριος ἁρμονία καὶ Αἰολικὴ (ὑποδώριος), οὕτω καὶ Ἰωνική, ἥπερ οὐκ ἦν ἀνθηρά, ὡς φησιν Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός, οὐδὲ ἱλαρά, ἀλλ' αὐστηρὰ καὶ σκληρά, ὄγκον ἔχουσα οὐκ ἀγενῆ. διὸ καὶ τῇ τραγῳδίᾳ ἦν προσφιλής.

Ἐν ταῖς Ἰωνικαῖς ἀποικίαις μετὰ τὴν ἐπικὴν ποίησιν ἐβλάστησεν ἡ ἐλεγειακή, ἡ ἰαμβική, ἡ γνωμική, ἡ τῶν σκολιῶν μελῶν, ὧν πρῶτος ποιητὴς μνημονεύεται ὁ Πύθερμος. Ἐν Ἰωνίᾳ ἀνεφάνη ὡσαύτως τὸ πρῶτον ὁ πεζὸς λόγος, ἡ φιλοσοφία, ἡ Ἱστορία, ἡ μαθηματικὴ ἐπιστήμη, ἡ ἀστρονομία καὶ λοιπά. Ἐν Ἰωνίᾳ ἡ χρῆσις τῆς γραφῆς καὶ ἀναγνώσεως κατέστη ἀναγκαιοτέρα ἕνεκα τοῦ ἐμπορίου, μεγάλην ἐπίδοσιν λαβόντος ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ὀγδόου π. Χ. αἰῶνος (ἴδε σελ. 114—116), ἐξ Αἰγύπτου εἰς Ἑλλάδα φέροντος ἄλλα τε καὶ πάπυρον, ὡς τοῦτο ὑπὸ τοῦ σοφοῦ καὶ ἡμετέρου φεβαστοῦ διδασκάλου Egger ἀποδέδεικται, καὶ χρησιμεύοντος οὐ μόνον εἰς ἐμπορευμάτων, ἀλλὰ καὶ εἰς ἰδεῶν ἀνταλλαγήν. Ἐν Ἰωνίᾳ δὲ καὶ ἡ Ἑλληνικὴ ἀλφάβητος συνεπληρώθη τελειοποιηθεῖσα, ἐξ αὐτῆς δὲ μεταδοθεῖσα ὕστερον εἰς Βοιωτίαν καὶ εἰς Ἀττικήν.

Τούτων οὖν οὕτως ἐχόντων οἴκοθεν ἐννοεῖται, ὅτι ἡ αὔξησις τοῦ πνευματικοῦ πλούτου τῶν διδασκαλείων ἦν ἀνάλογος. Ἡ παιδεία τῆς φιλομαθοῦς καὶ προοδευτικῆς ταύτης φυλῆς οὐκέτι ἦν ἀγωγὴ μόνον ἀλλὰ καὶ διδασκαλία καὶ μάθησις καὶ μετάδοσις γνώσεων. Κρηπὶς ἀναντιρρήτως τῆς παιδείας ἦν ὁ Ὅμηρος καὶ οἱ ἄλλοι ποιηταί· ἀλλ' ἐξ οὗ ἀνεφάνη ὁ πεζὸς λόγος, προσελήφθη καὶ οὗτος εἰς χρῆσιν τῆς γραφῆς καὶ ἀναγνώσεως· ὅτι δὲ καὶ τῆς γυμναστικῆς ἐπεμελοῦντο οἱ Ἴωνες, μαρτυρεῖ Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός λέγων, ὅτι ἐβρενθύοντο ἐπὶ ταῖς τῶν σωμάτων εὐεξίαις. Ἐν δὲ Χίῳ καὶ αὐταὶ αἱ παρθένοι ἐγυμνάζοντο καὶ προσεπάλαιον τοῖς νέοις, ὡς λέγει ὁ Ἀθήναιος (Γ', σελ. 566)· «Ἐν Χίῳ δὲ τῇ νήσῳ καὶ βυβλίζειν ἥδιστόν ἐστιν ἐπὶ τὰ γυμνάσια καὶ τοὺς δρόμους καὶ ὁρᾶν προσπαλαίοντας τοὺς νέους ταῖς κόραις».

Εὐδαίμονες. χρόνοι! δυστυχῶς ἡ παιδεία τῶν Ἰώνων μεταβολὰς ἐπὶ τὸ χεῖρον ὑπέστη,

ὡς καὶ ὁ χαρακτὴρ αὐτῶν, ὃς τὸ κατ' ἀρχὰς ἥμερος ὤν, οἷος ἐν Ὀδυσσείᾳ περιγράφεται ὁ τῶν Φαιάκων, ὕστερον ἔνεκα τῶν ἐμφυλίων σπαραγμῶν τῶν ὀλιγαρχικῶν καὶ δημοκρατικῶν ἀπέβη σκληρὸς καὶ δυσκατάλλακτος. Τοιοῦτος περιγράφεται παρ' Ἀθηναίῳ ὑπὸ Ἡρακλείδου τοῦ Ποντικοῦ· «ὃ (ἦθος) διαφαίνουσιν οἱ Ἴωνες ἐπὶ ταῖς τῶν σωμάτων εὐεξίαις βρενθυόμενοι καὶ θυμοῦ πλήρεις, δυσκατάλλακτοι, φιλόνεικοι, οὐδὲν φιλάνθρωπον οὐδὲ ἱλαρὸν ἐνδιδόντες, ἀστοργίαν καὶ σκληρότητα ἐν τοῖς ἤθεσιν ἐμφανίζοντες».

Τὸ δὲ φιλόνεικον αὐτῶν ἦθος ἐκ τῶν οἴκων καὶ τῆς ἀγορᾶς παρεισέδυε καὶ εἰς τὰς παλαίστρας τῶν παίδων καὶ στάσεις προὐκάλει, ὅπερ ὁ μὲν Πλάτων ὁμολογεῖ περὶ τῶν Μιλησίων παίδων, ὁ δὲ Αἰλιανὸς περὶ τῶν Κλαζομενίων, ἀφηγούμενος ἀνέκδοτόν τι ἀρκούντως χαρακτηρίζον τὴν ἀνατροφὴν ἣν οἱ παῖδες παρὰ τῶν γονέων αὐτῶν ἐλάμβανον, μεταδιδόντων αὐτοῖς τοῦ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν ἐμφωλεύοντος φθόνου καὶ μίσους τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν. Ἐν Κλαζομεναῖς ἔζη ἀγαθὸς καὶ ἀνάρετος πολίτης ὁ Τιμησίας, καλῶς διοικήσας τὰ τῆς πόλεως· ἀλλὰ τούτου ἕνεκα ἐφθονεῖτο καὶ ἐμισεῖτο ὑπὸ τῶν πολλῶν· ὁ δὲ καρτερικῶς ἠνείχετο τὸν φθόνον τῶν πολιτῶν· ἀλλ' ὅτε διερχόμενος διὰ διδασκαλείου ἤκουσε, δύο παίδων παιζόντων, τοῦ ἑνὸς πρὸς τὸν ἕτερον φιλονεικοῦντος καὶ ἐπομνύντος «οὕτως ἐγὼ Τιμησίου τὸν ἐγκέφαλον ἐξαράξαιμι» κατενόησεν ὅτι τὸ πάθος τῶν πολιτῶν δεινόν ἐστι καὶ ἀνίατον, ὅτε καὶ εἰς τὴν τρυφερὰν τῶν παίδων καρδίαν εἰσέδυσε· διὸ ἐκὼν τῆς πατρίδος ἀπῆλθε.

Τὰ ἤθη τῶν Ἰώνων ἐξηχρειώθησαν μάλιστα ὅτε τῆς αὐτονομίας ἀπολεσθείσης εἰς ἐπιμιξίαν ἦλθον μετὰ τῶν Λυδῶν καὶ Φρυγῶν καὶ ἄλλων τῆς Ἑλάσσονος Ἀσίας λαῶν, ἡττηθέντες ὑπὸ Κροίσου καὶ ὕστερον ὑπὸ Κύρου. «Ἰώνων δὲ τὸ πολὺ πλῆθος ἠλλοίωται, λέγει ὁ Ἡρακλείδης, διὰ τὸ συμπεριφέρεσθαι τοῖς ἀεὶ δυναστεύουσιν αὐτοῖς τῶν βαρβάρων».

Τούτων ἕνεκα καὶ τοῦ φιλογυμναστεῖν ἀπέσχον ἁβροδίαιτοι γενόμενοι καὶ μαλθακοὶ καὶ ἡδυπαθεῖς. Περὶ Κολοφωνίων λέγει ὁ Φύλαρχος ὅτι «τὴν ἀρχὴν ὄντες σκληροὶ ἐν ταῖς ἀγωγαῖς, ἐπεὶ εἰς τρυφὴν ἐξώκειλαν, πρὸς Λυδοὺς φιλίαν καὶ συμμαχίαν ποιησάμενοι, προήεσαν διησκημένοι τὰς κόμας χρυσῷ κόσμῳ, ὡς καὶ Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιός φησιν·

Ἁβροσύνας δὲ μαθόντες ἀνωφελέας παρὰ Λυδῶν,
ὅφρα τυραννίης ἦσαν ἄνευ στυγερῆς,
ἤεσαν εἰς ἀγορὴν παναλουργέα φάρ' ἔχοντες,
οὐ μείους ὥς περ χίλιοι εἰς ἐπίπαν,
αὐχαλέοι καίτῃσιν ἀγαλλόμενοι εὐπρεπέεσσιν
ἀσκητοῖς ἀδμὴν χρίμασι δευόμενοι.

Τοὺς Κολοφωνίους ἐμιμήσαντο καὶ οἱ Μιλήσιοι, οἵ γε ἕως μὲν οὐκ ἐτρύφων, ἄλλους τε ἐνίκων καὶ τοὺς ἐπιδραμόντας τὴν Ἀσίαν Σκύθας, ὡς φησιν Ἔφορος, καὶ τὰς τε ἐρ' Ἑλλησπόντῳ πόλεις ἔκτισαν καὶ τὸν Εὔξεινον Πόντον κατῴκισαν πόλεσι λαμπραῖς καὶ πάντες ἐπὶ τὴν Μίλητον ἔθεον· ὡς δὲ ὑπῆχθησαν ἡδονῇ καὶ τρυφῇ, κατερρύη τὸ τῆς πόλεως ἀνδρεῖον, φησὶν Ἀριστοτέλης, καὶ παροιμία τις ἐγεννήθη ἐπ' αὐτῶν· *Πάλαι ποτ' ἦσαν ἄλκιμοι Μιλήσιοι.* Διὸ καὶ τὸ τῶν Ἰώνων ὄνομα κατεφρονήθη, καὶ ἄλλοι τε ἀπέφευγον αὐτὸ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, «οὐ βουλόμενοι, λέγει ὁ Ἡρόδοτος, Ἴωνες κεκλῆσθαι».

Ἐμφύλιοι λοιπὸν διχόνοιαι, φθόνοι καὶ μίσοι, στάσεις καὶ ἀλληλοφονίαι, τρυφὴ καὶ ἡδυπάθεια καὶ ἀπώλεια τῆς αὐτονομίας, τοιαῦται αἱ αἰτίαι, δι' ἃς προώρως διεσπάσθη ἡ παιδεία τῆς Ἰωνικῆς φυλῆς καὶ ἀπώλεσε τὴν παιδαγωγικὴν αὐτῆς δύναμιν καὶ ἁρμονίαν, καὶ οὔτε παντὸς τῆς Ἰωνίας ἦν ὁμοιόμορφος, οὔτε ἡ σωματικὴ ἀγωγὴ τῇ διανοητικῇ συνεβάδιζεν, οὔτε ἡ διανοητικὴ τῇ ἠθικῇ.

Εἰ δὲ τοιαύτην ἀλλοίωσιν ὑπέστη ἡ ἀγωγὴ τῶν ἀνδρῶν, τί ἂν εἴποιμεν περὶ τῆς τῶν γυναικῶν, αἵτινες ῥᾷον τῶν ἀνδρῶν συνεξωμοιοῦντο τοῖς Ἀσιατικοῖς ἤθεσι, συγγενεῖς οὖσαι καὶ ὁμαίμονες τῶν Καείρων καὶ Λυδῶν, τοὐλάχιστον αἱ γυναῖκες τῆς Μιλήτου καὶ Κολοφῶνος; διότι οἱ πρῶτοι ἄποικοι ἄνευ γυναικῶν ἐλθόντες καὶ κατακλυδόντες τὴν χώραν, τοὺς μὲν γονεῖς ἔσφαξαν, τὰς δὲ παρθένους βίᾳ γυναῖκας αὐτῶν ἐποίησαν. Τοῦτο περὶ Μιλησίων λέγει ὁ Ἡρόδοτος (Α, 146)· «Οἱ δὲ αὐτέων, ἀπὸ τοῦ Πρυτανηίου τοῦ Ἀθηναίων ὁρμηθέντες, καὶ νομίζοντες γενναιότατοι εἶναι Ἰώνων, οὗτοι δὲ οὐ γυναῖκας ἤγαγον εἰς ἀποικίην, ἀλλὰ Καείρας ἔσχον, τῶν ἐφόνευσαν τοὺς γονέας.... Ταῦτα δὲ ἦν γινόμενα ἐν Μιλήτῳ». Περὶ δὲ Κολοφωνίων ἱστορεῖ ὁ ἐκ τῆς αὐτῆς πόλεως ὁρμώμενος Μίμνερμος·

Ἡμεῖς δ' αἰπὺ Πύλον Νηλήιον ἄστυ λιπόντες
Ἰμερτὴν Ἀσίην νησὶν ἀφικόμεθα·
εἰς δ' ἐρατὴν Κολοφῶνα, βίην ὑπέροπλον ἔχοντες,
ἐζόμεθ' ἀργαλέης ὕβριος ἡγεμόνες.

Ὅτι δὲ αἱ δυστυχεῖς αὗται γυναῖκες βίᾳ εἰς γάμον ὑπαχθεῖσαι μετὰ τοῦ αἵματος ἐκληρο-

δότησαν ταῖς ἐπερχομέναις γενεαῖς τοῦ φύλου αὐτῶν καὶ λύπας σπαραξικαρδίους καὶ μελαγχολίας καὶ νευρικὰ νοσήματα, τοῦτο διδάσκουσιν ἡμᾶς οἱ ἱστορικοὶ χρόνοι, καθ' οὓς τὰς παρθένους ἔστιν ὅτε ἀηδία καὶ ἀποστροφὴ τοῦ βίου ἄνευ φανερᾶς αἰτίας κατελάμβανεν. Ὁ Πολύαινος ἱστορεῖ ὅτι «ἐν Μιλήτῳ τὰς παρθένους μανικὸν πάθος κατέσχεν· αἱ πλεῖσται γάρ, μηδεμιᾶς οὔσης συμφορᾶς, ἐξαίφνης αὐτὰς ἀπεβρόχιζον».

Ἡ Ἰὰς λοιπὸν ἀπώλεσε τὴν ἠθικὴν ἐκείνην ἀξιοπρέπειαν τῆς γυναικὸς τῆς Ὁμηρικῆς ποιήσεως, περιορισθεῖσα ἐν τῇ γυναικωνίτιδι· διὰ τοῦτο παρ' Ἴωσιν οὐδεμία γυνὴ ἀνεφάνη μουσοποιὸς καὶ ποιήτρια, οἵαι παρ' Αἰολιεῦσι καὶ Δωριεῦσιν, ἀλλὰ ψάλτριαι καὶ αὐλητρίδες, ταῖς ἡδοναῖς καὶ ταῖς ἀπολαύσεσι τῶν ἀνδρῶν χρησιμεύουσαι· πολλαὶ τὸν πατρικὸν οἶκον φεύγουσαι εἰς τὸν ἑταιρικὸν ἐπεδίδοντο βίον, ὧν οὐκ ὀλίγαι παλλακαὶ καὶ ὄργανα τῶν σατραπῶν καθίσταντο. Τοιαῦται μάλιστα ἦσαν ὅσαι ἐπὶ εὐφυΐᾳ καὶ καλλονῇ διαπρέπουσαι, καὶ ὑψηλοτέρας τυγχάνουσαι ἀνατροφῆς, τὸν πατρικὸν οἶκον ὑπελάμβανον μικρόν, μήτε τὴν καρδίαν αὐτῶν μήτε τὸν νοῦν δυνάμενον πληρῶσαι, ὑπὸ φιλοδοξίας κατακνιζόμεναι μέγα τι διανδραματίσαι πρόσωπον· ἐφ' ᾧ ἐφρόντιζον μετὰ τῶν ἰσχυόντων ἐν ταῖς πόλεσι συζῆν, καὶ δεσπόζειν αὐτῶν καὶ δι' αὐτῶν ἄγειν καὶ φέρειν τὰ κοινά.

Τοιαύτη κατὰ τοὺς μηδικοὺς πολέμους ἐγένετο Θαργηλία ἡ Μιλησία, τέσσαρσι καὶ δέκα συζευχθεῖσα ἀνδράσιν (Ἀθήν. ΙΓ, 608), καὶ πολλὰς Ἑλληνίδας πόλεις δι' αὐτῶν ποιήσασα μηδίζειν· ἦν δὲ τὸ εἶδος πάνυ καλὴ καὶ σοφή· ἀλλὰ διεφθαρμένην ἔχουσα τὴν καρδίαν καὶ τὸ ἦθος, τὴν σοφίαν καὶ τὴν καλλονὴν αὐτῆς ἐπὶ βλάβῃ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους μετεχειρίσατο.

Τὴν Θαργηλίαν ταύτην ἐμιμήσατο καὶ ἡ ὁμόπολις αὐτῇ Ἀσπασία, ὡς φησι Πλούταρχος, (Περικλ. κδ'), οὗ οἱ λόγοι ἔχουσιν ὧδε. «Ἔπει δ' Ἀσπασίᾳ χαριζόμενος δοκεῖ (Περικλῆς) πρᾶξαι τὰ πρὸς Σαμίους, ἐνταῦθ' ἂν εἴη καιρὸς διαπορῆσαι μάλιστα περὶ τῆς ἀνθρώπου, τίνα τέχνην ἢ δύναμιν τοσαύτην ἔχουσα, τῶν τε πολιτικῶν τοὺς πρωτεύοντας ἐχειρώσατο, καὶ τοῖς φιλοσόφοις οὐ φαῦλον οὐδ' ὀλίγον ὑπὲρ ἑαυτῆς παρέσχε λόγον· ὅτι μὲν γὰρ ἦν Μιλησία γένος, Ἀξιόχου θυγάτηρ, ὁμολογεῖται. Φασὶ δ' αὐτὴν Θαργηλίαν τινὰ τῶν παλαιῶν Ἰάδων ζηλώσασαν, ἐπιθέσθαι τοῖς δεινοτάτοις ἀνδράσι. Καὶ γὰρ ἡ Θαργηλία, τό τε εἶδος εὐπρεπὴς γενομένη, καὶ χάριν ἔχουσα μετὰ δεινότητος πλείστοις μὲν Ἑλλήνων συνῴκησεν ἀνδράσι, πάντας δὲ προσεποιήσατο βασιλεῖ τοὺς πλησιάσαντας αὐτῇ καὶ ταῖς πόλεσι μηδισμοῦ δι' ἐκείνων ὑπέσπειρεν ἀρχάς, δυνατωτάτων ὄντων καὶ μεγίστων. Τὴν δὲ Ἀσπασίαν οἱ μὲν ὡς σοφήν τινα καὶ πολιτικὴν ὑπὸ τοῦ Περικλέους σπουδασθῆναι λέγουσι. Καὶ γὰρ Σωκράτης ἔστιν ὅτε μετὰ τῶν γνωρίμων ἐφοίτα, καὶ τὰς γυναῖκας ἀκροασομένας οἱ συνήθεις ἦγον εἰς αὐτήν, καίπερ οὐ κοσμίου προϊσταμένην ἐργασίας οὐδὲ σεμνῆς, ἀλλὰ παιδίσκας ἑταιρούσας τρέφουσαν· Αἰσχίνης δέ φησι καὶ Λυσικλέα τὸν προβατοκάπηλον, ἐς ἀγενοῦς καὶ ταπεινοῦ τὴν φύσιν, Ἀθηναίων γενέσθαι πρῶτον, Ἀσπασίᾳ συνόντα μετὰ τὴν Περικλέους τελευτήν. Ἐν δὲ τῷ Μενεξένῳ τοῦ Πλάτωνος, εἰ καὶ μετὰ παιδιᾶς τὰ πρῶτα γέγραπται, τοσοῦτον γ' ἱστορίᾳ ἔνεστιν, ὅτι δόξαν εἶχε τὸ γύναιον ἐπὶ ῥητορικῇ πολλοῖς Ἀθηναίων ὁμιλεῖν. Φαίνεται μέντοι μᾶλλον ἐρωτική τις ἡ τοῦ Περικλέους ἀγάπησις γενομένη πρὸς Ἀσπασίαν· ἦν μὲν γὰρ αὐτῷ γυνὴ προσήκουσα μὲν κατὰ γένος, συνῳκηκυῖα δ' Ἱππονίκῳ πρότερον, ἐξ οὗ Καλλίαν ἔτεκε τὸν πλούσιον· ἔτεκε δὲ καὶ παρὰ τῷ Περικλεῖ Ξάνθιππον καὶ Πάραλον. Εἶτα τῆς συμβιώσεως οὐκ οὔσης αὐτοῖς ἀρεστῆς, ἐκείνην μὲν ἑτέρῳ βουλομένην συνεξέδωκεν, αὐτὸς δὲ τὴν Ἀσπασίαν λαβὼν ἔστερξε διαφερόντως. Καὶ γὰρ ἐξιὼν, ὡς φασι, καὶ εἰσιὼν ἀπ' ἀγορᾶς ἡσπάζετο μετὰ τοῦ καταφιλεῖν. Οὕτω δὲ τὴν Ἀσπασίαν ὀνομαστὴν καὶ κλεινὴν γενέσθαι λέγουσιν, ὥστε καὶ Κῦρον τὸν πολεμήσαντα βασιλεῖ περὶ τῆς τῶν Περσῶν ἡγεμονίας τὴν ἀγαπωμένην ὑπ' αὐτοῦ μάλιστα τῶν παλλακίδων Ἀσπασίαν ὀνομάσαι, καλουμένην Μιλτὼ πρότερον· ἦν δὲ Φωκαὶς τὸ γένος, Ἑρμοτίμου θυγάτηρ. Ἐν δὲ τῇ μάχῃ Κύρου πεσόντος ἀπαχθεῖσα πρὸς βασιλέα πλεῖστον ἴσχυσε».

Παραλείπομεν τὸν φιλόψογον Ἀθήναιον ὡς οὐδεμιᾶς ἄξιον πίστεως· ἀλλὰ καὶ ἐξ ὧν λέγει ὁ Πλούταρχος οὐκ ἄλλο τι δυνάμεθα συναγαγεῖν ἢ ὅ πρότερον εἴπομεν, ὅτι ἡ Ἀσπασία οὔτε ἠθικὰ κεφάλαια προγενεστέρων γυναικῶν ἦλθε φέρουσα ἐξ Ἰωνίας, οὔτε ἐξ ἑαυτῆς, ἐξ ἀγωγῆς ἢ καὶ ἐκ φύσεως, εἶχε τὴν ἠθικὴν δύναμιν ἀναλαβεῖν τὴν ὑψηλὴν κλῆσιν καὶ ἐπιχειρῆσαι τὴν ἀναγέννησιν τοῦ γυναικείου φύλου διὰ τῆς παιδείας· μόνον παχυλὴ ἄγνοια τῆς ἱστορίας δύναται τοιαύτην ἀποστολὴν ἀναθεῖναι αὐτῇ, ὅτε οὐδὲ περὶ αὐτῆς τῆς Διοτίμης λέγεται τοιοῦτόν τι· εὐχῆς ἔργον ἦν ἡ Ἀσπασία τοιαύτην εἶχεν ἀποστολήν· διότι ἴσως ἐγίνετο ὁλοκάτωμα, ὡς ὁ Σωκράτης, ἀλλὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς διδασκαλίας αὐτῆς ἦσαν ἀναντιρρήτως πολλὰ καὶ μεγάλα, ὡς τὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ φιλοσόφου. Ἡ φιλοδοξία ὅμως τῆς Ἀσπασίας ἦν ἄλλη, προσκολληθῆναι, ὡς ἡ Θαργηλία, τοῖς πρωτεύουσι τῶν πολιτικῶν καὶ παρ' αὐτοῖς ἰσχῦσαι· ὅτι δὲ οἱ φίλοι τοῦ Περικλέους ἦγον τὰς γυναῖκας αὐτῶν ἀκροασομένας αὐτῆς, τοῦτο ἦν πάρεργον, καὶ ἐγίνετο μᾶλλον χάριν τοῦ Περικλέους, ἵνα δείξωσιν ὅτι τιμῶσι τὴν γυναῖκα ἣν οὕτω περιπαθῶς οὗτος ἠγάπα· οὐκ ἦγον ὅμως καὶ τὰς κύρας αὐτῶν, ὅπερ ἔδει ποιεῖν, εἰ ὄντως ἡ Ἀσπασία ἠσχολεῖτο περὶ τὴν γυναικείαν ἐκπαίδευσιν· αἱ δὲ αὐστηραὶ ἐπὶ σωφροσύνῃ γυναῖκες ἀπεῖχον φοιτᾶν εἰς τῆς Ἀσπασίας, διότι πολλὰ κατ' αὐτῆς διεθρυλοῦντο ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Περικλέους, ὥστε καὶ εἰς δίκην εἰσήχθη κατηγορουμένη ἐπὶ διαφθορᾷ ἠθῶν καὶ μόλις ἐσώθη ὑπὸ τῶν δακρύων τοῦ Περικλέους. Ὁ Περικλῆς περιπαθῶς ἠγάπα αὐτήν, οὐχ ὅμως καὶ αὕτη αὐτόν· διότι τούτου τελευτήσαντος συνῴκησεν εὐθὺς ἑτέρῳ ἀνδρί, τῷ προβατοκαπήλῳ Λυσικλεῖ, ὅπερ μαρτυρεῖ ἀστάθειαν ἠθικοῦ χαρακτῆρος Ἡ γυνὴ τοῦ Περικλέους ὤφειλε μεῖναι αὐτῷ ἐσκεῖ πιστὴ καὶ σεβομένη τὴν μνήμην αὐτοῦ, μίαν καὶ μόνην τοῦ λοιποῦ ἔχουσα φροντίδα καλῶς παιδεῦσαι, ὃν ἐκ τοῦ Περικλέους ἔτεκε, τὸν ὁμώνυμον αὐτῷ, καὶ καταστῆσαι ἄξιον τοῦ πατρός, δεύτερον Περικλέα· ἀλλ' αὕτη ἔσπευσεν ἑτέρῳ συνοικῆσαι ἀνδρί.

Αἱ γυναῖκες ὅμως τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, καθ' Ὅμηρον, οὐκ ἔσπευδον ἑτέρῳ ἀνδρὶ συνοικεῖν, ἀλλ' ἔμενον πισταὶ καὶ μετὰ τὴν τελευτὴν τῷ πρώτῳ ἀνδρί, τὸν δεύτερον γάμον ἀποτροπιαζόμεναι, ὡς ποιοῦσι νῦν αἱ ἠπειρώτιδες. Οὕτως ἐποίησε καὶ ἡ μήτηρ τῶν Γράκχων ἡ Κορνηλία ἀρνησαμένη χάριν τῶν υἱῶν ἐλθεῖν εἰς γάμον, οὐχὶ προβατοκαπήλῳ ἀνδρί, ἀλλὰ τῷ βασιλεῖ Πτολεμαίῳ, προσφέροντι αὐτῇ τὸ βασιλικὸν διάδημα[1]. Οὕτω δὲ φιλοτίμως ἐξέθρεψε τοὺς υἱούς, ὥστε καίτοι ἦσαν ὁμολογουμένως πάντων Ῥωμαίων εὐφυέστατοι, ἐφαίνοντο, λέγει ὁ Πλούταρχος, βέλτιον πεπαιδεῦσθαι ἢ περυκέναι πρὸς ἀρετήν. Τοιοῦτόν τι οὐκ ἔχομεν εἰπεῖν περὶ Ἀσπασίας· οἱ κωμικοὶ λέγουσι τὰ ἐναντία· οἷον, ὁ Εὔπολις ποιεῖ τὸν Περικλέα ἐν τοῖς *Δήμοις* ἐρωτῶντα τὸν Μυρωνίδην,

Ὁ νόμος δέ μοι ξῇ;

τὸν δὲ ἀποκρινόμενον·

καὶ πάλαι γ' ἂν ἦν ἀνήρ,
εἰ μὴ τὸ τῆς πόρνης ὑπωρρώδει κακόν.

Τὸ κακὸν τῆς Ἀσπασίας ἦν ἡ Μιλησία αὐτῆς ἀγωγή, δι' ἣν οὐκ ἠδύνατο ὑπεράνω τῆς πολυγάμου Θαργηλίας ὑψωθῆναι οὐδὲ ἀναλαβεῖν ὑπὲρ τῆς παιδεύσεως τῆς θηλείας νεολαίας τοιαύτην ἀποστολήν, οἵαν ὁ Σωκράτης ὑπὲρ τῆς παιδεύσεως τῶν νέων· διὰ τοῦτο, καίπερ εὐφυὴς καὶ εὐπαίδευτος οὐδὲν σπουδαῖον καὶ ἄξιον λόγου παρήγαγεν, οὐδὲ μαθήτριάν τινα ξένην ἢ ἀστὴν ἀνέδειξεν, ὡς ἡ Σαπφὼ καὶ Ἀνδρομέδα, ὧν αἱ μαθήτριαι ἐκλείσθησαν ἐπὶ ποιητικῇ ἀξίᾳ.

Τοιαύτη ἡ ἀλήθεια περὶ Ἀσπασίας. Ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν ὁ μὲν Κούρτιος (II, 227) φίλος τῆς ἰωνικῆς φυλῆς φίλα καὶ περὶ τῆς Ἀσπασίας φρονεῖ, οὐδὲν εὑρίσκων ἐπίψογον οὐδ' αὐτὸ τοῦτο ὅτι πρότυπον ἔσχε μιμήσεως τὴν Θαργηλίαν. «Ἀσπασία, φησί, θυγάτηρ Ἀξιόχου ἦν γυνὴ οἵα ἡ Θαργηλία, ἣ ὡσαύτως ἐκ Μιλήτου καταγομένη, φαίνεται πρότυπον αὐτῇ χρησιμεύσασα· ὡς αὕτη, οὕτως οὐδ' ἡ Ἀσπασία ἐγένετο χυδαίων ἡδονῶν ὄργανον, καθὰ αἱ κοιναὶ ἑταῖραι τῆς Ἰωνίας καὶ τῆς Κορίνθου».

Ἐξαιτούμεθα συγγνώμην παρὰ τοῦ σοφοῦ ἱστορικοῦ ὅλως πρὸς τοῦτο διαφωνοῦντες αὐτῷ· διότι κατὰ τὴν ἡμετέραν κρίσιν ἡ Θαργηλία ἦν χείρων πόρνη τῶν κοινῶν ἑταιρῶν τῆς Ἰωνίας καὶ Κορίνθου. Ἐπειδὴ αὗται μὲν εἶχον πορνικὸν μόνον τὸ σῶμα, ἐκείνη δὲ καὶ τὴν ψυχήν· καὶ αὗται μὲν ἐθήρευον τὴν ἀπώλειαν ἰδιωτῶν,

---

1) Ἡ δὲ πτωχὴ Φριδερίκη Βρικόν, ἡ πρώτη μνηστὴ τοῦ Γαΐθου, καί τι πλέον ἐπείνασεν. Ἐγκαταλειφθεῖσα ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ οὐκ ἠθέλησε μετ' ἄλλου ἀνδρὸς συμφευθῆναι, πρὸς τοὺς αἰτοῦντας τὴν χεῖρα αὐτῆς λέγουσα· «Χεὶρ δοθεῖσα ἅπαξ τῷ Γαΐθῃ, οὐ δοθήσεται ἄλλῳ ἀνδρί». Τοιαῦτα ὤφειλε φρονεῖν καὶ λέγειν περὶ Περικλέους καὶ ἡ Ἀσπασία, διότι ὁ Περικλῆς ἦν πολὺ τοῦ ποιητοῦ ὑπέρτερος, οὐδὲ πρὸς αὐτὴν ἔδειξεν ἀστάθειαν χαρακτῆρος, οἵαν ὁ ποιητής· ἀλλ' αἰτοῦμεν Ἀρκαδίαν, τοιαῦτα παρὰ τῆς Ἀσπασίας ἀπαιτοῦντες, πρότυπον παράδειγμα ἐχούσης τὴν συμπολίτιδα αὐτῆς Θαργηλίαν, τεσσαρασκαίδεκα λαβοῦσαν ἄνδρας. Ἠδύνατο λοιπὸν καὶ ἡ Ἀσπασία μεῖναι ἄνευ ἀνδρὸς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Περικλέους;

ἐκείνη δὲ τὴν καταστροφὴν σύμπαντος τοῦ Ἑλληνικοῦ διὰ τῶν πλουσίων καὶ ἰσχυρῶν φίλων, οἷς συνῆκει καὶ διέφθειρε, πιοῦσα μηδίζειν τὰς ἑλληνίδας πόλεις».

«Ἡ Ἀσπασία, λέγει ὁ Κούρτιος, οὐκ ἐπεζήτει μόνον τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν πλήρωσιν τῶν ὀρέξεων αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς καλλονῆς καὶ καλλιεργείας τοῦ πνεύματος αὐτῆς πρὸς ἑαυτὴν τοὺς πρωτεύοντας τῶν ἀνδρῶν προσελκῦσαι, καὶ διὰ τοιούτων δεσμῶν δύναμιν κτήσασθαι καὶ ἐπιρροήν· ἦλθε δὲ εἰς Ἀθήνας καθ' ὃν χρόνον ἦν ἀρεστὸν πᾶν τὸ νέον καὶ ἔκτακτον, πᾶσα πρόοδος καὶ πρόσκτησις γνώσεων, πᾶν τὸ δοκοῦν τὰ κοινῇ παραδεδεγμένα εὐρύνειν. Οὐ πολὺς δὲ παρῆλθε χρόνος καὶ εἶδον ὅτι ἡ Ἀσπασία οὐκ ἐχρῆτο τεχνάσμασιν, ὅπως τῶν καρδιῶν δεσπόζῃ· ἦν φύσις ὑψηλή, πολύδωρος, αἰσθανομένη ἐν παντὶ εἴδει τὸ καλόν, ἐναρμονίως καὶ εὐτυχῶς μεμορφωμένη. Τὸ πρῶτον τότε γυνὴ ἦν κάτοχος σύμπαντος τοῦ θησαυροῦ τοῦ ἑλληνισμοῦ· μετὰ βαθείας δὲ ἐκπλήξεως τὸ θαυμάσιον τοῦτο ἐθεώντα χρῆμα· ἐγίνωσκεν ἐπαγωγῷ χάριτι λαλεῖν περὶ πάντων τῶν σπουδαίων ζητημάτων, περὶ πολιτικῆς, περὶ φιλοσοφίας, περὶ τέχνης, ὥστε οἱ σπουδαιότατοι τῶν Ἀθηναίων καὶ αὐτὸς ὁ Σωκράτης[1] ἐρείτιον ἀκροασόμενοι ἁπλήστως αὐτῆς λεγούσης. Ἀλλ' ἐν Ἀθήναις ἡ προσωπικὴ αὐτῆς ἐνέργεια ἀρχὴν εἴληφεν, ὅτε στενῶς τῷ Περικλεῖ συνεδέθη δι' ἀμοιβαίας ἀγάπης, ἧς ἡ διάρκεια ἀρκούντως δείκνυσιν, ὅτι ὁ δεσμὸς οὗτος ἦν ὑψηλότερόν τι ἢ ἀπόλαυσις τῶν αἰσθήσεων καὶ πρόσκαιρος ἰδιοτροπία· ἦν ἀληθὴς γάμος οὐδενὸς ἄλλου ἐλλείποντος ἢ τῆς ἐπικυρώσεως τοῦ ἀστικοῦ νόμου, τῆς Ἀσπασίας οὐκ οὔσης ἀστῆς[2]· ὑπῆρξε δεσμὸς ὑπὸ τῆς πιστοτάτης καὶ τρυφερωτάτης συγκρατούμενος ἀγάπης, ἣν μόνος ὁ θάνατος διέλυσεν[1]· ἦν πηγὴ ἄρδουσα οἰκιακῆς εὐδαιμονίας, ἧς χρείαν εἶχεν, εἴπερ τις καὶ ἄλλος, ὁ Περικλῆς ζῶν μακρὰν τῶν διαχύσεων, ἀεὶ ἀσχολούμενος περὶ τὰ πολιτικά.

»Ἡ συμβίωσις τοιαύτῃ γυναικὶ ὑπῆρξε πολυειδῶς τῷ Περικλεῖ ἀνεκτίμητον ἀγαθόν· διότι οὐ μόνον πάσας αὐτῆς ταῖς χάρισι τὰς ὥρας τῆς διαχύσεως αὐτοῦ ἔτερπε, καὶ τὸ πολυμέριμνον αὐτοῦ πνεῦμα ἐφαίδρυνεν, ἀλλὰ καὶ ἐν συναφείᾳ αὐτὸν μετὰ τοῦ κοινοῦ βίου συνεκράτει, ἔχουσα ὅ,τι ἔλειπεν αὐτῷ, τρόπον ἐλευθέρου καὶ ἁρμόδιον τοῦ ζῆν μετὰ ποικίλων ἀνθρώπων· ἐγίνωσκεν ὅ,τι ἐν τῇ πόλει συνέβαινεν[3]· ἀλλὰ καὶ τὰ πόρρω γιγνόμενα οὐκ ἐλάνθανον αὐτήν· αὕτη δὲ πρώτη ἐμύησεν αὐτὸν τὴν Σικελικὴν ῥητορικήν, ἀκμάζουσαν τότε· ἐγίγνετο αὐτῷ χρησίμη δι' ὧν εἶχε πολλῶν καὶ ποικίλων σχέσεων ἐν Ἀττικῇ καὶ ἐν ταῖς ξέναις χώραις, καὶ διὰ τῆς ὀξυδερκείας τῆς γυναικείας δεινότητος προσγενομένης αὐτῇ ὑπὸ τῆς πείρας τοῦ κόσμου.

»Ἡ διασημοτάτη λοιπὸν γυνὴ τῶν χρόνων αὐτῆς συνέζη τῷ ἀνδρὶ τῷ κυβερνῶντι τῇ ὑ-

---

1) Ἡ διάλυσις τοῦ δεσμοῦ τούτου καὶ μετὰ θάνατον ἦν σφάλμα τῆς Ἀσπασίας, ὡς εἴρηται. Η. Β.

2) Ταῦτα φαντασιώδη εἰσίν. Ὁ ἐν Ἀθήναις βίος τῆς Ἀσπασίας διαιρεῖται εἰς τρεῖς ἐποχάς. α') Πρὸ τῆς συμβιώσεως μετὰ τοῦ Περικλέους. Ἄγνωστος καὶ ἄνευ δυνάμεως ἐδέχατο τοὺς περιέργους· ἀλλ' ἦν ἑταίρα ἢ ἔτρεφε νέας τὸν ἑταιρικὸν μετερχομένας βίον; Ταῦτα ἴσως εἰσὶ κακοβούλων συκοφαντῶν ἐπινοήματα. β') Συμβίωσις μετὰ τοῦ Περικλέους. Κατὰ ταύτην τὴν ἐποχὴν αἱ σχέσεις τῆς Ἀσπασίας περιωρίσθησαν, εἰ μάλιστα, ὡς φησι Κούρτιος, ἡ Ἀσπασία ἔζη ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Περικλέους· διότι οὐ παντὶ ἦν ἡ εἴσοδος ἐλευθέρα, ἀλλὰ μόνον τοῖς φίλοις τοῦ Περικλέους· διότι οὐδεμίαν εἶχε χρείαν ὁ Περικλῆς τὴν Ἀσπασίαν καταστῆσαι ὑπουργὸν τῆς ἀστυνομίας, ὅπως μανθάνῃ τὰ συμβαίνοντα ἐν τῇ πόλει ἢ διδάσκαλον, ὅπως μάθῃ παρ' αὐτῆς τὴν Σικελικὴν ῥητορικήν, συνδιαλεγόμενος Πρωταγόρᾳ καὶ ἄλλοις σοφισταῖς καὶ φιλίας ἔχων σχέσεις πρὸς τὸν ἐκ Συρακουσῶν μετοικήσαντα Κέφαλον τὸν πατέρα τοῦ Λυσίου. γ') Βίος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Περικλέους. Αἱ σχέσεις τῆς Ἀσπασίας εὐρύτεραι ἐγένοντο, διότι ἦν ἤδη γνωστή, καὶ ἕκαστος ἐπιθυμῶν ἰδεῖν καὶ ἀκοῦσαι αὐτῆς, ἠδύνατο εἰσελθεῖν εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς. Κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον ἐφοίτα καὶ ὁ Σωκράτης. Η. Β.

---

1) Ὁ Σωκράτης οὐκ ἠνδύκολος εἰσέρχεσθαι παν ταχοῦ. Οὕτως εἰσῆλθε μετά τινων τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἰς τὸν οἶκον τῆς ἑταίρας Θεοδότης, ἢ ἀντὶ τοῦ σαγηνεῦσαι ἐσαγηνεύθη ὑπὸ τοῦ Σωκράτους, ἐφ' ᾧ καὶ εἰσῆλθεν, ὅπως δείξῃ τοῖς μαθηταῖς, ὅτι ἡ σωματικὴ καλλονὴ ὑπόδεεστέρα ἐστὶ τῆς φιλοσοφίας. Οὐδόλως λοιπὸν παράδοξον ὅτι ἐφοίτα εἰς τὸν τῆς Ἀσπασίας οἶκον· παράδοξον ἂν ἦν, εἰ μὴ ἐφοίτα.

2) Ἡ ἀνωμαλία αὕτη, ἡ ἔλλειψις τῆς ἐπικυρώσεως τοῦ ἀστικοῦ νόμου, οὐ μικρὸν συνήργησε τὸν συζυγικὸν δεσμὸν ἔτι στενώτερον καταστῆσαι. Τούτου ἕνεκα καὶ οἱ φίλοι τοῦ Περικλέους χαριζόμενοι αὐτῷ ἦγον τὰς νομίμους αὐτῶν γυναῖκας, ἤτοι τὰς ἀστάς, πρὸς τὴν ξένην, ὅπως διὰ τῶν ἐπισκέψεων τούτων ἀνυψώσωσι τὸ γόητρον αὐτῆς, νομιμοποιοῦντες τρόπον τινὰ τὸν ἀνώμαλον γάμον. Η. Β.

περοχῇ τῆς διανοίας αὐτοῦ τὴν πρώτην τῆς Ἑλλάδος πολιτείαν· ἦν ὁ φίλος καὶ ὁ σύζυγος αὐτῆς, τὸ ὑποκείμενον τῆς πιστῆς ἀροσιώσεως αὐτῆς· καίτοι δὲ οἱ φιλοσκώμμονες τῶν Ἀθηναίων ἦσαν περίεργοι ἀνιχνεύειν ἐν τῷ βίῳ τοῦ Περικλέους τὰ τρωτὰ καὶ ἐπιλήψιμα, οὐδεμία συκοφαντία κατώρθωσε τὴν ἀνώμαλον ταύτην συζυγίαν κηλιδῶσαι καὶ ἀμαυρῶσαι τὴν μνήμην αὐτῆς».

Τούτων πολλά, ὡς ἐσημειωσάμεθα, οὐκ ἀπηλλαγμένα εἰσὶν ὑπερβολῶν· ἄλλοι δὲ πάντα περὶ Ἀσπασίας μῦθον ἡπάσαντο καὶ ἐξώγκωσαν, ὡς εἰ μυθιστόρημα περὶ αὐτῆς συνέγραφον, ἀνθαμιλλώμενοι πρὸς τὸν Γερμανὸν συγγραφέα τοιούτου μυθιστορήματος ὃ καὶ Ἑλληνιστὶ μετεφράσθη. Τὰς κρίσεις τούτων παρατρέχομεν ὡς οὐδενὸς λόγου ἀξίας· ἄλλως ἔχουσιν αἱ κρίσεις τοῦ ἱστορικοῦ Γροτίου καὶ αὐτῶν τῶν τοῦ Κουρτίου πολὺ ὀρθότεραι καὶ μετριώτεραι καὶ τῆς ἀληθείας ἐγγύς.

«Ἡ Ἀσπασία, λέγει, θυγάτηρ Ἀξιόχου, Μιλησία, καλὴ καὶ καλῶς ἀνατεθραμμένη καὶ φιλόδοξος διέμενεν ἐν Ἀθήναις· λέγουσιν, ἀλλ' ἐπ' οὐδεμιᾷ στηρίζονται βεβαίᾳ ἀποδείξει, ὅτι παιδίσκας ἔτρεφε προσερωμένας ἐπὶ χρήμασι τῷ βουλομένῳ· ὅπως ποτ' ἂν ἔχωσι τὰ περὶ τῆς δυσφημίας ταύτης, ἥτις λίαν πιθανῶς μία ἐστὶ τῶν συκοφαντιῶν ὡς ἡ ἐχθροπάθεια τῶν πολιτικῶν ἀντιπάλων τοῦ Περικλέους ἐγέννησεν, βέβαιόν ἐστιν ὅτι αἱ προσωπικαὶ αὐτῆς χάριτες, ἡ εὐφυΐα καὶ ἡ δεινότης, οὐ μόνον ἐν τῷ συνομιλεῖν, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ λέγειν καὶ ἐν τῷ κρίνειν, πλείστου ἄξια ἦσαν, ὥστε οἱ διασημότατοι τῶν πολιτῶν πάσης ἡλικίας καὶ χαρακτῆρος, ἐν οἷς καὶ ὁ Σωκράτης, ἐπεσκέπτοντο αὐτήν, πολλαὶ δὲ καὶ τὰς γυναῖκας αὐτῶν ἦγον ἀκροασομένας αὐτῆς. Αἱ Ἀθηναῖαι ἔζων αὐστηρῶς περιωρισμέναι σχεδὸν κατὰ τὸν ἀσιατικὸν τρόπον πρό τε τοῦ γάμου καὶ μετὰ τὸν γάμον· ὅ,τι δὲ εἰς τὴν ζωήν, εἰς τὴν εὐτυχίαν καὶ εἰς τὰ δίκαια αὐτῶν ἀπέβλεπε, τοῦτο ἦν μέλημα τῶν ἀρρένων συγγενῶν· αὗται δέ, ὡς ἔοικεν, ἦσαν πάσης πνευματικῆς καλλιεργείας καὶ ἀξίας ἄμοιροι· ὥστε ἡ συναναστροφὴ αὐτῶν καὶ συνομιλία οὐδεμίαν εἶχον χάριν καὶ ἡδονήν. Ταῦτα δὲ οἱ ἄνδρες ἐν ταῖς τῶν ἑταιρῶν συναναστροφαῖς εὕρισκον, αἵτινες ἐλεύθερον ἔζων βίον, διώκουν αὐτοὶ τὰς αὐτῶν ὑποθέσεις καὶ ἐπορίζοντο τὰ πρὸς συντήρησιν διὰ τοῦ τρόπου τοῦ ἀρέσκειν. Αἱ τοιαῦται δὲ γυναῖκες ἦσαν πάμπολλαι, καὶ ἀναντιρρήτως πάσας τὰς διαφορὰς παρείχον τοῦ προσωπικοῦ χαρακτῆρος· ὅσαι δὲ αὐτῶν διέπρεπον καὶ ἦσαν τῶν ἄλλων ὑπέρτεραι, εἶαι ἡ Ἀσπασία καὶ ἡ Θεοδότη, ἦσαν αἱ μόναι γυναῖκες ἐν Ἑλλάδι, ἐκτὸς τῶν Ἀκκεδαιμονίων, αἵτινες σφοδρὰ πάθη ἐνέπνευσαν ἡ διανοητικὴν ὑπεροχὴν ἐπέβαλον ἐπὶ τοῖς ἀνδράσιν.

Ὁ Περικλῆς διαζευχθεὶς τὴν προτέραν αὐτοῦ σύζυγον ἑκὼν ἑκοῦσαν, ἐξ ἧς ἔτεκε τὸν Ξάνθιππον καὶ Πάραλον, συνέζη μετὰ τῆς Ἀσπασίας, ἐξ ἧς ἔτεκε τὸν ὁμώνυμον Περικλέα, καὶ μέχρι τῆς τελευτῆς αὐτοῦ τρυφερώτατα αὐτὴν ἠγάπα· οὐδόλως παρακλεχθέντες τὰς ὑπερβολὰς ὅτι τῷ Περικλεῖ μετέδωκε τῆς ῥητορικῆς δεινότητος αὐτῆς, οὐδ' ὅτι συνέτατε λόγους ὑπ' ἄλλων ἀπαγγελλομένους[1] δημοσίᾳ, δυνάμεθα λογικῶς παραδέξασθαι, ὅτι πάντα εἶχε τὰ ἀπαιτούμενα προτερήματα ὅπως συμμετέχῃ καὶ παρακολουθῇ ταῖς φιλολογικαῖς διαλέξεσι τῶν φοιτώντων εἰς τὸν τοῦ Περικλέους οἶκον, περὶ ὧν μετὰ κακοηθείας ἐφλυάρει ὁ ἀνάξιος αὐτοῦ υἱὸς Ξάνθιππος, ἐξ οὗ πολλαὶ καὶ βδελυραὶ συκοφαντίαι κατὰ τοῦ Περικλέους ἐτοξεύθησαν».

Καὶ ἐκ τούτων γενικῶν συμπέρασμα ἐξάγεται, ὅτι ἡ Ἀσπασία ἦν ἔξοχος ἐπὶ καλλονῇ καὶ εὐφυὴς γυνή, ὅτι ἐπλήρωσε τὴν φιλοδοξίαν αὐτῆς συνδεθεῖσα στενῶς τῷ πρώτῳ πολίτῃ τῶν Ἀθηνῶν, ὃς ἀνύψωσεν αὐτὴν καὶ κατέστησε περίβλεπτον· ἀλλ' ὅτι οὐδεμίαν ἔσχε δύναμιν ἐπενεργείας ἐπὶ τῆς τοῦ γυναικείου φύλου πνευματικῆς ἀναπτύξεως.

---

1) Ἡ δοξασία αὕτη ἐγεννήθη ἐκ τῶν μετὰ παιδιᾶς λεγομένων ὑπὸ Πλάτωνος ἐν τῷ Μενεξένῳ. Ὅτε ὁ Πλάτων τῷ στόματι τοῦ Σωκράτους ὑποβάλλει λόγους, οὐδεμίαν ἔχοντας σχέσιν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ, ποιεῖ αὐτὸν λέγοντα ὅτι παρ' ἄλλων τοὺς λόγους τούτους ἤκουσεν· οἷον, τὸν πρῶτον Ἐρωτικόν, ὃν ἀπαγγέλλει ἐν τῷ Φαίδρῳ, ἀναφέρει ὁ Σωκράτης εἰς τὴν Σαπφὼ ἢ τὸν Ἀνακρέοντα, διότι ὁ λόγος ἐξαλλὸς ἐστι καὶ ποιητικός, τὸν δὲ ἕτερον εἰς Στησίχορον τὸν Ἱμεραῖον, διότι παλινῳδία ἐστίν, ὡς ἡ τοῦ Στησιχόρου περὶ Ἑλένης· τὸν δ' ἐν τῷ Μενεξένῳ Ἐπιτάφιον εἰς τὴν Ἀσπασίαν, διότι πολλὴν ἔχει ὁμοιότητα τῷ Ἐπιταφίῳ τοῦ Περικλέους. Πόθεν ἡ ὁμοιότης αὕτη; διότι ἀμφοτέρους τοὺς Ἐπιταφίους συνέταξεν ἡ Ἀσπασία, λέγει ὁ Σωκράτης· ἀλλ' οἱ Ἐπιτάφιοι τοσοῦτόν εἰσι λόγοι τῆς Ἀσπασίας, ὅσον καὶ οἱ Ἐρωτικοὶ εἰσι λόγοι τῆς Σαπφοῦς καὶ τοῦ Στησιχόρου. Αἱ' αὐτῶν ὁ Πλάτων οὐδὲν ἄλλο ἠθέλησεν ὑποδεῖξαι, ἢ ὅτι τὸν Ἐπιτάφιον τοῦ Περικλέους εἶχεν ὡς πρότυπον καὶ τοῦτον ἐμιμήσατο συντιθεὶς τὸν Μενεξένου. Η. Β.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Νοῦ ἐθαυματούργησεν ἐν Ἀθήναις· ἀλλ' εὗρε τὰ πνεύματα τῶν Ἀθηναίων ὥριμα, ὀργῶντα πρὸς μάθησιν. «Ἐν Ἀθήναις, λέγει ὁ Κούρτιος, ἀρχαῖον ἦν ἔθος τοὺς ἐπὶ συνέσει διαπρεπεῖς Ἕλληνας εὐμενῶς δέχεσθαι, οἱ δὲ πλούσιοι οἶκοι ἄσμενοι τοὺς σοφοὺς ξένους ἐξένιζον δεικνύοντες ὅτι ἡ νέα ἐπιστήμη ἦν παρ' αὐτοῖς ἀσπαστὴ καὶ τιμωμένη». Αἱ γυναῖκες ὅμως τῆς Ἀττικῆς πρὸς τὰς ἐξ Ἰωνίας δυτμενῶς εἶχον, θεωροῦσαι αὐτὰς δικφθορεῖς τῶν ἠθῶν καὶ ὀλεθρίας διδασκάλους, λέγει ὁ Κούρτιος, διότι «ἐν Ἰωνίᾳ ἐξ ἀρχῆς ὁ γάμος ἐν ἐλάσσονι ἐτίθετο μοίρᾳ, ἡ δὲ γυνὴ οὐδέποτε ἴσα ἐτιμήθη τῇ Ἀθηναίᾳ οἰκοδεσποίνῃ. Ἀλλ' ἡ ὑποδεεστέρα αὕτη τῶν Ἰάδων κατάστασις ἐξέκαυσε τὴν φιλαυτίαν αὐτῶν ὅπως ἄλλως διαπρέψωσι, δετμεύουσαι τοὺς ἄνδρας τῇ λεπτῇ καλλιεργείᾳ πασῶν τῶν ἐπαγωγῶν χαρίτων καὶ προτερημάτων, καταλύουσαι δὲ τοὺς πκρεμβαλλομένους φραγμούς, ταῖς δημοσίαις εὐωχίαις προσεγγίζειν. Ἡ Ἀφροδίτη κατέλαβε τὴν θέσιν τῆς σεμνῆς Δήμητρος, τῆς προστάτιδος τῶν ἀγνῶν δεσμῶν. Ὅταν δὲ λάβῃ τις ὑπ'ὄψιν τὸ κράτος τῶν Ἰάδων ἑταιρῶν ἐπὶ σύμπαντος τοῦ πολιτικοῦ βίου, καὶ τὴν δύναμιν τῆς ἐνεργείας ἣν ἔσχον ὕστερον διὰ τῶν ἐπαγωγῶν αὐτῶν προτερημάτων, τῆς χάριτος τῆς γλώσσης αὐτῶν, καὶ τῆς ἐλευθέρας αὐτῶν διανοίας, εἰκότως παραδεχθήσεται ὅτι οὐ μόνον αἱ Ἀθηναῖαι οἰκοδέσποιναι δικαίως ὠργίζοντο κατὰ τῶν ξένων τούτων γυναικῶν, αἵτινες τὰ δίκαια αὐτῶν ὑπέσκαπτον καὶ κατέζεφορντὴν οἰκιακὴν αὐτῶν εὐδαιμονίαν, ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ σώφρονες πολῖται ὤφειλον, ὅση αὐτοῖς δύναμις, πᾶν ποιεῖν πρὸς ἀπομάκρυνσιν τῶν ἰωνικῶν ἐπηρειῶν, φοβούμενοι τὸ ἀπάκρυφον δηλητήριον, ὅπερ ἐν τοῖς λαμπροτάτοις προτερήμασι τῆς Ἰωνίας καὶ ἐν αὐτῷ δὴ τῷ πολιτισμῷ αὐτῆς ὑπελάνθανεν».

Ἀγωγὴ τῆς Ἀθηναίας γυναικός.

§ 64. Τούτων οὖν οὕτως ἐχόντων αἱ ἀσταὶ τὴν καλλιέργειαν τοῦ πνεύματος κατὰ τὸν τρόπον τῶν Ἰάδων ἀπέκρυπτον ὡς λύμην, προαιροῦμεναι τὴν ἀμάθειαν μετὰ σωφροσύνης, ἢ τὴν μάθησιν μετ'ἀκολασίας[1], ἐπιμένουσαι τὰς θυγατέρας αὐτῶν ἀνατρέφειν κατὰ τὸν ἀρχαιοπαράδοτον τρόπον, ὃς ἦν ἐμπειρία τις διὰ τῶν πραγμάτων. Τὰ κοράσια διέμενον ἐν τῷ οἴκῳ παρὰ ταῖς μητράσιν αὐτῶν, μανθάνοντα νήθειν, ὑφαίνειν, ῥάπτειν, ποικίλλειν (broder), λευκαίνειν καὶ τὰ ἄλλα τῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας ἔργα· ἐμάνθανον δὲ καὶ ᾄδειν καὶ χορεύειν, διότι αἱ παρθένοι μετεῖχον ἔν τισιν ἑορταῖς τῶν θεῶν τῶν θρησκευτικῶν χορῶν καὶ ᾠδῶν, ὅτε καὶ ἐξήρχοντο τῆς πατρικῆς ἑστίας καὶ ἐφαίνοντο δημοσίᾳ. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ ὀλίγην γραφὴν καὶ ἀνάγνωσιν ἐδιδάσκοντο ἐν τῷ οἴκῳ ὑπὸ τῶν μητέρων ἢ τῶν τροφῶν αὐτῶν, διότι σχολεῖα θηλέων οὔτε δημόσια οὔτε ἰδιωτικὰ ἐν Ἀθήναις ὑπῆρχον, τῆς ἐξόδου τῶν κορασίων ἐκ τῶν οἴκων νομιζομένης ἀπρεποῦς καὶ ἀσυμβιβάστου τοῖς ἤθεσιν αὐτῶν. Ταῦτα λέγουσιν ἄλλοι τε καὶ ὁ Grasberger *(Erziehung und Unterricht im Klassischen Alterthum III, 508)* «Den Besuch öffentlicher Schulen hielten die Athener für unvereinbar mit jungfräulicher Sittsamkeit». Ὁ δὲ κ. Κάρολος Schmid, ὃς πρότερον (Geschichte des pädagogik 1,222) ἦν γνώμης ὅτι αἱ Ἀθηναῖαι κόραι ὑπὸ θεραπαινίδων ὁδηγούμεναι ἐφοίτων εἰς ἰδιωτικὰ σχολεῖα διδασκαλισσῶν, ἔνθα ἐδιδάσκοντο τὴν στοιχειώδη ἀνάγνωσιν καὶ γραφήν, ᾄδειν τε καὶ κιθαρίζειν, νῦν μετέγνω (Geschichte der Erziehung 1,189) καὶ ἀσπάζεται τὴν γνώμην τοῦ Grasberger, λέγων, «φοιτᾶν εἰς δημόσια σχολεῖα, ὑπελαμβάνετο ἐν Ἀθήναις ἀσυμβίβαστον τοῖς ἤθεσι τῶν κορασίων· περὶ δὲ ἰδιωτικῶν σχολῶν τῶν θηλέων οὐδεμία ἀπόδειξις ὑπάρχει». Κρίνοντες ὅμως ἐκ τῶν γιγνομένων παρὰ τοῖς Ἀσιατικοῖς λαοῖς, ὧν τὰ κοράσια μέχρι δεκαετοῦς ἡλικίας φοιτῶσιν εἰς τὰ σχολεῖα, πιθανὸν νομίζομεν ὅτι ἐπετρέπετο γυναιξί τισι συνάγειν τὰ κοράσια τῶν γειτονικῶν οἴκων καὶ διδάσκειν αὐτὰ στοιχειώδη γραφὴν καὶ ἀνάγνωσιν ᾄδειν τε καὶ χορεύειν· διότι τὰ κοράσια ὤφειλον συνέρχεσθαί που, ὅπως ἐκμανθάνωσι τὰς θρησκευτικὰς ᾠδὰς καὶ τοὺς χορούς, συνᾴδοντα καὶ συγχορεύοντα[1].

1) Ἔστιν ὅμως καὶ μέσος ὅρος, μάθησις μετὰ σωφροσύνης, οἷα ἦν ἡ τῶν Πυθαγορείων γυναικῶν· ἔστι δὲ αὕτη καὶ ὁ κοινὸς σκοπὸς τῶν ἡμετέρων παρθεναγωγείων. Διὸ αἱ διευθύντριαι αὐτῶν ὀφείλουσι προσέχειν μηδὲ προβάλλειν ταῖς μαθητρίαις τὴν Ἀσπασίαν ὡς πρότυπον μιμήσεως πρότυπον λαβοῦσαν μιμήτεως τὴν φαυλόβιον Θχργηλίαν, μηδὲ λέγειν ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Σωκράτης φοιτῶν εἰς τὸν οἶκον τῆς Ἀσπασίας καὶ διδασκόμενος ὑπ' αὐτῆς ἐξήρχετο ἀεὶ σωφρονέστερος ἑαυτοῦ! Ταῦτά εἰσι νοσούσης κεφαλῆς ἑλεεινὰ ἐξιμβλώματα.

1) Ὁ Πλάτων ἐν τοῖς Νόμοις (2, 805, Δ) ἀποφαίνεται· «δεῖ παιδείας τε καὶ τῶν ἄλλων ὅτι μάλιστα κοινωνεῖν τὸ θῆλυ γένος τῷ τῶν ἀρρένων γένει»

Ὅπως ποτ' ἂν ἔχωσι τὰ περὶ τούτου, ἡ ἀγωγὴ τῶν κορασίων ἐν Ἀθήναις ἦν λίαν ἀτελής· διὸ νυμφευόμενα περὶ τὸ δέκατον πέμπτον ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτῶν ἦσαν ἀδαῆ καὶ ὅλως ἄπειρα τοῦ κόσμου, ἓν μόνον ἐκ τῆς πατρικῆς ἑστίας ἀποφέροντα ἀγαθόν, ὅπερ ἦν ἡ κρηπὶς τῆς οἰκιακῆς εὐδαιμονίας, τὸ *σωφρονεῖν*. Ὁ Ἰσχόμαχος ἐν τῷ Οἰκονομικῷ τοῦ Ξενοφῶντος λέγει περὶ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ, «ἡ ἔτη μὲν οὔπω πεντεκαίδεκα γεγονυῖα ἦλθε πρὸς ἐμέ, τὸν δὲ ἔμπροσθεν χρόνον ἔζη ὑπὸ πολλῆς ἐπιμελείας ὅπως ἐλάχιστα μὲν ὄψοιτο, ἐλάχιστα δὲ ἀκούσοιτο, ἐλάχιστα δὲ ἔροιτο». Διὰ τοῦτο ὅτε τὸ πρῶτον προσεκλήθη ὑπ' αὐτοῦ συμμετασχεῖν τῆς διοικήσεως τοῦ οἴκου, ἀπεκρίνατο, «τί δ' ἂν ἐγώ σοι δυναίμην συμπρᾶξαι; τίς δὲ ἡ ἐμὴ δύναμις; ἀλλ' ἐν σοὶ πάντα ἐστίν· ἐμὸν δ' ἔφησεν ἡ μήτηρ ἔργον εἶναι *σωφρονεῖν*». Ὅτι δὲ περὶ σωφροσύνης μᾶλλον τῶν κορασίων ἢ περὶ παιδεύσεως ἐφρόντιζον ἐν Ἀθήναις, μαρτυρεῖ καί τι χωρίον τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Ξενοφῶντος (Α, ε', 2), ἐν ᾧ λέγεται, ὅτι οἱ διοριζόμενοι ὑπὸ τῶν πατέρων ἐπίτροποι τῶν τέκνων αὐτῶν ὀφείλουσι τὰ μὲν ἄρρενα παιδεύειν, τὰ δὲ θήλεα παρθένους φυλάττειν. «Εἰ δ' ἐπὶ τελευτῇ τοῦ βίου γενόμενοι βουλοίμεθά τῳ ἐπιτρέψαι ἢ παῖδας ἄρρενας παιδεῦσαι ἢ θυγατέρας παρθένους διαφυλάξαι, ἢ χρήματα διασῶσαι».

Τῇ σωφροσύνῃ, τῇ σεμνότητι, καὶ κοσμιότητι τῶν ἠθῶν συνεβάδιζε καὶ ἡ ἐγκράτεια τῆς γλώσσης· «γυναιξὶ κόσμον ἡ σιγὴ φέρει» λέγει καὶ ὁ Σοφοκλῆς. Τοιαύτης οὔσης τῆς παρθένου ἐν Ἀθήναις, ὅτε εἰς γάμον ἤρχετο, τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς ἀπέκειτο ἀναλαβεῖν τὴν φροντίδα τῆς περαιτέρω ἀγωγῆς καὶ παιδεύσεως αὐτῆς· ἀλλ' οἱ πλεῖστοι τῶν συζύγων μικρὰν ἢ οὐδεμίαν ἐδίδοσαν προσοχήν, ἐλάχιστα ταῖς γυναιξὶν αὐτῶν συνδιαλεγόμενοι, ὡς λέγει ὁ Σωκράτης πρὸς τὸν Κριτόβουλον ἐν τῷ Οἰκονομικῷ τοῦ Ξενοφῶντος· «ἔστιν ὅτῳ ἄλλῳ τῶν σπουδαίων πλείω ἐπιτρέπεις ἢ τῇ γυναικί; Οὐδενί, ἔφη. Ἔστι δ' ὅτῳ ἐλάττονα διαλέγει ἢ τῇ γυναικί; Εἰ δὲ μή, οὐ πολλοῖς γε, ἔφη. Ἔγημας δ' αὐτὴν παῖδα νέαν μάλιστα καὶ ὡς ἠδύνατο ἐλάχιστα ἑωρακυῖαν καὶ ἀκηκουῖαν; Μάλιστα. Οὐκοῦν πολὺ θαυμαστότερον εἴ τι ὧν δεῖ λέγειν ἢ πράττειν ἐπίσταιτο ἢ εἴ τι ἐξαμαρτάνοι;»

Δικαίως ἐν τούτοις ὁ Σωκράτης ὑπευθύνους τῶν γυναικείων ἁμαρτημάτων καθίστησι τοὺς ἄνδρας, ὀλιγωροῦντας τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδεύσεως καὶ διαφωτίσεως τῶν γυναικῶν· διότι αἱ Ἀθηναῖαι οὔτε ἀγαθῆς φύσεως ἦσαν ἄμοιροι οὔτε ἀνεπίδεκτοι γενναίων φρονημάτων· ἦσαν δὲ φίλαι τοῦ οἰκιακοῦ βίου, φίλανδροι, φιλόστοργοι μητέρες καὶ φιλάδελφοι. Ἐξ αὐτῶν ἠρύσαντο ὁ Σοφοκλῆς καὶ ὁ Εὐριπίδης τοὺς λαμπροὺς ἐκείνους χαρακτῆρας τῆς Ἀντιγόνης, τῆς Ἰφιγενείας, τῆς Ἀλκήστιδος, τῆς Πολυξένης. Τὰ γυναικεῖα ταῦτα πρόσωπα τῆς τραγῳδίας αἱ Ἀθηναῖαι εἰς τὸ θέατρον φοιτῶσαι ἁπλήστως ἐθεῶντο καὶ ἐνεθουσίων, ἐπὶ ταῖς ἀποφάσεσι καὶ πράξεσιν αὐτῶν ἐναβρυνόμεναι.

Πρότυπον τῆς ἀγαθῆς φύσεως τῶν Ἀθηναίων γυναικῶν ἐστιν ἡ σύζυγος τοῦ Ἰσχομάχου προθύμως ὑπακούουσα τῇ διδασκαλίᾳ καὶ ταῖς συμβουλαῖς αὐτοῦ καὶ γενομένη οἵαν ἐκεῖνος ηὔχετο καὶ αὐτὴ ἐπεθύμει, ἀρίστη οἰκονόμος καὶ οἰκοδέσποινα.

Ὁ Ἰσχόμαχος, εὐπατρίδης Ἀθηναῖος, ἦν ἐξ ἐκείνων οἷς οἱ Ἀθηναῖοι ἀπένεμον τὴν ἐπίζηλον προσηγορίαν (ἴδε § 62, σελ. 277) *καλὸς κἀγαθός*, ἦν φίλεργος. Ὁ Σωκράτης ἰδών ποτε αὐτὸν ἐν τῇ τοῦ Διὸς Ἐλευθερίου Στοᾷ καθήμενον ἠρώτᾳ, «Τί, ὦ Ἰσχόμαχε, οὐ μάλα εἰωθὼς σχολάζειν κάθησαι; Ἦπαί τά γε πλεῖστα

ἀποδοκιμάζων τὸ γιγνόμενον ἐν Ἀθήναις· ἀνὴρ γὰρ δή, φησι, τό γε παρ' ἡμῖν ὧδέ ἐστι περὶ τούτων γιγνόμενον· εἷς τινα μίαν οἴκησιν ξυμφορήσαντες τὸ λεγόμενον πάντα χρήματα παρέδομεν ταῖς γυναιξὶ διαταμιεύειν τε καὶ κερκίδων ἄρχειν καὶ πάσης τα-λασίας». Ὁ Πλάτων παραγγέλλει τὰ παιδία, ἄρρενά τε καὶ θήλεα κοινῇ συνέρχεσθαι ἀπὸ τριετοῦς μέχρι ἑξαετοῦς ἡλικίας, ὕστερον δὲ χωρίζεσθαι καὶ συνέρχεσθαι χωρὶς μὲν τοὺς κόρους, χωρὶς δὲ τὰς κόρας· οἰκοδομῆσαι δὲ κατὰ μέσην τὴν πόλιν γυμνάσια ἅμα καὶ διδασκαλεῖα κοινὰ τριχῇ διηρημένα· τὰ δὲ δίδακτρα τῶν διδασκόντων τὴν πόλιν ἀποτίνειν· ἐξυνιέναι δὲ εἰς τὰ κατὰ κώμας ἱερὰ δεῖ πάντα ἤδη τὰ τηλικαῦτα παιδία, ἀπὸ τριετοῦς μέχρι τῶν ἓξ ἐτῶν, κοινῇ τὰ τῶν κωμητῶν εἰς ταὐτὸν ἕκαστα· τὰς δὲ τροφοὺς ἔτι ἰῶν τηλικούτων κοσμιότητός τε καὶ ἀκολασίας ἐπιμελεῖσθαι·—μετὰ δὲ τὸν ἑξέτη καὶ τὴν ἑξέτιν διακρινέσθω μὲν ἤδη τὸ γένος ἑκατέρων, κόροι μὲν μετὰ κόρων, παρθένοι δὲ ὡσαύτως μετ' ἀλλήλων τὴν διατριβὴν ποιείσθωσαν· πρὸς δὲ τὰ μαθήματα τρέπεσθαι χρεὼν ἑκατέρους». Ἀλλ' ὁ Πλάτων ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα πηδᾷ βουλόμενος τὰς παρθένους, πλὴν τῆς γυμναστικῆς καὶ τῆς μουσικῆς, κοινωνεῖν καὶ τῶν ἄλλων, περὶ ἃ ἠσκοῦντο οἱ νέοι, τῶν τόξων, ἀκοντίων, σφενδονήσεως, ἱππεύειν, ὅπως ἡ ζωὴ πᾶσα ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ἡ κοινή· «καὶ γὰρ οὖν οὕτωσί πως δεῖ περὶ αὐτῶν διανοηθῆναι· φέρε, μὴ μετεχουσῶν ἀνδράσι γυναικῶν κοινῇ τῆς ζωῆς πάσης, μῶν οὐκ ἀνάγκη γενέσθαι γέ τινα τάξιν ἑτέραν αὐταῖς;»

ἢ πράττοντά τι ὁρῶ σε ἢ οὐ πάνυ σχολάζοντα ἐν τῇ ἀγορᾷ. Οὐδὲ ἂν νῦν γε, ἔφη ὁ Ἰσχόμαχος, ὦ Σώκρατες, ἐώρας, εἰ μὴ ξένους τινὰς συνιόντας ἐνθάδε· ἦν φίλος τῶν καλλονῶν τῆς φύσεως ὡς καὶ τῶν καλῶν ἠθῶν· ἠγάπα τὴν τάξιν οὐ μόνον διότι ὠφελιμός ἐστιν ἀλλὰ καὶ διότι καλή, καὶ τοῦτο ἐδίδασκε τὴν γυναῖκα αὐτοῦ· «Ἴστι δ' οὐδὲν οὕτως, ὦ γύναι, οὔτ' εὔχρηστον οὔτε καλὸν ἀνθρώποις ὡς τάξις· καὶ γὰρ χορὸς ἐξ ἀνθρώπων συγκείμενός ἐστιν, ἀλλ' ὅταν μὲν ποιῶσιν ὅ,τι ἂν τύχῃ ἕκαστος, ταραχή τις φαίνεται καὶ θεᾶσθαι ἀπρεπής· ὅταν δὲ τεταγμένως ποιῶσι καὶ φθέγγωνται, ἅμα οἱ αὐτοὶ οὗτοι καὶ ἀξιοθέατοι δοκοῦσιν εἶναι καὶ ἀξιάκουστοι». Ὁ Ἰσχόμαχος δείκνυσι τὰ ἐκ τῆς τάξεως καλὰ καὶ τὰ ἐκ τῆς ἀταξίας κακὰ ἔν τε τοῖς στρατοῖς καὶ ἐν τοῖς πλοίοις· «διὰ τί δὲ ἄλλο ἄλυποι ἀλλήλοις εἰσὶν οἱ ἐμπλέοντες ἢ διότι ἐν τάξει μὲν κάθηνται, ἐν τάξει δὲ πρωνεύουσιν, ἐν τάξει δ' ἀναπίπτουσιν, ἐν τάξει δ' ἐμβαίνουσι καὶ ἐκβαίνουσιν; ἡ δ' ἀταξία ὅμοιόν τί μοι δοκεῖ εἶναι οἷόν περ εἰ γεωργὸς ὁμοῦ ἐμβάλοι κριθὰς καὶ πυροὺς καὶ ὄσπρια· κἄπειτα ὁπότε δέοι ἢ μάζης ἢ ἄρτου ἢ ὄψου, διαλέγειν δέοι αὐτῷ ἀντὶ τοῦ λαβόντα διευκρινημένοις χρῆσθαι». Τελευτῶν δὲ δείκνυσιν ὅτι ἡ τάξις καλὴ καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς μικροῖς καὶ εὐτελέσι σκεύεσι[1] τῆς οἰκίας· «ὡς δὲ καλὸν φαίνεται, ἐπειδὰν ὑποδήματα ἐφεξῆς κέηται, κἂν ὁποῖα ᾖ, καλὸν δὲ ἱμάτια κεχωρισμένα ἰδεῖν, κἂν ὁποῖα ᾖ, καλὸν δὲ στρώματα, καλὸν δὲ χαλκία, καλὸν δὲ τὰ ἀμφὶ τραπέζας, καλὸν δὲ καὶ ὃ πάντων καταγελάσειεν ἂν μάλιστα οὐχ ὁ σεμνὸς ἀλλ' ὁ κομψός, ὅτι καὶ χύτρας φημὶ εὔρυθμον φαίνεσθαι εὐκρινῶς κειμένας· τὰ δὲ ἄλλα ἤδη που ἀπὸ τούτου ἅπαντα καλλίω φαίνεται κατὰ κόσμον κείμενα· χορὸς γὰρ σκευῶν ἕκαστα φαίνεται, καὶ τὸ μέτον δὲ τούτων καλὸν φαίνεται, ἐκποδὼν ἑκάστου κειμένου· ὥσπερ κύκλιος χορὸς οὐ μόνον αὐτὸς καλὸν θέαμά ἐστιν, ἀλλὰ καὶ τὸ μέσον αὐτοῦ καλὸν καὶ καθαρὸν φαίνεται».

Ὁ Ἰσχόμαχος ἠγάπα τὴν γεωργίαν καὶ ἠσχολεῖτο περὶ αὐτήν, διότι φιλάνθρωπος καὶ πρακτικὴ τέχνη, μήτηρ καὶ τροφὸς τῶν ἄλλων τεχνῶν, ὠφελιμωτάτη, ἡδίστη καὶ καλλίστη, γυμνάσιον τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς καὶ προπαιδεία τῶν πολεμικῶν ἔργων, εὐσεβὴς ὢν πρὸς τοὺς θεούς, φιλόπατρις καὶ ἀγαθὸς φίλος, ἱκανὰ ἐκ τῆς γεωργίας ἐπορίζετο, ὅπως τοὺς μὲν θεοὺς θεραπεύῃ μεγαλοπρεπῶς, ὑπὲρ δὲ τῆς πόλεως δαπανᾷ, τοὺς δὲ φίλους ἀνακουφίζῃ ἐρχόμενος αὐτοῖς ἀρωγός. «Ἡδύ γέ μοι δοκεῖ, λέγει πρὸς τὸν Σωκράτην, καὶ θεοὺς μεγαλείως τιμᾶν καὶ φίλους, ἤν τινος δέωνται, ἐπωφελεῖν καὶ τὴν πόλιν μηδὲν κατ' ἐμὲ χρήμασιν ἀκόσμητον εἶναι».

Πρὸς δὲ τοὺς δούλους οὐκ ἦν σκληρὸς καὶ ἀπάνθρωπος, ἀλλ' ἐπιεικῶς καὶ φιλανθρώπως προσεφέρετο, διδάσκων αὐτοὺς λόγῳ καὶ πείθων ὅτι συμφέρει αὐτοῖς εἶναι φιλέργους, φιλοπόνους σώφρονας καὶ ἐγκρατεῖς, τοὺς ἐπιμελεῖς καὶ φιλοτίμους ἀμείβων καὶ ἐπαινῶν καὶ φερόμενος πρὸς αὐτοὺς ὡς πρὸς ἐλευθέρους, καὶ εὔνους αὐτοὺς ἑαυτῷ καθιστὰς διὰ τῶν εὐεργεσιῶν. «Τὸ εὐνοεῖν ἐμοὶ καὶ τοῖς ἐμοῖς ἐγὼ πρῶτον πειρῶμαι παιδεύειν. Καὶ πῶς, ἐγὼ ἔφην, πρὸς τῶν θεῶν εὔνοιαν ἔχειν σοὶ καὶ τοῖς σοῖς διδάσκεις ὄντινα ἂν βούλῃ; Εὐεργετῶν νὴ Δί', ἔφη ὁ Ἰσχόμαχος, ὅταν τινὸς ἀγαθοῦ οἱ θεοὶ ἀφθονίαν διδῶσιν ἡμῖν». —«Αἱ δὲ φιλότιμοι τῶν φύσεων καὶ τῷ ἐπαίνῳ παροξύνονται· πεινῶσι γὰρ τοῦ ἐπαίνου οὐχ ἧττον ἔνιαι τῶν φύσεων, ἢ ἄλλαι τῶν σίτων τε καὶ ποτῶν». —«οὓς δ' ἂν αὖ καταμάθω μὴ τῷ πλέον ἔχειν μόνον διὰ τὴν δικαιοσύνην ἐπαιρομένους δικαίους εἶναι, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐπαινεῖσθαι ἐπιθυμοῦντας ὑπ' ἐμοῦ, τούτοις ὥσπερ ἐλευθέροις ἤδη χρῶμαι, οὐ μόνον πλουτίζων ἀλλὰ καὶ τιμῶν ὡς καλούς τε κἀγαθούς· τούτῳ γάρ μοι δοκεῖ, ἔφη, ὦ Σώκρατες, διαφέρειν ἀνὴρ φιλότιμος ἀνδρὸς φιλοκερδοῦς, τῷ ἐθέλειν ἐπαίνου καὶ τιμῆς ἕνεκα καὶ πονεῖν ὅπου δεῖ καὶ κινδυνεύειν καὶ αἰσχρῶν κερδῶν ἀπέχεσθαι».

Τοιοῦτος ἦν ὁ Ἰσχόμαχος, εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ οἴκου αὐτοῦ, τὸν λόγον καὶ τὴν πειθὼ μεταχειριζόμενος, καὶ ποιῶν ἐν αὐτῷ βασιλεύειν τὴν τάξιν, τὴν ἁρμονίαν, τὴν εἰρήνην, τὴν εὐημερίαν. «La grande qualité d'Ischomaque, ce qui donne à son caractère un charme si pénétrant, c'est le talent de gouverner et de persuader; aux yeux de Xénophon, c'est le plus beau de tous». A. Croiset αὐτ. σελ. 173.

Κατὰ τοῦτο διαφέρουσι πρὸς ἀλλήλους οἱ ἄρχοντες καὶ γεωργικῇ καὶ πολιτικῇ καὶ οἰκονομικῇ καὶ πολεμικῇ, διότι οἱ μὲν αὐτῶν παρέχονται τοὺς ἀρχομένους πειθηνίους καὶ προθύμως ὑπηρετοῦντας, οἱ δὲ ἀπειθεῖς καὶ ἀπροθύμους· «οἱ δὲ θεῖοι καὶ ἀγαθοὶ καὶ ἐπιστήμονες ἄρχοντες τοὺς αὐτοὺς πολλάκις δὲ καὶ ἄλλους παραλαμβάνοντες, αἰσχυνομένους τε ἔχουσιν αἰσχρόν τι ποιεῖν καὶ πείθεσθαι οἰομένους βέλτιον, καὶ ἀγαλλομένους τῷ πείθεσθαι ἕνα ἕκαστον καὶ σύμπαντας πονεῖν ὅταν δεήσῃ, οὐκ ἀθύμως πονοῦντας· ἀλλ' ὥσπερ ἰδιώταις ἔστιν οἷς ἐγγίγνεται ἐθελοπονία τις, οὕτω καὶ ὅλῳ τῷ στρατεύματι ὑπὸ τῶν ἀγαθῶν ἀρχόντων ἐγγίγνεται καὶ τὸ φιλοπονεῖν καὶ τὸ φιλοτιμεῖσθαι ὀφθῆναι καλόν τι ποιοῦντας ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος· πρὸς ὄντινα δ' ἂν ἄρχοντα διατεθῶσιν οὕτως οἱ ἑπόμενοι, οὗτοι δὴ ἐρρωμένοι γε ἄρχοντες γίγνονται, οὐ μὰ Δί', οὐχ οἳ ἂν αὐτῶν ἄριστοι τὸ σῶμα τῶν στρατιωτῶν ἔχωσι καὶ ἀκοντίζωσι καὶ τοξεύωσιν ἄριστα καὶ ἵππον ἄριστον ἔχοντες ὡς ἱππικώτατα ἢ πελταστικώτατα προκινδυνεύωσιν, ἀλλ' οἳ ἂν δύνωνται ἐμποιῆσαι τοῖς στρατιώταις ἀκολουθητέον εἶναι καὶ διὰ πυρὸς καὶ διὰ παντὸς κινδύνου. *Τούτους δὴ δικαίως ἂν τις καλοίη μεγαλογνώμονας, ᾧ ἂν ταῦτα γιγνώσκοντες πολλοὶ ἕπωνται, καὶ μεγάλῃ χειρὶ εἰκότως οὗτος λέγοιτο πορεύεσθαι, οὗ ἂν τῇ γνώμῃ πολλαὶ χεῖρες ὑπηρετεῖν ἐθέλωσι, καὶ μέγας τῷ ὄντι οὗτος ἀνὴρ ὃς ἂν μεγάλα δύηται γνώμῃ διαπράξασθαι μᾶλλον ἢ ῥώμῃ.* Οὕτω δὲ καὶ ἐν τοῖς ἰδίοις ἔργοις, ἄν τε ἐπίτροπος ἄν τις ἄν τε καὶ ἐπιστάτης, ὃς ἂν δύνηται προθύμους καὶ ἐντεταμένους παρέχεσθαι εἰς τὸ ἔργον καὶ συνεχεῖς, οὗτοι δὴ οἱ ἀνύοντες εἰσὶν ἐπὶ τἀγαθά καὶ πολλὴν τὴν περιουσίαν ποιοῦντες». Ὁ δὲ δεσπότης οὗ ἡ παρουσία ὑπεκκαίει τὸν ζῆλον καὶ τὴν φιλοτιμίαν τῶν ἐργαζομένων, οὗτος ἔχει βασιλικὸν ἦθος· «ὧν ἂν ἰδόντες κινηθῶσι καὶ μένος ἑκάστῳ ἐμπέσῃ τῶν ἐργατῶν καὶ φιλονεικία πρὸς ἀλλήλους καὶ φιλοτιμία κρατίστη οὖσα ἑκάστῳ, τοῦτον ἐγὼ φαίην ἂν ἔχειν τι ἤθους βασιλικοῦ[1]· καὶ ἔστι ταῦτο μέγιστον, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, ἐν παντὶ ἔργῳ ὅπου τι δι' ἀνθρώπων πράττεται».

Τοιαύτας ἀρχὰς ἐπεχείρησεν ὁ Ἰσχόμαχος ἐμφυσῆσαι καὶ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ, ὅπως καταστήσῃ αὐτὴν ἀξίαν ἑαυτοῦ καὶ ὑπερτέραν ἑαυτοῦ ἐν τῇ διοικήσει τοῦ οἴκου· διότι λέγει που πρὸς αὐτήν· «τὸ δὲ πάντων ἥδιστον, ἐὰν βελτίων ἐμοῦ φανῇς, καὶ ἐμὲ σὸν θεράποντα ποιήσῃ»· οὐχ ὡς ἡ Ὀμφάλη ἐποίησε τὸν Ἡρακλέα, οὐδ' ὡς αἱ ἑταῖραι τῆς Ἰωνίας τοὺς ὁμιλοῦντας αὐταῖς. Τοιαύτη θεραπεία τοῦ συζύγου πρὸς τὴν σύζυγον ἡδίστη ἐστί, διότι ἔρως ἐστὶν ἐν τῷ γάμῳ· ἴδωμεν οὖν πῶς ἤρξατο καὶ πῶς ἐξεπαίδευσεν αὐτὴν ὁ Ἰσχόμαχος.

Ὁ Σωκράτης ἀκούων ἐπαινουμένην ὑπὸ Ἰσχομάχου τὴν σύζυγον αὐτοῦ, ὅτι καλῶς τὰ τοῦ οἴκου διοικεῖ, ἐρωτᾷ εἰ αὕτη ἦλθεν ἐκ τοῦ πατρικοῦ οἴκου πεπαιδευμένη, ἢ αὐτὸς ἐξεπαίδευσεν αὐτήν. Οὕτω λαμβάνων ἀφορμὴν ὁ Ἰσχόμαχος ἀφηγεῖται τὸν τρόπον τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ. Τὸ μέρος τοῦτο τῶν Οἰκονομικῶν ἄξιον ὂν ἀναγνώσεως καὶ σπουδαίας μελέτης καταχωρίζομεν ἐνταῦθα, διότι πάνυ ὀλίγοι τῶν ἡμετέρων ἐπέστησαν εἰς αὐτό, ὅσον ἔδει, τὴν προσοχὴν αὐτῶν. «Ἀλλὰ καὶ τοῦτο, ἔφην, ἔγωγε, ὦ Ἰσχόμαχε, πάνυ ἂν ἡδέως σου πυθοίμην πότερα αὐτὸς σὺ ἐπαίδευσας τὴν γυναῖκα ὥστε εἶναι οἵαν δεῖ ἡ ἐπισταμένην ἔλαβες παρὰ τοῦ πατρὸς καὶ μητρὸς διοικεῖν τὰ προσήκοντα αὐτῇ. Καὶ τί ἄν, ἔφη, ὦ Σώκρατες, ἐπισταμένην αὐτὴν παρέλαβον, ἢ ἔτη μὲν οὕπω πεντεκαίδεκα γεγονυῖα ἦλθε πρὸς ἐμέ, τὸν δ' ἔμπροσθεν χρόνον ἔζη ὑπὸ πολλῆς ἐπιμελείας, ὅπως ὡς ἐλάχιστα μὲν ὄψοιτο, ἐλάχιστα δὲ ἀκούσοιτο, ἐλάχιστα δὲ ἔροιτο; Οὐ γὰρ ἀγαπητόν σοι δοκεῖ εἶναι εἰ μόνον ἦλθεν ἐπισταμένη ἔρια παραλαβοῦσα ἱμάτιον ἀποδεῖξαι, καὶ ἑωρακυῖα ὡς ἔργα ταλάσια θεραπαίναις δέδοται; ἐπεὶ τά γε ἀμφὶ γαστέρα, ἔφη, πάνυ καλῶς, ὦ Σώκρατες, ἦλθε πεπαιδευμένη, ὅπερ μέγιστον ἔμοί γε δοκεῖ παίδευμα εἶναι καὶ ἀνδρὶ καὶ γυναικί. Τὰ δ' ἄλλα, ἔφην ἐγώ, ὦ Ἰσχόμαχε, αὐτὸς ἐπαίδευσας τὴν γυναῖκα ὥστε ἱκανὴν εἶναι ὧν προσήκει ἐπιμελεῖσθαι; Οὐ μὰ Δί', ἔφη ὁ Ἰσχόμαχος, οὐ πρίν γε καὶ ἔθυσα καὶ ηὐξάμην ἐμέ τε τυγχάνειν διδάσκοντα καὶ ἐκείνην μανθάνειν τὰ βέλτιστα ἀμφοτέροις ἡμῖν. Οὐκοῦν, ἔφην ἐγώ, καὶ ἡ γυνή σοι συνέθυε καὶ συννύχετο τὰ αὐτὰ ταῦτα; Καὶ μάλα γε, ἔφη ὁ Ἰσχόμαχος, πολλὰ ὑποσχομένη μὲν πρὸς τοὺς θεοὺς γενέσθαι οἵαν δεῖ, καὶ εὔδηλος ἦν ὅτι οὐκ ἀμελήσει τῶν διδασκομένων. Πρὸς θεῶν, ἔφην ἐγώ, ὦ Ἰσχόμαχε, τί πρῶτον διδάσκειν ἤρχου αὐτήν, διηγοῦ μοι· ὡς ἐγὼ ταῦτ'ἂν

1) «Il termine ces louanges par les lignes suivantes, où règne un sentiment si délicat de la vraie élégance, tel que la Grèce l'entendait et la réalisait, en la mêlant sans effort aux actions les plus vulgaires de la vie». Alfred Croiset, Xénophon son Caractère et son Talent pag. 172.

1) «Ischomaque a l'âme d'un roi: il a, pour parler plus simplement, l'art de se faire aimer et de se faire obéir· la première personne, sur laquelle il exerce cet empire de bienveillance et de raison est sa propre femme». Croiset.

ἥδιον σοῦ διηγουμένου ἀκούοιμι ἢ εἴ μοι γυμνικὸν ἢ ἱππικὸν ἀγῶνα τὸν κάλλιστον διηγοῖο. Καὶ ὁ Ἰσχόμαχος ἀπεκρίνατο, Τί δ'; ἔφη, ὦ Σώκρατες, ἐπεὶ ἤδη μοι χειροήθης ἦν καὶ ἐτετιθάσευτο ὥστε διαλέγεσθαι, ἠρόμην αὐτήν, ἔφη, ὧδέ πως· Εἰπέ μοι, ὦ γύναι, ἆρα ἤδη κατενόησάς τινος ποτὲ ἕνεκα ἐγώ τε σὲ ἔλαβον καὶ οἱ σοὶ γονεῖς ἔδοσάν σε ἐμοί; ὅτι μὲν γὰρ οὐκ ἀπορίᾳ ἦν μεθ' ὅτου ἄλλου ἐκαθεύδομεν ἄν, οἶδ' ὅτι καὶ σοὶ καταφανές τοῦτ' ἐστί· βουλευόμενος δ' ἔγωγε ὑπὲρ ἐμοῦ καὶ οἱ σοὶ γονεῖς ὑπὲρ σοῦ τίν' ἂν κοινωνὸν βέλτιστον οἴκου τε καὶ τέκνων λάβοιμεν, ἐγώ τε σὲ ἐξελεξάμην καὶ οἱ σοὶ γονεῖς, ὡς ἐοίκασιν, ἐκ τῶν δυνατῶν ἐμέ· τέκνα μὲν οὖν, ἦν θεός ποτε διδῷ ἡμῖν γενέσθαι, τότε βουλευσόμεθα περὶ αὐτῶν ὅπως ὅτι βέλτιστα παιδεύσομεν αὐτά· κοινὸν γὰρ ἡμῖν καὶ τοῦτο ἀγαθόν, συμμάχων καὶ γηροβοσκῶν ὅτι βελτίστων τυγχάνειν. Νῦν δὲ δὴ οἶκος ἡμῖν ὅδε κοινός ἐστιν· ἐγώ τε γὰρ ὅσα μοι ἔστιν ἅπαντα εἰς τὸ κοινὸν ἀποφαίνω, σύ τε ὅσα ἠνέγκω πάντα εἰς τὸ κοινὸν κατέθηκας· καὶ οὐ τοῦτο δεῖ λογίζεσθαι πότερος ἆρα ἀριθμῷ πλείω συμβέβληται ἡμῶν, ἀλλ' ἐκεῖνο δεῖ εὖ εἰδέναι ὅτι ὁπότερος ἂν ἡμῶν βελτίων κοινωνὸς ᾖ, οὗτος τὰ πλείονος ἄξια συμβάλλεται· ἀπεκρίνατο δέ μοι, ὦ Σώκρατες, πρὸς ταῦτα ἡ γυνή, Τί δ' ἂν ἐγώ σοι, ἔφη, δυναίμην συμπρᾶξαι; τίς δὲ ἡ ἐμὴ δύναμις; ἀλλ' ἐν σοὶ πάντα ἐστίν· ἐμὸν δ' ἔφησεν ἡ μήτηρ ἔργον εἶναι σωφρονεῖν. Ναὶ μὰ Δί', ἔφην ἐγώ, ὦ γύναι, καὶ γάρ ἐμοὶ ὁ πατήρ· ἀλλὰ σωφρόνων τοί ἐστι καὶ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς οὕτω ποιεῖν ὅπως τά τε ὄντα ὡς βέλτιστα ἕξει καὶ ἄλλα ὅτι πλεῖστα ἐκ τοῦ καλοῦ τε καὶ δικαίου προσγενήσεται. Καὶ τί δή, ἔφη, ὀρᾷς, ἡ γυνή, ὅ,τι ἂν ἐγὼ ποιοῦσα συναύξοιμι τὸν οἶκον; Ναὶ μὰ Δί', ἔφην ἐγώ, ἅ τε οἱ θεοὶ ἔφυσάν σε δύνασθαι καὶ ὁ νόμος συνεπαινεῖ, ταῦτα πειρῶ ὡς βέλτιστα ποιεῖν. Καὶ τί δὴ ταῦτα ἔστιν; ἔφη ἐκείνη. Οἶμαι μὲν ἔγωγε, ἔφην, οὐ τὰ ἐλαχίστου ἄξια, εἰ μή πέρ γε καὶ ἡ ἐν τῷ σμήνει ἡγεμὼν μέλιττα ἐπ' ἐλαχίστου ἀξίοις ἔργοις ἐφέστηκεν. Ἐμοί γάρ τοι, ἔφη φάναι, καὶ οἱ θεοί, ὦ γύναι, δοκοῦσι πολὺ διεσκεμμένως μάλιστα τὸ ζεῦγος τοῦτο συντεθεικέναι ὃ καλεῖται θῆλυ καὶ ἄρρεν, ὅπως ὅτι ὠφελιμώτατον ᾖ αὐτῷ εἰς τὴν κοινωνίαν· πρῶτον μὲν γὰρ τοῦ μὴ ἐκλιπεῖν ζώων γένη τοῦτο τὸ ζεῦγος κεῖται μετ' ἀλλήλων τεκνοποιούμενον, ἔπειτα τὸ γηροβοσκοὺς κεκτῆσθαι ἑαυτοῖς ἐκ τούτου τοῦ ζεύγους τοῖς γοῦν ἀνθρώποις πορίζεται. Ἔπειτα δὲ καὶ ἡ δίαιτα τοῖς ἀνθρώποις οὐχ ὥσπερ τοῖς κτήνεσίν ἐστιν ἐν ὑπαίθρῳ, ἀλλὰ στεγνῶν δεῖται δῆλον ὅτι· δεῖ μέν τοι τοῖς μέλλουσιν ἀνθρώποις ἕξειν ὅ,τι εἰσφέρωσιν εἰς τὸ στεγνὸν τοῦ ἐργασομένου τὰς ἐν τῷ ὑπαίθρῳ ἐργασίας· καὶ γὰρ νεατός καὶ σπόρος καὶ φυτεία καὶ νομαὶ ὑπαίθρια ταῦτα πάντα ἔργα εἰσίν. Ἐκ τούτων δὲ τὰ ἐπιτήδεια γίγνεται· δεῖ δ' αὖ, ἐπειδὰν ταῦτα εἰσενεχθῇ εἰς τὸ στεγνόν, καὶ τοῦ σώσοντος ταῦτα καὶ τοῦ ἐργασομένου δ' ἃ τῶν στεγνῶν ἔργα δεόμενά ἐστι, στεγνῶν δὲ δεῖται καὶ ἡ τῶν νεογνῶν τέκνων παιδοτροφία, στεγνῶν δὲ καὶ αἱ ἐκ τοῦ καρποῦ σιτοποιίαι δέονται· ὡσαύτως δὲ καὶ ἡ τῆς ἐσθῆτος ἐκ τῶν ἐρίων ἐργασία. Ἐπεὶ δ' ἀμφότερα ταῦτα καὶ ἔργων καὶ ἐπιμελείας δεῖται τά τε ἔνδον καὶ τὰ ἔξω, καὶ τὴν φύσιν, φάναι, εὐθὺς παρεσκεύασεν ὁ θεός, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, τὴν μὲν τῆς γυναικὸς ἐπὶ τὰ ἔνδον ἔργα καὶ ἐπιμελήματα, τὴν δὲ τοῦ ἀνδρὸς ἐπὶ τὰ ἔξω ἔργα καὶ ἐπιμελήματα. Ῥίγη μὲν γὰρ καὶ θάλπη καὶ ὁδοιπορίας καὶ στρατείας τοῦ ἀνδρὸς τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν μᾶλλον δύνασθαι καρτερεῖν κατεσκεύασεν· ὥστε τὰ ἔξω ἐπέταξεν αὐτῷ ἔργα· τῇ δὲ γυναικὶ ἧττον τὸ σῶμα δυνατὸν πρὸς ταῦτα φύσας, τὰ ἔνδον ἔργα αὐτῇ, φάναι ἔφη, προστάξαι μοι δοκεῖ ὁ θεός. Εἰδὼς δὲ ὅτι τῇ γυναικὶ καὶ ἐνέφυσε καὶ προσέταξε τὴν τῶν νεογνῶν τέκνων τροφὴν καὶ τοῦ στέργειν τὰ νεογνὰ βρέφη πλεῖον αὐτῇ ἐδάσατο ἢ τῷ ἀνδρί. Ἔπει δὲ καὶ τὸ φυλάττειν τὰ εἰσενεχθέντα τῇ γυναικὶ προσέταξε, γιγνώσκων ὁ θεὸς ὅτι πρὸς τὸ φυλάττειν οὐ κάκιόν ἐστι φοβερὸν εἶναι τὴν ψυχήν, πλεῖον μέρος καὶ τοῦ φόβου ἐδάσατο τῇ γυναικὶ ἢ τῷ ἀνδρί. Εἰδὼς δὲ ὅτι καὶ ἀρήγειν αὖ δεήσει, ἐάν τις ἀδικῇ, τὸν τὰ ἔξω ἔργα ἔχοντα, τούτῳ αὖ πλεῖον μέρος τοῦ θράσους ἐδάσατο· ὅτι δὲ ἀμφοτέροις δεῖ καὶ διδόναι καὶ λαμβάνειν, τὴν μνήμην καὶ τὴν ἐπιμέλειαν ἀμφοτέροις κατέθηκεν· ὥστε οὐκ ἂν ἔχοις διελεῖν πότεροι τὸ ἔθνος τὸ θῆλυ ἢ τὸ ἄρρεν τούτων πλεονεκτεῖ· καὶ τὸ ἐγκρατεῖς δὲ εἶναι ὧν δεῖ, εἰς τὸ μέσον ἀμφοτέροις κατέθηκε, καὶ ἐξουσίαν ἐποίησεν ὁ θεὸς ὁπότερος ἂν ᾖ βελτίων, εἴθ' ὁ ἀνὴρ εἴθ' ἡ γυνή, τοῦτον καὶ πλεῖον φέρεσθαι τούτου τοῦ ἀγαθοῦ· διὰ δὲ τὸ τὴν φύσιν μὴ πρὸς πάντα ταὐτὰ ἀμφοτέρων εὖ πεφυκέναι, διὰ τοῦτο καὶ δέονται μᾶλλον ἀλλήλων καὶ τὸ ζεῦγος ὠφελιμώτερον ἑαυτῷ γεγένηται, ἃ τὸ ἕτερον ἐλλείπεται τὸ ἕτερον δυνάμενον. Ταῦτα δέ, ἔφην, δεῖ ἡμᾶς, ὦ γύναι, εἰδότας ἃ ἑκατέρῳ

ἡμῶν προστέτακται ὑπὸ τοῦ θεοῦ, πειρᾶσθαι ὅπως ὡς βέλτιστα τὰ προσήκοντα ἑκάτερον ἡμῶν διαπράττεσθαι· συνεπαινεῖ δέ, ἔφη φάναι, καὶ ὁ νόμος αὐτά, συζευγνὺς ἄνδρα καὶ γυναῖκα, καὶ κοινωνοὺς ὥσπερ τῶν τέκνων ὁ θεὸς ἐποίησεν, οὕτω καὶ ὁ νόμος τοῦ οἴκου κοινωνοὺς καθίστησι· καὶ καλὰ δὲ εἶναι ὁ νόμος ἀποδείκνυσιν ἃ ὁ θεὸς ἔφυσεν ἑκάτερον μᾶλλον δύνασθαι· τῇ μὲν γὰρ γυναικὶ κάλλιον ἔνδον μένειν ἢ τῶν ἔξω ἐπιμελεῖσθαι· εἰ δέ τις παρ' ἃ ὁ θεὸς ἔφυσε ποιεῖ, ἴσως τι καὶ ἀτακτῶν τοὺς θεοὺς οὐ λήθει καὶ δίκην δίδωσιν ἀμελῶν τῶν ἔργων τῶν ἑαυτοῦ ἢ πράττων τὰ τῆς γυναικὸς ἔργα· δοκεῖ δέ μοι, ἔφην, καὶ ἡ τῶν μελιττῶν ἡγεμὼν τοιαῦτα ἔργα ὑπὸ τοῦ θεοῦ προστεταγμένα διαπονεῖσθαι. Καὶ ποῖα δή, ἔφη ἐκείνη, ἔργα ἔχουσα ἡ τῶν μελιττῶν ἡγεμὼν ἐξομοιοῦται τοῖς ἔργοις οἷς ἐμὲ δεῖ πράττειν; Ὅτι, ἔφην ἐγώ, ἐκείνη γε ἐν τῷ σμήνει μένουσα οὐκ ἐᾷ ἀργοὺς τὰς μελίττας εἶναι, ἀλλ' ἃς μὲν δὴ ἔξω ἐργάζεσθαι ἐκπέμπει ἐπὶ τὸ ἔργον, καὶ ἃ ἂν αὐτῶν ἑκάστη εἰσφέρῃ οἶδέ τε καὶ δέχεται, καὶ σώζει ταῦτα ἕως τ' ἂν δέῃ χρῆσθαι· ἐπειδὰν δὲ ἡ ὥρα τοῦ χρῆσθαι ἥκῃ, διανέμει τὸ δίκαιον ἑκάστῃ· καὶ ἐπὶ τοῖς ἔνδον δὲ ἐξυφαινομένοις κηρίοις ἐφέστηκεν, ὡς καλῶς καὶ ταχέως ὑφαίνηται, καὶ τοῦ γιγνομένου τόκου ἐπιμελεῖται ὡς ἐκτρέφηται· ἐπειδὰν δὲ ἐκτραφῇ καὶ ἀξιοεργοὶ οἱ νεοττοὶ γένωνται, ἀποικίζει αὐτοὺς σὺν τῶν ἐπιγιγνομένων τινὶ ἡγεμόνι. Ἦ καὶ ἐμὲ οὖν, ἔφη ἡ γυνή, δεήσει ταῦτα ποιεῖν; Δεήσει μέντοι σε, ἔφην ἐγώ, ἔνδον τε μένειν καὶ οἷς μὲν ἂν ἔξω τὸ ἔργον ᾖ τῶν οἰκετῶν, τούτους συνεκπέμπειν, οἷς δ' ἂν ἔνδον ἔργον ἐργαστέον, τούτων σοι ἐπιστατητέον, καὶ τά τε εἰσφερόμενα ἀποδεκτέον, καὶ ἃ μὲν ἂν αὐτῶν δέῃ δαπανᾶν, σοὶ διανεμητέον, ἃ δ' ἂν περιττεύειν δέῃ, προνοητέον καὶ φυλακτέον ὅπως μὴ ἡ εἰς τὸν ἐνιαυτὸν κειμένη δαπάνη εἰς τὸν μῆνα δαπανᾶται· καὶ ὅταν ἔρια εἰσενεχθῇ σοι, ἐπιμελητέον ὅπως οἷς δεῖ ἱμάτια γίγνηται· καὶ ὃ γε ξηρὸς σῖτος ὅπως καλῶς ἐδώδιμος γίγνηται ἐπιμελητέον· ἔν μέντοι τῶν σοὶ προσηκόντων, ἔφην ἐγώ, ἐπιμελημάτων ἴσως ἀχαριστότερον δόξει εἶναι, ὅτι ὃς ἂν κάμνῃ τῶν οἰκετῶν, τούτων σοι ἐπιμελητέον πάντων ὅπως θεραπεύηται. Νὴ Δί', ἔφη ἡ γυνή, ἐπιχαριτώτατον[1] μέν οὖν, ἦν μέλλωσί γε οἱ καλῶς θεραπευθέντες χάριν εἴσεσθαι καὶ εὐνούστεροι ἢ πρόσθεν ἔτεσθαι· καὶ ἐγώ, ἔφη ὁ Ἰσχόμαχος, ἀγαπητὸς αὐτῆς τὴν ἀπόκρισιν εἶπον· Ἀρά γε, ὦ γύναι, διὰ τοιαύτας τινὰς προνοίας καὶ τὴν ἐν τῷ σμήνει ἡγεμόνα αἱ μέλιττα οὕτω διατίθενται πρὸς αὐτήν, ὥστε ὅταν ἐκείνη ἐκλίπῃ, οὐδεμία οἴεται τῶν μελιττῶν ἀπολειπτέον εἶναι, ἀλλ' ἕπονται πᾶσαι; καὶ ἡ γυνή μοι ἀπεκρίνατο· Θαυμάζοιμ'

ζῷα· ὅσα δὲ τοιοῦτον ἦν τὸ ἦθος τῶν Ἀθηναίων γυναικῶν μαρτυρεῖ καὶ ὁ Εὐριπίδης τοιοῦτον ποιήσας τὸν χαρακτῆρα τῆς Ἀλκήστιδος, περὶ ἧς λέγει ὁ θεράπων,

πόντες δ' ἔκλαιον οἰκέται κατὰ στέγας
δέσποιναν οἰκτείροντες· ἡ δὲ δεξιὰν
προὔτεινε' ἑκάστῳ, κοὔτις ἦν οὕτω κακὸς
ὃν οὐ προσεῖπε, καὶ προσερρήθη πάλιν.

Ὁ δὲ ῥωμαῖος Κάτων οὐδόλως φιλανθρώπως πρὸς τοὺς δούλους προσεφέρετο, διότι τούτους πρεσβυτέρους γινομένους ἥττο δεῖν ἀποδίδοσθαι, καὶ μὴ βόσκειν ἀχρήστους· ἐξ ὧν λαμβάνων ἁφορμὴν ὁ Πλούταρχος διαμαρτύρεται κατὰ τῆς τοσαύτης σκληρότητος. «Τὸ τοῖς οἰκέταις ὡς ὑποζυγίοις ἀποχρησάμενον ἐπὶ γήρως ἐλαύνειν καὶ πιπράσκειν ἀτενοῦς ἄγαν ἤθους ἔγωγε τίθεμαι, καὶ μηδὲν ἀνθρώπῳ πρὸς ἄνθρωπον οἰομένου κοινώνημα τῆς χρείας πλέον ὑπάρχειν. Καίτοι τὴν χρηστότητα τῆς δικαιοσύνης πλατύτερον τόπον δοῦμεν ἐπιλαμβάνουσαν, νόμῳ μὲν γὰρ καὶ τῷ δικαίῳ πρὸς ἀνθρώπους μόνον χρῆσθαι πεφύκαμεν, πρὸς εὐεργεσίας δὲ καὶ χάριτας ἔστιν ὅτε καὶ μέχρι τῶν ἀλόγων ζώων ὥσπερ ἐκ πηγῆς πλουσίας ἀπορρεῖ τῆς ἡμερότητος· καὶ γὰρ ἵππων ἀπειρηκότων ὑπὸ χρόνου τροφὰς καὶ κυνῶν οὐ σκυλακείαι μόνον ἀλλὰ καὶ γηροκομίαι τῷ χρηστῷ προσήκουσιν. Ὁ δὲ τῶν Ἀθηναίων δῆμος οἰκοδομῶν τὸν Ἑκατόμπεδον ὅσας κατενόησαν ἡμιόνους μάλιστα τοῖς πόνοις ἐγκαρτερούσας ἀπέλυσαν ἐλευθέρας νέμεσθαι καὶ ἀφέτους, ὧν μίαν φασὶ καταβαίνουσαν ἀφ' ἑαυτῆς πρὸς τὰ ἔργα τοῖς ἀνάγουσι τὰς ἁμάξας ὑποζυγίοις εἰς ἀκρόπολιν συμπαρατρέχειν καὶ προηγεῖσθαι καθάπερ ἐγκελευομένην καὶ συνεξορμῶσαν, ἣν καὶ τρέφεσθαι δημοσίᾳ μέχρι τελευτῆς ἐψηφίσαντο . . . . οὐ γὰρ ὡς ὑποδήμασιν ἢ σκεύεσι τοῖς ψυχὴν ἔχουσι χρηστέον κοπέντα καὶ κατατριβέντα ταῖς ὑπηρεσίαις ἀπορριπτοῦντας, ἀλλ' εἰ διὰ μηδὲν ἄλλο, μελέτης ἕνεκα τοῦ φιλανθρώπου προεθιστέον ἑαυτὸν ἐν τούτοις πρᾶον εἶναι καὶ μείλιχον. Ἐγὼ μὲν οὖν οὐδὲ βοῦν ἂν ἐργάτην διὰ γῆρας ἀποδοίμην, μή τι γε πρεσβύτερον ἄνθρωπον, ἐκ χώρας συντρόφου καὶ διαίτης συνήθους ὥσπερ ἐκ πατρίδος μεθιστάμενον ἀντὶ κερμάτων μικρῶν, ἃ χρηστόν γε τοῖς ὠνουμένοις ὥσπερ τοῖς πιπράσκουσι γενησόμενον».

1) Ἡ χαριεστάτη γυνὴ τοῦ Ἰσχομάχου ἀνήκει τῇ φυλῇ ἐκείνῃ, ἣ φιλανθρώπως καὶ ἡμέρως οὐ μόνον πρὸς τοὺς δούλους προσεφέρετο ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ

ἄν, ἔφη, εἰ μὴ πρὸς σὲ μᾶλλον τείνοι τὰ τοῦ ἡγεμόνος ἔργα ἢ πρὸς ἐμέ· ἡ γὰρ ἐμὴ φυλακὴ τῶν ἔνδον καὶ διανομὴ γελοία τις ἄν, οἶμαι, φαίνοιτο, εἰ μή σύ γε ἐπιμελοῖο ὅπως ἔζωθέν τι εἰσφέροιτο. Γελοῖα δ' αὖ, ἔφην ἐγώ, ἡ ἐμὴ εἰσφορὰ φαίνοιτ' ἄν, εἰ μὴ εἴη ὅστις τὰ εἰσενεχθέντα σώζοι. Οὐχ ὁρᾷς, ἔφην ἐγώ, οἱ εἰς τὸν τετριμμένον πίθον ἀντλεῖν λεγόμενοι ὡς οἰκτείρονται, ὅτι μάτην πονεῖν δοκοῦσι; Νὴ Δί', ἔφη ἡ γυνή, καὶ γὰρ τλήμονές εἰσιν, εἰ τοῦτό γε ποιοῦσιν. Ἄλλαι δέ τοι, ἔφην ἐγώ, ἴδιαι ἐπιμέλειαι, ὦ γύναι, ἡδεῖαί σοι γίγνονται, ὁπόταν ἀνεπιστήμονα ταλασίας λαβοῦσα ἐπιστήμονα ποιήσῃς, καὶ διπλασίᾳ σοι ἄξια γένηται, καὶ ὁπόταν ἀνεπιστήμονα ταμιείας καὶ διακονίας παραλαβοῦσα ἐπιστήμονα καὶ πιστὴν καὶ διακονικὴν ποιησαμένη παντὸς ἀξίαν ἔχῃς, καὶ ὁπόταν τοὺς μὲν σώφρονάς τε καὶ ὠφελίμους τῷ σῷ οἴκῳ ἐξῇ σοι εὖ ποιῆσαι, ἐὰν δέ τις πονηρὸς φαίνηται, ἐξῇ σοι κολάσαι· τὸ δὲ πάντων ἥδιστον, ἐὰν *βελτίων ἐμοῦ φαίνῃς, καὶ ἐμὲ σὺν θεράποντα ποιήσῃς*, καὶ μὴ δέῃ σε φοβεῖσθαι μὴ προϊούσης τῆς ἡλικίας ἀτιμοτέρα ἐν τῷ οἴκῳ γένῃ, ἀλλὰ πιστεύῃς ὅτι πρεσβυτέρα γιγνομένη ὅσῳ ἂν καὶ ἐμοὶ κοινωνὸς καὶ παισὶν οἴκου φύλαξ ἀμείνων γίγνῃ, τοσούτῳ καὶ τιμιωτέρα ἐν τῷ οἴκῳ ἔσει. Τὰ γὰρ καλά τε κἀγαθά, ἐγώ ἔφην, οὐ διὰ τὰς ὡραιότητας, ἀλλὰ διὰ τὰς ἀρετὰς εἰς τὸν βίον τοῖς ἀνθρώποις ἐπαύξεται. Τοιαῦτα μέν, ὦ Σώκρατες, δοκῶ μεμνῆσθαι αὐτῇ τὰ πρῶτα διαλεχθείς..»

Καὶ τί δή; ἡ γυνὴ ἐδόκει σοι, ἔφην ἐγώ, ὦ Ἰσχόμαχε, πῶς τι ὑπακούειν, ὧν αὐ ἐσπούδαζες διδάσκων; Τί δέ, εἰ μὴ ὑπισχνεῖτό γε ἐπιμελήσεσθαι καὶ φανερὰ ἦν ἡδομένη ἰσχυρῶς, *ὥσπερ ἐξ ἀμηχανίας εὑρίσκων τινὰ εὕρεσιν*...

Τὴν δὲ ταμίαν ἐποιησάμεθα ἐπισκεψάμενοι, ἥτις ἐδόκει ἡμῖν εἶναι ἐγκρατεστάτη καὶ γαστρὸς καὶ οἴνου καὶ ὕπνου καὶ ἀνδρῶν συνουσίας· πρὸς τούτοις δὲ ἦ τὸ μνημονικὸν μάλιστα ἐδόκει ἔχειν καὶ τὸ προνοεῖν μή τι κακὸν λάβῃ παρ' ἡμῶν ἀμελοῦσα, καὶ σκοπεῖν ὅπως χαριζομένη τι ἡμῖν ὑφ' ἡμῶν ἀντιτιμήσεται. Ἐδιδάσκομεν δὲ αὐτὴν καὶ εὐνοϊκῶς ἔχειν πρὸς ἡμᾶς, ἂν εὐφραινώμεθα, τῶν εὐφροσυνῶν μεταδιδόντες, καὶ εἴ τι λυπηρὸν εἴη, εἰς ταῦτα παρακαλοῦντες· καὶ τὸ προθυμεῖσθαι δὲ συναύξειν τὸν οἶκον ἐπαιδεύομεν αὐτήν, ἐπιγιγνώσκειν αὐτὴν ποιοῦντες καὶ τῆς εὐπραγίας αὐτῇ μεταδιδόντες· καὶ δικαιοσύνην δ' αὐτῇ ἐνεποιοῦμεν τιμιωτέρους τιθέντες τοὺς δικαίους τῶν ἀδίκων καὶ ἐπιδεικνύοντες πλουσιώτερον καὶ ἐλευθεριώτερον βιοτεύοντας τῶν ἀδίκων· καὶ αὐτὴν δὲ ἐν ταύτῃ τῇ χώρᾳ κατετάττομεν. Ἐπὶ δὲ τούτοις πᾶσιν εἶπον, ἔφη, ὦ Σώκρατες, ἐγὼ τῇ γυναικὶ ὅτι πάντων τούτων οὐδὲν ὄφελος, εἰ μὴ αὐτὴ ἐπιμελήσεται ὅπως διαμένῃ ἑκάστῳ ἡ τάξις. Ἐδίδασκον δὲ αὐτὴν ὅτι καὶ ἐν ταῖς εὐνομουμέναις πόλεσιν οὐκ ἀρκεῖν δοκεῖ τοῖς πολίταις ἢν νόμους καλοὺς γράψωνται, ἀλλὰ καὶ νομοφύλακας προσαιροῦνται, οἵτινες ἐπισκοποῦντες τὸν μὲν ποιοῦντα τὰ νόμιμα ἐπαινοῦσιν, ἢν δέ τις παρὰ τοὺς νόμους ποιῇ, ζημιοῦσι. Νομίσαι οὖν ἐκέλευον, ἔφη, τὴν γυναῖκα καὶ αὐτὴν νομοφύλακα τῶν ἐν τῇ οἰκίᾳ εἶναι καὶ ἐξετάζειν δέ, ὅταν δόξῃ αὐτῇ, τὰ σκεύη, ὥσπερ ὁ φρούραρχος τὰς φυλακὰς ἐξετάζει, καὶ δοκιμάζειν εἰ καλῶς ἕκαστον ἔχει, ὡς περ ἡ βουλὴ ἵππους καὶ ἱππέας δοκιμάζει, καὶ ἐπαινεῖν δὲ καὶ τιμᾶν ὥσπερ βασίλισσαν τὸν ἄξιον ἀπὸ τῆς παρούσης δυνάμεως, καὶ λοιδορεῖν καὶ κολάζειν τὸν τούτων δεόμενον. Πρὸς δὲ τούτοις ἐδίδασκον αὐτήν, ἔφη, ὡς οὐκ ἂν ἄχθοιτο δικαίως εἰ πλείω αὐτῇ πράγματα προστάττω ἢ τοῖς οἰκέτας περὶ τὰ κτήματα, ἐπιδεικνύων ὅτι τοῖς μὲν οἰκέταις μέτεστι τῶν δεσποσύνων χρημάτων τοσοῦτον ὅσων φέρειν ἢ θεραπεύειν ἢ φυλάττειν, χρῆσθαι δὲ οὐδενὶ αὐτῶν ἔξεστιν, ὅτῳ ἂν μὴ δῷ ὁ κύριος· δεσπότου δὲ ἅπαντά ἐστιν ᾧ ἂν βούληται ἕκαστα χρῆσθαι· ὅτῳ οὖν καὶ σωζομένων μεγίστη ὄνησις καὶ φθειρομένων μεγίστη βλάβη, τούτῳ καὶ τὴν ἐπιμέλειαν μάλιστα προσήκουσαν ἀπέφαινον. Τί οὖν, ἔφην ἐγώ, ὦ Ἰσχόμαχε, ταῦτα ἀκούσασα ἡ γυνὴ πῶς σοι ὑπήκουε; Τί δέ, ἔφη, εἰ μὴ εἰπέ γέ μοι, ὦ Σώκρατες, ὅτι οὐκ ὀρθῶς γιγνώσκοιμι, εἰ οἰοίμην χαλεπὰ ἐπιτάττειν διδάσκων ὅτι ἐπιμελεῖσθαι δεῖ τῶν ὄντων· χαλεπώτερον γὰρ ἄν, ἔφη φάναι, εἰ αὐτῇ ἐπέταττον ἀμελεῖν τῶν ἑαυτῆς ἢ εἰ ἐπιμελεῖσθαι δεήσει τῶν οἰκείων ἀγαθῶν· πεφυκέναι γὰρ δοκεῖ, ἔφη, ὥσπερ καὶ τέκνων ῥᾷον τὸ ἐπιμελεῖσθαι τῇ σώφρονι τῶν ἑαυτῆς ἢ ἀμελεῖν, οὕτω καὶ τῶν κτημάτων ὅσα ἴδια ὄντα εὐφραίνοι ἥδιον τὸ ἐπιμελεῖσθαι νομίζειν ἔφη εἶναι τῇ σώφρονι τῶν ἑαυτῆς ἢ ἀμελεῖν». Θαυμάσια! ἡ μητρικὴ συμβουλὴ ἐκαρποφόρησεν· ἡ γυνὴ τοῦ Ἰσχομάχου φρονεῖ ὅτι κρηπὶς τῆς οἰκιακῆς εὐδαιμονίας ἡ σωφροσύνη· ἡ σώφρων γυνή, λέγει, δύναται τῶν τε τέκνων αὐτῆς ἐπιμελεῖσθαι καὶ τῶν κτημάτων· ὥστε δικαίως ὁ Σωκράτης θαυμάζει τὸ φρόνημα τῆς γυναικός.

«Καὶ ἐγὼ ἀκούσας, ἔφη ὁ Σωκράτης, ἀποκρίναθαι τὴν γυναῖκα αὐτῷ ταῦτα, εἶπον· Νὴ τὴν Ἥραν, ἔφην, ὦ Ἰσχόμαχε, ἀνδρικήν γε ἐπιδεικνύεις τὴν διάνοιαν τῆς γυναικός. Καὶ ἄλλα τοίνυν, ἔφη ὁ Ἰσχόμαχος, θέλω σοι πάνυ μεγαλόφρονα αὐτῆς διηγήσασθαι, ἃ μου ἅπαξ ἀκούσασα ταχὺ ἐπείθετο. Τὰ ποῖα; ἔφην ἐγώ· λέγε· ὡς ἐμοὶ πολὺ ἥδιον ζώσης ἀρετὴν γυναικὸς κατεμανθάνειν ἢ εἰ Ζεῦξίς μοι καλὴν εἰκάσας γραφῇ γυναῖκα ἐπεδείκνυεν. Ἐντεῦθεν δὴ λέγει ὁ Ἰσχόμαχος, ἐγὼ τοίνυν, ἔφη, ἰδών ποτε αὐτήν, ὦ Σώκρατες, ἐντετριμμένην πολλῷ μὲν ψιμυθίῳ, ὅπως λευκοτέρα ἔτι δοκοίη εἶναι ἢ ἦν, πολλῇ δ' ἐγχούσῃ, ὅπως ἐρυθροτέρα φαίνοιτο τῆς ἀληθείας, ὑποδήματα δ' ἔχουσαν ὑψηλά, ὅπως μείζων δοκοίη εἶναι ἢ ἐπέφυκει, εἰπέ μοι, ἔφην, ὦ γύναι, ὁποτέρως ἂν μᾶλλον κρίνοις ἀξιοφιλητον εἶναι χρημάτων κοινωνόν, εἰ σοι αὐτὰ τὰ ὄντα ἀποδεικνύοιμι, καὶ μήτε κομπάζοιμι ὡς πλείω τῶν ὄντων ἔστι μοι, μήτε ἀποκρυπτοίμην τι τῶν ὄντων μηδέν, ἢ εἰ ἐπειρώμην σε ἐξαπατᾶν λέγων τε ὡς πλείω ἔστι μοι τῶν ὄντων, ἐπιδεικνύς τε ἀργύριον κίβδηλον καὶ ὄρμους ὑποξύλους, καὶ πορφυρίδας ἐξιτήλους φαίην ἀληθινὰς εἶναι; καὶ ὁπόταν λάβοῦσα εὐθύς, εὐφήμει, ἔφη, μὴ γένοιτο σὺ τοιοῦτος· οὐ γὰρ ἂν ἔγωγέ σε δυναίμην, εἰ τοιοῦτος εἶης, ἀσπάσασθαι ἐκ τῆς ψυχῆς· οὐκοῦν, ἔφην ἐγώ, συνελαλύθκμεν, ὦ γύναι, ὡς καὶ τῶν σωμάτων κοινωνήσοντες ἀλλήλοις; Φασὶ γοῦν, ἔφη, οἱ ἄνθρωποι. Ποτέρως ἂν οὖν, ἔφην ἐγώ, τοῦ σώματος αὖ δοκοίην εἶναι ἀξιοφίλητος μᾶλλον κοινωνός, εἰ σοι τὸ σῶμα πειρώμην παρέχειν τὸ ἐμαυτοῦ ἐπιμελούμενος ὅπως ὑγιεινόν τε καὶ ἐρρωμένον ἔσται, καὶ διὰ ταῦτα τῷ ὄντι εὔχρως σοι ἔσομαι, ἢ εἰ σοι μίλτῳ ἀλειφόμενος καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑπαλειφόμενος ἀνδρεικέλῳ ἐπιδεικνύοιμί τε ἐμαυτὸν καὶ συνείην ἐξαπατῶν σε καὶ παρέχων ὁρᾶν καὶ ἅπτεσθαι μίλτου ἀντὶ τοῦ ἐμαυτοῦ χρωτός; Ἐγὼ μέν, ἔφη ἐκείνη, οὔτ' ἂν μίλτου ἁπτοίμην ἥδιον ἢ σοῦ οὔτ' ἂν ἀνδρεικέλου χρῶμα ὁρῴην ἥδιον ἢ τὸ σὸν οὔτ' ἂν τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑπαλλιλιμμένους ἥδιον ὁρῴην τοὺς σοὺς ἢ ὑγιαίνοντας. Καὶ ἐμὲ τοίνυν νόμιζε, εἰπεῖν ἔφη ὁ Ἰσχόμαχος, ὦ γύναι, μήτε ψιμυθίου μήτε ἀγχούσης χρώματι ἥδεσθαι μᾶλλον ἢ τῷ σῷ· ἀλλ' ὥσπερ οἱ θεοὶ ἐποίησαν ἵπποις μὲν ἵππους, βουσὶ δὲ βοῦς ἥδιστον, προβάτοις δὲ πρόβατα, οὕτω καὶ οἱ ἄνθρωποι ἀνθρώπου σῶμα καθαρὸν οἴονται ἥδιστον εἶναι· αἱ δὲ ἀπάται αὗται τοὺς μὲν ἔξω πως δύναιντ' ἂν ἀνεξελέγκτως ἐξαπατᾶν, συνόντας δὲ ἀεὶ ἀνάγκη ἁλίσκεσθαι ἂν ἐπιχειρῶσιν ἐξαπατᾶν ἀλλήλους· ἡ γὰρ ἐξ

εὐνῆς ἁλίσκοντα ἐξανιστάμενοι πρὶν παρασκευάσασθαι, ἢ ὑπὸ ἱδρῶτος ἐλέγχονται ἢ ὑπὸ δακρύων βασκνίζοντα ἢ ὑπὸ λουτροῦ ἀληθινῶς κατωπτεύθησαν. Τί οὖν, πρὸς θεῶν, ἔφην ἐγώ, πρὸς ταῦτα ἀπεκρίνατο; Τί δέ, ἔφη, εἰ μὴ τοῦ λοιποῦ τοιοῦτο μὲν οὐδὲν πώποτε ἐπραγματεύσατο, καθαρὸν δὲ καὶ πρεπόντως ἔχουσαν ἐπειρᾶτο ἑαυτὴν ἐπιδεικνύναι· καὶ ἐμὲ μέντοι ἠρώτα εἴ τι ἔχοιμι συμβουλεῦσαι ὡς ἂν τῷ ὄντι καλὴ φαίνοιτο. ἀλλὰ μὴ μόνον δοκοίη. Καὶ ἐγὼ μέντοι, ὦ Σώκρατες, ἔφη, συνεβούλευον αὐτῇ μὴ δουλικῶς ἀεὶ καθῆσθαι, ἀλλὰ σὺν τοῖς θεοῖς πειρᾶσθαι δεσποτικῶς πρὸς μὲν τὸν ἱστὸν προστάττειν ὅ,τι μὲν βέλτιον ἄλλου ἐπίστατο ἐπιδιδάξαι, ὅ,τι δὲ χεῖρον ἐπιμαθεῖν· ἐπισκέψασθαι δὲ καὶ σιτοποιόν, πρασταῖναι δὲ καὶ ἀπομετρούσῃ τῇ ταμίᾳ, περιελθεῖν δὲ ἐπισκοπουμένην καὶ εἰ κατὰ χώραν ἔχει ἢ δεῖ ἕκαστα· ταῦτα γὰρ εὐθὺς μοι ἅμα ἐπιμέλεια εἶναι καὶ περίπατος· ἀγαθὸν δὲ ἔφην εἶναι γυμνάσιον καὶ τὸ δεῦσαι καὶ μάξαι καὶ ἰμάτια καὶ στρώματα ἀνασείσαι καὶ συνθεῖναι· γυμναζομένην δὲ ἔφην οὕτως ἂν καὶ ἐσθίειν ἥδιον καὶ ὑγιαίνειν μᾶλλον καὶ εὐχροωτέραν φαίνεσθαι τῇ ἀληθείᾳ· καὶ ὅπως δὲ ὁπόταν ἀνταγωνίζηται διακόνῳ, καθαρωτέρα οὖσα πρεπόντως τε μᾶλλον ἠμφιεσμένη κινητικὸν γίγνεται, ἄλλως τε καὶ ὁπόταν τὸ ἑκοῦσαν χαρίζεσθαι προσῇ ἀντὶ τοῦ ἀναγκαζομένην ὑπηρετεῖν· αἱ δὲ ἀεὶ καθήμεναι σεμνῶς πρὸς τὰς κεκοσμημένας καὶ ἐξαπατώσας κρίνεσθαι παρέχουσιν ἑαυτάς· καὶ νῦν, ἔφη, ὦ Σώκρατες, οὕτως εὖ ἴσθι ἡ γυνή μου κατεσκευασμένη βιοτεύει ὥσπερ ἐγὼ ἐδίδασκον αὐτὴν καὶ ὥσπερ νῦν σοι λέγω».

Οὐδὲν βιβλίον γινώσκομεν τῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας οὔτε τερπνότερον τοῦ μέρους τούτου τοῦ Οἰκονομικοῦ τοῦ Ξενοφῶντος, οὔτε ἠθικώτερον οὔτε διδακτικώτερον, οὔτε μετὰ πλείονος χάριτος γεγραμμένον. Τοῦτο ἐχέτωσαν αἱ Ἑλληνίδες ἐγκόλπιον καὶ ὁδηγὸν καὶ ἕτοιμαι εὐδαίμονες ἐν τῷ οἴκῳ, εἴπερ τῆς οἰκιακῆς εὐδαιμονίας κρηπὶς ἡ σωφροσύνη, ἡ κατ' ἐξοχὴν γυναικεία ἀρετή· «ἐμὸν δ' ἔφησεν ἡ μήτηρ ἔργον εἶναι σωφρονεῖν». Ἡ σώφρων γυνὴ ἐστιν ἀγαθὴ μήτηρ καὶ ἀγαθὴ οἰκοδέσποινα· «ὥσπερ καὶ τέκνων ῥᾷον τὸ ἐπιμελεῖσθαι τῇ σώφρονι τῶν ἑαυτῆς ἢ ἀμελεῖν, οὕτω καὶ τῶν κτημάτων ἥδιον τὸ ἐπιμελεῖσθαι τῇ σώφρονι τῶν ἑαυτῆς ἢ ἀμελεῖν».

Περὶ τοῦ χαρίεντος τούτου μέρους τοῦ Οἰκονομικοῦ ὁ Prévot-Paradol ἐν τῇ *καθολικῇ*

αὐτοῦ *Ἱστορίᾳ* (I, σελ. 482—483) λέγει τάδε. «Οὐ χρὴ ἐν σιγῇ παρελθεῖν τὴν σπουδαιότητα ἣν ὁ Ξενοφῶν ἀπονέμει τῇ γυναικὶ τοῦ τελείου τούτου οἴκου· οὐδὲν εἴθισεν ἡμᾶς ὁρᾶν τὴν ἀρχαίαν γυναῖκα οὕτως ἐνεργὸν καὶ μετέχουσαν τῆς διοικήσεως τοῦ οἴκου. Ἡ Ἑλλὰς μᾶλλον τῇ Ἀνατολῇ γειτνιάζουσα ἢ ἡ Ῥώμη βίον σιωπηλὸν καὶ ἀφανῆ ἐπέβαλε ταῖς γυναιξίν· αἱ περιφρονήσεις τῶν ἀνδρῶν πρὸς αὐτάς, ἡ μικρὰ αὐτῶν διάνοια, ἧς τὴν εὕρυνσιν οὐδὲν προὐκάλει, ἄλλαι αἰτίαι συνήργουν περιστέλλειν τὸν κύκλον τοῦ βίου αὐτῶν καὶ ἐκνευρίζειν τὴν ψυχὴν αὐτῶν· ἡ ἠθικὴ αὕτη μειονεξία κατὰ παράδοσιν παρετείνετο, ἡ δὲ οὐδένεια τῶν νομίμων γυναικῶν ἀπέβαινε μακροχρόνιος παράδοσις καὶ οἱονεὶ παίδευσις τῆς οἰκογενείας. Εἰς τὰς πρώτας λέξεις τοῦ Ἰσχομάχου περὶ τῶν φροντίδων τοῦ οἴκου, ἡ γυνὴ αὐτοῦ διστάζει λέγουσα, «ἐμὸν δ' ἔφησεν ἡ μήτηρ ἔργον εἶναι σωφρονεῖν»· ἀλλ' ὅτε ὁ Ἰσχόμαχος ἐκποδὼν ἐποιήσατο τὸν διαταγμὸν τοῦτον αὐτῆς, οἵαν τεραστίαν δύναμιν ἠρύσατο ἐκ τῶν ἡμέρων ποιοτήτων τῆς γυναικός, ποιῶν αὐτὴν ἐν καιρῷ μετέχειν τῆς ἐπιμελείας τοῦ οἴκου καὶ εἶναι προσφιλῆ καὶ ὠφέλιμον! οἷον μάθημα πάσῃ τῇ Ἑλλάδι ἡ τερπνὴ αὕτη εἰκὼν τοῦ οἴκου, ἡ οἰκογένεια αὕτη, ἐν ᾗ πανταχοῦ τις ὀρᾷ τὴν πρόθυμον φροντίδα γυναικὸς βουλομένης ἀγαθῆς εἶναι ὅπως ᾖ προσφιλής! μεθ' οἵας ἐπινοητικῆς προσοχῆς ὁ Ξενοφῶν προσεγγίζων τὰς ποιότητας τῆς γυναικὸς τοῖς ἔργοις τοῦ οἴκου, ἐπιζητεῖ ποιῆσαι αὐτὴν καταλαβεῖν τὴν θέσιν, ἣν ἡ φύσις καὶ οἱ θεοὶ ὥρισαν αὐτῇ! ἀλλὰ θαυμάσωμεν ὡσαύτως τὴν εὐπείθειαν τῆς νέας γυναικός, τὴν γενναίαν προθυμίαν ἵνα ὠφέλιμος γένηται.

"Οταν ὁ σύζυγος αὐτῆς μετά τινος εὐλαβείας ὁμιλῇ πρὸς αὐτὴν ἐπιμελεῖσθαι τῶν ἀσθενῶν δούλων, ἀποκρίνεται μετὰ τῆς προσηκούσης τῇ ἀγαθῇ φύσει ζωηρότητος, «τοῦτο ἔσται μοι ἐπιχαριτώτατον, ἢν μέλλωσί γε οἱ καλῶς θεραπευθέντες χάριν εἴσεσθαι καὶ εὐνούστεροι ἢ πρόσθεν ἔσεσθαι». Ἰδοὺ ἔτι λέξεις μεσταὶ χαριέσσης αἰδημοσύνης, εὐγενὲς παράδειγμα τῆς ἀγνότητος, ἣν πᾶν τὸ ἐκ καθαροῦ στόματος ἐκφερόμενον ὑποδύεται, καὶ τῆς ἡδείας χάριτος, μεθ' ἧς ἡ ἔκφρασις δύναται καὶ αὐτὰς τὰς κοινοτάτας ἐννοίας περιβαλεῖν. "Οταν ὁ Ἰσχόμαχος ὁρᾷ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ ἐψιμυθιωμένην καὶ βούληται αὐτὴν εἰς τὴν ἁπλότητα ἐπαναγαγεῖν, ἄρχεται λέγων αὐτῇ· «οὐκοῦν συνελήλυθαμεν, ὦ γύναι, ὡς καὶ τῶν σωμάτων κοινωνήσοντες ἀλλήλοις; ἡ δὲ ἀποκρίνεται, «Φασὶ γοῦν οἱ ἄνθρωποι»· αἰδεῖται ἵνα ἐξ ἑαυτῆς βεβαιώσῃ τοῦτο. Οὕτω λαλοῦσι παρ' Ὁμήρῳ.

Τοιοῦτον τὸ σύγγραμμα τοῦτο, πολλῆς μελέτης ὂν ἄξιον, ἀκριβῶς ἡμῖν ἀπεικονίζον τὴν ψυχὴν τοῦ Ξενοφῶντος καὶ τὸ μεγαλοφυὲς τῆς Ἑλλάδος πνεῦμα. Τὸ μικρὸν τοῦτο βιβλίον ἐξ ἐκείνων ἐστίν, ἃ οὐ παρέρχονται, διότι ἐνέπνευσαν αὐτὸ ὁ ἔρως τοῦ καλοῦ, τὸ αἴσθημα τῆς φύσεως, ἡ σύνεσις τοῦ οἰκιακοῦ βίου, διότι φέρει ἀνεξίτηλον τὸν χαρακτῆρα τοῦ λαμπροτάτου καὶ φιλανθρωποτάτου πολιτισμοῦ, ὃς ποτε ἐπὶ γῆς ἤνθησε».

Πλείστου δὲ λόγου ἄξιά εἰσι καὶ ἃ λέγει ὁ Alfred Croiset (Xénophon son Caractère et son Talent pag. 181—683). «Ἡ Ἀττικὴ κατὰ Θουκυδίδην ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἦν καλῶς κεκαλλιεργημένη· παρὰ δὲ τοῦ Σοφοκλέους γινώσκομεν ὅτι οἱ ἀγροὶ ἦσαν φαιδροί, τὸ δὲ βλέμμα εὐφροσύνως ἐπὶ τῇ θεᾷ ἐπανεπαύετο τῆς ἀφθονίας καὶ τῆς γονιμότητος. Βεβαίως ἐν τῇ πλουσίᾳ γεωργικῇ τάξει, ἡ κληρονόμος ἦν τῆς ἀρχαίας ἁπλότητος καὶ φύλαξ τῶν ἀρχαίων παραδόσεων, ὑπῆρχον πολλοὶ Ἰσχόμαχοι καὶ πολλοὶ οἰκοδεσπόται ἀγαθοὶ καὶ συνετοί, ἐν τῇ τῶν κτημάτων αὐτῶν διοικήσει βοηθούμενοι ὑπὸ γυναικὸς δραστηρίας, φίλα φρονούσης, ἱκανῆς μετέχειν τῶν φροντίδων καὶ τῆς χαρᾶς αὐτῶν, καὶ ὑπὸ δούλων, οἷς ἡ δουλεία ἐφαίνετο ἀνεκτή.

"Εστιν ὅτε ἐλαφρῶς πως τῆς Ἑλλάδος κατηγοροῦσιν, ὡς ἀγνοησάσης τὴν ἀξίαν τῆς οἰκοδεσποίνης, πρὸς τὴν Ἑλληνίδα ἀνωφελῶς κεκλεισμένην ἐν τῇ ἀργίᾳ τῆς γυναικωνίτιδος ἀντιτάσσοντες τὴν ῥωμαίαν οἰκοδέσποιναν (la matrone Romaine) ἀσχολουμένην περὶ τὴν ταλασιουργίαν καὶ τὴν τοῦ οἴκου διοίκησιν· ἀλλ' ἐπιλανθάνονται τοῦ *Οἰκονομικοῦ*· διὰ τοῦ χαρίεντος τούτου συγγράμματος εἰσερχόμεθα εἰς τὸ ἔσω τοῦ οἰκιακοῦ βίου ὀλίγον τι παρεγνωρισμένον· ἀνευρίσκομεν δὲ ἐν αὐτῷ πάσας τὰς εὐαρέστους καὶ σεμνὰς ἀρετὰς τὰς ἀνθούσας ἤδη ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ κατὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ Πηνελόπη καὶ ἡ Ναυσικάα ἀναζῶσιν ἐν τῷ *Οἰκονομικῷ* μετὰ τῆς χάριτος αὐτῶν, τῆς σεμνῆς καὶ σώφρονος ἀρετῆς, τῆς ἁπλῆς καὶ χαριέσσης ἐνεργείας. Ὁ Ἰσχόμαχος ἔχει τὴν ὑπομονήν, τὴν φρόνησιν, τὴν εὐσέβειαν τοῦ Ὀδυσσέως. Ἡ μνήμη τῶν ἀρχαίων ἠθῶν, ἔτι μᾶλλον ἐξημερωμένων ὑπὸ τῶν αἰώνων, εὐλαβῶς διετηρεῖτο ἐν ταῖς ἀριστοκρατικαῖς οἰκογενείαις τῶν Ἀθηνῶν, ἐν ταύταις τοὐλάχιστον, αἵτινες τὸν βίον κατὰ τὸν ἀγρὸν διήρχοντο ἐν τῇ ἐργασίᾳ.

Ὁ Ξενοφῶν περιγράφων ἐν τῷ Οἰκονομικῷ τὴν εἰκόνα τοῦ βίου αὐτοῦ ἐν Σκιλλοῦντι, περιγράφει ὡσαύτως καὶ τὸν βίον πολλῶν τῶν συγχρόνων αὐτῷ. Ὁ Ἰσχόμαχος οὐκ ἔστι μόνον Ξενοφῶν, ἀλλὰ καί τινες ἀριστοκρατικοὶ Ἀθηναῖοι τῶν χρόνων αὐτοῦ· διότι ἀεί ἐσμεν τῶν χρόνων ἡμῶν καὶ τῆς πατρίδος ἡμῶν, ὅ,τι καὶ ἂν ποιήσωμεν, ὅπως αὐτῶν ἀποχωρισθῶμεν· καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν ἰδίων ἰδεῶν τοῦ Ξενοφῶντος ὀφείλομεν ἀπονεῖμαι τὸ προσῆκον μέρος τῇ πατρίδι καὶ τοῖς χρόνοις αὐτοῦ· οὐκ ἀδικοῦμεν αὐτόν, ἀλλ' ἀπονέμομεν δικαιοσύνην πᾶσι, διανέμοντες αὐτῷ τε καὶ πολυκριθμῳ τινὶ τάξει τῆς Ἀθηναϊκῆς κοινωνίας τὴν τιμὴν τῶν ἐν τῷ Οἰκονομικῷ περιγραφεισῶν ἀρετῶν. Ἡ Ἀθηναϊκὴ ἀριστοκρατία φαίνεται ἡμῖν ὑπὸ νέον φῶς· ἐν αὐτῇ μανθάνομεν ἀνευρίσκειν καὶ ἀγαπᾶν ἀρετάς, ἃς πολιτικαί τινες αὐτῶν πράξεις ἀπέκρυπτον ἡμῖν ἴσως· ὁ δὲ Ξενοφῶν οὐδὲν ἧττον ἔχει τὴν διττὴν ἀξίαν ὅτι θαυμασίως κατενόησε καὶ ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ ἐξετέλεσε τὸ ἰδανικὸν τοῦ ἀγροτικοῦ καὶ πατριαρχικοῦ τούτου βίου, κεκοσμημένον ὑπὸ τῆς εὐφροσύνου ἐκείνης καλλονῆς, ἣν μεγάλη διανοητικὴ καλλιέργεια δύναται προσθεῖναι».

Ἡ κατάστασις λοιπὸν τῆς Ἀθηναίας γυναικός, βίον ἥσυχον καὶ ἀφανῆ ζώσης ἐν τῷ οἴκῳ, μακρὰν τῆς πολιτικῆς τύρβης, οὐκ ἦν τοσοῦτον ἀξιοθρήνητος, ὅσον συνήθως νομίζεται ἐκ πεπαλαιωμένων προλήψεων. Ἴσως πολλοὶ καὶ νῦν ἔχοντες σοφὰς γυναῖκας ποθοῦσι τοὺς ἀρχαίους ἐκείνους χρόνους· τοὐλάχιστον τοῦτο φαίνεται φρονῶν ὁ Jacobs (die Hausfrau σελ. 211—212 Ἐκδ. 1828) λέγων, «Εἰ ὁ νῦν οἰκιακὸς βίος βελτίων ἐστὶν ἢ ὁ πρότερον ὁ παρ' ἡμῖν καὶ παρ' Ἕλλησιν, ἀγνοῶ τοῦτο, ὡς ἀγνοῶ εἰ νῦν τρυφερώτερον οἱ ἄνδρες φιλοῦσι τὰς γυναῖκας αὐτῶν καὶ κάλλιον ἐκτιμῶσιν αὐτάς· ἀλλ' οὐδόλως φανήσεταί μοι θαυμαστὸν εἰ ὁ μὲν καὶ ὁ δέ, ἄνδρες γυναικῶν διὰ τὴν κοινωνίαν μεμορφωμένων καὶ διὰ τὸ μέγα δημόσιον, τὴν ἐπάνοδον εὕχονται τῶν χρόνων τῶν ἡμετέρων προμητόρων, αἵ γε εἰς τὴν Βίβλον αὐτῶν καὶ εἰς τὸ Ἀσματήριον αὐτῶν καὶ εἰς ὅ,τι ἦν ἀναγκαῖον ἠκροῦντο, ἀνέτρεφον τὰ τέκνα αὐτῶν, ἐφρόντιζον περὶ τοῦ μαγειρείου καὶ τοῦ ταμείου, τὰ κιβώτια αὐτῶν ἐπλήρουν ὑφασμάτων, ὑπὸ τῶν ἰδίων χειρῶν ἐξειργασμένων, τοὺς θεράποντας αὐτῶν συνεκράτουν ἐν τῇ τάξει καὶ ἐν τῇ ἐργασίᾳ, *τὴν δὲ δόξαν αὐτῶν ἐν τούτῳ ἐτίθεσαν, ἵνα μηδεὶς περὶ αὐτῶν ὁμιλῇ*».

Ἡ γνώμη αὕτη οὕτως ἦν βαθέως ἐρριζωμένη ἐν τῷ νῷ τῶν ἀρχαίων, ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ Φειδίας καὶ αὐτὸς ὁ Περικλῆς ἐσεβάσαντο αὐτήν· διότι ὁ μὲν Φειδίας τὴν οὐρανίαν Ἀφροδίτην ἐποίησε βεβηκυῖαν τῷ ἑτέρῳ ποδὶ ἐπὶ χελώνης (Παυσ. ς', κε', 2), ἡ δὲ χελώνη ἦν σύμβολον σιωπῆς ταῖς γυναιξίν, ὁ δὲ Περικλῆς ἐν τῷ περιβοήτῳ Ἐπιταφίῳ λόγῳ (Θουκυδ. Β, 45) παραινεῖ ταῖς χηρευσάσαις γυναιξὶ διαφυλάξαι τὴν ὑπάρχουσαν ἀρετὴν καὶ διελθεῖν τὸν λοιπὸν βίον ἀφανῶς· αὐτῆς τε γὰρ ὑπαρχούσης φύσεως μὴ χείροσι γενέσθαι ὑμῖν μεγάλη ἡ δόξα καὶ ἧς ἂν ἐπ' ἐλάχιστον ἀρετῆς πέρι ἢ ψόγου ἐν τοῖς ἄρσεσι κλέος ᾖ». Ἀλλ' ἐν τῷ ἰδιωτικῷ αὐτοῦ βίῳ ἄλλως ἐφρόνει· διότι διαζευχθεὶς τὴν νόμιμον αὐτοῦ γυναῖκα συνέζη τῇ Ἀσπασίᾳ, ἧς ὁ βίος οὐκ ἦν ἀφανὴς καὶ ἀθόρυβος, καὶ περὶ ἀρετῆς αὐτῆς ἢ ψόγου πολὺς ἐγίνετο λόγος. Τὸ παράδειγμα τοῦτο δείκνυσι τί ἔλειπε ταῖς Ἀθηναίαις· «καὶ ἐν αὐτῷ τῷ βίῳ τῆς γυναικὸς τοῦ Ἰσχομάχου, λέγει ὁ Schömann (Griech. Alterthum I, 531) λείπουσί τινα· διότι οὐδεμίαν ἔχει τερπνὴν καὶ διδακτικὴν ἀνάγνωσιν, περὶ οὐδεμίαν ἀσχολεῖται καλὴν τέχνην, οὐδεμία συναναστροφὴ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ὁμοῦ ὑπάρχει καὶ συνδιαλέξεις εὐφυεῖς περὶ φιλολογίας καὶ τέχνης· ἀποκλείειν τὰς γυναῖκας ἀπὸ τῶν τοιούτων θεωρεῖται νῦν βαρβαρότης καὶ παραγνώρισις τοῦ σεβασμοῦ καὶ τοῦ δικαίου αὐτῶν».

Ἀλλ' ἆρά γε αἱ γυναῖκες τῶν ἀνδρῶν οἷος ὁ Ἰσχόμαχος ἦσαν παντελῶς ἐστερημέναι τῶν ἀναγνώσεων; ἡ γυνὴ συμμετεῖχε τῷ ἀνδρὶ οὐ μόνον τῆς διοικήσεως τοῦ οἴκου, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν τέκνων[1]. Ὁ Ἰσχόμαχος λέγει πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ· «Τέκνα μὲν οὖν ἦν θεός ποτε διδῷ ἡμῖν γενέσθαι, τότε βουλευσόμεθα περὶ αὐτῶν ὅπως ὅτι βέλτιστον παιδεύσομεν αὐτά· κοινὸν γὰρ ἡμῖν καὶ τοῦτο ἀγαθόν, συμμάχων καὶ γηροβοσκῶν ὅτι βελτίστων τυγχάνειν». Ὥστε ὁ Ἰσχόμαχος, ὡς ἐδίδαξε τὴν γυναῖκα αὐτοῦ τὰ τῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας, οὕτως ἔμελλε διδάξειν καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν τέκνων ἀπὸ τῆς βρεφικῆς ἡλικίας. Ὑπὲρ δὲ ὁ Ξενοφῶν ἀφηγεῖτο ἡμῖν πῶς ὁ Ἰσχόμαχος ἐπελάβετο διδάξαι τὴν γυναῖκα

1) Ἴδε σελ. 278.

αὐτοῦ περὶ ἀνατροφῆς τῶν τέκνων καὶ καταστῆσαι αὐτὴν ἱκανὴν εἰς τοῦτο, εἴχομεν ἂν πρότυπον τελείας οἰκοδεσποίνης, σώφρονος καὶ εὐπαιδεύτου. Ἀλλὰ δυστυχῶς νῦν ἐκ τῆς σιωπῆς αὐτοῦ οὐδὲν ἔχομεν εἰκάσαι ἀγαθόν.

Τοσαῦτα μὲν καὶ περὶ τῆς γυναικείας παιδεύσεως.

Ἀντίδρασις κατὰ τῶν νεωτερισμῶν.

§ 65. Τὰς δὲ νέας ἰδέας τῆς φιλοσοφίας οὐ πάντες οἱ Ἀθηναῖοι εὐμενῶς ἀπεδέχοντο, ἀλλ' ἦσαν καὶ οἱ δυσμενῶς ἐξ ἀρχῆς πρὸς αὐτὰς ἔχοντες· οἷον οἱ πολιτικῶς πρὸς τὸν Περικλέα ἀντιφερόμενοι, οἱ φίλοι τῶν ἀρχαίων παραδόσεων, οἱ ποιηταὶ τῆς ἀρχαίας κωμῳδίας σχεδὸν πάντες. Καὶ ὁ μὲν Διοπείθης ἔγραψε ψήφισμα εἰσαγγέλλεσθαι τοὺς τὰ θεῖα μὴ νομίζοντας ἢ λόγους περὶ τῶν μεταρσίων διδάσκοντας, ὑπονοῶν τὸν Ἀναξαγόραν καὶ δι' αὐτοῦ διαβάλλων τὸν Περικλέα ὡς ἄθεον· ὁ δὲ κωμῳδοποιὸς Ἕρμιππος εἰσήγαγεν εἰς δίκην τὴν Ἀσπασίαν ἐπὶ ἀσεβείᾳ καὶ διαφθορᾷ ἡθῶν.

Ἐπειδὴ δὲ οἱ πλείστοι τῶν τριάκοντα τυράννων ἦσαν μαθηταὶ τῶν σοφιστῶν, τινὲς δὲ καὶ τοῦ Σωκράτους, μετὰ τὴν κατάλυσιν αὐτῶν, οἱ ἀνορθώσαντες τὴν δημοκρατίαν, οἱ περὶ τὸν Θρασύβουλον καὶ Ἄνυτον, οὐχ ἱλαρῷ ἔβλεπον ὄμματι τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὰ διδάγματα αὐτῆς, ὑπολαμβάνοντες αὐτὰ ὡς ὑποσκάπτειν τὰ θεμέλια τῆς θρησκείας τῆς πόλεως στενῶς συνδεδεμένης τῇ δημοκρατίᾳ. Καὶ ἐν τῇ παλινορθώσει τῆς δημοκρατίας τῶν Ἀθηνῶν συνέβη ὅ,τι καὶ ἐν τῇ παλινορθώσει τῆς νομίμου μοναρχίας ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τὸ 1815· ἡ ἀντίδρασις κατὰ τῶν νέων φιλοσοφικῶν ἰδεῶν ἦν φυσικὸν ἀποτέλεσμα τῆς πολιτικῆς καταστάσεως.

Ὁ Ἄνυτος ἐν τῷ Μένωνι τοῦ Πλάτωνος (σελ. 91) ἐρωτώμενος ὑπὸ Σωκράτους ἂν νομίζῃ τοὺς σοφιστὰς διδασκάλους τῆς ἀρετῆς, ὡς οὗτοι περὶ ἑαυτῶν κηρύττουσι, λέγει μετ' ἀποτροπιασμοῦ «Ἡράκλεις, εὐφήμει, ὦ Σώκρατες, μηδένα τῶν συγγενῶν μηδὲ οἰκείων μηδὲ φίλων, μήτε ἀστὸν μήτε ξένον, τοιαύτη μανία λάβοι, ὥστε παρὰ τούτους ἐλθόντα λωβηθῆναι, ἐπεὶ οὗτοί γε φανερὰ ἐστὶ λώβη τε καὶ διαφθορὰ τῶν συγγιγνομένων».

Ἀλλ' ὁ Ἄνυτος χαλεπῶς εἶχε καὶ πρὸς τοὺς φιλοσόφους, ὡς δείκνυσι ἐν τῷ αὐτῷ διαλόγῳ (σελ. 94) χαλεπαίνων πρὸς τὸν Σωκράτην· διότι ἐπέκρινε τοὺς πολιτικοὺς ἄνδρας, καὶ ἀπειλῶν αὐτῷ· «ὦ Σώκρατες, ῥᾳδίως μοι δοκεῖς κακῶς λέγειν ἀνθρώπους· ἐγὼ μὲν οὖν ἂν σοι συμβουλεύσαιμι, εἰ ἐθέλεις ἐμοὶ πείθεσθαι, εὐλαβεῖσθαι· ὡς ἴσως μὲν καὶ ἐν ἄλλῃ πόλει ῥᾴδιόν ἐστι κακῶς ποιεῖν ἀνθρώπους ἢ εὖ, ἐν τῇδε δὲ καὶ πάνυ· οἶμαι δέ σε καὶ αὐτὸν εἰδέναι».

Καὶ τοιαύτην μὲν τὴν ἀπειλὴν ἐξετέλεσεν ὀλίγῳ ὕστερον ὁ Ἄνυτος εἰσαγαγὼν τὸν Σωκράτην εἰς δίκην ἐπὶ διαφθορᾷ τῶν νέων καὶ κατορθώσας τὴν εἰς θάνατον κατάδικην αὐτοῦ. Εἰ ὅμως οἱ περὶ τὸν Ἄνυτον ἐφόνευσαν τὸν φιλόσοφον, οὐκ ἐφόνευσαν καὶ τὸ φιλοσοφικὸν πνεῦμα, βαθείας καταβολὰν ῥίζας καὶ οὐκ εὐκαταφρόνητον ἔχον δύναμιν καὶ ῥοπήν, ὥστε τροποποιεῖν ἔστιν ὅπου καὶ αὐτὰς τὰς ἀρχαίας παραδόσεις, καὶ ὅταν φαίνηται αὐταῖς ἑπόμενον· τοῦτο δὲ γενήσεται φανερόν, ἂν ἐξετάσωμεν τί μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σωκράτους ἐφρόνουν περὶ Μοιρῶν καὶ Εἱμαρμένης. Οἱ φιλόσοφοι τοῖς ὀνόμασι τούτοις ἐχρῶντο, ὡς οἱ πρότερον, ἀλλὰ κατ' ἔννοιαν μᾶλλον φιλοσοφικὴν καὶ κοσμογονικὴν ἢ θεολογικήν· οἷον ὁ Πλάτων τὰς Μοίρας καλεῖ Θυγατέρας τῆς Ἀνάγκης, λαχούσας τὴν μὲν Λάχεσιν τὰ γεγονότα (ἴδε σ. 129), τὴν δὲ Κλωθὼ τὰ ὄντα, τὴν δὲ Ἄτροπον τὰ μέλλοντα· «ἅλλας δὲ καθημένας δι' ἴσου τρεῖς, ἐν θρόνῳ ἑκάστην, θυγατέρας τῆς Ἀνάγκης Μοίρας λευχειμονούσας, στέμματα ἐπὶ τῶν κεφαλῶν ἐχούσας, Λάχεσίν τε καὶ Κλωθὼ καὶ Ἄτροπον, ὑμνεῖν πρὸς τὴν τῶν Σειρήνων ἁρμονίαν, Λάχεσιν μὲν τὰ γεγονότα, Κλωθὼ δὲ τὰ ὄντα, Ἄτροπον δὲ τὰ μέλλοντα· καὶ τὴν μὲν Κλωθὼ τῇ δεξιᾷ χειρὶ ἁπτομένην συνεπιστρέφειν τοῦ ἀτράκτου τὴν ἔξω περιφοράν, διαλείπουσαν χρόνον, τὴν δὲ Ἄτροπον τῇ ἀριστερᾷ τὰς ἐντὸς αὖ ὡσαύτως, τὴν δὲ Λάχεσιν ἐν μέρει ἑκατέρᾳ ἑκατέρᾳ τῇ χειρὶ ἁπτεσθαι».

Κατὰ τὸν Πλάτωνα ἡ Λάχεσις ῥίπτει τοὺς κλήρους τῶν βίων, ἕκαστος δὲ ἐκλέγει τὸν ἑαυτοῦ, μόνη δὲ ἡ ἀρετὴ μένει ἀδέσποτος καὶ κοινὴ πᾶσιν· «Ἀνάγκης θυγατρὸς κόρης Λαχέσεως λόγος· ψυχαὶ ἐφήμεροι, ἀρχὴ ἄλλης περιόδου θνητοῦ γένους θανατηφόρου· οὐχ ὑμᾶς δαίμων λήξεται, ἀλλ' ὑμεῖς δαίμονα αἱρήσεσθε· πρῶτος ὁ λαχὼν πρῶτος αἱρείσθω βίον, ᾧ συνέσται ἐξ ἀνάγκης· ἀρετὴ δὲ ἀδέσποτον, ἣν τιμῶν καὶ ἀτιμάζων πλέον καὶ ἔλαττον αὐτῆς ἕκαστος ἕξει· αἰτία ἑλομένου· θεὸς ἀναίτιος».

Ὅσον ταῦτα τῶν περὶ Μοιρῶν δοξασιῶν τοῦ Αἰσχύλου καὶ Πινδάρου ἀφίστανται!

Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ἢ ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου περὶ Κόσμου λέγει ὅτι πάντα τὰ ὀνόματα, Ἀνάγκη, Εἱμαρμένη, Πεπρωμένη, Μοῖρα, Νέμεσις, Ἀδράστεια, Αἶσα, οὐδὲν ἄλλο ἢ αὐτὸν τὸν θεὸν δηλοῦσιν· «Εἷς δὲ ὤν, πολυώνυμός ἐστι, κατονομαζόμενος τοῖς πάθεσι πᾶσιν, ἅπερ αὐτὸς νεοχμεῖ. Οἶμαι δὲ καὶ τὴν Ἀνάγκην οὐκ ἄλλο τι λέγεσθαι, πλὴν τοῦτον, οἱονεὶ ἀκίνητον οὐσίαν ὄντα, Εἱμαρμένην δέ, διὰ τὸ εἴρειν καὶ χωρεῖν ἀκωλύτως· Πεπρωμένην δέ, διὰ τὸ πεπερατῶσθαι πάντα καὶ μηδὲν ἐν τοῖς οὖσιν ἄπειρον εἶναι· καὶ Μοῖραν μὲν ἀπὸ τοῦ μεμερίσθαι, Νέμεσιν δὲ ἀπὸ τῆς ἑκάστῳ διανεμήσεως· Ἀδράστειαν δέ, ἀναπόδραστον αἰτίαν οὖσαν κατὰ φύσιν. Αἶσαν δέ, ἀεὶ οὖσαν· τά τε περὶ τὰς Μοίρας καὶ τὸν ἄτρακτον εἰς τοῦτό πως νεύει· τρεῖς μὲν γὰρ αἱ Μοῖραι κατὰ τοὺς χρόνους μεμερισμέναι, νῆμα δὲ ἀτράκτου, τὸ μέν, ἐξειργασμένον, τὸ δέ, μέλλον, τὸ δέ, περιστρεφόμενον. Τέτακται δέ, κατὰ μὲν τὸ γεγονὸς μία τῶν Μοιρῶν, Ἄτροπος, ἐπεὶ τὰ παρελθόντα πάντα ἄτρεπτά ἐστι· κατὰ δὲ τὸ μέλλον Λάχεσις· εἰς πάντα γὰρ ἡ κατὰ φύσιν μένει λῆξις· κατὰ δὲ τὸ ἑνεστώς, Κλωθώ, συμπεραίνουσά τι καὶ κλώθουσα ἑκάστῳ τὰ οἰκεῖα· περαίνεται δὲ καὶ ὁ ῥυθὸς οὐκ ἀτάκτως. Ταῦτα δὲ πάντα εἰσὶν οὐκ ἄλλο τι, πλὴν ὁ θεός, καθάπερ καὶ ὁ γενναῖος Πλάτων φησίν· «ὁ μὲν δὴ θεός, ὥσπερ ὁ παλαιὸς λόγος, ἀρχήν τε καὶ τελευτὴν καὶ μέσα τῶν ὄντων ἁπάντων ἔχων, εὐθείᾳ περαίνει κατὰ φύσιν πορευόμενος· τῷ δὲ ἀεὶ ξυνέπεται δίκη, τῶν ἀπολειπομένων τοῦ θείου νόμου τιμωρός».

Τὸ σύγγραμμα τοῦτο τὸ περὶ Κόσμου ἀποδιδόασί τινες τῷ Χρυσίππῳ, διότι οἱ Στωϊκοὶ περὶ Εἱμαρμένης ἐφιλοσόφουν ὡς περὶ θείας προνοίας μετὰ λόγου τὸν κόσμον διοικούσης. Ὁ ὁρισμὸς τῆς Εἱμαρμένης ὑπὸ Χρυσίππου εἶχεν οὕτως, ὡς φασι Πλούταρχος καὶ Στοβαῖος· «Εἱμαρμένη ἐστὶν ὁ τοῦ κόσμου λόγος· ἢ λόγος (ὁ Πλούταρχος λέγει νόμος) τῶν ἐν τῷ κόσμῳ προνοίᾳ διοικουμένων· ἢ λόγος καθ' ὃν τὰ μὲν γεγονότα γέγονε, τὰ δὲ γιγνόμενα γίγνεται, τὰ δὲ γεννήσομενα γενήσεται». «Χρύσιππος δύναμιν πνευματικὴν τὴν οὐσίαν τῆς Εἱμαρμένης τάξει τοῦ παντὸς διοικητικήν».

Καὶ Διογένης ὁ Λαέρτιός φησι κατὰ Χρύσιππον· «ἔστι δ' Εἱμαρμένη αἰτία τῶν ὄντων εἰρομένη ἢ λόγος καθ' ὃν ὁ κόσμος διεξάγεται»· καὶ Αὖλος ὁ Γέλλιος· «(Χρύσιππος) in libro περὶ Προνοίας quarto Εἱμαρμένην esse dicit φυσικήν τινα σύνταξιν τῶν ὅλων ἐξ ἀϊδίου τῶν ἑτέρων τοῖς ἑτέροις ἐπακολουθούντων, καὶ μετὰ πολὺ μὲν οὖν ἀπαραβάτου οὔσης τῆς τοιαύτης συμπλοκῆς». Ἰδ. Zeller Philos. der Griechen Γ, α' σελ. 144—145 δευτ. Ἔκδ.

Ἡ δὲ Τύχη οὐδὲν ἀπώλεσε τῆς δυνάμεως αὐτῆς, ἀλλὰ μᾶλλον ηὔξανε καὶ ἐκραταιοῦτο· (ἴδ. § 27 σελ. 119 — 120, § 33 σελ. 131 — 132). Οὐ μόνον ὁ Εὐριπίδης (ἐν Φοινισ. στίχ. 1209) ὑπολαμβάνει συνεργὸν τοῖς θεοῖς τὴν Τύχην, «καλῶς τὰ τῶν θεῶν καὶ τὰ τῆς τύχης ἔχει», ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Πλάτων λέγει ἐν τοῖς Νόμοις, κατὰ τὴν κοινὴν γνώμην, «ὡς θεὸς μὲν πάντα καὶ μετὰ θεοῦ τύχη καὶ καιρὸς τὰ ἀνθρώπινα κυβερνῶσι σύμπαντα».

Τί δὲ ἐφρόνει ὁ λαὸς περὶ τοῦ κράτους τῆς Τύχης δεικνύουσι μάλιστα οἱ λόγοι τοῦ Αἰσχίνου καὶ Δημοσθένους· διότι ὁ μὲν Αἰσχίνης πάσας τὰς δυστυχίας τῶν τε ἄλλων Ἑλλήνων καὶ τῶν Ἀθηναίων ἀποδίδωσι τῇ ὀλεθρίᾳ πολιτείᾳ καὶ τῇ τύχῃ τοῦ Δημοσθένους· «ὅθεν μᾶλλον ἢ πρότερον συμβέβηκεν αὐτῷ, ὅτου ἂν προσάψηται ἀνδρὸς ἰδιώτου ἢ δυνάστου ἢ πόλεως δημοκρατουμένης, τούτων ἑκάστους ἀνιάτοις κακοῖς περιβάλλειν..... Ἡ δὲ ἡμετέρα πόλις, ἡ κοινὴ καταφυγὴ τῶν Ἑλλήνων, πρὸς ἣν ἀφικνοῦντο πρότερον ἐκ τῆς Ἑλλάδος αἱ πρεσβεῖαι, κατὰ πόλεις ἕκαστοι παρ' ἡμῶν τὴν σωτηρίαν εὑρησόμενοι, νῦν οὐκέτι περὶ τῆς τῶν Ἑλλήνων ἡγεμονίας ἀγωνίζεται, ἀλλ' ἤδη περὶ τοῦ τῆς πατρίδος ἐδάφους· καὶ τοῦθ' ἡμῖν συμβέβηκεν ἐξ ὅτου Δημοσθένης πρὸς τὴν πολιτείαν προσελήλυθεν· εὖ γὰρ περὶ τῶν τοιούτων Ἡσίοδος ὁ ποιητὴς ἀποφαίνεται· λέγει γάρ που, παιδεύων τὰ πλήθη καὶ συμβουλεύων ταῖς πόλεσι τοὺς πονηροὺς τῶν δημαγωγῶν μὴ προσδέχεσθαι· λέξω δὲ κἀγὼ τὰ ἔπη· διὰ τοῦτο γὰρ οἶμαι παῖδας ὄντας ἡμᾶς, τὰς τῶν ποιητῶν γνώμας ἐκμανθάνειν, ἵν' ἄνδρες ὄντες αὐταῖς χρώμεθα.

> Πολλάκι δὴ ξύμπασα πόλις κακοῦ ἀνδρὸς ἀπηύρα,
> ὃς κεν ἀλιτραίνῃ καὶ ἀτάσθαλα μηχανάαται·
> τοῖσιν δ' οὐρανόθεν μέγ' ἐπήγαγε πῆμα Κρονίων,
> λιμὸν ὁμοῦ καὶ λοιμόν, ἀποφθινύθουσι δὲ λαοί·
> ἢ τῶν γε στρατὸν εὐρὺν ἀπώλεσεν ἢ ὅ γε τεῖχος,
> ἢ νέας ἐν πόντῳ ἀποτίνυται εὐρύοπα Ζεύς.

Ἰδὲν δὲ περιελόντες τοῦ ποιητοῦ τὸ μέτρον, τὰς γνώμας ἐξετάζητε, οἶμαι ὑμῖν δόξειν οὐ ποιήματα Ἡσιόδου εἶναι, ἀλλὰ χρησμὸν εἰς τὴν Δημοσθένους πολιτείαν». Ἐκ τούτων συνάγει ὁ Αἰσχίνης ὅτι προσήκει «μηδενὶ τρόπῳ τὸν τῆς Ἑλλάδος ἀλιτήριον στεφανοῦν, ἀλλὰ

τὸν δαίμονα καὶ τὴν τύχην τὴν συμπακολουθοῦσαν τῷ ἀνθρώπῳ φυλάξασθαι».

Ὁ δὲ Δημοσθένης πρὸς ταῦτα ἀπαντᾷ τάδε. «Πανταχόθεν μὲν τοίνυν ἂν τις ἴδοι τὴν ἀγνωμοσύνην αὐτοῦ καὶ τὴν βασκανίαν, οὐχ ἥκιστα δ' ἀφ' ὧν περὶ τῆς τύχης διελέχθη· ἐγὼ δ' ὅλως μέν, ὅστις ἄνθρωπος ὢν ἀνθρώπῳ τύχην προφέρει, ἀνόητον ἡγοῦμαι· ἣν γὰρ ὁ βέλτιστα πράττειν νομίζων καὶ ἄριστην ἔχειν οἰόμενος, οὐκ οἶδεν εἰ μενεῖ τοιαύτη μέχρι τῆς ἑσπέρας, πῶς χρὴ περὶ ταύτης λέγειν ἢ πῶς ὀνειδίζειν ἑτέρῳ; Ἐπειδὴ δὲ οὗτος πρὸς πολλοῖς ἄλλοις καὶ περὶ τούτων ὑπερηφάνως χρῆται τῷ λόγῳ, σκέψασθ', ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, καὶ θεωρήσατε ὅσῳ καὶ ἀληθέστερον καὶ ἀνθρωπινώτερον ἐγὼ περὶ τῆς τύχης τούτου διαλεχθήσομαι. Ἐγὼ τὴν μὲν τῆς πόλεως τύχην ἀγαθὴν ἡγοῦμαι, καὶ ταῦθ' ὁρῶ καὶ τὸν Δία τὸν Δωδωναῖον ἡμῖν μαντευόμενον, τὴν μέντοι τῶν πάντων ἀνθρώπων, ἣ νῦν ἐπέχει, χαλεπὴν καὶ δεινήν· τίς γὰρ Ἑλλήνων ἢ τίς βαρβάρων οὐ πολλῶν κακῶν ἐν τῷ παρόντι πέπρακται; τὸ μὲν τοίνυν προελέσθαι τὰ κάλλιστα καὶ τὸ τῶν οἰηθέντων Ἑλλήνων, εἰ πρόοιντο ἡμᾶς, ἐν εὐδαιμονίᾳ διάξειν, τούτων αὐτῶν ἄμεινον πράττειν, τῆς ἀγαθῆς τύχης τῆς πόλεως εἶναι τίθημι· τὸ δὲ προσκρούσαι καὶ μὴ πάνθ' ὡς ἐβουλόμεθ' ἡμῖν συμβῆναι, τῆς τῶν ἄλλων ἀνθρώπων τύχης τὸ ἐπιβάλλον ἐφ' ἡμᾶς μέρος μετειληφέναι νομίζω τὴν πόλιν· τὴν δ' ἰδίαν τύχην τὴν ἐμὴν καὶ τὴν ἑνὸς ἡμῶν ἑκάστου ἐν τοῖς ἰδίοις ἐξετάζειν δίκαιον εἶναι νομίζω. Ἐγὼ μὲν οὖν οὕτωσὶ περὶ τῆς τύχης ἀξιῶ, ὀρθῶς καὶ δικαίως, ὡς ἐμαυτῷ δοκῶ, νομίζω δὲ καὶ ὑμῖν· ὁ δὲ τὴν ἰδίαν τύχην τὴν ἐμὴν τῆς κοινῆς τῆς πόλεως κυριωτέραν εἶναί φησι, τὴν μικρὰν καὶ φαύλην τῆς ἀγαθῆς καὶ μεγάλης· καὶ πῶς ἔνι τοῦτο γενέσθαι;»

Ἀλλ' ὅμως ὁ Δημοσθένης μετὰ τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ ἧττταν δι' ἄλλων εἰσῆγε τὰ ψηφίσματα εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ λαοῦ, ἀποφεύγων τὰς περὶ τῆς τύχης αὐτοῦ αἰτιάσεις τῶν ἐχθρῶν καὶ τρόπον τινὰ ἐξευμενίζων αὐτήν· «τοῖς δὲ ψηφίσμασι, Πλούταρχός φησιν, οὐχ ἑαυτόν, ἀλλ' ἐν μέρει τῶν φίλων ἕκαστον ἐπέγραφεν, ἐξευωνιζόμενος τὸν ἴδιον δαίμονα καὶ τὴν τύχην, ἕως αὖθις ἀνεθάρρησε Φιλίππου τελευτήσαντος».

Ὅσῳ δὲ ἡ πίστις εἰς τοὺς θεοὺς ἐμαραίνετο, τοσούτῳ ἡ τύχη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὡς αἰτία καὶ πηγὴ παντὸς συμβαίνοντος ἀγαθοῦ ἐτιμᾶτο, καὶ ταύτην ὡς τοιαύτην ἐπεκαλοῦντο. Τοῦτο δὲ μαρτυρεῖ ἡ φράσις, *ἀγαθῇ τύχῃ*, λεγομένη ἐν τῇ ἀρχῇ μελλούσης πράξεως ἢ λόγων ῥηθησομένων· οἷον ἐν τῷ Συμποσίῳ τοῦ Πλάτωνος, μέλλοντος τοῦ Φαίδρου ἐγκωμιάσειν τὸν Ἔρωτα, ὁ Σωκράτης λέγει, «ἀλλὰ τύχῃ ἀγαθῇ, καταρχέτω Φαίδρος καὶ ἐγκωμιαζέτω τὸν Ἔρωτα». Μαρτυρεῖ δὲ καὶ ἡ ἐπιγραφὴ συνήθως τῆς φράσεως ταύτης ἐπὶ τῶν μνημείων, ἀγγείων, φιαλῶν καὶ λοιπῶν. Ἅμα τῇ ἀγαθῇ τύχῃ ἐτιμᾶτο καὶ ὁ ἀγαθὸς δαίμων, διότι ἄμφω, ὡς εἴρηται (§ 27 σελ. 119), ἦσαν ζεῦγος ἀχώριστον· διὸ καὶ Πραξιτέλης καὶ Εὐφράνωρ ἐποίησαν αὐτοὺς ἐν συμπλέγματι.

Προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου, ἀπὸ τῶν διαδόχων μάλιστα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ ὕστερον, ἡ ἀγαθὴ τύχη καὶ ὁ ἀγαθὸς δαίμων πολλαπλᾶ καὶ εἰδικὰ ὑπεδύθησαν πρόσωπα· διότι οὐ μόνον ἑκάστη πόλις εἶχε τὴν ἰδίαν αὐτῆς Τύχην καὶ τὸν Δαίμονα, καὶ ἦγε κατ' ἔτος ἑορτὴν τὰ *Τυχεῖα* καλούμενα, ἀλλὰ καὶ ἕκαστος ἄνθρωπος ἐκ γενετῆς εἶχε τὴν ἰδίαν τύχην καὶ τὸν ἴδιον δαίμονα, ὡς μαρτυρεῖ ὁ ποιητὴς Μένανδρος λέγων, «ἅπαντι δαίμων ἀνδρὶ συμπαρίσταται εὐθὺς γενομένῳ μυσταγωγὸς τοῦ βίου ἀγαθός».

Ὁ μέγας Κωνσταντῖνος τὸ μὲν *Τυχεῖον* (ἱερὸν τῆς Τύχης) τοῦ Βυζαντίου ἐκάλεσεν Ἀνθοῦσαν εὐχόμενος τὴν τύχην τῆς πόλεως ἀεὶ ἀνθηρὰν εἶναι, τὸ δὲ ἄγαλμα τῆς Τύχης τῆς πόλεως ἐν τῷ μέσῳ ἔθηκε τοῦ Σταυροῦ, συνδιαλλάσσων οὕτω τὴν νέαν μετὰ τῆς ἀρχαίας θρησκείας· καὶ μικρὰ δὲ Τύχη παρὰ τῷ ἅρματι τοῦ Ἡλίου ἐν τῷ Μιλιαρίῳ ἔφερεν ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Σταυρόν (ἴδ. Welcker Griech. Götterlehre B, 804—810· Γ, 40, 210—213).

Περὶ δὲ Μοιρῶν καὶ Εἱμαρμένης κατὰ τοὺς ἀπὸ Χριστοῦ χρόνους σπανιώτερον γίνεται λόγος ἢ περὶ Τύχης· ἀλλ' οὐχ ὅλως ἡ πίστις εἰς αὐτὰς ἐξέλειπται ἀπὸ τῆς μνήμης τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, καίπερ τὸν Χριστιανισμὸν ἀσπασαμένου, διερχομένη τοὺς αἰῶνας σὺν τοῖς ἄλλαις ἐθνικαῖς παραδόσεσιν, ὡς δείκνυσιν ὁ περὶ δαλοῦ μῦθος τοῦ Μελεάγρου (ἴδ. § 35 σελ. 135) διασωζόμενος ἐν τοῖς παραμυθίοις τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, καὶ αἱ συνήθεις φράσεις, καλόμοιρος, κακόμοιρος, τῆς μοίρας μου ἦτον, γραπτόν μου ἦτον κτλ.

Καὶ οἱ ποιηταὶ δὲ ἡμῶν τοιαῦτα ᾄδουσι περὶ Μοιρῶν, ὡς εἰ ἄμεσοι ἦσαν διάδοχοι τοῦ Αἰσχύλου καὶ Πινδάρου· οἷον ὁ Χριστόπουλος ἐν τῷ ἐπιγραφομένῳ ποιήματίῳ, *Αἱ Φροντίδες*·

Τί μὲ μέλει, τί φροντίζω;
Κι' ἂν φροντίζω, τί ἐλπίζω,
Καὶ τί τάχα καρτερῶ;
Νὰ πηδήξω, νὰ πετάξω,
Τὸ μελλούμενο ν' ἀλλάξω
Παντελῶς δὲν ἠμπορῶ.

Ὅτι ἡ Μοῖρα διορίσῃ
Δὲν εἶν' τρόπος νὰ γυρίσῃ,
Θὰ γενῇ καὶ θὰ γενῇ.
Τ' ἄλλα ὅμως εἶν' χαμένα
Οὔτε γίνεται κανένα
Ἂν αὐτῇ δὲν τῇ φανῇ.

Καὶ ὁ Σολωμὸς εἰς τὸν θάνατον τοῦ λόρδου Βύρον λέγει περὶ Ναπολέοντος·

Ἕνῳ ἀνέβαζε ἡ ψυχή του
μόνους ἄφησε νὰ ἐλθοῦν
ἡ Γαλλία καὶ τὸ παιδί του
πρὸς τὰ μάτια πρὶν σβυσθοῦν.
Καὶ ὄχι ἡ Μοῖρα ὁποῦ σαράντα
νίκας τοῦ ἄδραξε ἡ σκληρή,
καὶ βαρύτερη εἶναι πάντα
σὲ καρδιὰ βασιλική.

Καὶ ὁ Ἀχιλλεὺς Παράσχος ἐν τῷ *Ὀρφανῷ*·

Μόνο νὰ ζῶ ἡ Μοῖρα μοῦ ἔγραψε, καὶ μόνο
εἰς τῆς ζωῆς τὸν δρόμο θλιμμένο περπατῶ.

Τῆς Μοίρας ἀποπαίδι σὰν φθινοπώρου φύλλο
τὸ ἄσκοπό μου βῆμα ἐδῶ κ' ἐκεῖ πλανῶ.

Ἀλλὰ καιρός ἐστι πέρας θεῖναι τῇ Μοιρολογίᾳ, διότι σκοπὸς ἡμῶν οὐκ ἦν ἡ λεπτομερὴς ἐξιστόρησις πασῶν τῶν μεταβολῶν, ἃς ἀπὸ Ὁμήρου μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ὑπεδύθησαν αἱ περὶ Μοιρῶν καὶ Εἱμαρμένης δοξασίαι ἐν τῇ θρησκείᾳ, ἐν τῇ ποιήσει, ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ, ἐν τῇ τέχνῃ, ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Τοιαύτη ἐξιστόρησις γενήσεται ἐν ὀγκώδει βιβλίῳ παρὰ τῶν ἀξιωτέρων ἐμοῦ, ὅταν Ἀκαδημία τις τῆς Δύσεως τοιοῦτον ἀγῶνα θῇ· ὁ σκοπὸς ἡμῶν ἐνταῦθα ἦν πρῶτον μὲν σκιαγραφῆσαι ὅτι πρόοδος ἀπὸ Ὁμήρου ἐγένετο, ὡς εἰς τὰ ἄλλα, οὕτω καὶ εἰς τὰς περὶ Μοιρῶν δοξασίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἕως ἡ ἐπιστήμη ἤκμαζε καὶ ὁ λόγος ἴσχυεν· εἶτα, ὑποδείξαι ὅτι οἱ ἐγκύψοντες τῶν ἡμετέρων εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο εὑρήσουσι μεγάλα βοηθήματα ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν σοφῶν τῆς Ἑσπερίας Εὐρώπης, ἐξ ὧν τὰ πλεῖστα ἠρυσάμεθα καὶ ἡμεῖς· ἐφ' ᾧ καὶ συνιστῶμεν οὐ μόνον τὴν ἀνάγνωσιν καὶ μελέτην τῶν συγγραμμάτων τούτων, ἀλλὰ καὶ τὴν μετάφρασιν αὐτῶν εἰς τὴν ἡμετέραν γλῶσσαν, ὡς πολλάκις ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου ἐποιησάμεθα τοῦτο (ἴδ. Περιοδικ. Τόμ. Β', σελ. 131 — 132. Τόμ. Γ', σελ. 92 — 93)· διότι διὰ τῆς μεταφράσεως καὶ μελέτης τοιούτων συγγραμμάτων εὐρυτέρας καὶ ἀκριβεστέρας ἀποκαρπωσόμεθα γνώσεις καὶ δυνησόμεθα καὶ ἴδια ἔργα παραγαγεῖν τέλεια καὶ πρωτότυπα. Τὰ κυριώτερα δὲ ἐκ τῶν συγγραμμάτων τούτων εἰσὶ 1) Jules Girard· le Sentiment Religieux en Grèce d'Homère à Eschyle. 2) τοῦ αὐτοῦ· Essai sur Thucydide. 3) Ch. Lévêque· la Science du Beau. 4) Alfred Croiset· la Poésie de Pindare. 5) Patin· études sur les tragiques grecs. 6) Alfred Fouillée· la Philosophie de Socrate. 7) Ernest Havet· le Christianisme et ses origines. 8) Denis· Histoire des théories et des idées morales dans l'antiquité. 9) Zeller· die philosophie der Griechen. 10) Ernest Curtius· Griechische Geschichte. 11) Welcker Griechische Götterlehre κτλ. 12) Preller· Griech. Mythologie. 13) G. Grote· Histoire de la Grèce. 14) Taine Philosophie de l'art en Grèce 15) τοῦ αὐτοῦ L'idéal dans l'art. 16) Ribot· L'Hérédité Psychologique. 17) Alfred Croiset· Xénophon son Caractère et son Talent. 18) Prévôt-Paradol· Histoire universelle. 19) L. Menard· la Morale avant les philosophes. etc.

Ἀλλὰ διὰ τί ἀξιοῦσιν οἱ νεώτεροι, ὅτι τὸ προοδευτικώτατον τῆς ἀρχαιότητος ἦθος, τὸ Ἑλληνικόν, οὐκ εἶχε συναίσθησιν οὔτε τῆς καθόλου προόδου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, οὔτε τῆς ἑαυτοῦ; διὰ τί οὐδεὶς τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων περὶ προόδου οὐ συνέγραψεν, ὡς κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὁ Βάκων καὶ ὁ Κονδορσέτος καὶ ἄλλοι; διὰ τί οὐδ' αὐτὸ τὸ ὄνομα πρόοδος οὐκ ἦν ἐν χρήσει, εἰ μὴ παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις συγγραφεῦσι; Ταῦτα ἔσονται ὑπόθεσις τοῦ τρίτου μέρους τῆς πραγματείας ταύτης, ἐν ᾧ ἐξιστορήσομεν ὡς οἱ ἀρχαῖοι εἶχον ἰδέας περὶ προόδου. **Ηρ. Βασιλάκης.**

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΝ ΤΗΙ ΑΝΩΤΕΡΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑΙ.

Α'. Σελ. 88—97.
§ 2. Δύναμις τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ κλίματος ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ καὶ ἠθικοῦ χαρακτῆρος τῶν κατοίκων σελ. 88—89.
§ 3. Γνώμη Ἱπποκράτους περὶ τῆς φύσεως τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ κλίματος σ. 89—90.
§ 4. Δαρβίνειος θεωρία περὶ ἐξελίξεως τῶν ὀργανικῶν ὄντων σελ. 90.

§ 5. Ἡ φυσικὴ διαλογὴ καὶ ἡ κληρονομία σελ. 90—91.
§ 6. Ἀρχιγένεθλος δύναμις τῆς φυλῆς σελ. 91—92.
§ 7. Φύσις τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ κλίματος τῆς Ἑλλάδος σελ. 92—93.
§ 8. Ἁρμονία τῆς φύσεως τῆς χώρας καὶ τῆς τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ πρῶτα αὐτῆς δημιουργήματα ἡ γλῶσσα καὶ ἡ θρησκεία σελ. 93—94.
§ 9. Τρίτον δημιούργημα ἡ ποίησις τοῦ Ὁμήρου σελ. 94.
§ 10. Κληρονομία καὶ φιλοπατρία σελ. 96—97.

Β'. Σελ. 97—301.

§ 11. Περὶ τοῦ κράτους τῆς Εἱμαρμένης, τῆς κοινότερον Μοίρας καλουμένης, καὶ τῶν ἀγώνων τοῦ ἀνθρώπου ὑπὲρ τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ ἐλευθερίας σελ. 97—99.
§ 12. Δόξαι διάφοροι τῶν νεωτέρων περὶ τῆς Εἱμαρμένης σελ. 99—100.
§ 13. Δόξαι Ὁμήρου περὶ Μοίρας σελ. 100—102.
§ 14. Δόξαι Λουκιανοῦ καὶ ἄλλων νεωτέρων περὶ Μοιρῶν σελ. 102—103.
§ 15 Περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου σελ. 103.
§ 16. Οἱ θεοὶ δοτῆρες τῶν ἀγαθῶν καὶ κακῶν σελ. 103—105.
§ 17. Χαρακτὴρ τῶν ἡρώων σελ. 105.
§ 18. Δόξαι Delorme περὶ Μοίρας παρ' Ὁμήρῳ σελ. 105—107.
§ 19. Ἡ πρόοδος ἐν τῇ Θεογονίᾳ τοῦ Ἡσιόδου σελ. 107—108.
§ 20. Ἀφήγησις τοῦ Ἡσιόδου τῆς γενέσεως τῶν θεῶν σελ. 108—109.
§ 21. Ὁ Ζεὺς καὶ οἱ ἄλλοι Ὀλύμπιοι θεοὶ σελ. 109—111.
§ 22. Περὶ ἀνθρώπου σελ. 111—112.
§ 23. Πόθεν προῆλθεν ἡ ἰδέα τῆς κοινῆς καταγωγῆς τῶν θεῶν καὶ ἀνθρώπων σελ. 112—113.
§ 24. Ἠθικὴ καθ' Ἡσίοδον σελ. 113—114.
§ 25. Πρόοδος ἀπὸ τοῦ ὀγδόου μέχρι τῶν μέσων τοῦ ἕκτου π. Χ. αἰῶνος σελ. 114—117.
§ 26. Δόξαι τῶν ἐλεγειάκων καὶ λυρικῶν ποιητῶν περὶ Μοιρῶν σελ. 117—119.
§ 27. Τύχη ἀγαθὴ καὶ ἀγαθὸς Δαίμων σελ. 119—120.
§ 28. Δόξαι τῶν φυσιολόγων περὶ Εἱμαρμένης σελ. 120—122.
§ 29. Γνώμη τοῦ ἐν Δελφοῖς Μαντείου περὶ Μοιρῶν καὶ Ἡροδότου κρίσεις σελ. 122—125.
§ 30. Μέθοδος Πινδάρου πρὸς ἀνακαίνισιν τῶν ἀρχαίων μύθων καὶ παραδόσεων σελ. 125—127.
§ 31. Σύγκρισις τῶν θεῶν τοῦ Ὁμήρου πρὸς τοὺς τοῦ Πινδάρου σελ. 127—128.
§ 32 Δόξαι Πινδάρου περὶ Μοιρῶν σελ. 128—131.
§ 33. Περὶ Τύχης καὶ ἀγαθοῦ Δαίμονος σελ. 131—132.
§ 34. Περὶ ἀνθρώπου καὶ τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ σελ. 132—135.
§ 35. Περὶ Αἰσχύλου κρίσεις Ὀδ. Μυλλέρου, Patin καὶ ἄλλων σελ. 135—140.
§ 36. Κρίσεις J. Girard περὶ τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν τοῦ Αἰσχύλου σελ. 140—143.
§ 37. Θρησκευτικαὶ δοξασίαι Αἰσχύλου περὶ Διὸς καὶ τῶν ἄλλων Ὀλυμπίων θεῶν σελ. 143—146.
§ 38. Περὶ Μοιρῶν, Ἐρινύων κλ. σελ. 146—149.
§ 39. Πόθεν ἐπιστεύθη ὅτι ἡ Μοῖρα κυρίαρχός ἐστι δέσποινα τῶν τραγῳδιῶν τοῦ Αἰσχύλου σελ. 149—156.
§ 40. Περὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ ἐλευθερίας κατ' Αἰσχύλον σ. 156—160.
§ 41. Ἀναξαγόρας καὶ ἡ φιλοσοφία τοῦ Νοῦ σελ. 160—164.
§ 42. Περικλῆς σελ. 165—168.
§ 43. Φειδίας σελ. 168—170.
§ 44. Σοφοκλῆς σελ. 170—172.
§ 45. Εὐριπίδης σελ. 172—182.
§ 46. Θουκυδίδης σελ. 182—195.
§ 47. Σωκράτης καὶ Ἀναξαγόρας σελ. 195—200.
§ 48. Ἀρχαὶ ἐφ' ὧν στηρίζεται ἡ ἠθικὴ τοῦ Σωκράτους φιλοσοφία σελ. 200—202.
§ 49. Θεωρία περὶ ἀρετῶν ὡς ἐπιστημῶν σελ. 202—205.
§ 50. Διαφωνία Πλάτωνος πρὸς Σωκράτη ἐν τῇ περὶ ἀρετῶν θεωρίᾳ σελ. 205—207.
§ 51. Κρίσεις Ἀριστοτέλους περὶ τῆς Σωκρατικῆς θεωρίας περὶ ἀρετῶν σελ. 207—209.
§ 52. Περὶ βουλήσεως καὶ ἐλευθερίας κατὰ Σωκράτη καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους σελ. 209—213.
§ 53. Κρίσεις τῶν νεωτέρων περὶ τῶν ἐπακολουθημάτων τῆς θεωρίας τοῦ Σωκράτους περὶ βουλήσεως καὶ ἐλευθερίας σελ. 213—217.
§ 54. Παιδεία κατὰ Σωκράτην σ. 217—221.
§ 55. Πίστις Σωκράτους εἰς Ἀπόλλωνα, εἰς χρησμοὺς καὶ εἰς ὄνειρα σελ. 221—229.
§ 56. Τὸ Δαιμόνιον, κρίσεις Ἐλλέρου καὶ Γροτίου σελ. 229—233.
§ 57. Κρίσεις Fouillée καὶ Vacherot περὶ Δαιμονίου σελ. 233—238.
§ 58. Κρίσεις τοῦ ἰατροῦ Lélut περὶ τοῦ Δαιμονίου σελ. 238—265.
§ 59. Κρίσεις Brière de Boismont καὶ ἄλλων ἰατρῶν σελ. 265—269.
§ 60. Ἀνακεφαλαίωσις τῶν περὶ Δαιμονίου κρίσεων σελ. 269—274.
§ 61. Δάμων, Μένων, Ἱππόδαμος, Ἱπποκράτης σελ. 274—277.
§ 62. Περὶ παιδείας σελ. 277—282.
§ 63. Ἀσπασία ἢ γυναικεία παίδευσις σελ. 282—285.
§ 64. Ἀγωγὴ τῆς Ἀθηναίας γυναικὸς σελ. 288—298.
§ 65. Ἀντίδρασις κατὰ τῶν νέων ἰδεῶν τῆς φιλοσοφίας καὶ τέλος τοῦ δευτέρου μέρους σελ. 298—301.

﴿ فضائل اخلاقیه و کلات علیه ﴾

ΥΠΟ ΣΑΪΤ ΒΕΗ.

(Ἀνεγνώσθη ἐν τῇ ΧΞΙΙ' συνεδριάσει).

Συμφώνως τῇ διακοινωθείσῃ ἡμῖν ἀποφάσει τοῦ Συλλόγου ἐζητήσαμεν τὸ παρὰ τοῦ ἐλλογίμου Σαὶτ-Βέη ἀποσταλὲν Τουρκικὸν φυλλάδιον αὐτοῦ τὸ ἐπιγραφόμενον *φενδαΐ-ι-ἐχλακηγὲ βὲ κεμαλιὲτ-ι-ἠλμιγὲ*, ἤτοι, *ἀρεταὶ ἠθικαὶ καὶ τελειότητες ἐπιστημονικαί*, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὁ συγγραφεύς, ὑπὸ λίαν ἀβροφρόνων αἰσθημάτων κινούμενος, ἠθέλησε νὰ ἐξαιτήσηται ἐν ἰδιαιτέρᾳ πρὸς τὴν Α. Ε. τὸν κύριον Πρόεδρον ἐπιστολῇ αὐτοῦ τὴν κρίσιν τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου.

Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος φυλλάδιον, λίαν φιλοκάλως ἐκτετυπωμένον, σύγκειται ἐκ 38 σελίδων εἰς 16ον, καὶ ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον μέρος συγγράμματος ἐκτενεστέρου, οὗτινος τὸν σκοπὸν ἐξηγεῖ ὁ συγγραφεὺς διὰ βραχέων ἐν τῷ προλόγῳ αὐτοῦ, λέγων ὅτι ἀνέκαθεν ἐφρόνησεν ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τῶν γνώσεων, ὅταν δὲν συμβαδίζῃ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ μετ' ἀναλόγου ἠθικῆς προόδου, μᾶλλον βλάπτει ἢ ὠφελεῖ, καὶ ὅτι ἡ παραγνώρισις τῆς ἀληθείας ταύτης ἐπενεγκοῦσα δεινὰ ἀποτελέσματα ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἐξώθησε πολλοὺς τῶν σοφῶν μέχρι τοῦ ν' ἀρνηθῶσι τὴν ἐκ τῆς προόδου τῶν φώτων προσγιγνομένην ὠφέλειαν, ὡς τοῦτο συνέβη εἰς τὸν Rousseau ἐν τῇ περιπύστῳ ἐκείνῃ διατριβῇ ἣν συνέγραψε πρὸς ἀπάντησιν τῆς κατὰ τὸ 1759 ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Dijon προταθείσης ἐρωτήσεως «εἰ ἐν ἡ ἐπανόρθωσις τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν τεχνῶν συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνακάθαρσιν τῶν ἠθῶν».

Προτιθέμενος τοίνυν ὁ συγγραφεὺς ν' ἀποδείξῃ διὰ τοῦ πονήματος αὐτοῦ ὅτι καὶ παρ' ἡμῖν μεγίστη ἐπίκειται ἀνάγκη νὰ ληφθῇ φροντὶς, ὅπως ἐν τῇ νῦν αἰσίως ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Α. Α. Μ. ἐνεργουμένῃ ἀναγεννήσει τῆς παιδείας συμβαδίσωσι τὰ δύο στοιχεῖα τῆς ἠθικῆς καὶ διανοητικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἑδραιωθῶσι ταῦτα ἐπὶ τῇ στερεᾷ βάσει τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, λαμβάνει ὡς ἀφετηρίαν τῶν λόγων αὐτοῦ τὴν ἐπίκρισιν καὶ ἀναίρεσιν τῆς προμνημονευθείσης πραγματείας τοῦ Rousseau, καὶ δὴ πρὸς εὐκολωτέραν ἀντίληψιν τῶν λεχθησομένων προτάσσει εὐθὺς τὴν εἰς τὸ Τουρκικὸν μετάφρασιν τῆς Ἀκαδημαϊκῆς διατριβῆς τοῦ Γάλλου κλασσικοῦ, διὰ τοῦ πρώτου μέρους τῆς ὁποίας πληροῦνται αἱ λοιπαὶ σελίδες τοῦ ἐν λόγῳ φυλλαδίου.

Καὶ τὰ μὲν πανθομολογούμενα προτερήματα τοῦ καλάμου τοῦ Σαὶδ Βέη, γνωστοῦ εἰς τὸ καθ' ἡμᾶς κοινὸν ἐπί τε ἀνατολικῇ παιδείᾳ καὶ παιδεύσει, καὶ θεωρουμένου μεταξὺ ἄλλων καὶ ὡς ἑνὸς τῶν μᾶλλον ὀξυγράφων καὶ

δεδοκιμασμένων δημοσιογράφων τῆς Αὐτοκρατορίας, ἱκανὰ παρέχουσιν ἐκ τῶν προτέρων ἐγγύα, ὅτι ἐν τῷ ἀγγελλομένῳ συγγράμματι αὐτοῦ ὁ ἑλλόγιμος οὗτος ἀνὴρ θέλει πραγματευθῆ λίαν ἐπιζήλως τὸ θέμα ὅπερ ἐξελέξατο. Ἀλλ' ὅμως ἐν τῷ ὑπ' ὄψιν τεύχει, ἐκτὸς λακωνικωτάτης σκιαγραφήσεως τοῦ σκοποῦ ὃν προτίθεται ὁ συγγραφεύς, εἰς οὐδεμίαν ἀκόμη προβαίνει ἐξέλιξιν τῶν ἰδίων ἰδεῶν. Προκειμένου δὲ περὶ θέματος τὸ ὁποῖον ἀνοίγει εὐρείας κελεύθους εἰς παντοίας συζητήσεις καὶ τὸ ὁποῖον καὶ πρὸ τοῦ Rousseau ἐγένετο ἀντικείμενον ποικίλων λόγων πικρά τε Ἀνατολικοῖς καὶ Δυτικοῖς, καὶ δὴ καὶ μετὰ τὸν Rousseau ἔτι μᾶλλον ἐξήσκησε τὸν κάλαμον πᾶσης τάξεως λογίων καὶ παντὸς ἔθνους, οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ μαντεύσῃ τις ὁποίαν ὁδὸν θέλει τραπῆ, οὔτε ὁποῖα τὰ ἐπιχειρήματα παλαιὰ ἢ καινά, ὧν θέλει κάμει χρῆσιν, οὔτε ὁποῖον τὸ ἐξηκριβωμένον καὶ μεμελετημένον συμπέρασμα εἰς ὃ θέλει καταλήξει· καθ' ὅσον μάλιστα ἐκ τῶν ὀλίγων ὅσα λέγει ὑπαινίττεται ὅτι θέλει προβῆ καὶ εἰς πρακτικὰς ἐφαρμογὰς τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ· διὸ τοῦτο καὶ ὁ Σύλλογος εὐκόλως, νομίζομεν, θέλει συμμερισθῆ τὴν γνώμην, ὅτι πᾶσα κρίσις ἐπὶ τῆς οὐσίας ἦθελεν εἶναι πρόωρος καὶ σφαλερά, καὶ ὅτι μόνον μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ ἔργου θὰ ἦναι ἴσως καιρὸς νὰ ἐπιληφθῇ αὐτοῦ.

Βεβαίως πολὺ κινεῖ τὸ ἐνδιαφέρον ἡ εἰς τουρκικὴν γλῶσσαν ὑπὸ ἀνδρὸς κατόχου τῶν τε εὐρωπαϊκῶν καὶ ἀνατολικῶν ἰδεῶν, νέα αὕτη ἐπίθεσις κατὰ τῶν ἀποφάνσεων τοῦ Rousseau. Ἀλλ' ὡς ἔχει τὸ ἔργον, τὸ ἐφικτὸν μέρος αὐτοῦ περιορίζεται εἰς τὴν τουρκικὴν μετάφρασιν τοῦ Rousseau· διὸ καὶ ἡ ἐπιτροπὴ καλὸν ἔκρινε νὰ τολμήσῃ νὰ ἐπισυνάψῃ ὀλίγας τινὰς παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ μεθερμηνευτικοῦ τούτου πονήματος, ἵνα μὴ μετὰ τὸ ἀβρόφρον διάθημα τοῦ Σαὶτ βέη ἐκτεθῇ εἰς τὴν μομφὴν ὅτι παρεγνώρισε τὸν σκοπὸν τοῦ Συλλόγου περιοριζομένη εἰς ἁπλῶς ἀρνητικὴν γνωμοδότησιν.

Ὡς γνωστόν, ἡ ἀνάπτυξις τῆς τουρκικῆς ἢ βέλτιον εἰπεῖν τῆς ὀθωμανικῆς γλώσσης τε καὶ φιλολογίας διετέλεσεν ἐπὶ πολὺ ἄσχετος πρὸς τὴν τῆς ἑσπερίας Εὐρώπης, ἐξ οὗ καὶ οὐδὲν ἄπορον ἐὰν ὁ τρόπος τοῦ ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν αἰσθημάτων καὶ τοῦ ἐκφράζειν αὐτά, ἐὰν τὰ εἴδη τῆς φιλολογίας καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ κανόνες τῆς καλαισθησίας καὶ τῆς καλλιεπείας δὲν συμπίπτωσι παρὰ τοῖς Ἀνατολικοῖς καὶ Δυτικοῖς, καὶ δὲν συμφωνῶσιν ἐν πολλοῖς. Πρώτη ἐπαφὴ τῶν δύο τούτων στοιχείων ἐγένετο ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῶν πολιτικῶν ἀναγκῶν ἐπὶ τοῦ διπλωματικοῦ ἐδάφους. Καὶ μὴν ἡ Τουρκία εἶχε καὶ πρὶν πολιτικὴν αὐθύπαρκτον γλῶσσαν· ἀλλ' ὅτε ἐλθοῦσα εἰς ἀμέσους καὶ συνεχεῖς μετὰ τῆς Εὐρώπης σχέσεις ἠθέλησε νὰ μεταφέρῃ εἰς τὸν οἰκεῖον θησαυρὸν καὶ νὰ οἰκειοποιηθῇ ὅλην τὴν σφαῖραν τῶν πολιτικῶν εὐρωπαϊκῶν ἰδεῶν, πολλαὶ ἀνεφύησαν δυσχέρειαι, καὶ μόλις μετὰ δύο αἰώνων ἐργασίαν δύναται σήμερον νὰ καυχηθῇ ὅτι κατέχει τέλος ὄργανον, δυνάμενον, ἐν χερσὶ δεξιαῖς ἐννοεῖται, νὰ παραστήσῃ καὶ αὐτὰς τὰς λεπτοτέρας ἀποχρώσεις τῆς διεθνοῦς καὶ ἐπισήμου γλωσσικῆς κλίμακος. Εἰς τὴν ἐπιτυχίαν ταύτην, εἰρήσθω ἐν παρόδῳ, καὶ πολλοὶ τῶν ἡμετέρων συνετέλεσαν· μολονότι δὲ σήμερον τὸ Λεξικὸν τοῦ Χαντσερῆ κρίνεται ἀπηρχαιωμένον, οὐχ ἧττον τοῦτο παριστάνει ἀξιοπρεπὲς μνημεῖον διανοητικῶν πόνων ὁλοκλήρου γενεᾶς, ἐκ τῶν ὁποίων οὐσιωδῶς ὠφελήθησαν οἱ παρ' ἡμῖν ὕστερον ἐπιφανέντες ἀριστοτέχναι τῆς διπλωματικῆς γραφίδος. Καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ αὐστηρότεροι κριταὶ τοῦ Χαντσερῆ θὰ ὁμολογήσωσιν ὅτι οὗτος ἢ μᾶλλον οἱ ἄνδρες ὧν τὰ μακρὰ καὶ τεμαχικὰ ἔργα ὁ Χαντσερῆς συνηρμολόγησε καὶ συνήνωσεν εἰς ἓν ὅλον, ἂν οὐχὶ ἄλλο τοὐλάχιστον ὑπέδειξαν τὸν τρόπον δι' οὗ πολλαχοῦ μὲν κυριολεκτικῶς πολλαχοῦ δὲ δι' ἐντέχνων περιφράσεων σχηματιζομένων διὰ τῶν ἐν τῇ ὀθωμανικῇ γλώσσῃ εὐχρήστων στοιχείων ἦτο δυνατὸν νὰ μετενεχθῶσιν εἰς αὐτὴν αἱ εὐρωπαϊκαὶ ἰδέαι καὶ ἐκφράσεις ἄνευ παραφθορᾶς, καὶ ὅτι κατὰ τοῦτο ἐξυπηρέτησαν τὰς τότε κατεπειγούσας ἀνάγκας.

Ἀλλὰ προχωροῦντος τοῦ ἔθνους καὶ αἱ ἀνάγκαι αὐτοῦ πολλαπλασιάζονται· ἡ σύγχρονος δὲ ἡμῖν νέα γενεὰ ὑπὸ ἐντίμου κινουμένη φιλοτιμίας δὲν ἀρκεῖται εἰς τὰ προσκτηθέντα, χωρεῖ ἐπὶ τὰ πρόσω καὶ συγκεντρόνουσα ἰδίως τὰς προσπαθείας αὐτῆς περὶ τὴν γαλλικὴν φιλολογίαν, ἐπιχειρεῖ ἤδη νὰ μεταφέρῃ εἰς τὸ πάτριον ἰδίωμα καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ ἀριστουργήματα τῆς γαλλικῆς καλλιεπείας ὅπως καὶ διὰ τούτου τοῦ μέσου χορηγήσῃ νέας ἀφορμὰς σκέψεων καὶ ἀγώνων εἰς τοὺς παρ' ἡμῖν ζηλωτὰς τῆς προόδου καὶ τελειοποιήσεως τοῦ πεζοῦ καὶ πολιτικοῦ λόγου. Ἀλλ' ἐνταῦθα νέαι ἀναφύονται καὶ μέγισται δυσχέρειαι· δὲν πρόκειται πλέον νὰ μεταφρασθῇ ἢ νὰ παραφρασθῇ λέξις τις, δὲν ἀρκεῖ νὰ μετατραπῇ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εὐνοήτως φράσις τις γαλλικὴ εἰς τουρκικήν. Τὸ ζητούμενον εἶναι ἔτι μεῖζον

ζητεῖται δηλαδὴ καὶ ἡ πιστὴ ἀπόδοσις τῆς ὁλικῆς ἐκείνης ἐντυπώσεως, ἣν ὁ συγγραφεὺς προὐτίθετο νὰ προξενήσῃ εἰς τὸν ἀναγινώσκοντα ἢ ἀκούοντα, καὶ τὴν ὁποίαν ἔχων ὑπ' ὄψει μετεχειρίσθη ἐδῶ μὲν τοιαύτην λέξιν ἢ φράσιν ἢ ἰδέαν, ἀλλαχοῦ δὲ ἄλλην· ἀπαιτεῖται νὰ διατηρηθῇ ἡ θερμότης καὶ ἡ ὁρμὴ ἢ ἡ εὐφυΐα καὶ εὐτραπελία, ἡ βαρύτης ἢ ἡ ἐλαφρότης ἣν ἠθέλησε νὰ δώσῃ εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ· ἀπαιτεῖται πρὸ πάντων νὰ διατηρηθῇ ὁ χαρακτὴρ τοῦ ὕφους τοῦ γράφοντος καὶ ὅλα τέλος πάντων ἐκεῖνα τὰ προτερήματα τὰ ὁποῖα συντελοῦσιν εἰς τὸ ν' ἀποτελῇ τὸ τοιοῦτον ἢ τοιοῦτον πόνημα, ἐν συνόλῳ καὶ ἐν μέρει ἐξεταζόμενον, ἓν ἀριστούργημα εἰς τὸ εἶδός του. Ὁ μεταφραστὴς δέον νὰ ᾖ ἐπομένως συγγραφεὺς εἰς τὴν οἰκείαν γλῶσσαν καὶ συγγραφεὺς ἄξιος τοῦ πρωτοτύπου. Τοιοῦτος δέ, τὸ λέγομεν ἀδιστάκτως, ἐν τῇ παρούσῃ μεταφράσει ἀνεφάνη ὁ Σαὶτ Βέης.

Μόνη τοιαύτη πεποίθησις εἰς τὴν οἰκείαν ἐπάρκειαν ἠδύνατο νὰ τὸν ἐνισχύσῃ εἰς τὴν μετάφρασιν τοῦ ὑπὸ φιλολογικὴν ἔποψιν ἐντελεστέρου τῶν ἔργων τοῦ καθ' ὅλα κλασικοῦ Rousseau καὶ εἰς τὴν ἀπόπειραν τοῦ νὰ πλουτίσῃ τὴν τουρκικὴν φιλολογίαν, ἥτις ἀγνοεῖ παντάπασι τὸ εἶδος τῆς φιλοσοφικο-πολιτικῆς ῥητορείας, διὰ τοῦ λαμπροτέρου λόγου τοῦ δημοσίου ἀνδρὸς τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἐπονομασθέντος *ὁ ῥήτωρ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος*.

Προκειμένου λοιπὸν περὶ τοιούτου συγγραφέως καὶ περὶ τοιούτου μεταφραστοῦ, οὐχὶ μόνον ἐπιτρέπεται ἀλλὰ καὶ εἶναι διδακτικόν, νομίζομεν, δι' ἡμᾶς αὐτούς, οἵτινες ἂν καὶ ὑπὸ ἀσυγκρίτως ἐλαφροτέρων περιστοιχούμενοι δυσχερειῶν ἀριθμοῦμεν ὅμως τόσον ὀλίγας καλὰς μεταφράσεις τῶν νεωτέρων κλασικῶν συγγραφέων, νὰ ἐξετασθῇ ἐκ τοῦ σύνεγγυς πῶς ὁ Ὀθωμανὸς μεταφραστὴς ἐξετέλεσε τὸ ἔργον αὐτοῦ, τοὐλάχιστον καθ' ὅσον ἔνεστι κρῖναι ἐκ τοῦ ἀνὰ χεῖρας τεμαχίου.

Καὶ πρώτη μὲν ἀρετὴ πάσης μεταφράσεως λογίζεται τὸ νὰ ἦναι πιστή, τὸ νὰ μὴ παραλείπωνται δηλ. τεμάχια τοῦ μεταφραζομένου πρωτοτύπου. Ταύτην δὲ τὴν ἀρετὴν ἔχει ἡ ἀνὰ χεῖρας· διότι ἐκτός τινων λίαν εὐνοήτων καὶ δεδοκιμασμένων παραλείψεων, ὀλίγιστα μόνον δύναταί τις νὰ παρατηρήσῃ ὡς πρὸς τοῦτο· ἐν τῇ 20ῃ λ. χάριν σελίδι τῆς μεταφράσεως, τοῦ λόγου ὄντος περὶ τῶν Κινέζων, παρελείφθη, ἴσως ἐκ τυπογραφικοῦ λάθους, περικοπή τις ἐκ τριῶν τεσσάρων γραμμῶν, ἥτις ὅμως καθίσταται ἀναγκαία πρὸς συνέχισιν τῆς ἰδέας.

Ἕτερα ἀρετὴ εἶναι τὸ ἀνάπαλιν, τὸ νὰ μὴ παρεμβάλλωνται ἐν τῷ κειμένῳ ξέναι περίοδοι, τοῦθ' ὅπερ ἀκριβῶς ἀπέφυγεν ὁ μεταφραστής. Μόνον δὲν ἐξηγοῦμεν διὰ τί παρενεῖρεν ἐν τῷ κειμένῳ τὰς σημειώσεις καὶ τὰς σημειώσεις τῶν σημειώσεων, ἃς τινας ἀκολούθως προσέθηκεν ὁ συγγραφεύς. Καὶ ναὶ μὲν λίαν ἐντέχνως ἐξύφανεν αὐτὰς ὁ μεταφραστὴς ἐν τῇ σειρᾷ τοῦ λόγου, ἀλλ' οὐχ ἧττον νομίζομεν ὅτι κατ' ἀρχὴν ἡ ἰδέα τοῦ συγκλείειν ἐν τῷ κειμένῳ τὰς σημειώσεις δὲν εἶναι ἐπιτυχής· καθόσον μάλιστα ἂν αἱ σημειώσεις ἦναι μακραὶ καὶ ὁ μεταφραστὴς δὲν ἔχῃ τὴν ἐπιτηδειότητα τοῦ Σαὶτ βέη, κινδυνεύει νὰ διακοπῇ ἡ ῥύμη τοῦ λόγου.

Ἕπεται ἡ περὶ τὴν λέξιν ἀκρίβεια. Καὶ περὶ τούτου ἀδυνατοῦμεν νὰ ἐπαινέσωμεν ἀρκούντως τὰς ἐπιτυχείς τοῦ εὐφραδοῦς μεταφραστοῦ προσπαθείας ὅπως ἀκριβῶς μεταφέρῃ εἰς τὸ τουρκικὸν τοσαύτας ἀφῃρημένας λέξεις καὶ ἐκφράσεις διὰ τὰς ὁποίας καὶ αὐτὰ τὰ ἐντελέστερα Λεξικὰ μικρὰν παρέχουσιν ἐπικουρίαν. Μόνοι οἱ ἐντριβεῖς περὶ τὴν ὀθωμανικὴν φιλολογίαν δύνανται νὰ ἐκτιμήσωσι προσηκόντως τὴν ὑπηρεσίαν, ἣν κατὰ τοῦτο παρέσχεν ὁ Σαὶτ Βέης εἰς τοὺς μέλλοντας λεξικογράφους. Ἐξετάζων τις τὸ πρωτότυπον κείμενον σχεδὸν ἀνὰ πᾶσαν φράσιν προάγεται ν' ἀνακράξῃ *τοῦτο ἀδύνατον νὰ μεταφρασθῇ*· καὶ ὅμως ἀρκεῖ νὰ ῥίψῃ ἓν βλέμμα εἰς οἱανδήποτε σελίδα τῆς μεταφράσεως ὅπως ἴδῃ ὅτι τὸ ἀδύνατον νομιζόμενον κατορθοῦται ὑπὸ τὴν γραφίδα τοῦ Σαὶτ Βέη καὶ ὅπως μεταβάλῃ τὴν ἀπορίαν αὐτοῦ εἰς ἔπαινον καὶ χειροκρότησιν.

Παραδείγματα δὲν θέλομεν ἀναφέρει, διότι τότε θὰ ἔπρεπε νὰ μεταφέρωμεν ἐνταῦθα σχεδὸν ὁλόκληρον τὸ πόνημα. Εὐκολώτερον καὶ συντομώτερον φαίνεται ν' ἀναφέρωμεν τὰς λέξεις ἐκείνας τὴν μεταγλώττισιν τῶν ὁποίων ἀμφιβάλλομεν ἂν θέλῃ ἐπιδοκιμάσει ἡ κοινὴ γνώμη. Τοιαῦται εἰσὶ λ. χ. αἱ λέξεις ﻏﺮﻳﺐ, καὶ ﺑﺮﺑﺮ *ἄγριος* καὶ *ἀγριότης*, δι' ὧν ὁ μεταφραστὴς ἑρμηνεύει τὸ barbare καὶ barbarie, δι' ὧν ἐννοεῖ ὁ συγγραφεὺς οὐχὶ τοὺς ἀγρίους, ἀλλὰ τοὺς βαρβάρους λαούς οἵτινες ἀνέτρεψαν τὴν Ῥώμην. Τὴν λέξιν *μοῦσαι* ἐκλαμβάνει πανταχοῦ ὁ μεταφραστὴς ὡς συνώνυμον τῷ ﺷﻌﺮ *ποιήσεις*, ἐνῷ αἱ μοῦσαι ἀντιπροσωπεύουσιν ἐν τῇ φιλολογικῇ γλώσσῃ πολλὰ ἕτερα ἐκτὸς τῆς ποιήσεως. Le marbre et la toile ὅταν μεταφράζωνται (σελ. ٢٠) ﺭﺧﺎﻡ ﻭ ﭘﺮﺩﻩ

ﻟﻮﻟﻮ (πέτρα σκληρὰ καὶ ὑφάσματα ὡραῖα) δὲν εἶναι πλέον εἰκονικὴ ἔκφρασις τοῦ καὶ ἀνδριάντες καὶ αἱ εἰκόνες».—Τὸ amphithéâtre δὲν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ﻣﺴﺮﺡ ﺍﻟﻘﻤﺎﺭ (σελ. ٢٥) ὅπερ σημαίνει μᾶλλον τὸ *ῥητορικὸν βῆμα*. Τὸ désintéressement ἐν τῇ φράσει aux noms sacrés de liberté, de désintéressement, d'obéissance aux lois δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐπιτυχῶς ἐκφραζόμενον διὰ τοῦ ﺍﻟﺘﺠﺮﺩ (σελ. ٢١) *καρδιὰ εὐρεῖα ὡς ἡ θάλασσα*. Ὅταν λέγῃ ὁ Rousseau la richesse de la parure peut annoncer un homme opulent, et son *élégance* un homme de goût, ἡ λέξις élégance δὲν ἀποδίδεται ἐπαρκῶς διὰ τοῦ ﺍﻟﺮﺷﺎﻗﺔ ὅπερ σημαίνει μᾶλλον un homme d'ordre, οὕτινος πάλιν ἡ ἔννοια ἀντίκειται πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Rousseau λεγόμενον· ἐπίσης τὸ courtisan καὶ τὸ flatteur συνήθως ἐκλαμβάνονται τὸ ἓν ἀντὶ τοῦ ἑτέρου· ἀλλ' ἐν τῇ φράσει c'est sous l'habit rustique d'un laboureur et non sous la dorure d'un courtisan qu'on trouvera la force et la vigueur du corps, τὸ ﻗﻮﺓ ﻭﺷﺪﺓ ﺍﻟﺠﺴﻢ (σελ. ١٩) εἶναι πλημμελές· διότι οὐδέποτε ὁ Rousseau διισχυρίσθη ὅτι οὐδεὶς κόλαξ χαίρει δύναμιν καὶ ῥώμην σημαντικήν.—Τὸ écartons des peintures odieuses δὲν σημαίνει ὅτι πρόκειται περὶ εἰκόνων κακῶς κεχρωματισμένων ﺻﻮﺭ ﻣﻠﻮﻧﺔ ﺑﺄﻟﻮﺍﻥ ﻗﺒﻴﺤﺔ ἀλλὰ περὶ εἰκόνων ἠθικῶς ἀνιαρῶν, ὅπερ οὐδόλως ἐξάγεται ἐκ τῆς τουρκικῆς μεταφράσεως.

Ἐπικινδυνότερα εἶναι ἡ ἔλλειψις εἰς τὸ τουρκικὸν καταλλήλων ἐκφράσεων διά τινας λέξεις τῶν ὁποίων ἡ περιεκτικότης εἶναι ἀφ' ἑνὸς μὲν τόσον ἐκτεταμένη ὥστε ἀδύνατος ἀποβαίνει ἡ διὰ περιφράσεως ἀπόδοσις αὐτῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ τόσον συμπαγὴς ὥστε πάλιν λίαν ἐπικίνδυνον τὸ νὰ ἐπιχειρήσῃ τις νὰ λάβῃ μόνον μίαν, ἐδῶ τὴν μὲν ἀλλαχοῦ τὴν δέ, ἐκ τῶν πολλῶν ἰδεῶν τὰς ὁποίας συσφίγγουσι δι' ἑνὸς ἀδιασπάστου δεσμοῦ. Τοιαῦταί εἰσιν αἱ λέξεις goût, caractère, talents, διὰ τὰς ὁποίας ὁ μεταφραστὴς μετεχειρίσθη, μετὰ πόσης ἐπιτυχίας τοῦτο οὐχ ἡμῶν ἐστι γνῶναι, δέκα διαφόρους περιφράσεις αἵτινες ἀποδεικνύουσιν ὅτι τὸ ἀληθὲς αὐτῶν ἀντίστοιχον ἐλλείπει εἰς τὸ τουρκικόν. Ἡ περίστασις δὲ αὕτη ἐστὶ τόσῳ μᾶλλον δυσχρέστος, καθ' ὅσον αὗται αἱ λέξεις ἀποτελοῦσι τὰ κύρια σημεῖα ἐφ' ὧν περιστρέφεται ὅλος ὁ ἄξων τῆς παρὰ τῷ Rousseau συζητήσεως. Ἀλλὰ πολλάκις δὲν ἀρκεῖ νὰ ᾖναι παραδεδεγμένη μία λέξις τουρκικὴ πρὸς ἔκφρασιν ἑτέρας Γαλλικῆς ὅπως χρησιμεύῃ καὶ πανταχοῦ ἀδιαστάλτως ὡς ἐντελὴς αὐτῆς ἀντίστοιχον καὶ ἰσοδύναμον· διότι ὑπὸ τὸν κάλαμον τῶν συγγραφέων ἡ λέξις πολλάκις βιάζεται, προάγεται, συστέλλεται ἐν τῇ ἐννοίᾳ αὐτῆς, καὶ τότε τὸ ὑποτιθέμενον ἀντίστοιχον αὐτῇ ῥῆμα καταντᾷ σφαλερόν.

Τὰ λεγόμενα ἡμῶν ἐννοοῦνται τόσῳ εὐκολώτερον ὅσῳ καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ ἐν ταῖς ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ μεταφράσεσι περιπίπτομεν εἰς δυσχερείας τοῦ αὐτοῦ εἴδους. Ἀλλ' αἱ δυσχέρειαι ἡμῶν εἰσι πολὺ μικρότεραι. Ἡ ἔλλειψις αὕτη, καὶ τοῦτο εἰρήσθω πρὸς ἀποφυγὴν πάσης παρεννοήσεως, δὲν εἶναι ἔλλειψις τοῦ μεταφραστοῦ, εἶναι ἔλλειψις τῆς γλώσσης, τὴν ὁποίαν δύναται ν' ἀναπληρώσῃ μόνον τὸ κῦρος συγγραφέων οἵους ἀπεκδέχεται ἡ νέα γενεά. Θέλει δὲ ἀναπληρωθῇ δι' εἰσαγωγῆς ξένων λέξεων ἢ διὰ καθιερώσεως πάλιν ὀθωμανικῶν λέξεων δι' εὐρύνσεως ἢ περιστολῆς τῆς σημασίας αὐτῶν, τοῦτο κρινάτωσαν οἱ περὶ τὰ τοιαῦτα δεινοί ὡς ὁ ἡμέτερος μεταφραστής, ὅστις ὅμως οὐδόλως φαίνεται φίλος τῆς ξενολογίας, καθ' ὅσον δύναταί τις νὰ μαντεύσῃ ἐκ τούτου τοῦ πονήματος, ἐν ᾧ τρεῖς μόνον εὑρηνται ξέναι λέξεις *πρόγραμμα, φιλοσοφία, σόφισμα*, καὶ αἱ τρεῖς ὡς ὁρᾶται ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι αἱ δύο τελευταῖαι εὑρηνται καθιερωμέναι παρὰ τοῖς Ἀραψιν· ἀλλὰ καὶ οὗτος ἀκόμη εἶναι βέβαιος ὁ μεταφραστὴς ὅτι ὁ Τοῦρκος ὁ μὴ εἰδὼς τὴν Γαλλικὴν καὶ ἀναγινώσκων τὸ ﻓﻴﻠﺴﻮﻓﻮ ﺑﻼ ﺃﺩﺏ (σελ. ١٩) θὰ ἐννοήσῃ τὴν περίοδον ταύτην ὡς ὁ εἰδὼς τὴν Γαλλικὴν θὰ ἐννοήσῃ τὸ un bon philosophe sans pédanterie?

Μετὰ τὴν περὶ τὴν λέξιν ἔρευναν ἔρχεται ἡ περὶ τὰς περιόδους, ἐὰν δηλ. τὸ σύνολον τῆς περιόδου ἐννοήθῃ καὶ μεθηρμηνεύθῃ πιστῶς. Καὶ πρὸς τοῦτο εἶναι δίκαιον νὰ ὁμολογήσῃ τις ὅτι μεθ' ὅλην τὴν γνωστὴν στρυφνότητα τοῦ Γάλλου συγγραφέως ὁ μεταφραστὴς ἐδείχθη ἀνεπίληπτος· πλὴν ὀλιγίστων τινῶν περιόδων αἵτινες ἴσως χρήζουσι δευτέρων φροντίδων.

Ἤδη τὸ μόνον ὑπολειπόμενον κύριον ζήτημα εἶναι ἐὰν ὁ μεταφραστὴς ὁ τοσοῦτον ἐπιτυχῶς ὑπερβαλὼν τὰς λεκτικὰς καὶ φραστικὰς δυσχερείας ὧν βρίθει τὸ πρωτότυπον, ὑπῆρξεν ἐπίσης ἐπιτυχὴς ἐν τῇ ἐξυφάνσει τοῦ ὅλου, ἐὰν κατώρθωσε νὰ μεταφέρῃ τὰς ἀρετὰς τοῦ ὕφους τοῦ πρωτοτύπου εἰς τὴν μετάφρασιν οὕτως ὥστε ὁ ἀναγινώσκων νὰ συλλάβῃ ἰδέαν τινὰ

τῆς φλογερᾶς ἐκείνης καὶ λογικῆς ῥητορείας, τῆς ἐντέχνου, νευρώδους ἐνταυτῷ, φυσικῆς ὅμως καὶ ἁρμονικῆς ὑφῆς τοῦ λόγου, ἥτις χαρακτηρίζει τὰ ἔργα τοῦ Rousseau καὶ ἀνυψοῖ αὐτὸν μεταξὺ τοιούτων καὶ τοσούτων δοκίμων πεζογράφων τῆς Γαλλίας. Εἶναι ὁμολογούμενον ὅτι ὁ Rousseau ἔρρεπε πρὸς τὴν παραδοξολογίαν· ἀλλ' ἡ μαγεία τοῦ λόγου αὐτοῦ καλύπτει τὰ ἐλαττώματα τοῦ κυρίου θέματος τόσον ἐντελῶς ὥστε καὶ αὐτοὶ οἱ μὴ συμμεριζόμενοι τὰς ἰδέας αὐτοῦ ἑκόντες ἄκοντες βλέπουσιν ἑαυτοὺς συμπαρασυρομένους ἐν τῷ λάβρῳ ῥεύματι τῆς βροντώδους φωνῆς του. Οὕτως ἡ Ἀκαδημία τοῦ Dijon ἀφ' ἑνὸς μὲν διεκήρυξεν ὅτι οὐδόλως ἀσπάζεται τὰς ἰδέας τῆς διατριβῆς αὐτοῦ, ἀφ' ἑτέρου ὅμως ἐβράβευσεν αὐτήν. Ἔχομεν καὶ ἄλλην περὶ τούτου ἔνδειξιν ἔτι μείζονος ἀξίας, τὴν ἐπιτήδειον ὑπεκφυγὴν ἣν μετῆλθεν ὁ Βολταῖρας. Οὗτος ἔψεγεν ὅλας τὰς ὑπὸ τοῦ Rousseau ἐξενεχθείσας γνώμας· ἀποφεύγων ὅμως τὴν ἐκ τοῦ συστάδην μάχην, ἀπήντησεν, ὡς παρατηρεῖ ὁ Villemain, διὰ τρισελίδου διηγηματίου ἐν ᾧ παριστᾷ Τίμωνά τινα μισάνθρωπον, ὅστις ἀφοῦ πολλὰ κατεῖπε τῶν γραμμάτων, ἐξερχόμενος τῆς οἰκίας του ἀπογυμνοῦται ὑπὸ λῃστῶν ἐξ ὧν οὐδεὶς ἠξεύρει ν' ἀναγινώσκῃ· καταφεύγει δὲ εἰς τὴν οἰκίαν λογίων τινῶν, οἵτινες ἀφοῦ τῷ ἔδωκαν νὰ φάγῃ τῷ χορηγοῦσι κονδύλιον καὶ μελάνην ὅπως τελειώσῃ τὴν διατριβήν του.

Ἀναγινώσκων τις καὶ σήμερον τὴν πραγματείαν τοῦ Rousseau, ἐν ᾗ οὗτος ἔγραφε γλώσσῃ, ἐννοεῖ τὴν ζωηρὰν συγκίνησιν, ἣν προὐξένησεν ἐπὶ τῶν συγχρόνων ἀναγνωστῶν, τὴν προφυλακτικότητα τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, καὶ πῶς πάλιν ὁ Βολταῖρος διακωμῳδῶν τὸ κοινὸν αἴσθημα ἐν τῇ ἐπιστολῇ δι' ἧς εὐχαρίστει τὸν συγγραφέα διὰ τὸ ἀποσταλὲν αὐτῷ ἀντίτυπον, ἔλεγεν· «ἀληθῶς ἔρχεται ὄρεξις νὰ περιπατήσῃ τις τετραποδιστὶ ὅταν σᾶς ἀναγινώσκῃ». Ἡ ἀνάγνωσις λοιπὸν τῆς μεταφράσεως εἶναι τοιαύτη οἵα νὰ ἐμποιήσῃ τὰ αὐτὰ αἰσθήματα; Ἡ ἐπιτροπὴ φρονεῖ ὅτι, κατὰ τὸ μέτρον τῆς βοηθείας ἣν παρέχει τὸ ὄργανον ᾧ περ ἐχρήσατο, καὶ κατὰ τοῦτο ὁ μεταφραστὴς ἀνεδείχθη ἄξιος τοῦ συγγραφέως.

Ἐρρέθη ἀνωτέρω ὅτι ὡς πρὸς τὴν δόκιμον μετάφρασιν τῶν λέξεων ἀναφαίνεται ἐνίοτε καὶ παρ' ἡμῖν ἡ αὐτὴ δυσχέρεια οἵα καὶ ἐν τῇ τουρκικῇ· ἀλλὰ τῶν καταλλήλων λέξεων ἅπαξ εὑρεθεισῶν, ἡ πιστὴ παρακολούθησις τοῦ κειμένου, καὶ ἐπομένως ἡ ἀπεικόνισις τῶν ἀλληλοδιαδόχων διακυμάνσεων τῶν ἐκφράσεων καὶ τῶν ῥητορικῶν σχημάτων ἐπέρχεται ἀφ' ἑαυτῆς. Οὐδόλως ὅμως συμβαίνει τὸ αὐτὸ καὶ ἐν τῇ τουρκικῇ γλώσσῃ, τῆς ὁποίας οἱ τύποι τῶν ἐκφράσεων εἰσὶ λίαν διάφοροι τῶν νεωτέρων γλωσσῶν. Οἱαδήποτε καὶ ἂν ὑποτεθῇ ἡ ἐπιτηδειότης τοῦ μεταφραστοῦ, οὐδόλως κωλύει τοῦτο ὥστε φράσις λίαν πιστῶς καὶ ἐντέχνως μεταπεφρασμένη, καὶ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἀνεπίληπτος, ν' ἀποβαίνῃ λίαν ἀνάρμοστος ἐν τῇ ὑφῇ τοῦ λόγου ὡς ἐκ τοῦ τόπου ὃν κατέχει. Ἀντί, φέρ' εἰπεῖν, βραχείας ἐγένετο λίαν μακρά, ἀντὶ φυσικῆς καὶ ἀπερίττου, ἐπιτετηδευμένη καὶ πολύπλοκος, ἀντὶ τραχείας καὶ ὑπερηφάνου, ὑπτία καὶ χαμαιπετής. Καὶ οὕτως ἡ μετάφρασις καταντᾷ νὰ μὴ ᾖναι πλέον ἀπεικόνισμα τοῦ πρωτοτύπου.

Ἐν τῇ προσωποποιΐᾳ λ. χ. τοῦ Φαβρικίου τὸ τόσον συγκινητικὸν que sont devenus ces toits κτλ. ἰσοδυναμεῖ μὲν κατὰ λέξιν λαμβανόμενον πρὸς τὸ

ﺍﻭ ﺳﻘﻒ ﻛﻴﻒ ﻳﺼﻴﺮ ﺳﻘﻒ ﻭ ﺑﻴﺖ ﺑﻴﺖ

ἀλλὰ τοιαύτη φράσις εἶναί ποτε δυνατὸν νὰ συγκινήσῃ τὸν ἀκούοντα;

Αἱ παρατηρήσεις αὗται ἐξηγοῦσιν ἱκανῶς τὴν ἰδέαν ἣν θέλομεν νὰ ἐκφράσωμεν. Δὲν πρόκειται περὶ τοῦ μεταφραστοῦ ὅστις ἔπραξε τ' ἀδύνατα, ἀλλὰ περὶ τοῦ ὀργάνου ὅπερ εἶχεν ἀνὰ χεῖρας, περὶ τῆς γλώσσης αὐτῆς. Ἡ περιφραστικὴ καὶ περιστροφικὴ ἐκείνη μέθοδος, ἣν μετεχειρίσθησαν, ὡς ἔφθημεν εἰπόντες, οἱ πρὸ ἡμῶν, εἶναι ἤδη ἀνεπαρκὴς διὰ τὰς νέας ἀνάγκας. Δύναται βεβαίως εἰσέτι νὰ χρησιμεύσῃ διὰ τὸν σκοπὸν δι' ὃν ἐπενοήθη, καὶ τούτου ἀξιόλογον παράδειγμα ἔχομεν λ. χ. τὴν μετάφρασιν τοῦ ἱστορικοῦ περὶ τῶν σταυροφοριῶν συγγράμματος τοῦ Michaud.—Ἐν τοῖς τοιούτου εἴδους ἀφηγηματικοῖς συγγράμμασιν αἱ λέξεις, τὰ ῥητορικὰ σχήματα, ἡ κίνησις, ἡ ὁρμὴ τοῦ λόγου τίθενται ἐν δευτέρᾳ μοίρᾳ, καὶ ἡ ἀντικατάστασις δι' ἀντιστοίχων καὶ ἰσοδυνάμων εἶναι ἐπαρκής. Οὐχ οὕτως ὅμως ἔχει τὸ πρᾶγμα, ὅταν ὁ λόγος περὶ συγγραμμάτων οἷον τὸ προκείμενον, ὅπου λέξεις, ἰδέαι καὶ φράσεις ἀποτελοῦσι σύνδεσμον ἀδιάσπαστον, καὶ ὅπου ἡ τελικὴ ἐντύπωσις κρέμαται ἐκ τῆς θερμότητος τοῦ λόγου, ἡ δὲ θερμότης πάλιν αὕτη ἀποτελεῖται ἐκ τῆς ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ τοποθετήσεως τῶν λέξεων, λέξεων οὐχὶ ἐπιτετηδευμένων, ἀλλ' ἀληθῶς ἐκφραζουσῶν ὅ,τι εἶναι νὰ ἐκφρασθῇ ἐκεῖ καὶ ὄχι ἀλλαχοῦ, οὔτε πλέον

ΖΩΓΡΑΦΕΙΟΣ ΑΓΩΝ

ΠΕΡΙ

ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΖΩΝΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ.

ΕΚΘΕΣΙΣ

ΤΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ

Ἀναγνωσθεῖσα ἐν τῇ ΧΟΔ' (τῆς 30 Μαΐου 1882) συνεδριάσει,

ΕΠΕΤΕΙΩ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΕΟΡΤΗ,

ὑπὸ τοῦ εἰσηγητοῦ αὐτῆς

Κυρίου Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΚΕΡΑΜΕΩΣ.

Εἰς τὴν ἐπέτειον ταύτην τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου ἑορτήν, καθ' ἣν τὸ φιλόμουσον δημόσιον λαμβάνει γνῶσιν τῶν ἐν τῷ διαστήματι τοῦ συλλογικοῦ ἔτους πεπραγμένων, εἴθισται ἡ Φιλολογικὴ Ἐπιτροπὴ νὰ παρέχῃ δι' ἑνὸς τῶν ἑταίρων αὐτῆς ἔκθεσιν περὶ τοῦ ποιοῦ καὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν ἀποστελλομένων τῷ Συλλόγῳ χειρογράφων εἰς τὸ περὶ συλλογῆς τῶν ζώντων μνημείων ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ Ζωγράφειον διαγώνισμα. Καὶ ἐπὶ δεκαετίαν μὲν τὸ εὐάρεστον τοῦτο ἔργον ἐξεπλήρωσαν διάφοροι τῶν ἡμετέρων συναδέλφων, οἱ μὲν πολλάκις, οἱ δὲ καὶ ἅπαξ· ἀλλ' ἐφέτος ὁ ἐπὶ τῆς κρίσεως κλῆρος ἔπεσε δυστυχῶς ἐπ' ἐμὲ ξένον ἔτι τοῖς πλείστοις καὶ μακρὰν τῶν πραγμάτων τοῦ Συλλόγου μέχρι πρό μηνῶν τινων διατελοῦντα· καὶ ἐν ἀρχῇ μὲν ἐδίστασα εἰ ὤφειλον συμμετασχεῖν τῆς τιμῆς ταύτης, προσηκούσης ἀνωτέροις καὶ σοφοῖς τὰ μάλιστα ἀνδράσιν, ἀλλὰ σκεφθεὶς ὅτι ὡς μέλος τῆς φιλολογικῆς Ἐπιτροπῆς ἔδει κἀγὼ νὰ συμβάλω ἐκ τῶν ἐνόντων εἰς τὸ πολύμοχθον τῶν σεβαστῶν συναδέλφων μου ἔργον, ὑπήκουσα προθύμως εἰς τὴν συμβουλὴν τοῦ ἡμετέρου Προέδρου, καὶ ἤδη θαρρούντως παέρχομαι ἐνώπιον ὑμῶν, ἐρίτιμοι κύριοι, ὅπως καθυποβάλω τὴν ἔκθεσιν τῆς παρούσης περιόδου τοῦ Ζωγραφείου διαγωνίσματος.

Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἄρξωμαι τῆς ἀναγώσεως ταύτης ἐπιτρεπήτω μοι ὅπως εἴπω τινὰ προηγουμένως περὶ τοῦ σκοπίμου τοῦ προκειμένου διαγωνίσματος, ὑπὲρ οὗ τοσοῦτον φροντίζει ὁ Σύλλογος καὶ οἱ φιλοτίμως συμμετέχοντες αὐτοῦ διὰ τῶν πολυτίμων αὐτῶν ἐργασιῶν.

Τεσσαράκοντα περίπου ἔτη παρῆλθον ἤδη ἀφ' ὅτου ὁ ἀοίδιμος Ἀναστάσιος Λευκίου ὁ Οἰκονόμου ἀντεπεξερχόμενος κατὰ τῶν μισελληνικῶν θεωριῶν τοῦ Fallmereyer, ἀρνουμένου τότε πᾶν διασωθὲν ἴχνος τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, καὶ ἀναλύων τὰς ἀκρίτους τοῦ γερμανοῦ τούτου σκέψεις κατεδείκνυε τῷ λογίῳ κόσμῳ τὴν πραγματικὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὕπαρξιν, οὐ μόνον ἐκ τῆς ἱστορίας τὰς μαρτυρίας αὐτοῦ ἀρυόμενος, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν δημωδῶν ᾀσμάτων, καὶ ἐκ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων, καὶ ἐκ παντὸς ἐν γένει πράγματος ἀναγομένου εἰς τὰ ζῶντα μνημεῖα τῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Τὸ παράδειγμα τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ἐμιμήθησαν τότε καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἐκ τῶν ἡμετέρων, οἵτινες διὰ τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν κατασυντρίψαντες τὰς βάσεις τῶν θεωριῶν τοῦ Fallmereyer ἀπέδειξαν εἰς τοὺς λογίους τῶν πεπολιτισμένων ἐθνῶν ὅτι, ἐν τοῖς ζῶσι μνημείοις τῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐγκρύπτεται θησαυρὸς ἀνεκτίμητος δι' οὗ μάλιστα προλήψεις παλαιαὶ βαθύτατα ἐρριζωμέναι ἐν τῇ πλείστῃ Εὐρώπῃ ἐναργέστατα ἀνηροῦντο. Τίς ἀγνοεῖ ὅτι ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ γενναίως πανταχόθεν καταπολεμηθέντος Fallmereyer οὐδεὶς πλέον τῶν ἀλλοφύλων ἐτόλμησεν ἐγεῖραι νέαν κατὰ τῆς ἡμετέρας ἐθνικότητος κραυγήν; Τίς ἀπὸ πολλῶν ἤδη ἐτῶν

ἤκουσεν ὅτι ἐξέλιπε τὸ γνήσιον ἑλληνικὸν αἷμα ἢ ὅτι μόνον συμφύραμα παντοίων ἐθνοτήτων καὶ φυλῶν ἀποτελεῖ τὸ νῦν ἑλληνικὸν ἔθνος; Πᾶσαι αἱ τοιαῦται καὶ παραπλήσιαι θεωρίαι τοῦ Fallmereyer καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ καταπολεμηθεῖσαι καὶ συζητηθεῖσαι ἔν τε τῇ Ἑλλάδι καὶ ἐν Γαλλίᾳ, καὶ μάλιστα ἐν αὐτῇ τῇ Γερμανίᾳ, ἀπεδείχθησαν ἤδη ψευδεῖς, μόνον δὲ καὶ πράγματι διὰ τῆς περισυναγωγῆς καὶ ἐκδόσεως τῶν ζώντων τῆς ἡμετέρας γλώσσης μνημείων ἐπετεύχθη ἡ λαμπρὰ αὕτη νίκη τῆς συγχρόνου ἡμῶν γενεᾶς. Πρώτη ἡ περιώνυμος *Πανδώρα* ἠνέῳξε τὰς ἑαυτῆς στήλας πρὸς συστηματικὴν δημοσίευσιν τῶν μνημείων τῆς δημώδους ἡμῶν γλώσσης ἀποταμιεύσασα ἐν διαστήματι ὑπερεικοσαετίας ἄπειρον γλωσσικὴν ὕλην χρησιμοποιηθεῖσαν ἐπ' ἀγαθῷ τῆς ἐπιστήμης καὶ ἰδίᾳ πρὸς ἀπόδειξιν τῆς σχέσεως τοῦ νεωτέρου Ἕλληνος πρὸς τὸν ἀρχαῖον. Τὸ παράδειγμα τῆς *Πανδώρας* ἐμιμήθησαν τότε καὶ πλεῖστα ἕτερα περιοδικὰ τῆς ἑλληνικῆς δημοσιογραφίας μέχρις οὗ ὁ ἡμέτερος Σύλλογος, εὐθὺς μετὰ τὴν καθίδρυσιν αὐτοῦ, ἐπιθυμῶν νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς ταῖς ἄλλαις αὐτοῦ ἐργασίαις καὶ ὡς κέντρον τῆς περισυλλεγομένης γλωσσικῆς ὕλης, καὶ τῶν ἐθίμων, καὶ τῶν παραδόσεων κτλ., συνέστησε διάφορα τοπογραφικὰ διαγωνίσματα, (οἷον τὸ Ζωγράφειον Ἠπειρωτικόν, τὸ τοῦ Ξηροποταμηνοῦ Θεσσαλικόν, καὶ τὸ Συμβουλίδειον Τραπεζουντιακόν), εἰσκομίσαντα αὐτῷ πλουσιωτάτας συλλογάς. Ἡ ἐθνικὴ καὶ φιλολογικὴ ἅμα ἐνασχόλησις αὕτη διετέλεσεν ἔχουσα ἀεὶποτε παρ' ἡμῖν ζηλωτὰς μεριμνῶντας φιλοστόργως περὶ τῆς συλλογῆς λέξεων, αἰνιγμάτων, παροιμιῶν καὶ τῶν τοιούτων, ἄχρις οὗ συνεστήθησαν ἐν Ἀθήναις ὅ,τε φιλολογικὸς σύλλογος *Παρνασσός*, ὅστις καθιέρωσε καὶ ἴδιον περιοδικὸν τὰ *Νεοελληνικὰ Ἀνάλεκτα*, περιλαβὸν ἄχρι τοῦ νῦν πλείστην ὕλην· καὶ τὸ Ῥοδοκανάκειον διαγώνισμα δι' οὗ προὔκειτο «νὰ συλλεχθῶσιν ὅσων πλείστων ἑλληνικῶν τόπων τὰ ἑλληνικὰ ἤθη καὶ ἔθιμα καὶ συνήθειαι καὶ νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὰ ἐν τοῖς σωζομένοις συγγραφεῦσι μνημονευόμενα, ὅπως γνωσθῇ ἡ τούτων ταὐτότης καὶ διαφορά». Γνωστὸν δὲ ὅτι ἐν τῷ διαγωνίσματι τούτῳ ἐβραβεύθη ἡ ἀξιοσπούδαστος τοῦ κυρίου Νικολάου Πολίτου *Μελέτη ἐπὶ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων*.

Δὲν σκοποῦμεν ἐνταῦθα νὰ ἀπαριθμήσωμεν πάσας τὰς ὁμοειδεῖς ἐργασίας, αἵτινες ἐγένοντο παρ' ἡμῖν μέχρι τῆς σήμερον· τοῦτο δὲ μόνον παρατηροῦμεν ὅτι ἡ περὶ τῆς συλλογῆς τῶν ζώντων μνημείων πανταχόθεν ἐκδηλωθεῖσα αὐτὴ μέριμνα περιεβέβλητο ἄχρι τινὸς χαρακτῆρα μᾶλλον ἐθνικῆς φιλοτιμίας· διότι προὔκειτο νὰ ἀποδειχθῇ ἡ διὰ πραγμάτων καὶ μαρτυριῶν ζωσῶν καταγωγὴ τῆς νέας ἑλληνικῆς γενεᾶς. Τοῦτο πρὸ πολλοῦ ἐπετεύχθη ἤδη καὶ οἱ ἐν Εὐρώπῃ σοφοὶ κατέγνωσαν τὸ ἐσφαλμένον καὶ δὴ ἐκ ῥοπῶν πανσλαυϊστικῶν, ὡς ἀπεδείχθη βραδύτερον, προελθὸν σύστημα θεωριῶν τοῦ Fallmereyer, ὅστις ἕνεκα τῆς εὐγλώττου δικανικῆς αὐτοῦ δεινότητος ἐπὶ εἰκοσαετίαν ὅλην συνεκύκα καὶ συνετάραττεν ἅπαντα τὸν κόσμον, διαδίδων ὅτι «τὸ τῶν Ἑλλήνων γένος ἐξέλιπεν ἐν Εὐρώπῃ» καὶ ὅτι, «οὐδὲ ῥανὶς ἑλληνικοῦ αἵματος ῥέει εἰς τὰς φλέβας τῶν νῦν Ἑλλήνων». Ὁ κίνδυνος οὗτος παρῆλθεν ἤδη καὶ νέα φάσις ἐπῆλθε τῇ ἐργασίᾳ τῆς περισυλλέξεως τῶν ζώντων ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ ἡμετέρου λαοῦ μνημείων, ἱδρύουσα τὴν δευτέραν, οὕτως εἰπεῖν, περίοδον αὐτῆς, καθ' ἣν τὸν πατριωτικὸν καὶ παταγώδη περὶ τῆς καταγωγῆς ἡμῶν χαρακτῆρα διεδέξατο ὁ ὄντως ἐπιστημονικός. Οἱ λόγιοι κατεῖδον μετὰ θαυμασμοῦ ὅτι ἡ γνωστοποιηθεῖσα ὕλη ἐνέκρυπτεν ἀνεξάντλητον πηγὴν γνώσεων χρησίμων κυριώτατα τῇ συγκριτικῇ μὲν φιλολογίᾳ καὶ μυθολογίᾳ καθόλου, ἰδίᾳ δὲ τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, τῇ ἑλληνικῇ φιλολογίᾳ καὶ τῇ ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ. Ἐν τοῖς ᾄσμασι τοῖς διστίχοις, ταῖς παροιμίαις, τοῖς παραμυθίοις, τοῖς αἰνίγμασι, ταῖς εὐχαῖς, ὅρκοις καὶ κατάραις, καὶ ἐν τοῖς ἰδιωτικοῖς τοῦ ἡμετέρου λαοῦ, ἀνεφάνη, ἐπαναλαμβάνομεν, νέος ὁρίζων γνώσεων, νέα ὅλως ὕλη πρὸς χρησιμοποίησιν ἐν ταῖς μελέταις τῆς καθόλου ἀρχαιότητος· ἐτέθησαν δηλονότι αἱ βάσεις τριῶν ἔτι ὑποδιαιρέσεων τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας, ἡ μέν, τῆς συγκριτικῆς μυθολογίας τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, ἡ δέ, τῆς συγκριτικῆς γλωσσολογίας ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἀρίας γλώσσας καὶ ἰδίᾳ πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικήν, ὡς ἀπ' ἀρχῆς τοῦ παρόντος αἰῶνος ἔπραττεν ὁ ἡμέτερος Κοραῆς, ἡ δὲ τῆς μέσης καὶ νεωτέρας ἡμῶν ἱστορίας ὡς βοήθημα τῶν ἀνεκδότων ἱστορικῶν ἐγγράφων καὶ λοιπῶν χειρογράφων κειμένων. Τοῦτο λοιπὸν εἶναι τὸ διάγραμμα περὶ οὗ βκσίζεται σήμερον τὸ σκόπιμον, τὸ ἀναγκαῖον καὶ τὸ ἐπωφελὲς τῆς περισυναγωγῆς τῶν μνημείων τῆς δημώδους γλώσσης, ἀπὸ τῶν ἡρωϊκῶν καὶ ἐρωτικῶν καλουμένων ᾀσμάτων ἄχρι τῆς σμικροτάτης

ἰδιαζούσης φράσεως τοῦ χωρικοῦ καὶ τοῦ ποιμένος.

Ὁ ἡμέτερος Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος τὴν τοιαύτην ἐν τοῖς θέμασι τούτοις σκοπιμότητα καθορῶν, πρῶτος ἔσπευσεν ὅπως διαχαράξῃ εὐρὺ στάδιον ἐρευνῶν, προτείνας τῷ 1870 ἔτει διὰ τοῦ κυρίου Ἡρακλέους Βασιάδου πρόγραμμα διαγωνισμοῦ σκοποῦντος τὴν συλλογὴν τῶν ζώντων ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ μνημείων[1]. «Ἡ ἐργασία ἦν ἐπίπονος ἀλλ' ἡ ἀναδεχθεῖσα τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῆς ἐπιτροπὴ «τί ἠδύνατο πρᾶξαι μόνη χρημάτων στερουμένη; μικρὰ ἢ οὐδέν, ἄνευ τῆς συμπράξεως Μαικήνα τινὸς ἢ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ»[2]. Καὶ ὅμως μετὰ ἓν καὶ ἥμισυ ἔτος ἐπαναληφθέντος τοῦ θέματος ὑποβάλλει αἴφνης ἡ φιλολογικὴ ἐπιτροπὴ τῷ Συλλόγῳ τὴν πρότασιν ἀποστολῆς ἐγκυκλίου πρὸς τοὺς διδασκάλους τῶν ἐπαρχιῶν καὶ τοὺς λοιποὺς λογίους, διακηρυττούσης, ὅτι, κατ' ἔτος μέλλει ἀπονέμειν ἀμοιβὰς εἰς τοὺς ἀσχολουμένους ἐν ταῖς ἐπαρχίαις εἰς συλλογὰς τῶν ζώντων μνημείων ἐν τῇ μνήμῃ καὶ τῇ γλώσσῃ τοῦ λαοῦ. Ἀλλὰ ποῦ χρήματα; ἐρωτᾷ ἀμέσως ὁ Σύλλογος. Ὁ δὲ πρόεδρος τῆς ἐπιτροπῆς ἀπαντῶν ἀγγέλλει αὐτῷ ὅτι ὁ φιλογενέστατος κ. Χρηστάκης Ζωγράφος ἀνεδέχθη ἁσμένως χορηγεῖν κατ' ἔτος τῷ Συλλόγῳ ἐπὶ τούτῳ τῷ σκοπῷ 100 λίρας ὀθωμανικάς[3]. Ἔκτοτε ὄντως συνετάχθη πληρέστερον πρόγραμμα τοῦ διαγωνισμοῦ, ὅπερ καὶ ἐπικυρωθὲν ὑπὸ τοῦ Συλλόγου[4], ἀπεστάλη εἰς τὰς ἐπαρχίας κηρύττον, ὅτι «καίτοι πλείω ἢ πεντήκοντα παρῆλθον ἔτη ἀφ' ὅτου ὁ ἀοίδιμος Κοραῆς πρῶτος ὕψωσε φωνὴν ὑπὲρ τῆς συλλογῆς τῶν ζώντων μνημείων τοῦ ἡμετέρου ἔθνους, ἀποδεικνύων τὰς ἐξ αὐτοῦ πολλὰς καὶ μεγάλας ὠφελείας διὰ τῆς παραλληλίσεως πρὸς τὰ ἀρχαῖα, καίτοι ἔκτοτε πολλοὶ ταῖς σοφαῖς τοῦ σοφοῦ ἀνδρὸς συμβουλαῖς ἐπόμενοι εἰς συλλογὴν τῆς ὕλης ἐπεδόθησαν, ὀλίγη ὅμως μέχρι τοῦδε ἠθροίσθη, ἡ δὲ πλείστη πολύτιμος οὐχ ἧττον τῶν πολυθρυλήτων ἀργυροφόρων σκωριῶν καὶ ἐκβολάδων κεῖται κατακεχωσμένη καὶ ἀνεκμετάλλευτος· διότι πρὸς ἀμοιβὴν τῶν κόπων καὶ ἀποζημίωσιν τῶν ἐνδεχομένων δαπανῶν οὐδεμία ἐχορηγήθη χρηματικὴ βοήθεια εἰς τοὺς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις δυναμένους μετ' ἐπιτυχίας ἀσχολεῖσθαι πρὸς συλλογὴν τῶν ζώντων μνημείων, οἵοι εἰσὶ μάλιστα οἱ διδάσκαλοι τῶν δημοτικῶν καὶ ἑλληνικῶν σχολείων. Ὁ Φιλολογικὸς Σύλλογος πρὸς εὐκολωτέραν τῆς γλωσσικῆς ὕλης συλλογὴν ἐπιθυμῶν νὰ συμπεριλάβῃ συνεργοὺς καὶ συμπράκτορας τοὺς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις διαμένοντας καὶ δυναμένους εἰς τοιαύτας ἐργασίας ἀσχολεῖσθαι, ἐπιτυχὼν δὲ καὶ γενναίας χρηματικῆς ἐπιχορηγήσεως παρὰ τοῦ φιλογενεστάτου καὶ τῶν καλῶν ζηλωτοῦ κ. Χρηστάκη Ζωγράφου, ἀγγέλλει ὅτι κατ' ἔτος ἀπονεμηθήσονται κατὰ τὴν ἐτησίαν τοῦ Συλλόγου ἑορτὴν χρηματικαὶ ἀμοιβαὶ δέκα, ὧν ἑκάστη ἐκ δέκα ὀθωμανικῶν λιρῶν, εἰς συλλογὰς πρὸς αὐτὸν ἀποστελλομένας τῶν ζώντων μνημείων τῶν διατηρουμένων ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ».

Συνεπείᾳ τῆς προκηρύξεως ταύτης τοῦ Συλλόγου πολλοὶ πράγματι τῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἔσπευσαν ν' ἀποδυθῶσιν εἰς τὸν ἀγῶνα, ἐργαζόμενοι κατὰ τὰς ὑποδειχθείσας ὁδηγίας· καὶ οἱ μὲν γλωσσικὴν ὕλην ἀποθησαυρίζοντες συνέβαλλον εἰς τὸν θησαυρὸν τῆς δημώδους ἡμῶν γλώσσης· οἱ δὲ ᾄσματα, δίστιχα, αἰνίγματα κτλ. ἀποταμιεύοντες κατεδείκνυον τὴν σχέσιν τοῦ πνεύματος τοῦ νεωτέρου Ἕλληνος πρὸς τὸ τοῦ παλαιοῦ· οἱ δὲ τὰ παραμύθια καὶ τὰς δημώδεις παραδόσεις μεταγράφοντες, ὡς διηγεῖται καὶ σκέπτεται ὁ λαός, ἐγένοντο παραίτιοι ὅπως τὸ μὲν καταδειχθῇ ἡ συγγένεια τῶν σημερινῶν μύθων πρὸς τοὺς τῶν ἀρχαίων, τὸ δὲ ἡ ἐπίδρασις τῶν ξένων ἐπὶ τοῦ πνεύματος τοῦ λαοῦ. Πάντα δὲ ταῦτα ἀποστελλόμενα ἐτησίως τῷ Συλλόγῳ καὶ ὑποβαλλόμενα τῇ μελέτῃ τῆς φιλολογικῆς ἐπιτροπῆς ἐξητάζοντο, ἐκρίνοντο καὶ ἐπὶ τέλους ἐπῃνοῦντο ἢ ἀντημείβοντο ἀπονεμομένης ἑκάστῳ συλλογεῖ τῆς προσηκούσης ἀξίας· καὶ οὕτως ἐπὶ δεκαετίαν ὅλην ὁ ἡμέτερος Σύλλογος ἠθροισεν ὑπερπεντήκοντα συλλογάς, ὧν τινὰς μὲν ἐξέδωκεν ἐν τῷ ὁμωνύμῳ αὐτοῦ περιοδικῷ, αἱ δὲ πλεῖσται κατάκεινται ἔτι ἐν τοῖς ἀρχείοις ἐπεξειργασμέναι ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς καὶ ἕτοιμοι πρὸς δημοσίευσιν. Καὶ ὄντως, κύριοι, ἐν ταῖς συλλογαῖς ταύταις ἐγκρύπτονται ἀνεκτίμητα ἐθνικὰ κειμήλια, ἅτινα, χρησιμοποιηθέντα προσηκόντως, θέλουσι σχηματίσει οὐ μόνον τὸ τελειότερον λεξικὸν τῆς τε κοινῆς ἡμῶν γλώσσης καὶ τῶν ποικίλων διαλέκτων τοῦ ἑλληνικοῦ

1) Ὅρα Ἑλλ. Φιλ. Σύλλ. τόμ. Ε', σελ. 144.

2) Ἴδε Η. Βασιάδου, Ἔκθεσιν τῶν ἔργων τοῦ ἐν Κων/πόλει Ἑλλην. Φιλολ. Συλλόγου, ἐν τοῖς «Πρακτικοῖς τοῦ Συνεδρίου τῶν Ἑλλην. Συλλόγων», σελ. 130.

3) Ἑλλ. Φιλ. Συλλ. τόμ. ΣΤ' σελ. 200.

4) Αὐτόθι, τόμ. Ζ' σελ. 235 καὶ 283.

λαοῦ, ἀλλὰ καὶ γενικὴν εἰκόνα θέλουσι παράσχει τοῦ βίου καὶ τῶν περιπετειῶν τοῦ ἡμετέρου ἔθνους ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς σήμερον· οὐχ ἧττον δὲ κατὰ πολὺ θέλουσι συμβάλλει καὶ εἰς τὰς συγκριτικὰς μελέτας τῆς φιλολογίας, καὶ ἰδίως εἰς τὴν γλωσσολογίαν καὶ τὴν συγκριτικὴν μυθολογίαν τῶν διαφόρων ἐθνοτήτων.

Ἀπὸ τῆς Ἠπείρου, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Θρᾴκης, τοῦ Πόντου, τῆς Βιθυνίας, τῆς μεσημβρινῆς ἀκτῆς τῆς Καρίας, ἔτι δὲ τῆς Σύμης, τῆς Λευκάδος καὶ ἀπό τινων ἄλλων μερῶν ἀπεστάλησαν ἡμῖν μέχρι τοῦδε πολλαὶ συλλογαί· καὶ ἡ ὕλη τινῶν μὲν τῶν μερῶν τούτων φαίνεται ἤδη σχεδὸν ἐξαντληθεῖσα, ὡς ἡ τῆς Λευκάδος καὶ τῆς Σύμης, τῶν δὲ ἄλλων πάνυ ὀλίγην ἔχομεν· καὶ ὅμως μὴ νομίσητε, κύριοι, ὅτι διὰ τῆς μέχρι σήμερον ἐπὶ δεκαετίαν ὅλης συλλεγείσης ὕλης συνεπληρώθη τὸ ἔργον, εἰς ὃ ὁ ἡμέτερος Σύλλογος προέβη διὰ τοῦ Ζωγραφείου διαγωνίσματος. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς κατοικεῖ εὐρεῖαν ἔκτασιν τῶν κατὰ τὴν Μεσόγειον θάλασσαν χωρῶν· ἐλλείπουσιν ἡμῖν εἰσέτι συλλογαὶ ἐκ τῶν νήσων καὶ δὴ τῶν ἀξιολογωτέρων ὑπὸ τὴν γλωσσικὴν ἔποψιν, οἷον ἐκ τῆς Κύπρου, τῆς Ῥόδου, Πάτμου, Ἰκαρίας, Κῶ, Νισύρου, Καρπάθου, Κάσου, Σάμου, Λέσβου, Χίου, Τενέδου, Θάσου, Σαμοθρᾴκης καὶ τῆς Κρήτης. Ἐκ πασῶν τῶν νήσων τούτων οὐδεμία εἰσέτι περιῆλθεν ἡμῖν συλλογή· καὶ ὑπάρχουσι μέν τινες ἤδη γνωσταὶ εἴτε ἐν φυλλαδίοις, εἴτε ἐν περιοδικοῖς συγγράμμασιν, ἀλλὰ καὶ αὗται εὐτελέσταταί εἰσι· τινῶν μάλιστα νήσων οὐδὲ κἂν γνῶσιν ἔχομεν περὶ τῶν ἰδιωτισμῶν τῶν ἐν αὐταῖς κατοίκων. Ἔσχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ περιηγηθῶ πρό τινος χρόνου ἅπαντα ἀνεξαιρέτως τὰ ἐν Χίῳ χωρία, τὸ πλεῖστον τῆς νήσου Ῥόδου καὶ τινας μικροτέρας τῶν Σποράδων νήσων, ἐν αἷς μετὰ θαυμασμοῦ καὶ σχεδὸν ἀνελπίστως παρετήρησα ὅτι οἱ κάτοικοι ἐν τοῖς ἰδιωτικοῖς καὶ ταῖς παραδόσεσιν αὐτῶν διασώζουσιν ἀκένωτον θησαυρὸν τῆς δημώδους φιλολογίας, καὶ τοσοῦτον μάλιστα ἄπειρον ὥστε ἀναμαρτήτως δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι μόριον μόνον ἀποτελοῦσιν αἱ μέχρι σήμερον γνωστοποιηθεῖσαι συλλογαί. Διατί ἀρά γε οἱ ἐν τοῖς μέρεσι τούτοις διδάσκαλοι καὶ λοιποὶ λόγιοι ἠμέλησαν ν' ἀποδυθῶσιν εἰς τὸν ἀγῶνα, ὃν ἐπαγγέλλεται τὸ Ζωγράφειον διαγώνισμα, ἀγῶνα οὐ μόνον εὐάρεστον καὶ εὐγενῆ ἀλλὰ καὶ ἐθνωφελῆ καὶ ἐπωφελῆ τοῖς ἀγωνιζομένοις;

Ἡ ἔλλειψις αὕτη δὲν ὑφίσταται μόνον διὰ τὰς σποράδας νήσους· αἱ πλείονες τῶν Κυκλάδων καὶ τῶν Ἑπτανήσων ἀνεζερεύνητοι ἔτι εἰσὶν ὑπὸ τὴν γλωσσικὴν ἔποψιν. Ἐὰν δὲ στρέψωμεν ἤδη τὰ βλέμματα ἡμῶν ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου, θέλομεν παρατηρήσει ὅτι καὶ ἐκεῖθεν μικραὶ σχετικῶς ἐκοινοποιήθησαν συλλογαί· τὸ πλεῖστον τῆς Πελοποννήσου, ἡ Στερεὰ Ἑλλάς, ἡ Θεσσαλία, αὐτὴ ἡ Μακεδονία καὶ τὸ πλεῖστον τῆς Θρᾴκης ὑπολείπουσιν ἔτι εἰς τὸ σπουδαῖον ἔργον, οὗ τὴν ἐκτέλεσιν ἐπιδιώκει τὸ ὁμώνυμον διαγώνισμα τοῦ φιλοπάτριδος ἀγωνοθέτου. Στρέψατε ἤδη, κύριοι, τὰ βλέμματα ὑμῶν ἐπὶ τῆς Ἐλάσσονος Ἀσίας καὶ τῶν παρακειμένων χωρῶν. Ὁ ἀχανὴς οὗτος χῶρος, ὃν κατοικοῦσιν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Α. Μ. τοῦ Σουλτάνου, τοῦ φιλολάου ἡμῶν ἄνακτος, διακόσιαι μυριάδες περίπου ὁμογενῶν, εἶναι διῃρημένος εἰς ποικίλας φυσικὰς περιφερείας, ὧν ἑκάστη ἀντιπροσωπεύει διάφορον γλωσσικὸν ἰδίωμα καὶ παραδόσεις λίαν περιέργους, συμβαλλούσας εἰς τὸν ἡμέτερον ἀγῶνα. Ἐκτὸς τῶν μερῶν τοῦ Πόντου, ἅτινα ἠρευνήθησαν ἱκανῶς, ἐκτὸς ἐλαχίστου μέρους τῆς Βιθυνίας καὶ τῆς νοτίου ἀκτῆς τῆς Καρίας, οὐδεμία τῶν ἐπιλοίπων ἐπαρχιῶν τῆς Ἐλάσσονος Ἀσίας ἀπέστειλεν ἡμῖν ἄχρι σήμερον τὰς δεούσας εἰς τὸ Ζωγράφειον διαγώνισμα ἐκθέσεις. Ἐκ τοῦ νομοῦ δὲ Ἀϊδινίου, ἐν ᾧ ποικίλοι ἰδιωτισμοὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ὑπάρχουσιν (οἷον ἐν Σμύρνῃ καὶ τοῖς περιχώροις, ἐν ταῖς δυσὶ Φωκαίαις, ἐν Μαγνησίᾳ καὶ τοῖς πέριξ, ἐν τῷ πεδίῳ τοῦ Νυμφαίου, ἐν τῇ ἐρυθραϊκῇ χερσονήσῳ, ἐπὶ τῶν ἀκτῶν καὶ ἐν τοῖς μεσογείοις τῆς Καρίας, ἐν τῷ Καϋστρίῳ πεδίῳ, ἐν τῷ τοῦ Μαιάνδρου καὶ ἐν τοῖς ἄνω μέρεσι τοῖς πέραν τῶν σημείων ἔνθα λήγουσιν αἱ ἐκ Σμύρνης σιδηροδρομικαὶ γραμμαί), οὐδεμία ἀπολύτως γινώσκεται γλωσσηματικὴ πραγματεία. Προχωροῦντες δὲ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς ἀσιατικῆς χερσονήσου ποικίλους ἐπίσης ἰδιωτισμοὺς θέλετε ἀπαντήσει εἰς ἀπώκεντρα καὶ ὀρεινά τινα μέρη, ἐν οἷς διεσώθη ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἀπειλουμένη ἤδη νὰ ἐκλίπῃ διὰ παντὸς ἕνεκα τῆς μετὰ τοῦ τουρκομανικοῦ στοιχείου ἐπιμιξίας· ταῦτα δὲ λέγοντες ἐννοοῦμεν τὸ *Γκιόλδε* τῆς Μαιονίας, μέρη τινὰ τῆς Φρυγίας καὶ τὰ ἐν Καππαδοκίᾳ, Κιλικίᾳ καὶ Παμφυλίᾳ ὀρεινὰ χριστιανικὰ χωρία, ὧν οἱ κάτοικοι ὁμιλοῦσιν ὅλως ἰδιαζόντως· ὅτι δὲ ἀπό τινων ἐκ τῶν μερῶν τούτων κινδυνεύει ν' ἀπολεσθῇ διὰ παντὸς ἡ ἑλληνικὴ φυλή, ἀρκεῖ ἴσως νὰ ἀγαφέρω-

μεν ὑμῖν μόνον τὴν οὐ μακρὰν τῶν Κούλων κωμόπολιν *Γκιόλδε*, ἐν ᾗ ἀπὸ τῶν ἀνδρῶν καὶ τῆς νεωτάτης γενεᾶς ἐξέλιπεν ὁλοτελῶς ἡ πάτριος γλῶσσα. Ὅτε δὲ πρὸ δύο περίπου ἐτῶν ἐπεσκέφθην τὴν μεσόγειον ταύτην κωμόπολιν, ἣν ἐγίνωσκον ἐξ ἀκοῆς ὡς ἑλληνίζουσαν τῇ φωνῇ, μάτην περιέμενον νὰ ἀκρασθῶ ὁμιλίαν τινὰ ἐν τῇ πατρίῳ γλώσσῃ· μόνον δὲ εὐάριθμοί τινες γραῖαι, ὀλίγων ἡμερῶν βίον μετροῦσαι ἔτι, διασώζουσι νῦν τὴν παλαιὰν τῆς κωμοπόλεως ταύτης διάλεκτον, ἥτις, ἐὰν δὲν ἐπέλθῃ φροντὶς ὅπως ἀναπτυχθῇ διὰ τοῦ σχολείου ἡ τουλάχιστον, ὅπερ καὶ κυριώτερον ἡμῖν, περισυλλεχθῇ ὑπό τινος τῶν ἐν Κούλοις πεπαιδευμένων ἡ διασωζομένη ἔτι καὶ συνιστῶσα αὐτὴν ὕλη, ταχέως καὶ ἴσως μετὰ μίαν πεντακετηρίδα ὅλως ἐξαφανισθήσεται. Διὰ τί λοιπὸν ἐκ πασῶν τῶν ὑπομνησθεισῶν τούτων χωρῶν ἐλλείπουσιν ἄχρι τοῦ νῦν πληροφορίαι ἀναγόμεναι εἰς τὸ Ζωγράφειον διαγώνισμα; Τίνος ἕνεκεν οἱ ἐν αὐταῖς διδάσκαλοι, λόγιοι, ἰατροί, ἢ καὶ ἱερεῖς, δὲν σπεύδουσιν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἐθνικοῦ τούτου καθήκοντος, ὅπερ ἐπιβάλλεται παντὶ πεπαιδευμένῳ ὁμογενεῖ, ἤδη μάλιστα ὅτε διὰ τοῦ διαγωνίσματος τούτου καὶ ἔπαινοι καὶ ἀμοιβαὶ ἀπονέμονται;

Βλέπετε λοιπόν, φιλόμουσος ὁμήγυρις, ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου ἐπιδιωκομένη συλλογὴ τῶν ζώντων ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ μνημείων εὑρηται εἰσέτι εἰς τὰς ἀρχὰς αὐτῆς. Τὸ στάδιον τῆς ἐπιστημονικῆς ταύτης ἐργασίας εἶναι εὐρύτατον· ὁ καιρὸς ἐπείγει καὶ πάντες πανταχόθεν οἱ κεκλημένοι εἰς τοῦτο ὀφείλομεν νὰ ἀποδυθῶμεν εἰς τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου, ἐκτείνοντες ἐπὶ πάντων τῶν ὑποδειχθέντων μερῶν τὰς ἐνεργείας ἡμῶν καὶ οὐχὶ ἐφ' ἑνὸς καὶ μόνου συγκεντροῦντες τὰς ἡμετέρας δυνάμεις.

Ἡ φιλολογικὴ ἐπιτροπὴ λυπεῖται τὰ μέγιστα παρατηροῦσα ὅτι πολλοὶ τῶν μέχρι σήμερον ἀποδυθέντων εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ Ζωγραφείου διαγωνίσματος, περιστρεφόμενοι ἀεὶποτε εἰς τὸν αὐτὸν κύκλον τῆς περιφερείας αὐτῶν, ἐπαναλαμβάνουσι τὰ αὐτὰ κατ' ἔτος ἐν ταῖς συλλογαῖς προστιθέμενοι ὀλίγα τινὰ ἄγνωστα· ἄλλοι δὲ πάλιν μὴ καλῶς ἐννοοῦντες τὰς ὁδηγίας ἃς ὑπέδειξε τὸ πανταχοῦ κυκλοφορῆσαν πρόγραμμα τοῦ διαγωνίσματος, ἢ οὐδαμῶς προσέχοντες εἰς τὰς ἐτησίας κριτικὰς ἐκθέσεις τῆς ἐπιτροπῆς, ἐν αἷς σαφεστέρα δείκνυται ἡ μέθοδος τῆς ἐργασίας, κατατρίβουσι τὸν χρόνον εἰς ἐτυμολογικὰς ἐρεύνας, ἥκιστα ἁρμόδιοι εἰς τὸ ἔργον τοῦτο, ἢ περισυλλέγουσιν ὕλην ἄχρηστον ὅλως, ὡς γνωστὴν πρὸ ἐτῶν ἐν διαφόροις συλλογαῖς εὐωνήτοις τὸ πλεῖστον, ἢ ἀποθησαυρίζουσι καὶ πράγματα κοινότατα μὴ περιοριζόμενοι εἰς τὸ σημειοῦν ἀκριβῶς τοὺς ὄντως ἰδιωτισμοὺς τῆς περιφερείας αὐτῶν.

Καὶ μεθ' ὅλα ταῦτα ἡ ἐπιτροπή, ἐκτιμῶσα μᾶλλον τὸν ζῆλον τῶν ἀγωνιζομένων, ἔσπευδε νὰ ἀνταμείβῃ τοὺς συλλογεῖς προσηκόντως· ἀλλ' εὔχεται ὅπως μὴ τὰ προηγούμενα ἁμαρτήματα ἐπαναλαμβάνωνται εἰς τὰς μελλούσας αὐτῶν ἐργασίας· μελετησάτωσαν ἐπακριβῶς τὸ πρόγραμμα τοῦ διαγωνίσματος, κυρίως δὲ καὶ μάλιστα ἀποφευγέτωσαν οἱ ἐκ τῶν ἀγωνιζομένων μὴ ἔχοντες γλωσσολογικὰς γνώσεις τὰς ἐν τοῖς χειρογράφοις αὐτῶν σημειουμένας γραμματικὰς ὑποτυπώσεις ἢ ἐτυμολογικὰς ἐρεύνας, κινούσας ἐν πολλοῖς τὸν γέλωτα τῶν ἀναγινωσκόντων. Ἡ ἐπιτροπὴ ἐπιθυμεῖ νὰ λαμβάνῃ παρ' αὐτῶν ὕλην καινὴν καὶ πράγματα νεοφανῆ ἐν τῷ θέματι, οὗ τὸ γέρας ἐπιδιώκουσι· διότι διὰ τοιαύτης ἐλλειπούσης ἡμῖν ὕλης θὰ προσπαθῇ ὁ Φιλολογικὸς Σύλλογος νὰ συμπληροῖ, ὡς ὁ καλὸς οἰκοδόμος, τὰ κενὰ τοῦ γλωσσικοῦ μνημείου τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς.

Μετὰ τὰ εἰσαγωγικῶς ταῦτα λεχθέντα, δι' ὧν ἠθέλησα νὰ καταδείξω ὑμῖν ἐν ὀλίγοις τὸν σκοπὸν καὶ τὴν χρησιμότητα τῆς περισυναγωγῆς τῶν ζώντων μνημείων τῆς δημώδους γλώσσης, ἐπιτραπήτω μοι ἤδη, κυρίαι καὶ κύριοι, ὅπως, κατὰ τὰ ἀνέκαθεν εἰθισμένα ἐν τῷ Συλλόγῳ, ἐκθέσω καὶ τὰς ἐφέτος ἐπὶ τῶν περιφθέντων χειρογράφων κρίσεις τῆς ἡμετέρας ἐπιτροπείας, παρακαλῶν ὅπως χαρίσητε ἐπί τινα ἔτι λεπτὰ τὴν ὑμετέραν ἀκρόασιν καὶ παρακολουθήσητε τὴν ἀνάλυσιν αὐτῶν, ἵνα ἐπιβεβαιώσητε καὶ ὑμεῖς τὸν προσήκοντα ἑκάστῳ συλλογεῖ ἔπαινον.

Α'. «*Πραγματεία γλωσσικῆς ὕλης ἐκ τῆς καθομιλουμένης τῆς πατρίδος μου Ζαγορᾶς παρὰ τοῦ δημοδιδασκάλου Ἀποστόλου Π. Λιλιανοῦ*».

Ὁ συγγραφεὺς τῆς πραγματείας ταύτης καὶ ἄλλοτε κατῆλθεν εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ Ζωγραφείου διαγωνίσματος. Ἐν τῇ συνοδευούσῃ δὲ τὸ χειρόγραφον αὐτοῦ ἐπιστολῇ, τύπον προλόγου ἔχούσῃ, ἀναφέρει ὅτι προέβη εἰς τὴν σύνταξιν τῆς πραγματείας αὐτοῦ, βασιζόμενος ἐπὶ τῇ ἑξῆς ῥήτρᾳ τοῦ κ. Ἡροκλέους Βασιάδου· «ὅτι εἶναι ἀνάγκη κατεπείγουσα, ὅπως οἱ ἁπανταχοῦ λόγιοι σπεύσωσιν, ἐπειδὴ ὁσημέραι οἱ προβεβηκότες τὴν ἡλικίαν βαίνουσιν ἀκατασχέτῳ βήματι πρὸς τὸν τάφον συγκατακλείοντες ἐντὸς αὐτοῦ καὶ πᾶν λείψανον τῆς προγονικῆς ἡμῶν γλώσσης, νὰ συλλέξωσι πᾶν ὅ,τι σώζεται εἰσέτι ἐν αὐτοῖς, πρὶν διαδεχθῇ αὐτοὺς ἡ νέα γενεὰ καὶ πρὶν τὰ ἀρχαῖα ἤθη καὶ ἔθιμα ἀντικατασταθῶσι δι' ἄλλων νεωτέρων, σύμφωνα τῷ νεωτέρῳ πολιτισμῷ».

Ὁ κ. Λίλιανός διαιρεῖ τὴν πραγματείαν αὐτοῦ εἰς τρία μέρη περιλαμβάνοντα γλωσσάριον, παροιμίας καὶ παιδιάς. Τὸ γλωσσάριον περιέχει 230 λέξεις ἐν χρήσει παρὰ τοῖς κατοίκοις τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ Ζαγορᾶς.

Ὁ κ. Λίλιανὸς ἠμέλησεν ἐν πρώτοις νὰ ἀναγράψῃ ἀλφαβητικῶς τὰς ὀλίγας τοῦ γλωσσαρίου αὐτοῦ λέξεις· ὁ τρόπος δὲ οὗτος τῆς ἀναγραφῆς εἶναι τῶν ἀπαραιτήτων καθηκόντων τῶν συλλογέων· διότι οὐ μόνον τὴν ἐπιτροπὴν διευκολύνουσι περὶ τὴν κρίσιν τῶν χειρογράφων ἀλλὰ καὶ εὐγνώμονας θὰ ἔχωσι τοὺς ἔχοντας χρείαν τῶν γλωσσαρίων, αὐτοὶ δὲ οὗτοι οἱ συλλογεῖς γίνονται πάλιν προσεκτικώτεροι κατὰ τὴν ἀποταμίευσιν τοῦ ὑλικοῦ ἵνα μὴ λέξεις τινὰς δὶς καὶ τρὶς ἐπαναλαμβάνωσι. Δευτέρα περὶ τοῦ γλωσσαρίου τούτου παρατήρησίς ἐστιν, ὅτι ὁ συλλογεὺς σεβόμενος μᾶλλον τὴν ἐπιτροπήν, ὤφειλε ν' ἀποφύγῃ πᾶσαν περὶ τὸ ἔτυμον τῶν λέξεων ἔρευναν καὶ ν' ἀρκεσθῇ ἁπλῶς εἰς τὴν παράθεσιν τῶν ὀνομάτων μετὰ τῆς σημασίας καὶ τῆς χρήσεως αὐτῶν. Ἵνα δὲ ἐννοήσητε, οἷά εἰσι τὰ προσόντα τῶν ἐτυμολογικῶν παρατηρήσεων τοῦ συλλογέως, παρακαλῶ νά μοι ἐπιτρέψητε ὅπως ἀναφέρω ὑμῖν τὴν κοινοτάτην λέξιν *τσίπουρον*, δηλοῦσαν, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ κ. Λίλιανοῦ, «τὰ λείψανα τῶν πεπατημένων πρὸς οἰνοποιΐαν σταφυλῶν». Τὴν λέξιν ταύτην παράγει ἐκ τοῦ *σήπω* καὶ *ἄλοι*, τροπῇ τοῦ *λ* εἰς *ρ*, διότι, λέγει, τὰ λείψανα τῶν σταφυλῶν μένοντα ἐπὶ πολὺ ἐντὸς τοῦ κάδου σήπονται. Τοιαῦται παρακεκινδυνευμέναι παραγωγαὶ εὐκταῖον ἦθελεν εἶσθαι, ἐὰν ἀπεφεύγοντο ὑπὸ τῶν συλλογέων, διὰ νὰ μὴ ἐπαναλαμβάνωνται αἱ ἐτυμολογικαὶ θεωρίαι τῶν παλαιῶν ἡμῶν γραμματικῶν, ἤδη μάλιστα ὁπότε τὰ κατὰ τὸ ἔτυμον τῶν λέξεων ἀπόκεινται τοῖς μύσταις τῆς συγκριτικῆς γλωσσολογίας. Ὁ κ. Λίλιανὸς εἰς πάσας σχεδὸν τὰς λέξεις τοῦ γλωσσαρίου αὐτοῦ ἐφαρμόζει τὸ ἐτυμολογικὸν τοῦτο σύστημα, ἐνιαχοῦ μάλιστα ἀναγράφει καὶ λέξεις τουρκικὰς ἢ ἀλβανικάς, ἐν χρήσει παρὰ τοῖς κατοίκοις Ζαγορᾶς, ἃς ἐκλαμβάνων ὡς ἑλληνικὰς ἐτυμολογεῖ ἐπὶ τῇ βάσει λέξεων τῆς ἡμετέρας γλώσσης. Οὕτω λ. χ. τὸ ξένον καὶ κακόηχον *ντρήβας*, δηλοῦν τὸν παλληκαρᾶν, ἄνδρα τουτέστιν ἰσχυρόν, ῥωμαλέον, ἐτυμολογεῖ ἐκ τοῦ *ὠήρ—ὄρος* καὶ τοῦ *ἤβη*, διότι, λέγει, ἡ λέξις αὕτη ἐννοεῖ τὸν ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἡλικίας του ἄνδρα· τὸ δὲ τουρκικὸν *ντάημα*=πάντοτε, διηνεκῶς, παράγει ἐκ τοῦ *παντὸς* καὶ τοῦ *ἦμαρ*, πληθυν. *πάντα—ἤματα*, καὶ κατ' ἀποκοπὴν τῆς πρώτης καὶ τελευταίας συλλαβῆς *ντάημα!*

Ὑπὸ γενικὴν δὲ ἔποψιν ἐξεταζόμενον τὸ γλωσσάριον τοῦ κ. Λίλιανοῦ ἀσημάντου πάλιν ἀξίας ἐστίν, διότι ἐκ τῶν 230 λέξεων περὶ τὰς 150 μὲν εὕρομεν κοινοτάτας, ἐκ δὲ τῶν ἐπιλοίπων τινὰς μὲν ξενογλώσσους, τινὰς δέ, καὶ ταύτας δυστυχῶς ὀλιγίστας, ἰδιαζούσας οὐ μόνον ἐν Ζαγορᾷ ἀλλὰ καὶ παρ' ἅπασι τοῖς Θεσσαλοῖς. Ὀφείλομεν ὅμως νὰ σημειώσωμεν, ὅτι ἐν τῷ γλωσσαρίῳ τούτῳ ὑπάρχει ὠφέλειά τις συνισταμένη εἴτε ἐν τῇ διαφόρῳ προφορᾷ, εἴτε ἐν τῷ ἀλλοίῳ τῆς χρήσεως καὶ τῆς σημασίας ἐνίων λεξειδίων. Οὕτως, ὁ συλλογεὺς ἀναγράφει τὴν λέξιν *ἀλευρίτης* εἰς ἣν ἀποδίδωσι δύο σημασίας λέγων, ὅτι τὸ μὲν σημαίνει τὴν νιφάδα τῆς χιόνος κατὰ μεταφοράν, τὸ δέ, νόσημα ἀναπτυσσόμενον μόνον «ἐντὸς τοῦ στόματος τῶν θηλαζόντων νηπίων διὰ τὴν ὁμοιότητα, ἣν ἔχουσιν, ὡς νὰ ἦναι πασσόμενα τὰ νοσοῦντα μέρη μὲ ἄλευρον». Ἡ ἑρμηνεία τῆς λέξεως ταύτης ὑπέμνησέ μοι τοὺς χωρικοὺς τῶν περιχώρων τῆς Σμύρνης, οἵτινες λέγουσι μὲν ἐνίοτε τὴν νιφάδα τῆς χιόνος *ἀλευρίτην* ἀλλὰ τὸ νόσημα μόνον *ἄφτρα*, πληθυντικῶς *ἄφτρες*· ἐν Σμύρνῃ μάλιστα πιστεύουσιν αἱ ἁπλοϊκαὶ γυναῖκες, ὅτι αἱ *ἄφτρες*, ὡς προφέρουσι, θεραπεύονται διὰ τεμαχίου ἐριούχου (τσόχας) καὶ ὀλίγου μέλιτος ἢ σιροπίου, δι' οὗ ἀλείφουσι τὰ νοσοῦν μέρος τοῦ στόματος, λέγουσαι συγχρόνως τὰ ἑξῆς, τοῦ βρέφους ὄντος ἐστραμμένου πρὸς τοὺς στίλβοντας ἀστέρας:

Ἀπόψε ἄστρα καὶ ἄφτρες
καὶ αὔριο οὔτε ἄστρα οὔτε ἄφτρες.

Ἡ θεραπευτικὴ δὲ αὕτη μέθοδος ὀνομάζεται *γητὰ* ἢ *γήτεμμα*. Ἕτερα δὲ λέξις ἡ *φλέτρος*, ἣν ἀναγράφει ὁ κ. Λίλιανός ὡς δηλοῦσαν τὴν πεταλοῦδαν, ὑπέμνησέ μοι τὰ *φλετουρῶ*, *φλετουρίζω*, *φλετούρισμα* καὶ *φλετοῦρι*, λέξεις ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Σαμίοις, Ἠπειρώταις καὶ τοῖς κατοίκοις τοῦ ἐν Ἰωνίᾳ Νυμφαίου. Ὁ συλλογεὺς ἐτυμολογεῖ τὸ *φλέ-*

τρος ἀπὸ τοῦ *πτεροῦ* κατ' ἀναγραμματισμόν. Νομίζω δὲ ὅτι δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀναφέρω, ὅτι ἡ ῥίζα τῶν λέξεων τούτων κοινὴ ἐστι πάσαις ταῖς ἀρίαις γλώσσαις, ἀπὸ τῆς πρωτογόνου σανσκρίτης ἄχρι τῆς νέας γερμανικῆς (Biegen) καὶ τῆς νεωτάτης ἀγγλικῆς (to fly).

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ γλωσσαρίου. Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ μέρει τῆς πραγματείας αὐτοῦ ὁ κ. Αἰλιανὸς ἀναγράφει 266 παροιμίας ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Ζαγοραίοις. Ἐνταῦθα παρατηρητέον τὸ κατ' ἀρχὰς ὅτι ὁ συλλογεὺς ἡμέλησε νὰ προσθέσῃ τὸ μᾶλλον ἀναγκαῖον, ἤγουν τὴν ἑρμηνείαν τῶν παροιμιῶν καὶ τὴν χρῆσιν αὐτῶν· δεύτερον δέ, ὅτι αἱ πλεῖσται τῶν παροιμιῶν τούτων γνωστόταταί εἰσιν ἐκ τῶν ἄχρι τοῦδε ἐκδοθεισῶν συλλογῶν, ἄλλαι δὲ μικρὸν διαφέρουσι τῶν προδημοσιευθεισῶν· μόνον δὲ περὶ τὰς τριάκοντα ἰδιάζουσι τοῖς Ζαγοραίοις.

Τὸ δὲ τρίτον καὶ τελευταῖον μέρος περιλαμβάνει τὴν περιγραφὴν ἕνδεκα παιδιῶν. Τὸ τμῆμα δὲ τοῦτο εἶναι ἄξιον σημειώσεως, διότι αἱ ἐν αὐτῷ ἀναφερόμεναι παιδιαὶ ἄγνωστοί εἰσιν ἀλλαχόθεν.

Ιβ'. «*Ζ' τεῦχος Ἠπειρωτικῶν Ἀναλέκτων ὑπὸ Γεωργίου Ζηκίδου, 1881*».

Ὁ κ. Ζηκίδης εἶναι ἐπίσης γνωστὸς τῷ ἡμετέρῳ Συλλόγῳ ἐκ προηγουμένων χειρογράφων τευχῶν αὐτοῦ. Τὸ τελευταῖον δὲ τοῦτο διαιρεῖται εἰς ἑπτὰ μέρη, ὧν τὸ πρῶτον ἐπιγραφόμενον *Καθωμιλημένης ἑλληνικῆς γραμματικῆς παρατηρήσεις* περιλαμβάνει τὸ μέγιστον μέρος τοῦ χειρογράφου. Ἐπειδὴ δὲ τοῦτο γενικότητας μᾶλλον ἢ νέας ἐρεύνας καὶ παρατηρήσεις διαλαμβάνει, ὁ λόγος ἔσται ἐνταῦθα μόνον περὶ τῶν ἓξ ἐπιλοίπων κεφαλαίων τοῦ τεύχους τούτου, ὧν τὸ δεύτερον περιέχει ἰδιαζούσας φράσεις τῆς δημώδους εἴκοσι καὶ δύο. Πλὴν ἓξ φράσεων πάσας τὰς λοιπὰς ἀντιστοιχεῖ ὁ συλλογεὺς ἐπιτυχῶς πρὸς ἀναλόγους φράσεις τῶν ἀρχαίων ποιητῶν καὶ πεζογράφων, οἷον τοῦ Μόσχου, τοῦ Ἀριστοφάνους, τοῦ Σοφοκλέους, τοῦ Δημοσθένους καὶ τοῦ Ξενοφῶντος. Ὡς παράδειγμα δὲ ἔστω ἡ φράσις «ἐχανταχώθηκε ἀπὸ τὴν ἐντροπήν του», ἣν ὁ κύριος Ζηκίδης ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ξενοφώντειον «κατὰ τῆς γῆς κατέδυ ὑπὸ τῆς αἰσχύνης».

Ταῖς φράσεσιν ἕπονται εἴκοσι καὶ πέντε κατάραι καὶ εὐχαί, πᾶσαι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἐπιτυχῶς συγκρινόμεναι πρὸς τὰς παρὰ τοῖς ποιηταῖς καὶ πεζογράφοις ἀπαντώσας, μεθ' ἃς ἔρχονται ἑπτακαίδεκα ὅρκια, γλωσσάριον ἐκ 230 λέξεων καὶ ἓν αἴνιγμα. Ἐν τῷ γλωσσαρίῳ ἀναγράφονται λέξεις τοῦ Φ, Χ, Ψ καὶ Ω. Παρατηρητέον δὲ ὅτι τριάκοντα περίπου λέξεις ὅλως ἄγνωστοι ἡμῖν εἰσὶν ἀλλαχόθεν, αἱ δὲ λοιπαὶ κοινόταται καὶ οὐχὶ ἰδιάζουσαι μόνον ἐν Ἠπείρῳ· οὐχ ἧττον πολλὰ τὰ καλὰ περιέχει τὸ γλωσσάριον τοῦτο· πρῶτον ὁ συλλογεὺς ἔχων ὑπ' ὄψει τὸ λεξικὸν τῆς κοινῆς ἡμῶν γλώσσης ὑπὸ Σ. Βυζαντίου, φροντίζει νὰ προσθέτῃ ἐν αὐτῷ παραλειφθείσας σημασίας τῶν λέξεων, δεύτερον παρέχει τὴν ἀκριβῆ ἔννοιαν καὶ ἐξήγησιν τῶν ὀνομάτων, καὶ τρίτον ἀποθησαυρίζει ἐν ἑκάστῳ ἄρθρῳ ὅσας πλείστας μαρτυρίας ἐκ τῆς γλώσσης τοῦ λαοῦ, οἷον φράσεις, παροιμιώδεις ἐκφράσεις, κτλ. Ὑπὸ τὰς τρεῖς λοιπὸν ταύτας ἐπάψεις τὸ πόνημα τοῦ κ. Ζηκίδου εἶναι ἀξιόλογον, αὐτὸς δὲ οὗτος ὁ συλλογεὺς ἀξιέπαινος ἕνεκα τῆς ἀκριβολογίας αὐτοῦ καὶ τῆς μεγάλης ὑπομονῆς ἣν ἀνέπτυξεν ἐν τῷ γλωσσαρίῳ ὅπερ ἤγαγεν ἤδη εἰς πέρας. Οὐχ ἧττον ὀφείλομεν παρατηρῆσαι αὐτῷ πρῶτον, ὅτι περιπίπτει εἰς πλεῖστα ἁμαρτήματα ἐν ταῖς κατ' ἰδίον τρόπον παραγωγαῖς αὐτοῦ, καὶ δεύτερον ὅτι πολλὰς τῶν λέξεων εὑρίσκομεν κάλλιον ἡρμηνευμένας ἐν τοῖς *Ἀτάκτοις* τοῦ Κοραῆ, ὧν οὐδαμοῦ δυστυχῶς μνημονεύει, ἐνῷ ὤφειλε νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψει αὐτοῦ τὴν ἀπαραίτητον ταύτην συλλογήν· διότι ἄλλως τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐν πολλοῖς καθίσταται περιττόν.

Ιγ'. «*Συλλογὴ λέξεων καὶ φράσεων ἀπὸ στόματος τοῦ ἐν Ἠπείρῳ ἑλληνικοῦ λαοῦ ὑπὸ Α. Γονίου, 1881. Κάτω Σουδενά*».—Τοῦ αὐτοῦ, «*Συλλογὴ δημοτικῶν ᾀσμάτων κτλ.*».

Ὁ συλλογεὺς τυγχάνει γνωστὸς τῷ ἡμετέρῳ Συλλόγῳ καὶ ἐξ ἄλλων παρομοίων χειρογράφων αὐτοῦ ἀποσταλέντων διὰ τὸ Ζωγράφειον διαγώνισμα. Ἐν τῷ πρώτῳ τεύχει ὁ κ. Γόνιος ἀναγράφει λέξεις τινὰς καὶ φράσεις, ὡς καὶ τρία μοιρολόγια, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ 19 ᾄσματα καὶ 11 δίστιχα. Ὁ συλλογεὺς οὔτε πρόλογον ἔχει οὔτε παρατηρήσεις τινὰς ἐπιφέρει. Ἐκ τῆς ἀναγνώσεως δὲ ἀμφοτέρων τῶν τευχῶν παρετηρήσαμεν δυστυχῶς ὅτι ἡ πλείστη ὕλη, ἣν ἀπεταμίευσε, γνωστοτάτη ἐστὶ καὶ μάλιστα ἐν συλλογαῖς προχειροτάταις. Ἐν τῷ λεξιλογίῳ αὐτοῦ πάνυ ὀλίγας λέξεις δυνάμεθα νὰ ἀπαριθμήσωμεν ὡς ἀγνώστους· ὁμοίως δὲ καὶ ἐκ τῶν ᾀσμάτων τινὰ μόνον εἰσὶν ἀνέκδοτα ἢ παραλλάσσουσιν ἄλλοις προεκδοθεῖσι.

Δ'. «*Μυθολογία τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, ἤτοι συλλογὴ τῶν κατὰ τὴν ΝΑ Θρίκην ἐθιζομένων δημοτικῶν παραμυθίων, συνταχθέντων εἰς δημοτικὴν καθαρεύουσαν διάλεκτον μετὰ τῶν ἰδιωτισμῶν αὐτῆς καὶ φράσεων, μετὰ παραρτήματος περιέχοντος καί τινα ἄλλα ζῶντα μνημεῖα τοῦ ἑλληνισμοῦ, διὰ τὸ Ζωγράφειον διαγώνισμα, ὑπὸ Συμεὼν Μανασσίδου, δημοδιδασκάλου, τοῦ ἐξ Ἄτρου, 1881. Ἐν Χατζηηρίῳ (Κισσάρης)*».

Ὁ τίτλος τῆς συλλογῆς ταύτης ἐκφράζει κάλλιστα τὴν μέθοδον, ᾗ ἐχρήσατο ὁ κ. Μανασσίδης πρὸς μεταγραφὴν τῶν παραμυθίων· ἀπολογούμενος δὲ περὶ τούτου λέγει, ὅτι «ἐν τοῖς παραμυθίοις μετεχειρίσθην καθαρεύουσαν διάλεκτον διὰ δύο λόγους· πρῶτον, διὰ τοῦ ἐν τῷ Θ' τόμῳ τοῦ Περιοδικοῦ τοῦ Ἑλλ. Φιλολογικοῦ Συλλόγου κατακεχωρισμένου εἰς αἰνιακὴν δημοτικὴν διάλεκτον *Γκάνης ὁ Διοτάρης*, διὰ τῶν ἐν ταύτῃ τῇ μυθολογίᾳ ὑποσημειώσεων καὶ τῶν φράσεων καὶ ἰδιωτισμῶν, διὰ τῶν ἐν αὐτῇ εἰς δημοτικὴν τοπικὴν διάλεκτον ὀκτὼ παραμυθίων, διὰ τῆς μέχρι τοῦδε ἀποσταλείσης καὶ ἀποσταλησομένης ὑπ' ἐμοῦ συλλογῆς λέξεων καὶ φράσεων, καὶ διὰ τῆς ἐνταῦθα προτασσομένης γραμματικῆς εἰσαγωγῆς, δίδομεν, νομίζω, σαφῆ εἰκόνα τῶν κατὰ ταῦτα τὰ μέρη τοπικῶν διαλέκτων· δεύτερον, ἵνα γραφῇ χυδαία διάλεκτος χρειάζονται ἀπόστροφοι, κεραῖαι, συμπτύξεις λέξεων, χρῆσις ξενικῶν γραμμάτων, τὰ ὁποῖα ἐμποδίζουν τὴν ταχυγραφίαν, ποιοῦσαν τὴν λέξιν δυσανάγνωστον· καὶ τότε λελανθασμένως ἀναγινώσκονται αἱ λέξεις καὶ λελανθασμένως ἐκδίδονται. Ὥστε, ἀφοῦ προείπομεν ὅτι ἀποβάλλονται ἐκ μέσου τῶν λέξεων, ὡς καὶ ἐν ἀρχῇ καὶ ἐν τέλει αὐτῶν, ὀχληρὸν καὶ ἀηδὲς ἐνόμισα νὰ γράφω *κθὰρ* (κριθάριον), *κμᾶμαι* (κοιμῶμαι), *φλοῦρ* (φυλάγουν) κ. ἑξ. *ἀπ' ἀπ' κάτ' 'ς τ' πέτρα* (= ἀπὸ ἀποκάτω εἰς τὴν πέτραν), τὸ ὁποῖον προξενεῖ ἀηδίαν καὶ ἀποστροφὴν τῷ ἀναγινώσκοντι, καὶ μάλιστα τῷ συλλογεῖ, ὅστις θὰ διέλθῃ αὐτὰ διὰ τῆς γραφῆς καὶ πλεονάκις διὰ τῆς ἀναγνώσεως πρὸς ἐπιδιόρθωσιν τῶν ἡμαρτημένων. Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω συντάξας οὕτω τὰ παραμύθια ἐνόμισα ὅτι ἐνδύω τινὰ τὰ κομψὰ αὐτῶν ἐνδύματα, πρὸ πολλοῦ ἀπογυμνωθέντα τούτων».

Εἰς τὰς παρατηρήσεις ταύτας τοῦ κ. Μανασσίδου ὀφείλομεν νὰ ἀντιπαρατηρήσωμεν ἐν πρώτοις ὅτι τὰ παραμύθια γραφόμενα εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ χρησιμεύουσιν ὡς αὐθεντικὰ κείμενα τοῖς φιλολόγοις διὰ τὰς μελέτας αὐτῶν καὶ οὐχὶ ὡς διηγήματα πρὸς τέρψιν· ὁμολογοῦμεν ὅτι τὸ ἔργον εἶναι κοπιῶδες, ἀλλ' ὁ κ. Μανασσίδης διὰ τῆς μεταγραφῆς τοῦ ἐκτενοῦς ἐκείνου παραμυθίου τῆς Ἄτνου *Γκάνης ὁ Διοτάρης*, ὅπερ ἴσως ἀνέγνωτε ἐν τῷ Περιοδικῷ τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου, ἀνέδειξεν ἑαυτὸν ἄξιον ἐργάτην τοῦ Ζωγραφείου διαγωνίσματος· διότι εἶναι ἐν τῶν μᾶλλον ἐπιτυχῶς γραφέντων παραμυθίων ἐν ἁπλῇ γλώσσῃ καὶ μάλιστα ἐν διαλέκτῳ ἥκιστα γνωστῇ. Ἡ χάρις καὶ ἡ οὐσία τῶν παραμυθίων δὲν συνίσταται τόσον εἰς τὸ διήγημα ὅσον εἰς τὴν ἁπλότητα τῆς ἐκφράσεως μεθ' ἧς ἀπαγγέλλεται ὑπὸ τῆς μάμμης ἢ τοῦ πάππου ἐν καιρῷ χειμῶνος πέριξ τῶν συγγενῶν καὶ τῆς ἑστίας· ἔπειτα διασώζουσι λέξεις καὶ φράσεις ἐν τῇ ἐνεργητικότητι αὐτῶν, τοῦθ' ὅπερ συμβάλλει κατὰ πολὺ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν διαλέκτων τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τέλος παρατηρεῖται ἐμψύχως, οὕτως εἰπεῖν, ὁ βαθμὸς τοῦ πνεύματος τοῦ λαοῦ, ἡ φυσικὴ ἀλληλουχία τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ, καὶ αἱ προλήψεις του περὶ τῶν ἐξιστορουμένων πραγμάτων ἐν τῇ ἀθώᾳ καὶ ἀφελεῖ αὐτῶν καταστάσει. Πάντα δὲ ταῦτα ἡ γραφομένη γλῶσσα δὲν δύναται ἐπακριβῶς νὰ ἀπεικονίσῃ· ὥστε, τὰ παραμύθια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ δέον ἀείποτε καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει νὰ γράφωνται ἐν αὐτῇ τῇ γλώσσῃ τοῦ λαοῦ· διὸ καὶ ἡ φιλολογικὴ ἐπιτροπὴ γινώσκουσα καλῶς τὴν φιλοπονίαν καὶ τὸν πρὸς τὸ Ζωγράφειον διαγώνισμα ἔρωτα τοῦ συλλογέως θὰ παρακαλέσῃ τὸν κ. Μανασσίδην ὅπως τά τε ἐν τῷ παρόντι τεύχει εἴκοσι καὶ ἑπτὰ περίεργα καὶ λίαν ἐνδιαφέροντα παραμύθια, καὶ ὅσα ἄλλα ὑπόσχεται ὅτι θὰ ἀποστείλῃ τῷ Συλλόγῳ, λάβῃ τὸν κόπον νὰ μεταφέρῃ εἰς τὸ ἰδίωμα τῆς κοινῆς διαλέκτου τῶν Αἰνείων, ἵνα καὶ τὴν φιλολογίαν ἡμῶν πλουτίσῃ διὰ μνημείου αἰωνίου καὶ τὰς μελέτας τῶν γλωσσολόγων ὑποβοηθήσῃ καὶ τοῖς περὶ τὴν συγκριτικὴν μυθολογίαν ἀσχολουμένοις ὕλην ἄφθονον παράσχῃ.

Ὡς ἐν παραρτήματι ὁ κ. Μανασσίδης προστίθησιν εἰς τὴν συλλογὴν αὐτοῦ δημοτικά τινα ᾄσματα μελοποιημένα διὰ τῶν σημείων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν μουσικῆς, κύρια ὀνόματα καὶ λέξεις τινὰς ἰδιαζούσας παρὰ τοῖς τέκτοσι τῆς Αἴνου. Ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν ὀνομάτων ἀναγράφονται ἑκατὸν ἕνδεκα κύρια ὀνόματα ἐν χρήσει παρὰ τοῖς κατοίκοις τοῦ χωρίου Χατζηγηρίου, πάντα δὲ ἑλληνικὰς ἔχοντα τὰς ῥίζας καὶ λίαν ἀξιοπερίεργα ὑπὸ γραμματικὴν ἔποψιν· οὕτως ἔχομεν τὰ θηλυκά, *Ἀλέξω*,

Ἀργύρω, Δέσπω, Μόρφω, Πολίβω, Ῥόδω, Φίλιω καὶ ἄλλα, ἀνάλογα κατὰ τὴν κατάληξιν καὶ τὰς ῥίζας πολλοῖς θηλυκοῖς ὀνόμασι τῶν ἀρχαίων. Ἐν δὲ τῷ καταλόγῳ τῶν τεκτονικῶν λέξεων ἀναγράφονται πεντεκαίδεκα ὀνομασίαι πᾶσαι μεταφορικαὶ καὶ τρόπον τινὰ παρῳδικαί. Ὁ κ. Μανασσίδης ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ ἐξαιτεῖται τὴν γνώμην τῆς ἐπιτροπῆς, ὅτι «ἐὰν ταῦτα ἔχωσί τι ἐνδιαφέρον θὰ κάμῃ ἀκολούθως πληρεστέραν συλλογήν». Τούτου δὴ τὰ μάλιστα ἐπιθυμεῖ ἡ ἐπιτροπὴ καὶ προτρέπει αὐτὸν ὅπως μετὰ πολλοῦ ἐνδιαφέροντος περισυλλέξῃ πάντα τὰ κύρια ὀνόματα ὅσα ἐν χρήσει εἰσὶν ἐν τῇ ΝΔ Θρᾴκῃ, τὰ ὀνόματα τῶν τοπογραφικῶν θέσεων, τῶν ποταμῶν, τῶν ὀρέων, τῶν βράχων, τῶν πετρῶν καὶ παντὸς πράγματος ἔχοντος διακριτικὴν θέσιν, πρὸς δὲ καὶ τὰ τῶν φυτῶν, δένδρων, ζωϋφίων, ἑρπετῶν, κτλ. Εἰ δυνατὸν δέ, σημειούτω καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν ὀνομάτων, ἐὰν τοιαύτη ὑπάρχῃ ἢ διασώζηται ἐν τῇ μνήμῃ τοῦ λαοῦ, τὰς προλήψεις περί τινων θέσεων, φυτῶν, πτηνῶν, κτλ. καὶ εἴ τι ὅμοιον. Ἔτι δὲ πλειότερον ἀσχοληθήτω εἰς τὴν περισυναγωγὴν τῶν ἰδιαζουσῶν λέξεων παρὰ τοῖς ὑποδηματοποιοῖς, βαστάζοις, κτίσταις, καὶ πᾶσιν ἐν γένει τοῖς ἀποτελοῦσιν ἴδιον ἐπιτήδευμα ἢ *ἰσνάφιον*, οἷον κηπουροῖς, ἀσβεσταποιοῖς, κτλ. Ἐν τῇ γλώσσῃ τῶν ἀποτελούντων τὰς συντεχνίας καὶ ἐν τοῖς ὀνόμασι τῶν θέσεων ἐγκρύπτεται πολύτιμος γλωσσικὴ ὕλη μὴ ἐρευνηθεῖσα εἰσέτι δεόντως.

Ε'. «*Συνέχεια τῶν ζώντων μνημείων τῆς ἀνὰ τὸν Πόντον ἰδιωτικῆς*» ὑπὸ Ἰωάννου Γ. Βαλαβάνη.

Ἐν τῷ παρόντι τεύχει ὁ συγγραφεὺς συνεχίζει τὰ προαποσταλέντα μελετήματα αὐτοῦ περὶ τῆς κατὰ τὸν Πόντον ἑλληνικῆς διαλέκτου. Προτάσσει πρόλογον, ἐπιστολῆς τύπον ἔχοντα, ἐν ᾧ ἀπολογούμενος λέγει, ὅτι «ἔσπευσα νὰ συγκροτήσω τὴν συλλογὴν οὐχ ὡς ἤθελον, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐνόντων. Ἀλλὰ καὶ γλίσχρα κατὰ τὸ ποσὸν ἡ συλλογὴ οὖσ' αὕτη οὐκ εὐκαταφρόνητος ἔνι κατὰ τὸ ποιόν, ὡς οὐκ ὀλίγους γλωσσικοὺς ἀδήμαντας εἰσφέρουσα. Ἂν δέ τι τῶν ἐν προγενεστέραις συλλογαῖς αὖθις ἀνεγράφη (τὰ τοιαῦτα δὲ εὐάριθμα θὰ εἶν'), συγχωρηθήτω μοι οὐκ εὐκαιρήσαντι ἀκριβῶ τὴν ἀντιπαραβολὴν νὰ ποιήσωμαι. Ἀλλὰ καί τινα ἐπίτηδες ἐτέθησαν εἴτε διὰ προσθήκην σημασίας τινὸς ἢ καὶ φράσεως ἢ καὶ πρὸς ἐπανόρθωσιν».

Ἡ συλλογὴ τοῦ κ. Βαλαβάνη διαιρεῖται εἰς ἑπτὰ κεφάλαια· καὶ ἐν μὲν τῷ πρώτῳ ἐπιγραφομένῳ *Γραμματικὰ* πειρᾶται νὰ ἀποδείξῃ τὴν οἰκείαν θέσιν, τὴν σημασίαν, καὶ τὴν χρῆσιν τῶν παρὰ τοῖς Ποντικοῖς προθέσεων· εἶναι δὲ τοῦτο μετὰ μεγίστης φιλοπονίας γεγραμμένον καὶ συμφώνως τοῖς νόμοις τῆς καθόλου ἑλληνικῆς γλώσσης· καὶ ποῦ μὲν ὑποδηλοῖ τὴν σημασίαν τῶν προθέσεων διὰ πολλῶν παραδειγμάτων ἐκ τῆς γλώσσης τοῦ ἐν Πόντῳ λαοῦ, ποῦ δὲ τὴν μετάπτωσιν τῶν γραμμάτων ἐξ ὧν σύγκεινται αἱ προθέσεις εἰς ἀντίστοιχα γράμματα.

Ταύτῃ δ' ἕπεται ἐν τῷ χειρογράφῳ σημειώσεις τετρασέλιδος περὶ τοῦ *εἰμὶ* καὶ *εἶμαι*, ἐν ᾗ ὁ συγγραφεὺς ἐρευνᾷ τὰ κατὰ τὴν χρῆσιν τοῦ ῥήματος τούτου πρὸς ἀπόδειξιν, ὅτι τὸ τριτοπρόσωπον *εἶναι* ἢ *εἶνε* δέον νὰ γράφηται ἔτι, ὡς εἴθισται παρὰ τοῖς κατοίκοις τοῦ Πόντου· ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ κεφάλαιον τοῦτο ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὰς γενικὰς περὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης μελέτας καὶ ἐπομένως ξένον ἐστὶ τοῦ προγράμματος τοῦ Ζωγραφείου διαγωνίσματος, ἀφικνούμεθα εἰς τὸ τρίτον κεφάλαιον, ἐν ᾧ ἀναγράφονται ὑπὲρ τὰς διακοσίας λέξεις τῆς Ποντικῆς διαλέκτου. Αἱ πλεῖσται τῶν λέξεων τούτων γνωσταὶ μέν εἰσι καὶ ἐξ ἄλλων συλλογῶν δημοσιευθεισῶν ἐν περιοδικοῖς συγγράμμασιν ἢ ἐν ἰδίοις βιβλίοις, ἀλλὰ τοῦτο οὐδαμῶς μειοῖ τὴν ἀξίαν τοῦ γλωσσαρίου τοῦ κ. Βαλαβάνη· διότι ὁ συλλογεὺς ἀνέπτυξεν ἐνταῦθα ἱκανότητά τινα περιποιοῦσαν αὐτῷ τιμὴν οὐσμικράν. Ἐν πρώτοις ἐπεμελήθη νὰ σημειώσῃ τὸν τύπον ἐν ᾧ κυρίως πρωτεύει ἡ χρῆσις λέξεών τινων· δεύτερον προστίθησι φράσεις ἀναλόγους, καὶ τρίτον τὴν σημασίαν τῶν λέξεων ὑπὸ πάσας τὰς περιπτώσεις τῆς χρήσεως. Πρὸς δὲ τούτοις πειρᾶται νὰ ἐπιδείξῃ καὶ γνώσεις ἐτυμολογικάς, αἵτινες δεικνύουσιν ἄνδρα μετ' ἀφασιώσεως μελετῶντα τὴν ἱστορίαν τῆς Ποντικῆς διαλέκτου. Σημειωτέον ὅμως ὅτι αἱ ἐτυμολογικαὶ αὐτοῦ γνώσεις φαίνονται οὖσαι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν μόλις ἤρξατο ν' ἀναπτύσσηται ἡ συγκριτικὴ γλωσσολογία καὶ καθ' ἣν ἐπετρέπετο ἑκάστῳ ἐλευθέρως καὶ ἀνεξαρτήτως μεθόδου τινὸς νὰ δημοσιεύῃ παραγωγὰς ἐπιτυχεῖς μὲν κατὰ τὸ φαινόμενον, ἀλλ' ἀπαδούσας τοῖς νόμοις δι' ὧν ἐθεμελιώθη βραδύτερον ἡ ἐτυμολογικὴ ἐπιστήμη. Ὁ κ. Βαλαβάνης φαίνεται ὅτι ἐμελέτησε τὸ *Δοκίμιον* τοῦ μακαρίτου Μαυροφρύδου καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου ἐκδοθέντα *Στοιχεῖα Γλωσσολογίας*

τοῦ κ. Μ. Παρανίκα, διότι εἰς ἀμφότερα παραπέμπει συνεχῶς, ἀρυόμενος ποῦ μὲν ἐπιτυχῶς τὰς ἀναγκαιούσας μαρτυρίας, ποῦ δὲ τὰς ἐκ συμπτώσεως ἢ κατὰ φαινόμενον προσεγγιζούσας ἀποδείξεις εἰς τὰς ἐτυμολογικὰς παρατηρήσεις αὐτοῦ. Ἐν πολλαῖς λέξεσι συγκρίνει τὰς ῥίζας αὐτῶν πρὸς ἄλλας συγγενῶν γλωσσῶν τοῦ ἀρίου ἰδιώματος. Ἐν τῇ περιστάσει δὲ ταύτῃ φαίνεται ὅτι προτιμότερον ἤθελεν εἶσθαι ἐὰν ἀπέφευγε τὴν ἐργασίαν ταύτην, ἥτις ἄκοντα ὡδήγησεν αὐτὸν εἰς ἀλληλουχίαν παρεννοήσεων. Δὲν ἐπιθυμοῦμεν ν' ἀπασχολήσωμεν πλειότερον ὑμᾶς, φιλόμουσοι κύριοι, ἀναφέροντες παραδείγματά τινα· πρὸς ἀπόδειξιν ὅμως τῶν λεγομένων ἐξαιτούμεθα τὴν προσοχὴν ὑμῶν ἐπί τινος μόνον λέξως, ἣν τυχαίως ἀρυόμεθα ἐκ τοῦ ποντικοῦ τούτου γλωσσαρίου. Ὁ κ. Βαλαβάνης γράφει ἐν λέξ. *Καΰζω*, (πρόφ. Γαΐζω) = φωνάζω, ἀναβοῶ· λέγουσι δὲ καὶ γαΰζω. Ἰθανῶς παρὰ τὴν ῥίζαν γα, ὅθεν τὸ σανσκριτικὸν gans=*βοῦς*, ἑλλ. *βε*, ὅθεν βοῶ· ἐντεῦθεν πιθανώτερον καὶ τὸ ἀλλαχοῦ ἄλλως ἐτυμολογηθὲν τσα(γ)ύζω», κτλ. Πᾶσαι αἱ παραθέσεις αὗται λελανθασμέναι εἰσί, διότι ἡ παρὰ τοῖς Ποντικοῖς λέξις γαΰζω, ἥτις ἐστὶν ἡ αὐτὴ τῷ gαρύζω κατ' ἀπώλειαν τοῦ ρ, ἔχει τὴν ῥίζαν κοινὴν τῇ σανσκριτικῇ γλώσσῃ εἰς ἣν ἡ ῥίζα garj (ῥῆμα garjami) δηλοῖ ὅτι καὶ παρὰ Ποντικοῖς τὸ γαΰζω καὶ παρ' ἄλλοις γαρύζω. Ἡ ῥίζα δὲ αὕτη προελθοῦσα ἀρχῆθεν βαθαίως ἐκ μεταφορᾶς ἀνευρίσκεται καὶ ἐν ἄλλαις ἀρίαις γλώσσαις· οὕτως ἔχομεν τὸ λατινικὸν garrio, κτλ. παρὰ δὲ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν ἦν τὸ γαρύω, ὅθεν τὸ νῦν gαρύζω καὶ gαΰζω. Ὥστε προτιμότερον ἤθελεν εἶσθαι ἐὰν ὁ κ. Βαλαβάνης ἀπέδεικνυε μόνον τὸ αἴτιον τῆς ἀποβολῆς τοῦ ρ ἐκ τῆς λέξεως gαΰζω, καὶ ἐὰν τοῦ γράμματος τούτου ἡ ἀπώλεια παρατηρῆται συνεχῶς ἐν τῇ ποντικῇ διαλέκτῳ.

Καὶ ταῦτα μὲν γενικῶς περὶ τῆς ἀξίας τοῦ γλωσσαρίου τοῦ κ. Βαλαβάνη, ἀνδρὸς ῥέκτου, ζηλωτοῦ πρὸς τὰ πάτρια καὶ φιλομαθοῦς. Ἔπονται δὲ τῷ γλωσσαρίῳ 28 παροιμίαι ἀλφαβητικῶς κατατεταγμέναι καὶ μετὰ σημειώσεων ἱκανῶν περὶ τῆς χρήσεως αὐτῶν. Τινὲς τῶν παροιμιῶν τούτων εἶναι γνωσταὶ καὶ ἀλλαχόθεν.—Ἀξιόλογα δὲ καὶ λίαν συμβάλλοντα τῷ Ζωγραφείῳ διαγωνίσματι εἰσὶ τὰ τέσσαρα τελευταῖα κεφάλαια, ἐν οἷς ὁ κ. Βαλαβάνης ἀπεταμίευσε τρεῖς δεισιδαιμονίας καὶ προλήψεις, πεντήκοντα τέσσαρας τύπους, ἑπτὰ ἀνέκδοτα καὶ μύθους, καὶ τέλος τρία γαμήλια ἔθιμα. Ἐν πᾶσι δὲ τούτοις εὕρηται ὕλη μελέτης ἀξία καινοφανής.—Ὡς παράρτημα δὲ τῆς συλλογῆς αὐτοῦ ὁ κ. Βαλαβάνης προσέθηκεν, «Ἐπίμετρον ἤτοι συμβολὴν κριτικὴν εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ κ. Ι. Σταματέλου τὴν ἐν τῷ περιοδ. τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἕλλην. Φιλ. Συλλόγου τόμ. Η'».

Σ'Γ'. «Ν. Γ. Πολίτου, *ὁ ἥλιος κατὰ τοὺς δημώδεις μύθους*».

Ὁ συγγραφεὺς τῆς παρούσης πραγματείας λίαν γνωστὸς τυγχάνων τῷ τε πανελληνίῳ καὶ τοῖς ἐν Εὐρώπῃ ἑλληνισταῖς οὐ χρήζει τῆς λεπτομεροῦς ἡμῶν κρίσεως· διότι ἡ πολύτιμος αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων μελέτη εἰς ἣν ἐκ νεότητος εἰδικῶς ἠσχολήθη ἱκανόν ἐστιν ἐχέγγυον τῆς ἐπιτυχοῦς ἀναπτύξεως τῶν περὶ τοῦ Ἥλιου παραδόσεων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Αἱ τοιαῦται δὲ ἐργασίαι αὐτοῦ πολλάκις ἐπηνέθησαν καὶ ἐβραβεύθησαν καὶ ὑπὸ ἄλλων μὲν σωματείων καὶ ἰδίως ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου, εἰς ὃν εὐαρεστεῖται νὰ ἀποστέλλῃ τὰς ἐμβριθεῖς αὐτοῦ μελέτας. Ὁ κ. Πολίτης, δυνάμεθα εἰπεῖν, ἐστὶν ὁ μόνος ἐν τῷ ἑλληνικῷ κόσμῳ μεθοδικῶς τε καὶ ἐπιστημονικῶς συναρμολογῶν εἰς ἓν πάσας τὰς πρὸς ἀπόδειξιν τῶν σχέσεων τοῦ νεωτέρου Ἕλληνος πρὸς τὸν ἀρχαῖον συμβαλλούσας δημώδεις παραδόσεις, εἰσαγαγὼν ἐν Ἑλλάδι διὰ τῶν τοιούτων αὐτοῦ μελετημάτων τὴν συγκριτικὴν μυθολογίαν καὶ ἀρχαιολογίαν τοῦ καθόλου ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὃν ἀπέδειξεν οὐ μόνον κατ' εὐθεῖαν γραμμὴν ἔλκοντα τὸ γένος ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου ἀλλὰ καὶ πλησιεστάτην ἔχοντα τὴν συγγένειαν διὰ τῶν παραδόσεων καὶ τῶν μύθων πᾶσι τοῖς ἀρίοις ἔθνεσι καὶ δὴ τῷ πρωτογόνῳ κορμῷ τοῦ ἀρίου λαοῦ. Τὸ χαρακτηριστικὸν δὲ τοῦτο τῶν παντὸς ἐπαίνου ἀξίων μελετημάτων τοῦ κ. Πολίτου ἐμφαντικώτατα ἐπιμαρτυρεῖ καὶ ἡ προκειμένη περὶ τοῦ Ἥλιου καὶ τῶν περὶ αὐτοῦ παραδόσεων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ διατριβὴ αὐτοῦ, ἐν ᾗ, μετὰ μακρὰν καὶ λεπτομερῆ ἀνάλυσιν, ἀνευρίσκει, ὅτι οἱ μῦθοι οἱ ἀποδεδειγμένως διαπλασθέντες ἐκ τῆς παρατηρήσεως ἡλιακῶν φαινομένων, κληροδότημα ὄντες τῶν ἀρχικῶν σπερμάτων τῶν προϊστορικῶν ἀρίων, ἐνωρὶς συνεταυτίσθησαν καὶ συνεμίγησαν τοῖς μύθοις περὶ ἄλλων θεῶν καὶ ἰδίᾳ περὶ τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος, καὶ ὅτι βραδύτερον ἕνια τῶν κατηγορημάτων τοῦ Ἥλιου ἐμορφώθησαν εἰς ἰδίας μυθολογικὰς ὑποστάσεις, οἷαι αἱ τοῦ Ἥλιου Ὑπερίωνος, Ἥλιου Φοίβου, Ἥλιου Φαέθοντος· ἀνάλογα

δ' ἀνευρίσκει ὁ συγγραφεὺς καὶ ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ μυθολογίᾳ, ἐν ᾗ οἱ θεοὶ Apollo, Liber Hercules καὶ Mercurius προσέλαβον πολλοὺς χαρακτῆρας τοῦ θεοῦ Ἡλίου (Sol), καὶ ἐν τῇ Βενδικῇ, ἥτις πρὸς τῇ Surya, τῇ κυριωτάτῃ προσωποποιήσει τοῦ Ἡλίου, ἀναφέρει καὶ ἑτέρας, ὡς τοὺς θεοὺς Savitri, Mitra, Vishun, Puschan, Aditya. Μετὰ δὲ τὰς συγκρίσεις ταύτας ἀποδείκνυσιν ὁ κ. Πολίτης, ὅτι οἱ περὶ Ἡλίου μῦθοι τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ καὶ ἐν γένει αἱ περὶ αὐτοῦ δημώδεις μυθολογικαὶ παραστάσεις καὶ εἰκόνες εἰσὶ τινὲς μὲν λείψανα παναρχαίων μύθων, ὧν οὐδεμία γίνεται μνεία παρὰ τοῖς ἀρχαίοις συγγραφεῦσιν, ἕτεραι δὲ ἐπεξηγηματικαὶ καὶ συμπληρωματικαὶ τῶν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μυθολογίας μύθων ἢ τῆς μυθολογίας συγγενῶν λαῶν. Πᾶσας δὲ τὰς ἡλιακὰς παραδόσεις τοῦ ἡμετέρου λαοῦ περισυνέλεξεν ὁ συγγραφεύς, ἐπιστημονικῶς αὐτὰς διατάξας ἐκ δημοτικῶν ᾀσμάτων, ἐκ παραμυθίων καὶ ἐκφράσεων τῆς κοινῆς γλώσσης.

Ταῦτα μέν, φιλόμουσον ἀκροατήριον, καὶ περὶ τῆς ἀξίας τῶν ἡλιακῶν μύθων, οἵτινες ἄγουσιν ἡμᾶς ἤδη εἰς τὸ πέρας τῆς κρίσεως τῶν εἰς τὸν ἀγῶνα πεμφθέντων ἐφέτος ἔργων. Βεβαίως μικρὰ καὶ λιτή ἐστιν ἡ ἀποσταλεῖσα τῷ Συλλόγῳ ὕλη κατὰ τὴν περίοδον ταύτην συγκριτικῶς πρὸς τὰ προηγούμενα ἔτη, ἀλλ' ἡ ἐπιτροπὴ φρονοῦσα ὅτι τὸ ἀπροσδιόριστον μέλλον νέα ἀείποτε παράγον ἀναπληροῖ τὰς ἐλλείψεις τοῦ παρελθόντος, σκεπτομένη δὲ ὅτι καὶ ὁ ἄνθρωπος ποικίλας πάσχων ἠθικὰς μεταβολάς, οὐχὶ πάντοτε περὶ πλουσίαν ἀγείρεται πανδαισίαν, ὡς ἐν τῇ εὐδαίμονι αὐτοῦ διαθέσει, προσδοκᾷ, ὅτι βραδύτερον, ἔρωτος καὶ ζήλου μείζονος περὶ τὰ πάτρια ἀναπτυχθέντος παρὰ τοῖς φιλίστορσι τῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις πεπαιδευμένων, πλείστη ἡμῖν καινοφανὴς ὕλη ἀποσταλήσεται ἔκ τε τῶν χωρῶν ἐν αἷς διατρίβουσιν οἱ μέχρι τοῦ νῦν ἀγωνισθέντες καὶ ἐκ τῶν ἀνεξερευνήτων ἐκείνων μερῶν, ἅτινα προαιριαζόμενοι ὑπεδηλώσαμεν· πέποιθε δὲ συγχρόνως ὅτι, καὶ ἡ ἐπί τινα ἔτη παρατηρηθεῖσα ἀμιλλα περὶ τὰ ζῶντα ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ λαοῦ μνημεῖα ταχέως μεταβληθήσεται εἰς ζωηρὰν ἁμιλλαν, σύντονον συνεργασίαν καὶ ἐνδελεχῆ μελέτην· διότι ἡ ἐκπαίδευσις γενικευομένη ἐξαπλοῦται ἐν τῇ παρούσῃ γενεᾷ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀναπτύσσουσα ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἄνδρας ἐλλογίμους οἵτινες, τοῦ καιροῦ προϊόντος, οὐχὶ ὡς ἀπὸ μηχανῆς, ἀλλ' ἐξ ἐκτιμήσεως αἰσθανθήσονται ὁπόσον σπουδαία ἐστὶν ἡ περισυναγωγὴ τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων, παραμυθίων, γλωσσημάτων καὶ λοιπῶν τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ μνημείων, ἅτινα ὁ Ζωγράφειος ἀγὼν θεωρεῖ κυριώτατον ἅμα καὶ οὐσιωδέστατον μέσον πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ ἀναμενομένου οἰκοδομήματος τοῦ γλωσσικοῦ καὶ ἐθνικοῦ βίου τῆς νέας ἑλληνικῆς γενεᾶς.

Διὰ ταῦτα δ' ἐθέλουσα ἡ ἐπιτροπὴ νὰ δείξῃ καὶ σήμερον ὁπόσον ἀγωνίζεται νὰ προλεάνῃ τὴν τραχεῖαν ὁδὸν πρὸς ἀποπεράτωσιν τοῦ περιφανοῦς τούτου μνημείου, σπεύδει νῦν δι' ἐμοῦ ν' ἀνακηρύξῃ ὅτι, τοὺς μὲν ἀξιοτίμους κυρίους Ἀπόστολον Αἰλιανάν, Λ. Γόνιον, καὶ Συμεὼν Μανασσίδην πολλῶν ἐπαίνων ἀξιοῖ ἐπὶ τῇ προθυμίᾳ δι' ἧς εὑρεστήθησαν συμμετασχεῖν καὶ ἐφέτος, ὡς πάντοτε, τοῦ ἀγῶνος, τοὺς δὲ ἐλλογίμους κυρίους Ἰωάννην Βαλαβάνην, Γεώργιον Ζηκίδην καὶ Νικόλαον Πολίτην ἀμείβει τῷ δεκαλίρῳ ἄθλῳ διὰ τὴν πολύτιμον αὐτῶν ἐργασίαν ταύτην τὴν πρὸς ὠφέλειαν μὲν τῆς ἐπιστήμης γενομένην, πρὸς δόξαν δὲ τοῦ σταδιοδρομοῦντος ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐν τῷ πεδίῳ τῶν φώτων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ φιλολογ. ἐπιτροπή

Κῥ. ΒΑΣΙΑΔΗΣ, *πρόεδρος.*
Κ. ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ.
Χῥ. ΧΑΤΖΗΧΡΗΣΤΟΣ.
ΑΒΡ. ΜΑΛΙΑΚΑΣ.
Θ. ΣΛΑΤΕΛΗΣ.
Λ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *εἰσηγητής.*

ΚΑΡΑΠΑΝΕΙΟΣ ΑΓΩΝ

ΠΕΡΙ

ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΜΕΘΟΔΙΚΩΝ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

Πρὸς χρῆσιν τῶν Δημοτικῶν Σχολείων.

ΓΕΝΙΚΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ.

Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος διηνεκὲς αὐτοῦ μέλημα ἔχων τὴν διάδοσιν τῆς ὑγιοῦς μὲν παιδεύσεως ἐν γένει, μάλιστα δὲ τῆς δημοτικῆς, καὶ θεωρῶν ὅτι ἡ ἔκδοσις μεθοδικῶν βιβλίων συντελεῖ πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ καὶ τῆς κατὰ τὸ δυνατὸν εἰσαγωγῆς ὁμοιομόρφου διδασκαλίας, ἀγωνοθετοῦντος τοῦ κ. Κ. Καραπάνου, ἀγγέλλει·

Α'. Ὅτι ἐπὶ ἑξαετίαν ὁρίζει ἀνὰ τρία ἢ τέσσαρα βραβεῖα κατ' ἔτος εἰς τὰ συντεταγμένα κατὰ τὰ ἐν τῇ παρούσῃ ἐκθέσει εἰρημένα περὶ δημοτικῆς παιδεύσεως δοκιμώτερα συγγράμματα πρὸς χρῆσιν τῶν δημοτικῶν σχολείων.

Β'. Τὰ βραβεῖα ἀπονεμηθήσονται κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον. — *Πρῶτον ἔτος.* (Ἐβραβεύθησαν ἤδη τὰ συγγράμματα τοῦ ἔτους τούτου). — *Δεύτερον ἔτος.* (Ἐκ τῶν τοῦ ἔτους τούτου ἐβραβεύθησαν καὶ ἐξεδόθησαν ἡ Ἱερὰ Ἱστορία καὶ ἡ Ἀριθμητική, ἡ δ' Ἑλληνικὴ Ἱστορία παρετάθη). — *Τρίτον ἔτος* φρ. 2,250. Πρὸς σύνταξιν Χρηστομαθείας τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς δύο τόμους φρ. 750, Γραμματικῆς 500 φρ. καὶ Νέου Ὁδηγοῦ τῆς δημοτικῆς παιδεύσεως ἀμφοτέρων τῶν φύλων 1000 φράγκα.

Γ'. Πρὸς βράβευσιν ἀποστέλλονται χειρόγραφα καλῶς γεγραμμένα καὶ εὐανάγνωστα, καὶ ἐκδεδομένα συγγράμματα.

Δ'. Εἰς συγγραφὴν καλοῦνται μάλιστα μὲν οἱ διδάσκαλοι, ἀλλὰ καὶ πᾶς ἐν γένει λόγιος Ἕλλην εἴτε ἐν τῇ ὀθωμανικῇ αὐτοκρατορίᾳ εἴτε ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ διαμένων.

Ε'. Κατ' ἔτος ἐκδιδομένου τοῦ ἀναγκαίου προγράμματος ὑπὸ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου ἐκλέγονται τῇ προτάσει τῆς ἐκπαιδευτικῆς αὐτοῦ ἐπιτροπῆς τρεῖς, εἰδικὰς ἔχοντες σπουδάς, πρὸς κρίσιν τῶν ἀποστελλομένων βιβλίων, οἵτινες καὶ ὑποβάλλουσιν ἔκθεσιν τῷ Συλλόγῳ. Τὰ δὲ βραβεῖα ἀπονέμονται τοῖς βραβευομένοις κατὰ τὴν ἐπέτειον τοῦ Συλλόγου ἑορτήν, τὸ δὲ χρηματικὸν ἆθλον δοθήσεται ὅταν ὁ Σύλλογος βεβαιωθῇ ὅτι τὸ βραβευθὲν σύγγραμμα τυπωθήσεται πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ τοῦ ἀγῶνος.

Ϛ'. Ἐκ τῶν βραβευομένων τούτων βιβλίων ὁ Φιλολογικὸς Σύλλογος, ὁ Ἠπειρωτικὸς καὶ ὁ Θρᾳκικὸς θέλουσι κατ' ἔτος ἀγοράζει ἀντίτυπα κατὰ τὰς ἀνάγκας αὐτῶν πρὸς διανομὴν εἰς τὰ ἄπορα σχολεῖα.

Γενικαὶ ὁδηγίαι.

1. Κατὰ τὰς ἐν τῇ ἐκθέσει γενικὰς ἀρχὰς περὶ τῶν διδαχθησομένων μαθημάτων ἐκδίδοται κατ' ἔτος πρόγραμμα ὑπὸ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου περιλαμβάνον γενικὰς ὁδηγίας περὶ τῆς συντάξεως τῶν προκηρυττομένων βιβλίων.

2. Ἂν ὅμως ὁ βουλόμενος κατελθεῖν εἰς τὸν ἀγῶνα πρὸς σύνταξιν οἱουδήποτε βιβλίου νομίζῃ ἄλλην μέθοδον καὶ διάταξιν προσφορωτέραν ἢ τὴν ἐν τῇ ἐκθέσει, δύναται νὰ ποιήσῃ τοῦτο, ἀλλ' ὀφείλει νὰ εἴπῃ τοὺς λόγους, δι' οὓς οὕτω συνέταξε τὸ βιβλίον.

3. Ἡ γλῶσσα πρέπει νὰ ᾖ ὅσον τὸ δυνατὸν ἁπλῆ, καθαρὰ καὶ σαφής, τὸ δὲ ὕφος τοῦ λόγου ἀνάλογον τῇ ἡλικίᾳ, δι' ἣν τὸ βιβλίον γράφεται.

4. Αἱ συγγραφαί, φέρουσαι ἑκάστη τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως, ἀποστέλλονται κατ' ἔτος, μέχρι τέλους Δεκεμβρίου, τῷ γενικῷ τοῦ Συλλόγου γραμματεῖ, ἄλλως δὲν γίνονται δεκταί, ὡς ἐκπρόθεσμοι.

5. Τὰ χειρόγραφα τηροῦνται ἐν τῷ τοῦ Συλλόγου γραφείῳ, ὁπόθεν μόνον ὁ συγγραφεὺς δύναται νὰ λάβῃ ἀντίγραφον.

6. Ἂν κατά τι ἔτος μὴ ἀπονεμηθῶσι τὰ βραβεῖα ἐν ἐλλείψει τῶν ἁρμοδίων καὶ προσφόρων βιβλίων, ὁ Σύλλογος παρατείνει τὸν ἀγῶνα διὰ τὸ ἀμέσως ἑπόμενον ἔτος, γνωστοποιῶν τοῦτο διὰ τῶν ἐφημερίδων.

ΕΙΔΙΚΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

(Ἀνεγνώσθη ἐν τῇ ΧΞΔ' συνεδριάσει).

Α'. Περὶ συντάξεως Γεωγραφίας πρὸς χρῆσιν τῶν δημοτικῶν σχολείων καὶ τῶν κατωτέρων τάξεων τῶν Ἑλληνικῶν. Βραβεῖον 500 φρ. ἀπονεμηθησόμενον κατὰ τὴν ἐπέτειον τοῦ Συλλόγου ἑορτὴν τοῦ 1883.

Ἐξ οὗ κατὰ τοὺς νέους χρόνους αἱ συγκοινωνίαι καὶ ἐμπορικαὶ σχέσεις τῶν πολιτειῶν καὶ τῶν ἐθνῶν ἐπολλαπλασιάσθησαν διὰ τῆς κατασκευῆς σιδηροδρόμων, τῆς συστάσεως ἀτμοπλοϊκῶν συγκοινωνιῶν ἐν ποταμοῖς, ἐν λίμναις, ἐν θαλάσσαις, τῆς ἱδρύσεως ταχυδρομείων καὶ τηλεγράφων καὶ ἄλλων μέσων, ἡ γεωγραφία κατέστη μάθημα ὠφελιμώτατον καὶ ἀναγκαιότατον πᾶσι.

Δυστυχῶς παρ'ἡμῖν ἡ σπουδαιότης τῆς γεωγραφίας οὔπω κατενοήθη, ὡς ἀποδεικνύασι πολλά τε ἄλλα καὶ ἡ ἔλλειψις γεωγραφικῶν ἑταιριῶν, ἐνῷ τοσοῦτοι περὶ τοσούτων ἄλλων σύλλογοι ἱδρύθησαν, ἑταιρίαι καὶ ἀδελφότητες. Ἕως οὗ δὲ τοιοῦτοι εὐτυχεῖς χρόνοι καὶ παρ' ἡμῖν ἔλθωσι, πολὺ θέλει ὠφελήσει τὴν ἡμετέραν νεότητα ὁ μέλλων ν' ἀναλάβῃ τὴν σύνταξιν Γεωγραφίας πρὸς χρῆσιν τῶν δημοτικῶν σχολείων καὶ τὰ μέγιστα θέλει συντελέσει εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς πνευματικὴν πρόοδον. Τοῦ σκοποῦ δὲ τούτου ἐπιτεύξεται ὁ συγγραφεὺς πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ ἑξῆς πρὸ πάντων ἔχων.

α'. Ἐπειδὴ τὰ λεγόμενα διδακτικὰ βιβλία χρησιμεύουσιν ὡς βοήθημα πρὸς ἰδίαν τῶν διδασκάλων καὶ μαθητῶν μελέτην, τοσοῦτον ταῦτα τελειότερα καθίστανται, ὅσον μᾶλλον τῇ διὰ ζώσης φωνῆς διδασκαλίᾳ προσεγγίζουσι, διότι ἀληθὲς διδακτικὸν βιβλίον ἐστὶν ἡ ζῶσα τοῦ διδασκάλου διδασκαλία, ὡς πρὸ πολλοῦ ὁ δαιμόνιος Πλάτων ἀπεφήνατο. Καὶ μέχρι μὲν τῶν ἀρχῶν τῆς ἑνεστώσης ἑκατονταετηρίδος, ὡς ἐν τοῖς ἄλλοις μαθήμασιν, οὕτω καὶ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς γεωγραφίας ἐπεκράτει ἡ δογματικὴ μέθοδος, ἀρχομένη ἀπὸ τῆς κοσμογραφίας καὶ τῆς ἀφῃρημένης ἑρμηνείας τῶν γενικῶν ὅρων, τί ἐστι σφαῖρα, τί ἰσημερινός, τί μεσημβρινός, τί μῆκος, τί πλάτος κτλ. Πρῶτος δὲ ὁ Πεσταλότσης, τῇ γνώμῃ ἑπόμενος τοῦ Ρουσσώ, τὴν ἄμεσον εἰσήγαγεν ἐποπτικὴν ἅμα τε καὶ συνθετικὴν μέθοδον, ἥτις ἄρχεται ἀπὸ τῆς ἰδίας πατρίδος τοῦ μαθητοῦ, πόλεως ἢ χωρίου, ἢ μᾶλλον ἀπὸ τοῦ σχολείου· προβαίνουσα δ' εἶτα εἰς τὴν τοπογραφίαν τῆς πόλεως ἢ τοῦ χωρίου, τοῦ διαμερίσματος, τῆς ἐπαρχίας καὶ λοιπῶν, ἑρμηνεύει τοὺς ὅρους ἐπ' αὐτοῖς τοῖς πράγμασιν, ἕκαστον δὲ τῶν διδασκομένων συνοδεύει ἢ τῇ κατασκευῇ σχεδιασμάτων ἐπὶ τοῦ μέλανος πίνακος ἢ αὐτοσχεδίων ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ἀναλόγων χαρτῶν. Καὶ τὸ διδακτικὸν λοιπὸν βιβλίον τῆς πρώτης περιόδου ταύτῃ τῇ τάξει ἀκολουθείτω ἔν τε τῇ τοπογραφίᾳ καὶ τῇ κατατάξει τῶν παρεμβαλλομένων ἐν τῷ κειμένῳ χαρτῶν.

β'. Οἱ χάρται εἰσὶν ἀναγκαιότατοι καὶ ἄνευ αὐτῶν ἡ τῆς γεωγραφίας διδασκαλία ἐλλιπεστάτη. Ἀλλ' ὅπως χρήσιμον βοήθημα ὦσι τῷ μαθητῇ δέον νὰ ἑρμηνευθῶσιν αὐτῷ καὶ γνῶσιν λάβῃ τῶν σχέσεων τῶν χαρτῶν πρὸς τὰ ἀληθῆ πράγματα, ἃ παριστῶσι. Τοῦτο δὲ κατορθοῦται τῇ ἐπιμελεῖ ἐξασκήσει τοῦ μαθητοῦ πρὸς κατασκευὴν χαρτῶν, καθ' ἃς ἀναλογίας ὑποδείκνυσιν αὐτῷ ὁ διδάσκαλος τῶν χαρτῶν πρὸς τὰ πράγματα. Οὕτω καὶ οἱ ἐν τοῖς βιβλίοις χρῆσις τῶν χαρτῶν εὔκολος καὶ ὠφέλιμος ἀποβήσεται.

γ'. Ἐπειδὴ ἡ τοπογραφία τῆς πατρίδος ἐκ δύο σύγκειται στοιχείων, τοῦ γηΐνου (πεδιάδων, λόφων, ὀρέων, χειμάρρων, ποταμῶν, λιμνῶν, κόλπων, θαλασσῶν, δήμων, πόλεων, ἐπαρχιῶν, τῆς φύσεως τοῦ ἐδάφους, τῶν προϊόντων τῆς τέχνης, τῆς βιομηχανίας, τῆς γεωργίας καὶ λοιπῶν) καὶ ἐκ τοῦ κοσμικοῦ (τῆς ἡμέρας καὶ νυκτός, τοῦ θέρους καὶ χειμῶνος, τῆς ἀνατολῆς καὶ δύσεως τοῦ ἡλίου, τῆς ἐν καιρῷ νυκτὸς ἐμφανίσεως τῆς σελήνης, τῶν ἀστέρων καὶ λοιπῶν), ταῦτα δ' ἐν τῇ διδασκαλίᾳ δὲν ἀποχωρίζονται, ἀλλὰ τὸ συναμφότερον αὐτῶν διδάσκεται, δέον νὰ μὴ ἀποχωρίζωνται καὶ ἐν τοῖς διδακτικοῖς βιβλίοις τῆς γεωγραφίας, ἡ διδακτικὴ ὕλη νὰ μὴ διαιρῆται ἐν αὐτοῖς εἰς μέρος μαθηματικόν, φυσικόν, τοπογραφικόν, πολιτικόν, βιομηχανικὸν κτλ., ἀλλὰ ν' ἀποτελῇ πᾶσα ἓν μέρος, ἐν ἑκάστῃ δὲ τῶν τριῶν περιόδων νὰ διδάσκηται συγκεντρικῶς τὸ πρόσφορον· οἷον, ἐν μὲν τῇ πρώτῃ περιόδῳ νὰ γίνηται ἔναρξις ἀπὸ τῆς τοπογραφίας τῆς πατρίδος τοῦ μαθητοῦ καὶ ἀκολούθως κατὰ τὴν ὑποδειχθεῖσαν μέθοδον νὰ διδάσκηται περιληπτικῶς ἡ γεωγραφία τῶν πέντε μερῶν. Ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ περιόδῳ ἡ αὐτὴ μὲν ἐπαναλαμβανέσθω διδασκαλία, ἀλλ' ἡ γεωγραφία τῆς Εὐρώπης καὶ ἡ τῆς ἐλάσσονος Ἀσίας γινέσθω λεπτομερέστερον καὶ ἔτι λεπτομερέστερον ἡ τῆς Τουρκίας καὶ Ἑλλάδος. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον ἐπὶ εὐρυτέρου κύκλου γινέσθω ἡ διδασκαλία καὶ ἐν τῇ τρίτῃ περιόδῳ, καθ' ἣν μετὰ πλείονος λεπτομερείας διδαχθήσεται καὶ ἡ γεωγραφία τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Βορείου Ἀμερικῆς. Τῇ αὐτῇ δὲ τάξει ἀκολουθείτωσαν, ὡς ἐρρήθη ἀνωτέρω, καὶ οἱ χάρται τοῦ κειμένου καὶ αἱ προτεινόμεναι γεωγραφικαὶ ἀσκήσεις.

δ'. Ὅσῳ ἐν τῇ πρώτῃ περιόδῳ, ὅτε ἡ τοπογραφία τῆς πατρίδος διδάσκεται, ἁρμοδιωτέρα ἐστὶν ἡ συνθετικὴ μέθοδος, καὶ ἡ ἄμεσος ἐποπτεία, τοσούτῳ ἐν τῇ δευτέρᾳ καὶ τρίτῃ περιόδῳ, ὅτε ἡ καθ' ἑαυτὰ Γεωγραφία διδάσκεται, προσφορωτέρα ἐστὶν ἡ ἀναλυτικὴ μέθοδος καὶ ἡ ἔμμεσος ἐποπτεία ἡ διὰ τῶν σφαιρῶν καὶ χαρτῶν, διότι ἡ ἄμεσός ἐστιν ἀδύνατος. Ἐπειδὴ πάσας τὰς χώρας οὐ δύνανται ὁ διδάσκαλος μετὰ τῶν μαθητῶν περιηγήσασθαι καὶ ἰδίοις ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν αὐτάς, ἐνῷ τὰ τῆς ἰδίας πατρίδος εὐκόλως δύνανται ἰδεῖν ἰδίοις ὀφθαλμοῖς, γεωγραφικοὺς ποιεῖν περιπάτους καὶ ἐκδρομάς.

ε'. Ἐν τῇ δευτέρᾳ περιόδῳ συμπληρούσθω ἡ ἑρμηνεία τῶν γεωγραφικῶν ὅρων προστιθεμένων τῶν τῆς σφαίρας, τοῦ ἰσημερινοῦ, τῶν παραλλήλων, τῶν μεσημβρινῶν, τοῦ πλάτους καὶ μήκους, τοῦ κλίματος κτλ.

ς'. Ἑκάστη περίοδος ἀπαρτιζέτω ἴδιον βιβλίον πρὸς εὔκολον χρῆσιν τῶν μαθητῶν.

ζ'. Ἐπειδὴ ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς πρώτης περιόδου βάσις τίθεται ἡ σχολὴ πόλεώς τινος, ταύτην δὲ τὴν βάσιν ἕκαστος διδάσκαλος ὀφείλει μετακινεῖν ἀρχόμενος ἀπὸ τῆς ἑαυτοῦ σχολῆς, ὁ συγγραφεὺς ἐπισυναπτέτω ὁδηγίας τινὰς πρὸς εὐκολίαν τῶν διδασκάλων, ὅπως εἰς θέσιν ὦσι νὰ συνδυάζωσιν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς τοπογραφίας τὰ δύο στοιχεῖα ἐξ ὧν αὕτη σύγκειται, τὸ κοσμικὸν δηλαδὴ μετὰ τοῦ γηΐνου.

Β'. Περὶ συντάξεως Φυσικῆς Ἱστορίας πρὸς χρῆσιν τῶν δημοτικῶν σχολείων καὶ τῶν κατωτέρων τάξεων τῶν Ἑλληνικῶν. Βραβεῖον 500 φρ. ἀπονεμηθησόμενον κατὰ τὴν ἐπέτειον τοῦ Συλλόγου ἑορτὴν τοῦ 1883.

Ἡ διδασκαλία τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ὁμολογουμένως ἔχει μεγάλην μορφωτικὴν δύναμιν καὶ χορηγεῖ γνώσεις ὠφελιμωτάτας ταῖς ἐργασίαις τῶν τεχνῶν, τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς γεωργίας. Διὰ τοῦτο ἡ διδασκαλία αὕτη ἄρχεται εὐθὺς ἀπὸ τῶν δημοτικῶν σχολείων, ἅπερ καίπερ μὴ ὄντα εἰδικὰ σχολεῖα τῶν τεχνῶν καὶ τῆς βιομηχανίας, παρασκευάζουσιν ὅμως τὰ στοιχεῖα τῆς γνώσεως τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, τὰς βάσεις δηλονότι τῆς περαιτέρω παιδεύσεως.

Ἐπειδὴ δὲ τὸ μάθημα τῆς Φυσικῆς Ἱστορίας τὸ πρῶτον οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ συνέχεια τοῦ ἑτέρου μαθήματος τῆς Πραγματογνωσίας, ἡ διδασκαλία αὐτοῦ δέον μὲν νὰ ἄρχηται ἀπὸ τῶν φυσιογραφικῶν σωμάτων τῆς πατρίδος, νὰ τελευτᾷ δὲ εἰς τὰ τῶν ἀπομεμακρυσμένων χωρῶν. Διὰ τοῦτο ἀναγκαιόταται εἰσιν αἱ φυσικαὶ συλλογαί, ἵνα ὑπ' ὄψει ἔχῃ ὁ μαθητὴς τοιαῦτα σώματα, ἅτινα διὰ τοῦ σχήματος αὐτῶν ἢ διὰ τῶν ἄλλων ἰδιοτήτων εἰσὶν ἀξιοπαρατήρητα. Ἀπαιτεῖται ὅμως μεγίστη προσοχή, ὅπως μανθάνῃ ὁ μαθητὴς ἐκεῖνα κατὰ προτίμησιν, ἅτινα σπουδαίαν ἔχουσιν ἐπιρροὴν πρὸς ὠφέλειαν ἢ βλάβην τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἅτινα εὐκόλως ν' ἀντιληφθῇ δύνανται. Δέον λοιπὸν ἡ ἀρχὴ νὰ γίνηται οὐχὶ ἀπὸ τῶν ἐγχυματικῶν ζωῴφιων, τῶν μυκηταρίων καὶ συμμιγῶν ὀρυκτῶν, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ἵππου, τοῦ ἴου, τοῦ ἅλατος κτλ.

Τοιαύτη δέ τις ἐκλογὴ τῶν φυσικῶν σωμάτων δέον νὰ γίνηται ὥστε νὰ ἔχῃ ὁ μαθητὴς ἐν ἑκάστῃ περιόδῳ ἓν ὅλον αὐτοτελές, ἡ δ' ἑπομένη περίοδος νὰ ᾖ ἀνάπτυξις τῆς προηγουμένης ἐπὶ τὸ εὐρύτερον, οὐχὶ κατὰ φυσιογραφικὴν συστηματοποίησιν τῶν τριῶν βασιλείων διαδοχικῶς, ἀλλὰ συγκεντρικῶς ἐξ ἑκάστης ὕλης αὐτῶν λαμβανομένου τοῦ εὐκολωτέρου καὶ χρησιμωτέρου. Οὕτω δὲ θέλει προχωρεῖ ἡ διδασκαλία εἰς τρόπον ὥστε νὰ γίνηται γνωστὸν τὸ γενικὸν οὐχὶ ἀπαγωγικῶς ἐκ τῶν ἀφῃρημένων πρὸς τὰ συγκεκριμένα, οὐδὲ δογματικῶς, ἀλλ' ἐπαγωγικῶς ἐκ τῶν συγκεκριμένων πρὸς τὰ ἀφῃρημένα κατὰ τὴν εὑρετικὴν μέθοδον.

Καὶ αὗται μὲν ἐν συντομίᾳ εἰσὶν αἱ ἀρχαί, ἐφ' ὧν στηριζόμενος ὁ γερμανὸς συγγραφεὺς Lüben νέαν ἔταμεν ὁδὸν ἐκδοὺς τῷ 1832 *Ἐγχειρίδιον μεθοδικῆς διδασκαλίας τῆς Φυσικῆς Ἱστορίας* ἐν τέσσαρσιν ἐτησίαις περιόδοις, τοῦ ὁποίου πολλαὶ ἔκτοτε ἐγένοντο ἐκδόσεις καὶ ὡς προτύπου χρησιμεύσαντος τῶν μετ' αὐτὸ ἐπελθόντων. Παρ' ἡμῖν δ' ἐπειδὴ ἡ εἰς τρεῖς περιόδους διαίρεσις τῆς διδακτικῆς ὕλης κρίνεται προσφορωτέρα, ὁ μέλλων ν' ἀποδυθῇ εἰς τὴν σύνταξιν διδακτικοῦ βιβλίου Φυσικῆς Ἱστορίας ὀφείλει νὰ διαιρέσῃ αὐτὸ εἰς τρία μέρη, ὧν ἕκαστον νὰ περιλαμβάνῃ τὰ τρία βασίλεια καὶ οὕτως ἓν ὅλον ἀποτελοῦν αὐτοτελὲς ν' ἀναπτύσσηται ἐπὶ τὸ πλατύτερον διὰ τοῦ ἑπομένου, κατὰ τὸ ἑξῆς πρόγραμμα.

Μέρος πρῶτον.

Ἐν αὐτῷ λόγος γενήσεται περὶ ἐκείνων μόνον τῶν ζώων, φυτῶν καὶ ὀρυκτῶν, ἅτινά εἰσιν ἐκ τῶν περικυκλούντων ἀμέσως τὸν παῖδα καὶ εὐκόλως δύνανται αἰσθητῶς νὰ ἐκτεθῶσιν αὐτῷ, καὶ τῶν ὁποίων ἄνευ πολλῆς δυσκολίας οἱ παῖδες ἀντιλαμβάνονται. Ἀποκλείονται λοιπὸν ἀπὸ τῆς διδακτικῆς ὕλης κατὰ τὴν περίοδον ταύτην α') τὰ ἐκ τῶν ξένων χωρῶν ἀντικείμενα, ὅταν μὴ ᾖ δυνατὸν νὰ ὑποβληθῶσιν αἰσθητῶς ὑπ' ὄψιν τοῦ μαθητοῦ· β') ἐκ τῶν ζώων ὅσα ἀμοιροῦσιν αἰσθητηρίων ὀργάνων, οἷον τὰ ἀκτινοειδῆ, αἱ ἀκαλήφαι, οἱ πολύποδες, τὰ ἐγχυματικὰ ζωύφια καὶ τὰ τοιαῦτα· γ') ἐκ τῶν φυτῶν πάντα τὰ κρυπτόγαμα· καὶ δ') ἐκ τῶν ὀρυκτῶν τὰ σύμμικτα καὶ τὰ χημικῶς σύνθετα. Ἐπειδὴ δὲ ἡ διδασκαλία καὶ ἐν τοῖς τρισὶ βασιλείοις ἄρχεται ἀπὸ τῆς ἐξετάσεως καὶ περιγραφῆς πραγματικῶν φυσικῶν ἀντικειμένων καὶ οὐχὶ ἀπὸ τῆς γενικῆς ὀργανογραφίας, καθόσον μὲν ἀφορᾷ τὴν Ζωολογίαν, ἡ ἔναρξις γενήσεται ἀπὸ τῶν κατοικιδίων ζώων, οὐχὶ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, ἀποκλειομένης πάσης εἰδικῆς ἐξετάσεως τῆς ἐσωτερικῆς κατασκευῆς τῶν ζώων, ὡς πρὸς δὲ τὴν φυτολογίαν ἀποκλείεται πᾶς λόγος περὶ ἐσωτερικῆς κατασκευῆς τῶν φυτῶν καὶ ὡς πρὸς τὰ ὀρυκτὰ πᾶν ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν χημικὴν σύνθεσιν αὐτῶν.

Μέρος δεύτερον.

Ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει ἐξετασθήσονται ὁμοῦ δύο ἢ τρία εἴδη γένους τινός, συγκριθήσονται πρὸς ἄλληλα καὶ ἀπ' ἀλλήλων διακριθήσονται. Ἄνευ δ' ἐξαιρέσεως τοιαῦτα εἴδη ἐκλεχθήσονται, ἅτινα εὐκόλως διακρίνονται. Τοιουτοτρόπως οἱ παῖδες ἐν διαστήματι ἑνὸς ἔτους γενήσονται κάτοχοι δύο σπουδαίων συστηματικῶν ἑνοτήτων, τοῦ γένους καὶ τοῦ εἴδους. Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὴν Ζωολογίαν καὶ τὴν Φυτολογίαν· ὡς πρὸς δὲ τὰ ὀρυκτὰ ἐν τῷ περιόδῳ ταύτῃ γενήσεται λόγος περὶ τῶν ἁπλουστέρων σχημάτων τῶν κρυστάλλων καὶ τοῦ κρυσταλλικοῦ συστήματος.

Μέρος τρίτον.

Ἐν τῷ τελευταίῳ τούτῳ μέρει γενήσεται λόγος περὶ τῶν σπουδαιοτάτων οἰκογενειῶν πασῶν τῶν κλάσεων τῶν τριῶν βασιλείων τῆς φύσεως καὶ αὐτῶν ἐκείνων, αἵτινες ἕνεκα λόγων παιδαγωγικῶν ἀποκλείονται ἐν ταῖς δυσὶ πρώταις περιόδοις· πρὸς δὲ καὶ περὶ τοῦ εἰδικοῦ ὁρισμοῦ τῶν σωμάτων τῆς Φυσικῆς Ἱστορίας καὶ τῆς πλήρους συστηματοποιήσεως αὐτῶν.

Ἡ ἐκπαιδευτικὴ ἐπιτροπὴ

Κ. Ξανθόπουλος, *πρόεδρος*.
Πρ. Βασιάδης.
Θ. Σαλτέλης.
Δημ. Μαλάκας.
Α. Θεοδωρίδης.
Χρ. Χατζηχρήστου.
Η. Καπαρρούσης.
Ν. Παρανίκας, *γραμματεύς*.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΧΛΕ'.

(Τακτική).

Τῇ 11/23 Μαΐου 1881.

Προεδρεύοντος τοῦ κ. **Σπ. Μαυρογένους.**

Ὁ κ. *Πρόεδρος* κηρύττει τὴν ἔναρξιν τῆς συνεδριάσεως ἀναγινώσκει προσλαλιάν, ἐν ᾗ πρῶτον χάριτας τῷ Συλλόγῳ ὁμολογεῖ ἐπὶ τῇ τιμῇ, ἧς ἠξίωσεν αὐτὸν ἐπὶ τὴν προεδρικὴν ἕδραν ἀναβιβάσας. Ἀναλογιζόμενος δὲ τὴν κατάστασιν, εἰς ἣν ἀπό τινος ὁ Σύλλογος περιέστη, ἀπορεῖ πῶς οἱ Ἕλληνες, οἱ ἀείποτε ἐν ταῖς δυστυχίαις μάλιστα αὑτῶν ἀναδεικνύμενοι, νῦν, ὁπότε οὐδεὶς ὑπάρχει λόγος, ἐπιλανθάνονται τοῦ Συλλόγου, τοῦ τοσαύτας τῇ πατρίδι παρασχόντος ὑπηρεσίας. Οἱ δὲ κεκηρυγμένοι τοῦ γένους μεγάλοι εὐεργέται, καίτοι πλουσιώτεροι ἑαυτῶν γενόμενοι, ὀλιγωροῦσι μόνον τοῦ Συλλόγου, οὕτως ἢ ἄλλως προφασιζόμενοι, καὶ πολλάκις τὴν γενικὴν ἀχρηματίαν ὡς πρόσχημα εὐλογοφανὲς ἀντιτάττοντες.

Πρὸς τοὺς κατὰ τοῦ Συλλόγου εἰπόντας μόνον περιφρονητικὴν λέγει, ὅτι ἀντιτάσσει σιωπήν, οὔτε κἂν ἀξιῶν νὰ ἀπολογηθῇ ἀπὸ τῆς ἕδρας αὐτοῦ ὑπὲρ αὐτοῦ. Τοῦτο δὲ μόνον λέγει ὅτι βαρέως φέρει, ὅτι τὰ τοιαῦτα τεκταίνονται ἐπὶ τῶν ἡμερῶν φιλογενοῦς καὶ φιλελευθέρου Πατριάρχου, οἷος ἐστὶν Ἰωακεὶμ ὁ Γ'. Καταστρέφει δὲ τὸν λόγον διὰ τῶν ἑξῆς.

«Ὁ δὲ Σύλλογος ὁ ἡμέτερος, διὰ παντὸς τοῦ Κανονισμοῦ αὐτοῦ ἄγρυπνος φύλαξ καὶ τῶν τοῦ Κράτους νόμων εὐσυνείδητος ἐκτελεστής, τοῖς πατρίοις νόμοις ὑπείκων, τῷ τε βασιλεῖ καὶ τῇ θρησκείᾳ πιστὸς διαμενεῖ. Τοῦτο ἔστω τὸ ἡμέτερον πρόγραμμα, τοῦτο ἔστω ἡ ἡμετέρα σημαία, καὶ ἐν ταύτῃ πάντα ἐχθρὸν καὶ πολέμιον, κἂν μέγιστος ᾖ, νικήσειν ἐλπίζομεν».

Εἶτα ἀναγινωσκομένης ἐξῆς ἡ

ἀλληλογραφία·

Ἐπιστολή, τοῦ αἰδεσιμωτάτου C. G. Curtis, ἀπὸ 6/18 τρέχοντος, εὐχαριστοῦντος τῷ Συλλόγῳ ἐπὶ τῇ ἐκλογῇ αὐτοῦ ὡς μέλους τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς.

Τοῦ κ. Α. Πασπάτη, ἀπὸ 7/19 τρέχοντος, ἀγγέλλοντος τῷ Συλλόγῳ, ὅτι ἕνεκα τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων αὐτοῦ ἐργασιῶν δὲν δύναται νὰ ᾖ μέλος καὶ πρόεδρος τῆς Συντακτικῆς ἐπιτροπῆς.

Τοῦ κ. Ἀν. Τάγη, ἀπὸ 11/23 τρέχοντος, δι' ἧς αἰτεῖται ὅπως ὁ Σύλλογος παραχωρήσῃ αὐτῷ τὴν αἴθουσαν αὐτοῦ διὰ τὴν πρώτην ἡμέραν τῶν ἐξετάσεων τοῦ ὑπ' αὐτοῦ διευθυνομένου ἐνταῦθα Ἑλληνικοῦ Ἐκπαιδευτηρίου.

Τοῦ κ. Β. Λούση, ἀπὸ 5/17 τρέχοντος, δεχομένου τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ ὡς μέλους τῆς Ἐπιστημονικῆς ἐπιτροπῆς.

Ὁ κ. *Πρόεδρος* ἐκφέρει γνώμην ὅπως παρακληθῇ ὁ κ. Πασπάτης νὰ μὴ ἐπιμείνῃ ἐν τῇ παραιτήσει αὐτοῦ. Περὶ δὲ τῆς αἰτήσεως τοῦ κ. Ἀν. Τάγη ὁ Σύλλογος, ἀπολύτῳ πλειονοψηφίᾳ, ὑπὲρ αὐτῆς ἀποφαίνεται.

Ἀκολούθως ἀγγέλλονται αἱ διάφοραι προσφοραί (ἴδε ἐν τέλει τοῦ Τεύχους).

Πρὸς τοὺς προσενεγκόντας ὁ Σύλλογος ἐκφράζει τὰς εὐχαριστίας αὐτοῦ.

Μετὰ ταῦτα ὁ κ. **Ἀλέξ. Μαυρογένης** ἀνέρχεται ἐπὶ τὸ βῆμα καὶ ἀναγινώσκει τὸ α' μέρος τῆς «περὶ Βολταίρου καὶ ἰδίᾳ περὶ τῆς φιλανθρωπίας αὐτοῦ» πραγματείας. Ἐν αὐτῇ ἐκθεὶς πρῶτον μὲν τὴν ἐλεεινὴν θέσιν εἰς ἣν Λουδοβῖκος ὁ ΙΔ' ἐγκατέλιπε τὸ κράτος αὐτοῦ, δεύτερον δὲ τὴν κατάστασιν τῆς ἐν Γαλλίᾳ φιλολογίας πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Βολταίρου, εἰσέρχεται εἰς τὴν βιογραφίαν τοῦ περιδόξου Γαλάτου μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἀνεχώρησεν οὗτος διὰ Βερολῖνον. Ἐξετάσας δὲ λεπτομερέστερον τὰ ἱστορικὰ αὐτοῦ συγγράμματα, ὡς καὶ τὴν εἰς ἣν εὑρίσκετο κατάστασιν ἡ Ἀγγλία κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὑπό τε φιλολογικὴν καὶ πολιτικὴν ἔποψιν, μνείαν ποιεῖται τῶν τραγῳδιῶν τοῦ Βολταίρου καὶ ἐκτίθησι τὰς ἐν τῇ Henriade καὶ ἐν τοῖς φιλολογικοῖς αὐτοῦ συγγράμμασιν ὡς καὶ ἐν ταῖς Lettres sur les Anglais καὶ τοῖς Στοιχείοις τῆς φιλοσο-

φίας τοῦ Νεύτωνος (Elémens de la philosophie de Newton) ἐμπεριεχομένας ἰδέας.

Μετὰ τὸν κ. Μαυρογένην ὁ κ. Κ. Βασιάδης λέγει, ὅτι ἡ κατὰ τὴν ἑσπέραν ταύτην πρᾶξις τοῦ κ. Α. Μαυρογένους ἡ καλλιτέρα ἐστὶν ἀνταπόδοσις τῶν θρέπτρων πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ σεβαστὸν τοῦ Συλλόγου πρόεδρον. Εὐχηθεὶς δὲ ὅπως ἀντάξιος τοῦ ἑκυτοῦ πατρὸς φανῇ προβαίνει εἰς τὰς ἑξῆς παρατηρήσεις.

α') Ἐν τῇ ἐξιστορήσει τῶν συγγραφέων τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἤκουσεν ἀναφερόμενα ὀνόματα δευτερευούσης ἀξίας, ἐνῷ παραλείπονται ὀνόματα συγγραφέων σπουδαιοτάτων ὡς ὁ Buffon ὁ Ρουσσὼ καὶ ὁ Montesquieu οἵτινες σὺν τῷ Βολταίρῳ ἀποτελοῦσι τὴν ἔνδοξον τετρακτὺν τῶν συγγραφέων τοῦ ΙΗ' αἰῶνος. Ἐκ δὲ τῶν δευτερευόντων ἀναφέρει τὸν Lamotte, περὶ οὗ εἶπεν ὅτι ἐστὶ μεταφραστὴς καὶ ἑρμηνευτὴς τοῦ Ὁμήρου, ἐνῷ ὁ συγγραφεὺς οὗτος ἀκολουθῶν τὸ παράδειγμα τοῦ Perrault ἐκηρύχθη κατὰ τῶν ἀρχαίων, καὶ μάλιστα κατὰ τοῦ Ὁμήρου, οὗ καὶ ἐτόλμησε τὴν Ἰλιάδα νὰ διορθώσῃ καὶ συντάμῃ, ὡς λέγει αὐτός, εἰς 12 ῥαψῳδίας.

β') Ὅτι καλὸν ἤθελεν εἶναι ἐὰν ὁ κ. Μαυρογένης περιωρίζετο μόνον εἰς τὸ περὶ φιλανθρωπίας μέρος τῆς πραγματείας αὐτοῦ, καθότι οὐκ ἔστιν ὅπως τὰ πάντα, κατὰ τὸν τίτλον τοῦ ἀναγνώσματος, διεξερευνηθῶσιν ὑφ' ὅλας τὰς ἐπόψεις, ὡς ἀπαιτοῦντα πολλὰς συνεδριάσεις.

γ') Ἀνέφερε μεταξὺ ἄλλων καὶ τὸ σύγγραμμα τοῦ Βολταίρου, τὸ ἐπιγραφόμενον «ὁ αἰὼν τοῦ ΙΔ' Λουδοβίκου» χωρὶς μηδεμίαν νὰ ποιήσηται παρατήρησιν, ὅτι ὁ τίτλος οὗτος οὐδόλως ἁρμόζει, διότι ὁ μὲν Pascal καὶ ὁ Καρτέσιος καὶ ὁ Κορνήλιος οὐδεμιᾶς ἔτυχον ὑποστηρίξεως, ἀκμάζοντες πρὸ τῆς ἐνηλικιότητος τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ', ὁ δὲ Lafontaine καὶ ἕτεροι οὐ μόνον οὐδεμιᾶς ἔτυχον ὑποστηρίξεως, ἀλλ' οὐδὲ ἐνεπνεύσθησαν ἐκ τῶν φρονημάτων καὶ αἰσθημάτων τῆς αὐλῆς τοῦ ΙΔ' Λουδοβίκου. Ἐκ τούτων, συμπεραίνει ὁ κ. Βασιάδης, κατάδηλον γίγνεται ὅτι ὁ τίτλος οὐχὶ πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν ἐκφράζει.

Ὁ κ. Α. Μαυρογένης εὐχαριστήσας τὸν κ. Βασιάδην δι' ὅσα ὑπὲρ αὐτοῦ εἶπεν, ἀντιπαρατηρεῖ ὅτι τὸν Lamotte οὐχὶ μεταξὺ τῶν τὸν ΙΗ' αἰῶνα δοξασάντων ἀνέφερεν ἀλλ' ἁπλῶς ὡς ἀνήκοντα ἐν τῇ μεταβατικῇ ἐποχῇ. Δὲν ἀνέφερε δὲ τὸν Montesquieu καθότι περὶ Βολταίρου ὁ λόγος μόνον προὔκειτο. Ὡς πρὸς τὸν τίτλον «ὁ αἰὼν τοῦ ΙΔ' Λουδοβίκου» λέγει ὅτι οὗτος ὑπὸ πάντων ἀναφέρεται. Περὶ δὲ τοῦ τίτλου τοῦ ἀναγνώσματος λέγει ὅτι τὸ δεύτερον μέρος αὐτοῦ ἔσται ἰδίᾳ περὶ τῆς φιλανθρωπίας τοῦ Βολταίρου.

Λύεται ἡ συνεδρίασις.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΧΛΣ'.

(Ταμιευτική).

Τῇ 18/30 Μαΐου 1881.

Προεδρεύοντος τοῦ ἑτέρου τῶν ἀντιπροέδρων κ. Θ. ΣΑΛΤΕΛΗ.

Ἀναγνωσθέντων καὶ ἐπικυρωθέντων τῶν πρακτικῶν τῆς ἡγουμένης συνεδριάσεως ἀνακοινοῦται ὡς ἑξῆς ἡ

ἀλληλογραφία·

Ἐπιστολή, τοῦ Πρυτάνεως τοῦ Βασιλικοῦ Φρειδερικείου Πανεπιστημίου τῆς Ἄλης-Βυττεμβέργης, κ. Ῥοβέρτου Olshausen ἀπὸ 31 Δεκεμβρίου π. ἔ. ἀγγέλλοντος τὴν ἀποστολὴν τῶν ἀκαδημαϊκῶν δημοσιεύσεων τοῦ 1880 καὶ αἰτουμένου τὰς τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου δημοσιεύσεις.

Τοῦ ἐν Παρισίοις πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν ἐν Γαλλίᾳ Συλλόγου, ἀπὸ 5 17 τρέχ. γνωσοποιοῦντος ὅτι ἀποστέλλει διὰ τῆς ἐνταῦθα γαλλικῆς πρεσβείας κιβώτιον περιέχον τὰ περιοδικὰ αὐτοῦ τοῦ 1880.

Τοῦ ἐνταῦθα ἑλλην. Συλλόγου *Παρθενῶνος* ἀπὸ 15/27 τρέχοντος, δηλοῦντος ὅτι δυνάμει τοῦ ὑπ' ἀριθ. 246/98 καὶ ἡμερομ. 15 Ἰανουαρίου 1880 ἐγγράφου τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου συγκαλέσει ἐν τῇ αἰθούσῃ τῇ 24 μαΐου γενικὴν συνεδρίασιν τῶν μελῶν αὐτοῦ.

Τοῦ Dr P. Schroeder ἀγγέλλοντος ὅτι, κατ' ἐντολὴν τοῦ κ. H. Kiepert προσφέρει τῷ Συλλόγῳ χάρτην τῆς Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας μετὰ τῶν νέων ἑλληνικῶν συνόρων.

Τῆς ἐν Τεκφοὺρ Σεράϊ ἀδελφότητος «Ὁμονοίας» ὑπομιμνησκούσης τῷ Συλλόγῳ τὸ περιεχόμενον τῶν προηγουμένων αὐτῆς ἐπιστολῶν καὶ ζητούσης ἀπάντησιν.

Εἶτα ἀγγέλλονται αἱ προσφοραὶ καὶ ἐκφράζονται εὐχαριστίαι τοῖς ποιησαμένοις ταύτας.

Ἀκολούθως προτείνεται ὑπὸ τοῦ προεδρείου καὶ γίγνεται δεκτὸς παμψηφεὶ μέλος τῆς Ἐπιστημονικῆς ἐπιτροπῆς ὁ κ. Κ. Καλλιάδης· ὡσαύτως δὲ γίγνεται δεκτὸς καὶ μέλος τῆς Ἐκπαιδευτικῆς ἐπιτροπῆς κατὰ πρότασιν τοῦ κ. Ν. Παρανίκα.

Εἶτα ὁ κ. *Πρόεδρος* περὶ τῆς αἰτήσεως τῆς

ἐν Τεκφοὺρ Σεράϊ ἀδελφότητος λέγει ὅτι χάρτας τοῦ κ. Ζαφειροπούλου διατίθησιν ὁ Θρᾳκικὸς μόνον Σύλλογος καὶ αὐτῷ δέον ἀποταθῆναι.

Μετὰ ταῦτα ὁ κ. **Ἀλ. Μαυρογένης** ἀναγινώσκει τὸ τέλος τῆς «Περὶ Βολταίρου καὶ φιλανθρωπίας αὐτοῦ πραγματείας». Ἐν τῷ δευτέρῳ τούτῳ μέρει περιέγραψε πρῶτον μὲν τὰς σχέσεις τοῦ Βολταίρου μετὰ τοῦ Φριδερίκου, δεύτερον δὲ τὴν ἐπάνοδον τοῦ περιδόξου Γάλλου φιλοσόφου εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ. Ἐξετάσας δὲ τὰς τραγῳδίας τοῦ Βολταίρου, ὡς καὶ τὰ ἄλλα διανοητικὰ ἔργα, φιλολογικά τε καὶ φιλοσοφικά, ἅπερ οὗτος ἐδημοσίευσε μετὰ τὴν ἐκ Βερολίνου ἐπάνοδον αὐτοῦ, εἰσέρχεται εἰς τὸ κύριον τοῦ λόγου θέμα καὶ ἐκτίθησι λεπτομερῶς τὰς καταβληθείσας παρὰ τοῦ Βολταίρου προσπαθείας ὑπὲρ τῶν Calas, Sirven, Lally, De la Barre, D' Etallonde, Montbailli καὶ λοιπῶν. Περιγράψας δὲ τέλος τὴν ἐν Παρισίοις τελευταίαν διαμονὴν τοῦ Βολταίρου, γενικήν τινα ποιεῖται περίληψιν τῶν τε διανοητικῶν τοῦ περιφήμου ἀνδρὸς ἔργων ὡς καὶ τῶν ὑπὲρ τῆς ἀνθρωποτητος παρ'αὐτοῦ καταβληθέντων μόχθων.

Ἀκολούθως τὸν λόγον ὁ κ. **Κ. Καλλιάδης** λαβὼν εὐαρεσκείας τῷ πρώτῳ τῷ κ. Α. Μαυρογένει ἐκφράζει, ὡς ποιήσαντι καλλίστην μονογραφίαν διὰ τὸν Σύλλογον· ἀκολούθως παρατηρεῖ ὅτι ὁ κ. Μαυρογένης οὐδένα ἐποιήσατο λόγον περὶ τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν τοῦ Βολταίρου, αἵτινες διήγειραν κατ' αὐτοῦ πολὺν θόρυβον καὶ παρέσχον ἐμπόδια εἰς τὰς παραστάσεις τῶν τραγῳδιῶν αὐτοῦ. Ἡ ἀπιστία τοῦ Βολταίρου καταδείκνυται καὶ ἐκ τῆς ἐλεεινῆς καταστάσεως, ἐν ᾗ εὑρηται ὁ ὑπ' αὐτοῦ ἀνεγερθεὶς ἐν Φερνὲ ναός. Πρὸς δὲ λέγει ὁ κύριος Καλλιάδης ὅτι ὁ Βολταῖρος εὐδοκιμεῖ μᾶλλον ἐν τῇ μυθιστοριογραφίᾳ. Περὶ δὲ τοῦ τελευταίου μέρους τοῦ ἀναγνώσματος τοῦ κ. Μαυρογένους τοῦ ἰδίᾳ περὶ φιλανθρωπίας τοῦ Βολταίρου πραγματευομένου, παρατηρεῖ ὅτι ὁ Βολταῖρος οὐχὶ ἀνεξαιρέτως πρὸς πάντας ἐδείκνυτο φιλάνθρωπος, ἀλλ' ἐξέλεγεν ἐκείνους, οἵτινες ὑπὸ τοῦ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ κατεδιώκοντο.

Ἐν τέλει ὁ κ. Καλλιάδης λέγει ὅτι ἡ ἀνθρωπότης, εἰ μὴ ἐμετρίασε, μετὰ παρέλευσιν καιροῦ μετριάσει τὴν ἀξίαν τοῦ Βολταίρου.

Ὁ κ. **Ἀ. Μαυρογένης** εὐχαριστήσας τῷ κ. Καλλιάδῃ ἀντιπαρατηρεῖ ὅτι συμφωνεῖ μετ' αὐτοῦ ἐν τῇ περὶ Βολταίρου κρίσει αὐτοῦ, καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὸ γενικὸν μέρος, ἀλλ' ἀντιφρονεῖ καθ'ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐν τῷ μέλλοντι ἀξίαν τοῦ ἀνδρός. Ἀναγνοὺς δὲ τεμάχια τοῦ ἀναγνώσματος αὐτοῦ ἀποδείκνυσιν ὅτι ὁ Βολταῖρος οὐχὶ εἰς τὸν Θεὸν ἀλλὰ εἰς τὸν Χριστὸν οὐκ ἐπίστευεν.

Ὁ κ. **Κ. Βασιάδης** λαβὼν τὸν λόγον εἶτα ποιεῖται τὴν παρατήρησιν τῷ κ. Κ. Καλλιάδῃ ὅτι ὁ Βολταῖρος ἦν Θεϊστὴς καὶ τοῦτο ἀποδείκνυται ἐκ τῆς ἐπιμονῆς, ἣν ἔδειξεν ἀνθιστάμενος πρὸς ἅπασας τὰς προσπαθείας τῶν ἐγκυκλοπαιδιστῶν ὅπως ἀποσπάσωσιν αὐτὸν τῆς μονοθείας καὶ φέρωσιν εἰς τὴν ὑλοφροσύνην· τοῦτο ἀποδείκνυται, λέγει ὁ κ. Βασιάδης, καὶ ἐκ τοῦ ναοῦ, ὃν ᾠκοδόμησεν ἐν Φερνὲ καὶ ἐκ τῆς εὐλογίας ἣν ἐποίησεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἐγγόνου τοῦ Φραγκλίνου εἰπὼν τὸ «Θεὸς καὶ ἐλευθερία». Ἐὰν δὲ ὁ ναὸς νῦν ᾖ κατερρυπωμένος καὶ παρημελημένος τοῦτο οὐδόλως ἀποδείκνυσιν ὅτι ἡ πίστις τοῦ Βολταίρου εἰς Θεὸν ἐσαλεύετο, καθότι πολλαὶ ἐκκλησίαι ἀρχαῖαι νῦν κατερειπωμέναι εὑρίσκονται. Πρὸς δὲ τὸν κύριον Μαυρογένην παρατηρεῖ ὅτι ὁμιλῶν τις περὶ τῶν μεγάλων ἀνδρῶν ὀφείλει νὰ λαμβάνῃ βεβαίως ὑπ' ὄψει μᾶλλον τὰς ἀρετὰς αὐτῶν ἢ τὰς κηλίδας· ἀλλ' ὅταν αἱ κηλῖδες ὦσι τοιαῦται ὥστε νὰ παραβλάπτωσι καὶ παραμορφῶσι τὴν ἀλήθειαν καὶ ῥίπτωσιν εἰς τὸν βόρβορον πρόσωπα εἰς ἃ ὀφείλουσιν αἰωνίαν εὐγνωμοσύνην καὶ τὸ ἔθνος εἰς ὃ ἐγεννήθησαν καὶ ἡ ἀνθρωπότης ὅλη, τότε ἀνάγκη νὰ γίγνηται λόγος περὶ τῶν κηλίδων καὶ νὰ ἐπικρίνωνται αὗται. Τοιαύτη δὲ κηλὶς ἀσχημίζουσα τὴν φιλανθρωπίαν τοῦ Βολταίρου ἐστὶν ἡ ἄδικος αὐτοῦ καταφορὰ καὶ σάτυρα κατὰ τῆς Λωρηλιανῆς Παρθένου. Ὁ Βολταῖρος, λοιπόν, παρεγνώρισε τὴν ὑψηλὴν ἀποστολὴν τῆς Jeanne d'Arc· διότι αὕτη ἐνεπνέετο ὑπὸ τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, ὅπερ ἐκεῖνος ἠδυνάτει νὰ ἐννοήσῃ. Τοῦτο ἐνόησε ξένος ποιητής, ὁ Σίλλερ, καὶ διὰ τοῦτο ἐν τῷ δράματι αὐτοῦ τοσοῦτον ἀνυψοῖ τὴν Λωρηλιανὴν Παρθένον. Ὁ Βολταῖρος ἐκ τῶν δύο δεσποτισμῶν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, τοῦ πολιτικοῦ καὶ τοῦ θρησκευτικοῦ, προὐτίμησε θωπεύων τὸν πρῶτον νὰ καταπολεμήσῃ τὸν δεύτερον. Ἐντεῦθεν δὲ ἡ κατὰ τῆς Λωρηλιανῆς Παρθένου πρόληψις αὐτοῦ. Ὡς δευτέραν δὲ κηλίδα τὴν φιλανθρωπίαν τοῦ Βολταίρου ἀσχημίζουσαν ἀναφέρει ἐν τέλει ὁ κ. Βασιάδης τὴν διαγωγὴν αὐτοῦ πρὸς τὸν Ρουσσὼ περὶ οὗ τὰ αἴσχιστα ἐν τινι ἀνωνύμῳ λιβέλλῳ ἔγραψεν.

Ὁ κ. **Ἀ. Μαυρογένης** εὐχαριστήσας τῷ

κ. Βασιάδη λέγει ὅτι συμφωνεῖ αὐτῷ καὶ ὅτι προτίθεται ἰδιαίτερον περὶ τῶν σχέσεων τοῦ Ρουσσὼ καὶ τοῦ Βολταίρου ποιήσασθαι ἀνάγνωσμα.

Λύεται ἡ συνεδρίασις.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΧΑΖ'.

(Τακτική).

Τῇ 25 Μαΐου 1882.

Προεδρεύοντος τοῦ κ. **Σπ. ΜΑΥΡΟΓΕΝΟΥΣ.**

Ἀναγνωσθέντων καὶ ἐπικυρωθέντων τῶν πρακτικῶν τῆς ἡγουμένης συνεδριάσεως, ἀνακοινοῦται ὡς ἑξῆς ἡ

ἀλληλογραφία·

Ἐπιστολή, τῆς ἐν Δεμίρ Ἰσὰρ Φιλοπροοδευτικῆς Ἀδελφότητος, ἀπὸ 11 Μαρτίου, ἥτις καταρτίσασα τὰ σχολεῖα αὐτῆς βοηθείᾳ τοῦ ἐν Σέρραις Μακεδονικοῦ Συλλόγου ἀπεφάσισεν ὅπως παραλάβῃ ἐκ τῶν πέριξ 80 χωρίων ὑποτρόφους πρὸς μόρφωσιν διδασκάλων, ἐξαιτεῖται δὲ τὴν προστασίαν καὶ ὑποστήριξιν τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ αὐτῆς.

Τοῦ κ. Ν. Γ. Πολίτου, ἀπὸ 21 Μαΐου ἐκφράζοντος τὰς εὐχαριστίας αὐτοῦ τῷ Συλλόγῳ διὰ τὴν εὐμενῆ κρίσιν, ἧς ἠξιώθη τὸ «Περὶ τῶν κοσμολογικῶν δοξασιῶν τοῦ καθ' ἡμᾶς ἑλληνικοῦ λαοῦ» πονημάτιον αὐτοῦ, καὶ αἰτοῦντος ὅπως, ἂν ἐγκριθῇ ἡ ἐν τῷ Περιοδικῷ ἐκτύπωσις αὐτοῦ, γνωστοποιηθῇ τοῦτο ἐγκαίρως αὐτῷ, ἵν' ἀποστείλῃ ἀναγκαῖά τινα πρὸς συμπλήρωσιν. Πρὸς τούτοις ὁ κ. Πολίτης ὑποβάλλει αἴτησιν περὶ ἀναθέσεως αὐτῷ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἀριστοφάνους, συμφώνως τῷ προγράμματι τῆς Ζωγραφείου Βιβλιοθήκης.

Τῆς Συντακτικῆς ἐπιτροπῆς, ἀπὸ 23φθίνοντος, δι' ἧς ἀγγέλλει, ὅτι ἐν τῇ α' αὐτῆς συνεδριάσει τῆς 22 λήγοντος ἐξελέγησαν πρόεδρος μὲν ὁ κ. Θ. Σαλτέλης, γραμματεὺς δὲ ὁ κ. Ὀδ. Ἀνδρεάδης.

Τῆς Φιλολογικῆς ἐπιτροπῆς ἀγγελλούσης τὴν ἐκλογὴν τοῦ μὲν κ. Ἱπ. Βασιάδου προέδρου τοῦ δὲ κ. Θ. Σαλτέλη γραμματέως αὐτῆς.

Τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς ἀγγελλούσης ὅτι ἐν τῇ συνεδριάσει αὐτῆς τῇ 22 φθίνοντος ἐξελέγησαν πρόεδρος μὲν ὁ αἰδεσιμώτατος κ. C. G. Curtis, γραμματεὺς δ' ὁ Dr Jean Mordtmann, προτεινούσης δὲ τὸν κ. Hugo Kutschera μέλος αὐτῆς.

Εἶτα ἀγγέλλονται αἱ τῶν βιβλίων προσφοραὶ καὶ ἐκφράζονται εὐχαριστίαι τοῖς ταύτας ποιησαμένοις.

Ἀκολούθως γίγνεται δεκτὴ ἡ τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς πρότασις, ὅπως ἀποτελέσῃ μέλος αὐτῆς ὁ κ. Hugo Kutschera, γραμματεὺς τῆς ἐνταῦθα Αὐστρο-ουγγρικῆς πρεσβείας.

Ἀγγέλλεται τὸ πρῶτον μέλος τακτικὸν τοῦ Συλλόγου ὁ κ. Σακελλάριος Μαγκλῆς, ζωγράφος, προτεινόμενος ὑπὸ τῶν κ. κ. Ἱ. Βασιάδου, Θ. Σαλτέλη καὶ Δ. Κυμπρίτου.

Ἡ αἴτησις τοῦ κ. Πολίτου διὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἀριστοφάνους παραπέμπεται τῇ Φιλολογικῇ ἐπιτροπῇ.

Εἶτα ἀποφασίζεται τῇ προτάσει τοῦ κ. Θ. Σαλτέλη ὅπως ὁ Σύλλογος αἰτήσῃ παρὰ τοῦ ἐνταῦθα Θρακικοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου τὴν σειρὰν τῶν πινάκων τῶν δαπάνῃ τοῦ κ. Ζαφειροπούλου ἐκδοθέντων καὶ πέμψῃ αὐτὴν τῇ αἰτησάσῃ ἀδελφότητι *Ὁμονοίᾳ* ἐν Τεκφούρ-Σεράϊ. Ἡ δ' αἴτησις τῆς ἐν Δεμίρ Ἰσαρίῳ Φιλοπροοδευτικῆς ἀδελφότητος παραπέμπεται τῇ ἐνταῦθα Ἐκπαιδευτικῇ καὶ Φιλανθρωπικῇ ἀδελφότητι.

Ἀκολούθως ὁ κ. **Γ. Καραθεοδωρῆ,** γεν. γραμματεύς, ἀναγινώσκει τὴν περὶ ὀστρέων πραγματείαν τοῦ ἰατροῦ κ. Δ. Σταματιάδου (ἴδε σελ. 64).

Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀναγνώσεως ὁ κ. **Ἱπ. Βασιάδης** λέγει ὅτι καὶ ἄλλοτε ἐγένετο λόγος περὶ ὀστρέων ἐν τῷ Συλλόγῳ. Λύτὸς δὲ πρὸ δεκαπενταετίας ὡμίλησε περὶ ἰχθύων καὶ τεχνικῆς γονιμοποιήσεως.

Λύεται ἡ συνεδρίασις.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΧΑΙΓ'.

(Τακτική).

Τῇ 8/20 Ἰουνίου 1882.

Προεδρεύοντος τοῦ κ. **Σπ. ΜΑΥΡΟΓΕΝΟΥΣ.**

Ἀναγνωσθέντων καὶ ἐπικυρωθέντων τῶν πρακτικῶν τῆς ἡγουμένης συνεδριάσεως,

Ὁ κ. **Ἱκ. Ἱκαλλιάδης** ἀγγέλλει μετὰ λύπης τὸν θάνατον τοῦ ἐκ τῶν ἐπιτίμων μελῶν καὶ δωρητοῦ τοῦ Συλλόγου πρώην Οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ ς', ἐπισυμβάντα ἐν Μεγάλῳ Ρεύματι σήμερον περὶ τὴν 11 π. μ. ὥραν εὐρωπαϊστί. Ὁ κ. Καλλιάδης ἀναπτύξας τὰς ἀρετὰς τοῦ δις πατριαρχεύσαντος ἀοιδίμου Γρηγορίου καθυποβάλλει τὴν ἑξῆς πρότασιν·

Ὁ Σύλλογος ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ ἀοιδίμου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γρηγορίου τοῦ ς' διακόπτει τὴν συνεδρίασιν αὐτοῦ κατὰ τὴν ἑσπέραν ταύτην πρὸς ἔνδειξιν πένθους. Ἐντέλλεται δὲ τῷ προεδρείῳ παραστῆναι εἰς τὴν κηδείαν ἐν σώματι.

Τῆς προτάσεως ταύτης ὁμοφώνως γενομένης ἀποδεκτῆς διακόπτεται ἡ συνεδρίασις.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΧΑΘ'.

(Τακτική).

Τῇ 15/27 Ἰουνίου 1882.

Προεδρεύοντος τοῦ κ. **Σπ. ΜΑΥΡΟΓΕΝΟΥΣ.**

Ἀναγνωσθέντων καὶ ἐπικυρωθέντων τῶν πρακτικῶν τῆς ἡγουμένης συνεδριάσεως ἀνακοινοῦται ὡς ἑξῆς ἡ

ἀλληλογραφία·

Ἐπιστολή, τοῦ κ. Ἱ. Βασματζίδου, ἀπὸ 27 μαΐου, ἀγγέλλοντος ὅτι ἕνεκα τῶν πολλῶν αὐτοῦ ἀσχολιῶν ἀδυνατεῖ ἀποτελέσαι μέλος τῆς Φιλολογικῆς ἐπιτροπῆς.

Τοῦ κ. Κ. Καλλιάδου τῆς αὐτῆς ἡμερομηνίας ἀγγέλλοντος ὅτι ἀποδέχεται τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ ὡς μέλους τῆς Ἐπιστημονικῆς ἐπιτροπῆς.

Τοῦ ἰδίου τῆς αὐτῆς ἡμερομηνίας δι' ἧς ἀγγέλλει ὅτι ἕνεκα τῶν ἀσχολιῶν αὐτοῦ ἀδυνατεῖ ἀποτελέσαι μέλος τῆς Ἐκπαιδ. ἐπιτροπῆς.

Τῆς Φιλολογικῆς ἐπιτροπῆς, ἀπὸ 30 μαΐου, δι' ἧς ἀγγέλλει, ὅτι ἐν τῇ συνεδριάσει αὐτῆς τῆς 28 λήξαντος λαβοῦσα ὑπ' ὄψιν τὴν εἰς αὐτὴν παραπεμφθεῖσαν αἴτησιν τοῦ κ. Ν. Πολίτου περὶ ἐκδόσεως τοῦ Ἀριστοφάνους διὰ τὴν Ζωγράφειον ἑλληνικὴν βιβλιοθήκην ἀπεδέξατο τὴν αἴτησιν καὶ παρακαλεῖ ὅπως συστηθῇ τῷ κ. Ν. Γ. Πολίτῃ ἡ ἀκριβὴς τήρησις τοῦ προγράμματος.

Τῆς Ἐπιστημονικῆς ἐπιτροπῆς, ἀπὸ 1/13 ἰουνίου, ἀγγελλούσης ὅτι ἐξελέξατο πρόεδρον μὲν αὐτῆς τὸν κ. Σ. Ἀριστάρχην, γραμματέα δὲ τὸν κ. Γ. Καραθεοδωρῆ.

Τοῦ ἐν Αἴνῳ κ. Μ. Σ. Μιχαλοπούλου, Διευθυντοῦ τῆς Κουτσουρελείου Ἑλλην. Σχολῆς δι' ἧς ἐξαιτεῖται πρὸς ἔκδοσιν τῆς παραφράσεως τοῦ Λουκιανοῦ τὴν συνδρομὴν τοῦ Συλλόγου.

Τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς ἐξαιτουμένης τὴν ἄδειαν πρὸς ἔκδοσιν καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο Ἀρχαιολογ. παραρτήματος, καὶ πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Κώδηκος, μεταφράσεις καὶ ἄλλας ἐργασίας, πίστωσιν εἴκοσι λιρῶν.

Τῆς αὐτῆς ἐπιτροπῆς αἰτουμένης τὴν διὰ τὸ ἀναγνωστήριον πρόσκτησιν τοῦ Numismatic Chronicle ὡς ἀναγκαιοῦντος διὰ τὰς νομισματικὰς μελέτας αὐτῆς καὶ παρακαλούσης ὅπως γένωνται ἐνέργειαι διὰ τὴν τακτικὴν ἀποστολὴν τοῦ *Bulletin de Correspondance Hellénique.*

Τοῦ σχολάρχου τῆς ἐν Σταυροδρομίῳ ἑνοριακῆς σχολῆς τῆς Παναγίας κ. Χρ. Χατζηχρήστου παρακαλοῦντος τὸν Σύλλογον, ὅπως χορηγήσῃ διὰ τὰς ἐξετάσεις τοῦ νηπιαγωγείου καὶ τῆς σχολῆς 100 καθίσματα.

Τοῦ κ. Ἱ. Δ. Ἀριστοκλέους, ἀντιπροέδρου τῆς ἑταιρίας *Παλλάδος*, ἀπὸ 5 τρέχ., ἐξαιτουμένου ὅπως δοθῶσι καθίσματα διὰ τὰς ἐξετάσεις τοῦ Παρθεναγωγείου αὐτῆς.

Τοῦ ἐνταῦθα Συλλόγου *Παρθενῶνος*, ἀπὸ 9 τρέχοντος, δι' ἧς παρακαλεῖ τὸν Σύλλογον ὅπως παραχωρήσῃ αὐτῷ τὴν ἄδειαν τοῦ ποιεῖν τὰς γενικὰς συνεδριάσεις αὐτοῦ ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Συλλόγου.

Τοῦ Ἐξ. κ Χρ. ἐφένδη Ζωγράφου, ἀπὸ 6 τρέχοντος, δι' ἧς ἀγγέλλει, ὅτι ἔδωκε διαταγὴν εἰς τὸ ἐνταῦθα γραφεῖον αὐτοῦ ὅπως μετρηθῇ τῷ Συλλόγῳ τὸ ἐτησίως ὡρισμένον ἑκατοντάλιρον ποσὸν τῶν βραβείων τοῦ περὶ τῶν ζώντων μνημείων διαγωνίσματος.

Τοῦ ἐνταῦθα Ἠπειρωτικοῦ Συλλόγου, ἀπὸ 11/23 τρέχ., δι' ἧς ἀπαντῶν οὗτος εἰς τὴν ἀπὸ 8/20 τρέχοντος ἐπιστολὴν τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου ἀφορῶσαν τὴν μετάθεσιν τοῦ Ἀναγνωστηρίου εἰς τὸ δωμάτιον, ἐν ᾧ εἰσὶ τὰ ἀρχεῖα τοῦ Ἠπειρωτικοῦ Συλλόγου, ἐκφράζει παράπονα ἐπὶ τῇ γενομένῃ αὐτῷ αἰτήσει.

Τοῦ κ. Δ. Ξανθοπούλου, α' γραμματέως τῶν Πατριαρχείων δι' ἧς γνωστοποιεῖ ὅτι ἀπὸ τοῦ 1878 ἔπαυσεν εἶναι μέλος τοῦ Συλλόγου.

Τοῦ κ. Ἀλεξ. Σεβαστοπαύλου ἀγγέλλοντος ἐπίσης ὅτι πρὸ πολλοῦ χρόνου ἔπαυσε τοῦ εἶναι μέλος τοῦ Συλλόγου.

Τοῦ Dr Ch. Pellarin γνωστοποιοῦντος ἐκ μέρους τῆς γυναικαδέλφης αὐτοῦ κ. Α. Littré καὶ τῆς θυγατρὸς αὐτῆς τὸν θάνατον τοῦ συζύγου καὶ πατρὸς αὐτῶν E. Littré μέλους ἐπιτίμου τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου.

Τοῦ κ. Κ. Ἰσμυρλίδου κοινοποιοῦντος ὅτι πρὸ πολλοῦ οἰκειοθελῶς ἔπαυσε τοῦ εἶναι μέλος τοῦ Συλλόγου.

Τῶν καταστημάτων Ἀνδρ. Κορομηλᾶ ἐξ

Ἀθηνῶν, ἀπὸ 12 τρέχοντος, συνοδευομένη ὑπὸ ἀγγελίας περὶ ἐκδόσεως νέου χάρτου τῆς Ἠπειρο-Θεσσαλίας ὑπὸ Μ. Θ Χρυσοχόου. Τὰ καταστήματα ἀγγέλλουσιν ὅτι τὸν χάρτην τοῦτον πωλοῦσιν εἰς συλλόγους καὶ ἀδελφότητας ἀντὶ 19 φράγκων, διὰ δὲ τὸν ἐγγράψοντα πλείους τῶν πέντε ἀντιτύπων γίνεται ἔκπτωσις 5 %.

Τοῦ κ. Γ. Σοφοκλέους ἐξ Ἀθηνῶν, ἀπὸ 12 ἰουνίου, ἀγγέλλοντος ὅτι ἐν ἀγνοίᾳ αὐτοῦ ἀπηλείφθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκ τοῦ περιοδικοῦ τοῦ Συλλόγου, ὅτι περὶ τούτου ἔγραψεν ἄλλοτε εἰς τὸν Σύλλογον καὶ ὅτι οὐκ ἠξιώθη ἀπαντήσεως. Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ τοῦ ἀποτελεῖν μέλος τοῦ Συλλόγου οἱ πολυειδεῖς αὐτοῦ ὑπὲρ τοῦ Συλλόγου ἀγῶνες δύνανται ν' ἀπαντήσωσιν.

Τοῦ κ. Ἐλευθ. Ταπεινοῦ, ἀπὸ 12 ἰουνίου, γνωστοποιοῦντος ὅτι οὐκ οἶδεν ὅπως τὸ ὄνομα αὐτοῦ οὐκ ἔσχε χῶραν ἐν τῷ περιοδικῷ τοῦ Συλλόγου, εἰ καὶ ἡ συνδρομὴ ἐλήφθη μέχρι τοῦ 1876, ἀπὸ δὲ τούτου οὐδόλως τῷ ἠτήθη ἀναχωρήσαντι εἰς Ἀθήνας. Περὶ δὲ τοῦ περιοδικοῦ ἀγγέλλει ὅτι μόνον τὸν Ε' τόμον ἔλαβεν εἰ καὶ ἄλλοτε ἀνηνέχθη περὶ τούτου εἰς τὸ γραφεῖον. Ὅθεν παρακαλεῖ ὅπως τὸ ὄνομα αὐτοῦ καταχωρισθῇ ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν μελῶν, ὅπως τῷ πεμφθῶσι τὰ περιοδικά, καὶ ὅπως, ἕνεκα τῆς συμβάσης ἀπουσίας, τῷ ἐπιτραπῇ ἵνα ποιήσηται ἔναρξιν τῆς συνδρομῆς αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ Κ' συλλογικοῦ ἔτους (παρόντος).

Τῆς κυρίας Κ. Κεχαγιᾶ ἥτις ἀγγέλλουσα ὅτι οὐδέποτε ἔλαβε γνῶσιν τοῦ κανονισμοῦ τοῦ Συλλόγου καὶ ὅτι οὐδὲν περιοδικὸν τῇ ἀπεστάλη ποτέ, παρακαλεῖ ὅπως τῇ σταλῶσι τά τε περιοδικὰ καὶ ὁ κανονισμὸς καὶ οὕτω γνῶσιν λαμβάνουσα τῶν δικαιωμάτων αὐτῆς μὴ παραμελῇ εἰς τὸ ἑξῆς καὶ τὰ καθήκοντα αὐτῆς.

Τῶν κ. κ. Μ. Βελλογιάννη καὶ Θ. Κοσούδη ἀπὸ 15/27 τρέχοντος δι' ἧς κοινοποιοῦσι τῷ Συλλόγῳ ὅτι ἡ ἀνατεθεῖσα αὐτοῖς ἐντολὴ πρὸς ἐξέλεγξιν τοῦ Ταμείου τοῦ Συλλόγου οὐκ ἔστιν ὅπως ἐκτελεσθῇ πρὸ τῆς ἐπανόδου τοῦ κ. Ν. Βαμβάκη, ταμίου τοῦ Συλλόγου.

Τοῦ κ. Κ. Καραπάνου, ἀπὸ 12/24 ἰουνίου, γνωστοποιοῦντος τὴν ἀποστολὴν συναλλαγματικῆς ἐκ 500 φράγκων, βραβείου τοῦ ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ ἀγῶνι βραβευθέντος κ. Τσιάκα διὰ τὴν Ἱερὰν αὐτοῦ ἱστορίαν.

Τεθέντος δὲ τοῦ ζητήματος τῆς πιστώσεως τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς, ἣν αὕτη διὰ τῆς ἀνωτέρω φερομένης ἐπιστολῆς αὐτῆς αἰτεῖται, οἱ κ. κ. **Ἠπ. Βασιάδης** καὶ **Κ. Κάλλιάδης** ἐκφέρουσι γνώμην, ἥτις καὶ γίνεται ἀποδεκτή, ὅπως παραπεμφθῇ αὕτη τῇ Οἰκονομικῇ ἐπιτροπῇ ἥτις νὰ λάβῃ αὐτὴν ὑπ' ὄψιν κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ προϋπολογισμοῦ. Ὁ κ. Κ. Καλλιάδης προτείνει ἵνα γένηται καὶ τις σύστασις ὑπὸ τοῦ προέδρου τῇ Οἰκονομικῇ ἐπιτροπῇ καθότι ἡ Ἀρχαιολογικὴ ἐπιτροπὴ εἰργάσθη καὶ ἐργάζεται μετὰ ζήλου ὑπὲρ τοῦ Συλλόγου.

Περὶ δὲ τῆς ἀνωτέρω φερομένης ἐπιστολῆς τοῦ Ἠπειρωτικοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου ὁ κ. **Ἠπ. Βασιάδης**, ὡς πρόεδρος αὐτοῦ, λέγει ὅτι ὁ Ἠπειρωτ. Σύλλογος, καίτοι ὡς ἐκ τῆς ἐπιστολῆς αὐτοῦ καταδείκνυται, δικαιοῦται παραπονεῖσθαι, σεβόμενος τὸν Φιλολογικὸν Σύλλογον ὡς πατέρα αὐτοῦ, παραχωρεῖ τὸ δωμάτιον, ὃ νῦν κατέχει, ἐπὶ τῷ ὅρῳ νὰ παραχωρηθῇ αὐτῷ ἕτερον ἐν τῷ Συλλόγῳ.

Τούτου δεκτοῦ γενομένου ὁ Σύλλογος ἐκφράζει τὴν βαθεῖαν αὐτοῦ λύπην ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ ἐπιτίμου μέλους αὐτοῦ Ε. Littré καὶ ἀποφασίζει πέμψαι συλλυπητήριον γράμμα τῇ χήρᾳ τοῦ ἀοιδίμου.

Ἀκολούθως ὁ κ. *Πρόεδρος* ἀγγέλλει ὅτι ὁ κ. Ν. Βαμβάκης, ταμίας τοῦ Συλλόγου, ἀνεχώρησεν ἄφνης καὶ ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ προέδρου. Ἐγκατέλιπε δ' αὐτὸς ἕτερον ἀνθ' ἑαυτοῦ.

Ὁ κ. **Ν. Παρανίκας** προτείνει ν' ἀναπληρώσῃ προσωρινῶς τὸν κ. Βαμβάκην ὁ πρόεδρος τῆς Οἰκονομικῆς ἐπιτροπῆς.

Ὁ κ. **Θ. Σαλτέλης** θεωρεῖ περιττὸν τοῦτο, ἀφοῦ ὁ κ. Βαμβάκης ἀφῆκεν ἀναπληρωτὴν ἐνεργοῦντα ὑπ' εὐθύνην αὐτοῦ.

Ὁ κ. **Γ. Καραθεοδωρῆ** θεωρεῖ τὴν γενομένην ἀναπλήρωσιν οὐδόλως ἐπαρκῆ, καθότι εἰσὶ λόγοι πρακτικοὶ κατ' αὐτῆς. Τοιοῦτος δ' ἐστὶ καὶ ἡ ἐξέλεγξις, ἥτις ὡς ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἐπιστολῆς τῆς ἐξελεγκτικῆς ἐπιτροπῆς δηλοῦται, οὐ δύναται γενέσθαι ἀπουσιάζοντος τοῦ ταμίου. Ὁ κ. Γ. Καραθεοδωρῆ φρονεῖ ὅτι δέον ἵνα ἀναπληρωθῇ ὁ ταμίας.

Ὁ κ. **Ἠπ. Βασιάδης** προτείνει ὅπως μὴ διορισθῇ ἕτερος μὲν ἀντὶ τοῦ ταμίου, ἀλλ' ὁρισθῇ λογιστὴς οὗ ἐν γνώσει νὰ γίνηται πᾶσα δαπάνη.

Ὁ κ. *Πρόεδρος* λέγει ὅτι ἡ πρότασις αὕτη τοῦ κ. Βασιάδου μελετηθήσεται ὑπὸ τοῦ προεδρείου.

Ἀποφασισθέντος δὲ ὅπως ἔν γε τῷ παρόντι ἀφεθῶσι τὰ πράγματα ὡς ἔχουσιν, ἀγγέλλονται αἱ τῶν βιβλίων προσφοραὶ καὶ ἐκφράζονται εὐχαριστίαι τοῖς ταύτας ποιησαμένοις.

Ἀγγέλλεται δὲ τὸ δεύτερον καὶ ψηφοφορίας γενομένης γίνεται δεκτὸς τακτικὸν μέλος ὁ κ. Σακ. Μαγκλῆς, ζωγράφος.

Ἀγγέλλονται τὸ πρῶτον μέλος μὲν ἀντεπιστέλλον ὁ κ. Ἰ. Σακελλίων, σχολάρχης τῆς ἐν Πάτμῳ Ἑλλην. Σχολῆς, προτεινόμενος ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς, τακτικὰ δὲ μέλη ὁ θεοφιλέστατος ἐπίσκοπος Ἐ'ρηνουπόλεως κ. Φώτιος, ἀρχιερατικῶς προϊστάμενος τῶν ὀρθοδόξων ναῶν Σταυροδρομίου, προτεινόμενος ὑπὸ τῶν κ. κ. Κ. Καλλιάδου, Σπ. καὶ Α. Μαυρογένους· ὁ κύριος A. Gonzalez del Campillo, γραμματεὺς τῆς ἐνταῦθα ἱσπανικῆς πρεσβείας, προτεινόμενος ὑπὸ τοῦ προεδρείου, καὶ ὁ κ. Γ. Τσιάκας, δημοδιδάσκαλος, προτεινόμενος ὑπὸ τῶν κ. κ. Θ. Σαλτέλη, Ἠπ. Βασιάδου καὶ Ν. Παρανίκα.

Μετὰ ταῦτα λύεται ἡ συνεδρίασις.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΧΜ'.

(Τακτική).

Τῇ 22 Ἰουνίου 1881.

Προεδρεύοντος τοῦ ἑτέρου τῶν ἀντιπροέδρων κ. **Κ. ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ.**

Ἀναγνωσθέντων καὶ ἐπικυρωθέντων τῶν πρακτικῶν τῆς ἡγουμένης συνεδριάσεως ἀνακοινοῦται ὡς ἑξῆς ἡ

ἀλληλογραφία·

Ἐπιστολή, τοῦ κ. Hugo Kutschera, εὐχαριστοῦντος τῷ Συλλόγῳ ἐπὶ τῇ ἐκλογῇ αὐτοῦ ὡς μέλους τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς.

Τοῦ κ. Σ. Α. Μανασσείδου, ἀπὸ 14 παρόντος, εὐχαριστοῦντος τῇ Φιλολογικῇ ἐπιτροπῇ ἐπὶ τῇ εὑρεσει αὐτῆς κρίσει ἐπὶ τῆς πραγματείας αὐτοῦ τῆς διὰ τὸ Ζωγράφειον διαγώνισμα τῶν ζώντων μνημείων ἀποσταλείσης, καὶ ἀγγέλλοντος ὅτι διορίζει ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ πρὸς παραλαβὴν τῶν δέκα λιρῶν τὸν κ. Γεώργιον Εὐσταθίου Αἰνίτην. Πρὸς δὲ ἐξαιτεῖται τὴν ἐπιστροφὴν τεσσάρων μουσικῶν βιβλίων, τῷ Συλλόγῳ ἀποσταλέντων, καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ διὰ τὸν Καραπάνειον ἀγῶνα ἀποσταλεῖσαν Ἱερὰν Ἱστορίαν εἴτε βραβευθεῖσαν, εἴτε μή. Ἐντέλει δὲ ἀγγέλλει προσφορὰν χειρογράφου τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Συλλόγου.

Τοῦ Ἐπιτελείου τῶν μηχανικῶν τοῦ στρατοῦ τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς, ἀπὸ 16 φθίνοντος, ἀγγέλλοντος ὅτι ἀπέστειλε τῇ Σμιθσωνείῳ Ἀκαδημίᾳ ὅπως πέμψῃ τῷ ἡμετέρῳ Συλλόγῳ ἀντίτυπον τοῦ Ζ' τόμου (*Ὀδοντοριθμοῦ*) περιέχον ἔκθεσιν περὶ τῆς τοῦ 40 παραλλήλου γεωλογικῆς ἐρεύνης ὑπὸ τοῦ κ. Clarence King.

Τῆς κ. Ἀθηνᾶς Ἰατροπούλου, ἐξαιτουμένης τέσσαρας δωδεκάδας καθισμάτων τοῦ Συλλόγου διὰ τὰς ἐξετάσεις τοῦ ὑπ' αὐτῆς διευθυνομένου ἑλληνογαλλικοῦ Παρθεναγωγείου.

Τοῦ κ. Ν Γρυπάρη, ἐκ τοῦ βιβλιοπωλείου Λ. Κορομηλᾶ, πιστοποιοῦντος ὅτι τὰ ἐν Ἀθήναις Καταστήματα Λ. Κορομηλᾶ ἀνέλαβον τὴν ἔκδοσιν τῶν Γραφικῶν Ἱστοριῶν τοῦ κυρίου Γ. Ι. Τσιάκα.

Τοῦ κ. Γ. Τσιάκα, ἀπὸ 22 παρόντος, παρακαλοῦντος τὸν Σύλλογον ὅπως ἐφοδιάσῃ αὐτὸν διὰ καταλλήλου πιστοποιητικοῦ, ὡς ἐπιθυμοῦντος νὰ τύχῃ καὶ τῆς ἐπιδοκιμασίας τῆς Ἱερᾶς Συνόδου διὰ τὰς ἄρτι βραβευθείσας Γραφικὰς αὐτοῦ Ἱστορίας.

Περὶ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ κ. Μανασσείδου ὁ κ. **Γ. Καραθεοδωρῆ** λέγει ὅτι κατὰ τὸν Κανονισμὸν τὰ τῷ Συλλόγῳ ἀποστελλόμενα ἔγγραφα οὐκ ἐπιστρέφονται ἀλλὰ μόνον ἀντίγραφον αὐτῶν δύναται ληφθῆναι. Ὁ δὲ κ. **Θ. Σαλτέλης**, ὅτι τὰ τέσσαρα ζητούμενα μουσικὰ βιβλία ἐπεστράφησαν ἀμέσως τῷ κομίσαντι ὑπὸ τοῦ κ. Βασιάδου καὶ κατ' ἀκολουθίαν παρ' αὐτοῦ (τοῦ κομίσαντος) ὁ κ. Μανασσείδης δέον αἰτήσασθαι ὅ,τι παρὰ τοῦ Συλλόγου αἰτεῖται.

Ἀκολούθως γίνονται ἀποδεκταὶ αἱ αἰτήσεις τῆς τε κ. Ἀθ. Ἰατροπούλου περὶ παραχωρήσεως καθισμάτων καὶ τοῦ κ. Γ. Τσιάκα περὶ παραχωρήσεως πιστοποιητικοῦ διὰ τὴν Ἱερὰν Σύνοδον.

Εἶτα ἀγγέλλονται αἱ τῶν βιβλίων προσφοραὶ καὶ ἐκφράζονται εὐχαριστίαι τοῖς ταύτας ποιησαμένοις.

Ψηφοφορίας γενομένης γίνονται δεκτοὶ ὡς μέλη τοῦ Συλλόγου ἅπαντες οἱ ἐν τῇ ἡγουμένῃ συνεδριάσει προταθέντες. Ἀγγέλλεται δὲ τὸ πρῶτον ὡς ἀντεπιστέλλον μέλος ὁ κ. Γ. Σοφοκλῆς (τέως τακτικὸν) ἐν Ἀθήναις, προτεινόμενος ὑπὸ τοῦ προεδρείου.

Ἀκολούθως ὁ κ. **Γ. Καραθεοδωρῆ** ἀναγινώσκει τὴν «περὶ ἐφαρμογῆς τοῦ Ἠλεκτρισμοῦ εἰς τὸν δημόσιον φωτισμὸν» πραγματείαν αὐτοῦ. Ὁ κ. Καραθεοδωρῆ ἀναπτύξας τὰ τῆς παραγωγῆς τοῦ ἠλεκτρισμοῦ διὰ τῶν στηλῶν φαινόμενα ἐξετάζει τὴν αἰτίαν δι' ἣν ὁ δι' ἠλεκτρισμοῦ φωτισμὸς τοσοῦτον ἐβράδυνεν ἐφαρ-

μοσθῆναι καὶ ἀποδίδωσιν αὐτὴν εἰς τὸ πολυδάπανον τοῦ ψευδαργύρου ὡς καυστικῆς οὕτως εἰπεῖν ὕλης. Ἡ τοῦ Faraday ἀνακάλυψις τῶν παρεισάκτων ρευμάτων ἔλυσε τὸ ζήτημα τοῦτο. Αἱ στῆλαι ἀνεπληρώθησαν δι' ἀτμομηχανῶν καὶ ὁ ψευδάργυρος διὰ τοῦ ἄνθρακος. Εἶτα ὁ κ. Καραθεοδωρῆ ἀναφέρει τοὺς χρησιμοποιήσαντας τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ Faraday ἐν οἷς ὁ Nollet, Halmes (διὰ τῆς μηχανῆς de l'Alliance), Wilde, Siemens, Wheatstone, Gramme, Loutin, Edison κτλ. Ἕτεροι δὲ πάλιν ἠσχολήθησαν, ἀναφέρει ὁ κ. Τ. Καραθεοδωρῆ, περὶ τὴν ἐξεύρεσιν λαμπροῦ καὶ κανονικοῦ φωτός, οἱ Lerrin, Wallace, Mersamme Reynier, Edison κλπ. κλπ. Αἱ τῶν προμνημονευθέντων ἐπιστημόνων μηχαναὶ ἅπασαι δι' ἀτμοῦ κινούμεναι εἰσὶ σχετικῶς ὀλιγοδάπανοι· τοσοῦτον δὲ ὥστε καὶ μετὰ τοῦ φωταερίου ἠδυνήθησαν ἐπιτυχῶς νὰ συναγωνισθῶσιν. Ἤδη δὲ ἐν τοῖς πεπολιτισμένοις κράτεσιν οὐ μόνον φάροι φωτίζουσι δ' ἠλεκτρικοῦ φωτός, ἀλλὰ καὶ ὁδοὶ καὶ πλατεῖαι καὶ καταστήματα, μετ' οὐ πολὺ δὲ βεβαίως καὶ αἱ οἰκίαι δι' αὐτοῦ τοῦ μέσου φωτισθήσονται.

Μετὰ τὸ πέρας τοῦ λόγου τοῦ κ. Τ. Καραθεοδωρῆ οὐδενὸς τὸν λόγον αἰτησαμένου διαλύεται ἡ συνεδρίασις.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΧΜΑ'.

(Ἔκτακτος).

Τῇ 30 Ἰουνίου 1881.

Προεδρεύοντος τοῦ κ. **Σπ. ΜΑΥΡΟΓΕΝΟΥΣ.**

Ὁ κ. **Γ. Καθαρεοδωρῆ** εἰσάγει καὶ γνωστοποιεῖ τὸ ἀπασχολῆσον τὴν συνεδρίασιν ταύτην ζήτημα. Τὸ ζήτημα τοῦτο ἐστὶ ἡ ἔκδοσις ὑπὸ τοῦ κ. Γ. Δημητριάδου τοῦ χάρτου, ὃν τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ κ. Α. Γ. Πασπάτη ἐπεξειργάσθη ἡ Ἀρχαιολογικὴ ἐπιτροπή, ἀναθεῖσα τῷ κ. Γ. Δημητριάδῃ τὴν ἐκτύπωσιν αὐτοῦ. Ὁ κ. Γ. Δημητριάδης ὅμως συνεπείᾳ διαφωνιῶν αὐτοῦ πρὸς τὴν Ἀρχαιολογικὴν ἐπιτροπήν, οὐ μόνον τὸν χάρτην κατεκράτησεν ὡς εἰ ἦν κτῆμα αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἔκδοσιν αὐτοῦ προέβη πρὸς ἰδίαν χρῆσιν. Πρὸς ἀπόδειξιν δὲ τῶν λεγομένων αὐτοῦ ὁ κ. Τ. Καραθεοδωρῆ ἀναγινώσκει τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ὑπὸ τοῦ κ. Γ. Δημητριάδου ἐκδοθέντος χάρτου, ἐν ᾗ ὁ κ. Γ. Δημητριάδης λέγει ὅτι ὁ χάρτης ἐλήφθη ἐξ ἀντιγράφου εὑρισκομένου ἐν τοῖς ἀρχείοις τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου, ἀντιγράφου ληφθέντος ἐκ τοῦ πρωτοτύπου ὑπ' αὐτοῦ τε καὶ τοῦ κ. Κ. Καραθεοδωρῆ πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου τοῦ Μαναράκη. Ἐν τέλει δὲ ὁ κ. Τ. Καραθεοδωρῆ προστίθησιν ὅτι ὁ κ. Δημητριάδης, καίτοι πολλάκις προσκληθείς, ὑπό τε τοῦ παρόντος καὶ τοῦ παρελθόντος προεδρείου ὅπως προσελθὼν δῷ λόγον τῆς τοιαύτης αὐτοῦ πρὸς τὸν Σύλλογον πολιτείας, οὐδέποτε προσῆλθεν.

Ἐπὶ τούτοις ὁ μὲν κ. **Ἠλ. Βασειάδης** λέγει ὅτι ἐπειδὴ ὁ κ. Γ. Δημητριάδης οὐδὲν εἶχε δικαίωμα σφετερίσασθαι κτῆμα τοῦ Συλλόγου, ὡς αὐτὸς πολλάκις ἰδίᾳ τε καὶ δημοσίᾳ παρετήρησεν αὐτῷ, καὶ ἐπειδὴ ἡ πρᾶξις αὕτη τοῦ κ. Δημητριάδου αὐτόχρημα κατάχρησίς ἐστι, προτείνει ὅπως γένηται κατάσχεσις τῶν ὑπὸ τοῦ κ. Δημητριάδου ἐκδοθέντων χαρτῶν καὶ καταδιωχθῇ δικαστικῶς ὁ κ. Δημητριάδης.

Μετὰ πολλὰς συζητήσεις ἡ πρότασις αὕτη γίγνεται δεκτή.

Λύεται ἡ συνεδρίασις.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΧΜΒ'.

(Τακτική).

Τῇ 6/18 Ἰουλίου 1881.

Προεδρεύοντος τοῦ κ. **Σπ. ΜΑΥΡΟΓΕΝΟΥΣ.**

Ἀναγνωσθέντων καὶ ἐπικυρωθέντων τῶν πρακτικῶν τῆς ἡγουμένης τακτικῆς συνεδριάσεως ἀνακοινοῦται ὡς ἑξῆς ἡ

ἀλληλογραφία·

Ἐπιστολή, τοῦ κ. Γ. Δ. Ζηκίδου, ἐξ Ἰωαννίνων, ἀπὸ 8 Ἰουνίου, εὐχαριστοῦντος ἐπὶ τῇ ἀπονομῇ τοῦ δεκαλίτρου βραβείου διὰ τὸ ς' τεῦχος τῶν ἠπειρωτικῶν νεοελληνικῶν ἀναλέκτων αὐτοῦ καὶ γνωστοποιοῦντος ὅτι ὥρισε πρὸς παραλαβὴν αὐτοῦ τὸν κ. Ι. Κ. Παγούνην.

Τοῦ κ. Ἀλεξ. Ῥαγκαβῆ, ἀπὸ 22 Ἰουνίου, ἀγγέλλοντος ὅτι ἀπὸ τοῦ 1872 ἐκοινοποίησε τὴν ἐκ τοῦ Συλλόγου παραίτησιν αὐτοῦ.

Τοῦ κ. Ἐπ. Σταματιάδου ἐφόρου τῆς δημοσίας Βιβλιοθήκης καὶ τοῦ ἀρχ. Μουσείου τῆς Σάμου, ἀπὸ 3 Ἰουνίου, ἀγγέλλοντος ὅτι ἡ Ἡγεμονικὴ τῆς Σάμου Κυβέρνησις ἀπεφάσισε τὴν σύστασιν δημοσίας βιβλιοθήκης καὶ ἀρχ. Μουσείου ἐν Σάμῳ, καὶ ἐξαιτουμένου ὅπως ὁ ἡμέτερος Σύλλογος ἐκ τῶν τυχὸν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ αὐτοῦ εὑρισκομένων διπλῶν ἢ πολλαπλῶν βιβλίων ἀποστείλῃ διὰ τοῦ ἐντεῦθεν ἡγεμονικοῦ Γραφείου ἀνὰ ἓν ἀντίτυπον.

Τοῦ κ. Ι. Π. Σιγάλλα, διευθυντοῦ τοῦ ἐν Ἐγρι-Καπῇ σχολείου, ἀπὸ 23 Ἰουνίου, ὑποβάλλοντος τῇ κρίσει τοῦ Συλλόγου ἐν χειρογράφῳ «Στοιχεῖα ἑρμηνείας τῆς Ἱερᾶς Λειτουργίας καὶ τῶν κυριωτέρων ἱερῶν σκευῶν καὶ ἀμφίων», ἐράνισμα ἐκ διαφόρων ἑρμηνειῶν, πρὸς χρῆσιν τῶν δημοτικῶν σχολείων καὶ παντὸς χριστιανοῦ.

Τοῦ κ. Μ. Ἡσαΐου, ἐκ Φαναρίου, ἀπὸ 27 Ἰουνίου, ἀγγέλλοντος ὅτι ἡ κοινότης τῆς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἐφέσου κώμης Ἀξαρίου ἀνέθηκεν αὐτῷ τὴν συλλογὴν διαφόρων βιβλίων διὰ τὴν ἀρτισύστατον βιβλιοθήκην τῆς σχολῆς καὶ ἐξαιτουμένου ὅπως δοθῶσιν αὐτῷ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον τινὰ ἐκ τῶν περιττῶν τῆς τοῦ Συλλόγου βιβλιοθήκης.

Τοῦ κ. Ν. Κ. Ἀηνίου, ἰατροῦ, ἐξ Ἀρτάκης, ἀπὸ 1/13 Ἰουλίου, κοινοποιοῦντος τῷ Συλλόγῳ δεκατρεῖς ἐπιγραφὰς ἑλληνικὰς ἐκ τῶν πέριξ τῆς Ἀρτάκης, ἐξ ὧν αἱ μὲν ἐδόθησαν αὐτῷ ὑπὸ ἀρχαιοκαπήλου τινός, αἱ δὲ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἀντεγράφησαν.

Ἀποφασίζεται ὅπως τὰ ζητούμενα βιβλία δοθῶσι μετὰ τὴν ἐπάνοδον τοῦ βιβλιοφύλακος κ. Θ. Σαλτέλη. Κατὰ πρότασιν δὲ τοῦ κ. Βασιάδου τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Σάμου δοθήσονται μόνον ἐπιστημονικὰ καὶ φιλολογικά.

Εἶτα ἀγγέλλονται αἱ προσφοραὶ καὶ ἐκφράζονται εὐχαριστίαι τοῖς ποιησαμένοις αὐτάς.

Ὁ κ. *Πρόεδρος*, παραχωρήσας τὴν ἕδραν αὐτοῦ τῷ ἑτέρῳ τῶν ἀντιπροέδρων κ. Κ. Ξανθοπούλῳ, ἀναγινώσκει μέρος τῆς «περὶ τηλεφώνου» πραγματείας αὐτοῦ. Μετὰ δὲ τὸ πέρας αὐτῆς ἐπανελθὼν κηρύσσει τὴν διακοπὴν τῶν τακτικῶν ἐργασιῶν ἐπὶ τῷ θέρει καὶ διαλύει τὴν συνεδρίασιν.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΧΜΓ'.

(Τακτική).

Τῇ 28 Σεπτεμβρίου 1881.

Προεδρεύοντος τοῦ κ **Σπ ΜΑΥΡΟΓΕΝΟΥΣ.**

Ἀναγνωσθέντων καὶ ἐπικυρωθέντων τῶν πρακτικῶν τῆς ἡγουμένης συνεδριάσεως, ἀνακοινοῦται ὡς ἑξῆς ἡ

ἀλληλογραφία.

Ἐπιστολή, τοῦ κ. Κυριακοῦ Μήτσορα ἐκ Φιλιππουπόλεως, ἀπὸ 19 Ἰουνίου, εὐχαριστοῦντος τῷ Συλλόγῳ, ὡς μνησθέντι αὐτοῦ μετὰ τοσοῦτον χρόνον, καὶ ἀγγέλλοντος ὅτι, οὐ μόνον οὐδεμία παρ' αὐτοῦ συγκατάθεσις ὑπῆρξε πρὸς ἀπάλειψιν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν τακτικῶν τοῦ Συλλόγου μελῶν ἀλλὰ καὶ μετ' ἐκπλήξεως ἅμα καὶ ἀπορίας ἤκουσε τοῦτο. Διαμαρτυρόμενος δὲ λέγει ὅτι ἐννοεῖ νὰ θεωρῆται ὡς τακτικὸν μέλος, ὅτι οὐδέποτε αὐτῷ τε καὶ τοῖς ἄλλοις ἐκεῖ πολλοῖς μέλεσιν ἐστάλη περιοδικόν, ἐκτὸς τοῦ α' τόμου, καὶ ὅτι καίτοι κατὰ τὸ 1878—79 ἔγραψεν αἰτῶν τὴν ἀποστολὴν τοῦ περιοδικοῦ, οὐδεμιᾶς ὅμως ἠξιώθη ἀπαντήσεως, ἐνῷ μέχρι τοῦ 1879 τακτικῶς ἀπέστειλε τὰς συνδρομάς του.

Τοῦ κ. Α. Κ. Πελαιολόγου, διευθυντοῦ τῆς ἐν Λεμησσῷ τῆς Κύπρου ἑλλ. ἐφημερίδος *Ἀληθείας*, ἀπὸ 20 Ἰουλίου εὐχαριστοῦντος τῷ Συλλόγῳ ἐπὶ τῇ ἀποστολῇ τοῦ Γ' τεύχους τοῦ περιοδικοῦ καὶ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου.

Τοῦ κ. Ἐμ. Burnouf, ἐκ Παρισίων, ἀγγέλλοντος τὴν παραλαβὴν τοῦ Γ' τεύχους καὶ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου καὶ εὐχαριστοῦντος ἐπὶ τούτῳ τῷ Συλλόγῳ.

Τοῦ Dr H. Dressel, ἀπὸ 21 Ἰουλίου, ἀγγέλλοντος τὴν παραλαβὴν τοῦ τελευταίου περιοδικοῦ μετὰ τοῦ παραρτήματος καὶ εὐχαριστοῦντος ἐπὶ τούτῳ τῷ Συλλόγῳ. Ἡ ἀποστολὴ αὕτη ἐγένετο διὰ τὸ ἐν Ῥώμῃ ἀρχαιολογικὸν γερμανικὸν Ἰνστιτοῦτον.

Τῆς ἐν Βατούμ ἐφορίας τῶν ἑλλ. ἐκπαιδευτηρίων, ἀπὸ 23 Ἰουλίου, δι' ἧς αὕτη ἐξεικονίζουσα διὰ ζωηρῶν χρωμάτων τὴν ἐλεεινὴν κατάστασιν εἰς ἣν εὑρίσκονται τὰ ἐκπαιδευτήρια τῆς κοινότητος, ἐφίστησι τὴν προσοχὴν τοῦ Συλλόγου καὶ ἐξαιτεῖται τὴν σύντονον αὐτοῦ ἀρωγὴν πρὸς πρόληψιν τῆς παντελοῦς αὐτῶν καταστροφῆς.

Τοῦ κ. Henri Weil, καθηγητοῦ τῆς ἑλλ. φιλολογίας ἐν Παρισίοις, εὐχαριστοῦντος τῷ Συλλόγῳ ἐπὶ τῇ ἀποστολῇ τοῦ τελευταίου τεύχους τοῦ περιοδικοῦ μετὰ τοῦ παραρτήματος.

Τοῦ κ. Émile Egger, ἀπὸ 26 Ἰουλίου, εὐχαριστοῦντος τῷ Συλλόγῳ ἐπὶ τῇ ἀποστολῇ τοῦ τελευταίου τεύχους μετὰ τοῦ παραρτήματος καὶ παρακαλοῦντος ὅπως ἀποσταλῶσιν αὐτῷ ὁ Θ', ὁ Γ', ὁ ΙΑ' καὶ ΙΒ' τόμος τοῦ περιοδικοῦ, ὡς ἐλλείποντες.

Τοῦ ἐν Παρισίοις κ. Gustave d'Eichthal ἐκφράζοντος τὰς ἐπὶ τῇ ἀποστολῇ τῶν τελευταίων δημοσιεύσεων τοῦ Συλλόγου εὐχαριστίας αὐτοῦ.

Τῆς Α. Ε. τοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ τῆς γαλλ. δημοκρατίας κ. Barthélémy Saint-Hilaire, ἀπὸ 29 ἰουλίου, ἐκφράζοντος τὰς πρὸς τὸν Σύλλογον εὐχαριστίας αὐτοῦ ἐπὶ τῇ ἀποστολῇ τοῦ τελευταίου τεύχους μετὰ τοῦ παραρτήματος, καὶ τὴν ζωηρὰν αὐτοῦ ἐπιθυμίαν, ὅπως γνωστοποιηθῇ αὐτῷ τί πρὸς τὸν Σύλλογον ὀφείλει.

Τοῦ ἐκ Κέας κ. Γ.'Αγγελίδου, ἀπὸ 29 ἰουλίου, εὐχαριστοῦντος τῷ Συλλόγῳ ἐπὶ τῇ ἀποστολῇ τοῦ Γ' τεύχους μετὰ τοῦ παραρτήματος καὶ γνωστοποιοῦντος ὅτι ἐν καιρῷ εὐθέτῳ ἀποστελεῖ φιλολογικάς, ἐπιστημονικὰς καὶ ἀρχαιολογικὰς πραγματείας.

Τοῦ ἐν Στουτγάρδῃ αὐτοκρατορικοῦ βυρτεμβεργείου Γραφείου «Στατιστικῆς καὶ Τοπογραφίας», ἀπὸ 29 ἰουλίου, εὐχαριστοῦντος τῷ Συλλόγῳ ἐπὶ τῇ ἀποστολῇ τῶν τελευταίων αὐτοῦ δημοσιεύσεων.

Ὡσαύτως τὰς εὐχαριστίας αὐτῶν ἐξέφρασαν ἐπὶ τῇ ἀποστολῇ τοῦ περιοδικοῦ καὶ οἱ ἑξῆς· Κ. Παπαρρηγόπουλος, Ἑλληνικὸς Διδασκαλικὸς Σύλλογος ἐν 'Αθήναις, Ernest Havet ἐν Παρισίοις, ἡ Α. Ἐξ. ὁ Χρηστάκης ἐφέντδης Ζωγράφος ἐν Παρισίοις, Π. Εὐστρατιάδης, Ι. Πανταζίδης, Χ. Πρετεντέρης ἐν 'Αθήναις, Dr Loling, βιβλιοθηκάριος τῆς γερμανικῆς ἀρχαιολογικῆς σχολῆς ἐν 'Αθήναις, Ι. Βελούδης, διευθυντὴς τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης ἐν Βενετίᾳ, Ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως ἐν Νορβηγίᾳ, Παπα-Βασιλείου, Émile Egger ἐν Παρισίοις, Φιλολογικὸς Σύλλογος *Παρνασσὸς* ἐν 'Αθήναις.

Τοῦ κ. 'Αθανασίου Πετρίδου, σχολάρχου Κυπαρισσίας, ἀπὸ 2 αὐγούστου, ἀγγέλλοντος τὴν παραλαβὴν τοῦ Γ' τεύχους μετὰ τοῦ παραρτήματος, εὐχαριστοῦντος ἐπὶ τούτῳ τῷ Συλλόγῳ καὶ ὑπισχνουμένου τὴν ἐν τῷ μέλλοντι ἀποστολὴν ἀναγνωσμάτων καὶ πραγματειῶν αὐτοῦ. Παρατηρεῖ δὲ ὅτι ἀπὸ τοῦ Δ' τόμου τοῦ περιοδικοῦ οὐδεὶς ἕτερος ἀπεστάλη αὐτῷ καὶ παρακαλεῖ ὅπως τῷ ἀποσταλῶσιν οἱ ἐλλείποντες. Πρὸς δὲ ἀγγέλλει τὴν ἀποστολὴν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Συλλόγου δύο αὐτοῦ πονημάτιων, ὧν τὸ μὲν ἐπιγράφεται «'Ανακάλυψις τῆς ἀρχαίας πόλεως 'Αμφείας», τὸ δὲ «'Αρχαιολογικὴ καὶ ἱστορικὴ ἔρευνα περὶ Φαρῶν καὶ Καλαμῶν», ὡς καὶ τριῶν ἐπιγραφῶν ἐπισυναπτομένων ἐν δυσὶ φύλλοις, ἀνακοινωθεισῶν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ κ. Σατουρίνου Χημένέ, διδάκτορος τοῦ ἐν Μαδρίτῃ Πανεπιστημίου.

Τοῦ κ. Π. Α. Οἰκονόμου, ἀπὸ 3 αὐγούστου, εὐχαριστοῦντος τῷ Συλλόγῳ ἐπὶ τῇ ἀποστολῇ τοῦ Γ' τεύχους τοῦ περιοδικοῦ μετὰ τοῦ παραρτήματος καὶ παρακαλοῦντος ὅπως, ἀφ' ἧς ἐποχῆς μεταξὺ τῶν ἀντεπιστελλόντων ἐνεγράφη μελῶν τοῦ Συλλόγου οὐδένα ἕτερον τόμον ἔλαβε.

Τῆς ἐφορίας τῶν ἐν Σιλιστρίᾳ ἑλληνικῶν σχολῶν καὶ 'Εκκλησίας, ἀπὸ 6 αὐγούστου, ἐξαιτουμένης παρὰ τοῦ Συλλόγου, ὅπως φροντίσῃ περὶ ἀποστολῆς καλλιφώνου ψάλτου ὑποχρεουμένου νὰ ψάλλῃ δεξιόθεν ἐν τῇ 'Εκκλησίᾳ καὶ νὰ διδάσκῃ ἐν τῇ σχολῇ, ἀγγείλῃ δὲ ἅμα αὐτῇ τὸν αἰτηθησόμενον μισθόν.

Τῆς ἐν Κίῳ Φιλεκπαιδευτικῆς τῶν Κιανῶν 'Αδελφότητος, ἀπὸ 1 ἰουλίου, γνωστοποιούσης τὰς τέως ἐνεργείας αὐτῆς καὶ τὴν ἀποστολὴν εἴκοσι καὶ πέντε ὀθωμανικῶν λιρῶν ἵνα ἀποσταλῶσι τῇ 'Εθνικῇ τῆς Ἑλλάδος Τραπέζῃ καὶ ὁμοῦ μετὰ τῶν τόκων τῶν τεσσάρων ὁμολογιῶν ὑπ' ἀριθ. 2762, 3589, 4702, καὶ 8044 ἐκδοθῇ νέα ὁμολογία ἐπὶ 16 ὁλόκληρα ἔτη.

Τοῦ ἐν Παρισίοις βιβλιοπώλου G. Pédone Lauriell, ἀπὸ 9 αὐγούστου, ἀγγέλλοντος τὴν ἀποστολὴν ἐσωκλείστως τοῦ αἰτηθέντος καταλόγου βιβλίων, τοῦ φέροντος ἡμερομηνίαν 28 φεβρουαρίου 1873.

Τῆς ἐν 'Ερζιγκιάνῃ (Μεσοποταμίᾳ) ἑλλην. Κοινότητος, ἀπὸ 14 αὐγούστου, ἥτις περιγράφουσα τὸν μέγαν κίνδυνον, ὃν διατρέχει ὁ ἑλληνισμὸς εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα, ἐφίστησι τὴν προσοχὴν τοῦ Συλλόγου καὶ ἐξαιτεῖται τὴν σύντονον ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν αὐτοῦ ἀρωγήν.

Τοῦ κ. Β. 'Αργυροπούλου, ἐξ 'Αλεξανδρείας, ἀπὸ 15 αὐγούστου, εὐχαριστοῦντος τῷ Συλλόγῳ ἐπὶ τῇ ἀποστολῇ τοῦ Γ' τεύχους μετὰ τοῦ παραρτήματος καὶ παρακαλοῦντος ὅπως ὁ Σύλλογος αἰτήσῃ παρὰ τοῦ ἰατροῦ κ. Ε. Πυλαρινοῦ 100 σώματα ἀνθρωπολογίας, περὶ ὧν, καίτοι πρὸ ἔτους ἀποσταλέντων, οὐδεμίαν πλὴν τῆς ἐπιστολῆς περὶ τῆς παραλαβῆς ἔσχε πληροφορίαν. Συνίστησι δ' ἐν τέλει τῷ Συλλόγῳ τὸν ἐν Καίρῳ ἰατρὸν κ. Ε. Οἰκονομόπουλον ὡς δυνάμενον νὰ ὠφελήσῃ διὰ τῶν γνώσεων καὶ συγγραφῶν αὐτοῦ.

Τῆς ἐν Κίῳ φιλεκπαιδ. ἀδελφότητος τῶν Κιανῶν, ἀπὸ 16 αὐγούστου, ἀποστελλούσης ἑτέρας 15 λίρας, ἵνα πεμφθῶσιν εἰς τὴν ἐθνικὴν τράπεζαν τῆς Ἑλλάδος, καὶ σὺν τοῖς τόκοις τῶν τεσσάρων προμνησθεισῶν καὶ ταῖς 25 προαποσταλείσαις ἐκδοθῇ νέα ὁμολογία διὰ 16 ἔτη. Πρὸς δὲ ἀποστέλλει καὶ τὸν ἰσολογισμὸν τῆς Ε' καὶ ς' περιόδου αὐτῆς.

Τοῦ κ. Ι. Π. Βαλαβάνη, ἀπὸ 23 Αὐγούστου ἀγγέλλοντος ὅτι διορίζει πληρεξούσιον αὐτοῦ πρὸς παραλαβὴν τοῦ δεκαλίτρου βραβείου τοῦ ἀπονεμηθέντος αὐτῷ ἐν τῷ Ζωγραφείῳ ἀγῶνι περὶ ζώντων μνημείων τὸν κύριον Σωφρόνιον Λαζαρίδην.

Τοῦ κ. Γ. Δεστούνη, ἐκ Πετρουπόλεως, ἀπὸ 25 αὐγούστου, εὐχαριστοῦντος τῷ Συλλόγῳ ἐπὶ τῇ ἀποστολῇ τοῦ Γ' τεύχους μετὰ τοῦ παραρτήματος καὶ ἀγγέλλοντος τὴν ἀποστολὴν τεσσάρων αὐτοῦ πραγματειῶν τῶν ἑξῆς, ἀνὰ δύο ἀντίτυπα· α') τοῦ «'Αρμούρη», ᾄσμα δημοτικὸν τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, β') τὸν «Θρῆνον», ποίημα τῆς ἐποχῆς τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως τῶν 'Αθηνῶν· γ') τὸ «τοῦ Ξανθίνου» ᾄσμα δημοτικὸν Τραπεζοῦντος καὶ δ' τὴν ἀνάλυσιν ἀμφισβητουμένης τινὸς ἑλληνικῆς ἐπιγραφῆς.

Τοῦ P. Schroeder, ἀπὸ 10 σεπτεμβρίου, ἀγγέλλοντος ὅτι τῇ ἐντολῇ τοῦ κ. Kiepert ἀποστέλλει χάρτην γεωγραφικὸν, συμπληρωματικὸν τοῦ γενικοῦ χάρτου τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας.

Τοῦ κ. Κ. Καλλιάδου, ἀπὸ 10 σεπτεμβρίου, ἀγγέλλοντος ὅτι ὡς προτιθέμενος ἵνα ποιήσηται κατὰ τὰς τακτικὰς συνεδριάσεις ἀναγνώσματα στερεῖται τοῦ ἀπαιτουμένου χρόνου διὰ δημοσίας διαλέξεις.

Τῆς κοινότητος Ἐξ Μαρμάρων, ἀπὸ 11 σεπτεμβρίου, συνιστώσης τῷ Συλλόγῳ μαθήτριάν τινα ἐπιμελεστάτην μέν, ἀλλ' ἄπορον, ἵνα λάβῃ αὐτὴν ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτοῦ καὶ εἰσαγάγῃ ἔν τινι τῶν ἐνταῦθα ἐκπαιδευτηρίων τῶν θηλέων.

Τῆς κ. Κ. Κεχαγιᾶ, ἀπὸ 8 φθίνοντος, ἀγγελλούσης ὅτι ἑτοιμάσει μίαν ἢ δύο διαλέξεις ἀρχαιολογικὴν ἢ καλλιτεχνικὴν ἐχούσας ὑπόθεσιν.

Τῶν κ. κ. Χρ. Χατζηχρήστου, Ἰ. Σταμέλου καὶ Καμπούρογλου, ἀπὸ 6 πορόντος, οἵτινες ὡς ἐπίτροποι ἐπὶ τῆς ἐκκυβεύσεως εἰς λαχεῖον τῶν βιβλίων τοῦ ἀοιδίμου διδασκάλου Ν. Γεωργιάδου, παρακαλοῦσι τὸν Σύλλογον ὅπως ἐπιτρέψῃ, ἵνα τὰ βιβλία ταῦτα διὰ τὸ ἀσφαλὲς κατατεθῶσιν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Συλλόγου μέχοι τῆς ἐκκυβεύσεως τοῦ λαχείου.

Τῆς ἐν Σιλιστρίᾳ ἑλληνικῆς κοινότητος, ἀπὸ 10 Σεπτεμβρίου, παρακαλούσης τὸν Σύλλογον ν' ἀποστείλῃ αὐτῇ βιβλία τινα διὰ τὴν σχολὴν αὐτῆς ἅτε ἐν ἀπορίᾳ διατελούσης.

Τῆς αὐτῆς κοινότητος ἀπὸ 19 Σεπτεμβρίου, γνωστοποιούσης ὅτι, ἡ ἀνωτέρω ἐπιστολὴ κατὰ λάθος ἐπεγράφετο πρὸς τὸν Φιλόμουσον Σύλλογον.

Τοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ τῆς Γαλλίας Barthélémy Saint-Hilaire, ἀπὸ 20 παρόντος, ἀγγέλλοντος τὴν ἀποστολὴν τόμων τινῶν τῆς τοῦ 'Αριστοτέλους μεταφράσεως αὐτοῦ καὶ ἐκφράζοντος τὴν λύπην αὐτοῦ μὴ δυναμένου ν' ἀποστείλῃ τὰ ἅπαντα αὐτοῦ ὡς ἐξαντληθέντα.

Τοῦ κ. Χρ. Κιτζονίδου, ἀπὸ 28 σεπτεμβρίου, αἰτουμένου συστατικὸν γράμμα διὰ τὸν ἐν 'Αθήναις πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων Σύλλογον πρὸς ἐξακολούθησιν τῶν σπουδῶν αὐτοῦ.

'Ακολούθως ἐπὶ τῆς ἀλληλογραφίας λαμβάνονται αἱ ἑξῆς ἀποφάσεις:

Ἡ αἴτησις τῆς κοινότητος Βατούμ ν' ἀποσταλῇ τῇ Οἰκονομικῇ τοῦ Συλλόγου ἐπιτροπῇ.

Ἡ αἴτησις τῆς ἐν Σιλιστρίᾳ ἐφορίας τῶν Ἑλλ. σχολῶν καὶ 'Εκκλησίας, περὶ διδασκάλου καὶ ψάλτου, ταὐτοχρόνως ν' ἀποσταλῇ ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου τῷ ἐνταῦθα Μουσικῷ Συλλόγῳ.

Ἐπὶ τῆς ἐπιστολῆς τῆς ἑλλ. κοινότητος 'Ερζιγκιάνης ἀποφασίζεται τῇ προτάσει τοῦ κ. Ἱρ. Βασιάδου ὅπως συστήσῃ αὐτὴν ὁ Σύλλογος τῇ ἐνταῦθα Φιλανθρωπικῇ καὶ Φιλεκπαιδευτικῇ ἀδελφότητι.

Ἐπὶ τῆς ἐπιστολῆς τῆς κοινότητος Ἐξ Μαρμάρων ἀποφασίζεται ὅπως ἀποστείλῃ ὁ Σύλλογος τὴν αἴτησιν αὐτῆς εἰς τὸ συμβούλιον τοῦ Ζαππείου Παρθεναγωγείου.

Ἐπὶ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ ἐξ 'Αλεξανδρείας κ. 'Αργυροπούλου ἀποφασίζεται ὅπως γνωστοποιηθῇ αὐτῷ ὅτι ὁ ἰατρὸς Πυλαρινὸς οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πόλει.

Ἡ αἴτησις τῆς ἐπὶ τοῦ λαχείου τῆς βιβλιοθήκης τοῦ ἀοιδίμου διδασκάλου Ν. Γεωργιάδου ἐπιτροπῆς γίνεται μὲν ἀποδεκτὴ ἀλλ' οὐχὶ ὅπως τὰ βιβλία τεθῶσιν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ.

Ὁ κ. **Γ. Καραθεοδωρὴ**, γεν. γραμματεύς, γνωστοποιεῖ ὅτι τὰ ὑπὸ τῆς ἐν Κίῳ Φιλεκπ. 'Αδελφ. τῶν Κιανῶν ἀποσταλέντα χρήματα ὅπως κατατεθῶσιν εἰς τὴν 'Εθνικὴν τῆς Ἑλλάδος Τράπεζαν ἐστάλησαν εἰς τὸν πρὸς ὃν ὅρον καὶ ἀναμένεται ἡ τῆς Τραπέζης ἀπάντησις.

Εἶτα ἀγγέλλονται αἱ συνήθεις προσφοραὶ καὶ

ἐκφράζονται εὐχαριστίαι τοῖς ταύτας ποιησαμένοις.

Ἀγγέλλεται τὸ δεύτερον καὶ παμψηφεὶ γίγνεται δεκτὸς ἀντεπιστέλλον μέλος ὁ ἐν Ἀθήναις κ. Γαβριὴλ Σοφοκλῆς, τέως τακτικόν, προταθεὶς ὑπὸ τοῦ προεδρείου.

Ἀγγέλλεται τὸ πρῶτον τακτικὸν μέλος ὁ Ἀθ. Παπαδόπουλος Κεραμεύς, λόγιος ἐνταῦθα, προτεινόμενος ὑπὸ τῶν κ. Κ. Ξανθοπούλου, Τ. Καραθεοδωρῆ καὶ Ὀδ. Ἀνδρεάδου.

Ἀκολούθως ὁ κ. πρόεδρος, παραχωρήσας τὴν ἕδραν αὐτοῦ τῷ ἑτέρῳ τῶν ἀντιπροέδρων κ. Κ. Ξανθοπούλῳ, ἀναγινώσκει μέρος τῆς «περὶ ὕπνου καὶ ὑπνοβατίας κατὰ τὸν Regnard» πραγματείας αὐτοῦ.

Ὁ κ. **Σ. Μαυρογένης** ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ ταύτῃ ἀναπτύξας τὰς διαφόρους θεωρίας περὶ ὕπνου ἐξετάζει τὰς παθήσεις, ἃς κατὰ τὴν ὥραν τοῦ ὕπνου ὑφίσταται τὸ σῶμα. Ὁμιλῶν ἀκολούθως περὶ τῶν αἰσθήσεων παρατηρεῖ ὅτι πρώτη ἀφανιζομένη αἴσθησις τυγχάνει ἡ ὅρασις. Τελευταίαν δ' ἀφανιζομένην αἴσθησιν παρατηρεῖ τὴν ἀκοήν, ἥτις ἄγρυπνος μέχρις ἐσχάτων μένει. Πολλάκις δ' ὁ ἄνθρωπος μεταξὺ ὕπνου καὶ ἐγρηγόρσεως εὑρισκόμενος ἀκούει τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀναφερόμενον ἢ ὑπόθεσίν τινα αὐτῷ ἐνδιαφέρουσαν ὁπότε καὶ ἐγείρεται αὐτομάτως προσφωνῶν τὸ «Ὦ! ἐκοιμήθην». Παρατηρεῖ δὲ πρὸς τούτοις ὅτι ἡ ἀκοὴ πολλάκις τῷ ὕπνῳ συμβάλλει, ὡς ὅταν ἐν τῷ μέσῳ τῆς γενικῆς σιωπῆς τῆς φύσεως ἀκούῃ τις ἢ τὸν κρότον τῶν τῆς θαλάσσης κυμάτων ἢ τὸν θρύλλον τῶν φυλλωμάτων κτλ. Περὶ δὲ τῆς γεύσεως καὶ τῆς ὀσφρήσεως λέγει ὅτι αὗται ὡς τάχιστα ἀφανίζονται καὶ οὔτε κἂν τοῖς ὀνείροις ἐμμένουσιν. Ὕστερον ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἐπισυμβαινούσης ἐν ὥρᾳ ὕπνου ἀντανακλαστικῆς λεγομένης ἐνεργείας, γιγνομένης ἄνευ τῆς ἐνεργείας τῆς νοήσεως, ἤτοι τοῦ ἐγκεφάλου, καὶ οὔσης αἰτίας τοῦ πταρμοῦ, τῶν καταπόσεων, τῆς ὑπνοβατίας κτλ. Ἐξηγῶν δὲ τὴν ἐνέργειαν ταύτην λέγει ὅτι αὕτη προέρχεται ἐκ τῆς μὴ ἀφίξεως αἰσθημάτων μέχρι τῆς ἡμετέρας νοήσεως, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ μυελοῦ ἀνακοπτομένων καὶ ἀνταναλωμένων. Τελευταῖον ὁ κ. Σ. Μαυρογένης ὁμιλεῖ καὶ περὶ ὀνείρων ἀναφέρων ὅτι ταῦτα προέρχονται ἐκ τῶν τελευταίων κατὰ τὴν ἐγρήγορσιν τοῦ νοῦ ἐννοιῶν εἰς τὴν ἡμετέραν νόησιν, ἐξ ἧς προκύπτει ἡ τελευταία, ἧς αἰσθανόμεθα, ἰδέα καὶ πρὸς ἣν ἡ τοῦ ἐννοεῖν ἡμῶν φαντασία ἐλευθέρα παρίσταται.

Ὁ κ. Σ. Μαυρογένης μετὰ τὸ πέρας τοῦ ἀναγνώσματός του διὰ πειράματος ἀποδείκνυσι τὴν ἀντανακλαστικὴν ἐνέργειαν. Τὸ πείραμα ἐγένετο ἐπὶ βατράχου, οὗτινος ἀπεκόπη ἡ κεφαλὴ καὶ συνεπῶς ἀπεσπάσθη ἡ νόησις. Ὁπότε δὲ ἐπὶ τοῦ ποδὸς τοῦ πτώματος ἤδη βατράχου θεϊκὸν ἐνεστάλαξεν ὀξὺ σπασμωδικαί τότε τὸν βάτραχον κατέλαβον κινήσεις.

Μετὰ ταῦτα, οὐδενὸς τὸν λόγον αἰτησαμένου, διαλύεται ἡ συνεδρίασις.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΧΜΔ'.

(Τακτική).

Τῇ 5/17 Ὀκτωβρίου 1881.

Προεδρεύοντος τοῦ ἑτέρου τῶν ἀντιπροέδρων κ. **Θ. ΣΑΛΤΕΛΗ.**

Ἀναγνωσθέντων καὶ ἐπικυρωθέντων τῶν πρακτικῶν τῆς ἡγουμένης συνεδριάσεως ἀνακοινοῦται ὡς ἑξῆς ἡ

ἀλληλογραφία.

Ἐπιστολή, τῆς Α. Ε. τοῦ κ. Π. Βράϊλα Ἀρμένη, ἐκ Παρισίων, ἀπὸ 15/27 παρ. σεπτεμβρίου, δι' ἧς ἀπαντῶν εἰς τὴν ἀπὸ 22 ἰουλίου ἐπιστολὴν τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου, παρακαλεῖ ὅπως ἡ κατὰ τὴν 21 φεβρουαρίου 1880 γενομένη διάλεξις αὐτοῦ δημοσιευθῇ διὰ τοῦ περιοδικοῦ τοῦ Συλλόγου ὡς ἐν τῷ *Νεολόγῳ* μετὰ τῆς σημειώσεως ὅτι ἐλήφθη ἐκ ταχυγραφικῶν σημειώσεων ἀκροατοῦ.

Τῆς κ. Σ. Λεοντιάδος, ἀπὸ 27 σεπτεμβρίου, γνωστοποιούσης μετὰ λύπης ὅτι, ὡς ἐκ τοῦ πολυασχόλου τῆς θέσεως αὐτῆς, ἀδυνατεῖ διὰ τὸ παρὸν συλλογικὸν ἔτος ποιήσασθαι δημοσίας διαλέξεις.

Τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ γενικοῦ τῆς Γαλλίας πραξένου κ. A. Dozon, ἀπὸ 9 ὀκτωβρίου εὐχαριστοῦντος τῷ Συλλόγῳ ἐπὶ τῇ ἀποστολῇ τῶν τελευταίων δημοσιεύσεων αὐτοῦ, καὶ ἀγγέλλοντος τὴν ἀποστολὴν τοῦ νέου αὐτοῦ συγγράμματος *Ἀλβανικὰ παραμύθια*.

Τοῦ Dr Franz von Holtzendorff, καθηγητοῦ τοῦ ἐν Μονάχῳ Πανεπιστημίου, ἔντυπος, ἀχρονολόγητος, εὐχαριστοῦντος τῷ Συλλόγῳ ἐπὶ τῇ ἀποστολῇ τοῦ ΙΓ' τόμου τοῦ περιοδικοῦ μετὰ τοῦ παραρτήματος.

Τοῦ κ. Π. Ἀέμπρου, ἐξ Ἀθηνῶν, ἀπὸ 30 παρελθόντος, εὐχαριστήριος ὡς ἡ ἄνω.

Τοῦ Ἐξ. κ. Χρ. ἐφένδη Ζωγράφου, ἐκ Παρισίων, ἀπὸ 11 παρόντος, δι' ἧς ἀπαντῶν, εἰς τὴν ἀπὸ 23 παρελθόντος ἐπιστολὴν τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου, ἀγγέλλει ὅτι ἐνετείλατο τῷ ἐνταῦθα γραφείῳ αὐτοῦ ὅπως μετρήσῃ τῷ ταμείῳ τοῦ Συλλόγου λίρ. χρυσᾶς ἑκατὸν πεντήκοντα (150) πρὸς ταχυτέραν τοῦ περιοδικοῦ ἔκδοσιν.

Τοῦ Παν. Μητροπολίτου Προύσης κυρ. Νικοδήμου, ἀπὸ 28 παρελθόντος, ἐκ Φαναρίου, πέμποντος αἴτησιν τῶν κατοίκων Νεοχωρίου παρὰ τοῖς Μουδανίοις ἐξαιτουμένων παρὰ τοῦ ἡμ. Συλλόγου εἰκόνας τῆς Παλ. καὶ Νέας Διαθήκης κτλ. πρὸς καταρτισμὸν τοῦ ἀρτισυστάτου αὐτῶν Νηπιαγωγείου.

Τοῦ κ. Γ. Σοφοκλέους, ἐξ Ἀθηνῶν, εὐχαριστοῦντος τῷ Συλλόγῳ, ἐπὶ τῇ τιμῇ, ἧς ἠξίωσεν αὐτὸν κατατάξας ἐν τῇ χορείᾳ τῶν ἀντεπιστελλόντων μελῶν, ὡς καὶ ἐπὶ τῇ εὐκολίᾳ, ἣν τῷ παρέσχε πρὸς ἀπότισιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ, ὡς τέως τακτικοῦ μέλους, ὀφειλομένων, ὧν σημειωσιν αἰτεῖται.

Πρὸς τὸν Ἐξ. κ. Χρ. Ζωγράφον ὁ Σύλλογος ἐκφράζει τὰς εὐχαριστίας αὐτοῦ ἐπὶ τῇ νέᾳ αὐτοῦ προσφορᾷ.

Ἐπὶ τῆς αἰτήσεως τῶν κατοίκων Νεοχωρίου ἀποφασίζεται τῇ προτάσει τοῦ κ. Τ. Καραθεοδωρῆ, ὅπως ὁ Σύλλογος, ἕνεκα τῆς καθυστερήσεως τῶν ἄλλοτε αὐτῷ γιγνομένων διὰ τὰ ἄπορα σχολεῖα δωρεῶν, καὶ τῆς ἰσχνότητος τοῦ ταμείου, μετὰ λύπης ἀπαντήσῃ οὐχὶ ὡς ἐπεθύμει εὐχαρίστως.

Εἶτα ἀγγέλλονται αἱ προσφοραὶ καὶ ἐκφράζονται εὐχαριστίαι τοῖς ποιησαμένοις αὐτάς.

Ἀκολούθως ἀγγέλλεται τὸ δεύτερον καὶ παμψηφεὶ γίγνεται δεκτὸς τακτικὸν μέλος ὁ κ. Ἀθ. Παπαδόπουλος Κεραμεύς.

Κατὰ τὴν ληφθεῖσαν ἐν τῇ ἡγουμένῃ συνεδριάσει ἀπόφασιν ὁ προεδρεύων ἀγγέλλει ὅτι τὸ *προεδρεῖον σκεψάμενον προτείνει*, διὰ τὴν ἐξετάσουσαν τὴν τῆς βιβλιοθήκης κατάστασιν ἐπιτροπήν, τοὺς κ. κ. Ἱρ. Βασιάδην, Σ. Ἀριστάρχην καὶ Jean Mordtmann. Οἱ προταθέντες γίγνονται δεκτοὶ ὑπὸ τοῦ Συλλόγου.

Τέλος ὁ προεδρεύων ἀγγέλλει ὅτι, ἕνεκα ἀπροόπτου ἀναχωρήσεως τοῦ κ. Ἱρ. Βασιάδου εἰς Κύζικον, τὸ ἀνάγνωσμα αὐτοῦ ἀναβάλλεται.

Λύεται ἡ συνεδρίασις.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΧΜΒ'.

(Τακτική).

Τῇ 12/24 Ὀκτωβρίου 1881.

Προεδρεύοντος τοῦ κ. **Σπ. ΜΑΥΡΟΓΕΝΟΥΣ.**

Ἀναγνωσθέντων καὶ ἐπικυρωθέντων τῶν πρακτικῶν τῆς ἡγουμένης συνεδριάσεως, ἀνακοινοῦται ὡς ἑξῆς ἡ

ἀλληλογραφία.

Ἐπιστολή, τοῦ αἰδ. κ. C. G. Curtis, ἀπὸ 10/22 τρέχοντος, ἐκφράζοντος εὐχαριστίας ἐπὶ τῇ ἐκλογῇ αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ προεδρείου ὡς μέλους τῆς τὸ ζήτημα τῶν χαρτῶν τῶν Χερσαίων τειχῶν Κωνσταντινουπόλεως ἐξετασούσης ἐπιτροπῆς καὶ ἀγγέλλοντος ὅτι προθύμως ἀναλαμβάνει τὰ ἀνατεθέντα αὐτῷ καθήκοντα καὶ συντελέσει τὸ ἐπ' αὐτὸν πρὸς διεκπεραίωσιν τῆς ὑποθέσεως ταύτης.

Τῆς ἐνταῦθα Τυπογραφικῆς Ἀδελφότητος, ἀχρονολόγητος, γνωστοποιούσης τὴν ἵδρυσιν καὶ τὸν σκοπὸν αὐτῆς καὶ ἐξαιτουμένης ὅπως τῇ ἐπιτραπῇ ἅπαξ τοῦ μηνός, κατὰ κυριακήν, ἵνα συνεδριάζῃ ἔν τινι τῶν αἰθουσῶν τοῦ Συλλόγου.

Τῆς ἐν Ἀλιστράτῃ Συντηρητικῆς Ἀδελφότητος «Ἀμφιπόλεως», ἀπὸ 29 παρελθόντος, γνωστοποιούσης τὴν ἵδρυσιν ὑπ' αὐτῆς Βιβλιοθήκης καὶ Ἀναγνωστηρίου ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ καὶ ἐξαιτουμένης τὸ περιοδικὸν τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου.

Τῆς ἐν Παρισίοις Association pour l'encouragement des études Grecques en France, ἀπὸ 1/13 τρέχοντος, ἀγγελλούσης τὴν ἀποστολὴν τῶν Annuaires et Monuments τῶν κατὰ τὸ 1880 δημοσιευθέντων, διὰ τὰ ἐνταῦθα τακτικὰ μέλη, ὡς καὶ ἀποδείξεις πρὸς εἴσπραξιν τῶν συνδρομῶν.

Τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος, ἀπὸ 7/19 τρέχοντος, δηλούσης τὴν παραλαβὴν καὶ κατάθεσιν ἐν τῇ Τραπέζῃ τῶν ἐπ' ὀνόματι καὶ διὰ λ/σμὸν τῆς ἐν Κίῳ Φιλεκπαιδευτικῆς Ἀδελφότητος τῶν Κιανῶν ἀποσταλεισῶν 1056 δραχμῶν καὶ τὴν μετὰ τὴν προσθήκην τῶν ἀναλόγων τόκων ἔκδοσιν νέας ὁμολογίας, (ἣν καὶ ἀποστέλλει ἐπισυνημμένως), ἐκ δραχμῶν 2,380.45 (μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν δραχμῶν 3.30 διὰ χαρτόσημον) διὰ 16 ὅλα ἔτη.

Τοῦ ἐν Μονάχῳ καθηγητοῦ κ. W. Christ, ἀπὸ 4/16 ὀκτωβρίου, εὐχαριστοῦντος τῷ

Συλλόγω ἐπὶ τῇ ἀποστολῇ τῶν τελευταίων αὐτοῦ δημοσιεύσεων, καὶ γνωστοποιοῦντος ὅτι μετὰ πολλοῦ τοῦ ἐνδιαφέροντος διεξῆλθε τὰς ἐν αὐταῖς ἐπιγραφάς.

Τοῦ κ. Γ. Ἀποστολίδου ὑπὸ σημερινὴν ἡμερομηνίαν ἀγγέλλοντος μετὰ πολλῆς αὐτοῦ λύπης ὅτι ἕνεκα ἀσχολιῶν καὶ βιωτικῶν ἄλλων περισπασμῶν ἀδυνατεῖ ἵνα ποιήσηται ἀναγνώσματα ἢ διαλέξεις.

Ὁ κ. **Ἐ. Καλλιάδης** ἐπὶ τῆς ἐπιστολῆς τῆς ἐνταῦθα Τυπογραφικῆς Ἀδελφότητος λαβὼν τὸν λόγον λέγει ὅτι πρὸ τῆς παραδοχῆς τῆς αἰτήσεως τῆς ῥηθείσης ἀδελφότητος ὁ Σύλλογος δέον νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψει τὸν κανονισμὸν τῆς ἀδελφότητος. Κατὰ συνέπειαν προτείνει, τὴν ἀναβολὴν τῆς ἀποφάσεως τοῦ Συλλόγου, μέχρι τῆς λήψεως τοῦ Κανονισμοῦ.

Ἡ πρότασις τοῦ κ. Κ. Καλλιάδου γίνεται ἀποδεκτή. Ἐπίσης δὲ γίνεται ἀποδεκτὴ καὶ ἡ αἴτησις τῆς ἐν Ἀλιστράτῃ Συντηρητικῆς ἀδελφότητος πρὸς ἀποστολὴν τοῦ περιοδικοῦ συγγράμματος τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου εἰς τὸ Ἀναγνωστήριον αὐτῆς.

Εἶτα ἀγγέλλονται αἱ προσφοραὶ καὶ ἐκφράζονται εὐχαριστίαι τοῖς ποιησαμένοις αὐτάς.

Εἶτα ἀγγέλλεται τὸ πρῶτον ἐπίτιμον μέλος ἡ Α. Ἐξ. ὁ **Lord Dufferin**, πρεσβευτὴς τῆς Μεγάλης Βρεττανίας παρὰ τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ, προτεινόμενος ὑπὸ τοῦ προεδρείου.

Τέλος ἀγγείλαντος τοῦ κ. *προέδρου* τὴν ἀναβολὴν καὶ αὖθις τοῦ ἀναγνώσματος τοῦ κ. Ἡρ. Βασιάδου, ἕνεκα τῆς μὴ ἐπανόδου αὐτοῦ, διαλύεται ἡ συνεδρίασις.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΧΜϚ'.

(Τακτική).

Τῇ 19/31 Ὀκτωβρίου 1881.

Προεδρεύοντος τοῦ κ. Σπ. **ΜΑΥΡΟΓΕΝΟΥΣ.**

Ἀναγνωσθέντων καὶ ἐπικυρωθέντων τῶν πρακτικῶν τῆς ἡγουμένης συνεδριάσεως ἀνακοινοῦται ὡς ἑξῆς ἡ

ἀλληλογραφία.

Ἐπιστολή, τοῦ κ. Γ. Α. Κοστομοίρου, ἀπὸ 12 παρόντος, δηλοῦντος μεγάλην προθυμίαν ὅπως ποιήσηται ἀναγνώσματα καὶ δημοσίας διαλέξεις, ἀλλ' ὅτι τοῦτο ποιήσει κατὰ τὰς τελευταίας τοῦ Συλλόγου συνεδριάσεις ἅτε ἤδη ἀσχολούμενος περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν ἔργου λίαν ἐπείγοντος.

Τοῦ κ. Α. Γ. Πασπάτη, προέδρου τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τοῦ *Ζαππείου* Ἀρρεναγωγείου, ἀπὸ 19 παρόντος, ἀγγέλλοντος, ὅτι οὐδεμία θέσις κενὴ ὑπάρχει ἐν τῷ Ζαππείῳ πρὸς παραδοχὴν ὡς ὑποτρόφου τῆς νεάνιδος τῆς κοινότητος Ἐξ Μαρμάρων.

Τῶν ἐνταῦθα βιβλιοπωλῶν κ. κ. Lorentz καὶ Keil, ἀπὸ 9/21 παρόντος, παρεχόντων σημείωσιν τῶν πωληθέντων περιοδικῶν τοῦ Συλλόγου.

Τοῦ κ. Α. Χ. Μάμουκα, ἀπὸ 12 παρόντος, ἀγγέλλοντος τὴν παραλαβὴν τοῦ Γ' τεύχους τοῦ περιοδικοῦ μετὰ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ παραρτήματος, καὶ ἀποστέλλοντος τὸν ἄρτι ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθέντα πρῶτον τόμον «Ἰδιογράφων τινῶν συγγραμμάτων τοῦ ἀοιδίμου Κοραῆ».

Τῆς ἐνταῦθα Τυπογραφικῆς ἀδελφότητος, ἀπὸ 18 παρόντος, εὐχαριστούσης ἐπὶ τῇ εὐμενεῖ τῆς αἰτήσεως αὐτῆς ἀποδοχῇ καὶ ἀποστελλούσης τὸν κανονισμὸν αὐτῆς.

Τοῦ ἐν Παρισίοις κ. Στεφάνου Σταματιάδου, ἀπὸ 10/22 παρόντος, ἀποστέλλοντος τὴν αἰτηθεῖσαν παρ' αὐτοῦ σημείωσιν τῶν πρὸ ἐτῶν παρὰ τοῦ ἐν Παρισίοις οἴκου Hachette ἀγορασθέντων διὰ τὸν Σύλλογον ἐργαλείων τῆς φυσικῆς, καὶ τὰ πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ὀργάνων τῆς φυσικῆς νῦν αἰτηθέντα παρ' αὐτοῦ δωρεάν.

Ἐπὶ τῆς ἐπιστολῆς τῆς Τυπογραφικῆς ἀδελφότητος, ὁ κύριος *πρόεδρος* λέγει, ὅτι τὸ προεδρεῖον ἐξετάσαν ἐν ἰδίᾳ αὐτοῦ συνεδριάσει τὸν κανονισμὸν τῆς Ἀδελφότητος ταύτης καὶ σκεψάμενον ἐπ' αὐτοῦ προτείνει τὴν παραδοχὴν τῆς αἰτήσεως· τοῦτο δὲ ὁ Σύλλογος ἀποδέχεται.

Εἶτα ἀγγέλλονται αἱ προσφοραὶ βιβλίων καὶ ἐκφράζονται εὐχαριστίαι τοῖς ποιησαμένοις αὐτάς.

Ἀκολούθως ὁ κ. *πρόεδρος* ἀγγέλλει πεντηκοντάλιρον δωρεὰν τοῦ κ. Σ. Σισμάνογλου τῷ Συλλόγῳ καὶ ἐκφράζων τὰς θερμὰς τοῦ Συλλόγου εὐχαριστίας τῷ δωρητῇ εὔχεται ὅπως τὸ παραδείγματι αὐτοῦ καὶ ἄλλοι κινούμενοι προσέλθωσιν ἐπικουροῦντες τοῦ ταμείου τοῦ Συλλόγου.

Ἀγγέλλεται τὸ δεύτερον καὶ τεταρτηφορεῖ γίγνεται δεκτὸς ἐπίτιμον τοῦ Συλλόγου μέλος ἡ Α. Ἐξ. ὁ Lord Dufferin, πρεσβευτὴς τῆς Ἀγγλίας παρὰ τῇ Α. Α. Μεγαλειότητι τῷ Σουλτάνῳ.

Ἀγγέλλεται δὲ τὸ πρῶτον ἐπίτιμον μέλος ἡ Α. Ἐξ. ὁ Comte de Rascon, πρεσβευτὴς τῆς Ἱσπανίας παρὰ τῇ Α. Α. Μεγαλειότητι τῷ Σουλτάνῳ, προτεινόμενος ὑπὸ τοῦ προεδρείου.

Εἶτα ἀνέρχεται τὸ βῆμα ὁ κ. Ἀνδρέας Mordtmann ἰατρὸς καὶ ἀναγινώσκει μέρος τῆς περὶ τῶν μνημείων καὶ ἐκκλησιῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὸν ΙΔ'. μ. Χ. αἰῶνα, κατὰ τοὺς συγχρόνους, πραγματείας αὐτοῦ.

Τὸν ῥήτορα καταβάντα τοῦ βήματος εὐχαριστήσας ὁ κ. *πρόεδρος* παρακαλεῖ ὅπως ἐξακολουθήσῃ τὰς ἐν τῷ Συλλόγῳ ὁμιλίας αὐτοῦ καὶ διαλύει τὴν συνεδρίασιν.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΧΜΖ'.

(Τακτική).

Τῇ 2/14 Νοεμβρίου 1881.

Προεδρεύοντος τοῦ κ. Σπ. **ΜΑΥΡΟΓΕΝΟΥΣ.**

Ἀναγνωσθέντων καὶ ἐπικυρωθέντων τῶν πρακτικῶν τῆς ἡγουμένης συνεδριάσεως, ἀνακοινοῦται ὡς ἑξῆς ἡ

ἀλληλογραφία.

Ἐπιστολή, τῆς ἐνταῦθα Ἐκπαιδευτικῆς καὶ Φιλανθρωπικῆς Ἀδελφότητος, ἀπὸ 29 παρελθόντος, δι' ἧς ἀπαντῶσα εἰς τὴν ἀπὸ 15/27 παρελθόντος ἐπιστολὴν τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου καὶ ἀνομολογοῦσα καὶ ἀναγνωρίζουσα τὰς πρὸς τὸ ἔθνος σπουδαιοτάτας αὐτοῦ ὑπηρεσίας, ἀγγέλλει ὅτι τό γε νῦν ἐψηφίσατο ὑπὲρ αὐτοῦ ἑκατοντάλιρον συνδρομήν, ἐπιφυλάσσεται δὲ ἐν τῷ μέλλοντι ὅπως δειχθῇ γενναιοτέρα.

Τοῦ προέδρου τῆς ἐν Ῥώμῃ Ἰταλικῆς Γεωγραφικῆς ἑταιρίας, ἀπὸ 4 νοεμβρίου ν.χ., δι' ἧς ἀγγέλλων οὗτος τὴν παραλαβὴν τοῦ Γ' τεύχους τοῦ περιοδικοῦ τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου συγγράμματος μετὰ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ παραρτήματος, καὶ εὐχαριστῶν ἐπὶ τούτῳ, δηλοῖ ὅτι προθύμως πάντα ἀποστελεῖ τάς τε δημοσιεύσεις τῆς ἑταιρίας ἀπὸ τῆς 1 Ἰανουαρίου 1852, ὡς καὶ τὰ πρακτικὰ τοῦ ἄρτι συγκροτηθέντος γεωγραφικοῦ συνεδρίου.

Τοῦ ἐν Βρυξέλλαις κ. Στεφ. Καραθεοδωρῆ, πρεσβευτοῦ τῆς Ὑψ. Πύλης, ἀπὸ 17/29 παρελθόντος, ἀγγέλλοντος καὶ ἀποστέλλοντος τὴν ὑπὸ τοῦ κ. F. A. Gevaert, διευθυντοῦ τοῦ ἐν Βρυξέλλαις Βασιλικοῦ Ὠδείου, γενομένην πρόσφορὰν τοῦ δ' τόμου συγγράμματος «Περὶ μουσικῆς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις» καὶ ἐκφράζοντος εὐχὴν ὅπως συγκαταριθμηθῇ καὶ ὁ κ. Gevaert ἐν τοῖς ἐπιτίμοις τοῦ Συλλόγου μέλεσιν, ἅμα δὲ ὅπως διορισθῇ εἰδικὴ ἐπιτροπὴ πρὸς κρίσιν τοῦ βιβλίου, ὅπερ μεγίστην προξενήσει τῷ σοφῷ συγγραφεῖ εὐχαρίστησιν.

Τοῦ ἐνταῦθα Μουσικοῦ Συλλόγου, ἀπὸ 1/13 νοεμβρίου, ἀπαντῶντος εἰς τὴν ἀπὸ 2 παρελθόντος, ἐπιστολὴν τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου, ἐξαιτησαμένου διὰ τὴν ἑλληνικὴν κοινότητα Σιλιστρίας ψάλτην ἅμα καὶ διδάσκαλον καὶ συνιστάντος ὡς τοιοῦτον τὸν κ. Γ. Γρηγορόπουλον.

Τῆς Ἀρχαιολογικῆς τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου ἐπιτροπῆς, ὑπὸ σημερινὴν ἡμερομηνίαν, προτεινούσης εἰς τὴν ἔγκρισιν τοῦ Συλλόγου τὸν μὲν κ. Νίκολσων, γραμματέα τῆς ἐνταῦθα Ἀγγλικῆς πρεσβείας, μέλος αὐτῆς, τὸν δὲ κ. G. Berggren, ἀρχαιοδίφην, τακτικὸν μέλος τοῦ Συλλόγου.

Ἐκφράζονται αἱ εὐχαριστίαι τοῦ Συλλόγου τῇ ἐνταῦθα Ἐκπαιδευτικῇ καὶ Φιλανθρωπικῇ Ἀδελφότητι ἐπὶ τῇ ὑπ' αὐτῆς γενομένῃ ἑκατοντάλιρῳ προσφορᾷ.

Εἶτα ἀγγέλλονται αἱ προσφοραὶ βιβλίων καὶ ἐκφράζονται εὐχαριστίαι τοῖς ποιησαμένοις αὐτάς.

Ἀγγέλλεται τὸ δεύτερον καὶ ψηφισθεὶς γίγνεται δεκτός, ἐπίτιμον μέλος, ἡ Α. Ἐξοχ. ὁ Komte de Rascon, πρεσβευτὴς τῆς Ἱσπανίας παρὰ τῇ Ὑψ. Πύλῃ. Ἀγγέλλεται δὲ τὸ πρῶτον, ἐπίτιμον μέλος, ὁ κ. Fr. Aug. Gevaert, διευθυντὴς τοῦ ἐν Βρυξέλλαις Βασιλικοῦ ᾠδείου, προτεινόμενος ὑπὸ τοῦ προεδρείου. Πρὸς δὲ ὁ κ. G. Berggren, ἀρχαιοδίφης, τακτικὸν τοῦ Συλλόγου μέλος, προτεινόμενος ὑπὸ τῶν κ. κ. Σπ. Μαυρογένους, κ. Ξανθοπούλου καὶ Θ. Σαλτέλη.

Ἀκολούθως γίγνεται δεκτὸς μέλος τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς ὁ ὑπ' αὐτῆς προταθεὶς κύριος Νίκολσων.

Εἶτα ἀνέρχεται ἐπὶ τὸ βῆμα ἡ Α.Ε. ὁ **Ἀ. Καραθεοδωρὴ** πασᾶς καὶ ποιεῖται τὴν περὶ «Ἡρανικῶν» ὁμιλίαν αὐτοῦ. Ὁ ῥήτωρ μετά τινας παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς σπουδῆς τῶν ἀνατολικῶν γλωσσῶν ὡς καὶ ἐπὶ τῆς παρατηρουμένης ἐλλείψεως περὶ τὴν σπουδὴν τούτων, ἐξετάζει διὰ βραχέων τὰ τῆς ὀθωμανικῆς γλώσσης, ἀπαρτιζομένης ἐκ τῆς σημιτικῆς, τουρκικῆς καὶ ἰρανικῆς ὅπερ μοναδικὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐστὶ φαινόμενον, καὶ εἰσέρχεται διὰ φιλολογικῆς ἐρεύνης τῶν λέξεων *Ἰρὰν* καὶ *Ἰρανικά*, ὧν τὰ περὶ σημασίας εἰσὶν ἀμφιβο-

λα, εἰς τὴν κυρίως ὑπόθεσιν τῆς ὁμιλίας αὐτοῦ, ἣν διαιρεῖ εἰς δύο μέρη, πραγματευόμενα τὴν τῶν Περσῶν ἱστορίαν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς σήμερον. Ὡς πρώτην δ' ἐποχὴν λαμβάνει τὴν μέχρι Δαρείου τοῦ Κοδομανοῦ, περὶ ἧς λέγει, ὅτι μετὰ τὸν Ἡρόδοτον πλεῖστοι ὅσοι ἔγραψαν, ὧν τινες ἀντιφατικὰ ὅλως πρὸς τὰ τοῦ Ἕλληνος ἱστορικοῦ. Ἐκ τούτων δ' ἀναφέρει τὸν πολλὰ τὰ μυθικὰ γράψαντα Σαχναμέ. Ὡσαύτως ἀναφέρει καὶ τοὺς Ταμπερῆ καὶ Χαμζάε καὶ ἄλλους, ὡς καὶ τοὺς πειραθέντας ἐπενεγκεῖν συμβιβασμὸν εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου καὶ τῶν κατόπιν γραφέντα. Πάντες δ'οὗτοι, παρατηρεῖ, τοῦτο μόνον ὡς κοινὸν σημεῖον παρουσιάζουσιν, ὅτι καταλήγουσιν εἰς τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον. Ἀκολούθως ἐξηγεῖ τὰ τοῦ ὀνόματος Πέρθος καὶ Πέρθοι καὶ τοὺς λόγους, δι' οὓς τὸ ἡρωικὸν τοῦτο ὄνομα ἐπεκράτησεν. Ἀφηγηθεὶς δὲ τὰ κατὰ τὴν ῥωμαϊκὴν ἐποχὴν γενόμενα λόγον ποιεῖται καὶ περὶ τοῦ Σελτζουκικοῦ κράτους. Ἐν ἐπιλόγῳ δὲ ὁμιλεῖ περὶ τῆς Περσικῆς φιλολογίας, ἀναφέρων καὶ τὴν ἀνακάλυψιν πέντε εἰδῶν γλωσσῶν, ἅτινα χωρὶς ἕκαστον πραγματεύεται καὶ ἀφηγεῖται τὸν τρόπον, δι' οὗ ὁ Γρότεφενδ πρῶτος κατώρθωσεν ἀναγνῶναι περσικὰς ἐπιγραφάς. Εἰσελθὼν δὲ εἰς τὰ τῆς θρησκείας τῶν Περσῶν πραγματεύεται τὰ περὶ τῆς τοῦ Ζωροάστρου λατρείας καὶ καταπαύει τὸν λόγον διὰ τῆς παρατηρήσεως ὅτι πολλαὶ τῶν ἑλληνικῶν ῥημάτων ῥίζαι κοιναί εἰσι τῇ περσικῇ διαλέκτῳ.

Μετὰ τὸ πέρας τῆς ὁμιλίας τῆς Λ. Ἐξοχότητος οὐδενὸς τὸν λόγον αἰτησαμένου, ὁ κ. πρόεδρος διαλύει τὴν συνεδρίασιν.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΧΜΗ'.

(Τακτική).

Τῇ 9/21 Νοεμβρίου 1881.

Προεδρεύοντος τοῦ κ. **Σπ. ΜΑΥΡΟΓΕΝΟΥΣ.**

Ἀναγνωσθέντων καὶ ἐπικυρωθέντων τῶν πρακτικῶν τῆς ἡγουμένης συνεδριάσεως ἀνακοινοῦται ὡς ἐξῆς ἡ

Ἀλληλογραφία.

Ἐπιστολή, τοῦ Ἐφόρου τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης κ. Χ. Δ. Μελετοπούλου, ἀπὸ 29 παρελθόντος, εὐχαριστοῦντος τῷ Συλλόγῳ ἐπὶ τῇ ἀποστολῇ τοῦ Γ' τεύχους τοῦ περιοδικοῦ αὐτοῦ συγγράμματος καὶ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ δελτίου.

Τῆς Ἐξελεγκτικῆς ἐπιτροπῆς, συνισταμένης ἐκ τῶν κ. κ. Θ. Κοσούδη καὶ Μ. Βελλογιάννη, ἀπὸ 3 παρόντος, ἔκθεσις τῆς διαχειρίσεως τοῦ ταμείου τοῦ Συλλόγου κατὰ τὸ 1880—81 συλλογικὸν ἔτος.

Τῆς Ἐπιστημονικῆς ἐπιτροπῆς, ἀπὸ 1/13 τρέχοντος, προτεινούσης ἐπίτιμον μέλος τοῦ Συλλόγου τὸν κ. Rolin Jacquemyns, ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν ὑπουργὸν τοῦ Βελγίου.

Τῆς αὐτῆς ἐπιτροπῆς ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἡμερομηνίαν προτεινούσης, ὅπως ὁ Σύλλογος ἀπὸ τῆς 1 Ἰανουαρίου 1882 ἐγγραφῇ συνδρομητὴς εἰς τὴν Revue de droit international et de Législation comparée ἐκδιδομένην ἐν Βρυξέλλαις καὶ εἰς τὸ Archiv für Klinische Chirurgie δημοσιευόμενον ἐν Βερολίνῳ.

Τῆς αὐτῆς ἐπιτροπῆς ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἡμερομηνίαν ἐξκιτουμένης παρὰ τοῦ Συλλόγου τὴν ἔγκρισιν τῆς προτάσεως αὐτῆς πρὸς ἔκδοσιν ἐπιστημονικοῦ δελτίου παρεμφεροῦς τῷ τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς.

Τοῦ δημοδιδασκάλου κ. Σ. Α. Μανασσείδου ἐκ Χατζηγηρίου Κεσσάνης, ἀπὸ 29 σεπτεμβρίου, ἐξαιτουμένου α') τὴν χρηματικὴν συνδρομὴν τοῦ Συλλόγου, δι' οὓς ἐκτίθησι λόγους ἐν τῇ ἐπιστολῇ· β') τὴν πρὸς αὐτὸν ἀποστολὴν τοῦ Η', Θ' καὶ τοῦ ἐκδοθέντος ἢ ἐκδοθησομένου τεύχους τοῦ περιοδικοῦ τοῦ Συλλόγου συγγράμματος καὶ γ') τὴν ἀποστολὴν τοῦ εἰδικοῦ προγράμματος τοῦ Καρπανησίου ἀγῶνος τοῦ παρόντος ἔτους.

Τοῦ κ. Λ. Γονίου, ἐκ Σουδενῶν τῆς Ἠπείρου, ἀπὸ 26 ὀκτωβρίου, ἀποστέλλοντος συλλογὴν γλωσσικῆς ὕλης διὰ τὸ Ζωγράφειον διαγώνισμα.

Τῆς Ἐπιστημονικῆς ἐπιτροπῆς, ἀπὸ 8/20 τρέχοντος, προτεινούσης ἐπίτιμα μέλη τοῦ Συλλόγου τοὺς κ. κ. Rudolf Virchow, Louis Pasteur, Joseph Lister καὶ Alphonse Rivier.

Ἡ πρὸς ἐγγραφὴν τοῦ Συλλόγου συνδρομητοῦ εἰς τὰ δύο περιοδικὰ πρότασις τῆς Ἐπιστημονικῆς ἐπιτροπῆς γίνεται ἀποδεκτή.

Ἐπὶ δὲ τῆς προτάσεως αὐτῆς πρὸς ἔκδοσιν ἐπιστημονικοῦ δελτίου, δι' οὗ νὰ δημοσιεύωνται αἱ νεώτεραι τῶν ἐν Εὐρώπῃ ἀνακαλύψεων, ὁ κ. **Κ. Καλλιάδης** λαβὼν τὸν λόγον λέγει ὅτι, καίτοι μέλος τῆς ἐπιτροπῆς, τὴν ἐναντίαν ἔχει γνώμην, ἣν καὶ ἐν τῇ ἐπιτροπῇ ἀνέπτυξε, καθότι ἡ τοῦ ἐπιστημ. δελτίου ἔκδοσις θέλει ἐπιφέρει τὸν διαμελισμὸν τῆς τοῦ περιοδικοῦ ὕλης εἰς τμήματα. Ἐὰν δὲ τοῦτο ἐγένετο διὰ τὴν Ἀρχαιολογ. ἐπιτροπήν, ἐγένετο δικαίως, διότι τὰ ἀνακαλυπτόμενα ἀρχαιολογικὰ ἀντικείμενα οὐδόλως ἐπιδέχονται ἀναβολήν, ἄλλων προλαμβανόντων καὶ δημοσιευόντων αὐτά. Πρὸς δὲ παρατηρεῖ ὅτι ἡ πρότασις τῆς Ἐπιστημονικῆς ἐπιτροπῆς ἀντίκειται καὶ τῷ τοῦ κανονισμοῦ πνεύματι, καθ' ὃ αἱ ἐπιτροπαί, ὡς οὖσαι τμήματα ἐσωτερικὰ τοῦ Συλλόγου, μόνον μετ' αὐτοῦ ἔχουσιν ἀπ' εὐθείας σχέσεις καὶ οὐδόλως μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ.

Τῷ κ. Κ. Καλλιάδῃ ἀπαντῶν ὁ κ. **Σ. Ἀριστάρχης** δηλοῖ ἐν πρώτοις ὅτι ἀνήκει τῇ πλειονοψηφίᾳ τῆς Ἐπιστημονικῆς ἐπιτροπῆς, τῇ ἀποδεξαμένῃ τὴν τοῦ δελτίου ἔκδοσιν. Ἡ Ἐπιστημονικὴ ἐπιτροπή, λέγει, συνέλεξεν ἀρκετὴν ὕλην, ἀλλ' αἱ ἀνακαλύψεις καθ' ἑκάστην προβαίνουσιν, αἵτινες μὴ δημασιευόμεναι ἐγκαίρως ἀπολλύασι τὴν ἑαυτῶν ἀξίαν. Ὡς τοιαύτας δὲ πραγματείας δημοσιευθησομένας ἐν τῷ πρώτῳ ἐκδοθησομένῳ τεύχει ἀναφέρει τινὰς ἐν τῇ ἐπιτροπῇ ὑπὸ διαφόρων αὐτῆς μελῶν ἀναγνωσθείσας. Ἐὰν δὲ γένηται δεκτὴ ἡ πρότασις, ἡ ἐπιτροπὴ ἐγκαίρως δημοσιεύσει τοιαύτας. Οὐδεμίαν δὲ βλέπει βλάβην, προσγενησομένην τῷ Συλλόγῳ ἐκ τῆς τοιαύτης δημοσιεύσεως· τοὐναντίον δὲ τοῦτο ὠφελήσει αὐτὸν καθότι τὰ τῆς Ἐπιστημονικῆς ἐπιτροπῆς μέλη φιλοτιμηθήσονται, ὡς ἔπραξαν τοῦτο τὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς, ἀσχοληθῆναι ἕκαστον περὶ ἴδιον ἐπιστημονικὸν κλάδον καὶ ἐπὶ πλέον ἐργασθήσονται.

Ὁ κ. **Ν. Παρανίκας** πρὸς συμβιβασμὸν τοῦ ζητήματος προτείνει ὅπως αἱ πραγματεῖαι τῆς Ἐπιστημονικῆς ἐπιτροπῆς ἀναγινώσκωνται ἐν ταῖς συνεδριάσεσι τοῦ Συλλόγου καὶ οὕτω διὰ τοῦ περιοδικοῦ δημοσιεύωνται. Τούτῳ ὅμως ὁ κ. *Πρόεδρος* παρατηρεῖ ὅτι τὸ ὑπ' αὐτοῦ προτεινόμενον ἀπό ἔτους γίγνεται.

Ὁ δὲ κ. **Τ. Καραθεοδωρῆ** λέγει, ὅτι ἡ τοῦ δελτίου ἔκδοσις πολυτρόπως ὠφελήσει τὴν ἐπιτροπὴν καὶ προάξει αὐτήν. Οὐδόλως δ' ἀποδέχεται ὅτι ἐκ τούτου παραβλαφθήσεται ὁ Σύλλογος, καθότι πολλαὶ πραγματεῖαι ἀδύνατον δημοσιευθῆναι διὰ τοῦ περιοδικοῦ. Τοὐναντίον δέ ὁ Σύλλογος ὠφεληθήσεται, τοῦ δελτίου ἰδιαιτέρως πωλουμένου λίαν εὐχερῶς ὡς εὐωνοτέρου. Ἡ δημοσίευσις τῶν ἀνακαλύψεων διὰ τοῦ περιοδικοῦ τοῦ Συλλόγου συγγράμματος καθίστησι ταύτας παρημέρους.

Ὁ κ. **Κ. Μακρῆς** ὑποστηρίζων καὶ οὗτος τὴν τῆς ἐπιτροπῆς πρότασιν θεωρεῖ ἄδικον, ἐνῷ

ἡ ἐπιτροπὴ ἐργάζεται, ἡ ἐργασία αὐτῆς νὰ μὴ δημοσιεύηται.

Ὁ κύριος *Πρόεδρος* ὅμως παρατηρεῖ ὅτι ἡ δημοσίευσις τοῦ ἀρχαιολογικοῦ δελτίου ἦν ἀναγκαία, καθότι ἀρχαιολογικαὶ ἀνακαλύψεις συντελοῦσαι πρὸς φωτισμὸν τῶν ἐν Εὐρώπῃ γίγνονται ἐνταῦθα, αἵτινες μὴ δημοσιευόμεναι ἐγκαίρως παρ' ἡμῶν ὑπὸ ξένων ἁρπάζονται καὶ μεταδίδονται. Ἐπιστημονικὴ ὅμως ἀνακάλυψις φωτίζουσα τὴν Εὐρώπην δυστυχῶς ἐνταῦθα οὐδόλως γίγνεται.

Ὁ κ. **Θ. Σαλτέλης** παρατηρεῖ ὅτι ἡ πρότασις τῆς Ἐπιστημονικῆς ἐπιτροπῆς ἀντίκειταί πως τῷ κανονισμῷ. Τὸ 55ον ἄρθρον διακελεύει ὅπως πάντα τὰ τοῦ Συλλόγου ἔργα ἐκδίδωνται ἐν τῷ περιοδικῷ αὐτοῦ. Ἡ δὲ γενομένη τῇ Ἀρχαιολογικῇ ἐπιτροπῇ ἐξαίρεσις δὲν πρέπει νὰ ληφθῇ ὡς νόμος. Πρὸς δὲ φρονεῖ ὁ κ. Θ. Σαλτέλης ὅτι, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἡ ἀποδοχὴ τῆς αἰτήσεως ταύτης ἤθελεν ἐπιφέρει καὶ τοιαύτας τῶν ἄλλων ἐπιτροπῶν, θέλει ἐπιφέρει ἐπίσης καὶ τὴν ἐλάττωσιν τῶν ἐν τῷ Συλλόγῳ ἀναγνωσμάτων· ἐκτὸς δὲ τούτου καὶ αὔξησις τῶν δαπανῶν τοῦ Συλλόγου γενήσεται. Ἡ τοῦ περιοδικοῦ ἔγκαιρος ἔκδοσις ἀποκαθίσταται περιττὴν τὴν τῶν δελτίων ἔκδοσιν· διότι πάσης πραγματείας, ἐν τῇ ἐπιτροπῇ παρασκευαζομένης, ἡ διὰ τοῦ περιοδικοῦ δημοσίευσις ἔσται ἔγκαιρος.

Ὁ κ. **Τ. Καραθεοδωρῆ** ἀπαντῶν τῷ κ. Θ. Σαλτέλῃ λέγει ὅτι ὁ κανονισμὸς οὐδόλως ἀπαιτεῖ ἵνα τὸ περιοδικὸν ἐκδίδωται ἅπαν ὁμοῦ δεδεμένον εἰς ἓν τεῦχος. Ὡς πρὸς δὲ τὴν δαπάνην λέγει ὅτι ἡ ἐπὶ πλέον ἔσται μόνον διὰ τὸ ἐξώφυλλον.

Ὁ κ. **Στ. Ἀριστάρχης** φρονεῖ ἐπίσης ὅτι ἡ ἔκδοσις τοῦ ἐπιστημονικοῦ δελτίου οὐδόλως τὸν Σύλλογον παραβλάπτει, καθότι ἡ ἐργασία τῶν ἐπιτροπῶν, τῶν τέκνων τούτων τοῦ Συλλόγου, ὡς ταύτας ἀποκαλεῖ, ἀποτελεῖ μέρος τῆς ὅλης τοῦ Συλλόγου ἐργασίας. Ὡς πρὸς δὲ τὸ οἰκονομικὸν μέρος τάσσεται τῇ τοῦ κ. Τ. Καραθεοδωρῆ γνώμῃ. Ὅτι δὲ οὐδόλως ἀντίκειται πρὸς τὰς τοῦ κανονισμοῦ διακελεύσεις ἀποδείκνυται, λέγει ὁ κ. Στ. Ἀριστάρχης, καὶ ἐκ τῆς ὑφ' ὅλου τοῦ Συλλόγου ἄλλοτε παραδοχῆς τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἀρχαιολ. παραρτήματος. Οὐδεμία δ' ἔσται διαφορὰ τοῦ παραρτήματος τούτου πρὸς τὸ περιοδικὸν τοῦ Συλλόγου, οὗ τό τε σχῆμα καὶ τὴν ἐπιγραφὴν τηρήσει.

Ὁ κ. **Κ. Καλλιάδης** ἐπὶ τοῦ 55 ἄρθρου τοῦ Κανονισμοῦ στηριζόμενος λέγει ὅτι, τῶν ἐκθέσεων τῶν ἐπιτροπῶν διὰ τοῦ περιο-

δικοῦ δημοσιευομένων ἄτοπων καὶ ἀντικανονικῶν ἢ τῶν πραγματειῶν αὐτῶν ἰδιαιτέρα δημοσίευσις, ὅτι, ὅταν τὸ περιοδικὸν τακτικῶς ἐκδίδωται, οὐδεμία ἐστὶν ἀνάγκη τῆς ἰδιαιτέρας δημοσιεύσεως, καὶ ὅτι πάντως προελεύσεται αὔξησις τῶν δαπανῶν τοῦ Συλλόγου.

Ὁ κ. Δ. Κωνσταντινέδης ζητεῖ τὴν τοῦ περιοδικοῦ εὐρυτέραν διάδοσιν καὶ πρὸς τοῦτο κατάλληλον κρίνει τὴν κατὰ τεύχη καὶ κατὰ μῆνα τοῦ περιοδικοῦ ἔκδοσιν, ἀλλ' ὁ κ. *πρόεδρος* παρατηρεῖ αὐτῷ ὅτι τὰ ὑπ' αὐτοῦ προτεινόμενα ζένα ὅλως εἰσὶ πρὸς τὸ προκείμενον ζήτημα.

Γενομένης ψηφοφορίας, ἀπολύτῳ πλειονότητι ψήφων, ἡ τῆς Ἐπιστημονικῆς ἐπιτροπῆς πρότασις οὐ γίνεται δεκτή.

Εἶτα ψηφοφορεῖται καὶ γίνεται δεκτὸς ὁ μὲν κ. F. A. Gevaert, ἐπίτιμον μέλος, ὁ δὲ κ. G. Berggren, τακτικόν.

Προτείνονται δὲ τὸ πρῶτον ὑπὸ μὲν τοῦ προεδρείου ἐπίτιμον μέλος ἡ Α. Ἐξ. ὁ Ἀλέξανδρος Καρθευδωρῆ πασᾶς, πρώην ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς Τουρκίας, ὑπὸ δὲ τῆς Ἐπιστημονικῆς ἐπιτροπῆς ἐπίτιμα μέλη οἱ κ. κ. Rudolf Virchow, καθηγητὴς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Βερολίνου, διευθυντὴς τοῦ αὐτόθι παθολογ. Μουσείου καὶ μέλος τῆς Ἀκαδημίας τῶν ἐπιστημῶν, Louis Pasteur, καθηγητὴς τῆς χημείας ἐν Σορβώνῃ, Joseph Lister, καθηγητὴς τῆς χειρουργίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Ἐδιμβούργης, Rolin Jaequemyns, ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν τοῦ Βελγίου καὶ Alphonse Rivier, καθηγητὴς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῶν Βρυξελλῶν.

Ἀκολούθως προτείνονται καὶ γίνονται ἀποδεκτοὶ ὑπὸ τοῦ Συλλόγου μέλη τῆς πρὸς ἐξέτασιν καὶ γνωμοδότησιν τοῦ «Περὶ μουσικῆς παρ' ἀρχαίοις» συγγράμματος τοῦ κ. F. Aug. Gevaert εἰδ. ἐπιτροπῆς, οἱ κ.κ. Ξ. Τριανταφυλλίδης, Δ. Πασπαλλᾶς καὶ Ἰωάσαφ ἱερομόναχος.

Ὁ κ. *πρόεδρος* ἀγγέλλει ὅτι τῇ ἐπιούσῃ πέμπτῃ γενήσεται ἔκτακτος τοῦ Συλλόγου συνεδρίασις πρὸς συζήτησιν καὶ ἐπιψήφισιν τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ Συλλόγου κατὰ τὸ ἔτος 1881—82.

Εἶτα ἀνέρχεται ἐπὶ τὸ βῆμα ὁ κ. Εὐ. Καλλιάδης καὶ ἀνακοινοῖ κατ' ἀπόφασιν τῆς Ἐπιστημονικῆς ἐπιτροπῆς τὸ πρῶτον μέρος πραγματείας ἐπ'ἐσχάτων αὐτῇ κοινοποιηθείσης ὑπ' αὐτοῦ, «Περὶ τοῦ Συλλόγου τοῦ διεθνοῦς δικαίου», (ἴδε σελ. 39). Λύεται ἡ συνεδρίασις.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΧΜΘ'.

(Ἔκτακτος.)

Τῇ 12/24 Νοεμβρίου 1881.

Προεδρεύοντος τοῦ κ. Σπ. Μαυρογένους.

Ἀναγνωσθέντων καὶ ἐπικυρωθέντων τῶν πρακτικῶν τῆς ἡγουμένης ἐκτάκτου συνεδριάσεως.

Ὁ κ. Π. Καραθεοδωρῆ, γενικὸς γραμματεύς, ἀναγινώσκει ὡς ἑξῆς τὴν ἔκθεσιν τῆς Ἐξελεγκτικῆς ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῆς διαχειρίσεως τοῦ συλλογικοῦ ἔτους 1880—81.

«Συμφώνως τῇ ἀπὸ 7/19 μαΐου λήξαντος ἐπιστολῇ τοῦ Συλλόγου, δι' ἧς ἀνήγγελλε τὴν ἐκλογὴν ἡμῶν ὡς μελῶν τῆς διμελοῦς ἐπιτροπῆς πρὸς ἐξέλεγξιν τῆς διαχειρίσεως τοῦ ταμείου αὐτοῦ κατὰ τὸ συλλογικὸν ἔτος ἀπὸ 1 μαΐου 1880 ἕως 30 ἀπριλίου 1881, σπεύδομεν, ἐκτελέσαντες ἤδη τὸ καθῆκον ἡμῶν, ὅπως ἐκθῶμεν τῷ Συλλόγῳ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐξελέγξεως ἡμῶν ταύτης.

Αἱ μὲν εἰσπράξεις τοῦ ταμείου ἀνέρχονται καθ' ὅλον τὸ συλλογ. ἔτος εἰς Α.Ὀ0. 933.38, ἤτοι

Εἰς ὑπόλοιπον παρελθόντος . . .	Α.Ὀ0.	267.78
» εἰσπραχθὲν Σουλίνη	»	215.—
» τακτικὰς συνδρομάς	»	188.—
» διπλώματα	»	29.—
» προσφορὰς	»	45.—
» διαγωνίσματα	»	121.93
» Σουλίνην	»	30.—
» Σκυλίτσην	»	11.—
» Γ. Χαστάτην	»	4.40
» Δ. Ταμβάκον	»	9.—
» Τόκους 60 μετοχ. Πιστωτικῆς Τραπέζης	»	11.47
» Περιοδικὸν	»	0.80

Αἱ δὲ δαπάναι εἰς Α. Ὀ0. 640.41, ἤτοι

Εἰς μισθοδοσίας	Α.Ὀ0.	291.50
» Περιοδικὸν	»	152.73
» ἔξοδα διάφορα	»	18.33
» ἀσφάλιστρα	»	24.06
» φωτισμὸν καὶ θέρμανσιν . .	»	11.13
» ἐκτάκτους δαπάνας	»	40.92
» διαγωνίσματα	»	101.74
Τὰ ἐν τῷ ταμείῳ μετρητὰ Α. Ὀ0ωμ.		292.97

Τὰ ἐντάλματα κατὰ τὸ στέλεχος τοῦ ἰδιαιτέρου βιβλίου εἰσὶ σύμφωνα πρὸς τὸ ταμεῖον ἐκτὸς μόνον τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 749 ἔνταλμα ἐκδοθὲν διὰ δέκα μετζίτια ἤτοι γρ. 200, ἐν τῷ ταμείῳ δ' ἀναφερόμενον διὰ λ. ὀ0. 2.85, καὶ τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 752 λ. ὀ0. 2.03, καὶ ἐν τῷ

ταμείῳ Α.Ὀ0. 1.90. Τὰ δὲ πληρωθέντα ἐν τῷ ταμείῳ ἀσφάλιστρα λ. ὀ0. 10.31 καὶ λ. ὀ0. 13.75 εἰσὶν ἄνευ ἐντάλματος.

Ἀποδείξεις συνδρομῶν ἐξεδόθησαν καθ' ὅλον τὸ ἔτος 309.—Ἐξ αὐτῶν

Εἰσεπράχθησαν	188
Ἀπεστάλησαν διὰ τοῦ κ. Ι. Χίρου εἰς Ροστυβίον	22
Εἰς χεῖρας τοῦ εἰσπράκτορος	99
Τὸ ὅλον	309.

Λυπούμενοι ὡς μὴ δυνηθέντες ἐνωρίτερον νὰ ἱκανοποιήσωμεν τὴν ἐπιθυμίαν ὑμῶν ἕνεκα τῆς ἀπουσίας τοῦ κ. ταμίου καὶ εὐχαριστοῦντες ὑμᾶς σύναμα διὰ τὴν τιμὴν ἣν πάνυ εὐγενῶς φερόμενοι εὑρεστήθητε νὰ μᾶς περιποιήσητε, διατελοῦμεν μετὰ τῆς προσηκούσης πρὸς ὑμᾶς ὑπολήψεως

τρόθυμοι

(Ὑπογ.) **Θ. Α. Κοσοῦλης.**
Μ. Βελλογιαννης.

Ἐπὶ τῆς ἐκθέσεως ταύτης τὸν λόγον λαβὼν ὁ κ. Βασιλόδης παρατηρεῖ ὅτι τὰ κονδύλια τῶν ἰσολογισμῶν τῶν κατὰ καιροὺς ταμιῶν εἰσὶν ὅλως γενικὰ καὶ ἀσαφῆ, ὡς τὸ κονδύλιον τῶν ἐκτάκτων δαπανῶν. Καίπερ δὲ ἀνομολογῶν τὸ πολυέξοδον τῶν κατὰ καιροὺς ταμιῶν, νομίζει ὅμως ὅτι λεπτομερέστεραι διασαφήσεις πρὸς φωτισμὸν τῶν μελῶν τοῦ Συλλόγου ἀναγκαιόταται εἰσιν. Ἀναφέρει ὅτι ἐπὶ τῆς προεδρείας τοῦ κ. Ὀδ. Ταλέρου γενόμενος ὁ Σύλλογος συνδρομητὴς δύο ἀντιτύπων τῆς *Γεωγραφικῆς Ἐπιθεωρήσεως* ἔπεμψε διὰ τοῦ ταμίου τὴν συνδρομὴν (50φρ.)· ἀλλ' ὁ διευθυντὴς οὐδὲν ἔλαβε καὶ ἀπαίτει τὴν συνδρομήν. Ἐρωτηθεὶς ὁ ταμίας εἶπεν ὅτι ἔπεμψε τὰ χρήματα διὰ τοῦ γραμματέως αὐτοῦ. Ὁ Σύλλογος ὅμως ἠναγκάσθη νὰ πληρώσῃ καὶ δεύτερον τὴν συνδρομήν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Σύλλογος καὶ τὸ δεύτερον ἔτος ἐλάμβανε δύω ἀντίτυπα ὁ κ. ταμίας ἤτησε νὰ λάβῃ τὸ ἕτερον πρὸς χρῆσιν αὐτοῦ ὑποσχεθεὶς νὰ πληρώσῃ ἐξ ἰδίων. Ἀλλ' ὁ κ. Βασιλόδης βλέπει μετ' ἀπορίας ὅτι καὶ αἱ δύο συνδρομαὶ ἐν τῷ ἀπολογισμῷ τίθενται εἰς βάρος τοῦ Συλλόγου.

Εἰς ταῦτα ὁ μὲν κ. Μ. Βαμβᾶκης, ταμίας, ἀπαντῶν λέγει ὅτι τὸ παρεισφρῆσαν ἁμάρτημα ἐν τῷ ἀπολογισμῷ περὶ τῶν δύο συνδρομῶν τῆς *Revue Géographique* διορθώσεται.

Ὁ δὲ κ. Εὐ. Καλλιάδης συμφωνεῖ τῷ κ. Ἡρ. Βασιλόδῃ.

Τοῦ κ. Π. Καραθεοδωρῆ αἰτησαμένου διασαφήσεις ἐπὶ τῇ παρουσιαζομένῃ ἀσυμφωνίᾳ ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς ἐξελεγκτικῆς ἐπιτροπῆς πρὸς τὴν, ὑπὸ τοῦ ταμίου ὑποβληθεῖσαν ἔκθεσιν καὶ πρὸ πάντων περὶ τῶν χρημάτων τοῦ Σουλίνη, ἅτινα μάλιστα προῦκειτο νὰ τοκισθῶσιν, ὁ κ. Ταμίας ἀπαντῶν λέγει ὅτι ὁ τοκισμὸς τῶν χρημάτων τούτων γίγνεται ὅλως ἰδιαιτέρως καὶ ὑπὸ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ εὐθύνην, ὅτι μόνον εἰς τὸ τέλος τοῦ ἔτους φαίνεται τὸ ἀποτέλεσμα καὶ ὅτι ἕνεκα τῆς κατὰ διαλείμματα παραλαβῆς τὰ χρήματα ταῦτα οὐ τίθενται ἐν τραπέζῃ.

Κατόπιν ὁ κ. Μ. Βαμβᾶκης, ταμίας, ἀναγινώσκει τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ παρόντος συλλογικοῦ ἔτους ἔχοντα ὡς ἑξῆς·

Εἰσπράξεις.

Ἀπὸ τακτικὰς συνδρομὰς	Α.Τ.	168.—
» καθυστερήσεις	»	50.—
» δικαιώματα διπλωμάτων.	»	20.—
» τοκομέρισμα πιστωτικῶν.	»	28.—
» ἐκτάκτους συνδρομὰς	»	250.—
» Ἔλλειμμα	»	100.—
τὸ ὅλον	»	616.—

Δαπάναι.

Εἰς μισθοδοσίας	»	300.—
» διάφορα ἔξοδα	»	30.—
» ἐκτάκτους δαπάνας	»	50.—
» περιοδικὸν δύο ἐτῶν . . .	»	200.—
» φωτισμὸν καὶ θέρμανσιν . .	»	12.—
» πυρασφάλιστρα	»	24.—
τὸ ὅλον	»	616.—

Ὁ κ. Ταμίας ἀναγνοὺς τὸν προϋπολογισμὸν τοῦτον προστίθησιν ὅτι συνεπείᾳ τῆς ὑπὸ τῆς ἐνταῦθα Φιλανθρωπικῆς καὶ Φιλεκπαιδευτικῆς Ἀδελφότητος γενομένης δωρεᾶς ἔλλειμμα οὐχ ὑπάρχει.

Ὁ κ. Εὐ. Καλλιάδης θεωρεῖ ὀλίγα τὰ ἐκ τῶν τακτικῶν συνδρομῶν προερχόμενα 160 Λ. καὶ αἰτεῖται ὅπως ἀναβιβασθῶσιν εἰς 200 Λ.

Ὁ δὲ κ. *πρόεδρος* γνωστοποιεῖ τῷ Συλλόγῳ ὅτι τὸ προεδρεῖον ἔγραψεν ἤδη εἰς διαφόρους πόλεις ἵνα φροντίσωσι περὶ εἰσπράξεων τῶν ἐτησίων συνδρομῶν τῶν μελῶν, ἃ διαμένουσιν ἐν τῇ αὐτῇ πόλει ὡς καὶ περὶ ἐκτάκτων συνεισφορῶν, καὶ ὅτι ἐλπίζεται ἐκ τούτου αὔξησίς τις τῶν ἐσόδων. Ὁ κ. Εὐ. Καλλιάδης αἰτεῖ ἐπίσης τὴν αὔξησιν τοῦ κονδυλίου τοῦ περιοδικοῦ εἰς λίρ. 300, καθότι οὐδέποτε δι' ἓν

περιοδικόν ἐδαπανήθησαν ὀλιγώτερα τῶν 150 λιρῶν. Θεωρεῖ δὲ καλὸν ὅπως προστεθῇ καὶ ποσόν τι διὰ τὴν βιβλιοθήκην καὶ τὸ ἀναγνωστήριον καὶ ὅπως, ἐπειδὴ οἱ μισθοὶ τῶν ὑπαλλήλων ἀπορροφῶσι τοὺς τακτικοὺς πόρους τοῦ Συλλόγου, τοποθετηθῶσι δύο αὐτῶν εἰς καταλλήλους θέσεις καὶ μείνῃ οὕτως ὁ Σύλλογος μετὰ τριῶν ὑπαλλήλων. Τῷ κ. Κ. Καλλιάδῃ τασσόμενος καὶ ὁ κ. Ἡρ. Βασιάδης ὡς πρὸς τὰ περὶ τοῦ περιοδικοῦ ῥηθέντα προστίθησιν ὅτι ὁ κ. Χρηστάκης ἐφέσδης Ζωγράφος ἐγκαταλείπει τῷ Συλλόγῳ τὰ περισσεύοντα ἐκ τῶν διὰ τὰ βραβεῖα τοῦ διαγωνίσματος αὐτοῦ διδομένων 100 λιρῶν ὅπως χρησιμεύσωσι πρὸς ἔκδοσιν γλωσσικῆς ὕλης διὰ τοῦ περιοδικοῦ. Ἐπίσης δ' εἰς ἀμφοτέρας τὰς γνώμας τοῦ κ. Κ. Καλλιάδου τάσσεται καὶ ὁ κ. Ἰ. Δ. Ἀριστοκλῆς.

Ὁ κ. **Γ. Καραθεοδωρῆ** ὡς πρὸς τὰ τοῦ περιοδικοῦ ἀποδέχεται τὴν γνώμην τοῦ κ. Κ. Καλλιάδου· ὡς πρὸς δὲ τοὺς μισθοὺς τῶν ὑπαλλήλων φανερὰν ποιεῖται γνώμην τοῦ προέδρου καὶ τῆς Οἰκονομικῆς ἐπιτροπῆς καθ' ἣν ὑποβιβάζονται οἱ μισθοὶ τῶν ὑπαλλήλων προσωρινῶς καὶ ἐπέρχεται οὕτω διὰ τὸ παρὸν ἔτος οἰκονομία εἴκοσι καὶ ἐννέα λιρῶν περίπου. Ἐκτὸς δὲ τῶν διὰ τὴν Βιβλιοθήκην καὶ τὸ Ἀναγνωστήριον προταθέντων, ἅτινα ἀναγκαιότατα καὶ ὑπὸ τοῦ κανονισμοῦ ἀπαιτούμενα κρίνει, ἀναγκαίαν ἐπίσης νομίζει καὶ τὴν ἐπισκευὴν τοῦ κτιρίου τοῦ Συλλόγου, ὡς καὶ τὴν ἐπιδιόρθωσιν τῶν ἐπίπλων, ἐφ' ᾧ προτείνει νὰ τεθῶσιν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ 180 λίρ. Πρὸς ὑποστήριξιν δὲ τῶν προτεινομένων ὑπ' αὐτοῦ ἀναβιβάζει τὰ ἔσοδα τοῦ πρϋπολογισμοῦ εἰς 1000 λίρ., αὐξανομένων τῶν ἐκ τῶν καθυστερήσεων εἰσπράξεων καὶ προϋπολογιζομένων τῶν εἰσφορῶν εἰς 500 ὀ. λίρας.

Κατὰ πρότασιν τοῦ κ. Ν. Βαμβάκη ὀνομάζεται ἐπιτροπὴ ἐκ τῶν κ. κ. Χ. Κλεάνθους, Β. Ἰωαννίδου καὶ Ἀρ. Ῥαζῆ, ἐξετάσουσα τὴν κατάστασιν τοῦ κτιρίου καὶ παρουσιάσουσαν περὶ τούτου ἔκθεσιν.

Ὁ κ. **Ἡρ. Βασιάδης** παρατηρεῖ ὅτι ἡ φθορὰ τῶν ἐπίπλων, ἅτινα κατὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τοῦ Συλλόγου ἐν τῷ ἰδιοκτήτῳ αὐτοῦ κτιρίῳ ἠγοράσθησαν, προῆλθεν ἐκ τῆς παραχωρήσεως αὐτῶν ἐκτὸς τοῦ καταστήματος. Καίτοι δὲ ἐνετέλλοντο οἱ ὑπάλληλοι ἵνα προσέχωσι κατὰ τὴν παραλαβήν, καὶ μὴ παραλαμβάνωσι συντετριμμένα ἢ ἐφθαρμένα τὰ ἐπιστρεφόμενα, ἐν τούτοις πολλὰ ἢ οὐκ ἐπεστρέφοντο ἢ ἐπεστρέφοντο ἐν κακῇ καταστάσει. Ὡς πρὸς δὲ τὴν πρότασιν περὶ ὑπαλλήλων τοῦ κ. Καλλιάδου συμφωνεῖ αὐτῷ.

Ὁ κ. **Ν. Βαμβάκης** δηλοῖ ὅτι ὁ προϋπολογισμὸς συνετάχθη ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εἰσπράξεων καὶ δαπανῶν τῶν ἡγουμένων ἐτῶν. Τὰ δὲ περὶ αὐξήσεως τῶν πόρων τοῦ κ. Γ. Καραθεοδωρῆ οὐδόλως ἐπὶ πραγματικοτήτων, ἀλλ' ἐπὶ πιθανοτήτων βασίζονται.

Ὁ κ. **Γ. Καραθεοδωρῆ** λέγει ὅτι δύνανται πάντα τὰ ἀπαιτούμενα νὰ τεθῶσιν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ καὶ ὅταν μὴ εἰσπραχθῶσι χρήματα ἀναβάλλεται ἡ ἐξόδευσις.

Ὁ κ. **Ν. Βαμβάκης** ἀπαντῶν λέγει ὅτι κάλλιον ὁ προϋπολογισμὸς νὰ βασίζηται ἐπὶ τῶν πραγματικοτήτων καὶ ὅταν ὑπάρχωσι χρήματα δι' ἐκτάκτων πιστώσεων δυνατὸν δαπανηθῆναι εἰς ἀναγκαῖα μέν, μὴ προβλεπόμενα δὲ ὑπὸ τοῦ προϋπολογισμοῦ.

Ὁ κ. **Ἡρ. Βασιάδης** ἐκφράζει γνώμην ὅπως προϋπολογισθῶσι 150 λίρ. διὰ τὸ ἓν περιοδικὸν καὶ 30 διὰ τὸ ἀρχαιολογ. δελτίον μετὰ τοῦ χάρτου, διὰ δὲ τὴν βιβλιοθήκην 20 λίραι.

Ὁ κ. **Γ. Καραθεοδωρῆ** λέγει ὅτι ὁ προϋπολογισμὸς δέον νὰ βασισθῇ ἐπὶ τῶν προθέσεων τοῦ Συλλόγου, ὥσπερ εἰς τὰ κράτη γίνεται· διότι, λέγει, πρῶτον σκεπτέον τίνος ἀνάγκην ἔχομεν καὶ ἀκολούθως πῶς ἐξευρετέα τὰ χρήματα.

Ὁ κ. **Κ. Καλλιάδης** φρονεῖ ὅτι ὁ προϋπολογισμὸς δέον νὰ περιλαμβάνῃ τὰ ἀναγκαῖα ἔσοδα καὶ τὰ ἀναγκαῖα ἔξοδα. Ἀναγκαιοτάτην δὲ ὑπολαμβάνει τὴν ἔκδοσιν καὶ τῶν δύο περιοδικῶν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, καθότι τὸ περιοδικὸν μὴ ἐκδιδόμενον ἐγκαίρως ἀπόλλυσι τὸ ἥμισυ τῆς ἀξίας αὐτοῦ.

Ὁ κ. **Μ. Καραβοκυρὸς** ὑποστηρίζει ὅπως ὁ προϋπολογισμὸς περιλαμβάνῃ τὰ πραγματικὰ ἔξοδα καὶ τὰ πραγματικὰ ἔσοδα.

Γενομένης δὲ δεκτῆς τῆς βάσεως ἐπὶ τῶν πραγματικῶν ἐσόδων καὶ ἐξόδων, ὁ προϋπολογισμὸς τίθεται εἰς τὴν κατὰ κεφάλαια ἐπιψήφισιν.

Τὸ α', β', γ' καὶ δ' κονδύλιον τοῦ προϋπολογισμοῦ γίνεται δεκτὸν τὸ δὲ ε' αὐξάνεται εἰς 350 λίρ. ἕνεκα τῆς δωρεᾶς τῆς ἐνταῦθα Φιλανθρωπικῆς καὶ Ἐκπαιδευτικῆς Ἀδελφότητος, εἰς δὲ τὰ κονδύλια τῶν δαπανῶν ὁ κ. **Γ. Καραθεοδωρῆ** παρατηρεῖ ὅτι δέον νὰ προστεθῇ καὶ ἡ πρὸς ἀντιγραφὴν τῶν ἐπιγραφῶν αἰτηθεῖσα παρὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς ἐξ 20 λιρ. πίστωσις. Περὶ τῆς πιστώσεως ταύτης τῆς Ἀρχαιολογ. ἐπιτροπῆς ὁ κ. Ἡρ. Βασιάδης φρονεῖ ὅτι ἂν δοθῶσι χρήματα δέον νὰ γίγνηται ἐξέλεγξις τῆς δαπάνης ὑπό τινος.

Μετά τινα συζήτησιν γενομένης δεκτῆς τῆς αἰτήσεως τῆς Ἀρχαιολ. ἐπιτροπῆς ἐπαναφέρεται αὖθις τὸ ζήτημα τῆς ἐλαττώσεως τῶν μισθῶν τῶν ὑπαλλήλων καὶ μετά τινα συζήτησιν ἀποφασίζεται ὅπως μηδεμία γένηται ἔκπτωσις, ἀλλὰ ληφθῇ φροντὶς ὑπὸ τοῦ προεδρείου πρὸς τοποθέτησιν τῶν δύο ἐκ τῶν ὑπαλλήλων ἀλλαχοῦ.

Ἐπὶ τοῦ κονδυλίου τοῦ περιοδικοῦ ἀποφασίζεται ὅπως τοῦτο αὐξηθῇ εἰς 250 λίρας.

Ἀναγνωσθέντος καὶ αὖθις ὑπὸ τοῦ κ. ταμίου τοῦ προϋπολογισμοῦ καὶ ἀπολύτῳ πλειονοψηφίᾳ δεκτοῦ γενομένου διαλύεται ἡ συνεδρίασις.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΧΝ'.

(Τακτική).

Τῇ 16/28 Νοεμβρίου 1881.

Προεδρεύοντος τοῦ κ. **Σπ. ΜΑΥΡΟΓΕΝΟΥΣ.**

Ἀναγνωσθέντων καὶ ἐπικυρωθέντων τῶν πρακτικῶν τῆς ἡγουμένης τακτικῆς συνεδριάσεως, ἀνακοινοῦται ὡς ἑξῆς ἡ

ἀλληλογραφία·

Ἐπιστολή, τοῦ ἐν Βροσθενείῳ τῆς Ῥουμανίας κ. Κ. Ζάππα, ἀπὸ 7 τρέχοντος, δι' ἧς ἀπαντῶν εἰς ἐπιστολὴν τοῦ Συλλόγου, ἀγγέλλει ὅτι ἐκτελῶν ὑποχρεώσεις σοβαρὰς καὶ ἱερὰς πρὸς τὸ ἔθνος λυπεῖται μὴ δυνάμενος ἐλθεῖν ἀρωγὸς τῷ Συλλόγῳ.

Τοῦ ἐν Παρισίοις κ. G. Perrot, ἀπὸ 3/15 παρόντος, εὐχαριστοῦντος τῷ Συλλόγῳ ἐπὶ τῇ ἀποστολῇ τῶν τελευταίων αὐτοῦ δημοσιεύσεων.

Τοῦ ἐν Παρισίοις κ. E. Miller, ἀπὸ 4/16 τρέχοντος, εὐχαριστοῦντος τῷ Συλλόγῳ ἐπὶ τῇ ἀποστολῇ τοῦ Γ' τεύχους τοῦ περιοδικοῦ μετὰ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ παραρτήματος, καὶ παρακαλοῦντος ὅπως ἀποσταλῇ αὐτῷ σημείωσις τῶν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Συλλόγου συγγραμμάτων αὐτοῦ, ἵνα τὰ ἐλλείποντα ἀναπληρώσῃ.

Εἶτα ἀνέρχεται τὸ βῆμα ὁ κ. **A. Mordtmann** καὶ ἀναγινώσκει τὸ δεύτερον καὶ τελευταῖον μέρος τῆς πραγματείας αὐτοῦ «Ἡ

Κων/πολις, αἱ ἐκκλησίαι καὶ τὰ μνημεῖα αὐτῆς κατὰ τὸν ΙΔ' μ. Χ. αἰῶνα, κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν συγχρόνων», πραγματευθεὶς κυρίως τὰ περὶ τῶν πυλῶν τῶν Χερσαίων τειχῶν.

Μετὰ τὸ πέρας τοῦ ἀναγνώσματος ὁ κ. **Α. Μπασπάτης** λαβὼν τὸν λόγον λέγει ὅτι οὐδόλως μὲν συμφωνεῖ τῷ κ. A. Mordtmann καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὰ περὶ Χρυσῆς πύλης ὑπ' αὐτοῦ λεχθέντα, ἀλλ' ἀπέχει τῆς ἀναπτύξεως τῆς διαφωνίας αὐτοῦ ὡς ἐκ μακρὸν προβησομένης.

Ἐπὶ τούτοις, οὐδενὸς ἑτέρου τὸν λόγον αἰτησαμένου, διαλύεται ἡ συνεδρίασις.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΧΝΑ'.

(Τακτική).

Τῇ 23/5 Δεκεμβρίου 1881.

Προεδρεύοντος τοῦ κ. **Σπ. ΜΑΥΡΟΓΕΝΟΥΣ.**

Ἀναγνωσθέντων καὶ ἐπικυρωθέντων τῶν πρακτικῶν τῆς ἡγουμένης συνεδριάσεως, ἀνακοινοῦται ὡς ἑξῆς ἡ

ἀλληλογραφία·

Ἐπιστολή, τοῦ κ. Ι. Περβανόγλου, διευθυντοῦ τοῦ περιοδικοῦ συγγράμματος *Ἑσπέρου*, ἐκ Λειψίας, ἀπὸ 18 φθίνοντος, ἐκφράζοντος τὰς εὐχαριστίας αὐτοῦ ἐπὶ τῇ πρὸς αὐτὸν ἀποστολῇ τοῦ Γ' τεύχους τοῦ περιοδικοῦ συγγράμματος καὶ ἀγγέλλοντος ὅτι τὰ μὲν πρῶτα τοῦ *Ἑσπέρου* φυλλάδια, ὡς ἐξαντληθέντα, ἀδυνατεῖ πέμψαι τῷ Συλλόγῳ, τὰ δὲ ἀπὸ τοῦ 11 ἀριθμοῦ καὶ ἑφεξῆς ἐξακολουθήσει τακτικῶς ἀποστέλλων.

Τοῦ κ. G. d'Eichthal, ἐκ Παρισίων, ἀπὸ 11 φθίνοντος, ἐξαιτουμένου τὴν ἀποστολὴν τοῦ Θ' καὶ Γ' τόμου τοῦ περιοδικοῦ, οἵτινες τῷ ἐλλείπουσι, καὶ ἀποστέλλοντος τῷ Συλλόγῳ διακόσια (200) φράγκα, ὅπως ποιήσηται τούτων οἱανδήποτε βούλεται χρῆσιν.

Εἶτα ἀγγέλλονται αἱ προσφοραὶ καὶ ἐκφράζονται εὐχαριστίαι τοῖς ταύτας ποιησαμένοις καὶ ἰδίᾳ τῷ φιλέλληνι καὶ εὐγενεῖ γαλάτῃ κ. G. d'Eichthal.

Ἀγγέλλονται τὸ πρῶτον τακτικὰ μέλη οἱ κ.κ. Ἰωάννης Οἰκιάδης, σύμβουλος τῆς ἐπικρατείας, προτεινόμενος ὑπὸ τῶν κ.κ. Σ. Μαυροκένους, Κ. Καλλιάδου καὶ Τ. Καραθεοδωρῆ, Ν. Κάριος, προτεινόμενος ὑπὸ τῶν κ. κ. Κ. Καλλιάδου, Θ. Σαλτέλη καὶ Τ. Καραθεοδωρῆ, Σ. Ι. Ῥοδωνίδης, ἔμπορος ἐνταῦθα, προτεινό-

μενος ὑπὸ τῶν κ. κ. Μ. Καραβοκυροῦ, Ν. Σουλίδη καὶ Κ. Ξανθοπούλου καὶ οἱ κ.κ. Ξ. Παυλίδης καὶ Κ. Ψωμιάδης, ἔμποροι, ὑπὸ τῶν κ.κ. Κ. Ξανθοπούλου, Ν. Πισάνη καὶ Δ. Κωνσταντινίδου.

Εἶτα ὁ κ. *πρόεδρος* ἀγγέλλει ὅτι σὺν τῷ ἑκ τῶν ἀντιπροέδρων κ. Κ. Ξανθοπούλῳ μετέβη πρὸς ἐπίδοσιν τῶν διπλωμάτων τοῖς νεωστὶ ψηφισθεῖσιν ἐπιτίμοις μέλεσι τοῦ Συλλόγου, τῇ Α. Ἐξ. τῷ Lord Dufferin καὶ τῇ Α. Ἐξ. τῷ κόμητι de Rascon.

Μὴ εὑρόντες δὲ τὸν πρῶτον μετέβησαν παρὰ τῷ δευτέρῳ καὶ ἐπέδωκαν αὐτῷ τὸ δίπλωμα. Ἐν τῇ περιστάσει δὲ ταύτῃ ἐγένετο ὑπὸ τοῦ κ. *προέδρου* προσφώνησις γαλλιστί, ἣν ἀναγινώσκει, καὶ καθ' ἣν ὁ Σύλλογος ἐκτιμῶν τὰς βαθείας καὶ ποικίλας φιλολογικὰς γνώσεις τῆς Α. Ἐξ. ἐξελέξατο αὐτὴν μέλος ἐπίτιμον. Ἡ Α. Ἐξοχότης ὑπεδέξατο τὸν πρόεδρον καὶ ἀντιπρόεδρον εὐγενέστατα, ἀπαντήσασα καταλλήλως εἰς τὴν προσφώνησιν καὶ ὑποσχεθεῖσα ὅτι καὶ ἐγγράφως ἀπαντήσει τῷ Συλλόγῳ.

Ἀκολούθως λαβὼν τὸν λόγον ὁ κ. **Ηρ. Βασιάδης** ἀνέγνω τὸ πρῶτον μέρος τῆς «Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἰδίᾳ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας» (ἴδε σελ. 88).

Μετὰ ταῦτα, οὐδενὸς τὸν λόγον αἰτησαμένου, διαλύεται ἡ συνεδρίασις.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΧΝΒ'.

(Τακτική).

Τῇ 30/12 Δεκεμβρίου 1881.

Προεδρεύοντος τοῦ κ. **Σπ. ΜΑΥΡΟΓΕΝΟΥΣ.**

Ἀναγνωσθέντων καὶ ἐπικυρωθέντων τῶν πρακτικῶν τῆς ἡγουμένης συνεδριάσεως, ἀνακοινοῦται ὡς ἐξῆς ἡ

ἀλληλογραφία·

Ἐπιστολή, τοῦ ἐν Ῥαιδεστῷ Θρακικοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου, ἀπὸ 25 φθίνοντος, ἀποστέλλοντος ἔκθεσιν τῆς διανοητικῆς καταστάσεως ἐν τοῖς πλείστοις τῶν πέριξ χωρίων καὶ ἐξαιτουμένου, ὅπως ληφθῇ σύντονος πρόνοια περὶ αὐτῶν.

Τοῦ ἐνταῦθα Ἑλληνικοῦ Μουσικοῦ Συλλόγου, ἀπὸ 27 φθίνοντος, προσκαλοῦντος τὸ πρόεδρεῖον τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου εἰς τὴν ἐπέτειον αὐτοῦ ἑορτήν.

Τοῦ προέδρου τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς, ἀπὸ 30 φθίνοντος, ἐξαιτουμένου ὅπως δοθῶσι τῷ κ. Α. Πανοπούλῳ 5 λίραι δι' ἐργασίας τῆς ἐπιτροπῆς.

Εἶτα ἀγγέλλονται αἱ προσφοραί.

Ὁ κ. *Πρόεδρος* εὐχαριστήσας τοῖς δωρηταῖς τῶν προσφορῶν ἐκφράζει γνώμην ὅπως τὰ σχολικὰ βιβλία τεθῶσιν ἰδιαιτέρως, ἵνα ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ Σύλλογος παρέχῃ ἐκ τούτων τοῖς χρείαν ἔχουσιν.

Ἀγγέλλονται τὸ δεύτερον καὶ ψηφοφορηθέντες γίγνονται δεκτοὶ μέλη τακτικὰ οἱ κ.κ. Ἰ. Οἰκιάδης, Ν. Κάριος, Σ. Ῥοδωνίδης, Ξενοφῶν Παυλίδης, καὶ Κ. Ψωμιάδης.

Μετὰ ταῦτα ὁ κ. **Ἀθ. Παπαδόπουλος Κεραμεὺς** ἀναγινώσκει τὴν «Περὶ τῆς γενέσεως τῆς ἀρμενικῆς γραμματολογίας καὶ τῆς ἐπ' αὐτῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ» πραγματείαν αὐτοῦ (*ἴδε σελ. 1*).

Μετὰ τὸ πέρας τοῦ ἀναγνώσματος ὁ κ. **Ἠρ. Βασιάδης** λαβὼν τὸν λόγον προτείνει ὅπως ὁ κ. Ἀθ. Παπαδόπουλος Κεραμεὺς ἀποτελέσῃ μέλος τῆς τε Ἀρχαιολογικῆς καὶ Φιλολογικῆς ἐπιτροπῆς, καὶ ἐπιφέρει τὰς ἑξῆς παρατηρήσεις.

α') Ὅτι ἡ φιλολογία πάντων τῶν ἐθνῶν οὐχὶ ἀπὸ τῆς ἐποποιίας, ὡς ὁ κ. Ἀθ. Παπαδόπουλος Κεραμεὺς εἶπεν, ἄρχεται, ἀλλ' ἀπ' ᾀσμάτων, ἅτινά εἰσιν ἢ ὕμνοι πρὸς τοὺς θεοὺς ἢ κλέα ἀνδρῶν, ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὰ ἡμέτερα δημοτικὰ ᾄσματα, ἐξ ὧν κατ' ὀλίγον, τοῦ χρόνου προϊόντος, πηγάζει ἡ ἐπικὴ ποίησις. Οὕτω παρ' Ἰνδοῖς πρὸ τῆς Μαχαβαράτας καὶ Ῥαμαϊάνας εἰσὶν οἱ Βέδαι, ἤτοι Ὕμνοι πρὸς τοὺς θεούς, τὸ ἀρχαιότατον βιβλίον τῆς Ἀρίας φυλῆς. Καὶ παρ' Ἕλλησι δέ, περὶ ὧν ὁ κ. Ἀθ. Παπαδόπουλος Κεραμεὺς εἶπεν, ὅτι ἤρξαντο τῆς φιλολογίας αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἐποποιίας, πρὸ τοῦ Ὁμήρου ὑπῆρξαν ἄλλοι ποιηταί, ὧν τὰ μὲν ἔργα οὐ διεσώθησαν, ἀλλὰ τὰ ὀνόματα αὐτῶν τῶν ποιητῶν, καὶ διάφορα χωρία συγγραφέων τῶν ἀσμάτων αὐτῶν μνημονευόντων. Καὶ αὐτὸς δ' ὁ Ὅμηρος μνημονεύει ἐν Ὀδυσσείᾳ τοῦ Δημοδόκου καὶ Φημίου, ψαλλόντων κλέα ἀνδρῶν, ἃ ἔψαλλε καὶ ὁ Ἀχιλλεὺς ἐν τῇ σκηνῇ, ὅτε ἔμενε μακρὰν τοῦ πολέμου. Ἐκτὸς τούτων ἀδύνατον βεβαίως ὅλως ἦν ὅπως ἡ ἔναρξις τῆς φιλολογίας τοῦ Ἕλληνος γένηται ἀπὸ τῶν τελείων ὁμηρικῶν ἐπῶν.

β') Ὅτι οὐδὲν ὄνειδος τοῖς Ἀρμενίοις μὴ ἔχουσι τραγῳδίαν ἐν τῇ γενέσει τῆς φιλολογίας αὐτῶν, καθότι πλὴν τῶν Ἑλλήνων οὐδὲν ἔτερον ἔθνος ἀρχαῖον ἔσχε πρωτότυπον τραγῳδίαν. Καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς Ἰνδοῖς, ὡς λέγει ὁ Weber, ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἰνδικῆς φιλολογίας, ἡ τραγῳδία ἐγεννήθη ἀπὸ τῆς τῶν Ἑλλήνων. Ὥστε ἂν ἄλλα ἔθνη, ἅτινα ἔσχον μεγάλας ἐποποιίας καὶ λυρικὴν ποίησιν ἦσαν ἄμοιρα τῆς δραματικῆς ποιήσεως, οὐδὲν θαυμαστὸν εἰ ἐστεροῦντο αὐτῆς καὶ οἱ Ἀρμένιοι· καὶ

γ') Ὅτι ὁ κ. Ἀθ. Παπαδόπουλος Κεραμεὺς οὐκ ἐξηκριβωσεν ἂν ἄλλη φυλή, οἷον οἱ Κουσῖται, κατεῖχε τὴν Ἀρμενίαν, οὐδ' ἀνέφερεν ὅτι πρὸ τῶν Περσῶν κατελύθη ἡ βασιλεία τῶν Ἀσσυρίων, οἷς ὑπετάσσοντο οἱ Ἀρμένιοι καὶ οἱ Πέρσαι μέχρι τοῦ Τιγράνου, ὃς εἶχε δώσει τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ εἰς γάμον τῷ Κυαξάρῃ, βασιλεῖ τῶν Μήδων· ἀλλὰ μαθὼν παρὰ τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ, ὅτι οὗτος ἐπεβουλεύετο τὴν ζωὴν αὐτοῦ συνεννοήθη μετὰ τοῦ Κύρου καὶ ἐπαναστατήσαντες κατέλυσαν τὴν δυναστείαν τῶν Μήδων. Οἱ δὲ Ἀρμένιοι ἐξηκολούθησαν ἀναγνωρίζοντες τὴν κυριαρχίαν τῶν Περσῶν ὡς πρότερον τῶν Μήδων.

Μετὰ ταῦτα εὐχαριστήσαντος τοῦ κ. *προέδρου* τῷ κ. Κεραμεῖ καὶ παρακαλέσαντος αὐτὸν ὅπως συνεχίσῃ τὰς περὶ τῆς ἀρμενικῆς φιλολογίας μελέτας αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ βήματος τοῦ Συλλόγου, διαλύεται ἡ συνεδρίασις.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΧΝΓ'.

(Τακτική).

Τῇ 7/19 Δεκεμβρίου 1881.

Προεδρεύοντος τοῦ κ. **Σπ. ΜΑΥΡΟΓΕΝΟΥΣ.**

Ἀναγνωσθέντων καὶ ἐπικυρωθέντων τῶν πρακτικῶν τῆς ἡγουμένης συνεδριάσεως, ἀνακοινοῦται ὡς ἐξῆς ἡ

ἀλληλογραφία·

Ἐπιστολή, τοῦ Μητροπολίτου Ἀμίδης κ. Διονυσίου ἐκ Μεσοποταμίας, ἀπὸ 8 παρελθόντος, συνιστάντος θερμῶς εἰς τὴν πρόνοιαν τοῦ Συλλόγου αἴτησιν τῶν ἐφόρων τῆς σχολῆς τῆς ἐν Μεσοποταμίᾳ ἑλληνικῆς κοινότητος «Μεταλλείου ἐν Ἀργούνῃ».

Τῶν ἐφόρων τῆς ἐν Μεσοποταμίᾳ ἑλληνικῆς κοινότητος Μεταλλείου ἐν Ἀργούνῃ, ἀπὸ 30 ὀκτωβρίου, ἐξαιτουμένων τὴν τοῦ Συλλόγου ἀρωγήν, διὰ τῆς ἀποστολῆς διδακτικῶν βιβλίων.

Τοῦ κ. Ν. Μ. Τριανταφυλλίδου, ἐκ Πριγκήπου, ἀπὸ 27 παρελθόντος, ἐξαιτουμένου πληροφορίας περὶ τῆς πρὸ ἔτους ἀποσταλείσης, ἵνα τῇ κρίσει τῆς ἐκπαιδευτικῆς τοῦ Συλλόγου ἐπιτροπῆς καθυποβληθῇ, χειρογράφου γραμματικῆς αὐτοῦ ἐπιγραφομένης *Στοιχειώδης γραμματικὴ τῆς τε ἀρχαίας καὶ νεωτέρας γλώσσης ἡμῶν πρὸς χρῆσιν τῶν δημοτικῶν σχολείων.*

Τοῦ ἐφόρου τῆς δημοσίας βιβλιοθήκης Σάμου κ. Ἐπαμ. Σταματιάδου, ἀπὸ 17 παρελθόντος, ἀγγέλλοντος τὴν παραλαβὴν τῆς τε ἐπιστολῆς, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 5 νοεμβρίου, καὶ τῶν ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου ἀποσταλέντων βιβλίων καὶ ἐκφράζοντος ἐξ ὀνόματος τοῦ σαμιακοῦ λαοῦ ἐπὶ τούτῳ ἐγκαρδίους εὐχαριστίας.

Τῆς ἐν Ἀλιστράτῃ Συντηρητικῆς Ἀδελφότητος «Ἀμφιπόλεως», ἀπὸ 29 παρελθόντος, ἀγγελλούσης τὴν παραλαβὴν τοῦ Γ' τεύχους τοῦ περιοδικοῦ καὶ εὐχαριστούσης τῷ Συλλόγῳ ἐπὶ τούτῳ· πρὸς δὲ πεμπούσης σύντομον ἔκθεσιν τῆς καταστάσεως τῆς κεντρικῆς σχολῆς Ἀλιστράτης.

Ὁ κ. *πρόεδρος* ἐκφράζει γνώμην, ἣν ἀποδέχεται ὁ Σύλλογος, ὅπως δοθῶσι τοῖς αἰτοῦσιν ἐφόροις τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος τοῦ «Μεταλλείου ἐν Ἀργούνῃ» ὅσα δυνατὸν βιβλία ἐκ τῶν ὑπαρχόντων καὶ ἐν τῷ καταλόγῳ αὐτῶν σημειουμένων.

Εἶτα ἀγγέλλεται ἡ ὑπὸ τοῦ Ἐξ. Barthélémy Saint-Hilaire προσφορὰ τῶν μεταφράσεων αὐτοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἐκφράζονται τῷ δωρητῇ εὐχαριστίαι.

Ἀκολούθως κατὰ πρότασιν τοῦ προεδρείου ἐκλέγεται μέλος τῆς φιλολογικῆς καὶ ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς καὶ βοηθὸς τοῦ βιβλιοφύλακος διὰ τὰς ἀρχαιολογικὰς συλλογὰς τοῦ Συλλόγου ὁ κ. Ἀθ. Παπαδόπουλος Κεραμεύς.

Ἀγγέλλεται τὸ πρῶτον μέλος τακτικὸν τοῦ Συλλόγου ὁ κύριος Γεώργιος Παπαδόπουλος προτεινόμενος ὑπὸ τῶν κ. κ. Σπ. Μαυρογένους, Κ. Ξανθοπούλου καὶ Ὀδ. Ἀνδρεάδου.

Εἶτα ὁ κ. **Κ. Καλλιάδης** κοινοποιεῖ τὸ δεύτερον μέρος τῆς «Περὶ τοῦ Συλλόγου τοῦ διεθνοῦς δικαίου» πραγματείας αὐτοῦ (σ. 39).

Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀνακαινώσεως τοῦ κ. Κ. Καλλιάδου ὁ κ. **Δ. Κυμπρίτης** λαβὼν τὸν λόγον αἰτεῖται διασαφήσεις ἐπὶ τοῖς παρὰ τοῦ κ. Κ. Καλλιάδου ἐν τοῖς περὶ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Διεθνοῦς Συλλόγου λεχθεῖσιν, ὅτι τὸ διαιτητικὸν δικαστήριον δύναται διατάξαι ἀνακρίσεις, καθότι νομίζει ὅτι μόνον τὴν προεισαγωγὴν ἀποδείξεων δύναται αἰτήσασθαι.

Ὁ κ. **Κ. Καλλιάδης** ἀπαντῶν λέγει

ὅτι ὁ λύγος περὶ ἐκτάκτου, καθ'ὃ δύναται διατάξαι ἀνακρίσεις καὶ οὐχὶ αἰτήσασθαι ἀποδείξεις μόνον, ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει παρέχεται αὐτῷ παράτασις. Τὸ μόνον δι' ὅπερ ἀδυνατεῖ νὰ πράξῃ ἐστὶν ἡ ἐπιβολὴ ὁρκοδοσίας, ἀλλὰ τοῦτο δικαιοῦται τοῦ αἰτεῖν παρὰ τῶν τακτικῶν δικαστηρίων.

Μετὰ ταῦτα λύεται ἡ συνεδρίασις.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΧΝΔ'.

(Τακτική).

Τῇ 14/26 Δεκεμβρίου 1881.

Προεδρεύοντος τοῦ ἑτέρου τῶν ἀντιπροέδρων
κ. Κ. ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ.

Ἀναγνωσθέντων καὶ ἐπικυρωθέντων τῶν πρακτικῶν τῆς ἡγουμένης συνεδριάσεως, ἀνακοινοῦται ὡς ἐξῆς ἡ

ἀλληλογραφία·

Ἐπιστολὴ τοῦ ἐν Σέρραις Μακεδονικοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου, ἀπὸ 27 *νοεμβρίου*, ἀγγέλλοντος ὅτι ἀποστέλλει δύο ἀντίτυπα τῶν λογοδοσιῶν αὐτοῦ τῶν τελευταίων ἐτῶν.

Τῆς ἐν Μεγάλῳ Ῥεύματι εὐεργετικῆς Ἀδελφότητος *Προόδου*, ἀπὸ 9 μεσοῦντος, προσκαλούσης τὸ προεδρεῖον τοῦ Συλλόγου εἰς τὴν κατὰ τὴν 13 δεκεμβρίου γενησομένην ἐπέτειον αὐτῆς ἑορτήν.

Ἀκολούθως ἀναγινώσκεται καὶ ἐπιψηφίζεται τὸ *πρόγραμμα* τῶν κατὰ τὴν παροῦσαν συλλογικὴν περίοδον γενησομένων διαλέξεων.

Ἀγγέλλεται τὸ δεύτερον καὶ ψηφοφορηθεὶς γίγνεται δεκτὸς μέλος τακτικὸν ὁ κ. Γ. Παπαδόπουλος.

Εἶτα ὁ προεδρεύων κ. **Κ. Ξανθόπουλος** παραχωρήσας τὴν προεδρικὴν ἕδραν τῷ κ. Ἡρ. Βασιάδῃ ἀναγινώσκει τὴν «περὶ τῶν ἠθικῶν Νικομαχείων τοῦ Ἀριστοτέλους» πραγματείαν αὐτοῦ.

Ὁ κύριος Κ. Ξανθόπουλος προοιμιασάμενος ὅτι ἡ περὶ τὴν ἠθικὴν μελέτη καὶ σπουδή, θεωρίᾳ τε καὶ πράξει πάντας τὰ μάλιστα ἐνδιαφέρει, καὶ ἕνα ἕκαστον καὶ ἔθνος ὅλον, ὑπέδειξεν ὅτι ἀρχόμενος ἀπὸ τῶν ἠθικῶν Νικομαχείων τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπισκοπήσει τὴν ἀπὸ Καντίου περὶ ἠθικῆς θεωρίαν καὶ παραβαλεῖ αὐτὴν πρὸς τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν σειρᾷ τινι ἀναγνωσμάτων.

Εἶτα ἀρξάμενος τοῦ θέματος τοῦ ἀναγνώσματος αὐτοῦ διεῖλε τὰ ἠθικὰ Νικομάχεια εἰς τρία μέρη. Τούτων δὲ ἐπραγματεύθη τὸ πρῶτον περίπου μέρος, διασάφησιν ἐν συνόψει ποιήσας τῶν τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου βιβλίου κεφαλαίων, τῶν περὶ τῆς εὐδαιμονίας καὶ τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς πραγματευομένων.

Παρέστησε τὸν ὁρισμὸν τῆς εὐδαιμονίας ἢ τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ, ὃν δίδωσιν ὁ Ἀριστοτέλης, διὰ μακρᾶς σειρᾶς συλλογισμῶν· ὁ τῆς πολιτείας δηλονότι σκοπὸς εἶνε πάντων ἀνώτατος καὶ ἑπομένως ἄκρον ἀγαθόν· ὅτι ἐπικρίνει οὗτος κατόπιν τὰς διαφόρους περὶ εὐδαιμονίας τῶν πολλῶν γνώμας, καὶ ἀποφαίνεται ὅτι εὐδαιμονία εἶναι ὁ τελευταῖος καὶ ἀνώτατος τοῦ ἀνθρωπίνου βίου σκοπός, τὸ ἄκρον ἀγαθόν, ὅπερ ἀποκτήσαντες οὐδενὸς πλέον ἔχομεν χρείαν, καὶ δὴ ὅτι τοῦτο εἶναι ψυχῆς ἐνέργεια καὶ πρᾶξις μετὰ λόγου ὀρθοῦ ἢ ἄλλως ψυχῆς ἐνέργεια κατὰ τὴν ἀρίστην καὶ τελειοτάτην ἀρετήν, θεωρῶν ὅτι τοῦτο εἶναι τὸ ἴδιον ἔργον τοῦ σπουδαίου ἀνθρώπου.

Ἔπειτα ὑπ' ἄλλην ἔποψιν διαιρῶν τριχῇ τὰ ἀγαθά, εἰς ἐξωτερικά, σωματικὰ καὶ ψυχικά, εὑρίσκει ὅτι ἡ εὐδαιμονία συμφώνως τῷ δοθέντι ὁρισμῷ εἶναι τῶν ψυχικῶν ἀγαθῶν καὶ δὴ τὸ ἄριστον καὶ κάλλιστον καὶ ἥδιστον, καὶ ὅμως νομίζει ὁ φιλόσοφος ὅτι δεῖται καὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἀγαθῶν ἐν μέρει. Οὐχ ἧττον ἐπικρίνει τὸ τοῦ Σόλωνος «Μηδένα πρὸ τοῦ τέλους μακαρίζειν» ἐφόσον ἡ εὐδαιμονία δὲν εἶναι ἐξωτερικὸν ἀγαθὸν καὶ δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς τύχης, εἰ καὶ ἔχει χρείαν τῶν ἔξωθεν ἀγαθῶν ὁ ἀνθρώπινος βίος, διότι, λέγει, αἱ κατ' ἀρετὴν ἐνέργειαι εἶναι τὸ κύριον καὶ οὐσιῶδες τῆς εὐδαιμονίας καὶ δὴ καὶ τὸ πάντων βεβαιότατον καὶ ἀσφαλέστατον, ὥστε ὁ κατ' ἀρετὴν ἐνεργῶν καὶ τὰς οἱασδήποτε τύχας κάλλιστα θὰ φέρῃ καὶ ἐκ τῶν ἐνόντων θὰ διαλάμψῃ ὁ ἐνάρετος πάντοτε.

Μεταβαίνει δ' ἔπειτα ὁ φιλόσοφος εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς ἀρετῆς, διότι ὥρισε τὴν εὐδαιμονίαν *ὡς ἐνέργειαν ψυχῆς κατ' ἀρετήν*· Διαιρεῖ δὲ τὴν ψυχὴν τὸ μὲν εἰς φυτικὸν καὶ ἄλογον, τὸ δὲ εἰς λογικόν· τὸ δὲ λογικὸν πάλιν τὸ μὲν εἰς ὀρεκτικὸν καὶ μετέχον πως λόγου καὶ ἔξωθεν μᾶλλον δεκτικὸν λόγου, ὡς ἀποδείκνυσιν ἡ νουθέτησις, τὸ δὲ ἔσωθεν καὶ ἐν ἑαυτῷ, τουτέστιν εἰς καθαρὸν λόγον. Ἐντεῦθεν διαιρεῖ τὴν ἀρετὴν εἰς διανοητικὴν καὶ ἠθικήν, καὶ ὅτι ἡ διανοητικὴ τὸ πλεῖστον εἰς διδασκαλίας καὶ γεννᾶται καὶ αὐξάνει, ἐκ πείρας ἄρα καὶ διὰ χρόνου, ἡ δὲ ἠθικὴ ἐξ ἤθους καὶ ἐθισμοῦ προσγίγνεται καὶ ὅτι φύσει ὁ ἄνθρωπος εἶναι μόνον δεκτικὸς τῆς ἀρετῆς τῆς ἠθικῆς· λέγει δὲ διανοητικὰς ἀρετὰς τὴν σοφίαν καὶ τὴν φρόνησιν καὶ τὴν σύνεσιν, ἠθικὰς δὲ ἀρετὰς καλεῖ τὴν ἐλευθεριότητα καὶ τὴν σωφροσύνην καὶ τὰς τοιαύτας. Εἶτα παρατηρεῖ ὅτι τὰς ἠθικὰς ἀρετὰς ἀποκτῶμεν, ἀφοῦ πρότερον ἐνεργήσωμεν ἐπανειλημμένως οὕτω πως, ὅπως συμβαίνῃ καὶ ἐπὶ τῶν τεχνῶν. Ἐξ ὧν συνάγεται πόσον σπουδαῖος εἶναι ὁ τοιόσδε ἢ τοιόσδε ἐθισμὸς τοῦ ἀνθρώπου εὐθὺς ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας.

Μετὰ δὲ τὸ πέρας τοῦ ἀναγνώσματος ὁ κ. **Ἡρ. Βασιάδης** λέγει τάδε·

«Διὰ τὸ σπουδαῖον ἀνάγνωσμα τοῦ Κ. Ξανθοπούλου ὀφείλομεν νὰ ἐκφράσωμεν αὐτῷ εὐχαριστίας, διότι τὰ ἠθικὰ Νικομάχεια τοῦ Ἀριστοτέλους, ὧν ἀνάλυσιν ἐπεχείρησεν, εἰσὶν ἐκ τῶν πλείστου λόγου ἀξίων μνημείων τῆς ἑλληνικῆς μεγαλοφυΐας· ἀλλ' ὀφείλομεν ὡσαύτως καὶ νὰ συμπληρώσωμεν ὅσα ἐν τῷ πρώτῳ, τῷ γενικῷ μέρει, ἐξετέθησαν λίαν γενικῶς καὶ ἐλλιπῶς. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ ἠθικὴ ἐστὶ μόριον τῆς πολιτικῆς, ἐνῷ οἱ μετ' αὐτὸν φιλόσοφοι ἐθεώρησαν τοὐναντίον τὴν πολιτικὴν μόριον τῆς ἠθικῆς· τούτου δὲ ἡ διαφορὰ προῆλθεν ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν ἐποχῶν. Ὁ μὲν Ἀριστοτέλης ὅτε ἔγραφεν αἱ πολιτεῖαι ὑπῆρχον ἔτι, ἐνῷ οἱ μετ' αὐτὸν φιλόσοφοι ἤκμασκν κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὅτε καταργηθεισῶν τῶν τοπικῶν πολιτειῶν ἤρξατο νὰ ἐπικρατῇ ὁ κοσμοπολιτισμός. Τούτου ἕνεκεν ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς ἠθικοῖς Νικομαχείοις ἐξετάζει μᾶλλον τὰς ἀρετὰς τὰς ἀναφερομένας εἰς τὸν πολίτην, ἐκείνας μάλιστα δι' ὧν καθίσταται ἱκανὸς νὰ κυβερνᾷ. Ἡ ἠθικὴ λοιπὸν τοῦ Ἀριστοτέλους περιωρισμένον ἔχει κύκλον, οὔτε περὶ τῶν καθηκόντων τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ θεῖον, οὔτε περὶ τῶν καθηκόντων τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα ποιεῖται λόγον, οὔτε τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς, οὔτε περὶ τῶν καθηκόντων τῶν συζύγων πρὸς ἀλλήλους, οὔτε περὶ φιλοξενίας καὶ λοιπῶν. Τοὐναντίον ποιεῖται λόγον περὶ ἀρετῶν, ἃς νῦν δυσκολευόμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὡς τοιαύτας· ἀλλὰ καὶ ἐκείνας ἃς παραδέχεται περιορίζει, ὡς ἐστιν ἰδεῖν ἐν τῷ περὶ ἀνδρείας κεφαλαίῳ, ὅπου ἀνδρεία κατ' ἐξοχὴν θεωρεῖται ἡ πολεμική.

»Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει πολλαχοῦ τὸ ἀνθρώπινον ἀγαθόν, ὥστε ἐπιπολαίως τις κρίνων δύναται νὰ νομίσῃ ὅτι ὁμιλεῖ περὶ τοῦ ἀγαθοῦ τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὡς ἄνθρωπον οὐχὶ ὡς πολίτην. Ἀλλ' ὁ συγγραφεὺς τῶν ἠθικῶν Νικομαχείων λέγει ὅτι τὸ ἀνθρώπινον τοῦτο ἀγαθὸν ἐξετάζει ὁ πολιτικός οὐχὶ ὁ ἠθικὸς φιλόσοφος. Καλεῖ δὲ ἀνθρώπινον ἀγαθὸν τὸ σχετικόν, τὸ περιοριζόμενον εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ καθόλου, τὸ ἀπόλυτον ἢ τὸ αὐτάγαθον, ὅπερ ἀποκλείει ὁ Ἀριστοτέλης ἀπὸ τῆς ἐξετάσεως· διότι τὴν ἠθικὴν ὡς καὶ τὴν πολιτικὴν οὐδόλως θεωρεῖ ἐπιστήμην, ἧς ἔργον ἡ ἐξέτασις τοῦ καθόλου. Περαιτέρω δὲ χωροῦντες λέγομεν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἐξετάζει ἁπλῶς τὰς ἀρετὰς τοῦ πολίτου καθόλου ἀλλὰ μᾶλλον τὰς ἀρετὰς τοῦ Ἕλληνος πολίτου, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ὁρισμοῦ, ὃν δίδωσι περὶ τοῦ ἀγαθοῦ λέγων ὅτι τὸ ἀγαθὸν ἐνέργεια ψυχῆς ἐστι κατ' ἀρετήν. Τίς δ' ἀγνοεῖ ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος διέπρεψεν ἐπὶ ἐνεργείᾳ καὶ κινήσει καὶ προόδῳ, ὅτε τὰ ἄλλα ἀσιατικὰ ἔθνη τὴν πκῦσιν τῆς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς καὶ τοὺς ῥεμβασμοὺς ἐθεώρουν τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς εὐδαιμονίας;

»Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ἔθηκε σταθερὸν γνώμονα τῆς ἀρετῆς αὐτὸ τὸ θεμελιῶδες χαρακτηριστικόν, ἤτοι τὸ *μέτρον*. *Πᾶν μέτρον ἄριστον* εἶπον οἱ πρόγονοι ἡμῶν καὶ τοῦτο ἐφήρμοσεν εἰς ὅλα αὐτοῦ τὰ ἔργα. Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει ὅτι ἡ ἀρετὴ κεῖται ἐν τῷ μέσῳ, μεταξὺ τῆς ἐλλείψεως καὶ τῆς ὑπερβολῆς, οἷον ἡ ἐλευθεριότης εἶναι ἀρετή, διότι ὁ ἐλεύθερος δαπανᾷ ὅσα δεῖ, ὅτε δεῖ καὶ ὅπου δεῖ, ἑπομένως ἡ ἀρετὴ εἶναι ἕξις κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ οὐ μόνον κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον ἀλλὰ καὶ μετὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Ἡ δὲ φιλαργυρία καὶ ἡ ἀσωτία εἰσὶ κακίαι, διότι ὁ μὲν φιλάργυρος δὲν δαπανᾷ οὔτε ὅσα πρέπει, οὔτε ὅπου πρέπει, οὔτε ὅτε πρέπει, ὁ δὲ ἄσωτος δαπανᾷ ὅσα δὲν πρέπει καὶ οὔτε ὅτε πρέπει, οὔτε ὅπου πρέπει.

»Ταύτας τὰς γενικὰς ἀρχὰς ὀφείλομεν νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψει ἂν θέλωμεν νὰ κατανοήσωμεν καλῶς ὅσα λέγει ὁ Ἀριστοτέλης ἰδίᾳ περὶ ἑκάστης τῶν ἀρετῶν. Αἱ ἀρχαὶ αὗται εἰσὶν ἡ κλεὶς τῶν ἠθικῶν Νικομαχείων».

Τῷ κ. Ἡρ. Βασιάδῃ ἀντιπαρατηρῶν ὁ κ. **Κ. Ξανθόπουλος** λέγει ὅτι τὴν ἐπίκρισιν ἣν ἐποιήσατο ὁ κ. Ἡρ. Βασιάδης ἐσκόπει εἰς τὸ τέλος τῆς πραγματείας αὐτοῦ ποιήσασθαι, φρονῶν ὅτι ἐπαγωγικώτερον τὴν τῶν ἀκροατῶν προδιάθεσιν διὰ τῆς ἀναλύσεως. Μετὰ δὲ τὸν κ. Ξανθόπουλον, οὐδενὸς ἑτέρου τὸν λόγον αἰτησαμένου, διελύεται ἡ συνεδρίασις.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΧΝΕ'.

(Τακτική)

Τῇ 21/2 Ἰανουαρίου 1882.

Προεδρεύοντος τοῦ κ. **Σπ. Μαυρογένους.**

Ἀναγνωσθέντων καὶ ἐπικυρωθέντων τῶν πρακτικῶν τῆς ἡγουμένης συνεδριάσεως, ἀνακοινοῦται ὡς ἐξῆς ἡ

Ἀλληλογραφία.

Ἐπιστολή, τοῦ Baron d'Alhandra, πρεσβευτοῦ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Βρασιλίας ἐν Πετρουπόλει, ἀπὸ 21 νοεμβρίου (ν. χ.), ἐκφράζοντος τὰς εὐχαριστίας τοῦ αὐτοκράτορος ἐπὶ τῇ ἀποστολῇ αὐτῷ τοῦ περιοδικοῦ τοῦ Συλλόγου συγγράμματος.

Τῆς Συντακτικῆς ἐπιτροπῆς, ἀπὸ 12 δεκεμβρίου, ἀγγελλούσης ἀπόφασιν αὐτῆς ὅπως ἡ ἐν δυσὶ συνεδριάσεσι δύο συλλογικῶν περιόδων ἀναγνωσθεῖσα πραγματεία τοῦ κ. Ι. Καρολίδου «περὶ τῶν ἑκατὸν παροιμιῶν τοῦ Καλίφου Ἀλῆ» δημοσιευθῇ ὁμοῦ ἐν τῷ ΙΔ' τεύχει τοῦ περιοδικοῦ.

Τοῦ κ. Ι. Οἰκιάδου, ἀπὸ 18/30 δεκεμβρίου, εὐχαριστοῦντος τῷ Συλλόγῳ ἐπὶ τῇ τακτικοῦ μέλους ἐκλογῇ αὐτοῦ καὶ ἀγγέλλοντος τὴν προσφορὰν σώματος ἐκ δεκαέξ τόμων τοῦ Dictionaire de la Conversation.

Τοῦ κ. Joseph Lister, ἐκ Λονδίνου, ἀπὸ 24 δεκεμβρίου (ν.χ.), εὐχαριστοῦντος τῷ Συλλόγῳ ἐπὶ τῇ ἐπιτίμου μέλους ἐκλογῇ αὐτοῦ.

Τοῦ κ. Γεωργίου Ζηκίδου «Ἠπειρωτικὰ νεοελληνικὰ ἀνάλεκτα», διὰ τὸ Ζωγράφειον διαγώνισμα.

Εἶτα ἀγγέλλονται αἱ προσφοραὶ καὶ ἐκφράζονται εὐχαριστίαι πρὸς τοὺς ποιησαμένους ταύτας.

Ἀκολούθως ὁ κ. *πρόεδρος* κοινοποιεῖ τὰ κατὰ τὴν ἐπίδοσιν τῶν διπλωμάτων τοῖς νεωστὶ ἐκλεγεῖσιν ἐπιτίμοις μέλεσι τοῦ Συλλόγου, τῇ Α. Ἐξοχότητι τῷ λόρδῳ κόμητι Dufferin καὶ τῇ Α. Ἐξοχότητι τῷ Ἀλεξάνδρῳ Καραθεοδωρῇ πασᾷ.

Ὁ κ. *πρόεδρος* ἀναγινώσκει τὴν πρὸς τὸν Lord Dufferin ὑπ' αὐτοῦ γενομένην προσφώνησιν, καθ' ἣν ὁ Σύλλογος ἐξελέξατο ἐπίτιμον μέλος τὴν Α. Ἐξοχότητα, ἐκτιμῶν δεόντως τὰς ἐν τῇ ἑλληνικῇ φιλολογίᾳ καὶ τῷ ἑλληνικῷ πολιτισμῷ βαθείας γνώσεις Αὐτῆς καὶ τιμῶν τὸν ἐπάξιως τὸ μέγα ἀγγλικὸν ἔθνος ἀντιπροσωπεύοντα ἐνταῦθα.

Ἡ Α. Ἐξ. ὁ Lord Dufferin ἐν τῇ ἀπαντήσει αὐτοῦ ἐξέφρασεν ἐν πρώτοις τὰς εὐχαριστίας αὐτοῦ τῷ Συλλόγῳ ἐπὶ τῇ μεγάλῃ τιμῇ, ἣν ἐποιήσατο αὐτῷ διὰ τῆς τοῦ διπλώματος ἐπιτίμου μέλους ἀπονομῆς. «Ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας, εἶπεν ἡ Α. Ἐξ., ἐντρυφῶ ἐν τῇ μελέτῃ τῆς ὡραίας ἑλληνικῆς γλώσσης κατὰ τὰς ὥρας τῆς σχολῆς μου. Ἡ ἐπισταμένη ἀνάγνωσις τῶν ἀθανάτων ἔργων τῶν ἀμιμήτων ἑλλήνων ποιητῶν, ἱστορικῶν καὶ λοιπῶν τοσοῦτον κατεγοήτευσέ με καὶ κατέστησε τὴν ὕπαρξίν μου εὐτυχῆ, ὥστε ἔτι καὶ νῦν ἀφιερῶ εὐχαρίστως εἰς αὐτὴν πάσας τὰς ἐλευθέρας μοι ὥρας. Θέλω δὲ προσπαθήσει ὅπως ἀποδῶ ὠφέλιμος τῷ σοφῷ ὑμῶν σωματείῳ ἅμα τῇ πρώτῃ εὐκαιρίᾳ».

Μετὰ ταῦτα ὁ κ. *πρόεδρος* ἀναγινώσκει τὴν πρὸς τὴν Α. Ἐξοχότητα τὸν Ἀλέξανδρον Καραθεοδωρῆ πασᾶν ὑπ' αὐτοῦ γενομένην προσφώνησιν, καθ' ἣν ὁ Σύλλογος ἐξελέξατο τὴν Αὐτοῦ Ἐξοχότητα ἐπίτιμον μέλος ἐκτιμῶν δεόντως τὴν ποικίλην παιδείαν καὶ μάλιστα τὰς περὶ τὰς ἀσιατικὰς γλώσσας καὶ φιλολογίαν βαθείας γνώσεις καὶ βουλόμενος ὅσον γε αὐτῷ ἔνεστιν ἀμείψαι τὰς μεγάλας ὑπηρεσίας, ἃς τῷ Συλλόγῳ, ὡς ἐπίλεκτον τακτικὸν μέλος καὶ ἱδρυτὴς αὐτοῦ, προσήνεγκεν.

Ἡ Α. Ἐξοχότης ὁ Ἀ. Καραθεοδωρῆ πασᾶς ἀπαντῶν εἰς τὴν προσφώνησιν τοῦ κ. προέδρου εἶπεν ὅτι μετὰ μεγίστης χαρᾶς καὶ ὑπερηφανίας δέχεται ὅπερ ὁ Σύλλογος προσέφερεν αὐτῷ δίπλωμα. «Ἀληθές ἐστιν, προσέθηκεν ἡ Α. Ἐξοχότης, τὴν ἀσθένειαν τὴν ἐμὴν ἀναλογιζόμενος ἀνάξιον ἐμαυτὸν τῆς τιμῆς ταύτης κρίνω, ἀλλὰ δέχομαι αὐτὴν ὑπείκων τῇ ἀποφάσει τοῦ Σώματος. Διερμηνεύσατε παρὰ τῷ σεβαστῷ Συλλόγῳ τὰ εὐγνώμονα ἐμὰ ταπεινὰ αἰσθήματα καὶ βεβαιώσατε ὅτι οὐδόλως εἰς ἀπεργίαν τὸ ὑψηλὸν τοῦτο ἄξίωμα καταδικάσει με, ἀλλὰ μᾶλλον ἐργατικώτερον γενέσθαι ἐμὲ παροτρυνεῖ».

Ἀγγέλλονται δὲ τὸ πρῶτον ἀντεπιστέλλοντα μέλη οἱ κ. κ. Ant. Rubió καὶ Lluch, καὶ Joaquin Rubió καὶ Ors, πρόεδρος τῆς Β. Ἀκαδημίας τῶν γραμμάτων ἐν Βαρκελώνῃ, ὡς καὶ ὁ ἐν Μιτυλήνῃ κ. Μ. Φωτίου, ἀρχαιολόγος, προτεινόμενοι ὑπὸ τοῦ προεδρείου.

Εἶτα ὁ κ. **Α. Γ. Παπάτης** ἀναγινώσκει τὴν «περὶ τῶν Βυζαντινῶν ἀνακτόρων καὶ τῶν πέριξ αὐτῶν ἱδρυμάτων» πραγματείαν αὐτοῦ.

Ὁ κ. Α. Γ. Παπάτης ἐν ἀρχῇ τοῦ ἀναγνώσματος αὐτοῦ λέγει ὅτι οὐδέποτε ἀνέλαβε νὰ μελετήσῃ πρόβλημα βυζαντινὸν δυσχερέστερον τοῦ σημερινοῦ. Ἐκτὸς τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων, περιέγραψαν τὰ Βυζαντινὰ ἀνάκτορα πολλοὶ ἀλλοδαποὶ καὶ ἡμέτεροι συγγραφεῖς.

Πρῶτος ὁ Πέτρος Γύλλιος, ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, περιέγραψε τὰ ἐν τῇ ἐποχῇ αὐτοῦ σωζόμενα λείψανα τῶν ἀνακτόρων καὶ τοῦ ἱπποδρόμου. Μετὰ τοῦτον μνημονεύει ὁ κ. Α. Γ. Παπάτης τὸν Δουκάγγιον καὶ τὸν Βανδούρην, περιγράψαντας πάσας τὰς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρχαιότητας. Ἀκολούθως λέγει ὅτι ἐκ τῶν ἱστορησάντων τὸ βυζαντινὸν καὶ ὀθωμανικὸν κράτος ὀλίγιστα μανθάνομεν περὶ τῶν ὁρίων καὶ τῆς θέσεως τῶν ἀνακτόρων. Οἱ ἡμέτεροι χωρογράφοι, Κωνστάντιος ὁ Πατριάρχης καὶ Σκαρλάτος ὁ Βυζάντιος, ὀλίγα περὶ τῶν ἀνακτόρων ἐμνημόνευσαν. Τὸ σύγγραμμα τοῦ Labarte ἐκδοθὲν τῷ 1861 εἶναι πάντων τῶν μέχρι τοῦδε δημοσιευθέντων τὸ ὀρθότερον.

Ὁ κ. Ἀ. Γ. Παπάτης, διὰ μελέτης τῶν ἐν τῇ ἀκροπόλει σωζομένων τειχῶν, νομίζει ὅτι τὰ παλαιὰ τείχη τὰ ὑπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ ἑτέρων βασιλέων ἱδρυθέντα ἄρχονται ἀπὸ τῆς πρὸς νότον καμπῆς τοῦ σιδηροδρόμου καὶ λήγουσιν ἐν τῷ ἀρχαίῳ φανῷ, μῆκος ἔχοντα ἀπ' ἄκρας εἰς ἄκραν μ. 1830, ὁ δὲ περίχωρος ὅλος μ. τετραγωνικὰ 340,000.

Τὰ νῦν ὁρώμενα τείχη νομίζει ὁ κ. Α. Γ. Παπάτης, ὅτι ἠγέρθησαν ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, μετὰ τὴν κατὰ τὸ 1261 ἀνάκτησιν τοῦ κράτους.

Πρὸς ἐπικύρωσιν τῆς γνώμης του ταύτης μνημονεύει τὴν ἀποπομπὴν τῶν Γενουησίων εἰς Γαλατᾶν, τὴν πυρπόλησιν τοῦ σαρακηνοῦ τεμένους, τὸν θριαμβον τοῦ Κομνηνοῦ, ἀπὸ τῆς πύλης τῆς ἁγίας Βαρβάρας μέχρι τῆς ἁγίας Σοφίας, καὶ τινας μαρτυρίας ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ. Ταῦτα πάντα ἃ ὁ κ. Α. Γ. Παπάτης καλεῖ προβλήματα μέλλει μετά τινας ἡμέρας νὰ διασαφήσῃ.

Ὁ κ. Α. Γ. Παπάτης κατέδειξε τὰ ὅρια τῶν ἀνακτόρων ἐπὶ χάρτου σχεδιασθέντος ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Κλεάνθους καὶ παρουσίασεν ἀπεικονίσματα τῶν τειχῶν, ἔργα τοῦ καλλιτέχνου κ. Κ. Ὀρφανουδάκη.

Μετὰ τὸ πέρας τοῦ ἀναγνώσματος, οὐδενὸς τὸν λόγον αἰτησαμένου, ὁ κ. *πρόεδρος* διαλύει τὴν συνεδρίασιν.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΧΝΣ'.

(Τακτική).

Τῇ 28/9 Ἰανουαρίου 1885.

Ἀνακοινοῦται ὡς ἐξῆς ἡ

Ἀλληλογραφία.

Ἐπιστολή, τοῦ κ. Ν. Παρανίκα, ἀπὸ 23 φθίνοντος, ἀγγέλλοντος ἐξ ὀνόματος τοῦ ἐν Ἀθήναις κυρίου Δ. Φίλιου, ὅτι ἀπὸ τῆς ἐντεῦθεν ἀναχωρήσεως αὐτοῦ οὐδὲν περιοδικὸν τοῦ Συλλόγου ἔλαβε, καὶ ὅτι αὐτὸς ἀναλαμβάνει τὰς πρὸς τὸν Σύλλογον ὑποχρεώσεις τοῦ κυρίου Δ. Φίλιου.

Τοῦ κ. Π. Ι. Κορωνάκη, ἀπὸ 24 φθίνοντος, δι' ἧς ἀπαντῶν εἰς τὴν ἀπὸ 14ης παρόντος καὶ ὑπ' ἀριθμὸν 283 ἐπιστολὴν τοῦ Συλλόγου λέγει ὅτι θεωρεῖ τιμὴν αὐτοῦ νὰ συγκαταλέγηται μεταξὺ τῶν ἐντίμων τοῦ Συλλόγου μελῶν, καὶ ὅτι καὶ ἐν Βραΐλᾳ ἐγκαθιστάμενος οὐ παύσεται ἐνεργῶν ὑπὲρ τῶν συμφερόντων τοῦ Συλλόγου.

Τοῦ κ. Δ. Σακελλαρίδου ἐξ Ἀλεξανδρείας ἀπὸ 31 φθίνοντος, ἀγγέλλοντος τὴν παραλαβὴν τῆς ὑπὸ ἡμερομηνίαν 14 παρόντος ἐπιστολῆς τοῦ Συλλόγου, ὡς καὶ τὴν ἀποστολὴν ἐντάλματος ἐκ 4 λιρῶν διὰ τὰς καθυστερούσας συνδρομὰς αὐτοῦ τε καὶ τοῦ κ. Σαλβάγου. Πρὸς δὲ ἀγγέλλει ὅτι ὁ μὲν κ. Ἀθαν. Νικολόπουλος ἀποκατέστη ἐν Ἀμερικῇ· ὁ δὲ κ. Ἀ. Νικολόπουλος ἀσθενεῖ, ἐξ ἀποπληξίας παθών.

Τοῦ κ. Ἀθ. Μετρίδου, σχολάρχου, ἐν Κυπαρισσίᾳ, ἀπὸ 20 δεκεμβρίου 1881, ἀγγέλλοντος τὴν παραλαβὴν τοῦ Γ' τόμου τοῦ περιοδικοῦ, καὶ ἀποστέλλοντος πραγματείαν ἐπιγραφομένην «Περὶ μεταναστεύσεως τῶν Ἀτσιγγάνων ὑπὸ Α. Γ. Παπάτου καὶ παρατηρήσεις τινὲς γλωσσολογικαὶ ἐπ' αὐτῆς»· ἐπιφυλάσσεται δὲ ν' ἀποστείλῃ ἀκολούθως καὶ ἄλλας πραγματείας.

Ἀκολούθως ὁ κ. *πρόεδρος* ἀγγέλλει εἰκοσάλιρον προσφορὰν τῷ Συλλόγῳ, γενομένην ὑπὸ τοῦ ἐνταῦθα κ. Δ. Ταμβάκου· τῷ φιλογενεῖ δὲ κυρίῳ τούτῳ ὁ Σύλλογος ἐκφράζει τὰς εὐχαριστίας αὐτοῦ.

Ἀγγέλλονται δὲ τὸ δεύτερον καὶ ψηφοφορηθέντες γίνονται δεκτοὶ μέλη ἀντεπιστέλλοντα τοῦ Συλλόγου οἱ κ. κ. Ant. Rubió καὶ Lluch, καὶ Joaqin Rubió καὶ Ors, ὡς καὶ ὁ ἐν Μιτυλήνῃ κ. Μ. Φωτίου.

Τὸ πρῶτον δ' ἀγγέλλεται τακτικὸν μέλος ὁ κ. Εὐστράτιος Γ. Παππαδόπουλος, ἱεροψάλ-

της, προτεινόμενος ὑπὸ τῶν κ. κ. Χρ. Χατζηχρήστου, Ὀδ. Ἀνδρεάδου καὶ Τ. Καραθεοδωρῆ, καὶ ἐπίτιμον ἡ Α. Ἐξ. ὁ Ἀλῆ-Φουὰτ βέης, ὑπουργὸς τῆς παιδείας ἐνταῦθα, προτεινόμενος ὑπὸ τοῦ προεδρείου.

Ἀκολούθως τῇ αἰτήσει τοῦ προεδρείου παραχωρεῖται αὐτῷ πίστωσις ἐξ 20 λιρῶν ὀθ. διὰ τὰς τακτικὰς ἐτησίας συνδρομὰς τῶν ὑπὸ τοῦ Συλλόγου λαμβανομένων εὐρωπαϊκῶν περιοδικῶν διὰ τὸ Ἀναγνωστήριον αὐτοῦ.

Εἶτα ὁ κ. **Τ. Καραθεοδωρῆ**, γενικὸς τοῦ Συλλόγου γραμματεύς, ἀναγινώσκει πραγματείαν τοῦ ἐν Σμύρνῃ κ. Μ. Παρανίκα, ὑπ' αὐτοῦ πρὸς ἀνάγνωσιν τῷ Συλλόγῳ ἀποσταλεῖσαν καὶ ἐπιγραφομένην «Ὁμηρικαὶ Μελέται» (ἴδε σελ. 78).

Μετὰ τὸ πέρας τοῦ ἀναγνώσματος, οὐδενὸς τὸν λόγον αἰτησαμένου, διαλύεται ἡ συνεδρίασις.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΧΝΖ'.

(Τακτικὴ).

Τῇ 4/16 Ἰανουαρίου 1882.

Προεδρεύοντος τοῦ κ. **Σπ. Μαυρογένους.**

Ἀναγνωσθέντων καὶ ἐπικυρωθέντων τῶν πρακτικῶν τῶν δύο ἡγουμένων συνεδριάσεων ἀνακοινοῦται ὡς ἑξῆς ἡ

ἀλληλογραφία.

Ἐπιστολή, τοῦ ἐν Koenigsberg καθηγητοῦ τῆς ἀρχαιολογίας κ. G. Hirschfeld, ἀπὸ 24 δεκεμβρίου, ἐκφράζοντος τὰς εὐχαριστίας αὐτοῦ τῷ Συλλόγῳ ἐπὶ τῇ ἀποστολῇ τοῦ Γ' τεύχους τοῦ περιοδικοῦ μετὰ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ παραρτήματος.

Τοῦ ἐν Μαρτοβανίῳ τοῦ Πόντου ἑλληνοδιδασκάλου κ. Ι. Γ. Βαλαβάνη, ἀπὸ 8/20 δεκεμβρ., ἐπισυνάπτοντος καὶ φυλλάδιον γλωσσικῆς ὕλης ὑπὸ τὸν τίτλον «Συνέχεια τῶν ζώντων μνημείων τῆς ἀνὰ τὸν πόντον ἰδιωτικῆς».

Ἀγγέλλονται δ' ἀκολούθως τὸ δεύτερον καὶ ψηφοφορηθέντες γίνονται δεκτοί, ἐπίτιμον μὲν μέλος ἡ Α. Ἐξοχότης ὁ Ἀλῆ-Φουὰτ βέης, ὑπουργὸς ἐπὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, τακτικὸν δὲ ὁ κ. Εὐστράτιος Γ. Παπαδόπουλος, ἱεροψάλτης.

Εἶτα παραχωρήσας τὴν προεδρικὴν αὐτοῦ ἕδραν ὁ κ. **Σ. Μαυρογένης** τῷ κ. Ἱρ. Βασιάδῃ ἀναγινώσκει πραγματείαν τίτλον φέρουσαν «Ὁποῖον ἄρα τὸ ἐν τῷ πολιτισμῷ προσφορώτερον κλίμα».

Ἡ πραγματεία αὕτη ἐστὶ περίληψις τοιαύτης ἐν τῇ ἐπιτηρίδι τοῦ 1881 τοῦ ἐν Βρυξέλλαις ἀστεροσκοπείου δημοσιευθείσης, ἣν ὁ κ. Μαυρογένης, ὡς λίαν ἐνδιαφέρουσαν, καθά λέγει, τοῖς ὑγιεινολόγοις καὶ ἠθικολόγοις, παρέχει τοῖς ἀκροαταῖς αὐτοῦ.

Ὁ διατριβογράφος ἀποδεχόμενος ἐν πρώτοις ὅτι τὸ κλίμα τὰ μέγιστα ἐν πᾶσι συντελεῖ εἰσέρχεται ἐν τῷ μερικωτέρῳ ζητήματι, οὗ τῆς ἀναπτύξεως ἐπελάβετο καὶ διὰ πολλῶν πειρᾶται ἀποδεῖξαι ὅτι τὸ προσφορώτερον ἐν τῷ πολιτισμῷ κλίμα ἐστὶ τὸ θερμὸν τὸ ὑπὸ τοὺς τροπικούς.

Κατὰ τὴν διατριβὴν ταύτην ὁ τῆς Εὐρώπης πολιτισμὸς οὐκ αὐτόχθων ὑπάρχει, καθότι ἡ μὲν νεωτέρα Εὐρώπη μόνον τὰς τῆς ῥωμαϊκῆς κοινωνίας, τῆς καὶ αὐτῆς τοῦ ἑλλ. πολιτισμοῦ θυγατρὸς οὔσης, ἐξηκολούθησεν, οἱ δὲ Ἕλληνες τὰς τέχνας ἐκ τῆς Αἰγύπτου παρέλαβον. Ἡ δὲ τοῦ πολιτισμοῦ δᾴς ἐν τῷ θερμοτέρῳ τῆς Αἰγύπτου μέρει ἐγεννήθη. Προβαίνων δ' ἔτι ὁ συγγραφεὺς λέγει ὅτι ἡ ἀρχαία Αἴγυπτος ἐπολιτίσθη ὑπὸ τῶν Αἰθιόπων. Ἐκ τούτου δὲ καθίσταται βέβαιον, λέγει, ὅτι ὁ ἡμέτερος πολιτισμὸς ὑπὸ τοὺς τροπικοὺς καὶ τούτων ἐκεῖθεν μάλιστα ἐγεννήθη. Ἐκ γενικωτέρας δ' ἀπόψεως τὸ ζήτημα ἐξετάζων θεωρεῖ καὶ πάλιν τὸ θερμὸν κλίμα ὡς τὸ προσφορώτερον τῷ πολιτισμῷ.

Μετὰ τὸ πέρας τοῦ ἀναγνώσματος ὁ κ. **Ἱρ. Βασιάδης** εὐχαριστήσας τῷ κ. Σπ. Μαυρογένει διὰ τὸ ἀνάγνωσμα αὐτοῦ παρατηρεῖ ὅτι τὰ πλεῖστα ὁ συντάξας τὴν πραγματείαν, ἣν ὁ κ. Σπ. Μαυρογένης ἀνέγνω, ἠρανίσατο ἐκ τῆς σπουδαίας συγγραφῆς τοῦ ἄγγλου Buckle τῆς ἐπιγραφομένης «Ὁ πολιτισμὸς ἐν Ἀγγλίᾳ». Οὗτος ἐν τῷ δευτέρῳ κεφαλαίῳ πραγματεύεται ἐκτενῶς περὶ τῆς ἐπιρροῆς τῶν φυσικῶν νόμων ἐπὶ τῆς διοργανώσεως τῆς κοινωνίας καὶ ἐπὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν ἀτόμων. Διαιρεῖ δὲ τοὺς φυσικοὺς νόμους εἰς τέσσαρας τάξεις, εἰς τὴν τοῦ κλίματος, τῆς τροφῆς, τοῦ ἐδάφους καὶ τῆς γενικῆς θέας τῆς φύσεως. Ἀλλ' ὁ συγγραφεὺς τῆς πραγματείας περιορισθεὶς μόνον εἰς τὸ κλίμα ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι ὁ πρῶτος πολιτισμὸς ἐγεννήθη ἐν τοῖς θερμοῖς κλίμασιν, οὐδόλως παρέχει πάντας τοὺς λόγους τοὺς συντελέσαντας εἰς τὴν πρωτογενῆ ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ· διότι αἱ φυσικαὶ αἰτίαι πᾶσαι, οὐ μόνον τὸ κλίμα, ἔχουσι μεγάλην ἐπιρροὴν εἰς τὴν σύστασιν τοῦ πρώτου πολιτισμοῦ· ὅταν δὲ ἅπαξ διοργανωθῇ ὁ πολιτισμός, τότε ἐπέρχονται ἄλλαι αἰτίαι θρησκευτικαί, πολιτικαὶ καὶ λοιπαὶ πρὸς τὴν περαιτέρω αὐτοῦ ἀνάπτυξιν. Ὁ πολιτισμὸς βαίνει πρὸς τὰ πρόσω γιγαντιαίοις βήμασιν, ὅταν τρέφηται καὶ ἀναζωπυρῆται ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς ἐλευθερίας, ἧς ἄνευ οὐδεμία ἀνθρωπίνη πρόοδος σταθερὰ καὶ βεβαία. Ὑπάρχουσι χῶραι πολλὴν ἔχουσαι τὴν ὁμοιότητα πρὸς τὴν φύσιν ἐθνῶν τινων, ὡς εἰ ἦσαν προωρισμέναι πρὸς κατοικίαν αὐτῶν. Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἀρχαία Ἑλλάς· διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ οὐδὲν εὑροῦσα ἐμπόδιον εἰς τὴν ἑαυτῆς ἀνάπτυξιν, οὔτε ὑπὸ τοῦ ἐδάφους, οὔτε ὑπὸ τοῦ κλίματος, ἀλλὰ τοὐναντίον ἐπικουρίαν καὶ ἀρωγὴν προώδευσεν ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἐπὶ 12 περίπου αἰῶνας ὑπῆρξεν ἡ ἀρχηγὸς καὶ πρόμαχος τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ.

Μετὰ ταῦτα, οὐδενὸς τὸν λόγον αἰτησαμένου, διαλύεται ἡ συνεδρίασις.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΧΝΗ'.

(Τακτικὴ).

Τῇ 11/23 Ἰανουαρίου 1882.

Προεδρεύοντος τοῦ κ. **Σπ. Μαυρογένους.**

Ἀναγνωσθέντων τῶν πρακτικῶν τῆς ἡγουμένης συνεδριάσεως, ὁ κ. πρόεδρος παρατηρεῖ ὅτι παρελείφθη ἡ ἀπάντησις αὐτοῦ τῷ κ. Βασιάδῃ, καθ' ἣν εἶπεν ὅτι ὁ συγγραφεὺς τῆς πραγματείας, ἣν ἀνέγνω, σκοπὸν εἶχε ν' ἀποδείξῃ ὁποῖον κλίμα ὑπῆρξεν ἡ κοιτὶς τοῦ πολιτισμοῦ. Πρὸς δὲ ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρει τὸν Buckle, παρ' οὗ ὁ κ. Ἱρ. Βασιάδης εἶπεν ὅτι πολλὰ ἐλήφθησαν.

Ἐπικυρωθέντων τῶν πρακτικῶν, ἀνακοινοῦται ὡς ἑξῆς ἡ

ἀλληλογραφία.

Ἐπιστολή, τῆς ἐνταῦθα Φιλοπτώχου Ἀδελφότητος τῶν Κυριῶν, ἀπὸ 8 τρέχοντος, παρακαλούσης τὸν Σύλλογον, ὅπως δῷ καθίσματα διὰ τὴν ἐπέτειον αὐτῆς ἑορτὴν τῇ 10 τρέχοντος.

Τῆς αὐτῆς Ἀδελφότητος ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἡμερομηνίαν προσκλητήριος εἰς τὴν ἐπέτειον αὐτῆς ἑορτήν.

Τοῦ προέδρου τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς αἰδ. C. G. Curtis, παρακαλοῦντος ἐκ μέρους τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς ὅπως ὁ κ. Al. Sorlin Dorigny, υἱός, προταθῇ μέλος τακτικὸν τοῦ Συλλόγου καὶ μέλος τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς.

Τῆς ἐν Ἐρζιγκιάνῃ ἑλλην. κοινότητος, ἀπὸ 19 δεκεμβρίου, ἀπαντώσης εἰς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Συλλόγου καὶ εὐχαριστούσης αὐτῷ.

Τοῦ διηυθυντοῦ τοῦ ἑλληνοδιδασκαλείου κ. Ἀποστόλου Αἰλιανοῦ, ἐκ Ζαγορᾶς, ἀπὸ 1 δεκεμβρίου, ἀποστέλλοντος διὰ τὸ Ζωγράφειον διαγώνισμα πραγματείαν γλωσσικῆς ὕλης τῆς πατρίδος του Ζαγορᾶς.

Τῆς Α. Ηαν. τοῦ ἁγίου Ἀδριανουπόλεως, ἀπὸ 7 τρέχοντος, ἀγγέλλοντος ὅτι ὁ μὲν κ. Γ. Καραπαναγιώτης ἀρνεῖται νὰ πληρώσῃ τὰς καθυστερούσας συνδρομάς, ὁ δὲ Βάσσα ἐφένδης πληρώσει μὲν τὰ καθυστεροῦντα, ἀλλὰ παραιτηθήσεται. Ἐν τέλει δὲ ἡ Α. Η. παρακαλεῖ ὅπως σταλῶσιν αὐτῷ οἱ τόμοι Ζ' καὶ Θ', ἐλλείποντες ὡς καὶ ὁ τοῦ ἔτους 1879—80.

Κατ' ἀκολουθίαν δὲ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης τῆς Α. Η. ἀποφασίζεται ἡ ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν μελῶν διαγραφὴ τῶν δύο ἀρνηθέντων ἀποτίσαι τὰς ἑαυτῶν συνδρομάς.

Ἀγγέλλεται δὲ τὸ πρῶτον τακτικὸν μέλος ὁ κ. Al. Sorlin Dorigny, υἱός, ἀρχαιολόγος, προτεινόμενος ὑπὸ τῶν κ. κ. Σπ. Μαυρογένους, C. G. Curtis καὶ Α. Παπᾶτζη.

Εἶτα ὁ κ **Ἱρ. Βασιάδης** ἀναγινώσκει τὸ β' μέρος τῆς «Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλλην. πολιτισμοῦ καὶ ἰδίᾳ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας» (ἰδ. σελ. 88).

Μετὰ δὲ τὸ πέρας τοῦ ἀναγνώσματος τοῦ κ. Ἱρ. Βασιάδου ὁ κ. **Ὀδ. Ἅλεμος** λαβὼν τὸν λόγον ἐκφράζει τὴν εὐχαρίστησιν αὐτοῦ, διότι τὸ πρῶτον ἐπανελθὼν εἰς τὸν Σύλλογον ἀκούει τὸ σαφὲς ἀνάγνωσμα τοῦ κ. Ἱρ. Βασιάδου. Νομίζει ὅμως καθῆκον αὐτοῦ νὰ ὑποβάλῃ τὰς ἑξῆς παρατηρήσεις·

«Ἡ περὶ Εἱμαρμένης ἰδέα ἐπεκράτησε παρ' ἅπασι τοῖς ἔθνεσι κατὰ πάσας τὰς ἐποχὰς καὶ ὑπὸ πάντας τοὺς θεσμούς. Διὰ τοῦτο δὲ οὐδόλως φρονεῖ ὅτι δέον νὰ ὑπερασπίσῃ τις τὸν Ὅμηρον κατὰ τῶν νεωτέρων ἐκείνων, οἵτινες ἀποκλειστικῶς σχεδὸν ἀποδιδάσαιν εἰς τὴν ἀρχαιότητα τὴν ἰδέαν τῆς ἐπεμβάσεως ἀνωτέρων δυνάμεων εἰς τὰς ἀνθρωπίνας πράξεις. Πανταχοῦ καὶ πάντοτε οἱ μὲν ἀνεπτυγμένοι παραδέχονται ὅτι αἱ ἀνθρώπινοι πράξεις εἶναι προϊὸν αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου, οἱ δὲ μὴ τοιοῦτοι

ἀποδιδάσι τὰ πάντα εἰς τὰς ἰδιοτροπίας τῆς Εἱμαρμένης. Βεβαίως ὁ κ. Ἡρ. Βασιάδης ἠναγκάσθη νὰ περιορίσῃ τὸ θέμα αὐτοῦ, ἀλλ' οὐχ ἧττον ἠδύνατο εὐρύτερον νὰ ἀναπτύξῃ τὸ μέρος ἐκεῖνο τοῦ ἀναγνώσματός του ἔνθα παρεμπιπτόντως ἀνέμνησε τοὺς νεωτέρους ἐκείνους, οἵτινες ἀνευρίσκουσι μεγάλην ἐπιρροὴν τῆς τύχης ἐν ταῖς ἀνθρωπίναις πράξεσιν. Οὕτω π. χ. σφοδρὰ ὑπῆρξε καὶ θὰ ὑπάρξῃ, μέχρι συντελείας τῶν αἰώνων, ἡ πάλη μεταξὺ τῶν διαφόρου δόγματος χριστιανῶν, ὧν οἱ μὲν πρεσβεύουσιν ὅτι ἐκ τῶν ἔργων μόνον σώζεται ὁ ἄνθρωπος καὶ εἰς ταῦτα ἀποδιδάσι πᾶσαν ἀξίαν, οἱ δὲ δοξάζουσιν ὅτι, διὰ τῆς θείας χάριτος καὶ ἑπομένως δι' ἀνωτέρας ἐπεμβάσεως, ὁ ἄνθρωπος προωρίσται νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ κακὸν ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης. Ἡ πάλη αὕτη, ὡς γνωστόν, ἐπαναληφθεῖσα ἐπὶ τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως, ἀνανεωθεῖσα κατὰ τοὺς δύο παρελθόντας αἰῶνας μεταξὺ τῶν Ἰανσενιστῶν καὶ Ἰησουϊτῶν, ἐξακολουθεῖ πάντοτε διαιροῦσα τοὺς καθολικοὺς καὶ τοὺς διαμαρτυρομένους.

»Καθ' ἅπαντα τὸν μεσαιῶνα ἡ ἰδέα τῆς ἐπεμβάσεως ἀνωτέρων δυνάμεων ἐν ταῖς ἀνθρωπίναις πράξεσιν ἐπεκράτει οὕτως, ὥστε ἐνῷ πάντες οἱ χριστιανοὶ πρεσβεύομεν ὅτι μετὰ τὴν θείαν ἐνσάρκωσιν ὁ θάνατος θανάτῳ κατηργήθη καὶ ὁ σατανᾶς ἐξωντώθη, ἐν τούτοις τὸ κακοποιὸν τοῦτο πνεῦμα φαίνεται παλαῖον πρὸς τὴν θείαν πρόνοιαν καὶ πολλάκις κατισχῦον αὐτῆς.

»Ἡ δοξασία περὶ τοῦ αὐτεξουσίου τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἐλευθέρας αὐτοῦ βουλήσεως, λαμβάνει ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν κατὰ τοὺς ἡμετέρους ἀκόμη χρόνους τοσοῦτον θανάσιμα τραύματα, ὥστε ἡ περὶ Εἱμαρμένης ἰδέα τῆς ἀρχαιότητος δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀθωότατον παίγνιον ὑπὸ τῆς ποιητικῆς ἀνάγκης ἐφευρεθέν. Ὁ ἄγγλος λ. χ. ἱστορικὸς Buckle ἀρνεῖται τὸ αὐτεξούσιον τοῦ ἀνθρώπου εἰς βαθμὸν ὥστε νὰ παραδέχηται ὅτι φυσικαί τινες δυνάμεις, ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ που ἐνυπάρχουσαι, καὶ πρὸς τὸν μαγνητισμὸν ἢ τὸν ἠλεκτρισμὸν ὁμοιάζουσαι, ἀλλὰ μέχρι τοῦδε μὴ ἀποκαλυφθεῖσαι καὶ ἐρευνηθεῖσαι ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, διευθύνουσι τὰς ὁρμάς, τὰς διαθέσεις καὶ τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐπ' αὐτῶν ἐπιδρῶσιν. Ἐν τοιαύτῃ δὲ καταστάσει διηνεκῶς διατελοῦντος τοῦ ζητήματος τούτου τῆς ἐλευθερίας ἢ ὑπὸ ἀνωτέρων δυνάμεων ὑποδουλώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος οὐδόλως ἔχομεν ἀνάγκην νὰ στενοχωρώμεθα ὅταν ῥίπτωσι κατὰ πρόσωπον ἡμῶν τὰς περὶ Εἱμαρμένης πίστεις, εἴτε τοῦ Ὁμήρου ἡμῶν εἴτε ἀπόκοσης ἐν γένει τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος. Ἐπίσης δὲ οὐδόλως δέον νὰ στενοχωρώμεθα καὶ ὅταν νεώτεροί τινες παριστάνωσι τὰς ἐν τῷ Ὁμήρῳ παραδόσεις περὶ ἀνθρωπίνων ἀδυναμιῶν τῶν θεῶν ὡς δῆθεν ἐπιβλαβῶς ἐπιδρασάσας ἐπὶ τὰ ἤθη τῶν ἡμετέρων προγόνων.

»Περιφανὴς γάλλος ἱστορικὸς καὶ φιλόσοφος εἶπεν ὀρθότατα, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἦσαν πολὺ καλλίτεροι παρὰ τὴν θρησκείαν αὐτῶν. Τοῦτο δὲ ἐφαρμόζεται καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας θρησκείας, ὧν τὰ ἱερὰ βιβλία ἐνίοτε περιέχουσιν οὐχὶ τοσοῦτον σεμνὰς ἀφηγήσεις καὶ δοξασίας, οὐχὶ τοσοῦτον ἐποικοδομητικάς, αἵτινες ὅμως εὐτυχῶς σπιλάζονται ὑπὸ ἄλλων εὐγενεστέρων καὶ ὑψηλοτέρων δοξασιῶν. Ἀφοῦ δὲ τοῦτο συμβαίνει εἰς τὰ βιβλία, ἃ θεωροῦνται καὶ εἶναι ἐμπνευσμένοι κώδηκες τῆς ἠθικῆς καὶ δογματικῆς διδασκαλίας, πολλῷ μᾶλλον ἦτο ἐπόμενον εἰς τὰς ποιητικὰς καὶ φαντασιώδεις βίβλους τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, αἵτινες θεωροῦνται μὲν κοινῶς ὡς κατέχουσαι παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τὸν τόπον τῶν θεοπνεύστων δογματικῶν κωδήκων, πράγματι ὅμως δὲν ἠδύναντο ἢ νὰ ἐκλαμβάνωνται ὑπὸ τῶν ἡμετέρων προγόνων ὡς προϊὸν ὑπὸ τῆς Μούσης μόνον ἐμπνευσμένων ἀνδρῶν. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι μεγίστη ὑπῆρξε καὶ ὑπάρχει πάντοτε ἡ ἔρις μεταξὺ τῶν νεωτέρων φιλοσόφων καὶ ἱστορικῶν περὶ τῆς ἑρμηνείας, ἣν ἔδιδον οἱ ἀρχαῖοι εἰς τοὺς ποιητικοὺς μύθους καὶ περὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς ἐπιρροῆς, ἣν ἐξήσκουν ἐπὶ τῆς κοινωνίας καὶ τῶν ἠθῶν οἱ ποιητικοὶ οὗτοι μῦθοι. Τοσοῦτο δὲ μᾶλλον λογικὴ εἶναι ἡ ἔρις αὕτη, καθόσον οἱ περὶ τῶν αὐτῶν προσώπων καὶ θεῶν μῦθοι ἄλλως ὑπὸ ἄλλου παρίστανται ποιητοῦ. Τούτων ἕνεκα δὲν πρέπει ὁμιλοῦντες περὶ τῆς παρ' Ὁμήρῳ Εἱμαρμένης νὰ φαινώμεθα ὅτι ἀπολογούμεθα, τρόπον τινά, ὑπὲρ τοῦ μεγάλου ποιητοῦ ἡμῶν διότι κατὰ τὸ γαλλικὸν λόγιον «Qui s'excuse s' accuse».

Ὁ κ. **Ἡρ. Βασιάδης**, ἀπαντῶν τῷ κ. Ὁ. Ἰαλέμῳ, λέγει ὅτι οὐδόλως πρὸς ἅπαντα ὅσα εἶπεν ὁ κ. Ὀδ. Ἰάλεμος ἀπαντήσει οὐδὲ εἰς ὅλα τὰ ζητήματα, ἃ ἀνέπτυξεν, ὡς ἐκτὸς τοῦ προκειμένου. Ὡς πρὸς τὴν ἰδέαν ὅμως τῆς Εἱμαρμένης λέγει ὅτι οὐδόλως ὑπερήσπισεν, ἀλλ' ἠθέλησε νὰ ἐξιστορήσῃ τὰ κατ' αὐτήν. Ὅσον δὲ διὰ τὰ περὶ Ὁμήρου, ἐπειδὴ ἐν τοῖς ποιήμασιν αὐτοῦ τριπλαῖ ἰδέαι ἀντιφατικαὶ ὑπάρχουσιν, ὧν τὴν ἀντίφασιν ἐξαίρει ὁ φιλοσκώμμων Λουκιανὸς ἐν τῷ διαλόγῳ τῷ ἐπιγραφομένῳ «Ζεὺς ἐλεγχόμενος», ὁ κύριος Ἡρ. Βασιάδης λέγει ὅτι ἠθέλησε νὰ δείξῃ ὅτι καὶ ἐν τούτοις φανερὰ ἡ πρόοδος· διότι σπανίως μὲν ὁ ποιητὴς ἀναφέρει ὅτι ἡ Μοῖρα εἶναι ἐπικρατεστέρα τῶν θεῶν, συνηθέστερον δὲ ταυτίζει τὴν Μοῖραν μετὰ τῆς βουλῆς τοῦ Διὸς ἢ τῶν ἄλλων θεῶν ἢ καὶ θεωρεῖ αὐτὴν ὑποδεεστέραν.

Ὁ κ. Σπ. Μαυρογένης, ὡς προσθήκην εἰς τὰς διαφόρους γνώμας τῶν νεωτέρων περὶ Εἱμαρμένης, ἃς ὁ κ. Ἡρ. Βασιάδης ἀνέφερε, φέρει καὶ τὴν παρ' ἄλλοις περὶ Εἱμαρμένης ἰδέαν, καθ' ἣν οὗτοι πρεσβεύουσι δύο εἴδη Εἱμαρμένης, ὧν τὸ μὲν εἶναι τυχαῖον τὸ δὲ ἀναπόφευκτον, ἀλλ' ἀμφότερα τῷ Θεῷ ὑπόκεινται. Τὰ πάντα δὲ οὗτοι ὡς ἀπὸ τούτων ἀπορρέοντα ὑπολαμβάνοντες, ἐπειδάν τι αὐτοῖς κακὸν ἐπισυμβῇ, τούτοις τὴν προέλευσιν αὐτοῦ ἀποδιδοῦσι καὶ παρηγοροῦνται.

Ὁ κ. **Ὀδ. Ἰάλεμος** παρατηρεῖ ὅτι, ἐκτὸς τούτων τῶν πρεσβευόντων διάφορα εἴδη Εἱμαρμένης, τινὲς ἐκ τῶν νεωτέρων ἀθετοῦσιν εἰς βαθμὸν ἀπίστευτον τὴν ἐλευθέραν βούλησιν τοῦ ἀνθρώπου. Π. χ. ὁ γερμανὸς φιλόσοφος Ἔγελος ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ δογματίζει περὶ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, ὡς οὕτως ἀναποφεύκτως δεουσῶν γενέσθαι ὡς γίγνονται, ὥστε ἀνωτέρα ἀνάγκη εἰς ἣν ὑπόκεινται αὗται παρίσταται ἡ ἀμείλικτος καὶ ἀπαισία Εἱμαρμένη, ἧς τὰ νεύματά εἰσι πολὺ ἐπιφοβώτερα τῆς ἀθώας Εἱμαρμένης τοῦ ἡμετέρου Ὁμήρου. Πᾶσα μομφὴ κατὰ τοῦ ἡμετέρου ποιητοῦ, ὡς παρεμβάλλοντος εἰς τὰς ἀνθρωπίνας πράξεις τὴν Εἱμαρμένην, καταστρέφεται μόνον ὑπὸ τῶν λαμπρῶν ἐκείνων στίχων τῆς Ὀδυσσείας·

> Ἤμισυ γάρ τ' ἀρετῆς ἀποαίνυται εὐρύοπα Ζεὺς
> ἀνέρος, εὖτ' ἂν μιν κατὰ δούλιον ἦμαρ ἕλῃσιν,

τοὺς ὁποίους καὶ ὁ κ. Γλάδστων πολλάκις ἐμνημόνευσεν ἀπὸ τοῦ ἀγγλικοῦ βήματος. Οἱ στίχοι οὗτοι εἶναι ὁ λαμπρότερος ὕμνος πρὸς τὴν (ἠθικὴν) ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ἂν ὁ Ὅμηρος παρεμβάλλει ἐνταῦθα τὸν Δία, τοῦτο εἶναι τρόπος ἐκφράσεως συνήθης καὶ παρ' ἅπασι τοῖς ἔθνεσι καὶ παρ' ἡμῖν· ὡς λ.χ. «ὁ Θεὸς ἔδωκε νὰ γείνῃ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο».

Ὁ κ. **Ἡρ. Βασιάδης** λέγει ὅτι, τὰ παρὰ τοῦ κ. Ὀδ. Ἰαλέμου ῥηθέντα περὶ τῆς λατρείας τῆς Εἱμαρμένης ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἀνέφερε καὶ αὐτός, ἐν παρόδῳ μνημονεύσας χωρίου τινὸς τοῦ Laurent. Περὶ δὲ τῆς ἐξυμνήσεως τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου ὑφ' Ὁμήρου ἂν ὁ κ. Ἰάλεμος παρευρίσκετο ἐν τῷ α' ἀναγνώσματι αὐτοῦ ἰδίοις ὠσὶν ἤθελεν ἀκούσει ὅτι μετὰ τὰ πρῶτα δημιουργήματα τῆς ἑλληνικῆς μεγαλοφυΐας, ἤτοι τῆς γλώσσης καὶ τῆς θρησκείας, ἔρχεται ἡ ποίησις τοῦ Ὁμήρου, ἐν ᾗ τοσοῦτον ἔνδοξον πρόσωπον διαδραματίζει ὁ ἄνθρωπος κατέχων τὴν πρώτην θέσιν.

Μετὰ ταῦτα, οὐδενὸς τὸν λόγον αἰτησαμένου, διαλύεται ἡ συνεδρίασις.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΧΝΘ'.

(Τακτική).

Τῇ 18/30 Ἰανουαρίου 1882.

Προεδρεύοντος τοῦ κ. **Σπ. ΜΑΥΡΟΓΕΝΟΥΣ.**

Ἀναγνωσθέντων καὶ ἐπικυρωθέντων τῶν πρακτικῶν τῆς ἠγουμένης συνεδριάσεως, ἀνακοινοῦται ὡς ἑξῆς ἡ

ἀλληλογραφία·

Ἐπιστολή, τῆς Α. Π. τοῦ Μητροπολίτου Καισαρείας ἀπὸ 5 τρέχοντος, δι' ἧς ἁπάντων εἰς τὴν ἀπὸ 22 παρελθόντος ἐπιστολὴν τοῦ Συλλόγου διαβεβαιοῖ ὅτι προσεχῶς πέμψει τὰς καθυστερούσας συνδρομὰς αὐτοῦ.

Τῆς ἑλληνικῆς Κοινότητος Φιλιππουπόλεως, ἀπὸ 14 τρέχοντος, δι' ἧς ἀγγέλλουσα ὅτι ἐποιήσατο ἴδιον αὐτῆς κτῆμα τὴν ἐφημερίδα «Φιλιππούπολιν», ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ τέως αὐτῆς συντάκτου κ. Δ. Κουμαριανοῦ, ἐξαιτεῖται τὴν ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν τοῦ Συλλόγου συνδρομήν.

Τοῦ κ. Συμεῶνος Μανασσείδου ἐκ Χατζηγηρίου Κασσάνης, ἀπὸ 27 δεκεμβρίου, εὐχαριστοῦντος ἐπὶ τῇ ἀποστολῇ τῶν δύο τόμων τοῦ περιοδικοῦ καὶ ἀγγέλλοντος ὅτι ἀποστέλλει δύω χειρόγραφα τὸ μὲν *Μυθολογία* διὰ τὸ ζωγράφειον διαγώνισμα, τὸ δὲ *Παιδαγωγία* ὅπως ἐκτυπωθῇ ὑπὸ τοῦ Συλλόγου ἂν ἐγκριθῇ.

Εἶτα δ' ἀγγέλλονται αἱ προσφοραὶ καὶ ἐκφράζονται εὐχαριστίαι τοῖς δωρηταῖς.

Ἀγγέλλεται δὲ τὸ δεύτερον καὶ ψηφοφορηθεὶς γίγνεται δεκτὸς τακτικὸν μέλος ὁ κ. Al. Sorlin Dorigny.

Τὸ δὲ πρῶτον ἀγγέλλεται τακτικὸν μέλος ὁ κ. Γεώργιος Κατσελίδης, προτεινόμενος ὑπὸ

τῶν κ. κ. Χρ. Βουλαλᾶ, Ν. Καρίου καὶ Ὀδ. Ἀνδρεάδου.

Κατ' ἀκολουθίαν δὲ προτάσεως τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς ἐπιψηφίζεται μέλος αὐτῆς ὁ κ. Al. Sorlin Dorigny.

Ἀκολούθως ὁ κ. **Ἀθ. Παπαδόπουλος Κεραμεύς** ἀναγινώσκει τὸ δεύτερον μέρος τῆς «Περὶ γενέσεως καὶ ἀναπτύξεως τῆς ἀρμενικῆς φιλολογίας» πραγματείας αὐτοῦ, (ἴδε σελ. 1).

Μετὰ τὸ πέρας τοῦ ἀναγνώσματος ὁ κ. πρόεδρος τουρκιστὶ μεθερμηνεύσας ἐν συντόμῳ τὰ ὑπὸ τοῦ κ. Παππαδοπούλου λεχθέντα προσεκάλεσε καὶ ἐκ τῶν παρόντων ἀρμενίων τὸν βουλόμενον ὅπως ἐπιφέρῃ, ἐὰν ἔχῃ, παρατήρησιν ἐπὶ τοῦ ἀναγνώσματος. Ἐκ τούτων δ' εἷς ἐγερθεὶς εὐχαρίστησε, γαλλιστί, τῷ ῥήτορι ἐπὶ ταῖς μελέταις αὐτοῦ ἐν τῇ ἐθνικῇ αὐτοῦ φιλολογίᾳ.

Μεθ' ὃν ὁ κ. **Κ. Καλλιάδης** λαμβάνει τὸν λόγον καὶ ἀνομολογήσας χάριτας τῷ κ. Α. Π. Κεραμεῖ ἐπὶ τῷ ἀναγνώσματι αὐτοῦ καὶ τὴν λύπην αὐτοῦ ἐκφράσας, ὡς μὴ δυνηθείς ἵνα παραστῇ καὶ ἀκούσῃ τὸ α' μέρος τῆς μελέτης τοῦ κ. Α. Π. Κεραμέως, παρατηρεῖ ὅτι ὁ κ. Κεραμεὺς ὁμιλῶν περὶ τῆς χειροτονίας τῶν ἐπισκόπων τῆς Ἀρμενίας ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Καισαρείας ὀναμάζει τὸν μητροπολίτην τοῦτον ἕλληνα μητροπολίτην, ὅπερ κατ' αὐτὸν οὐκ ὀρθόν. Κατὰ τὸν Δ' μ. Χ. αἰῶνα οὐδεὶς ὑπῆρχεν ἔτι χωρισμὸς μεταξὺ ὀρθοδόξων καὶ ἀρμενίων. Οἱ δὲ ἐπίσκοποι τῆς Ἀρμενίας, ὡς ὁ Γρηγόριος ὁ Ναρσῆς καὶ οἱ λοιποί, ἐλάμβανον τὴν χειροτονίαν παρὰ τοῦ Μητροπολίτου Καισαρείας, ὡς ἀρχιεπίσκοποι ὀρθόδοξοι. Ἐπομένως ὁ κ. Κ. Καλλιάδης φρονεῖ ὅτι ἀντὶ τοῦ ἕλλην Μητροπολίτης προτιμότερον τὸ ὀρθόδοξος Μητροπολίτης, καθόσον μάλιστα, εἴπερ τις χωρισμὸς τῶν δύω ἐκκλησιῶν ἦν ἔδει καὶ τοὺς ἀρμενίους ἔχειν μητροπολίτην ἴδιον ἐν Καισαρείᾳ.

Κατόπιν τοῦ κ. Κ. Καλλιάδου ἀναστὰς ὁ κ. **Μ. Τσερᾶς**, γενικὸς γραμματεὺς τοῦ ἀρμενικοῦ Πατριαρχείου, λέγει γαλλιστὶ τὰ ἑξῆς κατὰ μετάφρασιν·

«Τὸ δεύτερον ἤδη λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ παρίσταμαι ἐν συνεδριάσει τοῦ διαπρεποῦς τούτου Συλλόγου ὅπως ἀκούσω τὴν τοσοῦτον ἐνδιαφέρουσαν διάλεξιν τοῦκ. Ἀθ. Παπαδοπούλου Κεραμέως.

»Ὡς ἀρμένιος, καθήκόν μου ἡγοῦμαι ὅπως συγχαρῶ αὐτῷ διὰ τὴν ἐπὶ τῆς ἀρμενικῆς ἱστορίας καὶ φιλοσοφίας βαθεῖαν αὐτοῦ μελέτην. Ὁ ἔντιμος ῥήτωρ ἔχει δίκαιον φρονῶν ὅτι οἱ πρῶτοι ἀρμένιοι συγγραφεῖς ἐδανείσθησαν πολλὰ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας. Οὐ μόνον δ' οὗτοι ἠρύσθησαν ἐκ τῆς λαμπρᾶς κιβωτοῦ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης τὰ πρὸς κόσμον τῶν συγγραφῶν αὐτῶν, ἀλλ' ἔτι πᾶσαν προσπάθειαν κατέβαλλον ὅπως μορφώσι τὸ ὕφος αὐτῶν κατὰ τὸ θαυμάσιον τῶν ἑλλήνων συγγραφέων, οὗ τὸ καθαρεῦον καὶ ἡ ἁρμονία οὐδόλως ὑπολείπονται τῆς ὁμαλότητος καὶ ἁρμονίας τῆς ἑλληνικῆς γλυπτικῆς. Οὐδόλως δὲ κατακρίνω τὴν ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς μεγαλοφυΐας προκατάληψιν τῶν πατέρων ἡμῶν, εἰμί, τούναντίον, ἐξ ἐκείνων, οἵτινες πρεσβεύουσιν ὅτι τοῦτο δι' αὐτοὺς τίτλος ἐστὶ δόξης, ὡς δυνηθέντας ἐκτιμῆσαι τὰς αἰωνίους καλλονὰς τῆς ἑλληνικῆς τέχνης.

»Τὸ ἔργον τῶν ἑλλήνων σοφῶν ἦν λίαν ὑψηλὸν ὅπως ᾖ ἀποκλειστικὸν τοῦ ἔθνους αὐτῶν. Ἦν τοῦ ἀνθρώπου ἐν γένει καὶ ἐκ τούτου ἐξηγεῖται ὁ ἐνθουσιασμός, ὃν οἱ ἀρμένιοι συγγραφεῖς πρὸς τοῦτο ᾐσθάνθησαν.

»Ὁ δὲ ἐνθουσιασμὸς οὗτος οὐδαμῶς ἔκτοτε ἠλαττώθη, κύριοι· ἐὰν ὁ νεαρὸς καὶ εὐφραδὴς ῥήτωρ, ὃς πρὸ μικροῦ τοῦ βήματος κατῆλθεν, ἐξηκολούθει τὰς περὶ τῆς ἀρμενικῆς φιλολογίας ἐρεύνας αὐτοῦ μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἤθελεν ἀφηγηθῆ ὑμῖν διὰ τῆς χαριέσσης αὐτοῦ γλώσσης πόσον ὁ ἐνθουσιασμὸς οὗτος ηὔξησε παρὰ τοῖς ἀρμενίοις κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους χρόνους, ἤθελε γνωστοποιήσει ὑμῖν ὅτι οἱ ἀρμένιοι οὐδόλως ἔπαυσαν ἑρμηνεύοντες ἀπὸ ἡμίσεως αἰῶνος εἰς τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν γλῶσσαν τὰ ἀνεξάντλητα ἀριστουργήματα τῆς Ἑλλάδος καὶ ἤθελε προσθέσει ὅτι ἀρμένιος ἐπίσκοπος ἐπεχείρησε πρὸ μηνὸς τὴν εἰς τὴν ἀρμενικὴν μετάφρασιν τῆς Ἰλιάδος, ἧς τρεῖς ἤδη διάφοροι μεταφράσεις παρ' ἡμῖν ὑπάρχουσιν.

»Ἀλλ' ἡ ἀρμενικὴ αὕτη φιλολογία ὅσον πρωτότυπος κἂν ᾖ, διατελεῖ ἔτι terra incognita τῷ σοφῷ κόσμῳ. Οἱ δὲ φιλόλογοι, ὡς ὁ κ. Ἀθ. Π. Κεραμεύς, ἀποκαλύπτοντες μέρος τοῦ καλύπτοντος τοὺς φιλολογικοὺς θησαυροὺς τοῦ λαοῦ τοῦ Ἀραράτ πέπλου, παρέχουσιν ἀληθῆ ὑπηρεσίαν εἰς τὴν ἐπιστήμην τῶν γραμμάτων.

Χάρις τοῖς ἔργοις τούτοις Ἕλληνες καὶ Ἀρμένιοι γνωρίσουσι κάλλιον ἀλλήλους, ἡ δ' Ἀρμενία δυνηθήσεται βαδίσαι ἐν τῇ ὁδῷ τοῦ πολιτισμοῦ, κρατοῦσα διὰ τῆς χειρὸς τὴν πρεσβυτέραν αὐτῆς ἀδελφὴν τὴν Ἑλλάδα».

Τὸν λόγον τοῦτον τοῦ κ. Τσερᾶ διαδέχονται ζωηραὶ χειροκροτήσεις, μεθ' ἃς ὁ κ. Ἀθ. Π. Κεραμεὺς ἐκφράζει ἐν πρώτοις τὰς εὐχαριστίας αὐτοῦ τῷ τε κ. Τσερᾷ ὡς καὶ τῷ κ. Κ. Καλλιάδῃ, δι' ὅσα ὑπὲρ τῆς πραγματείας αὐτοῦ εἶπον καὶ εἶτα προστίθησιν ἁπάντων τῷ δευτέρῳ ὅτι ἀπεκάλεσε τὸν Μητροπολίτην Καισαρείας Ἕλληνα Μητροπολίτην ὅπως ἐμφαντικώτερον καταδείξῃ τὴν ἐπὶ τῶν Ἀρμενίων τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπίδρασιν. Ἀποδέχεται ὅμως εὐχαρίστως τὴν διόρθωσιν τοῦ κ. Κ. Καλλιάδου καὶ δηλοῖ ὅτι ἐπιφυλάσσεται νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τῆς γλώσσης καὶ τῆς ἱστορίας τῶν Ἀρμενίων ὡς καὶ περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτῶν ἱστορίας ἀκολούθως· προστίθησι δὲ ἐν τέλει, ὁρμηθεὶς ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ κ. Τσερᾶ λεχθέντων περὶ τοῦ κατέχοντος ἔτι ἐνθουσιασμοῦ ὑπὲρ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων τοὺς Ἀρμενίους, ὅτι ἡ γραμματικὴ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης Διονυσίου τοῦ Θρᾳκός ἐστι μεταπεφρασμένη εἰς τὴν ἀρμενικὴν καὶ οἱ κανόνες αὐτῆς ἐφαρμόζονται καὶ ἐν αὐτῇ, ἧς ἅμα καὶ ἡ σύνταξις σχεδὸν ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν ἑλληνικήν ἐστιν.

Κατόπιν ὁ κ. **Κ. Καλλιάδης** ἁπάντων, γαλλιστί, τῷ κ. Τσερᾷ λέγει ὅτι, ὡς ἀπαντήσαντος ἤδη τοῦ κ. Ἀθ. Π. Κεραμέως εἰς τὰς ὑπὲρ τοῦ ἀναγνώσματος αὐτοῦ ἐκφράσεις οὗτος οὐδένα ποιήσεται λόγον· ἐκφράσας δὲ ἀκολούθως τὴν εὐχὴν ὅπως ὁ λόγος τοῦ κ. Τσερᾶ κατατεθῇ ἐν τοῖς ἀρχείοις τοῦ Συλλόγου πρὸς ἀνάγνωσιν αὐτοῦ ὑπὸ τῶν μετὰ ταῦτα τοῦ Συλλόγου μελῶν, ἐξαίρει εἶτα τὰς προόδους ἃς ἐποιήσατο καὶ ποιεῖ τὸ ἀρμενικὸν ἔθνος ἔν τε ταῖς ἐπιστήμαις καὶ ταῖς γράμμασιν. Τὴν πρόοδον δὲ ταύτην, λέγει ὁ κ. Κ. Καλλιάδης, ἰδίοις ὄμμασιν ἔγνω ἐπισκεφθεὶς τινα τῶν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πόλει σχολείων τοῦ ἔθνους τούτου. Τὰ σχολεῖα ταῦτα εὖρε κάλλιστα διωργανωμένα, τὰ προγράμματα αὐτῶν ἄριστα συντεταγμένα, περιλαμβάνοντα πλὴν τῶν ἄλλων καὶ τὴν μουσικήν, τὴν ἰχνογραφίαν καὶ τὴν καλλιγραφίαν. Τοὺς δὲ διδασκάλους λίαν μεμορφωμένους καὶ τὴν γαλλικὴν εὐχερῶς ὁμιλοῦντας. Πρὸς δὲ ὅτι καὶ λίαν καλῶς συντεταγμένα καὶ ἐκτετυπωμένα βιβλία παρετήρησεν. Οὐδένα δὲ χωρισμόν, ἢ φαινομενικόν, διαβλέπων μεταξὺ τῶν δύο ἐθνῶν, ἐκφράζει τὴν εὐχὴν ὅπως ὁ Σύλλογος εὐτυχήσῃ συγκαταριθμῆσαι ἐν τοῖς μέλεσιν αὐτοῦ καὶ ἐκ τοῦ προοδευτικοῦ τούτου ἔθνους, ἵνα τῇ κοινῇ ἀμφοτέρων συνεργασίᾳ ἀποτελεσματικώτερα καὶ τοῖς μὲν καὶ τοῖς δὲ ἡ πρόοδος ἀποβαίνῃ.

Μετὰ ταῦτα, οὐδενὸς τὸν λόγον αἰτησαμένου, διαλύεται ἡ συνεδρίασις.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΧΞ'.

(Τακτική).

Τῇ 1/13 Φεβρουαρίου 1882.

Προεδρεύοντος τοῦ κ. **Σπ. Μαυρογένους.**

Ἀναγνωσθέντων καὶ ἐπικυρωθέντων τῶν πρακτικῶν τῆς ἡγουμένης συνεδριάσεως, ἀνακοινοῦται ὡς ἑξῆς ἡ

ἀλληλογραφία·

Ἐπιστολή, τοῦ ἐν Ἀϊδινίῳ κ. Νεοκλέους Ῥοδοκανάκη, ἀπὸ 16 δεκεμβρίου, δι' ἧς ἀπαντῶν εἰς τὴν ἀπὸ 2/14 δεκεμβρίου ἐπιστολὴν τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου δηλοῖ ὅτι πρὸ ἑξαετίας αὐτός τε καὶ τὰ δύο ἕτερα τακτικὰ μέλη παρητήθησαν καὶ τὴν παραίτησιν αὐτῶν ἀνήγγειλαν τῷ Συλλόγῳ τότε διὰ τοῦ ἀοιδίμου ἀγ. Ἡλιουπόλεως κύρ Διονυσίου.

Τοῦ ἐν Σμύρνῃ κ. Π. Ἀθηνογένους, ἀπὸ 16/28 ἰανουαρίου, δι' ἧς ἀπαντῶν εἰς τὴν ἀπὸ 8 παρελθόντος ἐπιστολὴν τοῦ Συλλόγου δηλοῖ ὅτι ὁ μὲν κ. Μ. Παρανίκας, γυμνασιάρχης τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς, ἐδήλωσεν αὐτῷ ὅτι ἀπὸ τῆς ἐντεῦθεν ἀναχωρήσεώς του ἔπαυσεν ὢν τακτικὸν μέλος, ὡς τοῦτο ἐγκαίρως ἐγνωστοποίησε τῷ Συλλόγῳ, διὸ καὶ ἐπιστρέφει τὰς ἑπτὰ ἀποδείξεις· διὰ δὲ τὰς ἰδίας αὐτοῦ 4 λίρας ἀποστέλλει συνάλλαγμα ἐπὶ τῆς Τραπέζης Κωνσταντινουπόλεως.

Τοῦ ἐνταῦθα ἀρτισυστάτου ἑλλην. Φιλεκπ. Συλλόγου, ἀπὸ 20 τρέχοντος, προσκλητήριος εἰς τὴν ἐπέτειον αὐτοῦ ἑορτήν.

Τοῦ ἐν Ἀμισῷ κ. Γ. Α. Κοτσάμπασῃ, ἀπὸ 13 τρέχοντος, δι' ἧς ἀπαντῶν εἰς τὴν ἀπὸ 22 δεκεμβρίου ἐπιστολὴν τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου, ἀγγέλλει ὅτι ὀφείλει μόνον μίαν λίραν, ἣν διέταξε τὸν ἐνταῦθα ἀνεψιόν του ὅπως πληρώσῃ.

Τῆς ἐν Μασσαλίᾳ Κεντρικῆς ἐπιτροπῆς, προεδρευομένης ὑπὸ τοῦ κ. Στεφάνου Ζαφειροπούλου, ἀπὸ 15 δεκεμβρίου ἀγγελλούσης ὅτι, ἐκδοθέντος ὑπὸ τοῦ κ. Ζ. Μάμουκα τοῦ α' τόμου τοῦ Γαλλο-γραικικοῦ λεξικοῦ τοῦ ἀειμνήστου Κοραῆ, ἡ ἐν Ἀθήναις ἐπιτροπὴ ἔλαβεν ἐντολὴν ὅπως ἀποστείλῃ τῷ Συλλόγῳ σώματά τινα αὐτοῦ ἵνα διανεμηθῶσιν εἰς τοὺς συνδραμόντας χρηματικῶς τὸ ἔργον, εἰς Σχολεῖα καὶ λογίους κατὰ τὴν ἔγκρισιν τοῦ Συλλόγου.

Τοῦ κ. Δ. Ῥαζῆ ἐξ Ἀθηνῶν, ἀπὸ 30 δεκεμβρίου, ἀγγέλλοντος ὅτι ἀφ' οὗ κατέλιπε τὴν Κωνσταντινούπολιν ἔπαυσεν ὢν τακτικὸν τοῦ Συλλόγου μέλος· ὡς πρὸς τὰς ἀποδείξεις δὲ τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ κ. Schuyler, ἐπιστρέφει ταύτας ὡς ἀγνοῶν πότε ἐπανακάμψει εἰς Βουκουρέστιον.

Τοῦ κ. Γ. Ξανθοῦ, δικηγόρου, ἀπὸ 24 τρέχοντος, ἀγγέλλοντος ὅτι ἐπειδὴ πρόκειται ἐντὸς μηνὸς ἐλθεῖν ἐνταῦθα, κανονίσει ὁ ἴδιος τὴν πρὸς τὸν Σύλλογον ὀφειλήν του.

Τοῦ κ. Κ. Ν. Χατζοπούλου, ἐκ Σαράντα ἐκκλησιῶν, ἀπὸ 18 παρελθόντος μηνός, ἀγγέλλοντος ὅτι ὅτε ἐβραβεύθη τὸ πόνημά του «Ὁ Μικρὸς Λίμος» ἐν τῷ Ζωγραφείῳ ἀγῶνι, παρεκάλεσε τὸν τότε ταμίαν ὅπως κρατήσῃ ἐκ τοῦ δεκαλίρου βραβείου αὐτοῦ δύω λίρ. ὀθ. δηλώσας ὅτι τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ ἐκείνην προσέφερεν ἐφάπαξ ἄνευ τῆς ἐν τῷ μέλλοντι ὑποχρεώσεως τακτικοῦ μέλους.

Τοῦ Σεβασμ. προέδρου Διδυμοτείχου κ. Μεθοδίου, ἀπὸ 16 δεκεμβρίου, ἀποστέλλοντος τὰς καθυστερούσας τακτικὰς αὐτοῦ συνδρομὰς ἐκ λιρῶν ὀθ. ἕξ.

Τοῦ ἐν Μιτυλήνῃ κ. Μ. Φωτίου, ἀπὸ 22 δεκεμβρίου, ἀγγέλλοντος τὴν παραλαβὴν τοῦ διπλώματος ἀντεπιστέλλοντος μέλους καὶ εὐχαριστοῦντος ἐπὶ τούτῳ τῷ Συλλόγῳ.

Τοῦ ἐν Μαδρίτῃ τῆς Ἱσπανίας α' γραμματέως τῆς Α. Ὀθ. Πρεσβείας κ. Ἀλ. Σ. Μαυρογένους, ἀπὸ 16/28 δεκεμβρίου, ἀποστέλλοντος τὰς καθυστερούσας αὐτοῦ συνδρομὰς καὶ δηλοῦντος ὅτι οὐδέποτε ἔλαβε περιοδικὸν τοῦ Συλλόγου.

Τοῦ ἄρχοντος Μεγάλου Λογοθέτου κ. Σ. Ἀριστάρχου, ἀπὸ 20 δεκεμβρίου, ἀποστέλλοντος τρεῖς ἐκθέσεις, ὧν αἱ δύο τῆς Ἐπιστημονικῆς ἐπιτροπῆς (ἡ μία τοῦ Συλλογικοῦ ἔτους 1879—80 ἡ δὲ ἄλλη τοῦ 1880—81) καὶ ἡ ἑτέρα τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς κατὰ τὸ ἔτος 1880—81.

Τῶν κ. κ. Β. Ἰωαννίδου καὶ Ζ. Κλεάνθους ἔκθεσις, ἀπὸ 27 δεκεμβρίου, περὶ τῶν αἰτίων τῆς ἐν τῷ Συλλόγῳ ὑπαρχούσης ὀγρασίας καὶ περὶ τοῦ τρόπου τῆς μετριάσεως αὐτῆς.

Τῆς Α. Π. τοῦ Μητροπολίτου Ἡρακλείας, ἀπὸ 20 δεκεμβρίου, ἀποστέλλοντος τὰς καθυστερούσας αὐτοῦ συνδρομὰς καὶ δηλοῦντος τίνα τῶν περιοδικῶν ἔλαβεν.

Τοῦ κ. Ν. Γ. Πολίτου, ἀπὸ 29 δεκεμβρίου, ἀποστέλλοντος πραγματείαν «Ὁ ἥλιος κατὰ τοὺς δημώδεις μύθους» διὰ τὸν Ζωγράφειον ἀγῶνα καὶ ἀγγέλλοντος ὅτι ἀνενδότως ἀσχολεῖται περὶ τὴν μελέτην τοῦ Ἀριστοφάνους, οὗτινος ἡ ὅλη ἐργασία περατωθήσεται, ὡς ἐλπίζει, πρὸ τῆς παρελεύσεως δύο ἐτῶν.

Τῆς Ἐκπαιδευτικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Συλλόγου, ἀπὸ 31 δεκεμβρίου, ἐξαιτουμένης ὅπως ἐπαναληφθῇ τῷ κ. Γ. Χασιώτῃ ὅτι ὑποχρεοῦται ἐκδοῦναι τὸ ἐν τῷ Καραπανείῳ ἀγῶνι βραβευθὲν πρὸ διετίας πόνημα αὐτοῦ «Ὁδηγὸς τῆς Νηπιαγωγικῆς».

Ἐπὶ τῆς ἀλληλογραφίας λαβὼν τὸν λόγον ὁ κ. **Κ. Καλλιάδης** λέγει, ὅτι ὡς πρὸς τὴν ἀπὸ μέλους παραίτησιν τοῦ κυρίου Δ. Ῥαζῆ νομίζει ὅτι ἤθελεν εἶσθαι καλὸν εἰ ἐγράφετο αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Συλλόγου ἐπιστολὴ παρακαλοῦσα αὐτὸν ὅπως ἀποσύρῃ τὴν παραίτησίν του. Ἐν ᾗ δὲ περιπτώσει ὁ κ. Ῥαζῆς ἐπιμείνῃ δέον ὅπως αἰτηθῶσι παρ' αὐτοῦ, πρὸ τῆς ἀποδοχῆς τῆς παραιτήσεως, αἱ ὀφειλόμεναι ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεως αὐτοῦ συνδρομαί· διότι ἡ πρὸ τῆς ἀποτίσεως τῶν καθυστερουσῶν συνδρομῶν ἀποδοχὴ τῆς παραιτήσεως αὐτοῦ δημιουργήσει προηγούμενον οὐχὶ ὠφέλιμον.

Παρατηρήσαντος δὲ τοῦ κ. **Γ. Καραθεοδωρῆ**, γενικοῦ γραμματέως, ὅτι ὁ κ. Ῥαζῆς ἀναφέρει ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ ὅτι ὅτε τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνεχώρει ἐγνωστοποίησε τῷ κ. Κ. Καλλιάδῃ τὴν πρόθεσιν αὐτοῦ τοῦ μὴ εἶναι μέλος τοῦ Συλλόγου, ὁ κ. **Κ. Καλλιάδης** ἀπαντῶν, λέγει ὅτι τοιαύτη τις γνωστοποίησις πιθανὸν νὰ ἐγένετο αὐτῷ τότε, ἀλλὰ τύγε νῦν οὐδόλως τοῦτο ἐνθυμεῖται.

Τούτοις ὁ κ. **Α. Γ. Πασπάτης** προστίθησιν ὅτι κατὰ τὸν παρελθόντα μάρτιον ὅτε ἦν ἐν Βουκουρεστίῳ συναντήσας τῷ κ. Ῥαζῆ ἔμαθε παρ' αὐτοῦ ὅτι οὐκ ἦν μέλος τοῦ Συλλόγου.

Ὁ δὲ κύριος **Γ. Καραθεοδωρῆ** λέγει ὅτι μὴ ὑπαρχούσης ἐγγράφου παραιτήσεως κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην οὐχὶ ἄσκοπος ἡ ὑπόμνησις τῆς ὀφειλῆς.

Εἶτα ἀγγέλλονται αἱ προσφοραὶ καὶ ἐκφράζονται εὐχαριστίαι τοῖς ταύτας ποιησαμένοις.

Ἀγγέλλεται δ' ἀκολούθως τακτικὸν μέλος τὸ δεύτερον ὁ κ. Γ. Κατσελίδης, δημοσιογράφος, ὃς ψηφοφορηθεὶς γίνεται δεκτός.

Τὸ πρῶτον δὲ ἀντεπιστέλλον ὁ ἐν Σμύρνῃ κ. Μ. Παρδίνικας, διευθυντὴς τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς, προτεινόμενος ὑπὸ τοῦ προεδρείου.

Μετὰ ταῦτα ἀναγινώσκεται ὑπὸ τοῦ κ. **Γ. Καραθεοδωρῆ**, γενικοῦ γραμματέως, ἡ ἔκθεσις τῆς πρὸς ἐπισκευὴν τοῦ κτιρίου τοῦ Συλλόγου ἐπιτροπῆς ἐκ τῶν κ. κ. Β. Ἰωαννίδου καὶ Ζ. Κλεάνθους.

Μετὰ δὲ τὴν ἀνάγνωσιν αὐτῆς τὸ προεδρεῖον αἰτεῖται πίστωσιν 40 λιρῶν ὀθωμ., διὰ τὴν ἀπαιτουμένην δαπάνην κατὰ τὴν ἔκθεσιν πρὸς ἐπισκευὴν τοῦ κτιρίου.

Ὁ κ. **Κ. Καλλιάδης** φρονεῖ ὅτι μὴ προβλεπομένης ὑπὸ τοῦ προϋπολογισμοῦ τῆς ἐπισκευῆς τοῦ κτιρίου μηδὲ ἀντισταθμίσματος τῆς δαπάνης προτεινομένης, ἡ πίστωσις οὐδαμῶς πρέπει νὰ παραχωρηθῇ.

Ὁ κ. *πρόεδρος* παρατηρεῖ ὅτι τὸ ἀπαιτούμενον ποσὸν εὑρεθήσεται.

Τεθείσης δὲ τῆς αἰτήσεως ταύτης τοῦ προεδρείου εἰς ψηφοφορίαν ὁ Σύλλογος ὑπὲρ αὐτῆς ἀποφαίνεται.

Εἶτα ὁ κ. *πρόεδρος* ποιεῖται ἐξ ὀνόματος τοῦ προεδρείου τὴν ἑξῆς πρότασιν, ἣν ὁ Σύλλογος παμψηφεὶ ἀποδέχεται.

«Πᾶν μέλος μιᾶς τῶν διαρκῶν ἐπιτροπῶν τοῦ Συλλόγου τρὶς κατὰ συνέχειαν ἀπουσιάσαν τῶν συνεδριάσεων αὐτῆς ἄνευ δικαιολογίας, θεωρεῖται παρῃτημένον ὡς μέλος τῆς ἐπιτροπῆς εἰς ἣν ἀνήκει καὶ δύναται ν' ἀντικατασταθῇ δι' ἄλλου».

Εἶτα ὁ κ. **Α. Γ. Πασπάτης** ἀναγινώσκει τὸ δεύτερον μέρος τῆς «περὶ τῶν βυζαντινῶν ἀνακτόρων καὶ τῶν πέριξ αὐτῶν ἱδρυμάτων» πραγματείας αὐτοῦ.

Ἐν τούτῳ ὁ κ. **Α. Γ. Πασπάτης** μνημονεύει τὰς μέχρι τοῦδε γενομένας καταμετρήσεις τοῦ μήκους καὶ πλάτους τοῦ Ἱπποδρόμου, τοῦ καὶ Ἱππικοῦ ἐνίοτε καλουμένου καὶ περιγράφει τὸν ἱππάδρομον ὡς ἐφαίνετο ἐπὶ Γυλλίου περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ις' αἰῶνος. Ἐπὶ τούτου καὶ τινων ἄλλων συγγραφέων ἐρειδόμενος ποιεῖται ἀφήγησιν τῶν ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ ἐδωλίων, τῶν θέσεων τῶν Βενέτων καὶ Πρασίνων, τοῦ *Καθίσματος* καλουμένου *Παλατίου*, τοῦ παρακειμένου ναοῦ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου καὶ τῆς ἀναβάθρας τῆς καλουμένης *Κοχλίου*.

Ὁ κύριος Α. Γ. Πασπάτης ἀναφέρει ὅτι τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ Ἱπποδρόμου περιεῖχε πάμπολλα ἱδρύματα ἐξ ὧν διεσώθησαν μόνον τρία, ὁ *Αἰγυπτιακὸς ὀβελίσκος*, ὁ *Τρικάρηνος ὄφις*, καὶ ὁ *Χαλκοῦς τετράπλευρος κίων*. Ταῦτα ὡς καὶ ἕτερά τινα περιγράφει ὁ κ. Α. Γ. Πασπάτης. Μετὰ ταῦτα μνημονεύει τῶν τεσσάρων πυλῶν τοῦ Ἱπποδρόμου, ὧν τῶν τριῶν τὰ ὀνόματα σώζονται ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν ἡμετέρων βυζαντινῶν ἱστορικῶν. Μετὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ χώρου ὅλου τοῦ Ἱπποδρόμου, ὁ κ. Α. Γ. Πασπάτης ἀφηγεῖται τὴν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ στάσιν, τὴν καλουμένην *Νίκα*, τὸ στρατήγημα τοῦ Βελισαρίου καὶ τὴν σφαγὴν τριάκοντα χιλιάδων ἀνθρώπων ἐντὸς τοῦ Ἱπποδρόμου.

Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἀναγνώσματος αὐτοῦ ὁ κ. Α. Γ. Πασπάτης, βουλόμενος ὅπως καταληπτότερα τὰ ὑπ' αὐτοῦ λεγόμενα τοῖς παριστα-μένοις ποιήσηται, παρουσίασε χάρτην τοῦ Ἱπποδρόμου κατὰ πρῶτον δημοσιευθέντα ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ Ἰταλοῦ Ὀνουφρίου Πανπινίου, καὶ ἀκολούθως ἐν τῷ διτύμῳ πονήματι τοῦ Βανδούρη. Πρὸς τούτοις καὶ ἕτερον χάρτην τῆς Κωνσταντινουπόλεως, σχεδιασθέντα κατὰ τὸν ις' αἰῶνα, καὶ κατὰ τὸν κ. Α. Γ. Πασπάτην ἀντιγραφέντα ἐξ ἀρχαίου Βυζαντινοῦ χάρτου, γενομένου πρὸ τῆς ἁλώσεως τῷ 1453.

Μετὰ ταῦτα, οὐδενὸς τὸν λόγον αἰτησαμένου, διαλύεται ἡ συνεδρίασις.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΧΞΑ'.

(τακτικὴ).

Τῇ 15/27 Φεβρουαρίου 1882.

Προεδρεύοντος τοῦ κ. **Σπ. Μαυρογένους**.

Ἀναγνωσθέντων καὶ ἐπικυρωθέντων τῶν πρακτικῶν τῆς ἡγουμένης συνεδριάσεως, ἀνακοινοῦται ὡς ἑξῆς ἡ

ἀλληλογραφία·

Ἐπιστολή, τῶν καταστημάτων Α. Κορομηλᾶ, ἀπὸ 6 παρόντος, παρακαλούντων τὸν Σύλλογον ὅπως ἀναπτύξῃ καὶ συστήσῃ τὸν συναποστελλόμενον «Ὁδηγὸν τῶν ἁπλῶν τοπογραφικῶν περιγραφῶν» ὑπὸ Α. Μηλιαράκη.

Τοῦ κ. N. M. Tulbindjian, μέλους τῆς συντάξεως τοῦ *Ἀρκαρίτ*, περιοδικοῦ ἐν Ἐτσμιατζίν, ἀπὸ 1/13 τρέχοντος, συγχαίροντος τῷ Συλλόγῳ καὶ τῷ κ. Ἀθ. Π. Κεραμεῦ ἐπὶ τοῖς περὶ ἀρμενικῆς φιλολογίας ἀναγνώσμασιν καὶ παρακαλοῦντος ὅπως ἀποσταλῇ αὐτῷ ἀρμενικὴ ἢ γαλλικὴ μετάφρασις τῶν ἀναγνωσμάτων τούτων.

Τοῦ αἰδ. κ. C. G. Curtis, προέδρου τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς, ἀπὸ 8/20 παρόντος, προτείνοντος ἐκ μέρους τῆς ἐπιτροπῆς

ταύτης τὸν Comte G. B. Rossi Scotti, ἐπίτιμον διευθυντὴν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου τῆς Περουγίας, μέλος ἀντεπιστέλλον.

Τῆς Α. Παν. τοῦ ἁγίου Ἰωαννίνων κυρ. Σωφρονίου, ἀπὸ 29 ἰανουαρίου, ἀπαντῶντος εἰς τὴν ὑπ' ἀριθμὸν 248 ἐπιστολὴν τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου καὶ ὑπισχνουμένου ἐνέργειαν πρὸς προσπόρισιν μελῶν τῷ Συλλόγῳ. Ἅμα δέ, ἀγγέλλει ὅτι ὁ κ. Ι. Καραπάνος ἀπουσιάζει εἰς Ἀθήνας ὡς καὶ ὁ κ. Ι. Τζέτζης, ἀποστέλλει δύο ἐπιστολὰς τὴν μὲν τοῦ κ. Μ. Πανταζῆ ἀγγέλλοντος ὅτι παρητήθη ἀπὸ τοῦ 1873, τὴν δὲ τοῦ κ. Ματθαίου Πανταζῆ δηλοῦντος ὅτι οὐδέποτι ὑπῆρξε μέλος τοῦ Συλλόγου, καὶ ἐπιστρέφει διαφόρους ἀποδείξεις συνδρομῶν.

Τοῦ ἐν Σέρραις Μακεδονικοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου, ἀπὸ 28 ἰανουαρίου, εὐχαριστοῦντος τῷ Συλλόγῳ ἐπὶ τῇ πρὸς αὐτὸν ἐπιστολῇ αὐτοῦ καὶ ἀποστέλλοντος τὰς ἀγγελθείσας λογοδοσίας τῶν δύο τελευταίων ἐτῶν.

Τοῦ Σαΐτ ἐφένδη, συντάκτου τῆς τουρκικῆς ἐφημερίδος *Βακήτ*, ἀγγέλλοντος τὴν ἀποστολὴν τοῦ α' τεύχους συγγράμματος αὐτοῦ πραγματευομένου «περὶ τῶν ἐπιστημῶν, τῶν τεχνῶν καὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν μετὰ τῶν ἠθῶν», καὶ ἐξαιτουμένου τὴν ἐπὶ τούτου κρίσιν τοῦ Συλλόγου.

Τὸ προεδρεῖον πρὸς κρίσιν τούτου προτείνει ειδικὴν ἐπιτροπὴν ἐκ τοῦ Ἐξ. Α. Καραθεοδωρῆ πασᾶ, καὶ τῶν κκ. Ι. Καρολίδου καὶ Α. Μαλιάκα.

Γενομένης δὲ δεκτῆς τῆς προτάσεως ταύτης ἀγγέλλονται αἱ τῶν βιβλίων προσφοραί. Ὡσαύτως δ' ἀγγέλλεται καὶ χρηματικὴ προσφορὰ ἐξ ἑκατὸν φρ. τοῦ κ. Κ. Καραπάνου. Τοῖς τὰ βιβλία προσενεγκοῦσι καὶ τῷ κ. Κ. Καραπάνῳ ὁ Σύλλογος ἐκφράζει τὰς εὐχαριστίας αὐτοῦ.

Εἶτα ἀγγέλλεται τὸ δεύτερον καὶ ψηφοφορηθεὶς γίγνεται δεκτὸς ἀντεπιστέλλον μέλος ὁ κ. Μ. Παρανίκας.

Ἀγγέλλεται δὲ τὸ πρῶτον ἀντεπιστέλλον μέλος ὁ Comte G. B. Rossi Scotti, ἐπίτιμος διευθυντὴς τοῦ Μουσείου τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς Περουγ'ας, προτεινόμενος ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς.

Ὁ κ. *πρόεδρος* καθυποβάλλει αἴτησιν τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς ὅπως ἀποτελέσῃ μέλος αὐτῆς ὁ κ. G. Berggren.

Τῆς αἰτήσεως ταύτης δεκτῆς γενομένης, ὁ *πρόεδρος* ἀγγέλλει ὅτι ἡ Ἐπιστημονικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ Συλλόγου πληροφορεῖ τὴν ἀπὸ μέλους αὐτῆς παραίτησιν τοῦ κ. Γ. Ἀποστολίδου καὶ ἐξαιτεῖται ὅπως ἀποτελέσωσι μέλη αὐτῆς οἱ κ. κ. Οἰκονομίδης, ἰατρός, καὶ Μ. Καραβοκυρός.

Καὶ τῆς αἰτήσεως ταύτης δεκτῆς γενομένης ὁ κ. *πρόεδρος* ἐκτίθησι τὰ κατὰ τὴν ἐπίδοσιν τοῦ διπλώματος ἐπιτίμου μέλους τῇ Α. Ἐξ. τῷ Ἀλῇ Φουὰτ βέῃ, ἐπὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως ὑπουργῷ, γενομένην ὑπ' αὐτοῦ τε καὶ τοῦ γενικοῦ γραμματέως κ. Τ. Καραθεοδωρῆ, καὶ ἀναγινώσκει πρῶτον μὲν τὴν γενομένην γαλλιστὶ προσφώνησιν ἐπὶ τῇ περιστάσει ταύτῃ καὶ δεύτερον τὴν γαλλιστὶ γενομένην ἀντιφώνησιν ὑπὸ τῆς Α. Ἐξοχότητος. Ἡ Α. Ἐξοχ. ἐν τῇ ἀντιφωνήσει ἐκφράζει τὰς εὐχαριστίας καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην Αὐτῆς ἐπὶ τῇ τιμῇ, ἧς ἠξίωσεν Αὐτὴν ὁ Σύλλογος δοὺς τὸν τίτλον ἐπιτίμου μέλους, τίτλον ὃν οἱ διαπρεπῆ ἐν ταῖς ἐπιστήμαις, τοῖς γράμμασι καὶ τῇ πολιτείᾳ κατέχοντες θέσιν φέρουσιν.

Μετὰ ταῦτα ὁ κ. γεν. γραμματεὺς ἀναγινώσκει τὰς ὑπὸ τοῦ κ. Ἀθ. Πετρίδου ἐκ Κυπαρισίας ἀποσταλείσας γλωσσολογικάς τινας παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς «περὶ μεταναστεύσεως τῶν Ἀτσιγγάνων» πραγματείας τοῦ κ. Α. Γ. Πασπάτη (ἴδε τόμος ΙΓ', σελ. 35).

Ὁ κ. **Πετρίδης** διαβεβαιοῖ ὅτι ἡ λέξις gadjo εἶναι ἐν χρήσει ἐν Ἠπείρῳ καὶ ἐν Μεσσηνίᾳ τῆς Πελοποννήσου· καὶ ἐπειδὴ ἐν Δραβιανῇ τῆς Ἠπείρου ὑπάρχουσιν ἐν πανδήμῳ χρήσει αἱ λέξεις *γαζελέλα* (ἡ ὄνος), *γαζελέλι* (ὁ ὄνος), *γάζιος* (ἐπὶ περιστάσεως ὀνειδισμοῦ), *γαζελέλος, γαζελέλε* καὶ *γαζελελᾶς* (ὁ γαζελικαῖς πράγμασιν ἀναστρεφόμενος, ἤτοι ὁ ἀνήθικος καὶ ὁ περὶ ταπεινὰ καὶ μηδαμινὰ στρεφόμενος), φρονεῖ ὁ ἐπιστέλλων ὅτι τὸ gadjo προῆλθεν ἐκ τοῦ *γάζιος*· ὁ λαὸς τὰς ἀνωτέρω λέξεις προφέρει ἐπίσης *γκάτζιος, γκατζιόλι γκατζιόλα* κτλ. Περὶ δὲ τοῦ ὀνόματος zapari, djapari καὶ tchapari λέγει ὅτι αὕτη ἐστὶν ἐπίσης ἐν πανδήμῳ χρήσει ἐν Ἠπείρῳ καὶ ὅτι σημαίνει α') ταινίαν εἴτε ἐκ μετάξης, εἴτε ἐκ βάμβακος εἴτε ἐκ μαλλίων, ὡς *τσαπάρια* = αἱ περὶ τὴν ὦαν τῶν ἱερατικῶν ἐπιμανικίων ταινίαι· β') ἐπώνυμον κυρίων ὀνομάτων, ὡς *Τσαπάρος*, Τσαπαραῖοι (ἀλβανικὴ οἰκογένεια). «Φρονῶ δέ, λέγει ὁ κ. Πέτρίδης, ὅτιή λέξις αὕτη εἶναι σλαυϊκή, παραγομένη ἐκ τοῦ σλαυϊκοῦ *τσιάπο* (tchiapo), ὅπερ καὶ σήμερον ἐν πανδήμῳ χρήσει διατελεῖ ἁπανταχοῦ τῆς Ἠπείρου παρὰ τοῖς ποιμέσιν, οἵτινες ὀνομάζουσι *τσιάπους* τοὺς μεγάλους τράγους, οἵτινες χρησιμεύουσιν ὡς ὁδηγοὶ τοῦ ποιμνίου ἔν τε ταῖς ὁδοιπορίαις καὶ ταῖς βοσκαῖς ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν αὐτῶν. Τὸ δὲ ὄνομα tchiapo ἐκ τῆς ῥίζης tchiap, ἥπερ ἀπαντᾷ ὡς ἐπιφώνημα παρ' αὐτοῖς τούτοις τοῖς ποιμέσιν, ἀνακράζουσι *τσιάπ! τσιάπ!* πρὸς τοὺς τράγους, ὅταν θέλωσιν αὐτοὺς ἵνα πρὸς τὰ ὀπίσω ἀνακαλέσωσι, πολὺ ἀπομακρυνθέντας. Ὅθεν ἐκ τούτου δύναταί τις νὰ ἐξαγάγῃ τὸ οὐκ ὀλίγον πλησιάζον εἰς τὴν πιθανότητα συμπέρασμα, ὅτι ὁ ποιμὴν ὠνομάσθη κατὰ πρῶτον τσιάπαρ (tchapar)=αἰπόλος, ὡς βόσκων *τσιάπους* =τράγους, καὶ ἑπομένως φέρων ἐν τοῖς ποιμενικοῖς αὐτοῦ ἱματίοις ὡς κόσμημα, καὶ ἰδίᾳ ἐν ταῖς λεγομέναις *κάππαις, τσαπάρια*, ἤτοι ταινίας ἐξυφανθείσας ἐξ ἐρίων *τσιάπων* = τράγων.' Ἐκ τῆς περὶ τοὺς *τσιάπους*=τράγους ἐπιμελείας τῶν ποιμένων κατανοεῖται εὐκολώτερον καὶ ἡ περὶ τὰς ἄρκτους καὶ πιθήκους ἀσχολία τῶν Ἀτσιγγάνων, ὡς ἄλλοτε ποιμενικῶν ἴσως ὑπαρξάντων».

Ὁ κ. **Α. Γ. Πασπάτης** λαβὼν τὸν λόγον ἐκφράζει ἐν πρώτοις εὐχαριστίας τῷ κ. Ἀθ. Πετρίδῃ καὶ ἐπαινεῖ τὸ ὕφος, ᾧ ἐχρήσατο ἐν ταῖς παρατηρήσεσιν αὐτοῦ. Ἀκολούθως βουλόμενος ἵνα καλλίτερον διασαφήσῃ τὰ λεγόμενα τοῦ κ. Ἀθ. Πετρίδου λέγει τινὰ περὶ τῶν θρησκευτικῶν λέξεων τῶν Ἀτσιγγάνων, ἐτυμολογήσας καί τινας αὐτῶν. Εἶτα ἀναφέρει τὰ ὀνόματα τῶν διαφόρων ἐθνῶν, μεθ' ὧν συνεβίωσαν οἱ Ἀτσίγγανοι, ἐνταῦθα, ἐν Ῥωμυλίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ. Παρὰ δὲ τοῖς Ἀτσιγγάνοις τῆς ἑσπερίας Εὐρώπης σώζονται ἑλληνικαί τινες λέξεις, ἃς παρὰ τῶν συγκατοίκων αὐτῶν Ἑλλήνων ἔλαβον. Ἀπόδειξις, κατὰ τὴν γνώμην τῶν Εὐρωπαίων, ὅτι οἱ Ἀτσίγγανοι μετὰ πολυετῆ ἐν Ῥωμυλίᾳ διατριβὴν ἀπεδήμησαν εἰς Εὐρώπην. Ἀλλὰ τὰς ἑλληνικὰς ταύτας λέξεις, παρατηρεῖ ὁ κύριος Α. Γ. Πασπάτης, οὐδόλως ἔχουσιν οἱ τῆς Ἀνατολῆς Ἀτσίγγανοι.

Μετὰ ταῦτα ὁ κ. Α. Γ. Πασπάτης εἰσέρχεται εἰς τὰς παρατηρήσεις τοῦ κ. Ἀθ. Πετρίδου καὶ λέγει ὅτι ἡ λέξις *Γάζιο*, κοινὴ ἐν τοῖς στόμασιν ὅλων τῶν Ἀτσιγγάνων, εὑρίσκεται ἐν τῇ γλώσσῃ τῶν τὴν Τραπεζοῦντα οἰκούντων. Ἡ δὲ λέξις *Τσιαπάρι*, δι' ἧς καλοῦνται οἱ Ἀτσίγγανοι οἱ περιάγοντες πιθήκους καὶ ἄρκτους κατὰ τὰς ἑορτὰς τῶν χριστιανῶν, ἐν τῷ αὐτῷ μέρει ἐπίσης ἐν χρήσει εὑρίσκεται.

Ἐκ τούτων δὲ καί τινων ἄλλων λέξεων κατέδηλον ὅτι οἱ Ἀτσίγγανοι πρὶν ἢ ἔλθωσιν εἰς Ῥωμυλίαν κατῴκησαν τὰς χώρας τῆς Τραπεζοῦντος.

Ἐν τέλει δὲ ὁ κύριος Α. Γ. Πασπάτης λέγει ὅτι κακῶς γράφονται οἱ Ἀτσίγγανοι Ἀθίγγανοι, καθότι οἱ Ἀθίγγανοι εἰσὶν αἵρεσις θρησκευτική, μνημονευομένη πολλάκις ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα, καὶ καλοῦνται ἐνίοτε καὶ Μελχισεδεκῖται. Τὴν ἐτυμολογίαν δὲ ταύτην πρῶτος ὁ Κοραῆς ἐν τοῖς *Ἀτάκτοις* αὐτοῦ ἀναφέρει.

Τέλος ὁ κύριος Α. Γ. Πασπάτης δηλοῖ, ὅτι ἐκτὸς τῶν ἐν τῷ πονήματι αὐτοῦ, τῷ δημοσιευθέντι κατὰ τὸ 1870, ἐκδοθεισῶν τριῶν χιλιάδων λέξεων ἀτσιγγανικῶν ἔχει ἤδη συλλελεγμένας καὶ ἑτέρας δύω χιλιάδας, ἃς πιθανὸν νὰ ἐκδώσῃ.

Μετὰ ταῦτα, οὐδενὸς τὸν λόγον αἰτησαμένου, διαλύεται ἡ συνεδρίασις.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΚΞΒ'.

(Τακτική).

Τῇ 22/6 Μαρτίου 1882.

Προεδρεύοντος τοῦ ἑτέρου τῶν ἀντιπροέδρων **κ. Κ. Σαθοπούλου.**

Ἀναγνωσθέντων καὶ ἐπικυρωθέντων τῶν πρακτικῶν τῆς ἡγουμένης συνεδριάσεως, ἀνακοινοῦται ὡς ἑξῆς ἡ

ἀλληλογραφία·

Ἐπιστολή, τοῦ αἰδ. κ. C. G. Curtis, προέδρου τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς, ἀπὸ 17 φθίνοντος, ἀγγέλλοντος τὴν παραλαβὴν τῆς ἀπὸ 11 τρέχοντος ἐπιστολῆς τοῦ Συλλόγου καὶ δηλοῦντος ὅτι αἱ συνεδριάσεις τῆς ὑπ' αὐτοῦ προεδρευομένης ἐπιτροπῆς γίγνονται κατὰ δεκαπενθημερίαν, ἡμέραν παρασκευήν.

Τοῦ ἐνταῦθα ἐπιτετραμμένου τὰ τῆς γερμανικῆς πρεσβείας κ. I. Hirschfeld, ἀπὸ 17/1 μαρτίου, διαβιβάζοντος τὸν Β' τόμον περὶ τῶν ἐν Περγάμῳ ἀνασκαφῶν, ἀποστελλόμενον ὑπὸ τῆς γενικῆς διευθύνσεως τοῦ ἐν Βερολίνῳ Β. Μουσείου.

Τοῦ κ. P. Schroeder, ἀπὸ 2 μαρτίου (ν.χ.), ἀγγέλλοντος ὅτι ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου Στρασβούργου, συνεννοηθεῖσα ἄλλοτε μετὰ τοῦ Συλλόγου περὶ ἀνταλλαγῆς τῶν δημοσιευ-

σεων αὐτῶν, παρακαλεῖ διὰ τοῦ διευθυντοῦ αὐτῆς κ. D. Barrack ὅπως ἀποστελλῶσιν αὐτῇ οἱ τόμοι Γ', ΙΒ', ΙΓ', καὶ ΙΔ'.

Τοῦ προέδρου τῆς Ἐκπαιδευτικῆς ἐπιτροπῆς, ἀπὸ 22 φεβρουαρίου, ἀγγέλλοντος ὅτι ἡ ἐπιτροπή, ἧς προΐσταται, συνέρχεται τακτικῶς κατὰ δεκαπενθημερίαν, τετάρτην, καὶ ὅτι ἅπαντα τὰ μέλη αὐτῆς τακτικῶς προσέρχονται εἰς τὰς συνεδριάσεις.

Εἶτα ἀγγέλλονται αἱ προσφοραὶ καὶ ἐκφράζονται εὐχαριστίαι τοῖς ταύτας ποιησαμένοις.

Ἀγγέλλεται δ' ἀκολούθως τὸ δεύτερον καὶ ψηφοφορηθεὶς γίγνεται δεκτὸς ἀντεπιστέλλων μέλος ὁ Comte G. B. Rossi Scotti.

Εἶτα ὁ κ. **Γ. Κατσελίδης** ἀναγινώσκει τὴν «περὶ ἀποίκων καὶ ἐποίκων παρ' ἕλλησιν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις» πραγματείαν αὐτοῦ, ἐν ᾗ προοιμιαζόμενος ἐν ὀλίγοις καταδείκνυσι τὰ αἴτια τῆς ἐξασθενήσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, ἧς λέγει φυσικῶς ἀναπτυσσομένης, ἄνευ ἐξωτερικῶν κωλυμάτων, ἡ ἀριθμητικὴ δύναμις ἔδει εἶναι τουλάχιστον δεκαπλασία τῆς νῦν· εἶτα δὲ εἰσελθὼν εἰς τὸ κύριον θέμα ἐξετάζει τὴν ἀριθμητικὴν δύναμιν τῶν ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Δουνάβεως καὶ τῇ μεσημβρινῇ Ρωσσίᾳ ἑλληνικῶν ἀποικιῶν, ἐρευνᾷ τὰ αἴτια, ὧν ἕνεκεν ὁ ἀπὸ αἰῶνος καὶ ἐπέκεινα συρρέων εἰς τὰς χώρας ἐκείνας ἑλληνικὸς πληθυσμὸς ἐντὸς ὀλίγων γενεῶν ἀποβάλλει τὸν ἐθνισμὸν αὐτοῦ, καταστρωννύει ὑπολογισμόν, ἐξ οὗ ἐξάγει ὅτι μόνον ἐντὸς μιᾶς ἑκατονταετηρίδος ἡ ὀλιγομελὴς ἑλληνικὴ φυλὴ ἀπώλεσε τοὐλάχιστον ἓν ἑκατομμύριον μελῶν ἐκ τούτων τῶν ἀποικισμῶν, τῶν ἄνευ σχεδίου τινὸς ἀλλὰ μόνον διὰ τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας ἐκτελουμένων, καὶ παρατηρεῖ ὅτι αἱ ἐξ αὐτῶν ἐπερχόμεναι τῇ ὅλῃ ἐθνότητι ζημίαι οὐ μόνον κατ' ἀριθμητικήν, ἀλλὰ καὶ κατὰ πλουτοπαραγωγὸν δύναμίν εἰσιν ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ ὑπέρτεραι τῶν ὠφελημάτων, ἅπερ χορηγοῦσι τῇ μητροπόλει τινὰ τῶν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ πλουτησάντων τέκνων αὐτῆς. Διὰ ταῦτα ὁ κ. Κατσελίδης ῥίπτει βλέμμα ἐπὶ τῶν συγχρόνων ἑλληνικῶν μεταναστεύσεων, τῶν ἔτι καὶ νῦν ἐξακολουθουσῶν ἐν τῇ δυσμικῇ Ἀσίᾳ ἀπὸ τῶν τουρκικῶν εἰς τὰς ῥωσσικὰς χώρας, ἀναπτύσσει τὸ ἱστορικὸν αὐτῶν, ἐρευνᾷ τὰς αἰτίας καὶ συνίστησι θερμῶς τοῖς δυναμένοις ὅπως στρέψωσιν εἰς μεσημβρινὴν διεύθυνσιν τὸ ῥεῦμα τοῦτο, ἐπιφυλαττόμενος ἵνα, ἐν προσεχεῖ συνεχείᾳ τοῦ λόγου αὐτοῦ, πραγματευόμενος τὸ περὶ συνοικισμοῦ κεφάλαιον, δῷ νύξεις τινὰς περὶ παρομοίου εἴδους ἐργασίας.

Κατόπιν ἐξετάζει ἐκ τοῦ πλησίον τὴν ἐπ' ἐσχάτων παρατηρηθεῖσαν τροπὴν τοῦ μεταναστευτικοῦ καθόλου ἑλληνικοῦ ῥεύματος πρὸς τὰς χώρας τῆς δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας, προσάγει διαφόρους ἀξιοπίστους μαρτυρίας εὐρωπαίων περιηγητῶν καὶ ἀνωτέρων ὑπαλλήλων, ξένων τε καὶ ὀθωμανῶν, περὶ τῶν μεγάλων διαστάσεων, ἃς ὁσημέραι λαμβάνει ὁ ὑπὸ ἑποίκων ἑλλήνων συνοικισμὸς τῶν χωρῶν τούτων καὶ ἐρευνᾷ τὰ αἴτια καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς μεταναστευτικῆς κινήσεως ταύτης, καταλήξας διὰ τῆς παρατηρήσεως, ὅτι τὸ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἔποικον ἑλληνικὸν στοιχεῖον, προερχόμενον ἐκ πάσης γῆς ἑλληνικῆς, ἰδίως δ' ἐκ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου καὶ ἐξόχως ἐκ τῆς εὐάνδρου Μιτυλήνης, γίνεται ἐν ἀγνοίᾳ αὐτοῦ καὶ ἀθορύβως δημιουργὸς νέου ἑλληνικοῦ κόσμου, ὅστις ἡμέραν τινά, εὐπρεπῶς κεκοσμημένος προσελκύσει τὴν γενικωτέραν προσοχήν.

Μετὰ τὸ πέρας δὲ τοῦ ἀναγνώσματος ὁ κ. **Α. Π. Κεραμεὺς** λαβὼν τὸν λόγον, ἐν πρώτοις ἐκφράζει εὐχαριστίας τῷ κ. Κατσελίδῃ διὰ τὸ ἀξιόλογον αὐτοῦ ἀνάγνωσμα, ἐν ᾧ ἐσυστηματοποίησε τὰς διαφόρους περὶ τοῦ θέματος τούτου πληροφορίας. Εἶτα παρατηρεῖ ὅτι ὁ ἀγορητὴς ὁμιλῶν ἐν ἀρχῇ τοῦ προοιμίου αὐτοῦ περὶ τοῦ ποσοῦ τῶν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, οὐδόλως ὤφειλε νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψει μόνον τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ Πλουτάρχου, οὗ αἱ πληροφορίαι ἐξελέγχονται σήμερον ἀνακριβεῖς, ἀλλὰ καὶ τὰς διαφόρους περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἐρεύνας, οἷον τὴν ὑπὸ τοῦ Böckh συγγραφεῖσαν πολιτικὴν οἰκονομίαν τῶν Ἀθηνῶν ἢ μᾶλλον τὴν καλλίστην περὶ τῶν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς διατριβὴν τοῦ κ. Rüh. Καστόρχη, δημοσιευθεῖσαν πρό τινων ἐτῶν ἐν τῷ περιοδικῷ «Ἀθηναίῳ», ἐν ᾗ ἐξακριβοῦται ὁ ἀλικὸς ἀριθμὸς τῶν ἐλευθέρων κατοίκων τῆς Ἀττικῆς κατὰ τὰς μέχρι σήμερον ἀνακαλύψεις. Εἶτα ὁ κ. Κεραμεὺς λέγει ὅτι ὁ κ. Γ. Κατσελίδης ὁμιλῶν περὶ τῶν ἐν Μολδοβλαχίᾳ καὶ Ρωσσίᾳ ἑλληνικῶν ἀποικιῶν ὤφειλε νὰ ἐξετάσῃ ταύτας ὑπὸ φιλοσοφικωτέραν ἔποψιν καὶ νὰ ἀναδράμῃ εἰς προγενεσέραν τῆς ὁριθείσης ἐποχήν· διότι, κατὰ τὴν ἱστορίαν, αἱ ἐν Μολδοβλαχίᾳ καὶ μάλιστα ἐν Ρωσσίᾳ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι χρονολογοῦνται οὐχὶ κυρίως ἀπὸ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, ἀλλὰ ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων. Ὁ δὲ λόγος τῆς εἰς τὰ μέρη ταῦτα μετοικήσεως νομίζει ὅτι ἐστὶν οὐ μόνον ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἐμπορίου, ἀλλὰ καὶ τὸ ὅτι τὰ μέρη ταῦτα ἐθεωροῦντο χῶραι ἑλληνικαί. Ἀκολούθως λέγει ὅτι πραγματικῶς οἱ κατὰ καιροὺς πρόξενοι ἢ προξενικοὶ πράκτορες τοῦ ἑλληνικοῦ Βασιλείου, σχεδὸν πάντες, ἠμέλησαν πέμπειν εἰς τὴν κυβέρνησιν αὐτῶν καταστατικὰς πληροφορίας. Ὡς παράδειγμα ἔστω ἡ ἐπαρχία Σμύρνης, ἧς ἀγνοεῖ ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις οὐ μόνον τὸν ἐν γένει πληθυσμόν, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν ὑπηκόων αὐτῆς.

Περὶ δὲ τῆς Μ. Ἀσίας, περὶ ἧς ὁ κ. Κατσελίδης ὡμίλησε βασιζόμενος ἐπὶ τινῶν ἐκθέσεων ξένων πρακτόρων, λέγει ὅτι ὤφειλεν ἐξετάσαι τὰ κατὰ τὴν αὔξησιν τοῦ ἐν αὐτῇ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ αἴτια ἐρευνῶμενος ἐπὶ τῶν ἐπισημοτέρων περιηγητῶν καὶ μάλιστα ἐπὶ τῶν καταστατικῶν πληροφοριῶν, ἃς ἐδημοσίευσαν ἑλληνιστὶ διάφορα σωματεῖα καὶ ἰδιῶται.

Καὶ περὶ μὲν τῶν μερῶν τοῦ Πόντου, τῆς Βιθυνίας καὶ τινων ἄλλων ἐπαρχιῶν ὑπάρχουσιν ἤδη οὐκ ὀλίγαι ἐκθέσεις ἑλληνιστὶ συντεταγμέναι, περὶ δὲ τοῦ νομοῦ Ἀϊδινίου, αὐτός, ὁ κ. Α. Π. Κεραμεύς, συνέταξεν ἐπὶ τῇ βάσει ἐπισήμων ἐκθέσεων πλήρη καταστατικὴν τοῦ ἐν αὐτῷ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, προτραπεὶς ὑπὸ τοῦ ἐν Σμύρνῃ Συλλόγου, διὰ τὸ ἐν Ἀθήναις γενόμενον πρῶτον συνέδριον τῶν Ἑλληνικῶν Συλλόγων, ὃ καὶ ἐδημοσίευσε τὴν ἔκθεσιν ταύτην ἐν τοῖς πρακτικοῖς αὐτοῦ.

Ἐκ τῆς ἐκθέσεως ταύτης ἐξηκριβώθη ὅτι ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τοῦ νομοῦ Ἀϊδινίου ἀνέρχεται εἰς 360,000 ψυχὰς καὶ ὅτι διάφορα αἴτια συντελοῦσιν ὅπως αὐτόθι αὐξάνῃ ὀλονὲν τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον, ἡ δὲ Σμύρνη κατοικεῖται, οὐχὶ ὡς ὁ κ. Κατσελίδης ἀναφέρει, ἐξ 75,000 ψυχῶν, ἀλλ' ἐξ 105,000.

Μετὰ ταῦτα, οὐδενὸς ἑτέρου τὸν λόγον αἰτησαμένου, διαλύεται ἡ συνεδρίασις.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΧΞΓ'.

(Τακτική).

Τῇ 1/13 Μαρτίου 1882.

Προεδρεύοντος τοῦ ἑτέρου τῶν ἀντιπροέδρων **κ. Κ. Ξανθοπούλου.**

Ἀναγνωσθέντων καὶ ἐπικυρωθέντων τῶν πρακτικῶν τῆς ἡγουμένης συνεδριάσεως, ὁ κ. **Γ. Κατσελίδης** αἰτεῖται τὸν λόγον ὅπως ἀπαντήσῃ εἰς τὰς ὑπὸ τοῦ κ. Α. Π. Κεραμέως γενομένας ἐπὶ τοῦ ἀναγνώσματος αὐτοῦ παρατηρήσεις κατὰ τὴν ἡγουμένην συνεδρίασιν, ὁ προεδρεύων ὅμως λέγει ὅτι τὰς ἀντιπαρατηρήσεις αὐτοῦ ἐν ἄλλῃ περιστάσει δύναται ποιήσασθαι.

Εἶτα ἀνακοινοῦται ὡς ἑξῆς ἡ

ἀλληλογραφία·

Ἐπιστολὴ, τῆς ἐντεῦθα Τυπογραφικῆς ἀδελφότητος, ἀπὸ 24 φεβρουαρίου, ἐξαιτουμένης ὅπως παραχωρηθῇ αὐτῇ ἡ τοῦ Συλλόγου αἴθουσα ἵνα συνεδριάσῃ τῇ κυριακῇ 28 φεβρουαρίου, καὶ ἀποστελλούσης ἀντίτυπον τοῦ ἄρτι ἐκδοθέντος κανονισμοῦ αὐτῆς.

Τοῦ κ. Ι. Καρολίδου, ἀπὸ 24 φεβρουαρίου, δηλοῦντος ὅτι ἀποδέχεται τὴν περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Σαὶτ βέη ἀνατεθεῖσαν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Συλλόγου ἐντολήν.

Τῶν κ. κ. Ε. Σαχίνη καὶ Ε. Στογιαννοπούλου, ἐκ Φιλιππουπόλεως, ἀπὸ 21 φεβρουαρίου, γνωστοποιούντων ὅτι ἐν τῇ Σταυροπηγιακῇ Μονῇ τῆς Παναγίας τῆς ἐπικαλουμένης «Μονῆς τοῦ Βατζικούβου», εἰσὶ βιβλία ἄξια ἐρεύνης, ἐξαιτουμένων δὲ ὅπως ὁ ἡμέτερος Σύλλογος ἐνεργήσῃ παρὰ τῇ Α. Θ. Παναγ. τῷ οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ ἵνα διατάξῃ τοὺς μοναχοὺς νὰ ἐπιτρέψωσιν αὐτοῖς τὴν ἐλευθέραν ἀναδίφησιν πάντων τῶν βιβλίων καὶ χειρογράφων τῶν ἐν αὐτῇ εὑρισκομένων.

Τοῦ προέδρου τῆς Συντακτικῆς ἐπιτροπῆς, ἀπὸ 24 φεβρουαρίου, δι' ἧς ἀπαντῶν εἰς τὴν ἀπὸ 11 φεβρουαρίου ἐπιστολὴν τοῦ Συλλόγου ἀγγέλλει ὅτι ἡ ὑπ' αὐτοῦ προεδρευομένη ἐπιτροπὴ συνεδριάζει τακτικῶς κατὰ δεκαπενθημερίαν, ἡμέραν τρίτην· πρὸς δὲ ὅτι ἡ ἐπιτροπὴ ἐν τῇ τελευταίᾳ αὐτῆς συνεδριάσει ἐξήνεγκε γνώμην ὅπως εἰς τὸ μέλλον ὁ διὰ τὸ περιοδικὸν τοῦ Συλλόγου χάρτης προμηθεύηται ἀπ' εὐθείας ἐξ Εὐρώπης, διά τε τὸ εὔωνον καὶ τὴν καλλιτέραν ποιότητα. Ἐξαιτεῖται δὲ παρὰ τοῦ Συλλόγου πίστωσιν λιρ. ὀθ. πεντήκοντα πέντε πρὸς ἀγορὰν τοῦ χάρτου τοῦ ΙΔ' τόμου τοῦ περιοδικοῦ.

Τῆς ἐνταῦθα ἀδελφότητος «Ξηροκρήνης», ἀπὸ 25 φεβρουαρίου, προσκαλούσης τὸ προεδρεῖον τοῦ Συλλόγου εἰς τὴν ἐπέτειον αὐτῆς ἑορτήν.

Τοῦ κ. A. Gevaert, ἐκ Βρυξελλῶν, ἀπὸ 22 ἰανουαρίου (ν. χ.), ἀγγέλλοντος τὴν παραλαβὴν τοῦ διπλώματος αὐτοῦ ἐπιτίμου τοῦ Συλλόγου μέλους καὶ εὐχαριστοῦντος ἐπὶ τούτῳ.

Τῆς Α. Ε. τοῦ κ. Στεφάνου Καραθεοδωρῆ, ἐκ Βρυξελλῶν, ἀγγέλλοντος ὅτι ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ γερμανοῦ νομομαθοῦς Bluntschli,

τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ καθηγητοῦ κ. F. von Holtzendorff, μέλους ἐπιτίμου τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου, συνέστη ἐπιτροπὴ σκοπὸν ἔχουσα τὴν εἰσπραξιν συνδρομῶν πρὸς ἵδρυσιν διαγωνισμάτων τοῦ διεθνοῦς καὶ συνταγματικοῦ δικαίου πρὸς ἀίδιον μνήμην τοῦ θανόντος. Ὁ Ἐξ. κ. Στέφ. Καραθεοδωρῆ ἐπισυνάπτων ἐπίκλησιν τῆς ἐπιτροπῆς ταύτης παρακαλεῖ ὅπως καὶ ὁ Σύλλογος ἐγγραφῇ ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν συνδρομῶν καὶ ἐνεργήσῃ τὴν ἐγγραφὴν καὶ ἄλλων. Πρὸς δὲ πέμπει καὶ ἐπιστολὴν τῆς Α. Ε. τοῦ κ. G. Rolin Jacquemyns, ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν ὑπουργοῦ τοῦ Βελγίου, ἀπευθυνομένην πρὸς αὐτόν, δι' ἧς ἐκφράζονται εὐχαριστίαι τῷ Συλλόγῳ διὰ τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ ἐπιτίμου μέλους.

Ἀκολούθως ἀγγέλλονται αἱ προσφοραὶ καὶ ἐκφράζονται εὐχαριστίαι τοῖς ταύτας ποιησαμένοις.

Μετὰ ταῦτα τὸ προεδρεῖον αἰτεῖται ὅπως παραχωρηθῇ αὐτῷ ἐκ 200 φράγκων πίστωσις πρὸς ἐγγραφὴν τοῦ Συλλόγου ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν συνδρομῶν τοῦ πρὸς μνήμην τοῦ ἀποβιώσαντος Bluntschli διαγωνίσματος τοῦ διεθνοῦς καὶ συνταγματικοῦ δικαίου. Ὁ Σύλλογος παμψηφεὶ ἀποδέχεται τὴν τοῦ προεδρείου πρότασιν καὶ παρέχει αὐτῷ τὴν αἰτηθεῖσαν πίστωσιν.

Ὑπίσης ὁ Σύλλογος παμψηφεὶ παρέχει τὴν ὑπὸ τῆς Συντακτικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Συλλόγου ἐκ 55 λιρῶν ὀθ. αἰτηθεῖσαν πίστωσιν πρὸς ἀγορὰν τοῦ χάρτου τοῦ ΙΔ' τόμου τοῦ περιοδικοῦ τοῦ Συλλόγου συγγράμματος.

Ἀκολούθως ὁ κ. **Α. Θεοδωρίδης** ἀναγινώσκει ἀπὸ τοῦ βήματος προγράμματα δύω τῆς Ἐκπαιδευτικῆς ἐπιτροπῆς διὰ τὸν Καραπάνειον ἀγῶνα, τὸ μὲν πρὸς σύνταξιν Γεωγραφίας πρὸς χρῆσιν τῶν δημοτικῶν σχολείων καὶ τῶν κατωτέρων τάξεων τοῦ ἑλληνικοῦ, τὸ δὲ πρὸς σύνταξιν Φυσικῆς ἱστορίας πρὸς χρῆσιν ἐπίσης τῶν δημοτικῶν σχολείων καὶ τῶν κατωτέρων τοῦ ἑλληνικοῦ τάξεων (ἴδε σελ. 321).

Τέλος τοῦ κ. **Κ. Ξανθοπούλου** εἰπόντος ὅτι ἕνεκεν ἀδιαθεσίας ἀδυνατεῖ ἵνα ἀναγνῷ τὴν συνέχειαν τῆς ἀναλύσεως τῶν ἠθικῶν Νικομαχείων τοῦ Ἀριστοτέλους, διαλύεται ἡ συνεδρίασις.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΧΞΔ'.

(Τακτική).

Τῇ 8/20 Μαρτίου 1882.

Προεδρεύοντος τοῦ κ. **Σπ. Μαυρογένους.**

Ἀναγνωσθέντων τῶν πρακτικῶν τῆς ἡγουμένης συνεδριάσεως ὁ κ. **Γ. Καραθεοδωρῆ** παρατηρεῖ ὅτι ἐπειδὴ ὁ κ. Γ. Κατσελίδης τὸν λόγον ἐζήτησατο ἐπὶ τῶν πρακτικῶν ὅπως ποιήσηται τὰς ἀντιπαρατηρήσεις αὐτοῦ πρὸς τὸν κ. Ἀθ. Π. Κεραμέα, ὁ προεδρεύων εἶπεν αὐτῷ ὅτι μόνον ἐπὶ τῆς ἐκθέσεως τῶν πρακτικῶν δύναται νὰ λάβῃ τὸν λόγον.

Ὁ κ. **Ἐπὶ τῶν γραμματέως** ἀπαντῶν λέγει ὅτι εἴπερ οὕτως εἶχεν, ἔδει μετὰ τὴν ἐπικύρωσιν τῶν πρακτικῶν νὰπαραχωρηθῇ ὁ λόγος τῷ κ. Κατσελίδῃ. Ὁ κ. Ἱρ. Βασιάδης ἀπορεῖ τίνος ἕνεκα λόγου οὐκ ἐπετράπη τῷ κ. Κατσελίδῃ ποιήσασθαι τὰς ἀντιπαρατηρήσεις αὐτοῦ. Τῆς παρατηρήσεως ταύτης τοῦ κ. Γ. Καραθεοδωρῆ ὑποστηριχθείσης καὶ ὑπὸ τοῦ κ. Θ. Σαλτέλη τὰ πρακτικὰ διορθωθέντα ἐπικυροῦνται.

Ἀκολούθως ἀνακοινοῦται ὡς ἑξῆς ἡ

ἀλληλογραφία·

Ἐπιστολὴ, τοῦ αἰδ. κ. C. G. Curtis, προέδρου τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς, ἀπὸ 5 τρέχοντος, δηλοῦντος ὅτι ἡ Ἀρχαιολογικὴ ἐπιτροπὴ πολλάκις ἠρώτησεν αὐτὸν περὶ τῶν μέτρων, ἅτινα ἐλήφθησαν ὡς πρὸς τὸν χάρτην τῶν Χερσαίων τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅτι ἐκοινοποίησεν αὐτῇ τὰ τῆς συνεντεύξεως, ἣν ἔσχε μετὰ τῶν δύο συναδέλφων αὐτοῦ, τῆς ἐκτάκτου ἐπιτροπῆς τῆς ὀνομασθείσης ὑπὸ τοῦ προεδρείου, ὅτι δίκαιον ὅπως ὁ χάρτης ἀποδοθῇ τῷ Συλλόγῳ καὶ δημοσιευθῇ οὐχὶ κατὰ τὴν θέλησιν ἑνὸς ἀτόμου, ἀλλὰ κατὰ τὰς ὁδηγίας τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς, ἐπιθυμούσης ὅπως τὸ ἔργον αὐτῆς ᾖ ὅσον οἷόν τε ἀκριβές.

Μετὰ τὴν ἀνακοίνωσιν τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ὁ κ. πρόεδρος ἐκτίθησι λεπτομερῶς τοὺς λόγους οἵτινες παρεκίνησαν τὸ προεδρεῖον ὅπως, πρὸ τῆς ἐκτελέσεως τῆς περὶ δικαστικῆς καταδιώξεως τοῦ κ. Γ. Α. Δημητριάδου ἀποφάσεως τοῦ Συλλόγου, ὀνομάσῃ ἔκτακτον ἐπιτροπὴν ἐκ τῶν αἰδεσιμωτάτου C. G. Curtis, καὶ τῶν κ. κ. Κ. Ξανθοπούλου καὶ Θ. Σαλτέλη, πρὸς λύσιν, εἰ δυνατόν, τοῦ ζητήματος φιλικῶς. Καθὰ δὲ δηλοῦται ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ αἰδεσιμωτάτου C. G. Curtis ἡ ἐπιτροπὴ ἀπέτυχεν ἐν ταῖς ἐνεργείαις αὐτῆς, καθόσον ὁ κ. Δημητριάδης ἐξακολουθεῖ ἀρνούμενος τὴν παραχώρησιν τῶν χαρτῶν τοῦ Συλλόγου.

Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου μετὰ μακρὰν συζήτησιν ἀποφασίζεται τῇ προτάσει τῶν κ. κ. Ἱρ. Βασιάδου καὶ Κ. Καλλιάδου α') ὅπως ἀπευθυνθῇ τῷ κ. Γ. Α. Δημητριάδῃ ἐπιστολὴ προσκαλοῦσα αὐτὸν ἵνα, ἐντὸς ὡρισμένου χρόνου, ἀποδῷ τοὺς ὑπ' αὐτοῦ κρατουμένους χάρτας, β') ἐν περιπτώσει ἀρνήσεως αὐτοῦ ὁ Σύλλογος νὰ κηρύξῃ διὰ τῶν ἐφημερίδων ὅτι ὁ δημοσιευθεὶς χάρτης ὑπὸ τοῦ κ. Γ. Δημητριάδου ἀνήκει αὐτῷ καὶ ὅτι καταχρηστικῶς κατεκρατήθη καὶ ἐδημοσιεύθη πλημμελῶς ὑπ' αὐτοῦ· καὶ γ') μετὰ ταῦτα νὰ γένηται ἡ ἀπυφασισθεῖσα δικαστικὴ καταδίωξις τοῦ κ. Δημητριάδου.

Ἀκολούθως ὁ κ. **Γεν. Γραμματεὺς** ἐξακολουθεῖ τὴν ἀνακοίνωσιν τῆς ἀλληλογραφίας οὕτως.

Ἐπιστολή, τῆς ἐν Ξυλοπόρτῃ ἀρωγοῦ ἀδελφότητος «Ἐννέα Μουσῶν», ἀπὸ 19 φεβρουαρίου, γνωστοποιούσης ὅτι πρὸς ἀνοικοδόμησιν τῆς πυρποληθείσης δημοτικῆς σχολῆς Ξυλοπόρτης ἐποιήσατο δάνειον ἐξ 140 ὀθ. λιρῶν καὶ παρακαλούσης τὸν Σύλλογον ὅπως μετάσχῃ τοῦ δανείου τούτου.

Τῶν κ. κ. A. Rubió, καὶ Joaquin Rubió ἀπὸ 27 φεβρουαρίου ἀγγελλόντων τὴν παραλαβὴν τῶν ὡς ἀντεπιστελλόντων μελῶν διπλωμάτων καὶ εὐχαριστούντων ἐπὶ τούτῳ τῷ Συλλόγῳ.

Τῆς Συντακτικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Συλλόγου, ἀπὸ 8/20 μαρτίου, ἐξαιτουμένης παρά τοῦ κ. προέδρου ὅπως ἐνεργήσῃ τὰ δέοντα πρὸς ἔκδοσιν τῆς παρὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς Κυβερνήσεως ἀπαιτουμένης ἀδείας διὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ περιοδικοῦ τοῦ Συλλόγου.

Τοῦ κ. Δ. Θ. Χαρμαντᾶ, ἀπὸ 8/20 μαρτίου, ἐξαιτουμένου, τὴν ἐγγραφὴν αὐτοῦ ἐν τοῖς τακτικοῖς μέλεσιν.

Ἐπὶ τῆς ἐπιστολῆς τῆς Συντακτικῆς ἐπιτροπῆς ὁ κ. *πρόεδρος* λέγει ὅτι τῆς Α. Ὑψ. τοῦ Μαχμούτ πασσᾶ, ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν ὑπουργοῦ, ἀσθενοῦντος οὐδεμία δύναται νὰ γένηται ἐνέργεια ἐν γε τῷ παρόντι.

Περὶ δὲ τῆς αἰτήσεως τῆς ἐν Ξυλοπόρτῃ ἀρωγοῦ ἀδελφότητος, μετὰ μικρὰν συζήτησιν, ἀποφασίζεται ὅπως ἕνεκα τῆς μὴ ἀνθηρᾶς καταστάσεως τοῦ ταμείου ὁ Σύλλογος ἀπαντήσῃ οὐχὶ ὡς ἐπεθύμει καταφατικῶς.

Εἶτα ἀγγέλλονται αἱ προσφοραὶ καὶ ἐκφράζονται εὐχαριστίαι τοῖς ταύτας ποιησαμένοις.

Ἀκολούθως ἀγγέλλεται τὸ πρῶτον τακτικὸν μέλος ὁ ἰατρὸς κ. Δ. Θ. Χαρμαντᾶς, προτεινόμενος ὑπὸ τῶν ἰατρῶν κ. κ. Ἱρ. Βασιάδου, Β. Λούση καὶ Δ. Παπαδοπούλου.

Ἀκολούθως ὁ κ. **Ἀθ. Π. Κεραμεὺς** ἀναγινώσκει τὴν «Περὶ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ ἀρμενικοῦ ἀλφαβήτου καὶ τῶν πρώτων ἀρμενίων μεταφραστῶν» πραγματείαν αὐτοῦ· (ἴδ. σ. 28).

Μετὰ ταῦτα διαλύεται ἡ συνεδρίασις.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΧΞΕ'.

(Τακτική).

Τῇ 15/27 Μαρτίου 1882.

Προεδρεύοντος τοῦ ἑτέρου τῶν ἀντιπροέδρων κ. **Κ. Ξανθοπούλου.**

Ἀναγνωσθέντων καὶ ἐπικυρωθέντων τῶν πρακτικῶν τῆς ἡγουμένης συνεδριάσεως, ἀνακοινοῦται ὡς ἑξῆς ἡ

ἀλληλογραφία·

Ἐπιστολή, ἀνωνύμου, ἀπὸ 1 τρέχοντος, ἀποστέλλοντος πόνημα, *Κιδώτιον* ἐπιγραφόμενον, καὶ παρακαλοῦντος τὸν Σύλλογον, ὅπως παραπέμψῃ τοῦτο τῇ ἀρμοδίᾳ ἐπιτροπῇ πρὸς γνωμοδότησιν.

Τοῦ αἰδ. κ. C. G. Curtis, προέδρου τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς, ἀπὸ 12/24 τρέχοντος, ἐξαιτουμένου ὅπως ἀπέναντι τῆς χορηγηθείσης τῇ ἐπιτροπῇ 20λίρου πιστώσεως ἐκδοθῇ ἔνταλμα 7 λιρῶν ἐπ' ὀνόματι τοῦ κ. **Α.** Πανοπούλου, διὰ τὴν ἐν τῷ ἰδίῳ κώδηκι ἀντιγραφὴν ἀρχαιολογικῶν ἐπιγραφῶν.

Τοῦ ἐν Μιτυλήνῃ κ. Μ. Φωτίου, μέλους ἀντεπιστέλλοντος τοῦ Συλλόγου, ἀπὸ 5 φεβρουαρίου, φανερὰς ποιοῦντος τὰς ἐν τῇ νήσῳ Μιτυλήνῃ ὑπὸ τοῦ κ. Κλάρκ γενομένας διαφόρους ἀρχαιολογικὰς ἀνασκαφὰς καὶ τὴν ἀνεύρεσιν διαφόρων ἐπιγραφῶν.

Τοῦ κ. P. Schroeder, ἀπὸ 26 μαρτίου, ἀγγέλλοντος τὴν παραλαβὴν τοῦ ΙΒ' καὶ ΙΓ' τόμου τοῦ περιοδικοῦ τοῦ Συλλόγου συγγράμματος, αἰτηθέντων διὰ τὴν Βασιλικὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Στρασβούργου.

Τοῦ κ. Ἀθ. Π. Κεραμέως, ἀπὸ 15/27 μαρτίου, ἀγγέλλοντος ὅτι καθυποβάλλει τῇ τοῦ Συλλόγου κρίσει *Νεοελληνικὰ ἀνάλεκτα Σμύρνης καὶ Πάτμου*, ὑπὸ φίλου αὐτῷ κοινοποιηθέντα.

Τοῦ αὐτοῦ ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἡμερομηνίαν, γνωστοποιοῦντος τὰ διὰ τὴν κατάταξιν τῶν ἀρχαιολογικῶν συλλογῶν γενόμενα καὶ ἐξαι-

τουμένου πίστωσιν ἐξ 8 λιρῶν διὰ τὴν ἐργασίαν ταύτην.

Περὶ τῆς τελευταίας ταύτης ἐπιστολῆς τοῦ κ. Ἀ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, ἀναγνωσθείσης ὁλοκλήρου, ὁ κ. *προεδρεύων* λέγει ὅτι τὸ προεδρεῖον μελετήσει τὸ πρᾶγμα καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν μελετῶν αὐτοῦ ἐν ἐπιούσῃ καθυποβαλεῖ συνεδριάσει.

Εἶτα ἀγγέλλεται προσφορὰ βιβλίων καὶ ἐκφράζονται εὐχαριστίαι τῷ ταύτην ποιησαμένῳ.

Ἀκολούθως ἀγγέλλεται τὸ δεύτερον καὶ ψηφοφορηθεὶς γίγνεται δεκτὸς τακτικὸν μέλος ὁ κ. Δ. Θ. Χαρμαντᾶς, ἰατρός.

Μετὰ ταῦτα ὁ κ. **Ἀ. Γ. Πασπάτης** ἀναγινώσκει τὸ τρίτον μέρος τῆς «περὶ τῶν Βυζαντινῶν ἀνακτόρων καὶ τῶν πέριξ αὐτῶν ἱδρυμάτων» πραγματείας αὐτοῦ.

Ἐν τῷ τρίτῳ αὐτοῦ τούτῳ ἀναγνώσματι ὁ κ. Ἀ. Γ. Πασπάτης περιγράφει τὸν τότε μεταξὺ τῶν ἀνακτορικῶν τειχῶν καὶ τοῦ Ἱπποδρόμου εὑρισκόμενον ἐπιμήκη χῶρον, ὃν σήμερον κατέχουσι τὸ τέμενος τοῦ Σουλτάνου Ἀχμέτ, τὸ Δάρ-ἐλ-φουνοὺν καὶ μικρὰ ὀθωμανικὴ συνοικία μετὰ σκολιῶν καὶ ἀνηλίων ὁδῶν. Τὸν χῶρον τοῦτον *συνήθως* οἱ Βυζάντιοι ἐκάλουν Αὐγουσταιῶνα καὶ Φόρον τοῦ Μιλίου.

Τὸν Ξενῶνα τοῦ Σαμψών, οὐδέποτε μνημονευόμενον ἐν τῇ παρακμῇ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, τίθησιν ὁ κ. Ἀ. Γ. Πασπάτης μεταξὺ τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης. Συμπεραίνει δὲ ὅτι μετὰ τὴν ἀνέγερσιν τῶν νέων βυζαντινῶν τειχῶν ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Ἀλαιολόγου κατηδαφίσθη ὁ ξενὼν οὗτος.

Μετὰ ταῦτα περιγράφει τὸ λουτρὸν τοῦ Ζευξίππου ἐν τῇ μεσημβρινῇ ἄκρᾳ τοῦ Αὐγουσταιῶνος πλησίον τῶν ἀνακτορικῶν τειχῶν· ἀναφέρει τὰ ἐν αὐτῷ πολλὰ κοσμήματα καὶ τοὺς ἑλληνικοὺς ἀνδριάντας, πυρποληθέντας ἐν τῇ ζάσει τοῦ *Νίκα*. Μεταξὺ δὲ τοῦ Ζευξίππου καὶ τοῦ Ἱπποδρόμου ὑπάρχει οἰκία μνημονευομένη ἔν τινι ἐπιγράμματι τῆς Ἀνθολογίας. Πρὸς βορρᾶν τοῦ Ζευξίππου, ἐν τῷ Αὐγουσταιῶνι, τίθησιν ὁ κ. Ἀ. Γ. Πασπάτης τὴν σύγκλητον ἢ τὸ βουλευτήριον, οὗ περιγράφει τὴν λαμπρότητα. Πέραν τοῦ βουλευτηρίου ἦν τὸ Πατριαρχεῖον, ἐμπεριέχον δύω *σεκρέτα* ἢ ἐκκλησιαστικὰ δικαστήρια, καὶ ὁ τρίκλινος Θωμαΐτης, ἐμπεριέχων Βιβλιοθήκην, ἔνθα ἐφυλάττοντο τῶν ἱερῶν συνόδων ἅπαντα τὰ ἔγγραφα ὡς καὶ τὰ συγγράμματα Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Κατὰ τὸν κ. Ἀ. Γ. Πασπάτην τὸ Πατριαρχεῖον εἶχεν ἐκκλησίαν ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Θεοφυλάκτου, ἔνθα συνηδριάζεν ἡ ἱερὰ σύνοδος. Παρεκκλήσιον τοῦ Πατριαρχείου ἦν ἡ Παναγία τῶν Χαλκοκρατίων, πλησιέστατα τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἐξ ἧς ἀνήρχοντο πρὸς τὴν ἀνατολικὴν αὐτῆς πλευρὰν διὰ ξυλίνης ἀναβάθρας. Σώζεται δὲ ἐν Ἁγίᾳ Σοφίᾳ ἡ θύρα δι' ἧς εἰσήρχοντο ἐντὸς τῶν ἐκ δεξιῶν κατηχουμένων.

Ἀκολούθως περιγράφει τὸ ἅγιον φρέαρ, ὃ μέχρι τοῦδε σώζεται κεκαλυμμένον, τὰς κοχλιώδεις ἀναβάθρας τῆς Ἁγίας Σοφίας, τὸ διδασκαλεῖον καὶ τὸν τόπον ἔνθα αἱ διακόνισαι ἵσταντο. Ὁ κ. Ἀ. Γ. Πασπάτης κατὰ τὰς ἀνωτέρω αὐτοῦ περιγραφὰς ποιεῖται λόγον καὶ περὶ τῶν συγγραφέων, οἵτινες περὶ τούτων λαλοῦσιν.

Ἕτερα δὲ κτίρια εὑρισκόμενα ἐν τῷ βορειοτέρῳ μέρει τοῦ Αὐγουσταιῶνος, τῷ καλουμένῳ *Μαΐῳ*, προτίθεται περιγράψαι ἐν τῷ προσεχεῖ αὐτοῦ ἀναγνώσματι.

Μετὰ ταῦτα, οὐδενὸς τὸν λόγον αἰτησαμένου, διαλύεται ἡ συνεδρίασις.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΧΞΣ'.

(Τακτική).

Τῇ 5/17 Ἀπριλίου 1882.

Προεδρεύοντος τοῦ ἑτέρου τῶν ἀντιπροέδρων κ. **Κ. ΣΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ.**

Ἀναγνωσθέντων καὶ ἐπικυρωθέντων τῶν πρακτικῶν τῆς ἡγουμένης τακτικῆς συνεδριάσεως, ἀνακοινοῦται ὡς ἑξῆς ἡ

ἀλληλογραφία·

Ἐπιστολή, τῆς διευθύνσεως τοῦ ἐνταῦθα, γερμανικοῦ ταχυδρομείου δηλοποιούσης ὅτι ἡ Υ. Πύλη ἀπηγόρευσε τὴν εἴσοδον ἐνταῦθα τῆς *Revue des deux Mondes*.

Τοῦ κ. Ch.-Émile Ruelle, ἐφόρου τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ ἐν Παρισίοις Συλλόγου πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν ἐν Γαλλίᾳ, ἀγγέλλοντος ὅτι ἀποστελεῖ τὰ περιοδικὰ τοῦ 1881 διὰ τὰ ἐνταῦθα μέλη τοῦ Συλλόγου.

Τοῦ ἐν Μιτυλήνῃ κ. Δ. Ν. Βερναρδάκη, ἀπὸ 29 μαρτίου, δι' ἧς ἀπαντῶν εἰς τὴν ἀπὸ 8/20 δεκεμβρίου π. ἔ. ἐπιστολὴν τοῦ Συλλόγου ἀγγέλλει ὅτι ὁ μὲν κ. Γ. Μάνδρας, τακτικὸν μέλος τοῦ Συλλόγου, πρὸ πολλοῦ χρόνου παρεπιδήμει ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πόλει, ὁ δὲ κ. Γ. Πιτζιλαδῆς οὐδαμῶς ἀναγνωρίζει τὸ πρὸς τὸν Σύλλογον χρέος αὐτοῦ ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἡ συνδρομὴ αὐτοῦ ἦν προσωρινή, ἐφ' ὅσον διέτριβεν ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Τοῦ κ. J. Lallan Hanly, ἀπὸ 27 μαρτίου, ἀγγέλλοντος τὴν παραλαβὴν τῆς τοῦ Συλλόγου ἐπιστολῆς καὶ ὅτι διὰ τοὺς ἐλλείποντας ἀριθμοὺς τῆς ἐφημερίδος *Stamboul*, ἧς διευθυντὴς ὑπάρχει, αἰτηθέντας παρὰ τοῦ Συλλόγου, ἔδωκε τὰς ἀναγκαίας διαταγὰς τῷ ἐπὶ τούτῳ ὑπαλλήλῳ.

Τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Halle Wittenberg, ἀποστέλλοντος τὰς κατὰ τὸ 1881 γενομένας δημοσιεύσεις αὐτοῦ.

Τῆς Διευθύνσεως τῆς ἐν Σμύρνῃ ἐφημερίδος *Ἀμαλθείας*, ἀπὸ 20 μαρτίου, ἀγγελλούσης ὅτι οἱ αἰτούμενοι ὑπὸ τοῦ Συλλόγου ἀριθμοὶ τῆς ἐφημερίδος ταύτης οὐχ ὑπάρχουσιν.

Τοῦ ἐν Γοττίγγῃ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου κ. Hermann Sauppe, ἀπὸ 20 μαρτίου (ν. χ.), ἀγγέλλοντος τὴν παραλαβὴν τοῦ Γ' τόμου τοῦ περιοδικοῦ μετὰ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ δελτίου καὶ εὐχαριστοῦντος ἐπὶ τούτῳ τῷ Συλλόγῳ.

Τῶν ἐν Ῥοστοβίῳ κ. κ. ἀδελφῶν Ἰλφου, ἀπὸ 18/30 μαρτίου, ἀγγελλόντων τὴν παραλαβὴν τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Συλλόγου καὶ ἐπιστρεφόντων 7 ἀποδείξεις μελῶν, τῶν μὲν παραιτηθέντων τῶν δὲ ἀπελθόντων τῆς πόλεως αὐτῶν.

Τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐσωτερικῶν τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς, ἀπὸ 22 μαρτίου, δηλοῦντος ὅτι ἀποστέλλει πέντε τόμους περιέχοντας τὰς ἐκθέσεις τῶν ἐπιτρόπων τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς περὶ τῆς ἐν Παρισίοις Παγκοσμίου ἐκθέσεως τοῦ 1878.

Τοῦ διευθυντοῦ καὶ συντάκτου τοῦ *Ἀνατολικοῦ Ἀστέρος*, ἀπὸ 3 τρέχοντος, ἀποστέλλοντος τὰ τῆς Β' περιόδου ἐλλείποντα τεύχη τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιθεωρήσεως καὶ δηλοῦντος ὅτι οἱ τῆς α' περιόδου ἀριθμοὶ τῆς ἐφημερίδος οὐχ ὑπάρχουσιν.

Τῆς ἐν Πραβίῳ τῆς Μακεδονίας Φιλεκπαιδευτικῆς ἀδελφότητος «Προνοίας», ἀγγελλούσης τὴν ἀνασύστασιν αὐτῆς καὶ ἐξαιτουμένης τὴν ἀρωγὴν τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου.

Τῶν κ. κ. Ν. Βαμβάκη, Β. Βαλλιάνου καὶ Ὀδ. Ἀνδρεάδου, ἀπὸ 5/17 ἀπριλίου, προτεινόντων τακτικὸν μέλος τὸν κ. Ἰωάννην Π. Κούππαν, ἔμπορον ἐνταῦθα.

Κατόπιν ἀγγέλλονται αἱ προσφορὰ τῶν βιβλίων καὶ ἐκφράζονται εὐχαριστίαι τοῖς ποιησαμένοις αὐτάς.

Ἀκολούθως τῇ προτάσει τῆς Ἐπιστημονικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Συλλόγου ἐκλέγεται μέλος αὐτῆς ὁ κ. Ἀλ. Ναούμ, δικηγόρος.

Ἀγγέλλεται δὲ τὸ πρῶτον τακτικὸν μέλος τοῦ Συλλόγου ὁ κ. Ι. Π. Κούππας, ἔμπορος ἐνταῦθα, προτεινόμενος ὑπὸ τῶν κ. κ. Ν. Βαμβάκη, Β. Βαλλιάνου καὶ Ὀδ. Ἀνδρεάδου.

Εἶτα ὁ κ. **Γ. Καραθεοδωρῆ** ἀναγινώσκει τὸ πρῶτον μέρος τῆς «περὶ τῆς καθ' Ὁμηρον ἠθικῆς» πραγματείας τοῦ κ. Μ. Παρανίκα, μέλους ἀντεπιστέλλοντος (ἴδε σελ. 68).

Μετὰ ταῦτα λύεται ἡ συνεδρίασις.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΧΞΗ'.

(Τακτική).

Τῇ 12/24 Ἀπριλίου 1882.

Προεδρεύοντος τοῦ κ. **Σπ. ΜΑΥΡΟΓΕΝΟΥΣ.**

Ἀναγνωσθέντων καὶ ἐπικυρωθέντων τῶν πρακτικῶν τῆς ἡγουμένης συνεδριάσεως, ἀνακοινοῦται ὡς ἑξῆς ἡ

ἀλληλογραφία·

Ἐπιστολή, τῆς Ἀδελφότητος *Ξηροκρήνης*, ἀπὸ 5/17 τρέχοντος, ἐξαιτουμένης ὅπως παραχωρηθῇ αὐτῇ ἡ αἴθουσα τοῦ Συλλόγου διὰ συναυλίαν γενησομένην πρὸς ὄφελος τῆς Μ. τοῦ Γένους Σχολῆς τῇ προσεχεῖ κυριακῇ.

Τοῦ *αἰδ.* κ. C. G. Curtis, *προέδρου* τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς, ἀπὸ 10/22 τρέχοντος, προτείνοντος τακτικὸν μέλος τὸν κ. F. Maitland Sartoris.

Τοῦ κ. Χ. Κλεάνθους, ἀπὸ 12 ἀπριλίου, ἐξαιτουμένου τὴν ἔκδοσιν ἐντάλματος ἐξ 20 λιρῶν ἐκ τῆς ψηφισθείσης 40λίρου πιστώσεως πρὸς ἐπισκευὴν τοῦ κτιρίου.

Τῆς ἐν Ἑλλησπόντῳ Τρωϊκῆς Ἀδελφότητος, ἀπὸ 8 ἀπριλίου, ἀγγελλούσης τὴν ἵδρυσιν καὶ τὸν σκοπὸν αὐτῆς καὶ ἐξαιτουμένης τὴν ἀρωγὴν τοῦ Συλλόγου.

Τῆς ἐνταῦθα Φιλοπτώχου τῶν Κυριῶν Ἀδελφότητος, ἀπὸ 4/16 ἀπριλίου, ἐξαιτουμένης ὅπως ὁ Σύλλογος παραχωρήσῃ αὐτῇ τὴν αἴθουσαν αὐτοῦ διὰ τὴν ἑσπέραν τῆς προσεχοῦς παρασκευῆς ἢ τοῦ σαββάτου.

Τεθεισῶν εἰς ψηφοφορίαν τῶν αἰτήσεων τῶν δύο Ἀδελφοτήτων, τῆς Ἀδελφότητος Ξηρο-

κρήτης καὶ τῆς Ἀδελφότητος τῶν Κυριῶν, ὁ Σύλλογος ἀποδέχεται ἀμφοτέρας, μετὰ τῆς ἐπιφυλάξεως διὰ τὴν τελευταίαν ὅτι ἡ αἴθουσα παραχωρεῖται τὴν παρασκευήν, οὐχὶ δὲ τὸ σάββατον.

Ὁ κ. **Γ. Καραθεοδωρῆ** ἀντὶ τοῦ κ. Ι. Γεωργαντοπούλου, ἀναγινώσκει τὴν κρίσιν τῆς Ἐπιστημονικῆς τοῦ Συλλόγου ἐπιτροπῆς περὶ τοῦ Ὁδηγοῦ τῶν ἁπλῶν τοπογραφικῶν περιγραφῶν τοῦ ὑπὸ τοῦ κ. Μηλιαράκη ἐκδοθέντος οὕτως ἔχουσαν.

«*Κύριοι,*

»Ὠφελιμώτατον πονημάτιον συνέταξε τελευταίως ὁ κ. Α. Μηλιαράκης ἐπιγραφόμενον «Ὁδηγὸς τῶν ἁπλῶν τοπογραφικῶν περιγραφῶν» παραπεμφθὲν παρὰ τοῦ Συλλόγου τῇ Ἐπιστημονικῇ ἐπιτροπῇ πρὸς μελέτην. Ἡ ἐπιτροπὴ περατώσασα τὴν ἐντολὴν ταύτην, ἐπεφόρτισε τὸν ὑποφαινόμενον ἵν' ἀνακοινώσῃ τῷ Συλλόγῳ τὰς ἐπὶ τοῦ βιβλίου τούτου σκέψεις αὐτῆς.

»Ὁ συγγραφεὺς τοῦ ὁδηγοῦ τούτου προτίθεται δι' αὐτοῦ κυρίως νὰ παράσχῃ τὴν κλεῖδα τῆς εὑρέσεως καὶ συλλογῆς γεωγραφικῶν καὶ ἰδίως τοπογραφικῶν γνώσεων παντὶ τῷ δυναμένῳ μὲν ν' ἀσχοληθῇ περὶ τοιαύτην ὕλην, μὴ κεκτημένῳ δὲ τὰς δεούσας γνώσεις καὶ μεθόδους περὶ τὴν συλλογήν, κατάταξιν καὶ περιγραφὴν τῶν περὶ τὴν σπουδαιοτάτην ταύτην ὕλην ἐρευνῶν καὶ μελετῶν του. Διὰ τοῦ ὁδηγοῦ τούτου ὡς ἐν κατόπτρῳ καὶ ὁ μᾶλλον ἀδαὴς περὶ τὴν γεωγραφίαν, τὴν ἱστορίαν, τὴν τοπογραφίαν, τὴν ἀρχαιολογίαν, τὴν πολιτικὴν οἰκονομίαν, τὴν διοίκησιν κτλ. εὑρισκόμενος ἔν τινι τόπῳ, δύναται νὰ καταστῇ ἀρκούντως ἐγκρατὴς ὅλων τῶν ἰδιοτήτων, ἃς οὗτος περιέχει καὶ νὰ περιγράψῃ αὐτὰς ἀρκούντως σαφῶς· οὕτω δὲ ἀνεπαισθήτως, οὕτως εἰπεῖν, νὰ παράσχῃ εἰς τὴν γεωγραφικὴν ἢ τοπογραφικὴν ἐπιστήμην ἀποτελεσματικὴν ὄντως συνδρομὴν τέως ἄγνωστον.

»Ὁ κ. Μηλιαράκης κατέστη, ὡς γνωστόν, γεωγράφος καὶ τοπογράφος λίαν δεξιός, ἐφαρμόσας ἐφ' ἑαυτοῦ τὸ σύστημα, ὅπερ, διὰ τοῦ προκειμένου Ὁδηγοῦ, ἀποπειρᾶται νῦν νὰ ἐφαρμόσῃ εἰς τοὺς ἄλλους. Ἐνασχοληθεὶς τὸ πρῶτον περὶ τὴν ἱστορίαν, γεωγραφίαν καὶ τοπογραφίαν πολλῶν ἀνατολικῶν χωρῶν ἐδημοσίευσε διαφόρους ἀξίας πολλοῦ λόγου τοιαύτας ἐργασίας, πρωτοτύπους ἢ ἐκ μεταφράσεων ὧν τὰ *Κυκλαδικὰ* καὶ τὰ *ὁδοιπορικὰ Μακεδονίας, Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας* ἔτυχον παγκοίνου ἀνευφημίας. Μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῶν ἔργων τούτων προέβη εἰς ποικίλας περὶ τῶν νήσων τοῦ Ἀρχιπελάγους μελέτας καὶ πολλὰς περὶ αὐτῶν ἐξεπόνησε πραγματείας, οὕτω δὲ βαθμηδὸν ἐξακολουθῶν τὰς μελέτας του καὶ ἀνενδότως καταγινόμενος εἰς εὐρυτέραν ὕλην, συνέλαβεν ἤδη τὴν ὄντως κοινωφελεστάτην ἰδέαν νὰ συλλέξῃ ὅ,τι δύναται νὰ καταστήσῃ πλουσιωτέραν τὴν περιγραφὴν τῶν περὶ ἡμᾶς χωρῶν καὶ διαφωτίσῃ οὕτως οὐ μόνον τὴν ἐπιτόπιον ἀλλὰ καὶ τὴν γενικὴν γεωγραφίαν, διότι βεβαίως ἐκ τῆς συλλογῆς ταύτης ἡ παγκόσμιος Γεωγραφία ἀντλήσει εὐρείαν, σπουδαίαν καὶ πρωτότυπον κατὰ τὸ πλεῖστον ὕλην.

»Εἰς τὴν πρωτοβουλίαν αὐτοῦ ταύτην ὁ ἑλλὴν γεωγράφος εὗρε πρόθυμον ἀρωγόν, κατάστημα περισπούδαστον, τὸ φέρον τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ μακαρίτου Ἀνδρέου Κορομηλᾶ, ὅπερ ἀναλαμβάνει τὴν ἔκδοσιν περιοδικοῦ ὑπισχνουμένου ὠφελιμωτάτους καρπούς, ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν *Γεωγραφικὸν Ἀρχεῖον*. Τὸ περιοδικὸν τοῦτο προτίθεται νὰ δημοσιεύσῃ ὕλην γεωγραφικὴν καὶ τοπογραφικήν, ἀφορῶσαν ἰδίως τὰς περὶ ἡμᾶς χώρας, κυρίως δὲ νὰ φανερώσῃ τὰ προϊόντα παντὸς δυναμένου ν' ἀσχοληθῇ περὶ τοιαῦτα ἔργα. Ὅπως δὲ καταστήσῃ εὐχερεστέραν καὶ πλουσιωτέραν τὴν δημοσιευθησομένην ταύτην ὕλην ἐν τῷ μνησθέντι περιοδικῷ καὶ ἐνισχύσῃ τὴν ἐργασίαν καὶ τὸν ζῆλον τῶν δυναμένων νὰ συντελέσωσιν, ὅτινι τρόπῳ πρὸς τοῦτο, τὸ ῥηθὲν κατάστημα ἀνέλαβε τὴν ἔκδοσιν καὶ δωρεὰν διανομὴν τοῦ Ὁδηγοῦ τοῦ κ. Μηλιαράκη, ὡς εἰδικωτέρου παρ' ἡμῖν περὶ τὰ τοιαῦτα.

Τὸ περιοδικὸν τοῦτο, οὗτινος κύριος μοχλὸς ἐστὶν ὁ αὐτὸς συγγραφεύς, προτίθεται νὰ καταρτίσῃ ἐν σμικρῷ ὅ,τι αἱ μεγάλαι ὡς γνωστὸν εὐρωπαϊκαὶ Γεωγραφικαὶ Ἑταιρίαι καὶ τὰ παγκόσμια Γεωγραφικὰ Συνέδρια ἐν κύκλῳ εὐρυτάτῳ ἐπιδιώκουσιν. Ἐν αὐτοῖς συλλέγονται πᾶσαι αἱ γνώσεις αἱ ἀφορῶσαι τοὺς τόπους, τὴν ἱστορίαν, τὴν γεωγραφίαν καὶ τὴν διοίκησιν αὐτῶν, ἐξελέγχονται, συγκρίνονται, συζητοῦνται καὶ ἐπιδοκιμάζονται· καταρτίζονται δὲ οὕτως αἱ ἐντελέστεραι περιγραφαὶ καὶ οἱ ἀκριβέστεροι γεωγραφικοὶ πίνακες. Τὰ παγκόσμια γεωγραφικὰ συνέδρια κατέστησαν ἀπό τινος πηγὴ παγκοσμίου διανοητικοῦ πλούτου καὶ κειμήλια γνώσεων. Οὕτω λ. χ. κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐν Βενετίᾳ συνεκροτήθη γεωγραφικὴ ἔκθεσις περιλαμβάνουσα παντοδαπὰ ἀντικείμενα, ἐργαλεῖα, συγγράμματα, εἰκόνας, ἐφευρέσεις, ἐνδύματα, προϊόντα ὀρυκτά, φυτά, ζῶα, ἀρχαιότητας, ὁ δ' ἐπισκεπτόμενος τὴν ἔκθεσιν ταύτην εὑρίσκετο, οὐχὶ μόνον ἐν μέσῳ γεωγραφικῶν πινάκων ἀφθόνων καὶ ἀθρόων ἀλλ' ἐν μέσῳ αὐτοῦ τοῦ ἀρχαίου καὶ νεωτέρου κόσμου μετὰ πλείστων λεπτομερειῶν αὐτῶν.

»Ὁ κ. Μηλιαράκης ἐν σμικρῷ, πᾶν ὅ,τι γεωγραφικὸν καὶ τοπογραφικὸν ἀφορᾷ εἰς τὴν Ἀνατολὴν κατά τε τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὴν νῦν ἐποχὴν ἀνέλαβε νὰ συλλέξῃ ἐν τῷ περιοδικῷ τούτῳ, ἐπικαλούμενος παντὸς τὴν συνεργασίαν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ τρόπος καὶ ἡ μέθοδος τῶν τοπογραφιῶν, ἤτοι τῶν τοπικῶν περιγραφῶν, οὐκ ἔστι τοῖς πᾶσι προσιτός, διὰ τοῦ Ὁδηγοῦ του καθίζησι τὸ ἔργον εὐχερέστατον καὶ δύναταί τις εἰπεῖν ὅτι καὶ τὸν μᾶλλον ἄγευστον τῆς τοιαύτης ἐπασχολήσεως καθίζησιν ἐπιζήμονα, διότι τίθησιν ἐνώπιόν του διάγραμμα ἐντελές, ὅπερ ἕκαστος δύναται ἀκόπως νὰ συμπληρώσῃ.

»Καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην φαίνονται μέν, ὡς καὶ ὁ συγγραφεὺς ὀνομάζει αὐτάς, αἱ τοπογραφικαὶ αὗται περιγραφαὶ ἁπλαῖ, ἀλλ' ἐκ διαφόρων χειρῶν καταρτιζόμεναι καὶ ἐκ διαφόρων κεφαλῶν καὶ ἐρευνῶν ἀπορρέουσαι δύνανται νὰ καταστῶσι περιγραφαὶ πλήρεις, μετ' ἐπιστημονικοῦ ῥυθμοῦ καὶ ἀξίας πολυτίμου.

»Ὡς πρὸς τὴν ἐργασίαν ταύτην οἱ νεώτεροι Ἕλληνες δυστυχῶς μέχρι τοῦδε ἐλάχιστον ἐμερίμνησαν καὶ εἶνε ἀληθὲς εὑργέτημα τὸ πονημάτιον τοῦτο, δυνάμενον νὰ δώσῃ ὥθησιν ἐταρκῆ ὅπως γνωσθῇ ἡ χώρα ἣν οἰκοῦμεν, τί ἀγαθὸν καὶ τί κακὸν περιέχει, ὅπως μελετηθῶσι τοσαῦτα κέντρα αὐτῆς τοπογραφικῶς καὶ ἀνοιγῶσιν οἱ ἡμέτεροι ὀφθαλμοὶ περὶ πολλά, ἅτινα κρύπτει μέχρι τοῦδε ἡ ἀδιαφορία, ἡ ἄγνοια καὶ ἡ παρερμηνεία.

»Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ὁ καθ' ἡμᾶς Σύλλογος ἐπιστημονικὴν ὑπηρεσίαν ἐκπληρώσει συνιστῶν τὸν Ὁδηγὸν αὐτὸν εἰς πάντας τοὺς ἐνταῦθα καὶ ἰδίως ἐν ταῖς ἐπαρχίαις διαμένοντας παντὸς εἴδους πεπαιδευμένους κατοίκους, ἵνα μὴ μόνον ἀναγνῶσιν αὐτόν, ἀλλὰ ἕκαστος ἐφ' ὅσον δύναται ἀνταποκριθῶσιν εἰς τὴν πρόθεσιν τοῦ ἐριτίμου συγγραφέως δι' ὑπομνημάτων τοπικῶν, ὅπως καταρτίζηται βαθμηδὸν καὶ συμπληρῶται ὁ χάρτης τῶν περὶ ἡμᾶς χωρῶν.

»Ἐπειδὴ δὲ τὸ βιβλίον τοῦτο διανέμεται δωρεάν, τὸ προεδρεῖον δύναται νὰ παρακαλέσῃ

ὅπως τῷ ζηλῶσι σώματά τινα, ἅτινα νὰ διανείμῃ καὶ ἀποστείλῃ ὅπου δεῖ.

»Ἰδού, Κύριοι, αἱ σκέψεις τῆς Ἐπιστημονικῆς ἐπιτροπῆς ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ πονήματος.

Πέραν, τῇ 12/24 Μαρτίου 1882.

Ὁ εἰσηγητὴς

(Ὑπογ.) Ἰω. Γεωργαντοπουλος».

Τὴν κρίσιν ταύτην, μετά τινας ἐπ' αὐτῆς παρατηρήσεις τοῦ κ. Ἡρ. Βασιάδου, ἀποφασίζεται ὅπως ὁ Σύλλογος δημοσιεύσῃ διὰ τῶν ἐφημερίδων.

Ἀκολούθως ἀγγέλλονται αἱ προσφοραὶ καὶ ἐκφράζονται εὐχαριστίαι τοῖς ταύτας ποιησαμένοις.

Ἀγγέλλεται τὸ δεύτερον, ψηφοφορεῖται καὶ γίνεται δεκτὸς μέλος τακτικὸν ὁ κ. Ἰ. Κούππας.

Ἀγγέλλεται δὲ τὸ πρῶτον, τακτικὸν μέλος ὁ κ. F. Maitland Sartoris, προτεινόμενος ὑπὸ τῶν κ. κ. C. G. Curtis, Σ. Ἀριστάρχου καὶ J. Mordtmann.

Εἶτα ὁ κ. **Ἡρ. Βασιάδης** ἀναγινώσκει τὸ τρίτον μέρος τῆς πραγματείας αὐτοῦ «Περὶ Εἰσαγωγῆς εἰς τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν καὶ ἰδίᾳ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας», ὅπερ ἐπιγράφεται «περὶ τῆς ἰδέας τῆς προόδου κατὰ τοὺς ἀρχαίους». Ὁ κ. Ἡρ. Βασιάδης ἐπραγματεύθη τὸ ζήτημα τοῦτο ἐκτενέστατα καταλέξας πρῶτον γνώμας πολλῶν συγγραφέων ἐκ τῶν νεωτέρων, ἀναφερομένας εἰς τὴν ἰδέαν, ἣν εἶχον οἱ ἀρχαῖοι περὶ τῆς προόδου. Ἐκ τούτων οἱ μὲν διατείνονται ὅτι οὐδεμίαν εἶχον ἰδέαν οἱ ἀρχαῖοι περὶ τῆς προόδου, οἱ δ' ὅτι ἀμυδράν μόνον. Ὀλίγοι δέ τινες τούναντίον ὑποστηρίζουσι. Πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος τούτου, λέγει ὁ κ. Βασιάδης, δέον νὰ τραπῶμεν ἄλλην ὁδόν, νὰ περισυλλέξωμεν πάντα τὰ χωρία τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων, ἐν οἷς ἐκφράζεται ἰδέα τις περὶ προόδου περὶ τῆς ἀτομικῆς ἢ κοινωνικῆς ἢ πολιτικῆς ἢ περὶ διανοητικῆς καὶ ἠθικῆς προκοπῆς.

Οὕτως ὁ κ. Βασιάδης ἀρξάμενος ἀπὸ Ὁμήρου διῆλθε τούς τε ποιητὰς καὶ τοὺς πεζοὺς συγγραφεῖς μέχρις Ἀριστοτέλους καὶ Ζήνωνος τοῦ στωϊκοῦ φιλοσόφου μνημονεύων τῶν χωρίων, ὅσα ὑποδεικνύουσι πρόοδόν τινα διανοητικὴν ἢ ἠθικὴν ἢ κοινωνικὴν (ἴδε καὶ σλ. 301).

Μετὰ ταῦτα, οὐδενὸς τὸν λόγον αἰτησαμένου, διαλύεται ἡ συνεδρίασις.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΧΞΙΓ'.

(Τακτική).

Τῇ 19/1 Μαΐου 1883.

Προεδρεύοντος τοῦ ἑτέρου τῶν ἀντιπροέδρων κ. **Κ. ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ.**

Ἀναγνωσθέντων καὶ ἐπικυρωθέντων τῶν πρακτικῶν τῆς ἡγουμένης συνεδριάσεως, ἀνακοινοῦται ὡς ἑξῆς ἡ

ἀλληλογραφία·

Ἐπιστολή, τῆς κ. Καλλιόπης Κεχαγιᾶ, ἀπὸ 15 τρέχοντος, δι' ἧς ἀπαντῶσα εἰς τὴν ἀπὸ 31 παρελθόντος μηνὸς ἐπιστολὴν τοῦ Συλλόγου ἐκφράζει τὴν λύπην αὐτῆς, διότι ἀδυνατεῖ νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν περὶ δημοσίων διαλέξεων αἴτησιν τοῦ Συλλόγου.

Τοῦ κ. Γ. Καραθεοδωρῆ, γενικοῦ γραμματέως τοῦ Συλλόγου, ἀπὸ 16/28 τρέχοντος, ἀγγέλλοντος ὅτι ἀπουσιάσει ἐπί τινας ἡμέρας καὶ ὅτι ὁ κ. Ὀδ. Ἀνδρεάδης, εἰδικὸς γραμματεύς, ἀνεδέξατο ἀναπληρῶσαι αὐτὸν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀπουσίας αὐτοῦ.

Τοῦ κ. Μ. Πρανίκα, ἐκ Σμύρνης, ἀπὸ 30 μαρτίου, δι' ἧς ἀπαντῶν εἰς τὴν ἀπὸ 23 φεβρουαρίου ἐπιστολὴν τοῦ Συλλόγου ἐκτίθησι διὰ μακρῶν τοὺς λόγους, δι' οὓς Θεωρεῖ ὅλως περιττὴν τὴν προσθήκην χάρτου ἐν τῷ τέλει τῆς περὶ Ἰλίου πραγματείας αὐτοῦ.

Τοῦ Πανιερ. Μητροπολίτου Καισαρείας, ἀπὸ 27 μαρτίου, ὑποβάλλοντος πρότασιν περὶ προκηρύξεως διαγωνίσματος πρὸς μετάφρασιν ἐκ τοῦ γερμανικοῦ τῆς τελευταίας ἐκδόσεως τοῦ «*Ὁδηγοῦ ἀγωγῆς καὶ διδασκαλίας ἐν τοῖς Γυμνασίοις καὶ ταῖς πραγματικαῖς σχολαῖς*» (Realschulen)» ὑπὸ τοῦ W. Schrader. Ὑπὲρ τοῦ σκοποῦ τούτου ἡ Α. Π. δηλοῖ ὅτι προσφέρει δέκα λίρας διὰ βραβεῖον τοῦ τὴν καλλιωτέραν μετάφρασιν ποιήσοντος.

Τῶν ἐφόρων καὶ δημογερόντων τῆς κωμοπόλεως Κρήνης, ἀπὸ 1/13 μαρτίου, ἐξαιτουμένων ὅπως ὁ Σύλλογος προσέλθῃ ἀρωγὸς τοῖς ἕνεκα τῶν τελευταίων γενομένων σεισμῶν εἰς κακὴν κατάστασιν εὑρισκομένοις ἐκπαιδευτηρίοις αὐτῶν, εἴτε δι' ἰδίας χρηματικῆς χορηγίας εἴτε διὰ τῆς συστάσεως ὑπ' αὐτοῦ ἐπιτροπῆς πρὸς συλλογὴν συνδρομῶν ὑπὲρ τῶν ἐκπαιδευτηρίων τῆς κοινότητος.

Τοῦ αἰδ. C. G. Curtis, προέδρου τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς, δι' ἧς ἀγγέλλει ὅτι ἐπειδὴ οὐδεμία ἐγένετο ἔτι συνεννόησις μετὰ τῶν συνοδέλφων αὐτοῦ ἐν τῇ Ἀρχ. ἐπιτροπῇ, ἀδυνατεῖ ν' ἀπαντήσῃ εἰς τὰς περὶ τῆς ἐκθέσεως ἐπιστολὰς τοῦ Συλλόγου.

Τοῦ κ. Συμ. Μανασσείδου ἐκ Χατζηγηρίου (Κεσσάνης), ἀπὸ 7 ἀπριλίου, ἐξαιτουμένου πληροφορίας περὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἀποσταλεισῶν δύο πραγματειῶν τῆς *Νέας Παιδαγωγίας* καὶ τῆς *Μυθολογίας*. Πρὸς τούτοις δὲ αἰτεῖται καὶ τὸν τελευταῖον τόμον τοῦ περιοδικοῦ.

Περὶ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Παν. Μητροπολίτου Καισαρείας καὶ τῆς τῶν ἐφόρων καὶ δημογερόντων Κρήνης ὁ κ. *προεδρεύων* λέγει ὅτι σκεφθήσεται τὸ προεδρεῖον.

Ὁ κ. **Σ. Σατραζάμης** προτείνει ὅπως ἐκλεγῇ ἐπιτροπὴ πρὸς συλλογὴν συνδρομῶν ὑπὲρ τῶν σχολῶν Κρήνης.

Ὁ κ. προεδρεύων δηλοῖ ὅτι ἡ πρότασις τοῦ κ. Σατραζάμη μελετηθήσεται ἐν τῇ συνεδριάσει τοῦ προεδρείου.

Εἶτα ἀγγέλλεται τὸ δεύτερον καὶ ψηφοφορηθεὶς γίγνεται δεκτὸς τακτικὸν μέλος τοῦ Συλλόγου ὁ κ. F. Maitland Sartoris, β' γραμματεὺς τῆς ἀγγλικῆς πρεσβείας.

Κατὰ πρότασιν δὲ τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς ὁ κ. F. Maitland Sartoris ὀνομάζεται καὶ μέλος αὐτῆς.

Ἀκολούθως ὁ κ. **Ἀθ. Μηλιάκας**, εἰσηγητὴς τῆς πρὸς κρίσιν τοῦ συγγράμματος τοῦ Σαὶτ βέη *φεδαΐ-ι-ιχλακιηγὲ βὲ κεμαλάτ-ι-ἠλμιγὲ* εἰδικῆς ἐπιτροπῆς ἐκ τοῦ ἐξ. Ἀλεξάνδρου πασᾶ Καραθεοδωρῆ καὶ τῶν κ. κ. Ι. Καρολίδου, Ἀθ. Μηλιάκα, ἀναγινώσκει τὴν ἔκθεσιν αὐτῆς (ἴδε σελ. 303).

Μετὰ ταῦτα ὁ προεδρεύων εὐχαριστήσας τῇ ἐπιτροπῇ ἐπὶ τῇ ἐκτελέσει τῆς ἐντολῆς τοῦ Συλλόγου διαλύει τὴν συνεδρίασιν.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΧΞΘ'.

(Ἔκτακτος.)

Τῇ 23 Ἀπριλίου 1882.

Προεδρεύοντος τοῦ ἑτέρου τῶν ἀντιπροέδρων κ. **Κ. ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ.**

Ἀναγνωσθέντων καὶ ἐπικυρωθέντων τῶν πρακτικῶν τῆς ἡγουμένης συνεδριάσεως ὁ αἰδ. **C. G. Curtis**, πρόεδρος τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς, ἀναγινώσκει τὴν ἔκθεσιν τῆς ἐπιτροπῆς ταύτης ἔχουσαν ὡς ἑξῆς·

Κύριοι,

Ἡ ἔκθεσις, ἣν ἔχω τὴν τιμὴν ἵνα καθυποβάλω ὑμῖν τὴν ἐσπέραν ταύτην, ὡς Ἀντιπρόσωπος τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ καθ' ἡμᾶς Συλλόγου, θέλει ὑποδείξει ὑμῖν τὰ ἔργα μᾶλλον ἢ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐπιτροπῆς ἡμῶν κατὰ τὸ λῆγον ἤδη δωδεκάμηνον.

Ἡ ἐπιτροπὴ τοῦ παρελθόντος ἔτους μετέδωκεν ἡμῖν τὰς παραδόσεις καὶ τὰ ἡμιτελῆ αὐτῆς ἔργα· καὶ ἡμεῖς δ' ἐπίσης, κατὰ συνέπειαν, παραδίδομεν εἰς τὰς χεῖρας τῶν διαδόχων ἡμῶν τὸν μίτον, ὃν ἐνεπιστεύθησαν ἡμῖν οἱ προκάτοχοι ἡμῶν.

Λυπούμεθα τοίνυν μὴ δυνάμενοι ἵνα προσενέγκωμεν ὑμῖν προωδευμένην κάπως ἐπιχείρησιν ὑψίστου ἐνδιαφέροντος, ἥτις κατηνάλωσε τὰς προσπαθείας ὁλοκλήρου σειρᾶς ἐπιτροπῶν ἐπὶ ὅλην δεκαετηρίδα· ἐννοῶ τὸν ἀρχαιολογικὸν χάρτην τῶν Χερσαίων Τειχῶν. Ἀρκούμεθα δὲ ὑπομιμνήσκοντες ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου, ὅτι ἐμιμήθημεν καὶ τὴν ὑπομονὴν καὶ τὸ ἄγρυπνον τῶν κατὰ τὴν ἱστορίαν πολιορκητῶν, χωρὶς νὰ κατορθώσωμεν παρόμοιον Θριάμβον, ἢ νὰ θέσωμεν τὴν χεῖρα ἐπὶ τὰ ἴχνη κἂν τῶν Χερσαίων Τειχῶν· ἑπομένως δὲ ἠναγκάσθημεν ἵνα καταφύγωμεν εἰς τὸ Προεδρεῖον, βέβαιοι ὄντες, ὅτι τοῦτο μόνον δύναται ἵνα λύσῃ ζήτημα ἀφορῶν τὸ συμφέρον, τὸν σκοπόν, τὴν τιμὴν αὐτὴν ὁλοκλήρου τοῦ Συλλόγου.

Εὐτύχημα αὐτῆς λογίζεται ἡ ἐπιτροπὴ τὴν προσέλευσιν νέων μελῶν, προσενεγκόντων εἰς τὰ ἔργα ἡμῶν τύν τε ζῆλον καὶ τὰς γνώσεις αὐτῶν. Ἡ Φιλολογία, ἡ Ἐπιστήμη καὶ ἡ Διπλωματία ἀπέστειλαν τοὺς ἀξίους αὐτῶν ἀντιπροσώπους κ. κ. A. Dorigny, Παπαδόπουλον Κεραμέα, G. Berggren καὶ Nicolson. Ἀναμένομεν τὴν ἀπάντησιν τοῦ κυρίου κόμητος Rossi Scotti, ἐπιτίμου Διευθυντοῦ τοῦ ἐν Pérouse Μουσείου, ὃν ἐξελέξασθε μέλος ἀντεπιστέλλον, καὶ τὴν ἐκλογὴν ὡς τακτικοῦ μέλους τοῦ κ. F. Maitland Sartoris, γραμματέως τῆς ἐνταῦθα ἀγγλικῆς Πρεσβείας.

Τὰ πρακτικὰ τῆς ἐπιτροπῆς ἀποδεικνύουσι τὴν σημαντικότητα τῶν ἐρευνῶν, αἵτινες ἐγένοντο ἐν τῷ διαστήματι τοῦ ἔτους ὑπὸ τῶν μελῶν τῆς ἡμετέρας ἐπιτροπῆς, ἅτινα ἐπὶ πολλὰ ἤδη ἔτη ἐργάζονται προάγοντα αὐτήν.

Οὕτως ὁ ἰατρὸς κ. Πασπάτης ἐπραγματεύθη περὶ τῶν βυζαντινῶν μνημείων·

1). Περὶ τῶν παρὰ τῷ Tchinili Kiosque Θόλων.

2). Περὶ τῶν ἐρειπίων ἀρχαίου οἰκοδομήματος μεταξὺ τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης.

3). Περὶ τῶν ὑπογείων πρὸς βορρᾶν τῆς Ὑψηλῆς Πύλης.

Ζητήσαντος δὲ τοῦ κ. Arthur Lander, ἐκ μέρους ἀγγλικῆς τινος ἑταιρίας, πληροφορίας περὶ τοῦ κυματίζοντος δαπέδου τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὁ κ. Περδικίδης ἀνεκοίνωσε δύο χωρία ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου, τὸ μὲν ἐκ τοῦ πονήματος Παύλου τοῦ Σιλεντιαρίου, τὸ δ' ἕτερον τοῦ Κωδινοῦ.

Ἡ ἐπιτροπὴ ἐδέχθη πολλὰς ἀνακοινώσεις ἀμέσους τε καὶ ἐμμέσους.

Ὁ κ. Γεδεών π. χ. ἔγραψεν ἐπιστολὴν περί τινος χρυσοβούλλου καί τινων μολυβδοβούλλων.

Ὁ κ. Λήμνιος ἀπέστειλεν ἐξ Ἀρτάκης παρατηρήσεις τινὰς περὶ πολλῶν ἀνεκδότων ἐπιγραφῶν, εὑρισκομένων ἐπὶ τῆς τοποθεσίας τῆς ἀρχαίας Κυζίκου.

Ἡ Α. Ε. ὁ μέγας Λογοθέτης Σ. Ἀριστάρχης βέης ἀνεκοίνωσεν ἑξήκοντα πέντε (65) ἀνεκδότους ἐπιγραφὰς μεγίστης ἱστορικῆς ἀξίας, ὧν τὰς πλείστας αὐτὸς οὗτος ἐν Περίνθῳ τῇ Ἡρακλείᾳ ἀπετύπωσεν.

Ὁ Dr J. Mordtmann ἀνεκοίνωσε πληροφορίας περί τινων Θεσσαλικῶν μνημείων καὶ περὶ ἐπιγραφῶν (κατακεχωρισμένων ἤδη ἐν τῷ τοῦ Συλλόγου Κώδηκι) Προύσης, Κυζίκου καὶ Νικομηδείας.

Ὁ κ. διδάκτωρ Κοντογεώργης ἠγαθύνθη ὅπως παρουσιάσῃ φυλλάδιον περὶ Βάρνης καὶ δύο ἐπιγραφάς, τὴν μὲν εὑρεθεῖσαν ἐν Καρᾷ Χερμὰν παρὰ τῇ Κωστάντζᾳ, τὴν δὲ τῆς Καλλάτιος.

Περὶ τὰς τριάκοντα (30) δὲ ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι ἀπεστάλησαν ἐν ἀντιγράφῳ παρὰ τοῦ κ. Λαζίδου, ἐν ὀνόματι τοῦ ἐν Ραιδεστῷ Συλλόγου, διὰ τοῦ ἰατροῦ κ. Πασπάτη.

Ὁ Dr J. Mordtmann ἀνεκοίνωσεν ἡμῖν μεταφράσεις αὐτοῦ χωρίων τινῶν ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ ἄραβος γεωγράφου Ibn-el-Vardi τοῦ XIV αἰῶνος καὶ τοῦ Ibn-Haukal τοῦ IX αἰῶνος περὶ τῶν ἀρχαιοτήτων τοῦ Βυζαντίου.

Ὁ κ. Σταμούλης ἀπέστειλε τέσσαρας (4) ἀνεκδότους ἐπιγραφάς, ἃς ἡ Α. Ε. ὁ μέγας Λογοθέτης Σ. Ἀριστάρχης βέης παρουσίασε τῇ ἐπιτροπῇ καὶ θέλει μελετήσει.

Ἡ Α. Σ. ὁ μητροπολίτης Ἰμβρου προστίθησι δεκαπέντε (15) ἀνεκδότους ἐπιγραφὰς ἐν τῇ ἡμετέρᾳ συλλογῇ.

Ὁ ἀρχιτέκτων κύριος Α. Ραζῆς ἀπέστειλεν ἡμῖν ἑλληνικὴν ἐπιγραφήν, εὑρεθεῖσαν ἐπί τινος ἔργου τινὸς τῶν χερσαίων τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ὁ κ. Dr Schroeder ἐπέδειξε διόρθωσιν σχεδιογραφήματος τῆς Κυζίκου, δημοσιευθέντος ὑπό τῶν κ. κ. Perrot et Guillaume καὶ ἐσημείωσε τὴν πραγματικὴν καὶ ἄγνωστον εἰσέτι θέσιν τοῦ Θεάτρου τῆς Πόλεως πρὸς νότον τῆς Ἀκροπόλεως, ἔνθα διακρίνεται σαφῶς τὸ κυκλοτερὲς τοῦ Θεάτρου.

Ὁ κ. Παπαδόπουλος Κεραμεὺς παρουσίασεν ἀνέκδοτον τῆς Νικομηδείας ἐπιγραφήν, ἀντιγραφεῖσαν τῷ 1878 ὑπό τοῦ Ἐλευθ. Θωμᾶ.

Ὁ αὐτὸς κύριος Παπαδόπουλος ἐποιήσατο προσέτι ἀνάγνωσιν τῆς πραγματείας αὐτοῦ περὶ τῶν λειψάνων τῶν συγγραμμάτων τῶν ἑλλήνων μετρολόγων, τῶν διατηρηθέντων ἐν ταῖς ἀρμενικαῖς μεταφράσεσι τοῦ Ἀνανίᾳ Chirakonnatsi τοῦ VII αἰῶνος.

Ἡ ἐπιτροπὴ ἀπεδέξατο τὴν ἀνακοίνωσιν τῶν παρ' ἐμοὶ ἐπιγραφῶν, καταχωρίσασα ἐν τῷ τοῦ Συλλόγου Κιόσκι τὰς πλείστας ἐξ αὐτῶν.

Διὰ τῶν ἐρευνῶν καὶ τῶν ἀνακοινώσεων τούτων ἡ ἐπιτροπὴ ἠκολούθησε τὴν ὑπὸ τῶν προκατόχων αὐτῆς χαραχθεῖσαν γραμμήν.

Ἐφιστῶμεν ἰδίᾳ τὴν προσοχὴν ὑμῶν ἐπὶ τῶν ἑκατὸν καὶ ἐπέκεινα ἐπιγραφῶν τῆς Θρᾴκης, τῶν ἐπιχεουσῶν φῶς ἐπὶ τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνισμοῦ μεταξὺ τῶν ἀρχαίων λαῶν τῆς χώρας ταύτης.

Καθῆκόν μου ἡγοῦμαι ὅπως ἀπονείμω φόρον ἐπαίνου πρὸς τὸν γραμματέα τῆς ἡμετέρας ἐπιτροπῆς διὰ τὴν δεξιότητα καὶ τὴν ἀκρίβειαν, μεθ' ὧν ἐξετέλεσε τὰ δυσχερῆ καὶ λεπτὰ αὐτοῦ καθήκοντα. Εὐχαρίστως προσέτι ἀνομολογῶ τὴν εὐσυνείδητον πιστότητα, μεθ' ἧς ὁ κ. Πανόπουλος κατεχώρισε τὰς ἀνακοινωθείσας ἐπιγραφάς.

Οὕτως ὁ κώδηξ τοῦ Συλλόγου περιέλαβε, διαρκούσης τῆς ἡμετέρας ἐτησίας διαχειρίσεως, ὑπὲρ τὰς τετρακοσίας (400) ἐπιγραφάς· διὰ τὸ ἔργον δὲ τοῦτο τοῦ κ. Πανοπούλου κατηναλώσαμεν 1500 γρ. πρὸς 20 γρ. τὸν μετζητιέ. Ἡ ἐπιτροπὴ παρεσκεύασε πᾶσαν τὴν καταχωριστέαν ὕλην ἐν τῷ ἀρχαιολογικῷ δελτίῳ, οὗτινος ἡ δημοσίευσις καθυστέρησεν ἕνεκα περιστάσεων ἀνεξαρτήτων τῆς θελήσεως αὐτῆς· ἔχει δὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι δημοσιευόμενον προσεχῶς τὸ δελτίον τοῦτο θέλει τύχει τῆς ὑμετέρας ἐπιδοκιμασίας.

Ἡ ἐπιτροπὴ ἤρξατο προσέτι τῆς παραδοχῆς νέων μέσων πρὸς διατήρησιν τῆς μνήμης τῶν κλασικῶν καὶ βυζαντινῶν μνημείων.

Ὅθεν ἐσχεδίασε λευκωμα, ὅπερ, ἀνάλογον ὂν πρὸς τὸν κώδηκα τῶν ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν ἐπιγραφῶν, θέλει περιλάβει συλλογὴν ἐχνογραφημάτων, σχεδιογραφημάτων καὶ φωτογραφιῶν, ὧν ἡ μελέτη ἤθελεν ἐπαναφέρει εἰς τὴν μνήμην τὰ κατεστραμμένα, καὶ ἤθελε συντελέσει πρὸς ἀκριβεστέραν γνῶσιν τῶν μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν σωζομένων. Ἡ διατήρησις τῶν ἀπεικονισμάτων τούτων μοὶ φαίνεται ἰδίᾳ ἀναγκαιοτάτη, καθόσον τὰ πρωτότυπα ἐξαφανίζονται ἡμέρᾳ τῇ ἡμέρᾳ. Ἡ ἀπληστία τῶν ἐπιχειρηματιῶν καὶ τῶν περιηγητῶν—αἱ ἀνάγκαι τοῦ XIX αἰῶνος—καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ βροχὴ καὶ ὁ ἄνεμος ὑποβοηθοῦσαι τὰς τοῦ χρόνου καταστροφὰς ἐλλείποτε συνδυάζονται ὅπως ἀπαλείψωσιν ἐκ τῆς περιδόξου ταύτης πόλεως πᾶν ἴχνος τῆς ἱστορίας αὐτῆς. Οὕτως ἐξηφανίσθησαν, πρὸ ὀλίγων ἐτῶν, τὰ λείψανα τῆς εἰς Τέμενος μεταβληθείσης ἀρχαίας Ἐκκλησίας καὶ μετακληθείσης Sheikh Murad Mosdjid, ἡ Κερκόπορτα, τὸ παλάτιον Θεοδοσίου τοῦ Νεωτέρου, τὰ ἴχνη τοῦ Ἡρῴου τοῦ Παντολέοντος καὶ πλεῖστα ὡραῖα τεμάχια μωσαϊκῶν, εὑρισκομένων ἄλλοτε ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Σωτῆρος, τανῦν Kahrié Djami, ὡς λ. χ. ἡ ἀπεικόνισις τῆς Παρθένου Μαρίας, ἀκρωμένης τὰ τοῦ Νόμου παρὰ τῶν διδασκάλων, ἡ τῆς Παρθένου Μαρίας, ἱσταμένης ἐνώπιον τοῦ Ἀρχιερέως, καὶ ἡ τοῦ Ὑδρωπικοῦ. Κεκαλυμμέναι ὑπὸ ἀσβέστου ὑποκρύπτονται αἱ εἰκόνες τῆς Παρθένου Μαρίας ἐν τῷ κήπῳ τῆς Μονῆς τῆς Χώρας, καὶ ἡ συγκινητικὴ εἰκὼν τοῦ παραμυθουμένου Χριστοῦ, κρατοῦντος ἐν τῇ χειρὶ τὸ Εὐαγγέλιον καὶ προσκαλοῦντος τοὺς κεκμηκότας καὶ τοὺς βεβαρημένους· ἀλλ' ἡ πρόσκλησις αὕτη ἔμενεν ἐκεῖ ἄγνωστος ἀπὸ πολλῶν ἤδη αἰώνων.

Ἐπιτρέψατέ μοι, Κύριοι, πρὸς τὸ τέρμα χωροῦντι, ὅπως ἐκφράσω καὶ ἀτομικήν τινα γνώμην. Λαμβάνω τὸ θάρρος ἵνα προτείνω μέσον τι ἐκπαιδεύσεως, ὃν ἐν χρήσει ἐν Ἀγγλίᾳ, ἤτοι τὴν συνήθειαν τοῦ περιοδεύειν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν καθηγητῶν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ ἀρχαιολογίας. Πάντα τὰ μέλη τῆς ἡμετέρας ἐπιτροπῆς δύνανται ὅπως λάβωσι μέρος εἰς τὰς ἐκδρομὰς ταύτας, καὶ τὰ δημοσιεύσαντα ἤδη τὰς σπουδαίας αὐτῶν μελέτας ἤθελον σαφηνίσει τὰ ἀντικείμενα ἐπιτοπίως, ἐπωφελούμενα ἐκ τῶν λειψάνων, ὧν ὁ πανδαμάτωρ χρόνος ἐφείσθη, καὶ διασκευάζοντα τὰ διεσκορπισμένα συντρίμματα *disjecta membra* ἠδύναντο ὅπως ἐκθέσωσιν ἡμῖν *ex pede Herculem*.

Ἀποδέξασθε ἤδη, Κύριοι, τὰς ζωηρὰς μου εὐχαριστήσεις, καὶ βεβαιώθητε περὶ τῆς εὐγνωμοσύνης, μεθ' ἧς περαιῶ τὴν ἔκθεσιν τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς, ἣν ἔχω τὴν τιμὴν ἵνα ἀντιπροσωπεύω τὴν ἐσπέραν ταύτην.

Δέχθητε τὴν ἔκφρασιν τῆς βαθείας μου συμπαθείας, ἣν ὁ ἀξιοθαύμαστος ὑμῶν Σύλλογος ἐφελκύει, καὶ ἐπιτρέψατε εἰς ξένον ὅπως εὐχηθῇ ὑμῖν ἐπιτυχίαν ἀξίαν τῶν προσπαθειῶν καὶ τοῦ χαρακτῆρος ὑμῶν, ἵνα τὸ *Πρυτανεῖον* τοῦτο, ἔνθα τὸ ἱερὸν πῦρ οὐδέποτε σβέννυται, καταστῇ ἡ ἑστία ἁπασῶν τῶν δικαίων ὑμῶν προσδοκιῶν, καὶ ἵνα τὰ φῶτα τῆς ἐπιστήμης καὶ τὸ θάλπος τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης διαχέωνται ἐντεῦθεν ἐν τῷ μέλλοντι ἐφ' ὅλων τῶν τὴν ὡραίαν ὑμῶν γλῶσσαν ὁμιλούντων, καθάπερ, καὶ κατὰ τοὺς παρελθόντας αἰῶνας, διὰ τῆς γλώσσης ταύτης διεχέοντο τὰ φῶτα τοῦ μόνου πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἀληθοῦς θρησκείας ἐφ' ὅλων τῶν ἐθνῶν τῆς Οἰκουμένης.

CHARLES GEORGE CURTIS.

Ὁ κ. προεδρεύων ἐκφράζει τὰς εὐχαριστίας τοῦ Συλλόγου τῇ Ἀρχαιολογικῇ ἐπιτροπῇ ἐπὶ τῇ μετὰ ζήλου ἐκπληρώσει τῶν ἀνατεθειμένων αὐτῇ καθηκόντων.

Εἶτα ὁ κ. **Χρ. Κατζηχρήστου**, εἰσηγητὴς τῆς Φιλολογικῆς ἐπιτροπῆς, ἀναγινώσκει τὴν ἔκθεσιν τῶν κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος ἐργασιῶν τῆς ἐπιτροπῆς ταύτης οὕτως ἔχουσαν·

Κύριοι,

Ἐνταλείς νὰ παρουσιάσω τῷ Συλλόγῳ ἔκθεσιν τῶν κατὰ τὸ λῆξαν ἤδη συλλογικὸν ἔτος ἐργασιῶν τῆς Φιλολογικῆς ἐπιτροπῆς, μετὰ πολλῆς μὲν προθυμίας πράττω τοῦτο, ἅτε ἀναπληρῶν ἐν τῷ καθήκοντι τούτῳ συνάδελφον, ὑτηρὸν μὲν θεράποντα ἀπὸ πολλοῦ γε χρόνου τῆς ἐπιτροπῆς, λίαν δὲ κεχαρισμένον τῷ ἐμῷ θυμῷ, ἀλλὰ καὶ μετ' οὐκ ὀλίγης λύπης ὅτι ἀναπληρῶ ἀσθενοῦντα τὸν γραμματεύοντα ἐν τῇ ἐπιτροπῇ κύριον Θεμιστοκλέα Σαλτέλην.

Ἡ Φιλολογικὴ ἐπιτροπὴ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο συνισταμένη ἐκ τῶν κυρίων Ἡροκλέους Βασιάδου, προέδρου αὐτῆς, Θεμιστοκλέους Σαλτέλη, γραμματέως, Κωνσταντίνου Ξανθοπούλου, Ἀβράαμ Μαλιάκα, Ἀθ. Παπαδοπούλου Κεραμέως καὶ Χρήστου Χατζηχρήστου, ἐπτὰ ἐποιήσατο συνεδριάσεις, καθ' ἃς ὑπ' ὄψει ἔλαβε καὶ πάλιν τὰ ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν σπουδαίως ἀπασχολοῦντα αὐτὴν δύο ζητήματα, ἤτοι τὸ Χωγράφειον περὶ συλλογῆς ζώντων μνημείων ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ διαγώνισμα καὶ τὸ περὶ Ζωγραφείου Βιβλιοθήκης. Καὶ ἐν μὲν τῷ πρώτῳ τούτων ἡ ἐπιτροπὴ ἱκανῶς εἰργάσθη, ἀποσταλεισῶν οὐκ ὀλίγων συλλογῶν πρὸς κρίσιν, περὶ ὧν ἐκτενὴς γενήσεται λόγος ὑπὸ τοῦ νεαροῦ εἰσηγητοῦ τῆς ἐπιτροπῆς κυρίου Ἀθ. Παπαδοπούλου Κεραμέως κατὰ τὴν προσεχῆ ἐπέτειον τοῦ Συλλόγου ἑορτήν. Ἐπὶ τοῦ διαγωνίσματος τούτου ἡ Φιλολογικὴ ἐπιτροπὴ ὑρῶσα, ὅτι αἱ συλλογαὶ αὗται οὐ μόνον ἐκ τῶν αὐτῶν ἀείποτε σχεδὸν χωρῶν, Ἠπείρου, Θρᾴκης, Πόντου καὶ ὀλίγαι ἐκ Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας ἀποστέλλονται, ἀλλὰ καὶ κατ' ἔτος βαίνουσιν ἐλαττούμεναι, τὸ δ' ἄλλο πλεῖστον μέρος τῆς ἑλληνικῆς γῆς, ἰδίως δὲ αἱ νῆσοι τοῦ Ἀρχιπελάγους ὅλως ἀνεκμετάλλευτοι μένουσιν ἀπὸ τῆς γλωσσικῆς ὕλης, ἀπεφάσισε τὴν ἀποστολὴν ἐγκυκλίου πρὸς τοὺς διδασκάλους καὶ ἄλλους λογίους εἰς τὰς νήσους Κρήτην, Ῥόδον, Κάρπαθον, Κῶν, Κάλυμνον, Πάτμον, Χίον, Λέσβον, Ἴμβρον, Λῆμνον, Σαμοθρᾴκην, Θάσον καὶ ἄλλας, προτρέπουσα αὐτοὺς εἰς συλλογὴν καὶ ἀποστολὴν γλωσσικῆς ὕλης ὅπως μὴ ἀποσβεσθῇ τὸ μόλις ἀρξάμενον καὶ μέγα αὐξηθησόμενον τοῦτο φιλολογικὸν ἔργον, μέλλον νὰ διαλευκάνῃ πλεῖστα ὅσα σκοτεινὰ σημεῖα τῆς ἀρχαίας φιλολογίας. Ἵνα δὲ μὴ μένωσι κεκρυμμένοι τοιοῦτοι γλωσσικοὶ θησαυροί, γινώσκωσι δὲ καὶ οἱ περὶ τὴν συλλογὴν τοιαύτης ὕλης καταγινόμενοι τίνα τὰ περισυναχθέντα καὶ τίνων εἰσέτι δεήμεθα, ἡ ἐπιτροπὴ ἔχει ἑτοίμην ἱκανὴν γλωσσικὴν ἐπεξειργασμένην ὕλην πρὸς δημοσίευσιν ἐν τῷ ἐκδοθησομένῳ περιοδικῷ τοῦ Συλλόγου.

Ἐπὶ δὲ τοῦ ἑτέρου τῶν μελημάτων τῆς ἐπιτροπῆς, ἤτοι τῆς Ζωγραφείου Βιβλιοθήκης, ἀναγγέλλομεν τοῖς ἀξιοτίμοις συναδέλφοις ὅτι αὕτη ἀνέθηκε τῷ νεαρῷ φιλολόγῳ κυρίῳ Ν. Γ. Πολίτῃ, αἰτήσαντι, τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἀριστοφάνους, ἐποιήσατο δὲ καὶ ὑπόμνησιν τοῖς ἀπὸ πολλοῦ ἀναδεχθεῖσι καὶ ἐργαζομένοις περὶ τὴν ἔκδοσιν ἑτέρων ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων περὶ ἐπισπεύσεως τῶν ἔργων αὐτῶν.

Ταῦτά εἰσι καὶ ἕτερά τινα ἥττονος λόγου ἄξια περὶ ἃ ἠσχολήθη ἡ Φιλολογικὴ ἐπιτροπή, ἥτις εὔχεται τῇ διαδόχῳ πλείους καὶ σπουδαιοτέρας ἐργασίας.

Τῇ 28 Ἀπριλίου 1882.

ΗΡ. ΒΑΣΙΑΔΗΣ, Πρόεδρος. — **Κ. ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ.** —**ΑΘ. Η. ΚΕΡΑΜΕΥΣ.** — **ΑΒΡ. ΜΑΛΙΑΚΑΣ.**—**Θ. ΣΑΛΤΕΛΗΣ**, Γραμματεύς. — **ΧΡ. ΧΑΤΖΗΧΡΗΣΤΟΥ**, Εἰσηγητής.

Ἀκολούθως ὁ κ. Ν. Παρανίκας ἀναγινώσκει τὴν ἔκθεσιν τῶν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐργασιῶν τῆς Ἐκπαιδευτικῆς ἐπιτροπῆς οὕτως ἔχουσαν·

Ἡ Ἐκπαιδευτικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου συνισταμένη ἐκ τῶν κ. κ. Κ. Ξανθοπούλου, προέδρου, Ἠρ. Βασιάδου, Ὀδ. Ἰκλέμου, Χρ. Χατζηχρήστου, Θερ. Σκλτέλη, Ἀθ. Μαλιάκα, Ἀθ. Θεοδωρίδου, Π. Παπαρρούση καὶ Ν. Παρανίκα, γραμματέως, συνῆλθε κατὰ τὸ λῆγον συλλογικὸν ἔτος εἰς δώδεκα συνεδριάσεις. Μὴ δυναμένη ἕνεκα τῶν δυσχερῶν οἰκονομικῶν περιστάσεων νὰ ἐκπληρώσῃ κατὰ γράμμα τὰ εὐρέα καθήκοντα, ἅτινα ὑπὸ τοῦ Κανονισμοῦ ἐπιβάλλονται αὐτῇ, ἐσκέφτο ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτῆς συνεδριάσεως περὶ τῆς βελτιώσεως τῆς δημοτικῆς παιδεύσεως· πρὸς πληρεστέραν δὲ καὶ ταχυτέραν ἐπιτυχίαν αὐτῆς ἀπαραίτητον ἐθεώρησε τὴν σύστασιν Διδασκαλείου καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἵνα μορφωθῶσιν ὡς οἷόν τε πλείους διδάσκαλοι τῆς νεωτέρας παιδεύσεως· διὸ λαβοῦσα τὴν ἔγκρισιν τοῦ Συλλόγου ἐξελέξατο ἐπιτροπὴν ἐκ τῶν μελῶν αὐτῆς, τῶν κ.κ. Ξανθοπούλου, Χατζηχρήστου καὶ Σκλτέλη, ἵνα αὕτη μελετήσασα ἐπισταμένως τὸ ζήτημα τοῦτο συντάξῃ ἅμα καὶ τὸ πρόγραμμα αὐτοῦ. Ἡ εἰδικὴ αὕτη ἐπιτροπὴ μετὰ προθυμίας ἐπιλαβομένη τῶν ἑαυτῆς καθηκόντων ἐπεραίωσε τὸ ἔργον αὐτῆς· οὐδὲν δὲ πρὸς τελείαν πραγμάτωσιν αὐτοῦ ὑπολείπεται ἢ τὰ χρηματικὰ μέσα, ἅτινα ἔχομεν δι' ἐλπίδος ὅτι ἐν αἰσιωτέροις οἰκονομικοῖς καιροῖς εὐκόλως εὑρεθήσονται. Τῇ ἐκπαιδευτικῇ ἐπιτροπῇ ἐστιν, ὡς γνωστόν, ἀνατεθειμένη καὶ ἡ ἐκπλήρωσις τοῦ προγράμματος τοῦ Καρπανείου ἀγῶνος· ὡρισμένα δὲ πρὸς βράβευσιν συγγράμματα διὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἦσαν ἡ Χρηστομάθεια καὶ ἡ ἑλληνικὴ Ἱστορία· πλήν, μὴ σταλέντων τοιούτων, ἡ βράβευσις αὐτῶν κατ' ἀνάγκην ἀναβάλλεται εἰς τὸ προσεχὲς ἔτος, ὁπότε βραβευθήσονται ἅμα καὶ ἡ φυσικὴ Ἱστορία καὶ Γεωγραφία κατὰ τὸ ἐπὶ τούτῳ δημοσιευθὲν πρόγραμμα.

Ἐφάμιλλον τοῦ φιλομούσου ὁμογενοῦς κ. Κ. Καρπάνου ἀριθμεῖ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους ὁ Σύλλογος καὶ ἕτερον ἀγωνοθέτην, τὸν ἐν Ὀδησσῷ κ. Ι. Βουτσινᾶν, προσενεγκόντα, ὡς δι' ἐπιστολῆς ἀνήγγειλεν, οὐκ εὐκαταφρόνητον χρηματικὸν ποσὸν πρὸς σύνταξιν γενικοῦ Ὁδηγοῦ διδασκαλίας ἀμφοτέρων τῶν φύλων. Ἡ ἐπιτροπὴ ἀνταποκρινομένη εἰς τὴν φιλομουσίαν τοῦ εὐγενοῦς ἀγωνοθέτου συνέταξε καὶ ἐδημοσίευσε τὸ ἐπὶ τούτῳ πρόγραμμα χωρίσασα τὸ σύγγραμμα εἰς τρία μέρη ἤτοι εἰς ὁδηγὸν τῆς δημοτικῆς παιδεύσεως, τῆς μέσης καὶ εἰς ὁδηγὸν τῶν πραγματικῶν λεγομένων σχολείων, ὥρισε δὲ ὡς ἔσχατον χρονικὸν ὅριον διὰ μὲν τὸν τῆς δημοτικῆς παιδεύσεως τὸ ἔτος 1885, διὰ τὸν τῆς μέσης τὸ 1887 καὶ διὰ τὸν τῶν πραγματικῶν σχολείων τὸ 1888.

Χειρόγραφα πρὸς κρίσιν ἐστάλησαν τῇ Ἐκπαιδευτικῇ ἐπιτροπῇ δύο α') ἡ ὑπὸ τοῦ ἐν Ἐγρὶ-Καποῦ διδασκάλου κ. Ἰωάννου Σιγάλα *Ἑρμηνεία τῆς Λειτουργίας* καὶ β') ἡ ὑπὸ τοῦ κ. Συμεών Μανασσείδου, διδασκάλου ἐπίσης, *Παιδαγωγία* ἐπιγραφομένη, ἤτοι νέα μέθοδος πρὸς ἐκμάθησιν τοῦ ἀλφαβήτου καὶ τοῦ συλλαβισμοῦ τῶν λέξεων. Ἡ κρίσις καὶ τῶν δύο τούτων πονημάτων ἀνεβλήθη διὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος, τοῦ μὲν πρώτου ἕνεκα τῆς ἐπελθούσης ἀσθενείας τοῦ ἀναλαβόντος τὴν κρίσιν αὐτοῦ κ. Θ. Σκλτέλη, τοῦ δὲ δευτέρου διὰ τὴν ἐκπρόθεσμον αὐτοῦ ἀποστολήν.

Πρὸς γνῶσιν τῶν μελλόντων κατελθεῖν εἰς τὸν Καρπάνειον ἀγῶνα ἀναγράφομεν καὶ ἐν τῇ παρούσῃ συντόμῳ ἐκθέσει τὴν τροποποίησιν τοῦ προγράμματος τοῦ ἀγῶνος τούτου, ἣν ἡ ἐπιτροπὴ τῇ συναινέσει τοῦ Συλλόγου ἐποιήσατο· ἀρχόμενοι δὲ ἀπὸ τοῦ τρίτου ἔτους, ἅτε τῶν κατὰ τὰ δύο παρελθόντα ἔτη σταλέντων ἤτοι τῆς Νηπιαγωγικῆς, τῶν Παιδιῶν τοῦ Ἀλφαβηταρίου, τῆς Ἱερᾶς Ἱστορίας καὶ τῆς Ἀριθμητικῆς βραβευθέντων ἤδη, ἀγγέλλομεν ὅτι διὰ μὲν τὸ συλλογικὸν ἔτος 1882—83 ὡρίσθησαν ὡς βραβεύσιμα συγγράμματα ἡ ἑλληνικὴ Ἱστορία, ἡ Χρηστομάθεια, ἡ Φυσικὴ Ἱστορία καὶ ἡ Γεωγραφία, διὰ δὲ τὸ 1883—1884 ἡ Γραμματική, ἡ Φυσικὴ καὶ ἡ Χημεία, διὰ τὸ 1884—85 ἡ Μουσικὴ Συλλογὴ ᾀσμάτων, ἡ Καλλιγραφία καὶ ἡ Ἰχνογραφία καὶ τέλος διὰ τὸ 1885—86 ἡ Ὑγιεινὴ καὶ ἡ Κηπουρική.

Ἐκθέσεις ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν περὶ τῆς ἐν αὐταῖς καταστάσεως τῆς παιδείας δὲν ἔχομεν κατὰ τὸ λῆγον ἔτος ἢ μίαν καὶ μόνην νὰ ἀγγείλωμεν, τὴν ἐκ Ῥαιδεστοῦ σταλεῖσαν, ἐν ᾗ οἱ ἐπιστέλλοντες ἐκτιθέντες τὴν κατάστασιν τῶν ἐν τῇ περιφερείᾳ αὐτῆς σχολείων ἐξαιτοῦνται τὴν χρηματικὴν ἀρωγὴν τοῦ Συλλόγου πρὸς ὑποστήριξιν αὐτῶν ἀπειλουμένων κλεισθῆναι ἐλλείψει πόρων. Ὅσοι τῶν παρόντων κυρίων παρευρέθησαν ἐν παρελθούσι χρόνοις κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἐκθέσεως τῆς Ἐκπαιδευτικῆς ἐπιτροπῆς συμμαρτυρήσωσιν ἡμῖν ὅτι αὕτη ἠρίθμει ἄλλοτε ἑκατοντάδας ἐκθέσεων καὶ αἰτήσεων, τοῦτο δὲ διότι κατὰ τὸ τέλος τοῦ Συλλογικοῦ ἔτους ἠδύνατο ν' ἀνταποκριθῇ πως εἰς τὰς αἰτήσεις αὐτῶν ὁρίζουσα ἑκάστῃ χώρᾳ χρηματικήν τινα προσφοράν· νῦν δέ, ἐλλειπόντων τῶν χρημάτων, ἐπαύσαντο ἅμα καὶ αἱ ἐκθέσεις· τούτου ἕνεκεν οὐ γενήσεται ἐν τῇ ἐπετείῳ τοῦ Συλλόγου ἑορτῇ ἔκθεσις τῆς ἐπιτροπῆς περὶ τῆς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις καταστάσεως τῆς παιδείας, ὡς ὁ Κανονισμὸς διαλαμβάνει· πλὴν εὐζώρειθα καὶ ἐλπίσωμεν, ὅπως ἡ θεομηνία αὕτη, οὕτως εἰπεῖν, ἣν ἀπό τινων ἐτῶν ὑφίσταται ὁ Σύλλογος καὶ ἰδίᾳ ἡ Ἐκπαιδευτικὴ αὐτοῦ ἐπιτροπή, καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ τῆς χρηματικῆς χορηγίας μέρος, παύσηται ἐπὶ πλέον μαστίζουσα αὐτήν· γένοιτο!

Ηρ. Βασιάδης, *πρόεδρος*.
Οδ. Ἰκλέμος.
Χρ. Χατζηχρήστου.
Θ. Σκλτέλης.
Ἀθ. Θεοδωρίδης.
Ἀ. Μαλιάκας.
Π. Παπαρρούσης.
Ν. Παρανίκας, *εἰσηγητής*.

Εἶτα ὁ κ. προεδρεύων ἐκφράζει τὰς εὐχαριστίας τοῦ Συλλόγου τῇ τε Φιλολογικῇ καὶ Ἐκπαιδευτικῇ ἐπιτροπῇ.

Μετὰ ταῦτα λύεται ἡ συνεδρίασις.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΧΟΓ'.

(Τακτική).

Τῇ 26/8 Ἀπριλίου 1882.

Προεδρεύοντος τοῦ κ. **Ηρ. ΒΑΣΙΑΔΟΥ**.

Ὁ κ. Ἠρ. Βασιάδης προεδρεύει τῆς συνεδριάσεως ταύτης ἕνεκα ἀπουσίας τῶν ἀντιπροέδρων καὶ κατὰ παράκλησιν τοῦ προέδρου τοῦ Συλλόγου κ. Σπ. Μαυρογένους, ὃς ἠναγκάσθη ἐλθὼν ἀπελθεῖν ἕνεκα ἐπειγούσης ἐργασίας.

Ἀναγνωσθέντων καὶ ἐπικυρωθέντων τῶν πρακτικῶν τῆς ἡγουμένης τακτικῆς συνεδριάσεως, ἀνακοινοῦται ὡς ἑξῆς ἡ

ἀλληλογραφία·

Ἐπιστολή, τοῦ κ. Β. Σαρακιώτου, ἀπὸ 23 φθίνοντος, ἀγγέλλοντος ὅτι ἀποστέλλει τὴν αἰτηθεῖσαν περίληψιν τῶν διαλέξεων αὐτοῦ «Περὶ νοημοσύνης καὶ καλαισθησίας τῶν ζώων».

Τοῦ κ. Ν. Βαμβάκη, ταμίου τοῦ Συλλόγου, ἀπὸ 21 φθίνοντος, δι' ἧς δηλοῖ ὅτι ἀγγελεῖ τῷ Συλλόγῳ τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ἔσται ἑτοίμη πρὸς ἀνάγνωσιν ἡ ἔκθεσις αὐτοῦ.

Τοῦ κ. F. Maitland Sartoris, ἀπὸ 24/6 μαΐου, ἀγγέλλοντος τὴν παραλαβὴν τοῦ διπλώματος μέλους τακτικοῦ καὶ ἐκφράζοντος εὐχαριστίας ἐπὶ τῇ ἐκλογῇ αὐτοῦ.

Εἶτα ἀγγέλλονται αἱ τῶν βιβλίων προσφοραὶ καὶ ἐκφράζονται εὐχαριστίαι τοῖς ποιησαμένοις αὐτάς.

Ἀκολούθως ὁ κ. **Ἀθ. Ηε. Κεραμεὺς** ἀναγινώσκει πραγματείαν αὐτοῦ ἐπιγραφομένην «Συμβουλαὶ κριτικαὶ εἰς τὰ ἁλιευτικὰ τοῦ Ὀππιανοῦ κατὰ χειρόγραφον κώδηκα τοῦ ΙΓ' αἰῶνος».

Μετὰ τὸ πέρας τοῦ ἀναγνώσματος ὁ κ. *πρόεδρος* εὐχαριστεῖ τῷ κ. Κεραμεῖ καὶ διαλύει τὴν συνεδρίασιν.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΧΟΔ'.

(Ἔκτακτος).

Τῇ 28/10 Ἀπριλίου 1882.

Προεδρεύοντος τοῦ ἑτέρου τῶν ἀντιπροέδρων κ. **Π. ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ**.

Ἀναγνωσθέντων καὶ ἐπικυρωθέντων τῶν πρακτικῶν τῆς ἡγουμένης ἐκτάκτου συνεδριάσεως, ὁ κ. Σταυράκης Ἀριστάρχης εἰσηγητὴς τῆς εἰδικῆς ἐπιτροπῆς πρὸς ἐρεύνησιν καὶ ἐξακρίβωσιν τῶν ἀπὸ τοῦ 1871 μέχρι νῦν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ εἰσελθόντων μήπω δὲ ὑπαρχόντων τὴν σήμερον βιβλίων, ἐξέτασιν τῶν αἰτίων ἅτινα συνεπήγαγον τὰς ἀπωλείας ταύτας καὶ μελέτην μέσων θεραπείας τοῦ κακοῦ διὰ τὸ μέλλον, ἀναγινώσκει τὴν ἔκθεσιν αὐτῆς οὕτως ἔχουσαν:

Φιλόβιβλος ὁμήγυρις,

Οἱ ὑποφαινόμενοι διωρίσθημεν ὑπὸ τοῦ Συλλόγου μέλη τῆς ἐπιτροπῆς, ἐντολὴν λαβοῦσης «τὴν ἐρεύνησιν καὶ ἐξακρίβωσιν τῶν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς μέχρι νῦν ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ εἰσελθόντων, μήπω δὲ ὑπαρχόντων τὴν σήμερον βιβλίων, τὴν ἐξέτασιν τῶν αἰτίων, ἅτινα συνεπήγαγον τὰς ἀπωλείας ταύτας καὶ τὴν μελέτην μέσων θεραπείας τοῦ κακοῦ διὰ τὸ μέλλον».

Πολλάκις συνελθόντες ἐπελήφθημεν τοῦ ἔργου, ἀλλ' ὁμολογοῦμεν μετὰ παρρησίας ὅτι καταλείπομεν ἡμιτελῆ τὴν ἀνατεθεῖσαν ἡμῖν

τριπλῆν ἐντολὴν ἕνεκα τῶν δυσχερειῶν εἰς ἃς προσεκόψαμεν ὡς κατωτέρω ῥηθήσεται.

Α'. Πόσα τὰ εἰς τὴν Βιβλιοθήκην εἰσελθόντα μήπω δὲ ὑπάρχοντα τὴν σήμερον βιβλία;

Ἡ ἀπάντησις εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην ἀπέβαινεν εὐχερεστέρα εἰ ἀπὸ τῆς πυρκαϊᾶς μέχρι τοῦδε οἱ κατὰ καιρὸν χρηματίσαντες κύριοι βιβλιοφύλακες ἐκράτουν συνῳδὰ τῷ 4ῳ ἄρθρῳ τοῦ Κανονισμοῦ τῆς Βιβλιοθήκης πρῶτον μὲν «βιβλίον εἰσόδου καὶ ἐξόδου», δεύτερον δὲ «κατάλογον ἐπιστημονικὸν καὶ ἀλφαβητικόν». Δυστυχῶς ἐκτὸς διαλειμμάτων τινῶν τάξεως καὶ ἀκριβείας ἐπεκράτει συνήθως ἀταξία καὶ ῥᾳθυμία.

Πρὸς ἀναπλήρωσιν λοιπὸν τῆς ἁπλῆς ταύτης ἐλλείψεως ἐδέησεν ἵνα συμβουλευθῶμεν τὰ Πρακτικὰ τοῦ Συλλόγου, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ πολλάκις ἀνέγνωμεν, ὅτι ὁ κ. Δεῖνα προσήνεγκε 46 ἀντίτυπα διαφόρων συγγραμμάτων, ἡ Δεῖνα Ἀκαδημία ἀπέστειλε 142 τόμους, ἡ τὸ βιβλιοπωλεῖον Δεῖνα ἔπεμψε κιβώτιον πλῆρες βιβλίων καὶ καθεξῆς· ἀπελπισθέντες καὶ ἐκ τῶν Πρακτικῶν κατεφύγομεν εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ Συλλόγου ὅπως ἀνεύρωμεν τοὺς καταλόγους τῶν βιβλιοπωλείων, τοὺς συνοδεύοντας τὰ κιβώτια, ἢ τὰς ἐπιστολὰς τῶν ἀκαδημιῶν καὶ τῶν δωρητῶν. Μὴ ἀνευρόντες δὲ καὶ ἐν τοῖς ἀρχείοις τινὰ τῶν ἀναγκαιούντων ἡμῖν ἐγγράφων, ἀπετάθημεν πρὸς τοὺς κ. κ. βιβλιοπώλας καὶ δωρητάς, ὅπως λάβωμεν νέους τῶν κατὰ καιροὺς ἀποσταλέντων βιβλίων καταλόγους. Πολλαχοῦ δὲ ἐπετύχομεν.

Ἐνῷ δὲ ὡς ἔφθημεν εἰπόντες, ἠσχολούμεθα περὶ τὴν σύνταξιν τοῦ καταλόγου τῶν κατὰ διαφόρους ἐποχὰς εἰσελθόντων εἰς τὴν Βιβλιοθήκην βιβλίων, ἐζητοῦμεν ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ καὶ Καταλόγους ἀλφαβητικοὺς καὶ ἐπιστημονικοὺς τῶν νῦν ὑπαρχόντων βιβλίων, ὅπως συγκρίναντες τὰ εἰσελθόντα πρὸς τὰ νῦν ὑπάρχοντα ἀνεύρωμεν τὰ ἀπολεσθέντα βιβλία· δυστυχῶς καὶ ἐνταῦθα αἱ ἐλπίδες ἡμῶν ἐματαιώθησαν· διότι πλεῖστα τῶν ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ, ἢ ἐν ἁρμαρίοις, ἢ ἐν τῷ ὑπερῴῳ σωζομένων βιβλίων οὕπω κατεχωρίσθησαν ἐν τοῖς καταλόγοις, εἴτε ὡς φυλλάδια, εἴτε ὡς διπλᾶ, εἴτε ὡς ἐν ξέναις γλώσσαις (οἷον οἱ ἀγγλιστὶ) γεγραμμένα τυγχάνοντα.

Πρὸς ἀναπλήρωσιν τῆς ἑτέρας ταύτης ἐπίσης οὐσιώδους ἐλλείψεως ἐδέησεν ἵνα συντάξωμεν ἐξ ὑπαρχῆς καταλόγους τῶν φυλλαδίων, τῶν διπλῶν καὶ τῶν ἔν τισι ξέναις γλώσσαις γεγραμμένων βιβλίων.

Β'. Ἐξέτασις τῶν αἰτίων ἅτινα συνεπήγαγον τὰς ἀπωλείας τῶν βιβλίων.

Τῇ 28 ὀκτωβρίου τοῦ 1875 ἔτους ἐπεψηφίσθησαν ὑπὸ τοῦ Συλλόγου Γενικαὶ Διατάξεις τῆς Βιβλιοθήκης, ὧν παρατιθέμεθα ἄρθρα τινά.

«Ἄρθρον 4. Ὁ Βιβλιοφύλαξ κρατεῖ βιβλία εἰσόδου καὶ ἐξόδου, κατάλογον ἐπιστημονικὸν καὶ ἀλφαβητικόν».

«Ἄρθρον 5. Παντὸς βιβλίου τὸ πρῶτον εἰσαγομένου ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ ὁ Βιβλιοφύλαξ ἀποστέλλει τῷ Γεν. Γραμματεῖ τὴν δέουσαν ἀπόδειξιν παραλαβῆς, ἥτις καὶ κατατίθεται ἐν τοῖς ἀρχείοις. Παραλαμβάνων δὲ τὴν Βιβλιοθήκην καὶ παραδίδων τῷ διαδόχῳ κατὰ τὰς ἀρχιαιρεσίας, ποιεῖ τὴν νενομισμένην πρᾶξιν, ἧς μετέχουσι καὶ πάντες οἱ λοιποὶ κοσμήτορες κατὰ τὸ 10ον ἄρθρον τοῦ Κανονισμοῦ».

«Ἄρθρον 9. Τὰ μέλη καὶ αἱ ἐπιτροπαὶ δύνανται νὰ λαμβάνωσι κατ' οἶκον *διὰ διετοῦς* βιβλία ἐπιστρεφόμενα ἐντὸς δεκαπενθημερίας. Τὸν δὲ μὴ ἐκπληρώσαντα τὴν ὑποχρέωσιν ταύτην ὁ βιβλιοφύλαξ καταγγέλλει εἰς τὸν Σύλλογον, ὅστις ἀποφασίζει περὶ τοῦ πρακτέου».

«Ἄρθρον 10. Οὐδεὶς δύναται ἐντὸς τῆς αὐτῆς δεκαπενθημερίας νὰ δανεισθῇ πρὸ τῆς ἐπιστροφῆς καὶ ἕτερα βιβλία».

Ἄρθρον 12. Πᾶν μέλος κατέχον πέραν τῆς ὡρισμένης προθεσμίας βιβλίον τι τοῦ Συλλόγου πρὸς ἀνάγνωσιν θεωρεῖται ὀφειλέτης αὐτοῦ καὶ τῆς ἀξίας του».

«Ἄρθρον 14. Εἰς τὸ τέλος ἑκάστου συλλογικοῦ ἔτους πάντες οἱ ἔχοντες βιβλία ὀφείλουσι πρὸ 15 ἡμερῶν νὰ ἐπιστρέψωσι ταῦτα».

Αἱ γενικαὶ αὗται διατάξεις εἰσὶν ἐπὶ πίνακος κρεμαμένου ἐπὶ τῆς πύλης τῆς Βιβλιοθήκης. Ἀλλ' ὅμως οὐδεμία τούτων ἐπακριβῶς ἐξετελεῖτο. Ἐν τῷ α' μέρει ἱκανὰ ἐρρήθησαν περὶ τῆς μὴ ἐκπληρώσεως τοῦ 4ου ἄρθρου, τοῦ ἀφορῶντος τὸ βιβλίον εἰσόδου καὶ ἐξόδου καὶ τὸν κατάλογον τὸν ἐπιστημονικὸν καὶ τὸν ἀλφαβητικόν. Ἐντεῦθεν πηγάζει ἡ ἄγνοια τῶν εἰς τὴν βιβλιοθήκην εἰσελθόντων καὶ τῶν νῦν ὑπαρχόντων βιβλίων. Ἡ ἔλλειψις αὕτη ἠδύνατο ἵνα ἀναπληρωθῇ ἐν μέρει εἰ ὁ κατὰ καιρὸν κ. βιβλιοφύλαξ ἀπέστελλε κατὰ τὸ 5ον ἄρθρον τῷ Γεν. Γραμματεῖ ἀπόδειξιν παραλαβῆς τῶν βιβλίων, ἀλλὰ καὶ ἡ σωστικὴ αὕτη διάταξις ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ παρημελεῖτο. Πρᾶξις δὲ σπουδαία, οἵαν ἀπαιτεῖ τὸ αὐτὸ 5ον ἄρθρον, παραδόσεως τῶν ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ βιβλίων ὑπὸ τοῦ προκατόχου βιβλιοφύλακος καὶ παραλαβῆς αὐτῶν ὑπὸ τοῦ διαδόχου γινομένη κατὰ πᾶν συλλογικὸν ἔτος, ἀγνοοῦμεν ἂν ποτε μέχρι τοῦδε ἐγένετο. Τούτου ἕνεκα καὶ πολλάκις ὁ κατὰ καιρὸν βιβλιοφύλαξ ἀποδίδωσι τοῖς προκατόχοις αὐτοῦ τὴν ἔλλειψιν πολλῶν βιβλίων ἢ ἐπιῤῥίπτει τὴν εὐθύνην πολλῶν κακῶς ἐχόντων εἰς ἐκείνους μὴ δυναμένους ἵνα ἀπολογηθῶσιν, εἴτε ὡς ἀποδημοῦντες, εἴτε ὡς ἀποβιώσαντες. Ἐν ᾧ τελουμένης καθ' ἕκαστον ἔτος τῆς παραδόσεως καὶ τῆς παραλαβῆς τῶν βιβλίων, τοῦ βιβλιοφύλακος ἡ εὐθύνη ἤθελε λαμβάνει ἀρχὴν μὲν τὴν ἡμέραν τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ, πέρας δὲ τὴν τῆς ἀντικαταστάσεως. Ἀλλὰ καὶ τὰ ἄρθρα 9, 10, 12 καὶ 14 τῶν Γενικῶν τῆς Βιβλιοθήκης Διατάξεων, τὰ περὶ τῶν δανειζομένων βιβλίων, σπανίως ἐκτελοῦνται· καὶ κατὰ συνέπειαν οὐκ' ὀλίγα συγγράμματα δανεισθέντα ἀπὸ τοῦ 1872 καὶ ἐφεξῆς καὶ μὴ ἀπαιτηθέντα ἐγκαίρως ὑπὸ τοῦ κατὰ καιρὸν βιβλιοφύλακος κατέχονται εἰσέτι ἐκτὸς τῆς Βιβλιοθήκης.

Γ'. Τίνα τὰ μέσα τῆς θεραπείας τοῦ κακοῦ διὰ τὸ μέλλον.

α') Ὁ βιβλιοφύλαξ δίδωσι τῷ Γεν. Γραμματεῖ τοῦ Συλλόγου ἀπόδειξιν παραλαβῆς, ὑπογεγραμμένην παρ' αὐτοῦ, παντὸς βιβλίου εἰσαγομένου εἰς τὴν βιβλιοθήκην.

β') ὁ ὑπάλληλος τοῦ Συλλόγου δίδωσι τῷ Γενικῷ Γραμματεῖ ἀπόδειξιν παραλαβῆς, ὑπογεγραμμένην παρ' αὐτοῦ, παντὸς βιβλίου εἰσαγομένου εἰς τὸν Σύλλογον.

γ') Ἀμφότεραι αἱ ἀποδείξεις αὗται κατατίθενται ἐν τοῖς ἀρχείοις τοῦ Συλλόγου.

δ') Ὁ βιβλιοφύλαξ κρατεῖ βιβλίον εἰσόδου τῶν εἰσερχομένων εἰς τὴν Βιβλιοθήκην βιβλίων, εἴτε ἐξ ἀγορᾶς, εἴτε ἐκ προσφορᾶς, εἴτε ἐξ ἀνταλλαγῆς, ἔνθα σημειοῖ τὴν χρονολογίαν τῆς εἰσόδου, τὸ ὄνομα τοῦ πωλήσαντος ἢ προσενεγκάντος ἢ ἀνταλλάξαντος τὸ βιβλίον, τὸν τίτλον τοῦ βιβλίου, ἤτοι τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως, τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ συγγράμματος, τὸ ὄνομα τοῦ μεταφραστοῦ ἢ τοῦ ἐκδότου, τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον τῆς ἐκδόσεως, τὸ ὄνομα τοῦ τυπογραφείου, τὸ σχῆμα, τὸν ἀριθμὸν τῶν τόμων καὶ τὸν τῶν ἀντιτύπων, ἔτι δὲ τὸν τρόπον τοῦ δεσίματος, εἰ ἄδετον, ἡμίδετον ἢ δεδεμένον.

ε') Ὁ βιβλιοφύλαξ κρατεῖ βιβλίον ἐξόδου τῶν ἐξερχομένων ἐκ τῆς βιβλιοθήκης βιβλίων, εἴτε ἐκ πωλήσεως εἴτε ἐκ δωρεᾶς εἴτε ἐξ ἀνταλλαγῆς, ἔνθα σημειοῖ τὴν χρονολογίαν τῆς ἐξόδου, τὸ ὄνομα τοῦ ἀγοράσαντος ἢ λαβόντος ἢ ἀνταλλάξαντος τὸ βιβλίον, καὶ τὸν τίτλον τοῦ βιβλίου μετὰ τῶν καθέκαστα τῶν ἐν τῷ ἄρθρῳ δ').

ς') Ὁ βιβλιοφύλαξ κρατεῖ κατάλογον ἀλφαβητικὸν τῶν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ ὑπαρχόντων βιβλίων, ἔνθα σημειοῖ τὸν τίτλον αὐτῶν ὡς ἐν τῷ ἄρθρῳ δ') ἔτι δὲ τὸν καὶ ἐπὶ τοῦ βιβλίου προσκολλώμενον αὔξοντα ἀριθμὸν τῆς ταξινομήσεως τῶν βιβλίων.

ζ') Ὁ βιβλιοφύλαξ κρατεῖ κατάλογον ἐπιστημονικὸν τῶν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ ὑπαρχόντων βιβλίων, ἔνθα σημειοῖ τὸν τίτλον αὐτῶν, ὡς ἐν τῷ ἄρθρῳ δ', ἔτι δὲ τὸν καὶ ἐπὶ τοῦ βιβλίου προσκολλώμενον αὔξοντα ἀριθμὸν τῆς ταξινομήσεως.

η') Ἑκάτερον τῶν καταλόγων τούτων δέον ἵνα κατὰ προτίμησιν συγκροτῶσι χαρτία ἰσομεγέθη, ἐφ' ἑκάστου δὲ τούτων ἐγγράφηται ἀνὰ εἷς καὶ μόνος τίτλος βιβλίου ὡς ἄνω διειλήπται.

θ') Ὁ Βιβλιοφύλαξ κρατεῖ βιβλίον τῶν συγγραμμάτων, ἅπερ δανείζει, ἔνθα σημειοῖ τὰ ὀνόματα τῶν δανειζομένων ἀνδρῶν, τὸν τίτλον τοῦ βιβλίου ὅπερ ἐδάνεισε, τὸν ἀριθμὸν τῆς ταξινομήσεως, τὴν χρονολογίαν τοῦ δανείου, τὸν χρόνον καθ' ὃν ὤφειλεν ἵνα ἐπιστραφῇ τὸ βιβλίον καὶ τὴν πραγματικὴν τῆς ἐπιστροφῆς χρονολογίαν, καὶ τὴν διεύθυνσιν τοῦ δανειζομένου.

ι') Ὁ Βιβλιοφύλαξ ἀπαιτεῖ ἐντὸς τῆς ὑπὸ τοῦ Κανονισμοῦ τῆς Βιβλιοθήκης ὁριζομένης προθεσμίας τὴν ἀπόδοσιν τῶν βιβλίων, ἅπερ ἐδάνεισεν ἢ τὴν ἀνανέωσιν τοῦ δανείου.

Ὁ Βιβλιοφύλαξ ἅμα ἐκλεγεὶς παραλαμβάνει παρὰ τοῦ προκατόχου αὐτοῦ διὰ πράξεως, ὑπογεγραμμένης παρ' ἀμφοτέρων, ἅπαντα τὰ ἐν τῷ Συλλόγῳ βιβλία, συνῳδὰ τοῖς καταλόγοις, σημειουμένων ἐν τῇ πράξει ταύτῃ τῶν τυχὸν ἀπολεσθέντων ἐν τῷ διαστήματι τῆς τελευταίας παραδόσεως καὶ τῆς παρούσης βιβλίων.

Τοιαῦται εἰσὶν αἱ σκέψεις τῆς παρ' ὑμῶν διορισθείσης ἐπιτροπῆς. Τοὺς δὲ λεπτομερεῖς καταλόγους τῶν ἐν τῷ διαστήματι τῆς παρελθούσης δωδεκαετίας εἰσαχθέντων μὲν εἰς τὸν Σύλλογον ἀπολεσθέντων δὲ βιβλίων μέλλομεν ἵνα προσεχῶς ὑποβάλωμεν ὑμῖν, ἅμα ὡς συμπληρωθῶσι, τῇ εὐσυνειδήτῳ ἐργασίᾳ καὶ τοῦ κ. Κωνσταντίνου, εἰς ὃν χορηγητέον, εἰ ἐγκρι-

νεται, καὶ ἐπιμίσθιόν τι, ἕνεκα τῆς ἐκτάκτου ταύτης καὶ πολυπόνου ἐργασίας.

Πρὶν ἢ περάνωμεν τὴν παροῦσαν ἔκθεσιν συνιστῶμεν τῇ ἐμφρονι ὑμῶν μερίμνῃ τὴν διηνεκῆ παρὰ τῷ κατὰ καιρὸν Βιβλιοφύλακι καὶ ὑπὸ τὴν ἄμεσον αὐτοῦ ἐποπτείαν συνεργασίαν βοηθοῦ ἐμμίσθου, ἱκανοῦ καὶ δραστηρίου ὅπως οὕτως ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ Συλλόγου, ἀποβαίνουσα πρότυπον τάξεως καὶ ἀκριβείας, πλουτίζηται καὶ ἀναπτύσσηται ἀεννάως.

Ἐν Κων/πόλει τῇ 28 Ἀπριλίου 1882.

Ηρ. ΒΑΣΙΛΑΔΗΣ.
J. MORDTMANN.
Σ. ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, *εἰσηγητής*.

Εἶτα ὁ κ. **Σ. Ἀριστάρχης** αἰτεῖται ὅπως ἀποφανθῇ ὁ Σύλλογος ἐπὶ τῶν ἑνδεκα ἄρθρων, ἃ ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ ἀναγνωσθείσῃ ὡς ἀνωτέρω ἐκθέσει διατυποῦνται, πρὸς ἀποφυγὴν ἐν τῷ μέλλοντι τῶν ἀπωλειῶν.

Ὁ Σύλλογος προβαίνει ἀκολούθως εἰς τὴν κατ' ἄρθρον ἐπιψήφισιν τῶν προτεινομένων διατάξεων. Καὶ τὸ μὲν α' ἄρθρον γίγνεται δεκτὸν ὡς ἔχει, τὸ δὲ β' μετά τινα συζήτησιν κατὰ πρότασιν τοῦ κ. Σ. Ἀριστάρχου τροποποιεῖται ὡς ἑξῆς·

«Ἄρθρον 2. Ὁ ὑπάλληλος τοῦ Συλλόγου κρατεῖ βιβλίον εἰσόδου τῶν εἰσερχομένων βιβλίων, ἔνθα ὁ γενικὸς γραμματεὺς σημειοῖ τὴν παραλαβήν αὐτῶν».

Εἶτα ἐπιψηφίζονται τὰ ἄρθ. ε', ς', ζ', η' καὶ θ'. Ἐπὶ τοῦ ι' δὲ ὁ κ. **Α. Π. Κεραμεὺς** λαβὼν τὸν λόγον αἰτεῖται ὅπως καθορισθῇ ἡ εὐθύνη τοῦ ἐμμίσθου ὑπαλλήλου τῆς βιβλιοθήκης καὶ ἡ τοῦ Βιβλιοφύλακος. Μετά τινα συζήτησιν ἐπὶ τῆς προτάσεως ταύτης τοῦ κ. Κεραμέως ἐπιψηφίζονται καὶ τὰ ι' καὶ ια' ἄρθρα. Πάντα δὲ τὰ ἄρθρα ταῦτα, καθὼς ὁ κ. Σ. Ἀριστάρχης ἐδήλωσεν, ἐπέχουσι τὸν τόπον τῶν ἄρθρων 4 καὶ 5 τῶν παλαιῶν ἰδιαιτέρων διατάξεων τῆς βιβλιοθήκης.

Μετὰ ταῦτα ὁ κ. **Ὀδ. Ἀνδρεάδης**, γραμματεὺς καὶ εἰσηγητὴς τῆς Συντακτικῆς ἐπιτροπῆς, ἀναγινώσκει τὴν ἔκθεσιν τῶν ἐργασιῶν τῆς ἐπιτροπῆς ταύτης ὡς ἑξῆς·

Κύριοι,

Ἡ Συντακτικὴ τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου ἐπιτροπὴ ἀπηρτίζετο κατὰ τὴν λήγουσαν συλλογ. περίοδον ἐκ τῶν κ.κ. Θ. Σαλτέλη, προέδρου, ἐκλεγέντος κατὰ τὴν α' αὐτῆς συνεδρίασιν, Η. Βασιάδου, Χ. Χατζηχρήστου, Τ. Καραθεοδωρῆ, Κ. Περδικίδου, Ἀβρ. Μαλιάκα καὶ Ὀδ. Ἀνδρεάδου, γραμματέως, ὡσαύτως ἐκλεγέντος κατὰ τὴν α' συνεδρίασιν.

Ἡ Συντακτικὴ ἐπιτροπὴ ἐποιήσατο ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς ἅμα τῇ ἐνάρξει τοῦ ἔτους. Πρώτη δ' αὐτῆς φροντὶς, καταρτισθείσης, ἦν ἡ συλλογὴ τῶν ἀναγνωσμάτων, ἃ ἐγένοντο κατὰ τὸ συλλ. ἔτος 1879—80, καὶ ἅτινα δημοσιευθήσονται διὰ τοῦ ΙΔ' τεύχους τοῦ περιοδικοῦ τοῦ Συλλόγου συγγράμματος. Τοῦτο δὲ ἀπησχόλησε δυστυχῶς τὰ μάλιστα τὴν ἐπιτροπὴν καὶ κατὰ τὸ λῆγον ἔτος. Ἐν διαφόροις ἐκθέσεσι τῆς Συντακτικῆς ἐπιτροπῆς, κατὰ παρελθόντα ἔτη γενομένας, οὐκ ὀλίγος ἐγένετο λόγος περὶ τῆς ἀσχολίας ταύτης καὶ οὐκ ὀλίγαι προτάσεις πρὸς διόρθωσιν τοῦ ἀτόπου προύβλήθησαν. Οὐδὲν ὅμως μετὰ πάντα ταῦτα ἐγένετο καὶ τὸ ἄτοπον τοῦ ἀσχολεῖσθαι τὴν ἐπιτροπὴν ἐφ' ἱκανὸν χρόνον περὶ τὴν συλλογὴν τῆς ὕλης ὑφίσταται. Εἰς μάτην οὖν οἱ λόγοι, εἰς μάτην αἱ προτάσεις. Ἀλλ' οὐκ ἔστι τις θεραπεία; Ἐπιτρέψατε ἡμῖν ὑποβαλεῖν ὑμῖν τοιαύτην. Τὸ 38 ἄρθρον τοῦ κανονισμοῦ ὁρίζει ὅπως «πᾶσα πραγματεία ἀναγνωσθεῖσα ἢ κοινοποιηθεῖσα τῷ Συλλόγῳ ἐγχειρίζηται αὐθημερὸν τῷ γενικῷ γραμματεῖ καὶ κατατίθηται ἐν τοῖς ἀρχείοις τοῦ Συλλόγου».

Τοῦ ἄρθρου τούτου βεβαίως ἡ ἐφαρμογὴ διὰ παντὸς ἐπιδιωκτέα· ἀλλ' εἰ ἀνέφικτος παρίσταται, ἕνεκα διαφόρων λόγων, τότε ἡ γενικὴ γραμματεία δέον ἵνα φροντίζῃ τοὐλάχιστον συλλέγειν τὰς ἀναγνωσθείσας ἢ κοινοποιηθείσας πραγματείας ἐντὸς τοῦ συλλογικοῦ ἔτους καθ' ὃ ἀνεγνώσθησαν ἢ ἐκοινοποιήθησαν. Τούτου δὲ γιγνομένου ἡ Συντακτικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ ἑπομένου ἔτους ἕξει τὴν ὕλην πρὸ αὐτῆς τοῦ περιοδικοῦ συγγράμματος τοῦ παρελθόντος ἔτους, ὃ μέλλει ἐκδοῦναι. Οὕτω δὲ πᾶσα αὐτῆς φροντὶς ἔσται μόνον περὶ τὴν κατάταξιν καὶ διαρρύθμισιν τῆς ὕλης. Αὕτη ἐστὶ καθ' ἡμᾶς ἡ θεραπεία τοῦ ἀτόπου.

Ἡ εὐθύνας καὶ λόγον τῶν πράξεων αὐτῆς τὴν ὥραν ταύτην διδοῦσα ἐπιτροπή, ὡς ἐκ τοῦ ἐπισυμβαίνοντος τούτου ἀτόπου, ἐπὶ ἓξ καὶ πλέον μῆνας ἠσχολεῖτο μόνον περὶ τὴν συλλογὴν τῶν ἀναγνωσμάτων τοῦ τεύχους, ὃ ἔμελλεν ἐκδοῦναι. Ἀλλ' ἔτι καὶ νῦν οὐδαμῶς κατώρθωσε πάντα συλλέξασθαι. Τὰ τοῦ κ. Α. Γ. Πασπάτη ἀναγνώσματα «Περὶ ἁλώσεως τῆς Κ/πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων», ἃ καὶ τὰ πλεῖστά εἰσι τοῦ συλλ. ἔτους τῆς προεδρείας αὐτοῦ καὶ ἃ προῦκειτο δημοσιευθῆναι οὕπω παρεδόθησαν τῇ ἐπιτροπῇ. Τὴν καθυστέρησιν δὲ ταύτην προϊδοῦσα αὕτη ἀπεφάσισε, μετὰ μεγίστης λύπης, ὅπως προβῇ εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ τόμου καὶ ἄνευ τῶν ἀναγνωσμάτων τοῦ κ. Πασπάτη. Παρακατιόντες δ' ὑφόμεθα τίνος ἕνεκα λόγου οὐδόλως τοῦτ' ἐγένετο.

Ἡ ἐπιτροπὴ ὅμως καθ' ἅπαντα τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἀνέμενε τὴν παράδοσιν αὐτῇ τῶν ἀναγνωσμάτων, οὐδαμῶς ἔμενεν ἄεργος, ἀλλ' ἐφρόντιζε περὶ τῆς παρασκευῆς τῆς εἰς χεῖρας αὐτῆς εὑρισκομένης ὕλης. Ἐπεθεώρησε δὲ καὶ διώρθωσε τὰ πρὸς δημοσίευσιν πρακτικά, ἐξήτασεν ἐπισταμένως τὰ παραδοθέντα αὐτῇ ἀναγνώσματα καὶ τὰς διαφόρους ἐκθέσεις. Ἐκτὸς δὲ τούτων ἐμερίμνα, συνιοῦσα ταῖς διακελεύσεσι τοῦ κανονισμοῦ, καὶ περὶ τῆς βελτιώσεως τοῦ περιοδικοῦ. Πρὸς τοῦτο δὲ διάφοροι προτάσεις ἐμελετήθησαν, ὧν αἱ πλεῖσται ὑπεβλήθησαν ὑπὸ τοῦ ὀτρηροῦ τοῦ Συλλόγου ὑπεβλήθησαν ὑπὸ τοῦ ὀτρηροῦ τοῦ Συλλόγου Θεράποντος καὶ ἡμῖν ἐριήρου ἑταίρου κ. Τ. Καραθεοδωρῆ. Ἀπεφάσισε δὲ ὅπως εἰς τὸ ἑξῆς αἱ προσφοραὶ τῶν βιβλίων δημοσιεύωνται οὐχὶ ἐν τοῖς πρακτικοῖς ὡς μέχρι τοῦ νῦν, ἀλλ' ἐν τῷ τέλει τοῦ τεύχους, ἅπασαι ὁμοῦ. Ἡ ἐπιτροπὴ ἀναλογισαμένη τὰς ἑκάστοτε ἀπαντώσας δυσχερείας περὶ τὴν ἐξεύρεσιν τοῦ καταλλήλου χάρτου, διά τε τὸ σῶμα καὶ τὸ ἐξώφυλλον, ἐξέφρασε γνώμην, ἀνακοινωθεῖσαν καὶ τῷ Συλλόγῳ καὶ δεκτὴν γενομένην, ὅπως ὁ χάρτης ἀγοράζηται ἀπ' εὐθείας ἐξ Εὐρώπης, διότι οὕτω καὶ ποιότητα ἕξομεν καλλιωτέραν καὶ δαπάνην σμικροτέραν. Ἡ ἀπαιτουμένη δὲ ποσότης τοῦ χάρτου διὰ τὸ περιοδικὸν ἐπιτρέπει τὴν ἀπ' εὐθείας ἀγορὰν ἐξ Εὐρώπης, ἄλλως δύναται νὰ γένηται προμήθεια καὶ διὰ δύω τεύχη.

Ἡ ἐπιτροπὴ πᾶν ὅ,τι ἠδυνήθη ἡτοίμασε διὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ ΙΔ' τόμου. Ἐξητήσατο δὲ καὶ τὴν ἀναγκαίαν πίστωσιν ἐκ 55 λιρῶν πρὸς ἔναρξιν τῆς ἐκτυπώσεως. Ἀλλ' ὅτε μετέβη παρὰ τῷ τυπογράφῳ ἔμαθε παρ' αὐτοῦ ὅτι οὐδὲν πρὸς ἐκτύπωσιν δέχεται ἄνευ ἐγγράφου ἀδείας τῆς Α. κυβερνήσεως. Ἡ ἀνακοίνωσις αὕτη τοῦ τυπογραφείου ἐξέπληξε τὴν ἐπιτροπήν, διότι, ὡς γνωστόν, τὸ περιοδικὸν τοῦ Συλλόγου ἐξεδίδετο ἄνευ κωλύματός τινος μέχρι τοῦδε καὶ ἄνευ ἀδείας ἰδιαιτέρας. Ἡ ἐπιτροπὴ ἀρκετὰς ἐποιήσατο ἐνεργείας περὶ τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου ζητήματος καὶ ἐπὶ μακρὸν καὶ διὰ μακρῶν ἐσκέπτετο περὶ τούτου, ἀλλὰ κατιδοῦσα ὅτι ἀδύνατον αὐτῇ ἐνεργεῖν ἀπηυθύνθη διὰ γράμματος τῷ σεβαστῷ τοῦ Συλλόγου προέδρῳ, τῷ κανονικῶς ἐκπροσωποῦντι τὸν Σύλλογον εἰς τὰς μετὰ τῶν τρίτων σχέσεις αὐτοῦ, παρακαλοῦσα αὐτὸν ὅπως φροντίσῃ περὶ τῆς ἐκδόσεως παρὰ τῆς ἁρμοδίας ἀρχῆς τῆς ἀπαιτουμένης ἀδείας. Ὁ κ. πρόεδρος, ποιησάμενος παρ' οἷς ἔδει διαβήματα, ἐδήλωσεν ἡμῖν ὅτι πρὸς ἔκδοσιν τῆς ἀδείας ἀπαιτεῖται ἡ προαποστολὴ τῆς δημοσιευθησομένης ὕλης ἁπάσης εἰς τὸ ἐπὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως Ὑπουργεῖον ἵνα ἐξετασθῇ.

Ἡ Συντακτικὴ ἐπιτροπὴ ταῦτα μαθοῦσα παρὰ τοῦ κ. προέδρου τοῦ Συλλόγου ἐποιήσατο ἄμεσον ἔκτακτον συνεδρίασιν, ἐν ᾗ μετὰ πολλὰς σκέψεις ἀπεφάσισεν ὅπως, ἐπειδὴ ὀλίγος ἔμενε χρόνος μέχρι τῶν ἀρχαιρεσιῶν, μηδεμίαν λάβῃ ἀπόφασιν, ἀλλ' ἐγκαταλίπῃ τῇ διαδόχῳ αὐτῆς τὸ ζήτημα.

Αὗται, κύριοι, ἐν συντόμῳ αἱ ἐργασίαι τῆς Συντακτικῆς ἐπιτροπῆς κατὰ τὴν λήγουσαν συλλογικὴν περίοδον. Δύναταί τις εἰπεῖν ὅτι ἀρκετὰ μὲν πλὴν οὐδὲν δυστυχῶς ἔπραξεν. Τίς ὅμως αὐτὴν διὰ τοῦτο λίθῳ βαλεῖν βουληθήσεται; Μὴ δύναταί τις εἰπεῖν ὅτι παρημέλησεν ὃ ὤφειλε πρᾶξαι; Ἡ μὴ ἔκδοσις τοῦ περιοδικοῦ τοῦ Συλλόγου συγγράμματος οὐχὶ ἐξ ἀμελείας τῆς Συντακτικῆς ἐπιτροπῆς προῆλθεν, ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω δῆλον ἐγένετο, ἀλλ' ἐξ ἀνάγκης. Ἀνάγκαι δὲ καὶ θεοὶ πείθονται. Ὅθεν τὸ καθ' ἡμᾶς φρονοῦντες, ἐν συνειδήσει, ὅτι τὸ καθῆκον ἡμῶν, ὅσον ἔνεστιν, ἐξετελέσαμεν, εὐχόμεθα ὅπως οἱ ἡμέτεροι διάδοχοι, ἐν τῇ αὐτῇ περιστάσει κατὰ τὸν ἐπιόντα ἐνιαυτόν, ἐξαγγείλωσιν ὑμῖν τὴν χαροποιὰν ἀγγελίαν τῆς ἐκδόσεως οὐχὶ ἑνός, οὐχὶ δύω, ἀλλὰ τριῶν τευχῶν.

Ἐν Σταυροδρομίῳ τῇ 28 Ἀπριλίου 1882.

Ἡ Συντακτικὴ ἐπιτροπή.

Θ. ΣΑΛΤΕΛΗΣ, *πρόεδρος*.
Ηρ. ΒΑΣΙΛΑΔΗΣ.
Χρ. ΧΑΤΖΗΧΡΗΣΤΟΥ.
Τ. ΚΑΡΑΘΕΟΔΩΡΗ.
ΑΒΡ. ΜΑΛΙΑΚΑΣ.
Οδ. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, *γραμμ. καὶ εἰσηγητής*.

Μετὰ ταῦτα διαλύεται ἡ συνεδρίασις.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΧΟΒ'.

(Ἔκτακτος).

Τῇ 2/14 Μαΐου 1882.

Προεδρεύοντος τοῦ ἑτέρου τῶν ἀντιπροέδρων

κ. Κ. ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ.

Παρόντων δὲ 28 μελῶν τοῦ Συλλόγου γίγνονται αἱ ἀρχαιρεσίαι. Ἀναδείκνυνται δὲ διὰ

μυστικῆς ψηφοφορίας πρόεδρος, ὁ κ. Κ.Καλλιάδης διὰ ψήφων 20, ἀντιπρόεδροι, οἱ κ.κ. Κ.Ξανθόπουλος (23) καὶ P. Schroeder (16), γενικὸς γραμματεύς, ὁ κ. Τ. Καραθεοδωρῆ παμψηφεί, εἰδικὸς γραμματεύς, ὁ κ. Ὀδ. Ἀνδρεάδης (25), ταμίας, ὁ κ. Ν. Βαμβάκης (23) καὶ βιβλιοφύλαξ, ὁ κ. Β. Λούσης.

Εἶτα κατὰ πρότασιν τοῦ προεδρείου ἐκλέγονται τὰ μέλη τῶν διαρκῶν ἐπιτροπῶν τοῦ Συλλόγου οὕτω·

Τῆς φιλολογικῆς.

Βασιάδης Ἡρ., — Κεραμεὺς Ἀ0. Παπαδόπουλος, — Μαλιάκας Ἀβρ., — Ξανθόπουλος Κ., — Σαλτέλης Θεμ., — Χατζηχρήστου Χρ.

Τῆς Ἐκπαιδευτικῆς.

Ἀριζοκλῆς Ι. Δ., — Βασιάδης Ἡρ., — Γεωργαλᾶς Κ., — Θεοδωρίδης Ἀ0., — Μαλιάκας Ἀβ., — Ξανθόπουλος Κ., — Παπαρρούσης Π., — Παρανίκας Ν., — Σαλτέλης Θ., — Τσιάκας Γ., — Χατζηχρήστου Χρ.

Τῆς ἐπιστημονικῆς.

Ἀριστάρχης Στ., — Γεωργαντόπουλος Ι., — Ἰάλεμος Ὀδ., — Καραβοκυρός Μ., — Καραθεοδωρῆ Τ., — Κωστομύρης Γ., — Λούσης Β., — Μακρῆς Κ., — Ναούμ Α., — Νοννότης Αἰμ., — Σταματιάδης Δ., — Τάγης Α., — Χαρμαντᾶς Δ.

Τῆς ἀρχαιολογικῆς.

Ἀριστάρχης Σ., — Berggren G., — Curtis C. G., — Dorigny Al. Sorlin, — Κεραμεὺς Ἀ0. Π., — Kutschera H., — Mordtmann A., — Mordtmann J., — Νίκολσων Α., — Πασπάτης Α., — Περδικίδης Κ., — Sartoris M., — Schroeder P.

Τῆς Συντακτικῆς.

Ἀριστοκλῆς Ι. Δ., — Βασιάδης Ἡρ., — Ἰάλεμος Ὀδ., — Κεραμεὺς Α. Π., — Χατζηχρήστου Χρ.

Τῆς οἰκονομικῆς.

Βελλογιάννης Μ., — Γκιών Ἰ., — Κοσούδης Θ., — Κούππας Ἰω., — Μαυρογορδάτος Φρ. — Μπλέσσας Ν., — Σαρακιώτης Β.

Ἐπιμελητὴς δὲ τῶν ἀρχαιολογικῶν συλλογῶν ὁ κ. Α. Παπαδόπουλος Κεραμεύς.

Ἐπιμελητὴς τῆς Ὀργανοθήκης ὁ κ. Τηλ. Καραθεοδωρῆ.

Μετὰ ταῦτα διαλύεται ἡ συνεδρίασις.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΧΟΓ'.

(Ἔκτακτος).

Τῇ 11/13 Μαΐου 1882.

Προεδρεύοντος τοῦ ἑτέρου τῶν ἀντιπροέδρων κ. **Κ. ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ.**

Ἀναγνωσθέντων καὶ ἐπικυρωθέντων τῶν πρακτικῶν τῆς ἠγουμένης ἐκτάκτου συνεδριάσεως ὁ προεδρεύων ἀντιπρόεδρος κ. Κ. Ξανθόπουλος ἀναγινώσκει τὴν ἔκθεσιν αὐτοῦ περὶ τῶν δημοσίων διαλέξεων ὡς ἑξῆς·

Κύριοι,

Οἱ ποιησάμενοι κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο διαλέξεις εἰσὶν οἱ ἑξῆς·

Ὁ κύριος Καλλιάδης ποιούμενος συνέχειαν τῶν πρὸ ἐτῶν περὶ γυναικὸς διαλέξεων αὐτοῦ καὶ τὸ ἔτος τοῦτο κατεκήλησεν ἐν τέσσαρσι διαλέξεσι τὸ πολυπληθὲς αὐτοῦ ἀκροατήριον «περὶ τῆς γυναικὸς ἐναντι τοῦ θανάτου», τῆς ψυχικῆς δηλονότι ἀνδρείας αὐτῆς πρὸ τοῦ θανάτου. Καὶ ἐν μὲν τῇ πρώτῃ μετὰ συνόψισιν τῶν πάλαι ῥηθέντων ἀνέπτυξε τὸ θέμα αὐτοῦ διὰ λεπτομεροῦς μονογραφίας ἡρωϊκῶν θυμάτων τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως καὶ δὴ τῶν κατὰ τὴν βασίλισσαν Μαρίαν Ἀντωνίαν, περὶ ἧς εἶπεν ὅτι αὕτη μέχρι τέλους ἀπαθῶς πρὸς τὸν προπηλακίζοντα λαὸν ἀτενίζουσα ἐξέπεμπε μόνας τὰς ἀκολούθους πλήρεις ἀγάπης καὶ οἴκτου λέξεις· «ἀλλοίμονον! τὰ ἐμὰ δεινὰ παύουσι μετ' ὀλίγον, ἀλλὰ τὰ ὑμέτερα μόλις ἀρχίζουσι»· καὶ ταῦτα εἰποῦσα ἀφίκετο ἔνθα πρὸ μικροῦ ἔρρευσε τοῦ συζύγου τὸ αἷμα καὶ ἀνῆλθε στερρῷ ποδὶ τὴν λαιμητόμον, προσευχήθη μετὰ συντριβῆς καρδίας, ἀναβλέψασα εἰς τὸν οὐρανόν, εἶπε τῷ δημίῳ· «σπεύσατε» καὶ ἔκυψε τὴν κεφαλήν.

Ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ διαλέξει τὰ κατὰ τὴν ἀδελφὴν τοῦ βασιλέως Κυρίαν Ἐλισάβετ, εἶτα τὰ κατὰ τὴν Κ. Ρολάνδου, ἀμφοτέρας ἐπιδειξάσας ἀτρόμητον καὶ ἥρεμον ψυχῆς ἦθος, ὅτε ἔμελλον νὰ ὑποστῶσι τὴν καρατομίαν κατὰ τὴν φοβερὰν ἐκείνην ἠθικὴ καταιγίδα καὶ θυελλώδη νύκτα τῆς κοινωνικῆς ἀναστατώσεως ἐν Γαλλίᾳ· ταῦτα γλαφυρῶς ἀφηγησάμενος ἀνέφερε τὰ τῆς Ρολάνδου ἀξιομνημόνευτα ἐκεῖνα· «ὦ ἐλευθερία, πόσα κακουργήματα διαπράττονται ἐν ὀνόματί σου»! ἐκάλεσεν αὐτὴν μεγάλην πολῖτιδα, τὴν καὶ Ῥωμαίαν δικαίως ἐπονομασθεῖσαν.

Ἐν δὲ τῇ τρίτῃ παρέστησε τὰ τῆς Ὀλυμπίας, ὡς αὕτη καὶ ἐν τῇ δίκῃ διετέλεσεν ἀτάραχος καὶ ἐν ὄψει τοῦ θανάτου ὑπὸ δημίου, εἶτα ἀφηγήσατο τὰ κατὰ τὴν Λουκίλην, κατέδειξε πῶς μετὰ τὴν καρατομίαν περιλιμένου συζύγου, ἐστέναζεν ἐπὶ τῷ ἀποχωρισμῷ τοῦ τέκνου καὶ τῆς μητρός, πρὸς ἣν καὶ ἔγραφεν ὅτι βαίνει εἰς ὕπνον ἐν ἠρεμίᾳ τῆς ἀθωότητος, ἀτάραχος ὡς νέα Ἰουλιέττα ἐσφαγιάσθη, αἰσθανομένη ὅτι ἔμελλε νὰ συναντηθῇ μετὰ τοῦ Ῥωμαίου αὐτῆς ἐν τοῖς κόλποις τοῦ Δημιουργοῦ· καὶ τρίτον ἐπραγματεύθη περὶ τῆς Καρλόττας, ἐκτάκτως γεννηοψύχου ἡρωΐδος, ἀπογόνου τοῦ μεγάλου Κορνηλίου· ἐν τῇ τετάρτῃ διαλέξει καὶ τελευταίᾳ ἐξιστορήσας βιογραφικὰς εἰδήσεις ἄλλων γυναικῶν, ἐπίσης μνήμης καὶ θαυμασμοῦ ἀξίων, ἐπέρανε τὸν λόγον διὰ Πλουταρχείου ῥήσεως ὅτι πολλὰ καὶ κοινῇ καὶ ἰδίᾳ γυναιξὶν ἄξια λόγου πέπρακται, καὶ ἰδίας ἀποφάνσεως ὑπὲρ τῆς νῦν θέσεως τῆς γυναικὸς ἐν τῇ κοινωνίᾳ.

Ὁ κύριος Β. Σαρακιώτης τέσσαρας ἐποιήσατο εὐφραδεῖς διαλέξεις «περὶ τῆς νοημοσύνης καὶ καλαισθησίας τῶν ζώων» καὶ ἐν τῇ πρώτῃ διὰ μακρῶν ἀφηγησάμενος τὰ κατὰ τὸ σύστημα τὸ Δαρβίνειον καὶ τὰ τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ τοῦ συστήματος ἀνδρῶν διασήμων, κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα αὐτῶν ὅτι μεταξὺ τοῦ ζώου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου νοὸς ὑπάρχει ἄβυσσος, περὶ ἰδεῶν καὶ ἐννοιῶν καὶ ἐνστίκτου· ἀρξάμενος ἐν τῇ δευτέρᾳ περὶ τῶν ἐντόμων, εἰδικώτερον ὡμίλησε περὶ τῶν μελισσῶν καὶ μυρμήκων. Κατὰ δὲ τὴν τρίτην ἐγένετο λόγος περὶ τῶν ἰχθύων, ἑρπετῶν καὶ πτηνῶν, πολλὰ καὶ λόγου ἄξια ἀφηγησάμενος περὶ τῶν ἰχθύων ἰδίᾳ καὶ τῶν πτηνῶν μάλιστα, περιεργότατα πισωσάμενος τὰ τῆς καλαισθησίας αὐτῶν καὶ τοῦ αἰσθήματος τῶν πελαργῶν πρὸς τοὺς νεοσσούς, καθ' ὃ καὶ τὸν ἄνθρωπον ὑπερβαλλόντων, διὸ καὶ παρὰ μὲν τοῖς Ἕλλησιν ἐθεωρεῖτο τὸ πτηνὸν τοῦτο ὡς τὸ σύμβολον τῆς εὐγνωμοσύνης καὶ υἱϊκῆς εὐσπλαγχνίας, παρὰ δ' Αἰγυπτίοις ἐλατρεύετο ὡς τὸ σύμβολον μητρικῆς στοργῆς καὶ συζυγικῆς πίστεως καὶ ἀφοσιώσεως καὶ ἐπέρανε τὸν λόγον διὰ τῶν τοῦ ψιττακοῦ περιέργων ἰδιοτήτων θυμικῶν. Ἐν δὲ τῇ τετάρτῃ καὶ τελευταίᾳ περιγράψας τὰ κυριώτερα εἴδη τῶν μαστοειδῶν συνεπέρανε τὸν λόγον ὅτι κατὰ τὴν γραμμὴν τῆς ἑνώσεως τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ὕλης ἐνταῦθα ὡς ὑψηλαὶ σπιλάδες ὑψοῦνται μέγα μυστήριον, καὶ ἀκούεται ἡ ἀληθὴς φωνὴ τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφίας·

θέλεις φθάσει μέχρι τοῦ σημείου τούτου ἀλλ' οὐχὶ καὶ πέραν αὐτοῦ.

Ὁ κύριος Ἀριστοκλῆς ἐν δυσὶ διαλέξεσι «περὶ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ» ἀνέπτυξεν ὅτι ἡ δημιουργία πᾶσα συνίσταται ἐκ διαφόρων ἀγαθῶν, καθ' ὅσον τὸ εἶναι αὐτὸ ἐστὶν ἀγαθόν· εἶτα διήρεσεν αὐτὸ εἰς φυσικόν, μεταφυσικὸν καὶ ἠθικόν· καὶ ἐπειδὴ φύσις τοῦ ἀγαθοῦ ἡ τελειότης, ὑπέρτατον ἀγαθὸν ὁ Θεός. Εἶτα ὅτι τὸ ἠθικὸν ἀγαθὸν προϋποτίθησι λογικὸν καὶ ἐλευθερίαν βουλήσεως καὶ ὅτι τὸ ἠθικὸν διὰ τῶν ἕξεων παράγει τὴν ἀρετήν, ὁ ἠθικὸς χαρακτὴρ προκύπτει ἐκ τῆς ἐμμονῆς εἰς τὰς ἠθικὰς τοῦ ἀγαθοῦ ἀρχὰς μετ' ἀγώνων· ἐπάγει δὲ καὶ παραδείγματα. Κατέληξε δὲ ἐν τῇ τελευταίᾳ διαλέξει ὅτι ὁ ἠθικὸς χαρακτὴρ μεγαλύνει τὰ ἄτομα καὶ τὰ ἔθνη.

Ὁ κύριος Βασιάδης ἐποίησε δύο διαλέξεις τὴν μὲν περὶ ἀποθεώσεως τοῦ Ὁμήρου, τὴν δὲ περὶ τοῦ συμπλέγματος τοῦ Λακοκόοντος. Ἐν τῇ πρώτῃ παρέστησε τὴν γενικὴν ἰδέαν τοῦ ζωγράφου Ingres, ζηλωτοῦ τοῦ Ῥαφαήλ, τὴν ἀποθέωσιν τοῦ Ὁμήρου, δι' ἧς ὁ ζωγράφος παρέστησεν ἐπιτυχῶς τὴν μεγάλην ἐπιρροὴν τοῦ ἑλλ. πολιτισμοῦ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ὁμήρου, ὅπερ εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ πηγὴ αὐτοῦ, ὁ ὠκεανὸς ἐξ οὗ ἡ ἑλλ. ποίησις, ἡ φιλοσοφία, ἡ ἐπιστήμη, αἱ τέχναι καὶ ἑπομένως καὶ ὁ εὐρωπαϊκὸς πολιτισμός, διὸ καὶ ὁ ζωγράφος συμπαρέλαβε καὶ τοὺς τῶν Ῥωμαίων καὶ τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν νεωτέρων ἐθνῶν ποιητάς, φιλοσόφους καὶ καλλιτέχνας. Εἶτα ἀνέπτυξε τὰς ἐν τῇ ἀνηρτημένῃ ἐν τῷ Συλλόγῳ εἰκόνι παραστάσεις τῶν προσώπων ἀπὸ τοῦ ἐπὶ θρόνου καθημένου Ὁμήρου ἀρξάμενος καὶ κατέληξεν εἰς ἕνθουν προτροπὴν ἡμῶν τῶν νῦν ζώντων ἀπογόνων ἐκείνων τῶν πολλῷ κατὰ μείζονα λόγον ὀφειλόντων καλλιεργεῖν καὶ δὴ λατρεύειν τὰ ἑλλην. γράμματα. Ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ διαλέξει ἐξιστόρησε τὰ περὶ τοῦ συμπλέγματος τοῦ Λακοκόοντος καὶ τὴν θεωρίαν περὶ τῶν ὁρίων τῆς ποιήσεως καὶ τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν, εἶτα ἐν συντόμῳ τὰ τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, ἥτις ἐπὶ Φειδίου ἔλαβε τὴν τελειότητα αὐτῆς, ὅστις ἐπέχει καὶ ἐπὶ τοῦ προσώπου τὴν αὐτὴν ἁρμονίαν τῆς ἰδέας καὶ τῆς μορφῆς ἐκφράζων τὸ ἠθικὸν μεγαλεῖον ἐν τῇ ἠρεμίᾳ· μεθ' ὃ ἐπῆλθεν ἡ ἔκφρασις τοῦ πάθους καὶ τῆς συγκινήσεως διὰ τοῦ Πραξιτέλους καὶ Λυσίππου.

Μετὰ ταῦτα μετέβη εἰς τὸ σύμπλεγμα, ἐν ᾧ παρατηρεῖται ἐξαισία ἡ συμμετρία καὶ αἱ κινήσεις τῆς ἀντιθέσεως καὶ βαθμιαίας προαγωγῆς, φυσικῆς καὶ ἠθικῆς λύπης, πάλης καὶ ὑπο-

χωρήσεως, ἐνεργείας καὶ παθήσεως· κατέληξε δὲ δι' ἀφηγήσεως καὶ συγκρίσεως αὐτοῦ πρὸς τὸ νεωστὶ εὑρεθὲν ἐν Περγάμῳ ἄγαλμα καὶ μετενεχθὲν εἰς Βερολῖνον, ὅπερ παρίστησιν ἐν γιγαντομαχίᾳ τοῦ Διὸς τὴν Ἀθηνᾶν μαχομένην, κατέναντι τοῦ Διός, λίαν σπουδαίας ποιήσας ἐπὶ τούτων παρατηρήσεις.

Ἡ κυρία Dussap, ἀρμενὶς λογία, διελέξατο γαλλιστὶ «περὶ τῆς προόδου ἐν γένει καὶ ἰδίᾳ παρὰ τοῖς Ἀρμενίοις», ἐκτιθεῖσα τὴν διανοητικὴν κατάστασιν αὐτῶν κατὰ τὸν τέταρτον καὶ πέμπτον μ. Χ. αἰῶνα καὶ τὴν ἐπ' αὐτῶν ἐπιρροὴν τοῦ ἑλληνισμοῦ· εἶτα ἔρθασεν εἰς τὴν σύγχρονον ἐποχήν, καθ' ἣν ἐξιστόρησε τὰς πνευματικὰς ἐργασίας τῶν ἐν Ρωσσίᾳ, Εὐρώπῃ καὶ Τουρκίᾳ Ἀρμενίων. Τὸ ἐν Βενετίᾳ Μοναστήριον τοῦ Ἁγ. Λ. τῶν Μεκιταριστῶν ὑπάρχει τὸ κέντρον τῶν φιλολογικῶν αὐτῶν σπουδῶν, οὗ τὰ μέλη ἐδημοσίευσαν διάφορα συγγράμματα λόγου ἄξια, μεταφράσεις ἐκ λατινικῶν, ἑλληνικῶν, ἀγγλικῶν, γερμανικῶν καὶ γαλλικῶν συγγραμμάτων. Εἶτα ὑπέμνησε τὰ ἐν Ρωσσίᾳ ἐκτελεσθέντα ἔργα. Ἀκολούθως ἀφικομένη εἰς τὰ κατὰ τὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ γυναικείου φύλου, θερμῶς συνέστησε τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ· ῥίψασα δὲ καὶ ἓν βλέμμα ἐπὶ τῆς διανοητικῆς καταστάσεως τῶν ἐν Τουρκίᾳ Ἀρμενίων, παρετήρησεν ὅτι ἡ παρ' αὐτοῖς πρόοδος ὀφείλεται τῇ προστασίᾳ τῆς Α. Μ. τοῦ Σουλτάνου καὶ τοῖς φιλομούσοις αἰσθήμασι τοῦ πατριάρχου τῶν Ἀρμενίων, ἐκφράσασα ἐπὶ τέλους ζωηροτάτας συμπαθείας πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος.

Περὶ καλλιτεχνίας ἐποιήσατο διάλεξιν ἡ κ. Καλλιόπη Κεχαγιᾶ, εὐφραδῶς πάνυ καὶ ἐν ἐκτάσει διεξελθοῦσα ἐνώπιον πολυπληθοῦς ἀκροατηρίου τὰ κατὰ τὰς καλὰς τέχνας καὶ τὴν ἰδέαν τοῦ καλοῦ.

Ἐπιστημονικὰς διαλέξεις ἐποιήσαντο οἱ ἰατροὶ κ. κ. Λούσης καὶ Ζέφος· ὁ μὲν «περὶ πυρετοῦ τοῦ ἑλώδους ἐν Κων/πόλει, ἰδίας ἐρεύνας ἐπὶ τούτου ἀνακοινωσάμενος τοῖς ἀκροαταῖς· κατέδειξε τὸ μέγεθος τοῦ κακοῦ καὶ ὅτι τοῦτο χάρις τῇ ἐπιστήμῃ νῦν βαθμηδὸν ἐκλείπει, διὰ στατιστικῶν κυρώσεων τοῦ λεγομένου. Εἶτα περὶ τῶν αἰτίων τῶν μολυσμάτων, διαστείλας αὐτὰ εἰς *miasmatikà* καὶ *kollētikí*, καὶ ὅτι ὁ διαλείπων πυρετὸς εἶναι τὸ κυρίως μιασματικὸν νόσημα, οὐδόλως δὲ κολλητικόν· παρέστησεν εἶτα τὰ αἴτια τοῦ μολύσματος τούτου, ὅπερ ἴσως οὐχ ἁρμοδίως καὶ ἑλώδης καλεῖται πυρετός. Τέλος ἐρευνῶνται τὰ τῆς νόσου ὡς πρὸς τὴν ἡμετέραν πόλιν, τὸ Βυζάντιον, καὶ τὰ περὶ ζ κατὰ τὸ κλίμα καὶ τὰς ἄλλας αἰτίας, τὰ τῆς γενέσεως, διαδόσεως καὶ ἐκτάσεως τῆς νόσου. Ἐν τέλει παραβάλλονται καὶ τινα χωρία τοῦ Ἱπποκράτους. Ὁ δὲ κ. Ζέφος λίαν ἐπιστημονικῶς ἀνέπτυξε τὰ τῆς φθίσεως, τὰ διάφορα αἴτια καὶ τὴν ἰδιότητα ταύτης καὶ τὰς διαφόρους τῶν ἐπιστημόνων θεωρίας καὶ τὰς ἰδίας αὐτοῦ παρατηρήσεις.

Ὁ κ. Ἀν. Γάγης, ἐν συμμέτρῳ λόγῳ, ὡμίλησε περὶ ἡφαιστείων τὰ δέοντα, ἄλλα τε καὶ τὴν ἐκ τῆς ἐπιστήμης θεωρίαν.

Τελευταῖον δὲ ὁ κ. Ἀνδρέας Σπαθάρης, ἐν δυσὶ διαλέξεσι, μετὰ τῆς γνωστῆς αὐτοῦ εὐκρινείας καὶ εὐφραδείας ἅμα καὶ σαφηνείας, ἀνύψωσε τὸ ἀκροατήριον αὐτοῦ εἰς τὰ ἐν τῷ οὐρανῷ γινόμενα καὶ ἰδίᾳ ἐν τῷ πλανητικῷ ἡμῶν συσχήματι τὰ περὶ διατυπούντων ἀστέρων, οὓς εἰς βολίδας καὶ ἀερολίθους διήρεσε, καὶ ὅλον κόσμον ἄγνωστον τοῖς πολλοῖς εἰς γνωστὸν ἐποίησε.

Κ. ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, *ἀντιπρόεδρος.*

Εἶτα ὁ κ. **Γ. Καραθεοδωρῆ**, γενικὸς γραμματεύς, ἀναγινώσκει τὴν ἔκθεσιν τῆς ἀλληλογραφίας οὕτω·

Κύριοι,

Ὁ ὁλικὸς ἀριθμὸς τῶν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο μετὰ τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου ἀνταλλαγεισῶν ἐπιστολῶν καὶ ἐγγράφων ὡς ἐκ τοῦ πρωτοκόλλου ἐξάγεται, ἀναβαίνει εἰς πεντακοσίας, ἐξ ὧν 260 εἰσελθοῦσαι, καὶ 240 ἐξελθοῦσαι ἐπιστολαὶ καὶ ἄλλα ἔγγραφα.

Ἐκ τῶν εἰσελθουσῶν ἐπιστολῶν αἱ μὲν ἀγγέλλουσι τὴν σύστασιν νέων σωματείων, οἷον τῆς ἐνταῦθα Τυπογραφικῆς Ἀδελφότητος, τῆς ἐν Ἀχῆ-Τσελεπῇ Φιλανθρωπικῆς Ἀδελφότητος, τοῦ ἐνταῦθα Ἑλλ. Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου, τῆς ἐν Πραβίῳ τῆς Μακεδονίας Φιλεκπαιδευτικῆς Ἀδελφότητος *Προοίας*, τοῦ ἐν Κλεισούρᾳ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου, τῆς ἐν Ἑλλησπόντῳ Τρωϊκῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἀδελφότητος *Ὁμοιοίας*.

Αἱ δὲ ἐξαιτοῦνται τὴν ἀρωγὴν τοῦ Συλλόγου, οἷαι ἡ Κοινότης Κρήνης, ἡ τοσαῦτα παθοῦσα ἐκ τοῦ τελευταίου σεισμοῦ, ἡ Φιλοπρόοδος Ἀδελφότης ἐν Δεμίρ-Ἰσσάρ, ἡ ἐν Τεκφοὺρ-Σεραίῳ Ἀδελφότης *Ὁμόνοια*, ἡ ἐν Βατοὺμ Ἑλληνικὴ Κοινότης, ἡ τῆς Ἐρζιγκιάνης Ἑλληνικὴ Κοινότης, ἡ ἐν Ἄργυνι τῆς Μεσοποταμίας Ἑλληνικὴ Κοινότης κτλ.

Ἕτεραι ἐπιστολαὶ συνοδεύουσι προσφορὰς συγγραμμάτων γενομένας ὑπὸ μελῶν τοῦ Συλλόγου ἢ ὑπὸ Σωματείων περὶ ὧν ἐν τῇ ἐκθέσει τοῦ κ. Βιβλιοφύλακος ἤκουσεν ὁ Σύλλογος, ἡ προσφορὰς χρηματικάς, ἐν αἷς ἡ τοῦ κ. Χρηστάκη ἐφέντη Ζωγράφου, ὅστις καίτοι μακρὰν τῆς Κωνσταντινουπόλεως διατελῶν, πάντοτε μεριμνᾷ ὑπὲρ τοῦ Συλλόγου καὶ διὰ φιλοφρονητικωτάτων ἐπιστολῶν προσήνεγκε καὶ ἑφέτος εἰς τὸν Σύλλογον, ἐκτὸς τῶν 100 λιρῶν τῶν προωρισμένων διὰ τὸ Ζωγράφειον διαγώνισμα, ἄλλας 150 διὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ ΙΔ' τόμου τοῦ περιοδικοῦ, ὅστις μέλλει νὰ περιέχῃ πλείστην ὅσην ὕλην ζώντων μνημείων τῆς ἑλλ. γλώσσης. Καὶ ἡ ἐνταῦθα Φιλανθρωπικὴ καὶ Φιλεκπαιδευτικὴ Ἀδελφότης, δι' ἐπιστολῆς ὑπὸ ἀδελφικῶν αἰσθημάτων ἐμπνευσθείσης, ἀγγέλλει τὴν προσφορὰν 100 ὀθωμ. λιρῶν ἐπιφυλαττομένη γενναιοτέρα ν' ἀναφανῇ εἰς τοὔπισθεν. Μετ' εὐχαριστηρίων ἀπεδέχθη ὁ Σύλλογος ἁπάσας τὰς προσφορὰς ταύτας.

Διάφορα ἀντικείμενα ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς ἀνταλλαγὴν ἐπιστολῶν, οἷον τὸ ζήτημα τοῦ χάρτου τῶν Χερσαίων τειχῶν, διὰ τὸ ὁποῖον δυστυχῶς, ἄνευ ἀποτελέσματος, δεκαπέντε περίπου ἐπιστολαὶ ἐξῆλθον τοῦ γραφείου. Ἐπίσης διὰ καθυστερούσας συνδρομὰς ἐστάλησαν ἐγκύκλιοι ἀπανταχοῦ, ὅπου εὑρίσκονται τακτικὰ μέλη τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου, μετὰ μερικῆς ἐπιτυχίας, ὡς ἐκ τῆς τοῦ κ. ταμίου ἐκθέσεως καταφαίνεται. Αἱ ἐγκύκλιοι αὗται ἐπήνεγκαν καὶ τὴν δήλωσιν παραιτήσεως μελῶν τινων, οἷον τῶν ἐν Ἀϊδινίῳ δαμενόντων κ. κ. Ἀποστόλου Χ. Ἀθανασίου, Ἀθηνοδ. Ἀποζολίδου, Ι. Νεοκλ. Ῥοδοκανάκη, τοῦ ἐν Ῥώμῃ πρεσβευτοῦ τῆς Ἑλλάδος κ. Δ. Ῥαζῆ καὶ ἄλλων τινῶν.

Ἕτεραι ἐπιστολαὶ ἐστάλησαν εἰς διαφόρους ἐκ τῶν πλουσίων ὁμογενῶν ἐξαιτούμεναι ἐκτάκτους συνδρομὰς ὑπὲρ τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μὴ τυχοῦσαι ἀπαντήσεως· ἐζητήθησαν ἐπίσης, ἀλλὰ καὶ τοῦτο εἰς μάτην, αἱ ὑπό τινων ὁμογενῶν ὑποσχεθεῖσαι ἄλλοτε ἐτήσιαι ὑπὲρ τῶν ἀπόρων σχολείων συνδρομαί.

Ἐγράφησαν ἐπίσης ἐπιστολαὶ καὶ εἰς τοὺς διευθυντὰς ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν, ἀποστελλομένων τῷ ἡμετέρῳ Συλλόγῳ, μετὰ τῆς παρακλήσεως ὅπως συμπληρώσωσι τοὺς ἐλλείποντας ἀριθμοὺς αὐτῶν, καὶ οὕτως ἀποκτήσωμεν σειρὰς τῶν ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν τούτων. Μέχρι τοῦδε ἀπήντησαν πάνυ εὐγενῶς αἱ διευθύνσεις τοῦ *Νεολόγου*, τοῦ *Ἀνατολικοῦ Ἀστέρος*, τοῦ *Λεῶνος* καὶ τῆς ἐν Κύπρῳ *Ἀληθείας*, συμπληρώσασαι τὰ ἐλλείποντα.

Δὲν μνημονεύω ἐνταῦθα συντομίας χάριν ἄλλας διαφόρου ὕλης ἐπιστολάς, ἤτοι ἐπιστολὰς συνοδευούσας διπλώματα νέων μελῶν, προσκλητήρια διαφόρων σωματείων ἐπὶ ταῖς ἐπετείοις ἑορταῖς, ἐπιστολὰς ἀφορώσας εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Συλλόγου, ἐπιστολὰς συνοδευούσας ἔργα πρὸς κρίσιν κτλ.

Ὁμολογουμένως, Κύριοι, ἡ ἀλληλογραφία σωματείου τινὸς παρισᾷ, οὕτως εἰπεῖν, τὸ βαρόμετρον, ἐξ οὗ καταφαίνεται ἡ ἐν γένει ἐκπλήρωσις τῶν τῷ σωματείῳ τούτῳ ἐπιβαλλομένων καθηκόντων, καὶ ἡ δι' αὐτῆς ἐξάπλωσις καὶ εὔφημος μνεία αὐτοῦ ἐν τῷ πεπολιτισμένῳ κόσμῳ. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνταλλασσομένων ἐγγράφων, τὰ ἄτομα ἢ τὰ σωματεῖα μεθ' ὧν ἀνταλλάσσονται ταῦτα, εἰσὶν αἱ ἐνδείξεις τῆς ἀτμοσφαιρικῆς καταστάσεως, αἰθρίας, θυελλώδους ἢ μεταβλητικῆς.

Δὲν δύναμαι νὰ εἴπω ὅτι τὸ βαρόμετρον τοῦτο δεικνύει δι' ἡμᾶς ἑφέτος παντελῆ αἰθρίαν.

Ἐκ τῶν ἀνταλλαχθεισῶν ὅμως ἐπιστολῶν καὶ ἐγγράφων καταφαίνεται ὅτι ὁ ἡμέτερος Σύλλογος καὶ ὑπόληψιν χαίρει οὐκ ὀλίγην παρὰ τοῖς ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ λογίοις καὶ τῶν συμπαθειῶν ἐν γένει ἁπάντων τῶν ὅπως δήποτε μετ' αὐτοῦ σχετιζομένων ἀπολαύει. Ἀρκεῖ πρὸς τοῦτο ν' ἀναγνώσῃ τις τὰς λίαν φιλοφρονητικὰς ἐπιστολὰς διαφόρων γάλλων, ἄγγλων, γερμανῶν, ἑλλήνων κλπ. λογίων, τὰς εἰς τὰ ἡμέτερα ἀρχεῖα ἑφέτος καταταχθείσας, τὰς τῶν διαφόρων σωματείων καὶ ἐκπαιδευτικῶν καταστημάτων τῆς ἡμετέρας Ἀνατολῆς, ἅτινα, εἰσέτι τὸν ἡμέτερον Σύλλογον ὡς τροφοδότην πατέρα θεωροῦντα, ἐκτιθέασι τὰ ἑαυτῶν, καὶ μεθ' ἱκετευτικοῦ βλέμματος πρὸς αὐτὸν ἀποβλέπουσι, τὰς ἀποστολὰς ἐπιγραφῶν, ἐκθέσεων, ἔργων πρὸς κρίσιν κτλ. Τῶν γενικῶν τούτων ἐκδηλώσεων συμπαθείας καὶ ἐπαξίας ἐκτιμήσεως, ἐξαίρεσιν ποιοῦσι δυστυχῶς ἑφέτος, ἐκτὸς ὀλίγων, οἱ ὁμογενεῖς ὁπαδοὶ τοῦ ἐμπολαίου Ἑρμοῦ, οἱ ἄλλως, ὁμολογουμένως, τὴν διανοητικὴν κίνησιν τοῦ ἡμετέρου ἔθνους πολυτρόπως ζωογονοῦντες. Ὡς ἐκ τούτου ἐν ταῖς εἰς τὰς διαφόρους αἰτήσεις τῶν ἄνω μνημονευθέντων Σωματείων καὶ Κοινοτήτων ἀπαντήσεσιν αὐτοῦ, ὁ ἡμέτερος Σύλλογος, καίτοι λυπούμενος καὶ ὑπὸ συμπαθείας ὑπὲρ αὐτῶν κινούμενος, μόνον εὐχὰς ἠδύνατο νὰ ἐκφράσῃ οὐδεμίαν δὲ πραγματικὴν ἐπικουρίαν νὰ χορηγήσῃ ἢ τοὐλάχιστον νὰ ὑποσχεθῇ. Ἂς ἐλπίσωμεν ὅτι ἐν τῷ μέλλοντι ἡ ἐπιστολογραφία ἡ ἀφορῶσα εἰς τὸν κλάδον τοῦτον τῆς ἐνεργείας τοῦ Συλλόγου

ἀναπτυχθήσεται δεόντως διὰ τῆς ἀποτίσεως τῶν καθυστερουσῶν ἄνω μνημονευθεισῶν ὑπὲρ τῶν ἀπόρων Σχολείων συνδρομῶν.

Ἡ ἀποστολὴ τοῦ Π" τόμου τοῦ ἡμετέρου Περιοδικοῦ μετὰ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ αὐτοῦ παραρτήματος εἰς τὰ ἐκτὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπίτιμα καὶ ἀντεπιστέλλοντα μέλη τοῦ Συλλόγου ἐπήνεγκε σειρὰν ἐπιστολῶν κολακευτικωτάτων δι' αὐτὸν καὶ ἐμφαινουσῶν ὁποία ἦθελεν εἶσθαι ἡ θέσις τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου ἐν τῷ ἐξωτερικῷ, ἐὰν τὸ ἡμέτερον Περιοδικὸν τακτικῶς ἐξεδίδοτο, διενέμετο εἰς ἅπαντα τὰ μέλη καὶ ἀντηλλάσσετο μεθ' ἁπασῶν τῶν Ἐφημερίδων ἢ Περιοδικῶν καὶ μετὰ τῶν δημοσιεύσεων ἁπάντων τῶν ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ Σωματείων καὶ Πανεπιστημίων.

Ἐκτὸς τούτου ἡ τακτικὴ δημοσίευσις τοῦ Περιοδικοῦ δύναται νὰ γείνῃ αἰτία καὶ χρηματικῆς ὠφελείας δι' ἡμᾶς· ἀρκεῖ νὰ μνημονεύσω τῆς μετὰ τῶν κ. κ. Lorentz καὶ Keil συμβάσεως τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου δι' ἧς προῆλθον πρὸς τὸ παρὸν ἀσήμαντοι μέν τινες ὠφέλειαι δι' αὐτόν, ἀλλ' ἥτις ὑπισχνεῖται διὰ τὸ μέλλον σπουδαῖα ἀποτελέσματα. Οἱ κ.κ. Lorentz καὶ Keil ἐνδιαφερόμενοι ἰδίως εἰς τὰ ἐν Ἀνατολῇ δημοσιευόμενα πράττουσι πᾶν τὸ ἐφ' ἑαυτοῖς πρὸς διάδοσιν τοῦ ἡμετέρου Περιοδικοῦ, ἐπὶ τούτῳ δὲ ἐξέδωκαν ἰδίαις δαπάναις, ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί, κατάλογον τῶν ἐν τῇ σειρᾷ τοῦ ἡμετέρου περιοδικοῦ περιεχομένων ἀναγνωσμάτων, ἐκθέσεων κτλ., ὃν καὶ διένειμαν εἰς πλεῖστα βιβλιοπωλεῖα, Πανεπιστήμια καὶ ἐπιστημονικὰ Σωματεῖα, τῆς τε Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς καὶ αὐτῆς ἀκόμη τῆς Αὐστραλίας. Αἱ ἐνέργειαι τῶν κυρίων τούτων εἰσὶ παντὸς ἐπαίνου ἄξιαι, θέλουσι δὲ διττῶς ὠφελήσει τὸν ἡμέτερον Σύλλογον. Ἀλλὰ πρὸς πλήρη ἐπιτυχίαν ἀπαιτεῖται ἡ τακτικὴ ἔκδοσις τοῦ Περιοδικοῦ ἐν ὡρισμένῃ ἐποχῇ τοῦ ἔτους.

Τοιαῦται, κύριοι, ἐν συνόψει αἱ τοῦ γραφείου ἐργασίαι, ἐξ ὧν ὅμως καταφαίνεται ὅτι πολλὰ εἰσέτι ὑπολείπονται εἰς τοὺς ἡμετέρους διαδόχους ὅπως ἀναπτύξωσιν αὐτήν, ὡς πρέπει, ἀναπτυσσομένου ἐνταὐτῷ ὑγιῶς καὶ ἅπαντος τοῦ τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου ὀργανισμοῦ.

Περαίνων, κύριοι, καθῆκόν μου θεωρῶ ἵν' ἀνομολογήσω ὑμῖν τὸν ζῆλον μεθ' οὗ ὁ κ. Γ. Παπᾶς ἐξετέλεσε τὰς ἀνατεθείσας αὐτῷ κοπιώδεις ἐργασίας μάλιστα τὰς ἀφορώσας τὴν νέαν κατάταξιν τῶν ἀρχείων.

Καὶ ὁ κ. Κατσαΐτης μετ' εὐσυνειδησίας ἐξετέλεσε τὰς δοθείσας αὐτῷ ὁδηγίας πρὸς τὴν ρησιν τοῦ Ἀναγνωστηρίου ὡς καὶ τὰ λοιπὰ αὐτοῦ εἰς τὸ γραφεῖον ἀναγόμενα καθήκοντα.

Ἐν Κωνσταντινουπόλει τῇ 7/19 Μαΐου 1882

Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς

Τ. ΚΑΡΑΘΕΟΔΩΡΗ.

Εἶτα ὁ κ. **Θ. Ἀνδρεάδης**, εἰδικὸς γραμματεύς, ἀναγινώσκει τὴν περιληπτικὴν ἔκθεσιν τῶν ἐργασιῶν τοῦ προεδρείου καὶ τοῦ Συλλόγου κατὰ τὴν λήξασαν περίοδον οὕτω·

Κύριοι,

Ὀφείλων κατὰ τὰ κεκανονισμένα ἀφηγήσασθαι κατὰ τὴν ἑσπέραν ταύτην τὰς κατὰ τὴν λήξασαν συλλογικὴν περίοδον ἐργασίας τοῦ Συλλόγου, τὰς μὴ περιληφθείσας εἴτε ἐν ταῖς ἐκθέσεσι τῶν ἐπιτροπῶν εἴτε ἐν ταῖς τῶν ἐμῶν συναδέλφων, ἀξιοτίμων κοσμητόρων, φανερὸν ποιοῦμαι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ὅτι οὐ μόνον διότι ὁ κανονισμὸς διακελεύεται, βραχὺς ἔσομαι, ἀλλὰ καὶ διότι εἴπερ ἐβουλόμην τοὐναντίον πρᾶξαι ἐπὶ πολὺν χρόνον ὑμᾶς τηρήσω ἀκροωμένους ταὺς ἐμοὺς ἀτέχνους λόγους, τῶν ἀφηγηθησομένων πραγμάτων πολλῶν ὄντων. Σπεύδων δὲ πρὸς τὸ ἔργον πέπεισμαι ὅτι τεύξομαι καὶ αὖθις τῆς πολυτίμου δι' ἐμὲ ἐπιεικείας ὑμῶν καὶ προσοχῆς.

Ὡς οὐ λανθάνει ὑμᾶς, ἐπιβέβληταί μοι ποιήσασθαι ἔκθεσιν τῶν τῆς παρούσης περιόδου ἐργασιῶν τοῦ τε προεδρείου καὶ τοῦ Συλλόγου, δηλ. τῶν ἐν ταῖς γενικαῖς συνεδριάσεσι γενομένων. Εἰ καὶ δὲ αἱ ἐργασίαι τῶν δύο τούτων ἀρχῶν πυκνῶς ἀραρυῖαι, ποιήσομαι ὅμως περὶ τούτων χωρὶς τὸν λόγον. Καὶ πρῶτον

Περὶ προεδρείου.

Τὸ προεδρεῖον ἀφ' ἀναλαβὸν τὴν ἀρχὴν περὶ πολλῶν ἤρξατο μεριμνᾶν καὶ σκέπτεσθαι. Κατὰ τὰς δέκα δ' αὐτοῦ συνεδριάσεις, ἃς καθ' ἅπασαν τὴν περίοδον ἐποιήσατο ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ ἐρι τίμου ἡμῶν προέδρου, οὐδὲν ἄλλο ἔπραξεν ἢ βουλεύεσθαι περὶ τῶν τῷ Συλλόγῳ συμφερόντων. Οὕτω τὸ προεδρεῖον γινῶσκον ὅτι δεῖ δεῖ χρημάτων καὶ ἄνευ τούτων οὐδέν ἐστι γενέσθαι τῶν δεόντων, καὶ ὅτι δεῖ τοὺς ὀρθῶς ἀρχῇ χρωμένους οὐκ ἀκολουθεῖν τοῖς πράγμασιν, ἀλλ' αὐτοὺς ἔμπροσθεν εἶναι τῶν πραγμάτων, ἐμερίμνησε πρῶτον περὶ τῆς οἰκονομικῆς θέσεως τοῦ Συλλόγου καὶ περὶ τῆς βελτιώσεως αὐτῆς. Πρὸς τοῦτο δὲ α') ἀπηύθυνεν ἐπιστολὰς πρὸς δικαφόρους ὁμογενεῖς, τὴν ἀρωγὴν αὐτῶν ἐπικαλούμενον, φρονοῦν, ἐρειδόμενον ἐπὶ τῆς ἀείποτε ἐκδηλωθείσης παρ' αὐτῶν ἀγάπης τῷ Συλλόγῳ, ὅτι εἰσακούσονται καὶ αὖθις τὴν φωνὴν τοῦ Συλλόγου· β') ὥρισεν ἰδίους ἀντιπροσώπους ἐν πόλεσιν ἐν αἷς μέλη τοῦ Συλλόγου ὑπάρχουσι, πρὸς εἰσπραξιν τῶν καθυστερουσῶν παρ' αὐτῶν τακτικῶν ἐτησίων συνδρομῶν καὶ πρὸς συλλογὴν ἐκτάκτων συνδρομῶν. Οἱ ὁρισθέντες δέ εἰσιν οἱ κ. κ. Κ. Καραπάνος, ἐν Ἀθήναις, ὁ Π. Μητροπολίτης Ἀδριανουπόλεως κ. Νεόφυτος, ἐν Ἀδριανουπόλει, Ν. Ροδοκανάκης ἐν Ἀϊδινίῳ, Κ. Σκλάβος, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, Δ. Μαυρογένης, ἐν Βομβάῃ, Εὐστ. Ἰωαννίδης ἰατρός, ἐν Βώλῳ, Ἰωάννης Τέτσης, ἐν Γαλαζίῳ, ὁ Π. Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης κ. Καλλίνικος, ἐν Θεσσαλονίκῃ, Ἀλεξανδρίδης ἐν Ἰσμαΐλίῳ, ὁ Π. Μητροπολίτης Ἰωαννίνων κύριος Σωφρόνιος, ἐν Ἰωαννίνοις, Ι. Ν. Βαλέττας, ἐν Λονδίνῳ, Δ. Βερναρδάκης, ἐν Μιτυλήνῃ, Ἐλευθ. Ραφαήλ, ἐν Ὀδησσῷ, Γ. Χασιώτης, ἐν Παρισίοις, Π. Ἀθηνογένης, ἐν Σμύρνῃ, Ἀδελφοὶ Ζίφου, ἐν Ῥουστσοῦκ, Ν. Στρουμπούλης, ἐν Κίῳ, Βρ. Δελλαπόρτας, ἐν Ταϊγανίῳ, Μ. Γκιουμουτζκερδάνης, ἐν Φιλιππουπόλει, Θ. Λιβαδᾶς, ἐν Βιέννῃ, Α. Βυζάντιος, ἐν Τεργέστῃ καὶ Γ. Δεστούνης, ἐν Πετρουπόλει.

Αἱ πράξεις αὗται τοῦ προεδρείου, εἰ μὴ καθόλου, ἐπέτυχον, διότι ἐκ τούτων εἰσῆλθον εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ Συλλόγου Λ. Τ. 324,47, ἐξ ἐκτάκτων συνδρομῶν γενομένων ὑπὸ τῶνδε·

Ὑπὸ τοῦ φιλογενεστάτου μεγάλου τοῦ Συλλόγου εὐεργέτου Ἐξ. Χρηστάκη ἐφένδη Ζωγράφου πρὸς δημοσίευσιν γλωσσικῆς ὕλης τοῦ Ζωγραφείου διαγωνίσματος . . . . Λ.Τ. 150.

Ὑπὸ τῆς ἐνταῦθα Ἐκπαιδ. καὶ Φιλανθρωπικῆς Ἀδελφότητος. » » 100.

Ὑπὸ τοῦ κ. Ι. Σισμάνογλου. » » 50.

Ὑπὸ τοῦ κ. Δ. Ταμβάκου. . » » 20.

Ὑπὸ τοῦ κ. Κ. Καραπάνου φράγκα 100 . . . . . » » 04.47.

Ἤτοι τὸ ὅλον Λ. Τ. 324.47.

Ἐνταῦθα δέ, ἔτους λόγου ὄντος περὶ ἐκτάκτων συνδρομῶν, μετὰ συγκινήσεως ἀναφέρω καὶ τὴν τοῦ εὐγενοῦς καὶ φιλέλληνος γαλάτου, τοῦ γνωστοῦ G. d'Eichthal, αὐθόρμητον προσφορὰν ἐκ φρ. 200 ὑπὲρ τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου. Ἡ πρᾶξις αὕτη τοῦ εὐγενοῦς φιλέλληνος ἀποδείκνυσι τὴν πρὸς τὸν Σύλλογον ἡμῶν ἀγάπην αὐτοῦ καὶ τὴν ἐκτίμησιν αὐτοῦ πρὸς τὰ ἔργα τοῦ Συλλόγου· παρέχει δέ τισιν ἀδιαφόρως πρὸς τὰ ἡμέτερα ἔργα ἔχουσι λαμπρὸν μάθημα. Ὁ Σύλλογος ἐν καιρῷ ἔσπευσεν ἐκφράσαι τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτοῦ τῷ εὐγενεῖ ἀνδρί.

Τοιοῦτον τὸ ἀποτέλεσμα, εὐχάριστον, τῆς ἑτέρας τῶν ἐνεργειῶν τοῦ προεδρείου. Ἀλλὰ καὶ τῆς ἑτέρας ὡσαύτως ἀγαθὸν ἦν, ὡς δῆλον ἐγένετο ἐκ τῆς ἐκθέσεως τοῦ κ. Ταμίου, διότι οὐκ ὀλίγαι συνδρομαὶ καθυστεροῦσαι εἰσεπράχθησαν.

Ἕτερον ζήτημα περὶ ὃ ἠσχολήθη τὸ προεδρεῖον ἐν ταῖς εἰδικαῖς αὐτοῦ συνεδριάσεσίν ἐστι τὸ τοῦ χάρτου τῶν Χερσαίων τειχῶν Κωνσταντινουπόλεως τοῦ παρασκευασθέντος ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς, καὶ δι' ὃν ὁ Σύλλογος ἐδαπάνησεν ὑπερδιακοσίας λίρας. Οἱ παρακολουθήσαντες τακτικῶς τὰς συνεδριάσεις τοῦ Συλλόγου γινώσκουσιν, ὅτι οὗτος ἐν ἐκτάκτῳ συνεδριάσει μετὰ μακρὰν συζήτησιν, καθ' ἣν ἐξητάσθη λεπτομερῶς ἡ πρᾶξις τοῦ κ. Γ. Δημητριάδου, μέλους τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς, δημοσιεύσαντος ὡς ἴδιον αὐτοῦ τὸν χάρτην καὶ κατακρατήσαντος τὸ πρωτότυπον, ὃ τοσούτῳ δαπάνῃ ἐκτήσατο ὁ Σύλλογος, καὶ δι' ὃ πλεῖστα τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς ὑτῃρὰ μέλη εἰργάσθησαν, ἔγνω ὅπως καταδιώξῃ τὸν κ. Γ. Δημητριάδην δικαστικῶς ἐπὶ σφετερισμῷ ξένης ἰδιοκτησίας. Τὸ προεδρεῖον ἐπιθυμοῦν ἐπιλῦσαι, εἰ δυνατόν, διὰ φιλικῶν μέσων τὸ δυσάρεστον τοῦτο ζήτημα, ἐποιήσατο ἰδιαιτέρας πρὸς τοῦτο ἐκτάκτους συνεδριάσεις ἐν αἷς προσεκάλεσε καὶ τὸν κύριον Δημητριάδην καὶ τὰ μέλη τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς. Ὁ κύριος Δημητριάδης παρέστη εἰς μίαν συνεδρίασιν, ἀλλ' ἡ παρουσία αὐτοῦ οὐδὲν ἔσχεν εὐάρεστον ἀποτέλεσμα. Τὸ προεδρεῖον βουλόμενον ἐξαντλῆσαι πᾶν μέσον φιλικῆς συννοήσεως ἐξελέξατο ἰδιαιτέραν ἐπιτροπήν, ἐκ τοῦ αἰδεσ. C. G. Curtis ἀντιπροέδρου καὶ προέδρου τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἐπιτροπῆς, Κ. Ξανθοπούλου, ἀντιπροέδρου, καὶ Θ. Σαλτέλη, ὅπως σκεφθῇ καὶ προτείνῃ, ἂν ἂν νομίσῃ καταλληλοτέραν λύσιν. Δυστυχῶς καὶ αἱ ἀγαθαὶ προθέσεις καὶ ἐνέργειαι τῆς ἐπιτροπῆς ταύτης ἐναυάγησαν.

Μέχρι τούτου περιορίζονται αἱ περὶ τοῦ ζητήματος τοῦ προεδρείου ἰδιαίτεραι ἐνέργειαι. Πρὸς ἀποφυγὴν δὲ ἐπανόδου ἐπὶ τοῦ οὐχὶ εὐχαρίστου τούτου συλλογικοῦ ἐπεισοδίου, ἐπιτρέψατέ μοι ἀνακοινώσασθαι νῦν καὶ τὴν τελευταίαν ληφθεῖσαν, μετὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα, οὕπω δ' ἐκτελεσθεῖσαν, διότι ἤγγιζον αἱ ἀρχαιρεσίαι, ἀπόφασιν τοῦ Συλλόγου. Ὁ Σύλλογος ἔγνω α') ὅπως κηρύξῃ διὰ τῶν ἐφημερίδων ὅτι

ὁ ὑπὸ τοῦ κ. Γ. Δημητριάδου δημοσιευθεὶς χάρτης τῶν Χερσαίων τειχῶν καταχρηστικῶς ἐδημοσιεύθη ὑπ' αὐτοῦ, διότι ἀνήκει τῷ Συλλόγῳ, ὅτι ἐν τῷ δημοσιευθέντι χάρτῃ πλεῖστά εἰσι τὰ ἐσφαλμένα καὶ οὐκ ὀλίγαι ἀνακρίβειαι καὶ ὅτι ἡ Ἀρχαιολογικὴ ἐπιτροπὴ ἐντὸς μικροῦ ἐκδώσει τὸν χάρτην μετὰ τῆς ἀπαιτουμένης ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας καὶ β') ὅπως καταδιώξῃ δικαστικῶς τὸν κ. Γ. Δημητριάδην ἐπὶ σφετερισμῷ ξένης ἰδιοκτησίας. Αὗται εἰσιν αἱ ἑκτὸς τῶν τακτικῶν καὶ συνήθων μὲν οὐκ ὀλίγων δέ, ἐργασίαι τοῦ προεδρείου. Τάδε δὲ τὰ

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ.

Αἱ συνεδριάσεις

τοῦ Συλλόγου κατὰ τὸ λῆγον ἔτος ἀνέρχονται εἰς 38, ὧν αἱ μὲν ἓξ ἑκατοντοι, γενόμεναι ἡ μὲν πρὸς ἀπόφανσιν ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρω ἐκτεθέντος ζητήματος τοῦ χάρτου τῶν Χερσαίων τειχῶν, ἡ δὲ πρὸς συζήτησιν καὶ ἐπιψήφισιν τοῦ προϋπολογισμοῦ, αἱ δὲ τρεῖς πρὸς ἀνάγνωσιν τῶν ἐκθέσεων τῶν ἐπιτροπῶν καὶ τῶν κοσμητόρων καὶ ἡ ἕκτη γενήσεται τῇ ἐπιούσῃ κυριακῇ, ὁπότε τελεσθήσεται ἡ ἐπέτειος ἑορτὴ τοῦ Συλλόγου.

Κατὰ τὰς τριάκοντα δὲ καὶ δύο τακτικὰς συνεδριάσεις ὁ Σύλλογος ἐβουλεύσατο περὶ τῶν διαφόρων ἀναφυέντων ζητημάτων καὶ ἐξέδωκε τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ, συνεζήτησε καὶ ἐνέκρινεν ἢ ἀπέρριψε διαφόρους προτάσεις, ἔλαβε γνῶσιν τῶν γενομένων προσφορῶν βιβλίων τε καὶ χρημάτων, ἠκροάσατο διαφόρων ἀναγνωσμάτων σπουδαιοτάτων ὑπὸ διαφόρων μελῶν αὐτοῦ γενομένων καὶ ἐξήνεγκε τὴν γνώμην αὐτοῦ ἐπ' αὐτῶν. Ἄσμενος δὲ παρατηρῶ ὅτι αἱ συνεδριάσεις τοῦ λήγοντος ἔτους, ὡς ἐκ τῶν γενομένων συζητήσεων δῆλον γίγνεται, οὐκ ὀλίγην εἶχον ζωήν, πολλῶν παρισταμένων μελῶν καὶ οὐκ ὀλίγων ξένων, μάλιστα δὲ ἐν αἷς ἀνεγιώσθησαν τὰ περὶ ἀρμενικῆς φιλολογίας ἀναγνώσματα.

Ἀναγνώσματα

δὲ κατὰ τὴν λήγουσαν περίοδον ἐγένοντο τάδε·

Περὶ Βολταίρου καὶ ἰδίᾳ περὶ τῆς φιλανθρωπίας αὐτοῦ, ὑπὸ τοῦ κ. Ἀλεξ. Μαυρογένους, ἐν δυσὶ συνεδριάσεσιν.

Περὶ Τηλεφώνου ὑπὸ τοῦ κ. Σπ. Μαυρογένους.

Περὶ ὕπνου καὶ ὑπνοβατίας κατὰ τὸν Reguard ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ.

Περὶ ἐκκλησιῶν καὶ μνημείων τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὸν ΙΔ' μ. Χ. αἰῶνα, κατὰ τοὺς συγχρόνους, ὑπὸ τοῦ κ. A. Mordmann, ἐν δυσὶ συνεδριάσεσιν.

Πρωτικά, ὑπὸ τῆς Α. Ἐξ. τοῦ Ἀλεξάνδρου πασσᾶ Καραθεοδωρῆ·

Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἰδίᾳ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, ὑπὸ τοῦ κ. Ηρ. Βασιάδου, ἐν τρισὶ συνεδριάσεσιν.

Περὶ Συλλόγου τοῦ διεθνοῦς δικαίου, ὑπὸ τοῦ κ. Κ. Καλλιάδου, ἐν δυσὶ συνεδριάσεσιν.

Περὶ γενέσεως τῆς ἀρμενικῆς φιλολογίας καὶ τῆς ἐπ' αὐτῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὑπὸ Ἀθ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, ἐν δυσὶ συνεδριάσεσιν.

Περὶ ἐφαρμογῆς τοῦ ἠλεκτρισμοῦ εἰς τὸν δημόσιον φωτισμόν, ὑπὸ τοῦ κ. Τ. Καραθεοδωρῆ.

Περὶ τῶν ἠθικῶν Νικομαχείων τοῦ Ἀριστοτέλους, ὑπὸ τοῦ κ. Κ. Ξανθοπούλου.

Περὶ Βυζαντινῶν ἀνακτόρων καὶ τῶν πέριξ αὐτῶν ἱδρυμάτων, ὑπὸ τοῦ κ. Α. Πασπάτη, ἐν τρισὶ συνεδριάσεσιν.

Ὁποῖον ἆρα τὸ ἐν τῷ πολιτισμῷ προσφορώτερον κλίμα, ὑπὸ τοῦ κ. Σπ. Μαυρογένους.

Περὶ ἀποικισμοῦ καὶ ἐποικισμοῦ παρ' Ἕλλησιν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις, ὑπὸ τοῦ Γ. Κατσελίδου.

Περὶ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ ἀρμενικοῦ ἀλφαβήτου, ὑπὸ τοῦ κ. Ἀθανασίου Παπαδοπούλου Κεραμέως.

Συμβολαὶ κριτικαὶ εἰς τὰ Ἁλιευτικὰ τοῦ Ὀππιανοῦ, κατὰ χειρόγραφον κώδηκα τοῦ ΙΒ' αἰῶνος, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ.

Περὶ ὀστρέων, ὑπὸ τοῦ κ. Δ. Σταματιάδου, ἀναγνωσθεῖσα ὑπὸ τοῦ κ. Τ. Καραθεοδωρῆ.

Ὁμηρικαὶ Μελέται, ὑπὸ τοῦ κ. Μ. Παρανίκα, ἀναγνωσθεῖσαι ὑπὸ τοῦ κ. Τ. Καραθεοδωρῆ.

Περὶ τῆς καθ' Ὅμηρον ἠθικῆς, ὑπὸ τοῦ κ. Μ. Παρανίκα, ἀναγνωσθεῖσα ὑπὸ τοῦ κ. Τ. Καραθεοδωρῆ.

Γλωσσολογικαὶ παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς περὶ μεταναστεύσεως τῶν Ἀτσιγγάνων πραγματείας τοῦ κ. Α. Πασπάτη, ὑπὸ τοῦ ἐν Κάμπῳ κ. Α. Πετρίδου, ἀναγνωσθεῖσα ὑπὸ τοῦ κ. γενικοῦ γραμματέως.

Κρίσις ἐπὶ τοῦ συγγράμματος τοῦ Σαὶτ βέη «περὶ τῶν ἐπιστημῶν, τεχνῶν καὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν πρὸς τὰ ἤθη», ὑπὸ τοῦ κ. Ἀβραὰμ Μαλιάκα.

Παρατηροῦντες δ' ὅτι σημαντικὸς ἦν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνακοινώσεων κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο μεταβαίνομεν εἰς τὰ

Περὶ μελῶν.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ηὐξήθη τῶν μὲν τακτικῶν κατὰ 18, τῶν δὲ ἀντεπιστελλόντων κατὰ ὀκτώ, καὶ τῶν ἐπιτίμων κατὰ δέκα. Τάδε δέ εἰσι τὰ νέα ἐπίτιμα μέλη. Ἡ Α. Ἐξοχότης ὁ Lord Dufferin, πρεσβευτὴς τῆς Α. Μ τῆς Ἀνάσσης τῆς Ἀγγλίας παρὰ τῇ Ὑψ. Πύλῃ, ἡ Α. Ἐξ. ὁ comte de Rascon πρεσβευτὴς τοῦ βασιλέως τῆς Ἱσπανίας παρὰ τῇ Ὑψ. Πύλῃ, ὁ κ. F. Aug. Gevaert, διευθυντὴς τοῦ ἐν Βρυξέλλαις Β. Ὠδείου, ἡ Α. Ἐξ. ὁ Ἀλέξανδρος πασᾶς Καραθεοδωρῆ, πρώην ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργός, ὁ κ. Rudolf Virchow, καθηγητὴς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Βερολίνου, διευθυντὴς τοῦ αὐτόθι παθολογικοῦ μουσείου κλ., ὁ κ. Louis Pasteur, καθηγητὴς τῆς χημείας ἐν Σορβώνῃ κλπ., ὁ κ. Joseph Lister, καθηγητὴς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἐδιμβούργου, ἡ Α. Ἐξ. ὁ Rolin Jæquemyns, ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν ὑπουργὸς τοῦ Βελγίου, ὁ κ. Alphonse Rivier, καθηγητὴς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῶν Βρυξελλῶν καὶ ἡ Α. Ἐξ. ὁ Ἀλῆ Φουάτ Βέης, πρώην ἐπὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως ὑπουργὸς ἐν Τουρκίᾳ.

Ὁ Σύλλογος κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος ἐθρήνησεν ἐπὶ τῷ θανάτῳ δύω τῶν ἐπιτίμων αὐτοῦ μελῶν, τοῦ πρώην πατριάρχου Κ/λεως Γρηγορίου τοῦ ς' καὶ τοῦ σοφοῦ μέλους τοῦ γαλλικ. Ἰνστιτούτου E. Littré. Πρὸς ἐκδήλωσιν δὲ τῆς λύπης αὐτοῦ, ἅμα τῷ ἀκούσματι τοῦ θανάτου τοῦ ἀοιδίμου πατριάρχου, ἐπισυμβάντος ἐν ἡμέρᾳ καθ' ἣν τακτικὴ ἦν συνεδρίασις, διέκοψε τὴν συνεδρίασιν αὐτοῦ καὶ ἐνετείλατο τῷ προεδρείῳ ἵνα ἐν σώματι συνοδεύσῃ τὴν κηδείαν τοῦ θανόντος ἱεράρχου. Πρὸς δὲ τὴν χήραν τοῦ ἀοιδίμου E. Littré συλλυπητήριον ἔπεμψεν ἐπιστολήν. Ἐκτὸς τῶν ἐπιτίμων τούτων μελῶν ὁ Σύλλογος ἀπώλεσε καὶ δύω ἀντεπιστέλλοντα, τὸν γνωστὸν Αν. Γούδαν καὶ τὸν Α. Λόντον, πρόξενον τῆς Ἑλλάδος ἐν Ἰωαννίνοις. Πρὸς τὰς οἰκογενείας τούτων ὁ Σύλλογος ἔπεμψε συλλυπητήριον ἐπίσης ἐπιστολήν.

Ἕκτακτοι ἐπιτροπαὶ

ὠνομάσθησαν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο τέσσαρες·

α') Πρὸς κρίσιν τοῦ ὑπὸ τοῦ κ. F. A. Gevaert ἀποσταλέντος συγγράμματος αὐτοῦ «Περὶ μουσικῆς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις» ἐκ τῶν κ. κ. Δ. Πασπαλλῆ, Ξ. Τριανταφυλλίδου καὶ Ἰωάσαφ ἱεροψάλτου.

β') Πρὸς ἐξεύρεσιν τρόπου θεραπείας τῆς ἐν τῷ καταστήματι τοῦ Συλλόγου ὑπαρχούσης ὑγρασίας ἐκ τῶν κ. κ. Β. Ἰωαννίδου καὶ Ζ. Κλεάνθους.

γ') Πρὸς κρίσιν τοῦ συγγράμματος τοῦ Σαὶτ βέη ἐπιγραφομένου «Τέχναι, ἐπιστῆμαι καὶ σχέσεις αὐτῶν πρὸς τὰ ἤθη» ἐκ τῆς Α. Ἐξ. τοῦ Ἀλεξάνδρου πασσᾶ Καραθεοδωρῆ καὶ τῶν κ. κ. Ἰορδ. Καρολίδου καὶ Ἀβρ. Μαλιάκα.

δ') Πρὸς ἔρευναν, ἐξακρίβωσιν τῶν μέχρι τοῦ νῦν εἰσελθόντων μήπω δὲ ὑπαρχόντων ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Συλλόγου τὴν σήμερον βιβλίων, ἐξέτασιν τῶν αἰτίων, ἃ συνεπήγαγον τὰς ἀπωλείας ταύτας καὶ μελέτην μέσων θεραπείας τοῦ κακοῦ διὰ τὸ μέλλον, ἐκ τῶν κ. κ. Ἡρ. Βασιάδου, Στ. Ἀριστάρχου καὶ Jean Mordmann.

Ἐκ τούτων ἡ μὲν α' οὔπω καθυπέβαλε τὴν ἔκθεσιν αὐτῆς. Ἡ δὲ β' καθυποβαλοῦσα τὴν ἔκθεσιν αὐτῆς καὶ ὑποδεικνῦσα τὰ μέσα πρὸς θεραπείαν τῆς ὑγρασίας ὡς καὶ τὰς ἀναγκαίας ἐπισκευὰς ἠτήσατο πίστωσιν ἐκ 40 λιρῶν πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ὑπ' αὐτῆς προτεινομένων. Παραχωρηθείσης δὲ τῆς πιστώσεως ἐξετέλεσεν τὸ ἔργον αὐτῆς. Ἡ δὲ γ' διὰ τοῦ εἰσηγητοῦ αὐτῆς ἀνέγνω, ὡς ἀνωτέρω ἐδηλώθη, τὴν κρίσιν αὐτῆς. Καὶ ἡ δ' τέλος ἀνέγνω τελευταίαν ἔκθεσιν περὶ τῆς καταστάσεως τῆς βιβλιοθήκης καὶ περὶ τῶν μέσων ἃ ἐνόμισε κατάλληλα πρὸς ἀποφυγὴν πάσης ἐν τῷ μέλλοντι ἀπωλείας.

Διαγώνισμα Bluntschli.

Πρὶν ἢ δὲ τὴν ἔκθεσιν ταύτην καταστρέψω ὀφείλω εἰπεῖν ὅτι ὁ Σύλλογος τῇ προτάσει τοῦ ἐν Βρυξέλλαις πρεσβευτοῦ τῆς Ὑψ. Πύλης, τοῦ πατρώζοντος υἱοῦ τοῦ ἀοιδίμου προέδρου καὶ ἱδρυτοῦ τοῦ Συλλόγου Κ. Καραθεοδωρῆ, Ἐξ. κ. Στ. Καραθεοδωρῆ ἐνεγράφη διὰ διακόσια φρ. ἐν τῷ διαγωνίσματι τοῦ διεθνοῦς καὶ συνταγματικοῦ δικαίου, τῷ ἱδρυθέντι πρὸς ἀΐδιον μνήμην τοῦ νομομαθοῦς Bluntschli, τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ ἐκ τῶν ἐπιτίμων μελῶν τοῦ Συλλόγου Fr. von Holtzendorff, τακτικοῦ καθηγητοῦ τοῦ ἐν Μονάχῳ Πανεπιστημίου. Τὰ τοῦ διαγωνίσματος ἐπιμελεῖται ἰδιαιτέρα ἐπιτροπή, ἥτις καὶ ἐπίκλησιν ἐξέδωκε πρὸς τοῦτο. Ἀντίτυπον δ' αὐτῆς ἐστάλη καὶ τῷ Συλλόγῳ.

Περὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν συλλόγων

κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἰδία ἐγένετο φροντίς. Ὁ Σύλλογος ἀνέθηκε τὴν κατάταξιν καὶ κατα-

γραφὴν αὐτῶν τῷ κ. Δ. Π. Κεραμεῖ, ὃς, ἐκτελῶν τὴν ἐντολὴν τοῦ Συλλόγου, ἠρίθμησε καὶ περιέγραψε τὰς συλλογὰς πάσας.

Ταῦτα, κύριοι, ἐν βραχεῖ τὰ τοῦ Συλλόγου ἔργα. Καταστρέφων δὲ τὴν ἔκθεσιν ταύτην καθῆκόν μου ἡγοῦμαι χάριτας ὁμολογῆσαι τῷ Συλλόγῳ, ὃς ἐπιεικῶς πάνυ κρίνας με ἀνέθηκέ μοι τὸ τῆς εἰδικῆς γραμματείας ἔργον. Χάριτας ὡσαύτως ὁμολογῶ τοῖς ἐν τῷ προεδρείῳ ἀξιοτίμοις συναδέλφοις καὶ ἰδίᾳ τῷ σεβαστῷ προέδρῳ, ὃς παρορῶν τὰς ἐλλείψεις μου τῇ χαρακτηριζούσῃ αὐτὸν εὐγενείᾳ πρός με ἐφέρετο. Εὔχομαι δὲ ὅπως ὁ ἡμέτερος Σύλλογος κρατύνηται, ἐρειδόμενος, ὡς μέχρι τοῦ νῦν, ἐπὶ τῆς ἀγάπης καὶ ἐκτιμήσεως τοῦ ἡμετέρου ἔθνους, πρὸς δόξαν αὐτοῦ.

Ἐν Σταυροδρομίῳ, τῇ 11 μαΐου 1882.

Ὁ εἰδικὸς γραμματεὺς

Θ. Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ.

Ὁ κ. Προεδρεύων προτείνει ὅπως ἐκφρασθῶσιν εὐχαριστίαι τῷ τε γενικῷ γραμματεῖ καὶ τῷ εἰδικῷ ἐπὶ τῇ μετὰ ζήλου ἐκτελέσει τῶν ἑαυτῶν καθηκόντων. Ὁ Σύλλογος ὁμοθύμως ἀποδέχεται τὴν πρότασιν τοῦ προεδρεύοντος.

Εἶτα ὁ ἄρχων Μ. Λογοθέτης κ. Σι. Ἀφεντάρχης, πρόεδρος τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπιτροπῆς, ἀνέγνω τὴν ἐπομένην ἔκθεσιν·

Φιλόμουσοι ὁμήγυρις,

Ἓν τέλει τῆς πρὸ ἑνὸς ἔτους ἐνώπιον ὑμῶν ἀναγνωσθείσης ἐκθέσεως τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπιτροπῆς ἐξεφράζομεν τὴν πεποίθησιν, ὅτι »οἱ τῶν ἰατρικῶν καὶ νομικῶν ἐπιστημῶν Θε»ράποντες, ἡμέτεροι δὲ φίλοι ἑταῖροι, ἀνθα»μιλλῶνται πρὸς τοὺς πέρυσι λαλήσαντας φυ»σιοδίφας, ὅπως καὶ ἐκεῖνοι κατὰ τὴν προσε»χῆ περίοδον ἐδέσματα εὔχυμα καὶ ἄφθονα »προσκομίσωσιν ἐπὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ὑμῶν »τραπέζης». Ἡ πεποίθησις ἡμῶν αὕτη ἐδικαιώθη πληρέστατα, ὡς θέλετε βεβαιωθῆ, ἐὰν μετὰ τῆς ὑμετέρας ἐπιεικείας, ἧς πολλάκις πεῖραν ἔλαβον, ἀκροασθῆτε καὶ τῆς παρούσης ἐκθέσεως.

Α'. Ἰατρική.

Μεταξὺ τῶν φαεινῶν ἀστέρων τῶν διαλαμπόντων ἐν τῷ ἐπιστημονικῷ στερεώματι τοῦ ιθ' αἰῶνος οὐ τὴν τυχοῦσαν αἴγλην ἐκπέμπουσι τὰ ὀνόματα Joseph Lister, Louis Pasteur καὶ Rudolf Virchow. Οἱ ἀστέρες οὗτοι φωτίζοντες κατὰ τὴν παρελθοῦσαν περίοδον τὰς νυκτερινὰς ἡμῶν συνεδρικάσεις ἐθέρμαινον τὰ ἐκ τῶν βιωτικῶν μεριμνῶν νεναρκωμένα ἡμῶν μέλη, καὶ ἤνοιγον τοὺς νοεροὺς ἡμῶν ὀφθαλμοὺς εἰς ἐκτάσεις νέας μεγαλοπρεποῦς ὁρίζοντος.

«Περὶ τῆς τοῦ Joseph Lister μεθόδου, τῆς περὶ τὴν νοσοκομείαν τῶν πληγῶν καὶ τραυμάτων καὶ ἑλκῶν, τῆς καλουμένης ἀντισηπτικῆς», ὡμίλησεν ὁ ἰατρὸς κ. Β. Λούσης, ἀρυσθεὶς τὰ μὲν ἐκ περιοδικῶν φύλλων, τὰ δὲ καὶ ἐξ ἰδίας αὐτοῦ ἀντιλήψεως, ὡς ἰδόντος τε καὶ διδαχθέντος τὰ κατὰ τὴν μέθοδον παρ' ἀνδρὶ περὶ ταῦτα δεινῷ, τῷ ἐν Μονάχῳ κ. Nussbaum. Τὸ περὶ νοσηλείας τῶν πληγῶν καὶ τραυμάτων θέμα πολλὰς ἀνέκαθεν προύκάλει ζητήσεις ἐπιστημονικάς, καὶ πολλαὶ πρὸς βελτίωσιν τῆς τέχνης ταύτης κατεβάλλοντο προσπάθειαι. Ὡς τι ὄνειρον δὲ γλυκὺ παρίστατο παντὶ τῷ καὶ ἐλάχιστον χειρουργοῦντι τὸ κατορθῶσαί ποτε ἵνα ἡ τε πορεία τῆς πληγῆς καὶ ἡ ἔκβασις αὐτῆς ἐπ' ἴσης ὑπ' αὐτοῦ τοῦ χειρουργοῦ διέπηται καὶ ῥυθμίζηται, καὶ μὴ εἰς τὸ αὐτόματον καὶ τὰ κατὰ τύχην ἀφίῆται. Καὶ τὸ ὄνειρον τοῦτο ἐπραγματώθη ἤδη κατὰ τὸ πλεῖστον διὰ τῆς μεγαλοφυοῦς εὑρέσεως τοῦ Lister, καθηγητοῦ τῆς χειρουργικῆς κλινικῆς ἐν τῷ κατὰ τὸ Ἐδιμβοῦργον νοσοκομείῳ. Οὕτω δὲ ἐγχειρίσεις, οἵας πρότερον ἐν ἀγωνίᾳ ἐπεχείρει ἡ ἰατρική, τολμῶνται σήμερον ἐν βεβαιότητι καλῆς καὶ αἰσίας ἐκβάσεως. Ἐπειδὴ δὲ ἡ μέθοδος τοῦ Lister, *ἀντισηπτική* συνήθως καλουμένη, φέρει καὶ τὸ ὄνομα κλειστή, ἐξ ἀντιπαραθέσεως πρὸς τὴν μέχρι τοῦδε ἐν χρήσει, τὴν ἀνοικτὴν λεγομένην, μνεία γίνεται ὑπὸ τοῦ κ. Β. Λούση καὶ τῆς ἀνοικτῆς μεθόδου, τῆς παλαιᾶς δηλονότι, ὑπό τε θεωρητικὴν καὶ πρακτικὴν ἔποψιν. Κατὰ τὴν ἀνοικτὴν μέθοδον παρεωρᾶτο ἐν τῇ θεραπείᾳ τῶν πληγῶν ἡ παρουσία τῶν ἐν τῷ ἀέρι διακεχυμένων μικροργανισμῶν ἐκείνων, οὓς μικροκόκκους καὶ βακτηρίδια κλ. καλοῦμεν, καὶ ἅπερ κακοῦσιν ὡς πλεῖστον τὴν πληγὴν παρόντα, καὶ παρακωλύουσι τὴν ἴασιν. Οὐδόλως δὲ διατείνεται ὁ λαλήσας, ὅτι πρῶτος ὁ Λίστερ παρετήρησε τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀέρος ἐπὶ τῶν πληγῶν· ἀπ' ἐναντίας, καὶ ἐν παλαιοτέροις χρόνοις, οἷον ἐν ἔτει που τῷ 1820, καὶ τότε ἔτι ἐγίνετο χρῆσις ἐπιθεμάτων καὶ ἐπιδέσμων τινῶν ἐπὶ τῆς πληγῆς τοῦ πάσχοντος, καὶ πρότερον, οἷον κατὰ τὸν μεσαίωνα, βάλσαμα ἐπετίθεντο, καὶ κατὰ τοὺς παναρχαίους χρόνους τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς φάρμακα ἐπὶ τῶν πληγῶν ἐπεπάσσοντο. Διὰ πάντων δὲ τούτων, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ κ. Β. Λούσης, ἐζητεῖτο τὸ τὴν σῆψιν καταπολεμοῦν, μέχρις οὗ ὁ Λίστερ ἐξήτασε καὶ ἀνεῦρε τὸν τρόπον καὶ τὰ μέσα τοῦ προλαμβάνειν τὴν σῆψιν, καὶ ἐν τούτῳ μάλιστα ἔγκειται ἡ ἀξία τῆς μεθόδου καὶ τῆς εὑρέσεως. Ἡ δὲ σῆψις προλαμβάνεται, κατὰ τὴν λιστέρειον μέθοδον, διὰ τῆς διηθήσεως ἢ ἀπορονώσεως τοῦ ἀέρος ἀπὸ τῶν ἐν αὐτῷ διακεχυμένων μικροργανισμῶν, ὡς αὐτῶν καὶ μόνων ὄντων τῶν τὴν θεραπείαν παρακωλυόντων, τοῦ δὲ ἀέρος αὐτοῦ καθ' ἑαυτὸν οὐδὲ τὸ παράπαν τὴν πληγὴν παραβλάπτοντος. Ἑπομένως οἱ μὲν πρὸ τοῦ Λίστερ χειρουργοὶ κατεγίνοντο ἵν' ἀποκλείσωσι τὴν πληγὴν τοῦ ἀέρος ἢ τὸν ἀέρα τῆς πληγῆς, τοῦθ' ὅ περ κατὰ φύσιν ἀδύνατον, ὁ δὲ Λίστερ ἀφίησιν ἐλεύθερον τὸν ἀέρα ἵνα ἐγγίζῃ τὴν πληγήν, ἀφ' οὗ ὅμως πρότερον καθαίρῃ αὐτὸν ἀπὸ τῶν μικροργανισμῶν, οἵτινες ἐν αὐτῷ διακέχυνται. Ἀκολούθως δὲ ὁ κ. Β. Λούσης ἀναφέρει πειράματά τινα ἐπὶ τῆς ζυμώσεως καὶ σήψεως τοῦ Pasteur, Tyndall καὶ ἄλλων ἐπιστημόνων ἀνδρῶν, καθ' ὅσον ἡρμήνευσε ταῦτα ὁ Λίστερ, καὶ πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ μέθοδον ἐφήρμοσε, καὶ ὅπως ἐπ' αὐτῶν τὴν θεωρίαν τῆς ἀντισηπτικῆς μεθόδου ἱδρυσεν. Ὑπέσχετο δ' ἐν τέλει ὁ κ. Β. Λούσης, ὅτι ἔμελλεν ἵνα, πραγματευόμενος ἐν λεπτομερείᾳ περὶ τῆς λιστερείου μεθόδου ἐν τῇ ἐφαρμογῇ αὐτῆς, συμπληρώσῃ τὸ σπουδαῖον αὐτοῦ μελέτημα.

Μετὰ τὴν λίαν ἐνδιαφέρουσαν ταύτην ἀνακοίνωσιν, ἐπῆλθε συζήτησις, καθ' ἣν ὁ ἰατρὸς κ. Κ. Μακρῆς διεσαφήνισεν, ὅτι οὐ μόνον οἱ ἐν τῷ ἀέρι μικρόκοκκοι ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ ὀξυγόνον ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς ζυμώσεως. Πρὶν ἢ εἰσέλθῃ εἰς τὸ κύριον αὐτοῦ θέμα ὁ ἡμέτερος συνάδελφος, προεισαγωγικῶς περὶ τῶν μικροκόκκων ἐν γένει ὡμίλησεν. Ὁ διὰ τοῦ ἁπλοῦ ὀφθαλμοῦ ἀόρατος κόσμος, ὁ μικροσκοπικός, ἦν ἄγνωστος τοῖς ἀρχαίοις ἕνεκα τῆς τῶν ἀναγκαίων ὀργάνων ἐλλείψεως. Οἱ μικροὶ ὀργανισμοί, οἱ ἀποτελοῦντες τὸν κόσμον τοῦτον, ὁμοιάζουσι κυψέλην, ἧς ὁ μὲν ἐντελὴς τύπος σύγκειται ἐκ κόκκου ἢ πυρῆνος, περὶ ὃν εὑρίσκονται συσσωρευμένοι ἕτεροι πυρῆνες, πλέοντες ἐντὸς ῥευστοῦ, ὅπερ ὑπὸ μεμβράνης περικαλύπτεται· ὁ δὲ ἀτελὴς τύπος ἐστὶν ἐπιμήκης μεμβράνη, σταγόνας τινὰς ῥευστοῦ ἐμπεριεκλείουσα. Οἱ ὀργανισμοὶ οὗτοι ζῶσι, λαμβάνοντες τὴν τροφὴν διὰ τῆς ἐπιδερμίδος, καὶ δι' αὐτῆς πάλιν ἀποβάλλουσι τὰ περιττώματα διὰ μέσου τινὸς ἐξοσμώσεως καὶ ἐνδοσμώσεως. Τοιοῦτοι μικρόκοκκοι παράγουσι τὸν οἶνον, τὸν ζῦθον, τὴν ἐντὸς τῆς ζύμης ζύμωσιν κλ. Οὗτοί εἰσιν οἱ μείζονες τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐν γένει τοῦ ὀργανικοῦ κόσμου πολέμιοι· ἀπορροφῶνται εἰς τὸν ὀργανισμόν, πολλαπλασιάζονται, καὶ γεννῶσι τὰ μιάσματα καὶ τὰς μιασματικὰς ἀσθενείας, τὸν τύφον, τὴν χολέραν, καίτοι ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ ἀσθενείᾳ οὔπω[1] ἀνεκαλύφθησαν. Πρὸς τὰς μιασματικὰς δ' ἐν γένει ἀσθενείας σχέσιν ἔχει, κατὰ τὸν Petter Kolfen, τὸ ὕψος τῆς χώρας καὶ ἡ κύμανσις, εἰς ἣν ὑπόκειται τὸ ὕδωρ τοῦ ἐδάφους, ὅπου κατὰ τὴν ἄμπωτιν, ἀποσυρομένων τῶν ὑδάτων, διεισδύει ὁ ἀήρ, ἀνακτύσσονται τὰ ὀντίδια, καὶ γεννῶνται τὰ μιάσματα, ἐν ᾧ κατὰ τὴν παλίρροιαν αἱ τοιαῦται μιασματικαὶ ἀσθένειαι καταπίπτουσι. Περιγράψων δὲ διὰ γενικῶν χαρακτήρων τά τε βακτηρίδια καὶ τοὺς μικροκόκκους ὁ κ. Κωνς. Μακρῆς ἀναφέρει τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν ἐπὶ τῆς ζυμώσεως καὶ σήψεως, ὡς καὶ τὴν σύστασιν αὐτῶν ἐξ ὀξυγόνου, ὑδρογόνου, ἀζώτου, θείου καὶ φωσφόρου· ἐκφράζει δὲ τὴν ἰδέαν, ὅτι τὸ θεῖον καὶ ὁ φωσφόρος, ἐν συνδυασμῷ μετὰ τῶν τεσσάρων πρώτων στοιχείων, δύνανται ἵνα τὴν ζωὴν παραγάγωσιν. Ἐξηγήσας δὲ τὸν λόγον, καθ' ὃν αὕτη ἢ ἐκείνη ἡ θερμοκρασία καταστρέφει τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ μικρόζωον, ὁ κ. Κ. Μακρῆς μεταβαίνει εἰς τὰς μολυσματικὰς ἀσθενείας, καὶ ἐπὶ παραδείγματι περιγράφει τὸν τρόπον, καθ' ὃν τὰ βακτηρίδια τοῦ ἀνθρακος, πολλαπλασιαζόμενα ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ σώματι, τὴν καταστροφὴν ἐπιφέρουσι. Διὰ πειραμάτων δ' ἐπισφραγίσας τὴν πολλοῦ λόγου ἀξίαν αὐτοῦ πραγματείαν ὁ κ. Κ. Μακρῆς παρουσίασεν ἐντὸς μικροσκοπίου τινὰ τῶν μικροζώων τούτων ἐπὶ σεσηπυίας ὕλης, ἐπὶ τριχός, ἐν ζύθῳ, ἐντὸς ζυμώσεως κλπ.

Περὶ μικροκόκκων καὶ βακτηριδίων καὶ ζυμώσεως γενομένου τοῦ λόγου, ἐπεφάνη τὸ τοῦ L. Pasteur ὄνομα. Ἐφ' ᾧ καὶ ὁ ἰατρὸς κ. Κ. Κοστομύρης ἀνέγνω μονογραφίαν περὶ τοῦ ἐνδόξου τούτου ἀνδρός, ἐν ᾗ σκιαγραφῶν τὰ τοῦ βίου αὐτοῦ λέγει, ὅτι γεννηθεὶς ἐν Dôle (Jura) τῷ 1822 ἐγένετο διδάκτωρ τῶν ἐπιστημῶν τῷ 1847 καὶ πρύτανις τοῦ πανεπιστημίου τῆς Lille ἐπὶ τριετίαν (1854—1857), ὅτι ἀκολούθως ἐν Παρισίοις προσκληθεὶς ἀνηγορεύθη καθηγητὴς τῆς χημείας ἐν Σορβόννῃ τῷ 1864 καὶ μέλος τῆς ἀκαδημίας τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς ἀκαδημίας τῆς ἰατρικῆς ἀπὸ τοῦ

1) Μέχρι τοῦ μαΐου τοῦ 1882.

1873, καὶ τέλος πάντων ὅτι ἐκρίθη ἄξιος τῷ 1874 ἰσοβίου ἐξ εἰκοσακισχιλίων φράγκων συντάξεως. Ἐκτήσατο δὲ κλέος ἀΐδιον ἐν τῷ ἐπιστημονικῷ κόσμῳ, ἀρχηγὸς γενόμενος τῶν πανσπερμιστῶν καὶ σφοδρὸς ἀντίπαλος ἀναδειχθεὶς τῶν περὶ τὸν Pouchet, Joly καὶ Musset ἀσπαζομένων τὴν ἑτερογένειαν, ἤτοι αὐτόματον γένεσιν. Ἐκ τῶν πολυκρίθμων συγγραφῶν τοῦ L. Pasteur ὁ κ. Κ. Κοστομούρης ἀρκεῖται ἀναφέρων τὰς περὶ τῆς ζυμώσεως τοῦ γάλακτος, τῆς τοῦ τρυγικοῦ ὀξέος, τῆς τοῦ οἰνοπνεύματος, Nouvel exemple de fermentation, déterminée par des animalcules infusoires pouvant vivre sans oxygène libre (1863), Etude sur le vin, ses maladies et les causes qui les provoquent (1866), Etude sur la conservation de la bière (1867), Etudes sur le vinaigre, ses maladies, moyens de les prévenir (1868), Traité sur la maladie des vers à soie (1870), Quelques réflexions sur la science en France (1871), Mémoire sur les bactéries du charbon (1880), Mémoire sur l'atténuation du choléra des poules (1880) κλ.

Τὸ τῶν ἐμῶν σοφῶν συναδέλφων «λύδιον ἄρμα» σπεύδων ἵνα παρακολουθήσω «πεζὸς» ἐγὼ καὶ ἀσθμαίνων παρέθηκα χωρία τινὰ ἐκ τῶν τοῦ Διογένους τοῦ ἀπολλωνιάτου, ἀκμάσαντος περὶ τὸ 470 π. Χ., τοῦ Ἱπποκράτους (468—388 π. Χ.), τοῦ Πλάτωνος (430 — 348 π. Χ.) καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους (384—322 π. Χ.), Ἡροφίλου τοῦ χαλκηδονίου (περὶ τὸ 300 π. Χ.) καὶ τέλος πάντων Ἐρασιστράτου τοῦ κείου, ἀκμάσαντος κατὰ τὴν γ′ π. Χ. ἑκατονταετηρίδα. Ἐν τοῖς χωρίοις τούτοις ἐνυπολανθάνει ἡ γνῶσις, εἰ καὶ ἀμυδρά, τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος. Ναὶ μὲν ἡ γνῶσις αὕτη ἦν ἔτι ἐν κατασπάσει ἐμβρύου· ἀλλ' ὅμως πολλαὶ τῶν ἀρχαίων γνώσεις εἶχον ἔτι ἐν ἑαυταῖς, ὅπως τὰ ἔμβρυα ἅμα τῇ συλλήψει αὐτῶν, ἅπαντα τὰ συστατικὰ ἐκεῖνα βαθμιαίας καὶ τελείας ἀναπτύξεως.

Ὁ μὲν Πλάτων ἐθεώρει «τὴν καρδίαν ἄρα »τῶν φλεβῶν, καὶ πηγὴν τοῦ περιφερομένου »κατὰ πάντα τὰ μέλη σφοδρῶς αἵματος»[1]· ὁ δὲ Ἀριστοτέλης παρετήρει, ὅτι «Τόπος τοῦ »αἵματος αἱ φλέβες, τούτων δ' ἀρχὴ ἡ καρδία· »φανερὸν δὲ τὸ λεχθὲν ἐκ τῶν ἀνατομῶν»[2] καὶ ἀλλαχοῦ· «Τῶν δ' ἄλλων σπλάγχνων ἡ »καρδία μόνη ἔχει αἷμα, καὶ ὁ μὲν πλεύ»μων οὐκ ἐν αὐτῷ ἀλλ' ἐν ταῖς φλεψίν, ἡ »δὲ καρδία ἐν αὐτῇ»[1]· καὶ πάλιν· «Λῦτη γὰρ »(ἡ καρδία) ἐστὶν ἀρχὴ καὶ πηγὴ τοῦ αἵματος »ἡ ὑποδοχὴ πρώτη»[2]. Ὁ δ' Ἐρασίστρατος ἀπεφαίνετο, ὅτι ἡ καρδία ἐστὶν ἀρχὴ «καὶ ἀρ»τηριῶν καὶ φλεβῶν»[3]. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς καρδίας ὡς πηγῆς τοῦ αἵματος.

Περὶ δὲ τῆς μεγάλης κυκλοφορίας ὁ Ἀριστοτέλης λέγει· «Ἔοικε δ' ὥσπερ ἔν τε τοῖς »κήποις αἱ ὑδραγωγίαι κατασκευάζονται ἀ»πὸ μιᾶς ἀρχῆς καὶ πηγῆς εἰς πολλοὺς ὀχε»τοὺς καὶ ἄλλους ἀεὶ πρὸς τὸ πάντῃ με»τκδιδόναι . . . τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ »φύσις τὸ αἷμα διὰ παντὸς ὠχέτευκε τοῦ »σώματος»[4]· καὶ τὰς ἀπανταχοῦ τοῦ σώματος διακλαδώσεις τῶν τε φλεβῶν καὶ τῶν ἀρτηριῶν περιγράφει οὕτω· «Δύο φλέ»βες εἰσὶν ἐν τῷ θώρακι κατὰ τὴν ῥάχιν »ἐντός· ἔστι δὲ κειμένη αὐτῶν ἡ μὲν μείζων[5] »ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ἡ δ' ἐλάττων ὄπισθεν ταύ»της, καὶ ἡ μὲν μείζων ἐν τοῖς δεξιοῖς μᾶλ»λον, ἡ δ' ἐλάττων ἐν τοῖς ἀριστεροῖς, ἣν κα»λοῦσί τινες ἀορτήν . . . Λῦται δ' ἔχουσι τὰς »ἀρχὰς ἀπὸ τῆς καρδίας . . . Καὶ ἡ μὲν φλὲψ »διὰ τῆς καρδίας, ἡ δ'ἀορτὴ ἀπὸ τῆς καρδίας »τείνει . . . καὶ ἀποτεινομένη πόρω πρός τε »τὴν κεφαλὴν καὶ πρὸς τὰ κάτω μόρια στενή »τε γίνεται καὶ νευρώδης πάμπαν». Εἶτα δὲ λεπτομερῶς διαγράφων ὁ Ἀριστοτέλης, ὅπως τὰ τῆς μεγάλης φλεβὸς διασχίζονται μέχρι τῶν αἰσθητηρίων τῆς κεφαλῆς καὶ μέχρι τῶν δακτύλων τῶν ποδῶν[6], παρενείρει, ὅτι «Τὸν »αὐτὸν τρόπον καὶ τὰ τῆς ἐλάττονος φλεβός, »καλουμένης δ'ἀορτῆς, ἔσχισται μέρη, συμπα»ρακολουθοῦντα τοῖς τῆς μεγάλης»[7]. Ἐνταῦθα τοῦ λόγου γενόμενοι ἐγκάρδιον λύπην ἐκφράζομεν ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τῆς «Περὶ φλεβῶν καὶ ἀρτηριῶν» μονογραφίας τοῦ Ἱπποκράτους, εἰς ἣν παραπέμπει ἡ Περὶ ἄρθρων αὐτοῦ συγγραφή· «Αἱ δὲ φλεβῶν καὶ ἀρτηριῶν κοινωνίαι »ἐν ἑτέρῳ δεδηλώσονται λόγῳ, ὅσαι τε καὶ »οἷαι, καὶ ὅθεν ὡρμημέναι, καὶ ἐν οἷοισιν οἷα »δύνανται»[1].

Πρὶν δὲ ἢ περὶ τῆς μικρᾶς κυκλοφορίας παραθῶμέν τινα ἀρχαίων χωρία, ἀνεμνήσθημεν ἐκ τῶν πολλῶν ὀλίγα περὶ τῆς ἀναπνοῆς καὶ τοῦ πνεύμονος. Κατ' Ἀριστοτέλην «Πρότερον »δὲ τῇ θέσει ἡ ἀρτηρία[2] κεῖται τοῦ οἰσοφά»γου . . . ἐπὶ δὲ θάτερα καθήκει εἰς τὸ με»ταξὺ τοῦ πλεύμονος, εἶτ' ἀπὸ τούτου σχίζε»ται εἰς ἑκάτερον τῶν μερῶν τοῦ πλεύμονος . . . »Φυσωμένης δὲ τῆς ἀρτηρίας, διαδίδωσιν εἰς »τὰ κοῖλα μέρη τοῦ πλεύμονος τὸ πνεῦμα. »Ταῦτα δὲ διαφύσεις ἔχει χονδρώδεις εἰς ὀξὺ »συνηκούσας· ἐκ δὲ τῶν διαφύσεων τρήματα »διὰ παντός ἐστι τοῦ πλεύμονος, ἀεὶ ἐκ μει»ζόνων εἰς ἐλάττω διαδιδόμενα»[3]· καὶ πάλιν· »Δεῖ δ' ὑπολαβεῖν τὴν σύστασιν τοῦ ὀργάνου »(τοῦ πλεύμονος) παραπλησίαν μὲν εἶναι ταῖς »φύσαις ταῖς ἐν τοῖς χαλκείοις . . . αἱρομένου »γὰρ (τοῦ θώρακος), καθάπερ εἰς τὰς φύσας, »ἀναγκαῖον εἰσφέρειν τὸν ἀέρα τὸν θύραθεν . . . »καὶ συνίζοντος, ἐξιέναι τὸν ἀέρα τὸν εἰσελ»θόντα πάλιν, εἰσιόντα μὲν ψυχρόν, ἐξιόντα »δὲ θερμόν . . . Καλεῖται δ' ἡ μὲν εἴσοδος τοῦ »ἀέρος ἀναπνοή, ἡ δ' ἔξοδος ἐκπνοή. Καὶ ἀεὶ »δὴ τοῦτο γίνεται συνεχῶς, ἕως περ ἂν ζῇ καὶ »κινῇ τοῦτο τὸ μόριον συνεχῶς, καὶ διὰ »τοῦτο ἐν τῷ ἀναπνεῖν καὶ ἐκπνεῖν ἐστὶ τὸ »ζῆν»[4].

Τίνα δ' ἐθεώρουν σχέσιν τοῦ πνεύμονος καὶ τῆς καρδίας; Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει· «Ὁ πλεύ»μων κεῖται οὗ ἡ καρδία καὶ περὶ ταύτην, ἡ »δ' ἀναπνοὴ διά τε τοῦτον καὶ διὰ τὴν ἀρχὴν »τὴν ἐν τῇ καρδίᾳ ὑπάρχουσαν»[5]· καὶ ἰδίᾳ περὶ τῆς μικρᾶς κυκλοφορίας· «Ἡ μὲν οὖν ἐπὶ τὸν »πλεύμονα τείνουσα φλὲψ[6] εἰς διμερῆ ὄντ' αὐ»τὸν διχῇ σχίζεται πρῶτον, εἶτα παρ'ἑκάστην »σύριγγα[7] καὶ ἕκαστον τρῆμα τείνει, μείζων »μὲν παρὰ τὰ μείζω, ἐλάττων δὲ παρὰ τὰ ἐ»λάττω, οὕτως ὥστε μηδὲν εἶναι μόριον λαβεῖν »ἐν ᾧ οὐ τρῆμά τ' ἔνεστι καὶ φλέβιον· τὰ γὰρ »τελευταῖα τῷ μεγέθει ἄδηλα διὰ τὴν μικρό»τητά ἐστιν[1], ἀλλὰ πᾶς ὁ πλεύμων φαίνεται »μεστὸς ὢν αἵματος[2]»· καὶ πάλιν· «Φέρουσι »δὲ καὶ εἰς τὸν πλεύμονα πόροι ἀπὸ τῆς καρ»δίας, καὶ σχίζονται τὸν αὐτὸν τρόπον, ὅνπερ »ἡ ἀρτηρία[3], κατὰ πάντα τὸν πλεύμονα παρα»κολουθοῦντες τοῖς ἀπὸ τῆς ἀρτηρίας»[4].

Περὶ δὲ τῶν τῆς καρδίας κοιλιῶν ἤδη πρότερον μὲν Διογένης ὁ ἀπολλωνιάτης διέκρινε «τὴν ἀρτηριακὴν κοιλίαν[5] τῆς καρδίας»[6], εἶτα δὲ ὁ Ἀριστοτέλης παρετήρει, ὅτι «ἐν ἑκάστῃ »ἔχει (ἡ καρδία) αἷμα τῶν κοιλιῶν»[7].

Ἀλλὰ καὶ τὴν ἀένναον κίνησιν τῆς τε καρδίας καὶ τῶν ἀρτηριῶν καὶ φλεβῶν ἐγνώριζον, ἑπομένως καὶ τὸν σφυγμόν. Ὁ Ἀριστοτέλης περὶ μὲν τῆς κινήσεως τῆς καρδίας λέγει· «Ἐν »δὲ τῇ καρδίᾳ ἡ τοῦ ἀεὶ προσιόντος ἐκ τῆς »τροφῆς ὑγροῦ διὰ τῆς θερμότητος ὄγκωσις »ποιεῖ σφυγμόν, αἱρομένη πρὸς τὸν ἔσχατον »χιτῶνα τῆς καρδίας. Καὶ τοῦτ' ἀεὶ γίνεται »συνεχῶς· ἐπιρρεῖ γὰρ ἀεὶ τὸ ὑγρὸν συνεχῶς»[8] περὶ δὲ τῆς κινήσεως τῶν ἀρτηριῶν· «Καὶ σφύ »ζουσιν αἱ φλέβες πᾶσαι, καὶ ἅμα ἀλλήλαις »διὰ τὸ ἠρτῆσθαι ἐκ τῆς καρδίας, κινεῖ δ'ἀεὶ »ὥστε κἀκεῖναι αἰεί, καὶ ἅμα ἀλλήλαις ὅτ »κινεῖ»[9]. Ὁ δὲ Ἡρόφιλος «φαίνεται ἅπασα »ἀρτηριῶν κίνησιν, ἣν ὁρῶμεν ἐξ ἀρχῆς ἡμῖ »ἕως τέλους ὑπάρχουσαν, ὀνομάζων σφυγμόν»[10]

Ταῦτα δὲ παρεκβατικώτερον παρενείραντες δῶμεν αὖθις τὸν λόγον εἰς τοὺς παῖδας ἰατρῶν.

Ὁ κ. Κοστομούρης περιέγραψεν ἰδίαν αὐτοῦ μέθοδον πρὸς θεραπείαν τῆς τριχιάσεως. Ἡ μέθοδος αὕτη συνίσταται εἰς τὸ ἐπιχειρεῖν τομὴν κατὰ τοῦ βλεφαρικοῦ χείλους, οὕτως ὥστε διαιρεῖται τὸ βλέφαρον εἰς δύο πέταλα, τὸ μὲν πρόσθιον, περιλαμβάνον τὸ δέρμα, τὸν βλεφαρικὸν μῦν καὶ τὰ τῶν βλεφαρίδων θυλάκια, τὸ δὲ ὀπίσθιον, περιλαμβάνον τὰ ἐπιπεφυκότα καὶ τὸν ταρσὸν μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ ἐγκεκλεισμένων μειβωνείων ἀδένων. Γενομένης δὲ τῆς τομῆς

---

1) ΠΛΑΤΩΝΟΣ. Τίμαιος, σ. 70 β.
2) ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ. Περὶ ὕπνου καὶ ἐγρηγόρσεως Γ′.

1) ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ. Περὶ ζώων ἱστορίας Α′ ιδ′ 4.
2) ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ. Περὶ ζώων μορίων Γ′ δ′.
3) ΕΡΑΣΙΣΤΡΑΤΟΥ, παρὰ ΓΑΛΗΝΩ (ἐκδ. G. Kuehn. ἐν Λειψίᾳ 1821—33. Τόμ. 20 εἰς 8ον) Τόμ. Α′ σ. 304.
4) ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ. Περὶ ζώων μορίων Γ′ ε′.
5) Ἡ κοίλη φλέψ.
6) ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ. Περὶ ζώων ἱστορίας Γ′ γ′ 5—8, Γ′ δ′ 1—5.
7) Αὐτόθι 8.

1) ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ. Περὶ ἄρθρων, σ. 800 (ἐκδ. Foes).
2) Ἡ τραχεῖα ἀρτηρία.
3) ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, αὐτ. Α′ ιγ′ 5—7.
4) ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ. Περὶ ἀναπνοῆς ΚΑ′.
5) ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ. Περὶ ζώων μορίων Γ′ γ′.
6) Ἡ πνευμονικὴ ἀρτηρία.
7) Διακλάδωσιν τῆς τραχείας ἀρτηρίας.

1) Ἐνταῦθα ὑπεμφαίνονται τὰ τριχοειδῆ ἀγγεῖα.
2) ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ. Περὶ ζώων ἱστορίας Γ′ γ′ 4.
3) Ἡ τραχεῖα ἀρτηρία.
4) ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, αὐτ. Α′ ιδ′ 3.
5) Τὴν ἀριστερὰν κοιλίαν.
6) ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ. Περὶ τῶν ἀρεσκόντων τοῖς φιλοσόφοις Δ′ 5.
7) ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, αὐτ. 4.
8) ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ. Περὶ ἀναπνοῆς Κ.
9) ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, αὐτ.
10) ΗΡΟΦΙΛΟΥ, παρὰ ΓΑΛΗΝΩ. Τόμ. Γ′ σ. 44.

ταύτης, συσφίγγεται τὸ πρόσθιον πέταλον διὰ τριῶν ῥαμμάτων ἐπ' αὐτοῦ τεθειμένων, οὕτως ὥστε τοῦτο ἀνυψοῦται, καταλεῖπον ὄπισθεν γυμνὴν κατὰ μέρος τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ταρσοῦ. Εἶτα διὰ ψυχροῦ ὕδατος καὶ ἐπιδέσμων ἐπέρχεται ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν ἡ θεραπεία, μὴ μένοντος, κατὰ τὸν κ. Κοσομούρην, οὐδενὸς ἑτέρου ἴχνους ἢ λεπτοτάτης γραμμοειδοῦς οὐλῆς, μόναν ὑπὸ ἰατροῦ ἀκριβῶς παρατηροῦντος ἀνακαλυπτομένης.

Συζητήσεως δ' ἐπελθούσης ἐπὶ τῆς εὐφυεστάτης ὑπὸ τοῦ κ. Κοστομούρη μεταποιήσεως τῆς πρότερον ἐν χρήσει μεθόδου πρὸς θεραπείαν τῆς τριχιάσεως, ὁ ἡμέτερος ὀφθαλμολόγος ἐκφέρει τὴν ἰδέαν, ὅτι ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἡ μέθοδος τοῦ Λίστερ σὺν τοῖς πλεονεκτήμασιν αὐτῆς συνεπιφέρει καὶ βλάβην διὰ τὸν ὀφθαλμόν, εἴτε ὡς παράγουσα φλόγωσιν ἢ ἰρεθισμόν, εἴτε ὡς ἀμβλύνουσα τὰ ὄργανα, εἴτε καὶ ὡς περιττή, ἀφ' οὗ ἡ ἐπιτυχία τῆς κοστομυρείου μεθόδου ἀποβαίνει βεβαία καὶ ἄνευ τῆς προσθήκης ἀπομολυντικῶν μέσων.

Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῇ ῥύμῃ τῆς συζητήσεως ἀνωμολογήθη ἡ ἐν Γερμανίᾳ ἀνακφανεῖσα ἐντελεστέρα τάσις διὰ τὰς ἐπὶ τῶν ὀφθαλμῶν ἐγχειρίσεις, φέρε εἰπωμέν τινα καὶ περὶ ἐνδύξου γύνου τῆς χώρας ταύτης, τῆς ἐπιστημονικῶς πολυπράγμονος.

Τὸ ὄνομα τοῦ Virchow κατέστη πάγκοινον· τὴν βιογραφίαν τοῦ κλεινοῦ τούτου σοφοῦ ἀνακοινώσας ἡμῖν ὁ κ. Κ. Μακρῆς ἐξῆρε τὰς ἀνατομικὰς αὐτοῦ ἐρεύνας, καὶ μάλιστα τὴν περὶ κυψέλης θεωρίαν, τὰς ἀνθρωπολογικὰς αὐτοῦ ἀνακαλύψεις καὶ τὰ φυσιολογικὰ αὐτοῦ μελετήματα.

Β'. Νομική.

Ἅμα δὲ κατῆλθον τοῦ βήματος οἱ τῶν ἰατρικῶν ἐπιστημῶν θεράποντες, ἀνέβησαν τὰς βαθμίδας αὐτοῦ ἄνδρες νομομαθεῖς.

Ὁ κ. Κ. Καλλιάδης ἐν δυσὶν ἀναγνώσμασι, κοινοποιηθεῖσι καὶ τῷ καθ' ἡμᾶς συλλόγῳ κατ' ἀπόφασιν τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπιτροπῆς, ἐπραγματεύθη περὶ συλλόγου τοῦ διεθνοῦς δικαίου, ἱδρυθέντος ἐν Βελγίῳ κατὰ μάρτιον τοῦ 1873ου ἔτους τῇ πρωτοβουλίᾳ μὲν τοῦ κυρίου Rolin-Jaequemins, συνεργασίᾳ δὲ καὶ ἄλλων σοφῶν τῆς τε Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς. Σκοπὸς τῆς ἐν λόγῳ ἑταιρείας ἐστὶ πρῶτον μὲν ἡ μελέτη τῶν ἀρχῶν τοῦ διεθνοῦς δικαίου, εἰ δυνατὸν δέ, καὶ ἡ ἐν ἰδιαιτέρῳ κώδηκι ταξιθέτησις αὐτοῦ· δεύτερον δὲ ἡ διασάφησις τῶν ἀναφυομένων ζητημάτων αὐτοῦ ἑκάστοτε.

Κατὰ τὴν προκήρυξιν τοῦ ἐν λόγῳ συλλόγου, ἐπιδιώκει οὗτος πρὸ παντὸς ἄλλου τὴν διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς προόδου τοῦ διεθνοῦς δικαίου γενίκευσιν τῆς ἐν ταῖς μεταξὺ τῶν κρατῶν συγκρούσεσι χρήσεως τῆς διαιτητίας· οὕτω δὲ τὸ ἁπλοῦν τοῦτο ἀποκύημα ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας παρίσταται ἐν σπαργάνοις ἔτι ὡς ὁ διεθνὴς ἄρειος πάγος, οὗτινος τὴν σύστασιν ἀπεκδέχονται νόες διακεκριμένοι καὶ γενναῖαι καρδίαι ὡς τὸ τελευταῖον τέρμα τῆς προόδου ἐν τῇ δικαστικῇ διοργανώσει τῶν πρὸς ἄλληλα τῶν ἐθνῶν σχέσεων. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὸν κανονισμὸν τοῦ συλλόγου μία κατ' ἔτος θεσπίζεται σύνοδος αὐτοῦ, συνερχομένου ἐν ἐποχῇ καὶ χώρᾳ προσδιωρισμέναις, ὁ κ. Κ. Καλλιάδης ἐξιστόρησε τὸν ὀκταετῆ βίον τῆς ἑταιρείας ταύτης, ἀφηγούμενος τὰ κατὰ τὰς ἐνιαυσίους αὐτῆς συνόδους, τὴν πρώτην γενομένην ἐν Γενεύῃ τῆς Ἑλβετίας τὸ 1874 ἔτος, τὴν δευτέραν ἐν La Haye τῆς Ὁλλανδίας κατὰ τὸ 1875, τὴν τρίτην κατὰ τὸ 1877 ἐν Zurich τῆς Ἑλβετίας, τὴν τετάρτην τῷ 1878 ἐν Παρισίοις, ἔνθα δύο ἀνεφάνησαν νέοι συνεργάται, ὁ κ. Alphonse Rivier, γενικὸς τοῦ συλλόγου γραμματεύς, καὶ ὁ κ. Νικόλαος Σαρίπολος, πρεπόντως ἐν τῷ συλλόγῳ ἀντιπροσωπεύων τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος. Ἡ δὲ πέμπτη σύνοδος ἐγένετο ἐν Βρυξέλλαις τῷ 1870, καὶ τέλος πάντων ἡ ἕκτη ἐν Ὀξονίᾳ τῷ 1880. Ἀκολούθως δὲ προέβη ὁ κ. Κ. Καλλιάδης εἰς ἀνάπτυξιν τῶν σκέψεων καὶ ἀποφάνσεων τῆς σοφῆς ἑταιρείας ἐπὶ τοῦ θεσμοῦ τῶν διαιτητικῶν δικαστηρίων, εἰς ἃ δέον ὅπως ἀναφέρωνται τὰ πρὸς ἄλληλα διὰ διαίτης (οὕτω καλεῖ τὸ προσυμφωνητικὸν ἔγγραφον ὁ κ. Κ. Καλλιάδης) συνδεθησόμενα κράτη. Ἐντεῦθεν καταφαίνεται, ὅτι ἡ δίαιτα ὀφείλει συνομολογεῖσθαι διὰ διεθνοῦς συνθήκης διὰ πᾶσαν ἢ δι' ὡρισμένην διαφοράν· ὅτι ἄκυρος αὕτη κηρύττεται, ἐὰν ὁρίζῃ ὡς διαιτητὴν ἄτομον ὑπὸ τοῦ ἑτέρου τῶν συμβαλλομένων μερῶν νομίμως ἐξαιρούμενον· ὅτι τὸ ἔκτακτον τοῦτο δικαστήριον δέον ὅπως ἀποφαίνηται ἐλευθέρως ἐπὶ τῶν ὑπὸ τῶν διαδίκων προσαγομένων ἀποδείξεων, τῆς ἐτυμηγορίας αὐτοῦ βασιζομένης πάντως ἐπὶ τῶν γενικῶν ἀρχῶν τοῦ διεθνοῦς δικαίου· ἀπόφασις δ' ἐπὶ πάντων τῶν ἐπιδίκων ζητημάτων ἐστὶ καθῆκον αὐτοῦ, μηδόλως δικαιουμένου ἀπέχειν, ἐπὶ προφάσει, ὅτι οὐκέτι ἐφωτίσθη ἐπαρκούντως περὶ τῆς ἀκριβείας τῶν προβαλλομένων γεγονότων, ἀλλ' ὑποχρεουμένου διακηρύξαι ἀβασίμους, ὅσας τῶν διαδίκων ἀξιώσεις θεωρεῖ ὡς τοιαύτας. Περαίνων δὲ τὴν σπουδαίαν αὐτοῦ πραγματείαν ὁ κ. Κ. Καλλιάδης ἐφήρμοσεν εἰς τὸν σύλλογον τοῦ διεθνοῦς δικαίου τὸ τοῦ Ἱπποκράτους (ἢ μᾶλλον τὸ τῆς ἱπποκρατικῆς συλλογῆς)· «Ξύρροια μία, ξύμπνοια μία, ξυμπα»θέα πάντα, κατὰ μὲν οὐλομελίην πάντα, κα»τὰ μέρος δὲ τὰ ἐν ἑκάστῳ μέρει μέρεα, πρὸς »τὸ ἔργον[1]».

Ὁ δὲ κ. Ι. Γεωργαντόπουλος ἀνεκοίνωσεν ἡμῖν μελέτην «Περὶ τῆς τοῦ καθ' ἡμᾶς κλήρου περιουσίας καὶ τῆς μετὰ θάνατον διαθέσεως αὐτῆς». Συνέλεξε πολλὰς ἐκ τοῦ κανονικοῦ καὶ βυζαντινοῦ δικαίου διατάξεις, καθ' ἃς ὁ μὲν μοναχὸς μετὰ τὴν κουρὰν αὐτοῦ θεωρεῖται ἀκτήμων· οὐδεμίαν ἀποκτᾷ δι' ἑαυτὸν περιουσίαν, πᾶν ὅ,τι κτᾶται ἀνήκει τῇ ἱερᾷ μονῇ, εἰς ἣν προσηλώθη, ὁ δὲ ἐπίσκοπος, κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχήν, ἠδύνατο μὲν ἵνα διαθέσῃ κατὰ τὸ δοκοῦν, ὅσα ἀπέκτησε, πρὶν ἢ γένηται ἐπίσκοπος, ἢ ὅσα καὶ ἐν καιρῷ τῆς ἀρχιερατείας αὐτοῦ κατὰ κληρονομίαν συγγενοῦς τινος προσεκτήσατο· ἐκτὸς ὅμως τῶν δύο τούτων περιπτώσεων, κληρονόμος αὐτοῦ νόμιμος ἐθεωρεῖτο ἡ ἐπισκοπή, εἰς ἣν ἀνῆκεν. Ὁ κ. Ι. Γεωργαντόπουλος μνημονεύει καὶ τῆς διατάξεως, τῶν ἐν τῷ οἰκουμενικῷ πατριαρχείῳ ἐν ἐνεργείᾳ ἀπὸ τοῦ 1860 κανονισμῶν, καθ' οὓς τῆς περιουσίας τῶν ἀποβιούντων πατριαρχῶν καὶ ἀρχιερέων διαιρουμένης εἰς τρία ἴσα μέρη, τὸ μὲν δίδοται εἰς τὸ ἐθνικὸν ταμεῖον, τὸ δὲ εἰς τοὺς ἐξ ἀδιαθέτου συγγενεῖς τοῦ θανόντος, τὸ δὲ τρίτον τοῦ μὲν πατριάρχου εἰς τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον, τῶν δὲ ἀρχιερέων εἰς τὴν τελευταίαν αὐτῶν ἐπισκοπὴν ἢ μητρόπολιν.

Κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν συζήτησιν ἐρρέθη, ὅτι εἰς τὴν τάξιν τῶν μοναχῶν καταταχτέον καὶ ἅπαντας ἐν γένει τοὺς κληρικούς, οὐ μόνον μοναχοὺς ἀλλὰ καὶ ἐπισκόπους καὶ πατριάρχας τοῦ ἱεροσολυμιτικοῦ θρόνου, ὧν ἡ περιουσία μετὰ θάνατον ἀποδίδοται ἅπασα εἰς τὸν πανάγιον τάφον, θεωρούμενον ὡς ἱερὰν μονήν. Παρετηρήθη δὲ συνάμα, ὅτι, εἰ κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν ἡ μετὰ τὴν χειροτονίαν ἐπισκόπου προσκτωμένη περιουσία αὐτοῦ, ἐκτὸς τῆς κατὰ κληρονομίαν συγγενοῦς, ἀνῆκεν ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἐπισκοπήν, αἰτίαν τούτου θεωρητέον, ὅτι ἑκάστη ἐπισκοπὴ εἶχε τότε περιουσίαν ἰδίαν, καὶ μάλιστα κτηματικήν, ἧς προΐστατο οἰκονόμος, καὶ ὅτι ἄδικον ἤθελεν εἶσθαι ἵνα τὰ ἐκ τῆς ἐπισκοπικῆς ταύτης περιουσίας ἀπαλλοτριούμενα μεταβαίνωσιν εἰς τοὺς συγγενεῖς τοῦ ἐπισκόπου· ἐν ᾧ ἀπ' ἐναντίας τὴν σήμερον ὀλίγιστα μόνον ἐπισκοπαὶ κέκτηνται κτήματα, καὶ ταῦτα ἀσήμαντα, ἢ καὶ διαχειριζόμενα διὰ τὰς ἐπιτοπίους ἀνάγκας τῶν ἱερῶν δηλονότι ἐκκλησιῶν καὶ τῶν ἐκπαιδευτικῶν καθιδρυμάτων.

1) ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ. Περὶ τροφῆς, σ. 381.

Γ'. Γεωγραφία.

Ἐκτὸς δὲ τῆς ἰατρικῆς καὶ τῆς νομικῆς, καὶ περὶ τὴν γεωγραφίαν ἐνησχολήθη ἡ ἐπιστημονικὴ ἐπιτροπή. Παρκπεμφθέντος αὐτῇ πρὸς κρίσιν ὑπὸ τοῦ συλλόγου τοῦ «Ὁδηγοῦ τῶν ἁπλῶν τοπογραφικῶν περιγραφῶν», οὗτινος συγγραφεύς ἐστιν ὁ κ. Α. Μηλιαράκης, παρεκλήθη ὁ κ. Ι. Γεωργαντόπουλος ὅπως συντάξῃ ἔκθεσιν, ἐγκριθεῖσαν παμψηφεὶ καὶ ὑποβληθεῖσαν τῷ συλλόγῳ ὑπὸ τοῦ συντάξαντος αὐτὴν εἰσηγητοῦ. Ἐν τῇ ἐκθέσει ταύτῃ ὑποδείκνυται διὰ μακρῶν ἡ ὠφελιμότης τοῦ ἐν λόγῳ «Ὁδηγοῦ» πρὸς καταρτισμὸν μονογραφιῶν διαφόρων τόπων τῆς Ἀνατολῆς νῦν ἀγνώστων, καὶ ἡ χρησιμότης τῆς δημοσιεύσεως τῶν περιγραφῶν τούτων ἔν τινι παρασκευαζομένῳ ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ τυπογραφείου τοῦ μακαρίτου Ἀνδρέου Κορομηλᾶ περιοδικῷ ὑπὸ τὸν τίτλον *Γεωγραφικὸν ἀρχεῖον*, οὗτινος ἐπίσης συντάκτης καὶ ἐπόπτης ἐστὶν ὁ αὐτὸς συγγραφεύς κ. Μηλιαράκης· συνιστᾶται δὲ ἡ διάδοσις τοῦ ἀνωτέρω «Ὁδηγοῦ» πρός τε τοὺς ἐνταῦθα, καὶ μάλιστα τοὺς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις λογίους, ἵνα οὐ μόνον ἀναγνώσωσιν αὐτὸν ἐπισταμένως, ἀλλὰ καὶ ἀνταποκριθῶσιν εἰς τὴν κοινωφελῆ τοῦ συγγραφέως πρόθεσιν, συντάττοντες κατὰ τὸ ὑπόδειγμα καὶ ἀνακοινοῦντες περιγραφὰς τῶν τόπων, οὓς κατοικοῦσιν, ὅπως οὕτω καταρτισθῇ καὶ συμπληρωθῇ τοπογραφία τῶν περὶ ἡμᾶς χωρῶν ὅσον οἷόν τε ἀκριβής.

Κατὰ δὲ τὴν σύνταξιν τῶν περιγραφῶν τούτων δύνανται ἵνα λάβωσιν ὑπ' ὄψει καὶ τὸ «Περὶ τῆς γεωγραφικῆς ὀνοματολογίας» σύστημα τοῦ κ. Jean de Luz, ὅπερ ἐνώπιον τῆς ἐπιτροπῆς ἀνέπτυξεν ὁ Σ. Ἀριστάρχης. Κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο α) τὰ γεωγραφικὰ ὀνόματα, ἤτοι τὰ δηλοῦντα τοιάνδε ἢ τοιάνδε τῆς ξηρᾶς μορφὴν ἢ τῶν ὑδάτων κατάστασιν, λ. χ. τὰ ὀνόματα τῶν ὀρέων, ἀκρωτηρίων,

νήσων, λιμνῶν, κόλπων, ποταμῶν, ὀρέων κλ. δέον ἵνα γράφωμεν, μεταφράζοντες εἰς τὴν γλῶσσαν ἡμῶν. Ἑπομένως γραπτέον ὄρη Ἐμενέ, ἀντὶ ὄρη Ἔμενε δάγ, Νῆσος Ταουσάν, ἀντὶ νῆσος Ταουσᾶν ἀδασῆ, λίμνη Τοῦζλα, ἀντὶ λίμνη Τοῦζλα γκιόλ, ποταμὸς Μουράτ, ἀντὶ ποταμὸς Μουράτ τσάϊ κλ. β) τὰ ὡς ἄνωθι γεωγραφικὰ ὀνόματα, ὁσάκις συνοδεύονται ὑπὸ χαρακτηριστικοῦ τινος ἐπιθέτου, ἐξεικονίζοντος τὴν ἐξωτερικὴν τοῦ τόπου μορφήν, ἢ ὑπὸ κυρίου τινὸς ὀνόματος, ὑποκρύπτοντος ἱστορικόν τι γεγονός, γραπτέον διττῶς κατά τε τὴν ἐπιχώριον καὶ τὴν τοῦ γράφοντος γλῶσσαν, οἷον Ἐρυθρὰ ὄρη (Κιζιλ δάγ), Μέλαν ἀκρωτήριον (Καρᾶ μπουρούν), Ἀσυκὴ λίμνη (Ἀκ γκιόλ), Μέλας ῥύαξ (Καρᾶ σοῦ) ἔτι δὲ ποταμὸς τοῦ Μουράτ (Μουρὰτ τσάϊ), ὄρος τοῦ Σουλτάνου (Σουλτὰν δάγ) κλ. γ) τὰ ὀνόματα ὅμως τῶν πόλεων γραπτέον, ὡς ἔχουσιν, ἄνευ μεταφράσεως αὐτῶν· οὕτως ἡ πόλις Καρᾶ μπουνὰρ καὶ οὐχὶ ἡ Μέλαινα πηγή, διότι αὕτη ἴσως πρὸ πολλοῦ ἐστείρευσεν, ἡ πόλις Ἄκ χισὰρ καὶ οὐχὶ τὸ Λευκὸν φρούριον, διότι τοῦτο ἴσως παλαιόθεν ἐκρημνίσθη κλ. δ) τὰ ὀνόματα, τά τε γεωγραφικὰ καὶ τὰ τῶν πόλεων, γραπτέον κατὰ τὴν ἐπιχώριον προφοράν· π. χ. Γενῆ-κιοϊ καὶ οὐχὶ Γενῆ-κοϊ, Σοῦμλα καὶ οὐχὶ Σοῦμλα, Καρᾶ βουνὰρ καὶ οὐχὶ Καρᾶ πινὰρ κλπ.

Αἱ ὑπὸ τοῦ κυρίου Jean de Luz προβαλλόμεναι μεταρρυθμίσεις καθιστῶσι μὲν τὰ τῆς γεωγραφίας μάθημα προσιτότερον εἰς τὴν διάνοιαν τῆς νεολαίας, συντελοῦσι δὲ δι' ἀκριβεστέρας ὀνοματολογίας εἰς τὴν διασάφησιν πολλῶν σκοτεινῶν μερῶν τῆς γεωγραφίας, τῆς ἐπιστήμης ἐκείνης, ἥτις, κατά τι λόγιον, «μέλλει μετ' οὐ πολὺ ἵνα συμπεριλάβῃ ἐν τῷ περιβόλῳ αὐτῆς πάσας τὰς ἀνθρωπίνους γνώσεις».

Τὴν σπουδαιότητα τῆς γεωγραφίας καταναοῦσα ἡ καθ' ἡμᾶς ἐπιτροπὴ μετὰ πολλοῦ τοῦ ἐνδιαφέροντος ἠκροάσατο τῆς ἀνακοινώσεως τοῦ ἰατροῦ κ. Μακρῆ περὶ τῆς θέσεως, ἣν δέον ἵνα κατέχῃ ἡ πρωτεύουσα κράτους τινός. Μεταξὺ ἄλλων συστατικῶν αὐτῆς ὁ ἀγορεύσας διετείνετο, ὅτι, ὡς ἡ καρδία, τὸ κέντρον τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ, ἐκπέμπει εἰς τὰ ἄλλα μέρη τοῦ σώματος τὸ αἷμα, οὕτω καὶ ἡ πρωτεύουσα δέον ἵνα εὑρίσκηται εἰς ἴσας περίπου ἀποστάσεις ἀπὸ τοῦ κέντρου. Εἰς ταῦτα ἀντίρρησις ἐγένετο, ὅτι μᾶλλον ὁ ἐγκέφαλος, μὴ εὑρισκόμενος εἰς τὸ κέντρον τοῦ σώματος, παραβλητέος πρὸς τὴν πρωτεύουσαν, καὶ ὅτι πρωτεύουσαι μεγάλων κρατῶν, ὡς τὸ Λονδῖνον, ἡ Πετρούπολις κλ., οὐδόλως εἰς τὸ κέντρον εὑρίσκονται.

Ἀναντίρρητον ὅμως ὑπάρχει, κύριοι, ὅτι ἡ θέσις τόπου τινὸς μεγάλην ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν κατοικούντων ἐκεῖ ἢ ἐξαρτωμένων ἐκεῖθεν ἀνθρώπων ἐνεργεῖ· τοῦθ' ὅπερ πρὸ 23 αἰώνων ἀπέδειξεν ὁ Ἱπποκράτης ἐν τῷ θαυμασίῳ αὐτοῦ συγγράμματι «Περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων»· καὶ ἐπιτραπήτω μοι ἵνα ἀνελίξω σελίδας τινὰς αὐτοῦ ἐνώπιον τῆς παρούσης φιλομούσου ὁμηγύρεως.

Ὁ μέγας οὗτος τῆς ἀρχαιότητος νοῦς συμβουλεύει σὺν τοῖς ἄλλοις τάδε· «Ἐς πόλιν ἐπειδὰν ἀπίκηταί τις, ἧς ἄπειρός ἐστι, διαφρονέοντα χρὴ τάδε· τὴν θέσιν αὐτέης, ὅκως κέεται καὶ πρὸς τὰ πνεύματα καὶ πρὸς τὰς ἀνατολὰς τοῦ ἡλίου[1]... καὶ τῶν ὑδάτων πέρι, ὡς ἔχουσι[2]... καὶ τὴν γῆν, κότερον ψιλή τε καὶ ἄνυδρος, ἢ δασείη καὶ ἔπυδρος· καὶ εἴτε ἐν κοίλῳ ἐστὶ καὶ πνιγηρή, εἴτε μετέωρος καὶ ψυχρή[3]· καὶ τὴν δίαιταν τῶν ἀνθρώπων, ὁκοίη ἥδονται»[4].

Συγκρίνων δὲ τὴν θέσιν τῶν τῆς Εὐρώπης χωρῶν πρὸς τὰς τῆς Ἀσίας ἐν γένει μὲν ἀποφαίνεται, ὅτι «εὐψυχοτέρους νομίζω τοὺς τὴν Εὐρώπην οἰκέοντας εἶναι ἢ τοὺς τὴν Ἀσίην»[5]· ἐν μέρει δὲ τὰς ἑξῆς παρατηρήσεις ἀναγράφει· «Ὁκόσοι μὲν χώρην οὐρεινήν τε οἰκέουσι καὶ τραχείην καὶ ὑψηλὴν καὶ ἔνυδρον.. ἔνθαῦτα εἰκὸς εἴδεα μεγάλα εἶναι καὶ πρὸς τὸ ταλαίπωρον καὶ τὸ ἀνδρήϊον εὖ πεφυκότα»[6]. Τοιοῦτοι δὲ τὸ πάλαι μὲν οἱ Ἀρκάδες[7], νῦν δὲ οἱ Ἀλβανοί[8]. «Ὁκόσοι δὲ κοῖλα χωρία, καὶ λειμακώδεα, καὶ πνιγηρά... οὗτοι φλεγματίαι τε ἧσσον ἢ χολώδεες· τὸ δὲ ἀνδρήϊον καὶ τὸ ταλαίπωρον ἐν τῇ ψυχῇ, φύσει μὲν οὐκ ἂν ὁμοίως ἐνείη, νόμος δὲ προσγενόμενος ἀπεργάσαιτ' ἄν»[9]. Τοιοῦτοι δὲ ἦσαν οἱ Βοιωτοί ὡς ἐπὶ τὸ πολύ[10], μεταμορφωθέντες ἐπὶ βραχὺν χρόνον εἰς τοὺς ἐπὶ Ἐπαμεινώνδα Θηβαίους[11]. «Ὁκόσοι δὲ ὑψηλήν τε οἰκέουσι

1) ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ. Περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων β'.
2) ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ, αὐτ. γ'.
3) ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ, αὐτ. δ'.
4) ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ, αὐτ. ε'.
5) ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ, αὐτ. ριζ'.
6) ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ, αὐτ. ρκ'.
7) ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ, αὐτ. σημ. Κοραῆ σ. 379.
8) Αὐτ. σημ. Κοραῆ, σ. 377.
9) ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ, αὐτ. ρκα'.
10) Αὐτ. σημ. Κοραῆ, σ. 379.
11) Αὐτ. σημ. Κοραῆ, σ. 383.

»χώρην, καὶ λείην, καὶ ἀνεμώδεα, καὶ ἔνυδρον... »ἀνανδρότεραι . . . καὶ ἡμερώτεραι τουτέων »αἱ γυῶμαι»[1]. Τοιοῦτοι δὲ οἱ Σκῦθαι τὸ πάλαι[2], καί, κατά τινος περιηγητοῦ γνώμην[3], οἱ ἐπὶ τῶν ἀκρωρειῶν τοῦ Ἄθωνος τὰς διατριβὰς ποιούμενοι. «Ὁκόσοι δὲ λεπτά τε καὶ ἄνυδρα, καὶ ψιλά, τῇσι δὲ μεταβολῇσι τῶν ὡρέων »οὐκ εὔκρητα, ἐν ταύτῃ τῇ χώρῃ . . . εἰκὸς . . . »εἶναι . . . τὰ ἤθεα καὶ τὰς ὀργὰς αὐθάδεάς τε »καὶ ἰδιογνώμονας»[4]. Τοιοῦτοι δὲ ἦτσαν οἱ Πέρσαι[5]. «Ὅκου μὲν ἡ γῆ πίειρα, καὶ μαλθακή, »καὶ ἔνυδρος . . . καὶ τῶν ὡρέων καλῶς κέεται, »ἐνθαῦτα καὶ οἱ ἄνθρωποι . . . ἀταλαίπωροι »... ἔς τε τὰς τέχνας παχέες, καὶ οὐ λεπτοί, »οὐδὲ ὀξέες»[6]. Τοιοῦτοι δέ εἰσιν οἱ τοῦ ἐν Ἑλβετίᾳ Canton du Valais κάτοικοι[7]. Ὅκου »δ' ἐστὶ ἡ χώρη ψιλή τε καὶ ἀνώχυρος, καὶ »τραχείη, καὶ ὑπὸ τοῦ χειμῶνος πιεζομένη, »καὶ ὑπὸ τοῦ ἡλίου κεκαυμένη, ἐνθαῦτα δὲ »σκληφρούς τε, καὶ ἰσχνούς, καὶ δισηρωμένους, καὶ ἐντόνους, καὶ δασέας ἂν ἴδῃς· τό »τε ἐργατικὸν καὶ ὀξὺ ἐνεὸν ἐν τῇ φύσι τῇ »τοιαύτῃ, καὶ τὸ ἄγρυπνον... ἔς τε τὰς τέχνας »ὀξυτέρους τε καὶ συνετωτέρους, καὶ τὰ πολέ»μια ἀμείνους»[8]. Τοιοῦτοι δὲ ἦσαν ἄλλοτε μὲν οἱ τῆς Ἀττικῆς κάτοικοι, μάλιστα δὲ οἱ Ἀθηναῖοι, νῦν δὲ οἱ τῆς Προβήγκιας, ἰδίως δὲ οἱ τῆς Μασσαλίας οἰκήτορες[9].

Τὰς ζωηρὰς καὶ ἀληθεῖς ταύτας εἰκόνας τοῦ ἑξαισίου τῆς ἀρχαιότητος παρατηρητοῦ πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχοντες ἴσως ἠθέλομεν καταδικάσει ἑαυτοὺς εἰς ἀπελπισίαν, εἰ μὴ ἀνεπτέρου ἡμῶν τὰς ἐλπίδας παραμυθητική τις φράσις τοῦ Ἱπποκράτους· «Τὸ δὲ ἀνδρήϊον καὶ τὸ ταλαίπωρον ἐν τῇ ψυχῇ, φύσει μὲν οὐκ ἂν ὁμοίως ἐνείη, »νόμος δὲ προσγενόμενος ἀπεργάσαιτ' ἄν»[10]. Ὥστε τὰς ἐκ τοῦ ὡραίου κλίματος πηγαζούσας ἐλλείψεις δύνανται ἡ ἀγωγὴ καὶ ἡ ἄσκησις ἵνα ἀναπληρώσωσιν.

Ἐκ τῶν ὀλίγων τούτων καθορᾶτε, φιλόμουσος ὁμήγυρις, τίνα ζητήματα ἀπησχόλησαν

1) ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ, αὐτ. ρκθ'.
2) Αὐτ. σημ. Κοραῆ σ. 388.
3) PAUW. Recherches philosophiques sur les Grecs (ἐκδ. 1788) Τόμ. Α' σ. 206.
4) ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ, αὐτ. ρκγ'.
5) Αὐτ. σημ. Κοραῆ, σ. 245.
6) ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ, αὐτ. ρκε'.
7) Αὐτ. σημ. Κοραῆ, σ. 397.
8) ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ, αὐτ. ρκς'.
9) Αὐτ. σημ. Κοραῆ, σ. 403.
10) ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ, αὐτ. ρκα'.

τὴν ἐπιστημονικὴν ἐπιτροπὴν κατὰ τὰς ἕνδεκα αὐτῆς συνεδριάσεις. Εἰ δὲ τὸ ἀποτέλεσμά ἐστιν ὑποδεέστερον τῶν ὑμετέρων προσδοκιῶν, ἀπόδοτε τοῦτο εἰς τὴν ὀλιγότητα τῶν συνεργαζομένων· διότι μόλις ἓξ μέλη μετὰ τοῦ κ. γραμματέως ἐνκλλάξ προσήρχοντο ἐκ τῶν 17 μελῶν τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπιτροπῆς· ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν 10 οἱ μὲν κ.κ. Γ. Ἀποστολίδης καὶ Ι. Βικάτσης ἐγγράφως παρητήθησαν, οἱ δέ, δυνάμει τοῦ τελευταίου ὑπὸ τοῦ συλλόγου ψηφισθέντος νόμου, καθ' ὃν πᾶς τις ἐπὶ τρεῖς κατὰ συνέχειαν συνεδριάσεις μὴ προσερχόμενος εἰς τὴν ἐπιτροπὴν ἄνευ δεδικαιολογημένης αἰτίας θεωρεῖται παρητημένος· τινὲς δὲ πρόθυμοι πάντοτε εἰς συνεργασίαν προῦβαλλον ἀποχρῶντας λόγους τῆς ἀπουσίας αὐτῶν, καὶ τέλος πάντων ἄλλοι ὑπέσχοντο συνεργασίαν ἐν τῷ μέλλοντι. Ὅσον δὲ συμφέρουσα εἰς τὸν σύλλογον ἐστὶν ἡ μετ' ἰδιαζούσης μερίμνης ἑκάστης ἐπιτροπῆς συγκρότησις, τοσοῦτον ἀφ' ἑτέρου ἡ ἐπιστημονικὴ ἐπιτροπὴ ἐθεώρησε συντελοῦσαν εἰς προαγωγὴν καὶ ἀνάπτυξιν αὐτῆς τὴν ἔκδοσιν ὑπὸ τὴν ἐπίκλησιν τοῦ συλλόγου ἐπιστημονικοῦ δελτίου, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ ἀρχαιολογικοῦ, καὶ τὴν εὐχὴν ταύτην ὑπέβαλε τῷ συλλόγῳ· εἰ δὲ τότε ἡ παραδοχὴ τῆς προτάσεως ταύτης ἀπερρίφθη ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὅτι ἐσκόπευεν ὁ σύλλογος ἵνα ἐκδώσῃ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος δύο συνάμα τόμους τὸν ιδ' καὶ τὸν ιε' τοῦ περιοδικοῦ (ἤδη δὲ προσετέθη ἡ ἀνάγκη τῆς ἐκδόσεως καὶ τοῦ ις' τόμου τοῦ ἀπὸ 1881—82 διήκοντος)· ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ ἔκδοσις αὕτη οὐκέτι εὐωδώθη, ἡ ἐπιτροπὴ καὶ αὖθις συνίστησιν εἰς τὴν μέριμναν τοῦ συλλόγου τὴν ἐν ὥραις αἰσίαις ἔκδοσιν ἐπιστημονικοῦ δελτίου παρὰ τῆς κατὰ καιρὸν ἐπιστημονικῆς ἐπιτροπῆς, ὡς μέσου ἀναποδράστου ἐπιτυχίας καὶ εὐοδώσεως.

Ὁμολογοῦμεν χάριτας τῷ συλλόγῳ ἀποδεξαμένῳ τὰς προτάσεις ἡμῶν πρὸς ἐγγραφὴν ἐν τῷ μητρῴῳ ὡς ἐπιτίμων μελῶν τῶν κ.κ. Rudolf Virchow, Louis Pasteur, Joseph Lister, Rollin Jacquemins καὶ Alphonse Rivier, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος μετ' ἐγκωμίων. Οὐχ ἧττον προφρόνως, τῇ ἡμετέρᾳ προτάσει, ἐνεγράφη ὁ σύλλογος συνδρομητὴς τῆς τε Revue de chirurgie καὶ τῆς Revue de droit international et de législation, ἐπιθεωρήσεων λίαν χρησίμων εἰς τὰς τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπιτροπῆς θεωρητικὰς μελέτας. Εἰς δὲ τὰς πειραματικὰς αὐτῆς σπουδὰς οὐ σμικρὰν ἤθελε χορηγήσει χρησιμότητα ἡ πρόσκτησις ὑπὸ τοῦ

συλλόγου μικροσκοπίου, χιλιοπλάσιον παριζῶντος τὸ ἀντικείμενον, καὶ ὅπερ, ἀντὶ μετρίας χρηματικῆς θυσίας, ἠδύνατο ἵνα προσπορισθῇ ὁ σύλλογος ἐκ Παρισίων ἐκ τοῦ καταστήματος Harnack.

Καὶ τὴν εὐχὴν ταύτην περὶ μικροσκοπίου ὑποβάλλων τῇ ὑμετέρᾳ φιλομούσῳ προνοίᾳ εὔχομαι ὅπως κατὰ τὸ αὐτὸ μέτρον χιλιοπλασιάζοντες τὰς τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπιτροπῆς ἐργασίας βίψητε λευκὴν ὑπὲρ αὐτῆς ψῆφον· διότι ἐκείνη κατὰ νοῦν ἔχουσα τὸ τοῦ Ἱπποκράτους «ὁ μὲν βίος βραχύς, ἡ δὲ τέχνη μακρὴ» ἀναγνωρίζει, ὅτι τὰ ἔργα αὐτῆς παραβαλλόμενα πρὸς τὰ τῶν ἐπιστημονικῶν ἐν Εὐρώπῃ ἑταιρειῶν εἰσὶ τόσον σμικρά, ὅσον πρὸς τοὺς ἐλέφαντας παραβαλλόμενοι οἱ μικρόκοκκοι καὶ τὰ βακτηρίδια, ἅπερ ἀδύνατον ἵνα ἴδῃ τις γυμνῷ τῷ ὀφθαλμῷ, καὶ ἅπερ διὰ τοῦ μικροσκοπίου παρουσίασεν ἡμῖν ὁ ἰατρὸς κ. Κ. Μακρῆς.

Εἴθε δὲ χρόνου προϊόντος ἵνα, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ἀντιδίων τούτων, τῶν ἐνεργούντων ἐν τῇ ζυμώσει, αἱ τῶν ἐπιστημῶν μελέται πολλαπλασιασθῶσι παρ' ἡμῖν ἐπ' ἄπειρον, καὶ παρέχωσιν, ὅπως ἐκεῖνα, τὸν ἄρτον τὸν ἐπιούσιον τῶν τεχνῶν καὶ τὸν οἶνον τὸν ζωογόνον τῶν ἐπιστημῶν. Γένοιτο.

Ὁ κ. προεδρεύων ἐκφράζει τὰς εὐχαριστίας τοῦ Συλλόγου τῇ Ἐπιστημονικῇ ἐπιτροπῇ καὶ ἰδίᾳ τῷ προέδρῳ αὐτῆς.

Μετὰ ταῦτα ὁ κ. **Γ. Καραθεοδωρῆ**, γενικὸς γραμματεύς, ἀναγινώσκει τὴν ἔκθεσιν τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Ζ. Κλεάνθους περὶ τῆς γενομένης ἐπισκευῆς τοῦ κτιρίου τοῦ Συλλόγου, καθ' ἣν ἡ ψηφισθεῖσα 40λιρος πίστωσις οὐκ ἤρκεσεν, ἀλλ' ἀπαιτοῦνται ἔτι 3 λίρ. πρὸς συμπλήρωσιν.

Γενομένης δὲ δεκτῆς τῆς προσθήκης ταύτης τῶν 3 λιρῶν εἰς τὴν 40λιρον πίστωσιν, ὁ κύριος **Θ. Ἀνδρεάδης**, ἀναγινώσκει ἀντὶ τοῦ βιβλιοφύλακος κ. Θ. Σαλτέλη, κωλυομένου ἕνεκεν ἀσθενείας, τὴν ἔκθεσιν τῆς Βιβλιοθήκης οὕτω·

Κύριοι,

Ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου ἀποτελουμένη ἐκ διαφόρων σπουδαίων συγγραμμάτων, ἀνερχομένων εἰς τὸν οὐκ εὐκαταφρόνητον ἀριθμὸν τῶν ὀκτὼ χιλιάδων τόμων, συμπεριλαμβανομένων ἐν τῷ ἀθροίσματι τούτῳ καὶ τῶν διαφόρων φυλλαδίων, ἐκτὸς τῶν πολλαπλῶν, προερχομένων δὲ τῶν πλείστων ἐκ προσφορῶν ἀνδρῶν ἐπὶ φιλομουσίᾳ διακρινομένων, ὡς γνωστὸν ὑμῖν, ἡμετέρων τε καὶ ἀλλογενῶν, πλουτίζεται ὁσημέραι τῇ εὐμενεῖ τῶν φιλοπροόδων συνδρομῇ ἀποστελλόντων αὐτῇ ἑκάστοτε ὅ,τι ἂν αὐτοῖς δόξῃ χρήσιμον καὶ ὠφέλιμον πρὸς πλουτισμὸν αὐτῆς. Καὶ δή, Κύριοι, ἐξαγγέλλω ὑμῖν ὅτι πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀπεστάλησαν καὶ κατὰ τὴν λήξασαν συλλογικὴν περίοδον παρὰ τῶν ὡς εἴρηται φιλομούσων ἀνδρῶν διάφορα βιβλία καὶ φυλλάδια τὸν ἀριθμὸν 580. Τοῦ ἀριθμοῦ τούτου ἐπιπροστιθεμένου εἰς τὸν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ προϋπάρχοντα ἀριθμὸν τῶν ὀκτὼ χιλιάδων τόμων, ἀναβαίνει ὁ ὁλικὸς τῶν ἐν αὐτῇ τόμων ἀριθμὸς εἰς ὀκτὼ καὶ ἡμίσειαν χιλιάδας. Ἐνταῦθα ἐπισυνάπτομεν λεπτομερῆ πίνακα τῶν τοῦ λήξαντος ἔτους προσφορῶν, δημοσιευθησόμενον καὶ ἐν τῷ τοῦ Συλλόγου περιοδικῷ, ἔχοντα ὡς ἑπεται.

1). Ἡ Σύνταξις τῶν Βυρτεμβεργείων χρονικῶν πέντε τεύχη «περὶ στατιστικῆς καὶ τοπογραφίας».

2). Ὁ κ. Ἰάκωβος Πολυλᾶς, τέσσαρα τεύχη τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐμμέτρως μεταφρασθείσης Ὀδυσσείας τοῦ Ὁμήρου.

3). Τὸ ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς κατάλογον ἐπίσημον τοῦ Ὑπουργείου τούτου τοῦ μηνὸς Ἰανουαρίου τοῦ ἔτους 1881, ἐξ ἑνὸς τόμου.

4). Ὁ ἐν Κύπρῳ κ. Δ. Περίδης, ἓν φυλλάδιον ὑπ' αὐτοῦ φιλοπονηθὲν ἐπιγραφόμενον «Etude de quelques inscriptions Cypriotes».

5). Ὁ κ. Πρύτανις τοῦ Βασιλικοῦ Φριδερικείου Πανεπιστημίου τοῦ Halle-Wittemberg, τὰς Ἀκαδημαϊκὰς δημοσιεύσεις τοῦ ἔτους 1880, περιλαμβανούσας ἓν δίπλωμα ἐπὶ τῇ πεντηκονταετηρίδι τοῦ καθηγητοῦ κ. J. Edonard Erdmahn, τὰ προγράμματα τῶν μαθημάτων, κατάλογον τῶν καθηγητῶν, μίαν πραγματείαν περὶ τῶν δυνάμεων τῆς ζώσης ὕλης καὶ 87 ἐναισίμους διατριβὰς διαφόρου ὕλης.

6). Ὁ Χαρτογράφος κ. Η. Kieperl, χάρτην τῶν νέων ἑλληνοτουρκικῶν συνόρων.

7). Ὁ κ. Χαρίλαος Δ. Μελετόπουλος, ἓν ἀντίτυπον τῆς συγγραφῆς του ἐπιγραφομένης «Ἡ ἀλήθεια περὶ τῆς ἐθνικῆς βιβλιοθήκης».

8). Ὁ κ. M. Deffner, ἓν ἀντίτυπον τοῦ συγγράμματός του ἐπιγραφομένου «Archiv für Mittel und Neugriechischen Philologie, ἤτοι ἀρχεῖα περὶ μέσης καὶ νέας ἑλληνικῆς φιλολογίας».

9). Ὁ κ. Ξενοφῶν Σιδερόπουλος, δύο τεύχη τοῦ περιοδικοῦ τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου τοῦ Α' καὶ Β' ἔτους.

10). Τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ἀμερικῆς, σύγγραμμα ἐπιγραφόμενον «Papers relatign to the foreing relations of the United-States for the Year 1880, ἤτοι ἔγγραφα σχετικὰ εἰς τὰς μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ σχέσεις τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς, ἐξ ἑνὸς τόμου.

11). Ὁ κ. Π. Ἰασεμίδης, ἀνὰ ἓν ἀντίτυπον τῶν συγγραμμάτων του τῆς τε γραμματικῆς καὶ τοῦ Συντακτικοῦ τῆς Ἑλλην. γλώσσης.

12) ..... χειρόγραφον τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος, δεδεμένον.

13). Ὁ κ. Gustavo d'Eichthal, ἓν ἀντίτυπον τοῦ συγγράμματός του ἐπιγραφομένου «Socrate et notre temps. Theologie de Socrate etc.

14). Ὁ κ. Μάρκος Ρενιέρης, ἓν ἀντίτυπον τῶν Ἱστορικῶν μελετῶν αὐτοῦ.

15). Ὁ κ. Κ. Κοντόπουλος, ἓν ἀντίτυπον τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ ἐπιγραφομένης «Ἀθανασία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης κτλ».

16). Ἡ χήρα Θ. Τάγη, δύο ἀντίτυπα τοῦ συγγράμματος τῆς ἐμπορικῆς ἀριθμητικῆς τοῦ μακαρίτου συζύγου της.

17). Ὁ κ. Η. Κοντογεώργης, ἓν φυλλάδιον περιέχον ἀρχαιολογικὴν ὕλην ὑπ' αὐτοῦ φιλοπονηθέν.

18). Ὁ κ. Η. Α. Οἰκονόμος, πέντε φυλλάδια διαφόρου ὕλης.

19). Ὁ κ. Α. Πετρίδης, ἑλληνοδιδάσκαλος Καλαμῶν, δύο φυλλάδια ἀρχαιολογικῆς ὕλης ὑπ' αὐτοῦ φιλοπονηθέντα.

20). Ὁ κ. Η. Παμιαλόφσκης, τὸ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Συλλογὴ Ἑλληνικῶν καὶ Λατινικῶν ἐπιγραφῶν Καυκάσου» σύγγραμμα αὐτοῦ, ἐξ ἑνὸς τόμου.

21). Ἡ ἐφορία τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου, τὸν ΣΤ' τόμον τοῦ καταλόγου τῶν ἀνατολικῶν νομισμάτων.

22). Ὁ κ. E. Egger, ἓν ἀντίτυπον τοῦ συγγράμματός του ἐπιγραφομένου «Histoire du livre depuis ses origines jusque à nos jours».

23). Ὁ σεβ. κ. G. Curtis, ἓν ἀντίτυπον τῆς συγγραφῆς του ἐπιγραφομένης «Constantinople according to the Greek Anthology».

24). Ὁ κ. Η. Κοντογεώργης, ἓν ἀντίτυπον τοῦ ὑπ' αὐτοῦ μεταφρασθέντος συγγράμματος τοῦ σεβ. κ. G. Curtis ἐπιγραφομένου «Constantinople according to the Greek Anthology».

25). Ὁ κ. Δ. Γ. Πετρίδης, ἓν ἀντίτυπον τῆς συγγραφῆς του ἐπιγραφομένης «Στοιχειώδεις πρακτικαὶ ὁδηγίαι πρὸς διδασκαλίαν μαθημάτων ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις».

26). Ὁ κ. Χ. Παύλιος, ἓν ἀντίτυπον τῆς συγγραφῆς του «Ἀναγνώσματα ἐκ τοῦ Ἡροδότου πρὸς χρῆσιν τῶν μαθητῶν τῶν δημοτικῶν σχολείων».

27). Ὁ κ. Ε. Κοφινιώτης, τὴν ἑαυτοῦ συγγραφὴν ἐπιγραφομένην «Ἱερὰ Κατήχησις πρὸς χρῆσιν τῶν παίδων τῶν ἐν τοῖς δημοτ. σχολείοις φοιτώντων καὶ τοῦ λαοῦ», ἐξ ἑνὸς τόμου.

28). Οἱ ἐν Παρισίοις βιβλιοπῶλαι κ.κ. Durand et Pedone-Lauriel, ἓν ἀντίτυπον καταλόγου τῶν ἐν τῷ βιβλιοπωλείῳ των εὑρισκομένων βιβλίων.

29). Ὁ κ. Γαβριὴλ Δεστούνης, ἑπτὰ φυλλάδια διαφόρου ὕλης μεταφρασθέντα ὑπ' αὐτοῦ ἐκ τοῦ Ῥωσσικοῦ.

30). Ὁ Χαρτογράφος κ. Kieperl, πίνακα τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν μετὰ τῶν παρακειμένων Ἑλληνικῶν, Σλαυϊκῶν καὶ Ῥωμουνικῶν.

31). Ὁ αὐτός, ἓν φύλλον χάρτου χρησιμεύοντος πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ προαποσταλέντος χάρτου τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας κατὰ τὴν Βερολίνειον συνθήκην.

32). Ὁ κ. Γ. Γεράκης, ἀνὰ 50 ἀντίτυπα τῆς πρακτικῆς ἀριθμητικῆς του ὅπως διανεμηθῶσιν ὑπὸ τοῦ Συλλόγου τοῖς ἀπόροις σχολείοις. Φυλλάδ. Α' Β' καὶ Γ'.

33). Ὁ κ. Α. Π. Κεραμεύς, πέντε φυλλάδια περιέχοντα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀρχαιολογικὴν ὕλην ὑπ' αὐτοῦ φιλοπονηθέντα.

34). Ὁ κ. R. Foerster, ἓν φυλλάδιον περὶ τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ χειρογράφων τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

35). Ὁ κ. A. Dozon, ἓν ἀντίτυπον τῆς συγγραφῆς του ἐπιγραφομένης «Collection de contes et chansons populaires. Contes Albanais etc».

36). Ὁ κ. Βλ. Σκορδίλης, ἓν ἀντίτυπον τοῦ ὑπ' αὐτοῦ συνταχθέντος ἀλφαβηταρίου πρὸς χρῆσιν τῶν δημοτικῶν σχολείων.

37). Ὁ κ. J. Barthelemy Saint-Hilaire, τὰς Ἀριστοτελικὰς μεταφράσεις ἐκ τόμ. δέκα· μετάφρ. τῆς Ἰλιάδος τοῦ Ὁμήρου ἐκ δύο τόμ. μετάφρ. τοῦ συγγράμματος «Pensées de Marc Aurèle», ἐξ ἑνὸς τόμ. καὶ ἑτέραν συγγραφὴν του ἐπιγραφομένην «A la Democratie Française» ἐξ ἑνὸς τόμου.

38). Ὁ κ. E. Sommer, ἓν ἀντίτυπον τῆς συγγραφῆς του «Les comedies de Plaute».

39). Ὁ κ. Ζ. Μάμουκας, «Ἀδαμαντίου Κοραῆ τὰ μετὰ θάνατον εὑρεθέντα συγγράμματα», ἐξ ἑνὸς τόμου.

40). Ὁ κ. Aug. Govaert, δίτομον συγγραφὴν του ἐπιγραφομένην «Histoire et théorie de la musique de l' antiquité».

41). Ὁ κ. Γ. Τσιάκας, δέκα καὶ πέντε ἀντίτυπα τῆς ὑπ' αὐτοῦ συνταχθείσης Ἱερᾶς Ἱστορίας.

42). Ὁ κ. Γ. Αιανόπουλος, ἓν ἀντίτυπον τῆς συγγραφῆς του ἐπιγραφομένης «Στοιχειώδης ἀριθμητικὴ πρὸς χρῆσιν τῶν σχολείων».

43). Ὁ κ. Α. Σπανδωνῆς, τεσσαράκοντα καὶ πέντε τόμους καὶ φυλλάδια διαφόρου ὕλης.

44). Ὁ κ. Ι. Οἰκιάδης, ἐγκυκλοπαιδικὸν λεξικὸν ἐκ 16 τόμων.

45). Ὁ κ. W. Sharv, ἓν φυλλάδιον ἐπιγραφόμενον «Κατάλογος ἀντιτύπων ἐκ γύψου τῶν ἀριστουργημάτων τῆς ἑλλην. γλυπτικῆς τῶν ἐν Ἀθήναις καὶ ἄλλοις μέρεσι τῆς Ἑλλάδος εὑρισκομένων».

46). Ὁ ἐν Σέρραις Μακεδονικὸς Φιλεκπαιδευτικὸς Σύλλογος, τέσσαρα ἀντίτυπα ἐκθέσεών του τῶν ἐτῶν 1880 καὶ 1881.

47). Ὁ κ. Ἀβραὰμ Παπαδόπουλος, ἓν ἀντίτυπον τῆς συγγραφῆς του ἐπιγραφομένης «Στατιστικὴ τῆς ἐπαρχίας τῶν Σουρμένων διαλαμβάνουσα περὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῶν διαφόρων αὐτῆς συνοικιῶν κτλ.».

48). Ὁ κ. Α. Μηλιαράκης, ἓν ἀντίτυπον τῆς συγγραφῆς του «Ὁδηγὸς τῶν ἁπλῶν τοπογραφικῶν ἐπιγραφῶν».

49). Ὁ Σαὶτ ἐφένδης, ἓν ἀντίτυπον τοῦ συγγράμματός του «Φαζαΐλι Ἀχλακιὲ βε Κεμαλέτι Ἰλμιγέ».

50). Ἡ Διεύθυνσις τοῦ ἐν Βερολίνῳ Βασιλικοῦ Μουσείου, ἓν ἀντίτυπον συγγράμματος ἐπιγραφομένου «Die Ergebrisse der ausgrabungen zu Pergamon».

51). Ὁ κ. Βασίλειος Μιχαηλίδης, ἓν ἀντίτυπον τῆς συγγραφῆς του «Ἡ ἀσθενὴς λύρα, λυρικὰ ποιήματα».

52). Ὁ κ. Γ. Τσιάκας, *πέντε ἀντίτυπα τῆς* συγγραφῆς του ἐπιγραφομένης «Ὁδηγητικὸν δακίμιον πρὸς τελεσφόρον διδασκαλίαν τῆς εἰς τρεῖς κύκλους διῃρημένης ἱερᾶς ἱστορίας».

53). Οἱ ἐκδόται κ. κ. Lorentz und Keil δέκα ἀντίτυπα φυλλαδίου ἐπιγραφομένου «Περιεχόμενα τῶν μέχρι τοῦδε ἐκδοθέντων 13 τόμων τοῦ περιοδικοῦ «Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλλ. Φιλολ. Σύλλογος».

54). Ἡ σύνταξις τῶν Βυρτεμβεργείων χρονικῶν, τέσσαρα τεύχη «περὶ στατιστικῆς καὶ χωρογραφίας».

55). Τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Halle-Wittemberg τὰς ἑπομένας δημοσιεύσεις του, ἤτοι ἓν δίπλωμα ἐπὶ τῇ πεντηκονταετηρίδι τοῦ καθηγητοῦ Ἑρμάννου Οὐλρίκου, Πίνακα τῶν σχολῶν (λατινιστί). Παραδόσεις χειμῶνος καὶ θέρους, ἐκ δύο φυλλαδίων, Πίνακα τῶν παραδόσεων χειμῶνος καὶ θέρους (γερμανιστί), ἐκ δύο φυλλαδίων καὶ 139 ἐναισίμους διατριβὰς διαφόρου ὕλης.

56). Τὸ ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν τῆς Ἀμερικῆς, ἓν ἀντίτυπον βιβλίου πραγματευομένου περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ στρατοῦ τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς.

57). Ὁ κ. Α. Γ. Χ. Κώνστας, ἓν ἀντίτυπον τοῦ ἐκφωνηθέντος ὑπ' αὐτοῦ λόγου ἐν τῇ ἐμπορικῇ σχολῇ Ὀδησσοῦ τῇ 30 ἰκνουαρίου 1882.

58). Ὁ ἐν Ἀθήναις φιλολογικὸς Σύλλογος Παρνασσός, δύο φυλλάδια τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐκδιδομένων Νεοελληνικῶν ἀναλέκτων.

59). Ὁ κ. Ε. Κονιδάρης, ἓν ἀντίτυπον περὶ διδασκαλίας τῆς Καλλιγραφίας κατὰ νέαν μέθοδον.

60). Ὁ κ. Γ. Παγίδας, ἓν ἀντίτυπον συγγραφῆς του ἐπιγραφομένης «Ἐπίκρισις τῶν παιδαγωγικῶν μελετῶν τῆς κ. Καλλιόπης Κεχαγιᾶ».

61). Ὁ αὐτός, ἓν ἀντίτυπον συγγραφῆς του ἐπιγραφομένης «Τὰ τῆς τοπογραφίας τῶν Ἑπταπύλων Θηβῶν ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἀρχαιολόγων διερευνώμενα».

62). Ὁ κ. Ν. Κοντακώφ, ἓν ἀντίτυπον συγγραφῆς του πραγματευομένης «Περὶ τῶν σωζομένων Μωσαϊκῶν ἔν τισι τεμένεσι Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς».

63). Ὁ κ. R. Foersteri, ἓν φυλλάδιον ἐπιγραφόμενον «Λύγος ἐπὶ τοῦ κειμένου τῶν φυσιογνωμικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους».

64). Ὁ κ. Δ. Ν. Λέριος, ἓν ἀντίτυπον τῆς συγγραφῆς του «Ὁδηγὸς προκαταρκτικῆς ἐκπαιδεύσεως κτλ».

65). Ὁ κ. Paulus de Lagarde, ἓν φυλλάδιον ἐπιγραφόμενον «Johannis Euchaitorum Metropolitae quae in codice Vaticano graeco 676 supersunt etc».

66). Ὁ κ. Ι. Ἀάτρης, *τέσσαρα φυλλάδια* πραγματευόμενα περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ Μουσείου καὶ τῆς Βιβλιοθήκης τῆς ἐν Σμύρνῃ Εὐαγγελικῆς σχολῆς, τῶν ἐτῶν 1875, 1876, 1878 καὶ 1880.

Πᾶσι τοῖς φιλομούσοις τούτοις δωρηταῖς ἐξεφράσθησαν ἐν δέοντι καιρῷ αἱ εὐχαριστίαι τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου· οὐχ ἧττον τοῦ λόγου νῦν περὶ αὐτῶν ὄντος ἐνταῦθα, καθῆκόν μου θεωρῶ ὅπως ἐκφράσω αὐτοῖς ἐν τῇ ἐκτάκτῳ ταύτῃ συνεδριάσει καὶ τὰς ἰδίας μου εὐχαριστίας διὰ τὸ ἐνδιαφέρον ὅπερ πάνυ εὐμενῶς ἐπεδείξαντο πρὸς πλουτισμὸν τῆς ἡμετέρας βιβλιοθήκης, βέβαιος ὢν ὅτι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι οὐ παύσονται ὑπὲρ τῆς προόδου τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου ἐνδιαφερόμενοι.

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην πολλαὶ κατεβλήθησαν προσπάθειαι πρὸς τὴν ὅσον ἔνεστιν εὐμέθοδον κατάστρωσιν εὑρετηρίου κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν ἐμπεριλαμβάνοντος τὸν ὁλικὸν ἀριθμὸν τῶν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ ὑπαρχόντων βιβλίων, ἐν ᾧ οἱ προσερχόμενοι νὰ δύνωνται λίαν εὐχερῶς ν' ἀνευρίσκωσι τὰ ζητούμενα βιβλία, ἐὰν ταῦτα ὑπάρχωσιν ἐν αὐτῇ. Ἡ ἐργασία αὕτη λίαν ἐπίπονος οὖσα διεξεπεραιώθη αἰσίως καὶ πρὸ ἱκανοῦ χρόνου καὶ σὺν ταύτῃ μετ' εὐχαριστήσεως ἀναγγέλλω ὑμῖν ὅτι καὶ ὁ καθ' ὕλην κατάλογος, ὁ μᾶλλον τοῦ εὑρετηρίου χρήσιμος ἐν ἑκάστῃ βιβλιοθήκῃ, σχεδὸν θεωρεῖται διεκπεραιωθείς, μικρᾶς ἔτι ὑπολειπομένης ἐργασίας ἐν αὐτῷ, ἀναβληθείσης ἐπ' ἐσχάτων ἕνεκα ἐκτάκτων ἐπειγουσῶν ἐργασιῶν σχετικῶν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς βιβλιοθήκης.

Τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Συλλόγου ἐπεσκέπτοντο ἔστιν ὅτε ἔνιοι τῶν παρ' ἡμῖν λογίων καὶ φοιτητῶν τῆς Μ. τοῦ Γ. σχολῆς· αὐτὸ τοῦτο παρετηρεῖτο καὶ ἐν τῷ ἀναγνωστηρίῳ πρὸς ἀνάγνωσιν τῶν ἐν αὐτῷ ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν.

Ἐδανείσατο δὲ ἡ Βιβλιοθήκη καὶ κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος εἰς 30 μέλη αὐτοῦ ἐπὶ τῇ συνήθει ἰδιοχείρῳ ἀποδείξει βιβλία 153, ὧν τὰ πλεῖστα ἐπεστράφησαν, ὑπολείπονται δὲ ὀλίγα ἔτι παρὰ τοῖς δανεισθεῖσιν.

Οὐδεμίαν ἔχομεν νὰ ἐξαγγείλωμεν κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος προσφορὰν πρὸς πλουτισμὸν τῆς συλλογῆς τῶν ἀρχαιοτήτων. Ταῦτα περιληπτικῶς ἐκτιθεὶς ἀναφορικῶς τῆς καταστάσεως τῆς βιβλιοθήκης τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου κατὰ τὴν λήγουσαν ἤδη συλλογ. περίοδον ἐκφράζω, Κύριοι, τὴν πεποίθησιν καὶ τὴν ἐλπίδα ὅτι οἱ φιλόμουσοι καὶ φιλογενεῖς ὁμογενεῖς οἱ ἀείποτε μέγα ἐπιδεικνύμενοι ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τοῦ προσβυγενοῦς τούτου σκαπανέως τῶν γραμμάτων καὶ ἐπιστημῶν ἐν ταῖς ἡμετέραις χώραις ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτοῦ, θέλουσι τείνει αὐτῷ καὶ αὖθις ἀρωγὸν χεῖρα πρὸς ἀπρόσκοπτον ἐπιτέλεσιν τῶν πνευματικῶν αὐτοῦ ἀναγκῶν, σύντελοῦντες οὕτω διὰ τῶν χορηγηθησομένων αὐτῷ μέσων καὶ πρὸς πλουτισμὸν τῆς ἰδίας βιβλιοθήκης, ἥτις προώρισται νὰ καταστῇ προϊόντος τοῦ χρόνου *δημοσία* βιβλιοθήκη ἐν τῇ μεγαλοπόλει ταύτῃ παρέχουσα ἄρθονον πνευματικὴν τροφὴν τοῖς προσερχομένοις λογίοις ὁμογενέσι τε καὶ ἀλλογενέσι καὶ λοιποῖς φιλομούσοις καὶ φιλοπροόδοις ἐν γένει.

Ἐν Σταυροδρομίῳ τῇ 20 Ἀπριλίου 1882.

Ὁ Βιβλιοφύλαξ
Θ. ΣΑΛΤΕΛΗΣ.

Ἀκολούθως ὁ κ. **Γ. Καραθεοδωρῆ**, γεν. Γραμματεύς, ἀναγινώσκει ἀντὶ τοῦ Ταμίου κ. Ν. Βαμβάκη τὴν ἔκθεσιν τοῦ Ταμιείου ἐχουσαν ὡς ἑξῆς·

Κύριοι,

Τὴν ἔκθεσιν τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τοῦ ταμείου τοῦ Συλλόγου ποιούμενος, μετὰ τὴν ἔκφρασιν τῶν εὐχαριστιῶν μου πρὸς τὰ ἀξιότιμα μέλη ἐπὶ τῇ πρὸς ἐμὲ δηνεκεῖ ἐκτιμήσει καὶ ἐμπιστοσύνῃ αὐτῶν, δύο ἕτερά τινα ὀφείλω νὰ ἐκθέσω ἐνώπιον ὑμῶν, ὀλίγην χαράν, καὶ πολὺ μεγαλειτέραν ἐλπίδα· καὶ ἡ μὲν ὀλίγη χαρὰ πηγάζει ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος τῆς διαχειρήσεως τῶν χρημάτων τοῦ Συλλόγου, παρουσιασάσης ἔστω καὶ ὀλίγον τι περίσσευμα κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ὡς ἐν τῷ ἰσολογισμῷ θέλετε ἰδεῖ, ἡ δὲ μεγαλειτέρα ἐλπὶς μου γεννᾶται ἐκ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι ἐκεῖνοι οἵτινες ἐκλήθησαν καὶ ὀφείλουσι νὰ ἐπικουρῶσι τῷ Συλλόγῳ διὰ χρημάτων θέλουσι πράξει τὸ καθῆκον καὶ τὴν ἐντολὴν αὐτῶν μετὰ μείζονος ἐλευθεριότητος, διότι ἂν αὕτη, ἡ εἰς πεποίθησιν αὐξηθεῖσα ἐλπίς μου ἐξέλιπε, θὰ ἐξεδήλουν ἱκανὴν λύπην, καθότι θέλετε ἰδεῖ, ὅτι ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ προσεχοῦς συλλογικοῦ ἔτους, ἕνεκα τῶν πολλῶν καὶ ὁσημέραι αὐξουσῶν ἀναγκῶν τοῦ Συλλόγου, τῶν ὀλίγων δὲ ἐξ ἀντιθέτου ἀπὸ τῶν τακτικῶν συνδρομῶν εἰσπράξεων παρουσιάζει αἰσθητὸν ἔλλειμμα, ὅπερ μόνον διὰ τῶν γενναιοδωρημάτων τῶν φιλομούσων ὁμογενῶν θέλει καλυφθῆ.

Μετὰ τὰ ὀλίγα ταῦτα προεισαγωγικά, ἀναγινώσκω τὸν ἰσολογισμὸν τῆς διαχειρήσεως τοῦ ταμείου, κατὰ τὸ παρὸν συλλογικὸν ἔτος ἔχοντα ὡς ἑξῆς·

Κίνησις Ταμιείου

τοῦ ἐν Κων/πόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου κατὰ τὸ συλλογικὸν ἔτος 1881-82.

Εἰσέπραξεν

Ἀπὸ ὑπόλ. ταμείου παρελθ. συλλογικοῦ ἔτους		Α.Τ.309.97 50	
» συνδρομὰς τακτικὰς	»	180.—	
» καθυστερούσας	»	100.—	
» δικαίωμα διπλωμάτων	»	14.—	
» Ἐκπαιδ. καὶ Φιλανθρ. Ἀδελφότητα	»	100.—	
» Ἰω. Σισμάνογλουν	»	50.—	
» Χρ. ἐφένδην Ζωγράφον πρὸς συλλογὴν γλωσσικῆς ὕλης	»	100.—	
» Χρ. ἐφένδην Ζωγράφον πρὸς δημοσίευσιν	»	150.—	
» Δ. Ταμβάκον	»	20.—	
» Gustavo d'Eichthal	»	8.67	
» Κ. Καραπάνον	»	4.40	
» Στέφ. Π. Σκυλίτζην	»	11.—	
» Γ. Ν. Πασπάτην	»	4.38	
» τόκους χρεωγράφων	»	36.27	
» πωλήσεις βιβλίων	»	3.91	
» πώλησιν ὕδατος	»	1.48	
» Καραπάνειον διαγών.	»	21.74	
» Ἀδελφότητα Κίου	»	40.—	
» τόκους κληροδοτήμ. Σουλήνη μέχρι σήμερον	»	36.—	1193.82 50
		Α.Τ.	1193.82 50

Ἐδαπάνησεν

Εἰς μισθοδοσίας	Α.Τ.	294.—	
» ἔξοδα διάφορα	»	21.91	
» Διαγωνίσματα	»	81.74	
» φωτισμ. καὶ θέρμανσ.	»	9.46	
» πυρασφάλιστρα	»	24.—	
» γραφικὴν ὕλην	»	5.16	
» Ἀρχαιολ. ἐπιτροπὴν	»	19.58	
» ἐπισκευὴν κτιρίου	»	32.—	
» διαφόρους ἐκτάκτους δαπάνας	»	74.49 50	
» ἐμβάσματα εἰς Ἐθν. Τράπεζ. Ἑλλάδος δι' Ἀδελφότητα Κίου	»	40.—	602,34 50
» Ταμεῖον μετρητῶν	»		591.48
		Α. Τ.	1193.82 50

Ἐξαγόμενον

Τοῦ ἐν Κων/πόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου κατὰ τὸ συλλογικὸν ἔτος 1881-82.

Εἰσπράξεις.

Ἀπὸ συνδρομὰς τακτικὰς	Α.Τ.	182.—	
» » καθυστερούσας	»	100.—	
» δικαίωμα διπλωμάτων	»	14.—	
» Ἐκπαιδ. καὶ Φιλανθρωπικὴν Ἀδελφότητα	»	100.—	
» Ἰωάννην Σισμάνογλου	»	50.—	
» Δ. Ταμβάκον	»	20.—	
» Gustavo d'Eichthal	»	8.67	
» Στέφ. Π. Σκυλίτζην	»	11.—	
» Κ. Καραπάνον	»	4.40	
» Γ. Ν. Πασπάτην	»	4.38	
» τόκους χρεωγράφων	»	36.27	
» πωλήσεις βιβλίων	»	3.91	
» πώλησιν ὕδατος	»	1.48	536.11
		Α.Τ.	536.11

Δαπάναι.

Εἰς μισθοδοσίας	Α.Τ.	294.—	
» ἔξοδα διάφορα	»	21.91	
» πυρασφάλιστρα	»	24.—	
» ἐπισκευὴν κτιρίου	»	32.—	
» φωτισμὸν καὶ θέρμανσιν	»	9 46	
» γραφικὴν ὕλην	»	5 46	
» Ἀρχαιολογ. ἐπιτροπὴν.	»	19.58	
» διαφόρ ἐκτάκτους δαπάνας	»	74 49 50	480.6050
Περίσσευμα τῆς παρούσης διαχειρίσεως	»		55.5050
		Α.Τ.	536 11

Ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῇ 30 Ἀπριλίου 1882.

Ὁ Ταμίας
Ν. ΒΑΜΒΑΚΗΣ.

Οὕτω μὲν ἔχει ὁ ἰσολογισμὸς τοῦ ταμείου, πρὶν δὲ καταπαύσω τὸν λόγον, ἔκρινα ἀναγκαῖον νὰ ἐπεξηγήσω ὑμῖν τὸ κονδύλιον τῶν ἐκτάκτων δαπανῶν, ἀνερχόμενον εἰς λίρας 74.49 1/2 %, μὴ συμπεριλαμβανομένων μάλιστα ἐν τούτῳ οὔτε τῶν 32 λιρῶν τῆς ἐπισκευῆς κτιρίου τοῦ Συλλόγου, οὔτε τῶν τῆς ἀντιγραφῆς ἐπιγραφῶν διὰ τὸ ἀρχαιολογικὸν δελτίον, ὑμπασουμένων εἰς λίρας 19.58 % τὸ κονδύλιον ἑπομένως τοῦτο φαίνεται πως ὑπέρογκον, ἐφ' ᾧ φέρω τὰς ἑξῆς διασαφήσεις, ἅτοι ἐξωδεύθησαν ὑπὸ τὸν τίτλον *ἔκτακτοι δαπάναι,*

Διὰ συνδρομὴν εὐρωπαϊκῶν περιοδικῶν	Λ.Ο.	16.23.
Δετικὰ διάφορα βιβλιοθήκης καὶ γραφείου	»	16.30.
Συνδρομὴν εἰς τὸ ἀγωνοθέτημα Bluntschli	»	8.84.
Ἐκτύπωσις διαφόρων ἤτοι ἐγκυκλίων, ἀγγελτηρίων διευθύνσεων, προσκλητηρίων, προγραμμάτων κλπ.	»	14.70.
Ἐπιδιορθώσεις διαφόρους.	»	18.42.50
Ἐν συνόλῳ	Λ.Ο.	74.49.50

Μετὰ τὴν διασάφησιν ταύτην οὐδὲν ἄλλο λείπεται, ἢ νὰ ἐκφράσω καὶ πάλιν τὰς εὐχαριστίας μου ἐπὶ τῇ τιμῇ δι' ἧς οὐ παύονται τὰ ἀξιότιμα μέλη τιμῶντά με κατ' ἔτος, εὐχηθῶ δὲ τῷ Συλλόγῳ μείζω ἠθικήν τε καὶ ὑλικὴν ἐπίρρωσιν.

Ὁ ταμίας
Ν. ΒΑΜΒΑΚΗΣ.

Μετὰ ταῦτα λύεται ἡ συνεδρίασις.

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΧΟΓ'.

(Ἔκτακτος).

Τῇ 30/11 Ἰουνίου 1882.

ΕΠΕΤΕΙΟΣ ΕΟΡΤΗ.

Προεδρεύοντος τοῦ κ. **Σπ. ΜΑΥΡΟΓΕΝΟΥΣ.**

Παρόντων δὲ τῆς Α. Π. τοῦ προέδρου Διδυμοτείχου κ. Μεθοδίου, ἐκπροσωποῦντος τὴν Α. Θ. Π. τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην, τῆς Α. Π. τοῦ Μητροπολίτου Σκυθουπόλεως, ἀντιπροσώπου ἐνταῦθα τοῦ Μ. Πατριάρχου Ἱεροσολύμων, τῆς Α. Ἐξ. τοῦ κόμητος de Rascon, πρεσβευτοῦ τῆς Ἱσπανίας παρὰ τῇ Ὑψ. Πύλῃ, τοῦ κ. Ἀλ. Μαθιουδάκη τέως γενικοῦ προξένου τῆς Ἑλλάδος ἐνταῦθα, ἀντιπροσώπων τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ τοῖς πραστείοις αὐτῆς συλλόγων καὶ ἀδελφοτήτων, πλείστων τῶν ἐπὶ παιδείᾳ καὶ ἐπιστήμῃ διακρινομένων ὡς ἐπίσης καὶ τῶν ἐν τῷ τραπεζιτικῷ καὶ ἐμπορικῷ κόσμῳ τῆς ἡμετέρας πόλεως καὶ πλήθους φιλομούσων ἐξ ἑκατέρου τῶν φύλων κατεχόντων τὴν μεγάλην αἴθουσαν τοῦ Συλλόγου.

Ὁ κ. πρόεδρος κηρύξας τὴν ἔναρξιν τῆς τελετῆς *δίδωσι* τὸν λόγον τῷ γενικῷ γραμματεῖ, ὃς ἀναγινώσκει τὰς ἑξῆς ἐν περιλήψει ἐπιστολάς·

Τῆς Α. Θ. Π. τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, ἀπὸ 29 φθίνοντος, ἀγγέλλοντος ὅτι μὴ *δυνάμενος* ἕνεκα σπουδαίων λόγων παρευρεθῆναι εἰς τὴν ἐπέτειον τοῦ Συλλόγου ἑορτήν, ὡς ἐπεθύμει, ἐνετείλατο τῷ ἱερωτάτῳ προέδρῳ Διδυμοτείχου κ. Μεθοδίῳ ὅπως παραστὰς ἐκφράσῃ τὰς εὐχὰς καὶ εὐλογίας τῆς Μ. Ἐκκλησίας τῷ Συλλόγῳ καὶ συγχαρῇ αὐτῷ ἐκ προσώπου αὐτοῦ ἐπὶ τῇ ἐπετείῳ ἑορτῇ.

Τῆς Α. Ἐξ. τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ, ὑπουργοῦ ἐπὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, ἀπὸ 29 φθίνοντος, εὐχαριστοῦντος τῷ Συλλόγῳ ἐπὶ τῇ προσκλήσει εἰς τὴν ἐπέτειον αὐτοῦ ἑορτὴν καὶ ἐκφράζοντος τὴν λύπην αὐτοῦ διότι ἕνεκα ὑπουργικοῦ συμβουλίου ἀδυνατεῖ νὰ παραστῇ.

Τῆς Α. Ἐξ. τοῦ Ἀλεξάνδρου πασᾶ Καραθεοδωρῆ, πρώην ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ, ἀγγέλλοντος ὅτι ἕνεκα ἀπροόπτων κωλυμάτων ἀδυνατεῖ νὰ παραστῇ εἰς τὴν ἑορτὴν τοῦ Συλλόγου.

Τοῦ κ. Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἀπὸ 28 φθίνοντος, γνωστοποιοῦντος ὡσαύτως ὅτι ἕνεκα σπουδαίων καθηκόντων ἀδυνατεῖ παρευρεθῆναι εἰς τὴν ἐπέτειον ἑορτήν.

Μετὰ ταῦτα ὁ κ. *πρόεδρος* ἀναγινώσκει τήνδε τὴν ἔκθεσιν τῶν κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος πεπραγμένων τῷ Συλλόγῳ.

Φιλόμουσοι ὁμήγυρις,

Τὸ τρίτον ἤδη ἐπὶ τοῦ τοῦ ἀγλαοῦ πρωτογενοῦς τούτου, ἐν τῇ Ἑῴᾳ, τῶν γραμμάτων τε καὶ ἐπιστημῶν φυτωρείου ὀλισθηροῖν τοῖν ποδοῖν ἀναβαίνων ἀκριβάντος, τὴν γλώττην τε καὶ τὴν καρδίην δάκνομαι, λόγον τε καὶ εὔθυνην τῶν κατὰ τὸ λῆξαν τοῦτο συλλογικὸν ἔτος πεπραγμένων δοῦναι ἀναγκαζόμενος.

Καὶ ὁ μὲν ζῆλος τῶν φίλων συνεργατῶν οὐδαμῶς ἥττων ἑαυτοῦ ἀπεδείχθη, ἐσαεὶ τὴν ἱερὰν τῆς ἐπιστήμης δᾷδα καίουσαν κατεχόντων, ἡ δὲ τύχη καὶ αἱ περιστάσεις ἀντίξοοι καὶ ἐναντίαι· τοῦτο δὲ ἴσως κατά τι ἔμοιγε μόνῳ οὕτω φαίνεται, ὡς τὸν Σύλλογον τὴν παιδικὴν μόλις παραλλάξαντα καὶ ὅλως τὴν ἡρωϊκὴν ἡλικίαν ἐκ τοῦ σύνεγγυς γνόντι· νῦν δ' οὗτος εἰς τὴν ἀνδρείαν μεταβαίνων ἡλικίαν, καὶ ὡς πλείστων τέκνων πατήρ, καὶ μεγάλης οἰκογενείας ἀρχηγός, καὶ ὑπὸ τῶν βιωτικῶν ἀναγκῶν καταπιεζόμενος, καὶ τὰ τῆς ἡρωϊκῆς

ἐποχῆς συνήθη τοῦ ἐνθουσιασμοῦ ἅλματα πόρρω αὐτοῦ καταλιπών, προφυλακτικώτερος καὶ σκεπτικώτερος πρὸς τὰ πρόσω βαδίζειν ἀναγκάζεται. Ἀλλ' ἔχομεν ἐπὶ τοῦ τοῦ βήματος τούτου μετώπου παρήγορόν τι ἀρχαῖον λόγιον, μεγάλοις γράμμασι γεγραμμένον, τὸ λέγον· *Θαρσεῖν χρή, τάχ' αὖριον ἔσσετ' ἄμειον!* τοῦτο τό τε ἐκλεῖπον ἡμῶν θάρρος ζωπυρεῖ, καὶ τὰς χρηστὰς ἡμῶν ἐλπίδας ἀναπτεροῖ, ὡς τῆς ἀνθρωπότητος πάντοτε, θείᾳ Μοίρᾳ, πρὸς τὰ πρόσω προβαινούσης, καὶ τῶν διαδόχων ἡμῶν, ἡμῶν αὐτῶν ἱκανωτέρων προσδοκωμένων.

Ἀλλ' οὕτως ἢ ἄλλως εὐθύνας παρέχειν δεῖ, καὶ τὰ πράγματα ὡς ἔχει ἐκθεῖναι. Ὑπῆρξεν ἐποχή, καθ' ἣν ὁ κλεινὸς οὗτος Σύλλογος, πρωτόβουλος καὶ πρωτογενὴς ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὑπὸ πάντων τῶν ἡμεδαπῶν τε καὶ τῶν ἀλλοδαπῶν θαυμαζόμενος, ἐπῃνεῖτο καὶ τῆς κλήσεως αὐτοῦ ἀντάξιος τοῖς ὑμοεθνέσιν ἐπιδείκνυσθαι ἠδύνατο, καὶ τὸν σκοπὸν αὐτοῦ, ὅστις ἐστὶν «ἡ διάδοσις τῶν γραμμάτων», οὐ μόνον λόγῳ, ἀλλὰ καὶ ἔργῳ καθ' ἁπάσας τὰς ἡμετέρας χώρας ὅπου ἑλληνικὴ εὐηχος αὐδὴ ἀκούεται, καὶ ἐκεῖ, ὅπου αὕτη, ἐκ περιστάσεών τινων, ὤλετο ἀποιχομένη, ἐπιτυχῶς διὰ τῶν ὀργάνων αὐτοῦ, καὶ τοῦ παρὰ τῶν φιλομούσων καὶ φιλογενῶν τῆς φίλης πάτρης τέκνων ἀφθόνως συλλεγομένου χρυσίου, καὶ ἁρμοδίως ἐκχεομένου ἐπεδίωκεν. Ὑπῆρξεν ἐποχή, καθ' ἣν ὁ Σύλλογος καὶ τὰ πρωτότοκα αὐτοῦ τέκνα —ὁ Θρᾳκικός τε καὶ ὁ Ἠπειρωτικός,—ἐν ταῖς ἑλληνοφώνοις καὶ ἐνίαις ἄλλαις, ἑλληνικαῖς μέν, μὴ ἑλληνοφώνοις δέ, εὐρείαις ἐπαρχίαις κατ' ἔτος ὑπὲρ τὰς τρισχιλίας ὀθ. λίρας διένεμε πρὸς ὑποστήριξιν καὶ ἐπανόρθωσιν τῶν ἐνδεῶν ἑλληνικῶν σχολῶν τοῦ λαοῦ, ὅπου ὑπῆρχον, καὶ τὴν ἐκ βάθρων ἀνέγερσιν νέων ἐκεῖ, ὅπου ἔλειπον.

Νῦν δὲ τί συμβαίνει; ὁ μὲν Σύλλογος πάντα ταῦτα, τῇ τῶν αὐτοῦ μεγαθύμων ἐργατῶν ἐνεργείᾳ καὶ ἐπιρροῇ διεπράξατο. Τοῦ δὲ χρόνου προϊόντος, καὶ τῆς τοῦ ἐπ' ἀρετῇ, ἀφιλοκερδείᾳ καὶ περινοίᾳ διαπρέποντος Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἰωακεὶμ τοῦ Γ', αἰσίως διοικοῦντος τὸ χριστεπώνυμον πλήρωμα, ἀνωτάτης χριστιανικῆς Ἀρχῆς τοὺς πόρους τούτους, τοὺς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Συλλόγου ἀνοιχθέντας, προσηκόντως ἀντιποιησαμένης, *Φιλανθρωπικὴ καὶ Φιλεκπαιδευτικὴ Ἀδελφότης* τοὐπίκλην τὸ τοῦ Συλλόγου γενναῖον ἔργον αὐτή διεκπεραιοῖ καὶ αὐτὸν τὸν Σύλλογον τὴν χεῖρα πρὸς συντήρησιν τοῦ τῶν Βυζαντίων δυσπραγήσαντος πάλαι γενναίου στρατηγοῦ Βελισσαρίου τοῦ πρὸς τῶν ἀνδραγαθιῶν αὐτοῦ ἀντίστροφον ἀμοιβὴν λαβόντος τυφλωθέντος δίκην τεινοντα ἐλεεῖ· ἐφ' ᾧ καὶ χάριτας αὐτῇ εἰδέναι, καὶ διαπρυσίως αὐτὰς κηρύττειν ὀφείλει.

Ἀλλὰ τούτων μὲν ἅλις. Χωρῶμεν δὲ ἤδη εἰς τὴν κατὰ τὸ λῆξαν τοῦτο συλλογικὸν ἔτος ὑπὸ τοῦ Συλλόγου πεπραγμένων ὀφειλομένην ἀφήγησιν, καὶ ἀκραιφνῆ λογοδοσίαν, οὔτε τὰ μικρὰ μεγάλα, οὔτε τὰ μεγάλα μικρὰ ποιοῦντες, ἀλλὰ γυμνὴν τὴν ἀλήθειαν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ὑμῶν μέλλοντες ἐκθεῖναι.

Καὶ πρὸς μὲν τὴν τοῦ Συλλόγου αὐτοσυντήρησιν καὶ διοικονόμησιν, δυσχερείαις, ὡς ἔφθημεν *προοιμιάσαντες*, οὐ *σμικρσῖς προσκρούσαντες*, μέσα ἀνευρεῖν ἐτεχνάσθημεν, πρὸς τὴν τῶν κακῶς ἐχόντων ἐπανόρθωσιν, καὶ τὴν τοῦ ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἡμῶν φανεροῦ ἐλλείμματος κάλυψιν, ὅπερ ὁ ἡμέτερος κ. ταμίας ἀδυσωπήτοις ἀριθμοῖς καὶ μαθηματικῇ ἀναμφιλέκτῳ τῇ ἀκριβείᾳ ἀπεικόνισε.

Τὰ δὲ λοιπά εἰσι τὰ ἑξῆς.

Α'. Ἐπιστολαὶ πρὸς τοὺς ἀπανταχοῦ τῶν φιλομούσων ὁμογενῶν ζαπλούτους τὴν αὐτῶν συνδρομὴν ἐπικαλούμεναι.

Β'. Ἐγκύκλιος ἐγράφη εἰς τὰς διαφόρους, Εὐρώπης, Ἀσίας τε καὶ Ἀφρικῆς, ὅπου ἑλληνικὴ φωνὴ ἀκούεται καὶ λαλεῖται, χώρας, καὶ τοῦ Σώματος ἡμῶν μέλη ὑπάρχει, ἅπερ εἴτε ἐξ ἀκηδίας, καὶ τῶν βιωτικῶν αὐτῶν περισπασμῶν, ἢ ἐκ τῆς τοῦ αἰτοῦντος ἐλλείψεως, τὴν ἐτήσιον αὐτῶν ἀποτῖσαι ὑστέρησαν συνδρομήν, καὶ ἄνδρες ξυνεταῖροι, φίλοι καὶ τῷ Συλλόγῳ εὖνοι, δι' ἡμετέρων προτρεπτικῶν ἐπιστολῶν, πρὸς εἰσπραξιν τῶν καθυστερούντων ἐξελέγησαν, ὧν ἔνιοι τὴν ἡμετέραν ἐντολὴν ἀπεδέξαντο καὶ ὁτηρῶς εἰργάσαντο.

Τούτοις τοῖς εὐγενέσι συνεταίροις τὰς χάριτας ἡμῶν δημοσίᾳ κηρῦξαι ἐνασμενιζόμεθα. Τὸ δὲ ἔκ τε τῶν προαιρετικῶν ἐκτάκτων τούτων συνεισφορῶν καὶ τῆς τῶν ὀφειλομένων ἐτησίων ἀποτίσεως ἐκείνων οἵτινες ἀποτῖσαι ξυγκατένευσαν ἀποτέλεσμα παρακατιόντες δηλώσομεν.

Νῦν δέ, περὶ τῶν τοῦ Συλλόγου ἐργασιῶν ἰδίᾳ τὸν λόγον ποιούμενοι, ἀρξώμεθα ἀπὸ τοῦ Περιοδικοῦ, ὡς τοῦ μόνου τῆς πραγματικῆς ὑπάρξεως τοῦ Συλλόγου ἔν τε τῷ ἔσω καὶ τῷ ἔξω κόσμῳ, πρὸ πάντων, ἀποδεικτηρίου. Ἀλλὰ φεῦ! ἡ ἔλλειψις τούτου πρὸ δύο ἤδη ἐνιαυτῶν, τὸ ἀνύπαρκτον ἂν τοῦ Συλλόγου τοῖς ἀποῦσιν ἐμφαίνοι. Καὶ ὅμως ὁ Σύλλογος ὑπάρχει, καὶ οὐδαμῶς μεῖον τοῦ πρὶν ἐργάζεται· ἀλλ' ὁ τύπος σιγᾷ, καὶ διὰ τῆς σιγῆς αὐτοῦ, τὴν ἀφύνειαν ἐκείνου τοῖς τὰ καθέκαστα ἀγνοοῦσιν ὑποκρίνεται· ταῦτα δ' ὑμῖν ἀνακαλύψαι, ἐκών τ' ἀέκων, ὑπὸ τοῦ καθήκοντος κατεπειγόμενος, βιάζομαι.

Ἅμα τῆς προεδρείας τυχών, τὰ τοῦ παρελθόντος ἔτους πεπραγμένα, δι' αἰτία, ὑπὸ τοῦ σεβαστοῦ ἡμετέρου προκατόχου ὑμῖν πέρυσιν ἐκτεθέντα, ἀδημοσίευτα εὗρον.

Ἀπὸ δὲ ἀρχῆς τοῦ ἔτους τούτου τοῦ συλλογικοῦ, νυκτός τε καὶ ἡμέρας περὶ τῆς ἐκδόσεως ἀμφοτέρων τῶν περιοδικῶν μεριμνίζων, τὴν Συντακτικὴν ἐπιτροπὴν οὐκ ἐπαυσάμην διὰ τοῦ ἀκαμάτου Γενικοῦ ἡμῶν Γραμματέως προτρεπόμενος τοῦ ἔργου γενναίως ἀντιλαβέσθαι, καὶ αἰσίως εἰς πέρας τὴν διπλῆν ἐργασίαν ἐνεγκεῖν, ὅπως τῷ σεβαστῷ ἡμῶν διαδόχῳ τὴν τοῦ ἔτους αὐτοῦ ἐργασίαν μόνην ὡς εἰκὸς παραδῶ. Ἀλλ' εἰς μάτην! Φθονερὸς δαίμων ἀνηλεῶς ἀντιπράττων, τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ποθουμένου παρενεπόδισε· καὶ οὔτε τῆς Συντακτικῆς ἐπιτροπῆς ὁ ἄκαμπτος ζῆλος ἐκτελέσαι τὸ καθῆκον ἠδυνήθη.

Ἐλπίσωμεν οὖν ὅτι ὁ ὁτηρὸς ἡμῶν φίλος διάδοχος, τῇ ἀρωγῇ τῶν ἐριτίμων συγκοσμητόρων πάντα τὰ ἐμπόδια ὑπερπηδήσας, τὴν ἐκ νεκρῶν τοῦ Συλλόγου ἀνάστασιν θαυματουργήσεται.

Φέρε δὲ καὶ νῦν μεταβῶμεν εἰς τὴν τῶν τοῦ Συλλόγου ἐργασιῶν ἀφήγησιν.

Ὁ μὲν Σύλλογος κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο τριακονταοκτάκις συνηθρίασε· τῶν δὲ συνεδριάσεων τούτων αἱ μὲν ἑπτὰ ἦσαν ἔκτακτοι, ὧν ἡ μὲν πρὸς τοῦ ζητήματος τοῦ χάρτου τῶν Χερσαίων Τειχῶν Κων/πόλεως συζήτησιν, ἥτις εἰς οὐδὲν εὐχάριστον κατέληξεν ἀποτέλεσμα, καὶ ἰδίας ἐπὶ τούτῳ ἔπειτα ὀνομασθείσης ἐπιτροπῆς, οὐδὲν καὶ αὐτῆς κατορθωσάσης. Ὁ δὲ Σύλλογος ἑκών τ' ἀέκων ἐς ἄλλα προβῆναι ἀπεφάσισε μέτρα, ἅπερ ὅμως τὸ ἡμᾶς νῦν διαδεξόμενον προεδρεῖον ἐκτελέσασθαι ἀναγκασθήσεται· ἡ δὲ πρὸς συζήτησιν καὶ ἐπιψήφισιν τοῦ προϋπολογισμοῦ, τρεῖς δὲ πρὸς ἀκρόασιν τῶν ἐκθέσεων τῶν διαφόρων ἐπιτροπῶν.

Κατὰ δὲ τὰς τακτικὰς αὐτοῦ συνεδριάσεις, ὁ μὲν Σύλλογος συνεσκέψατο περὶ τῶν διαφόρων ἀναφυέντων ζητημάτων, διαφόρους προτάσεις συζητησάμενος, διαφόρων δὲ φιλολογικῶν, ἐπιστημονικῶν τε καὶ ἀρχαιολογικῶν ἐμβριθῶν πραγματειῶν ἠκροάσατο, ὧν τὴν ἀκριβῆ ἔκθεσιν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐπετηρίδι οἷόν τ' ἂν εἴη τῷ βουλομένῳ γνῶναι· τούτων δ' ἡ συζήτησις λίαν ἐνδιαφέρουσα κατέστη. Καὶ τούτων τὴν λεπτομερῆ ἀφήγησιν τὸ περιοδικὸν ἡμῶν ὅτε σὺν Θεῷ ἀντιλήπτορι τὸ τῆς ἡμέρας φῶς ἴδοι, πρὸ ὀφθαλμῶν ὑμῶν θήσεται.

Κατὰ τὸ συλλογικὸν τοῦτο (1881—1882) ἔτος, τακτικὰ μὲν προσελήφθησαν Μέλη ὀκτωκαίδεκα, ἐπίτιμα δὲ δέκα, ἐντεῦθεν τε καὶ ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς, ἄνδρες ἐπὶ σοφίᾳ ὑψηλῇ τε περιωπῇ, ἔν τε τῇ τοῦ Κράτους καὶ τῶν γραμμάτων καὶ ἐπιστημῶν πολιτείᾳ κάρτα διαπρέποντες.

Τρία δὲ τῶν αὐτοῦ Μελῶν ἀπεβίωσαν· τούτων τὰ μὲν δύο, ἐπίτιμα ὁ ἀοίδιμος Οἰκουμεν. Πατριάρχης Γρηγόριος ὁ ς', ὁ γεραρὸς καὶ σοφὸς ἰατρός, φιλόσοφός τε καὶ γλωσσολόγος, καὶ τὰ μάλιστα ἄριστος τῶν τῆς Ἑσπερίας ἑλληνιστῶν, ὁ τῶν Γάλλων Littré, ὁ τὸν μακρὸν αὐτοῦ ὅλον βίον ταῖς βαθείαις μελέταις, ταῖς ἡμερησίαις τε καὶ νυκτεριναῖς, κατατρίψας· ὁ δ' ἐκ τῶν ἀντεπιστελλόντων, ὁ πολυίστωρ ἐν Ἀθήναις ἰατρός, Ἀναστάσιος ὁ Γούδας, ὁ τῷ πανελληνίῳ γνωστὸς καὶ ἀκάματος μεταφραστής τε καὶ δημοσιογράφος, τῶν δὲ ἐπισήμων ἀνδρῶν, κατὰ Πλούταρχον ὡς ἔγγιστα, βιογράφος.

Ἕκτακτοι δ' ἐπιτροπαὶ ἐξελέγησαν τέτταρες, 1ν) πρὸς τὴν τοῦ κτιρίου ἀναγκαίαν ἀνοικοδομήν, κατὰ πολλὰ ἐπισκευῆς χρῄζοντος, 2ν καὶ 3ν) πρὸς κρίσιν διαφόρων τῷ Συλλόγῳ ἀποσταλέντων συγγραμμάτων καὶ 4ν) πρὸς ἐπανόρθωσιν τῶν ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ κακῶς ἐχόντων.

Τοῦ δ' ἐν Βρυξέλλαις τῆς Α. Α. Μεγαλειότητος τοῦ Σουλτάτου πρέσβεως, κ. Στεφ. Κ. Καραθεοδωρῆ, ἐπίκλησίν τινα πρωτόβουλον τοῦ κυρίου Von Holzendorff, πρὸς ἵδρυσιν διαγωνίσματος τοῦ διεθνοῦς καὶ συνταγματικοῦ δικαίου, πρὸς ἀίδιον μνημόσυνον τοῦ τοὐντεῦθεν μεταστάντος νομοδιδασκάλου Bluntschli, ἐπιστείλαντος, καὶ τὴν τοῦ Συλλόγου σύμπραξιν προτρεψαμένου, ἐνεγράφη οὗτος τοῦ διαγωνίσματος μέτοχος, 200φρ. συνεισενεγκών.

Πρὸς δὲ κατάταξιν τῶν ἀρχαιολογικῶν αὐτοῦ συλλογῶν, διώρισε τὸν νεαρὸν καὶ ῥέκτην νεοσύλλεκτον ἀξιόλογον συνεταῖρον, τὸν κ. Ἀθ. Πκπαδόπουλαν τὸν Κεραμέα, τὸν ἐκ τῶν ἐν Σμύρνῃ ἀρχαιολογικῶν αὐτοῦ ἔργων γνωστὸν ἤδη ἡμῖν, ὃς τῆς ἀρμενίας πρὸ πάντων φυλῆς ἀνεζωπύρησε τὸ θάρρος, πρωτοφανῆ καὶ πρωτότυπα τὸν ἀριθμὸν τρία ἀναγνοὺς ἀναγνώσματα, ὧν τὰ μὲν δύο περὶ τῆς ἀρμενικῆς

φιλολογίας καὶ τῆς ἐπ' αὐτῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπιδράσεως, τὸ δὲ τρίτον περὶ σχηματισμοῦ τοῦ ἀρμενικοῦ ἀλφαβήτου, κατὰ τὸν Ε' μ.Χ. αἰῶνα.

Δημόσιαι δὲ διαλέξεις ἐνώπιον συνήθως πολυαρίθμου ἀκροατηρίου, ἐννεακαίδεκα ἐγένοντο ἱστορικαί, φιλολογικαί τε καὶ ἐπιστημονικαί.

Τούτων ὁ μὲν εὐφραδὴς κ. Κ. Σ. Καλλιάδης, τέτταρας πρῶτος, καὶ αὖθις περὶ τοῦ περιληφθέντος αὐτῷ καὶ ξυνηθους ἀντικειμένου, —τῆς γυναικός, ὡς περ καὶ ἄλλοτε, περὶ ταύτης ὡς φιλοσόφου, ὡς μητρός, ὡς θυγατρός, ὡς συζύγου, καὶ ὡς πολίτου πραγματευθείς. Νῦν δὲ ταύτην ἐναντι τοῦ θανάτου θείς, τὸ γενναῖον, τὸ εὐσταθές, τὸ ἄτρομον, τὸ ἤρεμον τῆς ψυχῆς αὐτῆς καὶ αὐτοῦ τοῦ φοβεροῦ θανάτου ἐνώπιον, προκειμένου περὶ ὑψηλῆς τινος ἀρχῆς καὶ ἰδέας κατέδειξε· παραδείγματα δὲ τῶν τοιούτων μεγάλων ἀρετῶν, τὰς περιφήμους μεγαθύμους γυναῖκας τῆς καλλιγύναικος Γαλατίας — τὴν βασίλισσαν Μαρίαν Ἀντωνιέτταν, τὴν Λουδοβίκου τοῦ 16ου τοῦ μάρτυρος ἐπικληθέντος ἀδελφήν, τὴν κυρίαν Ἐλισάβετ, τὴν κυρίαν Ρολάνδου, τὴν Ὀλυμπίαν, τὴν Λουκίλην, τὴν Καρλότην, καὶ ἄλλας τινὰς γενναίας γαλλίδας προέταξε· τούτων τὸ ἀτάραχον λίαν ζωηρῶς παρέστησεν, ὅπερ αὗται ἐπεδείξαντο πρὸ τῆς ἐπὶ τῶν περικαλλῶν κεφαλῶν αὐτῶν ἐπικειμένης θανασίμου καταπτώσεως τῆς τρομερᾶς ὀξείας κοπίδος, τῆς ὑπὸ τοῦ φερωνύμου ἰατροῦ Guillotine πρὸς τὴν τὸ δυνατὸν εὐθανασίαν τῶν τὴν κεφαλικὴν ποινὴν ὑποστῆναι καταδεδικασμένων ἐφευρεθείσης κατὰ τὴν ὀλεθρίαν ἐκείνην ἐποχὴν τῆς Γαλλίας μεγάλης ἐπαναστάσεως, τῆς τὰς ἰδέας καὶ τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα ξύμπαντος τοῦ Κόσμου ἄρδην παραλλαξαμένης ὅτε αὗται θύματα οἰκτρὰ καὶ ἀθῶα ἔπεσον τῇ ὠμότητι καὶ ἀπανθρωπίᾳ τῶν κορυφαίων ἐκείνης λειτουργῶν.

Ὁ δὲ κ. Β. Σαρακιώτης, ὡσαύτως περὶ τῆς τῶν ζώων νοημοσύνης, τετράκις φυσιολογικῶς τε καὶ ψυχολογικῶς διελέξατο, τὸ ἀκροατήριον αὐτοῦ κατατέρψας.

Ὁ δὲ καλλιεπὴς καὶ εὐκρινὴς καθηγητής, κ. Ι. Δ. Ἀριστοκλῆς φιλοσοφικῶς πάλιν περὶ τοῦ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ, οὗ τὸ ὑπέρτατον αὐτὸς ὁ Θεός ἐστιν.

Ὁ δὲ πολυμαθὴς κ. Ἡρ. Βασιλόδης δὶς διελέξατο, α') περὶ ἀποθεώσεως τοῦ Ὁμήρου, λαβὼν ἀφορμὴν ἐκ τῆς τοῦ πρωτοτύπου, τοῦ ὑπὸ τοῦ ζωγράφου Ingre καλλιτεχνηθέντος, ἀντιγραφῆς, ἥτις ἐπὶ τῆς μετωπίδος τοῦ Συλλόγου, καθέδρας ἀνήρτηται, ὑπὸ τοῦ μεγάλου τοῦ Συλλόγου εὐεργέτου, τῆς Α. Ἐξ. τοῦ Χρ. Ζωγράφου ἐφέδη, τῷ Συλλόγῳ δωρηθεῖσα, καὶ β'), περὶ τοῦ συμπλέγματος τοῦ Λαοκόωντος, ἤτοι τῆς παραστάσεως τῆς τρομερᾶς συσφίγκτου ἀποπνίξεως, τοῦ τοῦ Πριάμου Λαοκόωντος, σὺν τοῖς τέκνοις, ὑπὸ τῶν τεραστίων ὄφεων, ἥτις καλλιτεχνηθεῖσα ὑπὸ τῶν Ῥοδίων ἀγαλματοποιῶν, ἐν τῷ Βατικανῷ τῆς Ῥώμης μέχρι τοῦ νῦν θαυμάζεται. Περὶ ἀμφοτέρων ὡς περ εἴωθεν ὁ πολιὸς τῶν γραμμάτων ἐραστής, καὶ ἐνθύως νεανικῇ τῇ γλώττῃ, διαλεξάμενος, εἰς οὐρανοὺς τὴν τῶν ἀπνευστὶ ἀκροωμένων θαμώνων φαντασίαν ἀνήρατο ὁ δαιμόνιος.

Τῶν δὲ φίλων ἡμῶν ἀδελφῶν, Ἀρμενίων γόνος εὐθαλὴς πρωτευούσης τινος τῶν ἐνταῦθα οἰκογενειῶν, τῆς πρὸ πεντηκονταετίας ἤδη, τὴν τῆς ἀμαθείας τῆς σκαιᾶς καὶ ὀπισθοδρομικῆς ἄχρουν ἐσθῆτα γενναίως πρώτης ἀποδυσαμένης, καὶ τὴν τῆς σεμνῆς καὶ προοδευτικῆς παιδείας, καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἀλουργίδα ἀμφιεσαμένης, καὶ τοῖς ὁμογενέσιν ἠθικῆς προόδου αὐτόχρημα τύπος καὶ ὑπογραμμὸς γενομένης, ἡ εὐμαθὴς καὶ πατριῶτις κυρία Dussap, ἐκ τοῦ τῶν Ἀρζουμάνων, τὸ γένος ἕλκουσα γλαφυρὰν ἐποιήσατο ἐνώπιον πολυαρίθμου καὶ ἐκλεκτοῦ διαφόρου ἔθνους, φυλῆς καὶ θρησκεύματος ἀκροατηρίου συγκειμένου *δικλεῖν* πολλαχῇ εὐφημηθεῖσαν, «περὶ τῆς διανοητικῆς κατασκέσεως τῶν Ἀρμενίων, κατὰ τὴν ε' μ. Χ. ἑκατονταετηρίδα, τὴν ἐπ' ἐκείνης τῆς ἐποχῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ δραστήριον ἐπιρροὴν καταδείξασα, καὶ μέχρι τῆς συγχρόνου ἐποχῆς τὸν λόγον ἐπεκτείνασα ῥαγδαίως ἐχειροκροτήθη, ἡ γαλλιστὶ καλλιεπῶς καὶ ἐναρμονίως τὰ τοῦ ἀντικειμένου τῆς διαλέξεως αὐτῆς ἀναπτύξασα.

Ἕτερα δὲ ἐκ τῶν ἡμετέρων καλλιεπῶν καὶ λογίων γυναικῶν, ἡ τοῦ Ζαππείου διευθύντρια, Κ. Καλλιόπη Κεχαγιᾶ, εὐφραδῶς πάνυ ἀγορεύσασα ἐν μιᾷ διαλέξει, πολύκαρπον καὶ πυκνὴν ὕλην ἐμπεριεχούσῃ, τὴν τῶν ἀκροατῶν σύντονον προσοχὴν ἐφείλκυσε.

Λογίων δὲ ἰατρῶν ξυνωρίς, οἱ κ. κ. Λούστης καὶ Ζῆφος, περὶ ἰατρικῶν πραγμάτων, λίαν ὠφελίμων τῷ ἀγνῶτι λαῷ, διελέξαντο. Τούτων ὁ μὲν πρότερος περὶ ἑλώδους πυρετοῦ, τῆς γενέσεως αὐτοῦ, τῶν αἰτίων καὶ τῆς προφυλάξεως, ὁ δὲ ὕστερος περὶ τῆς φθίσεως, τῶν αἰτίων ταύτης, τῆς ἰδιότητος καὶ τῶν διαφόρων περὶ αὐτῆς ἐπιστημονικῶν θεωριῶν λίαν ἐπιστημονικῶς διελέξαντο.

Ὁ δὲ κ. Α. Τάγης ἐν συμμέτρῳ λόγῳ περὶ ἡφαιστείων τὰ δέοντα καὶ τὰς τῶν ἐπιστημόνων θεωρίας ἐπιτυχῶς ἐξελίξατο.

Τελευταῖον, ἄλλη λογία γαλλὶς γυνή, πρὸ εἰκοσαετίας ἐνταῦθα, ἄλλοτε μέν τό τῶν Ἀρμενίων θῆλυ φῦλον ἐν Μεσοχωρίῳ παιδεύσασα, νῦν δὲ ἀνάμικτον θηλέων τε καὶ ἀρρένων πάσης φυλῆς καὶ γλώσσης, ἐν Διπλοκιονίῳ, σχολὴν ἰθύνουσα καὶ ἐν αὐτῇ διδάσκουσα, καὶ πολλὰς ἤδη διδακτικὰς συγγραφὰς καὶ παρ' αὐτοῦ τοῦ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως ὑπουργείου δεκτὰς γενομένας ξυγγράψασα, ἀκράτως τῶν γραμμάτων λειτουργός, καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ χώρᾳ διαδότις, τῆς τῶν Παρισίων Ἀκαδημίας πρώτης τάξεως ἐν τῇ διδασκαλίᾳ πτυχιοῦχος, τό, ὅπερ ἡ γυνὴ ἐν γένει ἐν τῇ Κοινωνίᾳ διαδραματίζει, πρόσωπον, ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς ἡμετέρας ἐποχῆς ἱστορικῶς καὶ ἐντέχνως ἀφηγησαμένη ἐπέρανε τὸν λόγον, ἐν τέλει παρατηρήσασα, ὅτι ἡ γυνή, ὡς μήτηρ, ἐν ταῖς ἀπαλαῖς αὐτῆς χερσὶ τὸν βίον τῆς ἀνθρωποτητος κατέχει.

Ἡ δὲ Ἐκπαιδευτικὴ ἐπιτροπὴ ἀδυνατοῦσα, ὡς ἔφθημεν ἀνωτέρω εἰπόντες, ὡς ἐκ τῆς οἰκονομικῆς τοῦ Συλλόγου σημερινῆς καταστάσεως, τὰ εὐρέα αὐτῆς καθήκοντα, κατὰ τὰ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ διέποντος τοῦτον Κανονισμοῦ ἐπιβαλλόμενα, προσηκόντως ἐκτελέσαι, πρὸς βελτίωσιν καὶ προαγωγὴν τῆς Δημοτικῆς Ἐκπαιδεύσεως, καὶ πρὸς πληρεστέραν καὶ ταχυτέραν ταύτης ἐπιτυχίαν, ἐγνωμοδότησεν ἀπαραίτητον τὴν καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει σύστασιν διδασκαλείου, πρὸς τὸ ἐν τούτῳ ὅσον οἷόν τε πλείους διδασκάλους τῆς κατωτέρας παιδεύσεως, τῆς ὡς μάλιστα τῷ λαῷ ἀναγκαίας, μορφοῦσθαι. Ἐφ' ᾧ, καὶ τῇ τοῦ Συλλόγου συγκατανεύσει, ἐξελέξατο ἐπιτροπείαν, ἐκ τριῶν τῶν αὐτῆς ὁμοτίμων ξυνισταμένην, ὅπως, προσηκόντως τὸ ζήτημα τοῦτο σπουδάσασα, ἀποφανθῇ καὶ τὸ πρὸς τοῦτο πρόγραμμα δεόντως συντάξηται.

Τὸ δὲ ἔργον αὐτῆς ἐπιτυχῶς περάνασα, εὐνουστέρους ἀναμένει καιρούς, πρὸς τὴν τῶν ἀποφασισθέντων καὶ κανονισθέντων πραγματίωσιν.

Πρὸς δὲ τοῦ Καραπανείου διαγωνίσματος ἐκπλήρωσιν, ἡ Ἐπιτροπὴ ἀναγκάζεται τὴν τῶν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ὁρισθέντων συγγραμμάτων βράβευσιν, ἅπερ ἐστὶν ἡ Χρηστομάθεια καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ἱστορία, ἅτε τοιούτων μὴ ἐπισταλέντων, εἰς τὸ προσεχὲς ἀναβαλεῖν ἔτος, ὑπότε, ἐν ταὐτῷ, ἥ τε Φυσικὴ Ἱστορία καὶ ἡ Γεωγραφία, κατὰ τὸ ἐπὶ τούτῳ δημοσιευθὲν πρόγραμμα, βραβευθήσονται.

Ἐφάμιλλον τοῦ κ. Κ. Καραπάνου, ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἤδη ἔτους, καὶ ἕτερον φιλόμουσον καὶ γενναῖον ἀριθμεῖ ἄνδρα ὁ Σύλλογος, τὸν ἐν Ὀδησσῷ κ. Ι. Βουτσινᾶν, οὐκ εὐκαταφρόνητον ὁρίσαντα χρηματικὸν ποσόν, πρὸς σύνταξιν γενικοῦ Ὁδηγοῦ παιδεύσεως ἀμφοτέρων τῶν φύλων. Ἡ δ' ἐπιτροπὴ τῇ φιλογενεῖ πειθομένη ἐκθύμως τοῦ ἀνδρὸς βουλῇ καὶ τὸ ἐπὶ τούτῳ συνέταξεν ἤδη πρόγραμμα, τὸ σύγγραμμα, εἰς τρία, ὡς εἰκός, τὸ τοῦ Ὁδηγοῦ τῆς δηματικῆς, τὸ τοῦ τῆς μέσης, καὶ τὸ τοῦ τῆς τῶν πραγματικῶν λεγομένων σχολείων παιδείας ὁδηγοῦ μέρη διελών.

Χειρόγραφα δέ, πρὸς κρίσιν, τῇ ἐπιτροπῇ ἐστάλησαν δύο, ὧν ὅμως τὴν κρίσιν εἰς τοὐπιὸν ἀναβαλεῖν ἔτος ἠναγκάσθη αὕτη.

Ἡ δὲ Φιλολογικὴ ἐπιτροπή, ἑπτάκις συνεδριάσασα, περὶ τὸ Ζωγράφειον καὶ αὖθις, τὸ περὶ συλλογῆς ζώντων μνημείων ἐν τῇ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ γλώσσῃ, ἠσχολήσατο διαγώνισμα, καὶ περὶ τὴν Ζωγράφειον βιβλιοθήκην. Καὶ περὶ μὲν τοῦ προτέρου ζητήματος, ὁ νεαρὸς ἡμῶν νέος συναγωνιστής, κ. Ἀθ. Π. Κεραμεύς, μετὰ μικρὸν προσηκόντως λόγον ποιήσεται.

Περὶ δὲ τοῦ δευτέρου ζητήματος, ἡ ἐπιτροπὴ τῷ μὲν ὑτρηρῷ φιλολόγῳ, κ. Ν. Γ. Πολίτῃ, τῷ τὴν τοῦ Ἀριστοφάνους ἔκδοσιν αὐθορμήτως αἰτήσαντι, τὸ μέλημα ἀνέθετο, τοῖς δὲ πρὸ πολλοῦ περὶ τὴν ἔκδοσιν ἑτέρων ποιητῶν καὶ ἑλλήνων συγγραφέων ἐργαζομένοις, πρὸς ἐπίσπευσιν τῶν ἔργων αὐτῶν, ὑπόμνησιν τὴν ἁρμόζουσαν ἐποιήσατο.

Ἐν δὲ τῇ Ἐπιστημονικῇ ἐπιτροπῇ, ὁ μὲν κ. Κ. Καλλιάδης, πραγματείαν περὶ τοῦ Συλλόγου τοῦ διεθνοῦς δικαίου ἐν Βρυξέλλαις ἀνέγνω, ἣν ἔπειτα καὶ ἐνώπιον τοῦ Συλλόγου ἀνέγνω.

Ἡ δ' ἐπιτροπή, τὴν αὐτῇ πρὸς γνωμοδότησιν παραπεμφθεῖσαν συγγραφὴν τοῦ κυρίου Μηλιαράκη «περὶ Ὁδηγοῦ τῶν ἁπλῶν γεωγραφικῶν περιγραφῶν», ἀξίαν λόγου καὶ συστάσεως, λαβοῦσα ὑπ' ὄψει, τὸν κ. Α. Κορομηλᾶν ἀντίτυπά τινα αὐτοῦ πρὸς διανομὴν μέλεσί τε καὶ σωματείοις ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἀποστεῖλαι παρεκάλεσε.

Τῇ δὲ παρακλήσει ταύτῃ ὁ κ. Κορομηλᾶς φιλοφρόνως πάνυ ὑπακούσας, ἑκατὸν ἀντίτυπα συνεπῶς, ὅπου δεῖ, διανεμηθησόμενα ἀπέστειλεν.

Ἐν δὲ τῇ Βιβλιοθήκῃ, κακῶς τέως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ἄνευ καταλόγων τα-

κτικῶν, καὶ ὅλως ἐναντίον τοῦ τὴν Βιβλιοθήκην διέποντος νομίμου Κανονισμοῦ δανειζομένων, καὶ πολλάκις κατὰ συνέπειαν ἀπολλυμένων ὅτι πλείστης νῦν τῆς προσπαθείας πρὸς ἐπανόρθωσιν καταβληθείσης, τοῦτο εὐχαρίστως πάνυ διαδηλοῦμεν ὑμῖν, πρὸς δὲ ὅτι καὶ εὐμέθοδον ἀνεγράφη εὑρετήριον, καὶ ὁ καθ' ὅλου κατάλογος σχεδὸν συνετάγη, ὥστε ταύτην, τῷ τοῦ ἡμετέρου Ἄστεως δημοσίῳ προωρισμένην, ἤδη εὐμαρῶς παντὶ προσιτὴν γίγνεσθαι.

Μέχρι τοῦ παρελθόντος συλλογικοῦ ἔτους, ἀπὸ τῆς κατὰ τὸ 1871 παντάπασιν αὐτὴν ἀποτεφρωσάσης δεινῆς καὶ πανωλέθρου πυρκαϊᾶς, ἤτοι ἐπὶ δεκαετίαν, εἰς 8500, τῇ φιλομούσῳ ἡμεδαπῶν τε καὶ φίλων ἀλλοδαπῶν εὐμενεῖ συνδρομῇ καὶ ἔστιν ὅτι καὶ ἰδίᾳ τοῦ Συλλόγου δαπάνῃ, τόμους ηὐξήθη. Κατὰ δὲ τὸ ἡμέτερον λῆγον ἔτος, ὡς 580 ἐπεστάλησαν, ἔσωθέν τε καὶ ἔξωθεν, ἡμῖν βίβλοι, ἀνθ' ὧν καὶ ὡς εἰκὸς ἰδίᾳ ἐπιστολαῖς ἁρμοδίαις ἅπασι τοῖς γενναίοις συγγραφεῦσι καὶ δωρηταῖς ηὐχαριστήσαμεν, καὶ νῦν εἰκότως χάριτας αὐτοῖς εἰδότες, πανδήμως τὴν χάριν ἀνακηρύττομεν, οὕτως ὥστε, τό γε νῦν ἔχον, ἐξ 9080 βιβλίων ἡ ἡμετέρα σύγκειται Βιβλιοθήκη.

Προσφοραὶ δὲ χρηματικαὶ ἐγένοντο αἱ ἑξῆς·

Ἐκτὸς τῶν ἐτησίων, ὑπὸ τῶν Μεγάλων Εὐεργετῶν, τῆς τε Α. Ε. τοῦ Χρηστάκη ἐφένδη Ζωγράφου, καὶ τοῦ φιλομούσου Αὐτῆς γαμβροῦ, κ. Κ. Καρκπάνου, διά τε τὰ Ζωγράφεια, καὶ τὰ Καραπάνεια διαγωνίσματα τακτικῶν συνεισφορῶν, ὁ μὲν κ. Χρηστάκης ἐφένδης Ζωγράφος, πρὸς εὐκόλυνσιν τῆς τοῦ περιοδικοῦ *ὁσημέραι δυσχεραινομένης ἐκδόσεως ἐκ τῆς ἀχρηματίας*, γενναίως προσήνεγκε . . Λ.Ὀ0.150

Ὁ δὲ κ. Κ. Καραπάνος . . . . . Φρ. 100

Ὁ δὲ κ. Gustave d'Eichthal ὁ φίλτατος ἡμῖν τῶν Γάλλων *μέγας* ἑλληνιστής, καὶ γνήσιος τοῦ ἡμετέρου ἔθνους φίλος . . . . . » 200

Ἡ δ' ἐν τοῖς Πατριαρχείοις ἑδρεύουσα Φιλανθρωπικὴ Εὐεργετικὴ ἀδελφότης Λ.Ὀ0.100

Ὁ δὲ ἀρχῆθεν γνωστὸς φιλογενὴς κ. Σισμάνογλους . . . . . » 50

Ὁ δὲ φιλόμουσος κ. Ν. Τκμβάκος. » 20

τὸ ὅλον Λ.Ὀ0. 320 + Φρ. 300

Καὶ ὁ ἡμέτερος δὲ Σύλλογος, τὸν ἀβολὸν αὐτοῦ, ἐκ 200 φρ. συγκείμενον, ὑπὲρ διαγωνίσματος τοῦ διεθνοῦς δικαίου ἆθλον τοῦ ἀοιδίμου νομοδιδασκάλου μνημόσυνον, τοῦ Bluntschi, ξυμβαλεῖν οὐκ ὤκνησεν.

Ἐκθύμως δὲ τελευτῶντες ἀναγγέλλομεν ὑμῖν ὅτι, κατὰ τὸ ἤδη συλλογικὸν ἔτος, ἀντὶ τοῦ πέρυσιν ἐλλείμματος, ἐν τῷ πενιχρῷ ἡμῶν Ταμείῳ, περίσσευμα 55 ὀθωμανικῶν λιρῶν, ἐκτὸς τῶν πρὸς τὴν τοῦ περιοδικοῦ δημοσίευσιν 150 προσενεχθεισῶν ὀθ. λιρῶν, καταλείπομεν.

Μέλη δὲ νέα, τακτικὰ μέν, τὸ ἔτος τοῦτο προσελήφθησαν 18· ἐπίτιμα δὲ 7· ἀντεπιστέλλοντα δὲ 4.

Ἀπεβίωσαν δέ, ἐκ μὲν τῶν τακτικῶν ἐν Ῥοστόβῃ ὁ Λ. Πήλκας.

Ἐκ δὲ τῶν ἐπιτίμων ἐν Κ/πόλει ὁ πρώην Ἀρχιεπίσκοπος Κ/πόλεως νέας Ῥώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Γρηγόριος ὁ ς'.

Ἐκ δὲ τῶν ἀντεπιστελλόντων ἐν μὲν Ἀθήναις ὁ τῆς ἰατρικῆς πολυίστωρ Διδάκτωρ Ἀναστάσιος Γούδας.

Ἐν δὲ Ἰωαννίνοις ὁ τῆς Ἑλλάδος γενικὸς πρόξενος Ἀνδρέας ὁ Λόντος.

Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων, ὁ νῦν ὅλος τῶν τοῦ Συλλόγου μελῶν ἀριθμὸς ἐστὶν ὡς ἑξῆς·

Μέλη τακτικὰ 400· ἐπίτιμα 100· ἀντεπιστέλλοντα 120· τὸ ὅλον 620.

Αἱ δὲ μετὰ τῶν λοιπῶν, τὸν αὐτὸν ἡμῖν ἐπιδιωκόντων σκοπόν, θιάσων σχέσεις εἰσὶν ἄριστα καὶ φιλικαί.

Τοιούτων ὁμίλων, ἔν τε τῇ πρωτευούσῃ καὶ ταῖς ἐπαρχίαις πολλῶν ὄντων προσετέθησαν κατὰ τὸ παρὸν ἔτος καὶ ἕτεροι ἕξ.

1ον. Ἡ Τυπογραφικὴ Ἀδελφότης.

2ον. Ὁ ἐν Κ/πόλει ἑλληνικὸς Φιλεκπαιδευτικὸς Σύλλογος.

3ον. Ἡ ἐν Ἀλῆ-Τζελεμπῇ Φιλανθρωπικὴ Ἀδελφότης.

4ον. Ἡ ἐν Πραβίῳ τῆς Μακεδονίας Φιλεκπαιδευτικὴ Ἀδελφότης «Πρόνοια».

5ον. Ὁ ἐν Κλεισούρᾳ Φιλεκπαιδευτικὸς Σύλλογος.

6ον. Ἡ ἐν Ἑλλησπόντῳ Τρωϊκὴ Φιλεκπαιδευτικὴ Ἀδελφότης.

Κρίσεις συγγραμμάτων·

Ἀνεγνώσθη ἡ κρίσις τῆς ἐπὶ τῆς τουρκικῷ ἰδιώματι ξυγγραφῆς τοῦ Σαὶτ Βέη υἱοῦ τοῦ ἐν τῷ Α. Παλατίῳ Διοικητοῦ, φιλολόγου καὶ λίαν γλωσσολόγου Κεμὰλ Πασσᾶ, σπουδαιοτάτου νέου περὶ τὴν τουρκικὴν δημοσιαγραφίαν ἀριστεύοντος. Ἡ συγγραφὴ αὕτη ἐπιγράφεται, «Τέχναι, Ἐπιστῆμαι καὶ αἱ τούτῳ πρὸς τὰ ἤθη σχέσεις».

Ἡ δὲ τοῦ «περὶ τῆς παρὰ τοῖς Ἀρχαίοις

Μουσικῆς» διτόμου ὀγκώδους τε καὶ σοβαροῦ συγγράμματος τοῦ κ. F. A. Gevaert ἐκ Βρυξελλῶν κρίσις εἰσέτι ἀναμένεται.

Τὸ δὲ Ἀναγνωστήριον ἡμῶν, τὸ ἅπαντι τῷ βουλομένῳ, προεδρικῇ ἀδείᾳ, εὐχερῶς προσιτὸν εὐρυχωρότερόν τε καὶ εὐπρεπέστερον κατέστη.

Ταῦτά εἰσι φιλόμουσον καὶ εὐγενὲς Ἀκροατήριον, τὰ κατὰ τὸ τήμερον αἰσίως λῆξαν συλλογικὸν ἔτος τοῦ εὐκλεοῦς τούτου Συλλόγου ἔργα. Ἐκ μέσης δὲ καρδίας εὐχόμεθα αὐτῷ τὸ μέλλον ἄμεινον.

Ἀκολούθως ὁ κ. Ἀθ. Π. Κεραμεύς, εἰσηγητὴς τῆς Φιλολογικῆς ἐπιτροπῆς, ἀναγινώσκει τὴν ἔκθεσιν αὐτῆς περὶ τοῦ Ζωγραφείου διαγωνίσματος (ἴδ. σελ. 310).

Μετὰ τὴν ἔκθεσιν ταύτην ἡ Λ. Π. ὁ πρόεδρος Διδυμοτείχου διὰ καταλλήλου προσλαλιᾶς συγχαίρει τῷ Συλλόγῳ ἐκ προσώπου τῆς Α. Θ. Π· καὶ αὐτοῦ καὶ εὔχεται αὐτῷ τὰ βέλτιστα.

Τὴν Λ. Π. εὐχαριστήσας ὁ κ. *πρόεδρος* καὶ παρακαλέσας ὅπως ἐκφράσῃ τῇ Λ. Π. τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ τὴν εὐγνωμοσύνην τοῦ Συλλόγου δι' ἣν ἐπιδεικνύει ὑπὲρ αὐτοῦ μέριμναν διαλύει τὴν συνεδρίασιν.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

ΤΩΝ ΠΡΟΣΕΝΕΧΘΕΝΤΩΝ ΤΩι ΣΥΛΛΟΓΩι ΒΙΒΛΙΩΝ

ἀπὸ Μαΐου 1880 μέχρις Ἀπριλίου 1881.

ΣΗΜ. Τὸ ὄνομα τοῦ προσενεγκόντος παραλείπεται ὅταν τοιοῦτος ᾖ ὁ συγγραφεύς.

ACADEMIE ROYALE DE BELGIQUE.—Centième anniversaire de fondation (1772—1872). Bruxelles, 1872. Τόμ. 1 εἰς 8ον. Προσφορὰ τῶν κ.κ. Merzbach et Falk βιβλιοπωλῶν ἐν Βρυξέλλαις*).

ACTON (Lord).— Histoire de la liberté dans l'antiquité et le christianisme. Traduction par Louis Borquet. Préface d'Emile de Laveleye. Bruxelles, 1878, Τόμ. 1, εἰς 12ον. Προσφορὰ τῶν κ.κ. Merzbach et Falk βιβλιοπωλῶν ἐν Βρυξέλλαις.

ADAN (H. Ph.).—Le monde invisible dévoilé. Révélations du microscope racontées. Trois cents figures. Bruxelles, Paris, 1879. Τόμ. 1, εἰς 8ον. Προσφορὰ τῶν κ. κ. Arnaud et Lebat, βιβλιοπωλῶν ἐν Παρισίοις.

ALAUX (J. E.).—La raison. Essai sur l'avenir de la philosophie, Paris, 1860. Τόμ. 1, εἰς 12ον. Προσφορὰ τῶν κ.κ. Merzbach et Falk βιβλιοπωλῶν ἐν Βρυξέλλαις.

ALVIN (L.).—Documents Iconographiques et typographiques de la bibliothèque Royale de Belgique. Fac-simile photo-lithographiques avec texte historique et explicatif par les conservateurs et employés de la bibliothèque Royale, publié sous la direction et avec le concours de Monsieur le conservateur en chef L. Alvin, avec l'autorisation de M. le Ministre de l'interieur. Bruxelles, Amsterdam, 1877. Τόμ. 1, εἰς φυλλάδιον. Προσφορὰ τῶν κ.κ. Merzbach et Falk βιβλιοπωλῶν ἐν Βρυξέλλαις.

ANNALI Bulletino e Monumenti dell Instituto archeologico di Roma, années 1829—1879 avec le Repertorio 1834—1873 et. la Storia dell Instituto 1879, ἤτοι τόμοι ἐν ὅλῳ 90, ἐξ ὧν 78 εἰς 8ον, 10 εἰς μ. φύλλον καὶ 2 εἰς μ. 4ον.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ (N.).—Ἡ δοκιμὴ τοῦ σταυροῦ καὶ τὸ ἐσφαλμένον αὐτῆς. Ἔκδοσις δευτέρα. Ἐν Ἀθήναις, 1880. 1, εἰς 12ον.

ANNUAIRE—du conservatoire royal de musique de Bruxelles pour 1877 et 1878 Ire et IIe année, Bruxelles. Τόμ. 2, εἰς 8ον. Προσφορὰ τῶν κ.κ. Merzbach et Falk βιβλιοπωλῶν ἐν Βρυξέλλαις.

ASTRUC (E. A.). —Le prophète Jonas, (Extrait de la Revue Belgique). Bruxelles, 1874. Τόμ. 1, εἰς 8ον. Προσφορὰ τῶν κ. κ. Merzbach et Falk βιβλιοπωλῶν ἐν Βρυξέλλαις.

ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ (Β.)— Ἀνθρωπολογίας, ἤτοι σωματολογίας καὶ ψυχολογίας στοιχεῖα μετὰ 22 λιθογραφημάτων, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, 1880.

BANNING (Emile).—L'Afrique et la conférence géographique de Bruxelles. Deuxième édition revue et augmentée. Avec 3 cartes et 16 gravures. Bruxelles, 1878. 1, εἰς 8ον. (Merzbach et Falk).

BARA (Louis).—La science de la paix. Bruxelles, Paris, 1872. 1, εἰς 8ον. Merzbach et Falk.

BERTRAND (Felix).—La Vendetta, le Banditisme et leur suppression. Tableau de moeurs Corses. Paris, 1870. 1, εἰς 12ον. (Arnaud et Labat).

BERNSTEIN (A.)—Naturwissenschaftliche Volksbücher. Vierte verbesserte und vermehrte auflage. Stuttgart, 1880. 21, εἰς 16ον.

*) Αἱ προσφοραὶ τῶν ἀξιοτίμων βιβλιοπωλῶν κ.κ. Merzbach et Falk καὶ Arnaud et Labat ἐγένοντο τῇ εὐγενεῖ φροντίδι τοῦ Ἐξ. Στεφ. Καραθεοδωρῆ, πρεσβευτοῦ τῆς Ὑψ. Πύλης ἐν Βρυξέλλαις.

BIBLIOTHÈQUE Royale de Belgique.—Catalogue de la bibliothèque de F. J. Fetis, acquis par l'état Belge. Bruxelles 1877. 1, εἰς 8ον. (Merz. et Falk).

BILONTI.—Historiae Romanae scriptores minores. 1789. 1, εἰς 8ον. Προσφορὰ τῆς ἐν Στρασβούργῳ Βασιλικῆς Βιβλιοθήκης.

BONIFACE(J.).—Jean Fusco ou l'éducation catholique. Bruxelles, 1876. 1, εἰς 8ον. Merzbach et Falk.

BORIE(V.)—L'année rustique. Paris, 1863 1, εἰς 12ον. Arnaud et Labat librairie Paris.

BREULIER (Adolphe).—Une douzaine de contes et une histoire vraie. Paris. 1, εἰς 12ον. (Οἱ αὐτοί).

ΒΡΙΣΙΜΙΤΖΑΚΗ (Σ.).—Εὐμέθοδος λογιστικὴ ἢ αὐτοδίδακτος διπλογραφία. Ἐν Ἡρακλείῳ, 1880. 1, εἰς 8ον. Δύο ἀντίτυπα.

BRUYSSEL (Er.)—L'industrie et le commerce en Belgique, leur état actuel et leur avenir. Bruxelles, 1868. 1, εἰς 8ον. Merzbach et Falk.

ΒΥΡΩΝΟΣ.—Οἱ δύο Φόσκαροι, ἱστορικὴ τραγῳδία εἰς πράξεις πέντε, μεταγλωττισθεῖσα ἐκ τοῦ Ἀγγλικοῦ, ὑπὸ Θρασυβούλου Καμαράδου. Ἐν Ἀθήναις, 1880. 1, εἰς 8ον.

GACHARD (M.).— Lettres écrites par les souverains des Pays-Bas aux États de ces provinces, depuis Philippe II, jusqu'à François II, (1559—1794),. Bruxelles et Leipzig, 1851. 1, εἰς 8ον. (Merb. et Falk).

GACHARD(M.).—Retraite et mort de Charles-Quint au monastère de Yuste. Lettres inédites publiées d'aprés les originaux conservés dans les archives Royales de Simancas. Bruxelles, Gand et Leipzig, 1854—55· 3 εἰς 8ον. (Οἱ αὐτοί).

GACHARD (M.). — Inventaire des papiers laissés par le cardinal de Granvelle à Madrid, en 1586. Inventaire des archives trouvées au palais de Granvelle, à Besançon, en 1607. Histoire d'un procés célébre à propos de ce dernier inventaire. Bruxelles, Leipzig, Gand, 1862. 1, εἰς 8ον. (Οἱ αὐτοί).

GACHARD (M.). — Notice des manuscrits concernant l'histoire de la Belgique qui existent à la bibliothèque Impériale, à Vienne. Bruxelles, Leipzig, Gand, 1864. 1, εἰς 8ον. (Ὁ αὐτός).

GACHARD(M.).—La captivité de François Ier et le traité de Madrid. Étude historique lue à la séance publique de la classe des lettres, le 11 Mai 1860, Bruxelles, Gand et Leipzig, 1860. 1, εἰς 8ον. (Οἱ αὐτοί).

GACHARD (M.).—Une visite aux archives et à la bibliothèque Royales de Munich, Bruxelles, Leipzig, Gand, 1864. 1, εἰς 8ον. (Οἱ αὐτοί).

GACHARD (M.).—Trois années de l'histoire de Charles-Quint (1543—1546), d'aprés les dépêches de l'ambassadeur Vénitien Bernardo Navagero. Bruxelles, Leipzig, Gand, 1865. 1, εἰς 8ον. (Οἱ αὐτοί).

GACHARD(M.).—Correspondancé de Charles-Quint et d'Adrien VI, publiée pour la premiére fois. Bruxelles, Gand et Leipzig, 1859. 1, εἰς 8ον. (Οἱ αὐτοί).

GACHARD (M.). — La bibliothèque des princes Corsini, à Rome. Bruxelles, 1869. 1, εἰς 8ον. (Οἱ αὐτοί).

GACHARD (M.). —Les archives du Vatican. Bruxelles, 1874. 1, εἰς 8ον. (Οἱ αὐτοί).

GASKELL (Mme).—Dranford, traduit de l'Anglais par Mme Louise Sw. Belloc. Paris, 1856. 1, εἰς 12ον. (Arnaud et Labat).

ΓΕΔΕΩΝ. (Μ.).—5) Εἰρήνης Σεβαστοκρατορίσσης ἀνέκδοτον ποίημα (1143) ἐκ χειρογράφου τῆς ἐν Πάτμῳ βιβλιοθήκης. Ἀθήνησι, 1879 1, εἰς 8ον.

GERARD. (P. A. F.).—Notice sur les relations politiques de la Belgique avec la Hollande, depuis la séparation des deux pays au XVIe siècle jusq' en 1830. Bruxelles, 1875. 1, εἰς 8ον. Merzbach et Falk.

GIRAUD (Gust.).— Deux histoires vraies. Marguerite Villon, Marie de Revel. Paris, 1872. 1, εἰς 12ον. Arnaud et Labat.

GRAVIÈRE (Caroline).—Sur l'Océan. (Extrait de la Revue Belgique). Bruxelles, 1874. 1, εἰς 8ον. Merzbach et Falk.

GRAVIÈRE (Caroline).—Bibliothèque élégante. Deux nouvelles. Une Parisienne à Bruxelles—mi-la-sol. Bruxelles, 1875. 1, εἰς 12ον. (Οἱ αὐτοί).

GOETHALS (B.).—Le Pays et l'Armée. Bruxelles, 1878. 1, εἰς 8ον. (Οἱ αὐτοί).

GREYSON (Emile). — Bibliothèque élégante. La maison Cuwewaeter et Huysman. Le commandant. Aerson II édition. Bruxelles. Τόμ. 1, εἰς 12ον. (Οἱ αὐτοί).

GREYSON (Emile).—En Hollande. III édition. Bruxelles. 1, εἰς 12ον. (Οἱ αὐτοί).

GREYSON (Emile). — Bibliothèque élégante. En Hollande. Juffer Daadje et Juffer

Doortje. Faas schonck. Bruxelles. 1, εἰς 12ον. III édition. (Οἱ αὐτοί).

Guillaume (le Lieulenant Baron). — Histoire des régiments nationaux des Pays-Bas au service d'Autriche. Bruxelles, 1877. Τόμ. 1, εἰς 8ον. (Οἱ αὐτοί).

Δεκιγαλλα (I.).—Φιλοσοφικαὶ διαλέξεις περὶ τῆς τῷ σώματι οὐσιώδους ἑνώσεως τῆς ψυχῆς κατὰ τοὺς ἀπὸ τῆς Σχολῆς. Ἐν Ἑρμουπόλει, 1880. 1, εἰς 8ον.

Δεκιγαλλα(I.).—Ἡμερολόγιον περὶ τῆς ἐν ἔτει 1866 κατὰ τὰς νήσους Καμμένας ἡφαιστείου ἐκρήξεως μετὰ συντόμου περιγραφῆς τῶν προγενεστέρων ἐκρήξεων. Ἐ/ Ἑρμουπόλει, 1881. 1, εἰς 8ον.

Declève (J.).—L'amour et le serment de l'amour. Bruxelles. 1, εἰς 8ον. Merz. et Falk.

Delbœuf (J.).— La Psychologie comme science naturelle; son présent et son avenir. Application de la méthode expérimentale aux phénomènes de l'âme. Paris, 1876. 1, εἰς 8ον. (Merzbach et Falk).

Depret (L.).—En Autriche. Paris, 1870. 1, εἰς 12ον. (Arnaud et Labat).

Dépret (Louis). — La fraynoise. Paris, 1871, I, εἰς 12ον. (Οἱ αὐτοί).

Deffner (M.). — Archiv für mittel-und neugriechische philologie herausgegeben. Athen, 1880, 1, εἰς 8ον.

Deventer (M. L. Van).—Cinquante années de l'histoire fédérale de l'Allemagne. Etude historique et politique. Bruxelles, 1870, I, εἰς 8ον. (Merzb. et Falk).

Δημοσθενους.—Les harangues de Demosthène. Texte Grec, publié d'aprés les travaux les plus récents de la philologie avec un commentaire critique et explicatif, une introduction générale et des notices sur chaque discours par Henri Weil. Paris, 1873. 1, εἰς 8ον.

Δημοσθενους, Hachotte. Les plaidoyers politiques. Texte Grec, publié d'aprés les travaux les plus récents de la philologie, avec un commentaire critique et explicatif, une préface et des notices sur chaque discours, par Henri Weil Ire Serie. Paris, 1877. 1, εἰς 8ον. Προσφορὰ Hachotte.

Dubarry (Arm.).— Deux mois de l'histoire de Venise (1866). Paris, 1869· 1, εἰς 12ον. (Arnaud et Labat).

Dubarry (Arm.).—Petite France. Paris. I, εἰς 12ον (Arnaud et Labat. Paris).

Dubarry (A.). — Quatre célébrités, IIe édition. Paris. 1, εἰς 12ον. (Arn. et Labat).

Du Cange. — Glossarium ad scriptores omediae et infimae Latinitatis, per Du Cange. Editio nova. Parisiis, 1733 — 1736. 6, εἰς φύλλον. Προσφορὰ τῆς ἐν Στρασβούργῳ Βασιλικῆς Βιβλιοθήκης.

Dupont (Ed.).— Notice sur la vie et les travaux de Jean-Baptiste—Jullien d'Omalius d'Hallsy. Bruxelles, 1876. 1, εἰς 12ον. (Merzb. et Falk).

Halloy (J. J. d'Omalius)—Précis élémentaire de géologie, 8e édition. Bruxelles, Paris, 1868. 1, εἰς 8ον. (Οἱ αὐτοί).

Henrard (Paul). — Marie de Medicis dans les Pays-Bas. Bruxelles, 1876, 1, εἰς 8ον. (Οἱ αὐτοί).

Herzen (A.)—Nouvelle phase de la littérature russe. Bruxelles et Gand, 1864. 1, εἰς 8ον. (Τούνης).

Hoefer (Ed. von).—Confession eines plattdeutschen autors. Stuttgart, 1879. 1, εἰς 8ον. (Οἱ αὐτοί).

Hoefer (Ed. von).—Goethe und Charlotte von Stein. Stuttgart, 1878. 1, εἰς 8ον. (Τούνης).

Hon (H. Le). —Histoire complète de la grande éruption du Vésuve de 1631, avec la carte, au 1/25000, de toutes le laves de ce volcan, depuis le seizième siècle jusqu' aujourd'hui. Bruxelles, 1886. 1, εἰς 8ον. (Merzbach et Falk).

Hon(H.Le).—L'homme fossille en Europe son industrie, ses moeurs, ses oeuvres d'art. sixième édition avec une notice biographique et des notes paléontologiques et archéologiques, par M. E. Dupont. . . . Orné de cent gravures. Bruxelles, 1879. 1, εἰς 8ον. (Οἱ αὐτοί).

Huard (Ferd.)— Fables cadonéennes. Deuxième édition. Paris, 1856. 1, εἰς 12ον. (Arnaud et Labat).

Euler (C.)—De la Gymnastique pédagogique et de la nécessité de l'organiser en Belgique. Bruxelles, 1865. 1, εἰς 8ον. (Merz. et Falk).

Ευριπιδου. Sept tragedies. Text Grec etc. publié par Henri Weil. Deuxième édition. Paris, 1879. 1, εἰς 8ον. (Hachette).

Εταιρια (Ἀρχαιολογικὴ ἐν Ἀθήναις)—Τεῦχος πρακτικῶν 1880.

Εταιρια (Μεσαιωνικῶν ἐρευνῶν) — Δελτίον τῶν ἐργασιῶν· ἔτος Α'. Ἐν Κων/πόλει Τόμ. Α' εἰς 8ον.

Jane (P.).—L'année sanglante. 1870 — 1871. London, 1872. 1, εἰς 8ον. (Merz. et Falk).

Jane (P.).— Le chant lyrique. London, 1, εἰς 8ον. (Οἱ αὐτοί).

Jane (P.).—Au poëte Emmanuel Hiel. La rénovation flamande. London, 1875. 1, εἰς 8ον. (Οἱ αὐτοί).

Juste (Th.) – Léopold Ier et Léopold II Rois des Belges, leur vie et leur règne. Bruxelles, 1878. 1, εἰς 8ον. Merzbach et Falk.

Juste (Th.).—La pacification de Gand et le sac d'Anvers 1576. Bruxelles, 1876. 1, εἰς 8ον. (Οἱ αὐτοί).

Zimmerman (W. F. A.)—L' homme, problèmes et merveilles de la nature humaine physique et intelectuelle. Origine de l' homme, son développement de l'état sauvage à l'état de civilisation ; exposé complet d'anthropologie et d' ethnographie à l'usage des gens du monde, traduit sur la huitième édition. Bruxelles, Paris, 1815. 1, εἰς 8ον. (Οἱ αὐτοί).

Cauvain (J.).—Contes et chroniques des eaux et des bains de mer. Paris, 1865. 1, εἰς 12ον. (Arnaud et Labat).

Charles (Phil.).—Etudes sur H. Shakspeare, Marie Stuart et l'Arétin. Le drame, les moeurs et la religion au XVI siècle. Paris. 1, εἰς 12ον. (Οἱ αὐτοί.)

Chastel (Comte du).—Feux follets-nuits, poésies, Bruxelles, 1878. 1, εἰς 12ον Merzb. et Falk.

Chryssochoos (M.).—Carte de l'Épire méridionale contenant les nouvelles frontières grecques d'aprés le traité de Berlin. Athénes, 1879.

Claude (F.). — Le roman de l'amour. Paris, 1862. 1, εἰς 12ον. (Arnaud et Labat).

Karolus (L.).—Le président Mascote cadet Roty, la semaine orageuse, coups d' éteignoir. Paris, 1868. 1, εἰς 12ον. (Arnaud et Labat).

Κατραμη (N.). — Φιλολογικὰ Ἀνέκδοτα Ζακύνθου. Ἐν Ζακύνθῳ, 1880. 1, εἰς 8ον.

Kiepert (E.)—Πίναξ τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὴν Ε' π.Χ. ἑκατονταετηρίδα, ἐκδοθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀθήναις Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, δαπάνῃ τοῦ ἀρωγοῦ τῆς ἐθνικῆς παιδείας Στεφάνου Ζαφειροπούλου. Ἐν Βερολίνῳ, 1880. Στεφ. Ζαφειροπούλου.

Kiepert (E.). — Πίναξ τοῦ Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἤτοι τῶν χωρῶν ὅσαι ἐξελληνίσθησαν διά τε τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, ἐκδοθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀθήναις Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, δαπάνῃ τοῦ ἀρωγοῦ τῆς ἐθνικῆς παιδείας κ. Στεφάνου Ζαφειροπούλου. Ἐν Βερολίνῳ, 1880. Στεφ. Ζαφειρόπουλος.

Kiepert (H.). — Neue general-karte der unter-donau-und Balkan-Länder mit den neuen Greozen von Serbien, Bulgarien und Ost-Rumelien, Nach den im jahre 1879, ausgeführten officiellen aufnahmen. Berlin, 1880.

Kiepert (E.).—Χάρτης Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας τῶν κατὰ τὸ Βερολίνειον Συνέδριον παραχωρουμένων τῇ Ἑλλάδι χωρῶν. Ἐν Βερολίνῳ, 1881.

Cœur (P.)—Contes Algériens, par Pierre Coeur. Paris, 1869, 1, εἰς 12ον. (Ὁ αὐτός).

Conférence du jeune barreau de Bruxelles. Les clercs de la Bazoche. Conférence du 23 Avril 1873. Bruxelles, 1874. 1, εἰς 8ον. Merzbach et Falk.

Conze (von A.).—Die ergébnisse der Ausgrabungen zu Pergamon. Vorläufiger bericht, von A. Conze, C. Humann, R. Bohn, etc. Berlin, 1880 I, εἰς 4ον.

Cournier (J. M.)—Une famille en 1870—71, par J. M. Cournier. Deuxième édition. Paris, 1874. 1, εἰς 12ον.

Curtius (E.)—Histoire Grecque traduit de l'allemand sur la cinquième édition, par A. Bouché-Leclercq. Tome Ier. Fascicule N° 1, εἰς 8ον. Paris, 1880.

Curtius(E.)—Histoire Grecque, traduite de l'allemand sur la cinquième édition, par A. Bouché-Leclercq. Tome Ier. Paris, 1880. Fascicule N° 6.

Curtios(E)—Die ausgrabungen zu Olympia. Herausgegeben von C. Curtius, F. Adler und G. Hirschfeld. Berlin, 1875—79. 4, εἰς φύλλον.

Quetelet (Ad.) — Histoire des sciences mathématiques et physiques chez les Belges. Nouvelle éditon. Bruxelles, 1871. I, εἰς 8ον. (Merzb. et Falk).

Quetelet (Ad.) — Météorologie de la Belgique comparée à celle du Globe. Bruxelles, Paris, 1867. I, εἰς 8ον. (Ὁ αὐτός).

Quetelet (Ad.). — Sciences mathématiques et physiques au commencement du XIXe siècle. Bruxelles, 1867. εἰς 8ον. (Οἱ αὐτοί).

Laveley (E. de).—Du respect de la propriété privée en temps de guerre. Bruxelles, 1875. 1, εἰς 8ον. (Οἱ αὐτοί).

Laveley (E. de).— Des causes actuelles de guerre en Europe et de l'arbitrage. Bruxelles, Paris, 1873. 1, εἰς 8ον. (Οἱ αὐτοί).

Laveley (E. de)—La monnaie bimétallique. (Extrait de la Revue Belgique). Bruxelles, 1676. 1, εἰς 8ον. (Οἱ αὐτοί).

Laveley (E. de).—L'Afrique centrale et la conférence géografique de Bruxelles . . . Avec deux cartes. Bruxelles, 1878. 1, εἰς 12ον. (Οἱ αὐτοί).

Laveley (E. de).—L'agriculture Belge. Rapport au congrés agricole de Paris de 1878. Bruxelles, 1878. 1, εἰς 8ον. (Οἱ αὐτοί).

La *Question* d'Orient comme conséquence inévitable du partage de la Pologne. Bruxelles, 1877, 1, εἰς 12ον..

Λαμπρου (Σπ.).—Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ Σωζόμενα. Τόμ. Βος καὶ εἰσαγωγὴ προταχθησομένη ἐν τῷ Αῳ Τόμῳ. Ἐν Ἀθήναις, 1880. 1, εἰς 8ον. Δύο ἀντίτυπα.

Λαμπρου (Σπ.).—Ἀνέκδοτα νομίσματα καὶ μολυβδόβουλλα τῶν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας δυναστῶν τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Ἀθήναις 1880. 1, εἰς 8ον.

Λαμπρου (Σπ.).—Collection de romans Grecs en langue vulgaire et en vers, publiés pour la première fois d'aprés les manuscrits de Leyde et d'Oxford. Paris, 1880. Τόμ. 1, εἰς 8ον.

Lanckman (J. B.).—Les tarifs internationaux des chemins de fer. IIe édition. Paris, Bruxelles, 1878, 1, εἰς 8ον. (Arnaud et Labat).

Leclercq (E.).—L'art et les artistes. Deuxième édition. Bruxelles, 1, εἰς 12ον. (Merz. et Falk).

Lemonnier (C.).—Sedan. Troisième édition. Bruxelles, 1870, 1, εἰς 12ον. (Οἱ αὐτοί).

Lemonnier (C.).—Contes flamands et wallons. Paris, 1872, 1, εἰς 12ον. (Arnaud et Labat).

Le jubilé d'un faux miracle. Dissertation sur l'histoire du St Sacrement de miracle de l'église des S. S. Michel et Gudule à Bruxelles. Bruxelles, 1870, 1, εἰς 8ον. (Merz. et Falk).

Λεριου (Δ.).—Ὁδηγὸς προκαταρκτικῆς παιδεύσεως κατὰ τὸ νέον σύστημα. Ἐν Ἀθήναις, 1880. 1, εἰς 8ον.

Λιναρου (Γ. Α.).—Γενικὴ παιδαγωγικὴ καὶ διδακτικὴ συγγραφεῖσα μὲν γερμανιστὶ πρὸς χρῆσιν τῶν Διδασκαλείων ἑκατέρου τῶν φύλων, ἐξελληνισθεῖσα δὲ ὑπὸ Χ. Παπαδοπούλου. Ἐν Ἀθήναις, 1880. 1, εἰς 8ον.

Longchamps (W. de Selys).—Notes d'un voyage au Brésil. (Extrait de la Revue de Belgique). Bruxelles, 1875. 1, εἰς 8ον. (Merzbach et Falk).

Louzon (le Duc.).— Ivan le serf Russe. Paris 1859. 1, εἰς 12ον. (Arnaud et Labat).

Λουσης (Β.).—Mittheilungen über die Malarien in der Balkan-Halbinsel. München, 1879. 2 Ἀντίτυπα 5 εἰς 8ον.

Loyseau (Jean).—Bas les masques. XIe édition. Paris, 1873. 1, εἰς 12ον. (Arnaud et Labat.).

Monaghan (E. M. de).—Rêves et réalités. Paris, 1875, εἰς 12ον. Arn. Labat.

Maillard (G.)—Récits intimes. Paris, εἰς 12ον. (Οἱ αὐτοί).

Mareschal (J.).—Pierre et Marie ou la grâce de Dieu. Historiette Austro-Française. IIe édition. Paris, 1874, εἰς 12ον. (Οἱ αὐτοί).

Mathieu (A.).—Histoire du grand conseil de malines. Bruxelles, 1874. 1, εἰς 8ον. Merz. F.

Μελαινης (Ε.).—Garibaldis denkwürdigkeiten etc. Hamburg, 1861. 2, εἰς 12ον.

Μελαινης (Ε.). —De Rome à l'île de Candie. Esquisse de voyage. Traduit de l'allemand, par L. Willemin. Genève, 1871. 1, εἰς 8ον.

Μελαινης (Ε.).—Ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ζῶον, ἤτοι σειρὰ ἀληθῶν ἀνεκδότων μετὰ διδασκαλιῶν ἠθικῶν, μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ γερμανικοῦ. Ἐν Ἀθήναις, 1872. 1, εἰς 16ον.

Μελαινης (Ε.).—Gemma o la virtù ed il vizio. Romanzo di Elpis Melena. Monaco, 1877. 1, εἰς 12ον.

Maximes et pensées recueillis, par un diplomate. Bruxelles, 1877. 1, εἰς 12ον.

Μελαινης (Ε.).—Excursion à l'île de Caprera. Paris, 1880. 1, εἰς 8ον.

Melsens (M.). — Note historique sur J. B. Van Helmont à propos de la définition et de la théorie de la flamme. Opinions des anciens chimistes et physiciens sur la chaleur, le feu, la lumière et la flamme dans leurs rapports avec les idées et les travaux de van Helmont. Bruxelles, 1875. 1, εἰς 8ον. (Merz. et Falk).

Mettais (H.).—Le Docteur Marat. Paris. 1, εἰς 12ον. (Arnaud et Labat).

Mirecourt (È. de).—Nos voisins les Anglais. Ie édition Paris, 1862. 1, εἰς 12ον. (Οἱ αὐτοί).

Mission scientifique en Mexique et dans l'Amérique centrale. Paris, 1879. 9 διάφορα φυλλάδια. (Ὑπουργ. δημ. Ἐκπαιδ. ἐν Γαλλίᾳ).

Montaban (Mme. La Baronne de).—Passiflores. Paris, 1864. 1, εἰς 12ον. (Arnaud et Labat).

Moreau (E.).—L'Evangile et la Démocratie. Paris, 1869. 1, εἰς 8ον. (Οἱ αὐτοί).

Morren (E).—Les arbres. Études sur leur structure et leur végétation, traduit d'aprés la deuxième édition Allemande . . . Illustré de 205 gravures sur bois, ainsi que de 5 planches lithographiques, représentant ensemble 550 sujets, par H. Schacht. Bruxelles, Paris, 1862. Τόμ. 1, εἰς 8ον. (Merz. et Falk).

Mortier (B. C. Du).—Hepaticae Europae. Jungermannideae Europae post semisecului recensitae adjunctis Hepaticis. Cum quatuor tabulis. Bruxelles, Parisiis, 1875.

Μοσχοπουλου (Θ.).—Σπουδαὶ ἐν νυκτί. Στίχοι. Ἐν Ἀθήναις, 1880. Τόμ. 1, εἰς 8ον.

Μουστοξυδου (Α.).—Ὑπόμνημα ἱστορικὸν περὶ τῆς νήσου Ἰμβρου, ἀναπληρωθὲν τὰ ἐλλείποντα, ὑπὸ Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανοῦ τοῦ Ἰμβρίου. Κων/πόλει, 1845. Τόμ. 1, εἰς 8ον.

Myller (W. v.) —Generalfeldmarschall graf Moltke. Stuttgart, 1879. Τόμ. 1, εἰς 8ον *).

Myller (W. v.).— Deutschegeschichte, Stuttgard· 1880. 1, εἰς 8ον.

Muqard (C.).—De la contrefaçon et de son influence pernicieuse sur la littérature, la librairie etc. Bruxelles, 1844. 1, εἰς 8ον. (Merz. et Falk).

Museum (British).—Catalogue of Oriental coins. Vol v. London, 1880. Τόμος 1, εἰς 8ον.

*) Τῇ εὐγενεῖ φροντίδι τοῦ κ. Τούνη, γενικοῦ προξένου τῆς Ἑλλάδος ἐν Καρλσρούῃ.

Naudé.—Carmagnole ou les avanturies. Paris, 1868. 1, εἰς 12ον. (Arnaud ed Lab.).

Νεοφυτου μητροπολίτου Δέρκων ἔργα τινὰ μετὰ τῆς βιογραφίας αὐτοῦ ἐκδιδόμενα, ὑπὸ Β. Διαμαντοπούλου. Ἐν Κων/πόλει, 1881. 1, εἰς 8ον. (Δ. Διαμαντόπουλος).

Nicaise (Aug.).—Le flibustiers Américains. Walker et l'Amérique centrale. Le tueur de Jaguars. Paris, 1861. 1, εἰς 12ον. (Οἱ αὐτοί).

Nothomb.—Essai historique et politique sur la révolution Belge. Quatrième édition, précédée d'un avant-propos et suivie d'une première continuation par l'auteur et d'une deuxième par Theodore Juste. Tome second. Bruxelles, 1876. 1, εἰς 8ον. (Merz. et Falk).

Olin (X.).—De la liberté politique. Bruxelles, 1876. 1, εἰς 8ον. (Οἱ αὐτοί).

Pallesk (E.).—Charlotte. Gedenkblätter von Charlotte. Stuttgart, 1879. 1, εἰς 8ον. (Τούνη).

Pallesk (E.). — Schiller's Leben und Werke. Stuttgart, 1873. 2, εἰς 16ον. (Ὁ αὐτός).

Pallesk (E.).—Die kunst des vortrages. Stuttgart, 1880. Τόμ. 1, εἰς 12ον. (Ὁ αὐτός).

Pargameni (H.).—La classe moyenne et son rôle dans l'état moderne. Bruxelles, 1877. 1, εἰς 8ον. (Marz. et Falk).

Phaw.dzic. — Un mot d'histoire sur les Jésuites dans l'ancienne Pologne. (Extrait de la Revue de Belgique). Bruxelles, 1874. 1, εἰς 8ον. (Οἱ αὐτοί).

Πολιτου (Ν. Γ.).—Δημώδεις μετεωρολογικοὶ μῦθοι. Ἐν Ἀθήναις, 1880. 1, εἰς 8ον.

Polke (Hu. v.).—Die deutschen Gewerkvereine. Stuttgart, 1879. 1, εἰς 8ον. (Τούνη).

Potvin (Ch.).—Nos premiers siècles littéraires. Choix de conférences données à l'hôtel de ville de Bruxelles dans les années 1865—1868. Bruxelles, 1870. 2, εἰς 8ον. (Merz. et Falk).

Potvin (Ch.).—De la corruption littéraire en France. Etude de littérature comparée sur les lois ronares de l'art. 2me édition. Bruxelles et Leipzig, 1873. 1, εἰς 8ον. (Οἱ αὐτοί).

Prins (Adolphe). — La destinée de Paul Harding. IIIme édition. Bruxelles, 1873. 1, εἰς 12ον. (Οἱ αὐτοί).

Prins (Adolphe).—Des droits de souve-

raineté de l'État sur l'Église en Belgique. Paris, Bruxelles, 1874. 1, εἰς 8ον. (Οἱ αὐτοί).

Réal (Antony).—Causeries sur tous les tons. Paris, 1875. 1, εἰς 12ον. (Arnaud et Labat).

Reyntiens (N.).—Bismarck et Cavour. L'unité de l'Allemagne et l'unité de l'Italia. Quatrième édition. Bruxelles et Leipzig, 1875. 1, εἰς 8ον. (Merz. et Falk).

Rouno (Mlle Mina).—Les brebis galeuses par Edmune Yates imité de l'Anglais. Bruxelles, 1873. 1, εἰς 12ον. (Merz. et Falk).

Seaman (E. C.).—Le système du gouvernement Américain. Traduction de Th. Hippert. Deuxième édition. Bruxelles, Paris, 1872. 1, εἰς 8ον. (Οἱ αὐτοί).

Scheler (Aug.).—Dictionnaire d'étymologie française d'aprés les résultats de la science moderne. Bruxelles, Paris, 1862. 1, εἰς 8ον. (Οἱ αὐτοί).

Scheler (Aug.)—Dictionnaire d'étymologie française d'aprés les résultats de la science moderne. Nouvelle édition. Bruxelles, Paris, 1873. 1, εἰς 8ον. (Οἱ αὐτοί).

Scheler (Aug.). — Exposé des lois qui regissent la transformation française des mots latins. 2e édition. Bruxelles, Paris, 1876. 1, εἰς 12ον. (Οἱ αὐτοί).

Schmid (K. A. v.).— Die moderne Gymnasialreforme. Stuttgart, 1878 εἰς 8ον. (Τούνη).

Σπαθάρη (Α.). — Μελέτη περὶ Πασχαλίου Ἐν Κ/πόλει, 1880, εἰς 12ον.

Stevens (J.). — De la construction des prisons cellulaires en Belgique. Bruxelles, 1874. 1, εἰς 8ον. (Merz. et Falk).

Stevens (J.). — Régime des établissements pénitentiaires. Bruxelles, 1875. 1, εἰς 8ον. (Merz. et Falk).

Sewes (G. v.). — Goethe's Leben und werke. Stuttgart, 1881. 2, εἰς 16ον. (Τούνη).

Stroobant (F.). — Monuments d'architecture et de sculpture en Belgique. Nouvelle édition. Bruxelles, 1878 1, εἰς φύλλον. (Merz. et Falk).

Sulzberger (Max.). — Le réalisme en France et en Belgique. (Extrait de la Revue de Belgique). Bruxelles, 1874. 1, εἰς 8ον. (Οἱ αὐτοί).

Sulzberger (Max.). — Une visite chez Mme Alfred Stevens. Bruxelles, 1876. 1, εἰς 8ον. (Οἱ αὐτοί).

Sulzberger (Max.). — Un interprète de Shakspeare Ernesto Rossi. Bruxelles, 1877. 1, εἰς 8ον. (Οἱ αὐτοί).

T *** (Général).— L'Angleterre et les petits états à la conférence de Bruxelles. Bruxelles, 1875. 1, εἰς 8ον. (Οἱ αὐτοί).

Ταγη (Θεοχ.).— Πραγματεία λογιστικῆς πρὸς χρῆσιν τῶν ἐμπορικῶν σχολῶν καὶ πρὸς ἰδίαν μελέτην. Μέρος Α'. Ἐμπορικὴ λογιστικὴ μεθ' ὑποδειγμάτων καταστιχογραφίας. Κ/πόλει, 1880. 1, εἰς 8ον.

Τελφυ (Ἰωάννου Β.).—Συγγράμματα ἑλληνικὰ ἃ πρότερον μὲν ἐν ἑλληνικαῖς ἐφημερίσι συνέγραφε, νῦν δὲ ἀγομένης τῆς ἑκατονταετοῦς τοῦ ἀνακαινισθέντος Οὐγγρικοῦ Βασιλικοῦ Πανεπιστημίου ἑορτῆς συλλεχθέντα. Βουδαπέστῃσι, 1880. Τόμ. 1, εἰς 8ον.

Τυπαλδου (Ζησίμου Γ.). —Λόγος ἐκφωνηθεὶς κατὰ τὴν ἔναρξιν τῶν δημοσίων ἐξετάσεων τοῦ ἐν Χίῳ γυμνασίου, τῇ 24 Ἰουνίου 1880.

Figuier (L.).—La photographie au salon de 1859. Paris, 1860. 1, εἰς 12ον. (Arnaud et Labat).

Frank (Arn.).—Die Zehntenbund. Stuttgart, 1879. 1, εἰς 8ον. (Τούνη).

Fressancourt (G. de).—Les maisons souveraines de l'Europe. Origines—histoire — Généalogie — onze tableaux généalogiques. Bruxelles, 1876. εἰς 8ον. (Merz. et Falk).

Froebel (Julius). — A travers l' Amérique. Traduction de l'allemand par Emile Tandel. Tome II. Paris, 1861. Τόμ. 1, εἰς 12ον. (Arn. et Labat).

Villers (Vict. Doublet de).—L'ami des familles illustré. Journal instructif, amusant, littéraire, scientifique et d'économie domestique, rédigé par une société de professeurs et d' hommes de lettres, sous la direction de Mgr Victor Doublet de Villers. Bruxelles, 1877. 1, εἰς 4ον. (Merz. et Falk).

Vitu (Aug.).—Le lendemain de l'Empire. Paris, 1874. 1, εἰς 12ον. (Arnaud et Labat).

Wirth (Max).—Lois du travail au XIXe siècle, par Max Wirth, traduit de l'Allemand, par la Baronne de Crombruggue. Bruxelles, Paris, 1874. 1, εἰς 8ον. (Merz. et Falk).

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

ΤΩΝ ΠΡΟΣΕΝΕΧΘΕΝΤΩΝ ΤΩι ΣΥΛΛΟΓΩι ΒΙΒΛΙΩΝ

ἀπὸ Μαΐου τοῦ 1881 μέχρις Ἀπριλίου 1882.

ΣΗΜ. Τὸ ὄνομα τοῦ προσενεγκόντος παραλείπεται ὅταν τοιοῦτος ἦ ὁ συγγραφεύς.

Ackermann (Carl.).—Beiträge zur physischen geographie der Ostsee.—Halle a/S*) 1881. Ἐναίσιμος.

Αναστασιου (Νικολάου). ταμίου τοῦ ἑλληνικοῦ Διδασκαλικοῦ Συλλόγου.—Λογοδοσία.—Ἐν Ἀθήναις 1881.—Φυλλ. εἰς 8ον.

Anemuller(Ernst).—Geschichte der Verfassung Mailands in den Jahren 1075—1117 nebst einem Anhang über das Consulat zu Cromona.—Halle 1881.—Φύλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Andree (H.).—Die Realisten als normale gustands-Obligationes.— Halle 1881. Φύλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Αναρουτσελλη (Σπυρ. Θ.). — Λόγος περὶ τῆς εἰς τὸν πρακτικὸν βίον χρησιμότητος τῶν σπουδῶν 1881. Φυλλ. εἰς 8ον.

Αναρουτσελλη (Σπ. Θ.).—Λόγος περὶ γυμναστικῆς. Ἐν Κερκύρᾳ 1880. Φυλλ. εἰς 8ον.

Αναρουτσελλη Σπ. Θ.—Ὁμιλία περὶ διανοητικῆς καὶ ἠθικῆς διαπλάσεως. Ἐν Κερκύρᾳ 1878. Φυλλ. εἰς 8ον.

Annuaire de l'Association pour l'encouragement des Etudes Grecques en France 1870—1880. Paris 8ον. 1e 3e Année 1869 εἰς τόμος εἰς 8ον.

Ασωπιου (Κ.).— Λόγος ἐπὶ τῆς δευτέρας αὐτοῦ Πρυτανείας τῇ ΚΕ' σεπτεμβρίου 1856. Ἐκ νέου νῦν μετὰ εἰκονογραφιῶν ἐκδιδόμενος. Ἀθήνησι 1858. Εἷς τόμος. (Α. Σπανδωνῆ).

Βαλαηνδα (Ἀντωνίου). — *Κυθηριακά*. Ἐν Ἑρμουπόλει. Τυπογραφεῖον *Προόδου* τῶν ἀδελφῶν Καμπάνη, 1882, εἰς 8ον.

Baer (Carl.).—Ueber das Gleichgewicht und die Bewegung der Wärme in einem Homogenen Rotationsparaboloïd.—Halle a/S. 1881. Φυλλ. εἰς 4ον. Ἐναίσιμος.

Baeumler(Ernst).—Ueber Kornchenzellen ihre Entstehung und Bedeutung. — Halle a/S. 1881. Φύλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Beyer (Karl.).—Die Bischafs-und Abtswahlen in Deutschland unter Heinrich IV, in den Jahren 1056—1076. Hallo a/S. 1811. φύλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Braun (Heinrich). — Fr. Albert Lange als Sozialökonom nach seinem Leben und seinen Schriften. Halle a/S. 1881, φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Brunner (Hugo).— Ueber Aucassin und Nicolette.—Halle a/S. 1880. φύλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Barth (Maximilian.).—Ueber das Aldehydodiacetonamin Assindine MDCCCLXXXI. —Φύλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Barth(Johannes).—Ueber den Tod durch Erhaengen.—Halle a/S. 1881. Φύλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Baumert (Dr Phil. Georg.).—Das Lupinin, ein Beitrag zur Kenntniss der Lupinin alkaloide.—Berlin 1881. Φύλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Behrend (Dr Phil Paul).—Studien Ueber die Einwirkung der wichtigsten Pflanzennaehrstoffe auf das Leben einiger Culturpflanzen nach Versuchen von Lawes und Gilbert in England.—Halle a/S. 1881. Ἐναίσιμος.

*) Αἱ ἐναίσιμοι διατριβαὶ προσηνέχθησαν ὑπὸ τῆς Πρυτανείας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Hallo-Wittenberg, ἐν Ἄλλῃ τῆς Σαξωνίας.

Benewitz (Jonnes).—Chaucers sir Thopas eine parodie auf die Altenglischen Ritteromanzen.—Halis Saxonum 1880. Φύλ. εἰς 8ον.

Beumbuhg (Hogo). — Sir William Alexander Graf von Stirling als dramatischer dichter.—Halis Saxonum 1880. Φύλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Biedermann (Johannes). — Beiträge zur Kenntniss des Coffeins und Coffeidins.—Halle a/S. 1881. Φύλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Boas (Isidor).— Ein Beiträg zur Lehre von der paroxysmalen Haemoglobinnrie. Halle a/S. 1881. Φύλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Bode (Bruno). — Carmistische Beiträge zur Aetiologie, Symptomatologie und Diagnose der progressiven Muskelatrophie. — Halle a/S. 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Boettger (Herrmann). — Leipzig im Herbst 1642. H. a/S. 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Brode (Reinhold).— *Freigrafschaft* und Vehme. — Halle a/S. 1880. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Bruckeer (C. A.).—De Chronologia Bolli quod dicitur Corinthiaci.—Halis Saxonum 1881. Φυλλ. 8ον. Ἐναίσιμος.

Bruhl (Siegwart). — Die Myeloidgeschwulst und die Risenzellen. — Halle 1881. Φυλλάδιον εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Bunge (Paul).—Zur sympathischen ophthalmie.—Halle a/S. 1880. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Butzki (Carolus).—De Ἕξει Aristotelos. —Halis 1881. Φυλλάδ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Gaedertz (Karl. Theodor). — Gabriel Rollenhagen. Sein Leben und seine Werke. —Halle. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Γερακη (Γ.). — Πρακτικὴ Ἀριθμητικὴ πρὸς χρῆσιν τῶν δημοτικῶν καὶ ἀστικῶν σχολείων, βραβευθεῖσα ἐν τῷ Καραπανείῳ ἀγῶνι. —Φυλλάδιον πρῶτον. — Ἐν Ἀθήναις 1881. φυλλ. εἰς 16ον.

Γερακη (Γ.).—Πρακτικὴ Ἀριθμητικὴ πρὸς χρῆσιν τῶν δημοτικῶν καὶ ἀστικῶν σχολείων, βραβευθεῖσα ἐν τῷ Καραπανείῳ ἀγῶνι.—Φυλλάδιον δεύτερον. Αἱ τέσσαρες πράξεις ἐπὶ εὐρυτέρου κύκλου ἀριθμῶν, καὶ ἐπὶ τῶν συμμιγῶν. Ἐν Ἀθήναις, 1881, εἰς 16ον.

Γερακη —(Γ.). Πρακτικὴ Ἀριθμητικὴ πρὸς χρῆσιν τῶν δημοτικῶν καὶ ἀστικῶν σχολείων, σχολείων, βραβευθεῖσα ἐν τῷ Καραπ. ἀγῶνι.— Φυλλ. τρίτον.—Ἐν Ἀθήναις, 1882, εἰς 16ον.

Gevaert (Aug.). —*Histoire et théorie* de la Musique de l'antiquité. Bruxelles 1875. Δύο Τόμ. (I καὶ II), εἰς μέγα 8ον.

Gottschick Reinpold. — Ueber die zeitfolge in der Abfassung von Boners Fabeln etc.—Hallis Saxonum 1880. Ἐναίσιμος.

Graefe (Max.).—Ueber das Zusammenhang der progressiven perniciosen Anaemie mit der graviditaet.—Halle. 1880. Φυλλάδ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Grunmach (Leo). — Ueber die elektromagnetische Drehung der Polarisation ebene der strahtenden Wärme in festen und flüssigen Koerper.—Halle. 1881. Φυλλ. εἰς 8ον.

Günther (Edmundus). —De conjunctionum Causalium apud Quintilianum usu.—Halis Saxonum. 1881. Φυλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμ.

Dachn (Johannes). — De *rebus Scenicis* in Euripidis (Part 1), *Bacchis*.— Halis Saxonum. 1880. Ἐναίσιμος.

Daniel (Carolus). — *De dialecto Eliaca*. Ἐναίσιμος.

Deffner (Michael). — Archiv für Mittel- und Neugriechischen Philologie. Band I. Heft 1-2· 1880, εἰς Τόμ. εἰς 8ον.

Δεστουνη (Γαβριήλ). — Τοῦ Ἀρμούρη Ἄσμα δημοτικὸν τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς, ἐκδοθὲν ῥωσσιστί, μεταφρασθὲν καὶ διερμηνευθὲν παρὰ Γαβριὴλ Δεστούνη. Ἐν Πετρουπόλει, 1877. (Ῥωσσιστί). Φυλλάδ. εἰς 8ον μεθ' ἑνὸς πανομοιοτύπου.

Δεστουνη (Γαβριήλ). —Ἀνάλυσις ἀμφισβητουμένης τινὸς ἑλληνικῆς ἐπιγραφῆς. Φυλλάδ εἰς 8ον.

Δεστουνη (Γαβριήλ). — Τοῦ Ξανθίνου Ἄσμα δημοτικὸν Τραπεζοῦντος τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς ἐκδοθὲν ῥωσσιστί, μεταφρασθὲν καὶ διερμηνευθὲν παρὰ Γαβριὴλ Δεστούνη.—Ἐν Πετρουπόλει. Φυλλ. εἰς 8ον. Δύο ἀντίτυπα.

Δεστουνη (Γαβριήλ). — Περὶ τῆς Ἀναλώσεως καὶ τῆς Αἰχμαλωσίας ἣ γέγονεν ὑπὸ τῶν Περσῶν εἰς Ἀττικὴν Ἀθήνας.— Ποίημα τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκικῆς κατακτήσεως ἐκδοθὲν ῥωσσιστί, μεταφρασθὲν καὶ διερμηνευθὲν παρὰ Γαβριὴλ Δεστούνη.—Ἐν Πετρουπόλει 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Δύο ἀντίτυπα.

Dictionnaire de la Conversation et de la lecture, par une société de savants et de gens de lettres, sous la direction de M. W. Duckett, seconde édition. Paris 1853—58. — 16 τόμοι εἰς 8ον μέγα, δεδεμένοι. (Ὑπὸ Ἰωάννου Οἰκιάδου).

Die Ergebnisse der Ausgrabungen zu Pergamon 1880 — 1881 vorlaeufiger bericht von A. Conze, C. Humam, R. Bohn. Berlin. 1882.—Φυλλάδιον εἰς φύλλον μετὰ τεσσάρων πινάκων. (Προσφορὰ τῆς Διευθύνσεως τῶν βασιλικῶν Μουσείων Βερολίνου).

Doberentz (Otto). — Die Länder - und Wölkerkunde in der Weltchronik des Rudolf von Hohen-Ems. — Halis Saxonum 1880. Φυλλ. εἰς 8ον.

Domanski (Franz).— Parametritis nicht puerperalen Ursprumgs.—Halle 1880. Φυλ. εἰς 8ον.

Dozon (Auguste).—Collection des Contes et Chansons Populaires. Contes Albanais recueillis et traduits. Paris 1881.—Εἷς τόμος εἰς 16ον.

Driessen (Jan).—Ueber die Resection des Hufgelenkes bei acuter infectiöser Osteomyelitis.—Leipzig 1880. εἰς 8ον. Ἐναίσ.

Duderstadt (Ehrenfriedus).—De particularum usu apud Catullum.—Halis Saxonum 1881.—Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Duemmler (Ernestus).—Rhytmorum ecclesiasticorum aevi Carolini specimen.— Halis MDCCCLXXXI.—Εἰς 4ον.

Dziegiecki (K.).—Uber das Porphyrtuff-Vorkommen bei Walditz unweit Neurode in Schlesien.—Halis Saxonum 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Ebeling (Paul).—Quaestiones Eutropianae. Halis Saxonum 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Ebert (Paul). — Ueber das Propaldiacetonamin.—Halle a/S. 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Ebering (Emil). —Syntaktische Studien zu Froissart.—Halle a/S. 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Ehrlich (Benno).—De Tibulli elocutione quaestiones.—Halis Saxonum 1880. Ἐναίσιμος.

Egger (E.).—Histoire du livre depuis ses origines jusqu' à nos jours. Paris.—Τόμος εἰς 16ον.

Eichthal (Gustave de).—Socrate et notre temps. Théologie de Socrate, dogme de la providence.—Paris 1881. Τόμος εἰς 8ον.

Elster (Ludwig).—Die Lebensversichesung in Deutschland. — Halle 1880. Ἐναίσιμος.

Eschenhagen (Max.).—Ueber das Niveau einer Flüssigkeit, in welche zwei vertikale parallele Platten getaucht sind. Halle a/s. 1880. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Ehrhardt (Gustavus). — De Aristophanis fabularun interpolatione.— Halis 1881. Φυλλ. 8ον. Ἐναίσιμος.

Jahr (Guilelmus).—Quaestiones Isocrateae. Halis Saxonum 1881.—Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Jecht (Ricardus).—De usu particulae «ἥδη» in Platonis dialogis qui feruntur.— Halis Saxonum 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Jenrich (Carolus).—Die Mundart des Münchener Brut.—Halis Saxonum 1881. Φύλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Zemlin (Josephus).— Der Nachlaut I in der dialecten Nor-und Ost-Frankreichs. Halis Saxonum 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Jürgenssen (Ernst). — Ueber eine Art Bewegungen eines Punktes auf einer Kugelfläche.—Halle, a/S. 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Zawadzki (Victor).—Quatenus in Satiris Horatius videatur imitatus esse Lucilium. Halis Saxonum. 1880. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Zoernen (Ernst).—Bau und Entwickelung des Peritoneum nebst Beschreibung des Bauchfelles einiger Edentaten.—Halle a/S. 1881.—Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Johannesson (Fritz).— Die Bestrebungen Malherbes auf dem Gebiete der poetischen technik in Frankreich.—Halle a/S. 1881. Φύλλ. εἰς 8ον. Ἐναισιμος.

Zuickert (Max).—Henry Glapthorne.— Halle a/S 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Julicher (Adolphus).—Die Quellen von Exodus I-VII, 7, ein Beitrag zur Hexatfeuchfrage. — Halis Saxonum. 1880. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Ιασεμιδου (Περ. Π.).—Γραμματικὴ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, κατὰ Γ. Κούρτιον καὶ Ἐρνέστον Κύχ.—Ἐν Ἀθήναις, 1881. Τόμος εἰς 8ον.

Ιασεμιδου (Περ. Π.). — Συντακτικὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. — Ἐν Ἀθήναις, 1881, Τόμος εἰς 8ον.

Kaliebe (Hugo).—Ueber acutespontane Osteomyelitis des Unter Kiefers.—Erfurt 1881. Φυλλ. εἰς 8ον.

Kampe (Friedrich). —Der Mendelssohn-

sche Phaedon in seinem Verhältniss zum Platonischen.—Halle 1880. 8ον. Ἐναίσιμος.

Kampf (Richard). — Die Bildung der Blase und der Blasensprung.—Halle 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Karbe (Johannes).—De centurionibus Romanorun Quaestiones Epigraphicae. Halis Saxonum 1880. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Kathe (Johennes).—Drei Fälle von Echinococcustumoren der Organe der Banchhöhle, welche zur Verwechselung mit Eierstockskystomen Veralanssung gegeben haben.—Halle a. s. 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Kattner (Otto).—Historisch-genetische darstellung von Kants verschiedénen Ansichten ùber das Wesen der Materie.—Halle a/S. 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Katzenstein (Hermann).— Die Entwickelung der Schädelform bei dér congenitalen partiellen Exencephalie (Hernia cerebri vera). Halle a/S. 1881. Φύλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Καυταντζόγλου (Α.).—Καλλιτεχνικὴ ἐξέτασις τῶν κατὰ τὴν ἀποπεράτωσιν καὶ ἀνακαίνισιν τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου ἔργων τοῦ πρώην πρυτάνεως Κ. Φρεαρίτου Ἐν Ἀθήναις, 1865. Φυλλ. εἰς 8ον. (Ἀλεξ. Σπανδωνή).

Keil (Albertus).—De particularum finalium Graecarun vi principali et usu Homerico.—Halis Saxonum 1880. 8ον. Ἐναίσ.

Keller (Hermannus).—De verborum cum praepositionibus compositorum apud Lucretium usu.—Halis Saxonum 1880. 8ον. Ἐναίσιμος.

Κεραμέως (Ἀθ. Παπαδ.). — Κατάλογος τῶν μεταλλικῶν ἀρχαιοτήτων τοῦ Μουσείου τῆς ἐν Σμύρνῃ Εὐαγγελικῆς Σχολῆς (ἐλήφθη ἐκ τοῦ Mittheilungen des Deutschen Archälogischen Institutes).—Ἐν Ἀθήναις, 1879. Φυλλ. εἰς 8ον.

Κεραμέως (Ἀθ. Παπαδ.). — Ἀνεκδότων Συμαϊκῶν τεῦχος πρῶτον, περιέχον α') ἐπιστολὴν πατριάρχου Κων/πόλεως Παϊσίου Α', πρὸς Νίκωνα πατριάρχην Ῥωσσίας 1652-1653· β') ἐπιστολὴν Μακαρίου τοῦ Πατμίου πρὸς Γερμανὸν κτλ. — Ἐν Σμύρνῃ, 1880. Φυλλ. εἰς 8ον.

Κεραμέως (Α. Π.).—Διάφοροι γραφαὶ εἰς τὸ κείμενον τοῦ Γοργίου τοῦ Πλάτωνος συλλεγεῖσαι ἐκ περγαμηνοῦ κώδηκος τοῦ ιγ' αἰῶνος. Ἐν Σμύρνῃ 1880. Φυλλ. εἰς 8ον.

Κεραμέως (Α. Π.).—Catalogue descriptif des poids antiques du Musée de l'école Evangélique à Smyrne (accompagné de sept planches). (*Extrait du «Μουσείου καὶ Βιβλιοθήκης τῆς Εὐαγγελικῆς σχολῆς»* Tome IV p. 55—88) Smyrne 1880. Φυλλ. 8ον.

Κιπερτ (Ε.).—Πίναξ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν μετὰ τῶν παρακειμένων ἑλληνικῶν, σλαυϊκῶν καὶ ῥωμουνικῶν, ἐκδοθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀθήναις Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, δαπάνῃ τοῦ ἀρωγοῦ τῆς ἐθνικῆς παιδείας Στεφάνου Ζαφειροπούλου.—Ἐν Βερολίνῳ 1881.—Εἷς χάρτης ἐπὶ ὑφάσματος εἰς κλίμακα 1,700000. (Στ. Ζαφειροπούλου).

Kiepert (H.).—Χάρτης Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας εἰς κλίμακα 1/500000.

Kiepert (H.). General Carte der Sund-Ost Europaischen Halbinsel. Berlin 1881 ἓν φύλλον ἀποτελοῦν μέρος χάρτου μετ' ἄλλων δύο φύλλων.

Klassmann (Maximilianus). — Curarum Tertullionearum particulae I et II. Halis Saxonum 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Koch (Ricardus).—De anacoluthis apud Euripidem capita selecta V.—Halis Saxonum 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Koch (Feder). — Fenex and Pex, eine litterhistorische Untersuchung. — Halle, 1881. Φύλλ. εἰς 4ον. Ἐναίσιμος.

Κοντογεώργη (Π.).—Εἰδήσεις τινὲς ἱστορικαὶ περὶ Βάρνης καὶ τῆς ἐκεῖ ἀνευρεθείσης διγλώττου ἐπιγραφῆς.— Κωνστάντσα 1881. Φυλλ. εἰς 8ον.

Κοντογεώργη (Π.).—Κωνσταντινούπολις κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἀνθολογίαν ἤτοι κατὰ τὰ ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἀνθολογίᾳ ἐπιγράμματα. Μετάφρασις ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ.—Ἐν Κων/πόλει 1880. Φυλλ. εἰς 8ον. (Ὑπὸ τοῦ μεταφραστοῦ).

Κοντοπούλου (Κ.).—Ἀθανασία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. (Ἀποσπάσματα ἐξ ἀνεκδότου συγγράμματος). — Ὀδησσὸς 1880. Εἷς τόμος εἰς 8ον.

Κοραῆ (Ἀδαμαντίου).

Μάμουκα(Ἀνδρ. Ζ.).—Τὰ μετὰ θάνατον εὑρεθέντα συγγράμματα. Τόμος πρῶτος περιέχων ὕλην Γαλλο-Γραικικοῦ Λεξικοῦ καὶ τὰς ἐν τῷ Λεξικῷ τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας ἰδιογράφους τοῦ Κοραῆ συμειώσεις. — Ἐν Ἀθήναις, 1881. Τόμος εἰς μέγα 8ον. Προσφορὰ τοῦ ἐκδότου.

Köstlin (Heinrich).— Experimentelles ueber die acute infectiöse osteomyelitis.—Halle a/S. 1880. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Κοφινιώτου (Εὐαγ.). —Ἱερὰ Κατήχησις. —Ἐν Ἀθήναις 1881. Φυλλ. εἰς 16ον.

Kretschmann (Friedrich).— Ueber das angioma arteriale racemosum. — Halle a/S. 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Kriebitzich (Paulus).—Quaestiones de usu verborum cum praepositionibus compositorum apud Sophoclem.—Halis Saxonum 1881, εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Curtis (C. G).—Constantinopole according to the Greek Anthology. a lectur delivered December 2, 1874 atthe Britisk literary and mechánic's association galate. Constantinople 1878. Φυλλ. εἰς 8ον.

Lange (Edmond.).—Quid cum de ingenio et litteris tum de poetis Graecorum Cicero senserit.—Halis Saxonum 1880. 8ον. Ἐναίσ.

Lange (Rudolfus).—De Tacito Plutarchi auctore.—Halis Saxonum 1880. 8ον. Ἐναίσ.

Lagheinrich (Otto).—Vier Fälle von Gallenblesencarcinom.—Halle 1881. Φυλλ. 8ον. Ἐναίσιμος.

Lehmann (Richard). —Neue Beiträge zur Kenntniss der ehemaligen Strandlinien in anstehendem gestein in Norwegen.—Halle a/S. 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Leeger(Hermann).—Ueber Die Sprache des Guillaume le Clerc de Normandie und ueber den Verfasser und die quellen des Tobia. — Halle a/S. 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Leeser (Jacob).—Beiträge zur Physiologie der Pupillarbewegung. — Halle a/S. 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Lember (Rudolf). — Das constitutum possessorium im gemeinen Recht.— Halle a/S. 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Lefholz (Carl). — Beiträge zur Complication der geburt durch geschwülste der Weichtheile im Kleinén Becken. — Halle a/S. 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Levy (Leopold). — Ueber die Ausdehnung des Quecksilberg.—Halle. 1881. Φυλ. εἰς 8ον.

Lorentz(Paul).—Ueder die Sprache des Garnier von Pont-Sainte Maxence.—Halle a/S. 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Lottich (Otto).—De Sermone vulgari Atticorum maxime ex Aristophanis fabulis cognoscendo.—Halis Saxonum 1881. Φυλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Lüddecke (Richard).—Ueber Moränenseen.—Halle 1881. Φυλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Μακεδονικοῦ Συλλόγου ἐν Σέρραις.—Ἐνδέκατον ἔτος.—Ἔκθεσις ἀναγνωσθεῖσα τῇ 31 Μαΐου 1881 κατὰ τὴν ἐπέτειον τοῦ Συλλόγου ἑορτὴν ὑπὸ Ι. Τσικοπούλου.—Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1881. εἰς 8ον.

Μακεδονικοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου. —Ἔκθεσις ἀναγνωσθεῖσα τῇ 8 Ἰουνίου 1880 κατὰ τὴν ἐπέτειον τοῦ Συλλόγου ἑορτὴν ὑπὸ τοῦ γραμματέως Α. Δημητριάδου.—Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1881. εἰς 8ον.

Märkel (Paulus) —Die leitenden gedanken der in Platos politie entwickelten Staatansicht dargostellt und mit besonderer Rucksicht auf den modernen standpunkt beurtheilt.— Halis Saxonum 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Martineli (N. F.).—*Catalogue* of cart in gypsum taken direct from the Master pieces of Greek sculpture existing in Athens and other places in greece.— Athens 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. (Ὑπὸ τοῦ ἐκδότου Will. Scaw).

Matthes (Jiolin).—Der zweite Römerzug Kaiser Karls des IV. 1368 — 69. — Halle a/S. 1880. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Μελετοπούλου (Χαριλλέου Δ.).—Ἡ Ἀλήθεια περὶ τῆς ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης.—Ἐν Ἀθήναις 1881. Τόμος εἰς 8ον.

Menzel (Theodor).— Italienische Politik Kaiser Karls IV 1355—68.— Halle 1880, εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Μιλιαράκη (Ἀντ.).—Ὁδηγὸς τῶν ἁπλῶν τοπογραφικῶν περιγραφῶν. — Ἐν Ἀθήναις 1882. Φυλλ. εἰς 8ον. 100 ἀντίτυπα.

Μιχαηλίδου (Β.).—Ἡ ἀσθενὴς λύρα.—Λυρικὰ ποιημάτια. Ἐν Λεμησσῷ 1882.

Mollenhaner (Gustavus).—De verbis cum praepositionibus compositis Polybianis.— Halis Saxonum 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Morsbach (Engelbert). — Das papillaere Kystom in seiner Klinischen Bedeutung. Dortmund. 1881.—Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Müller (Hermann).—Zur Theorie der Achnlichkeits eurven und der Radical achse. —Halle 1880. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Μουσεῖον καὶ Βιβλιοθήκη τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς.—Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Βιβλιοθήκης μετὰ παραρτήματος περιέχοντος καί τινα ἀνέκδοτα ὑπὸ Α. Π. Κεραμέως.—Σμύρνη 1877. Φυλλ. εἰς 4ον.

CATALOGUE of oriental Coins in the British Museum Vol VI. The coins of the Mongols in the British Museum, Classes XVIII—XXII by Stanley Lane-Poole. Edited by Reginald Stuart Poole correspondent of the Institute of France. London printed by order of the Trustees. Τόμ. εἰς 8ον. (Τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου).

ΜΥΛΩΝΑ (Κ. Δ.). — *Φειδίας καὶ ἡ ἐποχή αὐτοῦ.* — *Ἀθήνησι 1877. Τόμος εἰς 8ον.* (Προσφορὰ Ἀλ. Σπανδωνῆ).

NEUMANN (Georg).—Ueber fötale Rachitis und ihre Beziehungen zum Cretinismus.—Halle a/S. 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

NEUMANN (Karl Johannes). — Strabons Quellen im elften Buche. I. Kaukasien. Leipzig 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

OFFICIAL Army Register for January 1881, Washington.—Εἷς τόμος εἰς 8ον.—Προσφορὰ τοῦ ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς.

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ (Ἀβραάμ).— *Στατιστικὴ τῆς ἐπαρχίας τῶν Σουρμενῶν.*—Ἐν Ἀθήναις 1882. εἰς 8ον. 20 ἀντίτυπα.

PAPERS relating to the Foreign Relations of the United States. Washington 1880.—Τόμος εἰς μέγα 8ον. Προσφορὰ τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἀμερικῆς.

ΠΕΤΡΙΔΟΥ (Α0.).—*Ἀρχαιολογικὴ καὶ ἱστορικὴ ἔρευνα περὶ Φαρῶν καὶ Καλαμῶν.*—Καλάμαις 1875. Φυλλ. εἰς 8ον.

ΠΕΤΡΙΔΟΥ (Α0.).— *Ἀνακάλυψις τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἀμφείας (φυλλάδιον Β' τῶν Μεσσηνιακῶν).*—Ἐν Καλάμαις, 1877. Φ. 8ον.

PHILIDES (D.).—Etude de quelques inscriptions Cypriotes. — Larnaca, 1881. εἰς 8ον.

PINK (*Louis*).—*Wie sind die rechtlichen Wirkungen der Uebergabe des an Ordre lautenden Connossements civilistisch zu erklaren.* Halle 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐν.

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ.

Οἰκονόμου (Δ. Α.).—*Πλουτάρχου Θεμιστοκλῆς καὶ Ἀριστείδης.*—Ἀθήνησι, 1866 εἰς 8ον. Δύω ἀντίτυπα ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ συγγραφέως κ. Π. Α. Οἰκονόμου.

ΠΟΛΥΛΑ (Ἰακώβου).—*Ἔμμετρος μετάφρασις τῆς Ὀδυσσείας τοῦ Ὁμήρου.* Ἐν Ἀθήναις 1881.—4 τεύχη εἰς 8ον.

ΠΟΜΠΑΛΟΦΣΚΗ (Π.) —*Συλλογὴ ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν ἐπιγραφῶν Καυκάσου διὰ τὸ Ε' ἀρχαιολογικὸν συνέδριον ἐν Τιφλίδι. Ῥωσσιστί.*—Ἐν Πετρουπόλει, 1881.

REGEL (Maximilianus).— Uber George Chapmans Homerubertzung. —Halis Saxonum 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

ARMY REGISTER for January 1881. Published by order of the Secretary of War in compliance with Law. Adjutant general's Office Washington January 1 1881. Τόμος εἰς 8ον.

ΡΕΝΙΕΡΗ (Μάρκου).—*Ἱστορικαὶ μελέται. Ὁ Ἕλλην Πάπας Ἀλέξανδρος Ε'. τὸ Βυζάντιον καὶ ἡ ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος.*—Ἐν Ἀθήναις 1881. Τόμος εἰς 8ον.

RENNERT (Carl).—Abraham de Wicquefort.—Halle, 1880. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

RONOLSKI (Johannes). — Sallustius in confirmanda oratione quo jure Thucydidis exemplum secutus esse existimatur.—Halis Saxonum 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

ROEDEL (Hugo).—Ueber das vitale Temperaturminimum Wirbeloser Thiere. — Halle a/S. 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

RÜTHNING (Gustav.). — Der Festungskrieg und die Schlachten in deutschen Reiche von Anfang des x. bis zur Mitte des XIII Jahrhunderts. — Halle a./S. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

RÜHL (F. J.).—Materialien zu einer monographie des Sticktoffoxyduls.— Halle a/S. 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

SACHSE (Richard). — Das unorganische E im Orrmulum, zugleich eine Untersuchung ueber die Flexionsweise Orrm's. — Halle a/S. 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ (Ph.).—Die Sitten und gebräuche der Hochzeit bei den Neugriechen verglichen mit denen der alten Guechen.—Halle, 1880. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

SCHAAFF (Albinus).— De genetivi usu Plautino.—Halis Saxonum. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

SCHAUENBURG (Adolphus).—De Symmachi in Aristophanis interpretatione subsidiis. —Halis Saxonum 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

SCHAFER (Adolf).—Ueber die Osteotomie beim genuvalgum. —Halle a/S. 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

SCHLOTTMANN (Constantinus).—Erasmus redivivus sive de curia Romana hucusque

iusanabili.—Halis. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

SCHMIDT (Gualterus).—Qua ratione Euripides res sua aetate gestas adhibuerit in Heraclidis potissimum quaeritur.— Halis Saxonum 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

SCHNEIDER (Gustavus).— De Carmine Chabaccuci commentatio.— Halis Saxonum 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

SCHROEDER (Ricardus). — Picrographische Untersuchungen.—Halis Saxonum 1880. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

SCHULTZE (Carolus).—De versibus suspectis et interpolatis Iphigeniae Tauricae fabulae Euripideae.—Halis Saxonum 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

SCHWARZE (Alexis).—Die Stellung der Religions-philosophie in Herbarts System. — Halle a/S. 1880. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

SCHWARZ (E.).—Ueber den Werth der Infusion alcalischer Kochsalzlösung in das Gefässsystem bei acuter Anämie. — Halle a/S. 1881. Φυλλ. εἰς 4ον. Ἐναίσιμος.

SCHWARZ (Paulus).—De fabula Danaeia. —Halis Saxonum 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

SCHWENKE (Emil).— Ueber Chorionretention.—Halle 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

SAINT-HILAIRE (J. Barthélémy). —Politique d'Aristote traduite en français d'après le texte collationé sur les manuscrits et les *éditions principales*. 3me *édition* revue et corrigée. Paris MDCCCLXXIV. — Τόμος εἰς 8ον.

SAINT-HILAIRE (J. Barthélémy). — Morale d'Aristote. — Morale à Nicomaque Tome 1-2. — Grande Morale et Morale à Eudème. Tome 3. Paris 1856. 8ον μέγα.

SAINT-HILAIRE (J. Barthélémy).— Physique d' Aristote ou leçon sur les principes généraux de la *nature traduite en français* pour la première fois et accompagnée d'une paraphrase et de notes perpétuelles. Deux volumes Paris 1862.—Εἰς μέγα 8ον.

SAINT-HILAIRE (J. Barthélémy). —L'Iliade d'Homère traduite en vers français.— Paris 1868. Δύο τόμοι εἰς 8ον.

SAINT-HILAIRE (J. Barthélémy).—Traité de la production et de la destruction des choses d'Aristote suivi du traité *sur Melissus, Xenophane et Gorgias traduits en français.*—Paris 1866.—Τόμος εἰς 8ον.

SAINT-HILAIRE (J. Barthélémy). — Rhétorique d'Aristote traduite en français et accompagnée de notes perpetuelles avec la rhétorique à Alexandre (apocryphe) et un appendice sur l'enthymème. Paris, 1870—2 τόμ. εἰς 8ον.

SAITN-HILAIRE (J. Barthélémy). — A la démocratie Française. La Démocratie française en 1873. — De la vraie démocratie 1848. Paris 1874, τόμ. εἰς 8ον.

SAINT-HILAIRE (J. Barthélémy). — Pensées de Marc Aurèle, traduction nouvelle. — Paris 1876, εἷς τόμος εἰς μικρὸν 8ον.

SAINT-HILAIRE (J. Barthélémy). — Métaphysique d'Aristote traduite en français avec des notes perpétuelles.—Paris, 1879. 3 τόμοι εἰς 8ον.

SAÏT. — فضائل الخلاقيه و كلات عليه — Ἐν Κωνστ/πόλει, 1299. — Ἐν Φυλλάδιον εἰς 16ον.

SEGEBADE (Jonnes). — Observationes Grammaticae et criticae *in Petronium*.— Halis Saxonum 1880. Ἐναίσιμος.

SIEMT (Oswald).— Ueber Lateinisches *C* vor *E* in Picardischen.—Halle a/S. 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

SLANY (Paul). — Ueber die Sinne nach Malebranche.—Halle a/S. 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

SOEWENHARDT (Aemilius).—Beiträge zur Kenntniss der Picrotoxine. — Halis Saxonum 1880. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

SOMMER (Alfredus). — De usu participii futuri activi apud aevi Augustei poetes. — Hallis Saxonum 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

SOMMER (E.).— Les comédies de Plaute traduites en français avec une introduction et des notices.—Paris 1876, δύο τόμοι εἰς 8ον, δεδεμένοι.

SPEHS (Fridericus). —Summis magistratibus coloniarum atque municipium.—Halis Saxonum, 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

STAEN (Paulus).—De Aristophanis Ecclesiazusarum Argumento, e quarto reipublicae Platonis libro Sumpto. Ἐναίσιμος.

STEN (Heinrich von). — Ueber die Bedeutung des dichterischen Elementes in der Philosophie des Giordano Bruno. — Halle a/S. 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Stock (Arthur). — Die freilassungen im Zeitalter der *Volkrechte*. — Halle, 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Sültmann (W.).—Ueber den Vorzug des Medianschnitts vor anderen Methoden der Steinopération. — Halle a/S. 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Ταγη (Θ.). — Ἐμπορικὴ Ἀριθμητικὴ πρὸς χρῆσιν τῶν ἑλληνικῶν Σχολείων καὶ πρὸς ἰδίαν μελέτην. — Ἐν Κων/πόλει 1881, εἰς 8ον.— Δύο ἀντίτυπα· ὑπὸ τῆς κ. Αἰκατερίνης χήρας Θ. Τάγη.

Tausch (Franz). – Zur Casuistik der vom Callus geheilter Fracturen sich entwickelnden Geschwülste.—Halle a/S. 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Τσερεπη (Γ. Ν.). — Ἡ Ὁμηρικὴ Ἑλλὰς μετὰ εἰσαγωγῆς, μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ γερμανικοῦ. — Ἀθήνησι 1867. Φυλλ. (ὑπὸ Ἀλεξ. Σπανδωνῆ).

Thomas (Gustav).—Ueber die Methoden der Perineoplastik bei veralteten completten Darmrissen. — Halle a/S. 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Τσιακα (Γεώργ. Α.).—Ἱερὰ Ἱστορία μετὰ ῥητῶν, βραβευθεῖσα ἐν τῷ Καραπανείῳ ἀγῶνι. Κύκλος Α', Β' καὶ Γ'.—Ἐν Ἀθήναις, 1881.

Τσιακα (Γεωργ. Ι.).—Ὁδηγητικὸν δοκίμιον πρὸς τελεσφόρον διδασκαλίαν τῆς εἰς τρεῖς κύκλους διῃρημένης Ἱερᾶς Ἱστορίας μετὰ ῥητῶν. —Ἐν Ἀθήναις, 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Πέντε ἀντίτυπα.

Fischer (Ernestus).—De vocibus Lucilianis selecta capita.—Halis Saxonum 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Foerster (R.) — Inclutae Litterarum Universitati Eberharidinae Carolinae Tubingensi sacra saecularia quarta die VIIII Mensis *Augusti* A. *CICICCCLXXVII* celebranti congratulantur Universitatis Rustochiensis, Rector et Concilium . . . Inest Richardi Foersteri, de antiquatatibus et libris in manuscriptis constantinopolitanis commentatio. — Rostochii, formis Academicis Adlerianis. Φυλλ. εἰς 4ον.

Fraesdorff (Guilelmus).—De comparativi gradus usu Plautino.—Halis Saxonum, 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Hallaender (Ludovicus).— De militum coloniis ab Augusto in Italia deductis.—Halis Saxonum, 1880. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Hamann (Albert). — Ein Fall von pseudoosteomalacischer Beckenform. — Halle a/S. 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Hebold (Maximilianus). — De infinitivi syntaxi Euripidea.—Halis Saxonum, 1881, Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Heddaeus (Ernest). —Klinische Studien über die beziehungen zwischen Pupillaraction und Schwermögen.—Halle, 1880. Φυλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Heinekkn (Gustav.).—Ueber Extrauterins chwangechaften mit Berucksichtigug eines Falles von Laparotomie bei graviditas ovaria.— Halle 1881. Φύλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Herbst (Philipp).—Historisch-Kritische darstellung der Opération der Prolapsus Uteri.—Halle 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Heyder (Hermann). — Untersuchungen über der Wechsel des Lage und Stellung des Kindes in den letzten Wochen der schwangesschaft. —Arnstadt. 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Hoffmann (Otto).— Quaestiones Grammaticae de corijunctionum temporalium usu apud historicos Romanos.—Halis Saxonum 1880. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Hoffmann (Victor). — De particularum Nonnullarum apud Herodotum usu.—Halis Saxonum 1880. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Hollmann (Carl). — Ueber die geburtshulfliche Bedeutung des Pilocarpins. — Halle, 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Hubbenthal (Carolus). — Quaestiones de usu infinitivi historici apud Sallustium et Tacitum.— Halis Saxonum, 1881. Φυλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Vaelker (Franciscus).— De Graecorum fabularum Auctoribus. — Halis Saxonum 1880. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Victor (Carl.) —Die antiseptische Wundbehandlung bei operativen Schädeleroffnungen.—Halle a/S. 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Volbedeng (A.). – Kliniche und pathologisch-anatomische Beiträge zu den fötalen Erkrankungen des Herzens. — Halle a/S. 1881. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Volkmann (Lotharius). — Analecta Thesea.—Halis Saxonum, 1880. 8ον. Ἐναίσιμος.

Wildenow (Eugenius).— De Menippo cynico.—Halis Saxonum 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Weidt (Eduard). —Die Radicaloperationen bei Uteruscarcinom. — Halle 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Wiechmann (Ernest).— Ueber die Aussprache des provenzalischen E. — Halle. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Wiegandt (Hermannus).—De ethico antiquorum rhythmorum charactere auctore Aristide Quintiliano.—Halis Saxonum 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Wiltheiss (Ernst Eduard).— Bestimmung Abelscher Funktionen mit zwei Argumenten bei denen compexe Multiplicationen stattfinden.—Halle 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Wlamos (Georg). — Ueber die Kindersterblichkeit.—Halle a/S. 1881. Φυλλ. εἰς 8ον. Ἐναίσιμος.

Wulsch (Gustavus). —De praepositionis «Per» usu Liviano.—Halis Saxonum εἰς 8ον. 1880.

Würtembergische Jahrbücher für Statistik und Landeskunde Jahrgang 1880. — Ἐν Στουττγάρδῃ 1880, πέντε τεύχη εἰς τέταρτον. Ὑπὸ τῆς συντάξεως.

Würtembergische Jahrbücher für statistik und Landeskunde Herausgeben von dem Statistisch—Topographischen Bureau Jahrgan 1881. — Δύο τόμοι εἰς τέσσαρα τεύχη εἰς 4ον.—Προσφορὰ τοῦ Γραφείου.

ΠΡΟΣΦΟΡΑΙ ΔΙΑΦΟΡΟΙ

κατὰ τὸ 1880—81.

Καραθεοδωρη (Στεφ.). — Εἰκὼν τοῦ ἀοιδίμου πατρὸς αὐτοῦ καὶ Προέδρου τοῦ Συλλόγου Κωνσταντίνου Καραθεοδωρῆ.

Νεγροποντη (Μενελ.). — Εἰκόνες δύο ἀρχαῖαι μετὰ πλαισίου κεχρυσωμένου.

ΠΙΝΑΞ

ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

ΜΕΛΗ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ

Ἱδρυταί (1861) ..... Σελ. γ' — δ'
Τακτικὰ μέλη ..... » ε' — ιδ'
Ἐπίτιμα μέλη ..... » ιε' — ι0'
Ἀντεπιστέλλοντα ..... » κ' — κϐ'
Μεγάλοι Εὐεργέται ..... » κγ'
Εὐεργέται ..... » »
Μεγάλοι Δωρηταί ..... » »
Δωρηταί ..... » »
Πρόεδροι τοῦ Συλλόγου ..... » »
Κοσμήτορες (1881-82) ..... » »

ΜΕΛΗ ΔΙΑΡΚΩΝ ΕΠΙΤΡΟΠΩΝ (1881-82),

Α'. Ἐκπαιδευτικῆς ..... Σελ. κδ'.
Β'. Οἰκονομικῆς ..... » »
Γ'. Ἀρχαιολογικῆς ..... » »
Δ'. Συνταικτικῆς ..... » »
Ε'. Φιλολογικῆς ..... » »
ς'. Ἐπιστημονικῆς ..... » »
— Ἐπιμελητὴς τῆς ὀργανοθήκης ..... » »
— Ἐπιμελητὴς τῶν ἀρχαιολογικῶν συλλογῶν ..... » »

ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑ

Ἀθ. Παπαδοπ. Κεραμέως. Περὶ γενέσεως καὶ ἀναπτύξεως τῆς ἀρμενικῆς γραμματολογίας μέχρι τέλους τῆς Ε' χριστιανικῆς ἑκατονταετηρίδος ..... Σελ. 1—38
Κ. Καλλιάδου ..... Περὶ τοῦ Συλλόγου τοῦ *διεθνοῦς δικαίου* ..... » 39—64
Δ. Σταματιάδου ..... Βιογραφία τοῦ ὀστρέου ..... » 64—68
Μ. Παρανίκα ..... Ὁμηρικαὶ Μελέται. Περὶ τῆς καθ' Ὅμηρον ἠθικῆς » 68—78
» » Ὁμηρικαὶ Μελέται. Ἰλιακά ..... » 78—87

Πρ. Βασιλάου ..... Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἰδίᾳ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ..... Σελ. 88—301
Πίναξ τῶν περιεχομέν. ἐν τῇ ἀνωτέρω πραγματείᾳ » 301—303
Ειδικῆς Ἐπιτροπῆς ..... Κρίσις ἐπὶ τοῦ συγγράμματος τοῦ Σαὶτ βέη «Περὶ ἠθικῶν ἀρετῶν καὶ ἐπιστημονικῶν τελειοτήτων». » 303—309

ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΑΤΑ

Φιλολογικῆς Ἐπιτροπῆς. Ἔκθεσις περὶ τοῦ Ζωγραφείου ἀγῶνος ..... Σελ. 310—320
Καραπανείου Ἀγῶνος. ... Γενικὸν πρόγραμμα περὶ ἐκδόσεως μεθοδικῶν βιβλίων πρὸς χρῆσιν τῶν δημοτικῶν σχολείων... » 321
» » Εἰδικὸν πρόγραμμα πρὸς σύνταξιν Γεωγραφίας.. » 322—323
» » Εἰδικὸν πρόγραμμα πρὸς σύνταξιν Φυσ. Ἱστορίας » 323—324

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

Ἀπὸ τῆς ΧΛΕ' συνεδριάσεως μέχρι τῆς ΧΟΓ' ..... Σελ. 325—407

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΚΑΘ' ΥΛΗΝ

ΤΩΝ ΕΝ ΤΟΙΣ ΠΡΑΚΤΙΚΟΙΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

Α'. ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΩΝ

Ἀλεξ. Μαυροκένους. ... Περὶ Βολταίρου καὶ ἰδίᾳ περὶ τῆς φιλανθρωπίας αὐτοῦ ..... Σελ. 326—327
Τ. Καραθεοδωρῆ ..... Περὶ ἐφαρμογῆς τοῦ ἠλεκτρισμοῦ εἰς τὸν δημόσιον φωτισμόν..... » 331
Σπ. Μαυροκένους ..... Περὶ ὕπνου καὶ ὑπνοβατίας κατὰ τὸν Regnard. » 336
Ἀλεξ. Καραθεοδωρῆ. ... Περὶ Πρανικῶν..... » 339—340
Μ. Ξανθοπούλου..... Περὶ τῶν ἠθικῶν Νικομαχείων τοῦ Ἀριστοτέλους. » 348—349
Α. Γ. Πασπάτη..... Περὶ τῶν βυζαντινῶν ἀνακτόρων καὶ τῶν πέριξ αὐτῶν ἱδρυμάτων..... 350—351, 359, 366
Σπ. Μαυροκένους..... Ὁποῖον ἆρα τὸ τῷ πολιτισμῷ προσφορώτερον κλίμα » 352

Αθ. Πετριδου . . . . . Γλωσσολογικαὶ παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ συγγράμματος τοῦ κ. Α. Γ. Πασπάτη περὶ μεταναστεύσεως τῶν Ἀτσιγγάνων . . . . . Σελ. 360—361

Γ. Κατσελιδου . . . . . Περὶ ἀποίκων καὶ ἐποίκων παρ' Ἕλλησιν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις . . . . . » 362

Ηρ. Βασιλδου . . . . . Περὶ τῆς ἰδέας τῆς προόδου κατὰ τοὺς ἀρχαίους. » 369

Β'. ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ ΕΠΙ ΤΩΝ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΩΝ

Ἐπὶ τῆς «Περὶ Βολταίρου καὶ ἰδίᾳ περὶ τῆς φιλανθρωπίας αὐτοῦ» πραγματείας τοῦ κ. Ἀλ. Μαυρογένους: . . . . . Σελ. 326—427

Ἐπὶ τῆς πραγματείας τοῦ κ. A. Mordtmann «Ἡ Κωνσταντινούπολις, αἱ Ἐκκλησίαι καὶ τὰ μνημεῖα αὐτῆς κατὰ τὸν ΙΔ' μ. Χ. αἰῶνα κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν συγχρόνων» . . . . . » 345

Ἐπὶ τῆς «Περὶ τοῦ Συλλόγου τοῦ διεθνοῦς δικαίου» πραγματείας τοῦ κ. Κ. Καλλιάδου . . . . . » 347

Ἐπὶ τῆς «Περὶ τῶν ἠθικῶν Νικομαχείων τοῦ Ἀριστοτέλους» πραγματείας τοῦ κ. Κ. Ξανθοπούλου . . . . . » 349

Ἐπὶ τῆς πραγματείας τοῦ κ. Σπ. Μαυρογένους «Ὁποῖον ἆρα τὸ τῷ πολιτισμῷ προσφορώτερον κλίμα» . . . . . » 352

Ἐπὶ τῆς «Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἰδίᾳ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας» τοῦ κ. Ἠρ. Βασιλάδου . . . . . » 353—355

Ἐπὶ τῆς «Περὶ γενέσεως καὶ ἀναπτύξεως τῆς ἀρμενικῆς φιλολογίας» πραγματείας τοῦ κ. Ἀθ. Παπαδοπούλου Κεραμέως . . . . . » 356—357

Ἐπὶ τῶν «γλωσσολογικῶν παρατηρήσεων ἐπὶ τῆς περὶ μεταναστεύσεως τῶν Ἀτσιγγάνων πραγματείας τοῦ κ. Α. Γ. Πασπάτη» τοῦ κ. Α. Πετρίδου » 361

Ἐπὶ τῆς «Περὶ ἀποίκων καὶ ἐποίκων παρ' Ἕλλησιν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις» πραγματείας τοῦ κ. Γ. Κατσελίδου . . . . . » 362—363

Γ'. ΠΡΟΣΛΑΛΙΑΙ

Σπ. Μαυρογενους . . . . . Προσλαλιὰ ἐναρκτήριος τῆς προεδρείας αὐτοῦ. . . Σελ. 325

Μ. Τσερα . . . . . Γενικοῦ Γραμματέως τοῦ ἀρμενικοῦ Πατριαρχείου. » 356

Δ'. ΕΚΘΕΣΕΙΣ

Εξελεγκτικης Επιτροπης. Περὶ τοῦ ταμείου κατὰ τὸ ἔτος 1880 81 . . . . . Σελ. 342

Επιστημονικ. Επιτροπης. Περὶ τοῦ Ὁδηγοῦ τῶν ἁπλῶν τοπογραφικῶν περιγραφῶν τοῦ κ. Ἀν. Μηλιαράκη . . . . . » 368—369

Αρχαιολογικ. Επιτροπης . Περὶ τῶν πεπραγμένων αὐτῆς . . . . . » 371—373

Φιλολογικης Επιτροπης . Ὁμοίως . . . . . » 373

Εκπαιδευτικ. Επιτροπης . Ὁμοίως . . . . . » 374

Ειδικης Επιτροπης . . . . . Περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Βιβλιοθήκης. . . . . » 375

Συντακτικης Επιτροπης. Περὶ τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς . . . . . Σελ. 378

Αντιπροεδρου . . . . . Περὶ τῶν δημοσίων διαλέξεων . . . . . » 380—382

Γενικοῦ Γραμματεως . . Περὶ τῆς ἀλληλογραφίας . . . . . » 382—384

Ειδικου Γραμματεως . . . Περὶ τῶν ἐργασ. τοῦ προεδρείου καὶ τοῦ Συλλόγου » 384—388

Επιστημονικ. Επιτροπης. Περὶ τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς . . . . . » 388—396

Βιβλιοφυλακος . . . . . Περὶ τῆς Βιβλιοθήκης . . . . . » 396—399

Ταμιου. . . . . Περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ ταμείου . . . . . » 399—401

Ε'. ΠΡΟΣΦΟΡΑΙ ΧΡΗΜΑΤΩΝ

Χρ. Ζωγράφου . . . . . Σελ. 406

Ἐκπαιδευτικῆς καὶ Φιλανθρωπικῆς Ἀδελφότητος . . . . . » »

Ι. Σισμάνογλου . . . . . » »

Δ. Ταμβάκου . . . . . » »

Κ. Καραπάνου . . . . . » »

G. d'Eichthal . . . . . » »

ς'. **Καταλογος** τῶν προσενεχθέντων τῷ Συλλόγῳ βιβλίων ἀπὸ Μαΐου 1880 μέχρις Ἀπριλίου 1881 . . . . . Σελ. 408—414

» τῶν προσενεχθέντων τῷ Συλλόγῳ βιβλίων ἀπὸ Μαΐου 1881 μέχρις Ἀπριλίου 1882 . . . . . » 415—423

» διαφόρων προσφορῶν κατὰ τὸ ἔτος 1880—81 . . . . . » 423

Ζ'. ΕΠΕΤΕΙΟΣ ΠΑΝΗΓΥΡΙΣ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ

Σπ. Μαυρογενους Ἐπέτειος γενικὴ ἔκθεσις τῶν ἐργασιῶν τοῦ Συλλόγου. . » 401

Πινακ τῶν περιεχομένων . . . . . » 424

ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΙΝΩΝ ΤΩΝ ΗΜΑΡΤΗΜΕΝΩΝ.

ΕΝ ΤΩ Ζ' ΤΟΜΩ.

Σελ. 253	στήλ. 2	στίχ. 42	ἄν.	ἀντὶ Γκρὴν		γράφε Γρίμμ (Grimm).

ΕΝ ΤΩ ΙΔ' ΤΟΜΩ.

» 186	» 2	» 4	ἄν.	» Ἀρόφιλον		γράφε Ἡρόφιλον.

ΕΝ ΤΩ ΜΕΤΑ ΧΕΙΡΑΣ ΤΟΜΩ.

Σελ. ιε'.		στίχ. 6	κάτ.	ἀντὶ Gevaer		γράφε Gevaert.
» ιη'.		» 7	»	» René Briant		» René Briau.
» 89	στήλ. 2	» 1	»	» Μικρῷ κόσμῳ		» Μικροκόσμῳ.
» 90	» 1	» 10	ἄν.	» Boucle		» Buckle.
» 92	» 1	» 33	κάτ.	» Τό γε μή		» Τό γε μὴν
» 93	» 2	» 21	ἄν.	» γραμματικήν,		» γραμματικὴν
» 107	» 2	» 9	»	» Μαρῆς		» Μωρῆς
» 109	» 1	» 1	»	» ἐγείναντο		» ἐγείνατο
» 142	» 2	» 21	κάτ.	» κτὰιόων		» κυδιόων
» 129	» 2	» 11	»	» ἔργον, τὰ		» ἔργον τὸ
» 134	» 2	» 23	»	» Θειᾳ		» Θείᾳ
» 135	» 1	» 12	ἄν.	» νέος ἠν		» νέος ἦν
» 135	» 2	» 4	»	» Κερίνθου		» Κορίνθου
» 177	» 1	» 14	»	» τάλαινα μητέρ'		» τάλαιναν μητέρ'
» 182	» 2	» 9	κάτ.	» ὅλας		» ὅλους
» 185	» 2	» 7	»	» αὐδαμοῦ		» οὐδαμοῦ
» 192	» 1	» 7	»	» ἂν δεῖ		» ἃ δεῖ
» 203	» 2	» 24	κάτ.	» οὖκ εἰσιν		» οὐκ εἰσὶν
» 269	» 2	» 8	ἄν.	» Bréitenbarh		» Breitenbach
» 409	» 2	» 12	»	» Correspondanré		» Correspondance
» 410	» 2	» 4	»	» o mediae		» mediae
» 410	» 2	» 20	κάτ.	» 1886		» 1880
» 413	» 1	» 21	ἄν.	» traduit		» traduites
» 413	» 1	» 23	»	» illustré		» illustrées
» 413	» 2	» 7	»	» Le		» Les
» 413	» 2	» 19	»	» Gedenkblätter		» gedenkblätter
» 413	» 2	» 21	κάτ.	» Praw. dzie		» Prawdzie